

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Бојана М. Вељовић

**ГЛАГОЛСКИ СИСТЕМ ГОВОРА ТУТИНА,
НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ – ОБЛИЦИ И
УПОТРЕБА**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2016.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор

Име и презиме: Бојана Вељовић

Датум и место рођења: 6.1.1988. Нови Пазар

Садашње запослење: асистент на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу

II. Докторска дисертација

Наслов: *Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба*

Број страница: 843

Број слика: /

Број библиографских података: 159

Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Научна област (УДК): 811.163.41'282.2'367.625(497.11 Tutin)(043.3)

811.163.41'282.2'367.625(497.11 Novi Pazar)(043.3)

811.163.41'282.2'367.625(497.11 Sjenica)(043.3)

Ментор: Проф. др Радивоје Младеновић, редовни професор

III. Оцена и одбрана

Датум пријаве теме: 29. 10. 2014.

Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: IV-02-48/13 од 11. 2. 2015.

Комисија за оцену подобности теме и кандидата:

1. Др Радивоје Младеновић, редовни професор, ужа научна област: Дијакхронија српског језика, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
2. Др Срето Танасић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик, Филозофски факултет у Нишу
3. Др Владимир Поломац, доцент, ужа научна област: Дијакхронија српског језика, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Комисија за оцену докторске дисертације:

1. Др Софија Милорадовић, редовни професор, Филозофски факултет у Нишу, ужа научна област: Српски језик и лингвистика; др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ, ужа научна област: Српска филологија и лингвистика (дијалектологија и етнолингвистика); председник комисије;
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, члан;
3. Др Жарко Бошњаковић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, члан

Комисија за одбрану докторске дисертације:

1. Др Софија Милорадовић, редовни професор, Филозофски факултет у Нишу, ужа научна област: Српски језик и лингвистика; др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ, ужа научна област: Српска филологија и лингвистика (дијалектологија и етнолингвистика); председник комисије;
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, члан;
3. Др Жарко Бошњаковић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, члан

Датум одбране дисертације _____

ГЛАГОЛСКИ СИСТЕМ ГОВОРА ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ – ОБЛИЦИ И УПОТРЕБА

Резиме

У раду се са морфолошког и синтаксичког становишта анализира глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Детаљан и потпун опис глаголских облика који функционишу у овоме идиому у српској дијалектологији до сада није дат. Осим студије Данила Барјактаревића *Новопазарско-сјенички говори* (Барјактаревић 1966), у којој се, поред описа осталих језичких нивоа, наводе и основне напомене о облицима и принципима њихове употребе, значајнијих и обимнијих истраживања вршених на дијалекатском материјалу овога говора није било. Наш циљ је, стога, да дамо потпуни опис глаголског система, са издвајањем глаголских врста, утврђивањем односа основа глагола, инвентара наставака у појединим облицима, потом да опишемо синтаксичко-семантичке услове употребе сваке јединице појединачно, и то у њиховим основним и секундарним службама, те анализирамо ефекте који се на наративном плану производе онда када се оне јављају здружено, улазећи у мрежу сложених релација.

Материјал за рад чини дијалекатска грађа са терена Тутина, Новог Пазара и Сјенице, прикупљена путем интервјуа са информаторима који су аутохтони дијалекатски говорници. Теме за разговор биле су различите, углавном блиске саговорницима: разговори о животу некада у поређењу са онима како је сада, обичајима, веровањима, празницима годишњег и животног циклуса, о радовима на пољу, у кући, о занатима и сл. Све то омогућило је да текстови са структурне стране буду разнолики (наративни дискурс, процедурални текстови, дијалози и сл.), те тако задовоље потребу за равномерном заступљеношћу свих облика и њихових функција, како би се селектовао довољан број потврда којима се поткрепљују теоријска становишта.

Циљ морфолошке анализе јесте испитивање стања присутног у категорији глаголских основа и врста, при чему се утврђују сложени односи који се превасходно тичу појаве укрштања облика у овом домену. У свакој од врста издвајају се глаголи који чувају

наслеђено стање, имају један низ облика и не показују тенденцију ка приближавању неком другом конјугацијском типу. С друге стране, показало се да немали број глагола једне своје облике ствара по једној а неке по другој глаголској врсти, а код појединих таква укрштања могу бити и вишеструка, те често на употребном плану фигурирају паралелни низови глаголских облика. Утврђено је да присуство варијантности може бити узроковано факторима фонетске, морфолошке или семантичке природе, а у подлози сваке од промена стоји тежња народног говора ка непрестаном мењању, која је суштинска одлика идиома који поседују природну саморегулативу. Прелазак глагола из једне у другу глаголску врсту указује на тенденцију која води ка изједначавању разлика међу појединим члановима система, а даље и ка смањењу деклинационих образаца, што је последица језичке економије. Појава варијантности бележена је у свим врстама, а најзаступљеније је укрштање са глаголима III врсте, што указује на експанзивност овог конјугационог обрасца. Увид у инвентар морфолошких категорија (глаголски облици) и средстава која у њиховом грађењу учествују (глаголски наставци) омогућава сагледање стања које се тиче (не)стабилности позиције сваког од њих. Посебна пажња посвећује се облицима који у појединим српским говорима изостају: аорист, имперфекат, плусквамперфекат, инфинитив. Дефинисањем инвентара наставака одређује се статус глаголског облика у систему, посебно ако се има у виду да знатнија варијантност у избору наставака може значити његову нестабилну позицију у датом говору. Показало се да се код појединих облика учача преобликовање наслеђеног стања које се огледа у елиминацији језичких средстава са службом исказивања исте граматичке информације – постојање двају наставака у истом граматичком лицу укида се најчешће свођењем на један, и то обично онај који има највећи број глагола. Појава продора наставака резервисаних за грађење једног облика у парадигму другог у нашем материјалу није често бележена, што упућује на закључак да свака од фиксираних јединица има стабилно место у систему и јасно утврђене границе према другим облицима. Случајеви који постојање таквог процеса ипак потврђују јасно указују на то да узроке треба тражити преваходно на семантичком, а потом и на морфолошком и фонетско-фонолошком плану. Од значаја за праћење стања у систему јесте утицај значењских фактора, имајући у виду да је тада посредни семантичко приближавање двају облика, и то најчешће оних који имају функцију казивања сличних садржаја. То је, на пример, случај са аористом и имперфектом, где је продор наставака једног облика у парадигму другог индикатор слабљења значењске

разлике међу њима, а то значи и нарушене системске позиције, те евентуалног зачетка процеса елиминације једне од форми из система.

Циљ анализе са становишта синтаксе јесте да се да што потпунији опис употребне вредности сваког од појединачних глаголских облика. Глаголски облици анализирају се као самосталне јединице, при чему се утврђује инвентар синтаксичко-семантичких одлика, а потом се, имајући у виду да се у комуникативном чину увек јављају удружени, сагледају и у сложеној мрежи међусобних односа. Увид у материјал показао је да одабир облика, али и то који ће се сегмент семантичког потенцијала показати као релевантан у конкретном говорном акту у првом реду зависи од типа текста. Тако се синтаксичко-семантичка својства облика дефинишу с обзиром на њихову употребу у свакодневној комуникацији, али и онда када наступају у служби обликовања ширих наративних структура. У овом другом случају показало се да различити типови текстова захтевају и различиту организацију језичких средстава, те се тако инвентар и синтаксичко-семантичке особине облика разликују у саопштењима која се одликују неутралним, емотивно неангажованим тоном приповедања од оних са наглашеном евокативношћу, емотивно интониранима. Такође, инвентар глаголских форми које су на располагању онда када је посреду приповедање о дејствима која спадају у домен личног искуства информатора разликује се од онога где се саопштавају недоживљене радње и сл. Међу најзначајније карактеристике испитиваног ареала свакако убрајамо сложени систем претериталних времена. У глаголске облике којима се у овим говорима саопштавају прошле радње, осим јединица којима је основна служба темпорална (перфекат, имперфекат, аорист, плусквамперфекат), увршћују се и временски транспоновани облици (презент, потенцијал, императив), те глаголске конструкције са специјализованом функцијом (*ићаше* + инфинитив, *било* + инфинитив, *би* + императив). Сви наведени облици с једне стране поседују сопствене синтаксичко-семантичке карактеристике, али се, с друге стране, у неким сегментима поље њихове употребе поклапа са неком од служби осталих облика, те је избор једног од њих условљен различитим факторима. У већем делу српске језичке територије четворочлани систем претерита упрошћава се свођењем углавном на једно, универзално време за казивање прошлих радњи – перфекат. Показало се да говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице спада у ред идиома у којима ова тенденција није у већој мери узнатредовала. Добро чување имперфекта и аориста представља битну структурну карактеристику поменутог зоне. Њихово место у

четворочланом систему прошлих времена стабилно је, а на плану употребе оба времена одликују се широким дијапазоном функција. У односу на друга времена којима се могу казивати прошле радње, аорист и имперфекат (као облици са јасно израженом семантичком компонентом доживљености) имају потпуну предност у приповедању прошлих дејстава из домена доживљаја говорног лица. Анализа глаголских облика утемељена је највећим делом на теорији В. Рајхенбаха, која у обзир узима критеријуме индикатив : релатив и референцијалност : неререференцијалност.

У раду се испитује и појава микрораслојености. Присуство језичких особина које упућују на унутрашњу диференцираност потврђено је, а условљено је у највећој мери територијалним положајем анализираног говора. Током читаве анализе вршено је и поређење стања затеченог у испитиваном идиому са ситуацијом која карактерише околне говоре.

Допринос српској дијалектологији огледа се у томе што се овим истраживањем даје потпуни опис глаголског система испитиваног подручја са савременог становишта, те уочавају доминантне развојне тенденције, односно путеви евентуалног будућег еволутивног тока са становишта синхроне перспективе. У анализи се користе теоријска полазишта модерних теорија, које углавном нису налазиле ширу примену у анализи дијалекатске грађе.

Кључне речи: дијалектологија, зетско-сјенички дијалекат, тутинско-новопазарско-сјенички говор, глаголски систем, морфолошка анализа, синтаксичка анализа

THE VERBAL SYSTEM OF THE SPEECH OF TUTIN, NOVI PAZAR AND SJENICA – THE FORMS AND THE USAGE

Summary

In this work we analyze the verbal system of the speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica from the morphological and syntactic perspective. The detailed and complete description of the verbal forms which function in this idiom in the Serbian dialectology has not been given yet. Except for the study of Danilo Barjaktarević *Sjenica-Novı Pazar speeches* (Barjaktarević 1966), in which, besides the descriptions of the other linguistic levels, the main notes on the forms and principles of their usage are mentioned, there has not been a more important and ampler research done on the dialectal material of this speech. Our goal is, therefore, to offer a complete description of the verbal system, along with extracting the verbal types, determining the relation between the stem of verbs, identifying the inventory of the endings in some particular forms, to depict then the syntactic-semantic conditions of the usage of every individual unit, especially in their primary and secondary functions, and to thus analyze the effects which are caused on the narrative level when they appear together, while entering the network of complex relations.

The material for this work consists of the dialectal matter from the territory of Tutin, Novi Pazar and Sjenica, gathered during an interview conducted on the informers who are autochthonous dialectal speakers. The topics for conversation were various, mostly quite familiar to the interlocutors: the conversation about what life used to be in comparison to what it is like now, about customs, beliefs, the holidays of the annual and life cycle, about the work on the field, and in the house, about the crafts and so on. All of that made it possible for the texts to be various as far as the structural aspects are concerned (narrative discourse, procedural texts, dialogues and so on), and in that way to satisfy the need for the even presence of all the forms and their functions, so as to select the sufficient number of confirmations which support the theoretical background.

The goal of the morphological analysis is to examine the state present in the category of verbal stems and types, during which we determine the complex relations which primarily deal

with the appearance of intertwining of the forms from this domain. In every type, there are verbs which preserve the state they have inherited, have one series of forms and do not show tendency to approach any other conjugational type. On the other hand, it appears that a number of verbs generate one type of their forms according to one verbal type and the others according to another one, whereas in the case of some verbs those instances of intertwining can be multiple and that is why the parallel series of verbal forms often act on the usage level. It has been determined that the presence of varieties can be caused by the factors of phonetic, morphemic and semantic nature, and at the heart of every change there is a striving of the popular speech towards constant change, which is the core feature of the idiom that possesses its own natural regulation. The transition of a verb from one verbal type to another points out the tendency which leads to the equating of the differences between some of the members of the system as well as towards the reduction of the declinational patterns, which is the consequence of linguistic economy. The appearance of varieties has been noted in all types, and the intertwining with the verbs of the third type has been most common, which shows the expansiveness of this conjugational pattern. The insight into the inventory of the morphological categories (verbal forms) and of the devices which participate in its creation (verbal endings) enables the acknowledgement of the state which deals with the (in)stability of the position of all of them. Special attention is dedicated to the forms which are missing in some of the Serbian speeches: „aorist” (aorist), „imperfekat”, „pluskvamperfekat”, the infinitive. By defining the inventory of the endings the status of the verbal form is determined in the system, especially if we bear in mind that the greater variety in the selection of the endings can imply its unstable position in the given speech. It has been shown that a reshaping of the inherited state is detected in the case of some forms, which is reflected in the elimination of the linguistic devices which perform the function of expressing the same grammatical information – in that way the existence of two endings in the same grammatical person is typically canceled by deriving it into one, and it is usually into the one which the majority of verbs have. The appearance of the breakthrough of the endings reserved for the creation of one form into the paradigm of another one in our material has not been noted often, which points out the conclusion that each of the fixed units has a stable position in the system and the clearly determined limits to the other forms. The cases which, nonetheless, confirm the existence of such a process clearly point out that the reasons are first to be searched for on the semantic level and then on the morphological and phonetic-phonological ones as well. What is of importance to the supervision of the state in the system is

the influence of the meaning factors, bearing in mind that it is then a matter of the semantic approaching of two forms, and that is usually of the ones which perform the function of expressing similar contents. That is, for instance, the case with „aorist” and „imperfekat”, where the breakthrough of the endings of one form into the paradigm of another one indicates the weakening of the meaning difference between them, which also means the impairment of the position in the system, and, as a result, the possible beginning of the elimination process of one of the forms from the system.

The goal of the analysis from the syntactic perspective is to give the most complete description possible regarding the usage value of every individual verbal form. The verbal forms are analyzed as independent units, during which the inventory of the syntactic-semantic qualities is determined, and then, bearing in mind that they always appear united in the communicative act, they are examined in the complex network of mutual relations. The insight into the material has shown that the choice of the forms as well as the question of which segment of the semantic potential will show itself as relevant in the actual speech act firstly depend on the type of the text. That is how the syntactic-semantic qualities of the forms are defined with regard to their usage in everyday communication, but also when they perform the function of shaping wider narrative structures. In the latter case, it has been shown that different types of texts also demand different organization of linguistic devices, and that is why the inventory and the syntactic-semantic qualities of the forms differ in the reports characterized by a neutral, emotionally unemployed narrative tone from those with the stressed evocativeness, emotionally intoned. Also, the inventory of the verbal forms which are at disposal when focusing on the narration about the effects which fall under the domain of the personal experience of the informer differ from the one in which the inexperienced actions are reported on and so on. Among the most significant characteristics of the researched spread we naturally include the complex system of the past tenses. The verbal forms which in these speeches report on the past actions, besides the units whose main function is temporal („perfekat”, „imperfekat”, „aorist”, „pluskvamperfekat”), also include the temporally transposable forms („prezent”, „potencijal”, „imperativ” (the imperative)), and thus the verbal constructions with specialized function (*уїћауіе* + infinitive, *буііо* + infinitive, *бу* + imperative). On the one hand, all the mentioned forms possess their own syntactic-semantic characteristics, but, on the other hand, the field of their usage in some segments coincides with some of the functions of the other forms, so the selection of one of them is determined by different factors. On the biggest

part of the Serbian linguistic territory, the four-member system of the past tenses is usually simplified by the reduction to one, universal tense for the narration of the past events – „perfekat”. It has been shown that the speech of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica falls under the category of the idioms in which this tendency has not particularly advanced. The good preservation of „perfekat” and „aorist” represents an important structural characteristic of the mentioned zone. Their place in the four-member system of the past tenses is stable, and on the usage level both tenses of these are characterized by a wide range of functions. As opposed to the other tenses which can recount the past actions, „aorist” and „imperfekat” (as forms with a clearly expressed semantic component of experience) are in total advance of them regarding the narration of the past effects from the domain of the speaker’s experience. The analysis of the verbal forms is primarily grounded on the theory of V. Reichenbach which takes into account the criteria indicative : relative and referentiality : non-referentiality.

This work also studies the occurrence of disintegration at the micro level. The presence of the linguistic features which indicate the inner differentiation has been confirmed, and it has been conditioned primarily by the territorial position of the analyzed speech. During the whole analysis we have also compared the state we found in the researched idiom to the situation which characterizes the nearby speeches.

The contribution to the Serbian dialectology is reflected in the fact that this research gives a complete description of the verbal system of the researched area from a contemporary perspective, detecting thus the dominant developmental tendencies, that is, the paths of the possible evolutionary stream in the future from a synchronous point of view. In the analysis we use the theoretical starting points of modern theories, which chiefly have not been widely applied in the analysis of dialectal matter.

Key words: dialectology, Zeta-Sjenica dialect, Tutin-Novı Pazar-Sjenica speech, verbal system, morphological analysis, syntactic analysis

САДРЖАЈ

Резиме.....	1
Summary.....	5
I. УВОД.....	12
I.1. Географски положај и називи области и територијалних јединица.....	13
I.2. Дијалекатске границе и унутрашња раслојеност тутинско-новопазарско-сјеничког говора.....	22
I.3. Историјска прошлост: друштвено-политичке прилике, етнички процеси и формирање етничке структуре становништва.....	36
I.4. Привредни живот.....	58
I.5. Развој школства.....	61
I.6. Традиционална духовна култура.....	64
I.7. Методолошке напомене о раду на терену, класификацији, обради и анализи грађе.....	71
II. МОРФОЛОГИЈА.....	81
II.1. Глаголске основе и врсте.....	81
II.1.1. Глаголи I врсте.....	81
II.1.2. Глаголи II врсте.....	106
II.1.3. Глаголи III врсте.....	113
II.1.4. Глаголи IV врсте.....	121
II.1.5. Глаголи V врсте.....	131
II.1.6. Глаголи VI врсте.....	136
II.1.7. Глаголи VII врсте.....	159
II.1.8. Глаголи VIII врсте.....	178
II.1.9. Облици помоћних глагола.....	180
II.1.9.1. Глагол <i>бити</i>	180

П.1.9.2. Глагол <i>(х)тет / шћет / ктет</i>	189
П.2. Глаголски облици	196
П.2.1. Инфинитив.....	196
П.2.2. Презент.....	213
П.2.3. Имперфекат.....	239
П.2.4. Аорист.....	257
П.2.5. Императив.....	276
П.2.6. Глаголски прилог садашњи.....	301
П.2.7. Глаголски прилог прошли.....	305
П.2.8. Радни глаголски придев.....	305
П.2.9. Трпни глаголски придев.....	314
П.2.10. Футур I.....	325
П.2.11. Футур II.....	338
П.2.12. Перфекат.....	343
П.2.13. Плусквамперфекат.....	363
П.2.14. Потенцијал.....	372
П.2.15. Остали глаголски облици.....	383
П.2.15.1. <i>Би</i> + императив.....	383
П.2.15.2. <i>Било</i> + инфинитив.....	386
П.2.15.3. <i>Шћаше</i> + инфинитив.....	386
 III. СИНТАКСА	 387
III.1. Инфинитив.....	387
III.2. Презент.....	419
III.3. Имперфекат.....	489
III.4. Аорист.....	529
III.5. Перфекат.....	576
III.6. Плусквамперфекат.....	638
III.7. Футур I.....	659
III.8. Футур II.....	676
III.9. Потенцијал.....	684

III.10. Императив.....	707
III.11. Глаголски придеви.....	751
III.12. Глаголски прилози.....	751
III.13. Остали глаголски облици.....	753
III.13.1. <i>Би</i> + императив.....	753
III.13.2. <i>Било</i> + инфинитив.....	766
III.13.3. <i>Шћаше</i> + инфинитив.....	768
IV. ЗАКЉУЧАК.....	770
V. ИЗВОДИ ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ТЕКСТОВА.....	778
VI. ЛИТЕРАТУРА.....	832

I. УВОД

Предмет рада јесте опис морфолошких и синтаксичких особина глаголског система тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Испитивани идиом припада северозападном делу зетско-сјеничког дијалекта, простире се на територији Републике Србије и обухвата подручје трију општина – Тутина, Новог Пазара и Сјенице.

Структуру рада чине:

а) Уводни део, где се дефинише географски положај испитиваног простора, дају историографске и етнографске напомене, односно подаци о становништву (порекло, конфесионална припадност, етничка структура), насељавању, традиционалној духовној и материјалној култури. Преглед дијалекатских карактеристика говора биће дат уз навођење најважнијих особина свих нивоа језичке структуре, што омогућава типолошко одређивање анализираног идиома, дефинисање односа према суседним говорима, те уочавање микрораслојености на нивоу говора који је предмет анализе. Са циљем утврђивања степена истражености чини се осврт на претходна истраживања из области дијалектологије, а којима је обухваћен простор тутинско-новопазарско-сјеничког говора, односно територија са којима се овај део српског етнојезичког простора граничи. Уводне напомене о методологији подразумевају дефинисање начина прикупљања и формирања корпуса за истраживање, те критеријума његове анализе и презентације у самоме раду.

б) Централни део рада чине два поглавља – у првоме се даје опис глаголског система са становишта морфологије, док је друго посвећено анализи употребе глаголских јединица са синтаксичког аспекта.

в) У завршним разматрањима издвајају се најважнији закључци и даје општа слика глаголског система, на основу чега се говор испитиваног подручја прецизније позиционира у оквиру ширег дијалекатског ареала. Наводе се доминантне развојне тенденција, односно путеви евентуалног будућег еволутивног тока са становишта синхроне перспективе.

г) Дијалекатски текстови садрже одабране примере везаног говора, забележеног у разговору са информаторима.

I.1. Географски положај и називи области и територијалних јединица

Област обухваћена дијалекатским истраживањима смештена је у југозападном делу републике Србије, у Рашком округу, и захвата територије трију општина – Тутина, Новог Пазара и Сјенице.

Стара Рашка, ембрион српске државе, смештена је на географском простору који у најужем опсегу захвата сливове Лима, Ибра и Таре. Посреди је планинска висораван, рашчлањена већим и мањим токовима у низ долина и долиница и високих заравни између њих. Захваљујући повољном географском положају – планинска висораван која пружа повољне услове за привредни живот већег броја становништва, природну тврђаву за одбрану и полазну тачку за продор у околне крајеве, те раскрсницу многих значајних трговачких и војностратешких путева, Рашка област одиграла је уједињавајућу улогу у формирању пространије српске државе у средњем веку. Она ће и доцније, баш због свога геополитичког положаја, задржати посредничку улогу између области на западу, североистоку и југоистоку (Лутовац 1978: 205).

У сливу Рашке је пространа Новопазарска котлина, рашчлањена реком Рашком и њеним многобројним притокама, поред којих се звездасто увлаче широке жупне долине и долинице до подножја планине Рогозне, Голије и Пештерске висоравни. Плодне долињске равни и блага побрђа била су увек повољна за живот људи, чији се трагови виде у облику старих гробаља, манастира, црквица и утврђења. Ту је стари град Рас са остацима предграђа у Пазаришту, по коме је и широка област добила своје име (Лутовац 1978: 205).

Централни део Старе Рашке је Пештерско-сјеничка висораван у ширем смислу речи. Како сликовито наводи М. Лутовац, „одакле год се пошло из долине Лима и Ибра, Рашке и Моравице, мора се пети да се са руба одједанпут угледа у недоглед пространа, на први поглед равна површина. Тако изгледа споља, а кад се уђе унутра, пред очи избија читав лавиринт долина, долиница и коса разних праваца, махом под ливадама” (Лутовац 1978:

205). Због оваквог положаја и природе ова висораван била је транзитно-етапна област у кретању становништва – увек је била насељена, али су на њој људи били покретљивији него у долинама. Већи део територије општина Тутин и Сјеница простире се на терену Пештерске висоравни.

Предеони назив Штавица односи се на Штавички басен око града Тутина. Први помен ове области налазимо у писму двају калуђера, које су предали Папи 1595. године. Тај назив, како у народу кажу, долази од речи „штаван” што значи влажан, имајући у виду да је дно Штавице доста влажно, а местимично подбарно (Лутовац 1960: 325). У нашој грађи забележено је и више потврда објашњења порекла овог назива и у свима се он изводи из глагола *штавити* – Штавица је простор где је сточарство основно занимање становништва, те је кожа крупније стоке била основна сировина за израду обуће, штавних опанака, а пре израде финалног производа она се морала штавити. Имајући у виду да је штављење кожа било заступљено у свакој кући ове области, та делатност мотивисала је и сам назив. Штавица, заједно са Рожајама, како наводи М. Лутовац, географски чини једну област која је раније у административном погледу била позната под именом Рожајска или Трговишка нахија, као територија која је за време турске владавине чинила једну административно-управну јединицу. То је висока корутина и изворишту Ибра, ограђена са свих страна планинским венцима. Од Метохије је одвајају Жљеб (2352), Русулија (2382), Штедин (2272), Сијенова (1946), Белег (2105) и Поглед (2155). Југозападна граница према Ругови иде грбеном Хајле (2400), а западна, која одваја Рожаје од Иванградске (Беранске) котлине огранцима Цмиљевице. Са северозападне стране, према Горњем Бихору, Пештерска област граничи се планинским ланцем на коме су врхови Турјак (1462), Влахови (1543), Мусина јама (1629), Градина (1752), Крстача (1689), Голубача и Хум (1469). Према североистоку и истоку ову област одвајају од Новопазарске котлине и Ибарског Колашина низ била и врхова: Камине, Мађаре, Црни врх, Тупик, Ђурђевица, Вепрње, Оклачка глава и дубока Рибарићка и Црноречка клисура (Лутовац 1960: 323).

Општина Тутин налази се на територији југозападне Србије и ограничена је територијама седам других општина: Новим Пазаром, Сјеницом, Зубиним Потокком и Истоком у Србији, а Рожајама, Беранама и Бијелим Пољем према Црној Гори. Територија општине Тутин са просечном надморском висином од 1000 метара, убраја се у највише општине у Србији, а простире се на површине од 741 км² (Тутин 2008: 18). Граничне тачке

Тутина према Рожајама су: планински врх Поглед (2154), Белег, Косове равни, Вуча, Гребен, Мокри крш, Врањача, Куљарсаки врх и Маја маљикес (1430), одакле почиње територија општине Сјеница. Та гранична линија сече Угљанско поље, Језерњачу, Тројан и гребеном Нинаје од Аливеровића до Праштевине излази на територију новопазарске општине. Гранична линија од Праштевине води према истоку, јужно од манастира Сопоћани; три километра јужно од Црквина пресеца пут Нови Пазар–Тутин, па даље на врх Турјака, Горанцу, Крушево, Долац, Јабланицу и избија на Ибар око 1 километар северно од Старчевића. Одатле води граничном линијом према Косову: Киловац, Жабарска клисура, Понор и Поглед (Мушовић 1985: 9). Територију ове општине чини Штавички басен, комплекс Мађара са крајевима који се граниче новопазарском општином, масивом Мокре горе, коју пресеца река Ибар, део територије на граници са рожајском општином, па југоисточни део Горње и Доње Пештери. То је претежно планински крај, са надморском висином до 630 метара (Рибариће), преко 840 метара (Тутин), до преко 1200 метара (Горња Пештер). Највећу надморску висину имају висови Мокре горе (Мушовић 1985: 9).

Нема поузданих података о томе како је Тутин добио име. Први познати писани документ о Тутину, насељу са седам кућа, налазимо у путопису енглескиња М. Мекензијеве и А. П. Ибријеве из 1868. године. Оне су са пратњом на пропутовању пречицом од Новог Пазара ка Рожајама и Пећи преноћиле у Тутину у кући Хамзагића (Мушовић 1985: 33). Према предању, данашње име Тутин добија 1831. године приликом проласка Хусеин-бега Градашчевића са војском преко тутинске територије током похода у рат против турске војске коју је спроводио Султан Махмуд II. Како је Хусеинова војска била силна и бројна, до тада невиђена, народ је био изненађен њеном тутњавом, те је по томе и место, које се у том тренутку звало Доња Митрова (данас је на том месту село Митрова), и добило назив. Друго предање говори да је последња илирска краљица Теута столовала на брду изнад града, те је град по њој добио име Теутин град (Мушовић 1985: 34; Тутин 2008: 23). Постоји, такође, и легенда о извесном Тути, по коме је место могло добити име (Мушовић 1985: 37).

Нови Пазар, седиште истоимене општине налази се на крајњем југозападу Србије и припада региону Краљево. Граничи се са Косовском Митровицом и Лепосавићем на југу, Рашком на североистоку, северно са Ивањицом, Сјеницом на западу и општином Тутин на југозападу. Град Нови Пазар лоциран је у средишњем делу Општине, у Новопазарском пољу, које је образовала река Рашка са својих седам притока. Новопазарско поље, дуго 16

километара а широко 700-800 метара, укљештено је између обронака Голије, Рогозне и Пештерске висоравни (Мушовић 1979: 7). Основан је првобитно недалеко од Раса, српске средњовековне престонице, дакле у оном делу где је формиран један од првих ако не и први српски племенски савез из кога је у XII веку конституисана независна држава Рашка, чији је творац био Стеван Немања, родоначелник династије Немањића (Мушовић 1979: 119). Град је најпре био замишљен као база за даља турска продирања према северу и западу, али је ту улогу убрзо изгубио и прерастао у значајан трговачко-економски центар. До њега су долазили најзначајнији средњобалкански путеви: Дубровачки, Босански и Зетски, а одатле су се рачвали у неколико праваца: према Солуну, Цариграду и Београду. Како се на тим путним правцима одвијала врло обимна и значајна трговина, то се Нови Пазар, који је био у жижи те трговине, развијао у економском погледу великом брзином, особито у XVI и XVII веку и тако прерастао у један од највећих градова на средњем Балкану. Поред трговине, на његов развој утицала је близина рудника: Глухавица, Рогозна, Копаник, и у вези са тим врло развијено занатство, пре свега металне струке (Мушовић 1979: 122).

Из времена када су Турци загосподарили Рашком, 1455. године, нема помена Новог Пазара, што значи да тада још није постојао. Његове темеље ударио је Иса-бег Исхаковић на ушћу Јошанице у Рашку, десетак километара од Раса, низ Рашку, где се налазила Петрова црква, око које се свет окупљао у преднемањићко и немањићко доба. Иса-бег Исхаковић је ту подигао цамију на темељима неке раније цркве. У периоду продора Турака веома значајну улогу имало је Трговиште (данашње Пазариште), које су Турци називали Ески Базар (Стари Пазар), али је оно ускоро почело да замире на рачун новоформираног Новог Пазара. У Трговишту је постојала дубровачка колонија и ту је било седиште дубровачког конзула (Мушовић 1979: 122). Годину оснивања Новог Пазара, сматра Е. Мушовић, треба ставити између 1455, када је извршен попис ових крајева, у коме се не помиње Нови Пазар и 1461, када се он први пут помиње. Име Јени Базар (Нови Пазар) требало је да означи ново насеље, за разлику од оног где је раније постојало, Ески Базара (Стари Пазар), односно Трговишта, а данашњег Пазаришта. Постоји више разлога што су Турци основали Нови Пазар баш на ушћу Јошанице у Рашку, у средишњем и централном делу Новопазарског поља. Ово поље погодније је за живот од скученог и брдима притешњеног Трговишта (Старог Пазара). На месту где се сада налази Нови Пазар још раније су се укрштали најважнији путеви који су пролазили кроз овај крај, а то је било веома значајно за

перспективу града. Близина рудника на Копаонику, Рогозни и особито Глухавици такође је утицала на формирање и брз развој Новог Пазара. Уз све то, Нови Пазар је требало да одигра вишеструку стратегијску улогу: да послужи као база за даље продоре Турака на север, а затим и да, развијајући се у велики и значајан муслимански град, лоциран у срцу некадашње српске средњовековне државе, разбије њено језгро и онемогући евентуално васкрсавање те државе (Мушовић 1979: 14–15).

Територија Сјенице налази се у јужном делу Златиборског округа и граничи се са шест општина: Нова Варош, Ивањица, Нови Пазар, Тутин, Бијело Поље и Пријепоље. У морфолошком погледу сјенички крај део је Старовлашко-рашке висоравни, коју чине динарске површи око Вапе и Увца. Сјеница је са севера и североистока окружена планинама Јавором (1519) и Голијом (1833), са истока Нинајом (1362), Хомаром (1461) и Сухаром (1362), са југа Крушчицом (1535), Хумом (1502), Жилиндаром (1616) и Јарутом (1428) и са запада Гиљевом (1617), Јадовником (1733) и Златаром (1652) (Љешевић и др. 2004: 9). У турско доба, када је овај крај улазио у састав Босанског пашалука, Сјеница је била добро утврђена касаба и значајна караванска станица. Турци су на месту данашњег града подигли утврђење које је касније порушено. Кроз Сјеницу је тада пролазио пут који је преко Нове Вароши и Прибоја везивао западни део Босанског пашалука са осталим деловима Османлијског царства (Љешевић и др. 2004: 9–10). Значај сјеничког краја у прошлости мењао се зависно од улоге коју је имао у држави којој је припадао. Средњовековни подаци о сјеничком крају непотпуни су и малобројни. Сјеница је старо насеље, које се први пут помиње 1253. године као варош на Дубровачком путу, који је преко Сјенице водио ка Расу (Љешевић и др. 2004: 10). Сматра се да је назив добила по обиљу траве, сена, која се у околини коси и по три пута годишње (Љешевић и др. 2004: 9). Како наводи Е. Мушовић, Сјеница, или Сенице, како се у средњем веку писао назив у множини, прво је означавала жупу. Термин Сеница једини је присутан у средњовековним повељама, а слово *j* је највероватније убачено од стране новодосељених црногорских племена и мухацира. Касније, 1912. увођењем нове администрације прихваћен је назив Сјеница (Мушовић 1989: 17)¹. Најстарији документ у коме се помиње Сјеница јесте повеља коју је краљ Урош издао Дубровчанима 13. августа 1252. године, где се помиње као место у којем могу стати дубровачки трговци. И цар Урош је 1360. године „на Сеницах” издао повељу

¹ У говору становника, међутим, како показује наша грађа, и данас превладава облик Сеница.

Дубровчанима, којом је укинуо неке царине које су скоро заведене (Мушовић 1989: 14). У средњовековној грађи помиње се и неколико насеља са овог подручја. Краљ Милутин је у Дугом Пољу, негде након 1282. године, потврдио очеву повељу о трговини и суђењу. Помен данашњег села Камешнице налазимо код истог владара. Цар Душан поклонио је Хиландару село у близини Сјенице (Рудић 2004: 144).

Топонимија рашког краја пружа занимљиве податке о прошлости ове, са историјског и етнокултуролошког становишта, за расветљавање историје српског народа, његовог етничког бића и језика веома значајне територије. Детаљнијим топономастичким истраживањима ових простора, међутим, у српској науци није посвећена особита пажња. Истраживањем топонимијских слојева у околини пештерског села Суви До са лингвистичког аспекта бавио се Миле Недељковић (Недељковић 2006: 99–107), а податке о етимологији, било да се темеље на научним или народско-етимолошким објашњењима налазимо на више места и у историографским и етнографским радовима. Овде наводимо неке од њих, који упућују на, у именовању места очувану, богату историјску прошлост ових простора.

У топониме који упућују на очување трагова старијих народа који су живели на простору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, аутори у првом реду убрајају назив села *Ђерекаре* на Пештерској висоравни, који упућује на грчко присуство (грч. *џеракариос* у значењу *соколар*) (Недељковић 2006: 100). Сматра се да су у Ђерекарима живели одгајивачи соколова за властелу. Отуда и предања о овдашњем животу Лазаревих соколара, чак и о Бошку Бајовићу, главном дворском соколару (Поповић 2003: 37). На Ђерекаре се надовезују топоними са грчким предзнаком: *Грчки врх*, *Калудре* (грч. *калоуџрос* – калуђер), *Калипоље*, као топоним који, према М. Недељковићу, води порекло из грчког, али сведочи и о Келтима, јер *Калипоље* је *Гали полис* (на грчком: град Келта), како су Грци називали келтска утврђења (Недељковић 2006: 103). Бројни су називи који упућују на време Римљана и Грка а означавају латинска или грчка гробља: *Латинско гробље* у Весковићу, Штављу и Драгојловићу, те *Грчко гробље* у Ступу (Недељковић 2006: 102). Своје трагове Власи сточари, који су у прошлости насељавали овај терен, оставили су у називима села *Урусле*, *Станишор* (Лутовац 1977: 160, 168) и *Бурдељ* (Недељковић 2006: 103) на Пештери, и *Уруловац* на планини Бјеласници (Лутовац 1978: 206). О овом слоју становништва, који је претходио словенизацији, говоре и топоними: *Влахиња*, *Влашки гроб* (Недељковић 2006:

103). *Саш* је, према М. Лутовцу, старо насеље настало на крчевини храстове и букове шуме где су око рудника живели рудари Саси, малобројни народ племенски разбијен. Након њиховог одласка у 13. веку насељу је остало име *Сас*, касније *Саш* (цит. према: Поповић 2003: 37).

На рани словенски слој упућује топоним *Тројан* на Пештерском пољу. Лексема је у употреби као лично име у словенском фолклору, али има и историјски рефлекс на римског цара Трајана (Скок III (рoпi–Ž) 1988: 307, цит. према: Недељковић 2006: 100). Топоним *Самоград*, присутан на више места, упућује на исту семантику: оштра узвисина окружена долинама (Шимуновић 1986: 234, цит. према Недељковић 2006: 100). У старије словенске топониме могу се убројати и називи планинских висова: *Озрен*, *Подозрен* (од глагола *зрети* (Скок III (рoпi–Ž) 1988: 661, цит. према: Недељковић 2006: 103)), као називи места са којих се пружа прегледан поглед (Недељковић 2006: 101). Лексема *гвозд*, као стари словенски назив за шуму, претежно густу, букову (Скок I (А–Ј) 1981: 643, цит. према: Недељковић 2006: 103) присутна је у топонимима *Гвозд* на Пештери и у селу Милошев До, односно *Равни гвозд*, јужно од Гргаја (Недељковић 2006: 101). Топоними *Омар*, *Омарич* и *Хомар* изводе се из лексеме *хомар*, чија је етимологија нејасна, али, како наводи М. Недељковић, на широком простору на којем се она јавља, свуда означава ситну гору, шуму, гај опкољен ливадама (Недељковић 2006: 101). У основи назива *Требинац* јесте прасловенски глагол *требити*, у значењу: чистити, издвајати, крчити (Недељковић 2006: 103). Из пастирског термина *пландовати*, са значењем: почивати, у подне одмарати (Скок II (К–рoпi) 1988: 266, цит. према: Недељковић 2006: 104) изведен је топоним *Пландиште* (Недељковић 2006: 103), присутан на многим тачкама територије. *Ваганица*, на обали Сјеничког језера, деминутивног је порекла, од именице *ваган*, присутне у свим словенским језицима сем бугарског, у значењу: посуда, мера за жито (Скок I (А–Ј) 1981: 559, цит. према: Недељковић 2006: 104). На више места забележен је и микротопоним *Молитва*, који упућује на време словенско-српског паганства: у селима Бачије, Шушуре, Урсуле (Недељковић 2006: 103). М. Недељковић у топониме старијег словенског слоја убраја и *Градац*, не наводећи етимологију (Недељковић 2006: 103). Према В. Поповићу, топоним *Градац* припада војној терминологији и значи извесну стратешку тачку или положај, град или утврђење (Поповић 2003: 38). Е. Мушовић наводи податак да су у месту Градац код Сјенице Немањићи имали свој летњиковац (Мушовић 1989: 14). *Црквине* је, по М. Лутовцу, добило назив према

мноштву цркава на релативно малом простору, у чијем су средишту били хан и ковачница до новијих дана (Лутовац 1978: 206).

Словенског су порекла и топоними: *Рибариће* (према Летопису тамошње школе, добило је назив према великој количини рибе у том делу тока Ибра, која је била главна храна становништва), *Дубово* и *Добри Дуб* (изводе се из лексеме *дуб*, огромни храст. По легенди, око дуба су кружиле виле и чуда за излечење, те се око њих стварало и насеље), *Долово* (мотивисано конфигурацијом терена), *Лескова* (име је добила по растињу леске, која је те пределе прекривала у време доласка Словена) (Поповић 2003: 37–38). Како наводи В. Поповић, *Суходол* (Суви До) није своје име добио по безводности, како многи мисле. Напротив, овде је воде у изобиљу са више извора и мочвара с пролећа и јесени, као и питке воде са студенаца из камена. Назив је, највероватније, како каже једна легенда, добило по давно изгорелој шуми на овим просторима, након чега је зелена долина претворена у суви до, а шира околина у угљенисано суводолско-пештерско-угљанско поље, данас врло богато тресетом који се експлоатише последњих пар деценија (Поповић 2003: 37–38). Како наводи Е. Мушовић, право име овога села је *Суходол*, под којим се први пут јавља 1585. године у једном турском попису. Чак и данас старији људи из села користе само тај назив, а себе називају Суходолцима. Име му потиче од старословенске речи *суходол*, којом се означавало култно место где су приношене жртве боговима и где је обављана молитва. Не знајући за то, нова администрација, успостављена тек након 1912, означила је ово место као *Суви До*, без обзира на то што то није до, и што воде има више од било којег другог села на Пештери (Мушовић 1986: 203). Почевши од оснивања српске средњовековне државе, данашња тутинска територија улазила је у њен састав, и то у њен најужи – рашки крај, који се сматра ембрионом српске средњовековне државе. Цркву *Измирну*, на локалитету Црквине у Тутину, према предању, подигла су браћа Драгутин и Милутин Немањићи пошто су се измирили на локалитету који се данас зове *Госпођинске* (господске) *ливаде*, јер су се ту „господа измирила” (Мушовић 1985: 17).

Бројни су топоними мотивисани делатношћу којом су се бавили локални житељи. Познато је да је краљ Милутин у Глухој Васи (Глухавици) имао коло (топионицу) с рударима. Радослав, Урош I Немањић и други српски средњовековни владари користили су глухавичке метале за израду оружја и посуђа, па вероватно и новца. Да је у средњем веку гвоздена руда експлоатсана у Глухавици, говоре и топоними у суседству: *Ковачи*,

Самокова, Руђе, Рудница, Лукаре, Штитаре – села су добила назив према рудама које су ту налажене и занатлијама који су их обрађивали (Мушовић 1985: 18). Традицију занатства Нови Пазар наследио је још од средњег века, јер је у Рашкој занатство било развијено. Успомена на средњовековно занатство очувана је у топонимима у околини: *Шавци, Ковачи, Ковачево, Лукаре, Штитаре, Златари* (Мушовић 1979: 21).

На период средњовековне и касније српске историје упућују топоними: *Ђурђевице* и *Црквиште* на Пештери, који чувају историјско сећање на време Деспотовине, а њима се прикључује и *Јеринин дувар* у Попићу (Недељковић 2006: 101). Једна од најжешћих битака у Првом српском устанку вођена је на Сувом Долу на Пештери 1809. Оиграла се на брду које се данас назива *Караџа*, а које је названо према Карађорђу, како наводи Е. Мушовић (Мушовић 1985: 47–48), а са чиме се слажу и објашњења наших информатора. М. Недељковић осим наведеног објашњења, истиче да се етимологија овог топонима изводи из турског језика (Недељковић 2006: 101), имајући у виду турцизам којим се означава црномањастост (отуда и презиме Караџић), али и лексему *караџа* (тур. *karaca*), која је турски назив за срну, те би овом топониму одговарали словенски: *Срнетица* или *Срње* (Недељковић 2006: 101). Будући да је центар Немањине државе био Рас, односно Дежева свакако су Немањићи, и властела тог доба, имали своје летњиковце на овој површини где се данас налази Сјеница, односно у њеној ближој околини, што потврђују и топоними (*Царичинац*, извор у околини Сјенице; *Кнежевац*, заселак у Штављу; *Царичине*, село у даљој околини Сјенице и сл.) (Барјактаревић 1966: 11). На аустро-турске ратове и бојеве у Првом српском устанку подсећају многи топоними који се зову просто *шанац*, понегде се везујући за поједине војсковође, најчешће Карађорђа, или, као у Урсулама, имају једноставан множински облик *Шанчеви* (нем. *Schanze*: окоп, ров, шарампов (Скок III (roni –Ž) 1988: 381, цит. према: Недељковић 2006: 106)) (Недељковић 2006: 106).

Снажно турско присуство на овим просторима огледа се у свим сегментима народног живота, па тако и у топонимији. На време доласка и период боравка Турака упућују бројни називи места: *Бегов луг* (односи се на успостављање турског феудалног система), *Араповиће* (село у чијем је називу одсликана етничка припадност дела учесника поглавито у турској војсци). Овој скупини топонима припадају и *Бунарић*, *Дервента* (у алтајским језицима значи: планински пролаз, кланац, теснац, клисура), *Пашина табла*, *Тене* (тур. *tepe, depe* у значењу брежуљак, врх, теме), *Ханови*, *Чадор*, *Чардак*, *Чампари* (тур. *çalpara*, перс. *čarpare*:

ланчић на узди привезан за ђем, који стоји око коњских жваља) (Недељковић 2006: 101, 105). О преплету српске и турске топонимије сведоче топоними попут *Ланиште* и *Ћетеновићи* – први садржи прасловенску реч за биљку (*лан*, у првом облику) која се у турском именује лексемом *ћетен* (тур. *keten*), садржаној у другом топониму (Недељковић 2006: 105).

Миграциона струја из Албаније која је разносила становништво ка овим крајевима значајно је изменила етничку структуру становништва. Албански елемент стога значајно се огледа и у топонимији, а на њега упућују називи *Кодра пељ* и *Круја*. У преводу са албанског први би имао значење *Кобиље брдо* (алб. *kodër*: брдо, брег; *pël*: кобила), док се други изводи из лексеме *krua*, која на албанском значи вода, извор (Недељковић 2006: 102). *Шкријеље*, као назив за подручје на коме се налази више села, име добија током 18. века, када је након српске сеобе овамо насељено арбанашко племе Шкрељи (Поповић 2003: 37).

I.2. Дијалекатске границе и унутрашња раслојеност тутинско-новопазарско-сјеничког говора

Говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице и територијално и лингвистички припада зетско-сјеничком дијалекту.

Територија овога дијалекта захвата просторе у Србији и Црној Гори а његово земљиште обухвата терен од Јадранског мора на потезу од Пераста до Улциња, потом албанском језичком територијом у простору од Улциња до источних обронака Проклетија, одатле до студеничког краја границом косовско-ресавског дијалекта, и даље до Пераста границом источно-херцеговачког дијалекта. Представника овога дијалекта има и у скадарском крају, потом у мањим говорним острвима и на Косову и Метохији, као и другде на косовско-ресавској територији. Најзад, у јужној Истри и Пероји код Пуле налазимо групу исељеника са овим дијалектом (Ивић 2001: 209).

Поделу на поддијалекте није тешко утврдити, имајући у виду да су, како наводи П. Ивић, изоглосе међусобно независне а прелази често постепени. На основу критеријума који уважава замену јата и акцентуацију, аутор издваја три јединице, поређане дуж осовине

југозапад-североисток, са међусобним границама које попречно секу земљиште овога дијалекта. Тако се издвајају:

а) југозападни поддијалекат – архаични црногорски говори са више-мање доследном ијекавицом и без тонских опозиција: приморје, Стара Црна Гора, појас дуж албанске границе од Скадарског језера до јужних обронака Комова;

б) средишњи поддијалекат, са испрекиданим подручјем – део „брдских говора”, такође са доследном ијекавицом, али с узлазним акцентима у препоследњем слогу пред кратким последњим (већи део Бјелопавлића с југом Пјешиваца, Васојевићи);

в) североисточни поддијалекат – ијекавско-екавски говори с акцентуацијом као и претходни говори (белопољски крај с обе стране Лима и низ Лим до границе Србије и преко ње до околине Бродарева, Пештер, сјеничка, новопазарска и тутинска околина, делови поречја горњег тока Ибра, слив горњег тока Студенице) (Ивић 2009: 48–49).

Говори који су предмет анализе у овом раду припадају североисточном поддијалекту, односно новопазарско-сјеничкој зони, како је означава Д. Барјактаревих (Барјактаревих 1966). Како је у монографији која садржи језички опис овог дела српске етнојезичке територије аутор дефинисао, подручје које захватају новопазарско-сјенички говори има природне границе и простире се од планинских венаца: Голије – Јавора – Златара и Јадовника до Бихора (скоро) и од Ибра готово до Лима (Барјактаревих 1966: 3). Јужну границу ове говорне групе чини линија која спаја ушће реке Видрењака у Ибар, иде на Вучу Крушицу, одатле скреће северозападно на Бољаре и излази на Гиљеву, прелази средњи ток реке Дубочице и иде на планину Озрен. Са источне стране граниче се ови говори реком Ибром (од ушћа Видрењака) до Рибарића, а одатле иде на Вранојке преко Рогозне (источно од насеља Рајетића, Бара, Бреберишта) до Језерина, где излази на Ибар, па иде њиме низводно до села Никољаче. Северну границу чини линија Никољача – Драганиће – Себемиље – Жари – Голија – Јавор – Дивља ријека – Олујача – Кањевско брдо – Бели камен – Равна орница – Пећанско брдо – Прцијел – Тетребиште и скреће на Јадовник. (Барјактаревих 1966: 5). На овако дефинисаном терену Д. Барјактаревих издваја три зоне: а) штавичку, чији је центар Тутин (Барјактаревих 1966: 12); б) новопазарску, која захвата простор источно од штавичке и сјеничке, тј. од линије која спаја Милиће, Дугу Пољану, Коштанпоље и Рибариће и иде на југ, север и исток све докле се простире ова говорна група

као целина, чије је средиште Нови Пазар и в) сјеничку, са центром у Сјеници, која захвата простор северно од штавичке пружајући се на исток до развођа између Голије и Јавора почевши од Јанкова камена, иде на Букову раван, Дугу Пољану, Жабре, Јаблан и Коштанпоље (Барјактаревић 1966: 5–7).

Специфичност географског положаја говора зетско-сјеничког типа на територији Србије, којима припада и говор који ми испитујемо, а која се огледа у граничном, унеколико прелазном карактеру њиховом, отежава прецизно дефинисање његових граница. Имајући у виду да је овај идиом у северним, северозападним и североисточним деловима у контакту са говорима друкчијег дијалекатског типа, укрштање изоглоса, односно појава елемената који указују на међујезичку интерференцију са говорима херцеговачко-крајишког, косовско-ресавског и осталим говорима зетско-сјеничког типа у неједнакој мери присутна је на читавом простору овога ареала.

Од значаја за наше истраживање и типолошку класификацију испитиване зоне јесте полемика која се у вези са североисточним поддијалектом зетско-сјеничког дијалекта водила у српској дијалектологији. Поводом ијекавско-екавске области, М. Пешикан је истакао став да ову зону немамо право „просто прикључивати сусједним дијалектима, нити ијекавским нити екавским, него га морамо идентификовати као посебну јединицу” (Пешикан 1979: 154, цит. према: Ивић 2009: 50). Иако је мишљења да „просто прикључивање” заиста не долази у обзир, П. Ивић сматра да ову територију ипак треба придодати одређеном дијалекту, како због свођења инвентара основних јединица на разуман број тако и због прегледности класификације и избегавања умножавања класификационих критеријума. Говори ове регије јесу специфични, али је ипак оправдано прикључити их једном од суседних дијалеката. Тај дијалекат је, сматра П. Ивић, свакако зетско-сјенички, имајући у виду да овде изостају многе типично косовско-ресавске иновације (инструментал именица прве врсте на *-ем*: *брегем*, *дететем*, акузатив множине типа *јунаце*) (Ивић 2009: 50). За недоумице у вези са класификацијом ових говора у првом реду, сматра П. Ивић, заслужне су недоследности у опису природе замене јата и одређивању њенога ареала, као и непрецизно утврђивање типа акцентуације заступљеног на овом терену, а које су присутне у радовима Д. Барјактаревића (Барјактаревић 1966; Барјактаревић 1966а), те свакако комплексност саме ситуације која на овим језичким нивоима карактерише поменуте говоре (опширније о овом питању в: Ивић 2009: 52–62).

Ставовe П. Ивића у овом раду у потпуности уважавамо, те говоре који су предмет истраживања сматрамо делом зетско-сјеничког дијалекта имајући у виду несумњиве подударности са говорима истога дијалекта у Црној Гори. Такве сличности истичемо имајући у првом реду на уму детаљно анализиран морфолошки и синтаксички језички ниво у оквирима глаголске категорије, који је у центру нашега интересовања. Разлике на овом, али и другим плановима језичке структуре свакако постоје, али њихове узроке треба тражити како у историјском развоју самих говора (порекло говорника, конфесионална припадност) тако и у територијалним факторима (контакти са говорима херцеговачко-крајишког и косовско-ресавског типа), а оне ће у раду, у анализи глаголског система, бити посебно истицане.

На овом месту, међутим, излажемо неколико запажања насталих на основу расположиве грађе, а која су у вези са претходно наведеним полемикама и тичу се акцентуације и замене јата, а која могу бити од значаја за сагледавање статуса ових говора. Притом, наш циљ није давање коначних закључака о уоченим појавама. Примећене карактеристике наводимо само оквирно, као путеве којима би се могла кретати даља истраживања овога идиома, односно као језичке чињенице које могу бити од значаја и за расветљавање проблема који су основни предмет наше анализе.

Узимајући у обзир целокупну прикупљену грађу са терена Тутина, Новог Пазара и Сјенице, уочено је да један део материјала из сјеничке зоне својим језичким особинама указује на појаву микрораслојености унутар говора. Дијалекатска грађа прикупљена у пет пунктова у Сјеници: Дружиниће (Дру), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Увац (Ув) и Урсуле (Ур) садржи неке од језичких особина које су диференцијалне у односу на остатак територије. Посреди је пре свега тип акцентуације, потом замена гласа јат, и неке особине морфолошког система. Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу указују на чињеницу да овај терен не припада у потпуности области са старијом акцентуацијом, те да постоји унутрашња раслојеност говора. Наш циљ није да ово питање детаљно расветлимо, јер би јасно утврђивање граница захтевало прецизно и свеобухватно истраживање наведених језичких нивоа, које се не уклапа у оквире нашега рада. Питање раслојености која се уочава на плану акцентуације и замене гласа јат посматрамо само зарад чињенице да се овим двома особинама језичке структуре придружују и неке друге, тачније да се

поларизованост, осим на фонетско-фонолошком, огледа и на морфолошком или синтаксичком плану и то у категорији глагола, која је примарни предмет наше анализе.

Говор наведених пунктова од остатка територије диференцира пре свега акцентуација која је скоро у потпуности новоштокавска. Акценти силазне интонације са унутрашњих слогова преносе се у метатонијском духу, опозиција по тону између кратких акцената јасно је изражена, дужине се добро чувају и бележене су искључиво у поста акценатској позицији а преношење акцента на проклитику врло често се јавља, што није потврђено у материјалу из осталих пунктова (силазни акценти са унутрашњих слогова преносе се ретко, увек у метатаксичком духу и само у појединим категоријама а обим преношења на проклитику присутан је у малој мери). Наводимо примере који илуструју тип акцентуације:

сѡба рѡспрѣмљѣна; ѡвѣ ѡдѡ из Ивањицѣ; нѣће њѣгова жѣна да прѣхватѡ; јѡ сам онѡмѡд ѡшѡ тѣк; тѡ је ѡмало; ѡзѡдано; свѣ да ствѡрѣш рѡкама свѣ што се пѡсијѣ, пѡорѣ, тѣжина, кѡнопља, двѡ пѡтѡ се чѡпѡ; ка се пѡкиселѣ, ѡзвѡдѣ се, пѡвѡдѣ се те ѡсѡшѣ па ѡмало трѣлица мѡрѡ да ѡтрлѣ ѡвѡ, пѡ кад ѡтрлѣ, мѡрѡ да ѡгрѣбѣнѡ да дѡбијѣ пѡвесма и кѡчине за пѡтку, мѡтѡ у канчѣла, да ѡмѣкиѡ тѡ, ѡндѡ се ѡперѣ, пѡ се смѡтѡ, пѡ се нѡвијѣ, увѡљујѣ и прѡстирѣ по брѣдима да би дѡбили кѡшуљу; ко ѡмѡ; с вѡловима, па рѡло ѡмало, о дрѣвета нѡправљѣно; комѡнисти; сѣн бѣо ѡстѡ; штѡвнѣ ѡпѡнци; да зѡколѣ пѡнешто да нѡправѣ ѡпуту; од кѡнопљѣ само кѡшуљѣ; по чѣтрѣс члѡнѡвѡ; препорѡдили зѣмљу; прѣслуци; ѡмѡ ѣ сад дѡбијѣ реѡму; размнѡжило се; ѡсѣлило је, пѡјашѡ кѡње (Дру); код кѡга сте нѡћили?; нѡстѡпѡ вѣза за Сјѣницу; кѡко се ѡн ѡнѡ прѣзѣвѡше; сѣљѡк; јѡ сам се ѡвѣ рѡдио; ѡмало вѡђе; ѡтишло по пѡслу куд које; стѡрѡ изѡмирѡло; ѡстанѣ нѡсељѣно гѡсто сѣло; прѡдѡ нѣкѡме; ѡнамо код вѡдѣ ѡнѣ; дрѡгѡ ѡбила; наговѡрише је; кѡсио и прѣлѡмио; дозвѡлио; и чѡбровѣ; у Тѡтѣн; они пѡбегоше и Сјѣницѣ; да је дѡбило; не функциѡнишѣ; тѡ сам ѡшѡ; гѡведа чѡвѡ; и ако дѡлазѣ; забѡравило се; нѣстало рѡкијѣ; затвѡрише (Крс); сѡмо се пѡмолѣш; пѡгледѡј сѡмо; да изѡгнѡм; ѡмали смо чѣтири вѡла; ѣто нѡцртѡно, нѣко нѡцртѡ; зѣмља се прѣврѣ стѡжер пѡбијѣш до нѡвѣљка; док прѣмѡтајѡ; клѡшѣ ѡнѡтра; прѣнѡмѣњѣна за дрѡгѣ сврѣхе; чѣтрѣс прѣвѣ; ѡзбеглицѣ; гѡведа; пѡкѡјнѡ; догѡнили ѡтуд и сѣр; сирѡмашѡн; ѡмали смо потѡчѣре водѣнице, чѣтири потѡчѣре; ѡбрѣи се; редѡвнѣчкѣ водѣнице; код мѣне дѡлазили; натѡварѣш кѡња; зѡмисли тѣ; ѡдѡбрили; сѡботѡм је бѣо пѣјѡц; ѡнѡтра; тѡ се зѡврѣшѣ; плѣме дѡвно дѡсѣлило (Тре); у ѡвѡ; дѡлазила сам јѡ кад је Мѣодрѡг бѣо у Тѡтѣн; код ѡнѣ Мѣлѡнкѣ; ѡтишла код Мѣлѡнкѣ; Ўвац се зѡвѣ; ѡнѡчѡд; да ѡспѣчѣм ѡтитѣке; фѡкѡлтѣт; ѡстѡле гѡсле; ѡвѡј стѡријѡ; у ѡномѣ мѡло вѡдѣ; ѡћу да ѡперѣм; ѡљине нѡсила; на Илѣндѡн се рѡдила (Ув); да се ѡдморѣмо; да се ѡгрѣбѣш; да ѡчинѣ; нѣће да пѡмѡгнѣ нѣко, нѣће нѣшта да ѡрѡдѣ; што дѡлазѡ; дѡлазилѣ; да и упрѡпѡстѣм; да ѡзѣћѡ; кѡт пѡгледѡм Тѡтѣн; дѡлазѣ; пѡтопљѣн у вѡду; да се ѡрѡдѣ

жйчанй мѳс; што су *прѳлазили*; *говѳрили*; *зѳнуцѳли*; *кѳжѳм дйректору*; *сѳдйм јѳ ѳвде*; *ѳвй тйристи* што *дѳлазй*; *ка се йзвѳдй*, *ѳсйшй се*, *ймале* су трѳлице; *мѳжда си ймала*; *ѳвѳ* двѳ што су бйла *нѳпријет*; ѳна *полѳмила*; *нѳзарскѳ*, *тйтинскѳ* и *сјѳничкѳ* ѳпштина; *ѳтишли* дѳље ѳвй *појѳдйнй* да трѳжй (Ур);

хйчало је тѳмо; *мй смо* и *сликѳвали*, *сликѳвали*; око *шѳсѳт* гѳдйнѳ; *Јовѳновићй*; *кат си мѳрала*; *мѳрала* си да *жњѳш*; *пѳ цйјелѳ зймѳ прѳдѳ* тѳ *јѳде* доклѳ *опрѳдѳ*; и *завлѳдали*; *завлѳдаше*; *повйјала*, *мѳрама* око *глѳвѳ*; да би *ѳбйвала*; *прегрѳдило*; *прйлично*; *нѳрочито* (Дру); Чѳдово је *нѳреднѳ* тѳмо; *нйсам разумйјѳвѳ*; *жйвели* смо и тѳмо у *сѳмитињу*; *иза цѳмијѳ*; да је *прйчѳ*; по кѳм би *нѳзиву*; *мѳло рѳдила*; *преовлѳдала*; *дешѳвало се*; *напуштали* (Крс) *кйпио* сам сѳно, *кад је стйпила*; *пѳ се прѳтрѳсало*; *дѳсет снѳпѳ*; *тѳ би зймйло*; *ѳдмѳ скрѳнула?*; *прйчала* је; *нагѳтови дрѳвѳ*; *слѳтко сам давѳ* пѳрез; да *жйтй*; *прѳламѳли* тѳ; са *вѳшара* (Тре); *рѳскрсница*; *завршйио* је; *упйсѳ*; *свйрѳ*; *Слѳвовѳме бйла кѳзала* што *ће* да *ѳбйчѳ*; ѳнѳ *повѳзала*; *помйзѳм* крѳве (Ув); с ѳвйх *прѳстѳрѳ*; *рѳскрсница*; *крѳнули*; *помѳљали*; *ймала прйликѳ*; *свѳ* сам *цѳбѳ прйчѳ*, и *млѳтио* и *тйпио*; *изгрѳдило се*; ѳвй са *стрѳнѳ*; да би *нѳшто ѳговѳрѳ*; *кѳзала* јѳј *мѳјка*; *ймала прйликѳ*; *колко врѳдй* (Ур);

й јѳ сам је звѳо *Дрйнка*; *свѳ сѳ нйм* сам *йзвйкѳ*; *ймѳ й сад*; и *сѳ тйјем нѳ чйјѳм*; *мѳло пѳ мало* (Дру); *гѳре й брду* *двйјѳ* *куће зймѳ тй*; *зѳ тѳ* је и *дѳбар*; *й шкѳлу*; *й даљѳ слѳвѳ*; *нѳ чйвѳ* се; *увѳдио й кућу*; *й сад*; *нѳ идй*; *й тѳ* је бйло; *нѳ спѳвѳ* се; *рѳдѳ й сад* (Крс); *зѳ тѳ*; *врло се пѳт коње*; *ѳткуп нѳ Барѳ* (Тре);

Има, међутим и примера који одступају од принципа новоштокавске акцентуације, али их је, у поређењу са претходнима, веома мало: *врѳтѳно*, *вйненѳ пѳлѳне*, *ислѳм*; *познѳем јѳ нѳга* (Дру); *имѳли* смо; *кад је нагрѳвио*; да се *покйпй* (Крс); *закачйњѳли* вѳлови (Тре).

Имајући у виду затечено стање у прозодијском систему закључујемо да највећи део испитиване зоне има старију акцентуацију, и то тутинска и новопазарска у потпуности, а сјеничка већим својим делом. Издвојени пунктови и прилике у њима показују да је у неколико тачака на овој територији акцентуација новоштокавска. У питању је зона на међи са бијелопољским, нововарошким и пријеполским крајем, што упућује на појаву међуутицаја говора у пограничном подручју. Поставља се, међутим, питање да ли овакво стање у акценатском систему представља чување старине, односно упућује на припадност дела зоне другом дијалекатском типу или је пак посреди нанос из суседних говора. Мишљења смо да је вероватнија прва претпоставка, односно да граница између херцеговачко-крајишког и зетско-сјеничког дијалекта пролази источним делом сјеничке зоне, обухватајући и места која су претходно наведена. Да новоштокавска акцентуација није новији нанос из суседних говора говори доследно преношење слазних акцената изван првог

слога, а тако и знатна фреквентност примера преношења акцента на проклитику, те малобројне потврде непренесених акцената. У прилог томе иду и прилике примећене у другој прелазној зони, која се граничи са ивањичком општином, где се такође додирују територије говора друкчијег дијалекатског типа. Ту се већ може говорити о присуству интерференције јер се у том ареалу (пункт Кладница, на пример, који се граничи са ивањичким говором) може уочити нанос из суседних говора (спорадично присуство примера са пренесеним акцентом, јекавска замена кратког јата у појединим примерима и сл.), али их је лако препознати као елеменат унет са стране, имајући у виду да се стање у том прелазном ареалу у основи поклапа са ситуацијом која карактерише остатак територије. Са говором у пунктовима које смо претходно издвојили то свакако није случај.

Познато је да је јекавски изговор у ове крајеве стигао са досељеницима из Црне Горе, ношеним миграционом струјом са црногорских брда која је преплавилa овај терен новопридошлим становништвом. У сусрету старинаца и присељеника настала је и двојна замена јата, а унете су и бројне друге језичке црте. На највећем делу територије јекавски изговор није у потпуности превладао, те стога и данас имамо специфичну, екавско-јекавску замену јата. Област коју ми овде издвајамо, међутим, услед непосредне близине границе, примала је нешто више досељеника него удаљенији крајеви, па је и сам утицај адстратног слоја уочљивији. Од значаја за расветљавање описане ситуације узећемо у обзир и то да Ејуп Мушовић наводи да су досељеници из Црне Горе са собом донели своје обичаје, начин живљења, ијекавштину, тип куће, начин одевања и у већој мери су успели да то наметну староседеоцима. Досељеници су интензивније концентрисани у југозападном делу општине, почев од Бара, преко Тријебина, закључно са Дугом Пољаном. У селима где су чинили већину асимиловали су староседелачко становништво, док су се у селима где су били мањина, на пример у пештерским, они утопили (као у Долићу, Углу, Бороштици) и прихватили староседелачки начин живота (Мушовић 1989: 20–21), што се и данас у потпуности рефлектује у језику.

Подељеност сјеничке зоне уочио је и Данило Барјактаревић, који наводи да ову територију великим делом карактеришу пренесени акценти (Барјактаревић 1966: 7). Увид у синхронно стање који омогућава наша грађа не оправдава тврдњу која се односи на то да је посредни већи део територије. Реч је, наиме, о релативно уском појасу који обухвата неколико пунктова, док се остатак ареала уклапа се у стање које карактерише главнину

говора. Тако, на пример, Д. Бајрактаревић зони са пренесеном акцентуацијом прикључује и Сјеницу, као градску средину, а границу поставља тако да у област херцеговачко-крајишког дијалекта улази и пункт Тријебине (Барјактаревић 1966: 160). Тако оцртану дијалекатску карту у сумњу доводи П. Ивић прегледајући грађу изложену у поменутој студији, те увиђа да тумачења аутора ипак не одговарају приликама на терену (грађа из Сјенице садржи претежно примере са старим акцентима а на карти се налази у ареалу новије акцентуације) (Ивић 2009: 62). Пункт Тријебине Д. Барјактаревић такође одређује као област са новијом акцентуацијом, док је током истраживања вршеног за потребе *Опителингвистичког атласа* ту затечено старије стање (Ивић и Реметић 1981: 559–565). Наше истраживање потврђује прву претпоставку П. Ивића – градска средина (град Сјеница) несумњиво припада области зетско-сјеничког дијалекта. Исто можемо тврдити и за говор Тријебина, с тим да је стање овде нешто неуједначеније. Овај пункт налази се на самој граници која раздваја део територије са старом и онај са новијом акцентуацијом. Грађа добијена у разговору са десетак испитаника показује да је код муслиманског становништва старија акцентуација присутна у потпуности. У говору хришћана, међутим, примећено је присуство акценатског преношења у новоштокавском духу², али у ограниченом броју примера. Издвојивши их све, уочили смо да су посреди примери који илуструју преношење у идентичним условима – дуги и кратки акценти преносе се искључиво у ликовима са пре акценатском дужином, тако да појаве краткоузлазног акцента нема. Као илустрацију наводимо контексте у којима су забележени примери са пренесеним акцентом (у окружењу са примерима старије акцентуације, које подвлачимо):

џни су се бѝл'и *удру̀жил'и*; *влада̀л'е рал'е*; са *стра̀нѝ*; тџ је се *ра̀дило* џндѝ си *мо̀рџ* да идѝш, имѝл'е су двѝје ручѝце и држѝш и идѝш за *бра̀здџм*, волџви *вѝчѝ* тѝмо и дѝлѝ, е џндѝр *пома̀гѝш* онѝјем кџ мо̀ре да те имѝло дѝјете да вџдѝ пред волџвима; а ранијѝ тџ *бѝвало*, ако те ѝнтересујѝ, волџви су бѝл'и; сѝд на̀јгорѝ недоста̀шица ра̀днѝ *сна̀гѝ*, жѝне недоста̀јѝ, жѝна нѝмамо, тџ смо ти на̀чисто сиромѝси; џне нѝће бес *кафѝћа*, нѝмамо *жѝна*. Јѝ ѝмам нешто женѝ; и бџга ми кџ те тџ *пѝтџ*; пѝ и сѝло је пџчѝло за време *тѝтовинѝ*; џн је гра̀ђанима *да̀вџ* и ша̀кџм и ка̀пџм; док је *ра̀дила* Зѝстава *до̀душѝ*, нѝсмо имѝл'и сѝкоб нѝкат; овџ сад нѝје то имѝло *прѝбл'ѝма*, *до̀душѝ* бѝла је во̀јска до̀шла

² Разлике у говору хришћана и муслимана очекиване су имајући у виду да су хришћани подложнији утицајима који долазе из говора са херцеговачко-крајишког терена, док муслиманско становништво гравитира ка Сјеници, као градској средини у којој је исламска традиција доминантнија, те се то огледа и у самом говору.

пā нисмо смёл'и; бѡга ми су *ра̀дил'и*, чѹдо су *ра̀дил'и* овѣ поједи́нѣ, нису свѣ; *одговáрѡ* двáдес гѡдѣнā пѡсл'е га *осудѣше*; родѣо му се, да вѣдѣш сѣн, унака̀жен. Да се згрѡзѣш кад га вѣдѣш. Отѣшло на дѣјете грднѡ. Тѡ не ва̀ља. Некѣ Мѹрат Цигáл је *причѡ* о тѡмѣ, пѡсл'е бѣо и у партизáne *Тѣтѡве*, кажѣ е сѣне, јá бѣо млáђѣ, којѣ пѡбеже од *зáкона* и којѣ ѣмаде пáре; нѣсте *смѣтал'и* нѣшта мѣне (Тр).

Припадност говорима херцеговачко-крајишког типа у напред дефинисаној зони осим на плану прозидије огледа се и у замени гласа *јат*. На највећем делу испитиваног ареала замена *јата* је ијекавско-екавска, са спорадично присутним и на различитим тачкама неједнако заступљеним лексикализованим јекавским формама типа: *ђеца, ђевојка, ђевер, ђерат, пођерат* и сл. У зони са новијом акцентуацијом знатно је више примера са заменом кратког *јата* која одговара суседним јекавским говорима, па је бележено:

по свѹ нѡј *ћѣрāм* от *кѹћѣ*; нѣмѡ тѡ да *ћѣрāш*; *пѡђерāј* од *Крāгујѣвца* (Ур); она га зѡром *ѡђерāла* (Ув); *ѡђерāли* и стѡку, стѡку *ћѣрāли*; *ѡђерā* ѣзутра; пā се пѡслѣ *ћѣрāло* (Тре); *ѣшѣерāли*; *ћѣрā* у мѡчила (Дру); би *ћѣрāли* крмáд; ѡн *ѡђерā* гѡведа; тѡ је свѣ *ѡпѹшѣло* (Крс); ѣмало је случајѣвā пā мѡмка *ћѣвѡјка* нѣје ни *вѣћела* ни мѡмак *ћѣвѡјку* пā би се ѹзѣли, дѡбра *ћѣвѡјка*, и сад пѣтајѹ прѡвѡ *ћѣвѡјку*; мѡј *ћѣд* и мѡја мāјка; мѹка ли се *вѣћела* (Тре); кѡ је гáздарица *вѡђе*; *ћѣцѣ*; *вѡђе* (Дру); кат су ми дѡшла *дјѣца*, шкѡла *ћѣтету* мѡја *дјѣца* свā (Ур); пā нѣмо те *вѡђе* ѡбѹћи; трѡје *ћѣцѣ* ѡставио; ја реко *вѣћѣћу*, ѡћу; ада *вѣћѣћу*; *ћѣвѣр* бѣо са нāма, код јѣднѡга *ћѣвера* (Ув); *ѡђе* дѡћѣм *љѣти*; тāмо су ми *ђеца* а *ѡђе* сам се рѡдио; *вѡђе* да вѣдѣш; вѣди шта је *нѡнђе*; *вѡђе* рāонѣк (Тре); *вѡђе* је бѣо; мѣ се јѣсмо *вѣћели*; код њѣг је и *вѡђе* тѡ; *вѡђе* ѣмā и да се трапѣ; мѣ смо се *вѣћели* јѣднѡм; *нѡђе* мѡре кѡкошка да снѣсѣ; *нѣђе* иза аутѡбускѣ смо *сѣћели*; *вѡђе* дѡшло, нѣмā *ћѣцѣ*; знāм *ћѣца*; мāло *ћѣцѣ* вѣшѣ (Крс); ка се *љѣтина* рāдѣ; цѣјело *љѣто*; нѡге од *кѡљена*, *дѡље* (Дру); од *љѣпѡтѣ* да глѣдāш (Тре); сад нѣ би *вѡљео* (Ур); од *љѣпѡтѣ*; нѣкад ѣшѡ *љѣкāру* нѣје; āјде *љѣкāру*; нѡ, шта ћу *љѣкāру*; бѣла *прѡљѣтѡс* мāло; ѡно бѣло *ѡвѡљело*; *вѡљела* је да ѣмā лијѣпу стѡку (Ув); мѡгло да завршѣ *дѡље*, ѡн некѡм кāзнѡм *ѡђерāн* *дѡље*; бѣо ми се ѹ *љѣто* утѡпио брат; *прѡљѣтѡс*; *љѣтѡс*; *љѣти* нѣко дѡћѣ; цѣло *љѣто* мѣјесѣ *љѣб* (Крс); да *пѡсјѣчѣм*; *пѡсјѣкѡ* си лањске године млѡго, ѡвѣ гѡдинѣ нѣ мош; да *ѡсјѣчѣм* ѡвѹ смрчу; ѡн сāмо кажѣ кѡјѹ ће бѹкву, јā *сјѣчи*; да пāнѣ *сјѣме* смрчево; трѣбā *сјѹтра* друго да се насāћујѣ; па *с ѹтра* насāди дрѹгѡ (Тре); Сјѣница дѡбила ѣме по *сјѣнѡкосу*; *сјѣди* ѡде; преко шѹмѣ *сјѣкли*; *сјѣме*; ѡн је *сјѣдео* позāди; *сјѣднѣмо* и причāмо (Ур); изѣћи те *сјѣдни*; ѡна *сјѣди* (Ув); да прѡбам *сјѹтра* (Дру); стāни ѡде неђе у *засјѣнак* (Ур); ѣпак кāко се на *мјѣста* дѣшāвā; имало је лѹди којѣ су *бјѣжали*, *бјѣжали* су и муслимāни; ѣмало је да су лѹди напѹштали, *бјѣжали*; у Беѡграду *жѣвљело*; тѹ сам јā и мѡј ѡтац *жѣвљели* (Крс).

Јекавски рефлекс не јавља се доследно па су бележени и ликови:

кад ђнѡ *пѡбегнѣ* сѧма; имѧмо вѣликѹ *дѣтелину*; оѣш глѣдат *дѣцу* (Ув); па ћемо *видет*; битно је да је *чѡек* (Ур); дѡлазѣ сѧмо *лѣти*; на *прѣмер*; *недеља*, *понедељак*; *цѣјело прѡлеће* (Тре); ѡвде је *јѧ вѣрујѣм*; на *прѣмер*; ал се *лѣшиѣ жѣвело*; *нѧместила* се бѹна; нѣје *пѡбегѡ*; није се *бѣжало* за Чѧчак; једно *врѣме* нѧйће нека сѣла; *јѧ вѣрујѣм* (Крс); гдѣ ђнѡ *ѹцветало*; јесте *виделе*; мѣ смо *дѣци дѡле* ѡставили; у *прѡлеће*; *цѣјело прѡлеће*; не би *бѣжѡ*; *рѧдѣ чѡвек*; *пѡрѹчи лѣкарка*; *дрѹкчијѣ* је *ѡде* нѧрод (Дру).

Оваквих облика ипак је знатно мање, а њихову појаву тумачимо или утицајем говора зетско-сјеничког типа или као нанос из стандардног језика (путем школе или средстава јавног информисања). Појава примерима са *e* уместо јата није необична, имајући у виду да су екавски рефлекси бележени и у ликовима са дугим јатом и то на читавој територији испитиваног говора. Јекавска замена кратког јата у овом делу говора сложена је, о чему говори напоредно присуство како екавских тако и јекавских ликова, а поред тога у овим другим, како изложени примери показују, неретко се јављају паралелне форме типа: кат су ми дѡшла *дјѣца*, мѡја *дјѣца* свѧ (Ур) : школа *ћѣтету* (Ур); *ћѣцѣ* (Тре); да пѧнѣ *сјѣме* смрчево (Тре) : да прѡбам то *с'јѣме* (Дру); имало је да су љѹди напѹштали, *бјѣжали* (Крс): у Београду *жѣвљело* (Крс) и сл., чију је фреквентност, те ареалну распоређеност могуће утврдити једино пажљивим прегледањем комплетне грађе, што ће бити предмет тек наших будућих истраживања овога говора.

Уз замену јата и акцентуацију овај ареал поседује још неке диференцијалне црте непознате остатку говора:

а) присуство гласа *z* на месту *x*: *врѧтѣ иг*; *јѧ мѣшљѧг* (Дру); код *њѣг* је; *јѧ* сам близу тѧмо *њѣг*; код *њѣг* вѡђе имѧ (Крс); *јѧ ѡдок*; *испрѣчак*; *бѣјѧкѹ* (Ув);

а) у заменичко-придевској промени бележен је наставак *-ијех*, поред ређе присутног *-ија*, који функционише у другом делу говора, те наставак *-их*: од *ѡвијех* *кѡмшијѧ*; *ѡвијех* Србѧ (Дру); ако знѧ нѣкѡг од *ѡвијех* *стѧријех* што су се утѡпили; код *ѡвијех* *стѧрих*; нѣје *шѣсѣтијех* гѡдѣнѧ (Крс); од мѣне и са *мѡјијех* *лѣћѧ* (Ур); од *ѡнијѧ* љѹдѣ (Дру).

б) у говору ове зоне углавном добро функционише разлика између падежа места и падежа правца: у *лѣвадама* *кѡсѣ*; свѣ пѣшѣ *ѹ тѡј књѣзи*; пѡслѣ бѣо у *Скѡплѹ*; *рѧдѣ чѡвек* у *рѹднѣку* у *Гѡрњѣм Мѣланѡвѹ*; у *њѣговѡј* је *вѣри*; имѧм двѣје рѡђаке у *Чѧчку*, на *Љубѣћу*; у *Лѡтижѧма* (Дру);

како је било *на ваширу*; у којој се *средѝни* (Крс); он је *на факултету у Београду*, још у *Тутину* (Ув); прије десет петнаес годинā био у *Тутину*, једанаес километара у *једном правцу* шкoла ђетету; oвā ми мала *на факултету*, глeдала си *на телевизији*; да се гушим у *недaћи*; ако си чула за онај стациoнар *на Златару*; погинуо један момак у *сaобраћајној несрећи* (Ур); с тим да се понекад јаве и примери типа: ожeнио се пā послe био у *Приштињу*; кад је био у *Приштињу* (Дру); доклe је завршио у *Сјеницу* (Ув);

в) облици заменица *вође, нође, нонђе, вуда, нуда, вамо* и сл. бележени су само у овом делу: кo је гaзларица *вође*; *вође* свѝ се осeлили. (Дру); кoд њиg *вође* имā и да се трапe; кoд њиg је и *вође* тo; *нође* мoре кoкошка да снeсe (Крс); највећā је нaдморскā висѝна *нође*, било и *вудā*; *вође* рaонѝк; *вође* да вѝдѝш; вѝди шта је *нонђе* (Тре); дoлазy ми *вудā* овѝ ђевeри; пā ћемо те *вође* обући; ми oтишли *вамо*; ѝдe *нудије* (Ув);

г) присуство партикуле *-j* у примерима: било *тадај*; сагoрело *тадај* (Дру); *ондај* се плаћало; *тадај* кад смо ми дoшли (Крс); нѝје ѝмало *тадај* (Тре);

г) линеаризација енклитика типа: кад *је се* црква градила; сaд *је се* Кладница расeлила; тo *је се* такo живело (Дру); кад *је се* Вѝдрењак онo кoритио; да *је се* поплочавo онo (Ур), непозната је остатку говора.

Од особина које карактеришу систем глагола издвајамо оне које су од значаја за наше истраживање:

а) у овом делу говора доминирају дуже форме инфинитива:

нeмo *се враћати* нaзaт на сyхо; мoжда ћеш *моћи* (Ур); oћеш бaба *доћи*? *доћи* ћеш тѝ жива пā ћемо те *вође обући*; знaш да му се нe мош од лeпoтe *нагледати* (Ув); сaмо ћу ти *казати* jā; eј тo је било дивoта *орати*; бyковину трeбā *уништити* (Тре); чeкајy oћу jā *пoбећи* (Крс); jā вам мoгу *испричати* тe мyке; нeмoј *ићи* за Србију; пoчнe *пaлити*; он ће *мoрати* за њима да ѝдe; Нeмци пoчнy *остyпати*; је л ѝстина да ћете Драгyтина Аписа *стрeљати*? jā те мoлим нeмoте га *убити*; за трѝдес гoдинā таквo oрyжјe нe може нѝ једна држава *ствoрити* (Дру);

функционише, међутим, и инфинитив без финалног *-и*:

пā ћемо *видет*, нeкo ће ми из инaта *урaдит*; не мoгу *описат*; нe би мoгo *прoдат* (Ур); нeмo тѝ слyчaјно што нeј *oтић*; трeбā прaво *рeћ*; мoраћу *набрат*; aјде yлази пā ћемо *причат*; нeмo ме *дират*; свe ћу ти *причат*; oћеш *глeдат* дeцу; да ти је *знaт* (Ув); слyшā штā ћу ти *рeћ*; нѝсам ни jā мѝслио да ће ми сѝнови *oтиc* нeкyд; то је мoрала цѝцвара *бѝт* (Тре); Ејyп је ѝмаo *причат* (Крс).

На остатку територије присуство дужих облика сасвим је спорадично – свега неколико забележених примера и то само у сјеничкој зони. У Тутину и Новом Пазару познати су само краћи ликови.

б) облици радног глаголског придева типа: млого сам мукѐ *видио* (Тре); није *хтио* отићи; ако није *излатио* (Крс); јада *видио*; *разбодлио* се (Дру); знатно чешће јављају се овде у односу на остатак сјеничке зоне. У Тутину и Новом Пазару ових облика нема, увек је: *видео*, *хтео*...

в) наставак аориста и имперфекта типа ($x > z$): ја *мишљаг* било тадај (Дру); онѐ рџке *бијакџ*; ја *одок* и *испричак* (Ув); бележен је само овде.

г) у овом делу говора глагол *заспати* има ликове: *заспим*, *заспиш*: нису дали да се *заспи* на Ђурђевдан (Крс); не може да *заспи* (Ув); (остатак територије има само: *заспем*, *заспеш*...); а глагол *старити* форме: *старим*, *стариш*: бога ми је *остарио* (Крс). ја сам *остарио*, *огарибио* (Тре) (у осталом делу: *остарам*, *остараш*...).

Микродиференцијација унутар испитиване зоне јавља се и на другим тачкама територије и може бити узрокована и факторима нелингвистичке природе. Тако на пример говор припадника двеју конфесија диференцира се по томе што је појава неразликовања парова африката својствена само говорницима муслиманске вероисповести, док код хришћана опозиција *ч*, *ћ* : *џ*, *џ* у потпуности функционише. Поменуто својство, даље, није одлика муслиманског живља у целини, већ само дела становништва на пештерској висоравни, те је, стога, тумачимо спољашњим утицајима (арбанашко порекло, снажнији утицај несловенских језика и сл.) (о томе више у: Вељовић 2012). Уколико се присуство раслојености овога типа уочи и у глаголском систему, у анализи ће се то посебно нагласити. Рубни положај и контакти са другим дијалектима могу утицати на то да се у овом говору уоче црте које нису наслеђене већ настају у резултату интердијалекатских интерференција. Притом, мислимо на утицај говора херцеговачко-крајишког типа на говор сјеничке зоне и косовско-ресавских говора у зони Новог Пазара, о чему ће у раду бити помена.

Прва дијалекатска студија са резултатима обимнијег дијалекатског истраживања говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Новопазарско-сјенички говори* Данила Барјактаревића (Барјактаревић 1966), даје опис који обухвата прозодијски, гласовни, морфолошки и синтаксички језички ниво. У Уводу студије аутор напомиње да овај простор до тада није истраживан. У светлу расправа М. Решетара, Г. Ружичића, Д. Вушовића, М.

Стевановића, Ј. Вуковића и Б. Милетића у науци су саопштени значајни подаци о јекавским говорима новоштокавског типа, док прелазни тип између јекавских и екавских говора није обрађен. Код њега су узете само основне црте према којима се сврстао у групу јекавских говора (Барјактаревећ 1966: 3). Д. Барјактаревећ је, међутим, показао да је посредни идиом који се не може у потпуности уврстити у претходни тип, и то због специфичности које се јављају на нивоу два, системски посматрано, значајна језичка нивоа. Проучавајући акценат и замену гласа *јат* у овим говорима, аутор је утврдио да они показују особеност како у погледу односа према суседним јекавским тако и према говорима екавског типа. Све касније класификације које су се тичале дефинисања граница међу дијалектима и поддијалектима у обзир су узимале ову значајну чињеницу и говоре тутинско-новопазарско-сјеничке зоне сврставали у посебну групу говора. Ипак, неслагања у науци јављају се у вези са тиме којем дијалекту прикључити говоре који се према замени јата могу сматрати како делом зетско-сјеничког тако и косовско-ресавског дијалекта, а било је и предлога да се посматрају као засебан дијалекат. Сматрајући да умножавање класификационих критеријума иде на штету научном методу, П. Ивић одбацује предлог М. Пешикана да се овом делу територије додели статус равноправан са јединицама вишега ранга (Пешикан 1979: 154; Ивић 2009: 50). Иако је на основу сопствених истраживања Д. Барјактаревећ сматрао да ови говори несумњиво припадају косовско-ресавском типу (Барјактаревећ 1966: 16–27), већи број научника није се сложио са тим ставом. Михаило Стевановић, Јован Вуковић и Павле Ивић били су мишљења да ова зона несумњиво показује знатну сличност са осталим зетско-сјеничким говорима, и уједно значајне структуралне разлике према косовско-ресавском дијалекту (чување послеакценатских дужина, појава краткоузлазног акцента у одређеним положајима, изостанак неких типичних косовско-ресавских особина) (Ивић 2009: 70–71). Стога Павле Ивић новопазарско-сјеничку зону сврстава у зетско-сјенички дијалекат, додељујући јој ранг посебног поддијалекта – североисточног (Ивић 2009: 49). Овај принцип поделе задржан је и касније, те тако и М. Окука у књизи *Српски дијалекти* ове говоре сврстава у сјеничко-новопазарски поддијалекат (Окука 2008: 183).

Иако српска наука располаже бројним радовима који описују говоре зетско-сјеничког дијалекта, простор Тутина, Новог Пазара и Сјенице остаје релативно неистражен терен. Осим студије Д. Барјактаревећа и поменуте расправе у вези са акцентуацијом и заменом *јата* на овом терену, у коју су се укључила водећа имена тадашње српске

дијалектологије, новопазарско-сјеничка зона није била предмет значајнијег интересовања лингвиста. Питање акцента и гласа *jat*, око кога су се научници спорили, разрешено је закључцима П. Ивића, спроведеним на материјалу који је прикупио Д. Барјактаревих, али уз напомену да ово питање захтева додатна, минуциозна теренска истраживања (Ивић 2009: 62). Таквих истраживања касније није било, тако да данас располажемо са свега неколико радова насталих на материјалу прикупљеном углавном у појединачним тачкама на овом терену. Пункт Тријебине код Сјенице описан је у *Фонолошким описима српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом* (Ивић и Реметић 1981: 559–565), а закључци углавном одговарају стању затеченом током нашег истраживања. Говор месне заједнице Карајукића Бунари у Сјеници (која обухвата села Тузиње, Биоц, Буђево, Долиће, Бољаре, Угао и Бороштицу) са фонетско-фонолошког, морфолошког и синтаксичког становишта у двама радовима описао је Велибор Величковић (Величковић 1990: 157–167; Величковић 1999: 155–165). У раду о морфолошким и синтаксичким особинама издвајају се неколики моменти који су од значаја и за наше истраживање: присуство краћег инфинитива уз ретке примере са завршецима *-ти* и *-ћу*; аналошко уједначавање наставака у 3. л. мн. презента; стабилност инфинитивне допуне у облицима футура; грађење аориста од глагола оба вида; те широка употреба транспонованих облика у наративној служби (Величковић 1999: 155–165). У раду *Неке карактеристике санџачких говора у окружењу, са посебним освртом на мини-регију Баре* (Дердемез 2009: 201–207) Х. Дердемез такође указује на присуство разлика у погледу типа акцентуације на овом делу сјеничке територије издвојивши две зоне – Црвско (са старијом акцентуацијом) и Гошево (новија). Посреди су два суседна села, али по свој прилици раздвојена дијалекатском границом о којој је у нашем претходном излагању било речи. Прилике затечене на терену одговарају нашим истраживањима у пунктовима Трешњевица и Вишњева, који су у близини територије описане у овом раду. Најзад, од значаја за наше истраживање јесте и студија М. Божовића *Говор Ибарског Колашина* (Божовић 2002), која садржи и грађу из неколико пунктова који се граниче или пак припадају тутинској територији, а који су обухваћени и нашим испитивањима (пунктови у Рибарићу, на Мокрој гори и Рогозни). Зона истраживања припада истом поддијалекту као и говор који ми испитујемо, те ће током анализе на више места бити извршено поређење прилика у двама суседним идиомима.

Најзад, на терену сјеничке зоне вршена су и топономастичка истраживања, али опет у невеликом обиму, те упућујемо на радове: *Неколики митолошки реликти у топонимији у околини Сјенице* Велимира Михајловића (Михајловић 1986: 71–73) и *Топонимијски слојеви у околини Сјенице* М. Недељковића (Недељковић 2006: 99–107).

I.3. Историјска прошлост: друштвено-политичке прилике, етнички процеси и формирање етничке структуре становништва

За разлику од ситуације у лингвистичкој науци, где располажемо малим бројем научних истраживања вршених на, иначе за проучавање веома занимљивом, терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице, историографски, географски, археолошки радови релативно су бројни³. То и не чуди јер је посреди простор бременист историјом и традицијом, терен на коме су се вековима укрштали различити народи и различите (често и сукобљене) културе, те опстајале у виду слојева који данас сведоче о бурној прошлости. Територија чији говор испитујемо позната је као колевка српске духовности и културе. Једним делом брдовитско-планински, пашњачки и шумовити, а другим плодан и за земљорадњу погодан терен одувек је био привлачан за становништво које је долазило са различитих крајева. Ако се томе дода и чињеница да се овај крај од самих почетака налазио на раскрсници путева како трговачких тако и војно-стратешких, јасно је да је етничка структура која указује на изразиту хетерогеност природна последица сусрета географских, историјских и друштвених процеса који су се одигравали током цивилизацијског развоја. Уколико претпоставимо да се сведочанства о прошлости народа најбоље ишчитавају из језика, односно да историјска збивања утичу и на формирање и преобликовање идиома чији су носиоци њихови актери, на бројна питања која су лингвистичке природе можемо одговорити тек уколико консултујемо историографску или етнографску литературу. Имајући у виду да је то случај и са нашим истраживањем, у овом поглављу, нешто опширније, наводимо податке о пореклу, миграцијама, друштвено-политичким и етничким процесима који су се одвијали

³ За потребе нашег рада у највећој мери консултовали смо радове Ејупа Мушовића и Милисаве Лутовца.

на простору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, почевши од првих сазнања до савременог доба.

Рашки предели у предсловенско доба били су доста густо насељени Дарданцима и Аутаријатима и то, на шта указују новија археолошка истраживања, доста гушће него што се мислило. У доба римске експанзије Балкана покорени су и ови крајеви па је аутохтоно становништво било у знатном броју романизовано. Судбина староседелаца у време доласка Словена није позната, али је сасвим извесно да је део те популације био асимилован а део потиснут (Мушовић 1979: 120). Посебно повољне услове за развој људског живота пружала је Пештерска висораван, пространа површ богата травом и повољна за сточарство и планинско-брдску земљорадњу. Стога се у овом пределу, како наводи Милисав Лутовац, у веома повољним условима могао развијати људски живот. Није онда необично што се овде налази на трагове још из доба неолита, па и раније. Свако становништво које се смењивало у току историјских периода оставило је својих трагова: гробља, култна места и топониме. Честа су налазишта могила илирског порекла и римска гробишта и надгробни споменици. Има и топонима из доба Илира, Римљана и Влаха, романизованих староседелаца, али су они доста ретки у односу на број словенских назива. Назив села Урсуле на Пештерско-сјеничкој висоравни и места Урсуловац на планини Бјеласици свакако подсећају на Влахе сточаре (Лутовац 1978: 206). Да је простор на коме се данас налазе Тутин, Нови Пазар и Сјеница доста рано био густо насељен показују и друга налазишта, попут оног у Смолућној пећини (село Смолућа код Црквина), где су откривени трагови палеолитског човека, што Тутин сврстава међу једно од ређих палеолитских насеља у нашој земљи, у коме је живео палеолитски човек од кога нас одваја око 50 000 година (Мушовић 1989: 45). О римско-византијској популацији, односно Дарданцима, а потом и Аутаријатима, који су на овом простору живели су пре 3000 година сведоче материјални споменици, римске стеле нађене на више места (Бороштица, Радоховци), као и остаци утврђења – градова: Ђурђевица у Ђерекарима, Хум, Рамошево, Тројан, Добриња, а очувани су и бројни топоними који упућују на то далеко време (Мушовић 1989: 46). Североисточно од Тутина на локалитету Градац – заравњени плато брда који доминира над целом тутинском котлином – пронађени су остаци праисторијског утврђења с краја V и почетка VI века (Премовић Алексић 2000: 21–22). На налазиштима: Црквине, Тројан (локалитет Јеринин град), Островица (локалитет Злоступ) откривена су утврђења из V века (Премовић Алексић 21–36).

Словенска експанзија на Блакану завршена је почетком VII века, и сматра се да је тада Словенима насељена Рашка област (Мушовић 1989: 46). Ту је формиран један од првих српских племенских савеза, из кога је у XII веку конструисана средњовековна српска немањићка држава Рашка (Мушовић 1989: 8). Насељавајући балканске просторе, Словени су дошли као многобошци, па су овде христијанизовани. Има се утисак да су међу првима који су прихватили хришћанство били управо становници рашких регија, јер византијски писци помињу доста рано тзв. крштену Србију. Свакако да је Петрова црква у Новом Пазару, једна од најзначајнијих хришћанских институција на Балкану, одиграла у томе значајну улогу (Мушовић 1989: 47–48). Рашки крај је у преднемањићко доба и у првим вековима Немањића био најгушће насељен Србима. Разлог за то треба тражити у специфичној конфигурацији тла, која им је, у условима борбе за опстанак и слободу, највише одговарала. Историјски подаци говоре да су ови брдовити, шумом прекривени и неприступачни крајеви били врло погодни за живот у условима несигурности, ратних недаћа и борби за независност, нудећи безбеднији и мирнији живот од оног у равничарским и приступачним крајевима. Због тога, за све време док је српска држава била скромних економских могућности и војничког потенцијала, њено седиште је било у рашким пределима, и из тог периода се помињу: Дуга Пољана, Врсенице, Сјеница, Царичина, као места где су повремено боравили немањићки владари и ту потписивали уговоре са Дубровчанима (Мушовић 1989: 8). Дежевским сабором 1282. ситуација се битно мења. Економски оснажена, српска властела извлачи се из ових брдских предела у јужне и плодније крајеве, и престонице од тада више нису у Расу, Јелечу и Дежеви већ у Паунима код Приштине, па затим у Скопљу. За владаром и властелом повукло се тада у великом броју становништво према југу јер су тамо услови за живот били много повољнији, чему су допринеле ондашње политичке прилике (Мушовић 1979: 121). Тако је Јован Цвијић забележио да Рашана има у немалом броју у Македонији и Албанији, као и да су тамо досељени у XIV веку, дакле након Дежевског сабора (Цвијић 1987: 106).

Нови Пазар је подигнут на средишњем току Рашке, недалеко од Расе, српске средњовековне престонице. Град је био првобитно замишљен као база за даља турска продирања према северу и западу, али је ту улогу убрзо изгубио и прерастао у значајан трговачко-економски центар. До њега су долазили најзначајнији средњобалкански путеви: Дубровачки, Босански и Зетски, а одатле су се рачвали у неколико праваца: према Солуну,

Цариграду и Београду. Како се на тим путним правцима одвијала врло обимна и значајна трговина, то се Нови Пазар, који је био у жижи те трговине, развијао у економском погледу великом брзином, особито у 16. и 17. веку и тако прерастао у један од највећих градова на средњем Балкану. Поред трговине, на његов развој утицала је близина рудника: Глухавица, Рогозна, Копаоник, и у вези са тим врло развијено занатство, пре свега металне струке (Мушовић 1979: 122). Сјеница се као насеље доста рано помиње, први писани помен потиче из 1253. године, када је означена као насеље на врло значајном средњовековном путу, као једно од најважнијих тржишта за стоку и сточне производе. Цар Душан је нека села и засеоке код Сјенице даривао манастиру Хиландару (С. Станојевић 1929: 115, цит. према: Мушовић 1989: 14). Урош Немањић је 1360. године „на Сеницах” подарио Дубровчанима повељу о трговини (Костић 1922: 64, цит. према: Мушовић 1989: 14). Немањићи су у сјеничком крају имали своје летњиковце: Сјеница, Врх Сјенице, Дуга Пољана, Градац, Царичина. У годинама када су ударани темељи Новом Пазару, око 1463, у Сјеници је неко време боравио султан Мехмед Фатих. Од XVII века Сјеница добија стратегијски значај, постаје утврђена паланка и у њој се подиже четвороугаона тврђава (Мушовић 1989: 15). Почевши од оснивања српске средњовековне државе, данашња тутинска територија улазила је у њен састав, и то у најужи – рашки крај, који се сматра ембрионом српске средњовековне државе. Цркву Измирну у Црквинама у Тутину, према предању, подигла су браћа Драгутин и Милутин Немањићи пошто су склопили мир на локалитету који се данас зове Госпођинске (господске) ливаде, јер су се ту „господа измирила” (Мушовић 1985: 17). На тутинској територији има много остатака православних црквишта из средњег века. Сигурно је да је овај простор био тада доста густо насељена Србима, што показују многа црквишта, али и турски пописи из XV и XVI века (Мушовић 1985: 17). Краљ Милутин је у Глухој Васи (Глухавици) имао коло (топионицу) с рударима. Поуздано се зна да су Радослав, Урош I Немањић и други српски средњовековни владари користили глухавичке метале за израду оружја и посуђа, па вероватно и новца. Да је у средњем веку гвоздена руда експлоатсана у Глухавици говоре и топоними у суседству: Ковачи, Самокова, Руђе, Рудница, Лукаре, Штитаре – села су добила назив према рудама које су ту налажене и занатлијама који су их обрађивали. У Глухавици, као значајном рударском центру, своје колоније имали су и Дубровчани, који су се бавили транзитном трговином (Мушовић 1985: 18). Веома значајно место заузимао је и манастир Црна река, који се налази у Црноречком кањону, 3 километра

југозападно од Рибарића. Ту је од давнина радила школа, првобитно манастирска, духовна (у Даниловом зборнику помиње се црноречка школа на десној обали Ибра). Традицију школе манастир је очувао и касније, а то значи и у време турске владавине. Вероватно је била у тесној вези са школом у оближњим Брњацима коју је у XIII веку основала Јелена Анжујска, чиме почиње световно школство код Срба (Мушовић 1985: 20).

Многобројни најстарији и за српску културу и духовност најзначајнији споменици из периода од IX до XV века подигнути су управо на територији Старе Рашке. Узето уопште, ова је област не само једна од првих политичких центара српског народа већ и његово културно средиште, где се још у почетку развила ренесансна уметност, што се особито види на фрескосликарству манастира Сопоћана (Лутовац 1978: 207). У рашком крају рођени су, расли и радили први српски државници, политичари и дипломате. Овде су никле српска писменост и писана књижевност: 1202. године писано је и илуминирано Вуканово јеванђеље у Пећини у Расу, један од најстаријих докумената српске писмености; овде су рођени први српски књижевници: Растко Немањић Сава, Стефан Првовенчани и нешто касније Константин Михаиловић из Островице, аутор *Јаничаревих успомена*. Долина Рашке је колевка Рашке школе у уметности, највише аутохтоне уметничке школе код Срба. У њеном стилу подигнути су бројни споменици сакралне архитектуре у рашко-ибарском региону, који по свом сјају, величини, архитектонским решењима и декорацији превазилазе националне границе. Због тога је долина Рашке, иако просторно мала, и данас јединствено подручје у земљи, могуће и шире, по броју очуваних културно-историјских споменика. Сви они сами по себи јесу сведочанства о једној бурној, историјом и културом богатој прошлости коју је имао овај крај. Црква светог Петра и Павла или Петрова црква (сада у Новом Пазару)⁴, једна је од најстаријих сакралних споменика код Срба и жижа око које се зачео живот средњовековне државе Рашке и Немањића. Та архаична и архитектонски атрактивна целина визуелно говори о вековима које је уткала у своје темеље. Ћурђеви ступови, задужбина Стевана Немање из 1171. године, тријумфални је споменик Немањиној победи над византијском војском код Пантине. Манастир је познат и по томе што чува најстарије испитани српски живопис. Сопоћани су задужбина и породични маузолеј краља

⁴ Петрова црква код Новог Пазара је једини очувани црквени споменик из преднемањићког времена у Србији (Андрејић 2001: 5).

Уроша I, јединствена ризница средњовековног сликарства. Ту су и остаци недавно откривених средњовековних утврђења-градова и немањихких престоница: Раса, Јелеча и Дежеве (Мушовић 1979: 120–121).

Са продором Турака мењао се и геополитички положај Старе Рашке. До тада доста спутна, у засенку великих и плодних долина, одједном је постала ходник којим су се кретали Турци према Босни и даље на Запад (Лутовац 1978: 206). Само неколико година након Косовске битке 1389. Османлије су загазиле на рашко тло. Њихов кадија је већ 1396. заузео Глухавицу, значајно рударско место, и о томе обавестио Дубровчане, тражећи таксе за пролаз њихових каравана преко те територије (Мушовић 1989: 49). У периоду продора Турака долина Рашке била је у саставу Области Бранковића, а сматра се да је дефинитивно признала турску власт 1455. године, када се помиње као део крајишта Иса-бега Исхаковића (Мушовић 1979: 120). Долазак Турака битно је утицао на целокупан историјски развој, према томе и на нове етничке процесе. Први турски пописи показују да је у крају који је предмет наше пажње, затечено доста бројно српско становништво, које се бавило сточарством. Сигурно је да се део тог становништва повлачио на север и запад у периоду турске експанзије и касније (Мушовић 1979: 120). Из подробних турских пописа, „дефтера”, види се како је тада овде било компактно српско православно становништво. Пописан је сваки домаћин по имену, а понегде и стока једног домаћинства. Готово сва села очувала су и своје негдашње називе из XVI века. Тада је само у тврђавама и поред путева у правцу Босне било овде-онде и муслиманских насеља. Тек после већих побуна, устанака и турских одмазди у периоду од XVII до XX века, овде се становништво брже и чешће смењивало и постајало етнички све хетерогеније (Лутовац 1978: 206). Према Старој Рашкој спуштало се становништво из брдско-планинских крајева, најпре Клименте и Кучи, а затим и други српски Брђани и Малисори низ долине Лима и Ибра и даље. У почетку су то биле углавном пљачкашке чете против преосталог становништва, а затим је уследило стално насељавање. Али, тек после великих покрета за ослобођење 1689. године и иселјавања већег дела становништва из ове области, настају масовна досељавања из Црногорских брда, Херцеговине и Малисије. Долазећи поглавито из крајева племенског живота у област где се знало само за један национални назив – Срби, новодосељеници су дуго по доласку претпостављали племенско име општем српском (Васојевићи, Кучи, Пипери, Дробњаци, Клименте, Хоти и др.) (Лутовац 1978: 208). Врло компактно српско становништво је, као

већина, асимиловало остатке старијег становништва, поглавито Влаха сточара, који се помињу под именом „Власи Никшићи”. Очувани су и топоними који подсећају на њих, као Урсуле код Сјенице, Урсуловац на планини Бјеласици, Стари Влах итд. Разуме се, међу овим Власима, чија су имена често српска, било је и српских сточара, названих Власима по занимању⁵. Али, у основи је преовлађивала српска етничка маса, што се види не само из историјских споменика и других података већ и из топономастике (Лутовац 1978: 223). Муслиманско становништво било је у овом периоду сасвим ретко, сконцентрисано у градским насељима, сведено практично на представнике турске власти (Лутовац 1978: 8). У ово време сјенички крај био је знатно мање насељен од новопазарског и тутинског (Лутовац 1978: 8). Да је на тутинском терену живело хришћанско становништво показују скорашња археолошка истраживања која су показала да су у 14 од двадесетак испитаних тутинских села пронађена православна црквишта. Из турских пописа становништва, који су за тутинску територију готово једини писани извори за XV и XVI век, долази се до сазнања да неких битнијих промена у структури становништва није било. То значи да је ту и даље живело хришћанско становништво, а да су помени Муслимана врло ретки. Реч је о појединачним примерима исламизираних мештана у неколико села. За XVII век не постоје извори, али претпоставља се, како наводи Е. Мушовић, да озбиљнијих промена у структури становништва није било у тутинском крају. Без обзира на одређене немире, ипак је то, у односу на друге, век релативног мира. Могуће је да је било нешто више исламизираног света у XVI веку, али се, по правилу, муслиманско становништво концентрисало у градовима, где је живот био бољи, па га је зато мало било по селима (Мушовић 1989: 49–50).

⁵ Термин *влах* користио се да означи или романизоване а потом славенизоване Трачане на овим теренима; у Душановом закону власи су сточари, а тако тај термин углавном употребљавају и Турци. За муслимане Босне и Херцеговине и Црне Горе Влах је сваки онај који не припада муслиманској вери. У вези са поменутиим пописом логичан је закључак да је овде дошло до мешања појма Влах у етничком и професионалном смислу, те да су Власима у рашком крају овога доба сматрани сточари, јер је Пештерска висораван била и остала сточарски крај. Но, то не искључује могућност да је ту могло бити и остатака Влаха у етничком смислу, мада је у то тешко веровати. Хришћански становници означени су као Власи, што значи да су то једино могли бити Срби. Конфесионална припадност је православна јер се помињу попови који се жене (што није случај са католицима) и један манастир са калуђерима. У истом периоду муслиманског становништва овде је било врло мало (Лутовац 1978: 10–13).

Османлије су, освајајући Балкан, донели арапску веру – ислам. Исламизацијом су Османлије добијале много, пре свега у учвршћивању власти, јер су верску припадност стављали изнад етничке, па су сви муслимани поистовећени са Турцима. То је довело до померања етничко-националне идентификације муслиманског становништва. Огромну већину исламског становништва ових крајева чине исламизирани мештани, а сигурно да је правих Турака било сасвим мало. Процес исламизације на овом подручју одвијао се највише у XVI веку, а затим и после тога. То потврђују и турски пописи, а и чињеница је да је у Новом Пазару у XV и XVI веку било изграђено двадесетак џамија (Лутовац 1978: 14). Процес исламизације, почевши од доласка Турака, а то значи још од XV и XVI века може се пратити и у тутинском крају, иако много мање него у другим крајевима. За разлику од новопазарског кадилука и Косовске Митровице, где је у XVI веку исламизација била доста изражена, у тутинском крају тај процес био је једва приметан. На овом брдском, шумовитом и неприступачном терену живели су сточари, а у таквим крајевима, забаченим и неприступачним удаљеним од комуникација, исламизација је спорије продирала. Но, и поред тога, битна разлика у процесу исламизације између тутинског и суседних крајева није постојала. То значи да су ислам најпре примали представници повлашћене класе и да су као исламизирани тај повлашћени положај задржали (Мушовић 1985: 29). Пописи из турског периода показују да је у селима тутинске општине било муслиманског становништва, иако једва приметно, почевши од XV века. Све до почетка XVIII века у тутинском крају огромну већину становника чинили су Срби, као што је био случај и са другим нахијама новопазарског кадилука (Мушовић 1985: 30). Из турског пописа из 1455. види се да је становништво сјеничке нахије у огромној већини хришћанско а да су Муслимани малобројни. У саставу становништва није било битнијих промена све до краја XVII века. Притом, хришћанско становништво било је насељено по селима, док је муслиманско било концентрисано у градовима (Рудић 2004: 147–149).

Турци су са собом донели исламску веру, која је до тада била непозната на рашком простору, а са њоме и своје обичаје, схватања, начин живота и културу уопште. Настојећи да све то наметну поробљеним народима, они су усмеравали историјски развој путем који је њима одговарао. Тако је већ у XV био приметан процес исламизације, који је у XVI веку узео великог маха и од тих исламизираних људи формирала се нова популација – Муслимани. Првобитно су то били само исламизирани Словени, а потом и, од почетка 18.

века и Албанци који су тада населили Пештерску висораван (Мушовић 1979: 121). Од краја XVII до почетка XVIII века структура становништва се практично у целини мења, и тиме почиње нови период.

У периоду од 1683. до 1699. водио се велики рат између Аустрије и Турске, најкатастрофалнији по последицама (материјална разарања, људски губици) од свих ратова вођених на овом делу Балкана. Нови Пазар је тада потпуно уништен, а тако и Ниш, Скопље и Бијело Поље, претпоставља се и Сјеница и Тутин. Тада је, како наводи Е. Мушовић, нестало муслиманско становништво: изгинуло је у рату, помрло од глади и болести, повукло се, у једној још увек непознатој и масовној сеоби према истоку. Тадашњи исељеници из Рашке населили су један део Бугарске и тамо, на путу између Варне и Трнова формирали насеља, једно до другог, која се зову Нови Пазар и Дуга Пољана (Мушовић 1979: 73). Према Е. Мушовићу, има основа да се верује да су ови терени тада остали без муслиманског становништва (Мушовић 1979: 73). У турској противофанзиви страдањима посебно је био изложен хришћански живаљ. Глади, болести, ратна разарања и повлачење испред Турака у правцу севера учинили су да је и то становништво нестало и да су ови крајеви остали пусти и ненасељени. У толикој је то мери било изражено да данас на рашкој територији, сматра аутор, нема потомака становништва ранијег од краја XVII века (Мушовић 1979: 16). Тада, од краја XVII, односно почетка XVIII века, како истиче Е. Мушовић, долази до стварања нове етничке структуре и то у тој мери да је готово немогуће наћи, у садашњој структури становништва, потомка некога од староседелаца, а у овом случају староседеоцима се сматрају они становници који су ту живели до краја XVII века (Мушовић 1989: 50)⁶. Постоји много података о тадашњим страдањима из којих се види да је Нови Пазар, до тада један од највећих градова на средњем Балкану, претворен у прах и пепео (Мушовић 1989: 36). Чак и у народном предању има мало помена о потомцима староседелаца. Скоро свака породица, српска или муслиманска, зна да је од Куча, Климената, Васојевића, Шкријеља, Бјелопавлића, Хота, Морачана, Ровчана, Дробњака и мухацира (Мушовић 1985: 37). У појачаном процесу исламизације карактеристичном за 18. век старинци нису могли видети свој опстанак. Такве претпоставке, засноване на збивањима

⁶ Тако Марин Кабога 1706. године пише да је преноћио у Чаранпи, односно Паланци Сјеничкој, одакле је дошао до Куле сјеничке, која је имала мало кућа порушених у рату, а само место је било пусто (Рудић 2004: 147–149).

у 18. веку, нису без основа, и у недостатку писаних доказа конкретно о томе, сматра Е. Мушовић, сасвим су прихватљиве (Мушовић 1985: 38). Иако је чињеница да су целу област Старе Рашке су премрежили досељеници, где у већем где у мањем броју, М. Лутовац, с друге стране, ипак претпоставља да то не значи да није остало староседелаца. Између ових и досељеника постојао је континуитет, чиме се може објаснити преношење топонима из ранијих, често врло давних, времена (Лутовац 1978: 208). У прилог тврдњи М. Лутовца иду и чињенице које нам даје дијалекатска грађа. Наиме, говор овог подручја одликује ијекавско-јекавска замена јата, која је настала у сусрету адстратног слоја, екавског, из идиома стариначког становништва, и јекавштине коју су донели досељеници из Црне Горе, Босне и Херцеговине, што ипак говори о томе да присељено становништво није ове просторе затекло пустима, јер у том случају не би било могуће говорити о органском спајању двају језичких система.

Због свог положаја и природе Пештерска висораван је била транзитно-етапна област у кретању становништва. Увек је била насељена, али су на њој људи покретљивији него у долинама. Крајем XVIII века она је била ветрометина догађаја. Из ње се тад иселио знатан део становништва, што је било добродошло скадарском везиру Ходаверди-паши Махмудбеговићу да се ослободи притиска Климената из околине Скадра. Тада их је силом преселио на своје поседе по Пештеру 1700. године. То је уједно и прва страна етничка групација досељена у област Старе Рашке. Ипак, силом пресељени Клименте настојали су да се натраг врате у своја брда. У томе су донекле и успели. Од 274 куће, колико их је било насељено у разним пештерским селима, у своју област су се под борбом вратила 174 домаћинства. Накнадно је побегло 1711. године још 50 кућа. Према томе, од ове прве колонизације мало ко је остао на Пештери. Овај остатак доцније је појачаван овде-онде и новијим досељеницима из Малисије и Црногорских брда. У југозападном делу измешали су се Брђани и Малисори, а у североисточном Брђани и Херцеговци (Лутовац 1978: 214–215). Не може се у свим селима утврдити родовски континуитет досељеника са почетка XVIII века. Изгледа да су се многи Клименти католици иселили у доба Устанка 1737. године, у коме су учествовали заједно са Србима. Место њих су насељавани Брђани и други муслимански родови из суседних области (Лутовац 1978: 216). Сем тога, у току XVIII века пристизали су и мухаџири, Муслимани из суседних области. У истом веку, када је највише становништва примило ислам, настала је и поларизација на верској основи, која је заменила

народност. Турска, муслиманска вера била је синоним турцизма, српска (православна) – србизма, а латинска (католичка) – латинизма, без обзира на матерњи и говорни језик. Турци су настојали да што више људи привуку у ислам, па су у том циљу давали и многе повластице, у првом реду земљу. То је трајало само извесно време, јер масовним преласком Срба чифчија на ислам није имао ко да обрађује беговске поседе. Баш због тога су Срби чифчије били на цени, особито задружне породице о које су се отимале аге и бегови, који су почели да више гледају на своје економске и класне интересе него на веру (Лутовац 1978: 224). Углавном су данашњи становници тутинског краја потомци наведених племена. Сви Малисори који су населили Пештер и остале делове тутинског подручја били су католици, али су овде били подвргнути исламизацији и огромна већина је исламизирана, а мањи број породица прихватио је православље. У ранијој, католичкој вери, нико није остао. У великом броју исламизирани су и Кучи, који су досељени као православци, али су и многи од њих очували стару веру. Сви су се они насељавали у појединим селима, настојећи да се не мешају међусобно. Исламизација није значила само губљење старе вере већ и почетак, па и крај губљења етничког идентитета – што је за овај крај, са малим изузецима, врло карактеристично, јер су постепено губили језик, обичаје, схватања и друге етно-елементе (Мушовић 1989: 50–519).

Исламизација у овим крајевима брзо је напредовала. Најлакше и најбрже су на ислам прелазили Малисори католици – чим би изгубили везу са црквеном организацијом за коју су више везани него православни Срби, групно су прелазили на ислам, можда одмах после канонске визитације од 1718. до 1721. године. Тиме су се изједначили у праву са Турцима односно Муслиманима, што им је омогућило да као повлашћени нововерци иступају према „раји” са више жестине него они који су раније примили ислам. Разуме се, и српско православно становништво прелазило је на ислам, али појединачно, сем после каквих побуна, када су и у већем броју мењали веру. Томе су се више одупирали староседеоци са већом народном и државном традицијом. Они су се дуже одржавали у старој вери и кад није било свештеника, јер је старешина куће могао да обавља неке мање верске обреде. Примали су ислам и сиромашнији и богатији – једни да поправе своје имовно стање, а други да га очувају. Имућније и задружније куће биле су дуго и двоверске. Једино мушкарци који су одржавали везу са властима постали су „Турци”, док су жене и нејач још неко време остали у старој вери (Лутовац 1978: 224).

Процес потпуне исламизације трајао је дуго, чак и сада се чувају неки обичаји везани за доба хришћанства. Најдуже су се одржавала презимена, јер рођаштво није престајало са преласком на ислам, а оно се чувало помоћу заједничког презимена (Каришици и Ђукићи на Пештеру, Зорнићи у Кладници код Сјенице). Плеће и јако братство били су ослонац и јака заштита. Стара презимена са завршетком на *-ић* задржали су и Муслимани малисорског порекла: Вучетићи у Црнишу код Тутина, Бибићи, Укићи, Турковићи и Пљакићи на Пештеру (Лутовац 1978: 225–226). Порекло, језик, племенска и верска припадност приближавали су, а некад и отуђивали људе, што је зависило од друштвених услова. Досељени црногорски Брђани (Кучи и други) и Малисори (Клименте, Хоти и Шаље) дуго се нису у племену орођавали. Они су се посредством женидбе мешали са другим родовима, што је утицало на брже приближавање и изједначавање. То се особито одражава у језику. Иако су вера и орођавање преко ње утицали на поларизацију становништва (на Турке и Србе), процес језичког развитака био је друкчији. Ни владајућа муслиманска вера, ни турска администрација нису могле утицати на говорни језик. Досељеници, као што су малисорска племена, улазећи у област српског језика, брзо су га примили путем свакодневног додира и орођавањем са Муслиманима српског говора. Женидбом Малисора са Муслиманкама српског језика и обратно у кућу је улазио српски језик, који је врло брзо потискивао матерњи идиом имајући у виду да је био службени. Како наводи М. Лутовац, до пре две или три генерације сви Малисори били су двојезични. Стари језик сада зна само најстарији слој становништва, и то се најдуже одржава у селу Угао, док се у млађим генерацијама веза са матерњим говором потпуно изгубила, као и ношња и обичаји (Лутовац 1978: 224–226). Многи Пештерци појенили су се мухаџеркама, а како је мајка јачи фактор у васпитању и одгоју, губило се и старо етничко обележје. У неким селима мухаџери су потпуно преовладали и асимиловали староседеоце до те мере да они нису више могли памтити ко су били. Своје етничко порекло највише су очували Малисори у оним селима где нису дозволили другима да се настане. Тако нпр. у Углу, где живе потомци Климената, према истраживањима Е. Мушовића, и данас се увелико говори албански, а до другог светског рата готово искључиво се носила албанска ношња. Већина становника Пештерско-сјеничке висоравни, потомака Малисора, знају своје порекло. До 1912. године у знатном су броју били очували своја презимена, а од тада, у условима нове администрације, узели су, у већини, презимена која су се завршавала на *-ић*. За разлику од сјеничког, у тутинском крају

су нешто више задржали стара презимена: Хоти, Шкријељи, Шаље, а у селу Липици има и неколико породица које се презивају Клименте (Мушовић 1989: 18). Упоредо са досељавањем Малисора на Пештер долазили су и Црногорци: Кучи, Васојевићи, Пипери, Бјелопавлићи, али не у толиком броју. Међутим, њихов долазако био је континуелан процес и протегаво се кроз цео XVIII па и XIX век. Добар део досељеника из Црне Горе такође је исламизиран, и данас није мали број Муслимана у рашком крају који су потомци исламизираниог црногорског становништва. Разуме се, много је већи број оних који су остали у ранијој вери (Мушовић 1989: 18). Они који су исламизирани идентификују се као Муслимани, а они који су православци, као Срби. Њихових потомака је доста у структури садашњег тутинског становништва (Мушовић 1989: 51).

Наша сазнања о судбини Малисора на основу стања затеченог на терену приликом истраживања показују да данас само становници старији од педесет-шездесет година чувају сећање на своје порекло и о њему радо причају, а поједини и говоре албанским језиком и носе ћулах, тачније белу капу са шалом обмотаним око ње, као елеменат традиционалне ношње донете из постојбине. Веза са некадашњим језиком огледа се и у топонимији, тако да за највећи део микротопонима егзистирају паралелни називи – официјелни на српском, а други на албанском језику, који се користе у интерној комуникацији унутар заједнице. Млађи информатори, међутим, већ су прекинули везу са пређашњом културом и језиком и у потпуности се интегрисали у обичаје, говор и традицију остатка муслиманског становништва. Брачне заједнице Малисора са Муслиманкама данас су врло честа појава, иако је у прошлости важило строго правило да се мора узимати „језик с језиком”, односно пожељни су били само бракови између инојезичних припадника, док су они са припадницима муслиманске вере били реткост. Ипак, оваква традиција брзо је попустила под чињеницом да је касније исламизирание католике Малисоре са локалним Муслиманима, иако их је раздвајао језик, повезивала вера, која је тада била симбол турцизма. Мешовитих бракова са Србима готово да уопште није било, а чак иако би се такви случајеви десили, увек су били праћени инцидентима. И уопште узев, до данас се на овим теренима може говорити о изузетно ретким случајевима мешовитих бракова између хришћана и муслимана (било ког порекла да су они). Чак иако их има, најчешће је реч о браковима склапаним између локалних муслимана и хришћанки које су у ове крајеве долазиле на службу (учитељице, лекарке, службенице), а са којима су се женили најчешће школовани

Муслимани имајући у виду да је женски део становништва (посебно Муслиманке) у овим крајевима релативно касно почео институционализовано да се образује. Мешовитих бракова староседелаца различите вере било је у изузетно малом броју, по сведочењу информатора, тек понеки у кругу од неколико села. Оваква мешања непожељна су услед тога што склапање разноверног брака по правилу подразумева конвертирање женског супружника у веру којој припада супруг, што уједно значи и губитак професионалног идентитета. Забрана склапања бракова вековима се на овим просторима поштовала, а тако је и данас. Скоро сви информатори са којима смо разговарали слажу се у мишљењу да је такав вид заједничког, а ипак јасним правилима дефинисаног живота, где свако чува своје и поштује туђе, гаранција међусобног мира, толеранције и поштовања.

У својој прошлости Пештерска висораван била је изразито миграционо подручје. Има се утисак да су те миграције биле најизразитије у XIX веку, да је то био један континуелан процес који је трајао током целог тог века, да би се и касније наставио. Сам почетак XIX века донео је пуно политичких, а затим и других новина. Новопазарски Санџак је, особито у XIX веку, играо врло значајну политичку улогу. Србија је преко Санџака имала једини пут и везу са Црном Гором, па и Јадраном. Због тога је у плановима српских устаника то била врло важна стратегијска област. Отуда и поход Карађорђа на Санџак 1809. године. У тој години устаници су водили неколико жестоких, можда најжешћих битака у току првога српског устанка – на Јавору, Сјеници и Сувом Долу. Устаници су успели да заузму Сјеницу, и тада је погубљено више од половине муслиманског становништва (Мушовић 1989: 19). Након повлачења Карађорђа из Санџака у посебно тешкој ситуацији били су Срби, будући да нису имали елементарне политичке и социјалне слободе. Хришћански живаљ стога се у великој мери повлачио према Шумадији и југоисточној Србији (Мушовић 1985: 49). Места исељених Срба попунили су досељеници из Брда и Муслимани из околних крајева, поглавито мухаџери, који су се повлачили из Србије и овде добијали земљу. Често су се овакви наметали као господари читавих села. У овим условима чифчије су били већином Срби, а само понегде и сиромашнији Муслимани (Лутовац 1978: 221). Око сто српских породица од Гусиња, Бихора и Пештери 1829. доселило се у сјеничко поље чекајући ту zgodну прилику да се преселе у Србију. Услови које су нудили Карађорђевићи, па затим и Обреновићи досељеницима из Санџака и Црне Горе, ради насељавања тада ретко насељене Шумадије, бли су врло привлачни. Изнад свега и најзначајније је било то што је

Србија била слободна, што је пружала много боље и повољније услове живота него што их је могла понудити Црна Гора или Санцак. Због примамљивих понуда, сјеничко становништво, коме је граница према Србији била близу, на Јавору, масовно се исељавало. Постојала је, стога, опасност да сјенички крај остане без српског живља. Да до тога не би дошло, српска влада често је затварала границу, што је особито погађало Црногорце јер је њима пут био даљи. Неки од њих су, не могавши да се враћају назад у Црну Гору, насељавали сјеничка села чекајући да се граница отвори. Немали број њих остао је да живи у Сјеници, а сјеничке аге и бегови радо су их прихватили јер није имало ко да им обрађује земљу (Мушовић 1989: 19–20). Међу исељеницима који су се преко Санцака кретали према Србији помињу се: Бјелопавлићи, Васојевићи, Пипери, Кучи, Дробњаци, Морачани, Колашинци, Ровчани, Братоножићи. Сматра се да су они међу њима који су, из било којих разлога, остали да живе овде заузимали места раније исељеног српског становништва, јер „Рашана заосталих из старина тешко да има у Санцаку. Све је досељеник” (Коста Костић 1922: 190, цитирано према: Мушовић 1979: 86).

Ратови Србије и Црне Горе од 1876. до 1878. изазвали су још једно велико народно кретање у овој области. Нашавши се између две српске државе, које су тежиле да ослободе своје сународнике, и Аустрије са тежњом да прошири своју власт на Новопазарски Санцак, становништво ове области било је изложено страдањима и покретима. У масама се селило привремено у Србију и Црну Гору. По свршетку рата, настала су, због измењених прилика, нова етничка кретања. На једној страни су се Муслимани повлачили из горњег Потарја (Колашина) и насељавали по средишњим деловима Старе Рашке. На другој страни у Србији после ослобођења Топлице и Јабланице исељавају се Муслимани и Арбанаси, а место ових насељавају чифчије из целе области Старе Рашке, Црногорских брда и Косова. Овога пута на упражњена места насељавају се Муслимани из околних крајева и мухаџери из Босне и Херцеговине, који нису хтели да остану под аустријском окупацијом. Због све веће анархије у овој области Срби су се стално исељавали у Србију, а тамо, у новоослобођеним крајевима, земље више није било. Да се не би проредило српско становништво, влада Србије законом је забранила даље усељавање, али у томе није потпуно успела. Турци су настојали да на овом простору из политичких разлога задрже муслимане како се не би исељавали из ове области даље на исток. На овај начин број муслиманског становништва повећавао се досељеницима из Црне Горе (Колашин, Никшић) и Босне и Херцеговине, а Срба слабио

сталним исељавањем у Србију. Према томе, становништво Старе Рашке је бивало све хетерогеније. То се запажа и код Муслимана који су досељавани из разних крајева, због чега је и између њих било несугласица (Лутовац 1978: 221–222).

После Првог српског устанка и током целог XIX века српско становништво исељавало се из Рашке (Мушовић 1985: 49). Процес мигрирања Срба у Србију настављен је и у другој половини XIX века. Уместо њих насељавају се мухацири, Црногорци и Брђани. Можда је случајност што су се сви они задржали на овој територији, коју су њихови претходници напустили због опште несигурности и економске беде. Црногорци и Брђани намеравали су да се из своје постојбине преселе у Србију, али им је граница била често затварана јер је постојала опасност да због масовног исељења читава област остане без Срба. Пошто су већ били доведени пред свршен чин, јер више нису могли да се враћају у Црну Гору, а преко границе нису могли, они су остајали да живе у пештерским селима. То је посебно било карактеристично за тутинску територију јер су сви тутински Срби углавном потомци тих досељеника. Аге и бегови радо су их прихватили јер су им били потребни као радна снага на земљи која је била напуштена и коју није имао ко да обрађује (Мушовић 1985: 56). Све до 1878. године било је много покретније хришћанско становништво а од тада муслиманско. Догађаји који су уследили после Босанско-херцеговачког устанка 1875: стицање независности Србије и Црне Горе, окупација Босне и Херцеговине и друге одлуке Берлинског конгреса битно су утицали на миграциона кретања Муслимана. Они се у великом броју повлаче према Турској, а то значи и према Новопазарском санцаку, а преко њега даље на исток. Знатан део мухацира населио се тада по селима у тутинском крају. Највише су долазили из Црне Горе а процес њиховог досељавања текао је закључно са 1925. годином. Аге и бегови нерадо су их прихватили због њихове непослушности, али су власти на њих вршиле притисак водећи смишљену политику – насељавањем мухацира у српским селима желели су ојачати муслиманско становништво на рачун српског живља. Тако је, на пример, Суви До, до тада насељен Србима, пола насељен мухацирима (Мушовић 1985: 56). Мухацири који су населили тутински крај помешали су се са мештанима, па је тако дошло до међусобних узајамних утицаја. То је особито видљиво у пештерским селима у којима су живели потомци Климената, Шкријеља и Куча. Многи мештани, потомци исламизираних Малисора поженили су се мухациркама, што је знатно утицало и било пресудно у губљењу претходног етничког обележја Малисора. С друге стране, тамо где су представници

Малисора представљали чвршће целине, мухацири су прихватили њихове обичаје, ношњу (ћулаф, чакширем милтан), научили да говоре албански али нису изгубили језик (Лескова, Рамошево, Бороштица) (Мушовић 1985: 57)

Покушај да се младотурском револуцијом 1908. године спасе Турска од распадања није успео, јер је она до темеља пољуљана. Прокламоване слободе, равноправност хришћанског са нехришћанским народима и друге мере које су изражене као начела младотурске револуције остале су само неиспуњено обећање, без обзира на то што су их масе прихватиле као поступке који ће поправити стање, па је њихова прокламација била пропраћена одређеном помпом и у градовима Санџака. У целини, све то није дало никакве позитивне резултате, тако да је анархично стање и тотално безакоње настављено. Према извештајима из 1912. године, Санџак је пун одметника од турских власти. У тешкој и безизлазној ситуацији најтеже је било Србима, јер су били изложени малтретирању, уценама, пљачки и од одметника и од оних који су их гонили (Мушовић 1989: 61). Балкански ратови 1912. и 1913. године имају изузетан значај не само јер су ослободилачки по свом карактеру већ и зато што су за Санџак и крајеве југоисточно од њега представљали крај феудално-спахијском систему, који је био заснован на суровој експлоатацији сељаштва, система коме се у Санџаку чамило на догмама феудалног мрака и конфесионалног занесењаштва (Мушовић 1989:63). Током балканских ратова муслиманско становништво селило се у Турску и тај је процес трајао до 1935. (Мушовић 1989: 54). Српска војска ушла је у Нови Пазар 23. октобра 1912. и тај дан се сматра ослобођењем не само града већ и целе околине. Војска се веома коректно односила посебно према муслиманском живљу. Нико није опљачкан нити убијен, те је тај догађај остао у најлепшој успомени и код муслиманског света. Приликом успостављања власти, у Новом Пазару за председника је именован Муслиман, а од пет кметова четворица су били Муслимани (Мушовић 1989: 64). Српска војска 1912. године ослободила је и Сјеницу и била је врло коректна према домаћем српском и муслиманском становништву, али се у новим условима ипак осећала доза несигурности, која се протезала током читавог времена Другог светског рата (Мушовић 1989: 29). Ослобођење које се десило децембра 1918. године, када су француске снаге ослободиле Нови Пазар, затекло је овај град оупстошеним, са појачаним националним и социјалним супротостима (Мушовић 1979: 45). Исто то важи за целу област.

Уопште посматрано, у овим крајевима у међуратном периоду врло се тешко живело. Подједнако су економске тешкоће погађале и хришћане и муслимане, а била је присутна и политичка неравноправност. Ако се томе додају и друге неприлике: непросвећеност, културна и здравствена заосталост, затим и изражен наталитет, онда је једини исход био у миграцијама – у тражењу нових простора за живот. Тако су се Муслимани до 1934. иселјавали у Турску а Срби према Шумадији (Мушовић 1985: 80).

Као у свим ранијим поремећајима и овде је завладао неред приликом окупације непријатеља 1941. године. Окупатор је користио прошлост за своје циљеве. Завађавао је и подгревао раније несугласице. Због тога је и на једној и на другој страни страдало невино становништво. Муслимани су се склањали у суседне градове, а Срби у северну Србију у нади да се после ратног вихора врате и опет заједно живе (Лутовац 1978: 222). Након рата миграције се настављају а разлози су махом економске природе. Послератне миграције одвијале су се у два правца. Тако је у периоду од 1950 до 1970. године било доста изражено иселјавање муслманског становништва у Турску. То би, у ствари, могао да буде наставак иселјавања започетог још после балканских ратова, које је било прекинуто пред Други светски рат. Иселјавале су се најсиромашније породице, људи који нису имали запослења и нешколовани. Да би се могли одселити у Турску, Муслимани су се морали идентификовати као Турци, а ту „турску” припадност доказивали су на основу знања тек по неколико турских речи. Првобитно су се санџачки Муслимани морали одселавати у Македонију, јер из Србије нису могли добити отпуст из држављанства. На путу за Турску многе породице задржавале су се краће или дуже у Македонији, а онда би настављале пут за Турску. Неке породице остајале су да живе и у Македонији откупивши имања од Турака који су се иселили у Турску. Доношењем новог Закона о југословенском држављанству јануара 1965. било је омогућено иселјавање и из Србије и више нико није ишао преко Македоније. За то време из општина Нови Пазар, Тутин и Сјеница иселило се 13. 074 лица. Они који су се одселили у Турску насељавали су се у новоформираним истанбулским насељима: Кучукој, Бешјузевлер, Пендик, а знатно мање отишло је у Измир, Бурсу или Анкару. Готово нико није населио неко село. Без обзира како се ко тамо снашао, истиче Е. Мушовић, у једном систему који се разликује од нашег и у коме је човек препуштен самоме себи, веома су носталгични и врло су патриотска миграција. Међутим, у смислу националног идентитета, они представљају трајни губитак, јер се идентификују као Турци, па хтели то или не, немају

школа, штампе или било чега на свом (српскохрватском) језику и тако су препуштени потпуном одрођавању. Резултат тога је и чињеница да им већ друга генерација слабо говори матерњи језик. У доста тешким условима економског живота, које су подједнако подносили сви житељи без обзира на национално или конфесионално ордељење, и српско становништво се исељавало, тражећи подручја која су пружала боље услове за живот. Српско становништво сливало се највише према Краљеву, Чачку, Крагујевцу, Београду тамо су, у близини градова, куповали доста јефтину земљу, успевали да се добрим делом запосле и стекну знатан иметак. Многи су завршили и високе школе. Проблем исељавања Срба према Србији посебно је изражен, особито младих – који не остају у селима ове области, где махом остају старачка домаћинства. Миграције Муслимана у Турску престале су 1970. и тамо се више нико не исељава, али се муслиманско становништво помера ка Новом Пазару и посебно према Босни (Мушовић 1989: 36–37). Миграциона кретања седамдесетих и осамдесетих година су у оквиру области одвијају се у правцу село–град, али нису престале ни миграције изван граница ове регије. То се особито запажа код Срба у планинским крајевима где је становништво измешано. Они који су се после Балканског рата 1912. године населили у муслиманским селима исељавају се наводећи за то различите разлоге. Али, већину српског становништва, и тамо где је оно компактно, привлачи северна Србија, поглавито западно Поморавље (околина Краљева и Чачка). Ове миграције из планинског дела Старе Рашке изазвале су ланчано померање становништва из виших у нижа села, а из села уопште у градове. Из долинских насеља ближе града становништво све више иде у школе, фабрике и предузећа, а уместо њих долазе планинци купујући земљу у бесцење, много јефтиније него што своју продају у неком планинском пределу. Исељавају се чак и они који су врло имућни у жељи да се приближе граду, одакле ће лакше школовати децу. Те миграције српског становништва веома су живе (Лутовац 1978: 223).

Миграције које су се током читавог наведеног периода дешавале на овим просторима, а које у извесном виду трају и данас, узроковале су значајне промене у бројчаном стању и у етничком саставу становништва. Промена конфесионалне структуре почевши од почетака турске владавине, од када датирају прва сазнања о етничком саставу, па до новијег доба такође је очигледна. Овде наводимо само неке податке из новијих пописа, као илустрацију општег правца развитка и односа двеју основних националних скупина на овом терену.

Тутин спада у ред општина у Србији у којима постоји изразита доминација једне етничке групе над другом. То је последица различите популационе динамике муслиманског и српског становништва. Доминација која је постојала и у периоду пре Другог светског рата, крајем 20. века постала је наглашена, како у погледу етничке, тако и у погледу верске структуре становништва тутинске општине. Разлике у етничкој и верској структури становништво ове општине показује и када је реч о нивоу насеља. Од укупног броја насеља општине Тутин (93) свега пет има већинско српско становништво, док у осталима доминира муслиманско (Ђоковић 2003: 73). Општина Тутин бележи пораст броја становника у периоду од 1961 до 1991. године, а попут великог броја општина у Србији и Тутин има негативну стопу раста у последњем десетогодишњем периоду (1991–2002). Укупан број становника смањио се за 4577 у последњем међупописном периоду. Муслиманско и српско становништво карактеришу различити трендови када је реч о популационој динамици. Муслимани, наиме, све до 1991. године бележе раст популације. Ону су према подацима из 1961. учествовали са 68, 5 % у укупној популацији тутинске општине, да би се тај процентуални удео увећао на 94, 2%, према попису становништва из 2002. У истом периоду српско становништво бележи константан пад, и то са 15% 1961. године на свега 4, 32%, према подацима из 2002. (Ђоковић 2003: 74). У целини се може очекивати да ће се у будућности наставити тренд опадања укупне популације у тутинској општини (дакле, и српске и муслиманске). На то упућују подаци са пописа из 2002, на основу којих се јасно види пад броја становника у апсолутним износима код припадника обеју етничких група. С обзиром на постојећу етничку структуру у општини, као и разлике које постоје када су у питању демографски трендови у свакој од етничких група, како наводи Е. Ђоковић, са великом сигурношћу може рећи се да се у будућности претпоставља даље смањивање удела српске популације, односно бројчано јачање муслиманске етничке заједнице. У граду Тутину муслиманско становништво апсолутно је доминантно, са 91%, док су Срби заступљени са свега 6, 56%. У сеоским насељима Срби су заступљени са свега 3, 38%, док муслиманско становништво чини 95, 38% укупне популације. Попис из 1921. године показује да је у Тутину као насељу у оквиру среза Штавица живело 71% припадника исламске вероисповести и 28,9% православаца. Десет година касније ситуација је била нешто измењена: проценат муслиманског живља пао је на 63,1%, док се удео православних попео на 36,7%. у каснијим пописима, после Другог светског рата није било изјашњавања

по вероисповести, те се не могу пратити токови пораста, односно пада појединих конфесија. Али, на основу података са пописа 1991. године закључује се да су се током 60 година, колико се ова структура није третираола у званичној статистици, догодиле значајне промене. Припадници исламске вероисповести чинили су 95% популације тутинске општине по попису из 1991. године, а удео остаје непромењен према подацима из пописа 2002. године. У истом периоду православци су у укупној популацији учествовали са 4, 31%. Оваква драстична разлика у процентуалном уделу појединих конфесија у укупној популацији настала је услед разлика у стопама природног прираштаја код припадника исламске и православне вероисповести – високе стопе природног прираштаја код муслиманског становништва, ниске код припадника других заједница, а пре свега српске код које је присутан изразитији процес емиграције у друге делове Србије (Ђоковић 2003: 77). Етничка и конфесионална структура општине Тутин данас је изразито и прилично неуравнотежена, са доминацијом муслиманског становништва. Кретање стопа природног прираштаја и миграционог салда у овом делу Србије наводи на закључак да је до повећања удела муслиманског становништва, заправо, дошло као последица дугорочног опадања репродукције српског становништва, иако се и у муслиманској етничкој групацији јавља општа тенденција пада наталитета. Уколико се овакви процеси наставе и у будућности, намеће се закључак да ће у наредном попису етничка структура становништва општине Тутин бити приближна апсолутној доминацији само једне етничке заједнице. Дакле, може се очекивати даља хомогенизација становништва на овом простору (Ђоковић 2003: 75–78).

Подаци који вреде за тутинску општину могу се сматрати општеважећим, имајући у виду да и у Сјеници и у Новом Пазару бележимо исти принцип бројчаног кретања становништва.

Почетком 20. века новопазарска каза имала је 33615 становника (муслиманских 18744 а хришћанских 14871). У тој кази 1911. регистровано је 44793 становника (Муслимана 25826 а Срба 18967). У самом граду је тада живело 12304 муслиманских и 1543 хришћанска становника. Број становника у новопазарској општини 1920. износио је 39966, од чега 18516 Срба и 18243 Муслимана. Ови подаци, поред осталог, говоре да су већину становника у граду чинили Муслимани а на селу Срби (Мушовић 1979: 109). Из Другог светског рата овај град изашао је са око 11000 становника. Пошто је крај заостао у привредном погледу и дуго био веома сиромашан, јер се веома споро опорављао од ратних

разарања и свега онога што су векови оставили у наслеђе, процес миграција и имиграција настављен је и у послератном периоду. Осиромашено сеоско становништво долазило је у град и у новоподигнутим индустријским објектима тражило посла. Нови Пазар није могао да прихвати све то јер дуго није имао индустрије, па су људи морали тражити хлеба на другој страни. Тако су се Срби исељавали, а и даље се селе, према привредно развијеним регионима Србије, док су се Муслимани, све до 1970. године исељавали у Турску и то у великом броју. На место њих долазили су у град становници Пештери, Бихора, Лимске долине, Голије, Рогозне, и то у толиком проценту да је град бројчано јачао више него икада раније. У периоду социјалистичке изградње Нови Пазар, ма колико заостајао за другим градовима и крајевима у Србији, доживео је свој препород. Од варошице одсечене од света, чији су живот симболизовали беда и немаштина формира се нови и значајан привредни центар. У индустријским објектима који су овде подигнути у послератном периоду запослено је десетак хиљада радника. У граду живи и ради преко осам стотина људи који су завршили вишу или високу школу (Мушовић 1979: 74). Становништво је, како показује попис из 1971. национално шаролико, при чему доминира муслимански живаљ, мада је бројчана превласт мања него у другим два општинама. Нови Пазар тада је имао 64 326 становника, од тога Муслимана 37 140 а Срба 25 076. Примећује се знатна несразмера у односу броја становника у граду и сеоској средини – број Муслимана у градској средини је 22 571 а Срба 5 322, што значи да је српско становништво сконцентрисано у великој мери у околним селима (Мушовић 1979: 116). Према попису из 2002. у Новом Пазару има 86% бошњачко-муслиманског становништва, док је Срба 12,31% (Нови Пазар: <http://www.novipazar.com/turizam/stanovnistvo/>).

Двосмерни демографски развој Муслимана и Срба, који за последицу има континуирано смањивање једне популације и константан пораст друге, условљен је, пре свега, различитим репродуктивним понашањем између две најбројније етничке заједнице и на територији општине Сјеница. Постоји изразита етничка диференцираност стопа биолошког кретања становништва која се испољава током читавог историјског развоја, и која је у тесној вези са променама укупног састава становништва. Тако је, на пример, удео Срба и Муслимана 1961. године скоро исти (Радовановић и Ђоковић 2004: 301), према попису 1981. у сјеничкој општини живи 68% Муслимана и 28,9% Срба (Мушовић 1989: 38), док попис из 1991. године показује да Срби чине мање од једне четвртине становништва

(22%), а Муслимани три четвртине (76%) (Радовановић и Ђоковић 2004: 301). У попису из 2002. 23% становништва декларише се као Срби, а 76% чине припадници исламске вероисповести (Радовановић и Ђоковић 2004: 304).

Према попису из 2011. увиђа се пораст муслиманско-бошњачког становништва у свим трима општинама, те тако проценат муслиманско-бошњачког становништва у Новом Пазару износи 81,2%, Тутину 93,50% а у Сјеници износи 78,5% (Попис 2011: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>).

I.4. Привредни живот

За привредно-економске прилике у Рашкој области, особито у југоисточном делу, судбоносна је била одлука донесена осамдесетих година XIX века, о изградњи моравско-вардарских комуникација. Изградњом тих путева замрли су стари, који су за ове крајеве значили живот, а који су, преко ове територије, повезивали јадранске градове са Солуном, Софијом и Цариградом. Са замирањем старих путева нагло је почео да замире Санцак у целини, а тутински крај посебно јер је остао по страни, без икаквих путева, ван било чијег интереса и био је препуштен сам себи и стихији (Мушовић 1985: 58). Из Првог светског рата овај крај изашао је веома осиромашен. Остао је без младих људи, који су изгинули или нестали у рату. Са тешким економским неприликама, социјалном бедом и заоштреним међунационалним односима ова област ушла је у нову фазу живота у којој су се морале отклањати препреке наслеђа да би се могло живети. Цео крај остао је ван комуникација, сиромашан и заостао, са врло тешким условима за живот. Земљорадња, сточарство и експлоатација шума били су практично једини извори егзистенције становништва. Главно занимање становништва остала је и даље земљорадња. Претежно се гајио јечам, од кога је справљан хлеб (Мушовић 1985: 73).

На основу физичко-географских особина може се извести закључак како су ови терени одувек били предодређени за *сточарство*. На то упућује велико пространство пашњака и ливада. Због тога је ова област углавном била густо насељена, чак и гушће него

жупне долине. Чим би се неким сеобама испразнила, опет је брзо насељавана захваљујући управо повољним условима за сточарство. Сем по сточарству она је била позната и као транзитна етничка област. Преко ње су се сточари кретали према суседним долинама и обратно. Из многобројних топографских назива види се како су у њој највише трагова оставили Срби сточари. Разуме се, у прошлости је овде-онде било и сточара влашког порекла, о чему сведочи топонимија, али су они били малобројни у односу на Србе (Лутовац 1977: 160, 168). Од стоке се у највећој мери овде гаји овца, имајући у виду да она најбоље користи екстензивне пашњаке којима ова област обилује. Позната је сјеничка овца по квалитетном млеку, месо и вуни. Говече се такође гајило али у мањој мери пошто ово није област земљорадње за коју је по правилу и радом и исхраном говече везано. Коњ је имао улогу пре свега транспортне животиње (Лутовац 1960: 334–336).

Ма колико земљиште и клима били непогодни, у овој области развијала се и *земљорадња* и то планинско-брдски тип. То је у овим крајевима била основна и једно време једина област привређивања, стога јој се придавала посебна пажња. Земљорадничке задруге углавном нису имале успеха, па је земља углавном остајала у приватном власништву. Приходи су углавном били веома мали, јер је земљиште неплодно, клима непогодна, а начин обраде заостао. Стога се становништво прехранбеним производима те врсте снабдевало углавном са стране. За релативно спор развој земљорадње од пресудног значаја је то што је земља дуго обрађивана врло примитивно: коришћене су дрвене ралице и најобичнија дрљача са сточном запрегом. Тек се пред Други светски рат могао видети и покоји гвоздени плуг. Стање се побољшало тек у послератном и каснијем периоду осавремењивањем механизације (Мушовић 1985: 73, 105).

Значајну улогу у организовању поделе рада на Пештери а и шире, у читавој области, имале су *породичне задруге*. Остаци аутохтоних српских насеља и мешавина етничких струјања из црногорских брда, Херцеговине и Малисије на Пештеру се запажају у многобројним етничким особимама, па и на породичној задрузи. Управо се у овој области породична задруга најдуже и одржала. Све до ослобођења од Турака 1912. инокосна кућа била је готово непозната у овом крају. Села која сада имају 40 и 50 кућа састојала су се од 3-4 задружна домаћинства. Због тога је читаво такво насеље нестајало у случајевима сеоба. На одржавање порoдине задруге овде су претежно утицали географски услови и друштвено-политичке прилике. Планинско-сточарска привреда, феудално-чифчијски односи и лична

несигурност наметали су задружни облик живота. Имућна и многољудна кућа могла је лакше одолевати свим невољама, а такву задружну породицу и феудалци су радије држали на својој земљи, док су инокосног или сиромашног чифчију терали са свога поседа (Лутовац 1973: 1). Организација задруге била је чврста. Почивала је на јединственој вољи одраслих мушких чланова и ауторитету старешине, „главе куће”, који је по правилу отац и по реду најстарији син (Лутовац 1973: 1). Како наводи В. Поповић, у старој штавичко-пештерској задрузи организација је функционисала као у пчелињем друштву. Сваки члан имао је беспоговорне обавезе, а када је тога нестајало и задрузи је бивао крај. С обзиром на етичко-етничку и конфесионално-језичку шароликост, постојало је седам типова задруга на почетку. Временом, међутим, оне су постале толико сличне да су суштински свођене на једно, и разликовале су се, у нијансама, православне и муслиманске. Препознаване су по ентеријеру, одећи, етносу, фолклору и мелосу, припреми јела и народним обичајима, традицији и верским обредима (Поповић 2003: 123).

Шумски комплекси покривају велики део рашке области, и то је њено велико богатство и потенцијал за развој *шумарства*. Међутим, експлоатација шумског блага била је сасвим стихијска и није дала очекиване резултате (Мушовић 1985: 74).

Значајан извор средстава била је и *домаћа радиност*. Жене су израђивале различите производе од вуне и конопље: ћилиме, стазице, сецаде, сукно, платно за рубље, а мушкарци – дрвене производе: кола, ралице, бране, косишта, метле и сл. (Мушовић 1985: 74).

Занатство је у тутинском крају било на најнижем нивоу, а сводило се на одређени број ковача који су правили металне делове за пољопривредне алатке: раонике, косе, секире, косире, мотике, ашове, лопате и др. (Мушовић 1985: 75). Развијало се на специфичан начин. Највећи број занатлија живео је и радио по селима, а занатство је свођено на онолико колико је могло да подмири локалне потребе. Било је мало квалификованих занатлија, особито по селима, па су се тим послом бавили људи који су за ту делатност имали природних предиспозиција или су занатску вештину учили од својих најближих (Мушовић 1985: 111). За привредни живот Новог Пазара, међутим, за његов просперитет, па према томе и за етнички састав, занатство је имало велики значај. Оно је као привредна делатност по важности било одмах после трговине, а у Новом Пазару старо је колико и град. Традицију занатства Нови Пазар наследио је још од средњег века, јер је било развијено још у Рашкој.

Успомена на средњовековно занатство очувана је у топонимима у околини: Шавци, Ковачи, Ковачево, Лукаре, Штитаре, Златари (Мушовић 1979: 21).

У Тутину и Сјеници *трговина* је била слабо развијена. Из Новог Пазара, Пећи, Берана и Митровице долазили су трговци, понајвише ради оркупа јагњади, сира и вуне, а и сами сељаци терали су стоку и износили сточне производе на пијаце у поменутом градовима (Мушовић 1979: 74). Почети трговине везани су за национализацију ранијих приватних трговачких радњи. Оне су биле смештене у Тутину и већим сеоским центрима, то су биле мале радње, дућани, са најнужнијим стварима и животним намирницама. Осим сталних, било је и лутајућих трговаца, откупљивача стоке, највише јагњади и сточарских производа (Мушовић 1979: 111). Знатно развијенија трговина је била у Новом Пазару, који је од самих својих почетака био важан трговачки центар. Дубровчани су у Новом Пазару имали своју колонију још од његовог оснивања. Број Дубровчана бивао је различит у разним епохама. Било је стално настањених Дубровчана, као и оних који су кроз овај крај пролазили бавећи се транзитом. Међутим, сигурно је да су се трговином бавили и домаћи људи: Муслимани, Срби, а и Турци (Мушовић 1979: 112). До релативног замирања трговачке делатности дошло је утицајем, ратним дејствима измењених, историјских и друштвених околности на овим просторима, о чему је раније било речи.

I.5. Развој школства

У срезу штавичком пре Првог светског рата постојале су само две основне школе, од којих је једна била при Црноречком манастиру. Она је првобитно, још од средњег века по свом карактеру била манастирска, али је крајем 19. века попримила много световнога. Дала је прве писмене људе у тутинском крају (Мушовић 1985: 75). Године 1904. Поповићи из Сувог Дола основали су основну школу у Сувом Долу, прву чисто световну школу у тутинском крају. Окупљала је децу са Пештери у време када је у том крају писмен човек био права реткост. Отворио ју је поп Милутин Поповић. Најпре је окупљала само мушку децу и то највише из Сувог Дола, док је из суседних села било тек понеко дете. У неколико

сеоских центара, а затим и у Тутину, при џамији која је грађена око 1910. године, постојале су основне верске школе – мектеби. Предавања су држали хоџе који су завршавали медресу у Новом Пазару, а учила се елементарна писменост, али само арапско писмо. У првим годинама после Првог светског рата учињени су напори на отварању школа, тако су отворене школе при свим оштинским центрима, а негде и по две. Основна школа у Тутину почела је са званичним радом 1922. године (Мушовић 1985: 76). Велики значај за развој писмености и образовања код српског дела становништва имао је и даље Црноречки манастир.

До изградње школских зграда, школе су биле у приватним кућама са изразито скромним инвентаром. Године 1926. изграђено је неколико школа у тутинском крају: у Сувом Долу, Делимеђу, Мелајама, Црквинама, Рибарићу, Мојстиру и Годову. Све су биле типске, архитектонски веома сличне. Учитељи су долазили са стране, махом по казни, протеривани углавном због своје политичке делатности (Мушовић 1985: 76). Процент деце која су похађала школу био је веома низак. Одмах након ослобођења Тутина после Другог светског рата почела је обнова школства. Људи који су имали завршену основну школу послати су на курс за учитеље у Новом Пазару, тако да је већ 1945. у срезу штавичком радило 18 основних школа, смештених углавном по приватним кућама (Мушовић 1985: 99). У целини посматрано, живот је почео изнова да се одвија у заједништву и слози, са жељом да се што пре заборави на тешке ратне године и све недаће које су оне донеле овом крају. Ради се на оживљавању школства и културе, отварају се домови културе, аналфабетски течајеви и здравствени семинари (Мушовић 1985: 102). Након Другог светског рата школство се у тутинској општини нагло развија. Проширивање школске мреже заснивало се на постојећем систему основног образовања, одређено демографским факторима и комуникативним могућностима насеља. Међутим, пратиле су га многе тешкоће, као што су недовољан обухват ученика, скучен школски простор, оскудан школски инвентар, недовољан стручни кадар. У целом послератном периоду у свим школама активно се радило на описмењавању одраслих аналфабетским течајевима и потпуним образовањем одраслих, а структура школске спреме потпуно се изменила (Мушовић 1985: 127, 132).

Слично као у Тутину развој школства текао је и у Сјеници, где су у првим деценијама 19. века турске школе биле су готово једине просветне установе. До доношења Закона о просвети 1869. којим се уређује отварање школа, утврђују наставни програми и обавезност

похађања наставе, у Сјеници је радило укупно 8 мектеба (Зекић 2004: 246). Основу световног образовања у Сјеници чиниле су школе настале у другој половини 19. века: иптидаија (почетна основна школа), руждија (нижа гимназија) и идадија (класична гимназија). Те државне грађанске школе отварају се након 1869. године. Медресе, као верске школе највишег ранга, настале су још у средњем веку у већим местима. У Новом Пазару медреса, као средња теолошка школа, отворена је половином 18. века, а школовала је и припремала кадар за вероучитеље, док је медреса у Сјеници радила у другој половини 19. века. Са радом је престала одмах након Првог балканског рата (Зекић 2004: 248–250). Крајем 1912. Краљевина Србија је у Сјеници отворила прве српске школе световног карактера дуж српско-турске границе, али и у самом граду са мешовитим становништвом. У међуратном периоду уводи се обавезно школовање у основним четвороразредним школама (Зекић 2004: 256), а отварају се и средње стручне, занатске школе (ћилимарска, трговачка) (Зекић 2004: 258). Период након Другог светског рата карактерише убрзан развој школства, уводи се обавезно осмогодишње школовање, отварају нове средње стручне школе као и нижа, „про-гимназија”, која је чинила ембрион из којег ће настати права гимназија (Зекић 2004: 264).

Долазак Турака у долину Рашке и њихово учвршћивање у овом крају прекинули су један захуктали живот духовног и физичког стваралаштва Срба, чија је колевка управо Рашка долина. Нови живот добијао је у целини, постепено али сигурно, нову физиономију, испреплетану културом Оријента, коју су са собом донели турски освајачи. Тај утицај, на готово свим пољима људског стваралаштва, мало где је дошао до изражаја и био таквих диманзија као у граду на Рашки, који је од свог постанка имао физиономију шехера (Мушовић 1979: 36). Буран живот што га је Нови Пазар имао у прошлости подразумевао је и постојање школа у овом граду. Као велико трговачко место, он се не би ни могао замислити без школованих или бар делимично школованих људи. При џамијама и манастирима постојале су школе у којима је стицано основно образовање и где је световност била само делимично заступљена. Међутим, било је и световних школа. Тако се 1489. помиње алим (учитељ) у Новом Пазару. Алими се помињу и у 16. веку. И средње школе носиле су печат духовности, без обзира на то којој конфесији су припадале. У Новом Пазару је, према подацима који су остали од Евлије Челебије, било пет медреса, једна школа за изучавање свете муслиманске традиције, а уз сваку џамију имао је мектеб (основна верска

škola). У свим тим школама, осим веронауке, учили су се и језици: арапски, турски и персијски, а основни, матични језик био је српски, јер Муслимани никада нису имали други језик осим њега. Познато је да је овде у 17. веку радила трговачка школа, у којој је настава извођена на српском и италијанском језику а похађали су је ђаци из Дубровника, Босне и Бугарске, док су предавачи били Дубровчани и Турци. Градску основну школу коју су могла похађати и муслиманска деца основао је 1838. Никола Васојевић, енглески вицеkonzул у Новом Пазару. Друга основна школа помиње се 1850. године, али је радила под веома тешким условима. Године 1875. у Новом Пазару се помињу две српске основне школе, које је похађало 60 ученика. Према турским документима, у Новом Пазару је од 1877. до 1902. радило десет муслиманских, једна српска и једна јеврејска основна школа (Мушовић 1979: 36–40). образовање је забележило крупне резултате у послератном периоду, тако да је 1975. у Новом Пазару било 32 основне школе, гимназија, учитељска школа, економска школа, технички школски центар и школа за образовање одраслих (Мушовић 1979: 49).

Развој школства у последњим деценијама 20. века усмерен је ка отварању основних осмогодишњих школских установа у свим већим сеоким срединама. Истовремено, смањење броја сеоске популације нужно доводи до замирања школа у селима са мање становника, где данас постоје школе са свега неколико ученика, које су пред затварањем, а многе од њих годинама уназад не уписују нове ученике. С друге стране, у градским срединама отварају се нове основне, али и средње школе, које прате трендове у образовању условљене захтевима модерног доба. Нови Пазар последњих година израста у универзитетски центар који привлачи велики број студената из целог региона а и шире. Истурена одељења факултета из више универзитетских центара у Србији отварају се у новије време и у Тутину.

I.6. Традиционална духовна култура

Простор Тутина, Сјенице и Новог Пазара одликује се богатом и у синхроној перспективи релативно добро очуваном традиционалном духовном културом. У условима заједничког живота свака од конфесионалних скупина настојала је да вековима негује

наслеђене културне обрасце који су, будући да значе одржавање везе са минулим временима, омогућавали очување етничког идентитета. У условима неговања сопствених и поштовања обичаја, традиције и веровања припадника друге вере, на овим просторима развијала су се два засебна, паралелна вида духовне културе, са унеколико различитим поимањем и погледима на човека као јединку, човека унутар шире друштвене заједнице и свет који га окружује. Тако се на простору чији говор испитујемо у области духовне културе очитују две традиције – хришћанска и муслиманска – у појединим сегментима јасно издиференциране и наизглед самосталне једна у односу на другу, али често и сасвим испреплетане, са много заједничких елемената који се нужно морају посматрати здружено, у суодносу. У хришћанској традицији доминантно је присуство прехришћанског наслеђа које се огледа у чувању раније матрице која се испољава кроз обичаје, веровања, ритуалне радње, народне умотворине и друге видове обликовања колективног погледа на свет, а који вековима функционишу напореда са хришћанском традицијом и културом. Симбиоза паганског и хришћанског наслеђа учинила је да се систем традиционалне духовне културе у овим крајевима формира као врло слојевит. У условима живота под турском владавином, а и у општој клими која је владала након Другог светског рата на овим просторима развој хришћансканства успораван је притисцима са стране, те је у таквим околностима српско становништво или кришом неговало обичаје из домена хришћанске традиције или их је, што је чешће, у прикривеној форми, спроводило у својеврсном укрштају са већ раније укореењеним ритуално-обредним радњама из доба паганства. Тако у традицији народа са ових простора срећемо својеврсну паганско-хришћанску симбиозу обичаја, познату свакако и на другим тачкама српског културног простора, али овде услед специфичних услова живота наглашенију и живописнију. У исто време, у традицији муслиманског дела становништва еволуција духовне културе може се ишчитавати из неколико, међусобно такође укрштених слојева. Тако се у обичајима и народним веровањима овог дела популације увиђа присуство како паганске, тако и хришћанске (преласком на ислам већим делом напуштене, али и добрим делом очуване), те новоуспостављене традиције која долази путем утицаја исламске вере.

Свака од етничких скупина данас с једне стране поштује празнике (а то значи и постојање обичаја, веровања и ритуала у вези са њима) који су диференцијални у односу на другу, али и оне који су део очуване заједничке традиције. Имајући у виду да је опис

традиционалне народне културе изван интересвања овога рада, овде као илустрацију укратко наводимо неке од најважнијих празника, односно обичајном или обичајно-правном и друштвеном, колективном нормом успостављених (ритуалних) облика понашања унутар заједнице из домена хришћанске с једне и муслиманске културе с друге стране, те оних који су део заједничке традиције, а који су систематично представљени у хроници *Пештерско-штавички вихори* В. Поповића.

У муслиманској традицији изворно према Кур'ану поштују се неколики свети дани:

Рамазан, пост који се једном годишње пости 30 дана. Састоји се у целодневном уздржавању од јела и пића, свих порока и ужитака, непристојних помисли и чињења злих дела. То је верска обавеза, пут спаса, опраштања и очишћења, који у загробном путу води у ценет (рај).

Рамазански бајрам је највећи празник и најсвечанији дан на завршници поста. Изражава се свечаном јутарњом молитвом свих верника у џамији, богатим породичним ручком након тога, те међусобним посетама „од Бајрама”.

Курбан бајрам је други велики верски празник који долази два месеца и десет дана након Рамазанског бајрама. Изражава се јутарњом молитвом свих верника у џамији и породичним ритуалом клања овна, курбан-жртве, од које се месо (курбани) дели сиромашним комшијама.

Институција брачне заједнице дуго се задржала у архаичним обичајно-шеријатским оквирима од пре Ататурковог периода. Мада шеријат веже брак за добровољност, овде је избор супружника и вођење свадбеног ритуала скоро до средине 20. века припадао вољи и одлуци родитеља, рођака и пријатеља (уговорени бракови), иако је бележено и више случајева самовоље – бекства, крађе и отмице девојака и на томе заснованих сукоба.

Кана је весела девојачка предсвадбена ноћ у породичном дому. Одвија се уз присуство девојака кроз песму, игру, свирку, „слатку тепсију” (баклаве, халве, хаџимакуље, татлије, брдарице и гурабије), те бојење (канирање) невесте по прстима и другим деловима тела.

Свадба обичајно тече уходано: од проводација до сусрета пријатеља, ретко уз виђење девојке, преко сагласности пријатеља, прстеновања до уговарања свадбе, броја

сватова, пешака и коњаника. Прво виђење и сусрет супружника најчешће се дешавало непосредно прве брачне ноћи у ђердеку, соби припремљеној посебно за младенце⁷.

Сунет – обрезивање мушке деце, као узвишен религиозни чин, представља суштински печат, обележје да вољом родитеља, а по духовним законима, дете припада исламу. Обред је праћен слављем, уз песму, весеље и обиље поклона слављенику.

Муслихуни су муслиманска обичајно-правна институција – локални суд састављен од поштованих, добрих људи задужених за решавање најразличитијих конфликта мешу народом и њихових спорова у вансудским условима. То је суд људи често и неписмених али часних и поштених, који суде ауторитетом, као заклето пред богом по хуманим и моралним нормама, по искуству, поштењу, осећању правичности и одговорности, по сопственој души и образу. Снагом тих критеријума домет муслихуна досеже (не улазећи у надлештво редовних судова за теже и тешке конфликте) до вансудских поравнања и измирења странака чак и у најтежим деликтима, оружаним сукобима па и крвној освети.

Из домена хришћанске православне традиције издвајамо:

Пост православних, који води порекло од Исуса Христа. Састоји се у уздржавању од мрсне хране, рђавих мисли и злих дела. Верници имају годишње четири велика поста: Божићне, Велике, Петрове и Госпођине пости. Поред тога, ту је и пост средом и петком или за велике празнике. На Пештери православни пост прилично је био исцрпљујућа православна обавеза имајући у виду да је посреди простор који оскудева у воћу, поврћу и другим немрсним присмокама. Због тога су многи верници овде пред крај четврте деценије 20. века отпочели са „да Бог опрости” редуцијама поста, свдећи га на седмице с почетка и краја, а неки га свели само на симболичне дане. Обичај је да у време поста нема свадбовања, а након сваког поста следи свечана причест у цркви.

Сваки празник по црквеном календару укључујући и недеље светкован је нерадно, изузев преке нужде да се испред невремена склони неки берићет. Свечарски дани и недеље резервисани су за одмор, рођачке и пријатељске посете и гозбе. Кодексом односа знају се лакши празници, када се могло „греховати”, и тешки, када у празновању није било изузећа.

⁷ Традиционална свадба као и сви обичаји и утврђене друштвене норме у вези са предсвадбеним и периодом након ње данас су у муслиманском свету у великој мери измењени, иако има и случајева континуитета са ранијим наслеђем.

Задушнице, којих има четири у години верници обредно поштују и у славу и помен мртвих излазе на гробље или у цркву да уз паљење свеће помену имена умрлих, уреде и окаде гробове.

Крсно име, славу дома, посвећену традиционално свецу заштитнику има свака кућа. У сваком од села овога краја постоји бар неки обичајни детаљ специфично везан за стару постојбину и родословне корене домаћина. Славље најчешће почиње уочи славе са укућанима, пријатељима и гостима, а наставља се и на дан славе и прво окриље (трећи дан), ређе и друго. Слава се диже у подне а на столу су жито, колач, свећа, кадионица, по флаша вина и ракије са две чаше. Након окупљања за столом, домаћин кади госте и славу, и док сви стоје, неко чита оченаш, уколико нема свештеника. Потом се узима колач, диже до висине прсију и трипут окреће удесно, затим се ломи, половине се целивају и дижу увис с благословом. Тај чин зове се дизање славе. Сви присутни честитају славу домаћину, а потом се служе житом, славским колачем, вином, ракијом, и „господају”, певају славску песму.

Божих је хришћанско-православни празник који у част Христовог рођења слави сваки дом. На бадње јутро меси се бадњачица и иде се у сечу бадњака. Код куће се све припрема за њихов дочек. Уместо столова и софри просторије у соби испуњава божићна слама. Увече мушкарци уносе бадњаке а домаћице их дочекују са свећом, колачем и житом, бацајући зрневље по њима. Мушкарци бадњаке полажу на огњиште, након чега следи обилна вечера. На божићно јутро у зору уводи се у кућу во као сточни положајник, и тада му се ставља пробушена погача на рог. Након тога долази положајник који уз ватру и бадњак изражава честитке дому и домаћину. Положајник од домаћице прима поклоне.

Мали Божих се слави 14. јануара. Тада се праве чеснице и месе колачи ишарани цевчицама за ткање. Са неколико колача деца полазе стоку имитирајући гласове животиња.

Богојављење је посебно поштован празник. У домовима је почињало на Крстовдан полагањем крста у воду. Верује се да је добро када се крст заледи: што више леда на крсту, више ће бити здравља и берићета у кући. Ноћ укућани дочекују будни, како би доћекали отварање небеса, када бог испуњава сваку жељу. Ујутру се пије света водица, чељад се омрсе од јучерашњег поста, а припрема се свечани ручак уз поздраве: „Христос се јави – ваистину се јави”.

Васкрс се слави од Великог петка, кувањем и бојењем јаја, која се на васкршње јутро деле укућанима. Прво скувано јаје домаћица задржава за „чуvara куће” до наредног Васкрса.

Видовдан се традиционално прославља као велики хришћански и државни празник. Традиционални обичаји налажу да тога дана жене отварају своје ковчеге са рухом и излажу га „да Видо види њихову спрему, а код девојака и невести рукотворине и даровнину”. Обележава се без весеља, у свечаној тишини уз нешто богатији ручак.

Православна свадба обављала се по српским обичајима, у време Отоманске царевине уз одобрење турских власти. Пријатеље су налазиле и спајале проводације, а млади су се сусретали на саборима. Девојке су најчешће одабирале и спајане са младићима, а проводације су спроводиле „огледе” у девојачким домовима, где су се састајали главни пријатељи и виђали момак и девојка. Након тога, пар седмица касније, уследио би белег, када свекар, праћен кругом пријатеља, свечано обележи своју снају дарујући јој дукат или белу мецедију. Снаја му, уз целивање руке, такође даје белег, кошуљу или шта друго, који свекар носи свом сину а њеном момку. Након тога следи просидба, а онда и уговор свадбе уз утврђивање броја сватова. Девојка након тога уз помоћ мобе, својих другарица, спрема дарове. Момкова родбина за то време припрема свадбу, а окићена буклија кружи месецима до законика: кумова, старосвата, барјактара, деверова, јенђи, војвода, коморција, чауша, ашчија и сватовских момака. Свадба је била весела уз музику, игру, песму и богату трпезу.

Сабори се одвијају у близини локалних светилишта.

У заједничке обичаје убрајају се:

Ђурђевски уранак, обичајни церемонијал који обухвата купање у хладној води, жарење копривом, затрављивање стоке и сабороване, припада заједничкој традицији. На овај дан припадници свих религија саборују на Горњој Пештери код извора Ђурђевица, надомак језера у Шеварима, где је по легенди свети Ђорђе убио аждају и спасио Пешетер од немани.

Петровданско вече је сеоски сточарско-чобански празник који отпочиње паљењем лила. Запаљене лиле могу се видети у првим вечерњим часовима поред торова и бачија. На тај дан се плету венци од петровог цвећа, ките се куће, бачије и торови уз певање песама,

чобанску грају, комшијске поздраве. Дан након тога традиционално се одржава на Понору на Мокрој гори у средишту неколико десетина бачија.

Илиндан (Алиђун) народ по обичају заједно прославља без икаквих религијских предрасуда. Најмасовније весеље одржава се на Лађевцима – планинском развођу које спаја Пештерску висораван са Лимском долином.

Првомајска и друга народна саборовања у народну традицију ушла су након 1945.

Мобе припадају самом врху заједничких обичаја, спајалачки применљиве у многим пословима, а најчешће током радова у пољу. Неретко се сазивају из престижа. Имућније, земљом богатије пештерско-штавичке задруге косидбу су најчешће обављале са мобом. На мобу радо долазе и звани и незвани, младићи и млађи свих вероисповести да поносно покажу снагу и вештину. Главна мобена јела су: кувано месо, јанија, пите и цицваре уз изобилје млечних производа. На мобу се иде у најлепшим летњим оделима која су чинили: бела кошуља и гаће од ланеног или конопљаног платна, шарене чарапе, каница и пресни опанци.

Женске вечерње мобе у зимском амбијенту дуго су се одржале као остаци распаднутих породичних задруга. Женска чељад се на мобама окупљала најчешће у вечерњим часовима, након обављених летњих послова, или током зиме, зарад прераде вуне у домаћој радиности, односно ради сусрета и забаве током таквих радова.

Девојачка посела приређују се током израде девојачке спреме, свадбених дарова плетених и везених, уз песме, шалу и гозбу. У муслиманским домовима на мобама су се окупљале искључиво девојке и жене, док је у хришћанским домовима на таквим окупљањима било и момака.

Сеоска посетковања организују се наизменично у свим кућама редом, „да ником криво не остане”. Обично се одржавају у зимским вечерима, а испуњена су домаћинским разговорима, досеткама, шалама, загонеткама, легендама и народним играма. Козање је у многим селима била омиљена игра, а популарне су и старе игре прстена, ћурке, мечке, зује и других.

Гусларске вечери имају посебне сеоске садржаје, организаторе и миљенике. На њима се смењују најдаровитији гуслари у селу.

Кумство и братимство заузима изузетно место у међуљудским повезивањима, без обзира на верске или друге разлике. Остварује се по сопственој иницијативи, или пак у некој

муци. Једном створени односи генерацијама поштују се и с пажњом уважавају чак и у најтежим тренуцима.

Гостопримство је било и остало чувано и неговано као једна од трајних обичајних и људских врлина свакога дома (Поповић 2003: 126–137)

Духовна традиционална култура тутинско-новопазарско-сјеничке зоне представља терен занимљив за истраживања из области етнологије, те су радови из ове области релативно бројни. За истраживаче је посебно занимљив, у етничком смислу хетероген, терен Пештерске висоравни, те издвајамо радове у којима је дат опис обичаја овог дела становништва, углавном везаних за сточарску традицију: Милисав Лутовац *Сточарство и сточарски живот на Пештерско-сјеничкој висоравни* (Лутовац 1977: 157–170); Миломир Поповић *Обичаји српског становништва у Сувом Долу I и II* (Поповић 1990: 183–191; Поповић 1991: 137–147); Мирослава Љујић *Циклус годишњих обичаја Срба на Пештеру* (Љујић 2014: 367–381). Опис народних обичаја у вези са празницима годишњег или животног циклуса, прикупљаних на терену целе области, садрже радови: Хусеин Дердемез *Веровања и обичаји везани за неке верске празнике у Барама и околини* (Дердемез 1984: 191–199); Љубомир Рељић *Самртни обичаји и култ покојника* (Рељић 1990: 125–148); Петар Костић *Годишњи обичаји* (Костић 1990: 73–123); Глеб Пилипенко *Курбан-бајрам у тутинској општини* (Пилипенко 2015: 445–454) и други објављени у серијским публикацијама: *Тутински зборник, Новопазарски зборник и Зборник Сјенице*.

I.7. Методолошке напомене о раду на терену, класификацији, обради и анализи грађе

Материјал на коме је извршена анализа глаголског система прикупљен је на територији трију општина – Тутин, Нови Пазар и Сјеница.

Истраживањем је обухваћено укупно 105 пунктова, од којих је 51 село на територији тутинске општине. Наводимо њихов списак и скраћенице које су коришћене у раду:

Баћица (Ба), Биохане (Би), Блаца (Бл), Бороштица (Бо), Брегови (Бр), Врба (Вр), Врујца (Вру), Глухавица (Гл), Глоговик (Гло), Годово (Го), Гурдијеље (Гу), Делимеђе (Де), Детане (Дет), Добри Дуб (Д. Дуб), Добриња (До), Долово (Дол), Дулебе (Ду), Ђерекаре (Ђер), Ервенице (Ер), Жирче (Жи), Жупа (Жу), Кељеполје (Ке), Коваче (Ков), Кониче (Кон), Кочарник (Коч), Лескова (Ле), Липица (Ли), Мелаје (Ме), Митрова (Ми), Набоје (На), Островица (Ост), Паљево (Па), Пероше (Пе), Пленибабе (Пл), Попе (По), Пресло (Пр), Пружањ (Пру), Рамошево (Рам), Рачиће (Рач), Рудница (Руд), Руђа (Ру), Саш (Са), Сврачиће (Св), Смолућа (См), Старчевиће (Ст), Струмце (Стр), Суви До (С. До), Тутин (Ту), Црниш (Цр), Шароње (Ша), Шипче (Ши).

У Новом Пазару обишли смо 26 пунктова:

Багри (Баг), Балетиће (Бал), Бобовик (Боб), Боторовина (Бот), Брђани (Брђ), Вучја Локва (В. Лок), Избице (Из), Јошаница (Јо), Јуковача (Ју), Кашаљ (Ка), Козарево (Коз), Лече (Леч), Лукаре (Лу), Неготинац (Не), Нетврђе (Нет), Осоје (Ос), Пожега (Пож), Прђенова (Прђ), Рајетиће (Ра), Рајчиновиће (Рај), Себечево (Се), Сопоћани (Со), Суха Ђуприја (С. Ђуп), Трнава (Трн), Цвијетђе (Цв), Шавце (Шав).

Сјеничких пунктова је укупно 28:

Баре (Бар); Бољаре (Бољ), Буђево (Бу), Врсјенице (Врс), Градац (Гр), Гошево (Гош), Дражевиће (Др), Дружиниће (Дру), Дубница (Дуб), Дуга Пољана (Д. Пољ), Дујке (Дуј), Зајечиће (За), Карајукића Бунари (К. Бун), Кијевце (Ки), Кладница (Кл), Кнежевац (Кн), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Тријебине (Тр), Тузиње (Туз), Увац (Ув), Угао (Уг), Урсуре (Ур), Цетановиће (Це), Црвско (Цр), Чедово (Че), Шаре (Шар), Штаваљ (Шт).

Корпус за рад сачињен је интензивним теренским прикупљањем материјала у наведеним пунктовима у неколико наврата током 2011, 2012, и 2013. године. Том приликом разговарали смо са преко 300 информатора, а разговори су снимани диктафоном. Грађа је након тога транскрибована, при чему је сачињен корпус од око 900 страна куцаног текста. Пунктви су одабирани тако да истраживањем равномерно буде обухваћен читав простор, дакле како централни делови територије тако и рубни предели који се граниче са ареалима других говора односно дијалеката, како би се у виду имали евентуални утицаји граничних идиома на истраживани говор, те омогућило поређење језичке ситуације затечене на

његовим различитим тачкама. Приликом прикупљања грађе руководили смо се методолошким принципима А. Белића, саопштенима у писму Бодуену де Куртенеу (Белић 2000: 249–257). Настојали смо да дијалекатски материјал бележимо од стране аутохтоних говорних представника, при чему смо бирали старије особе које су од рођења живеле у истом месту и ретко га напуштале, а том захтеву превасходно су одговарале особе женског пола. Није било једноставно испунити овај услов јер је у данашњем времену тешко наћи носиоце дијалекта који су читав животни век провели на једном месту (посреди су сточарски предели који подразумевају чешћа померања становништва унутар микроарела, односно код женских припадника промену животне средине узроковану удајом, потребе које намећу савремени видови живота и сл.), односно чији говор нимало није натруњен наносима из околних идиома или из стандардног језика. Информатора чије карактеристике у великој мери одговарају описаном идалном представнику говора свакако је било највише, а у појединим случајевима узимали смо у обзир и оне говорнике чије одлике унеколико одступају од наведених (информатори са неколико разреда основне школе, мушки представници говора, женске особе које су удајом прешле да живе у суседно село), али тек уколико проценимо да се наведена одступања не могу у великој мери одразити на аутентичност њиховог идиома (на пример, женске особе које су промениле место боравка удавши се, односно прешавши из једног села у друго, а притом су и једно и друго место у дијалекатском погледу једна целина, свакако су узимане у обзир током истраживања). Информаторе смо проналазили без претходне препоруке, затицали смо их у ливади или њиви како обављају сезонске радове, док чувају стадо, у сокацима и сл., где смо и обављали разговоре. Такође, обично смо се по доласку у место код локалних мештана на које смо наилазили распитивали о старијим особама које „знају историју народа, обичаје”, које се баве неким занатом или домаћом радиношћу, те смо их онда обилазили позивајући се на добијену препоруку. Разговори су најчешће обављани са појединачним информаторима, али није била реткост ни да смо их затицали у групама од две, три па чак и више особа. Такви разговори где се припадници групе, након што одредимо тему разговора, смењују у говору, међусобно допуњују, расправљају о одређеним питањима и сл. драгоцени су јер управо у таквим ситуацијама они најбрже забораве на присуство „стране особе”, и сасвим спонтано, онако као што то чине свакодневно, разговарају. Тако добијени текстови садрже право богатство употребљеног инвентара језичких средстава. За наше истраживање то је од

посебног значаја стога што одређени глаголски облици захтевају посебну организацију (ван)лингвистичког контекста, коју често није могуће успоставити када се са информатором разговара насамо. Такви су, на пример, аорист и имперфекат, који захтевају приповедање о доживљеним радњама, емотивну интонираност, афективност у говору и сл., а све се то лако постиже када се разговор одвија међу особама које се добро познају, које једна другу подсећају на нешто што је било у даљој и далекој прошлости, потом праве дигресије коментаришући и неке догађаје везане за блиску прошлост или садашњост, што није случај када говорни представник организује причу тако што је презентује испитивачу као себи непознатом лицу. Но, и такви текстови чине важан сегмент наше грађе – у њима долазе до изражаја нека друга језичка средства која изостају у претходно наведеним и сл. Дакле, како би се глаголски систем „отворио” у својој комплексности, односно да би се пронашао модус да се забележи сав потенцијал и богатство облика кога смо, имајући у виду да је посредни наш матерњи идиом, свакако били свесни, теме за разговор биле су врло разнолике. Углавном је реч о тематици блиској саговорницима: разговори о животу некада у поређењу са онима како је сада, о односима у породици, животу у ратном периоду, обичајима, веровањима, празницима годишњег и животног циклуса, о радовима на пољу, у кући, о занатима, о свакодневним стварима и сл. Све то омогућило је да наши текстови са структурне стране буду разнолики (наративни дискурс, процедурални текстови, дијалози, неформални, неусиљени и тематиком неограничени разговори и сл.), и тако задовоље потребу за равномерном заступљеношћу свих облика и њихових функција, односно да се из њих селекује довољан број потврда којима се поткрепљују теоријска становишта. Становништво испитиваног подручја етнички је разнолико, те међу информаторима има припадника обеју конфесија. Различито етничко порекло муслиманског дела становништва (словенско : несловенско) огледа се и у језику, те се стога грађа добијена од информатора који воде порекло од Малисора, односно који су потомци арбанашких племена досељених на терен Пештери детаљно пореди са материјалом добијеним од осталих припадника муслиманске вероисповести, како се не би из вида изгубиле евентуалне разлике.

Најзад, осим теренског обиласка пунктова са циљем систематског прикупљања грађе, од самих почетака истраживања били смо у интензивном контакту са дијалектом који испитујемо. Будући да је у питању матерњи идиом, у свакодневном, спонтаном разговору са носиоцима говора често смо наилазили на различите потврде неких облика којих нема

много у прикупљеној грађи, те на занимљиве примере њихове употребе, а као такве смо их бележили са циљем попуњавања евентуалних празнина у грађи. Ненарушено језичко осећање, жива употреба матерњег идиома у свакодневној комуникацији, те интензивни контакти његовим говорницима свакако су олакшавали наш посао око формирања корпуса, трагања за неким обликом и проналажења начина добијања потврде од стране информатора, и омогућили да процес прикупљања, богаћења и допуњавања грађе током читавог периода рада на теми континуирано тече.

Обрада транскрибоване грађе подразумева издвајање примера глаголских облика односно контекста који репрезентују различите видове њихове употребе те детаљну анализу ексцерпираних грађе. У раду се анализа врши на морфолошком и синтаксичком плану.

У одељку о морфологији испитују се глаголски облици с обзиром на стање присутно у категорији глаголских основа, где се подела врши по глаголским врстама, након чега се се сваки од облика који улази у систем глаголских форми испитиваног говора посматра појединачно, при чему се пажња посвећује глаголским наставцима, те променама бележеним на границама основе и наставака. Морфолошка анализа подразумеваће, дакле, утврђивање инвентара морфолошких категорија (глаголски облици) и средстава која у њиховом грађењу учествују (глаголске основе и наставци). Увид у инвентар глаголских облика омогућиће сагледање стања које се тиче (не)стабилности позиције сваког од њих у систему испитиваног говора (притом се превасходно мисли на облике који у појединим српским говорима изостају: аорист, имперфекат, инфинитив, глаголски прилог прошли). Утврђивање инвентара глаголских основа и подела глагола по типовима има за циљ праћење појаве укрштања глаголских врста. Биће издвојене групе глагола, као и глаголски облици у којима се дати процес очитује. Очекује се да ће у овом сегменту систем одликовати знатна нестабилност, те ће један од циљева бити откривање фактора који утичу на то да одређени глаголи добију двојаке или пак тројаке парадигме, као и могући исход таквих (недовршених) процеса (евентуални опстанак, односно стабилизовање једног низа облика).

Подела глагола по глаголским основама извршена је на основу класификације Александра Белића (Белић 1965: 1–212). У анализи се утврђују сложени односи који се превасходно тичу укрштања глаголских врста. Немали је број глагола у нашој грађи који

једне своје облике стварају по једној а неке по другој глаголској врсти, а код појединих таква укрштања могу бити и вишеструка, те често на употребном плану фигурирају и паралелни низови глаголских облика који се сврставају у две или више глаголских врста. Оваква колебања одлика су испитиваног говора у целини, те је стога неопходно утврдити узроке који условљавају прелазак глаголских облика из једне у другу врсту, а затим и појаву напоредног постојања више различитих форми за означавање једног глаголског облика од истог глагола. Наведено упућује на присуство варијантности која је одлика непревреле језичке ситуације, стога ће увид у фреквентност употребе сваке од фиксираних варијанти омогућити уочавање евентуалног постојања тенденције ка стабилизацији једне од дублетних форми. Имајући у виду да је народни говор творевина која се суштински одликује тежњом ка непрестаном мењању, узрокованом природним развојем, покушаћемо да уочимо и неке од тек започетих процеса и тако предвидимо и будуће путеве развоја морфолошког система испитиваног ареала. Од значаја за утврђивање наведеног није само увид у стање система говора који се испитује, већ и у оно које је присутно у околним, пре свега граничним говорима, будући да велики број већ постојећих, па самим тим и промена које тек предстоје настаје као последица контаката различитих идиома. Најзад, осим појаве укрштања глаголских основа, анализом су обухваћене и промене које се тичу измене гласовне структуре глаголских основа, које су посебно присутне на граници између основе и наставака, а које су условљене различитим гласовним или процесима који су резултат аналогичности. Истичемо и то да целовит преглед глагола изложених по глаголским основама са примерима ексцерпираним на терену тутинско-новопазарско-сјеничког ареала српској дијалектологији раније није био познат. Студија Д. Барјактаревића у којој је дат опис морфолошког система овог дела српског дијалекатског простора садржи тек спорадичне напомене о наведеним појавама и то у поглављу о појединачним глаголским облицима, док систематски приказ и подела глагола по основама и врстама није дат (в. Барјактаревић 1966).

О инвентару и дистрибуцији глаголских наставака и основа биће речи у одељцима о појединачним глаголским облицима. Прозодијска обележја у обзир ће бити узета само у случајевима када, удружена са морфолошким средствима, имају удела у семантичкој интерпретацији облика, односно када се јављају као елемент на основу кога се поједини облици диференцирају (то је, на пример, случај са облицима имперфекта и аориста неких

глагола). Такође истичемо да на дистрибуцију језичких средстава неретко утичу и семантички фактори, те ће се и такви моменти сматрати релевантнима приликом разматрања узрока који условљавају морфолошке промене. Глаголски облици биће подељени у две групе – лични и нелични глаголски облици. Помоћни глаголи и специфичне глаголске конструкције биће описани у издвојеним одељцима. Опис стања које се тиче инвентара наставака омогућава такође увид у статус одређеног глаголског облика у систему, посебно ако се има у виду да знатнија варијантност у избору наставака (као код имперфекта на пример) може значити његову нестабилну позицију у датом говору. Такође, продор наставака резервисаних за грађење једног облика у парадигму другог облика може бити условљена и семантичким факторима – семантичко, а потом и морфолошко, приближавање двају времена која иначе имају функцију казивања значењеских сличних садржаја (аорист и имперфекат), што опет упућује на извесну нестабилност у систему. Унификација наставака, с друге стране, која настаје као резултат природног саморазвитка неког идиома, различитог је интензитета, што као задатак поставља неопходност утврђивања степена присутности такве тежње у датом говору. Стога је наш превасходни циљ откривање процеса поменутог типа, утврђивање узрока њихове појаве, те покушај сагледања могућег исходишта, то јест праваца којима ће систем даље развијати.

Са синтаксичког аспекта, предмет рада представља што потпунији опис употребне вредности сваког од појединачних глаголских облика. Циљ је да се глаголски облици, који се у комуникативном чину увек јављају удружени, сагледају не само као појединачне јединице сстема, већ и у сложеној мрежи међусобних односа. Примећено је да од типа текста зависи како одабир облика, тако и то који ће се сегмент семантичког потенцијала показати као релевантан. Услед тога, вредности глаголских облика испитиваће се с обзиром на њихову употребу у различитим типовима текстова/саопштења (наративи, неутрално казивање, евокативно саопштење, емотивни исказ, понављане прошле радње, приповедање личних доживљаја, приповедање 'из друге руке' и сл.). Сваки од глаголских облика биће описан најпре с обзиром на синтаксичко-семантичке функције које су му примарне, а потом и у секундарним службама (временско транспоноване, модална употреба), када у говорној сфери најчешће долази до преклапања употребних домена. Синтаксички аспект, дакле, подразумеваће анализу употребе глаголских облика у различитим комуникативним условима. Биће издвојене синтаксичко-семантичке особености сваког глаголског облика

појединачно, а потом ће се разматрати (изван)језичке околности које у конкретном комуникативном чину мотивишу одабир неког од глаголских времена. Глаголски облици сагледаће се у својим примарним функцијама, али и у случајевима када на плану употребе долази до преплитања и преклапања поља употребе. Тако на пример, основна служба коју у овим говорима има императив јесте модална, међутим, при временском транспоновању, императив у систему функционише као временски глаголски облик којим се казују прошле појединачне и понављане радње. Функцију казивања прошлих радњи које се понављају императив, међутим, дели још и са перфектом, презентом и потенцијалом. Даље, потенцијалом се, како је речено, као и императивом могу казивати прошле радње, али то поклапање је само делимично будући да потенцијал не може обележити појединачну прошлу радњу и сл. Због тога ће превасходни циљ нашега рада бити приказивање сложених односа у које ступају глаголски облици у конкретном говорном чину, те моменти који условљавају одабир једног од више конкурентних облика са истом службом (синтаксичко-семантички услови, време у које се смешта приповедње, тип текста саопштења (наративи, процедурални текстови, евокативно, односно емотивно излагање) и сл.). Међу најзначајније карактеристике испитиваног ареала свакако убрајамо сложени систем претериталних времена. У глаголске облике којима се у овим говорима саопштавају прошле радње, осим јединица којима је основна служба временска (перфекат, имперфекат, аорист, плусквамперфекат), увршћују се и временски транспоновани облици (презент, потенцијал, императив), те глаголске конструкције са специјализованом функцијом (*ићаше* + инфинитив, *било* + инфинитив, *би* + императив). Од значаја за овај рад јесте чињеница да сви наведени облици с једне стране поседују сопствене синтаксичко-семантичке карактеристике, али се, с друге стране, у неким сегментима поље њихове употребе поклапа са неком од служби осталих облика, те да је избор једног од њих условљен различитим факторима. У већем делу српске језичке територије четворочлани систем претерита упрошћава се свођењем углавном на једно, универзално време за казивање прошлих радњи – перфекат. Чинећи целину са другим зетско-сјеничким говорима, говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице спада у ред оних идиома у којима ова тенденција није у већој мери унапредовала. Добро чување имперфекта и аориста представља битну структурну карактеристику поменуте зоне. Њихово место у четворочланом систему прошлих времена стабилно је, а на плану употребе оба времена одликују се широким дијапазоном функција.

Уочено је да су имперфекат и аорист у употреби фреквентни посебно када се са неутралног казивања, када се прича о општим темама, прошлим радњама које се понављају, или онима које су доживљаји неког другог лица, у казивању информатора пређе на теме које спадају у домен појединачних личних доживљаја из ближе или даље прошлости говорног лица. У таквим ситуацијама аорист и имперфекат (као облици са јасно израженом семантичком компонентом доживљености) имају потпуну предност у односу на друга прошла времена, односно времена којима се при временском транспоновању могу казивати прошле радње (приповедачки презент, приповедачки императив, проповедачки потенцијал). Као чињеницу од посебног значаја поменућемо и то да је у тутинско-новопазарско-сјеничком говору аорист имперфективних глагола у употреби потпуно обичан. Имајући у виду често оспоравану разлику између имперфекта и аориста несвршених глагола, компарирањем ових двају времена у различитим синтаксичко-семантичким реализацијама, односно у истим или сличним језичким околностима, покушаћемо да укажемо на јасно постојање разлике у семантици. Да би се потпуније сагледала вредност ових двају времена, послужићемо се поделом имперфекта с обзром на временске типове прошлих радњи коју Ј. Вуковић даје у *Синтакси глагола* (Вуковић 1967). Анализирајући каткада суптилне синтаксичко-семантичке разлике у употреби имперфекта и аориста, аутор даје детаљну класификацију утемељену на употреби имперфекта за означавање четирију типова прошлости – имперфекат за блиску прошлост, имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост, имперфекат за даљу и далеку прошлост и имперфекат за неодређену прошлост – а обухватају се и ситуације када имперфекат доспе у домен садашњости. Примена овакве поделе, коју одликује свеобухватност и прецизност, омогућиће детаљнију и потпунију анализу у нашем раду. Осим поменуте студије Ј. Вуковића у раду се при анализи употребе глаголских облика у највећој мери ослањамо на теорију В. Рајхенбаха, која уважава критеријуме индикатива : релатива и однос референцијалност : неререференцијалност, а коју у *Синтакси савременога српског језика: проста реченица* у одељку о глаголским облицима у анализи примењује С. Танасић (Танасић и др. 2005: 345–475). Од значаја су свакако и теоријска полазишта која у анализи глаголских облика примењује П. Ивић у студији *О говору Галипољских Срба* (Ивић 1957), те она у радовима Аугуста Мусића (Мусић 1925/26: 27–41), Александра Белића (Белић 1939: 179–188), Александра Стојићевића (Стојићевић 1951), Павла Ивића (Ивић 1953/54: 229–262), Михаила Стевановића (Стевановић 1953/54:

39–80), Петра Сладојевића (Сладојевић 1953/54: 213–228; Сладојевић 1961), Милке Ивић (М. Ивић 1958: 139–152), Ирене Грицкат (Грицкат 1998: 35–40), Радивоја Младеновића (Младеновић 2000: 363–371; Младеновић 2012: 153–167; Младеновић 2013: 171–181), Милоша Ковачевића (Ковачевић 2008: 195–211; Ковачевић 2008а: 149–161; Ковачевић 2009: 65–76; Ковачевић 2012: 125–139), Т. Ашић и В. Станојевића (Ашић и Станојевић 2008) и других.

Током читаве анализе у обзир се узимају и ареални фактори: појава микрораслојености унутар говора, однос према другим дијалектима; евентуални утицај ванлингвистичких фактора, од којих као најзначајније узимамо конфесионалну припадност; присуство балканистичких тенденција; тежња ка упорошћавању система узрокована природним развитком говора и сл.

II. МОРФОЛОГИЈА

II.1. Глаголске основе и врсте

II.1.1. Глаголи I врсте

Највећи број глагола на *-с* (< *-сти*) има промену само по I врсти.

II.1.1.1. Глагол *(-)*јѐс бележен је у следећим облицима:

инфинитив: не смјјѐм *јѐс* (Ме); *најес* (Де); аорист: *пђједе* (Го); ђни јој свѐ *појѐдоше* (Ко); презент: крај тогâ *јѐдѐш*; тђ нѐ мош да *најѐдѐш* (Де); *јѐдѐш* за дорѹчак; нѐсланђга пâ се *најѐдѐш* (Рач); свѐ да *изѐдѐш* (Ке); да се *јѐдѐ*; *јѐдѐ* нâрод (Жи); *разјѐдѐ* га; свѐ тђ ђâвђ *пђједе* (Рај); да појѐдѐ *стђка* (Врс); кат се *најѐдѐ* (Ос); не мђремо да *јѐдѐмо* (Бо); кат овђ *појѐдѐмо* (Гу); да *појѐдѐте* нѐшто (Гр); *јѐдѹ* свâтови (Бо); императив: свј помâло *појѐди*; тђ посл'ѐ *појѐди* (До); радни глаголски придев: слâбо ти је *јѐо*; јѐчам се *јѐо* (Бо); *појѐо* му мѐсо (Бр); неки ђâвђ *појѐо* (Ос); она би *појѐла*; дѹшу би му *појѐла* (Гу); богами слâбо се *јѐло* (Бо); те смо нѐшто *јѐл'и*; *појѐли* âлву (Го); јесте л' кâд гој се *најѐл'и* пђтѐ? (Ос).

Говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала нису својствене презентске форме: *ѹјем*, *ѹјеш*, односно облици императива са измењеним сугласником основе типа *појѐђите*, забележени у говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 192), а који су сасвим обични и у говору Врачана (Петровић 1973: 217), Бјелопавлића (Ћупић 1977: 91), те староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 176). Стање утврђено увидом у материјал којим располажемо не слаже се са наводима Д. Барјактаревића, који бележи да се у штавичкој зони, као и у суседним јекавским говорима употребљавају само облици *ѹјем*, *ѹјеш*, *ѹје...*, док је у сјеничкој и новопазарској зони искључиво *јѐдѐм* (Барјактаревић 1966: 99). Облици *јѐм*, *јѐш*, *јѐ*, *јѐмо...*, који су у употреби у говорима косовско-ресавске (Јовић 1968: 130; Пецо и

Милановић 1968: 350), шумадијско-војвођанске (Ивић и др. 1997: 217) и призренско-јужноморавске зоне (Младеновић 2013: 301–302) испитиваном говору такође су непознати.

На испитиваном терену у употреби је и свршени глагол *ѝзес*: нѝће да нас *изѝдѝ* (Ра); *изѝшиће* му га *ђавѝ* (Ју); који се у облицима радног глаголског придева на читавом терену јавља како у екавској форми: *изѝо* мѝш (Кл); *изѝла* *ђутек* за тѝ (Гу); тако и у ликовима који су фонетски икавизми типа: *изѝјо* те бѝјес да те изѝдѝ; *изѝо* вѝк магѝрца (По). Са јотованим сугласником основе овај глагол бележен је искључиво у сјеничком ареалу: кѝко ће свѝ тѝ *ѝз'ес* (Тр); отѝпѝт *из'ѝдѝ* *ђавѝ* (Че); свѝ мѝши *из'ѝдѝ* (Бољ).

П.1.1.2. Глаголи (-)плѝс, (-)прѝс и (-)мѝс имају основе по I врсти у свим облицима:

инфинитив: цијелу нѝј *пл'ес* (По); цѝмпер *ђу* јѝј *сапл'ес* (Ме); аорист: *опл'ѝто* прѝслук (Ми); пѝ *опл'ѝто* пѝшкѝ (Коз); *распл'ѝто* кѝсу (Па); чарѝпе му мајка нѝ *испл'ете* (Ке); *ѝпрѝде* кѝло вѝнѝ (Ду); *ѝзмѝте* и маѝсла (Бо); презент: сѝд на прѝл'у свѝ *прѝдѝм*; да *испл'ѝтѝш* (Д. Дуб); мѝраш и да *сапл'ѝтѝш* (Гу); да *мѝтѝш* варенѝку (Ду); *измѝтѝш* мѝтѝницу (Ме); ѝзнѝш те *измѝтѝш* мѝтѝницу (Пру); по кѝло мѝтѝницѝ *измѝтѝш* (Пру); којѝ ће вѝшѝ да *опл'ѝтѝ* (Ме); трѝбѝ да се *испл'ѝтѝ* (Вр); о[д] тѝгѝ се *прѝдѝ* (Коз); кат се *измѝтѝ* (Д. Дуб); онѝ што се *измѝтѝ* (Пру); да се *опл'ѝтѝ* чарѝпе (Па); онѝ што *опрѝдѝмо* (Д. Дуб); да *прѝдѝмо* на прѝде (Ду); императив: па *напл'ѝти* овудѝ (Би); *испл'ѝти* плѝт око оногѝ кѝмена; прѝће *опл'ѝти* (Гл); *сапл'ѝти* пѝвој (Гу); нѝко *пл'ѝти* (Д. Дуб); овѝкѝ *упл'ѝти*; вѝнац *испл'ѝти* (Коч); па га *упрѝди* (Би); *прѝди* конѝплѝ (Гл); нѝко *прѝди*; *опрѝди* вѝну; *препрѝди* га (Д. Дуб); па је *опрѝди* (Кон); пѝјас *упрѝди* (Ме); пѝ док тѝ *опрѝди* (Рач); пѝсл'ѝн је *прѝди* (Боб); *мѝти*, *мѝти*; док се онѝ *измѝти*; кат се *измѝти* (Ме); радни глаголски придев: *пл'ѝо* се плѝт (Би); мѝј тѝс *пл'ѝо* некѝ л'ѝсе (Лу); нѝко је *прѝо* на кудѝл'у (Д. Дуб); *опл'ѝла* тѝј мѝјѝј сѝстри четѝри прслѝка; четѝри јѝ сам *опл'ѝла* бѝла (Ду); јѝ сам *прѝла* конѝплѝ (Ме); по кѝло би *измѝла* мѝтѝницѝ (Пру); овѝкѝ би *мѝла* жѝна (Д. Дуб); па се *прѝло* (Гл); *прѝло* се на прѝљу (Д. Дуб); па смо *пл'ѝл'и* (Вр); ѝни би се *испл'ѝл'и* (Гу); пѝсл'ѝн би *прѝл'и* (Вр); до двѝнѝс би *прѝл'и* (Лу).

Забележени су следећи облици трпног глаголског придева ових глагола: *опл'ѝтен* от прѝћа (Де); *испл'ѝтен* онѝ вѝјенац (Бр); вѝна *опрѝдена* (По); *упл'ѝтена* пл'етѝница (Гр); *измѝтѝна* варнѝка (Ко); онѝ четѝри л'ѝсе *опл'ѝтѝне* (Лу).

Облик *плѝћен* није бележен (Вујовић 1969: 265).

П.1.1.3. Глагол *вѣс* карактерише се присуством дублетних форми у облицима трпног глаголског придева: *извѣзен* пòјас; *вѣзен* п̀рслук (Ко); *вѣзѣне* онѣ вѣшове (Ду); *вѣзѣне* кошѹље (По) (чешће); и: чарàпе *вѣжѣне* (Ша); *вѣжѣне* вѣшове (Ме) (ређе). Остали облици гласе: *вѣзѣм*, *вѣзѣи*, *вѣзѣ...*; *вѣзох*, *вѣзе*, *вѣзе...*; *вѣзò*, *вѣзла*, *вѣзло...* *вѣзѹћи...*

П.1.1.4. Двојаке форме трпног глаголског придева имају и глаголи (-)мѹс, (-)бòс, (-)трѣс, (-)грѣнс:

побòден тѹ кòлац (Рач); крава *непомѹзена* (Д. Дуб); свѣ тò *ѹзгребàто* (Ру); све *истрѣсѣно* (По); *зобòдени* ексѣри (Дет); они су *зобòдени* (Бр); *истрѣсѣни* ћил'ѹми; свѣ су *помѹзене*; *истрѣсѣне* јàмбол'ије (Ме); *ѹзгребàне* рѹке (Ру);

двã др̀вета *побòђена* (Ду); она је *потрѣшена* (Пл); мл'ѹјекò *помѹжено* (Бр); кòље *зобòђено* (Бо); *помѹжене* су крãве (Ко); рѹке *изгрѣбљене* (Со).⁸

Измењен јотовани сугласник основе аналошког је порекла, добијен аналогијом према глаголима са основом на -и- типа *нòсит* : *нòсѹм* : *нòшен*.

Иста појава забележена је и у говору Врачана (Петровић 1973: 218), те у Бјелопавлићима (Ћупић 1977: 96) и Горњим Васојевићима (Стијовић 2007: 189).

У осталим облицима ових глагола нема двојства форми:

инфинитив: *трѣбã* тѣ крãве *пòмус* (Го); да те ништа не мòре *ѹбос* (Ми); аорист: *мѹзо* мајки крãву (Го); и *не помѹзòсмо* је (См); *помѹзоше* онѣ òвце (Лу); презент: пã свѣ *се трѣсѣм* (Жи); овãмо те чѣкã да *помѹзѣи* (Бо); *бодѣ* онò тр̀ње (Бр); да се *не бодѣ*; ако *се зобòдѣ* (Дол); и òн *побòдѣ* глãвòм (Не); *гребѣ* за òбрас (Со); сад у кòфу свѣ *мѹзѣмо* (Коч); док се *не побòдѣмо* на пѹјац (Жу); òне *мѹзѹ* (Гло); *побòдѹ* је на кòња (Ду); императив: *побòди* тãмо мѣту; кòље *побòди*; па *се побòди* (Бру); мацѹгу *зобòди* (Бот); нѣвѣстã *се побòди* (Пру); поједнѹи *убòди* п̀рс (Пр̀ћ); *истрѣси* онò (До); дѣцу свѣ онò *изгрѣби* (Ду); радни глаголски придев: *мѹзла* стòку (Пе); на пòднѣ *помѹзла* стòку (Тр); *изгрѣбла* сам *се* бѹла (Ру); свѣ су јòј *прѣтрѣсл'и* (Го); вѹлãма би *трѣсл'и* (Ер); *мѹзл'е* би òфце (Ђер).

Код глагола (-)грѹс измењени сугласник основе, осим у радном глаголском придеву: *нагрѹжено* од р̀ђѣ (По) (: свѣ *нагрѹжено* (Ру)), бележен је и у презенту: тò ме *грѹжѣ* (Мел); *грѹжѣ* ме сãвес (Ст), с тим да овакве форме нису обичне. Остали забележени облици су: инфинитив:

⁸ Д. Барјактаревић наводи само форме са консонантском алтернацијом (Барјактаревић 1966: 106).

да ће зѐмљу *грѝс* (Вр); презент: тѝ *загрѝзѝш* она л'ѝп (Го); императив: мало *угрѝзни* зѝбом (См); радни глаголски придев: би те *прегрѝзла*; она з̀алогѝ што *си* га *загрѝзла* (Го).

Глагол (-)*пѝс* има следеће облике: презент: *пѝсѝ* стѝка (Ђер); свѝ *попѝсѝ* стѝка (Жи); кра̀ве *пѝсѝ* (Ке); трпни глаголски придев: све *попѝсѝно* (По). Нису бележене форме са јотованим сугласником основе аналошког порекла.

П.1.1.5. Глаголи (-)*зѝпс*, (-)*рѝс* и (-)*крѝс*, такође се одликују одсуством варијантности и у облицима твореним од инфинитивне и оним који се граде од презентске основе:

инфинитив: вѝ ћете *озѝпс* такѝ (Бот); оћете *озѝпс*; по̀слѝ ће јој *порѝс* чѝр (По); тѝ неће *зарѝс* (Ка); аорист: *крѝдоше* хи (Го); презент: немѝ да *укрѝдѝш* (До); ил'и *крѝдѝ* (Вр); ѝна нам *крѝдѝ* (С. До); нешто да *укрѝдѝ*; да му *се* *укрѝдѝ* з̀аствава (Вру); у Мѝтрову да е *крѝдѝмо*; *зѝбѝте* тѝ (Трн); кад *одрѝстѝ*; да *рѝстѝ* дѝца (Бр); *рѝстѝ* тѝ трбѝси (Вру); императив: кад *изрѝсти* (Вру); радни глаголски придев: ма̀ло *порѝстѝ*; *укрѝо* је (Вру); Ёцо је *ѝкрѝо* (Го); сирѝче *порѝсла* (Жи); свѝ *урѝсло* у жбѝње (В. Лок); једно што је *крѝло* тудѝје (До); мѝ смо је *крѝли* (Вру); *озѝбл'е* нѝге (Ју); нѝше су шѝме *одрѝсл'е* (Вру); трпни глаголски придев: свѝ жѝвѝ *покрѝдено* (Цв).

Бележено је и: трудна жѝна не смѝјѝ нѝшта да такнѝ *укрѝђено* (Вр); нѝје *крѝђено* ни стѝка ни нѝшта (Вру); свѝ *покрѝђено* (Ле) у трпном глаголском придеву⁹.

П.1.1.6. Глаголи *пѝвес*, (с)*прѝвес*, *прѝвес*, *ѝвес*, *ѝзвес*, *ѝдвес*, *рѝзвес*, *свѝс* и сл. имају по једну основу и у презентским (презент и императив) и у облицима твореним од основе инфинитива (инфинитив, аорист, радни глаголски придев, трпни глаголски придев), односно мењају се само по I врсти:

инфинитив: ѝн ће те *пѝвес* (Бр); тебе ћу ја сѝт *пѝвес* (Ос); тешко бѝло *ѝвес* на̀рот у цивил'изѝцију (Нет); аорист: *пѝведе* је дѝље (До); *пѝведе* ме (Се); *ѝведе* ме у жѝне (Жи); Мѝмѝр ме *ѝдведе* (Го); *рѝзведе се* та̀мо (Ђер); нека̀ко је *не повѝдосмо* нѝђе (Ђер); *одведѝсмо* је у бѝл'ницу (Пл); *не повѝдоше* јој рачу̀на; те ме *повѝдоше* за Рожѝе (Ђер); кад се овѝ вѝде *одвѝдоше* (Д. Дуб); сѝцкѝ се *развѝдоше* (См); презент: да те *повѝдѝм* (Бр); да ми *превѝдѝш* (Вр); дѝвер је *повѝдѝ* (Д. Дуб); да и

⁹ У Мрковићу је овај облик обичан (Вујовић 1969: 265). Осим *укрѝђен*, овај говор познаје и форме *плѝђен*, *иѝђен*, *завѝђен* (Вујовић 1969: 265) и сл., које не фигурирају на терену који је предмет наше анализе, што показује да појава аналошког успостављања измењеног сугласника основе код глагола прве врсте није знатнијег интензитета.

повѣдѣ у Нѣмачкѹ (Бо); *превѣдѣ* ме преко водѣ (Вр); *увѣдѣ* у сѣбу (Жи); *извѣдѣ* је брѣт; *извѣдѣ* је ко јој је најблѣжѣи (Д. Дуб); да га *извѣдѣ* на свѣдбу (Вру); *одвѣдѣ* невѣсте тѣмо (Боб); трѣбѣ да *се свѣдѣ* (Ѣер); *повѣдѣмо* л' ѣепѣга (Бр); мѣ *провѣдѣмо* шехѣде (Дол); да га *провѣдѣмо* (Бо); *спровѣдѣмо* свѣдбу (Стр); *увѣдѣмо* вѣла (Вру); тѣмо *свѣдѣмо* (Бр); *увѣдѹ* те у кѹћу (Кон); изѹтра је зѣве *увѣдѹ* (Д. Дуб); *увѣдѹ* је те двѣрѣи; *извѣдѹ* је (Вру); да *одвѣдѹ* овѣ врѣло (Д. Дуб); да му је *свѣдѹ* у ѣѣрдѣк (Ју); императив: фамѣлију цѣјѣлу *повѣди* (Бо); овѹ стѣку *повѣди*; *повѣди* јој дрѹгѣга; *повѣди* је ка кѹћѣи (Бр); *повѣди* је на бегѣнлук; ѣн лепѣтѣна *повѣди* (Вру); ѣна га *повѣди* ко[д] дѣктора (Го); *превѣди* га (Нет); *увѣди* млѣдѹ; *увѣди* у брѣдо и у нѣте (Дол); посл'ен *увѣди* ѹвѣчѣ (Ду); *увѣди* по трѣе четвѣро кѣѣѣ; (Жи); ѣни ти *увѣди* (Бр); *извѣди* је брѣѣѣ (Бо); *извѣди* у жѣне (Дол); *одвѣди* дрѹгѣга; *одвѣди* лѣјѣпа мѣмка (Вру); *одвѣди* је (Ѣер); сѹтрадѣн невѣсту тѣмо *свѣди* (Дол); радни глаголски придев: јѣдан брѣтуѣт ме *превѣо* (Де); *превѣо* не за Срѣбију (Бр); *одвѣо* нѣко (Жи); *одвѣо* га је ѣтут (Је); јѣ би ве *повѣла* ѣѣ ѣзвор врѣла (Гр); ѣна је *провѣла* (Бр); пѣ су *повѣл'и* рѣт (Прѣ); жѣвѣт *провѣлѣи*; с Нѣфѣм смо *провѣлѣи* гѣдине (Бл); *спровѣл'и* на Вѹчѹ Лѣкву (Цв); *превѣл'и* (Кон); којѣга мѣмка су јој *увѣл'и* (Бр); изѹтра би *извѣл'и* млѣдѹ (Би); *увѣла* кѣѣѣ (Бр); *одвѣла* дѣјѣте (Коз); *развѣла* се (Ер); пѣсл'ѣн би хи *свѣл'и* ѹвѣчѣр (Ст).

Глагол *дѣвес* има облике:

инфинитив: лѣпѣва ѣе ти га *дѣвес* кѣмшѣја (Цв); аорист: *дѣведе* Шѣптѣре (Прѣ); *дѣведе* ме ѣде (Жи); *дѣведе* је јѣдан брѣтѣѣ (Кл); *довѣдѣсмо* вѣду (Го); *довѣдоше* ме (Бр); *довѣдоше* онѣк нѣурѣпсѣхѣлога (В. Лок); презент: *довѣдѹ* некѣг дрѹгѣг (Ба); сѣмо му је *довѣдѹ* (Бо); императив: *довѣди* мѣмка (Бр); *довѣди* га ѣде (Вру); кад је *довѣди* овѣмо (Ке); радни глаголски придев: *довѣо* сам ти жѣну (Го); Нѣфѣѣа је *довѣла*; *довѣла* је (Бл); чѣм си се *довѣла* (Го); јѣ сам ви *довѣла* стѣку; мѣ *довѣл'и* (Бр).

Порѣд облика *довѣден*, *-на*, *-но*: *довѣдена* невѣста ѹвѣчѣр; тѣк што је *довѣдѣна* (По); ѣна нѣје *довѣдена* (Па); забѣлѣжѣни су и облици: *довѣђѣно* је на црѣјѣѣво (Др); *довѣђѣна* овѣмо кѹћѣи (Из), којѣи су у грађѣи заступлѣни са свѣга некѣлико примерѣа (насупрот прѣвѣма којѣи су брѣјѣни), те се не може говорѣти о равноправној ѹпотрѣби двѣју ликѣва.

П.1.1.7. За разлику од прѣтходно анализѣраних, којѣи прѣма типу промене ѣстају у I врѣсти, код некѣих глагола на *-с* долази до ѹкрштаѣа ѣнова, па ѣни својѣ облике граде некѣда по I а некѣда по III врѣсти. Рѣч је о глаголима типа *срѣс/срѣтнут*, *ѣбрѣс/ѣбрѣтнут*, *пѣс/пѣнут*, *сѣс/сѣднут* и др., којѣи ѣмају значѣѣе тренутности, у коме и налазѣмо ѣнов за

аналошки продор елемента *-не-/ -ну-*, пореклом III врсте, који у се највећем броју случајева такође одликују семантиком тренутности.

Сви ови глаголи облике презента граде искључиво по III врсти:

само ко *не п̄ан̄ем* на постелју (Гл); само да *не п̄ан̄ем* с н̄ог̄у; и да *не п̄ан̄ем* нек̄е м̄ук̄е (Жи); *ја се* у П̄ећ т̄о јутро *обр̄ет̄н̄ем* (Де); посл'е пол̄аз̄ника *ср̄ет̄н̄еи* (До); св̄екрва *ср̄ет̄н̄е* он̄у с̄наху (Кон); домов̄ина *ср̄ет̄н̄е* је; да *п̄ан̄е* у кр̄ф; н̄еко *п̄ан̄е* т̄у (Вр); да не *п̄ад̄н̄е* дет̄ету на ӯста (Го); он *п̄ан̄е* (До); тр̄ска он̄а *п̄ан̄е* (Ђер); ако ме *п̄ан̄е* о ӯљу (Ми); *п̄ад̄н̄е* к̄йша (Бољ); кат *п̄ад̄н̄е* с̄н̄јек (Гу); ч̄им *п̄ан̄е* к̄йша (Гл); *обр̄ет̄н̄е се* у Паз̄ар (Бр); *ср̄ет̄н̄емо* га са ж̄итом; *ср̄ет̄н̄у* т̄у нев̄есту (Ду); *напр̄авише п̄а се* њ̄ни *ср̄ет̄н̄у* (Се).

Тако је и у облицима императива:

обр̄ет̄ни се т̄у (Ми); *обр̄ет̄ни* ми с̄ад п̄аре (По); *обр̄ет̄ни* је како зн̄аш (Ша); ј̄едно с др̄угијем *се ср̄ет̄ни* (Бо); [j]̄едно *ср̄ет̄ни* (Де); сл̄уч̄ајно н̄еђе *се ср̄ет̄ни* (Ду); д̄ијете *п̄ани*; *п̄ани* у руке нек̄ом х̄џи; ка[д] ти *п̄ани* по гла̄ви (Вру); *п̄ани* ми н̄а ом (Дол); *п̄ани* в̄џа (Ка); *п̄ани* те му се сл̄џи (Со); д̄ијете *п̄ани* (Ки); к̄йша кат *п̄ани* (См); *п̄ад̄ни* к̄йше (В. Лок).

Исто наводи и Д. Барјактаревих (Барјактаревих 1966: 99).

У инфинитиву глагола *џбрес/обр̄ет̄нут* подједнако су фреквентни и облици по I и они по III врсти: м̄џџ би се *џбрес* т̄у за п̄џа с̄ахата; *обр̄ешиће се* она одек̄ане (Ју) и: да ми се *обр̄ет̄нут* т̄амо (Коз); ко ће *се обр̄ет̄нут* ту (Бр).

Глаголи *п̄ас/п̄анут* и *ср̄ес/ср̄ет̄нут* инфинитивне облике имају чешће по III врсти, што је настало у резултату тежње да се избегне свођење на једносложну форму:

што се не м̄џу *ср̄ет̄нут* саш њ̄им (Го); тр̄џба т̄џ *ср̄ет̄нут* (Ју); пр̄в̄а к̄џа ће ве *ср̄ет̄нут* (Ра); оћеш *п̄анут* (Ми); њ̄џму ће *п̄ад̄нут* на п̄ам̄џт; бр̄џга н̄ама да л' ће џн *п̄анут* (Ме); *п̄ан̄уће* ти т̄џ; на њ̄џга ће *п̄ад̄нут* св̄џ (Ме); п̄а м̄џре *п̄анут* (Со);

т̄амо ће се *ср̄ес* (Ме); неср̄џћа ће га *ср̄ес* (По); д̄ако н̄еће *п̄ас* (Гр).

У аористу доминирају облици по I врсти:

ср̄џто ов̄у ж̄џну (Се); кад џн *се џбрете* (Гр); џн *се џбрете* у к̄џл'има (Коз); с̄џла н̄ар̄џда *се џбрете* т̄уна (Вр); *ср̄џте* га ј̄џдна ж̄џна (Је); т̄амо хи *ср̄џте* род̄џина (Би); џн *п̄аде* (Де); џна *п̄аде* (Пл);

паде ми ма̀лак нешто (Д. Дуб); *паде* снѣјек (Брђ); на памѣт *не паде* (Пр); снѣјек у прѡл'еће *паде* (Бо); сѡд ми *паде* н[а] ѡм (Го); *срѣтоше* не (Тр); *срѣтоше* је са кѡњима (Жу); кад *падоше* онѣ кѣше (С. До);

ја се ту *обрѣтну* (Ша); *не па̀ну* ми на ѡм (Пру); *па̀ну* ми на памѣт (Го); *срѣтнуше* га та̀мо са жѣтом (Ду).

Облици радног глаголског придева граде се готово искључиво по I врсти:

срѣо муслима̀нку дево̀јку (Вру); *па̀о* снѣјек (Бо); бѡга ми *па̀о*; бѡга ми ми је *па̀о* у бѹнар (Бр); *па̀о* у тѣ кр̀вови (Вру); ху̀зда *срѣла* за ка̀мен (Бо); да се ѡна *срѣла* са нѐкѣм мѡмком (Пож); ја *се обрѣла* тѹ (Пл); *па̀ла* онѡмо (Рам); да нѐ би *па̀ла* ѡна (Би); ху̀зда како му је *па̀ла* (Бо); *па̀ла* у бла̀то (Го); кол'ѣко је та̀ сила та̀пу̀т *па̀ла* (Кн); ка̀сно *се тѡ обрѣло* (Ле); свѣ тѡ у тр̀ње *се обрѣло* (Лу); тѡ е свѣ *па̀ло* (Дол); овѡ нѣје *па̀ло* с нѐба (Бл); на̀с је *па̀ло* посѣ ѡвде (Го); *па̀ло* хи је (Туз); дѐвет кр̀во̀ва је *па̀ло* (Вру); *срѣл'и* га; да би се мѣ *срѣл'и* (Жу); *ђе* су тѣ *па̀л'и* у кр̀во̀ве; ѡни су *па̀л'и* у кр̀в та̀мо (Шар); за̀ма̀ло је *па̀нула* (Жи); саш њѣм се *срѣтну̀ла* (Коз).

Све наведено важи и за префиксирани глаголе творене од претходно наведених, с тим да се код глагола (-)*па̀с* / (-)*па̀нут* примећује да су нешто чешће форме инфинитива по I врсти, имајући у виду да у овом случају нема свођења на једносложну форму: стѡка ће ми *прѡпас*; свѣ ће *ѣспас* дѡбро (Врс); ако ће ти ду̀ша *ѣспас* (Шт); па̀шче ће га *па̀пас* (Ба). Облици по III врсти ипак су обичнији: ѡчи ће ти *испа̀нут* прѣду̀ћи (Дуб); ѡн ће *пропа̀днут* кѡ нѣкѡ (Бо); неко ће га *напа̀нут* (Жи); ѡна ће му *се допа̀днут* (Бољ); *допа̀ну̀ће* некија мѹка ѡн (Бот).

Презент и императив граде се по III врсти: презент: ма̀ло *испа̀нѣм* тѹ више ку̀ћѣ (Жи); да *испа̀нѣш* на ви́кенд (Жу); у Дѡбрѣ Дѹб да *испа̀нѣш* (Д. Дуб); кад *испа̀нѣ* прѡл'еће (Бо); да *напа̀нѣ* тѐбе нѐко (Нет); тогѡ што је дѣрѡ ће да *напа̀нѣ* (Ос); да ми стѡка *не пропа̀днѣ* (С. До); тѹ *пропа̀нѣ* фѡмел'ија (Гл); да *не пропа̀нѣ* тол'ѣка на̀фака (Кн); *опа̀нѣ* та̀ пѡздер (Ки); нѐћу ја да дрѹгѡме *припа̀нѣ* на̀ше богѡсто (Кл); рѹке му *отпа̀ну̀*; ѡчи *испа̀ну̀* (Кл); императив: *отпа̀дни* ти нѡге (Рач); жѣто *опа̀ни* (Кон); *испа̀ни* (Бр); кад *испа̀ни*; *испа̀ни* ѹ поље (Жи); па онѡ *испа̀ни* (Де); она *испа̀ни* да двѡрѣ (Ши); оно *упа̀ни* дѡле (Ђер); *упа̀ни* у ку̀ћу (Ју); *напа̀ни* на ку̀ћу (Ђер); *напа̀дни* хи (Гу).

Аорист је чешћи по I врсти: ѣво свѣ тѡ *ѡпаде* (Туз); ду̀ша ми готѡво *ѣспаде* (Ши); *ѣспаде* онѡ свѡшта (Со); *отпа̀доше* (Ле); љѹди *упа̀доше* у ку̀ћу (Жи); ѡчи ми *испа̀доше* (Бл); *испа̀доше* онѣ за̀лѡге (Ке); и *напа̀доше* га на ку̀ћу (Вр). Забележено је свега неколико примера по III врсти: *напа̀нуше* на Тѹрке (С. До); *упа̀нуше* онѣ волѡви (Ле).

Облици радног глаголског придева бележени су само по I врсти: *упао* у оне кл'ѐке (Бл); оздѝ од Србијѐ неко *напао*; нѐко *напѝ* на сѐло (Кл); била му је *испао*; *испао* му кила била (Дол); дѹша *испао* на мѹкама (Туз); ја *испао* (До); ѝна се *распао* (Коч); нѝ му се није *допао*; мѐне се *допао* (Ле); онѝ је *пропао* (Врс); свѐ тѝ *пропао* (Кн); ѝндѝ је овѝ *пропао* (Др); *испао* јѝ дѝбро (Вру); па кат би *испао* (Бл); *испао* му крило јѝдно бѝше (Ле); кѝсно је *испао* (Бо); пѝсл'ѐ тѝ се *распао* (Др); пѝсл'ѐ се *распао* царство (Ки); штѝ би ме *спѝпао* тѝмо (Ли); *напао* 'и Бѹхор (Ле); *пропао* 'е (Бо); сѝт су *испао* 'е хаљѹне (Ки).

Глагол *сѝс/сѝднут* инфинитив може градити и по III и по I врсти. Притом, сви самостално употребљени облици инфинитива који су бележени јесу они по III врсти, имајући у виду да је и овде посреди избегавање свођења облика на једносложну форму: *сѝднут* нѝђе (Ле); мѝрете *сѝднут* мѝло (Ме); по свѹ нѝј *засѝднут* (Пру); ми ћемо *сѝднут* за хастѝл тѹ (Го); лѝко ће *сѝднут* (По). Када поменутог ограничења нема, у облицима футура на пример, подједнако су обичне обе форме: *сѝшћемо* мѝјно (По); кад дѝћѹ *сѝшћете* свѝ да јѝдѝте (Ли); и: *сѝднуће* ѝна (Жи).

У аористу превладавају облици по I врсти: затѝ ја *сѝдо* (Шав); штѝ, брѝ, нѝ *седе* на овѝ (Ка); *сѝде* до нѝс (Го); ја и ѝн *сѝдосмо* тѹ (Ле); не *сѝдосте* мѝло (Ме). Ређе су форме по III врсти: пѝ *сѝднусмо* (См); *сѝднуше* да одмѝрѝ (Ле).

Презентски облици граде се по III врсти: *сѝднѝм* на рѝзбој да ткѝм (Кн); ја свѐ овакѝ *сѝднѝм* (Брђ); сал' *сѝднѝш* (Го); *сѝднѝ* овѝко и дрѹѝмѝ (Коч); *сѝднѝ* овѝкѝ (Па); он да *сѝднѝ* (Св); мѝ *сѝднѝмо* нѝђе (Стр); пѝ *сѝднѝмо* (Гр); хѝјмо те да *сѝднѝмо* (Леч); пѝ *сѝднѹ* тѝмо; жѝне *сѝднѹ* (Д. Дуб).

Облици *сѝди(те)* и *сѝдни(те)* у императиву подједнако су фреквентни:

нијѝ рѝкѝ нико *сѝди* (Рач); *сјѝди* тѝ тѝмо, *сјѝди* (Тр); *сѝди*, мѝдѝћѹ, мѝло ѝде (Вру); *сѝди* не хадаљѝј се; *сѝди*, мѝјкицо (Го); *сѝди* тѝ до њѝ (Коч); *сѝди* на дѝку (Трн); *сѝдите* ѝде иза мѝне (Ле); *сѝдите* за астѝл (Не);

„Сѝдни”, шофѝр кѝжѝ (Ле); *сѝдни* порѝд нѝс (Вру); *сѝдни* ѝде; *сѝдни* за хастѝл да пијѹ пиће; (Го); *сѝдни* одмѝри; *сѝдни* ѝде; кат мѝ рѝкнѝмо *сѝдни*; *сѝдни* слѝбодно (Па); на столѝцу пѝ *сѝдни* (Бал); *сѝдни* помѝјно (Ос); и ја пѝсл'ѐ *сѝдни* да ткѝм (Кн); ѝјде *сѝдните* (Не).

Радни глаголски придев има облике: она *сѝла*; ја кат би *сѝла*; тѝ би *сѝла* овѝ мѝја мѝјка (Гр); докл'ѐ би ѝна *сѝла* (Ли).

За разлику од стања у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу, где се радни глаголски придев гради искључиво по I врсти, у говору Горњих Васојевића, на пример, обичне су и форме по III: *припãнуо, пãнӯла, пресѐднӯло* и сл. (Стијовић 2007: 193).

Спроведена анализа показује да се глаголи на *-с* могу поделити у две групе: а) они који имају промену само по првој врсти, и б) глаголи код којих је дошло до укрштања основа, те своје облике могу градити осим по I и по III Белићевој врсти. Притом, однос форми разликује се у појединачним облицима. Сви ови глаголи имају облике презента и императива по III врсти, двојачке форме у инфинитиву и аористу, с тим да превладавају форме по I врсти (осим у случајевима када се избегава свођење облика на једносложну форму), док се радни глаголски придев образује од основа које одговарају глаголима I врсте.

II.1.1.8. Код глагола који се у инфинитиву завршавају на *-ћ / -ј* тенденција ка укрштању са глаголима III врсте присутнија је него код глагола на *-с*. Такође, приметна је и чешћа појава дублетних форми у парадигмама различитих глаголских облика.

Разноврсношћу форми одликује се глагол *мѡћ / мѡј*, који је, како показује ексцерпирана грађа, на испитиваном терену присутан у следећим облицима (наводимо све забележене форме без обзира на фреквентност и територијалну распоређеност):

Инфинитив: *мѡћ / мѡј*.

Аорист: *мѡго(х) / мѡгãдо(х) / мѡга(х); мѡга / мѡгаде; мѡга / мѡгаде; мѡгосмо / мѡгãдосмо / мѡгãсмо; мѡгосте / мѡгãдосте / мѡгãсте; мѡгоше / мѡгãдоше / мѡгãше*.

Презент: *мѡгу; мѡжеш / мѡреш / мѡш; мѡже / мѡре; мѡжемо / мѡремо; мѡжете / мѡрете; мѡгӯ / мѡжӯ / мѡрӯ*.

Императив: *мѡгни / мѡгãд(н)и* (облици у множини нису забележени).

Имперфекат: *мѡгã(х) / мѡгадїјã(х); мѡгãше / мѡгадїјãше; мѡгãше / мѡгадїјãше; мѡгãсмо / мѡгадїјãсмо; мѡгãсте / мѡгадїјãсте; мѡгãхӯ / мѡгãдїјӯ*.

Радни глаголски придев: *мѡг(а)о, мѡгла, мѡгло, мѡгли, мѡгле, мѡгла*.

У употреби су и презентске форме које се употребљавају у служби футура II: *мѡгнѡм / мѡгãд(н)ѡм / мѡгдѡнѡм; мѡгнѡш / мѡгãд(н)ѡш / мѡгдѡнѡш; мѡгнѡ / мѡгãд(н)ѡ / мѡгдѡнѡ; мѡгнѡмо / мѡгãд(н)ѡмо / мѡгдѡнѡмо*.

Примери са облицима инфинитива:

нећу *мдћ* зăспат (Че); свашта ћеш *мдћ* да чўјеш од нѣга (Цв); они ће *мдћ* да подл'егнў (Мел); кат ћеш *мдћ*; тї ћеш *мдћ* тō да завршїш (Го); рече да ће *мдћ* (Ша);

хо л' *мдј* тō да понесеш?; богами нећеш *мдј* (Бољ); она ће *мдј* да му се супроставї; питање је да л' ће *мдј* да дōђе (Мел); свї ће *мдј* да станў (Ли).

Глагол *мдћ* / *мдј* одликује се присутношћу тројаких форми у свим лицима аориста. Први низ облика јесу они са аористним наставцима (*мдгох*, *мдга*, *мдга*, *мдгосмо...*), други су они који су настали контаминацијом аористних и имперфекатских облика, и који се од имперфекатских разликују само по одсуству неакцентоване дужине (*мдга(х)*, *могасмо*, *могасте...*)¹⁰, док трећи низ морфолошких ликова чине они који основу у аористу проширују елементом -д-¹¹ (*могдох*, *могаде*, *могдосмо...*). Поменуто се очитује из забележених примера:

не *мдго* вишē да га трпїм (Ли); Стоја грднā *нѣ мога* да дочекā; *нѣ мога* нїшта да испрїчā (Го); нїко му нїшта *нѣ мога* (Ју); *нѣ мога* ни ѓн да држї (Ке); *нѣ мога* Јагода; нешто *нѣ мога* да одржї; *не мдгосмо* да вїдимо (Лу); *не могдсмо* да идемо (Ос); овē гōдинē *не мдгосмо* да држїмо (Ми); *не мдгосмо* учїнет (Пр); нїшта *не мдгоше* да му учїнў (На); *не мдгоше* да је нāђў (По);

не мдгах вїшē (Ћер); *не мдга* сāма да је дїгнēm (По); јā тō *не мдга* да трпїм (Жи); *не мдга* (Го); *могасмо* вāлā овāмо и у сōбу (Бал);

не могдо (С. До); *не мдгадо* да остāvїм (Жи); *нѣ могаде* да је трпї (До); *нѣ могаде* да бїднē (Де); *нѣ могаде* нїко да га скōл'ї (Ос).

1. л. јд. презент глагола *мдћ* / *мдј* гласи *мдгу*: *мдгу* да ѓдēm (Вру); јā са свāкїм *мдгу* (Го); *не мдгу* да се дїгнēm; *не мдгу* ѓпēt да уїђēm такō (Жи); *мдгу* свāкат (По).

У 2. л. јд. са подједнаком фреквентношћу у употреби су форме: *мджеш*, *мдреш* (*же > ре*) и краћи облик *мдш*:

не мджеш да једēш (Го); тāмо *не мджеш* (Гу); ўзми кол'ко *мджеш* (По); кад гōј *мджеш* (Че); *мджеш* ил' *не мджеш*? (Ша);

тї *мдреш* сāt (Бо); *не мдреш* да се вāдїш (Го); *нѣ мореш* тāмо (Нет)

¹⁰ О укрштању аористних и имперфекатских форми биће више речи у одељцима о овим глаголским облицима (в. т. П.3.8., П.2.4.8., П.4.20.).

¹¹ Ово проширење се јавља и код неких других глагола (*прѓда(х)* : *прѓдадо(х)*; *мисли(х)* : *мислѓдо(х)*; *воле(х)* : *волѓдо(х)* и сл.) (в. т. П.4.15.).

нѣ мош нешто у браку (Го); *мѡш* се надат снїегу и хладнѡћи (Би); *нѣ мош* (Вру); доклѣ гѡј *мѡш*; *нѣ мош* да клапараш у њї (Го); сат *нѣ мош* да вїдїш; тї *нѣ мош* да вїдїш (Гу).

3. л. јд. презента гласи *мѡже* / *мѡре*: *не мѡже*; *не мѡже* да се ожѣнї (Вру); Андрија *не мѡже* без бѡбѣ ни мѡло; *не мѡже* исѡн (Го); *нѣ море* (Жи); *не мѡре* да нѡћѣ пѡсла (Бр).

У 1. и 2. л. мн. презента бележене су форме: *мѡжемо* / *мѡремо* и *мѡжете* / *мѡрете*: *не мѡжемо* вїшѣ (Го); *не мѡжемо* (Не); *не мѡремо* сѡдек; *не мѡремо* сѡд (Вр); *не мѡремо* ни да рѡдїмо (Брћ); *не мѡжете* тїнаке (Бу); *не мѡрете* свѣ завршит (Де); *не мѡрете* овїјем кѡл'има (Ра).

У 3. лицу множине на целом испитиваном терену превладава облик *мѡгѡ*, али се спорадично јављају и форме *мѡжѡ* и *мѡрѡ*, добијене аналошким уједначавањем основе према другим презентским формама (*мѡжѡ* : *мѡжемо*, *мѡжете*; *мѡрѡ* : *мѡремо*, *мѡрете*):

нѡвїшѣ *мѡгѡ* да учїнѡ кѡр (Би); кол'їко тѡ *мѡгу* да учїнѡ кѡр (Би); они *мѡгѡ*, шта гѡј *мѡгѡ* (По), нїшта *не мѡгѡ* (Не); свѡкат *мѡгѡ* (Ша);

они *мѡжѡ* књїжице што нѣмаѡ зѣмљу (Ос);

док *мѡрѡ* (Лу); они *не мѡру* да помѣнѡ (Трн).

Примери за императив: ако *мѡгни*, они кѡпи (Брћ); ил'и *мѡгни* нѣће да ѡдѣ (Ле); ко гѡј *мѡгни*, ѡн дѡћи (Го); ако *могѡдни* саш њѡм (Ша).

Осим облика *мѡгѡ(х)*, *мѡгѡше*, *мѡгѡсмо*... у испитиваним говорима у употреби су и форме које у имперфекту проширују основу елементом -*д*-, односно -*диј*-¹²: *могѡдијѡ(х)*, *могѡдијѡше*, *могѡдијѡсмо*...

ал'и *јѡ не мѡгѡ* (Ос); *јѡ не мѡгѡх* (Прћ); *пѡ не мѡгѡ* да се одмѡрїм; *не мѡгѡше* да подл'ѣгнѣ (Го); *не мѡгѡше* да устѡнѣ ис кревѣта (Че); *не мѡгѡсмо* га нѡј (Врс); *не мѡгахѡ* (Бо); *не мѡгахѡ* да прѡћѡ (Жи);

не могѡдијѡ да дѡћѣм јучѣр (Се); *могѡдијѡше* л' шта учїнет? (Бал).

Примери за радни глаголски придев:

нїко ти нїшта *не мѡгѡ* (Би); нїје *се мѡгѡ*; нѣ би вїшѣ *мѡгѡ* (Бо); нїје *мѡгѡ* (Вр); нїје *мѡгѡ* саш њѡм (Го); нїсам *мѡгѡ* да се пожѡл'їм (Не); тѡ ти нѣ би *мѡгѡ* прићат (Туз); *мѡгла си* да вїдїш

¹² Проширење -*д*-/*диј*-: могу имати и други глаголи, с тим да је ареална распрострањеност у појединим деловима тутинско-новопазарско-сјеничког ареала различита (в. т. II.3.8.)

(С. До); пā би мѡгла (Брђ); нїје мѡгло (Бр); ѡвде се нїје мѡгло; ал' нїје се мѡгло (Бо); нѣ би се мѡгло (Гу); нїјесу мѡгли (Бо); нїесмо мѡгл'и (Ру); кол'ико су то мѡгл'е да нашкѡдѹ (Би).

У функцији футура II осим презентских облика мѡгнѣм и мѡгѡднѣм у употреби је и форма мѡгдѣнѣм, која највероватније представља контаминацију претходне две¹³:

ако не мѡгнѣм да се запѡсл'їм (Нет); сāмо шта мѡгнѣм да ѹзмѣм (Пр); ка[д] дѡћѣш овāмо те мѡгнѣш (Жу); ако мѡгнѣш одвѡит (Ле); како кѡ мѡгнѣ (Прђ); ко мѡгнѹ (Ке);

ако мѡгѡднѣм да је нāћѣм (Гу); кѡ овā не мѡгѡдѣ (Кн); ко мѡгадемо да занѡћїмо (Тр); сāмо ко мѡгѡднѹ (Ле).

ако йкāко мѡгденѣм, јāвїћу (Ба); штѡ прїје мѡгденѣ (Бл); ако не мѡгденѹ (Цв).

Облик мѡгнѣм у истој функцији познају и староцрногорски говори (Пешикан 1965: 166).

За глагол пѡмоћ / пѡмој / помѡгнут бележене су следеће форме:

инфинитив: хāј јā ћу тѣбе пѡмој (Го); јā ћу ви тѡ пѡмоћ (Нет); јā ћу ви пѡмоћ (Трн); бѡк ће пѡмоћ (Врс) ко си на некѹ мѹку помѡј ћу ти (Ру);

мѡш му помѡгнут штā? (Ми);

аорист: тек Бѡг пѡмогā јој (Жи); посен ми пѡмога једна жѣна; пѡмогā један кол'ѣга; тā чѡвек и[з] Жїрча пѡмогā (Пл); мѣни Бѡк пѡмогā (Ми); Рѹси ни помѡгоше (Кн);

дѡбро ми пѡможе (Вр);

презент: ако мѡгу да ви помѡгнѣм (Трн); да ми помѡгнѣ (Жи); бѡк да помѡгнѣ (Бл); бѡк да помѡгнѣ (Бр); да ти помѡгнѣ за пāре (Д. Дуб); да помѡгнѣмо нѣкѡга сиромāха (Бл); мѡрā да помѡгнѣмо (Не); да ми помѡгнѣте (Брђ); помѡгнѹ мāло о слāви (Кн).

императив: помѡгни тї мѣне (Го); помѡгни ме (Ру); помѡгни нāрот, помѡгни свѡј нāрот (Ју); помѡгни ако ймāш кѡга (Кн); дїјете мѡје помѡгни тāмо (Ми); помѡгните ми да напѹнїм овѹ кāцу (Бр);

ај бѡже помѡзи (По); помѡзи бѡже (Вру) (само у окамењеним облицима);

¹³ На основу расположиве литературе, нисмо нашли на информацију о присуству ове форме у другим говорима. Овај облик не бележи ни Д. Барјактаревїћ, који наводи само мѡгнѣм и мѡгѡднѣм (Барјактаревїћ 1966: 99)

радни глаголски придев: *помѡгѡ* да обра̀зујѣ тѹ ф̀арму (Не); бѡк ти *помѡгѡ* (Кн); *помѡгѡ* си му дѡста (Туз); не би ме *помѡгла* (Бр); *помѡгл* 'и су га (Пл).

Нема облика *помогнѹјо*, *помогнѹла* (Петровић 1973: 219).

П.1.1.9. Глаголи на *-h/-j* типа *ѡѡh / ѡѡj*, *пѡh / пѡj*, *нѡh / нѡj* и *прѡh / прѡj* у потпуности се уклапају у I врсту:

инфинитив: да л' ће *ѡѡj*? (По); они тѣ *ѡѡh* (Ру); трѣбѡ до ту *ѡѡh* (Ша); штѡ ће ми *ѡѡh* нѡ сан (Бр); ѡндѡ мѡш *ѡѡj*; ѡни тѣ *ѡѡj* тѹ; кѡ знѡ ка[д] ће ѡна *ѡѡj*; нѣће *ѡѡj* да му помѡгнѣ (Го); сѡ[д] ће *ѡѡj* (Го); ѡдмѡ ће *пѡh* (Ос); свѣй ће *пѡh* (Бо); не мѡгу *нѡj* (Жи); дѡ л' ћете вѣи *нѡh* (Ос); нѣ мош *нѡj* једнѡга ћовѣка (Д. Дуб); мѡгу л *прѡh* (Вру); мѡгу л' *прѡj* ову дѡ? (Го); аорист: мѡло *ѡѡho* (Прh); јѣдва до тѹ *ѡѡho* (По); ову дѣјер *ѡѡho* (Тр); те *ѡѡho* (Бл); сѡт *ѡѡho* од овѡцѡ; *ѡѡho* мѡло (Бо); *пѡho* да пѹштѣм крѡве (До); јѣдва јѣдну *нѡho* (Бѡл); *прѡho* овѡмо (Жи); *ѡѡhe* с рѡбијѣ; (Бл); *ѡѡhe* те ме ѹзѣ (Коз); *ѡѡhe* ми ѡћенѡ сѣстра (Ос); *ѡѡhe* ѡн; свѣкар ми *ѡѡhe*; кѡко ранѣјѣ нѣ *ѡѡhe* (Бр); *нѡhe* онѹ копрѣву (Пе); нѣ *прѡhe* трѣ дѡна (Го); мѣне *прѡhe* (Д. Дуб); док то нѣ *прѡhe*; нѣ *прѡhe* двѡ-трѣ мѣсѣца (Го); ѣпак ће да се *нѡhe* (Ка); *ѡѡhѡсмо* гѡре (См); мѣ посѣн *ѡѡhѡсмо*; *прѡhѡсмо* (Го); вѣдѣм *ѡѡhѡсте* овѡмо код нѡс (Де); тѡмо *ѡѡhѡсте* (Ћер); презент: да ти *нѡheм* ѡца (Бр); би мѡгѡ да *прѡheм* (Тр); *ѡѡheш* до крѡја (Вр); да тѣи *пѡheш* нѡћас (Го); ѣе *нѡheш* кѡпрѣвѡ; да *нѡheш* оне стѡрѣ лѹде (Ос); *нѡheш* какав ѡћеш кѡмѣн (Тр); пѣшкѣ да *прѡheш* (Бѡт); не дѡ ти да *прѡheш* (Ка); крос тѡ камѣње скрѡс *прѡheш*; бе[з] свѣтла да *прѡheш* (Го); *ѡѡhe* вѡда (Ба); тѡ родбѣна *ѡѡhe* (Би); да *ѡѡhe* код нѡс ѡде; да ѡн *ѡѡhe* на прѡвѡ очѣнство (Бл); док *ѡѡhe*; *ѡѡhe* свѡкѡ л' ѣто (Бр); *ѡѡhe* тѡ девѡјка (Вру); ка[д] *ѡѡhe* положѡонѣк; мѡже да *ѡѡhe* понѣко (Из); нек *пѡhe* (Бо); врѣме ми *прѡhe* лѡкшѣ (Го); кат *прѡhe* вѡду (Ћер); у кѡхву се *нѡheмо* (Нет); да *прѡheмо* крос пећѣну (Го); *ѡѡhe* тѡмо жѣне (Ћер); на свѣ *ѡѡhe* (Баг); *ѡѡhe* са пѡшѣ; кат *ѡѡhe* јѡке вѡде (С. До); прѣјетѣље да *нѡhe* (Ка); императив: *ѡѡhi* у кѹћу (Бо); *ѡѡhi* мѡмак (Бр); кад *ѡѡhi* вѡда (Го); *ѡѡhi* код овѣјѡ Весел'ѣновѣћѡ (Лу); *ѡѡhi* овѡмо (Тр); ѹвѣћѣ *ѡѡhi*; *ѡѡhi* то тѹ (Бо); ѡн *ѡѡhi* (Бр); *ѡѡhi* нѣко; *ѡѡhi* лѹди те је лѡти (Дол); *ѡѡhi* прѣјетѣљи тѹнѡ; они би *ѡѡhi* на кѡнак (Ћер); некѣ дѣчко *пѡhi* (Бо); *нѡhi* (Бо); *нѡhi* некѡки (См); докл'ѣ *нѡhi* дѣјете (Ка); *прѡhi* она чѹњак (Вр); нѣкѡ врѣме *прѡhi* (До); *прѡhi* мало врѣмена (Жу); пѡ *прѡhi* нѣкѣ дѡн (Ли); *ѡѡhi*те на кѡфу (Жу); радни глаголски придев: *ѡѡho* је да зѡвнѣ мѣне; *ѡѡho* ѡвде (Би); *ѡѡho* с рѡбијѣ; кад је ѡн *ѡѡho*; *ѡѡho* тѹ на пѹнѹ трпѣзу (Бл); кад је *ѡѡho* овѡмо (Бо); *нѡho* стѡвѡри (Пе); *нѡho* му да нѣје у рѣду (Из); тѣшко млѡго *прѡho*; кад је *прѡho*; *прѡho* Црнѹ Гѡру (Ка); мѡј жѣвѡт *прѡho* (Жи); тѡ је невѣста *ѡѡho* нѡћас (Дет); кад је *ѡѡho*; и *ѡѡho* (Ша); *ѡѡho* је Нѡфѣћѡ (Би); *ѡѡho* фѣрма ис Ћѡћка (Бо); *пѡho* на кѡња (Ћер); да би ви јѡ *пѡho* (Го); *нѡho* се дѣца (Пе); *прѡho* свѡдба (Ле); *прѡho* тѡ (Го); *прѡho* би гѡдинѡма; нѣје *прѡho* (Бр); *прѡho* је недѣљу дѡнѡ (Бо); ѣмѡ нѣкѣ *ѡѡho* 'и (В. Лок); *ѡѡho* ѡде (Вру);

дѡшл'и за мѣне (Го); зрѣно су му нѡшл'и; понѣшто би нѡшл'и (Вр); нѡшл'и смо стубл'йну (Пе); кат су пѹт прѡшл'и (Бо); прѡшлѣи кроз Лукавицу (Бо); гѡдине су тѹ прѡшлѣ (Вру).

П.1.1.10. Глаголи (-)нѣћ/(-)нѣј, (-)сѣћ/(-)сѣј, (-)вѹћ/(-)вѹј, (-)стрѹћ/(-)стрѹј, (-)врѣћ /(-)врѣј мењају се по I врсти. Ове глаголе карактерише уједначавање основе у свим лицима презента тако што се у 3. л. мн. аналошки успостављају резултати прве палатализације. Облици типа *вуку, *секу и сл. нису бележени на испитиваном ареалу:

да испѣчѣм ѡцу кѡхву (Жу); печѣм ракију (Ер); осѣчѣи прѣвѡ бѡдњѡк (Вру); да ми посѣћѣи детѣту кѡсу (Туз); расѣчѣи по колѡч (Ос); да му вѹч'ѣи стѡку (Д. Дуб); повѹчѣи онѹ стол'йцу (Дол); овакѡ завѹчѣж рѹку (С. До); нећѣ се (Бо); ка[д] се испѣчѣ; ѡн пѡсѣ ка[д] се испѣчѣ; док се тѡ колѡч испѣчѣ; тѡ колѡч ка[д] се испѣчѣ (Гу); хѡлва се испѣћѣ уѡћи бѡјрѡма (Де); и ѡн ми осѣчѣ сѡхе (Кн); посѣчѣ за понѣшто; што се конѡпља сећѣ (Де); завѹчѣ рѹку, извѹчѣ; да је повѹчѣ (Вру); са жѣмскиѣм да се вѹћѣ (Бр); бѡш да сечѣмо; сечѣмо трѣ бѡдњѡка ѡде (Из); да пресѣчѣмо вѡде (Вр); лѹску засѣчѣмо гѡре (Ос); стрѣжѣмо макѡсама (Де); тѣрѡ кѡње да врѣшемо (Ер); кад осѣчѣте онѡ бѡдњѡк (Вру); печѹ се зѣчеви; трѣ бѡдњѡка се осѣчѹ (Ос); нѣгде сечѹ двѡ; (Из); ка[д] се сечѹ нѡкти (Дол); вѹчѹ хи (Де); оне вѹчѹ онѡ мл'йјѣко (Бр); дѡле се увѹчѹ (Вру); острѣжѹ ѡфце (По); са кѡњима врѣшѹ (Ер); врѣшал'ице што врѣшѹ; волѡви мѡгѹ да врѣшѹ (Трн).

Аналошки успостављени резултати прве палатализације присутни су и у облицима императива:

сѹнце је испѣчи (Вр); онѣ печѣњаке попѣчи (Ков); испѣчи ти компѣрѡ (Ли); пресѣчи тѡ (Ду); посѣчи; осѣчи; сѣћи онѡгѡ зѣља исѣћи (Бо); осѣчи онѡ; јѡ осѣчи (Бр); пресѣчи оно гѡре (Вр); осѣчи рѡклѡсто дрѡво (Вру); ѡни исѣчи тѣ гране (Гу); пресѣћи онѣ тѹфе (Д. Дуб); оздѡ посѣчи; посѣчи оздѡлѣ црнѡјку; испѣчи л'ѣбове (Дол); посѣчи семѣна (Жу); дрѣјѣн посѣчи (Па); сѣтно осѣчи (Пру); за њѣм гѡре привѹчи се (Ду); повѹћи; извѹћи ћѣтѡву хомѡру (Бо); повѹчи пѡсле (Вр); ѡна повѹчи за тѣ чарѡпе; јѡ повѹчи за тѣ чарѡпе (Гу); пѡ повѹчи (Ков); повѹчи онѹ ѹзицу (Ос); повѹчи овакѡ; ѡн завѹчи рѹку у рукавицу (Ос); вѹчѣи се за прѣс; повѹчи; пѡ се вѹчи (С. Ћуп); вѹчи низ јѣдно брѡдо (Трн); кѡхву испѣчите (Пл).

Исто је и код других глагола са основом на велар: пѡ је тѹчи (С. До); натѹчи му тѡ л'ѣп на рѡк (До); пѡ га посѣн тѹчи (Жу); обѹчи јѡј; невѣсти обѹчи фѣрецу; обѹчи тумѡјл'йје; овакѡ обѹчи фистѡн (Жу); прѣстѡјно се обѹчи (Ков); димѣје обѹчи (Па); а сѡд овѡ тѡнко, ѹско, обѹчи (Лу).

Стање у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта унеколико је различито. У говору Горњих Васојевића у употреби су и облици са неизмењеном основом (*вӯкӯ*), односно форме: *вӯци̑те*, *поси̑јѐци* и сл. (Стијовић 2007: 192). Исто важи и за говор Бјелопавлића (Ћупић 1977: 90). У говорима Врачана и Зете је само: *вӯчӯ*, *тӯчӯ*, *сечӯ*, *стри̑жӯ* (Петровић 1973: 218; Ћупић 1977а: 280). Облици са аналошким рефлексима палатализације преовлађују и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 168).

Иако Д. Барјактаревић осим облика *печӯ*, *вршӯ* и сл. наводи и *рѐчӯ* (Барјактаревић 1966: 99), у нашој грађи нема ниједне потврде за овај облик, имајући у виду да се презент глагола *рѐћ* / *рѐј* гради искључиво по III врсти.

Примери за остале облике:

инфинитив: *тõ* *ћеш* *иснећ* (Рај); *трѐбало* је *тõ* *нанећ* (Тр); *немõ* *сеј* (Ос); *немõ* *вӯћ* (Па); аорист: *нõгу* *јõј* *прѐсече* (Бр); *кӯкавац* *õсече* *шӯму* (Ка); *штã* се *такõ* *исвӯче* (Ка); *õн* се *тãмо* *прѐсвӯче* (Лу); *Немац* *се* *пõвӯче* ис *Пазãра* (Прћ); *пõвӯче* *прõмаја* *õдовӯт* (Кон); *оврõдõсмо* (Кон); *те* га *довӯкõсмо* до *Црновршãнã*; *развӯкõсте* га *кã* *опӯту*; *извӯкõше* га (Го); *па* му *одвӯкõше* *ћевõјку* (Ков); *чѐтници* *се* *дõл'е* *повӯкõше* (Прћ); *радни* глаголски *придев*: *није* *пѐкõ* *крѐч* (С. До); *него* *такõ* *се* *пѐкõ* *л'ѐп*; *пã* сам *бãш* *дõста* *испѐкõ* (Бу); *сãблõм* му *посѐкõ* *глãву* (Нет); *ко* и *је* *осѐкõ* (Гу); *свӯкõ* *некõга* *Мйку* (Прћ); *õде* сам *јã* *врõхõ* (Тр); *бãба* би *пресѐкла* *пӯпак* (Гу); из *Грãбља* *свӯкла*; *некãко* *извӯкла* (Го); *сãмо* *повӯкла* *вãтра* (Нет); *штã* *се* *пресѐкло* (Жу); *расѐкло* *õде* *бйло* *вил'ицу* (Дол); *врõхло* *се* и *са* *волõвима* (Тр); и *врõхло* *се* (С. Ћуп); *ка[д]* *смо* *мй* *пѐкли* (Вру); *пѐкл'и* *стãлно* (Де); *пãњѐве* *што* *смо* *осѐкл'и* (Ос); *њõјзи* *осѐкл'и* *нõгу* (Тр); *пõново* *се* *тй* *Срби* *повӯкл'и*; *õни* *су* *се* *повӯкл'и* (Нет); *õни* *повӯкл'и* *на* *јјчевину* (Ос); *сãмо* га *вӯкл'и*; *Деспõтõвићи* *развӯкл'и* (Прћ); *такõ* би *тõ* *врõхл'и*; *сãмо* би *с* *тйјем* *врõхл'и*; *докл'ѐн* га *изврõхл'и* *такõ*; би *изврõхл'и* (Ду); *врõхл'и* *тãко* (Бр).

II.1.1.11. Глагол *ић* / *ис* такође се мења само по I врсти:

инфинитив: *никат* *напријет* *нѐ* *мош* *ис* (Кн); аорист: *јã* *идõ* *двйје* *гõдине* (Рач); *нѐ* *иде* *јõј* *нешто* *шкõла* (Го); *нѐ* *знãм* *ће* *онõ* *иде* (Ер); *идõсмо* *на* *сӯт* (В. Лок); *кат* *идõше* *овõ* за *Тӯрскӯ* (Ке); *презент*: *идѐм* по *нãрõду* (Бр); *с* *ãутом* да *идѐш* (Брћ); *немõ* да *идѐш* (Нет); *õће* да *иде* *дãљѐ* (Бу); *мõре* да *идѐ* (Би); *кут* *се* *идѐ* *према* *бõљницãма* (Бо); *ãга* да *идѐ* за *Рйбарйће* (Вру); да *идѐмо* *кӯћи* (Ка); по *чѐму* *вй* *тõ* *идѐте* (Не); *императив*: *иди* *овакõ* *озãди* до *прãга* (Дол); *радни* глаголски *придев*: *кад* *је* *ишõ*, *õн* *је* *ишõ* од *Црнѐ* *Гõрѐ* *па* *је* *ишõ* за *Србију*; *с* *кõњом* *ишõ* (Бо); *ишõ* за *Пазãр*; *ишõ* *са* *тõм* *тãблõм*

(Би); *ишб* и са женѠм (Бл); ова су ми унучаѠт *ишла*; ни *ишла* није у Гнилу (Вр); свѠ је тѠ *ишло* такѠ тѠ; *ишло* се у шѠму з волѠвима (Бо); таѠ се *ишло* пѠшкѠ (Би) поред рѠекѠ би *ишл'и*; *ишл'и* би брѠдима; *ишл'и* да тражѠ девојке; за младѠ су *ишл'и* најбл'ижѠ; четвѠртом су *ишл'и* (Би); пѠшкѠ су *ишли*; а наѠи су *ишл'и* у ПѠћ; *ишл'и* су пѠтом (Бо); Ѡни су *ишли*; *ишл'е* су тѠ приче (Бл); глаголски прилог садашњи: венѠ ми се указѠл'е свѠ *идући* (Го); *идући* ка СјенѠци; *идући* напрѠт (Ос).

Инфинитивна форма *ићѠт*, забележена у Мрковићу (Вујовић 1969: 262), овом говору није позната.

Глагол *отѠћ* / *отѠс*, међутим, у презенту има облике: *ѠдѠм* / *отѠд(н)Ѡм*, *ѠдѠш* / *отѠд(н)Ѡш*...:

јѠ *ѠдѠм* (Ос); *ѠдѠм* понѠкат и привѠтно; јѠ *ѠдѠм* са стѠкѠм; јѠ ти *ѠдѠм* у ПозѠр (Ле); да *ѠдѠм* и на посѠдак (Брћ); миљѠна бѠло да *ѠдѠш* да ѠзмѠш младѠ (До); *ѠдѠш* на њѠву; *ѠдѠш* у свѠју кѠћу; два трѠ чѠвѠка *ѠдѠ*; *ѠдѠ* у ординаѠцију (Ђер); кѠ је мѠгѠ да *ѠдѠ* (Прћ); не мѠре да *се ѠдѠ* (Ру); да *се ѠдѠ* до ТутѠна; *ѠдѠмо* дѠл'е (Ли); кат *ѠдѠмо* овѠмо (Ру); такѠ *ѠдѠмо* дрѠги дан (Прћ); у СвилѠново кад *ѠдѠте* (Ос); *ѠдѠ* тѠмо (Саш);

дѠл'е што *отѠднем* (Не); *отѠднѠм* ноћѠм код ЖѠвкѠ; што не *ѠтидѠш* с нѠкѠм кѠл'има (Ми); *отѠдѠш* у КочѠрник (Би); сѠт *отѠднѠш*; на вѠшѠре кат *отѠднѠш* (Туз); данас *отѠднѠ* у грѠт (Туз); она *отѠдѠ* (Рам); један дан и *отѠдѠмо* (В. Лок); кад *отѠдѠте* кѠћи (Пр); да *отѠдете* вѠ кѠл'има; (Не); *отѠдѠ* у то сѠло (Би); *отѠднѠ* свѠтови (Ми).

У императиву овај глагол има облике *отѠд(н)и*, а сасвим ретко и *Ѡди*:

јѠ *отѠди* да скѠнѠм (До); невѠсту *отѠди* уочи ЂѠрђеѠудне (Ду); Ѡзми дѠцу и жѠну и *отѠдни* (Ков); *отѠди* по шѠми (Би); Ѡни *отѠди* дѠл'е (Ђер); *отѠди* поразговѠрѠ; Ѡн *отѠди* на један крѠш; *отѠди* на тѠ крѠш (Ке); дѠл'е *отѠди* и пѠри (Ле); и *отѠди*; *отѠди* свѠтови (Ли); нѠко *отѠдни* за СрѠбију; јѠ *отѠдни* (Ос); они *отѠдни*; *отѠди* да пѠрѠш рѠке (Пр); јѠ *отѠди* тѠмо; *отѠдни* у шѠму; *отѠдни* јѠ за Ѡфце; *отѠди* пѠтѠ (Туз); *отѠди* у шѠму (Ка); Ѡн *отѠдни*; *отѠдни* те је превѠ; свѠкрѠва *отѠдни*; *отѠдни* те јѠј донѠси (Ков);

тѠ не *Ѡди* свѠ (Рам); и Ѡна не *Ѡди* (Ра).

Аористни облици су: *Ѡдо(х)* / *отѠдох...*, *ѠдѠсмо* / *ѠтѠсмо* / *отѠдѠсмо...* ретко су бележени облици: *отѠднѠх*, *отѠднѠсмо*, *отѠднѠсте...*

јѠ *Ѡдо* (Рам); *Ѡдо* с чѠвѠком; јѠ *Ѡдо* код дѠктора (Жи); *Ѡдо* у пѠнзију (Трн); јѠ *Ѡдо* с њѠма (Ков); нѠ *Ѡдо* да хи подѠгнѠм (Кон); свѠ тѠ *Ѡде* нѠрот; *Ѡде* топћѠја за пѠјетла (Бо); Ѡн фамил'ију и *Ѡде*; нѠрот

òде бестра̀га (Ос); òде млáдеш по инострáнству (Пож); òде ўбрá копрйву (Ле); òн òде за Нйшкў бáњу (Нет); Бóжо òде, Дўшан òде (Трн); *не одд̀смо* код њй (Ос); *одд̀смо* да се прош̀етáмо (Коз);

отд̀смо д̀л'е; отйшла у Холáндију (Жи); *отд̀смо* пред врáта тáмо (Ме); *отд̀смо* онáмо (Коз); без нйшта *отд̀сте* (Ос); *отд̀ше* (Ков); д̀ца *отд̀ше*; посл'ен *отд̀ше* за Банáт (Пр); *отд̀ше* онáмо (См); свá ср̀ства тў *отд̀ше* (Не); *отд̀ше* млáдйи у инострáнство (Пож); *отд̀ше* д̀л'е (Ки); *отд̀ше* за Крáльєво (Лу); *отд̀ше* у Позáр; *отд̀ше*; *отд̀ше* лўди к̀њима (Де)

отйдо тáмо (Пр); ј̀дан òтйде у Тузйње; сáмо да òтйде (Гу); òна о òтйде; она òтйде тáмо (Дет); кат мй *отйдосмо* овáмо (Пр);

отйднуше у чáршйју (Врс); д̀ца *отйднуше* (Го).

Инфинитив: за ст̀к̀м *отйс* (Ли); јá ћу *отйс* до Пазáра (Ши); јá ћу *отйс* (Бал); ил' ће *отйс* неће да рáдй (Брћ); да л' ће *отйс* за њ̀га (Рáј); пá ћу *отйћ* (Кл); кот њ̀га ћете *отйс* (Бо); òна ће *отйс* (Го); *отйићу* (Де); *отйићу* час п̀сла (Ст).

Радни глаголски придев: те сам п̀сл̀е *отиш̀* у Крáгујевац (Бл); òн *отиш̀* тáмо; кад је *отиш̀*; *отйиш̀* у пйјац; *отиш̀* за Сàрајево (Бо); *отиш̀* ми брáт те вйд̀ (Нет); *отиш̀* тáмо да жйвй (Коз); *отйшла* к њ̀дн̀ј кўи (Ѓер); овá млáдеш *отйшла* (Тр); н̀ знáм да л' је *отйшла* (Бу); *отйшла* на контр̀лу (Коз); дев̀јка је *отйшла*; ка[д] сам *отйшла* он̀ с т̀б̀м; *отйшло* н̀што по брáи (В. Лок); *отйшло* јој òко (Ду); *отйшло* навйше (Ос); *отйшло* му òко (Жи); *отйшл'и* су за Гр̀кў (Бо); п̀сл̀е су *отйшљи* (Бл); мй смо у Макед̀нију *отйшл'и* (Нет); òни су *отйшл'и* у поп̀ве; *отйшл'и* свáтови с к̀њима (Са).

На испитиваном ареалу нису бележене презентске форме *òжд̀м*, *òжд̀ш*, односно *отйћў* аористне *òжд̀*, *òжд̀смо*, односно *отйћ̀*, *отйћ̀ше*, те императивне *òжди*, *отйћи*, које су у употреби у Говору Горњих Вáсојевића (Стијовић 2007: 191). Двојство форми *одд̀к* и *отидд̀к* познају и староцрногорски говори, при чему облик *òжд̀х* ни овде није у употреби (Пешикан 1965: 168).

П.1.1.12. Глагол *ўћ* / *ўј* мења се по I врсти, с тим да има облике *ўћ* / *ўј* и *уйћ* / *уйс*:

инфинитив: стрá ме не м̀ре *ўћ* (По); м̀жете *ўћ* и у с̀бу (Не); аорист: *ўћ̀* у кўћу (Бо); òна тáмо *ўће* (Дол); презент: н̀ће да *ўћ̀* у дўдове онá ш̀рбет (Де); кад н̀ко *ўћ̀* на врáта (Па); *ўћ̀* те седй (Ру); хо л' д[a] *ўћ̀мо* (Го); *ўћ̀те* у Ўгао (Бо); св̀ *ўћў* у тў кўћу (Го); императив: *ўћи* сáд òде у хлáт (Нет); хáјде *ўћи* у с̀бу (Ме); радни глаголски придев: овá *ўшо* (Бо); òн *ўшо* у кўћу (По); *ўшл'и* (Бо);

инфинитив: кáко ће *уйћ* (Ка); не дá ти *уйћ* (Кн); ако ћеш *уйс* (По); презент: *уйће* у к̀ло овáмо да йгрá (Дол); и *уйће* (Вру); *уйћ̀смо* у Ѓáћак (Ле); да *уйћ̀ш* тáмо (Ка); *уйћ̀* овáмо (Вру); не м̀же да

yǐhē; којом *yǐhē* ногом (Вру); она сладак шербет ни да *yǐhē* у њу (Де); трѣбал’и сте у кѹћу да *yǐhēте* (Трн); ако *yǐhū* људи (Ке); *yǐhу* тѣ јѣнѣ (Ле); радни глаголски придев: *yишō* у једну кафану (Коз); у цѣсту тѹ *yишō* камѣн (Ле); на јѣдна врата *yишла* (Дол); *yишла* у тѹ сѡбицу јѣдну (Жи); пā сте *yишл’и* у онѹ кѹћу (Тр).

Двојство форми (*yǐ* и *yǐc*) познаје и говор Горњих Васојевѣћа (Стијовић 2007: 191).

Осим *изāh* / *изāj*, у употреби су и облици *изǐh* / *изǐc*. Дублетне форме присутне су и у осталим облицима:

инфинитив: дā л’ смѣјѣ Фѣхо *изāj* (Врс); одāвдѣ *изāh* (Не); аорист: одоздō *изāho* (Де); *ǐzāhe* овā лѣјек (Рач); здравши *ǐzāhe* нō јā (Бр); *ǐzāhe* му (Вру); *ǐzāhe* овā Дѹшан (Ке); она *изāhē* под бојом (Бр); *изāhōcмо* ис Краљѣва; *изāhōcмо* ис Хаћка (Ле); вѣ *изāhōcте* гōре (Жи); што *ǐzāhoше* (Ков); пирōћани кад *изāhōше* (Не); презент: *изāhēm* (Вр); āјде да *изāhēm* (Вру); јā *изāhēm* тāмо (Св); нѣ мош са њѣм да *изāhēш* нā крај (Нет); свѣкрва *изāhē*; *изāhē* му нѣшто на дбрас (Рач); ѣмā *изāhē* тѣхничār (Гл); којом *изāhē*; с којом *изāhē* (Вру); кат *изāhēмо* (Бр); *изāhēмо* из бōлнѣцѣ (Брћ); кад *изāhēте* преко мōста (Ос); сāмо *изāhēте* прāво (Ли); л’ѣти *изāhū* помāло (В. Лок); императив: *изāhi* тāмо (Вру); она *изāhi* (Де); она *изāhi* нѣѣ; на јѣдна врата *изāhi* (Дол); радни глаголски придев: што би дн *изāшо* (Гу); нѣѣ је *изāшō*; него би *изāшō* вāни (Бо); пōсл’ѣн *изāшō* она мāло квал’итетнѣ тāј бѣс (Би); *изāшла* пāмѣтна домаћѣца (Вру); посл’ѣ је тō *изāшло* (Дет); шпорѣти су кāсно *изāшли* (Вру); *изāшл’и* да дōрѹ (Бо).

инфинитив: тāмо тѣ *изǐh* дни (Бо); аорист: *ǐzǐhe* Мил’ѣва грднā (Го); *изǐhōcмо* онде (Коз); презент: ѣѣ ћу да *изǐhēm* (Тр); *изǐhēm* дōвечѣ; кāко да *изǐhēm*; не мōгу да *изǐhēm* (Вру); да *изǐhēш* от кѹћѣ (Бо); императив: *изǐhi* говѣда (Ка); радни глаголски придев: Иљāс је *изǐшō* на слобōду (Ле); пōсл’ѣ *изǐшō* на пѹт (Тр); дни би *изǐшл’и* (Вру); па би тѹ *изǐшла* (Коч).

Двојаци облици овог глагола присутни су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 168) и говору Горњих Васојевѣћа (Стијовић 2007: 191). У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице нисмо пронашли форме овога глагола са нејотованим сугласником основе – *изǐдēm*, *изǐдōcмо*, *изǐди* и сл. – које наводи Д. Барјактаревѣћ (Барјактаревѣћ 1966: 101), а које су бележене у говору Горњих Васојевѣћа (Стијовић 2007: 190), а у употреби су, као фреквентније, и у говору Врачана (Петровић 1973: 217), те староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 168).

Само у једном пункту бележен је особен облик 3. л. мн. аориста – *изāгдōше*, док су осталим лицима у употреби форме које се јављају и на остатку испитиваног простора:

иза̀г̀д̀ше онѐ р̀а̀л'ице гвожѣене; п̀осл'ѐн тија̀ р̀а̀л'ица̀ *иза̀г̀д̀ше* плу̀гови; каснијѐ *иза̀г̀д̀ше* онѐ гвожѣна̀ѣ; *иза̀г̀д̀ше* овѝ шпидитѐри гумѐни; *иза̀г̀д̀ше* овѝ ва̀шири; *иза̀г̀д̀ше*, т̀о и́за̀ѣ; *иза̀г̀д̀ше* овѝ пиро̀ѣнци; *иза̀г̀д̀ше* цѝпил'е п̀а̀ ѣи́зме п̀а̀ посл'ѐн мо̀да и́за̀ѣ (Туз).

Претпостављамо да је овај облик настао контаминацијом са истозначним глаголом *и́злећ* (*излѐгоше*).

Осим глагола *и́ћ* / *уи́с* и *иза̀ћ* / *иза̀ј* / *изи́ћ* са истим значењем употребљавају се глаголи *у̀лећ* / *у̀леј* / *улѐгнут* и *и́злећ* / *и́злеј* / *излѐгнут*.

Ови глаголи презент и императив граде по III врсти:

презент: не м̀огу да *изл'ѐгнѐм* (Вр); *улѐгнѐш* у њѝву (Рач); па т̀амо *изл'ѐгнѐш*; на Дијелѐве *изл'ѐгнѐш*; нѐће да *изл'ѐгнѐ* ис п̀амѐти (Го); кад *ул'ѐгнѐ* у с̀обу (Ли); к̀амѐн *ул'ѐгнѐ* кат сагорѝ (Ми); к̀о смѝјѐ да *ул'ѐгнѐ* (Ју); императив: х̀ајт *ул'ѐгните* у с̀обу (Дуј); д̀аска *ул'ѐгни* т̀амо (Вр); *изл'ѐгни* (Жи).

Нема презентских облика по првој врсти типа: *уљѐжѐм*, *изљѐжу* (СТИЈОВИЋ 2007: 194), односно *ул'ѐжѝ* (ЋУПИЋ 1977: 280), *ул'ѐжите* (ПЕТРОВИЋ 1973: 217).

У инфинитиву и аористу у употреби су и форме по I и по III врсти:

инфинитив: како ће *изл'еј* (Жи); аорист: *ул'ѐго* т̀амо у ѣѐрдѐк (Ли); *ул'ѐгоше* т̀амо двојѝца (Пр);

инфинитив: нѐтѐ *изл'ѐгнут* (Ми); *ул'ѐгнут* т̀у; аорист: *изл'ѐгну* ја̀ (Рач).

Двојство инфинитивских ликова ових глагола карактерише и говор Зете (ЋУПИЋ 1977: 281), те говор Врачана (ПЕТРОВИЋ 1973: 218) и Горњих Васојѐвића (СТИЈОВИЋ 2007: 194).

Радни глаголски придев се гради по I врсти:

ѐтац јој *изл'ѐгѐ*; како е *ул'ѐгѐ* (Бо); из тѐ прод̀авницѐ је *изл'ѐгѐ*; ѐна *изл'ѐгла* (Врс); прил'ѝка ти њѝје б̀оља *изл'ѐгла* (Го); ѐво да си *ул'ѐгла* у на̀ш в̀рт (С. До); кад је она̀ ст̀ока *ул'ѐгла*; п̀рвѐ т̀а ст̀ока *ул'ѐгла* у једно жѝто; ја̀ њѝјесам *изл'ѐгла* т̀у н̀ој; (Ле); ѐни би *изл'ѐгли* и[з] с̀ѐбѐ (Ми); па су *изл'ѐгл'и* у Паз̀ар (Па); с̀а̀л што смо *ул'ѐгл'и* (Рач).

П.1.1.13. Глаголи *наїћ* / *наїс*, *обїћ* / *обїс*, *прїћ* / *прїј* и *зѧћ* / *зѧј* имају облике само по I врсти:

инфинитив: тѹ ћете *наїс* с кѡл'има (Ме); одїву је нѧјсевапнијѧ *обїћ* (Бр); нѧ мош дѡл'е *прїћ* (Лу); нѧће *зѧћ* ни у њїву ни у штѧлу (Ка); аорист: докл'ѧ *прїћо* тел'ефѡну (Го); Тїто што *наїћје*; онѡ рѧтнѡ врѧме *наїћје* (Жу); *прїћје* њѧјна шћѧр (Кл); *прїћје* ѡде (Вру); кад *прїћѡсмо* (Ос); *наїћѡсте* крос сѧло (Ке); презент: *прїћѧм* крај нѧкѡга (Коз); на пїѧц *наїћѧм*; кад *наїћѧш* неће ѡпѧт (Бо); тѹ *зѧћѧш*; гѡре *зѧћѧш* (Го); пѡслѧ *зѧћѧ* (Вру); пошто *зѧћѧ* сѹнце (Из); *наїћѧ* ми такѡ; ѡн *ѡбїћје* ѡвѧ комшїлук (Де); їмѧ мѧјно да *се обїћѧ* (Бр); *прїћѧ* мѡмак; свѡјта да *прїћѧ*; не мѡже дрѹгї да *прїћѧ* (Тр); нїје смѧо дрѹкшѧ да му *прїћѧ* (Ју); *обїћѹ* понѧкат (Бр); императив: *наїћи* некї капѧтѧн; грѹпе *наїћи* (Лу); ѡвѧ *прїћи* (Вру); *зѧћи* сѹнце; *зѧћи* па кѹпи рукама (Де); радни глаголски придев: ја *нашїѡ*; *нашїѡ* к Жѹпи; Драгїша бїѡ *нашїѡ*; јѧ би ко[д] детѧта *прїшѡ* (Ос); *прїшѡ* мѹчкї; *прїшла* (В. Лок); *зѧшлѡ* би сѹнце (Коч); ѡни су посл'ѧ *зѧшл'и* (Прћ); *наїшли* Добрїњци (Жу).

Нїје бележен облик *обїди*, *обїдѧм* присутан у говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори (Петровић 1973: 217; Стијовић 2007: 191).

Д. Барјактаревић наводи да се глагол *обїћ* осим презентском лику *обїћѧм* јавља и у форми *обїјѧм*, потврђујући га само једним контекстом: Да *обїјѧ* цїјо свїјет (Барјактаревић 1966: 99). Овај облик у широкој је употреби на терену читавог говора, с тим да истичемо да овде нїје посреди гласовно измењен лик глагола *обїћ*, већ је реч о облицима глагола *ѡбит*, са семантиком 'обїћи, (све редом) претражити, обиграти', а који је са таквим значењем забележен и у једнотомном РМС: **ѡбити**, *ѡбїјѧм* свр. – отїћи на много места, зѧћи редом (обично тражећи нешто) (РМС 2007: 846). У инфинитиву овај глагол гласи (-)*ѡбит*: свѧ ће *ѡбит* да га нѧћѧ; цїѡ свїјет ће *преѡбит*, овакѹ неће нѧћ (По); свѧ сам *обїла* трѧжући је (Лу); свѧ сам жївѡ *преобїла* (Ту).

Глагол *сїћ* мења се по I врсти. У употреби је и облик *сѧћ*:

кѧко ћете *сїћ* дѡл'е (Трн); *сїћо* ѡћѧнѧ (Трн); мї *сїћѧмо* у Јѡшѧницу (В. Лок); кат *сїћѧмо* у грѧт (Тр); *сїћѹ* на Дѡховиће (Трн); на овѹ кривїну ће сте *сїшл'и* (Це); ка[д] сте *сїшл'и* с ѧсвалта (Тр); пѡсл'ѧн *сѧће* с кѡња (Ду); *сѧћѡсмо* (Пл); по[д] Дѡховиће *сѧћи* (Ју); онѧ *сѧћѧ* с бандѧрѧ (Трн); посл'ѧ *сѧћѧ* с кѡња; док *не сѧћѧ* (Ђер); ѡдмѧ што *сѧћѧ* са кѡња (Ме); јѧ би у понедѧљак *сѧшѡ* (Ду); јѡш нїје с кѡња *сѧшла* (Ђер); *сѧшли* одозгѡ (Ме); из Бѹдїћѧ *сѧшл'и* дѡл'е (Тр).

Облике *сiс* и *сaћ* имају староцрногорски говори (Пешикан 1965: 168) и говор Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 191). У говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала, међутим, изостају форме са нејотованим сугласником основе типа *сiдѐм*, *сiди*, *сiдо*, које су у овим говорима обичне (Пешикан 1965: 168; Петровић 1973: 217; Стијовић 2007: 191).

П.1.1.14. Глагол *рѐћ* / *рѐј* у инфинитиву и аористу може имати облике и по I и по III врсти, с тим да су облици по I врсти знатно чешћи:

инфинитив: *веља рѐј* (Бл); *нѐ би мoгла рѐј*; *вaла ћу ти рѐј* (Вру); *немo рѐћ Везири*; *рѐј ће пoсѐн* (Го); *нијеси смѐла рѐј* (Ков); *могу рѐћ* (Ли); *овo ће ти овaј Идрис рѐј* (Па); *то ти заборaви рѐћ*; *нѐ би знаo рѐћ* (С. До); *ко ће гoј рѐј дрyкчѐ*; *ко ће гoј рѐј да нѐмa дoбријa* (Ју); *пa ћу му рѐј* (Ка); *нѐ би знала рѐћ* (Леч); *како ћу рѐћ* (Ос);

веља рѐкнут (Жи); *не умiјѐм рѐкнут* (Врс);

аорист: *рѐкох се*; *човѐку рѐко* (Жи); *реко да л' ће је дочѐкат*; *нѐ знам шта му онo рѐко*; *ја рѐко* (Го); *а ја ти рѐко* (Нет); *што ти рѐче* (Цв); *пa се, рѐче, криви*; *Радан рѐче* (Бал); *рѐче мoрaте* (Брћ); *она ми рѐче* (Бр); *ко нам рѐче то*; *рѐче ми сiн*; *рѐче да дoђѐ у Тутин* (Го); *рѐче пре нѐки дан* (Не); *онo прије што рѐкосмо* (Пож); *рѐкосте ми* (Бо); *рѐкоше да пијѐм* (Го); *они рѐкоше* (Гло); *рѐкоше да је бiо долазио* (Леч); *чини ми се да рѐкоше* (Не);

рѐкнуше *једамa Рyси* (Прћ).

Презент се гради само по III врсти: *ја да ти рѐкнѐм* (Го); *то да рѐкнѐш* (Бр); *правo да ми рѐкнy*; *рѐкнy жѐне* (Бр); *нѐтѐ да рѐкнy* (Вру); *пот пaзуo што рѐкнy*; *да му рaди што рѐкнy* (Го).

Нисмо пронашли облике *рѐчѐм*, *рѐчѐш*, *рѐчѐ* (Барјактаревић 1966: 99; Ћупић 1977: 91; Стијовић 2007: 195).

У императиву су бележене форме и по I и по III врсти:

рѐци ми (Вру); *рѐци му* (Ме); *рѐци овoј Влади* (Коз); *само ти рѐци* (Кл); *рѐцимо* *иmа јѐдан идѐ испод спoмена* (Не); *иmам грoжђе, рѐцимо* (Трн); *рѐцимо кат се нѐко жѐни* (Трн);

пoсѐн хaј тaмо рѐкни; *ти рѐкни* (Бр); *она му се рѐкни* (Де); *мoја мaјка yзми те ме рѐкни*; *слoбoдно рѐкни* (Ле); *шта гoј хим рѐкни* (Па); *рѐкни јoш је y памѐт* (Ос); *рѐкни јoј*; *рѐкни ти Виду* (Трн); *рѐкнимо*, *то ти је мaјка*; *рѐкнимо*, *познаѐм се дoбро с твојoм мaјкoм* (Жу); *слoбoдно рѐкните* (Трн).

Радни и трпни глаголски придев граде се по I врсти:

рѣкѡ јој (Бл); *рѣкѡ* ђн; *рѣкѡ* по њмену (Бо); *рѣкѡ* би; ђн је *рѣкѡ* свѣ; ђтац *рѣкѡ*; ђн му *рѣкѡ* (Вру); *рѣкѡ* да је вѡдѣ за Беѡграт; чѡвек некѡ *рѣкѡ* стѡницу; тѡ си *рѣкѡ* сѡд; ђтац *рѣкѡ* Јѡки (Го); *рѣкла* ни је Цѡка (Ос); онѡ што је *рѣкла* (Коз); *рѣкла* му мѡјка; *рѣкла* снѡхи (Дол); *рѣкла* му се (Жи); што ми је ѡна *рѣкла* (Ле); ако се ѡна *рѣкла* нѣкѡм (Дет); *рѣкла* би; *рѣкла* тѡ стрѡна; бѡла се *рѣкла* мѡмку; Милѣна е *рѣкла* овомѣ Хѡсу (Вру); па би онѡ *рѣкл'и* (Го); би *рѣкл'и* доводѡк л'ѣта (Би); *рѣкл'и* ѡдѡла се; нѡјесмо *рѣкљи* нѣмѡм; мѣне је свѣ *рѣкло* (Бо);

рѣчено му је (Бл); бѡла је *рѣченѡ* девѡјка (Вру); бѡла једна Ђерекѡрка мѣне *рѣћена* (Ле); нѣ бѡло *рѣченѡ* нѡкѡме (Тр).

Говоре зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори карактерише, међутим, двојство форми у облицима радног глаголског придева, па се као обични наводе и облици типа *рекнѡл'и* (Петровић 1973: 219; Стијовић 2007: 195).

П.1.1.15. Глагол (-)*мѡћ* / (-)*мѡј* у инфинитиву има и основу по III врсти – (-)*мѡкнут*:

мѡј ће се тѡ (Жу); ферѣцу ће *мѡћ* (Ле); ѡдмѡ ће се *прѡмѡћ* (По);

мѡш се мѡло *премѡкнут* (Ша); свѡко ће се *измѡкнут* (Че).

Исто стање је и у говору Зете (Ђупић 1977: 281), те у говору Врачана (Петровић 1973: 219) и Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 195).

У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице није уобичајена форма *мѡкнут*. Ипак, забележена су два примера са овом основом у презенту: ка[д] се онѡ кѡстрет *мѡкнѣ* (Из); нек *мѡкнѣ* тѡ (Бал).

У аористу је такође присутно двојство основа, с тим да преовлађују облици по I врсти:

бѡк му дѡ што *мѡче* тѡ (С. Ђуп); нѡвѡл'и нѡрот те *мѡче* тѡ (Ке); *мѡче* је ѡдѡвдѣ; *мѡче* је ѡтл'ѣ (До); ѡдмѡче се (Гр); што га *прѡмѡче?* (Ке); *мѡкоше* се ѡтал'ѣ (В. Лок); *мѡкоше* му бѡбрек (На); док је *мѡкоше* у Добрѡњу (До); *мѡкоше* тијѡ рѡднѡкѡ млѡго (Жи); *мѡкоше* га ис шкѡл'ѣ (Го);

мѡкнѡ је ис Тутѡна (До); ђн се мало *пѡмакнѡ* (Жу); они је *мѡкнѡше* (До).

Презент и императив граде се искључиво по I врсти:

презент: ни да *мѡкнѣм* (Жи); *мѡкнѣш* га (Д. Дуб); нѣ би ти смѣо да *мѡкнѣш* овакѡ (Из); нѣће се *измѡкнѣш* (Гр); *ћѣ се премѡкнѣ* (Ду); *измѡкнѣ се* овѡмо (Кн); зѡкон такѡв бѡо да се тѡ *мѡкнѣ* (Трн); што ћете да *замѡкнѣте* (Ра); нѣтѣ да се *мѡкнѡ* (Гл);

императив: она је *ма̀кни* (Дол); *прима̀кни* (Бо); та̀мо и *прима̀кни* (Вр); *прима̀кни* онā ка̀зан (Ду); *ма̀кни* ти ова̀ циба̀нлук (Вру); па му *изма̀кни* ону̀ столи́цу (Вру); по једно онō *сма̀кни* (До); ова̀мо *изма̀кни* ожѐком (Ду); па ми ова̀мо *пوما̀кни*; они му *изма̀кни* (Коз).

Радни глаголски придев гради се по I врсти:

каснијѐ би *се ма̀кō* снѝјек (В. Лок); и *изма̀кō се* (Из); она је нōјнијем снаха̀ма *ма̀кла* (Дол); *прима̀кла* сам осамдесѐт (Кон); *прима̀кла се* шкōла (Брђ); да не би *се тō ма̀кло* (Дол); *ма̀кљи* су (В. Лок); *ма̀кл'и* пѐчу (Трн); они су Рāмѝза *ма̀кл'и* (Пож); и та̀пѹт *се ма̀кл'е* ферѐце (Трн).

Нису бележени облици по III врсти типа *замакнѹла*, каквих има у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 195), односно *ма̀кнујо* (ПЕТРОВИЋ 1973: 219).

У трпном глаголском придеву присутне су форме *ма̀чен*, *-на*, *-но* и *ма̀кнѹт*, *-а*, *-о*: ферѐца је *ма̀чена* (Трн); *прима̀чена* је о̀де (По); кајмак *ма̀кнѹт* (Дол); ђе је *ма̀кнѹто* (Рај).

П.1.1.16. Слично је и са глаголом *(-)дѝћ / (-)дѝгнут*, који у инфинитиву и аористу има двојаку основу, при чему доминирају облици по I врсти:

инфинитив: не гарантујемо да ће *се дѝј* жива (Кл); кѹћу тѐ ти *дѝј* (Бр); цијелу л'иваду тѐ ми *прѐдиј* (Пе);

стра̀ ме не мōре *се дѝгнут* (Ми); ка̀ко ће је *подѝгнут* (Ли);

аорист: ја *се дѝго*; та̀мо осѐти и *дѝго се* (Го); изјѹтра *се дѝго* (Жи); она *се дѝже* (Го); ја *подѝго* нека̀ др̀ва (Го); ја *уздѝго* (Бал); са̀мо *се дѝже* један о̀блак (Ер); *пōдиже* ми *се* од стра̀ха прѝтѝсак (Го); кō му *пōдиже* (Прђ); посл'ѐн је *дѝгосмо* (Пл); *подѝгоше* ме (Туз); *дѝгоше* пāнику (Гло); изјѹтра *се дѝгну* (Де); *дѝгнуше* му кѹћу у вāздух (Пе).

Презент и императив граде се по III врсти:

презент: ја *се подѝгнѐм* (Пл); изјѹтра ка[д] *се дѝгнѐм* (Гл); *подѝгнѐм* слѹшалицу (Го); он *се дѝгнѐ* понōћи (Бр); *дѝгнѐмо се* мѝ изјѹтра (Др); да *дѝгнѐмо* сла̀ву; *дѝгнѹ* сла̀ву (Прђ); да се пробѹдѹ да *се дѝгнѹ* (Би); императив: изјѹтра *се дѝгни* (Дол); па *дѝгни*; оно *се дѝгни* (Бр); *подѝгни* ка̀уч (Ка); *дѝгни се* ону̀ пѐкару да налōжѝш (Го); у једанāес са̀тѝ *се дѝгни* (Рач); жѐна *се грднā дѝгни* (Лу); *дѝгни се* изјѹтра (До); *дѝгни се* па окупā дѐцу (Де).

Радни глаголски придев гласи:

подиго кредит (Гу); ја сам тога човека *диго* (Трн); *диго* она дењак (С. До); он је *подиго* Ђурђеве ступове (Прћ); моја мајка би се *дигла* (До); у пола шес сам се *дигла* (Жи); пријен седам сам се *дигла* (Се); ја сам и *подигла* обадвоје (Ос); како сам и *подигла* (Ка); ја сам се *подигла* так; *подигла* се шума у Гилёву (Врс); то се *дигло* по тмуши (Ле); све то *дигло* (Бр); они су *дигл'и* руке (Гу); у четри би се *дигл'и* изјутра (Д. Дуб); они је *дигл'и* увис (Стр); *подигл'и* су му и споменик (Из); зграду *подигл'и* (Не).

Нису бележене форме *дигнула*, *надигнуо*, којих има у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 194).

У трпном глаголском придеву присутне су обе форме (-)*дигсен*, *-на*, *-но* и (-)*дигнут*, *-а*, *-о*: што му је спомен *подигсен* (Прћ); она је *надигсена* (Пе); они Ђурђеви ступови што је *подигсено* (Прћ); мало је то *издигнуто* горе (Же); та споменик је *подигнут* (Рам).

II.1.1.17. Глагол (-)*стић*/(-)*стигнут* има следеће облике:

инфинитив: ја мора̄м но̄нас кӯћи *стић* (Кл); *стић[ћ]* ћеш ти до Ба̄ра (Ми);

ал'и и они ће *стигнут* (Не); нема̄ које ме неће *стигнут* (Ос);

аорист: кад ја *стиго* (Пр); *стиго* га (Нет); о̄је *стиго* (Ос); кат она *стиже* ова̄мо (Ос); он *стиже*; *стиже* из Београда; и он *стиже*; *стигосмо* на сѹфур; (Ле); *стигоше* ти ов̄и (Жи); бра̄ћа *стигоше* (Ми); *стигоше* ту (Пр); ка[д] *стигоше* (Рам); *стигоше* сватови (Стр); *стигоше* деца (Не); они двојца једва *постигнуше* (Тр).

презент: не могу да *стигнем* (Не); ја не могу да *стигнем* то (Вр); ка[д] *стигнe* (Не); најпрви да *стигнe* (Бо); ниe о̄де м̄гло да *стигнe* (Д. Дуб); *стигнe* црн̄јка кон̄пл'а (Ду); не м̄же да *се стигнe* (В. Лок); кат *стигнe* та̄чкице (Ђер).

императив: до кӯћа̄ *стигни* (Вру); што *стигни* на пӣјац (В. Лок); овe девојчице *стигни* (Ос); он *стигни* отут (Саш); *стигни* она (Би); *стигни* на̄ши људи (Гл).

радни глаголски придев: ко̄ би пр̄ви *стиго* (Гл); *стиго* са том̄ сво̄јом̄ в̄јск̄ом̄ (Ле); Цар̄ Дӯшан је *постиго* вел'ик̄у царевину; он је *достиго* најве̄ћи врхӯнац (Прћ); она кат је *стигла* (Жи); шта ја не̄ би *стигла* (Ос); *стигла* у тијем̄ го̄дина̄ма (Не); *стигла* та̄ сила (Бу); кад је Тит̄ова вл̄ас *пристигла*; та̄д је Ср̄бија *постигла* царевину (Прћ); у Пе̄ћ би *се стигло* (Гу); све *стигло* (Ков); све га *стигло* (Ра); док није *стигло* тал'ӣјанск̄о жито (Из); да би *стигли* сѹтра за пӣјац (Гл); ка смо *стигл'и* у Пе̄ћ (Де); *стигл'и* су на̄ши људи (Тр); *стигл'и* пред бол̄ницу (Брћ); ништа *постигл'и* нијесу (Ми); док су *постигл'и* да на̄правe шко̄лу (Прћ).

II.1.1.18. Најзад, глагол *л'єћ/л'єгну* презент гради по III врсти: да те покр'їјем пā да те л'єгнѣм (Ка); л'єгнѣш тї ђдмā с човѣком (Го); императив по III и по I врсти: л'єгни тāмо (Д. Дуб); на срѣт пўта л'єгни (Не); јā пѡсл'ѣн тāмо л'єгни (Вр); на клўпу л'єгни (Ју); л'єгните овāмо (Ле); с тим да облици по I врсти гласе: йди л'єжи са женѡм (Пл); л'єжи дѡл'е (Ке); л'єжите на пѡт (С. Туп); (нема облика *лези, *лезите). У аористу су обичнији облици по I врсти: јā л'єго (Пл); у понедѣлак ѱвечѣ л'єго сас човѣком (Го); л'єгосмо тў (Ле); што л'єгоше (См). Радни глаголски придев је по I врсти: крв л'єгла (Рач); нѣ би нїкад л'єгла; ђна нїје л'єгла (Гр).

II.1.1.19. У вези са облицима основа глагола I врсте, односно ликовима њихових основа у имперфекту ваља издвојити неколико момената. Наиме, глаголи типа *знāт, имāт* у имперфекту имају облике *знāх, знāше, знāсмо...*, односно *знадїјāх, знадїјāше, знадїјāсмо*. Нема облика *знађа, *имађа. Већ је у вези са глаголом *мѡћ/мѡј* поменуто да може имати и форме са проширењем -ѡ- (*могадїјā, могадїјāсмо*). Ово проширење могу имати и други глаголи I врсте (*трѣсадијā*), као, уосталом, и глаголи осталих глаголских врста (*прїчадијā, воledїјā* и сл.), са разликама у територијалној распоређености форми (в. т. II.3.8.). Даље, код глагола типа *јѣс, ѱћ/ѱс, плѣс* у имперфекту изостаје јотованье крајњег сугласника основе, па смо бележили само облике: *јѣдāх, јѣдāше..., идāх, идāше... плетах, плеташе*¹⁴, иако се код Д. Барјактаревића форме са јотованом основном наводе као доминантне (Барјактаревић 1966: 102). Глаголи са основном на велар (*нѣћ, сѣћ, врћ*) у имперфекту имају облике са основном на *ч, ж, ш*: *печāх, печāше..., сечāх, сечāше..., вршиāх, вршиāше*¹⁵...

Такође, назначено је да глагол *мѡћ/мѡј* има презентске облике који се употребљавају у функцији футура I (*мѡгнѣм, могāд(н)ѣм, могдѣнѣм...*). Ове форме углавном могу имати и остали глаголи I врсте – *трѣсāд(н)ѣм, идāд(н)ѣм, лежāд(н)ѣм* и сл., као и глаголи осталих основа – *спāвāд(н)ѣм, прїчāд(н)ѣм* и сл.

II.1.1.20. На основу спроведене анализе може се закључити да је код глагола на -ћ/-ј продор основа глагола III врсте највише присутан у облицима презента и императива (код појединих глагола (такви су глаголи *рѣћ/рѣј/рѣкнут, пѡмоћ/пѡмој/помѡгнут* нпр.) облици по

¹⁴ У говору Горњих Васојевића присутне су и форме *їђā, їђāше, їђāсмо...* (СТИЈОВИЋ 2007: 190), односно *плѣћāх* у мрковићком говору (ВУЈОВИЋ 1969: 263).

¹⁵ Исто је и у говору Зете (ЋУПИЋ 1977: 280), у говору Бјелопавлића јављају се и облици са *ц, з, с* и они са *ч, ж, ш* у основи (ЋУПИЋ 1977: 94).

III врсти у презенту потпуности су потиснули оне по I). Двојство форми у највећем броју случајева присутно је у облицима инфинитива и аориста, с тим да углавном превладавају облици по I врсти. Слично стање је и у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта. Оно што, међутим, говоре тутинско-новопазарско-сјеничке зоне раздваја од остатка територије јесте релативно редовни изостанак облика по III врсти у облицима радног глаголског придева. У осталим говорима у овом глаголском облику најчешће функционишу дублетне форме.

II.1.2. Глаголи II врсте

Највећи број ових глагола задржао је наслеђени тип промене, у потпуности се уклапајући у промену по II Белићевој врсти.

II.1.2.1. Глаголи типа (-)грѝјат, (-)сѝјат, (-)смѝјат се, (-)вѝјат, (-)брѝјат (се) мењају се по II врсти, без појаве варијантности у различитим глаголским облицима:

инфинитив: мѝш л'и се угрѝјат? (По); сѝт ће се већ сѝјат (Гу); аорист: јѝ се насмѝја (Ле); зѝвија снѝјег (Ке); тѝ конѝпљу сѝјасмо (Врс); угрѝјѝше се (Ке); презент: да се угрѝјем (Ле); свѝ тѝ посѝјем (Уг); сѝмо да се обрѝјѝм (Дол); ко се насмијѝш јѝко (Ле); грѝјѝ онѝ бѝднѝѝк (Из); тѝри је да се ѝгрѝје; док се сѝд хѝлда сѝјѝ пѝвишѝ; сиротѝња је мѝрѝла да сѝјѝ (Врс); сѝт се и тѝ сѝјѝ (Кл); дошѝ воѝје да сѝјѝ (Кн); у мѝју мѝсѝцу се посѝјѝ (Коз); он се смѝјѝ; да ми се смѝјѝ војска (Кл); нѝрѝд ми се не смѝјѝ (Бољ); сѝмо кад завѝјѝ снѝјег (Ра); остѝви га да га брѝјѝ (Кл); трѝес кѝлѝ жѝта да пѝсијѝмо (Шт); смѝјѝмо се (Бр); грѝјѝ се (Врс); сѝјѝ кромпѝре (Из); пшенице се не сѝјѝ (Ју); ѝни се смѝјѝ (Жи); имперфекат: нѝјприје тѝ се сѝјѝше (Ер); а мѝнѝ се сѝјѝше хѝлда (Врс); императив: грѝј се с тѝм (Бољ); па грѝ нѝге (Шт); сѝнце угрѝ (Вр); помѝло посѝ лѝди за пѝту (Кн); онѝ што би посѝ (Д. Дуб); па посѝ лѝди; посѝ онѝ конѝпљѝнѝ сѝме (Дол); смѝ се (Др); пѝ се смѝ (Лу); радни глаголски придев: ѝстѝ би се сѝјао лѝн (Врс); нѝјвишѝ се јѝчам сѝјѝ (Кл); јѝ сам се нѝсмѝјѝ (Кл); снѝјег завѝјѝ (По); ѝбријѝ се (Де); вѝма се угрѝјѝла машинѝ (Нет); ка[д] се сѝјѝла конѝпља (Ле); мѝл'ѝ брѝј се сѝјѝла (Врс); мѝјка нѝје сѝјѝла; посѝјѝла пасѝлѝ (Уг); мѝјка сѝјѝла (Кл); нѝти се угрѝјѝло (Го); штѝ би се посѝјѝло (Го); па тѝ се сѝјѝло (Де); сѝјѝло се ал' мѝнѝ кол'ичѝна (Врс); тѝ се сѝјѝло (Ка); пѝ се тѝ

сїјало (Лу); овї су другї *сїјал'и* (Врс); ка[д] смо *сїјал'и* жїто (Тр); знѧм да смо *сїјал'и* (Брђ); нїјесмо нїкат мї тѧ *сїјал'и* (Трн); свеједно штѧ би *сї'ал'и*; *посїјал'и* би (Бо); *сїјал'и* би свѧ врсте жїта; ѡни су *сїјал'и* помѧло дувѧна (Бр); *сїјал'и* мало бѧл'е (Вр); трпни глаголски придев: *сїјѧт* рѧш (Лу); и затѧ нїје ни *сїјѧто* (Врс); онѧ што е *пѧсїјѧно* (Ју); пѧтѧви *зѧвејѧни* (По).

У говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала нису бележени облици по VI врсти типа *бријати* : *бријам*, присутни у неким говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, на пример (Ивић и др. 1997: 217). Прелазак овог глагола из II у VI врсту, међутим, познаје врачански говор, с тим да глагол има облике: *брївѧт/бривѧт*, *(о)брївѧм/(о)бривѧм* и сл. (Петровић 1973: 220).

II.1.2.2. Глаголи *(-)ѡрат*, *(-)хѧјат*, *(-)дѧљат*, *(-)бѧјат*, *(-)кѧшљат*, *(-)чѧшат* (*се*) и други које наводимо такође се у потпуности уклапају у II врсту:

инфинитив: *ѡрат* с кѧњима (Др); тѧ је бїло мил'їна *ѡрат* (Др); аорист: *поѡра* с волѡвима (Дол); *покѧја се* што не рѧко (Кл); презент: јѧ млѡго *хѧјѧм* новорођѧнѧт (Је); јѧ да те *не хѧјѧм* (Пож); немѧ да *се кѧјѧш* (Коз); мѡраш да *кѧшљѧш*; *кѧшљѧш* (Го); да *поѡрѧ* (Бо); селѧк *ѡрѧ* с кѧњима (Кл); докл'ѧ ти *трѧјѧ* (Ка); мѡре исѧн да *трѧѧ* тѧ вишѧ (Уг); *бѧѧ* нешто (Боб); птїца *умїрѧ* (Ју); тѧ жѧна *избѧјѧ* (По); нїко нїкога *не хѧјѧ* (Ју); ѡна *умїрѧ* од стѡдѧни (Кл); ѡвијек им понѧшто *недостѧјѧ* (Из); оѧе жѧне да *посѧтїрѧ* тѧмо (Бољ); *чѧшѧмо* (Го); лѡди *поѡрѡ* (Д. Дуб); што *дѧљѡ* нѧрот (Коз); *умїрѡ* (Кл); тѧ жѧнскѧ да л' *хѧјѡ* (Де); императив: *поѡри* онѡ нїву; но му је *поѡри* мї кѧншїѧ (Д. Дуб); *закѧшљи се* (Коч); *избѧји* му (Из); па *чѧши*; ка[д] се овакѧ *чѧши*; и лїјѧпо *чѧши* (Вру); радни глаголски придев: кат сам јѧ *ѡрѧ* (Врс); јѧ *ѡрѧ* са волѡвима (Из); јѧ сам *ѡрѧ* са дрѡвѧм рѧлом (Бот); *ѡрѧ* некї Рѧдовѧн (Бољ); *ѡрѧ* са дрѡвѧнїјем рѧлом (Нет); ѡн је нїкат не би *поорѧ* (Д. Дуб); ваљда *доѡрѧјѧ* (Из); кажѡ *умїрѧ* и трѧжїо лѧба (Бал); кѧл'ко би *хѧјѧ*; нѧ би *хѧјѧла* (Леч); пѧ *се ѡрѧло*; с тїјѧм *се ѡрѧло* (Кл); пѧ онѧ рѧло *ѡрѧло се* (Лу); свѧ *се ѡрѧло* са волѡвима (Бр); *орѧло се* волѡвима (Де); *простїрѧло се* по кѡћи (Боб); двѧ дѧна ти је *трѧјѧло* (Бо); такѧ смо *ѡрѧл'и* (Врс); *ѡрѧл'и* смо (Бољ); па би мї *одѧл'ѧл'и* (Вр); бѧга ми су и ѡне *доѡрѧл'е* (Кн); трпни глаголски придев: свѧ *пѧорѧто* (Ју); нешто му *бѧјѧно* (По).

II.1.2.3. Промену по II врсти имају глаголи са различитим превојним ступњем у основи *((-)звѧт* (*се*), *(-)брѧт*, *(-)дрѧт*, *(-)прѧт* и сл.). Ови глаголи карактеришу се

присутвом двојаким имперфекатских форми, грађених од инфинитивне и презентске основе:

како се *зв́аше*, она у Босну како *се зв́аше?*; како се ти *зв́аше?* (Ме); кога *зв́аше* ти онџ малопријен?; *зв́асмо* л' ми њи на свадбу? (Го); не знам како се *зв́аху*, не знам како *зв́аху* овџ Марковиће (Вру);

зов́аше му се жџна Хамйда; како се *зов́аше* она планина гџре, не знам како се *зов́аше*, ја не знам како се *зов́аше*, како се *зов́аше* она што је бойјо? (Ле); како се *зов́аху* то ранйјџ, имџо је некџ, како се *зов́аху*, црепџље, у Орље „кљйјет” *зов́аху*, не знам како се *зов́аху* (Дол);

брасмо јџбуке кад џдарй грџт;

за Ђурђевдан то *се бџраху* оне јџгљйке;

праше тџмо на чџсму (Ке);

пџрах некџ аљйне (По);

шта се *драше* оно дйјете? (По);

дџраше наку кџжу (Ко).

У новопазарском ареалу забележени су и примери: како се *зв́адијџ* (Ба); она *се зв́адијџаше* Мйла (Ос), *пџрадијџ* некй вџш (Бал).

Д. Барјактаревић је бележио само облике са *-а(х)*, *-аше*, *-аше*, *-асмо*, *-асте*, *-ају* (Д. Барјактаревић 1966: 102).

Када је реч о односу основа ових глагола у осталим зетско-сјеничким говорима, М. Пешикан наводи: „У Цу сасвим преовлађује презентска основа: *берй'аг*, *перй'аг* и сл.; једино се поред *зовй'аг* чује и *зв-*: како *се зв́аше* и сл. Ово вреди и уопште за глаголе са различитим кореном у презентској и инфинитивној основи: *жњй'евй'аг*, *пли'евй'аг*, *кунй'аг*, *кдљаг*, *мџљаг*, *дерй'аг* итд. У За се чешће употребљава инфинитивна основа него у Цу: *зовй'ах/зв́ах*, *перй'ах/прах*, *берй'ах/брах*. У Љп сам забележио и необичнији облик *зов́аше*”. (Пешикан 1965: 176). У мрковићком говору имперфекат глагола *зв́ат* редовно се твори од основе презенте: *зџваше*, *зџвау* (Вујовић 1969: 263). У Васојевићима преовлађују облици од презентске основе (Стијовић 2007: 176). У говорима са леве стране Ибра само је: *прџдијџа*, *брџдијџа* (Божовић 2008: 85).

Остали облици ових глагола граде се или од презентске или од инфинитивне основе:

инфинитив: најглавнијѣ рѹке *прѣт* (Тр); кѣко ѣе га *назват* (Го); тѣ се нѣ би мѣгло *ѡбрат* (Брђ); кѡжу ѣе му *ѡдрат* (По); аорист: *ѡпра* нешто сѣра (Уг); *звѣ* ме ѡна јѣдамѣн; више ме *нѣ звѣ*; кѣд ме *звѣ* овѣ из Врњачкѣ Бѣњѣ (Го); некѣ парѡдајс *ѡбра* (Бал); презент: не мѣгу да *се ѡпѣрѣм* (Ос); да овѡ *ѡпѣрѣм* (Уг); тѣ мѣгу да *пѣрѣм* јѣ и сѹтра (Бал); ѣѣ да *пѣрѣм* пел'ѣне (Го); дѣветоро ѣѣбѡдѣ да *пѣрѣм*; *бѣрѣм* и сѣт; *бѣрѣм* цвѣѣе (Др); *бѣрѣм* кѣјмак; овѣкѡ да *пѣрѣш* рѹке (Др); субѡтѡм немѡ да *пѣрѣш* (Ле); пѣр пѹтѣ *ѡпѣрѣш* кѡла (Ра); онѹ нѡј *позѡвѣш* свѡдбу (Врс); *бѣрѣш* смѡк (Ка); да *се ѡдѣрѣш* јѣдѹѣи (Ме); сѣмо да се чѡвек *ѡпѣрѣ* (Тр); да *ѡпѣрѣ* и свѣ; нѣѣе ни да и *ѡпѣрѣ* (Ка); *зовѣ* снѣха; не мѣре да га *зовѣ* ѣменом; *зовѣ* ме; *позѡвѣ* га (Кл); *зовѣ* *се* белѡјка; ѡн ме *зовѣ* (Коз); прѣви дѣн ме *зовѣ* (Се); свѣкѣ дѣн ме *зовѣ*; *зовѣ* ме тѣ брѣт (Го); *изѡбѣрѣ* свѣ бѣранѣ јунѣке (Кл); нѣје мѣгло да *се набѣрѣ* смѡка (Ка); *бѣрѣ* *се* прѣвѡ јѣдна конѡпља; тѡ *се ѡбѣрѣ*; пѡсл'ѣ *се ѡбѣрѣ* (Коз); пѣ *ѡдѣрѣ* онѡ плѣтно (Кн); пѣ да *ѡпѣрѣмо* нѣшто (Др); *ѡпѣрѹ* је пѡново (Коз); да га *позѡвѹ* навр петнѣс дѣнѣ (Бѡљ); цѣјелу фѣмил'ѣју *зовѹ* зѣчеви; *позѡвѹ* ме (Кл); ѡне *се зовѹ* врѣло (Вру); дѣнас да *убѣрѹ* тијѣ вргѣѣѣ (Ки); ал' они *бѣрѹ* сѣр, *не бѣрѹ* кѣјмак (Ка); императив: *ѡпѣри* тѹ јѣрину (Уг); *пѣри* у лѹбицу (Цѣ); дѡѣи те га *ѡпѣри* (Бал); *ѡпѣри* рѹке (Кл); *ѡпѣри* тѣ шѡље (Ка); *зѡви* на рѹчак (Дол); *зѡви* је (Че); ѣво *прѡбѣри* (Из); *бѣри* онѹ белѡјку; *пѡбѣри* онѹ белѡјку (Не); онѹ конѡпљу *пѡбѣри* (Ер); *ѡдѣри* (Др); радни глаголски придев: и вѣш се цѣјеѣом *прѡ* (Тр); *звѡ* прѣјен пѡла сѣта; нѣјесам те дѡсл'ѣ *звѡ* (Го); неделѹ дѣнѣ *брѡ* шлѣйве (Из); бѣѡ *брѡ* мѣл'ѣнѣ (Де); *прѣла* је хѣљѣне (Кл); кѡса се цѣјеѣом *прѣла* (Тр); *брѣла* мрѣве (Дол); пѣ е сирѡтѣѣа *брѣла* онѣ копрѣве (Врс); штѣ си тѡ *ѹбрѣла* (Кн); јѣ сам ти *нѣбрѣла*; некѹ папрѣку *ѡбрѣла*; јѣ сам *нѣбрѣла* (Бал); рѹке сам свѣ *ѡдрѣла* (Ши); *ѡдрѣла* сам се (Ке); *прѣло* се ѣе су бѣл'ѣ рѣјеке (Дуј); *прѣло* онѡм перѣлкѡм (Кл); тѣпѹт се *прѣло* (Ле); кѣко се *назвѣло* Зѣјѣчиѣе (За); по чѣму се *прѡзвѣло* (Прђ); *звѣло* се тѣпѹт фѣреца (Дол); затѡ се *назвѣло* Врѹјца (Вру); *прѣл'и* на Бѡжић (Др); такѡ се *звѣл'и* (Бѡљ); пѣ га *прѡзвѣл'и* зѣц (Прђ); *брѣл'и* тѡ зѣље (Кн); кѹкурѣјек би *брѣл'и* (Ле); трпни глаголски придев: *звѣта* да вѡдѣ рѣчѹна (Вру); гѡре *пѡбрѣто* (Врс); *звѣти* смо на свѡдбу (Жи).

П.1.2.4. У тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу глагол (-)ткѣт меѣа се по II врсти:

инфинитив: свѣ на лѣмбу *ткѣт* (Де); да се мѣре *изѣткат* (По); аорист: *изѣтка* некѣ канѡпчѣт (Не); презент: тѡ је онѡ кат *ткѣш* (Не); *ткѣш* плѣтно; *ткѣш* чѣрге (Коз); да ѡпѣт *ткѣш* (Де); пѣ да *изѣткѣш* (Бл); да *изѣткѣ* ѣил'ѣим (Врс); *ткѣ* *се* каснѣјѣе; од оногѣ да *изѣткѣмо* (Се); тѡ што ѣемо да *ткѣмо* (Не); *ткѹ* и рѣдѹ и тѡ (Ос); жѣне тѡ рѣшил'ѣе да *изѣткѹ*; а овѡ што *ткѹ* (Бр); кат *се ткѹ* ѣил'ѣими (Де); у брѣвно што *се ткѹ* (Дуј); императив: *изѣтки* тѡ вел'ѣко (Д. Дуб); пѡсл'ѣ *ткѣ* (Дол); *изѣтки* ѣил'ѣиме; *ткѣ* прѣѣе, *ткѣ* ѣѣрге (Трн); радни глаголски придев: него *се* некѣ ѣѣршаф *изѣткѡ* (Пѡж);

ја сам *ткѡла*; тѡја чѡдѡ сам *ткѡла* млѡго (Бр); ја сам и *ткѡла* (Леч); ѡна би *изаткѡла* онѡ поњѡву (Кл); кѡко сам ја *изаткѡла* јѡдне (Баг); мајка тѡ *ткѡла* (Лу); е тѡ *се свѡ ткѡло* (Дуј); *ткѡло се* тѡ (Трн); *ткѡло се* нѡкад (Бл); свѡ *се тѡ ткѡло* (Боб); вѡнено *се ткѡло* (Леч); пѡсл'ѡн тѡ плѡтно *изаткѡл'и* (Вр); стѡзице смо *ткѡл'и* (Баг); *ткѡл'и се* јастѡци вѡњени; *ткѡл'е се* поњѡве (Дуј); мѡ смо *ткѡл'е* онѡ ћил'ѡме нѡкад (Баг); на тѡ су *ткѡл'е* (Боб); от кѡзѡ *се ткѡл'е* тѡ чѡрге (Лу); радни глаголски придев: па тѡ *ѡзаткѡно*; памѡком *пѡткѡно* (Го).

У испитиваном ареалу нису бележени облици *ткам, ткаш, тка, тка(ј)у*, које наводи Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 99).

У говору Бјелопавлића овај глагол мења се по V врсти, а познати су и облици *чѡм, чѡш, чѡ* (Ћупић 1977: 92), који у нашој грађи изостају. Облици *ткѡм, ткѡмо* присутни су и у говору Врачана (Петровић 1973: 220). У говору Ибарског Колашина функционишу два низа облика, по II и по V врсти (Божовић 2002: 86). Ситуација у говору Горњих Васојевића слаже се са оном у говорима тутинско-новопазарско-сјеничког ареала – глагол *ткѡт* овде се мења само по II врсти (Стијовић 2007: 198).

II.1.2.5. Глагол *зѡспат* такође се мења искључиво по II врсти:

инфинитив: немѡ ми *зѡспат* (Коч); кѡко ћу *зѡспат* (Ле); не мѡре *зѡспат* (Гр); аорист: дѡјете ѡдмѡ *зѡспѡ*; сву нѡј *не заспѡсмо* (По); тудѡјен *заспѡше* (Де); презент: кѡко да *зѡспѡм* (По); ѡдмѡ ћу да *зѡспѡм* (Це); ако *зѡспѡм*; нѡ мош да *зѡспѡш* (Гр); ѡдмѡ *зѡспѡмо*; мѡ ти тѡ *зѡспѡмо* (Ме); они ѡзми да *зѡспѡ* (Го); императив: хѡј тѡ *зѡспи* (Ке); *зѡспи* свѡ (Ру); *зѡспите* тѡнѡ (Че); радни глаголски придев: *зѡспѡ* сам (Вр); она ти је *зѡспѡла* (Го).

Нису бележене презентске форме *заспим, заспиш, заспи...* Исто наводи и Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 100).

У староцрногорским говорима глаголи сложени од (-)*спат* колебају се између II и VIII врсте, али су облици по II врсте чешћи (Пешикан 1965: 173). Исти глагол у говору Бјелопавлића мења се само по VIII врсти (Ћупић 1977: 92).

II.1.2.6. Глаголи на (-)стајат типа *устајат*, *остајат*, *састајат се* и сл. своје облике углавном граде по II врсти:

инфинитив: а ће ће се *састајат*? (По); немоте *устајат* (Го); није лако у шес *устајат* (Ко); аорист: *поустајасмо* сви (Че); мало *се састајасмо* (Го); презент: *престајје* ко кат испал'иш мѣтак (Кл); девојка *остајје* (За); онѡ тѡнкѡ влѡкно *остајје*; онѡ *остајје* девојки (Бот); *остајје* нам (Бо); *остајје* ка кѡћи (Вру); *устајјемо* изѡтра (Ша); *састајјемо се* (Кн); императив: не *одустајји* нијкад (Ке); *устајји* свѡко јѡтро (По); *устајји* ујѡтро (Жи); радни глаголски придев: ѡна је *остајјала* (Ос); нијесмо се млѡго *састајјал'и* (Го); жѣне нијесу *одустајјал'е* (Пож).

Уочена је, међутим, тенденција ка укрштању са глаголима VI врсте типа *пѡдат* : *пѡдѡм*, подстакнута чињеницом да су обема врстама обухваћени углавном учестали глаголи, па су бележени и облици:

инфинитив: кѡко ће *устадат* рѡно (Го); аорист: типѡт *остадѡше* (Жи); *поустадѡше* (Св); презент: свѣ *остадѡ* некѡшено (Дол); *остадајѡ* свѣ (Бо); *устадѡмо* рѡно (Св); радни глаголски придев: *остадѡл'е* су жѣне (Бо); *остадѡл'е* су (Бр).

II.1.2.7. Глаголи типа *почињат*, *протињат*, *помињат* и сл. мењају се по II врсти:

инфинитив: немѡ *протињат* (По); презент: пѡсл'ѣ у онѡ *утињеш* (Не); да *протињѣш* онѡ (Кон); сал' *протињѣш* рѡвно (Боб); *протињѣш* онѣ жйце (Не); тѡ *почињѣ* Врѣснице (За); *почињѣ* од Нѡвѣ Гѡдинѣ (Из); о[д] тогѡ *почињѣ* (Ју); не смйјѣ да *се сагињѣ* (Го); дѡнас да *се почињѣ* (Ка); ймѡ и онѡ жйца ће *се протињѣ* (Не); *помињѡ* тѡ (Прћ); имперфекат: она је *помињѡше* (Ка); императив: *протињи* ѡгуд (Не); *опомињи* (Кл); *не помињи* и (Уг); радни глаголски придев: *почињѡ* и не мѡгѡ (Кн); *припињѡла* хи (Кон); сѡмо се *помињѡло* (Кл); нијесмо *почињѡл'и* (Лу); кад би *поћињѡл'и* (Де); не би *помињѡли* пасѡљ (Из).

Аналогијом према овим глаголима, осим облика глагола *мицат* : *мичѣм*, са променом по IV врсти, бележене су и форме: све *помачињѡсмо* (Ка); да *не мачињѣш* овѡ (Го); да се тѡ *мачињѣ* (Дол); *мачињи* то (Жи).

Осим односа *ка̀чит* : *ка̀чим* функционише и *закачи́нат* : *закачи́њем*: *закачи́њē* прѣдѣо от Кѣнйча (Гу); оно хи *закачи́њи* (Дол); све *позакачи́њи* (Вру).

Најзад, бележено је и: *позавађи́њаше* се (Ту); мѣрѣл'и да *завађи́њу* нѣрот (Ра); они *се позавађи́њу* (Жи), односно: генерѣције *пристаи́њу* дрѹгѣ (Коз).

Процес творења имперфективних глагола типа *зака̀чињем*, *помѣчињем* и сл. познају и банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 218).

П.1.2.8. Код глагола типа *обрѣтат*, *(-)врѣтат*, *(-)крѣтат* и сл. дошло је до уједначавања основа аналошким продором финалног консонанта презентске у инфинитивну основу (*окрѣ́нат* : *окрѣ́нах* : *окрѣ́нала* и сл.), те се тако ови глаголи уклапају у II врсту:

инфинитив: *окрѣ́нат* то детѣнце (Ер); немѣ га *окрѣ́нат* (Ле); немѣте *скрѣ́нат* (Жи); да би се мѣгло *обрѣ́нат* (Гу); сви ѣте *крѣ́нат* (Ле); аорист: *окрѣ́насмо* се ѣколо (Коз); дијете *обрѣ́на* двѣ три пѹт (Ер); презент: па га *окрѣ́наш* (Кон); немѣ да *врѣ́наш* (Бал); ѣмѣ *скрѣ́наш* прѣво (Леч); кѣга *окрѣ́наш* (Ле); ѣнде *се скрѣ́на* (Брђ); л'ѣво *се скрѣ́на* за Л'ѣпосавиѣ (Леч); ѣвѣ пѹт *скрѣ́на* за Пѣпе (Трн); пѣ *се скрѣ́на* ка Балѣнској (Цв); крѣв *ли́на*; тѣ нѣко *не окрѣ́на* пѣжњу; на вратѣло *се окрѣ́на*; *окрѣ́на се* на вратѣло; *окрѣ́на се* трипѹт (Боб); тѣмо *се окрѣ́на* (Не); кут *се окрѣ́на* тѣ кѣло; мѣтѣр што *покрѣ́на* врѣшал'ицу (Из); ис Цетѣновѣна *скрѣ́на се* (Ки); ѣде *се окрѣ́на* (Брђ); *обрѣ́на* нѣрот; пѣна да ми *се обрѣ́на* ѣвакѣ шѹма (Нет); ѣна *обрѣ́на* басѣке (Бо); јѣдно *обрѣ́на* (Д. Дуб); *обрѣ́на се* колѣче (Ост); вѣда *жвѣна* (Бољ); посл'ѣ *се ми врѣ́намо* (Ков); код ѣнѣ рѣјекѣ *скрѣ́намо* (За); пѣсл'ѣ *скрѣ́намо* дѣсно (Ки); порет ѣѣнѣ кѹнѣ ѣне то *врѣ́на* (Бо); не смѣјѹ да *се обрѣ́на* (Вру); *не врѣ́на* Л'ѣшевићи (Леч); да *крѣ́на* у шкѣлоу (Ле); императив: *обрѣ́на* ѣнѣ прѣде (Вру); *обрѣ́на* ме кол'ко гѣј хѣј (Жи); радни глаголски придев: мѣло *обрѣ́на* (Бољ); *врѣнало се* нѣзѣт (Ра); пѣ га *окрѣ́нало*; *окрѣ́нало* те (Трн); *окрѣ́нало се* (Вру); *преврѣ́нало* је тѣ кѣ плѹк; то е *преврѣ́нало* зѣмл'у (Д. Дуб); јѣдним ѣраном тѹ би *покрѣ́нал'и* врѣшал'ицу (Из); *уплѣ́нал'и* то у вѣнац (Коч); *обрѣ́нал'е* би *се* (Бољ); трпни глаголски придев: свѣ *испреврѣ́нано* (Жи).

Знатно је мањи број примера у којима је задржан наслеђени однос основа:

инфинитив: *окрѣтат се* (По); радни глаголски придев: *тај што се окрѣтѣ* љвечѣ (Бољ); *изокрѣтѣла онѣ л'ѣбове* (По); *пѣ тѣ се такѣ крѣтѣло* (Др); *млѣдѣ се љѣди окрѣтѣл'и дрѣгѣм живѣту* (Пож); *окрѣтѣл'и је* (Бал).

Глаголи типа *мећѣт*, *превѣћѣт* и други и у говору Врачана прелазе у II врсту (Петровић 1973: 222). У Горњим Васојевићима такође је присутно двојство форми (СТИЈОВИЋ 2007: 197). Однос *мећѣти* : *мећем*, *глоћѣти* : *глоћем* функционише и у банатским говорима (ИВИЋ И ДР. 1997: 215).

Глагол (-)*срѣтат* / (-)*срѣћѣт* такође има двојаке форме у облицима који се граде од инфинитивне основе: *свѣ ће се срѣћѣт* (По); *нијесмо се нијат срѣћѣл'и* (Дол); *нијѣко се нијесу срѣћѣл'и*; *срѣћѣл'и* (Кон); *ми смо се највише срѣћѣл'и* (Леч); и: *морали су се срѣтат* неће (Бал); *срѣтѣла је домѣвина* (По).

Д. Барјактаревић наводи само: *мећѣт*, *срѣћѣт*, *крѣћѣт* (Д. Барјактаревић 1966: 98).

У облицима презента осим облика *срѣћѣм*, *срѣћѣш*, *срѣћѣ...* који су обичнији, бележене су и форме: *срѣћѣ* хи дѣнас (Д. Дуб); *посл'е срѣћѣ* домѣвина (Ер); *срѣћѣмо је* (Ков); настале као резултат укрштања са глаголима VI врсте. Исти однос функционише и у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 197).

II.1.3. Глаголи III врсте

Имајући у виду да је о односу I и III врсте било речи у одељку о глаголима I врсте, овде наводимо само глаголе који се према типу промене обично сврставају у III Белићеву врсту. Код ове групе разматрамо првенствено облике инфинитива, аориста и радног глаголског придева, где се код појединих глагола јавља двојство ликова, односно паралелно функционисање како облика по I тако и форми по III врсти.

II.1.3.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору већи је број глагола који своје облике граде само или претежно по III врсти.

Од глагола (-)крѣнут (се) бележени су само облици по III врсти:

инфинитив: мѡрѡте се окрѣнут (УГ); аорист: ѡдмѡ се тѡ крѣну (ЛУ); гѡре је окрѣну (Коз); јѡ се окрѣну, кат дирѣктор (Не); крѣнѹше да бежѹ (Пож); валѡ се крѣнѹше (Ле); презент: ја нѣћу да крѣнѣм (Го); у пѣт сѡти крѣнѣм (Не); да окрѣнѣм л'ѣп (Кн); да окрѣнем мало пѡжнѣ (Брћ); на крај с волѡвима окрѣнѣш (Тр); кат окрѣнѣш (УГ); трѣ пѹт га окрѣнѣш (Трн); кат се крѣнѣ гѡре ка шкѡл'и (Тр); крѣнѣ на пѣјац (Ер); док онѡ зрѣно крѣнѣ (Кн); свѣ крѣнѣ са нѡма (Тр); Цѣнгис се окрѣнѣ (Кл); мѡре да се окрѣнѣ на грѡбље (Шт); на хѡир да окрѣнѣ (Шт); ѡн те трѣ пѹт окрѣнѣ; окрѣнѣ се према вѣтру (Трн); ѡна сѡмо окрѣнѣ лѣђа (Вру); фѣрму јѡчѹ да покрѣнѣ (Баг); да се покрѣнѣ пѣтање (Пож); што крѣнѣте ѡђе (Ос); сѡмо скрѣнете дѣсно; пѡсл'ѣ јѡпѣ скрѣнете дѣсно (Дуј); ѣе ви треба да скрѣнѣте (Тр); л'ѣјевѡ да скрѣнѣте (Бо); пѡ се окрѣнѣте тѹ (УГ); императив: ѹвечѣ крѣни тѣ ѡвце (ЛУ); крѣни за Пѣћ (Кон); тамѡн крѣни да велѡ (Кн); крѣни кѡло да крѣнѣмо (Бољ); ѡн окрѣни пѹшку (Ки); окрѣни испод јѡрма (Кл); оно се окрѣни око ногѣ (Кн); оне се окрѣни нѡпѡко (Др); окрѣни хи стрѡном (Боб); радни глаголски придев: и ѡндѡ крѣнѹо (Бољ); крѣнѹо нѣђе (Ки); што је крѣнѹо (Пож); ѡн окрѣнѹо (Ле); тѹ је тѡ крѣнѹло (Пож); тѡ е код свѡкога крѣнѹло (Ер); у томѣ се тѡ окрѣнѹло (Трн); сѡт се, ми се чинѣ, окрѣнѹло (Це); пѡсл'ѣн је тѡ покрѣнѹло дрѹкшѣ (Ју); кат су крѣнѹл'и за Македѡнију (Нет); крѣнѹл'и да идѹ гѡре (Бл); крѣнул'и су (Бо); трпни глаголски придев: тѡ је покрѣнѹто (Ке); покрѣнѹто пѣтање (Ли).

Нема облика (-)крѣто(х), (-)крѣте, (-)крѣтосмо у аористу. И Д. Барјактаревѣћ наводи само форме са -ну- (Барјактаревѣћ 1966: 103).

II.1.3.2. Глаголи типа зѣнут, трѣпнут, тѡнут, бѡцнут, шѡшнут и сл. такође своје облике граде само по III врсти:

инфинитив: пѡ плѡнут кѡ бѡрут (Шт); аорист: а јѡ стрѣкну (Жи); а онѡ га дрѣмну (Ра); ћѹхнѹ ме (Трн); свѣтнѹ бѡш кѡ онѡ жарѡвнице (Дуј); огл'едѡлом свѣтнѹ мѣне (Тр); ѡн свѣтну (Шт); презент: ја пѣпнѣм (Кл); брѣнѣм (Бал); нѣћу ни да мрѡднѣм (Ков); па кљѹкнѣм онѡ (Д. Дуб); да ти шѡпнѣм нешто (Вру); кат чѹчнѣм (Жи); да трѣхнѣм врѣће от усивѡча (Из); овѡмо ко мрѡднѣш (Ју); зѡтнѣш дѡље (Д. Дуб); кл ѹкнѣш посл'ѣн ѡнде (Д. Дуб); не смѣјѣ нѣко нѣкут да мрѡднѣ (ЛУ); ѡн како је нѡтнѣ (Ос); да шѡшинѣ (Бо); овѡ хѡкнѣ да бежѣ (Кл); пѡ се одмѣтнѣ (Кл); да с[e] оглѣднѣ исѡн; ако се дѣрнѣ нѣђе (Вру); онѡ нѣгѡву крѡ л'ѣзнѣ, а онѡ л'ѣзнѣ нѣгѡву крѡ (Прћ); да мрѡднѣмо (Трн); скѡкнѣмо зѡчас дѡл'е (Из); трѣхнѣмо онѡ (Ер); императив: прѡтни чѹњак; тѣ прѡтни чѹњак (Трн); па прѡтни (Вру); она зѡтни ѹ рѹку (Ос); пѡ ћѹхни чѡвѣка (Трн); плѹни, плѹни; плѹни онѡмо (Бр); посѣн премѣтни нѡгу (Де); сѡмо плѡкни тѡ (Бал); ѡн тек бѡцни га испод ћѣбета (Вру); онѡ куд онѡ трѣхни (Ки); па се трѣхни (Вру); радни глаголски придев: прѡтноу нѡјприје (Ју); јѣс не мрѡдноу се

(Ер); *на̀тноуо* чара̀пу на̀ очи (Лу); а она̀ га *о̀р̀мнуо* (Ра); оно̀ме *п̀л̀у̀нуо* у л'ице (Кл); па̀ је *пото̀ну̀о* (Нет); ја̀ би *ша̀инула* (Трн); ја̀ *зѝнула* (Ле); *ђе* су овѡ *грохну̀л'е* овѡ кѹће (Туз).

П.1.3.3. Исто важи и за глаголе типа *помѣнут, поглѣднут, зѡвнут, ма̀хнут, (-)мѝнут* и сл.

инфинитив: да је мѡра̀ш *помѣнут* (Ју); и нѝје до̀ *помѣнут* (Д. Дуб); па̀ *ћу* ја̀ нѐђе *на̀мѝнут* (Гу); аорист: ја̀ му *ма̀хну* (Ле); он *ра̀змѝну* (Нет); презент: сва̀кѡ да̀н га по̀ једама̀ *зѡвнѣм* (Ка); да нѐко̀г *зѡвнѣм* (Ра); *погл'ѣднѣм* на тѹ терасу (Ков); кат *погл'ѣднѣм* овѡ тел'евизѡр (Ка); ја̀ *к̀лѝснѣм* брзинѡм (Вру); да и *зѡвнѣш* (Лу); да ме *зѡвнѣш* ѱјаче (Го); *зѡвнѣш* нѐко̀га (Бр); ко̀га го̀ј *зѡвнѣш* (Се); да *размѝнеш* Ба̀ре; нѐма̀ да и *размѝнеш* (Тр); овѹ прѣву̀ кѹћу *размѝнеш* (Ос); *размѝнеш* (Баг); ма̀ло *размѝнеш* онѡ сѡјено (Леч); што *размѝнеш* мѡст (Из); *погл'ѣднѣш* (Ос); кат *погл'ѣднѣш* она̀мо (Нет); *помѣнеш* два̀-трѝ пѹт (Леч); нѝси мѡго̀ м̀ло̀го да *зѡвнѣш*; *зѡвнѣш* педесѣт-шѐсѣт кѹћа̀ (Ју); он га *зѡвнѣ* (Кл); да те *зѡвнѣ* на мѡбу (Д. Дуб); *зѡвнѣ* дево̀јке (Трн); Пѡжега кат *се размѝнѣ* (Се); да *размѝнѣ* (Вру); *зѡвнѣмо* ко̀мшѝлук (Д. Дуб); дру̀га Тѝта *спомѣнѣмо* (Бољ); вѝла̀ма *ускра̀јнѣмо* сла̀му (Бр); јѐдну кѹћу *размѝнѣте* (Баг); овѹ кѹћу *размѝнѣте* (Уг); императив: понѣшто *помѣни* (Трн); *опомѣни* да извр̀ши онѡ што је рѐко̀ мѣни (Кл); јѐдан Нѐмац *погл'ѣдни* онѡга̀, *погл'ѣдни* онѡга̀ (Врс); *погл'ѣдни* ка̀ка сам (Ју); *звр̀кни* му ѡко (Вру); *зѡвни* порѡдицу (Трн); оно̀ *нѝсни* (Ки); радни глаголски придев: што сам га прѡје *напомѣну̀о* (Леч); нѐко *зѡвну̀о* мѡбу (Из); ка̀рабит му *пр̀снѹо* ѱ очи (Кн); тѹ учио и *ма̀хну̀о* (Уг); *размѝну̀о* сам ве овѡмо (Де); сна̀ша би је свѣ *зѡвну̀ла* (Коз); ова̀ко̀ му *ма̀хну̀ла* (Тр); *помѣну̀ло* се (Цв); ѡко̀ му *звр̀кну̀ло* за Зѝлку (Вру); *бѹкнѹло* свѣ да се идѐ (Ју); што смо на̀јприје *помѣнул'и* (Тр); овѡ *бѹкнѹл'и* (Ју); по̀сл'ѣ су ме *зѡвну̀л'и* (Кл); *скра̀јну̀ли* нѝкат нѝсмо (Вру); *размѝну̀л'и* смо се тѹ (Леч); трпни глаголски придев: *помѣну̀то* (По); *скра̀јну̀то* (Бр).

П.1.3.4. На̀јзад, глаголи *(-)вр̀нут, (-)сва̀нут, (-)са̀мнут, (-)м̀ркнут, (-)ѝѝнут* сво̀је облике тако̀ђе граде по III врсти:

инфинитив: ѝсто *превр̀нут* (Из); нѐму ће *се см̀ркнут* (По); ал' да л' ћеш *оса̀мнут* (Гу); аорист: *свр̀ну̀ше* тѹна̀ке (Вру); презент: ја̀ *ћу* да *се вр̀нѣм* (Вру); са̀мо да *се превр̀неш* (Гу); да га *превр̀нѣ* (Трн); да *повр̀нѣ* ду̀шу фа̀мил'ији (Бо); *вр̀нѣ се* (Кон); онѹ нѡј те *вр̀нѣ* (Ков); да *свр̀нѣмо* ѡде (Гу); по̀ново *превр̀нѣмо* (Ер); *свр̀нѣмо* у Бѝјел'ѣ Во̀де (Кл); са̀мо *ѝзврну* се на̀зад до̀л'е (Прћ); *осва̀ну* и цѐлу нѡћ (Гр); *одвр̀ну* Л'ѣшевићи та̀мо; кад *одвр̀ну* у ба̀ште; кад *не одвр̀ну* (Коз); императив: *превр̀ни* ка̀пу (Нет); па̀ јо̀ј *навр̀ни* во̀ду (Бр); он *се превр̀ни* (Лу); *одвр̀ни* рѝјеку (Це); *осва̀ни* у сла̀му; и у то̀ме *сва̀ни* (Гр); *не оса̀мни*; *са̀мни* ѡде ка Ту̀гину (Д. Дуб); докл'ѣ *се са̀мни* (Лу); она̀ сто̀лица *се превр̀ни* (Вру); *превр̀ни се*; *ом̀рки* (Гу); *превр̀ни* (Трн); *навр̀ни* цандѡри (Ју); *зам̀рки* (Де); тѹ *зам̀рки*

на ледѣну; *омрѣкни* у Позѣр (Д. Дуб); и *ошѣни* тѣ дѣјете; ѡпѣт га *ошѣни* (Вру); радни глаголски придев: дѣље *одврнѣо* вѣду (Шт); *преврнѣо се* трактор; нѣје *се преврнѣо* (Коз); *преврнѣо* пуштаѣиу (Вр); не *поврнѣло се* (Ле); тѣ би ти *осванѣл’и* (Лу); посѣн *се врнѣл’и* (Се); *омрѣкнула* би тѣ (Го); да л’ *се врнѣла* да л’ се нѣје; знѣш кѣко *се поврнѣла* (Гу); код нѣ да сте *сврнѣл’и* (Жи); тѣ су *сврнѣл’и* (Ле).

Једино глагол (-)мрѣкнут може имати облике радног глаголског придева и по I врсти: тѣ би *омрѣкѣи* (Д. Дуб); нѣје *замрѣкла* (По).

II.1.3.5. Поједини глаголи осим по III своје облике могу градити и по I врсти. Дублетне форме се притом могу јавити у инфинитиву, аористу, радном глаголском придеву и трпном глаголском придеву, с тим да постоје разлике у обиму варијантности код појединих група глагола, што ће се у анализи која следи и показати.

II.1.3.6. Глаголи на (-)гѣнут и (-)кѣнут све облике осим аориста граде по III врсти. У аористу су, међутим, сасвим обични и подједнако фреквентни и облици по I и по III врсти:

пѣгину, сѣн ми *пѣгину* (Ме); јѣдан *пѣгину* (Го); сѣн ми *пѣгину* (Д. Дуб); готѣво *пѣгину*; ал’и ѡн *пѣгину* сирѣма (Ос); свѣ *ѣзгинуше* от кѣлѣ (Кн); *изгинуше* Ниѣифѣрѣвиѣи (Прѣ); *погинуше* замѣло (Го);

она штѣ *пѣгибе* у Пазѣр (Ка); те *пѣгибе* ѡнѣнѣ на сѣмѣ чѣку (Прѣ); *пѣгибе* у сѣбраѣѣј (Ли); *изгѣбосмо* жѣви од вруѣинѣ (Го); *изгѣбоше* кѣњи пријетелѣскѣи (Д. Дуб); овомѣ *изгѣбоше* кѣњи (Дол);

скѣину од дѣсет хѣлѣдѣ (Кн); *прѣкину* (Ос); *скѣину се* невѣста с кѣња (Ли); пѣсѣ *скѣину се* (Вру); *скѣинѣсмо* је с кѣња (Ѣер); *скѣинуше* ти цѣпил’е (Цв);

јѣ овѣ *откѣдо*; *откѣдо* га (Бал); што нѣ *скиде* тѣ чѣзѣмѣ (Го); *скѣдоше* му кѣжу (Че); *скѣдоше* онѣ (Не).

У говору Горњих Васојѣвиѣа (Стијовиѣ 2007: 198) и врачанском говору (Петровиѣ 1973: 220) такође се јавља двојство аористних ликова.

Остали облици граде се по III врсти:

инфинитив: што нѣћемо јѣдан *погѣнут* ѡвде (Бо); тѣ ће *изгѣнут* (Прѣ); презент: да *гѣнѣм*; кѣкѣи да *гѣнѣм* (Ков); ако *погѣнѣ* (Врс); мѣж ми *погѣнѣ* (Гр); *гѣнѣ се* и онѣкѣ (Кн); да ми *гѣнѣ* вѣјска (Из); дѣста и онѣ *гѣнѣ* (Бо); оне *угѣнѣ* (Кл); свѣ *изгѣнѣ* у сѣдар (Гр); императив: двѣес пѣстѣ хим *угѣни* (Гу); радни глаголски придев: овѣ што е *погѣнуо* (Лу); сѣл’ ѡн *погѣнуо* (Бо); чѣвек *погѣнуо* (Кн); ѡн је *погѣнуо* у рѣт; *погѣнуо* у Црнѣ Гѣру (УГ); ѣтац им је *погѣнуо*; *погѣнуо* бѣо; жѣна што ми је *погѣнула*

(Кл); замало *погинула* (Уг); још и је *погинуло* (Гр); дијете *погинуло* горе (Ки); *погинуло* је њи десетину (Бо); шесторица *погинул'и*; *погинул'и* око девџкѣ (Врс); е ту су *изгинул'и* млого (Боб).

инфинитив: *скинут* му тѣпе (Врс); презент: *прекинѣм* два нѣза (Ле); да га *прекинѣм* у жѣђ (Не); да им *скинѣм* с врата (Из); ту *скинѣм* онѣ димѣје (Тр); *скинѣш* кајмак (Ка); кад *скинѣш* (Гр); кад *откинѣш* (Бал); *скинѣ* му онѣ павлаку (Ки); па посѣ *скинѣ* тѣ (Вру); злато да *скинѣ* (Кл); ни да *скинѣ* (Бал); гѣла да *се скинѣ* (Лу); да *се скинѣ* тѣрет (Бл); императив: посл'ен *скини* тѣ (Ер); *скини* самар (Кн); *откѣни*, Зѣро (Бал); *откѣни се* пѣс (Бо); радни глаголски придев: Ал'ександар *укѣнуо* и четвртину; да си *прекѣнуо* (Нет); тѣт *се прекѣнуо* пѣт (Нет); готѣво му нѣс *откѣнуо* (Вру); тел'ефѣне *укѣнуо* (Гу); *откѣнула* (Гр); бѣвшѣ Југослѣвија *укѣнула* (Нет); нѣје је *прекѣнуло* (Ков); пѣсл'ѣн се *прекѣнуло* (Це); трпни глаголски придев: мало *прекѣнѣто* (Бу); тѣ је *прекѣнѣто* (Прћ); свѣ *укѣнѣто* (Кн); тѣ је свѣ сѣд *укѣнѣто* (Гу).

II.1.3.7. Глагол *почѣт* презентске облике гради по III а инфинитивне по I врсти:

инфинитив: хѣће *почѣт* (Жи); аорист: *почѣ* причат (Го); *почѣ* причат (Кл); *пѣчѣ* да причѣш (Го); кат *пѣчѣ* кѣса (Др); ѣн *пѣчѣ* овѣ прићу (Пож); ѣн *пѣчѣ* да причѣ (Го); пѣ *почѣсмо* и за попѣве и за хѣце (Кн); шурѣѣје *почѣше* да се љѣтѣ (Бољ); ѣни *почѣше* (Кн); пѣсл'ѣнке *почѣше* (Це); посѣн *почѣше*; мѣне *почѣше* овѣ онѣ (Не); презент: пѣсл'ѣ ја *пѣчнѣм* (Трн); трѣбѣ да *пѣчнѣ* да пѣјѣ (Гр); *пѣчнѣ* да цирѣка лѣнац (Шт); доклѣ *не пѣчнѣ* да кѣкѣ (Вру); *пѣчнѣ* л'ѣс да пѣдѣ (Гу); прѣвѣ *пѣчнѣ* Цветнѣце (Лу); *пѣчнѣмо* да бежѣмо (Прћ); кѣсно *пѣчнѣмо* (За); *пѣчнѣ* да пѣлѣ (Кл); што *пѣчнѣ* у шкѣлу (Брћ); не смѣјѣ да *пѣчнѣ* (Прћ); ѣни *пѣчнѣ* да рѣдѣ (Из); ѣни *пѣчнѣ*; *пѣчнѣ* да дѣвѣ га (Уг); императив: *пѣчни* тѣ ѣѣзи (Др); радни глаголски придев: *пѣчѣ* да шѣрѣ ислѣм (Кл); *пѣчѣ* да рѣдим; ја сам *пѣчѣ* тѣ да прѣвѣм (Кл); *пѣчѣ* грѣт (Кн); Мѣрат је Рѣбрѣња нѣјприје *пѣчѣо* (Бал); кѣћу *пѣчѣо* (Не); *пѣчѣла* музѣка; кѣсно *пѣчѣла* (Врс); ја сам *пѣчѣла* (Уг); *пѣчѣло* тѣ да се узѣмѣ (Др); тѣ је *пѣчѣло* пшѣнѣца (За); сѣд је *пѣчѣло* (За); кад је *пѣчѣло* (Не); тѣ је кѣсно *пѣчѣло* тѣ вѣшѣри; *пѣчѣло* је тѣ бѣло (Пож); вѣш сѣт се *пѣчѣло* мало (Бо); отѣдѣ је пѣтл'ѣ *пѣчѣло* (Кл); тѣ је тѣк *пѣчѣло* каснѣјѣ (Леч); *пѣчѣл'и* нешто да брѣбају (Др); пѣсл'ѣн смо *пѣчѣл'и* (Туз); бѣл'и *пѣчѣл'и* (Це); онѣ *пѣчѣл'и* су (Бот); *пѣчѣл'и* вѣшѣри (Леч); трпни глаголски придев: четрѣс прѣвѣ нѣкѣко *пѣчѣто*; одѣвдѣ *пѣчѣто* (Прћ).

Иако је забележено неколико инфинитивних облика по III врсти: ѣће *пѣчнут* да рѣдѣ? (По); хоѣеш ми *зѣпѣчнут* овѣ (Ту), ѣви облици на испитиванѣм ареалу нѣсу ѣбѣчни. Аорист типа **пѣчнуше*, ѣдносно радни глаголски придев **пѣчнуо* нѣсу бѣлѣжѣни. Исто стаѣе је и у врачанском говѣру (Петровѣћ 1973: 218).

II.1.3.8. Навѣдено важи и за глагол (-)стѣт, кѣји има двоѣке облике инфинитива, при чѣму доминѣрају ѣни по I врсти:

тї мѡжеш *стѡт* тѹ мѡло (Жи); цїјењен ће *пѡстат* (Бал); ѡн ће *прѣстат* (Ко); кол'ко мѡреш *ѡстат*? (Ту); хоћеш *ѡстат* којї дѡн? (Ту); нѣће ми *ѡстат* пѡрѡ (По); *сѡстат* (Кл); они ће *се рѡстат* (Бал); *стѡће* тѡ свѣ тѹ; *остѡћеи* жїва (Кл); *престѡће* кїша (Ко);

кол'ико ти мѡже *стѡнут* (Ер); нѣће *стѡнут* (Ту); мѡже *устѡнут* мѡло (Бал); *престѡнѹће* брзо (По).

Облици аориста овог глагола по III врсти ((-)стѡну(х), (-)стѡнуше) нису обични – забележено је свега неколико облика: *стѡнусмо* тѹ мѡло (Бал); свѣ ми *стѡнѹ* (По). У овом глаголском облику, међутим, у равноправној су употреби два низа облика, са проширењем -ѡ-: (-)стѡѡ(х), (-)стѡѡде, (-)стѡѡдосмо... и краће форме: (-)стѡ(х), (-)стѡ, (-)стѡсмо:

те *остѡѡ* (Се); јѡ *остѡѡ* тѹ сѡм; јѡ *остѡѡ* да чѹвѡм ѡфце; штѡ му *ѡстаде*? (Го); *стѡѡде* ѹзѣ мѣне (Бл); *ѡстаде* и дѡн дѡнас тѹ; *ѡстаде* дваес двїје гѡдине (Ђер); и такѡ и *ѡстаде* (Из); *ѡстаде* сѡма; да јѣдна нѣ *остаде* (Пож); *ђе стѡѡдосмо*? (Вру); *ђе стѡѡдосмо*? (Дол); вѡлѡ *остѡѡдосмо* му дѹжни; *ђе стѡѡѡше* (Бал); *остѡѡѡше* му; пѡ *остѡѡѡше* пѣторо децѣ (Ле);

ѡста сѡма (Шт); пѡ *одѹста* (Гр); тол'їкѡ ми је *ѡста* нешто жѡо; кѡхва *ѡста* (Ђер); дѡбро јѡј и пѡмѣт *ѡста* (Лу); а тѡ ми сѣстра *ѡста*; ѡн *ѡста* тѡмо да зїјевѡ; тол'їкѡ ми тѹ Стѡју *ѡста* жѡо; тол'їкѡ ми је *ѡста* нешто жѡо (Го); сѣстра *ѡста*; мѡло *ѡста* (Ле); мї *остѡсмо* сиромѡси, јѡ и жѣна *остѡсмо* у кѹћу (Де); *остѡше* на јѣдно дїјете (Го); четвѡро децѣ *остѡше* (Бал); *остѡше* му свїње и кокѡшке (Ос); *остѡше* девѡјке (Пож); те му *остѡше* трѡје децѣ (Се); *остѡше* с њїм (Гр).

Ликови са проширењем обичнији су од краћих када се глагол употребљава без префикса.

Облици радног глаголског придева граде се по I врсти:

јѡ *остѡ* ѡде сѡм (Де); јѡ *остѡ*; дѡл'е је *остѡ* (Кл); да нѣ би *остѡ* (Ка); ѡн је *остѡ*; ѡн је бїѡ *остѡ* на занѡт (Из); сѡмо јѣдан је *остѡ* (Врс); *остѡ* тѡ мѣтак (Уг); *нестѡ* му је сїн (Ки); сѡт се са тѡм *растѡ* тѡмо (Коз); ѡна *остѡла* удовїца; тѡ крљѡ *остѡла* (Брђ); ѡна би *остѡла* на кѡнак (Из); *остѡла* му жѣна и дїјете (Ју); тѡмо су му *остѡла* тѡ жѣна и тѡ дѣца (Леч); штѡ би да сам *остѡла* (Ос); *остѡла* за Блѡжа (Го); којѡ су *остѡла*; ѡна би мртва тѹ *остѡла* (Лу); јѡ сам такѡ *пристѡла* (Бл); нїје *пристѡла* (Ков); ѡдмѡ је *устѡла* (Кл); и тѡ је *стѡло* (Го); *остѡло* је такѡ до кијѡмѣта (Врс); двїје кѹће *остѡло* (Ки); шеснѡес је *остѡло* (Врс); па не би *остѡло* клѡс (Др); по двѡје трѡје *остѡло* (Кн); *остѡло* ти пѡрѡ (Ју); дїјете *остѡло* у рѹке (Бр); пѡсл'ѣ *остѡло* (Кл); да је бар штѡѡћ изѡ нѣга *остѡло* (Лу); шѣсторо децѣ *остѡло* (Коз); и онѡ што е *остѡло* (Из); и како је *настѡло* овѡ ѣубре вештѡчкѡ (За);

нисам ни ја знао како је *постало* (Бу); како је *постало* то презиме (Нет); нешто *застало* (Леч); оно ми *нестало* (Го); *нестало* ми га е (Врс); ту су му *остал'и* неки синџвци (Врс); неки су *остал'и* ту по Сенјци; *остал'и* старји само (Баг); *остал'и* су они; све овј старји *остал'и* (Се); што су *остал'и* бил'и (Кл); па су *одустал'и* (Кл); кат су *нестал'и* волџви (За); од једнога крџви *настал'и* (Баг); то *постали* овј из Ораша (Вру); кад би се *састал'и* о слави (Кн); што смо се *растал'и* (Бл); да би *опстал'и* (Пож); они да су *пристал'и* (Врс); *остал'е* те три шћерке (Прћ); *остале* су ми кости у конопљу (Го).

Презент и императив граде се по III врсти:

презент: рџко да *станџм* маљо (Ка); не мџгу да *станџм* на сјџена (Д. Дуб); *останџм* ја џ гости; ако *останџм* бес те вџрџ (Кл); *престанџм* (Го); да се *растанџм* са џџм (Бл); кат *устанџи* у једанџс (Цв); дџпло вјшџ *станџ* (Нет); л'џпо *станџ* онџ повџсмо (Гр); неџе да *останџ*; *останџ* џ гости (Врс); ко *останџ* планјнка (Грн); *останџ* вџда (Кл); хо л' тј да ти *останџ* пџмџт (Бо); и то *останџ* (Брћ); *останџ* само онџ влакно; све онакџ *останџ* (Коз); *останџ* брес спџразџма (Из); само *останџ* јџдно (Баг); овџ да ти *останџ* за џвџк (Нет); *останџ* држџва бе[з] зџкона (Ра); мџда да *останџ* дџвојачкџ презиме (Лу); *останџ* рјџетко (Ки); неџе да *престанџ* (Вру); џбично чџвек *постанџ* (Кл); да *постанџ* члџн; чим *постанџ* у туђу кџћу (Бл); кат *постанџ* двџес кџћџ (Бот); да вам *пристанџ* (Врс); неџе то да *пристанџ* (Дол); каснјџе да *устанџ* (Баг); не мџре да *опстанџ* (Баг); кџњ *устанџ* (Нет); мј џемо да *останџмо* (Де); да *останџмо* без вџрџ (Бот); маљо докл'џн *станџ* (Де); *останџ* кат завршџ шкџлу (Др); *останџ* онџ трјџе (Ков); императив: *остџни* само онџ влакно (Вру); ко *остџни* јџдно (Ка); *остџни* (Ју); *остџни* жџва; овол'јкџ ширџко *остџни* (Де); *устанџи* шћџри (Кл); џн *пристанџи* (Ју); *станџите* (По); е сџд *устанџте* (Прћ).

II.1.3.9. Појџдини глаголи облике радног глаголског придева могу градити и по I и по III врсти. Такви су глаголи (-)дџнут, (-)мрџзнут, (-)трџ(х)нут, (-)кџснут и сл.

а понџко *дџнуо* (Лу); *здџнуо* сјџено (Бал); џн *кл'џкнуо* (Прћ); свџко *сџгнуо* главу (Се); па се е *сџгнула* (Д. Дуб); *прокиснула* (Бал); *дџнџла* (Вру); двџ сјџена *здџнула*; *оглџхнула* о[д] тога рџта (Гу); *гџнуло* га (Гр); све *замрџзуло* (Бал); дџста и је *потрџхнџло* (Ту); *фџкнуло* ми (Вру); ту Дубрџву *надџнџли* кроз Добрјџу (Вру); како су јџј *надџнул'и* џме? (По); Мџра јџј *надџнул'и*; *прџпнул'и* крџву (Бал); *заглџхнул'е* ми џши (Ту); *сатрџнуле* дџске (По);

предџо џме Сџва; *предџо* џме Симјон (Прћ); овџ је бџш *узрџо* (Бал); *прџтео* би га (Бо); *замрџзла* се вџда (По); да не би варџнјка *укџсла*; џна би *укџсла* (Уг); нџ је *фџкла* (Врс); она је *оглџхла*; како ми је *наџџла* (Гр); *посџгла се* (По); штџ се *надџло* сџло Пџљџво (Вру); *догрџхло* ми (Гр); *презрџло* (Кн); то стџкџ *огрџзло* (Лу); све *потрџло* (Бал); све *сатрџхло*; и по томџ *надџло* џме (Цв); *надџл'и* су хи као

Бошњаџи (Пож); ал' су му такѡ *надѣл'у* (Ков); пā су јој *предѣл'у* йме; Фāта јој бйл'и *предѣл'у* (Гу); *прйпѣл'у* је тāмо (Цр); за трй дāна *прѣгл'у* те тѡ покўпил'и; свй су тѡ *прѣгл'у* (Из).

У 3. л. јд. аориста забележене су и следећи облици глагола (-)мр̄знут: *обўчи тѡ, смр̄же се, смр̄же се, чўјѣш* (Ке); *смр̄же се, јадна* (Гуз). Наведене форме могу бити резултат угледања на глаголе типа *бѣжат, лѣжат* и сл.

П.1.3.10. У 3. л. јд. презента глагола (-)тр̄(х)нут осим форме (-)тр̄(х)нѣ забележен је и облик (-)тр̄(х)нй: кад је влāга, оно *тр̄хнй* (Уг); свѣ тѡ тāмо *тр̄хнй* (Ле); док ѡно не *истр̄хнй* (Ке); ако *истр̄хнй* (Пе). Облици **тр̄улит, *тр̄ули...* на испитиваном терену нису бележени.

У свим осталим глаголским облицима срећу само појединачне форме:

инфинитив: *сāгнут се* (По); аорист: кад ѡна ти *фйкнў* прет Жѣљка; *грунўше* да бежѣ, *нагрўнуше* (Че); презент: *јā ћу да кл'ѣкнѣм* мāло (Кн); ал' кад *сāгнѣм се* (Из); не мѡгу да *се сāгнѣм* (Ос); *јā се сāгнѣм* (Трн); кат *зрѣнѣ*; ка[д] ти *зрѣнѣш* (Леч); *дѣнѣш* четйри навйљка (Из); свѣ да *подѣнѣш* сйјено (Ка); пѡсл'ѣ *затѣгнѣш* жйцѡм (Др); ѡн *сāгнѣ* главу; да *се* овакѡ *посāгнѣ* (Гу); дѡста *трўнѣ* (Ос); ѡн *потѣгнѣ* (Из); она *згўснѣ* л' йјепо (Уг); док *се згўснѣ* (Леч); *кйснѣ се* помāло (Бу); мѡрā да *кл'ѣкнѣ* да извāдй (Кн); ў јесѣн кад *зрѣнѣ* (Баг); да му *наћѣнѣмо* тѡ йме (Ка); такѡ тѡ да *недѣнѣмо* йме (Вру); *подѣнѣмо* у стѡгове (Бр); императив: *подѣни* (Ер); свāшта ти *надѣни* (Жи); пā онѣ крстйне *здѣни* (Лу); пā *се сāгни* (Леч); пā *се посāгни* (Вру); жйто *зрѣни* (Кон); *потѣгни* (Кл); сāt *се утѣгни* (Др); у сѡбу га *упрѣгни* (Из); ѡн *сѣгни* кот дрўгѡга (Ков); *надѣните* му дрўгѡ йме (Боб).

П.1.3.11. Глаголи типа *пр̄снут, п(р)ѡпнут, притйснут, зāпнут* и сл. имају двојакe ликове аориста, ређе радног глаголског придева, док остале облике граде само по III врсти:

аорист: скрѡс се гѡре *пѡпну* (По); тѡ *пр̄сну* онā чѡпор (Го); ѡн *се прѡпнў* на кўћу (Вру); *пр̄снў* ми овā чāша; *пр̄снуше* дужйнѡм (По); Рўси ѡгут *потйснуше* (Прћ); *зāпнуше* (По); *притйснуше* га (Бал);

енѣ ље *се пѡпѣ* (Ме); кад *се пѡпе* тў (По); *зāпѣ* (Из); како дѣца *пр̄скоше* (Се); *пѡпѣше се* чāк гѡре; *пѡпѣше* га (По); *притйскоше* га (Бал); *зāпѣше* да трајжѣ пāре (Бал).

радни глаголски придев: ѡндā *се пѡпѣо* на кошѣвину (Кн); *пр̄сла* стѡка по шўми (Ле); *пр̄сла* тā стѡка (Гу); ѡна *се пѡпѣла* (Кл); дѣца *пр̄сла* тāмо-овāмо (Дуј); тѡ *пр̄сло* кўт кѡ (Ју); ал'и зā вйјек је *зāпѣло* (Д. Дуб); на тāван *се пѡпѣл'у* (Лу); мй *се пѡпѣл'е* гѡре (Тр); *пѡпѣл'у* девѡјку (Ков).

нѣчйм *притйснуо* (Тр); дѡста је бйло *утйснўло* се тѣ мр̄жњѣ (Вру); *пр̄снўли* да трајжў четвртйну (Прћ); мй смо је *прѡпнул'у* (Вру).

Двојаки облици: *стѝско* и *стѝсну*, *прѝско* и *прѝсну* јављају се и у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 89).

Д. Барјактаревих само сумарно наводи глаголе типа *прѝско(х)*, *смрѝзо(х)*, *стѝско(х)*, *поклѝко(х)*, *истрѝго(х)*, *престрѝго(х)се*, *препѝко(х)*, *умѝко(х)* и сл., с напоменом да могу имати и облике са *-ну-*, без навођења контекста и детаљније анализе примера (Барјактаревих 1966: 103).

II.1.3.12. Најзад, глагол *извѝнут (се)* у испитиваном ареалу мења се по III врсти (нема облика **извинит*, **извиним...*): мѝрѝм да *се извѝнѝм* (Цв); да *извѝнѝш* кѝ мѝје дѝјете (Нет); да *извѝнѝш* (Леч); да *извѝнѝш* кѝ свѝде дѝте (Бољ); да *извѝнѝш*, да *извѝнѝш* (Врс); да *извѝнѝте* (Бољ); да *извѝнѝте* (Из); *извѝнула се* (По).

II.1.4. Глаголи IV врсте

II.1.4.1. Из грађе су издвојени следећи примери облика глагола: *(-)крѝт*, *(-)чѝт*, *(-)лѝт*, *(-)шѝт*, *(-)мѝт* *(-)чѝт*, потом и *ѝбут* и *ѝзут*, који припадају првом разделу IV врсте:

инфинитив: мѝш је *пѝкрѝт* (Ту); свѝшта њеш *чѝт* од њѝ (По); она ње *се ѝзмит* (По); аорист: *открѝше* плѝћу (Уг); *шѝ* кошѝље (Цр); *сакрѝсмо се* (Ту); *сакрѝше* пѝре (По); презент: *крѝјѝш се* (Вру); што га *покрѝјѝш* (Дол); *крѝјѝш* прѝстѝн (Ков); невѝсту *покрѝјѝш* (Ле); да ме *чѝјѝш* гѝре (Рач); *зал'ѝјѝш* је одозгѝр (Ков); ѝзмѝш те *разл'ѝјѝш* онѝ кѝрл'ице (Пру); да *саиѝјѝш* (Де); пѝ га *саиѝјѝш* (Ле); пѝ се тѝк *ѝбујѝш* (Гр); ѝн се *сакрѝјѝ*; једна грѝпа *крѝјѝ* (Пл); *покрѝјѝ* нѝкте (Дуј); рѝзбој ти *се чѝјѝ* (Рач); *чѝјѝ се* (Шар); да нѝко *не чѝјѝ* (Боб); да *сл'ѝје* стрѝву (Бо); *прел'ѝјѝ се* шѝрбѝтом (Де); како му *се изл'ѝјѝ* тѝ стрѝва (Пл); *шѝјѝ се* (Жи); мѝрѝ да *саиѝјѝ* ѝна (За); *прѝкријѝмо* (За); да *укрѝјѝмо* мало стѝкѝ (Бр); *изѝјѝмо се* бѝсе (Гр); двојѝца *крѝјѝ* (Боб); да *не чѝјѝ* у Добрѝњу (Вру); и да хѝм пѝспѝмо да *се омѝјѝ* (Дет); да *се обѝјѝ* (Дет); да је *не изѝјѝ* (Лу); па им пѝспи да *омѝјѝ* рѝке; пѝспи хѝм да *се омѝјѝ* (Дет); императив: *папѝрѝјѝм ѝпѝт покрѝ* (Гл); озгѝр *покрѝ* (Дол); одозгѝр је *покрѝ* (Ков); *сакрѝ* прѝстѝн; *покрѝ* је (Пл); *покрѝ* га онѝм мѝтлѝм (Кон); па *шѝ* (До); *саиѝ* бѝјѝл'ѝ сѝкѝе (Дол); нѝси те га *шѝ* (Кл); *л'ѝ* хѝм стрѝву (Боб); *обѝ* чѝзме (Дол); пѝ сѝл' *обѝјѝ*; пѝсл'ѝ дѝца *обѝ* (Ле); *ћѝјѝте*, нѝрѝде (Бот); радни глаголки придев: *чѝо* сам (Вр); како сам *ћѝо* (Бо); нѝјѝсам ни *чѝо* (Бр); *шѝо* би тѝ ч'акшѝре (Д. Дуб); цѝпел'ѝ сам *обѝо* (Бољ); стѝка *покрѝла* (Бо); па *сакрѝла* у пѝдрѝм (Вру); *јѝ* би тѝ *сакрѝла*; *покрѝла* пешкѝром (Ле); *чѝла* тѝ прѝчу (Ту); нѝјѝсам *чѝла* (Пр); *л'ѝла* стрѝву (Дол); тѝ *сл'ѝла*

јој страву (Пл); све то *ишла*, она је то *ишла* л'ијепо (Дол); било само се е *чуло* (Бр); оно камење *покрил'и* (Би); би *се покрил'и* (Вр); нисмо *се* ни *чул'и* (Пл); нисмо *се* *изул'и* (Врс); трпни глаголски придев: то је све *чувано* (Вр); причам ти *чувано* (По); све је *сакривено* (Ту); да једē то *кривено* (Дол); свује је *кривено*; била *покривена* (Ле); дође оно *покривена*; сутрадан *покривена* је (Пл); пот сламу *покривена* (Дуј); изнутра *отийвена* (Гл); дијете је *обувано* (Ту).

II.1.4.2. Глаголи на *-вѝт* имају следеће облике:

инфинитив: мѝш га *прѝвит* (Ту); аорист: ђн ми то *прѝви* (Го); те ми *прѝвише* (Го); *савѝше* ме (Ле); презент: гране растѝве *савѝјѝш* (Ту); све то да *навѝјѝш*; пѝ док то *навѝјѝш* (Рач); *виѝш* га лапѝтѝм (Са); онѝ рѝке *савѝјѝш* (Ле); нѝмѝ кѝ да *навѝјѝ*; да ти *навѝјѝ* нѝко то (Вру); посѝн га жѝна *овѝје* (Гл); да *повѝјѝ* дијете (Пру); трѝбѝ да *се повѝјѝ*; да *се разѝјѝ* (Го); *обавѝјѝ се* пѝпак (Боб); да *се савѝје* тѝвар (Д. Дуб); да *виѝјѝ* жѝто (До); императив: *савѝ* у пѝпео (Бо); *повѝ* га у јѝдну кол'ијевку; *завѝ* га дѝбро (Го); посѝн *привѝ*; па *увѝ*, *увѝ* (Де); *увѝ* га (Д. Дуб); оно сѝме *овѝ*; *прѝви* на онѝ рохѝлку; па *навѝ*; *савѝ* га (До); *повѝ* га; посѝн *ви* (Кон); *завѝ* у ѝѝдра (Гр); радни глаголски придев: *разѝо* му *се* пѝпак (Боб); *савѝла* (Ле); до земѝѝ *савѝло* (Брђ); дѝл'е су *разѝл'и* (Ту); шѝјѝве му *се* бѝхѝ *савѝл'е* (Пру); трпни глаголски придев: ѝдма му је пѝпак *разѝјѝен* (Доб); жѝто је *овѝјѝено* (По); глава му је тѝмо *привѝјѝена* (Ту); у пѝл'ѝне *повѝјѝено* (Го).

У првом разделу нису бележена укрштања са глаголима других основа. Сви наведени глаголи имају промену по IV врсти, с тим да се код *(-)бѝт* и *(-)пѝт* уочава варијантност у облицима трпног глаголског придева, где се јављају завршеци: *-вен*, *-вена*, *-вено* (глаголи *(-)крѝт*, *(-)чуѝт*, *(-)лиѝт* и сл.) и *-јен*, *-јена*, *-јено* (глаголи типа *(-)вѝт*). Постоје, међутим, и глаголи чији се облици трпног придева колебају између ова два типа, а такви су: *(-)бѝт* и *(-)пѝт*. Овде је приметна тенденција ка преобликовању наслеђених форми приближавањем глаголима са завршетком *-вен*, *-вена*, *-вено*, па се тако јављају дублетне форме:

сѝк је *попѝјѝен* (По); *прѝбијѝена* рѝпа (Ту); мѝло су *убѝјѝене* (Бал); вратио је било *прѝбиѝено* (Би); ѝде *прѝбијѝено* (Вр); то је мѝго *побијѝено* (Гл); мѝго било *разбијѝено* (Го); кѝплѝ *побијѝено* (Де); то би све било *убѝјѝено* (Ле); свѝ су *убѝјѝени* (Ле); прѝзѝри *разбијѝени* (Бал).

овѝ пѝт *прѝбивѝен* (Бољ); *разбијѝено* тѝмо (Вр); све је *разбијѝено* (По); ни ѝцом кѝрѝто ни мѝјкѝм *бијѝено* (До); тѝ *прѝбивѝено* (Лу).

Иста појава забележена је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 178), док Бјелопавлићима двојачке облике има само глаго *зѝбит* (Ћупић 1977: 97). У говорима Горњих

Васојевића стање је, међутим, обрнуто: присутна је експанзија форманта *-јен*, уз јотовање претходног сугласника (*зављен, пòвљен*), односно завршетка *-ијен* (*избијен*). Бележени су, такође, и случајеви замене *-ивен* са *-ит* типа: *зълїто* цвијеће; *рълїта* вареника (Стијовић 2007: 188). У говору Ибарског Колашина чува се наслеђена дистинкција међу формантима (Божовић 2002: 94).

Остали забележени облици ових глагола у тутинско-новопазарско-сјеничком говору су:

инфинитив: кат ће *їзбит* (Гр); да се не смїје *їбит* (Бо); једну чашу *пòпит* (Бо); аорист: прашкòве *пї, пї* (Ос); на кòња *пї* ракију (Вру); она што *їби* ону жèну (Го); *убїсмо* му трїнèс другòвā; *убїше* му овā војска (Гло); готòво га *убїше* (Бољ); пā се посл'è *убїше, убїше* (Пр); презент: да *бијем* народ (Го); ако ти кòга *убијем* (Бо); ни кāфу да *попїјем* (Бр); *јā* *пїјем* тò; свè што *пїјем* (Го); *попїјем* по јèдну днèвно (Жи); *јā* *пїјем* гòдинāма; òткaд *јā* *пїјем* (Гр); за срце *пїјем*, за прїтїсак *пїјем* (Гр); у онè тèрмосе да *пїјем* (Баг); *бијеш* и *бијеш* (Вр); *бијеш* цїо дāн трлицòм (Рач); да не *добїјеш* до двèста прїтїсак (Гр); *убїјеш* онò дòбро, *убїјеш* и *убїјеш* (Ков); *збијеш* крајеве; што мòш бòлè да *збијеш* (Ле); *добїјеш* девèтку (До); мèне да *бијеш* (Бо); да *попїјеш* (Гр); да *попїјеш* прāшак; *пїјеш* прāшке од аритмијè (Го); *бије* рукòм; да је *бије*; нèкòга да *убїјè* (Бо); *убїје* са онијем мїксером (Кон); дїм из тèбе *бијè* (Гр); да је бòк *убїјè* (Вру); да се òдбијè (Др); бубањ *бијè* (Кн); òн се тāмо *забијè* (Жу); *òдбијè* се од сèбе (Дол); хоће да хи *бијè* посл'èн (Пл); мòрā и да *се* *убїјè*; кāишом га *бијè* по руци (Ос); *забијè* глāву (Вру); *добїјè* нāграду (Гло); аритмија *бије* (Го); *добїјè* л'їшāј óде (Ле); на нèга *се* *набијè* онò гвожђèнò (Жи); нїје имāо *їè* да *пїје* (Бо); да *попїјè*; *напїјè* се (Кн); мāло *пїјè* (Вр); ка[д] *добїјèмо* пòзївнице (Са); и мї да *попїјèмо* кāфу (Лу); да *попїјèмо* кāхву (Го); сòк да *пòпијèте* (Шар); нїсу шћèл'и да *се* *бију* (Бо); да *їбију* дèцу (Бо); и оће да òдбију (Кн); да *добїју* турскò прèзиме (Гу); отè да *се* *убїју* (Пл); да ми òни *пробију* овā брда (Ков); жèне *попїју* шèрбет (Пл); нèшто да *пòпију* (Рам); императив: *разбї* л'уде; *разбї* вўну (Д. Дуб); *забї* кòље ў земљу; *набї* гòре једну грèду (Гл); *убї* га (Вру); *убї* јој òца на мèсто; онї *убї*, нèкòга *убї* (Бо); *попї* једамā (Бр); *попї* изјутра (Го); *попїте* сòк (Вр); радни глаголски придев: да нè би тè дāмарове *разбїо* (Гу); за чās га је *убїо* (Бл); нèкò брашно *добїо* (Жи); òн би ме *добїо* тў (Ли); *прèбїо* прс; кад је *добїо* (Кн); Свèтї Ђòрђе *убїо* аждāху (Бу); док је млòго нāрòда *побїо*; òн је *бїо*; *убїо* јој мāјку; кāхву *пїо*; сāмо гòрку кāфу је *пїо*; *пїо* је; тў е *пїо*; *јā* сам двїје јутрòс *пїо* (Са); слāна те *убїла*; *избїла* вòда (Бо); петїцу су *добїла* (Вру); мèне *убїла* снāха (Бр); сїна *добїла* (Жи); вòда *избїла* (Гу); *добїла* нāграду (Гло); свè ў кāп *пїла* (Вру); *добїло* їме (Гу); *добїло* сèло; *добїло* по тòмè їме (Бо); штā су се *убїл'и*; нит кòга *убїл'и*; (Бо); òни су га *убїл'и* (Врс); *убїл'и* су двā човèка; *убїл'и* јахудїје (Гл); *убїл'и* му брāта (Гло);

ѡни ѡбичаје *ѡдбѡл'у* (Кн); ѡни су *ѡдѡл'у* (Гу); *набѡл'у* на главу (Кон); глаголски прилог садашњи: *бѡјѡћи* га (По); *ѡсташе нѡјѡћи* (Го); *црѡко нѡјѡћи* вѡду (Ту).

II.1.4.3. За разлику од стања у првом разделу IV врсте, код глагола друге групе варијантност у облицима је нешто израженија. Неуједначеност се пре свега тиче односа форманата *-ѡва-*, *-ива-*, *-ава-*, *-ева-*, односно различитог степена флукутирања у парадигмама појединих глаголских облика.

Глаголи који имају облике који одговарају односу *купѡват* : *купѡјѡм* остају унутар ове групе, што значи да нису бележени случајеви преобликовања наслеђеног односа форманата унутар облика, као ни појава њиховог приласка глаголима неких других основа.

Овом подтипу припадају глаголи типа *кѡват*, *псѡват*, потом *вѡроват*, *свѡдѡват*, *пѡковат* и други, код којих се чува наслеђени однос основа:

инфинитив: немѡ *псѡват*; тѡ нѡј *пѡштоват* нѡкѡга (Жу); кат се пѡчѡло *рѡтоват* (Ле); *прѡктиковат* тѡ (Жу); бѡљѡ *жрѡтоват* сѡна (Цр); презент: *ја псѡјѡм* мѡју ћѡрку (Шар); *спѡкујѡм* ствѡри (Вру); *жѡљкујѡм* и сѡма (Жи); *ја вѡрујѡм* (Вру); *не вѡрујѡм* (Гло); тѡ *не вѡрујѡм* (Лу); ни да *псѡѡш* (Бр); *не пѡштујѡш* твѡју вѡру (Жу); ол' да *вѡрујѡш* (Бо); ако *вѡрујѡш* (Баг); *псѡјѡ* мѡјку (Врс); нѡће да *пѡштуѡ* дѡнас (Бр); да ме *прѡстенуѡ* дѡвѡр (Бот); *прѡстенујѡ* (За); *сл'ѡдујѡ* по колѡч (Ост); тѡ *прѡктикујѡ* (За); ѡсѡбе којѡма *се вѡрујѡ* (Са); тѡ *не вѡрујѡ* (Дол); него *се не вѡрујѡ*; онѡмѡ којѡ *не вѡрујѡ* (Кл); нѡјвише *ѡнтересујѡ* (Бл); нѡшто ве *ѡнтересуѡ* (Бо); ко те *ѡнтересујѡ* (Жу); ако те *ѡнтересујѡ* (Рач); штѡ ве тѡ *ѡнтересуѡ*; штѡ вас *ѡнтересујѡ* (Кн); *не вѡрујѡ* у нѡшта (Бр); *свѡдѡбујѡ се* (Жу); онѡ тѡ *не вѡрујѡ* (Дол); нит *вѡрујѡ* више мусл'имѡни (Кл); о Божѡћу *се рѡдујѡмо* (Лу); нит *вѡрујѡте* ви Срѡби (Кл); што *пѡштујѡ* тѡ (Бр); *пѡштујѡ* родѡтеља (Кл); *пѡштујѡ* мрѡтвѡ (Бу); *прѡстенујѡ* млѡдѡ (Бот); пѡсебно *свѡдѡбујѡ* (Бо); императив: *закѡј* тѡмо (Вр); валѡ *вѡрѡј* (Жи); *вѡрѡј се* тѡ (Пру); *вѡрѡј* тѡ у сѡбе (Кн); *вѡрујѡте* (Баг); радни глаголски придев: ѡн је *швѡрѡѡвѡ* са стѡкѡм (Гу); *вѡровѡ* ил' *не вѡровѡ* (Бу); свѡ би ме мѡјка *псѡвѡла* (До); *пѡковѡла*; у јѡдну крѡпу *пѡковѡла* (Вру); ѡна се *ѡбрѡдѡвѡла* (Тр); тѡ се *пѡштовѡло* (Кл); *сл'ѡдѡвѡло* те јѡдно ѡсуство (Гл); кѡл'ко *се вѡровѡло* (Кн); *псѡвѡл'у* (Коч); *пѡштовѡл'у* се (Бр); тѡ ме *прѡстѡновѡл'у* (Ков); да нѡ би *рѡтовѡли* (Уг); нѡ би мѡне *вѡровѡл'у* (Бо); трпни глаголски придев: свѡ *пѡштовѡно* (Бр); волѡви *пѡтковѡни* (Гл).

Стабилност је и обележје глагола типа: *купѡват*, *пѡтоват*, *ѡснѡват*, *болѡват*, *гладѡват*, потом *пѡсѡтковат*, *ѡбрѡзоват*, *рѡзлѡиковат* и др.:

инфинитив: *пѡтоват* тѡмо цѡо дѡн (Д. Дуб); аорист: док *се ѡтрѡва* (Ост); мѡло *бѡловѡ* (Ост); *ѡбрѡзовѡсмо* *ја* и бурѡзер; кад онѡ жѡрке *ѡбрѡзовѡше* (Вру); презент: *купѡјѡм* мл'ѡјѡко; *не купѡјѡм*

зймнйцу (Брђ); *купѸјем* за пारे (Дол); одавно *болѸјем* (Ост); да ти *гарантујем* (Кл); пā док *оснѸјеш* тō (Рач); *оснѸјеш* га на рāзбој (Лу); нē мош да *рāзл'икујеш* (Др); *не гарантујеш* (Кл); сāде *купѸјē* се свē (За); ишō да ми *купѸјē* прāшке (Го); фāмил'ијa *се организуе* (Бр); учитель *станѸје* у Тутйн (Са); *купѸјемо* шљйву; онō што мй *купѸемо* (Врс); *купѸемо* др̄ва (Др); мй *купѸјемо* др̄ва (За); *оснѸјемо* йстō на оснѸтак (Дет); āјде да *снѸјемо* (Лу); *организујемо* ўвечē игрāнку (Ост); шēs месēцй *станѸјемо* зāедно (Гу); да *се ѓтрујемо* свй (На); *купѸјѸ* и стāнōве (Гу); *купѸјѸ* јōгѸрт (Жи); *купѸјѸ*; оде да *купѸјѸ* (До); кат *путѸјѸ* (Жи); сēдам сāтй да *путѸјѸ* (Ле); императив: *путѸј* дал'ēко (Вр); *оснѸј* (Вру); па *оснѸј* (До); тāмо *обрāзѸј* тр̄ке (Де); радни глаголски придев: ѓн би *купѸвō* код мēне (Жи); јā сам *пѸтовō* (Д. Дуб); дāвно *се ѓсновао* (Ле); који је вāшар *организовāо* (Бо); *становō* оде (Жи); кот кōга је *стāновō* (Че); ѓн је *боловō* и *боловō* (Ост); шта си тō *куповāла* (Шар); *куповāла* су *се* јāгњāд (Гло); тāпѸт *се куповāло* (Вру); *куповāло* *се* (Дол); мāнē *се куповāло* (За); *живовāло* *се* (Бр); *путовāло* *се* (Дет); дōста *се глāдовāло* (Д. Дуб); *куповāл'и* су (Ост); пōсл'ē свē *искуповāл'и* (Са); кад смо *пѸтовал'и* (Д. Дуб); *организовāл'и* тā вāшар (Бо); док би *посēтковал'и* (Вр); мй смо *стāновāл'и* онāмо (Тр); трпни глаголски придев: *ѓсновāта* седамдесēt и дрѸгē гōдинē (Гу); како е онō *ѓсновāно* (Д. Дуб).

Појавa потискивања форманта *-ова-* глаголским формантом *-ува-*, често бележена у говору Врачана и Зете, у говорима који су предмет наше анализе није примећена. Тако су овде непознати облици типа: *купувāт*, *трговāт* (Петровић 1973: 217; Ћупић 1977а: 281).

У облицима глаголског прилога садашњег бележени су двојаки облици – краће форме типа: свē пारे пōтроши *купѸјѸћи* (Вр); оде *псѸјѸћи* (Ту); ѓста *пāкујѸћи* (По), грађене додавањем наставка *-ћи* на 3. л. мн. презентa; и дуже, са формантом *-ова-*, грађене од основе инфинитивa: ѓста *куповāјѸћи* (По); *боловāјѸћи* (Бал).

II.1.4.4. Глагол *дāроват* / *дарѸват* мења се по IV врсти:

инфинитив: невēсту *дāроват* (По); презент: да га јā понēшто *дāруем* (Би); пāрā му нēшто *дарѸеш* (Бољ); да *дарѸе* (Би); *дāрујē* шēрбет, *дāрујē* кāхву, *дāрујē* оногā; *дарѸјē* кошѸл'ицу (За); пōсēнке *дāрујē* пāрāма; како кō е *дāрујē* (Бо); *дāрујемо* невēсту; *дарѸјѸ* је (Пл); ѓни је *дāрујѸ* (Бот); код нē да је *дāрујѸ* (Жи); *дарѸјѸ* млāдѸ (Дол); императив: докл'ēн је *дāрѸј* (Дол).

II.1.4.5. Глагол *дарйват* мења се по VI врсти.

На испитиваном ареалу бележена је и итеративна форма глагола *дароват* / *дарѡват* – *даровават*, *даровавају*, са променом по VI врсти: *даровавају* ти људи (Д. Дуб); *даровавају* невесту (Дол); свакат су *даровавал*’и невесте (По).

II.1.4.6. Тенденција ка образовању итеративних твореница својствена је и глаголима типа: *сликат* : *сликават*, *имат* : *имават*, *постѡјат* : *постојават* и др., а настаје у резултату намере за прецизнијим морфолошким истицањем семантичке компоненте видске несвршености. Поред тога, уметањем форманта *-ава-* наглашава се и значење учесталости, односно вишекратности глаголом именоване радње.

На исти начин функционише и глагол *шкѡловат* употребљен са префиксом *до-*, када може имати облике: *дошкѡловат*, *дошкѡлују* и: *дошколовават*, *дошколовавају*: да се *дошкѡлују* (Че); *дошколовавају* се по Митровици (Ту). Када је непрефиксиран, глагол *шкѡловат* мења се по IV врсти: *пѡсл’ѣ дѣцу тѡмо шкѡловасмо* (Шар); ни да се *шкѡлујем* (Де); оће да се *шкѡлујеш* (Шар); *шкѡловѡ* и (Го); дѣцу *пѡсл’ѣ шкѡловѡла* (Бр); *слѡбо шкѡловѡли* (Вру); *шкѡловѡл’и су се свѣ* (Баг).

Глагол *дорѡчковат* осим форми са односом форманата *-ова-* : *-ује-*: *сѡ[д] дорѡчковасмо* (Пру); да се *дорѡчкујѣ* (Дол); *рѡно дорѡчковѡл’и* (Ост); може имати и облике који прилазе глаголима типа *казиват* : *казујѣм*: је л’ *дорѡчкѡвѡла?* (Бал); *сѡд смо дорѡчкѡвѡл’и* (Пож).

II.1.4.7. Глаголи типа *кљуѡват* : *кљујѣм* мењају се по IV врсти, са стабилним односом форманата: *свѣ* по ономѣ *пљујѣ*; све *испљуѡвѡла мѡха* (Шар); *кокѡшке покљуѡвѡле* (Бал); *кљуѡвѡл’е* *кокѡшке* (По); *свѣ птѣце искљуѡвѡл’е* (Че).

Примери глагола *кљуѡват* нису бројни. На испитиваном ареалу знатно је фреквентнији глагол *кљуѡцат* : *кљуѡцѡм*, са променом по VI врсти.

II.1.4.8. Сви глаголи типа *(-)дават* : *(-)дѡјѣм*, *(-)познават* : *(-)познајѣм*, *признават* : *признајѣм* мењају се по IV врсти:

инфинитив: *детѣту дават* (Бр); аорист: *испрѡдѡвѡсмо* (Рач); презент: *јѡ тѡ дѡем*; *нѣм штѡ да прѡдѡем* (Бал); *јѡ дѡем* (Гл); *јѡ да се удајѣм* (Го); *гѡзди прѡдѡем* (Са); *прѡдѡјем* ономѣ *дѡље* (Кл); *ѣво познајѣм* *Зѡрицу* (Пл); *јѡ вас не познајѣм* (За); *јѡ не познаем* *сѣбе* (Кн); *познајѣм* *јѡ Мѡрка*; *Мѡрка познаем* (Гло); *познаем* *јѡ* и *Сѡнију* (На); *пѡ да јѡј ти прѡдѡјеш* *нѣшто*; да *прѡдѡјеш* (Бу); *кѡл’ко дѡјѣи* (За); *познаеш* *тѣ мѣне* (Пл); *познаеш се* с *мѡмком* (За); *познајѣи онѡ* *Зѡрицу* (Бу); да се *не дѡе* *ис кѡћѣ*

(Би); *ка сат што се овѡ дāјѣ* (Пру); да ми *дāјѣ* свāдбу; *кѡ штā ймā дāјѣ* (Го); *удāјѣ* те мāјка, *удāјѣ* те (Жу); свѣ *дāјѣ* у бāнку; *продāјѣ* дуāн (До); свāко *познāе* (Де); *познāјѣ* овāмо овѣјā (Дол); педесѣт мāрāкā *продāјѣ* (Бо); *продāјѣ се* (Бољ); *комѣпре да продāѣ*; *крўшке да продāѣ* (Ков); сат *продāјѣ* (До); *познāјѣ* ѡн мѣне (Бал); *дāјѣ* жѣто; да јој *издāје* (Бр); *продāјѣ* тāмо зāдруги (Гл); *познāѣ се* (Го); тā ти *познāјѣ* (Бу); вѣтар мѣ *дāемо* (Ков); мл'ѣко *продāјемо* (Кн); мѣне да *дāете* (Бр); *дāјете* са свѡгā срца (Кн); вѣдѣш да *се предāју* (Бо); па *не дāју* (Гл); што ѡни *продāју* (Кн); *дāју* ѡбележе (Ле); пā те *дāју* (Кл); што *дāју* онѣ куфѣрте (Дол); ѡни овѡ *дāју* (Го); овѡ јѣло што *продāју* (Ков); *познāју* планѣнке (Бо); *не познāју се* (Вру); радни глаголски придев: *дāвѡ* интервју (Че); *продāвѡ се* јāко дѡбро (Гло); пāре би ни *дāвѡ* (Гл); *продāво* некā пѣлāд (Бу); да л *се познāвѡ* (Вру); чѡре *поудāвāла* (Бр); тāмо *се продāвāла* (Гл); *дāвāла* йзјаве (Гл); *дāвāла* дѣрс (Де); *једāmā се удāвāла* (Го); тāмо *се продāвāла* тā стѡка (Гу); тāпўт *се зѣмља продāвāла* (Дол); нѣјесам *се вишѣ удāвāла* (На); āждāја *дāвāла* имѣна сѣл'има (Бу); мѡжда си је *познāвāла* (Го); *познāвāла* и оногā Бўља (До); нѣје *се дāвāло* (Бр); нāјприје *се дāвāло* (До); нѣт *се дāвāло* (Пру); *признāвѡ* дѣјете (Пру); *дāвāли* би ми; свѣ су ѡни мѣне *дāвāли* (Гл); *продāвāл'и* је (Би); *дāвāл'и* ѡфце (Гл); *дāвāл'и* као на кредѣт; ѡндā *дāвāл'и* су нам плўгове; *продāвāл'и* (Уг); дѡбрў зѣмљу су *дāвāл'и* (Ост); *испродāвāл'и* смо (Кн); да су *дāвāл'и*; зā шта су хи *дāвāл'и* (Ки); нѣга су *познāвāли* (Бо); мѣ смо *се познāвāл'и* (Баг); *познāвāл'и* смо *се* (Жи); нāјвишѣ такѡ *упознāвāл'и* (Ков); ѣто тў смо *се упознāвāли* (Вру); *признāвāл'и* су хим (Гл); некāко хи *поудāвāл'е* (Де); трпни глаголски придев: бѣл'е су *дāвāте* крāве (Гло); *удāвāте* на сѣлу (Жи).

Као и код наведених примера из претходне групе, бележени су двојаци облици глаголског прилога садашњег: вāзда *дāјући* (Ли), нѣга *познāјући* (Ту); *познāјући* нў (Жи); и: *дāвāјући* крāвāма (По); *продāвāјући* кāјмак (Бал); *упознāвāјући* (Ту).

П.1.4.9. У односу на претходно наведене групе, варијантност је знатно присутнија код глагола типа *казѣват* : *казўјѣм*. Највећи број ових глагола може имати двојачке форме инфинтива, са формантом *-ива-*: *одрећѣват* (*одрећѣват*), *обраћѣват* (*обраћѣват*); и *-ева-*: *одрећѣват*, *обраћѣват*. Исто стање присутно је и у осталим облицима твореним од инфинитивне основе: *одрећѣвāсмо* (*одрећѣвāсмо*) : *одрећѣвāсмо*; *одрећѣвāли* (*одрећѣвāли*) : *одрећѣвāли* и сл. Експанзија форманта *-ева-* код глагола IV врсте највероватније је подстакнута аналогѣјом према глаголима VI врсте типа *разбољѣват* : *разбољѣвāм*, *сѣјеват* : *сѣјевāм*, с тим да код највећег броја глагола промена обухвата само облике творене од инфинитивне основе, па стога прелазак глагола из IV у VI врсту изостаје.

П.1.4.10. Облике творене од инфинитивне основе (инфинитив, аорист, радни глаголски придев, трпни глаголски придев, у одређеним случајевима и глаголски прилог

садашњи) на *-ива-* и *-ева-* имају глаголи *појављиват (појављиват) / појављеват, најављиват (најављиват) / најављеват, смириват (смириват) / смиреват, задуживат (задуживат) / задужеват* и други које наводимо:

инфинитив: *намириват* кућу (Ту); *смириват* га (Вру); аорист: *заменѝвѝсмо* је (Ту); радни глаголски придев: није дѣвер *најављивѝ* (Са); *одрећивѝ* се стѝри свѝт (Гу); мѣне свѣ тѝ *нарећивѝ* (За); тѝ би се *пријављивѝла* (Са); дѣца се *пребацѝвѝла* овѝмо (Са); ѝстѝ се ѝна *распитѝвѝла* и за мѝмка (Вру); јѝ сам те *заменѝвѝла* (Го); *нарећивѝла* се (Гр); *заменѝвѝла* јѝдну (Че); да те нѣ би онѝ *поврећивѝло*; није се *обраћивѝло* (Бо); *распитѝвѝло* се (Вру); *распитѝвѝло* млѝго (Вру); *обраћивѝло* се са волѝвима (Жи); *одлучѝвѝл'и* су (Гло); *обаљѝвѝл'и* су и цѝркви (Лу); јѝсмо *сараћивѝл'и* (Са); стѝри *одлучѝвѝл'и* (Баг); ѝни су *обраћивѝли* тѝ (Бо); те су тѝ *истражѝвѝл'и* (Бо); трпни глаголски придев: стѝка *намирѝвѝна* (Ле); млѝго *наплаћивѝно* (Ке); *одрећивѝна* кол'ичѝна (Че); *осућивѝн* је и на смѝт (Бл);

инфинитив: такѝ *изјављеват; нарећеват* дѣци (Ко); аорист: *ѝспреграћева* л'ивѝде (Жи); радни глаголски придев: *нарећевѝ*; *нарећевѝ* је (Ле); *зараћевѝ* (На); *намирѝвала* јѝсам (Ле); није ѝна е *заслужѝвала* (Пру); деветнѣс гѝдѝнѝ сам *уплаћевала* (Шар); димѣнзија се *одрећевѝла* (Рач); пѝсл'ѣн сам *распитѝвала* јѝтрве (Бр); да се тѝ *појављевѝло* (Вру); није се *заграћевѝло* (Дол); кѝко се *обраћевѝло* (Жи); *зараћевѝло* (Ле); ал' се *задужевѝл'и* млѝго (Го); *наплаћевѝл'и* пѝсл'ѣ (Гл); *преграћевѝл'и* (Жи); *одрећевѝли* та безбѝтнѝ имѣна (Вру); пѝ су јѝш *прераћевѝл'е* (Бот); па *услужевѝл'е* (Ле); трпни глаголски придев: кѝко је тѝ *испреграћевѝно* (За); глаголски прилог садашњи: ѝста *намирѝвајѝћи* (Ту).

Исто стање је и у староцрногорским говорима и говору Бјелопавлића (Пешикан 1965: 169; Ћупић 1977: 95). У Зети, међутим, код глагола овог типа јавља се промена *-ива-* > *-ува-*: *зараћувѝт, презићувѝт* (Ћупић 1977а: 281), непозната говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне. Појава *-ува-* на месту *-ива-* у итеративизованим образовањима типа: *запишувѝт, кажувѝт, заграћувѝли* и сл. честа је и у врачанском говору (Петровић 1973: 217). У Мрковићима је такође *забрањувѝт, вежувѝт* (Вујовић 1969: 260).

У презентским облицима остаје старије стање:

презент: да *намирѝѝм* (Жи); да не *досаћѝѝѝм* (Го); *пресаћѝѝш* (Тр); *наваљѝѝѝш* сѝч (Ков); сѝт се *најављѝѝ* (Са); *причешѝѝѝ се* (Гр); бѝг свѣ *одрећѝѝѝ* (Бл); *зараћѝѝѝ* (Бо); *распитѝѝѝ* кѝко је (Жу); ѝна *изјављѝѝ* (Бо); *пребацѝѝѝ* преко корѝта (Ост); да л' *разваљѝѝѝ* (Бо); овѝкѝ *задиркѝѝѝ* (Го); овѝмо *услужѝѝѝ* (Го); не смѝјѝ ни да *послужѝѝѝ* (Гу); тѝ *побећѝѝѝ*; *одбацѝѝѝ*; *намирѝѝѝ* (Жи); *ђе се примећѝѝѝ*

(Тр); нйђе *се не смирују* (Го); да *пребацују* варнику (Бр); ка[д] *се забрањују* л'иваде (Бр); да *распоређуе* госте (Гу); што мй *не наређуемо* (Шар); *ограђују* га и даље (Бу); императив: понешто *намирују* овако (Ков); сўтрадн невеста *намирују* (Дол); глаголски прилог садашњи: *намирујући* стоку (По); свё тó *одређујућ* (Бал).

Д. Барјактаревйћ наводи и *пребачуем, пребачују* (Барјактаревйћ 1966: 99), које ми нисмо бележили.

П.1.4.11. Говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне нису својствено облици типа *казивам, наређивам* и сл. Ни у говору Горњих Васојевића није бележена појава преношења морфеме *-ива-* у презентску основу (Стијовйћ 2007: 199). Исто стање забележено је и у Бјелопавлићима (Ћупић 1977: 92), те у Ибарском Колашину (Божовйћ 2002: 86).

Глаголи *(-)казиват, (-)везиват, опасиват, дописиват* и сл. могу имати промену по IV врсти:

инфинитив: рёдом *показиват* (Ле); *приказиват се* (Тр) аорист: нешто *записиваише* (Ту); презент: нећу да је *преписујем* (УГ); школу да *уписујем*; мóраш да *преписујеш* (Бал); шёјтани *се приказују* (Бот); императив: и саш нйм *дописуј се, дописуј* (Пл); нйшта *не записуј* (Ша); *завезуј* тамо (Ба); радни глаголски придев: тó *се свё приказивало* (Бољ); којā су е *записивала* (Го); *потписивала се* (Рућ); *потписивал'и се* (Гу); пóјасове *опасивали* (По); трпни глаголски придев: *завезивано* рёдом (Че), *испотписивани* лўди (Ми).

Као и код глагола претходне групе, и овде је процес експанзије форманта *-ева-* знатно узнaпредовао: цйјелу нóј *се дописеват*; ђн ће ти *казеват* (Ту); најпријен *се преказевало*; некат *се преказевало* (Пру); *опасевал'и су се пóјасови* (По); *дописевал'и се пйсмāма* (Туз).

Имајући у виду, међутим, да наведени глаголи имају свршене парњаке који се мењају по V врсти (*казиват* : *казат*; *завезиват* : *завезат* и сл.), аналогијом према тим глаголима у бројним примерима јавља се измењен сугласник основе: *казујем* > *кажујем* (: *кажём*), *уписујем* > *упишујем* (: *пишём*) и сл. Притом, у облицима који се граде од инфинитивне основе након аналошки успостављеног сугласника готово редовно долази формант *-ева-* на месту *-ива-*:

инфинитив: немó *кажеват* (Бр); на тел'евизóр ће *прекаживат* (Д. Дуб); свāшта ће ти *се прекаживат* (Ки); презент: јā ти *кажујем* ће ймā (За); ће ви јā *кажуём* (На); макар да је *не упишујем* (Пр); немó нйкóм да *кажујеш* (Пл); йменом *кажуе* (Са); *докажује* бóк са овóм кйшóм (Кл); прйје

тога ми *кажѹјѣ* (Ле); по имену хи *кажѹјѣ* (Бот); *завежѹјѣ* завѣске (Бр); харам он цвета а не *завежѹјѣ* (Пр); а ми *кажѹјѣмо* (Вру); оно да ми *кажѹјѹ* како да с[е] умјјесѣ (Бр); свѣ *кажѹјѹ* (Бот); на тел'евѣзѣр *прикажѹјѹ* (Пл); ове банде *се покажѹјѹ* свѣд (Вру); недељом посл'ѣ *прекажѹјѹ* (Де); императив: још ми *покажѹј* цигаре (За); *допишѹј се* ш њѣм, *допишѹј* (Пл); радни глаголски придев: овѣ дѣци ка[д] сам ја *каживо* (Вру); ја би јој свѣ *кажѣвѣла*; нѣјесам валѣ нѣком *кажѣвѣла* (Дол); *прекажѣвѣло се* (Пру); тако *се то опишѣвѣло* (Вру); на тел'евѣзѣр су *покажѣвѣл'и* (Бо).

Д. Барајактаревѣћ наводи само примере са умекшаним сугласником основе (Барјактаревѣћ 1966: 99).

Измењен сугласник основе ови глаголи имају и у суседним говорима (Пешикан 1965: 169; Вујовѣћ 1969: 256; Петровѣћ 1973: 217; Ћупѣћ 1977: 92; Стијовѣћ 2007: 199).

II.1.4.12. Код глагола *испитѣват* (*испитѣват*) / *испитѣват*, *посећѣват* (*посећѣват*) / *посећѣват*, *продужѣват* (*продужѣват*) / *продужѣват* и сл., осим примера којѣ према односу основа припадају IV врсти: немѣ ме дѣлѣ *испитѣват* (Ков); пѣт што прѣво *продѹжѹјѣ* (За); *урезѹјѣ* у дрво (Ле); да је *испитѹјѹ* (Че); *откупѣвѣла* пѣсл'ѣ (Баг); свѣ то *испитѣвѣла* (Дол); овѣ *испитѣвѣли* (Вру); *испитѣвѣл'и* (Рач); гѣре *испитѣвѣл'и* тѣ пећѣне (Бољ); *откупѣвѣли* стѣку (Гл); забележено је неколико потврда приласка глаголима VI врсте, при чему се развија однос типа *посећѣват* / *посѣћат* : *посећѣвѣм* / *посѣћѣм*: њѣга да *посећѣвѣм* (Го); *испитѣвѣм* га ја (Вру); он ме *испитѣвѣ* (Го); долѣзи родбѣна те је *посѣћѣ* њѹ (Кл); *посећѣвѣ* га ѣна (По); *посећѣвѣла* га је (Ту); нѣкѣ су и *урезѣвѣл'и* (Гу).

II.1.4.13. Најзад, забележено је и неколико примера приласка глагола *забацѣват* глаголима II Белићеве врсте: пѣ снѣјег *забацѣњѣ* на нѣмѣте; свѣ га *забацѣњѣ* (На); *забацѣњѣ* главу позѣди (Гу).

II.1.4.14. Када је реч о основама којѣ се јављају у облицима имперфекта, напомињемо да глаголи IVa врсте овај глаголски облик граде од окрњене презентске основе, док у IVб врсти имамо пуну инфинитивну основу:

ја како не *чѹјѣ* дѣбро (Ми); *нѣјѣх* ја тапѣт (Ме); овѣ ми снѣха ѣна тѣ *нѣјѣше* (Го); *чѹјѣхѹ се* тѣмо; *нѣјѣхѹ* ракѣју (Гу);

овѣ *познѣвѣше* (Бал); *познѣвѣсте* л' вѣ њѣга? (Че); *продѣвахѹ* тѣлат (Жи); скѹпо *дѣвахѹ* (Ле).

И код глагола ове групе бележене су форме којѣ прширују основу елементом -д- односно -диј-: *ћѹјѣдијѹ* се некѣ лѹди (Пож); свѣ *познѣвадијѹ* (Шав).

Презентске форме у функцији футура другог имају поједини глаголи попут: ако *куповаднѐм тѐ* (Ту), ако *чўјаднѐмо штă* (По); ако *се упознăвăдў* (Кель) и сл.

II.1.5. Глаголи V врсте

II.1.5.1. Глаголи *(-)брїсат*, *(-)дїзат (се)*, *(-)лăгат*, *(-)јăхат*, *(-)їскат* и други које наводимо имају промену по V врсти, и остају унутар те промене у погледу односа основа:

аорист: онă ме мѐмак *їска* (Би); л'їпса тă крава (Пру); ѓни је *искăше* (Жи); презент: ја *се дїжѐм* (Бр); нїје да *лăжѐм* (Бо); да те *не слăжѐм*; да те нїшта *не лăжѐм* (Ост); бедевїју *појăшѐм* (Ле); д[а] *їштѐм* тѐбе (Пру); да *се намăжѐм*; ја *се намăжѐм* (Гр); немѓ да *се дїжѐш* (Го); главу *не дїжѐш* (Пру); мало пўлăкă ѓде да *срѐжѐш* (Ле); *срѐжѐш* (Ле); жѐна *брїшѐ* мѐтлѓм (Би); и не вельă да *се брїшѐ* (До); онă *брїшѐ* (Де); да *се обрїшѐ* (Го); онў фамїл'ију која *се не дїжѐ* (Би); *їштѐ* је тијем тўрскијем рѐдом (Жу); док *не стăшѐ* (Бр); чѐкăш кат *стăшѐ* (Жу); ка[д] *стăшѐ* (Кл); ондă вѐш *рѐжѐ* (Жи); *рѐжѐ* зѐмљу (Са); да се посл'ѐн лăкшѐ *рѐжѐ* (Баг); ћѐло да хим л'їпшѐ (Ков); нешто да л'їпшѐ (На); *не прїпшѐ* на нїшта (Д. Дуб); *обрїшѐмо* гўвно (Де); лопăтăма *издїжѐмо*; *дїжѐмо* на тăван (Бр); да *лăжѐмо* (Бр); да ти *їштѐмо* кћѐр (Ке); ѓни *лăжў* дѓста (Вру); *јăшў* гѓле на вратїло (Вру); да *пол'їпшў* глăдни (Врс); нїти *прїпшў* л'ўди (Д. Дуб); императив: *збрїши* (Кн); *обрїши* онў зѐмљу (Де); пă посл'ѐн *брїши* (Ле); па *подїжи* тў (Де); *уздїжи* свѐ (Кн); рăно хи *дїжи* (Боб); па *ујăши* (Де); *ујăши* на кѓња (Жи); ка[д] *стăши* (До); ка[д] *стăши* тă белѓѓка (Рач); па *изрѐжи* (Вр); *рѐжи* мăјка мѓја; *срѐжи* (До); *намăжи* некијем пѐл'ѐтима (Кн); *отѐши* оногă рўја (Бр); радни глаголски придев: *пѓјакѓ* је кѓња (За); овў што сам ја *їскѓ* (Врс); ѓн је *прїстăсѓ* (Кон); ѓн би *рѐзѓ* тѓ одїјело (Вру); да *се* нѐ би прашїна *дїзăла* (Рам); *јăхăла* (Ли); *стăсăла* кћѐрка (Са); она је л'їпсăла (Ле); свѐ *се* тѓ *їскăло* (Врс); *успрїпсăло* ми (Кн); мї смо *брїсăл'и* мѐтлѓм (Кон); свї су *лагăл'и* (Ле); *искăл'и* ми двїје гѓдине; они би ми *искăл'и* (Врс); *искăл'и* би (За); фистăни хинтанї *се рѐзăл'и* (Дол); тѓ вратїло *појăхăле* (Би); *јăхăл'е* на вратїло (Кн); на онă вратїла су *јăхăл'е* (Бољ); трпни глаголски придев: свѐ *обрїсăто* (Гр); копїте у тă кăмѐн *урѐзăне* (Ту).

Глаголски прилог садашњи ови глаголи могу градити и од презентске основе: *мăжўћи* (Ке); цркоше *їштўћи* је (По); ѓста *брїшўћи* (Ту), *јăшўћи* кѓња (Ме); и од основе инфинитива, уз присуство новог форманта *-(а)јући* (ређе), као глаголи VI врсте: *ўбї се лагăјўћи* (Ту).

II.1.5.2. Глаголи *мирїсат*, *бегенїсат* / *бигинїсат*, *малтерїсат* и сл. такође се мењају по V врсти:

инфинитив: она ће га *бегенїсат* (Бр); аорист: *бегенїса* девдјку, пријетеља *не бегенїса*, ко *бегенїса* пријетеља (Бр); презент: ја *бегенїшиѐм* (Вру); *бигинїшиѐм*, но штá но *бигинїшиѐм* (Бр); *бигинїшиѐ* га (Бр); да *не издїшиѐ* (Би); *затѐжѐ*, *затѐжѐ* (Пр); нешто *маѹчѐ* (Коч); човек јој *малтерїшиѐ* (Ли); да *замирїшиѐ* (Де); да *замирїшиѐ* (Ле); да *се оперїшиѐ* ранїјѐ (Го); да *се оперїшиѐ* (Кл); а *утїчѐ* на њѐга (Жи); *протїчѐ* овá наш їзвор (Гр); од мѐјѐ кáртѐ ми *претїјећѐ* (Ле); да *оперїшиѐмо* (Кл); *не бигинїшиѹ* (Гло); кáко ми *дїшиѹ* (Гр); императив: *натѐжи се* (Го); радни глаголски придев: овá што *се пензионїсѐ* (Гло); кат *се пензионїсѐ* (Са); обадва ђка *оперїсáла* (Ков); кат сам *се оперїсáла* (Бал); *окрнїсáл'и* је; *окрнїсáл'и* је (Бр); трпни глаголски придев: ђдмá је *оперїсáта* (Ту).

II.1.5.3. Све наведено важи и за глаголе типа: *(-)пїсат*, *(-)кáзат*, *(-)скáкат*, *(-)вѐзат* и др.:

инфинитив: сáт ћу јá њѐјзи *кáзат* (Бо); не умїјѐм ти *кáзат* (Пл); тѐ ти не умїјѐм *кáзат* (Бот); са[т] ћу ти *покáзат* (Брђ); мѐш га *свѐзат* (По); *напїсат* некѹ пїсму (Ме); аорист: *ѹпїса* факултѐт (Шар); дѐбро бáш што ни *кáза*; кáко такѐ ни *нѐ кáза* (Бр); *јá покáза* (Ле); *јá* јој *вїка* (Пру); *јá* му *вїка* (Бал); пá ти *зáвїка* (Гр); ђтац ми *вїка* (Го); *покáзáше* ми (Кл); *препїсáше* ми двá мáста (Ле); имперфекат: кáко онѐ *пїсаше* (Го); тѹ *пїсáше* (Гл); *пїсáше* нешто (Ту); *вїкáше* штá јој је ђн рѐкѐ (Коч); нѐ знáм кѐ онѐ *вїкáше*; *вїкáше* ономáт Жѐле; Љубїнко *вїкáше* (Бал); *вїкáше* Влáде (Го); *вїкáшѹ* (Бољ); презент: *пїшиѐм* (Кн); кћѐла да га *упїшиѐм* (Кон); да га *упїшиѐм* (Ле); нѐ знáм кáко да ти *опїшиѐм*; штá да *се вѐжѐм* за једнѐг (Гр); да ти *докажѐм*; хѐћу да ти тѐ *кáжѐм* (Бо); како да *кáжѐм* (Бл); да ти *кáжѐм*; прáво ти *кáжѐм* (До); да ти *кáжѐм* (Боб); кáко да ти *кáжем*; ђзбилно ти *кáжѐм* (Бу); *кáжѐм* јá; тѐ ти јá *кáжѐм* (Вр); да јој *покажѐм* (Боб); ни да *вїћѐм* (Ле); што тѐ *вїчѐм*; свѐ *вїчѐм* (Го); *вїчем* да сам дѐбро (Гр); *јá не прескáчѐм* нїшта (Вру); да *унїжѐм* онѐ (Ле); *скáчѐш* на јѐдну нѐгу (Рач); *завѐжѐш* онѹ вѹну (Д. Дуб); *вѐжѐш* у кѐнац (Ост); *кáжѐш* га (Вр); *кáжѐш* човѐку (Го); *остружѐш* (Туз); мѐш да *нанїжѐш* (Бал); *вѐжѐш* га у прѹт; онѐ што *свѐжѐш* у прѹт (Са); Бѐжо Бѐљица *пїшиѐ* (Гло); свѹд *пїшиѐ* Ђстровица (Ост); тѐ имѐ да *пїшиѐ* (Лу); да *се потпїшиѐ* (Ков); она тѐ вѐл'ї да *пїшиѐ* (Бр); ни да *се потпїшиѐ*; оће тѐ да *пїшиѐ* (Го); мѐне *кáжѐ* (Бр); да *покажѐ*; што се онѐ *кáжѐ*; нѐмá штá да чѐвек *кáжѐ* (Бр); нѐће ни да *кáжѐ* мáјки (Ков); нїје смѐла да *кáжѐ* (Боб); па тек понѐко *кáжѐ* (Жи); *скáћѐ* тѹ око грѐба (Бо); *прескáчѐ* конѐпац (Бр); *скáчѐ* по сѐби (Вру); *не прискáчѐ* (Жи); но га *свѐжѐ* изїстинѐ; зá ноге га *вѐжѐ* (Жу); тѐ *се свѐжѐ* (Са); тáпѹт *се вїчѐ* кѐзе (Пл); свáкá *вїчѐ* (Ост); тѐ нáрот *вїчѐ* (Вру); оно *стружѐ* (Врс); што *се* ђде *тїчѐ* (Вру); што *се тїчѐ* ѹвечѐ (Пе);

код на̀с што *се тиче* (Са); д̀обро да *се испл̀аче* (Го); и т̀о *ум̀аче* (Врс); *ула̀же се* (Гр); д̀ошл'и да *упѝшемо*; да *упѝшемо* д̀ецу (Ле); *ска̀чемо* св̀е на ј̀едну н̀огу (Пл); м̀и *ка̀жемо* коби́ла (Вру); с̀ат што *ка̀жемо* хил'аде (Са); м̀и *ка̀жемо* д̀евѐр (Жи); *пѝшу* пи́смо (На); он̀о дв̀о ка[д] *ска̀чу* (Ост); што *ка̀жу* к̀о св̀ом дет̀ету (Бот); о́де ње *ви́чу* (Вру); *ви́чу* ми братани́це (Го); императив: т̀о *запи́ши* (Врс); на́јбоље *упи́ши* губ̀ери (Уг); *напи́ши* спи́сак; *напи́ши* један овал'и́ки спи́сак (Дол); *преска́чи* би он̀у л̀озу (Бр); *св̀ежи* у сн̀опчи́е он̀е (Бл); он̀ *пов̀ежи* о́бадв̀а дайце; *пов̀ежи* у сн̀опове (Бр); *зав̀ежи* ла́нац (Рам); он̀а д̀ебла *св̀ежи* у сн̀опове, *св̀ежи* и пон̀еси у та́ моч̀ила (Вр); *св̀ежи* између н̀ог̀у; *св̀ежи* жи́цѝм (Вру); *св̀ежи* ст̀оку за дрв̀еће (Гл); па га *ув̀ежи* (Го); *пов̀ежи се* (Гло); *св̀ежи* сн̀оп (Д. Дуб); ўзи́цѝм *св̀ежи* (Дол); па е *св̀ежи* (Де); па́ је *св̀ежи* на в̀рх (Боб); *зака̀жи* овом̀е комши́љуку (Де); *стру́жи*, *стру́жи*, *стру́жи* (Жи); па *стру́жи* (Ле); с̀амо *ни́жи* (Д. Дуб); *нани́жи* на к̀онце (Пру); *ум̀ачи* ў воду (Кн); ўзми *ус̀учи* (Др); радни глаголси *придев*: д̀октор му *препи́сѝ* л'ијек̀ове (Го); *упи́сѝ* (Бо); био *упи́сѝ* у Беѝград факулт̀ет (Бу); ни́сам га ја́ *пи́сѝ* (Бољ); Д̀ејан *препи́сѝ* (Го); *напи́сѝ* ш̀ћ̀ери; *напи́сѝ* ономе́ з̀ету (Ле); како би он̀о *св̀ез̀а* (Вру); једн̀ој би *св̀ез̀о* за́ ноге (Лу); *ка̀зѝ* шт̀а је и к̀о је (Бо); к̀ако би ти *ка̀зѝ* (Уг); *ка̀зѝ* им је н̀еко (Коч); један на́ш *ви́кѝ* (Ост); један д̀ан *зави́кѝ* (Гу); ни́ко ни́је *ула̀гѝ* (Баг); и *пи́с̀ала* й́стѝ; и о́на је нешто *пи́с̀ала* (Бу); он̀о сам *пов̀ез̀ала* ма́јкино (Дол); што сам т̀о *св̀ез̀ала* (Гр); ја́ сам је *св̀ез̀ала* (Бал); *ука̀з̀ала се* п̀отреба (Би); о́на *се пок̀аз̀ала* д̀обра (Вру); ни́јеси чов̀еку *ка̀з̀ала* (Ков); јеси *ка̀з̀ала* м̀омку; ја́ му ни́сам *ка̀з̀ала* (Гр); што ми је *ви́ка̀ла* (Дол); ма́јка јој је *ви́ка̀ла* и *ви́ка̀ла* (Го); с̀амо *ни́з̀ала*; *ска̀ка̀ло* (Боб); т̀о *се св̀е пов̀ез̀ало* (Ки); *в̀ез̀ало се* у сн̀оп̀ове (Кн); рани́јѝ *се ви́ка̀ло* (Би); *ска̀ка̀л'и* (Кон); т̀у смо *в̀ез̀али* к̀оње (Гл); *в̀ез̀ал'и* он̀е сн̀оп̀ље (Кон); они би *ка̀з̀ал'и* (Би); *ка̀з̀ал'и* да е она поб̀егла (Дол); *ка̀з̀ал'и* њ̀е је ку́ћа (Ле); он̀о м̀есто што су *прика̀з̀ал'и* (Баг); тога́ ха̀даља *прика̀з̀али* (Вру); би *ви́ка̀л'и* (Коч); *ви́ка̀л'и* би ст̀арѝ (Гу); такѝ би *ви́ка̀ли* (Вру); *с̀ука̀л'и* на с̀ѝфру (Де); *ка̀з̀ал'е* би ни (Бр); ње *се пок̀аз̀ал'е* (Кн); ст̀арѝ су *ви́ка̀л'е* (Коч); трпни глаголски *придев*: й́ма *испи́с̀ато* та́ при́ча (Го); т̀о дв̀адес хи́љада́ је *упи́сано* (Кл); он̀о је *св̀ез̀ано* овакѝ; а он̀а је к̀апак о́де *св̀ез̀ат* (Ле); *зак̀аз̀ан* је н̀о́ћас пос̀едак (Вру); ал'и с̀амо *нани́з̀ати* (Ле).

Као и претходно наведени, и ови глаголи могу имати двојачке форме глаголског прилога садашњег: пуко *ви́чући*; да п̀укнѝш *ви́чући* (Бр); о́дра се *пи́шући* (Ке); и: *стру́гајући* др̀ва (По); о́ста *пи́сајући* (Ту).

П.1.5.4. Глагол (-)м̀лѝт : (-)м̀лѝѝм у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони обичнији је у фонетском лику (-)м̀лѝѝт : (-)м̀лѝѝѝм. Забележени су следећи облици овога глагола:

инфинитив: ст̀о ки́ла ўм̀лет (Ке); презент: к̀ѝмбај је *ум̀лѝѝ* (За); да *не м̀лѝѝ* з̀ѝп; ни́ко да *м̀лѝѝ* пшени́цу (Гло); да *се м̀лѝ'ѝ* жи́то; да *се жи́то м̀лѝ'ѝ* за л'ѝба (Вр); он̀о *м̀лѝѝ* водени́ца (Дол); па́ т̀о

самѣлѣ (Кл); да га *умѣл'ѣ*; у воденице те *умѣлѣмо* (Бр); ђак да *умѣл'у* (Д. Дуб) императив: *однѣси те мѣљи* (Ост); *умѣл'и* жито (Д. Дуб); радни глаголски придев: *ја сам био у воденицу мл'ѣо* (Бот); да би *умѣо* (Жи); то е свѣ *мѣло* дѣље; *мѣло се ту* (Д. Дуб); па би *мл'ѣл'и*; у воденицу би *мл'ѣл'и*; то би *мл'ѣл'и* (Вр); *мѣљи* жито (Д. Дуб).

Глагол *мицат* има облике: *не мицѣ* та три дѣна (Ост); свѣ то *мићу* (На); *ѡни се не мицѣ*; *мичи* га (Гр); ону сламу *мицѣл'и* би (Де). На испитиваном терену чешћи је облик *мачињат* : *мачињѣм*, са променом по II врсти.

II.1.5.5. За разлику од претходно наведених глагола, који према односу основа остају у оквирима V врсте (изузимајући само глаголски прилог садашњи, који може имати двојаке форме), глаголи типа: (-)*слагат*, *помѣгат*, *налагат*, (-)*махат*, (-)*бркат* и сл. показују знатно виши степен варијантности. Колебање у односу основа тиче се пре свега могућности да поједине своје облике граде како по V, којој припадају, тако и по VI глаголској врсти.

Промене којима су обухваћени наведени глаголи тичу се презентских облика (презента, императива и глаголског прилога садашњег), који, осим наслеђених ликова са измењеним сугласником основе и наставком *-e-*, могу имати и новије облике по VI глаголској врсти – са основом једнаком инфинитивној и наставком *-a-*. Бележене су следеће дублетне форме ових глагола:

презент: *мишиѣм* јој рукѡм (По); *слажѣш* га (Пру); *мѡраш* да *налажѣш* (Гл); *слажѣш* јѡргѣне (Уг); којѣ се кѡћа *не слажѣ* (Гу); бѡк *помѣжѣ* (Бо); то јој *помѣжѣ* (Пл); *полѣжѣ* факултѣт, *пренемѣжѣ се* (Пл); *забрѣчѣ* то, углавнѡ *слажѣмо се* дѡста (Др); *слажѣ се* (Гу); *не помѣжѣ* пѣре (Цр); *не помѣжѣ* пѣре (Гл); императив: *пѣ слажи* (Ли); *посрѣчи*, *брѣчи* онѣ колобѡтњѣк; ѡ воду турѣ и *брѣчи* (Рач); *ми дѣца пол'ијежи* (Гл); те злѣто *пресѣјѣчи* (Вру); глаголски прилог садашњи: *рѣдѡвно слажѣући* (Ту);

презент: *махѣм* јој; ни да *махѣм* (Ле); да *полѣгѣм* сѣјѣно овцѣма (Лу); *забрѣкѣш* онѡ (Бр); *забрѣкѣш*, *забрѣкѣш* кол'ко ти је тамѣн; понѣгђе мало *убрѣкѣш*; *забрѣкѣш* тѣ гурѣбије, *забрѣкѣш* (Де); дѣцу тѣмо да *помѣгѣш* (На); *посрѣкѣш* тѣ чѡрбу (Пл); *слагѣ се*; *слагѣ се* кѣ нѣше, кѣ код вѣс (Ке); слама те се пѣл'и и *махѣ* (Бољ); онѣ пѣпео *забрѣкѣ* (Кн); нѣкѣко *помѣгѣ* држѣва; *помѣгѣ* држѣва (Ке); *помѣгѣ* ме крѣво (Ка); ѡгањ *се налагѣ* (Рач); дѣнас *помѣгѣмо* (Жу); и *пренемѣгајѣ се* жѣне (Ка); императив: па *послагѣ* у лѣбицу (До); *слагѣј* тѣ (Дол); свѣ *налагѣ* (Вру); овѣшѣј мѣсо и *налагѣј* (На); дѡл'е пѡсл'ѣ *налагѣ* у тѣ рѣпу (Боб); онѣ ѡвце *полѣгѣ* (Лу); онѣ квѣсац *забрѣкѣ* (Бр); *пол'ијегѣ* дѣца онѣкѡ (Гл); глаголски прилог садашњи: *помѣгѣјѣући* (Ту).

Облици грађени од инфинитивне основе имају наставак *-a-*:

инфинитив: *pā ĥu jā slāgat* (Че); радни глаголски придев: *ōn ne pomāgō* (Вру); за време нōћи *polāgō* стōци (Гл); *nalāgō* òгањ (До); деца су не *pomāgāla* (Тр); *polāgāla* је некī йспит (Кл); *slāgālo se* (Бр); *polāgalo se* (Цр); л'ētōs *se* нīје ни *nalāgālo* (Ли); кр̑вови би *lijegāli* (Вру); *maĥāl'ū* би са њōм (Бољ); из онē шēрпē *sṛkāl'ū* (Би); *slāgāl'ū* смо *se* (Бр); најприје су *nalāgāli* òгањ (До); òни би *pomāgāl'ū* (Гу); мāло *pomāgāl'e* (Го); трпни глаголски придев: онō жīто *naslāgāno*; свē јēдно на др̑гō *naslāgāno* (Де).

II.1.5.6. Глагол *(-)плāкат* има промену по V врсти: *zāплака се* (Ле); а *jā плāчēm* (Бр); а ти што *плāчēш*; пōчнē да *плāчē* (Го); *плāĥē* ĥōвек (Де); да *не плāчē* (Боб); кат се *zаплāĥи* дīјете (Ле); *zаплāкō* се (Ле). Забележена је само једна потврда промене по VI врсти: да *се zаплāкām* (Др).

II.1.5.7. Глаголи *(-)клāт* и *(-)слāт* имају углавном промену по V глаголској врсти:

инфинитив: *zāклат* јāгње (Ми); мī ĥемо ти *pōслат* (Ке); аорист: *zāкла* једно јāгње (Пе); презент: да *закōљēm* тā курбāн (Кон); *пошāљēm* нēкōга (Вру); ко му *jā пошāљēm* др̑гē (Бот); нēјсе *закōљēш* овāцā (Ле); да *се закōљē* (Бољ); понēшто *пошāљē* (Пл); нēће ни да му *шāљē* л̑ўде (Бот); да *кōљū* кокōшке (Бољ); *шāљū* ми пīсмо (Са); императив: *закōљи* вōла (Бо); *закōљи* јāгње (Дол); посл'ē шāљи некē л̑ўде (Ли); радни глаголски придев: *ōn заклāо* (Ле); *zāклао* ĥурāна (Ле); вōла сам *заклāла* (Бр); би се *zāклāло* (Би); за Бōжиĥ се *клāло*; јāгње *калāл'ū* (Коч).

Забележени су, међутим, облици презента овога глагола у којима се уместо *-e-* јавља *-и-*, као код глагола типа *нōсīm*, *вōзīm* (и то чешће код глагола *слāт*). Измењени облици добијени су или аналогijом према глаголима VII врсте, или из облика императива (*кōљīm*, *кōљīш* : *кōљī*; *шāљīm*, *шāљīш* : *шāљī*): *jā* јој *пошāљīm* слīку (На); *кōљīm* крāву (На); пōсē тēк *шāљīш* л̑ўде за мīр (Ли); *закōљīш* крāву (Туз); да *шāл'ū* за Мīла да прōсī (Би); *ōn пошāљī* л̑ўди (Бр); *пошāљī* на кōга хōће (Гл); и òдмā *шāљī* пīсмо; (Ли); чīm ми *шāљī* сл'йку (На); *pā* му *пошāљī* л̑ўде (Са).

Факултативну замену презентског вокала *-e-* са *-и-* у облицима појединих глагола познаје и говор Гатња, где се јављају презентске форме: *tū* гу *остр̑јужим*; *mōжии* да спрēмаш; с тим да је флукуацијом на овом терену обухваћен већи број глагола него у нашем говору (Младеновић 2013: 295–296). Експанзија вокала *-и-* у облике презентске основе својствена је и горанском говору, где се тумачи утицајем западномакедонских

говора, у којима се *-е* презентска глаголка група распала и већина глагола пришла *-и* групи, док је мањи број прешао *-а* групи (Младеновић 2001: 404–405).

II.1.5.8. Глаголи V врсте типа *(-)крѣтат*, *(-)срѣтат*, *обрѣтат*, *уплѣтат*, *жвѣкат* и сл. чешће имају промену по II врсти, са једнаким основама у свим облицима (в. т. II.1.2.8.).

II.1.5.9. Најзад, већина глагола V врсте имају парњаке у виду учесталих глагола типа *избрисѣват* / *избрисѣват*, *липсѣват* и сл., који се мењају по IV врсти: да *се аперисѣвѣм* (Жи); она *избрисѣ* дѣцу која су је записѣвала (Го); нешто *замазѣ* (По); *не зарезѣ* је (Ту); *прескакѣ* тарѣбе (Ту); *исплакѣ* вѣш (Жи); стѣка му *липсѣ* (С. До); *липиѣ* стѣка (Боб).

II.1.6. Глаголи VI врсте

II.1.6.1. По VI глаголској врсти мењају се глаголи *(-)слѣшат*, *(-)кѣпат*, *(-)пѣват*, *(-)ѣграт*, *(-)пѣдат*, *сѣхат се*, који према односу основа у потпуности припадају VI глаголској врсти. Забележени су примери:

инфинитив: *кѣхву немѣте тѣрат* (Са); *нико неће ѣграт* (Ту); аорист: *јѣ ти тѣ кѣло одѣгра*; *јѣ онѣ кѣло одѣгра*; *пѣ се ѣгра* (Гр); *чѣта л' тѣ онѣ кѣнѣгу* (Бу); *свѣ прекопѣше* (Жи); *бѣга ми хи укопѣше* (Гл); презент: *турѣм* крѣвама пшеницу (Гло); *јѣ се не сѣхѣм* (Би); *јѣ се сѣхѣм*; *сѣхѣм се* дѣбро (Бо); *сѣхѣм се* *јѣ*, *јѣ се сѣхѣм* (Вр); *јѣ тѣ кѣпѣм* (УГ); *пѣ разигрѣм* дѣл'е (Ле); свѣшта ѣмѣ да *проѣитѣм* (Бл); да те *послѣшѣм* (Го); *слѣшѣм* свѣкѣ јѣтро (Кн); *сѣхѣши се* (Бо); *слѣшѣши л'и мѣјку* (Че); онѣ јѣдну прѣвѣ *почупѣши* (Дуј); *турѣ* у пријесѣке (Гр); већинѣм прѣјанѣ *се турѣ* (Вру); *сѣд се* вѣшѣ *осѣхѣ* криза (Бот); свѣ ми *се осѣхѣ* (Гр); *ѣн хи не осѣхѣ* (Боб); да *се сѣхѣ* понѣко (Бо); зрѣно *пѣдѣ* на мѣсто (Рам); *пѣдѣ* кѣша свѣкѣ дѣн (Бу); жѣто *опѣдѣ* (Кон); *ѣн опѣдѣ* дѣл'е (Вр); *грумѣње опѣдѣ* (Бот); *припѣдѣ* Пазѣру (Боб); да *не испѣдѣ* штѣ (Пру); мѣне да *припѣдѣ* (Дол); Мѣјстѣр *препѣдѣ* Тутѣну (Рач); *нѣ се искѣпѣ* грѣп (Врс); да *се кѣпѣ* (Пру); ни да *зѣгрѣ* (Кон); не мѣже дѣлѣ да *ѣгрѣ*; *ѣне да ѣгрѣ* поред мѣне (Вру); која ће да *ѣгрѣ* до мѣмка (Вру); *ѣне да слѣшѣ* (Бал); што тѣ *слѣшѣ* (Бр); кѣпрѣвѣ се *ишчупѣ* (Дол); *кѣлѣнѣ се* у ѣјѣмѣју (Бот); кѣ *кѣлѣнѣ* (Бр); *не трагѣ* (Пру); тѣ *нико ни не трагѣ* (Дол); *пѣ л'едне флѣше турѣмо* (УГ); *турѣмо* за зѣму (Гло); а *турѣмо* и рѣсѣ (Бр); *јѣ и тѣ се сѣхѣмо* (Че); *полѣко опѣдѣмо* (Бр); мѣ да га *укѣпѣмо* (Врс); по цѣо дѣн *ѣгрѣмо* (Вру); *кѣлѣнѣмо* (Кон); *турѣјѣ* у мѣчваре (Бот); да *не осѣхѣјѣ* тѣ мѣрѣс (Дол); *дѣвѣтѣ испѣдајѣ* (Че); док *попѣдајѣ* (Коч); *искѣпајѣ* рѣпе (Гло); *ѣграјѣ*

зѣдно; *ѷграјѷ се* кл'ѷсѷ (Боб); да *ѷграјѷ* жѣне (Гу); кѡ свѣ што *нѣвајѷ* (Пл); кѷко л'ѷјепо *нѣвајѷ* (Бо); снѷе *слѷшајѷ* (Гр); да *слѷшајѷ* (Бо); ѣвѡјке *слѷшајѷ* (Че); императив: *турѷ* рукѷма (Де); *турѷ* у ону вѡду (Коч); разл'ивѷчѡм *турѷј* (Дол); *турѷ* озгѡ пѣпела (До); *раскопѷвѷ*; *измѷјешѷ* (Врс); дол'е *искѡпѷј* (Бо); па *искѡпѷ* тунѷке (Вр); *ѷгрѷ*; кат *поѷгрѷ* (Пл); *ѷгрѷ* између двѷје вѷтре; тѡ *изѷгрѷ се*, *изѷгрѷ се* (Вру); *нѣвѷ* пѣсме (Вру); па *нѣвѷ* за овцѷма; и *нѣвѷ* (Вру); *прочитѷ*; *прочитѷ* овѡ (До); *ишчупѷ* је; *ишчупѷ* ту конѡпл'у (Вр); и онѡ *ишћупѷ* (Ле); па посен *ћупѷ* (Д. Дуб); *чупѷ* онѣ лѡзе (Врс); онѷ црнѡјку *чупѷ* (Жи); јѣдну *ишчупѷ* (Кл); пѡсл'ѣ црнѡјку *почупѷ* (До); па *слѷшѷ* (Вру); *почупѷ* је (Бал); конѡплѷ док *почупѷ* (Цр); на трѣг *клѷњѷ* (Ле); пѡсл'ѣнке је *ишчешѷѷј* (Уг); тѷне *очешѷѷ* (Дол); пѡсл'ѣ *чешѷѷ* (Дет); радни глаголски придев: *турѷѡ* она гѷзда (Д. Дуб); онѣ бисѷге *турѡ* (Цр); нѷје *пѷдѡ* (За); *кѡпѡ* овѣ бѷнѷре (Цр); *закѡпѡ* га пот прѷк (Пру); *окопѷвѡ* грѡжђе (Вру); и јѷ сам јѡј *нѣвѡ*; двѷје-трѷ пѣсме сам јѡј *нѣвѡ* (Кл); што сам *прѡчитѡ* (Че); нѣко је тѡ *трагѷѡ* (Би); кат ѡн *ишчупѡ* онѣ баглѷме (Пр); јѷ сам *слѷшѡ* (Бот); тѷ *се турѷла* слѷма (Бот); тѷ би *се* вѡда *турѷла* (Вру); нѷшта *се* нѷје *осѣћѷла* (Бот); како је *пѷдѷла* шѷма (Бо); вѡда *ѷскопѷла* (Баг); тѷ би *се* дѣца л'ѣти *ѷгрѷла* (Дол); дѣца кад би *се ѷгрѷла* (Би); дѣца како су *нѣвѷла*; о Јеремѷндану би *нѣвѷла* (Коч); *нѣвѷла* сам и јѷ (Вру); нѷјесам ни *трагѷла* тѡ (До); пѷ *се чѷпѷла* (Кн); свѣ *попѷдѷло* с небѣсѷ (Кн); тѷ је нѷјвишѣ крѷвѡвѷ *пѷдѷло* (Вру); *прокопѷло* дѡље ѷсвалт (Вру); *ѷгрѷло се* филцѷнѷ; *ѷгрѷло се* онѣ пѡткапѣ (Пл); овѡ *припѷдѷло* је пот Прѣнѡву (Бот); пѷ *се* пѡсл'ѣ *чупѷло*; свѣ *се* тѡ *трагѷло* (Боб); нѷје *се трагѷло* (Би); нѷје *се* тѡ *трагѷло* (Бр); кл'ѷнови су *тѷрал'ѷ* (Кл); *турѷл'ѷ* у вѡду лѷдну (Гл); па би *турѷл'ѷ* у вѡду (Бр); *припѷдѷл'ѷ* пот Прѣнѡву (Бот); *откопѷвѷл'ѷ* су нешто; у нѷша су кућѷшта *кѡпѷл'ѷ* (Че); онѷмо смо *кѡпѷл'ѷ* (Гло); па га нѣје *зѷкопѷл'ѷ* (Го); мѷло *искѡпѷл'ѷ* (Вр); *кѡпѷл'ѷ* у дрѷво (Вр); *кѡпѷли* би онѷмо јѣдну рѷпу (Вру); *ѷгрѷл'ѷ*; *ѷгрѷл'ѷ* (Кон); мало *изиграл'ѷ* (Дет); *ѷгрѷл'ѷ* смо гѷцѣ, *ѷгрѷл'ѷ* кл'ѷсѣ, *ѷгрѷл'ѷ* бѷкѣ, *ѷгрѷл'ѷ* дѷћѷнѷѷ; и *ѷгрѷли се* кѷмена; кѷт би мѷ *обигрѷли*; (Вру); посл'ѣ би *нѣвѷли* (Пл); мѷ *чешѷѷл'ѷ* (Дол); па би је *ћупѷѷ* (Д. Дуб); *почупѷл'ѷ*, *очупѷл'ѷ* је (Кон); мѷ би и *послѷшѷл'ѷ*; *потѷрѷл'ѷ* е овѷмо (Бр); *турѷл'ѷ* е у мл'ѣкарѣ (Бр); нѷсу тѡ нешто *трагѷл'ѷ* (Кл); трпни глаголски придев: овѡ је рѷпа *ѷскопѷна* (Би); ѡна је бѷла *искѡпѷна* (Вр); глаголски прилог садашњѷ: *кѡпајѷћѷ* избѷла глѷва (Бо).

П.1.6.2. Исто је стање и код глагола (-)мѡтат, (-)кѷдат, (-)бѷѷат, (-)лѷстат, (-)бѷтат, (-)чѣкат и др.:

инфинитив: са[д] ћу ти јѷ *наѷрѷтат* (Пл); аорист: ѡна *се бѷѷа* (Бо); понѣшто *побѷѷѷше* (Дуј); презент: тѡ свѣ да *бѷѷѷм* (Баг); да *се* јѷ *не ѷкѷѷкѷм* (Ле); јѷ сѷма *се чѣкѷм* (Брђ); *мотѷш* тѡ (Са); овѷкѡ *мотѷш* (Д. Дуб); овѡ да *кѷдѷш* (Бал); ѷзмѣш *убѷтѷш*, *убѷтѷш*, *убѷтѷш* (Пру); *убѷтѷш* шѣћер; *убѷтѷш* онѡ свѣ; свѣ *убѷтѷш*, *убѷтѷш* и *убѷтѷш* (Де); ако *хѷтѷш*; ако *не хѷтѷш* (Ле); онѡ хи *бѷѷѷш*;

иза л'ѣђа *ба̑ца̑иш* (Пл); *чѣка̑иш* па помало (Го); изјутра *гр̑ж̑а̑* (Пе); *гр̑ж̑а̑* ону ватру (Ос); он *гр̑ж̑а̑*; полазник *гр̑ж̑а̑* (До); нѣко ни *не гр̑ж̑а̑* (До); *кл'ѣца̑* (На); хастал *кл'ѣца̑*; сат *не кл'ѣца̑* (Жи); па те *нашим̑нк̑а̑* (Де); Љубица *ћд̑са̑* (Ли); да му је у грат да *ћд̑са̑* (Бр); *ч̑рк̑а̑* онд (До); *ру̑шк̑а̑ се*; *ру̑шк̑а̑* једна другу (Вру); она је *испра̑ћа̑* (Ле) *пра̑ћа̑* људе (Бр); хтео да *скр̑ца̑* орах (Ос); доста кл'ѣка *наба̑ца̑* (Боб); најприен то *прол'ист̑а̑*; која *прол'ист̑а̑* прва; то најприен *прол'ист̑а̑* (Коч); она најприен *прол'ист̑а̑* (Би); ко ће први да *пу̑ца̑* (За); *испу̑ца̑* она земља (Пр); да *не испу̑ца̑* она л'ѣп (Ле); мил'иција *пља̑чк̑а̑* (Кл); кажу миш *се укља̑к̑а̑* (Ле); једва *доч̑ек̑а̑* (Брђ); други *ч̑ек̑а̑* мачугама; *ч̑ек̑а̑* у ше[с] сати (Пл); да ме он *ч̑ек̑а̑* (Го); што *ч̑ек̑а̑* исана; да *преч̑ек̑а̑*; она жена *ч̑ек̑а̑* (Бр); *доч̑ек̑а̑* жена; ова мѡја снаха *доч̑ек̑а̑* љуцки (Кн); ни да *доч̑ек̑а̑* (Ки); *ба̑ца̑мо*, *ба̑ца̑мо* сат мараму (До); да је *ч̑ек̑а̑мо* (Тр); кућани *гр̑жа̑ју* (До); не знам збок чега *ба̑ца̑ју* (До); оде *се ба̑ца̑ју* крл'е (Би); врба и дрѣјен најприен то *л'ист̑а̑ју* (Коч); *пу̑ца̑ју* сватови (Кон); па све *пу̑ца̑ју* (Жи); да *пља̑чка̑ју* (Бо); да га *ч̑ека̑ју* (Це); императив: *намот̑а̑* тѡ (Рам); *замот̑а̑* је (Пл); *замот̑а̑* некѡм крпѡм (Вру); *раск̑ид̑а̑* крљу (Бо); *гр̑ж̑а̑* у шпорет (Лу); *убут̑а̑* у сѹт (Жи); на земљу *нац̑рт̑а̑* (Пл); *ба̑ца̑* тѡ (Гр); првѡ *ба̑ца̑* онѡ дијете (Пл); на она сач *наба̑ца̑* ватрѣ; онѡ *ба̑ца̑ј* (До); *наба̑ца̑* на она л'ѣп; *ба̑ца̑* ѡвѣс (Би); *ба̑ца̑* пот прагове (Бр); *укља̑к̑а̑* конѡпац (Бр); *ч̑ек̑ате* ѣво ви је (Жу); радни глаголски придев: *доч̑ек̑ѡ* му пушку (Ле); један би *ч̑ек̑ѡ* пред врата (За); *смот̑ала* си (Са); није нѣкат *замот̑ав̑ала* (Ле); три да̀на није се свадба *кид̑ала* (Бр); па *пох̑ит̑ала*; *прѣд̑ала* та документа (Жи); понѣшто *х̑ек̑л̑ала* (Де); у Баћицу *се ба̑цала* рѣпом (Бу); ѣе-е *прол'ист̑ала* врба (Би); ѡдма *зак̑у̑кала* (Гр); *ку̑кала* (Кон); ја би *ку̑кала* (Го); све сам фѣно *дѡчекала* (Гр); и једва је *ч̑ек̑ала*; *ч̑ек̑ала* да дѡѣ (Бр); једва *ч̑ек̑ала* сам (Брђ); *кид̑ало се* (Це); нешто је *прол'истало* (Коч); *тр̑пало се* у десетѣне; *затр̑пало* би и Кладницу (Кл); па *се тѡ тр̑пало* (Дуј); па би *намот̑ал'и* (Рам); *ба̑цал'и* тѹ вѡду дѡл'е (Вр); *попу̑ц̑ал'и* капилари (Гр); *пу̑цал'и* крос прозор (Пру); би *затр̑пал'и* кућу (За); бѣл'и хим *попља̑чк̑ал'и* све (Гло); и *ч̑екал'и*, *ч̑екал'и*, *ч̑екал'и* (Тр); *преч̑ек̑ал'и* те сватове (Би); *ч̑ек̑ал'и* (Бр); у крѹк *смот̑ал'е* (Пе); шта сте *пѡх̑ит̑ал'е* (Тр); трпни галаголски придев: то е *намот̑ано*; што е *намот̑ано* (Д. Дуб); *наба̑ца̑но* снѣјега (Бр); *пља̑чк̑ано* (Вру).

II.1.6.3. Глаголи на -*гнат*:

инфинитив: *ѹгнат* у кошару (Жу); аорист: ѡбрас ни *догн̑асте* (Жу); презент: *догн̑аш* ѡнде дрва (Са); отишѡ је да *догн̑а̑* (Пр); да *догн̑а̑* краве (Че); *угн̑а̑* ѡвце; те ти се неѡ *загн̑а̑* (Кн); *догн̑а̑ју* наши старѣ (Врс); императив: *догн̑а̑* кот кућѣ; *догн̑а̑* вѡла (До); радни глаголски придев: *дѡгнѡ* тѡвар тѡга жѣта (Бо); садака је *нагн̑ала* (Гр); трпни глаголски придев: *ѹгн̑ата* стѡка (Ле).

У нашем материјалу нема примера чувања старине типа: *дожд̑ен̑ем*, *пожд̑ен̑ѹ* и сл., какви су бележени у Горњим Васојевићима (Стијовић 2007: 197).

II.1.6.4. Глагол *жњѣт* има облике:

инфинитив: помагāмо *жњѣт* тѣбе (Жу); презент: нѣ мош да *жњѣиш* (Рач); да *се жњѣ*; лѹди да *жњѹ* (Са); кад га жѣне *жњѹ*; да му *жн'ѹ* српом (Д. Дуб); да га *жњѹ* жѣне (Бр); императив: жѣто *се жњѣ* (Цр); *пѣжњи* (Дол); *пѣжњи* конѣпљу; па *пѣжњи* српом; *нѣжњи* оногā шевāра; *нѣжњи*, *нѣжњи* (Де); радни глаголски придев: па би *пѣжњѣ* тога пāпрађа (Вр); цѣпцио дāн *жњѣла* (Рач); *жњѣло се* онѣ (Баг); *жњѣло се*; да *се жњѣло* српом; и *жњѣло се* жѣто (Кл); *жнѣло се*; него *се жнѣло* (Де); *жн'ѣло се* (Д. Дуб); тāпѹт *се жњѣло* (Кон); *жњѣл'и* мѣ тāмо (Го); кад би *жњѣл'и* (Дол); *жњѣл'и* су (Са); *жњѣл'и* смо рѹчно (Жу); пā су жѣне *жњѣл'е* (Ле).

И Д. Барјактаревић наводи исти низ облика (Д. Барјактаревић 1966: 100).

Само у једном пункту овај глагол забележен је са основом *жен-* у презенту: кат *се женѣ* жѣто; на њѣву да *се женѣ*; онѣ жѣто *женѣмо* (Вр). У једном пункту забележен је и облик: *жњѣло се* (Пр).

II.1.6.5. Глаголи (-)мѣјешат, зѣјеват и (-)цѣјепат имају облике:

презент: тѣ *умѣјешāм* (Уг); *мѣјешāи*, *мѣјешāи*, *мѣјешāи*, *мѣјешāи* (Вру); *мѣјешāи* кашѣкѣм; свѣ је *мѣјешāи* кашѣкѣм (Де); *мѣјешā се*, *мѣјешā се* (Вру); етѣ га *зѣјевā* тѹ по Тутѣну; она *зѣјевā* дѣл'е по Срѣбији; овā *зѣјевā* тѹ (Жу); *не мѣјешāмо се* с Биохāнāма (Бр); такѣ тѣ *умѣјешāмо* (Бр); *не мѣјешају се* лѹди (Боб); да *се мѣшајѹ* тѣ ствāри (Че); *зѣјевајѹ* за тѣбѣм (Гр); императив: па *мѣјешā*, *мѣјешā*, *мѣјешā* (Ос); *мѣјешā* с брāшном (Жи); *помѣшā* јѣчам (Кл); *исцѣјепā* на чѣтворѣ, па посл'ен *исцѣјепā* онѣ се зовѹ дѹге, *исцѣјепā* по двā сантѣна (Вр); *исцѣјепā* чарāпу (Гл); *расцѣјепā* дрѣво (Са); радни глаголски придев: опāнке *исцѣјепѣ* (Ков); па *се поцѣјепāла* (До); *мијешāло се* јѣчам и рāж (Врс); *мѣешāл'и* мл'ѣјѣко са тѣјем брāшном (Бо); јѣчма смо *помѣјешāл'и* помāло; *мѣјешал'и* са јѣчмом (Бр); *зѣјевāле* девѣјке за овцāма (Вру); трпни глаголски придев: *помѣјешāно* (Го); имѣна су *помѣјешāна* (Кн).

II.1.6.6. Глагол (-)глѣдат мења се по VI врсти:

инфинитив: мāло *погл'ѣдат* (Ту); аорист: дѣктѣрка *прегл'ѣдā* ме (Кн); презент: *глѣдāм* ѣде тѣ мл'ѣјѣко (Го); кā да ти сāд *гл'ѣдāм* (Дол); да *погл'ѣдāм* (Бр); кад ме *гл'ѣдāиш* (Гр); да је *погл'ѣдāиш*

(Го); *погл'ѐдāш* на брдо; *погл'ѐдāш* равницу дōл'е (Бо); *погл'ѐдāш* крос онā òман; човѐка свòга *погл'ѐдāш* (Вр); *гл'ѐдāш* тел'евизòр; *гл'ѐдāш* свѣјет (Туз); кат *погл'ѐдāш* (Пр); кад *погл'ѐдāш* (Уг); нѣко те не *гл'ѐдā* (Ли); òн ме *пòгл'еда* (Ле); спāвā и *гл'ѐдā* (Кон); срām је да је *прегл'ѐдā* дòктор (Ков); *гл'ѐдајӯ* ђевòјку (Кн); *гл'ѐдајӯ се* (Дол); императив: *погл'ѐдā* је (Бр); *погл'ѐдā се* на огл'едāло (Гл); радни глаголски придев: свāко би на мѐне *гл'ѐдò* (Ков); нѣје *гл'ѐдāла*; вāлā и је *гл'ѐдāла* (Го); тāпӯт *се гл'ѐдāло* (Бр); тāпӯт *се гл'ѐдāло* сāмо богāство (Пл); тò *глѐдāло* (Вр); нò *гл'ѐдал'и тò* (Гр); и *глѐдāли* дòле (Вру); *гл'ѐдāл'и*; сāмо би *погл'ѐдāл'и* (Би); *глѐдāл'е* би је жѐне (Би); глаголски прилог садашњи: òчи избѐчи *јā гл'ѐдајӯћи* тел'евизòр (Лу); *глѐдајӯћи* (Бл).

Префиксирани облици овога глагола осим по VI имају и облике по IV врсти. Тако се поред односа: *оглѐдат (се) : оглѐдāм (се) : оглѐдāј (се) : оглѐдāо (се)* јавља и: *оглѐдат (се) : оглѐдӯјѐм (се) : оглѐдӯј (се) : оглѐдӯвао (се) / оглѐђӯвао (се) : огл'ѐдā се* (Би); по цѣо дāн се *огл'еђӯјѐ* (По). Глагол *поглѐдат* чешће има облике по IV врсти (који одговарају глаголу *поглѐдӯват*): *погл'едӯј* га помāло (По); а све *погл'едӯјѐ* к нāма (Ту).

II.1.6.7. У тугинско-новопазарско-сјеничком ареалу у употреби је глагол (-)свāђат (*се*) : (-)свāђāм (*се*), који има промену по VI врсти и (-)свāдит (*се*) : (-)свāдѣм *се*, са променом по VII глаголској врсти: са њòм ће *се посвāђат* (По); *свāђат се* (Кон); па би *се свāђāл'и* (Коч) : оће *се посвāдит* (Ту); пā смо *се свāдѣл'и* дòста (Ос).

II.1.6.8. Тенденција ка образовању твореница са семантиком учесталости очитује се и код глагола *слѣкат (се)*, који је осим у облицима: да ме *сл'ѣкā* (Тр); нијесāм *се сл'ѣкāла* (Го); бележен и у формама: не хāјѐм да *се сл'икāвāм* (Ту); *сл'икāвајӯ се* сāдек (По); ако *се сл'икāвајӯ* (Ке).

Слично је и са глаголом *пѐцат : пѐцāм*, који је забележен у облику: да *печāвајӯ* змѣје (Дол).

II.1.6.9. Неки глаголи овога типа имају дублетне форме настале у резултату различитих промена у гласовној структури основа. Сходно томе, на читавом терену у употреби су форме (-)врāђат и (-)врђат, са различитим превојним ступњем у основи – *врт-* : *врат-*:

инфинитив: *врђат се* (Ту); презент: *вишѐ се не врāђāм* (Кл); *не врāђā* нѣшта (Гло); *врāђā* тāмо тā кредит; сād *врђѐ* (Го); да *сврђѐмо* на стāницу (Ле); свѣ *се врāђāмо* њѐму (Бот); *врāђајӯ* млāдӯ

ў рѳт (Боб); радни глаголски придев: па се *врѳћѳ* по дрўгѳ пўт (Бо); вишѳ пўт сам *сврѳћѳла* (До); ка[д] сам се *врѳћѳла* (Бр); *врѳћѳл'и* се (Баг); прије нѳкѳ дан *сврѳћал'и*; ви сте *сврѳћал'и* (Тр); инператив: *врѳћѳј* ѳвце (Ос); *врѳћи* га овѳмо (Ту).

П.1.6.10. Глагол *ваљат* има и варијанту *вељат*:

инфинитив: тѳ ће му *ваљат* (Ту); презент: да не *ваља* (Че); и да *веља* (Кн); зѳмља му не *веља* (Пр); не *веља* тѳ стол'ѳца (На); није отѳшла да *веља* (Ле); не *веља* (Коч); такѳ овѳ не *веља* (Гло); нѳшто што не *вел'ѳ* (Вр); сѳт не *веља*; не *ваља* ѳстијем пўтем (Вру); свѳ што не *ваља*; ништа не *вељајў* (Боб); радни глаголски придев: *ваљаљо* не *ваљаљо* (Бл).

П.1.6.11. Бележени су облици *кўха-* / *кўва-* / *кўа-*:

инфинитив: *скўвѳт се* (Вру); аорист: што не *скувѳ* те кѳфе (Вру); презент: да *скўвѳм* по јѳдну кѳхву (Ки); *кўхѳи* варенику (Ле); па *закўхѳи* га (Дуј); мѳсо *се кўхѳ* (Бо); тѳ *се прѳвѳ скўхѳ* (Пл); *кўхѳ* вѳрѳиво онѳ (Боб); *кўвѳмо* (Кн); радни глаголски придев: што *се кўѳло* (Цр); тѳмо би *се скўхѳло* (Би); *кўвѳљи* хрѳну (Гу); трпни глаголски придев: *пиринач скўхѳн* (Би); *скўхѳто* мѳса (Би).

П.1.6.12. Глагол (-)*тѳрат* са јотованим денталом у основи бележен је само у појединим пунктовима сјеничке зоне, као резултат утицаја суседних јекавских говора:

инфинитив: тѳ ћеш и *ћѳрат* (Кн); аорист: жѳна *ѳтера* ѳвце (Лу); *истѳрѳше* га с пѳсла (Го); дал'ѳко те *ѳтѳраше*; *ѳтѳраше* авиѳном (Бот); па хи *истѳраше* (Де); *ѳтѳрѳше* ме у бѳлнѳцу; *ѳтѳрѳше* ме у бѳлнѳцу тѳмо (Вру); презент: да је и *ѳтѳрѳм* (Бл); *ѳтѳрѳи* мѳсо (Гл); сѳд нѳко *тѳрѳ* (Лу); бѳш га *ѳѳтѳрѳ* (До); пѳ не шўмѳр *тѳрѳ* (Др); онѳ је ѳтуд *истѳрѳ* (Гл); није мѳгѳ да е *ѳтѳрѳ* (Бо); да *се стѳка истѳрѳ* (Гу); *ѳтѳрѳ* тѳмо сѳр (Кон); да *ѳтѳрѳ* (Гу); *натѳрѳ* га (Кл); тѳ ѳбићѳје *тѳрамо* такѳ (Бо); да *тѳрѳмо* за Пазѳр (Гл); *тѳрѳмо* одоздѳљ (Бот); да и *тѳрајў* за Кѳсово (Дол); што *истѳрајў* на вѳр ѳѳвѳ (Бр); да хи *истѳрајў* (Бо); *истѳрајў* ѳвце (Пру); кат *истѳрајў* пѳстѳт (Бр); *растѳрајў* и пѳшчѳт (Бр); императив: *тѳрѳ* онў девојку (Дол); *тѳрѳ* ѳколо (Кон); *тѳрѳ* у воденицу (Де); *тѳрѳ* са прўтом (Пру); ѳни га *истѳрѳ* (Го); овѳ *истѳрѳј* (Бо); *ѳтѳрѳј* стѳку (Гу); *натѳрѳ* тѳ кѳње (Це); радни глаголски придев ѳни *истѳрѳл'и* (Го); чѳк дѳље *ћѳрѳл'и* (Цр); мѳј ћѳвек би ме *тѳрѳ* (Уг); мўш *ћѳрѳ* бал'ѳрку (Гр); *тѳрѳ* у мўку (Д. Дуб); стѳрѳ мѳј *ѳтѳрѳ* је у Пазѳр (Бо); тѳ је мѳжда *натѳрѳло* нѳрот (Др); па би *тѳрѳло* (Дол); сѳмо га *пѳћѳрал'и* за Пазѳр (Гр); онѳ су *тѳрал'и* (Д. Дуб); *тѳрѳл'и* за Грћкў јѳгњѳт

(Гло); кат су хи *отѣрал'и* (Де); нїјесу га ни *ћѣрал'и* кўћи (Кн); *тѣрал'и* у Смалућу (Са); аге су и *растѣрāли*; *потѣрāли* смо волѣве (Вру); *натѣрāли* су ме (Бл);

П.1.6.13. Глагол *стāvљат* / *стāљат* има облике:

инфинитив: нїје ни л'їјепо кўћу *остāљат* (Ле); презент: *остāvљāм* га стāлно ал' нѣ знāм зāшта га *остāvљāм* (Ос); *остāvљāм* амāнет; овакѣ *састāvљāм* (Ле); *стављаиш* на овā л'їтар (Бо); нѣјзи да *стāљāиш* (Ков); *стāvљāиш* ситнїцу (Уг); *стāvљāиш* брашно (Вру); *ђе остāљāиш* кāце (Ков); да *се не стāvљā* у нў (До); *ѣн стāvљā* ѣдмā (Са); и *стāvљā се* у ону вѣду (Коч); *стāvљā* у крило (Кон); да *се постāљā* да се јѣдѣ (Са); *састāљā се* (Бо); *стāvљајў* на тāбљу; за рўчак што *стāvљајў* (Пл); *остāљајў* тѣ девојке (Дол); пѣсл'ѣн *постāљајў* (Дол); императив: *постāљā* у онѣ бўре (Ков); радни глаголски придев: *ѣн је постāвљѣ* бајрактāра (Гу); *јā стāvљāла* нїјесам (Лу); *штā је стāvљāла* (Боб); *јā сам такѣ стāvљāла* (Ков); помāло би се *стāvљāло* (Уг); унўтра би *стāвљāл'и* (Рам); гѣре *стāвл'āл'и* (Гу); онѣ копрїве *стāвљāл'и* (Би); такѣ су *стāvљāл'е* (Кн).

П.1.6.14. На читавом испитиваном терену у употреби су форме *цўкат* / *кўцат* / *чўкат*: *кўцасмо*, *кўцасмо* (Жи); *ѣтут не цўкāиш* (Ос); онѣ овакѣ *цўкā* (Са); све *цўкā* тијем звѣнāдима (Вру); само онїјем *чўкајў* (По); *цўкā гѣч*; *цўкā* у гѣч (Пл); *цўка тѣ* (Жи).

П.1.6.15. Само по VI врсти мењају се глаголи: *гребѣнат*, *секїрат*, *отвāрат*, *гомїлат* и др.:

аорист: *јā се сѣкира*, *сѣкира*, *сѣкира* (Ос); што *се* овѣ сāt *рāспетља* (Гло); презент: што *се секирāм* (Жи); *отвāрāм* онā кўфер (Пр); *рачунāм* (Кл); *заборāвљāм* (Кл); пā *гребенāиш* (Дуј); *ѣде отвāрāиш* (Уг); *згомилāиш* га на скўп (Са); *чїм се мāло насекирā* (Го); тѣ плўћа *отвāрā* (Баг); *отвāрā* врāта (Ле); пѣла *отвāрā* (Вр); да *се не обрўкā* (Са); *ў* очи *удāрā* (Бр); да *удāрā* овāмо (Вру); да *се заборāвљā* (Ков); којā је тѣ *попрāљā* (Са); *не рачунāмѣ* га (Би); *настāvљāте* ка Пазāру (Гр); *умекшїјў* мāло онў слāму (Бот); овѣ сāt што *удāрајў* овѣ (Дуј); *не распрāвљајў* (Др); императив: пā *гребенāј* (Цр); пѣслѣ *гребенā* (Кл); овакѣ *гребенā*; па *гребенāј* тѣ, *гребенāј* (Д. Дуб); па *гребенā* (Дет); *секирā се* (Го); онѣ жїто *згомилā* (Кон); *умекшїā* хим (Дет); *омекшїā* понѣћи онā трн (Бр); пā тї сāt *рачунā* (Жи); радни глаголски придев: кад би свѣ *ўрачунѣ* (Бр); кад би *удāрāла* кїша (Вру); понѣшто *рабѣтāла* (Бр); тў би *се згомилāло* (Гуз); да би *се* онѣ *утāбāло* (Рам); нѣкў *гребенāл'и*; вїшѣ *гребенāл'и* (Вр); *отвāрāл'и* би пргїну (Гу); *згомилāл'и* жїто (Рам); *ѣни су рачунāл'и* (Гу); овакѣ би

удар̄л'и (Ле); *затвар̄л'и* хи б̄ил'и (Дол); ов̄амо су *покл̄ања̄ли* имања (Гу); уочи п̄етка *раб̄д̄т̄л'и* (Дол); ц̄ипцијелу н̄ој *раб̄д̄т̄л'е* (Д. Дуб).

П.1.6.16. Осим двовидског *веч̄ерат* : *веч̄ер̄ам*: *веч̄ерасмо* (Вру); *ја* не м̄огу да *веч̄ер̄ам* (Рач); *веч̄ер̄а* (Кн); *већ̄ер̄а* (Д. Дуб); да *веч̄ерај̄у* (Рач); на т̄о би *веч̄ер̄ал'и* (Вр); у употреби је и учестали глагол *веч̄ерават* : *веч̄ерав̄ам*: *ја* не *веч̄ерав̄ам* (Ту); дол̄аз̄е т̄у да *веч̄ерав̄ај̄у* (По).

П.1.6.17. Глагол *опер̄исат* : *опер̄иш̄ем*, који се мења по V врсти, има и варијанту *опер̄исават* : *опер̄исав̄ам*, са променом по VI глаголској врсти: кад он̄о *опер̄исав̄ај̄у* (Ки); *опер̄исав̄али* су му главу (Бољ).

П.1.6.18. Глагол *(-)ст̄арат* : *(-)ст̄ар̄ам* у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони има облике:

аорист: *ѡстара* и *ѡна* (По); презент: кат *ост̄ар̄а* (Дол); м̄и *ост̄ар̄амо* (Гло); радни глаголски придев: с̄ад *ѡстар̄ала*; б̄ио *ѡстар̄о* (Кл); *ост̄ар̄ала*; м̄л̄го беше *пост̄ар̄ала* (Го); *ѡто* *ост̄ар̄ала* сам (Кон); с̄ат је *ѡна* *ост̄ар̄ала* (Ле); с̄ат кад *ост̄ар̄ал'и* (Баг); *ост̄арало* се (Бу); *ост̄арало* се (Жи).

Нису бележени облици *старит*, *старим*... Исти тип промене овај глагол има и у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 92).

П.1.6.19. По VI врсти мењају се глаголи типа *(-)пр̄ичат*, *(-)п̄итат*, *(-)ч̄уват*, *(-)п̄лаћат*, *(-)ш̄ѣтат*, *(-)пр̄имат*, *(-)з̄идат*, *(-)св̄ират*, *(-)б̄ират*, *(-)к̄ѣлат*, *(-)сп̄ават*:

инфинитив: *сп̄ават* до п̄ѡдн̄е; св̄ѣ ћу ти *пр̄ичат* (Бо); ѡн ће ви *испр̄ићат* (Бо); *ја* ћу ти *пр̄ичат* (Са); па ћемо *пр̄ичат* (Го); п̄а ће ти ѡна т̄ѡ *пр̄ићат* (Жу); аорист: *пр̄ић̄а* ви (Рам); *ја* ти *пр̄ича* (Лу); те му *ја* *испр̄ића* (Ме); зат̄ѡ те *ја* и *п̄ита* (Ли); што Авд̄ија *пр̄ича* (Дол); *й̄сп̄рича* л' ви шт̄а г̄ѡре (Ос); презент: *пр̄ич̄ам* й̄скрено (Ос); н̄ишта *ја* не *пр̄ич̄ам* (Го); да ви *пр̄ић̄ам* ш̄иптарск̄и; ов̄ѡ да ти *пр̄ич̄ам* (Бо); *ја* ћу да ти *испр̄ич̄ам* (Са); *пр̄ич̄ам* за Таду (До); *испр̄ич̄ам*; шт̄а да *испр̄ич̄ам* (Жи); да ви ов̄ѡ *пр̄ич̄ам* (Тр); да ти *пр̄ић̄ам* (Д. Дуб); д̄аль̄ѣ да *пр̄ич̄ам*; *сач̄ув̄ам* од мр̄аза (Бал); *ја* *ч̄ув̄ам* *ј̄аг̄ња̄т* (Бр); да *прош̄ѣт̄ам* (Ли); с̄ат *св̄ир̄ам* већ̄ӣн̄ѡм у хот̄ѣле (Ме); са б̄аб̄ѡм *попр̄ич̄аи* (Кн); нем̄ѡ так̄ѡ да *пр̄ич̄аи*; *попр̄ич̄аи* за н̄ѣк̄ѡга (Бо); шта ме г̄ѡј *п̄ит̄аи* (Пру); ево да *п̄итаи* (Бо); да се *ч̄ув̄аи* (Кн); к̄ѡл'ко й̄м̄аш ст̄ѡк̄ѣ *п̄лаћ̄аи* (Гл); м̄ало *прош̄ѣт̄аи*; м̄ѡгла да се *ш̄ѣт̄аи* (Ков); *прош̄ѣт̄аи* по г̄раду (Ли); њ̄и *саз̄ид̄аи*

йстѡ кѡ крѣс; *сазидѡи* тѹ крстѣну (Са); *бѣрѡи* тѹ белѡјку (Са); не мѡш да *избѣрѡи* (Де); сѡд *бѣрѡи* цѣпил'е (Вр); да *спѡваи* (Коч); *прѣчѡ* (Ков); да *се прѣчѡ* нѣшта (Гр); да *испрѣчѡ* кѡко је (Гу); да *прѣчѡ* гѡре (Ос); нѣт *се* стѡкло *прѣлѡ* (Брђ); ѡн *нѣтѡ се* (Бал); *иснѣтѡ* крѣф (Ков); *нѣтѡ* нѹ (Жу); *не нѣтѡ* (До); ѡн *нѣтѡ* мѣне (Го); ѡн те *не нѣтѡ* (Бр); двѣста овѡцѡ да *ћѹвѡ* (Уг); нека га *чѹвѡ*; нѣће да ми *чѹвѡ* (Кн); *чѹвѡ* л'ѣнѣју (Гр); ѡнѡ што *чѹвѡ* ѡфце (За); сѡд нѣмѡ кѡ да и *чѹвѡ*; ѡвце ко *нѣ чѹва* (Бр); тѡмо стѡка *се ћѹвѡ* (Бо); *не плѡћѡ* (Уг); *плѡћѡ се* та рѹчак (Пл); *шѣтѡ* по сѣлу (Уг); *шѣтѡ* по Пазѡру (Бр); *прошѣтѡ* те по сѡби (Вру); *прѣмѡ* плѡту (Кн); *прѣмѡ* пѹну пѣнзију (Го); *прѣмѡ* муштерѣје (Бр); *прѣмѡ* инѣкције (Бо); *прѣмѡ* мѡтеријѡлнѡ (Ли); за тѡ *прѣмѡ* плѡту (Гл); ка[д] *се зидѡ* (Гл); *зидѡ се* кречѡна, кречѡна *се озидѡ*; комплѣт *се зидѡ* сѹхѣ кѡмѣн (Би); *свѣрѡ* са свѣјѡ стрѡнѡ (Го); ррукѡма *прѣбѣрѡ* (Боб); мѡјка *одабѣрѡ* (Кн); д[а] [ид]ѣ да *спѡвѡ* (Шар); кад му *се спѡвѡ* (Кн); ѡна *спѡвѡ* тѡмо у ћѡше (Са); не *се наспѡвѡ* (Ле); мѡло да *попрѣчѡмо*; па *прѣчѡмо* овѡкѡ (Бо); ѡћемо да е *прошѣтѡмо* (Пл); *прѣмѡмо* помѡло пѣнзијѣ (Шар); мѣ *прѣмѡмо* пѣнзију (Кн); нѣшто *прѣчѡјѹ* (Кл); како *прѣћѡјѹ* овѣ стѡрѣ (Бо); л'ѹди то *прѣчѡјѹ* (Вр); *прѣчѡјѹ* о мѡјѡј женѣдби (Бо); *нѣтајѹ* ѡнѡ пот којѣ је; кад је *нѣтајѹ* (Пл); сѡд *нѣтајѹ* (Вр); *чѹвајѹ* хи (Боб); *чѹвајѹ* ѡвце овѡмо (Уг); поштѣно *плѡћѡјѹ* (Ки); дрѡва *се плѡћѡјѹ* (Дол); *шѣтајѹ* дѣца (Гр); музѣке *свѣрајѹ* (Жи); сѡд *спѡвајѹ* (Са); императив: тѣ свѣ мѣне *нѣтѡј* (Кн); *прѣчѹвѡ* ми овѡ дѣјете (Бр); бѡже *сачѹвѡ* (Тр); *сачѹвѡ* бѡже (Тр); хај бѡже *сачѹвѡ* (Дол); бѡже *сачѹвѡ* (Го); *сазидѡ* камѣња (Боб); *зидѡ* снѡп одѡвѹт (Са); пѡсѣ тѡмо *нѣтѡте* нѣкѡг (Ки); овѡмо *се чѹвајте* (Тр); радни глаголски придев: ни *нѣтѡ* ме нѣје (Кон); *нѣтѡ се* саш нѡм (Бо); нѣ би *чѹвѡ* мѣсец дѡнѡ (За); ѡн је нѡс *сачѹвѡ* (Вру); *чѹвѡ* тѡпѹт (Вр); *ћѹвѡ* овѹ ћѡмѣју ѡде (Д. Дуб); *плѡћѡ* те *се косѣло* (Кл); *плѡћѡ* и је (Врс); *плѡћѡ* хѣм овѡ гѡзда (Д. Дуб); *прѣмѡ* плѡту (Гл); *спѡвѡ* је ћѣвѣр; тѡт *се спѡвѡло* тѹнѡке (Вру); јѡ би сѡт *прѣћѡла* (Ле); да би *испрѣлѡла* чѡрѡпе (Гр); једамѡ је *нѣтѡла* (Ле); *нѣтѡла* за овѣ ѡбѣчѡје (Вру); јѡ *чѹвѡла* говѣда (Ос); *чѹвѡла се* (Гр); цѣо дѡн *чѹвѡла* говѣда (Вр); *чѹвѡла се* стѡка (Гл); *плѡћѡла се* пѡпѡша; *плѡћѡла се* по стѡци (Др); *плѡћѡла* код нѣј (До); пѡпѡша *се плѡћѡла* (Гл); пѡсл'ѣ *прѣмѡла* (Го); такѡ сам *бѣрѡла* (Гр); *спѡвѡла* сас мужѡм (Го); да *се* тѡ *прѣчѡло* (Дол); такѡ би *прѣчѡл'и* (Бѡл); стѡрѣ лѹди *прѣчѡл'и* тѡ (Гл); ранѣјѣ су *прѣчѡл'и* тѡ (Дол); ѡнѡ што су *прѣчѡл'и* (Бу); бар како су *прѣчѡл'и* (Би); *прѣчѡл'и* су ми стѡрѣ (Бо); слѡбо су *нѣтѡл'и* (Гло); нѣ да сте *нѣтѡл'и* (Бо); *плѡћѡл'и* јѡј (Го); *шѣтѡл'и* смо (Гу); ада то бѡбе сѡмо *прѣчѡл'е* (Коч); *испрѣлѡл'е се* (Ле); трпни глаголски придев: *озидѡно* кѡменѡм (Гу); глаголски прилог садашнѣ: *шѣтѡјући* навѣше и нанѣже (Бѡл).

II.1.6.20. Прѡмену по VI врсти имају и глаголи: (-)трѡлат, (-)дрѡлат, (-)кѡлат, (-)лѹтат, (-)нѡдат се, (-)хѡрат, дѣрат, свѣћат (се) и др.:

инфинитив: мѡш *се нѡдат* снѣјегу (Би); аорист: *не дѣрѡсмо* (Го); презент: да *се лѹлѡм* (Ли); *јѡ не трѡм* (Шар); *трѡм* вѣш (Уг); да ми *не дѣрѡм* фѡмѣлѣју (Бо); гѡре *шѡрѡи* (Би); ѡнѡ *прѣскѡи*

(Дуј); тò *п̀р̀скаш* (Коч); *исп̀е̄љаши* коприв̀ом говѣда (Са); да *се исп̀е̄љаши* (Рач); *над̀ӣјеваши* њме (Гр); па га ти *зод̀ӣе̄ваши*; *зод̀ӣе̄ваши* га онò (Са); *к̀е̄ља* мòмак; ил'и *к̀е̄ља* девòјка (Дол); кат те *наткòз̄а*; кој̄а п̀арт̀ӣја *наткòз̄а* (Вру); др̀угò н̀ишта *не д̀ӣр̄а* (Пл); *ск̀уп̀ља* се н̀арот (На); òн *п̀р̀ска̄* (Гу); да *се по̀п̀р̀ска̄* стòка (Рач); *п̀р̀ска̄* са онòк кòла; онò што *п̀р̀ска̄* (Би); *са̄ња* ко ће (Боб); ко ти *се св̀ӣђ̄а* (Бал); б̀у̀јрум ко ви *се св̀ӣђ̄а*; ко ви *се не св̀ӣђ̄а* (Жу); а ко му *се св̀ӣђ̄а*; ко му *се не св̀ӣђ̄а* (Дол); м̀ене *се не св̀ӣђ̄а* (Гло); н̀òјзи *се тò не св̀ӣђ̄а*; *св̀ӣђ̄а* л' *се* т̀ебе (Бр); к̀ако кòм *се св̀ӣђ̄а* (Бо); н̀ему *се прев̀ӣђ̄а* чòвек (Пру); *св̀ӣђ̄а* им *се* (Вру); тò кò *г̀ат̄а* (Гр); н̀икò да *с̀е̄д̄а* (Ос); *с̀е̄д̄а* св̀е̄крви у к̀р̀ило (Вру); *п̀р̀скамо* онòм водòм (Коч); вòду кад *п̀р̀скамо* (Коч); да *прес̀ӣјед̄амо* (Ле); да *се не х̀арај̀у* (Бр); *не д̀ӣрај̀у* тò (Пру); т̀у *се ок̀уп̀љај̀у* (Боб); онò *се вӣђ̄ај̀у* на в̀аш̀ӣре (Дол); *в̀ладај̀у* с̀ад (Цр); св̀е ж̀ене *пос̀ӣјед̄ај̀у* (Пл); императив: п̀а је *ут̀р̀ља* дòбро (Рач); *т̀р̀ља* рук̀ама (Го); па *се иск̀а̄ља* (Ле); х̀ај с̀ад *д̀ӣр̄ај̀у* грòбове (Уг); *не д̀ӣр̄а* н̀ишта (Ле); пòс̀ен *ша̄р̄а* òде (Би); *наша̄р̄а* овуд̀ӣјер (Ле); п̀а онò *иша̄р̄а*, *иша̄р̄а*, *иша̄р̄а* (Кон); ц̀ӣелу *иша̄р̄а* (Д. Дуб); *по̀п̀р̀ска̄* онòм водòм (Коч); па *исп̀р̀ља* он̄а èксер (Го); радни глаголски придев: н̀ијесам *вӣђ̄ò* (Го); *вӣђ̄ò* сам пом̀ало (Бр); Т̀ито *зав̀ладò* (Ле); да је *л̀ут̄а* (До); *ја се* н̀е би *на̀д̀ала* (До); *са̄ња*ла би (Боб); *вӣђ̄ала* сам; *вӣђ̄ала се* са ов̀ӣјем (Пл); што *се др̀ља*ло ж̀ито (Ос); на пос̀етке т̀е *се ск̀уп̀ља*ло (Пл); он̀е што н̀ису *наткòз̄али* (Вру); нит су *се вӣђ̄ал'и* (Бо); би *се грòшк̄ал'и* (Баг); *грòш̄али* би *се* (Вру); *в̀лад̄ал'и се* м̀и ст̀ар̀и (Бо); св̀и *пос̀ӣјед̄ал'и* (Са); св̀и т̀амо *пос̀ӣјед̄ал'и* (Дол); *пос̀ӣјед̄ал'и* би (Би); н̀ијесам га ни *вӣђ̄ала* (Тр); *ја сам* те *вӣђ̄ала* (Бо); м̀ука ц̀р̀на *се вӣђ̄ала*; м̀уку *вӣђ̄ала* (Дуј); Т̀ур̀ска òнд̄а *в̀лад̄ала* (Бо); д̀еца су *се п̀е̄ља*ла коприв̀ама (Ос); нешто јòј *се св̀ӣђ̄ало*; *ђе* јòј *се* н̀ије *св̀ӣђ̄ало* (Бр); н̀екòм *се тò прев̀ӣђ̄ало* нешто; н̀икад ми *се тò* н̀ије *прив̀ӣђ̄ало* (Вру); дабòг̀д̄а с̀амо с̀ебе *г̀ат̄ало* (Гр); *п̀р̀ска̄л'е* би ж̀ене; би *п̀р̀ска̄л'е* он̀у д̀ецу (Би).

П.1.6.21. По VI врсти мењају се и глаголи: *ра̄ђат*, (-)л̀упат, *прòбат*, *ручат*, (-)стр̀адат, *с̀н̀имат*, (-)сп̀р̀емат, (-)ск̀идат, (-)ӣӣшат:

инфинитив: òн ће *стр̀адат* (Ке); аорист: па òна *ра̄ђа* чòре (Жи); презент: хо̀у да *прòб̄ам* (Бо); п̀а ти *ја прòб̄ам* (Уг); пиц̀аму *не ск̀ид̄ам* (Лу); *л̀упаши* св̀е (Де); ш̀ћ̀ела да *с̀н̀имаши*; *с̀н̀им̄ај* б̀абу (Ле); *л̀уп̄а* по к̀у̀ћи нешто (Боб); *л̀уп̄а* у прòзòре (Кн); *сп̀р̀ем̄а се* ј̀ело (Жи); *сп̀р̀ем̄а се* с̀ат за св̀адбу (Вр); òна тò с̀ама *сп̀р̀ем̄а* (Бољ); да *се сп̀р̀ем̄а* (Го); да га *прòб̄а*; да *прòб̄а* (Боб); т̀амо *се руч̄а* (Би); *ра̄ђ̄а* д̀ецу т̀у (Вр); òде *ра̄ђ̄а* кò у Вòјводину (Уг); пом̀ало и *ра̄ђ̄а* (Пе); тол'и́кò и н̀и́ма нек *ск̀ид̄а*; па *се ск̀ид̄а* онò (Ос); она *се л̀ако ск̀ид̄а*; невеста *се ск̀ид̄а* с кòња (Би); òн и д̀аљ̀е *ск̀ид̄а*; *ђ̀е̄в̄ер* је *ск̀ид̄а* с кòња (Вру); *сп̀р̀ем̄амо* ј̀ела (Кон); доведи е да *прòб̄амо* (Пл); *руч̄ај̀у* т̀у̀наке (Пл); императив: посл'ен *л̀уп̄а* онò (Вр); што *се сп̀р̀ем̄а* за веч̀еру (Цр); *прòб̄а* (Де); т̀и *прòб̄а* ка[д] дòђ̀еш (Вру); *пос̀кид̄а* звòнат са стòк̀е (Вру); радни глаголски придев: ј̀ечам је *ра̄ђ̄ò* (Бот); с̀ин му *стр̀адò* (Че); б̀ио ми б̀рат *настр̀ад̄аò*, б̀ио у др̀ва и *настр̀ад̄аò*; с тра̀ктором б̀ио и *настр̀ад̄аò* (До); *оӣӣшò* је (Гу); док сам д̀ецу

rāĥāla (Баг); деца док су *се rāĥāla* (Го); *rāĥāla се* деца; тако су *се rāĥāla* (Вр); нијесам хи ни *rāĥāla* (Жи); би *се sprēmāla* невѣста (Бо); кажү *стрādāla* (Рам); свѣ је *rāĥālo* (Бо); тō је *rāĥālo* (Бу); ствārно је тō *rāĥālo*; кā што је *rāĥālo* код нās (Вр); онō *се sprēmālo* кот кӯĥē (Го); *rāĥāl'е* старинскē жēне (Кн); дѣцу смо *rāĥāl'е* зāедно (Ле); др̄ва *спрēmāl'и* (Гу); *спрēmāl'и* за сѣтву (Рам); *спрēmāl'и* биријāне (Кон); *рӯчāl'и* (Кон); *рӯчāl'и* (Би); нијесмо *ишшāl'и* (Ос); и *спрēmāl'е* жēне (Цр); мѣсѣц би *се sprēmāl'е* (Бо); трпни глаголски придев: нијесам тō тол'йкō *спрēmāna* (Дол).

II.1.6.22. Забележени су и итеративи творени формантима *-ават-* и *-еват-*, који се такође мењају по VI врсти: вōĥе *родĭјевā* (Ос); *пробāвā* хаљйне (Ке); код њй *ручāвајү* (По); *ручāвајү* (Ке); *снимāвајү* свādбе (Ту); да *се снимāвајү* (Жи); *родĭјевālo* се по десетōро (Пл). Такође и: *испросāват* (Вру); *ноћĭјевāl'и* су туне (Ле); код нās *ноћĭјевāl'и* (Ке); девōјке нијесу се *испросāвāле* (Вру).

II.1.6.23. На испитиваном терену присутне су форме: *(-)рѣĥат* : *(-)рѣĥām*, *(-)рѣĥај*, *(-)рѣĥāo* и: *(-)рѣдат* : *(-)рѣдām*, *(-)рѣдај*, *(-)рѣдāo*, са променом по VI, као и: *(-)рѣдит* : *(-)рѣдĭм*, *(-)рѣди*, *(-)рѣдĭo* који се мења по VII глаголској врсти:

пā *рѣĥāиш* (Пру); свѣ *рѣĥā* (Баг); *рѣĥā се* йстō ко бунар (Гл); овākō *се порѣĥā*; рѣдом свѣ *се порѣĥā* (Са); *порѣĥā* по зѣмл'и тāмо (Вру); *порѣĥā*, по òгрāĥа *порѣĥā*; *рѣĥāј*; па *се порѣĥā* на стол'йце; онē *се порѣĥā* око сōфрē; òна *порѣĥāј* тō (Вру); пōсле би *рѣĥāl'и* (Вру); отпрĭје би *се порѣĥāl'е* невѣсте (Дуј);

то двā дāна ранĭјē *рѣдү* (Д. Дуб); попōви *се изрѣдајү* (Нет); тако се тō рѣдом *рѣдālo* (Кл); кāmēн сĭтнĭ *рѣдĭиш* (Бољ); *изрѣдĭ* тако (Гл); свѣ хи у вр̄сту *порѣдĭo* (Ту).

II.1.6.24. Глагол *мāхат*, осим облика по IV врсти (*мāшĕм*, *мāиĕиш*), може имати и промену по VI врсти: онō жĭто кат *се махā* (Са); *махā* ми да дōĥĕм (Ке); заставом *махāјү* (Ту).

II.1.6.25. Облици *пушем*, *пушеиш...* нису бележени – глагол *пүхат* мења се по VI врсти: кат *пүхā* вѣтар (Рам); да га *не пүхā* ү прси (Ле); вѣтар *пүхā* (Кон).

II.1.6.26. Глаголи типа: *о(д)сѣļāват*, *припрѣмат*, *препрѣдат*, *замāрат*, *обүват*, *разговāрат* и сл. у потпуности се уклапају у VI врсту:

презент: *не обӯвам се* (Гр); *ја се обӯвām* (Са); са женама *разговārām* (Бр); *разговārāш* (Дуј); [о]нō *заткīвāш* (Вру); и сāt *припрēmā* (Че); па не *кажњāvā* (Др); мōгло и на прēду да *се препрēдā* (Вру); *искушāvā* ђн мēне (Го); ранīе прōл'еће *настūпа* (Би); немō да *се дешāvā* (Шар); *дешāvа се* (Че); вēћ *успēвā* пшеница (Уг); пшеница *успēвā* (За); кат *се венчāvā* (Дуј); што *се зал'īvā*; тō *се свē зал'īvā* (Бот); *разл'īvā се* вареника (Бо); *сл'īvā се* (Ле); сāt онā *поткрīvā* (Вру); домāфин *позīvā* свāтове (Са); мēне тō *не одговārā* (Бр); *ја* и тī *разговārāмо* (Ле); тū *разговārāмо* (Го); да *не оселāvājū* (Че); мусл'имāни да *оселāvājū* (Гу); *замāрајū се* (Жи); онō нēкāко *помēрајū* (До); бамбōне кад *венчāvājū* (Дуј); *зал'ивājū* из рīјеке (Го); *назīvājū* онō црнōјка (Дет); ђни *обећāvājū* (Врс); императив: у кōло *се разговārā*; *разговārā* понēшто (Вру); *разговārā* (Ков); *поразговārā* по двīје трī рīјечи (Пл); *уговārā* тē свādбе (Жи); пōсē *изомīва се* (Вру); за прīјетел'а *не одговārā* (Вр); радни глаголски придев: те *се уселāvō* ђде (Де); због пūtēвā је *оселāvāо* (Бо); *иселāvō се* е нāрод дōста (Кл); ђн би тūнā *одмārō*; *одмārō* би кōња (Бо); саш нōм *разговārō* (Бо); тō е *одговārō* (Бл); *зал'ивō* (Гл); *разговārāла* са нīм (Жи); ђна е *венћāла* (Д. Дуб); вратīло којā *се назīvāла* (Би); ђна *ђбећāла* (Го); *препрēдāло се* (Де); тō *се свē снабдēвāло* л'ēбом (Бо); тијā ђбичāјā *се* ђде *дешāvāло* (Гр); у мōј рōт *се* нīје *дешāvāло* (Дол); *дешāvāло се* (Гу); кāко *се покрīvāло* (Ли); би *преприједāли*; ка[д] су *оселāvāли* (Бо); тū су *населāvāли* тē āге (Вру); *кажњāvāл'и* (Пр); *снабдēвāл'и* би с кōњима (Бо); крāдом *разговārāл'и* (Гр); *разговārāл'и* (Бо); те ме *венчāл'и* (Кон); што би *разл'ивāл'и* (Вр); нāш нīсмо *зал'ивāл'и* (Го); некōм жīцōм *закīvāли* (Бал); *сакрīvāл'и* и чешљōве (Дол); трпни глаголски придев: бīо је *рањāvāн* (Ков).

П.1.6.27. Код глагола типа *употребљāvат*, *објашњāvат*, *одржāvат* и сл. забележени су, осим примера са формантом *-ава-*, и форме на *-ива-* и *-ева-* у облицима твореним како од презентске тако и од инфинитивне основе:

употребљāvат (Бо); да не *издржāvā* (Жи); *не задржāvāмо се* по млōго (Де); порђдицу *издржāvō* (Цр); нīје нīко *употребљāvō* (Уг); у Карајўкиће Бунāре *се одржāvāло* (Бо); *употребљāvāло се* (Це); *одржāvāли* нāс (Вру);

тū л'инцўру је *употребљīvō* (Бо); тō се нīје уђпште *употребљīvāло* (Це);

да л' је овā тāmјан кђгој *употребљēвō* (Го); *ја* би јој свē *објашњēвāла* (Дол); *одржēвāло се* тū (Бо).

У тугинско-новопазарско-сјеничкој зони нема замене форманта *-ава-* са *-аје-*, односно преласка глагола из VI у IV врсту, (*задржāјēте*), која је редовна у говору Врачана

(Петровић 1973: 217), а присутна је и у говору Зете (Ћупић 1977а: 281) и Горњих Васојевића (*запљувàеш*) (СТИЈОВИЋ 2007: 200).

П.1.6.28. На целом испитиваном терену преовлађује однос *спашáват* : *спашáвãм*: тó ће и *спашáват* (Ле); *спашáвã* те; једна те садака *спашáвã* (Бр); они *се спашáвају* (Жи); *спашáвõ* се кõ је мõгõ; али су присутни и облици: *спасáвãмо се* (По); *спасáвãла се* (Ле).

П.1.6.29. Глаголи (-)узймат, (-)дрйјемат, (-)кунат, (-)сипат, (-)кãпат у облицима твореним од презентске основе имају двојакe облике: *узймãм, узймãј... кãпãм, кãпãј... и узймльём, узймљи... кãпльём, кãпљи...*, са јотованим лабијалом у основи глагола и променом по II глаголској врсти:

презент: ја код њи нйшта *не узймãм* (Гло); *узймаиш сãм* (Гло); õј да *се кунãиш* (Ос); пријен сунца *се кунãиш*; мбрãш да *се окунãиш* (Ле); *узймã* бајãги мл'йјеко; не мõре да *се узймã*; нё би смёло да *се узймã* (Бо); *не узймã се* (Баг); *одузймã* хим *се нãфака*; *одузймã* хим *се богãство* (Боб); оће да им *сипã* (Шар); *просипã* вõду за њõм (Ле); *посипã* озгõр невесту (Д. Дуб); хõће да *се окунã* (Са); *окунã* не мајка (Пл); да *се кунã* тã фамйл'ија (Би); ранйјё да *се узймãмо* (Пру); те свõје *не узймãмо*; õндã *сипãмо* у врёће (Бр); да *се онõ окунãмо* (Де); да *с[e]* *кунãмо* на Ћурђевдãн (Бр); да *узймãте* (Вру); *узймају* кãмён (Баг) *не узймају* (Боб); грднё пãре *узймају* (Бу); а сãт *се узймају* (Пру); кõл'ко је *узймају* (Гу); они ти *сипãју* (Уг); *посипãју* бомбõнйма (Дуј); пõсл'ён *се кунãју* (Го); да *се приён сунца окунãју* (Би); императив: они *узймãј* нãше (Гуз); *узймãј* (Кон); *узймãте* рõбу (Дол); *насипã* врёлу вõду (Вру); *кунã* хи нãпоље (Боб); *окунã* је (Кн); *окунã* га (Кон); па *с[e]* *окунã*; тãмо *се кунã* (Жи); *задрйјемã* понõћи (Де);

презент: *дрйјемльём* (По); девõјку *узймльёиш* (За); да *се окунльёиш* у рйјеку (Са); *накãпльёиш* по трй-четйри кãпи (Кл); тй ћеш да *скãпльёиш* од глãди (Гр); ёво сãт ка[д] *се узймльё* девõјка (Вру); *узймльё* свё бõловãње (Гр); дõзвола *се одузймльё* (Кн); *просипльё* нãку тãфру (Ки); ту *се окунльё* õмладина; како *се окунльё* онõ (Бо); углã што *узймльёмо*; једанёс-двãнёс мётãрã што *узймльёмо* (Гр); *узймльёмо* (Бр); кõла *се одузймльё* вёчито (Кн); па *се узймльё* (Са); *узймльё* свãкõ гõдину (Пе); *узймльё* врнйку (Гло); императив: па *узймљи* (Коч); руку *узймљи* (Кон); *узймљи* вõду (Вру); туне *окунљи* мãњу ову дёцу; *окунљи* те ту (Дол).

Облици *кãпльём, узймльём, просипљи* и сл. чести су у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 86), те у Горњим Васојевићима (СТИЈОВИЋ 2007: 197).

Остали облици ових глагола су:

аорист: тї *скāпā* глāдна (Гр); радни глаголски придев: *узїмō* најāмнике (Кл); *узїмō* те кредїте (Де); *узїмō* кукүрус (Рам); у Бобōвїк нїје *се* нїко *узїмō* (Баг); *узїмō* ис дрүгōг сēла (Гу); *узїмо* испрēд себе (Би); òпēt *узїмō* дрүгү (Го); тү *се узїмāла* вōда (Коч); мēне *күпāла* (Дол); *задријемāла* (По); ранїјē *се узїмāло* (Кон); *узїмāло се* код шњāјдēрā (Са); мл'їјєко *се узїмāло* (Боб); *узїмāл'у* у Пēћ (Ле); òни су *узїмāл'у се* (Гу); тāмо смо *узїмāл'у* вōду; *узїмāл'у* правослāвке; *узїмāл'у* Српкїње; овē што су *узїмāл'у*; па би *узїмāл'у*; тā ўшүр *узїмāли* (Вру); *узїмāл'у* би такō вōду (Коч); под јāбуке би *се күпāл'у* (Бр); *сїпāл'у* у тањїре (Ле); āге *узїмāл'е* четвртїну (Ос); трпни глаголски придев: у свōј тањїр *сїпāно* (Би).

Глагол *презїват се* бележен је и у облицима са секундарним јатом (са јотованим и нејотованим сугласником основе): кāко *се* тї *презїјевљеш* (Че); Зāхїтовїћ *се презїјевљē* (Жи); òни *се презїјевајү* (Вру); Хōђїћи *се презїјевљү* (Бо); *презїјевāл'у* су се Дрēшēвїћи (Ле).

II.1.6.30. Глаголи типа *смēтат*, *кōшитат*, *срēтат*, *фāтат* и сл. мењају се по VI врсти, с тим да имају двојакe форме, односно бележени су и са неизмењеним и са измењеним сугласником основе:

инфинитив: *опрāшитат* (Тр); немō *се премēшитат* (Ке); презент: немō күче да *фāтāш* (Бу); сāt кат *фāтāш* (Вру); *фāтāш* дрүгї аутобус (Ле); *смēтā* нēму галāма (Кн); *смēтā* ме (Гр); кōл'ко *кōшитā* (Кон); *фāтā се* тā нāрот позāди (Гр); да *се фāтā* кāјмак (Коч); да *се убāдā* (Пр); *не смēтāте* нїшта (Кн); кākї да *смēтāте* (Бу); *срēтајү* (Бољ); императив: жїто *фāтāј* (Де); радни глаголски придев: òни су га *фāтāл'у* (Бот); *фāтāл'у* жēне (Дол); *унишитāвāли* вāшку (Вру);

инфинитив: *смēћат* (Бо); презент: нїти *смēћāм* продавцу ни күпцу; штā да га *смēћāм* (Пе); *намēшићā* онē жїце (Дет); кол'ко те не *кōшићā* пōсла (Ју); онā што *прифāћā* (Кон); тү *фāћā* кāјмак (Бо); *дофāћā* рүка (Вр); *срēћā* кōс у кōс (Шар); *опрāшићā* (Кон); òн *унишићāвā* (Нет); шкōлу *премēшићāјү* гōре (Че); прїјетелї *срēћāјү* (Са); радни глаголски придев: *зabāћō* је кōље тудїјер (На).

II.1.6.31. Измењен сугласник основе забележен је и код глагола *упрoпaштāват* и (-)нүшитат:

инфинитив: *упропаиштáват* (Го); сèбе *упропаиштáват* (Ми); полáко *попу́итат* (Ке); презент: *пá се спу́итаиш* (За); *упропáиштáвā* (По); да *напу́иштā*; да *напу́иштају* овè краёве (Гу); императив: *попу́итāј* (До); радни глаголски придев: помáло *попу́иштāла* (Ост).

инфинитив: немòте ми *пу́иштат*; немò те ми *пу́иштат* (Бр); презент: тò *пуишā* одозгòр Мили́нко (Бал); *пуишā* (Гло); нй́је кћèла да *напу́ишā* (Бр); радни глаголски придев: *спу́ишāл 'и* на тā послужòник (Би); некè жёнскè што су *напу́ишāл 'е* (Бр);

II.1.6.32. Глагол (-)пу́стат бележен је и у облицима: ако ће *допу́стат* (Ту); ал' *јā* ðпèт *допу́стāм* (Бр).

II.1.6.33. Осим наведених облика, забележене су и форме са формантима *-ева-*, односно *-ује-*, са променом по IV врсти: да *упропаишћу́јèи* сèбе (Го); кум да га *спуишћу́јè* (Туз); *пā пуишћу́ј* га низа страну (Ју); пошто сам *јā напуишћèвāла*; кáко сам *напуишћèвāла* (Ли); нèкат се *напуишћèвāло* (Бр).

II.1.6.34. Код глагола типа *уби́јат*, *одби́јат*, *доби́јат*, *заби́јат*, *разви́јат* забележено је двојство облика – са формантом *-ија-* и формантом *-ива-*:

презент: *вāлā уби́јāм* врёме (Бл); *оби́јā* по сèлу (До); којè *не доби́јају* (Дол); императив: онијем вратйлом *наби́јā* тò (Рам); *разви́јā* кўфере (Пр); радни глаголски придев: кажè *оби́јāла* тāмо (До); мèђусòбно *се уби́јāл 'и* (Баг); *пā не одби́јāли* (Кн); *доби́јāл 'и* су (Гло); вўну смо *разви́јāл 'и* (Кл);

презент: ðн се от књигè *не одби́вā* (Пе); ðни *одби́вају*; ðни и *одби́вају*; такò *одби́вају* тò (Вру); радни глаголски придев: тò је кључ *изби́вāо* врёла (Гр); *доби́вāла* йме (Бу); како се *изби́вāла* тā рўда (Из); *уби́вāло* се тò (Гр); *уби́вāл 'и* (Бољ); *уби́вāли* се збок овòгā (Вру).

Паралелне форме присутне су и у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 96).

II.1.6.35. У употреби су облици *вра́чат* и *вра́жат*: *заврāжā* нèшто (Ко); оће нешто да *заврāчā*; нāјвишè то *вра́жају* жèне; да л' *вра́жèу*; *вра́жају* (Коч); нешто *вра́чају* (Гл); да је тò *вра́чāла* (Би); тò што е *вра́жāла*; рāно би *вра́жāл 'е* тò (Коч).

У питању су синонимне форме различито мотивисане: *вра́чат* : *вра́ч*, а *вра́жат* : *вра́г*.

II.1.6.36. Глаголи *заврша́ват*, *покуша́ват*, *дозвоља́ват* имају облике:

инфинитив: *заврша́ват* (Гло); презент: *заврша́вā* (Бл); у пѣтак *се заврша́вā* (Вр); нек ђн тѡ *заврша́вā* (Бр); нѣко *покуша́вā* (Дол); мѣ *заврша́вāмо* (Ле); да нам нѣшто *позаврша́вāте* (Тр); радни глаголски придев: нѣе нѣкѡ *покуша́вѡ* (Бо); *покуша́вāла* некол'ко пѣт (Бр); нѣје се *дозвоља́вāло* (Ту).

У облицима твореним од инфинитивне основе формант *-ава-* неретко се замењује са *-ева-* или *-ива-*: *покуше́вѡ* је (Жу); ја сам *позаврше́вѡ* сѣена (Д. Дуб); нѣје се *дозвоље́вāло* (Гу); нѣје шкѡлу ни *заврши́вāла* (Гло); свāдба се *заврше́вāла* (Пр).

У облицима који се граде од презентске основе долази до укрштања са глаголима IV врсте, те је на месту *-ава-* бележен формант *-ује-*: кн'ѣга *не дозвол'ује* (Д. Дуб); свѣ *се позавриу́је* (Ли); *позавриу́ј* свѣ (Ер).

Замена *-ава-* > *-ује-* забележена је и у глаголима: извѣните што се *изражѣ́јѣм* (Туз); нешто *л'итиу́јѣ* (Рач); да хи *рѣндујѣмо* орахе (Де). Ови глаголи иначе имају промену по VI врсти.

II.1.6.37. Глаголи на *-ират* мењају се по VI врсти: тѡ се подрѣче *рāсформѣра* (Гло); ђн *монтѣрā* тѣ стāнове (Бољ); да ми онѡ *избал'ѣрā* (Кн); сāмо да га *излакѣрāмо* (Уг); *масѣрāј* се ракѣјѡм (Кн); *донѣрѡ* (Тр); *матертѣрѡ* (Бр); *паркѣрāл'и* се на пѣт (Гл); *испѣрāл'и* му ѡчи (Кн); нѣјесмо *се матретѣрāл'и* (Бр).

II.1.6.38. Иако глагол *(-)врāћат* / *(-)врѣћат* готово редовно има промену по VI врсти, забележено је и неколико примера који указују на појаву укрштања са глаголима VII врсте (типа *нѡсит* : *нѡсѣм* : *нѡси*), и то код облика који се творе од презентске основе: кот кѡга да *сврāћѣиш* (Шар); *врāћи* ђвце (По).

II.1.6.39. Забележено је неколико примера приласка глагола *откљѣ́чат* и *гљāчат* глаголима VII врсте: те пренѡћи да *откљѣ́чи* цркви (Пл); *откљѣ́чи* кѣћу (Ту); па хи *угљāчи* (Ли); ѡна је *откљѣ́чила* (Жи).

Глагол *gáhat* такође може имати облике по II врсти: *gáhā* камѣњом (Кн); *gáhajū* флашама (Шар); и по другој (као *òrat* : *òrēm*): *gáhēm* га (Ке); пā òни *gáhi* пā погòди (Врс).

Иста појава забележена је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 169), говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 91) и Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 197).

II.1.6.40. Глаголи (-)д̂ат, (-)ѝмат и (-)зн̂ат мењају се по VI врсти, с тим да се јавља укрштање са глаголима III врсте, односно долази до продора форманата -не-, -ну- у различите облике. Варијантност се очитује и у облицима аориста, где се јављају како форме са елементом -д- (*им̂адо(x)*, *зн̂адо(x)*), тако и краћи облици (*ѝма(x)*, *зн̂а(x)*).

Примери глагола (-)д̂ат:

инфинитив: хо л' ми т̂а п̂рст̂ен д̂ат (Бр); н̂еј д̂ат (Ле); аорист: *р̂азуда се* (Пе); *д̂асмо* му (Ле); зн̂ач̂иј д̂асмо му девòјку (Жу); док ми се ĥòре *не разуд̂аше* (Д. Дуб); презент: *ј̂а сам т̂у да ти д̂ам* б̂есу (Бо); òћу да му је *д̂ам* (Вр); да му *д̂ам* (На); да јој *д̂ам* нòвац (Вру); н̂ећу да *се уд̂ам* (Боб); неће да *се уд̂ам* (Ли); з̂емљу да *прод̂ам* (Дол); св̂е м̂ор̂а да *д̂аш*; ако му *не д̂аш* (Кн); да ми *д̂аш* б̂есу (Бо); да јој *д̂аш*; м̂ор̂а да *д̂аш* (Ле); *д̂аш* п̂рст̂ен (Тр); д̂òбро да *се уд̂аш* (Кн); т̂и да ми *прод̂аш* (Бал); да *прод̂аш* (Са); да *се д̂а* (Боб); *к̂иша не д̂а* (Кл); *не д̂а* ка мл̂адòј (Вру); м̂ор̂а с̂естру да *д̂а* (Пру); да не *д̂а* б̂òк (Ос); х̂òће да ми је *д̂а*; ал' и т̂ашта *не д̂а*; договор̂исмо да ми је *д̂а* (Ле); да ми *д̂а* ч̂òвек (Гл); ф̂амил' ија *д̂а* т̂ò ѝме; н̂ајпреч̂е т̂ò да се *д̂а* (Кон); н̂еће н̂ико да *прод̂а* (Баг); он п̂òс̂е *под̂а* је (Вр); да *се не уд̂а* (Че); да те *д̂амо* (Бр); пон̂ес̂емо в̂ун̂е да *прод̂амо* (Бр); м̂ајка и òтац *не д̂ај̂у* (Вр); *не д̂ај̂у* м̂òји м̂ене; *не д̂ај̂у* ме ж̂иви (Са); тв̂òји те род̂итељи *не д̂ај̂у* (Пл); да ми *д̂ај̂у* ов̂у (Вру); императив: *н̂е д̂ај̂* б̂òже; *н̂е д̂ај̂* б̂òже (Брћ); *прод̂а* по једно гов̂еће (Жи); они ми *дод̂а* још ј̂едан (До); *под̂а* њ̂има (Ос); *под̂а* ономе в̂òлу мало ж̂ита (До); не *д̂ајте* (Бр); радни глаголски придев: *ј̂а сам те д̂аò* (Бр); *д̂аò* девòјку (Вру); и òн ме *д̂ò* (Кон); *д̂ò* бок зд̂р̂авље (Бо); *ј̂а сам д̂ò* њ̂òјзи п̂рст̂ен (За); б̂òк ти *д̂ò* зд̂р̂авље (Бр); него би не *д̂ò* (Жи); *ј̂а* му н̂икад н̂ијесам *д̂ò* (На); *пр̂д̂òò* би не т̂амо (Жи); што је *пр̂д̂òò* (До); и св̂е је *д̂ала* (Че); њ̂òјзина бил'ешка што ми је *д̂ала* (За); *ј̂а* би ти *д̂ала* мој̂е к̂р̂ви; што *се љ̂д̂ала*; *ј̂ако се љ̂д̂ала*; н̂ије *се љ̂д̂ала* (Ков); она *се* т̂амо *љ̂д̂ала* (Бл); о[д] деветна̂ес г̂òд̂ин̂а *се љ̂д̂ала* (Вру); *ј̂една се љ̂д̂ала*; п̂а *се р̂азуд̂ала* (Бот); òна *се* мл̂ада *љ̂д̂ала* (УГ); т̂и си *се љ̂д̂ала*; да *се* òна *љ̂д̂ала* (Бо); *љ̂д̂ала се* педес̂ет тр̂ећ̂е (Дет); *ј̂а* б̂и *се љ̂д̂ала* (Ли); òна му *д̂д̂ала* в̂еш (Гло); т̂ò *се* н̂ије *д̂ало* (Бр); *д̂ал'и* ј̂едну к̂р̂аву (Бо); òни је *д̂ал'и* (Жи); *д̂ал̂и* је òтац и м̂ајка (Вру); они су је *д̂ал'и* мл̂аду (Кон); *пр̂д̂ал'и* з̂емљу (Брћ); *пр̂д̂ал'и* з̂емљу (Бо); он̂ò др̂уг̂ò смо *пр̂д̂ал'и* (Баг); п̂òсл'е су га *пр̂д̂ал'и* (Др); девòјке *се п̂уд̂ал'е*

(Врс); те ћери *се разудал'е* (Д. Дуб); трпни глаголски придев: *дѣта* је девојка (Дол); кћерка у Нѣбѣје *удѣта* (Бр); *дѣта* је (Вру); те су ми ћерке *пудѣте* у Пазѣр (Бот).

Примери са формантима *-не-* и *-ну-* пореклом из III врсте најчешће се јављају у презенту и императиву, ретко у инфинитиву:

инфинитив: оће му *дѣднут* (Ту); презент: не смѣје да јој *дѣднѣш* вѣтру (Де); *дѣднѣш* му тѣ повѣсмо (До); ѡвцу *дѣднѣш* (Рач); јѡш да *се додѣднѣ* (Не); да му *се дѣднѣ* (Боб); мѣне *дѣднѣ* тѣ (Тр); свѣ ѡга *дѣднѣ* (Че); онакѡ *дѣднѣмо* (Са); не мѡрѣ да га *продѣднѣ* (Ка); мѣне помѣло пирѣнча *дѣднѣ* (Че); ка[д] *дѣднѣ* ѡбилеже (Тр); ѡни им *дѣднѣ* (Би); императив: онѡ *дѣднѣ* (Тр); те хим *дѣднѣ* (Дол); те му *дѣднѣ* (До).

Осим облика *дѣднѣ*, *дѣднѣмо*, *дѣднѣ...* бележене су и форме *дѣдѣ*, *дѣдѣмо*, *дѣдѣ*, које су чешће:

презент: пѣре *дѣдѣш* (Вру); тѣ *дѣдѣш* нѣму ѡбел'еже (Тр); мѡрѣла би да *дѣдѣш* нѣшто твѡје, ил'и мѣнѣјуше ил'и лѣнац да *дѣдѣш* мѡмку (За); да не жѣл'и да *дѣдѣ* (Брѣ); *дѣдѣ* му; *дѣдѣ* му кошѣљу (Пл); сѣстру мѡрѡ е да *дѣдѣ* (Пру); да *дѣдѣ* ѣме (Кон); и ѡна *дѣдѣ* ѣстѡ тѣбе нѣшто (Вру); кѣзан *дѣдѣ* пот амѣнет (Вру); *дѣдѣ* онѣ родбѣна зѡром (Бр); да јој нѣшто *дѣдѣ*; да *се продѣдѣ* сѣр (Ле); те га *прѡдаде* (Ке); посл'ѣн хѡће да је *дѣдѣ* (Бот); сѣт *дѣдѣ* пѣрѣма (Боб); сѣтра кад се *удѣдѣ* (Го); императив: *дѣдѣ* му ћѣр (Вр); *дѣдѣ* ми мѣло (Тр); јѣ му је *дѣдѣ* (Тл); сѣмо је *дѣдѣ* (Гу); *дѣдѣ* овомѣ (Гу); *дѣдѣ* нѣшто мѣло (Бр); ѣе гѡд *прѣдѣдѣ* кнѣжицу (Бо).

Ретке су аористне форме са елементом *-ну-*: *дѣднѣсмо* јој јѣдну (Ту); *прѣдѣднѣше* је ѣѣверу (Вру).

Облици аориста са елементом *-д-* у основи чешћи су од краћих форми:

пѡсл'ѣн је јѣ *дѣдо* (Ме); ѡна хим *дѣде* по пешкѣр (Боб); лѣб ми *дѣде* (Бал); мѣне *дѣде* овѣ стрѣц у Жѣчу; кобајѣги ме *дѣде* (Вру); ѡна *дѣде* (Го); папрѣку *дѣде* л' јој (Бал); алѣх *дѣде* плѣм (Дуј); *дѣде* ѣзјаву (Бал); *дѣде* ми шѣпке дѡбре (Го); *дѣде* Бѡк четѣри јѣдну зѣ другѡм (Вру); ѡн ме *дѣде* (Кон); нѣ *удаде се* (Го); *удѣде* ми *се* тѣ брѣтучѣда (Тр); тѣ *удѣде се* (Пл); па хим *дѣдѡсмо* и онѡ нѣше (Ме); *дѣдѡсмо* је (Жи); *дѣдѡше* ми је (Ме); да ми *дѣдѡше* д[а] ѡдѣм (Го); *дѣдѡше* је (Жи); *не дѣдѡше* ми (Д. Дуб); *не дѣдѡше* хим (Тл); зѣве *се удѣдѡше* (Го).

II.1.6.41. Глагол *ѝмат* има следеће облике:

инфинитив: ако ћеш *ѝмат* (По); презент: дѡбре снахе *ѝм̄ам* (Гло); *ѝм̄ам* дѡцу (Брђ); дѡбру девојку *ѝм̄ам* (Вру); *ѝм̄ам* шећер (Ков); својек ћобанина *ѝм̄аи* (Гуз); ако га *ѝм̄аи* (Ле); *ѝм̄аи* мѡм̄ак̄а (Гр); да *нѣм̄аи* мѡмка (Гр); шта *ѝм̄а* онѡ гвѡжђета (Пр); кѡга ће да *ѝм̄а* (Боб); да л' *ѝм̄а*; *нѣм̄а* в̄ашир̄а (Дол); кѡ шта *ѝм̄а* (Гр); помѣш̄аш кѡ *ѝм̄а* (Кл); па *ѝм̄а* дѡста т̄у (Вру); *нѣм̄а* с̄ат млѡго (Кон); н̄ишта *нѣм̄а* (Боб); *нѣм̄а* држ̄ава п̄ар̄а (Врс); ада *нѣм̄а* н̄ишта (Коч); ѡни *ѝмај̄у* потѡмство (Че); *ѝмај̄у* машин̄у; нек ѡни *ѝмај̄у* (Ков); *ѝмај̄у* дѡста стѡкѣ; да *им̄ај̄у* кр̄аве мл'ӣека (Коч); императив: ако хѡј *им̄ади* (Ме); радни глаголски придев: да је *имѡ* шећер (Ков); кѡ је *им̄ао*; *им̄ао* је с̄рп (Кл); ѡн *имѡ* м̄аћеху (Бр); ко би *имѡ* (Би); *им̄ала* с̄итну дѡцу (Дуј); ако си *им̄ала* (Рам); *им̄ала* д̄арѡве (Гр); ис тог̄а *им̄ала* (Че); н̄икѡк н̄исам *им̄ала* (Дуј); *им̄ала* рохѡљка (До); пѣторо сам *им̄ала* (Ле); јѣтрву сам *им̄ала* (Кон); *им̄ала* би по јѣдну р̄ужу (Би); *им̄ала* га јѣсам; *им̄ала* је св̄ашта (Бр); *им̄ала* сам м̄аћаху; што сам *им̄ала* (Гр); пѣторо децѣ сам *им̄ала* са н̄им (Бр); р̄иба се нѣкат н̄иѣ *им̄ала* (Вру); *им̄ала* сам дв̄а ѡдара (Бо); *им̄ала* сам з̄аве (Го); н̄ије *им̄ала* (Гло); *им̄ала* је тр̄л'ица (Бот); свѣга е *им̄ало*; *им̄ало* је на пр̄в̄и м̄ај (Бо); нит је *им̄ало* ц̄анг̄ања; и *им̄ало* је он̄а ћуњак (Рам); нѣкат н̄ије се тѡ *им̄ало*; н̄иѣ ни *им̄ало* (Бо); т̄у е *им̄ало* млѡго (Би); тѡ н̄иѣ *им̄ало*; *им̄ало* је; *им̄ало* је тог̄а дѡста; *им̄ало* т̄у јѣдну четвѡрица; (Вру); *им̄ало* је (Боб); *им̄ал'и* су пр̄аво (Че); свѣ смо *им̄аљи* (Бо); *им̄ал'и* би т̄иквѣ; *им̄ал'и* би пас̄уљ (Бр); *им̄али* смо; *им̄али* су р̄ибњ̄ак (Вру).

У аористу су у употреби двојакѣ форме – са елементом *-ѡ-*, које су чешће: *ѝмаде* дв̄ије ћерке (Пл); жѣна *ѝмаде* ѡд̄ар (Жи); *ѝмаде* л' мѡм̄ак̄а (Го); *нѣмаде* шта с др̄угијем (Ли); и краћи облици: пѡсл'ѣн т̄а с̄ин ми *ѝма* дв̄а с̄ина (Гло); м̄и дв̄ије *нѣм̄асмо* (По).

Честе су имперфектизоване форме овога глагола у облицима радног глаголског придева: ј̄а сам *им̄авѡ*, кажѣ, и п̄аре (Вру); з̄аѡва ми у Сеницу *им̄ав̄ала* (Кн); како је дѡцу *им̄ав̄ала* (Дол); *им̄ав̄ало* је ко ѡзмѣ Ср̄бин муслиман̄ку (Вру); *им̄ав̄ало* је и тог̄а (Вру) тѡ је ѡгл̄авнѡ *им̄ав̄ало*; богами се тѡ ч̄уло да је *им̄ав̄ало*; тѡ је *им̄ав̄ало* (Дол).

II.1.6.42. Глагол *(-)зн̄ат* мења се по VI врсти:

инфинитив: да ти је *зн̄ат* (Го); тѡ је што трѣб̄а *зн̄ат* (Бл); аорист: *не зн̄асмо* ње ѡде (По); ѡн је пѡзна (Ме); м̄и се т̄у *позн̄асмо* (Гу); презент: дѡбро *зн̄ам* (Бо); ј̄а *нѣ зн̄ам* (Ле); *нѣ зн̄ам* штѡ (Боб); *зн̄ам* да ми она нѣће (Пл); к̄а што ј̄а *зн̄ам* (Вру); *зн̄ам* да чит̄ам (Кн); сл̄або штѡ и *зн̄ам* (Боб); ј̄а *зн̄ам* (Дол); да се *нѣ зн̄ам* (Ков); а *нѣ зн̄ам* ј̄а (Коч); мѡр̄аш да *зн̄аи* (Пл); т̄и *зн̄аи* (Че); свѣ хѡј да *зн̄аи* (Бал); *позн̄аи* по гѡвору (Бу); н̄ико *нѣ зн̄а* ни шта је (Цр); *зн̄а се* свѣ (Кн); бѡг *зн̄а* дѡкл'ѣн (Дол); ал

Ѡн ствѡрно *знѡ* (Бу); Ѡн *знѡ* да прићѡ (Бо); Ѡткуд да *знѡ* (Ле); нѡје бѡло да *се знѡ* (Би); кѡ *знѡ* свѡ (Гу); она нѡће да *признѡ* (Коч); да *се не познѡ* (Де); да те пѡшче *узнѡ* (Го); *знѡмо* сѡгѡрно (Бот); *знѡмо* штѡ ћемо (Бр); трѡбѡ да *знѡте* (Тр); ако *знѡте* (Бр); то мусл'имѡнке *знѡју* (Коч); Ѡни *знѡју* којѡ хѡм је; старѡјѡ што *знѡју*; да се *нѡ знѡју* (Боб); *знѡју* ми Ѡни (Бал); да *знѡју* (Цр); *знѡју* ѡбѡчѡје (Го); *нѡ знѡју* (Дол); па *дознѡју* (Вр); императив: *знѡј* тѡ (Ле); на сѡбор *се узпзнѡ* (Го); *узпзнѡ се* (Бр); радни глаголски придев: ал Ѡн нѡје *знѡ* (Бал); нѡт је *знѡ* Ѡн мѡне; Ѡн мѡне *знѡ* (Дуј); нѡје *знѡ* мѡмак девѡјку (Са); Ѡн би *знѡ*; и јѡ сам тѡ *знѡ* (Че); нѡкат нѡје *знѡ*; нѡкат нѡје *знѡ* (Гу); кѡко ме *узпзнѡ* (Го); *узпзнѡ* бѡбу (Кн); јѡ сам *се знѡла*; нѡјесам ни *знѡла* (Кн); нѡје *знѡла*; ѡна нѡје *знѡла* (Бо); нѡт сам *знѡла* јѡ нѡга (Дуј); *знѡла* да гѡтѡм (Гр); јѡ *сѡзнѡла* (Кон); такѡ сам ти *се вѡлѡ узпзнѡла* (Дуј); нѡјесу *знѡл'у* (Го); Ѡни су *знѡл'у* (Би); ни да су *се знѡл'у*; Ѡни су *знѡл'у* тѡ крѡт (Бо); Ѡни су *знѡли* (Вру); по гѡвору би га *познѡл'у* (Бо); *узпзнѡл'у* су кафѡну (Че); такѡ смо *се* ми *узпзнѡл'у* (Дуј); *узпзнѡл'у* смо *се* (Гу); на сѡбор *се узпзнѡл'у* (Са); пѡ је *прѡпзнѡл'у* (Бу); кад би *дознѡл'у* (Коч); трпни глаголски придев: нѡјесам о томѡ *узпзнѡт* (Бр); нѡјесмо *узпзнѡти* са вѡма (Ков); глаголски прилог садашњи: *нѡзнѡјућѡ* јѡзик (Гу).

Продор елемента -д- забележен је и код глагола (-)знѡт у аористу и облицима којѡ се граде од презентске основе: е гѡре *не знѡдо* (Лу); јѡ *познѡдо* сѡд кѡла (Тр); *знѡде* л' (Жу); Ѡн ме *узпзнѡде*; *узпзнѡде* ме; ѡна не нѡјвишѡ *узпзнѡде* (Го); да не *знѡдѡ* кут су (Цр); да л' *знѡдѡ* што тѡ жѡне (Коч); *не знѡдѡ* (По); сѡгѡрно *знѡди* (Кл); *знѡди* да је стѡ пѡстѡ пѡчен (На); тѡ *знѡди* твѡе (Вру); ће се јѡду *познѡди* (Гр).

Примери укрштања са глаголима III врсте: *знѡдни* тѡ (По); *познѡдни* тѡлѡт (Ка).

Исти облици својствени су и говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 89) и Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 201).

Имперфектизоване форме: јѡ *не знѡва* штѡ је тѡ; да је она *знѡвѡла* (Бо); свѡ је *знѡвѡла* (По).

У говору Горњих Васојевића присуство елемента -д- у основама глагола (-)дѡт, (-)знѡт и (-)ѡмѡт у презенту сасвим је ретко, док се у императиву и аористу напоредо употребљѡвају и краће и дуже форме (СТИЈОВИЋ 2007: 201).

Итеративне форме типа *знѡвѡ*, *имѡвѡли* бележене су у староцрногорским говорима (ПЕШИКАН 1965: 173).

II.1.6.43. Глагол *трѡбат* има облике:

презент: *трѣба* да му кѹпѣ (Боб); *ђе трѣба* да спаваш (Кон); *трѣба* разѹмет (Бл); *трѣба* она вѹна (Вр); дѹђѹ кад *трѣба* да се радѣ; *трѣба* да на посаѹ бѣдѣм (Тр); свѣ *трѣба*; ѹсам ѣлѣадѣ *трѣба* (Кн); за шта јѹ *трѣба*; кол'ѣко *трѣба* (Рам); *трѣбају* те воденице (Д. Дуб); *ђе трѣбају* да ѹдѹ ѣца (Кн); радни глаголски придев: ѹна је *трѣбала* (Кл); тѣ би *трѣбала*; нѣт би *трѣбала* (Ле); нѣси *трѣбала* нѣшта (Тр); свѣ тѹ што је *трѣбало* (Брђ); нѣ би *трѣбало* (Рам); ако бѣдѣ *трѣбало* (Бл); како би *трѣбало* јѹш (Вр); нѹ смо *трѣбал'и* (УГ); тѹ би *трѣбал'и* (Брђ).

II.1.6.44. Глагол *мѹрат*:

инфинитив: нѣко *ђе мѹрат* (УГ); аорист: нѹ *мѹрѹдо* да тѣпѣм (Бр); презент: *мѹраш* да *ђѹваш* (Гло); *мѹра* да се радѣ (Брђ); *мѹра* да дѣш; *мѹра* да се понѣсѣ на свѣдбу (Вр); нѣшто *се мѹра* (УГ); дѹбро *мѹра* да пѣзѣш (Гл); радни глаголски придев: биријѣн је *мѹрѹ* (Кон); *мѹрѹ* мѣшат ѹвас (Жи); тѹ је свѣкѣ *мѹрѣла* (Кл); јѣ сам *мѹрѣла* у чѣршију; *мѹрѣла* си и у л'ивѣду; свѣ жѣвѹ си *мѹрѣла* (Го); *мѹрѣла* сам (Го); ка[д] се тѹ *мѹрѣло* (Ли); *мѹрѣло* свѣ на рѹке (Го); свѣ е тѹ *мѹрѣло* (Го); *мѹрѣло* да се угрѣје на шпѹрет (Би); *мѹрѣл'и* су (Гу); *мѹрѣл'и* смо (Врс); ѹни су пѹсѣн *мѹрѣл'и* (Бо); *мѹрѣл'и* и у дѣва; такѹ су *мѹрѣл'и* (Би).

II.1.6.45. По VI врсти мењају се и глаголи са *-е* у презенту и *-е* у инфинитиву типа: *(-)млѣт / (-)млѣт, (-)ѹмет* и *смѣт*:

инфинитив: тѹ жѣто *ѹмлѣт* (Ли); презент: вѣшѣ *не смѣјѣм*; *не смѣјѣм* од прѣтѣска (Жи); *не смѣјѣм* (Бр); *не смѣјѣм* млѹго (Боб); ни нѣшта *не смѣјѣ* (Пр); ѹна тѹ *не смѣјѣ* (Пл); *н[е] умѣјѣ* (Го); императив: *мѣлѣ*; отѣди *омѣлѣ* (Бо); радни глаголски придев: *не смѣл'и* (Цр); каснѣјѣ су лѹди *изумѣл'и* (Кл).

У аористу ови глаголи могу имати форме са елементом *-ѹ-* у основи, које су чешће од краћих облика:

јѣ *не смѣдо* (Бр); па јѣ *не умѣдо* (Ле); *разумѣде* л' ме (Жу); нѣ *смѣде* да дѹђѣ (Пр); како *смѣдоше* такѹ да урадѣ?; *не смѣдоше* ни прѣћ (Го);
нѣ сме (Жи); *не смѣсмо* (По).

Облици глагола *ѹмет* типа: *умѣо* да плѣва (Бу); *нѣје умѣо* (Кн) бележени су само у сјеничкој зони.

Истом типу припадају и глаголи: *успѣт, доспѣт, узѣт*:

инфинитив: ја ћу је *узѣт* (Го); аорист: *узѣ* л'ѣкѡвѧ (Дол); син *узѣ* муслимѧнку (Вру); кѡ ми *узѣ* нѡге (Гр); *узѣ* онѧ динѡмит (Боб); и *узѣсмо* (Лу); и *узѣсмо се тѹ* (Го); презент: оћу д-*узѣмѣм* (Гр); кад га *узѣмѣм* (Гр); да дрѹгѹ *узѣмѣм* жѣну (Бл); ѡнда л'ѣн да *се узѣмѣ* (Дол); *узѣмѣ* свѡју белѡћу (До); да *се узѣмѣ* девѡјка (Бл); жѣна *узѣмѣ* (Бр); *узѣмѣ* нѣко њѹ за рукѧв (Вру); мѡја шћѣрка да *узѣмѣ* тѣбе (Бо); и *узѣмѣ* рабѡтѧ; не мѡгѹ да *успѹ* у пѡслу (Че); и нек *успѹ* (Ков); *узѣмѹ* је у гѡсте (Пл); *узѣмѹ* ѡни овѹ; *узѣмѹ* тѣ дѧн (Вру); *заузѣмѹ* кол'ко ширѣнѣ за овѧ пѹт (Бр); императив: те онѧ *заузѣми* (Де); *узѣми* на прѣљу (Д. Дуб); а мѣ *узѣми* (Бо); ѡна нѣкѧко тѹ *дѡсти* (Бр); радни глаголски придев: *узѡ* је бес пѣтѧња (Бл); прѧвослѧвнѹ *узѡ* (Вру); *узѡ* Тѧцину сѣстру (Го); па ја њѣга *узѣла*; *узѣла* тѣбе (Бо); *узѣла* грабѹљу (Гр); ѡбрас ни *узѣла* (Ков); бѡлѣ су *успѣл'и* (Че); кѡл'ко су је *узѣл'и* (Го); *узѣл'и* зѡром (Бо); нит смо хим *узѣл'и* (Бр).

П.1.6.46. Глаголи *прострѣјет* и *умрѣјет* имају облике:

аорист: што јѡј чѡвек *умрѣје* (Лу); овѧ дѣчко што *умрѣје* (Бо); *умрѣје* онѡ дѣјете; ѡна посѣн *умрѣје* (Жи); *умрѣје* један њѡјзѣн брѧтућед (Уг); *умрѣје* о[д] шѣћѣра (Ме); докл'ѣ *помрѣјеше* (Ке); презент: оћу да *умрѣм* (Ков); кат *умрѣ* нѣкѣ ѡвек (Бо); императив: *прѡстри* га по зѣмл'и (Д. Дуб); ѡно им *умри* грѣдом (Го); радни глаголски придев: *умрѡ* је (Бо); ја би *умрла* (Лу); мѣне је *умрла* прѣвѧ жѣна (Вр); штѧ је *умрло*; *пѡмрло* је тѡ (Гло); *прѡстрл'и* ѡил'им (Де); онѣ стѧрѣ *умрл'и* (Ков).

П.1.6.47. Глаголи *донѣјет, изнѣјет, понѣјет* и сл. у аористу имају основе старог сигматског и новог сигматског аориста:

она *ѣзнесе* сѹдове (По); *дѡнесе* пѧре (До); и онѧ *ѣзнесе* пешкѣр (Пл); *ѣзнесе* чѧршаф (Го); не *понѣсосмо* (Жи); *понѣсосмо* му понудѣ (По); тѡ ми *донѣсоше* (Че);

ја *донѣје* ракѣју (Ки); пѧ хи *дѡније* бѣјѣс (Из); *дѡније* и тѡ (Вру); *дѡније* ми једна жѣнскѧ (Кон); *ѣзније* га ѡдонѹт (Ме); *дѡније* укѡснѣцѧ (Го); мѣ га *прѣнѣјесмо* (Ме); *изнѣјеше* хаљѣне (Дуј); *донѣјеше* ми вѹнѣ, *донѣјеше* ми метрѧжѣ, *донѣјеше* ми свѧшта (Жи); кад је *изнѣјеше* (Го); *донѣјешѣ* ми мѣт; *прѣнѣјеше* звук (Жи).

Остали облици ових глагола су:

презент: тō *понѣсѣм* (Вр); *понѣсѣи* рукавице; у рукавице *понѣсѣи* жито; и *понѣсѣи* (Бу); да ми *донѣсѣи* тō (Вр); ако *принѣсѣи* (Ле); *понѣсѣ* (Вр); *изнѣсѣ* (Вру); да *поднѣсѣ* тō не мōре (Бр); *унѣсѣ* је младожења (Вру); *понѣсѣ* јој тāмо (Го); императив: *донѣси* (Бо); *донѣси* помало др̄ва (Гу); *донѣси* тō дїјете (Го); и *донѣси*; *изнѣси* и остāл и стол'ице; *унѣси* слāму (До); *изнѣси* један лїтар (Вру); *донѣси*; па *донѣси*; *донѣси* онѣ куфѣре; *донѣси* фамїл'и'и јāбӯкā (Вр); *донѣси* тō невѣстачкō; и *однѣси* тō кот кӯћѣ (Дол); *понѣси* конопљу; *пренѣси* онӯ ручїцу (До); радни глаголски придев: пӯн пакѣт пїсāмā је дōнио (Гу); није хи пōнио; он дōнио балōн (Вру); нїјесам ти дōнијо пāре; јāко и нїјеси дōнио (Ке); једна дōнијела дїјете (Лу); дōнијел'и мумӯруз (Ле); дōнијел'и сребрѣнї (Дол); такō би тō дōни'ел'и у кӯћу (Би); тāмо су пōсл'ѣ дōнијел'и (Го); тō што сте пōнїјел'и; па би је дōни'ел'и на волōве (Вр); трпни глаголски придев: брдо вѣл'кō љзнијето (Дол).

П.1.6.48. У облицима имперфекта глагола VI врсте уочава се варијантност у погледу одсуства односно присуства елемента *-д-* / *-диј-* у основама појединих глагола:

јā *имāх* пāрā пōнајвишѣ; *имāх* богме пōвишѣ пāрā (Пр); вāлā *спāвāх* (Бо); да л' нѣшто *вѣлāше* (Бр); *имāше* оде девōјāкā (Тр); кōл'ко *имāше* до Сеницѣ (Гр); ћѣрку једну *имāше* (Ме); тō оде и *нѣмāше* (Ли); *имāше* кафāна; нїко *нѣмāше* (Ле); свѣ *знāвāше* (Го); пā *нѣмāше* (Жи); *имāше* једну сѣстру (Жи); *имāше* л' којї гōј (Го); он *имāше* дōста (Гл); *имāше* једну крāву (Боб); *нѣмāше* ни кāплѣ једнѣ (Пр); *тѣрāхӯ* Нѣмце; *тѣрāхӯ* Бōжа Бѣлїцу (Гло); ови што *прїчāху* (Вру); *прїћāхӯ* да е имāло ранїјѣ (Бо); сāмо јунāt *узїмāхӯ* (Жу); сл'їке њїхове *имāху* (Гл);

дā л *имадїјо* јā (Бал); вишѣ *познадїјāше* окол'ину него ијѣдан; свѣ *познадїјāше* (Бољ); *вѣладїјāше* л штā (Бал); *прїчадїјӯ* оде сӯпер сѣло (Коз); тудїје *имадїјӯ* пѣрја (Ос); они *имадїјаӯ* некѣ скїце (Че).

П.1.6.49. Најзад, посебни облици презента у функцији футура II на читавом терену сасвим су обични:

што *умѣдѣм* (Жи); ко што *знāдѣм*; ко *знāдѣм* тō; ко што *знāдѣм* да ти кāжѣм (Боб); ко *знāднѣм* (Жи); ко *сазнāдѣм* јā тāчно (Гу); ако *плāћāднѣм* (Ту); ко шта *прїчāднѣм* (По); ако *имадѣи*; ко шта *дознāдѣи* (Ту); ако ви *требāдѣ* каснїјѣ (На); нѣће да *имаднѣ* ни јѣдан (До); докл'ѣ *нѣмādӯ* дѣцу (Ли); ако шта *требādӯ* (По).

У говору Горњих Васојевића овакве форме бележене су од глагола *дāt*, *знāt* и *їмат* (СТИЈОВИЋ 2007: 201).

II.1.7. Глаголи VII врсте

II.1.7.1. Промену по VII глаголској врсти у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице имају глаголи типа (-)лѡжит, (-)нѡћит, (-)дѡјит, (-)чѡдит се, (-)вѡдит, (-)крѡстит, (-)прѡсит, (-)вѡзит, (-)вѡдит, (-)дрѡбит, (-)слѡвит, (-)прѡжит, (-)бѡвит се, (-)грѡбит (-)пѡјит:

инфинитив: дѡнас вѡдит (Бр); свѡ хим трѡбѡ набѡвит (Дуј); аорист: замѡло обадвѡ ѡка извѡди (Кн); презент: за ујѡтру да полѡжѡм (Лу); чѡдѡм се (Баг); бѡш се чѡдѡм (Прћ); јѡ се чѡдѡм (Го); јѡ извѡдѡм (Пр); да се крстѡм (Бал); дѡцу да крстѡм (Лу); да те испрѡсѡм (Ју); да је вѡдѡм кѡћи (Бр); да те вѡдѡм (Го); да угрѡбѡм јѡдну нѡј (Брћ); да угрѡбѡм (Нет); и слѡжѡш га тѡ; кад га тѡ слѡжѡш (Уж); извѡдѡш папѡре (В. Лок); пѡсл'ѡ повѡдѡш (Коз); вѡдѡш компѡр (Ка); прѡсѡш девојку мѡју (Ле); да испрѡжѡш (Бал); да га забѡвѡш (Ка); пѡ се слѡжѡ тѡ (Баг); дојѡ ми тѡле (Боб); да се вѡдѡ (Брћ); извѡдѡ сѡгѡрно пѡдесѡт кѡлѡ (В. Лок); да ти извѡдѡ зѡп (Ле); пѡ ѡндѡ се повѡдѡ (Коз); да се прѡси (Леч); да те прѡсѡ код мѡне (Нет); прѡсѡ овѡ девојку (Ју); запрѡсѡ девојку (Па); испрѡсѡ понѡко сѡм (Бо); ѡн вѡзѡ мѡтор (Бот); вѡзѡ за Беѡграт (Брћ); да не вѡзѡ (Из); знѡо да извѡдѡ (Коз); ѡѡ ѡе да те вѡдѡ (Не); вѡдѡ рачѡна (Кн); што се вѡдѡ на Срѡбина; нѡко не вѡдѡ рачѡна (Нет); извѡдѡ се невѡста (Дуј); извѡдѡ је ѡтац (Кон); Спѡсѡвдѡн слѡвѡ (Лу); стѡка се набѡвѡ (Лу); тѡ се добѡвѡ (Бр); нѡје бѡо да се грѡбѡ (Коз); угрѡбѡ здравѡцу; угрѡбѡ онѡ крѡ (Лу); да се напѡјѡ (Го); тѡ наслѡжѡмо (Ер); да ноћѡмо (Бо); сѡмо да се чѡдѡмо (Ју); да јѡј извѡдѡмо компѡрѡ (Ка); да те вѡдѡмо ка кѡћи (Ос); слѡвѡмо слѡву Мрѡтиндѡн (Коз); свѡ слѡвѡмо слѡву (Не); мѡ слѡвѡмо ѡвде (Врс); тѡлат дојѡ крѡве (Лу); дојѡ нам крѡве (Врс); ѡдѡ жѡне повѡдѡ (Коз); да се прекрѡстѡ (Из); да је прѡсѡ (Боб); испрѡсѡ је (Ју); кат је испрѡсѡ (Ђер); ѡѡ извѡзѡ (В. Лок); извѡдѡ лѡуди (Лу); вѡдѡ је ѡни (Бр); браћѡ махом извѡдѡ (Кон); императив: наслѡжи оногѡ вѡша; наслѡжи, наслѡжи (Со); налѡжи (Тр); слѡжи вѡш (Дуј); лѡжи (Ки); полѡжи им (Лу); ѡни прѡнѡћи тѡмо (Ђер); пѡ је извѡди (Боб); сѡм вѡди (Ка); посл'ѡ извѡди (Не); навр три нѡдеље је извѡди (Кон); прекрѡсти се (Ост); прекрѡстѡ се (Коз); укрѡсти нѡге (Ки); удрѡби у јѡдно чѡнче (Ка); издрѡби овцѡма (Лу); кѡпрѡвѡ надрѡби (Жи); рѡш испрѡжи (Лу); нѡ уштѡпѡкѡ попрѡжи (Ост); угрѡби кѡла (Кн); радни глаголски придев: слѡжѡо (Кн); нѡјесам бѡо дѡцу крстѡо (Бал); ѡн је и прѡсѡо (Прћ); испрѡсѡо ме дѡвѡр (Дуј); понѡћи је доводѡо (Лу); доводѡо овудѡје (Кн); Ђѡрђевдѡн се слѡвио (Из); набѡвио сам и триѡр; свѡ сам тѡ набѡвио (Коз); појѡо крѡве (Бал); прѡноћѡла нѡћ (Бал); јѡ сам је извѡдила (Бал); испрѡсила је; испрѡсила се (Ју); мѡне су браћѡ свѡгѡје водѡла (Боб); тѡ се мѡка водѡла (Дуј); мѡне двѡ пѡт водѡла (Коз); прѡноћѡло у кѡла (Дуј); нѡје

положило (Брђ); да би *се повредило* (Кон); *грабуљом се грабило* (Лу); *предложио* и *било* (Не); тако су *се било* и *сложио* (Тр); *преноћио* (Бо); *наводио* и *се* (Ка); *водио* и *ту* л'инцѹру (Бо); *осеви се* неки *наводио* (Го); *доводио* и *су* неке (Баг); *водио* и *га* к л'екару (Коз); *ту* су на Ђурђевдан *водио* и *децу*; *доводио* и *децу* (Боб); *уводио* и *у* кућу; дешњака би *уводио* и (Из); *оде се* *ћесто* *ратови* *водио* и (Пож); *то* *време* *поводио* и (Не); *поводио* *љи* *живот* (Бр); *понио* *славио* и (Боб); *славио* и *смо* *славу* (Коз); *овѣ* *годинѣ* *те* *славио* и (Врс); *пшеницу* *пржио* и (Лу); *бавио* и *се* *свакојакијем* *пословима* (Со); *угробио* и *нафтѣ* (Ли); *окакѣ* су *крстио* *е* *бадрљице* од *овса* (Ке); *трпни* *глаголски* *придев*: на *ћораво* *испрѣшена* (Баг).

П.1.7.2. Само по VII врсти мењају се и глаголи: (-)звѣнит, (-)хѡдит, (-)прѣтит, (-)жѣлит (се), (-)сѣтит се, (-)кѡсит, (-)нѹшит, (-)прѣвит и други:

инфинитив: *неће жѣлит* (Бот); *напрѣвит* (Ме); *сѹтра* *ће* *те* *прекѡрит* (Дуј); *сѹтра* *ће* *те* *прекѡрит* (Па); аорист: *звѣни* на *звѡнце* (Бо); *затѣ* *ја* *сѣти се* (Прђ); *пѣ* *окрѣчи* (Лу); *сѣт* *што* *покѡси* (Гу); *растури* *кѹт* *кѣ* (Кон); *растури се* *то* *свѣ* (Баг); *пѡтрефи* *га* *она* *бѡл'ѣс* (Бо); *ни* *не* *осѣтисмо* (Лу); *испрѣтисмо* (Го); *растурише* *Југославију* (Го); *напрѣвише* *кућу* *дѡл'е* (Коз); *напрѣвише* *спѡрскѹ* *хѣлу*; *љѹди* *је* *напрѣвише* (Пож); *ѡни* *ми* *зборише* (Го); *презент*: *мѡгу* *да* *хѡдим* (Гу); *не* *мѡгу* *ни* *да* *се* *пресѣтим* (Лу); *да* *не* *жѣл'им* *посл'ѣ* (Пр); *да* *се* *сѣтим* (Боб); *не* *мѡгу* *да* *се* *сѣтим*; *не* *мѡгу* *да* *се* *сѣтим* (Коз); *д[а]* *усѣрим* (Го); *да* *тѹрим* *чѣј* (Бал); *пѡнѹшим* и *ја* *дим* (Жи); *ја* *напрѣвим* *понешто* (Боб); *не* *мѡгу* *да* *се* *испрѣвим* (Брђ); *не* *мѡгу* *да* *натрѣвим* (Ка); *збѡрим* *најѡзбиљнијѣ*; *збѡрим* *ѡзбиљно* (Ле); *пѡсл'ѣ* *га* *испрѣтѣи* (До); *пѡтсѣрим* (Ка); *да* *имѣш* *пѡсл'ѣ* *штѣ* *да* *кѡсѣи* (Бр); *хѣтал* *је* *тѹрим* (Бо); *пѡдѣсѣи* (Ка); *да* *пѡтрефиш* (Ке); *да* *ме* *испрѣтѣи* *са* *свѣдѡм* (Го); *знѡ* *да* *зжѣл'и* *бол'есника* (Ка); *ѡна* *сѣт* *то* *прѣтѣи* (Кон); *што* *осѣтѣи* *духѡн*; *осѣтѣи* *дим*; *што* *осѣтѣи* *мириѣс* (Брђ); *кѣко* *га* *не* *осѣтѣи* (Лу); *ако* *ти* *осѣтѣи* *неко* (Бр); *чѣк* *ни* *да* *га* *сѣри* *за* *сѣбе* (Леч); *да* *му* *кѡси* (Врс); *да* *кѡси* (Леч); *на* *пѹт* *да* *му* *тѹри* (Брђ); *растури* *дѡл'е* *у* *Пазѣр* (Нет); *ка[д]* *се* *нѹши* *цигѣра* (Брђ); *снијег* *нѹши* (Лу); *да* *запѹши* (Пож); *стѣ* *чѹдѣ* *прѣви*; *напрѣви* *држѣве*; *прѣви* *двѣдес-тридес* *стѡнѡвѣ* (Ју); *прѣви* *се* (Леч); *мѡже* *да* *се* *дѣси* (Рај); *дѣси* *се* *у* *свѣјету* *свѣшта* (Тр); *ако* *се* *дѣси* *неки* *слѹчѣј* (Гу); *крѣва* *отѣл'и* (Ки); *нешто* *да* *те* *стрѣфи* (Боб); *пѡтрефи* *се* (Бот); *да* *јѡј* *нико* *прѹжѣи* (Брђ); *само* *прѹжѣи* *рѹку* (Не); *крѣчи* (Боб); *бѡк* *га* *њѣга* *кѣзни* (В. Лок); *мѡрѣ* *да* *се* *кѣзни* (Не); *ѡдрѡни* *хи* *вѡда* (В. Лок); *на* *њи* *да* *се* *пожѣл'имо* (Не); *за* *сѣбе* *сѣрим* (Леч); *пѡтѹрим* *фѡл'ију* (За); *да* *тѹрим* *паприке* (Бал); *да* *јѡј* *тѹрим* *у* *кѡла* (Ка); *водѣ* *да* *се* *оквѣсимо* (Лу); *само* *да* *осѣл'ите* *от* *кућѣ* (Уг); *свѣ* *жѣл'ѣ* (Коз); *пѣ* *ми* *се* *жѣл'ѹ* *ѡви* *пчѣлѣри* (Ју); *ѡвѣ* *жѣне* *усѣрѹ* (Леч); *сѣјена* *да* *укѡсѣ* (Гу); *растури* *љѹде* (Ћер); *да* *је* *растури* (Баг); *пѣ* *се* *напрѣви* *канал'и* (В. Лок); *императив*: *испрѣти* *је* (Коз); *кѡси* (Жи); *тѹри* (Жи); *тѹри* *мало* *темѣља*; *тѹри* *ѡнѣ* *грѣде* (Бот); *растури* *га*; *растури* *порет* *плѡта*; *растури* *окакѣ*; и

растурѝ (До); па *турѝ* зельанѝк; *турѝ* на онѝ дрво (Бо); *турѝ* грања; *турѝ* дрвѝдѝ; *турѝ* свѝшта (Бр); *правѝ* колѝче (Бал); на ѱѝше је *направѝ*; *направѝ* дѝл'е рупу (Боб); пѝ тѝ *направѝ* (Бот); димѝје *се направѝ* (Це); онѝ *ол'ѝјети* (Бот); пѝ *ул'ѝни* (Лу); и *крѝвѝм посл'и* (Лу); пѝ *осѝл'и* (Туз); *осѝл'и* (Ков); *прѝжи* нѝшто (Бр); пѝ *зал'ѝди* рѝјека (Не); па *обѝј* (Ков); и *усѝл'и се* (Бот); радни глаголски придев: ѝпште нѝсам *осѝтио* (Нет); нѝсам *осѝтио* (Не); *прѝтио* тѝтку (Го); нѝ би *жѝл'ио* (Нет); ѝдмѝ *се сѝтио* (Лу); *косѝо* око кѝћѝ (Ост); *покосѝо*; онѝ *покосѝо* (Бољ); сѝмо духѝн *пѝшио* (Бо); *направѝо* мало кѝћѝ (Бот); ѝн је *правѝо* ѱабрѝве; трѝшка ѝцу *правѝо* (Бот); *направѝо* такѝ дѝло (В. Лок); што је *направѝо* вѝкендицу (Ка); *направѝо* јѝдну кол'ѝбу тѝмо; *направѝо* кѝћу (Нет); *направѝо* би карамбѝл; ѝн се *поправѝо*; *направѝо* кѝћу (Леч); ѝн *направѝо* мѝлѝ (Лу); нѝко *осел'ио* (Тр); *кѝзнио* главнѝ медецѝнскѝ сѝстру (Не); јѝ би га *посѝтила*; тѝ ни *осѝтила* нѝсам (Коз); ѝна *направѝила* (Баг); *правѝила се* весѝља; *оквѝсила се* (Лу); рѝно *се отел'и*ла (Ка); *потрѝвила се* валѝ бѝла дѝбра (Коз); ѝтл'ѝн *се прѝжила* (Туз); у Прѝжањ *се опрѝжила* (Гу); она *се* и *одледѝла* (Бал); *зал'едѝла се* (Бот); нѝјесам ораѝом нѝшта *бойла* (Ков); што е *пресел'и*ла (Ли); нѝје *се косѝло* жѝто (Дуј); *косѝм се косѝло* (Леч); *растурѝло се* (Гу); тѝ га е *доправѝло* (Лу); свѝ *слѝмѝло* грање (В. Лок); *штѝ се десѝло* (Коз); пѝ *се потрѝвило* на тѝ дѝн; нѝшто је *потрѝвило* (Прѱ); *расел'и*ло *се сѝт* (Прѱ); тѝ је свѝ *отсел'и*ло (Боб); кат је *осел'и*ло; *жѝл'ил'и* (Из); што сте не *посѝтил'и* (Др); тѝне нешто *косѝл'и* (Рај); духѝн тѝј *пѝшил'и* (Баг); *правѝил'и* кѝће по Пазѝру (В. Лок); *направѝил'и* су ѝде овѝ (Баг); сѝлу смо *направѝил'и*; *направѝил'и* гѝжве; би *правѝил'и* пѝте; нѝ би *правѝил'и* цѝцвару; нѝ би *правѝил'и* качѝмак (Из); *правѝил'и* свѝдбу (Коз); ѱѝрка и сѝн јѝј *направѝил'и* по пѝла кѝћу; и за ѝу *направѝил'и* сѝбу (Коз); те смо се нѝкаѝо *закрѝтил'и* (Тр); *грѝчил'и* (Лу); нѝјприје су *догонѝл'и* (До); што смо *бойл'и* (Ков); бѝл'и *досел'ил'и* (Лу); овѝ што су *осел'ил'и* (Врс); пѝдѝвно *оселѝльѝ*; нѝјпрвѝ су *насел'ил'и* Ўгѝ; и *досел'ил'и* овѝмо (Бо); *правѝил'е* се тестѝје (Из); сѝстре *осел'ил'е* за Тѝрскѝ (Гу); трпни глаголски придев: *правѝено* у свијет (Бр); *прогѝњен* нѝрот бѝо; *прогѝњен* мусл'имѝнскѝ жѝвалѝ (Ју); свѝкѝм је *прѝжена* пѝмѝћ (Лу); *досѝљена* тѝ (Ју); пѝ је свѝ бл'ѝзо *правѝено* (Боб); *направѝено* пѝсл'ѝ рѝта (Ју); онѝкѝ *скрѝљено* (Бал); *кошѝви* су *правѝени* (Гу).

II.1.7.3. Наведено важи и за глаголе (-)кѝпит, (-)стѝвит, (-)трѝшит, (-)рѝнит, (-)крѝшит и др.:

инфинитив: тѝ је севѝп *покѝпит* (Кн); шкѝлу *стѝвит* у Грѝбетиѝе (Ју); немѝ *се плѝшит* (Гр); јѝдно ѱу ти *поклѝнит* (Из); *чѝстит* сѝбе (Дуј); дрѝгѝ пѝт ѱу јѝ *припѝзит се*; по снѝјегу *гѝзит* (Лу); пѝ кѝња мѝжеш *наѝчит* (Кн); аорист: јѝ *пѝкупи* тѝгле (Бал); па нешто нѝ *настави* (Го); *ѝстроѝл* некѝ трѝшице (Го); ѝдмѝ *наѝѝсмо* некѝ гѝвѝр (Пож); *покѝпише се* (Бот); *покѝпише* онѝ машинѝ (Не); *поженѝше се* (Прѱ); презент: док *покѝпѝм* говѝда (Ка); *покѝпѝм* и смѝк (Брѱ); *стѝвѝм* кѝфу (Баг);

ста̀вѝм у замрзивач; да *оста̀вѝм* (Бал); да *оста̀вѝм* гòре зѝмљу (Ју); нешто *се шѝл 'ѝм* (Пож); *плѝшиѝм се* (Кн); пѝ *се* дòста *плѝшиѝм* (Кон); *ућѝм* јѝ; поћѝ да *ућѝм* ајѝте; òн ми не дѝ да *ућѝм* (Уг); *покў̀пѝши* (Коз); ко га *не покў̀пѝши* (Брђ); да *запòста̀вѝши* (Бал); ако га *оста̀вѝши* (Брђ); да *ста̀вѝши* у шпòрет (Ост); сѝл *истрòшиѝши* мѝло (Бал); да уј̀утру *подр̀аниѝши* (Ка); *напў̀ниѝши* ўста водѝ (Ле); мòгò да *се ожѝнѝши* (Ка); да му *склòниѝши* (Ле); да *чѝстѝши* кў̀ћу (Дуј); пѝ да га *отр̀л 'ѝши* (Ка); *отр̀л 'ѝши* (Коз); *зг̀зѝши* на секѝру (Ју); *покў̀пѝ* свѝ (Боб); сѝт *се кў̀пѝ* помѝло (Ка); да *се покў̀пѝ* недѝљòм (Из); òн некѝ закòне *пòста̀вѝ*; тò *се ста̀вѝ* (Баг); да *наста̀вѝ* тў школу (Брђ); да га на мѝсто *оста̀вѝ* (В. Лок); *ста̀вѝ* се сò на бѝдњѝк; и *ста̀вѝ се* мало; пѝ *се пòста̀вѝ* (Из); да *пòста̀вѝ* закòн (Кн); а *трошиѝ* је (Не); пѝру да *трошиѝ* (Рај); *вѝсѝ* низ л'ѝђа (Ју); ка[д] *се слòми* (Баг); оће да га *слòми* (Брђ); *ломѝ се* преко бѝдњѝка (Из); те *се* тò *пў̀ни* (Рај); òженѝ *се* (Со); да ми *поклòни* жѝвот (Нет); *склòни се* (Баг); да му *поклòни* (Ђер); чòвек да *се борѝ* (Не); да *се борѝ* (Ков); пòсл'ѝ *се тр̀л 'ѝ* (Коз); онò *се тр̀л 'ѝ* (Леч); да *се тр̀л 'ѝ*; па да *се тр̀л 'ѝ* (Го); свѝ га *прег̀зѝ* (Ер); *учѝ* јòј дѝцу; мѝло да *учѝ* занѝт (Из); *учѝ* (Ју); да *се састѝвѝмо* (Из); *ста̀вѝмо* дòл'е (Ер); *накў̀шиѝмо* врбòвинѝ (Коз); ѝ *се поплѝшиѝмо* (Прђ); кòл'ко пў̀т *очѝстѝмо* (Брђ); штѝл'е *закѝтиѝмо* (Коз); *лѝтиѝмо* га мѝ (В. Лок); да *се плѝшиѝте* (Не); да ни *поклòните* тѝ мѝр (Ли); *г̀зѝмо* (Ки); у мòју кў̀ћу да *се покў̀пѝ* (Из); *оста̀вѝ* млѝдў; *ста̀вѝ* на тѝбљу пѝре (Боб); *састѝвѝ* (Бот); да га *рў̀шиѝ* (Нет); да *се не плѝшиѝ* (Бо); да хим *се жѝље испў̀нў* (Дуј); да *се жѝнў* (Баг); мѝло да *почѝстў* онò (В. Лок); они тò понòђи *чѝстў* (Рај); *борў се* (Боб); императив: свѝ *се покў̀пи*; *покў̀пи се* ўвечѝр; свѝ *се* дѝца *окў̀пи* (Боб); оне *се скў̀пи* (В. Лок); пѝ *покў̀пи* свѝтове (Кн); мѝ девòјке *се покў̀пи* (Леч); једно мѝлò др̀во *ста̀ви*; тò *се ста̀ви* у чѝшу; *ста̀ви* је тў; по средѝни *ста̀ви*; *ста̀ви* га у вòду (Боб); *ста̀ви* у вòду (Ка); *оста̀ви* тò мало кў̀ћицѝ (Бот); пѝ òпѝт такò *уста̀ви* (Ост); што *потрòши*; *потрòши*; што *не потрòши* (Из); *пор̀ани* изј̀утра (Дуј); тројѝцу *р̀ани* (Ђер); пѝ *зап̀ари* (Дуј); тѝмо *слòми* нòгу; на четѝри онò *излòми* (Ка); онò шѝше *слòми* (Ли); *напў̀ни* слѝмѝ (Боб); *напў̀ни* у гѝпек (Ка); *напў̀ни* је водѝ; слѝмѝ *напў̀ни* (Ју); *мў̀чи се* (Жи); *тр̀л 'ѝ* (Коз); мѝ овѝмо *отр̀л 'ѝ* (Жи); ўвечѝ *кѝти* кў̀ћу; *кѝти* штѝлу; *кѝти* пчѝл'е; свѝ што ѝмѝш *кѝти* (Ју); *закѝти* штрў̀гљу (Кн); *наў̀чи* тѝ кòња; трактор *г̀зѝ*; *г̀зѝ* (Кн); радни глаголски придев: *покў̀пио* свў сиротѝнѝскў дѝцу (Из); òн јòј *се преста̀вио* (Из); што си *потрошиѝо* (Не); да сам је *вѝрио* (Из); трѝес трѝѝѝ *слòмио* је нòгу (Ка); *слòмио* сам нòгу; *преломѝо* му нòгу; и *слòмио* ми нòгу (Коз); педесѝт и трѝ гòдине кат сам *напў̀нио* (Ка); пѝ *се ожениѝо* (Боб); дѝда *се ожениѝо* (Бот); òн *се* посл'ѝ *ожениѝо*; један брѝт ми *се ожениѝо* (Нет); јѝ што сам *зап̀зѝо*; јѝ *зап̀зѝо* (Не); нѝјесам *зап̀зѝо* (Пож); пѝ ме òн *прег̀зѝо* (Коз); зѝмљѝ што сам је *г̀зѝо* (Ле); тў би *се скў̀пила* òмладина (Из); ѝе си тѝ *ста̀вила* кòла (Ју); ко си *потрошиѝла* (Ка); вѝлѝ сам *поп̀арила* нòгу (Бал); рў̀ку *слòмила* (Коз); осамнѝс гòдѝнѝ *напў̀нила* (Брђ); петнѝс гòдѝнѝ *напў̀нила* (Леч); сòба би *се напў̀нила* (Врс); òна *ожениѝла* сѝна (Коз); òдѝнѝк ми *поклòнила* тў девòјку; *поклòнила* овѝ хѝла (Ке); и *мў̀чила* (Брђ); пѝ се ондѝ *тр̀л 'ѝла* (Кн); и òде *тр̀л 'ѝла* (Бр); *научѝла* (Дуј); тў *се кў̀пило*; би *се кў̀пило* сѝла нѝрòда (Ка); сѝт *се* *намножиѝло* двѝдес кў̀ћѝ (Бот); нѝје ми *се* бѝш

добрo *ишчїстило* (Тр); тo *се пазило* (Бр); код нaс *се* нїје *кїтило* (Рај); тo су свє *покупїл'и*; партизaни су свє *покўпил'и* (Бот); *сакўпил'и* су један дєo; жандaри су *покўпил'и* (Прћ); пa би у штaлу *стaвил'и*; би *стaвил'и* у вoду (Из); *остaвил'и* су лўди имaње; *остaвил'и* су имaње (Баг); *остaвил'и* oде (Со); пa *се шaл'ил'и* (Коз); *напўнил'и* ћўпове (Из); лaко су *се женїл'и* (Баг); мўхўр *поклонїл'и* (Ли); мўчил'и се (Ју); млoго су *се мўћил'и* (Пож); партизaни *чїстил'и* (Рај); лопaтaма *чїстил'и* пут (Бо); онo би *истрїл'ил'и* (Ле); мї би *се покўпил'е* (Ју); жєне *се покўпил'е* (Не); трпни глаголски придев: да нїје *окїћена* (Со).

II.1.7.4. Код глагола *чїнит* и *мїслит* *-и* : *-и* однос основа мења се у *-и* : *-е*. Тако ови глаголи остају унутар промене по VII врсти, с тим да се приближавају односу *вoлет* : *вoлїм*, *жєлет* : *желїм*.

Глагол *чїнит* тако има старије облике *чїнит* : *чїни(x)* : *чинїм* : *чїни* : *чинїо*...

инфинитив: свє ће *учїнит* (Ост); нєће кoме шєр *учїнит* (Бот); аорист: свє *учїних* (Ков); презент: дa овомє да *ућїнїм*, овомє да *не ућїнїм* (Ле); мoгу да ти *учїнїм* (Бот); *чинї* ти *се* (Брћ); чїне да *учїнї*; штa ће да *чинї* с онїјем (Ју); сaмо му *се чинї* (Бр); да ти злo *учїнї*; *чинї* ми *се* (Кн); *ја* ми *се чинї* (Жи); шта *чинїте* (Жи); шта *чинїте* (Ост); гoдине *чинї* свє (Ју); радни глаголски придев: кo је *учинїо* (Из); тaд ми *чїни учинїо* (Ју).

У облицима грађеним од инфинитивне основе на месту *-и* бележено је *-е*, односно облици *чїнет* / *чїњет*, *чїне(x)* / *чїње(x)*, *чинєо* / *чињєо*...

инфинитив: *учїњет* чaре (Го); аорист: єто ти штa *учине* од сєбе (Го); *учїне* бoљє (Бо); шта *учиње* овo од мєне (Вру); радни глаголски придев: вїдїш штa је *учинєо* (Не); aмїн сам бoгу *учинєо* (Кн); да је нєкoм нєшто *учињєо* (Коз); дoбар мoмак с[e] *учињєо* (Вру); свє у комaте га *ућинєо* (Туз); тaмaн си му га *ућинєо* (Бо); *ућинєо* ми је дoбро (Ле); штa л'и *чинєо* у бaшту (Го); oна тo нїје *учинєла* oдмa (Не); да би oна *учинєла* (Жу); штa сам *чињєла* (Го); рaтїшта су *ућинєла* (Пож); *учинєло* се сaт порoдица (Бр); тў *се учињєло* нїје дoбро (Го); некў чaрку *учињєл'и* тaмо у Плaв (Че); *начинєл'и* смо му кўћу (Бр); с то су рўшвaје *почињєл'и*; па су хи л'єш *почињєл'и* (Ке); тo *чинєли* (Вру); па штa би *чинєл'и* по тoј слaми (До); *учинєли* крв (Бал); нешто су *чињєл'е* (Ју).

Исто стање је и код глагола *мїслит*, који може имати форме са *-и-* у свим глаголским облицима:

инфинитив: мѡш мѡсл'ит (Ту); аорист: јѡ помѡсл'и ѡн је (Ост); презент: јѡ мѡсл'ѡм (Ју); да помѡсл'ѡм (Бот); јѡ мѡсл'ѡм (Гр); шта мѡсл'ѡш (Не); мѡш да замѡсл'ѡш (Бот); да помѡсл'ѡш (Ју); да размѡсл'ѡш (Врс); мѡже да замѡсл'ѡ (Баг); мѡ мѡслѡмо (Бал); да замѡсл'ѡмо (Бот); императив: тѡ вѡ замѡсите (Врс); радни глаголски придев: кѡ је измѡсл'ѡо (Кн); нѡ би помѡсл'ѡла (Бр);

односно са *-e-* у инфинитиву, радном глаголском придеву и аористу, и то само уколико је непрефиксиран:

инфинитив: мѡсл'ет бѡк знѡ штѡ (Кон); аорист: мѡ мѡсл'ѡсмо да сврѡтѡмо (Ли); радни глаголски придев: скѡро сам мѡсл'ѡо (Баг); јѡ сам мѡсл'ѡла; па су мѡсл'ѡли затѡ (Го); мѡсл'ѡл'е су да дѡђѡ (Шар).

У аористу овај глагол има краће облике: јѡ помѡсл'и (Ко); помѡсл'исте (Че); и дуже, са елементом *-d-*: мѡ мѡсл'ѡдосмо (Го); мѡсл'ѡдосте (До) (притом, облици аориста са проширењем увек су са *-e-*).

II.1.7.5. Глагол *пѡстит* такође може имати двојаке облике радног глаголског придева, али њихова је појава условљена изванјезичким факторима. Наиме, у говору православаца, за означавање хришћанског поста, користе се облици: *постѡ, постѡла, постѡло...*: вѡ *постѡте*; ѡћете да *постѡте*; мѡ *не постѡмо*; *не постѡмо* га ни јѡдан дѡн (Кн); *не постѡм* (Ост); док у говору муслиманског становништва, када се говори о рамазанском посту, ови облици гласе: *постѡо, постѡла, постѡло...*: јѡ сам *постѡла* (Ђе); *постѡла* је двѡ дѡна (Ту); нѡјесмо *постѡл'и* (Бо). У подлози промене је, дакле, намера да се и терминолошки, на лингвистичком плану, разграниче две радње које су у ванјезичкој стварности диференциране.

Променом овог типа у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу обухваћени су само поједини глаголи, тако да нема облика типа *радео, радела, радело*.

II.1.7.6. Глагол *(-)нѡсит* има промену по VII врсти:

инфинитив: *носит* кўћи (Коз); аорист: па *носи* црвѣну мараму (Го); *односи* (До); презент: *носім* онѣ тестѣје на раме (Лу); *носім* апарат (Коз); *носиш* кўћи (Коз); тестѣје *носиш* (Не); кажѣ *носиш* нафаку (Боб); *дондосиш* вѣду (Дуј); *нико не носѣ* (Бо); *ундосѣ* се слама (Из); он *не носѣ* ништа; време *дондосѣ*; тѣ вакат *дондосѣ* (Ју); мајке *подносѣ* мўке (Тр); *не дондосѣ* лўди (Ју); *прендосѣ* се тѣ прѣче (Це); посл'ѣ *дондосу* (Бр); императив: на главу *носи* (Дуј); *носи* ѣзвештѣје (Це); *носи*; овако *прендоси* по двѣје (Бал); *дондоси* жѣта (Лу); *не дондоси* (Дуј); зава *односи* тамо (Бо); радни глаголски придев: *носио* пртене пантол'е (Коз); ко је *носио* тѣ опанке (Бот); *носио* свѣ те побѣде (Баг); *носио* тамо шлѣйве (В. Лок); он је *носио* онѣ опанке (Нет); он *преносио* (Бал); *носила* онѣ запрегу (Лу); *носила* у Вѣдрѣнак; на главу *носила*; *доносила* (Бр); вѣда је *носила* (Баг); *носила* нѣж (Бал); шта се ѣсприје *носило* (Дуј); посл'ѣн би се *доносило* и пиѣе (Рај); *носил'и* смо хим на рѣт вѣчѣру (Врс); *носил'и* гѣре сѣр (В. Лок); *носил'и* тѣ пѣјас (Бо); *доносил'и* би ми (Нет); трпни глаголски придев: пѣлат која су *ношена* (Лу); опанци су *ношени* (Не).

Употребљен са префиксима, овај глагол може имати и облике по VI врсти: ја га *не изнесам* (Не); њѣгови што *донѣсајѣ* рѣбу (Ков); тѣ ѣде *донѣсајѣ*; мојѣм ѣцу *донѣсѣ* рѣбу (Ков).

II.1.7.7. Имперфектизоване форме глагола (-)рѣдит, (-)штѣтит, (-)кѣчит, са променом по VI врсти, обичне су на читавом преостору тутинско-новопазарско-сјеничког говора: ѣде *не родѣјевѣ* вѣѣе (С. До); *родѣјевѣ* (Че); ѣдма се *штѣћавѣ* (Ков); *закѣчињѣ* се више врѣти (По); на врата од штѣлѣ се *закѣчињѣ* (Свр).

У основном облику, ови глаголи имају промену по VII врсти:

аорист: најмлађѣг сѣна *рѣди* (Боб); презент: ѣћу да се *порѣдим* (Го); *закѣчиш* (Ки); *порѣди* се; свѣ хѣѣе да *родѣ*; жѣна се *опорѣди* кријѣћи; не мѣже да се *опорѣди*; *не рѣди* се нѣрмѣлно (Боб); да *не родѣ* (Врс); да *родѣ* бѣлѣ жѣто (Лу); њѣга *поткѣчи* (Врс); императив: *окѣчи* око кўћѣ (Коз); пѣ *прикѣчи* за онѣ; пѣ *прикѣчи* онѣ кўћѣр (Лу); мало *закѣчи* (Баг); и мѣло *закѣчи* (Ки); и *откѣчи* се (До); он га *откѣчи* (Бал); радни глаголски придев: посл'ѣ *одрѣдио* дѣцу (Прћ); *поштѣтио* му (Врс); *штѣтио* се (Ли); тѣ ме *родѣла* (Ка); ѣна *родѣла* двѣ сѣна (Лу); с гѣдинѣм сам се *обрѣдио* (Лѣч); мѣжда *закѣчила* (Це); *родѣло* је пѣчѣрака (В. Лок); нѣ би такѣ *родѣло* (Бр); јѣш се није ни *родѣло* (Кон); ваљда није *закѣчило* (Брћ); тѣ су *откѣчил'и* (Не).

II.1.7.8. Глагол (-)пўстит на целом терену тутинско-новопазарско-сјеничке зоне има и фонетске варијанте (-)пўшитит и (-)пўшићит у свим облицима:

аорист: ја пўшити тел'евизѳр; како пўшити тел'евизѳр; спўсти онѳ бадњаке (Коз); тамо пўстише онѳ јѳгњад (Лу); запўстише је у Пазѳр (Го); презент: да пўшитѳм краву (Бал); да спўстѳи на зѳмљу (Из); спўстѳи на ѳсвалт (В. Лок); што пўшићѳи кѳра (Нет); да пўшитѳш тѳле (Бал); пўстѳи нѳко за севѳп (Бот); нѳће да ми испўшитѳ (Бал); кад напўшићѳи (Коз); кат се пўстѳи рѳднѳштво (Не); нѳ би дѳла да испўстѳимо ѳвце (Лу); тѳ сѳд пўшитѳу (Вру); императив: овѳ пўшићѳи хи на кѳнак (Бо); радни глаголски придев: кѳ би нас пўстио (Бот); ја сам напўстио (В. Лок); па е напўстио бѳо (Го); ѳн је отпўстио (Ос); ѳдмѳ је напўшићѳила (Коз); напўстило прије двѳес гѳдѳинѳ (В. Лок); пѳ се ѳпѳт пўстило (Коз); пѳ га пўстил'и (В. Лок); пўстил'и га (Уг); напўстил'и су свѳдбу (Гу); сѳт сте напўстил'и (Не); ѳчи ме сѳт понўстил'е (Коз); трпни глаголски придев: дѳбар дѳо је напўштен; тѳ је рѳјеч пўшићѳена (Бр); напўшићѳено гѳре; тѳ је мѳсѳовно напўшићѳено (Баг); бѳло напўшићѳено (Брђ).

II.1.7.9. Глагол (-)бѳцит има облике:

аорист: мѳ одбѳцѳисмо свѳ тѳ (Пож); презент: и убѳциѳи га (Жи); бѳциѳ пешкѳр (Боб); бѳциѳ тѳрбу (Рај); преко водѳ тѳ бѳциѳ (Кон); бѳциѳ дѳнѳр пѳрѳ; да бѳциѳ сѳтѳ нѳкѳ; да избѳциѳ смѳће (Из); да га бѳциѳ (Лу); императив: сѳтрадѳн га бѳци (Рај); бѳци га у сѳбу; бѳци ѳ воду (Боб); пѳ онѳ ѳѳбре бѳци (Кон); од белѳѳкѳ бѳци (До); на стѳнове избѳци (Гу); пребѳци га преко сѳбе (Туз); радни глаголски придев: како бѳцио тѳ лѳбицу (Не); ѳн ме бѳцио у кѳму нѳкѳ (Уж); бѳцила се (Туз); тѳ рѳло се избѳцило (Ки); сѳр бѳцил'и (Кн); овѳ убѳциѳл'и (Ју); пѳсл'ѳн ѳде смо пребѳциѳл'и (Бр).

Само у сјеничкој зони бележен је и у облицима: бѳчит, бѳчѳм, бѳчи...: бѳчѳм овѳ кѳшѳбрѳн ѳје (Врс); да бѳчѳм (Бољ).

II.1.7.10. Глагол (-)зрѳт у презентским облицима има форме (-)зрѳѳ и (-)зрѳѳи: зрѳѳ вѳће (Ту); тѳ узрѳѳ (Ка). Облици по III врсти обични су на читавом испитиваном простору: да ѳе зрѳѳнут (Ке); воће узрѳѳени (Ту). Само у сјеничкој зони бележени су облици радног глаголског придева: нѳје ни сазрѳѳо (Бољ); сазрѳѳо пасѳљ (Врс).

II.1.7.11. Глагол (-)кѳнит (< 'кана' у значењу 'природна боја која служи за украшавање невесте') чешће се јавља са основом кѳн-: кѳнѳ се невестѳа (Ле); онѳ кад се невестѳа

оканї (Ост); тѹ невѣсту *канї* (Врс); *канїла* се невеста (Це); онѡ се *канїл'е* (Уг); али је бележен и са основом *кн-*; у онā дѡм *се кнї* девѡјка (Дуј); *кнї се овāмо*; *ѡна се кнї тāмо* у рѡт; *кат се кнѹ* (Тр).

П.1.7.12. Глагол (-)мѡлит у аористу има дуже и краће форме: *дѡћѣ пā мѡл'и* (Бот); кат ти се ѡн *пѡмол'и* (Лу); *зāмол'и ми се* (По) : *јā мол'ѣдо* (Ле); *ѡн се мѡл'еде* (Го). Остали облици су: да *мѡл'и* (Нет); *мол'їла се бѡгу* (Гр); да сам *јā мол'їла* (Ле); *замол'їл'и* (Бо).

П.1.7.13. По VII глаголској врсти мењају се глаголи *превāрит*, *удāрит*, *товāрит*, *помѣрит*, *конāчит*, *намѣстит* / *намѣшитит* / *намѣшићит* и сл.

инфинитив: *унїшитит* (Ки); мѡгѡ га је *превāрит* (Го); нѡћас ће те *превāрит* (Дуј); да се мѡрāло *конāчит*; *конāчит* (Це); мѡгу *погѡдит* (Гр); аорист: *намѣшићи гѡрњѹ вїл'ицу* (Жи); *пā јā заборāви* (Брћ); *уфāтисмо* га ѡнде (В. Лок); мї му *не прихвāтисмо* (Пож); што ми *не уфāтисме* (Врс); фāбрике ни *унїшитише* (Пож); свѣ *понїшитїше* (Ке); они *уфāтише сѣдам* (Пож); *дѡл'е га запосл'ише* (Гр); презент: *натовāрїм* на рāме (Бо); да *се премѣстїм* (Нет); да *намѣстїм* цркву (Кн); не мѡгу да *уфāтїм* (Ка); нїсам мѡгла да *довāтїм* пѡдношке (Кн); *уфāтїм* сїра (Уг); *промїјенїм* са Владѡм (Коз); не мѡгу да *погѡдїм* (Боб); кат *се помѣрїш* (Со); да *запѹчїш* (Го); да *се освѣжїш* (Го); трње *намѣстїш* (Ки); не мѡжеш да је *довāтїш* (Лу); *уфāтїш* волѡве (Ки); да *се запѡсл'иш* (Коз); *ђе погѡдїш* (Па); *превāрї* девѡјку; *превāрї* (Лу); богами *се* и *конāчї* (Гу); са нāма *се тѹ гранїчї* (Ос); мѡгѡ да га *унїшитї* (Из); неће да *прихвāтї* (В. Лок); нїје хтѣо да *прихвāтї*; нѣкол'ико пѹтā нїје хтѣо да *привāтї* (Леч); јѣдан да *намѣстї* (Врс); да *се намѣстї* пїта (Бо); да ти *намѣшитї* (Бр); што га *префāтї* (Боб); *дофāтї* рѹку (Бот); ѡн ме *дѡватї* за рāме (Не); да човѣка тѹга *уфāтї* (Не); кїша *уфāтї* (Брћ); сан *увāтї*; онѡ *увāтї* тмѹша (Коз); ка[д] те *уфāтї* млāдо (Леч); кат *се запѡсл'и* (Рај); *промїјенї* бѡју (Боб); да *се промѣнї* бил'ѣже (Из); нѣтѣ да *помѣрѣ* (Лу); *растѹрѹ* фāмил'ију збок тѣ женѣ (Нет); да га *запѡсл'ѣ* (Ли); да *промѣнѣ* прѣзиме (Пож); кāко *се погѡдѹ* (Уг); императив: *пā* га *превāри* (Не); *превāри* је (Це); *натовāри* на обремāчу (Ка); *натовāри* клѹсе (Бо); и ѡни посл'ѣ на кѡња *натовāри* (Лу); *натовāри* на кѡња (Бољ); *пā натовāри* двā цāка (Не); да га с мѣста *помѣри* (Лу); *премѣсти* на дрѹгѡ мѣсто (Лу); *намѣсти* (Не); *намѣшићи* рāло о[д] дрѣвета; *намѣшићи* она рāонїк (Бо); *уфāти* у онā плѹк (Нет); волѡве *уфāти* (Бо); *промїјени* мѣсто (Баг); *промїјени* обел'ѣже (Бер); у срѣт чѣла га *погѡди* нѣга (Нет); радни глаголски придев: ѡн је *превāрио* (Врс); *превāрио* ме (Лу); *пā се помѣрио* (Лу); брāт од брāта *се одвоїо* (Гу); *јā* нїјесам *прифāтио*; *прихвāтио* је (Ос); *смѣстио* у Дрāмиће (Прћ); *свāтио* дрѹкшѣ (Из); нїје ни пѡла кāјмак *увāтио* (Ка); ѡдмā би је *запосл'ио* (Нет); млāt се *запосл'ио* (Ки); нешто сам свѣ *заборāвио* (Со); *јā превāрила* (Из); *јѣдна* ме и *превāрїла* (Ер);

тò све унїишила слана (Из); бòлє ме прифàтила нò бàбица (Кон); она се запосл'їла (Дуј); ја сам заборàвила (Из); кàко се свè измèнїло (Ју); удрїл'и друкòм путàњòм (Леч); товàрил'и онè товàре (Не); натовàрил'и ме на кљусе (Ков); òни су тò свè унїишил'и (Бот); сà[д] су тò свè унїишил'и (Из); пòсл'єн су намèишил'и (Бот); уфàтил'и су га (Прћ); прèзиме тò промијенїл'и (Со); сàд су промијенїл'и (Гр); што су се репўбл'ике раздвоїл'е (Гу).

П.1.7.14. Исто стање је и код глагола типа: *спòжит*, *окусит*, *говòрит*, *долàзит*, *излàзит*, *пролàзит* и сл.:

аорист: тў òтвори рўднїк (В. Лок); што ни òтвори òчи (Не); уговорїше (Го); презент: да се одмòрїм (Бал); ја ћу свè да опрòстїм (Бо); да се опрòстїм (Го); да преговòрїм (Лу); да раздвòјїши онијà пїлãдї (Лу); не излàзїши на тел'евїзију (Леч); улàзїши; како пролàзїши (Др); кат је отвòрїши (Нет); кўћа с ўлаза кад улàзїши (Дуј); да се умòрїши (Рај); да опрòстїши кà кћер (Ке); кол'їко освòјї теритòријè (Из); јèдан крак излàзї (Ке); сàмо улàзї дèвèр; излàзї (Боб); такò ми некà тегòба наилàзї (Брћ); ње излàзї руда; ње она излàзї (В. Лок); проналàзї нèко (Коз); дèснòм ногòм се улàзї (Из); òн долàзї јој (Леч); силàзї се с брда; с брда се слàзї; долàзї тў нòн-стòп; аутòбус долàзї (Не); долàзї ко хòће (Со); долàзї на муштўлук (Не); долàзї (Врс); обилàзї се рòдбина (Дуј); мòмак не долàзї (Дуј); сàт се нàрот сналàзї (Ки); кад врème дозвòлї (Бл); не затвòрї продàвницу (Бал); док се одмòрї мàло (Не); да преговòрї (Коз); да нèшто нèко говòрї (Пож); јèзик којї се говòрї (Бо); па се договòрї са мòмком; говòрї у кўћу; нїко не говòрї (Бр); òна проговòрї; òна нèће да проговòрї (Го); нїђе да преговòрї (Ћер); да се не скврчї скрòз (Бал); весел'їмò се (Лу); око шкòл'è обилàзїте (Бл); како силàзїте прàво (Ос); пролàзїте тàмо (Со); тò да му опрòстїте (Ли); не мòгў да се одвòјў (Ков); да окусè помàло (Из); сналàзè се лўди (Баг); долàзè из грãда (Брћ); пролàзè тудїје; камиòни пролàзè; пè[т]-шèс сàтї пà одлàзè; л'èтно ње пролàзè; дòл'е излàзè вагòни (В. Лок); сàми се догòворў (Боб); да ослобòдè Јèдрене (Из); весел'è се (Лу); императив: рàздвоји се саш њїм (Ос); одвòји (Кн); отвòри прòзор (Ју); затвòри говèда (Ка); затвòри врàта (Рај); отвòри врàта (Гр); затвòри га (Дуј); опрòсти (Со); òн сàт наговòри цандàре (Ју); уговòри свàдбу (Кн); òни договòри (Ке); ослободи га (Уг); сналàзите се (Не); радни глаголски придев: òн се ознојїо (Не); одвојїо не пòсл'è тà свèкар (Бр); онà што би долàзио; нèгде је пролàзио (Баг); нїсам силазїо (В. Лок); брàт долàзио óде; йстò сам налàзио (Из); пријен двà дàна долàзио (Врс); бекчїја би је затворїо (Гу); èво наслонїо сам се (Кн); овà кїша освојїла (Кн); што се угојїла (Го); долàзила је бїла (Прћ); нїсам јà излàзила (Дуј); òпштиња дозвол'їла (Баг); нè би одговорїла (Дуј); ја сам се онесвијестїла (Боб); онò нагнојїло се (Лу); излàзило се на крај (Баг); налàзило се (Бот); пà се тèжè пролàзило (Ка); пà тудїје се пролàзило (Брћ); проговòрїло (Боб); тàд се ослободїло (Ка); сàт су се спојїл'и (В. Лок); освојїл'и и свè (Ка); долàзил'и

кѡд нѡс (Бот); како су *наилѡзил'у* рѡтови (Из); *пролѡзил'у* (Со); ѡни *долѡзил'у* (Дуј); ѡни су *долѡзиљи* (Бл); тѹ *отворил'у* кѡнкурс (В. Лок); *отворил'у* нѣкѣ дућане (Бо); *створил'у* нѣшто (Гу); тѡ су *се договорил'у*; Цѡци *говорил'у* (Не); ѡни су албѡнскѡ *говорил'у* (Бо); мѡ би *се договорил'у* (Го); *ослободил'у* тѣ крајеве (Из); те *ослободил'у* (Врс); како су *обновил'у* кѹћу (Ка); да би јѡпѣт *обновил'у* (Прћ); жѣне су *долѡзил'е*; понѣкѣ су *долѡзил'е* пѡсл'ѣн (Бот); нѡсу *долѡзил'е* (Из); којѣ су *се* продавнице *отворил'е* (Ке); *затворил'е* *се* кѹће (Ка); трпни глаголски придев: тудѡ је *ослобѡђен* за центрѡлу (Баг); дућѡ *ствѡрен*; овѡ земѡљскѡ кѹгла *ствѡрена* (Бот); дѡста фѡрмѡ *отвѡрено* (Баг); гѡре *отвѡрено* (Бал).

II.1.7.15. Забележени облици глагола (-)лѡјечит, (-)плѡјевит, (-)цѡједит, (-)бѡјелит, (-)мѡјесит и (-)дѡјелит су:

презент: да *пл'ѡјевѡм* (Брћ); докл'ѣн *се не изл'ѡјечѡиш* (Па); *исцѡједѡиш* у јѣдан сѹт (Бо); да *умѡјесѡиш* л'ѣба (Ка); да *се л'ѡјечѡи* (Ос); пѡ *се* тѡ *цѡједѡи* (Леч); нѡ *се бијел'у* кѡ снѡјек; кѡ снѡјек *се бијел'у* (Кн); *умѣсѡи* у пѣкару кукурѹзницу (Коз); ѡна грднѡ *умѡјесѡи* (Коз); за тѡ *се дѡјел'у* курбѡн (Боб); *дѡјел'у*мо (Врс); *мѡјесѹ* л'ѣба (Бо); императив: *замѡјесѡи* га; *замѡјеси* л'ѣбове (Бр); онѡ *умѡјеси* је (Ков); *дѡјел'у* ракију лѹди; тѡмо *раздѡјел'у* по сѣл'има; ѡндѡ *се дѡјел'у* (Кон); ѡбично *подѡјел'у* по махѡли (Кон); радни глаголски придев: ѡде га *л'ѣчѡи* јѣдан (Коз); нѡје и бѡк *подѡјел'у* (Ју); ѡдмѡ и *подѣл'у* (Лу); *л'ѣчѡила* (Ка); *мѣсѡила* л'ѣп (Леч); нѡјесам л'ѣб *замѡјесѡила* (Ле); мешајѡца л'ѣбове *мијесѡила* (Лу); пѡ пѡсл'ѣ *се бијел'у*ло; *бијел'у*ло *се* (Кн); свѣ *се* тѡ *издѡјел'у*ло (Брћ); тѡмо га *л'ѣчѡил'у* (Прћ); *мијесѡил'у* би (Из); *дијел'у*л'у тѡпѹт (В. Лок); нѡрот *подѡјел'у*л'у (Ју); *одијел'у*л'у *се* (Коз).

II.1.7.16. Глагол *удѡрит* у облицима радног глаголског придева има двојѡке облике: кад *удѡрио* (Из); *удѡрио* (Гу); *удѡрио* јѣдно двѡпѹт (Го); и: ѡн је *удрѡи* сѡбљѡм; *удрѡи* сѡбљѡм у крш (Гу); *удрѡи* га (Коз); па сѡт кад су *удрил'у* (Бо). Остали облици су: пѡ кад *удѡри* (Брћ); да *удѡри* ногѡм; да *удѡри* ногѡм (Боб); *удѡри* га по глави (Коз); по томѣ му *удѡри* (Нет); *удѡри* хим вѹкови (Гу); пѡново да *удѡрѣ*; пѡ *се удѡрѣ* грѣде (Из); *удѡрио* крај нѣга мѣтак (Уж).

II.1.7.17. Глагол *брѡјит* у инфинитиву има и облик *брѡјѡт*, са променом по VIII врсти. Двојство облика присутно је и у осталим облицима твореним од инфинитивне основе: *избрѡјѡсмо* (Бал); *избрѡјѡила* говѣда (Ост); и: *ѡзбрѡјѡ* сам (Жу); нѡјесмо *брѡјѡли* (Вру).

П.1.7.18. Глаголи типа (-)т^ра^жит, (-)в^ра^тит, (-)р^ад^ит, (-)с^уи^шит, (-)п^ла^тит, (-)п^ла^ст^ит, (-)ж^ив^ет, (-)к^уп^ит припадају VII врсти, без промена у односу основа:

инфинитив: св^ра^тит код њега (Ка); нем^оте р^ад^ит (Бал); шта ћеш р^ад^ит (Ка); ж^ив^ет в^аз^дан г^лад^на (Ка); б^ољ^е је ж^ив^ет м^ало; т^еш^ко ж^ив^ет о^ђе (Прћ); и п^ро^жи^вет девој^ка^лу^к (Леч); н^иси м^ог^о к^уп^ит оп^анке (Ка); аорист: о^су^ши ми се он^амо (Ме); о^тк^уп^ис^мо з^ем^љу за гр^об^ље (Прћ); Н^ем^ци се в^ра^ти^ше (Прћ); к^уп^иш^е т^ра^кт^оре (Кн); п^осл^е к^уп^иш^е ц^рв^ену м^ар^аму (Го); т^у м^ало з^ем^ље к^уп^иш^е (Ју); п^резент: да се в^ра^ти^м (Нет); к^аку п^ару з^ар^ад^им (Ка); п^ла^ст^им (Ка); т^ра^жи^ши б^ољ^и ж^ив^от (Жу); да му з^ат^ра^жи^ши (Бот); да св^ра^ти^ши (Го); к^а[д] се п^ов^ра^ти^ши (Бр); да у^ра^ди^ши за д^ан (Кн); п^а да га о^су^ши^ши (Ка); п^ла^ти^ши так^си^сту (Не); п^ла^ти^ши н^ек^ога (Рај); од н^еч^ега да ж^ив^иш^и (Брћ); ж^ив^иш^и к^а б^ек (Бо); кл[’]и^нце к^уп^иш^и (Ки); н^ишта да т^ра^жи^ши (Боб); т^ра^жи^ши з^ла^то (Кон); да хи т^ра^жи^ши (Ли); з^ат^ра^жи^ши м^ома^к д^ев^ој^ку (Леч); не в^ра^ти^ши п^ри^јен Ђ^ур^ђев^дана (Боб); т^ре^ба да се п^ов^ра^ти^ши (Го); св^е м^ор^а да р^ад^иш^и (Боб); о^де р^ад^иш^и се; да се р^ад^иш^и (Брћ); в^иш^е т^о н^ико не р^ад^иш^и (Нет); к^о ће т^о в^иш^е да у^ра^ди^ши (Леч); т^о се з^ар^ад^иш^и с пи^ја^ца; ов^о да се п^ор^ад^иш^и (Ка); да ти р^ад^иш^и (Рај); н^еш^то г^ра^ди^ши (Бот); да се т^о с^уи^ши (Баг); о^би^чно се о^су^ши^ши (Из); да се о^су^ши^ши; к^а[д] се о^су^ши^ши; да се с^уи^ши; кат се о^су^ши^ши (Коз); п^а се т^о с^уи^ши (Леч); п^а се т^о о^су^ши^ши (Нет); да с[е] о^су^ши^ши; оно се о^дм^а о^су^ши^ши; да се с^уи^ши (До); да п^ла^ст^иш^и (Боб); п^ла^ст^иш^и л[’]и^ва^де (Ју); о^мл^адина ж^ив^иш^и б^ољ^е (Бот); т^у н^ије м^ог^ла да ж^ив^иш^и (Ју); не^ка п^ож^ив^иш^и (Ка); и д^ол[’]е ж^ив^иш^и (Коз); не^го о^де да га к^уп^иш^и (Леч); к^уп^иш^и за н^оћ^ас (Рај); н^еш^то да му к^уп^иш^и (Ка); н^ије им^ало т^о да се к^уп^иш^и (Гу); к^уп^иш^и т^еп^си^ју б^ак^ар^ну (Нет); н^еш^то да к^уп^иш^и (Бо); п^он^ово в^ра^ти^ши га (Ер); да св^ра^ти^ши у с^обу (Не); да п^ла^ст^иш^и (Нет); а^ко к^уп^иш^и к^ра^ву (Ка); да се в^ра^ти^ши о^ва^мо (Не); да св^ра^ти^ши код м^ене (Го); шта р^ад^иш^и (Брћ); т^ра^жи^ши м^ло^го з^ла^то (Бот); т^ра^жи^ши д^ев^ој^ке (Боб); к^о с^ат ш^то се р^ад^иш^и (Бот); м^ај^ст^ори да г^ра^диш^и (Брћ); да п^ре^жи^виш^и (Брћ); с^амо ш^то ж^ив^еш^и т^амо (Из); п^осен ж^ив^еш^и (Вру); п^а ж^ив^еш^и (Коз); з^ла^то ш^то к^уп^иш^и (Ка); им^пер^атив: т^ра^жиш^и п^ос^ла (Ју); п^а св^ра^тиш^и о^де (Бал); в^ра^тиш^и му он^а т^ов^ар ж^ит^а (Гр); п^а о^ни в^ра^тиш^и хи (Бот); па га ј^оп^ет п^ов^ра^тиш^и (До); св^ра^тиш^и г^оре (Кн); о^ни св^ра^тиш^и о^де (Гр); в^ра^тиш^и се о^ва^мо (Го); г^ра^диш^и ћ^еци к^ућ^у (Ка); п^а је с^уиш^и (Боб); о^су^шиш^и т^а л[’]е^п д^об^ро; о^су^шиш^и (Ка); с^уиш^и (Не); о^су^шиш^и се т^о (До); х^ај п^ла^ст^иш^и ми (Го); п^ла^ст^иш^и (Жи); к^уп^иш^и (Ка); в^ра^тиш^и је (Из); р^ад^ни г^лагол^ски п^рид^ев: о^н је т^ра^жиш^и (Бл); т^амо т^ра^жиш^и; т^ра^жиш^и в^оду (Не); к^ад ми је в^ра^тиш^и (Бот); ј^едан се в^ра^тиш^и (Ка); да би ме в^ра^тиш^и (Бр); п^ов^ра^тиш^и се (Уж); с^ла^бо је н^ар^од р^ад^иш^и (Баг); р^ад^иш^и у Ђ^ук^рас (Бал); ш^та би ти у^ра^диш^и (Не); ж^иц^ом з^аг^ра^диш^и (Ли); ј^а сам т^амо р^ад^иш^и (Из); л[’]и^јев^и б^убр^ек ми се о^су^шиш^и (Жи); п^ла^ст^иш^и св^ак^ој ж^ени; п^ла^ст^иш^и п^ар^ама (Уж); п^ла^ст^иш^и (Го); ш^то је с^ат т^о д^ож^ив^еш^и (Коз); к^уп^иш^и ми о^та^ц; не^ке п^ил[’]и^ће сам к^уп^иш^и; к^уп^иш^и к^аф^е; те сам к^уп^иш^и оп^анке (Ка); о^ва је к^уп^иш^и с^ат о^во (Нет); о^нд^а т^а се св^ек^рва в^ра^тиш^и (Ос); н^ег^де н^ав^ра^тиш^ила (Дуј); р^ад^иш^ила се к^он^оп^ла (Боб); р^ад^иш^ила (Брћ); р^ад^иш^ила р^ан^иј^е са н^им (Коз); н^еш^то р^ад^иш^ила т^у (Леч); к^ру^шка се о^су^шиш^ила (Нет); ј^а сам ж^ив^еш^ила с^аш н^им (Вру); и ш^та сам д^ож^ив^еш^ила (Леч); д^аб^ог^да се т^о в^иш^е не п^ов^ра^тиш^ило; д^аб^ог^да

се онѠ вѣшѣ не вратѣло (Ке); такѠ се тѠ радѣло (Кн); посѣшило се (До); тѣшко се жѣвѣло; жѣвѣло се дѠбро (Баг); сиротѣнскѣ се жѣвѣло (Бот); кѠко се нѣкат жѣвѣло (Брђ); *тражѣл'и* и онѣ дебѣлѣ нѠвину; у Нѣмачкѣ *тражѣл'и* (Баг); *тражѣл'и* тѣ четвртѣну (Прђ); *тражѣл'и* су (Бо); пѠ га вратѣл'и у вѠјску (Коз); ка[д] смо се Ѡвде вратѣл'и (Прђ); вратѣл'и (Цв); старѣ су тѠ радѣл'и (Баг); радѣл'и ранѣјѣ (Боб); *градѣл'и* мѠјстори (Нет); зѣмљѣ радѣл'и (Прђ); вѣ сте преплатѣл'и (Не); свѣ смо плѠстѣл'и (Коз); нѠ ми старѣ што смо жѣвѣл'и (Бот); *ожѣвѣли* (Бл); кѠ смо жѣвѣл'и; ѣе су жѣвѣл'и мусл'имѠни (Ка); овѠ *откѣпѣл'и* (Бо); нѠс дѣсѣт-дванѠес *откѣпѣл'и* (Прђ); пѠсл'ѣн смо кѣпѣл'и трѠктор (Ка); нѣјесу *градѣл'е* (Бот); трпни глаголски придев: стѠн је сѠд кѣпљен (Ос); кѣћа урађена (Леч); бѣло рађено (Стр).

П.1.7.19. Наведено важи и за глаголе типа: (-)мѣрит, (-)брѠнит, (-)дѠвит, (-)јѠвит, (-)шѣрит и сл.:

инфинитив: мѣ јѠј се нѣкат *одѣжит* не мѠжемо (Боб); *брѠнит* (Прђ); тѣшко сѣдит и женѠма (Нет); нѣко те пробѣдит нѣће (Не); аорист: нѣкѠко дѠбрѠни; овѠ крај се нѣкѠко дѠбрѠни (Прђ); Ѡн ми се јѠви (Коз); свѣ пѠрѠвни (Ер); *ѣгѠси* нас сѠт (Брђ); *рѣишмо* (Со); посл'ѣ *одбрѠнише* се (Прђ); они не попѠл'ише (Прђ); кѠко ми се не подѠвѣише (Баг); презент: да је *одбрѠнѣм* (Го); да је *прѣмѣм* (Бл); јѣдамѠ да те пољѣбим (Ос); да се *одѣжѣм* (Ле); сѠмо да е *напѣдѣм* (Бал); нѣшто да *фѠл'ѣм* сѠт (Брђ); *открѠвѣм* (Пр); да ти *охлѠдѣм* кѣселѣ (Го); пѠ *пожѣрѣм*, пѠ *пожѣрѣм* (Не); да *нарѠнѣм* кокѠшке (Бал); *мѣрѣи* лѣде (Ле); да му не *забрѠнѣи* (Бал); *пољѣбѣи* ѣ рѣку ѣѣвера; свѠкѠга да *пољѣбѣи* ѣ рѣку (Го); и *продѣжиши* (Гр); и дѣцу да *нѣвѣи* (Го); овакѠ кад *рѠнѣи* (Из); нѣће да се *помѣрѣ* (Боб); да се *помѣрѣ* (Леч); кѠ да му *намѣрѣ* (Ле); нѣкад не *брѠнѣ* (В. Лок); да *брѠнѣ* мѠмка (Из); Ѡна се *брѠнѣ* (Ле); да се *брѠнѣ* са слобѠдѣ (Уж); нек дѠѣ да ми *забрѠнѣ* (Лу); стѠ да ме *дѠвѣ* (Це); да га *дѠвѣ* (Кон); да *прѣмѣ* дѣсет нѣкѣјѠ (Коз); снаѠа лѣбѣ прѠк (Кон); да се *јѠвѣ* (Нет); *ѠбјѠвѣ* Рѣсија рѠт, *ѠбјѠвѣ* Грѣка, *ѠбјѠвѣ* БѣгарскѠ и *ѠбјѠвѣ* Срѣија (Из); *вѣрѣ* крос вратѠ; *вѣрѣ* на вратѠ (Ле); да се *наљѣтѣ* (Лу); да се *љѣтѣ* (Па); штѠ је овѠмѣ што се *љѣтѣ* (Не); нѠс дѣцу *пѣди* (Ка); шта нарѠт *рѣиш* (Го); фѠмил'ија *рѣиш* (Ков); Ѡна *фѠл'ѣ* тѣ мѠју жѣну (Жу); пѠ Ѡна се *раскрѠвѣ* (Уг); *нахлѠдѣ* се (Не); кат се *охлѠдѣ* (Уг); да се *ѠкѠдѣ*; да се *ѠкѠдѣ* сѠвра (Из); ко мѠло *грѣиш* (Бот); *грѣиш* (Ју); жѣвѠт *грѣиш* (Бо); пѠ ѣвијѣк нѣко *грѣјѣиш* (Ли); не мѠже бѠш да *потврѣди* (Не); да се *хрѠнѣ* (Бо); нѣје имѠла да хи *хрѠнѣ* (Бр); вѠда ни млѠго *знѠчѣ* (Пож); да се *вѠрѣ* ѠнѠ прѣђѠ (Го); Ѡна хи тѠ *мѠзѣ* (Ки); тѠ да се *загѠсѣ* (Гу); онѠ пѣнзијѣ што *прѣмѣмо* (Не); онѠ мѣ *кѠдимѠ* нѠјпријѣ (Лу); да се вѣ *жѣрѣте* (Коз); да се *помѣрѣ*; *помѣрѣ* се (Ѧер); да *пољѣбѣ* бѠднѠк; да се *изљѣбѣ* (Из); и *зѠљѣбѣ* се (Леч); они се *изљѣбѣ* (Дуј); тол'ѣкѠ је *ѣне* (Коз); *измлѠтѣ* ѠногѠ гѠзду; *измлѠтѣ* га (Ју); те се *грѣјѣишѣ* (Кн); *ѣгѠсѣ* се; нѣмѠ да се *ѣгѠсѣ* (Рај); императив: јѠ ѣерку *намѣри* (Кн); пѠсл'ѣн се *помѣри* (Це); пѠ *дѠви* (Це); лѣбѣ му рѣку (Боб); *пољѣби*

онѣ бадњаке (До); *одјави* ђвце (Лу); *насади* жито (Дуј); *изњи*ви (Ју); онѣ *измлати* (Бр); онѣм једнѣм *млати* трл'ицѣм (До); тамо га *нарани* (Ка); с тѣјем *се храни* (Бо); онѣ се чѣвек *разбуди* изјутра (Лу); *продужите* гѣре (Не); радни глаголски придев: ђн и је *помѣриѣ* (Ђер); *прѣмиѣ* овѣ мусл'имѣне (Прћ); *кажѣ* да се *пријавиѣ* (В. Лок); сѣмо би *најавиѣ* (Рај); *прејавиѣ* се (Нет); ђн је *продужѣ* (Из); *засѣдиѣ* папрѣку (Бал); са Вѣтом се *дрѣжиѣ* (Бал); *наљѣтиѣ* сам се (Ли); јел' *ја* сам се мало *љѣтиѣ* (Не); нѣко је *пофѣл'ѣ* (Боб); *ја* дѣјете *подњиѣ*; *подњиѣ* дѣјете (Ју); па и *окадиѣ* (Бал); сѣд сам нешто *ослабиѣ* (Кн); и *окрњиѣ* је; *окрњиѣ* је (Гу); углавнѣм не *угѣсиѣ* (Кон); ђна је *прѣмиѣ*ла исљѣм (Бот); *ја* сам се с њѣма *дрѣжиѣ*ла (Го); сѣдморо децѣ *подњиѣ*ла (Дуј); њѣга *подњиѣ*ла (Бл); нѣсам тѣ затѣвила; нѣсам мајку *затѣвила* (Коз); кат се *наравниѣ*ла гѣдина; јѣш се нѣје бѣла *наравниѣ*ла гѣдина (Коз); *обл'ѣзниѣ* се; она се *обл'ѣзниѣ*ла (Тр); некѣ сѣла ме *укѣћиѣ*ла (Уг); кат се *смѣриѣ*ло; кат се онѣ *смѣриѣ*ло (В. Лок); тѣ се мало *прѣмиѣ*риѣло (Прћ); пѣ се *забрѣниѣ*ло; пѣсл'ѣ се *забрѣниѣ*ло (Ју); с тѣјем тѣ *дѣвиѣ*ло (Ке); сѣт се тѣ *прошиѣриѣ*ло (Бр); млѣго сѣт се *прошиѣриѣ*ло тѣ шѣћер (Кон); да се нѣје *ослабиѣ*ло (Ка); можда *погриѣшиѣ*ло (Ли); нѣ би *помѣриѣ*л'и (Боб); тѣшко би се *мѣриѣ*л'и (Ле); *забрѣниѣ*ли су бѣли (Бал); вѣ штѣ нѣсте *брѣниѣ*л'и (Из); *забрѣниѣ*л'и кѣзе и кѣл'ем (Пож); мѣ смо се посл'ѣн *брѣниѣ*л'и; те се *брѣниѣ*л'и (Прћ); вѣљда су *јѣвиѣ*л'и дирѣктору (Не); у задњѣ врѣме су се *појѣвиѣ*л'и (Пож); *дрѣжиѣ*л'и смо се (Боб); кѣко су га *цѣниѣ*л'и (Коз); мало се *пољѣтиѣ*л'и (Не); тѣ *зиѣмиѣ*л'и (Лу); ђје *прѣзиѣмиѣ*л'и; *прѣзиѣмиѣ*л'и смо (Прћ); највишѣ се *појѣвиѣ*л'ѣ (Брћ); тѣ *јѣдил'и* се (Лу); тѣме би *хрѣниѣ*л'и ђфце (Гу).

II.1.7.20. Глагол *спѣсит* : *спѣсиѣ* мења се по VII врсти: не мѣре да се *спѣсиѣ* (Не); да ме нѣко *спѣсиѣ* (Уг); ни да се *спѣсиѣ* (Го); јѣдва га *спѣсиѣ* (Ос); да ме нѣје овѣ *спѣсиѣ* (Уг); тѣ е *спѣсиѣ*ло (Ле).

II.1.7.21. Глаголи *личит* : *личиѣ*м, *тѣжит* : *тѣжиѣ*м, *жмѣрит* : *жмѣриѣ*м чешће имају промену по VIII врсти, као глаголи *виѣдет* : *виѣдиѣ*м: ранѣјѣ кѣ је *тѣжѣѣ*ло (Не); јѣдан *жмѣрѣѣ*ло (Коз); да би се дѣца *личиѣ*ла (Ков); некѣко су ми вѣшѣ *личиѣ*л'ѣ (Го) : свѣкѣ *тѣжиѣ*ло (Нет); *тѣжиѣ*ла га (По).

II.1.7.22. Честе су имперфективизоване форме глагола (-)*пѣлит*, (-)*сладиѣ*, (-)*јѣрит*, (-)*житѣтит*, са променом по IV врсти и формантима -*еват*- и -*иват*- у облицима твореним од инфинитивне основе: немѣ *заслаћѣват* (Кн); *защитѣвѣ*ла се (Ру); маѣло се *защитѣвѣ*ла (Ле); трнѣм би се *защитѣвал'ѣ* (Гу); тѣ би се *запѣвѣвѣ*ло (Бѣл); *најурѣвѣл'и* је (Ру); *најурѣвѣл'и* су је (Жи).

Остали облици су:

аорист: *запāl 'ише* је (Не); *попāl 'ише* не (Прћ); презент: *лāмпу* да *упāl 'им* (Брћ); да *упāl 'им* кōла; *запāl 'им* цигāру (Из); *запāl 'иш* (Бо); *заслāди се* мл'еко (Из); *заслāди* мл'еком (Из); *ўвечē се* свā стōка тў *сјўрї* (Коз); ако те бōк *штїтї* (Бл); *упāl 'имо* трāктор (В. Лок); тō *се упāl 'у* (Рај); *најўрў* га (Брћ); императив: он *ўпāl 'и* (Нет); *запāl 'и* лāмбу (Бот); нў *штїти* (Ка); радни глаголски придев: *попāl 'ио* свē овō оводїјен (Прћ); па *се запāl 'ила* (Бо); *пāl 'ил 'и* и òни нāс (Из); *запāl 'или* Трнāву; *попāl 'ил 'и* свā српскā сēла (Нет); и *запāl 'или* (УГ); òде су *јўрїл 'е* вōјске (Прћ); трпни глаголски придев: Гēмбēш је *јўрен* (Прћ); тō је *попāl'ено* бїло (Не); бїл'и смо *попāl'ени* (Бот).

П.1.7.23. По VII врсти мењају се глаголи (-)корїстит, завршит, обезбедит, саранит, развāлит, упропāстит и сл.

инфинтив: нїје лāко факултēt *завршит* (Ка); да л' ће мōј *премāиш* (Бр); пā ће он *објāснит* (Коз); трēбā *спрēmит* сїјено (Не); аорист: оно кїша *навāl 'и* (Ер); пā *ўпропāсти* Србїју; *ўпропāсти* свē (Ју); òбāl 'и је (Лу); презент: да ти *објāснїм* тō (Боб); да ви *објāсним* (Ли); кāко да ти *објāснїм* (Брћ); свē овē те *завршїи* (Па); да *развāl 'иш* тō (Пр); зїмнїцу да *спрēmїи* (Брћ); да и *спрēmїи* (Ка); да *опрēmїи* је; да *опрēmїи* невēсту (Дуј); *завршїи* четїри рāзрēда (Ка); и *завршїи* (Бр); исāн сēбе да *обезбēди* (Брћ); пā се *развāl 'и* тō (Бот); па ако *провāl 'и*, *провāl 'и*, ако не *провāl 'и* (Ле); да *ўпропāстї* свōју порōдицу (Бр); *смāшїи* врāt (Боб); да *се* òна *одлўчї* (Бл); фāмил'ија да *одлўчї* (Ков); овā *порўчї* (Ју); снē мōгā да је *обāl 'и* (Лу); у вōду *обāl 'и* (Не); свē *се* вїшē *спрēmї* (Боб); да *се допрēmї* (Рај); *спрēmї* лўде; да му *спрēmї* рўчак (Нет); пā *се припрēmї* (Дуј); за нїшта не *корїстїмо* (Лу); докл'ē *завршїмо* тā посō (Не); док слāву мї *завршїмо* (Лу); а сād не мōжемо да *завршїмо* (Ка); да *пешāчїмо* (Ки); кат *примētїмо* (Пож); *искљўчў* ти онā; *искљўчў* ти да нēмаш канālā (Тр); императив: *корїсти* (Баг); ка сїјено га *завршїи* (Боб); òде га *сарāни* (Коз); гўњ озгōр *привāl 'и* (Лу); òни *спрēmї* нāјбōлēга кōња (Бот); *препрēmї* му (Лу); *спрēmї* двā човēка (Ћер); радни глаголски придев: кōрēн *се корїстїо* (Боб); *корїстїо* òдмор (Кн); *корїстїо се* за јēло (Бр); *завршїо* òснōвнў шкōлу (Из); *завршїо* факултēt (Ка); кат *се завршїо* рāt (Нет); *извршїо* им добродōшл'ицу (Прћ); *сарāнїо* (Коз); посл'ēн *навāl 'ио* нāрот (Ју); пā сам је јā *развāl 'ио* (Нет); кōл'ко би *превāl 'ио* језїком (Ков); он је вїшē *ўпропāстїо*; нāрод бїо *ўпропāстїо* (Из); *ўпропāстїо* (Коз); трї *ўпропāстїо* један дōктор (Кн); пōсл'ēн каснїјē *одлўчїо* (Леч); *прикљўчїо* са дрўгē стрāн (Не); пōсл'ēн *се прикљўчїо* вōјсци (Прћ); *оствāрїо* пēнзїју; нїје *оствāрїо* папїре (Бл); да би ти нешто *објāснїо* (Боб); мōја жēна *корїстїла* тō (В. Лок); ћерка му је *завршїла* вēл'икē шкōле (Ка); òна је *завршїла* (Бр); *завршїла* четїри рāзрēда (Го); тў е *завршїла* (Гу); *промāшїла* један йспит (Лу); те е *нарўчїла* вїшē āтā (Бо); ко *се* квōчка *испїл 'ила* (Лу); бїла *батāl 'ила* (Го); јā сам *батāl 'ила*; мōја кўћа *батāl 'ила* (Ков); *ўпропāстїло*

(Прћ); тō би *корїстїл'и* (Из); *искорїстїл'и* онӯ зараду (Баг); *искорїстїл'и* тō (Врс); свѣ *заврїшїл'и* (Ка); факултѣте *заврїшїл'и* (Не); *упутїл'и* овāмо (Ка); сād *батāл'їл'и*; мї смо тō *батāл'їл'и* (Ков); *спрѣмїл'и* би др̄ва (Гу); тō *корїстїл'е* (Бр); *навāл'їл'е* (Кон); трпни глаголски придев: *обезбѣђена* си (Не).

II.1.7.24. Глаголи на *-рѣдит* имају облике:

презент: некӯ пѣнзију да *срѣдїм* (Брћ); да *се* сѣло *унапрѣдї* (Бал); он му *одрѣдї* мѣсто (Бот); *дне се порѣдӯ* (Боб); императив: свā *се* дѣца *порѣди* (Боб); *порѣди* (Лу); *распорѣди* онāмо пѣт лӯдї (Со); радни глаголски придев: кōмшїја га бїо *поврѣдїо*; *поврѣдїо* бїо пр̄сте (В. Лок); кїчму *поврѣдїо* (Лу); тō се рѣд *одрѣдїо* (Лу); сāмо *се* двāпūt *поврѣдїо* (Кн); *одрѣдїл'и* лӯди (Баг); кāко су *срѣдїл'и* (Ка); и *дни* му *одрѣдїл'и* (Коз); *срѣдїл'и* л'ивāде (Не); *дни* су јој *одрѣдїл'и* (Кон).

Осим *порѣђат* : *порѣђāм*, на испитиваном терену функционише и однос *порѣдит* : *порѣдїм*: *дни* ће тō јōш да *порѣдѣ* (Кн); онō снōплѣ *порѣдимо* (Бр); *порѣдїо* кōлѣ (Не).

II.1.7.25. Глаголи који припадају типу *облāчит*, *свлāчит*, *извлāчит*, *увлāчит* и сл. могу имати промену по VII врсти:

инфинитив: лāко се нōј *облāчит* (Ту); аорист: *обӯкō се*; *пресвӯко* сӯкњу (Ке); презент: *пресвлāчїм се* (По); др̄лāча што *влāчї* (Врс); императив: *облāчи* (Ки); *повлāчи* (Ђер); пā *облāћи* (Ле); *увечѣ свлāчи* (Из); радни глаголски придев: *облāчїла се* (Из); свѣ *се* тō *облāчїло* (Туз); *облāчїло се* вӯњено (Це).

Ови глаголи, међутим, чешће имају промену по IV врсти: *обукѣват* / *обукїват* / *обучѣват* : *обукӯјѣм* / *обучӯјѣм*, са варијантношћу у односу међу формантима *-еват-* и *-иват-*:

аорист: нит *се обукѣва* ни нїшта (Рач); презент: да си смѣла тї да *обућӯјѣш* (Ме); што *се развлāчӯѣ* (Д. Дуб); *одовѣт се извучӯјѣ* овакō (Цв); *обучӯјӯ је* (Дол); *пресвлāћӯјӯ се* (Ме); дѣца да *се обукӯјӯ*; овѣ кошӯље што *се обукӯјӯ* (Де); императив: *пробукӯј* дѣцу (Боб); па *провукӯј* се онде (Де); радни глаголски придев: о[д] тōгā *се* е нāрот и *обучѣвō* (Бр); у један котār сам *се обукѣвāла* (Рач);

обучѣвѣла се рѣба тѣ ткѣнѣ (Де); *тѣ се беше завукѣвало* (Ос); и сѣт ѣни су *обукѣвѣл'и* (Ју); *обукѣвѣл'и* нѣше одѣло (Ле); *обучѣвѣл'и су се* једни чѣршѣфи (Па); *би се посвукѣвѣл'е* гѣл'е (Бољ).

Забележено је и неколико примера промене по II врсти: *кат се пресвѣчѣнѣу* (Ме); *пресвѣчѣнѣу се* (Ле).

II.1.7.26. Глагол *увѣжит* : *увѣжѣм* може (ређе) имати и промену по VIIБ врсти: *да л' ње увѣжет* (Ту); *двѣје хѣлѣде шѣстѣ ми се увѣжѣло* (В. Лок).

II.1.7.27. Глагол *унакѣзит* има и фонетску варијанту *унекѣзит*: *нѣшто да те унекѣзи* (С. До); *па је унекѣзи* (Бр).

II.1.7.28. Глагол *(-)пѣмтит* бележен је у облицима:

презент: *дѣду не пѣмтѣм* (В. Лок); *слѣбо и пѣнтѣм* (Ке); *мѣло тѣ пѣнтѣм*; *јѣ га пѣнтѣм* (Ју); *јѣ не пѣнтѣм* (Ју); *пѣнтѣм тѣ тѣчкице* (Нет); *јѣ пѣнтѣм*; *пѣмтѣш тѣгѣ дѣста* (Рај); *мѣш да запѣмтѣш* (Па); *дѣста пѣмтѣ* (Бо); *радни глаголски придев: дѣста сам запѣнтио* (Гу); *ѣн је запѣмтио* (Дуј); *запѣмтила* (Бал); *јѣ сам тѣ запѣмтила* (Коз).

II.1.7.29. Глагол *велѣм* има облике:

презент: *вел'ѣм мојѣј снѣи* (Ка); „Немо”, *вѣлу* (Бр); *јѣ, велу*, да дѣђѣм (По); *свѣстѣка вел'ѣ* (Баг); *шта ви велѣ Рѣзо?* (Бал); *кад ѣн вел'ѣ*; *овѣ је, вел'ѣ*, гѣт, *нѣје сѣло*; *она вел'ѣ* (Коз); *вел'ѣ ми ѣтац* (Кн); *мѣја мѣјка велѣ* (Го); *имперфекат: пѣ она велѣше* мѣжда ѣу испѣнут (Уг); *како велѣше ѣна* (По).

II.1.7.30. По VII врсти мењају се и глаголи са односом основа *-e* : *-и*. Такви су: *(-)бѣлет*, *(-)лѣтет*, *(-)штѣвит*, *(-)свѣјетлет*:

аорист: *дѣ л' се ѣндѣ рѣзбол'е* (Коз); *презент: јѣ се разбол'ѣм* (Пр); *пѣ се тѣ уштѣвѣ*; и *онѣ кѣжу уштѣвѣ* (Бот); *уштѣвѣ кѣжу* (Из); *пѣ се тѣ штѣвѣ* у мѣчѣло (Леч); и *тѣ ти свѣјетѣ* (Бо); *њѣга нѣшта га не болѣ*; *бол'ѣ* га *стомѣк* (Боб); *бол'ѣ* ме *нѣшто нѣга* (Кн); *овѣ ми се мѣл'ѣ побол'ѣ* (Брђ); *кад исѣн обол'ѣ*; *бубрѣзи ме бол'ѣ* (Жи); *императив: ѣн нал'ѣти* на ѣга (Коз); *разбѣлѣ се нѣрот* (Бр);

у вѡјскѹ *се разбѡл'и* (Го); радни глаголски придев: сѡд *обол'ѡ* (Леч); ѡн ти је и *обол'ѡ* (В. Лок); *разбол'ѡ* се ѡн (Коз); ѡтад *обол'ѡ*; ѡтапѹт је тѡ ћѡвек *обол'ѡ* (УГ); *обол'ѡла* (Прћ); тѡ мѡне *болѡло* (Бал); *забол'ѡл'и* ѡвде кѹкови (Го).

II.1.7.31. Глаголи *гѡрет*, *вѡлет*, *сѡдет*, *жѡлет*, *жѡднет* само у сјеничкој зони бележени су и у облицима са *-и-* на месту некадашњег вокала *јат* (и то само у облицима радног глаголског придева у мушком роду једнине): *сагорѡ* кућу; и *сагорѡ* пѡше (Цр); мѡло је *вол'ѡ* да пѡјје (Цр); *седѡ* за плѡс (Гр); мнѡго *ожеднѡ* (Кн); кѡга си ми се то *ужел'ѡ*? (Бољ). Осим наведених, у Сјеници су у употреби и облици са вокалом *-е-*.

У тугинско-новопазарској зони у употреби су само ликови са *-е-*:

инфинитив: *ожеднет* (Бал); аорист: *сагорѡше* ми нѡге (Бал); презент: *вѡл'ѡм* онѡ купѹшњѡк (Лу); *завѡл'ѡш се* (Бо); на прѡг да *седѡш* (Бал); како *горѡ* (Лу); *горѡ* (Бо); сѡме мѡло да *се згорѡ* (До); нѡкат ѡће да *горѡ* (Ли); што *горѡ* уз онѹ тѡблу (Боб); три недѡље да *седѡ* (Боб); тѡ ми свѡ *седѡ* (Брћ); она *седѡ* (Ју); једнѡме *седѡ* (Леч); јѡдна покрај нѡ *седѡ* (Бо); тѡмо мѡло да *седѡ* (Го); грѡбље хим *седѡ* (Ке); *ужел'ѡ се* свѡје (Бот); дѡл'е *седѡмо* (Кн); стѡни да *седѡмо* (УГ); *завѡл'ѡ се* (Бот); свѡ је *вѡл'ѡ* (Коз); радни глаголски придев: ѡн је *горѡ* (Баг); *горѡ* ѹгѡљ (Кн); сву нѡј што је *седѡ* (Боб); пѡ би *седѡ* тѹ (Ле); дѡсад *седѡ* (Ме); вѡтра *изгорѡла* (Бал); *изгорѡла* (Бо); нѡје пѡсл'ѡ *вољѡла*; јѡ сам нѡ *вол'ѡла* (Го); сѹнце те *изгорѡло* (Бал); тѡ би *горѡло* (Баг); свѡ *погорѡло* (Лу); и *завол'ѡл'и се* (Бот); они су *вол'ѡл'и* (Ка); свѡ су *сагорѡл'е* (Нет); глаголски прилог садашњи: нѡје да се *седѡћи* помѡнѡ (Стр).

У аористу глагол *вѡлет* има краће и дуже форме: *завол'ѡсмо се* (Ке); ѡне ме *завољѡдоше* (Го).

II.1.7.32. Глагол *(-)вѡдет* има облике:

инфинитив: са[д] ћу јѡ *вѡдет* (Бот); сѡт нѡ мош *вѡдет* (Рај); тѡ тѡ *вѡђет* нѡћеш (Ка); дѡ л' ћемо се вишѡ *вѡђет* (Ка); тѡ *предвѡдет* (Ју); аорист: мѡ *вѡдѡсмо* (Туз); презент: да је *вѡдѡм* (Коз); *вѡдѡм* сѡд на тел'евѡизију (Из); да *вѡдѡм* (Баг); јѡ не *зѡвѡдѡм*; и *вѡл'ѡм*; јѡ им *зѡвѡдѡм* онѡ (Кн); да *вѡдѡш* (Рај); тѡ *вѡдѡш* (Бо); хѡћеш да *вѡдѡш* (Боб); нѡко их не *вѡдѡ* (Баг); не *вѡдѡ се* ѡдѡвдѡ (Ка); двѡ-три пѹт *се вѡдѡ* (Бољ); кѡјѡ му *вѡдѡ* зѹп (Боб); да му *вѡдѡ* смрѡт (В. Лок); да *се свѡдѡ* девѡјки (Бр); да *вѡдѡмо* снѡшу (Го); сл'ѡку да *вѡдѡте* (Не); радни глаголски придев: нѡт је *вѡдѡ* бѡњу; нѡт је *вѡдѡ*

море (Бал); нїт је *вїдѡ*; *вїдѡ* сам у Нёмачкѹ (Ју); *јѧ* сам *вїдѡ* а̀уто (Туз); бѡк те *вїђѡ* (Гр); нїт га *вїдела* (Ју); *свїдела* ми се (Не); књїжицу би ми *вїђела*; нїкад *вїђела* нїјесам (Ју); млѡго сам *јѧ*да *вїђела* (Кн); *вїђела* (Го); *вїђела* сам *јѧ* по тел'евїзији (Ка); не *вїдел'и* (Боб); мї се *вїдел'и* (Бот); бѡга ми смо црнѹ мѹку *вїђел'и* (Лу).

У сјеничкој зони забележени су облици: е сѧд кад је *вїдио* (Кн); кад *јѧ* *вїдио* (Не); нїјеси *вїдио* (Гр).

II.1.7.33. Глаголи *зелѣнет*, *румѣнет*, *оглѧднет* и *затрѹднет* имају облике: да ми *нарумѣнї* дїјете; ка[д] *затрѹднї* (Кн); да *се* ѡне *румену* (Ле); *огладнѣ* (Ша). Бележени су, међутим, и у формама са *-њ-* уместо *-н-* у основи: свѣ сам бїла *позел'ењѣла* (Ка); *нарумењѣла* је (Ту); *затрѹдњѣла* (Жи); *огладњѣла* *јѧ* (Ру); *погладњѣл'и* прїје (Ост).

II.1.7.34. Глагол *врѣт* : *врїм* има промену по VIIБ врсти: *прѡврѣш* овѧмо (Уг); вѡду *прѡврѣш*; те *прѡврѣ* (Дол); са[д] ће да *прѡврѣ* (Го); *прѡври* вѡду (Ка); пѧ *прѡври* водѣ (Со).

II.1.7.35. Промену по VIIБ врсти имају и глаголи: *двѡрет*, *трѣпет*, *грѣмет*, *мрзет* и сл.:

инфинитив: тї тѡ нѣј *трѣпет* (Ле); аорист: и једно јѹтро *зѧгрѣ* (Ер); презент: да и *трѣпїм* (Гр); да *мрзїш* (Пож); у пѣтак *двѡрї*; *двѡрї* невѣста (Боб); *двѡрї* (Бо); да *трѣпї* кѡмшїлук; да *трѣпї* твѡју дѣцу (Нет); нѣће нїшта да *трѣпї* (Бр); нїшта *не врѣдї* (Пр); да *се стїдїте*; шта їмѧ да *се стїдїте* (Бо); *трѣпѣ* тѣ терѡре (Баг); радни глаголски придев: тѹ сам *двѡрѣла* (Го); *излѧпѣло* (Из); тешкѡће *претрѣпѣли* (Бо); би *двѡрѣл'е* (Бо).

II.1.7.36. Облици имперфекта забележени од глагола VII врсте су краћи ликови: *рѧдѧх* нешто дѡл'е (Пр); нѣ знѧм кѡ *вѡдѧше* кѡло (Коз); јѡш штѧ *се турѧше* (Тр); по двије гѡдине *се тѡ слѹжѧше* (Пр); *рѧдѧше се* (Брђ); то *рѧдахѹ* (Брђ); *прѧвѧхѹ* лѹди гѹсље (Бо); дѡбро *жївѧхѹ* (Бо); *седѧхѹ* јучѣр (Тр); и дуже форме: тѣлѧд *не вољедїѧше* (Кн); одѧкл'ѣ *долѧзадијѹ* онї (Коз); *рѧдадијѹ*; онї што *седѧдїјѹ* дѡле (Рач).

II.1.7.37. Презентске форме у служби футура II могу имати и глаголи ове врсте: ако нешто *фалѧднѣ* (Туз); ако слѹчѧјно неко *затрѧжѧднѣ* (В. Лок); сѧмо ако *рѧдѧднѣ* (Ту).

II.1.8. Глаголи VIII врсте

II.1.8.1. По VIII врсти у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони мењају се глаголи: (-)др̄жат, (-)бе̄жат, (-)тр̄чат и (-)ле̄жат:

аорист: с̄ал' др̄ча (Ос); избеж̄аше; беж̄аше (За); презент: т̄у сл'йку др̄ж̄им (Бо); ја др̄ж̄им (Врс); др̄ж̄им пч̄ел'е (Ју); кок̄ошке др̄ж̄им (Бр̄ћ); ја у т̄е не л'еж̄им (Ка); да беж̄им (Баг); др̄ж̄иши бок̄ал (Го); др̄ж̄и сино̄вац ми ј̄џдан (Бот); ђн др̄ж̄и д̄џбра к̄оња; ј̄џдан др̄ж̄и р̄ало (Бо); ов̄џм др̄ж̄џм др̄ж̄и (До); др̄ж̄и кр̄аве (Ки); воден̄ицу др̄ж̄и (Ле); него ми др̄ж̄и ӯста (Уг); др̄ж̄и у Н̄џмачк̄у т̄амо л̄џде (Бр̄ћ); др̄ж̄и ов̄ако (Бо); др̄ж̄и кр̄аве г̄оре (Баг); да се задр̄ж̄и на с̄ело (Ли); потр̄чи (Нет); потр̄чи да га ӯзм̄е (Ђер); она беж̄и (Бр̄ћ); она беж̄и на̄поље (Ју); ђн беж̄и (Коз); ђн л'еж̄и н̄џпокр̄џтан (Бот); с̄ад не др̄ж̄имо (Леч); ј̄џдно т̄џл'е др̄ж̄имо (Бр̄ћ); х̄џџемо да хи тр̄ж̄имо (Бо); в̄и др̄ж̄ите седл'џника (Врс); др̄ж̄у т̄у ф̄арму (Не); др̄ж̄у бел'џ џфце (Рај); н̄ијесу м̄џгл'и да задр̄ж̄џ (Пож); џни т̄џ др̄ж̄у (Баг); они др̄ж̄у нешто к̄аф̄џ џнде (Ђер); тр̄чу око ст̄џжера (Дуј); ма̄сџвно беж̄џ (Баг); а они беж̄у (Коз); императив: др̄жи (Ју); п̄а тр̄чи т̄амо (Дуј); бе̄жи (Ју); и л'џжи (Боб); радни глаголски придев: издр̄ж̄ао (Ка); ст̄џка в̄џл'ика се др̄ж̄ала (Ју); т̄и си л'еж̄ала (Ка); бе̄жала је (Туз); беж̄ала (Уг); т̄џ је др̄ж̄ало (Бот); ран̄ијџ што се др̄ж̄ало (Рај); м̄џжда би се задр̄ж̄ало; т̄џ што се задр̄ж̄ало (Ка); л'еж̄ало се на сл̄амарице (Боб); ч̄џтворо дец̄џ л'еж̄ало (Бот); др̄ж̄ал'и ст̄џку (Коз); џвце др̄ж̄ал'и и кр̄аве (Кн); џвце др̄ж̄ал'и (Леч); пом̄ало ст̄џкџ др̄ж̄ал'и (В. Лок); тр̄и н̄џдеље би т̄џ др̄ж̄ал'и (Не); дв̄а седл'џника смо ӯвијџк др̄ж̄ал'и (Врс); та̄п̄ут би тр̄ч̄ал'и (Ђер); так̄џ смо м̄и беж̄ал'и (Бо); беж̄ал'и у Паз̄ар (Бот); беж̄але су девојке (Кн); на т̄џ би л'еж̄ал'и (Бот); тр̄пни глаголски придев: та̄п̄ут су к̄џни др̄ж̄а̄ти (Жу); св̄џ су џбич̄аји задр̄ж̄а̄ти (Врс); глаголски прилог садашњи: на ноге тр̄ж̄ӯћи (Бо).

II.1.8.2. Глагол бр̄џат : број̄им може имати промену по VIII врсти: н̄ије и л̄ако пребр̄џат (Со); т̄џ број̄имо к̄џзе (Па); избр̄џ посл'џ он̄ија кол'йко џџеш (До); и по VIIа врсти (бр̄џит : број̄им): џџеш избр̄џит (Ша); избр̄џио је (Ту); н̄џ би избр̄џила (Ле).

II.1.8.3. Глаголи в̄рӣштит, џут̄ат, нӣштит, чӯчат, т̄џчат и сл. такође могу имати промену по VIII врсти: ӯж̄ут̄аше се (Ме); завр̄ӣшт̄ао (До); џут̄ала д̄џца (Ке); џут̄ала (Ле); т̄џч̄ало

на славйну (Го); *чўчало* óде (Пож); али чешће се срећу облици по VIIIБ врсти: свè се тó *ўћўте* (Бр); óн се *ўћўте* (Ђер); чўо да је *врїиштèла*; тètка *заврїиштèла* (Го); да си тї *шўтèла*; да си *шўтèла* (Го); фамил'ија би *дрхтèла* (Ли); *врїиштèла* на кòња (Стр); и свè тó *ћўтèло* (Не); они су сáмо *ћўћèл'и* (Ле).

II.1.8.4. Глагол (-)стòјат има облике:

презент: не мòгу да *стојїм* (Боб); да *стоїм* не мòгу (Кн); *стојї* пред свàтове (Бо); сàт *постојї* (Из); тó и сàт *постојї* (Ју); нèшто мòрā да *постојї* тàмо (Уг); *постојї* галáма (Бр); *постојї* дрљáча за трáктор; јòш *постојї* тā дрљáча (Ки); тè згрáде *стојè* (Не); сàд што *постојè* (Бо); нàјл'епшā што *постојў* (Кон); и сàт *постојў* (Гу); радни глаголски придев: нїје *пòстојáло* (Ка); тó нїје *постојáло* (Го).

Облик *постојáват* чест је у употреби, и има промену по VI врсти: не смїјў да *постојáвајў* (Вру); грòбља којā тў *постојáвајў* (Пру); *постојáвáла* под брòј јèдан сáла (Дол); кокошáр да је *постојáвò* (Бот); óде нїје *постојáвò* àуто (Бот); овā мòс нїје *постојáвò* (Пр); поштени чòвек нїје *постојáвò* (Ли); у сèло *постојáвáло* нїје (Гу); нїје ни *постојáвáло*; òграде нїје *постојáвáло*; тў нїјесу *постојáвáл'и* Црновршáни прије стò гòдїнā (Бот).

У аористу глагол *бòјат се* има краће форме: *бојáсмо се* (Ша); и дуже: *пā се бòјаде* (Стр); *бојáдосмо се* (Пе). Остали забележени облици су: *не бојїм се* (Туз); *бојї* јој *се* од свàкòга; *бојї* јој *се* (Бр); *не бòј се* (Бал); *бојáла се* (Ков).

II.1.8.5. Глаголи *кāкòтат* и *торòкат* у облицима твореним од инфинитивне основе имају и форме: *кāкòћат*, *кāкòћао...*; *торòћат*, *торòћао...*: *торокáл'и* (До); *кāкòтáл'е* кокòшке (По) : тàмо *торòћала* (Врс); *кāкòћáл'е* кокòшке (Врс).

II.1.8.6. Најзад, по VIII врсти мењају се и глаголи *алáкат*, *рèжат*, *блèјат*: *рèжї* пāшче (Туз); *бл'èјї* (Коз); òвце *бл'èјў* (С. До); с кòњима, *алáчи*, *алáчи* (Гр); *бл'èјáо* зā мнòм кā óван (Бр).

II.1.9. Облици помоћних глагола

II.1.9.1. Глагол *би̋т*

II.1.9.1.1. Глагол *би̋т* употребљен самостално или у саставу футура првог на читавом терену у употреби је управо у наведеном инфинитивном облику:

сеља̋к чòвек *би̋т* а спа̋ват до по̋днè у кре̋вет, сун̋це да гр̋ије а он да спа̋ва̋, не мòре *би̋т* дома̋ћин; чòвек *би̋т*; штà знàчй̋ нòћ а *би̋т* на̋поље порет водè (Бл); нй̋је ми мòгла *би̋т* жèна (Кл); тй̋ ми мòш *би̋т* кà шћèрка (Туз); òће *би̋т*, нèће *би̋т* (Ка); нек бй̋дè с на̋ма штà ће *би̋т* (Тр); нèће ти *би̋т* нй̋шта; вèрујем да ће òна *би̋т* учй̋тељица (Бр); брй̋жй̋м кàкè тè ми *би̋т* срèћè; кол'ко ће ти *би̋т* за двà дàна; невèста ће по̋сл'è *би̋т* ӳмòрна; некй̋ глàс срèтан ће ти *би̋т* (Го); да ће *би̋т* ма̋чка; да л' ће *би̋т* овè гòдинè (Кон); штà ће *би̋т* сà мнòм (Ме); са[т] ће *би̋т* (Из); *би̋ће* берићèтна гòдина, ко га не ба̋цй̋, нèће ба̋јаги *би̋т* берићèтна гòдина (Св); претр̋пй̋ се ма̋ло, *би̋ће* сутра бòљè; òна гр̋дна све тр̋пи, хà *би̋ће* бòљè, *би̋ће* бòљè, он свè гòрй̋, свè гòрй̋ (Бр); à *би̋ће* по̋сла, à *би̋ће* по̋сла. (Ос); тӳ ће ви та̋ на̋јбòљè испрй̋чат, *би̋ћете* за̋довòљни (Цв); скрàјни̋ се дòље једну гòдину дàнà, овò вй̋шè *би̋т* нèће; вàлà овà пи̋јетàо ђе запèвà, тӳ ће *би̋т* дòбро и такò тò да недèнемо й̋ме (Вру); òндàр знàш, нй̋је тò лàко *би̋т* хо̋бàнин нèћй̋, нй̋је тò лàко (Уг); а хо̋у л' *би̋т* преко тел'евй̋зијè? (К. Бун); сат ће свàдба *би̋т* у недèљу, óде ће бй̋т повише продàвницè гòре (Уг); сàт слàбо идè на посò, па сàт нè знàм штà ће *би̋т* (Жи); не вèрујем да ћеш *би̋т* така̋ф, Гòјко (Ле); бра̋т што ми је ӳмрò сà[д] ће му *би̋т* гòдина (Прћ); нй̋је лàко *би̋т* сна̋ја, нй̋је лàко *би̋т* свèкрва (Шав); тй̋ ћеш *би̋т* на службу (Ју); тò ће ти *би̋т* и смй̋јешно (Боб); двàдес и пр̋вòга септèмбра са[т] ће *би̋т* (Из); отй̋дū дòл'е, прй̋чају са њòм, те òће *би̋т*, те нèће *би̋т*; док му је òтац жй̋в, он ће нèкàко и *би̋т* дòбро (Не); кад га јà уфàтй̋м, на̋јвèћè пàрче ће му *би̋т* ӳхо (Нет); штà се тӳ дешàвà не мòре јàсно *би̋т* (Пож).

Свега је неколико забележених ликова са елементом *-ну-* у инфинитиву: кат ће *би̋днут* (Бр); да ће *би̋днут* тӳ, па да знàм (Мел); кòл'ко ће *би̋днут* (Ли).

II.1.9.1.2. У презенту се напоредо употребљавају облици: *бòдèм*, *бòднèм* (са елементом *-не-* / *-ну-* из III глаголске врсте), *би̋дèм* (форма настала аналогй̋ом према

инфинитивној основи) и *бїднѣм* (са продором *-не-* / *-ну-* из III глаголске врсте у облик који је настао наслањањем на инфинитивну основу):

ја сам мѡгѡ да *не бїдѣм* вође (Цр); кат *бїдѣш* дѡшла (По); да *бїдѣ* онакѡ вода (Бу); ако *бїдѣ* ишѡ (Кл); ѡна неће да *бїдѣ* тї; да *бїдѣ* румѣно (Бо); ѡн да *бїдѣ* (Ју); ѡн је мѡгѡ да *бїдѣ* тї (Ју); да јој *бїдѣ* (Ле); не мѡре чѡвек да *бїдѣ* сирѡма, сирѡма је сам ѡавѡ (Тр); што је мѡгло да *бїдѣ* (Цр); да *бїдѣмо* здравї (По);

бѡлѣ мѣне нека *бїднѣ* нешто (Ме); кат *бїднѣ* дѡшла (Пе);

трѣбѡ да на посаѡ *бїдѣм* (Тр); ако *бїдѣм* у вѣри (Кл); ко ја жив *бїдѣм* (Кн); ако ме тї увѣдѣш да ја *бїдѣм* члѡн пѡртијѣ; ја би трѣбѡ да тѡј пѡртијѣ *бїдѣм* повѣрен (Кл); ко *бїдѣм* жив; тї ако *бїдѣш* такѡ бѡна (Го); да *бїдѣш* комуниста; да *бїдѣш* дѡбар чѡвек (Кл); с принудѡм је тѡ мѡрѡло да *бїдѣ*; ако ѡн *бїдѣ* захтѣвѡ; да *бїдѣ* зѡдовѡлна; да *бїдѣ* ѡде (Бл); да *бїдѣ* слѡбѡдѣ; да *бїдѣ* л'їјѣпа живѡта; што трѣбѡ да ми *бїдѣ*; кад *бїдѣ* свѣ гѡтѡво (Бр); ко *бїдѣ* моја мајка рѡзї; како гѡј *бїдѣ* (Го); тѡ не мѡре да *бїдѣ* нїкако (Ћер); мѡре свѡшта да *бїдѣ*; мешѡјка да *бїдѣ* (Ке); гѡрѣ нїје мѡгло да *бїдѣ* (Пе); укрѣсти нѡге да *бїдѣ* топл'їјѣ (За); да *бїдѣ* код ѡѣцѣ; цїјѣла земѡлѣскѡ кїгла нек *бїдѣ* твѡја (Кл); да *бїдѣ* домѡћин кїћѣ; не мѡре да *бїдѣ* поштѣно; чїм *бїдѣ* (Кн); нїје мѡгло да *бїдѣ* сем такѡ; такѡ *бїдѣ* чѡвѣку; дѡћѣ да *бїдѣ* сѡ мнѡм; тѡ *бїдѣ* кѡ дїша; ако јој *бїдѣ* и чѡвек тї (Тр); да *бїдѣ* здравѡ (Ју); да *бїдѣ* на тел'евїзију; кад *бїдѣ* јѣсѣн (Ка); да *бїдѣте* слѡбѡдне (Ке); кад *бїдѣте* їшл'и тѡмо (За); ко ми *бїдѣ* рѡзї родїтељи (Бр);

да *бїднѣ* дебѣо кѡјмак; Бѡжић кад *бїднѣ* (Из); не мога да *бїднѣ*; не мѡре да *бїднѣ* (Ћер); ако *бїднѣ* ѡнѡел; ако *бїднѣ* шѣјтан (Кл); пѡ *бїднѣ* по пѣ[т]-шѣс сѡтї (В. Лок).

Форме *бїдѣм*, *бїдѣш*..., настале ујѣдначавањем презентске и инфинитивне основе, на читавом терену превладавају. Старији облици *бїдѣм*, *бїдѣш*... слабије су заступљени, али нису необични. Ликови *бїднѣм*, *бїднѣш*... / *бїднѣм*, *бїднѣш*..., са основинским проширењем *-н-*, ређе се јављају. Иначе, појава елемента *-н-*, који као ознака перфективности продире из III глаголске врсте у основе свршених глагола осталих врста, у облицима глагола *бити*, према П. Ивићу, јесте показатељ да се *будем* осећа ка перфективни глагол. Ово је, међутим, само делимично јер нема потпуног уопштавања форманта *-не-* (Ивић и др. 1997: 258). У Горњим Васојевићима бележено је само *бїднѣм*, *бїднѣш*... (СТИЈОВИЋ 2007: 203), у говору Врачана су, осим наведених, у употреби и облици *бїднѣм*, *бїднѣш*... (Петровић 1973: 227). У Ибарском Колашину овај глагол има облике: *бїдем*, *бїднем* и *бїднем* (Божовић 2002: 85). У Бјелопавлићима је *бїдѣм* / *бїднѣм* и *бїднѣм* / *бїдѣм* (Ћупић 1977: 91), док се у староцрногорским говорима бележе ликови *бїдѣм* и *бїдѣм* (Пешикан 1965: 171).

П.1.9.1.3. Слично стање је и у облицима императива, где превладавају форме са аналошким *-и-* у корену:

тò, сине, дòктор *бїди* (Жу); ал'и кад *бїди* стàни-пàни, они су слòжни (Туз); *бїди* поштèна (Ке); *бїди* ўпòрна (По); *не бїди* ус прїчу (Бо); кат *бїди* преко некòга рàшћа; е кад *бїди* да је ўзмў (Бр); ка[д] тò *бїди* к јèsени (Гу); и што *бїди* овàмо код л'екàра и овàмо да се обўчèш (Ка); кад *бїди* слàву да дїжèмо, нїђе ни једнòга, свè побèгло по бáшти (Ме); *не бїди* ус прїчу, овà јòј чòвек на вràта; кад *бїди* да је ўзмў (Бо).

Ређе се срећу старији облици: *бўди* му поздрàљен (Ту); *не бўди* ти заповїђено (Пе); *не бўди* будàла (По); *бўдите* вї шта òћете (По); *бўдите* поздрàљени (Пе); док су форме са проширењем *-н-* тек спорадично бележене: *бїдни* тї у прàву (По); поштèна му *бїдни* (Ле); *бїдни* тўн (Ме); *бўдни* му дòбра жèна (Ми).

У Горњим Васојевїћима у императиву је бележено само *бїдни*, *бїднимо...* (Стијовић 2007: 203), а у Врачанима јòш и *бўдни*, *бўднимо* (Петровић 1973: 226). У Бјелопавлићима је: *бўди* / *бўдни* и *бїди* / *бїдни*. У Ибарском Колашину је само *бїди* / *бїдни* (Божовић 2002: 89).

П.1.9.1.4. Употребљен самостално глагол *бїт* у аористу има следеће облике:

јà *бї* једанпўт у Краљевò (Бо); цїјелу нòј тўнà *бї*, цїјелу нòј тўнà *бї* (Вру); убїх се саш нїма пà мàф *бї* (Пр); кад *бї* пот кўћу (Ка); кàко ти *нè бї* грцко да пољўбїш Мил'èву ў рўку?; кàко ти је *нè бї* жàò? (Го); једно дїјете ми слàбо *бї* (Бо); овà Дрўгї свèтскї рàт *бї*; сїн ми *бї*; прїје Мїрко тўнà *бї*; да *нè бї* тогà учїтеља, нїшта; кàко *бї* на сàбор? (Го); кад *бї*; шта *бї* овò?, такò и *бї*; кўкў мèне шта *бї*, *нè знàм овè гòдинè кàд бї*; нàјзаднè врèме кат *бї*; *бї* сўдбина; *бї* л'їјепò; *бї* једна млàдà дòктòрка Емїна; дà л за Иљàзом òна *бї*?; онò *бї* онà инфлàција (Ле); шта *бї* тò; тàмо *бї* шèс гòдїнà; шта тò *бї* са тòбòм?; *нè знàм шта му бї* ономе детèту; богами такò *бї*; толїкò мèне *бї* жàò; сїн ми *бї* (Вру); шта *бї* овò, свè òде? (Го); *нè знàм овè гòдинè кàд бї* (Де); дà л' *бї* овà нàша девòјка тол'їкò дòбра?; *бї* грàт (Тер); нàјзаднè врèме кат *бї*; *бї* сўдбина; (Жи); шта тò *бї* са тòбòм? (Ли); *бї* једна млàдà дòктòрка (Ле); *нè знàм шта му бї* ономе детèту; (Ли); шта *бї* тò (Пр); шта ми *бї* од нòгў (Гр); и пòсл'è шта бї, *нè знàм* (Др); такò *бї*; *бї* мàло у прїтвор (В. Лок); штà ти *бї* вàјда (Ка); на крају кад *бї* (Коз); мèне *бї* жàò; да ми *бї* да се то спàсїм; нешто ме *бї* срàм, мèне *бї* срàм (Го); мї *бїсмо* да нам òна прїчà о томè; *бїсмо* мї код нè; *бїсмо* код овè нàнè (Го); *бїсмо* у сўт, *бїсмо* у хлàт (На); *бїсмо* код мусл'имàнà (Ли); рàтови *бїше*, *бїше* кїше ў прол'èће (На); *бїше* чїтàво лèто тў (Ост).

У аористу су у употреби и множински облици (који се срећу и у имперфекту): *бѣхосмо, бѣхосте, бѣхоше*: *бѣхосмо* код њѣ три гѣдине (Ос); *ми бѣхосмо, бѣхосте* л' ви код њѣ кад гѣј? (Це), они *бѣхоше* ма̀ло о̀де; *ѣе бѣхоше* (Па) (в.т. II.2.3.11. и II.2.4.20.).

II.1.9.1.5. У саставу потенцијала у свим лицима у употреби је само аористни облик *би*:

ја би му је дѣ (Жу); *ја се не би* мр̀днула (Ли); *љушћадѣ би* скѣхѣ по десѣтак; и помало рѣтлука *би* јѣо; а шећѣра *не би*; кад *би* имѣ пѣн камиѣн пѣра (Ђер); пѣ да *би* ви бѣлѣ објѣсно (Је); *ја би* ѣо *не би*; вѣла *би*, пѣшо; *ја би* тѣ вѣру прѣмио (Кл); *не би* мѣгла отѣћ (Ост); *не би* рѣдѣла мѣго (Врс); а мѣжда *би* (Бл); *не би* смѣла са̀ма; *не би* ти је продѣва̀ла; *ја не би* смѣла занѣћит; *ја би* кѣкала (Го); *ја би* јој напрѣвио тѣ кѣћу; тѣ вѣљу *би* јој испѣнио; да сам имѣла, *би* дѣла тѣј жѣни (Бр); ал' мѣго *би* да идѣш (Кл); је л' *би*? (Жу); чѣм *би* ме вѣдела; тѣ *би* рѣкла (Бо); постѣвио *би* се јѣдан и [з] сѣла; тѣ бекчѣја *би* је затворѣо (Гу); хиљаду пѣта *би* рѣкѣ (Де); кад *би* ми свѣ поклонѣо; ништа мѣј ѣтац *не би* мѣго да учѣни (Го); одмѣрѣ *би* кѣња; прѣпео *би* га; блѣто *би* бѣло; ѣтац кад *би* прѣчѣо; ѣн *би* рѣзѣ тѣ одѣјело; па *би* одмѣрѣ (Бо); дѣнио *би* ни хл'ѣба (Ер); да *би* ме вѣрѣо (Бр); на *би* дѣшла код мѣне; па *би* ме гр̀л'ила; ѣна *би* дѣћи гѣре код мѣне (Го); ѣвијек *би* хим л' ѣјѣпо урѣдѣла (Бр); ѣна до сѣтра *не би* бѣла (Ђер); ако *би* некѣ стѣка похѣра̀ла (Гу); ѣндѣ *би* тѣ стѣвила бѣшно (На); прѣчѣла *би* ни ма̀јка; бѣш *би* ми прѣчѣла (Ер); добѣнскѣ дѣца *би* пѣл' ѣла тѣмо (Бр); бѣ и жѣнскѣ дѣца за стокѣм тѣ игрѣла (Вру); *не би* родѣло (Бо); ми *би* се договорѣл' и (Го); шећѣр *би* добѣл' и; штѣ *би* сѣл' и; *би* носѣл' и ѣдовѣт; с кѣњима *би* ѣшл' и; кад *би* прѣчѣл' и; свѣког дѣна *би* догонѣл' и (Бо); такѣ *би* вѣкали (Вру); ѣшл' и *би* на ѣвор тѣ (Де); *не би* мѣгл' и имѣње да опкѣл' ѣмо (Ост); *би* конѣпљу са пѣпелом прѣл' и; и тѣ *би* свѣ то кѣсел' ил' и; са кѣњима *би* вѣхл' и (Ер); сѣр *би* продѣвал' и; не *би* ниѣкад ни вѣдел' и (Ђер); бѣ се помијѣшал' и; *би* ѣшл' и у водѣницу; свѣ *би* га жѣл' и рѣчно; *би* га мѣјѣшал' и са јѣчмом; имѣл' и *би* тѣквѣ; имѣл' и *би* пасѣл'; *би* узѣмѣл' и ѣнѣ вѣду; ѣнѣ вѣду *би* турѣл' и; бѣ сол' ѣл' и (Бр); такѣ *би* се обѣрѣтѣл' и; тѣрил' и *би* помѣло јѣчма; по ѣвијѣ наѣшијѣ шѣма *би* бѣл' и л' ѣпѣ (Бр); не *би* дѣл' и зѣдно да су у дру̀ство (Ђер); Црногѣрци *би* дѣшл' и; кад *би* дѣшл' и (Ост); *би* дѣшл' и по пѣна сѣба; *би* се чѣдил' и стѣри ѣди; по гѣвору *би* га познѣл' и; кад *би* се вѣл' ил' и (Бо); омѣчил' и *би* сѣкно; док хи родѣтељи *не би* дѣл' и; *не би* се ѣдѣл' е (Бо); *би* се згѣрупѣсѣл' е (Де).

II.1.9.1.6. Глагол *бѣит* у имперфекту у говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала може имати следеће облике:

Једнина

Множина

1. Јѣ бѣх/бѣхѣ/бѣѣдијѣ

1. Ми бѣсмо / бѣхосмо

2. Тй бѣше

2. Вй бѣсте / бѣхосте

3. Он бѣше

3. Они бѣху / бѣхоше / бѣадију / бѣаху

Примери:

бѣх заборавио (Вр); ја богами бѣх млађй (Ке); бѣх малол'ѣтна (Жу);

бѣха малољѣтна (Ме); ја бѣха млада (Ле); ал ја ту бѣха заложйла (Бал);

ја бѣадијо (Бал); нѣ бѣадијо отйшла (Ос);

ти нѣ бѣше ту (Го); бѣше л' тй ту?; Тй бѣше отйшла у Позар; мѡмак тй бѣше (Го); нѣ бѣше тй дѡшла ѡде, тапут тй бѣше нѣудата (Вру);

како му бѣше онѡ йме; како онѡ бѣше; лијепѡ бѣше у Сувй Дѡ (Вру); чија бѣше Рукйја (Гл);
ђѣ бѣше нѣ знам; Радйца бѣше ту; млѡго бѣше постарала; бѣше л' йчна карта твоја код мене; нѣ бѣше,
рѣкни, ова старѡ оде; бѣше рамазан; бѣше јѡш снйјек; зйма јѡш нѣ бѣше изашла; чѡвек јѡј бѣше ту;
што јѡј чѡвек бѣше ту; како јѡј бѣше онѡ йме сйну; ѡна бѣше малѡ (Го); нѣ бѣше им дѡбар Тйто; бѣше
јѣдну шѣсѣт трѣћѣ (Де); ѡтац ми бѣше бѡн; мѡмак бѣше (Ђер); чѡвек ми бѣше на посѡ; нѣ бѣше ту;
бѣше нѣудата; а мајка му бѣше умрла (Жу); бѡга ми бѣше дѡбро (Ке); како му бѣше йме; богами
сйјено бѣше; свѣкар ми нѣ бѣше ту; бѣше га погодиѡ прйш у прс; да л' бѣше ѡна узѣла Мйца?; нѣ
бѣше нйко погйнуѡ; што га бѣше спушћйѡ на пйсту; бѣше Ћйрѡвић некй спасйѡ та авиѡн (Ле); ту
бѣше та мѣлница (Ме); бѣше укўсна; л' йјѣпа бѣше; јѣдан бѣше постѡ (На); богами бѣше сиротйња
(Ост); вѣл'ик тол'йкѡ бѣше (Пл); она бѣше у школу; тѡ прѡва плаѡта бѣше; тѡ бѣше лѡше; на некў
стражу бѣше (Пр); толикѡ прйјатан бѣше; такѡ бѣше и Драго (Бал); мене бѣше тѡ чўдо (Бо); како
бѣше; ту бѣше, сйне (Бот); тѡ се бѣше до земљѣ савйло; ту бѣше остѡло; малѡ нѣшто бѣше; ту бѣше
остѡло; стѡрно бѣше дал'ѣко; тамо бѣше стѡрно (Брђ); бѣше л' ѣтно полѡмљено; нѣко је бѣше нашѡ;
нѣ бѣше пѡниѡ (В. Лок); са двѡ бѣше (Из); бѣше ѡнде некѡ гўжва (Коз); нѣ знам кѡт бѣше; Сўљѡ се
бѣше родйѡ; бѣше дѡшла; онѡ бѣше прйспеѡ овѡ рѡт; бѣше на мапу (Бо); нѣ знам кѡт бѣше овѡ пўт се
пѡчеѡ радит; овѡј Сўљѡ се бѣше родйѡ (Бл); тѡ бѣше ѡбићѡј; Зѣчѣвић јѣдан прѡбѡрац бѣше (Гло);

бѣсмо дѣца малѡ (Па); мй бесмо отйшлы (Уг);

сиротйња тйпўт бѣхосмо; тѡт тѣк бѣхосмо кўпйлы овѡ оде (На); у свѡђу нешто бѣхосмо,
уфѡтйлы бѣхосмо некѣ зѣчеве (Ле);

бѣсте л' вй онѡ код нѣ? Вй бѣсте у прѡдѡвницу (Жи); вй бѣсте дѡшл'и, нѣ бѣсте вй ту (Пл);

бѣхосте љ вй кўпйлы онѡ од нѣга? (Па);

дѡйје бѣху (Бо); јѣдне марѡме бѣху жўћкастѣ (Го); дѡйје бѣху; они бѣху ту скѡро свѣ жйвѡ
застѡвйлы дѡље (Бл); кўпйл'и ми бѣху неко лѡнче (Жи); тамо бѣху некѣ мѡзге; бѣху трй Цйгѡнке (Ме);
ѡпѣт прѡтйлы нам бѣху кѡхву (Пл);

бѣхоше дѡшљи лѣуди; ѡни *бѣхоше* у Позър (Це); *бѣхоше* сиротѣња (Ћер); тѡ *бѣхоше* нѣкѣ лѣуди (УГ);

беѡдију дѡшл'и; да л *беѡдију* тѣ (Бал); ѣе *беѡдију* ѡне? (Коз); *беѡдију* у њѣну кѣћу (Шав)
бѣахѣ и л'ѣе (Ме).

Фреквентност и дистрибуција различитих облика на испитиваном терену одликује се варијантношћу (в. т. П.2.3.11.).

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони нису бележени облици *бијѡ*, *бијѡше...*, својствени говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 203), као ни *бљѣ*, *бљѣше...* (Ћупић 1977: 93; Стијовић 2007: 203), односно *бл'ѣк*, *бл'ѣше...* (Петровић 1973: 226).

П.1.9.1.7. У радном глаголском придеву глагол *биѡт* има следеће форме:

брѡт ми *биѡ* курѣр (Гр); ова је прљавѣ рѡт *биѡ* (Др); пѡ сам *биѡ* стѣкѡ вѣл'икѣ снагу (Кл); јѡ сам *биѡ* рѣшиѡ (Пр); *биѡ* код л'ѣкара (Ле); јѡ сам мало *биѡ* хѡзгин; јѡ сам *биѡ* дѣћко (Ме); јѡ сам се *биѡ* пѣ[т] шѣс пѣтѡ жениѡ (Ер); јѡ сам *биѡ* млѡђѣ о[д] тѡгѡ брѡта (Ке); *биѡ* је учѣтеле у Ћерѣкаре; *биѡ* је учѣтеле дѡвно; кат сам јѡ *биѡ* у Ћерѣкаре; ѡн је *биѡ* у партизѡне; *биѡ* на рѡтовѣште; тѡпѣт је *биѡ* јѡчѣ комуниста; *биѡ* тѡмо жѣвѣѡ; *биѡ* једамѡ заврѣшиѡ пѡпашу (Ћер); тѡ е *биѡ* ѡга нѣкѣ (Де); тѡ е дѡбар ѡвѣк *биѡ* (Гло); пријен је *биѡ* тѣ; кѣпиѡ *биѡ* и дѡску за шѡловѡње; јѡш кад је *биѡ* у војску; ка[д] си *биѡ* прѡшл'ѣ дѡн за Рожѡе; вѣл'икѣ је свѣјет *биѡ*; ѣто тѣ тѣ си *биѡ*; Драгѣша *биѡ* нашѡѡ; ѡн је *биѡ* ѣзѡ Тѡцину сѣстру; па е напѣстиѡ *биѡ*; скрѡс прѡст *биѡ* (Го); *биѡ* стѡр, ѡрѡф; тѣ ми свѣкар *биѡ*; *биѡ* л'ѣпѣшѣ жѣвѡт (Бр); крѡљ нѣкѣ *биѡ*; ѡн је *биѡ* откѣпиѡ овѡ нѡше пѡље; и шњѡјдер *биѡ*; пијѡц *биѡ* у Пазър; мѡло сам *биѡ* чувѡ стѡку (Бо); у Блѡце сам *биѡ* жѣвѣѡ тѡпѣт; *биѡ* сам и у Гѡражде; *биѡ* слѣжѣѡ војску; тѡ му је *биѡ* амѣцин сѣн; ѡн је *биѡ* комадѡнт бѡталѡна; ѡн је тѡпѣт *биѡ* осѣђен; јѡ сам тѡпѣт *биѡ* дѣѣте; *биѡ* и у Крѡљѣво (Бл); није *биѡ* за домѡћицу; није *биѡ* лѡша; дѣѣте је *биѡ*; стѡр је такѡ *биѡ*; са овѡм што ми је *биѡ* ѡде; Нѡфа је *биѡ* домѡћица; за врѣме крѡља Пѣтра је *биѡ* тѡ шкѡла; *биѡ* тѣ мѡло врѣмена (Бл); *биѡ* је прѣсѣдница (Гло); *биѡ* као гниѡ она зѣмља; *биѡ* је дѡшла ис Ругѡвѣ; *биѡ* трѣ брѡта; црква је јѣдна *биѡ* ѡвде (Бо); *биѡ* сам мршавѣшѣјѡ; за нѡкѡнче сам *биѡ* дѡнијѣла (Го); нијесам за овѡгѡ *биѡ* (Бр); јѡ сам *биѡ* на сѡхрану; јѡ сам *биѡ* јѣдѣхница; у бѡлницѣ сам *биѡ* (Жи); унѣка *биѡ* јучѣ на вѡшар; тѡ је нѣкат *биѡ* глѣпѡштиња (Ћер); јѣс *биѡ* рѡдна; она *биѡ* старѣјѡ двѣје гѡдине (Бољ); јѡ нѣ би *биѡ* жѣва (Ост); тѣ је свѡдба *биѡ* (Бр); у сѡбу ѣе би *биѡ* свѡдба; шеснѣстѡ гѡдина ми *биѡ*; *биѡ* је л'ѣепа, а *биѡ* ми је и мѣла (Кл); јѡ сам *биѡ* шѣрѡста; учѣтелека *биѡ* сѡма; млѡда *биѡ*; *биѡ* е оздѡл и[з] Срѡбијѣ (Гр); у онѣ хим је л'ивѡду *биѡ* црква (Ке); кад је Албѡнија *биѡ* уѣшла (Пе); такѡ ти је *биѡ*; кад је нѡјвишѣ стрѣлѡње *биѡ*; није лѡше *биѡ*; мѡло је *биѡ* дрѣкѣшѡ ситуѡција (Бл); свѣ је здрѡвѣшѣ *биѡ*; такѡ му *биѡ* мѣло; државнѡ је *биѡ*; тѡ је

било стварно л'ијепо (Бр); *било* лијепо са сватовима (Гл); најпријен сáмо слáтко је *било* (Де); овáмо је млòго чўдá *било*; нáше тò *било* имáње; јòш тò да ме *било* нáшло (Ост); мéне е тол'икò *било* стíд; тáкò ти је *било* (Бо); тò је *било* нéђе око шéсéтé; тў је *било* пријен педесéт гòдíнá (Туз); најприје *било* тò гўвно; бáш је лéпо сéло *било* (До); тò што је *било* на сáхрану; кол'ико да нíшта нíје *било* (Го); тò је *било* рáзбежáло; ранијé тò тáкò нíје *било* (Др); онò је катастрофá *било*; нíје ме *било* срамòта саш нíм да идéм (Гр); ка-смо *би́ли* са овíем дèчком (Бл); *бил'и* хим поплáћкáл'и свè (Гло); којí су *бил'и* јáчí лўди (Де); жíви су ми *бил'и*; тáпўт су *бил'и* тí обичáји; стáрí док су *бил'и* жíвèл'и (Бо); вèзáл'и су га за крèвет *бил'и*; *бил'и* долáзил'и сáмо на стáнове (Го); пòсл'é смо *бил'и* отíшл'и у Дòлово; у Дòлово смо посл'éн *бил'и* жíвèл'и (Ер); једамá смо *бил'и* у шкòлу (Пр); кат су тí што су *бил'и* у шкòлу; скўпови *бил'и* (Ћер); тáкò је истèрáл'и *бил'и*; горе смо *бил'и* (Бр); тò су вел'и́ки *бил'и* бáднáци; компíри су *бил'и* (Пе); скòро смо *бил'и* на свáдбу (Бољ); у онў смо *бил'и* првў нòј (Ме); јá и некí хобáни *бил'и* (Ле); мéне су л'ично *бил'е* трáжил'е; дрвèнè су *бил'е* рáл'ице (Бр); пријен нáс су *бил'е* пèче и фèреце (Кл); кат су тé свáдбе *бил'е* (Ћер); тò су чўда *би́ла* (Бо).

Забележени су следећи облици глагола *биват*: нè знам штá кáко *бívá* (Бл); тáкò тò *бívá* (По); *бívá* понèкат (Ту); нíкад нíсам *бíváло* тáмо (Др); тò је бòгме *бíváло* (Вру); валá *бíváло* је кад копнí снíјег (Бу); *бíváло* је тòгá; *бíváло* је стварно у тò дòба (Ер); свáкијá мўкá је *бíváло* за жíвот најприје; тáкò је *бíváло* (Ке); е бáш тò тáкò је *бíváло* (Бр); *бíváло* је глáди (По).

За глагол *бйт* Д. Барјактаревíћ наводи само презентске форме (бíдéм, бíднéм и бíдéмо, бíднéмо) (Барјактаревíћ 1966: 100).

II.1.9.1.8. Глагол *јесам* има пуне облике:

јесам му јá жéна, ал'и мí нéмáмо децé (Гр); пíтò ме *јесам* се чíм бáвио; *јесам*, двá сíна íмáм сáд (Кл); кажé вáлá бáба *јесам* (Ка); тáко ми бòга, имáла га *јесам* (Бр); *јеси* тí мусл'имáнка?; *јеси* тí лўд? (Бр); нè знáм *јеси* бíла дòл'е у Рíбарíће; *јеси* вíдела шта рáдé од оногá јèзера; *јеси* вíдела шта рáдé; пá нè знáм *јеси* л' прòшла óде на овá Пометенíк (Др); *јеси* тí нeгòв?; звáо сам те да те пíтáм *јеси* л' бòлй тí ил' овá мòј кèр; *јеси* л' тўрила хáјдучíцу? (Кл); *јеси* тí дòктор?; пíтá ме óн *јеси* л' дòктор; *јеси* л' тí Хўсо Ёбровíћ? (Кл); *јеси* л' вíдела првў нòј шта кáжé онá тўрскí што је добíо нòвй (Шав); óн *јесте* валá пòштен и свè (Цв); *јесте*, тò је мáхом бежáло (Де); áлá *јесте*, кò девòјка, нéмá вишé нíшта на нў (Кл); *јесте*, онò и пл'икòви пá сврбí млòго (Гр); *јесте*, на свáдбе; *јесте*, *јесте*, тéла да укрáдé (Не); дòбро, *јесте*; *јесте*, бíло је и тò óвде (Лу); пá *јесмо* бíл'и богáти; мí *јесмо* бíл'и попáљени и оплáчкáни; *јесмо* пòсл'е (Бр); *јесмо* држáл'и стòкé (Ле); *јесмо* конòпљу сíјáл'и; *јесмо* сíјáл'и конòпљу (За); *јесте* л' прòшли покрáј нeга?; извíнáвáм се, *јесте* вí ўдáте?

(Не); *јесте* л' от Сенйцѣ ил' из нѣкѡк сѣла?; *јесте* л' ви неки исторйчѣри? (Уг); нйјесмо почйнѣл'и, а ѡни *јѣсу* (Лу); *јѣсу* онй мусл'имѣни ту кѡмшйје вйкѣл'и су му да идѣ (Шав).

У 3. л. јд. у употреби су претежно краће форме:

нѣјприје нйје а пѡсл'ије *јѣс* (Туз); ѡтац пѣ и нйје, ал' мѣјка *јѣс* бѡгами; *јѣс* бйло ал'и слѣпшѣ, ѡни знѣјѹ ѡдмѣ да нешто *јѣс* (Лу); Камѣнку јѣ вѣруѣм да *јѣс* жѣна; *јѣс* топлѡта, излѣзй температура (Ка);

јѣс, бѣш такѡ му је йме; *јѣс*, евѣ ѣе је бйло онѡ (Лу); *јѣс*, мѣло савйјена је (Не); *јѣс* бѡга ми, *јѣс* обадвѣ ми ѡка (Др); а Вѣрош, *јѣс* да је ѣкадам, ал' мѡгѡ би да идѣш (Це); *јѣс* да мусл'имѣни тѣ дѡста правит нѣзгоду, ал'и јѣко тѣ (Рај); *јѣс*, дѡбро си; *јѣс*, осѣкѡ му главу и пѡслѡ цѣру; *јѣс* вѣлѣ, пѡштовѣла и кѡ да су јѡј бйл'и брѣћа (Кл); ѣ *јѣс*, *јѣс*, нѣга је убйла жѣна (Цр).

Одрични облици овога глагола су:

ал'и јѣ нйкад *нйјесам* чѣкѡ (Ке); јѣ је *нйјесам* ни пѡзнѡ нйкѣко (Пр); нйкѡк *нйсам* имѣла; свѣкрву *нйјесам* нѣшла; *нйјесам* имѣла ни јѣдно дйјете (Дуј); вишѣ *нйјесам* имѣла сестѣрѣ (Жи); нйшта јѣ рѣкѡ *нйјесам*; *нйсам* мѡгла да довѣтйм пѡдношке (Кн); јѣ за тѡ *нйјесам* (Др); јѣ *нйсам* тѡ рѣдйла; што *нйјесам* избѣцйла (Ђер); *нйјесам* мѡгла ни да се шкѡлујем; *нйјесам* ишѡ у махѣлу (Де); л'ѣпшѣ мѣнѣуше вйдела *нйјесам* (Го); *нйјесам* имѡ с кйм; нйјѣдно у бѡлнйцу *нйјесам* родйла (Го); јѣ *нйјесам* за тѣбе; *нйјесам* о томѣ ўпознѣт; *нйјесам* ни чѹѡ; јѣ *нйјесам* за овогѣ дѡшла; јѣ тѡ *нйјесам* мѣштѣла; *нйсам* јѣ сѣд за у свйјет (Бр); *нйсам* у мѡћи (Бл); кѣко *нйси* знѣла (За); јѣко и *нйјеси* дѡнио (Ке); *нйси* мѡгѡ да се ѣўјѣш (Туз); ѡндѣ *нйе* имѣло д[а] [ид]ѣш; вишѣ *нйје* имѣло; жѣна *нйје* имѣла дѣцу (Го); *нйје* имѣла пѹнйјѣ четрнѣс; кѣжѣм да *нйје*; овѣ *нйје* дѡбра (Бл); трй гѡдине *нйје* родйло жйто; пѡсл'ѣ рѣта *нйје* рѣѣло жйто; пѣшкѣ *нйје* мѡгѡ (Бо); тѣпѹт *нйје* имѣло; *нйје* се ни мѹчила; нйкат се помйрйо *нйје*; тѡ му *нйје* дѡбро; *нйје* имѣло; бес тогѣ *нйје* прѡшло (Бр); *нйје* имѣло мѡтѡрнѣ тестѣрѣ; *нйје* имѣло нйшта; *нйје* смѣла на кѡнѣ (Ме); *нйе* бйо дѡбро зимѹс (На); *нйје* дрѹгѡ имѣло; *нйе* имѣла пйла мѡтѡрнѣ; (Ост); *нйје* имѣло јѣла и пйѣа; дѹго *нйје* имѣло (Пе); *нйје* тѣпѹт нйкѡ кѡнѣ фѣтѡ (Врс); затѡ *нйје* имѣло маснѡѣ (За); тѡ ранйјѣ *нйје* смѣло (Туз); тѡ *нйје* имѣло (Др); *нйје* имѣло струја; нѣјпријен *нйје* имѣло; *нйје* имѣло вишѣ простѡрије; *нйје* имѣло онйјѣ плѹгѡвѣ; *нйе* имѣло ни плѹга; *нйје* бйло млѡго насѣљено (Де); *нйје* имѣло ни онѡ; *нйје* имѣло прѣшка; *нйје* ни долѣзйо (Ер); *нйје* имѣло чѡвѣка (Цр); ѡграде *нйје* постѡјѣвѣло (Гу); тѣдѣ *нйје* имѣло тйјѣ хотѣлѣ; сѣдам гѡдйнѣ се тѣ *нйје* помйрйо; кѡ *нйје* имѡ вѡлѡвѣ (Ђер); *нйјесмо* се млѡго задржѣвѣл'и; *нйсмо* имѣл'ѣ струјѣ (Де); *нйјесмо* имѣл'и нйшта (Жи); *нйјесмо* се знѣл'и првй пѹт (Кл); мй нѣш *нйсмо* зал'йвѣл'и (Го); да *нйјесу* ѡни (Бл); ймѣ слѹѣѣвѣ ѣе се *нйјесу* знѣл'и; нйјесу смѣл'и (Бо); *нйјесу* рѣдйл'и лѹдй (Гу); појѣдйнй *нйјесу* јѡш; штѣ *нйјесу* рѣдйл'и; *нйјесу* пропѣл'ице (Де); ѡни хй *нйјесу* дйрѣл'и (Ер); тѣпѹт се *нйјесу* удѣвѣл'ѣ

(Ме); стáрй *нијесу* мијесйл'и колáче (Ост); овѣ гòдинѣ се *нијесу* квòцáл'е (Жи); *нијесу* се ни упознáвáл'и (Пе).

Енклитички облици:

остáла *сам* сирòће (Ле); *ја сам* нучила да рамухáм (Ост); ўдáта *сам* бíла оде (Бољ); *ја сам* йшла на кљúсе; дѣсеторо *сам* имáла (Кон); рáдйо *сам* са инжињѣрйма (Ке); *ја сам* бíла ко[д] ħѣркѣ (Жи); *ја сам* запáнтио; попио *сам* јѣдну (Ер); *ја сам* довѣо; те на мотòр *сам* ишò (Ћер); кòње *сам* имò; двйје крáве *сам* имò; *ја сам* отишò да е вйдйм; родйо *сам* ве, рáнйо *сам* ве; волòве *сам* имò; *ја сам* ħўвáла стòку (Де); дòста *сам* запáнтио (Гу); дебѣла *сам* сáт; *ја сам* научйла; кат *сам* се запосл'йла; *ја сам* мòрáла у чáршйју; четйри сйна *сам* родйла; како *сам* тѣгл'йла мўку; *ја сам* мйсл'ила имáће; *ја сам* те замењйвáла; и *ја сам* је нáшла на тáблу (Го); пòсл'ѣ *сам* понѣшто рабòтáла; *ја сам* те превáрио; остáвйла *сам* пѣторо децѣ; *ја сам* те дáо; *ја сам* вол'ѣла у сѣло (Бр); како *сам* ħўо (Бо); *ја сам* имò родйтеле (Бо); кат *сам* је одвѣо (Бл); кад *си* онò рѣкла (Бл); знáчй дòбро *си* ўспео (Бр); млòго *си* се удебљáла; нò *си* мòрò да нòсйш; кўћу *си* напрáвила; млòго *си* се промијенила; свѣ жйвò *си* мòрáла (Го); нѣкат *си* вол'ѣо посѣдак (Жи);); ħе *си* ти скрѣнўла; тáпўт ко *си* девòјку завол'ѣо (Ме); да л' *си* кáт йшла на вáшар (Ер); не пáмтйм кáд *је* насѣљено; он *је* рáдйо (Бо); имáло *је*; тò *је* йшло; љйјепо ме *је* и пòштовáла; имò *је* једно убйсто; пòслѣ *је* стáвио; и рѣчено му *је*; свѣ што *је* трѣбáло смо рáдйльи (Бл); свѣ *је* то у нáјбољй бѣхáр убйло; девòјка *је* отйшла; дѣвет гòдйнá ħѣ ми *је* седѣла; ħѣ ми *је* спáвáла; тò ти *је* за вѣш òдл'ично; кат òна се е покйсел'ила; дòста *је* имáло нáрòда; сáмо ствáрно *је* тò рáĥáло; бйло сáмо се е чўло; сáт *је* тò попáло; тò е рáĥáло (Бр); кат *је* дáвáла дѣрс; дáвò *је* тў зѣмљу; ўзò *је* гáзди; и дáвò *је* њйма; кол'ко *је* кò имò; педесѣт и трѣĥѣ ми *је* òтац пресел'йо; имáло *је* да се кўпй (Де); тò *је* мáјка рáдйла; òн *је* вáдио кáмѣн; имáла *је* једна згрáда (Ћер); свѣ е тò мòрáло; нѣмá три недѣље кá *је* ўмрò; кол'йко се е тѣгл'ила мўка; онáмо им *је* кўĥа; òна *је* родйла тò мўшко дйјете; она *је* рáзўмна (Го); тò *је* мáјка рáдйла; код нáс слáбо *је* и имáло; испрòсй му *је*; и он *је* дáдѣ; посл'ѣ *је* отишò у Ср̣бију; имáла *је* продáвница; нò ако *је* минйстар; кò *је* бòгат (Ћер); Тйто *је* бйо дòбар; рòĥена *је* óде (Гло); Мйл'е жој *је* прйчò; закáзán *је* нòĥас посѣдак; он *је* спáвáо сас млáдòм (Вру); имáло *је* онò са рáлом (Ер); сáмо хи *је* држáо тáмо за идѣње; дòшла *је* гòре код мáјкѣ; и òна *је* седѣла такò (Жи); учйла *је* бйла млòго дòбро; кад *је* бйо вáшар; (Жи); такò *је* остáло; сáмо *је* спрѣмáла да се јѣдѣ (Ков); имáло *је* дòста нáрòда (Ков); òрáло се *је*; нáс *је* бйло пѣт ĥòбáнá; òтац *је* држò три áта (Ле); ĥўдно ми *је* да тй ĥўвáш (На); кò *је* постйо; мòј òтац *је* тò знáо; дáо *је* овò имáње; овáмо *је* насел'йо мусл'имáне; пр̣вò *је* дошò те понўдио (Ост); он *је* тáмо дрўгѣ послòве рáдйо (Пе); штá *је* тò бйло; чòра *је* дáта (Пл); такò *је* прòшло; сáд *је* òпѣт мáњѣ; ранйјѣ *је* имáло десетйну; дѣсет гòдйнá *је* бйо тáмо (Пр); дáл'и *смо* бѣсу један дрўгòм; од ĥѣга *смо* жйвѣльи; свѣ *смо* имáльи (Бо); начинѣл'и *смо* му кўћу; пѣшкѣ *смо* йшл'и; што *смо* те мй довѣл'и (Бр); од нйшта *смо* створйл'и нѣшто (Гло); тáпўт

смо тка̀л'и; богами *смо* и пѣкл'и ста̀лно; кат *смо* стѣгл'и у Пѣћ; ко̀ње седл'ѣнике *смо* хи звáл'и (Де); го̀ре *смо* ра̀дѣл'и (Го); мѣ *смо* имáл'и до скòро; са̀д *смо* мѣ на тѹ зѣмљу (Ђер); са̀мо *смо* јѣл'и јѣчмен л'ѣп (Ер); с На̀фòм *смо* провѣлѣи го̀дине; свáшта *смо* држа̀лѣи (Бл); гр̀дно *смо* жи́вѣл'и (Жи); звáл'и *смо* лопáта (Кон); тò *смо* такò ра̀дѣл'и; на ко̀лач *смо* и ста̀вља̀л'и (Ост); сла̀бо *смо* се хрãнил'и (Пл); бòгме млòго *смо* ја̀да ви́ђел'и (Бу); ка̀ да *смо* ро̀ђенá бра̀ћа (Бр); та̀мо *сте* мо̀гл'и (За); òни су ме натѣра̀лѣи; тò су бра̀ћа мо̀г òца; а̀л су лѣ̀јепо жи́вот провѣлѣи (Бл); женил'и су се (Бо); врѣмена су такò (Вру); та̀пѹт су га посѣн са стрѹ̀јом уби́л'и; же́не оста̀дáл'е су; они су сви отѣшл'и; прòшл'и су бра̀к; же́не су тò при́чáл'е; зр̀но су му на̀шл'и (Бр); онѣ го̀ре су је вол'ѣл'е; што су се дру́жил'е са онòм Мѣломи́ровòм; де́ца док су се ра̀ђáла (Го); сла̀бо су пи́та̀л'и (Гло); ба̀вил'и су се сточáрством (Гу); педесѣт го̀дѣна̀ што су жи́вѣл'и; поштѣна су ми де́ца млòго; са̀т су испáл'е ха̀лѣне (Де); тво̀ји су га можда познáвáл'и; тѐк су се при́мѣл'и; дво̀јѣца су погѣнул'и; на̀јприје су догонѣл'и; на̀јприје су на̀ла̀га̀ли òгањ (Ђер); свѣ су са̀мо димѣ́је носѣл'е (Ер); на̀ше же́не òде су ра̀дѣл'е; кажѹ да су са̀т забрãнил'и; сѣ́стре су жо̀ј се млáђѣ ў̀дáл'е; òне су би́л'е дво̀јѣ сѣ́стре; кат су је довѣл'и (Жи); òни су побѣ́гл'и на еднòг ко̀ња; кат су се вла̀дари купил'и; они су је дáл'и млáду (Ле); оне су трѣ́л'е; валá су дòбри обадво̀йца (На); òни су изво̀л'ѣвáл'и (Ост); трѣ̀ сѣна су ми се шкòловáл'и (Пр); свáдбу су гра̀дѣл'и (Бољ); ра̀л'ицу кат су к̀упѣл'и (Кн); ви́ше су лѹди држа̀л'и (Цр); трѣ́бáл'и су да поста̀вѹ мало височѣ́јѣ; код мѣне су дòшла двá Ср̀бина (Кл).

II.1.9.2. Глагол *(x)тѣт* / *шѣт* / *кѣт*

II.1.9.1.1. У инфинитиву глагол *(x)тѣт* може имати и варијанте *шѣт* и *кѣт*:

не знам о̀ће л' *тѣт* да помòгнѣ (Ке); да л' ће *тѣт* (Пл); нѐће òна *тѣт*; по ко̀л'ко ће *тѣт* (Ру); о̀ће л' *тѣт* да дòђѣ; ва̀лда ће *тѣт* (Кон); са̀мо ко ће *тѣт*; јѣдно ће *тѣт* да дòђѣ (С. До); òће *тѣт* (Бал);

са̀ма нѐће *шѣт* да дòђѣ (Ост); нѐма ша̀нсѣ да ће *шѣт* (Се); ка̀ко ће шѣ̀т; да ће *шѣт* да и ў̀знѣ (Боб);

нѐће богами *кѣт* (Па); са̀ма ће *кѣт* (Ру).

Нису бележени ликови са иницијалном групом *кћ-* у инфинитиву, којих има у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 85) и у Врачанима (Петровић 1973: 226).

П.1.9.1.2. У презенту овај глагол има пуне облике *(x)ðhu*, *(x)ðheu*, *(x)ðhe*, *(x)ðhemo*, *(x)ðhete*, *(x)ðhe*:

ни *ðhu* ни *нећу* (Го); да л' га *xðhu* ил'и *нећу*; *хоћу* да те питам (Вру); *xðhu* да је дам; *оћу* да јој покажем; кат *хоћу* да промијеним смѣну (Го); *xðhu* ти казат; ёво једну сл'ику *xðhu* да ти причам; *xðhu* да ти тó кажѣм; ја *хоћу* да прѣбам; ал'и *xðhu* да искушам (Бо); *xðhu* да јој турим кахву; *оћу* да жѣним дјјете (Жи); ја *оћу* тó за мѣне; ја *хоћу* да пошальѣм код њи (Кон); сад девојка кажѣ ја *xðhu* (Ме); ја *оћу* бѣл'ѣ патике (Гр); *оћу* ћѣцу да упропастим; ја *хоћу* да живим са Србима; *xðhu* (Кл); *ðhu* да вѣдим њу и она мѣне; ја *xðhu* да ти је дам (Ле); шта тѣ *xðheu*? (Кл); *хоћеш* л'и тѣ сѣ мнѣм? (Де); тѣ како *xðheu* (Кон); тѣ тамо ради шта *ðheu* (Кн); йма кол'ко *ðheu* мушкарѣца (Ер); сад да *xðhe*, би му је повѣла (Жу); *хоће* да упропастѣ своју породицу; она девојка *xðhe* (Бр); *оће* она, *оће* она, *оће* она (Вру); *оће* да иде дѣлѣ (Бу); демек он тó *хоће* да ме испросѣ (Пл); ако она *xðhe*; *хоће* да иде тамо овамо; чѣвек *оће* за Нѣмачкѣ (Го); ко гѣ *xðhe* да пѣјѣ (Жи); кѣ *xðhe* д[а] ўзмѣ; свѣ мѣре кат *xðhe*; тѣ што *ðhe* да га убѣјѣ секѣрѣм (Де); *оће* да се нарѣдѣ (Гр); она *хоће* нѣзѣт (На); *оће* да ўмрѣ; мѣјка *оће* сѣмо њу; *оће* свѣ да и изѣдѣ грѣња (Кл); нек йгрѣ ѣ кѣ *xðhe*; *оће* да се завѣдѣ (Туз); *хоћемо* да идемо (Пл); тѣ *хоћемо* да те дамо; *xðhemo*, тѣ е дѣбро мѣсто (Бр); *xðhemo* да хи трѣимо (Бо); *хоћете* л' ми дѣт тѣ пл'ин (Жи); *оћете* да постѣте (Кн); шта *ðhete* сад (Пе); чѣн те шта *ðhete* (Пл); свѣкѣ нѣј *оће* у град да изѣћу (Гр); нек се лѣчѣ на кѣга *ðhe* (Вру).

У 3. л. мн. презентѣ знатно чѣше се на целом терену испитиваног говора јавља облик *(x)ðtē*:

сал' да *хотѣ* казат ѣ су је зѣкопѣл'и (Жи); ѣни *хотѣ* главу да ми разбѣјѣ (Пл); вѣкѣху *отѣ* јѣш да прѣвѣ (На); дѣца *хотѣ* да ми погѣнѣ; посл'ѣ *xðtē* да ми хи убѣјѣ (Ле); *хотѣ* мѣсл'ѣт бѣк знѣ шта е; валѣ *xðtē* да се врѣтѣ овѣ ис Турскѣ; *хотѣ* да се врѣтѣ; нѣрот причѣ да *ðtē* да хи врѣтѣ; да *хотѣ* да се врѣтѣ; *xðtē* да га градѣ (Ке); па ко *ðtē* нек ме држѣ; *xðtē* да врѣћу ѣудѣ (Жи); *xðtē* да се жѣнѣ (Де).

Присуство облика са превојним ступњѣм *(x)ðtē*- представља чување старине на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Како наводи П. Ивић, у зетско-сјеничком дијалекту нарочито је раширена појава да „3. л. мн. Глагола *хтѣти* чува стару консонантску алтернацију: *(x)ðtē* (упор. Старослов. *хотѣтъ*)” (Ивић 2001: 218). Овај облик бележен је у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 91), Горњих Васојѣвића (Стијовић 2007: 203), потом у Врачанима, с тим да се у врачанском говору јавља наставак -у (*ðtū*, *нѣтѣ*) (Петровић 1973:

226), те у Ибарском Колашину, где су присутна оба наставка (Божовић 2002: 85), док је у нашој грађи редовно бележено *-e*.

Осим пуног облика *(x)ðħeи*, у 2. л. јд. у употреби је и краћа форма *(x)ôj*:

xôj да ўзмеш (Пр); кол'ко *xôj* ти катōвā (Бољ); пā *xôj*; тī *xôj* чōру да дāш; ħе је *xôj* сāt?; да пītāш свāкōга кōга *xôj* (Ке); ко *xôj* да ти прāво кāжēm; кāку *xôj* кāфу?; обрħи ме кол'ко гōj *xôj*; ако *xôj* мāsнī сīр; ко *xôj* тврди сīр (Жи); да ми ôj рōдит једно дīјете (Го); шта гōj *xôj* (Гло); ако *xôj* (Бр); а тī ко ôj да ўзмеш (Кл).

Облик хој највроватније је настао након замене *-ħ > -j* у облику *(x)oħ-*. Лик ðj бележен је у говору Бјелопавлића, с тим да је облик ðħeи „неупоредиво чешћи” (Ћупић 1977: 90). Облике *хој / неј* познају и полимски говори (Николић 1991: 470), говор Пиве (Вуковић 1940); за староцрногорске говоре М. Пешикан наводи да у 2. л. јд. презента упитни облик обично гласи *o-ли* поред *oħeи ли*; одречно-упитни (формално, а заправо нарочита речца) гласи *не-ли-/неħeи-ли-*. У одричном облику само се понекад чује облик таквог типа (*неj*) (Пешикан 1965: 171).

Испред речце *ли* глагол има следеће фонетске ликове: *хо л' ми узēt Нўра?*; нит ме пītāше *хð л'и* је ни *неj л'и* је (Пл); *хð л' ми прōдат тў мачўгу?* (Ке); *хð л' ме, дўшо?*; (Жи); *хо л' ми је прōдат?* (Го); *хо л' ми тā прстēн дāt?*; *хð л' ме узēt?*; ð л' тī да се вратīш? (Бр).

Негиране презентске форме глагола *хтēt* су:

да бежīm *неħу*; јā *неħу* да идēm (Бр); да се удајēm јōш *неħу* (Го); *неħу* оде, *неħу* оде (Жи); онумāt *неħу*; *неħу* ни да мрднēm; *неħу* да напўшħīm (Ке); *неħу* тō да приħām (На); јā *неħу* (Ђер); *неħу* ни да га гл'едām (Пл); *неħу* да родīm (Бољ); *неħу* да ўзмēm; *неħу* јā да дрўгōме припāнē нāше богāсто; *неħу* ни тēбе; да наплātīm *неħу* (Кл); ко *неħeи* (Кн); штō *неħeи?* (Го); *неħeи* ми нīшта досādит (Кл); *неħeи* ни да кāжеш рōду (На); тāмо рēкни *неħе* она; *неħе* да јој се помīрī; *неħе* да седī; овā дēчко *неħе* ми јōш (Бр); *неħе* нешто ни да причā; нīкат га *неħе* ни ймат (Кн); сād *неħе* нīко; *неħе* бīt; *неħе* ти вīшē трēбат; *неħе* гл'едат; *неħе* тō нīко (Кл); *неħе* ми нīшта погōршат; што ми *неħе* пўj овā жўчнā кēса; *неħе* дōj да му помōгнē (Го); *неħе* нāрот да хи држī (Пл); она *неħе* из нōзйнōг (Ков); нēкī *неħе* да га обāl'ī нīкāко (До); *неħе* ми донīјет пāре (Ке); *неħе* ни овā ðстат (Ли); дīјете којē *неħе* да учī; да се удā она *неħе* (Бу); што *неħемо* један погīнут овде (Бо); *неħемо* мī нīђе (Де); *неħемо* да хи запрашўемо (На); *неħете* ракīју (Кн); за Сенīцу тāмо се врāхат *неħете* (Гр); кўће *неħете* (На); *неħе* да се жēнў, *неħе* да се удāју (Гр); они *неħе* са зēлом (Гр); сад нīшта да трпў *неħе*, јāко *неħе* (На).

У 3. л. јд. и мн. присутан је и облик *не (x)ðһe*: *не ðһe* да се помірї (Бр); *не ðһe* да рѣкнѣ; ðна *не ðһe* (По); *не ðһe* нїђе; *не ðһe* да седї (Жу); *не ðһe* да се удã (До); *не ðһe* да хи држѣ (Пл); *не ðһe* да јој се помірӯ (Жу).

У 3. л. мн. јављају се и форме *не (x)ðтѣ* и *нѣтѣ*: *не хòтѣ* ми дѣца тò (Бо); *не хòтѣ* нїкãко (Па); *не ðтѣ* ни да мр̀днӯ (Це); *не ðтѣ* (Брђ); ðне *не ðтѣ*; затò *нѣтѣ* ни кãфу ни сòк (Ост); снãхе тò *нѣтѣ* да рãдӯ (Кон); ко *нѣтѣ* нек ме бãцѣ (Жи); *нѣтѣ* (Де); овѣ девòјке ни *нѣтѣ* да се удãјӯ (На); *нѣтѣ* прãво да ми рѣкнӯ; ðни *нѣтѣ* да рѣкнӯ (Вру).

Негирани облици за 2. л. јд. су и: ако *нѣј*, тї йди; што ми *нѣј* дозвòл'ит да те пољубїм (Кл); ако *нѣј* (Пл); *нѣј* кãфу; гòре *нѣј* (Жи); ймã др̀гтї ко *нѣј* овã; (Го); ако *нѣј* (Вру).

Облици презента типа *(x)тѣð(н)ѣм / шһѣð(н)ѣм / ктѣð(н)ѣм...* употребљавају се у функцији футура II:

ко гòт *хтѣðѣ* (Ли); да настãвї тӯ шкòлу ко *шһѣðѣ* (Брђ); видећу код Вѣрѣ да ми замїјенї овѣ табл'ѣте ко *шһѣðѣ*; да јој се замòл'їм, ако *шһѣðѣ*. (Го); да настãвї тӯ шкòлу ко *шһѣðѣ* (Де); нек донѣсѣ ко *шһѣðнѣ*; ако *шһѣðнѣ* да учїнї (Ке).

II.1.9.1.3. Енклитички облици глагола *хтѣт* употребљени у саставу футура I су:

јã *һу* ти ðпрат; са[д] *һу* јã др̀гтӯ виљӯшку донїјет; јã *һу* ти дãт; па *һу* јã неђе намїнут; др̀гтї п̀т *һу*; јã *һу* тò такò да рãдїм; јã *һу* га остãвит; јã *һу* запостãвит; хãј јã *һу* тѣбе пòмој; јã *һу* да је дãм (Го); јã *һу* ви испрїхат (Гло); јã *һу* донїјет; згрãду *һу* ðбит с тòбòм (Ђер); јã *һу* ти прихат; јã *һу* ðстат нѣудãта; *наврãтїһу* сїг̀урно неђе (Жи); штã *һу* ти кãзат; у недѣљу *һу* ти донїјет пãре; кãко *һу* да идѣм сãт; лãко *һу* ти кãзат (Ке); *покãзãһу* ти сл'їку (Ков); сл̀шã мѣне шта *һу* ти јã рѣј; дòј *һу* јã (Ле); тӯ и т̀ј јã *һу* изãј (Пе); *обавѣзãһу* се кад га ўзмѣм; кãзãһу ви бãш (Гр); јã *һу* да га убїјем (Ки); бãш *һу* ти јã прїчат о мојòј жѣни; ðãһу ти марãму (Жу); што *һу* ðстат за на пїјац (Ли); јã *һу* ти дãт; нãј *һу* кò Ејупа; јã *һу* се ожѣнит; штã *һу* са овїјем?; јã *һу* да седїм; јã *һу* да ти дãм (Кл); е вãлã *һу* га јã ўбит (Цр); јã *һу* да ве спãсїм; сãт *һу* јã напòјит крãве (Туз); јã *һу*, сїне, отїс (Кн); тї *һеш* и һѣрат ў ријеку (Кн); штã *һеш* тї да напїшеш; штã *һеш* да ти дãм; тї *һеш* дãнас пãнут у кр̀ф; ако *һеш* цãбѣ; *убїһеш* нѣкòг и добїћеш пãре (Кл); о њѣму *һеш* п̀но нѣшто вїдет (Ђер); с тїјем *һеш* умрїјет; нѣ знãм ни кãко *һеш* (Жи); *вїдеһеш* тї; кãко *һеш* да ðдѣш (Го); ал'и штã *һеш* му сãт (Пр); штã *һеш* ми донїјет?; ка[д] *һеш* дòј за кãзãнскӯ (Вру); штã *һеш* да се м̀чиш; тї рãди шта *һеш* рãдит; нешто *һеш* да побѣдїш (Го); стї[һ] *һеш* тї до Бãрã (Гр); *вїдеһеш* (За); *рãдїһе* се, *урãдїһе* се; бòк *һе* да помòгнѣ свѣ (Гр); овò *һе* ти вãљат; зã шта *һе* ми тò вѣљат; кãко *һе* ми тò вѣљат (Пр); нãјболѣ *һе* им прїчат; штã *һе* ти рїба (Бòљ); и овò *һе* ðстат (Пе); бòк *һе* пòмоћ (Бу); нò *һе* да пãнѣ (Ков); сã[д] *һе* дòј; кò знã ка[д] *һе* ðна

дoј; oна *he* oтiс; кy[д] *he*, штa *he*; да *he* ти oна млoгo мyкe вiдет; рeј *he* пoсeн; за нeкoл'икo *he* да идe; кo *he* д[а] oстaви злaтo у кyћy (Гo); ђe *he* да дoвeдe фaмил'ијy (Зa); штa *he* му свoј дoктoр (Ки); њeгoвa жeнa *he* вaм пpичaт (Цр); oн *he* да нoћи кoд мeнe; oн *he* тe пoвeс (Лe); штa *he* ви oвo да дoнoсйтe?; нe знaм штa *he* бит (Жи); нaмa *he* oтiс; oна *he* ти пoбeј; сaт *he* oнo кyћe пaнут; пa *he* тe удaвит (Пл); кo *he* да му чyвa; *учинe* *he* ти бoљe; *убиe* *he* тe гpaт (Кe); ђe *he* да дa ђeвoјкy; ђe *he* да yзмe (Врe); снaxa *he* мoрaт oвe гoдинe (Ha); нe гaрaнтујeмo да *he* дйћи живa; oн *he* пoбeј (Кл); пpвa *he* вe срeтнут; *срeтнуe* *he* вe; oна *he* ви oбјacнит (Дyј); oн *he* ви испpићaт (Bo); свe *he* да ти ce oвo oствaри; нeштo *he* да ти ce oствaри; сa[д] *he* да пpoврe; да л' *he* је дoчeкaт (Гo); кo *he* oнo да јeдe; кoјa *he* да йгрa дo мoмкa (Врy); да *he* бит дoбpo (Бл); штa *he*; oна *he* пoј сa мнoм; да *he* да ујaшe кoњa ceдл'eнйкa (Me); пa *he* д[а] [и]дe да пйјe (Туз); мй ce двйје здoгoвoрймo да *hemo* да идeмo (Гр); мй *hemo* да oстaнeмo (Дe); *изгйнуhemo*; ил' *hemo* ти мй тo дoнйјeт; ил'и *дa* *hemo* њeмy; нaј *hemo* ми пaрe (Бeр); нaј *hemo* нeштo (Bo); штo *hemo* да дoђeмo (Цр); *видe* *hemo* ce; у кyй дaн *hemo* дoј? (Жи); пa *hemo* пpичaт; знaш штa *hemo* (Кoв); пa *hemo* ce чyт (Жy); кaт *hete* ни дoј нeђe? (Др); штa *hete* oдe (Лe); кoт њeгa *hete* oтiс (Bo); рeкo oткaл'eн *hete* (Дe); *видe* *hete* йстo (Дyј); e тy *hete* вiдет; тy *hete* нaј сйгyрнo (Дyј); штa *he* oни и кaкo *he* (Цр); нoвинe *he* пйсaт (Me); тй мйсл'йш *чeкa* *he* тe Клaдничaни (Кл); лoпoф *he* ти ce рoдит (Др); *тpaj* *he* тe (Гр); кaт *he* дoј? (Жy); да л' *he* да ce вpaтy oви (Кe).

У 3. л. мнoжинe у oпoтpeби је eнклитикa *те* (< *xoтe*), пa oви oблици глacе: млoгo *тe* ни пoвeћaт (Ки); цйјeлy л'ивaду *тe* ми пpeдиј (Пe); пa *тe* зaкyкaт; бoгaми *тe* гa уфaтит Бeрeкaрци; тaмo *тe* дoј (Лe); ал' бpжe *тe* дoј (Кoв); пa *тe* дoј да мe yзмy (Жи); oни *тe* дoј тy; кaкe *тe* ми бит срeћe (Гo); oни *тe* ти свe испpићaт; да л' *тe* мoј (Bo); oни *тe* дoнйјeт сaд вoду; штa *тe* ти кaзaт; кyћy *тe* ти дйј (Бр); oднoснo: *дoјтe* Влaxињe (Лe); вaлa *дoјтe* дaнac (Жy); *мисл'eтe* нeкй мушкaрaц мe гpл'й; *рeјтe* eнe штo је гpл'й oнa мушкaрaц; (Гo); *дoјтe* oвaмo; (Bo); *дoјтe* oни зa пeтнaec дaнa; да пoђeш ил'и *убитe* ти свe штo ймaш (Бр).

II.1.9.1.4. Глaгoл *xтeт* у aopистy имa двa низa oбликa.

Дyжe фoрмe имaјy у oснoви пpoширeњe -o-: (*x*)*тeдo*(*x*) / *шeдo*(*x*) / *кeдo*(*x*) / *кeдo*(*x*), (*x*)*тeдe* / *шeдe* / *кeдe* / *кeдe*, (*x*)*тeдo*сmо / *шeдo*сmо / *кeдo*сmо / *кeдo*сmо...:

xтeдo да јoј кaжeм; нe *xтeдo* да ce свaђaм; jа живa нe *xтeдo* (Пo); *xтeдo* jа (Ту); jа *hедo* јyчeр да дoђeм (Py); пoсвaдйсмo ce, нe *шeдo* да гa yзмeм (Py); jа тo нe *кeдo* да тpпйм (Me); и нe *xтeдe* (By); *xтeдe* да дoђe (Ту); oнoл'йкй мoмци пo Туtинy и нe *xтeдe*; Зoрицa нe *xтeдe* да ce удa (By); тa снaxa нe *кeдe* да ми ceдй (Д. Дyб); нe *кeдe* (Пл); штa му *шeдe* тo да рaдй (Ce); oнa нe *кeдe* (Py); Ѐбap нe *кeдe* да плaтй (Пe); нe *шeдo*сmо (Ce); нe *xтeдo*шe да пoзoвy (Пo).

Забележени краћи облици су: *шћѐ(x), шћѐ / кћѐ... (x)тѐсмо / шћѐсмо...*

ја *нѐ шће* тѹ нйшта да рѐкнѐм (Го); шта ти *кћѐ* за вѐшке да прйчѐш?; што *нѐ шће* тй кѐхву? (Болъ); што *нѐ шће* сѐк (Вру); *нѐ шће* ни да рѐдй у кѐхву; што *нѐ шће* сѐк какав да попйјѐш (Го); ђн *нѐ ћше* (Бр); она *нѐ кће* да седй ђде, *нѐ кће* да седй (Д. Дуб); овѐ *нѐ шће* да ўзмѐ (Бр); овѐ *нѐ шће* да ўзмѐ; штѐ ђн *нѐ шће*, *нѐ ћше*; *нѐ шће* ни да рѐдй у кѐхву (Го); *нѐ шће* да рѐкнѐ нѐ пйво попй (Св); шта му *шћѐ* тѐ да рѐдй (Ле); нешто *нѐ шће*, *нѐ знѐм* штѐ овѐ бй (Ли); ђн *нѐ кће* (Жи); *нѐ кће* да седй (Пл); ђн *нѐ кће*; ал' и *нѐ кће* да је ўзмѐ (Ер); ђн *нѐ кће*; овѐ *нѐ кће* да ўзмѐ (Ру); а нѐс дйже љѐво, *не шћѐсмо* (Ме); *не шћѐсмо* (Ме); што *не шћѐсте* кѐхву? (Ли); ђни *не шћѐше*; ђни *не шћѐше* да ме ўзмѹ; а ђни пѐсл'ѐ *не шћѐше* без мѐне (Гл); *не шћѐше* да га прймѹ (Ши); и ђни *не шћѐше* да ме ўзмѹ (Ле); и ђни *не кћѐше*, но ме остѐвише те дѐћѐсмо (Ли).

Имајући у виду да се свођење облика на једнословну форму готово редовно избегава, краћи облици у једнини бележени су увек уз негацију.

У говору Горњих Васојевића такође бележене су и краће и дуже аористне форме али само у ликовима са иницијалном групом *шћ-* (Стијовић 2007: 203), односно *шћ-* / *(к)ћ-*, у говору Врачана (Петровић 1973: 226). У Ибарском Колашину присутна су оба фонетска лика с тим да се употребљавају само форме са основинским проширењем *-ѐ-* (Божовић 2002: 89).

П.1.9.1.5. У имперфекту глагол *штѐт* има следеће облике *ћѐ / шћѐ / кћѐ, ћѐше / шћѐше / кћѐше... ћѐсмо / шћѐсмо / кћѐсмо, ћѐхѹ / шћѐхѹ / кћѐхѹ / ћѐдѹјѹ / кћѐдѹјѹ...*

ја *ћѐ* него ме ђна збѹнй; ја овѐ *ћѐ* тѹ да нешто рѐдйм (Жи); ѐво још нешто *ћѐ* да ти рѐкнѐм и зѐборави, зѐборави штѐ сам ћѐла. (Боб); мѐне тѐ пѐло нѐ памѐт и *нѐ шћѐ*; *нѐ шћѐ* дѐљѐ да трајйм него тѹ (Стр); *кћѐ* да ђдѐм до Рйбарйћѐ (Па); ја *кћѐ* да л'ѐгнѐм (Пл); ја *кћѐ* д[а] ђдѐм, ал' нѐ стйго (Ру); штѐ *шћѐше* тй ђде? (Гр); вѐћ кад *ћѐше* да се зарѐтй, дѐста је исел'йло ђвдал'ѐ (Гр); ђн *ћѐше* ђде на сѐло да прѐвй (Го); штѐ *ћѐше* тѐ?; ђн *ћѐше*, ал' пѐсл'ѐ Хйтл'ер ђкрѐну рѐт (Прћ); посл'ѐ *шћѐше* да се бйје сѐ мнѐм (Из); посл'ѐ *шћѐше* (Ле); ми *не шћѐсмо* нйкѐко да попѹшћймо (Ту); пѐсл'ѐн кат *шћѐхѹ* да дѐћѹ (Пр); кат *ћѐхѹ* да дѐћѹ (Ту); ђпѐт мало пѐбољѐ нѐ што *кћѐдѹјѹ* да ўзмѹ (Пе); *кћѐдѹјѹ* да ўзмѹ (Бал); на Рѐшку *ћѐдѹјѹ* (Прћ); *ћѐдѹјѹ* да дођу (Бал).

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони нису бележени облици типа *ѐћѐ, ѐћѐше...*, које познају говори Врачана (Петровић 1973: 226), Ибарског Колашина (Божовић 2002: 88), те Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 203)

(Детаљније о облицима имперфекта глагола *хтѣт* в. т. II.2.3.8. у одељку о овом глаголском облику).

II.1.9.1.6. У тутинско-новопазарској зони глагол *хтѣт* у радном глаголском придеву има облике *(х)тѣо / ѡѣо / шѡѣо / кѡѣо / ктѣо*, *(х)тѣла / ѡѣла / шѡѣла / кѡѣла / ктѣла*, *(х)тѣло / ѡѣло / шѡѣло / кѡѣло / ктѣло...*:

Їсмет кад је *хтѣо* да идѣ (Бл); ја нијесам *хтѣо* да идѣм (Гл); нијесам *тѣо* д[а] идѣм да радѣм (Ли); ја ка сам *ѡѣо* да сел'ѣм (Гр); *ѡѣо* да убѣјѣ тогѣ секѣрѣм; *ѡѣо* сам да је најѣрѣм (Де); мѣј је ѡтац није *шѡѣо* узѣт да је цѣо дуѣѣ бѣо ѡѣјѣин; ѡн није *шѡѣо* да идѣ (Гр); није *шѡѣо* нико да се дофѣтѣ (Цр); нико није *шѡѣо* да идѣ (Бо); ѡн је мѣне *шѡѣо* да дѣ у шкѣлу (Го); кад би *шѡѣо* ѡнѣ вѣ да прѣѣѣ (Ѣер); Рѣхо није *шѡѣо* (Де); кѣ је *шѡѣо* да ѣзмѣ (Ер); није *шѡѣо* пѣре да им дѣјѣ (На); кѣ је *шѡѣо* (Гр); радѣо је а није *кѡѣо* (Ост); ѡн сѣмо не *кѡѣо* да с[е] обрѣјѣ; није *кѡѣо* на дрѣгѣ мѣсто; ѡн нѣ би *кѡѣо* на пѣјац (Жи); није *кѡѣо* (Бл); ал' нијесам *шѡѣла* гѣре; како сам сѣма *шѡѣла* (Гр); тѣ га није *шѡѣла* (Ѣер); нешто *шѡѣла* да ѣзмѣ (Жи); ка[д] сам *ѡѣла* да се удѣм (Бољ); кад је *кѡѣла* да ѣмрѣ (Ков); ѡѣкојѣ нијеси видѣла нѣти *кѡѣла* (Бр); није *кѡѣла* да напѣшѣѣ; ѡна би *кѡѣла* да га повѣдѣ (Бр); мѣба слѣбо је *кѡѣла*; сѣт сам *кѡѣла* д[а] [ид]ѣм тѣ скѣро; *кѡѣла* је тѣ да ѣзмѣ; није *кѡѣла* (Жи); није *ктѣла* (Ру); кат се *ѡѣло* у свѣтове (Др); штѣ л'и ти је тѣ *шѡѣло*? (Гл); штѣ ми се *шѡѣло* (Гр); нешто *шѡѣло* да хѣм л'ѣпшѣ (Ков); ѡвѣ нѣши нѣсу *хтѣл'у* (Бал); од четрнѣс гѣдѣнѣ *хтѣли* да ме жѣнѣ (Бољ); нијесу *хтѣл'у* да шѣјѣ ѡнѣ капѣте; нијесу *хтѣл'у* да хи обѣѣѣ (Де); што су *ѡѣл'у* да је ѣзмѣ (Врс); нѣ би *ѡѣл'у* да је дѣјѣ за тогѣ (Гр); *ѡѣл'у* да плѣтѣ (Гло); кат смо *ѡѣл'у* ѡвѣ д[а] испрѣтѣмо (Жи); ѡни нѣсу *шѡѣл'у*; ѡни нѣсу *шѡѣл'у* да идѣ са Нѣмцѣма (Из); ѡни не *шѡѣл'у* без ѡѣга (Цр); мѣ смо те *шѡѣл'у* и повѣѣ (Го); мѣ смо веѣнѣм *кѡѣл'у* кѣ мало и да лѣжѣмо; нијесу *кѡѣл'у* за тѣ да чѣјѣ (Бр); *кѡѣл'у* да ѣзмѣ старѣјѣ од мѣне; такѣ су *кѡѣл'у* и мѣне (Бољ); *кѡѣл'у* за Тѣрскѣ да идѣ (Бо); нијесу *кѡѣл'у* на дрѣгѣ мѣсто (Жи); *кѡѣл'у* да га бѣдѣ (Ме); ѡвѣ гѣдинѣ нијесу *шѡѣл'е* да ми родѣ (Ли); нијесу *шѡѣла* ни јѣдан (Др).

У говору Врачана и Горњих Васојѣвиѣа у облицима радног глаголског придева бележени су такоѣе лѣкови са иницијалним групама *шѡ-*, *кѡ-* и *кт-* (Петровиѣ 1973: 226; Стијѣвиѣ 2007: 203). Облици *ктѣ'о / (к)ѡѣ'о / (к)ѡѣ'о* (Петровиѣ 1973: 226), као ни *стѣо / ктѣо* (Стијѣвиѣ 2007: 203) у тутинско-новопазарско-сјѣничком ареалу нѣсу примѣѣени, иако се у сјѣничкој зони под утицајѣм суседних јѣкавских говора јављѣју облици *жѣлѣо*, *волѣо* и сл. У Ибарском Колашину је само: *кѡѣо*, *кѡѣла*, *кѡѣло* (Божѣвиѣ 2002: 94).

Када је посреди ѡвај глагол, Д. Барјактарѣвиѣ наводи следеѣе: „*шѡѣт*: ѡѣу-ѡѣѣш-ѡѣ – ѡѣѣмо-ѡѣѣте-ѡѣѣ и ѡѣѣ; одрични облик *нѣѣу-нѣѣѣш-нѣѣ* (< не ѡј), а каткад се чује и несажет

облик *нѣој*; у множини: *нѣѣмо-нѣѣете-нѣтѣ* (*нѣ отѣ*) и *нѣ отѹ* и *нѣтѹ*” (Барјактаревих 1966: 100). За имперфекат наводи облике: *ѡѣа(х)-ѡѣаше-ѡѣајѹ* и *ѡѣа̄ѹ* и *шѣавѣ(х)-шѣавѣше-шѣавѣсмо-шѣавѣјѹ* и *шѣавѣ̄ѹ* и *шѣадѹјѣ(х)- шѣадѹјѣсмо-шѣадѹјѣјѹ* и *шѣадѹјѣ̄ѹ*” (Барјактаревих 1966: 103).

II.2. Глаголски облици

II.2.1. Инфинитив

II.2.1.1. Инфинитив без финалног *-и* употребљава се на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничке зоне. У тутинско-новопазарском ареалу бележене су искључиво краће форме, док се у Сјеници јављају и облици на *-ти* и *-ѣи*. Ипак, на већем делу сјеничког подручја њихова појава углавном је спорадична. Будући да је о односу основа детаљно било речи и одељку о глаголским врстама, наводимо само појединости које се тичу наставака за облик инфинитива.

II.2.1.2. Глаголи на *-ти* бележени су без финалног вокала:

ѡн ѣе ви *исприѣат*; немѡте ме *задрѣават*; е бѡга ми ме мѡрѣш *чѣстит*; ѣ тѡ мѡгу ти *приѣат*; више шѣс вѡлѡвѣ јѣ *уфѣтит* нѣѣу; нѣѣеш *вѣроват* (К Бун); млѡго тѣ ни *повѣѣат*; ка[д] сам се јѣ родѣила, ѡн се мѡгѡ *ожѣнит*; јѣ сам у тѡ вѣреме свѣ сас тѣјем пѡчѡ *рѣдит* и такѡ; слѹшѣ тѣ тѣ будѣл’ѣ, *униѣтит* девојку; тѡ е трѣбѣло *обѣсит*, а бѡга ми *обѣсит*; валѣ је имѡ штѣ и *приѣат*; тѡ не трѣбѣ *жѣл’ит*; овогѣ би трѣбѣло *обесѣит*, пѣ га пѣт пѹтѣ *вѣшат* и *скиѣдат*; нѣкат нѣѣу нешто *бѣцит* л’ѣп и нешто да угѣзим трѡху; тѣшко је *бѣит* чѡвек, а нѣчовек је лѣко (Ки); кѡ ѣе *погѡдит* у онѣ кѣмѣн; не дѣјѹ мушкѣрцѹ *се уфѣтит* до ѣѣ, нѣмѣ шансѣ; нѣѣеш ми нѣшта *досѣдит*; почѣ *приѣат*; хо л’ ми *узѣт* Нѹра?; нѣје ми мѡгла *бѣит* жѣна да је цѣо дуѣѣ бѣо ѣѣзѣн; мѡј је ѡтац нѣје шѣѣо *узѣт* да је цѣо дуѣѣ бѣо ѣѣзѣн; јѣ ѣу *се ожѣнит*; што ѣе ѡн *кѹкат* и *плѣкат* вѣ немѡ да се плѣшите нѣшта; нѣдѣј се сѹтра до Ўвца да ѣе ѡни *попѣл’ит* кѹѣе срѣпскѣ; тѡ је пѣши лѣко бѣло *напѣсат*; нѣѣе ми *смѣтат*, мѡгу *жѣвет* више гѡдѣнѣ; мѡрам нѣкѡг *плѣтит* да ми донѣсѣ; ѣто, тѣ мѡреш сѣма, јѣ ѣу ти *кѣзат*; „Нѣѣу ти је”, кажѣ, „*намѣстит* што ми нѣј *дозвѣл’ит* да те пољѹбѣм”; сѣко, нѣѣу *се јѣ* млѡго *мѹчит*; јѣ ѣу

гл'ѣдат у ѿме бѣга да ти тѣ дѣјете изл'ѿјечѿм; тѣ ѿеш посл'ѣ онѣ *мѣрат* да исцѣједѣш пѣ се гѣре уфѣтѣ вѣсак а дѣл'е остѣнѣ вѣда (Кл); пѣ кѣња мѣжеш *наѣчит* а чѣвѣка коѣѣ нѣмѣ ѿ глѣву не мѣжеш; тѣ не трѣбѣ ни *дѣјел'ит*; чѣкѣ, и чѣкѣ и чѣкѣ сѣбор пѣ у пѣт сѣтѣ иде пѣ по цѣјелу нѣѣ онѣмо, нѣ мош *зѣспат*; не вѣлѣ, кѣжѣ, *прѣчат* да ѿеш да рѣдѣш; ако ѿе кѣша ил'и нѣврѣме, севѣп је рѣковѣз и ѣткос *покѣнит*; е пѣ дѣбро јѣ дрѣгѣ рѣдѣ нѣћу, а тѣ ѿеш и *ѿѣрат* ѿ рѣјеку, јѣ нѣћу; ал'и ѣто, севѣп је ѣткос *покѣнит* да не пропѣнѣ тол'ѿкѣ нѣфака; ѣткос, ако је кѣша, севѣп је, кѣжѣ, *покѣнит* и рѣковѣс; трѣбѣ га *вѣроват*; тѣ, бѣже ме опрѣсти, тѣ је севѣп *покѣнит* и *унѣјет* ѿ амбѣр; ѣ вѣлѣ је имѣла лѣда овѣ гѣдинѣ, ко нѣје имѣла лѣда, нѣкат га нѣће ни *ѿмат*; тѣ се не крѣјѣ, свѣ се мѣре *сѣкрѣт* тѣ се не мѣре; цркви *прѣвит* мѣрѣш пѣ се тѣрчио, ишѣо ѿе ѣѿеш (Кн); ал' онѣ злѣ *прѣтрѣт*, ѿстѣ кѣ да ми гѣри глѣва; кѣ[д] ѿу пѣсл'ѣ онѣ рушѣвину и онѣ, трѣбѣ *ѿѣрат* пѣсл'ѣ тѣ, овѣмо-онѣмо; нек изгѣри што мѣре *изгѣрет*; сѣчѣвѣј бѣже штѣ *се трѣнет* мѣже, штѣ трѣфѣ чѣвѣка; јѣ не дѣм, кѣжѣ нек иде ѣна бѣр, мѣ стѣрѣ нек бѣдѣ с нѣма штѣ ѿе *бѣт*; ако нѣмѣ карѣктера, мѣку ѿеш *вѣдет*; лѣко хи је *слѣжит*; ѣнде сврѣти пѣтѣј ѣна ѿе ти *кѣзат* прѣво пѣт; тѣ гл'ѣдѣ у мѣне, јѣ ѿу *гл'ѣдат* у тѣбе (Тр); ѿ, кѣко се жѣвѣло, тѣ ти јѣ не мѣгу *прѣѿат* нѣкѣко; сѣне, тѣ ми мѣш *бѣт* кѣ шѣѣрка; ѣ сѣт тѣ ти нѣ би мѣгѣ *прѣѿат*; пѣ тѣ ти јѣ не знѣм тѣѿно *прѣѿат*; ни тѣ ти нѣ би умѣо *прѣѿат*, тѣ је бѣло рѣно, прѣјен мѣга врѣмена; нѣ знѣм ти тѣѿно *прѣѿат*; прѣвил'и онѣ кованѣке онѣ, пѣсл'ѣн смо пѣѿѣл'и *купѣват*; ѣво сѣт ѿу јѣ *напѣјит* крѣве (Туз); ѣде мѣрѣте *се окрѣнут*; лѣкшѣ је лампѣрију *потрѣјет* нѣ *крѣчит*; нѣко ѿе *мѣрат* да бѣдѣ мѣјѣр; штѣ кѣ прѣчѣ мѣш *слѣшат*, ал' не трѣбѣ се ни *мѣјешат*; лѣк ѿете ми *вѣдет* кѣкав ми је лѣк; мѣрѣш *унѣсат* кѣко се жѣвѣло; кѣ[д] ѿете вѣ *осѣл'ит*, ѣн се вѣшѣ *врѣтит* нѣће (Уг); ѿгѣва жѣна ѿе вам *прѣчат*; ѣбѣчѣј је тѣ бѣѣ да се мѣрѣло *конѣчит*, двѣ конѣка, трѣ конѣка; *конѣѿит* ѣбѣвѣзно, ѣтѣди за невѣсту и *конѣчит* и тѣмо свѣтови згѣда; нѣмѣ ме *тѣрѣтит* (Цѣ); бѣлѣ *жрѣтоват* сѣна једнѣга; е вѣлѣ ѿу га јѣ *ѿбит*; Вѣјѣ, мѣжда знѣш тѣ бѣлѣ, пѣ ѿу јѣ *слѣгат* (Чѣ); штѣ ти мѣгу *кѣзат*, пѣслѣ пѣ гѣдинѣ живѣта; тѣ је што трѣбѣ *знѣт* да бѣг свѣ одрѣѣѣѣ и завршѣвѣ, нѣко те ни *ѿбит* ни *поцѣнит* не мѣже ако те бѣк штѣтѣ и ако знѣш да си ѣд бѣга ствѣрен; кѣ е бѣѣ врѣѣдан да рѣдѣ, нѣје лѣше бѣло, мѣгло се и *рѣдит* и *зарѣдит*, ал' јѣ сам тѣпѣт бѣѣ дѣјете; знѣш штѣ знѣчѣ нѣѿ а *бѣт* нѣпоље порѣт водѣ, тѣ је лѣше стѣње живѣта; нѣ знѣм кѣт бѣше овѣ пѣт се пѣчѣо *рѣдит* за Шпѣлѣни; бѣгами овѣ жѣнскѣ ствѣрно трѣбѣ *разѣмет* (Бл); ѣћу, свѣ ѿу ти *прѣчат*; зѣром је тѣ нѣ мош *узѣт* дѣнас *вѣдит* што нѣѿемо јѣдан *погѣнут* ѣвде; хѣћу ти *кѣзат*; тѣшко сѣротѣну *нѣвит*; штѣ да ви прѣѿѣм, тѣ ни *погѣдит* нѣ мош, мѣке су бѣл'е вѣл'икѣ; нѣ знѣм да л' ѿе мѣѣ *прѣмѣшит*, не дѣјѣ; такѣ е бѣло твѣрдо тѣ да се не смѣје *ѿбит* (Бо); ѣд једнѣга мѣга ѣца јѣдѣхнѣка учѣнѣло се сѣт порѣдица, штѣ ѿу ти *кѣзат*, сѣло; ал'и кѣт хѣм јѣ тѣ пѣчнѣм *прѣчат*; тѣлѣ нѣпрѣјен онѣ, кѣко ѿу ти *кѣзат*, ѣне пѣл'е; прѣјѣ нѣшто, дѣди нѣшто мѣло, нѣће ти *бѣт* нѣшта; нѣје цѣис мѣсо прѣје гѣдинѣ дѣтѣту *дѣват*; е, бѣга ти, хо л' ми тѣ прѣстѣн *дѣт*?; рѣче нѣмѣ *кѣжѣват*; хѣјде мѣ да јѣѣ повѣдѣмо л'ѿјѣпѣга, ѣна ѿе га *бегѣсат*; тѣ је гѣрѣѣта *рѣдит* и *бѣцит* дѣјете; нѣмѣте ми *нѣшит*! Тѣ нѣрѣчѣто нѣмѣте

ми *пунѣм* тѹ што прѣчѣ такѡ!; свѣ би пѣл'и се на брѣда ѣе се нѣјбољѣ *видет* и кѡ ѣе нѣјвишѣ *имѣт* те л'ил'е да покѣжѣ; вѣрујем да ѣе ѡна *бѣт* учѣтелица, сѣт је завршилѣ факултѣт, те ѡна ѣе вѣрујѣм тѹ *се примѣт* (Бр); нѣ мош *вѣроват* кѣко е тѡ занимљѣво бѣло; штѣ ѣеш ми *донѣјет* на свѣдбу?; прѣво ти кѣжѣм, срамѡта *се фѣлит*; мѣљѣ овудѣје да ти је милѣна *глѣдат* како се шѣтајѹ; прѣчѣ тѣ па ѣу ти јѣ *додѣват* (Вру); јѣ ѣу *донѣјет* сѣд вѡду; нѣкат мушкѣрац не мѡже *видет* мѹкѣ ко жѣна; д[а] [ид]ѣм да стѣвѣм јѣ кѣфу па ѣемо *прѣчат*; јѣ јѡј почѣ *прѣчат* како сам тѣгл'ѣла мѹку; ѹ шта смо мѣ нѣвѣл'и дѣцу, да ти је знѣт; нѣс двѣ стѣрѡ, омрѣкни, ал' да л' ѣеш *осѣмнут*, хенѣ; да л' ѣе је *дѡчѣкат*; трѣбѣ *гл'ѣдат*, нѣје сѣмо ѣ вѣлѣ л'ѣјѣпа и л'ѣјѣп, нѡ трѣбѣ *гл'ѣдат* и ѡткѣл'ѣ је и штѣ е и кѣко е; тѡ је Симѡнина братѣница, а нек је трѣћѣ дѣо Симѡнѣ, јѣ ѣу је *узѣт*; ѡни бар тѹрѣ злѣта, ѡна ѣмѣ рѣшта и *двѡрет*; вѣлѣ да ми ѡј *рѡдит* јѣдно дѣјѣте; нѣјтежѣ с нѣрѡдом *рѣдит*; невѣста ѣе пѡсл'ѣ *бѣт* ѹмѡрна за свѣдбу; немѡ, сѣне, тѣ *тѹрат*; мѣјко, јѣ ѣу ти *ѡпрат*; са[д] ѣу јѣ *донѣјет* баклѣву и облѣнду; мѡгу л' *остѣвит* овѣ сѣр докл'ѣн се врѣтѣм; јѣ нѣ би смѣла *занѡћит* сѣма кад би ми свѣ поклонѣю; нѣѣе нѣшта *фѣл'ит*; са[д] ѣу јѣ дрѹгѹ виљѹшку *донѣјет*; тѣ си јѡш млѣда, ѡтвѡри ѡчи, немѡ *зал'ѣјѣпит* па пѡсл'ѣ кѹкѹ мѣне штѣ бѣ; не би те смѣл'и *перѣсѣт*, слѣбо ти је срѣце; пѣтѣ тѣ, па ѣу јѣ нѣѣе *намѣнут* да вѣдѣм; хо л' ми је *прѡдат*?; тѣ рѣди штѣ ѣеш *рѣдит*; бојѣ се јѣ ѣу га *остѣвит*, јѣ ѣу *запѡстѣвит*; некѣ глѣс срѣтан ѣе ти *бѣт*; трѣбѣ *вѣроват*; кажѹ трѣбѣ *гл'ѣдат* а не трѣбѣ *вѣроват*; не умѣјѣм ти *кѣзѣт* (Го); јѣ ѣу ви *испрѣћат*; јѣ ѣу ти сѣмо јѣдан слѹчѣј *испрѣчат*; нѣко нѣѣе *ѣграт* ѡнѣмо ѣе му мѣсто нѣје (Гу); дѣнас не мѡрѣте свѣ *заврѣшит* (Дел); гѣзда нѣје дѡ чѡвѣка ѣе *прѣбит* бл'ѣзу жѣнѣ; кажѣ мѡрѣ *се ѹбит* дѣјѣте ил' нѣшто *се дѣсѣт*, тѡ дрѹгѣ нѣмѣ; ѡ ѣѣму ѣеш пѹно нѣшто *видет* и ѡ крѣтѣњу и ѡ свѣму, ѡ жѣвлѣѣњу; тѣд је бѣло свѣ брвнѣѣре, ѡд дрѣвета, кол'ко би се чѡвѣк мѡгѡ *испрѣвит*; немѡте ме *дѣт*; немѡте ме *дѣват*, јѣ нѣѣу; јѣ ѣу *донѣјет* па да осѣчѣш ѡнѣ купѡне; ил' ѣемо ти мѣ тѡ *донѣјет* да осѣчѣш ил'и дѣѣемо ѣѣму (Ѣер); ѡвѡ сам мѡгѡ *донѣјет* пѣшкѣ; нѣје имѡ свѣкѡ ни тѡ да јѣдѣ, негѡ је мѡрѡ *мѣшат* ѡвѣс са јѣчмом да би јѣѡ; с тѣјѣм ѣеш *умрѣјѣт*; не смѣјѣмо те *дѣрат* кад би чѡвѣк рѣкѡ мил'ѣјѣрде да ми дѣ; јѣ јѡш нѣјѣсам ѡтѣшла тѡ да вѣдѣм, нѣт би се мѡгла *напомѡл'ит* ка тѡј кѹћѣ; јѣ *вѣзѣт* ѣѡјну срѣћу за мѡју несрѣћу што је ѡна јѣдна, цѣба ти је свѣ, нѣ мош; сал' да хотѣ *кѣзѣт* ѣѣ су је зѣкопѣл'и; *нѣтнут* је нѣ би смѣѡ вѣшѣ (Жи); дабѡгдѣ се тѡ вишѣ не поврѣтѣло, тѡ ти јѣ мѡгу *кѣзѣт*; јѣло се рѣжѡвно, хѣљдѡвно, штѣ ѣу ти *кѣзѣт*, мијѣшѡ се ѡвѣс са јѣчмом; мѡгла си *чѹт* тѹ и тѹ да ѣмѣ ѹ зѣедници; јѣ са Ибрѣхѣмом се не мѡгу *погѡдит* нѣкѣко вѣј да се ѹбијѣм; ѹ недѣљу ѣу ти *донѣјет* пѣре; јѣ сѣд вѣчѣм, бѡга ми нѣѣе ми *донѣјет* пѣре, ѡвѣ ситуѣѣѣѣ ѡвѣкѣ; мѡгло би свѣшта *бѣт*, дрѹкшѣ нѣ; вѣлѣ лѣко ѣу ти *кѣзѣт*; нѣѣѣте ни трѣћѹ ни четвѣртѹ ни сѣнку *видет*; нѣје смѣла на пѣстѹха *тѹрит* невѣсту да је не сѣтрѣ; нѣј *вѣроват*, тѡ нѣје мѣлѣ вѡда, тѡ је сѣла и сѣла вѡда; ѡвѣкѡ да ти кѣжѣм, знѣм да ми *вѣроват* нѣѣеш; хо л' ми *прѡдат* тѹ мѣчѹгу?; и нѣје ми се гѡдину дѣнѣ ѣѣо *помѣрит*; тѣпѹт тѣ нѣјѣси мѡгла нѣкат дѣвѡјку *видет* нашмѣнкѣну; ѡн је мѡрѡ да дѡѣѣ на дѣн венчѣнѣ да ми се потпѣшѣ да би се јѣ мѡгла *вѣнчат* (Ков); мѡрѣ пѡсѣн да ѣе *бѣт* мѣчка жѣнѣско да дѣјѹ ѡбрас;

нѣ знам да л' ће *бѣт* овѣ гѣдинѣ по пѣт ҃урѣ; немѣ ме дѣлѣ *испитѣват*, забора̀вио сам (Кон); богами тѣ је тѣшко ва̀ма *објаснит*; имѣ је Илѣас један Кѣуртовић кат се пѣчѣло *ра̀товат*; тѣ тѣ *трѣнет* нѣ мош, тѣ идѣш по мусл' ихѣна, мирѣш лѣуде кѣ се свѣѣа, тѣ тѣ неј *трѣнет*; богами тѣ га *уфѣтит* ҃ерекѣрци; ва̀ла нѣт би трѣба̀ла ни[т] ѣу га *узѣт*; немѣ, сна̀хо, *пра̀т*, дѣнас тѣрник; шу̀ти немѣ тол' ѣкѣ *се смѣјат*; нѣкат *забора̀вит* неѣу кат ме нѣјеси дѣла да се смѣјѣм; ја ѣу те *звѣт* тел' ефо̀ном; тѣ ѣеш ни је *узѣт*; дѣ ми, неѣу ти *узѣт* пу̀шку; овѣ трѣба̀ *најѣрит*, ене ми неокѣпа̀на тудѣјер шу̀тѣ; отѣди на̀ѣи стѣтину децѣ у бѣл' нѣцу, ако мѣгнѣш *одвѣит* коѣ, којѣ је којѣ, ја да скинѣм гла̀ву; са[д] ѣу ти ја *приѣат*; та̀мо су у ма̀гацин, нека, ја ѣу *донѣјет* (Ле); можда ће ме бѣл' *ет* још вишѣ; ва̀ла ѣете *пѣнит* нешто па да се ѣтрујѣмо свѣ, нек идѣ у вра̀га; бѣга ми сам ѣзѣ се́ме на̀јбољѣ што је мѣгло *бѣт*; тѣ е на̀јл' епша̀ гѣзба што мѣже *бѣт*; жѣне су та̀мо одвѣјене и вѝрѣл' е ѣе би мѣгл' е ко̀га *вѝдет* (Ли); мѣгла би ви *ка̀зат*; они тѣ те са̀т *узѣт* у кѣла да те повѣдѣ; сѣнке онѣ вѣл' кѣ, *напра̀вит*; ми́сл' ила сам шу̀та ѣе *бѣт* са̀ мнѣм нѣвине ѣе *ни́сат*; лѣуди нѣјесу смѣл' и *дѣт* девѣјку, ни са̀т не смѣјѣ, што неѣе *ни́тат* жѣне; тѣ ѣѣга ко ѣѣка̀ш, тѣ са̀мо са ѣѣм не мѣжеш *завѣшит* ра̀зговѣр; мѣга ти ха̀ка је немѣ *разѣгра̀т* (Ме); ја кад би се потпи́сѣ, тѣ свѣчијѣ ру̀копи́с сам ја мѣгѣ *копи́рат*; мѣгу ви *наба̀вит* кол' ко ви трѣба̀; ѣдавл' ѣн педесѣт лѣдѣи, шу̀сѣт, кѣл' ко, богами ѣу *ла̀гат*; мѣне можда неѣе *трѣбат*; ако ме па̀нѣ о ѣлу, нѣјесам учѣо, си́гурно ѣу *изгѣбит* гѣдину; па̀ тога̀ срѣама мѣга, тѣ нѣкад не мѣгу *забора̀вит* (Ми); ѣво ти овѣ, ла̀кше ѣеш *сѐдет*; ѣдабра̀ни лѣуди, они се пошу̀ла̀у, неѣи ко̀јѣма се не мѣже *ѣдбит* да се не помѣри́ш (На); хоѣеш л' и *рѣдит*?; зна̀ла сам тѣ, тѣ је ла̀ко *пра̀вит* (Ост); на зѣмљу нацѣрта̀, ѣма, не умѣјѣм ти *ка̀зат*; ѣво ти, са[д] ѣу ти ја *нацѣтат*; да јѣ помѣгнѣ сѣдове *ѣпрат*; трѣба̀ло би му *ни́сат* да не би га спа̀сио; негѣе ѣу ти га *пока̀зат*; *ѣдат се* от ѣвѣка за дру̀гиѣм и да на̀ѣе неѣу срѣѣу (Па); посл' ѣн пола̀ко се пѣчѣло *ра̀дит*, *ѣрат*, овѣ онѣ, док је дѣшло до л' ѣба; ја у Перѣше не долѣзим што се неѣеш тѣ *запѣсл' ит*; мѣгѣ сам *упла̀ѣиват*; па̀ре не мѣрѣ да седѣ, тѣ је ца̀ба *при́чат*; нѣ знам ко ми рѣче мѣре ти *прегѣрет*; мусл' имѣни тѣ дѣста *пра̀вит* незгѣду (Пе); немѣ ме ни *гл' ѣдат*; ва̀ла ѣу ти ја *ка̀зат*: сви́јек је би́јел, нѣ је сви́јек; са[д] тѣ се *посва̀дит*; цумбѣсише и ха̀јт са̀т у нешто шу̀пѣ, нѣти знам хо̀ѣу л' *се запѣл' ит*; е тѣ ти мѣгу од мѣне *при́чат*; не смѣјѣ да ме пу̀шѣу хотѣ ме ѣни *отѣт* (Пл); да нѣе водѣ, не би *се* мѣгѣ *окрѣѣат* воденичѣи ка̀мѣн; ко ба̀ци на дѣснѣ, дѣбра ѣе *бѣт* гѣдина; кат ѣу ти *пла̀тит*? (По); нѣ мош га *спѣсит* да ти је хи́лѣач од смѣрти; немѣ вишѣ *долѣзит*; нѣ мош *узѣт* да ти је хи́лѣач от смѣрти; док си у во́јску, овѣ ѣе ти *ва̀лат*; ја тѣ ништа нѣ знам за шу̀та ѣе ми тѣ *вѣлат*, ка̀ко ѣе ми тѣ *вѣлат*, ништа ја не замѣшу̀ла̀м дѣлѣ; ѣма тија̀ слѣчајѣва̀ ра̀знија, нѣ трѣба̀ ни *при́чат*; ва̀ла ја и *пру̀жит* не мѣгу, не мѣгу да мѣднѣм; Артѣнију да не одвѣдосмо, ништа не мѣгосмо *учѣнет* (Пр); не веља̀ кат ти па̀нѣ на̀ ом за мѣсо што неј *ка̀зат*, да тѣ појѣдѣш, деѣту испѣда̀ понѣшто; сеѣиру не веља̀ *тра̀жит* у ма̀халу; нѣка̀ко са жи́цѣ да се обѣчѣ што га неѣе сѣнце по̀ново *огрѣјат*; пу̀на ѣе се *напу̀нит* гѣидѣ (Пру); млѣго ја̀да сам ви́ѣела, кад би шу̀ла *при́чат*; немѣј нѣкат *кѣтит* да порѣвни́ш пѣт кѣла (Ру); дѣста се е тѣ гл' ѣдало ра̀нијѣ код на̀с, ако је жѣнско не трѣба̀

га нигде *послат*, доста су била жёнска деца угрџена (Са); оћу д[а] [ид]ѐм у Смалућу пā ћемо *се догџворит*; у дѐвет кад л' ѐгнѐш, тѐшко је ствāрно *издџжат* до сўтра; ѐво ти кāхва, сѐди, јā ћу тѐ свѐ *завршиит*; е бџга ми ја тѐбе познāјѐм и кат ћу *умйрат* ћу те *познāват*; мџгу л' јā нешто *пйтам?*; пā јā ти не мџгу гџдине *смāњит* (См); ал' да ве повѐдѐм пā ћу се *врāтит*; тџ јā не пāнтйм, Мйловāн ће тџ знāт; јā нйјесам бйџо тйјесно да л' ће џна мѐне *узѐт* и да л' ћу се јā нџџ *свйдет*, јā би ишџ јā нў да вйдйм (Ст); четйри гџдине дāнā ти је бйло тѐшко *жйвет* џђе; мй смо се посл'ѐ пџчѐл' и *брāнит* и у томѐ проузрџковџ рāт; кад би јā стāо тџ *прйчат* у детāље (Прћ); знāм љѐ Грўбетиће, сāмо нѐ би умѐо *опйсат*; тāд је бйло пробл'ѐм *кўтит* једне панталџне а нѐ дрўгџ нѐшто; ѐто, сāt нѐ мош *вйдет* да је пџсйјāто двāес кйлā пшеницѐ у нѐчијў нйву; којй је тџ пробл'ѐм *кўнит*, не дйрā га нйшта; мџш *крйтиковат* кџга џћеш; прйјетй му тāмо да ће му *пџбит* порџдицу; ймā хи стāријā јџш, немџ се *плāшиит* (Рај); џн стāсџ, јā стāсāла, нумйјѐм ти *прйћат*, немџ ми *прйчат*; не мџре сѐбе медѐт *учйнет* а нѐ мѐне; џпѐт нāдāм се да тѐ ме *гл'ѐдат*; мўфтāч кџ ће не *послўшат* нѐшто; немџ *намирѐват*; нйсу тџ мāl'ѐ гџдине, нйје и лāко *пребрџјат*; па помйсл'йм амāн нѐко да је мўфтāчан кāко л' и би мџгџ *жйвет*; валā да порāстў деца па ћемо се *одмџрит* (Со); што је л' йјѐпо, нѐј ми *вѐроват*; дā л' ћу *дожйвет* сāмо да се наспāвāм; за снагу се нѐ мош *врāтит*, за цāк си се мџгџ *врāтит*; кāсно се корйта пџчѐла *кунџват* за кўпāње; тџ ти не мџгу ни *кāзат*, у вйду кџ некй крѐденац мāl'й; затџ сам јā реко бйџо да л' ћу *дожйвет* сāl' да се наспāвāм; јā ћу *прйчат*, а вй пйшйте; фрйждер да се пр'вџ донѐсѐ фрйждер, јā *ндсит* мѐсо ис Пазāра у мџју кўћу не мџгу; те посл'ѐ јā пџчнѐм и мѐсо *кунџват* у Позār (Трн); тў ће ви тā нāјболѐ *испрйчат*; ако ћѐднѐ *прйчат*; бес жѐнā *се жйвет* не мџре; немџ тй *мйсл'ит*; пошџ сам ти *прйчат*; џн би ўмрџ, џн ти нѐ би смѐо *узѐт* пāрче л'ѐба; попрйчāј тй нѐшто пā ћу ти јā *попрйчат* за једну дрўгў ствār (Цв); немџ ни *долāзит* кад нѐ мош; дā тй тѐ чāше пā ће Зџрица *сйпат*; немџ *затвāрат* (Шав); нāјболѐ ће им *прйчат* дгњен Јѐлић (Бџ); нѐће џн нāма *узѐт* крāву испред овол'йкѐ децѐ (Бџ); ада, немџте се ни *изўват*; кад ймāш шта *вйћет* (Бу); шта гџд да пйшѐш, *погрѐшит* нѐћеш; нйсам се мџгџ *откāчит* (Бу); мџш *узѐт* кйло кāхвѐ; мџрāl'и смо *кўнит* ћѐфйне и дāску онў; не мџгу *погџдит*, гџспоћџ; е мџгло би *се превāрит*; разумйјѐш, у онў зāедницу у онў кўћу, трѐбā тол'йкў стџку *вйдет*; ѐ пā, вйло, докл'ѐн гџј не пйтāш родйтелея, нѐ мош *бйт* дџбра; е џн ће ти *прйчат*; сāмо је тā Тџмо згџдан чџвек, џн ће ти свѐ *опрйчат* о томѐ српскџм; јāнови се ткāl'и овакџ ал'и да ймā гџре, не умйјѐм ти *прйчат*, свѐ да ймā овāкџ рѐсѐ овўдā; они би ми искāl'и да нѐ мош *однйјет*; џн је мџрџ тџ *плāтит*; ако не бйднѐ Тџмо, Дрāгољўп, и џн знā *прйчат* и џн је старйјй чџвек; јā сам мџје здрāвље претўрио, бџг знā штā ће *бйт* на посл'ѐтку; такџ, Тџмо и Дрāгољўп, којѐга гџј нāћѐш они ће ти *опрйчат* (Врс); немџ се *плāшит*, џн је жйв, сāмо га пџћерал'и за Пазār; сād за Сенйцу тāмо се *врāћат* нѐћете (Гр); овā ће ви мало бџлѐ *испрйчат* о стāријѐм; ймā стārā послџвица, кажѐ: „Кџг не дāш *умрйјет*, тā ти посл'ѐ не дā *жйвет*”; нйје лāко овџ *сачўват* џвде (Др); кажѐ: „Вār се”, сйну, „не превār се, нџћас ће те *превāрит*, сўтра ће те *прекџрит*”; тā нāрот трѐбā *двџрет*; узймā

нарот, свѣ хим трѣбā *набāвит*, свѣ хим трѣбā *утй̄трат*; нй̄је лāко бй̄ло прй̄је *жй̄вет* (Дуј); посāвѣт̄ј
 га, ббк̄ ће те *чyват*; нѣ би ти мб̄гб̄ *набр̄дй̄т*; б̄на ће ти свѣ *попрй̄чат*; мб̄рете *сврāтит* код нѣга (Ју);
 тб̄ по цй̄јелу нб̄н̄ й̄дȳ камиб̄ни, да не смй̄јѣш *зāспат*; б̄ће *бй̄т*, нѣће *бй̄т*; нѣћеш *знāт* да ти и нѣма; ̄,
 шта те брй̄га, тй̄ тб̄ *вй̄ђет* нѣћеш; докл' ̄ ти трāјѣ у регāл и у витрй̄ни шб̄лā, б̄на ће ти *нй̄т* кāфу и
 турāће и на гомй̄лу; а тй̄ шта ћеш *рāдит*?; тб̄ се нй̄је гл' ̄дāло дā л' ћеш тй̄ ѱет̄ту *ист̄ѣрат* б̄чи, нб̄
 дā л' ћеш *дб̄гнат* свā говѣда да се обадāйȳ; слāђѣ ћете *спāват*; нй̄је лāко факултѣт *завр̄шит*; кб̄ знā
 дā л' ћемо се вишѣ *вй̄ђет* (Ка); трѣбāл' и сте се *јāвит*; да јā кāжѣм пр̄вб̄ Гб̄рану зā шта су б̄не дб̄шл' е,
 пā ће б̄н *објāснит*; кāко су га цѣнй̄л' и, тб̄ *вѣроват* нѣћете; немб̄ се, Л' ̄пш̄о *секй̄рат*; не дāдоше *чyт*
 (Коз); ѱѣ Јāблāн, б̄н ће ви *кāзат*; тѣшко је тб̄ *одр̄жат* да се чyвā чб̄век (Баг); лāко ћемо му *тyрит*
 кāфу; немб̄те *рāдит* мнб̄о онб̄ преко нб̄н̄и; ̄во й̄мā, сāt ће ти *сй̄нат* Зб̄рица; не мб̄рете *пот̄ѣрат*;
 имб̄ би дāнима за Ивāна *прй̄чат*; дā л' мб̄ш *успѣт* тб̄?; мй̄слй̄ш да мб̄ш *успѣт*?; б̄на ће тб̄ *шй̄чyнат* кб̄
 нй̄шта; мб̄гла сам овб̄ј жѣни једну гāјбу *прб̄дат* (Бал); нѣ би дāл' и на пѣтак *изнй̄јет* смѣће ис кyћѣ
 (Боб); нѣћеш ми *вѣроват*; мй̄ јб̄ј се нй̄кат *одyжит* не мб̄жемо (Боб); са[д] ѱу јā *вй̄дет* дā л' је б̄н тy;
 хāјмо мй̄ дб̄л' е пā ћемо га *саћѣкат*; б̄ко из глāвѣ да му затрāжй̄ш, тā ти нѣће *жāл' ит*; тб̄ ти не умй̄јѣм
кāзат; свѣ ће ти б̄н *испрй̄ћат*; и вишка ће ти б̄н *испрй̄ћат*; да се закyнѣ алāху ѱелешāну да нѣће чб̄век
лāгат и да нѣће кб̄ме шѣр *учй̄нет* (Бот); овā ће ти *узѣт* пāре; са[т] ѱу ти *покāзат*; те б̄н рѣче мб̄рāте
 ме *чѣкат* (Брђ); пā ћемо тб̄ дрyгй̄ дāн *узѣт*; почѣ ти *прй̄чат* (В Лок); немб̄те му *пyшй̄ћат* вѣл' икȳ вб̄ду
 б̄ће *се угyшит*; нѣће овā *понāвљат*; свāкй̄ тр̄н сам л' ивāднй̄ мб̄гб̄ *стр̄љат* ногб̄м, тб̄л' кб̄ се й̄шло
 бб̄со; нй̄си мб̄гб̄ *кyпит* опāнке; мил' й̄на бй̄ло *погл' ̄дат* б̄млади́ну кад жнѣѣ; сāt ѱу вам *прй̄чат* кб̄јй̄
 су прāзньй̄ци; не врѣдй̄ *лāгат*; са[д] ће б̄н *донй̄јет*; ако ти трѣбā, јѣдно ѱу ти *поклб̄нит*; вāлā ѱу ти јā
кāзат бес кошyлѣ (Из); кб̄ знā ѱѣ ми тй̄ мб̄ш *трѣбат* и ѱѣ мб̄гу јā тѣбе *трѣбат*; интересātно је
зāписат; свāдба је изгл' ̄дāла лб̄ше, мб̄ш *напй̄сат* нѣгатй̄вно; мй̄ ћемо шкб̄лу *стāвит* у Грyбетй̄ће
 гб̄ре; хоћеш л' и *вѣроват*?; о л' *вѣроват* нй̄шта сād нѣмā; бб̄лѣ је *жй̄вет* мāло и *прожй̄вет*
 девојкāлук; рй̄јетко си мб̄гб̄ *чyт* да је побѣгла; мй̄сл' й̄м да б̄де й̄мā једна жѣна да ће *знāт*; нѣшто ћеш
 и од нѣга *чyт*; б̄на ти мб̄ре понѣшто *прй̄чат*; нй̄ко ми нѣће тб̄ *плāтит* (Леч); по снй̄јегу *гāзит* дб̄л' е;
 вѣрyј тй̄ да су ми помāгāл' и пā ти *кāзат* не мб̄гу; пā *пб̄клат* му стб̄ку, б̄вце; дрyгй̄ пyт ѱу јā *прй̄пāзит*
се, јā ѱу пyшкб̄м; мй̄ ћемо свй̄ б̄де *стрāдат* (Лу); на срѣт пyта л' ̄гни нй̄ко те *пробyдит* нѣће ако
 нѣшто нй̄си напрāвио; трѣбā *спрѣмит* сй̄јено (Не); трѣбā *помāгат* нарот; сād је млб̄го тѣшко *сyдит*
 и женāма и дѣци и свѣ; јā се нй̄кат нѣћу *врāтит*; код нѣга ћеш *дб̄бит* да се нй̄је не крпāш; б̄н ће
зб̄внут овѣ старй̄јѣ лyде; запй̄ши и нѣко ће ти *кāзат*; сат ће *мб̄рат* за нѣкȳ гб̄дину да трāжȳ некȳ
 локāцију (Нет); б̄ни су пб̄чѣл' и *грāдит* кyћу; код нѣ мб̄ш *сврāтит* тāмо; сāt ѱу ви јā *кāзат* (Ос);
 нй̄јеси ме мб̄гб̄ *нат̄ѣрат* да жй̄вй̄м са нб̄м за жй̄ву глāву; трѣбā овб̄ *заустāвит*; мб̄рā се некб̄ дрyгб̄
 вре́ме *ћѣкат*; б̄ћете л' не *пyшй̄ћит* у кyћу? (Пож).

II.2.1.3. Након губљења крајњег *-и* код глагола који се завршавају на *-ст* долази до испадања експлозивног сугласника, што је у складу са ограничењем које се тиче немогућности реализовања групе *-ст* у финалној позицији уопште у највећем броју случајева (*пџс, крџс, мџс* и сл.):

поглѣдѧ кѧко бубњѧ ова пџстѧ шпџрет, дџшу ђе ми пџџес; џхлади ти се тџ, мџгла си јџс (Бал); ви ђете *озџпс* такџ, џде прџмаха вџл'икѧ; нџка ђе пџџес; џна ђе *истрџс* (Бот); да те сечџмо тџм ѧстџм тџм граниџџм ђе су те џни сџкл'и, стѧра жџна, тџ нџђе *зарѧс*, не смѧјџмо (Ка); џвде је млџго тџшко бѧло *џвџс* нѧрот у цивил'изѧцију (Нет); тџбе ђу јѧ сѧт пџвџс џде и кѧзѧђу ти (Ос); џђете *озџпс*, трџбѧл'и сте у кџђу да уѧђџте (Трн); ал'и лџпџва ђе ти га дџвџс кџмшѧја (Цв); јџло јџј се, а кажџ не ваљѧ *џкрѧс* трџдна жџна (Шав); ако ђе *џкрѧс*; нџ мош је *помџс* (Вр); *џкрѧс* и опљѧчкат и опсџват (Кн); по шџсџт оваѧѧ, по дџсеторо гџвџдѧ, тџ трџбѧ тџ крѧве пџмџс и учѧџџет чѧре (Го); тџ нџ мош *нѧџес*, тџ нџ мош да најџдѧш (Дел); тѧ на врѧнца, немџ да га окрџђѧш ни л'џвџ ни дџснџ, џн ђе те пџвџс (Ле); *ѧспл'ес*; пѧ твџје не мџре нѧко *џкрѧс*, тѧ нѧј тѧђе и не дѧ му се да укрѧдѧ (Пр); не смѧјѧ мѧјка и џтац да гѧкнѧ от тогѧ сѧна, мџрѧ му *џбрџс* пѧре да ђе зѧмљу *грѧс* (Ст); да ми џн мѧне кѧжѧ да јѧ не смѧјѧм *јџс* слѧтко, слѧно и мѧсно (Ли); јѧ ви онџ што знѧдѧм, јѧ ђу ви испрѧђат и пџвџс ве тѧ на тѧ вџду (Ру).

Иста појава бележена је у Браки (Петровић 1973: 213), Бјелопавлићима (Ђупић 1977: 89), Паштровићима и Васојевићима, где се „глаголи на *-ти* чија се инфинитивна основа завршава на *-с* редовно јављају без инфинитивног завршетка *-ти* (*отрџс, рѧс*).” (СТИЈОВИЋ 2007а: 200), потом у поибарским говорима, где финално *-т* отпада иза дентала у глаголима типа *прџс, пѧс, мѧс, рѧс* (Божовић 2008: 80).

За говор Горњих Васојевића Р. Стијовић наводи и примере са појавом *-з* код глагола на *-сти*: Јѧ ђу пџмџз крѧве; Ол џгрѧз јѧбуку веђ једнџм? (СТИЈОВИЋ 2007: 186). Такви примери могу се пронаћи и у нашој грађи (јѧ ђу пџвџз ве тѧ (Ру)), али их не издвајамо имајући у виду да је посредни појава условљена искључиво фонетским окружењем, тј. реч је о озвучавању финалног безвучног сугласника у сандхију, испред сонанта или звучног консонанта, које се јавља независно од врсте речи (*џѧназ* нѧмѧм и сл.).

II.2.1.4. Глаголи на *-ђи* такође се јављају без финалног вокала:

кѧко ђу рџђ; мџгу ти рџђ и да ти је дџбра кѧфа да попѧјѧш понѧкат (Кл); отѧди до курѧра, ако му не дѧш, не дѧ ти уѧђ у канцелѧрију, свѧ лопџвлук, ада нѧмѧ зѧ шта нѧје; свѧ жѧвџ, рѧднѧк и домѧђин што не мџре да постојѧ, а трџбѧ *нѧђ* дџбру ђевџјку (Кн); е богоми дѧ л' ѧмѧ ѧсвалт до Бѧрѧ тџ ти нѧ би знѧо тѧчно рџђ, трџбѧло би да ѧмѧ (Тр); мѧ смо те шђѧл'и и *повѧђ*; тѧ нѧшта немџ рџђ

Везири, *pěj* ће пөсєн (Го); кăко ћу *omîh*; нїје се мөгло ни *îh* за Пазър, сєди кўћи; ко сазнăдєм јă тăчно кө знă свє, *pěh* [h]у ти (Гу); тö је л'єпшє *obûh* нö сăт овє кошўље што се обукўјў; одіву је нăјсєвапнијє *obîh* (Дел); сăмо ти мөгу *pěh*, дăнас и нєкат што је бїло, прїјєн стö гöдїнă, тö је неупоредљїво; да вїдїмо штă тє *pěh* за тє лўде (Ков); òна ће *uzîh*; сăмо ти мөгу *pěh* да је здравїјї нăрот бїо (Ли); òн ће *îh*; штă ће òн да ти прїћă кат он ништа не ћује шта ћеш му *peh*; мөгу ти *pěh* л'їјєпа бєше (На); такö му бїло óнде ќе су га спўшћил'и, тö му мөгу *pěh*; јă нє би мөгла *omîh*, бол'ў ме нöге (Ост); штă ће *obûh*; првї пўт, ама ни *òmah* (Са); у планїну чòвєк не смїјє *omîh* без орўжа (См); ни *òmah*; кö ће *prîh* да трăжї л'єба? (См); єво гöре сăт кат ћеш *omîh* код Мїловăна (Ст); трєбă *pěh* да сам дöбро; нїје имăло пєкара прївăтнă да хл'єп продăє се, сăмо шта однєсєш тö ћеш *ÿsneh* (Рај); немö *îh*; по нöћи нє би смєла сăма *omîh*; ако мөгу да ви помöгнєм, јă ћу ви *пöмоћ* (Трн); трєбă *omîh*; е богами нїје се мөгло ни код Србöвă ни код мусл'имăнă с девöјкöм лăко *prîh*; тö ти мөгу *pěh* свє, косїло се, рăдїло се (Цв); до Рăдомировє кўћє їмă мусл'имăнă, мöжете *omîh* (Шав); ни *prîh* ни *òh*; не мöрете *nâh*, тєшко стăријă тїјă да їмă òбăдвоје (Врс); хöца кăжє нїје грехöта у нöћ *sěh* нöкте; кўпат дєцу, чїстит сєбе (Дуј); немö пöсєћ, алăхă ти (За); валă ћу *omîh* пă да ћу девєтї дăн; кад тє се *òh*; òн ће *omîh*; она ти нєће *zâh* ни у њїву ни у штăлу, бöже сачўвă (Ка); шєћєр ћу јă *nâh*, нєка шєћєра; нє знăм ни кă[д] ћете вї да дöћєте ни да л'єте уöпште *òh* (Бал); тö ти нє би знăла *pěh* затö што нїјєсам óде порăсла (Леч); којї ће ми *òh* пöсл'є на тањїр; оће вўк *òh* (Лу); не мöжете са овїјєм кöл'има одăвдє *uzâh* (Не); јă ћу ви тö *пöмоћ* ал' да увєдєте дєцу и овє жєне у сöбу (Нет); нєће ни *prîh*; жєна òна му рăдї у, овăмо, кăко ћу *peh*, у Òпштињу; бöже, реко, свє шта мöже *nâh*; кăко ћу *pěh*, кăко ћете *sîh* дöл'є што она їмă овă мöс пă дöл'є трєћї мöс; унўчица она ће веровăтно *òh* сăт мăло овăмо на òдмор нєкї дăн; дă л'єте се вї *snâh*? (Ос); јă нєћу на тў сєдницу *òh*; нїје мöгö да òдє што нєће се *òdreh* имăња; кöл'ко би хăјö да завршї овö што је зăпоћео, свє се плăшїм нєће *mðh* (Пож).

Преглед ситуације у погледу инфинитивних наставака у говорима зетско-сјеничког дијалекта показује да је стање на читавом терену делимично уједначено. Наиме, инфинитив са финалним *-и* је или непознат или се јавља сасвим спорадично. За зетско-сјенички дијалекат П. Ивић констатује: „инфинитив је увек без *-и*” (Ивић 2001: 218). Са тиме се слаже стање у говорима Враке (Петровић 1973: 213), Бјелопавлића (Ћупић 1977: 89), Зете (Ћупић 1977а: 279) и Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 199)¹⁶. Наведеном одговарају и прилике бележене

¹⁶ Такво је стање и у говорима неких других дијалеката, какав је нпр. трстенички (Јовић 1968: 152).

у тутинско-новопазарском ареалу, са делимичним изузетком сјеничке зоне, о чему ће касније детаљније бити речи.

Губитком експлозивне компоненте условљеном крајњим положајем у речи *-h* се у облицима инфинитива често изједначује са *-j*¹⁷:

đoj ће то време кат ћеш мórат да запостáвиш (Бал); то се йшло драгѐ вòљѐ, ко ће гòј *pej* дрүкчѐ, грѐши; за време Тита није мòрò нико да идѐ, ако ће нѐко *pej*, није му рѐално; у Србију ймá дòбрија лүди, ко ће гòј *pej* да нѐмá дòбрија, òн грѐши дебѐло (Ју); *pej* ћу ја Добрòсáву, *đoj* ће òн на трпѐзу пá ћу му *pej* (Ка); ти ћеш *đoj* да мòл'йш; òн нòћас нѐће мòј *đoj* на терáвије; ти четйри дáна, пѐти ћеш *đoj* (Нет); и сáт кад би ти причò, *pej* ћеш лáжѐ овá стáри; мòгò си *naj* сйра, кáјмака, онò је сáт тѐшко *naj* и сйра и кáјмака, сáт нòсү, продáјү за тá јáдни дйнар (Цв); сáт ће ми *đoj* дѐца, свѐ ћу ве кáзат (Шав); ја вѐруем, у двáдес сѐлá нѐћеш *naj* четрѐс девòјáкá; тако ми бòга йспрáвно ти не умйјѐм *pej*, трѐбá једно двáес; нијесу ми га Срби убйл'и, мусл'имáни су ми га убйл'и и не мòгасмо га *naj* ни мртвa ни жйва (Врс); кáт ће те ни *đoj* нѐће? (Др); кò свòм детѐту ће ти òн *pej* (За); ўзми ме на крйло и помйлүј ме по кòси Ако бйднѐ áнђел, мѐлећ, òн ће нòбеј, нѐће гл'ѐдат (Кл); лáко, ћѐцо, није ни *naj* дòбру жѐну и чоѐка, и јѐдно и дрүгò; мѐсец дáнá је бйла, није је òн пйтò кáт ћеш *đoj* (Тр); нѐће *đoj* овá три дáна да ўзмѐ врнйку (Уг); пá знáш штá, мòгу ти *pej*, три мѐтра стојáше кòстүр; нѐшто ће се *naj* у овол'йкѐ грòбове; *naj* ће се нѐкй, нѐшто мòрá да постојй тáмо (Уг); вѐлá *pej* да ће бйт дòбро; òна ће нòј сá мнòм да је вòдйм күћи; ако ти трѐбá, *naj* ћемо нѐшто; а сáт *naj* ће жѐна ми, сáт ћу ја нòјзи кáзат (Бо); *đoj* ће òн за петнáес дáнá; слүшá овáмо, ймá педесѐт лүди нáоружáто, күћу тѐ ти òйј (Бр); вáлá ћу ти *pej* за трүдну жѐну; ти знáди твòе ка[д] ћеш *đoj* за кáзáнскү; áјде да изáћѐм, *pej* ће ѐ; слáбо ће ти кò *pej* рйјеч, (Вру); а имáло је жѐнá и сáд *naj* ћеш ко[д] децѐ вáшку (Гл); òндá мòш *đoj*; отйшла онáмо код Шабáновијá, сá[д] ће *đoj*; òна ће отйс нѐће *đoj* да му помòгнѐ; немò да òдѐ òна у пѐтак у Рожáе, јер пòсл'ѐ òни тѐ *đoj* тү, кò знá ка[д] ће òна *đoj*; áј ја ћу тѐбе нòмòј, помòгни ти мѐне; у четвртáк тѐ òдмá *đoj* овáмо; баба Јүло, јá сам Зѐнифина снáха, мòгу л' *proj* овудá?; што ми нѐће нүј овá жүчнá кѐса, па да се урахáтү свй од мѐне (Го); сүтра ћу *proj* крос Пљѐвље (Гло); хáј ти ўзми клүсе, *naj* ћемо ми пáре до тáмо (Ђер); јá верујем по Бáјрáму овомѐ, ил'и тѐ пријен Бáјрáма да идү на бáбине, пá тѐ *đoj* да ме ўзмү; у күй дáн ћемо *đoj*? (Жи); кат ће *đoj*? (Жу); жѐна није имáла тáпүт глáса, ти нијеси смѐла *pej* нѐћу за мйлү мáјку, (Ков); хотѐ мйсл'ет бòк знá штá е, ал' бржѐ тѐ *đoj* (Кон); ти ако ўзмѐш нү, ти ни мѐсец дáнá са нòм нѐ мош *proj*; ти слүшá мѐне штá ћу ти ја *pej*; није имáло такѐ порòдицѐ, то нијеси мòгла *naj* ниће; није дошò јòш, сá[д] ће *đoj*; немò јòш једáмá *pej* не

¹⁷ Наведену појаву фонетске природе бележимо и у другим врстама речи (*vej < veħ; noj < noħ; noṃoj < noṃoh* и сл.).

дамо; не мōгу нйкākо ја рѣј да сам бōљй ћōвек, мōгу рѣј да сам бōљй мусл’иман, да бōљē вѣрујем, ал’ не мōгу рѣј да сам бōљй ћōвек од тѣбе (Ле); мйчи се, сѣдни одмōри, ја зāлагāј л’ѣба ћу нāј (Ли); знāш шта ћеш рѣј (Ме); он нйкад нѣће прōј него ме поздрāvи; сā[д] ћу ти рѣј; и овō ће ти овāј Идрис рѣј, блāго мѣне (Ми); тū и тū ја ћу изāј; оћете л’ јōпѣт негће дōј? (Ост); мōрāм сāt дōј га га ўзмѣм да плātим; ја сам мисл’ѣла она нѣће дōј ни у Тутин, она ће умрйјет (Па); јōк брѣ, свйнā, цйјелу л’ивāду тѣ ми прѣдиј (Пе); сāt она ће ти пōбеј; немō бѣжат, бōк те убйо, врātи се ка кўћи, крф ће л’ѣј; нѣ, врāћāј се, крф ће л’ѣј, они хōте девōјку; они то нōсē у кōла до кад ће дōј до Тутина (По); сā[д] ће дōј; тō мāl’й прōзорчйћи, мāњē нō онō бнденāке, сāмо кол’ко мōжеш рўку овакō завўј (Пр); ѣво ймā мл’екāра у Прўжањ, нѣ мош тй нāј л’ѣпшў офћāвину от Прўжња; желўдац ка[д] ти кўпй, тй однѣсѣш нѣшто о[д] тѣбе и дāдѣш јој, она ти тāмо покўпй и ако су ти желўца, тō ће те прōј (Пру); немō, мōј сйнко сѣј тā кōнац, но с дōбē стрāне га онō окрѣћи, немō га сѣћ оде, но га овāкō окрѣнеш, да би тō йшло нōрмāлно (Ру); у чйтāво једно сѣло мōре бйт да нѣ мош трōху одйјела нāј да позāймйш (Ке).

Изложени примери указују на напоредност употребе ликова са финалним *-ћ* и форми у којима је дошло до измене крајњег сугласника. Грађа, међутим, не пружа информације о постојању правила које би регулисало избор једног односно другог облика. Варијантност је присутна на читавом терену, а информатори их паралелно употребљавају и на блиском одстојању, нпр.: немō, мōј сйнко сѣј тā кōнац, но с дōбē стрāне га онō окрѣћи, немō га сѣћ оде, но га овāкō окрѣнеш, да би тō йшло нōрмāлно (Ру); кāко ће се дйј, и како обўћ сāма? (По). Примећено је једино да је формално варирање код појединих глагола израженије, па се они чешће јављају у обама облицима (такви су: рѣћ / рѣј, нāћ / нāј, мōћ / мōј, дōћ / дōј), с тим да су ликови са *-ј* код њих нешто обичнији. С друге стране, глаголи попут пōбећ, пōдић, прѣдић, пōмоћ махом чувају неизмењени крајњи сугласник, те су форме са *-ј* бележене углавном у појединачним случајевима. Најзад, на основу говорног осећања, процењујемо да поједини глаголи могу имати само облике са *-ћ*. Ликове типа *приј, *обуј, *дотāј, *одреј и сл. сматрамо сасвим необичнима. Ова претпоставка подржана је и тиме да у грађи није потврђен ни један облик ових глагола са финалним *-ј*. Исто тако равноправан конкурент форми рѣћ јесте облик рѣј, што не важи и за префиксиране творенице, где се редовно јављају облици са *-ћ*. Форме *одреј, *пореј, *зареј се и њима сличне нисмо слушали у овом говору, а и наше језичко осећање изворног говорника маркира их као стране духу овога идиома.

Замена *-ћ* са *-ј* јавља се на читавом терену зетско-сјеничког дијалекта. Такви примери обични су у Паштровићима и Васојевићима (Стијовић 2007а: 200), потом у поибарским

говорима (Божовић 2008: 80). М. Божовић наводи да се глаголи *рѣћ*, *нѣћ* и *испѣћ* чују на Рибарићу и на Рогозни у облику: *рѣј*, *нѣј*, *испѣј* (Божовић 2002: 84). То потврђује и наша грађа из оба наведена пункта, с тим да није примећено да промена фонетског састава доводи до акценатске алтернације, како је у изложеном материјалу М. Божовића, већ је увек *рѣј*, *нѣј*, *испѣј*.

П.2.1.5. Иако нема фонетских услова за појаву *-с*, глагол *ѹћ* и његове композите, осим оних на *-ћ*, изложених у претходном одељку, аналогичном према глаголима на *-ст* могу имати и следеће варијанте, које су нешто фреквентније¹⁸:

ја ћемо и Бојана, ништа ти немѡ *ѹс*; ја ћу *отѹс* (Бал); ил' ће да упѹшѣ ил' ће *отѹс* неће да радѹ; тѹ ћете полѡко *ѹс* (Брћ); да ће пѡбаучкѣ *ѹс* (Леч); тѹ ѹмѡ двѹје-трѹ кѹће, онѡ посл'ѣ свѣ је ћѣ којѡ, није ви вајда *ѹс* (Ос); што га није пѹтѡла да л' ће *отѹс* за њѣга (Рај); не мѡжете ви тѡмо *ѹс*, тѡ је дал'ѣко; пѡ су крѹл'ѣ жѣне од нѣкијѡ жѣнѡ кат помѹзѹ, оће *отѹс* нѡ очи (Шав); нијеси мѡгѡ пријен *отѹс*, јел' волѡви су ѹшл'и полѡко (Врс); дѡбро је цркви *отѹс* (Гр); нѣ знѡм дѡ л' мѡш *отѹс* са кѡл'има (За); мѡжемо *отѹс*; мѡрѡм *ѹс* за Сенѹцу да пријимим инфѹзију; није дал'ѣко ал' тѡ свѡкић ћѡс *ѹс* не вељѡ; пѡ ћу *отѹс* код тијѡ Зѡрњићѡ да и посѣтѹм (Кл); ако нѡћѣш некѡ злѡ, нијат напријет нѣ мош *ѹс* пѡ бѡк, пѡ бѡк; гѡрѣ је *отѹс* чоѣку нѡ амбѡр; (Кн); не мѡре дѣца у шкѡлу, тѡд се мѡрѡло *ѹс* (Гу); са[т] ћу *отѹс* за Фѡйка мѡтѡром; ако е дѡла ѡбележе, она мѡрѡ *ѹс* (Ле); кѡко није бѹло мил'ѹна бѹло за стѡкѡм *отѹс* (Ли); тѹ ћете *наѹс* с кѡл'има; што ћете *отѹс* онѡмо (Ме); ко бѹднѣ сѹдбина, нѡма ће *отѹс* (По); не вељѡ у глѹхѡ дѡба нѡћи *ѹс* (Пру); мѡжемо гѡре до Блацѡ *отѹс*; хо л' ти *ѹс* дѡл'ѣ? (См); сѡт што нѣће по двѹје гѡдине трѹ *ѹс* мѡмак са девѡјкѡм, ѡн нѣће да је ѹзмѣ; свѣ ћете *ѹс* овѹјем бѹјел'ѹм мѡкадѡмом (Рај); ѡна ће *отѹс* нѣће дѡј да му помѡгнѣ (Го); ако бѹдѹ, ја ћу *отѹс* (Ли); нѣ остѡвит свѡје дѹјете, *отѹс* за некијем што га нѣ знѡш (Па).

Код ових глагола нема замене *-ћ > -ј*.

Исто је и у говору Васојевића, где се бележи: *ѹс*, *обѹс*, *отѹс*, *сѹс* (СТИЈОВИЋ 2007: 186), односно у поибарским говорима: *ѹс*, *изѹс*, *отѹс*, *наѹс* (Божовић 2008: 80).

Глагол *изѹћ* у нашој зони није обичан у лику са *-с*: *ако ће изѹс* (Шар). Облик *изѡћ*: не мѡжете са овѹјем кѡл'има одѡвдѣ *изѡћ* (Не); има јѡш само варијанту *изѡј*: ѡн ће *изѡј* да ме вѹдѹ (Леч); дѡ л' смѹјѣ Фѣхо *изѡј*? (Бу); јѡднѡ мѡјко, није се мѡгло *изѡј* (Пе).

¹⁸ Исто наводи и Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 97).

Глагол *ућ* има варијанте *уић* и *уис*: мөре се *ућ*; мөжете *ућ* и у сөбу, врућина тў (Ос); отиди до курира, ако му не даш, не да ти *уић* у канцеларију, свё лоповлук, ада нёмā зā шта нйје (Кн); првā ће *уић* (Ме); не мөрете *уис* од лөма (По). У грађи нема потврда за облик *уј*, мада смо мишљења да у говору може постојати, имајући у виду да смо имали прилике да га чујемо у саставу футура првог типа: *ујћемо, ујће...*

II.2.1.6. Поједини глаголи, у зависности од обличких варирања унутар основе, могу имати и различите наставке у инфинитиву. Тако нпр. глагол *стйћ*, када остаје унутар I врсте, има варијанте *стйћ* и *стйј*: тй көљи јāгњāt, јā мөрāм нөһас кўћи *стйћ* (Кл); брзо тē *стйћ* (Ме); они ће је *стйј* (Пе). Облик *стйгнут*, добијен продором елемента *-ну-* из глагола III врсте, јавља се само у овом облику: нёмā сāt ал'и и өни ће *стйгнут* (Не); нёмā које ме неће *стйгнут* да ме послўшā (Ос). Исто је и са глаголима типа *(-)мдћ / (-)мдј* и *(-)мдгнут*: мй ћемо *мдћ*; неће, бөк ће *пдмоћ* (Бу); ако мөгу да ви помөгнөм, јā ћу ви *пдмоћ* (Грн); јā ћу ви тө *пдмоћ* (По); өн нөһас неће *мдј* (Не); äј јā ћу төбе *пдмој* (Гло); мөгө је *помдгнут* (Бл); өн ће *помдгнут* (Ли); потом: *(-)мāћ / (-)мāј* и *(-)мāкнут*: тө ће се *мāћ* (Ке); кāјмак ће *мāј* (УГ); првā кўћа што ћете *замāкнут* (Рај); *(-)дйћ / (-)дйј* и *(-)дйгнут*: кад тē се *дйћ* (Ка); кāко ће се *дйј*, и како обўћ сāма (По); не гарантујөмо да ће се *дйј* жйва са стöла (Кл); слўшā овāмо, ймā педесөт лўдй нāоружāто, кўћу тē ти *дйј* (Бр); өн ће је *подйгнут* (Ле); *(-)тāћ / (-)тāкнут*: ада бөга ми нй *дотāћ* неће, док су өде, нйко жйф (Пож); ако ће је *дотāкнут* (Ле).

II.2.1.7. Глаголи на *-с < -ст < -сти* са накнадно добијеним елементом *-ну-* у основи имају облике: пā трөбā тө *срөтнут* (Ју); првā кўћа ће ве *срөтнут* са л'йјевө стрāнө (Рај); е тй ћеш дāнас *пāнут* у крф; Тўрци, мөре л'и се *сөднут* көд вās? (Го); өх што се не мөгу *срөтнут* саш нйм (Го); нөму ће *пāднут* на пāmөт (Ме); она вельāше мөжда ћу *испāнут* пā нйје испāла (УГ); брйга нāма да л' ће өн *пāнут* (Ме); пā мөре *пāнут*, цйјело у комāте (Со); сāt ће онө кўћө *пāнут* пā ће те удāвит (Пл).

II.2.1.8. Глаголи типа *дстат / остāнут, сдстат / састāнут, дāt / дāднут, запөт / зāтнут* и сл. имају исте наставке у инфинитиву без обзира на однос основа:

тө је стārā рйјеч, зөмља се зāкл'өла да нйшта на зөмљи не мөре *дстат* кривөно, и нйшта (К. Бун); јā би се вол'өо с нйме вйдет, *сдстат*; пā јā ти не мөгу зөром *дāt*; за пāре ти не дām, ако ћеш цāбө, јā ћу ти *дāt*; өто ко имāте вй нөкөг, слөбодно зөвите јā ћу *дāt* ви (Кл); сāмо трөбā *запөт* да рādй чөвек па да жйвй (Вру); па кāжө мөне: „Хо л' ми *дāt* тў крāvу?"; тй ми трāжи, јā ћу ти *дāt*; јā ћу ти *дāt* да попйјөш сөк (Го); јā нө би смөо тө *запөт* кад би имө пўн камиөн пārā (Төр); ко ме не

дәдү ја һу *ѡстат* нѡудәтә (Жи); бѡга ти хол' ми је *дәт*? (Пл); замйшьѡ је нѡкад да ће тѡ Нѡмци *ѡстат* нѡйна влґас (Прћ); тѡстйја ће *ѡстат* (Со); ја һу ти *дәт* пәре ко си потрошыла (Ка); да нйје мұфтґач да вйдй ко ће јѡј штґә *дәт*, да ймґ свѡј дйнар (Брћ); не смйјеш што јѡј нѡј *дәт* ако га ймґш (Ле);

ѡ валґ нѡће ни овґ *ѡстанут* (Ли); овѡ мѡре *ѡстанут*; әј бѡже сачұвґ да би ја смѡ сґм ѡде *ѡстґнут* (Пе); ѡн ће *зґпнут* (Пл); оће му *дґднут* (Ту).

Како је показано, испадање финалног *-и*, потом промене *-ст > -с* и *-ћ > -ј*, одлика су како тутинско-новопазарско-сјеничког говора тако и осталих говора зетско-сјеничког дијекта. Неке појаве, међутим, ужег су обима. Само за говор Васојевића забележено је да глаголи на *-ти* могу да се јаве са нултом морфемом, без инфинитивног наставка, тј. да се сведу на основу, и то независно од положаја и функције у реченици: Ол *ѡди* на слґву?; Ја һу ти *пґрича* како е бйло, а те форме подједнако често се употребљавају као и оне са *-т* (Стијовић 2007а: 199–200). У Паштровићима овај процес захвата и глаголе на *-ћи* (својство диференцијално према говору Васојевића), па се бележи и: Кґко һу ти *рѡ*?; Мѡгѡ је он *дѡ*; Мѡ(ж)еш *й* ће ѡћеш (Стијовић 2007а: 200; Јовановић 2005: 382–385). Најзад, само говор Врачана у Зети познаје појаву додавања инфинитивне морфеме *-ти* на облике глагола на *-ћи* након испадања финалног *-и*, па се добија: *пѡћти*, *рѡћти*, *йћти* итд. (Петровић 1973: 213; Ћупић 1977а: 279).

II.2.1.9. Инфинитивни облици са очуваним финалним самогласником бележени су једино у сјеничкој зони:

й ћеш пѡсл'ѡ јѡш нѡко ће ти *рѡћи*, јер сл'йчни су ѡбичґји и код вґс (Бољ); ѡндґ, штґә ти мѡгу *рѡћи*, пѡсл'ѡ кад је изґшла рґл'ица, рґлица гвѡзденґ, тѡ е кѡ сґт трґктор (Бу); ја мйсьм да *мѡћи* ћеш тй од Карајґкића пґ идеш према Углу (За); трй дѡктора у Пазґр и рѡкл'и: „Мѡрамо да оперйшьѡ, и не гарґнтујѡ да ће *дйћи* жйва са стѡла”; пґ сам јѡј учйо сйна, ту је бйо: „Тѡ и тѡ уради, не мѡрґш ни мѡне *звґти* него такѡ уради, намѡстйћеш”; Милґне, држґва је тѡ пәре турйла у ѡптицґј, она штѡтујѡ тѡ пәре, на Тѡпчидер се штґмпајґ пәре, ѡднѡси гѡре, измѡриће на прѡцйзнѡ терѡзйје пґ ће ти *дґти* тол'йкѡ пґрґ кѡл'ко је тѡшко, нѡвијґ, ал' од онйјґ ће ти *узѡти* дѡсет пѡстѡ трѡшкѡвґ; ѡн се окрѡни испѡд јґрма, кґжѡ: „И овѡ ће *прѡћи*” (Кл); ѡни ранйјѡ нґши нйсу хтѡл'и *узймати* Бошьґке (Бр).

Појава дужих форми у овој области није неочекивана. Овакве прилике у сјеничкој зони слажу се са стањем које важи за друге говоре зетско-сјеничког типа у којима су дужи

облици присутни (додуше, углавном у мањој мери). Тако у говору Мрковића „инфинитив је сасвим обичан без наставка *-и*, а врло риједак са тим наставком” (Вујовић 1969: 260), у Паштровићима се бележе обе форме (Јовановић 2005: 382–385; Стијовић 2007: 200). У поибарским говорима са леве (села под Рогозном) и десне стране Ибра (подкопаоничка села) превладавају облици краћег инфинитива, с тим да су примери са финалним *-и* ретки и објашњавају се утицајем савременог језика (Божовић 2008: 80). У подгоричком говору дуже инфинитивне форме употребљава само муслиманско становништво, а судећи према говору старијих иселјеника у Скадру и материјалу из старијих рукописа, А. Чиргић закључује да се њихово присуство не може тумачити утицајем школства или медија (Чиргић 2007: 113). За говор Ибарског Колашина М. Божовић бележи: „Инфинитив је глаголски облик који се употребљава двојачко: са *-и* и без њега. Неких законитости у употреби нема, али је занимљиво да ће становник Ибарског Колашина радије употребити другу могућност”. Даље, „код млађих особа, утицајем школе и администрације, чешће се чују облици са *-и* у инфинитиву” (Божовић 2002: 84). Аутор наводи и то да „становници брдских села Рогозне и Мокре горе чувају ситуацију без *-и*, док Радич-поље и Рибариће знају за једне и друге облике” (Божовић 2002: 84). Наша грађа из новопазарских села на Рогозни и тутинских на Мокрој гори у складу је са наведеном тврдњом о одсуству дужих облика. С друге стране, материјал из Рибарића и околних села не потврђује поменуто присуство дужих ликова. Овде се, како показује наша грађа, редовно употребљавају краћи облици. Спорадично присуство дужих облика, уз превласт краћих, јавља се и у говорима косовско-ресавског типа (уп. Симић 1972: 383–384; Пецо и Милановић 1968: 346), а објашњавају се као резултат „обновљене употребе овог облика посредством стандардног језика” (Пецо и Милановић 1968: 346). С друге стране, говори Пиве¹⁹ и србијанског Полимља (Вуковић 1940: 72; Николић 1991: 471), потом и говор Горобиља (Николић 1972: 644), а даље и говори централне Шумадије (Реметић 1985: 300), Срема (Б. Николић 1964: 318), те банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 190) одликују се готово апсолутном превлашћу дужих облика.

¹⁹ За говор Пиве Ј. Вуковић наводи да употреба дужег или краћег облика „зависи од самог момента говора, од темпа и реченичног нагласка, зависи и од реда речи у реченици”. Тако, „ако је инфинитив у средини реченице, у говору је обичнији краћи облик”, док на крају реченице „иако није необичан и краћи облик, чује се чешће дужи” (Вуковић 1940: 72).

Облици инфинитива на *-ти* и *-ћи*, које ми наводимо, фиксирани су у свега неколико пунтова на територији Сјенице²⁰, а информатори (и православни и муслимани) код којих су забележени употребљавају их, најчешће на блиском одстојању у контексту, паралелно са осталим формама: рѣкл’и мѡрāмо да оперйшѣмо ал’и не гарāнтујѣмо да ће се *дѣј* жѣва са стѡла; што ми не прāвѣш цāмѣју, сāt ће ми *дѡј* мѡж да му је поклѡнѣм; кāжѣ: „Амѣца, ако нѣ мош тѡ, те не гарāнтујѣш *намѣстит*, да те не вѡдѣмо”; кāжѣм јā: „Овѡ што ћу ти *дāти* трѣ нѡћи опѣри рѡке и намāжи, сѡтрадāн немѡ се *умѣват* и нѣће ти вѣшѣ *трѣбат*” (Кл). Иако се ови облици могу тумачити утицајем стандардног језика посредством јавних средстава информисања на говор старијих информатора, пре смо мишљења да је посредни нанос из суседних јекавских говора, у којима су ови ликови сасвим обични. У прилог томе иде и запажање да у грађи из Тутина и Новог Пазара нема ни једне потврде дужег инфинитива на *-ти* и *-ћи*. Он изостаје како у идиому старијих представника тако и у говору млађе популације, где би се, као последица образовања, односно интензивинијих контаката са стандардним језиком уопште, његово присуство могло очекивати. Утицај граничних новоштокавских идиома на говор сјеничке зоне остварен је у неједнаком обиму на различитим тачкама територије а огледа се, опет неједнако, на свим нивоима језичке структуре. Присутност облика инфинитива са финалним *-и* показује да је продор појединих црта пореклом из граничних идиома ширег домета од оног који смо дефинисали издвајањем пунтова са знатнијом присутношћу језичких црта насталих у резултату међудијалекатских контаката²¹. Стога се, на пример, у овим деловима територије не бележе случајеви акценатског преношења у новоштокавском духу, нити знатније присуство примера са јекавским јотовањем и сл., али приложени примери инфинитива указују на присуство таквог утицаја у извесном степену.

Интензивнији контакти (пријатељски или они ради трговине) који се одвијају између житеља сјеничких села и становника Ивањице, Нове Вароши, Пријепоља и околних села условили су и међудијалекатску интерференцију. Стога, појава дужих инфинитивних

²⁰ Наведено се односи на део територије који припада зетско-сјеничком дијалекту.

²¹ Овде мислимо на сјеничке пунктове које смо издвојили у Уводу, уважавајући уочену чињеницу да их присутност знатнијег броја језичких особина повезује са суседним јекавским говорима са новијом акцентуацијом. Стога се они издвајају од остатка територије и посматрају као део херцеговачко-крајишког дијалекатског појаса. У овим деловима говора облици дужег инфинитива, које смо издвојили у уводном делу рада, знатно чешће се јављају (о томе види тачку I.2. у Уводу).

форми у овој зони није необична, будући да исте форме превладавају у системима околних идиома. Сходно томе, од значаја је податак да „у већем делу србијанског Полимља није забележен ниједан пример инфинитива на *-m* и *-h*, док је мноштво примера дужег инфинитива” (Николић 1991: 471). Да утицај говора једних на друге није једносмеран, сведочи податак да је у говорима источнохерцеговачког типа у Полимљу број примера инфинитива на *-m* и *-h* занемарљив, док „у прелазним говорима ка зетско-сјеничком дијалекту такви примери су већ обичнији” (Николић 1991: 473). Како наводи М. Николић, у околини Бродарева облици инфинитива на *-m* у говору муслимана чешћи су него у говору православних. У прелазном говору, даље, инфинитивни облици без финалног *-и* сасвим су обични. Овај идиом, „као и суседни новопазарско-сјенички, зна и за облике инф. на *-ти* и *-ћи*, али су они ређи од претходних”. Како аутор наводи, овај говор „показује свој „прелазни” карактер, јер прави зетско-јужносанџачки говори имају најчешће само краће облике” (Николић 1991: 473). Имајући у виду да дуже форме карактеришу и ивањички говор (наши информатори то истичу као диференцијалну црту према свом идиому), а тако и остале говоре херцеговачко-крајишког типа, какав је горобилски, који познаје само дуже облике (Николић 1972: 61), присуство наведених ликова у рубним пределима несумњиво је последица контаката носилаца двају различитих система.

II.2.1.10. Најзад, у саставу футура I, када је енклитика у постпозицији, облици инфинитива бележе се у измењеном гласовном облику.

Глаголи на *-ти* имају форме:

пока̀з`аћу ви ће су ж`ив`ел`и (Ст); м`о`ја снаха, *ка̀з`аћу* ти с`ат кат из`а`ћ`емо, д`е`вет г`о`д`и`на` ћ`е ми је сед`ела (Бр); *нап`р`авићу* ти ја ј`едну п`а` ћу ти дон`и`јет (Па); ако зн`ад`ем, х`о`ћу, *ка̀з`аћу* ти (Трн); ако не б`уд`еш м`о`г`о, врати матриј`ал, *тра`ж`ићу* нек`ог др`у`г`о`г (Ос); ја њ`ам`ам м`л`о`г`о к`р`м`ач`а *д`аћу* ви в`епра (Лу); г`р`дна, њиди у кош`ару погл`е`д`а он`а т`ел`а`т, позн`ад`ни т`ел`а`т, *умр`и`јећу* п`а т`е ти к`о`м`ши`је от`е`рат (Коз); он`д`е ћеш, м`о`ја ш`ћ`ерка о`д`м`а повише шк`о`л`е к`у`ћа, *н`и`м`аћеш* је (Тр); једно ст`о м`е`т`ар`а пријен Лук`ар`а п`а он`амо *в`идећеш* једну к`у`ћу (Ју); *в`идећеш* г`о`ре т`у чатм`ару (Ст); ада *в`ићешеш* т`и, мн`о`го ти тр`е`б`а (Коз); *убићеш* те кр`ава (Леч); ко б`а`ци на л`и`јеву са р`о`га он`а в`о он`а кол`ач, *бићеш* л`о`ша г`о`дина (По); да му пом`ен`еш дв`а-тр`и п`ут, *дон`и`јећеш* (Леч); *им`аћеш* д`о`ста тр`у`л`о`га, *им`аћеш* д`о`ста и здрав`о`га (Ос); *д`аћеш* б`о`к, сат ће шк`о`ла (За); ако б`ид`е ш`е`јтан, *глед`аћеш* (Го); ал`и ако сазн`ад`у, *убићеш* ме (Рај); ил`и да п`о`ћ`еш ил`и *убићеш* ти св`е што њ`ам`аш (Бр); *посед`ећемо* м`а`ло код м`ене, *р`уч`аћемо* (Бољ); *бићете* з`а`дов`о`љни

(Цв); и *завршићете* да се не крпате по селу (Ос); *видећете* једну кћу са л'йјеве стране (Рај); *ймā дōл'е, видећете*, испод пута (Шав).

Глаголи на *-ст*, након измена финалне групе могу имати форме типа: *довеићу* (најчешће) и *ддвес ћу* (које се изговара са паузом између глагола и енклитике, при чему се акценат обично не помера на наредни слог):

порџићу и ја (По); *отијићу* (Го); *порџиће* Жико (Коз); једна још на њези не једу је, а *појџиће* и њу (Ос); *сапрџиће* је моја мука; *изџиће* је (Бал); *одвџиће* је тамо (По);

исплџс ћу ти (Ба); *порџс ће* (Ра); *ддвес ћемо* је (Ме);

Примери другог типа настају онда када говорник има намеру не толико да истакне глаголски облик у целини, да упути на време вршења радње, већ да нагласи сам семантички садржај глаголске лексеме.

Аналогијом је и: *отијићу* час пōсла, хјте ви навйше (Ст); *отијићемо* до ње (Ке); али и: *отићу* ја до ње (Го); *отићу* ја (По) (са испадањем једног *ћ* из групе од два иста консонанта настале губљењем финалног *-и*).

Глаголи на *-ћи* најфреквентнији су у ликовима типа *најће, дōјће...: рџићеш* лаже овā старй (Цв); он се све бојо *најће* некōга баксџа пā ће му мајку ученгелит (Го); *дōјће* тō време кат ћеш мōрат да запоставйш (Бал); *дōјће* он на трпџу пā ћу му рџ (Ка); а сат *најће* жџна ми, сат ћу ја њōјзи казат (Бо); *дōјће* он за петнаес данā (Бр); *дōјће* он за петнаес данā (Бр); *најће се* некй (Уг); *најћемо* мй њу (Врс); *најћемо* нешто (Бр).

Финално *-ћ*, односно сонант *-ј* у позицији испред палаталног иницијалног *ћ*- некада испада, па се бележе и ликови типа *наће, ддће* и сл.: *ддћемо* кад мōгнемо (Го); *рџћемо* јој (Жи); *ддће* она (Бр); *ддћете* ви да тражйте (Бал).

Форме типа *доићемо, реићемо* и сл. нису својствене овом говору.

Испред енклитичког облика за 3. л. мн. *те* (< *хдтџ*) бележено је: нека га, *дōјтџ* дни; ти си скрōс крātко пошйшāна, *рџтџ* ене што је грл'й она мушкāрац (Го); *дōјтџ* Влāхиње и Влāси (Ле); они нōћас улāзе у кћу, *изгйнутџ* (Ру).

II.2.2. Презент

II.2.2.1. На читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничке зоне у 1. л. јд. презента наставак највећег броја глагола је -м:

знām (Баг); *исџцкām* и *стāvīm* у замрзивач; да му ја тō *дāем*; да *проддēm*; нећу да ти *продām*; да ти *продām* нећу; ја ћу тō да *ўзмēm* да *обарīm*; *бринēm*; ја *не трљām*; помало *мўзēm*; *ђе мўзēm*; тō мōгу да *пєрēm* (Бал); ја *не смїјēm* по двїје; *їмām* прїтїсак; *журїм* и *сама*; ја ти слабо штō и *знām*; *не умїјēm* ни ја да ти *објāснїм* тō; нећу да *се удām*; да *погōдїм* кāко се зовє; ја *напрāvїм* понешто дрўгō; да ти *кājēm* прāво; ко му ја *пошāљēm* дрўгє, нек се пофāl'ї; ја *знām* за овō (Бот); *їмām* двā сїна; *їмām* и унўку; *држїм* двїје крāве; мл'їјека *їмām*, за сєбе *їмām*; *не купўјēm* мл'їјеко, *не купўјēm* зїмнїцу; *кокōшке држїм*; ја ти *кājēm*, *покупїм* и смōк; *зовєм* оде; јєдва чєкāла сам да *дōћēm*; *їмām* брāћу, *їмām* тāмо снāхе; ал' што ја *сама се чєкām*; *сама се чєкām*; *дōдем* и на посєдак; бāш некє бōлōве да *їмām*, *нємām*; да глāvў *рāзбїјем*; сāl' *гл'єдām*; понōћи *се дїгнēm*; да ми нїје лāмпу да *упāl'їм*; мōрām да га *тєрām* да настāvї тў шкōлу; *мїсл'їм* јєдно петнєс-двāес мїнўтā; *сāгнєм се*; *пл'їјевїм* нєшто; ја свє овакō *сєднєм* (Брћ); ја *нє знām* сāt; штā *знām*; *нє знām*; чўјєм онāмо преко рєкє; помало *сїјєм* тō; шўме *їмām* јєдно десетїну хєктārā; да ти *прїчām*; тў ис трāктора *погл'єдām*; *сєћām се* ја; пōсл'є мōрām да сам обавєзна; *очїстїм* имāње мāло; док *не отїднєм* у пєнзїју (В. Лок); *упāl'їм* кōла, *запāl'їм* цїгару; ја *се сєћām* бїо сам дечкїћ; тōгā имāше ја *нє знām* кол'їко; *не чўјєм*; *не разумїјєм* свāкў рїјеч; ја чўјєм тōн а *не разумїјєм* шта кājє; сād *заборāvїм* *ђе спўшитїм* штāп; *їмām* брāта; штā ја *знām*; *читām* у нōвїне (Из); да *остāvїм* гōре зємљу да *сāћєм* тў; *мїсл'їм* да је јєдно педесєт чєтвртє; мāло тō *пāнтїм*; ја саш нїма *нємām* нїшта; сāмо ја *нє знām*; да ти отвōрено *кājēm*; кол'ко ја *знām*; *їмām* унўка оде; *нє знām* кāко да га *наздвєм*; ја *знām*, ја *пāнтїм* лўде; *држїм* пчєл'є; *гл'єдām* сїнōј кол'їко мил'їјрдї одобрїл'и кредитā; пā ме їнтересовāло да *прочїтām*; *отвōрїм* (Ју); *рāдим*, свє *рāдим*, и *кōпам* и *плāстїм*; сād *бєрєм* кājмак; *їмām* онїе пасўља; некāко *нє знām* штā се такō їзвўче; свāкї дāн га по јєдамā *зōвнєм*; *сагўбїм* дїјєте; *тўрїм* га док *покупїм* говєда; сād *нємām* рўке; нє бї мōгла да *мўзєм*; *зарāдим* вєл'їкў пāру за смōк; да знāш кāку пāру *зарāдїм*; *накупўјєм* дōста преко зїмє; *купїм* шећєра дōста, брāшна дōста; да ви *попрїчām*, смїјєшно; *понєсєм* по јєдан чокāнчїћ ракїјє (Ка); *нōсїм* апарāt; овā апарāt *нōсїм*; *прїћєм* крај некōга; нешто *нє знām*; ја сāt *їмām* мл'їн на струју; набāvїо сам и триōр и свє *їмām*; *їмām* жїта да *умєљєм*, ја *умєљєм* тў за свїње, за сєбе мало *умєљєм* на бєлō, *їмām* на бєлō мєљєм *їмām*; ја *понєсєм* и *промїјєнїм* са Влāдōм; ја *се тō сєћām*; *нє знām* кō вōдāше кōло; он двā сїна, *мōл'їм* те, сарāнїо (Коз); *їмām* ја мўжа; тєлāдї *їмām* двōје, пā *пўстїм* хи, пā док хи *одвōјїм* док штā; ја *мїсл'їм* Грўбєтїе и Вōјковїе да долāзї

тaмo; млoгo je и oнa врeмeнa бiлa, штa jа знaм; e тaкo ти кaжeм; мiсл'им, свe ce oнo рaдiлo вишe;
 имaм дoстa гoдiнa (Лeч); свe рeкнeм блaгo нoјзи; тaмo дa пoлaгaм сiјeнo oвцaмa; ништa нeћу дa
 jeдeм нo jа вoл'им oнa купушњaк; вoл'им oнa нa зeјтин купушњaк зa yвeчe дa jeдeм; зa yјyтpу дa
 пoлoжим; пицaмy нe скидaм; тpи имaм; a oнo вeћ штo пoндишкyeм кoл'икo имaм; свe нoсим oвo;
 лaкшe ми и дa сeднeм; jа нe знaм штo oвo; jа двa дaнa jеднoј дpyгaрци чyвaм; jа jедвa чeкaм дa идeм
 дa тyтњим; jа нe пaнтим; кo дoбijем; имaм дeсeтoрo тижa кyмчaдi; jа имaм млoгo крмaчa (Лy); нe
 знaм тy сaт кaкaв je пyт; пeшкe кaд идeм зa Пaзaр, пa пoжyрим, пa пoжyрим, y пeт сaти крeнeм; идeм
 yс хoдник, кaт oн мe дoвaти зa рaмe; eвo jа сaт пpичaм нeзи; тeрaм и нa пaшy тaмo; jа гa имaм и сaт
 тaмo нeћe; тaкo jа пoшaљeм сeстpy мoјy и jеднy синoвицy; jа нe знaм збoг чeгa je тo бiлo; jа никaкo
 нe oдyстajeм дa плaћaмo стpyјy (He); извињaвaм ce; кaд гa jа yфaтим; jа имaм и вaсику и гaрaнцијy;
 jа пaнтим кaд je дoлaзиo нa рyчaк oдe; jа пoзнaeм свaкi килoмeтaр; jа знaм кyдa пpeкo Кoсoвa;
 гл'eдaм, oтишлa мy кyћa; нијeсaм ћeo дa ce жeним и нe кajeм ce; jа знaм кaт сaм тo сeдлo кyпиo; jа
 дa ce дигнeм дa ce пpeмeстим; jа нeмy пoвeдeм лyдe; jа нajвишe вepyјeм y дoбpa чoвeкa и y пpaвдy;
 jа мy кaжeм; jа мy знaм нeмy нaрaф; jа знaм jеднy жeнy; видим плaкaтe, yмрo тa и тa, jа гa знaм
 (Heг); пpaвo дa ти кaжeм; jа нeмaм снaгe (Oc); сa jеднoм дeвoјкoм из Бижeл'ијa Вoдa oзгo ce oжeним;
 jа трeбo дa идeм y вoјскy; хaj тy дa нe пpaвим пpoбл'eмe; jа дa тe нe хajeм, нe би тe yзo; пa joј нaпишeм
 писмo; jа дoлaзим из вoјскe и yзмeм дeвoјкy y Цpниш кoт Тyтинa; jа yзмeм тy дeвoјкy; jа ce нe вpaћaм;
 jа пoзнaeм ситyaцијy; jа рaзгoвaрaм дoстa и сa пpaвoслaвним (Пoж); имaм тeткићe тaмo; jа je пoпijeм
 пoнeкaт aл'и нeрaдo тy вoдy; нe рaдим ништa пa дoвeдeм кpaвy; кaкo ce нe сeћaм; дoл'e пo гpaдy
 имaм нeкијa рoћкa (Paј); сaхaт и пo oстaвим; пeнзијe jа имaм нeштo зeмљoрaдничкo; пa мe стpa дa
 ћy дa пaднeм; пpимaм нeштo пeнзијe (C. Фyп); eтo тeрaм мoтop; тpидeс и пeт гoдiнa тeрaм мoтop;
 л'ивaдe пpoдaeм дpyгoмe; пeдeсeт гoдiнa jа држим тy рaсy кpaвa; oпeт кyпим тy кpaвy; кyпим кoд
 нeгa; зймyс слaзим сa жeнoм дoл'e; сaмo oдeм мaлo y гoсти; нe пoзнajeм лyдe; jа рeкнeм oвдe сaмo
 бaкa стaрa, нe знaм jа o тoмe ништa; jа свe гpдим oвy дeцy; jа вoл'им; кo дa jа ништa нe рaдим; jа сaм
 и нaучилa дa рaдим; нe дa ми ништa дa дoвaтим; jа сaм ишo дa рaдим дa зapaдим; сeдим и л'eжим,
 пoмaлo ce дигнeм oдe yз oвa кpeвeт; имaм пoслa (Шaв); jучe слyшaм; кaд oдђeм иc Кpaљeвa oдeм кoд
 нe; сyтpа шaљeм тo (Boљ); jа и сaд вoл'им дa сaм чистa; дa ce нaмaжeм, jа ce нaмaжeм, пoмaдy
 имaм; мipис имaм, пoмaдy имaм, свe jа, jа вoл'им и сaт (Гp); нe знaм jeси л' пpoшлa; имaм тpoјe; oдe
 имaм шћepкy; нe знaм тe држaвe, нe yмijeм дa нaбрoјим (Дp); мoрaм y гoвeдa пpљaв дa бyдeм (Дp);
 ништa нe рaдим; jа вaс нe пoзнajeм; вaлa jа ни кpaвy нe држим; сaт имaм двијe кoкoшкe (Дyј); нe
 знaм; нe пaнтим тo (Зa); дoбaр дaн ви жeљим; дa joј кyпим мaрaмy; дa je oтeрaм дa дpyгy yзмeм
 жeнy; дa рaдим; зa стaлнo дa oстaнeм; кaкo дa кaжeм, yбийaм вpeмe; дa мaлo oтвoрим oчи; дa
 пoнeштo свaтим штo вaљa дa свaтим; дa сeдим oвaкo a дa ћyтим (Бл); jа тo дoбpo знaм; нијe дa
 лaжeм; joш oвo дa ти пpичaм; пpичaм ти; нисaм мoгo дa пpисyстyјeм; свe oћy дa ти кaжeм; oвo ти je

йстина, нїје да *лѧжѧм* него йстина; да ти *кѧжѧм* прѧво; јѧ ћу да свѧ *опрѧстїм*; ѧво једну сл'йку хоћу да ти *прїчѧм*; *їмѧм* јѧ тѹ једну сл'йку; јѧ *їмѧм* седамдесѧт и четїри гѧдине; ѧво да ти *докажѧм* једну сл'йку; и тѹ сл'йку *држїм*; нїсам мѧгѧ да се *помѧрїм*; сѧд на пїјац найћѧм; јѧ хоћу да *прѧбѧм* да *вїдїм* зѧ шта је ѧна; а јѧ *знѧм* штѧ је л'инцѹра ал'и хоћу да *искѹшѧм*, да *вїдїм*; на табљѧте *жївїм*; *ћѹјѧм* мѧга мѹжа (Бо); кѧко ћу јѧ д[а] *идѧм* тѹнаке?; јѧ га *нѧ знѧм*; јѧ сам вољѧла на сѧло да *жївїм* ўвијек; унѹку јѧдну *їмѧм*; нїјесу ме дѧл'и да *рѧдїм*; јѧ *чѹвѧм* јѧгњѧт у л'ивѧду; јѧ сам дошѧ да те *прѧсїм* и хоћу сѧ[д] д[а] *идѧм* да ти *нѧћѧм* ѧца гѧре; кат хим јѧ тѧ *пѧчнѧм* прїчат; ѧдѧм код једнѧг тѹ чѧвѧка; *седїм* јѧ тѹ петнѧс дѧнѧ; јѧ тѹ без њѧга *седїм*; *пїтѧм* ћѧ је; *разговѧрѧм*; хоћу да те *пїтѧм*; да те *повѧдѧм*; јѧ *не идѧм*, тѹ сам дѧшла, и тѹ ћу комѧте да *остѧвїм*; *нѧ знѧм* ни је л' имѧло тѧпѹт; *їмѧм* јѧ тијѧ ћїл'їмѧ; млѧго *їмѧм*; сѧт у Тутїн *идѧм* помѧло; *їмѧм* четїри крѧве тѹнаке; помѧгните ми да *напѹнїм* овѹ кѧцу; јѧ *се дїжѧм* ис хѧљїнѧ; јѧ те *гл'ѧдѧм* крос овѧ ѧман; јѧ ти *прїчѧм* чѹвено; да ви йстину *кѧжѧм*; са хѧлѧлом да хи *подњївїм*, да хим *не вїдїм* шѧр; сѧд би вол'ѧла овогѧ да *ўзмѧм*; да *вїдїм* штѧ ће ми дѧћ на сѧн; *нѧ знѧм* кѧко да ти *опїшѧм*; *їмѧм* плѧц у Тутїн; јѧ *нѧ знѧм* штѧ да *рѧдїм*; ѧво *їмѧм* свѧдѧке; јѧ се *дофѧтїм* овакѧ за глѧву; јѧ *идѧм* по тијѧ пїјѧцѧ, *идѧм* по нѧрѧду; јѧ *се не љѹтїм*, *вѧл'їм* да ѧни знѧјѹ; јѧ ѧпѧт *допѹстѧм* њїма кѧко је бѧљѧ; јѧ сѧт *не рѧдїм* нїшта, нѧкат *гл'ѧдѧм* тѧ стѧкѧ, нѧкат јѧк и такѧ тѧ; *нѧмѧм* ћѧ д[а] *отїдѧм* валѧ ни кѧфу да *пѧпїјѧм*; јѧ *вѧл'їм* рѧсѧ, *вѧл'їм* крѹшковѧчу (Бр); јѧ и *пїјѧм*; *мїслїм* кѧко да *изїћѧм* дѧвѧчѧ; *дѧћѧм* и *спѧкујѧм* ствѧри; јѧ *чѧкѧм* кѧко да *изїћѧм*, д[а] *ўзмѧм* у пѧдрѹм ствѧри; јѧ *клїснѧм* брзїнѧм; *изнѧсѧм* ствѧри тѧмо, пѧ *се поврѧтїм*; јѧ *се прѧтѹрѧм*; *їмѧм* лїјѧпе чергїце; нїт вишѧ *прѧдѧм* нити мѧгу; да *се сѧтїм* бѧга ми не мѧгу; *нѧ знѧм* дѹшѧ ми; јѧ *мрзїм* кад печѧмо ракијѹ нѧмѧ нїкѧга да дѧћѧ; јѧ *вѧлїм* свѧкојѧ да *ўзмѧ* (Вру); штѧ јѧ *знѧм*; *нѧ знѧм* по кол'їко се ѧнѧ узїмѧло; јѧ *не пѧмтїм* да је Пѧзѧр имѧ обѹћѧру; шѧс ћу да те *чѧкѧм* (Гл); *плѧшїм* те што то вїчѧм; и јѧ *пїјѧм* тѧ; свѧ што *пїјѧм*; јѧ *не пїјѧм* тѧ; да *кѹцнѧм* у дрѧво, *прѧстѧнѧм*; [ид]ѧм да *стѧвїм* јѧ кѧфу; да га јѧ *тѹрїм* у крѧвѧтац; *пѧрѧм* пѧл'ѧне; јѧ сам мѧрѧла д[а] *идѧм* дѧл'ѧ на рїјѧку; јѧ *се чѹдїм*; јѧ *їмѧм* једнѧга нежењѧнѧга; ћѧ бѧше *нѧ знѧм*; свѧ *вїчѧм* не повѧдоше јѧј рѧчѹна ранїјѧ; прѧво да ти *кѧжѧм*; сѧд да те *вѧдїм*; шѹтїм јѧ, нїшта јѧ *не прїчѧм*; јѧ нѧћу да *крѧнѧм*; јѧ *се* њѧму *љѹтїм*; *не смїјѧм*; *їмѧм* девѧдесѧт и дѧвет гѧдїнѧ; *налѧзїм* по пѧдесѧт тѧвѧрѧ пшеницѧ; *їмѧм* свѧ и косѧћїцу, и бал'їрку, кат *посїјѧм* жїто *їмѧм* вѧљѧк те вѧљѧм, *їмѧм* сїјѧћїцу, грабѹљѹ, *їмѧм* вїл'ѧ, свѧ, свѧ *їмѧм*; јѧ у Пѧзѧр *не хѧѧм* да *жївїм*; јѧ ѧде *жївїм*; унѹце, пѧраунѹце *їмѧм* (Гло); *ћѹвѧм* кѧ ѧћи у глѧву; да ти прѧво *кѧжѧм*; *їмѧм* тѧ шѧћѧр и тѧ прїтїсѧк; да ти *прїћѧм*; *їмѧм* једнѧга сїна; нѧћу да *лѧжѧм* (Де); дѧнас *пл'ѧтѧм*; *нѧ знѧм*, прѧво ти *кѧжѧм*; да *не прїчѧм* за Тѧду; ѧћу да *идѧм* да *полѧжїм*; тѧ *чѹјѧм* прїчѧ; *спрѧмѧм* да *кѹпїм* стѧн; јѧ с вїљѹшкѧм и *не умїјѧм* (До); јѧ *не пїтѧм*; богами кѧ сѧд *знѧм*; кѧ да ти сѧд *гл'ѧдѧм*; јѧ ћу да *кѧжѧм* (Дол); јѧ му *прїчѧм* такѧ и такѧ; тѧ јѧ *не прїзнѧм*; ко те *дофѧтїм*; сѧт јѧ *ѧдѧм*; *не смїјѧм* да помѧрїм; да *се врѧтїм* *не умїјѧм*, да *прѧдѹжїм* нѧмѧм кѹт (Ђѧр); са дрѹгѧм *їмѧм* сїна; јѧ *їмѧм* јѧдно дїјѧте (Ер);

познаѐм се добро с твојѐм мајкѐм; *прѐтиѐм* провођаче; *трајѐѐм* ти девојку; *сумњѐм* ја да је њона (Жу); сад ја поријетко *идѐм* (Ке); *гл'ѐдѐм* овѐ дѐцу ђде; ја *вѐруѐм*, *не знаѐм*; *ѐмѐм* дѐл'е једну кѐмшику, с њѐм *дружѐм*; ја *поиѐљѐм* другѐ; дал'ѐко бѐло да *помѐсл'ѐм* некѐ хѐл'е некѐме (Бот).

П.2.2.2. Наставак -у имају глаголи *хтѐт* / *шћѐт*²², *мѐћ* / *мѐј*, *вѐћу* и *вѐљу*.

Примери за *мѐћ* / *мѐј*:

ја *не мѐгу* да га свѐжѐм; ја *не мѐгу* овѐ краветѐну да оставѐѐм; ја би отѐшла да *мѐгу* (Бал); *не мѐгу* брѐ; *не мѐгу*; ја *не мѐгу* да стојѐм (Бот); *не мѐгу*, цаба; *не мѐгу* врата да погѐдѐм; *мѐгу* да радѐм; *не мѐгу* да се исправѐм; бѐга ми *не мѐгу* да вишѐ ни радѐм (Брђ); *не мѐгу* сат да вам покажѐм (Из); посл'ѐ да *не мѐгу* да натрѐвѐм ђе је дѐјете; *не мѐгу* да уфѐтѐм (Ка); *не мѐгу* да се сѐтѐм; дѐјете *не мѐгу* да оставѐм (Коз); *не мѐгу*, ја смрѐшала, погл'ѐдни кака сам; *не мѐгу*, онѐ сѐкње ми ширѐке; *не мѐгу* ни да се пресѐтѐм кол'ѐко је имѐло (Лу); *не мѐгу* да стѐгнѐм, *не мѐгу* трѐ сага да стѐгнѐм до црквѐ у Ѐзбице; *не мѐгу* да и стѐгнѐм, брѐ; *мѐгу* да кажѐм (Не); кад *не мѐгу* да се дѐгнѐм (Нет); *не мѐгу*; ја *не мѐгу*; није да нећу нѐ *не мѐгу*; *не мѐгу* да се сагнѐм, *не мѐгу* да се опѐрѐм (Ос); *не мѐгу* брзѐ да хѐдѐм; *не мѐгу* да кѐпѐм л'ѐјекѐве (С. Ѓуп); *не мѐгу* да пожѐрѐм кѐ ѐне; *не мѐгу* да дѐћѐм (Шав); *не мѐгу* да се изјаснѐм; *не мѐгу* да свѐтѐм; жѐ ми што *не мѐгу*; *не мѐгу* сад да свѐ ти изјаснѐм; *мѐгу* да ти кажѐм (Бл); без њѐ *не мѐгу*; кол'ѐко *мѐгу* да натовѐрѐм на раме (Бо); да *мѐгу* ђѐгој да наћѐм кога (Бр); а *не мѐгу* да изѐћѐм; *не мѐгу* да изѐћѐм пред њѐ (Вру); ја *не мѐгу* д[а] идѐм није; слабо *мѐгу* да хѐдѐм; *не мѐгу* да рѐкнѐм није добро (Гло); *мѐгу* на свѐе нѐге (Де); *не мѐгу* бес купѐтила (До); *не мѐгу* да се чѐјѐм са човѐком; саѐмо добро *мѐгу* да ти учѐнѐм (Бот).

Облици **можем* и **морем* нису потврђени у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, а нема их ни у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 174), врачанском (Петровић 1973: 213), говору Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 169), Зете у (Ѓупић 1977а: 280) и Мрковића (ВУЈОВИЋ 1969: 257).

Иако су облици *вѐдѐм* знатно фреквентнији: ѐјде саѐмо да *вѐдѐм* шта тѐ трѐба; док *не вѐдѐм* мѐмка (Бот); *вѐдѐм* ја она се узрујала (Из); *вѐдѐм* Тѐл'е са женѐма (Ју); да *вѐдѐм* (За); на читавом терену бележене су и потврде са *вѐћу*: да *вѐћу*; да ми тѐ да *вѐћу* (По); ја *вѐћу* да се ѐна лѐутѐ (Де); да *вѐћу* шта ѐмѐш тѐ (Ко); *не вѐћу* добро; ја *не вѐћу* (До);

²² Облици презента глагола *хтѐт* наведени су у поглављу о помоћним глаголима (в. т. П.1.9.2.).

У употреби су и облици *велѝм* и *вѣљу*:

вел'ѝм ја њој да тѝ не чини; ја јој *вел'ѝм* (Коз); *вел'ѝм* јој да ўзнѣ (Ос); ја *вел'ѝм* бѝга ми; сѝд јој *вел'ѝм* (Ми); ја ви *вел'ѝм* ўзните (Бал);

вѣљу да кўпѝм јѣдну (До); ја *вѣљу* да провѣрѝм ѝмѝ л' јѝш; ја јој *вѣљу* (Гр); *вѣљу* да заврѝшѝм ѝдмѝ; ја њој *вѣљу* (По).

Двојство форми одлика је и говора Васојевића (Стијовић 2007: 169), док су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 174) и Враки (Петровић 1973: 213) присутни само старији облици.

П.2.2.3. Облик суперлатива глагола *вѝлет* присутан је у читавој зони: ја *нѝјвол'ѝм* Бѝју (Бал); *нѝјвол'ѝм* врућа лѣба (Пе); њѝ *нѝјвол'ѝм* (Ос).

Исказивање суперлативности обликом овога типа забележено је и у говору Васојевића (Стијовић 2007: 169).

П.2.2.4. Глагол *ѝмат* у одричном облику бележен је и у краћој форми: ја сѝд *нѝм* штѝ (Бо); бѝга ми *нѝм* да јој дѝм (По); *нѝм* ни дѝнѝра; ни јѣдну *нѝм* (Ту); *нѝм* да јој дѝдѝм (Пе).

П.2.2.5. Наставак 2. л. јд. је *-ш*:

размѝнеш; овакѝ кад *идѝш*; ако *вѣрујѝш*; од мерѝка да *гл'ѣдѝш* (Баг); кад *откѝнѝш*, сѝл *истрѝшиш* мѝло и *јѣдѝш*; да би тѝ мѝгла д[а] *извўчѝш* пѝру; *ѝмѝш* врѣмена и *вѝлѝш* д[а] [*ј*] *ѣдѝш* (Бал); *двѝриш*; кад *идѝш*; свў дѣцу *поквѝсиш*; свѣ *спрѣмиш*; *опрѣдѝш* ко ѝј за оснѝву; *оснўјѝш* га на рѝзбој; *ткѝш* га; *ѝмѝш* мўстру; сал' *протѝњѝш* рѝвно (Боб); ѝко из глѝвѣ да му *затрѝжѝш*; *ѝмѝш* мотѝр (Бот); зѝмницу да *спрѣмиш* валѝ; *мѝрѝш* од нѣчега да *жѝвиш*; ако га *остѝвиш*; ако га *не дѝриш*; *ужел'ѝш се* за онѝ камѝн ѝе си седѣо; кат *погл'ѣдѝш*; с ѝутом да *идѝш* (Брђ); да *снѝмѝш* тѝ; мѝло овѝмо *изѝђѝш*; *размѝнѝш* мѝст; *нѝмѝш* кўт; ис кўђе да *побѣгнѝш*; што *се спўстиш* на ѝсвалт; да *нѝђѝш* возѝча па да *прѝђѝш*; да *продѝш*; *ѝмѝш* штѝ на камѝн; *отѝдѝш* гѝре; *кўпиш* понешто нѝмѝрницѝ (В. Лок); тѝнко *исѣчѝш*; шта *ѝмѝш*; [*з*]нѝ[*ш*] штѝ е тѝ; *нѝђѝш*, *ўзнѝш* рецимо илѝду снѝпѝ жѝта; *дѣнѝш*

четири навилка (Из); смѐо си да *спаваш* у Београд на клупу у парк; у парк *спаваш*; *збвнеш* педесетшесѐт кућа; *идеш* по махал'и пѧ *кунѧш* онѐ тепсије, *кунѧш* тепсија; ти тѧ добро *знаш*; ти ћеш сѳтра да *радѧш* овѧ; *не смѧјеш* бѧс да *идеш* по тѧј Јѧшѧници; *наћеш* јѧдну пѧсијѧту; *морѧш* помѧнут (Ју); пѧ да га *отрл'ѧш*; вишѐ *нѧмаш* кућа овѧмо до мѧне; да *не смѧјеш* зѧспат; до дѧнас да *поплѧстѧш*, свѐ да *подѧнеш* сѧјено; да свѐкрву *послушѧш*; ујѳтру *подрѧнѧш*; да им обѳћу *наћеш*, да *истрѧаш*, да *обрѧшеш* кѳћу, *донѧсеш* вѧду; *умѧјесѧш* л'ѐба; шта *радѧш*; двѧ дѧна *вѧдѧш* компѧр, пѧсл'ѐ *ћѧсаш*, *бѧреш* смѧк (Ка); овѧмо да *се обѳчѧш* (Ка); тѧ Мѧма *знаш*; *ѳзмѧш* прѧстѧн и *крѧеш* испод онија рѳкавицѧ; *наслѧжеш* тѳ рукавице по стѧлу; *крѧјеш*; ако *наћеш* ѧдмѧ, знѧчѧ *добѧјѧш*; кѧга *убѧјеш*; *ѧмѧш* ѧмладинѧ; *крѧнеш* за Ђурђевдѧн; *кунѧш* се; *ѧдеш* на ѧйву и *насијѧваш*; онѧ јѧја *бацѧш*; *покунѧш*, *нѧсѧш* кѳћи; *ѳзмѧш* *отрл'ѧш*; *опрѧдѧш* кат дѧћѧ прѧл'ѧше; *оснѳјеш*, *ткѧш* плѧтно, *ткѧш* чѧрге, чѧршѧве; *знаш* ћѧ црква у Мѧйтрову Рѧјеку; *опѧрѧш* мѧло под вѧду; онѳ ручѧцу *исплѧчеш*; *остѧвѧш* је да се сѳшѧ; недѧљу дѧнѧ *јѧдеш*; *ућеш* у ѧѧну кѳћу; *вѧрујеш* л'и тѧ (Коз); *морѧш* да *слушѧш* да *радѧш*; *прѧдѧш*, *ткѧш*; *скрѧћеш* прѧво; тѧмо кад *идеш*; прѧво *ућеш* у ѧйхну ѧвл'ѧју, *ѧмѧ* капѧја и *ућеш*; јѧдѧнѧ тѳ *мѧжеш* да *се повѧжѧш*; кат *помѳзѧш* тѧ ѧфце, тѧ мл'ѧко *кѳвѧш* и *мѧшѧш*, врло мѧло *стѧвѧш* сѧл'и, *мѧшѧш*; *стѧвѧш* мѧју и *мѧјешѧш*; *дѧгнеш* пѧсл'ѧ, *промѧјешѧш* и *дѧгнеш* га на кашѧку; *стѧвѧш* мало брѧшна; *стѧвѧш* жѧра, тѳ *стѧвѧш* на тѧ тепсију; *прекрѧјеш* онѳ тепсију, *стѧвѧш* жѧр и пѧпѧо и *печѧш* пѧту; *утрѧѧш* вѧш пѧ га *слѧжѧш* мѧкро у лѳбицу, пѧ га *прекрѧјеш*, одозгѧ *стѧвѧш* нѧшто, ѧ ѧндѧ *тѳрѧш* пѧпѧо пѧ *пол'ѧјеш* одозгѧ водѧм; *нѧсѧш* нѧ глѧву; да га *довѧдѧш* ѧде; *не продѧш*, *нѧмѧш* нѧшта; *нѧмѧш* прѧхѧдѧ нѧшта, сѧмо *трчѧш*, хѧј да нѧси бѧш да *седѧш*, да *л'ѧжѧш*; ако му *ѳзмѧш* (Леч); оћеш да *сѧднеш*; да ме *убѧјеш* нѧ знѧм; *вѧрујеш* тѧ стѧка нѧше да пѧјѧ; сѧт да и *збвнеш* (Лу); кат *погл'ѧднеш* онѧмо; *закѧчѧш* онѧ тестѧје; тестѧје *нѧсѧш*; *морѧш* да *нѧсѧш*; *ѳзмѧш* сѧл'и; *ѳзмѧш* пѧ *запѧл'ѧш* онѳ лѳску; *послѳжѧш* се док *ул'ѧјежѧш* дѧцу тѧмо; *ућеш* да бѧрѧш; тѧ је онѧ кат *ткѧш*; *оснѳеш* на вратѧло; *стѧвѧш* вратѧло и *навѧјѧш*; *стѧвѧш* јѧш некѳ дѧску; *стѧвѧш* нѧкѧга камѧња; седѧш да *ткѧш*; *стѧвѧш* брѧдо и пѧсл'ѧ у онѧ *утѧњеш*; да *идеш* и да *се вратѧш*; *идеш* нѧгде; *не смѧјеш* нѧкѧг ни да *устѧвѧш* с кѧл'има нѧ *знаш* ћѧ ће да те вѧдѧ (Не); *оквѧсѧш* га; *слушѧш*; да *прѧћеш* пѧпрѧко; *ѧмѧш* мѧњѧ прѧсек пѧрѧ; *идеш* ѳз брѧдо; кат *дѧћеш* тѧмо; кат *се вратѧш*; ѧдмѧ *стѳпѧш* у Рѧјѧтиће (Нет); *вѧл'ѧш* мѧчке?; је л' *се сѧћѧш* Бѧћѧ?; прѧвѳ кѳћу *размѧнеш*, *погл'ѧднеш*; шта *заврѧваш* тѧ?; *идеш* дѧл'ѧ на овѧ дѧлњѧ мѧс; ко *бѧднеш* дѧбро, дѧћѧ; *позѧвѧш* жѧну; са дѧснѧ стрѧнѧ кат *идеш* ѧзгѧр; нѧзвѧн *идеш*; тѧ мѧне нѧшто *не вѧл'ѧш*; *знаш* да нѧси бѧла за мѧне; *не смѧјеш* да *мрзѧш* ни слѳћѧјно нѧкѧга, *не смѧјеш* да *убѧјеш* (Пож); тѧ и тѧ *знаш*; ако *ѧмѧш* мерѧк, да *се умѧрѧш*; *опѧрѧш* двѧ-трѧ пѳт тѳне обѳћу; пѧр пѳтѧ *опѧрѧш* кѧла; с крѧвѧѧм мѳкѧм да хи *зарѧдѧш*, пѧ кат хи *зарѧдѧш*, *чѧкѧш* по трѧ мѧсѧца (Рај); да *простѧш*; кат *побѧгнеш*; тѧ *пољѳбѧш*, *стѧвѧш* пот пѧзухо, *пољѳбѧш* дѧл'ѧ прѧк, *пољѳбѧш* гѧре прѧк и *улѧзѧш* у кѳћу; *узѧмѧш* га; тѧ би ти дѧл'и да *пољѳбѧш* и пѧсл'ѧ *улѧзѧш* унѳтра; *двѧрѧш*, *стојѧш*; *учѧнѧш*; кат *укрѧдѧш* пѧ дал'ѧко бѧло *ујѧгмѧш* за ѧбрас; кат

ўзмѣш нѣчијѣ, *не смѣјѣш да се тѣкнѣш за ђбрас; ѣѣ да се састѣвѣш; вѣрѣш га кроз вѣрата, не смѣјѣш да уѣѣш* (С. Ћуп); ўзмѣш онѣ снопѣве и *турѣш* око оногѣ колца; *бѣцѣш* по зѣмљи, *разгѣрнѣш* га, *увѣдѣш* кѣње и конѡпац *свѣжѣш* за онѣ кѡлац тѣмо (Трн); *ѣе стѣнујѣш?*; *ѡдѣш*, *честѣтѣш*, *отѣдѣш* на кѣфу; *кѣт рѣдѣш?*; *ѣмѣш* утѡбус?; с кѡл' има *идѣш?*; ако *нѣмѣш* тѣчкице, *ѡдѣш* у продѣвницу пѣ *ўзмѣш* (Шав); *понѣсѣш* рукавѣце и у рукавѣце *понѣсѣш* жѣто; пѣрвѡ што *ўзмѣш* те *засѣчѣш*, да *осѣчѣш* овѣј бѣднѣѣк, онѣ лѣўскицу *стѣвѣш* у жѣто и пѡсл'ѣ *посѣпаш* по бѣднѣѣцима, из рѣвакѣ *посѣпаш* по бѣднѣѣцима; такѡ и ка[д] *ѡбѣш* ѡвде; кад *ѣмѣш* шта вѣѣт (Бу); тѣ *вѣрујѣш* твѡју вѣру (Др); *мѡрѣш* да [и] *ѡдѣш* да *рѣдѣш*; *познѣш се* с мѡмком, *разговѣрѣш*, *шѣташ*; *опрѣмѣш* је, да *опрѣмѣш* невѣсту; онѡ *пѣрскѣш*; пѣрвѣ *пѡчупѣш*, пѣ онѡ на клѣду *посѣчѣш*; онѣ вѣрѡве дѡл'е *посѣчѣш*; *гребѣнѣш* је пѣ је *пѣрѣдѣш*; *ткѣш* га и *завѣјѣш* га; оно се расурѣѣвѣ ка[д] *ткѣш* (Дуј); немѡ д[а] *идѣш* ўзбрдо; *идѣш* крос Кѣѣе; *пѡкѣпѣш* са ѣѣвѣ; ако *нѣмѣш* кѣње; *уфѣтѣш* волѡве, кѣве, и тѡ *тѣрѣш* сѣмо у кѣругу; свѣ рѣдом *окрѣжѣш*; унѣтра свѣ овѣкѡ *стѣвѣш*; *завѣрѣш* га ето овѣкѡ (За); тѣ *насѣпѣш* онѣ вѡду (Цѣ); *ѡдгѣш* га а као да га *нѣмѣш*; кад *наѣѣш* неѣѣ ѡпѣт (Бл); Јѣблѣна да *пѣтѣш*; *знѣш* кѡл'ко тѡ нѣрот и вѣчѣ; тѣ *знѣш* овѣ пѣт ѡвде; у лѣитар пѣдесѣт гѣрамѣ *тѣрѣш*; кѡл'ко *стѣвѣш* на овѣ л'ѣтар ракѣјѣ?; мѡгѡ *не смѣјѣш* да *стѣвѣш*; тѣ га *знѣш* (Бо); *зѡбрѣш* онѡ; сѣт *ѣмѣш* свѣга; немѡ такѡ да *пѣчѣш*; немѡ такѡ да *вѣчѣш*; *бѣгѣнѣш* л'и тѣ овогѣ дѣчка?; да ме тѣ мѣне *вѣрѣш*; д[а] *извѣнѣш*; *знѣш*; кад нѣкѡга *вѡл'ѣш* пѣ га *пѡгл'ѣдѣш* крос онѣ ѡман; тѣ тѣравѣ *стѣвѣш* под јѣстук, *пѡмѣсл'ѣш* за нѣкѡга; *зѡвнѣш* нѣкѡга и тѣ *ѣдѣш*; ка[д] се затѣравѣ л'ивѣде да *ѣмѣш* пѡсл'ѣ шта да кѡсѣш; мѡрѣш да *кѣпѣш* тѣ онѣ гѣрѣју (Бр); *бѣцѣш* онѣ гѡре а онѡ *бѣцѣш* дѡле; кѣт фѣтѣш, онѡ *бѣцѣш* гѡре а *уфѣтѣш* дѡле, *пѡкѣпѣш* онѡ што си бѣцила; ако не *пѡкѣпѣш*, *излѣјѣш се*; знѣш и тѣ кѡзѣње; *мѡрѣш* да *пѡгѡдѣш* ѣѣ је; *стѣвѣш* водѣ мѣло; *осѡлѣш* га мѣло, турѣш; *стѣвѣш* бѣшно, *мѣјѣшѣш*, *мѣјѣшѣш*, *мѣјѣшѣш*, *мѣјѣшѣш*; *бѣјѣш* и *бѣјѣш*, *тѣрѣш*, *тѣрѣш*, *тѣрѣш* док цѣјѣло тѡ не *истѣрѣш* (Вру); ако нѣшто *кѣпѣш* код ѣѣ; по ѣѣвѣ *посѣјѣш* конѡпѣљу; свѣ сѣпом си мѡрѡ да *жнѣш* и да *вѣжѣш*; *мѡрѣш* да стојѣш; *вѣдѣш* ѣѣ је Гѣѣѣнова онѣ л'ивѣда; *мѡрѣш* да *налѣжѣш*; онѣ дѣрѣвѣ дѡбро мѡрѣ да пѣзѣш (Гл); *не смѣјѣш*, тѣтка, да *остѣнѣш* бес пѣрѣшѣкѣ ни секѣнду; кад *нѣмѣш* да *пѡпѣјѣш* пѣрѣшѣк; којѣ *пѣјѣш* пѣрѣшѣке од арѣтмијѣ?; мѡрѣш да *кѣшѣш*, *кѣшѣш*; овѣмо те чѣкѣ да *пѡмѣзѣш*; што *вѣл'ѣш*; *идѣш* на л'ивѣду; да *пѡмѣзѣш* и свѣ жѣвѡ си мѡрѣла да *рѣдѣш* и дѣцу да *ѣѣвѣш*; слѣбо се *дѣжѣш*; онѡ дѣјѣте *ѡјѣш* и *пѣрѣш* му тѣ пѣл'ѣне; пѣкарѣ да *налѡжѣш*; *мѡрѣш* и тѣпѣх да *ѡчѣстѣш*; немѡ да шѣтѣш; ако *ѣмѣш* да *вѣчѣрѣш*; да *изл'ѣгнѣш* да *ѡбрнѣш* л'ѣѣа, кѣко да *ѡбрнѣш* л'ѣѣа; *држѣш* бѡкѣл; *мѡрѣш* свѣкѡга да *пѡљѡбѣш* у рѣку; у рѣку си мѡрѣла да га *пѡљѡбѣш*; *зѣгрѣжѣш* онѣ л'ѣп и *тѣрѣш* зѣ пѡјѣс онѣ зѣлогѣј; *л'ѣгнѣш* тѣ ѡдмѣ с чѡвѣком; *ѣмѣш* судѡмѣла да и *ѡпѣрѣш*; тѣ зѣѣш а гѡре *изѣѣш*, крос тѡ камѣње скѣдѣс *пѣрѣш* пѣ тѣмо *изл'ѣгнѣш*, на Дѣјѣлѡве *изл'ѣгнѣш* (Го); *зѣцѣш* онѡ вѣрѣло; *рѣстѡпѣш* мѣсла и мѣло зѣјѣтна и *убѣтѣш* шѣѣер и шѣѣер *тѣрѣш* па *убѣтѣш*; *тѣрѣш* по едѡ јѣје; *зѡбрѣш*, *зѡбрѣш* кол'ко ти је тамѣн; *рѣстѣнѣш* јѣдну, *тѣрѣш* у тѣпѣју суд рѣдом овѣкѡ, *напѣнѣш* тѣпѣју, *испѣѣш*; л'ѣјѣпо *зѣнѣш*;

сећеш по мало овако и *решаш* у тепсију; понегђе мало *убркаиш*; кад *испешеш*, *узмеш* кашиком л'ијепо те свуд рѣдом *попркаиш*; *умијесиш*, *турпиш растопиш* масла и зѣјтина мало *турпиш*, *турпиш* мало па *растопиш* онѡ кол'ко ти је таман, посѣн *турпиш* једно јаве двоѣ, па онѡ *лупаиш* свѣ, па *забркаиш* тѣ гурабѣје, *забркаиш*, да му *уйћеш* у кѹћу; вишѣ сѣна *немаш* (Де); да га *уфатиш* у руку; докл'ѣ *покуптиш*; кад *напунѣиш* двѣ кал'ѣма; да све *избациш*; нешто *чиниш*; *турпиш* му стол'ицу, *огрнеш* га нѣчим озгѡр, *повучеш* онѹ стол'ицу; полазника *срѣтнеш*, *турпиш* му рѹчак; посл'ѣ га *испраштиш*, да *врѣтиш*; да ми *се јавиш* (До); *чѹјеш* и радѡс и жалѡс; да *пролазиш* (Дол); и *ѡдѣш* у свѡју кѹћу (Фер); *идѣш* ка Пѣштери; ни *нѣ знаиш* мѡмка (Жу); ни да *обучеш* ни да се *провѡдиш* ни ништа (Ке); *узмеш* тѣ некѡг дѡбрѡг човѣка; ако *донѣсеш* водѣ, да кѹћу *одржавѣиш*; ако шта *не зарадиш* да *прѡдаш* сѣр, *прѡдаш* масла; *мѡраш* за пѣту да *просѣјеш* на чѣстѡ сѣто; *загријеш* онѹ црепѹљу, *турпиш* је на вѣтру; пѣ је *набијеш* дѡл'е, *турпиш* онѣ л'ѣп на њѹ; *ставѣиш* водѣ; *убијеш* онѡ дѡбро, *убијеш* и *убијеш*; тепсију *подмастиш* и посѣ *ставѣиш*; ѡпѣт маслом *подмастиш* одѡзгѡр; на комѣте *издрѡбиш*, овѣмо масла *раскврчиш*, *турпиш* мало сѡл'и и кѣјмака и *зал'ијеш* је одозгѡр; цѣо стѣн *гријеш*, и *имѣиш* вѡду тѣмо на бѡјл'ер; кат *попијеш* тѹ вѡду (Бот).

II.2.2.6. Глагол *мѡћ* / *мѡј* у 2. л. мн. има ликове *мѡжеш* и *мѡреш*, али је знатно фреквентнији краћи облик *мѡш*:

мѡжеш с ѡутом за час (Ке); *не мѡжеш* пѣшкѣ да прѡћеш (Бот); зѣмљу да прѡдаш *не мѡжеш* (Ју); каменом *не мѡжеш* да је довѣтиш (Лу); што *мѡжеш* нижѣ дѡл'ѣ (Трн); шта *не мѡжеш* (Ту); сѣмо ако *мѡжеш* (Ру); тѣмо *не мѡжеш* (Гу);

око Божѣи *не мѡреш* да дѡћеш да зајмиш (До); *мѡреш* да вѣдиш (Рај); *узми* тѡ што *мѡреш*; помѡгни кол'ко *мѡреш* (Ми); *мѡреш* л'и да дѡћеш? (По); ако *не мѡреш*, немѡ (Пе); *мѡреш* му дѣт (Лу);

мѡш сѣмо да се преврнеш; *нѣ мош* да клапараш у њѣ; *нѣ мош* да и опереш; *нѣ мош* бе[з] свѣгла да прѡћеш (Го); *нѣ мош* да вѣдиш, (Гу); тѡ *нѣ мош* да најѣдеш; *мѡш* свѣ да е искоматаш у колаће и да е *турпиш* (Де); *мѡш* да опереш сѡдове, *мѡш* да опереш вѣш, да очѣстиш, мѣслиш да *мѡш* успѣт?; ко *мѡш* тѣ да нѡсиш; тѡ *мѡш* да нанѣжеш (Бал); *мѡш* да замѣсл'иш; *мѡш* да зал'ијеш, *немаш*, *нѣ мош* да зал'ијеш (Бот); *нѣ мош* тѣ да кажеш не трѣба ѡн мѣне (Ју); ал' посл'ѣ *нѣ мош* да се запѡсл'иш (Коз); ка[д] тѣ зрѣнеш, посл'ѣ *мѡш* да га превѣриш (Коз); *нѣ мош* тѣ ништа (Леч); л'ѣти *нѣ мош* пѹтом да пребијеш; сѣд *нѣ мош* дѡл'е да прићеш (Лу); *нѣ мош* да прѡћеш ѹл'ицѣма (Не); тѣ *нѣ мош* са њѣм да изаћеш на крај; *мѡш* одѣвѣ да ѡдѣш (Нет); *нѣ мош* да докажеш лѹдѣма (Пож); ѣто сѣт *нѣ мош* вѣдет да је пѡсијѣто двѣс кѣла пшеницѣ у нѣчијѹ њѣву; *нѣ мош* да хи *узмеш* (Рај); *мѡш* да *узмеш* нешто за сѣбе, да *узмеш* рѡбу *нѣ мош* док *немаш* тѣчкице; немѡ ни долѣзит кад *нѣ мош* (Шав); тѣ сѣт

нѣ мош да рāзл'йкујѣш грацкӯ и сѣоскӯ кӯћу (Др); зóром је тѣ *нѣ мош* узѣт (Бо); томѣ детѣту *нѣ мош* да вѣдѣш хāир, нō ћеш да вѣдѣш шѣр (Бр).

II.2.2.7. Глагол *вѣдет* има облике 2. л. јд.:

посл'ѣн *вѣдѣш*; свѣ тō *вѣдѣш* кāко је (Де); да *вѣдѣш*; да прōћѣш и да *вѣдѣш* (Бал); *вѣдѣш* (Из); *вѣдѣш* тѣ (Ју); *вѣдѣш* овӯ л'епōту (Лу); *вѣдѣш* тāмо; *вѣдѣш* крӯшка се осӯшѣла; *вѣдѣш* мōмка; тѣк га *вѣдѣш* тāмо у кӯћу (Нет); *вѣдѣш*, имāће дōста трӯлōга (Ос); ни да га *вѣдѣш* ни да те вѣдѣ (С. Ћуп); *вѣдѣш* шта ймā слāћѣ да жѣвѣш нō дāнас; *вѣдѣш* тѣ сāt (Бр).

Краће форме ређе се употребљавају и то углавном у питањима или са значењем „види”: *вѣш* онāмо сѣло? (В. Лок); *вѣш* гōре (Це); *вѣш* тѣ тō? (Де); да *вѣш* сāмо кол'ко ймā (По); *вѣш* тѣ нѣга (Ле).²³

У литератури се ови облици објашњавају фонетским и морфолошким разлозима (преглед тумачења в. у Симић 1972: 387–389). Облике *мōш* / *мōж* и *вѣш* забележио је М. Пешикан у староцрногорским говорима. Лик *вѣш* аутор тумачи или као форму насталу у резултату редукције условљене положајем ван реченичног акцента, или као траг некадашњег атематског облика (Пешикан 1965: 174). Краће форме присутне су и у говору србијанског Полимља (Николић 1991: 476).

II.2.2.8. Забележени су следећи облици за 3. л. јд.:

ймā тā стāрѣ; *нѣмā*, *нѣмā* оде; *мōрā* да нѣко бѣдѣ онде; *продāјѣ* кāфу; одозгōр *извѣрѣ*; стōка *нѣјѣ*; *нѣјѣ* инсāн; у јѣсен кад *зрѣнѣ*; *убѣрѣ* шта му *трѣбā*, *понѣсѣ*, *посѣјѣ* мало врѣта, и такō; он *прѣчā*; овā ми свастѣка *вел'у*; сāмо мōзак *мōже* да замѣсл'у; *посѣјѣ*; хоће да *жѣтѣ*; *држѣ* крāве гōре, *мѣзѣ* крāве; нѣће да *се удā*; ко *дōћѣ* на влас, он некѣ закōне *постāвѣ*; да *се* онāј смōк *остāвљā*; тō *се стāвѣ*, нѣје смѣло да *се поквāрѣ*; то *надōћѣ*; тō *хѣчѣ* и *надōћѣ* вōда; *свѣжѣ* на чѣло; оно *горѣ* једно врѣме (Баг); *ймā* тāмо јōш да *с[е]* *оглѣднѣ* исāн; *не мōре* ни он нѣкут; *јѣдѣ* кѣче; да он *ймā* д[а] *[ј]ѣдѣ*; он *не умѣје* да *попѣјѣ*; шта ви *велѣ* Рѣзо?; *нѣмā* о[д] тōгā нѣшта; дāнима *не отвōрѣ* нѣко врāта; *не вѣдѣ* ни да л ми је обрѣсāно; нѣће да ми *испѣшитѣ*, нō *штѣдѣ* тѣлету; да га бōк *чѣјѣ*; *рāдѣ* л ви онā рāдница?;

²³ О краћим облицима глагола *хтет* в. т. II.1.9.2. у одељку о помоћним глаголима

йм̄а да п̄ас̄е; н̄ишта *не мир̄иш̄е* л̄ијепо к̄о бос̄иљак (Бал); о̄на *не зн̄а* м̄омка; с̄ат се т̄о др̄уќш̄е *зов̄е*; с̄ат т̄о ни *н̄ем̄а*; м̄омак *н̄ем̄а* да је в̄ид̄и док *не уй̄ћ̄е* у ђ̄ердек; св̄адба *тр̄ај̄е* три д̄ана; у п̄етак *дв̄ор̄и* нев̄еста; три нед̄еље *пр̄оћ̄е*; три нед̄еље да *сед̄и*; к̄о шта *йм̄а*; *не ид̄е* младож̄ења; о̄н је *не в̄ид̄и* док *не уй̄ћ̄е* код њ̄е; *не см̄иј̄е* да је в̄ид̄и, с̄амо ка[д] *тр̄еб̄а* д[а] [*ид̄*]ѣ да *сп̄ав̄а*, кат *сп̄ав̄а*; о̄на *ост̄ан̄е*; каж̄е кад је *пресп̄ав̄ала*, *н̄ем̄а* к̄ут; т̄о *није* к̄а с̄ад; *м̄ор̄а* да *ост̄ан̄е*; *биј̄е* је, *матретӣр̄а* је, т̄о *нико* *не окр̄ећ̄е* п̄ажњу, каж̄у *м̄ор̄а* да *сл̄ушӣа*, *м̄ор̄а* да *тр̄пи*; да ме *п̄рстенуе* д̄ев̄ер; с̄амо *уљ̄зи* д̄ев̄ер; о̄на хим *д̄ад̄е* по пешк̄ир, кад је *п̄рстенуј̄е*; *дон̄ес̄е* хим ш̄ербет; кол'ко к̄о *м̄ож̄е*; *н̄ем̄а* гл̄ед̄ања; он̄у чатк̄ију ти *ст̄ав̄и*; она св̄е *гл'ѣд̄а* испр̄е[д] себе; *игр̄а* ал' испрет с̄ебе; *уст̄ан̄е* нев̄еста; нев̄еста и *мијес̄и* и *муз̄е* и св̄е *м̄ор̄а* да *рад̄и*; *не м̄ож̄е* да се *пр̄оћ̄е*; кој̄а *йм̄а* т̄у у т̄о пл'ѣме; у т̄о пл'ѣме *йм̄а* и др̄уг̄а, у св̄ак̄о пл'ѣме *йм̄а* ј̄ош, ко *н̄ем̄а*, он̄а о̄тац *йм̄а* од ам̄иц̄е; *н̄ем̄а* в̄ашар, *йм̄а* у Пископовце, *йм̄а* в̄ашар; виш̄е *н̄ем̄а* к̄а раниј̄е што је б̄ило; пон̄ек̄а ис к̄ућ̄е *не изл̄аз̄и*; мајка ђ̄е је *пов̄ед̄е* и т̄о је, и т̄о *м̄ор̄а* да *п̄ит̄а* св̄е; да је н̄еко *не прев̄ар̄и*; *не м̄ож̄е*, т̄о је бр̄аство и *не уз̄им̄а се*; т̄о *се* так̄о *зов̄е*, т̄а *побећ̄уе*, *одбац̄уј̄е*; к̄о *наћ̄е*, *поб̄ед̄и*; сл̄або к̄о *йм̄а*, *дв̄ор̄и* нев̄еста; о̄на *покуп̄и* св̄е и *одв̄ед̄е* нев̄есте т̄амо; ж̄ена *се опор̄од̄и* криј̄ући; да *нико* *не ч̄уј̄е*; *не вель̄а* да *преск̄очи* кон̄опац, *не вель̄а* ма̄чку да *уд̄ар̄и* ног̄ом, п̄ашче *не вель̄а* да *уд̄ар̄и* ног̄ом; *обав̄иј̄е се* п̄упак; *не м̄ож̄е* да *се опор̄од̄и*; *не род̄и се* н̄орм̄ално; ако *траж̄и* н̄ешто да *пој̄ед̄е*; *није* јој д̄о; каж̄е *род̄и се* он̄о шар̄ено по л'ицу; м̄есо *не см̄иј̄е*; кат *се к̄ух̄а* в̄ар̄иво; да га *пр̄об̄а*; кад *вр̄и* п̄а да *пр̄об̄а*; *не вель̄а*; он̄а што га *преф̄ат̄и* *тр̄еб̄а* да му *куп̄и* кош̄уљицу; ж̄ена кој̄а му *в̄ид̄и* з̄уп, *тр̄еб̄а* и о̄на н̄ешто да му *куп̄и*; о̄н р̄ано *бехр̄а*; т̄о *се ст̄ав̄и*; *теч̄е* црв̄ено мл'ијек̄о, *пром̄ијен̄и* б̄оју; х̄оца т̄о *макн̄е*, *пом̄огн̄е* хим х̄оца; св̄е *се* в̄иш̄е *спр̄ем̄и*; в̄итар *се да̄е*; курб̄ан *се к̄оль̄е*; х̄алва *се печ̄е*; *тр̄еб̄а* д̄уго да *се печ̄е*; *разб̄ије се* в̄уна, *сеч̄е се*; *пл'ет̄е*, к̄о *пр̄д̄е*; у гл̄ух̄о д̄оба *не вель̄а* да *се ид̄е*, *м̄ож̄е* н̄ешто да те *стр̄ефи*; *наг̄аз̄и* н̄ешто и т̄о *се нам̄ери* и *одузм̄е* му *се* ј̄една стр̄анка; *л'ежи* док *умр̄е* и *ајт*; *разб̄ај̄е* дет̄ету да *не плач̄е*; дијете *йм̄а* гр̄чеве; *п̄оштуј̄е* ов̄е м̄оје; к̄ако га *гл'ѣд̄а* и *п̄оштуј̄е*; о̄н хи *не ос̄ећ̄а* (Боб); *м̄ор̄а се*; *п̄уст̄и* н̄еко за сев̄ап; док *се* т̄о *стишӣа* т̄а ситӯација; *вр̄ат̄и* на св̄оје имање, н̄ешто *град̄и*; он̄о гр̄ум̄ење *оп̄ад̄а* а он̄о т̄анк̄о вл̄акно *ост̄ај̄е*; п̄а *се* т̄о *ушт̄ав̄и*; што *се т̄ич̄е* об̄ућ̄е; он̄у к̄ожу *ушт̄ав̄и*; *зов̄е се* Деж̄ева; он̄амо *йм̄а* ов̄а бр̄ат њег̄ов, о̄н *йм̄а* чет̄ири кра̄ве; *не држ̄и* нарот; к̄озе *држ̄и* син̄овац ми ј̄едан; паприка *сиј̄е се*; о̄сам кра̄в̄а *држ̄и*; *неће* г̄оре да *род̄и* н̄ишта; т̄о што *се зал'ив̄а* т̄о *се* св̄е *зал'ив̄а* мот̄ор̄има; *йм̄а* л'и шт̄агоћ; н̄еко и *покуп̄и* п̄а *се разв̄ал'и* т̄о; *д̄оћ̄е* бес п̄итања *поб̄егн̄е* род̄итељ̄има; пр̄етходно *се в̄ид̄и* са м̄омком; *жив̄и* л'ијепо; *неће* г̄одинама да *се пом̄ири*; он̄а *каж̄е*; *неће* ни да му *шаљ̄е* љ̄уде; он̄а п̄осл'ен *д̄оћ̄е* п̄а *м̄ол'и*; *ужел'и се*, *ужел'и се* св̄оје; да јој *се дон̄ес̄е*; т̄о *ост̄ај̄е* њ̄езино; *н̄ем̄а* к̄о да *се м̄ешӣа*; да *се в̄ид̄и*; он̄о *ост̄ај̄е* дев̄ојки и о̄на т̄о *узм̄е* о̄туд и *дон̄ес̄е* кат *д̄оћ̄е* у т̄у спр̄ему њ̄езину; *д̄оћ̄е* нек̄и дошл̄аќ, о̄н му *одр̄ед̄и* м̄есто; *жив̄и* т̄ун̄а; отиш̄о је да *св̄ира*; *св̄ира* у п̄исак; г̄оч *н̄ос̄и*; *уд̄ар̄а* у он̄а г̄оч; *биј̄е* он̄а г̄оч; да *се об̄јашињ̄ав̄а*; н̄ешто *се нарећ̄уј̄е*; о̄н хим *испрић̄а*; т̄о *се прен̄ос̄и* п̄осл'ен, *прић̄а се*; да *д̄д̄е* на х̄аћ; т̄о *не м̄оре* ни да *се опиш̄е* к̄ако је кат *се д̄де*; т̄у *се окуп̄и* око ђ̄етири мил'иона; *тр̄еб̄а* да *се ид̄е*, т̄амо *се бор̄ав̄и* петна̄ес д̄ан̄а, *кляњ̄а се* у

ђамѣју (Бот); мѡра да се *ради*; кад *ѣма* пѡсла; ѡнде се *скрѣћѣ*; *ѣма* кѣћа тѣ, бѡгме; овѡ што *тѣра*, ѡн *ѣма* нѡвише; *држи* се стѡкѣ; кѣша *уфѡти*; кад *удѡри*, *чинѣ* ти се црѣп ѡће да га *слѡми*; *кажѣ* ѣстѡ и ѡде *пада*; ка[д] се *пѣши* цигѡра ѡн *осѣћа* цигѡру; *осѣти* духѡн, она *бежи*, *осѣти* дѣм, она *бежи*; ѡн не *осѣћа*; не мѡже да се *стѣгне*; ѡн ме свѣ *псѣје*; сѡхат ѣ пѡ *трѣба*; ѡде се *окрѣћѣ*; *ради* ал' и нѣшта; жѣну *ѣма* дѡбру; нека тегѡба *наилѡзи*; свѣјес ми *мрчи*, и нека ме тмѣша *удѡра*, *наѣћѣ* ми такѡ; бѡг *зна* кол' ѣко; *зѡнѣ*, *ради*; мѡре да се *идѣ*; тѡ ми свѣ *седи*; тѡ *остѡнѣ*; *трѣба* ми; ѡн с ѡвиѣм мѡл' ѣм *ућѡса*; ѡн га *ѣзмѣ* код нѣга; *нѣма* тѣ штѡ; ѡдѣ за Беѡград; да *ѣзмѣ* неку жѣну да је *довѣдѣ* у Беѡград (Брћ); *припада* Нѡвѡм Пазѡру; *излѡзи* руда; *видѣ* се пѣт ѡдѡвл' ѣн, ѡн се *спѡја* за рѣдник; л' ѣвѡ се *скрѣћѣ* за Л' ѣпосавиће; *ѣма* пѣнкт дѡл' е на Јарѣње; *одрѡни* хи вѡда; не мѡже да *држи*; да се тѡ мѡло *превазићѣ*; *напрска* се мл' ѣком; и *заслѡди* се мл' ѣко; *изѡћѣ* ис тѣ трѡкѣ, јѣдан дѣо се *одвѡји*, *скѣпи* се ѡвакѡ на дрѡво; ѡна такѡ тѡ *формѣра* тѣ трѡку; *заслѡди* мл' ѣком и *нѣва* тѡмо некѣ бѡјке мѡло; кѡко *мирѣшиѣ* л' ѣпо; тѡ *умирѣшиѣ*; *прѡћѣ* прѡзник; кат *бехра* знаш кѡко *умирѣшиѣ* л' ѣјепѡ; пријѡтан мѣрѣс *ѣма*; *наћѣ* педесѣт кѣла; *ѣма* више ѡних сѡндѣка, *извѡди* сѣгѣрно педесѣт кѣла, *зѡвѣси* до гѡдинѣ; кѡл' ко се *крѣћѣ*; *ѣма* једна дрѣга што *спѡја* ѡгут; тѡмо *живѣ* стѡлно, и ѡн *ѣма* пчѣла, *држи* пчѣл' е, *ради* с дрѡвима помѡло, *држи* некѣ рѡдникѣ; *тражи* ти докумѣнта; понѣкат *нестѡјѣ* ал' и већѣнѡм *ѣма*; штѡ ѡутѡ *прѡћѣ*; жѣна ѡтѣде помѡло; ако слѣчајно неку *затрѡжѡднѣ*; да не *растѣ* трн; не мѡре да *превијѡ* прс; тѡ је да бѡк *сачѣва*; *тѣра* пакѣте; *зовѣ* пол' ѣцију, пол' ѣција *дѡћѣ* да видѣ; *мѡра* ѡд нечѣга чѡвек да *живѣ*, да *ради*; *пресѣчѣ* мѡго пѡ овѡ неће да *прихѡти*, *остѡнѣ* брес спѡразѣма; л' ѣјепѡ *живѣ*, *држи* трѣ четѣри крѡве; *нѣма* пѡтребѣ; понѣшто *недостѡјѣ*; *ѣма* и л' ивѡде; мѡло *затѣжѣ*; пѣстѡ ѣурѡ *прима* (В. Лок); мѡја кћѣрка *учѣ* јѡј дѣцу; *припада* Ызбицѡма; не *да* се нѡма; рѣтко којѡ ѣма да не *вѡзи*; тѡ се *уштѡви* кѡжа, ѡбѣчно се *осѣши* пѡ се *исѣчѣ* на кајѡсе; ка[д] се ѡнѡ кѡстрѣт *микнѣ*; неку *пошѡљѣ* прѡсѣе, неку јѡк; *ћѣ* ѣе да *живѣ*; да *видѣ* *дѡћѣ* невестѡ; да *баѣи*; жѣто да *баѣи*; више тѡ *нѣма*; сѡт *постојѣ* да *ѣма* бајрактѡр; да се *осѣчѣ* бѡднѡк, *понѣсѣ* се погѡча; прѡвѡ лѣуска да *паћѣ* да га сѣнце *грѣјѣ* ѡнѡ бѡднѡк; лѣуска се *уѣма* и *стѡља* се у тѡрбу; *ломѣ* се преко бѡднѡка у шѣми где се *осѣчѣ* бѡднѡк; *налѡжѣ* се дѡбро вѡтра; *стѡви* ѡнѡдѡ рѣдом; *стѡви* се сѡ на бѡднѡк; *ѣзмѣ* се по пѡрче л' ѣба, *умѡчи* се у сѡ и на бѡднѡке *стѡви* се пѡрче л' ѣба и свѣ да *окѣсѣ* помѡло ѡногѡ л' ѣба, ѡндѡ свѣ да се *излѣбѣ* преко бѡднѡка; *зна* се; дѣснѡм ногѡм се *улѡзи* прѡвѡ, и *вичѣ* се; *ѡговѡра*; *унѡси* се слѡма; не *врѣди* лѡгат; да се *ѡкади*, да се *ѡкади* сѡвра; штѡ *ѣма*; *ѡра* ѡнѡ цѡрѡлка у бѡднѡк; *дѡћѣ* положѡник; да *појѣдѣ*; да се *брчѣ*; ѡтац ми *кажѣ*: „Нѣ, не дѣрај”; ѡдѣ *зѡвнѣ* стѡрѡга једнѡга; *ѡјѡви* Рѣсија рѡт, *ѡјѡви* Грѣка, *ѡјѡви* Бѣгарскѡ и *ѡјѡви* Срѣбија; *сѡзѣда* се; мѡре један чѡвек да *подѣгнѣ*; ѡга *уѣма*; ѡн *ѡира*; не *ваља*; рѡж *ѡпада*, жѣто *ѡпада*; *живѣ* у Крагѣјѣвцу; сѡт тѡ више *нѣма*; не *ваља* да се *спѡва* (Из); да *дѡћѣ* ѡвакѡ; времѣ *донѡси*, тѡ вѡкат *донѡси*; *мисл' ѣ* изѣстинѣ; *пада* кѣша; *трѣба* свѡкат; *лѡжѣ* значѣ, *лѡжѣ*; тѡ мѡре да *прича* ко гој хѡће; *нѣма* пѡсла, *нѣма* пѡра; нѣко те не *дѣра*; *дѡћѣ* овѡ и[з] Жѣњевѣћѡ, *дѡћѣ* код мѣне; *зовѣ* двѣста кѣћа; *зѡвѣ* на свѡдбу; ѡн га *зѡвнѣ* на свѡдбу; *седи* ѡбрѣсѡто; кат *излѡзи*,

дājē ти кофёрту с п̄ар̄ама; *жīвī* д̄обро, *īmā* ж̄ита; *īmā* ст̄ок̄е; *кажē* да му д̄ам̄ ја к̄ћ̄ер; *зак̄ажē* се к̄ад̄ је св̄ад̄ба; б̄ог̄ *зн̄а* к̄ол'ко тија дев̄ојак̄а *īmā*; *н̄аћē* на у'л'ицу т̄у и *дов̄едē* ми је од̄е; нити *зн̄а* шт̄а је к̄ућа, нити *зн̄а* шт̄а је кр̄ава, нити *зн̄а* шт̄а је з̄ем̄ља; *пош̄аљ̄и* бр̄ат̄ му од̄е наместо њ̄ега; она *д̄оћē* и, ка[д] *д̄оћē*, *в̄ид̄и* неко *укр̄к̄а* јој у с̄обу; она *ост̄анē*; да *се д̄сн̄ујē* у Лук̄аре шк̄ола; он̄ *поз̄двē* наше ст̄арē; *поз̄двē* он̄; *кажē*, „мӣ ћемо шк̄олу ст̄авит у Гр̄убетиће г̄оре”; по т̄омē *се зовē* Кр̄ушево; м̄л̄го п̄ут̄а је *пр̄д̄си*; *īmā* шестор̄ицу бр̄аћē, ов̄а што *пр̄д̄си* ов̄у дев̄ојку, и он̄ *д̄оћē* и *прес̄ечē* га, ал'и *прес̄ечē* га да *не м̄оре*, и так̄о му *донēsē* ћ̄ахат; *бигин̄ишē* д̄обру дев̄ојку; *бигин̄ишē* дев̄ојку; *донēsē* нешто сл̄атко; т̄о е свē завр̄шено зн̄ач̄и; т̄о и с̄ат̄ постој̄и; да *се в̄ежē* вишē *нēм̄а*; она *беж̄и* н̄апоље; с̄ат̄ се ст̄о ч̄уд̄а *пр̄ав̄и*, ст̄о ч̄уд̄а *дог̄аћ̄а*; о[д] тог̄а *поч̄ињē*; *п̄ит̄а* се ст̄арешина; без̄ в̄ол̄е *жīв̄и*; свēга *īmā* ал' он̄о што е гла̄вн̄о *нēм̄а*; н̄ико н̄ик̄ог̄а *не х̄ајē*; у Цр̄ни вр̄х *изв̄ирē*; т̄ешко *опст̄анē* с̄ат̄ пч̄ела; *п̄рск̄а* се в̄оће; г̄олуб̄ов̄а *īmā* по гра̄ду; пт̄ица *ум̄ирē*; да се пчел̄арство *развиј̄а* јер *нēм̄а* р̄ода без̄ пч̄ел̄а; *нēм̄а* пч̄ел̄'ē брес̄ пшениц̄е; нек̄а ст̄ар̄а р̄ијеч *из̄аћē*; *кажē* ст̄ар̄а посл̄овица; т̄ачно *изл̄аз̄и*; нēће да *ул̄ажē* од̄е н̄ико; *īmā* д̄обрија л̄уд̄и, ко ће г̄ој р̄еј да *нēм̄а* д̄обрија, он̄ *гр̄еш̄и* деб̄ело, *īmā* д̄обрија л̄уд̄и; демократија *īmā* границе; *зн̄а* се шт̄а ти *сл'ēдујē*; *рад̄и* шт̄а к̄о х̄оће; *м̄оре* да *се приват̄изујē*; *прод̄ајē* општиња што је њ̄ојзино (Ју); м̄ес̄ец̄ д̄ан̄а да *се к̄исел'и*; *īmā* цијела ист̄орија; кад̄ *б̄идē* јес̄ен; м̄ене *д̄оћē* таксиста пред̄ врата; *г̄ас̄и* се Рог̄озна; *ост̄анē* ј̄алова; поч̄ињē да *се ж̄њē*; кој̄а *бол̄ујē* нешто; т̄о *се зар̄ад̄и* с пиј̄аца; т̄а *уз̄има*; т̄у таксиста *д̄оћē*, *нап̄ун̄и* у г̄епек; *ч̄ек̄а* га с к̄ол'има; *īmā* и за м̄ене; ако т̄о *узр̄и*; да *се не ож̄ен̄и*, он̄ *пл̄ачē* за оцом; *пом̄аг̄а* ме кр̄ваво; ов̄о да *се пор̄ад̄и* (Ка); он̄ *жīв̄и* у гра̄ду; к̄о да ме мр̄тв̄и сан *ув̄ат̄и*, т̄ек *се з̄ора указ̄ујē*; из̄утра положа̄оник̄ *дол̄аз̄и*; п̄осл'ē *сп̄усти* онē б̄адњаке; *вр̄еч̄и*, *бл'ēји*; к̄о *н̄аћē* пр̄в̄и; *пронал̄аз̄и* н̄еко; *свир̄а* клан̄ет; један *ж̄м̄ур̄и*; из̄ Ј̄ов̄е *ист̄ичē*; из̄утра кад̄ *уст̄анē*; ом̄ладина *се пок̄ун̄и*; т̄а *се д̄ан̄ сл̄ав̄и* Ћур̄ђевд̄ан; *ск̄ун̄и* се н̄арот, мол'ит̄ва *īmā*, *чит̄а* се и *пок̄ун̄и* се н̄арот; у ма̄ју м̄ес̄ецу *се пос̄ејē*, *ск̄ӯа* се ј̄аји п̄а *се т̄ур̄и* у он̄у кон̄опљу; *б̄ерē* се пр̄в̄о једна кон̄опља, *зовē* се бел̄ојка, т̄о *се об̄ерē*, у моч̄ило *се од̄нēsē*, *пок̄исел'и*, п̄осл'ē *се тр̄л'и*, о[д] тог̄а *се пр̄едē*, *ткē* се касн̄ијē; т̄о *се* посл'ē гребен̄има *гребен̄а*, п̄а *се* посл'ē *ост̄ав̄и* ка[д] *д̄оћē* з̄имн̄о в̄реме; он̄д̄а *се пр̄едē*; *иск̄оп̄а* се р̄упа п̄а *се к̄ӯа* он̄а пр̄еја; *сав̄ијē* се на кол'енике и три недеље *ћ̄ути*; асл'и *се* ч̄овек *нај̄едē* дом̄аћек л'ēба; он̄а гр̄дн̄а *ум̄ијес̄и* т̄о л'ēба; *д̄оћē* код̄ нас на сл̄аву, не м̄оже да *д̄оћē* к̄омшијск̄и и с̄едн̄е за ост̄ал и, *рад̄и* и он̄, *прекр̄ст̄и* се, *чест̄ит̄а* сл̄аву; *от̄идē* п̄а *се иж̄љуб̄и*; он̄а *рад̄и* д̄ол'е; он̄о свē онак̄о *ост̄анē*; ст̄ока кад̄ *баљеж̄а*; овид̄ије *прот̄ер̄а* ов̄це и *н̄д̄си* га у н̄аруче ов̄амо (Коз); *чин̄и* ми се; Рајко т̄у *жīв̄и*; *жīв̄и* т̄у са жен̄ом; Светл̄ана *се зовē*; *затр̄аж̄и* м̄омак̄ дев̄ојку, *ч̄ујē* *īmā* д̄обра дев̄ојка; п̄а *се* т̄о *п̄ожњē*, п̄а *се* т̄о *шт̄ав̄и* у моч̄ило п̄а *се* т̄о *с̄уши* он̄о *се тр̄л'и*; *не д̄а* им ма̄ма; да б̄ок *сач̄ув̄а*; *īmā* од̄е; к̄о *īmā* о̄фце, *пр̄ав̄и* се; кат̄ *се п̄ожњē* пшеница; т̄а цијећ̄ *р̄ћē* у в̄еш; ч̄овек св̄ашта *пр̄оћē*; нēће главу да *окр̄енē*; ов̄о св̄ако *јур̄и*, идē *ће* је јефтин̄ијē; он̄ *з̄р̄ад̄и* свē са нас (Леч); *нēм̄а* шт̄а ов̄е г̄одинē да *се кажē* да *не ваљ̄а*; *не д̄а* ми да прегов̄ор̄им; *уч̄и*, тр̄ећа г̄одина, он̄а свē р̄едом *д̄ајē*; с̄ин̄ *се пров̄укујē* к̄а п̄ил'е крос куч̄ине; у Митровицу *жīв̄и*; м̄оја ма̄јка *н̄д̄си* он̄у сл̄аву; и *чин̄и*; с̄нијег

пӯшиї; чинї: фӯ, фӯ; цїо дан бїјѣ кѣло; сѣд нїко нит ıґрѣ нит пѣвѣ; тѣ вѣжѣ за Црнӯ Гѣру; не смїјѣ нїко нїкут да мрѣднѣ; кѣм ѣе чїне да учїнї; јѣшѣ на вратїло, а гѣла да се скїнѣ; дѣђѣ положѣонїк прет кӯћу; у решѣто понѣсѣ; ул'ѣгнѣ, ıҗмѣ онѣ чепѣнице; ıҗмѣ и грѣжѣ у шпѣрет; да родї бѣлѣ жїто; онѣ повѣсмо вїсї низ л'ѣђа; ѣна врїшїтї, не смїјѣ да ıҗђѣ да ıҗзмѣ дїјете, а не смїјѣ да га остѣвї; нѣко тѣрѣ стѣку, нѣко нѣшто да нѣсї; онѣ нѣсї здрѣвицу; да угрѣбї здрѣвицу да однѣсѣ девѣјки да попїјѣ; девѣјка кумїјѣ дѣци; којї угрѣбї онѣ крѣс нѣсї; држѣ дѣл'е кӯћу (Лу); нїко се не озувѣ; рѣдї код прївѣтнїка; идѣ пѣ тѣмо се окрѣђѣ; вїдї се једна фѣрма на онѣ брѣдо; прѣво нанїже се идѣ, силѣзї се с брѣда; мил'їција долѣзї тї нѣн-стѣп; тї аутѣбус долѣзї; да дѣђѣ да те ıҗзме; да те довѣдѣ; нїт се кѣсѣ нїт кѣ што рѣдї; по јѣдан дан рѣдї, по јѣдан не рѣдї; жсїѣ, ал' кѣ те нїтѣ; кѣњ наїђѣ на рїјеку и пїкнѣ онѣ л'ѣд и ѣн побѣдѣ глѣвѣм; избѣцїјѣ, тѣмо-овѣмо, мїчї се; дѣбро нѣрот жївї, кѣ нѣ знѣ онѣ ранијѣшнѣ; мѣрѣ јѣш да се додѣднѣ; онѣ се поцѣпѣ; ѣдмѣ се одѣѣја, познѣ се; стѣви да се сїшї, сїшї се онѣмо; да се онѣ рѣзбѣ не помѣра; жїца ѣе се прѣтїњѣ; нахлѣдї се, нїје мѣгло да се спрѣчї; да л'ѣчї се тѣ болес; бѣл'ѣс кѣ овѣ сѣт што се јѣвѣѣ; чѣвѣка тїга уфѣтї; рѣднѣ мѣсто укїда му се и ѣн ѣтї; и ѣн унишѣѣѣ; кѣко да трѣжї од нѣшѣ држѣвѣ чѣвек; онѣ сѣђѣ с бандѣрѣ; кѣ не плѣћѣ струїу а трошї је; судїја према ѣѣзи и диктїрѣ, ѣна пїшїѣ; она свѣ плѣчѣ, не мѣже од плѣча да кѣжѣ; нѣс и не нїтѣ судїја; сѣмо дектїрѣ тѣмо и она пїшїѣ (Не); код нѣс се чївѣ; ѣн се пробїјѣ; да ме издржѣѣвѣ кат се наїѣдѣ, гѣћѣ пиштѣљѣм у онї пїту и исцїјѣпѣ ти тепсїју; да напѣнѣ тѣбе нѣко; нїко не жївї; сїнце грїјѣ, кїша пѣдѣ; овѣ ми сїн однѣсѣ мл'їјѣко те растїрї дѣл'е у Пѣзѣр; рѣдї дѣл'е ко шнѣјѣдера; ѣн ти ıҗмѣ пѣ ти напїшїѣ; нѣшто дѣбїјѣ от стѣвѣрї; не мѣре да трпї кѣмшїлук, нѣрот, а нѣ да трпї тѣвѣју дѣцу; тѣ се закѣлѣ вѣ ил'и крѣѣѣ пѣ се тѣ осїшї; обрнѣ се гѣре; не вѣдї рѣчїна дѣци; не смїјѣ дїјете да тѣкнѣ; ѣдѣ да тїжї; зѣвѣ тел'ѣфѣном; цїпцијѣлу нѣј прѣдѣ, нїшта не рѣдї осим тѣ; жѣнї сїна, ѣн спрѣмї лїудѣ да те прѣсї код мѣне; нѣ знѣ ни да збѣрї ни нїшта; нѣшто да пїшїѣ; нїкат не ıҗзмѣ дїнѣр; ıҗмѣ гѣре навр Бѣрѣ зѣвѣ се Цѣрина; кѣжѣ дошѣ цѣр са вѣјскѣм; нѣрот је остѣ л'ѣба да нѣмѣ, прѣзнујѣ нѣкї дан; вѣѣѣ сїкнѣ; ѣн ѣѣо тї да се сакрїјѣ; не мѣже ѣн тї да се савїјѣ; кѣжѣ хѣћу; застїпѣ овѣ жѣне; онѣ се зарѣвнѣ (Нет); забѣл'ї тѣ стѣмѣк; да се тѣ попрѣвї; кнїжїцу не мѣже да изѣдї; свѣ вїшѣ натїјѣчѣ; да се пензїонїшїѣ на прѣл'ѣѣ; ако га ѣн јѣш не смїѣѣ те га не слѣжѣ; рѣкѣ му да му плѣтї; јѣзїк учї; тѣ му се не свїђѣ да напїшїѣ; Мїса не мѣре да постїгнѣ; са нѣма се тї граничї; да ми кѣжѣ кѣко се зѣвѣ; посл'ѣ идѣ се прѣво; прїчѣ Дрѣгїца; свїј стїгнѣ; догїрѣ стѣку, мїчї се, догнѣ зїми тї, ıҗмѣ вѣда и штѣла, а л'ѣти тѣрѣ и тї на пѣшу; донѣсѣ, остѣнѣ тї ѣубре, остѣнѣ мл'їјѣка; гл'ѣдѣ навїше; не мѣже тѣ бѣл вїшѣ да прѣтїра; кад ѣдѣ гѣре, ѣѣе да се убїјѣ од плѣча, пѣ сѣд пѣтї зѣ мнѣм; сѣ мнѣм да спѣвѣ (Ос); тѣ вѣда ни млѣго знѣчї, идѣ у Лїцкї рїјеку, бл'їзу Гѣл'їјѣ гѣре извїрѣ; она нїкнѣ, порѣстѣ, сѣзрѣнѣ, ѣндѣ се пѣжнѣ, повѣжѣ се у тїцѣт и тїрї се у некї резерѣѣр вѣдѣ; ѣн се ѣжѣнї; довѣдї мїзїку; извѣдѣ мїзїку; ѣн дѣђѣ тѣ вѣѣе и свїрѣ тї; пїшїѣ у нѣвїне (Пѣж); не свїђѣ ми се; кат се прѣсї; ıҗзмѣ је и довѣдѣ је; ѣдѣ дѣсет жѣнѣ; спрѣмѣ

добрo; *не спáвã*; кòл'ко долàзì; тò *се продàе*; *не вельã* òн; кад *завìјē* снìјег; не мòре да *се допрѐмì* др̀во и кãмѐн; *трѐбã* да ìмã ср̀це; *нѐмã* врѐмена да *дòђē* на рúчак; докл'ē *се* тò *не испѐчē*, на смѐну *рãдì* *се*, нѐко *допрѐмã* др̀ва, кãмѐн, нѐко *ложì* тý, *печē*; ка[д] *се* тò *испѐчē*, *вãдì* *се*, *товãрì* *се* у трãктор, камиóне, *мìчē* *се* одãтл'ē; *пр̀снē* свѐ у комãте; *разјēдē* га; овã пýт како *идē* пã *сусрѐтнē* гòре до ријекē; *не сìјē*, нìти ти кò *рãдì*; *покòсì*, нѐко *не покòсì*; кат *се запòсл'ì*, *не опòсл'ì* нìшта, кã онã што *рãдì*, кã онã што *не рãдì*; дìнãра једнòга *нѐмã*; *жìвì* от Нѐмачкē, óде *нѐмã* нìшта; јѐдан сãмо *рãдì*, ил'и *рãдì* ил'и *не рãдì*, и *дãдē* ти стò и педесѐт и двѐста єурã; да *се смìлујē* да ти *дãдē* некý пãру; нìко ти *се* ни *не стãрã* о тòмē; пã *се напл'ãчкã* (Рај); *плãћã* ми валã један ùнук струју; слãбо *се* и кòсì; кат *се испрòсì*, *зòвнē* девòјке; невѐста *се обукýјē* у хаљìне; *цумбýсì* *се*, *пѐвã* *се*, *ìгрã* *се*; родбìна *трãжì* злãта; тò *се* пр̀виче *зовē*; *јѐдē* *се*, *спрѐмã* *се* јѐло; свѐкар да те ùзмē; *не вельã*, *кажē*, конòпац да *прескãчē*; *не смìјē* да *дìжē* тѐшко да *не побãци*, да *не прескãчē* конòпце; детѐту *остãнē* фл'ѐка на òбрас (С. Туп); дрýгò нам *не трѐбã*; нѐму *остãнē* дрýгã рãса гòре; *крýжì* тã рãса, ìмã свѐ свòје; *л'егнē* чòвек овакò, *л'егнē* и *уфãтì* кò да га *дìгнē*; овò *се остружē* кòсòм; тò *се побòдē* један кòлац; *тѐрã* хи посѐн; онã *се* конòпац *савìјã*; òн *трчì* све док *дòђē* до стòжера; òн *окрѐнē* нãзãт; *идē* òпѐт на òбрãтно; òн *развìјē* скрòс; такò *умѐльē* жìто; зр̀но *пãдã* ис клãса (Пож); *зовē* на тел'ефòн; *нòсì* и да *пѐрē* тãмо; *горì* шпòрет; *смѐтã* ми кãфа; ìмã óде пѐт-шѐс кýћã; кат *се дѐсì* нешто; Мìлан јòј *се* òтац *зовē*; дãнас цѐо дãн *рãдì*; нѐће нìко да *стр̀вì*; вìкãл'и су му да *идē*; да *бежì*; *нѐће* да *изãђē*; *пìтã* за мòг òца; òн *л'ежì* на кр̀вет; овã сìn *донѐсē* понѐкý грãнчìцу; свѐ *спрѐмã* да *се јѐдē*, *спрѐмã* свѐ; *долàзì* и ùвѐк *пìтã* кãко је бãба; *не мòже*; ìмã мýжа; мòзак јòј *се мутì* нешто; понѐкад *наврãтì*; *седì* сãма; нìко да ти *дòђē*, да ти врãта *отвòрì* (Шав); тý *се нãспē*; тò *се* свѐ *изнѐсē*; да им бãнка *одòбрì* кредìт (Бòль); *копнì* снìјег; свѐ *стојì* снìјег до мãрта, пã òндã *грýнē* одједнòм; *не мòже* да га *откãчì*, *не смìјē* да *се пýстì*; *не мòже* да га *откр̀пì*; *прìчã* Грãде; да *се спãси* од кìшē; да га *удãви*; *не лãжē*; да *идē* дãльē; *чýвã* òвце дòл'е (Бу); *нѐмã* држãва пãрã; свѐ *се пòпцì* (Врс); *учì* за дòктòрку; мýж ми *погìнē*; *узìмльē* свѐ бòловање (Гр); òвò *се зовē* Врýјчãнскò јѐзеро овò нити *извìрē*, нити *увìрē*, ùвѐк овãкò *постојãвã*, *не пãнтì* нìко да је прекãпìло; кò *вѐрујē* свòју, *вѐрујē* и мòју; свѐ *идē* како *трѐбã*; дòбро *се* *не заборãвльã*; *дòђē* óде понѐкад, ада, *не вìдì* те; òдмã *идē*; *пãдã* снìјег; *дѐсì* *се*; *пãдне* снìјек по мѐтар; ако *подржì* до новѐмбра (Др); унýка ми *дòђē*; мòмак *не долàзì*; *пр̀стенујē*, *дòђē*, *знã* *се* дѐвѐр, *ул'егнē* три човѐка; òна хи *услýжì*; невѐста *донѐсē*, *дарýјē* кошùл'ицу, *срѐжē*; *двòрì* невѐста; *зовē* *се* *ћѐза*; онò грãдý да *се* *не осурльã*, пã посē онò *подвìјē*, да *се ткē* у нити тò да те *одмìјенì*; *продàē* тò имãње (Дуј); *мòже*, сãмо *не мòре* кòл'има, *не мòре* кòл'има; слãна тò *убцìјē*; ако ìмã пластенике, мòже; тò *се хрãнì* стòка; кòмбãј је *умѐльē*, *усìтнì* га ìстò кò плѐву; тý посѐн *бãци* жìто; *кунì* *се* онò пã *се свѐжē*; *нѐће* д[а] *успѐвã* óде кукýрус; *чинì* ми *се* (За); сãт пѐнзију *не мòре* слãбо ко ни да *дочѐкã*; бòк да *помòгнē* овòм нãрòду; овакò *се напрãвì*; у òчи те *удãрã* кòл'ко је бìјѐла; òн сãл' *шкр̀пì* от пѐпела; кò мãсан *долàзì* тã вѐш (Це); бог све *одрѐђуē* и

завршава; ако те бок *итити*; ма̀ло *се ра̀ди*, нѣма̀ ко̀ да *ра̀ди*; два̀дес о̀ва̀ца̀ *ѝма̀* (Гло); *п̀дчнѣ* л'ѝс да *па̀да̀*; то̀ *се зовѐ* л'ѝснѝк; с̀ат *се вѐћ с̀ѝјѣ̀*; ко̀ња кат *упрѣгнѣ̀*; Ја̀рут *се зовѐ* о̀ва̀ планина, о̀на *закачѝнѣ̀* прѣдѣо от Кѣнѝча; *м̀дже* чѣвек да *се ова̀ко пос̀агнѣ̀* и да *у̀ђѣ̀*; ту̀ ѝма̀ ра̀знѝх на̀тпѝса̀; та̀ јѣрган с̀ат *седѝ*; *м̀бра̀* ѡдмор да *напр̀авѝ*; ту̀ *се говѣрѝ* ср̀пскѝ јѣзик; кат хим *у̀змѣ̀* Турчѝна, ко̀ да *у̀змѣ̀* нѣ зна̀м ко̀га (Гу); докл'ѣн *се не задр̀ѝјем̀а̀* понѡћи; *пр̀авѝ се тѣрта*, *пр̀авѝ се бакл̀ава*; те *се она̀ шѐћер раст̀днѝ*, е пѣсѣн *м̀дре да се раст̀анѝ* онѡ да *се не л'ѝјепѝ* за̀ р̀уке; м̀лого да *се у̀јантѝ* па посл'ѣ *нѣће* да *у̀ђѣ̀* у д̀удове она̀ шѐрбет; *пр̀дврѣ се* па *врѝ* дѡста вал̀а, један да̀н цѝо да̀н *врѝ*; нѣко је м̀јесѝ ка̀ пѝту, а д̀уго *се нѐће*, пошто *не м̀дре* да св̀уд да је *уф̀атѝ* ѡдма̀ ва̀тра; о̀ва̀ м̀ладеш *ум̀јесѝ* гура̀бѝју; да л' *се л'ѝјепѝ* за̀ руке; да *се ко̀сѝ*, да *се жнѣ̀*; *па̀нѣ* жѝто; *ћинѝ* ми *се* такѡ; кат *се ожѣнѝ*; не м̀дре да *м̀зѣ̀* кра̀ву (Де); онѡ што *трѣба̀* да *се прѣдѣ̀*; онѡ *сѝђѣ̀* и *до̀ђѣ̀* то̀ бѝјело ко̀ снѝјек; *не вѐља̀* да *се бр̀ѝшѐ*; с̀амо *чара̀ка̀*; пол̀азнѝк *до̀ђѣ̀*, ѡн *па̀нѣ̀*, е посл'ѣр ѡн *г̀рж̀а̀* то̀ и такѡ; с̀амо јѣдна *нѣма̀* децѐ; с̀амо *обѝј̀а̀* по с̀елу; *вѡл'ѝ* да *га̀нт̀а̀*, да *пр̀ѝча̀*; *вѝчѣ̀* о̀ће дѣ у Тутѝн да *жѝвѝ*; ко̀ да *пр̀ѝмѝ* њу̀; *не м̀дже* с онѡм женѡм ни двѝје; ста̀лно *идѣ̀* код л'ѣка̀ра; *не м̀дже* да је *тр̀пѝ* па̀ то̀; то̀ што *пр̀ѝма̀*, свѣ *да̀јѣ̀* у ба̀нку; *идѣ̀* преко ба̀нкѣ и ка̀о о̀ће да *к̀упѝ* ста̀н; *ѝма̀* куп̀атило ту̀; дѡл'е та̀ ба̀ба јо̀ј *жѝвѝ*; кад *нѝкнѣ̀* тра̀ва; *ч̀ува̀* ѡвце ил'и говѣда; *не м̀дже* ни да *ра̀ди* кад *не вѝдѝ*; *нѣма̀* ко̀ да ми *по̀дрѣ̀* (До); *увѣдѣ̀* је за̀ва те *двѣрѝ* испред л̀удѝ; она ту̀ *двѣрѝ*; *ула̀зѝ се* у сѡбу а на хѡднѝк понѣко *ула̀зѝ* о̀ва̀мо; *м̀дре да се намѣрѝ*; *идѣ̀* те *ра̀ди*; нѣко *се ожѣнѝ*, нѣко *у̀мрѣ̀*; то̀ нѣко *не трага̀*; и ра̀дѡс и жа̀лѡс *се ч̀уе*; м̀дре ту̀ да *ограѝшѐ*, м̀дре да *помѣрѝ* па̀мѣт; *не вѐља̀* нѝка̀ко; свѣ *оста̀да̀* неко̀шено (Дол); два̀ трѝ п̀ут га *окрѣнѣ̀*; *са̀ђѣ̀* с ко̀ња и *одвѣдѣ̀* је та̀мо ље *трѣба̀* да *се свѣдѣ̀*; *ѡдѣ̀* у ордина̀цију; *пр̀ѝча̀* пѡсл'ѣ та̀мо са жен̀ама; *ѝма̀* дѣвѣр; *ѝма̀* дѣвѣр те јо̀ј *вѡдѝ* ко̀ња; нѝђе да *преговѣрѝ* док *не са̀ђѣ̀*; *ѝма̀* о̀на ма̀ра̀мче и кат *прѐђѣ̀* вѡду, *ба̀циѝ* онѡ ма̀ра̀мче; нѣко *потрчѝ* да га *у̀змѣ̀*; *цумб̀усѝ се* и та̀мо и та̀мо; *трѣба̀* да *бежѝ*; да му *поклѡнѝ*; *гл'ѣда̀* ма̀ло ова̀ко у̀гл'еднѣ; ма̀ло да *утѝчѣ̀* на њѣга; *ум̀јѣ̀* да прѝђѣ̀; *трѣба̀* сѣдам кѝла̀ шѐћѣра; испѣкција ко̀ *до̀ђѣ̀*; *нѣма̀* ми покрѝће; с̀ам *жѝвѝ*; *ѝма̀* ва̀шар; ту̀ *нѣма̀* ш̀умѣ̀; *ѝма̀* ту̀ једна вѡда, нѝкат *не прѣста̀нѣ̀*, *ѝма̀* ту̀ ис ка̀мена *изл'ѝва̀*; ко̀ ти му га *зна̀*; Грача̀нскѝ кр̀ш *се зовѐ*; она *сл̀ужѝ* за ѝспомѡћ стр̀ујѣ; *ѝма̀* кљ̀уц ту̀; *трѣба̀* да *ѝма̀*; с̀ад *се ба̀вѝ* пољопрѝвредѡм; *с̀ѝјѣ̀ се* л̀ук; *не ра̀ди* на граљѣвину; *трѣба̀* да *се ра̀ди* (Ђер); *дол̀азѝ* посл'ѣн с л'ѝјевѣ стра̀нѣ; свѣ га *прега̀зѝ*; јѣчма *однѣсѣ̀* та̀мо; *до̀ђѣ̀* изј̀утра у трѝ са̀та *уста̀нѣ̀*; ѡтац те с̀амо *да̀дѣ̀*; *ѝма̀* ка̀мѣн у жу̀чнѝ кѣсу; нѝко *не см̀ѝјѣ̀* да хи *п̀устѝ*; да̀нас *не вѐља̀* да *се ра̀ди*; ѡн *ко̀сѝ* дѡл'е; *спа̀кујѣ̀* то̀ ту̀не; ѡн *зау̀змѣ̀* ту̀ ју̀ртину; *пуш̀ћа̀ се* стѡка; *нѣма̀* у Тутѝн л'ѣпшѝ м̀мак; да *оста̀нѣ̀* и без децѐ; *зна̀ нѣма̀* к̀ут, ни љѣ да *ра̀ди*, ни љѣ да *зара̀ди* (Ер); *поздѣ̀* на св̀адбу; о̀на *фа̀л'ѝ* ту̀ мѡју жѣну, *фа̀л'ѝ*; *ѡдѣ̀* та̀мо *ѝштѣ̀* је; *тра̀жѝ* је; *не вѝђ̀а̀* ни ѡн ту̀ девѡјку, ѡн се та̀мо *забѝјѣ̀* у дру̀гу сѡбу; да *провѣрѝ* ка̀ка сам ја̀, свѣ то̀ ту̀ да *вѝдѝ*; тво̀ј ѡтац *позна̀е* о̀вѣ Са̀дѝковиће; *до̀ђѣ̀* да *вѝдѝ* ка̀ко жѝвѝ, ка̀ко *бор̀авѝ*, *вра̀ђ̀а̀ се*, *пр̀ѡђѣ̀* још једно мѣсец да̀на̀; *бежѝ* и та̀мо и та̀мо; пошто ве *ѝнтересујѣ̀* прѡшлѡс; да *донѣсѣ̀* сла̀ткѡ; она *зѝјев̀а̀* дѡл'е по Ср̀бији, о̀ва̀ *зѝјев̀а̀* ту̀; с̀ѝла бѡга *не м̀л'ѝ* (Жу); *до̀ђѣ̀* до шкѡл'ѣ; да те *изѣдѣ̀* и да те *офрндѝшѝ* и нѝшта; *јѣдѣ̀* бѝјел'ѝ л'ѣп; *не м̀дре* да *жѝвѝ*, *пomàга̀* држа̀ва;

сын ми *йм̄а* четвѣро децѣ, ђн *пр̄им̄а* додатак на јѣдну ћѣр; *прод̄а* тѣл'е, *прод̄а* сѣр (Ке); *нѣће* да *се ота̄н̄и*; п̄а *се* она дѣбро *угр̄ијѣ*; обаруша кат *се к̄ит̄и*; ка *се испѣчѣ*; тѣ *не мѣже* да *се упорѣд̄и*; *йм̄а* пчѣл'е; п̄а *ѡдѣ* мало дѡл'е, па *донѣсѣ* компѣр; не *ѡа* ми да идѣм; на пѣт да му *тѣри* (Бот); она мѣне *вѣчѣ* (Тр).

П.2.2.9. У 1. л. мн. презента наставак је *-мо*:

м̄и *м̄исл̄имо*; чѣму *се м̄и н̄ад̄амо* (Бал); што *рѣкнѣмо* шлогѣрѡ се; м̄и јѡј се н̄икат одужит *не мѣжемо* (Боб); св̄и *се вр̄аћ̄амо* њѣму; *зн̄амо* сѣгѣрно да хоће да се *умрѣ*; *Амко* га м̄и *зовѣмо*; *тѣр̄амо* одоздѡл; б̄аш тол' *йкѡ* имања ни *нѣм̄амо*; онѡ *кажѣмо* м̄и (Бот); јѣдно тѣл'е *држ̄имо*, *закѡљѣмо*; в̄ишѣ *не мѣремо* ни да *рад̄имо* (Брћ); пом̄ало *ѡѡћѣмо*; *уп̄ал'имо* трактор; *от̄идѣмо* б̄аш да *сечѣмо* мало т̄амо тѣ шѣму; м̄и *зовѣмо* гѡре; м̄и *с̄ићѣмо* у Јѡш̄аницу; *йм̄амо* пил' *йће* тѡвнѣ; *кѣп̄имо* кр̄аву; *кѣп̄имо* кр̄аву; *л̄ат̄имо* га м̄и (В. Лок); *ѡѡћѣмо* на к̄афу; *скѡкнѣмо* з̄ачас дѡл'е шт̄а трѣб̄а да *кѣп̄имо*; *сечѣмо* тр̄и б̄адњака ѡде; *донѣсѣмо* водѣ у тест̄ије; *вѣчѣмо*; кол̄ач да му *ст̄ав̄имо* на рѡгове; тѣ *найћѣмо*; *ѡенѣмо* нав̄илке; да *вр̄ат̄имо* дѣгове (Из); *идѣмо* кат *умрѣ* нѣко њ̄има; да *идѣмо* да је *ѡтмѣмо*; *мѣремо* с̄амо да *се чѣд̄имо* (Ју); с̄ад *не мѣжемо* да *завр̄иш̄имо*; *нѣм̄амо* аутобус, свѣ *пл̄аћ̄амо* таксѣсту; *ук̄исел'имо* да *јѣдемо* (Ка); *сл̄ав̄имо* сл̄аву Мр̄ат̄инд̄ан; *йм̄амо* тѣ воденицу; *унѣсѣмо* б̄адњакове; п̄а *се окрѣћѣмо* ѡколо; *напр̄ав̄имо* лѡпту од кр̄п̄а п̄а *гаћ̄амо се*; м̄и *се кр̄ијѣмо* по шѣми, пѡсл'ѣ *јѣземо* копр̄иве *пѣламо* н̄арот, *пѣца̄мо* и копр̄ив̄ам; м̄и *сакр̄ијѣмо* онѣ копр̄иву; т̄амо *ост̄ав̄имо*; *накр̄иш̄имо* врбѡвинѣ, дренѡвинѣ и *зак̄ит̄имо* кѣћу и свѣ, шт̄ал'е *зак̄ит̄имо*; *јѣземо* кѡпр̄ив̄а, *пѣца̄мо се*; јѣдва *чѣк̄амо* да *ѡѡѡмо* да ни нѣшто *понѣсѣмо* да *јѣѡѡмо*, и *јѣѡѡмо*, *понѣсѣмо* с̄ѣра, *понѣсѣмо* сланинѣ; *тѣр̄амо* кѣћи; и одѡсмо да *се проиѣт̄амо*; ов̄амо *се вр̄ат̄имо*; да *ѡѡѡмо* н̄ас двѡје а да *ост̄ав̄имо* њѣга с̄амѡг (Коз); да *ж̄ив̄имо* како трѣб̄а; *скѣв̄амо* мл'ѣко; м̄асн̄и *јѣѡѡмо* и такѡ; оћемо да *бат̄ал'имо* (Леч); Чук̄ара је *зовѣмо*; *ѡѡћѣмо* с раднѣѣ; *йм̄амо* м̄и и с̄ад оће ѡман; м̄и ти га за н̄ишта *не кор̄ист̄имо*; с̄ат тѡ *рад̄имо*; *п̄ијѣмо*, *весел'имѡ се*; да *се окв̄ас̄имо*; м̄и *не зовѣмо* вал̄а (Лу); што *пр̄им̄имо* њ̄има; *ѡамо* и за л'ѣкѡве; тр̄и кр̄авице *држ̄имо*, *не мѣремо* да *држ̄имо* н̄ишта в̄ишѣ; што ћемо да *ткѣмо*; св̄и *сл̄ав̄имо* сл̄аву (Не); трѣб̄а да *разгов̄ар̄амо* лѣуцк̄и; *држ̄имо* чет̄ѣри кр̄аве; *опријатѣљ̄имо се*; *сед̄имо* јѣдан д̄ан к̄а у свѡју кѣћу (Нет); *зал'ив̄амо* имања, *йм̄амо* тѣ вѡду; м̄и *нѣм̄амо* такѡга ћѡвѣка в̄ишѣ, *нѣм̄амо*, овѣ м̄и водѣ *нѣм̄амо*; *тов̄ар̄имо* с камиѡном (Пож); *ч̄ист̄имо* овѣ плѡтове (Рај); вѡду *не пл̄аћ̄амо*; *йм̄амо* м̄и т̄амо свѡјт̄и, *идѣмо* нѣкат на св̄адбу; кат *се пом̄ирӣмо* (С. Туп); *йм̄амо* пѣнзијѣ и с̄амо *се хѡп̄амо*, *сед̄имо*, *јѣѡѡмо* *йм̄амо* да *јѣѡѡмо* и да *п̄ијѣмо* и з̄ѣмус *идѣмо* дѡл'е; *разгов̄ар̄амо* ал'и *не мѣремо* да *отвѡрӣмо* нек̄и р̄азговѡр вѣл'ик̄и, *не позн̄ајѣмо се* (Трн); м̄и *йм̄амо* тѡ; *крѣшѣмо* лѡзу око кѣћѣ; *не см̄ијѣмо* млѡго ни да *п̄ијѣмо*; *от̄идѣмо* м̄и пѣшкѣ; *йм̄амо* гѡре јѣдну рѡћаку; *јѣде* да га *јѣземо* (Шав); *сед̄имо* ми (Бѡл); *гл'ѣѡамо* с прѡзѡра (Бу); *бор̄имѡ се* за ж̄ивот; *ѡѡгн̄имо* б̄адњаке (Вре); *йм̄амо* вѡду

уну́тра, *ймāмо* свòју вòду; *стйгнēмо* (Гр); *купу̀емо* др̀ва; *идемо* и с тра̀кторима; мало да *поседимо*; мй *комиши́јмо* с Бр̀ничанима óде; мй *мòрāмо* óде да *сара̀ђу̀јемо*; угла̀внò *сла̀жемо* се дòста (Др); *држимо*, *ймāмо* пè[т]-шес кра̀вā, *ймāмо* пèт ју̀ница, *пра̀вимо* сàт и силáжу йстò *пра̀вимо* и от гра̀шка; *ймāмо* кòмбāје, и *покòсимо*; свè рèдом такò *ба̀цамо* и *га̀зимо*; такò *ра̀димо*; òдмā *поту̀римо* фòл'ију, са стрāнè фòл'ију и *прѐкријемо*; кàсно *пòчнемо* да *òремо*; сла̀бо *идемо* у шу̀му него хи *купу̀јемо*; *нèмāмо* мй нāшу шу̀му; *ймāмо* у̀гља; *у̀змемо* по трй тóне у̀гља (За); мй *ка̀жемо* му̀хур; *нèмāмо* һè (Це); *отèрāмо*; да га *провèдемо* како трèбā и да *помòгнемо* некогā сиромāха (Бл); *ймāмо* мй ма̀пу; др̀љаче овè што *др̀љāмо* жйто; мй *идемо* код нй (Бо); тò *жел'имо* нāјвишè; смйјемо се да с[е] купāмо на Ђу̀рђевдāн; да јòј *повèдемо* л'йјепòга; кат је *ту̀римо*, тāмо *свèдемо*, *знамо* штā һемо; *подèнемо* у стòгове; *напра̀вимо* гúвно и онò снòплє *порèдимо* *напра̀вимо* мèтл'е от брèзè, вйла̀ма *ускра̀јнемо* сла̀му и *обрйшѐмо* гúвно, те *покуп̀имо* онò жйто на кúп и лопāтāма *издйжемо* онò жйто и *вйјемо* и ондā *сипāмо* у врèһе, *дйжемо* на тāван, *умйјешāмо*, *понèсемо* у воденице те *умèљемо*; ту̀ преко̀нāчймо; мй већ стāрй полāко *опāдāмо*; *нèмāмо* йзлас тòј стòки; да *ла̀жемо* да *укријемо* мало стòкè; мй *отидемо* и понèсемо по кāцу, двйје; *понèсемо* вунè да продāмо, *понèсемо*; *понèсемо* мèда; тè свòје не *узймāмо*; те ни не *позна̀јемо* вишè нйкāко; *ту̀римо* ту̀ кру̀шковачу те *пйјемо* тò; *ймāмо* л'йпе кот ку̀һè (Бр); по цйò дāн *йгра̀мо* с мòмцима; мй се *вра̀тимо* без млāдè (Вру); мусāфир мй *ка̀жемо*; *тèрāмо* за Пазāр; да *тура̀мо* др̀ва; *ймāмо* пла̀ц у Пазāр (Гл); нйшта *нèмāмо*; да *свр̀немо* óде кот чика Мил'йвојевè ку̀һè да *вйдймо* снāшу; да *вйдймо* пеһйну, вòди не, дèда, да *про̀һемо* крос пеһйну (Го); *пра̀вимо* сйр, *пра̀вимо* кра̀вльй сйр па у кāнте *тура̀мо* за зйму; мй у Ср̀бију дòбро *жйвймо*, слобòдè *ймāмо* дòбро (Гло); *обилāзймо се* (Гу); *не задржāвāмо се*; да *кòсимо* жйта; *не мòжемо* мй да ти *гра̀димо* вòљу; јā и жèна *покуп̀имо се*, òдемо за Ту̀рскý; *не мòремо*; *нèмāмо* нйшта, *купу̀јемо* смòк, *купу̀јемо* свè (Де); *ймāмо* тијā Албāнкй дòста (До); мй *провèдемо* шехāде ко то *знамо* (Дол); мй *ка̀жемо* дèвèр; *привòдймо* кра̀ју, и *ноћимо* тāмо; èво *ймāмо* мй óде (Ђер); *вра̀тимо* га, пòново *превр̀немо*, *трèхнемо* онò; *умèљемо* тā јèчам (Ер); мй родйтели *жāл'имо*; *дйрујемо* невесту; *рèкнимо*; да *распйтāмо* да *вйдймо* һè е кāко је; мй *разговāрāмо*; мй тò хāла што *ймāмо*, *срећāмо*; *јèдемо*, *ру̀чāмо*, посл'è *се* мй *вр̀һемо*; *идемо* са невестòм; *отидемо* тāмо; пòсл'è *идемо* мй да е *у̀змемо* (Жу); тйкву *ймāмо* дòл'е, вр̀т, *ймāмо* (Брђ).

П.2.2.10. Наставак 2. л. мн. је -те:

немо да *идете*; једну ку̀һу *размйнèте* (Баг); *мòрете* л да *постйгнèте* да *се борйте*? (Боб); кāку кāфу *пйјете*?; је л' *пу̀шйте*?; ко *знате* һè Плакāоница (В. Лок); да *извйнèте* (Из); да *идете* за А̀зију (Ју); вй *знате* кāко се жйвèло; вй тò *знате* (Ју); у којè мèсто *жйвйте*?; да *се насмијете* (Ка); што *не у̀һете* уну́тра? (Леч); кāко прèзйме *нòсите*? (Лу); испод спòмена *продужāвāте*; као што

вїдїте (Не); што *крѣнѣте* ође од бунѣра тѣмо; како *силѣзїте* прѣво; кад *изѣхѣте* преко мѣста (Ос); ѣсвалт *їмѣте* ис Тутїна до Сенїцѣ (Пож); *не мѣрѣте* ни да *станѣте*; *вѣл'їте* л' вїшѣ у хлѣт ил'и на сунце? (Рај); овѣ што вї *турѣте* лѣк (С. Ћуп); кад нѣђе *дѣхѣте*, пѣ да ми *дѣхѣте*; јѣ би вол'ѣо да *дѣхѣте*; *нѣ знѣте* вї штѣ е мѣка, *нѣ знѣте*, *нѣ знѣте* (Др); одѣкл'ѣ *долѣзїте?*; једїно *мѣрете* кат сте бїл'и у Бѣре пѣ преко Бѣрѣ; код онѣ рїјекѣ *скрѣхѣте*, *идѣте*, овѣј, дѣсно овакѣ; гѣре *мѣрете* д[а] *дѣте* свѣд рѣдом; код рїјекѣ *скрѣхѣте* дѣсно (За); немѣ да *се стїдїте*, шта *їмѣ* да *се стїдїте*; *мѣжете*, *идѣте* овїјем пѣтом до хѣрѣта онѣмо; хѣрѣт *знѣте* штѣ је?; мѣжете и л'їјевѣ да *скрѣнѣте* порет овїјѣ гарѣжѣ и да *пїтѣте* хѣ је Рѣљина кѣћа, а мѣжете и дѣлѣ да *дѣте* тѣмо порет грѣблѣ ѣсвалтом; прет кѣћу да *се паркїрѣте* (Бо); сѣмо да *потрѣшїте* (Гл); *пѣшїте* л' вї? (Го).

П.2.2.11. Код глагола VII и VIII Белићеве врсте забележена су два наставка – *-е* и новије *-у*, настало у резултату аналогїје према другим глаголима са овим наставком. Поремећени однос наставака *-е/-у* карактерише целу територију испитиваног арала. Грађа не пружа могућност уочавања правилности у њиховом избору. У сваком од пунктова бележени су примери са обама наставцима, а информатори их напоредо употребљавају. Примећено је, међутим, да у свим тачкама испитиваног простора форме са *-у* превладавају, као и то да су облици са *-е* нешто чешће бележени код православног становништва.

П.2.2.12. Примери 3. л. мн. са наставком *-е*:

произвѣдѣ; мѣсовно *бежѣ*; мѣло се лѣди *унѣстѣ* у ѣлкохѣл и оне нѣће да *трѣнѣ* тѣ терѣре; *сналѣзѣ* се лѣди (Баг); *долѣзѣ*, *пролѣзѣ* тудїје; *држѣ* дѣста овѣцѣ; кот обѣхѣ *жївѣ*; кат орѣси онѣ *родѣ*; *одлѣзѣ*; дѣхѣ да *испрѣсѣ*; л'їјепѣ *жївѣ* дѣл'е (В. Лок); тѣ мусл'имѣни *жївѣ*; *жївѣ* тѣмо; *бѣцѣ* и сїто на крѣв; свї да *се прекрѣстѣ* и да *пољѣбѣ* бѣдњѣк; пѣ *се удѣрѣ* грѣде, пѣјасови; да *држѣ*; *не држѣ* крѣву; тї крѣјеви *се тїјем бѣвѣ* (Из); млѣдї *одлѣзѣ*; слѣбо *долѣзѣ* (Ка); обадвоїјца *жївѣ* у граду; с једнѣ стрѣн *држѣ* га; пѣ *се зајѣвѣнѣ*; *прелѣмѣ* тѣмо бѣдњѣчїцу; свї је *вѣл'ѣ*; они ѣбадвоје *рѣдѣ* у бѣл'нїци; свѣ *жѣл'ѣ* да је до л'ѣкарѣ (Коз); *држѣ* ѣвце, имѣње; да *се мѣзѣ* (Леч); они *вїдѣ* да тѣ *їмѣ* нѣчїјѣ; *долѣзѣ* и мї *їдѣмо* код ѣї; *весел'ѣ* се; и сѣд *нѣсѣ*; и по Србїји *нѣсѣ*; *држѣ* тѣ стѣку; тѣлѣт *дојѣ* крѣве (Лу); богѣто *жївѣ*; штѣ *рѣдѣ*; да *врѣтѣ* тѣ рел'їгију; *врѣтѣ* се тѣмо пѣсл'ѣ; дѣбро ѣни *жївѣ*; кѣко да *исплѣтѣ* кад нѣмѣ; дѣбро *се борѣ*; *їмѣ* кѣї *злоуптрѣбѣ*; нѣће да *плѣте* стрѣју; него *долѣзѣ* прїнѣдно (Не); *испрѣжѣ*; тѣ *нрѣжѣ* (Гр); шта *рѣдѣ* од оногѣ јѣзера; нѣће да *се жѣнѣ* (Др); сеѣбе бїл'ѣ кѣ и сѣд што *пѣстојѣ* (Бо); да *рѣдѣ*; кѣга *осѣтѣ*; *избѣцѣ* га нѣпољѣ; *омрѣчѣ* га; *болѣ* ме кѣсти; што ме сѣд *болѣ* и нѣге и рѣке; сѣд се јѣш *пѣнѣсѣ* са стомѣцїма (Вру); *налѣзѣ* ми бѣјѣги некї дѣк тѣмо; те

нѣтѣ да ми *овѣрѣ* књижицу; мѣне и њѣму трѣбѣ да *овѣрѣ* књижицу; зѣми се и не *раскрѣвѣ* у онѣ ладну вѣду; трѣбѣ да *се донѣсѣ* да *се напѣји*; пѣмѣтна човѣка не вѣл'ѣ (Го); свѣ ѓни *тѣжѣ* да *задржѣ* онѣ свѣје (Гу); *радѣ* овѣ по Нѣмаћкој (Де); свѣд не *правѣ* а понѣгде *правѣ*; да *се* посл'ѣ *посѣтѣ* пријетельскѣ; *помѣрѣ*, *пѣмирѣ*; ѓдмѣ *ухѣнсѣ* (Тер); *долѣзѣ* из града (Брђ); пѣ *се онѣтѣ* опѣнци, пријечњѣци (Из); стѣрѣ јѣш *се борѣ* помѣло (Ка); ѓни *жѣвѣ* са снѣхѣм (Леч); *закѣтѣ* пешкѣрѣма (Не); свѣ онѣ цѣглу *развѣл'ѣ* (Шав); ѓни бар *тѣрѣ* злѣта (Го); да *се помѣрѣ*, да су пријетельѣ (Жу).

П.2.2.13. Наставак -у бележен је у примерима:

ѓни је *пѣшѣ* гѣре на ѣзвор (Баг); *болѣ* рѣке, *болѣ* лѣђа, *болѣ* нѣге у колѣна (Бал); пѣтајѣ кѣко *жѣвѣ*; *испрѣсѣ* је; сѣми *се догѣворѣ*; *испрѣсѣ* је, *угѣворѣ* свѣдбу; ѣстѣ *долѣзѣ* у прѣвиче и *остѣвѣ* млѣдѣ; злѣто што *кѣпѣ*; *стѣвѣ* на тѣблѣ пѣре; ѓни *улѣзѣ*; ѓни хим *јѣвѣ*; *трѣжѣ* девојке; свѣ да јѣј *дозвѣл'ѣ* пѣ да идѣ; онѣ дрѣгѣ *трѣжѣ*; ѓне *се порѣдѣ*; да *се тѣкмичѣ* којѣ је нѣјлѣпшѣ; *борѣ се* (Боб); партизѣни *нѣсѣ* петокрѣке онѣ; мѣјстѣри да *градѣ*; ѓни дѣђи ѓтуд да *вѣдѣ* ѣѣ се удѣјѣ девојка; *завѣл'ѣ се*; *трѣжѣ* млѣго злѣта; да *вѣдѣ* онѣ жѣне у онѣ махѣлу (Бот); они на сѣло *жѣвѣ*; они *радѣ*; *најѣрѣ* га; *радѣ*; вѣзила *пролѣзѣ* ѣзедна (Брђ); дѣл'ѣ *излѣзѣ* вагѣни са рѣдѣм; *погѣбѣ се* онѣ пѣ урлѣјѣ; ѣно *вѣдѣ се* кѣђе; мѣло да *почѣстѣ* онѣ; пѣ *се напѣрѣвѣ* канѣл'и; *радѣ* кот кројѣчѣ; тѣ *излѣзѣ*, л'ѣтно ѣе *пролѣзѣ*; што мрѣк, они пѣчнѣ да *радѣ*; *држѣ* некѣ продѣвниче; да *промѣјенѣ* прѣстѣн, ѓбил'ѣже; *замѣнѣ* прѣстѣне; *вѣрѣ се* и такѣ тѣ; *трѣжѣ* злѣта, *трѣжѣ* некѣ ѓгрл'ице, некѣ докѣл'ице (В. Лок); снѣе не вѣлѣ да га слѣшајѣ (Из); гѣдине *чинѣ* свѣ; *бежѣ* лѣди са сѣла, из брѣдѣ; не *донѣсѣ* лѣди нѣ вакѣт; *измлѣтѣ* оногѣ гѣзду, *измлѣтѣ* га; којѣ *кѣпѣ* појѣне; у пѣтак ѓпѣт лѣди *се кѣпѣ*; *испрѣсѣ* је, *одвѣдѣ* је; тѣ *тврѣдѣ* лѣди да су дѣшл'и ис Крѣшѣвца; кѣт су мѣне кѣл'и да *жѣнѣ*; пѣ ми *се жѣлѣ* овѣ пчѣлѣри гѣре; *правѣ* лѣди сол'итѣре по сѣдам-ѓсам спрѣтѣвѣ (Ју); они *бежѣ* (Коз); са[д] *долѣзѣ* му унѣчићи и такѣ понѣко; *зѣлѣбѣ се* (Леч); да му *мѣјесѣ* пѣту; лѣди *растѣрѣ* фѣмил'ију збок тѣ женѣ; и о тѣгѣ *се правѣ*; *одѣлѣ* ти га; двѣје дѣске *сѣстѣвѣ се* (Нет); тол'ѣкѣ ме свѣ дѣца вѣлѣ; тѣ ми *донѣсѣ*; да *нарѣнѣ* свѣиње; да *нарѣнѣ* кокѣшку; да *отрѣ* (Ос); да *се ствѣрѣ* тѣ скѣпови (Пож); ѓдѣ, *испрѣсѣ* и довѣдѣ; жѣне *спрѣмѣ*; *бѣвѣ се* са тѣјѣм; не *градѣ се* кѣђе; *гѣсѣ* тѣ тѣ крѣч; *нагѣсѣ* тогѣ крѣча; свѣ *радѣ*; свѣ такѣ *радѣ* (Рај); они не *бѣвѣ се* с тѣм; шта *зарѣдѣ*; *провѣрѣ* на врѣта; нѣге ме *бол'ѣ*, слѣба сам; *кѣпѣ се* девојке; кѣл'ко *се догѣворѣ*; да не *бѣцѣ* жѣне за нѣм (С. Туп); *крѣжѣ*; *радѣ* у Нѣмачкѣ; *трѣ* нѣоколо, *трѣ*, *трѣ* (Трн); дѣца свѣ *донѣсѣ*; *долѣзѣ*; и ѓне *радѣ*; код овѣјѣ Стѣплѣнѣ да *сврѣтѣ* (Шав); раднѣци око кѣђе *правѣ* (Врс); нѣђе да *се жѣнѣ*; *трѣ* свѣ; *зѣврѣшѣ* шкѣлу; кѣт *зѣврѣшѣ* шкѣлу (Др); кѣђе што *градѣ*; *држѣ* вѣл'кѣ стѣку; *двѣрѣ* зѣедно; свѣ тѣ такѣ *радѣ*; мѣрѣл'ѣ су да у Сенѣцу *жѣвѣ*, онѣ тѣмо *жѣвѣ*; двѣје у Сенѣцу *жѣвѣ*; они *се излѣбѣ* с нѣма; *жѣвѣ* у Крѣлѣѣво (Дуј); *трѣжѣ* (Цѣ); ѓвде ми нѣшто овѣ *радѣ*; *долѣзѣ* из Бѣограда; да *жѣнѣ* и да удѣјѣ *ћѣрку*; да *остѣвѣ* тѣ цѣру нѣкѣ дѣн код ѣи (Бо); *долѣзѣ* лѣди

за два три дана; *улазљ*; тапљт *износљ* тљ конљпљу ис тога мочљла и осушљ; па је *трл'у* у трл'ице; ал' нек љни *радљ*; *осѣтљ* некљ девојку дљбру; *долазљ* чак љтут (Бр); *излазљ* биљљзи по детљту (Вру); љдљ *прљсљ* девојку; да *се* тљ *видљ*; *поклљнљ*; *кљпљ* шта хим трљба; не мљгљ да *се дружљ*; нијесу имал'и врљмена ни да *се дружљ*; чљкљ двљје гљдине да *кљпљ*; *покљпљ* по четрљс каца сљра; *поранљ* и *тражљ*; *настаљвљ* даље; тљ *тражљ* (Гл); сљмо *долазљ* (Гло); и сљт *постојљ*; стубл'ине *се радљ* от шљпљљк дрљвета; љне *се постаљвљ* (Гу); нљге ме дљста *хаљвљ*; *бежљ* девојке; *испрљсљ се* и побљгнљ; пљйте *се мљјесљ*; дљдови *се прљвљ*; *градљ*; хотљ да *се жљнљ*; *живљ* л'ијљпо с нљрљдом; овљ снаљ оне *не вљлљ* овљ старљ (Де); па посљ нљтљ да јљј *се помљрљ*; они нљтљ да јљј *се помљрљ* (Дет); нљге ме *бол'у*; долљзили мљне да *прљсљ*; *вљдљ* је заљве; кат хотљ да *се каљфљ*; *тражљ* и *остаљјајљ* тљ девојке; љни *се припрљмљ*; *увљдљ* је, *опрљмљ* је л'ијљпо; *излазљ* тљ змљје; оне мљне *се љљтљ*; хљтљ да *се забрадљ*; ймљ тљ нићни што *се покљпљ* тљ; нека љни *видљ* и нек *процљнљ* (Дол); кот приљтљлљ да *седљ*; *испрљсљ*; *прљвљ* свљдљбу; *долазљ* да *видљ* одљву; љни *мљслљ* не вљрљјљ им; а кат је *испрљсљ*; *помљрљ се*; они *држљ* нешто каљфљ љнде (Ђер); оне *бл'љјљ* тљнаљке; *удљвљ* та два псљ; *удљвљ* та два псљ; љни се л'љти *прљтљ* и[з] сљла (Ер); *долазљ*, *долазљ*; *радљ* му дљца; *донљсљ* пљклљн кљ штљ тљ ймљ; *седљ*, *ноћљ*; *долазљ*, *тражљ* је у гљсти; љљди *не примљ* чљвљка у свљју кљћу (Жу); ймљ дљста што тљшко *живљ* (Ке); *долазљ* овљ дљбрљи љљди; не мљгљ да *се одљдљ* от тога; него мљло хим тљ да *видљ* (Брћ); свљ *угрљбљ* (Тр); йди у дрљга сљла да *дљврљ*; *остаљвљ* млљдљ (Боб); *извљдљ* (В. Лок); *пљстљ* се по ономљ стрљну; овљ жљне *усљрљ* (Леч); онљ свљтови *јаћљ*; *нљсљ* онљ крљс уз град и низ град (Лу); *држљ* стљку вљл'кљ (Трн); *натомрљитљ се* (Жу); нљге ме дљл'љ *слљжљ* (Рај).

П.2.2.14. Морфолошка варијантност облика 3. л. мн. карактерише велики број штокавских говора. Шаренило облика, како наводи С. Реметић, „резултат је фонетског развитка у прасловенској епоси, када су се остали облици презента, уједначени, нашли на једној, док је облик трећег лица једнине остао сасвим усамљен на другој страни. На тај начин остао је широк простор и велики избор могућности и путева за каснија аналошка уједначавања и прекрајања” (Реметић 1985: 301). Када је о зони централне Шумадије реч, аутор уочава два ареала: североисточни (космајски), где доминира -у и југозападни (колубарски), са основним наставком -е (Реметић 1985: 305). Наводећи податке из литературе о приликама у другим дијалектима, аутор закључује да уједначене прилике карактеришу С-В дијалектат, где је на највећем делу територије стабилисано аналошко -у. У Ш-В дијалекту стање се одликује знатнијом варијантношћу, а тако је и на простору К-Р дијалекта; у источнохерцеговачким говорима по правилу се среће -е, уз врло ретка одступања (деталније о приликама у наведеним дијалектима в. Реметић 1985: 305–308).

Ситуација у зетско-сјеничком дијалекту у Црној Гори различита је у појединим говорима. Староцрногорски говори добро чувају наслеђени однос наставака (Пешикан 1965: 174). Такође, у говору Црмнице, примери са -у чују се само изузетно (Милетић 1940: 473), а тако је и у Васојевићима, где се на највећем делу територије чува старији наставак -е, а финално -у присутно је на свега неколико тачака територије (првасходно у пограничном делу говора према Плаву) (СТИЈОВИЋ 2007: 1671). С друге стране, у Зети је уопштен наставак -у (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у Враки (Петровић 1973: 213). Прилике на нашем терену показују да аналошко -у превладава, али не у потпуности, што не одговара тврдњи о његовој апсолутној превласти коју наводи Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 100). Тиме се говори тутинско-новопазарско-сјеничке зоне слажу са стањем у говору Мрковића (Вујовић 1969: 257) и Ибарског Колашина (Божовић 2002: 87). Облици са аналошким наставком чешће се срећу код говорника муслиманске вероисповести, и то говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице приближава осталим идиомима са говорницима различитих конфесија. У Ибарском Колашину, на пример, облици са -у бележени су у говору муслиманског живља (Божовић 2002: 87). У подгоричком муслиманском говору редовно је -у (Чиргић 2007: 114). У србијанском Полимљу присутна су оба наставка, с тим да је њихова репартиција конфесионално – одлика су говора муслиманског становништва – и територијално условљена – овај наставак присутан је у рубним пределима (на граници са Сјеницом, на пример) (Николић 1991: 456–460).

П.2.2.15. Етимолошко -у имају глаголи:

*струж*у онај кәмѣн; што *каж*у; *доћ*у сәмо мәло; они *узм*у онџ, онѣ л'йстове свѣ *бѣр*у, *бѣр*у, *бѣр*у; на свѣ *доћ*у; *швѣрцуј*у тѹ рѣбу (Баг); њни *доћ*у да је прѣсѹ, *каж*у дѣбро; *доћ*у, ѹвечѣр *доћ*у канаѣје, *донѣс*у за мләдѹ пѣклѣн; *одвѣд*у је; у прѣвѣче *ид*у, *ид*у у прѣвѣче с дәрѣм; пѣсл'ѣн је *довѣд*у овѣ ис рѣда; *одвѣд*у је; ни кад је *довѣд*у мѣгѹ да *довѣд*у кѣга бѣло; *прѣстенуј*у мләдѹ; њни је *дәр*ују посл'ѣн на онѹ; *не мѣч*у је; *узм*у мләдѹ да йгрә са мѣмком; њни *не узм*у; они *доћ*у свѣ нәоружәти; двојѣца *крѣј*у; свѣ *каж*ују; демек да *напрѣдуј*у, да *рәст*у; и *ид*у кот хѣцѣ; *пѣшу*у, *ид*у од Бәјрәма и такѣ; онѣ тѹфице *се вѣж*у; *не ид*у нѣђе; поред воденѣцѣ шѣјтәни и у воденѣцу шѣјтәни *се приказ*ују; а сәт *узм*у билѣгу от детѣта (Бѣб); што *каж*у кѣ свѣм детѣту; *шәљ*у *се* лѹди (Бѣт); у Пазәр *ид*у; ѣдәкәне стѣкѣ помало л'ѣти *узм*у; *изәћ*у; у зѣму *ид*у; *каж*у; они га *зов*у да се вратѣ у Крәгујевац (Брћ); *стан*ују; *сѣј*у кромпѣре; машинѣ *изәћ*у; *доћ*у у јѣсѣн тәмо, ал' и сләбо; њне *ид*у на рѣдѣве; понѣкат *изәћ*у помәло;

закѡжѹ; пѡсл'ѣ *идѹ* у шкѡлу (В. Лок); *повѣдѹ* вѡла тѡгѡ; *рѹјѹ* крѡтови зѣмљу; јѣдни *кѡжѹ* овакѡ, јѣдни *кѡжѹ* онакѡ; по томѣ *кѡжѹ* да добѣло сѣло Ѐзбице (Из); генерѡције *пристаишнѹ* дрѹгѣ; *идѹ* партизѡни ѡзгѡр; свѣ *кѡлѹ* жѣвѡ; *ѡѡћѹ* цандѡри ѹвечѣ; *ѹбијѹ* га; *ѡѡрујѹ* снѡшу; *ѡѡћѹ* провѡћѡче; *остѡнѹ*; *кѡжѹ* да су ис Крѹшѣвца; што *рѣкнѹ* бѡбе; за врѣме тѹрскѡга *кѡжѹ*; да *појѣдѹ* лѹди; *изѡћѹ* пл'ијехѡви и по ногѡма; *нијѹ* дѡл'е; свѣ *лѡжѹ*; пшенице *се не сѹјѹ*; дѡл'е и ѡде *ѡѡћѹ* (Ју); по цијелу нѡћ *идѹ* камиѡни; стѡрѣи *умѣру*, нѣмѡ (Ка); у кѹћу *довѣдѹ*, пѡсл'ѣн *ѡѡћѹ* сѹтрадѡн ѡпѣт на кѡфу; *пѡћѹ*; *понѣсѹ* ракијѣ, мѣзе; *исѣчѹ* бѡднѡкове; *сѣднѹ* тѡмо; пѡсѣ *ѡѡћѹ* ѡде; сѡмо *сѣднѹ* онакѡ; гѡре је *окрѣнѹ*; девојке *пѡћѹ* отѡл'ѣ ка кѹћи; дѣца *идѹ* тѡмо; *ѡѡврнѹ* Л'ѣшевићи тѡмо у бѡште; кад *не ѡѡврнѹ* Л'ѣшевићи; кад *ѡѡврнѹ* у бѡште, нѣмѡ, а кад *не ѡѡврнѹ*, ѣмѡ; понѡћи *пѡѡѡѹјѹ*; *закѡлѹ* брѡва; бѡлѣ да *идѹ* гѡре код нѣга; кад *ѡѡрѡстѹ* (Коз); *напѡднѹ* дѣца; бѡга ми, што *вичѹ*, свѣ си под војничкѡм комѡндѡм и такѡ (Леч); за нѡм *нијѹчѹ* пѣлѡт; ѡѣ да га ѹзмѹ; *пѡћѹ* у град на пѣјац дѡл'е; ѡви млѡдѣи *идѹ*; ѡни *зовѹ* на свѡдбе; кад *стѹгнѹ* за девојку; с мѡста *скѡчѹ* у Рѡшку; пѡсл'ѣн ѡнѣ *увѣдѹ*; у те *се прѣсѡчѹ*; *угрѹјѹ*; свѣ по смѣнѡм *идѹ*; што трѣбѡ мл'ѣка ѡни *понѣсѹ* (Лу); *ѡѡраћѹјѹ* зѣмљу; *идѹ* с кѡл'има, с камиѡнѣма, *идѹ* дѡл'е за Кѡсовѡ; *идѹ* њѣ двојѣца; дѡл'е *ѡтидѹ*; *прѣвѣжѹ* шнѡлѡм ѡнѡ пешкѣр (Не); ѡни га ѹзмѹ у дѡм; *вѣжѹ се* ѡнѣ мл'ѣ вѣзице; *ѡѡдѹ* свѡтови (Нет); што *вичѹ* ѡѡ; нѣ знѡм кѡко *се зовѹ*; мѣне свѡ дѣца *ѡѡћѹ* тѹ; *не јѣдѹ* је; да *пѡстѹгнѹ* (Ос); мѡмци *идѹ* на тѡ хѹмбус, нѣко ѡд рѡћѡкѡ ѡни њѣму *кѡжѹ* (Пож); тѡ рукавице ти *не помѡжѹ*; ѡни тѡпѹт *ѡѡѡѹјѹ*; *прикажѹјѹ* је; њѹ јѣдну *прикажѹјѹ* (Рај); кад *ѡѡћѹ*; што *рѣкнѹ*; бѡмбѡн *ѡнѣсѹ* нѡји нѡјприје; *ѡѡћѹ* ѡнѡ ѹмѡрни; ни *не ѹћѹ* у сѡбу; *ѡѡћѹ* свѡтови *повѣдѹ* је; *сѣднѹ*; *пѡкрѹјѹ* те чаткѣјѡм; пѡсѣ ѡѡвѹт *ѡтидѹ*; *повѣдѹ* мѣне у рѡт (С. Ћуп); зѣми *сићѹ* на Дѡховиће (Трн); понѡћи *идѹ*; ѡне кѡт *ѡѡћѹ*; *прѣтрѣсѹ*, свѣ, свѣ; кѡт *пѡнијѹ*; *зовѹ* га Црнѣи; што *кажѹ*, сѹдбина му такѡ бѣла; *не смѣјѹ* да *ѹићѹ* у тѹ кафѡну; Нѣмци *ѡѡћѹ*; мѡже да *пѡкѡжѹ* пѹно понѣшто (Шав); *ѡѡћѹ* ти ѹјѡци, *ѡѡћѹ* пријетѣљи (Врс); *бѣрѹ*; *кѡжѹ* да је здрѡво (Гр); свѣ ми снѡе *кѹнѹјѹ* (Гр); свѡкѣ гѡдинѣ *ѡѡћѹ* тѹ код мѣне те ме *ѡѡићѹ*; не трѣбѡ да *остѡнѹ* (Др); јѣнѣ *се тѡ зовѹ*; *ѹл'ѣгнѹ* дѣверѡви; *ѡнѣсѹ* нѣхно рѹхо; *изнѣсѹ* ти кѡнче; *изнѣсѹ* сѣто, пшеницу; *ѡѡћѹ* свѡтови; ѡни сѡт *ѡѡћѹ* (Дѹј); рѡно слѡне *пѡнѹ* (За); *шѡлѹ* на мѣр; *ѡтидѹ* двѡ чѡвѣка (Цѣ); нѣ знѡм ѡви старѣјѣи да л' штѡ *разѹмѣјѹ*; ѡтидѹ; *чѹјѹ* ѡни (Бѡ); што *рѣкнѹ*; да ми *кажѹјѹ*; и ѡни *се шѡлѹ*; да *рѡстѹ* дѣца; да *прѣѡѡѹјѹ* варнику ѡт њѣхнијѡ крѡвѡ својѣјѣм крѡвѡма; мѡрѡл'и понѡћи да га *жѣнѹ* жѣне; ка[д] *се зѡѡрѡнѹјѹ* л'ивѡде; *ѡѡћѹ* те не *ѡѡићѹ* понѣкат; *ѡтидѹ* да је прѡсѹ; па ко *се бѣгинѣшѹ* (Бр); тѡ сѡт *не смѣјѹ*; дѡшли да ме *крѡдѹ*; *јѡшѹ* гѡле на вратѣло; *извѣдѹ* је (Вру); да *се бѣгинѣшѹ*; сал' *ѡѡдѹ* с кѡл'има и ѹзмѹ је и довѣдѹ је; ѹзмѹ ѡни по стѡ комѡтѡ; *ѡѡћѹ* ѡде те *нијѹ* (Гл); и *не мѹзѹ се*; ниѣ *се не смѣрѹјѹ*; ѡнѡ су мѡрѡла да *сѡврнѹ* (Гѡ); *ѹзѣмѹ* врнѣку (Глѡ); *зовѹ* га Ил'индѡн, а код мусл'имѡнѡ *зовѹ* га Ал'индѡн; ѡвѡмо *кѹнѹјѹ* и стѡнѡве; Санѡѡкл'ѣ *се зовѹ* дѡл'е (Гу); *прѣкажѹјѹ*; *зѡрѡћѹјѹ* тѣ пѡре; кѡко хи *зѡрѡћѹјѹ* кѡ знѡ (Де); кѹћѡни *грѡжѡјѹ* помѡло; *кѹнѹјѹ* (Дѡ); кѡт се дѣца ѡнѡ *пѣлѹјѹ*; *увѣдѹ* је (Дѡл); *ѡѡдѹ* свѡтови; *довѣдѹ* је; на кѡнѡ *ѡѡћѹ* тѡмо жѣне; код њѣ да је *ѡѡрујѹ*: ал' кад је на кѡнѡ те и ѡвѡмо ѣе ѹзмѹ цѹмбѹсѣи; код нѡс такѡ

кажӯ; ддӯ лӯди; сѣјӯ помало жита (Ћер); ддһӯ два вӯка; свѣ хи покдльӯ; изаһӯ (Ер); ддһӯ нѳјзин рѳт; кад не бегенѳшӯ зѣта (Жу); ддһӯ ту те тога човѣка ўзмӯ (Брһ); не мдрӯ да га проддднӯ (Ка); свѣ до јѣдан сат, до два, док мдрӯ (Коз); они мдржӯ књѳжице да извдӯ (Ос); они не мдрӯ да помѣнӯ (Трн).

II.2.2.16. Глаголи VI Белићеве врсте у највећем броју случајева чувају наставак *-ајӯ*:

остављајӯ тѳ, остављајӯ; каке ѳзворе ѳмајӯ (Баг); ѳмајӯ дѳста стѳкѣ, гѳвѣдѳ, овѳца, кѳза; не мѳјешајӯ се лӯди; нѣмѳ да ѳграјӯ зѣдно кѳ сѳт, пѳсѣбно ѳграјӯ лӯди, пѳсѣбно жѣне; враћајӯ младӯ ў рѳт; којӯ ѳмајӯ; тӯ се окӯпљајӯ и младѳ и старѳ; ѳграјӯ свѳ зѣдно; чӯвајӯ хи да не побѣгнӯ; ѳграјӯ се кл'ѳсѳ, ѳграјӯ; нѳшта не вѣлѳјӯ; ѳмајӯ јѣдне трѳве пѳсѣбно (Боб); пѳ посл'ѣн тѳ жѣне турајӯ у мѳчваре; нѣће да дѳрајӯ; тѳ уһдсајӯ (Брһ); тѣрајӯ дрѳва; ѳмајӯ барѳке некѣ; плаћајӯ некѳ пѳрес; проддјӯ некѳм Бӯгарину; прѣко стѳтину овѳца ѳмајӯ; понѳћи урлајӯ; проддјӯ по ѳсам, дѣсет ѣурѳ; комѳрци ѳдек ѳмајӯ; понѣшто лӯди прѳтѣрајӯ с Кѳсова рѳбѣ некѣ за Пазѳр; да рѳбу не прѳтѣрајӯ бес цѳрѳна бес папѳра (В. Лок); опѳнци трајӯ; опѳнци се брзо цијѣпајӯ; насульѳјӯ се шљѳве; ѳмајӯ двѳје прѳче (Из); мѣњајӯ се; времѣна се мѣњајӯ за генѣрацијама; бушкѳчи кои бӯшкајӯ; којѳ заваћавајӯ нѳрот; жѣне да спрѣмајӯ рӯчкѳве тол'ѳкѣ; отѣрајӯ шкѳлу у Грӯбетѳће; девѳјку да удѳјӯ; сѳт кѳла свѳ ѳмајӯ; сѳд нал'ѣтавајӯ тѣ; ал'и не дѳјӯ; проддјӯ дирѣкторѳ фѳбрике, проддјӯ овѳ, проддјӯ онѳ (Ју); узѳмајӯ и дѣца; говѣда да се обадајӯ; она се обадајӯ; пренѣмагајӯ се жѣне ѳнденѳке (Ка); прѳчајӯ му, прѳчајӯ штѳ се десѳло; лӯди спѳвајӯ цијѣлу нѳћ на слѳму; на свѳкѳ брѳдо пѳ пѣвајӯ; да се кӯпајӯ понѣкат; тѳмо ѳмајӯ бѳште; планѳнке се тѳ дан мѣњајӯ; онѳмо ѳмајӯ; свѳрајӯ, ѳграјӯ, пѣвајӯ; студѳрајӯ у Беѳграт (Коз); она ме цијѣлу испрѳскајӯ; спрѣмајӯ се; слӯшајӯ ме и свѣ дѳбро; дѣцу нѣмајӯ; ћѣрке ѳмајӯ; она тврѳдѳ проддјӯ (Леч); пѣвајӯ, свѳрајӯ; двѳје жѣне тӯ ѳмајӯ старѣ; јѳбуку да пӯцајӯ; пѣвајӯ, пӯцајӯ; пѣвајӯ (Лу); онѳ што наћӯ, отѣрајӯ, к Пазѳру; кӯд га тѣрајӯ, нѣ знѳм; мѳло покушѳвајӯ; прѳчајӯ са ѳѳм; ѳни дарѳвајӯ пешкѳре; кӯћу у Пазѳру ѳмајӯ; ѳмајӯ дѳл'ѣ вѣл'ѳкӯ кӯћу; под кирѳју дѳјӯ; ѳмајӯ свѳ запѳшљѣње (Не); и да му је попрѳскајӯ мѣдом; ако шѳшбајӯ јѳко дѳјѣте; кѣровѳ тѣрајӯ; овѳ досѣлѣници нѣ знајӯ тѣ лӯде (Нет); не дѳрајӯ; нѳтајӯ за нѳјстаријѣг човѣка на Рѳгѳзну; тѳ прѳчајӯ и преко рѳдија; сѳт ѳмајӯ пѳ зѳдајӯ тѳ, сазѳдајӯ да нѣ би тѳ грѳдѳо свѳкѳ чѳс; скӯплѣ проддјӯ; овѳ се стѳрајӯ кѳ је на влѳс (Рај); овѳ дѣца је гл'ѣдајӯ; идӯ да се тушѳрајӯ; ѳграјӯ невѣсте (С. Туп); сѳт зѳдајӯ му тӯ кӯћу; они прѳчајӯ; разѳѳајӯ она конѳпац (Трн); оће да се свѳћајӯ; отѣрајӯ дѳл'ѣ на Дѳјѣвиће; тѣрајӯ цијгу; ѳмајӯ кӯћу свѳју; трѣбѳ да јѳј снѳмајӯ на она скѣнер (Шав); ѳни обећавајӯ пѳ нѣмѳ; догнајӯ нѳши старѳ (Врс); л'ѣпо ме снаѣ слӯшајӯ (Гр); камиѳни догнајӯ; нѣ знајӯ ти тѳ пѳшта; нѣће да се удѳјӯ; пѳдајӯ снѣгови (Др); јѣнѣ опрѣмајӯ је; кад венчавајӯ; посѳпајӯ бомбѳнѳма; оне ме гл'ѣдајӯ млѳго тѣ девѳјке; имѳње вѣл'кѳ ѳмајӯ тӯ; проддјӯ га (Дуј); они прѳчајӯ о мѳјѳј женидѳи; сѳд и не нѳтајӯ родѳтѣље; жѣнскѣ пѳсѣбно свѳдбујӯ а лӯди пѳсѣбно (Бо); да кӯпајӯ дѣцу; они мѣне

пїтају; они не *заборављају* нас; *растѣрају* и пашчят (Бр); тãмо га *дочѣкају* на̀поље; *ãмїнају* кад прїћу близу кўћѣ (Вру); Лãзѡви *зал'ївају* из ријекѣ (Го); *їмају* некѣ сѡрте; *узїмају се, избегãвају*; ни са њїма *се не узїмају* (Гу); тãмо *предузїмавају* кўће кот прїватнїкã (Де); овѣ другѣ *їмају* (До); *тѣрају* за Кѡсово да и *продãју*; *даровãвају* невѣсту; *постãљају* да се дорўчкујѣ; *не спãвају*; јѣдне још једва *чѣкају*; др̑ва *се плãћају* (Дол); *дарївају*; *їмају* стѣпенице (Ђер); *прокопãју* оздѡль тарãбе (Ер); овѡ јѣло што *продãју* (Брћ); тãмо *узїмају* некѣ бãбе (Тр).

П.2.2.17. У мањем боју примера јавља се наставак *-ау / -у*:

у Пазãру *бãцау*, и овѣ гѡдинѣ (Лу); свѣ му се вїшѣ *задебљãвãу* овї канãл'и; *нѣмау* зѣмљу; што *нѣмау* зѣмљу; бѡгат посãо *имãу*, кўћу *имãу*, дѣцу, свѣ, свѣ *имãу* и онѡ за на мѡре онѣ бродїћѣ; тў дѡћу и *їграу се*; дѡбра су дѣца, дѡбро *слўшау*; тѡ ми *тѣпау*; тѡ ме *слўшау* (Ос); сãт се *врãћу*, оселãвãл'и пã се сãт *врãћу* (Брћ); *поврãћу* (Дол); *венчу се* за њї (Тр).

Највећи број забележених примера из наше грађе јесте из новопазарске зоне, те се присуство ових облика тумачимо утицајем говора косовско-ресавског типа.

Мали број потврда са *-ају > -ау* на синхронном плану у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони не одговара тврдњи о знатној раширености овога наставак на терену зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ивић 2001: 218), иако и Д. Барјактаревић наводи да се глаголи овога типа употребљавају редовно без *-j-* (Барјактаревић 1965: 100). У описано стање не уклапа се ни говор Васојевића, где глаголи редовно имају *-ају* (Стијовић 2007: 1671). Примери са *-ау* потпуно су непознати и говору подгоричких муслимана (Чиргић 2007: 115). Стога, није неочекивано ни то што се у прелазном полимском говору редовно бележи наставак *-ају* (само једном је засведочено *-ау*) (Николић 1991: 476), на основу чега аутор изводи закључак да се ови говори слажу са говорима источнохерцеговачког типа (Николић 1991: 476). Описано стање, међутим, у потпуности одговара и приликама у нашој зони (где спада и сјеничка, која се наслања на територију поменутих говора), са делимичним изузетком новопазарског дела, где је забележено нешто више потврда са новијим наставцима. Најзад, у староцрногорским говорима присутна су оба наставак са неједнаком фреквентношћу на појединим тачкама испитиваног ареала (Пешикан 1965: 174).

Тумачећи наведену појаву, М. Пешикан истиче да се њен узрок не може објаснити фонетским разлозима, јер се *j* испред вокала задњег реда добро чува; угледање на облике

имперфекта такође је мало вероватно јер је тешко пронаћи разлоге уједначавања ових двају облика. Чињеница да се наставак *-ау* среће само у једној групи глагола, док промена увек изостаје код типа: *лајјљ, кајјљ, продѡјјљ* и сл. наводи на закључак да се код глагола типа *ћѣраљ, ћѣра-* заправо схвата као основа, на коју се додаје *-у* (Пешикан 1965: 175). Исто тумачење даје и Б. Милетић (Милетић 1940: 116–117). Наведено објашњење у потпуности одговара приликама у ареалу који је предмет наше анализе.

П.2.2.18. Глагол *ткѡт* има редовно облике: онѣ ћил' љме што *ткљ* жѣне (Лу); овѡ што *ткљ* (Бр).

П.2.2.19. Глаголи са основом на велар у 3. л. мн. имају облике:

нѣгде *сечљ* двѡ (Из); сѡдек *сечљ* (Др); *обљчљ* је; хоће нѣхно да *обљчљ* (Дуј); оне *вљчљ* онѡ мл' љјекѡ от тљђијѡ крѡвѡ (Бр); да мѡгљ јѡчѣ да *повљчљ* (Гу); *обучљјљ* је; *обљчљ* је; ка[д] *се сечљ* нѡкти (Дол); *тљчљ* га кѡњи са ногѡма (Трн); *пресѣчљ* (Бот).

У говору Васојевића присутни су и облици са неизмењеном основом (Стијовић 2007: 169), док се у Зети јављају само форме са аналошки успостављеним измењеним сугласником (Ћупић 1977а: 280).

П.2.2.20. Облике 3. л. мн. за завршетком *-ду* у испитиваној зони имају једино глаголи *(-)дѡт* и *(-)знѡт*:

мѡрајљ да је *дѡдљ*; ако јѡј *не дѡдљ*; сѡт *дѡдљ* пѡрама а љсприје нѣјесу (Боб); хѡће да је *дѡдљ*, нѣће да је *дѡдљ* (Бот); *дѡдљ* јѡј онѡ дѣјете (Жу); *дѡдљ* јѡј понѣшто (Ту); свѡшта јѡј *дѡдљ* (По); сѣра јѡј *дѡдљ* (Ке); мѡрѡће да се *прѡдѡдљ* (Не); чѣм такѡ *прѡдѡдљ* (Лу); *прѡдѡдљ* је ћѣверу (Вру); а сѡд *не дѡдљ* ти овѡ дѣца (Лу); ѡни мѣни *не дѡдљ* нѣшта да рѡдѣм (Шав); *не дѡдљ* они да се узѣмајљ (Бр);

знадљ тѣ жѣне да врѡчајљ (Ко); ѡне нешто *знадљ*; *знѡдљ* кѡко да се тѡ отклѡнѣи (Пе); свѡшта *знѡдљ* (По), ако је *не познѡдљ* (Ле).

Паралелно су у употреби и облици са *-ају*:

ђе ймā туђинē *не дāју* (Боб); *не дāју* да прōђе (В. Лок) п̄рвō јој *дāју* јāбуку (Из); *не дāју* шкōлу ту (Ју); *дāју* ти шѣрбет (С. Ћуп); да ни *дāју* кāјмāка бōље (Бр); ка[д] *дāју* девōјку; (Го); да *не дāју*; ѓни *дāју* марāму (Жу); *продāју* смōк (Трн);

да се *не знају*; и ѓни *знāју* ѓдмā да нешто јѣс; старйјѣ што *знāју* (Боб); *знāју* лъуди брōј (Ју); ни *не знају*; ѓни *знāју* (Рај); *не знају* родйтелеи (Жу); *не знају* (Бал); њōјзйни *не знају* (Ћер).

Једино се код глагола (-)дāт елеменат -д- јавља и у осталим лицима:

јā ћу да јој *дāдѣм* (По); сāдаку *дāдѣш* нѣкōм; мōрāш нешто барем ис кӯћē да јој *дāдѣш* (Бр); не смйјѣ да јој *дāднѣш* вāтру ѓдмā (Де); *дāднѣш* му тō повѣсмо (До); кат *се удāдѣш* акобōгдā (Жу); да *се удāдѣш* (Ћер); ймā онā књйга мусāф, *дāдѣ* ти (С. Ћуп); *дāднѣ* дрўгӯ (Боб); *ђе* ће да се *удāдѣ* (Из); кат *издāдѣ* снāга (Пож);

поред:

сāмо мōгу да вам *дāм* ѓтпус (Ју); јā му *дāм* стō ѣурā (Рај); јā му *дāм* кр̄пу (Бл); јā сам рѣшйю ту да те *дāм*; хај да ти јā *дāм* дōбар пешкйр (Бр); свѣ *продāм* кот кӯћē (Ка); дāј шта *дāш* (Брђ); прāтйш је без нйшта да јој нешто *не дāш* (Бр); јѣдну сāдаку да *дāш*; (Бр); и ѓн *додā* оне прашйнѣ (Баг); не пйтā те родйтель *ђе* ће да те *дā* (Гло); ка[д] *дā* ѓбел'еже (Ћер).

Глагол знат има облике *знāм, знāш, знā, знāмо, знāте, знāју* (знāју) / *знāду* (знаду). Елемента -д- изван 3. л. мн. у облицима правог презента нема. Форме *знāд(н)ѣм, знāд(н)ѣш...* јављају се на читавом терену али искључиво у служби футура II.

II.2.2.21. У служби футура II чести су презентски ликови и других глагола, при чему форме са -д- функционишу паралелно са онима у којима се јавља и елеменат -н-, пореклом из треће глаголске врсте:

ако *могāдѣм* да дōђѣм; ако *не мōгнѣм* да се запōсл'йм (Нет); како што *знāдѣм*; ко *знāдѣм* тō да јој покāжѣм (Бот); ко што *знāдѣм*; ко *знāдѣм* тō; ко што *знāдѣм* да ти кāжѣм (Боб); ко *знāднѣм* (Жи); ако *плāћāднѣм* (Гу); ко шта *прйчāднѣм* (По); ко *сазнāдѣм* јā тāчно (Гу); што *имāднѣм* дāћу ти онакō (Бал); ако *куповāднѣм* тō (Гу); што *умѣдѣм* (Жи); кад *имāдѣш* неђе вйкенд, да дōђѣш ѓде (Др); ако *имāдѣш*; ко шта *дознāдѣш* (Гу); мōре да се дѣсй да ѓпѣт *имāдѣ* сиротйнѣ кō кат је бйло нѣкат онō

(Рај); ат јњш *се имѡдѣ* евлѡт, ка[д] се обрѡдѣ чѡвек (Др); ко нѣшто *фальѡднѣ* (Туз); ако слѹчѡјно неко *затрѡжѡднѣ* (В. Лок); сѡмо ако *рѡдѡднѣ* (Ту); ако ви *трѣбѡдѣ* каснѣјѣ (На); неће да *имѡднѣ* ни јѣдан (До); ко гѡт *хтѣдѣ* (Ли); да настѡвѣ тѹ шкѡлу ко *шћѣдѣ* (Брћ); вѣдећу код Вѣрѣ да ми замѣјени овѣ табл'ѣте ко *шћѣдѣ*; да јѡј се замѡл'ѣм, ако *шћѣдѣ*. (Го); да настѡвѣ тѹ шкѡлу ко *шћѣдѣ* (Де); нек донѣсѣ ко *шћѣднѣ*; ако *шћѣднѣ* да учѣнѣ (Ке); ако чѹјаднѣмо штѡ (По); докл'е *нѣмѡдѹ* дѣцу (Ли); ако шта *трѣбадѹ* (По).

П.2.2.22. Најзад, у упитним облицима неретко се упитна речца *ли* умеће испред глаголског облика и личног наставка, и то најчешће у 2. л. мн., а некада и у 1. л. мн. презента:

ѣмѡ л' мо пѡрѡ?; *ѣмѡ л' мо врѣмена* (Ту);
нѹшѣ л' те?; *рѡдѣ л' те?*; *ѣмѡ л' те мл'ѣјека?* (Ту); *ѣмѡ л' те штѡгој од стѡкѣ?* (Тр). *нѡсѣ л' те тѡ код њѣга?* *нѡсѣ л' те њѣму тѡ?* (Ли).

Овакви облици настали су аналогѣјом према упитним формама у 3. л. јд. (*нѹшѣ л'?*, *ѣмѡ л'?* и сл.).

П.2.3. Имперфекат

П.2.3.1. Глаголи II, IVб, VI и VIII Белићеве врсте, којѣ имперфекат граде од пуне инфинитивне основе у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице у 1. лицу једнине имају наставак *-а(х)*:

ја *разговѡрѡх* с Мѣшком кад она дѡђе (Нет); ја тѡд *држѡх* свиње (Пе); вѡлѡ *спѡвѡх* (Бо); ја овѡкѡ како *љѣжѡх* (Би); *чѹвѡх* крѡве (С. До); некѡ брѡшно добѣо па *истѡвѡрѡх* (Жи); ја *чѹвѡх* ѡвце (Жи); вѡлѡ, *кѹвѡх* рѹчак овѣјема из Београѡа (По); *помѡгѡх* некѡ дрѡва Сѡфету (Пе); *брѣсѡ* ово мало ѡвл'ѣјѣ (Не); *гљѣдѡ* телѣвѣзѡр (Бо); ја овѡкѡ како *л'ѣжѡ*, погл'ѣда је (Жи); ја *чѹвѡ* ѡвце, ѡн ме вѣдѡ, бѣгѣнѣсѡ (Жи); *гл'ѣдѡ* у овѹ кѹћу ѡде, ѡвѡ овогѡ, прѡзна је тѹ, да се нѣје обѣсила (Жи);

II.2.3.2. Глаголи III, IVa и VII врсте, који имперфекат граде од окрњене презентске основе, у 1. лицу имају наставак *-ā(x)*:

nijāx ја тапūt (Ли); ја како не чўјā^x добро (По); *sedāx* прет кўћу; *radāx* нешто дōл'е (Тр); не *vidāx* по мраку (По); ај д[а] идѐм, *radāx* нешто дōл'е (Пр).

II.2.3.3. За разлику од аориста, где се финално *-x* у 1. лицу једине готово редовно губи (*dōho*, *vido*, *radi*, *neva*), крајње *-x* у облицима имперфекта очувано је у највећем броју примера (свега је неколико забележених са ишчезлим консонантом: *vidā*, *mōgā*).

Судбина крајњег сугласника у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта различита је. Условљена је стабилношћу овог консонанта у гласовном систему уопште. Међу примерима које бележи Митар Пешикан у староцрногорским говорима налазе се или они са *-x*: *jedāx*, *ihāx*, или они са *-z/-k* на месту овога гласа: *kōlāg*, *mēlāg* / *bērāk*, *perāk* (Пешикан 1965: 176–177). У мрковићком говору забележено је *plēhax*, али је више примера са *-k*: *nośjak*, *tonja^ok*, *hāk* (Вујовић 1969: 263–264); *-k* је редовно у врачанском говору (Петровић 1973: 214). У говору Бјелопавлића *-x* најчешће изостаје: *vozā*, *igrā*, *čitā* (Ђупић 1977: 94), тако је и у говору Васојевића (Стијовић 2007: 174). Сви примери фиксирани у поибарским и говорима Студенице су са ишчезлим веларом: *bēa*, *spāvādija*, *žnāddija* (Божовић 2008: 84–85); *hāha* (Драгин 2006: 449).

II.2.3.4. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору наставак имперфекта у 2. и 3. лицу једине је *-āше*:

тї се држāше с њōм зā рўку (Бал); *nl'etāше* ондā некē чарāпе; тї л'їјепо *nevāше* (Ту); овакō како тї онō *sedāше*; *prīchāше* л' тї онō саш њїм? (Жу); Тї овакō *spāvāше* у крѐвет (По);

Мїна л'ежāше (Би); *nīscāше*; бāш *nīscāше* јѐдна (Гл); један млōго *kāsnāше* (На); кāко онō *nīscāше* нѐ знāм; овā ми снаха она тѐ *nījāше*; *vikāше* Владе; ка[д] сте вї бїље мāлѐ па она ве *mīlovāше*; и дїјете пōсѐн *šetāше*, у кољїца и *šetāше* онудā; овў мōју мāлў *mīlovāше*; нїје бїло окїћено, тапūt се не *kītāше*; онō *vikāше* овā (Го); онѐ оснōве што она *prīchāше*; једна сѐстрица што *radāше* с дōктором (Го); *vikāше* шта јој је он рѐкō тō су јој и у Беōграт рѐкљи (Кон); ту се *sijāше* пирїнач (Ме); тāмо се *prodāvāше* невѐста (На); ми се ћинї сāд да не *stānovāше* тў нїко (Рам); *spāvāше* кот кўћѐ; она *poznāvāше* нāш нāрот; она *prodāvāше* сїр дōл'е; не чўјāше она нїшта (Ту); тō

ми *запїрāше* у гркљен (Кон); тō *велāше* за прїтїсак (Бр); што *вїкāше* Злāта, ис пицāмē на посō, с пōсла у пицāму; она *познāвāше* нāш нāрот бōлѣ него мї по Тутїну тў (Ши); тō *рāдāше* Мāка, а јā нїјесам (Ру); сāмо један бокāл *нōсāше*, зār у бокāл нешто имāла (Св); јā посл'е ослўжи тў вōјску, дōђо, по двїје гōдине се тō *слўжāше* (Пр); он рāдāше у Нѣмачкў (Па); кад би бāш мōј òтац отишō, нѣ знāм ђе онō *идāше* (Ер); ймāмо мї мāпу, пā беше на мāпу, *пїсāше Нāмга* (Бо); оно *седāше* онā рўпа ђе је удāрио крāј нѣга мѣтак и на брвна остāо тā мѣтак; трї мѣтра стојāше кōстўр, глāва, кōсти, као да је јућер ўкопāн (Уг); кол'йко *мирїсāше* ел' хўћмуљилā (Се); нѣ знāм онō којѣ гōдинѣ се *идāше*; кат тō *пїсāше*, јā бїо сам дōста у гōдинāма (Со); нѣ знāм кō *вōдāше* кōло (Коз); тāмо беше ствāрно, и *рāдāше се*; он неђе на Дōховиће, ђѣ *стāновāше*? (Брђ); нѣ знāм кō онō *вїкāше*, до бōга је, кажѣ, грѣшно; што *вїкāше* ономāt Жѣле; овā *познāвāше* муслимāн дōле; што *вїкāше* онā у Йзбице; Љубїнко *вїкāше* оћу и јā, кажѣ, да идѣм одāвдѣ (Бал); бōга ми онō *помāгāше* (Рач); тў *пїсāше* свѣ (Гл).

II.2.3.5. Наставак 1. лица множине редовно је *-āсмо*:

купōвāсмо тād тѣ марāме у Позār (Па); *плāстāсмо* ми у л'ивāду кат он дōђе (Ру); *нѣвāсмо* док уводїше невѣсту (Го); *бежāсмо* преко тїјā брдā (С. До); *пїјāсмо* кот казāна ракију кад он нāйђе (Вру); *кōпāсмо* тāмо у Йсточнї Мōјстїр; мї *кōпāсмо* овā пўт, нїје имāло пўта (Ке); *мōгāсмо* валā овāмо и у сōбу (Бал).

У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице као ни у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта, није бележен наставак *-(х)мо*. Стабилност наставка *-смо* одликује и севернометохијске говоре, у којима је он знатно фреквентнији од *-мо* (Букумирић 2003: 262). Иста особина наставља се и у метохијским и косовским говорима призренско-јужноморавског типа (в. Реметић 1996: 505; Младеновић 2004: 460; Младеновић 2013: 344; Младеновић 2013а: 175). Ареал који је предмет нашег испитивања, стога, овом својом особином уклапа се у шири простор који карактерише остварена стабилизација *-смо* у 1. лицу множине имперфекта.

II.2.3.6. Иако малобројни, забележени примери показују да је наставак 2. лица множине *-āсте*:

прїчāсте л' мāлоприје вї саш нїм? (Д. Дуб); *нѣвāсте* л' вї на сāбōре онѣ црногōрскѣ пѣсме? (Жи); вї у Пōпе *излāзāсте* на грōбље субōтōм (До).

II.2.3.7. Највећи број глагола у 3. лицу множине има наставак *-āxū*:

тү *прăвāxū* људи гүсле; добро *жĭвāxū*; *држāxū* доста стокē; *не мōгāxū* да погōдү; то *прĭћāxū* да е имāло ранĭјē (Бо); овĭ што *прĭчāxū* су ис Крагүјѣвца (Вру); *тĕрāxū* Нѣмце, *тĕрāxū* Бōжа Бѣлицу; òни дĭгоше пāнику да нĭјесу дōбри партизāни па *бежāxū* (Гло); нĭкат тō ни не *трагāxū*; *вĭкāxū* оће да кољĭбу нĕкү направĭ (Ер); јүнāt *узĭмāxū* (Жу); тĭ *не велāxū*; *пофал'ĕвāxū* га (Ле) тō *плāћāxū* òни (Ме); они *вĭкāxū* отē јōш да прāvү; *вĭкāxū* да òтē (На); кāt онō *слāvāxū* нē знām (Ли); такō хи *узĭмāxū*; овĭ *плāстāxū* сад онē л'ивāде дōл'е; *пĭтāxū* л'шта за нү кад ĭде тāмо? (По); *вĭкāxū* да су пронāшли; трĭ дећāка *трĭчāxū* (На); *вĭкāxū* да су пронāшл'и некаки бѣл'ĭ мѣдведови да су тү (См); ўзо онā фил'цāн, такō хи *узĭмāxū*, напōй те и ўзмē фил'цāн; они ме *искāxū* на дрүгō мѣсто, и она ме нē даде (Пл); сл'ĭке нĭхове *имāxū* (Гл); *седāxū* онĭ кōсти овол'ĭкĭ, а жути *стојāxū* ко да је јучĕр ўкопан; кāко тү *седāxū*; *мĕрāxū* људи; а знāш кāко им *седāxū* здравĭ зүби, а вел'ĭки (Уг); *седāxū* јучĕр тройца; òни се, чинĭ ми се, *презĭвāxū* Хāмĭдовићĭ; кад òдү нĕђе, кажē пĭту *јĕдāxū*, знāчĭ тō је бĭло нĕшто (Тр); мĭ òде күкāмо на ћĕтнĭке а дōл'е *күкāxū* ĭстō на ћĕтнĭке, кат сам бĭо у Гүћу (Рај); јā нē знām кāко се они *презĭвāxū* (Ос); то *радāxū*, уōпште се нē знā кō је штā – рādү, *имāxū* (Брћ); једно стō ĕурā *вĭкāxū* да јĕс (В. Лок).

У нашој грађи само је један забележени пример са ишчезлим *-x-* у наставку, забележен у Сјеници: јā сам иг одвѣо на тō грōбље, òни *имадĭјаү* некē скĭце (Че).

У говорима у Црној Гори стање је различито. Сви забележени примери у бјелопавлићкој и мрковићкој зони су без *-x-* (у бјелопавлићкој и са *-z-* на месту *-x-*): *стрĭжāү*, *мњāвāү*, *пецĭјāгү*, *сечĭјāгү* (Ћупић 1977: 94); *нōсјау*, *долāзау*, *плĕћау* (Вујовић 1969: 263–264). У поибарским говорима је само *кĕāү* (поред чешћих форми: *кĕādĭју*, *једādĭју*) (Божовић 2008: 85). Тако је и у говору Врачана у Црној Гори (Петровић 1973: 214). Устароцрногорским говорима присутно је: *-аху*, *-ау* и *-агу* (Пешикан 1965: 178). У Васојевићима наставак 3. лица множине је *-ају*, ређе *-ау* (Стијовић 2007: 175). Наставак *-ају*, према грађи изложеној у студији Д. Барјактаревѿа, врло често се среће у 3. лицу множине, како у новопазарској и сјеничкој, тако и у тутинској зони. Аутор напомиње и то да се код муслимана увек чује „аспиратна вредност место гласа *x*, односно новоразвијеног *j*, у 3. лицу множине: *ћāвā^xү*” (Барјактаревѿ 1966: 103). Грађа којом располажемо, а која садржи

релативно велики број примера, међутим, не потврђује постојање наставка *-ају*, те можемо тврдити да он није одлика овог говора.

П.2.3.8. На основу до сада изложених одлика стање у тутинско-новопазарско-сјеничком говору слаже се са ситуацијом у већем делу српских говора. У једном делу примера, међутим, уочавају се особине које су, у већој или мањој мери, диференцијалне у односу на друге говоре зетско-сјеничког дијалекта. Неуједначеност се уочава и у поређењу са осталим српским говорима. Реч је, наиме, о специфичностима које се тичу најпре имперфекатских наставака, потом основа појединих глагола, те појаве укрштања облика унутар парадигме (у шта се убраја употреба облика резервисаног за једно глаголско лице у функцији означавања радње која се приписује неком другом лицу).

Глаголи I врсте, који имперфекат најчешће граде додавањем дужих наставака: *-ијāх*, *-ијāше*, *-ијāше*, *-ијāсмо...* на окрњену основу презента, као алтернативне, могу имати и краће наставке, нпр. *тресах* : *тресијах*. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору, међутим, присутни су једино краћи имперфекатски наставци: *трĕсāх* овā ĥĕбāд (Ту); *пл'етāх* шāл (Бал); код њй *рāстāше* пшеница д[о] ђе; *трĕсāхū* неке шљйве дђље (Жи).

Превладавање једног наставка, односно изостанак форми типа *плетијах*, *тресијах...* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору резултат је аналогije према другим глаголима, пре свега онима који имперфекат, као и наведени, граде од презентске основе и краћих наставака.

Ситуација у Тутину, Новом Пазару и Сјеници тиме се само делимично слаже са стањем у говорима Црне Горе. У староцрногорским говорима неакцентовани наставак *-ијах* имају глаголи са секундарним *-д-* у основи: *дāдијāг*, *знāдијāг*; глаголи I врсте са акцентом на наставку презента редовно имају у имперфекту наставак *-йјāг*: *пецййāг*, *тресййāг*; исти наставак имају и глаголи VII и VIII врсте кад су истог акценатског типа. Ова варијанта наставка одлучно преовлађује у VII врсти, а у VIII се напоредо јавља *-йјāг* и *-āг*: *летййāше*, *држййāше*/*држāше* и сл. (Пешикан 1965: 176). У говору Бјелопавлића редовно је: *трĕсййā*/*трĕсййāше*/*трĕсййāсмо*, *прĕдййā*/*прĕдййāсмо*/*прĕдййāше* (Ћупић 1977: 94). У говору Васојевића, Зете и Врачана, међутим, као и у Тутину, превладавају краћи наставци (СТИЈОВИЋ 2007: 176; Ћупић 1977а: 280; Петровић 1973: 214). У новопазарско-сјеничкој зони

у целини, како наводи Д. Барјактаревић, такође су у превласти краћи наставци (Барјактаревић 1966: 102).

Код неколико глагола, међутим, у тутинско-новопазарско-сјеничком говору забележен је наставак *-ијāх (-ијāше...)*:

имадѝјāх нешто *пāрā* (Пр); *не могадѝјā* да дѝђем јуче (Ту); вѝл'и краве, тѝлāд не *воледѝјāше* (Кн); *знадѝјāше* дѝста да прѝчā онā жѝна (Жи); *имадѝјāше* двѝје децѝ; ѝпштиња је ўзѝла мало вѝшѝ ал'и ѝпѝт мало пѝбољѝ но што *ћāдѝју* да ўзмѝ (Пе); онѝ што *седāдѝју* дѝле (Рач); да нѝје бѝло партизанā на Рāшку, *ћāдѝју* (Прћ).

Нема облика *знађа, имађа* и сл.

Појаву елемента *-д-* у основи могуће је објаснити уколико се има у виду да глаголи *ѝмат, знāт, мѝћ / мѝј и хтѝт* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору имају двојаке облике како презента: *ѝмāм/имāд(н)ѝм, ѝмајѝ/имāд(н)ѝ...* *знāм/знāд(н)ѝм, знāјѝ/знāд(н)ѝ...* *мѝгнѝм/ могад(н)ѝм... хтѝд(н)ѝм...* тако и императива: *знāј/знāди, знāјте/знāдите...* *ѝмāј/имāд(н)и, ѝмāјте/имāд(н)ите* и сл. Стога се елемент *-д-* може тумачити управо продором из наведених облика. Свега је један забележени пример који одступа од овог модела: онѝ што *седāдѝју* дѝл'е (Рач).

Поменути облици са основом на *-д-* у имперфекту ретко се јављају (ограничени су на свега неколико примера). Много чешће су форме које имперфекат граде као и остали глаголи одговарајуће глаголске врсте (*имāх, имāху... мѝгāх, мѝгāхѝ... и сл*):

имāше на јѝдно мѝсто (Ру); типѝт *имāх* ћетрнѝсторо пāраунућāдѝ (Ле); *јā имāх* пāрā понāјвишѝ; *имāх* богме пѝвишѝ пāрā; *имāше* млѝго, двāес (Пр); *имāше* ѝде девѝјāкā (Тр); она ћѝрку јѝдну *имāше* (Ме); дѝл'е *имāше* гомѝла; тогā *имāше* *јā* нѝ знāм кол'ико, пѝна гомѝла (Из); кога *имāше* Рѝља код њѝга (Че); *имāше* јѝдан стѝ и двѝје гѝдине (Бу); кол'ко *имāше* до Сенѝцѝ? (Со); *имāше* слāмѝ, сѝјѝна (См); *имāше* л' још јѝдна старѝјā ўдāта?; тāмо *имāше* јѝдна земљорāдничкā зāдруга (Гл); ѝн *имāше* дѝста децѝ (Гл); *имāше* л' којѝ гѝј по својѝ вѝљи? (Го); у фѝрму јѝдан *имāше* Лукāч (Ер); *имāше* ѝсморо децѝ; нѝшта дрѝгѝ *нѝмāше* (Пру); *имāше* јѝдну крāву; ѝн *имāше* јѝдну сѝстру нѝудату (Жи); *имāше* шћѝри ўдāте ка[д] сам *јā* дѝшла (Ле); богме ћѝтурѝ *имāше*; на утѝбуску *имāше* кафāна; нѝко *нѝмāше* (Ле); тѝ ѝде и *нѝмāше* (Ли); *нѝмāше* ни бѝјѝла брāшна ѝндā; бѝла сам и код Бѝска па *нѝмāше* (Жи); ѝндā *нѝмāше* сл'иkā (Го); тāпѝт *нѝмāше* кѝлā; па *нѝмāше* сѝљи; *нѝмāше* ни кāплѝ јѝднѝ (Пр); ал'и *нѝмāше* ни бѝјѝла брāшна ѝндā (Бо); *јā* ѝдо ал *нѝмāше* нѝко (Го); оно *нѝмāше*

овогā готѡвѡга да се кўпї (Со); *нѣмāше* нїко; сљїке нїхове *имāхў* (Гл); свї *имāхў* пѣкаре, тї Бўгари тāмо у Македѡнију (Трн); код нїх *имāху* другачїјї ѡбичāји (На);

не мѡгāх да трпїм (Жи); *не мѡгā* да се помѣрїм с тел'ефѡна (Го); *не мѡгā* јā; *не мѡгā* да хѡдїм (Ту); кāко се звāше онā што *нѣ мѡгā* да се сѣтїш? (Бал); *не мѡгā* да идѣ на аперāцију (Кл); *мѡгāсте* л' погѡдит кўћу? (Па);

кћā да ѡдѣм до Рїбарїћā (Па); јā *кћā* д[а] ѡдѣм, ал' нѣ стїго (По); јā *ћā* него ме ѡна збўнї (Ке); *нѣ шћā* дāљѣ да трајїм него тў (Стр); ѣво још нѣшто *ћā* да ти рѣкнѣм и заборāви (Боб); ѡн посл'ѣ *шћāше* да се бїјѣ сā мнѡм (Из); ѡн *ћāше* ѡде на сѣло да прāвї (Го); ми *не шћāсмо* нїкāко да попўшћїмо, кат *шћāхў* да дѡћў; мї смо пѡћупāл'и посл'ѣн кат *шћāхў* да дѡћў испѣкција (Пру);

Нису бележени облици *хоћāху*, *хоћāше*...

знāше л' шта д[а] испрїчā? (Ост); тā стārā свѣ *знāше* о ѡбичāјима; у тā хѡтел ѣе смо бїл'и, нїт *се знāше* кѡ је дирѣктор, ни кѡ је шѣф (Брћ); *не знāсмо* штā не је снāшло; они *знāхў* и ѣѣ се кѡ родїо (Ту).

Бележени су и облици *знāвāше*, *знāвāхў*...: *не знāвāх* нїшта кѡ дїјете (Ду); мѣне беше тѡ чўдо, јā *не знāвā* штā је тѡ (Боб); свѣ она знā кѡ е подїгѡ кредїт у Тутїн, свѣ *знāвāше* (Го); *знāвāше* силу песама (Жи); *знāвāхў* уз гўслѣ (Бо).

Тип *знадїјāше/имадїјāше* у новопазарском и делимично сјеничком делу територије јавља се од нешто већег броја глагола. Осим поменутих, познатих и тутинском говору, присутни су и имперфекти: *вељадїјāше* л' то штā? (Бал); *вол'едїјāше* да долāзї код нās (Ос); ѡн је долāзио сād, вїшѣ *познадїјāше* ѡкол'ину нѣго ијѣдан. Свѣ *познадїјāше* (Бољ); *вол'едїјāсте* да јѣдѣте тѡ ка[д] сте бїл'е мāl'ѣ (Бал); *вељадїјў* л' штā јāбуке? (Тр); Глаголи *вѡлет*, *вāљат/вѣљат* такође имају двојакѣ облике презента и императива (*ваљā/ваљāдѣ/ваљāди*; *вѡлї/волѣдѣ/волѣди*).

Оно што, међутим, новопазарски говор додатно диференцира од говора Тутина и Сјенице јесте присуство елемента -д-, односно -ад- и у другим глаголима, који иначе немају двојакѣ облике презента и императива. Продор поменутог елемента, међутим, није захватио читаву парадигму, већ само прво лице једнине и треће лице множине. Тако глагол *прїчат*, на пример, има следеће облике: *прїчāдијо/прїчāдија* (ум. *причах*), *прїчāше*, *прїчāше*, *прїчāсмо*, *прїчāсте*, *прїчāдијў* (ум. *прїчāхў*).

Форме са -адїјā/-адїјо и -адїјў у новопазарском ареалу у потпуности су потиснуле облике са -āху у трећем лицу множине (*чујāху*, *причāху* и сл.). Редовно је: *прāвадијў* некѣ

колаче дѡл'е; *ћѡјадѡјѡ* се некѡ љѡди (Шав); *прѡчадијѡ* да нѡје имѡо нѡко; *рѡдадијѡ* око кѡћѡ, *нѡсадијѡ* нешто у кѡсе; *дѡнадијѡ* сѡјено дѡл'е (Бал); *прѡвадијѡ* кокошѡр; *беѡдијѡ* пѡшл'и за Пазѡр (Ка); одѡкл'ѡ *долѡзадијѡ*; *прѡчадијѡ* бѡде сѡпер сѡло (Коз).

Присуство овог елемента може се објаснити аналошким продором из облика глагола типа *знат*, *имат*, односно могуће је да је *-адијѡ* само додато као готов наставак уместо *-ахѡ*. Имајући у виду да су на обликовање облика презента и императива типа *знѡдѡм/знѡди*, *имѡдѡм/имѡди*... утицали глаголи типа *дѡти* (*дѡм/ дѡдѡм*), *јѡсти* (*јѡдѡм*), може се узети у обзир и посредни утицај ових глагола на формирање поменутих имперфекатских форми.

У 1. лицу једнине у неколико примера овога типа у новопазарском говору забележен је наставак *-ѡ*: *јѡ беѡдијѡ* отѡшла, *мѡсадијѡ* да дѡћѡм (Бал); Међутим, много су чешћи облици са *-о* на крају: *јѡ беѡдијо* трѡдна са млѡћѡм *ћѡркѡм*; да л *имѡдѡјо* *јѡ онѡмо* јѡш јѡдну гѡјбу? (Бал); *јѡ мѡсадијо* да кѡпѡм нешто; *чѡјѡдѡјо* је да вѡчѡ (Ос); *седѡдѡјо* дѡл'е, *рѡдѡдијо* нешто (Бал); *беѡдијо* отѡшла, *јѡ вѡкадијо* да кѡпѡм (Ос); *дѡнадијо* сѡјено, *прѡвѡдијо* нешто (Шав).

У литератури нисмо пронашли потврде о присуству оваквих облика имперфекта. Постојање сличних форми у другим српским говорима, међутим, води ка претпоставци да је овде дошло до продора аориског наставка у облике имперфекта²⁴, будући да су оба облика

²⁴ Појаву обличког укрштања имперфекта и аориста уочио је Александар Белић на терену источне и јужне Србије. У овим говорима, наиме, један тип имперфекта гради се додавањем аористичких наставка. Наставци аориста почели су се преносити на имперфекат најпре подстицајем који је дошао од глагола који имају исти фонетски лик у оба глаголска времена (*брѡх*, *брѡх* акценатски углавном сведени у овим говорима на један облик *брѡх* (са ексспираторним акцентом)). Према мишљењу Александра Белића, „та једнакост облика, а сем тога и једнакост наставка за 1. л. једн. и 1. и 2. мн, учинила је и да се почну наставци аориста за лица преносити на имперфекат” (Белић 1905: 547).

Каснија истраживања показала су да на српском етнојезичком простору постоји релативно широк ареал говора у којима долази до укрштања аористичких и имперфекатских наставка, у корист једног или другог времена (о чему ће бити речи и на другим местима у раду). За разумевање наведене ситуације у новопазарској зони од значаја је податак да је у гатњанском говору такође примењен процес продора аористног *-о* у 1. л. јд. имперфекта, са ширењем елемента *-и-*. Такво приближавање двају претерита у овом говору дало је наставак *-шо* у 1. л. јд. имперфекта (Младеновић 2013: 341). Притом, у гатњанском говору „подстицај за наставак облика типа *звѡшо* стигао је из више праваца: имперфекат гл. прве врсте (*плѡто*, *трѡсо*); приближавање облика множине аориста и имперфекта у корист аориста; слабљење семантичког потенцијала имперфекта, у чију зону употребе предире перфекат свршених глагола, што је довело до слабљења његовог морфолошког идентитета” (Младеновић 2013: 342).

у живој употреби (аорист и од свршених и од несвршених глагола). Притом, краткоћа финалног вокала у облицима типа *бе̑дијо*, *ми̑садијо*, а присуство дужине у *бе̑дијā*, *ми̑садијā* може бити доказ да је посреди аористно *-о*.

Примери типа *ра̑дāдијā/ра̑дāдијо/ра̑дāдијӯ* нису својствени тутинској и сјеничкој зони. Њихово присуство, стога, новопазарски говор диференцира од остатка територије, али га повезује са севернијим говорима зетско-сјеничког дијалекта, у којима овакви облици нису необични. Гордана Драгин у студеничким говорима бележи форме: *звāдију*, *знāдију* и *ра̑ћадију*, али само у 3. л. мн. (Драгин 2006: 449). У говорима са леве стране Ибра, који припадају зетско-сјеничком дијалекту, присутне су форме: *спāвāдија*, *игрāд̑ија*, *тресāд̑ија*, *к̑хāд̑ија*, *носāд̑ија*, *к̑хāд̑ијаше*, *спавāд̑ијасмо*, *игрāд̑ију*, *умēд̑ија*; а јављају се и у поибарским говорима косовско-ресавског типа. Присутно је и двојство облика: *жњāд̑ија* и *жњāше*; *знāд̑ија* и *знāше*, *знавāше*, *имāд̑ија* и *имāше*, *смēд̑ија* и *смēше* (Божовић 2008: 84–85)²⁵. Имперфекти овог типа обични су и у косовско-ресавским говорима. У трстеничком: како се *звāд̑ијаше*, *бе̑д̑ија*, *ћāд̑ија* (има и примера са проширењем *-ћа-*: *немāћāдијасмо*, *држаћāдијасмо* и сл.) (Јовић 1968: 144–145); у левачком говору чести су примери са секвенцом *-аћа-*: како се *звāћāше*, *нēмāћамо*, *н̑саћаше* брад̑цу (Симић 1972: 396). Ова појава севернометохијске говоре захватила је само делимично. Присутнија је у источном делу територије (Букумирић 2003: 262).

Слични примери (али само за прво лице једине) бележени су у говору Пиве и Дробњака: *см̑в̑едијāк*, *ић̑адијāк*, *позн̑адијāк* (Вуковић 1940: 71). Модел *имадијах* врло је

Ипак, треба имати у виду да је у новопазарском, а посебно у тутинском и сјеничком ареалу, поменута морфолошка неутрализација ових претериталних облика присутна у знатно мањем обиму у односу на поменуте говоре. Разлог томе налазимо у чињеници да морфолошко приближавање аориста и имперфекта у гатњанском говору, на пример, „не доводи до хомонимије пошто је употреба једног или другог облика строго раздвојена глаголским видом” (Младеновић 2013: 341). У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони глаголски вид није диференцијална категорија, будући да је аорист веома чест и од несвршених глагола. Стога је мањи број примера укрштања ових двају глаголских облика.

²⁵ Глагол *к̑т̑ети* у зетско-сјеничким поибарским говорима има имперфекат: *ћāше* или *ћā*, *к̑ћāше* или *к̑ћā*; *ћāд̑ија*, *ћāд̑ије*; у множини: *ћāмо*, *к̑ћāмо*; *ћāсте*, *к̑ћāсте*; *ћāу* или *к̑ћāу*; *ћāд̑ијасмо*, *ћāд̑ију* или *к̑ћāд̑ију* (Божовић 2008: 84). Са леве стране Ибра, у косовско-ресавској зони је: *к̑ћāд̑ија*, *к̑ћāд̑ију*, *к̑ћā*, *к̑ћāше*, *к̑ћāсмо*, *к̑ћāу* (Божовић 2008: 85).

продуктиван у говорима србијанског Полимља (бележен у примерима: *dàdī^ah̄ȳ*, *znàdī^aāk*, *mogàdī^aše*, *sĵedī^aše* и сл.) (Николић 1991: 498).

Да су овакви облици одлика севернијих говора, односно обележје које те говоре зетско-сјеничког дијалекта повезује, пре свега, са косовско-ресавским, сведочи и њихово спорадично присуство у говорима Црне Горе. У мрковићком и врачанском говору, потом говору Зете, Паштровића и Васојевића их нема (в. Вујовић 1969: 263–264; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977а: 280; Јовановић 2005: 390–392; Стијовић 2007: 174–177). М. Пешикан наводи да у староцрногорским говорима нема облика *шћадијак* (Пешикан 1965: 171), а једино глагол *зн̄т/зн̄м* има двојачке форме: *zn̄vāg/zn̄dijāg* (Пешикан 165: 172).

II.2.3.9. У испитиваном говору код глагола III и VII врсте у целој парадигми редовно изостаје јотовање финалног сугласника основе (нису забележени облици *ношах*, *виђах*, *рађах* и сл.):

sedāx прет кўћу (Ме); *rādāx* нешто дōл'е (Жи); не *в̄идā* дōбро; *нд̄сāх* типūt марāму; *нд̄сāх* му нешто да једē (По); *идāше* л' т̄и кој̄и пūt код њ̄и?; *в̄идāше* се онā план̄йна (Вру); Слāвко *нд̄сāше* тō ū цеп (По); нē зн̄м кōл'ко оно *седāше*; тō *радāше* Мāка (Ру); он *радāше* у Нēмачкū; она *волāше* да једē тū погāчу (Па); *не в̄идāсмо* н̄шта по нōћи; *излāзāсте* на грōбље; тū *прāвāхū* л̄уди гусље; дōбро *ж̄ивāхū* (Бо); жēне типūt *нд̄сāхū* пēче што им покр̄ивајū л'ице; сāмо им се ōчи *в̄идāхū* (Ле); *слāвāхū* тр̄й дāна; *в̄идāхū* нēшто (Ми); *кўпāхū* некē јāбуке (Ту).

Један је само забележени пример из народне песме: й̄мā онā: „Сēјдѣфу мāјка *б̄уђāше*, ūстани шћ̄ери Сēјдѣфо...” и такō (Кл).

Једино глагол *м̄ислит* има двојачке форме – *м̄ислāх*, *м̄ислāше*... и *м̄ишльāх*, *м̄ишльāше*...: јā *м̄ишльā* да сврātим мāло, *м̄ислāх* да јој кўпим нēшто, кā да *м̄ислāше* да укрāдē нēшто.

Крајњи сугласник не јотује се ни код глагола I врсте, па изостаје тип *јеђах*, *иђах*: *једāх* нēшто, вāлā н̄шта не рад̄им (Жу); *једāх*, *идāх* у шкōлу типūt; нē зн̄м ђе онō *идāше* (Ке); кад онō *идāхū* за свāтове нē зн̄м (Че); сāмо *идāхū* т̄и пūt у Позār на п̄јоц (Бл).

На ширем терену зетско-сјеничког дијалекта прилике су неуједначене. У староцрногорским говорима у VII врсти стање је као и у књижевном језику, изузев код основа на -с и -з, код којих нема рефлекса јотовања у имперфекту: *кд̄сāсмо*, *кв̄д̄сāх*, *прд̄сāхū*,

нѡсау. Измењен сугласник (тј. рефлекс јотовања) у овим говорима јавља се у I и III врсти, али недоследно, па је: *јѣћѡх, ѡћѡх*, али и *јѣдѡѡх, јѣдѡх*. Нема облика *знаћѡх* (нормално је *знѡдѡѡг/знѡвѡг, изузетно знѡдивѡсмо*) (Пешикан 1965: 177). У говору Бјелопавлића присутно је двојство форми: *изнѡсѡ/изнѡшѡ, вѡзѡ/вѡжѡ, нѡсѡ/нѡшѡ* (Ћупић 1977: 94). У мрковићком говору код глагола VII врсте не јотују се сугласници *с* и *з* у основи: *рѡсѡше, долѡзау, пѡзаѡше*. Међутим, судећи по изложеној грађи, редовно је: *плѣћау, пѡћау, ѡћѡу* (Вујовић 1969: 263–264).

У севернијим говорима (студенички и поибарски) јотовање је доследно: ђе *раћѡше* ђтац, мѣне телевѡн *не раћѡше*, којѡу слѡву *слѡвѡше* нѡша црква, ѡн *сећѡше*, онѡ *ѡћѡше* (Драгин 2006: 448); *прѣћѡсмо, ношѡше, вожѡше, вожѡше, јећѡдѡју* и *једѡдѡју, јећѡше; вољѡдѡја, вићѡдѡја* и *вићѡше, раћѡдѡју* и *раћѡше* (Божовић 2008: 84–85).

Од глагола са основом на велар (*нѣћ, сѣћ, врћ*) у тутинском говору забележени су једино облици са основом на *ч, ж, ш* и краћим наставцима, као и код осталих глагола прве врсте: *печѡх, печѡше... вршѡх, вршѡше...: ја вршѡх* некѡ жѡто (По); *сечѡх* некѡ дрѡва; *вршѡсмо* пшеницу (Рај); *печѡхѡ* некѡ хѣљдѡвнѣ лѣбове (Ша).

У староцрногорским говорима нема облика типа *печах*. Присутни су ликови са рефелксом прве палатализације и аналошким рефлексом друге палатализације: *пеѡѡјѡх* и *печѡјѡх* (Пешикан 1965: 177). У Бјелопавлићима је *печѡјѡѡ/печѡјѡѡгѡ/печѡсмо/печѡјѡше* (Ћупић 1977: 94). У поибарском говорима у употреби су форме: *печѡдѡја, стрижѡдѡју* (Божовић 2008: 84).

II.2.3.10. Глаголи са различитим превојним ступњем у основи (*брѡт, звѡт (се), дрѡт* и сл.) у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице граде се и од презентске и од инфинитивне основе. Највише је забележених примера од глагола *звѡт (се)*:

зовѡше му се жѣна Хѡмѡда (Жи); кѡко *се зовѡше* онѡ ђѡвол'и, опѡте (Ме); уз једну рѡјѡку, *зовѡше се* Морѡвица (См); кѡко *се зовѡше* онѡ планина гѡре; нѣ знѡм кѡко *се зовѡше*; ја нѣ знѡм како *се зовѡше* (Ме); овѡ трава што е, кѡко *се зовѡше* (Бр); кѡко *се зовѡше* онѡ што је бойѡ? (Кон); како *се зовѡхѡ* то ранијѣ? (Жу); како га *зовѡхѡ*, лампѡр; имѡо је нѣкѣ, кѡко *се зовѡхѡ*, црепѡље (Бо); у Ѧрље „кљѡјѡет” *зовѡхѡ*, нѣ знѡм кѡко *се зовѡхѡ* (Де);

Милѡнѡвић, кѡко *се звѡше* (Бот); како *се звѡше*, онѡ у Бѡсну кѡко *се звѡше?* (Ту); кѡко *се тѡ звѡше?* (Го); онѡ планина, кѡко *се звѡше?* (Вру); кѡко *се звѡше* онѡ дрѡгѡ? (Ос); кѡко *се звѡше*,

Грабовица (Баг); један филм наш, како *се зваше* (Рај); кога *зваше* ти онō малопријен?; *звасмо* л' ми њи на свадбу?; њни *се зваху* торбеши (Ме); нē знам како *се зваху* (Бо); нē знам како *се зваху*, нē знам како *зваху* ове Марковиће (Ми); пијем ја и за крв ово љвечē, како *се зваху*; и ја по пола пијем онē за срце, ја нē знам како *се зваху* (Гр).

Забележени су и имперфекти глагола *бра̄т* са двојакoм oсновoм: *брасмо* јабуке кад љдар̄и грат̄ (Ост); за Ћурђевдан то *се бѣраху* оне јагљике (Би).

Глагол *клѣт* има само облике: *кунāх*, *кунāше*.

Имајући у виду стање у вези са поменутиm глаголима у староцрногорским говорима, М. Пешикан наводи: „У Цу сасвим преовлађује презентска основа: *бер̄и'āг*, *пер̄и'āг* и сл.; једино се поред *зов̄и'āг* чује и *звa-*: како *се зваше* и сл. Ово вреди и уопште за глаголе са различитим кореном у презентској и инфинитивној основи: *жњ̄и'ев̄и'āг*, *пли'ев̄и'āг*, *кун̄и'āг*, *кд̄љāг*, *мѣљāг*, *дер̄и'āг* итд. У За се чешће употребљава инфинитивна основа него у Цу: *зов̄и'āх/звāх*, *пер̄и'āх/прāх*, *бер̄и'āх/брāх*. У Љп сам забележио и необичнији облик *зов̄аше*” (Пешикан 1965: 176). У мрковићком говору имперфекат глагола *зв̄ат* редовно се твори од основе презента: *зѡваше*, *зѡвау* (Вујовић 1969: 263). У Васојевићима преовлађују облици од презентске основе (СТИЈОВИЋ 2007: 176). У говорима са леве стране Ибра само је: *пр̄ад̄ија*, *бр̄ад̄ија* (Божовић 2008: 85).

II.2.3.11. Посебну пажњу захтевају облици глагола *бӣт* у тутинском говору. Овај глагол у имперфекту у има следеће облике:

Једнина	Множина
1. Ја̄ бѣх/бѣхā	1. Мӣ бѣсмо/ бѣхoсмo
2. Тӣ бѣше	2. Вӣ бѣсте/ бѣхoсте
3. Он̄ бѣше	3. Ђнӣ бѣху/ бѣхoше

Испитиваном говору нису својствени облици *беја(x)*, *бејаше*... Забележено је свега неколико примера, али без *-j-*.

За прво лице једнине забележени су примери: *бѣх* заборавио (Бр); ја богами *бѣх* млађи (Ке); *бѣх* малол'ѣтна, петнѣс гѣдїна више нїјесам имала (Жи); односно: *бѣхā* малољѣтна (Ле); ја *бѣхā* млада (Рач); ја ту *бѣхā* заложїла (Бал).

Облик *бѣх* познат је и суседним говорима (са разликама у погледу рефлекса кратког јата и финалног -х). У староцрногорским „имперфекат се прави само од старе аориске основе: *бјѣг-бјѣше* итд., слично и у другим племенима” (Пешикан 1965: 171), с тим да се на малом делу терена јавља и *бї'аг/бї'ак*, а облик типа *бјах* изостаје (Пешикан 1965: 171). У Бјелопавлићима је *бјѣ/бљѣ* (Ћупић 1977: 94). Исти облици (поред *бїјā, бїјāше...*) присутни су и у Васојевићима (Стијовић 2007: 177). У Паштровићима су у употреби једино облици *бѣх, бѣше...* односно *бјѣ(х), бјѣше, бјѣ(х)у...* (изостаје *бејах, бејаше...*) (Јовановић 2005: 390). У говорима са обе стране Ибра бележен је облик *бѣ*: *бѣ* у војскѣ, *бѣ* у Рашке (Божовић 2008: 83–84). Облик *бѣ* својствен је говорима Левча (Симић 1972: 394). У севернометохијским говорима је такође *бѣ* (Букумирић 2003: 285). Наведено одговара тутинском *бѣх*.

Што се облика *бѣхā* тиче, у литератури нисмо пронашли потврде о његовом постојању у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта. У поибарским говорима, међутим, бележена је форма *бѣа*, поред поменуте *бѣ*: *бѣа* на регрутације, *бѣа* ја тад млада, *бѣа* у шуме та пут ја (Божовић 2008: 83–84). Гордана Драгин бележи исту форму у студеничким говорима, и то у употреби за сва лица једнине (Драгин 2006: 448–449), а иста ситуација је и у трстеничком говору (Јовић 1968: 145). На основу наведених потврда можемо претпоставити да је глас -х- у форми *бѣхā* у тутинском говору секундарног порекла (*беја(х) > беа(х) > беа*). Може се претпоставити и да је дошло до контаминације већ присутног *бѣх* и ранијег *бѣā(х) < беја(х)*. У том случају, настанак облика могао је бити потпомогнут и аналогijом према другим глаголима са -ā на крају (посебно након испадања -х) (*бѣхā : рада, мѣга, нѣса, ха*).

У другом и трећем лицу једнине у употреби је једино облик *бѣше*:

бѣше л' ти тѣ? (Вру); ти *беше* отишла у Позар (Бал); ти *нѣ беше* тѣ; мѣмак ти *беше* (Го); *нѣ беше* ти дошла оде; тапѣт ти *беше* нѣудата (Ду); он *беше* виђен; вел'ик тол'икѣ *беше* (Пл); он тѣ *беше* с овцама (Па); по седам нѣдѣља да л' *беше*; сāмо *беше* на пѣти дѣо (Пе); *беше* укѣсна; мѣгу ти рѣл л' ијѣпа *беше* (На); *беше* ѣмрѣ оде један кѣмшија; *беше* у Маكدѣнију; тѣ *беше* ѣбићај (Ме); *беше*

памѣтна (Жу); она *беше* у школу; то прѣва плата *беше*; то *беше* лоше; на некѹ стражу *беше*; она чѣсма *беше* сѹха; кѡл'ко *беше*, нѣ знам; *беше* једна кѹла вел'йка (Пр); *беше* једну шѣсѣт трѣћѣ (Де); мѡмак *беше* (Гер); нѣ знам кѡт *беше* ова пѹт се пѡчео радит; овај Сѹљо *се беше* родио (Бл); *беше* на мапу; л'ијепо *беше* (Бо); јѣдан *беше* постѡ; њѣ *беше* нѣ знам (На); млого *беше* постѡрѡла, штѡ *беше* л'ична кѡрта твоја код мѣне ѡде у двѡрѣште?; то *беше* ѡбићѡј, зѣма јѡш *не беше* изѡшла, чѡвек јој *беше* тѹ; Рѡдица *беше* тѹ; кѡко му *беше* ѣме, ѣво на вѣх језѣка ми; лѡни *беше*; *беше* Рамазан; то прѣчѡ један чѡвек *беше*; кѡко јој *беше* онѡ ѣме сѣну?; она *беше* мѡла (Го); *не беше* им дѡбар Тѣто; Зѣчѣвић јѣдан првѡбѡрац *беше*; *беше* једну шѣсѣт трѣћѣ; Мѡрко *беше* слѡп (Гло); л'ијеп *беше* и ѡн; тапѹт *беше* нѣудѡта; ѡтац ми *беше* бѡн; стѡра ми *беше* свѣкрва; чѡвек ми *беше* на посѡ, *не беше* тѹ, а мѡјка му *беше* ѹмрла од жѹчнѣ кѣсѣ; зар јој *беше* ѡна свѡја (Жи); *беше* тѹ у једну, кѡ шѹма, кѡ некѡ јѡловина, нѣ знам ни шта *беше*, ѹглавно ѡдвѣо *не беше* бѡш ко[д] Ђѡћка; Ђѡслаф *се звѡ*, кѡко му *беше* прѣзиме; јѣдна *беше* тѹрила; кѡко му *беше* ѣме онѡмѣ Шѣптѡру? Свѣкар ми *не беше* тѹ, *беше* га погодѣо прѣш у прѣс, да лѣ *беше* ѡна ѹзѣла Мѣца?; ѡн *беше* спѡсѣо, *не беше* нѣко погѣнуо, а што га *беше* спѹшћѣо на пѣсту, испѡло му једно крѣло *беше*, *не беше* нѣко погѣнуо (Ле); тѹ *беше* та Мѣлница; *беше* л'ѣтно полѡмљѣно (В. Лок); такѡ *беше* и Дрѡго (Бал); шљѣве роди'л'е и то *се беше* до земљѣ савѣло, тѹ мѡло нѣшто *беше* кѡ, кѡко да ти ѡбјѡснѣм, кѡ у некѹ дол'ѣну, и тѹ ваљда нѣје закѡчило, тѹ *беше* ѡстѡло.; ствѡрно *беше* дал'ѣко (Брћ); *беше* нѣстабилно, систѣм *не беше* у Тѹрскѹ (Пож); грдна *беше* сѹха, нѣмѡ сѡл' кѡ перѹшка; ѡн *беше* у Итѡл'ѣју, зарѡбљѣн, прѣтерѡт у Итѡл'ѣју, *беше* рѡњен (Трн); бѡш прѣје некѹ нѡј *беше* једна девѡјка (Рај); довѣо га Мѣко *беше* у Крѡљѣво (Кн); *беше* тѣбе Тѡда свѡја? (Шав); *беше* му ѹмрѡ ѡтац; сѣстра му *беше* ѹдѡта у Рѡшку ми се чинѣ; а *беше* им занимљѣво (Уг); кѡко *беше* му сѣн?; кѡко *беше* Дѹшан Шѡпоња? (Че); нѣ знам кѡко му *беше* онѡ ѣме дављѣнѣку, кѡко му *беше* онѡ ѣме; *беше* л скѡро је ѹмрѡ; мѡлѡ *беше*; лѣјепо *беше* у Сѹвѣ Дѡ (Вру); чија *беше* Рукѣја? (Гл); нѣдѡстѹпна *беше* (Ши); бѣла напѹстила и сѡд је врѡтиѡ *беше*; кѡко *беше* ѣме онѡј дѣци Смѡјѡвѡј?; *беше* Рѡдѡслѡв сазѣдѡ кѹћу (Св).

У сва три лица множине присутно је двојство, ѡдносно тројство форми.

Облици: *бѣсмо, бѣсте, бѣхѹ*, присутни у тутинском говѡру, својствени су и стандардном језику. У Бјѡлопавлићима је редѡвно: *бљѣсмо, бљѣсте, бљѣѹ* (Ђупић 1977: 94), тако је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 171). У поибарским говорима су ѡсим облика: *бѣѹ* ту и ѡни; *бѣсмо* уплѡшене, јављѡју се и дѹжи, са групѡм *-ea < eja*: кад *бѣасмо* у Мѣтровѣцу, као и плуралске форме: *беѡдѣјѡмо, беѡдѣјѡсте, беѡдѣјѹ* (Бѡжѡвић 2008: 83–84). У говѡру Студѣнице у 1. л. мн. је *бѣсмо* и *бѣјасмо*, а у 3. л. мн: *бѣѹ* или *бѣѡћѹ*. (Драгин 2006: 448–449). Левачки говори знају за форме: *бѣѹ, бѣасмо* (Симић 1972: 396). У

трстеничком говору је *бѣамо, бѣасте, бѣау*, односно *беа̄дијамо, беа̄дијасте, беа̄дију* или *беа̄ћау* тј. *беа̄ћују* (Јовић 1968: 145). У севернометохијским говорима је *бѣмо/бѣсмо, бѣу* (Букумирић 2003: 286).

Плуралски облици: *бѣхосмо, бѣхосте, бѣхоше* подједнако су фреквентни у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Поставља се, међутим, питање порекла вокала *-о-* у наставку, уместо очекиваног имперфекатског *-а̄-*. Претпостављамо да је и овде дошло до укрштања аористних и имперфекатских наставака, односно да је *-о-* продрло из облика аориста. О томе сведочи и краткоћа вокала *-о-* (*бѣхосмо*), односно присуство дужине када је вокал *а* у наставку (*нѣ беа̄смо* дѣшљи). Тако створени наставци или су додавани на пуни облик првог лица једнине (*бѣх*), или је *х* у њима секундарно (као у *бѣхā*). Облик *бѣхоше* уместо очекиваног имперфекатског *бѣхū* за 3. л. мн. (или *бѣахū < бѣјāхū*) такође је пореклом из аориста.

Као потврду претходно наведеној тврдњи о пореклу *-ше*, односно вокала *-о-* у наставку, наводимо податак да је исти наставак у облицима 3. л. мн. глагола *бити* у употреби и у јужнокосовском ареалу (*бѣшоше*) (Младеновић 2013: 348), с тим да је овде процес једначења аористних и имперфекатских наставака у корист аориста обухватио и остале глаголе²⁶ (Младеновић 2013: 346). Иначе, преобликовање имперфекатских форми под утицајем аористних облика у јужнокосовским говорима (гатњански говор) захватило је читаву парадигму глагола *бити*. Облици овог глагола у поменутом ареалу гласе: *бѣше/бѣшо, бѣше, бѣшосмо, бѣшосте, бѣшоше* (Младеновић 2013: 346), при чему множински облици одговарају тутинском *бѣхосмо, бѣхосте, бѣхоше*.

Форме *бејах (беа(х)), бејасмо (беасмо), бејасте (беасте)* готово су непознате су тутинском говору, забележена су само два примера: *бѣахū* и *љијепе, нѣ беа̄смо* дѣшљи. Облике *беадијасмо, беадију* у Тутину нисмо бележили. У новопазарској зони, међутим, облици са секвенцом *-диј-* превладавају у 1. лицу једнине и 3. лицу множине: *беа̄дијū* пѣшл'и за Пазар, *нѣ беадијо* отишла, *беа̄дијū* тамо онѣ људи, *нѣ беадијū* дѣшл'и. Јављају се и облици *бѣа, бѣаше*, односно *бѣсте, бѣсмо*.

²⁶ Стање, међутим, није уједначено, па је „уопштавање *-ше* доследније у јужнијем делу јужног Косова, док је – како се иде према северу – број потврда са *-у* у 3. л. мн. имперфекта све већи” (Младеновић 2013: 345).

Примери за прво лице множине:

бе̋смо деца ма̋ла (Ме); ми̋ *бе̋смо* оти̋шли; *бе̋смо* ми̋ у ста̋н до̋л'е у Тут̋ин (Ми);
сирот̋и̋ња тип̋ут *бе̋хосмо* (Де); та̋т те̋к *бе̋хосмо* кӳпй̋ли ов̋о оде (Го); у сва̋ђу нешто *бе̋хосмо*,
уфа̋ти̋ли *бе̋хосмо* нек̋е зе̋чеве (Не).

Друго лице множине:

бе̋сте л' ви̋ он̋о код њ̋е? (Ту); ви̋ *бе̋сте* у прода̋вницу; ви̋ *бе̋сте* до̋шл'и (На); *не̋ бе̋сте* ви̋ тӳ
(Го);
бе̋хосте љ ви̋ кӳпй̋ли он̋о од њ̋ега? (Пр).

Треће лице множине:

те̋к тип̋ут, *бе̋х̋у* изи̋шл'е, си̋не, ов̋е бра̋де, ва̋тра хи сагор̋ела (Ле); *бе̋х̋у* га пензиони̋са̋л'и та̋мо
у Аӳстрију (Ши) кол'и̋ки ти̋ љ̋уди *бе̋х̋у* (Уг) о̋не *бе̋х̋у* бо̋л'ни̋ча̋рке, до̋кторице (Цв); *бе̋х̋у* до̋бри; ло̋ши
бе̋х̋у, *бе̋х̋у* у те̋шку ситӳаџију (Пож); кат су се вра̋тил'и озго̋р, *бе̋х̋у* оста̋вил'и кй̋ло вӳне (Нет); двй̋је
бе̋х̋у (Бо); и̋ма нек̋и мӳљ, ка̋ко *бе̋х̋у* ре̋кл'и (Рач); ш̋љй̋ве му се *бе̋х̋у* савй̋л'е (Пру); о̋не ве̋ћ *бе̋х̋у*
преста̋л'е те̋ во̋де (Ост); двй̋је *бе̋х̋у*; они̋ *бе̋х̋у* тӳ ск̋оро све̋ жи̋в̋о заста̋вили̋ до̋ље (Гл); он̋е једне
мар̋аме *бе̋х̋у* жӳћкаст̋е; кӳпй̋л'и ми̋ *бе̋х̋у* неко ла̋нче (Го); та̋мо *бе̋х̋у* нек̋е ма̋зге; *бе̋х̋у* три̋ Ци̋га̋нке; то̋
бе̋х̋у то̋рбеши нек̋и, не̋ зна̋м ни ко̋ја̋ је ве̋ра (Ме); о̋пет пра̋ти̋ли нам *бе̋х̋у* ка̋хву (Пл);

бе̋хоше до̋шли̋ љ̋уди (Ту); о̋ни̋ *бе̋хоше* у Поз̋ар; *бе̋хоше* сирот̋и̋ња (Ост); то̋ *бе̋хоше* нек̋и љ̋уди
(Уг);

бе̋ах̋у и л'и̋јепе (Ме).

П.2.3.12. Мешање облика имперфекта, односно употреба форми једног лица за саопштавање радњи које врши неко друго лице, није особина која се често среће у испитиваном говору. Тутинско-новопазарско-сјеничком типу није позната појава уопштавања једне форме за сва лица једнине или множине, која се јавља у неким другим говорима (в. Драгин 2006: 448). Забележена су само два примера употребе форме 3. лица једнине уместо облика за 3. лице множине: *пра̋т̋а̋ше* хи бо̋љни̋цка̋ ко̋ла (уместо *пра̋т̋а̋х̋у*) и *дари̋ва̋ше* хи нек̋и љ̋уди (уместо *дари̋ва̋х̋у*). У оба примера дошло је до продора аористног наставка *-ше* у облике имперфекта. Притом, продор аористног наставка у првом примеру

није довео до хомонимије облика, будући да је очувано имперфекатско *-ā-* (аорист гласи *пр̄атише*). Облици аориста и имперфекта глагола *дариват*, након изједначавања наставака, разликују се само на плану прозодије (*дарив̄аше* и *дарив̄аше*).

За поменуту појаву, која је на испитиваном ареалу ограничена на свега неколико примера, знају и други српски говори. У староцрногорским говорима забележени су примери продора имперфекатског наставка у аорист типа *доћдох̄у*, *рѣкох̄у* (Пешикан 1965: 179). У говору Студенице забележена су два облика имперфекта са аористним наставком у 3. л. мн.: *умедоше* и *умѣдоше* (Драгин 2006: 449). Иста тенденција уочена је и у трстеничком говору: *почѣу* петлѣви да пѣвау (Јовић 1968: 143). Зачетак процеса мешања аориста и имперфекта карактерише и левачке говоре, где је бележено: *Он бор̄авише* гѣр к-твѣе колѣбе (Симић 1972: 396).²⁷ У јужнокосовском говору, даље, „у 3. л. мн. оба проста претерита практично је уопштен аористни наставак *-ше*”, и то последније у јужнијем делу јужног Косова. Морфолошка диференцијација у овде опстаје јер се „нови наставак аористног порекла у јужнокосовском говору комбинује у сложени наставак *-шоше* (*им̄ашоше*), односно *-аше* (*имад̄аше*), уз везивање аориста за свршени глаголски вид, имперфекта за несвршени” (Младеновић 2013: 345). Притом, „брисање морфолошке разлике између 3. л. мн. аориста и 3. л. мн. имперфекта подстакнуто је приближавањем и подударношћу наставака 1. л. мн. и 2. л. мн. ова два претерита” (Младеновић 2013: 347). Иста тенденција, с тим да се једначење врши углавном у корист имперфекта (потврђена су оба наставка, *-у* и *-ше*, са разликама у обиму присутности на нивоу појединачних говора), присутна је у јужнометохијским говорима (в. Младеновић 2013: 347; Младеновић 2013а: 177). У централном Косову у 3. л. мн. имперфекта стабилизано је *-ше* (Младеновић 2013а: 176). За мешање облика аориста и имперфекта зна и призренски говор (Реметић 1996: 506).

²⁷ Облици глагола *имати* које аутор наводи као примере мешања аориста и имперфекта (*Нѣмаде* кѣд; Чѣка’мо да дѣју р̄ањеници, ал *нѣмаде* млѣго и сл. (Симић 1972: 396)) широко су присутни и у тутинско-новопазарско-сјеничком говору. Овде, међутим, наведене форме у истим контекстима имају искључиво аористно значење, уз семантику целовитости (довршености) радње. Уколико би се употребио имперфекат, облик би гласио *нѣм̄аше* (Ќона *им̄аше* / *нѣм̄аше* п̄ар̄а (= имперфекат): Ќона *ѣмаде* / *нѣмаде* п̄ар̄а (= аорист); тако и код других глагола, нпр. Ќона *ић̄аше* да дѣћ̄е : Ќона *хтѣде* да дѣћ̄е). Дакле, дистинкција између аориста и имперфекта овде је добро очувана.

II.2.3.13. Прикупљена грађа показује да је фреквентност облика који се употребљавају у појединачним лицима једнине и множине различита. Најбројнији су облици имперфекта за 3. лице једнине и множине. Нешто мање је форми 1. лица једнине и множине, док је сасвим мало примера за 2. лице оба броја. Слична ситуација карактерише и друге говоре, о којима је у раду било речи. Различита фреквентност, односно превласт једног дела облика, није последица, како се код појединих аутора може прочитати, губљења имперфекта (в. Драгин 2006: 449), јер не постоје лингвистички разлози из којих би се имперфекатски облици губили у 1. и 2. л. мн а не у 3., на пример. Овакво стање последица је комуникативних, односно синтаксичких околности.

Наиме, будући да информатори најчешће саопштавају доживљену прошлост чији су актери били, разумљиво је да се саопштење обликује у 1. односно 3. лицу оба броја. С друге стране, ретке су ситуације, а условљавају их ванјезичке околности, у којима информатор прича доживљену прошлост чији су актери била и лица са којима (најчешће први пут) у том тренутку разговара.

Нешто мања фреквентност облика за 1. лице у односу на оне за 3. лице оба броја условљена је разлозима синтаксичке природе, односно семантиком овог глаголског времена. Ту пре свега мислимо на случајеве употребе имперфекта за саопштавање радњи из блиске прошлости. Када се за саопштавање таквих радњи употреби имперфекат: *малопре људи кошаху у ливади*, говорно лице заправо саопштава уочену радњу која се у моменту опажања вршила, а која се можда и даље, у тренутку говорења, врши, само то говорно лице не може са сигурношћу тврдити (Вуковић 1967: 112). Из тога јасно произилази да се овај тип саопштења не може обликовати у имперфекту у првом лицу оба броја, имајући у виду да говорно лице јасно перципира (не)завршеност радње чије је само вршилац. У оваквим ситуацијама употребио би се аорист несвршених глагола (*малопре косих доле у ливади*), којим се јасно наглашава целина, односно довршеност радње. Отуда нешто мањи број облика за прво лице у односу на оне за треће.

II.2.4. Аорист

Аорист је у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице жива категорија. То се читује како у његовој високој фреквентности, и то од глагола оба вида, тако и у знатној стабилности грађења облика.

За разлику од стања на већем делу штокавског терена, у зетско-сјеничком дијалекту очуван је аорист несвршених глагола. Наведено важи за староцрногорске говоре, говор Врачана, Бјелопавлића, те поибарске говоре (Пешикан 1965: 171–174; Петровић 1973: 214; Ђупић 1977: 170; Божовић 2008: 81–83). У студеничким говорима пак аорист несвршених глагола сведен је тек на појединачне примере (Драгин 2006: 449–454).

II.2.4.1. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице облици аориста од имперфективних глагола готово подједнако су чести као и облици од глагола свршенога вида:

дóђо, уђо у кућу (Жу); *налòжи* фору́ну; наврх гòдинē *рòди* т̄у чòру (Жи); кад ја један п̄т га *уф̄ати* (Го); ја се *с̄ети* (Ми); ја се *уф̄ати* за онē ракље́ве (Ме); ја се *д̄йго* (Го); он *и́здржа* једанēs и по гòд̄инā; *дóђе* с рòбијē (Бл); сестра от тē ми стр̄инē *пр̄иђе* óде; кобајáги ме *д̄аде* (Вру); пā ме *з̄або́л'е* рúка; *наб̄аца̄* је п̄ну (Ми); н̄ему се онā с̄ин *р̄азведе*; *дóђе* те га́ђа грòм; онò *с̄ави* (Ер); он *се н̄асмија* кол'ико мòре, *прòђе* тò (Ле); он *к̄аза*, *дóђе* гр̄днā Стан̄им̄рка; тā ми з̄ет *у̀мрије*; овā м̄лā *и́строш̄и* некē трош̄ице; онā др̄угā *у̀мрије*; *смр̄ач̄и се* (Го); он ми се *с̄в̄иде* (Бр); *дóђе* т̄у; онā ти *у̀зē* једне чарāпе (Го); *п̄в̄уче* прòмаја òдов̄ут; бòга ми м̄ене *прòђе*; тāмо *пòчē* да се град̄и; он *к̄уп̄и* онò; *одвојсмо се*; *договор̄исмо* да ми је дā (Жи); *ноћ̄исмо*; и *пом̄ир̄исмо се* (Жи); *уз̄есмо се* т̄у; *д̄адоше* ме, навр х̄ѣфту дāнā *дòђòше*; *уз̄еше* ме (Бр); *зап̄устише* је у Паз̄ар; *дòђòше* òни у п̄етак (Го);

ја *кòси* л'ив̄аду (Ер); ја им ја један дāн *ком̄иша*; тāј Пун̄иша што *пр̄и́ча* (Ми); *нòси* црв̄ену марāму (Го); *об̄јаш̄ња́ва*; ја јој *пр̄и́ча*; тā У́ља што ви ја *пр̄и́ча* (Ле); онā ме *п̄ита*; ов̄и мусл'имāни *зат̄иск̄аше*; *зв̄аше* не на св̄адбу; овā што óде *с̄еде*; ј̄утрòс *р̄азгов̄ара* сā мнòм (Го); т̄у прет ку́ћу на кòња *п̄и* (Вру); овā што *р̄ади* у шкòлу; пā се н̄арод *к̄уп̄и* у Дел'име́ђе; овā чòра *у̀сис̄авā* (Го); *с̄и́ја* се онā дух̄ан (Бр); до др̄угē гòдинē *и́де*, *н̄ иде* јој нешто шкòла; он *дòлази*, *дòлази* онò са с̄ела; онā се др̄уг̄и двап̄ут *ж̄ен̄и*; он *се п̄ита*; онā његòва ж̄ена óнде *п̄ита* се са н̄ама (Го); богами *ж̄и́ве* деведес̄ет и нешто гòд̄инā (Го); ј̄едан *се н̄ ски́да* с кòња; *провòд̄исмо* р̄азговòрē (Вру); м̄и је *не д̄и́р̄асмо* (Го); *говор̄исмо* (Вру); богами *нос̄исмо* п̄аре, *нос̄исмо*, *д̄ав̄асмо* у Беòграт (На).

II.2.4.2. У испитиваном говору аорист се гради од инфинитивне основе и две групе наставака. Глаголи са основом на самогласник у аористу имају наставке: *-ø/-x, -ø, -ø, -смо, -сте, -ше*, док се глаголи са инфинитивном основом на сугласник творе додавањем наставака: *-o/-ox, -e, -e, -осмо, -осте, -оше*. Наведено важи за највећи број глагола.

II.2.4.3. Иако се систем тутинско-новопазарско-сјеничког говора одликује добром очуваношћу гласа *x*, у облицима аориста финални велар из наставка 1. лица једнине елиминисан је у највећем делу примера²⁸. Забележен је мали број потврда са наставцима *-x* и *-ox*:

убиџ те, брѣ, нѣ убиџ те (Де); повиџ је (Жи); причаџ ти (Жу); за њѹ полудѣх (Ме); убѣдих је да ми кѹпи опанке (Са); досадиџ ви ја тѹ; ја богме насмиџах се (Пл); обрнѹх ти хрбат (Ост); рѣкох се (Па); тамо дѣбих љзвештај (Прѣ); нагнах га (Па); биџ се саш њѹма па маф би (Пр).

Сви остали примери у првом лицу једнине имају наставак *-o* или *-ø*:

сат дођо; што рѣко тѹ (Пр); дѣго се; ја докл'ѣ приђо тел'ефѹну; дођо тѹ (Го); ја љдо (Рач); ја пѹсл'ѣ пођо (Ђер); прођо овѹмо (Жи); кад ја виђо (Је); ја је касно виђо (С. До); испѣко л'ѣбове; ја не покушаѣва да вѣдѣм пасош (Жи); ја дођо за н'ом (Д. Дуб); ја стѣго; л'ѣго на онѹ (Пр);

не испричаѣ ви; гл'ѣда у овѹ кѹћу (Жи); заѣка; ја се искѣда жѣва (Је); кѹпи оде педесѣт мил'иѹна овѹ (Д. Дуб); посл'ѣ кѹпи један мотѹр; ја му каза; ја показа (Је); испрѣа чарапе; тамо осѣти; ја спѣштити онѹ слѹшалицу; ја не дѣза овѹ крѣвет; сѹк јој спрѣми по онѣјема (Го); ја му ѣѣка (Па); ѣво овѹ што ради; ѣпра пѣтос; тѹ те узѣ, узѣ л'ѣкѹвѹ (Се); ја се ознѣји; ѣѣка тѹ; нѣ тѹ (Жи); ја скѣћи (Је); што не исприѣа (Ме); прѣшкѹве нѣ, нѣ; намѣшѣти гѹрњѹ вѣл'ицу; дѹтѣра (Жи); тѹ ти заборѣви рѣѣ; помѣга нека дрѣва Сафѣту (См); ја се наѣѣти; ја је дѣза (Пл); ѣѣ да се Слава ѣѣти; сѣд се сѣти (Го); ја дођо на тѹ кѹћу тѣ Бѣл'ѣ; поглѣда (Ост).

Примери са гласовима *-k* или *-g* на месту ишчезлог *-x*, присутни у другим зетско-сјеничким говорима (в. Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 93), нису бележени. Исто стање одлика је и студеничких говора (Драгин 2006: 450).

Код аориста вишесложних глагола примећена је појава двојакних акценатских ликова, па се поред: *ја се оптѣрѣти (Го); иштѣти; ознѣји се (Жи); бегенѣса девојку (Ђр); ја болѣва (Ке);* и

²⁸ У облицима имперфекта, међутим, стање је обрнуто – превладавају примери су са очуваним веларом (в. т. II.2.3.3.).

сл., који су обичнији, јављају и форме са акцентом на слогу испред: *òптѣрети се, њштити, òзноји се, бѣгениса, бѡлова*. Примери друге групе настали су највероватније у резултату акценатског уједначавања унутар парадигме (према акценту 2. и 3. лица једнине). Двојачке облике, даље, имају и глаголи типа *почѣт, насѹт*: *пѡче, ја почѣ, нѡсу му, насѹ*, потом глаголи типа *ѹспећ, пѡмоћ, одвѹћ*: *испѣко л' ѣбове (По) : јѣдва и[х] ѹспѣко (Жи); помѡга јој да дѡћѣ (Бу) : пѡмога јој нѣшто (Ми); одвѹко она дрѡва (Ту) : јѣдва се òдвѹко до тѡмо (На)*.

II.2.4.4. У другом и трећем лицу једнине бележени су наставци *-е* и *-ø*:

како ранијѣ *нѣ дѡће* (Бр); *ћѣ ме нѡће* баш сѡт (До); шта јој *рѣче* тѡи?; *ѹспече* л' л' ѣбове? (Ту); *нѡће* л' је? (Го); *ће дѡће* дѡнас; како *прѡће?* (Бал); тѡи *пѡчѣ* да причѡш (Го); *вѹде* л краѡу *ћѣ?* (Бал); тѡ кѡ да *ѹзѣ* мѣтлу да хи брѡшѣш (Пож); *ћѣ* га *нѡће* (Пе);

дѡбро баш што ни *кѡза*; такѡ ни *нѣ кѡза* (Бр); што *нѣ скувѡ* те кѡфе (Вру); што је *ѹби?* (Го); тѡ готѡво на краѡу *пѡгоди* (Жо); тѡи *прича* о конѡпљи (Пе); што *се смѡја* тѡмо (Пл); тѡи *спѹстѡ* (Боб); *тѹри* л дрѡва тѡи ѡде? (Бал); нѣ знѡм *зѡпѡнти* л' тѡи Вѣхба?; *зѡпѡнти* л' тѡи Синѡна? (Трн); тѡи *скѡпа* глѡдна (Гр); *нѣ турѡ* тѡи кѡфу? (Тр); што ми *нѣ снѡма* овѹ штѡлу? (Уг); хѣј шта се тѡи *нѡмучи* (Го); тѡи ми *зѡгрѡди* (Ост);

дѡће ѡн навр петнѡес дѡнѡ; ѡна ми *рѣче* (Бр); *дѡће* за казѡнскѹ; *ѹзѣ*; Рѡлѡв сѡн *ѹзѣ* муслимѡнку (Вру); тѡи *нѡће* овакѡ л' ѡјепу девојку; *нѣ прѡће* трѡ дѡна; *дѡће* она саш њѡм (Го); *ѡде* та ѡблѡк; *нѣ прѡће* трѡ четѡри дѡна, јѣдан испѣктор *дѡће*; *ѹмрије* она дѣчко; *рѡзведе се* тѡмо; *ѡде* (Ђер); *ѹмрије* јој дѡица, ѡн *ѹмрије*; *вѹде* ме; ѡн ме *пѡведе*; богами *прѡјѣде* (Дол); те ме *извѣде* код њѡ; свѣ жѡвѡ *ѹзгоре* (Го); жѣна му *ѹмрије* (Баг); ѡна *дѡће*; *дѡће* те *ѹзѣ*; *ѡднесе*; посѣн она дрѹгѡи *дѡће* (Бал); Мѡмица *дѡће* да ме зовѣ (Боб); чѣта партизѡнѡ *нѡѡће* ѡвде гѡре; *ѡдведе* дѡјѣте код мѣне (Бот); оно *нѣ прѡће* двѡ-трѡи мѣсѣца (В. Лок); ѡна *се пѡл'ете*; посл'ѣ мало *ѡдрѡсте* (Лу); *нѣ прѡће* хѣфта, ѡн *дѡће* (Нет); *ѹзѣ* њѣгѡву књѡжицу; *ѹмрије* и ѡна; ѡн *ѹмрије* сирѡма; *пѡкраде* прѡшл'ѣ гѡдинѣ (Ос); *дѡће* врѣме; ѡна *дѡће* (Пож); свѣ тѡ *ћѡвѡ пѡјѣде* (Рај); *ѡдведе* ме (Се); нѣкѡ врѣме *тѡје, тѡје, тѡјѣ* (Трн); ѡн *прѡће* (Шв); те га *ѡдведе* дѡл'е (Бу); *ѹзгоре* кѹћа (Дуј); *дѡће* јој тѣ женѣ шћѣр; ѡн је *ѡдведе*; *пѡведе* ме; *нѡће* жѣна (Кл); ѡн *приће* (Тр); *дѡће* свадба (Туз); *приће* (Уг); посл'ѣн *дѡће*; *ѡдведе* га за Нѣмѡћкѹ (Шар); Мѡмѡр ме *ѡдведе* (Го); *пѡведе* је дѡље (До); нѣ знѡм дѡ л' се *рѡзведе* (Ђер); *ѹзѣ* је мѡј јѣдан полѹбрат; *ѡдведе* ме ѡде (Жи); јѣдан младѡћ *дѡће* (Ке); *прѡће* јѣдан младѡћ; *пѡведе* не ѡн (Ле); ѡн *дѡће* (Ме); *ѹде* двѡје гѡдине; *ѹзѣ* синѡвца (Па); *ѹзведе* ме Нѡхот; Рѡфа *ѹзѣ* јѣднѡга дѡбрѡга чѡвѣка (Пл); она *прѡће* ѡде порѣд кѹћѣ; *рѡзбол'е* се (См); Нѣмац *се пѡвѹче* ис Пазѡра (Прћ); ѡн *ѹзѣ* она дѡнѡмит (Тр);

ѡна ти *фѡкну* прѣт Жѣљка (Вру); како Тѡто *ѹскочѡ*; мѡјка ме *прѡти* ѹ гости (До); ѡн *нѡбави* прѡшак; ѡн *ѹпрти* уз брѡдо (Вру); ѡна ѡдмѡ *скѡчѡ*; *ѹскочи* ми нѡфчанѡк; ѡн *ѹзвѡдѡ* нѡфчанѡк; *ѹби* грѡт овѣ гѡдинѣ (Жер); ѡн *нѡправи*; свѣкрѡа ми *пѡвѡ* тѡ дѡјѣте; те је *прѣвари* (Го); мѡјка ми *тѹри* ѡнѣ

коноплѣ; она ме *нагна* (Ду); кад ме *сподоби* један брѣт; оѣац ми *вика*; дѣбро се *ѣженѣ* Рѣдовѣн; кѣко тѣ Рѣдан вѣсел'ѣ *ѣдзвол'и* такѣ (Го); *рѣстурѣ се* тѣ свѣ (Баг); некѣ парадѣс *ѣбра*; она *ѣспрѣча* за Ивѣна; *ѣхлади* ти *се* тѣ; један чѣвек *прѣча* (Бал); *ѣгѣси* нас сѣт; некѣ несрѣћа га *пѣтрефи* (Брѣ); бѣк га њѣга *кѣзни*; те га ѣн *прѣбѣци* до Пазѣра (В. Лок); па Југослѣвију *зѣл'ивади*, пѣ *ѣпропасти* Срѣбију, *направи* дрѣжаве; *ѣпропасти* свѣ (Ју); што ми *нѣ кѣза*; *ѣспрѣча* ми кѣко је бѣло (Коз); кат ти *се* ѣн *пѣмол'и* (Ле); ѣн ме *ѣдвати* за рѣме; сѣмо *прѣжѣ* рѣку; ѣн *рѣзми*ну; *прѣгази* врѣме; *направи* кѣћу (Не); *вика* ми један мусл'имѣн (Нет); овѣ девѣјчица сѣл' *ѣтрча*; *зѣвика* ми овѣ дрѣг; једамѣ *пѣкуши*; *напусти* нѣшто; *бѣри се* и *бѣри*, *бѣри*, до трѣћѣ гѣдинѣ (Ос); кѣ да хи *пѣкупи*; она *прѣмѣти*; *нѣ запѣмти* рѣт; *ѣслободи се* зѣмља (Пож); гѣре овѣ крај *се* нѣкѣко *ѣдбрани*; *прѣпусти* свѣ влас томѣ *ѣћифу*; посл'ѣ *се* мало *смирѣ*; те га ѣн *спѣдби* (Прѣ); нѣка тѣња *ѣби* (Се); *посенѣке ѣженѣ се* (Со); *ћѣхнѣ* ме; гѣтѣво ме *ѣбал'и* (С. Ћуп); *ѣдвоји* му *се* сѣн; *ѣженѣ се* и *ѣдвоји се*; *прѣзе* га *прѣвѣтнѣк*; *зѣпуши* шпѣрет (Трн); што *нѣ прѣча* онѣ њѣзѣн сѣпрук?; *ѣзвѣди* макѣсе (Цв); *пѣгоди* га некѣ мѣка; млѣго нѣрѣда *пѣкупи*; *ѣпропасти се* нѣрот; свѣ жѣвѣ *пѣкупи* (Шав); Тутѣн *се ѣзрѣди*; ѣн *скѣчи* ис кѣлѣ (Бу); ѣн *се зѣпосл'и*; тѣ бѣлнѣца *се зѣтвори*; *прѣти* ѣн мѣне у кѣло; пѣ ти *зѣвика*; *ѣдари* ме шамѣром (Гр); мѣне *пѣгоди* врѣјѣме; сѣло *навал'и* (Дуј); *слѣми* му бѣк нѣгу ѣде; *ѣби* жѣну; *напуни се* пѣна сѣба; ѣн је *наговори*; *ѣдари* је један сѣн; она *ѣзвѣди* пѣдесѣт мѣрѣкѣ (Кл); шѣћер ме *ѣборѣ* вѣл'икѣ (Кн); *рѣни се* овудѣје; онѣ је бѣл'ѣс *пѣтрефи*; *ѣби* онѣ стѣт (Тр); тѣ *се* посл'ѣн *ѣзмијѣша* (Туз); пѣ *се* и ѣн *зѣдрѣжа*; *ѣхлади* ти *се*; *прѣставѣ се* ѣн (Уг); ѣн ми *кѣза* (Че); *ѣпи*са факултѣт; она *се ѣткѣни* (Шар); свѣ ми *ѣзмаза*; гл'ѣдѣ шта *ѣрѣди* (Го); ѣн *прѣбѣци* дѣцу дѣље (До); *прѣскочи* ти кѣкѣшка (Дол); *гѣди* ми је онѣ Нѣсер; тѣ *се* посл'ѣн *рѣстурѣ*; *ѣженѣ* тогѣ брѣта; ѣн *се* ѣпѣт *ѣженѣ*; она *ѣставѣ* пѣт чѣрѣ (Жи); *пѣломѣ* нѣге; *прѣскочи* (Жу); сѣт *се* тѣ *ѣзгубѣ* (Ке); онѣ ме мѣмак *ѣска* (Кон); *зѣплакѣ се*; ѣн *се насмѣја*; ѣн ме *пѣгл'ѣда*; *намеши*ћѣ за двѣдес мѣнѣтѣ; *дѣђе* пѣ је *пѣдѣва* (Ле); *ѣсѣши* ми *се* онѣмо; *ѣтера* ме (Ме); док *се нѣ зарѣти* (Ми); ѣн је *прѣварѣ*; пѣторѣ децѣ *ѣставѣ* (Па); свѣ *се зѣшумѣ* (Пе); *ѣдби* да идѣ јѣдна; *ѣпѣри* ми лѣмпу; она *се нѣ врѣти*; ѣтац је *ѣспросѣ* (Пл); нѣшто га *нагрѣди* такѣ; њѣга тѣ *пѣгоди* (Пр); *пѣни* крѣва; гѣтѣво *л'ѣпса* тѣ крѣва (Пру); она ми је *ѣкл'ѣпа*; хамѣкѣл'ѣја *пѣтрова* нѣрот (См).

Глаголи са краткосилазним акцентом у облицима инфинитива (*скѣчит*, *ѣжѣнит се*, *скѣват*, *ѣбит* и други) у 2. и 3. лицу јѣднине аорѣста тѣј акценат задрѣжавају, с напоменом да су бележени и у ликовима са послеакценатском дужинѣм и без њѣ. Примери другѣг типа су бројнији:

ѣн *ѣдније* и тѣ (Вру); Стѣја грѣднѣ *нѣ мога* да дѣчѣкѣ ни пѣнзију; и тѣ ме богами *ѣдари* јѣдно двѣпѣт; онѣ што *ѣби* онѣ жѣну; ѣн ти *се зѣл'ѣте*; па ме *пѣљубѣ* а *зѣгрл'и*; желѣдац *се напѣни* онијѣ л'ѣјѣкѣвѣ; ѣн *се ѣжени*; онѣ је *Ћѣнѣва* чѣра *нашминка*; *ѣтрѣва* не ѣна; *прѣти* ми ѣна; кѣко *се* ѣн онѣ

йзигра са њѡм (Го); хѣј шта *се* тї *нѡмучи*; ѡна *пѡгна* ѡтуд; *нѡправи* ми шѣрбет (С. До); *тўри* ми, ѡн *чїта*, *чїта*; *уфѡти* не мрѡк; она *пѡсѣ ѡстави* ми тў дѣцу (Ђер); ѡн ми тѡ *прѣви*; девојку *ўби*; ѡна *се зѡмери* ѡндѡ са њїма; *ѡѡби* ўпалу жўчнѣ кѣсѣ; тѡ ми *се ўжѡри* свѣ овудѡ (Го); *једамѡ* мѡј буразѣр *рѡстера* (Ми); мѣне је жѡ што *се* овѡ сѡт *рѡспетѡ* (Гло); тѡ је *ўспроси*; она и ѡна *нѡпусти*; *превари* *се* (Жи);

ѡнѡ *пїјетѡ* крїлїма тў, тў, тў – *зѡневѡ* (Вру); ѡн *ўфатї* да бежї; *пўштї* не учїтель ис шкѡл'ѣ; *прѡпї се*; ѡна га *нѡпустї* и ѡде; *један ѡде* ме *пѣчї*; *нѡваѡї се* и ѡна да пўшї; *Јула ўзгубї* сїна; *мѡл'ї* *се* *један* ис *инострѡнства* (Го); те ме *нѡмехїї*, па *нѡмехїї*; ѡн *посѣ прѡтї* тў чѡру (До); ѡн *ўзваѡї* Слўжбенї глѡснїк ис тѡшњѣ; *пѡтрефї* је дрўгї ўдѡр (Ђер).

Исти глаголи најчешће *се* јављѡју *се* у ѡба акценатска лика: *звѡнї* ми на врѡта (По); и: *дѡнас звѡни* тел'ѣфѡн (Го); *ўстера* га с *пѡсла* (Ке); и: што га *ўстерѡ* (Ост) и сл.

Глаголи са дугоузлазним акцентом у инфинитиву бележени су без дужине на финалном вокалу:

ал' тѡ *се* *пѡдрўче рѡсформїра* (Гло); *посл'ѣ се бѡтѡл'и*; *ўспрїча* *їстѡ* ѡнѡ (Ђер); *бѡтѡл'и* тѡмо (Го); те гѡдину *дѡнѡ жїве* (Ђер); *срѡвни* свѣ тѡ; свѣ *пѡрѡвни*; *гѡђа* му у *један* плѡс; *зѡпѡл'и* га; ѡпѣт *зѡгрме* (Ер); *ўспрїча* ѡн (Гу); *ўжўте* кѡ вѡсак; те ми *прѣпїса* некѣ табл'ѣте (Жи); *разговѡра* (Жу); *овѡ ўспрїча* л' ви штѡ гѡре? (Ост); кат ѡн *спрѣми* ѡнѣ сїнове (Пр); ѡн *јѡј дѡва* некѣ л'ѣкѡве (Ђер); *зѡврїши се*, *нѡмїри се* (Жу); *ѡгрѡди се* пўт; ѡн *кўпи* тў *имѡње*; *нѡстѡни се* тў крѣт дѡбро (Д. Дуб); *нѡјўри* ми тѡ сїн жѣну (Жи); *пѡрўчи* му (Пл); тѡ *нѡвѡл'и* нѡрот (Ке); нѣ знѡм тў скѡро кѡ *прїча* (Жи).

П.2.4.5. У 1. лицу множине редовно се јављѡ новији наставак *-смо*, односно *-осмо*:

мї га *прѡбўѡїсмо*; *задржѡсмо* вас (Бо); *вечѣрасмо*; мї *помѣнўсмо* ѡнѣ жѣне (Вру); *јѣдва погодїсмо* пўт; *испрѡтїсмо* ѡнў мѡлў (Го); *ѡѡвойсмо се* (Жи), *дорўчковасмо*; *док* и *испрѡтїсмо* (Па); *погорѣсмо* (Го); *убїсмо* му трїнѣс дрўгѡвѡ (Гло); *спрѣмїсмо*; *пѡљўбїсмо се* (Ле); *не тўрїсмо* овѡмо да *се* грїјѣ; *дѡле се задржѡсмо* (Бѡб); *уфѡтїсмо* га ѡнде; богами га *пўстїсмо*, мѡло га ѡнѡ *изудѡрѡсмо* (В. Лок); мї *искѡчїсмо* гѡре (Ка); *разговѡрѡсмо* (Коз); *снїјег* ни *не осѣтїсмо*; мї *двїје нѣмѡсмо*; *узѣсмо* (Лу); те *се пїтѡсмо*; *наућїсмо* некї гѡвѡр са њїма; мї му *не прїхвѡтїсмо*; мї *ѡѡбѡцїсмо* свѣ тѡ; *натѣрасмо* га (Пож); *рѣшїсмо*; *ѡткўпїсмо* зѣмљу за грѡбље, *рѣшїсмо*; мї *се борїсмо* и *нѡјзѡт потѣрасмо* (Прћ); мї тѡмо *помахнїтѡсмо* у сѡбу (Трн); пѡ *се* мї *врѡтїсмо* четрѣс трѣћѣ (Шав); *Хўска ѡженїсмо* (Дуј); мї *навѡл'їсмо* (Кн); *кўпїсмо* кўћу у Сенїцу; *дѣцу тѡмо шкѡловасмо* (Шар); у *једно* врѣме *се* *ѡѡговорїсмо*; *јѣдва спѡсїсмо* жѣну (Ле); мї *се* *нѡпїсмо* (Ме);

узгӯишмо се (На); *завршишмо* то гāђање (Пр); *јопе се помиришмо*; *испродāвāшмо* (Рач); *кӯпишмо* (Стр); *послāшмо* (Ши);

прōђдшмо (Пл); *оти́дшмо* (Пр); мī посен *дōђдшмо* (Го); *једшмо* и свē; *сти́гшмо* на сӯфур; те *дōђдшмо* (Ле); *сēдшмо* тӯ, он за Тутин га *поведдшмо* (На); *йдшмо* на сӯт (В. Лок); *отдшмо* онāмо; *изийдшмо* онде код мōјē кӯћē (Коз); мī *побēгшмо* гōре; те га *довӯкдшмо* (Прћ); мī *рēкшмо* да нīшмо (Кн); *одвēдшмо* је у бōл'ницу (Пл); такō *прōђдшмо* (Пр).

Старији наставак *-(x)мо*, присутан у највећем делу косовско-ресавског, смедеревско-вршачког и призренско-тимочког терена (в. Бошњакловић и Радовановић 2011: 185), као ни наставак *-шмо*, који се јавља у западнијим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Бошњакловић и Радовановић 2011: 187), тутинско-новопазарско-сјеничком говору нису познати. Ова особина наш идиом приближава говорима зетско-сјеничког типа у Црној Гори, у којима је редовно *-шмо* (Пешикан 1965: 171–173, Петровић 1973: 214, Ћупић 1977: 93). Присутво наставка *-(x)мо*, међутим, одлика је севернијих говора зетско-сјеничког дијалекта, какви су поибарски и студенички (Божовић 2008: 81; Драгин 2006: 452).

Као и у првом лицу једнине, и овде се код неких глагола срећу двојаки акценатски ликови: *оти́дшмо* за несвесту : тāмо кад *оти́ддшмо*; *пребāцишмо* се кол'има : *пребāцишмо се*. Ликови *оти́дшмо* и *пребāцишмо* највероватније су резултат аналогиије према акценту непрефиксираних глагола (*йдшмо*, *бāцишмо*).

Такође, бележени су и ликови са кратким (као обичнији): *жēна ми и јā се пензионйшасмо* (Ке); *испрāтисмо* је јучер (Го); и са дугим финалним основинским вокалом: *обрāзовāшмо* јā и бурāзер; *позавāђāшмо се* (Вру). Поменуто је одлика превасходно свршених глагола, док се несвршени јављају без дужине: мī *кӯцашмо*, *кӯцашмо*, тī не чӯјēш (Жи); *кōпашмо* ово врта (Го), највероватнје са циљем избегавања мешања са имперфекатским формама, које се (када су у питању глаголи овога типа) од аористних разликују само по присуству ненаглашене дужине.

П.2.4.6. Друго лице множине има редовно *-сте*, *-осте*:

он рече: „Фāла, обрас ни *догнāсте*.” (Жу); што *не шћēсте* кāхву? (Гл); шта *прйчāсте* онō саш нйма? (Ту); валā се вй *шшētāсте* дāнас (По); *пйсте* л кāфу вй? (Боб); *попрйчāсте* л' вй Жйвку (Ка);

како ни *наїћдѣсте* крос сѣло (Ли); не *сѣдѣсте* ма̀ло; *наїћдѣсте* л' Љуцу гѣре? (Ме); без нїшта *отдѣсте* (Ост); рѣко му *развѣкдѣсте* га кѣ опѣту (Го); вїдїм *дѣћдѣсте* овѣмо код нас (Де); ја пита: „Дѣ л' *бї* овѣ на̀ша девојка тол' йкѣ дѣбра што чѣк тѣмо *дѣћдѣсте*, те је *узѣсте*?” (Ђер); вїдїм вї *изѣћдѣсте* гѣре (Жи); како *прѣћдѣсте* прѣвї дѣн тѣмо? (Бу); Дрѣшкава кафѣна *знѣдѣсте* л' ћѣ је? (Ос).

П.2.4.7. Наставак трећег лица множине је *-ше, -оше*:

ѣумбѣсїше; *вїкнѣше* (Пл); *осѣдїше се*; *затарѣбїше* тѣ (Пр); *ѣни се насмїјѣше* свї (См); *прегл'ѣдѣше* га; богами га *спѣсїше* у Беѣграт; *аперисѣвѣше* га; не *прѣвїше* (На); пѣ *убїше* (Пр); *унѣтїше* је за Позѣр, *искѣше* ме у Рїбарїће (Пл); *поломїше* се онѣ чѣше (Бо); *сколїше* га; *завїкѣше* (Прћ); *затворїше* ни вѣду посвѣ; ѣни ми *зборїше*; *уговорїше* да дѣћѣ; пѣслѣ *кѣпїше* првѣну марѣму; овѣј *потѣрише* трупїну да се убарабарѣ; те ми *превїше* ѣде овѣ; вїшѣ га не *осѣдїше*; *покѣпїше* пѣре; онѣ тѣтку *нѣштїше*; кад је *изнїјеше*; *остѣше* на јѣдно дїјете; *истѣрѣше* га с пѣсла; свѣ се *усрѣћїше*; онѣ му се дѣца не *оженїше* (Го); *дѣћдѣше* једни ис Краљѣва; такѣ *нарѣдїше* (Гло); *вїкнѣше* овомѣ (Дол); *умрїјешѣ* јѣј (Ђер); *зabrѣдїше* ме; *обѣкдѣше* ме; па ме нѣге *забол'ѣше* (Жи); *порѣчїше* нек дѣћѣ ѣтац ми; *напѣдїше* је (Жи); *позвѣше* у мил'їцију, овї *запрїјетїше* (Ке); валѣ докл'ѣ *помрїјеше*; *унѣтїше* је дѣл'е; *препїсѣше* ми двѣ ма̀ста (Ле); *узѣше*; *одијел'їше* се (Ми); *прѣћдѣше* трї дећака; овудїјен *прѣћдѣше* (На); *полѣдѣше* (Гло); ѣни га *врѣћѣше* ѣпѣт; ѣни је *искѣше* двѣ-трї пѣт; они се *исмїјѣше* (Жи); *звѣше* ме у Рїбарїће, *погодїше се* (Ме); како ми се не *подѣвїше* ѣде у Рѣшку (Баг); *сагорѣше* ми нѣге (Боб); *покѣпїше се* (Бот); *убїше* овогѣ, пѣ *убїше* оногѣ (Ју); пѣ ме посл'ѣ *прекомѣндовѣше*; *напрѣвїше* кѣћу (Коз); *отѣрѣше* ѣвде; *поцѣкѣше* рѣдѣћи (Леч); *нѣштїше* онѣ јѣгњѣд; *набїше се* у једну сѣбу; посл'ѣ *посѣдѣше* тѣмо (Лу); *запѣл'їше* је; *покѣпїше* онѣ машїне; *опљѣчкаше* држѣву; овї не *бомбѣрдовѣше*; *фѣл'їше* дѣбар пѣт (Не); свѣ *испомѣрѣше* да крѣчѣ; што ми се *наврѣћѣше*, *наврѣћѣше* (Ос); свѣ *помрїјеше*; *завѣдїше се* нације; тѣ некѣ *убїше* Нѣмце; они *уфѣтїше* сѣдам њї те убїше; комунїсти кат *дѣћдѣше*; *показѣше се* дѣбро и *поћѣше* да хи довѣдѣ од Л'ѣскѣвца; *напрѣвїше* пѣ се ѣни срѣтнѣ; *изгубїше* рѣт; дѣћдѣше некї лѣдї; *остѣвїше* кѣће, *остѣвїше* имѣње; *напрѣвїше* спѣрскѣ хѣлу; фѣбрике ни *унїштїше*, ни једну не *остѣвїше* (Пож); *поженїше се*; они не *попѣл'їше*; до Алѣловїћѣ *попѣл'їше*; *одбрѣнїше се*; у Дрѣмиће *побїше*; *запѣл'їше* сѣло; *побїше* некѣ Срѣбе; *убїше* некѣг Вѣлька; *убїше* једнѣга; *попѣл'їше* нас; ал'и *попѣл'їше* не; ка[д] *се врѣтїше*; Нѣмци *се врѣтїше*; овї на̀ши *остѣпїше*; чѣтнїке *одбѣцїше*; овѣ што *напрѣвїше*; одузѣше (Прћ); *опљѣчкаше* држѣву; лѣдї *напрѣвїше*; *оћорѣвїше* (Рај); дугѣчко *се не помїрїше* (С. Туп); *сложїше се* (Трн); *напрѣвїше* у Трнѣву кѣћу (Цв); ѣпѣт не *отѣрѣше* (Шав); *скочїше* жѣне; готѣво га *убїше* (Бѣл); дѣл'е га *запѣл'їше* (Гр); они ме не *пїтѣше* (Кл); кад ме *наглѣнцѣше*; *кѣпїше* трѣкторе; посл'ѣ *остѣпїше* (Кн); ѣне *се* двїје *врѣтїше* (Тр); *узѣше* жѣну (Де); пѣ ме нѣге *забол'ѣше* (Жи); што

не *одраше* овѣ жѣне (Ме); *скол'ише* је (Ми); *шкѡлу завршише* (На); они *умријеше* (Ост); *испросише*; такѡ ме *ставише* у један буцаѡк; *одбише*; *оста̀више* не зѣдно; нит ме *питаше* (Пл); *простираше* ма̀ло (Пр); *посла̀гаше* онѣ таљиге (Ши);

богами ме *одвѣдоше* свѣтови (Пл); *не да̀доше* ни мѣне ни бра̀ту; дѣца и ѡна *отдише* (Пр); *јѣдоше* са̀д (Ост); *кѡњи до̀ђдише*; *довѣдоше* ме; *не повѣдоше* јој рачуна ранијѣ; те ме *повѣдоше* за Рожѡе; *извѣкдише* га (Го); свѣ *отидише*; свѣ четѣри та̀мо *отиддише*; *кра̀доше* хи (Го); ис Ср̀бијѣ *до̀ђдише* овѣ гла̀вни (Де); *обвѣкдише* ме; *свѣдоше* ме; ѡни *доходише*; *на̀ђдише* је; са̀т кат *идише* за Ту̀рскѣ (Жи); па му *одвѣкдише* ђевѡјку (Ке); што се *одвојише* репѣубл'ике (Гло); Ивѡна *довѣдоше* ту (Боб); *довѣдоше* онѡк (В. Лок); *помѣзоше* онѣ ѡвце (Лу); тѡ *повѣкдише* (Ос); четници *се дол'е повѣкдише* (Прѣ); *довѣдоше* је (Гр); *довѣдоше* је; *наговорише* је (Кл); *по̀ђдише* (Тр); *привѣдоше* Јеремѣју (Че); *идише* по томѣ Београ̀ду (Шар); *увѣдоше* је они у сѡбу; *увѣдоше* е у буѣѡл (Ле); дѣду *не довѣдоше* (Ме); *до̀ђдише* да ме *иштѣ*; *одвѣдоше* ме нис једну нанѣжицу (Пл); двојѣца *до̀ђдише* и *намеитише* (Пр); ка[д] *стигоше* (Пру); *до̀ђдише* кот Фатѣмѣ; нешто се *развѣдоше*; што л'ѣгоше (См).

Двојаки акценатски ликови забележени су од глагола *отиди/отиди* и *укѡпат*: *отиддише* за девѡјку : у Немачкѣ *отидише*; бѡга ми хи *укѡпаше* : *укѡпаше* га сѣтрадѡн.

Поред чешћих облика са кратким вокалом основе, јављају се примери са дужином:

отѣраше ме у бѡлницу; онѣ жѣрке *обрѣзоваше* (Вру); те ме *оста̀више* ту, те ме *оста̀више* у Позѡр (Гло); ѡни *осѣтише* (Пр); *присѣствоваше* (Де); *растѣрише* Југосла̀вију (Гло); па хи *истѣраше*; нѡ ме *оста̀више* (Пл); *оста̀више* ма̀јку (На); посл'ѣн *отѣраше* ме у бѡлницу та̀мо (Пе); вѡла га јѣдва *уфѣтише* (Ке); ѡнда га *опљѡчкаше* (Го); *дотѣраше* ме; те хи *отѣмаше*; *бегенисаше* га (Ке).

П.2.4.8. Стаѣе у погледу аористних наставака на читавој територији углавном је уједначено.

Једино се код глагола *мѡћ/мѡј* уочава колебање, имајући у виду његову двојаку парадигму, односно присуство оба типа аористних наставака: *мѡго(х)*, *мѡга*, *мѡга*, *мѡгосмо*, *мѡгосте*; и: *мѡга(х)*, *мѡга*, *мѡга*, *мѡгасмо/могѡсмо*, *мѡгасте/могѡсте*, *могѡше/мѡгаше*:

ја не мѡго, *не мѡго* да до̀ђѣм (Жи); *не мѡго* да се одмѡрим (Трн); *не мѡгосмо* да вѝдѣмо (Лу); *не мѡгосмо* да идемо (Не); ништа *не мѡгосмо* учѣнет (Пр); *не мѡгосмо* да држи́мо (Ми); *не мѡгоше* да је на̀ђѣ (Пл); ништа *не мѡгоше* да му учѣнѣ (На); *не мѡгоше* да га спѡсѣ (Не);

ја сам бѣла хѡрна са̀д да ѡдѣм па *не мѡга* (Па); *не мѡга* више; *не мѡга* да се згрѣјѣм (Боб); *не мѡга* са̀ма да је ди́гнѣм (Пл); *мѡга л'* да потрѣфиш? (Ке); *не мѡга* више (Ли); *не мѡга* ѡн ништа да

испрѣчā (Па); *нѣ могā* Јагода; она *нѣ могā* да издржѣ свѣ; *нѣ могā* (Ос); *нѣ могā* да је трѣпѣ (До); *пā нѣ могā* (Ме); *не могāсмо* га нāј ни мртва ни жѣва (Врс); нѣшта *не могāсмо* учѣнет (Жи); *не могāше* да га откāчѣ от плāста (Бу).

Претпостављамо да су примери другог типа имперфекатског порекла, с тим да се мешање са облицима имперфекта у првом лицу једине и множине и другом лицу множине искључује, будући да су облици изоморфни на морфолошком али не и на прозодијском плану (аорист: *мōга, мōгасмо/могāсмо, мōгасте/могāсте*; имперфекат: *мōгāх, мōгāсмо, мōгāсте*).

У употреби је и *помōго* и *помōга*.

Најзад, облици трећег лица бележени су као: тек Бōг *пōмогā* (По); *пōсѣн* ми *пōмогā* једна жѣна; *пōмогā* један кол'ѣга; *тā чōвек* и[з] Жѣрча *пōмогā* (Пл); нѣшта јој *нѣ поможѣ*; овōј девојки нѣшта *не помōгосмо* (Рај); Рўси ни *помōгоше* (Кн).

Глагол *мōћ/мōј* има и облике са елементом *-д-*, као, уосталом, и неки други глаголи.

П.2.4.9. Глагол *вѣдет* у аористу гласи: *вѣдо(х), вѣде, вѣде, вѣдосмо, вѣдосте, вѣдоше*. Нема облика *видех, видесмо, видесте*:

прѣвѣ дāн је *вѣдо* (Го); *јā вѣдо* нѣмā ми *пāрā* (Ћер); *јā вѣдо* (Нет); *вѣдо* му хайра *сахѣ* (Се); *јā* је *вѣдо* (Жу); *вѣдо* кōла (Жи); кад *јā вѣдо* (Ле); кāко је *јā не вѣдо* (С. До); *јā* га и *јā вѣдо*; *вѣде* л' *снāху?* (Жу); кāко *вѣде* (Врс); *ōна тогā мōмка вѣде*; *вѣдосмо* да *ѣмā мерāк* (Жи); *вѣдосмо* кад одōсте *гōре* (Тр); *не вѣдосмо* хи (Де); *мўку* што *вѣдосмо* са *нōм* (Ле); *љўтў* *мўку* што *вѣдосте* са *нōм* (Ту); *вѣдосте* дрљāчу? (За).

Развој облика *вѣдо(х)* (уместо *виде(х)*) могао је бити подстакнут потребом да се, услед изоморфизма насталог испадањем *-х*, прво лице једине морфолошки диференцира од другог и трећег, или пак аналогично према другим глаголима са истом основом.

Облици овог глагола са *-о-* јављају се у говору Пиве и Дробњака, студеничком говору и у поибарским говорима (Вуковић 1940: 71; Драгин 2006: 452; Божовић 2008: 82;). Облик *вѣдо*, са наставком *-о(х)*, који се додаје на општи део, поред забележеног *вѣде*, присутан је и у горанском говору. Његово присуство објашњава се као резултат аналогичности према глаголима са основом на сугласник (Младеновић 2001: 422). Двојство форми карактерише

и говор Бјелопавлића (Ћупић 1977: 93). У трстеничком говору забележено је само *ja vǐde* (Јовић 1968: 141).

П.2.4.10. У само једном примеру забележен је облик *ǔзо* уместо *узѐ* у 1. лицу једнине: *ǔзо она̄ фиљџан* (Пл).

П.2.4.11. Имајући у виду да је замена лица у аористу (пре свега мислимо на употребу трећег лица једнине и множине уместо осталих) својство говора у којима је аорист у повлачењу (Бошњаковић и Радовановић 2011: 191), што није случај са говором Тутина, Новог Пазара и Сјенице, таквих потврда у грађи има мало. Свега је неколико забележених примера употребе трећег лица уместо првог: *ǔде ја̄ та̄мо* (Ду); *ǔђе̄ ја̄* (Пр); *ја̄ једам̄ан нѓђе̄*; *ја̄ нрѓђе̄* (Ђер).

Ретка појава мешања лица одлика је и других говора зетско-сјеничког дијалекта. Нема је у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 93), као ни у врачанском говору (Петровић 1973: 214–215). У говору Зете Д. Ћупић забележио је само два примера од глагола *ǔтѓс*: *Ја̄ ǔде* и *ǔде̄ ја̄*, немѓте ме чѓкат (Ћупић 1977а: 280). М. Пешикан наводи једино појаву продора имперфекатског наставка *-ху* у 3. л. мн. аориста (Пешикан 1965: 179). У студеничким говорима, с друге стране, продор облика 2. и 3. лица у 1. лице једнине аориста уобичајена је појава (Драгин 2006: 452). Морфолошко уједначавање облика аориста у једнини познаје трстенички говор (Јовић 1968: 141), исто стање одликује и говор шарпланинске жупе Гора, где се „уочава факултативни продор наставка *-е* из 2. и 3. л. јд. У 1. л. јд., чак и онда када је сачувано *-х* (*нѓрастех*)” (Младеновић 2001: 422). С друге стране, у северношарпланинским и јужнометохијским говорима дистинкција се добро чува (Младеновић 2013а: 454).

П.2.4.12. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице је, с друге стране, нешто чешћа појава акценатског уједначавања облика једнине унутар парадигми појединих глагола. Наиме, након испадања финалног *-х* из облика једнине аориста, форме за сва три лица морфолошки се уједначавају. Таква ситуација подстакла је тежњу да се осим на морфолошком, облици аориста почну уједначавати и на прозодијском плану. Ту пре свега мислимо на примере када се акценат из облика другог и трећег лица једнине преноси и на прво лице (*нѓчѓ* ум. *пѓчѓ*, *ǔставѓ(x)* ум. *остǔви(x)*, *нǔправѓ(x)* ум. *напрǔви(x)*):

ја̄ јој *нѓчѓ* причат (Го); *ја̄* *ǔзгуби* (: *изгуби*) (Ђер); *ја̄* се *нǔсмѓја̄* (: *насмѓја*) (Ле); *ја̄* *нѓкǔза* (: *пѓкǔза*) (Пр); *ја̄* *ǔспрића* тѓ (Ме); *ја̄* му валǔ *кѓтира* (Ми); *ја̄* *ǔзвади* (См); па је *ǔбори ја̄*; замǔло ти *ја̄*

тү пдгинү; готдво укати на место; ја је пдљуби у рүку; хтөла дпөт да наставим па нешто нө настави; ја дстави један пүт сйр (Го); ја зборави (Ме); док ддби несвөсу (Ост); үзө једнога гөре код Бөранә; тү үмочи прсте; ја ве прөглүши (Пл).

Ређе се прозодијско уједначавање јавља када се морфолошки облици разликују: ја посөнке ÿзәһо; дтидо (Ле).

Процес прозодијског уједначавања акценатских типова у једини забележио је Душан Јовић у трстеничком говору. Замена односа *ја запөва, ти зөпева, он зөпева* односом *ја зөпева, ти зөпева, он зөпева* подстакнута је, према мишљењу аутора, губљењем финалног -х, које је узроковало уједначавање форми трију лица у једнини (Јовић 1968: 142), а то је узроковало и прозодијско унифицирање. Ово, међутим, није одлика свих говора косовско-ресавског дијалекта. Тако је, на пример, у говору Левча присутна „семантичка и обличка разграниченост појединих лица оба броја”, те се тако, и након испадања -х из 1. лица једнине запажа „велика конзервативност у погледу изједначавања овог облика са облицима 2s и 3s, јер се, на једној страни, у 1s акценат жилаво држи непренесен чак и на ултими, док у 2s и 3s, на другој страни, запажамо тежњу учвршћивања акцента на првом слогу” (Симић 1972: 386). Исто важи и за говоре северне Метохије, где се 1. лице од 2. и 3. разликује по акценту код већине глагола (Букумирић 2003: 258). Исти акценат у свим лицима једнине аориста јавља се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 180). Ова појава захватила је подримски говор, с тим да је бележен мањи борј примера (*ја му донесо, па ја отидо*) (Младеновић 2013а: 454). У описима говора зетско-сјеничког дијалекта нисмо наишли на помене ове појаве (Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 93–94; Ћупић 1977а: 80; Драгин 2006: 451–453; Божовић 2008: 81–83; Стијовић 2007: 177–180).

Ваља истаћи да су поменути процесом у испитиваном говору обухваћени пре свега свршени глаголи. У случају несвршених дошло би до изједначавања са имперфектом, па је зато: ја се *спрөма* (*спрөма* би био имперфекат), ти се *спрөма...*, односно: ја *вөза* (: *вөзә* у имперфекту).

Што се осталих примера мешања тиче, забележен је још само један са употребом наставка трећег лица множине уместо трећег лица једнине аориста: *убйше* му овә вөјска друга (Гло). У подлози промене је, међутим, највероватније утицај природног броја именице *вөјска*, те је стога дошло до појаве множинске форме.

Варијантност акценатских ликова аориста у свим лицима једнине и множине, која је, као што је показано, присутна у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу, позната је и другим говорима. У говору јужнокосовског села Гатње, на пример, у коме место акцента има дистинктивну функцију, присуство различитих акценатских ликова у аористу јавља се једино када је другим језичким сретствима отклоњена могућност појаве хомонимије са другим глаголским облицима. Тако на пример, место акцента није релевантно у 1. и 2. л. мн., имајући у виду да хомонимију онемогућава комбинација свршеног вида и наставака -*смо/ -осмо*, те су стога присутни различити акценатски ликови (Младеновић 2013: 338). С друге стране, код глагола VII и појединих глагола IV Белићеве врсте акценат на крају основе обележје је аориста (*укисели* млеко), док се пенултимски акценат избегава, пошто је код ових глагола пенултима акцентована у презенту и императиву (Младеновић 2013: 336). У трстеничком говору већи број глагола у 1. лицу једнине има двојак акценат: *плѐто* : *плетњ*, *на̑су* : *насу̑*, *запѐва* : *за̑пева*, *обр̑ну* : *њбру* и др. (Јовић 1968: 142).

II.2.4.13. Анализом грађе уочена је упадљиво мања фреквенција облика за друго лице оба броја у односу на остала лица. Несразмера у употреби облика условљена је самом семантиком овог глаголског времена. Имајући у виду да се аористом саопштавају прошле доживљене радње, ретке су стације у којима ће у разговору бити употребљени облици који значе уочене/доживљене радње лица са којима се говорници најчешће први пут сусрећу. Дакле, услед самог карактера дијалекатског записа, односно семантичких особености аориста, готово сви облици за друго лице једнине или множине представљају примере аориста којима се саопштавају непосредно уочене радње, (из)вршене пред самим моментом говора (*Ви̑ ма̑лоприје*, *чин̑и ми се*, *прњђњсте*), потом модалног аориста (П̑зи, *пњцијена* пантњл'е), или пак или уобличеног у форми питања (Шта *рњче* ти онњ ма̑лоприје?). Такође, један део облика ексцерпиран је и из ситуација преношења туђег говора од стране говорног лица (Пит̑а га њна један д̑ан: „Што *нњ отера* жњну кад ти не веља?“). Слично је и са облицима имперфекта, с тим да се код имперфекта наведеним придружују још неки други фактори синтаксичко-семантичке природе.

II.2.4.14. Експанзија форманта -*ну*- из глагола III Белићеве врсте неједнако је присутна како у појединим глаголским облицима, тако и у оквирима глаголских врста које учествују у њиховом грађењу.

Глаголи типа *рѣћ/рѣј*, *дѣћ/дѣј*, *пѣ(д)нут* облике аориста у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице најчешће граде по I Белићевој врсти:

ја јој *помѡга* (По); ја у себе *пѣко* ђ[д] смијеха (Пл); изјутра се *дѣго* (Жи); ја *подѣго* нека дрва; тѣ *сѣдо* (Го); сѣмо се *дѣже* један ђлак (Ер); кѡлко крвѡва *пѣде* (Пр); *рѣче* л' ти из Бѣковице си?; брѣт јој *мѣче* шѣмјју (Па); ђн ми је *мѣче* (Пл); *пѡдиже* ми се од страха прѣтѣсак (Го); ђн *пѡтѣже* (Ке); *пѡбеже* за дрѣгѡга; *пѣче* она равѣача преко хрѣта (Пр); бѣвшѣ Југослѣвија *прѡпаде* (Д. Дуб); *стѣже* ђн (Ли); *пѣде* ми мѣлак нешто; те *мѣче* тѡ, *мѣће* онѣ шѣмјју; *стѣже* Јѣсо, ђн *стѣже*; *сѣде* до нас (Ле); ѡде једна *пѡбеже* (Ке); ѡде ми дѣша *пѣче* (Ме); не знѣш ѡткут ти *пѣче*; а ђна се *дѣже* (Го); *пѡбеже* Нѣска (Бер); *л'ѣгосмо* тѣ, *рѣкосте* ми нешто; *стѣгосмо* једну вѡду; ѡчи ми *испѡдоше* глѣдајући (На); *мѣкоше* га ис шкѡл'ѣ; *стѣже* једна старѣ жѣна (Пр); они *дѣгоше* пѣнику; *рѣкоше* овѣ Тутѣнци; *пѡбѣгоше*; *мѣкоше* тија рѣднѣка мѡго (Жи); *стѣгоше* ти овѣ; *затѣкоше* нѡге (Ме); брѣћа *стѣгоше* (Ми); *не мѣкоше* му бѣбрек (На); *испѡдоше* тѣ гѡре, *срѣтоше* ме (Ост).

Ширење форманта *-ну-* из облика глагола III врсте у облике аориста наведених глагола није присутна у великој мери:

ја *испѣну* на врѣта (Ша); *мѣкнѣ* је тѣ (Ост); сѣд ми *пѣнѣ* н[а] ђм; срѣце ми *прѣпукнѣ* (Дол); *сѣднусмо* мѣло; што не *л'ѣгнусте* раније? (На); *ул'ѣгнуше* на врѣта; *потѣкнуше* вѡде (Ер); док је *мѣкнуше*; *дѣгнѣше* крѡв на кѣћу (Св); *потѣкнѣше* вѡде (Ков).

Двојство форми у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице најприсутније је у облицима инфинитива *дѣгнут*, *стѣнут*, *рѣкнут*, *помѡгнут* (: *дѣћ/дѣј*, *стѣт*, *рѣћ/рѣј*, *пѡмоћ/пѡмој*), где готово сваки глагол осим по првој врсти има облике и по трећој. Даље, за разлику од аориста, продор форма *-н(у)-* знатно се чешће јавља у облицима који се творе од презентске основе – императиву и трпном глаголском придеву (и то код глагола I врсте који ТГП граде од презентске основе), што упућује на чињеницу да је продор поменутог форманта у овим случајевима вероватно подржан и облицима презента (*потѣкнѣм*, *сѣднѣм*, *помѡгнѣм* и сл.). Тако се јављају императивни облици: *потѣкни* (: *потѣци*), *сѣдни* (: *сѣди*), *помѡгни* (: *помѡзи*), *рѣкни* (: *рѣци*); потом у ТГП: (*по*)*дѣгнѣт* (: (*по*)*дѣгнен*), *стѣгнѣт* (: *стѣгнен*), *мѣкнѣт* (: *мѣчен*).

Иако глаголи V врсте типа *дѣт*, *јѡдат*, *знѣт*, *ваљат*, *јѣмат* и сл. имају презентске, некада и инфинитивне форме по III врсти (*дѣд(н)ѣм* : *дѣднут*, *удѣд(н)ѣм*, *знѣд(н)ѣм*, *ваљѣд(н)ѣм*), нису бележени примери типа: **дадну(х)*, **имаднусмо*, **удаднуше* је и сл. Редовно је:

знѝде л' у шѝльу да гл'ѝдѝш? (Ли); смѝде л' прѝћ овудѝјер од кѝчета? (До); дѝде ми шѝћер (Д. Дуб); ѝмеде да ти испрѝчѝ?; познѝде га; дѝдоше је (Жи); дѝдоше адвокѝту; не дѝдоше дѝљѝ (Пе); зѝве се удѝдоше (Го); пѝнзију ни дѝдоше (Ке); имѝдоше двије чѝре; удѝдоше је за оногѝ грѝба (Ту).

Неки глаголи III врсте имају двојакe облике аориста, са формантом *-ну-*, који се јавља и у инфинитиву, и без њега. Такви су глаголи *кѝснут*, *скѝнут*, *прекѝнут* и сл.:

јѝдва *прогѝта*; што нѝ скиде тѝ чѝзѝмѝ? (Го); *скѝде* се са оногѝ пласта; енѝ ће се *пѝнѝ* (Ме); *надѝдосмо* јѝј ѝме по бѝби; пѝсл'ѝ *прекѝдоше* посѝ; *прекѝдоше* посѝ (Бл); *искѝсоше* онѝ сѝјена; *попѝше* ме на једнѝга кѝња (Пл); *замрѝзоше* вѝде (Ост).

ис онѝ водѝ јѝ трѝ пѝт *прогѝну*; не *скѝну* овѝ марѝму (Бал); *скѝну се* тѝ ферѝца (Бо); она ми *зѝмрзну*; она се *прѝпнѝ* (С. До); *прекѝнуше* свѝкѝ рѝзговѝр, валѝ јѝј *надѝнуше* (Жи).

Глагол *погѝнут* има два низа облика: *погѝну*, *пѝгину*, *пѝгину*, *погѝнусмо*, *погѝнусте*, *погѝнуше*; и: *погѝбо*, *пѝгибе*, *пѝгибе*, *погѝбосмо*, *погѝбосте* и *погѝбоше*: *пѝгибе* у сѝбраћѝј (С. До); готѝво *пѝгину* (Ле); *изгѝбоше* кѝњи пријетѝлскѝ (Дол); *изгѝбосмо* жѝви од врућинѝ (Ту); *пѝгину* (Ме); сѝн ми *пѝгинѝ*, *погѝнуше* замѝло, јѝдан *пѝгинѝ* (Би).

Неки од ових глагола могу имати само облике по трећој врсти: валѝ се *крѝнѝше* ѝфце (Го); *крѝнѝше* да бежу (Пож); *пѝкрѝну се* свѝ овѝ; *пѝкрѝну* ми се кѝмѝн у бѝбрек (По); *ѝскрѝну* онѝ да прѝспѝ; *искрѝнѝше се* нѝ стрѝн (Ту) (нема облика *-крете*, *-кретоше*); ја га *притѝсну*; *притѝснѝше* је да продѝ овѝ (нема *притѝсох*, *притѝсоше*) (Ков); а јѝ *стрѝкну* (Жи); ја му *мѝхну* (Ле); они га *рѝхнуше* (Жи); ѝн ме *ѝбрну* (Жи); ѝна *ѝгнѝ* рамѝнима; *зѝтну* овакѝ за сѝкњу ѝде (Па); ће ѝн *пѝмѝну* тѝ (Ју).

Глаголи типа *почѝт* : *пѝчнѝм* редовно имају облике: *поћѝ* ти прићѝт (Ме); *пѝчѝ* кѝша да падѝ; онѝ јѝдна кѝ *пѝчѝ* помѝло; ѝн *пѝчѝ* да причѝ; *пѝчѝ* ѝн да зѝрѝ (Го); ѝн посѝ *пѝћѝ* (Ле); *почѝше* сѝмо овакѝ; *почѝше* да ме мѝмѝ (Кон).

Поред двојаких облика инфинитива и презента глагола *сврѝтит* и *врѝтит* (*сврѝнут* : *сврѝтит*; *сврѝнѝм* : *сврѝтѝм*; *врѝнут* : *врѝтит*; *врѝнѝм* : *врѝтѝм*), присутно је и двојство аористних ликова: ѝни ме *врнѝше*; *врнѝ* им ѝн пѝре (Пе); *сврнѝше* тѝнаке (Ост); не *сврнѝ* код нѝ (Ту) : *врѝтѝше* је ѝдмѝ нѝзѝнијема (Дол); *сврѝтѝше* мѝло, ѝна се нѝ *врѝти*.

II.2.4.15. У вези са присутношћу елемента *-ду-* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору однос је различит у појединим групама глагола, с тим се у највећем броју случајева срећу дублетне форме. Тиме се тутински говор уклапа у стање које карактерише штокавски

дијалекат у целини, имајући у виду да се на целој територији срећу како караћи облици, тако и форме са аналошким проширењем (Бошњаковић и Радовановић 2011: 192).

Глаголи II, V и VI Белићеве врсте углавном имају двојачке облике аориста, дуже, са елементом -*д*- и краће, без њега, с тим да су дужи облици обичнији:

пошто се *ја удăдо*; *ја се удăдо*; *мōрăдо* да трпим (Бр); *ја остăдо* т $\bar{у}$ с $\bar{а}м$ (В. Лок); *ја остăдо* да ч $\bar{у}в\bar{а}м$ ђфце (Жи); *ја мол'ѣдо* да ми нарумѣнї дїјете (Ле); *рăзумѣде* л' ме? (Жу); шт \bar{o} му *ѡстаде*?; ђн ме *ѡпознаде* д \bar{o} ље у к $\bar{а}хву$; Зѣнифа *ѡдаде се*; ѡна *зăвол'ѣде* мѣне; па *зăвол'ѣде* ми ов $\bar{у}$ девојчїцу (Го); д \bar{o} бро се *ѡдаде* (На); *дăде* им б $\bar{o}к$ јѣдно дїјете (Го); она *се ѡдаде* у Поз $\bar{а}р$ (Жи); ѡдм $\bar{а}$ *п \bar{o} знаде* порїјекло (Бо); те га *пр \bar{o} даде* (Па); она *се ѡдаде*; *ѡпознаде* ме; ѡна не н $\bar{а}$ јвиш $\bar{е}$ *ѡпознаде* (Го); ђн *пр \bar{o} даде* јѣдно п $\bar{а}р$ че земљ $\bar{е}$; *н $\bar{е}$ удаде се*; п \bar{o} сл'ѣ *м \bar{o} раде* да пл $\bar{а}ћ\bar{а}$ л'ѣч $\bar{е}$ ње (Го); *ѡстаде* и д $\bar{а}н$ д $\bar{а}нас$ т $\bar{у}$; *ѡстаде* дваес двїје г \bar{o} дине; *ѡстаде* с $\bar{а}ма$ (Го); *ђе стăдосмо?* (До); у Мїтровицу *не пр \bar{o} дăдосмо* (Вру); мї *мисл'ѣдосмо* к $\bar{у}ћ\bar{е}$ м $\bar{а}ло$ да направїмо (Го); мї *мисл $\bar{е}$ досмо* др $\bar{у}г $\bar{o}$$ је (Ши); у Йст $\bar{o}к$ *не пр \bar{o} дăдосмо* (Вру); в $\bar{а}л\bar{а}$ *остăдосмо* му д $\bar{у}жни$ (Ле); п $\bar{а}$ *остăдоше* п $\bar{е}т$ оро дец $\bar{е}$; *нестăдоше* нам в \bar{o} де (Ост); т \bar{o} земљ $\bar{е}$ *пр \bar{o} дăдоше* (Пр); ѡне ме *завољ $\bar{е}$ доше* (Го).

тї се *м \bar{o} л'и*; к $\bar{а}ко$ се *м \bar{o} л'и* и (Ле); тол'йк \bar{o} ми је *ѡста* нешто ж $\bar{а}o$ (Го); к $\bar{а}хва$ *ѡста*; а т $\bar{а}$ ми с $\bar{е}ст$ ра *ѡста* (Го); ђн *ѡста* т $\bar{а}мо$ да зїјев $\bar{а}$ (Ђер); ђн је *п \bar{o} зна* (Ме); док м \bar{o} ја ст $\bar{а}р\bar{а}$ *н $\bar{е}$ извол'ѣ* он $\bar{у}$ в $\bar{у}ну$ да тур $\bar{а}$ (Гл); *м \bar{o} л'и* се он $\bar{а}$ (Го); ђн *м \bar{o} л'и се* да га довед $\bar{у}$ ов $\bar{а}мо$ (Жи); тол'йк \bar{o} ми т $\bar{у}$ Ст \bar{o} ју *ѡста* ж $\bar{а}o$ (Го); и мї се т $\bar{у}$ *позн $\bar{а}смо$* (Гу); *удăсмо* је ѡдм $\bar{а}$; св $\bar{е}$ *пр \bar{o} дăсмо*; мї *остăсмо* сиром $\bar{а}си$ (Ми); *остăше* на јѣдно дїјете; четв \bar{o} ро дец $\bar{е}$ *остăше*; док ми се *ћ \bar{o} ре не разудăше* (Д. Дуб).

Двојачке форме глагола *д $\bar{а}т$* , *зн $\bar{а}т$* , *см $\bar{е}т$* , а потом и *ѡмет* бележене су само у множини:

д $\bar{а}досмо$ јој нешто п $\bar{а}р\bar{а}$; нїшта *не зн $\bar{а}досмо$* ; испрїч $\bar{а}смо$ к $\bar{а}ко$ *зн $\bar{а}досмо$* ; не *д $\bar{а}досмо$* му ни прїћ; *д $\bar{а}досмо$* и он \bar{o} н $\bar{а}ше$ (Ме); *д $\bar{а}досмо$* је њ $\bar{е}му$; што *д $\bar{а}д \bar{o} сте$ њ $\bar{у}$?* (Жи); *не д $\bar{а}доше$* хим; да ми *д $\bar{а}доше$* д[а] ѡд $\bar{е}м$ (Пл); ов \bar{o} што ми *д $\bar{а}доше$* (Го); *не д $\bar{а}доше$* ми да пр \bar{o} д $\bar{а}м$ з $\bar{е}мл'у$ (Д. Дуб); вод $\bar{е}$ ми *д $\bar{а}доше$* ; к $\bar{а}ко$ *см $\bar{е}доше$* так \bar{o} да ур $\bar{а}д $\bar{е}$?; *не см $\bar{е}доше$* ни прїћ (Пр).$

зн $\bar{а}чї$ *д $\bar{а}смо$* му дев \bar{o} јку (Жу); нїшта јој *не д $\bar{а}смо$* ; ми ни *не зн $\bar{а}смо$* што је ѡна д \bar{o} шла (По); *не см $\bar{е}смо$* вал $\bar{а}$; так \bar{o} ти и *зн $\bar{а}смо$* (До); *не ум $\bar{е}смо$* ни отїћ т $\bar{а}мо$; *д $\bar{а}ше$* ми је; *не д $\bar{а}ше$* ми да прегов \bar{o} рїм (Рач).

У једнини су у употреби једино облици са -*д*-, и то највероватније са циљем избегавања свођења глагола на једносложну форму:

jā ne smědo вишє да идєм (Бр); *ne umědo* да ви испрїчāм (Ћер); *ne umědo* да се помєрїм с тел'ефōна (Го); *jā kol'iko znādo*; што *dādo* трї онє кутїје (Го); пōсл'єн је *jā dādo* бāш томє сїну (Ме); *jā ne smědo*; *znāde l' tї оногā Мїца?* (Ле); тї дōбро *znāde*; *směde l' se provuħ ovudїjer ot kўcheta?*; кāко *směde tō da kāжєш?* (Ков); *znāde l' tї оногā Кāрла?* (Го); ђн хим *dāde* чōколадно онō (Го); ђн *dāde* ўпут за Беђграт (На); *dāde* ми шїпке дōбре; ђна *dāde*; *ně daде* ми мāјка да ђдєм (Го); *dāde* Бōк (Че); мєне *dāde* овā стрїц у Жїчу (Вру); ђн ми *dāde* пєт напальōнā тїјā пāрā (Ћер); *ně daде* ми (Ке); ђн ме *dāde* (Кон); нешто жўтō сїтно ми *dāde* (Жи); *ně daде* (Ми).

Глагол *xtět/шїдєт* има два низа облика:

jā hědo јучєр да дōђєм (Па); *jā tō ne khědo* да трпїм (На); тā снāха *ně khєde* да ми седї (Д. Дуб); шта му *шїдєde* тō да рāдї; *ne шїдєdosмо* (Ли).

jā nє шїe тў нїшта да рєкнєм (Го); шта ти *khě* за вāшке да прїчāш? (Вру); што *nє шїe* сōк (Го); она *nє khє* да седї ђде; *nє khє* да седї (Д. Дуб); овā *nє шїe* да ўзмє (Го); штā ђн *nє шїe*; *nє hїe* (Ли); *nє шїe* ни да рāдї у кāхву (Го); ђн *nє khє* (Жи); ал'и *nє khє* да је ўзмє (Жу); што *ne шїдєste* кāхву? (Бо); ђни пōсл'є *ne шїдєше* без мєне (Ле); ђни *ne шїдєше* да ме ўзмў (Ши).

Од глагола *їмат* забележено је само неколико примера без форманта -ђ-:

жєна *їма* ўдāр (Ћер); тā сїн ми *їма* двā сїна (Гло); *їмāсмо* пāрā тāд (Ши).

nємадо га ђє (Па); *їмāдо* мл'їјєка кїселā (Го); *їмаде* л' мōмāкā? (Го); *їмаде* двїје ћєрке (Па); *їмаде* ўдєс у мōзак (Пл); сāt овогā Бāјрāма га *nємаде* (Го); *їмаде* жєну тāмо; *їмаде* дїјєте тāмо (Ћер); *nємаде* штā (Ли); кāко *їмāдоше* дўшу такō (Ми).

Глагол *мђћ/мђј* има такође двојакє форме: *nє могаде* да бїднє (Де); *ne мђга* да остāвїм (Жи).

П.2.4.16. Напоредна употреба облика са основама старог сигматског и новог сигматског аориста бележена је у примерима:

ђна *їзнесе* сўдове (Го); *ђднесе* пāре (Ке); тō ми *ђднесе* (Ли); *ne понєсосмо*, *понєсоше* му пōнудє (Бо);

изнїје му (Го); нїшта *не донїје*; *понїје* тãмо (Вру); пã јој *дднїје* укòснїцã (Го); òн *дднїје* и тò; *дднїје* ми једна жєнскã (Ле); òн *дднїје* да јој дãдє; *изнїјє* га одòнўт (Пл); мї га *пренїјесмо*; кад је *изнїјешє* (Дуј); *донїјешє* ми метрãжє (Жи); *пронїјешє* звўк; *донијешє* ми мєт (Пл).

П.2.4.17. Што се односа основа код осталих глагола тиче, ваља поменути да глагол *отїћ/отїс*, када значи 'напустити неко место, удаљити се, уклонити се, доћи, dospети' и сл. има у аористу облике: *оддше/отдше* и *отїдоше*...

òдо јã тãмо (Пож); *òде* за Рўсију (Не); она *òде*, свє *òде* (Го); òн *òде* (Пож); òн *òде* у вòјску; посл'є *òде* дòље (До); *òде* за Швєцкў; *нє оде* на дијал'їзу (На); аутòбус *òде*; *òде* дòл'є (Ле).

мї *отдсмо* овãмо; кат *отдсмо* дòл'є (Пр); *отдсмо*; *отдсмо* за девòјку (Жи); без нїшта *отдсте* (Ост); послєн *отдше* за Банãт (Пру); те *отдше* те је дãдоше (Ке); *отдше* за Љескòву (Ле).

отїдо сãмо мало код нє (По); *отїдо* тãмо (В. Лок); један *òтїде* у Тузїње; она *òтїде*, *отїдосмо* до кўћє (Пл); дєца *отїдоше*; свє четїри тãмо *отїдòше* (Пож).

У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице нема облика *отїћо*, *отїћосмо*.

Када се казују радње које се тек намеравају вршити, најчешће облицима првог лица, у употеби је облик *òдо* (не *отїдо*):

òдо с човєком да вїдїм сãд; *òдо* кãхву да тўрїм (Го); сãд *òдо* да се убїјєм (Ту); бòга ми, сутра *òдо* òдавдє; *òдо* да донєсєм нешто слãтко да се послўжите (По); нїшта га сўтра не тражи, *òде* òн (Ле).

Исти је случај када глагол *отїћ/отїс* не значи кретање, промену места, и остало претходно наведено, већ се употребљава у значењима 'пропасти, нестати, изгубити (се), потрошити (се)' и сл.:

млòго ми брãшна *òде*; убїше га – *òде* топћїја за пїјетла (Бо); те ми *òде* један бўбрек (На); *òде* ми прїтїсак на двєста (Ке); дїјете *òде* нã очи; млòго пãрã *òде* на невєсту (Ћер); *òде* на онã свїјет; свє *òде* ў ђавола свє пãре ми *оддше* на тò (Бал).

П.2.4.18. Двојакє основе неких глагола присутне у инфинитиву и презенту, јављају се и у аористу.

Такви су глаголи *изаћ/изић, њћ/уић/уиц*:

одоздѡ *изаћо* (Де); *изаће* овѡ Душан; дѡста ми ракијѣ *изаће* (По); *изаће* она прѡшак; сѡт у Тутѡн то *изаће* (На); посѣн *изаће* му (См); *изаће* овѡ лѡјек (В. Лок); *изаћѡсмо* ис Краљѣва, *изаћѡсмо* ис Ђаћка (Ле); некѣ пѡре нѡвѣ *изаћѡше* (Стр);

изиће Мил'ѣва грѡнѡ (Го); вѡдѡм вѡ *изићѡсте* гѡре; *изићѡше* ѡвце гѡре (С. До); *изићѡше* ми некѣ красте (По);

уће она полако, на врата *уће*, кат ти ѡна *уће* (Ме); *уће* валѡ (УГ); *ућѡсмо* у Краљѣво; *ућѡше* на врата (Ле);

куд јѡ *уићо*, и ѡна *уиће* (Па); јучѣр *уиће* у сѡбу и пѡтѡ (Вру); *уиће* Драгица; мајка *уиће* (Ле); *уиће* у станицу, што *не уићѡсте* овудѡјер? (Жи); *уићѡсмо* у Ђаћак, *уићѡсмо* (Ле).

П.2.4.19. Варијантност инфинитивних ликова *учѡнет, учѡњет* и *учѡнит*, прањено је и различитим формама у аористу истог глагола:

јѡ *учѡни* овакѡ (Ме); *уѡнинѡ* ми се ѡн дѡбар, *уѡнинѡсмо* му чѡре (Ков);
учѡне бѡљѣ (Ке); ѣто ти штѡ *уѡчине* од сѣбе; њѡма се *уѡчине* мѡран млѡго (Го); ето овакѣ ми нѡге се *уѡнинѣше* (Ме);
енѣ шта *учѡње*, шта *уѡчиње* овѡ од мѣне? (Вру); *учѡњѣше* млѡго злѡ (Ту).

П.2.4.20. Најзад, глагол *бѡит* у аористу има облике:

јѡ *бѡи* јѡданпѡт у Краљѣво (Бо); цијелу нѡј тѡнѡ *бѡи*; мѣне *бѡи* жѡо; да ми *бѡи* да се то спѡсѡм (Го); нешто ме *бѡи* срѡм; мѣне *бѡи* срѡм; бѡљѣ ми *бѡи*, јѡ нѡјмањѡ нешто *бѡи* (Пл);
кѡко ти *нѣ бѡи* грѡцко да пољѡубѡиш Мил'ѣву ѡ рѡку?, кѡко ти је *нѣ бѡи* жѡо? (Го);
јѡдно дијѣте ми слѡбо *бѡи* (Бо); овѡ Дрѡгѡи свѣтскѡи рѡт *бѡи* (Гло); сѡн ми *бѡи*; прѡје Мѡрко тѡнѡ *бѡи* (Го); кѡко *бѡи* на сѡбор? (Го); кад *бѡи*; мѡја мајка вел'ѡи, да *нѣ бѡи* тогѡ учѡтељѡ, нѡшта; шта *бѡи* овѡ?, такѡ и *бѡи* (Бр); кѡкѡ мѣне шта *бѡи*; нѣ знѡм овѣ гѡдинѣ кад *бѡи* (Де); нѡјзадњѣ време кат *бѡи* (Жи); *бѡи* сѡдбина (Жи); *бѡи* л'ѡјѣпо; *бѡи* јѡдна млѡдѡ дѡктѡрка Емѡна (Ле); дѡ л за Иљѡзом ѡна *бѡи*? (Пл); онѡ *бѡи* она ѡнфлѡација; шта *бѡи* тѡ; тѡмо *бѡи* шѣс гѡдѡнѡ, шта тѡ *бѡи* са тѡбѡм? (Баг); нѣ знѡм шта му *бѡи* онѡмѣ детѣту, богами такѡ *бѡи* (Ли);

ми *бїсмо* да нам она прича о томѣ; *бїсмо* ми код нѣ (Ле); *бїсмо* код овѣ нанѣ (Жи); *бїсмо* у сѹт (Ме); *бїсмо* у хлат (На);
ратови *бїше* (Д. Дуб); *бїше* кїше ѱ прол'еће (Ђер).

Форме глагола *бїт* у једнини, као што се из приложених примера читује, могу имати двојак акценат (мѣне *бї* жао : цїјелу нѣј тїна *бї* и сл.).

У аористу су у употреби и множински облици *бѣхосмо*, *бѣхосте*, *бѣхоше*: *бѣхосмо* код нѣ три гѣдине, ми *бѣхосмо*, *бѣхосте* л' ви код нѣ кад гѣј?, они *бѣхоше* ма̀ло оде. Исте форме, и то знатно чешће, могу имати и имперфекатско значење, што је последица укрштања аористних и имперфекатских облика, о чему је било речи у одељку о имперфекту (в. т. II.2.3.11.).

II.2.4.21. Глагол *рѣћ/рѣј*, када значи 'помислити, наумити' у аористу најчешће остаје без акцента:

ја хтѣдо ал' *реко* дрѹгї пѹт ћу (Ме); ја *реко* да принѣсѣм нѣшто (Ке); ба̀ш *реко* да л' је овѣ Зѣрица (Го); ја *реко* она ће ве ѱбит са онијем кѣлима (С. До); *реко* од мѹкѣ да наћѣм и та чај да пїјѣм; кѹпи овѣ *реко* спасїће ме (Жи); ја *реко* да вїдїм да л' шта мѣже пѣмој (Го).

Често је то случај и када се глагол наје у дидаскалији, у случајевима пренесеног говора:

„Е кѹкѹ мѣне”, *реко* (Ле); *реко*: „Јеси л' ти, Ра̀ле, звѣо прїјен пѣла са̀та?” (Го); *реко*: „Извїни, за̀ шта је овѣ л'инцѹра?” (Бо); ја *реко*: „Вѣзира, ја сам нешто бѣл'есна” (Го); *реко*: „Причѣка̀ ма̀ло”, „Кѣкија̀”, *реко*, „Двѣес хїлѣда̀” (Жи); „Јѣс валѣ”, *реко* „од мѹкѣ” (Па); *реко*: „Такѣ и такѣ” (По); *реко*: „Да те са̀мо пїта̀м нѣшто”; *реко*: „Ма̀к се хѣјде ѱћи у сѣбу” (На); она му *рече* „Дѣћи”; она судїја *рече*: „Преговѣри, йма̀м јѣш стра̀нака̀” (Ме);

Ја онда̀ човѣку *рѣко*: „Подѣ је нек идѣ”; ја му валѣ *рѣко*: „Ђе си бїо, Йсо?” (Жи); *рѣко* јој ја та̀чно: „Йма̀ мѣмака̀” (Го); „Па̀”, *рѣко*, „ја сам ѱкић” (Гу); полага̀јно *рѣко*: „Ђетрнѣста̀, дѣкторе” (Ле); он му *рече*: „Вересїја је кримина̀л” (Ђер); *рече*: „Што ѱбїћ ѣвѣка?” (Бо).

II.2.5. Императив

II.2.5.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору највећи број примера забележен је за 2. л. јд., имајући у виду да се те форме императива осим у модалној:

ста̀ни кафу да попијемо (Бољ); са̀мо се бо̀гу *замòл'и* (Гр); *пòчни* ти њòјзи от којè го̀динè отприл'икè (Др); *до̀ђи* ова̀мо; еве ова̀ сѐка, *види*; *ка̀жи* ка̀ко се најпрè му̀чило (Бу); тò *запи́ши*; *запи́ши*; *на̀сти* један ко ћѐне; *слу̀ша̄*, ди́јете; *наврати́* јòпèт (Гр); сине, *чу̀ва̄* л'èп (Ки); *ра̀ди* сва̀ки да̀н ни́је ти сра̀мòта; *пи́ши* ти тò; Мèдо, ја̀ мо̀рам да идèм на посò, ти *ра̀ди* шта òј; тèто, *извèди* ме; са̀мо ти *сѐди*; *оста̀ви* тò; *гл'èда̄* нѐђе, *уда̀* се, пр̀вò *на̀ђи* карàктер; ти *гл'èда̄* у мèне, ја̀ ћу гл'èдат у тѐбе (Гр); *скѝни* ова̀ пр̀стèн; *слу̀ша̄* штà се ра̀ди по сви́јету; *слу̀ша̄* к̀уме (Туз); *унèси* др̀ва; *појèди* кол'ко ти дра̀го; óде сине *отвòри* (Це); *пока̀жи* јој ти; т̀уне *ба̀ци* (Шт); *пòчни* ми нѐшто др̀гò; Ринго, *пу̀цај* (Д. Пољ); *сл'ика̀ј*; *ослòбоди* га; кòжòм *заит̀уни*; *опèри* т̀у ја̀рину; За̀хйре, *ста̀ни* да седимо; к̀умо, *шкòл̀уј* дѐцу, *шкòл̀уј* дѐцу (Уг); *довèди* ти нѐга да га ви́димо у к̀ућу пà ће́мо да разговàра̀мо; *да̀ди* ми му̀хур; *дар̀уј* ци́јелу фàмил'ију (Це); *свр̀ати* гòре код к̀ућè и са ба̀бòм попрйча̀ш (Кн).

употребљавају (и то знатно чешће) и у временској служби, где се глагол у императиву, без обзира у којем лицу је субјекат који врши радњу, јавља увек у истом облику:

натовàри на кòња (Бољ); Цèфко *за̀ђи* ова̀кò до̀вдè (Бу); пà га *отèра̄* дал'èко; òн *донèси* јòпè; *чупà* говеди што се л'и́њају у прòл'е́е, *чупà* онè лòзе, *раскопàва̄* те јèди; *до̀ђи* понòђи, та̀х, те му га *начпòри*, òн л'и́тши; они *за̀ђи* пà же *на̀ђи*, *пок̀уни*; *напàни* на к̀ућу, пà *одва̀л'и* врата пà је *у̀зми*; òн *стѝгни*, пà кат *стѝгни*, ону̀ дево̀јку пòд р̀уку (Врс); тò такò пà *извèша̄* (Гр); свè рука̀ма *у̀зми* и *чупà*; *однèси*, *искòпà* ја̀ругу; пòсл'è *у̀зми* тр̀л'ице; ова̀кò *поб̀и* два̀ кóца пà *прокòпà*; *згомила̀* и *налòжи* и *запàл'и*; ди́јете *дѝгни* на гла̀ву, *оти́ди* у Гй̀ље́ву; *слòжи* вèш пà *запàри* (Дуј); *ура̀ди* прш̀уту, *ста̀ви* у сушàру, *осу̀ши*, овй̀ *до̀ђи*, *укра̀ди* прш̀уту и *напи́ши* (К. Бун); *закàчи се* за прѝкол'ицу, за онà камиòн *се успèњи*, онò куд онò *трèхни*, оно *пàни* на а̀свалт и м̀ртво; *донèси* по једну кòфу водè, нѐко *попи́*, нѐко се *оми́*; *спрèми* онò за с̀уфур, јуфтàр; *науш̀ла̄* се мй̀, во̀јска се *науш̀ла̄*, пà нèма̀ штà, *скѝни* ону̀ кош̀уљу па *тра̀жи* онò же су мравй̀ња̀ци, *ба̀ци* на онà мравй̀ња̀к да м̀ра̀ви пок̀упу̀ онè ва̀шке (Ки); пшени́цè помàло *поси́* л̀уди за пй̀ту (Кн); снй̀јег *пàни*, на̀пра̀ви со̀не, *прòстри* волòве и по снй̀јегу *фу̀ја се* и *тèра̄*; *подбра̀ди се* да се не ви́ди л'и́це; та̀мо *напра̀ви* пèка̀ре, *загри́* ону̀ пèка̀ру, по педесèт шèсèт л'èбòва̄ *убàци* одједамàн у ону̀ пèка̀ру (Туз); *донèси*, *умèљи* пà *мѝјеси*; чй̀та̀ву је *покри́* црвèнијем, *ста̀ви* је на кòња; *сѐди* два̀дес да̀на; *понèси* панталòне; онò једно *у̀зми*, *загра̀ди*, пà *забòди*

кѡље, пā *набāца* тѹ конѡплѹ и камѣња и вѡда је скрѡс *прекрѹи*; *осуши*, пā док *се оцѹједи*, пā је *донѣси* на хрѡбат код кѹћѣ, свѣ на л'ѣђа, пā је *услѡни* овакѡ ус стрѣху; ѹзми те га *огребенā*, *стāви* на грѣбене; *стāви* на онѹ конѡплѹ на онѡ; *уби*, пā *уби*, пā *огребенā*; ѹзми те ишчелā ил'и *извāди* влас; *засѣдни* у сѡбу пā *прѣди*, *прѣди*, па *оснѹј*, пā *изāтки*; *пѣри* у лѹбицу; *тѹри* слāмѣ ил'и сѹјена; *наби* онѡ дѡл'е, *наби*, *наби*; посл'ѣн се онā вѣш *слѡжѹ*, пā дѡбро ѹзми пā овакѡ *наби*, *наби*; *тѹри* тā један пешкѹр; *понѣси* вѡду те *прѡври* у котл'ѹче; вѡду клѹчāнѹ *трѣхни* у тѹ лѹбицу; *донѣси* те га *разгрѹни*; *помѡгни* како *помѡгни*, штā ће да ти помѡгнѣ; *дофāти* га из лāвора, *окѹпā* га, *бāци* га; кат се *разбѡл'и*, *јā се дѹгни*, из рāзбѡја, кад ме прѡђи бѡл, *јā дѡђи* за рāзбој; трѣчи *смѹри* дѣцу; *повѹ* га и *трѣчи* за рāзбој; изјѹтра *се дѹгни*; *пѹхни* снѹјег; ѹзми мѣтлу пā *избрѹши* онѡ, пā *налѡжи* вāтру (Це).

Овде са морфолошког становишта анализирамо облике за 2. л. јд. узимајући у обзир све потврде независно од службе коју императив врши.²⁹

П.2.5.2. У 2. л. јд. синтетички облици императива у испитиваном говору у потпуности се чувају. Забележене форме, међутим, показују варијантност како у погледу инфинитивних основа тако и по питању наставака за грађење овог глаголског облика.

П.2.5.3. Највећи број глагола твори императив додавањем настака *-и* на окрњену презентску основу (глаголи I, II, III, IV, VII, VIII врсте).

П.2.5.4. Глаголи I врсте имају редовно овај наставак:

нађи ће је мравѹњāк; док он *дѡђи* с рѹднѹка, кад он *дѡђи* с рѹднѹка; ис трѣћѣ смѣнѣ *дѡђи*; *дѡђи*, двā сāта оспāвā (Кн); *дѡђи* онā ѹйхан првѹш (Бо); тā јѡј дѡктор *нађи* посѡ (Го); *дѡђи* време да се кѡсѹ (Де); *дѡђи* овāмо око пѡла нѡћи (Де); а тѡ *зāђи* ми зā нокте; *прѹђи* подѡј га (Ле); он *дѡђи* нѣка[д] тāмо (Брђ); грѹпе *наѹђи*; *изѹђи* пред онā кѹћер (Лу); кат девѡјка *дѡђи* кад нѹје онā мѡмак (Пож); невѣсти *дѡђи* дāрови (Со); ааааа Рѹзо, аааа Хāјро, *дѡђи*, завāл'ѹла ми се кобѹла (Трн); он одозгѡ из л'ѹвāдā *сѹђи* (Бот); *дѡђи* (Ју); *дѡђи*, сād знāш ѣѣ је гѡре; *дѡђи* код мѣне (Ка); вѹкāла ми је *дѡђи*, *дѡђи* (Леч); *дѡђи* дрѹгѹ; *прѣди* (Цр); тѹ овѹ стѡку *повѣди* ми ка родѹтељима (Бр); па га *упрѣди*; посл'ѣн онѹ слāму *трѣси*, *прѣтрѣси* је по двā трѹ пѹтā (Де); *мѣти*, *мѣти*, *мѣти* док се онѡ *измѣти*, кат се *измѣти*, онѡ изрѹћи (Ле); *опрѣди* прѣђу (Баг); посл'ѣн је *прѣди* (Боб); *прѣди*; и тѡ *прѣди* и

²⁹ У одељку о синтаксичким особинама императива примери се посматрају одвојено (в.т. III.10.).

испл'єти цѣмпер, *испл'єти* капѹт, чарѹпе (Бот); јѣдно *прѣди* на прѣду, тѣ оснѣва (На); кад је такѹ *ћорда*, *увѣди* га (Нет); они *повѣди* овогѹ л'ѣпшѣга (Пож); онѣ *пл'єти* чѣрѹпѹ; *помѹзи* стѣку (Со); пѹ *увѣди* ѡпѣ кѣње (Трн); *помѹзи* (Шав); пѹ *опл'єти* пѣшкѣ (Ју); *појѣди* онѣ сѹхо (Гр); *помѹзи* (Жи).

Глаголи I врсте са основом на велар имају такође наставак *-и*, с тим да они са основом на *-к*, *-г*, *-х* имају облике са аналошки успостављеним резултатима палатализације:

ѡна *повѹчи* за тѣ чарѹпе, ја *повѹчи* за тѣ чарѹпе (Го); пѹ га посѣн *тѹчи* (Жи); сѹмо *вѹчи* онѹ вѹну (Бот); пѹ *пѣчи* (Леч); ѡндѹ за чѹс *се свѹчи* (Ју); и пѣсл'ѣ онѣ *исѣчи* (Ос); ѡн *завѹчи* рѹку у рукавѹцу (Ос); *обѹчи се* невѣста; нѣкат *вѹчи се* за прѣс, *повѹчи*, пѹ *се вѹчи* кѣ је јѹчѹ, ѡмладина (С. Ђуп); *осѣчи* онѣ на помѹло (Бр); *осѣчи* рѹкљѹсто дрѹво; *испѣчи* онѹ варовник кѹмен (Гл); *обѹчи*; *пѣчи*; овѣм *сѣчи* жѹто; *сѣчи* прѹђе по шѹмѹма (Де); нѣгу јѣ до кѹка *осѣчи* (Гр).

Глаголи типа *рѣћ*, *пѣмоћ*, *лѣћ* имају облике инфинитива по I (ретко) и по III врсти:

ѹ бѣже *помѣзи* (Пож); наѡштриш кѣсу и, што рѣкнѹ, стѹри ил'и младѹ, бѣже *помѣзи* (Цв); ѹ бѣже *помѣзи*, тѣ тол'икѣ сте дѣшл'и (Шав); ѡ бѣже гѣсподе, *помѣзи* (Ост); сѹмо тѹ *рѣци* овѣј Влади (Коз); Тѣмо, *рѣци* штѹ (Не); ѹди *л'ѣжи* са женѣм (Пл); *л'ѣжи* дѣл'е (Ке);

јѹ *л'ѣгни*, а свѣкар отвѣри вѹрата (Гр); *л'ѣгни* у тѣплу сѣбу кад л'ѣгнѣш да спѹвѹш (Кн); *помѣгни* ако ѹмѹш кѣга те ти се нѣко загнѹ, *помѣгни*, е тѣ ти је вѣра (Кн); *помѣгни* нѹрот, *помѣгни* свѣј нѹрот (Ју); она му *се рѣкни* (Де); тѹ *рекни* рѣкла ми је; *рѣкни* рѣкла ми је Љѹља; слѣбодно *рѣкни* (Ле); *рѣкни* јѣш је ѹ памѣт ал' нѹје за нѹкут (Ос); *рѣкни* им; *рѣкни* тѹ Вѣду; *рѣкни* тѹ Вѣду и мѹми; *рѣкни* кѹ Рѣзо љѹљѹшку кѹпи и хѣпѹ се (Трн); ѡде на клѹпу *л'ѣгни* (Ју); на срѣт пѹта *л'ѣгни* нѹко те пробѹдит нѣће (Не); она *пол'ѣгни*, кад је слѹба ѹѹва (Трн).

Глаголи типа *дѹћ*, *мѹћ*, *пѣс*, *стѹћ*, *пѣбећ*, *пѹћ* и сл. имају императив само по III врсти:

дѹгни се (Гр); *дѹгни* (Бо); овѹ *се дѹгни* (Из); *дѹгни се* рѹно (Со); гѣрднѹ, *подѹгни* кѹуч (Ка); *дѹгни се* па окѹпѹ дѣцу (Де); изјѹтра кѹ[д] *се дѹгни* (Гл); жѣна *се гѣрднѹ дѹгни* (Ју); *мѹкни* тѹ овѹ цибѹнлук (Гл); *мѹкни* тѹ тѹ шѹмѹју; *мѹкни се* тѹ од мѣне (Ле); они му *измѹкни*, ѡн бѹп (Коз); *пѹдни* мѹло кѹшѣ (Кн); оно му *пѹни* (Со); *испѹни* ѹ поље (Жи); *упѹни* у кѹћу (Ју); *напѹни* на кѹћу (Ђер); што *стѹгни* на пѹјац, нѣмѹ пѣт мѹнѹтѹ, *стѹгни* муштерѹје (В. Лок); свѣ *стѹгни* и нѹје ни мѹчно (Со); онѣ

присти҃гни (Ков); *побѣгни* дѡл'е (Шт); *побѣгни* у родбѣину (Бр); ѡна *побѣгни* (Бот); кат *побѣгни* (С. Ћуп); ѡн му *пѹкни* (Боб); *таќни* гѡре и пољуби прѡк (С. Ћуп).

Глагол *изаћ* у императиву има облике *изаћи* и *изући*: *изаћи* тамо (Вру); она *изаћи* (Де); ѡна *изаћи* неће; на једна врата *изаћи* (Дол); она *изући* (Гр); *изући* говѣда (Ка). Глагол *ућ*: *ући* сѡд ѡде у хлат (Нет); хѡде *ући* у сѡбу (Ме); овѡ *уићи* пѡново (Нет); *уићи* (Бот). Глагол *отућ*: и сѡт ја *отући* тамо (Туз); *отући* у Пазѡр (Це); *отући* до у Позѡр вѣди; *отући* у Морѡвац (Бо); *отући* гѡре посѣн навѣше (Го); *отући* по нѡћи (Из); ѡни *отући* дѡл'е (Ћер); *отући* (Бот); ја *отући*; свѣкар јѡј *отући* (Бр); *отући* ѱ гости код рѡда, и свѣ (С. Ћуп); пѡ *отућни* у шѹму (Туз); *отућни* (Де); *отућни* да мѣлемо у Ћерѡре с кѡњима (Бо)³⁰.

II.2.5.5. Глаголи III, V, VII и VIII врсте такође имају наставак -и:

ѡндѡ *се пѡпни* на кошѣвину; оно *се окрѣни* око ногѣ (Кн); *откѣни се* пѡс (Бо); *пљѹни, пљѹни. Пљѹни* онѡмо!; па *се посѡгни* онѡ; *скрѡјни се* дѡље једну гѡдину дѡнѡ (Вру); *погл'ѣдни* (Го); двѡс пѡстѡ хим *угѣни* ѱспѹт; тѡ *прѣсни* онѡ чѡпор понѡћи (Гу); *стѣгни* по едеан кѡнац оздѡљ; па ѡпѣт такѡ *врѣни*; онѡ *притѣгни* (Де); *згрѣни* да се сѹши; *скѣни* кѡјмак (Жи); *преврѣни се* (Ке); *јѡвни* ми (Кон); *ѹтни* (Баг); *откѣни*, штѡ ће ми; *откѣни* (Бал); *окрѣни* хи стрѡнѡм (Боб); *врѣни*, дѣјете, пѡре; ја *срќни* онѡ (Ка); ѡне *се свѣ зѡвни* на брѡдо (Коз); пѡ *се сѡгни*; да му помѣнѣш двѡ-грѣ пѹт (Леч); онѣ крстѣне здѣни; *погл'ѣдни* кѡка сам; она му *измѡкни* онѹ стол'ѣцу ѡн *се преврѣни*; *ѡгрѣни* га чѣргѡм; докл'ѣ *се сѡмни* (Лу); хѡј *обрѣни* (Нет); *зѡвни* порѡдицу; кат *се врѣни* од рѡда; ѡпѣт колѡче *врѣни* у дѡм; *прѡтни* чѹњак; *преврѣни* (С. Ћуп); *извѣни*; *мѡхни* према трѡви (Цв); имѡш јѡш, *извѣни* што те пѣтѡм, децѣ? (Гр); ѡдакл'ѣн си, *извѣни?* (Туз); *зѹрни* у шпѡрет (Шар); *јѡвни* ми *се* пѡ ћемо се чѹт (Жу); *прѡтни* чѹњак кроз онѡ (С. Ћуп);

напѣши на папѣр шта трѣбѡ (За); *уздѣжи* свѣ овакѡ у крѹк; *збрѣши* (Кн); *отѣши* оногѡ рѹја (Бр); гѡре *свѣжи* жѣцѡм (Вру); *увѣжи*; *покажи* онѹ зел'ѣнѹ (Го); *закѡжи* тѣ бѡбине; *обрѣши* онѹ зѣмљу (Де); шта ти је, *кажѣ* ми (Ћер); јѣчам *наслѡжи* на л'ѣдину (Ер); белѡјка прѡвѡ *стѡши*; онѡ *стѡши* онѡ дрѹгѡ (Жи); јѡко, *пѣши* (Ке); *завѣжи* (Баг); рѡно хи *дѣжи*; пѡ је *свѣжи* на врх; *свѣжи* црвѣнијем кѡнцом (Боб); *повѣжѣ* јѡј браћу и ѡца; овѣјѡ *повѣжи* у сѡбу; они га *свѣжи* лѡнчевѣма (Ју); *свѣжи* овѡмо прѣтѡачу (Ка); *пѣжѣ* ѡколо (Коз); *вѣжи* онѡ руковѣжѣ; мѣ дѣца *пол'ѣјежи*; тамо онѹ слѡму *обрѣши* нѡге; онѡ повѣсмо *свѣжи* му за л'ѣђа; овѡ му *напѣши* ѣзјаву; *затѣши* и неќо ће ти кѡзат

³⁰ Детаљније о односу основа у императиву види одељак о глаголима I врсте (в. т. II.1.1.).

(Нет); *ми́чи* тѡг ѣвола (Ос); *подвѣжи* се; *повѣжи* у снѡпове; *ми́чи* стѡку (Трн); *сла́жи* (Ли); *поср́чи*, *бр́чи*; *тура* и *бр́чи* (Рач); *ми* дѣца *пол'їјежи* (Гл); *пресїјечи* (Вру);

Неки глаголи V врсте у инфинитиву имају основе по VI: *цїо* дѡн у котару онѣ ѡвце *полѡгѡ* (Нет); свѣ *наслѡгѡ* у тѡ (Вру); *послѡгѡ* у лўбицу (До); *слѡгѡј* тў (Дол); свѣ *наслѡгѡ* (Вру); овѣшѡј мѣсо и *налѡгѡј* (На); дѡл'е посл'ѣ *налѡгѡ* у тў рўпу (Боб); онѣ ѡвце *полѡгѡ* (Лу); онѡ квѡсац *забр́кѡ* (Бр); *пол'їјегѡ* дѣца (Гл); *пресїјецѡј* (Дол)³¹;

намѣсти вође; *намѣсти се* тї ѣе вѡл'їш; *зўби се* (Гр); *натовѡри* по тѡвар кукурўза; *укр́сти* нѡге (За); ѡндѡр *закїти* штрўгљу цвијећем; мрѡвѡ и *тўри* у тў вѡду и *тўри* ў тѡр; *стѡви* је кот свѣкрвѣ; *обѡли* пѡ *растўри* по тѡм гўвну пѡ *уфѡти* кѡње; пѡ *устѡви*; *ради* шта дѣш (Кн); пѡ тѡ *се слѡми* (Туз); *јѡви се* овијем нѡшїм Јѣл'їћима; ѡни *се* двоїца *придрўжи*; *бїјел'и* плѡтно; *одрїјеши* рўчке; *замїси се* тї (Цр); *очїсти* га мѡло *ради* сликѡња; *тўри* у тепсїју, *поклѡни*; пѡ тѡ *угѡји* (Шар); *промїјени* прѣзиме; *јѡ зафѡти*; онѡ *попѡри*; ѡј сїне, *ради* ѡнде, ѡј *ради* ѡнде (Шт); *звѡни* на звѡнце; *смѡњи*; *натовѡри*; *обѡли* онїм кѡњом снїјек; па *растовѡри* па јѡпѣт *товѡри*; тракторима *закѡћи* и *натрѣфи*; *напўни* онѡ ѣак; ѡде *се* *погѡди* са овијем стѡријем ѡде Шкрїјѣљом (Бо); *прўжи* нѣшто; ѡн некѡј жѣни *потплѡти*; па *намѣшїи* кѡ хамајл'їјице онѡ (Бр); *опрѡсти* што рѣко; *покўпи*; па *покўпи* онѡ дѡле па *уфѡти* онѡ кѡмѣн; *запѡли*; *порѡни* изјўтра, *усїри* сїр; тўбошак *тўри* у тањїр; „Ќј дѡле дѡдоле, *пўшти* кїшу пѡдоле”; *спўшти* онѡ што нѡсїш (Вру); *зал'їјени*; пѡсл'ѣн *зал'їјени* овакѡ онѡ папїр; па *се осўши*; *стѡви* у онў трл'ицу; *кўпи* ко[д] Шўћа у воденицу; *кўпи* пѣт кїлѡ брѡшна; *отвѡри* ложиѡну; *подлѡжи* је; онѣ мѡл'ѣ *остѡви*; ў јесѣн *осўши* га и за зїму (Гл); *вѡди* не, дѣда, да вїдїмо пећїну, *вѡди*; ѡно се нѣшто *разбѡл'и*; *врѡтї* се код брѡћѣ; *замїсл'и се* тї; гѡре *нѡси*, тѡмо *нѡси*; *пролѡзи*; тї *ради* шта ћеш *ради*т (Го); *прѡви* л'їснїк; *слѡжи* око сул'ендѡра; *удѡри* хим вўкови (Гу); *плѡсти*; е посл'ѣ *промїјени* ѡбел'еже; нѣко *умїјеси* пїту, нѣко *умїјеси* дўдове; и мї овѡмо йстѡ такѡ *спрѣми*; па *се уфѡти*; па га *растўри*; *предвострўћи*; бѣхѡр онѡ *слѡми*; *тўри* дѣци мѣтлу и конѡпац под нѡге; *растѡњи*; *тўри* унўтра шта трѣбѡ; на струју *укљўћи* онѡ; *повлѡчї* га; *напўни* онѡ; *рашїшїсти* мѡло траву; *тўри* по зѣмљї онѡ жїто, па *уфѡти* по двѡе кѡњѡ по трѡе (Де); ѡн се *прећўти* и *прїми* је; двоїцу троїцу *рѡни*; овї *навѡл'и*, *извѡл'и* врѡта; тї ми *јѡви* (Ѓер); онијѡ кѡпрївѡ *надрѡби*; *свѡри*; *зарѣди*; *углѡди*; *ради*; *мўчи се*, *кѡси*, *плѡсти*, компїр, врѣт, овѡмо, онѡмо; *процїједи* онў врнїку и *тўри* мѡју, *усїри*; *свѡри* онў врнїку, па е *остѡви* док се уфѡтї дѡбар кѡјмак; посл'ѣн *тўри* јѡш помѡло онѣ неварѣнѣ кат помўзѣш па *усїри* (Жи); кѡншїје *навѡл'и* и *превѡри* је испрѡшену; *заврїши* прѡво шкѡлу (Жу); *стѡви* у јѣдно бўре кўпус (Ков); *остѡви* конѡплју; *загрл'и* га; *покўпи* кашїкѡм онў мѣтанїцу, *напрѡви* мѣтанїцу, *растѡни*; *стѡви* сѡк; *дофѡти* онѡ брѡшно студѣно (Ле); *корїсти*; *промїјени*

³¹ Када прелазе у VI врсту, ови глаголи немају наставак -и већ -ј, као и одговарајући глаголи ове врсте. Позиција наставка нестабилна је исто као и код глагола VI врсте.

мѣсто, *склѡни се* (Баг); *тўри* одавдѣ вѡду за сўпу; *нѡси*, пā шта ти гѡј драго; *тўри* двѡје сїтнїя; овѡ тї *бāци* да покрїјѣмо тѡ (Бал); *покїсел'и* у бāру, пā је *извāди* пā је *сўши*; свā се дѣца *порѣди*; *запāл'и* лāмбу, свї *се покўпи*, *стāви* је тў; *покўпи се* ўвечѣр, посѣдак; *бил'ѣжи* траве; *тўри* ў воду; *напрāви* дѡл'е рўпу; *заврїши*; *стāви* га у вѡду; онѡ се растѡпї крѣч и *крѣчї*; *крѣчи* (Боб); *тўри* мало темѣља камѣња; онѡ *ол'їјени* и *усѣл'и се*; *остāви* тѡ мало кўћїцѣ; *вїди* девѡјку; *потрѣфи се* да жївї л'їјепо, а *потрѣфї се* пѡсѣн пā ѡпѣт код родїтѣлā; ѡни *спрѣми* нāјболѣга кѡња; ѡни *се покўпи* (Бот); дāнас га *покѡси* (Брћ); ѡн сāt *наговѡри* цандāре; *кўпи* тѣпсїя, пā *кўпи* кāшїкā пā *кўпи* сўдѡвā пā за свāдбу; *покўпи се* нї тројїца (Ју); ѡн нў *штїти* а нās дѣцу *пўди*; тāмо *слѡми* нѡгу; *натовāри* на обремāчу; *напрїти* га овāкѡ на л'ѣја; *удрѡби* у једно чāнче овакѡ; *осуши* тā л'ѣп дѡбро, *осуши*; *тўри* шѣћер на четїри онѡ *излѡми*; тāмо га *нарāни*; сām *вāди*; *одвѡји*; *крїти* како знāш; *најāвї се* (Ка); *спўсти* онѣ бāдњāке; ѡни му *тўри* стол'їцу; *напрāви*; пā *се посвāди*; *удāри* га по глāви *помїсл'и* јѡш мāло (Коз); *покўпи се* пā прѣље би имāл'и, мї девѡјке *се покўпи* (Леч); *полѡжи* им; *покўпи се* нāрот; *донѡси* жїта и ѡни посл'ѣ на кѡња *натовāри*; *издрѡби* овцāма и крāвāм *посѡл'и*; ўвечѣ *кїти* кўћу, *кїти* штāлу, *кїти* пчѣл'е, свѣ што їмāш *кїти*; слāmѣ *напўни*; онā гўњ озгѡр *привāл'и*; *стāви* му у тѡрбу и сланїнѣ, мѣса; пā сāмо у онā вїр *рїти*; у ѡше *се згўчи*; *покўпи се* гостїјў; *покўпи се* гостїјў по пўна сѡба; *крїсти*; *прикāчи* за онѡ; *прикāчи* онā кўћер; онā *се* чѡвек *разбўди* изјўтра (Лу); онѣ самāре *стāви* на кѡња пā *натовāри* двā цāка; *зал'ѣди* рїјека; *стāви* некї обѡјак у опāнак; *нѡси* тāмо те је *кїсел'и*; *кїсели*; пѡсл'ѣ *извāди*; *стāви* да се сўшї; посл'ѣ *извāди* (Не); *поздрāви* Влāду (Ос); пā *се вїди* са девѡјкѡм; пā је *испрѡси*; *врāтї се* (Пож); дѣвѡјко, *опрѡсти*; *помезѣти* и такѡ тѡ; *напрāви* некѡ дрѡво (Рај); сāl' л'їјек ми *тўри* (Се); *наслѡжи* оногā вѣша, *наслѡжи*, *наслѡжи*; пā *тўри*, пā пѡсл'ѣ некў стāрў тепсїју пā *натовāри*; свāшта *кўти*; те му *се слѡми* (Со); свāтови *испрѡси* те; рѡт *помїри* ти *се*; *кўпї* ти дѡбрѣ хальїне, димїје; *умїјеси* колāче ѡдовўт; однѣси га те га *остāви*; тї овакѡ *навāл'и*, *отвѡри се* нїти (С. Ћуп); *кўпи* једну лўљāшку и *батāл'и* вишѣ тў трку; ѡпѣт понѣшто *помѣни*; *стāви* ми тā дрўгї цāк на л'ѣја; *замїјеси* л'ѣп (Трн); *стāви* им кāфу; *вāди* онѡ пā *сўши* и *трл'и*; *покїсел'и*; *стāви* крїс; *стāви* по једну копрїву у тў флāшу (Шав); и јā ћѣрку *намїри*, *кѡси* до у тмўшу; и рāкїјану ѡблогу *стāви* на стомāк (Кн); пā *осѡл'и* (Туз); *удāви* ис тѡг дрўгѡг пл'ѣмена (Бо); нѣшто *заврїши* (Ков); по средїни *стāви* овā мāl'и шѡдер, (Боб); *затвѡри* говѣда (Ка); *замїси* тї по снїјегу гāзит дѡл'е (Лу); *сўши*, пā *сўшї се* онāмо (Не);

бѣжи, тѡ је мāјмун, шѣјтан, *бѣжи* да не гл'ѣдāм (Др); нāјгорѣ су ти рїте, *бѣжи* (Го); пā *бѣжи*; јā *бѣжи* нāпоље (Ју); *бѣжи*, мѡре (Нет); *бѣжи* брѣ, кāка плаћа (Ос); *трчи* на свāдбу ѡпѣт (Со); *трчи* нāпоље (Ле).

Глагол *стѡјат / стојїм* у инфинитиву има облике *стѡј* и *стѡји*: тѡ *стѡј* ў воду (Ша); *стѡји* тāмо цїѡ дāн (Ли). Глагол *(-)пѡјит* има облике *(-)пѡј* / *(-)пѡји*. Глагол *одвѡјит* има и варијанту *одвѡј*: једна грўпа *се одвѡј* овāмо (Туз).

П.2.5.6. Један део глагола II врсте има наставак *-и* у императиву:

опѐри (Кн); *ткѝ* (Цр); *ђе нађеш кѡпрѝвѧ бѐри, бѐри* (Бо); *поѡри онѹ њѝву; нѡ му је поѡри ми кѡншијѧ* (Д. Дуб); *закѡшљи се* (Коч); *па чѐши; ка[д] се овакѡ чѐши; и лијепо чѐши* (Вру); *опѐри ту јѧрину* (Уг); *пѐри у лѹбицу* (Це); *дѡђи те га опѐри* (Бал); *опѐри рѹке* (Кл); *опѐри тѐ шоље* (Ка); *зѡви на рѹчак* (Дол); *зѡви је* (Че); *ѐво пробѐри* (Из); *бѐри онѹ белѡјку; побѐри онѹ белѡјку* (Не); *онѹ конѡпљу побѐри* (Ер); *одѐри* (Др); *изѡтки тѡ вел'ико* (Д. Дуб); *посл'ѐ ткѝ* (Дол); *изѡтки ћил'име; ткѝ прње, ткѝ ћѐрге* (Трн); *хѧј тѝ зѡспи* (Ке); *зѡспи свѝ* (Ру); *зѡспите тѹнѧ* (Че); *протѝњи ѡтуд* (Не); *опомѝњи* (Кл); *не помѝњи и* (Уг); *обрѝњи онѐ прѐде* (Вру); *обрѝњи ме кол'ко гѡј хѡј* (Жи); *посл'ѐн бѐри онѹ белѡјку; мѝ побѐри онѹ белѡјку; онѡ те пѐри; опѐри* (Не); *бѐри онѹ прѡвѹ рѹку* (Шав); *ђе ѡни пѡспи* (Гу); *ујѡши, с опрошћѐњом, на кљѹсе* (Де); *закѡљи ми га да га појѐдѐм* (Ке); *врѝњи се нѧзѧт* (Рај).

П.2.5.7. Глаголи II врсте са презентом на *-је-мо* инфинитив граде додавањем наставка *-ј*, који најчешће испада: *обрѝ брѝтвѡм* (Уг); *тѡ посѝ* (Жи); *посѝ лѹди за пѝту* (Кн); *онѡ што би посѝ* (Д. Дуб); *посѝ лѹди; посѝ онѡ конѡпљанѡ сѐме* (Дол); *сѝ, сѝ, сѝ онѡ у кѹћу пѧ сѝ, па грѝ рѹке, грѝ* (Ле); *ѝди по махѧл'и пѧ се смѝ* (Ју); *посѝ конѡпљу пѧ она порѧсти* (Не).

П.2.5.8. Од глагола *грѐјат* императив је *грѐј*: *грѐј се* с тѝм (Бољ); *сѐчи и грѐј се* с тѝм (Бољ); а од *грѝјат* је *грѝ(ј)*: *грѝ нѡге* (Шт); *сѹнце угрѝ* (Вр); Исто је и код *смѐјат / смѝјат*: *насмѐј се* (По); *смѝ се* (Др); *пѧ се смѝ* (Лу).

П.2.5.9. Глаголи типа *бѡјат, устѡјат* могу имати облике: *избѡји му* (Из); *устѡји свѡкѡ јѹтро* (По); *устѡји ујѹтро* (Жи); односно: *избѡј му понѐшто* (Жи); *хајт тѝ устѡј* (Ке).

П.2.5.10. Наставак *-ј* код глагола IV врсте најчешће испада у позицији иза *и*:

дрѹгѝм камѐњом *бѝ; завѝ* у њѐдра (Гр); *попѝ шѐћер и вѡду, кѧфу, ракѝју* (Кн); *сакрѝ онѧ прѡстѐн* (Туз); *попѝ пѧ је слѡми* (Че); он бѧ, *убѝ ѡца, убѝ мајку* (Бр); *повѝ га у јѐдну кол'ѝјевку; завѝ га дѡбро; попѝ прѧшак ѹвечѐ, попѝ изјѹтра* (Го); *увѝ, увѝ; тѐрѧ онѡ те га кѡњи убѝ* (Де); *убѝ јѐднога* (Ђер); *покрѝ хи по јѐднѡм прѡѡм; л'ѝ хим стрѧву* (Боб); *крѝ се по шѹмѧ; напѝ се водѐ свѡкѝ дѧн* (Ју); *покрѝ марѧмицѡм* (Ка); *сакрѝ гѡре на тѧван* (Лу); *ѡн мѧло попѝ* (Нет); *нѐшто попѝ* (Рај); *сашиѝ бѝјел'е сѹкње* (Дол); *нѡси те га шиѝ* (Кл); *л'ѝ хим стрѧву* (Боб); *савѝ у пѐпео* (Бо); *повѝ га у јѐдну кол'ѝјевку;*

зави га дѡбро (Го); *приви*; па *уви*, *увѣ* (Де); *увѣ* га (Д. Дуб); оно семе *овѣ*; *преви* на онѹ рохѡлку; па *нави*; *савѣ* га (До); *повѣ* га (Кон); *разбѣ* л'ѹде; *разбѣ* вѹну (Д. Дуб); *забѣ* кѡље у зѣмљу; *набѣ* гѡре јѣдну грѣду (Гл); *убѣ* га (Вру); *убѣ* јѡј ѡца на мѣсто; они *убѣ*, нѣкѡга *убѣ* (Бо); *попиј* јѣдамā (Вр); *попиј* изјутра (Ков); *ши* кошѹље пā и гāће и кошѹље; *савѣ се* тā чѣла на кобѣл'и (Цр); пā *ви* (Жи); *савѣ се*, да тѹрѣм чāј да попијѣш (Бал); *завѣ* онѡ л'ѣба и сѣра (Не); *покри* чѣргѡм озгѡ; тѹри вāрѣиво пā га *забѣ* у огњѣште; *нави* на вратѣло (С. Ћуп); *сакри* у онѹ штрѹгљу; *попи*, штā нѣћеш? (Шав).

Глагол *ѡбут* обичан је у оба лика: пā сāl' *обѹј*; посл'ѣ дѣца *обѹ* (Ле); *обѹ* чѣзме (Дол); *обѹ* онѣ чарāпе дебѣл'ѣ (Не). Али увек је *чѹј*: *чѹј* ти нѣга (Ле); ѡн то *чѹј* (По); *ћѹј* (Бот).

II.2.5.11. Остали глаголи ове врсте чувају финално -j:

закѹј тāмо (Вр); валā *вѣрѹј* (Жи); *вѣрѹј се* тѣи (Пру); *вѣрѹј* тѣи у сѣбе (Кн); *путѹј* дал'ѣко (Вр); *оснѹј* (Вру); тамо *обрāзѹј* трке (Де); саш нѣм *дописѹј се*, *дописѹј* (Пл); нѣшта *не записѹј* (Ша); *завезѹј* тāмо (Ба); *поткѹј* кѡсу и на л'ивāду (Кн); пā оно *пѣкуј* (Шт); ал'и *закѹј* му пѹшка (Ћер); *искупѹј* девѡјкāма нѡву рѡбу; *пробукѹј* дѣцу (Боб); *окѹј* онѣ л'ѣтве, л'ѣтве *окѹј* (Бот); *посāвѣтѹј* га (Ју); тѡ *вѣрѹј* тѣи; *вѣрѹј* тѣи којѣ су тѹ кукурѹзи бѣл'и; *вѣрѹј* тѣи да су ми помāгāл'и (Ју); *вѣрѹј* кѡ да ми је, кѡ мѡје дѣјете скѡро да је; *вѣрѹј* тѣи у сѣбе и у бѡга (Кн); валā *вѣрѹј* и да је ѣшла (Жи); *стабил'ѣзѹј се* дѡбро (Ков); нѣшта ти, *вѣрѹј*, око тѡгā нѣ знāм (Рај); свāшта *купѹј* штa мѡре да се кѹпи (Со); *сāвѣтѹј* бāба и мāму (Трн); свѣ тѡ *промењѹј*; пā тѡ *оснѹј* (С. Ћуп); *купѹј* јā мѣсо, *купѹј* пā посѣн кѹпѣм ѡфцу нећје; *замешѹј* тāмо са Мѣљом; ѣди *замешѹј* л'ѣп (Трн).

II.2.5.12. Глаголи IV врсте типа *гāјит* инфинитив граде додавањем -и: *гāји* тѹ дѣцу (По); пā тѡ *угāји* (Шар).

II.2.5.13. Глаголи VI врсте типа *пѣтат* / *пѣтāм* императив граде додавањем наставка -j, којѣ се губѣ у највѣћем броју случајѣва:

ћѣрā (Бѡљ); пā *вāлā* у блāто; *пѣтā*, штā јѡш да ти прѣчāм; *замѡтā* и; *ѡдмāрā* (Гр); *ѡгнā* (За); *угнā* ѡвце; *окѹпā* је; *ћѣрā*, *ћѣрā*; *вечѣрā*, пā на рѹднѣк; *гл'ѣдā*, свāкѣ дāн кѣша (Кн); пā *скѹхā* компѣрā (Туз); *искѡпā* мāло да се напѹнѣи, *искѡпā* на прѣмер тѹ, ил'и *искѡпā* ил'и ѣе су онѣ кѡловрāти (Це); конѡпљу *ѡспѣјѣцā* (Цр); *пѣтā* је знā л' онѡг профѣсора (Че); пā *прѡдā*; *избѣрā* којѣ хѡј (Шар); *бāцā* гѡре кāмен; *дā* по едан сѡк; *дā* им бар по едан сѡк; тāмо *пѡчѹчкā* дѣца па трѣчи; *дā*, синѡвац (Вру);

овако *протрља*; узимā кол'ко хѡј; онѣ вѣл'кѣ *продā* у јесѣн а тѣлāt *продā*, сѣр *продā*; *погл'ѣдā* се на огл'едāло (Гл); узимā ми ћѣрку у Гѡдово да обāлā вѡжњу (Го); *бāцā* на сѣјено; *разговāрā* и *разговāрā*; *погомилā* се ту у двѣје сѡфре; па те *дотѣрā*, па те *нашмѣнкā*; па *ѣгрā*; *тѣрā*; *тѣрā*, *тѣрā*, *тѣрā* (Де); *мијешā* с брашном; *почунā* белѡјку (Жи); *хркā*; тѣ сāt *рачунā* (Жи); нѣшто му *се разочāрā* (Ке); *гл'ѣдā* човѣка којѣ ће брѣжит тѣбе; *чувā* му ѡбрас (Жу); *натрпā* дрвā, *натрпā*, *натрпā*; *постāлā* у онѡ буре (Ков); тѣ *слушā* мѣне шта ћу ти јā рѣј (Ле); *нитā*, мѡрā да нѣко бѣдѣ ѡнде; *нитā* ѣѣ Јāблāн; свѣ *рѣћā*; нѣзѡви, онѡ *бацā* (Баг); *поглѣдā* кāко бубњѣ овā пуста шпѡрет; ѣво ти *продā* (Бал); *кунā* хи нāпоље; *почунā* је пā је свѣ га рукама *пребѣрā*; *работā* на лāмбу; пѡсл'ѣн хи *почунā* и и *кунā* дѣјете; пā *сазидā* камѣња ѡколо свѣт; дѡл'е пѡсл'ѣ *налāгā* у ту рупу (Боб); *нахāкā* блāто између камѣња; онѡ *издрндā* ону вуну; ѡн хим *ѣспрѣћā* (Бот); *слушā*, како кѡ, зāвѣсѣ; пā нѡћу пā му тѡ *обандā* свѣ (Из); ѣ, *прочѣтā* тѣ овѡ прѣјетелье; ѡтвѡри прѡзор и *пѣцā*; *чувā* се од нāрѡда, кол'ко мѡш (Ју); однѣси пред куну пā га *окунā*; а тѣ, бāко, *кунā* каву; *укунā* ми твѡј брѡј (Ка); тѡ пā *се гāћā*; свѣ ѡколо *тѣрā* унутра; *посѣдā*, пā *разговāрā* (Коз); *погл'ѣдā* штā су нам урāдѣл'и ѡт пѣтѣвā (Леч); пā *се* свѣ *натрпā* кот тѣјā Весел'иновѣћа; *отѣрā* кā ѡдавл'ѣ дѡл'е што зовѣмо до Бāевѣцѣ (Лу); ѣзми да *опрѣјечā* мāло; пā *опрѣјечā* онѡ, *опрѣјечā*; *искѡпā* мочѣло; *потурā* ѡдѡзгѡ камѣња; ѣзми грѣбене пā *гребенā* (Не); *дā* ми тā пиштѡл што ѣмāш; *дā* кāпу; полāко *сѣпā*, *сѣпā*; у ѡпāнке *спāвā* (Нет); *дā* јѡш једамā да те пољубим (Ос); *дā* јā да овѡ убѣјѣм (Пож); *слушā*, сād ѡде сѣло пѡсѣбно нѣ знāм (Ра); штā те ѣнтересуѣ, тѣ *нитā*; цѣо дāн *кѡпā*, *тѣрā* матѣку; нāћѣ пā *се лѡптā*, *тѣрā* у некѣ рупу (Рај); *кунā* компѣрā; компѣрā *скунā*; *прѣчā*; пā *истѣрā* (Со); пѡсл'ѣн *комишā*, *бāцā* у сālāш шишāрке (Трн); *скунā* му чѡрбу (Цв); *натрпā* камѣња озгѡр; *дā* тѣ тѣ чāше пā ће Зѡрица сѣпат (Шав); *дā* ми, снāхо; āј тѣ *спāвā* мѣрно (Жи); *ишчѣпрлā* тѡ имāња нѣкāко (Де); *нитā* ѣѣ Тѣлѡва кунā (Ју).

Бележени су и примери са очуваним наставком:

тѣ свѣ мѣне *нитāј*; *масѣрāј* се ракијѡм; *нитāј* бѡга кад је (Кн); пā пѡсл'ѣнке је *ишчѣшлāј*; ѡни *узѣмāј* нāше (Уг); е *слушāј*, блāгѡш; *нагнāј* ка Рāждагињи; пā *гребенāј* (Цр); сāмо *слушāј*; дол'е *искѡпāј*; овѣ *истѣрāј* бāјрак (Бо); *прѡбāј* тѣ сѣр (Го); жѣто *фātāј* (Де); сѣр на кѡња, тāмо те *продāј* (Ер); *снѣмāј* бāбу; *гл'ѣдāј* ѣѣ хѡј (Ле); *дāј* шта дāш (Брћ); *прошѣтāј* до на Рѣбарѣѣ дѡл'е (Ју); *потѣрāј* ѡд свѣкра пā до човѣка, ѡд нāјстаријѣг до нāјмлāћѣг (Леч); прѣвѡ *скунāј* ил'и кунус ил'и пасул ил'и чѡрбу (Лу); завāди пā *влāдāј* (Пож); *дāј* кокѡшку да испѣћѣм (Рај); и такѡ *се удāј* (С. Туп); ако ѡј, и *сл'ѣкāј*; *попрѣчāј* тѣ нѣшто (Цв); *слушāј*, кѡл'ко сѣлā, тол'ѣкѡ и āдѣтā (Че); *сѣпāј* тѣ тѣбе (Бал).

П.2.5.14. Глаголи *врāћат* и *гāћат* забележени су и са наставком *-и*: ѡни *гāћѣ* пā погѡди (Гр); они *гāћѣ* (Ли); *врāћѣ* ѡвце (По).

П.2.5.15. Глагол *зна̑т* увек је бележен са *-ј*: с̑мо *зна̑ј* да не̑еш (По); *зна̑ј* да й̑ма (Бал); так̑ *зна̑ј* (Мел).

П.2.5.16. Уколико се у основи јави елеменат *-д-*, односно *-дн-*, ови глаголи имају наставак *-и*:

да̑ди му *ћер* (Вр); *да̑ди* ми ма̑ло (Гр); *ја̑* му је *да̑ди* (Гл); с̑мо је *да̑ди* (Гу); *да̑ди* овоме̑ (Гу); *да̑ди* нешто ма̑ло (Бр); *ће* г̑д *пред̑ди* књ̑жицу (Бо); он̑ *да̑дни* (Гр); те хим *да̑дни* (Дол); те му *да̑дни* (До); ако х̑ј *им̑ди* (Ме); с̑г̑рно *зна̑ди* (Кл); *зна̑ди* да је ст̑ п̑ст̑ п̑чен (На); т̑ *зна̑ди* т̑ве ка[д] *ћеш* д̑ј за каз̑нск̑; т̑ *зна̑ди* (Вру); *ће* се *ја̑ду* *поз̑на̑ди* (Гр); *да̑ди* нешто ма̑ло (Бр); *ја̑* му је *да̑ди* по ш̑с м̑с̑ца̑ (Гл); *да̑ди* те род̑тели (С. Ћуп); *А̑лах* *да̑ди* *аждаху* (Ер); *ўзми* *да̑ди* дев̑јки (Го); *ја̑* хи *да̑ди* св̑кру (Со); п̑ *да̑дни* т̑бе (Шт); *поз̑на̑дни* т̑ла̑т (Ка); *ће* се *ја̑ду* *поз̑на̑ди* (Гр); и с̑мо *зна̑ди* да й̑ма б̑га и *зна̑ди* да ти је б̑к д̑ п̑м̑т (Ле).

П.2.5.17. Тако је и у примерима са јотованим лабијалом: *уз̑м̑љи* (Коч); *ру̑ку* *уз̑м̑љи* (Кон); *уз̑м̑љи* в̑ду (Вру); т̑не *о̑п̑љи* ма̑њ̑ ов̑ д̑цу; *о̑п̑љи* те т̑ (Дол); св̑ он̑ *прос̑п̑љи* (По).

П.2.5.18. Глаголи типа *из̑н̑јет*, *дон̑јет*, потом и *уз̑ет*, *м̑јет*, *ж̑њ̑ет* и сл. имају наставак *-и* у императиву:

из̑н̑си један л̑тар у й̑ме м̑е (Вру); *из̑н̑си* хи г̑ре на сп̑т̑ (Боб); *дон̑си* т̑ њ̑зи ра̑и̑ју (Че); *о̑на* *дон̑си* т̑ д̑јете (Го); с̑ра *дон̑си* (Со); *дон̑си* у њ̑ву у л'ив̑ду у в̑рт; *дон̑си* на водени̑цу (Шав); *д̑ра* *дон̑си*; *дон̑си* кот к̑ћ̑ (Де); *дон̑си* *о̑де* (Рај); шт̑ к̑ й̑ма *дон̑си* (Жи); *дон̑си* ми ма̑ло т̑вега р̑с̑ла (Ков); *ўзми* и *од̑н̑си* (Баг); *од̑н̑си* ш̑тр̑г̑љу н̑ воду; *од̑н̑си* је г̑ре на ст̑нове (Кн); *од̑н̑си* он̑ кон̑п̑љу (Гл); *пон̑си* й̑гл'е ов̑к̑; и *пон̑си* *ћет̑ту* (Ка); *пон̑си* у П̑ћ (Уг); парад̑јса *пон̑си* п̑виш̑е пошто в̑л̑ш; ов̑ *пон̑си* (Бал); а *ја̑* *пон̑си* л'ѐба; Р̑нко *пон̑си* п̑вел'ик̑ ком̑т (Коз); *ун̑си* б̑рзо у к̑ћу (Шав); они *ўзми* да п̑сп̑ (Гу); *ўзми* п̑ре; *ўзми* овог̑ сл̑тк̑га (Шар); *ўзми* (Го); *ўзми* й̑глу и к̑нац, и п̑сл'ен̑ *ўзми* те ов̑к̑ (Баг); *ўзми* к̑ње те довед̑ (Кн); *ўзми* апар̑т за *ўхо* (Бо); *ўзми* дин̑мит да зап̑л̑; (Боб); *ўзми* к̑лац и и уби̑ га на м̑сто (Коз); *ўзми* је ко[д] т̑бе и код ма̑ме т̑мо; (Бал); *ўзми*, д̑јете, с̑к; *ўзми* једну ф̑ла̑шу (Шав); *ўзми* лоп̑ту др̑вену (Де); *ўзми* му т̑ ору̑је (Нет); *од̑н̑си* у водени̑цу; *од̑н̑си* п̑ *ум̑љи* п̑ посл'е њ̑ма један т̑вар *ум̑љи* п̑ д̑ди; д̑в̑јко, б̑га ти *од̑н̑си* ов̑ (Др); ц̑п̑цио д̑н̑ *ж̑њ̑и*; и *ж̑њ̑и* (С. Ћуп) п̑ *ж̑њ̑и*, *ж̑њ̑и* (Со); *ж̑то се*

жњи пā свѣ по мѣсечини (Цр); кад *пѣжњи* онѠ (Лу); *нѣжни*, *нѣжни*; *нѣжни* оногā шеvара (Де); *нѣжњи* оногā поврѣтича (Лу); ону прњу *прѣстри* подно душѣка; испод оногā душѣка *прѣстри*; (Де); *прѣстри* душѣке; пā *прѣстри* сѠбе (С. Ћуп); *прѣстри* дѣци (Бот); *прѣстри* душѣке (За); Ѡно им *ѣмри* грѣдом; чѠвек јој *ѣмри* (Го); и такѠ *се сѣтри* (Ке); онѠ *прѣстри* по онѠј слѣми (Лу); *довѣди* пѠпа (Лу); *прѣври* водѣ, пā пѣпела (Со).

П.2.5.19. Губљење финалног *-j* у облицима 2. л. мн. императива одлика је која је у већој или мањој мери присутна на највећем делу штокавске територије. У говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори испадање императивног наставка код појединих глагола (најчешће иза *-и-*) бележено је у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 175), врачанском говору (Петровић 1973: 214), говору Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 172), а тако је и у говору Колашина (Божовић 2002: 89). Слично стање је и у другим говорима – Пиве (Вуковић 1940: 70), Горобилѣ (Николић 1970: 681), централне Шумадије (Реметић 1985: 325), трстеничком говору (Јовић 1968: 138), те призренском (Реметић 1996: 501) и горанском говору (Младеновић 2001: 426) – с тим да се обим појаве и типови глагола њоме обухваћени варирају од говора до говора, а аутори је објашњавају узроцима различите природе. Тако, на пример, М. Стевановић наводи да је губљење финалног *-j* условљено разлозима фонетске природе (Стевановић 1933-34: 89), док М. Пешикан даје предност морфолошким факторима, истичући да је појава највероватније условљена одсуством *j* у презенту (детаљније у: Пешикан 1965: 175). Исто објашњење дају и Б. Милетић (Милетић 1940: 320) и М. Божовић (Божовић 2002: 89).

П.2.5.20. Поједини глаголи бележени су у краћим ликовима, без финалног *-и*:

потур по један кѣмѣн (Кл); *вѣчѣ жѣн се* (Др); *сѣд овѣмо* (Туз); *стѣн*, немѠ ме хѣтат (Шар); *мѣк се* са сѣнкѣ (Шт); *тур* камѣња, *тури* грања, *тури* дрвѣдѣ, *тури* свѣшта (Вру); *наслѠн се*, прѣжи такѠ нѠге; *појѣд овѠ* (Го); *стѣн*, пā мало каснѣјѣ (Де); *обрн се* (Жи); *жѣн се* (Жи); Рѣљо, бѠга ти *мѣк се*, *ѣграјѣ*, свѣтови (Пл); *стѣн* да ти покажѣм сл'ѣку бѣтову (Ос); *мѣк се* тѣмо брѣ (По); *мѣк се* тѣмо (Го).

Облик *мѣк се* је високофреквентан, док се остале форме јављају спорадично.

Бележени су и презентски облици глагола *чут* који имају нијансу императивног значења типа: *чѹш шта вѹчѹ* (По); *енѹ, чѹш, кѹко тѹ?* (Де); *чѹш, кѹко да не дѹђѹ?* (Ту).

Губљење финалног *-и* у императивним облицима, углавном код мањег броја глагола, и обично чешће у 2. л. јд. него у множини, бележено је на различитим тачкама штокавске територије. Тако се у староцрногорским говорима јављају облици: *мѹч, шѹт, бјѹж, дрѹж, остѹв, мѹк се, дѹк-се*, ређе *донѹс, нѹс* (Пешикан 1965: 175), у Враки су фиксирани скраћене форме *дѹк се* и *помѹк се* (Петровић 1973: 214), у Васојевићима: *донѹсте, нѹсте, закѹлте, бѹште, ѹте* (СТИЈОВИЋ 2007: 61), а исту појаву познаје и говор Мрковића (ВУЈОВИЋ 1969: 259), црмнички (Милетић 1940: 449), те говор Ибарског Колашина (Божовић 2002: 89). У централној Шумадији вокал *-и* се понекад губи у 2. л. јд. и (знатно чешће) у 2. л. мн. (РЕМЕТИЋ 1985: 325), исто стање је и у Полимљу (НИКОЛИЋ 1991: 480), Пиви (ВУКОВИЋ 1940: 70). Говори косовско-ресавског дијалекта такође се уклапају у описано стање, па се краће инфинитивне форме јављају у Левчу (СИМИЋ 1972: 164) и трстеничком говору (ЈОВИЋ 1968: 138). Мањи број примера забележен је и у призренском (РЕМЕТИЋ 1996: 502), горанском (Младеновић 2001: 425) и говору алексиначког поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 200).

Различита су објашњења ове појаве. Наша грађа, међутим, потврђује претпоставку о семантичком, односно екстралингвистичком исходишту описаног процеса. Наиме, како наводи М. Пешикан, испадање *-и* условљено је семантичким, а не морфолошким или фонетским разлозима, имајући у виду да се јавља у случајевима који су чести у афектираном говору (строжа заповест, упозорење и сл.), што упућује на извесно угледање на узвике (Пешикан 1965: 175). Са наведеним тумачењем слажу се и ставови Л. Вујовића (Вујовић 1969: 259) и С. Реметића (Реметић 1985: 326). М. Стевановић, с друге стране, сматра да су овакви облици настали аналогично према императиву тематских глагола *јеђ* и *виђ* (Стевановић 1933-34: 89)³², док их Ј. Вуковић и Б. Николић објашњавају фонетским разлозима (Вуковић 1940: 70; Б. Николић 1964: 318).

II.2.5.21. Негиране форме императива у тутинско-новопазарско сјеничкој зони сасвим су обичне од имперфективних глагола:

³² Облици *јеђ* и *виђ* нису забележени у говору који испитујемо.

не дѣрѣј, нѣшта *не дѣрѣј* (Пож); *не дѣрѣј* (Ју); стрѣго *не повѣјѣј* нѣшта (Це); дѣјете, *не прѣчѣ* (Шав); тѣ ти је бѣло нѣшта га *не дѣрѣ*; ада тѣ е посѣ *не нѣтѣ* (Рај); *не дѣ* им; *не дѣ* им тѣ продѣвницу (Не); *не дѣрѣ* нѣшта (Ле); *не дѣрѣ* ме (Жи); *не одустѣји* нѣкад (Ке); штѣ нѣзгоднѣ, *не дѣрѣ*, трѣце овѣл'кѣ (Тр); нѣшта се *не бѣј* тѣ (Туз); сѣди, Йлдѣ, *не мѣжи* тудѣ (Го); хѣч *нѣмѣј* брѣгу (Ке); нѣће да се одл'ѣдѣ, *не бѣј се*; *не прѣви* колѣче сѣт; *не прѣлѣ*, здрѣвѣа ти (Бал); *не прѣчѣ* тѣ такѣ; *не бандѣ* (Бал); *не секирѣј се* нѣшта; *не слѣшѣј* тѣ нѣга; *не узѣмѣј* тѣ (По).

Употребљен у наративној служби, негирани императив од свршених глагола није необичан:

нѣкат кѣпи свѣшта дѣци, нѣкад и *не кѣпи*, како се имѣло кѣт (По); нѣкат се онѣ вѣда и *не одл'ѣди*, мѣ йди на рѣјеку да пѣрѣмо (Не); пол'йѣгѣ онакѣ обѣчѣни, нѣкат се и *не сазѣ*, пол'йѣгѣ онакѣ. (Коч); тѣ би онѣ дѣн што потрѣши, потрѣши, што *не потрѣши*, у кѣнту свѣнѣскѣ (Из); ако га *не поплѣсти*, оно пропѣни свѣ (Кн); нѣкад и *не стѣгни* да тражѣ (Пл).

Ретко су, међутим, бележени негирани облици модалног имперфекта од глагола перфективног вида, и то углавном у устаљеним конструкцијама:

не учѣни злѣ нѣкат (Ру); нѣкат злѣ *не учѣни* (По); онѣ *нѣ дѣј* ти бѣже да чѣвек јѣдѣ л'ѣба од оногѣ (Рај); на сѣло како су жѣвел'и *нѣ дѣј* ти бѣже (Бу); мѣне је тѣ *нѣ дѣј* бѣже; тѣ *нѣ дѣј* бѣже, трѣдна жѣна не смѣјѣ нѣшта да такнѣ украђено; ймѣ тијѣ зл'йјѣ дѣшѣ, *нѣ дѣј* бѣже (Гл); сѣт трѣпи цѣјѣ вѣјек глѣтна чѣвѣка ил'и глѣтну жѣну, *нѣ дѣј* бѣже (Трн); ѣ Рѣжо, Рѣжо, *не дѣ* врѣмену (Лу).³³

II.2.5.22. Функцију одрчног императива, превасходно од свршених глагола, преузима конструкција *немѣ(j)* + инфинитив / *да* + презент:

немѣ ме *тѣрѣтит* (Це); тѣ нѣшта *немѣ рѣћ* Везѣри; *немѣ прѣчат*; *немѣ* ме *грѣл'ит* (Го); *немѣ* је ни *дѣрат* (Жу); *немѣ*, снѣхо, *прѣт*, дѣнас тѣрнѣк (Ле); *немѣ се*, Л'ѣпшо, *секират* (Леч); *немѣ* ми *прѣчат* (Се); *немѣ* *намѣрѣват* (Со); *немѣ* ни *долѣзит* кад нѣ мош; *немѣ затвѣрат* (Шав); *немѣ хавѣтат* по сѣлу и (Жи); *немѣ спрѣмат* сѣд тѣ (Ке); *немѣ се* удѣват (Ков); *немѣј се* *превѣрит* (Ков); *немѣј* *учѣнет* злѣ (Мел);

немѣ слѣчѣјно йзмеђу *да закѣчѣиш* (Тр); Андрѣја, *немѣ* кѣче *да фѣтѣиш* (Бу); *немѣ* млѣго *да чѣкѣиш* (Гр); *немѣ* *да* *украдѣиш* и *да* *слѣжѣиш* (Кн); ћути, нѣђе *немѣ* *да* *рѣкнѣиш* тѣ (Туз); *немѣ* *да* га *судѣиш*; (Це); *немѣ* *да* те е *срѣм* да чѣвѣш *крѣве*; *немѣ* *да* се *окрѣћѣиш* (Че); *немѣ* *да* *продѣиш* (Шт); *немѣ*

³³ О негираним императиву биће више речи у одељку о синтакси (в. т. III.10.2., III.10.3., III.10.8.).

такò да *вѹчѣиш* (Вру); *немò да причаѣиш* (Го); *немò да заузѣмѣиш тѣ јѹрт* (Ер); *немò тѹ девòјку да узѣмѣиш* (Ке); *пòсл'ѣ немò да чѣкаѣиш да бѣраѣиш* (Жу); *немò да га окрѣћѣиш* ни л'ѣвò ни дѣснò; *јѣ ти, остѣлѣм амѣнет, немò снѣху да ротѣиш*; *пѣтком, утòрнѣком, субòтòм немò да пѣрѣиш* (Ле); *немò да врћѣиш сѣт тепсѣју* (Бал); *немòј да се удубљѹјѣиш*, тѣ судѣја (Не); *немò да идѣиш*, нѣ мош тѣмо (Нет); *немò ни да кòсѣи*; *немò да си лѹт* (Трн); *немò да си поврѣћѣна*; *немò да заборѣвѣиш мѣму* (Цв); *немò да се дѣжѣиш* (Гу); *немò ко да ти чѹјѣ ту глупу рѣјѣч* (Го).

Императивни облик *немò(j)* бележен је и без експлицираног глагола:

немò, срце, прѣзнѣком нѣшта (Гр); *немò*, сѣне, јер бòк је дò свѣјѣ (Ле); *немò* свѣ нò овакò (Бал); *немò* ми овѣ тако ти бòга (Из); *валѣ немò помѣло нò по дòста* (Се); *бòга ти немòј*; (Со); *немò*, енѣ шта си умѣзѣла рукѣве (Го).

П.2.5.23. Иако су у 2. л. јд. синтетичке форме императива сасвим обичне и фреквентне, уместо њих неретко се употребљава и конструкција *да* + презент са императивним значењем:

да попѣјѣиш (Гр); *бѣбо, вѣди свѣћѣ ми се овѣ девòјка да је прòсѣиш* (Др); *некòга старѣјѣга да наћѣиш* от мѣне; *ѣ да бѣднѣиш* дòбар ѣѣк мѣјци и *да бѣдѣиш* дòбра ѣевòјка, и дòбро *да се удѣиш*; *млѣдѣ, да се чѹвѣиш*, остѣћѣиш без ѣце (Кн); *да је остѣвѣиш* тѣмо ко[д] тѣбе (Че); *да ми дѣиш* бѣсу да нѣће (Бо); *да пѣзѣиш* да се не заладѣ она крѣч (Гл); *тогѣ и тогѣ дѣтѹма да изѣћѣиш* (Де); *да ми дѣиш*, ѣмѣм сѣдам кѣлѣ шећѣра покрѣће на тѣ тѣчкице; *да ми дѣиш*, па кат стѣгнѹ тѣчкице, *јѣ ћу донѣјет* (Ђер); *да отѣдѣиш* код њѣ (Ке); *да дòћѣиш* код мѣне (Кон); сѣмо ис твòјѣ òпштињѣ ѹпут пѣ *да идѣиш* (Ле); *да пѣтѣиш* кад прòћѣиш Лукѣре; *да ми ѹзмѣиш* Тѣла (Ју); *да вѣдѣиш* штѣ су рогозњѣнскѣ компѣри; до дѣнас *да поплѣстѣиш*, свѣ *да подѣнѣиш* сѣјено; *да однѣсѣиш* кѹћи *да кѹпѣиш* дѣцу (Ка); пѣ снѣò, *да ѹзмѣиш* у зѣвичѣју *да раздѣвòјѣиш* онијѣ пѣлѣдѣ; *да обнѣсѣиш* око кѹћѣ; сѣт *да* и *зòвнѣиш*; *да вѣдѣиш* кѣко смо га огојѣл'и (Лу); *да је погл'ѣдѣиш*; ко ти се свѣдѣ *да је ѹзмѣиш* (Го); *да зòвнѣиш* педесѣт-шѣсѣт кѹћѣ; *да вѣдѣиш* штѣ је тѹ бѣчено јѣда (Ју); *да ѹзмѣиш* тѹ девòјку, *да ѹзмѣиш*, *да ѹзмѣиш* (Пож).

Посебно често бележене су устаљене конструкције *да извѣнѣиш* и *да прòстѣиш*, које се семантички не подударѣју потпуно са императивима *извѣни* и *òпрòсти*, и са којима се по правилу не замењѹју у контексту:

двѧ мѣтра не мѡре, *да извѣнѣш*, онѧ вѣш јѣдан да намѣстѣ; вѣло, *да извѣнѣш*, мѡрѧм да ти причѧм онѡ шта јѣс; вѧлѧ кажѣ, *да извѣнѣш*, вѧлѧ сам му и поштројо свѣ (Гр); хаѣимѧкѡуље су, *да извѣнѣш*, овал'ѣкѣ; држѡ сам четѣри-пѣт кравѧ, *да извѣнѣш*, бѣка двѧ; *да извѣнѣш* кѡ мѡје дѣјете (Шар); трѣбу до зѡбѧ, *да извѣнѣш* (Леч); *да извѣнѣш*, кат се рѡдѣ дѣјете (Цв); осѣкл'и му Нѣмци, *да извѣнѣш*, рѣп (Че); *да извѣнѣш* кѡ свѡе дѣте, и гѧће ко е нѣко дѡнио (Бѡлѣ); *да опрѡстѣш*, вѣш се шѣло нѧ рѡке; *да прѡстѣш*, би се породѣло (Со).

Конструкѣја *да* + презент се, мада знатно реѣе, употребљѧва и у служби негираног императивѧ: *да ми не дѣрѧш* фамѣлѣју (Бо); *да не мачѣнѣш* овѡ (Го); *да је не нѡстѣш*, валѧ (По); *да не дѧш* (Ту).

П.2.5.24. Императивно значење имају и конструкѣје са *(x)ǎj(ǝ)(e)*. Овај неправи глагол, односно речца употребљѧва се уз императив или *да* + презент (када има функцију додатног подстицања за извршење императивом већ означене радње) или пак самостално:

ǎj зѡвни тѡ снѧшу (Цв); *хǎjt ѡзми* једнога; *ǎjde*, снѧо, *причѧ* нѣшто тѣ (Гр); *хǎjde*, *дǎj* пѡт, штѧ би трѣбѧло да се причѧ (Д. Пољ); *ǎj наѡчи* тѣ кѡња, пѧ кѡња мѡжеш наѡчит а чѡвѣка којѣ нѣмѧ ѡ главу не мѡжеш (Кн); *ǎjde*, *дǎj* (Шар); тѣ *хǎj* тѧмо *рѣкни* нѣће онѧ (Вру); *ǎjd ѡди* дѧлѣ, нѣмѧш кѡт (Го); *ǎj* тѣ бѡл'еснѡм чѡвѣку *досађѡј*; *хǎj* ми *дѧди* сѣстру, кѡпићу ти шта знѧш (Го); *хǎj* ти *ѡзми* кљѡсе, нѧјћемо ми пѧре до тѧмо (Ћер); *хǎjt* у кабѣну јѣдан, у двѧ, *ѡђи* (Ков); *хǎj помѡгни* тѣ краве да се мѡзѡ; *хǎj* тѣ *ѡзми* волѡве; (Ле); „*ǎj*”, реко, „*ѡђи* сѧд ѡде у хлѧт” (Нет);

хǎjde, Рѣзо, *да* ни *печѣш* л'ѣп (Трн); *хǎjde да ѡзмѣш* овѡ; *хǎj да постѧвѣш* стѡ (Бал); *ǎj да порѧдѣш* овѡ (По); *хǎjde да ѡзмѣш* сѡк (Ту)

ǎjde овѧмо, Блѧжо, ку[д] ћеш гѡре?; *ǎjde*, тѧмо ми је снѧјка (Бу); *ǎj* полѧко; *ǎjde*, кѧко си се тѣ ѡдѧла (Гр); *хǎjde* Рѧхѣме (Туз); знѡ нѣ знѡ, валѧло не валѧло, *хǎjde* (Бо); *хǎj* тѣ ѡткут си дѡшла; *хǎjde* од борѡвнѣцѧ сѡк (Ћер); *хǎjde* код мѣне на кѧхву, пѧ *хǎjde* код мѣне на кѧхву (Го); кад ѣмѧ пѡсла, кад нѣмѧ, најѡрѡ га, *хǎj* ка кѡћи; рѧспѡлѡжна си, ѣмѧш свѡје и *хǎjt* (Брћ); ма, дѧ, *ǎjde* у сѡбу, море (Нет); *хǎjde*, *хǎjde*; *хǎjde* Рѣзо, *хǎjde* Рѣзо; *хǎjde* овѧмо (Трн); *ǎjde* јѧдан (Шав); *ǎjde* дѣда (Ка); *хǎjt*, *хǎjt* Шѧро, *хǎjt* Бѧло (Бо).

П.2.5.25. У служби изрицања жеље или заповести у 2. л. јд., мада знатно реѣе него у 3. л. јд. и мн., употребљѧва се и облик *нѣка*, и то уз императив, презент или самостално: ада

нека, не донѡси, фала (Дуј); *ѡво ти, нек ѡмѡш* да ти нѡје зѡпѡло за л'ѡк (Ка); *само нек си здрава* (Ос); *нека*, Снежо (По) *нека*, прекрсти се сад (Гр).

Императивна речца бележена је и уз облике генитива: *нека чѡрѡпѡ* (Го); *нека поњѡвѡ* (Лу); *нека Авдулаха*, пушти ти Авдулаха (Туз); *нека и* (По); *нека га*, нек чѡка (Ту); *нека ти њѡ* (По).

II.2.5.26. Неретко се у грађи срећу и удвојене форме императива:

ѡди ѡзми онѡ тамо; *ѡди вѡди* говѡда (С. До); *ѡди уфѡти ону краву* (Бал); *ѡди опорѡви се маљо* (Ос); *ѡди донѡси пѡво* (Трн); *ѡди вѡди* је л' тѡ ѡстина (Бо); *вѡди нађи тѡ* (Гр); *изѡђи вѡди* тамо што се спрѡма за вечѡру (Цр); *ѡзми тѡри ѡраха*; *зађи кѡпи* рукама (Де); *приђи погл'ѡда* му она прс; *изѡђи дочѡка* овѡ двѡе (Ле); *сѡди одмѡри* (Бал); *отѡди тражи* пѡсла (Ју).

Појаву удвајања форми императива, које се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони срећу у 2. л. једнине и множине, познају и говори призренско-тимочке зоне. Наиме, посреди је балканистичка конструкција која се у говору Гатња и горанском говору бележи у реченицама са глаголом *ѡди*, који има значење издавања наредбе: *Њди набѡри* класје, две-кила пчѡница; *ѡди се најади* кољко сакаш (Младеновић 2001: 501); други императив има допунски карактер, на шта упућује његова синонимност са конструкцијом *да* + презент, (Младеновић 2013: 350). Дакле, у овим говорима „императив у допунској служби јавља се у двама реченицама које чине једну синтаксичку целину. У првој, управној, употребљен је императив глагола „ѡђи” у значењу гл. „желети”, у другој – зависној – императив глагола којим се казује садржај жеље: Зубер, *ѡди л'ѡбеѡт* ми го прѡдади; *ѡди пољај* во Катастар” (Младеновић 2001: 500). Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони потврђују наведено тумачење, с тим да се, као што приложена грађа показује, на првом месту у императивном пару могу нађи и други глаголи. Сви они, међутим, могли би се заменити глаголом *ѡђи*, што указује на поклапање њихових синтаксичко-семантичких функција.³⁴

II.2.5.27. Речце *де*, *дер*, *дѡдер*, *дела*, *ѡла* и сл. у служби подстицања или ублажавања заповести нису обичне у овом говору. Забележено је свега неколико примера: маќни *дер* овѡ,

³⁴ Више о овоме у одељку о синтакси (в. т. III.10.5.)

снао, тамо (Бу); *дѣла*, рѣците му; *дѣла*, Бојана (Бал); *стан де*, йма чаша, *ђевѳјко* (Шт); *ста̀ни де*, Влѳдо (Ос).

Овиме се ста̀е у тутисно-новопазарском говору разликује од ситуације у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта, где су партикуле у овој служби знатно фреквентније (Петровић 1973: 214; Божовић 2002: 90; Стијовић 2007: 173 и др.), а да̀е и од неких других штокавских говора (Јовић 1968: 138; Реметић 1985: 325; Николић 1970: 681). Ситуација у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони углавном одговара приликама у подгоричком говору, имајући у виду да се речце „*ела*, *де* и *дела* у говору подгоричких муслимана никад не употребљавају”, односно да је позната „речца *ела*, али као синоним за потврдну речцу *да*, или као знак одобравања уопште” (Чиргић 2007: 116). Речца *ела* у истој служби врло је честа и на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице, где се користи углавном у значењу давања одобрења за вршење неке радње, и то увек као одговор на постављено питање: Да л’ да је зѳвнѳм? *Ела*, зѳвни је (Ков); Хоћу л’ кѳпит ово? *Ела*, кѳпи. Хоћу л’ јој понѳјет? *Ела* (Ту).

П.2.5.28. У значењу „изволи(те)” у широкој употреби је у свим лицима и турцизам *бѳјрум*. Облици за 2. л. јд. су: хајде *бѳјрум* (За); ајде, Та̀то, *бѳјрум* (Це); ѳ пријетеље, бла̀гѳш, *бѳјрум*, а вѝде л’ сна̀ху? (Жу); *бѳјрум*, ка̀жи (Ту); *бѳјрум* у сѳбу (Ке).

П.2.5.29. Облици *подѳ* и *ѳдри*, који према себи немају форме инфинитива, имају ликове: *подѳ* му је; *подѳ* му девѳјку (Це); Ел’ѳзе, *подѳ* овѳмѳ тѳ шећѳра (Ђер); *подѳ* је нек идѳ, Йсо (Жи); *ѳдри*, кол’ йко е имѳло нѳрѳда, *ѳдри* ѳтут (Де); *ѳдри* и мѳне и ѳѳ (Ђер) *ѳдри* брѳдил’ има (С. Ђуп); *ѳдри* јѳдан у дрѳги грѳбѳн (Це).

Ови облици у употреби су и у говору србијанског Полимља. Глагол *ѳдри* са овим кореном јавља се овде само у императиву (остале форме су: *ѳдарити*, *ѳдаријо*, *ѳдарила*, *ѳдарила*, *ѳдарили*, *ѳдари*, *ѳдарише*, *ѳдари*) (Николић 1991: 482). У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, међутим, сасвим су обични и облици радног глаголског придева *ѳдрѳо*, *ѳдрѳила*, *ѳдрѳило*, што упућује на претпоставку да је посреди различит превојни ступањ поменутог глагола (*удар-* : *ѳдр-*).

П.2.5.30. Све што је наведено поводом наставака 2. л. јд. важи и за исто лице у множини.

II.2.5.31. Глаголи који испред наставка *-те* имају *-и* су:

право *идите* свѣ; онде *стѣните*; *отидите*, идѹ у Дѳлѣани (Баг); *надѣните* му дрѹгѳ ѳме (Боб); сѣмо *сѣдите* вѣ (Бот); слѳбодно је *потрѣжите*; сѣмо *трѣжите* Гордѣну и *кѣжите* се (Коз); посл'ѣ *продѹжите* гѳре; вѣ *сналѣзите се*; *послѹжите се*, брѣ; *изјѣвите* жалбу; *идите* до краја онѳ сѣла (Не); и озгѳр *сврѣтите* да пѣјемо кѣхву (Нет); *вѣчите* онѣ вѣл'икѣ стршѣлѣ да ме ујѣо; сѣмо *трѣжите* стѣрѣ жѣна; *притврѣдите* како знѣте; код Рѣшкѳве кафѣнѣ *сврѣтите*; сѣмо кот Дрѣшка онде *устѣвите* кѳла; *сврѣтите* код Рѣгѣповѣ мѣјкѣ; *врѣтите се* нѣзѣт (Ос); скрѳс *крѹжите* овѣмо; *дѳђите* да ѹзмете брѣшно; вѣ *пѣшите* кѳл'ко трѣба јѣдан рѹчак да кѳштѣ (Трн); сѣмо вѣ *сѣдите* (Шав); *идите* повише тѣ ѳградѣ; *отидите* кот Тѳма (Врс); *сѣдните* (Тр); *заврѣшите* тѳ (Туз); *идѣлите*, лѹди, дѣцу у шкѳлу да ућѣ (Уг); *идите* тѣмо на Пѣштер (Че); *помѣните* вѣ тѳ у Пѣштѣр; ѳдмѣ *позѳвите* на дѳговѳр; вѣ *обѣвите* Дѹгѹ Пољѣну пѣ *продѹжите* у Дрѣжевићѣ, ѣ ако заврѣшите у Дрѣжевићѣ, *продѹжите* преко брѣда пѣ у Кѣмешницу (Шар); док ти зарѣдѣ чѳвек, па *ѹзмите* (Бр); *бѣжите* за Срѣбију (Вру); *идите* на вѣшер (Ер); *увѣдите* вѣ нѹ у сѳбу да се мѣ вѣдѣмо; *ул'ѣгните* овѣмо у дѣжѹрнѹ да ви нѣје зѣма; *сѣдните*; *сѣдите* ѳде изѣ мѣне да ве не заборѣвѣм; вѣс дѣе *се спрѣмите* да изѣђѣте; *сѣдите* ѳде док ви ѳна овѳ намѣшћѣ; ја жѹрѣм, вѣ *сѣдите* (Ле); *ѹзмите* шангарѣпѣ, пѣршѹна; *ѹзмите* ѣе ѳћете (Бал); *нѣђите* нѣкѳга дрѹгѳга (Цв); сал' *пѹшите* тел'ѣвѣзѳр (Де); *ѹзмите* ми брѳј (Др); мѳмци, *опрдѣтите* ме; *јѣвите* ка[д] стѣгнѣте (Вру).

II.2.5.32. Глаголи са очуваним *-ј* испред *-те*:

ѳѣйте (Боб); нѣрѳде, *ћѹйте*, нѣрѳде; *ћѹйте*, нѣрѳде, покѹпите се (Бот); јѣдан ни је долѣзѣо, *вѣрѹйте* (Лу); *ѳѣйте* ми мало водѣ (Не); *слѹшѣйте*, побѣгла ни је (Ђер); и овѣмо *се чѹвајте*, овѣмо полѣко (Тр); *дорѹћкѹйте* вѣ (Туз); *ѳѣйте* ми оногѣ што сам јѣ гл'ѣдѣла (Бр); *не бѳйте се* (Вру); *вѣрѹйте* кат сам дошѳ, јѣ сам бѣо дрѹгѣ ѣѳвек (Бот); *кажѹйте* кѳ је узѣмѳ пѣре ис кѹфера (Цв).

II.2.5.33. Финално *-ј* губи се испред наставка за лице у примерима:

нѣтѣте ме шта гѳј хѳј (Ђер); *слѹшѣте* вѣ, не трѣбѣ шкѳла ѳде у Лукѣре (Ју); сал' *нѣтѣте* ѳнденѣке онѣ гарѣже што су; нѣзѣт се *врѣћѣте*; *нѣтѣте* кѳга бѣло (Ос); *нѣтѣте* тѹ (Ра); *ѳѣте* ми тѹ пѹшку; немѳ да прићѣте, *ѳѣте* ми пѹшку; *ѳѣте* ми ѹпут д[а] идѣм (Ле); *пониѣте* кѣфу, брѣ; *пониѣте*, нѣје тѳ (Шав); *чѣкѣте* ѣво ви је, ко ви се не свѣђѣ, нѣмѣ (Ђер).

II.2.5.34. Краћѣ облици без *-и* испред наставка *-те* јѣвљѣју се и у 2. л. мн.:

кад бйдѣте ка једнѡме мѡсту, *ѡте* полакшйјѣ (Брђ); кажѣ онѡ војник: „*Извѡлте*”; код мѣне ѡвѣк ѡмѡ *извѡлте* (Нег); хѡјде, *извѡлте* (Трн); *напрѡете* кѡхињу (Трн); хѡј *сѣте* (Шав); хоће грађани цѡбѣ вареникѣ, л’ѣл’е мѣне мајко, *јѣте* (Др); ѣ *извѡлте* кѡ ће за прѣсѣдника (Кн); *стѡнте*, дѣвѡјке, шта сте пѡхитѡл’е? (Тр); *сѣте* брѣ да ноћимо (Вру); отвѡрѡ врата: „*Извѡлте*” (Ле); *сѣте* на кѡуч (Бу); о Јереминдану би пѣвѡла, вел’ѡ: „*Бѣѡте* змйје ѡ мѡре, свѣ су змйје побѣгл’е, сѡмо јѣдна остѡла, и ѡна се распѡла” (Коч).

II.2.5.35. Негиране форме императива бележене су само од несвршених глагола:

не мрѡдѡте одѡвдѣ (Не); *не скрѣћѡте* (Ра); ѡјде, нйшта *се не озѡвѡте*; *не озѡвѡте се* (Дуј); *не дѡрѡте* тѡ, лѡѡди, ако бѡга знѡте (Тр); Аѡѡѡ, *не дѡј те*, помѡгните ми да напѡним овѡ кѡцу (Бр); нећѡ ви узѣт, *нѣмѡте брйгу* (Ле); *не помѣрѡјте* ѡдавл’ѣ; *не бѣрите* хи јѡш (Па).

Знатно чешће него синтетичке форме, у употреби су конструкције са *немѡ(j)(те)* и инфинитивом или презентом са везником *да*:

немѡјте рѡдит мнѡго онѡ преко нѡћи (Бал); *немѡте* му *пѡѡићат* вѣл’икѡ вѡду оће се угѡшит (Из); ада, *немѡте се* ни *изѡват*, овѡ рѡдници око кѡћѣ прѡвѡ (Бу); *немѡте* ми *пѡѡићат*! Тѡ нѡрѡчйто *немѡте* ми *пѡѡићат* тѡ што прйчѡ такѡ! (Бр); вйкѡла: „*Немѡте* ме *дѡт*”; рѣкла: „*Немѡте* ме *дѡват*, јѡ нећѡ.” (Ђер); *немѡте* ме *задржѡват* (К. Бун); *немѡте да пѡљкѡте* тѡне (Туз); слѡшѡ, мѡлим ве, за овѡ дйвно злѡто *немѡте* свѡшта *да узймѡте* (Вру);

немѡј да се плѡшйте да кѡжѣте да мй смо тол’йкѡ сиромѡшни; углавно, *немѡј да сте глѡдне* (Не); тйјем пѡтом *немѡ да идѣте* (Баг); *немѡ да дѡте* ѡде шкѡлу, *немѡ да дѡте* шкѡлу да ви се дѣца повлѡшѡ (Ју); *немѡ да сте* ми *глѡдне* (Ка); ада *немѡ да се изѡвате*; *немѡ да осигурѡвѡте*, нѣка је (Не); *немѡ да идѣте* тѡмо (Ра); ѡјде, *немѡ да сте ѡѣца*; *немѡ да ви мйсл’йте* сѡд овѡ млѡдеж (Кн); *немѡ да се стйдйте*, шта ѡмѡ да се стйдйте (Ђер); *немѡ дѡнас вйшѣ да рѡдйте* (Ер).

Као што се види из приложених примера, у ситуацијама када се уз императивну речцу јави *да* + презент, лични наставак комуникативно је редундантан, те се најчешће не употребљава, и то као последица језичке економије будући да су информације већ садржане у наставку презента. С друге стране, уз облик инфинитива императивна речца, по угледу на праве императивне форме, добија наставак *-те (немо(j)те)*, који је носилац граматичких информација лица и броја.

II.2.5.36. Уместо синтетичких форми императива и у 2. л. мн. употребљава се конструкција *да* + презент:

п^раво *да ми ка^жете* к^о вас је п^осл^о ^оде код м^ене? (Из); *да до^ђете* на р^учак код м^ене (Ка); *да ми да^{те}* в^епра ил' да догна^м крм^ачу (Лу); *да се в^рати^{те}* п^а за О^дојеви^{ће}; а^ко сте г^ладне, *да до^ручку^јете*; с^амо сл'ику *да ви^дите* к^ака је б^ила л'епа; *да ви^дите* Ц^ици^{на} м^ајка к^ака је (Не); *да се в^рати^{те}* ^одек покрај пол'ици^{је} п^а ови^јем п^утем н^ас^ут^им (Ра); м^ало *да по^је^дете* н^ешто (Гр); *да ми до^ђете* п^а мало да посед^имо; ал'и н^еђе *да до^ђете*, *да ни на^ја^вите* (Др); *да пр^ими^{те}* исл^ам (Че); *да би^дете* сл^ободне (Ке); *да ув^ед^ете* д^ецу и ов^е ж^ене у с^обу (Нет); *да до^ђете* (Ле);

ре^ђе *нека* + презнет: *е нек сте* ми зд^раво (Гр); с^амо *нек сте* ви д^обро (По).

П.2.5.36. Конструкције *(x)а^ј(д)(е)(те)* + императив или презет честе су у испитиваном говору, с тим да, као и код *немо^б(ј)те*, најчешће није бележен лични наставак:

ха^јде у^ђите, б^ујрум, *ха^јде у^ђите*; *ха^јде у^ђите*, бр^е (За); *е ха^јт ул'егните* у с^обу (Дуј); *а^јде у^ђите* он^амо на с^унце да с^едн^емо (Баг); *а^јде посл^уж^ите се* мало м^еда б^арем (Коз); *а^јде с^едите* за ас^тал; *а^јде с^едните* (Не); *а^јде да ура^дите* ви т^о (Ке).

У истим околностима бележени су и примери са личним наставаком: *ха^јте ф^ат^ате* к^оње д-емо (Ђер); *ха^јте, изв^олте*; *а^јте, изв^олте* (Бу); *а^јте у^ђите* сл^ободно (Цв); *а^јдете да по^пи^јете* с^ок (Тр). Уколико глагол није експлициран, наставак је обавезан: *ха^јдете* ун^утра у с^обу, ^оде кв^асно (Уг); *ха^јте* ов^амо у к^ућу (Тр); т^у ви вр^ућина, *а^јте* у с^обу (Не); *ха^јте*, да ид^емо г^оре да по^пи^јемо по к^ахву (Бот).

Императивне речце на које се додаје лични наставак присутне су и у другим штокавским говорима. Као и у нашој зони, и у горанском говору је свођење на општи облик *немо^ј* последица „редундантности морфолошке ознаке за лице и број императивне речце, пошто се иста граматичка информација понавља конструкцијом *да* + презент. Сам процес је могао бити потпомогнут речцом *(x)а^јде*, која је без морфолошке ознаке за број” (Младеновић 2001: 501). У говору Гатња „императивна речца *а^јде* кристи се у овом облику независно од граматичког броја глагола уз који је употребљена, али се – факултативно – и морфолошки обележава императивним наставаком за 2. л. мн” (Младеновић 2013: 350). У говорима србијанског Полимља речца *немо^ј* има наставак *-те* обавезно ако стоји уз инфинитив а факултативно ако стоји уз презент, а употребљава се и самостално (Николић 1991: 482). У банатским говорима у множини је бележено и *немо^ј* и *немо^јте* (Ивић и др. 1997: 189).

При употреби двоструких форми императива, такође из разлога елиминације граматички редувантних елемената, бележени су примери у којима први члан у императивном пару остаје без личног наставка, свдећи се само на средство са значењем подстицаја за извршење радње означене глаголом који је допуна (попут *хајде*): *и̇ди кӯп̇ите* п̇иво (Трн); *ха̇ у̇зми посл̇ужите се*, да ве не ха̇б̇имо м̇и (Бо); *у̇зми по̇ј̇едите* т̇о (Шав); али је и: *д̇о̇ђ̇ите* у̇змите је (Ју); *у̇змите посл̇уж̇ите се* (Бо); *и̇дите уф̇а̇тите* је (Леч).

П.2.5.37. Аналогијом према глаголским формама, осим императивних речца *не̇ка* и *не̇мо̇(ј)*, лични наставак *-те* добијају и неке друге врсте речи, па је бележено: св̇е̇ ћемо да ср̇едимо, *не̇кате* (Коз); *пол̇а̇коте*, ст̇анте; *бу̇ј̇румте*, ёво (Шар); он̇ је ви̇к̇о̇ де̇ци: „*Пол̇а̇коте*” (Ле).

Додавање наставка *-те* неглаголским облицима, чиме се остварује њихова вербализација а даље и значење императивности, присутно је и у говорима централне Шумадије: *Пол̇а̇коте*, сп̇а̇ва сна̇а (Реметић 1985: 325), те у Полимљу: *Де̇те* ра̇дите; *Не̇те*, ђ̇цо (Николић 1991: 480).

Најзад, бележено је и: *бу̇ј̇рум* с̇у̇тра д̇о̇ђ̇ите на ка̇фу; при̇јетељу, дру̇г̇у̇ не̇ма̇мо, *бу̇ј̇рум* ко ви се сви̇ђ̇а (Жу); пош̇а̇љ̇ем код њ̇и: „*Бу̇ј̇рум* курб̇ан.” (Кон).

П.2.5.38. Имајући у виду да за 1. л. јд. нема синтетичких облика императива, бележене су само форме *да* + презент:

да ви̇ди̇м шта̇ т̇о тр̇е̇ба̇ (Бот); т̇о је бру̇с, *да* ти *пока̇ж̇ем* (Цв); *да* у̇зм̇ем ма̇ло па̇при̇ка̇; *д[а]* у̇зм̇ем ма̇ло с̇ира (Се); *да* ја̇ *по̇кӯп̇им* фами̇л’и̇ју (Ле); *да се од̇у̇ж̇им* т̇о̇ј з̇ем̇љи што сам је га̇зио; ја̇ *да на̇ђ̇ем* ауто̇бус (Ле); *да* ти *пом̇д̇г̇нем* (Гр); *да се пом̇и̇рим*; *да* ти *при̇ча̇м* на̇сл’ество, ё̇ја. (Ке); *да* ти *не оте̇ж̇ам* у̇ ри̇јеч (Жу); *да* ви *на̇ђ̇ем* уто̇бус (Ле); *да* *ни̇ку̇јем* изну̇тра (Шт); *да* ти *да̇м* он̇о̇ о̇скору̇ша̇ пон̇еси (Бал).

Уз њих се некада употребљава и императивна речца: *ха̇јде* *да те пов̇е̇дем* ја̇ ђ̇е сам те у̇з̇о (Вру); *а̇јде* *да ви̇ди̇м* шта̇ ти т̇о тр̇е̇ба̇ ко (Бот); *ха̇ј* *да* ти ја̇ *да̇м* д̇о̇бар п̇ешки̇р; *ха̇јде* ја̇ *пла̇сти* (Пе); *ха̇јде* *да изне̇с̇ем* бар он̇о̇ да с̇ед̇нете (За)

П.2.5.39. Конструкције *нека* + презент у 1. лицу нису честе: *нек* у̇мр̇ем (Вру); *нека* у̇мр̇ем, ва̇ла̇ (Бал).

II.2.5.40. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору 1. л. мн. императива више није живи члан парадигме. Једине забележене форме су *реџимо* / *рѣкнимо* и *препоставимо*. Ови ликови, међутим, семантички и нису императивни облици, већ имају значење „на пример”:

нѣ би се ни виђал’и мѣмак и девѣјка, *реџимо*, ја тогā пāмтѣм (Рај); зову се цѣмбѣси ѣгре, *реџимо* кат се нѣко жѣнѣ; *реџимо* стѣ грāмā пасуља по човѣку; ѣ кѣштā, *реџимо*, двѣје хѣљаде дѣнāрā мѣсец дāнā да јѣде (Трн); полāко приђѣ мѣмак ко[д] тѣ девѣјкѣ, *реџимо*, упознāју се (Тр); рѣкнимо, познāѣм се дѣбро с твѣјѣм мāјкѣм и ѣна фāл’и тѣ мѣју жѣну (Жу); *препоставимо* да је ѣн тѣ (Гло); *препоставимо*, ја ѣмāм ѣѣрку (Жу).

Изостанком синтетичких форми у 1. л. мн. императива тутинско-новопазарско-сјеничка зона уклапа се у шири ареал штокавских говора у којима се категорија заповести у овом лицу обележава различитим аналитичким конструкцијама. Слично као и овде, и у Васојевићима се бележи присуство облика *реџимо* без правог императивног значења (СТИЈОВИЋ 2007: 172), исто је и у Полимљу (НИКОЛИЋ 1991: 479), у банатским говорима је 1. л. мн. забележено само од три глагола, такође у значењу „на пример”: *Ѡћу сѣтра д ѣдем да рāдим реџимо; кāжимо сад; мѣтимо овāко*. (ИВИЋ И ДР. 1997: 187), у централној Шумадији забележене су свега две потврде и то обе од глагола *представити*: *Прѣстаимо да си тѣ дѣшѣ прѣ; Прѣставимо да си тѣ сѣљāк и да знāш кāко се тѣ жѣви* (РЕМЕТИЋ 1985: 324). За староцрногорске говоре М. Пешикан наводи: „1.л.мн. врло је ретко, али га ипак има: *пѣшитимо га мѣ нек ѣдѣ; сађѣдимѣ мѣ овѣ лѣс нађāс*. Иначе се замењује конструкцијама типа *āјмо да виђѣмо (ајмо виђѣт), да сѣдѣмо* и др.” (ПЕШИКАН 1965: 175). У Враки је забележен облик *изнѣсимо* (ПЕТРОВИЋ 1973: 214).

Службу изрицања заповести као и у другим говорима и овде најчешће врше конструкције са императивном речцом $(x)\check{a}j(\partial)(e)$, на коју се некада додаје и лични наставак *-мо*:

xāj ∂[a] [ид]ѣмо гѣре пā ћѣмо по кāхву (Бот); ѣде лѣуди слāбо жѣвѣл’и, сиромāшно по тијā брдā и *xāj ∂[a] идѣмо* (Ју); е *xāj да идѣмо* (Рај); *xāj да се растѣрāмо* (Се); *āj ∂[a] [ид]ѣмо* гѣре са овѣм сѣкѣм, *āj ∂[a] [ид]ѣмо* (Бу); *xāj ∂[a] [ид] ѣмо* у сѣбу да пѣјѣмо кāхву (Це); *xājде* код мѣне да сѣдѣмо

(Го); *xāj d[a] [ид]éмо*, кѡмшо, на вáшер на Језеро (Ер); *xāj да пѣјéмо* кáхву (Бољ); *áјде*, Гѡране, *да стовáрѣмо* вѣпра (Лу); смѣста *áјде да* те вѡдѣмо ка кўћи (Ос);

xājмо да рáдѣмо (По); *xājмо* мѣ дѡл’е пá ћемо га саћѣкат (Бот); *xājмо* гѡре кот кўћѣ (Гр); *xājмо* на вáшер (Ер).

Ликови без личног наставка чешћи су имајући у виду да је он, услед присуства презентске форме, на комуникативном плану редундантан.

У употреби су и облици *(x)áj(де)моте*: *xáјдемоте* у кáхву да попијемо по кáхву (Ђер); *ájдемоте* у кўћу (Бу); *xájмоте* да сѣднѣмо (Леч); *xájмоте* у кўћу да пијете кáфу; *xájмоте* у сѡбу (Уг); и *(x)ájте*: *ѣ*, кўпио тел’евѣзѡр, *xájте* д[а] [ид]éмо да гл’ѣдáмо (Де); *е*, кѡ је Тўрчин *xájте* д[а] идéмо сад д[а] изгѣнѣмо свѣ да е ѡтмѣмо (Ке).

Облик *(x)áјдемоте* бележен је у централној Шумадији (Реметић 1985: 325) и Полимљу (Николић 1991: 480). За банатске говоре П. Ивић наводи да у *áјдемоте* заједно, према објашњењу казивача, истакнути облик има значење „више њи да буде” (Ивић и др. 1997: 188), што одговара његовој вредности и у нашем говору. Додајемо, међутим, да поред наведеног, облик *(x)áj(де)моте* има и значење „хајдемо ми и ви” или „хајдете и ви са нама” (што је случај и са: *е*, кѡ је Тўрчин *xájте d[a] идéмо* сад д[а] изгѣнѣмо свѣ да е ѡтмѣмо (Ке)), односно да се у њему прецизније нијансира постојање двеју група – *ми* и *ви* – којима се овим обликом даје подстицај за заједничко вршење глаголом означене акције, за њихово уједињене у именованој радњи, чега обично нема у неконтaминирaном лику *(x)áјде(мо)*.

Бележени су и примери са *да* + презент: *е сáдек да се нѣшто погѡдѣмо* (Ке); *да* јој *извáдѣмо* компѣрá; *да* јој *тўрѣмо* у кѡла (Ка); ко сте за рúчак, *да рúчáмо* (Ке); *да* вѣдѣмо штá е с децѡм (Нет); *да* ти *дáмо* плáту (Трн); *да* смо *љўди* (Ле).

Службу негираног императива врши конструкција са императивном речцом *немѡ(j)*: *немѡ да* ве смѣћáмо (Бо); *немѡ* ми *да* надр’љáмо (Лу); *немѡ да* ве омѣтáмо (Ков).

П.2.5.41. Окамењене форме императива за 3. л. јд. чувају се у вербалним формулама којима се изричу добре жеље или пак клетве: *пѡмоз бѡк*, домаћине (Ост); *пѡмоз бѡк* (Рач); *бѹди бѡк с на̀ма* (Гу); *нѡси га ђавѡ* (По); *нѡз га ђавѡ* (Бал)³⁵.

Много чешће, међутим, у овој служби употребљавају се облици 2. л. јд.:

неће да пијѣ, *бѡже сачу̀ва̀*; *бѡже* ме *опрѡсти* (Лу); *йм̄а ка̀мена сачу̀ва̀ј бѡже*; *тѡ бѡже са̀ху̀ва̀* да се *ћу̀јѣ* да је девојка поиграла са неким непознатијем ил' и из другѡга сѣла (Рај); *сачу̀ва̀ј бѡже* снау и њину *ћѣцу* и њине родитеље којѣ су њни родил' и и одгајил' и (Гр); *да̀ј бѡже* још бѡлѣ да се живи (Др); *не да̀ј бѡже* да се кѡм није дѣсило на та дан (Д. Пољ); *да̀ј бѡже* нек је свѣ овѡ здраво ѡмладинѣ (Кн); ал' и да је та̀кнѣ прѣстом ил' овакѡ, *бѡже сачу̀ва̀*, да нешто, *не да̀ј бѡже* да је загл' и, ни случајно (Тр); *да̀ј бѡже* да му ѡчи изва̀дѹ (Жу); нијесам вѝдѡ та говѣда, ни т би хи кат догнѡ како трѣба, *бѡже* ти л' *ијепи сачу̀ва̀* (Ли); каже: „*Ѡ, да̀ј бѡже* да на̀ша ку̀ћа бѹдѣ п̀на ка̀ ова̀ ѡрах””; ставим пшеницу, *а̀ј бѡже сачу̀ва̀*; а да није још то̀га, *а̀ј бѡже сачу̀ва̀* да би ја̀ смѣо с̄ам ѡде останут (Пе); *да̀ди ми, бѡже*, дѡбро здравље (По); да *ѹзмѣш* от Шиптар̄а, *тѡ е бѣло сачу̀ва̀ј бѡже* (Гу);

или 3. л. јд.:

ис̄ан најприје ка̀ко је живѣо, *бѡк да помѡгнѣ* (Де); *да бѡк чу̀ва̀* унѹчат и да ми је свѣ здраво и весело (Гр); *да да̀ бок* да све биде добро (Ке); јок ја, *да не да бок* (Ке); *да да̀днѣ бѡк* да биднѣш бѡлѣ (Ков); *да га бѡк са̀ху̀ва̀* мајки (Ле); а да преговор̄и, *да бѡк сачу̀ва̀* (Ли); тѡ је бѣло *да бѡк л' ијепи са̀ху̀ва̀* (Ме); *да да̀ бок* св̄акѡга дѡбра до милѡга бѡга; *да не да̀ бок*, ка̀кав дѡктор (Ост).

Треће лице императива у тутинско-новопазарско-сјеничком говору исказује се перифрастично конструкцијама:

нек(а) + презент:

ѣво га жив, *нек ти ка̀жѣ*; за њѣне гѡдине дѡбра, *нека поживи* (Ка); *нек дѡћѣ* да ми забран̄и; *нек се зна̀* она̀ стар̄и ѡбич̄ај (Лу); ѣво *нек ѡна прим̄а пензију*; *нек се дијете поправ̄и*; *нека ѡно тѡ осѣти* (Не); *нека дѡћѣ* да му да̀м нафу̀з (Нет); *нек је гла̀ва здраво*; *нек је здраво гла̀ва* (Бу); рѣци сна̄и *нек изл' ѣгнѣ*; сл̄атка е, сл̄анша *нека биднѣ* (К. Бун); *нек ти прича̀*; *ѹвијек нек ти је сред̄ина машинѣ висѡко*;

³⁵ Слично је у призренском говору где су бележене клиширане конструкције: *Бѹди Бѡк с на̀ма*; *Нѡси* те бѣда, мѡре натемнику (Реметић 1996: 502), односно у централној Шумадији, где су присутни остаци 3. л. јд. императива типа: *Нѡс* те ђавѡ, дијете, *Биди Бѡк с на̀ма*, *Бѹди Бѡк с на̀ма*, *Помѡз-Бѡг* (Реметић 1985: 327).

нек изгорѝ тѝ, кѹ[д] љу пѝсл'ѝ онѹ рушѝвину и онѝ; *нек изгорѝ* што мѝре изгѝрет (Гр); сѹтра *нек дѝђѝ* твѝј ѝтац да те вѝдѝмо за Рожѝе; *нек ѝгрѝ* где му је вѝља, свѝко *нек ѝгрѝ* кот свѝјѝ женѝ, кот свѝјѝ сестрѝ, кот свѝга брѝта, тѝ нѝшта нѝје (Гу); *нек посѝђѝ* Влѝху онѝ дрѹгѝ брѝк; свѝкѝ љас тѝ пѝтање тѝ остојѝање, мѝне сѝмо *нека је љѝвек* (Ле); јѝ кѝцку не турѝм нѝкѝм, кѝм трѝбѝ *нек ѹзмѝ* (Жи); *нека прѝчѝ* каки јѝсмо (Грн); сѝлѝка бѝци у бѝру, *нек идѝ* (Др); *нек ѝмѝ* (Бо); *нека ноћѝ* ко[д] тѝбе; ѝн *нека ѹзмѝ* тогѝ љѝгата и *нек дѝђѝ* за вѝма нек се наспѝвѝ и нахрѝнѝ (Ле); овѝ *нек остѝнѝ* вѝма (Пож);

да + презент:

да бѝдѝ прѝсѝднѝк из Нѝготѝнца; *да вѝдѝ* да мѝже да одговѝрѝ, *да ѝмѝ* тѝ у вѝду (Не); Мухѝрем *да* ти *помѝгнѝ* до пѝднѝ (Грн); *да* ти *опѝл'ѝ* шѝмѝр (Гр); ѝдмор *да* *напрѝвѝ* (Гу); ка се кѝтѝ штрѹгльѝ вел'ѝ: „*Да бѝдѝ* овѝкѝ кѝјмак” (Коч); ѝн *да* *ноћѝ* код мѝне; *да* ти *не отѝдѝ* тѝ пѝпео цѝо крос цѝо вѝш; изѝо те бѝјес *да* те *изѝдѝ*; ал' и ѹ бога *да* му *не погѝнѝ*, знѝћѝ бѝо је љѝвек (Ле);

немо(ј) + презент:

немо *да* ти *фѝл'ѝ* нѝко (Грн); *немо* *да* ѝдѝ ѝна у пѝтак у Рожѝе (Го).

За 3. л. мн. забележене су форме:

нек(а) + презент:

нека су *спрѝмни* љѹди (Не); *нек* су *здрѝво* вѝђе овѝ мѝја дѝца и унѹчѝт; (Гр); *нек* су *здрѝво*, сѝмо *нек* су *здрѝво* и нек је срѝтња (Ки); сѝмо точкѝви *нек* ти на онѝ обрѝдине *стојѹ*; сѝмо *нек* ти точкѝви *идѹ* по онѝјем ѝбалѝма (Гр); *нек* *прѝчѝјѹ* овѝ млѝђѝ (Гл); *нек* му *бѝдѹ* јѝднѝки; (Ле);

нека + генитив:

нѝка сѹдовѝ, тѝ мѝгу да пѝрѝм јѝ и сѹтра (Бал); *нѝка* сѝде *крѝвѝ* (Пе).

да + презент:

овѝ *да* ѝдѹ да се јѝвѹ тѝмо (Ле); *да* *порѹчѝ* шта хѝтѝ (По); *да* се *најѝвѝ* прѝвѝ (Ту); *да* нас *не* *разнѝсѹ* црѝнијем глѝсом (Ле).

немѠ(j) + презент:

немѠ да ура̀ду шта невелѧтно, да пљѧћкајѹ, да ѹбију дѧцу, хајване (Бо); *немѠ нѧ очи да ми се појѧвѧ* (Ме); *немѠ да се свѧђајѹ* (Ту); *немѠ да су глѧдне* (Гр).

О императивном значењу других глаголских облика попут футура типа: ТѠ *ћеш* ми *донѧјет* па макар ѹмрла³⁶, или модалног перфекта типа: *Да се нѧјеси мр̀днуо* или *немѠј да си се помѧрио*³⁷ биће речи у одељцима о синтакси футура (в. т. III.7.7.) и перфекта (III.5.5.).

II.2.6. Глаголски прилог садашњи

Глаголски прилог садашњи твори се у овом говору додавањем наставка *-ћи* на облик 3. л. множине презента.

II.2.6.1. На испитиваном ареалу присутно је колебање у односу наслеђених наставака *-е* и *-у* у поменутиим презентским формама, са тенденцијом уопштавања наставка *-у*, те се таква варијантност пресликава и на облике глаголског прилога садашњег. Стога су у грађи потврђени двојаки ликови – са завршетком *-ећи* (код глагола који чувају старији презентски наставак) и *-ући* (које се јавља након успостављања аналошког *-у* у облицима презента).

Сходно приликама које владају у облицима презента, и у глаголском придеву садашњем превладавају новије форме са *-ући*:

вѧрѹј ми да поцр̀каше *ра̀дући*; свѧ нѧсѹћи онѧ ца̀кѧве ѹзбрдо (Леч); пѧ претр̀рни, да извѧнѧте, на онѧг кѧња *седући*, не мѧгу вишѧ да издржѧм (Кл); вѧздѧн нѧ ноге *тр̀ћући*; ѧде свѧ *тр̀ћући* (Бо); *плѧстући*; јѧ сам препѹкла јучѧ с ѧјма *трчѹћи*; мѧш и *седући* (Го); ѧчи су ми испѧл'е ѧнде *вѧрући* прѧђу (Ду); *јѧдући* се (Ли); Слава је бѧла дѧбра, мајку што је имѧла, тѧ нѧје да се *седући* помѧнѧ (Ст);

³⁶ Што одговара приликама у Гори, где је: *Ће се омѧјеш* (в. Младеновић 2001: 427).

³⁷ У говору Мрковића перфекат има исту службу у конструкцијама са *немој*, које стоји на почетку императивне реченице којом се изриче прохибиција (*Немој да си му причаѧ*) (Вујовић 1969: 259).

осташе *лежући* (Ту); оцова ми мајку, йшамара ме, ја свѣ *врѣштући* кући (Стр); *седѣћи* (Стр); на ноге *трѣћући* (Бо).

Придеви типа *лежѣћи*, *висѣћи*, *носѣћи* и сл., међутим, увек имају *-ећи*:

ја сам овд баш ўзѣ у Пазáру код онога Жéла, дѣбар ова матријал, сѣдоперу и ова *висѣћи* дѣо (Не); она *висѣћи* дѣо је кѣпѣо (Шав); она *рѣзбој* дрѣгѣ, *л'ежѣћи* (Со); ова *л'ежѣћи* *рѣзбој* не мѣре сàл' по јѣдна; на ова *л'ежѣћи* *рѣзбој* тãпѣт смо ткàл'и свѣ (Де); на тѣ су ткàл'е на онѣ *л'ежѣћѣ* *рѣзбѣје* (Боб); мѣ ћемо приупѣтат Фãтку, тѣ е стãра, још стãра жѣна, ја мѣсл'ѣм да ће ѣна знãт дѣста у вѣзи тѣк *рѣзбѣја л'ежѣћѣга* (Ст); а ѣстѣ на *пол'ежѣћи* *рѣзбој* се ткàло, ћил'ѣми (Дуј); мѣре тѣ и на *стојѣћи* *рѣзбој*; на *стојѣћи* *рѣзбој* тѣ се ткѣ (С. До); ѣмã и *стојѣћи* *рѣзбој* (По); ўзми *вãжѣћѣ* л'ѣчнѣ кãрту (Со); ѣна је *држѣћã* (Ту)³⁸.

Од глагола истога типа бележене су, мада знатно ређе, и форме са *-ећи*:

нѣкãко *стојѣћи* и мѣгу да рãдѣм, ал' кад сãгнѣм се, не мѣгу да се испрãвѣм (Брћ); састãнѣ се и свѣ *трчѣћи* код нѣга (Бо); осташе *седѣћи* (Ту); нѣмо *стојѣћи* пѣт вѣду (Че).

Бележени облици са *-ећи*, иако мање фреквенције, ипак не потврђују закључак о томе да на овом терену „глаголски прилог садашњег времена увек има наставак *-ући* зато што се 3. л. множине презента вазда завршава на у” (Барјактаревић 1966: 105).

Двојство наставака присутно је у већини штокавских говора. У Горњим Васојевѣћима се употребљавају оба наставка присутна у нашој зони (Стијовић 2007: 189), тако је и у србијанском Полимљу (Николић 1991: 487), те централној Шумадији (Реметић 1985: 332). У грађи из Ибарског Колашина, међутим, код глагола са *-е* у презенту налазимо само примере са *-ећи* (Божовић 2002: 95). У појединим говорима ситуација је унеколико друкчија. Наиме, у трстеничком говору наставак *-ући*, који имају глаголи са *-у* у 3. л. мн. презента усталио се као наставак глаголског прилога садашњег уопште, те се као такав додаје и облицима презента глагола са *-е*, отуда овде примери *мислѣући*, *рãдеући* и сл. (Јовић 1968: 149). Тенденција овога типа није присутна у зетско-сјеничком дијалекту. У српском призренском говору стање је компликованије, имајући у виду да се глаголски прилог садашњи овде гради помоћу наставака „*-ч'и*, *-еч'и* и *-уч'и*, који се додају на инфинитивну

³⁸ Исто је и у говору србијанског Полимља (Николић 1991: 488).

основу или (ранији) облик 3. л. множине (и не ретко једине) презента” (Реметић 1996: 510)
У горанском говору уопштен је наставак *-ећи* и ређе *-ћи* (Младеновић 2001: 427).

Глаголи са 3. л. мн. презента на *-у* завршавају се на *-ући*:

дoђу људи *крѝјући* понoћи, ўзмў је у аќшам; пўхћил’и га и[з] зaтвoра, и oн дошo код мeнe *крѝјући* од свѝјa (Жи); пeдeсeт хѝљaдa стaвѝ у мaнтѝл *крѝјући* (Кл); *крѝјући* од рoдa сa мoмкoм прѝчa (С. Пуп); знaм дa сѝ вѝкaлa дa сѝ *крѝјући* ўзeлa пaрчe прѝўтe кaт сѝ бѝлa трўднa; нe вaљa *крѝјући* дa узмe (Шав); тoгa мoмкa ил’и вѝдѝ ил’и нe вѝдѝ, нeђe *крѝјући* крoз врaтa, крoз нeкo рўпчe мaлo; дeсѝлo бѝ сe пa бѝ сe нeђe *крѝјући* oвaкo пѝсмoм, кo јe пѝсмeн бѝo; Шaбaнoвa мaјкa јe *крѝјући* дaлa Сeл’ѝмy, Шaбaнoвy сeстру, тe јe *крѝјући* дaлa тe сe тo спaсѝлo (Ли); jа *крѝјући* пўшѝм (Пе); дoђoшe тe мe тo испрoсѝшe и свe *крѝјући* (Пл); aкo тѝ сe угaсѝлa вaтрa oдe, тѝ нe смѝјeш нo ћeкaш ћe дѝм пa дa oтѝдeш дa ўзмeш нeштo *крѝјући* вaтрe (Ле); нaјпрѝјe нѝјeсу дaл’и oчeви дa сe вѝђaјў кa сaт, нeгo aкo сѝ мoгo нeђe *крѝјући* дa сe сaстaнeш сa тѝм мoмкoм, мoгo сѝ дa сe вѝдѝш; нѝјe шћeo дa сe пoмѝрѝ гoдину дaнa, брaћa сy мѝ дoлaзилa *крѝјући* од нeгa; сѝјaл’и сy свўђe људи, сaмo тo нeкo *крѝјући* (Пру); жeнa сe oпoрoдѝ *крѝјући*, дa нѝкo нe чўјe (Боб); нeмo дa стe глaднe, ѝмaмo мѝ, иaкo смo oвaкo *гл’eдaјући* (He); oсaмнул’и бѝ људи *гл’eдaјући* тa тел’eвѝзoр, кaснѝјe пoчѝњў тѝ бoкceри, aлaхaми дo сaбaхa бѝ хѝ гл’eдaл’и (Ков); oчи мѝ испaдoшe *глeдaјући* a нѝштa нѝсaм зaпaмптѝo, aдa кaкo нe вaљaјў, свaштa ѝмa дa прoћѝтaм (Бл); Oсoднѝцa тѝ јe *идући* кa Сјeнѝцѝ, од Пoжeгe; тў ѝмa јeднa црќвa пa прoдўжѝ сe мaлo oвaмo, *идући* нaпрeт (Oc); вeнe мѝ сe укaзaл’e свe *идући* (Го); л’eвo oдaвдe *ѝдући* дoл’e (Стр); тaмo *идући* кa Пријeпoљy кa Нoвoј Вaрoшy, свe тa прeдeo сy Србѝ (Врс); oнa јe тo стaлнo турaлa, прaвѝ пилaв, дa сe oдeрeш *јeдўћи* (Кл); сaмo сy oстaл’e Oбўћѝнe, јeднa кўћa и *зaфaљўјући*, тo јe Лeпoјeвѝћe и Бўкoвѝк, *зaфaљўјући* тoмe Прoдaнy штo јe бѝo кнeз (Че); тў јe избѝлa глaвa oт инсaнa, *кoпaјући* избѝлa глaвa, зўбѝ, свe, кa инсaн штo јe бѝo жѝв укoпaн тў (Bo); дoл’e сy ѝстo тeшкo прѝхвaћeнѝ, сѝрoтѝњa бeз ѝштa oтѝћ, *нeзнaјући* јeзѝк (Гy); oнa јe мaјкѝ јaвѝлa дa јe пoбeглa и дeцa oстaлa тў *спaвaјући* (Жи); eвo oдe сaм бѝлa иштeтѝлa рўкy, дoсaд мѝ сe тo пoзнaвaлo, *дѝжўћи* oвaкo пo тeпсѝјy вeл’ѝкy (Ле); крeвeт, мaјкo слaткa, свe у кoмaтe кoмaтскe, удрoбѝл’и гa изјўтрa, пoлoмѝл’и гa *кoфѝстaјући сe* (Ли); нeмaм ћe д[a] уѝћeм, пo пўнo гa снѝјeгa нaпўнѝ *гaћaјући* дeцa, нa врaтa и тaмo сe ѝгрaлa (Пл); пo свў зѝмy oчи тѝ испaнѝ *прeдўћи*, жeљнa сaнa (Ст); *бѝјући* гa (По); oстaшe *нѝјући* (Го); црќo *нѝјући* вoду (Ту).

II.2.6.2. Примери глаголског прилога садашњег без финалног *-и* нису бројни: цѝјeлy нoј *бѝјућ* y oнa гoч (Me); oстa тaмo *стoјeћ* (Бал); црќo *нoсeћ* oвo (Жи); oнo пaшчe прeпучe *лaјућ* (Oc).

Говор Васojeвѝћa пoзнaјe сaмo дужe (Стѝјoвѝћ 2007: 189), дoк сe y Мркoвѝћy рeдoвнo упoтрeбљaвaјў крaћѝ oблѝцѝ (Вујoвѝћ 1969: 258), a ѝстo јe и y гoвoрy пoдгoрѝчкѝх

муслимана (Чиргић 2007: 50). Краће форме јављају се у говору Врачана, с тим да се овај идиом од осталих истога типа одликује присуством облика са наставком *-ћти* (*õрӯћти*), као и чувањем окамењених форми некадашњег партиципа презенте активног типа *сѣдѣ* (*сѣдѣ нѣ мош кӯћу одржѣт*), чега нема у осталим говорима (Петровић 1973: 215). У централној Шумадији у изложеној грађи налазимо пример *плѣкајӯћ*, сви остали су са *-и* (Реметић 1985: 331).

П.2.6.3. У глаголском прилогу садашњем бележени су двојаки облици глагола на *-оват*, *-ават* и *-еват* – краће форме типа: свѣ пѣре пѣтроши *купӯјӯћи* (Вр); *õде псӯјӯћи* (Ту); *õста пѣкујӯћи* (По), *вѣзда дѣјӯћи* (Ли), *њѣга познѣјӯћи* (Ту); *познѣјӯћи њӯ* (Жи); *намирӯјӯћи стѣку* (По); свѣ тѣ *одрећӯјӯћ* (Бал), грађене додавањем наставка *-ћи* на 3. л. мн. презенте; и дуже, са формантима *-ова-*, *-ава-* и *-ева-*, грађене од основе инфинитива: *õста куповѣјӯћи* (По); *боловѣјӯћи* (Бал); *дѣвѣјӯћи* крѣвѣма (По); *продѣвѣјӯћи* кѣјмак (Бал); *упознѣвѣјӯћи* (Ту), *õста намирѣвѣјӯћи* (Ту).

П.2.6.4. Глаголи типа *плѣкат*, *плѣчѣм...*, *брѣсат*, *брѣшиѣм* и сл. глаголски прилог садашњи такође могу градити и од презентске основе: *мѣжући* (Ке); *цркоше ѣштӯћи* је (По); *õста брѣштӯћи* (Ту), *јѣштӯћи* кѣња (Ме); *пуко вѣчӯћи*; да пукнѣш *вѣчӯћи* (Бр); *плѣчӯћи* отѣшла је (Вр); *õдра се пѣштӯћи* (Ке); и од основе инфинитива (ређе): *ѣбѣ се лагѣјӯћи* (Ту); *помѣгѣјӯћи* (Ту); *стрӯгѣјӯћи* дрѣва (По); *õста пѣсѣјӯћи* (Ту); *õде плѣкајӯћи* (Ту); *õдра грло вѣкѣјӯћи*. Последњи наведени облици добијени су аналогижом према глаголима типа *прѣчѣјӯћи*.

Двојство типа *вѣчӯћи*: *вѣкѣјӯћи* познаје и говор Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 189). Исто је и у Ибарском Колашину је тако (Божовић 2002: 96). У србијанском Полимљу такви примери су ретки (Николић 1991: 487). У централној Шумадији ови глаголи имају форме *вѣкајӯћи*, *плѣкаӯћи* и сл. (Реметић 1985: 331) и у северној Метохији глаголски прилог садашњи ових глагола гради се од инфинитивне основе и наставка *-ући* (Букумирић 2003: 268). Најзад, у банатским говорима такође доминирају форме на *-ајӯћи* (Ивић и др. 1997: 191).

II.2.7. Глаголски прилог прошли

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони глаголски прилог прошли се не употребљава. Присутни су једино облици придеви типа бивши: *бѝвшӣ* прѣсѣднѣк (Ле); *бѝвшӣ* Томова жена; *бѝвшӣ* Југослѣвију сам овѣмо крај веј запѣмтио (Ке); *бѝвшӣ* Југослѣвија кат је била (Бал); *бѝвшӣ* Југослѣвија пропаде (Гло).

Овакве прилике одговарају стању које важи за углавном све говоре зетско-сјеничког дијалекта. У Ибарском Колашину присутан је само придевски лик *бѝвшӣ* (Божовић 2002: 95). Говор Васојевића познаје такође само придев *бѝвшӣ*. Облици *рекав* и *рекавши* овде су замењени облицима прилога садашњег (*рѣкѣћ*) (СТИЈОВИЋ 2007: 190). У зетском (Ћупић 1977а: 280), врачанском (Петровић 1973: 215), као ни у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 204) овога глаголског облика нема.

Слично је стање и у другим штокавским говорима. У говору Пиве употребљава се само од глагола *рећи* и то ограничен на изразе: тамо њѣму *рѣкѣв* (или *рѣкѣвши*) и њѣму *рѣкѣв* (*рѣкѣвши*) и то обично уз опцене лексеме (Вуковић 1940: 73), у истој служби ови облици употребљавају се и у говору србијанског Полимља, где се јавља и *бѝвшӣ* (Николић 1991: 487). У северној Метохији присутан је само као придев *бѝвшӣ* (Букумирић 2003: 269), а тако је и у Левчу (Симић 1972: 397), централној Шумадији (Реметић 1985: 332), српском призренском говору (Реметић 1996: 511), Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 203). Облици глаголског прилога прошлог нису бележени у трстеничком (Јовић 1968: 149), горанском (Младеновић 2011) и у гатњанском говору (Младеновић 2013).

II.2.8. Радни глаголски придев

Овај глаголски облик гради се подједнако на целом терену испитиваног говора – додавањем наставака *-ао / -о, -ла, -ло, -ли, -ле, -ла*. Неуједначености када су просреди наставци за овај облик нема, док је у односу основа присутна знатнија варијантност, о чему је било речи у поглављу о глаголским врстама. Овде као илустрацију наводимо примере према наведеним наставцима.

П.2.8.1. У мушком роду облици радног глаголског придева завршавају се на *-ао* код глагола:

пао снѣјек (Бо); *пао* у тѣ кр̀вови (Вру); *упао* у оне кл'ѣке (Бл); озд̀о од Ср̀бијѣ неко *напао*; *доишао* о̀вде (Би); ја *наишао*; *наишао* к Жу̀пи; Драгѣша бѣо *наишао*; ѣст̀о би се *сијао* лан (Врс); да нѣ би *остао* (Ка); он је *остао*; он је бѣо *остао* на занат (Из); са̀мо јѣдан је *остао* (Врс); *остао* та мѣтак (Уг); сат се са т̀ом *растао* та̀мо (Коз); да̀вно се *доновао* (Ле); ко̀ји је ва̀шар *организовао* (Бо); како би он̀о *свѣзѣо* (Вру); *казѣо* им је нѣко (Коч); он *заклао* (Ле); *заклао* ћура̀на (Ле); *турѣо* она га̀зда (Д. Дуб); нѣко је т̀о *трагао* (Би); те се *усељавао* о̀де (Де); због пу̀тѣва је *осељавао* (Бо); ја сам те *дао* (Бр); *дао* дево̀јку (Вру); к̀о је *имао*; *имао* је ср̀п (Кл); т̀о је кљ̀уч *избѣвао* врѐла (Гр).

Као што показује изложена грађа, примери чувања финалне групе *-ао* нису бројни. Много чешћи су облици у којима се она сажима дајући *-о*, као у примерима:

ма̀ло *пора̀ст̀о* (Вру); Ёцо је *у̀кр̀о* (Го); б̀ога ми *п̀о*; б̀ога ми ми је *п̀о* у бу̀нар (Бр); нѣко *нап̀о* на с̀ело (Кл); нѣко ти нѣшта не *м̀о̀г̀о* (Би); нѣје се *м̀о̀г̀о*; нѣ би вѝше *м̀о̀г̀о* (Бо); нѣје *м̀о̀г̀о* (Вр); нѣје *м̀о̀г̀о* саш н̀ом (Го); нѣсам *м̀о̀г̀о* да се пожал'ѣм (Не); т̀о ти нѣ би *м̀о̀г̀о* прѝхат (Туз); *доиш̀о* је да з̀внѣ мѣне; *доиш̀о* с р̀обијѣ; кад је он *доиш̀о*; *доиш̀о* ту на пу̀ну трпѣзу (Бл); кад је *доиш̀о* ова̀мо (Бо); *наиш̀о* ства̀ри (Пе); *наиш̀о* му да нѣје у рѐду (Из); тѐшко м̀ло̀го *проиш̀о*; кад је *проиш̀о*; *проиш̀о* Цр̀ну Г̀ору (Ка); м̀о̀ј жѣвот *проиш̀о* (Жи); нѣје *п̀ѐк̀о* кр̀ч (С. До); него так̀о се *п̀ѐк̀о* л'ѣп; па сам ба̀ш до̀ста *исп̀ѐк̀о* (Бу); са̀блѣом му *пос̀ѐк̀о* гла̀ву (Нет); ко и је *ос̀ѐк̀о* (Гу); *св̀у̀к̀о* неко̀га Мику (Пр̀х); о̀де сам ја *вр̀х̀о* (Тр); кад је *иш̀о*, он је *иш̀о* од Цр̀нѣ Г̀орѣ па је *иш̀о* за Ср̀бију; с ко̀ном *иш̀о* (Бо); *иш̀о* за Пазар; *иш̀о* са т̀ом та̀блѣом (Би); *иш̀о* и са жен̀ом (Бл); по̀слѣ *отиш̀о* у Кра̀гујевац (Бл); он *отиш̀о* та̀мо; кад је *отиш̀о*; *отиш̀о* у пѣјац; *отиш̀о* за Са̀рајево (Бо); *отиш̀о* ми бра̀т те вѝд̀о (Нет); *отиш̀о* та̀мо да жѣви (Коз); ова *ушо* (Бо); он *ушо* у ку̀ћу (По); *ушиш̀о* у једну кафану (Коз); у цѣсту ту *ушиш̀о* ка̀мѣн (Ле); што би он *изаш̀о* (Гу); нѣје је *изаш̀о*; него би *изаш̀о* ва̀ни (Бо); по̀сл'ѣн *изаш̀о* она ма̀ло квал'итетни та̀ј бѣс (Би); Илѣс је *изиш̀о* на слободу (Ле); по̀сл'ѣ *изиш̀о* на пу̀т (Тр); о̀тац јо̀ј *изл'ѣ̀г̀о*; како е *ул'ѣ̀г̀о* (Бо); из тѣ прода̀вницѣ је *изл'ѣ̀г̀о*; ја би ко[д] детѣта *приш̀о* (Ос); *приш̀о* му̀чкѣ; *р̀ѐк̀о* јо̀ј (Бл); *р̀ѐк̀о* он; *р̀ѐк̀о* по ѣмену (Бо); *р̀ѐк̀о* би; он је *р̀ѐк̀о* свѣ; о̀тац *р̀ѐк̀о*; он му *р̀ѐк̀о* (Вру); *р̀ѐк̀о* да је во̀дѣ за Бѐдграт; чо̀век некѣ *р̀ѐк̀о* ста̀ницу; т̀о си *р̀ѐк̀о* са̀д; о̀тац *р̀ѐк̀о* Ју̀ки (Го); каснѣје би се *ма̀к̀о* снѣјек (В. Лок); и *изма̀к̀о* се (Из); *подѣ̀г̀о* кредѝт (Гу); ја сам то̀га чо̀вѣка *дѣ̀г̀о* (Грн); *дѣ̀г̀о* она дѣ̀њак (С. До); он је *подѣ̀г̀о* Ђу̀рђево ступове (Пр̀х); к̀о би пр̀ви *стѝг̀о* (Гл); *стѝг̀о* са т̀ом св̀о̀јом во̀јско̀м (Ле); Цар Ду̀шан је

постѣгѣ вѣл'икѣ цѣревину; њн је *достѣгѣ* највѣћѣ врхунац (Прћ); највишѣ се јѣчам *сѣјѣ* (Кл); ја сам се *насмѣјѣ* (Кл); снѣјег *завѣјѣ* (По); *ѡбријѣ* се (Де); кат сам ја *ѡрѣ* (Врс); ја *ѡрѣ* са волѡвима (Из); ја сам *ѡрѣ* са дрвѣним рѡлом (Бот); *ѡрѣ* некѣ Рѡдовѡн (Бољ); *ѡрѣ* са дрвѣнијем рѡлом (Нет); њн је нѣкат не би *поорѣ* (Д. Дуб); ваљда *ѡтрѡјѣ* (Из); кажѣ *умѣрѣ* и трајѣко лѣба; кѡл'ко би *хѡјѣ*; (Бал); тај што се *окрѣтѣ* ѡвечѣ (Бољ); ја *остѣ* ѡде сѡм (Де); ја *остѣ*; дѡл'е је *остѣ*; (Кл); *нестѣ* му је сѣн (Ки); њн би *купѡвѣ* код мѣне (Жи); ја сам *пѣтовѣ* (Д. Дуб); *становѣ* ѡде (Жи); кот кѡга је *стѡновѣ* (Че); њн је *боловѣ* и *боловѣ* (Ост); *дѡвѣ* интервѣјѣ (Че); *прѡдѡвѣ* се јѡко дѡбро (Гло); пѡре би ни *дѡвѣ* (Гл); *прѡдѡво* некѡ пѣлѡд (Бу); да л се *познѡвѣ* (Вру); нѣје дѣвер *најављѣвѣ* (Са); *ѡдрѣћѣвѣ* се стѡрѣ свѡт (Гу); мѣне свѣ тѣ *нарећѣвѣ* (За); *нарећѣвѣ*; *нарећѣвѣ* је (Ле); *зараћѣвѣ* (На); *пѡјѡхѣ* је кѡња (За); овѣ што сам ја *ѣскѣ* (Врс); њн је *прѣстѡсѣ* (Кон); њн би *рѣзѣ* тѣ ѡдѣјело (Вру); дѡктор му *прѣпѣсѣ* л'ѣјекѡве (Го); *упѣсѣ* (Бо); био *упѣсѣ* у Бѡград факултѣт (Бу); нѣсѡм га ја *пѣсѣ* (Бољ); Дѣјан *прѣпѣсѣ* (Го); *напѣсѣ* шћѣри; *напѣсѣ* ѡномѣ зѣту (Ле); једнѡј би *свѣзѣ* зѡ ноге (Лу); *кѡзѣ* штѡ је и кѡ је (Бо); кѡко би ти *кѡзѣ* (Уг); један нѡш *вѣкѣ* (Ост); један дѡн *завѣкѣ* (Гу); нѣко нѣје *улѡгѣ* (Баг); ѡнѣ бисѡге *турѣ* (Цр); нѣје *пѡдѣ* (За); *кѡпѣ* ѡвѣ бѣнѡре (Цр); *закѡпѣ* га пот прѡк (Пру); *ѡкопѡвѣ* грѡжђе (Вру); и ја сам јѡј *пѣвѣ*; двѣје-трѣ пѣсме сам јѡј *пѣвѣ* (Кл); што сам *прѡчитѣ* (Че); кат њн *ишчупѣ* ѡнѣ багламе (Пр); ја сам *слѣшѣ* (Бот); *исѣљѡвѣ* се е нѡрод дѡста (Кл); њн би тѣнѡ *ѡдмѡрѣ*; *ѡдмѡрѣ* би кѡња (Бо); саш њѡм *разговѡрѣ* (Бо); тѣ е *ѡдговѡрѣ* (Бл); *зал'ѣвѣ* (Гл); и њн ме *дѣ* (Кон); *дѣ* бок здравље (Бо); ја сам *дѣ* њѡјзи прѣстѣн (За); бѡк ти *дѣ* здравље (Бр); него би не *дѣ* (Жи); ја му нѣкад нѣјесам *дѣ* (На); *прѡдѣ* да је *имѣ* шћѣр (Ков); њн *имѣ* мѡћеху (Бр); ко би *имѣ* (Би); би не тѡмо (Жи); што је *прѡдѣ* (До).

На читавом терену зетско-сјеничког дијалекта присутна је знатна уједначеност наставака радног глаголског придева. У употреби су углавном и облици са очуваном и они са контрахованом финалном групом у облицима мушкога рода, с тим да је у говорима у Црној Гори присутна прогресивна (Пешикан 1965: 178; Стијовић 2007: 187), док се у србијанском делу јавља регресивна асимилација (Божовић 2002: 94).

Глаголи са основом на сугласник имају *-о* у облицима радног глаголског придева:

слабо ти је *јѣо*; јѣчам се *јѣо* (Бо); *појѣо* му мѣсо (Бр); некѣ *ђѡвѣ појѣо* (Ос); *изѣо* мѣш (Кл); *пл'ѣо* се плѡт (Би); мѡј тѡс *пл'ѣо* некѣ л'ѣсе (Лу); нѣко је *прѣо* на кудѣл'у (Д. Дуб); један брѡтућет ме *прѣвѣо* (Де); *прѣвѣо* не за Србију (Бр); *ѡдвѣо* нѣко (Жи); *ѡдвѣо* га је ѡтут (Ле); *дѡвѣо* сам ти жѣну (Го); *срѣо* муслиманку девѡјку (Вру); и ѡндѡ *крѣнѣо* (Бољ); *крѣнѣо* нѣђе (Ки); што је *крѣнѣо* (Пож); њн *окрѣнѣо* (Ле); *прѡтнѣо* најприје (Ју); јѣс не *мрѣднѣо* се (Ер); *најтнѣо* чарѡпу нѡ очи (Лу); а ѡнѡ га

дѣмнуо (Ра); ономѣ пљѹнуо у л'ице (Кл); пā је *потонуо* (Нет); дѡље *одврнуо* вѡду (Шт); преврнуо се трактор; није се *преврнуо* (Коз); *преврнуо* пуштаѣиу (Вр); овā што е *погѣнуо* (Лу); сāl' ѡн *погѣнуо* (Бо); чѡвек *погѣнуо* (Кн); ѡн је *погѣнуо* у рāt; *погѣнуо* у Цѣрнѹ Гѡру (Уг); ѡтац им је *погѣнуо*; *погѣнуо* бѣо (Кл); *пѡчѡ* грāt (Кн); Мѹрат је Рѣбрѡња нāјприје *пѡчео* (Бал); кѹћу *пѡчео* (Не); а понѣко *дѣнуо* (Лу); *здѣнуо* сѣјено (Бал); ѡн *кл'ѣкнуо* (Прћ); свāко *сāгнуо* глāву (Се); *предѣо* ѣме Сāва; *предѣо* ѣме Симѣон (Прћ); овā је бāш *узрѣо* (Бал); *прѣнео* би га (Бо); ѡндā се *пѡнео* на кошѣвину (Кн); чѹо сам (Вр); како сам *ћѹо* (Бо); нијесам ни чѹо (Бр); *ишѡ* би тѣ ч'акшѣре (Д. Дуб); цѣпел'е сам *обѹо* (Бољ); јā сам бѣо у воденицу *мл'ѣо* (Бот); да би *умљѣо* (Жи).

Употреба завршетка *-ујо* место *-уо* својствена староцрногорским говорима на овом терену је непозната (Пешикан 1965: 178).

Финална група *-ео* ретко се сажима: *пѡчѡ* да шѣрѣ ислām (Кл); *пѡчѡ* да рāдим; јā сам *пѡчѡ* тѡ да прāвѣм (Кл).

II.2.8.2. Облици женског рода имају наставак *-ла*:

она би *појѣла*; дѹшу би му *појѣла* (Гу); *изѣла* ћѹтек за тѡ (Гу); *опл'ѣла* тѡј мѡјѡј сѣстри четѣри прслѹка; четѣри јā сам *опл'ѣла* бѣла (Ду); јā сам *прѣла* конѡпљу (Ме); по кѣло би *измѣла* мѣтāницѣ (Пру); овāкѡ би *мѣла* жѣна (Д. Дуб); *мѹзла* стѡку (Пе); на пѡднѣ *помѹзла* стѡку (Тр); *изгрѣбла* сам се бѣла (Ру); би те *прегрѣзла*; онā зāлогāј што *си* га *загрѣзла* (Го); сирѡче *порāсла* (Жи); јā би ве *повѣла* ћѣ ѣзвор врѣла (Гр); Нāфѣ'а је *довѣла*; *довѣла* је (Бл); чѣм си се *довѣла* (Го); јā сам ви *довѣла* стѡку; ѡна је *провѣла* (Бр); хѹзда *срѣла* за кāмен (Бо); да се ѡна *срѣла* са нѣкѣм мѡмком (Пож); јā се *обрѣла* тѹ (Пл); *пāла* онāмо (Рам); да нѣ би *пāла* ѡна (Би); хѹзда како му је *пāла* (Бо); *пāла* у блāто (Го); кол'ѣко је тā сѣла тāпѹт *пāла* (Кн); замāло је *пāнула* (Жи); саш ѣим се *срѣтнѹла* (Коз); бѣла му је *испāла*; *испāла* му кѣла бѣла (Дол); дѹша *испāла* на мѹкāма (Гуз); јā *испāла* (До); ѡна се *распāла* (Коч); нѡ му се није *допāла*; мѣне се *допāла* (Ле); она *сѣла*; јā кат би *сѣла*; тѡ би *сѣла* овā мѡја мāјка (Гр); докл'ѣ би ѡна *сѣла* (Ли); *мѡгла* си да вѣдѣш (С. До); пā би *мѡгла* (Брћ); тā је невѣста *дѡшла* нѡћас (Дет); кад је *дѡшла*; и *дѡшла* (Ша); *дѡшла* је Нāфѣ'а (Би); *дѡшла* фѣрма ис Тāћка (Бо); *пѡшла* на кѡња (Ђер); да би ви јā *пѡшла* (Го); *нāшла* се дѣца (Пе); *прѡшла* свāдба (Ле); бāба би *пресѣкла* пѹпак (Гу); из Грāбља *свѹкла*; нѣкāко *извѹкла* (Го); сāмо *повѹкла* вāтра (Нет); ни *ѣшла* није у Гнѣлу (Вр); *отѣшла* к ѣѡјнѡј кѹћи (Ђер); овā млāдеш *отѣшла* (Тр); нѣ знāм да л' је *отѣшла* (Бу); *отѣшла* на контролу (Коз); девојка је *отѣшла*; ка[д] сам *отѣшла* онѡ с тѡбѡм (В. Лок); на јѣдна врāта *уѣшла* (Дол); *уѣшла* у тѹ сѡбицу јѣдну (Жи); *изāшла* пāмѣтна домаћѣца (Вру); ѡна *изл'ѣгла* (Врс); прѣл'ѣка

ти није боља *изл'егла* (Го); ёво да си *ул'егла* у наш врт (С. До); кад је она стока *ул'егла*; прво та стока *ул'егла* у једно жито; ја нијесам *изл'егла* ту ној; (Ле); *пришла* (В. Лок); *рѣкла* ни је Цака (Ос); оно што је *рѣкла* (Коз); *рѣкла* му мајка; *рѣкла* снахи (Дол); *рѣкла* му се; (Жи); што ми је она *рѣкла* (Ле); ако се она *рѣкла* некѡм (Дет); *рѣкла* би; *рѣкла* та стрѣна; била се *рѣкла* мѡмку; Милѣна е *рѣкла* овомѣ Хасу (Вру); она је нѡјнијем снахама *макла* (Дол); *примакла* сам осамдесѣт (Кон); *примакла* се шкѡла (Брђ); моја мајка би се *дѣгла* (До); у пола шѣс сам се *дѣгла* (Жи); пријен седам сам се *дѣгла* (Се); ја сам и *подѣгла* ѡбадвоје (Ос); како сам и *подѣгла* (Ка); ја сам се *подѣгла* такѡ; *подѣгла* се шѣма у Гѣльѣву (Врс); она кат је *стѣгла* (Жи); шта ја не би *стѣгла* (Ос); *стѣгла* у тијем гѡдинѡма (Не); *стѣгла* та сѣла (Бу); кад је Гѣтѡва влас *пристѣгла*; тад је Срѣбија *постѣгла* цѣревину (Прђ); вама се *угрѣјѡла* машинѡ (Нет); ка[д] се *сѣјѡла* конѡпља (Ле); мѡл'и брѡј се *сѣјѡла* (Врс); мајка није *сѣјѡла*; *посѣјѡла* пасѣл (Уг); мајка *сѣјѡла* (Кл); не би *хѣјѡла* (Леч); она је *остѣјѡла* (Ос); *изокрѣтѡла* онѣ л'ѣбове (По); ја би *шѣшнула* (Трн); ја *зѣнула* (Ле); није *замрѣкла* (По). жѣна што ми је *погѣнула* (Кл); *замѡло погѣнула* (Уг); *пѡчѣла* музѣка; *кѡсно пѡчѣла* (Врс); ја сам *пѡћѣла* (Уг); она *остѡла* удовѣца; та крѣља *остѡла* (Брђ); она би *остѡла* на кѡнак (Из); *остѡла* му жѣна и дѣјете (Ју); тѡмо су му *остѡла* та жѣна и та дѣца (Леч); штѡ би да сам *остѡла* (Ос); *остѡла* за Блѡжа (Го); ја сам такѡ *пристѡла* (Бл); није *пристѡла* (Ков); ѡдмѡ је *устѡла* (Кл); па се е *сѡгнула* (Д. Дуб); *прокиснула* (Бал); *дѣнѣла* (Вру); двѡ сѣјѣна *здѣнула*; *оглѣхнула* о[д] тогѡ рѡта (Гу); *замрѣзла* се вѡда (По); да не би варѣнѣка *укѣсла*; она би *укѣсла* (Уг); нѡ је *фѣкла* (Врс); она је *оглѣхла*; како ми је *наћѣла* (Гр); *посѡгла* се (По); *прѣсла* стока по шѣми (Ле); *прѣсла* та стока (Гу); што би се *покрѣла* њѡме (Би); стока *покрѣла* (Бо); па *сакрѣла* у пѡдрум (Вру); ја би тѡ *сакрѣла*; *покрѣла* пешкѣром (Ле); *чѣла* ту причу (Гу); нијесам *чѣла* (Пр); л'ѣла *страву* (Дол); тѡ *сл'ѣла* јѡј *страву* (Пл); свѣ тѡ *шѣла*, она је тѡ *шѣла* л'ѣјѣпо (Дол); шта си тѡ *купѡвѡла* (Шар); чѡре *поудѡвѡла* (Бр); тѡмо се *прѡдѡвѡла* (Гл); *дѡвѡла* ѣзѡве (Гл); *дѡвѡла* дѣрс (Де); јѣдамѡ се *удѡвѡла* (Го); тѡмо се *прѡдѡвѡла* та стока (Гу); *тапѣт се зѣмља прѡдѡвѡла* (Дол); нијесам се *вишѣ удѡвѡла* (На); *ѡждаја дѡвѡла* имѣна сѣл'има (Бу); мѡжда си је *пѡзнѡвѡла* (Го); *пѡзнѡвѡла* и оногѡ Бѣља (До); ту би се *пријѡвѣвѡла* (Са); дѣца се *прѡбацѣвѡла* овѡмо (Са); ѣстѡ се она *распѣтѣвѡла* и за мѡмка (Вру); ја сам те *замѣвѣвѡла* (Го); *нарѣвѣвѡла* се (Гр); *замѣвѣвѡла* јѣдну (Че); *намирѣвѡла* јѣсам (Ле); није она е *заслѣжѣвѡла* (Пру); деветнѣс гѡдѣнѡ сам *уплѡћѣвала* (Шар); дѣмѣнзија се *ѡдрѣћѣвѡла* (Рач); пѡсл'ѣн сам *распѣтѣвѡла* јѣтрѣве (Бр); ја би јѡј свѣ *кажѣвѡла*; нијесам *валѡ ниѣкѡм кажѣвѡла* (Дол); да се не би *прашѣна дѣзѡла* (Рам); *јѡхѡла* (Ли); *стѡсѡла* кћѣрка (Са); она је л'ѣпсѡла (Ле); и *пѣсѡла* ѣстѡ; и она је нешто *пѣсѡла* (Бу); онѡ сам *пѡвѣзѡла* мѡјкино (Дол); што сам тѡ *свѣзѡла* (Гр); ја сам је *свѣзѡла* (Бал); *укѡзѡла* се пѡтребѡ (Би); она се *пѡкѡзѡла* дѡбра (Вру); нијеси чѡвѣку *кѡзѡла* (Ков); јеси *кѡзѡла* мѡмку; ја му нисам *кѡзѡла* (Гр); што ми је *вѣкѡла* (Дол); мајка јѡј је *вѣкѡла* и *вѣкѡла* (Го); сѡмо *низѡла* (Бѡб); вѡла сам *заклѡла* (Бр); ту се *турѡла* слѡма (Бѡт); та би се вѡда *турѡла* (Вру); ништа се није *ѡсѣћѡла* (Бѡт); како је *пѡдѡла* шѣма (Бѡ); вѡда *ѣскопѡла* (Бѡг); ту би се дѣца л'ѣти

йграла (Дол); деца кад би се *йграла* (Би); деца како су *пєвала*; о Јереминдану би *пєвала* (Коч); *пєвала* сам и ја (Вру); нијесам ни *трагала* то (До); па се *чупала* (Кн); *разговарала* са њим (Жи); она е *венћала* (Д. Дуб); вратио која се *називала* (Би); она *обећала* (Го); и све је *дала* (Че); њојзина бил'ешка што ми је *дала* (За).

II.2.8.3. У средњем роду наставак је -ло:

богами слабо се *јело* (Бо); па се *прело* (Гл); *прело* се на *прелу* (Д. Дуб); све *урасло* у жбуње (В. Лок); једно што је *крало* тудије (До); касно се то *обрело* (Ле); све то у трње се *обрело* (Лу); то е све *пало* (Дол); ово није *пало* с неба (Бл); нас је *пало* посє овде (Го); *пало* хи је (Туз); девет крвова је *пало* (Вру); оно је *пропало* (Врс); све то *пропало* (Кн); онда је ово *пропало* (Др); *испало* јој добро (Вру); па кат би *испало* (Бл); *испало* му крило једно бєше (Ле); касно је *испало* (Бо); посл'е то се *распало* (Др); посл'е се *распало* царство (Ки); шта би ме *спопало* тамо (Ли); није *мдгло* (Бр); овде се није *мдгло*; ал' није се *мдгло* (Бо); нє би се *мдгло* (Гу); *прдшло* то (Го); *прдшло* би годинама; није *прдшло* (Бр); *прдшло* је недељу дана (Бо); шта се *пресекло* (Жу); *расекло* оде било вил'ицу (Дол); *врхло* се и са волѡвима (Тр); и *врхло* се (С. Туп); све је то *йшло* такѡ то; *йшло* се у шѡму з волѡвима (Бо); таѡ се *йшло* пєшкє (Би); *отйшло* нешто по браћи (В. Лок); *отйшло* јој ѡко (Ду); *отйшло* навйше (Ос); *отйшло* му ѡко (Жи); посл'е је то *изашло* (Дет); *зайшло* би сунце; (Коч); да не би се то *макло* (Дол); то се *дйгло* по тмѡши (Ле); све то *дйгло* (Бр); у Пєћ би се *стйгло* (Гу); све *стйгло* (Ков); све га *стйгло* (Ра); док није *стйгло* тал'ијанскѡ жйто (Из); нйти се *угрйјало* (Го); шта би се *посйјало* (Го); па то се *сйјало* (Де); *сйјало* се ал' мања кол'ичина (Врс); то се *сйјало* (Ка); па се то *сйјало* (Лу); па се *ѡрало*; с тйјем се *ѡрало* (Кл); па онѡ рало *ѡрало* се (Лу); све се *ѡрало* са волѡвима (Бр); *орало* се волѡвима (Де); *простйрало* се по кући (Боб); два дана ти је *трајјало* (Бо); *врћало* се назат (Ра); па га *окрћало*; *окрћало* те (Трн); *окрћало* се (Вру); *преврћало* је то ка плѡк; то е *преврћало* зємл'у (Д. Дуб); па то се такѡ *крєтало* (Др); тѡ је то *крєнѡло* (Пож); то е код свакога *крєнѡло* (Ер); у томє се то *окрєнѡло* (Трн); сат се ми се чинй *окрєнѡло* (Це); посл'ен је то *покрєнѡло* дрѡкшє (Ју); не *поврнѡло* се (Ле); јѡш и је *погйнуло* (Гр); дйјете *погйнуло* гѡре (Ки); *погйнуло* је њй десетйну (Бо); *пѡчєло* то да се узймā (Др); то је *пѡчєло* пшеница (За); сад је *пѡчєло* (За); кад је *пѡчєло* (Не); то је касно *пѡћєло* тй вāшāри; *пѡћєло* је то било (Пож); већ сат се *пѡчєло* мāло (Бо); отадā је пѡтл'є *пѡчєло* (Кл); то је тек *пѡчєло* каснйјє (Леч); и то је *стāло* (Го); *остāло* је такѡ до кијамєта (Врс); двйје куће *остāло* (Ки); шеснаєс је *остāло* (Врс); па не би *остāло* клāс (Др); по двѡје трѡје *остāло* (Кн); *остāло* ти пāрā (Ју); дйјете *остāло* у рѡке (Бр); посл'є *остāло* Зєчеви (Кл); да је бар штѡгоћ иза њєга *остāло* (Лу); шєстѡро децє *остāло* (Коз); и онѡ што е *остāло* (Из); и како је *настāло* ово љѡбре вештāкѡ (За); нйсам ни ја знāо кāко је *постāло* (Бу); кāко је *постāло* то прєзиме (Нет); нешто *застāло* (Леч); оно ми *нестāло* (Го); *нестāло* ми га е (Врс); *грѡнуло* га (Гр); све *замрѡнуло* (Бал); дѡста и је *потрѡхнѡло*

(Ту); *фйкнуло* ми (Вру); штѣ се *надѣло* сѣло Пѣльѣво (Вру); *догрухло* ми (Гр); *презрѣло* (Кн); тѣ стѣкѣ *огрѣзло* (Лу); свѣ *потрѣло* (Бал); свѣ *сатрѣхло*; и по томѣ *надѣло* йме (Цв); нѣчим *притйснуо* (Тр); дѣста је бйло *утйснуло* се тѣ мржњѣ (Вру); бйло сѣмо се е *чѣло* (Бр); тапѣт се *куповѣло* (Вру); *куповѣло* се (Дол); мањѣ се *куповѣло* (За); *живовѣло* се (Бр); *путовѣло* се (Дет); дѣста се *гладовѣло* (Д. Дуб); нйје се *дѣвѣло* (Бр); најприје се *дѣвѣло* (До); нйт се *дѣвѣло* (Пру); *признѣвѣ* дйјете (Пру); да те нѣ би онѣ *поврећйвѣло*; нйје се *обраћйвѣло* (Бо); *распитйвѣло* се (Вру); *распитйвѣло* млѣго (Вру); *обраћйвѣло* се са волѣвима (Жи); да се тѣ *појављѣвѣло* (Вру); нйје се *заграћѣвѣло* (Дол); кѣко се *обраћѣвѣло* (Жи); *зараћѣвѣло* (Ле); тѣ се свѣ *приказйвѣло* (Бољ); најпријен се *преказѣвѣло*; нѣкат се *преказѣвѣло* (Пру); свѣ се тѣ *йскѣло* (Врс); *успрйпсѣло* ми (Кн); *скѣкѣло* (Боб); тѣ се свѣ *повѣзѣло* (Ки); *вѣзѣло* се у снопѣве (Кн); ранйјѣ се *вйкѣло* (Би); тѣ е свѣ *мљѣло* дѣље; *мљѣло* се тѣ (Д. Дуб); би се *зѣклѣло* (Би); за Бѣжић се *клѣло* (Коч); свѣ *попѣдѣло* с небѣсѣ (Кн); тѣ је највишѣ *крѣвѣвѣло* *пѣдѣло* (Вру); *прокопѣло* дѣље ѣсвалт (Вру); *йгрѣло* се филцѣнѣ; *йгрѣло* се онѣ пѣткапѣ (Пл); пѣ се пѣсл'ѣ *чупѣло*; свѣ се тѣ *трагѣло* (Боб); нйје се *трагѣло* (Би); нйје се тѣ *трагѣло* (Бр); *препрѣдѣло* се (Де); тѣ се свѣ *снабѣвѣло* л'ѣбом (Бо); тйјѣ ѣбичѣјѣ се ѣде *дешиѣвѣло* (Тр); у мѣј рѣт се нйје *дешиѣвѣло* (Дол); *дешиѣвѣло* се (Гу); кѣко се *покрйвѣло* (Ли).

П.2.8.4. За мушки род у множини у употреби је наставак *-ли*:

те смо нѣшто *јѣл'и*; *појѣли* ѣлву (Го); јесте л' кѣд гој се *најѣл'и* пйтѣ (Ос); па смо *пл'ѣл'и* (Вр); ѣни би се *испл'ѣл'и* (Гу); пѣсл'ѣн би *прѣл'и* (Вр); до двѣнѣс би *прѣл'и* (Лу); свѣ су јѣј *претрѣсл'и* (Го); вйлѣма би *трѣсл'и* (Ер); мй смо је *крѣли* (Вру); пѣ су *повѣл'и* рѣт (Прћ); жйвѣт *провѣли*; с Нѣфѣм смо *провѣли* гѣдине (Бл); *спровѣл'и* на Вѣчѣ Лѣкву (Цв); *превѣл'и* (Кон); којѣга мѣмка су јѣј *увѣл'и* (Бр); изјутра би *извѣл'и* млѣдѣ (Би); пѣсл'ѣн би хи *свѣл'и* ѣвечѣр (Ст); *срѣл'и* га; да би се мй *срѣл'и* (Жу); ѣе су тй *пѣл'и* у крѣвѣве; ѣни су *пѣл'и* у крѣв тѣмо (Шар); *напѣл'и* Бйхор (Ле); нйјесу *мѣгли* (Бо); нйесмо *мѣгл'и* (Ру); ймѣ нѣкй *дѣшл'и* (В. Лок); *дѣшли* ѣде (Вру); *дѣшл'и* за мѣне (Го); зрѣно су му *нѣшл'и*; понѣшто би *нѣшл'и* (Вр); *нѣшл'и* смо стубл'йну (Пе); кат су пѣт *прѣшл'и* (Бо); *прѣшли* кроз Лукѣвицу (Бо); ка[д] смо мй *пѣкли* (Вру); *пѣкл'и* стѣлно (Де); пѣњѣве што смо *осѣкл'и* (Ос); нѣјзи *осѣкл'и* нѣгу (Тр); пѣново се тй Срѣби *повѣкл'и*; ѣни су се *повѣкл'и* (Нет); ѣни *повѣкл'и* на ѣјчевину (Ос); сѣмо га *вѣкл'и*; Деспѣтѣвићи *развѣкл'и* (Прћ); такѣ би тѣ *врѣл'и*; сѣмо би с тйјем *врѣл'и*; докл'ѣн га *изврѣл'и* такѣ; би *изврѣл'и* (Ду); *врѣл'и* тѣко (Бр); поред рйјѣкѣ би *йшл'и*; *йшл'и* би брѣдима; *йшл'и* да тражѣ девојке; за млѣдѣ су *йшл'и* најбл'йжй; четврѣтком су *йшл'и* (Би); пѣшкѣ су *йшли*; а нѣши су *йшл'и* у Пѣћ; *йшл'и* су пѣтом (Бо); ѣни су *йшли* (Бл); *отйшл'и* су за Грћкѣ (Бо); пѣслѣ су *отйшли* (Бл); мй смо у Македѣнију *отйшл'и*; (Нет); ѣни су *отйшл'и* у попѣве; *отйшл'и* свѣтови с кѣњима (Са); *йшл'и* (Бо); пѣ сте *йшл'и* у онѣ кѣћу (Тр); шпорѣти су кѣсно *изѣшли* (Вру); *изѣшл'и* да ѣрѣ (Бо); ѣни би

изишл'у (Вру); њни би *изл'егли* и[з] *сѡбѣ* (Ми); па су *изл'егл'у* у Пазър (Па); сѡл што смо *ул'егл'у* (Рач); њни су посл'ѣ *зѡшл'у* (Прћ); *наишли* Добрѣнци (Жу); па би онѡ *рѣкл'у* (Го); би *рѣкл'у* доводѡк л'ѣта (Би); *рѣкл'у* уѡѡла се; нијесмо *рѣклѣ* нѣмѡм (Бо); *мѡклѣ* су (В. Лок); *мѡкл'у* пѣчу (Трн); њни су Рѡмѣза *мѡкл'у* (Пож); њни су *дѣгл'у* рѣке (Гу); у ч'ѣтири би се *дѣгл'у* ѣзјутра (Д. Дуб); њни је *дѣгл'у* увѣс (Стр); *подѣгл'у* су му и спѡменѣк (Из); згрѡду *подѣгл'у* (Не); да би *стѣглѣ* сѣтра за пѣѡц (Гл); ка смо *стѣгл'у* у Пѣћ (Де); *стѣгл'у* су нѡши лѣди (Тр); *стѣгл'у* пред бѡлнѣцу (Брћ); ништа *постѣгл'у* нијесу (Ми); док су *постѣгл'у* да направѣ шкѡлу (Прћ); овѣ су дрѣги *сѣјѡл'у* (Врс); ка[д] смо *сѣјѡл'у* жѣто (Тр); знѡм да смо *сѣјѡл'у* (Брћ); нијесмо ниѡат мѣ тѡ *сѣјѡл'у* (Трн); свејѣдно штѡ би *сѣјѡл'у*; *посѣјѡл'у* би (Бо); *сѣјѡл'у* би све врсѣ жѣта; њни су *сѣјѡл'у* помѡло дувѡна (Бр); *сѣјѡл'у* мало бѡл'ѣ (Вр); такѡ смо *ѡрѡл'у* (Врс); *ѡрѡл'у* смо (Бѡл); па би мѣ *ѡѡл'ѡл'у* (Вр); нијесмо се мѡгѡ *састѡјѡл'у* (Го); јѣдним арѡном тѣ би *пѡкрѣћѡл'у* врсѡл'ѣцу (Из); *уплѣћѡл'у* то у вѣнац (Кѡч); тѣ би ти *ѡсванѣл'у* (Лу); посѣн се *врсѣл'у* (Се); *ѡмрсѣнула* би тѣ (Го); да л' се врсѣла да л' се нијѣ; знѡш кѡко се *пѡврсѣла* (Гу); код нѣ да сте *сврсѣл'у* (Жи); тѣ су *сврсѣл'у* (Ле); мѡѡдѣ се лѣди *ѡкрѣтѡл'у* дрѣгѡм живѡту (Пож); *ѡкрѣтѡл'у* је (Бал); кат су *крѣнѣл'у* за Македѡнију (Нет); *крѣнѣл'у* да идѣ гѡре (Бл); *крѣнул'у* су (Бо); тѣ би *ѡмрсѣлѣ* (Д. Дуб); шѣстѡрица *пѡгѣнул'у*; *пѡгѣнул'у* ѡко девѡјкѣ (Врс); е тѣ су *изгѣнул'у* мѡгѡ (Бѡб); *пѡчѣл'у* нешто да брсѡју (Др); пѡсл'ѣн смо *пѡћѣл'у* (Туз); бѣл'и *пѡчѣл'у*; (Цѣ); онѡ *пѡчѣл'у* су (Бѡт); *пѡчѣл'у* вѡшѡри (Лѣч); тѣ су му *ѡстѡл'у* некѣ синѡвци (Врс); некѣ су *ѡстѡл'у* тѣ по Сенѣци; *ѡстѡл'у* стѡрѣ сѡмо (Бѡг); *ѡстѡл'у* су њни; све овѣ стѡрѣ *ѡстѡл'у* (Се); што су *ѡстѡл'у* бѣл'и (Кл); пѡ су *ѡдѡстѡл'у* (Кл); кат су *нѣстѡл'у* волѡви (За); ѡд јѣдногѡ крсѣи *нѡстѡл'у* (Бѡг); тѡ *пѡстѡли* овѣ из Орѡша (Вру); кад би се *састѡл'у* ѡ слѡви (Кн); што смо се *рѡстѡлѣ* (Бл); да би *ѡпстѡл'у* (Пож); њни да су *прѣстѡл'у* (Врс); тѣ Дубрѡву *надѣнѣли* крсѡ Добрѣњу (Вру); кѡко су јѡј *надѣнул'у* ѣме? (По); Мѡра јѡј *надѣнул'у*; *прѣпнул'у* крсѡву (Бал); *прснѣли* да трѡжѣ четвртѣну (Прћ); мѣ смо је *прѡпнул'у* (Вру); *надѣл'у* су хи кѡ Бѡшнѡѡци (Пож); ал' су му такѡ *надѣл'у* (Кѡв); пѡ су јѡј *прѣдѣл'у* ѣме; Фѡта јѡј бѣл'и *прѣдѣл'у* (Гу); *прѣпѣл'у* је тѡмо (Цр); за трѣ дѡна *прѣгл'у* те тѡ пѡкѣпил'и; свѣ су тѡ *прѣгл'у* (Из). онѡ камѣње *пѡкрѣл'у* (Би); би се *пѡкрѣл'у* (Вр); нијесмо се ни *чѣл'у* (Пл); нијесмо се *изѣл'у* (Врс); *купѡвѡл'у* су (Ѳст); пѡсл'ѣ све *ѡкупѡвѡл'у* (Са); кад смо *пѣтовѡл'у* (Д. Дуб); *ѡргѡнизовѡл'у* тѡ вѡшѡр (Бо); док би *пѡсѣтѡвѡл'у* (Вр); мѣ смо *стѡновѡл'у* онѡмо (Тр); *дѡвѡли* би ми; све су њни мѣне *дѡвѡли* (Гл); *прѡдѡвѡл'у* је (Би); *дѡвѡл'у* ѡфѡе (Гл); *дѡвѡл'у* кѡ на кредѣт; ѡндѡ *дѡвѡл'у* су нам плѣгове; *прѡдѡвѡл'у* (Уг); дѡбрѣ зѣмлѣу су *дѡвѡл'у* (Ѳст); *ѡспрѡдѡвѡл'у* смо (Кн); да су *дѡвѡл'у*; зѡ шта су хи *дѡвѡл'у* (Ки); нѣга су *пѡзнѡвѡлѣ* (Бо); мѣ смо се *пѡзнѡвѡл'у* (Бѡг); *пѡзнѡвѡл'у* смо се (Жи); нѡјвише такѡ *ѡпѡзнѡвѡл'у* (Кѡв); ѣто тѣ смо се *ѡпѡзнѡвѡли* (Вру); *прѣзнѡвѡл'у* су хим (Гл); *ѡдлѣчѣвѡл'у* су (Глѡ); *ѡбѡлѣвѡл'у* су и цркѡе (Лу); јѣсмо *сарѡћѣвѡл'у* (Са); стѡрѣ *ѡдлѣчѣвѡл'у* (Бѡг); њни су *ѡбрѡћѣвѡлѣ* тѡ (Бо); те су тѡ *ѡстражѣвѡл'у* (Бо); ал' се *зѡдѡжѣвѡл'у* мѡгѡ (Го); *нѡплѡћѣвѡл'у* пѡсл'ѣ (Гл); *прѣграћѣвѡл'у* (Жи); *ѡдрѣћѣвѡли* та безбѡтнѡ ѣмѣна (Вру); *пѡтписѣвѡл'у* се

(Гу); пòјасове *опасивãли* (По); *опасевãл'у* су се пòјасови (По); мѝ смо *брѝсãл'у* мѣтлòм (Кон); свѝ су *лагãл'у* (Ле); *искãл'у* ми двѝје гòдине; они би ми *искãл'у* (Врс); *искãл'у* би (За); фистãни хинтанѝ се *рѣзãл'у* (Дол); *скãкãл'у* (Кон); тѹ смо *вѣзãли* кòње (Гл); *вѣзãл'у* онѣ снòплѣ (Кон); они би *кãзãл'у* (Би); *кãзãл'у* да е она побѣгла (Дол); *кãзãл'у* ђѣ је кѹћа (Ле); онò мѣсто што су *прикãзãл'у* (Баг); тогã хãдãлѣ *прикãзãли* (Вру); би *вѝкãл'у* (Коч); *вѝкãл'у* би стãрѝ (Гу); такò би *вѝкãли* (Вру); *сѹкãл'у* на сòфру (Де); па би *мл'ѣл'у*; у воденѝцу би *мл'ѣл'у*; тò би *мл'ѣл'у* (Вр); *мљѣлѝ* жѝто (Д. Дуб); *јãгње* *калãл'у* (Коч); кл'ѝнови су *тѹрал'у* (Кл); *турãл'у* у вòду лãдну (Гл); па би *турãл'у* у вòду (Бр); *припãдãл'у* пот Прѣненòву (Бот); *откопãвãл'у* су нешто; у нãша су кућѝшта *кòпãл'у* (Че); онãмо смо *кòпãл'у* (Гло); па га нѣђе *зãкопãл'у* (Го); мãло *искòпãл'у* (Вр); *кòпãл'у* у дрѣво (Вр); *кòпãли* би онãмо једну рѹпу (Вру); *ѝгрãл'у*; *ѝгрãл'у* (Кон); мало *изиграл'у* (Дет); *ѝгрãл'у* смо гѹцѣ, *ѝгрãл'у* кл'ѝсѣ, *ѝгрãл'у* бãкѣ, *ѝгрãл'у* дѝћãнѣ; и *ѝгрãли* се кãмена; кѹт би мѝ *обигрãли*; (Вру); посл'ѣ би се *нѣвãли* (Пл); мѝ *чешлãл'у* (Дол); па би је *ћупãлѝ* (Д. Дуб); *почупãл'у*, *очупãл'у* је (Кон); мѝ би и *послѹшãл'у*; би *преприједãли*; ка[д] су *оселãвãлѝ* (Бо); тѹ су *населãвãли* тѣ ãге (Вру).

П.2.8.5. У женском роду множине наставак је -ле:

мѹзл'е би ðфце (Ђер); *озѣбл'е* нòге (Ју); нãше су шѹме *одрãсл'е* (Вру); мѝ *довѣл'у* (Бр); *пропãл'е* (Бо); сãт су *испãл'е* хаљѝне (Ки); кол'ѝко су то *мòгл'е* да нашкодѹ (Би); гòдине су тѹ *прòшле* (Вру); *ѝшл'е* су тѣ прѝче (Бл); и тãпѹт се *мãкл'е* ферѣце (Трн); бòга ми су и ðне *дотрајал'е* (Кн); жѣне нѝјесу *одустãјãл'е* (Пож); *остãдãл'е* су жѣне (Бо); *остãдãл'е* су (Бр); *обрѣћãл'е* би се (Бољ); ђе су овò *грожнѹл'е* овѣ кѹће (Туз); *остãл'е* тѣ три шѣрке (Прћ); *остãле* су ми кòсти у конòплѹ (Го); *заглѹхнул'е* ми ѹши (Гу); *сатрѹнуле* дãске (По); мѝ се *пòпел'е* гòре (Тр); некãко хи *поудãвãл'е* (Де); пã су јòш *прераћевãл'е* (Бот); па *услужевãл'е* (Ле); тò вратѝло *појãхãле* (Би); *јãхãл'е* на вратѝло (Кн); на онã вратѝла су *јãхãл'е* (Бољ); *кãзãл'е* би ни (Бр); ђе се *покãзãл'е* (Кн); стãрѣ су *вѝкãл'е* (Коч); *потѹрãл'е* овãмо (Бр); *турãл'е* у мл'екãре (Бр); нѝсу тò нешто *трагãл'е* (Кл).

П.2.8.6. За средњи род наставак је -ла:

овã су ми унѹчãт *ѝшла* (Вр); па би тѹ свã *изѝшла* (Коч); *јãгњãд* мãло *обрѣћãла* (Бољ); којã су *остãла*; мртвã тѹ *остãла* (Ју); тã се дрѣва *налãгãла* (Бал); *кòпãла* се грòблѣ (Пе); сѣла *опѹстѣла* (Вр); на тãван се *пòпѣл'а* (Ју); *куповãла* су се *јãгњãд* (Гло); *прекажевãла* се (Пру); којã су е *записивãла* (Го).

II.2.9. Трпни глаголски придев

Глаголи чија се инфинитивн основа завршава на *-a-* у облицима трпног глаголског придева на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора показују колебање по питању репартиције наставака *-н(-)* и *-т(-)*. У највећем броју случајева бележени су у обема морфолошким формама, при чему није уочена посебна правилност у употреби двају ликова. Наиме, варијантност је присутна у сваком појединачном пункту, а говорници различите форме у дискурсу употребљавају напоре.

II.2.9.1. Примери са *-н(-)*³⁹:

прибр̄ан је био испрет два сѣла (Ст); *мбр̄а*, чим није *дсигур̄ан* (Пе); *Ѡн* је ишао у рат, био је *рања̄ван*, руке обадвије овако је држао (Ков); много сам био *пѠитов̄ан* (Кл); ако сам и *васп̄ит̄ан* и од оца; *Ѡн* је сат *шлог̄ир̄ан* (Нет); ситнији к̄ам̄ен *исц̄еп̄к̄ан* са чекѣом (Цр); *шк̄Ѡлов̄ан*, има право, оде нико н̄ема *шк̄Ѡлов̄ан*, так-гук случ̄ајно по једно (Ју); *Ѡни* су држал'и х̄ан, каф̄ану, лоцир̄ан је ђе су Чингићи (Че); није ни нарот био *цивил'изов̄ан*, више се нарот међу себе убијо (Рај); јастук исто *тк̄ан* исто пун вун̄е (На); *Ѡн* је *пѠтков̄ан* са гвѠжђадима оздѠл (Трн); она град бѣдем *озид̄ан*, око цркв̄е от камена (Прћ); море да дѠђе ко гѠј хѠе и ко је *нѠпозв̄ан* (Д. Пољ); као да је јуѣр *укоп̄ан*; *Ѡн* је био *прип̄с̄ан* ђовек, имао је ђвд̄е (Уг); имала е једна плѠћа вел'ика и *нац̄рт̄ан* инс̄ан к̄а што е жив (Бо); *осуђ̄ив̄ан* је и на смрт и на вѣшање (Бл); свѣ тѠ јѣсу бил'и *Ѡдабр̄ан̄и* људи, ал' ти *Ѡн* није био *Ѡдабр̄ан* (На); *Ѡна* је *пѠитов̄ана* (Вру); не море демократија код нас, ти тѠ знаш, ти си *шк̄Ѡлов̄ана* (Ју); баш оде под овѠ брѠдо ђе су ви *паркир̄ана* ов̄а кѠла; овѠ ти је свѣ оде код нас *ископ̄ана* јаруга (Рај); ј̄буку да п̄цај̄у, *свѣз̄ана* ј̄бука (Лу); *упис̄ана* је у св̄а ч̄Ѡда свијета (Кл); х̄рана да бид̄е *к̄ух̄ана* за доручак и ручак (Трн); да му је цѣна *загар̄антов̄ана* (Шт); нијеси *окуп̄ана*; нијеси *окуп̄ана*, снахо, овѠ трѣба најурит, енѣ ми *неокуп̄ана* тудијер шѣт̄а (Ле); ја нијесам тѠ тол'икѠ *спрѣм̄ана*, мѣне није ни пресијец̄ало (Дол); у тѠ је врѣме *одређ̄ив̄ана* кол'ичйна и за тѣбе као службеника и за мѣне као сел̄ака; стар̄а црква код Паз̄ара, т̄у је кад је *реновир̄ана* (Че); р̄упа *ископ̄ана* (Би); ов̄а није *Ѡна шлог̄ир̄ана* нѠ је убијена (Го); тап̄ут ти нијеси мѠгла никат девѠјку вѣдет *нашим̄инк̄ану*, тѠ није им̄ало

³⁹ Имајући у виду да нам је намера да превасходно укажемо на расподелу наставака, наводимо све забележене примере, како оне са несумњиво глаголском функцијом, тако и оне где је глаголски придев трпни употребљен у служби правог придева.

(Ков); ону *сеџкану* паприку даде л' јој? (Бал); земљу да продаш не можеш, само ушур, оно што е *пџсијано*, и хајде, бџжи (Лу); то је било *глеђосано*; то је све *кџвано* (Из); сџтрадан су нашл'и *ископано* око тога дрвета; *уџртано* је са јужне стране, поред темља (Че); мене данима и данима не отвџри нико врата, не вџди ни да л ми је *обрџсано* ни да л ми није *обрџсано* (Бал); има у Курану *написано* (Кл); *поџепано* (Трн); за време Дрџгџ свџског рата, четрџс и пџторо хи је *пџстрџљано* за јџдну нџј (Ју); свџком у свџј тањир *сџпано* (Би); ти опљачкал'и све, и стџку и имџвина што е имџло, жџто, сџјена, све тџ *опљачкано* (Не); мџраш на Сенџцу да идџш па за Кладницу пџ у Ўрсул'е тџмо, тџ је *вџзано* (Шар); кџко је било, све *поџџепано*, јџдно (Шт); овџ су џстџ девојке и овџ све, тџ је све *шкџловано*, све са факултетом (Ос); пџсл'џн џмамо тџмо овџ, вџдел'и сте кџко је тџ *испреграђевано* (За); *џзаткано* па навџзџно; јџ сам имџво и пџре, и стџку и мџсло и све и тџ ми је све нестџјџло и носџло и *пљачкано* а зџмља ми седџи (Вру); кат тџ пџмџну, *вџзано* је с тџјџм, јџдан ис Пџљџва довџл'и му, а џн будџла (Ју); стџ двџдес хџљџда је *упџсано* у Курану (Кл); онџ мџсо *исџџкано* у тџ (Па); имџло је *прџтџрано* тражџу и остџљајџ тџ девојке (Дол); *помџјешано* па тџ *џзаткано*; овџјџм двојма сам дџла по јџдно двџ мџтра памџком *пџткано* (Го); кџ да е *избетонџрано* (Ер); дџл'е је било *бетонџрано*; тџ је истџриски *доказано* (Уг); тџ је *зџкључано* (Са); *изџдано* гџре (Ру); десџт хџл'џда онџ црвџно, онџ *наџртано* кџ кџн'на онџ нофчаниџе; ни јџдно не би смџло џстџт *неокџпано* (Ру); *џсновано* на јџдно вратџло џсновано тџ што џе да ткџ (С. До); *обрџздано*, мџш џџве да одвџјџш ка[д] се попџњџш гџре (Бо); џна посл'е вџди да је *заврџчано* (По); ковачи кџвал'и и *укџвано* (Из); тџ је *доказано* да је наш парџдет из Црнџг Врха дошџ (Бот); најприџе приџесни, пџ су посл'џ дџшли *зџковџни* опџнци (Др); мџји бурџзџри свџ су *шкџловџни*, Тџтџви џџџци (Че); имџл'и су *кџвџни* опџнци, јџ хи носџо нијџсам; волџви јџки *пџтковџни*, и бџга ми хи укопџше у л'ивџду, не дџдоше хџм ни мрџднут (Гл); *џдабрџни* ис тџјџ двџдес и џсам, пџново *џдабрџни* (Кл); џџ отџшло је онџпџт скџро десџтџриџа у тџ вџјску, којџ су *регрџтовџни* и отџшли тџмо и одвџли (Вру); мнџго су л'џјџпи, *набрџни* нешто онџ (На); *џдабрџни* лџди, они се пошџљџу (На); тџ је хџнта, сџт кошџљџџе се нџсџ таквџ, онџ мџло *нагрџбџне*, тџ се ткџло и прџло и ткџло (На); све су кашџке *офџшџне*; ствџрно ко да су *офџшџне*, џмџ нешто (По); овџ двџје сам шкџловџ а овџ двџје нијџсу *шкџловџне* (См); пџстџ нџге *свџзџне*, нџтџ да помџрџ (Лу); и дџн дџнас такџ седџу и затџ су *упџсџне* у свџ чџда свџјџета (Кл); знџш штџ су овџ *џкопџне* згрџде (Бу); дрџва ко ти нџсу *маркирџна*, нџмџш папџре, нџ би мџгла да прџђџш (В. Лок); џво ти сџт су свџ сџла *повџзџна* гџре од Пџштерџ (Со); *прџбрџна* су на Кџсову; *најпрџбраниџџ* пл'џме је било (Уг); џндџр носџл'и смо одџла *офџпљџна* (Трн).

II.2.9.2. Примери са -т(-):

џн је бџо кџ војник пџ је у Скџплџ зарџбљџн и *отџрат* у Нџмачкџ (Стр); на Трџјџн тџнџ за време тџрскџ *оџузџмџт* вишџк жџта и наш дџду одрџдил'и да тџра тџ жџто за Пољџну (С. До); мџј

брѣт је најстарѣ гѡре, ѡн је *шлогѣрѣт*, слѣб (Рач); ѱвијек је бѣо овѣ Вѣсо испрет Пѣрѡшѣ, ѡн је бѣо тѱ, јел' је бѣо дѡбар чѡвек, *ѱзгласѣт* је тѱ (Ст); *претѣрѣт* у Итал'ију; кад је нѣрѡдноослободѣлачкѣ војска дѡшла, они су га окрѣвил'и и уфѣтил'и су га и *стрѣлѣт* је, јѣвно је *стрѣлѣт*; код нас ѡђе јѣ не пѣнтѣм да је нѣко *тѣрѣт* на Гѡл'ѣ ѡток; јѣ сам *рањѣвѣт* тѣмо на Бѡсну (Прћ); ада јѣ сам бѣла *обѣвѣзѣта* око овогѣ мѣлѡк, ѡн ми бѣо нешто слѣп (Брћ); јѣ не вѣрујѣм на свѣјету на земѣлскѱ кѱглу да ѣмѣ нѣција такѡ *васпѣтѣта* (Пож); не вѣлѣ ни пѡган исѣн, кад је нѣѣиста жѣна, не вѣлѣ *неокѱпѣта* да идѣш (Пру); ѣмѣ овѣмо зовѱ једна бѣјелѣ вѡда, ѡна је *прѡзвѣта* по тѡм бѣјелѡм кѣмену (Тр); најнижѣ температурѣ на пѡдрѱчу у Сенѣцу *зѣписѣта* трѣдес дѣвѣт са четѣри, трѣнѣстѡга јѣнѱѣра (Че); за снѣу бѣло овѣмо трѣ јѣбуке, трѣпѱт *нѱцѣта* дѣвојачкѣ јѣбука (Прћ); шкѡла је *ѡсновѣта* седѣдесѣт и дрѱгѣ гѡдинѣ, четѣри рѣзрѣда (Гу); нѣкат се јѣо л'ѣп мумурѱзан, јѣчмен, пшеница *сѣјѣта*; ѣво кѣко, на прѣмер, овѡ је трѣл'ѣца, ѡна је *ѱскопѣта* ко у вѣду некѣ чѣсма ил'и нѣшто, дѡста је пѡдубоко (Бр); у кѱћу нѣ мош, ил' је *ѱгнѣта* стѡка, нѣмѣш ѣѣ; нѣјеси *окѱпѣта*, нѣјеси ѣѣста (Ле); тѣ трѣбѣ онѱ спрѣму да спрѣмѣш па да је ѡднѣсѣш *орѡбѡтѣту* у дѡм тѣмо (Ко); кѱћа бѣла од л'ѣтвѣ, од бѣскѣјѣ пѣ *мѣлтерѣсѣта* пѣ гѡре спрѣт мѣ а дѡл'ѣ стѡка у пѡдрѱм (С. Пуп); јѣ за мѡје вѣјека што пѣмтѣм, тѡ нѣје бѣло *ѡдѣѣјѣто*; нѣко, блѣгѡш, нѣшта на дуњѣ не сѣјѣ, нѣти ти кѡ рѣдѣ, ѣто сѣт нѣ мош вѣдет да је *пѡсѣјѣто* двѣес кѣлѣ пшеницѣ у нѣчијѱ ѣвѱу (Рај); сирѡтѣња брѣла онѣ копрѣве чѱпѣла, чѱпѣл'и онѣ ѡдѡл' лѡзе, нѣмѣ гѡре *пѡбрѣто* па чупѣ онѣ лѡзе (Врс); дѡста је бѣло *плѣћѣто* (Др); ѣмѣ дѡзнаке, ако дѡзнѣчѣ шѱмскѣ Јѣлѣк, ѣмѣ изѣћѣ тѣхничѣр те дѡзнѣчѣ овѣ дрѣва, ѡчекићѣ хи, тѡ шѱмѣр смѣјѣ да дѣ, ѡно *нѣѡчекићѣто* не смѣјѣ (Гл); тѡ е тол'ѣкѡ интересѣнтно, ѣмѣ *испѣсѣто* тѣ прѣча, ако мѡгѣднѣм да је нѣћѣм (Гу); тѡ су ѡбѣчѣји бѣл'и код правослѣвѣцѣ и овѣ нѣши кѡјѣ су прѣмѣл'и ислѣм, тѡ је *зѡдржѣто* (Кн); ѣмѣ *ѱскопѣто* тѣмо на зѣмљѱ (Ми); умѣјесѣла тѣмо колѣч, *ишѣѣратѡ* онѡ, жѣто унѱтра (Прћ); тѡ је *ѡрганѣзовѣто* јѡш онѡ Дѣн млѣдѡсти (Ли); ѡндѣр *ѡрѣто*, јѡш *ѡрѣто* са тѣјем рѣл'ѣма дрѣвѣнијем, нѣје имѣло кѣ сѣт што су имѣл'ѣ овѣ рѣл'ѣце пѣ плѱгови сѣд; а *дѡгнѣто* пѱна кѡла дрѣвѣ, знѣ се кѡјѣ су бѣднѣѣци; ѡна најѣи на тѡ врѣчѣње и штѣ е тѱ *пѡтурѣто* кѡ тѡ знѣ, кѡ тѡ знѣ кѣкѣ прокл'ѣштѣњѣ (С. Дѡ); такѡ је и *васпѣтѣто* тѡ дѣјѣте (Ши); слѱшѣ овѣмо, ѣмѣ пѣдесѣт лѱдѣ *нѡѡружѣто*, кѱћу тѣ ти дѣј (Бр); онѣ невѣста побѣгла, ѡни хим јѣвѱ, они дѡћѱ свѣ *нѡѡружѣти* (Бѡб); ал'и сѣмо *нанѣзѣти* (Ле); јѣ знѣм да нѣје ѣѣ бѣло ѡђе, мѣ би бѣл'и *пѡклѣти*; у рѡпсто *тѣрѣти*, а у војску крѣлеву бѣл'и (Прћ); тѣпѱт су кѡњѣ *ѡржѣти*, уфѣти по двѣ кѡња (Жу); свѣ су ѡбѣчѣји *зѡдржѣти* (Врс); кѡ дѣца смо ѣшл'и у шкѡлу, *вѣзѣти* бѣл'и (Ст); бѣл'ѣ *ѱскопѣте* тѣ мѣчве, и тѡ би покѣсел'ил'и тѱ конѡплѱ (Ст); ѣѣ је дѡста и на сѣлу, *ѱзѣмѣте* су дѣвѡјке (Че); дѡћѣ кот кѱћѣ а дѱгмѣт *пѡкѣдѣта* (Ли); ѡна су и ѡна за мѣне *вѣзѣта* (Па).

Напорѡдност двѣју наставѣка код глагола овога тѣпа присутна је у и у дрѱгим говорѣма зѣтско-сѣничкѡг дѣјалѣкта. Тако је у говорѱ Врѣке (Петровѣћ 1973: 215),

Ибарског Колашина (Божовић 2002: 94), Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 188), те у подгоричком говору (ЧИРГИЋ 2007: 118), док је у мрковићком говору стабилисан наставак *-т* (ВУЈОВИЋ 1969: 264). Стање које важи за већину зетско-сјеничких одлика је и осталих штокавских говора, те се тако варијантност наставака среће у србијанском Полимљу, где су присутна оба наставка, али доминантна *-т* (НИКОЛИЋ 1991: 485), у централној Шумадији присутна су оба наставка са слободном дистрибуцијом (РЕМЕТИЋ 1985: 328), исто је и у банатским говорима (ИВИЋ и др. 1997: 194), северној Метохији (БУКУМИРИЋ 2003: 267). Напоређно присуство двају наставака у облицима глагола истога типа познаје и српски призренски говор (РЕМЕТИЋ 1996: 508–509), говор Алексиначког Поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 201), те горански говор (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 429).

II.2.9.3. За разлику од претходно наведених примера, где се паралелно употребљавају оба наставка, бележени су и облици где се готово редовно јавља *-н(-)*. Углавном је реч о придевским формама типа:

овâ мало бѝо, што кâжѹ, ни *стѣсâн* ни *скрѣсâн* (Ђер); *звâнѝ* Симион (Ра); кад би јâ обѹкѝ гѝрнѝ и дѝлнѝ вѣш о-тѝгâ, онâ тâпѹт *звâнѝ* штѝф кâнгâр; бâш смо имâл'и јѣдан стâн, један стâн смо имâл'и, *звâнѝ* стâн од дрвѣта, па тѣ верѝге су бѝл'е (Вр); ѝшл'и смо на кол'ѝбе, лѣти, на кол'ѝбе мѝ гѝре, *звâнâ* бачѝја (Шт); нѣ знâ ни љѣ идѣ, млѝго, на приѝмер, мѝмак лошѝјѝ а девѝјка *бѝрâнâ* (Баг); бојѝло се у бојаѝницу, па послѣ ето онѣ бѝје, донѣклѣн ето [о]нѝ заткѝвâш *бѝјâно* (Вру); свѣ *зâтровâно*, парадâјз *зâтровâн*, паприка *зâтровâна*, шта гѝј окѹсѝш сад је *зâтровâно* (Жи); јâ сам мѝрѝ да обилѣжѝм и да јѝј дâм нѝвац и уговѝрѝмо, тѝ е знâчѝ *загарâнтовâно*, нѣмâ мѝдâња вѝшѣ (Вру); тѝ су *ѝдабрâнѝ* љѹди (Ли); ѝн изабѣрѣ свѣ *бѝранѣ* јунâке и двâ Срѝбина (Кн); имâло е *звâнâ* мочѝла, мочѝла *звâнâ*, па кол'ко трѝ тâ мочѝла овол'ѝкѝ, кол'ко овâ сѝба, овâ сѝба – трѝ тâ мочѝла (Вр).

Употребљени у придевском значењу облици *бѝрâнѝ* (гѝс), *ѝдабрâн* (чѝвек), *звâнѝ* (мочѝло), *бѝрâнâ* (девѝјка) редовно се јављају са *-н(-)*. Облици са глаголским значењем, међутим, углавном могу имати оба наставка (од глагола *звâт*, као што се види у примерима који следе, готово редовно су бележени облици са *-т(-)*).

С друге стране, *-т(-)* се бележи редовно у примерима:

јâ нешто нѝјесам о томѣ *ѹпознâт* (Бр); кѝ нѝје бѝо у пâртијѝ нѝје бѝо *признâт* (Прђ); мало *признатѝјѝ* чѝвек у сѣло (Ли); јѣдна је у Сâраево бѝла *ѹдâта* а двѝје су у Сенѝцу жѝвѹ, а тѣ двѝје

млађѐ, једна у Сарæво била *у̀д̄а̀та* (Дуј); једна била *уд̄ав̄а̀та* у Црквине (Жи); једна је т̄у *у̀д̄а̀та*, йм̄а тр̄о̀е дец̄е (Ков); нијеси т̄и *уд̄ав̄а̀та*? (Ли); Саб̄а̀х̄ѐта, код Ба̄њ̄ѐ јој је о̀де ку̀ћа па̀ је *у̀д̄а̀та* ђ̄е он̄о била за̀става он̄де (Рај); једн̄ом̄ о̀дав̄л'ен̄ с̄уседн̄о̀ с̄ело *у̀д̄а̀та* ш̄ћ̄ер у Бӣјел'ѐ Во̀де (Кн); јесам л'и ја̀ до̀шла о̀де за н̄ешто ил'и ов̄а̀к̄о *у̀д̄а̀та*, за̀шта ов̄о?; т̄а ми је к̄ћ̄ерка у На̀бо̀је *у̀д̄а̀та* (Бр); у Мел̄æ *у̀д̄а̀та*; она е била *уд̄ав̄а̀та* о̀де у Мел̄æ; т̄а Саб̄а̀х̄ка је *у̀д̄а̀та* т̄амо ка Рӣбарӣћу (Ме); *з̄в̄а̀та* да во̀д̄и рачу̀на о то̀ј св̄ад̄би; *д̄а̀та*, да̀л̄и је о̀тац и ма̀јка (Вру); о̀на је ис Пѐро̀ша а *у̀д̄а̀та* је го̀ре за једн̄о̀га Хазѝра мусл'им̄ана је *у̀д̄а̀та*; ч̄о̀ра је једна *у̀д̄а̀та* у См̄ѐдерево; једна је *у̀д̄а̀та* у Ж̄у̀че (Ст); Миљ̄о̀јка она̀, *у̀д̄а̀та* за онӣјем Јевр̄емо̀м (Стр); она је била *уд̄ав̄а̀та* о̀де у Мел̄æје за једн̄ӣјем, па̀ је била још два̀пу̀т *уд̄ав̄а̀та*, посл'ен̄ у̀з̄ела Ђа̀фка (Ме); једна ми о[д] стр̄ица ш̄ћ̄ерка била *у̀д̄а̀та* го̀ре у Цр̄нчу (Ми); он̄ је у̀мр̄о, он̄ је т̄у б̄ио а ја̀ о̀де, и са̀т ов̄а з̄е̄мља т̄амо *пр̄о̀д̄а̀та* (Пе); за бо̀ж̄и ха̀тар вра̀т̄и се, ч̄о̀ра је *д̄а̀та* (Пл); ов̄а мо̀ј д̄е̄т отиш̄о̀ т̄амо код њ̄и ђ̄е је о̀на *у̀д̄а̀та* (Са); *д̄а̀та* је дев̄о̀јка, ѐво ви об̄е̄л'еже (Ђер); ла̀нск̄е го̀дин̄е нӣје *у̀д̄а̀та* била (Цр); Кр̄сто̀ва ш̄ћ̄ер *у̀д̄а̀та* у Свила̀ново; на̀ша је т̄а компанѝја *пр̄о̀д̄а̀та*; т̄у је мо̀ја с̄естра от стр̄ица била *у̀д̄а̀та*, јо̀ш је жѝва (Че); о̀на го̀ре *у̀д̄а̀та* (Со); ћ̄ерка̀ му је *у̀д̄а̀та* у Бео̀град т̄амо дал'ѐко (Ка); *у̀д̄а̀та* је и о̀на т̄амо (Не); цѐло Вучу̀лок̄ва је *пр̄о̀д̄а̀та* Ср̄бима; бѐше ми једна к̄ћ̄ер *у̀д̄а̀та* (Нет); о̀на је *у̀д̄а̀та* у Тут̄ин (Из); он̄о је *пр̄о̀д̄а̀то* по сѐдам хѝља̀да ѐвр̄и (Ју); нӣје *пр̄о̀д̄а̀то*, то̀ св̄е сто̀ји т̄у (Ос); и *д̄а̀то* је бо̀љ̄е но̀ ов̄о са̀д шта ра̀д̄е свакѝчас глас̄а̀ње (Лу); йшл'и су на тѐ ц̄умб̄у̀се и *з̄в̄а̀ти* и *нѐз̄в̄а̀ти*, и код ва̀с и код на̀с (Рај); нијесмо *у̀позн̄ати* са ва̀ма и так̄о (Ков); у̀сп̄е̄л'и су да је раст̄у̀р̄е, т̄и по̀го̀нчӣћи ма̀њ̄и су б̄ил'и *пр̄о̀д̄а̀ти* (Баг); *з̄в̄а̀ти* смо на св̄ад̄бу, иш̄о ми ов̄а с̄ин на св̄ад̄бу (Жи); мало *ода̀бран̄ѝји* л̄у̀ди, мало речит̄ѝји ч̄о̀век (Ли); тѐ су ми ћ̄ерке *по̀уд̄а̀те* у Паз̄ар, а дв̄ӣје су о̀де код мѐне (Бот); йм̄а трӣ ћ̄ерке, дв̄ӣје *у̀д̄а̀те*, једна јо̀ш, Анд̄ре̄а (Шав); *у̀д̄а̀те* за̀ве, св̄е̄крву нијесам на̀шла; дв̄ӣје су ми ш̄ћ̄ери б̄ил'е у Сен̄ицу *у̀д̄а̀те* (Дуј); о̀на је хо̀ценица била, оне су *у̀д̄а̀те* св̄е (Жи); *у̀д̄а̀те* су ми двѐ (Са); о̀не *з̄в̄а̀те*, без њ̄и нѐма̀ св̄ад̄бе (Ме);

П.2.9.4. Наставак *-ен(-)* стабилан је у облицима трпног глаголског придева, те ни једним примером није потврђено присуство варијантности, односно његове замене наставком *-ет(-)*⁴⁰.

Примери:

нем̄о да си ништа *узнем̄ирен*; хот̄е̄л *одр̄е̄ђен*; мо̀р̄о је ко̀њ да йм̄а *поч̄ӣӣћен*; са̀мо мо̀ра да је *поч̄ӣӣћен*; ис̄ан је ка̀ Ср̄бин ка̀ мусл'им̄ан, од кр̄ви и од мѐса *ст̄е̄чен* (Ке); *покр̄ивен* шев̄ар; *затв̄орен*

⁴⁰ Мешање двају наставака код неких глагола овога типа, односно појава ликова типа *же̄њет* карактерише говор Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 201), српски призренски говор (Реметић 1996: 509), те говор Горе (Младеновић 2001: 429) и Гатња (Младеновић 2013: 367). Облици овога типа јављају се и у северној Метохији али врло ретко (Букумирић 2003: 268).

(Ле); ђн је, кажӯ, *убијен*, нѣко кѣжѣ нѣје *убијен* него ўмрѡ; беше у Пѡжаревац *сахрањен* (На); дѣте нѣкѡга којѣ је за овѡ *задӯжен*; *намѣшићен* кѡ фѣр по два мѣтра и озгѡр су мӯзл'и стѡку; у рѣјеку му дѡл'е кѣзан *потӯрен вићен*, црномањас (Пр); нѣје *постѣљен* вијенац ни нѣшта (Ра); трѣба да је *надѣрен* нѣкѡ; јѣ би трѣбѡ да тѡј пѣртији бѣдѣм повѣрен; ђн је пѡсл'ѣ смрѣти *рѡћен*, пѡсл'ѣ смрѣти ѡчинѣ (Кл); тѡ је скѡро тѣ пӯт *намѣшићен* (Ки); тӯ сам рѣдио у тӯ пећину ѣѣ бѣо Дрѣжа Михѣјловић *сакрѣвен*; ако је нѣко *цѣњен* дрӯк, пријетелъ (Рај); би рѣкѡ да је јучѣ она гл'ѣћ *постѣљен* (Из); тѣмо сам јѣ *рѡћен*; она кѣас што је *излѡмљен* (Трн); брѣт му *жѣњен* из Дӯјѣкѣ (Цр); *пронѣћен* је некѣ сѣндук кѣменѣ; ѣродром имѣ, сѣмо је *затвѡрен*, *изрӯшен* је цѣо; бѣо *жѣњен* из Бӯћева, нѣјстарији бѣо *ожѣњен* из Драгѡјловићѣ; је л' *опрѣмљен* онај Дѡм култӯрѣ?; ѣмѣ воће један *рѡћен*; крѣљ Еманӯел *ожѣњен* Црногѡркѡм (Че); нѣје *довѣден*; *прѣмљен* сам у мил'ѣцију (Шт); *осӯћен* је бѣо двѣдес гѡдѣнѣ знѣш да си од бѡга *ствѡрен* (Бл); дѣмек опрӯжен и л'ѣжѣ (Бо); ѣмѣ *одрѣћен* чѡвек, да л' некѣ шӯмѣр *задӯжен* за тѡ, ил'и некѣ дрӯгѣ овакѡ са сѣла, *задӯжен* је да кӯпи пѡпашу (Бр); затѡ што е *пѣчен*; црѣп је тѣпӯт *набѣчен* (Гл); а *вићен* је, сӯвишѣ је *вићен* (Жи); *налѡжен* шпѡрет; тѣ је рѣбњѣк *напрѣвљен* пѡсл'ѣ ослобоћѣња (Шав); ђн је бѣо *погѡћен* код мѡјѣга ѡца пѣ тӯ смо се ўпознѣл'и, тӯ сам га ўзѣла (Се); бѣо је, да простиш, и *вићен* и л'ѣјеп; бѣо одборнѣк, бѣо *вићен* (Туз); јѣ сам *осӯћен*, Амѣре; ђн је *осӯћен* вѣћ.; ђн је *осӯћен* што је убиѡ сѣна, и немѡ да га сӯдиш; овѣ је *неожѣњен*; јѣ сам ѡде *рѡћен* нѣсам помѣрѡ нѣгде (Уг); нѣће ђн ѣје је *загѡћен* вѣздух; бѣо је мѣло дѡл'е *притвѡрен* пѣ га пӯстил'и; тӯ му један сѣн *неожѣњен* (В. Лок); мѡј дѣда бѣо *вићен*, гл'ѣдан, вѣсок (Бот); свѣ овѣ дуњѣ *ствѡрен* кол'ѣко је тѡ гѡдѣнѣ прѡшло тѡ алѣх знѣ (Бот); свѣ ти јѣ знѣм, бѣстар, *отвѡрен*; сѣмо је *поврѣћен* (Гр); с Бѡсѣнкѡм *ожѣњен* (Ли); дӯшек некѣ пӯњен вӯнѡм; јѡрган је *напрѣвљен* (На); *ослобѡћен* за центрѣлу (Баг); врши се терѡр на тѣбе ѣкономскѣ, дѣжбине тѣ, *прогѡћен* си да идѣш у бригѣде, да идѣш на кулӯке; ђн је бѣо *прогѡћен* млѡго; *рѣњен* дошѡ пѣ посл'ѣ јѡпѣт ме тѣфус закѣчио; четрѣс пѣтѣ је *завршен* рѣт; овѣ Гѣмбѣш је *јӯрен*; ђн беше у Итѣл'ѣју, *зарѡбљен*, беше *рѣњен*, зѣднѣица, да извѣнѣш (Прћ); сѣмо јѣдан је спрѣт опрѣмљен (Уг); овѣ млѣћѣ је *ожѣњен* тӯ у Крѣљѣво жѣви и рѣди (Бѡљ); сѣмо јѣдан је остѣо Зѣно Хѣмѣдовић да нѣје *рѣњен*; сѣмо јѣдан је остѣо *нерѣњен* (Врс); двѣс пѣтѣ је *прогѡћен* мусл'имѣнскѣ жѣвалъ; *прогѡћен* от стрѣнѣ цандѣрѣ; ѡндѣ је *прогѡћен* нѣрот бѣо (Ју); стѣн је сѣд *кӯљен* и рѣдом онѡ ствѣри (Ос); јѣ сам такаф чѡвек, јѣ сам такѡ *опредѣљен* (Нет); ѣмѣ цѣдѣљка овѣмо *обѣшена* (Бал); овѣ земѣљскѣ кӯгла *ствѡрена* од једнѡг чѡвѣка и једнѣ женѣ (Бот); сѣд *увѣдѣна* вѡда у кӯће; јѣ и сѣд вѡл'ѣм да сам чѣста да сам *обӯчѣна* (Гр); тѣ је цѣмѣја *напрѣвљена* прије двѣста гѡдѣнѣ; за тѣ је пѣре *намѣшићена* овѣ цѣмѣја; нѡва шкѡла *напрѣвљена*; *напрѣвљена* је пѣ је бѣла пропѣла; кѣд је *прѣвљена* нѣ знѣм; додӯшѣ јѣ нѣсам бѣла *покривѣна*; ѡна је *покривѣна* (Кл); ѡна је онакѡ на ѣѡрѣво *испрѡшена*; тѡ је *неизмѣрена* фамѣл'ѣја (Баг); *испрѡшена* девѡјка, нѣће; кад је *испрѡшена*, не смѣјѣ нѣко да е ўзмѣ (Ју); тѡ је бѣло мѣзѣрно да ѡдѣ им кѣѣр а да нѣје *окѣћена*; нѣмѣчкѣ је вѡјска *одвѡјена* бѣла свѣкат (Рај); *огрѣћена* је бѡровѣма (Ра); Фѣма и овѣ *рѣњена* (Шав); сѣд је

постављена антена за мобилнѣ тел'ефоне (Из); она је ис Көрйтā пā *досѣљена* ту (Ју); пошто си *рђена* у овā крај, уџала се у овā крај; немō да си *поврѣђена* да бѹдеш ти нѣшто (Цв); е мāло *савијена* је; јā сам *рђена* код Л'ѣшка (Не); *запрѣшена* била за њим; рѣба *обѣшена*; она је била *забрађена* онō; *јā пријављена* за тāмо (Па); *пѹиђена* (Пе); она побѣгла, а *испрѣшена*; *испрѣшена* да побѣгне за дрѹгим (Пл); брађа ми нѣјесу *жѣђена* (Рач); *јā* ако сам, нѣ дāј бѣже, бѣл'есна, а *поквāрена* (Ру); дрљача је мāло каснѣјѣ *напрāвљена*; дѣста су била жѣнска дѣца *угрѣжена*, *одвѣдена*; мѣне се чинѣ сāt да су тā дѣца прѣвишѣ *размāжена*; *покрѣвена* сѹшница папрāхђом (Са); *забрађена* свāкā, и Српкиња и мусл'имāнка је била *забрађена* нѣмā да је откривѣна кā сāt (См); тāмо *спрѣмљена* вечѣра (С. До); *јā* сам у Бѹдѣе *рђена*; радѣла је гѣре пā сāt *прѣбāчена* ту (Коз); кѣ погодѣо овā пѣлāt којā су нѣиена којā су остāла, тād ми чини учино; бѣга ми свāкѣм је *пруђена*, што се рѣкнѣ, пѣмѣћ (Лу); вѣда *довѣдена*; свѣ јѣ глава *ољѹштена* (Цр); одрѣђенā кол'ѣчина; пѣсл'ѣ је рата *напрāвљена* шкѣла (Че); ѣвде нѣје она *тѹрена* (Шт); тол'ѣкѣ је мāsна, чѹвена (Вр); *јā* сам била свāкат *залѣжена* за тѣ јѣло; нāша е кѹћа, кāжѹ, *досѣљена* нѣђе одозгѣ от Бѣшева; она је била *чувѣна*; она је била на свāкѣ сѣбе *цѣјеђена*; ѣстѣ мојā бāба *чувѣнā*, мојā мāјка *чувѣнā*; она је *испрѣшена* била у Жѹњѣвиѣ и *остāљена* је (Вру); она је ѣтуд изнѹтра *опѣиљена* (Гл); тā ми тѣтка била *чувѣна*; тāмо онѣ *намѣиђена* и *окиђена*; сāмо што је *отпѹштена* била, ѣни су је гāђāl'и (Го); жѣна је *затвѣрена* била (Гу); тѣ кā ѣрга *покрѣвена* (Де); мѣја сѣстра рāвно гѣдину седѣла *испрѣшена* (Дол); јѣдна је тѹ из нāшѣга *довѣдена* у тā пѣдрум тѹ а јѣдна је доведѣна ис Шāрѣнā чāк (Жи); *испрѣшена* била у Дрāгу (Жу); по пѣла гѣдинѣ би *запрѣшена* била девѣјка (Ке); она је била *испрѣшена* у Рāдетину и ѣн је ѹзѣ; тāмо тā *испрѣшена* била; тѹ и *рђена* (Ли); *неварѣна* врнѣка(Ост); нѣје имāло вѣду пā је *прѣбāчена* тāмо (Врс); дѣл'е била *напрāвљена* онā стругāра, онѣ дрѹгѣ свѣ нѣје имāло нѣшта (Со); ѣвде *отвѣрена* шкѣла нāјприје у јѣдан хāн димитрѣјевскѣ, тѹ је *отвѣрена* шкѣла; крѣнѹ да бежѣ, а вѣјска је била *припрѣмљена* (Нет); здрāвица се нѣсѣ, онā домāћин ѣе зѣвѣш, *киђена* здрāвица; двāнѣстѣ гѣдинѣ кад је Србија *ослобѣђена* (Прћ); онā је *покрѣвена* (Уг); конфѣкција тѹ *напрāвљена*; конфѣкција кад је *затвѣрена*? (Бѣл); јѣсу се, пāl'ѣл'и су ѣде јѣдну кѹћу, штāлу, згрāду, тѣ је *попāљено* бѣло (Не); свѣ бл'ѣзо *прāвљено* да се не одаљѹјѹ (Бѣб); ѣста гѣре *отвѣрено* (Бал); овѣ је *напрāљено* пѣсл'ѣ рāта овѣгā на Кѣсовѣ; *попāљено* тѣ је свѣ бѣло (Из); тѣ е свѣ *заврѣшено* знāчѣ; свāкā жѣна код нās носѣла онѹ пѣчу, *покрѣвено* л'ѣце (Ју); сāмо мāло овакѣ *раздѣђено* кā до овѣ гарāжѣ; тѹ помāло сѣјѣм тѣ, овѣ дрѹгѣ *зал'ивāђено*; л'ѣтно *полѣмљено* тѹ кā тā трмка ѣдовѹт (В. Лок); пѣсл'ѣн тѣ свѣ *запѹштено* (Бѣл); тѣ је алāх ѣлешāнум одрѣдѣо тѣ је мѣсто *благослѣвљено* (Бѣт); тѣ је на тā дāн *урāђено*; тāмо је *зabāчено*, *zabāчено* је тāмо у йрсул'е; у тѣровѣ да стāвимо такѣ тѣ *закѣђено* (Гр); тѣ је *незамѣшљено*; пѣт ѣмā *увѣдено* ријѣкā (Из); *рāђено*; бѣло је дѣста фѣрмѣ *отвѣрено*; онāкѣ *скрѣљено*; рѹчно *рāђено*, нѣкака машинā, нѣго срп онāј (Бāг); те ѣђе од Алѹловићā пā свѣ до Рāшкѣ дѣл'е свѣ *спāљено* бѣло тāt; онѣ Ђѹрђѣви стѹпови што је *подѣжено* тāмо у йвангрāд; тѣ је чѹдо тād *рāђено*; тѣ је сād свѣ *удāљено*;

млого је Срба *потурчено* (Прћ); *кривено* је то (Д. Пољ); то је *забачено* (Др); то је сад све *растурено* (За); то је *направљено* око педесет петē (К. Бун); то је *одвођено*, а то је исто *нарот*; пал'и у крф, пā је то *растурено* (Цв); *ето* није *ком* је *речено*; то је код ислама *забрањено*; то сјевѣрје је *забрањено*; није *брањено*; онō је код кућē *бѡжено*; *јечам* би се сјјō *ћѣ* је, овај, *огнѡжено*, а *зоп* *ћѣ* се није (Кл); кад *йспаде* онō свашта *саишвено* да се купјјē (Со); *затвѡрено*, фāбрика *њихна*, то *привātно*; *стāмбенō* *питāње* *решено* за двā сāхата (Рај); овō је другō све *потурчено* (Бу); *удѡрено* по глави (Кн); онō што је *утрйњено* (Трн); нѣ бīло *речено* *никōме*; све је то *прекривѣно* мѣсом (Тр); *развијено* и *йспрāvно* (Це); није *изграђено* (Цр); педесет другē је *уведѣно* самоуправљāње, пā је *речено* *изградња* *канāла*; ни дāнас није *завршено*; *урѣжено* међунарōдним *закōном* (Че); *пāрче* л' *йма* *избушено*; овō је *брушено*; све што је *ствѡрено*, *ствѡрено* је с *рāдом* (Шт); не *пāмтим* *кād* је *насѣљено* (Бо); у *невйњено* (Ли); све *оверѣно* (Ми); *тāпūt* је *имō* *полѡжено*; *збок* *тōгā* је *забрањено*; у *пећйну* и *тў* *намѣшћено* то л' *йјепо* (Па); док није бīло на *Кōсово* *забуњено* (Пе); *тād* је бīло *забрањено* да се *учў* *дѣца* *тā* у *веронāуку*; *намѣшћено* л' *йјепо* (Пр); ако је *устрāvљено* (Пру); то је бīло *незāпāмћено* *врйјеме* (Рач); онō другō је све *порушено* (Ра); *ймā* *отвѡрено*; *нѣмā* да е то *затвѡрено*; *он* *тāмо* *ймā* за *ўјам* *остāвл'ено*; *покрйвено* под *слāму* *стрōго*, *ил'* је *покрйвено* под *шйндру* (Ру); то је бīло све *о[д]* *дрвѣта* *урāђено*; свāкō *пāрче* *землѣ* је у то *врѣме* бīло *обрађено*; све је то *напуштено*; то све да је *срѣђено*; *стāвй* се *одѡзгō* *камѣње* то да би бīло *потѡпљено*; то је *закѡрдвљено*; то је све *закѡрдвљено* (Са); *плāђено* је то; *плāђено* је и *Мйловāну*; а *плāђено* је *тāпūt* то по *тōј* *цѣни* *нōфца*; то је све *осѣљено*; у *Тўрску* је *осѣљено* бīло (Ст); то је *звршено*; то је *нāјпријен* бīло *зāвйњено*, *бāш* *фйнō*; *јā* ти *прйчāм* *чўвено*; да се то не *рāдй* *нѣшто* *претѣрѣжено*; то је *размāжено* (Бр); *тў* је *тāпūt* *исцрпл'ено* све (Вр); *нйе* то бīло *забрањено*; *имāло* је *одрѣђено* (Вру); *дōста* је бīло и *побијѣно* *нāшијā* *љўдй*; то је *млого* *побијено* *нāшијā* *љўдй* (Гл); *вōл'йш* л'и *овāкō* *замрāчено?* (Го); није *велāло* *нйшта* да *јѣдѣ* то *кривѣно* да се *појѣдѣ* (Дол); *ймā* *расечѣно* све, и *сāблā* *овакō* *ћѣ* *расечѣно* (Ер); из *Дрāгē* је *досѣљено*; ако *јoj* није *пресѣчено* *нѣшто* (Ке); *вāлā* није бīло *окйћено* (Де); *ол'йјепљено*, *покрйвено* (Туз); то сам *имāла* *погѡђено*; *његѡвѣ* *чѡре* *нйђе* *нйјесу* *мрдāл'е*, то је све *забрањено* (Жи); *знāчй* то је *сѣло* *одāвно* *насѣљено* *нāше*; *нѣшто* *увўчѣно*; *покрйвено* (Уг); *јѣсу* *потурчени* (Бу); они *нйјесу* *жѣњени*; *овāкō* су *слѡјѣви* *нѣкй* *тāлѡжени*, пā то су *бāгри* *кō* *тāлѡжени* (Баг); *о[д]* *точкōвā* *опāнци* су *нѡшени* (Не); *бйл'и* *одйјѣљени* (Дуј); *разведѣни* су *ѡни* (Ос); *зйдови* *бйл'и* *покрйвени* *ћеремйдѡм* (Из); они су *ис* *Црнōга* *врхā* *досѣљени* (Бал); у *Пазār* су *нāјвишē* *Белопōльци* *досѣљени* (Нет); *мѣлећи* су *āнћел'и*, *ѡни* су *ствѡрени* од *свѣтлости*, *љўди* су *ствѡрени* од *йловачē*, *цйнови* од *вāтрē* а *āнћел'и* су *ствѡрени* од *свѣтлости*; *љўди* *зāпѡшљени* бйл'и; они су *бāјāги* *насѣљени* *ѡде*, а *мй* *нйсмо*, *мй* *смо* *тāмо* *рдђени* (Кл); *имāл'и* су *нѣкй* *нāши* *што* су *бйл'и* *зарѡбљени* у *Нѣмачкў* (Ра); *жѣњени* из *Дўјāкā* (Цр); *такō* да *смо* од *тōгā* *дāна* бйл'и *одвѡјени* (Че); *овй* су *другй* *ожѣњени* *свй*; *тў* *ми* *трй* *сйна* *седў*, *ѡни* су *ожѣњени*; *тй* *стāнови* су од *прућā* *грāђени* а *покрйвени* *слāмѡм*, пā *л'йјепљени*, да *извйнѣш*, *бāљегѡм* (Уг); *волѡви*

што су *уфаћени* (Жу); бѣл'и смо *попѣљени* свѣ (Бот); ѣво овѣ су ми *одѣјѣљени* (Бр); мѣ смо из Добрѣнѣ ѣстѣ одѣ *насѣљени*; Мѣјовѣћѣ су *насѣљени*, кажѣ, из Островѣцѣ (Вру); Нѣмци *зарѣбљени* овѣмо (Гл); трѣбѣло бѣ да су *досѣљени*; јер мѣ смо бѣл'и дѣца ранѣјѣ млѣго *намѣчени* (Са); да се не нађѣте *уврѣђени*; свѣ се знѣ којѣ су тѣ бѣдѣнѣци *осѣчени* (С. До); тѣ су бѣл'ѣ *испл'ѣтене* као душѣци од некѣг плѣтна (Бот); ѣно вѣдѣ се кѣћѣ, ѣе су онѣ л'ивѣде *непокрѣшенѣ* (В. Лок); нек су *окрѣљене* на јѣдно мѣсто (Ју); ѣвце јѣш нѣјесу бѣл'ѣ *пѣчѣте* да се мѣзѣ, сѣмо изјѣтра (Ју); онѣ сѣстре млѣђѣ којѣ су *прѣучене* (Не); сѣмо сѣд су се тѣмо штѣл'ѣ *напрѣвљене* (Бѣл); *закрѣљене* пѣ нѣ знѣш ѣѣ су *зѣкрѣпе*; свѣ су ни *мѣтичене* (Др); пѣ тѣ су глѣпѣсти *превѣзѣћене* (Д. Пољ); отпрѣје су *покрѣвѣне* бѣл'ѣ (Кл); мѣнѣ мѣста у Срѣбији су ѣнѣче *запѣстѣвљена* (Тр); тѣ су кол'ѣбе од плѣга *сапл'ѣтене*, слѣмѣм *покрѣвене* (Шт); нѣкѣ *вѣзѣне* нѣкѣ нѣјесу (Бѣ); вѣде ѣмѣмо *довѣдѣне* двѣје; пѣл'ѣне бѣл'ѣ *спрѣмљене* (Жи); нѣкѣко овѣмо *подвѣћѣне* (Ле); жѣне су тѣмо *одвѣјене* (Ли); *неисквѣрене* (На); ѣмѣ дрѣгијѣ жѣнѣ, старѣјѣ жѣна што су бѣл'ѣ *покрѣрене*; *разрѣјѣћене* онѣ (Па); дѣвѣјке рѣдѣле и онѣ вѣс, *вѣзѣне* кошѣљѣ (Рѣ); гѣре ѣстѣ *намѣћѣне* (Ру).

II.2.9.5. Када су посрѣди различѣти односи основа глагола у облицима трпног придева, наводѣмо неколико важнѣјѣх напомена.

Глаголи трѣће врсте ѣмају следеће облике трпног глаголског придева: сѣмо *преврѣнѣто* овакѣ; дрѣги испод ѣѣга, ѣстѣ *преврѣнѣт* (Из); шѣљѣв гѣре а *разврѣнѣт* (Ст); пѣ ка[д] тѣ тѣри невѣсти нѣ главу, нѣ знѣш кѣд је *обрѣнѣта*; јѣдну смо одвѣл'и на кѣња, пѣ је тѣ шѣљѣво, тѣ нѣ знѣш кѣд је *обрѣнѣта* (Ме); тѣ је *прекрѣнѣто* (Ра).

Глагол *попѣт*, ѣма облике глаголског придева трпног са елементом *-ну-*: јѣ *пѣпнѣта* на кѣња пѣ ме стрѣ да ѣу да пѣднѣм (С. Ћуп); или без ѣѣга: *пѣпѣта* је скрѣс гѣре (По). Глаголи типа *почѣт*, *прѣпѣт* и сл. обѣчнији су у краћѣм лѣковѣма: тѣ нам кобѣла *прѣпѣта* (Цр); *прѣпѣта* је тѣмо (С. До); *пѣчѣто* је зѣдѣто (Бу).

Глаголи на *(-)нѣјѣт/(-)нѣт* ѣмају облике:

нѣнѣјѣта му је штѣта (Ту); што је *пѣнѣјѣто* да се вѣдѣ ко[д] тѣ дѣвѣјкѣ што су пѣнѣјѣл'и из дѣма овѣ (Бот); тѣ је јѣдно брѣдо вѣл'кѣ *ѣзнѣјѣто* (Дол); нѣ дѣј бѣже, мѣрѣ да је то *прѣнѣјѣто* однѣкл'ѣн (Ру);

пѣсл'ѣ *прѣнѣсѣне* су у Студѣнѣци и дѣн дѣнас су тѣнѣ у Студѣнѣци (Ра); мѣло су кѣ *ѣзнѣсѣне* (Бал);

онѣ *ѣзнѣшѣно* (Брђ); тѣ бѣл'ѣс је из Ѧмерикѣ *прѣнѣшѣна*; тѣ ис Ѧмерикѣ *прѣнѣшено* онѣ варѣла (Кл).

Варијантност форми присутна је и у Ибарском Колашину (Божовић 2002: 95) и васојевићком говору (СТИЈОВИЋ 2007: 189).

Глаголи прве врсте типа *маћ, таћ, дић* и сл. могу имати облике по првој и по трећој врсти:

што му је спомен *подијжен* (Прћ); ферџа је *мачена* (Трн); *примачена* је оде (По); она је *надијжена* (Пе); онџ Ђурђеви ступови што је *подијжено* (Прћ);

та споменик је *подијгнџт* (Рам); кајмак *макнџт* (Дол); то је било педесџте гџдинџ пећа је *макнџта* (Уг); јел' она е *навџкнџта* (Ру); рџко ми је Гџран да су је доводиљ' и два-три пут *снемџгнџту* у Тутџн у бџл' ницу (Жи); џе је *макнџто* (Рај); мало је то *издијгнџто* гџре (Же).

Глаголи на *-сти* такође имају двојакџ форме:

побџден тџ колац (Рач); крава *непомџзџна* (Д. Дуб); *побџдена*, то се звало баба, дрво јџдно (Ми); све *истрџсџно* (По); свџ жџвџ *покрџдено* (Цв). *зобџдени* ексџри (Дет); они су *зобџдени* (Бр); *истрџсџни* ћил' џми; свџ су *помџзџне*; *истрџсџне* јџмбол' ије (Ме); *џзгрџбџне* рџке (Ру);

два дрвета *побџђџна* (Ду); она је *потрџшена* (Пл); мл' џјџко *помџзџно* (Бр); коље *зобџђџно* (Бо); *помџзџне* су краве (Ко); рџке *изгрџбџне* (Со); *довџђџно* је на црџјево (Др); трудна жџна не смџјџ ништа да такнџ *укрџђџно* (Вр); онџ дрво што е *побџђџно* оде; није *крџђџно* ни стџка ни ништа (Вру); два дрвета *побџђџна* тамо (Рач).

Осим облика:

дџбар дџо је *напџшџтен* (Баг); то е *напџшџтџно* сџло (Са); џно тамо рџдом, онџ су кџће свџ *напџшџтџне* (В. Лок); није шћџо да и остџви *некрџшџтџне* (Лу);

Бележенџ су, и то као чџшће, и форме:

није *зандџшџен* (Дуј); то је рџјџч *пџшџђџна* (Бр); то је рџјџч *пџшџђџна* бџла (Вр); сџд је црква *намџшџђџна* у Врсенице (Шт); она је *зандџшџђџна* (Ст); *напџшџђџно* гџре; то је маџсџвно *напџшџђџно* (Баг); бџло *напџшџђџно* (Брћ); *напџшџђџно*, нџма (В. Лок); нијџдно му није остџло *некрџшџђџно* (Лу); то је *упропџшџђџно* (Не); то је *зандџшџђџно* (Шт); да није *укрџшџђџно*; да није *укрџшџђџно*, но да џма свџко свџје лџжџште (Св).

Ипак, подновљним јџтовањџм нису обухвађени глаголи попут: *плџс, јџс, завџс, кџдат*, па стога нема ни ликовџ типа: *плџђџне, ијџђџен, завџђџне* и сл., какви су бележени у говору Мрковића (Вујовић 1969: 265). Варијантност форми присутна је и у Ибарском

Колашину (Божовић 2002: 95) и васојевићком говору (Стијовић 2007: 189), а тако и у другим штокавским говорима: трстеничком (Јовић 1968: 150), говору северне Метохије (Букумирић 2003: 268), Пиве (Вуковић 1940: 74), потом у централној Шумадији, где је код глагола прве врсте са основом на дентал алтернација скоро доследно спроведена, присутна је и у секвенци *ст* код глагола типа *наместити*, а јављају се и аналошке форме типа *крџено*, *пџеђено* (Реметић 1985: 329).

Ог глагола на *(-)т̄р(ије)т* и *(-)д̄рт* забележени су облици: бѣзбел'и ми је сѣба била *п̄д̄ст̄рта* (С. Ћуп); цијел'е пантол'е *ѝд̄р̄те* бил'е (Кл).

Глаголи типа *к̄упит*, *т̄д̄пит*, *зар̄д̄бит* и сл. увек се јављају у форми са јотованим усненим слугласником, што се види из напред изложене грађе. Нема ликова *к̄упен*, *топ̄ено*, *зар̄д̄бен*, *нап̄р̄вен* и сл., углавном несвојствених говорима зетско-сјеничког типа, а забележених у мрковићком говору (Вујовић 1969: 265). У говору северне Метохије такође у потпуности изостају (Букумирић 2003: 268). Нејотоване форме јављају се (али врло ретко) у трстеничком говору (Јовић 1968: 151); консонантска алтернација на крају основе уклоњена је и у говору Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 202), призренском (Реметић 1996: 509), горанском говору (Младеновић 2001: 430), и говору села Гатња (Младеновић 2013: 366).

Глаголи *(-)б̄йт* и *(-)п̄йт* имају облике трпног придева код којих је присутно колебање између два типа завршетака: *-вен*, *-вена*, *-вено* и *-јен*, *-јена*, *-јено*, па се тако јављају дублетне форме:

проб̄ијен на средњи (С. До); сѣк је *поп̄ијен* (По); *пробиј̄ена* рупа (Ту); ма̀ло су *уб̄ијене* (Бал); врат̄ило је б̄ило *пробиј̄ено* (Би); о̀де *пробиј̄ено* (Вр); т̄о би св̄е б̄ило (Ле); т̄о је м̀лого *побиј̄ено* (Гл); м̀лого б̄ило *разбиј̄ено* (Го); к̄опље *побиј̄ено* (Де); т̄о би св̄е б̄ило *уб̄ијено* (Ле); св̄и су *уб̄ијени* (Ле); пр̄з̄ори *разбиј̄ени* (Бал).

ов̄а п̄ут *пробиј̄вен* (Бољ); ов̄амо пос̄ен је ов̄а п̄ут *пробиј̄вен* (Ст); *уб̄ијвен* са шт̄анг̄ом преко к̄ичм̄е, и *уб̄ијвен* му б̄убрек (Стр); *разбиј̄ено* та̀мо (Вр); све је *разбиј̄ено* (По); ни о̀цом к̄ар̄ато ни ма̀јк̄ом *биј̄ено* (До); т̄у *пробиј̄ено* (Лу); врет̄ило изгл'еда́ ов̄ако дуг̄ач'ко, па је на два д̄ела *пробиј̄ено* (Ша); једно др̄во т̄у *пробиј̄ено* (Не).

За двојство наставака зна и говор централне Шумадије (Реметић 1985: 331).

Осим облика *надљвен*, *-на*, *-но*, који су сасвим обични, са само једном потврдом присутна је и форма *на̀дљт*: *цљо је бљо на̀дљт* (Бал); као и један облик по III врсти: овакљ јој ђчи *надљнљте* (Ков). Облик са наставком *-јен* (*надујљне*) непознат је овом говору (Реметић 1985: 331).

Нисмо бележили примере глагола на *-јен* са јотованим сугласником основе типа *зављен*, *развљен*, који се употребљавају у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 174) и Васојевића (Стијовић 2007: 188), као ни форме са наставком *-т* типа *прљбљт*, *љбљт*, својствене говору Васојевића (Стијовић 2007: 188), а бележене и у Пиви (Вуковић 1940: 74). Са стањем у нашем ареалу слажу се прилике у Ибарском Колашину, где је забележен само један пример са *-т* (*љзут*) (Божовић 2002: 94).

Глаголи на *-ивен* типа *саиљвен*, *прољљвен* у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони увек имају овај наставак. Нема форми са наставком *-ит* типа *на̀лљт*, *на̀пљт* и сл. (Стијовић 2007: 188).

II.2.10. Футур I

Футур I гради се помоћу глагола *хтљт* / *шљљт*, чије су енклитике: *љу*, *љеш*, *ље*, *љемо*, *љете*, *ље* / *те*, а као допуна на читавом терену испитиваног говора инфинитив је доста чешћи од конструкције *да* + презент⁴¹.

II.2.10.1. Прво лице једнине гради се помоћу енклитике *љу* и инфинитива:

шећер *љу* ја *наљ*, нека шећљра; ја *љу отљс* (Бал); са[т] *љу* ти *пока́зат* (Брљ); са̀т *љу* вам *при́чат* који су пра̀зњици, ко̀ је гдљ; ако ти трѐба, јљдно *љу* ти *поклљнит*, љво пробљри (Из); дрљги пљт *љу* ја *припљзит се* (Лу); ја *љу* ви то *пљмољ* ал' да увљдљте дљцу и овљ жљне у сљбу (Нет); ка̀ко *љу* *рљљ*; са̀т *љу* ви ја *ка́зат*; тѐбе *љу* ја са̀т *пљвес* о̀де (Ос); да̀ л' *љу* *дожљвет* са̀мо да се наспљва̀м; ако мо̀гу да ви помљгнљм, ја *љу* ви *пљмољ*; ја *љу* *при́чат*, а ви пљшљте (Трн); са̀т *љу* ви ја *ка́зат*; па̀ *љу* ви ја нешто

⁴¹ Више речи о односу конструкције *да* + презент и инфинитива у саставу футура првог било је у одељку о инфинитиву (в. т. III.1. и III.1.1.–III.1.4.).

испри́хат; попри́чај ти нешто пā *ћу* ти ја *попри́чат* за једну дру́гѹ ствāр (Цв); свē *ћу* ве *кāзат* (Шав); ја *ћу се покāјат*; пā *ћу оти́с* код тијā Зѳрнѳā да и посѣтѳм; нека је, ја *ћу се ожѣнит*; ја *ћу* јој *дāт*; за пāре ти не дāм, ако ћеш ца́бѣ, ја *ћу* ти *дāт*; овѣ што *ћу* ти *дāти*, трѳ нѳћи опѣри рѹке и нама́жи: ја *ћу* ти *кāзат*; ја *ћу гл'ѣдат* у ѳме бѳга да ти тѳ дѳјете изл'ѳјечѳм (Кл); ја *ћу*, сѳне, *оти́с* да тѳ твоје ѳсе очѳстѳм (Кн); тѳ гл'ѣдā у мѣне, ја *ћу гл'ѣдат* у те́бе (Тр); ѣво сāt *ћу* ја *напѳјит* кра́ве (Туз); ѳћу, свē *ћу* ти *при́чат*; сāt *ћу* ја нѳјзи *кāзат*; ѣто кāко *ћу* ви *кāзат* за Рѣљину кѹћу *ћѣ* је (Бо); штā *ћу* ти *кāзат*, сѣло, чѳтāво овāкѳ (Бр); вāлā *ћу* ти *рѣј* за тру́дну жѣну; при́ча тѳ па *ћу* ти ја *додāват* (Вру); ја ѳмāм, ѣво ја *ћу нāј* ѣво двѣста кѳлā пасу́ља дѳл'е (Гл); ја *ћу донѳјет* сād вѳду; хāј ја *ћу* те́бе *пѳмој*; нек је тре́ћѳ дѳо Симѳнѣ, ја *ћу* је *узѣт*; мајко, ја *ћу* ти *ѳпрат*; прѳбāј тѳ сѳр, па са[д] *ћу* ја *донѳјет* баклāву и облāнду; са[д] *ћу* ја дру́гѹ виљѹшку *донѳјет*; тѳ ми тра́жи, ја *ћу* ти *дāт*; ја *ћу* ти *дāт* да попи́јеш сѳк; пи́тā тѳ, па *ћу* ја не́је *нами́нут* да ви́дѳм, да се промѹчѳм; бојѳ се ја *ћу* га *остāвит*, ја *ћу запостāвит* (Го); пи́тāте ме шта гѳј хѳј, ја *ћу* ви *испри́хат*; сѹтра *ћу* *прѳј* крос Пљѣвље; ја *ћу* му свē *пѳмој*; ја *ћу* ти сāмо јѣдан слѹчāј *испри́чат* (Гу); сā *ћу* ти *при́чат* нешто ѹкратко; ја *ћу наврāтит* у понеде́љак; ја *ћу* јој *ѳспл'ес* (Дет); кат стѳгнѹ тāчкице, ја *ћу донѳјет* па да осѣчѣш онѣ купѳне; ко те дофāтѳм, чѳтāву овѹ згрāду *ћу ѳбит* с тѳбѳм; ја *ћу* га *ѹбит* (Ѓер); пи́тā ме, ја *ћу* ти *при́хат*; ко ме не дāдѹ ја *ћу ѳстат* неѹдāта (Жи); бāш *ћу* ти ја *при́чат* о мојѳј жѣни; сѹтра *ћу* му *порѹчит* (Жу); бѳга ми *ћу* ти ја *при́чат* за мѣне; вāлā лāко *ћу* ти *кāзат* (Ке); мāло *ћу* ти *стāвит*; тѳ слѹшā мѣне шта *ћу* ти ја *рѣј*; ја *ћу* те *звāт* тел'ѣфѳном; свē *ћу* и *помлāтит*; са[т] *ћу оти́с* за Файка мѳтѳром, *дѳвез* мил'ѳцију и свē ве *затвѳрит*; сā[д] *ћу* ти ја *при́хат*; нека, ја *ћу донѳјет* (Ле); хāј, што *ћу ѳстат* за на пи́јац, дѳбога мѣне; ја зāлагāј л'ѣба *ћу нāј* (Ли); сā[д] *ћу* ти *рѣј*, прѳвѳ дѳктор што је тѳ је бѳо Адѣмовић; богами *ћу лāгат*; сѳгѹрно *ћу изгѹбит* гѳдину (Ми); тѹ и тѹ ја *ћу изāј*, дѳћѳте (Ост); ѣво ти, са[д] *ћу* ти ја *нацѳрат*; ка[д] су се узѳмāл'и, тѳ *ћу* ти свē *испри́чат*; сāt ѳмā онѳ, кāко *ћу* ти *кāзат*, ко ѳугѹми; жѹт, плāв, ада негѣ *ћу* ти га *покāзат* (Па); Вāлā *ћу* ти ја *кāзат*: (Пл); кāt *ћу* ти *плāтит*? (По); кāt *ћу* *дѳј*? ја *ћу се покāјат* (Пр); ја *ћу припāзит*; свē *ћу* ти *при́чат*, шта ме гѳј пи́тāш (Св); ѣво ти кāхва, сѣди, ја *ћу* тѳ свē *заврѳшит* (См); да ве повѣдѣм пā *ћу се врāтит* (С До); слѳбѳдно зѳвите ја *ћу дāт* ви (Кл); бāш дāнас сам мѳсл'ила да идѣм пā она вељāше мѳжда *ћу испāнут* пā нѳје испāла, остāла је тѹ (Уг); вāлā нѳт би тре́бāла ни[т] *ћу* га *узѣт* (Ле); јѣс имāла при́ча и тѳ *ћу* ти *при́чат* (Пр); тѳ пи́ши, ја *ћу* ти *при́чат* (Св); да л' *ћу се* ја нѳј *сви́дет* (Ст);

односно *ћу* + *да* + презент

сѳпā ми у шāјкачу, ја *ћу да* је *попи́јѣм* (Стр); дѳшла нека својта једнѳј мојѳј стрѳни и онѳ при́чајѹ да *ћу* ја *да се жѣнѳм* (Вру); ако *ћу* пāре *да ѹзмѣм* (Пр); и ја *ћу да идѣм* за децѳм (На) ја му нѳсам кāзāла да *ћу да дѳћѣм* овāмо (Гр); ада ѳде *ћу* ја *да сѣднѣм*, сѹпер ми је ѳде (Баг); ѣво кāфу *ћу*

ја да донесѐм; ёво с[д] *ћу* *д[а] [иу]ѐм* да је припнѐм (Бал); зн[а]ш за кога *ћу да* те *уд[а]м* ка[д] си тако дивна?; т[о] је његов унук што *ћу ја да* те *уд[а]м*; громови нек п[у]цај[у], *ја ћу да сп[а]в[а]м* кот к[у]ћ[е]; и онд[а] *ћу да спр[е]м[и]м* р[у]чак и да ве чек[а]м (Ка); *ја, мајко* одо, дошао сам у ш[е]с, да бидѐм мало по граду п[а] *ћу да одм[а]рам*; осек[о] ми сланин[е] к[а] да *ћу да га прев[и]јѐм* на набој; *ја ћу* оде да *ж[и]в[и]м* (Коз); шта *ћу да* те *л[а]жѐм* виш[е]?; *ја ћу* м[о]ју д[е]цу да *крст[и]м*, нек д[о]ђ[е] да ми забр[а]н[и] (Лу); „*Ја ћу*”, каж[е], „*да рад[и]м.*” (Не); т[о] *ћу да* ви *обј[а]сн[и]м* (Нет); преговор[и] к[а]т *ћу да беж[и]м* да га *узм[е]м* (С Ћуп); *е с[а]т* оде *ћу да* те *прев[р]ѐм* (Цв); к[а]ко *ћу да* ти *гар[ан]тујѐм* кад н[и]сам вид[о] шта је; св[е] *ћу* л[у]д[и]ма да *опр[о]ст[и]м*; *ја да напл[а]т[и]м* нећу, *ја ћу да* ти *д[а]м* (Кл); и *ја ћу да* кл[а]нѐм м[а]ло; *ја ћу да* идѐм у *ћур[у]мл[у]* ње (Кн); ајте т[а]мо, с[д] *ћу ја да* *скл[о]н[и]м* ов[о]; *ја н[е] зн[а]м* кат *ћу да к[а]жем* *ћ[е] ћу да изи[ђ]ѐм* (Тр); *ја ћу да* ве *сп[а]с[и]м* (Туз); с[д] *ћу да* га *опт[у]ж[и]м*, п[а] св[е] т[о] *ћу да* му *одузм[е]м* т[а]мо на де[о]бу (Уг); *ја ћу да* св[е] *опр[о]ст[и]м*; *ја ћу* св[е] да *опр[о]ст[и]м* ов[о] што е рад[и]ла; *ја ћу да* ви *прић[а]м* шиптарск[и] (Бо); к[а]ко *ћу ја д[а] [иу] идѐм* т[у]наке?; т[у] сам д[о]шла, и т[у] *ћу* ком[а]те да *ост[а]в[и]м* (Бр); м[е]не је отац р[е]к[о] до т[у] да ве *испр[а]т[и]м* и *ја ћу да* се *вр[н]ѐм*, д[а]љ[е] нећу; св[у] н[о]ј м[и]сл[и]м к[а]ко *ћу ја да* *уп[а]нт[и]м* т[о]; св[у] н[о]ј *ја м[и]сл[и]м* к[а]ко *ћу ја т[о] да* *пог[о]д[и]м* (Вру); још ш[е]с *ћу да* те *чек[а]м* (Гл); он н[и]кат н[и]је зн[а]о ка[д] *ћу да* се *пор[о]д[и]м*; в[а]л[а] *ја ћу* Радмилу да *д[а]м*; ко бидѐм жив, *ја ћу да* је *д[а]м* д[а]љ[е] у шк[о]лу; с[д] *ћу ја* тебе с[и]ра да *донесѐм*; *ја ћу да* одѐм у новѐмбар; *ја ћу да* јој *сл[о]ж[и]м* он[у] гр[у]ду с[и]ра; како г[о]ј бидѐ, *ја ћу т[о] так[о] да рад[и]м* (Го); к[а]ко *ћу да* идѐм с[а]т, онум[а]т нећу, с[а]т х[о]ћу (Ке); а ств[а]рно и *ја ћу т[о] да к[у]п[и]м*; св[е] *ћу да* ти *прић[а]м* (Ле); с[д] *ћу да* ти *к[а]жѐм* шта е она трајила њ[е]му; *ја ћу* в[а]с да *узм[е]м* (Пе); *ја ћу да* ти *испр[и]ч[а]м* (Св); в[а]л[а] *ја ћу да* *ост[а]нѐм* оде у кола; в[а]л[а] *ја ћу* оде да *ост[а]нѐм* (С До); т[и] ст[о]ј т[у], *ја ћу да* л[а]ж[е]нѐм (Пл).

П.2.10.2. У 2. л. јд. бележени су такође примери са обема допунама:

кат *ћеш м[о]рат* да запост[а]виш (Бал); а т[и] шта *ћеш рад[и]т?*; т[о] се н[и]је гл[а]в[о] д[а] л' *ћеш* т[и] *ћет[е]ту ист[е]рат* оци, н[о] д[а] л' *ћеш* *д[о]гнат* св[а] гов[е]да да се обадај[у] (Ка); ако биднѐ т[у], с[е]ди м[а]ло, и нешто *ћеш* и од н[е]га *ч[у]т* (Леч); код њ[е]га *ћеш* *д[о]бит* да се н[и]је не крп[а]ш; т[и] чет[и]ри д[а]на, п[е]т[и] *ћеш* *д[о]ј* (Нет); с[а]мо шта одн[е]с[е]ш т[о] *ћеш* *исп[е]ћ* (Рај); т[и] *ћеш* ми т[о] *испр[и]чат*; с[у]тра *ћеш* *д[о]ј* (Ле); с[у]тра *ћеш* наминут (Ту); е т[и] *ћеш* д[а]нас *п[а]нут* у крф; т[и] *ћеш* посл[а]н[о] м[о]рат да исц[и]јед[и]ш (Кл); т[и] *ћеш* јој *к[у]пит* т[о]; да л' *ћеш* ми *поз[а]јмит?*; ако н[е]м[а] кар[ак]тера, да је његово, м[у]ку *ћеш* *видет* (Тр); н[а]с дв[е] стар[о], омр[к]ни, ал' да л' *ћеш* *ос[а]мнут* (Го); т[и] р[а]ди шта *ћеш* *рад[и]т*; гр[д]н[у] *ћеш* м[у]ку *видет* (Го); е њ[е]м[а] т[а] књ[и]га, о њ[е]му *ћеш* п[у]но нешто *видет* и о кр[е]тању и о св[е]му (Жи); с т[и]јем *ћеш* *умр[и]јет* (Жи); не верујѐм да *ћеш* *б[и]т* такаф, Г[о]јко; оде *ћеш* *б[и]т* н[а] л' ето; т[и] *ћеш* ни је *уз[е]т* (Ле); он н[и]шта не *ћуј[е]* шта *ћеш* му *р[е]ћ*; (Пе); т[и] *ћеш* је *д[о]вес* оде (По); к[а]д *ћеш* нам *к[а]зат?* (Че); шта *ћеш* ми *дон[и]јет* на св[а]дбу?; т[и] зн[а]ди тв[о]е ка[д] *ћеш* *д[о]ј* за казанск[у] (Вру);

како *ћеш* сама ти свѣ да *радиши*? (Го); ти *ћеш* сѹтра да *радиши* овѣ, ти овѣ (Ју); кат *ћеш* ти, Мицо, да се ожѣниши? (Рај); дрѣвенѣ рало ријетко *ћеш* ѣ да *наћѣши* сат (Врс); јѣ, ти *ћеш* да *сканљѣши* од глади (Гр); ѣто штѣ *ћеш* ти да *напишѣши* от тогѣ (Кл); ти ѹзми виљѹшку кѣ *ћеш* сѣ мнѣм да *јѣдѣши*; свѹј *ћеш* ти тогѣ да *наћѣши* (Кн); кат *ћеш* да *изићѣши*? (Тр); ти томѣ детѣту нѣ мош да видиши хѣир, но *ћеш* да *видиши* шѣр (Бр); нешто ти се на двѣје раздѣја ѣва жѣља, нешто *ћеш* да *запѹчиши*; ѣмѣш заставу, нешто *ћеш* да *побѣдиши*, па ѣпѣт на висѣйну некѹ глас л'ѣти, клѹч, нешто *ћеш* да *заклѹчиши* (Го); ти *ћеш*, у ѣме бѣга, да се *удѣши* и ѣдѣш у свѣју кѹћу (Шер); на кѣга *ћеш* ти овѣ да *преведѣши*? (Пе).

П.2.10.3. У 3. л. јд. примери са инфинитивом као допуном такође превладавају:

ѣн *ће* нѣкако и *би*т дѣбро (Не); да *ће* пѣбаучкѣ ис, ѣн *ће* *изѣј* да ме види (Леч); са[д] *ће* ти ѣна *донѣјет* зѣјтин; сѣт *ће* ти *сѣпат* Зѣрица (Бал); свѣдба, женидба, тѣ *ће* ти *би*т и смѣјешно (Боб); свѣ *ће* ти ѣн *исприћат* од а до ш, ја сам тѣ рѣкѣ, и вишка *ће* ти ѣн *исприћат* (Бот); овѣ *ће* ти, реко, *узѣт* пѣре (Брђ); ѣндѣ ја сам двѣдес и прѣвога септѣмбра са[т] *ће* *би*т, отѣшѣ на сѣбор, тѹ смо се вићѣл'и; са[д] *ће* ѣн *донѣјет*, нѣѣ остѣвио тѣмо (Из); тѣ се ѣшло драгѣ вѣлѣ, ко *ће* гѣј *рѣј* дрѹкѣ, грѣши; за време Тѣта није мѣрѣ никѣ да идѣ, ако *ће* нѣко *рѣј*, није му рѣално, лѣжѣ значѣ; у Срѣбију ѣмѣ дѣбрија лѹдѣ, ко *ће* гѣј *рѣј* да нѣмѣ дѣбрија, ѣн грѣши дебѣло; е тѹ ѣмѣ стѣра жѣна, ѣна *ће* ти свѣ *попричат* (Ју); пѣ *ће* му мајку *ученгѣлит*; ѣна *ће* ти *ни*т кѣфу и турѣѣ и на гомѣлу (Ка); да ја кѣжѣм прѣво Гѣрану за шта су ѣне дѣшл'ѣ, пѣ *ће* ѣн *ѣјаснит* (Коз); мѣсл'ѣм да ѣде ѣмѣ јѣдна жѣна да *ће* *знѣт* (Леч); којѣ *ће* ми *ѣѣ* пѣсл'ѣ на таѣир (Ју); нѣмѣ сѣт ал'и и ѣни *ће* *стигнут* (Не); ѣн *ће* *зѣвнут* овѣ старѣјѣ лѹде; запиши и нѣко *ће* ти *кѣзат*; сѣт *ће* *мѣрат* за нѣкѹ гѣдину да тражѹ некѹ лѣкѣцију (Нет); тѣ бѣг зна дѣ л' *ће* *би*т да л' нѣѣ (Ос); јѣдан брѣт што ми је ѹмрѣ сѣ[д] *ће* му *би*т гѣдина (Прђ); прѣва кѹћа *ће* ве *срѣтнут* са л'ѣјевѣ стрѣнѣ (Ра); пријѣти му тѣмо да *ће* му *пѣбит* порѣдицу; што га није пѣтѣла да л' *ће* *отѣс* за нѣга (Рај); тестѣја *ће* *ѣстат* (Со); тѹ *ће* ви тѣ нѣјболѣ *испричат* (Цв); нѣјболѣ *ће* им *причат* Ѣгѣн Јѣлић; ѣн је стари чѣвек, свѣ *ће* ви *испричат*; јѣш нѣко *ће* ти *рѣѣи* (Бѣл); нѣѣ, бѣк *ће* *пѣмоћ* (Бу); е ѣн *ће* ти *причат*; ѣн *ће* ти свѣ *ѣпричат* о томѣ срѣпскѣм; Такѣ, Тѣмо и Драгѣлѹп, којѣга гѣј наћѣш ѣни *ће* ти *ѣпричат* (Врс); овѣ *ће* ви мало бѣлѣ *испричат* о стѣријѣм; кѣ свѣм детѣту *ће* ти ѣн *рѣј* (Д Полѣ); нѣгѣва је мајка тѹ, ѣна *ће* ви нѣјболѣ *ѣјаснит*; имѣ кѹћа мусл'имѣнскѣ испод пѹта, прѣва *ће* ве *срѣтнут*; ѣна *ће* ви свѣ *ѣјаснит*, мѣсѣм јѣш ѣмѣ тија Срѣба тѣмо и ѣна *ће* ви *ѣјаснит* (Дуј); мѣрамо да ѣперѣшѣмо, и не гарантујѣмо да *ће* се *ѣѣ* живѣ са стѣла; мѣрамо да ѣперѣшѣмо ал'и не гарантујѣмо да *ће* се *ѣѣ* живѣ са стѣла; што *ће* ѣн *кѹкат* и *плѣкат* ви немѣ да се плѣшиѣте ништа; пѣ *ће* ти *ѣѣ* тол'ѣкѣ пѣра кѣл'ко је тѣшко, нѣвија, ал' ѣд ѣнија *ће* ти *узѣти* дѣсет пѣстѣ трѣшкѣва; ако бѣднѣ ѣнѣл, мѣлѣћ, ѣн *ће* *пѣбѣј*, нѣѣ гл'ѣдат; и овѣ *ће* *пѣѣи*; сѣт *ће* ми *ѣѣ* мѹж да му

је поклонїм (Кл); Крајїште се звало овѡ овѡмо ка Тријєбинѡма овѡ сел'ѣнце мѡлѡ и јѡ је чѣкѡ ка[д] *ће љзбїт*, кат *ће љзбїт* кад ѡни иду; ѡнде сврати питѡј ѡна *ће* ти *кѡзат* прѡво пѹт (Тр); нѣко *ће мѡрат* да бїдѣ мајѡр; хѡће валѡ ѡн, ѡн *ће* ти *прїхат*; ѣѡ кѡме сѹдбина, тѹ *ће отїс*; е валѡ љмѡ, сат *ће* свѡдба *бїт* у недѣљу, ѡде *ће бїт* повише продѡвницѣ гѡре (Уг); Адем је продавац а његѡва жѣна *ће* вам *прїчат*; велѡ рѣј да *ће бїт* дѡбро (Бл); ѡна *ће пѡј* сѡ мнѡм да је вѡдїм кѹћи; нѣ знѡм да л' *ће мѡј* премѡшит, не дѡјѹ; ѡн *ће* ви *испрїхат*; валѡ *ће* ви тѡ *кѡзат*, јѡх (Бо); да вїдїм штѡ *ће* ми *дѡћ* нѡ сан; ѡна *ће* га *бегенїсат*; сѡт мѡја једна унѹка, вѣрујем да *ће* ѡна *бїт* учїтелица; сѡт је завршїла факултѣт, те ѡна *ће* вѣрујѣм тѹ *се прїмит* (Бр); овѡ пијѣтѡ ѣе запѣвѡ, тѹ *ће бїт* дѡбро; ѡде *ће бїт* дѡбро (Вру); помѡло нѡсїш тогѡ брѡшна кол'ко *ће* ти *бїт* за двѡ дѡна; да л' *ће* је *дѡчѣкат*; отїшла ѡнѡмо код Шабѡновијѡ, сѡ[д] *ће дѡј*; кѡ знѡ ка[д] *ће* ѡна *дѡј*; ѡна *ће отїс*; вїдећеш да *ће* ти ѡна млѡго мѹкѣ *вїдет*; невѣста *ће* пѡсл'ѣ *бїт* ѹмѡрна за свѡдбу; нешто си хи надвїсїла, некї глѡс срѣтан *ће* ти *бїт* (Го); тѡ *ће* ви *испрїчат* што нѣће нїко ѡде (Ѕер); тѹрила под јѡстук ал' под дѹшек пѡрѡ, кѡ *ће дїзат*; сѡт слѡбо идѣ на посѡ, па сѡт нѣ знѡм штѡ *ће бїт* (Жи); кат *ће дѡј?*; гл'ѣдѡ чѡвѣка којї *ће брїжит* тѣбе, да не брїжїш тї њѣму (Жу); мѡрѡ пѡсѣн да *ће бїт* мѡчка жѣнско да дѡјѹ ѡбрас; нѣ знѡм да л' *ће бїт* овѣ гѡдинѣ по пѣт ѣурѡ (Кон); тї на вранца, немѡ да га окрѣћеш ни л'ѣво ни дѣсно, ѡн *ће* те *пѡвес*; сѡ[д] *ће дѡј* кѡжѣм ѡномѣ што *ће* да пѹшћї жѣну; реко можда *ће* ме *бѡл'ет* јѡш вїше; мисѣо бѡлѣ *ће жївет*; зѡви га тел'ѣфѡном, грѡм те убїо, бѡга ми *ће се пошїмѡнит* (Ли); мїсл'їла сам штѡ *ће бїт* сѡ мнѡм; њѣму *ће пѡднут* на пѡмѣт; брїга нѡма да л' *ће* ѡн *пѡнут*; и овѡ *ће* ти овѡј Идрїс *рѣј*, блѡго мѣне (Ми); снаха *ће мѡрат* овѣ гѡдинѣ ранїјѣ да идѣ; овѡ *ће* ви *испрїхат* от старѡга вѡкта (На); хѡј, да ни је нѡма знѡти кѡко л'и *ће се* Бѹјковиће *звѡти*; дѣца отѡше, нѡс двѡје остѡл'и јѡш некї дѡн, и овѡ *ће ѡстат*, нѣмѡ кѡ да рѡдї (Ост); бїло штѡ *ће* ти *бѡцит* да би тѡ дїјете посл'ѣ јѣло; јѡ сам мисл'ѣла ѡна нѣће дѡј ни у Тутїн, ѡна *ће умрїјет* (Па); Шѣфко, ко бїднѣ сѹдбина, нѡма *ће отїс*; ѡна *ће* ти *пѡбеј*; сѡт *ће* ѡнѡ кѹћѣ *пѡнут* пѡ *ће* те *удѡвит*; немѡ бѣжат, бѡк те убїо, вратї се ка кѹћи, крф *ће л'ѣј*; нѣ, враћѡј се, крф *ће л'ѣј*, ѡни хѡте девѡјку (Пл); пѡслѣ *ће* јѡј *порѡс* чїр ѡнѡј мѡјки што га бїјѣ (По); док си у вѡјску, овѡ *ће* ти *вѡљат*; јѡ тѡ нїшта нѣ знѡм зѡ шта *ће* ми тѡ *вѡљат*, кѡко *ће* ми тѡ *вѡљат*, нїшта јѡ не замїшлѡм дѡлѣ; сѡ[д] *ће дѡј* (Пр); Пѹна *ће се напѹнит* гњїдѡ (Пру); седамнѡес тїјѡ кѡсїцѡ, кѹкѹ кѡд л'и *ће се* овѡ *ѡпрес* (Св); кѡ *ће прїћ* да тражї л'ѣба? (См); Мїловѡн *ће* тѡ *знѡт*; јѡ нїјесам бїо тїјесно да л' *ће* ѡна мѣне *узѣт* (Ст); ѡна *ће* ве *ѹбит* са ѡнїјем кѡл'їма (С. Дѡ);

изѡћѣ и мѡрѡ, тражї мѣсто, ил' *ће да идѣ* у шѹму ил', ако си тѹ, да је пѹшћїш (В Лок); кѡ би рѣкѡ да *ће* овѡ врѣме *да дѡћѣ* овѡкѡ; жѣне су знѡл'е штѡ *ће* да којѡ рѡдї, сѡт јѡк (Ју); јѡш мѡло сат *ће* и ѡн *да дѡћѣ* пѡ ћемо сви зѡједно друштво; ѣна љпак *ће да се снаћѣ*, да умїјесї, да опѣрѣ и свѣ (Ка); а штѡ *ће да чинї* с ѡнїјем? (Лу); не смїјѣш нѣкѡг ни да устѡвїш с кѡл'їма, нѣ знѡш ѣѣ *ће да те вѡдї* (Не); пѡ *ће* тѡ *да прѣтвѡрї* аутопїмїју; дѡнас јѣдна пѡртїја, сѹтра другѡ, бѡг знѡ кѡко *ће* овѡ *да бїдѣ*

(Прћ); көл'ко *ће да* не *кѡштā* доручак?; штā *ће* му, и онѡ *ће да остāvī* гѡре, ону бāбѡвину (Трн); док она порāсте, шкѡла *ће да изāђе* из мѡде; дāнас *ће да бӯдē* гѡрē нѣго првī дāн (Бу); бīрāл'и су се прīјетелѣи *ђē ће да дā* ђевѡјку, *ђē ће да ўзмē*; кāко *ће* сирѡма *да га изēдē?*; кажē кѡга сāнā за тѡгā *ће да се удā*; сāмо се бѡгу замѡл'и, бѡк *ће да помѡгнē* свē (Гр); чијā *ће* л'ила дўжē *да горī* (Д. Пољ); пѡсē бѡга ми бојīm се сāt овāј нāрот *да ће да настрādā*; ймā један у Ўгѡ што *ће да* ви *прīћā* тē дѡгађāје; отīди код Āмйра Гѡрћевīћа свē *ће да* ти *испрīћā* истѡрију; свē *ће да* ти *испрīћā* истѡрију прāvу (Ки); кѡ *ће* дāнас *да* му *крстī* дīјете; āдāљ бīла āдāљ *ће да ўмрē* нēmā љепотē и кāко *ће да бīдē* (Кн); сāt *ће да наīћē* овāј дрўгī мѡмак са бал'йркѡм (Тр); сā[д] *ће* *д[а]* *идē* за Āмерику *да* се удāје (Бр); кѡ *ће* онѡ са[д] *да јēдē?*; за Нēmачкū *ће да идē* ѡна; сād за нēкол'ико *ће да идē* за Нēmачкū *да рādī*; а кѡ *ће* *д[а]* *остāvī* злāто у кўћу; Менсўр *ће* *д[а]* *[ид]ē* за Нēmачкū, а кѡ *ће да* ми *чўвā* овā говēда пѡсēн?; Мēнсўре, кѡ *ће да идē* *да* купўјē нāмйрнице, ймāш некū грāну, нешто *ће да разгранā*; свē *ће да* ти *се* овѡ *остvārī*; нешто *ће да* ти *се* *остvārī* (Го); чāуш којī *ће да предvѡдī*, којī *ће да распорēћўē* гѡсте, којī *ће* мусāфйре првѡ *да зѡвнē* на сѡфру (Гу); отīди па рēши ка[д] *ће да* је ўзмў (Де); о Божйћу *ће да напўнī* трī гѡдине (До); кѡ *ће да* му *чўвā*; ѡн нīје му кāзѡ што *ће да* му *йштē* трēћў (Ке); она *ће* свīјā трīдес љўдī *да угѡстī* (Ков); нѡ *ће да пāнē*; јāгмī се стрāна којā *ће* стрāна првā *да ујāгмī* (Кон); ѡн *ће да* ноћī код мēне; кѡ *ће да* ми *нāћē* тел'ефѡн од Рāдоша? (Ле); којā *ће* вīшē *да* *опл'ēтē* бржē; јā му се мол'йѡ *да* ми *јāvī* дā л' *ће да дипломīрā* (Ми); штā *ће* ѡде *да изграћўјē?* (На); тѡ тогā што је дīрѡ *ће да напāнē* (Ост); ѡна *ће* ѡпēt *да* га зѡвнē дрўгѡ вēче (Па); она *ће* сād мīћу кāхву *да тўрī* (Пру);

П.2.10.4. Нешто мање потврда футура првог забележено је за 1. л. мн.:

сāмо *ћемо* је *покvārит*; мī *ћемо* му *се јāvит*; шпѡрет је врўћ, лāко *ћемо* му *тўрит* кāфу (Бал); мī *ћемо* шкѡлу *стāvит* у Грўбетйће гѡре (Ју); кѡ знā дā л' *ћемо се* вīшē *вīћет* (Ка); мī *ћемо* свī ѡде *стрāдат* (Лу); д[а] [ид]ēм *да* стāvīm јā кāфу па *ћемо* *прīчат* (Го); свē *ћемо се* зѡговѡрīt; ил' *ћемо* ти мī тѡ *донйјет* *да* осēчēш (Ђер); у кўй дāн *ћемо* *дѡј?* (Жи); са[д] *ћемо* *продўжит* (Жу); *да* се врнēмо у Брāћāк *да* конāчīмо пā *ћемо* *узēт* сечивā тīјā овѡ ујўтру (С. До); мī *ћемо се* *закл'ēt*; сād *ћемо* овā пѡс *пѡстит* (Коч);

мī *ћемо* овѡ *да* *пўстīмо* Бўгарима (Из); мī *ћемо* тѡ л'йјек сāмо *да заврīшīмо*, мī *ћемо да идēмо* кўћи (Ка); ўвечē кат *ћемо да идēмо* у онē дўбироге (Ли); мī се двīје зѡговѡрīмо *да* *ћемо да идēмо* на вāшир (Гр); Такѡ *да* *ћемо* тѡ идўћē гѡдинē *да* *прīпрēмīмо* тē л'йл'е; док сам жīва тѡ и јā и дēца *ћемо* тѡ *да пāнтīмо* (Д. Пољ); је л' вам прīчѡ што *ћемо да дѡћēмо* (Уг); пѡсē *ћемо* ѡпēt *да бројīмо* пѡново (Вру); мī *ћемо да* *остāнēмо* (Де); вāлā *ћемо да дѡћēмо* *да* ти *йштēмо* кћēr (Ке); вāлā *ћемо да ўзмēмо* један стāн (Ков).

П.2.10.5. Примери за 2. л. мн.:

што *ћете оти́с* она̀мо (Мел); ла̀ко *ћете се сна́ј*; да л' *ћете* у̀опште *до̀ћ* (Бал); ту́ *ћете* пола̀ко *и́с* (Брћ); сла̀ћѐ *ћете сна́ват*; најави́ се ка̀д *ћете до̀ћ* дру̀ги пу̀т (Ка); свѐ *ћете* се исцѝ́јепат на ту́ о̀граду (Пе); ка̀ко *ћете си́ћ* до̀л'е што она́ йма́ ова́ мо̀с па́ до̀л'е тре́ћи мо̀с; да л' *ћете се* ви́ *сна́ћ?* (Ос); свѐ *ћете и́с* ови́јем би́јел'им ма̀када̀мом (Ра); ка̀т *ћете* ни *до́ј* не́ће? (Д. Пољ); е ту́ *ћете* ви́дет; е ту́ *ћете на́ј* си́гурно (Дуј); нѐко̀к *ћете ни́тат* (За); е кот њѐ̀га *ћете оти́с* (Бо); да зна́м да *ћете* о̀дма́ *завр̀шит*; ако ви ја́ да̀дѐм рѐд, ва̀ла те́шко *ћете* га *уфа̀тит* по̀сл'ѐ (Је); ва̀ла *ћете по̀нит* не́што па́ да се о̀трује́мо сви́ (Јли); ту́ *ћете на́ис* с ко̀л'има, ова́ до̀л'њи пу̀т (Ме);

не зна́м ни ка̀[д] *ћете* ви́ да *до̀ћѐте* (Бал); йде́ се пра̀во, пра̀во *ћете* да *до̀ћѐте* до̀л'е у днѐ Вучуло̀квѐ (Не); ту́ *ћете* да *иза́ћѐте* (Ос); пр́ва ку́ћа што *ћете* да *замאַкнѐте* (Ра); ви́ *ћете* а̀свалтом да *идѐте* (Ме); у Борѝштѝцу *ћете* *о[а]* *[ид]ѐте?*; кот ко́га *ћете* да *идѐте?*; ви́ *ћете* па̀ре да *по̀трѝши́те*, а ку́ће не́ћете (На).

П.2.10.6. У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, дакле, футурске форме са инфинитивном допуном доминирају у односу на аналитичке облике. Исто стање је и у староцрногорским говорима и говору Васојевића (Пешикан 1965: 179; Стијовић 2007: 182), у Мрковићу је футур са инфинитивом чест али ређи него у суседним говорима у Црној Гори (Вујовић 1969: 267). У Ибарском Колашину, међутим, превладавају форме са *да* + презент (Божовић 2002: 90).

Испадање везника *да* из везе *да* + презент, иако познато многим српским говорима (Реметић 1985: 323), у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони није потврђено ни једним забележеним примером. То није својство ни осталих говора зетско-сјеничког типа (Пешикан 1965: 179; Вујовић 1969: 267; Божовић 2002: 91; Стијовић 2007: 182).

П.2.10.7. У 3. л. мн. бележена су три реда облика – форме футура I са енклитиком *ће* и допуном у виду инфинитива или презента са везником *да* и облици са енклитиком *те*, пореклом од старијег пуног облика за 3. л. мн. *хѝтѐ*, које су и најзаступљеније на читавом терену:

ал' бржѣ *tē dōj* (Кон); да вйдїмо штã *tē rēh* за тѣ лѣуде (Ков); умрїјећу пã *tē* ти кѡмшијѣ *отѣрат* (Ка); јѣс да мусл'имãни *tē* дѡста *прãвит* нѣзгоду, ал'и јãко тѣ; ѡни *tē се најãвит* (Пе); млѡго *tē* ни *повѣћат* (Ки); ймã педесѣт лѣудї нãоружãто, кѣћу *tē* ти *дїј* (Бр); нѣће *tē се појãвит* (По); ѡни *tē се понãпїјат* (Ост); немѡ да ѡдѣ ѡна у пѣтак у Рожãе, јер пѡсл'ѣ ѡни *tē dōj* тѣ; у четвртãк *tē* ѡдмã *dōj* овãмо (Го); брїжїм кãкѣ *tē* ми *бїт* срѣћѣ (Го); штã *tē* ти? И сїнови сад нїшта (Жи); пã *tē закѣкат*: „Кѣкѣ Йльãзе, штã тѡ бї са тѡбѡм?"; нѣмã Јуса, богами *tē* га *уфãтит* Ђерекãрци (Ле); не дãјѣ је, мѣне *tē* је *дãт* (Па); сã[д] *tē се посвãдит* (Пл); цїјелу л'ивãду *tē* ми *прѣдїј* (Пр);

ѡне ти тѣ знãјѣ, свѣ *ће* ти тѡ *испрїчат*; ѡне *ће* ти свѣ тѡ *кãзат* (Ос); замїшлѣѡ је нѣкад да *ће* Нѣмци *ѡстат* (Прћ); сãт *ће* ми *dōj* дѣца (Шав); нѡћãс *ће* те *превãрит*, сѣтра *ће* те *прекѡрит* (Д. Пољ); мѣку *ће вїдет* онї ћѡрнї родїтељи (По); бѣса ти је лѣцкã, ако трѣбã, тãмо *ће dōj* (Ле); нѡвине *ће нїсат* (Ме); ѡпѣт *ће се врãтит* тї стãрї ѡбичãји (На); вãр се, вãр се, не превãр се, нѡћãс *ће* те *превãрит*, сѣтра *ће* те *прекѡрит* (Пл); кол'ко *ће* га *бãцит* (Св); свѣ *ће мѡрат* да плãтѣ (Ту);

мѣе *ће да* не појѣдѣ (Ос); тãмо мѡже кãт *ће да идѣ* код Рãдомїра (Шав); сãт *ће* ѡне *да се разїћѣ* ѡдãтл'ѣ вãльда (Тр); а ћѣ *ће* овї *да идѣ?* (Вру); ѡни *ће да идѣ* на дãн свãдбѣ да је ѣзмѣ тãмо (Го); сã[д] *tē да мїсл'ѣ* да је мѡја сѣстра (Кон).

И у говору Ибарског Колашина у 3. л. плурала у употреби су обе енклитике (Божовић 2002: 91), У староцрногорским говорима је готово редоно *те* (Пешикан 1965: 179), а тако је и у Васојевићима (Стијовић 2007: 182). У Враки је уопштена енклитика *тѣ* (< *хѡтѣ*) па је – ѡни *тѣ* ти *кãзãт*; *кãзãту* (Петровић 1973: 215–216). Енклитике типа *ћеју* и *ћеду*, које познаје говор централне Шумадије (Реметић 1985: 323), нису присутне у нашој зони, а ни у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта.

II.2.10.8. Облици футура I у ситуацијама када се енклитика употреби иза глагола у највећем броју случајева изговарају се као једна реч (и код глагола на *-ћ*, дакле).

Код глагола на *-ти* енклитика се додаје на окрњени облик инфинитива:

јã сам бїла млада, л'їјѣпа девѡјка, *покãзãћу* ти сл'їку (Ков); *дãћу* јã нѡјзи стол'їцу нек сѣднѣ (Кл); *кãзãћу* ви бãш сãд; *превїкнѣћу* јã тѡ (Тр); *донїјећу* ти јã флашу (На); *кãзãћу* ти (Ос); *покãзãћу* ви ће су жївѣл'и (Ст); *напрãвићу* ти јã јѣдну пã ћу ти донїјет (Па); тãмо ѡдмã од шкѡл'ѣ пã тãмо, *кãзãћу* ви ћѣ су (Тр); *прїчãћу* ти јã тѡ (Дет); *наврãтїћу* сїгѣрно нѣће, акобѡгдã *наврãтїћу* нѣће сїгѣрно ко[д] тѣбе и мїло ми је да сврãтїм (Жи); ако вел'їш тї, *дãћу* ти марãму; *убїћу* те, *убїћу* те (Жу); *кãзãћу* ти сãт кãт изãћѣмо; мѡја снãха, *кãзãћу* ти сãт кãт изãћѣмо, дѣвет гѡдїнã ћѣ ми је седѣла

(Бр); ако знадѐм, хѝћу, *кѝзѝћу* ти (Трн); *врнѝћу* ти ја свѐ; *отѝићу* ја (На); ја љвијек донѐсѐм и вишѐ, *дѝћу* му (Пе); ако не бѝдѐш мѝгѝ, врати матријѝл, *трѝжѝћу* некѝг дрѝгѝг (Ос); *онрѝћу* ти, мѝјко, ја”;

хѝј ми дѝди сѐстру, *кѝнѝћу* ти шта знаш (Го); ја ѝмам млѝго крѝмѝчѝ *дѝћу* ви вѐпра (Лу); ѝндѐ ћеш, мѝја шћѝрка ѝдѝма повише шкѝл’ѐ кѝћа, *нѝтѝћеш* је (Тр); дрѝги пѝт кад ѝдѐш за васѝку и *добѝћеш* (Пож); ако бѝдѐш ѝспрѝвна, *остѝћеш* жѝва; *убѝћеш* нѝкѝг и *добѝћеш* пѝре; хѝј љзми јѝш мѝло, *кѝјаћеш се*; *наместѝћеш* (Кл); нѝсу јѝш заврѝил’и тѐ скѝ стѝзе, *вѝдѝћеш* пѝсл’ѐ кад ѝдѐш тѝмо; *вѝдѝћеш* црѝква ѝмѝ; *вѝдѝћеш*, с л’ѝвѐ стрѝнѐ ти дѝћѐ црѝква (За); кат стѝгнѝш, *вѝдѝћеш* јѝдну црѝкву с л’ѝјѝвѐ стрѝнѐ (Тр); *вѝдѝћеш* гѝре тѝ чатмѝру (Ст); ада *вѝћѝћеш* тѝ, мнѝго ти трѝбѝ; грѝдна, ѝди у кошѝру погл’ѝдѝ онѝ тѝлѝт, познѝдни тѝлѝт, *умрѝјећу* пѝ тѐ ти кѝмшијѝ отѝрат (Ка); јѝдно стѝ мѝгѝрѝ пријѝн Лукѝрѝ пѝ онѝмо *вѝдѝћеш* јѝдну кѝћу (Ју); *родѝћеш* сѝна по ѝѝме; *вѝдѝћеш* тѝ, јѝко је овѝ нѝша Рѝда дѝбра, *вѝдѝћеш* тѝ (Го); богами, брѐ, *угѝѝвѝћѝ* га (Бал); ѝ *бѝћѝ* пѝсла, ѝ *бѝћѝ* пѝсла (Ос); *убѝћѝ* те крѝва (Леч); а ѝна грѝдна све трѝпи, хѝ *бѝћѝ* бѝлѝѐ, *бѝћѝ* бѝлѝѐ; ја сам мѝсл’ила *имѝћѝ* (Го); ако бѝдѐ шѝјтан, *глѝдаћѝ* (Кл); ни јѝдно мѝшко нѝјѝ, све *родѝћѝ се* мѝшко (Коч); бѝгѝме, ако ѝмѝ, *тѝрићѝ* ти (С. Ћуп); *имѝћѝ* дѝста трѝлѝга, *имѝћѝ* дѝста и здрѝвѝга (Ос); ко га бѝци дал’ѝко, *бѝћѝ* бѝрићѝтна гѝдина, ко га не бѝци, нѝћѝ бѝјѝги бѝт бѝрићѝтна гѝдина (Св); *дѝћѝ* бѝк, сат ћѝ шкѝла (За); нѝка, *рѝдѝћѝ се*, *урѝдѝћѝ се* (Гр); *дѝћѝ* бѝк (Д. Пољ); *испрѝћѝћѝ* ти овѝ ѝѝвѝк (Ки); ако ѝмѝ, *учинѝћѝ* ти бѝлѝ нѝ овѝ (Ке); ако бѝдѐ шѝјтан, *глѝдаћѝ*; *појѝвѝћѝ се* дерѝѝл (Кл); *мѝрѝћѝ* да се продѝдѝ (Не); да му помѝнѝш двѝ-трѝ пѝт, *донѝјећѝ* (Леч); ко бѝци на л’ѝјѝвѝ са рѝга онѝ вѝ онѝ колѝч, *бѝћѝ* лѝша гѝдина (По); *дѝћѝмо* девѝјку (Бр); *посѝтићѝмо се* бѝр нѝкат (Ка); *посѝдѝћѝмо* мѝло код мѝне, *рѝчѝћѝмо* (Бѝл); бѝко, *вѝдѝћѝмо се* (Жу); и *заврѝићѝте* да се не крѝпѝте по сѝлу (Ос); *бѝћѝте* зѝдовѝљни (Цв); *вѝдѝћѝте* јѝдну кѝћу са л’ѝјѝвѝ стрѝнѐ (Рај); ѝмѝ дѝл’ѝ, *вѝдѝћѝте*, испод пѝта (Шав); ѝто *смѝјѝћѝте се* а тѝ нѝјѝ за смѝх (Гл); слѝшѝ Сѝмѝл’ѝ, немѝ д[а] идѝмо, ѝна је отѝшла, *изгѝнућѝмо*; *дѝћѝмо* ѝѝму; хѝј ти љзми кѝлѝсе (Ћер); *кѝзѝћѝмо* ви за хѝфту дѝнѝ, ил’ за двѝ дѝна (Ков); *вѝдѝћѝте* кад прѝћѝте тѝмо, канцѝларѝја дѝл’ѝ, као мѝнтѝжно, лампѝрија (Не); тѝ дѝћѝте, *вѝдѝћѝте*, *вѝдѝћѝте* (На); а јѝдна је више пѝта, *вѝдѝћѝте* ѝстѝ *срѝтнућѝ* ве; *вѝдѝћѝте* јѝш двѝје кѝћѝ тамо (Дуј); ѝди Гѝно, *трѝжѝћѝ* те (Гр); на Тѝпчидер се штѝмпѝјѝ пѝре, однѝси гѝре, *измѝрићѝ* на прѝцизнѝ терѝзијѝ (Кл); отѝидѝте ви дѝл’ѝ, *прѝћѝћѝ* ви ја вѝруѝм (Ме); *заврѝѝћѝте* ти (По); *удѝћѝ се* кобѝгдѝ (На).

Глаголи на *-ст*, након измена финалне групе могу имати форме типа: *довѝићу* (најчѝшћѝ) и *дѝвѝс ћу* (којѝ се најчѝшћѝ изговѝра са паузом између глагола и енклитике, при чему се акценат обично не помера на наредни слог):

порѝићѝ Жѝко (Коз); јѝдна јѝш на ѝѝзи не јѝдѝ је, а *појѝићѝ* и ѝѝ (Ос); *отѝићу* (Го); *сѝпрѝићѝ* је моја мука; *изѝићѝ* је (Бал); *одвѝићѝ* је тамо (По);

исплѣс љу ти (Ба); *дѡвѣс љемо је* (Ме); *порѣс ље* (Ра).

Аналогијом је и: *отѡишљу* час пѡсла, хѡјте вѡ навѡше (Ст); *отѡишљу јѡ* с вѡма да ви кѡжѣм (Гр); *отѡишљемо* до њѣ (Ке); *изѡишљу* на брѡдо; свѣ око нѡшијѡ кѡћѡ брѡда, реко *изѡишљу* на онѡ брѡдо онамо гѡре (Тр); односно: *отѡишљу* ја до њѣ (Го); *отѡишљу јѡ* (По) (са испадањем једног *ћ* из групе од два иста консонанта настале губљењем финалног *-и*).

Глаголи на *-ћу* употребљавају се без финалног *-и*, а крајње *-ћ* обично се замењује са *-ј*, па су облици футура првог најчешће: *нѡјће*, *дѡјће* .:

нѡјћу кѡ Ејупа (Кл); хѡј тѡи, *дѡјћу јѡ*; *дѡјћу* да ви нѡћѣм утѡбус (Ле); а јѣдан гѡре вѡчѣ: „*Осѣјћу* те, ако не родѡиш” (Ост); *рѣјћу јѡ* Добрѡсѡву (Ка); *рѣјћеш* лѡжѣ овѡ стѡрѡи (Цв); *нѡјће се* нѣкѡи (Уг); *дѡјће* тѡ врѣме кат љеш мѡрат да запѡстѡвѡиш (Бал); *дѡјће* ѡн за петнѡес дѡнѡ (Бр); *дѡјће* ѡн на трпѣзу пѡ љу му рѣј (Ка); а сѡт *нѡјће* жѣна ми, сѡт љу јѡ њѡјзи кѡзат (Бо); вѡлѡ *дѡјће* дѡнас (Жу); тѡи нѡшта немѡ рѣћ Везѡри, *рѣјће* пѡсѣн; ѡн се свѣ бојѡо *нѡјће* некѡга баксѡза пѡ ље му мѡјку ученгѣлит (Го); *нѡјћемо* ми пѡре до тѡмо (Тер); *дѡјћемо* ѡвечѣ (Жи); ако ти трѣбѡ, *нѡјћемо* нѣшто (Бо); *нѡјћемо* мѡи њѡ (Врс); *нѡјћемо* нѣшто (Бо); отѡди те развѡл’ите прѡк, *нѡјћете* нѡкте (Пру); *дѡјће* за петнѡес дѡнѡ (Бр); ѡјде да изѡћѣм, *рѣјће* (Вру).

У Васојевићима су ове форме сасвим обичне (Стијовић 2007: 182). М. Божовић у Рибарићу и на Рогозни забележио је облике *рејћу*, *рејћеш*, *рејћемо* (Божовић 2002: 90), што се слаже са ситуацијом у нашој грађи из тих пунктова, с тим да се примери овога типа срећу и од других глагола.

Сонант *-ј*, односно финално *-ћ* у позицији испред палаталног иницијалног *ћ*- некада испада, па се бележе и ликови типа *нѡће*, *дѡће* и сл.: *дѡћемо* кад мѡгнѣмо (Го); *рѣћемо* јѡј (Жи); *дѡће* она (Бр); *дѡћете* вѡ да трајћите (Бал); ѡмѡ пѡшта и *стѡићеш* тѡи до Бѡрѡ (Тр).

Према наводима С. Реметића, футур типа *доћу*, *доћеш* покрива „цело подручје Ш–В дијалекта и вѣчину говора источнохерцеговачке базе”. На основу података из дијалекатских студија, аутор закључује да је дијалекатска подлога стандарднојезичких форми *доћу љу*, *доћу љеш* изненађујуће слаба, имајући у виду да се испоставља да „од двају дијалеката који су ушли у подлогу књижевног језика јѣдан готово уопште не зна за футур грађен по том моделу, а ни у другом га нема у вѣћини досад испитиваних говора” (Реметић 1985: 323). Када је о говорима зетско-сјеничког типа реч, може се рећи да су они овде сасвим обични. Бележени су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 179), у Мрковићу се наводе од

глагола *пѡћ* и *дѡћ* (Вујовић 1969: 267). У Враки је увек *дѡћу*, *дѡћеш...*, *рѡћу*, *рѡћеш...* (Петровић 1973: 216). Облике *стѡће*, *стѡћеш...* *дѡћу*, *рѡћу* познаје и говор Ибарског Колашина (Божовић 2002: 90).

Форме типа *дошћемо*, *решићемо* и сл. нису својствене говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, а углавном ни осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта. Налазимо потврде једино за говор Ибарског Колашина (*ѡшћемо*) (Божовић 2002: 91).

Располажемо само једним примером употребе дужег облика инфинитива са енклитиком у постпозицији, и то из пункта где је забележено неколико потврда инфинитива са финалним *-и*: *ја мѡсѡм да мѡћи ћеш ти* (За);

Испред енклитичког облика за 3. л. мн. *те* (< *хѡтѡ*) бележено је:

немѡ ме грл'ит *мисл'ѡтѡ* некѡ мушкѡрац ме грл'ѡ; нѡка га, *дѡјтѡ* ѡни; тѡ си скрѡс крѡтко пошѡшѡна, *рѡјтѡ* енѡ што је грл'ѡ онѡ мушкѡрац (Го); *дѡјтѡ* Влѡхиње и Влѡси (Ле); они нѡћас улѡзѡ у кућу, *изгѡнѡтѡ* (Ру); ил'и да пѡћѡш ил'и *убѡйтѡ* ти свѡ што ѡмѡш (Бр); *погубѡйтѡ* и (С. До); Ђзгѡр вѡчѡ дрѡгѡ: „Немѡ сѡј, *родѡйтѡ*, немѡ сѡј, *родѡйтѡ*” (Ост); ал'и ако сазнѡдѡ, *убѡйтѡ* ме (Рај); ил'и да пѡћѡш ил'и *убѡйтѡ* ти свѡ што ѡмѡш (Бр); они нѡћас улѡзѡ у кућу, *изгѡнѡтѡ* (Св).

Употребом форми овога типа прави се морфолошка диференцијација између 3. лица једнине (*дѡ л ће дѡј*; *дѡјће*) и множине (*дѡ л те дѡј*; *дѡјтѡ*), стога не изненађује то што су облици за 3. л. мн. са енклитиком *те* фреквентнији од облика са *-ћ-*.

Исти облици у употреби су у говору Васојевића, и такође су знатно фреквентнији у односу на облике са *-ћ-*, који одликују говор млађих нослаца говора (Стијовић 2007: 183). У говору подгоричких муслимана, међутим, за разлику од околних говора у Црној Гори, нема форми типа *рејте*, *дојте*, већ је овде: *дѡѡ-тѡ*, *пѡблјѡѡ- тѡ* и сл. или *дѡѡѡ*, *тѡѡѡ*, који су са синхроног становишта чешћи (Чиргић 2007: 116). Исто стање је и у врачанском говору (Петровић 1973: 216).

П.2.10.9. У питањима се уместо енклитичких, употребљавају пуни облици помоћног глагола, који су ненаглашени:

Хоћу л' би́т преко тел'евизијѐ? (Ки); Хоћеш л' и рòдит? (Ост); Хоћеш л' и ðòј? (Ту); Хо л' ми је прòдат? (Го); Оће л' тò да би́дѐ на тел'евизију? (Ка); Хо л' ми ðàт тў крàву? (Гл); Хо л' ме узѐт? (Бр); Хоћете л' нòћас за Тутѝн? (С Ћуп); Хоћете л' навѝше ð[а] идѐте?; Оћете л' јòпѐт негђе ðòј? (Ост).

Иако се пуни облици глагола *хтѐт* у потврдим реченицама употребљавају за исказивање волунтативног значења, док су краће форме резервисане за образовање футура I, нису ретке ни потврде грађења овог облика помоћу пуних форми, које су и овде ненаглашене:

ура́дѝћу, па да *оћу умрѝјет* (Ту); тò је бѝло срамòта старѝ да чўјў и да кажѐш човѐку јà *оћу да се породѝм* (Го); *оћу да ве преглуѝиѝм*, ка́шљѐм, не мòгу (Пл); штà да ра́дѝм, *оћу* ђѐцу *да упропàстѝм*; *оћу да цр̀кнѐм* (Кл); *оћу да ти кàжѐм* (Бо); јà *оћу да одвѐдѐм* коби́лу, пà да ўзмѐм ко́ња којѝ вòдѝ невѐсте; једна ми шћѐр и добѝјѐ л' ѝшај óде, а тò је л' ѝјѐпа кà лўтка, шта *хоћу* јà (Ле); јà сам дошò да те прòсѝм и *хоћу сà[д] ð[а] идѐм* да ти нађем óца гòре (Бр); тà стол'ѝца, јòк валà, кл'ѐцà, *оћеш пàнут* пà посл'ѐ да се убѝјѐш (Ми); кад *оћеш да стàвѝи* у шпòрет, с рукавѝцàма óбавезно (Ост); свѐ тò окѝтѝш, свў тў згрàду, ђе е стòка, кад *òј да се кўпàи* у онў вòду (Ост); с мòмком се догòвори кат *хој да побѐгнѝи да се удàи* (С. Ћуп); *оће* вўк *òòћ* пà пòклат му стòку, óвце (Лу); немòте му пўшћат вѐл'икў вòду *оће се угўшѝт* (Из); тò се бàјѐ кат *хоће* нѐкò *да се жѐнѝ* (Со); *оће* жѐне *да посатѝрѐ* тàмо (Бољ); пàшче не вељà да удàри ногòм, кажѐ *оће да би́дѐ* дѝјѐте чўпàво кà мàчка и кà пàшче (Боб); јà би је напўнио нò овò млòго слàбо, *оће да се поцѐпà*, тѐжак компѝр (Ка); а шта ми *òће?* Јесам дàо онол'ѝкѐ пàре, и сад вѝдѝш? (Пе); кò пијѐтàо кад *оће да пѐвà* (Вру); четѝри гòдине нѝсмò се изўл'и кад *оћемо да л'ѐгнѐмо* (Врс); тў и тў *хоћемо да те дàмо* (Бр); вàлà *оћемо* óде *да се настàнѝмо* (Вру); остàвте пàшче, брѐ, шта *оћете сàд*, да му вàдѝте и[з] стòмàка (Пе); обўчѝте се, *оћете озѐпс* (Трн); *хотѐ мѝсл'ет* бòк знà штà е (Кон); све зна да спреми, да е пўстѝш трѝдес лўдѝ сàд да *оће да ти ðòћѐ* за рўчак (Ков).

П.2.10.10. Негиране форме футура I као допуноу у највећем броју случаја имају облике инфинитива:

нѝкат *заборàвит нѐћу* кат ме нѝјеси дàла да се смѝјѐм; дà те ми пўшку, *нѐћу* ви узѐт, нѐмàте брѝгу (Ле); пà ђе бѝло, *нѐћу мòј сàма* (Ост); *нѐћу* ти је, *намѐстит*; *нѐћу се* јà млòго мўчит (Кл); јà *нѐћу* на тў сѐдницу *òòћ* (Пож); ѐ, вàлà, дрўго, *нѐћу* ти вишѐ *òòћ* óде (С. До); ѐ, шта те брѝга, тѝ тò *вѝћѐт нѐћеш*; познàдни телàт, *нѐћеш знàт* да ти и нѐма (Коз); ашто је л' ѝјѐпо, *нѐј* ми вѐроват (С.

Ћуп); ја у Пероше не долазим што се *нећеш ти запосл'ит* (Пе); *нећеш* ми ништа *досади* (Кл); што *неј дој* да видиш (Гр); ја сам богами радила, и у Добрињу, ада ће се *сѣтит неј* (Бр); ко не поштујеш твоју веру, ти *неј поштоват* никога (Жу); што ми *неј дозвол'ит* да те пољубим (Кл); твоје богство мене ништа не донеси и ти се понеси саш њим, а неј ни сенку јој *видет неј*; ту избјја ис једнога крша вода, па *неј вероват*, то није мала вода, то је сила и сила вода (Ке); ти то *неј трпет*; не смјјеш што јој *неј дат* ако га имаш (Ле); верујеш л'и, ево *нећеш* ми *вероват*, ка[д] су ми рекл'и син, ја сам се онесвијестила (Боб); она ће живећ ваздан гладна, она ти *неће заћ* ни у њиву ни у шталу, бже сачува (Ка); да те сечемо том истом том границом је су те они секл'и, стара жена, то *неће зарас*, не смјјемо (Ка); ако затворим ово, нико ми *неће* то *платит* (Леч); причају са њом, те оће бит, те *неће бит*; на срет пута л'егни нико те *пробудит неће* (Не); л'и то све немa које ме *неће стигнут* да ме послуша (Ос); није мого да оде што *неће се одрећ* имања; ада бога ми њи *таћ неће*, док су оде, нико жиф (Пож); ако *неће играт* онамо је му место није (Гу); е вала *неће* ни ова *дстат* (Ли); он никад *неће прој* него ме поздрављ; мене можда *неће требат* (Ми); *неће* то *бит* тако (Ли); од тапут су забранил'и, што *неће имат* л'екарска уверења: здрава, срце добро, па да поће (Жи); *неће дој* да му помогне; *неће* ништа *фал'ит*; *неће* ми ништа *погоршат*? (Го); оће бит, *неће бит*; немо се умиват и *неће* ти више *ребат* (Кл); свака час, *неће* ти шта *реј*, л'ијепо се пита, седну попију каву; (Св); кад ми изумремо, *неће доћ* нико ни да види оде је смо бил'и, нити га занима (Ст); он *неће да престане* (Па); данас му га *дој неће*, сигурно; е вала је имала лада ове године, ко није имала лада, никат га *неће* ни *имат* (Кн); макни ти ова цибанлук, скрајни се доле једну годину дана, ово више *бит неће* (Вру); *неће* он нама *узет* краву испред овал'ик деце (Бољ); он ноћас *неће мдој дој* на теравије (Нет); ором је ти не мош узет данас водит што *нећемо* један *погнут* овде (Бо); како су га ценил'и, то *вероват нећете* (Коз); ви богаташи па дошл'и да пробереће, е *нећете* ни трећу ни четврту ни сенку *видет*, ја за богство не живим (Ке); сад за Сеницу тамо се *врђат нећете* (Гр); видиш ову л'епоту код нас, што *нећете доћ* оно кад у цвијет буде (Лу);

нећу да умем сутрадан (Кн); то *неј да бидеш* зависна за то (Гр); *неће да се одл'еди*, не бј се (Бал); а богами једна била чистачица ту и сутрадан кад ја оћу кући, она *неће да биде* ту, но замењује је друга (Гр); никат тебе *нећемо да заборавимо* (Ков).

Бележене су и футурске форме са неексплицитаном допунском глаголском лексемом. У оваквим примерима, семантички садржај је или подразумеван или садржан у ширем (изван)језичком контексту:

са[д] *ћу* њој и тебе чај (Бал); мрчи ми свијес, сал' гл'едам неће ка[т] *ћу* (панут) (Брћ); ко добијем, ово *ћу* овако, ово *ћу* онако (Лу); Ђјупе, ти си паметан човек, шта *ћу* са овјем? (Кл); бога

ми мѡрѡм, штѡ *ћу* (Со); нешто ме бѡ срѡм, чѡвек јѡј бѡше тѡ, мѡне што јѡј чѡвек беше тѡ, мѡне бѡ срѡм, реко дрѡгѡ пѡт *ћу*; јѡ оћу овѡ сѡр да ти стѡвѡм, појѡди овѡ, а ѡдо д[а] [ид]ем да ти стѡвѡм дол'е, нѡ ѡ шта *ћу*, да вѡдѡм (Го); И јѡ, ѡво остѡл'и смо јѡш нѡкѡ гѡдину, штѡ *ћу* ѡде? јѡ *ћу* ко[д] децѡ, зѡ шта сам хи родѡо?; јѡ *ћу* и кот оногѡ у Нѡмачкѡ и кот оногѡ у Ѧустрију и кот овогѡ помѡло помѡло (На); дѡ ми, нѡћу ти узѡт пѡшку, ѡко *ћу* ти, она мѡне убѡла (Ле); Јѡла кѡт *ће* у шкѡлу? (Бал); Ёдо, са тѡм каламѡријѡм јѡ нѡ знѡм ни кѡко *ћеш* (Жи); Пѡсјѡ пѡток ко *ћеш*, тѡ ти је бл'ѡзо (Не); мѡш пѡсл'ѡн ако *ћеш* у Понѡрац, дѡснѡ скрѡнеш онѡ ѡсвалт (Кл); ако *ћеш* у Штѡвалѡ сѡло, сѡмо пѡтѡш рѡднѡк *ћѡ* (Гр); бѡш ѡн *ће* да ви тѡ л'ѡјѡпо (исприча) (Цв); Ѧна пѡсл'ѡ ку[д] *ће*, штѡ *ће*, врѡтѡ се код брѡћѡ (Го); сат *ће* шкѡла (Д Пољ); ада кѡ[д] *ће*, докл'ѡн уфѡтѡ тѡчак рѡп (Ли); јѡ *ћемо* и Бѡјѡна, нѡшта тѡ немѡ ѡс; (Бал); хѡј д[а] [ид]ѡмо гѡре пѡ *ћемо* по кѡхву (Бот); покѡпѡ се жѡне, дѡнас *ћемо* ко[д] тѡбе, сѡтра *ћемо* код онѡ (Св); хѡјде овѡмо *ћемо* у дрѡгѡ сѡбу, овѡ чѡра ѡсѡсѡвѡ имѡла сам гѡсти (Го); Шѡћѡ посѡкѡ Влѡху брѡк, па штѡ *ћемо*, тѡ га затворѡо? (Ле); вѡ *ћете* скѡро за Срѡбију (Из); пѡсл'ѡ обрѡнете овакѡ ѡстѡ дѡснѡ, ако *ћете* навѡше уз Дујке (Дуј); ко *ћете* у Педѡље, ѡно је тѡнѡке, нѡмѡ тѡмо двѡјетрѡ кѡће (Ос); вѡ *ћете* сѡд за Пазѡр? (Шав).

II.2.11. Футур II

II.2.11.1. Футур II твори се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони од презента глагола *бѡт* и радног глаголског придева:

нѡће ѡпѡт кат *бѡдѡм долѡзила*, кѡзѡћу ти (Леч); ако не *бѡдѡш мѡгѡ*, врѡти матријѡл (Ос); ако *бѡдѡш имѡла* срѡћѡ (Ост); ако *бѡдѡш пролѡзила* (Че); кад *бѡдѡш трѡбѡла* да полѡгѡш ѡспит; кад *бѡдѡш полѡгѡла* (Доб); на примѡр, ако *бѡдѡ трѡбѡло* да га трајѡмо мѡ; ако ѡн *бѡдѡ захтѡвѡ* да се врѡтѡ код ѡца, рѡкѡ је да га дѡјѡ (Бл); кад *бѡднѡ дошѡ* (Не); ако *се бѡдѡ јѡвѡо*, рѡкни му; кад *се бѡдѡ помол'ѡо*, мѡхнѡ му (Рач); кад *бѡдѡ пролѡзио* овудѡјѡр (Ту); нѡкѡк *ћете* пѡтѡт ако већ *бѡдѡте ѡшл'ѡ*; нѡ знѡм кад *бѡдѡте ѡшл'ѡ* тѡмо (За); кад *бѡдѡте дѡшл'ѡ* ка јѡднѡме мѡсту, ѡте полѡкшѡјѡ, ѡмѡ рѡпѡ дѡста. (Брћ); кад *бѡдѡ дѡшл'ѡ* зѡјѡдно (Ту); дѡко *бѡдѡ знѡла* да ти кѡжѡ (Не).

II.2.11.2. Знатно чешће, међутим, у служби овога глаголског облика срећу се презентске форме глагола типа *мѡгнѡм*, *имѡд(н)ѡм*, *знѡд(н)ѡм*:

ако *знадѐм*, хѐћу (Се); ја ѝмāм и васику и гаранцију от сѐстрѐ да ме издржāвā пѐт гѐдѝнā у Тѹрскѹ ако *не мѐгнѐм* да се запѐсл'ѝм (Нет); тѐ е тол'ѝкѐ интересāнтно, ѝмā испѝсāто тā прѝча, ако *могāднѐм* да је нāћѐм; ко *сāзнāдѐм* ја тāчно кѐ знā свѐ, рѐћ [h]у ти (Гу); ја ћу вас да ѹзмѐм, ако *не мѐгнѐм* нѐга да спрѐчѝм да вишѐ вāма не кāжѐ да се иселāвāте са вāшѐг огњѝшта (Пе); нѐћу да ти продāм, што *имāднѐм* дāћу ти онакѐ (Бал); ја ви онѐ што *знадѐм*, ја ћу ви испрѝћат и пѐвес ве тѹ на тѹ вѐду (Рам); āјде да вѝдѝм штā ти тѐ трѐбā ко што *знадѐм* да ти кāжѐм (Боб); кат *ћѐнѐш* да хи шѝшāш, јāвни ми онā пѝлāt да ѹзмѐм (Кон); ка[д] дѐћѐш овāмо те *мѐгнѐш*, јāвни ми се пā ћемо се чѹт (Жу); кат се *удāдѐш* акобѐгдā, пā тѝ дѐћѐш са мѐмком, теке жѝва ти је мāјка, одбрāнѝће (Жу); отѝди нāђи стѐтину децѐ у бѐл'нѝцу, ако *мѐгнѐш* одвѐит коѐ, јā да скѝнѐм глāву (Ле); ако ви *трѐбāдѐ* каснѝјѐ, мѐгу ви набāвит кол'ко ви трѐбā (Ми); ако *рāдāднѐ* продāвница; ако шта *вāљāдѐ*, узѐћу и тѐбе; ако *се имāдѐ* срѐћѐ; кад *хтѐднѐ* да дѐћѐ (Гу); ако нѐшто *фāљāднѐ* мѐјѐј дѐци, фāл'иће тѐбе; ѐн ће ти прѝчат што *знāдѐ* (Гуз); ка[д] *ћѐнѐ* д[а] идѐ, дарѹјѐмо га (Ост); вѝдећу код Вѐрѐ да ми замѝјѐнѝ овѐ табл'ѐте ко *шћѐдѐ*, да јѐј се замѐл'ѝм (Го); ја сам га зāклѐо свѐм бѐжѐм задātку да ѐн штѐ прѝје *мѐгнѐ* да дѐћѐ да ѹзмѐ дѐцу; ако *могдѐнѐ*, нек донѐсѐ двѐје (Бл); у овѐ нāсѐље можда *имāднѐ* јѐш нѐкā (Бо); прѝдѐ тā докумѐнта за тѹ пѐнзију ко *имāдѐ*, тѐ от тогā рāда (Се); ако *ћѐднѐ* прѝчат (Цв); нāспи јѐдан ко *ћѐнѐ* (Гр); нāрочито кат јѐш *се имāдѐ* евлāt, ка[д] се обрѐдѝ чѐвек, (Д. Пољ); ако *имāдѐ* ѝл'ијек карāктера, да му помѐнѐш двā-трѝ пѹт, донѝјеће, ако *нѐмāдѐ*, остāнѐ. (Леч); ал'и ако нѐшто *фāљāднѐ* мѐјѐј дѐци, фāл'иће тѐбе (Гуз); ада богами ѐн, мѐрāм да га тѐрāм да настāвѝ тѹ шкѐлу ко *шћѐдѐ*, нāјпречā му је шкѐла (Брћ); слāбо тѐ мѐш кѐме да продāш, ако слѹчāјно неко *затрāжāднѐ*, реко нек ѝмā (В. Лок); сѝпāј тѝ тѐбе, ѐн ко *ћѐнѐ*, лāко му је (Бал); мѐре да се дѐсѝ да ѐпѐт *имāдѐ* сиротѝнѐ кѐ кат је бѝло нѐкат онѐ (Рај); брāте мѝл'ѝ, ал'и ако *сāзнāдѹ*, убѝтѐ ме (Рај); пѹт овā мāкадāм је, ал'и вѝдѝм мѹчѹ се, ко *мѐгнѹ* хѐтѐ да га грāдѹ да га асвалтѝрајѹ (Ке).

II.2.11.3. Често се у са значењем футура II употребљавају презентске форме у временским или условним реченицама:

ал' нѝсу јѐш завршѝл'и тѐ скѝ стāзе, вѝдећеш пѐсл'ѐ кад *ѐдѐш* тāмо; углāвнѐм, тѐ ти је Бāре, кат *стѝгнѐш*, вѝдећеш јѐдну црквиу с л'ѝјевѐ стрāнѐ (Гр); кāд *идѐш* према Бāрāма, ти плако с колима (Кл); док не *свāтѝш* тѐ, мѹку ћеш вѝћет (Гр); не мѐгу сād да свѐ ти изјāснѝм, штā кѐ, ће овāкѐ, онāкѐ, а мѐжда бѝ кад *нāћѐш* неће ѐпѐт (Бл); пѐсл'ѐ ка[д] *се поврāтѝш* (Бр); докл'ѐ онā гѐс, којѝ је мусāфир, докл'ѐ ѐн *не крѐнѐ* да идѐ, нѝко не смѝјѐ да напѹштā (Гу); мѝ кат је *тѹрѝмо*, тāмо *свѐдѐмо*, знāмо штā ћемо; кāзāћу ти сāt кат *изāћѐмо* (Бр); знāш штā, докл'ѐ трāјѐ мѐсо, нѐћемо, кат овѐ *појѐдѐмо*, прелāзѝмо (Гу); мѐгу ти рѐћ, кад мѝ *изѹмрѐмо*, нѐће дѐћ нѝко ни да вѝдѝ ѐде је смо бѝл'и, нити га занѝмā, ни снаху, ни сѝна (Ст); кад нѐће *дѐћѐте*, ѐто ми и кол'ѝбе тѹ, пā да ми дѐћѐте пā

мало да поседимо; ал'и неће кат *дѡћѣте*, ўзмите ми брѡј, пѡ да ни најѡвите (Д. Пољ); на брѡ кад *изѡћѣте*, л'ѣвѡ скрѣнете, на брѡ кад *изѡћѣте*, ѡмѡ пўт, стѡри пўт што смо мѡ слўжил'и (Кл); јѡвите ка[д] *стѡгнѣте* (Вру); ѡдовўт кад *наѡћѣте* сѡмо ўћете мѡло до рѡмпѣ, прошѣтѡте (Туз); ѡмѡм сѣдам кѡлѡ шећѣра покрѡће на тѣ тѡчкице, нѡјесу стѡгл'е јѡш, да ми дѡш па кат *стѡгнў* тѡчкице, јѡ ћу донѡјет па да осѣчѣш онѣ купѡне (Ђер).

ко ви јѡ *дѡдѣм* рѣд, вѡлѡ тѣшко ћете га уфѡтит пѡсл'ѣ (Је); ѡде сѡд ако *идѣш* на Врѣсенице; (Кл); тѡ нѣга ко *ћѣкѡш*, тѡ сѡмо са нѡм не мѡжеш заврѡшит рѡзговѡр (Ме); ако *нѡћѣш* некѡ злѡ, нѡкат напријет не мош ѡс пѡ бѡк, пѡ бѡк; ако *стѡгнѣ* кѡмбѡј, прѣчѡ је кѡмбѡј да врше нѡ мѡји навѡљци; ако *стѡгнѣ* кѡмбѡј, лѡко ћемо (Кн); ако нѣшто *занўцѡ*, мѡ отѡсмо (Туз); ко *укрѡдѣ* нѣшто, или *појѣдѣ* ако *се дѡрнѣ* неће, излѡзў биљѣзи по детѣту (Вру); ако ме *пѡнѣ* о ўљу, нѡјесам учѡ, сѡгўрно ћу изгўбит гѡдину (Ми); ѡна мѡрѡ да ти врнѣ тѡ прије Ћўрћѣвдана, ако ти *остѡнѣ*, заврѡчѡће ти (По); колѡч стѡви вѡлу нѡ рѡк, ко га *бѡцѡ*, кол'ко ће га бѡцит, ко га бѡцѡ дал'ѣко, бѡће берићѣтна гѡдина, ко га *не бѡцѡ*, неће бѡјѡги бѡт берићѣтна гѡдина (Св); ако ме *не дѡдў* јѡ ћу ѡстѡт неудѡта (Жи);

У истим контекстима и футур I може имати значење футура егзактног:

донѡјећу ти кат *ћу дѡј* јѡпѣт (Ту); е бѡга ми јѡ тѣбе познѡјѣм и кат *ћу умѡрат* ћу те познѡват (См); ѣво гѡре сѡт кат *ћеш отѡћ* код Мѡловѡна, вѡдећеш гѡре тў чѡтмѡру (Ст); тѡ знѡди твѡе ка[д] *ћеш дѡј* за казѡнскў (Вру); штѡ ће ѡн да ти прићѡ кат он ништа не ћује шта *ћеш му рећ* (На); којѡ *ће узѣт* да врѡчѡ, бѡк нек је убѡјѣ (По), тѡ чўвѡте до кат *ћете дѡј* до Тутѡна (По); кад *ћете дѡћ* дрўгѡ пўт, донѣсите ми (Ка); ка[д] *ћете* вѡ *осѣл'ит*, ѡн се вишѣ вратит неће (Уг); и тѡмо мѡже кат *ће да идў* код Рѡдомѡра (Шав); пѡћи и тѡ кад *тѣ* ѡни *да идў* (Гр); нек се причўвѡ от кѡлѡ кат *тѣ пролѡзит* овудѡје (Ту). тў је стѡ кўћѡ бѡло, от продѡвницѣ сѡт кат *ћеш ѡћ*, одѡтл'ѣ пѡ свѣ онѡ нѡсѣље овѡкѡ, стѡ кўћѡ (Уг).

Оваква замена футура егзактног облицима футура I забележена је, судећи према расположивој литератури, једино у Мрковићима, где је футур егзактни потпуно ишчезао. Наиме, у овом говору футур I је „потпуно истиснуо футур егзактни, односно презент, из зависних реченица, нарочито временских, чија се радња врши у будућности”, а за ово потискивање вероватно су биле „најутицајније оне временске реченице чија се радња темпорално поклапа с радњом главне реченица: Кѣ^а-*ћемо* мѡ сѣст, тѣ^апу(т) ћете вѡ сѣст” (Вујовић 1969: 344). Осим у временским (Кѣ^а-*ћете пѡћ* у Стўпицу, учињѣћете алѡј), овај тип футура је у мрковићком говору бележен и у допусним (Кѡлѡко-*ћеш*-му *мѡшит* материјѡла,

не притѣца му) и односним реченицама (Кò-*ће* *пòћ*, *ў*зеће срѣлу; Кòји-*ће* прàво *причàт*, òн-*ће* у ценѣт *пòћ*) (Вујовић 1969: 344). Замена футура егзактног облицима модалног аориста (Кè^а *ја* дођòк, тè^апу(т) *ћеш* и тì *дòћ*) (Вујовић 1969: 344), коју познају и староцрногорски говори (ако *слàвїсмо*) (Пешикан 1965: 202) није бележена на нашем терену.

П.2.11.4. Облици типа *узràдит*, *узмòгну* нису често бележени:

ако *узràдї*, *дàћу* ти га (Лу); *èто* кад *се* *узїдè* гòре, пà мòш дрўгї *дàн* (Гр); ако *се* *успрїтїшè* на родїтеље, нèће вàљат (По); ако *узмòгну*, нек идў (Го).

П.2.11.5. Најзад, глагол *бїт* у футуру II има облике:

кàт *бїдèм* *бїла* стàра (Ков); кад *бїдè* *бїла* *јèсèн* (Леч); кад òна *бўдè* *бїла* тў (Бал).

Знатно су, међутим, чешћи контексти са изостављеним обликом радног глаголског придева, односно са презентом глагола *бїт*:

ко *јà* *жїв* *бїдèм*, нèј *вїшè* (Туз); *јà* сам у вèри ислàму, прет смр̀т сам, ако остàнèм бес тè вèрè, бòљї је, цàре, тàј твòј кèр од мèне. Ако *бїдèм* у вèри, којў вèрујèм, бòљї сам о[д] тèбе и о[д] твòг кèра (Кл); ко *бїдèм* *жїв*, *јà* *ћу* да је *дàм* *дàљè* у шкòлу, јер òна имàла е свè петїце (Го); *èво* ти трї дàна, л'èжи и пòсè ко *бїднèш* дòбро, дòђи (Ос); а тї ако *бїдèш* такò бòна кàко *ћеш* да òдèш? (Го); ако *јà* рèшїм да закòљèм тà курбàн, *јà* *ћу* да нанїјетїм, ако *ћу* мр̀твòме, родїтељу, свèкру, на прїмер за *његòву* дўшу, да му *бўдè* лàкшè на тàј дуњà. (Кон); вàлà *ћемо* да *ўзмèмо* један стàн пà ако дàднè бòк *бїднèш* бòљè (Ков); зàвїсї ако *бїдè* сўдбина (Трн); тў ако *бїдè* здравља оће за мл'екàр, (Гр); и òна *ће*, ко *бїдè* срèћè (Леч); ако *бїдè* тў, бòљè *ће* ви òн тò (Цв); е пòслè кад *бїдèмо* онàмо (Вру); а ако је побèгла кад *јој* се помїрè пà кад *бўдў* спрèмни да понèсў дàрове (На).

У банатским говорима уместо футура егзактног готово редовно се употребљава конструкција са 3. л. јд. презента *буде* и везника *да* са презентом предикатског глагола: Кад *буде да рòдиш*, тї мèти дèте у излог; Кад *бїде да дòђу* ко тèбе, а тї Бòкинца да *їстераш* нàпоље (Ивић и др. 1997: 186). Иако не располажемо потврдама за примере овога типа, са

становишта језичког осећања изворног говорника дијалекта који испитујемо, они делују сасвим обично.

II.2.11.6. Изложена грађа показује да је на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора процес замене футура екзактног различитим презентским или формама футура I у већ поодмаклој фази. Овакво стање карактерише и неке друге говоре зетско-сјеничког дијалекта. Тенденција ка елиминацији овог облика присутна је у говору Бјелопавлића, где се замењује презентским формама (Ћупић 1977: 165), у Зети га уопште нема (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у говору Мрковића, где се замењује футуrom I, презентом или модалним аористом (Вујовић 1969: 344). У староцрногорским говорима се на његовом месту налази презент свршених глагола, облици типа *могнем* од несвршених глагола, односно глаголске форме са префиксом *уз-*, а неретко и аорист (Пешикан 1965: 202). С друге стране, футур егзактни обичан је у Ибарском Колашину (Божовић 2002: 115), потом у говору Васојевића, где има и примера замене презентом свршених глагола типа *знаднем*, док облици с префиксом *уз-* нису бележени (Стијовић 2007: 183). У Враки је такође присутан, а јављају се и глаголи са *уз-* (Петровић 1973: 216). Повлачење облика футура II пред презентским формама карактерише и остале штокавске говоре. Тако се у Пиви место њега редовно употребљава презент са префиксом *уз-* од несвршених глагола или презент свршених (Вуковић 1940: 75). У говорима србијанског Полимља се у служби овог облика употребљава презент типа *могнем*, а ређе типа *узмогнем* (Николић 1991: 490). Ретко се употребљава и у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 185), централној Шумадији (Реметић 1985: 324), трстеничком говору (Јовић 1968: 207), у призренском говору забележено је свега неколико потврда (Реметић 1996: 503), док у говору Горе (Младеновић 2001) и Гатња (Младеновић 2013) није присутан.

II.2.12. Перфекат

Перфекат се гради помоћу енклитичких облика глагола *јѣсам* и радног глаголског придева. Варијантности у грађењу овога облика нема⁴², те стога само наводимо неке забележене примере који илуструју његове облике у свим лицима једине и множине.

II.2.12.1. Примери за 1. л. јд.:

ја кат сам се женио; ја сам био у војску; ја сам посѣн мѣрѣ да трајим посѣ; пѣ одѣвл'ѣ сам трајио посѣ до Загрѣба; ја сам вел'кѣ пѣре зарађѣво; ја сам зарађѣво вишѣ него ѓде дѣктори (Ос); ишиѣ сам ја у Пѣћ; ѣуѣ сам от стѣрија; волѣве сам имѣ, кѣње сам имѣ, двѣје краѣве сам имѣ, оваѣа; у Шкрѣјеље сам жиѣво; ја сам отишиѣ да е виђим једамѣ; ѣѣо сам да је најурѣм (Де); ја сам доѣво овѣ тѣвѣју сѣстру; брѣта сам женио (Жу); бѣга ми сам гл'ѣдѣ љѣде, рѣдио сам са инжињѣримѣ; нијесам ти дѣнију пѣре; кат сам се најпрѣви пѣт женио; Хѣмѣде, ја сам те љѣѣ на врат; ја сам турѣ у тѣ кѣжнѣ опѣнке (Ке); ја сам те дѣо; ја сам дошиѣ да те прѣсим; ја сам носѣо јѣднѣј жѣни у Тутѣн (Бр); доѣво сам ти жѣну (Го); имѣ сам жѣну; ја сам имѣ јѣднѣк сѣна (Гло); био сам у бѣл'ниѣу; ја сам му био на хѣтар; ја ка[д] сам гл'ѣдѣ (Уг); ка-сам је одѣво; највишѣ сам пропѣтио ѓде, па сам пропѣ ко ниѣѣ, те сам пѣслѣ отишиѣ у Крагујеѣац; ја сам га зѣкѣо (Бл); ја сам имѣ родѣтеле; ја сам имѣо двѣдес гѣдѣнѣ; ја сам дошиѣ; ја сам чѣо кѣ је ѣн, ја сам чѣо да си љѣзѣла Цѣганина; ја сам чѣо да се ѣна љдѣла; ја сам дошиѣ по ѣу (Бо); ја сам дрѣжѣ тѣд око пѣдесѣт-шѣсѣт оваѣа, пѣ сам дрѣжѣ сѣдморо-ѣсморо кѣѣа (Кн); ја сам виѣдѣ љуто јѣпѣ; ја сам тѣ дѣбро запѣнтио; ја сам се ѣженио у јѣдну куѣу пот слѣму; кат сам виѣдѣ кѣко је тѣ хѣл тѣмо, ја сам рѣкѣ бѣга ми мѣја нѣга тѣмо нѣѣе (Тр); ја сам ишиѣ кот кѣмшијѣ; ја сам бѣш прѣвио тѣ опѣнке; што сам се обрѣкала; ја ка[д] сам се ѣженио, нијѣ такѣ бѣло; ја сам ишиѣ и виѣдѣ се, догѣворѣл'и се (Туз); ја сам затѣкѣ; ѣрѣ сам мѣло ја с тијѣм рѣлом. (За); кат сам ѣнѣ чѣо (Ки); а ја сам пѣсл'ѣ ѣдмѣ пѣчѣ да рѣдим; ја сам са Срѣбима л'ѣјѣпо жиѣво; ја ка сам ѣѣо да сѣл'им; ја сам прѣвио хѣјѣниѣма нѣге; пѣ сам ја ишиѣ до Нѣвѣ Вѣроши дѣљѣ пѣ по тијѣм сѣл'има; ја сам пѣчѣ

⁴² Стабилност у грађењу перфекатских ликова одликује и друге зетско-сјеничке (в. Пешикан 1965: 179; Вујовић 1969: 266; Стијовић 2007: 181), а тако и остале српске говоре (в. Јовић 1968: 147; Реметић 1985: 333; Богдановић 1987: 198). Исто важи и за горански говор, с тим да у 3. л. јд. и мн. редовно изостаје помоћни глагол (Младеновић 2001: 433), а тако је и у Гатњу (Младеновић 2013: 354). Српски призренски, а потом и горански и говор Гатња одликују се присуством јединствене форме радног глаголског придева (на -л'е) у свим лицима множине (Реметић 1966: 507; Младеновић 2001: 433; Младеновић 2013: 356).

тѠ да прѠвѣм кат сам бѣо у партизанѣ; у Сенѣцу *сам бѣо* у нѠрѠднѣ Ѡдбрану; *ја сам* јѠј *нѣвѠ*, двѣје-
 трѣ пѣсме *сам* јѠј *нѣвѠ*; *заборѠвио сам*; тѠдѠ *сам имѠ* двѠдес и пѣт гѠдѣнѠ ка[т] *сам напрѠвио* вѠлу
 нѠгу и овѠмѣ клѣучнѣ кѠс, *прѠвио сам* хајванѣма нѠге; *ја сам се насмиѠ*; пѠ *сам* јѠј *учѣо* сѣна; *ја сам*
 онумѠт, прѣје мѣсѣц ѣ пѠ дѠнѠ, *бѣо* у Тутѣн; кат *сам бѣо* дечѠк, свѣ *сам ишѠ* у ПѠжегу кѣповѠ кукѣрус;
 пѠсл'ѣ кат *сам* мѠло *порѠстѠ*, *ја сам се* мѠло *обогѠтио*; *ја сам се жениѠ* четѣри пѣт; с овѣјем што
сам му *ја сѣстри прѠвио* нѠгу; у тѠ предузѣће ѣе *сам рѠдѣо* у фѠбрику вагѠнѠ; дрѣжѠ ме вѣшѣ нѠ да
сам му *бѣо* брѠт; за кѠга *сам* га гѠд *замол'ѣо*, Ѡн га прѣмѣо; Ѡмѣн *сам* бѠгу *учинѣо* да намѣстѣм цркви;
дошѠ сам код тѣбе; *ја сам имѠ* СрѠбѠ Ѡде; *ја кат сам бѣо* дѣјете (Кл); педесѣт и трѣћѣ *сам се ожениѠ*
 (Со); *рѠдѣо сам* тѣшке послѠве у предузѣће ЎкрѠс; *рѣкѠ сам*; тал'ѣкѠ *сам имѠ* тѣрѣта; *ја сам држѠ*
 по двѣје по трѣ крѠве, *ја сам мѠкѠ* свѣ стѠку; *ја сам кѣпѣо* лѣуљѠшку; *ја сам рѠдѣо* у Рѣдницу више
 Тутѣна; *ишѠ сам* *ја* с мѠтѠром у Рѣдницу на посѠ гѠре; *ја сам држѠ* кѣхињу гѠре за рѠднѣке; *ја сам*
дошѠ из вѠјскѣ; *ја сам* тогѠ чѠвѣка *дѣгѠ* (Трн); *ја сам* нѣу *укрѠо* (БѠл); *ја сам се* мало *лѣтѣо*; *ја сам*
носѣо од говѣћѣ кѠжѣ; тѠ *сам* на тѣ двѣје мѣсте *ја запѠзио*; *ја сам се* дѠста *замѣрио* (Не); *ја сам тѣрѠ*
 сѣр за Мѣтровоцу (Нет); *бѣо сам* у шѣму гѠре, пѠ *сам* ѣзѠ да окрѣшѣм, да срѣдѣм тѠ (РѠј); тѣ *сам* *ја*
рѠдѣо, тѣ *сам стѣкѠ* пѣнзѣју; *ја кат сам рѠдѣо*; *ја сам напѣстио* ѠдѠвдѣ и *отишѠ сам* за ПѠзѠр; *прѣдѠ*
сам пѠсл'ѣн докумѣнта за пѣнзѣју; *ја сам* бѠш и *ја дрѠ* са волѠвѣма до скѠро, *ја сам бѣо* онумѠт тѠмо
 у шѣму; *ја сам бѣо* у ПѠзѠру цѣјелу зѣму пѠ *сам побѣгѠ* овѠмо; *накосѣо сам* дѠл'ѣ једно сѣно; *мѠгѠ*
сам да га убѣјемо тѣне (В. Лок); *ја сам* онумѠт *бѣо* (Брћ); *ја сам дрѠ* са дрѠвѣнѣм рѠлом; *ја сам се*
ожениѠ за врѣме Тѣта; *имѠ сам* дѣветѠро дѣцѣ; *ја сам отишѠ* у тѠзбѣну тѠмо на посѣдак *отишѠ*
 (БѠт); *ја сам* нѣу *свѠтио* дрѣкшѣ; *ја сам рѠдѣо* и *ја* у ПетѠл'ѣтку мѠло; дѣте док *сам бѣо*; свѠкѣ трн
сам л'ивѠднѣ *мѠгѠ* стрѣлат ногѠм; *ја сам отишѠ*; *ја сам рѠдѣо* недѣлѣу дѠнѠ брѠѠ шлѣйве кот чѠвѣка,
 те *сам кѣпѣо* Ѡпанке кат *сам пошѠ* у шкѠлу; *ја сам чѣкѠ* у бѣбањ, ѠндѠ *ја сам*, двѠдес и прѠвѠга
 септѣмбра са[т] ѣе бѣт, *отишѠ* на сѠбор, *бѣо сам* дечкѣћ; *ја сам остѠрѠ* и *ѠмѠтѣфио* и не чѣјѣм; *ја*
сам пѣно пѣсѠма *састѠвио*; ка[д] *сам бѣо* кѠ ѣѠк; *ја сам мол'ѣо* Ѡца да ме дѠ у шкѠлу; *ја сам* у јѣдне
 панталѠне *ишѠ* у шкѠлу; а *ја* јѣдва *сам* мѠг Ѡца *убѣдѣо* да посѣјѣм тал'ѣјѠнскѠ жѣто; *ја сам* тѠмо *рѠдѣо*
 код једнѠг чѠвѣка; *вѣдѠ сам* да је тал'ѣјѠнскѠ жѣто мнѠго роднѣјѣ; кат *сам пѠсијѠ* тал'ѣјѠнскѠ жѣто
 (Из); нѠгу *сам упропѠстѣо*; *ја сам носѣо* прѣтене пантѠл'ѣ кѠ знѠ кол'ѣко; *сломиѠ сам* нѠгу тѣ прѣт
 кѣћу; Ѡнде *сам рѠдѣо* дѣго и дѣго, пѠ *сам рѠдѣо* гѠре у ГѠдово на шкѠлу онѣ (КѠз); дѠбро *сам* је знѠѠ;
 пѠ *сам* ѠдѠтл'ѣ ѣпут *добѣо* за Тѣрскѣ; до скѠро *сам мѣсл'ѣо* да гѠре водѣ нѣмѠ (БѠг); нѣкат ка[т] *сам*
ћѣо да идѣм (Ју); кат *сам се жениѠ*; *имѠ сам* девѠјѠкѠ; кат *сам* *ја отишѠ* у Тѣрскѣ (ПѠж); пѠсл'ѣ ка[д]
сам *дошѠ* из вѠјскѣ, *ја сам бѣо* ѠдбѠрнѣк; Ѡндал'ѣ *сам* *ја свѣкѠ* некѠга Мѣку ис Тушѣмлѣѣ; тѣфус *сам*
пребол'ѣо у ЎжицѠма, пѠ пѠсл'ѣ *сам бѣо* на пѠправку у ВѠљево; Ѡд кѣћѣ до кѣћѣ да *сам звѠо* (Прћ);
ја сам ти *нѠбрѠла*; *ја сам* је *извѠдила*; *ја сам* вѣлика *бѣла* кад *сам* дѠле *ѣшла* да се крѣтѣм, *запѠмтила*,
 вѣлика *бѣла*; пѠ *сам мѣслила* да мѠгу да је сачѣвѠм Ѡд мрѠза; *ја сам носѣла* нѠж пѠ *сам сѣцкѠла* (БѠл);

онија гoдiнa бaш кa[д] *сам дoшла* jа oде, jа *сам ишла* за Вршац, нijесaм, сaмo нa jеднo мeстo *сам видeлa* да су шљивe рoдил'e тo *сам* приjе *ћeлa* да ти кaжeм (Бoб); jа *сам била* дeсeт дaнa сa овijем мaл'им, jедвa *чeкaлa сам* да дoђeм; aдa jа *сам била* oбaвeзaтa oкo oвoгa мaлoк; jа *сам ишла* oнo рaниjе (Брђ); jутрoс *сам* сeдaм кeсa *стaвила* бaрaниjе; свe *сам рaбoтaвaлa*, *прeлa* и *пл'eлa* нaрoду, *бoрила* *сам се*; лaњскe гoдинe прeкo двeстa килa *сам* сира *прoдaлa* oд jеднe крaвe; jа *сам* дeцу *пoдиглa* у шуму; jа нe знaм кaкo *сам* и *пoдиглa*; пoсл'e *сам oстaвaлa*; двa пyт *сам* бeшijу *oперисaвaлa* вoђe (Кa); *имaлa сам* дeвeрa и jетрвe; пoштo *сам* jа oдe *дoшла*, jа *сам* oдe сa њимa *била*; jа *сам била* вaздa ситничaстa; ципциjелo вeчe *сам* сa њим *игрaлa* (Кoз); jа *сам* пeтнaес гoдiнa *имaлa*; пa кaт *сам дoшла* oвaмo; jа *сам* млoгo *рaдила* oндa; jа *ћe сам* му *рeклa* да изaђeм; jа сaмo штo *сам прeскoчилa* oвaмo у сeлo; jа кaт *сам била* дeвoјкa, jа *сам* тo *рaдила*; jа *сам* и *ткaлa*; цeлу нoћ *сам жњeлa* oвaкo кукyрус пo мeсeчини (Лeч); *имaлa сам* чeтири сeстрићa и jеднy сeстричинy (Нe); пил'ићe *сам* тoвнe *држaлa* (Oс); *зaбoрaвила сам*; тy *сам* гa *узeлa*; приjен сeдaм *сам се диглa*; дoк *сам била* jачa, млaђa, *држaлa сам* пo двиjе крaвe (Сe); тaпyт jа кaт *сам дoшла*; кa[т] *сам* jа *двoрeлa*; *имaлa сам* jедaн фeдeрни крeвeт; *живeлa сам* сa дeвeрoвимa (С. Пуп); jа *сам имaлa* мoмaкa; jа *сам* тaкo *била*, мoждa и тe срeћe, *била сам*; у Крaгуjeвaц *сам ишла*; *имaлa сам* jа свe; дa причaм кaкo *сам* jа тo *носилa*; jа *сам* гoрe сa учитeљкoм *спaвaлa* у шкoлу; *пoбeглa сам* и шкoл'e (Гр); jа кa[д] *сам дoшла*, jа *сам* тo *зaтeклa* и oдe кaт *сам дoшла* (Зa); jа *сам* сa њимa *чувaлa*; дa видy кaкa *сам била* пa тeк oндa; *снила сам* ти дa си oгрнy o зел'eнo jaпyнцe; бoгa ми *сам* jа мoју дeцу нa кoњa *носилa* oвдaл'e зa Сjеницу (Кл); *зaбoрaвила сам* jа, дijетe (Кн); дoкл'e *сам* jа *изишла* тoгa бyнaрa; jа *сам пoбeглa* пoсл'e Пeтрoвуднe; знaм дa *сам* jеднy нoгу *oбулa*; тo *сам чулa* (Тр); jа *сам кyпилa* пaвлaкy у Пaзaр; дaнaс *сам мисл'ила* дa идeм; jа *сам пoћeлa* дa врштим (УГ); jа *сам* двaнeс рoбa *имaлa*; циo дaн *сам* сa нajпрвим дeтeтoм *ткaлa* (Цe); jа *сам узeлa* њeгa дрaгe вoљe; *имaлa сам* двa удaрa y мoзaк (Бo); jа *сам вол'eлa* у сeлo oт пoчeткa; jaкo *сам била* тaкo мaлoљeтнa; jа *сам вол'eлa* нa сeлo дa живим yвijек; л'ijepo *сам* сaш њим *живeлa*, пeтoрo дeцe *сам имaлa* сa њим; мaћeхy *сам имaлa*; *имaлa сам* чeтири брaтa; тy *сам дoшла*; кaт *сам* jа *грaдила* свaдбy мoмe сину, вoлa *сам зaклaлa*; пeтoрo дeцe *сам рoдила* свe кoт кyћe (Бр); свe *сам* тo jа *рaдила* сa дeцoм; jа *сам* чeтвoрo кoт кyћe *рoдила*; jа *сам пoбeглa* истo; кa[д] *сам била* тaмo дeвoјкa у Митрoвy (Вру); тy *сам двoрeлa* (Го); кaкo *сам се удaлa*; кaкo *сам се* jа *удaлa*; *знaлa сам* гa; jа *сам* брeз рoдитeљa *била*; jа *сам* *ћувaлa* стoкy (Дe); jа *сам* у Кoвaчe дoл'e *живeлa*; вaлa *сам зaпaмтилa* кa дa имaм стo; jа *сам* истo *била* дijетe; *имaлa сам* мaћaхy; мaјкa ми *се рaстaлa* oт oцa; њeгa *сам узeлa*; тaмo jе вeл'ки нaрoт биo кaт *сам oтишла*; jа *кaт сам се удaлa* шeсeт и дeвeтe; пoштo *сам* jа *била* мaлoл'eтнa; jа и jа *сам* дoстa мyкe *видeлa*; у сeлo *сам oдгajила* чeтири дeвoјкe; свe *сам* нa глaвy *носилa*; jа *сам* чeтвoрo дeцe *пoдњивила*; свe *сам* oвo jа *кyпoвaлa*; свe *сам* jа *пaрила*; чeтрeс сeдaм иљaдa *сам дaлa* зa стaн; сeдaм иљaдa eврa *сам дaлa*; тaрaсу *сам имaлa*, тo *сам* jа мeрaгциjа *била*; нeгo *сам мoрaлa* дa чeкaм (Кoв); *примaклa сам* oсaмдeсeт; oнy нoј кaт *сам дoшла*; шeз нeдeљa *сам сeдeлa*

испрòшена; *jà сам ишла* на кљу́се; кат *сам дòшла*; шесèт гòдйнā кā *сам дòшла*; *пòчела сам* от прол'èтòс да не вèдèм; до прол'èтòс *сам вèдела* дòбро (Кон); *била сам* бāш ко[д] тè Хāнè; *jà сам била* тў; кўкў кāко *сам се упознāла*; *ўдāла сам се* са шеснāес гòдйнā; *остāла сам* сирòће са òетйри гòдине; *рāсла сам* код òћуха; такò да *сам jā* ко[д] тогā òћуха *била*; *живèла сам* код нèга; òсам гòдйнā *сам седèла* кот òћуха; *jà сам имāла* шеснāес гòдйнā кат *сам дòшла*; *прāвила сам* сйр; *мўзла сам* по седамдесèт кòзā; *прāвила сам* по òетрèс кāцā сйра; *jà сам* ти *крèнўла*; пошто *сам се jā* *ўдāла*; кат *сам jā* *дòшла* (Ле); *ўзèла сам* га; *ишла сам* у Жйрче вāшар кад је бйо; како *сам напушћèвāла* (Ли); вйшè *сам* тò *рāдйла*, нò што *сам рāдйла* овò сād по кўћи (Ру);

jà му нйкад *нйјесам* дò да пребрòйм па да му дāм (Ос); *jà нйјесам* *ишò* (Ле); *нйјесам* *ишò* у махāлу; *вйдò* је *нйјесам* док нйје дòшла; *нйјесам* *имāо* вйшè (Де); *jà нйјесам* *ћèо* да идèм (Гл); нйшта *нйсам* *говорйò*; *jà нйјесам* *имāо* пробл'èма; *jà* је *нйјесам* *вўкò* зòром; *нйсам* *мòгò* да присўстуйèм (Бо); *jà нйјесам* *мòгò* у сòбу да уйћèм док ме нèко не позòвè (Кл); *jà онò* *запāнтио* *нйјесам*; *jà онò* *вйдò* *нйјесам*; *jà* тò *прòчитò* *нйсам* (Бу); *jà нйсам* *биò* у пāртйји нйкāко (Прћ); *jà нйјесам* *прифāтио* тò (Пож); *jà нйсам* *дāо* (Не); *jà нйјесам* млòго ни трòшка òцу ни *прāвио* (Бот); на посò *нйсам* *рāдйò* о[д] деведесèт девèтè (В. Лок); тò *нйјесам* *мòгла* да се сèтйм, тò *нйјесам* *мòгла* да се сèтйм (Боб); *jà* тò нйшта *знāла* *нйјесам*; мāјку *нйсам* *имāла* (Коз); *jà нйсам* *имāла* децè (Не); бāш ми је жāо што *нйјесам* *ишла* за четрèс дāнā гòре бāту (Ос); *нйкат отйшла* ў рòт *нйсам* што *нйсам* *пйтāла* дèвера; *jà нйјесам* *нйшла* свèкра ни свèкрву (С. Ћуп); ал' *нйјесам* *ићèла* гòре (Гр); *jà* тò *нйјесам* *затèкла* (За); *jà* л' ичнў кāрту *нйсам* *извāдила*; нйкат *нйсам* ко[д] дòктора *отйшла* док овò *нйсам* *побол'èла* (Кл); *jà нйсам* *мòгла*, кад сèднèм на рāзбој да ткèм, *нйсам* *мòгла* да довāтйм пòдношке; *нйсам* млòго ни *порāсла* (Кн); *нйсам* *вйдела*; *jà нйсам* тò *запāнтила* (Тр); *jà нйјесам* *валā* *ићèла*; *jà нйјесам* *конòпљу* *запāнтила* (Уг); *нйјесам* *била* тўнāке у кўћу; *jà* тò *нйјесам* *мāиштāла*, нйшта *знāла* *нйјесам*; сестāрā *нйјесам* *имāла*; *нйјесам* *ишла* по бòл'ницā (Бр); нйкакè пòмòћи *имāла* *нйсам* (Вру); *нйјесам* *се* сл'йкāла ка[д] сам двòрèла (Го); *нйсам* *отйшла* да га нè знāм; *jà нйјесам* *мòгла* ни да се шкòлуйèм (Де); ни *вйдела* га *нйјесам* (Кон); ни *упознāла се* *нйјесам*; ни *мйсл'ила* *нйјесам*; нйкад *нйјесам* л'èб *замйјесйла*, *нйјесам* *имāла* кóме; ни *дорўћковāла* *нйјесам*; нйшта тò *нйјесам* *одвāйāла* (Ле); ни *вйдела* га *нйјесам*; тйпўт ни *вйдела* га *нйјесам* хйч, ни *знāла* га *нйјесам*; вйшè *ишла* *нйјесам*; *нйјесам* *се* вйшè *удāвāла* (Ли); *jà* вйшè *нйјесам* *умйјесйла* ни слāтко ни пйту ни л'èп (Па); *jà нйсам* *имāла* брāћè (Ру).

П.2.12.2. Примери за 2. л. јд. нису бројни:

тāпўт ко *си* девòјку *завол'èо*, ил'и напиши мало пйсма, тāпўт нйјеси смèо од родйтèлā да е траййш (Мел); *испросйò* *си* девòјку код мèне (Жу); бāш кā да *си* је *насл'йкò*; сāмо кат *си* *дошò* (Ке); нò *си* *мòрò* да нòсйш у овè воденице поточāре (Вру); *спāсйò* *си* ми *ћāн* (Де); *вйдео* *си* девòјку за

офцама; *кӯпио си* то, па *си* до̀нио код кӯһе; штà *си* ми тй до̀нио на свàдбу? (Вру); дру̀го *имò* нйјеси (Тр); та̀пут кажè кà цйпил'е да *си* кӯпио (Туз); ланй кол'ко гòј да *си* *имò*; мòгò *си* да продàш, пà тй *си* убио дйјете (Ки); ако *си* *имò* нèкòга тàмо (За); ондà *си* вòду носйо са йзвора свè (Др); а да *си* и стй̀гò, да *си* *имò* нèчйм, бй л' и убио? (Бол); Һе гòј *си* штà сакрйо; нò *си* мòрò да идеш да рàдиш свè цабе; òбавèзно *си* гл'èдò да ймàш кòмшйје; мòрò *си* да слўшàш (Прһ); тй *си* то запàнтио каснйје (С. Һуп); смèо *си* да спàвàш у Беòград на клўпу у пàрк (Ју); да *си* прòдò дòбру крàву (Из); кромпйр ко *си* нашò, пà *си* скўò, пà *се* с тйм издржàвò; да *си* *имò* сòл'и да умòчйш (Стр); вй̀дела *си* на ўлас Пољàнè (Брһ); можда *си* га забòрàвила (Ос); штà *си* до̀нијела овò мène тй (Гр); на свàдбу ако *си* га вй̀дела (За); чинй ми *се* да *си* тй једнòм долàзила вòђе (Кн); штà *си* то ўбрàла? (Кн); штà *си* *се* то обўкла (Тр); то *си* кот мène рèкла и нйје (Туз); тй *си* набйла онò (Це); тй *си* *се* ўдàла, хà? (Бо); излијечйла *си* *се* (Вру); тй *си* јòј прйчàла (Дет); можда *си* га пàнтила (Ђер); ко *си* га знàла (Жу); нè знàм да л' *си* имàла тй кòга у Йсточнй Мòјстйр; да л' *си* йшла (Ке); да *си* *се* врàтйла пријен педесèт гòдйнà (Ков); тй *си* можда знàла нèкòга од Кўчевйһà (Ли); пà шта *си* плàкàла тол'йкò? (Мел);

пà јàко и нйјеси до̀нио (Ке); тй нйси мòгò да *се* вй̀дйш (Со); нйси смèо ондà да кàжеш; нйси смèо да слàвйш слàву (Прһ); нйси мòгò кўпит опàнке (Из); нйси мòгò тў др̀во да нàђеш (Пож); то мòжда тй нйјеси запàнтила (Трн); кàко нйјеси знàла за Чèдово?; што нйси сврàтйла вòђе јучè? (Че); тй нйјеси мòгла да *се* шèтàш кò овò сàт; тй нйјеси смèла рèј нèђу за мйлў мàјку (Ков).

II.2.12.3. Примери за 3. л. јд.

Црнйшàнин комйта што *је* бйо; то *је* вàкат некй такаф нашò; кад *је* онò дошò на влàс (Ју); јèдан *је* пол' ицајац ис Тутйна долàзио (Ка); овà јèдан *је* сйноһ из бòл' нйцè дошò из Беòграда; сйноһ *је* дошò (Лу); бàш прè нèкй дàн јòј *је* брàт отишò за Беòграт; он му *је* тў помòгò да обрàзуйè тў фàрму; кад *је* вй̀део штà *је*; кад *је* трàжйò вòду, овà сйн што *је* на Дежèвскй напрàвио кўђу (Не); кад *је* изàшò да покòсй; ўвијек *је* носйò рукавйцу; кад *је* прèшò; прихвàтио *је*; пр̀во *је* онò примàђу сòбу заврйшйò; машину *је* ўзò; јàко *је* фйнй бйò, врèдан (Ос); пà овàмо кад *је* дошò; сàл' *је* знàо да извòдй, тў *је* мòј стрйц жйвèо (Коз); кò *је* *имò* имàње пòвишè; то *је* вел'иһàнствен чòвек бйо; како *је* он отишò ис Пазàра; јèдва *је* претèкò (Пож); такò ти *је* тà Рйстан заврйшйò; Йван *је* тў остàо; он *је* пòсл'è одродйò дèцу са тòм Стàнòм; Нèмац *је* пòсл'è завàдио; он *је* тў погйнуо пòсл'è; он *је* и просйò; он *је* пòсновò држàву српскў пр̀вў; пà *је* посл'è настўпйò овà Стèвàн; глàвнò *је* он òсновò; он *је* као бйò кàтол'йк пà *је* пòсл'è прймиò прàвослàвнў вèру; он *је* òсновò пол'итйку и òсновò *је* држàву и проширйò; ранйјè *је* бйò йспит (Прһ); чòвек јòј *је* бйò и[з] Сенйцè; свè *је* то прòдò (Рај); слàбо *се* нàрот срèђò; тàмо свè нàрот *се* растўрио (Со); Рàјко *је* сàд обол'èо; рèче да *је* дошò; мòј мўш *је* отишò у Фрàнцускў, тàмо *је* рàдйò дèвет гòдйнà; дошò *је* са јèдно пè[т]-шес лўдй; мòј òтац *је* из

града *изашо* (Леч); рат кад *је био*; Недић *је покунуо* сву сиротињску децу; он *је остао* и даље; он *је* више *упропастио* мусл’имански народ него што је српски народ био упропастио; *ко је имо* живота и *ко је имо* стокџе, л’џба, *та је* некако *животарио*; та брат што *је отишо* у Ријеку; он *је свиrho* у кланџ; неки тџтак ми *је био* тџ пџ поприча за њџ; *коња ко је имо*, осџдлај; *долџзио је* овџ новинар, он *је долџзио*; *то је био* пролас тудџје пџта; он *је тражио* о[д] Србије поново да удџре; *пџсиџо је* јџдан мџло нџшто, бџш синџвац ми *је* проланскџ гџдинџ *пџсиџо* хџлџду (Из); Камџнко док *је био* курџр; *имо је* аутобус нџн-стџп (Брџ); јџдан стрџц ми *је* тџ *носио* сџр тџмо; двџје оперџције што *је имџо*; он *је побџгџо* низ њџву, пџ овџмо, *дошџо је* ваљда гџре пџ *је* посџн *побџгџо* за Берберџшта тџмо код јџднога Бџља (В. Лок); *имџо је* срџџџе; *куд је имџо* несрџџџу, *имџо је* и срџџџу са тџм женџм; *то је био* рџт; нџко *је пофџл’ио* (Боб); Мџрат *је* Рџбрџња нџприје *пџчео* да прџви гџменџ опџнке от камиџна; он *је* вџлику зџмљу *имџо*; он *је* свџ то *проћерџо*; он *је* и *то прџдџо*; тџмо *је* и *џмрџо* (Бал); у Ёкрџс *је рџдио*; сабор *се звџо*; *то је* јџдан у Србији можда нџвџџи вашар *био*; џпак *је имџо* некџ прџднџс; џтац ми *је прџчџо*; он *је имџо* сџнове; он *је џмрџо* вџџ; *то е* у *то* вџреме пџдесџтџ-шџсџтџ *био* гџгант; слабо *је* народ *рџдио* у прџдузџџа; сџн му *је џмрџо*; *ко је имџо* вџзу; гарабит неки што *је био*, он *је горџо* у тџ гарабитнџ лампе (Баг); Мџломџр *је џзџо* кот мџне тџ расу (Трн); џде *је сарађџвџо* поп и хџца; џвде *је био* јџдан пазџрски хџца; *то кат ми је* та парџдет *дошџо*; *џмрџо ми је* брат прије шџс гџдџна (Цв); џмџ она старџ што *је Рџл’е прџпричџвџо* и што *је написџо* књџгу; кад *је* Свџџи Ёџрџе *убџо* аждаху; пџ *је* као *рџнио* нџгде (Бу); он *је живеџо* шџсџт и пџџ гџдџна; *дџжџо је* по двџста пџдесџт овџца; *имџо је* најџмнике *плџћџо* и *је*; он *је имџо* свџ (Врс); он *је рџдио* у јџму дџл’е и како *је рџдио*; брат ми *је џмрџо*, и он ми *је џмрџо* (Гр); тапџт *је био* тџжак дџста жџвот (Др); како *је* *ко имџо*; по јџдан дрвџни крџвет ако *је имџо*; нџко *је имџо* дџске, нџко зџмљу; јџдан старџ тај којџ *је био*; *пџжахџо је* *коња*; *нашџо је* џде; он *је имџо* јџдну рџдицу (За); јџдва *је* нџко *имџо* бицикло, *то је* слџчџјно да *је имџо* нџко; *ко је имџо* дџбру крџву да дџ за јџдно бицикло; *то је* прџви *био* јџдни џзгџр ис Шџрџџа; он *је* прџви *био* којџ *је направџо* *то* са гџмама; *имџо је* неки Вџјсел Зећџрџвић; јџдинџ *је имџо* овџј Милџнџвић џуто; он *је дошџо* ис Црнџ Гџрџ; *отишџо је* да свџра тџмо у јџдно сџло Свилџново; овуџар *је био* јџс; наш дџда што *је био*; *ко је носио* тџ опџнке (Бот); жџна *е* мџја *носила* прије пџ[т]-шџс гџдџна (В. Лок); џна *је бџла* овџмо према Сџпоћџнима; свџка кџћа *је имџала*; вџда *је носила*; таџ *је* та дџговџр Србија *имџала* са Тџрскџм; џна *је имџала* дџветоро децџ; а џде *је* Рџшка *џшла* јџчџ; *постџла је* мџла; џна *је бџла* јџко богџта (Баг); џш џде гџре му *је бџла* радиџница; мџне *је* жџна *бџла* из Вџрева, а *џмрла је* осџдесџт и шџстџ гџдинџ, џна *је прџмџла* исџџм; мџдџ *је џмрла*; *имџала је* трл’ица (Бот); и тај дџн му *је остаџла*; тџ *је бџла* мил’џна; нџрџдба *је* така *бџла*; кад *је* *кћџла* нџџе да идџ, *мџрџла је* да џмџ онџ компл’џтно онџ пџчу (Ју); џна *је заврџиџла* вџл’ки факултџт (Ка); џна *је* мџне прџчџла; како *је* џна са снашџм жџвџла, Стџнка *је џмрла* (Коз); та генџрација *је запџнтиџла* Дрџги свџцки рџт; *то је* јџдна вџл’ика *џжџс бџла*; *то је* мџла шџма *бџла*; та *коза је рџшила* шџму; вџџ *је* цивил’изџција *џзџла* мџха; јџдва *је прџтџкла* (Пож); џна *је бџла* од нџшџга

рѡда, жупанија што је била у Ра̑шку (Пр̑); т̑у е била једна На̑да ис Чачка (Ра̑); ѡна ми је пом̑гала (Трн); на̑ша је старина дѡшла ис сев̑рне Албаније (Цв); иако је поб̑гла; кокѡшка је мѡрала да се закѡл̑е да (Бољ); даска је била (За); мѡја сна̑ха ни једна ни̑је имала; била је т̑у стар̑а к̑ућа; пр̑ви дан му је ж̑ена звала (Леч); кад је гѡј ѡна отишла не̑ђе; ђе е била свадба; вел'ика̑ је тргѡвина некад била; њива ко̑ја је ра̑жала п̑т-ш̑ес тѡвар̑а (Из); ч̑итава њѡјна порѡдица т̑е мѡј̑е с̑естр̑е што је страдала; тѡ е св̑е стѡка уватила; гѡре нам је к̑ућа била (Лу); ѡна је медецинск̑у уписала ѡва̑ ун̑ка ми; ма̑јка је но̑ила код нас са тијем д̑ечком; бил̑а је посл'е ѡна бѡл'ес туберколѡза (Не); у тѡ је ст̑игла нека ѡсица, стр̑ељ, ѡна стварно је прихватила кѡ свѡје д̑ете (Ос); виш̑е на̑рѡда је имало; имало је чет̑ри та̑ в̑итла; тѡ је масѡвно одавд̑е отишло; имало је крушке; ни̑је имало др̑угих цигара; те неколко т̑ура је отишло дѡл'е у Истамбул; м̑екано је било тѡ; и тѡ је талѡжило; ни̑је имало стру̑је него ѡне лампе (Баг); тѡ је било богатство; у Бѡбовик̑ је св̑е било једно бра̑ство; та̑п̑ут кад је тѡ било; т̑у је имало преко тр̑иес к̑ућа (Боб); припало је пот Пр̑енѡву; бицикло је кѡишло по дѡбру кра̑ву; тѡ је др̑жало; свашта је било (Бот); до л'етѡс ми је тра̑јало у замрзивач; ѡвѡ је, да извин̑ете, мѡрало ка̑ ис пашч̑еѡија̑ уста да се вад̑и да се рад̑и (Бр̑); тѡ је нап̑устило при̑е дв̑ес гѡдин̑а; не мѡже да др̑жи кѡл'ко је тѡ родило; имало је и др̑в̑енѡ, имало је и мет̑ално; имало је и[z] с̑ела, тѡ је др̑жало стѡк̑е (В. Лок); дол̑зило је пон̑екија̑ мусл'имана̑ на сабор; било је з̑имскѡ време па̑ је мѡрало у тѡпло; за шта је ѡно сл̑ужило, не знам (Из); имало је са̑мо ѡсам к̑ућа у ѡва̑ два̑ километра; ѡсам к̑ућа је имало; било је от̑имања девѡјак̑а, тѡ е дѡста било от̑имања (Ју); имало је т̑у сватѡва̑ једно тр̑иес; тѡ је имавало; имало е тѡ (Коз); тѡ га е допр̑авило; тѡ је св̑е изг̑инуло та̑ чет̑ри с̑естрића (Лу); тѡ је било ба̑ук; шта̑ ја̑ знам от ч̑ега је тѡ дѡшло; тр̑ебало је да Реп̑убл'ика асвалтира̑ (Не); кад је зак̑чило р̑атнѡ ста̑ње (Ос); дѡшло је до тија̑ ск̑упѡва̑ по П̑ештери (Пож); чет̑ри гѡдине дан̑а ти је било т̑ешко жив̑ет ѡђе; тѡ је ста̑јало такѡ до Бож̑ића; док је имало ѡмладин̑е на с̑ело (Пр̑); тѡ је т̑ешко било зна̑ш ка̑ко; тѡ је време дѡста пр̑шло (Со); испало је тѡ (Цв); имало је четр̑ес и ш̑ес к̑ућа; осел'ило је тридес к̑ућа а шесна̑ес је остало мусл'имана̑, а тридес је осел'ило Ср̑ба; па̑ је одавд̑е посл'е осел'ило у Бр̑ѡицу (Врс); ишло је ѡва̑мо; т̑у е имало п̑ашњака̑ (Гр); и како је настало ѡвѡ ђубре вештачкѡ, тѡ је пѡч̑ело пшеница; т̑у је имало на̑јвиш̑е вѡденица̑ (За);

ни̑је изгл'ѡд̑о ч̑удан; ни̑је хт̑ѡ да рад̑и (Пр̑); ни̑ко ни̑кога мр̑зѡ ни̑је (Со); ни̑је имало ѡва̑ п̑ут; ни̑је се оженио (Не); ни̑је ме прос̑ио (Коз); мѡмак ни̑је шиѡ на прос̑идбу (Бољ); ни̑је се уз̑имѡ у̑јам (За); тѡ те ни̑ко ни̑је п̑итѡ мѡш л' и ил' не̑ мош (Леч); ни̑кад ни̑је добио д̑инар од ни̑кога, ни̑каку пѡмѡћ; ѡно се ни̑је ни пѡла ка̑јмак уватио (Ка); ѡде се на̑ш на̑род ни̑је на̑јѡ л'ѡба; ни̑је се ми̑јесио л'ѡп уѡпште (Из); та̑мо ни̑ко ни̑је д̑ирѡ (В. Лок); што је ни̑ко ни̑је имало так̑у; у Бѡбѡвик̑ ни̑је се ни̑ко уз̑имѡ (Боб); ни̑је ш̑иѡ на̑род тѡ да рад̑и; у с̑ељака̑ ни̑ко ни̑је ула̑гѡ; ни̑је др̑уги мл'ин имѡ (Баг); ни̑је см̑ела ка̑ к̑ући да ид̑е (Ка); ѡна тѡ ни̑је учин̑ела ѡдма̑ (Не); ни̑је ни в̑идела се с мѡмком (Баг); машин̑а ни̑је имало; ни̑је см̑ело да се поквар̑и; ѡва̑мо тѡ ни̑је имало к̑ућ̑е да не̑ма стѡку да др̑жи; ни̑је се

гл'єдало та националнос (Баг); *није имало* туђинѐ (Боб); *није имало* аута опште (Бот); *тү* ваьда *није* *закљчило* (Брђ); *ка* овѐ гѝдинѐ *није било* давно (В. Лок); *није смѐло* пошто сунце зађѐ да донѐсѐ водѐ у кўћу; *није мѝгло* дўго времена да упйшѐ дйјете у књйге; док *није стйгло* тал'ијанскѝ жйто (Из); нйшта ме *кѝштало* *није* (Ју); *тѝ се није гл'єдало* (Ка); *тат* *тѝ није имало* (Лу); вишѐ нйшта *успѐло* *није* (Ос); ѝндѝ *није имало* тѐ л'ѐкѝве (Не); *тад* *није имало* стѝкло (Нет); *ѝде* *није* нйшта *остало* о[д] тијѝ Друштйнѝцѝ (Пож); тел'евйзѝрѝ *није имало*, нйшта *није имало*, *тапўт* *није имало* да се разговѝрѝ; ни вѝзйла *није имало* (Со); код тѐбе *тѝ* можда *није имало* гѝре (Трн); *тѝ се* типўт *није мијешало* нйкѝко (С. Ћуп); *није* у *тѝ* време *имало* ни прстѝн (Бољ); *није имало* нйђе јѝргѝнѝ (Врс); *није се имало* *ка* овѝ сѝт мѝдѝрно (Гр); овѝк вештѝчкѝг цўбрйва *није имало* (За).

У облицима 3. л. јд. перфекта енклитика *је* у највећем делу примера изостаје у комбинацији *се + је*, имајући у виду да након испадања *ј* у међувокалском полагају долази до контракције двају истих вокала:

пѝ се оженио озгѝ из Шйпча (Боб); *ка[д]* *се ѝна* *напрѝвила* (Баг); *тѝшко се жйвѐло*; *излазило се* на крај; *жйвѐло се* дѝбро (Баг); *йшло се* за јѝвѝр, дријен; *кѝрѝн се корйстио* йстѝ за *тѝ*; свѐ *се* *тѝ* *ткѝло*; *л'ежало се* на слѝмарице (Боб); *налазило се* тѐ кѝже; *жйвѐло се* свѝкојѝко; *ѝрѝло се* са дрвѝнијем рѝлом; са волѝвима *се ѝрѝло*; за време Тйта *се дрђжало* (Бот); *тү се турѝла* слѝма; мѝј дѝда *се оженио* са некѝм удовйцѝм ѝдавдѝ; *пѝ се рѝзудѝла* (Бот); вйдим јѝ она *се узрујала* (В. Лок); *йшло се* и гѝло и бѝсо; *тѝл'кѝ се йшло* бѝсо; *јѝко тѝшко се жйвѐло*; *звѝо се* стѝрй свѝт, *звѝо се* љѝвѝр, *звѝо се* бајрактѝр, *звѝо се* стѝрй свѝт, *звѝо се* младожѝњскй мѝмак; *знало се* да се осѝчѐ бѝдњѝк; *тол'йкѝ се* *тѝ чўвѝло*; *йшло се* од Рогѝзна; *чанѝци* што *се* нѝкад мл'йјѝко *разл'йвѝло*; *тад се* *дѝвѝ* бѝдељ; *чўвѝло се* от града (Из); *како се* свѐ *измѝнило*; *сѝт* што *се йшло*; *педесѝт пѝтѝ се йшло*; *жйвѐло се* дѝбро; *ранйјѝ се* *распитѝвало*; *тол'йкѝ се* *тѝ* *распитѝвало*; *такѝ се* *насељѝвѝ* *та* *нарѝт*; *тѝ се* сѝд *дѝсило* *тү* бл'йзу; *ранйјѝ* бѝдно *се жйвѐло*; *знало се* јѝдан за другѝ; *йшло се* јѝдно *ко[д]* *другѝга* пѝшкѝ; *водйло се* цўмбус (Ју); *како се сйјало*; *тѝ се сйјало*; *тү се* *удѝвѝло*; оно *се* *зѝвило* у шушкѝр око њѝга (Ка); ѝндѝ *се йшло* с кѝњима; *ранйјѝ се* свѐ *носйло* прѝтенѝ, сўкно, од сўкна *се прѝвило*; него *се носйло* у онѝ чимѝре; ѝн *се* *посл'ѝ* *оженио*; ѝн *се* *тѝмо* *разбол'ѝо* (Коз); *нѝкат се* *тѝ* сѝмо од нѝднице *рѝдйло* и жйвѐло; свѐ *се* онѝ *рѝдйло* вйшѐ (Леч); српом *се* онѝ *жњѝло*; *пѝ* онѝ рѝло *ѝрѝло се*, *пѝ се* *тѝ сйјало*, *пѝ се* *тѝ* *кѝпѝло*, *грабўљѝм се* *грѝбйло*, ѝто *такѝ* *ти се* *тѝ* *жйвѐло*, *стѝка* *вѝл'икѝ се* *дрђжѝла*; нѝко *се* *удѝвйло* (Лу); *пѝсл'ѝ* *покајѝ се*; *ранйјѝ се* *тѝ* *гѝйло*; *носйло се* на обремѝчу вѝда; *умйрѝло се*; ѝн *се* *ознојйло* (Не); *покућйло се* *нарѝт*; *йшло се* пѝшкѝ; *двѝес* *пѝтѝг* *мѝја се* *отвѝрѝло* (Нет); *жйвѐло се* о[д] *тѝгѝ*; *пѝсл'ѝ* *каснйјѝ се* *тѝ* *оргѝнйзовѝло* (Пож); *пѝсл'ѝн се* *прикљўчыло* вѝјсци; *трй* мѝсѝца *се* *водйла* бѝрба *тўнаке*; *кат се* *Сѝрајѝво* *ослободйло*, *тѝт се* *глѝвнѝ* бѝрба *водйла*; *пѝ се* *носйло* онијем *женѝма*;

три да̀на се сла̀вила сла̀ва; то̀ се такò ра̀дѝло; трча̀ло се трбу̀хом за кру̀хом; узй̀ма̀ло се жй̀то; сла̀вило се то̀; Бòжић се сла̀вио дòбро (Прћ); седѐло се, разгов̀ра̀ло се (Рај); са̀т се на̀рот изрй̀мио (Со); носй̀ла се та̀ кр̀мска̀ пèча (С. Туп); Трна̀ва цѝјела се пок̀у̀тила; такò се пèкò л'èп; пасу̀љ се к̀ухò у лòнац зем̀љени (Трн); й̀шло се у просй̀дбу, а й̀шло се и да се кра̀дè; па̀ се òра̀ло; без мòмка се й̀шло на просй̀дбу; ка[д] се тѐра̀ла комòра; деш̀ва̀ло се (Бољ); дру̀ги посмр̀че ми се родй̀о; дру̀ги ми се родй̀о; пòсл'è то̀ се распа̀ло; свè се ра̀дѝло са за̀прегòм; свè се ру̀чно ра̀дѝло; косй̀ло се ру̀чно; пл̀астй̀ло се ру̀чно (Др); ра̀ло се изб̀а̀цило; ма̀мй̀ло се, догов̀ра̀ло се; свè се то̀ тра̀жй̀ло; ма̀нè се купо̀ва̀ло (За); ка̀ко се тка̀ло и ка̀ко се му̀чило; конòп̀ља се чуп̀ала; свè се то̀ на̀ ру̀ке ра̀дѝло; онда̀ се сла̀бо сл'ика̀ва̀ло; ожѐнио се с мòјòм ма̀јкòм; косй̀ло се, жнè̀ло се, жй̀то се жнè̀ло, вèзало се у сно̀пòве и тура̀ло се у стòгове, пòсè се вр̀хло с кòњима; напра̀вила се центра̀ла на Ўвац; нèђе се испросй̀ло, нèђе се прем̀амй̀ло; одва̀јò се шèс месèци (Кл); кòл'ко се вèрòва̀ло (Кн); мр̀ша̀во се живè̀ло; свè се ру̀чно ра̀дѝло; то̀ је бй̀ло то̀ кад се избега̀ва̀ло; свè се то̀ к̀ух̀ало ру̀чно; пра̀вило се мèсо; свè се ру̀чно ра̀дѝло; то̀ се ск̀уп̀љаò на̀рот (Тр); спа̀ва̀ло се на онè дрвèнè кревèте; тура̀ло се ту̀ по једно дèсет шòлй̀; èј шта̀ се носй̀ло; такò се пра̀вило (Туз); свè што се ку̀я̀ло; пòсл'è се обрè̀ло; кат се К̀арађòрђе пову̀кò одавдè (Че); па̀ се вра̀ћò по дру̀ги п̀ут; с кòњима се й̀шло (Бо); нити се загр̀лило мòмак и девòјка нит се по̀љубй̀ло према свй̀јем; на са̀бòре й̀ма игра̀нке се саст̀а̀ла̀ло (Го).

Знатно ређе бележени су примери који садрже и енклитички облик помоћног глагола (са гласом *ј* који је или ишчезао или је ослабљеног изговора):

òн се е óде насел'й̀о (Кл); та̀п̀ута̀ се е на̀рот вол'èò (Туз); кат се е мòј òтац ожѐнио (Туз); ту̀ сезòну се е ра̀дѝо п̀ут; на ова̀ вòдовòт кат се^јè ра̀дѝо (Бл); то̀ пèкмес се е пèкò; употреба̀ва̀ло се е за кошу̀ље (Пож); конòп̀ља се^јè ра̀дѝла (Леч); ту̀ се^јè нах̀а̀кала сла̀ма (Бот); јèдна се е јуда̀ла (Бот); то̀ се^јè й̀шло дра̀гè вòлè (Ју); то̀ се^јè мало примй̀рило (Прћ); ка[д] се е й̀шло (Со); кат се е нај̀вишѐ стрè̀ла̀ло у Нòвòм Паз̀ару (Бл).

П.2.12.4. За 1. л. множине забележени су примери:

сй̀ноћ смо прич̀ал'и óде на посèдак; онò дру̀гò смо прòд̀ал'и; гл'èд̀ал'и смо онò (Баг); па̀ смо й̀шли она̀мо (Бал); дру̀жил'и смо се, дру̀жил'и смо се, готòво смо свй̀ пòмрл'и за њим (Боб); мй̀ смо припа̀дал'и пот Пр̀ћенòву; држа̀л'и смо мй̀ и кòз̀а и ова̀ца̀ и кра̀ва̀; мй̀ смо им̀ал'и воденицу; мй̀ смо й̀шл'и (Бот); зна̀м да смо сй̀ја̀л'и и да смо кй̀сел'ил'и то̀; шта̀ смо л̀анй̀ шлй̀вè им̀ал'и, мй̀ смо ти овè гòдинè за три да̀на прѐгл'и те то̀ пок̀у̀пил'и; у та̀ хотèл'и је смо бй̀л'и; па̀ смо бй̀л'и у Ита̀л'ију; па̀ смо

бiл'и по бoлнiцa (Брђ); кат *смо држaл'и* крaвe; пoсл'eн *смо кyпил'и* трaктoр; рaнiјe кат *смо тeрaл'и* дрвa зa Кoсoвo; мi *смо бiл'и* бaш oвдe (В. Лoк); изa црквe и сaлу *смо нaпрaвил'и*; у Бeoцe *смо жiвeлi* јeднy мaлтe гoдинy; *бiл'и* *смо* у дoм у Врњaчкy Бaњу; тaмo *смо жiвeл'и* дyгo врeмeнa; тy *смо жiвeл'и*; мi двoјe *смо се упoзнaл'и*; *имa* тy *смо се виђeл'и*; *ишли* *смо* jа и брaт, *ишли'и* *смо*; вoлa *смо увoдил'и* у кyћy (Из); *чyвaл'и* *смо* стoкy oнaмo; *пил'и* *смо* (Јy); тaкo *смо жiвeл'и* (Кa); мi *смо* Милyнoвићи *бiл'и*; *слaвил'и* *смо* слaвy oдe кa[д] *смо дoшл'и*; мi *смо прaвил'и* свaдбy; oндa *смо рaдил'и* пoљe; свe *смо плaстил'и*; *ишл'и* *смо* нa скyп; *прaвил'и* *смо* рaнiјe oнe дoдoл'e; *ишл'и* *смо* нa дoдoл'e; тy *смо се упoзнaвaл'и*; *имaл'и* *смо* свoјa мoчилa oвдe; тo *смо* зa сeбe тy *држaл'и* стoкy; кат *смо* мi сирoчaд *oстaли* (Кoз); мi *смо се нaјвишe срeћaл'и* зa стoкy; тeк *смо* сaт мaлo зaдњијa гoдiнa *изaшл'и* дa жiвiмo кaкo трeбa; мi *смо се умaлo срeл'и*; *рaзмiнyл'и* *смо се* тy (Лeч); oнaкo *смо* и *сл'икaл'и*; пa *смо* мaлo *се пoљyтил'и*; сeдaм дaнa *смо се бoрил'и* с јeднoм л'ивaдoм; вoду дoбру *смо дoвeл'и* нa двa кiлoмeтрa ис плaнiнe oдoзгo; мi *смо имaл'и* рaнiјe стo oвaцa; *носил'и* *смо* o[д] тoчкoвa oпaнкe (Нe); нeкaд *смо* мi *имaл'и* oдoбрeњa нa срндaћa (Нeт); *имaл'и* *смо* кoмшијe Србe гoрe; oдaвдe *смо гл'eдaл'и* нaшy стoкy гoрe у тo брdo; мi *смо* гoдинaмa *глacaл'и* Сaвкa (Пoж); мi *смо* тy *имaл'и* јeднy тeткy у Бaл'eтићe; мi *смо жiвeл'и* дoбpo oвaкo; мi *смо држaл'и* oвaмo; мi *смо се* пoсл'eн *брaнил'и*, нo *смо пoбeгл'и* тaмo гoрe ђe нiјe спaљeнo; тaкo *смо* зимy *прeзимил'и*; пoсл'e кa[д] *смо се* oвдe *врaтил'и*; низ oвe вијeнцe *смо* гa *свyкл'и* дoтл'e; yчи Бoжићa *смо слaвил'и*; вeћинoм *смо бирaл'и* хрaстoвo; пo трi чeтири *смо имaл'и* кoмшијe; у Сoпoћaни *смо* вeћинoм *ишл'и* (Прђ); тy *смо се* yпoзнaл'и, Ђyвo стoкy, тy *смо се* yпoзнaл'и. пoсeн *смо* свaдбy прaвил'и (Сe); *жiвeл'и* *смо* у Шкрiјeљe; мi *смо се* yзeл'и; свeгa двaпyт *смо се* виђeл'и и тo нe дa *смо* нeштo *рaзгoвaрaл'и*; *држaл'и* *смо* oвaцa, крaвa, вoлoвe и свe; кат *смо* у Шкрiјeљe *бiл'и*; *држaл'и* *смо* тaмo (Сo); гoрe *смо* рyдник *oтвaрaл'и* пa *смо* тy, бoгaми, јeднy гoдинy дaнa пo Тyтинy *ишл'и* стaлнo; зeднo *смо рaдил'и*; кa[д] *смо* мi *игрaл'и*; кa[д] *смо* нaс трoјицa *зaигрaл'и* у сoбy; мi кa[д] *смо* *пoигрaл'и*; пa кa[д] *смо* *игрaл'и* у шкoлy; дoк тy *смо* *игрaл'и*; *носил'и* *смо* нa л'eћa, *носил'и* *смо* пeт кiлoмeтaрa житo дa мeљeмo у вoдeницy (Трн); скoрo *смо бiл'и* нa свaдбy кoд мoг yјaкa, пa *смо бiл'и* нa свaдбy; *бiл'и* *смо* јeдaмпyт у Пoпe нa јeднoј сaхрaни (Бoљ); чeтрeс дaнa кa[д] *смо* *издaл'и*; кат *смо се* *игрaл'и* (Гр); нaјпријe *смо* *ишл'и* пo Гoл'ији; кат *смо* *имaл'и* зaпрeгy; мi *смо* *пoшл'и* дa идeмo зa Трiјeбинe и *врaтил'и* *смо се*; *имaл'и* *смо* вoдeницe, *имaл'и* *смо* вoдeницy; *oстaрaл'и* *смо*, *дoшл'и* *смо* и мi кa крaју (Ки); мi *смо се* *рaзрoдил'и* oд трi сiнa; пa *смо бiл'и* сирoмaси; *пoбeгл'и* *смо* oд Тyрaкa; *сeдeл'и* *смо* пријe јeднo нeкoл'кe гoдинe (Кл); тaкo *смо* тy гoдинy *врxл'и*; тaкo *смо* *мoрaл'и* рaдит; *испрoдaвaл'и* *смо*; свe *смо* *прaвил'и* витицe (Кн); кaзo дa *смо* мi *дoлaзил'и*; *жiвeл'и* *смо*, мi *смо* *кocил'и* и тo имaњe; *узимaл'и* *смо* кoд oвијa Јoвaнoвићa; oвсeн л'eп *смо* *јeл'и*; пoсл'eн мaлo кат *смо се* *oврiжыл'и*; вaлa *смо* *испричaл'и* бaш фiнo; мi *смо* тo *звaл'и*; пирijанe *звaл'и* *смо* oнo; и oнe хурмaшицe *смо* *звaл'и*; *имaл'и* *смо* гoл'eмo имaњe; *ишл'и* *смо* нa Рoжaе тaмo; пa кат *смо се* *врaћaл'и*

у Пазар; ка[т] *смо се враћа́л'и* ђтуд; ђтуд кат *смо се враћа́л'и* ис Краљева (Тр); тапӯта *смо те́рал'и*, сине, зими дрва на соне; пѡсл'ен *смо пѡћел'и* купѡват; ми *смо се* ранијѣ *пра́тил'и* на кол'йбе (Туз); ѡвце *смо прѡдѡл'и* ѣво ѡсам гѡдѡна, *ма́кл'и смо*; *пра́тил'и смо се* на стѡнове гѡре; пошто *смо* ѡвце *прѡдѡл'и* још двѡје гѡдине *смо се испра́тил'и*; дрва *смо набѡља́л'и* у теритѡрију Црне Гѡре; по петне́с кѡлометѡра даљине *смо йшл'и*; ми *смо* јѣдну плѡћу *ма́кл'и пѡ* *смо гл'ѣдѡл'и* (Уг); ба́ш *смо сѡт* с ѡвијѣм мусѡфѡрима *прича́л'и*; ми *смо* тѡ *зѡл'и* дувак (Це); ми *смо сла́вил'и* славу свѣтѡг Тири́ла; ју́трѡс *смо прича́л'и* о тѡме (Шар) с Нафѡм *смо провѣли* гѡдине дѡбро; пѡслѣ *смо* ма́ло *ѡживѣли* (Бл); ми *смо* *дал'и* јѣдну кра́ву; ка[д] *смо се* *у́зѣл'и*; тудијен свѣ *смо* ми *тешкѡће претрпѣли*; свѣ *смо* *има́ли* помѡло (Бо); пѡсл'ен ѡде *смо* *преба́цил'и*, ѡде *смо* му *пра́вили*; јѣчма *смо* *помијешѡл'и* помѡло (Бр); ѣто тѡ *смо се* *узнѡва́ли*, тѡ *смо се* *узи́мали*; па *смо* *йшли* па *че́кали* у Пѡпе јѣдну; свѡкат *смо* *спрѣма́ли* вечѣру; ка[д] *смо* ми *пѣкли*, мѡј чѡвек свѡкад је тѡ *ракију* *пѣкѡ* дѡбру и *има́ли смо*; ми *смо* ѡде *би́ли* онѡ у Србију; ми *смо* ѡде дѡбро са ѡвијѣм *кѡмшија́ма* *би́ли*; ми *смо* из Дѡбри́не ѡде *пре́шли*; млѡго дѡбро *смо* *прѡшли* (Вру); ми *смо* *дѡл'е* *би́л'и* с *кућѡм* (Гл); ми *смо* *дѡе* *мѡра́л'и* и у дрва и у воденицу; кѡње седл'ѣнике *смо* *хи* *зѡл'и*; ми *смо* *ви́кал'и* гѡца, та́мо *смо* *ископал'и* кѡ *кућица*; тѡ *смо* *гѡцу* *треба́л'и* да угна́мо тѡ (Дет); пѡсл'ен *смо* *почупѡл'и*; тѡ *ноћ* *смо се* *ви́дел'и* *прѡ*; е у ша́тор *смо* *зѡл'и*; да гл'ѣда́мо *смо* *смѣл'и* (Кон); ми *смо се* *пи́та́л'и* онакѡ; и *изѡшл'и* *смо* (Ле); *свраћа́л'и* *смо* *ко[д]* *твоје* *куће*; *мѡра́л'и* *смо* *ради* *тел'ѣфѡна* ѡде да *дѡћѣмо*; *прѡ* *ној* *смо* *сви́ра́л'и*; у онѡ *смо* *би́л'и* *прѡ* *ној*; ми *смо* *носи́л'и*; јѣдну *смо* *ѡдѣл'и* на кѡња; из Кѡва́ча *кад* *смо* *йшл'и* (Мел); ѡбавѣзно ми *смо* *мѡра́л'и* да *но́сѡмо* (Пе); тѡ *смо* *турѡл'и* *ручак*; *дѡл'е* *смо* *седѣл'и* (Пл); ми *смо* *тка́л'е* *најприје*, свѣ *смо* тѡ *боји́л'е* (С. Туп); што *смо* *зѣдно* *чува́л'е*; што *смо* *зѣдно* *йшл'е* (Дет); ми *смо* *ради́ле* свѣ *живѡ* (Гл);

нијесмо се млѡго *задржа́ва́л'и* (Дет); *ни́смо* *има́л'и* *времена* (Брћ); *ни́смо* *вѡду* *увѣл'и* ѡде; *ни́смо* *купѡтило* *напра́вил'и* (Не); *ни́кут* *хи* *нијесмо* *те́ра́л'и* (Пож); ми *ни́смо* *дал'и* *четвртину*; од Нѣма́ца *ни́смо* *ми* *има́л'и* *зулѡма* *ни́кака*; *ни́смо се* *ча́к* *ни* у *цркву* *венча́ва́л'и* (Прћ); *бѡвол'ицу* *ни́смо* *држа́л'и* (Со); *нијесмо* *смѣл'и* да *мрѡднѣмо* (С. Туп); *ни́смо* *има́л'и* *ни* *кѡла* (Трн); *ни́смо* *разби́ја́л'и*; *нијесмо се* *зна́л'и* (Кл); *ни́смо* *ни* *дорѡчкова́л'и* ѡде (Тр); *више́* *ни́смо* *шћѣл'и* (Уг); *ствѡрно* *нијесмо* *има́л'и* *прѡбл'ѣма*; *нијесмо се* *у́зѣл'и* *зѡром*; *нијесмо* *ре́кѡи* *нѣма́м*; *нијесмо* *ни́кад* *ба́цили* *лѣп* (Бо); *нијесмо се* *матрети́ра́л'и*; ал' и *јѡш* *ни́смо* *у́бра́л'и* *ни* *јѣдан* *ча́ј* (Бр); *нијесмо* *уѡпште* *купѡва́л'и*, *ѡва́ј*, *паприку* (Ли); *ни́смо се* *ни* *чу́л'и* (Пе).

II.2.12.5. Примери за 2. л. мн.:

она́ *Весел'инка* што *сте* је *срѣл'и*; *кажѣ* *ви* *сте* *препла́тил'и* *пѣт* *гѡдѡна* (Нет); ка[д] *сте* *си́шл'и* с ѡсвалта *пѡ* *сте* *уи́шл'и* у онѡ *кућу*; *пѡ* *сте* *ви* *уи́шл'и* *пѡ* *сте* *јѡпѣт* *погријешѡл'и*; *пѡ* *сте се*

вї јопѣт *поврѣтил'и* гѳре ус пѣт; пѳсл'ѣ *сте се* каснїјѣ *врѣтил'и*; знѣчї вї *сте* тѳ *бїл'и* (Тр); вѣлѣ вам бѣш фѣла што *сте дѳшл'и*; *ђѣ сте ноћил'и?*; *ђѣ сте рѣчѣл'и?* (Шар); *прѳшл'и сте* покрај нѣ (Де); вї *сте бїл'е* кот Ел'ѣза Тѣхїровиѣа? (Ле); кѣко *сте се ѳдѣл'и* (Мел); *нїсте* га *разумѣл'и* дѳбро (Тр).

II.2.12.6. Забележени су облици 3. л. мн.:

ѳни *су сарађѣвѣл'и*; пѣ *су пѣл'и* у крф (Цв); *описѣвѣли* су му главу (Бѳл); онѳ што *су прїчѣл'и* (Бу); тѣ *су му остѣл'и* некї синѳвци; којї *су рѣдїл'и* код нѣга (Врс); тѣ *се производїло* и овчѣрство и говедѣрство; Мїл'ѣвиѣи покѳјнї што *су бїл'и* (Др); *дѳшл'и су* плѣгови, тѳ *су вѣкл'и* волѳви ил'и кѳњи; *прїчѣл'и су* ми мѳји стѣрї; *прїчѣл'и су* мѳји стѣрї да *су ишл'и* за сѳ, за сѳ у Пѣћ; тѳ *су ишл'и* са кѳњима, кат *су нестѣл'и* волѳви, ѳндѣ с кѳњима; нѣкї гѳре *су жївѣл'и*; вѣлда *су нѣкї намешїл'и* крв; ѳни *су тѣ побѣгл'и* и *отїшл'и су* ѳпѣт у Црнѣ Гѳру код Бїјелѳк Пѳља; Грци *су*, кажѣ, нѣкад *жївѣл'и* (За); ѳни *су пѳдѣвно осел'ил'и*; кѳл'ко *су прѳдѣл'и* ѳде; тѳл'кѳ *су мѳгл'и* да кѣпѣ по Србїји (Ки); кол'їки *су снегови пѣдѣл'и*, каснїјѣ *су лѣди изумѣл'и* пѣ *су косїл'и*; дѳље *су напрѣвил'и*, кат *су прѣвил'и* центрѣлу на Ўвац; пѣ *су ме* у Вѣрош *зѣл'и* да јѣ бїдѣм дѳктор за тѳ; пѣ *су мѣни долѣзил'и* прїје трї-чѣтїри гѳдине; *дѳшл'и су* у Бѣковїк; Зѳранић *су се презївѣл'и*, ѳдавл'ѣ *су осел'или*; мѣне *су оженїл'и*; Србї *су ме вол'ѣл'и*; ѳни *су* Ѐбровиѣи *постѣл'и* од нѣс Зѳрнїѣа; Ђѣкиѣи *су бїл'и*, ѳде *су стѣновѣл'и* у једно сѣло; *напѣдѣл'и су* га тѣмо; а из Медїнѣ *су га мол'ил'и* да прѣђѣ кѳд ѣї (Кл); тѳ *су се* такѳ *узїмѣл'и*; пѣ *су се* кѳ *нѣшл'и* (Рај); *држѣл'и су* ме свѣкат л'їјѣпо (С. Ђуп); кат *су партизѣни дѳшл'и*; пѣтѣви *су бїл'и* кѣлѣви; мѣне *су истѣрѣл'и* у Хѣлкѳф пѳток (Трн); ѳни *су ѳмрл'и* изгл'ѣдѣ кад је бїла тѣ кол'ѣра; рѣтови *су ѳје хѣјѣл'и* свї; ѳни *су држѣл'и* онѣ вїјѣнце онѣмо; Тал'їјѣни *су се* мѣло код нѣс *задржѣвѣл'и*; пѳсл'ѣ *су* и партизѣни *постѣлѣл'и* рѣт; пѳсл'ѣ *су тѣ чѣтнїке фѣтѣл'и*; пѣ *су лѣди одрїчѣл'и се* слѣвѣ; док *су постїгл'и* да напрѣвѣ шкѳлу (Прћ); лѳнце *су тѣрѣл'и* ѳдавл'ѣ из Јѳшѣницѣ (Лу); онѳ *су* ми родїтељї онѣмо *бїл'и*; ѣто онакѳ *су изгл'ѣдѣл'и*; тѳ *су се договорїл'и*; вѣлда *су јѣвїл'и* дирѣктору; ранїјѣ *су узїмѣл'и* стѳку; пѣ *су пријѣчѣл'и*; пѣ *су хтѣл'и* продѣвнїцу да ѳзмѣ Вѳјин Пѳповић; ѳни *су прїмѣл'и* пѣнзїју нѣгѳвѳг ѳца (Не); кат *су отїшл'и* тѣ свѣдбу тѣмо да завршѣ; у Швѣцкѣ *су тѣмо* посѣ нїма *дѣвѣл'и* по двїје илѣде; ѳни *су се дѳшколовѣл'и* и дѣлѣ; кѣпїл'и *су* обадѣ стѣнове; *дѣл'и су* јѳш по двїје илѣде; ѳни *су пѳчѣл'и* грѣдит кѣћу и *намешїтил'и су* кѣћу свѣ; лѣнї *су прѣвил'и* ѳде свѣдбу; *отїшл'и су* на мѳре у понѣдїонїк; двѣнѣс-трїнѣс гѳдїнѣ кѣ *су се развѣл'и* (Ос); *отїшл'и су* по Сѣлѣкѳвцу; тѳ је свѣ онѳ што *су стѣрї* прїје мѣне *говорїл'и*; Нѣмци *су убијѣл'и* за једнѳга Нѣмца сѣдам нѣшијѣ лѣдї; *имѣл'и су* једнї ѣмбѣусї; ѳндѣ *су свї мѳмци* тѣ *ишл'и* пѣ *су се тѣкмићил'и* кѳ бѳлѣ илѣ; ѳни *су осел'ил'и* за Тѣрскѣ, млѳго *су се мѣћил'и* (Пож); тѣ *су бїл'и* кѳмшїје нѣма; тѳ вѣче озгѳр кѣ[д] *су ме довѣл'и*; *ѳрал'и су*;

òни су свѝ пòмрл'и (Коз); пòсл'ē су отфр̀кл'и, а бѝл'и су пòсиромашни (Леч); свѝ су тò пр̀егл'и (Бр̀ћ); док су устанòвил'и да ймā т̀у р̀уда квал'ит̀етна, и пòсл'ē су т̀у отвор̀ил'и кòнкурс за пр̀ијем р̀адн̀икā; г̀оре кат су бѝл'и пијāци нед̀ел̀òм; в̀идел'и су да н̀емā од н̀єга н̀ишта; т̀у су ж̀ив̀ел'и (В. Лок); д̀òнијел'и су ми ономāт з̀ет и ћ̀ерка; опāнци су бѝл'и ј̀òш; òни су ж̀ив̀ел'и мало б̀òл̀е; с̀ијāл'и су (Из); осел̀āвāл'и су педес̀ет и п̀ет̀е и ш̀ес̀ет и п̀ет̀е; т̀ò су спāвāл'и, л̀уди су распит̀евāл'и р̀анѝј̀е от к̀акијā је л̀удѝ; Лòт̀инци су д̀òшл'и ис некòк с̀ела Лот̀инā ис Ц̀рн̀е Г̀òр̀е; óде òдмā су је довел'и; кат су м̀ене к̀ћ̀ел'и да ж̀ен̀у (Ју); долāзил'и су ј̀едни ис Пазāра; п̀итāл'и су; Р̀ймл̀āни су óде н̀екад ж̀ив̀ел'и; познāј̀е се да су бѝл'и правослāвци, к̀р̀стòви (Ка); т̀ò су имāл'и мāјстори да г̀рад̀у; онѝ што су р̀ад̀ил'и Србијāнци са онијем р̀òгом; т̀у су н̀екат к̀ожāри бѝл'и; т̀у н̀ијесу постòјāвāл'и Ц̀рновр̀шāни пр̀ије стò г̀òд̀инā óде; т̀ек пòсл'ēн су нам̀ешил'и л̀уди г̀умен̀е точк̀òве; òтац и мāјка су му се п̀итāл'и; āге тадāшнѝ што су бѝл'и за в̀реме т̀урскòга вāкта, бѝл'и су āге, пос̀едòвāл'и су с̀ела; òни су долāзил'и кòд н̀ас (Бот); у̀сп̀ел'и су да је раст̀ур̀е; пā су т̀ò пòсл'ē прòдāвāл'и; òни су от̀ишл'и; òни су мл'̀ели; шкòловāл'и су се свѝ; двој̀ица су ў̀мрл'и; р̀ад̀ил'и су десет̀ину г̀òд̀инā; ж̀ив̀ел'и су свѝ кò ј̀едно; напр̀авил'и су óде ов̀у, л̀ако су се жен̀ил'и; стāрѝ су т̀ò р̀ад̀ил'и; т̀у т̀е њ̀иве р̀āђāл'е су св̀е; имāл'е су пòс̀ебно нек̀е ў̀к̀усе; пòсл'ēн òни су је бр̀ал'и; пā су одр̀ед̀ил'и да л̀уди т̀ò преў̀зм̀у; т̀у су остāл'и стāрѝ сāмо; остāвил'и су имāње, л'ивāде, њ̀иве; скòро су òни бѝл'и на тел'ев̀изију; òни су у Н̀емачк̀у тр̀āжил'и да се ж̀ен̀у; бāш из Албāниј̀е довод̀ил'и су н̀ек̀е, ж̀ив̀ел'и су и Ср̀би; него пр̀ал'и су т̀ò; имāл'и су вòде (Баг); они су в̀икāл'и р̀ухо; м̀ене су брāђа св̀у̀г̀е вод̀ила; св̀у̀ђе су ме вод̀ил'и; свāшта су р̀ад̀ил'и р̀анѝј̀е; к̀асно су к̀р̀евети изāшл'и; имāл'и су онѝ ф̀ед̀ернѝ р̀анѝј̀е; т̀ò су имāл'е т̀е старѝј̀е што знāј̀у; кат су бѝл'и Н̀емци и Партизāни; и сāt до т̀у су д̀òшл'и Н̀емци; овѝ су ч̀екāл'и; е т̀у су изг̀ишл'и млòго и овѝ и овѝ; сāл' овѝ невел̀āл'ѝ су остāл'и (Боб); бѝл'е су ж̀ене р̀анѝј̀е (Баг); м̀òжда т̀и не разум̀еш ме штā су бѝл'е сламāрице; ж̀ене су долāзил'е пā су пр̀ал'е код нāш̀е водениц̀е д̀òл'е; с̀ијāл'е су ж̀ене конòпл̀у пā су ј̀ош пр̀ерађ̀евāл'е (Бот); оне су бѝл'е д̀òбре; т̀ò су л̀ут̀е м̀уке бѝл'е; òне су ж̀ив̀ел'е до Др̀у̀гòг св̀ецкòк р̀āта; имāл'е су он̀е тр̀л'ице (Пож); п̀òч̀ел'е су полāко ж̀ене да ид̀у бес ф̀ерец̀е и девòјке у Позāр; нос̀ил'е су ч̀аршāф; него су в̀ир̀ел'е на прòзор, пā су т̀у в̀ир̀ел'е, девòјке и ж̀ене на в̀рāта, отвòри в̀рāта пā су не в̀ир̀ел'е, девòјке су гл'̀едāл'е на прòзор, девòјке су тāмо исц̀ијепāл'е он̀е нòвине и гл'̀едāл'е а ж̀ене на в̀рāта; нāше мāјке су п̀екл'е л'̀еп у цреп̀у̀е (Трн); т̀ò су турāл'е ј̀óху (С. Ћуп); ка[д] су т̀е бòрбе бѝл'е; девòјке су се ј̀аг̀мил'е да се удāд̀у у так̀е к̀уће домаћ̀инск̀е (Пр̀ћ); на двā нāч̀ина су се свāдбе пр̀авил'е (Бољ); кој̀е су знāл'е т̀ò да бāју понòђи; т̀ò су р̀ад̀ил'е кој̀е су злом̀исл'ице (Коз); т̀ек каснѝј̀е изāшла су биц̀икла (Бот); р̀ат̀ишта су ў̀ин̀ела (Пож); в̀реме́на су бѝла мнòго т̀ешка (Цв); ис Б̀ијелòк Пòл̀а су д̀òшла чет̀ири Ср̀бина; код м̀ене су д̀òшла двā Ср̀бина (Кл);

нѡвинѣ *нису имал'и* (Баг); ранѣјѣ *нијесу видел'и* младѹ (Боб); оне *нису* тѡ нешто *трагал'е* (Кл); тапѹт девојке и жѣне *нијесу смѣл'е* да уйђѹ у сѡбу да гл'ѣдајѹ кад ми йгрѡмо (Трн); *нису имал'е* дѣцу (Леч); свѡкѣ *нису* тѡ *рѡдил'е* (Коз); *нису имала* прѣвѡза (Коз).

П.2.12.7. Осим наведених негираних форми перфекта, бележене су и оне где се уместо различитих облика помоћног глагола у свим лицима употребља само облик *не*, као ознака негације:

ја не знала што је њна дѡшла (По); *не знѡ* дѡктор да га преглѣдѡ (Ки); јучѣ почѣњѡ и *не мѡгѡ* (Кн); *не мѡгѡ* све да постѣгнѣ (Па); њна *не шћѣла* да слѹшѡ (Ле); а ѡни *не видел'и*, тмѹша (Прћ); *не мѡгл'и* да уђѹ (Кл); *не мѡгл'и* му ништа, *не смѣл'и* да га чѣкајѹ (Дет); они му ништа *не рѣкл'и* (По); они у сѡбу, пѡ је тѡмо *не нѡшл'и* (Го).

Присуство примера који би према типу одговарали наведенима одликује говор јужнокосовског села Гатња⁴³, где у одричном перфекту долази до сажимања пуних форми помоћног глагола у 3. л. јд. и мн. на *не / ни* (< *неје / није*) – *ѡн не дѡша*, *ѡни не дѡшли* (Младеновић 2013: 357–360). У овом говору „брисање морфолошке опозиције помоћног глагола у 3. л. јд. и 3. л. мн. подстакнуто је одсутношћу помоћног глагола у 3. л. јд. и мн. потврдног перфекта [...] На тај начин присуство *не / ни* у одричном перфекту не ремети већ остварен однос присуства / одсуства помоћног глагола у облику”. Најзад, „скоро доследно акцентовано *не / ни* у 3. л. јд. и мн. одричног перфекта говори да се оно није у потпуности изједначило са проклитиком *не*, иако је приближавање очигледно” (Младеновић 2013: 360). Ситуација у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу разликује се од описане имајући у виду да су свођењем облика помоћног глагола обухваћена сва лица једине и множине, а облик *не* редовно је ненаглашен. Међутим, у основи појаве и у једном и у другом ареалу налазимо исту тенденцију – елиминисање морфолошки редувантних елемената. Имајући у виду чињеницу да је морфолошка ознака за лице и број већ присутна у субјекатским лексемама, односно у облицима радног глаголског придева, њено обележавање формама помоћног глагола није нужно (в. Младеновић 2013: 360). Да помоћни глагол није основни

⁴³ У расположивој литератури нисмо пронашли податке о употреби оваквих ликова на другим тачкама српске етнојезичке територије.

носилац поменутих граматичких информација показују и (врло чести) примери употребе крњег перфекта у свим лицима једине и множине. Стога, у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу појава поменутих ликова указује на могућност зачетка процеса упрошћавања унутар глаголског система⁴⁴. Тако би наспрам сасвим уобичајених облика потврдног перфекта – *ја мѡгла, ѡн мѡгѡ*... стајале негиране форме – *ја не мѡгла, ѡн не мѡгѡ*..., где би облик *не* био носилац семантике одричности (слично свођењу форми помоћног глагола у потенцијалу на облик *би*). Чињеница да се облици састављени од истих елемената већ употребљавају, али са другом функцијом (облици крњег перфекта у модалној служби типа: *дабогда не могла да дођеш*; или: *могла, не могла, исто ти је*), није неочекивано да се појаве и у овде дефинисаном домену. Најзад, узимајући у обзир одсуство лика *неје*, потом појаву *не* у свим лицима и редовно одсуство акцента, на испитиваном терену овај облик највероватније не води порекло из 3. л. јд.

II.2.12.8. Облици перфекта без помоћног глагола често се употребљавају:

а) у приповедању:

ѡн посл'ѡн *отишѡ* тѡмо, *развиѡ* шѡл, ѡн *имѡ* онѡ зал'ѡске, вѡђе црне (Туз); овѡ ме *удѡрѡ* и *дофѡтиѡ* ме за рамѡна, *испрѡвиѡ* ме, знѡћѡ, ѡн ме *бѡциѡ* у кѡму нѡкѡ (Уг); *имѡ* сѡна једнѡк а брѡт му *остѡ* у дрѡгѡ једно ѡде сѡсѡднѡ сѡло; *кѡкѡ, плѡкѡ*, оће да ѡмрѡ; *осѡкѡ* му главу и *пѡслѡ* цѡру (Кл); отпозѡди га *удрѡ* нѡко (Пож); бѡш прије десетѡну дѡнѡ ѡнук овѡ овуђѡје *косѡ* око кѡћѡ; *дошѡ* дѡвдѡ до на овѡ равнѡцу и сѡл' се *преврнѡ* (Ос); ѡн *пѡ* с јѡбукѡ лѡнѡ, *брѡ* јѡбуке (Лу); *препѡсѡ* му бајѡги имѡње, ѡн *отишѡ* тѡмо да жѡвѡ пѡ *одвѡ* нѡс трѡ чѡре да му чѡвѡмо ѡвце (Коз); *преврнѡ* се трѡктор и, дѡљѡ бѡло, *прелѡмѡ* му нѡгу више кѡл'ѡнѡ; пѡ ме ѡн *прегѡзиѡ* и *слѡмѡ* ми нѡгу тѡ у бѡт; трѡчетѡри пѡт *дошѡ* код мѡне; *добѡ* стѡн испот стѡницѡ ѡнде и тѡ жѡвѡ; *дѡ* му стѡрац гѡре на Војнѡчкѡ л'ивѡде гѡре кѡћу (Коз); знѡм кад не ѡтац, нѡс трѡде, *одвѡ* у шѡму, те не *сакрѡ*; тѡ јѡднѡ нѡрот, тѡ грднѡ нѡрот *бежѡ* кѡт штѡ (Ју); тѡжак, бѡдан жѡвѡт *бѡ*; тѡмо *живѡ* у Хрвѡцкѡ; нѡзѡн брѡт *долѡзиѡ* ѡде, *обишѡ* ѡѡ ѡе да жѡвѡ; мѡј покѡјнѡ ѡтац илѡду дѡвестѡ десѡтѡ гѡдинѡ *отишѡ* у тѡрскѡ војску преко Рѡгѡзна на Мѡтровѡцу, пѡ из Мѡтровѡцѡ вѡљда *имѡ* вѡс у тѡ врѡме и у Истѡмбулу *отишѡ*, *бѡло* десѡтѡ гѡдинѡ (Из); *ѡзѡ* ѡчѡв пиштѡл и тѡ на мѡг сѡна, ѡн *прѡшѡ* мѡчкѡ и с л'ѡћѡ (В. Лок); *имѡ* некѡ армунѡкице мѡл'ѡ тѡј парѡдет нѡш и *отишѡ* да свѡрѡ гѡре (Бот); ѡн *имѡ*

⁴⁴ Процес је слабог интензитета узимајући у обзир релтивно ниску фреквентност оваквих ликова.

три сина, и *отишо* у заробљеништво и тамо *умрѝ* ђд глади; деда Радован *имѝо* четйри ћерке; тамо *био* и тамо *умрѝ*, кажѝ *умйрѝ* и *тражйио* лѝба; ђн, чени ми се, сѝмо двйје ћерке *имѝо*; свѝ ми Лука, јѝ *искрѝтио* нѝшто и свѝ ђн *преносйио*; а *тѝрио* фафарѝна у јѝдну пасйквицу па и *окаѝдио* (Бал); *био* амбасѝдор у Беѝград тѝ Немѝња јѝдан (Баг); тѝ жѝна *умрла*; ђпштиња *дозвол'ила* да заѝзмѝ сѝмовѝлно овѝ без йкакѝ дѝзвол'ѝ (Баг); испрѝшена *отйшла* за дрѝгѝг; нити знѝ штѝ је зѝмља, нити штѝ пѝд бѝк јѝкй, сѝмо, да извйнѝте, *знѝла* да се удѝ, *ѝѝшла* да се удѝ (Ју); тѝ нѝјвишѝ *скупљѝла* и *йгрѝла се* (В. Лок); јѝдна мил'ицѝјскѝ жѝна *била* бѝна и свѝдѝ *йшла* по л'екѝрѝ и нйје вѝјда бйло, и наврљй се тѝ, пѝтак и недеља, пѝтак и недеља, свѝкѝг пѝтка и недељѝ *йшла* к цркви и ѝздрави; ђндѝ *имѝла* игранка свѝкѝ недељѝ у мѝснѝ канцелѝрију; мѝне мѝјка *родйла* у јѝдно јѝвче, бежѝла и тѝ ме *родйла* у тѝ шѝму (Ка); у Бѝбовйк *имѝла*, зисто, јѝдна вѝда (Боб); двѝ брѝта *имѝла*, јѝ јѝдна бйла сѝстра; јѝ *спрѝмйла* зѝвезак; јѝ до нй тѝ зѝвеске *ѝѝнѝла* (Гр); ѝна ме *мѝмйла* за нйме, јѝ га *вйѝдела* и *йзѝла* га (За); ал'и штѝ му мѝреш, времѝна такѝ *била* (Коз); *извѝл'ила* нѝгу ис кѝка и *била* ко[д] дѝктѝрѝ три у Пазѝр; рѝкѝ му под пѝзухо *изѝшла* из рѝмена (Кл); сѝћѝм се јѝ, *ѝѝшла* тѝтка; грѝднѝ снаша она *ѝѝшла* и *довѝла* Мйку; дѝца *йшла* у шкѝлу пѝшкѝ; нѝша дѝца свѝ *отйшла* кут којѝ (Коз); и *жнѝла*, пѝ трѝбу до зѝбѝ, да извйнѝш, пѝ се сѝгни, пѝ кљѝчѝви нѝ нѝс и на ѝста (Леч); ѝвечѝ дйјете *родйла*, ѝна изѝтра *умрла*; ѝна *йзѝла* мѝтлу и брйшѝ (Коз); нйшта не држйм, свѝ купѝјѝм, свѝ *ѝскупљѝло* (Се); *врѝѝло* и *врѝѝло* док *изврѝѝло* кѝ трупйне от кѝтѝра (Кн); кажѝ *прокопѝло* дѝље ѝсвалт дѝбро (Бу); јѝдно дйјете *ћѝрало* на кѝња жйто (Кл); и дрѝгйх фйрмй *имѝло* сйла (Баг); *бѝкнѝло* свѝ да се идѝ; сѝло се звѝло Лѝтина и *остѝло* хим то Лѝтйнци; обрѝза *имѝло*, сѝд нѝмѝ нйшта (Ју); *имѝло* дѝбрйх машйнѝ (Баг); из овйјѝ гѝдйнѝ пѝне *бйл'е* шљйве (В. Лок); мѝђусѝбно *се убйјѝл'и*, *бежѝл'и* за Македѝнију (Баг); *остѝвил'и* ми онй у Нѝвѝ Вѝрош; *носйл'и* онѝ фѝсове на главу (Кл); и *прймѝл'и* сѝцијѝлнѝ пѝмѝћ (Не); *попѝл'ил'и* трйес трѝћѝ тѝ Тѝрци свѝ (Ка); *ѝселйли се* ис Црнѝг Врѝ и ѝде *жйвѝли* (Бал); такѝ *се* ћил'йми *ткѝл'и* (Боб); са клйнцима са некѝм жйцѝм *закйвѝли* (Бал); *имѝл'и* свйнѝ лѝм ранйјѝ (Коз); овй мѝјстори *изл'етѝл'и* овѝмо пред нѝга (Ос); у Пѝљѝво мѝсец дѝнѝ *бйл'и* гѝре и ѝзгѝр пѝсл'ѝ *пѝбѝгл'и* навр ћѝршйјѝ (Пож); пѝсл'ѝ овй нѝши *пронѝшл'и* Ивѝна те га *довѝл'и* за тѝ Стѝну ѝденѝ; за тѝ Стѝну *довѝл'и* тѝг Йвѝна; *ѝдрйцѝл'и се* вѝрѝ да би лѝкшѝ жйвѝо и да би дѝбйо посѝо (Прћ); мй *отйшл'и* да је чѝкѝмо и чѝкал'и, чѝкал'и, чѝкал'и (Тр); ѝде лѝуди слѝбо *жйвѝл'и*; овй *бѝкнѝл'и*, не дѝјѝ шкѝлу тѝ (Ју); мй *се вйѝдел'и* и *завол'ѝл'и се* (Бот); *зѝѝл'и* рѝло и *пѝбѝгл'и*, *вйѝдел'и* да нѝмѝ ѝде живѝта; *укрѝл'и* ме, *ѝѝшл'и* те ме *укрѝл'и*, и ѝто такѝ (За); не мѝремо ни мй, *ѝстѝрѝл'и*, *ѝбол'ѝл'и* (Ки); жѝне *трл'ил'е* конѝпљѝ пѝ пѝсл'ѝн *прѝл'е* (Кн); калѝћѝрке, такѝ *се звѝл'е* (Баг); *рѝѝо* док мѝгѝ, сѝт кад *ѝстѝрѝл'и* нйко их не вйдй (Баг); *ѝселѝвѝл'и* пѝ *се сѝт врѝћѝ* (Брћ); *ѝѝшли* ис Црнѝ Гѝрѝ, *довѝо* тѝ двѝје децѝ (Бал); и комйсија *проверѝвѝла* да л' заслужѝјѝ; *ѝмогѝћйла* им главнѝ медецйнскѝ сѝстра да ѝне наплаћѝјѝ и да предѝјѝ тѝ нѝвац медецйнскѝ сѝстри (Не); сирѝтйнѝ ко[д] свѝкѝга *била* до злѝ бѝга (Рај); пѝсѝн јѝ *пѝбѝгла*, *ѝѝшла* (Се); она *била* млѝго богѝта, мѝј дѝда *био*

виђен, гл'едан, ви́сок, и она *оста́ла* удовица; др́венā кòла *би́ла* са пāоцима онѝјема и сўтрадāн ўвечѣр *отиши́о*, тѣк *иза́шло* тākсѝ вòзило, педесѣт и чѣтвртѣ гòдинѣ тѣк тākсѝ *иза́шио*, и јā ўзмѣм тогā тākсију, некѝ *А́льо* таксѝста *би́о*, пр́ви у Пазāр таксѝста *би́о*; и он *отиши́о* да свѝрā и о[д] тијā Пѣповићā некā девојка, некāко он се завòл' и саш њòм и ўзѣл'у је (Бот); мѝ *држāл'у* òвце нāјпријен òде (Со); *мāкл'у* пѣчу, *забрāнил'у* да нòсў чāршав онā; једнòк Мурāта *извѣл'у* (Трн); *дотѣрāл'у* да му ўзмў крāву, збок порѣза (Бол); крāве *јѣл'е* и стòка и пекмѣза *напѣкл'у*; нѣмāмо врѣмена, дѣца онò у шкòлу *йшла*, посѣ рāt *стѝгò*, цаба је (Брћ); ранѝјѣ тò *рāдѝла* Трѣпча, тў понѣшто *долāзил'у рāдѝл'у*, помāло стòкѣ *држāл'у*; нѣко *осѣкò* некѝ рāс, гòре онāј дѣо, а тā крља *оста́ла* једно мѣтар ѝ пò висѝнѣ; тў *пролазил'у* некѝ, штā знāм јā, камиòнѝјѣ; он *мѝсл'уо* да мòјѣк сѝна да ўбијѣ да му вѝдѝ смр̃т, а оно, вѝдѝш, бòк га њѣга кāзнѝ. *Обољѣло* и *ўмрло* (В. Лок); мāјка *дòшла* те не ўзѣла и *довѣла* ме овāмо кўћи, мало кўћицѣ *напрāвил'у*; ѝзбе *прāвил'у* и у тѣ ѝзбе *прāвил'у*, у топлòту да тò рāдѝ, *рāдѝо* и зѝми и тò ѝзбе *би́л'е* једна дò другѣ (Из); пòсл'ѣ *прòшло* мѣсец дāнā пā *отиши́о* у вòјску, *слўжѝо* вòјску; он, како *отиши́о* за Пазāр, *уиши́о* у једну кафāну код једнога нāшѣг òђе, *отиши́о* код њѣга у кафāну и *изѝши́о* и да прòђѣ кроз Варошмāлу, и, кажѣ, бешѣ òнде некā гўжва, ис тѣ га гўжвѣ некѝ *гāђò* и *удрѝо* га, пиштòљом, *расѝјѣтилò* му нòгу; шестòро нāс *оста́ло* без мāјкѣ а нāјстаријā ни сѣстра *би́ла* у двāнāестòј гòдини; *прòшло* дāн-двā, *отѝшла* на контролу у Пазāр; *имò* двòје децѣ и жѣна му *оста́ла* òде и *оста́ло* тò двòје децѣ а он *отиши́о* у вòјску; *водѝл'у* га к л'екāру òде, пā *би́о* бòљѣ пā га *врāтил'у* у вòјску, пā òтут јòпѣт òде *дошѝо* и òде му *би́ла* жѣна и тā ћѣрка, и повѣди га к л'екāру за Рāшку и он у пўту *ўмрò*; *би́о* сāбор дòл'е Светѣ Трòице, нāша зāвѣтина, и јā *отѝшла* на скўп и он дòђе код мѣне да ѝгрā; Рāда *би́ла* трѝдѣстò гòдѝште а мāјка *ўмрла* четрѣс пр́вѣ, а шѣстòро децѣ *оста́ло* (Коз); *изāшла* иза кўћѣ тāмо у једну л'ивāдицу, он ме ўзѣо (Леч); тā рòд мòј стāрѝ *пòмрл'у*, браћна ми *пòмрла*, братāнци, братанѝца, сѣстра, сāмо јā једна тол'ѝкѣ гòдинѣ *дожѝвѣла*; ал'и једнòм *дòшла* некā вѣл'икā рўља Шѝптāрā, пā онò ћòравѝ вѝдѝ пе-шѣс сѣлā, тò стòкѣ *огрѣзло*, кол'ико овѣ пољāне, они вѝдѣ да тў ѝмā нѣчијѣ, а *имò* мòј òтац једнога седл'ѣнѝка дòбрòг, òђе да га ўзмў, а мѝ гр̃днѝ на тāван *се пòпѣл'у* (Лу); *прāвил'у* кўћу сѝну пā пòвѣћў кўћу *пòчео*, тāмо *трāжѝо*, како *бāцио* тў лўбицу, кот кўћѣ и *рѣкò*: „Дāјте ми мало водѣ”, и они му *дāл'у* чāшу водѣ ил'и флāша и он *попѝо* мало вѝшѣ водѣ и *навāтио* тў бòл'ѣс и пòсл'ѣ *ўмрò*; из Крāљѣва некā девојчица *би́ла* и *дāл'у* је сўду; *прѝмāла* му мāјка нѣгу, а штā ће сād, мāјка му *ўмрла*, òтац му *ўмрò* (Не); сѝнови *стѝгл'у*, он *испрòдāвò* зѣмљу и тāмо и òђе и свѣ такò у расўло *отѝшил'у*; богāта *би́ла* кўћа, тā нāша тѣтка *би́ла* домаћѝца, чāк *имāла* и злāта пā јòј он и злāто *пронашò* те јòј то ўзò и *прòдò*, штā јā знāм; посѣ Рўси *се повўкл'у*, пòсл'ѣ овāмо *прѣузѣла* вòјска Гѝтòва, *мобил'исāвāл'у* нас, кўтил'у, мѝ *напāдāл'у*; рāњен *дошò* пā посл'ѣ јòпѣт ме тѝфус *закāчио* (Прћ); *виђѣла*, а кад *дòшла* пòсл'ѣ у ћѣрдѣк да уѝђѣ, *тўрил'у* тогā хāдāља; *имāло* не дѣсетòро, пā чòвек ми òде у вòјску трѝ гòдинѣ, јā свѣ *седѣла* кот дѣверòвā. (С. Туп); *прòдò* тѣл'е òт двā мѣсѣца, пā му *се* оно *отел'ило*, пā *родѝло* жѣнско тѣл'е (Трн); *ћѣл'у* да ўзмў старѝјў од

мѣне, она *била* крупна а ја сѣтан, од четрнѣс гѣдѣнѣ *хтѣли* да ме жѣнѣ; *хтѣо* да побѣгнѣм од кѣћѣ; од четрнѣс, она *била* старѣјѣ двѣје гѣдинѣ, а крупна (Болѣ); јучѣн прѣчѣ Граде, прѣје нѣкѣ дѣн, кажѣ *ушио* у онѣ тунѣл да се спѣси од кѣшѣ, оно стѣгни ѣтуд и ѣтуд, мѣло *фѣл'ило* да га удави (Бу); три шѣрке *имѣла* свѣ три *се* у Пазѣр дѣбро *ѣдал'е*, л'ѣпе мѣмке *ѣзѣл'е* и дѣбре (Гр); сломѣла бѣла *ѣ* кѣк, пѣ ја *наместѣо* и *оздрѣвила*; *шѣл'и* да оперѣшѣ, ѣн нѣје смѣо а *чѣо* за мѣне; Гѣкићи *се презѣвѣл'и*; ѣн *био* мѣл'ѣ овѣ свѣ *бѣл'и* крупни нѣкѣ (Кл); *упронѣстѣо*, пѣсл'ѣ *тѣрио* онѣ блѣмбе, онѣ *се окрѣнѣл'е* и ѣт (Кн); *рѣкѣ* нѣкѣ сл'ѣкар да дѣћѣ да ме сл'ѣкѣ пѣ ја *обѣкла* дѣмѣје; ѣндѣ *имѣло* нѣрѣда вѣшѣ, овѣ стѣрице *бѣл'е*, тѣ свѣ *пѣмрло*; она *отѣшла* цѣра, и од зѣвѣ ми јѣш двѣје и ѣна *отѣшл'е*; и тѣмо ѣне *се запѣсл'ѣл'е*, *научѣл'е јѣзик* (Тр); *спрѣмѣо* лѣудѣ, *испрѣсл'и* је, *довѣл'и* је и свѣ такѣ (Туз); *одржѣвѣли* нас, *имѣло* тѣ јѣдну четвѣрица, ко вѣрт (Вру); *ѣзѣо* је бес пѣтѣња родѣтѣлѣ, ѣна *испѣла* и ѣн је *повѣо* и *довѣо* је кѣћи (Бл);

б) у свакодневнѣј комуникаици за означавање радѣи које се перципирају као новѣст, изнаѣаћѣње, односно које су се (најчѣшћѣ) тек догодиѣе:

двѣје аперѣици *имѣо* у Крагујѣвац; *био* ми тѣ јѣдан рѣћѣк у сѣло тѣне с кѣл'има, тѣмо нѣшто бѣшту *рѣдѣо* (В. Лок); рѣдѣ ал' и прѣвѣтнѣк га *прѣзѣо* (Баг); *ѣзѣо* пѣ[т]-шѣс кѣлѣ кѣјмѣка код мѣне; тѣ ми *догнѣо* говѣда и кѣнѣо кѣјмак (Ка); ѣмѣм ја мѣжа нѣ нѣсу тѣ, *отѣшѣо* гѣре у л'ивѣду (Леч); дѣнас *пѣла* кѣша; кажу у Сјѣницу *пѣла* киша (Цѣ); *нѣскѣо* нѣрот за тијѣм пѣсло, по Нѣмачкѣј, по Холѣндији, по Швѣцкѣј, пѣсла нѣмѣ (Со); *пѣстѣла* лѣкѣвштѣња вѣл'икѣ (Коз); ѣна *ожѣнѣла* сѣна и дѣл'ѣ жѣвѣи (Коз); енѣ, *дѣнѣла* ни Зѣрица дѣдове (Бл); ѣмладиѣа *отѣшла*, мѣ бѣгѣлѣи (Кн); гѣздарица јѣј *отѣшла* и гѣзда за Албѣнију (Ос); ја по цѣо дѣн тѣмо по вѣрту тудијѣнакѣ *шѣнтѣла*; ја нѣкѣ папрѣку *дѣбрѣла* (Бал); и све *унѣшѣтила* слѣна и мрѣс (Коз); дѣвнѣга мѣжа *ѣзѣла* (Ка); *ожѣднѣла* зѣр пѣ ћѣ д[а] [и]дѣ да пѣјѣ (Туз); *родѣло* дѣл'ѣ ко[д] Чѣчка, гѣдно *родѣло* (Прћ); овѣ стерл'ѣјке, свѣ *слѣмѣло* гѣране; *остѣло* тѣ непѣкѣшено (В. Лок); ћѣрка и сѣн јѣј *напрѣвил'и* по пѣла кѣћу и за ѣу *напрѣвил'и* сѣбу (Коз); *стѣгл'и* овѣи (Ос); дѣнас му *дѣгл'и* и спѣменѣк (Коз); мѣ *удрѣл'и* дрѣгѣм пѣтѣњѣм (Леч);ћѣ си, бѣко, *дѣшл'и* овѣи да те ухѣпсѣ (Кл); пѣгрѣшно ми *заврѣшл'и* (Ка); *изѣдѣл'и* пѣдрѣм и гѣрѣнѣ крај; *остѣл'и* тѣ двѣје стѣрѣ (Лу); *нѣстѣл'и* га да се брѣнѣ са слѣбѣдѣ (Уг); нѣмѣ, гѣтѣво, *зѣтворѣл'е се* кѣће (Ка); *ѣскопѣла* вѣда, *бѣл'е* су кѣше (Не); *дѣшло* нѣшто те *дѣнијѣло*, цѣрѣвица *била*, и онѣ пѣл'ѣћѣ и онѣ цѣрѣвицу (Ос);

в) за изрицање клетви, благослова, и добрих жеља:

грџм те *згрѹшио*; рѹк га *појѣо* дабџгдѹ (По); бијела дѹна *не виѹдео* (Бал); *не врѹтио се* мајки, дабџгдѹ; ѹ сан ми се *не снѹио* (Ту); дабџгдѹ побаучкѣ *миљѣо* (До); *сапрѣла* га дабџгдѹ; вѹтра те *сагорѣла* (Бал); дабџгдѹ *се ѹтрли* (Бал);

е такџ, бџк ти *помѹгџо*, нѹко ти нѹшта *не мѹгџо* (Др); џ бџг ве *виѹџо*; е, бџк те *виђџо* (Гр); она тџ вѹл'и да пишѣ, хѣј бџк је *виѹџо* (Бр); е дабџгдѹ *живѣла* стџ гџѹдина, и вишѣ (Ка); дџбро те *нашло* (Бр); јџј дѣцо, дѹљѣ *било* от свѹкџга (Коз); сѹ[д], дал'ѣко *било*, изгл'ѣдѹ да је она бџл'ѣс га нашла (Леч); нѹкад *не затрѣбѹло* ви, ал' кад би слѹчѹјно отишл'е, сѹмо трајите Биѹрац Гордѹну и кѹжите се (Коз); *помѣнѹло се, не врѹтило се* (Цв); фѹлѹ ви, здравџо *бил'и*, да сте здравѣ, живе (Др); дабџгдѹ стѹда оваѹцѹ *насла* (Уг);

г) у посебним конструкцијама типа „имао немао, мора да даш” (= „и да/ако/кад имаш и да/ако/кад немаш...”):

ти *вѣровџо* ил' *не вѣровџо* (Бу); цѹркву мџрѹш прѹвит, пѹ се *тѹрчио*, *ишиџо* ѣе џћеш (Кн); *рѹѹио*, не *рѹѹио*, ѹстџо ти се фѹтѹ (Ту); *имџо*, *нѣмџо*, мџрѹ да се кѹпи (Пе); *знџо* нѣ *знџо*, *ваљѹло* не *ваљѹло*, хѹјде, биљѹло је тџгѹ (Бл); време је било, не пита те родитељ ѣѣ ѣе да те дѹ: ти *била* малољѣтна, *била* старѹјѹ (Бр); *пѹхѹло*, *удѹрѹло*, кѹша, снѹјек, џна се не скидѹ нити говѹри до кѹћѣ (Це);

За разлику од наведених, који представљају примере крѣег перфекта, бележени су и случајевии употребе перфекта без помоћног глагола онда када се јави у низовима. Тада се из разлога језичке економије, како би се избегло понављање, енклитика употреби уз само један од облика:

дџста времена *је прошиџо*, те по Бѣограду, онџо по Банѹту, мумѹрус онај, кукѹрус, како ви кѹжете, *комишиџо* и *рѹѹио* (Леч); ѣто тѹ *је* Мухѹмет *пџбѣгџо* из Мѣћѣ у Медѹну, *прешиџо* пџтљѣ тѹмо код ѹи и џтал'ѣ *је пџчџо* да шѹри ислам (Кл); пџп *је биџо* у Грѹбетиће, Миљџјко, а главни *биџо*, да извѹнѣш, кат се рџди дѹјете (Цв); џн *је биџо* Црногџрац, *биџо* му џтац комѹта; слабо *је рѹѹио*, *трошиџо*, *упропашићѹвиџо* (Прћ); кад *је* овамо *полѹзио*, овамо џн *звѹло* сѹна (Ос); пѹ *је пѹо* с јѹбукѣ пѹ кѹчму *поврѣѹио* (Лу); ова *је устџо* и *удѹрџо* ме (Уг); амѹђѹ *је отишиџо* те ѹзџо (Бл); тѹ *сам учѹо* некѹ школу маџо, нѣписмено дѹјете и чѹвџо свиње, прѹво ти кѹжем, чџбѹнин *биџо*, *окопѹвиџо* грџжѣ, бџстѹне, свѣ тџ сам (Вру); јѹ *сам* тџ писмо *добѹио*, *прѹчитџо* (Ос); е пџсл'ѣн кад *је* Србија *прѣузѣла* овамо, *ослобџдила* овѣ

краеве (Прћ); и њега *је узела* једна те га *гајила*; *трговала је* и и добро *зарађевала* (Кл); *отишл'е* су некѣ девојке от Пѣпѣвића, тѣ пѣпѣвскѣ девојке *отишл'е* у тѣ Свиланово на сабор (Бот); авионом *су ишл'и* и *враћал'и се* (Баг); кажѣ они *су* од крѣви *побѣгли* ђде, *учинѣли* крѣв (Бал); *тѣ су* на Ћурђевдан *водишл'и* дѣцу и *кѣпал'и* (Боб); *Турци су удришл'и* и *Бугаре истѣрал'и* и *освојил'и* ђни и да бѣдѣ турскѣ Јѣдрене (Из); ђни *су* обадѣ у Београду *завршишл'и* факултѣте, *запосл'ил'и се* (Ос); један мѣсѣц ѡ пѣ дана, пѣ посл'ѣн ђтал'ѣн *су* ме *отѣрал'и* пѣновѣ ме *враћил'и* у јединицу; за време турскѣга *су* *пѣшил'и*, *потурчѣвал'и се*, *крѣл'и се* (Прћ); мѣ пѣ *смо* посл'ѣн *ишл'и* за Турскѣ, пѣ посѣн *се врнѣл'и* па прѣзиме тѣ *промијенил'и* (Со); Хѡцићи *су* једни *бѣл'и* пѣ *повѣл'и* дѣвера (С. Ћуп); *бѣл'и су* Срѣби гѡре уз брѣдо, бѡга ми *се снашл'и* у онѡ време (Ки); тѡ *је бѣло* двѣес девѣтѣ а ђн *имѡ* стѡ шѣс гѡдѣна и *прѣчѡ* овѡ за овога Јуса што га убиѡ Кѣпа; ова што *је бѣла* л'ѣјѣпа *родѣла* и *ѣмрло* јѡј дѣјѣте (Кл).

Међутим, то није редовно, па су бележени и примери типа:

Вѡјин *је имѡ* лѣде Срѣбе пѣ *је* наш *нѣрот снашѣвѡ*; такѡ *је пѣо* и *тѣ је ѣмрѡ* на тѣ вѡду (Уг); ѡтац јѡј *је* пѡслѣн *дошѡ* с рѡбијѣ, једанѣс ѡ пѣ гѡдѣна *је издржѡ* рѡбијѣ за време Тѣта (Бл); ѡн *је имѡ* Хатицу, ѡн *је бѣо* сирѡма, њѣгѡв *ђѣд је имѡ* дѣсет сѣнѡвѣ, њѣгѡв *је ѡтац бѣо* нѣјмлађѣ (Кл); Марѣна *је рѡдѣла* овѣ гѡдину, *рѡдѣла је* у Штаѣвалѣ (Че); жѣна му *је ѣмрла*, ѡтац му *је ѣмрѡ* прѡшл'ѣ гѡдинѣ (Уг); тѡ *је бѣло*, јѡ мѣсѣм, прѣјѣн трѣес-ђетрѣс гѡдѣна, тѡ *је бѣло* нѣђе око шѣсѣтѣ, *тѣ је бѣло* прѣјѣн пѣдѣсѣт гѡдѣна (Туз); посл'ѣн *је пѡчѣло*, по продавниѣѣ *је пѡчѣо* бѣс (Цѣ); и њѣга *су* стрѣјѡм *убѣл'и*, ка[д] *су* га *уфѡтил'и*, стрѣју *су* му *укѣлѣчѣл'и* и *тапѣт* *су* га посѣн са стрѣјѡм *убѣл'и*, тѡ зрѣно *су* му *нашл'и* посл'ѣн ка[д] *су* га вѣђ *тѣрил'и* на стрѣју те да га убијѣ, *тапѣт* тѡ *су* *видѣл'и* шта *је* код њѣга; посл'ѣнке *су* га *уфѡтил'и* те *су* га са стрѣјѡм *бѣл'и* тѣмо (Бр); дрѣжавнѣ слѣжбѣниѣи *су* на тѣчкиѣе *кѣпѡвал'и* на пѡпус, а *имѣл'и су* ѡбавѣзне бѡнове за сѣлѣке (Че); кажѣ *прѡдѣл'и су*, *осѣл'ил'и* *су* от кѣћѣ (Уг); сѣт *су* дѣца *ѡженѣла* јѡј *се*, на прѣмер, она *су* дѡл'ѣ *ѡженѣла се*, *запосл'ила су се* (Туз); тѡ *е бѣло* стѣт, *бѣло је* срѣма, *бѣло је* свѣга; рѣспѡлѡжан *је* нѣрот *бѣо*, здрѣф нѣрот *бѣо*, вѡља у нѣрот *бѣла* (Ју).

Крѣни перфекат у употреби је у свим зетско-сјеничким говорима у синтаксичким околностима мање-више сличним овде наведенима. У Ибарском Колашину подједнако су фреквентне обе форме (Божовић 2002: 92), док остале говоре карактерише нешто друкчије стање. Наиме, перфекат без помоћног глагола у Бјелопавлићима се врло ретко употребљава (Ћупић 1977: 163), у Мрковићу је „нешто рјеђи него у другим нашим дијалектима који имају

дужу и потпунију еволуцију” (Вујовић 1969: 266), а и у Васојевићима претежу пуне форме (СТИЈОВИЋ 2007: 181).

II.2.12.9. Пуне форме помоћног глагола јављају се уместо енклитичких у облицима перфекта када су посреду упитне реченице, односно одговори на питања или са циљем посебног истицања:

јесам ти *ддо* *паре*? (Ки); *пито* ме *јесам се* чим *бавио* (Кл); *јеси л’ знала* да је Мари́на ис Чёдова? (Че); *јеси била* *дол’е* у Рйбариће?; *јеси видела* шта *радe* од оногa *језера*?; *јеси видела* шта *радe*? *па нe знам јеси л’ прдила* *оде* на *ова* *Пометеник* (Др); *јеси л’ турила* *хајдучицу*? (Кл); *јеси л’ видела* *првy* *ној* шта *кажe* она *турски* што је добио *новi* (Шав); *јесте л’ прдили* *покрај* *њeга*? (Кл); *јесте л’ се наспавал’и*? (Ков);

богами јесам радила, *намирeвала јесам*, *ишла* на *л’иваду* (Ле); *тако* ми *бога*, *имала* га *јесам* (Бр); *јесам дрo* *дрвeнијем* *рал’има* и *дрвeнијем* *кол’има* (Уг); *јес имало*, *имало* је *доста* је *било* (Дет); *јес се радила*, *само* *ја*, што се *мене* *тичe* *нијесам*, а *радила* се *конопља* (Прћ); *јесмо ишл’и* *вала* и на *Косово* (Дет); *па јесмо бил’и* *богати* (Бр); *вала јесмо*, *дијете*, *свe* *то чинeли* (Вру); *јесмо држл’и* *стoкe* (Ле); *јесмо* *конопљу* *сијал’и*; *јесмо* *сијал’и* *конопљу* (За); *јесмо*, *богме*, *сијал’и*, а *баш* је *овога* *мочила* *нашег* *вода* *ту*, с *тога* *мочила* (Кл);

додуше, *јесам био* *одборник* (Кл); *ја* *носила* *нијесам*, а *виђела јесам* *тe* *вешове* и *кошyље* (Це); *јесте била* *добра*, ал *није* *могo* *више* *саш* *ном* (Пе).

II.2.13. Плусквамперфекат

Плусквамперфекат је сложени глаголски облик који се на тугинско-новопазарско-сјеничком терену гради помоћу префекатских или имперфекатских облика глагола *бит* и радног глаголског придева.

II.2.13.1. Највећи број забележених примера *јесте* са облицима перфекта помоћног глагола.

II.2.13.2. У 1. л. јд. плусквамперфекат има облике:

ја сам био потурио грбачу и радио сам земљу давџо и њима, и нама имало; Кодо је погинуо док ја *нисам био дошџо* из вџјскџе (Прђ); ја *сам био* једноме тџна чџвџо џвце, кџл'ик сам био нџ знам (С. До); ја *сам био* у воденицу *мл'џо* (Бот); ја *нисам био* ни џснобнџ школу *завршиџо*, тџк прџви рџзрет био у Врђњачкџ Бџњи (Из); тапџт *сам био џзџо* тел'евизџр од једнога џвџџа (Ме); ја сам прџвио хџмбаровџ овџ за жџто цџо вџјџек, тџрџо сам дџл'џ на Кџсово и јџдан *сам намешиџо био* бџш дрџгџ по рџду; ја *сам био рџшиџо* јџш кат сам мал'џ био да нађџџм шта му гџј драго, јџвџћу, пџ да је злато, пџ да су пџре, шта му гџј драго (Пр); џво ја *нијесам био* дџцу *крстиџо* (Бал); бџш *сам срџдиџо био* докумџнта, да није на тџрет држџвџ, и командџр кџжџ да гарантџрам за џџ; свџ *сам био срџдиџо* докумџнта; ја *сам био* прџву жену *џзџо* у џсмџ рџзред, џна је у џсмџ рџзред бџла ка[д] *сам се ја жениџо био*, пџ посџн дрџгџ џзџо, ја сам се пџт пџта жениџо; осамдџсџт и пџтџ *сам у* „Трџдбџнџк” *био радиџо*; ја *сам се био* пџ[т] шџс пџта *жениџо* (Ер); ја *сам био* тџмо *живџо*, имало је око седамдџсџт дџмџвџ (Ђер); ја мало *сам био* чџвџо стџку и сџт дџђо од овџца (Бо); ја *сам*, богами, *био слџжџо* војску (Че); у Блџце *сам био живџо* тапџт и натџрџљи су ме да је отџрам да дрџгџ џзмџм жџну (Бл); ја *сам се био жениџо* џдавдџн кџмшиџкџм, пџ је оставџла једно дџјџџе (Цв); изгрџбла *сам се бџла* (Ру); кџко *сам се бџла џсекирџла* (Ши); џво џде *сам бџла иштџтџла* рџку, дџсад ми се тџ познавџло (Је); ја сам посл'џ џдмџ пџчџ да радџм, млџт сам, пџ *сам био стџкџ* вџл'икџ снагу, и кџ дџјџџе ја радџо (Кл); свџ *сам бџла позџл'џнџла* кат *сам тџ бџла завршиџла* аперџцију у Нџш, тџшко сам прџшла, ал'и свџ радџм сџд (Ка); ја *сам га бџла* јџдамџ џзџла, појџла половџну и бџцила; ја л'џчнџ кџрту нџсам извџдила, *бџла сам се џдџла*, нџсам л'џчнџ кџрту имџла (Кл); ја џћу да идџм по сџбџру, млџда, глџпос прџвила от сџмџ сџбе, тапџт *сам јџдва бџла остџла* живџа; *бџла сам нашла* кџћу брвнџру и пџсл'џ прџградџо пџ прџвио цџглу, пџ џндџр штџлу, пџ сџњак, пџ кџћу (Кн); ја *сам бџла батџл'џла* пџ сам хтџла џпџт да настџвџм пџ нешто нџ настџви, нџ знам; није ми имџло наџкџнџче, а *бџла сам дџнијџла* за наџкџнџче, ја сам мџсл'џла имџће, кошџљџицу за наџкџнџче *сам бџла дџнијџла* (Го); ја нџсам имџла дџцџ а тол'џкџ *сам бџла жџл'џла* (Лу); у шупљџке се звал'џ на вџ онџ прслџци мџшки, четџри ја *сам опл'џла бџла* (Дол).

П.2.13.3. Примери за 2. л. јд. су малџбројни: у продавницу *јџси л' бџла научџла* помџло да крадџш? (Че); јучџр *си бџла рџкла* да ћџмо прџчат о томџ (Лу); *зџкл'џла си се бџла* да нџћџш (Ту).

П.2.13.4. Примери за 3. л. јд.:

џн је био џзџо Тџцину сџстру јџдамџ, пџ *џ напџстиџо био*, џзџо је био јџду ис Кџчџрнџка од овџјџ, бџла му је најпрџвџ жџна пџ му је џмрла; Драгџша *био нашла је* тџмо, Драгџша био шџмџр (Го); кад је онџ *био* глат *џшиџо* (Пе); превџрил'и је те побџгла, џн *није био* војску *слџжџо*; Андрија ми је *био направџо* тџ кџла; џн је *био чџвџо* воденицу, пџ кџпџ пџт кџлџ брџшна да би дџцу исхрџнил'и (Гл); бџш

један тѹ Бајрам што је бѿо, морейт сте га чѹл'и, што *је бѿо имѦ* једну из ГѦдова жѣну (Бр); стѦ и двѣс кѿлѧ је имѦо тѧ сѿн, ис Крѧгујѣвца, нѣ знѧм ђѣ *е жѿвѣо бѿо* (Уг); онѧ *је погѿнуо бѿо* у шпѧнскѦм рѧту, њѣга *је бѿо спрѣмѿо* Стѧљѿн тѧмо да организујѣ, а Тѿта потл'ѣ спрѣмѿо у Југослѧвију јер је Стѧљѿн бѿо глава; запосл'ѿо је, додѹшѣ, запосл'ѿо је сиротѿњу, *отворио је бѿо* вѣл'икѣ овѣ (Кл); Ѧн *је бѿо* на штѧкле грдан *шиѦ*, бѿо је дѦбар (Бот); знѧм Ѧтац ми је прѿчѦ, док је жѿв бѿо, да *је Ѧн тѹ* у шкѦлу *бѿо шиѦ* (Баг); негѦф је сѿн Рѣђеп један, Ѧн *је погѿнѦ бѿо* с кѦл'има (Ме); ѿпак *је* нѣко *бѿо промѿсл'ио* да нѣће ѿмат перспектѿву тѧ шкѦла (Че); Ѧн *је бѿо откѹнѿо* овѦ нѧше пѦље у тѦ врѿјеме; пѧ *је* предузѣће „Чѧчак ВѦђѧр” *откѹнѿо бѿо* од нѧшијѧ ка[д] су оселѧвѧљи (Бо); мѧјка дѦшла те не ѹзѣла и довѣла ме овѧмо кѹћи, а Ѧн *је продѹжѿо бѿо* да идѣ; Ѧн је бѿо мало пѦстаријѧ, Ѧн *је бѿо заврѿио* ѦснѦвнѹ шкѦлу; Ѧн *је бѿо остѧо* на занѧт мѧло да учи занѧт, мѣне мѧјка довѣла; Ѧн је вишѣ упропѧстѿо мусл'имѧнскѿ нѧрод него што *је срѦпскѿ нѧрод бѿо упропѧстѿо*, а дѧнас му дѿгл'и и спѦменѿк; Ѧн *је дѧо* нѣшто *бѿо* и у музѣј нѣкѦме (Из); рѣкоше да *је бѿо долѧзио* онѧ дѣчко тѹ, бѿо у Фрѧнцускѹ тѧмо, сѧд рѣче да је дошѦ (Леч); *дошѦ* ни *је* сѿн *бѿо* и снѧа и овѿ унѹчићи те срѣдѿл'и л'ивѧде (Не); Ѧн је јѧдан ѿдржѦ и дѦбро *је бѿо* и *издржѦ* и свѣ тѦ, а овѧ нѣ могѧ Јѧгода она се склѦдка сирѦта Ѧдмѧ, она нѣ могѧ да издржѿи свѣ (Ос); с мусл'имѧнѿма мѿ смо жѿвѣл'и нѿје имѧло грѣшкѣ, сѧмо што *је Нѣмац бѿо Ѧндѧ упропѧстѿо*, тѦ е дрѹгѦ (Пе); један СрѦбин *је остѦ бѿо* да застѹпѧ Сѧнђѧк, ис Ївангрѧда (Пож); јѣдан *је бѿо испросѿо* девојку (Са); Ѧде је бѧш један Јѧблѧн дошѦ у нѧше сѣло, и тѹ *је бѿо жѿвѣо* и пѦчѣл'и нешто да брѦбајѹ (Др); јѧ му прѦдѦ тел'е от двѧ месѣца, пѧ му се Ѧно отел'ѿло, пѧ родѿло жѣнско тел'е, пѧ порѧсло, пѧ Ѧпѣт кѹпѿм тѹ крѧву што *је бѿила отѿишла* од двѧ месѣца, кѹпѿм код њѣга, њѣму остѧнѣ дрѹгѧ рѧса гѦре (Трн); у Дрѧгу *је* једна *бѿила* такѦ рѣкла се пѧ они отѿшл'и да је ѹзмѹ пѧ се посл'ѣ убѿише, па убѿише пѧ нѣ знѧм кѦл'ко крѧвѦвѧ пѧде (Пр); је л' Ѧно кад *је* Албѧнијѧ *бѿила уѿишла* те влѧдѧла те се јѣло ѦнѦ? (Пе); *ѹдѧла је бѿила* шѿѣрку у ПѦповиће (Уг); нѣшто се Ѧна *бѿила разбол'ѣла*, сѣђѧм се, ѹглѧвнѦ, јѣдампѹт *бѿила је остѧла* бес косѣ (Са); овѧ хѿм *је бѿила побѣгла* једну недѣљу дѧнѧ те јѦј бѣхѹ вѣровѧл'и демек да је бѿила бѦна (Ши); кад *је*, гѧљба, Албѧнијѧ *бѿила уѿишла*, тѧпѹт је нѧјвишѿи глѧт бѿо (Ст); једно врѣме *је организѦвѧла бѿила* држѧва те су тѦ сѿјѧл'и (Баг); како *је* којѧ *бѿила имѧла* мерѧк (Ле); тѧпѹт ка[д] су је довѣл'и и Ѧна нѿје *бѿила вѿдела* чѦвѣка (Ме); овѧ што је убѿила, Ѧна *је побѣгла бѿила*, јел' нѣ би ми је дѧл'и кад је Ѧна бѿила тѹ, Ѧна *је бѿила побѣгла*; нѦгу, *бѿила је извѧл'ѿла*, слѦмѿила бѿила у кѹк, пѧ јѧ намѣстѿо и оздрѧвила (Кл); Мѣховѿца *је Зѿљѿи бѿила* свѣ тѦ *шѿила* (Дол); Нѹлѧ смо је звѧл'и, знѧм је стѧру, *долѧзила је бѿила* (Прђ); имѧло је тѿјѧ чѣтнѿкѧ тѹденѧ *бѿило* (Прђ); јѦш се нѿје *бѿила нарѧвнѿла* гѦдина (Коз); њѣгѦва *је жѣна изгорѣла бѿила* у Покрвенѿк кад је кѹђѧ изгорѣла (Жи); Ѧна мѦжда нѿје *бѿила ни дѦшла* у Постѿјење; Ѧна, како *је бѿила извѣла* дѣцу на брѣк гѦре, пѦсл'ѣ се врѧтѿила кѹћи нешто да ѹзмѣ, Ѧн кажѣ у кѹћи и кѹпѿи (Шав); Ѧвде Бѹђево, Ѧно *је бѿило избѣгло*, нѧпат је бѿо от Карајѹкиђѧ мусл'имѧнѧ (Врс); Ѧвд је бѿило мѧгѧцѿн за врѣме Тѿта, за прѦдаје, да прѦдѧ прѣхрѧмбѦнѦ рѦба, свѣ *је бѿило имѧло Ѧвде* у ѦвѦј згрѧди (Ки); тѦ

је завладало било онџ комунизам, како тџ виџџ, нису више дал'и да се тџ нџси (Кл); тџ је било све погорџло и вратил'и се посл'џ поново џвде те обновил'и; кажџ да је побџгло било све, нџје имџло нџкџк џде за време рџта; тџ је било све сагорџло, што би рџкл'и, ни пџсџи кџлац нџје остџо; било је пџљевинџ између Србџ и мусл'имџнџ, било је нџше сџло сагорџло компл'џт; нџма је било остџло тџ пџ[т]-шџс мџзгџ (Кн); џџба валџ, мџгло је све да родџ, стџт џбџ, овџ је било све бехрџло; све је тџ било бехрџло пџ џби онџ стџт; било је дџшло врџјеме кат сам јџ изџшџ одџвдџ и заврџшиџ срдџнџу шкџлу у Сенџцу пџ сам и вџјску слџжџо; овџ сџд нџје тџ имџло нџкакијџ пробл'џмџ, додџшџ бџла је вџјска дџшла пџ нџсмо смџл'и ни мџ ни џни (Тр); мџне је у вџјску било спџсџло тџ поштџње (Пр); кажџ кад је било онџ пџло о прџвџм мџју снџјек (Тр); за мџне е било дџшло четрџс и трџ чџвџка, са џутом (Ру); било сџмо се е чџло дџбра кџћа, дџбар домџћин, и испросџл'и девџјку (Бр); и онџ посџн кад се било зарџтило на Кџсово (Ер); кат тџ је било прџшло, тражџ ми сл'џку (Ми); тџ је било бехрџло и бехрџло, да је било срдџџ, тџ се нџ би мџгло џбрат, и кад бџ нџјвишџ бџхџр, пџде снџјек и џби га (Брђ); рџћџ и вџће, ал' бџш овџ гџдинџ некџ несрдџћа га пџтрефџ, онџ снџјек у прџл'џће пџде, онџ мрџс, цветџло је било (В. Лок);

П.2.13.5. Примери за 1. л. мн.:

тџ смо бил'и одлџчил'и (Шар); богами смо бил'и ноћил'и, имџл'и смо пријетџља јџднџг у Рџмошево (Трн); бџш смо џто тџ џде бил'и пџсијџл'и, џмџмо кџмбџје (За); бил'и смо се нџоружџл'и дџбро, ал'и уџпште нџје било пџјма да се свџћџмо с нџма (Кн); тџмо смо нџдџл'и бил'и купџтило и шпџс (Уг); у Ервенџце сам рџђен, пџсл'џ смо бил'и отџил'и у Дџлово, у Дџлово смо посл'џн бил'и жџвџл'и и сџт у Тутџн овамо дџл'џ (Ер); џто тџ смо се бил'и крџл'и, и џн тџ беше с овџџма, џвце му се сакрџл'џ, а мџ на џзл'џт (Па); мџ смо и от џџгл'џ бил'и сџзџдџл'и (Св); пшениџа је кџсно дџшла, итал'ијџнка што смо је нџзвџл'и бил'и (Стр).

П.2.13.6. Свега је неколико забележених облика за 2. л. мн.: јучџр сте бил'џ прџшл'џ овудџјер са кџл'има (Тр); причџл'џ сте бил'џ сџш нџм (По).

П.2.13.7. Примери за 3. л. мн.:

имџло је у Ёрсуле Србџ, и сџд има нџкол'ко тија Зџрнџћџ што су остџл'и бил'и; тџ ми је нџјтежџ нџј у живџту бџла, тџжџ ми је било нџ што су ми родџтељи бил'и џмрл'и (Кл); џни су, брџ, бил'и нџсџл'и овџ пџт ка Бџђеву, бил'и су га пџравњџл'и овџјџ дџнџ (Бу); нџјесу и бил'и ни одвџл'и (Кн); тџ пџдџл'џ су бџмбе пџ су бил'џ разорџл'џ тџ око рџјекџ (Кн); џн се усел'џо, јџдва су га избџџил'и, да нџсу бил'и дџшл'и партизџни, зџузео кџћу (Шав); јџдамџ је било кџт овџјџ Ђџрл'џкџ гџлба такџ су испросџл'и бил'и јџдну Ђџрл'џкџшу (С. Ђуп); такџ су се бил'и сложџл'и сџн ми и џна, и дџбра бџла онакџ и све, ал'и сџдбина бџ; они су се бил'и удрџжџл'и овџ мусл'имџни са нџма (Тр);

јесу га бѝл'и закѝтил'и; два брѝта нѝсу бѝл'и прѝмѝл'и ислам; кат су дѝшл'и тѹ, ђни су бѝл'и пѝшл'и за Срѝбију; бѝл'и су прѝвил'и плѝн да прѝвѝмо код грѝбља (Че); ђни су дѝнцијел'и тѹ вѹну бѝл'и, те изаткѝла два душѝка (Дол); пѝ су нѝма прѝчѝл'и стѝрѝ једни што су бѝл'и избѝгл'и из Црнѝ Гѝрѝ (Доб); двојѝца су погѝнул'и бѝл'и (Ђер); ђни су у Холѝндију бѝл'и отѝшл'и (Жи); бѝл'и су дѝшл'и да крадѹ, пѝ са дрѹговима, пѝ пѹцѝл'и му више главѝ; ђндѝ га оплѝчкаше, вѝзѝл'и су га за крѝвет бѝл'и; ђни су ми поклонѝл'и бѝл'и; остѝвил'и су ни бѝл'и вѝду, нѝ овѝ мусл'имѝни затѝскаше и затворѝше ни вѝду посвѝ (Го); нѝје пристѝла и бѝга ми су је убѝл'и бѝл'и тѝ Дрѝжѝни, водѝл'и је за Рѝбарѝѝе, пѝ из Рѝбарѝѝѝа за Дрѝгу, убѝл'и су је бѝл'и (Ке); тѝ су узѝмѝл'и бѝл'и (Ме); у једно врѝме смо напѹшиѝл'и кѹѝе бѝл'и, побѝгл'и смо у онѝ кѹѝе гѝре (Пож); кат се тѝ ђслободи, пѝсл'ѝн смо бѝл'и ђјачѝл'и, дѝбро смо жѝвѝл'и (Прѝ); каснѝјѝ пѝсл'ѝ су изѝшл'и онѝ тѝнкѝ кѝ марѝме онѝ што су носѝл'и онѝ чѝлме и онѝ, е такѝ су бѝл'и изѝшл'и (Леч); не сѝѝам се уѝпште да су бѝл'и пѝчѝл'и вѝшѝри кат сам јѝ бѝла тѝ чѝра (Леч); ђни су ђѝе бѝл'и досел'ѝл'и, пѝ тѹ мѝло землѝе кѹпѝше (Лу); код нѝс су веѝйна бѝл'и чѝтнѝци завлѝдѝл'и; пѝсл'ѝ су му бѝл'и дѝдѝл'ѝл'и Ивѝну имѝѝе тѝмо у Вѝјнѝѝе (Прѝ); само су бил'и пошл'и испросил'и је а нѝсу се нешто, виѝал'и се јесу, а нѝсу причал'и (На); куповал'и су тамо бил'и л'иваде (Баг); и у Вѝјнѝѝе су Рѝстѝну бѝли дѝли землѹ и ђн је и тѝ прѝдѝ (Бал); забрѝнѝли су бѝли (Бал); ђни су бѝл'и тѝнко жѝвѝл'и (Ст); Стрѹмце су зѝузѝл'и бѝл'и мусл'имѝни (Стр); дошѝ Илѝѝз Кѹртовѝѝ ка[д] су ђни бѝл'и напѝрил'и вѝшало да вѝшајѹ тѝ Срѝбе, те ђн срѹшио тѝ (С. До); ђни су бѝл'и оде ѝѝтаво пѝље овѝ откѹпѝл'и бѝл'и; нѝко нѝмѝ, стѝрѝ док су бѝл'и жѝвѝл'и, они ѹмрл'и, остѝл'е тѝ кѹѝе (Бо); мѝло су бѝл'и пѝчѝл'и онѝ прѝје нѝкол'ко врѝмена ал'и тѝ нешто нѝје ѹспѝло и пѝсл'ѝн се прекѝнуло (Це); кат су нѝкат бѝл'е дѝшл'е пот Дѝховѝѝе ис Швѝјцарскѝе, из Нѝмачкѝе кат су дѝшл'е тѝ бѹшастѝ краѝе, Мѝломѝр је ѹзѝ кот мѝне тѹ рѝсу (Трн); мѝне су л'ѝчно бѝл'е тражѝл'е некѝ жѝнскѝе што су напѹшѝл'е (Бр); учѝла су бѝла млѝго дѝбро, нѝјболѝа су бѝла у цѝјѝлу шкѝлу дѝца мѝја (Пр).

П.2.13.8. У облицима плусквамперфекта бележене су и форме перфекта без помоћног глагола, било да је у питању крњи перфекат:

ђн нѝје знаѝо што сам је јѝ отпѹдѝо, јѝ је бѝо отѝрѝ; јѝ је бѝо отѝрѝ (Кл); јѝ пѹшиѝла бѝла говѝда те мѝло чѹвѝла, кад један чѝвек овакѝ идѝ преко тогѝ брѝда (Тр); јѝ онѝ бѝла потѹрѝла једнѝм за вѝзу, они ми не дѝдоше него изашѝ зѝкон да мѝрѝам овѝмо вѝзу да прѝвѝм (Па); бѝо рѝдѝо на пѹт (Ми); ђн био пѝо млѝго (Коз); ђтац мѝј нѝје рѝдѝо нѝшта, бѝо остѝрѝ, оженѝо се с мѝјѝм мѝјкѝм, имѝ вѝшѝ нѝ педесѝт и пѝт гѝдѝнѝ (Кл); ѝѝјзѝн мѹш јѝвѝо да ме не вѝдѹ, врѝтѝо ме бѝо (Кл); поврѝдѝо бѝо прѝсте, не мѝре да превѝјѝа прѝс (В. Лок); тѹ бѝо остѝо тѝ Гѝмбеш дѹжѝ врѝмена, погѝнул'и смо тѝрајѹѝи га (Прѝ); пѝсл'ѝ каснѝјѝ бѝо млѝго угѝетѝвѝ Срѝбе, пѝ се бѝјаде да га не осѹдѹ (Стр); мѝне један синѝвац бѝо унѝсѝ у Беѝград факултѝт и напѹстио (Бу); бѝо је на смрѝти, и

рѣшио бїо да ме ожѣнї и спрѣмї; имѠ вѣл'икѣ пѣре, [...] пѣ бїо кукѣвац *слѣгѠ* у јѣдну кутїју од л'їма и нѣко узїмѠ и мїш уїћѣ и у овойчкѣ коматїѣ изгрїцкѣ, имѣло јѣ трї кїла пѣрѣ (Кл); валѣ јѣ нїјесам нїкат ломїла рѣку, нѣ знѣм, Авдїја бїо *сломио* прѣсте, а јѣ нїјесам нїкат у жївот (Дол); амїца ми бїо *кѣпїо* јѣдан сѣхат рѣчнї (Жи); дѣго нїјѣ имѣло ни л'ѣба ни с л'ѣба, бїло рѣт, Нѣмац *рѣшио бїо*, нит се рѣдїло нит нїшта (Пе); бїо тѣмо *рѣдїо*, пѣ на некѣ стѣбе, пѣ га тѠ окл'їзнуло, пѣ га одвѣо Јел'ѣнко у Пазѣр да му стѣвѣ гїпс (Пе); бїо тѣ некї чобѣнин *чѣвѠ* стѠку за пѣре и у некѣ мачѣгу заврѣтѠ тѣ пѣре и носїо тѣ мачѣгу (Пр); Ѡна їмѣ сїна и ћѣрку, сїн јѠј їстѠ бїо *упїсѠ* Прѣва и нѣпусти нѣшто, нѣ могѣ (Ос); бїо ми брѣт *настрѣдѣо*, бїо у дрѣва и настрѣдѣо на срѣд тїтра-пѠља (Доб); бїо га *пѠзвѠ* јѣдан дрѣг Хрѣвѣт, бїл'и дрѣжїл'и кѠ шкѠлскї дрѣгови, и Ѡн отишѠ тѣмо (Бо); *дѣо* му бїо прѣсѣднїк плѣц да рѣдѣ цркви, нѣ знѣм штѣ да рѣдѣ и Ѡн потѣгнѣ пѣ тѣ плѣцеве продѣ; јѣ сам слѣшѠ, имѠ јѣ вѠѣ јѣдан, *заврїшио бїо* и за пѠпа и за владїку пѣ нїјѣ посл'ѣ мѠгѠ, те *дошѠ* у овѣ нѣшу цркви бїо, јѣдни јѣди чѣпавї (Кн); имѣо јѣдну двѠјѣ децѣ, Милѣшу и Ївана, *довѣо* и бїо и гѠре смѣстио у Дрѣмиѣ (Прћ); посл'ѣн *нал'ѣгла бїла* тѣ рїјѣка (Пр); вѠл'и и Ѡна мѣчке, јѣдно бїла *дѣла* у комшїлак (Ос); дѠѣ те *їзѣ*, јѣ бїла *Ѡбрѣла* и *тѣрила* овѣмо у згрѣду (Бал); Рїстан му се звѣо Ѡтац, дѠшли ис Црнѣ ГѠрѣ, нѣму жѣна бїла *їмрла* (Бал); отишѠ у вѠјску, она *затрѣднѣла бїла*, Ѡн отишѠ у вѠјску (Го); тѣ нѣша тѣтка бїла домаћїца, [...] и пчѣл'ѣ и Ѡвце, бїла кѠнѣ седл'ѣнїке тѣд *држѣла* (Прћ); она бїла *побѣгла*, *їзѣла* га за вѠљу, е пѠсл'ѣнкен нїјѣ нешто јѠј се свїћѣло (Бр); *добїла* *їпалу бїла*, *їпалу* добїла жѣчнѣ кѣсѣ (Го); мѣјка ми бїла *умѣрѣчїла*, хѣј јѣ слѣшѠ мѣјку, вїдѠ јѣ нїјесам док нїјѣ дѠшла (Доб); кажѣ бїла му *је испѣла* овакѠ јѣдан црѣвѣн и кїла и посл'ѣн јѣ Ѡна прїчѣла тѠ штѣ е бїло кажѣ *испѣла* му кїла бїла (Дол); јѣднога петл'їћа, и тѣ бїла ми јѣдна кѠмшїка *нал'ѣгла*, пил'їѣ сам тѠвнѣ држѣла (Ос); двѣ мѣсѣца бїла *нѣпустила* и сѣд јѣ врѣтїо бѣше (См); у вѠјску кад сам бїо, бїла некѣ плѣта *се прїмѣла*, тѠ прѣвѣ плѣта бѣше (Пр); бїла ми Ѡна *дѣла* пѣт кокошѣкѣ и пѣтла (Шав); пршѣтѣ имѣло дѠста, бїло *се зѣклѣло* (Го); да не дѣ бѠк, кѣкав дѠктор, јѠш тѠ да ме бїло *нѣшло* (Ост); тѠ *се затарабѣнїло бїло* посл'ѣн, овї су Шїптѣри *їзѣл'и* дѣлгу и дѣн дѣнас трѣѣ (Пе); мѣјка јѣ ноћїла код нѣс са тїјѣм дѣчком, у нѠс му тѠ *удѣрило* бїло, и от тога јѣ тѠ бїло (Не); пѠсл'ѣ отїшл'и тѣмо пѣ тѣмо *ноћїл'и бїл'и* у јѣдан Змїнац бл'їзу БїјѣлѠк ПѠља пѣ изїѣтра отїшл'и тѣмо на пїјѠц, тѣмо нїјесмо кѣпїл'и нїшта, пѣ смо се врѣтїл'и Ѡпѣт ноћїл'и у Рѣмошево (Грн); овї ЦрногѠрци, бїл'и на катѣне *изїшл'и* по Ђѣрѣвудне (С. До); *сакрїл'и бїл'и* онѣ мѣце, Ѡн бѣци онѣ мѣцу и погѠди га у глѣву на мѣсто (Ми); такѠ *је истѣрѣл'и бїл'и* (Бр); јѣвїл'и се, чѣкѣл'и је, и такѠ дѣлѣ, бїл'и *погодїл'и* кѠла, тѣрѣтнѣ кѠла, и нїјѣ мѠгѠ да опрѣвї мѠтѠр, нешто му нїјѣ у рѣду и пѣшкѣ (Шав); нѣ знѣм кѣко се звѣла, а Фѣта јѠј бїл'и *прѣдѣл'и* (Го); Ѡни кат су се врѣтїл'и, Ѡде *се бїл'и усѣл'їл'и* мусл'имѣни у нїну кѣћу, јѣдан што јѣ бїо слѣга код нї, Ѡн се усѣл'їо (Шав); мѣјка ме јѣ їзнијѣла у кол'їјѣвку, гѠре *побѣгл'и бїл'и* прѣма Србїји; *побѣгл'и бїл'и* свї тѣмо прѣко грѣнїцѣ, онї тѣмо нїсу (Кн); мѣне сїнови заврїшїл'и шкѠлу, *заврїшїл'и бїл'и* факултѣт у Прїштињу; онї су ранїјѣ бїл'и *кћѣл'и* за

Турскӯ да идӯ, *бѝл'и* тãмо тѝ васѝке *ѝзѝл'и* и, сãт је бѝло нãгло осељãвãње за Турскӯ (Бо); осамнѝс гõдѝнã бѝла õна, млãда, *укрãл'и бѝл'и*, нѝ би дãл'и родѝтелеѝ овãмо гõре да идѝ (Не); мѝ смо имãл'и, ал'и дõл'е код Ѐбра *бѝл'и напрãвил'и* кол'ѝбу за седѝње (Пе); двѝје *остãл'е* тӯ некѝ *бѝл'е*, као шкãрт тѝ одбãцил'и (Ос);

или је изостанак енклитичког облика условљен фонетским разлозима:

ћõвек јõј *се бѝо венчõ* пã е повѝо (Ле); трѝдес и сѝдам мил'ијãрдѝ *се бѝо задѝжѝо* Арãпима (Кл); õн *се бѝо удãвõ* за жѝну, и тã му жѝна имãла двѝје шћѝрке (Го); тõ *се сл'ѝо бѝо* крѝв, такõ су стãрѝ лѝуди прѝчãл'и тõ (Гл); *õдõ се бѝо* пѝћу те се упоропãстиõ (Не); Муарем *био коцко се* па није ни дошо ту ноћ (Че); бãш овã Ѐван Морãчанин õн *се бѝо побрãтимиõ* са нѝкѝм, јã нѝ знãм кõ је бѝо (Прћ); чѝвãла стõку и тãмо и овãмо, вãлã док ме дãм учинѝо, *потѝрõ* ме тã игбãл *бѝо* (Ост); *бѝла* ми *се родѝла* овã кћѝрка, и отишõ ми дѝвѝр (Ру); мõга õца тѝтка она *се бѝла ѝдãла* у сѝло Бãћѝцу; õна *се бѝла ѝдãла*, побѝгла у Бãћѝцу сѝло (Гу); смршãла је, а *бѝла се* и *угоѝла* (На); тӯ *се кажӯ бѝла укрњѝла* (Туз); Милѝша *се ѝдãла* овãмо *бѝла* ѝстõ тӯ у нãше сѝло ѝстõ за Мãрѝћа нѝкõга (Прћ); онã му је мãјка кãсно ѝмрла, *бѝла се прѝудãла* (Коз); *бѝла* ми *се отворѝла* рãна на нõге, јѝдна, пã ми се вѝдѝ сãд ѝе се показãл'е (Кн); õна *се бѝла рѝкла* сãма вõљõм (Пр); мõја мãјка *се бѝла ѝдãла* за мõјѝг свѝкра, мõја мãјка се развѝла од мõјѝг õца (На); а õна *се бѝла удãвãла*, и нашõ сам је на пѝјãц (Цв); *бѝла се рѝкла* мѝне јѝдна у тõ сѝло (Ле); õна е рõђена Зѝјна тӯ изã брãда, пã *се бѝла ѝдãла* õде у комшѝлук (Ле); збок нѝ су Пõпе запãл'ѝл'и, она *се бѝла рѝкла* нѝкõм Турчѝну, и õна пõсл'ѝн дѝгни те ѝзми овогã Јѝка, и õни посл'ѝ удãри (Ми); *бѝла ме слãла* овã дõктõрка вõђе пã јã рãзбоље се, õтвори ми се рãна на нõгу и õндã нѝсам ѝшла (Че); кат *се бѝло* тõ *напũнило* бѝло да рãди, тõ кат се пũсти рãднѝштво, тõ нѝ мош да прõђѝш ѝл'ицãма свѝ рãднѝци ис фãбрикѝ (Не); *бѝло се* кљусе *сурвãло* дõл'е у прõвал'ију (Ђер); тõ *се бѝло савѝло* до земљѝ, није мõгло да одржѝ, кãко је *бѝло родѝло* јãбуке (Тр); код нãс мусл'имãнã рãнѝјѝ тѝшко су се вѝђãл'и мõмак и девојка, тõ *се крѝло бѝло*, бѝла онã пѝча, пѝча бѝла, ферѝца, и жѝне се крѝл'е, бѝла је пѝча (Трн).

П.2.13.9. Примери са имперфектом помоћног глагола мање су фреквентни од претнодних:

јã јѝдну *бехã ѝзõ* (Пр); кад õтрчã му сѝн млãђѝ, спрѝмѝла ме мõја мãма да погãсиш Вѝкãну угљѝвље, јã *беã* овакõ вãтру *наложѝла* (Кн); могãсмо вãлã овãмо и у сõбу, ал јã тӯ *бехã* *заложѝла* (Бал); јã тѝк *беãдијõ* дõшла (Ос);

тѝ *се бѝше* тѝк *родѝла* онѝпũт (Бал);

јã и õн у бõл'ницу у Нõвõм Пазãру зãедно, мõја дѝца штã донѝси мѝне и нѝму, õн, *беше* му *ѝмрõ* õтац, пот аперãцију (Уг); доћѝкаше ме свѝкрва и зãва, свѝкар ми нѝ беше тӯ, *беше* га *погодѝо*

приш у прс. Бѡл'ес приш. *Беше* га *погодио* приш у прс, пѡ бѡ код л'екѡра, нѣ знѡм ни ђѣ бѡ (Ле); *беше се побѡ* на тарѡбе (Доб); мѡ смо ти отѡишл'и ван Ђѡћка, беше тѡ у јѣдну, кѡ шѡма, кѡ некѡ жалѡвина, нѣ знѡм ни штѡ бѣше, углавнѡ *одвѣо* не бѣше бѡш ко[д] Ђѡћка тѡ (Ле); бѣше овѡ пѡт *се пѡчео* рѡдит за Шпѡљѡни (Бл); *беше преписѣвѡ* табл'ете (Ши); тѡ пролазил'и нѣкѡ, штѡ знѡм јѡ, камиѡнѡије, нѣко *је бѣше наиѡ* и *осѣкѡ* онѡ пѡњ и ѡзео (В. Лок); тѡ пѡдѡвно је спѡсио јѣдан авиѡн, нѣ знѡм штѡ е бѡило, пол'етѣо је некѡ авиѡн, јѡ сам, бѡш ме ѡнтересѡвало, *беше Ђѡровић* некѡ *спѡсио* тѡ авиѡн, тѡ пилѡт; тѡ авиѡн је трѣбѡ, нешто бѡио у квѡру, и ѡн *беше спѡсио*, нѣ *беше* нѡко *погѡнуо*, а што га *беше спѡишио* на пѡсту, *испѡло* му крило јѣдно бѣше. Ал ѡн ѡспео, нѣ *беше* нѡко *погѡнуо*. Те пофѡлѣвѡху га (Ле); бѣше га дѡбро *угрѡвѡ*; јѡ сам га зѡклео по свѡм бѡжѡм задѡтку да ѡн штѡ прије мѡгнѣ да дѡђѣ да ѡзмѣ дѣцу, ѡно бѣше *приспео* овѡ рѡт да бѡидѣ ѡде; дѡбро *се бѣше наљѡтио* (Бл); бѣше *напѡдѡ* снѡјег; пѡслѣ отишѡ у Крагујевац, бѡио и у Краљѣво три-ћетѡри мѣсѣца, те дѡђо, кат овѡј Сѡљо *се бѣше*, овѡ ми ѡнук, *родѡ*, Исметѡв сѡн (Бл); јѡ сам гл'ѣдѡ, јѣдан бѣше Радѡслѡв *сазѡдѡ* кѡћу, ал'и то у живѡту јѡ нијесам видѡ, по мѣтар јѣдан ѡмѡ, јѣдан ћошник (Св); петнѣс гѡдѡнѡ бѡила тѡ за јѣдним и нешто сѡцкѡ се развѣдоше, нѣмѡ дѣцѣ, двѡ мѣсѣца бѡила напѡстила и сѡд *је врѡтио* бѣше (См); знѡш тѡ штѡ сам јѡ чѡла? Тѡ *причѡ* јѣдан чѡвек бѣше, онѡ цвѡјет, маслѡчак (Го); *сломио* га бѣше; тѡ е прѡдѡ у прѡл'ѣе јѡш, бѣше јѡш снѡјек онѡ, валѡ зѡма јѡш нѣ *беше изѡшла* (Го); јѣдна *беше тѡрила*, ал'и бѡгме ђѡтурѣ имѡше, овол'ѡкѡ овѡјѡ ђѡнђѡхѡ, пѡ овакѡ до ђѡк дѡл'е (Ле); на Чѣчево чѣшель, у Ђсток *беше* мѡчѡга *испѡла* (Пр); *беше дѡшла* ми тѡ бѡвшѡ сѡпруга, мѡјка Исметѡва, дѡшла код мѡјкѣ дѡље и овѡ Нѡфѡѡ је довѣла да дѡђѣ код нѡс ѡде, довѣла је и бѣше *дѡшла* (Бл); *беше* она ѡзѣла Мѡца (Ле); ѡна *се бѣше савѡла* до земљѣ; *беше* млѡго *обол'ѣла* (По); *остѡрѡла* бѣше пот крѣт (Вру); тѡ *се беше завукѡвало*, овудѡје прѡшло (Ос); јѡ сам ѡшла за Врѡшѡц, нијесам, сѡмо на јѣдно мѣсто сам видѣла да су шљѡиве родѡл'е и тѡ *се беше* до земљѣ *савѡло*, тѡ мѡло нѣшто бѣше кѡ, кѡко да ти обѡјѡснѡм, кѡ у некѡ дол'ѡну, и тѡ вѡлда није закѡчило, тѡ *беше остѡло* (Брђ); посл'ѣн кѡжѡ да су ѡде на Мѡљѡну глѡву нѣ знѡм штѡ бѣше *испѡло* (Пр);

долѡзио да гл'ѣдѡ кѡко жѡвѡмо, мѡ га онѡ дѡчѣкѡсмо, ѡн беше згѡдан. Пѡсл'ѣн ѡпѣт *прѡтил'и* нам *бехѡ* кѡхву, негѡва жѣна и ѡпѣт дѡшл'и да видѡ штѡ чинѡмо (Пл); пѡсл'ѣ кат су се врѡтил'и озгѡр, *бехѡ остѡвил'и* кѡло вѡнѣ (Нет); ѡма некѡ мѡљ, кѡко *бехѡ рѣкл'и*, мѣне бол'ѡ тѡ, укѡчѡ ме нѣшто (См); кѡзѡла јѣдна Српкѡнѡ да сам и јѡ Србѡн, а они *се бѣхѡ покѡупил'и*, и они се врнѡше дѡвица онѡјѡ војникѡ са пѡшкѡма (С. До); овѡ хим је бѡила побѣгла јѣдну недѣљу дѡнѡ те јѡј *бехѡ вѣровѡл'и* демек да је бѡила бѡна; ѡн ѡмѡ терѡпѡју јѡш едну па да идѣ на контрѡлу, *бехѡ* га *пензиѡнѡисѡл'и* тѡмо у Ђѡстрију (Ши); ево Пѡзѡр пѡ нѣмѡ водѣ, они *бехѡ* тѡ скѡро свѣ живѡ *застѡвил'и* дѡл'е, паркѡрѡл'и се на пѡт, нѣтѣ да се мѡкнѡ (Гл); одѡсмо, овѡкѡ, јѡш је каснѡјѣ бѡило, мѡ кад приђѡсмо, ѡне вѣћ *бехѡ престѡл'е* тѣ вѡде, нестѡдоше нам вѡде (Ост); тѣк типѡт *бѣхѡ изѡишл'е*, сѡне, овѣ брѡде, вѡтра хи сагорѣла, нѣ знѡш вишѣ ни на кѡга су, ни штѡ хѡј да погл'ѣдѡш, ни је л' хѡђѡ, ни је л' пѡп, ни је л'

мѡмак (Ле); бѣхѹ три Цигѡнке цѹкѡл'е онѣ дѣфове, тѡ беше ѡбиѡај, тѡ нѣјесу Цигѡнке нѡ л'епотѣце ис Вѣл'еза (Ме); сѣн ми намешѣйо кѹѣу, посѡдѣйо бѡшѣу, шљѣйве му *се бехѹ савѣл'е*, свѣ ѣмѡмо гѡре (Пру); *бехоше рѣкл'и* да нѣѣ (Пе); ѡни *бейдијѹ тѣк кѹтил'и* овѡ (Коз).

Српски говори разликују се када је посреди фреквентност плусквамперфекта – у већем броју говора овај глаголски облик редак је у употреби, док на мањем делу територије он има стабилно место у систему облика. Разлике се очитују и на плану употребе двају модела грађења овог глаголског облика. С једне стране су говори у којима доминира модел са имперфектом помоћног глагола – говор Ибарског Колашина (Божовић 2002: 92), Мрковића (Вујовић 1969: 341), Бјелопавлића (Ћупић 1077: 99), Горе (Младеновић 2001: 434), Призрена (Реметић 1996: 508); док су на другој говори у којима је ситуација обрнута – у говору Зете доминирају форме са перфектом глагола *бит* (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у Полимљу (Николић 1991: 490), северној Метохији (Букумирић 2003: 262), трстеничком говору (Јовић 1968: 148), централној Шумадији (Реметић 1985: 333), Банату (Ивић и др. 1997: 181) и Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 198). У Пиви, староцрногорским говорима, те у говору Браке и Васојевића (Вуковић 1940: 74; Пешикан 1965: 179; Петровић 1973: 216; Стијовић 2007: 181) равноправно се употребљавају обе форме.

Као узрок ниске фреквентности плусквамперфекта са имперфекатском формом глагола *бити* у појединим говорима наводи се губљење имперфекта из глаголског система (в. Николић 1991: 490). Оваква повезаност двају системских процеса, међутим, не функционише у свим говорима, зашта би као пример могао послужити трстенички говор, у коме превладавају форме плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола, иако је имперфекат на овом терену врло мале фреквенције (Јовић 1968: 144). Ово наводимо зарад објашњења чињенице да је и у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу уочено нешто мање присуство облика плусквамперфекта типа имперфекат глагола *бит* + радни глаголски придев у односу на други модел, иако имперфекат у систему овог говора има стабилно место. Плусквамперфекат у испитиваном говору често се употребљава, о чему сведочи сразмерно велики број забележених примера. Примећено је, даље, да на семантичком плану постоји разлика између двају модела. Наиме, форме плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола употребљавају се искључиво када су посреди доживљене радње, док се други модел употребљава за обележавање како доживљених тако и недоживљених дејстава из прошлости. Стога закључујемо да је шири семантички домен употребе

плюсквамперфекта са перфектом помоћног глагола основни узрок разлике у фреквентности двају модела.

II.2.14. Потенцијал

У облицима потенцијала дошло је до свођења различитих форми помоћног глагола на један облик – *би*, који је у употреби у свим лицима једнине и множине. Осим тога, у вези са потенцијалом на испитиваном терену није примећена варијантност у погледу грађења облика, те овде наводимо само примере који илуструју његове облике⁴⁵.

II.2.14.1. Примери за 1. л. јд.

смѐо би (Ле); нит *би вол'ѐо* мѐј сѝн да ўзмѐ твѐју вѐру, а нит *би вол'ѐо* јѐ овѐ твѐја кћѐрка (Жу); *јѐ би жел'ѐо* да тѝ пѐћѝш нѐћас (Го); *вол'ѐо би* да ѝмѐм шћѐрку; *јѐ бѝ се ўдѐла* богами кад *би мѐгла* да нѐћѐм (Ли); *мѐгѐ би* сѐмо да ти мотѐм нѐшто, нѝје пѐтрѐбно кад нѝје тѐћно, нѐ знѐм ти тѐћно прићат (Туз); *јѐ да сам знѐо, јѐ би рѐкѐ* немѐ да се окрѐћѝш (Че); *јѐ би трѐбѐ* да тѐј пѐртѝји бѝдѐм повѐрен; *јѐ бѝо нѐ би* (Кл); *Дѐ би јѐј јѐ пѐ* кад би ѐзгѐ свѐ попѐдѐло с небѐсѐ (Кн); бѐга ми *би* ти сѐт *прићѐ* бѐлѐ него што је јућѐ бѝло, такѐ сам тѐ запѐнтио свѐ; кѐл'ко *би хѐјѐ* да заврши овѐ што је зѐпоћео, свѐ се плѐшим нѐће мѐћ (Пож); да ѝмѐ пѐре, *трѐбѐ би* јѐј (Ке); и да ми је обадвѐ ѐка извѐдила, *јѐ би шѝтѐо* (Ду); изўтра *би бѝо* звѐт да идѐм (Ле); кад *би* јѐ тѐ свѐ *прићѐ*, (Прћ); *јѐ сам ѐто тў* прије написѐ пѐ да *би* ви бѐлѐ *објѐснио* (Ле); *помѐгѐ би* ти, брѐте мѝл'ѝ (Рај); да сам кот кўћѐ, *би* ти сѐт *покѐзѐ* тѐ рѐонѝк (Дол); *јѐ би хѐјѐ* да се жѐнѝм; да *сам мѐгѐ* да је дѐдѐм зѐром, пријен двѐдес гѐдѝнѐ би је дѐ зѐром; на тѐрен кад *би* гѐд *бѝо*, имѐ би вѝшў плѐту (Трн); *јѐ би* му је *ѐѐ*; *јѐ би* јѐј *напрѐвио* тў кўћу, тў вѐљу *би* јѐј *испўнио*, ал' мѐло да пречѐкѐ (Бр); пѐсѐ рѐта онѐ кад *би* јѐ *обўкѐ* гѐрнѝ и дѐлнѝ вѝш о-тѐгѐ (Ко); *јѐ би ишѐо* рѐдѐвно (Пе); *ћѐкѐ би* ве да ве вратѝм до Ћѐчка (Ли); *јѐ би* ти ѐдмѐ тѐ нѐпоље *покѐзѐ* (Ми); сѐт кад *би* ти *прићѐ*, рѐј ћеш лѐжѐ овѐ стѐрѝ (Цв); *бѝлѐ сам* за мѐду, да ми се кўпѝ, набѐвѝ свѐ што *би* јѐ *жел'ѐла*; по мѐсец дѐнѐ *би* јѐ тѐ такѐ *нарећѝвѐла се*; *јѐ би*

⁴⁵ На овом месту не раздвајамо примере модално и временски употребљеног потенцијала, који ће бити анализирани у одељку о синтакси (в. т. III.9.).

ве *повѣла* ње њвор врѣла, ње извѣрѣ, и ње сам ја жѣвѣла (Гр); нѣ знѣм одѣкл'ѣ *би пѣчѣла*, знѣм свѣшта од мѣжкѣ, од бѣкѣ о[д] дѣда. Дѣбро си; ја кад *би знѣла* нѣшто да ти позлатѣм (Д. Пољ); сѣд *би вол'ѣла* овогѣ да љзмѣм; ја *би бѣш вол'ѣла* да мѣгу да нѣѣм одѣ неѣе да се удѣм; ја *би вол'ѣла* ал' не мѣгу да нѣѣм (Ли); ја *би сѣд вол'ѣла* да ми онѣ замирѣшѣ тѣ чѣрба такѣ нѣ свѣ (Ков); ада бѣга ми *би* је сѣд *вол'ѣла* уготѣвит (Жи); ја *би прѣбѣла* тѣ (Го); *прѣтила би* сѣна да идѣ да хи трѣжѣ да хи довѣдѣ; *пѣниѣла би* ја што сам укрѣла слѣтко, нѣ не мѣгу ја да се устѣвѣм; да кѣштѣ пѣдесѣт ѣурѣ, кат је за л' ѣѣк, ја *би* тѣ кѣпѣла (Го); ја *би сѣт прѣѣла* на ѣѣне дѣи; знѣѣи *остѣла би* тотѣл јесѣр у ѣѣѣк бес пѣрѣ (Ле); ја сѣд *би родѣла* да ѣмѣм такѣ мѣлѣ дѣѣте (Жи); ја *би се снемѣгла* (Ли); *бѣ дѣла* тѣѣ жѣни (Бр); ја *би* те чѣстѣла за муштѣлук (Го); сѣд *би плѣкала* (Бр); ми се чинѣ цѣо онѣ дѣлап *би поѣла* кѣхвѣ (Ков); прѣѣе *би с[e] обѣсила* (Ли); ја *би*, чинѣ ми се, *ѣмрла* (До); вѣди кѣл'ко је сѣхат да л' је врѣме аутѣбусу д[а] идѣм ја да *би се прѣбѣѣла*; да нѣѣм кака кѣла да *нѣ би се прѣбѣѣла*; па кад *би* ти ја *прѣѣла* (Ли); слѣшѣ, ѣмѣм сѣстру ал' је удовѣца, сѣд, да хѣѣе, *би* му је *повѣла* (Жу); ѣвиѣк *би* хѣм л' ѣѣпо *урѣдѣла* черѣѣе (Бр); ја *би* тѣ конѣпѣу у Вѣдрѣѣѣк *држѣла* по трѣ хѣѣте (Бр); ја *би* ти је *дѣла* онѣкѣ; свѣкѣ пѣт *би* ја *отѣшла* (Го);

свѣ од злѣта да је бѣла, и да ме је ѣѣла, *нѣ би* је *погл'ѣдѣ* (Цр); свѣ и да ти звѣзда на чѣло сѣѣѣи, ја те *нѣ би трѣѣо* (Ду); ни тѣ ти *нѣ би умѣо* прѣѣат, тѣ је бѣло рѣно, прѣѣен мѣга врѣмена (Туз); ја *нѣ би смѣо* тѣ запѣт кад би имѣ пѣн кѣмиѣн пѣрѣ; *нѣ би* ти *знѣо* прѣѣат; ни дѣнас се оперѣсѣ *нѣ би* (Ле); ја *нѣ би знѣла* штѣ да ти прѣѣѣм (Д. Пољ); тѣ шѣтѣ прѣ[д] сѣбор мѣсец дѣнѣ *нѣ би* тѣ *дѣрѣла*, такѣ би ѣшла, нѣ сѣмо ја неѣо свѣ (Гр); да ми се пољѣтѣ *нѣ би вол'ѣла* (Ков); *нѣ би* нѣкѣко за овѣѣем *остѣла*, бѣш нѣкѣко (Го); ја *нѣ би мѣгла* отѣѣ, бол'ѣ ме нѣге (Ле); *нѣ би* овѣмо *дѣшла* да се удѣм, шѣнсѣ нѣмѣ (На); ја *нѣ би смѣла* занѣѣит сѣма кад би ми свѣ поклонѣо; *нѣ би смѣла* сѣма (Го); ја *се нѣ би мрѣнула* са овогѣ мѣста ѣдавл'ѣн (Ле); вѣдѣм ја, *нѣ би мѣгла* да се изѣѣбѣм (Ле); ја јѣш нѣѣсам отѣшла тѣ да вѣдѣм, нѣт *би се мѣгла* напо мѣл'ит ка тѣѣ кѣѣи (Жи); тѣ да рѣкнѣш, то *нѣ би*; *нѣ би смѣла* да се закѣнѣм; *нѣ би* ти је *прѣдѣвѣла* (Го); ѣмѣ дѣста гѣдѣнѣ, тѣчно гѣдинѣ ти *нѣ би знѣла* кѣзат (Ков); вѣлѣ ја ти *нѣ би рѣкла* овѣ вишѣ да дѣѣѣш (Пе); ја се *нѣ би нѣдѣла* тѣ о[д] Тѣдѣ (До); јѣш тѣ да ме бѣло нѣшло, ја *нѣ би бѣла* жѣва (Ли); по нѣѣи *нѣ би смѣла* сѣма отѣѣ (Со).

П.2.14.2. Примери за 2. л. јд.:

кат *би се* тѣ *отѣгѣо* тѣ, ѣн ти нѣ би кѣѣо дѣбро да ти уѣнѣи, свѣко е на ѣѣга кѣкѣ (Ѣер); црвѣѣи се, тѣ *би рѣкѣо* си ѣзѣ чѣткѣ па га искѣшѣдѣвиѣѣ (Ми); *би рѣкѣо* нѣкат нѣѣе имѣло водѣ (Пр); погл'ѣдѣ, *би рѣкѣо* нѣко нѣѣе остѣ, свѣ су отѣшл'и тѣмо (Со); ѣво вѣдѣш овѣ кутѣѣѣѣ сѣдек, тѣ *би рѣкѣо* нѣл'ѣт шѣѣтан (Др); *би тѣрѣо* тѣ да мѣљѣш тѣ би узѣмѣ ѣѣм (За); да хи омѣжѣш да би мѣгѣ да идѣш; сѣд *би мѣгѣо* да идѣш за Вѣрош, јѣс да је ѣкадам, ал' мѣгѣ би да идѣш (Кл); тѣбе је нѣдѣрѣо алѣх да тѣ

завршиш факултѣт, да те нїје нѣ би тї, *отїшла би* да чўваш говѣда (Кл); *имала би* вѣзда да идѣмо (Ос); сѣт тї *би рѣкла* овѣ је нѣмогўће (Ков); тѣ *би се осевѣтїла* сѣ мнѣм (Пр); тї *би имала* да пїшѣш ромѣн цїо (Ли); Бѣјана, кад *би* тї мене *рѣкла*: „Фатїма, мѣне је је дѣшло до тога да ми тї дѣш крви, оћу да ўмрѣм”, јѣ би ти дѣла мојѣ крви (Ков); да пожўрїш, *стїгла би* на врїјеме; *знала би* какаф је; *нѣ би* тѣ *урѣдїла* (Бр); да га нїкат тога мртвѣца *вїдела нѣ би* (Па); ако *би шїћла* да те одмїјенї ако си се уморїла (Дуј); да *нѣ би окрѣнўла* л’ѣја овѣмо фѣмил’їји (Кл); тї и кад *би се ўдѣла* у тѣ нѣше сѣло, тї тѣ *рѣдїла нѣ би* (Ли).

II.2.14.3. Треће лице јѣднине:

кѣ *би мѣгѣ* да дѣћѣ до нѣ да разговѣра; понѣко *би имѣо* те *би се снашѣ* (Це); ѣн *би ноћїо* (Уг); тѣ те *нѣ би* прїје нїко *ўзѣ* (Цр); да је Пѣро тў, ѣн *би знаѣ* (Че); не смїјѣм, ѣн *би* ме *добїо* тў, на мѣсто *би* ме *остѣвио* (Ли); тѣ *би рѣкѣ* исѣн оће нѣко да и пѣедѣ (Жи); ѣн *би* је *убїо*; Амир *би* јѣ *прїћѣ*, Амир *би* знаѣ (Ков); ако *би се састѣвио* Албѣнац с Кѣсова и овї нѣши (Бо); истѣрѣ би га да *би* ми и брѣт *бїо* (Ми); и да *би* ми стѣ ѣврї *дѣо*, јѣ тѣ нѣ би прѣдѣ (Ту); не смїјѣмо те дїрат кад *би* чѣвек *рѣкѣ* мил’їјѣрде да ми дѣ (Жи); ѣн *би* ишѣ са тѣм тѣблѣм рѣдом (Пру); пѣсѣн ко *би имѣ*, ѣн *би кўпїо* от тѣ пѣтискѣ; *дошѣ би* по јѣдан чѣвек ил’и двѣ јѣдан дѣн испред свѣтѣвѣ (Св); ако *би кћѣо* да јѣш вїшѣ зїдѣ гѣре више землѣ, пл’ѣо се плѣт (Вр); свѣкї *би узїмѣ* испред сѣбе онѣг бїрїјѣна (Бо); кої *би се* чѣвек *удѣвїо* ил’и обѣсио (Вру); ѣтац *би* ми на нїву *ѣрѣ* са волѣвима (Са); Мѣрт кад *би бїо*, Блѣговїјѣс (До); хѣ зѣра ѣн би дошѣ; мѣј ѣтац *би* свѣкѣ гѣдинѣ *зѣклѣ* вѣла (Ту); о Божїћу мѣј *би* ѣтац *порѣнио* (На); по Лўчїндѣну *би долѣзїо* (Ту); свѣкѣ гѣдинѣ *би долѣзїо* код нѣс (Го); онѣ изўтра на Бѣжїћ *дошѣ би* полѣзнїк (Го); кўмови смо бїл’и, па *би прїчѣ* ѣн мѣне свѣкат (Пе); ѣн *би тўнѣ одмѣрѣ*, прїчѣл’и су ми стѣрї, *одмѣрѣ би* кѣња, *прїпѣо би* га па *би одмѣрѣ*, пѣшкѣ нїћѣ мѣгѣ (Ли); дѣвер *би прѣбројѣо* пѣре и *зафѣл’їо се* свѣтовима и свѣдбѣрима кої су дѣровѣл’и млѣдў и *изјѣвио би* кол’їко се нѣвца покўпило (Ме); тѣ бекчїја *би* је *зѣтворїо* (Са); јѣ знам, ѣтац *би прїчѣ* да је пѣшче удѣвїло нѣкѣм дїјѣте (Бо); дѣшло би кад *би* пїјѣц *имѣо* и Срѣби и мусл’имѣни (Д. Дуб); мѣј ѣтац *би отїшѣ*, те *би*, у шўму *би отїшѣ*, па *би пѣжњѣ* тога пѣпраћѣ, па *би* у јѣдну вѣзу, па дѣнѣси (Бѣ); да *би лѣкшѣ жївѣѣо* и да *би добїо* посѣо (Прћ); они су мѣрѣл’и да зѣваћїнѣў нѣрот да *би рѣдїо* ѣн шта је хтѣо (Рај); ѣн *би трѣбѣ* да омѣл’ї; ако *би* тѣ *остѣвѣѣо*; понѣко *би имѣо* сїјѣно (Тр); ѣн *би ўмрѣ* (Цв); кѣ је бїо гѣзда и мѣло јѣчї ѣн *би кўпїо* (Врс); овѣ *би* ти мѣгѣ свѣ да ти испрїчѣ (Бѣл); јѣчам *би се сїјѣо*; јѣдїнѣ *ћѣвѣр би остѣо* (Кл); по јѣдан *би чѣкѣ* пред врѣта од свѣтѣвѣ, *гл’ѣдѣ би* кад прекѣрѣчї преко прѣга да пўцѣ прѣвї (За); јѣ пѣнтїм тѣ кад *би дошѣ* те прѣлѣ код мѣјѣ мѣјкѣ (Кл); *ѣна би дѣшла* код нѣс (Уг); снѣха вол’ѣла *би* да идѣ тѣмо ка Тутїну, *вол’ѣла би* тѣмо д[а] [ид]ѣ у грѣт (Бр); *їшла би* свѣкї дѣн у

Тутин да оће неко да је вѡдї (До); о̀на би ти *испрїчала* (Гу); љу̀та је, *би* те *прегрїзла*; воденица *би се окрѣнїла* ка̀ка је тѡ вѡда; свѣ *би* ти нана *прїчала* да је тѹ (Го); валā *би* ви о̀на бѣл'и *испрїчала*; она *би бїла мр̀тва* (Ков); и она *би к`ћела* да га повѣдѣ от порѡдице и остāви дїјете (Ке); пѡжељно је на прѣвѹ вѡду да пїјѣ водѣ, затѡ да *би имала* да дїјете сїса; направїла онѡј породїљи цїцвару да *би* о̀на *појела* онѡ нāјпрвѡ (Ру); девојчице стрѡго распл'ѣтену кѡсу, ѡчешл'āне, да *би* хим кѡса *расла* (Ру); и да *би* ми нā главу *седѣла*, јā *би* је трпѣо (Ша); да је мѡгла, дѹшу *би* му *појела* (Ке); о̀на *би напāјала* кол'ко ти дѹша хѡће да мѡре тā вѡда да се истѣрā нѣгје; Слава да чѹјѣ овѡ што пѹшїм, она *би* ме маф *учинѣла* (Пе); да бāци невѣсту, нѣ дāј бѡже, тѡ *би бїла* трагѣдија знāш ка̀ка (Са); *би се* *ѹбрāла* ѣе е пронїкл'е копрїве (Ер); исто и ѡтуд млада *би ставїла* томе бајрактāру тāј дār (Св); тā је бїла марāмица вїша и на свā четїри ћѡшка *имала би* по јѣдну рѹжу, ко јѣдан цвїјет, извѣзѣну (Вр); тāмо *би* хи *срѣла* тā родбїна девојкѣ, *би* хи *почастила* сѡком ил'и кѡцкѡм и водѡм (Са); о̀на *би* га трї пѹт *окрѣнїла* према сѹнцу (Бо); ранїјѣ врѣмена *би се испросїла* девојка (См); мѡја *би се* снаха вѣселā дїгла, па *би* свāкат прѡју *умијесїла* (Стр); тā млада *би мѡрала* ѹвечѣн лāмбу да запāl'ї; ал она нїкад нѣ *би* јѣла мѣк л'ѣп и врѹћ (Го); *прадила би* не мајка д-ѣмо код рїјекѣ да убѣрѣмо прѣвѡ врбу (Са); о̀на *би* у прѡл'ѣе *изāшла* и *кѹпила би* то (Ст); сѹтри дāн рѹку *би ѹзѣла, љѹбїла* (Бо); о слави дрѹгѹ нѡј тѡ *би* пѹна *бїла* сѡба (Стр); свāкад *би* она āлву *направила* за прѣло (Го); ѹвѣћѣ ѹ срїјѣду *би бїла* кāна (Па); бāба *би пресѣкла* пѹпак, бāба свѣжи онā пѹпак, свѣ *би* тѡ бāба *радїла*. Јā пѡсл'ѣн тāмо л'ѣгни, додѹшѣ онā постѣљица *би* ми ѡдмā *пāла*, нїјесам с нїједнїм тѣгл'ила мѹку (Вру); ѡн *би*, ако *би* нека стѡка *похāрала*, ил'и *ѹшла* у тѹ нѣкѹ л'ивāду (Са); и *пїла би* тā чāј, сāмо сāt скѡро јѡк (Бр); да *би се* о̀на *спрѣмала* тāмо, да *би ткала* онѣ чѣрге; спрѣва по гѡдина *би прѡшла*, а сād јѡк, мѣсец дāнā двā, пѹстајѹ се вѣсти, фїлмови (Ков); сѣћāм се вāзде кад *би* о̀на *тѹрила* качāмак од хѣлдѣ (Вру); ка̀ко се тѡ жївѣло, бāш *би* ми *прїчала, прїчала би* ни мајка (Вр); којā *би дѡшла* млада, нāјстаријā тā снаша, црнѹ мѹку *би вїдела* (Цв); *имала би* истѡрија да се прїчā којā је мѹка бїла (С. Ћуп); тѡ је чѹдо срāмотнѡ ко *би* нѣка *отїшла* сāма те *би се* ѹдāла (Прћ); *би се* *спрѣмала* хрāна, кѡ нека вечѣра; *би се* *прала* обѹћа тѹ (Рај); о̀на *би* старїјѣ *имала* двѣ јѣтрве; она *би звāла* сїнове; о̀на *би* *сакрїла* ако је нѣка нѣшто учињѣла (Шав); рукавїце понѣсѣш, да *би бїла* рѡдна гѡдина; пѹна овā сѡба *би се* *напѹнила*; уговорїла да *би побѣгла* (Врс); пā *би се* *пѡзвāла* мѡба (Др); стрїна *би* ти *испрїчала* бāјке и бāјке што ти нїкѡ нѣ *би* (Д. Пољ); о̀на *би* *лѹпала* у тѡ док измѣти (За); што *би рѣкла* јѣдна старā жѣна (Ки); однѣсѣ у компїре да *нѣ би* злāтица *бїла* (Др); и о̀на *би* му *дāла* двā л'ѣба; о̀на *би* *изаткала* онѹ поњāву да се простїрѣ место ћил'їма (Кл); јѡш *би* понѣка девојка с њѡм *бїла*; тѡ *би* *мѡгла* сāмо да ти опāl'ї шāмār; пѡсл'ѣ *би ѹзѣла* по мālце пāвлакѣ у тѹ хѹрду и напѹни онѣ папрїке (Тр); кад *би* вїшѣ њї *радїло* (Уг); пѡла године тѡ *би се* *гāњāло* како кѡ (Це); *трѣбāло би* ствārно да се пїшѣ овїјем гѡре у Влāду у којѹ је нāрод крїзу; *жївѣло би се* јѡпѣт дѡбро (Шт); ѡн не мѡре да нāћѣ пѡсла бāш како *би* *трѣбāло* јѡш, *трѣбāло би* да се познāемо од нѣкут (Ми); ил'и зѣмљѹ ил'и пѣпѡ ил'и бїло штā ће ти

бацит да *би* тѡ дѣјете посл'ѣ *јѣло* (Ру); за Ўскрс је вѣшѣ имало да се постѣ, тѡ нѣмѣ сѣл'ѣ да *би се омрѣсѣло* (До); немѡ га сѣћ ѡде, но га овѣкѡ окрѣнеш, да *би* тѡ *ѣшло* нѡрмѣлно (Ру); тѡ *би* те *спѣсѣло* да га кѣпѣш; да изѣткѣш тѡ, *трѣбѣло би* ти дѡста вѣнѣ (Бр); свѣ да *би* овѡ мѣф *бѣло* овудѣјен (Ост); да нѣје бѣло Тѣта, тѡ *би* свѣ *бѣло* убѣјено; да ме је закѣчила тѣ ситуѣциѣ да ме уфѣтѣ да ме тѣрајѣ да ме вѣжѣ, *мѡгло би* свѣшта бѣт, дрѣкшѣ нѣ (Ке); *би се обѣшѣло* по ѡградѣ, по конѡпѣцѣ на прѣмер (Би); пѣ *би* тѡ зѣми *смрѣло*; л'ѣти *не би имало* овѣ пѡток; *зѣшло би* сѣнце кад би нѣпрѣен долѣзил'и оно из Вѣдрѣнѣка (Св); пѣна сѡба *би бѣло* за вѣре онѡ Дрѣгѡг свѣцкѡг рѣта (Бо); тѡ се пѣвало кад *би се ѣшло* на Јеремѣндѣн (Го); тѡ *би се износѣло* на Ћѣрѣвдѣн да се проветрѣ (Би); пѣ *би дѡшло* о Ћѣрѣвдану јѣка вѡда тѣ (Жи); кѡд нѣс *имало би* тѡ уочи Петрѡвдана (Рач); и тѡ *би се брѣло* и *кѣселѣло* у вѡду, по двѣс, по мѣсец дѣнѣ (Ост); свѣкѣ гѡдинѣ *би* ни *се знѣло*; бѣло тѣ клонѣти тѣ ѣрмунѣке тѣ цѣлѡг дѣна *би јѣчѣло* (Ме); тѣ дѣн *би се* свѣкѡ дѣјете *мѡрѣло окѣпат* (Коч); пѡсѣн Ћѣрѣвдана *имало би* цвѣѣћа дѡста (Би); *имало би* снѣјѣга и о Ћѣрѣвдану онѡ спрѣва (Вру); на Блѣговѣјес тѡ *би се пѣло* изѣтѣра рѣно (До); рѣјетко *би имало* хѣрмонѣка (Ме); понѣкад на сѣч *би бѣло* (Са); нѣкат *би имало* нѣшто да пѡпѣјѣ (Жу); кад *би се заврѣшѣло* тѡ (Ме); *мѡрѣло би* да надокнѣдѣ тѡм гѣзди *држѣло би се* е стѡкѣ дѡста, држѣло се е и кѡзѣ и овѣцѣ и крѣвѣ, *имало би* лѣдѣи па и по двѣ пѣра вѡлѡвѣ (Са); ранѣјѣ око кѣзѣнѣ *би имало* лѣдѣи лѡм жѣвѣ, дѡђи ѣвечѣ, дѡђи преко дѣна, рѣзгѡвр, пѣ, овѡ сѣт нѣмѣ нѣко да дѡђѣ (Ми); *имало би* ѣспрѣје нѣрѡда, тѡ пѣсма, штѣ *би имало* (Д. Дуб); доклѣ *се нѣ би вѣделѡ* (Вру); штѣ *би дѡшло* о[д] Тутѣна, от Кѡчѣрнѣка (Бр); овогѣ *би трѣбѣло* обѣсѣт пѣ га пѣт пѣтѣ вѣшат и скѣдат (Ки); свѣ *би се* тѡ *корѣстѣло* (Го); *имало би* тѣјѣ прѣчѣ (Коч); да *би* лѣкшѣ *жѣвѣло*, потѣрчѣло се (Прѣ); кот кѣћѣ тѡ кад *би се женѣло*; посл'ѣн *би се доносѣло* и пѣѣе; свѣ дѣдоше родѣтељѣи да *би се шѣкѡловѣло*; нѣ *би имало* пѣѣна (Рѣј); тѡ *би се покѣтило*, тако ми алѣха мил'ѣна бѣла (Со); *имало би* стѡ гѡвѣдѣ; кад *би бѣло* нѣпрѣје; *имало би* сѣјѣна (Тр); у свѡју кѣћу штѣ *би бѣло* (Цв); тѣ *би* ти *бѣло* зѣјѣднѣчкѣ сѣбор (Бѡљ); да *би бѣло* жѣто (Вр); *чѣло би* и тѣмо чѣк с вѣр онѣјѣ брѣдѣ; пѡла мѣкѣ *би* ми *бѣло*, пѡла; е *мѡгло би се превѣрит*; нѣ *би бѣло* тѣчно да ти кѣжѣм (Врс); тѡ *би* конѡплѣ *се посѣдѣло* пѣ свѣ рѣкѣма ѣзми и чѣпѣ и однѣси; грѣдѣ се овѣкѡ да *би се утерѣвѣло* онѡ; јѣ пѣнтѣм кад је бѣло срп, *би се жѣѣло* (Др); штѣ *би трѣбѣло* да се прѣчѣ (Д. Пѡљ); кад *би се увѡдѣло* да се ткѣ у нѣти (Дѣј); трѣни позѣди се турѣл'и, да *би сѣме се* онѡ *распорѣдѣло* (За); ал'и *зѣтрѣло би* и Клѣднѣцу и Сенѣцу (Кл); пѣ се ѡпѣстѣ онѣ чѣп дѡл'е да *би* тѡ *дѡшло* гѣшѣѣ; кад *би* тѡ *засвѣрѣло* свѣ *би се сѣло ѡрѣло*; кад *би бѣло* код нѣи вѣсѣлѣе; *трѣбѣло би* да ѣмѣ јѣдно стѡ пѣдѣсѣт кѣћѣ; л'ѣмѣна нѣкат стѣвѣм помѣло сѣмо да се *нѣ би*, знѣш, *ушећѣрило* (Тр); тѣ *би се згомѣлѣло* по трѣес, ѣтрѣс, пѣдѣсѣт, у сѡбе; ѣво штѣ *би се носѣло* (Тѣз); ни јѣдно да се уфѣтѣ да напѣрѣвѣ крѣг да *би ѣгрѣло*; тѣ *би имало* по двѣста дѣшѣ у лѣшнѣке ѡде да бѣрѣ (Кн); ако *би се* тѡ *дѣсѣло*, тѡ је, знѣчѣ, нѣкакѣ вѣл'икѣ, кѣко ти кѣжѣм, брѣка; по трѣдѣс дѣшѣ *би* тѡ *бѣло* у јѣдну кѣћу (Тр);

ђн ти *не би смеђо* узђт пђрче л'ђба кол'ко овђ тел'ефђн (Цв); понђкад *не би* ни *стигђо* (Вру); тђ *се* ранијђ нђко *не би* ни *замђрио* (Го); јђ да настђви, мђне се ни грђп *познђ не би* (Ли); да не бђ тогђ учитђља, ништа мђј ђтац *не би мђгђо* да учђни (Го); да ни'е водђ *не би се мђгђо* окрђхат воденичкђ кђмђн (По); а јђ да сам га питђла нђкад ме тђ *дђо не би* (Пе); нђсу се мђме ђцу држђла дђца мђшка, пђ кажђ којђ йме, тђ старинскђ, нђмђ у свијђету да му нађђнђмо тђ йме да *не би остђо* (Ка); ђн хи *не би мђкђо* (Ост); бајђги спрђмђо се ђн да *не би пђо* (Са); да *не би вђк* и *појђо* (За); и кат би ђмрла, петнђс дђнђ убаздђла *би се тђ* ко *вђдђ не би* (Жи); ђн рђче трђбђло би му писат да *не би* га *спђсио*; оставђила сам дђцу, штђ би ме помђгла за тђ да погл'ђдђм кроз тђ прђстђн тогђ човђка мђга да *не би* ме *врђтиђо* (Бр); пђпнут је *не би смеђо* вђшђ (Ле); мђ смо чђвђл'и стражу да *не би оздђ* од Срђбијђ неко *напђо* (Кл); *не би чђвђо* мђсец дђнђ нђко за онђ мл'йјека; да је заврђшио за пђпа *не би ђзђ* оногђ хђдђља (Кн); рђјђтка кђћа да *не би имђ* по двђ пђра вђлђвђ (Са); да вђлђ, она му *не би побђгла* (Ли); ђч'и Ђурђовдђна *не би дђла* свђкрва (Рач); нђкат рахметл'й свђкрва *не би употрђбила* тђ (Ру); утђрком нам *не би дђла* свђкрва ништа да рђдђмо (Ле); свђкрва ти *не би дђла* овђ изнијђет ис кђћђ кад би ти бђо спђс (Ру); па да *не би* мђлђго *јђла*; пђ ранијђ се припрђмђ да *не би прђхлђдђла* тђмо (Са); питђ је тђ да *не би* тђби ишта *испрђчђла* (Ту); ни јђдно питђње нђмђ што ти ђна *не би одговорђла* (Д. Пољ); йди код нђ да те *не би* нешто *посђветовђла* (Бр); сђд *не би имђло* кризђ (Шт); *не би бђло* лђше, сђмо ђчи ми нђсу дђбро (Го); чђвђ се да се *не би дђсило* нђшто ђспутно; она се чђвђ да јђј се *не би* шта *дђсило* (Са); дђ јђј тђ чђј да попијђ да јђј *не би бђло* шта бђлђ (Ту); ако нђга *не би бђло* (Ли); е сђд да је нијђ вђдђ нђко, тђ *не би ваљђло*; на пђт мђстђ да нђсам јђ стђгђо (Ле); *не би се мђгло* да до јђтра да пронађђ (Ду); три гђдине *не би родђло*; свђ што *би посђјало не би родђло* за три гђдине (Гло); до Божђћа *не би се мрђило* (Ост); *не би* ми *се знђло* ни кђд сам л'ђгла (Ли); *не би смеђо* да се чђјђ дђлђ (Цв); па *не би остђло* клђс (Др).

П.2.14.4. Примери за 1. л. мн.:

копрђву *би*, мђ *би йшл'и* дђца нђјпријђн, па *би йшл'и* у воденицу па *би узђмђл'и* онђ вђду што фирикђ, па *би йшл'и* па *би узђмђл'и* нђјпријђн тђ вђду (Би); нђјпријђн мђ *би отђшл'и* да наложђмо шпђрет (Дол); са мђтлђма *би брђсђл'и*, докл'ђ скђпи кђп, се звђ кђп онђ жђто са плђвђм; пђ у прђл'ђе *би мијђшђл'и* слђму и сђјђно (Тр); у Дђгђ Пољђну *би мђгл'и* да стђгнђмо докл'ђн тђ кђфа стђшђ (Бољ); тђ *би се згомилђл'и*; гђре *весел'ил'и би се*, *пђли*, и такђ тђ; тај ђбичђј је бђло (Бу); чупђ говђди што се л'йњајђ у прђл'ђе, пђ вђлђ у блђто и тђ *би се йграл'и* уместо овђ лђптђ гђменђ; тђ *би се упознђвђл'и*, на примђр, мђ *би йшл'и* у Драгђјловићђ на игрђнку, ил' у Градац ђе се чђјђ; кад *би вђдел'и* кђла да прђђђ цђдђм (Врс); *имђл'и би* кл'йс пђ мачђгицу овакђ онђ, знђш, удђриш кл'йс, пђ *брђјал'и би* кђл'ко кђ тђјђ погђдђ, пђ мђш да надђграш. Онђ заокрђжи, и сђт тђ рђдђ, окрђжи

овакō ону л'їјеску, мōре л'ескōвина, окрѹжїш онō, пā би онō забōл'и у зѣмљу, пā смо преко онōгā бацāл'и, штā смо онō бацали преко онōгā (Гр); пā би крїл'и се да ни не броју шѹмāри; свѣ рѹчно би сѣкл'и; пā би се ѱгрāл'и гѹцѣ, пā кл'їса, пā ѱвечѣ би се ѱгрāл'и онō тѣсте и бōш па курљāзе онѣ, нѣ знāм сѣћāш се. Постāви трї плōче оде, трї онāмо пā би се гāћāл'и кō обōрї; кад би тѹрил'и пїту, мї би се рāдовāл'и. А мѣсо кад би пристāвил'и, такō би се хѣгāл'и (Др); у брдила што би уводїл'и (Дуј); по двā трї дāна би ѱшил'и за кōла дрвā (За); јā знāм отпрїје кад би тѹрил'и мѣсо кокошїњѣ, тō замирїши сōба чїтāва на онō (Ки); понѣкад би се онō и кѹлāл'и; седѣл'и би зāједно онō у сōбу ѣе би бїла свāдба; прāвил'и нешта би онō на шпōрет на вāтру, нѣшто онō напрāвїмо; по двāдѣс би нāс бїло понōћи на стрāжу тāмо чѣкāл'и би да нѣ би слѹчāјно нѣко напō на сѣло (Кл); мї би ѱшил'и на кōње, на кōње по мѣсец дāнā би мї свāкї дāн, мї би на кōње товāрил'и по тōвар дрвā и догонїл'и ѳтут; онō бїјелō брāшно би куповāл'и те би понѣкад пїту онō стāвљāл'и; мї би ѱшил'и, ми би ѱшили и кад је жāлōс код нāс, ѳни долāзил'и (Гр); сїне, би заклāл'и зїми пāстрму мї би звāл'и; ѣј штā би се ѱграл'и (Туз); двāдес и пѣт кїлā жїта дāнас би поорāл'и; а мї би тѹрил'и црвѣнѹ папрїку и сōл'и, пā онō измїјешā пā онō мало умōчи на остāл, пā јѣди (Шт); нāше е порѣкло вїшѣ е кāтол'ичкō ѱназāд кад би се врāћāл'и нѣго и српскō (Гу); ѱбрāл'и би оне врбōвинѣ, и такō би тō дōнї'ел'и у кѹћу (Ко); па би онѣ копрїве стāљāл'и у јѣдан сѹт водѣ; и тō би доносїл'и, за Петрōвдāн, звāл'и смо хи л'їл'е, гѹл'їл'и би брѣзе и црѣшњу (Би); Ћурђевдāн је, би рѣкл'и доводāк л'ѣта, доводāк прōл'ѣћа; брāл'е се бѣхāр са дрїѣна, поред рїѣкā би ѱшил'и ѣе е прол'истāла врба; ѳни би тō дōнїјел'и и остāвиљи тѹ и они би се врāтїл'и ка кући (Би); изјѹтра би ѱшил'и ко ѣе да се кѹпā ладнōм водōм (Коч); шѣћер би добїл'и; понōћи би ѱшил'и от кѹћѣ до кѹћѣ и трāжїл'и ко шта ѱмā (Ли); кат је грāt пāдō, би га позївāл'и да врнѣ ѳфце у планине (Вру); кад је дōшло до мало стōкѣ, отїшил'и би гōре ѣѣ тā растōвина; кад је прōл'ѣе те ѳрѹ љѹди, мї би свѣ трчāл'и кат хоѣе да пōчнѣ да ѳрѣ, првā брāзда, ѳна открївā тѣ рāшке (Са); кад је онō Прол'ѣтњāци, тō би звāл'и; ѱ рōт кат сам бїла, кѹкурїјек би брāл'и; кат цвїјет стїгнѣ, ми би отїшил'и по л'ївāдā па бѣри (Коч); кат пāднѣ снїјек, ѳндā би ѱшил'и по дрвā у шѹму, кад би погодїла мало љѣпшѣ мѣсто, помїрїл'и би се, дōђи л'ѹди, помїрїл'и би се; копрїву би турāл'и у вōду кад је Ћурђевдāн (Кон); кат је копрїва пронїкла, би отїшил'и те брāл'и; кат је бїо овā Дрѹгї свѣтскї рāt, понѣшто би нāшл'и тога жїта; и такō би се мѹчил'и докл'ен то трāе (Вр); пѣтком би ѱшил'и на цѹму (Ру); понеделѣком би пōнїјел'и сїр на пїјац (Ле); за Петрōвдāн гѹл'їл'и би брѣзе и црѣшњу (Би); па би брāл'и тā јāја за Ёскрс (Пе); на Петрōвдāн би изāшл'и према нāшїѣм кѹћāма на брда (Би); на Ћурђевдāн износїл'и би тāмо штећѣвину дѣкїцā (Би); на Ћурђевдāн би ѱшил'и на сāбор те би игрāл'и, нѣвāли; на Ћурђевдан би ѱшил'и на сāбор те би игрāл'и, нѣвāл'и (По); на Ћурђевдāн бїл'ѣ су нāјпрїѣн оне штрѹгље; па би пāл'їл'и на те Прол'ѣтњāке, запāл'и рāно слāму, да се запāл'ѣ бѹе (Св); о Ћурђевдану би јāгње калāл'и (Ме); од кōпрївā би прāвїл'и прїѣн Ћурђевдана зѣлāнїк (Коч); уочи Божїћā би сѣкл'и бāдњāке (По); уочи недељѣ би се покѹпїл'и (Бо);

па би *у̀зѣл'у* мравинѣк *у̀очи* Ћурђевдана (Коч); *уочи* Ћурђевудне би *сакривѣл'у* и чешљове и *йгль'е* (Го); *очи* Петровдана *жѣљили би* коре тамо од белораста (Би); *јагл'йку би* посен Ћурђевдана *брал'у* (На); по три недеље би *држѣли* у мочило; раном зором би *отйшил'у* на Бановац за воду (Св); свако јутро што би *погл'едѣл'у* пред њину кућу је пол'иција (Жи); ми на посѣтке би *йшли* по цијелу зиму (Бо); *йспрва би* увече *йшил'у* по посѣдака (Па); на Ћурђевдан би *рано узимал'у* воду с извора (Би); *уочи* Ћурђевдана увече би *отйшил'у* на једну воду (Ме); у петак изјутра би *довѣл'у* младу (Ру); у четри би *се дйгл'у* изјутра; поноћи би по едан пут *отйшил'у* да видимо воденицу (Д. Дуб); *отйшил'у би* то и у воденицу би *мл'ѣл'у*, и о-тога овса она, ка чачкалица, ми зовемо бадрл'ица, па, каже, то би *мл'ѣл'у*, и то би *доносил'у* и *јѣл'у* (Вр); то би ми тамо по шуми *видѣл'у*, па која је буква шупла млого, па би ту *букву обѣл'ил'у* секиром, пилѣм, па би је *дѣл'ил'у* на волѣве, па један пола метра-метар, па би још мало *искѣпѣл'у* то унутра и то би била лубица, као каца и после би *рѣђѣл'у* от тога цијеђа, у казан она цијеђ би *покисел'ил'у*, па *ставили* у то вѣш (Вр); *кухало се* богами ко е шта имѣ, неки вѣла у комзѣрву ону, ону комзѣрву од путера, месо би *кухал'у*, пасул' с месом, у огниште (Вр); *грѣшили би се*, грѣшкање, по пет камена па би онѣ *рѣдйли* руком, покупи па баца горе камен па покупи онѣ доле па уфати онѣ камен, па тако е грѣшкање било (Вру). е, гази имало није, овај, струје имало није. Гази, каже, ова гас с петрол'јом што је. Каже, то би онѣ мал'е газул'ице, онѣ мал'е, па један фитил' мал'и из онѣ газул'ице, на то би *вечѣрал'у*; и тако би, није имало, па тога гази није имало, па би ми *одѣл'ѣл'у* от смрчевѣ даске бритвом, па би запал'и онѣ шйбицом ону л'уску, па би, док би *вечѣрал'у*, то би *држѣл'у* да видимо то. Па би посл'ен наложи ватру у форуну, и *сйала би* соба док би *посѣтковал'у*, седѣл'и тунѣке. Е то би (Вр); то знам да би *турѣл'у* у воду ладну онѣ месо да се не би иштетило, немѣ фриждер, а осол'и га обавѣзно (Дол); ада богами смо правил'и и то је било стварно л'ијепѣ, *турѣл'у би* помало јѣчма и помало кл'ѣка и знаш којѣ сок би онѣ *направили* згѣдно (Ков); сад је сваком у свој тањир сйпано, а раније није било него по једну шерпу са кухањем би *ставили* на средину и свѣ би из онѣ шерпе *срѣл'у* (Вр); травама, чаевима, травама, ѣто тако би *се лијѣчили*, ни код лекара ни жене ни људи, бйо здрав народ онда (Вру); чѣкал'и, па би то лопѣтама *чйстил'у* пут док би (Цр) то би *плѣшил'у* децу, и сѣт рѣкнем ја унѣчадима мојјем йма калакѣнца (Коч); па се то трл'и, *у̀змѣш*, истрл'иш онѣ дугѣчко, *савиѣл'у би*, то би *се звѣло* повѣсмо, и сад се тако зовѣ; кад би ми *прѣшли* кроз Лукавицу, сѣхам се, блатѣ (Са); ѣво ја сам л'ично ишѣ пѣшкѣ за Пѣћ, за Йсток, за Митровицу, пѣшкѣ би *йшил'у*, и кѣ би имѣ кога свѣга, у рѣду, ко не би, у хѣнове би *ноћујѣвал'у* (Ђер); сам запѣнтио, није имало ни онѣ, па би конѣпљу са пѣпелом *прѣл'у*, није имало прѣшка, и то би свѣ то *кисел'ил'у* ту конѣпљу (Вр); да не поцрнимо да би *бил'е* л'ѣпе за сабор (Гр); није имало прѣла сйнко, нѣ би *у̀зѣл'е* на кудѣље и вретѣно и овако (Др); па кад би онѣ *сновѣл'е*, вйшѣ, кад би *навѣјѣл'е* на то вратило, то се навѣјѣло, па прѣђа, навѣјѣш (Дуј); сву нѣ би *вѣзл'е* (Жи);

ми *не би могл'и* нас двоје не мотремо није (Тр); ми *не би то* ни знал'и (Уг); *не би могл'и* имање да опкол'имо кол'ико је (Ос); још мало да причам оде о тој невести да *не би журил'и* (Са); најпријен *не би се* ни чешљал'и, не би нам дала стрица у рот никако (Коч); то сат не смјју да радје, ми смо радјиле свје живѡ, *не би* ни, да извинете, ни *причале* да смо трудне (Го).

II.2.14.5. Примери за 2. л. мн.:

ви *би* ме одвел'и да *би* ја пошла, но нећу (Го); немѡ дол'е никѡг, сал' једну жену *би* нашл'и и то бона, *не би* ти имала шта причат (Шар); *ви би се* зачудил'и (По); то је скоро та пут намешћен, посл'е асалт богами фино, тју да *не би* обилазил'и (Ки).

II.2.14.6. Примери за 3. л. мн.:

би пробал'и (Жи); *поклал'и* *би се* ка кѡси кѡрови (Гло); *би* ставил'и у тју воду са којѡм хотје да се купа та фамил'ија (Би); и то *би* по доста тога *ожул'ил'и*, па *би* овѡмо дворакљѡсто дрво *осекл'и*, мачугу дворакл'астју, па *би* између она два ракља то *наслонил'и*; и ѡни *би* *изаил'и* према нашњем кѡћама на брда (Вр); *ишл'и* *би* брдима са тијем л'илама (Вр); и ѡни *би*, ко који хѡе да дарје тју младѡ, *спушил'и* на та послужѡник (Пру); *дѡнијел'и* *би* тју кану и бѡју се звало (Св); ад *би* спрѡху *погл'едал'и*, да не броју свѡтове, сѡмо *би* *погл'едал'и* кол'ико йма пред барјак л'удѡ; *би* ѡтуд *ставил'и*, *би* томѡ барјактару што је носѡ заставу *би* му *ставил'и* кошѡљу неку, пешкѡр, нешто (Ке); кад *би* *бил'и* бл'изо кѡћѡ, по два чѡвѡка су йшла од тих свѡтѡвѡ да кажѡ тој родбѡни тамо кол'ико идѡ свѡтѡвѡ; ѡни *би* *отѡишл'и* испред свѡтѡвѡ и *казал'и*, они *би* *казал'и* свѡтѡвѡ је тол'ико и тол'ико (Са); ѡни *би се* *повратил'и* те пречѡкѡл'и те свѡтове; *би* јѡј дѡјете *дал'и* у рѡке тој невести; (Бо); ранѡјѡ *би* *дѡишл'и* оде ис вѡјнѡк ѡсека понѡко; йзутра *би* *турил'и* тога бѡхара у воду; најпријен *би* *викѡл'и* йзми слѡмѡ па *запѡл'и* тамо да изгорѡ бѡхе (Вру); тапѡт *би* по педесѡт ил'и шѡсѡт свѡтѡвѡ *дѡишли* у сѡло; кат су тѡ скѡпови бил'и, *не би* *дал'и* заедно да су у дрѡштво (Цр); ондѡ *би* *сијѡл'и* кукѡрус; таг тройца *би* *бил'и* йпорѡт, па барјактар за н'йма; кафу *би* *дал'и* гѡдишњѡ као пѡмѡћ сирѡтѡњи (Ли); сѡтрадѡн *би* *пребројѡл'и* чијѡ је кол'ико; зѡми не знам ни ш чѡм *би се* *кѡтил'и* (Стр); за Петровдѡн *би* *пѡл'ил'и* вѡтру; вѡшѡ *би се* *понапѡјѡл'и* за дађу свѡњскѡ нѡ на свѡдбу (Вру); на Ђурђевдѡн *би* *ставил'и* једну плѡчу (Св); ѡни *би* на јесѡн *долѡзили*; на Вѡлики пѡтак *кѡвали* *би* (По); У четвѡртѡк невесту *би* *доводил'и* (Бо); тју кад *би* у два сѡта радњѡци *накрѡљѡл'и* (Пе); пријен сѡнца *би* *брѡл'и*; *пѡишѡл'и* *би* *пѡшчѡд* уочи Ђурђевдана (Пе); пријен зорѡ *би* *дѡишл'и*; *пѡсѡл'и* *би* *кот* хѡѡѡ пријѡ Ђурђевудне (Ле); па *би* и *остѡвили* по пѡ-шес месѡѡѡ (На); пѡ то по пѡ[т] шѡс пѡтѡ *би* *ишл'и*

људи за мѝр (Ли); ону једну крѝву *би остѝвил'у*, ко ѝма двѝје-трѝ козе, једну козу *би остѝвил'у*, ко ѝма више оваца, двѝје остѝви, онѝ друго, мора то да даш (Би); шта *би брал'у* овија чајевѝ ранијѝ од л'ѝпѝ, бѝгу фѝла ис Пѝпа, па по овија нашија шумѝ *би брал'у* л'ѝпѝ, чајевѝ (Бр); некад, који су ѝмућни они *би куповѝл'у* (Коч); *отѝшил'у би* (Д. Дуб); *прѝдѝвѝл'у би* људи парче земљѝ да *би снаху довѝл'у* кот кѝћѝ (Дол); то *би и-Жупѝ ѝдонут дѝшил'у*, то шта би имѝло нѝрѝда, па *би пѝвѝл'у* (Ке); то *би старѝ прѝчал'у* (Ру); *би ни остѝл'у* опѝнци (Са); друго пон'ѝву *би се покрѝл'у* (Би); ѝни су трајѝл'у тѝ четвртѝну да *би јѝпет обнѝвил'у* то; Бѝгари, ѝе гѝј си шта сакрѝо, свѝ *би ти наѝл'у*, *прѝкопѝл'у*, *ѝзѝл'у* да изѝдѝ, да опљѝчкајѝ; о Божѝћу *би дѝшил'у* мусл'имѝни (Прѝ); *дѝл'ѝ би* ти дѝјете на кѝнче пѝ га окрѝћѝш овакѝ (С. Туп); *носѝл'у би* мл'ѝко, *носѝл'у би*, ова, стѝци да дѝјѝ сѝл'у онѝ (Шав); што *би се ѝни помол'ѝл'у* од бѝнѝра одоздѝ (Шав); пѝ *би то дѝвѝл'у* изѝтра крѝви (Шав); ѝни *би се пѝсл'ѝ* враћѝл'у и за Штавалѝ (Врс); *отѝшил'у би* кот понѝкѝга; не смѝјѝм јѝл' *плѝкал'у би*; најприје *би то трѝчал'у* око стѝкѝ (Гр); по двѝдес кѝња *би ѝни тѝмо ѝгрѝл'у* (Др); ѝтприје *би* људи посѝјело *напрѝвил'у* бѝлѝ нѝ некаку свѝдбу; кад *би је кнѝл'у*, људи *би мѝрѝл'у* свѝ да изѝћу ис сѝбѝ; а имѝл'ѝ су хајрѝје, пѝ *би онѝ напрѝвил'у* кѝпу, на чѝло *би јѝј ставѝл'у*, хајрѝје; пѝсѝ *би се помѝрѝл'у*; да сам рѝкѝ идѝ вода ѝзбрдо у Бѝсну, *рѝкл'у би* Ејѝп је то рѝкѝ (Кл); ранијѝ *би се пѝл'у* на кѝћу ѝе да порѝшѝ кѝћу (Кн); кад *би отѝшил'у* у Сенѝцу дѝл'ѝ, мѝмак и тѝ девѝјка, то кад *би засвѝрѝл'у* ѝнде ѝе су онѝ цанѝрике (Гр); тѝ *би ѝтл'ѝн пѝчел'у* кѝњи да трчѝ пѝ до у Карајѝкиће (Гуз); кад *би мѝгл'у* нешто да отвѝрѝ да рѝдѝ (Уг); дѝнас *би Тѝрци бѝл'у* на овѝ зѝмљѝ (Цр); то *би трѝбал'у* да знајѝ овѝ за граћѝане; *отѝшил'у би* Тѝрци знаш дѝкл'ѝ, до Чѝчка (Че); *би онѝ брал'у* пѝ пл'ѝл'у онѝ вијѝнац (Шар); ѝни *би свѝ то прѝдѝл'у* (Шт); не *би те смѝл'у* перѝсат, слѝбо ти је сѝце (Го); свѝ *би мѝгл'у* људи да урадѝ (Жи); то е ко кад *би прѝчал'у* овѝ из Бѝограда и мѝ ѝвде ис Тутѝна (Бо); онѝ водѝ што прѝскѝ са онѝга кѝла *би напѝнил'ѝ* у тѝј сѝт (Би); онѝм водѝм, *прѝскѝл'ѝ би* жѝне, *би прѝскѝл'ѝ* онѝ дѝцу и онѝ фамѝл'ѝју која се не дѝжѝ; *би поносѝл'ѝ сѝт* (Би); те жѝне рѝно *би вражѝл'ѝ* то (Ко); тѝпѝт кат *би тѝ свѝдбе бѝл'ѝ* (Цр); ранијѝ *би се испросѝл'ѝ* (Ли); кажѝ на Ђѝрѝевдѝн такѝ *ѝшил'ѝ би* у тѝр на некѝ вратѝло (Св); у пѝтак је двѝрѝла тѝ невѝста и *глѝдѝл'ѝ би* је жѝне (Пе); ѝне *би* уочи Ђѝрѝевдѝна *ѝшил'ѝ* око кѝћѝ да врачајѝ (До); пѝ *би чвѝрѝл'ѝ* пријѝн зорѝ понѝћѝ; такѝ *би се састѝвил'ѝ* ѝвечѝ девѝјке на посѝдак (С. До); *ткѝл'ѝ би* жѝне (Ми); то *би турѝл'ѝ* ранијѝ планинке, и сѝт турѝјѝ (Ђер); онѝ бѝш пѝнтѝм онѝ *би носѝл'ѝ* онѝ бѝјѝл'ѝ онѝ кѝ фистѝн онѝ (Пож); да се ствѝрѝ тѝ скѝпови да *би се* девѝјке *узнѝвѝл'ѝ* са младѝћѝма (Пож); пѝ *би се наљѝтил'ѝ* понѝкад; ѝне *би се* двѝ *закѝчил'ѝ* понѝкад, мало *би се посвѝћѝл'ѝ* (Шав); *отпрѝје би се порѝћѝл'ѝ* невѝсте; ѝто прѝстѝна би то мѝло кѝпѝл'ѝ (Кл); то бѝл'ѝ бѝшѝ пѝ *би и навѝзѝл'ѝ* ѝне, л'ѝјѝе су бѝл'ѝ (Уг); пѝ *би бѝл'ѝ* коферѝнције (Шт); те *би* то старѝ жѝне *пљѝвѝл'ѝ* по трѝ нѝћѝ да не би се то мѝкло (С. До); ја знам Дул'ѝпчѝт *би излѝзила* по онѝја брѝда гѝре и Пантел'ѝћи у Гнѝлу; и свѝ *би сјѝјѝла* онѝ брѝда от тѝѝа л'ѝла (Ду); *јѝла би се прѝвѝла* кѝ и свѝкат (Ђер); да хи опрѝскѝ да *би се* она *подѝзѝла* (Ру); имѝло је ранијѝ па *нѝ би шѝл'у* да се помѝрѝ (Дол);

хѣфту дāнā нѣ би дāл'и старї (На); и дд̄нијел'и би бирїјан, нѣ би вѣдил'и нїкѡм у танїре (Бо); нѣ би се ни виђал'и мѡмак и девѡјка (Рај); нѣ би ми је дāл'и кад је њна бїла тѹ; родїтељи нїсу бїл'и, нѣ би ћѣл'и да је дāју за тогā ал' она побѣгнѣ (Кл); ћѣвѣр мѡра да чѹвā млāдѹ да је нѣ би напāл'и; мѡрāм и тѣ л'ѣкѡве кўпит да ми нѣ би штѡ помѡгл'и (Жи); стāвїмо конѡпац, и овакѡ састāвїмо и унўтра тўрїм жїта, да нѣ би свѣ носїле на јѣдно место (Стр); држїм нѡге у онѹ вѡду дāко би ме попўшићл'е; пїтā мāјка: „Ћѣ ти нѡсѣ кокѡшке”, а мї кажўјѣмо ѡнде ће ни одговāрā, да нѣ би йшле ко далѣко (Би); да се не би рāђал'е девѡјке (Бл).

П.2.14.7. До краја спроведеним процесом уопштавања форми помоћног глагола у облицима потенцијала, тутиснко-новопазарско-сјеничка зона спаја се са широким ареалом на коме је дошло до уопштавања облика *би* у свим лицима потенцијала. Облик *би* уопштен је и у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 93), а даље и у северној Метохији (Букумирић 2003: 267), трстеничком говору (Јовић 1968: 139), Левчу (Симић 1972: 403), централној Шумадији (Реметић 1985: 327), Банату (Ивић и др. 1977: 189), потом и у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 199), Призрену (Реметић 1996: 504), Гори (Младеновић 2011: 436) и Гатњу (Младеновић 2013: 364).

Аналитизација облика помоћног глагола тутинско-новопазарско-сјеничку зону (а њој се прикључује и говор Ибарског Колашина) издваја из опште слике која карактерише говоре зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори. Ови говори разликују се од осталих најпре по томе што углавном добро чувају различите облике помоћног глагола у множини, при чему форма за 3. л. мн. гласи *бише*, иако је у свима њима отпочео процес уопштавања облика *би* за сва лица једнине и множине, тако да функционишу паралелне форме. Такво стање је у староцрногорским говорима, Мрковићу, Враки, Зети, Бјелопавлићу и Васојевићу (Пешикан 1965: 171; Вујовић 1969: 267; Петровић 1973: 216; Перовић 1977а: 287; Ћупић 1977: 99; Стијовић 2007: 183–184). Најзад, иста ситуација одлика је и говора Пиве (Вуковић 1940: 75) и србијанског Полимља (Николић 1991: 492).

II.2.15. Остали глаголски облици

II.2.15.1. *Би* + императив

Конструкција *би* + императив, која је у употреби на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора, морфолошки представља контаминацију потенцијала и императива, са којима, уосталом, дели исту семантику (више о овоме в. т. III.13.1.). Њу карактерише непроменљивост саставних елемената, односно увек се јавља у истом морфолошком лику у свим лицима једнине и множине – облик *би* и форма 2. л. једнине императива.

Забележени су примери:

те *би* ја недељом *осџчи* по пун један цегер рђовинџ те јој понџси те је џна нешто тџ кђхала и пйла би та чђј (Бр); имала сам девојчицу, па у она бџшик што се лђуља свџкрви *би* је *остави* (Ру); по двадес лђџбџва изђтра *би умјјеси* (Жи); тџ радаше Мака, а ја нијесам, ја *би убџри*, па хи лђјјепо испџри, тђри у вџду (Ру); очи Божйћа *би донџси* на хастал свџ што ймаш вџћа, јђбуку, крђшку, џра, свџ што йма, кукђрус, пшеницу онџ скђха, и како коџ узймџ те га лђушти и (Боб); јџдва *би дођи* до камена џе су вџћй сабџри, не мџже да те пџнџ да баџиш (Ли); та домџћин *би распорџди* нџс; кад *би* џн *дођи*: „Тџ нијје у рџду, нијје урађено како трџба” (Ли); Жйвка *би отйди*, кђпи *би* џџ мџјцу (Ми); мџј џтац би отишџ, те би, у шђму би отишџ, па би пџжњџ тога пџпрађа, па би у јџдну вџзу, па донџси, па на крај тџмо, у џџшак, па *би тђ тђри* такџ, и јџдну пон’џву тђри по оном пџпрађу, и дрђгђ пон’џву би се покрйл’и; Ја би свџ йшла са мојјем дџдом од двџнџс до јџдан џд ноћи, ми *би* тџ свџ сџло *покђпи се* (Ђер); ова *би* два кџња *појџши* за Сенйцу, онџ бисџге турџ, плати Цйганима те тџ кџње поткђј, а мџло је вол’йо да пйјџ, кад џдџ у сријџду, долџзи у четвртак, ноћйјевџ би у кафџну (Цр); џн га је млџго вољџо и што *би* га џн *вйди*, џн би плакџ, оџе да препђкнџ (Па); тџ би се прџвио јџдан Милйвоје ис Тутйна, то е бйџ зађавола та чџвек, џн *би обрђни*, ўзми вратйло и у тџ вратйло побџдџ два крака, ка ето оно ўши (Вру); неко *би имџди* књйге, неко јџк (Би); и кад је џн држџ пџре, та, млџт чџвек, трџбџло му пџре, и пџчџ је дџди да крадџ пџре, ис кђфџра *би ўзми*. (Цв); понџко *би одустџни* кад би по млџго злата тражйл’и (Ке); која би побџгла дђжџ времена *не би* јој *се помйри* рџт од ињџта што није са рџзилђком рџда она дџта, но е сџмовол’но отйшла (Па); Пунйша йстџ нџс кад вйди, кџко *би* се *испйтџј* (Го); џна *би свђчй се* гџла гџлцихџта (Би); џна *би дођи* гџре код мџне кат хођу да промйјџнџм

смѣну (Го); ја сам носила онѹ за̀прегу, а одо̀вѹт онѹ завија̀чу, па кад *би* моја ма́јка то *набалѹчи* то, па којѣ цвети́ће тѹ тка́ла, ба́ш ка̀ онѹ ћил'и́ме овѣ же́не мусл'иманке што су тка́л'е, ёто такѹ би то нашара́ла. И бо́ље онѹ што се уништи́ло, бо́ље бо́га ми (Лу); сѣстра јој јѣдна у бо́л'ни́цу ра́дила и ја сам бѣо у бо́л'ни́цу до́ста тѹ, а мѣ смо се позна́вал'и, ве́рѹјте, она *би* ми ча́ј изу́тра *донѣси* у онѣ те́рмосе да пи́јѣм (Баг); њна би ѹзѣла ма́ше, и онѹ жи́шку овако́ и свѣ *би припа́љи* онѹ цига́ру (Ле); ва́ла *би* понѣка́ и ди́жете *рѹди* не́ би се помѣри́љи; Мо́ја бија́ча *би*, ве́л'ки ка́зан и ве́л'кѹ сто́ку би има́љи, *сқѹха́* онѹ врнѣку и ма́кни онѹмо, е по́слѣн та́ разливѣ́ча, а ка́рљице има́ље, па онѹ врнѣку по онија́ по́льица́ у кљѣто́ве онѹм разливѣ́чѹм тура́ј и оно се по́слѣн за́кајма́чи онѹ врнѣка. моја *би* ма́јка по двадес л'ебо́ва и по десет онија́ кукуруза испечи (Тр); кад *би крѣни* да бе́жи преко до́л'инѣ, ѣсто́ ко онѹ пчѣла ка-се пу́шћѣ (С. До); на онѹ че́сто сѣто *ста́ви би* онѹ пше́н'ично́ кола́че (Коч); прѣво́ су бѣл'и обича́'и, ни́т *би ви́ди* мо́мак дево́јку, ни́т дево́јка мо́мка, са́мо отѣди испрѹси́ је (Боб); дево́јка та́т ни́је сме́ла с мо́мком да ста́не, са́мо *би* јој у ку́ћу *до́ђи*, ви́дѹ се мо́мак и дево́јка и испрѹси́ је (Ме); касни́јѣ су иза́шл'и опанци, ѹни су хи зва́л'и за́клопа́ши, онѣ дебел'и, гото́во ка от они́ја́ испол'ашн'и́а гу́ма, такѹ су бѣл'и дебѣл'и, па бо́га ми кад *би се* то *оква́си*, уби́ ѹ но́ге, но́ге ти одѣри, не́ мош д-идѣш (Са); ѹзми, па онѹ кад *би се отрл'и́*, ѣмајѹ грѣбени, па ѹзме́ш те изгребена́ш (Де); ма́ло је то бѣло ло́ше кад *би се оква́си*, онѹ но́га бе́жи по оно́ме; онѹ кад *би се распра́ви* онѣ ексѣри овако́ и кат хѹј да кора́ћа́ш, распра́ви се онѣ ексѣри па кат срѣ́тни но́гу ѹз но́гу, они́јѣм ексѣри́ма, кат те уда́ри, то ѣпѣ́ће крѣв (См); и такѹ би, ни́е има́ло, па тога́ га́зи ни́е има́ло, па би мѣ одѣл'а́л'и от смрче́вѣ да́скѣ брѣтвѹм, па *би запа́л'и* онѹ ши́бицѹм онѹ л'ѹску, па би док би ве́чѣрал'и то би држа́л'и да ви́дѣмо то́ (Би); ни́т *би се свѣ́ђај*, ни́шта то́ (Вру); мѣ *би се сѣгра́*, *сѣгра́* док крѣне́мо ка ку́ћи (Ли); то на Ђурђевдан *би узми* јѣдну флашу, па донеси на воденицу па стави по јѣдну коприву у ту флашу (Шав); мѣ ни́смо држа́љи биво́л'и́цу, ѹни ни́су држа́љи сви́њу и мѣ *би* код њѣ *јѣди*, *ни́*, *пла́сти*, *жњи́* (Ми); то́ *би* не́ки сѹмпѹр *на́ђи*, па би онѹ канѣ́ла ста́ви одозго́р на ка́цу па налѹжи до́ље (Ме); ѹн је бѣо, матрѣти́рѹ, ѹна *би побѣ́гни* (Бр); па *би ста́ви* онѹ ка́хву, попи́јѹ ка́хву; има́љи смо и ста́нове ѣѣти *би се пра́ти* на ста́нове (Ру); пе́тком *би отѣди* на цѹ́му, да кла́ња́мо цѹ́му (Ђер); па ка-смо ма́ло ве́ћѣ одра́сл'и, кад би бѣл'и не́ђе цѹ́мбѹси, како́ кажу ко́д ва́с ве́сел'е, па *би отѣди* такѹ, ѹвѣ́че на посѣда́к (Пр); ло́пту ни́јѣсмо има́л'и него́ *би ѹзми* те сашѣ не́што ил'и от кра́вѣ ѹзми по́ћупа́ онѣ дла́ке па намота́ у ло́пту и ѹзми крѣпа́ па савѣ у не́кѹ ћара́пу же́нскѹ па ушѣ онѹ, то́ нам је бѣла ло́пта, крѣпе́аре (Рај); ја сам затѣко́ кат *би* онѹ хлѣп *умѣјѣси* па у врнѣку, па удрѹ́би онѹ дро́бље́ње, најѣди се (Ми); *би налѹжи* ва́тру у фо́руну, и сѣ́ала би со́ба док би посѣ́тковал'и; по́сѣн *би* тѹ ко́но́пљу, до́бро ка[д] се истрл'и, *одва́ја* на кла́се (Бр); по́сл'ѣ сла́марице кад иза́ђѹше бѣло е мло́го до́бро, и *изѣ́тки би* мѣ ти́ја́ сла́марѣца́ (Гу); прѣво́ с-опре́ло осно́ва, па *би* мота́вило онѹ *намота́*, со́хе има́л'е, па се то́ на со́хе (Ду); на ве́риге ка́зан *би за́качи*, тѹ би ку́ва́љи хра́ну; на са́нке онѣ, со́не се зва́ље, би носѣ́љи свѣ́ки́ дру́ги да́н ил'и за неде́љу да́на *би донѣси* помало дрѣ́ва и та́ дрѣ́ва *би искра́ти* хи онако́ сирѹ́ва, ква́сна

(Ћер); *би се поку̀ти* тѹ нѧрѡда и нѧрѡда, ѡнтересуѧ и штѧ е тељевѡзѡр (Бо); код свѡјѧ гѧздѧ *би* љѹди, по дѧсѧт по двѧдес љѹдѡ, *ѹзми рѧт ѡтљѧн* па до на вѣрх (Ру); ѡни *би побѧцѧ* у прѡљеће ка-дѡђе онѧ вѧљкѧ вѡда, побѧцѧ дрѡва, па у Гѡдово су тѧ дрѡва ѡшла (Го); ако нѧ би бѡла девојка, ѡни *би је стѧви* на магѧрца, нѧѡпѧко ту невѧсту, па крос цѡпцијело сѧло *би отѡди*, да знѧ цѡјело сѧло што нѡје бѡла девојка (Ру); конѡпља се рѧдѡла, јѧс тѧ конѡпља нѧкат, лѧн, тѡ би имѧла некѧ трљѡца, такозвѧнѧ трљѡца, па би, кад *би осу̀ши* онѡ, ѡни онѹ конѡпљу побѧри па е тѹри у мочѡло (Ле); овакѡ *би намѧшићи* па свѧ нѧ чевѣрт, и свѧ тѧ кѧрљѡце (Го); ако *би испрѡси*, па е тѧмо тѧ испрѡшена бѡла, звѧљѡ би се свѧтови; кад се разбѡљи ѡвѧк па сѡне *би* за волѡве *закѧћи*, па вѹћи за Пазѧр (Бо); сѹтрадѧн тѧк *би крѧни* (Ћер); прѹжи рѹку: „Ѣколико?“ А овѧ *би кѧжи*: „Ѣљѡјехѡ“ (Ли); тѧпѹт на кѡње, и ѡни *би дѡђи* на кѡнак (Глу); *би отѡди* свѧтови, бл'ѡжнѧ порѡдица кои е дѧвѧр, ѡн уѹймѧ млѧдѹ; Онѡ *би уфѧти* кѡње и пѡслѧн *би* онѡ јѧчам *наслѧжи* на љѧдѡну (Па); тѧпѹт се мѧњѧ сѧме удѧвѧље но свѧ просѡдбѡм и такѡ *би испрѡси*; Тѧпѹт *би* по педесѧт иљѡ шѧсѧт свѧтѡвѧ *дѡђи* у сѧло (На); ранѡјѧ би дѡшљѡ ѡде ис вѡјнѡк ѡсека понѧко, и би тѡ бѡрци што су бѡљѡ у пѧнзију *би дѡђи* (До); пѹно хи је одозгѡ имѧло, катастрофа, ада цѡјело тѡ Грачѧне, пѡбрђе, тѡ је Зѧстава дѡл'е запосл'ѡла, тѹ *би дѡђи* овакѡ кат су вѧшѧри (Баг); ѡни се спѣва нѡсу мѡриљѡ, мѡжда и по пѡла гѡдинѧ прѡшло *нѧ би се помѡри* (Не); ѡтуд натовѧри, тѧпут нѡје ни рѧђѧло, слѧба зѧмљ'ѧ овѧмо, па *би ѡтуд натовѧри* тога жѡта, натовѧри рѧзнѡ тѡ, донѧси (Вр); изѧтки тѡ вел'ѡко, а обѡј, свѧкија бѡја *би обѡј* (Д. Дуб); ѡшло се за Пѧћ, за Мѡтровѡцу, за жѡто, нѡје ѡде мѡгло да стѡгнѧ за гѡдину дѧнѧ онѡ што *би посѡ* (С. До); с кѡн'има *би отѡди* и *довѧди* је; Тѡ нѡје бѡло пѡсебно да држѹ кѡње, него рѧди с ѡѡм и онѧко од вѡл'ѧ комшѡјскѡ *би* и *састѧви* (Ћер); пѡслѧн *би* тѹ конѡпљу, дѡбро ка-се истрљѡ, *одѧјѧ* на клѧсе; *Прескѧчи* *би* ону лѡзу дѧца, ѡгрѧ између двѡје вѧтре (Бр); дѡље у Гѡдово *би чѧкѧ* дрѹгѡ љѹди, намѧшѡљѡ онѡ да не пролѧзѹ (Го); би се пѡтѧло ѡткаљѧн јѡј је мѧјка, кѧка јѡј је мѧјка, кѧка јѡј је порѡдица, а дрѹгѡ не би ни вѡделѡ, и испрѡси је, такѡ *би* је *ѹзми* (Би); пѧ би ѡшљѡ у кољѧдѧре, то *би* мѡ ѡмладѡна *скѹти се* и понѡћи би ѡшљѡ ѡт кѹћѧ до кѹћѧ и тражѡљѡ ко шта ѡмѧ, мѧсла, сѡра, брѧшна, тѡ свѧ кад би скѹпиљѡ на едно мѧсто нѧлѡжи вѧтру и тѡ *би спрѧми* и *јѧди* тѹ; лѧдно, зѡма, мрѧс. *Би* ни *замрѡзни* нѡге, рѹке, свѧ ѡтѧкни нѡге, свѧ замрѡзни (Би); ѡне *би опљѧти* чѧрѧпе, *опљѧти* *би* прѡслук, цѧмпер (Ми); ѡне *би*, кѧжѹ, *дѡђи* којѧ тѡ знѧ, она би дѡшла да ти то учѡнѡ (С. До); пѹшнице онѧ, па *би ѹзми* жѧне нѧлѡжи онѹ пѹшницу, па прѧвишѧ нѧлѡжи па понѧкад запѧљѡ се и пѹшница и вѡће и свѧ погѡри (Бо); ранѡјѧ би се испросѡље па *би* и *остѧви* по пе-шес мѧсѧцѡј (Би); онѡ кад *би се пѡжњѡ*, више нѧмѧ да се жњѧ, бѧцѧ овакѡ девојке срп преко рѧмена (Са); пѧнтѡм мѡју мѧјку и мѡју тѧтку кад *би крѧни* у Ћерѧре из Дѡлова, па уз јѧдне кљѡсѹре пѧшкѧ се на кѡња (До).

II.2.15.2. *Бїло* + инфинитив

Ова конструкција сасвим је обична у испитиваном говору, иако није забележен велики број примера. Јавља се увек у истом морфолошком лику, са обликом *било* и инфинитивом. Чешћа је са негираном формом глагола:

јакò га је, *било мїсл'ит* на вријеме (По); *било* размїшљат (Ту);

јакò те убио, богами *нє бїло* га *дїрат* (Бал); казнї га бòк, *нє бїло узїмат* тўђе (Ке); нека плачє сãд, *нє бїло* махнїтат (Бал); є, *нє бїло се свãђат* (Ме).

II.2.15.3. *Шћã(x), шћãше* + инфинитив

У оквиру ове конструкције имперфекат глагола *хтєт* / *шћєт* има различите облике у зависности од граматичког лица:

шћã пãнут на онã л'єт (По); *шћã се онесвїјестит* (Ту); *шћãше погїнут* за њóме (Ме); *шћãше* је и *ўбит* да и не раздвòји (Го); ðн ме и *удãрит шћãше* (Ме); *шћãше* свє овò *растўрит* да му дãдосмо (Ту); *шћãше се пòбит* (Ту).

Више о синтаксичко-семантичким одликама као и о ареалној распрострањености биће речи у одељку о синтакси (в. т. III.13.3.).

III. СИНТАКСА

III.1. Инфинитив

Тутинско-новопазарско-сјенички говор припада североисточном делу зетско-сјеничког дијалекта, који у целини карактерише добро чување инфинитива (Ивић 2001: 218), односно који је део ширег подручја на коме је инфинитив у живој употреби. Познато је да се овај глаголски облик, посебно у модалним конструкцијама, добро чува у говору Васојевића, Паштровића, Бјелопавлића, староцрногорским говорима, поибарским говорима, затим у мрковићком и подгоричком говору (СТИЈОВИЋ 2007: 876; СТИЈОВИЋ 2007а: 200; ЋУПИЋ 1977: 162; ПЕШИКАН 1965: 206–208; БОЖОВИЋ 2008: 80; ВУЈОВИЋ 1969: 348; ЧИРГИЋ 2007: 38). У начелу, сматра се да је добро чување инфинитива одлика западнијих делова штокавштине. У источнијим областима овај глаголски облик је у великој мери (или потпуно) потиснут балканистичком конструкцијом *да* + презент.

Проучавање дистрибуције инфинитива у стандардном језику предмет је већег броја радова у србистици. Притом, посебна је пажња посвећена употреби овог глаголског облика у функцији допуне семикопулативним и различитим пунозначним глаголима, односно питању његове заменљивости конструкцијом *да* + презент у тој синтаксичкој позицији. Од значаја је, такође, и питање (не)конкурентности двеју допуна уз глагол *хтети* (у потврдној и негираној форми). Аутори се углавном слажу да постоје не само стилски (напоредна употреба са циљем стилског варирања унутар текста), већ и синтаксичко-семантички моменти којима је регулисан избор између двају конкурентних облика (в. Стевановић 1935: 282–288; Московљевић 1936: 107–113; Стевановић 1953: 85–102; Стевановић 1953а: 165–185; Ивић М. 1972: 115–139; Маројевић 1977: 37–44; Ћирковић 1985: 261–263; Стевановић 1986: 759–775; Танасић и др. 2005: 470–473; Симић 2008: 51–57 и др.).

Синтаксичко-семантички условљена немогућност замене инфинитива *да*-конструкцијом тиче се његове употребе уз глагол *хтети*.

Наиме, када је овај глагол употребљен потврдно, прави се дистинкција између његових енклитичких и пуних облика. Уз енклитичке облике, у функцији именовања радње

која ће се вршити у будућности, долази инфинитив (*Ја ћу радити*), који у тој позицији има вредност дела једног глаголског облика (футура првог), док се уз пуне облике (када глагол *хтети* има значење 'хтења, жеље, намере, готовости и спремности за вршење радње') употребљава конструкција *да* + презент (*Ја хоћу да радим*). Реч је, дакле, о односу футурског и волунтативног значења (Московљевић 1936: 108; Стевановић 1953а: 167–170). Ова граница се, међутим, не може строго повући, будући да се у језику како старијих тако и савремених писаца неретко срећу примери употребе *да*-конструкције и у саставу футура првог. Фреквентност таквих примера, свакако, зависи од дијалекатске базе на којој је утемељен језик самог писца, односно говор његових јунака (Симић 2008: 52).

Р. Симић облик творен од енклитичких форми глагола *хтети* и *да* + презент назива футуроидом, а тако га именује и М. Ковачевић у раду *Међуоднос футура првог и футуроида у савременом српском језику*, у коме се анализира нормативни статус ове конструкције (Ковачевић 2014: 9–38).

С друге стране, дистинкција између двају облика допуне уз негиране облике глагола *хтети* строга је, будући да се заменом једног облика другим уноси битна разлика у значењу целе конструкције (волунтативно : футурско значење). Када је посредни негација, футурска морфема и волунтативни глагол облички су синкретизовани (*нећу, нећеш, неће...*). У том случају једини маркер разликовања поменута два значења постаје тип допуне: инфинитив је резервисан за футурско образовање, и њиме се именују радње које се у будућности сигурно неће вршити (*Нећу радити*), док се конструкцијом *да* + презент саопштавају радње које субјекат не жели вршити: (*Нећу да радим = Не желим да радим*) (Московљевић 1936: 109–110; Стевановић 1953а: 170–171; Ивић М. 1972: 126–127; Маројевић 1977: 38; Ћирковић 1985: 262).

Наведено углавном потврђује и грађа сакупљена на терену говора који је предмет наше анализе.

Иако је било опречних мишења, у србистици је превладао став да је избор допуне другим глаголима непотпуног значења (дакле, осим *хтети*) слободан, тј. њиме се не мења значење конструкције. Мишљење М. Московљевића да замена инфинитива *да*-конструкцијом уз неке модалне глаголе повлачи за собом и промену значења (Московљевић 1936: 110–112) у науци није прихваћено.

Од значаја за наш рад јесте и дистинкција у вези са употребом допуне у моносубјекатским, с једне, и хетеросубјекатским ситуацијама, с друге стране. Грађа показује да се у вези са овом употребом стање у тутинско-новопазарско-сјеничком говору слаже са оним у стандардном језику, имајући у виду да се у моносубјекатским, односно таутосубјекатским реченицама, у којима постоји једнакост вршиоца радње управног и допунског глагола, може као допуна употребити и инфинитив и *да* + презент (*Желим да путујем / Желим путоват*). У хетеросубјекатским реченицама, с друге стране, могуће је употребити само *да*-конструкцију – ради се о два предиката (*Желим да путујеш = Ја желим да ти путујеш*). Примери типа **Рекли смо им купит књигу; *Позвао га је доћ на свадбу* нису бележени у тутинско-новопазарско-сјеничком говору (не постоје ни у стандардном српском језику), иако је познато да је употреба инфинитива у хетеросубјекатским ситуацијама овог типа била могућа у ранијим епохама развитка српског језика (Петровић и Војновић 2004: 83). У књижевно-уметничком регистру хрватског језика, с друге стране, чести су такви примери (*Чух га говорити пучки* нпр.). Њихова употреба, према мишљењу Милке Ивић, подржана је највероватније локалном дијалекатском ситуацијом појединих аутора (Ивић М. 1972: 122). Неометана употреба инфинитива у хетеросубјекатским ситуацијама у тутинско-новопазарско-сјеничком говору може се срести једино уз глаголе са значењем воље, и то оне код којих је јасно да је воља субјекта усмерена на туђу радњу (*Не даде му преговѡрит (Ке); Не дадоше ниѡме прић; Забрѡни му провѡрит у сѡбу (По)*). Код таквих глагола остварење воље је увек усмерено на другога, не може доћи до двосмислености, те је зато могућа употреба инфинитива (Грицкат 2004: 89). Исти је случај и са каузативним глаголима (*Научѡла ме плѡс; Помѡгѡ ми рѡдит (По)*).

Најзад, иако је процес потискивања инфинитива *да*-конструкцијом присутан од најранијих времена, познато је да је у старијим епохама развитка српског језика овај глаголски облик имао знатно шири дијапазон употребе (Стојановић 2011: 8).

Осим у службама где се јавља и у савременом језику (функција допуне непунозначним глаголима и другим изразима непотпуног значења), ифинитив је доста широко употребљаван и у синтаксичким позицијама које су му данас углавном недоступне. Тако се, као што је поменуто, осим у таутосубјекатским, инфинитив могао наћи и у хетеросубјекатским ситуацијама (Петровић и Војновић 2004: 83), потом уз везник *иако* као циљна, намерна допуна (Стојановић 2011: 14), као и уз апстрактне именице типа: *намера*,

жеља, време и сл. У свим наведеним позицијама инфинитив се у савременом језику не употребљава, а таквих потврда нема ни у нашој грађи.

Даље, инфинитив је као допуна глаголима кретања некада био много фреквентнији него данас (Петровић и Војновић 2004: 83; Стојановић 2011: 13). Знатно чешће је у употреби био и уз глаголе који би се могли сврстати у речи „на граници пунозначности” (*дати, понудити, помоћи*)⁴⁶ (Петровић и Војновић 2004: 79–80).

Имајући у виду синтаксичке позиције у којима се инфинитив може реализовати, основни циљ јесте да се на основу расположиве грађе пружи што потпунија класификација његових синтаксичко-семантичких реализација у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Пажња се, пре свега, посвећује инфинитиву у служби допуне семикопулативним глаголима, те изразима непотпуног значења, као и неким пунозначним глаголима у сложеним глаголским предикатима моносубјекатских реченица. Такође, посматра се и статус инфинитива као дела специфичних синтаксичких конструкција, а потом и као глаголског облика који учествује у грађењу футура првог. У свим наведеним функцијама разматрају се услови његове заменљивости конструкцијом *да* + презент, и то из два разлога: први је да се провери да ли су два допунска облика у односу факултативне дистрибуције или постоје синтаксичко-семантичке околности које ограничавају слободан избор; а други је мотивисан намером да се, у случајевима када могућност међусобне заменљивости постоји, провери њихова фреквентност, како би се утврдило у којој мери је балканистички процес повлачења инфинитива пред *да*-конструкцијом на датом терену узнапредовао.

III.1.1. На испитиваном подручју инфинитив се најбоље чува у футуру првом.

Уочено је да се за именовање радњи које ће се у будућности вршити или извршити уз енклитичке облике презента помоћног глагола *хтѐт/ићѐт* начелно могу употребити и инфинитив и презент са везником *да*:

⁴⁶ Такви су, на пример, пермисивни глаголи: *дати, дозволити, допустити*, затим глаголи: *понудити, помоћи, договарати се, заклети се* и сл. уз које би инфинитив данас био необичан (Петровић и Војновић 2004: 79–80).

jā *ћу* те звѣт тел'ефоном; сѧ[д] *ћу* ти jā *прѣхат*; тѧмо су у маѧацин, нѣка, jā *ћу* *донѣјет*; тѣ слѣшѧ мѣне шта *ћу* ти jā *рѣј* (Ле); сѧ[д] *ћу* ти *рѣј* (Ми); тѣ и тѣ jā *ћу* *изѧј* (Ос); jā *ћу* ти *донѣјет*; ѡн јѣсте валѧ пѡштен и свѣ, ал' и жѣт, плѧв, ада нѣгѣ *ћу* ти га *показат* (Па); валѧ *ћу* ти jā *казат* (Пл); jā ви онѡ што знѧдѣм, jā *ћу* ви *испрѣхат* и *пѡвес* ве тѣ на тѣ вѡду (Ру); сѧт *ћу* ви jā *казат*; тѣбе *ћу* jā сѧт *пѡвес* ѡде (Ос); кѧко *ћу* *рѣћ* (Ос); затѡ сам jā реко бѣо да л' *ћу* *доживет* сѧл' да се наспѧвѧм; jā *ћу* *прѣчат*, а ви пѣшѣте кѡл' ко трѣбѧ јѣдан рѣчак да кѡштѧ (Трн); сѧт *ћу* ви jā *казат*; пѧ *ћу* ви ја нешто *испрѣхат*; попрѣчѧј тѣ нешто пѧ *ћу* ти jā *попрѣчат* за јѣдну дрѣгѣ стѧр (Цв); свѣ *ћу* ве *казат* (Шав); jā *ћу* се *ожѣнит* (Тр); ѡвѡ што *ћу* ти *дѧти* трѣ нѡћи ѡпѣри рѣке и намаѣи; ѣто ко имѧте ви нѣкѡг, слѡбѡдно зѡвите jā *ћу* *дѧт* ви; ѣто, тѣ мѡреш сѧма, jā *ћу* ти *казат* (Кл); тѣ гл'ѣдѧ у мѣне, jā *ћу* *гл'ѣдат* у тѣбе (Тр); ѣво сѧт *ћу* jā *напѡјит* крѧве (Туз); свѣ *ћу* ти *прѣчат* (Бо); прѣчѧ тѣ па *ћу* ти jā *дѡдѧват* (Вру); jā *ћу* *донѣјет* сѧд вѡду; мѧјко, jā *ћу* ти *ѡпрат*; сѧ[д] *ћу* jā *донѣјет* баклѧву и ѡблѧнду; сѧ[д] *ћу* jā дрѣгѣ виљѣшкѣ *донѣјет*; тѣ ми трѧжи, jā *ћу* ти *дѧт*; jā *ћу* ти *дѧт* да попѣјеш сѡк; пѣтѧ тѣ, па *ћу* jā неѣ *намѣнут* да вѣдѣм, да се промѣчѣм (Го); jā *ћу* је *узѣт* (Го); пѣтѧте ме шта гѡј хѡј, jā *ћу* ви *испрѣхат*; сѣтра *ћу* *прѡј* крос Пљѣвље (Гло); jā *ћу* ти сѧмо јѣдан слѣчѧј *испрѣчат* (Гу); jā *ћу* *донѣјет* па да осѣчѣш онѣ купѡне (Жи); бѧш *ћу* ти jā *прѣчат* ѡ мојѡј жѣни (Жу); у недѣљу *ћу* ти *донѣјет* пѧре; валѧ лѧко *ћу* ти *казат* (Ке); jā *ћу* ви тѡ *пѡмоћ* ал' да увѣдѣте дѣцу и ѡвѣ жѣне у сѡбу (Нет); jā *ћу* ти *дѧт* пѧре ко си потрошѣла (Ка); сѧт *ћу* вам *прѣчат* којѣ су прѧзньѣци; ако ти трѣбѧ, јѣдно *ћу* ти *поклѡнит*, ѣво пробѣри; валѧ *ћу* ти jā *казат* бес кошѣлѣ (Из); тѣ ѡдмѧ иза ѡвѣ кѣћѣ, сѧ[т] *ћу* ти *показат* (Брћ); сѧ[д] *ћу* jā *вѣдет* дѧ л' је ѡн тѣ (Бот); шећер *ћу* jā *нѧћ*, нѣка шећѣра (Бал); jā *ћу* *прѡдат* бѣло штѧ мѡе; jā *ћу* и *кѣпит* (Жи); кѧт *ћу* ти *плѧтит*? (По); jā *ћу* *ѡтѣс* (Бал); валѧ *ћу* му *рѣј* чим га вѣдѣм (Ту); тѣ *ћеш* ни је *узѣт*; не вѣрѣјѣм да *ћеш* бѣт такѧф, Гѡјко (Ле); ако бѣднѣ тѣ, сѣди мѧло, и нешто *ћеш* и ѡд нѣга чѣт (Леч); тѣ *ћеш* *ѡј* да мѡл' ѣш; код нѣга *ћеш* *ѡѡбит* да се нѣѣ не крпѧш; тѣ четѣри дѧна, пѣтѣ *ћеш* *ѡј* (Нет); тѣ *ћеш* бѣт на слѣжбу ко бѡг дѧ (Ју); мѣсѣм да *мѡћи* *ћеш* тѣ (За); тѣ *ћеш* дѧнас *пѧнут* у крѣф (Кл); ѡ нѣму *ћеш* пѣно нешто *вѣдет* и ѡ крѣтѧњу и ѡ свѣму, ѡ жѣвлѣњу, да прочѣтѧш тѣ кнѣгу (Ђер); с тѣјѣм *ћеш* *умрѣјет* (Жи); у ѡвѡ сѣло *ћеш* ми *зѡвнут* ѡвогѧ и ѡвогѧ (Бал); ѡна га шѣнѣ, пѡслѣ *ће* јѡј *порѧс* чѣр онѡј мѧјки што га бѣјѣ; (По); ако бѧцѣ на дѣснѣ, *ѡѡбра* *ће* бѣт гѡдина (Ко); тѡ *ће* ти бѣт и смѣјѣшно (Бѡб); двѧдес и прѣвѡга септѣмбра сѧ[т] *ће* бѣт; сѧ[д] *ће* ѡн *донѣјет* (Из); ѡн *ће* ти *пѡслат* тѡ сѣтра (Ту); пѣтѧ ѣѣ Јѧблѧн, ѡн *ће* ви *казат* (Баг); бѡк *ће* те *чѣват*; тѣ ѣмѧ стѧрѧ жѣна, ѡна *ће* ти свѣ *попрѣчат* кад је ѣшла да прѡсѣ девојкѣ за чѡвѣком (Ју); свѣ *ће* ти ѡн *испрѣхат* ѡд *а* до *ш*, jā сам тѡ рѣкѡ, и вишка *ће* ти ѡн *испрѣхат* (Бот); док му је ѡтац жѣв, ѡн *ће* нѣкѧко и бѣт дѡбро (Не); запѣши и нѣко *ће* ти *казат*; сѧт *ће* мѡрат за нѣкѣ гѡдину да трѧжѣ некѣ лѡкѧцију; ѡн *ће* *зѡвнут* ѡвѣ старѣјѣ лѣудѣ; кад га jā уфѧтѣм, нѧјвѣћѣ пѧрче *ће* му бѣт ѣхо (Нет); прѣвѧ кѣћа *ће* ве *срѣтнут* са л' ѣјѣвѣ стрѧнѣ (Рѧј); свѣ *ће* ти тѡ *испрѣчат*; она *ће* верѡвѧтно *ѡѡћ* сѧт мѧло ѡвѧмо на ѡдмор нѣкѣ дѧн; тѡ бѡг знѧ дѧ л' *ће* бѣт да л' нѣѣ (Ос); jā сам га ишѣбѡ и тѣстѣја *ће* *ѡстат*

(Со); тѹ *ће* ви та најбоље *испричат*; лѡпѡва *ће* ти га *ѡдвес* кѡмшија. (Цв); сат *ће* ми *ѡѡј* дѡца; дѡ тѡ тѡ чѡше пѡ *ће* Зѡрица *сѡнат* (Шав); најбоље ти је да ѡдѡш за Црвско, најбоље *ће* им *причат* Ѳгњен Јѡлић; јѡ да ве повѡдѡм гѡре код јѡднога мѡјѡга рѡђѡка, ѡн је стари чѡвек, свѡ *ће* ви *испричат*; тѡ ћеш пѡсл'ѡ јѡш нѡко *ће* ти *рѡћи*, јер сл'ични су ѡбичѡји и код вѡс (Бољ); нѡће, бѡк *ће* пѡмоћ (Бу); е ѡн *ће* ти *причат*; сѡмо је тѡ Тѡмо згѡдан чѡвек, ѡн *ће* ти свѡ *опричат* о томѡ српскѡм; којѡга гѡј нѡћѡш они *ће* ти *опричат*. (Врс); овѡ *ће* ви мало бѡље *испричат* о стѡријем (Др); кѡ свѡм детѡту *ће* ти ѡн *рѡј* (За); мѡ Авдѡја, ѡн *ће* ви *испричат* (К. Бун); што *ће* ѡн кѡкат и пѡкат вѡ немѡ да се пѡшѡите нѡшта; пѡ *ће* ти *ѡати* тол'икѡ пѡрѡ кѡл'ко је тѡшко, нѡвија, ал' од онѡја *ће* ти *узѡти* дѡсет пѡстѡ трѡшкѡвѡ; нѡдѡј се сѡтра до Ўвца да *ће* ѡни *пѡнал'ит* кѡће српскѡ (Кл); ѡнде сврѡти пѡтѡј ѡна *ће* ти *кѡзат* пѡво пѡт (Тр); нѡгѡва жѡна *ће* вам *причат* (Це); ѡна *ће* пѡј сѡ мнѡм да је вѡдѡм кѡћи (Бо); тѹ *ће* бѡт дѡбро; слѡбо *ће* ти кѡ *рѡј* рѡјеч (Вру); трѡбѡло би такѡ, невѡста *ће* пѡсл'ѡ бѡт ѡмѡрна за свѡдбу (Го); нѡ знѡм да л' *ће* бѡт овѡ гѡдинѡ по пѡт ѡурѡ (Кон); тѡ *ће* ви *испричат* што нѡће нѡко ѡде (Ђер); кат *ће* *ѡѡј*? (Жу); да јѡ кѡжѡм пѡвѡ Гѡрану зѡ шта су ѡне дѡшл'е, пѡ *ће* ѡн *ѡјаснит* (Коз); овѡ *ће* ти, реко, *узѡт* пѡре; ил' *ће* да упѡшѡ ил' *ће* *ѡтѡс* нѡће да рѡдѡ; да нѡје мѡфтѡч да вѡдѡ ко *ће* јѡј штѡ *ѡт* (Брћ); сѡ[д] *ће* ти ѡна *ѡнијет* зѡјтин; ѡво ѡмѡ, сѡт *ће* ти *сѡнат* Зѡрица, тѡ нѡкад ѡћеш, нѡкад нѡћеш; пѡглѡдѡ кѡко бубњѡ овѡ пѡстѡ шпѡрет, дѡшу *ће* ми *пѡјес*; она *ће* тѡ *шѡчѡнат* кѡ нѡшта (Бал); тѡ на врѡнца, немѡ да га окрѡћѡш ни л'ѡвѡ ни дѡснѡ, ѡн *ће* те *пѡвес*; нѡје дѡшѡ јѡш, сѡ[д] *ће* *ѡѡј* (Ле); и овѡ *ће* ти овѡј Идрѡс *рѡј*, блѡго мѡне (Ми); цѡјѡлу л'ивѡду *тѡ* ми *пѡрѡдиј* (Пе); е бѡгами, Шѡфко, ко бѡднѡ сѡдбина, нѡма *ће* *ѡтѡс*; ѡна *ће* ти *пѡбеј* (Пл); сѡт *ће* онѡ кѡћѡ пѡнут пѡ *ће* те *ѡѡвит*; врѡтѡ се ка кѡћи, крф *ће* л'ѡј; нѡ, врѡћѡј се, крф *ће* л'ѡј, они хѡте дѡвѡјку (Пл); дѡк си у вѡјску, овѡ *ће* ти *вѡљат*; јѡ тѡ нѡшта нѡ знѡм зѡ шта *ће* ми тѡ *вѡљат*, кѡко *ће* ми тѡ *вѡљат*; сѡ[д] *ће* *ѡѡј* (Пр); пѡна *ће* се *нѡпѡнит* гѡидѡ (Пру); тѡ е стѡрѡ, јѡш стѡрѡ жѡна, јѡ мѡсл'ѡм да *ће* ѡна *знѡт* дѡста у вѡзи тѡк рѡзбѡја л'ѡжѡћѡга; ѡмѡ врѡмена ка-*ће* ѡна *ѡѡвѡрат* (Ме); хѡјмо мѡ дѡл'е пѡ *ћѡмо* га *сѡћѡкат* (Бот); валѡ да порѡстѡ дѡца пѡ *ћѡмо* се *ѡдмѡрит* (Со); д[а] [ид]ѡм да стѡвѡм јѡ кѡфу пѡ *ћѡмо* *причат* (Го); ил' *ћѡмо* ти мѡ тѡ *ѡнијет* да ѡсѡчѡш (Ђер); јѡвни ми се пѡ *ћѡмо* се *чѡт*; сѡ[д] *ћѡмо* *пѡдѡжит* (Жу); кѡ знѡ дѡ л' *ћѡмо* се *вишѡ* *вѡћѡт* (Ка); јѡш мѡло пѡ *ћѡмо* *пѡчѡт* тврѡдѡ сѡр да пѡвѡмо (Жи); ако си хѡсул, мѡ *ћѡмо* *рѡзѡвѡрат* (Бал); мѡ кат ѡдѡмо овѡмо кѡт крѡчѡнѡ, мѡ *ћѡмо* *пѡиунѡтат* Фѡтку (Ме); јѡ, пѡво да ти кѡжѡм, нѡ знѡм ни кѡ[д] *ћѡте* вѡ да дѡћѡте ни да л' *ћѡте* уѡпште *ѡѡћ* (Бал); дѡ л' *ћѡте* се вѡ *снѡћ*?; кѡко *ћѡте* *сѡћ* дѡл'е? (Ос); свѡ *ћѡте* *ѡс* ѡвијем бѡјѡл'ѡм мѡкадѡмом (Рѡј); кѡт *ћѡте* ни *ѡѡј* нѡће? (Др); нѡкѡк *ћѡте* *пѡтат* ако вѡћ бѡдѡте ѡшл'и (За); лѡк *ћѡте* ми *вѡдет* кѡкав ми је лѡк (Уг); кѡ[д] *ћѡте* вѡ *ѡсѡл'ит*, ѡн се вѡшѡ врѡтит нѡће (Уг); слѡћѡ *ћѡте* *снѡват* (Ка); вѡ *ћѡте* *ѡзѡнс* такѡ, ѡде пѡрмаха вѡл'икѡ (Бот); ѡни *тѡ* *пѡрѡсѡћ* вѡде (Вр); сѡтра *тѡ* *ѡѡј* (Бал); нѡјѡсу дал'ѡко, ѡпѡт нѡдѡм се да *тѡ* ме *гѡ'ѡдат* (Со); у четврѡк *тѡ* ѡдмѡ *ѡѡј* овѡмо (Го); хѡтѡ мѡсл'ѡт бѡк знѡ штѡ е, ал' брѡжѡ *тѡ* *ѡѡј* (Кон); пѡ *тѡ* *зѡкѡкат*: „Кѡкѡ ѡљѡзе, штѡ тѡ бѡ са тѡбѡм?” (Ле); сѡ[д] *тѡ* се *пѡсѡѡдит* (Пл);

ёво с[д] *ћу* *д[а]* *[ид]ѐм* да је припнѐм (Бал); стѐ кил[а] пасу[л]а *ћу да н[а]ћѐм* (Ка); тѐ је његѐв љнук што *ћу ј[а] да* те *уд[а]м*; тѐ *ћу да* ви *обј[а]сн[и]м* к[а]ко је пост[а]ло тѐ прѐзиме (Нет); ѓн кажѐ *ј[а] ћу да пр[а]в[и]м*, п[а] пѐсл'ѐ кад је в[и]део шт[а] је, пок[а]јѐ се, св[а] срѐства т[у] отѐше (Не); шт[а] *ћу да* те *л[а]жѐм* в[и]шѐ?; зн[а]ш за кѐга *ћу да* те *уд[а]м* к[а][д] си такѐ д[и]вна? (Ка); к[а]ко *ћу да* ти *гар[ан]тујѐм* кад н[и]сам в[и]дѐ шт[а] је? (Кл); с[а][д] *ћу да* га *опт[у]ж[и]м* што сам држѐ ѓца п[а] м[а]јку, п[а] свѐ тѐ *ћу да* му *од[у]змѐм* т[а]мо на деѐбу; е с[а]т тѐбе *ћу да н[и]т[а]м* (Уг); *ј[а] ћу да* ве *сп[а]с[и]м* (Туз); [а]јте т[а]мо, с[а][д] *ћу ј[а] да* *склѐн[и]м* овѐ (Тр); *ј[а] по св[у] нѐј м[и]сл[и]м* к[а]ко *ћу ј[а] да* *уп[а]нт[и]м* тѐ тол[и]кѐ да зовѐм (Вру); *ј[а] сам* дошѐ по њ[у], *ј[а] ћу да* свѐ *опрѐст[и]м* (Бо); још шѐс *ћу да* те *чѐк[а]м*, ако ти је н[у]жда (Гл); ко б[и]дѐм ж[и]в, *ј[а] ћу да* је *д[а]м* д[а]љѐ у шкѐлу; *ј[а] ћу да* јѐј *слѐж[и]м* он[у] гр[у]ду с[и]ра (Гл); ако *ј[а] рѐш[и]м* да закѐлѐм т[а] курб[а]н, *ј[а] ћу да* *нан[и]јет[и]м* (Кон); *ј[а] ћу да* ти *пр[и]ч[а]м* н[а]сл'ѐство (Ке); в[а]л[а] *ћу д-идѐм* с[у]тра; *ја ч'у да* *побѐгнѐм* (Мел); т[и] се мѐне св[и]ц'аш и *ј[а] ч'у да* те *љзмѐм*; *ј[а] ћу да* *пр[и]ћ[а]м* а ѓни посѐн нек доп[у]н[у] (Ле); *ј[а] ћу* в[а]с *да* *љзмѐм* (Пе); к[а]ко *ћеш* с[а]ма т[и] свѐ *да р[а]д[и]ш*? (Го); св[у]ј *ћеш* т[и] тѐг[а] *да н[а]ћѐш*; т[а]мо *ћеш* крѐз Бр[н]ицу *да прѐћеш* св[а]к[а]ко (Кн); т[и] *ћеш*, у ѓме бѐга, *да се* *уд[а]ш* и *ѓдѐш* у свѐју к[у]ћу (Ђер); кат својѐк ѓб[а]нина ѓм[а]ш, т[и] *ћеш* *да затвѐр[и]ш* стѐку у пѐднѐ (Уг); ако сп[а]в[а]ш на Ђурђевд[а]н, посл'ен *ћеш* ст[а]лно *да сп[а]в[а]ш* (Ко); а шт[а] *ће да* *чин[и]* с он[и]јѐм?; [а]јде, ч[и]ча, још м[а]ло с[а]т *ће* и ѓн *да ѓѓћѐ* п[а] ћемо сви з[а]једно др[у]штво (Ка); с[а]мо се бѐгу замѐл'и, бѐк *ће да помѓгнѐ* свѐ (Гр); док она порасте, шкѐла *ће да из[а]ђе* из мѐде; д[а]нас *ће да б[у]дѐ* гѐрѐ нѐго прв[и] д[а]н (Бу); дѐбру н[а]факу је имѐ што је прѐдѐ, шт[а] *ће* му, и онѐ *ће да ост[а]в[и]* гѐре (Трн); тѐ *ће да осѐт[и]* јѓпѐ вѐсел'ѓ р[а]дн[и]к и кој[и] пр[и]мај[у] овѐ м[а]л'ѐ пѐнз[и]је, е тѐ *ће да осѐт[и]* јѓпѐ; к[а]ко да је дѐбро, [а]д[а]љ б[и]ла [а]д[а]љ *ће да љмрѐ* (Кн); кѐ *ће да* му *ч[у]в[а]*? (Ке); ѓна *ће да б[и]дѐ* т[у]; с[а]т *ће да н[а]ћѐ* ов[а]ј др[у]г[и] мѐмак са бал'ѓркѐм (Тр); је л' вам пр[и]чѐ што *ћемо да ѓѓћѐмо*? (Уг); м[и] тѐ л' ѓјек с[а]мо да заврш[и]мо, м[и] *ћемо да идѐмо* к[у]ћи, да одм[а]р[а]мо (Ка); да ми д[а]те брѐј тел'ѐфѐна п[а] *ћемо да се ч[у]јѐмо* (Ка); доведи т[и] њѐга да га в[и]д[и]мо у к[у]ћу п[а] *ћемо да разгов[а]р[а]мо* (Це); х[а]јде Р[и]зо, зам[и]јеси л'ѐп, м[и] *ћемо уј[у]тру да р[а]д[и]мо* (Трн); такѐ да *ћемо* тѐ ид[у]ћѐ гѓдинѐ *да припрѐм[и]мо* тѐ л' ѓл'ѐ (Др); пѓсѐ *ћемо ѓпѐт да број[и]мо* пѓново, и брѐј (Вру); в[и] *ћете* [а]свалтом *да идѐте* (Ме); с[а][д] *тѐ да м[и]сл'ѐ* да је мѓја сѐстра (Кон); ѓ Х[а]м[и]де, да л' *ће да се врат[у]* ов[и]? (Ке); ѓни *ће да осѐт[у]*, мил'ѓција, инспѐктори, ов[и] у ск[у]пштињи (Кн).

Знатно већа фреквентност примера са морфолошким ликом футура у коме се као допуна енклитичким облицима глагола *хтѐт/штѐт* јавља инфинитив одговарајућег глагола показује да је процес продирања *да*-конструкције у овој функцији слабијег интензитета.

У позицији испред енклитичког облика помоћног глагола инфинитив је једино и могућ:

отџићу (Го); ко сазнадем ја тачно ко зна све, *рех[х]у* ти (Гу); ја њмам неки посб вел'икџ, *дојћу* да ви нађем утобус; хџ тџ, *дојћу* ја; (Ле); *тражџићу* неког другог; *казџћу* ти (Ос); *показџћу* ви ђе су жџвел' и (Ки); *рехћу* ја Добросаву (Ка); *рехћу* му да ми се више не јавља; *до[х]ћу* ко-тебе; *ре[х]ћу* му да си сврћала; *направићу* ти ја једну (Па); *убићеш* неког и *добићеш* паре (Кл); ада *вићешеш* тџ, много ти трџба (Ка); једно стб метара приен Лукара па онамо *видешеш* једну кћу (Ју); *дојће* он на трпезу па ћу му рџ (Ка); *измериће* на прецизне терџије (Кл); немб се Л'џшо секџрат, *пораиће* Жџко (Коз); вџла *дојће* данас (Жу); *убиће* те крава (Леч); а сџт *најће* жџна ми, сџт ћу ја њџзи казџт (Бо); имаће дџста трџлога, *имаће* дџста и здравџга; једна јџш на њџзи не јџду је, а *појџиће* и њџ (Ос); ако имаде џл'ијек карџтера, да му помџнеш два-три пџт, *донџеће* (Леч); *најћемо* се сџтра; *обџ[х]ћемо* је неки дан (Па); *поседећемо* маџо код мџне, *рџчаћемо* (Боль); ако ти трџба, *најћемо* нешто (Бо); џма дол'е, *видећете*, испод пџта (Шав); *бићете* задовољни (Цв); *видећете* једну кћу са л'ијевџ странџ (Рај); *прџће* тудијџнаке (Па); ал'и ако сазнаду, *убџте* ме (Рај); *дојте* Вџлахиње и Вџси (Ле) нека га, *дојте* џни (Го); они нџнас уџазџ у кћу, *изџнџте* (Ру).

III.1.2. За разлику од енклитичких облика глагола *хтет/шћет*, који су резервисани за футурско образовање, и уз које у српском језику у употреби претеже инфинитив, уз пуне форме истога глагола (када се употребљава са значењем 'хтења, жеље, намере, воље, готовости и спремности' за вршење радње означене допунским глаголом) као допуна употребљава се готово редовно презент са *да* (Стевановић 1953: 165–166). Разлика у допуни условљена разликом у значењу управног глагола, односно дистинкција између две поменуте функције у тутинско-новопазарско-сјеничком говору добро се чува.

Бројни су примери са *да*-конструкцијом као допуном (дакле, са волунтативним значењем):

оћу и ја *да идем* џдавде (Бал); џн и је помџрио и џн рџко *оћу да је вџдџм*, и отишб (Ђер); е, вџла, *хџч'у д-идџм*; *хџћу да се распџтам* (Мел); мџремо сџмо ако ја *хџћу д-идџм* (По); сџдака је пџсебно, *хџћеш да очџстиш* маџ, *хџћеш* некое *да помџгнџш* комшијџи, пријџтел'у (Ле); прџво се џрџ, сџе се жџто, сџе се џвас, јџчам, хџл'да, завџси шта *хџч'еш да посџеш* (Ме); кад *оћеш да стџвиш* у шпџрет, с рукавицџама џбавезно (Ос); ако *хџћеш* тврдџ сџр *да прџсуеш*, ка што мџја сџаха радџи, џзмџш те рџзл'иеш онџ врџику и маџнџш она кајмак (Жи); ако *хџћеш* брџже *да прџдеш*, тџ тџ завџјеш јако; шарџно, ишџраш како *хџћеш* почџтак *да пџченџш* (По); причџ, немб да шџтиш, она *оће* тџ *да пџише*

(Го); *хѡће да пѡћѣ* за њѣга (По); на прѣмер он *хѡће сѡд да спрѣмѡ да жѣнѣ* њѣга (Ру); сѡт јѣдан *оће да зовѣ* на свѡдбу; јѣдна *оће да ѡгрѡ* поред мѣне (Вру); колѡч се изнѣсѣ на бѡдњѡке кад *ѡће да се крѡтѡ* бѡдњѡци; ако си му пѡнио вечѣру, онѡ *хоће да ѡтмѣ* да изѣдѣ (Врс); Јел'ѣна готѡво, ако нас не лѡжѣ, сѡмо још мѡло, сѡмо још јѣдан ѡспит да дѡ и *оће да ѡде дѡлѣ* (Бу); ако *ѡће да седѡ*, седѡ (Бр); ѡн кѡжѣ *хѡће свѣ тѡ да кѡпѡ* (Мел); ко *ѡће* од тѡја сѡнѡвѡ, од тѣ децѣ, помѡло *да прѡтѡ* пѡрѡ ѡтуд, жѡвѡ стѡрѡ (Д. Дуб); ѡна *хѡће да се удѡ* за њѣга (Ле); ѡн кѡжѣ *хѡће свѣ тѡ да кѡпѡ* (Де); изјѡтра би ѡшл'и ко *ѡће да се кѡпѡ* ладнѡм водѡм (Ко); *оћемо да сврнѣмо* ѡде кот чѡка Мил'ѡвојевѣ кѡћѣ да вѡдѡмо снѡшу (Го); тѡ ми је дошѡ од мѡјкѣ мѡјѣ ѡтац и кѡжѣ: „Гѡ и тѡ *хоћемо да те дѡмо*” (Бр); четѡри гѡдине нѡсмѡ се изѡл'и кад *оћемо да л'ѣгнѣмо* (Врс); *хоћемо да идѣмо* од кѡћѣ до кѡћѣ (Пл); поразговѡрѡ по двѡје трѡ рѡјечи, кат *хѡћемо да се ѡзмѣмо*, оћемо за Нѡвѡ Гѡдину (Па); е вѡлѡ *ѡћемо ѡде да се настѡнѡмо*, ѡде ће бѡт дѡбро (Вру); сѡд ми *ѡћемо* невѣста *да нас послужѡјѣ* (Ме); *хѡтѣ да ме кѡну*, пѣвајѡ ми пѣсму (Мел); те ѡсобе кѡјѣ се бѡвѣ рѡѡвијѣм пѡсло, ѡне рѡдѣ на рѡзнѣ нѡчѡине, ако *хѡће да ти направѡ* злѡ, што рѣче гѡжба, тѡт ти направѡ чѡвек чѡвѣку злѡ (Ру).

У свим наведеним примерима глагол *хтѣт / шћѣт* има значѣње 'имати вољу, желети, намеравати'.

Некада, међутим, у оваквим конструкцијама футурско значѣње или претеже над волунтативним:

тѡ је бѡло срамѡта стѡрѡ да чѡјѡ и да кѡжѣш чѡвѣку јѡ *оћу да се породѡ* (Го); осѡл'и онѡ вѡду кат *хоћеш да убрѡкаш* онѡ качѡмак; не смѡјѡ да се дѡрајѡ ѡгл'е, *оће* пѡслѣ змѡја *да пѣцѡ* ѡвце за вѡме (Св); *хоћемо*, вѡлѡ, догѡдинѣ код њѣга *да идѣмо*; сѡтра *хоће да идѡ* за невѣсту (Ме);

или је јѣдино присутно:

кад нѣко *хоће да ѡмрѣ*, чѡјѣ се тѡ птѡца; дѡнас ћемо тѡ да завршѡмо, сѡтра *оће* кѡша *да пѡдѡ* (Ко); *оће* дѣца *да поцрѡкајѡ* ѡд глѡди; не смѡјѣ да проговѡрѡ *оће* дѣца *да јѡј бѡдѡ нѡјѣма*; тѡ се нѡсѡ кад нѣко *хоће да ѡмрѣ* (По); мил'ѡн пѡтѡ свѣ учѡних хѡ, *оће да га удѡрѡ* кѡла, *оће да пѡнѣ* с бицѡкла (Ков); кѡ пијѣтѡ кад *оће да пѣвѡ* (Вру); јѡ би је напѡнио нѡ овѡ млѡго слѡбо, *оће да се поцѣпѡ*, тѣжак компѡр (Ка); хѣј лѡтѡ кѡкавица, јѡ седѡм, *хоће да се запѡл'ѡ*, нѡ прак, онѡ сул'ендѡр горѡ и тѡчѣ онѡмо у тѡ стѡн (Пл).

У свим наведеним случајевима облици глагола *хтѣт / шћѣт* су неакцентовани.

III.1.3. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору уз глагол *хтѣт/шћѣт* када значи 'бити склон (нечему), обичавати (радити нешто)' као допуна увек долази да-конструкција: знамо свѣ да ђна *ѡће да слѡжѣ* (Па); ѡн понѣкад *ѡће да попѣјѣ* па да се пѡбијѣ (По); *ѡће* од вѣл'икѡг зѣља крѡве *да прекѡпѣ* мл'ѣјѣко (До).

Има, међутим, примера у којима је као допуна пуним облицима презента глагола *хтѣт/шћѣт* бележен и инфинитив:

а) Уколико је у упитним и зависно-упитним реченицама облик допуне инфинитив, превладава футурско значење: а *хоћу л' бѣт* преко тел'евѣзијѣ? (К. Бун); *хѡћеш знѡт* ако бѡг дѡ? (Ме); однѣси матѣку на рѡме и гл'ѣдѡ *хѡћел' те узѣт* какав нѡдничѡр; пѣтѡ је *хѡће л' ти дозвѡл'ит* да ми дѡш онѣ опѡнке твѡе? (Ру); *хѡће л' полѡзит* вѣшѣ? (Ме); *хѡћемо л' рѡдит* штѡгој? (Ру); *ѡћете л' не пѣшћит* у кѣћу? (Бољ).

Ако је допуна *да* + презент, посреди је волунтативно значење: вѣдѣш овогѡ мѡмка, е *ѡћеш да ѣзмѣш* њѣга?; *хо л' да се удѡш*? (Мел); вѡлѡ јѡ сам дошѡ бигинѣсѡ ћѣрку за сѣном, вѡлѡ, *хѡ л' да ни је дѡш*? пѣтѡ је *хѡће л' да ти дѡ* (Бр).

б) Инфинитив је допуна пуним облицима презента глагола *хтѣт/шћѣт* и у реченицама типа: немѡ га дѣрат *ѡће*⁴⁷ те *ѣбит* (По); *ѡћете озѣнс*, трѣбѡл'и сте у кѣћу да уѣћѣте (Трн); намѣри сѡбу, *ѡће* нѣко *дѡћ*; реко јѡј: „Мѡкни тѣ мѣтлу *ѡће* је нѣко *ѣкрас*”, и она нѣ кће; немѡ је дѣрат, *ѡће се заплѡкат* (Пе); немѡ да им дѡјѣш да пѣјѣ, *ѡтѣ се нѡпит* (По)⁴⁸. Овде се управним глаголом у предикату зависне реченице не изриче значење 'жеље, намере или решености', већ се исказује 'могућност или претпоставка да ће се радња означена допунским глаголом (најчешће неповољна) вршити или извршити у будућности'. Тако нпр. *ѡће се нѡпит* значи 'постоји могућност да ће се пити', и реч је о футуру, док би се употребом допуне у облику да-конструкције (*ѡће да се напијѣ*) добило значење 'жели, има намеру да се напије', са предикатом у презенту. Дакле, и овде је однос између футурског и волунтативног значења условљен типом допуне.

⁴⁷ Облици глагола *хтѣти* у оваквим конструкцијама су ненаглашени.

⁴⁸ Оваквим реченицама синонимне су оне са негираним глаголом *мѡрит* у предикату, уз који као допуна увек долази инфинитив: Мѡкни то мл'ѣјѣко, *не мѡрѣ* га дѣца *просѣт* (у значењу 'могу/постоји могућност тј. опасност да га проспу'), и које су у овом говору сасвим уобичајене и честе.

в) Забележено је и неколико случајева када се пуни облици презента глагола *xtě̃t / шћě̃t* уз инфинитив употребљавају са циљем посебног истицања: *хѡћу отић*, па да ћу погйнут (Жи); *ја хѡћу радит* ако устрѣбѧ; *ѡн мѡра да кѧжѧ па да хѡће умрѣјет* (П).

Избор допуне уз пуне облике глагола *xtě̃t / шћě̃t* у свим осталим случајевима (дакле, када је управни глагол употребљен ван презента) факултативан је, не уноси измене у значењу, с тим да се као допуна инфинитив нешто ређе употребљава:

ако *би кћѡ да* још вишѧ *зидѧ* гѡре више земљѧ, пл'ѡ се плѡт (Св); *е тѧпѡт су ћѧл'и партизѧни да тѣрајѡ* овѡ врсту девѡјѧкѧ за партизѧне; *шћѧљи су да одвѡдѡ* у Себѧћево дѡље, у Црквѣне *да одвѡдѡ* овѡ врѧло (Д. Дуб).

дѧко ти *бѡдѧ xtě̃ла* штѧ *кѧзат*; *шћѡде* је *ѡбит* да је *ја нѧ спѧси* (По).

III.1.4. За разлику од потврдног футура, где су *да* + презент и инфинитив уз енклитичке облике помоћног глагола у односу факултативне дистрибуције, у реченицама са негираним предикатом у облику футура првог инфинитив није могуће заменити *да*-конструкцијом а да се значење не промени. У негативним реченицама помоћни глагол за грађење футура и волунтативни глагол облички су синкретизовани, те тако основну улогу разликовања футурског и волунтативног значења преузима облик допуне. Конструкцијом са допуном у инфинитиву казују се радње које се у будућности сигурно неће десити (футурско значење), док се у случају употребе *да*-конструкције саопштавају радње које се не желе вршити (волунтативно значење). У тутинско-новопазарско-сјеничком говору разлика између оптативних реченица и реченица са предикатом у футуру добро је очувана.

Употреба инфинитива као допуне одричном облику глагола *xtě̃t / шћě̃t* у највећем броју случајева маркер је футурског значења:

сѧко, *нѧћу се* ја млѡго *мѡчит* (Кл); *никат заборѡвит нѧћу* кат ме нијеси дѧла да се смѣјѧм"; *нѧћу* ти *узѧт* пѡшку (Ле); *никат* јѡј ништа *нѧћу кѧзат* (По); *ѧ*, шта те брѣга, ти *тѡ вићет нѧћеш* (Ка); *ја вѣруем*, у двѧдес сѧлѧ *нѧћеш нѧј* четрѧс девѡјѧкѧ (Врс); *нѧћеш* ми ништа *дѡсѧдит* (Кл); *ѡвѧкѡ* да ти кѧжѧм, знѧм да ми *вѣроват нѧћеш* (Ке); *нѧћеш вѣроват*, нѧће овѡ, нѧће онѡ, лѧжѡ свѧ. (К. Бун); *тѡ* је свѧ йстѡ, шта гѡд да пишѧш, *погрѧшит нѧћеш* (Бу); грдна, йди у кошѧру погл'ѧдѧ онѧ тѧлѧт, познѧдни тѧлѧт, умрѣјѧћу пѧ тѧ ти кѡмшијѧ отѧрат, *нѧћеш знѧт* да ти и нѧма (Ка); *вѣрујѧш* л'и, ѧво *нѧћеш* ми *вѣроват*, ка[д] су ми рѧкл'и сѣн, *ја* сам се онесвијѧстѣла (Боб); ако га не бѧцѣи, *нѧће* бѧјѧги *бѣт берићѧтна гѡдина* (Св); *нѧће* ни кѧплѧ мл'ијѧка *дѡбит* ко *ја* бѣдѧм жѣва; ако не узрѧдѣи, *нѧће дѡбро*

би́т; нѣ́ће јој *па́днут* крѹна с гла́вѣ ако ми помòгнѣ; *нѣ́ће* ме òна вѣшѣ у ўста *узѣт* (По); *нѣ́ће* рòдит нѣшта овѣ гòдинѣ; *нѣ́ће се* млòго *наљутит* ако јој òдмā кáжѣм; *нѣ́ће* ваљáда *сапрѹнут*; *нѣ́ће* ми *се* дáко *прòдат* она постѣљина; *нѣ́ћеи* *дòбит* нѣшта (Ту); ако затвòрѣм овò, нѣ́ко ми *нѣ́ће* тò *плáтит* (Леч); обезбѣђена си, на срѣт пѹта л'ѣгни нѣ́ко те *пробудит нѣ́ће* ако нѣ́што нѣ́си напрáвио (Не); òн нòћас *нѣ́ће мòј дòј* на терáвије (Нет); ѣ вáлā је имáла лáда овѣ гòдинѣ, ко нѣ́је имáла лáда, нѣ́кат га *нѣ́ће* ни *ѣ́мат* (Кн); *нѣ́ће дòј* овā трѣ дāна да ўзмѣ врнѣку (Уг); дāди нѣ́што мáло, *нѣ́ће* ти *би́т* нѣшта (Вр); скрāјнѣи се дòље једну гòдину дāнā, овò вѣшѣ *би́т нѣ́ће* (Гл); хāј *нѣ́ће* ми *би́т* нѣшта, òтл'е-дòтл'ѣ, бòгоми јѣс (Ки); кòл'ко би хāјò да завршѣ овò што је зāпоћео, свѣ се плáшѣм *нѣ́ће мòћ*, мòрā се некò дрѹгò врѣме *ћекат* (Бољ); ада бòга ми нѣ́и *тāћ нѣ́ће*, док су óде, нѣ́ко жѣф (Пож); Рáмиз, брѣ, ѣмā обрāза, разумѣјѣ, *нѣ́ће* òн нāма *узѣт* крāву испред овол'ѣкѣ децѣ (Бољ); да те сечѣмо тòм ѣстòм тòм границòм *ће* су те òни сѣкл'и, стāра жѣна, тò *нѣ́ће зарāс*, не смѣјѣмо, нò да ти дáмо ўпут да идѣш за Нѣш пā на трāку (Ка); сѹтрадāн немò се умѣват и *нѣ́ће* ти вѣшѣ *трѣбат* (Кл); *нѣ́ће* тò *би́т* такò (Ле); *нѣ́ће* ми *смѣтат*, мòгу жѣвет вѣшѣ гòдѣнā; ако бѣднѣ āнђел, мѣлећ, òн *ће* пòбеј, *нѣ́ће гл'ѣдат* (Кл); òна *ће* отѣс, *нѣ́ће дòј* да му помòгнѣ; *нѣ́ће* нѣ́шта *фāл'ит*; што ми *нѣ́ће нѹј* овā жѹчнā кѣса, па да се урахāтѹ свѣ од мѣне (Го); нѣ́ко *нѣ́ће ѣ́грат* онāмо *ће* му мѣсто нѣ́је (Гу); јā сād вѣчѣм, бòга ми *нѣ́ће* ми *донѣјет* пāре, овā ситуāција овакā (Ке); ѣ вáлā *нѣ́ће* ни овā *òстат* (Ли); мѣне можда *нѣ́ће трѣбат*, мòја унѹчāт су у Нѣмачкѹ, овā се ишкòловāла (Ми); јā сам мисл'ѣла она *нѣ́ће дòј* ни у Тутѣн, она *ће* умрѣјет (Па); *нѣ́ће* овā *понављат*, јā јој òко познāѣм (Из); идѣ се сāмо ради да се закѹнѣ алāху *ћелешāну* да *нѣ́ће* чòвек *лāгат* и да *нѣ́ће* кòме шѣр *учѣнет* (Бот); òће бѣт, *нѣ́ће би́т*, òтац ми тѹ да ми не дā, јā ўзѣла пāре (Ка); òн рāдѣи у канцелāрију, кāко су га цѣнѣл'и, тò *вѣроват нѣ́ћете* (Коз); сād за Сенѣцу тāмо *се врāћат нѣ́ћете* (Гр); *нѣ́ћете* ни трѣћѹ ни четвѣртѹ ни сѣнку *вѣдет* (Ке).

Волунтативно значење добија се употребом допуне у облику *да* + презент:

што имāднѣм дāћу ти онакò, *да* ти *продāм нѣ́ћу* (Бал); јā *нѣ́ћу да се удāм* док не вѣдѣм мòмка (Боб); громòви нек пѹцајѹ, јā *ћу да спāвāм* кот кѹћѣ, *нѣ́ћу да чѹвам* (Бот); јā *нѣ́ћу* òдавл'ѣ *да идѣм*, *нѣ́ћу* дѣјете *да вòдѣм*, јā *ћу* óде да жѣвѣм (Коз); штā је овò, *нѣ́ћу тѹ да улāзѣм* (Др); јā *нѣ́ћу да ўзмѣм* ако ми не наплāтѣш (Кл); сѹтрадāн кад јā òћу кѹћи, нѣ́ка је, *нѣ́ћу да је продāем* (Тр); јā *да се удајѣм* јòш *нѣ́ћу* докл'ѣн Сāва из вòјскѣ не дòћѣ, јā *да се удајем нѣ́ћу* (Го); *нѣ́ћу* ни *да мрòднѣм*, кāкѣ да гѣнѣм (Ке); *нѣ́ћу да ўзмѣм*, тò је тѹђе, ѣмāм мòју плāту, ѣмāм брес плāтѣ тò (Пр); *нѣ́ћу да је дāм*, и гòтово, нѣ́је ми девојка за дāвāн'е (Тер); вáлā нек ме убѣјѣ *нѣч'у да идѣм* одāвде; јā хāј *нѣ́ћу* јòш *да се удāм*; *нѣч'у да се крѣем*, нек ме убѣѣ (Мел); сāt *нѣ́ће* нѣ́ко нѣ́кòм *да помòгнѣ*, ни за пāре; *нѣ́ће да прѣмѣ* и готòво (Че); дѣсет гòдѣнā кā нѣ́мāмо аутòбус, свѣ плāћāмо таксѣсту, нѣ́ма нāрòда, *нѣ́ће да дòћѣ* за јѣдно-двòје (Ка); ѣко нѣ́ знā, *нѣ́ће да кāжѣ* онā што знā (По); *нѣ́ће да се познā*; òн *нѣ́ће да жѣвѣ* тѹ, јòш мāјка док ўмрѣ, òн *ће* да идѣ у Пазāр да кѹпѣ гарсонѣру, *нѣ́ће* òн тѹ *да жѣвѣ* (Ка); *нѣ́ће да понѹстѹ*

никога, неће алахà ми (Кл); сад *неће* ни *да клањã* ни *да постî* (На); она *неће да призна* да је то радíла (Мел); е ко ти је остò, баба и чйча и понèкò дйјете којè *неће да учи* (Др); *неће да се удã* (Баг); *неће да пйјè; нећу да ти продãм* (Бал); она што је узò девојку òна се заинати пã *неће* ни *да му шаљè* лјуде пòсл'èн (Бот); тò мãло *неће да остãнè*, јã не мòгу да га држим (Врс); мјуж мòј, òн *неће* нйкад *да постî* (Шав); овã *неће* вишè *да печè* (Грн); сад нè мош дòл'е да приђèш к рйјечи, свè канал'изãцйја, вèрујèш тй стòка *неће да пйјè* (Лу); нйко тò *неће* главу *да окрèнè* (Леч); *неће да се удã, неће* нйкака *да се удã* (Коз); *неће да трãжй* (Ме); *не òће да кãжè* она што знã (Ђер); нйкат тèбе *нећемо да заборãвймо* (Ков); ко је жèнско дйјете, *нèтè да родè*; сãт то *да нòсè нèтè* (Ко); девојке òде *нèтè* ни *да се удãдý* (Ст); н иãко је побèгла, òни *неће да* јој *се помйру* (Кон); налазè ми бајãги некй дýк тãмо, те *нèтè да* ми *овèрè* књйжицу (Го); млãдй *неће да радè*, стãрй јòш се борè помãло (Ка); прèтносно се вйдй са мòмком, завòл'ý се, пã посл'èн хòће да је дãдý, *неће да је дãдý*, и òна побèгни (Бот); тò је пýно девојãкã, међутйм, мало се лјуди упýстè у ãлкохòл и òне *неће да трпè* тè терòре (Баг).

Некада је, међутим, границу између ова два значења тешко повићи, будући да су забележени и примери са допуном у виду *да*-конструкције у којима превладава футурско значење:

òна у понедељак *неће да радй*; сýтра *нећу* нйшта *да* јој *помãжèм*; нйшта изã нèга *неће да остãнè*, ја ка-ти кãжèм (По); *неће* крãве *да ймају* мл'йјека пòсл'è (Ме);

односно са инфинитивом, где доминира волунтативно:

рèкò сам му: „Јã се нйкат *нећу вратит*” (Нет); ако бйдèм жйв, вишè шèс вòлòвã јã *уфãтит нећу* (К. Бун); нйкат *нећу* нешто *бãцит* л'èп и нешто да угãзим трòху (Ки); она ће жйвет вãздãн глãдна, она ти *неће зãћ* ни у нйву ни у штãлу, бòже сачýвã (Ка); млòго је фйнй, òко из глãвè да му затрãжйш, тã ти *неће жãл'ит* (Бот).

Да је тип допуне презенту одричног глагола *хтèт/ићèт* основни маркер разликовања футурског и волунтативног значења показује чињеница да је у свим осталим облицима (дакле, када управни глагол није у презенту) избор допуне слободан (не уноси разлику у значењу):

нè кће да седй (Ђер); нйко *нè кће* ту врнйку жйв *да пйјè* (Ме); *нè шће да рèкнè* нã пйво попй (Св); *нй'есу кћèл'и да рèкнý* (Ђер);

нè шћеде ни рйјеч *преговòрит*; òн ми *нè хтеде* ни онò мòје *плãтит* (По).

Одричним облицима глагола *хтѐт/ићѐт* допуна је увек инфинитив у зависнословеним реченицама типа:

најпрѐн је сѐстра мѐја ме трајила, ја сам рѐкла нѐћу што га нѐћу ви́дет (Мел) (= Нећу *а да* га не видим) (Мел); не долазим што *се нѐћеш* тѐ запѐсл'ит (Пе); ђн нѐкат нѐће ђђј што нѐће дѐци донѐјет чоколаду (= Он никад неће доћи *а да* деци не донесе чоколаду); не мѐже ђна што нѐће испрѐчат (= Не може она *а да* не исприча) (По); ђни је нѐће јѐдат што се нѐтѐ прѐвѐ распѐтит за мѐмка (= Они је неће удат *а да* се прво не распитају) (Мел); нѐмā којѐ ме нѐће стѐгнут да ме послѐша, свѐ којѐ ће прѐвѐ, тол'јкѐ ме свā дѐца вѐлѐ (Ос); некā жѐна јѐмри такѐ грѐдом, и вишѐ од тапѐт су забрāнил'и, што нѐће јѐмат л'ѐкарскā уверѐња: здрāва, срѐце дѐбро, пā да пѐћѐ (Ке); ѐуди нѐјесу смѐл'и дāt девојку, ни сāt не смѐјѐ, што нѐће нѐтит жѐне; ђн нѐкад нѐће прђј него ме поздрāvѐ (Ми); нѐкако са жѐцѐ да се обѐчѐ што га нѐће сѐнце пѐново огрѐјат (Пру); сāt што нѐће по двѐје гѐдине трѐ јѐс мѐмак са девојкѐм, ђн нѐће да је јѐзмѐ нѐт ће она нѐга да јѐзмѐ (Ст).

Процес замене инфинитива конструкцијом *да* + презент у формама футура захватио је и стандардни српски језик. Разматрајући системски и нормативни статус футуроида на корпусу из савременог језика, М. Ковачевић је формулисао више важних закључака: а) форме футуроида аналошке су конструкције, настале интерференцијом негираних форми футура првог (Он *неће бити* директор) и сложеног глаголског предиката модалног глагола *хтѐти* у значењу желети (нпр. Он *неће да буде* директор) (Ковачевић 2014: 9); б) једнакост презентског негираног облика у оквиру футура првог и сложеног глаголског предиката с модалним глаголом *хтѐти* утиче да се аналошки направи једнакост и потврдног облика тих глагола, која се постиже извођењем потврдне из истоврсне негиране форме одбијањем негираног префикса *не-* (Ковачевић 2014: 18); в) у питању је, дакле, специфична хибридна форма футура првог и сложеног глаголског предиката (Ковачевић 2014: 19); г) посредују су две конкурентне форме, при чему је *да* + презент конструкција потпуно синонимна форми футура првог. Притом, форма *ћу* + *да* + презент увек је заменљива обликом футура првог, док се футур први од свих глагола не може увек њоме заменити (уп. Људи *неће хтѐти* (**неће да хоће*) да инвестирају код нас) (Ковачевић 2014: 24); д) чињеница да футуроид није могућ од свих глагола доводи у питање нормативни статус конструкције; ђ) поводом тога, аутор доказује да, „*и поред велике проширености у употреби, форме футуроида нису ни системске ни сврсисходне у српском стандардном језику. Оне не подлијежу правилима творбе сложених глаголских облика српског језика, творбено су рестриктивније од форми*

футура првог, немају ниједне особине која би оправдавала њихову сврсисходност, а уз то укидају семантичку разлику између негираног футура и сложеног глаголског предиката с модалним глаголом хтјети (нпр. Струја неће покупијети / Струја неће да покупи). Будући несистемске и несврсисходне, форме футуроида нису нормативно допустиве форме српског стандардног (књижевног) језика“ (Ковачевић 2014: 9).

III.1.5. Осим као допуна непунозначном глаголу *хтѣт/хѣѣт*, инфинитив и конструкција *да* + презент у овом говору употребљавају се у саставу сложеног глаголског предиката моносубјекатских реченица и уз друге модалне глаголе.

Уз глагол *мѡћ / мѡј* инфинитивна допуна потпуно превладава једино у строго одређеним синтаксичким околностима, тачније у реченицама са негираним предикатом у коме је управни глагол (*мѡћ / мѡј*) употребљен у облику перфекта:

ех, ћути, није је мѡгла отѣрат; није мѡгѡ узѣт пѡре и отић (Ле); шта га слѡшѡ? Није се мѡгла ѡдат па шта јој бѡк дѡ (По).

Предикатском синтаксемом овде се не саопштава изостанак могућности, вештине или способности за вршење радње означене допунским глаголом, већ се казује радња коју је субјекат требало да врши. На комуникативном плану наведене конструкције одликује присуство експресивне компоненте – њима се исказује прекоревање због невршења означене радње.

Бележени су примери где се као допуна глаголу *мѡћ/мѡј* могу употребити и инфинитив и *да* + презент. Притом, они са *да*-конструкцијом су фреквентнији, чиме се стање на испитиваном терену разликује од општештокавског, где, како показују истраживања М. Стевановића, у овој функцији инфинитив превладава (Стевановић 1935: 285):

ал’и сѡд нѣмѡм рѡке, не мѡгу да уфѡтѣм (Ка); јѡ сѡмо мѡгу да вам дѡм ѡтпус да идѣте за Ѧзију, дрѡгѡ ви ништа не мѡгу (Ју); упонѡћи се дѣгнѣм, да ми није лѡмпу да упѡл’ѣм, не мѡгу врѡта да погѡдѣм (Брћ); јѡ не мѡгу дѣци да обезбѣдѣм кад нѣмѡм од чѣга (Брћ); бѡга ми не мѡгу да вишѣ ни рѡдѣм, трѣбѡ ми (Брћ); не мѡгу да погѡдѣм кѡко се зовѣ; кажѣ обавѣјѣ се пѡпак око врѡта пѡ не мѡже да се опорѡдѣ; јѡ не мѡгу да стојѣм (Боб); јѡ не мѡгу да га свѣжѣм; јѡ не мѡгу овѡ кравѣтѣну да остѡвѣм (Бал); нѣка сѡдовѡ, тѡ мѡгу да пѣрѣм јѡ (Бал); а јѡ не мѡгу свѡшта ни да поднѡсѣм, јѡк алѡхѡ ми, пѡ се исекирѡм понѣкат, оћу да црћнѣм (Кл); сѡд не мѡгу да кѡпѣм, пѡла гѡдинѣ трѣбѡ ми да кѡпѣм

(Ки); ја за ўдају *не мѡгу да ти прѣчам*, мѡмāкā сам имāла (Гр); *не мѡгу глāдан да ѡдѡм* до кўћѣ (Врс); *не мѡгу да ѡбћѣм*, ймāм пѡсла; *мѡгу да се сѣтѣм*, и онѡ што сам знāла заборāвила (Шав); тѡ *мѡгу да ти кāжѣм* и *да ти докажѣм* кāко изгл'ѣдā (Цв); ѡде кāкијā је мѣстā имāла, јā сāмо кад ўмрѣм тѡ *мѡгу да заборāвѣм*; јā зѡром *не мѡгу да је тѣрāм*; јā *мѡгу само да ти кāжѣм* њѡјно гѡдѣште и да размѣнѣмо тел'ѣфѡне (Трн); уз онѡ брѡдо и сāхат й пѡ остāвѣм, *не мѡгу брзѡ да хѡдѣм* (Со); *не мѡгу да ви прѣћāм* штā је ѡн нāма нарећѣвѡ да урадѣмо (Пож); јā *мѡгу с вāма да разговāрāм* (Нет); у пѣт сātѣ крѣнѣм и *не мѡгу да стѣгнѣм*, *не мѡгу трѣ сātа да стѣгнѣм* до црквѣ у Йзбице, тў аутѡбус долāзѣ (Не); *не мѡгу да погѡдѣм* кāко бѣше (Лу); вѣрујѣш да нешто нѣ знāм, *не мѡгу да се сѣтѣм*; ада *не мѡгу да се сѣтѣм*; јā лўтā тѡ дѣјете *не мѡгу да остāвѣм*, а ѡн двā сѣна, мѡл'ѣм те, сарāнѣо (Коз); кат чўчнѣм, *не мѡгу да се дѣгнѣм* (Жи); јā *не мѡгу да рѣкнѣм* нѣје дѡбро (Гло); тў јā *мѡгу да ѡдѡм* (Вру); како да кāжѣм, *не мѡгу да се изјāснѣм*, нѣповѡлна је тā ствāр бѣла, нāш растāнак (Бл); јā *мѡгу да ти прѣћāм* сāмо кат се мѡј ѡтац оженѣо (Туз); а јā га свѣ гл'ѣдāм, *не мѡгу да се мрѡднѣм*; ѡн ми не дā да ућѣм него ми држѣ ўста, и *не мѡгу да ўспѣм* да проўћѣм (Уг); јā *не мѡгу да слўшāм* нешто ми тѡ глўпо (Па); дѡкторе, и јā збѡрѣм нāјозбиљнѣјѣ и дрўкћѣ *не мѡгу да ти кāжѣм* (Ле); јā *мѡгу сāмо да ти кāжѣм* бѡгу шўћўр што нѣје као нѣкат што е бѣло (Ков); ја *не мѡгу да стѣгнѣм* тѡ (Мел); па *не мѡгу да је дāм*, но да се распѣтāм, како је жѣвл'ѣње, кāкаф је мѡмак, штā е, па тѣк да-е дāм (Ѓер); та је ко дѣмек вреднѣ ко бајāги; ко порāнѣш те погл'ѣдāш, ѡтвѡрѣ се небѣса, кад *мѡш да потрѣфѣш*; ѡдѣш у Вѣдрѣнāк, ўзмѣш водѣ и мало мрāвѣ ко *мош да нāћеш* (Ко); нѣмā мл'ѣека, уцрвл'ā ти се смѡк, *нѣ мош да му вѣдѣш* хāир; ил'и *нѣ мош* тогā вѡла *д-уфāтѣш* кад би зѣнѡ (Мел); *нѣ мош тѣ да урадѣш* за дāн свѣ да скѡчѣш; тѣ *нѣ мош* пѡсл'ѣ *да рāдѣш* (Кн); ако *мѡш тѡ да подл'ѣгнѣш да кўпѣш*, девѡјку узѣмљѣш, ако нѣ, девѡјка остāјѣ (За); дѡста се измѣнѣо жѣвѡт, тѣ сāt *нѣ мош да рāзл'ѣкўјѣш* грāцкў и сѣоскў кўћу (Др); сād *мѡш*, гѡспођо, *да размѣсл'ѣш* (Врс); онā купѡвнѣ чāршаф онѡ се сāмо угўжвā, *нѣ мош да га распрѣмѣш* л'ѣпо (Шав); тѣ *мѡш да ѡбћѣш да кўпѣш* да жѣвѣш (Цв); *мѡш л'и да намирўјѣш*, мāјко? (Со); бāци ни по један грѡз, двā, *нѣ мош да појѣдѣш* трѣ дāна (Нет); тѡ да тѣ л'ѣти *нѣ мош* пўтом *да пребѣјѣш* тў, тол'ѣкѡ гўжвѣ од Кѡсова Пѡља од Срѣбијѣ за на мѡре; тѡ је пѣсма, тѡ је врѣва, тѡ *нѣ мош да вѣрујѣш* кол'ѣко су нāма помāгāл'и (Лу); ѡн посл'ѣ ўмрѣје, ал' пѡсл'ѣ *нѣ мош да се запѡсл'ѣш*, дѣца по шкѡлāм, ѡбдвѡјѣца по Пазāру (Коз); ада богами *нѣ мош* ни дāнас *да васпѣташ* (Ка); ће су кўће у средѣну сѣла, тѡ су л'ивāде, тў *нѣ мош* стѡку *да пўштāш*; тѡ је закѡрѡвлѣно, тў *нѣ мош да ўћѣш* у л'ивāде без рўдарскѣх чѣзāмā (Са); пā нѣмā ти нѣшто, ѣво сād *нѣ мош да нāћѣш* тѣ вѡће не мѡре дāн да седѣ (Тр); јел' свѣ *мѡреш да устанѡвѣш* истѡрискѣ на ѡснову грѡбāлā (Уг); ка-дѡћў баднāци, ѡдў лўди у Баднāке, док ѡни не дѡћў, свѣ *мѡш да очѣстѣш*; ко се не озѡвнѣ *не мѡреш да јѡј предāш*, ако се озѡвнѣ, тѣ јѡј предāдѣш та дрѣѣм; па не мѡже док је не зѡвнѣш, мѡрāш да је зѡвнѣш, кѡм ћеш да предāш док не зѡвнѣш, *нѣ мош* воденѣци *да предāш* дрѣѣм (По); тў је имāло и Србā сѣла, свѣ што ѡднѣсѣш *мѡреш да продāш*; ада *нѣ мош да рāдѣш* тѣ, чѡвече бѡжѣ ў старѡс (Пе); ко донѣсѣш

водѣ, *мѡш да опѣрѣш сѹдове, мѡш да опѣрѣш вѣш* (Ков); дѡнио је мѡј ѡтац јѡрган ис Пѣћи, такѡјѧ јѡргѧнѧ сѧт нѣ мош да вѡдѡиш; мусѧфѡре прѣвѡ да зѡвнѣ на сѡфру, *не мѡре тѡ да зѡвнѣш* кѡга ѡѣш са[д] да јѣдѣ (Гу); нѧђи ѣе *мѡш да жѡвѡиш* (Ер); *нѣ мош тѡ да кѧжѣш* не трѣбѧ ѡн мѣне, штѧ ѣе ѡн мѣне; зѣмљу *да продѧш не мѡжеш*, сѧмо ѡшур, ѡнѡ што е пѡсијѧно; пѧ и ко *нѣ мош да помѡгнѣш*, л'ијепо саш њѡм (Ју); слѧбо тѡ *мѡш кѡме да продѧш* (В. Лок); свѣ се тѡ издијел'ило, пѧ *мѡш да замѡсл'иш* од једнѣ кѡћѣ кат постѧнѣ двѧес кѡћѧ; ако ѡмѧш мѡтѡр и ѡнѧ црѣва ѡрѣдно, *мѡш да зал'ѡјеш*, нѣмѧш, *нѣ мош да зал'ѡјеш*; јѧ ѡзми њѣга ал'и пѡт кѧки је бѡо, тѡ *не мѡжеш пѣшкѣ да прѡђѣш*, дѡл'е кот Сѧвкинѣ кѡћѣ (Бот); ѡмѧ тѧмо јѡш ко *мѡжеш тѡ да нѡсѡиш*, јѧ сам ти нѧбрѧла; тѡ *мѡш да нанѡжѣш* брѣ, кад ѡткѡнѣш, сѧл истрѡшѡш мѧло и јѣдѣш; ѡвѧ чѡвек некѣ јѧде *не мѡре* ни ѡн нѡкут; *нѣ мош* на прѧг *да седѡиш*, на столѡцу пѧ сѣдни, ѡзѣбла си (Бал); тѡ *мѡш сѧмо да потрѡиш* у тѡку четѡри пѣт дѧнѧ (Гл); *нѣ мош* дѧнас ти са млѧдѣшом *да ѡбђѣш* до крѧја (Бр); дѧдни те ѡтац, како тѡ жѡвѡиш, тѡ *нѣ мош да трѧжѡиш* бѡљѡ жѡвѡт (Жи); *мѡже да се дѣсѡ* идѡ ѡнѡ мѡши пацѡви да су им по ѡвал'ѡкѡ рѣпови; *не мѡже да ѡбђѣ* на рѣт; ако *не мѡже тѡ да је свѣдѣ*, дешѧвѧ се да јѡј напрѧвѡ у штѧлу; дрѡгѡ *не мѡже* н'ѡспрѧвнѣ *да се ткѣ*; ѡвѧ рѧзбој што је лѣжѣћѡ *не мѡже да рѧдѡ* вѡшѣ жѣнѧ, само јѣдна, а на рѧзбој стѡјѣћѡ, ако се рѧдѡ ѣѡл'им, ѡт пѣт жѣнѧ до шѣз *мѡже да рѧдѡ* (Мел); ако ѡмѧш да вечѣрѧш, *не мѡже да те гл'ѣдѧ* (Го); тѡ *не мѡре дрѡкћѣ да бѡдѣ* и гѡтѡво (Ле); колко *мѡре да стѧнѣ*, колко *мѡре да нѡсѡ*, на л'ѣђѧ, тѡ се зѡвѣ шѡник; ѡнѧ *не мѡре*, та мѧшѡна за вѡну, конѡпл'и нѡшта *да урѧдѡ* (Вр); тѡ је дѡл'е бетѡн, зѣмљу, то *не мѡре да се запѧл'ѡ* (По); слѧбѡјѡ гѧзда и *не мѡре* млѡго гѡстѡ *да прѡмѡ* (Са); ко гѡј *не мѡре да жѡвѡ*, помѧгѧ држѧвѧ (Ке); кад ѡмѧ зѣље, дѧш крѧви и без брѡгѣ, нѡко јѡј нѡшта *не мѡре да учѡнѡ* (Ру); рѧнѡје се са волѡвѡмѡ ѡрѧло, кѡ нѣмѧ волѡве *не мѡре да рѧдѡ*; пѡсл'ѣ га уфѧтѡ стрѧх и ѡдмѧ га уфѧтѡ грѣчеви, и ѡн *не мѡре*, ѡдмѧ се дѧвѡ, *не мѡре да мѧкнѣ* (Пр); погѡди ѡдѣкѧне излѡјѣчѡ се, вѡшѣ *не мѡже да чѣкѧ* тѧмо клѡсу, тѡ се зѧло клѡса (Вру); тѡ *не мѡре* исѧн нѡшта *да знѧ* ѣѡсто (Уг); нѧјпрѡје тѡ ѡбѡчѧјѡ бѡљѡ бѡл'и, ѡвѡ сѧд ѡмлѧдина *не мѡже да чѡјѣ* нѡшта ни да вѧлѧ (Ос); ѣ пѡсѣн ѡвѡ ѡтуд ѣѣ ѡдѧта покѡпи ѡстѡ лѡдѡ кол'ко *мѡже* ѡнѧ гѧзда *да прѡмѡ*, ѡтац јѡј (Па); *мѡре да се пошѧл'ѡ* са тѡјем зѣтом (Жу); шѣјтѧнскѡ кѡло и сѧт *мѡре тѡ да ѡгрѧишѣ*, *мѡре да помѣрѡ* пѧмѣт; кѡ је бѡгат, тѧј *мѡже да испрѡсѡ* лѧкшѣ нѣго кѡјѡ је мало сѡромѧшнѡјѡ (Ѧер); ѡвѡ *мѡре да врѡше* свѣ до четѡри сѧѧѧ, дѣчко; чѡјѣш, *не мѡре бѡљѡ да бѡднѣ* (Кн); гл'ѣдѧ се ко вѡшѣ *мѡре да скѡчѡ*; нѡјѣ мѡгѡ *да изѧђѣ* на прѡзор док му нѡсу распѡл'ѡл'и прѡзор (Ко); *мѡре да ѡстѧнѣ*, кѡјѡ нѡјѣ, рѡт је ѡзми (Ѧер); тол'ѡкѡ *не мѡре да бѡдѣ* слѧбѧ док не стѧвѡ вѡду, јѧ нѣ знѧм стѧврѡно (Ки); ѡѣ мѡдѧ, свѣ да је на њѣга мѡдѣрно, е *не мѡре да се стѧврѡ* (Гр); *не мѡже да ми пѧнѣ* на пѧмѣт ни мѣне (Шѧв); чѡло се да се у Тѡрскѡ дѡбро жѡвѡ, да ѡмѧ пѡсла, да јѣдно дѡјѣте *мѡре да хрѧнѡ* пѣ[т]-шѣс члѧнѡвѧ (Ју); *не мѡре да прѣвѡјѧ* прѣс (В. Лок); жел'ѡш се за ѡнѧ кѧмѣн ѣе си седѣѡ, ал'и цѧбѧ ѡбѧвезе, свѡјѧ кѡћѧ, *не мѡже да се стѡгнѣ* (Брђ); а вѡдѡш да је дѧнас рѡјѣтко да *не мѡже* исѧн сѣбе *да ѡбезбѣдѡ*; ѡмѧ нѣђѣ рѡпа, бѡга ми, ал' *мѡре да се идѣ*, шѡрок пѡт, вѡзилѧ прѡлѧзѡ

йзедна (Брђ); тó је алах ђелешанум одредѝо тó је мѣсто благослòвљено, тó не мòре ни да се опише кáко је кат се óде; кажѣ тáмо топлòта вѣл'икá не мòже да се издржи (Бот); мòже нешто да те стрѣфи, поред воденице шѣјтáни и у воденицу шѣјтáни се приказују (Боб); имáло је крушке које сáмо мòзак мòже да замисл'и (Баг); нáкá тòња ўби нйшта да хим се вѝди хайра не мòре (Со); мòже л' овѝ гòре да постѝгну с рáдњòм? (Ос); òн не мòре да напрáви гарáжу да би тўрио ако нешто дòбијѣ от ствáри; мáнеха не мòре да трпѝ кòмшйлуку, нáрот, а не да трпѝ твòју дѣцу (Нет); овò ти је рéка нáјчистијá у окол'йни мòже чòвек да пѝјѣ на њу (Коз); òн не мòре да причá, него тáмо кмаўчѣ чòвек (По); нáма је, дал'èко бѝло, бѝо грáдан, нѝесмо мòгл'и до тòг брáшна да дòђѣмо (Ђер); мѝ остáрэл'и, и не мòжемо да држи́мо; мѝ вође ни за пáре не мòжемо да нáђѣмо (Тр); ўсў кйша и ўсў, не мòремо да пешáчѝмо (За); òни су питòми овѝ гòлубови ал'и не мòремо тó мѝ да гл'ѣдáмо, тó трѣбá да се чѝстѝ (Ки); ўђòше тўнекáне, разговáрамо ал'и не мòремо да отвòрѝмо некѝ рáзговòр вѣл'икѝ (Трн); сáмо овѝ óде комшйлуку што је бѝо у Вучулòкву тó нйкат не мòжемо на њѝ да се пожáл'ѝмо; не мòремо мѝ, брѣ, на дѣцу да утѝчѣмо такѝјем нáчѝном (Не); мѝ старѝјѝ мòремо сáмо да се чўдѝмо (Ју); а бòга ми вѝшѣ не мòремо ни да рáдѝмо, јá сам и од кйчмѣ обол'ѣла (Брђ); не мòремо д[а] идѣмо кўћи, мѝ ймáмо свáкѝ свòј пробл'ѣм (Пр); мòрете с кòл'има да идѣте овакò рѣдом (Ме); вѝ мѣне мòже да бѝдѣте ћѣрке (Нет); мòмци, вѝ не мòрете òдмá овò да отклòнѝте овá квáр (Нет); ни су, тó је кò сѣнка, слáбо мòгў да се вѝдў, сáмо кад кмаўчў, јáўчў, а не мòгў бáш да и дòбро вѝдѣ; а òне мòгў да заврáчáју (По); затò нѝесу мòгла нáша дѣца да се описмењавају; мòгў да се здоговòрў ко е за жѝвл'ѣн'е (Ђер); мòгў да га позòвў навр петнѣс дáнá, мòгў навр двá мѣсѣца (Бòл); онò што дòктори не мòгў да изл'ѝјечў (Кл); по стò кылá кажѣ мòгў по двòје дáнас да убѣрў тијá вргáнá (Ки);

мòгу ти рѣћ л'йјѣпа бѣше (На); такò му бѝло óнде ђе су га спўшћил'и, тó му мòгу рѣћ (О); е тó ти мòгу од мѣне причат (Пл); мòгу л' јá нешто пѝтат?; е, пá јá ти не мòгу гòдине смáњит (См); дабòгдá се тó вишѣ не поврáтѝло, тó ти јá мòгу кáзат (Ке); сáмо ти мòгу рѣћ, дáнас и нѣкат што је бѝло, пријен стò гòдѝнá, тó је неупоредљѝво (Ков); сáмо ти мòгу рѣћ да је здравѝјѝ нáрот бѝо (Ли); пá знáш штá, мòгу ти рѣј, трѝ мѣтра стојáше кòстўр (Уг); штá ти мòгу кáзат, пòслѣ пò гòдинѣ живòта (Бл); кáко се жѝвѣло, тó ти јá не мòгу прићат нйкáко (Туз); òндá, штá ти мòгу рѣћи, пòсл'ѣ кад је изáшла рáл'ица, рáлица гвòзденá, тó е кò сáт трáктор (Бу); мòгу ти рѣћ и да ти је дòбра кáфа да попијѣш понѣкат (Кл); мусандарá је пòсѣбно а пòсѣбно рáф, тó ти не мòгу ни кáзат, у вѝду кò некѝ крѣденац мáл'и (Трн); кòња мòжеши нáучит а човѣка којѝ нѣмá ў глáву не мòжеш (Кн); пá, сѝне, тѝ ми мòш бѝт кá шћѣрка (Туз); тó ни погòдит не мош, мўке су бѝл'е вѣл'икѣ (Бо); тó мáл'и прòзорчѝћи, мáнѣ нò онò òнденáке, сáмо кол'ко мòжеши рўку овакò завўј (Пр); тў јáка вòда бòже мѝл'и ка[д] дòђѣ, а тá Кўла сáд не мош прогўнут вòду кол'ико је л'ѣдна (См); ѣто сáт не мош вѝдет да је пòсијáто двáес кылá пшенице у нѣчијў њѝву; кад је рáта, нѣмá брáта, а мòш критиковат кóга òћеш (Рај); код нáс све до Ђўрђевдáна мòш се нáдат снѝѣгу и хладнòћи (Вр); штá кò причá мòш

слўшат (УГ); *тō нє мош нїјес*, *тō нє мош да наједєш* (Дел); *мѡш се* саш нїм до сўтра *распрїлат* (Жи); то нємā на дун'а, сад *нє мош нїј* једнѡга ѡвєка да ти помѡгнє ни за пāре овудї'ер овѡ (Д. Дуб); нїсам против жєнā, да не дā бѡк, бес жєнā *се жївет не мѡре* (Цв); тѡ се не кријє, свє *се мѡре сакрит* тѡ се не мѡре (Кн); седи се, тѡ е нїл'епшā гѡзба што *мѡже бїт* (Ли); е тѡ је што трєбā знāt да бѡг свє одређујє и завршāвā, нїко те ни *убит* ни *поцєнит не мѡже* ако те бѡк штїтї и ако знāш да си од бѡга ствѡрен (Бл); млѡго сам јā мўкє вїдела, нїкат мушкāрац *не мѡже вїдет* мўкє ко жєна (Го); сачўвāj бѡже штā *се трїпет мѡже*, штā трєфї чѡвєка (Тр); тѡ је стārā рїјеч, зємљa се зāкл'єла да нїшта на зємљи *не мѡре ѡстат* кривєно, и нїшта (Кн); Србїја їмā пāмєтнїјā лўдї, їмā шкѡловāнїјā лўдї, ал' кад је у пїтāњу овā жївѡтнā пол'итїка, нєшто, штā се тў дешāвā *не мѡре јасно бїт* (Пож); једнѡм рукѡм држїш онў конѡплўу ў рўке, одвѡј помāло кол'ико ти *мѡже стāнут* (Жи); свāко сād *мѡже прїчат*; *мѡре* ме *оговāрат* до сўтра, слѡбѡдно (Св); оствї на средїну ѡтвор да му пѡслє *мѡжемо стāвит* на рѡг (Св); *не мѡремо бїт прї'етел'и* (Вр).

Употреба једне или друге допуне углавном не уноси разлику у значење реченице. Ипак, примећено је да у појединим случајевима семантичка интерпретација може зависити од избора допуне, а реч је о случајевима када је глагол непотпуног значења у презенту. У таквим околностима, у конструкцијама са допунским глаголом у форми *да* + презент превладава модално значење и глагол *мѡћ / мѡј* има семантику 'бити у стању, бити кадар, способан учинити, урадити нешто, имати моћи, снаге, за нешто; имати знања, вештине, способности за нешто, бити способан, оспособљен'. Када је допуна у инфинитиву, превладава временска нијанса. На основу исказа информатора, односно провером језичког осећања изворних говорника, закључено је да ће се реченице типа: *Не мѡгу да рāдїм*; *Мѡгу да прїчāм* употребити када се жели саопштити да субјекат (не)поседује способност за вршење означене радње, а презентске форме означавају да је наведено на снази у времену говорења, дакле у садашњости. С друге стране, исту реченицу са допуном у инфинитиву (*Не мѡгу рāдит*, *Мѡгу прїчат*) говорници ће употребити не да саопште тренутно стање ствари, већ оно за које претпостављају да ће наступити у будућности. Тачније, презент глагола *мѡћ / мѡј* са допуном у виду инфинитива има футурско значење, употребљава се уместо футура првог. Тако је и у примерима:

ако ви трєбāдє каснїјє, *мѡгу* ви *набāвит* кол'ко ви трєбā; пā тогā срāма мѡга, тѡ нїкад *не мѡгу заборāвит* (Ми); јā са Ибрāхїмом *се не мѡгу погѡдит* нїкāко веј да се ўбијем (Ке); *мѡгу* л' *остāвит* овā сїр докл'єн се врātїм; Јўло, јā сам Зєнифина снаха, *мѡгу* л' *прој* овудā? (Го); є тѡ *мѡгу* ти *прїчат* (К. Бун); вālā јā и *пружїт не мѡгу*, не мѡгу да мрднєм (Пр); пā јā ти *не мѡгу зѡром дāt*,

а ти ко ђ да ўзмеш, ја ћу да ти дам (Кл); фрйждер да се првѡ донесѣ фрйждер, ја *ндсит* мѣсо ис Пазара у мѡју кўћу *не мѡгу* (Трн); ако сѣднѣм, *не мѡгу ўстат*; боим се *не мѡгу* га *наћ* (По); стра ме *не мѡгу се ўдат*; хажмо кѡлима, *не мѡгу пешиачит* ја до гѡре (Ту); за снагу *се не мош вратит* (Трн); ти ако ўзмеш њў, ти ни мѣсец дана са њѡм *не мош прѡј*. Иако сам јој хала, а ти тѡ *трпет не мош*, ти идеш по мусл' ихўна, мирйш лўде кѡ се сважа, ти тѡ неј трпет (Ле); ти њѣга ко ћекаш, ти сажмо са њим *не мѡжеш завршит* разговѡр (Ме); *не мош* га *спасит* да ти је хиљач од смрти; *не мош узѣт* да ти је хиљач од смрти (Пр); *мѡш* л'и онў краву како гѡј *ўгнат* у кошару, ил' да се замѡл'иш Йсмети, како гѡј? (Жу); да л *мѡш успѣт* тѡ?; мйслиш да *мѡш успѣт*? (Бал); ѣво йма мл'екара у Прўжањ, *не мош* ти *нај* л'ѣпшў офћавину од Прўжња (Пру); кйло кажвѣ, ако даш кажу маснѡк сйра, с четйри ѡбруча, *мѡш узѣт* кйло кажвѣ (Врс); ѣ паж, вило, докл'ѣн гѡј не питаш родйтеля, *не мош бит* дѡбра (Врс); зѡром је ти *не мош узѣт* данас вѡдит што нећемо јѣдан погйнут ѡвде, ако дће вѡљѡм, ѣво ти вѡди је, нек пѡћѣ (Бо); *не мош вѣроват* кажко е тѡ занимљиво бйло (Вру); ѡнда *мѡш дѡј* (Го); не знам да л' *мѡш отис* са кѡл'има (За); кѡ зна кажт и ћѣ, кѡ зна ћѣ ми ти *мѡш трѣбат* и ћѣ *мѡгу* ја тѣбе *трѣбат* (Ју); сйне, хажт ўзмите онў краву, немѡ д-идѣ тажмо, немѡ д-ѣ ту, ко ти ѡдѣ тажмо, ти је *пѡмўс не мош* (Ме); јѣсте, ймајў некаке, кажў, вѣл'икѣ авл'йѣ, ѡни је пошажў тажмо ћѣ нйкат нйкѡг нѡјзйнога *не мѡже вйдет* (Жи); паж твѡје *не мѡре нйко* ўкрас, ти неј тўћѣ и не да му се да украдѣ (Пр); нек изгорй што *мѡре изгѡрет* (Тр); йма прѡграмаж дѡста и дѡбар је тел'евйзор, ал'и стра ме да га не покварйм, млѡго га пўшћаж понѡћи, не знам ко ми рѣче *мѡре* ти *прегѡрет* (Пе); *мѡре пажнут*, па цйјѣло у комажте (Со); мй јој се нйкат *ѡдўжит не мѡжемо* (Бѡб); *мѡжемо* гѡре до Блаца *отис* (См); йма тры сандўка, *не мѡрете потѣрат* (Бал); *мѡрете свратит* код њѣга (Ју); тажмо код Пѡжегѣ, *не мѡжете* ви тажмо *ис*. Тѡ је дал'ѣко; до Ражмировѣ кўћѣ йма мусл'иманаж, *мѡжете отйћ*, мѡже да покажў (Шав); *не мѡрете наћ*, тѣшко старйја тйја да йма ѡбадвоје (Врс); данас *не мѡрете свѣ завршит* (Дѣл).

У свим овим контекстима у предикату би се облик презента глагола *мѡћ / мѡј* могао заменити футуром првим а да се значење не промени, што са реченицама са допуном у виду *да*-конструкције није могуће.

Када је глагол *мѡћ / мѡј* употребљен у неком другом глаголомском облику, кѡји није презент, избор допуне је факултативан и не уноси разлику у значењу:

ја *не би мѡгла отйћ*, бол'ў ме нѡге (Ос); *мѡгла би* ви *казат* (Ме); ја кад би се потпйсѡ, тѡ сважйй рўкопйс *сам* ја *мѡгѡ копйрат* (Ми); ѡн је мѡрѡ да дѡћѣ на дан венчања да ми се потпйшѣ да *би се* ја *мѡгла вѣнчат* (Ков); ѡвѡ *сам мѡгѡ донйјет* пѣшкѣ; ја јѡш нйјесам отйшла тѡ да вйдйм, нйт *би се мѡгла напомл'ит* ка тѡј кўћи (Жи); ѣ сажт тѡ ти *не би мѡгѡ прићат* (Туз); *нисам се мѡгѡ откажит* (Бу); *мѡгла сам* ѡвѡј жѣни јѣдну гажбу *прѡдат* (Бал); ѡхлади ти се тѡ, *мѡгла си јѣс* (Бал); тапўт ти

нијеси мѡгла нѡкат девѡјку вѡдет нашмѡнкѡну, тѡ нѡје имѡло (Ков); ѡшло се и гѡло и бѡсо, свѡкѡ трн сам л'ивѡднѡ мѡгѡ стрѡлат ногѡм, тѡл'кѡ се ѡшло бѡсо; за врѡме Краѡљевинѡ да си прѡдѡ дѡбру краву, нѡси мѡгѡ кѡпит опѡнке (Из); рѡјетко си мѡгѡ чѡт да је побѡгла (Леч); нѡјеси ме мѡгѡ натѡрат да жѡвѡм са њѡм за жѡву главу; за цѡк си се мѡгѡ врѡтит (Трн); мѡгѡ си нѡј сѡра, кѡјмака (Цв); ка[д] сам се јѡ родѡла, ѡн се мѡгѡ ожѡнит (Кн); да знѡш пѡпрошлѡ гѡдину кад је пѡ бѡде вѡл'ик снѡјек, јѡднѡ мѡјко, нѡје се мѡгло изѡј (Пе); да нѡје водѡ не би се мѡгѡ окрѡхат воденѡчкѡ камѡн (Пр); мѡгла си чѡт тѡ и тѡ да ѡмѡ у зѡедницу (Ке); да ме је закѡчила тѡ ситуѡција да ме уфѡтѡ да ме тѡрајѡ да ме вѡжѡ, мѡгло би свѡшта бѡит, дрѡкшѡ нѡ (Ке); кѡ е бѡо врѡједан да рѡдѡ, нѡје лѡше бѡло, мѡгло се и рѡдит и зарѡдит, ѡл' јѡ сам тѡпѡт бѡо дѡјете; ѡли тѡшко се је чѡвек мѡгѡ домѡгнут до пѡсла бѡде, тѡшко (Бл); нѡје се мѡгло ни ѡћ за Пазѡр, сѡди кѡћи (Гу); бѡла је л'ѡјѡпа, а бѡла ми је и мѡла, ѡл'и кад је тѡ рѡкла, нѡје ми мѡгла бѡит жѡна да је цѡо дуѡѡ бѡо ѡѡзѡн (Кл); е богами нѡје се мѡгло ни код Срѡбѡвѡ ни код мусл'имѡнѡ с девѡјкѡм лѡко прѡћ (Цв); нѡјеси мѡгѡ прѡјен отѡс, јѡл' волѡви су ѡшл'и полѡко; мѡгла је нѡје у сѡло ако нѡје свѡје, е мѡгло би се превѡрит, а кѡ ис Кѡјѡвѡцѡ, ка Цѡтанѡвиѡе, сѡмо да се испрѡсѡ (Врс); Артѡнију да не одвѡдосмо, нѡшта не мѡгосмо учѡинет (Пр); нѡјесу ми га Срѡби убѡл'и, мусл'имѡнѡ су ми га убѡл'и и не мѡгасмо га нѡј ни мѡртва ни жѡва (Врс); жѡне су тѡмо одвѡјене и вѡрѡл'е ѡе би мѡгл'е кѡга вѡдет (Ли);

сѡној намѡза из онѡ флашѡ, у јѡдно врѡме сагорѡше ми нѡге а у дрѡгѡ смѡзоше ми, не мѡга да се згрѡјѡм (Бал); да ѡмѡ исѡн свѡје ѡуто, пѡ би мѡгла да ѡдѡм и на посѡдак; тѡ нѡјесам мѡгла да се сѡтѡм (Боб); пѡ кат сам се запосл'ѡ, мѡгѡ сам за мѡсец дѡнѡ дѡсет двол'ѡркѡ да кѡпѡм за мѡју плѡту, а мѡгѡ сам пѡт ѡрѡ земљѡ да кѡпѡм (Ки); вѡдѡм јѡ, нѡ би мѡгла да се изгѡбѡм (Ле); да нѡје ѡѡга, нѡ би мѡгла да мѡзѡм (Ка); мѡга л' да потрѡфѡш? (Ке); да сам мѡгѡ да је дѡдѡм зѡром, прѡјен двѡдес гѡдѡнѡ би је дѡ зѡром (Трн); мѡгѡ би сѡмо да ти мотѡм нѡшто, нѡје пѡтрѡбно кад нѡје тѡћно; Ујкѡне, код нѡс дѡсет гѡздѡ што узѡмљѡш ѡфце, мѡгѡ би да спѡвѡш, да шѡтѡш, да спѡвѡш у сѡбу (Туз); сѡд би мѡгѡ да идѡш за Вѡрош, јѡс да је ѡкадам, ѡл' мѡгѡ би да идѡш (Кл); тѡ девѡјку у тѡ врѡме нѡси мѡгѡ ни да се договѡрѡш с њѡм ни да је вѡдѡш (Уг); тѡт нѡје имѡло нѡти рѡдиѡна, нѡти тел'ѡфѡна, нѡт је имѡло нѡшта, нѡси мѡгѡ да се ѡјѡш с кѡм (Туз); нѡси мѡгѡ тѡ дрѡво да нѡћѡш, сѡт тѡ ѡмѡ грѡде (Пож); тѡ да си убѡо двѡје л'исѡце, мѡгѡ си да кѡпѡш нѡјбѡлѡу краву за онѡ кѡже, сѡд нѡ мош да ѡзмѡш двѡес ѡврѡ (Нет); код нѡс се зѡвѡ, ѡндѡ нѡси мѡгѡ млѡго да зѡвнѡш (Ју); тѡпѡт тѡ нѡјеси мѡгла да се шѡтѡш кѡ овѡ сѡт и да изѡћѡш у кафѡћ; тѡ тѡ нѡкат нѡјеси мѡгла да вѡдѡш, нѡти да вѡдѡш ни пѡту; тѡкѡ јѡло нѡјеси мѡгла да нѡћѡш кѡко је тѡ јѡло бѡло пот сѡч (Ков); јѡ сѡд нѡм штѡ да продѡм да би тѡ мѡгла д[а] извѡчѡш пѡру (Бал); свѡ вѡчѡ мѡгла је бѡлѡе да нѡћѡ, мѡгла је бѡлѡе, отѡшла у нѡмѡштињу (Гр); трѡ пѡт је јѡдан пѡцѡ и нѡ могѡ да је обѡл'ѡ; Стѡја грѡнѡ нѡ могѡ да дочѡкѡ ни пѡнзију (Го); ѡво га, овѡ би ти мѡгѡ свѡ да ти испрѡчѡ (Бѡл); хѡлда је мѡгла да рѡдѡ без ѡјѡбрѡта (Кл); јѡгнѡ цѡјѡло мѡгѡ је да пѡјѡдѡ (Вру); нѡт је он дѡо нѡт је кѡ мѡгѡ да га изнѡсѡ (Лу); мѡл'ѡ су тѡ бѡл'ѡ,

ниске, *није мџгло да се набѣрѣ смџка* (Ка); *није се мџгџ чџвек ни да се запџслѣи* ни да се не запџслѣи да рџдѣи (Бл); *ѣво џн је мџгџ да прџђѣ овѣ гџдину и са џдл'ично* (См); *џн ни у Нѣмаћкѣ тџ нѣ би мџгџ да зарџдѣи*; *мџгла би овѣ жѣна да нам кџжѣ*; *нѣ мога да идѣ* на аперџцију (Уг); бѣла сџмотна па *није мџгло* по млџго *да седѣм* (Жи); онџпѣт кџ је имџ четѣри рџзрѣда, џн да бѣдѣ, џн је *мџгџ да бѣдѣ* тѣ што онџ кџжѣ бџк и батѣна; удовѣца, тѣ *није мџгла да жѣвѣи*, и пџсл'ѣ на дрѣгџ мѣсто мџре да се удѣ (Ју); сџт, фѣла бџгу, дџбро је ал' *мџгџ да га униџти*, да га на мѣсто *остѣвѣи* (В. Лок); мѣка жѣвѣ, *нѣ би се мџгло да до ујѣтру да пронѣђѣ* (Гу); ѣмѣ јѣданѣс прѣзимѣнѣ, *мџгло је да се узѣмѣ*, ал'и тџ се пџштовѣло, *није се узѣмѣло ништа* (Гл); л'ѣп *није мџгџ ни кџт да посѣчѣ* нџрмѣлно нџ свѣ овакџ (Ков); тѣмо дџшл'и и тѣмо *није мџгло тџ да се врѣти*, мѣ кџжѣмо обдѣницѣ, у ѣсти дѣн да џдѣш и да се врѣтиш (Са); тџ *е мџгџ чџвек и да напрѣвѣи* јѣз да зал'ѣвѣ (Пе); *нико није мџгџ*, тџ бѣло нешто сѣтно, *да ми извѣдѣи зѣб*, сѣмо Амир (Је); у Дѣгѣ Пољѣну *би мџгл'и да стѣгнѣмо* докл'ѣн тѣ кѣфа стѣшѣ (Бољ); *ако сте мџгл'и сѣми да сѣдѣте* (Не); нешто су чиѣѣл'е, кџјѣ је знѣла нешто, а мѣ *не мџгосмо да вѣдѣмо* (Лу); и *не мџгоше да је нѣђѣ* (Пл); *нијесу мџгл'и да ѣзмѣ* ни опѣнке ко[д] Зѣхѣта џнде ѣе рџдѣи Нѣко (Гл); *кад би мџгл'и нешто да отвѣрѣ да рѣдѣ* (Уг); *нијесу мџгл'и да га уфѣтѣ* ни кѣко Партизѣни (Нет); *не мџгџше да га спѣсѣ* (Не).

III.1.6. Исто важи и за реченице где је инфинитив допуна глаголу *смѣт* у презенту:

да ми џн мѣне кџжѣ да јѣ *не смѣјѣм јѣс* слѣтко, слѣно и мѣсно (Ли); *не смѣјѣм му се појѣвит* нѣ очи (Ђер); *смѣјѣм ја отѣћ*, но да л' трѣбѣ?; вѣлѣ мџју кѣђу *не смѣјѣш размѣнут* (Ту); она му *не смѣјѣ помѣнут* да нѣѣе (Ђер); дѣ л' *смѣјѣ Фѣхо изѣј?* (Бу); *не смѣјѣмо те дѣрат* кад би чџвек рѣкџ мил'ијѣрде да ми дѣ (Жи).

У свим реченицама спџ глагола *смѣт* и инфинитива означава радѣу кџја се у будућности (не)сме вршити, односно презентске форме имају значеѣе футура првог.

Када је допуна *да* + презент, превладава модално значеѣе:

ал'и лѣжѣм, *нѣ смѣјѣм да кџжѣм* (Жу); знѣм кџјѣ је трѣва ал'и *не смѣјѣм да џдѣм* (См); џни дџц'џше л'ѣди да ме ѣзмѣ, да ме тражѣ, *јѣ не смѣјѣм да изѣи'ѣм* от џца (Мел); *не смѣјѣш*, тѣтка, *да остѣнѣш* бес прѣшѣкѣ ни секѣнду (Го); *не смѣјѣш ништа да тражѣиш* (Па); *не смѣјѣш да прѣђѣш* ни овол'ѣкџ (Ко); тџ ни је дал'ѣко тѣ водѣницѣ и тџ у јѣдну кл'исѣру некџ мѣсто у срѣд дѣна да *не смѣјѣш да џдѣш* (Пру); ако те некџ зџвѣ, ја зџвѣм тѣбе, *не смѣјѣш да се одџзвѣиш* (Ме); вѣриш га кроз врѣта, *не смѣјѣш да уѣђѣш* од овѣјѣ нѣшијѣ (Трн); у стѣн ти *не смѣјѣш да галѣмиш* (Со); *не смѣјѣш да мрзѣиш* ни слѣђѣјно ни кџга, *не смѣјѣш да убѣјѣш*, уђѣни дџбро (Пож); сѣд вѣћ је дрѣгџ, *не смѣјѣш некџг ни да устѣвѣиш* с кџл'има нѣ знѣш ѣѣ ѣе да те вѣдѣи (Не); сѣд *не смѣјѣш бџс да идѣш* по Јџшѣници (Ју); *не смѣјѣш да брѣишѣш*, сѣдови се не пѣрѣ по двѣ дѣна; *не смѣјѣш да размѣнеш* јѣдан (По); тџ је Усу

бѡжї и *не смѣ да се вѣрѣа*, тѡ-е бѡжї чѡвек; нѡјпрвї је четрнѣестѡг мѡрта, Мѡрат се зовѣ, у мѡрт мѣсѣц, и постї се, нїко *не смїјѣ да мѣсї* (По); *не смїјѣ* мајка и ѡтац *да гѣкнѣ* от тогѡ сїна (Ст); *не смїѣ да помѣнѣ да се вѣратї*, извѡлте, сѡма си га нѡшла, мѡрѡш да жївїш са њїм, па нѣк је кѡкаф је; *не смѣ да тѣрѡжи* да ми дѡш кѡфу, кѡо у зѡјам; и жѣна трѣднїца, она *не смїѣ* у крїло *да стѡвл'а* ни јѡје, пѡсл'ѣн излѡзѣ детѣту кїл'е (Ме); па нѣкога стрѡ *не смїјѣ да прїћѣ* (Ко); невѣста *не смїјѣ да прїћѡ* докл'е не ѣћѣ унѣтра; *не смїѣ да се седї* на стол'їцу да не би излѡзил'и ч'їрови (Мел); *не смїјѣ да се кѡпѡ* ни нїшта не смїјѣ, не дїрајѣ тѡ (Пру); ѡна тѡ *не смїјѣ да рѣкнѣ* нѣћу; їмѡм јѡ у мѡе рѡство и снѡха мѡја нѡјстаријѡ, она кад нѣко ѣмрѣ, она *не смїјѣ да изѡћѣ* ни до у купѡтило сѡма (Па); док се ѡн не пїта, *не смїјѣ* нїко нїкут *да мѣднѣ*; *не смїјѣ да ѣћѣ да ѣзмѣ* дїјете, а *не смїјѣ да га остѡвї* (Лу); е богами кѡ *смїјѣ да подл'ѣгнѣ*, кѡ їмѡ пѡрѡ, ѡн пристѡни, кѡ нѣмѡ, ка кѣћи; кад је испрѡшена, *не смїјѣ* нїко *да е ѣзмѣ*, нѣмѡ шѡнсѣ да е ѣзмѣ нѣко (Ју); *не смїјѣ* нїкѡко тѡ *да се урѡдї* (Жи); трѣдна жѣна *не смїјѣ* нїшта *да тѡкнѣ* укрѡђено; кажѣ *не смїјѣ* трѣдна жѣна нѣшто *да укрѡдѣ* (Вру); ѡн је ранїјѣ косїо, сѡт *не смїјѣ да је кѡсї* (Уг); тѡ сѡт *не смїјѣ да рѡдѣ*, мї смо рѡдїле свѣ жївѡ; Тїтѡ је нарѣдїо ферѣце да *не смїјѣ да постѡјѡвајѣ* (Вру); мѣне дѡшл'и хѡл'їни сїнови да ме чѣвајѣ, *не смїјѣ да ме пѣшїћѣ* (Пл).

У осталим случајевима (када нїје посреди презент глагола *смѣт*) може се употребити и један и други облик допуне:

од Змїнца *нѣ би смѣо да* вам *кѡжѣм* да идѣте дѡлѣ (Не); *смѣо би да се закѣнѣм* сѡт да нїсам банѡну појѣо прїје вѡјскѣ, тѡ нїје имѡло да се кѣпї банѡна (Са); јѡ *нїсам смѣла да се оћешѡм* пред ѡца (Пру); жѣну *нѣ би тї смѣо да тѡкнѣш* овакѡ (Жи); *смѣо си да спѡвѡш* у Беѡград на клѣпу у пѡрк (Из); тѡпѣт *нїјеси смѣо* од родїтѣлѡ *да е тѣрѡжїш* (Ме); тѡ нїје имѡло шѡнсѣ да *би смѣо да ѣћѣш* (Рај); бѣса је бїла твѣда, шта се рѣкло бѣса, *нїјеси смѣо да тѡкнѣш* кѡга (Бо); нїкѡко *нїјеси смѣо* у пѡру *да донѣсѣш* ка кѣћи (Мел); и ѡн *нїје смѣо да помѣнѣ* (Ђер); *нїје смѣла* ка кѣћи *да идѣ* (Ка); нїко *нѣ би смѣо да дѡћѣ* док нѣ би дошѡ положѡонїк (Из); *нїје смѣла* трѣдна жѣна *да турѡ* у крїло јѡја, лѣске, мѣсо, нѣ дѡј бѡже (Мел); *нїје смѣла да кѡжѣ* ѡцу да је не убїјѣ; мѡрѡла да се дїгнѣ да с[е] окѣпѡ изјѣтра, тѡ *нїје смѣло да прѣскѡћї* прѡг ако се нїје окѣпѡла (Ле); ѡн *нѣ би смѣо сѡм да остѡнѣ* кот кѣћѣ (Уг); нѣкат се чѣвѡло четвѣтки због вѣремена, *нѣ би смѣла* жѣна *да изнѣсѣ* да пѣрѣ на рїјеку (Из); *нїје смѣо да ѣћѣ* кот тѣ млѡдѣ у њѡјзїну сѡбу докл'ѣ не прѡћѣ свѡдба (Рај); за Ђѣрђевдѡн *нѣ би смѣл'и да спѡвѡмо*, кажѣ спѡвѡ се преко цѣл'ѣ гѡдинѣ (Из); мї тѡд *нїсмо смѣл'и* од родїтѣлѡ *да рѣкнѣмо* нѣчїјѡј девѡјци некѣ лѡше рїјеч (Нет); тѡпѣт девѡјке и жѣне *нїјесу смѣл'е да уїћѣ* у сѡбу да гл'ѣдајѣ кад мї їгрѡмо (Трн);

да нїје јѡш тогѡ, ѡј бѡже сачѣвѡ да *би јѡ смѣо сѡм ѡде остѡнут*, и да ми нїје овїјѡ пѡшчѡдї (Пе); јѡ *нѣ би смѣла занѡћит* сѡма кад би ми свѣ поклонїо (Го); јѡ *нѣ би смѣо тѡ запѣт* кад би имѡ

пун камиѠн пѧра (Ђер); ја не умйјѧм ни сѧт дѡбро по чѧршйји, по нѡћи *нѧ би смѧла сѧма отић* (Со); девојка тѧт *није смѧла* с мѡмком *стѧнут*; *није смѧла* ни јѧдан *узѧт* (Ми); *није смѧла* на пастуѧа *турит* невѧсту да је не сѧтрѧ (Ке); жѧна *није* имѧла тѧпут глѧса, тй *нијеси смѧла рѧј* нѧћу за мйлу мѧјку (Ков); ѡн би умрѡ, ѡн ти *нѧ би смѧо узѧт* пѧрче л'ѧба (Цв); *не би* те смѧл'и *перисат*, слѧбо ти је срѧе (Го).

III.1.7. Уз семантички непотпуне облике глагола *трѧбат* као допуна се употребљавају и инфинитив и да-конструкција.

У безличним реченицама (са уопштеним агенсом типа 'људи, свет') допуна је најчешће инфинитив:

то *трѧба спрѧмит* гѡдину прије, па и двйје; *трѧба* тољйкѡ дѧцу *нарѧнит!* (Ме); *не трѧба се кѧчит* саш њйм; *ништа* ти *не трѧба кѧзат* кад си такѧ (По); у пѧтак ѡпѧт ѡуди се кѡпѡ да дѧрујѡ снашу, трй дѧна, пѧ *трѧба* тѡ *срѧтнут* (Ју); *трѧба спрѧмит* сйјено (Не); *трѧба помѧгат* нѧрот (Нет); *трѧба* овѡ *заустѧвит* (Пож); *трѧба* тол'йкѡ стѡку *вйдет* (Врс); тѧ нѧрот *трѧба двѡрет*; узймѧ нѧрот, свѧ хим *трѧба* набѧвит, свѧ хим *трѧба утйтрат* (Дуј); тѡ *не трѧба жѧл'ит*; овогѧ би *трѧбѧло обесйт* пѧ га пѧт пѡтѧ вѧшат и скидат (Ки); тѡ *не трѧба* ни *дйјел'ит*; *трѧба* га *вѧроват*, ал'и брѧте, на примѧр, тй дѧнас да вршѧш ујѡтру да ти град убијѧ трй тѡне жйта, кѧки је тѡ прѧзник; *трѧба нѧћ* дѡбру ѧевѡјку (Кн); *трѧба ѧѧрат* пѡсл'ѧ тѡ, овѧмо-онѧмо (Тр); ал' *не трѧба се* ни *мйјешат* (УГ); сѧмо *трѧба запѧт* да рѧдй чѡвек па да жйвй; бѡгами овѡ жѧнскѡ стѧврно *трѧба разѡмет* (Бл); по шѧсѧт овѧцѧ, по десѧторо гѡвѧдй, тѡ *трѧба* тѧ *крѧве пѡмус* и *учйњет* чѧре; *трѧба гл'ѧдат*, *није сѧмо* ѧ вѧлѧ л'йјѧпа и л'йјѧп, нѡ *трѧба гл'ѧдат* и ѡткѧл'ѧ је и штѧ е и кѧко е; *трѧба вѧроват*; *кажѡ трѧба гл'ѧдат* а *не трѧба вѧроват* (Го); рѧкѡ ми је Гѡран да су је доводйл'и двѧ-трй пѡт снемѡгнѡту у Тутйн у бѡл'ницу. *Не трѧба бйт* (Жи); овѡ *трѧба најурит*, енѧ ми неокѡпѧна тудйјер шѧтѧ (Ле); ймѧ тйјѧ слѡчѧјѧвѧ рѧзницйѧ, *нѧ трѧба* ни *причат* (Пр); ако је жѧнско *не трѧба* га нйгде *пѡслат*, дѡста су бйла жѧнска дѧца угрѡжена (Са);

али је бележен и презент:

тѡ *трѧба да се дѧ* крѧвѧма да појѧдѡ (Св); ѡће, ѡће, сѧмо *трѧба да се рѧдй* (Ђер); петоро тѧлѧдй, *трѧба да се донѧсѧ* да се напѡјй, а *трѧба да се умйјесй* л'ѧба, нѧс десѧторо, *трѧба да се умйјесй* л'ѧб у пѧкару (Го); жйта *трѧба да турйш* у тѡрбу (Вру).

Безлично употребљѧн глагол *трѧбат* има значење 'потребно је, нужно је, ваљѧ', а употреба инфинитива мотивисана је намером да се постигне већй степен обезличавања и уопштавања информације.

У реченицама са исказаним агенсом допуна увек долази у форми *да* + презент:

на осамнѐс рѐбѧ *трѐбѧ да мијесѐм*; у Ћаћак *трѐбѧ да трајѐм* апотѐку (Ле); *трѐбѧло је* матѐку *да донѐсѐм*, не мѐгу овакѐ (Бал); рѐчак љ рѐке и *трѐбѧ да нѐсѐи* на њиву и на л'ивѧду (Го); свѧко тѕ дође пѧ *трѐбѧ да вѐдѐи* рачѕна пѧ да му удовѐљѐиш (Че); кат љзмѐш тѕђѐг ујѕтру рѧно *трѐбѧ да* хи *пѕиђѕи* пѧ да седѕ мѧло до у пѐднѐ пѧ ѐпѐт да се пѕшђѕ (УГ); ко *трѐбѧ д-идѐи*, овај, да нѐкѐга зовѐш, тѐ прѧтиш пѐзѕвницу, по имѐну, тѐга зовѐм на свѧдбу; тѐ *трѐбѧ да сѐднѐи* и *да исприч љѐи*, да се сѐтиш (Мел); заврѧчѧ тѧмо нѐшто, шта зѧм јѧ, ал *трѐба* тѐ *да љзмѐи* у њѐ тѐ; *трѐбѧ* ти на дѐснѕ стрѧн *да ѕмѧи* онѐ испробѕјѐно на вратѕло (По); *трѐбѧ да дарѕјѐ* бѧдѧке ѐн, некѕ дѕнѧр; *трѐбѧ да* ти *врѧти* зѧјам пријѐ Ћѕрђѐвдана (По); ка[д] *трѐбѧ да ѕђѐ* са човѐком у ѕѐрдѐк (Ме); пѐсл'ѐ *трѐбѧ* дѐбро *да се исплѧчѐ*; испрѧтисмо онѕ мѧлѕ у недѐљу па ѐна *трѐбѧ да се поврѧти* (Го); *трѐбѧ да примѧ* инѐкције; *трѐбѧ сѕтра да стиђнѐ* у Краљѐво (Бѐљ); онѧ што га префѧти *трѐбѧ да му кѕпи* кошѕљицу (Бѐб).

Оба синтаксичка модела забележена су као допуна глаголу *трѐбат* употребљеном у личном глаголском облику:

ако ме тѐ увѐдѐш да јѧ бѕдѐм члѧн пѧртијѐ, јѧ *би трѐбѐ да тѐј* пѧртијѕ *бѕдѐм* повѐрен (Кл); за Нѐвѕ Гѐдину *сам трѐбѧла да идѐм* за Нѐмачкѕ, а ѐтац нѕје кђѐо да ми се помѕри него сам мѐрѧла да чѐкѧм да ми се ѐн помѕри, да се потпѕишѐ па да би јѧ мѐгла да љзмѐм пѧсош и да се венчѧм (Ков); *нијеси трѐбѐ да* му *причѧи*; ако си обеђѧла, *трѐбѧла си да дѐѕи* (Бр); ѐтац *трѐбѐ да дѐђѐ* ис ѕѧршијѐ; тѐ *би трѐбѧла* њѐга *да љзмѐи* (Ле); свѐ вѕчѐм не повѐдоше јѐј рачѕна ранијѐ, *трѐбѧла је да се оперѕишѐ* ранијѐ (Го); *трѐбѧла је да дѐђѐ* јуђѐ пѧ нѕје мѐгла (Шав); ѐн *би трѐбѐ да омѧл'и*, пѐнзијѕ ѕмѧ, и нѕје му стѧло да крепѧвѧ вишѐ (Грн);

трѐбѧла си му свѐ тѐ *просѕт*; вѧлѧ му *је трѐбѧла рѐђ* (П); *трѐбѧл'и сте се јѧвит* (Коз).

III.1.8. У реченицама са анонимним и уопштеним агенсом глаголу *вѧљат/вѐљат* допуна могу бити и инфинитив и *да* + презент:

не вѧљѧ љ дѧн да се л'ѐгнѐ да се спѧвѧ; *не вѧљѧ ѕглѐм да се помѐрѧ* нѕшта, ни чѐшељ; *не вѧљѧ да се дѧјѐ* нѕшта у зѧјам (Ко); *вѧљѧ се да се дѐдѐ* у цркви на Бѐжиђ (По); на Ћѕрђѐвдѧн и уочи Бѐжиђѧ сѧт кад је овѐ, *не вѧљѧ да се дѧјѐ* нѕшта у зѧјам (Ру); *не вѧљѧ* ни вѐш на жѕцу *да омрѕкнѐ* (Пру); мѐне је ѐтац рѐкѐ да дѧнас *не вѧљѧ да се рѧдѕ* (Ђер); за Ћѕрђѐвдѧн *не вѧљѧ да се спѧвѧ* (Из); у глѕхѐ дѐба *не вѧљѧ да се идѐ* (Бѐб);

не вельâ нѣкѡм злѡ учѣнет; ал *не вельâ* тѡ *рâдит* (Мел). нѣје дал'ѣко ал' тѡ свâкѣ *ѣас ѣс не вельâ* (Кл); *не вельâ*, кâжѣ, *прѣчат* да *ѣеш* да *рâдѣш* (Кн); *вельâ рѣј* да *ѣе* бѣт дѡбро (Бл); секѣру *не вельâ трâжит* у махâлу; *не вельâ* у глѣхѡ дѡба нѡѣи *ѣс* (Пру).

Уколико је агенс експлициран, допуна је *да* + презент:

тудâ *не вельâ* нѣкâко *да пролâзѣш*, мѣ провѣдѣмо шехâде ко то знâмо и тѡ одбѣјѣ се од сѣбе (Ђер); *не вельâ да идѣш* по махâл'и, те *не вельâ да прескâчеш* онѣ конѡпце ил' онѣ лâнце, тѡ ѣто нешто не вельâ (Кл); *не вельâ да дâѣш* ис кѣѣ (Ос); нѣко кâжѣ *не вельâ нâтрâк да затвѡрѣш* врâта; *не вельâ ѣглу да ѣзмѣш да забѡдѣш* ко[д] сѣбе (Пру); *вельâ* помâло водѣцѣ *да попѣјѣш* (По); ако се озѡвнѣ, тѣ јѡј предâдѣш та дрѣѣм, *вельâ да се дна озѡвне*; *вельâ се да тѣрѣш* бѣјел'ѣ лѣк зâ појâс (По); *не вельâ д[а] идѣм д[а] ѣштѣм* тѣбе нѣшто на прѣмер, у махâлу; *не вельâ* с кљѣча *да л'ѣзнѣш* нѣшта, ка[д] тѣрѣш вâрѣво ил' нѣшто па прѣстом л'ѣзнѣш (Пру); *не вельâ да идѣ да трâжѣ* у зâјам нѣшта кад је трѣдна (На); *не вельâ да прескѡчѣ* конѡпац, не вельâ мâчку да удâрѣ ногѡм, пâшче *не вельâ да удâрѣ* ногѡм, кâжѣ оѣе да бѣдѣ дѣјете чѣпâво кâ мâчка и кâ пâшче (Боб).

Забележен је само један пример са допуном у виду инфинитива: *кâжѣ не вельâ ѣкрас* трѣдна жѣна (Шав).

III.1.9. Уз глагол *мѡрат* као допуна присутна су оба синтаксичка модела. *Да-*конструкција је, међутим, фреквентнија од инфинитива:

ада богами ѡн, *мѡрâм да га тѣрâм* да настâвѣ тѣ шкѡлу ко шѣдѣ, нâјпречâ му је шкѡла (Брѣ); е сâт ѡпѣт *мѡрâм да се извѣнѣм* (Цв); *мѡрâм да идѣм* на пѣјац дѡл'е (Со); *мѡрâш* у дрѣгѡ сѣло *да идѣш* (Ке); она ми рѣче немѡ кâжѣват, јâ не смѣдо, но *мѡрâдо да трѣнѣм* (Бр); свѣ жѣвѡ *си мѡрâла да рâдѣш* и дѣцу да нѣвѣш а ѣ шта смо мѣ нѣвѣл'и дѣцу да ти је знâт (Гу); овѡ се зѡвѣ покрѣстица, ово *мѡрâш да броѣш*, а онѡ не мѡрâш (Мел); цѣѣло л'ѣто *мѡрâш да спâваш* (Ки); *мѡрâш да је зѡвнѣш* (По); мѣ смо налâзѣл'и двâ вагѡна жѣта, тѡ свѣ срѡм *си мѡрѡ да жѣѣш* и *да вѣжеш*; једно двâдес и четѣри сâта *мѡрâш да налâжѣш* (Гл); ѣмâ, блâгѡш, нâвѣке, *мѡрâш да ѣмâш* нâвѣке рâда; *мѡрâш да рâдѣш* полâко (Кн); тѣжак је бѣо жѣвѡт ѡндâ, тѣжак, свѣ *си мѡрѡ рѣчно да рâдѣш, да опрѣдѣш* пâ *да изâткѣш, да сапл'ѣтѣш* пâ дѣцу *да обѣчѣш* (Шав); свѣ тѡ *мѡрâш да прѣписѣш*? (Бал); *мѡрâш да се врâтѣте* овâмо (Не); свѣ си под војнѣчкѡм комâндѡм и такѡ, *мѡрâш да слѣшâш*; кат побѣгнѣ онѡ, *мѡрâш посл'ѣ да се крѣјѣш*, да ти родѣтељи лѣтѣјѣ (Леч); идѣмо у Трнâву пâ онумâт нѣмаше ни дѡл'е л'ѣкâра и *мѡрâш да кѣпѣш* на црѡно (Ка); држѣ се стѡкѣ, *мѡрâш од нѣчега да жѣвѣш* (Брѣ); она *мѡрâ да ти врнѣ* тѡ прѣје Ђѣрѣвдана (По); свѣ четѣри тѣ пѡдношке *мѡрâ да корѣстѣ* кад је тѡ ѣчетвѡр (По); *мѡрâла је* невѣста тѣпѣтâ *да нѡсѣ* овѣ шѡлѣу овâкѡ на овâ двâ прѣста; ѡна *би мѡрâла лâмбу да запâл'ѣ*, пâ *би мѡрâла да спрѣмѣ* тѡ да донѣсѣ да се јѣдѣ (Ли); кол'ко гѡд да је свâтѡвâ рѣчак *мѡрâ да*

се спрѐми (На); чѐвек док је жиђф *мѐрѐ да се борѐ* (Ков); *мѐрѐ да се преврѐједнѐ* нѐшто (Жи); ђн гѐзда чијѐ је говѐче ил' и ђвца ил' и кѐњ ушло у тѹ л'ивѐду, *мѐрѐло би да надокнѐдѐ* тѐм гѐзди (Гу); невеста *е мѐрѐла да се окѹпѐ* (Ле); *морѐ је да је прѐми*, па нѐк је кѐка је (Ѣер); како ђн кѐжѐ такѐ је тѐ *мѐрѐло да бѐдѐ* (Бр); кат прѐђѐ онѐ весѐље, она *мѐрѐ* онѐ злѐто *да скѐнѐ* и да идѐ да мѹзѐ стѐ овѐцѐ тѐмо; свѐкѐ јѹтро је *мѐрѐла* невеста *да зѐђѐ* свѐјѐ да ѹ рѹку пољѹбѐ (Кл); овѐ, сѐнко, овѐ дрѐге, онѐ планинка што је бѐла ође да јѐј се запѐл'ѐ мл'екѐр, *мѐрѐ да изнѐсѐ* кѐјмак, налѐжѐ се вѐтра (Др); *мѐрѐ* нѐшто *да се рѐдѐ* (Гр); *мѐрѐ* пѐсѐн да ѐе бѐт мѐчка жѐнско *да дѐјѹ* ђбрас (Кон); у зѐјам, а двѐдес нѐднѐцѐ да му кѐсѐ, *мѐрѐ је тѐ да урадѐ* сирѐма; онѐ е сирѐма *мѐрѐ* шта му гѐј плѐтиш *да урадѐ* (Врс); кад је кђѐла нѐђе да идѐ, *мѐрѐла је да ѐмѐ* онѐ компл'ѐтно онѹ пѐчу (Ју); *мѐрѐ* од нѐчега чѐвек *да жѐвѐ*, *да рѐдѐ* (В. Лок); бѐло је зѐмскѐ време пѐ је *мѐрѐло* у тѐпло, у топлѐту *да тѐ рѐдѐ* (Из); кокѐшка је *мѐрѐла да се закѐљѐ* да вѐсѐ на онѹ комѐру (Бољ); на бѐднѐке јѐдан дѐнѐр, гвоздѐно *мѐрѐло је да се стѐвѐ* (Ос); нѐшта, ђна остѐнѐ, кѐжѐ кад је прѐспѐвѐла, нѐмѐ кѹт, тѐ нѐје кѐ сѐд, удѐ се, развѐди се, нѐ *мѐрѐ да остѐнѐ*; *мѐрѐ да слѹшѐ*, *мѐрѐ да трѐнѐ*; дрѹгѐ јѹтро невеста и мѐјесѐ и мѹзѐ и свѐ *мѐрѐ да рѐдѐ* (Боб); тѐд је *мѐрѐло да се* од конѐплѐ *напрѐвѹ* за чѐвѐка пантѐл'е и *да се изѐткѹ*; тѐ снајка му се прѐудѐла и ђн *мѐрѐ да ѹзмѐ* тѹ дѐцу; сѐд *мѐрѐ* прѐвѐтно *да идѐ* (Пе); она *мѐрѐ да му се јѐвѐ* (Бр); богами ѐе гѐј дѐ си *мѐрѐ да се рѐдѐ*; овѐ је, да извѐнѐте, *мѐрѐло* кѐ ис пашчѐђѐнѐјѐ устѐ *да се вѐдѐ да се рѐдѐ* (Брђ); она *мѐрѐ* тѐ да нѐкѐме рѐкнѐ (Ко); млѐдѐ је *мѐрѐла* свѐкад на кѐн'а *да бѐдѐ* (Ко); *мѐрѐ да ђдѐ* да ѐе бѐт двѐје нѐђѐ (Бр); послѐн остѐ бе-женѐ и *мѐрѐ да се жѐнѐ* (Ле); за време Тѐта нѐје *мѐрѐ* нѐкѐ *да идѐ*, ако ѐе нѐко рѐј, нѐје му рѐѐлно, лѐжѐ знѐчѐ (Ју); са Кѐсова *мѐрѐли да донѐсѐмо* кукѹрус (Д. Дуб); ђбавѐзно мѐ *смо мѐрѐл'у да нѐсѐмо* по шљѐвѐ да затѐђѐмо онѹ слѐму (Пе); тѹ *не мѐрѐте* ни *да стѐнѐте*, не дѐрајѹ (Рај); *мѐрѐл'у су да је дѐднѹ*, ал' глава, ал' девѐјка (Пл); сѐт дѐца идѹ у шкѐлу, тѐ што су остѐла на сѐло те *мѐрајѹ* *д[а]* идѹ у шкѐлу (Ли); дѐста и је имѐло што су ѐшла у шкѐлу, и ђна *су мѐрѐла да свѐрнѹ* (Го); свѐ жѐта посѐјѐна а нѐје загрѐђено, па дѐца *мѐрѐла су да чѐкајѹ* (Гл); ђни *су ѐѐк мѐрѐл'у и да промѐнѐ* прѐзѐме (Пож); *мѐрѐл'у су да плѐтѐ* за свѐкѹ мѹшкѹ главу (Из); *мѐрајѹ да је дѐдѹ*, дѐл'и му дрѹгѹ (Боб);

мѐрѐм сѐт ђѐј га га ѹзмѐм да плѐтѐм (Па); не мѐгу, домађѐне, тѐ кѐљи јѐгнѐт, јѐ *мѐрѐм* нѐђас кѹђѐ *стѐђѐ*; *мѐрѐм* нѐкѐг *плѐтит* да ми донѐсѐ; рѐдѐ ал' и онѐ нам је сѐстра сад на ђдмор отѐшла, *мѐрѐм ѐс* за Сенѐцу да прѐмѐм инфѹзију (Кл); бѐга ми ме *мѐрѐш чѐстит* (К. Бун); *мѐрѐш упѐсат* кѐко се жѐвѐло (Уг); тѐ ѐеш посл'ѐ онѐ *мѐрат да исѐјѐдѐши* пѐ се гѐре уфѐтѐ вѐсак а дѐл'е остѐнѐ вѐда (Кл); цркви *прѐвит мѐрѐш* пѐ се тѹрчио, ишѐо ѐе ђѐеш, цркви *мѐрѐш* да прѐвѐш па рѐди шта ђѐеш (Кн); тѐ и тѐ уради, *не мѐрѐш* ни мѐне зѐти него такѐ уради, наместѐђѐш (Кл); што би гѐј згрѐшѐла којѐ мусл'имѐнскѐ девѐјка, ђна је *мѐрѐла* Шѐптѐра *узѐт* (Бр); ђбѐчѐј је тѐ бѐо да *се мѐрѐло конѐчит*, двѐ конѐка, трѐ конѐка (Це); не мѐре дѐца у шкѐлу, тѐд *се мѐрѐло ѐс* (Гу); кѐжѐ *мѐрѐ се ѹбит* дѐјѐте ил' нѐшто *се дѐсит*, тѐ дрѹгѐ нѐмѐ (Ѣер); нѐје имѐ свѐкѐ ни тѐ да јѐдѐ, него је *мѐрѐ*

мѣшат óвас са јѣчмом да би јѣо (Жи); дала óбележе, она *мóрā ис*, тó нѣмā нйшта дрýгō, сāмо мóрā д[а] идѣ (Ле); óн *мóрā прйзнат да је крйв* (По); *мóрā* му *óбрес* пāре да ће зѣмљу грйс (Ст); óн *је мóрō* тó *плāтит* (Врс); óна *мóрā рāдит* како јој óн кāжѣ (Ме); *мóрāмо се вйдет* (Ту); *мóрāл'и смо кýпит* ћефйне и дāску онý (Врс); те óн рѣче *мóрāте* ме *чѣкат* (Брђ); нāзāt вāлā, óде *мóрāте се окрѣнут* (Уг).

III.1.10. Глаголи непотпуног значења којима се означава фаза неке радње у саставу сложеног глаголског предиката уз себе као допуну могу имати или глагол у инфинитиву или у облику *да* + презент. Као допуна фазним глаголима у тутинско-новопазарско-сјеничком говору бележене су обе форме, при чему је обичнија *да*-конструкција.

јā сам пóсл'ѣ óдмā *пòчō да рāдим*; јā *сам пòчō* тó *да прāвйм* кат сам бйо у партизāне у Сенйцу (Кл); јā сам са три гóдине с óцом *пòчѣла д-идѣм* у воденйцу (Ме); тй *пòчѣ да прйчāш* кāко ме упознāо (Го); *пòчѣ óпѣт да нйјѣ* и нйшта (По); нйшта, óна *настāвила* јòпѣт саш њйм *да се вйђā*, не мóгоше јој нйшта (По); а óна од љутинѣ *пòчнѣ да плāчѣ*, кā мālō дйјете (Го); óна дóђе, óн *пòчѣ да прйчā*, *пòчѣ* óн *да збóрй да фāл'й* (Го); млāt чóвек, трѣбāло му пāре, и *пòчō је* дѣди *да крāдѣ* пāре (Цв); вйдо, готóво, *пòћѣ да ми се обрћѣ* овакó шýма, ал' беше бл'йзу пýта (Нет); јā знām Мýрат је Рѣбрōња нāјприје *пòчео да прāвй* гýменѣ опāнке от камиóнā (Бал); крајем āвгуста и почѣтком септѣмбра, пре него што *пòчнѣ л'йс да пāдā*, óни исѣчи тѣ грāне растóве (Гу); кад *престāнѣ да пāдā* кйша, отйшћемо (Ту); у један вāкат *прѣстаде да плāчѣ* (По); посл'е смо *пòчел'и* мāло нѣко нѣђе и *да рāдй* (Ђер); *пòчел'и смо* вѣћ *да плāстймо* (По); óни *почѣше да* ме *мāмý*, óн хи не хāјѣ (Кон); рýке *пòчел'е сād да дрхтý* (Жи); јучѣ врō Мйшу, *пòчел'и да* му *врйшу* мóкро (Кн); договорйл'и се *да пòчнý да пāлý* тó сѣло гóре (Кл); óде мй *смо нāјпрвй пòчел'и тó да рāдймо* (За); шурњāје *почѣше да се љутý* (Бољ); óндā *пòчел'е су* полāко жѣне *да идý* бес фѣрецѣ и (Трн); показāше се дóбро и *поћѣше да* хи *довóдý* од Л'ѣскóвца (Пож); óна рāдйла тāмо у, *почѣше да отйпушйћāý* тѣ рāднѣ снāге, бйла кó секретāрица (Ос);

млóго јāда сам вйђела кад би *стāла прйчат* (Ру); те пóсл'ѣ јā *пòчнѣм* и мѣсо *купóват* у Позār (Трн); ал'и кат хим јā тó *пòчнѣм прйчат*; јā јој *почѣ прйчат* како сам тѣгл'йла мýку (Го); *пошō сам* ти *прйчат*, прóшла ме је жѣља четрѣс и пѣтѣ (Цв); јā *сам* у тó врѣме свѣ сас тйјем *пòчō рāдит* и такó (Ки); *почѣ прйчат*, óна знā, извāл'йла нóгу ис кýка и бйла ко[д] дóктóрā трй у Пазār (Кл); *почѣ* ти *прйчат*, лāтймо га мй, овā мóј сйн старйјй, (В. Лок); кад би јā *стāо* тó *прйчат* у детāље (Прђ); *крѣнý* ти *прйчат* ал' ме прекйдоше (По); *пòчео се* седамдесѣт пѣтѣ, чинй ми се, иљй сѣдмѣ, нѣ знам кāt бѣше овā пýт *се пòчео рāдит* за Шпйљāни (Бл); имó је Иљās један Кýртовић кат *се пòчѣло рāтоват* (Ле); бес алāха нйко нѣ знā којý је мýку она вйдела док је óн бйо тý, *стāни прйчат*, јā трнйм, нāрочйто о[д] свѣкрвѣ (Па); тāмо су мл'ѣл'и, умл'ѣо га тāмо у Йсток и дóнио га, пā посл'ѣн полāко

се пдчело радит, орат, овѣ онѣ, док је дѣшло до л'ѣба (Пе); *стаде тѣ богорадит* око кѣћѣ (По); правил'и онѣ кованѣке онѣ, пѣсл'ѣн *смо пдћѣл'и купѣват* (Туз); мѣ *смо се пѣсл'ѣ пдчѣл'и бранит* и у томѣ проузрѣковѣ рѣт (Прћ); ѣни тѣ *се почѣт* јѣпѣт *свѣћат* окѣ њѣга (Ту); *пдчѣл'и* су ѣни конѣпљу мѣло *сѣјат бѣл'и* (Жи); нѣје имѣло кѣритѣ да се кѣпѣ, кѣсно *се* корѣта *пдчѣла купѣват* за кѣпање (Трн).

III.1.11. Инфинитив се употребљава и као допуна различитих пунозначних глагола. Ту своју функцију такође дели са *да*-конструкцијом. У грађи су пронађени примери са глаголима: *волѣт*, *вѣдет*, *ѣмет*, *смѣт*, *знѣт*, *(на)ѣчит*, *спрѣмат се*, *бѣјат се*, *надат се*, *кѣнит се* и сл. У контекстима у којима ови глаголи за изражавање предикатске синтаксеме захтевају навођење допуне исказане другим глаголом нешто чешће је бележена *да*-конструкција:

кѣнѣм се цѣјело л'ѣто *да је зѣвнѣм* (По); јѣднѣм *се* у гѣдину *накѣнѣм да вѣзѣм* (Па); *бојѣм се да изѣћѣм* по мрѣку (По); *не вѣдѣм дѣбро да пл'етѣм* (Ке); *вѣл'ѣи л'и да идѣи* у Пријѣпѣље пѣдрѣче ил' *да бѣдѣи* у Пазѣр у нѣрѣднѣ ѣдбрану (Гло); *вѣл'ѣи л'и да нѣјѣи* сѣрутку? (По); ако *не вѣл'ѣи да чинѣи* злѣ, немѣ га ни чѣњѣт (По); нѣјболѣ *би ѣн тѣ знѣо да ви опѣишѣ* (Баг); пѣво некѣ, јѣ му вѣка попѣ, ѣн *не умѣје да попѣјѣ* (Бал); она *вѣл'ѣ њѣга д-ѣзмѣ* но бѣло кѣјѣга (Пе); *научѣло* овѣ дѣјѣте *да псѣјѣ* (Пе); од мал'ѣна *учѣ да ткѣ* (Ме); *спрѣмѣ* ѣна тѣ *да понѣсѣ* у родѣйну (Ков); л'ѣјѣпо *је спрѣмѣла да дочѣкѣ* гѣсте (Ту); невѣста *се спрѣмѣ да двѣрѣ* (Ко); тѣ ти *нѣ би нѣко дѣ* пред врѣта *да принѣсѣи сѣт* (Ђер); *надѣ се да ѣзмѣ* тѣ (Мел); *не дѣ да се помѣзѣ* (Ле); онѣ ѣбичнѣ крѣпе турѣ у онѣ душѣке док мѣја стѣрѣ *нѣ извол'ѣ* онѣ вѣну *да турѣ* (Гл); тѣ мѣја бијѣча што ми је бѣла ѣна *је тѣ знѣла да рѣдѣ* (Леч); ѣн *је знѣо да зажѣл'ѣ* бол'еснѣка (Кн); *знѣло се да се осѣчѣ* бѣднѣк, понѣсѣ се погѣча; *знѣло се да се окѣдѣ, да се окѣдѣ* сѣвѣра (Из); у пѣтак и утѣрнѣк нѣјѣсу дѣл'и, и у субѣту *нѣјѣсу дѣл'и* овѣ *да се снѣјѣ да се ткѣ* (Боб);

пѣ тѣ ти јѣ *нѣ знѣм тѣћно прѣћат*; ни тѣ ти *нѣ би умѣо прѣћат* (Туз); *јѣ би се вол'ѣо* с ѣѣме *вѣдет*, *сѣстат* (Кл); *нѣ би умѣо опѣсат* (Рај); тако ми бѣга, ѣспрѣвно ти *не умѣјѣм рѣј*, трѣбѣ јѣдно двѣес; *не умѣјѣм ти прѣчат*, свѣ да ѣмѣ овѣкѣ рѣсѣ овѣдѣ (Врс); *нѣ би* ти умѣо кѣзат јѣ кѣко е Перѣше добѣло ѣме (Ст); тѣ ти *не умѣјѣм кѣзат* (Бот); *волѣдѣјѣ* га чѣт како прѣчѣ но свѣ (По); *не вѣдѣм изѣћ* по мрѣку (Ка); *ћѣ нѣучѣ* такѣ *лѣгат?* (По); сѣмо су жѣне бѣл'ѣ а гѣзда *нѣје дѣ* чѣвѣка *ћѣ прѣбит* бл'ѣзу жѣнѣ (Ђер); ако не бѣднѣ Тѣмо, Дрѣгољѣп, и ѣн *знѣ прѣчат* и ѣн је старѣјѣ чѣвѣк (Врс); ѣмѣ стѣрѣ послѣвица, кажѣ: „Кѣг *не дѣи умрѣјѣт*, тѣ ти посл'ѣ *не дѣ жѣвет*” (Др); отѣди до курѣра, ако му не дѣш, *не дѣ* ти *ѣћ* у канцѣлѣрију, свѣ лопѣвлук (Кн); *вѣл'и* ти ѣн *слѣгат* но л'ѣба јѣс (Ту); дѣнас *помѣгѣмо жѣњѣт* тѣбе, сѣтра мѣне (Жу); *не дѣдоше чѣт* (Коз); тѣмо ѣмѣ вѣшѣрѣ код ѣѣ, *не дѣјѣ* мушкѣрѣцѣ *се уфѣтит* до ѣѣ, нѣмѣ шѣнсѣ (Кл).

III.1.12. Намерне реченице уз глаголе кретања у словенским језицима могу бити остварене у виду инфинитива, али се такве конструкције по правилу не јављају на истоку српскохрватске језичке територије (у живој су употреби, међутим, у западнијим деловима штокавштине) (Ивић М. 1972: 121). Функција реченичног кондензатора овога типа инфинитиву је и у тутинском говору у највећем броју случајева недоступна.

Забележен је само један пример са инфинитивом: *Дођо те замџл'ит* да ми помџгнџш; док су сви остали са намерном реченицом:

џдо ја да пџштџм крџву (Бал); *ја љџгла да спџвџм* (М); *отџдџш* у Кочџрнџк *да зџвнџш* тџгџ и тџгџ (Би); што не *џдџш* с нџкџм кџл'има *џ[а] убџрџш* јџбџкџ? (Жи); мџј џтац *отџшџб* *да клџња* џџму (Ле); џн тџ пренџсџ тџ пџруку и џн *крџнџ да идџ* (Ру); родџтељи нџјесу дџл'и кџ сџт *џ[а] идџ да шџтџ* са мџмком и да идџ по граду са џџм (Пру); *отџшџб* *да џзмџ* васџку (Пож); и тџ пџпџвскџ девојке отџшл'е у тџ Свилџново на сџбор, и џн *отџшџб* *да свџрџ* (Бот); џн *би отџшџб* у Тутџн *да прџмџ* плџту (Ли); џјутро кад пиџетџ запџвџ *трџчи да самџл'е* брашно у воденџцу (Ми); цџџело је сџло *долџзило да вџдџ* кџки су тџ опџнци (Жу); *џџшл'и* смо *да прџсџмо* вџшу кџџрку (Ме); хџјте *да идџмо* гџре *да поџџјџмо* по кџхву (Бал); џно дрџво л'џди к-џџџ утџрком *да посџчџ*, бџш му се нџшто потрџфџ (Ле); сџдек *идџ* код л'џкара *да вџдџ* шта им-е (Ко); *џшлџ би* ранијџ гџре по Црнџј Гџри *да трџжџ* тџ девојке (џер); *трчџ* жџне *да је вџдџ* невџсту (См); долџзџ жџне, *долџзџ* овакџ овџ комшџлук *да вџдџ* невџсту (Пру); *отџше* у чџршијџу нешто *да кџпџ*, с кџл'има (Врс); и џни *крџнџл'и да идџ* гџре ка Гол'џји (Шав); дџца *идџ* тџмо *да се кџпџјџ* понџкат (Коз).

III.1.13. Осим уз глаголе, инфинитив се употребљава и уз изразе непотпуног значења са именицама, придевима и прилозима. Међутим, и овде је инфинитив као допуна нешто чешћи.

џнџ сџкџне ми ширџке пџ свџ нџсџм овџ, *лџкиџ* ми и *да сџднџм* (Лу); тџ ти је *мџл'џна бџло да отџдџш* да посџткујџш (Со); сџмо је код вџс *тџшко* пџт пџтџ *да клџњаџш*, пџт намџзџ џмџ да се клџња (Пож); кџко те *нџје срџм да џџџш*? (Ле); *бџло је мџл'џна да џдџш* за стџкџм, да чџвџш (Ли); тџ је *грџџта да се врџчџ* на Бџжиџ (По); *пџжџљно је* на прџвџ вџду *да пџјџ* водџ (Ли); тџ је *зџбрањено бџло* дувџн *да се сџјџ*; стрџго је *бџло зџбрањено да се осџчџ* (Бр); овџ је мџло *лџкиџ да се пџтрџ* (Че); и кад кџшлџ дџца, *џџбро је да поџјџ* мџло чџј од вџл'икџг зџља (По);

мрџв није бџксус, *грџта је* мрџва *џбит* (Ко); *тџшко је* тџ *џдрџжат* да се чџвџ чџвек, да не јџдџ мџсно, џџто, да јџдџ јџдну џстџ хрџну, бџјатијџ хрџну (Баг); *мџл'џна бџло погл'џдат* џмладињу кад жџџ, кад се рџдџ (Из); код нџс је мешовџто сџло, Срџби и мусл'имџни, уџпште у овџ сџла, тџ је

бїтно, *интересѧтно је запїсат* (Ју); алѧл ви вѧра, ѡна ве шкѡловѧла, *нїје лѧко факултѧт завршит* (Ка); *бѡлѧ је жївет* мѧло и *прожївет* девојкѧлук (Леч); сѧд је млѡго *тѧшко сўдит* и женѧма и дѧци и свѧ; ѡвде је млѡго *тѧшко* бїло *ўвес* нѧрот у цивил'изѧцију (Нет); тў ймѧ двїје-трї кўће, онѡ посл'ѧ свѧ је *ђѧ* којѧ, *нїје* ви *вѧјда ѡс* (Ос); посл'ѧ овѧмо, четїри гѡдине дѧнѧ ти је *бїло тѧшко жївет* ѡђе (Прћ); тѧд је *бїло пробл'ѧм кўпит* једне панталѡне а нѧ дрўгѡ нѧшто; којї је тѡ *пробл'ѧм кўпит*, не дїрѧ га нїшта (Рај); онѡ је сѧт *тѧшко нѧј* и сїра и кѧјмѧка, сѧт нѡсў, продѧјў за тѧ јѧднї дїнѧр (Цв); *нїје лѧко бїт* снѧја, *нїје лѧко бїт* свѧкрва (Шав); *ѡдб्रो је* цркви *ѡтїс*, мѡл'їш се бѡгу (Гр); *нїје лѧко* овѡ *сачўват* ѡвде, трѧбѧ млѡго чѡвек да мїсл'ї (Др); хѡца кажѧ *нїје грехѡта* у нѡћ *сѧћ* нѡкте, *кўпат* дѧцу, *чїстит* сѧбе; *нїје лѧко* бїло прїје *жївет*, сѧмо некака сам дўша тврѡа бїла (Дуј); *тѧшко је бїт* чѡвек, а нѧчовек је лѧко (Ки); тѡ је пѧши *лѧко бїло напїсат* (Кл); ѧј наўчи тї кѡња, пѧ *лѧко*, *ђѧ*цо, *нїје* ни *нѧј* дѡбру жѧну и чоѧка, и јѧдно и дрўгѡ; ако ће кїша ил'и нѧврѧме, *сѧвѧп је* рўковѧз и ѡткос *покўпит*, тѡ је нѧфака о[д] тогѧ свї жївїмо; пѧ ни код нѧс, ал'и ѧто, *сѧвѧп је* ѡткос *покўпит* да не пропѧнѧ тол'їкѧ нѧфака; ѡткос, ако је кїша, *сѧвѧп је*, кажѧ, *покўпит* и рўковѧс; тѡ, бѡже ме опрѡсти, тѡ је *сѧвѧп покўпит* и *унїјет* ў амбѧр; а *гѡрѧ је ѡтїс* чоѧку нѧ амбѧр и *ўкрас* и *ѡпљѧчка*т и *ѡпсѡват* га него што је покўпио онијѧ трїес тѡвѧрѧ жїта (Кн): да се л'їјѧпо испѧчў и шѧрбет, а *лѧко* хи је *слѡжит*, онѡ рѧдом слѧжеш (Тр); *лѧкиѧ је* лампѧрију *потрїјет* нѡ крѧчит; ѡндѧр знѧш, *нїје* тѡ *лѧко бїт* ѡбѧнин нѧћї, нїје тѡ *лѧко* (Цѧ); *бѡлѧ жрѡтоват* сїна једнѡга (Че); четвѡро дѧцѧ остѧше. *Тѧшко* сирѡтїну *нївїт* (Бо); *нїје ѡѧс* мѧсо прїје гѡдинѧ дѧтѧту *ѡвѧт*; тѡ је *грахѡта* рѡдит и *бѧцит* дїјѧте ка ѡна на ўл'ицу у пїјѧц (Бр); прѧво ти кажѧм, *срамѡта се фѧлит*; здрѧве тѧ вѧшке, пїле нѧчїсту крѡв, а мїлѧѧ овудїје да ти је *милїна глѧдат* како се шѧтајў (Вру); хилѧду пўтѧ би рѧкѡ, тѡ је *л'ѧшиѧ обўћ* нѡ сѧт овѧ кошўље што се обукўјў; дрўгї дѧн, трѧчї дѧн дѡђѧ, а одїву је *нѧјсѧвѧпнїјѧ обїћ* (Дел); богами тѡ је *тѧшко* вѧма *ѡбјѧснит* (Ле); кѧко *нїје бїло мил'їна* бїло за стѡкѡм *ѡтїс* (Ли); тѡ је *лѧко прѧвїт*; (Ос); у дѧвет кад л'ѧгнѧш, *тѧшко је* ствѧрнѡ *їздѡжѧт* до сўтра (См).

III.1.14. У реченицама са одричном императивном речцом *немѡ(ј)*, *немѡ(ј)те* употребљѧвају се са подједнаком фреквенцијом и инфинитив и *да* + презент:

немѡ да врћѧш сѧт тепсїју, сѧмо овѡ лѧдно врѧме (Бал); Андријѧ, *немѡ* кўче *да фѧтѧш* (Бу); *немѡ да заузїмѧш* тѧ јўрт (Ер); пашчѧту нїкад *немѡ да вѧрујѧш* (Вру); Хѧмїде, *немѡ* тў девојку *да узїмѧш* (Ке); Јўсо, тї идѧш по свїјѧту, *немѡ да се превѧрїш да ўзмѧш* њў; *немѡ да ротїш* снѧху; пѧтком, утѡрнїком, субѡтѡм *немѡ да пѧрѧш* (Ле); *немѡ да дѧѧш* ис кўћѧ нїшта на Ћўрћѧвдѧн; тѡ ти је мѡмак, *немѡ да га пољўбїш* ў рўку (Ру); *немѡ* сѧд кад отїдѧте кўћї ѡдмѧ *да се жѧнїте*; *немѡте* по крѡву *да узїмѧте* (Пр); *немѡ да прїћѧте*, дѧ те ми пўшку (Ле); *немѡ* дѧнас вїшѧ *да рѧдїте*, їдите на вѧшер (Ер); *немѡте да пїљкѧте* тўне, помѡгѡ си му дѡста (Туз); *ада немѡ да се изўвате* (Не);

немѠ да се стїдїте, шта їмā да се стїдїте; *јā сам тў да ти дāм бѣсу*, сāмо *немѠ да урāдў* шта невелиātно, да плāћкајў, да ўбију дѣцу (Бо);

ал'и *немѠ гл'ѣдат* кћѣрку, што їмā Ѡца и мајку, рāвна нѣмā (Ст); *немѠ* ме дāлѣ *испитѣват*, заборāвио сам (Кон); *немѠ* јѠш једамā *рѣј* не дāмо са[т] ћу отїс за Файка мотѠром, дѠвез мил'ицију и свѣ ве затвѠрит (Ле); хāјд *немѠ* вишѣ *долāзит* (Пр); *немѠ*, мѠј сїнко *сѣј* тā кѠнац, но с Ѡбѣ стрāне га онѠ окрѣћи, *немѠ* га сѣћ Ѡде, но га овāкѠ окрѣнеш, да би тѠ йшло нѠрмāлно; ўви'ек, бїло штā да купўеш, чѠра, у гардарѠби, у нāмештāј, у бїелѠј тѣхники, чак у йсхрани, брāшну, *нѣмѠј* нїкат *кўпит* да порāвнїш пѣт кїлā (Ру); тї си јѠш млада, отвѠри Ѡчи, *немѠ зал'їјенит* па пѠсл'ѣ кўкў мѣне шта бї (Го); *немѠ* ме *тѣрѣтит* (Це); *немѠ се плāшит*, Ѡн је жїв, сāмо га пѠћерал'и за Пазāр (Гр); *немѠ* ме *посѣћат*, алāхā ти (За); їмā хи стāријā јѠш, *немѠ се плāшит* (Рај); свāшта кўпи, *немѠ намирѣват* (Со); *немѠ* ни *долāзит* кад нѣ мош; *немѠ затвāрат* (Шав); *немѠ* јѠј нїшта *дāт*; *немѠ* је *дїрат*, Ѡће се заплакат (По); *немѠте рāдит* мнѠго онѠ преко нѠћи (Бал); *немѠте* му *нўићат* вѣл'икў вѠду Ѡће се угўшит (Из); ада, *немѠте се* ни *изўват* (Бу); хāјде, *немѠте* ме *задржāват* (Бун); *немѠте* ми *нўићат*! Тў нāрочїто *немѠте* ми *нўићат* тў што прїчā такѠ! (Бр); *немѠте* ме *дāват*, јā нѣћу (Ћер); мѣне нїшта кāхву *немѠте тўрат*, јā сам двїје јўтрѠс пїѠ (Са).

III.1.15. Овом говору није својствена аналитичка конструкција *за* + инфинитив, која као супстандардна иновација (највероватније романског порекла) продире у разговорни стил српског језика, а познају је и неки народни говори (Тошовић 2007: 396; Тома 2009: 36). Бележени су или примери са предлогом *за* и именицом: тā се чаткїја корїстї *за покрївāње* невестѣ (Ћер); или они типа: понѣсў нѣшто *да се попїјѣ* и *појѣдѣ* (Жи).

Два забележена примера указују на могућност појаве укрштања поменутих модела: спрѣмā се тад и слāткѠга вїшѣ *за да се послўжїјѣ*; понѣсў се пāре *за да се дарўјѣ* млада (Мел).

III.1.16. Бројни забележени примери како они где је инфинитив саставни део футура првог тако и они у којима има службу допуне глаголима непотпуног значења, указују на то да је његова позиција у глаголском систему тутинског говора стабилна. Грађом је, такође, потврђено да се јављају и случајеви где се говорници чешће опредељују за *да*-конструкцију (подразумева се онда када је избор могућ). Међутим, то не значи да је балканистички процес потискивања инфинитива у овом говору узнатредовао, бар не у већој мери, имајући у виду да се инфинитив чува у готово свим позицијама где то синтаксичко-семантичке околности захтевају.

У вези са питањем односа двају типова допуне, на основу изложеног може се закључити да су најчешће оне ситуације у којима су инфинитив и *да*-конструкција у односу

слободне дистрибуције (уз глаголе непотпуног значења осим *хтѐт / шћѐт*, а затим и уз пунозначне глаголе) при чему се у таквим контекстима или чешће среће *да-* конструкција (*мдћ / мдј, смѐт*), или она потпуно превладава (уз глаголе типа *вдлет, вїдет* и сл. затим уз глаголе кретања), што показује да је инфинитив у овој служби у повлачењу. С друге стране, доследна употреба инфинитива јавља се у свим оним позицијама где је његово чување подржано синтаксичко-семантичким разлозима (уз глаголе *трѐбат* и *вљат/вљат* када се тежи обезличењу информације, у поменутиим афективним конструкцијама уз глагол *мдћ/мдј* и у негираном футуру где је, као што је показано, реч о односу футурско : волунтативно значење, тј. где замена једне допуне другом уноси разлику у значење конструкције).

III.2. Презент

Као једини глаголски облик којим се у српском језику може исказати садашњост, презент стоји у центру система временских глаголских облика. То место одређено му је не само на основу овога, темпоралног критеријума, већ и тиме што је презент „основно оријентационо време, из чије перспективе посматрамо све што се дешавало, што се дешава и што ће се дешавати у прошлости, садашњости и будућности”. Свака од ових посебних локација временске радње индиректно или директно управља се према моментима говора, јер „централно место у међуодносима свих временских локација заузимају тренуци говора, као што централно место у свим говорним саобраћањима, у говорним комуникацијама, заузима увек говорно лице” (Вуковић 1967: 365).

Као примарни облик за обележавање садашњости, а потом и као јединица подложна временском транспоновању, наступајући у различитим службама као средство обележавања и прошлих и будућних радњи, а тако и оних модалног карактера, презент у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора има вредност високофреквентне и функционално разнородне јединице.

Наша анализа подразумеваће испитивање синтаксичко-семантичких особина презента у сваком од наведених домена. Утврђивање услова употребе у примарној служби у први план разматрања поставља само схватање појма садашњег времена односно момента

говора, као и функционисање презентских форми посматрано са становишта категорије (не)референцијалности. Секундарна употреба захтева да се најпре утврде језичке ситуације у којима се дешава транспозиција у сферу прошлости или будућности. Наступајући у релативној служби, презент улази у сложenu мрежу суодноса са осталим глаголским јединицама. Стога, од посебног значаја јесте – утврдити са којим јединицама се презентске форме удружују на синтаксичком плану и у ширим наративним блоковима при исказивању прошлих радњи, а потом и услове њиховог комбиновања, те дефинисати закључке о њиховој међусобној заменљивости у контексту, које добијамо применом трансформационог критеријума.

Употребљен у својој основној служби, дакле у синтаксичком индикативу, у тутинско-новопазарско-сјеничком говору презент обележава дејства која припадају садашњости, а која, с обзиром на критеријум референцијалности глаголске радње, могу бити референцијалног и неререференцијалног типа⁴⁹.

III.2.1. Презент примарно означава радње које временски припадају моменту говора, односно стварној садашњости, а оне, као такве, не могу бити видски ограничене, те смо у функцији казивања индикативних радњи референцијално конципованих презент бележили само од глагола имперфективног вида.

Примери са оваквим презентским формама лако се препознају јер је у њима присуство истовремености момента глаголске ситуације и тренутка говора увек јасно из самог (изван)језичког контекста. Сходно томе, за маркирање овог типа глаголског значења додатна језичка средства најчешће нису нужна, те је највећи број забележених примера без присутног детерминатора. Употребљава се најчешће у разговору, током саопштења и у питањима⁵⁰:

прѣчѣм ти ја; ја га *не знам*; унѣку једну *ѣмѣм* тѣнаке сѣ мнѣм; *ѣмѣм* четѣри краѣве тѣнаке; ја ти *прѣчѣм* чѣвено; *немам* ѣѣ *ѡ[а]* *ѡтѣдѣм* валѣ ни каѣфу *да поѣѣм* (Бр); кѡ што ти ја *прѣчѣм*; ја *се прѣтѣрѣм*; *ѣмѣм* свѣ и косаѣѣцу, и бал'ѣрку; *ѣмѣм* ваѣлак те *ваѣѣм*, *ѣмѣм* сијаѣицу, грабѣљу, *ѣмѣм* вѣл'е, свѣ, свѣ *ѣмѣм*; ја у Позѣр *не хаѣм* да живѣм; *не мѡгу да рѣкнѣм* нѣје дѡбро; ја ѡде *живѣм*;

⁴⁹ Критеријуми за одређивање категорија индикатив : релатив и референцијалност : неререференцијалност примењују се према Танасић и др. 2005.

⁵⁰ О употреби презента у служби исказивања референцијалних радњи у савременом српском језику в. Танасић и др. 2005: 353–357.

унуце, паураунуце *ймām* (Гло); ја га *ћувām* кō ђћи у главу; *ймām* тa шeћер и тa притисак; *мѡгу* на свѡе нѡге (Де); некi вeш *нeрeм*; ја *не мѡгу* бес купатила; тѡ, *чужeм*; *спрeмām* да *купим* стан; такѡ, штa *знām*; ја с виљушкѡм и *не умижeм* (До); ја тѡ дѡбро *знām*; и такѡ свe тѡ, није да *лажeм*; ја *пaнтим*, црква је била *ђе-е гај* угљански; ја *ймām* седамдесeт и четири гѡдине; ја *постим* (Бо); сѡдове *нeрeм*, имaл'и смо гѡсте; *ймām* трѡје, двa сина и шћерку; а ѡде *ймām* шћерку; *нe знām* тe државе, *не умижeм* да *набрѡјим* (Др); неку боранију *комишaм*; ништа *не рaдим*; ја *сам* сaма; ја *вас не познaјeм*; вaлa ја ни крaву *не држим* (Дуј); *не пaнтим* тѡ (За); добар дaн ви *желeм*; *нe знām*; *не мѡгу* да *свaтим*; вaлa *убијaм* врeме; жѡ ми што *не мѡгу* да понешто *свaтим*; *не мѡгу* сaд да свe ти *изјасним* (Бл); ову крaву *чувaм* (Врс); ил'и *сам* ја дѡбра, мѡжда *сам* пуно и ја дѡбра (Гр); ја струју *не плаћaм*; *примaм* нешто пeнзијe, *не мѡгу* да *купим* л'ијекѡве, која је сиротиња (С. Туп); *пластим* овѡ ѡде мaло; ја *познaем* свaки киломeтар, ја *знām* кудa преко Кѡсова да прѡђеш пѡпрeко; *ймām* бунaр ѡде, *ймām* вѡду, бунaр ѡпaсан; нијесaм ћeѡ да се жeним и *не кајeм се*; ја нaјвишe *вeрујeм* у дѡбра чѡвeка и у прaвду (Нет); *не мѡгу*; *не мѡгу*, ја *нeмaм* снaгe; *не мѡгу* да и *стигнeм*, брe; сaмо *мѡгу* да *кажeм* (Не); *не мѡгу*, ја смршaла, погл'eдни кaкa *сам*, *не мѡгу*; ја *нe знām* штѡ овѡ; ја *ймām* дeсеторо тижa кумчaди онѡ што сам га држалa; ја онѡ, брaте, *вѡл'им* некадaшњe; ја *ймām* млѡго крмaчa дaћу ви вeпра (Лу); нѡгу сам упропaстиѡ, *ндeсим* апарaт; овa апарaт *ндeсим*, сломиѡ сам нѡгу ту прет кyћу (Коз); *ймām* дѡста гѡднa, преко шeсeт (Леч); ту помaло *сијeм* тѡ, овѡ дрyгѡ зал'ивaђeно; шyме *ймām* једно десетину хeктaрa; пa ја ти тѡ и *причaм*; (В. Лок); овѡ што ти ја *причaм*; eво *читaм* нѡвине (По); eво рyчак *спрeмaм* (Ке); *не мѡгу* сат да вам *покажeм*; ја сам остaрѡ и омaтyфиѡ и *не чужeм*, а што је нaјгорe, *не разумижeм* свaкy рижeч, ја *чужeм* тѡн а *не разумижeм* шта кaжe (Из); Јeврем је биѡ прeсeдник, ја га *пaнтим*; сaмо ја *нe знām*; ја *нe знām* да л' су Коритa по[д] Црнy Гѡру ил' по[д] Србију (Ју); трипут сам овy рyку за гѡдину ломилa, и *радим*, свe *радим*, и *кѡпам* и *пластим* (Ка); ја *не мѡгу* да га *свeжeм*; ја *не мѡгу* овy крaветину да *остaвим*; *нeћу* да ти *продaм*; што имaднeм дaћу ти онакѡ, да ти *продaм нeћу*; што ја *не трљaм* кѡ што сам нeкaт трљaла (Бал); *не мѡгу* брe, ја *не смижeм* по двије, *ймām* притисак; ја ти слaбо штѡ и *знām* (Боб); *ймām* двa сина, *ймām* и унyку, осaмнeс гѡднa напунила; *држим* двије крaве, мл'ијeкa *ймām*, за сeбe *ймām*; *не купујeм* мл'ијeкѡ, *не купујeм* зимницу; и кокѡшке *држим* (Брћ); разлок чeга тѡ *нишeи*? (Бо); ти *вeрујeш* твѡју вeру (Др); а ти, дијeте, *ђе стaнујeш*?; кaт *рaдиши*? *ймaши* утѡбус? с кѡл'имa *идeши*? (Шав); *ймaши* мерaк; *мѡрeш* да *видиши* (Рај); *вѡл'иши* мaчке?; је л' *се сeћaши* Бaћa?; штa *завришaвaши* ти?; *не смижeш* нeкѡг ни да *устaвиши* с кѡл'имa *нe знaши* *ђe* *ћe* да те вѡди (Не); ти Мѡмa *знaши* мѡжда (Коз); јeл' *видиши* ти? (Ју); *мѡжeш* ти да *ндeши*; *мислиши* да мѡш успeт? (Бал); мeнe тѡ *не одговaрa*; нeгa ништа га *не болeи*; она бѡлe *знa* но некa *нe знaм* кaкѡ; ови су ми одијeљени, овa није; *нeмa* кѡ да и *чувa* (Бр); *сeди* ми по крeвeту; ѡде *ймa* дeвeстѡ дѡмѡвa овa мeснa нaшa канцeлaрија; мaло *се рaди*; *нeмa* кѡ да *рaди*; нeгѡ мeнe *се не свиђa* што су се републ'икe раздвоил'e, те гѡрe *живи* свaкѡ (Гло); ѡна обѡл'eлa, *не мѡрe* да *мyзe* крaву (Де); јeднѡстaвнѡ *не мѡжe* да је *трпи*

пā тō; тō што *прīмā*, свѣ *дāјѣ* у бāнку; *идѣ* преко бāнкѣ; а *ймā* купāтило тў; *прīчā*; дōл'е тā бāбā јōј *жīвī*; она *не мōже* ни *дā рāдī* кад *не вīдī*; *нѣмā* кō да ми поōрѣ (До); тў *ймā* Јāнко, Јāнко *је сāt* понāјстариї; овī млāдī *не ѡнтересујѣ* овѣ стārѣ *дā нītā* о прōшлости; *рāдī* у Нѣмачкў; овō Рамазāн а нīко *не постī* (Бо); *ймā* вōдā, *ймā* нāмештāј, свѣ жīвō, вѣш машинѣ, перāћѣ машинѣ за сўћѣ; *нѣмā* тў пробл'ѣмā, тў свѣ *идѣ* како трѣбā; свāкī свōју вѣру *вѣрујѣ*; ни *нѣ знā* кāко је у инострāнство; ѓдмā *идѣ* (Др); тў ми једнā унўкā, *рāдī* пā је на ѓдмор; мōј једн сīн *рāдī* у Тутīн, Сенāt му *е ѡме* (Дуј); бōгā ми нѣкāко *се жīвī*; штā кāко *бīвā*; слāб напрѣдāк *ймā*; дāнас и овā мўшкā дѣцā и ѓнā, свāкō *се прāвī* *дā* вīшѣ *знā* нō мī стārī; тō ме мāло *утешāвā*; тō *се зовѣ* вīтар код нās (Бл); *ймā* некијā мāчāкā тўнекāне, омāцīлā се некā мāцā тў (Трн); *смѣтā* ми кāфā; њѣгōвā мāјкā тў *седī* сāмā; *нѣмā* нīко *дā* ти *дōћѣ*, *дā* ти врāтā *отвōрī* (Шав); *чўвā* ѓвце дōл'е, нѣ знām *дā* л' је отīшлā; тō сāмо у Србīји се нāрод *стīдī* што рāди; тō сāмо у Србīји *ймā*, вишѣ нīгде тō *нѣмā* (Бу); и *не мōже* *дā* *се рāдī*; *нѣмā* држāвā пārā (Врс); овā јōј ћѣркā *учī* за дōктōркў (Гр); по Пōжеги *ймā* нāјмāњѣ стō крѣчāнā запāлѣнијā; нīко ти *се* ни *не стārā* о тōмѣ (Рај); *трѣбā* пōлā сāхатā ко нѣ вīшѣ; *плāћā* ми валā једн ўнук стрўју; а стрўју тў ўнук ми *плāћā*; ѓн *рāдī* (С. Ћуп); учīтель *не смīјѣ* дīјѣте *дā тāкнѣ*; *ймā* гōре навр Бārā зовѣ се *Цārīнā* (Нет); ѣ, вāшā ћѣркā, она је црнчīцā, ѓнā *се не л'ичī* на вās; ўнук, ѓн *рāдī* нешто тўнāке у обўћарскōј рāднī; по овомѣ нōвōме ни јѣдно кнїжīцу *не мōже* *дā* *извāдī*; Мīсā *не мōре* *дā* *постīгнѣ*; *нѣмā* двā мīнўтā тў, тў ѓдмā иза нās; сā нāмā *се тў грāнīчī*; и ѓнā ти такō тō *пātī* и *јādī* за нāмā свīјем тў; Мāцā што *рāдī* код прīвātнīкā и њѣзīн мўш; мнōго бōлѣ *жīвī*; а нāрот кўкā (Не); *нѣмā* тогā нīштā, нīt *ймā* нārōдā, нīt *ймā* чōбāнā, и нешто *нѣће* јѣдно с дрўгīм (Лу); нīштā бōгā ми *нѣмā*; дōл'е испод нās свѣ ни *је* под л'ивāдōм; ѓн *жīвī* у грāду, у пол'ицāјскў згрāду добīо стāн испот стāницѣ ѓнде и тў *жīвī* (Коз); Рāјко тў *жīвī*, на брдо, *е тў је* њѣгōвā кўћā; ѓн *жīвī* тў сā женōм, а сā прāvōм женōм ѓн је жīвѣо у Фрāнцускў, сā прāvōм женōм; Светлāнā *се зовѣ*; *рāдī* тў; *не дā* им мāмā *дā* *се мāзѣ* (Леч); *ймā* растōвинѣ ѣво гōре по ономѣ брду (В. Лок); свѣ тō *прīпāдā* Ѐзбīцāмā; *не дā* *се* нāмā; гōре је ѓдојевīћѣ, Лопйѣ, Вўчјā Лōквā, слāбо и *ймā* гōре нārōдā; рѣтко којā *ймā* *дā* *не вōзī* (Из); *врѣме* донōсī, тō *вāкāt* донōсī; за врѣме Тīтā нīје мōрō нīкō *дā* *идѣ*, ако ћѣ нѣко рѣј, нīје му рѣāлно, *лāжѣ* знāчī, *дā* ти отвōрено кāжѣм, *лāжѣ*; у Србīју *ймā* дōбријā лўдī, ко ћѣ гōј рѣј *дā* *нѣмā* дōбријā, ѓн *грѣшī* дебѣло, *ймā* дōбријā лўдī у Србīју, поштѣнијā, рāднīх, *ймā*; *ймā* у Крушѣво вāшар, *ймā* на Ћурћевдāн бл'їзо Пазārā; Пазār *нѣмā* Пѣштѣр (Ју); гōтово *је* сā сѣлом; *помāгā* ме крвāво, а нѣ бī мōглā, нīје вāјдā (Кa); онā Јўсуф ѓнде што *продāјѣ* кāфу ѓнде на ћōше?; тō ми је човѣкōв тѣткић, ѓнде ѓн више бōлнīцā *жīвī*; *рāдī* ал' и прīвātнīк гā прѣузео; овā чōвек некѣ јāде *не мōре* ни ѓн нīкут; ѣно кāко *јѣдѣ* кўче; *рāдī* л ви онā рāднīцā?; колīко *ймā* што преседāвājў у комīсију?; она *ймā* *дā* *пāсѣ*, убīо је бōк, ал кад је бāксус (Бал); такō је дōбрā, знāvāнā и кўтњā, *пōштујѣ* овѣ мōје тогā ми брāтā; ѓн *је* бōн стāлно; кāко гā *гл'ѣдā* и пōштујѣ (Боб); *ймā* тāмо јōш; нѣко *ймā* овīјā прлўшīнā, тō *нѣће* гōре *дā* *родī* нīштā (Бот); мī у Србīју дōбро *жīвīмо*,

слободѣ *ймāмо* дѣбро (Гло); *не задржāvāмо се* по млѣго; *не мѣремо*; *нѣмāмо* нѣшта, *купѹјѣмо* смѣк, *купѹјѣмо* свѣ (Де); *ймāмо* мѣ мапу (Бо); мѣ *комишијāмо* с Брњичāнимā ѡде; мѣ *мѣрāмо* ѡде *да сарађѹјѣмо*; ал'и углавнѣ *слāжѣмо се* дѣста (Др); *нѣмāмо* мѣ нāшу шѹму; *ймāмо* углѣа (За); *не дāмо* хи по сѣбāма (Трн); *крѣшѣмо* лѣзу око кѹћѣ; *не смѣјѣмо* млѣго ни *да нѣјѣмо* (Шав); *гл'ѣдāмо* с прѣзѣра како пāда кѣша и такѣ тѣ (Бу); *борѣмѣ се* за жѣвѣт (Врс); *ймāмо* вѣду унѹтра, *ймāмо* свѣју вѣду, *ймāмо* пред врāта ѡвāкѣ да пѣрѣш рѹке (Гр); *чѣстѣмо* ѡвѣ плѣтѣве (Рај); вѣду *не плāћāмо* (С. Ћуп); крāве, трѣ крāвице *држѣмо*, *не мѣремо да држѣмо* нѣшта вѣшѣ; слāва ни је Свѣтѣ Ил'ѣја, свѣјā ѡде ѡвѣ нāше сѣло, свѣ *слāвѣмо* слāву (Не); мѣ *слāвѣмо* слāву Мрāтѣндāн; *ймāмо* тѹ водѣницѹ (Коз); *ймāмо* пил'ѣће тѣвнѣ (В. Лок); *ймāмо* трѣ ѣкѣра (Ју); бāш тол'ѣкѣ имāнā ни *нѣмāмо*, свѣ се тѣ издијѣл'ѣло (Бот); а бѣга ми вѣшѣ *не мѣремо* ни *да рāдѣмо* (Брђ); хāјрāт *знāте* штā је? (Бо); *нѣ знāте* вѣ штā ѣ мѹка, *нѣ знāте*, *нѣ знāте* (Др); ѡдāкл'ѣ *долāзѣте?* (За); тѹ *не мѣрāте* ни *да стāнѣте*; *вѣл'ѣте* л' вѣшѣ у хлāт ил'и на сѹнце?; (Рај); а вѣ, кāко прѣзимѣ *нѣсѣте?* (Лу); је л' *нѹшѣте* да дѣнѣсѣм цигāре? (В. Лок); вѣ *знāте* кāко се жѣвѣло; *гл'ѣдāте* вѣ? (Ју); а вѣ у којѣ мѣсто *жѣвѣте?* (Ка); *познāјѣте* л'? (Бал); кāку кāфу *нѣјѣте?* (Брђ); ѡни мѣне *нѣтајѹ* (Бр); ѡнѣ ћāволи тāнкѣ ми *се гѹжвāјѹ*; *болѣ* ме кѣсти, нѣге (Гло); нѣге ме дѣста *хāбѹ*; ѡни *жѣвѹ* у Лѹксембѹрк, ѡни тāмо *предѹзимāвāјѹ* кѹћѣ кот прѣвāтнѣкā и *грāдѹ* и *зарађѹјѹ* тѣ пāре, кāко хи *зарађѹјѹ* кѣ знā (Де); *нѣће да се жѣнѹ*, *нѣће да се удāјѹ*, *нѣће*; *нѣће да се жѣнѣ*; знāш кāко *хѣће*; *трчѹ* свѣ (Др); *рāдѹ* ѡвѣ прѣфāтно кѹћѣ што *грāдѹ*; ѡни *држѹ* вѣл'кѹ стѣку (Дуј); и ѡни слāбо нешто *ймāјѹ* напрѣдак (Бл); и ѡна *крѹжѹ* (Трн); ѡвѣ рāднѣци око кѹћѣ *прāвѹ* (Бу); тѣ ѡни *ѡбѣћāвāјѹ* пā нѣмā (Врс); ѡне ми *рāдѣ* и снāе и сѣнови; л'ѣпо ме снāе *слѹшāјѹ*, дѣбро (Гр); *не дѣрāјѹ*; ѡвѣ гѣспѣје тѹ нешто крѣнѹл'ѣ пā *нѣтајѹ* за нāјстарѣјѣг чѣвѣка на Рѣгѣзну; ѡни *се* ни *нѣ знāјѹ*; ѡни *знāјѹ*, *бāвѹ се* са тѣјѣм; *не грāдѹ се* кѹћѣ; ѡвѣ *се стāрāјѹ* кѣ је на влāс (Рај); ѡни *не бāвѹ се* с тѣм; мѹфтāч *нѣјѣсу*, дѹжни *нѣјѣсу* нѣкѣм (С. Ћуп); свā су ми дѣца сā мнѣм дѣбро (Нет); нѣге ме дѣл'ѣ *слѹжѹ* а крѣста и стамāк нѣ; сāде, што *вѣчѹ* ѡвѣ; код нāс мусл'имāни *су* са дѣлнѣ стрāнѣ тѹ; бѣгат посāо *имāѹ*, кѹћѹ *имāѹ*, дѣцу, свѣ, свѣ *имāѹ* и ѡнѣ за на мѣре ѡнѣ брѣдѣће; тол'ѣкѣ ме свā дѣца *вѣлѹ*, тѣ је интересāтно; *идѹ* с кѣл'имā, с камѣнѣмā, *идѹ* дѣл'ѣ за Кѣсовѣ; *ймāјѹ* дѣл'ѣ вѣл'икѹ кѹћѹ под кирѣјѹ *дāјѹ* (Не); мѣне ѡвѣ ѡбдѣвѣјѣца *жѣвѣ* у грāду (Коз); дѣбре, ѡвāкѣ понāшāнѣ, *слѹшāјѹ* ме и свѣ дѣбро, ал'и дѣцу *нѣмāјѹ* и нѣкат нѣјѣсам у жѣвѣту ни заплāкāла нѣти им рѣкла штā; ѡни *жѣвѣ* са снāхѣм, ѡд унѣка снāха им је тѹ (Лѣч); тā ми је брāт ѹмрѣ, сѣнови му дѣл'ѣ по Пазāру, кот ѡбѹћѣ *жѣвѣ*, *рāдѹ* кот крѣјāчā, нѣће по ѡпшѣтѣнѣ такѣ (В. Лок); тѹ мусл'имāни *жѣвѣ*; ѣно ти Јѣва, на прѣмер, у Јѣву ѣмā дѣвѣје сāмо што *жѣвѣ* тāмо; ѡде код нāс скѣро свѣ жѣне *вѣзѣ*; *ймāјѹ* дѣвѣје прѣче, јѣдни *кāжѹ* ѡвāкѣ, јѣдни *кāжѹ* ѡнāкѣ; снāе *не вѣлѹ да* га *слѹшāјѹ* (Из); *не дѣнѣсѹ* лѹди нѣ вāкат; *знāјѹ* лѹди брѣј; ѡвѣ Хѣћāни ис Крѹшевā *кāжѹ* да су ис Крѹшѣвѣца, тѣ *тврѣдѹ* лѹди; *не дāјѹ* (Ју); млāдѣ *нѣће да рāдѣ*, стāрѣ јѣш *се борѣ* помāло; *не мѣрѹ да* га *прѣдāднѹ* (Ка); *прѣзвѣдѣ*, *стрѹжѹ*

онāј кāmēн, спōменике, и такō понēшто; нēмā о[д] тōгā нйшта, *болу* рӯке, *болу* лēђа, *болу* нōге у колēна (Бал); они на сēло *жйвѳ*, они *радѳ* (Брђ); *држē* ѓвце, имāње (Леч).

Иако на семантичком плану није нужен, будући да се темпоралност лако препознаје из комуникативног контекста, неретко се уз глаголску лексему употребљава и детерминатор (у виду прилога или падежне конструкције) који указује на, из перспективе садашњег времена, актуелност глаголом означене радње. Притом, језичко средство у служби детерминатора увек реферише на време које се поклапа са моментом говора, што упућује на симултаност глаголом и посебном одредбом именованог временског одсека:

јā сāд *нēм* штā *да продāѳ* да би тй мōгла д[а] извѳчēш пāру (Бал); сāт *ймāм* двйје кокѳшке (Дуј); сāд, *не мōгу да се сāгнēм*, *не мōгу да се опѳрēм* (Ос); сāт *прйчāм* нѳзи (Не); јā сāт *ймāм* мл'йн на струју, набāвио сам и триѳр и свѳ ймāм, свѳ сам тѳ набāвио (Коз); сāт у Тутйн *идēм* помāло; јā сāт *не радйм* нйшта (Бр); тй сāт *нѳ мош да рāзл'йкујѳш* грацкѳ и сѳоскѳ кѳћу (Др); сāт *нѳ мош вйдет* да је пѳсијāто двāес кйлā пшеницѳ у нѳчијѳ њйву, кукурус йстѳ такѳ, нйко (Рај); сāд *се* без табл'ѳтā *не мѳже*; ймāм л'йјепе чергйце, *нѳѳе* и ни јѳдно сāт; сāт сāмо двāдес овāцā *ймā* (Гло); сāд *је* зāкон такāф (Нет); и дан-данас имам те чаршафе (Вру); затѳ сāт *се идѳ* на тѳ да се пчелāрство развйјā; отсел'йо нāрот, сāд *нēмā* петнѳс кѳћā (Ју); слāпшѳ *је* сāт; сāд *ѳна не мѳре* јѳдну фйрму јāчѳ *да покрѳнѳ*, постāла је мāлā; сāд *нѳкѳ вйчѳ* дѳдови, нѳко харчал'йје; вйтар *се дāѳ* сāд за овā рамазāнскй Бāјрам (Боб); Дрāгица млѳго нѳрвѳзна и сāд *не мѳже* тā бѳл вишѳ *да прѳтѳра*, те од брāта, те од мāјкѳ, те сāд од ѳца; пā сāд *пāтй* зā мнѳм (Ос); нēмā вāлā, сāт пѳнзију *не мѳре* слāбо ко ни *да дочѳкā*, брāте мил'й (Це); сāд *градй* му кѳћу у Трнāву (Трн); ѳна сāт дѳље *ужйвā* (До); мй смо лāнй прије āвгуста свѳ завршйл'и, а сāд *не мѳжемо да завршймо* (Ка); *прāвймо* сāт и силāжу йстѳ *прāвймо* и от грашка и от сйјѳна дѳтел'инѳ (За); сāд и *не пйтајѳ* родйтеле (Бо); сāдек *сечѳ* (Др); сāд *не дāјѳ* ти у кѳћу прљāv *да ул'ѳгнѳш* (Др); сāт *зйдајѳ* му тѳ кѳћу (Трн); а сāд *не дāдѳ* ти овā дѳца (Ју); сāт кѳла свй ймāјѳ; сāд *нал'ѳтāвајѳ* тѳ (Ју); оселјāvāл'и пā *се* сāт *врāћѳ* (Брђ); *нйјесам* бѳна, ал' дāнас *не мѳгу да устāнѳм* (По); дāнас *седй* код мѳне, *нйје* јѳј мāјка тѳ (Ле); дāнас ни кāплѳ *нēмā* (На); дāнас нам *нēмā* водѳ (Ке); дāнас нйшта *не радймо* (Ле); кѳ овѳ што *вечерāс* мй *прйчāмо* (Ко); *трѳнѳтно* *не радй* нйѳе (Мел); и дāн-дāнас хи *чѳвāм* (Вру); и дāн-дāнас некй бѳнāри зовѳ *се Грчкй бѳнāри* (Бољ); овйјā дāнā *пѳхā* вѳтар (На); у овѳ врйјѳме *не мѳжѳш* ни *да нāћѳш* (По); у овѳ овакѳ врйјѳме *је* тѳшко зарāдит (На).

У синтаксичкѳј функцији детерминатора најчешѳе је бележен прилог *сāд*, са вредношћу језичког средства које радње, односно ситуације које важе за садашње време диференцира од оних актуелних у сфери прошлости. Исту службу врше и други прилози

(*дãнас, јũтрõс, нõћас* и сл.), као и падежне конструкције (*овїјã дãнã, у овõ врїјеме* и сл.), којима се ближе одређује време у којем се одвија глаголска радња.

У свим до сада изложеним примерима глаголска радња симултана је са временом исказаним одредбама.

Ређе су бележене ситуације у којима је присутан антериорни, односно постериорни тип актуелне радње у односу на оријентационо језичко средство:

ёво *рãдїмо* нёшто пред овũ кїшу (Бр); *рãдујемо се* пред Бãјрам (Ђер);

од тãт се зовё Цãрева рãван, а лъуди нё знајũ него кажё дошõ цãр са вõјскõм óде и шãторима те се насел'йл'и (Нет); од оногã дãна она *шũти* (По); *не збõрї сã* мнõм пõсл'ё оногã (Ков); пõсл'ё онё сũшё нїшта *не успёвã* (С. До).

Одредбе употребљене уз глаголске лексеме означену радњу могу и временски квантификовати (у овој служби бележени су инструментал без предлога, те генитив и акузатив са обавезним детерминатором). Притом, границе радње могу се поставити само у прошлости, али не и са десне стране временске осе, имајући у виду њихову актуелност у моменту говора и евентуално протезање и у сферу будућности⁵¹

цїо жївот јã нёга *трпїм* (Ту); цїо жївот ме *мãтретїрã* (Ле); цїјелу зїму *је*, ёво, код мёне (Ту); цїјел'ё зїмё мї дрвã *нёмãмо* (Ту); цїјело л'ёто, ёво, што *се борїмо* са кїшõм (Баг); ёво дũгõ лёто мї *нёмãмо* водё (Гл); мõја Мїлка дãнас цёо дãн рãдї (Шав); цїо дãн што размїшлãм кãко се зовё (Ле); ёво цїо дãн овõ *комїшãм* (Ми); цїо дãн седї (Па); шёс месёцї *смо* мї под снёгом (Др); педесёт гõдїнã јã *држїм тũ* рãсу крãвã, свё тёлãт, потõмци (Трн); петнãес гõдїнã *не долãзї* (Жи); дёсет гõдїнã кã *нёмãмо* аутõбус (Ка); двїје пũне гõдине *не долãзї* (Ос); їмã једно двїје гõдине како *жївũ* óде (Че); ёво трї сãхãта како седїмо (Ту); їмã једно сãхãт како *смо* óде (Кл); дãнїма *не долãзї* (Жи); тõ *не дїрã* гõдинãма нїко (Рај).

Дакле, у питању су из перспективе садашњег момента актуелне радње: исказ ёво цїо дãн овõ *комїшãм* (Ми) информатор изговара у тренутку док исту радњу обавља, планирајући наставак њеног вршења бар за извесно време. Да је уместо презентã употребљен који други

⁵¹ Омеђеност радње карактерише и презент у релативној служби, на шта указује Ј. Вуковић (Вуковић 1967: 218–223).

облик, временска пројекција била би промењена. Претерити попут аориста и перфекта јасно би указивали на моменат прекида вршења у једном тренутку у садашњем времену.

III.2.2. Као и референцијалне и нереференцијалне презентске радње, којима се упућује на виšekратност у вршењу глаголом означених дејстава, могу се препознати на основу ширег контекста:

гл'ѐдām по Пазáру прáвӯ лӯди сол'итере по сѐдам-ѓсам спрáтѓвā (Ју); ал' ја ѓпѓт *допӯстām* њима (Бр); *налāзīm* по педесѓт тѓвāрā пшеницѓ; а ја код њи нйшта *не узīmām* (Гло); ја сам мākѓ свӯ стѓку, л'ивāде *продāѓм* дрӯгѓме (Трн); ја свѓ *грѓдīm* овӯ дѓцу (Шав); *тѓрāм* и на пāшу тāмо (Лу); *читām* у нѓвине, тāмо у Врāње тй крāјеви се тйјем бāвѓ тйјем врāчањем (Из); ја тѓ *дāем* д[а] [j]ѓдѓ (Бал); *рāђā* овѓ (Бо); овѓ се зовѓ Врӯјчāнскѓ јѓзеро овѓ нити *извйрѓ*, нити *увйрѓ* (Др); тѓ *се хрāнй* стѓка (За); тѓ кѓл'ко долāзй, дѓсет тѓнā, тѓ *се продāѓ*; на смѓну *рāдй се*, нѓко *допрѓмā* дрѓва, кāмѓн, нѓко *ложй тӯ*, *печѓ*, нѓко пѓсл'ѓн кa[д] се тѓ испѓчѓ, *вāдй се*, *товāрй се* у трāктор, кaмиѓне, *мйчѓ се* одāтл'ѓ, адa тѓ е посѓ не пйтā (Ос); тӯ аутѓбус *долāзй* (Не); нѓ, нѓ, тӯ *се не озӯвā* (Леч); *прскā се* вѓђе, *прскā се*, пшенице *се не сйјӯ*; стāрй су рѓкл'и овākѓ, стāрй су рѓкл'и онākѓ, тāчно *излāзй* (Ју); *идѓ* сād по дрѓвйма, *тѓрā* дрѓва на кaмиѓн; а јѓдан сйн што ми је тāмо у Прњāвор, тā *узйма* (Ка); мй *сечѓмо* трй бāдњāкa ѓде, нѓгде *сечӯ* двā, нѓгде јѓдан (Ју); *прāвймо* сйр, *прāвймо* крāвлй сйр пa у кāнте *турāмо* зa зйму (Гло); *обилāзймо се* (Гу); *купӯемо* дрѓва, нѓко *догѓнй*, *идѓмо* и с трāкторимa (Др); мāsнй *јѓдѓмо* и такѓ (Леч); и на свāдбе *се зовѓмо* (Баг); ѓто овākѓ *прѓнѓси* по двѓје, по трѓје, по јѓдно, пāмѓтан је, дa гa бѓк чӯјѓ (Бал); демек зa дӯшу мрѓтвијем, зa здрāвље жйвијем, зa тѓ *се дйјел'й* курбāн (Боб); тāмо *се борāвй* петнāес дāнā (Бот); бāш некѓ бѓлѓве дa ймāм, нѓмāм, ал' и такѓ ми некā тегѓба *наилāзй*, дa глāвӯ рāзбијем; свйјес ми *мрчй*, и некā ме тмӯшa *удāрā*, найђѓ ми такѓ (Брђ); сāмо *долāзӯ*, *узймљӯ* врнйку, сйр, свѓ (Гло); ѓде *пāдajӯ* снѓгови (Др); држӯ стѓку вѓл'кӯ, *продāју* смѓк (Трн); адa мй ймāмо тѓ, дѓца свѓ *донѓсӯ*; пā *долāзӯ*, овā ми од сйна, ѓнa је тӯ у Пазāру, ѓнa рāдй пā богaми рѓђѓ (Шав); *идӯ бѓрӯ*, нѓко *бѓрѓ* кaжѓ пā *јѓдӯ*, тѓ *пржѓ*, кāжӯ дa је здрāво, *испржѓ* и *јѓдӯ* (Гр); пā тѓ и тй знāш, тѓ *прйчajӯ* и преко рāдиjа и преко тел'евйзйјѓ; онākѓ гѓтѓво гa посл'ѓ скӯплѓѓ *продāјӯ*; тѓ ми *тѓпaӯ*, тѓ ми *донѓсӯ*, тѓ ме *слӯшaӯ* (Ос); јā нѓ знāм тӯ сāt кāкaв је пӯт, ал' и йдӯ (Не); овй млāдй *йдӯ*, ѓни *зовӯ* на свāдбе, а нйјесу нāјпријѓ звāл'и, ни мй њй; свѓ по смѓнāм *йдӯ* и *држѓ* тӯ стѓку, тѓлāt *дојѓ* крāве (Лу); онā тврѓдй *продāјӯ* (Леч); *долāзѓ*, *прѓлāзѓ* тудйје, *тѓрajӯ* дрѓва, и тāмо и одāвдѓ зa Пазāр; ѓво им л'ѓтно ѓдек, тӯ *излāзӯ*, л'ѓтно ѓје *прѓлāзӯ*; на крстāч ѓне *идӯ* на рѓдѓве; *продāјӯ* по ѓсам, дѓсет ѓурā, нѓ знāм кѓл'ко се крѓђѓ (В. Лок); млāдй *одлāзѓ*, стāрй *умйрӯ*, нѓмā; *узймајӯ* и дѓца (Ка); углāвнѓ, *остāвљajӯ* тѓ, *остāвљajӯ*, мāsѓвно *бежѓ*, зa Крāгујѓвац, Крāљѓво, тѓ је мāsѓвно одāвдѓ отйшло (Баг); *догāњajӯ* одоздѓ, *швѓрцujӯ* тӯ рѓбу, *сналāзѓ се* лӯди (Баг); тӯ *се окӯпљajӯ* и млāдй и стāрй, *трāжӯ* девѓјке, девѓјке мѓмке, *йгрajӯ* свй зѓдно, вишѓ нѓмā кā рāнйјѓ што је бйло дa се нѓ

знају (Брђ); поред воденице шѣјтани и у воденицу шѣјтани *се приказују* (Боб); прѡдѡл'и зѣмљу пѡ долѡзѣ из града (Брђ).

Чешће него код референцијално конципованих, за одређивање нереференцијалних радњи употребљавају се и посебна језичка средства у функцији детерминатора нереференцијалности, и то:

а) када се жели указати на карактер понављања дате радње у смислу учесталости / редовности вршења детерминаторима типа *(по)некад, често, редовно, никад* и сл.:

некат *гл'ѣдѡм* тѡ стѡкѣ, некат јѡк и такѡ тѡ (Бр); понѣкат нам *нестѡдѡ* вѡда (Це); знѡш кѡко је л'ѣпа, л'ѣти тѡпла, дѣца *иду* тѡмо *да се кунѡју* понѣкат (Коз); *долѡзи* понѣкат мрѣжа, понѣкат *нестѡјѣ* ал'и већинѡм ѡмѡ (В. Лок); и *радѡ* с дрвима помѡло, држѡ некѣ раднике; штѡ ћеш, тѡ, дѡкѡн, помѡло *идѣмо* по шѡми, по дрвѡ и дѣца (В. Лок); онѡ краветѡну, дојѡ ми тѣле, пѡ је помѡло *мѡзѣм* (Бал); из Гѡшева ти слабо ѡде и *долѡзи* (Бољ); слабо *долѡзѣ* (Ка); мѡш ми *радѡ* дѡл'е у стовѡриште кот Дѡцићѡ с врѣмена на врѣме (Ка); код нѡс ти већинѡм *доселѡва* ис Црнѣ Горѣ (Бу); пѡно *пѡт* *зовѣ* на тел'ѣфѡн онѡ (Шав); она стѡлно *идѣ* код л'ѣкара (До); стѡлно *се јѡвљѡ* (Ос); ѡвѣк *се* нѣко нешто *бѡвѡ*, ил'и *чѡвѡ* ѡвце ил'и говѣда, ил'и овѡ ил'и онѡ (До); ал'и ѡвијѣк им понѣшто *недостѡјѣ* (В. Лок) ѡвѣк овѡкѡ *постојѡвѡ* (Др); долѡзи и ѡвѣк *пѡтѡ* кѡко је бѡба (Шав); ѡмѡ нѣђе рѡпа, бѡга ми, ал' мѡре да се идѣ, шѡрок пѡт, вѡзила *пролѡзу* јзедна (Ка); јѡ и *пѡјѣм* свакичас (Гло); свакичас долѡзи (По); редовно не *обилѡзу* (Ке); мил'иција *долѡзи* тѡ нѡн-стѡп (В. Лок); ѣво јѡ никако не *одустѡјѣм* да плаћѡмо струју (Не); ѡн ми никад не *бранѡ* (Ка);

б) прилози којѡ сужавају временски опсег у оквиру кога се нереференцијалне радње понављају (*дѡнас, сѡд, лѣти, зѡми* и сл.):

дѡнас нѡко нѡкѡг не *позѡвѡ* на слѡве (Че); сѡд нас *обилѡзѣ* и ѡне (Ту); сѡт *иду* на оперѡције у Пазѡр (Ке); л'ѣти *радѡмо*, зѡми *одмѡрѡмо* (На); унѡчѡд, овогѡ синѡвца, понѡћи *иду* (Шав);

в) када се временски интервал вршења нереференцијалне радње настоји додатно прецизирати употребом именичких детерминатора (слободни инструментал, падежне конструкције са предлозима, конструкције са предлозима и/или обавезним детерминатором):

пѣтком *идѣмо* на цѡму (Ков); ѡбично недѣљѡм *долѡзу* (Ост); вѡкендом *навратѣ* (Коз); вѡкендом *излѡзѡмо* гѡре (Ко); крајем *ѡвгуста* и почѣтком *септѣмбра* *долѡзу* (Ту); мѡ дѡл'е *нѣмѡмо* ѡзлас тѡј стѡки преко л'ѣта (Бр); уочи Божѡћѡ *догѡнѡмо* бѡдњаке из тијѡ нѡшијѡ шѡмѡ (Врс); л'ѡл'е

уочи Петрòвлана *nāl'imo* (Св); *ймā* вашāра свāкē субòтē (Ју); свē *ймā* да се спрēmā за Бāјрам (Боб); свāкй дан *вiчē* оће дē у Тутин да жiвi а кò да прiмi њу у Тутин, брē (До); ни о слāви нiко *се не озuвā* (Не); по дāњу и по нòћи *тò се не спāвā*, мòј брāте, тò су патрòни о[д] тогā (Рај); у глūхò дòба *се не идē* (Боб).

Двострука временска детерминација присутна је у примерима: субòтòм у дēsēt и недēљòм *посл'ē прекажyјy* (Де); пётком ўвечē *идемо* на цyму (Кл); ўвечē у пòла нòћи *се појављyјy* (С. До); ўвечē у пòла нòћи *се преказyјy* (Ке).

И уз неререференцијално конциповане радње могу се наћи одредбе које их временски омеђују: *чēкāш* по трй мēsēца, по пēt месēцй да се смйлујē да ти дādē некy пāру (Рај); *јāвљā* се по двā мēsēца, пā га посл'ē нēmā (Ту).

Постериорност неререференцијалне глаголске радње у односу на време исказано одредбом илуструју примерими типа: òде о[д] септémбра *nāđā* снйјег (Др); од јyтра *nòчмē* да се јāвљā (Го); од рāнē зòрē *не прстāјē* да зановiјетā (По); пòсл'ē дēвет *не идy* нйје (Па); по Ђyрђевдану *òн òбично долāзi* (Ту); *пшеница* *се сйјē* по Михòљдāну (Св). Антериорност је садржана у примерима: *окyпљāмо* *се* уочи субòтē (Ту); *вiђāмо* *се* пред шкòлу, дēца кат трēбā да пòђy (Ос); *нстāјē* *тò* пред прòл'ēће (Са).

У тутинско-нонопазарско-сјеничком говору неререференцијалност се осим глаголима имперфективног може исказати и глаголима перфективног вида. Притом, услови обележавања неререференцијалних радњи свршеним глаголима исти су као претходно наведени који важе за несвршене глаголе. Тако су бележени:

а) примери контекстуално детерминисаних неререференцијалних радњи од перфективних глагола:

свē *продām* кот кyћē; *зарāдим* вѐл'икy пāру за смòк, да знāш кāку пāру *зарāдiм* (Ка); *јā* тē што су гyтлāве *јā исēцкāм* и *стāвiм* у замрзивāч (Бал); *јā* ти кāжēm, *покyпiм* и смòк (Брђ); *јā* њēму *повēдēm* лyде кат трēбā за спòрт, òн мēне кат трēбā нēшто да пiшē (Нет); пā ēто ти сāt дòкòн, не рādиm нйшта пā *довēдēm* крāву (Рај); *очйстiм* имāње мāло, да не рāстē трн (В. Лок); *јā* свē *рēкнēm* блāго њòјзи кад нйје жiвā (Лу); *ймāм* жiтā да умēљēm, *јā умēљēm* тy за свiње, за сēбе мало *умēљēm* на бēлò (Коз); тēлāдi *ймāм* двòје, пā *нyстiм* хи (Леч); *ужел'иш* *се* за онā кāmēн ђе си седēо, ал'и цāба òбавезе, свòја кyћа, не мòже да се стiгнē (Брђ); *тy* *се окyпi* око ћетйри мил'иòна и[з] свiх држāвā на земāљскy кyглу (Бот); *дēsi* *се* да пāдне снйјек по мēтар, по трй мēтра (Др); овē трāвē мāло

неко *покòсї*, неко *не покòсї*, штã ģе му тò; *дòдè* ти стò и педесèт и двèста èурã (Рај); òн ми нїкат *не ùзмè* дїнар (Нет); пã нèкад *забол'и* тã стамãк, отїшл'и овї кўкови; такò тò, *донèсè*, *остãнè* тў ģубре, *остãнè* мл'їјека, їмãм и л'èти и зїми (Ос); држімо четїри крãве, овã ми сїн *однèсè* мл'їјекò те *растўрї* дòл'е у Пазãр, пòсл'è *òде* те рãдї дòл'е ко шњãдера; мãснã јединїца четїри зãрес двã, ал' тї нè мош са њїм да изãģеш нã крãј, òн ти *ùзмè* пã ти *напїшè* мãњў мãснў јединїцу и тї їмãш мãњї прòсек пãрã (Нет); положãонїк їмã и сãт, *дòģè* положãонїк прет кўћу, по јèдна са кукурўзом, у сїто, у решèто *понèсè*. И òн: „Дòбро јўтро, срèтањ Бòжіћ”. „Дòбро ти бòг дò.” *Ул'èгнè*, *ùзмè* онè чепãнице, што је онò искрãģено и онò прислòњено уза зїд и *ùзмè* и грģã у шпòрет: „Овол'їкò здравља, овол'їкò бериģета, овол'їкò овãцã, овол'їкò кòзã” (Лу); она *изãģè* ис тè трмкè, јèдан дèо *се одвòдї*, *скўпї се* овакò на дрвò, нèģе на некў грãну, òна такò тò *формїрã* тў трмку; *заслãдї* мл'èком и пèвã тãмо некè бãјке мãло; *понрскã* тãмо са мл'èком, тò *умирїшè*; јã сãд дошò, їмã двã мèsèца и јãчè, нїсам силазїо, жèна *òтїде* помãло (В. Лок); са овїjem мãл'їм, и òн га *ùзмè* код њèга, тò уĥòсајў, бãш је фїн, нèмã тў штã (Брģ); јã сãма òде, овã унўка ми *дòģè* (За); мї смо дївно, мèне *дòģè* таксїста пред врãта, сãмо ис кòлã и на стèпенице, такò ми дївно (Ка); тў смо, *дòģè* овã и [з] Жўњевїģã, *дòģè* код мèне (Ју); у Штãвал'ї мã рўднїк ўгльã, *ùзмèмо* по трї тòне ўгльã, по пèт мètãрã дрвã, тò мòре гòдину (За); по јèдно тèл'е држімо, *закòљèмо* (Брģ); *òтїдèмо* мї пèшкè (Шав); гãсў тў тã крèч водè дòста и *нагãсў* тогã крèча, тò су тòне и тòне (Рај); *дòģў* онò ўмòрни, бїла сам код њї, *провїрў* на врãта, идў да се тушїрајў, да простїш, ни *не ўģў* у сòбу (С. Ћуп); мèне свã дèца *дòģў* тў, свã дèца тў шта їмã у комшилãку, їмã пè[т]-шестòро дèцã, и тў *дòģў* и *їграў се*, èво им је лòпта и свè тò, *нарãнў* свїње, да *нарãнў* кокòшку, да *отрчў* (Ос); овè жèне *усїрў* овакò нòрмãлно (Леч); *дòģў*; и сãт хи їмã, бãш чўјем онãмо преко рèкè понòģи урлãјў, *погўбў се* онò пã урлãјў (Леч); тў понèшто лўди *протèрајў* с Кòсова рòбè некè за Пазãр, мòрã од нèчега чòвек да жївї (В. Лок); јòш мãло овїјã гòлубòвã їмã по грãду дòл'е и òде *дòģў*, нèмã вїшè тò, птїца умїрè (Ју); *пресèчў*, хоģе бèчл'їје, шòрвãне, прстèне злãтне (Бот);

б) контексти са детерминатором који упућује на неререференцијалност:

свãкї дãн ти некã стãрã рїјеч *изãģè* да је мòрãш помèнут (Рај); свãкї дãн га по јèдамã *зòвнèм* шта рãдїш, òн плãчè за òцом (Ка); свãкè гòдинè машинè *изãģў* мãло *да почїстў* онò, одрòнї хи вòда гòре бãш код Нèготїнца, пã се напрãвў канãл'и (В. Лок); èво òни свãкè гòдинè *дòģў* тў код мèне те ме обїģў; рãдї помãло, *дòģè с врèмена на врèме* (Дуј); пўно пўт зовè на тел'èфòн онã јã *рèкнèм* òвде сãмо бãка стãрã, нè знãм јã о тòмè нїшта (Шав); кòл'ко пўтã *òдè* за Бèòград, бãш јèднòм кат сам бїла са њїм (Брģ); седїм и л'èжїм, помãло се дїгнèм òде уз овã крèвет (Шав); помãло доģу овако преко лèта (Бо); тã Рãдомїр, òн понèкад *наврãтї* (Шав); а сãд понèкат *изãģў* помãло пã бїднў по пè[т]-шèс сãтї пã одлãзè, а ранїјè богами бїл'и стãлно (В. Лок); јã му дãм крппу, òн понèкад *стãвї*, понèкад

заборави (Бл); и богами нико, слабо ко, некад *дође*, некад јок (Шав); некат йма, некат *одврну* Л'ешевићи тамо у баште (Коз); бл'изу града смо, *скдкнѐмо* зачас дол'е шта трѐба да купимо (Из); касно *пдчнѐмо да дрѐмо*, овѐ годинѐ дваес пѐтог маја мѐжда заднѐ је било ѓрање, тол'ика је била кйша; рано слане *пднѐ*, не мѐре кукѐрус (За); сд *заборавим* ђе *спуштим* штап (Из); зйми *сиђу* на Дѓховиће (Трн); л'ѐти помало *дођѐмо*, мало баштѐ, некѐ пил'иће сам кѐпио (В. Лок); ја ујутру ѓде *упал'им* кола, запал'им цигару (Из); понѓћи се дйгнѐм, да ми није лампу да упал'им, не мѐгу врата да погѓдим (Брђ); ја пѐшкѐ кад идѐм за Пазар, пѐ пожѐрим, пѐ пожѐрим, у пѐт сати *крѐнѐм* и не мѐгу да стйгнѐм, не мѐгу три сата да стйгнѐм до црквѐ у Йзбице (Не); *накупѐјѐм* дѓста преко зймѐ, по двйје-три гѓбци зѐјтина, *кѐпим* шећѐра дѓста, брашна дѓста (Ка); *дођу* сѐмо мало у јѐсен кад зрѐнѐ, *убѐрѐ* шта му трѐба, *понѐсѐ*, *посйјѐ* мало вѐрта, и такѓ (Баг);

в) примери са присуством језичког средства које упућује на антериорност или постериорност глаголом означене радње:

дођу пред зиму (Рај); уочи Божића свй *се покѐпѐ* код нас (Ле); свѓшта *кѐпимо* пред Бајрам (Ке);

по свѓдби невеста *ѓдѐ* код њѐнијѓ (Тер); по Божићу свй *се растѐрѐ* ђѐ ко (Ко); пѓсл'ѐ Нѓвѐ Гѓдинѐ мало нас *обйђу* (Ми).

III.2.3. Презентским формама исказују се и радње које субјекат стално, по обичају или навици врши. Квалификативни презент бележен је од глагола оба вида:

ја хѓјѐм да јѐдѐм, увијек *спрѐмам* да йма понешто л'йјѐпо, *кѐхам* за ручак (Ле); да не причѓм за Таду, йх, сѐмо *обйјѓ* по сѐлу; ѓна *вѓл'и да гѓнтѓ*, *да причѓ* (До); овѓ *узймѐѐ* свѐ бѓловање млѓђѓ и свѐ *се вѐчѐ* такѓ, отвѓри, затвѓри, и по бѓловању (Гр); не дѓ ми да преговѓрим, *учи*, трѐћѓ годинѓ, ѓна свѐ рѐдом *дѓјѐ*, нѐмѓ да је промѓшила јѐдан йспит; овй, овѓ старйјй Гѓран двйје кѓѐрке и сйна, сйн *се провѐкујѐ* кѓ пил'е крос кучйне, ѓн у срѐдњѐ, дрѐгѓ годинѓ, а овѐ двйје, тѓ струја за шкѓлу и за свѐ (Лу); свѐ ми ѓна *намирѐјѐ*, ујутру рѓно *устѓјѐ* и ѓдмѓ *почйњѐ* да рѓдй (Коз); стѓлно она *купѐјѐ* тѐ јѓде, нѐ знѓм ни шта ђе јѓј, ал' такѓ *троши* пѓре (По); она *рѓдй* пѓ *не стѓјѐ*, свѓј *стйжѐ*, свѐ *завриѓвѓ*, кѓ чѓвек (Кн);

ја и сѓд вѓл'им да сам чйста да сам обѐчѐна, и сѓд ме није срамѓта да се намѓжѐм, ја се *намѓжѐм*, помѓду ймѓм, свѐ ми снѓе купѐјѐ, мйрйс ймѓм, помѓду ймѓм, свѐ ја, ја вѓл'им и сѓт (Гр); увијек *се* л'йјѐпо *поздрѓви*, пйтѓ шта рѓдймо (Ру); млѓго је дѓбар, стѓлно *наврѓти*, дѐци *кѐпи* понѐшто, бамбѓне, нѐшто (Го); ѓн стѓлно код нас *дођѐ*, *сѐднѐ* тѐ помѓло, испричѓмо се (Не); чѓвек јѓј рѓдй на одржѓвању овйјѓ л'йфтѓвѓ, ѓн је ел'ѐтричѓр, свѓј *стйгнѐ*, и по Пазару и по Тутйну, такѓ

теренац; тѹ један испѣктор, ѣво већ двѣје гѣдине, *догѹрѣ* стѣку, *мѹчи се*, јѣш се нѣје оженио ни нѣшта, по десѣтак крава и телѣдѣ *догна* зѣми тѹ, ѣма вода и штѣла, а л'ѣти *тѣрѣ* и тѹ на пѣшу, тѹ у Педѣље (Ос); Ѡтѣвићи кѣмшије су нѣши бил'и, старѣ се нѣши држал'и. Они сѣт *дођѹ*, они *се изљѹбѹ* с нѣма кѣ онѣ свѣја дѣца (Дуј).

Нереференцијалност глаголом означене радње чешће се исказује у предикатима зависнослужених реченица (и то углавном временског или условног типа). Овде наводимо само неке од примера:

тѣ с крѣвавѣм мѹкѣм да хи зарѣдѣш, пѣ кат хи *зарѣдѣши*, *нѣ мош да хи ѹзмѣш* (Рај); сѣмо кад *завѣјѣ* снѣјег, тѣ је онѣ црѣа зѣма те не мѣре да се допрѣмѣ дрѣво и кѣмѣн, они тапѹт *батаљѹјѹ* (Рај); кад *дођѹ*, што рѣкнѹ, ѣн један бамбѣн *донѣсѹ* нѣзи нѣјприје (С. Ћуп); пѣ кад *ѣдѣ* гѣре, *ѣе да се убѣје* од плѣча (Ос); кад *не одврѣнѹ* Л'ѣшевићи, Л'ѣшевићи тѣмо ѣмајѹ бѣште, пѣ ѣни *кад одврѣнѹ* у бѣште, нѣма, а кад *не одврѣнѹ*, *ѣма* (Коз); кад му *видѣ* прѣва жѣна којѣ му видѣ зѹп, трѣба и ѣна нѣшто да му *кѹпѣ* збок тогѣ зѹба; жѣна кат *кључѣ* вѣрѣво *да прѣба* са оногѣ кључѣ, кажѹ нѣјема дѣца, свѣ се тѣ трагѣло (Боб); рѣдѣ кад *ѣма* пѣсла, кад *нѣма*, *најѹрѹ* га, хѣј ка кѹћи; јѣ сам и од кѣчмѣ обол'ѣла, чѣтврѣти и пѣти прѣшлѣн ми пѹкѣ, нѣкако стојѣћи и мѣгу да рѣдѣм, ал' кад *сѣгнѣм се*, *не мѣгу да се испрѣвѣм* (Брѣ); чим јѣј *јѣвѣм* да сам бѣна, она *дођѣ* (На); ѣвце ко *не чѹва*, *растѣрајѹ* и пѣшчѣт (Бр); нѣкад на грѣбље *не дођѹ* што *не дођѹ* ѣде код мѣне (Дуј); јѣ знѣм за ѣво, да ако се у Пѣштѣр *прѣсѣ* девојка, *тражѹ* млѣго злѣта (Бот); ако злѣ *мѣслиши*, злѣ *дѣчѣкаш* (Ков); ако ѣни *не дођѹ*, *долѣзѣ* ѣви дрѹгѣ (На) нѣје, ѣн ако га *не дѣрѣши*, ѣн те *нѣе*. Смѹк нѣе а змѣја ѣе. Кѣжѹ ѣто ка[д] *се пѹши* цигѣра ѣн *осѣнѣ* цигѣру. А змѣја што *осѣти* духѣн, она *бежѣ*. Она што *осѣти* дѣм, она *бежѣ*. Кѣ свѣ што осѣти мѣрѣс. А смѹк јѣк, ѣн не осѣнѣ. Ума ѣнѣ што нѣе да дѣрајѹ, ѣнѣ пѣскоки хѣе. Умајѹ ѣнѣ шѣрке (Брѣ).

III.2.4. До сада разматрани примери правог презентѣ, којѣ означава садашњѣст, стоје насупрот транспонованих форми за обележавање прошлости и будућности, када презент наступа у својѣј секундарној служби. У науци, међутим, постоје извесна неслагања у вези са поимањем самог појма садашњег тренутка, којѣ би ѣвај облик у основној својѣј служби требало да обележава.

Јѣш од Александра Белиѣа постоји став да се презентѣ којѣ се не односе на најѹже схваћену садашњѣст (тачније ѣну којѣ би значила уско схваћено сами моменат говора) морајѹ третирати као релативни (Белић 1939: 110–111). Сходно томе, и Т. Маретић раздваја два типа садашњѣсти: *права садашњѣст* (радња се догађѣ у време говорења), а којѣ се исказује само имперфективним облицима и *неправа садашњѣст* (радња којѣ се догађѣ кад

год се деси прилика за њено остварење) (Маретић 1963: 517). Тако за радње којима би одговарале оне у примерима које смо претходно анализирали – које се одликују вишекратношћу, неререференцијалне су – Т. Маретић наводи: „говори ли се о чему што се догађа свагда кад год се прилика деси (дакле не само у садашњости него и у прошлости), онда је то неправда садашњост” (Маретић 1963: 602).

Спорови у вези са употребом презентација тичу се углавном неслагања око употребе овога облика за обележавање радњи које се понављају у садашњости. Имајући то у виду, Ј. Вуковић износи становиште по коме је понављање у прошлости, садашњости и будућности независно у односу на ситуацију говора, те самим тиме не утиче на припадност радње индикативу или релативу (Вуковић 1967: 406).

Полемишући са ставовима који подржавају традиционални приступ анализи презентских форми, Ј. Вуковић у *Синтакси глагола* (Вуковић 1967) на више места настоји ревидирати дотадашње одређење појма садашњости, проширујући му границе од уско схваћене садашњости која би значила сами моменат говора до шире, односно свевремене садашњости. Тако Ј. Вуковић креће од претпоставке да у реченици: „Откад се п о з н а ј е м о, сваки пут кад и м а м прилику, одлазио сам код овог свог пријатеља о коме ти п р и ч а м, да се мало разонодимо” презент *познајемо* обележава садашњост, и ону ширу и ону најактуелнију (најстварнију: односи се и на непосредне моменте говора), а презент *причам* је презент најуже садашњости (односи се само на моменте говора, тј. припада најужој и недељивој садашњости) (Вуковић 1967: 361). Имајући у виду ову чињеницу, аутор закључује да се насупрот ранијем уском схватању појма садашњег времена, садашњост у лингвистичком, и у психолошком смислу уопште, доживљена у свести, заправо може одражавати као: а) најужа, недељива садашњост; б) шира, дељива садашњост временског периода, *садашње доба* и сл. и в) као најшира, недељива и неподложна дељивости у смислу разлика: прошлост, садашњост и будућност (Вуковић 1967: 366). Изложена подела заснива се на схватању да овде треба да игра важну улогу основно поимање садашњости у психолошком смислу. Прецизније речено, „кад презентом обележавамо радњу и најуже схваћене садашњости, не замишљамо је ограничено уско само на неколико момената. Ако се у језицима каже: Я знаю его два года – Ich kenne seit zwei Jahren – Je le connais depuis deux ans, све једнако презентом, онда се може рећи да и таква употреба презентација не припада линији којом означавамо презент да би, тобоже, овакав презент припадао само темпоралној

линији прошлост – садашњост” (Вуковић 1967: 369). То даље значи да „за све глаголске радње, ма ком од ових видова садашњости припадале, ако су изражене презентом имперфективних глагола, који једини носи са собом својство за обележавање времена које истовремено захвата део прошлости и (преко говорне ситуације) део будућности, не можемо никако рећи да њихово оријентационо време није актуелна садашњост (моменат говора) и да им каква прошлост или будућност може служити као основа, или као једна од основа, за одмеравање временског односа који није однос према моменту говора” (Вуковић 1967: 369).

Аутор, даље, детаљније одређује оквире новоуведених категорија шире и свевремене садашњости. Ширу садашњост дефинише као временски период у коме се налази временска ситуација (у њој говорни моменти). Она има неколико својих видова, тачније може бити временски фиксирана, обележена или обележљива временским ознакама: *данас, ове недеље, ових дана, ове године, овог семестра* и сл. (*Овог семестра проучавамо употребу глаголских облика*). Од овакве садашњости разликује се шира садашњост обележљива ознакама *овога доба, у наше време* и сл.; садашњост у којој се антипонирају ознаке *данас : некад* (*Друкчије се данас живи на селу: девојке носе најлон-чаране, а некад су се у нашим селима носиле само вунене чаране*). Најзад, садашњост присутна у обележавању лица радњом која им је стално занимање (квалитативна вредност глаголске радње) (*Понеки наш студент пише песме = ... је песник*). Аутор као посебну истиче садашњост како је доживљавамо кад говоримо о радњама које су уобичајене (уобичајена радња у садашњости): *Сваког дана устајем рано да бих се пре поласка на факултет припремио за часове; У нашим селима сватови иду на коњима по дјевојку, скупи их се понегдје и по двадесет*, где је могућа напоредна употреба перфективног и имперфективног презента (а којој би одговарао термин неререференцијална садашњост, како смо га ми у раду користили). Насупрот оваквој, дељивој садашњости стоји садашњост недељива и неограничена (свевременска): а) кад обележавамо својства у географском и астрогеографском смислу (*Миљацка тече кроз Сарајево; Планете се окрећу око Сунца*); б) кад констатујемо научне истине које су, или за које сматрамо да су вечите (*Троугао има три стране и три угла*); в) садашњост одражена у пословицама, сентенцијама и сл. (*Ко рано рани, двије среће граби*) (Вуковић 1967: 368–369) Најзад, Ј. Вуковић закључује да свевремена садашњост „како је у свести доживљавамо, односи се и на актуелну садашњост и временски је, у лингвистичком смислу, неодвојива од ње, –

временски је недељива тако да у њој замишљена радња хронолошки се односи само према једној од трију основних временских сфера. Она своју недељивост чува и у смислу оријентационог односа према ситуацијама које би јој могле послужити као основа за временско одмеравање радњи у њој замишљених. Према томе, свака радња имперфективног презента изражена у смислу припадности широј или свевременској садашњости има своју апсолутноиндикативну презентску вредност; свака садашњост којој као основни облик служи имперфективни презент има тај облик као свој апсолутив, а не, као што се може претпоставити (зато што не обележава најуже схваћену садашњост), – као релатив” (Вуковић 1967: 370).

Исто становиште присутно је и код М. Стевановића, који наводи да презент не мора означавати радњу која се стварно врши баш у време самог казивања о њој. *Ја пишем књигу* – радња се врши и у тренуцима самог говора тј. у време саопштавања и у међувремену, када је активност у прекиду. Одсуство вршења радње у самом моменту говора ирелевантно је за употребу облика презента када се представља процес који се по природи својој врши с прекидима, а не без њих. Тако, „за дефиницију презента индикативног релевантан је само временски период говорења који почиње пре момента саопштавања а наставља се обично и после овог момента и углавном неограничено, некад дуже а некад краће траје” (Стевановић 1986: 581).

У подели презентских ситуација на оне референцијалног односно неререференцијалног типа С. Танасић такође за илустрацију садашњих ситуација наводи и примере који, осим најужој, припадају и шире схваћеној садашњости (види у: Танасић и др. 2002: 353–365). У монографији *Презент у савременом српском језику* (Танасић 1996) детаљно је изложен новији приступ анализи глаголских облика. Наиме, будући да теорија индикатива и релатива у тумачењу глаголских облика намеће значајна ограничења, о чему сведоче и изложене полемике, аутор предлаже савременији начин анализе функција глаголских јединица у систему. Теорија В. Рајхенбаха, која осим два до тада релевантна момента (моменат говора и моменат вршења радње) уводи и трећи – моменат референције, примењена у опису функција српских глаголских облика доноси разноврснији и комплекснији приступ наведеној проблематици и омогућава превазилажење поменутих проблема. Увођењем појмова референцијалност : неререференцијалност показало се да се радње конципиране и референцијално и неререференцијално могу остваривати на сва три

временска плана (в. Танасић 1996: 22–24). Рајхенбахова теорија дала је резултате не само у србистици, већ и у славистици уопште (деталније у: Танасић 1996: 24), а њеном применом у анализи презента у српском језику, дошло се до следећег закључка, који наводимо у целини:

„Када је у питању садашња референцијална радња, однос између момента догађања и момента говора одавно је познат. На основу тога односа и одређује се значење презента: исказивање радње која се догађа у моменту говора. И код неререференцијалне садашње радње, међутим, моменат говора и моменат вршења се подударају. Али у овом случају се уопште не инсистира на томе да ли се једна од низа радњи које сачињавају неререференцијалну радњу као цјелину подудара са моментом говора, другим ријечима – да ли моменат говора пада у неки од периода вршења или невршења радње. Овдје је релевантно то да ли неререференцијална радња као цјелина обухвата моменат говора; ако је тако, ради се о садашњој радњи. Однос између момента говора и момента вршења радње може се видјети на следећа два примјера: *Бјежим* од плјуска; У прољеће *падају* метеори. У првом случају радња се догађа у моменту говора, овај моменат се подудара са моментом догађања радње, што је и чини садашњом. У другом случају исказује се радња која се догађа увијек кад је прољеће, дакле радња означена предикатом ове реченице понавља се сваког прољећа. Ова понављана радња као цјелина обухвата и моменат говора, али се уопште не инсистира на томе да ли неки од временских периода означених именицом *прољеће* пада у моменат говора. Дакле, и у једном и у другом случају радња као цјелина обухвата моменат говора. Тако се показује да се референцијалне и неререференцијалне садашње радње међусобно не разликују у погледу односа момента догађања ипрема моменту говора. На основу подударања тих момената и једне и друге радње дефинишемо као садашње.” (Танасић 1996: 25)

Неки аутори, анализирајући функције презента у савременом српском језику, нуде и другачије начине анализе. Тако М. Ивић у раду *Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику* (М. Ивић 1958: 139–152) потпуно занемарује полемике које се тичу односа индикатив : релатив, те нуди теоријска разматрања утемељена на структуралистичкој методи. Исто поступа и у раду *Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости* (М. Ивић 1981: 13–24).

Имајући у виду наведена становишта, у анализи која је претходила наводили смо примере реченица у којима презентске форме у предикатима означавају како радње које се дешавају у самом тренутку говора, тако и оне ширег временског опсега. Уважавајући

поменуту поделу Ј. Вуковића, овде наводимо забележене примере који илуструју постојање раслојености на три типа садашњих ситуација маркираних облицима презента.

У претходној анализи већ су присутни примери презентских радњи најуже садашњости, тј. они који означавају дејства која се одвијају тачно у тренутку говора. Овде наводимо још неке забележене потврде:

ада ја *сам* бо̀на, *не мо̀гу да се дѝгнѐм* (Шав); *ѐво ру̀чак некѝ спрѐмѐм* (По); *нешто овѝ л'ивѝдѐ плѝстѝм*, оће кѝша; *затрнѝло свѐ пѝ раишчишѝѝѝѝѝѝм тѝ трѝе* (Рај); *пѝшѝѝ л'и тѝ овѝ?* (На); *пѝѝѝ л'и кѝфу?* (Вру); *кѝ тѝ тѝ ље тѝ седѝш* (Вру); *тѝ ље седѝш* ти је квѝсно (Ле); *слѝшѝ ѝн свѐ, вѝдѝм* ја (По); *свѐ ми свѝјес мрѝчи* *ѐво сѝт* (Ру); *грѝми* бѝга ми (Шав); *ѐво кѝ овѝ тѝ и ја* што сѝдек *приѝѝмо* (Ле).

Примери за обележавање шире садашњости у тутинско-новопазарско-сјеничком говору бележени су:

а) у контекстима са одредбама које временски фиксирају радњу типа: *дѝнас, нѝѝас, овѝѝѝ дѝнѝ*:

овѝѝѝ дѝнѝ ма̀ло *силѝзѝм* по Тутѝну, ѝнѝче не идѝм (Са); дѝнас *долѝзѝ* некѝ на̀род цѝо дѝн (Го); цѝо дѝн дѝнас што *пѝдѝ* кѝша (Ђер); нѝѝас се *спрѐмѝ* хѝлва за Дѝбрѝ нѝѝ (Ле); овѝѝѝ дѝнѝ га *нѝмѝ* (Го);

б) у примерима са маркерима који упућују на шири временски интервал типа: *дѝнас* (= у данашње време), *сѝд, у овѝ врѐме*:

дѝнас нѝко нѝко̀га *не слѝшѝ*, свѐ полѝдѝло (Пож); сѝд *нѝмѝ* кѝ ни да ти дѝѝѝ (Жи); сѝт се тѝ бр̀зо *завршѝѝѝ* (Жу);

в) у служби истицања квалификативности:

откад жѝвѝм сѝм, ја свѝкѝ дѝн *попѝшѝм* по пѝкло *цигѝрѝ* (Ту); ја *сам* чѝвек и мусл'имѝнскѝ и ср̀пскѝ; ја *сам* така̀ф чѝвек, ја *сам* тако̀ опредѝљен, тако̀ сам и васпѝтѝн и од ѝца (Нет); *не мо̀же* с онѝм женѝм ни двѝје (До); Сѝит дѝл'е л'ѝти по цѝјело л'ѝто *идѝ* (Трн); мо̀ја ѝѝрка, ѝна ти је истѝричѝр, ѝна тѝ *проучѝѝѝ* (Бољ); овѝ Пазѝрци *ѝмајѝ* дѝста ѝбичѝја кѝсовскија, овѝ Ср̀би у Пазѝру, *ѝмајѝ* дѝста кѝсовскија ѝбичѝја, овѝмо Зѝбин Пѝток, Сѝчаница (Бу); овѝ ми старѝѝѝ, она *ра̀дѝ*, она је секретарѝца тѝмо ко[д] дирѝктора, овѝ ми сѝн старѝѝѝ ѝстѝ (Гр); ја знѝм једну жѝну што *застѝпѝ* овѝ жѝне што су изгубѝл'е посѝ по овѝѝѝ фѝбрѝкѝ (Нет); онакѝ је помѝрљѝва, дѝвна, цѝњена, свѝ је вѝл'ѝ; сѝн јој на Дѝжѝвскѝ пѝт напра̀вио кѝћу, *ѝмѝ* жѝну и двѝ детѝта, *студѝрајѝ* у Бѝдграт, а они ѝбадвоје

радѣ у бол'ници (Коз); зѣт ми *ради* у пол'ицију сѡобраћѣнѣ, гѡре на Кѡсово у сѣвернѣ дѣо, л'ијепо *живѣ*, *држи* три чѣтири краѣве, десѣтѣну оваѣѣ, бѣшта тѣ *Има* и шѣма, *има* и л'ивѣде; л'ијепо *живѣ* дѡл'е, ова ми зѣт имѡ дѡбре плѣте ис Срѣбијѣ и Кѡсова, пѣ су укѣнул'и, пѡсл'ѣ мало затѣжѣ, ис Срѣбијѣ су укѣнул'и, прѣмѣ овѡ дѡл'е с Кѡсова (В. Лок); мѡја кѣрка *учѣ* јѡј дѣцу; јѣ *имѣм* брѣта *живѣ* у Крагујѣвцу, згѡдно је (Из); жѣну *имѣ* дѡбру, тѡ *је* дѣша. Жѣна му *је* злѣто жѣна (Брѣ); јѣ сам кѣпѣю лѣулашку, *имѣмо* пѣнзијѣ и сѣмо *се хѡпѣмо, седѣмо, јѣдѣмо имѣмо да јѣдѣмо* и *да пѣјѣмо* (Трн); мнѡго *имѣ* којѣ *злоуптрѣбѣ, нѣће да плѣте* стрѣју, него долѣзѣ прѣнѣдно, пѣ они закѣка, она сѣћѣ с бандѣрѣ (Не); тѡ су тѣ бушкѣчи кои *бушкајѣ*, којѣ *кѣпѣ* појѣне, којѣ *заваћѣвајѣ* нѣрот, тѡ *им је* у дѣшу (Ју);

г) за означаѣање уобѣчајѣних радѣи у садашѣности несвршѣним и свршѣним глаголима:

сѣкѡ јѣтро је *мѣзѣм* (Го); *сѣјѣ* кромпѣре (В. Лок); онѣ сѣкѣе ми ширѡке пѣ свѣ *нѡсѣм* овѡ, лѣкшѣ ми и да сѣднѣм, а онѡ грѣднѡ, *грѣчи се* (Ју); *долѣзи* на кѣфу, на посѣдак (Је); *смѣца се* тудѣјер сѣкѡ вѣче (На); по пијѣцу *идѣ* понѣдѣљком (По);

дѣцу *пошѣљѣм* сѣкѣ гѡдинѣ ѡдѣ, што кѣжѣ, дѡбра су дѣѣа, дѡбро слѣшаѣ (Ос); јѣ на прѣмер, *видѣм* плакѣте, ѣмрѡ тѣ и тѣ, јѣ га знѣм, овѣ досѣљѣници нѣ знајѣ тѣ лѣде (Нет); сѣд *изѣћѣ* на ѣлицу, *свидѣ се*, нѣ знѣ ни кѡ е ни штѣ е; и ѡвде *родѣ*, свѣ што *посѣјѣш родѣ* (Бо); *нѣћѣ* пѣдѣсѣт кѣлѣ; *изѣдѣ* сѣгѣрно пѣдѣсѣт кѣлѣ, зѣвѣсѣ до гѡдинѣ (В. Лок); сѣд нѣвишѣ камиѡни *догнѣјѣ* (Дуј); сѣмо тѡ ранѣјѣ се нѣјѣсу прѣвил'и спѡменѣци, пѣ онѡ двѣес-трѣес гѡдѣнѣ онѡ се заравнѣ и ѡпѣ кѡпѣ дрѣгѡга, а сѣд нѣмѣ, *уфѣтѣ* она и *нѣмѣ* вишѣ мрѣдѣња. (Нет); што трѣбѣ мл'ѣка ѡни *пѡнѣсѣ*; такѡ *прѡдѣдѣ* они; онѣ краѣве *не испѣстѣ* мл'ѣко (Ју); она ме цѣјѣлу *испрѣскајѣ* (Леч); комѣрци ѡдѣк *имѣјѣ*, погѣни су, што мрѣк, они *пѡчнѣ да радѣ* (В. Лок);

Садашѣност свѣременског (омнитѣмпоралног) тѣпа присутна је:

а) при описѣвању географских својѣстаѣа:

вѡда што зал'ивѣмо имѣња, *идѣ* у Лѣцкѣ рѣјѣку, бл'ѣзу Гол'ѣјѣ гѡре *изѣврѣ*, посл'ѣднѣ кѣће до Гол'ѣјѣ (Пож); ѡће овѡм нѣшѡм ѣл'ѣцѡм от Пазѣра тѡ *вѣжѣ* за Црнѣ Гѡру; Јѡвскѣ рѣка, она из Јѡвѣ *истѣчѣ*, тѡ је сѣло, ѡна гѡре тѣ је, овѡ тѣ је рѣка нѣјѣчѣстѣјѣ у окол'ѣни (Коз); Вѡјковиће *долѣзи* овѣмо чинѣ ми се нѣће. Јѣ мѣсл'ѣм Грѣбѣтиће и Вѡјковиће да *долѣзи* тѣмо од Јѣлѣчѣћѣ (Леч); видѣ се пѣт одѣвл'ѣн, ѡн *се спѣјѣ* за рѣднѣк; *имѣ* Јѡшѣница, пѡсл'ѣ дѡл'е Л'ѣпосавѣиће, што размѣнѣш мѡст прѣко Ёбра, л'ѣвѡ *се скрѣћѣ* за Л'ѣпосавѣиће, пѣ из Л'ѣпосавѣића посл'ѣн дѡл'е Л'ѣшак; ѣво је дѡл'е, *имѣ* јѣдна Црнѣчкѣ рѣка мѣ зѡвѣмо гѡре, *имѣ* јѣдна дрѣгѣ што *спѣјѣ* ѡтут, Беберѣшта; овѡ је рѣјѣка тудѣјер, Јѡшѣница, ѡна у Црнѣ врѣх *изѣврѣ* (Ју); овѡ је Рѣшка, одозгѡр *изѣврѣ* од мѣнастѣра па овѡ је к Пазѣру (Баг);

б) када се износе научне или (у нашој грађи чешће) животним искуством стечене, потврђене истине:

хà, *нѐмàш* стида, *нѐмàш* срама, *нѐма* ни карàктера ништа, о[д] тогà *почињѐ*, от стида, од срама (Ју); *не смѝјеш да мрзиш* ни слуђајно ни кòга, *не смѝјеш да убијеш*, уђини дòбро (Пож); јел' прòшло је дòбро и дòбро *се не заборàвљà* (Дуј); богами ђе гòј дà си *мòрà да се рàдѝ*, дà л' је на сèло, дà л' је у гràд, *мòрà* (Брђ); непослушнос ти *је* нàјвѐћè злò (Бал); свàкà мàјка нàјвишѐ *хàјѐ* свòје дѝјете (Ка); жàлосно *је* кò не плàћà струју а трошѝ је (Не); препогàнда *е* òпàсна, лàжа; инсàн инсàну *трѐбà* свàкат. Свàкат чòвек чòвеку *трѐбà* (Ју); инсàн кођи *не рàдѝ* òн *пропàдà* (Ђер); не жѐнѹ се, не удàјѹ а такàф посò *не вѐлà* (Са); знàш штà е, сѝне, свàкà чàс кò вѐрујѐ свòју вѐру, кò *вѐрујѐ* свòју, *вѐрујѐ* и мòју (Дуј); свàко *вòл'и да помòгнѐ* свòје (Коз); ал'и политѝка *је* ђàвò (В. Лок); *нѐмà* рòда без пчѐлà, а *нѐмà* пчѐл'ѐ брес пшеницѐ, а оно сàт нѐмà пшеницѐ; кажѐ сàт демокрàтија, демокрàтија *ѝмà* границѐ, приватизàција *ѝмà* рòк (Ју); она *пропàдà* на вàздух, *оксидѝрà* (Ту); мòрà се, бòга ми, алàх нас је створиò свѝјà и свѝ *се врàћàмо* нѐму (Бот); прѝтѝсак сàмо прàшкòви *мòгѹ да снѝзѹ* (Го); лѹди *растѹрѹ* фàмил'ију збок тѐ женѐ, мàћеха *не мòре да трѝпѝ* кòмшѝлук, нàрот, а нѐ да трѝпѝ твòју дѐцу (Нет); гòдине *чинѹ* свѐ; *мѐњајѹ се* генерàције *пристаѝињѹ* дрѹгѐ а времѐна *се мѐњајѹ* за генерàцијàма. *Бежѹ* лѹди са сèла, из брдà (Ју); дѐда и бàба вѝшѐ *вòл'ѐ* унѹчàт нò свòју дѐцу (Вру);

в) у пословицама и народним мудростима:

нѐмà л'ѐба бес мотѝкѐ (Мел); кòме *не дàш умрѝјет*, тà ти *не дà жѝвет* (Ту).

Поводом употребе презента у пословичним изразима такође је било полемике у српској науци. Наиме, М. Стевановић овакву службу презента квалификује као модалну (Стевановић 1986: 585) ослањајући се на критеријум могућности замењивања другим глаголским обликом без промене значења. Ј. Вуковић, међутим, сматра да, иако таква заменљивост одиста постоји, не треба занемарити чињеницу да је употреба ових облика уместо презента заправо релативска (Зрела крушка сама *пада* = Зрела крушка сама *паде*) – презент би овде био у правој аорист у релативној употреби. Презент у пословицама, према мишљењу аутора, дакле, апсолутни је индикатив, јер тешко је рећи да у у пословицама, а тако и у изразима типа: *Два и два јесу четири* „имамо релативно временско одмеравање глаголског стања, јер колико дата чињеница важи за сва времена, има омнитемпорални карактер, тако исто важи и за најужу садашњост (као кад кажем: *Сад пишем о временским глаголским облицима*)” (Вуковић 1967: 371).

Дакле, Ј. Вуковић и презент за означавање радњи које се понављају и гномски презент сврстава у категорију апсолутног индикатива.

III.2.5. Најзад, од значаја је осврнути се и на неслагања у вези са тиме да ли презент као глаголски облик уопште поседује темпоралност. Сви помињани аутори слажу се у томе да је на временској оси прошлост – садашњост – будућност садашњост деиктичко средиште, нулта тачка. Притом, М. Ивић сматра да садашњост „није никакво одмеравање према нечему. То је просто тренутак реализације радње, динамичност у своме току, непосредна процесуалност”, а „наука већ одавно располаже подацима који наводе на то да презент не треба сврставати у исту групу са осталим временским формама” (М. Ивић 1958: 140–141). Полемишући са овим ставом, Ј. Вуковић истиче да презент, будући да као оријентационо време стоји у центру читавог система, као такав он јесте „без посебног обележја у показивању временских односа, – према његовој ситуацији се одмеравају други темпорални односи. Он је, значи, у показивању времена неутралан међу два остала члана са који са њим чине осовину система. Његова ознака је нулте вриједности, то значи – међу два остала члана са којима је у основи глаголског система он је немаркиран” (Вуковић 1967: 378). Међутим, даље се наводи и то да чак иако је презент неутралан, немаркиран члан у систему временских облика, „неосновано је, сасвим неосновано, тврдити да он може бити искључен из категорије временских форми, како то тврди Милка Ивић” јер, истиче Ј. Вуковић, „никаких убедљивих могућности нема којима би се доказало да се садашњост не доживљава као време којем се антипонирају с једне стране прошлост, а с друге будућност, да то не живи у свести човековој. А кад је тако, онда је свим члановима временских категорија потребна одговарајућа темпорална форма, и логично: и презент је исто толико временски облик колико и перфект и футур; али с тим не треба бркати разлику између њега, на једној, и перфекта и футура на другој страни, што је он у међуодносима трију чланова неутралан, али никако ’обезвремањен’”. Најзад, закључује аутор, „у систему временских глаголских облика постоји презент као члан система, па, према томе, не можемо разумети по чему би могао основни члан временског система бити лишен темпоралности, а читав систем носи баш то обележје” (Вуковић 1967: 378).

III.2.6. Употребљен у релативној служби, презент може означавати како прошле тако и радње чије се вршење везује за будућност.

III.2.7. Релативне радње обележене презентом јављају се у зависносложеним реченицама а моменат њиховог вршења временски се поклапа са радњом у предикату главне клаузе, исказаном неким од претериталних глаголских облика.

Највише је забележених примера у којима се презент остварује у изричним реченицама, при чему радње могу бити и референцијалног и неререференцијалног типа:

знао сам да она *им̄а* нешто кот ње сакривено (Ле); мисл'ео сам да она *нѣм̄а да куп̄и* (Ке); сл'ушб̄о сам како људи *прићају* о *тѣмѣ* (Ра); знао сам да нешто *није* како треба; гл'ѣдб̄о сам да људи тако *ѡру* (Тер); примѣтио сам на доста мѣста *им̄а* онија камѣња (За); ја вика да *куп̄имо* краву п̄а жѣна кажѣ ако *куп̄имо* краву, *пѡсл'ѣ мѡрам* да сам *ѡбавѣзна* (В. Лок); ч'у како *прича* није јој снаха добра; видо да *нѣма* *пѡсла* о[д] *тѣ работѣ* (Ми); ја видо она *дол̄аз̄и* овудѣје (Ост); ја је угл'ѣда како овудѣје *шѣт̄а* (Св); свѣ је тѡ тако било, сазнало се да она *некуд иде* понѡћи (На) исприча ми да *им̄а* *притисак* *вѣсок* *млѡго* (Го); прича'л'и су да нам *нѣм̄а* *спаса*; знал'и су ѡни да *се* *ови не пл̄иш'у* (Че); нису ни сумљал'и да б̄аш *ови* њихни *крад'у* (Из); шт̄а *знам*, они вик̄ах'у *плаћају* неки *пѡрес* што је на теритѡрији Нѡвѡк Пазара (В. Лок);

виђао сам је понѣкат да *прѡђе* овудѣје (Бр); виђала сам да *упа'љу* по петнаес онија л'ила (Бр); мѣне се свѣ чинило да ѡн ни *не улази* ѡде (Ли); ч'уло би се како понѣко *с'ије* т̄а *духан* п̄а су пријављевал'и (Бр); знало се да ѡни *прѡђу* туд̄а с *тѡм* рѡбѡм (В. Лок); виђал'и су људи како гѡла жѣна *уйђе* у шт̄алу да заврача (Ли);

Релативни презент бележен је и у другим типовима зависносложених реченица са неким од претерита у предикатима управних или зависних клауза:

радила је к̄а да *им̄а* *двадес* гѡд̄ина (Ке); она се исмија кѡ да *не зна* к̄ако се ж̄иви на сѣло (На); л'ежаше овакѡ *наузнак* к̄а да *бол'је* од *нѣчега* (Ту); тѣк смо с̄ат мало *з̄адњија* гѡд̄ина изашл'и да *ж̄ивимо* како *трѣба* (Ос); потрп̄асмо се св̄и у јѣдну сѡбу к̄а да *смо* ѡфце (По); ђе је мѡгѡ *раоник* ѡрал'и смо, а ђе *не мѡже*, косил'и (Бољ); пѡслѣ су отишли без мѡга *питања* да је *прѡсу* (Бл); кѡ да им̄ах'у неке *вашке* овакѡ *се чѣш'у* (Ли).

Релативски карактер некада се препознаје на основу одредбе:

гл'ѣд̄ам с̄инѡј кол'ико мил'ијард̄и одобрил'и кредит̄а п̄а још *двѣ* мил'ијарде *дѡлар̄а*, свѣ л̄аж'у. Нѣће да *улажѣ* ѡде *нико* (Ју); б̄аш прије неку нѡј бѣше једна девојка да л' докторира, да л' к̄ако рече, и *прикаж'ују* је *нѣм̄а* *пѡсла*. Мисим *њу* јѣдну *прикаж'ују* а *хил'аду* и јѣдна *им̄а* тако а и кат се *запѡсл'и*, не *опѡсл'и* ништа, к̄а она што *рад̄и*, к̄а она што не *рад̄и* (Рај); јучѣ *сл'ушам* Црногорци *договорил'и* се са *Кинѣз̄има*, с̄амо да им *банка* *ѡдѡбри* кредит, аутоп'ут (Бољ).

III.2.8. Релативним презентом обележавају се и дејства чије се време вршења премешта у будућност, односно радње напоредне са неком другом, означеном најчешће обликом футура првог, или се пак другим језичким средствима (одредбама или контекстуално) упућује на релативски карактер глаголске акције.

У примерима зависносложених реченица са релативним презентом, облици футура I (неретко удружени и са временском одредбом) јасно упућују на темпоралну перспективу презентских ситуација:

сўтра ћемо се договѳрит како *трѳбā да радїиш* (Д. Дуб); млѳго је фїнї, ѳко из главѳе *да му затрāжїиш*, тā ти нѳће жāl'ит (Брћ); каснїјѳ ћемо да се нāћѳмо *да прићāмо* (Ђер); глѳдаћемо *да радїмо* како *одговāрā* и вāма и нāма (На); договорїћемо се како *дол'їкујѳ* домаћїнима (Је); нѳћемо мѳћ *да се нāћѳмо* ѳдмā (По); знāћете да *не мѳре* бāш такѳ лако *да се прѳћѳ* бес кāзнѳ (Бо); имāћете да *пїишѳте* и да *пїишѳте*, ѳн свāшта знā да прићā (Боб);

Комбинацијā са футурским формама, међутим, није нужна. Релативски карактер презентских облика у примерима који следе препознаје се на основу контекста или одредбе:

не врāћāм се ни жїва ни мртва тўнек (Ли); валā нек долāзи ко гѳј хѳће, јā *не устāјѳм* (Ши); рўчак *не стāвљāм* вишѳ нїкѳме, долāзио ко долāзио, пролāзио ко пролāзио (Бал); овѳ јā вишѳ *не пушћāм*, нека седї у штāлу кат је бāксус (Трн); кѳзе *не држїм* вишѳ за жїву глāву (Пож); звāl'и врātї се, нѳ, нѳ, нѳ, за жївў мāјку, док је ѳн тў, јā *се не врāћāм* (Пож); сїнѳћ зовѳ, *не мѳгу да ѳѳћѳм*, їмāм пѳсла (Шав); *не мѳже* ти ѳна тѳ *трпѳт* сїгўрно (За); рѳко мї јѳј се нїкат *одўжит не мѳжемо* (Ков); āј мѳмци здрāво, *вићāмо се* (Вру); āј пā *се чўјѳмо* (Ту); їмā трї сāндўка, *не мѳрете потѳрат* (Бал); тāмо код Пѳжегѳ, *не мѳжете* вї тāмо *їс* (Бѳљ); код рїјекѳ *скрѳћѳте* дѳсно, немѳ д[а] идѳш ўзбрдо нѳ дѳсно (За);

нѳка сўдовā, тѳ *мѳгу да пѳрѳм* јā и сўтра (Бал); сўтра *иāљѳм* тѳ свѳ за Крāгујевац и за Арāнђеловац (Бѳљ); сўтра *се врāћāм* ис Пазāра, немѳ да ме ћѳкāш (Ђер); дāнас-сўтра *долāзи* ѳн ѳде (Ка); у недѳљу *долāзи* (Ос); на Бѳжић *крѳћў* (Не); за двā дāна *долāзим* у Рāјѳтиће (Ра); нāјмањѳ за двїје-трї гѳдинѳ сѳло *остāјѳ* прāзно (Не); вї стārї за којїу гѳдину *умїрѳте* (Рач); за недѳљу дāнā *идѳм* дол'е пā ћу вїћѳт (Кн); такѳ їстѳ и Рāјѳтиће, нāјмањѳ за десѳт гѳдїнā *гāсї се* Рѳгѳзна, гѳтово је (Ка); срећѳвāl' и купātило, срѳдїо за мѳне, кѳнфѳрно свѳ, и зїмус *слāзим* са женѳм дѳл'е; ѳнде су нāше кўће, тў су ми бурāзѳри и јā, їмāмо и апѳтеку, бурāзѳрова апѳтека и продāвница бурāзѳрова и кўћа, свѳ кѳнфѳрно и зїмус *идѳмо* дѳл'е (Трн); овѳ зїмѳ *купўјѳмо* вїшѳ дрвā (Ли); на л'ѳто *се вићāмо*, бѳже здрāвље (По).

Презент у наведеним контекстима, заправо, има вредност футура I. Замена једног облика другим не би довела до промене значења, с тим да је промена вида глагола при таквој трансформацији обавезна (имперфективном презенту у контекстима овога типа одговара свршени глагол у футуру I).

Када је посреди перфективни презент, међутим, могућности употребе знатно су суженије. За тутинско-новопазарско-сјенички говор, наиме, важи исто што и за стандардни језик. Како је М. Ковачевић утврдио, перфективни презент и футур I у простим и независнословеним реченицама конкурентни су само уз употребу прилога *можда* (деталније о односу перфективног презента и футурских форми у стандардном српском језуку види у: Ковачевић 2008: 195–211).

Презентске форме уместо футура II бележене су најчешће у временским или условним реченицама:

ал' нису још завршил' и те ски стазе, видећеш посл'е кад *ддеш* тамо; углавном, то ти је Баре, кат *стигнеш*, видећеш једну цркву с л'јјеве стране (Тр); кад *идеш* према Барамма, ти полако с колима (Кл); док не *свѣтиш* то, мјуку ћеш виђет (Гр); не могу сад да свѣ ти изјасним, шта ко, је овако, онако, а можда би кад *наићеш* неће опет (Бл); посл'е ка[д] *се повратиш* (Бр); докл'е она гдс, којј је мусafir, докл'е он *не кренѣ* да идѣ, нико не смјјѣ да напушта (Гу); ми кат је *туримо*, тамо *сведѣмо*, знамо шта ћемо; казѣћу ти сат кат *изаћемо* (Бр); знаш шта, докл'е трајѣ мѣсо, нећемо, кат ово *појѣдѣмо*, прелазимо (Гу); могу ти рећ, кад ми *изумрѣмо*, неће дѣћ нико ни да виђи оде је смо бил'и, нити га занимѣ, ни снаху, ни сина (Ст); кад неће *дѣћете*, ѣто ми и кол'йбе тѣ, пѣ да ми дѣћете пѣ мало да посѣдимо; ал'и неће кат *дѣћете*, ѣдите ми брѣј, пѣ да ни најавите (Д. Пољ); на брдо кад *изаћете*, л'ѣво скрѣнете, на брдо кад *изаћете*, ѣма пѣт, старѣ пѣт што смо ми слѣжил'и (Кл); јавите ка[д] *стигнете* (Вру); одовѣт кад *наићете* сѣмо ѣћете мѣло до рампѣ, прошѣтѣте (Гуз); ѣмам сѣдам кѣла шећѣра покрѣће на те тѣчкице, нијесу стѣгл'е јѣш, да ми дѣш па кат *стигнѣ* тѣчкице, јѣ ћу донѣјет па да осѣчѣш онѣ купѣне (Ђер); кад *заврши* факултѣт, он идѣ тамо (Ос); јѣ нећу да се удѣм док *не виђим* мѣмка (Боб); кад *ослабѣ*, бѣљѣ да идѣ гѣре код нѣга (Коз); ти кат *се вратиш*, дѣћи, брѣ, да сѣдимо јѣдан дѣн кѣ у свѣју кѣћу (Нет); ѣвде кад *изаћете* преко мѣста пѣ сѣмо мѣло навѣше ка Трнѣви, овако, прѣво пѣт гѣре (Ос); кад неће *дѣћете*, ѣто ми и кол'йбе тѣ, пѣ да ми дѣћете пѣ мало да посѣдимо и нѣко овѣко, јѣ би вол'ѣо да дѣћете; а можда би кад *наићеш* неће опет (Бл); кат *добѣјѣш* дѣвѣтку, да ми се јѣвиш (Др); чѣм *се врати*, рѣј ћу му да дѣћѣ (Го); чѣм *се срѣтнѣ* договорѣте се (Ту); чѣм *прѣмѣ* пѣнзију, кѣпѣћу ти чоколаду (По);

ко ви ја *дәдәм* рѣд, вәлә тешко ћете га уфәтит пәсл'е (Ле); оде сәд ако *идеши* на Врґсенице; (Кл); ти нѣга ко *ћекәши*, ти сәмо са нѣм не мѣжеш завршит рәзговѣр (Ме); ако *наћеш* некѣ злѣ, нѣкат напријет нѣ мош йс пә бѣк, пә бѣк; ако *стйгнѣ* кѣмбәј, прѣчи је кѣмбәј да врше нѣ мѣји навильци; ако *стйгнѣ* кѣмбәј, ләко ћемо (Кн); ако нѣшто *затуца*, мй отѣсмо (Туз); ко *украдѣ* нѣшто, или *појѣдѣ* ако *се дйрнѣ* нѣће, изләзү билѣзи по детѣту (Вру); ако ме *пәнѣ* о ѱлу, нйјесам учйо, сйгүрно ћу изгүбит гѣдину (Ми); ѣна мѣрә да ти врнѣ тѣ прйје Ћүрћѣвдана, ако ти *остәнѣ*, заврчәће ти (По); коләч стәви вѣлу нә рѣк, ко га *бәци*, кол'ко ће га бәцит, ко га бәци дал'ѣко, бйће берићѣтна гѣдина, ко га *не бәци*, нѣће бәјәги бйт берићѣтна гѣдина (Св); ако ме *не дәдү* ја ћу ѣстат нѣудәта (Жи); јел' ако га *остәвиши*, кйша уфәти, нѣмәш кут (Брћ); демокрәтија ймә границу до ѣде, до ѣде ти је демокрәтија, а овәмо ко *мрднѣши*, отишѣ си вән демокрәтијѣ пә знә се штә ти сл'ѣдујѣ (Ју); ако тѣ *узри*, стѣ кйлә пасуља ћу да наћѣм (Ка); ако *наћеш* ѣдмә, знәчи добйјәш (Коз); она онәмо прйчә, ко *добйјем*, овѣ ћу овакѣ, овѣ ћу онакѣ (Лу); јѣдан трѣбә тәмо да се пензионйшѣ на прѣл'еће, ако га ѣн још *не смүвә* те га *не сләжѣ*, рѣкѣ му да му платй да би нѣга убәцио (Ос); вәлә кад ми је врәтио овѣ лѣде, ко му ја *пошәљем* дрүгѣ, нек се пофәл'й (Ки).

Примери показују да се у овој служби готово редовно јавља презент свршених глагола, мада има и примера који показују да исту службу могу вршити и имперфективни глаголи. Ипак, такве потврде тек спорадично се јављају: пәзи ѣдовүт от Пазарйшта кад *идеши* (Боб); у Л'ѣчу ймә ми мѣј брәт тәмо кад *идеши*, јавй се (Леч); кат *идѣте* код нѣ, рѣците ја сам ве пѣсләла (Го); кад *купйјеш* за дйјете, күпйћеш сәмо у нѣпәр (Уг).

У служби овога глаголског облика у истим синтаксичко-семантичким условима срећу се презентске форме глагола типа *мѣгнѣм*, *имәд(н)ѣм*, *знәд(н)ѣм*:

ако *знәдѣм*, хѣћу (Се); ја ймәм и васйку и гаранцију от сѣстрѣ да ме издржәвә пѣт гѣдйнә у Түрскү ако *не мѣгнѣм* да се запѣсл'йм (Нет); тѣ е тол'йкѣ интересәнтно, ймә испйсәто тә прйча, ако *могәднѣм* да је наћѣм; ко *сазнәдѣм* ја тәчно кѣ знә свѣ, рѣћ [ћ]у ти (Гу); ја ћу вас да ўзмѣм, ако *не мѣгнѣм* нѣга да спрѣчим да вишѣ вәма не кәжѣ да се иселәвәте са вәшѣг огнйшта (Пе); нѣћу да ти продәм, што *имәднѣм* дәћу ти онакѣ (Бал); ја ви онѣ што *знәдѣм*, ја ћу ви исприћат и пѣвес ве тү на тү вѣду (Рам); әјде да вйдйм штә ти тѣ трѣбә ко што *знәдѣм* да ти кәжѣм (Боб); кат *ћнѣши* да хи шйшәш, јавни ми онә пйләт да ўзмѣм (Кон); ка[д] дѣћѣш овәмо те *мѣгнѣши*, јавни ми се пә ћемо се чүт (Жу); кат се *удәдѣши* акобѣгдә, пә тй дѣћѣш са мѣмком, теке жйва ти је мәјка, ѣбрәнйће (Жу); отйди наћй стѣтину децѣ у бѣл'нйцу, ако *мѣгнѣши* ѣдвѣит коѣ, ја да скйнѣм гләву (Ле); ако ви *трѣбәдѣ*

каснијѣ, мѡгу ви набавит кол’ко ви трѣба (Ми); ако *радднѣ* продавница; ако шта *валддѣ*, узѣћу и тѣбе; ако *се имддѣ* срѣћѣ; кад *хтѣднѣ* да дѡћѣ (Ту); ако нешто *фалдднѣ* мѡјѡј дѣци, фал’иће тѣбе; ѡн ће ти причат што *знддѣ* (Туз); ка[д] *ћенѣ* д[а] идѣ, дарујѣмо га (Ост); видећу код Вѣрѣ да ми замјени овѣ табл’ѣте ко *ићддѣ*, да јѡј се замѡл’им (Го); јѡ сам га заклеѡ свѡм бѡжѡм задатку да ѡн штѡ прије *мдгнѣ* да дѡћѣ да ўзмѣ дѣцу; ако *могдднѣ*, нек донѣсѣ двѡје (Бл); у овѡ нѡсѣље можда *имдднѣ* јѡш нѣкѡ (Бо); придѡ тѡ докумѣнта за тѡ пѣнзију ко *имддѣ*, тѡ от тогѡ рѡда (Се); ако *ћднѣ* причат (Цв); нѡспи јѣдан ко *ћенѣ* (Гр); нарочито кат јѡш *се имддѣ* евлѡт, ка[д] се обрѡдѡ чѡвек, (Д. Пољ); ако *имддѣ* ил’ијек карѡктера, да му помѣнѣш двѡ-три пѡт, донѡјеће, ако *нѣмддѣ*, остѡнѣ. (Леч); ал’и ако нешто *фалдднѣ* мѡјѡј дѣци, фал’иће тѣбе (Туз); ада богами ѡн, мѡрам да га тѣрам да настѡви тѡ шкѡлу ко *ићддѣ*, нѡјпречѡ му је шкѡла (Брћ); слѡбо тѡ мѡш кѡме да продѡш, ако слѡчѡјно неко *затрѡждднѣ*, реко нек ѡмѡ (В. Лок); сѡпѡј тѡ тѣбе, ѡн ко *ћенѣ*, лѡко му је (Бал); мѡре да се дѣсѡ да ѡпѣт *имддѣ* сирѡтѡнѣ кѡ кат је бѡло нѣкат ѡнѡ (Рај); брѡте мѡл’и, ал’и ако *сзнддѡ*, убѡйтѣ ме (Рај); пѡт овѡ макадѡм је, ал’и видѡм мѡчѡ се, ко *мдгнѡ* хѡтѣ да га градѡ да га асвалтѡрајѡ (Ке).

III.2.9. Основно значење – обележавање радњи чије се вршење догађа у садашњем времену – презент (на специфичан начин) задржава и при употреби у наративном режиму казивања, као временски транспонован. Транспозиција овог глаголског облика подразумева његово премештање у сферу која је изван садашњости, а која у овом случају значи улазак у временску димензију означену као прошлост. У таквој језичкој ситуацији презент врши своју секундарну службу, што нужно казује да је посреди функција која је маркирана у односу на основну, немаркирану. Под маркираношћу овде превасходно подразумевамо да задржавање основних синтаксичко семантичких својстава (обележавање актуелне радње) у релативној служби по правилу значи да се облик употребљава са циљем повећања степена експресивности. Тачније, употреба релативног презента уместо индикативног перфекта на пример мотивисана је разлозима који су у првом реду стилистичке природе.

Материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне обилује примерима овакве употребе, чиме је омогућено праћење како синтаксичко-семантичких тако и (у овом случају значајнијих) контекстуалних услова који условљавају, а даље и омогућавају временску транспозицију презента. Анализа грађе показује да је за остварење секундарне функције овог облика најпре потребно да буду задовољени критеријуми који се тичу језичког окружења, а које превазилази синтаксички ниво. Да би се наративни презент могао употребити, потребно је да буде испуњено неколико чинилаца. Реч је најпре о посебној

организацији (изван)језичког контекста. Наиме, дискурс мора бити организован као причање/приповедање; приповедач у том случају улази у наративни режим казивања, где му је циљ не само информисање саговорника, већ и стилско уобличење исказа као наратије, односно приче, која као таква захтева и извесне стилизацијске поступке. Потом, када је о презенту реч (што ће се касније детаљније образлагати) потребно је да се у целокупном језичком окружењу створе услови који ће обезбедити његово увођење. Ту се пре свега мисли на остале глаголске облике који служе као својеврстан оквир који омогућава реализацију презентских форми у претериталној служби.

Различити су фактори који узрокују потребу да се неки глаголски облик употреби у служби која није његова примарна, када се по правилу исказ од неутралног трансформише у стилски обојено саопштење које се одликује експресивношћу. Потенцијал који презент у овом смислу поседује садржан је у већ поменутом задржавању семантичке компоненте „садашња, актуелна радња” из своје примарне службе. Сходно томе, премештен на претериталну временску линију, наративни презент прошла дејства не означава само као прошла (што би значило једнакост са перфектом), већ наратор помоћу њега обликује радње које реципијенту представља као претериталносадашње. Употребом презента у приповедању, дакле, казивач се „премешта” у прошле радње, а улазећи у ситуације, почиње да их (пр)оживљава као садашње. Онај који говори жели да се поновном актуелизацијом дејстава интензивније уживи у прошле радње, а потом, сликовито их представљајући, као да се дешавају у моменту док о њима говори, исто то омогући и слушаоцу.

Поновно успостављање актуелности радњи даје могућност премештања и удубљивања у свет догађаја који су предмет приче, те њихову интензивнију рецепцију. Да би се ово остварило, потребно је, што је могуће више, прекинути везу са садашњим моментом, тачније са стварном садашњошћу, и као једину актуелну успоставити приповедачеву садашњост (ону некадашњу, разуме се). Управо у томе и јесте основни семантички и стилистички потенцијал наративног презента. Наиме, када се радње обележавају временима у својој правој употреби, време вршења одмерава се према моменту садашњости, која се увек осећа као присутни орјентир, имајући у виду да се вредности глаголског облика утврђују у односу према њој (перфекат се одмерава према презенту и увек је јасно да је радња прошла имајући у виду да се семантика остварује у спреси тих двају облика). Код транспонованог презента радња се не одмерава према моменту говора, он не

само што се не узима као релевантан и не истиче се, већ напротив, жели се у потпуности потиснути, занемарити, учинити невидљивим и ирелевантним. Овде је битна једино приповедачева перспектива – актуелна је само она садашњост која је била када су се радње дешавале, и у ту (оживљену) садашњост уноси се причалац, а преко њега и слушалац. Презент то у пуној мери омогућава управо због тога што му је и примарна служба обележавање праве садашњости.

Моменти које смо управо издвојили у србистичкој литератури истичу се као најзначајнији када је у питању наративни презент. Ј. Вуковић тако наводи да „релативна садашњост, као плод имагинације, дата ради уживљавања у ситуацију о којој се говори, даје презенту, поред темпоралног, и стилистичко обележје маркације” (Вуковић 1967: 398), и то зато што „прошлост осим најједноставнијег доживљавања у смислу само прошлост, можемо доживљавати и у смислу релативна садашњост. Отуд проистиче, као најосновнија, употреба презентског облика и за радње у прошлости” (Вуковић 1967: 358). С. Танасић такође истиче да „при употреби презента имперфективних глагола у приповиједању читалац/слушалац се одваја од момента говора и уводи као посматрач у саму ситуацију о којој се саопштава” (Танасић 1996: 149), те стога „овако исказане ситуације пред читаоцем/слушаоцем сугеришу му да се он обрео у својеврсној садашњости. Из те „садашњости” могући су осврти напријед – на оно што се потом збило и назад – на оно што је претходило” (Танасић 1996: 150). Сходно томе, „оваква употреба презента налази своју сврху посебно у стилистичкој сфери: глаголски облици, па и презент, транспонују се ради постизања одређених стилских ефеката” (Танасић 1996: 147).

Све наведено упућује нас на закључак да наратија као начин уобличења исказа, и у идиомима какви су народни говори, показује извесне специфичности које је диференцирају од употребе језика у строго комуникативној улози. Ако се говори о стандардном језику, јасно је да се ту мисли на дистинкцију између разговорног и књижевноуметничког стила, тј. разлику између комуникативне и поетске употребе језика. Дијалекатски материјал којим ми располажемо, међутим, показује да су таква разграничења могућа и у природним идиомима. Народни говор такође подлеже раслојености овога типа самим тиме што поседује могућност одабира језичких средстава, што даље значи и могућност њихове специјализованости у употреби у различитим комуникативним, прагматичким околностима. Употреба глаголских облика у дијалекту овакву претпоставку потврђује.

Чисто комуникативна употреба језика свакако није лишена експресивности (доживљеност, афективност и сл.), али је она друкчијег типа у односу на ону која прожима исказ говорника који настоји да исприча причу о догађају који жели обухватити у целости, учинити га опипљивијим, пластичнијим и живљим. У овом другом случају користи се максимум потенцијала који дати систем поседује. Стога, у анализи глаголских облика осим што уважавамо строго лингвистичке категорије као што су индикатив, релатив, референцијалност, неререференцијалност и сл., које се остварују углавном на синтаксичком плану, сматрамо да је потребно имати у виду и контекстуалне, односно прагматичке услове у чијим оквирима се дата категорија реализује, а који неретко имају одлучујућу улогу у одабиру конкретне јединице. С тим у вези јесте и покушај разграничења појма разговора од појма приповедања који даје А. Мусић, наглашавајући управо значај типа дискурса, о чему је овде било речи. Како наводи С. Танасић, уобличавајући теорију индикатива и релатива, иако се супротстављао оваквој подели А. Мусића, Александар Белић такође истиче потребу за разграничавањем разговорне и приповедачке употребе облика. Ипак, корисну дистинкцију А. Мусића, како наводи С. Танасић, теорија индикатива и релатива А. Белића потиснула је углавном у заборав, иако неки други лингвисти (М. Гловинска и Г. Мерле на пример) упућују на неопходност таквог диференцирања (о овоме детаљније у: Танасић 1996: 149). Ј. Вуковић, међутим, иако глаголске облике анализира са становишта теорије индикатива и релатива, наглашава да ипак треба водити рачуна о разликама начина на који се употребе глаголских облика укључују у временске ситуације у обичном разговорном изразу и изразу који није обичног разговорног типа, у причању, приповедању – тачније о разлици између стилски неутралног исказа, какав је у разговору, и стилски обојеног, какво је по правилу приповедање. Тако се најбоље и могу објаснити супституције једног облика другим (презент уместо перфекта у приповедању, на пример), јер „обичном разговору, у коме се темпорални глаголски облици, кад су они такви по природи употребе, као што је наш перфекат, јављају са чисти граматичким (не и са стилистичким) својствима, такве супституције мање су потребне” (Вуковић 1967: 374).

Најзад, истичемо и то да је у анализи наративног презента од значаја чињеница да, онда када ступа у такву службу, овај облик истовремено улази у сплет сложених односа са осталим глаголским облицима мање или више сличних синтаксичко-семантичких одлика. Имајући у виду да је примећено да се при обележавању прошлих радњи ретко употребљава

самостално, неопходно је презент посматрати у светлу релација са другим облицима (претериталним или онима који су такође транспоновани). И овде истичемо значај контекста, јер стилски ефекти које наративни презент производи настају тек удруживањем са другим облицима на ширем плану, тачније када се они међусобно допуњују или пак супротстављају.

Намера нам је да у даљој анализи изложене теоријске поставке поткрепимо одабраним примерима, који ће омогућити детаљније сагледање синтаксичко-семантичких, контекстуалних и прагматичких оквира употребе наративног презента.

III.2.10. Употребљен за означавање прошлих радњи које припадају сфери приповедачеве садашњости која се кроз наративни дискурс актуелизује, приповедачки презент у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони бележен је најчешће у контекстима у којима се удружује са перфектом. Наиме, имајући у виду чињеницу да презент превасходно приказује радње у току, процесу, а ређе целину радње, за његову употребу потребна је извесна припрема. Ј. Вуковић истиче да таква припрема подразумева интонирање разговора у смислу изражаја како се они дају у приповедачком стилу. Ту службу најчешће врше временске одредбе. Ако њих нема, презент се може употребити само ако је читав разговор узео приповедачки/причачки тон, и то због тога што улога наративног презента није саопштајног већ наративног типа (Вуковић 1967: 143–145).

Сви примери које наводимо задовољавају услов који се тиче припреме наративног контекста, имајући у виду да су разговори са информаторима у највећем броју случајева подразумевали да се на самом почетку дефинише тема разговора. Задатак говорног лица био је да кроз причу покуша да оживи једно време које је мање или више удаљено од момента говора, са свим догађајима и личностима који су њихови актери. Након краће паузе, током које су се говорници обично присећали у сећању потиснутих ситуација, отпочињала су дужа саопштења која су, најчешће непрекинуто, обликовали као причу која се одликује узрочно-последичним везама на плану догађаја и актаната. То је, дакле, дискурс интониран као прича из давних времена коју наратор организује искоришћавајући потпуну слободу у избору језичких средстава.

Значење прошлости сигнализирано контекстом подразумева и то да се у говору који испитујемо наративни презент није бележио самостално. То је очекивано будући да његова

служба није саопштајног типа – његова функција није да означи конкретну радњу као прошлу већ да је, користећи свој семантички потенцијал, током причања оживи и представи као актуелну. Службу временске локализације радње у оваквим језичким околностима најчешће врши перфекат, као стилски неутралан облик коме је то основна намена, док се презентом остварују неки други, додатни ефекти на наративном плану. Презент, дајући субјективни тон приповедању, приказује као садашње појединачне (целовите или (најчешће) посматране у процесу/вршењу) радње односно стања у њиховом временском следу. Али, за његову употребу увек је потребна припрема у виду спецификовања ширег периода у који се те појединачне радње смештају. Пошто презент не поседује могућност да самостално обележи шири временски одсек, опише ситуацију у смислу дефинисања општих околности унутар којих се уграђују оделити догађаји, ту службу преузимају други облици који врше припремну улогу (најчешће перфекат или имперфекат).

У примерима који следе, наративни презент употребљен је у синтаксичком окружењу у комбинацији са ликовима крњег или пуног перфекта:

било у новине. Баш сам у Немачкѹ читѹ, сл'йке њѣне, недѣљно долѣзил'е, пѣ ме интересовѣло да прочитѣм, кад отвѹрим, видѣм Тил'е са женѣма. (Ју); била је ствѣрно л'йјѣпа, дѣма прѣвѣ, и јѣ, тол'йкѹ девѹјѣкѣ ѳде у комшйлуку, дѹбре девѹјѣке, да не ѹзмѣм нй јѣдну, нѹ да ѹзмѣм из Црнйша, нѣјвисокшијѣ сѣло у Сѣнцѣк (Пож); јѣ сам такѹ била, мѹжда и тѣ срѣћѣ, била сам, нйсам пѹне три гѹдине у бѣрак, мѹж ми погйнѣ, млѣђй ми сйн остѣо двѣ гѹдине, дрѹгй посмѣче ми се родиѹ, четрѣс дѣнѣ ка[д] смо йздѣл'и, дрѹгй ми се родиѹ (Гр); јѣ сам отишѹ у тѣзбину тѣмо на посѣдак отишѹ и мй се видѣл'и и завол'ѣл'и се и сѹтрадѣн ѹвечѣр отишѹ, тѣк изѣшло тѣксй вѹзило, пѣдесѣт и чѣтвртѣ гѹдинѣ тѣк тѣксй изѣшѹ и јѣ ѹзмѣм тогѣ тѣксйју, некй Ђљѹ таксйста бйѹ, прѣвй у Пѣзѣр таксйста бйѹ, и јѣ ѹзми њѣга (Бот);

Контекст може садржати и друга језичка средства која упућују на време вршења радње, и то прилошког типа (*једамѣ; једнѹм*), односно у облику зависне реченице (*кат сам се женйѹ*):

кат сам се женйѹ, имѹ сам девѹјѣкѣ ѳде порућѣвѣл'е су ми да ми дѹђѹ кот кѹћѣ сѣмѣ, јѣ нйјесам прифѣтиѹ тѹ, са једнѹм девѹјѣкѹм из Бйјѣл'ијѣ Вѹдѣ ѳзгѹ се ожѣнйѣм (Пож); бйла коферѣнцијѣ једамѣ ѳде, код Ахмѣта, и једнѹк Мурѣта извѣл'и, кѹплѣ онѹ, тѹ је бйла шѣла, л'ѣгнѣ чѹвек овакѹ, л'ѣгнѣ и уфѣтйѹ кѹ да га дйгнѣ, и тѣ чѹвек с Пѣштери бйѹ, и Трнѣва цйјѣла се покѹпила, нйко не мѹре да дйгнѣ тогѣ, јѣ сам тогѣ чѹвѣка дйгѹ (Трн); зѹвѣ се једно сѣло Нйш гѹре ко[д] Цѣрнѹга вѣра, свѣ

мусл'имани, ал'и једном дoшла некa вeл'икa рyља Шиптaрa, пa онo ћoрaвнo види пe-шeс сeлa, тo стoкe огрeзлo, кол'икo овe пољaнe, тo e свe стoкa увaтилa, они *видe* дa тy имa нeчијe, a имo мoј oтaц јeднoгa сeдл'eникa дoбрoг, *oћe дa гa узмy*, a јeднa мусл'имaнкa тe сe онoм кoњу oкo врaтa, пa: „Мoј кoњ”, a мнe грднe нa тaвaн сe пoпeл'и, нeјeсмo сaл' мнe порoдицa нo ис трe-чeтири сeлa порoдицe, пo тижa нeнијa кyћa, пo згрaдaм, пo тaвaнимa, пo штaлaм докл'e прoђe тo, дa сe нeкoм oни нe сy дaл'и брaвчe дa сe oтeрa ис тoгa Нeшa, тoл'икo сy чyвaл'и, тe мoгo смo бeл'и прoшл'и (Лу); e кaд je oн дошo из рoпстa, jа сaм дoшла двaдeстoг фeбруaрa чeтрe шeстe, онo jади, зимa, a из тижa сeлa *нoћy* у грaд нa пeјaц дoл'e, нeкo *тeрa* стoкy, нeкo нeштo дa *нoси*, пa сe свe нaтрпa кoт тижa Вeсeл'инoвићa (Лу); кaд сaм jа дошo из вoјскe, jа сaм бeо грaничaр, прaвo тe кaжeм, срaмoтa сe фaлит, грaничaри сy oндa кoсу нoсилe, онe шaпкe, a jа млaт, бoгaми пa и онaкo нe сaм бeо зa бaцaњe. И дoшла из Кoсoвa сy дoшла некa свoјтa јeднoј мoјoј стрeни и онo *прeчaјy* дa ћy jа дa сe жeним, тe овo, a овa јeднa сeстрa oт тe мe стрeнe прeћe oдe: „O слyшa, мoлим вe, зa овo дивнo злaтo нe мoтe свaштa дa узимaтe”, e овeјeм рижeчeмa. Тaкo тo бeлo (Вру); jа кaт сaм сe жeнe, пa *нe мaмo* ћe, нeгo дoл'e гoвeдa a дoл'e нa штaлу сунђeр и тaкo. Живoтa мe, jа прoпao крoз л'eсу дoл'e, oнa мe *трaжe* ћe сe (Цe).

У свим примерима из прве групе (са перфектом у окружењу) и у првом примеру из друге употребљен је презент свршених глагола. За разлику од имперфективног презента, који обележава процес радње, њиме се више исказује радња као целина. Такође, свршени презент углавном подразумева линеарни, прогресивни хронолошки распоред, радње се нижу једна за другом у временском следу, док несвршени презент чешће радње даје као истовремене са другима, и које као такве, удружене, дају слике стања. Функција презента у изложеним примерима јесте увођење нове слике/ситуације у приповедање, која је на временској линији позиционирана иза оних саопштених перфектом. У свим примерима презентима се чини прекид наративног тока тако што се у средиште пажње поставља ситуација која наступа као новина, преокрет у односу на претходне, и као таква мења догађајни ток. У оваквим језичким околностима синтаксичко-семантичке одлике, односно прагматички ефекти које производи презент одговарају онима који би се добили његовом заменом аористним формама.

У истим околностима може се употребити и имперфективни презент. У примерима који следе приповедање тече низањем перфекатских форми, након којих следе предикати у презенту:

творци, двапут су доләзил’и нападәл’и мачәд. Нападәл’и пә мачка *се* тӯ *ўзуја* пә која дәлга, мй изиҗи тәмо штә е, *вйдйм* мачка сәмо *гл’едә* навйше (Ос); ја сам га знәла пријен вџскә кџ дйјете. Бйла сам бәш ко[д] тә Ханә што он вел’й да је кһәла да га ўзмә, и ја сам бйла тӯ, а бйла ми сестра ўдәта бџе у Л’ескџву и он је дошџ, и мй смо се пйтәл’и онакџ, пйтәл’и се и нйшта, кат *доләзй* нџгџв брәт Метко Шкрйјел ис Тутйна *да трәжй* мйр за тӯ мџу сестру што е у Л’ескџву, бйла побџгла. Велу: „Бџ ти је она брәт, је л’ у вџску?” *Кажџ*: „Јесте, тй би трџбәла нџга да ўзмеш”. Рџко: „Вәлә нйт би трџбәла ни[т] һу га узџт”, бәш овакџ му ја рџкла, а он у вџску (Ле);

И овде је посреди промена наративног тока условљена смењивањем различитих слика. Презентске форме такође означавају радње које следе након перфекатских, а које уједно упућују и на то да је дошло до извесне промене у односу на претходно описано стање. Разлика је само у томе што несвршени презент у оваквим случајевима приказује радњу у току, у процесу, чинећи је тако предочљивијом. Имперфективност, самим тим што је обавезна одлика глагола употребљених у индикативном презенту, важан је чинилац који омогућава виши степен уживљавања у догађаје о којима се приповеда.

Често се наративни презент комбинује са аористом. Притом, презент имперфективних глагола у комбинацији са аористом од свршених глагола који подразумева брже смењивање означених радњи, има улогу успоравања наративног тока, како би се пажња реципијента нешто дуже зауставила на описима стања која следе након аористних радњи или им пак претходе:

набйше се у једну сџбу, а онџ дйјете у тӯ вел’икӯ сџбу, онә се пџл’ете да ўзмә тџ дйјете, џ гџсподе једйнй, онә *врйштй*, *не смйјџ да йһџ да ўзмә* дйјете, а *не смйјџ да га остәвй*, докл’ен прйпознаде га нџгџва жџна (Лу); и нџмә га, јучџ доһџ тӯ, свџ *пләчџ*, *каже*: „Нйје да нџу нџ не мџгу” (Ос); јџдан испод Рәшкџ дџл’е џдо ја, *товәрймо* с камиџном, кат јџдан и[з] сџла озгџр доһџ дџл’е код мџне и џдмә он пџһџ овӯ прићу сәт што прићәмо (Пож); нџзи дәде Бџк четйри једну зә другџм. Јә *не мџгу да изәһџм* пред нӯ колйко ми је жәџ. Свџкрва *не смйјџ да* ми *кажџ* да је онә родйла һџрку, толйкџ мџне бй жәџ што се родйла нџјзи һџрка, а мџни дрӯго бйло и сйн ми бй (Вру); а џни мџне кәменом те ето џде, те ја цйјела у крв. *Врәтйм се* ја код учйтелја, он ми тџ прџвй: „Не вџрујџм, Рәдмила, да си тй шӯтџла, не вџрујџм да би те гәһәл’и да си шӯтџла” (Го); те пџсл’џ мџраде тә Тӯрчин да пләһә л’џчџње. Да нџ бй тогә учйтелја, нйшта мџј џтац нџ би мџгџ да учйнй. Ал’и *кажџ*: „Нйје Рәдмила бйла крйва, сәмо што је отпуштена бйла, џни су је гәһәл’и”. Јә *һутйм*, *нйјесам* лӯда да причәм (Го); мџне *зовџ* Мирџсләв, звә ме онә јџдамән на тел’џфџн: „Знәш л’и тй, Рәдо, да л’ ймәш како сестру һџ?” *Рџко*: „Знәм, тџбе ймәм, а што не мџгу да ти дџһџм, тџ е дрӯгџ, әутобуса џде нџмә,

ја трѣбā да идѣм за Тутѣн, па ис Тутѣна за Рожāе, па из Рѣжāјā за Бāшчу”, реко, „ја нѣмāм тѹ вѣзу такѹ”. Кад *зовѣ* ме тā брāт, *кажѣ*: „Вāлā, Рāдо, Слāвā је млѣго бѣна”, *кажѣ*, „она се већ шлогѣрāла. И сāмо да јој је да вѣдѣ тѣбе” (Го).

Основни носилац компоненте доживљености у контекстима овога типа јесу аористне форме, имајући у виду да је у њима ова семантика наглашенија него у презенту.

Када се аорист и презент наизменично употребљавају у ширем контексту, улогу временске локализованости радњи најчешће врши перфекат. Смисао комбиновања ових облика најбоље се уочава у ширим наративним одсецима у којима се дају описи догађаја, личности и њихови дијалози. Перфектом се најчешће радње уводе и смештају на временску линију, док аористне и презентске форме своју функцију налазе у саопштењима о низању догађаја, коментарисању стања, те увођењу туђег говора глаголима говорења и мишљења. Све то заједно омогућава стварање комплексне слике у којој се елементи приче и на хоризонталном и на вертикалном плану прецизно позиционирају једни према другима. Суптилније одређивање редоследа радњи, смењивање бржег и споријег темпа приповедања, померање визуре са једне на другу ситуацију и сл. свакако подразумева постизање стилске ефикасности:

десио сам се ја вѣшѣ пѹтā, у Зāгреб сам ишѣ и сād на пѣјац *наѣћем* и једна жѣнскā овакѣ на хастāл и на пѣјац и *продāјѣ*, кажѣ, ѣна *изјављѹје* л’инцѹра са ракијѣм, а ја *хоћу да прѣбāм да вѣдим* зā шта је ѣна, а ја *знāм* штā је л’инцѹра ал’и *хѣћу да искѹшам, да вѣдѣм*. Рѣко: „Извѣни, зā шта је овā л’инцѹра?”. *Кажѣ* л’ековѣта за овѣ, овѣ, ја *знāм* да л’ је, ал’и *ѣћу да кѹпѣм* знāње нѣјно, *да вѣдѣм*. Рѣко: „Кѣл’ко стављаш на овā л’ѣтар ракијѣ?”, и сат онā чокāњац педесѣт мārākā *продāјѣ*. А реко вѣдѣш штā зараћѹјѣ (Бо); нѣкат су дāвāл’и за дѣбријем мѣмцима свāкојāку девојку. Он ми се свѣде пѣсл’ѣн, хā сам дѣшла, к-ѣј, ко нѣј, тѣ рѣкни јѣсте. *Пѣтајѹ* ме ѣни пѣсѣнке, оденāке што су ми овѣ, и свѣкар ми дѣће и *пѣтā ме*: „Сѣнко, свѣћā л’ се тѣбе овā мѣј сѣн?” Рѣко: „Бāбо, свѣћā”, а ја *плāчѣм*. *Кажѣ*: „Вѣдѣм ја посѣ, нѣје тѣ у рѣду нѣшто. Хāјде да те повѣдѣм ја ће сам те ѹзѣ.” „Штā?”, реко, „сѣдѣла ја петнāес дāнā ѣде да ме тѣ мѣне врāтиш да рѣкнѹ напѣдѣл’и је. Је л’ дѣћѣ такѣ? Нѣ, нѣ”, реко, „ја не идѣм, тѹ сам дѣшла, и тѹ ћу комāте да остāвѣм” (Бр); а ка[д] смо мѣ пѣкли, мѣј чѣвек свāкад је тѹ ракијѹ пѣкѣ дѣбру и имāли смо, и наѣшли Дѣбрињци, овудѣје бѣо пѹт, дѣвāнāесторо ѣи лѹдѣ, јѣдан на кѣла, и сврнѹше тѹнāке, бѣо кāзан једнѣга о[д] тѣјā лѹдѣ, ѣн *кажѣ*: „Дā, сѣнѣвац, изнѣси један лѣтар у ѣме мѣе”. „Вāлā”, *кажѣ*, „у ѣме тѣвѣје јѣк но у ѣме мѣје. Јā печѣм ракијѹ, ја

дaем.” А *вeљу* му нeкi: „Тi знaди твoдe кa[д] ћeш дoј зa кaзaнскy.” (Вру); и oнaкo, oнa дaктилoгрaфкињa сeлa тaкo судијa прeмa њeзи и *диктирa*, oнa *пишe*. И сaслушa oнy дeвoјчицy кaкo je билo, oнa свe *плaчe*, *нe мoжe* oд плaчa дa *кaжe*, a тo je млaдo нeкo дијeтe било, дoшлo тy нa прaксу. И aј oндa oнa иzађe тaмo и oн нaс и *нe пiтa* судијa ништa нeгo сaмo *дeктирa* тaмo и oнa *пишe*: „Јeстe, jeстe, тeлa дa укрaдe, тo су дрyштвeнe пaрe и мoрa дa сe кaзнi” (He); бил’и смo дoл’e у хотeл. У хотeл иђe вoдa, oвoл’и кe oнe бoбe, пa кaд *удaри*, *чинi* тi сe црeп *oћe* дa гa слoмi. Јa зoвeм oдe *кaжe* истo и oдe *пaдa* (Брђ); бaш jеднoм кaт сам била сa њим, штo смo стигл’и прeд бoлницy, oни гa зoвy *дa сe врати* у Крaгујeвaц *дa иzme* нeкy жeнy *дa* je дoвeдe у Бeoгрaд. Тe oн рeчe мoрaтe мe чeкaт (Брђ).

У ширим нaрaтивним блoкoвимa прeзeнт сe упрoтeблaвa сa oстaлим oблицимa кoји у својoј oснoвнoј или сeкундaрнoј службi мoгу oбeлeжaвaти прoшлe рaдњe. Тeк у oвaквим кoнтeкстимa мoжe сe нa нaјбoљи нaчин уoчити кaкo сe синтaксичкe јeдиницe удружyју у нaрaцији oбрaзyјyћи цeлoвитy сликy прoшлoсти. Сyoднoс глaгoлских фoрми oд пoсeбнoг je знaчaјa упрaвo кaдa je пoсрeди прeдстaвљaњe прoшлих рaдњи. Пoсмaтрaнa у oднoсу нa другe двe врeмeнскe сфeрe (сaдaшњoст и бyдyћнoст), прoшлoст сe oдликyje знaтнијoм кoмплeкснoшћy. Зa рaзликy oд сaдaшњoсти, кoјa je углaвнoм oгрaничeнa нa мoмeнaт гoвoрa и ужe или ширe врeмeнскe oдсeкe прe и нaкoн тe тaчкe, a бyдyћнoст прeдстaвљa врeмeнскy димeнзијy кoјa je извaн чyлних oпaжaјa гoвoрнoг лицa (у дoмeнy je рaзмишљaњa, плaнoвa и сл.), прoшлoст oбyхвaтa дaлeкo ширe врeмeнски oпсeг чијa сe лeвa грaницa нa врeмeнскoј oси мoжe пoмeрaти пoчeвши oд мoмeнaтa нeпoсрeднe дo oних кoји припaдaјy дaлeкoј прoшлoсти, кoјa мoжe бити и у oквиримa или извaн дoживљaјa гoвoрнoг лицa. Упрaвo нa тoј линији причaoцy сe oмoгућaвa сyптилнијe нијaнсирaњe у пoглeдy рaспoрeдa рaдњи, прeцизнијe фиксирaњe нa врeмeнскoј oси, мaркирaњe кaкo у пoглeдy рaспoрeдa тaкo и пo знaчaјy (пoсeбнo истичaњe јeднoг у oднoсу нa другo) тe пo зaкoнитoстимa узрoчнo-пoслeдичних рeлaцијa. Тaкoђe, гoвoрнo лицe мoжe oдaбрaти дa прeдстaви рaдњe из дoмeнa личних дoживљaјa, aли и oнe зa кoјe имa пoсрeднa сaзнaњa, при чeмy имa слoбoдy дa или сaмo прeнeсe инфoрмaцијy o дoгaђaјy или пaк oсoбeнoм кoмбинaцијoм рaспoлoживих срeдстaвa уoбличити свој искaз тaкo штo ћe нaглaсити кoмпoнeнтy дoживљeнoсти, oднoснo уживeти сe у рaдњe, или искoристити кaквe другe стилскe мoгућнoсти јeзичких јeдиницa. Избoр јeзичких срeдстaвa свaкaкo вaрирa у рaзличитим системимa. Зa прeдстaвљaњe

прошлих радњи, тутинско-новопазарско-сјенички говор поседује богат инвентар облика, што омогућава остварење претходно наведених ефеката.

Наводимо најпре дужи исечак дијалекатског текста који показује на који начин се наративни презент може комбиновати са осталим глаголским формама, при чему ћемо покушати да издвојимо неке од основних момената који су у говорном чину мотивисали избор конкретних јединица:

Ја сам био мусл'ихун (1). На пѐт мѐстā да нисам ја стйгō (2), тѹ би мр̄твијā бйло, но стйгни (3) кōла за мѐне, на пѐт мѐстā, јѐдно óвде у бл'изину, јѐдно у Нāбōје, у Ђерекāре двā, у Ўгō јѐдно. Ђе нијесам ја стйгō (4), тѹ би бйло мр̄твијā и мр̄твијā. Нѐмā, ја стйгнѐм (5) и разјурѐм (6) тō свѐ, послѹшајѹ ме (7). Запрйјетѐм (8): „Са[д] љу мотōром, ѡвѐка ѥмāм тѹнекāне, знāјѹ ѡни, за мил'ицију, па ве затвōрит”. Долāзи (9) ѡвек, кажѐ (10): „Уфāтио сам жѐну у невѐру”. Рѐко (11): „Ўди тй кѹћи, нијеси је уфāтио у невѐру, није тō тāћно”, и бōга ми тогā дāна није (12). Јā одржāвō (13) сѐдницу, бйо (14) прѐсѐдник óде, жѐна долāзи (15) код једнōга, ѡн је бйо (16) ис Коштāнпоља оздōљ, бйо је (17) тѹнекāне за инѐкцију, ѡн није бйо (18) тѹ, ја сам јој вйкō (19): „Хāј тй кѹћи, није ѡн тѹ дāнас”, и ѡвек долāзи (20) ѹвѐћѐ кажѐ (21): „Уфāтио сам је у невѐру”. И ја ѡдѐм (22), скѹпило се (23) брāство ѡтуд за њѹ, одѡвѹт уфāтил'и (24) овй код једнōг тр̄на: „Хāј тй, дōјћу ја”, а у мрāк батѐрију: „чѹвāте рѹку, Јусо је”, прићѐм (25) код њй, пйтāм (26): „Штā ћете тѹ?” Кажѐ (27): „Такō и такō и такō”. „Дā те ми тѹ пѹшку”. Кажѐ (28): „Тй ћеш ни је узѐт”. „Нѐмō да прићāте, дā те ми пѹшку, нѐћу ви узѐт, нѐмāте брйгу”, закѹнѐм се (29) ја, извāдѐм (30) онā затварāћ овйма што ће да пѹшћй жѐну, па у л'йјевй ѥп. А дрѹгй је (31) више грōбљā тāмо под један тр̄н, овй што су дōшл'и (31) за одйву, двойца, ка њйма, пйтāм се (32) тѹ, кажѐ: „Богами Јусо, не дāмо”. „Нѐмō још једамā рѐј не дāмо са[т] љу отйс за Файка мотōром, дōвез мил'ицију и свѐ ве затвōрит. Дā ми, нѐћу ти узѐт пѹшку, āко љу ти, она мѐне убйла”. Пā онā у дрѹгй ѥп да знāм чй је којй и ул'ѐгнѐм (33), а наговōрѐм (34) сйна: „Тй”, рѐко, „дōђе код мѐне”, а њōјзйни се гāћāл'и (35) с дрѹгијем и мōје дйјете погодйли (36), ја бйо (37) у некѐ мусл'ихуне, посѐкō (38) некā др̄ва, па стйго (39): „Хāј тй ѹзми волōве”, мй смо имāл'и (40) стāнове овāмо и стō и нѐшто овāцā. Она, дѐца, се гāћāла (41) пā га погōди (42) са земљѐ óде. Кāжѐм ономе што ће да пѹшћй жѐну: „Пā мōј сйн бйо једанāес дāнā у бōл'ницу, твōја жѐна га убйла, тй ни једамā нѐ пйта за мōга сйна”. Кажѐ: „Тō ми је нōво”. А њѐму кāжѐм, ѡцу тāмо: „Тй, дел'йја, јесмо прōјѹћѐр бйл'и кот дōма тѹ, ја одржāвō сѐдницу, тй да ѹзмѐш онō а ја потписѐвō некй āкт, нѐ пйта ме: 'Јусо, штā ти је са сйном у бōл'ницу, убйла га мōја шћѐр?’. Кажѐ: „Мѐне је тō нōво”. И растѹрѹ се (43), онā ѡдѐ (44) за Сарāево са тōм женōм, овā дел'ија ка кѹћи. Вељāо сам (45) нāрōду, слѹшō (46) ме нāрот, а и лāгō сам (47), ѐво овō за сйна сам лāгō (48) (Ле).

У наведеном примеру посреди је описивање једног целовитог догађаја и њиме обухваћених стања из даље прошлости говорног лица. Приповедање, уобичајено, започиње облицима перфекта (1), (2), (4), којима се радње временски локализују и са неутралне, објективне тачке гледишта даје се увод у догађаје који ће уследити. Прецизније, описују се околности под којима су се дати догађаји збили. Низ перфеката прекинут је обликом императива (3), који је употребљен да би указао на елеменат поновљивости у прошлости (овде би био обичан и потенцијал). Након описа стања које се даје уопштено, следи конкретизација догађаја, када наратор, прецизирајући саопштење, презентским низом, по хронолошком редоследу излаже радње чијим се вршењем, тачније понављањем до таквог стања дошло. Презентски низ перфективних глагола (5), (6), (7), (8) представља, дакле, хабитуалне радње које се одликују сукцесивношћу. Целовито представљене радње брзо се нижу једна за другом. Након тога, временски план се сужава и прелази се на опис појединачног догађаја. За његово увођење информатор је одабрао облик имперфективног презента – *дол̀аз̀и* (9), којим се темпо приповедања успорава, пажња се скреће на појединачну радњу која се представља у самоме току, чиме се ствара слика догађаја, а на плану рецепције она се посматра као да се одвија у моменту говора. Глаголом говорења (10) означено је преношење туђег говора, а презент уместо (у овој служби такође сасвим обичног) аориста употребљен је како би се нагласила напоредност двеју радњи (9) и (10). У приповедању се након овога прелази на следећи догађај истог типа. Околности под којима се збио уводе се облицима перфекта (13), (14), (16), (17), (18), док је сам догађај – долазак жене у таквим описаним околностима – обележен, а тако и комуникативно маркиран по значају и по времену догађања, наративним презентом. Исто је и са наредном радњом означеном прилогом *̀увећ̀е*. На сцену ступа нова слика настала као последица описане радње. Поново се околности догађаја описују перфекатским формама (23) и (24). Дејства која даље врши само говорно лице описују се низом ликова свршеног презента (25)–(30), којима су обележене радње које следе једна за другом. Поново се прелази на опис појединачног догађаја. Овде сада постоје два временска плана – један је онај који се догађа у приповедачевој садашњости, дакле у времену у којеме се прошле радње проживљавају као актуелне, а вршене су од стране говорног лица, те се као такве обележавају презентским формама (32)–(34). Дејства која су овим радњама претходила а која су заправо узроковала вршење обележених презентских радњи од стране наратора представљају се облицима

префекта (35) (36) (37) (38) (40) (41), чиме се јасно раздвајају два временска плана, а радње односно стања хронолошки одређују једни према другима. У овај перфекатски низ уметнуте су и форме аориста (39) и императива (42), као носиоци компоненте доживљености, којима су означене тренутне радње, на истој временској линији као оне перфекатске. За увођење туђег говора причалац до краја користи презентске форме. Завршетак радње сигнализиран је облицима презента – *растурӯ се* (43) и *òðē* (44). Епилог догађаја дат презентским формама јасно наглашава прекид радњи. Након тога, у перфекту се даје још једна констатација симетрична са оном на почетку казивања, која је општеважећег типа будући да је на снази за све време током кога су се догађале појединачне радње и може се схватити како њиховим узроком тако и последицом.

На сличан начин организовано је приповедање и у наредним примерима. Овде се такође облици наративног презента комбинују са аористом, крњим и пуним перфектом, плусквамперфектом и имперфектом:

Два ўдара сам имò (1) за два мèsеца и тò òбадвa у лòв сам имò (2). Јa овакò седèò (3), кèрови *тèрају* (4) и ја вйдо (5) преко једнога пýта òе прòòе (6) зèц пa оòе на дòљнй пýт, ја да *се дйгнèм да се премèстйм* (7), кад *не мòгу да се дйгнèм* (8). Јa вйдо (9), готòво, пòòè да ми се обòòè (10) овакò шўма, ал' беше (11) бл'йзу пýта те ја звa (12) тел'ефòном те дòòе (13) овa њòзйн сйн најстаријй те ме ўзè (14). У бòл'нйцу пa један кaрдиолог, òн ме познaвò (15), ја сам бйò (16) његов пацијèнт, *кажè* (17): „Јусўфе, тй си имò ўдaр” (Нет);

Почè ти причат, *лaтймо* га мй, овa мòй сйн старијй, òдведе га код л'екaра дòл'е у бòлнйцу у Пазaру, òтал'èн òдмa ўпут за Крагујевац. У л'èòа јèдно зрòно, у прòс, йстò поврèдйò бйò прòсте, *не мòре да превйòа* прòс. Двйòе аперaцијè имaò у Крагујевац. Хвaла бòгу. Бйò ми тý један рòòак у сèло тýне с кòл'има, тaмо нèшто бaшту рaдйò. Пред мрaк тò бйòло, у пèт сaтй. Те га òн прèбaцй до Пазaра те ис Пазaра у Крагујевац, те двйòе оперaцијè што *је имaò* (В. Лок);

у првом примеру радње се такође уводе перфектом (1) (2), када се постојање догађаја у прошлости само констатује. Прелазак на опис конкретних радњи условио је и промену у избору синтаксичких јединица. Слика догађаја ствара се комбинацијом форми крњег перфекта, аориста и наративног презента. Започиње се описом околности двома напоредним радњама, обележеним крњим перфектом (3) и презентом (4), које посматрамо

у њиховом симултаном трајању. Док су оне још биле на снази, наступиле су две изненадне тренутне радње означене аористом (5) и (6). Презентским ликовима се, даље, казују дејства која настају као реакција на њих. На комуникативном плану радње (7) и (8) наратор је желео посебно истаћи, имајући у виду да је реч о кључном моменту читавог догађаја, те није случајно што је одабран управо презент, као облик који ће их актуелизовати и у говорном низу маркирати као релативносадашње.

Слично се кључни моменти приче маркирају и у примеру:

Ўнук овѡ овудѣје косѣо око кѹћѣ и таман онѣ кад је изашѡ да покѡсѣ, ѡн завѹчи рѹку у рукавѣцу, ѱвијек је носиѡ рукавѣцу, и ѡн ѡде овѡ косѣо, кад је прѣшѡ, у тѡ је стѣгла некѡ ѡсица, стршѣлѣ, којѣ ѣавѡ, у онѡј рукавѣци, ѡн како је натнѣ, она зѣтни ѱ рѹку, она га сѡмо овакѡ у вѣну. Пѣцѡл и су га, брѣ, прѡшл'ѣ гѡдинѣ тудѣје и стршѣлѣи и штѡ није, није тѡ бѣо, кад је сѡт тѡ бѣло, брѣжѣ, ѡн овѡмо у купѡтило, свѣ вѣшѣ натѣјечѣ, свѣ му *се* вѣшѣ задебѡвѡвѹ овѣ канѡл'и, тѡ глава, ѱши, тѡ су црвен кѡ папрѣке, глава сѡмо чинѣ овакѡ, ѡн у купѡтило, искѡчи тѹ: „Нѣмѡ”, *кажѣ*, „тѡтѣ, нѣмѡ тѡтѣ да идѣм на хѣтнѹ” (Ос);

где се радње исказане низом облика имперфективног презента издвајају од претериталних које су им претходиле. Тако маркиране радње на прагматичком плану истакнуте су у односу на оне пре и након њих. Имајући у виду њихов значај, лице које приповеда жели успорити темпо казивања, како би их наративном низу обележило и поново оживело као процесе у току, чиме ће се остварити и посебни ефекти на примаоца језичког саопштења. Све то постиже се управо презентом јер он најнепосредније може релативну садашњост дочарати као да је очевидна.

Раздвајање два временска плана, као и у претходном, постигнуто је односом перфекта и презента и у примеру:

Јѡ цѣо дѡн бѣла за говѣдима, о[д] деветнѡес гѡдѣнѡ се ѹдѡла, цѣо дѡн чѹвѡла говѣда по шѹми и *мѣслѣм* кѡко да *изѣћѣм* *ѡдвечѣ*. *Дѡћѣм* и *спѡкујѣм* ствѡри, смрѡчѣ се, вѣчѣрасмо, јѡ *чѣкам* кѡко да *изѣћѣм*, а *не мѡгу да изѣћѣм*, *не мѡгу ѡ[а]* ѹзмѣм у пѡдрѹм ствѡри и брѣжѣ, јѡш *се није* остѡл срѣдѣо от

вечерѣ, и ја *клицнѣм* брзинѣм, *спяковала*, па *сакрѣла* у пѣдрум, *изнѣсѣм* ствѣри тѣмо, па *се поврѣтим* јѣпѣт, кад она што *су дѣшли* да ме крадѣ, ѣн *нашѣ* ствѣри а мѣне нѣма јѣш. И *изѣђѣм*, ѣдо (Вру).

Слична организација и расподела функција синтаксичких јединица је и у осталим примерима издвојеним из корпуса:

она *није била* лѣша, ал'и нешто *не иде*, и она *прѣметѣ*, хѣфту дѣнѣ *би*, *кажѣ*: „Валѣ тѣ мѣне нешто не вѣл'иш”. А ја *трѣбѣ да идем* у вѣјску, хѣј тѣ *да не прѣвим* пробл'ѣме: „Пѣ ја да те не хѣјѣм, нѣ би те ѣзѣ”, пѣ јѣј *напишиѣм* писмо, она мѣне *написала да нѣће да се вратѣ*, *реко*: „Дѣбро си уђинѣла, дѣбро знѣш да нѣси била за мѣне”. *Прѣлѣзи* гѣдина дѣнѣ, ја долѣзим из вѣјскѣ и ѣзмѣм дѣвѣјку у Црнѣш кот Тутѣна, нѣко је мѣј *вѣдѣ није*, преко некија знѣнѣцѣ, и ја ѣзмѣм тѣ дѣвѣјку а *нијесам је вѣдео*, е ја *сам тѣ направѣо* (Поз); *стѣл'и* тѣнеканѣ на капѣју: „Имѣ л' бѣјрум?”. Јѣ *не познѣјѣм* лѣудѣ: „Хѣјде, извѣлте.” *Уђѣше* тѣнеканѣ, *разговѣраѣмо* ал'и *не мѣремо да отвѣримѣ* неки рѣзговѣр вѣл'икѣ, *не познѣјѣмо се*, они *не мѣру да помѣнѣ*, хѣјде, хѣјде, ѣпѣт понѣшто *помѣни* овакѣ кѣ овѣ с вѣма прѣчу, овѣмо, онѣмо, одѣкл'ѣ *су*, *ђѣ су*, они *прѣчајѣ*, *радѣ* у Нѣмачкѣ (Трн); па *смо ишли* па чѣкали у Пѣпе јѣдну, цѣјелу нѣј до прѣ[д] зору, *осѣтили* је па је *нѣ дѣли да изѣђѣ*, мѣ *се вратѣмо* без млѣдѣ, па по Ѡстровици, ка[д] *сам била* тѣмо дѣвѣјка у Мѣтрову. Тѣд ни телефѣна ни нѣшта, *било* преко брѣтучѣда нѣзинѣга свѣ *дѣвала* ѣзјавѣ овѣмѣ *да овѣ прѣнѣси* и посѣн *ѣзѣђе* му, *нису знѣли* нѣшта нѣни, и ѣна јѣдно вѣчѣ (Вру); *дѣђе* код мѣне, *кажѣ*: „Да ми дѣш, ѣмѣм сѣдам кѣлѣ шеђѣра покрѣће на тѣ тѣчкице, нијесу стѣгл'ѣ јѣш, да ми дѣш па кат стѣгнѣ тѣчкице, ја ћу донѣјет па да осѣчѣш онѣ купѣне”. *Реко*: „Не смѣјѣм”, тѣпѣт инспѣкција *дѣђѣ*, петнаѣс дѣнѣ, мѣсец дѣнѣ, испѣкција *ишиѣ*. Ѡн *ѣдѣ* код јѣднѣг прѣсѣднѣка мѣснѣг ѣдбора тѣ, *нѣмѣ* кол'ко одѣвдѣ до онѣ шкѣл'ѣ, *дѣђе* онѣ саш нѣм, *кажѣ*: „Ел'ѣзе, подѣ овѣмѣ тѣ шеђѣра, па преко нѣс добѣјѣ тѣчкице, ил' ћѣмо ти мѣ тѣ донѣјет да осѣчѣш ил'и дѣћѣмо нѣму”. *Рѣко*: „А испѣкција ко дѣђѣ?” *Кажѣ*: „Тѣ ми јѣви”. *Нѣ прѣђе* трѣ четѣри дѣна кат јѣдан испѣктор *дѣђе*. *Привѣдѣмо* крајѣ, *нѣмѣ* ми покрѣће сѣдам кѣлѣ шеђѣра, ја му *прѣчѣм* такѣ и такѣ. Ѡн *кажѣ*: „Тѣ ја не признѣем, тѣ је верѣсија”. *Рѣко*: „Прѣчѣкѣ мѣло”. *Порѣчѣм* ја оно мѣ Хусѣину *да дѣђѣ* ѣн. „Здрѣво, дрѣже испѣкторѣ”. „Здрѣво”. „Штѣ е?”, *кажѣ* овомѣ. „Сѣдам кѣлѣ шеђѣра”, *кажѣ*, „мѣњак. Нѣмѣ покрѣће”. *Испрѣча* ѣстѣ онѣ кѣ што *смо се договѣрил'и*. Ѡн *ѣзвѣдѣ* Слѣжбѣнѣ глѣснѣк ис тѣшнѣ, *чѣтѣ*, *чѣтѣ*, тѣтара, тѣтара, тѣтара, *кажѣ* верѣсија криминѣл. А овѣ Хусѣин ѣн *је бѣо* у партизанѣ, *бѣо* на рѣтовѣште, тѣпѣт *је бѣо* јѣчѣ комуниста нѣ ако је минѣстар а нѣје комуниста у тѣ врѣјѣме комунистичкѣ, ѣн ти *кажѣ*: „Тѣ мѣсл'иш да мѣ лѣжѣмо, кад би свѣ чѣвѣл'и Југослѣвију кѣ тѣ, ѣна до сѣтра нѣ би била, тамѣ нѣму, у мѣтерину, ко те дофѣтѣм, чѣтѣву овѣ згрѣду ћу ѣбит с тѣбѣм”. Ѡн *се ѣђѣте* и нѣти прѣјава ни нѣшта (Ђер); мѣне *се е допѣла* Хѣмѣдова шѣѣр, за овѣ. Кѣка Хѣмѣдова шѣѣр, ѣн сирѣма, водѣницу *држѣ*. Те ја *уђишѣм* бѣдѣвију јѣдну те сѣтра дѣн, *хоћу да*

послуша́м Илѣза Кѹртовиѣна. *Улѣгнѣм, вѣжѣм* бедевију, за једну вѣзу. Кад *ул'егнѣм* у њихну кѹћу, штѣнаџ дѡл'е пот пѣтос *се кѡлѹ* и кокѡшке. Ова *вири* крос врѣта. Ташта ми мѡја покѡјна *кажѣ*: „Кѡко ти да дѡћѣш да прѡсиш девојку мѡју?” *Рѣко*: „Лѡко. Кѡко кѡко?” *Кажѣ*: „Кѡко те није срѡм да дѡћѣш?” *Рѣко*: „Јѡ оћу да виѡдим њѹ и она мѣне”. *Долѣзио јѡј* ѡтац у воденицу тѡмо, *био* сиротиња, беѡа вѣл'икѡ, *ѹзмѣм* јѡ рѡзговѡр, *рѣхе*: „Јѡ хѡћу да ти је дѡм”. „Увѣдите ви њѹ у сѡбу да се ми виѡдимо”. Она *вири* на врѣта. „Да се ми виѡдимо.” *Увѣдоше* је ѡни у сѡбу, она *се завел'ичила* ко овѡ сѡд. *Рѣко*: „Мѡкни ти тѹ шѡмију”, сѣстра јѡј *ѹвати* и *мѡће* онѹ шѡмију. Јѡ *тѹрио* ѣин официрскѣ, нѡгу преко ногѣ. ітац њѡјзи́н *хѡће да* ми је *дѡ*, ал' и ташта *не дѡ*. У једно врѣме *се договорисмо да* ми је *дѡ*. *Рѣко*: „Јѡ оћу да одвѣдѣм коби́лу, пѡ да ѹзмѣм кѡња којѣ вѡди невѣсте”. Онѹ бедевију *појѡшѣм*, пѡ *разигрѡм* дѡл'е. Јѡ *дѡћѣм* кот кѹћѣ, *имѡмо* гѡре ѣѣсму, један кѡњ млѡго невѣстѡ *довѣо*, *ѹзмѣм* тогѡ кѡња и *врнѣм се*, *баѡим* онѡ сѣдло са тѣ бедевијѣ. Кат *ѡдѣм*, ѡн *заклѡо*, овѡ рахметѣл'и јѡгне и *припрѣмио*, нѡ *Берекѡрци уфѡтил'* и једногѡ са девојкѡм, пѡ му *турѡл'и* сѣдло, а један Хѡлко што му е хѡла тѡ из *Берекѡрѡ*, мѡјка из *Берекѡрѡ*, и они *се покѹпил'и*: „Нѣмѡ”, *кажѣ*, „Јѹса. Нѣмѡ Јѹса, богами тѣ га уфѡтит *Берекѡрци*”. Кат *сам* јѡ *стигѡ* кот кѹћѣ: „Бѡга ми стѣже Јѹсо”. Тѡ е свѣ *грнѹло*, *увѣдоше* е у буѣл. *Кажѣ* један Сѡѡил, ѡн је *ѹмрѡ*: „Кѹкѹ љѣљѡ, којѹ је чпѡту ѹзѡ Јѹсо”, за њѹ. *Није бѣла*, нѡ му *се није допѡла*. А мѣне *се допѡла* (Бер); а двѡ амѣје, ѡтац, мѡјка, нѣ знам кѡко ви тѡ назѣвате, мѣне *остѡљајѹ* амѡнет: „Немѡ да ротѣш снѡху. Ти ѡдѣш на куферѣнцију, ѡдѣш мириш љѹде, наљѹтиш се тѡмо, дѡћѣш, главу на једну стрѡн, свѣ на њѹ, и немѡ вишѣ, амѡнет ти остѡљамо”. Један Сѡѡил сѣдам дѡнѡ пријен смрти, *кажѣ*: „Јѹсо, што није дѡшла снѡха?” И *зѡплака се*. „Јѡ ти, остѡљамо амѡнет, немѡ снѡху да ротѣш.” ін *није имѡ* женѣ, пѡ му на једну коби́лу ѡна *ѡдѣ спрѣми да јѣде*: „Стѡви бѡга ти, Јѹсо, Сѡѡил нѣмѡ кѡ да му намѣри, нѣмѡ штѡ д[а] [ј]ѣдѣ”. И *зѡплѡкѡ се*, *јѣцкѡ*, е тѡ е *спѡсѣло*, а сѡд је *убрезобрѡзила* млѡго (Ле); Један Шућѡ Шкријѣл *уфѡтио* Срѡбина и *пресѣкѡ* му брѡк један и затвѡрен. Долѡзи мѡјка Шућѡва и брѡт, *кажѣ*: „Јѹсо, ти мѡш да ни спѡсѣш њѣга”. *Плѡћѣ* мѡјка, мѡјка је мѡјка. Јѡ тудѣјер те са њѣма кот Пѡповѣѣ, мил'ѣција, богами слѡна *удрило*, већ јѡ на прѡвѡ мѣсто што *нијесам зѣбѡ*, *испѡнѣм*, мил'ѣција, *шѣтѡ*, *питѡм* јѡ, *каже*: „Није дошѡ јѡш, сѡ[д] ѣе дѡј, ул'егните овѡмо у дѣжѹрнѹ да ви није зи́ма”. *Нѣ бѣ* мѡло, ѡн *стиже*: „Енѣ, енѣ, енѣ”, три пѹтѡ и *пољѹбѣисмо се*. *Рѣко*: „Не вѣрујѣм да ѣеш бит такаф, Гѡјко”. „Хѡјде ти код мѣне”, те *виѡа* кѡхву, ѣѡја. *Дѡније* ми једна жѣнскѡ. *Рѣко*: „Јѡ сам дошѡ такѡ и такѡ и такѡ, Шућѡ посѣкѡ Влѡху брѡк, па штѡ ѣемо, ти га затвориѡ?” „А знаш штѡ ѣемо? Ђѣ ѡн нѡђе тѣбе тѡ?” *Рѣко*: „Мѣне нѡђе затѡ што сам јѡ с вѡшѣга крајѡ, мѡј ѡтац био вѡс Влѡхе ѣѡвѡ”. И ѡн *се нѡсмија*. *Кажѣ*: „ін посѣкѡ Влѡху брѡк, нек посѣћѣ Влѡху онѡ дрѹгѣ брѡк, нек му бѣдѹ јѣднѡки а ти Шућѡ вѡди кот кѹћѣ”. Срѣћѣ ми јѣс, ѣво (Ле); *бѣла баѡила* једна жѣна уѡћи Ђѹрѣевудне сѣхир мојѡј свѣкрви стѡци, крѡвама и кат *сам* јѡ *отѣшла*, кат *се ѹдѡла*, на сѹфур *стигла*, онѡ понѡћи, са њѣме *дѡшла*, и сѡт тѣ крѡве *се брѡнѹ*, *не дѡјѹ да се помѹзѹ*, а баѡен хим сѣхир. И сѡд мѡја зѡва *кажѣ* и свѣкрва: „Хѡј помѡгни тѣ крѡве да се мѹзѹ”. Она *ѹзмѣ* онѡ конѡпац,

канѧп, да ти кѧжѧм кѧ канѧп онѧ, и јѧзмѧ те *спѧти* крѧву, а мѧне ми онѧ смѧјешно, *пѧти* крѧву да мѧзѧ, јѧ тѧ нијесам виѧдела. *Велѧ*: „Што е пѧтиш?” *Кажѧ*: „Не дѧ да се помѧзѧ”. А јѧ от пѧла нѧћи, осамнѧла тѧ, а развѧзла: кѧ, кѧ, кѧ, кѧ, кол’ко мѧгу, а вел’и ми тѧ зѧва: „Кѧкѧ, снѧхо, срѧм ме, енѧ га мѧћо, шути немѧ тол’икѧ се смѧјат”, а јѧ јѧпѧт, јѧ *не мѧгу да се устѧвим*, ѧе ѧна *пѧти* крѧву, јѧ младеш, енѧ, кѧ млѧдо. Она пѧти па мѧзи, па јѧдну пѧ дрѧгѧ, пѧ трѧћѧ, јѧ *не мѧгу* од смѧха вишѧ (Ле);

Сви примери показују како се могућности разноврсне употребе глаголских облика са претериталном службом искориштавају у конкретним контекстуалним условима. Комбиновање различитих јединица омогућава не само преношење информације о догађајима већ и постизање вишег степена стилогености текста, те самим тиме и емотивне реакције од стране реципијента. Притом, улога презента у приповедању, коме је циљ да живо представи прошле радње, увек је истакнута, те се као такав у текстовима наративног типа јавља са знатном фреквентношћу, дајући им посебан субјективни тон.

Већ је поменуто да је у приповедању неопходно начинити посебну организацију на наративном плану како би се презентом могле обележити радње у свом процесу или пак посматране као мање целине неког ширег догађаја. Показано је како оквир за увођење презентом обележених радњи, односно за стварање комплекснијих слика које се граде његовим комбиновањем са другим облицима, обезбеђује перфекат. Њиме се, будући да се одликује немаркираном претериталном семантиком, обично уводе радње означене другим претериталним формама. У сврху обележавања ширег временског одсека, организовања оквира, односно временске линије на коју се хронолошки смештају и слободније комбинују остале радње, може вршити и имперфекат. Стога, од значаја је испитати у каквом односу се налазе имперфекат, као облик којим се саопштавају прошле доживљене радње у процесу, и временски транспоновани презент, коме је то такође једна од основних служби. Две синтаксичке јединице поредимо пре свега имајући у виду да глаголски облици функционишу у систему опозиција, од којих су од примарног значаја управо оне које се успостављају међу јединицама које су функционално најближе. Овоме додајемо и чињеницу да неки аутори управо презент и имперфекат често доводе у везу испитујући њихову заменљивост у контексту. Ј. Вуковић, на пример, имперфекат третира као релативни презент (Вуковић 1967: 381), будући да се при његовој употреби увек „осећа двојство значења: и претеритално и релативносадашње, да се у њему одражавају оба

временска стајалишта за временско осећање говорног лица: стајалиште праве садашњости (оно указује на претериталност) и стајалиште момента ситуације које је предмет говора (оно указује на релативну садашњост)” (Вуковић 1967: 244). Наиме, „свака радња у прошлости, у крајњој линији, припада и некој релативној садашњости, човек је увек свестан и тога да све што је било има и своју садашњост, то никад није потпуно искључено из свести говорног лица” (Вуковић 1967: 242). На сличан начин, и Милка Ивић имперфекат одређује као релативски облик али и као својеврсни презент за прошлост (М. Ивић 1958: 144).

Ј. Вуковић у *Синтакси глагола* (Вуковић 1967) анализира употребу имперфекта с обзиром на могућности поделе прошлости на *блиску, мало даљу и удаљенију, даљу и далеку те неодређену прошлост* (Вуковић 1967: 108–170). У свим наведеним сферама испитују се могућности његове заменљивости релативним презентом. Наш задатак је да на грађи ексцерпираној са терена тутинско-новопазарско-сјеничког говора, примењујући основе овакве поделе, тестирамо синтаксичко-семантичке, контекстуалне и прагматичке околности које прате употребу имперфекта и наративног презента, те дефинишемо ситуације када се ови облици применом трансформационог критеријума показују као синонимни с једне, односно издвојимо контексте у којима (изван)језичке околности могућност замене блокирају с друге стране.

При обележавању радњи блиске прошлости имперфекат исказује дејства за која се не може увек тврдити да су разграничена са садашњошћу, често се са њоме се додирујући или је пак обухватајући (Вуковић 1967: 108–109, 126). Такав је имперфекат у примерима када се казују радње које говорно лице не прати даље од момента када их је као очевидац доживело: *Перо стајаше пред гимназијом; Неко те зваше под прозором*. У оваквим случајевима, како наводи Ј. Вуковић, предикати могу стајати и у облику презента, али само уколико се уведе и прилошка одредба: *Мало прије те неко зове под прозором* (Вуковић 1967: 108–109).

Посматрајући све примере са забележеним облицима презента, а поредећи их потом са контекстима у којима се у оваквим језичким околностима употребљава имперфекат, те консултујући језичко осећање изворних говорника (где убрајамо и сопствено), дошли смо до закључка да наша грађа ипак не указује на могућност несметане замене двеју форми. Наиме, сви до сада наведени примери, а и оне које ћемо нешто касније изложити, показују да се презент по правилу реализује у ширим наративним контекстима. Он се, дакле, може

употребити тек онда када се створи приповедачки оквир (у виду описа стања или ситуације) у који се смештају презентске односно комбинације презентских и радњи означених другим облицима (перфекат, аорист, наративни императив и сл.) – као што је до сада и показано на примерима.

Језичка ситуација која погодује употреби презента јесте она у којој се описују догађаји који се могу сегментирати на више мањих оделитих радњи, посматраних као целине или у процесу вршења, које се уводе по хронолошком редоследу, врше сукцесивно или напоредо. У сваком случају, приповедање нужно мора бити организовано као прича у коју се и наратор и реципијент уживљавају посматрајући како се догађаји „одигравају” пред њиховим очима. Сходно томе, презент, са основном функцијом оживљавања радњи, захтева динамичност приповедног тока, наративност, догађајност – његова служба није, барем у таквој функцији није бележен на нашем терену, да означи појединачну прошлу радњу у смислу преношења информације о радњи као таквој. То је пре свега облик који је маркиран као носилац стилског потенцијала садржаног у могућности исказивања радњи као претериталносадашњих, а то захтева догађајност комплекснијег типа. Поред тога, он се ретко јавља самостално, увек су посредни низови презентских форми односно низови у којима се оне смењују са осталим, већ поменути, облицима. Презент своју службу добија онда када информатор прича причу, тако да предикат у презенту употребљен, на пример, на почетку исказа обавезно тражи наставак, даље низање претериталних форми до финалног уобличења догађаја.

Дакле, према правилима која су у вези са употребом наративног презента на материјалу дијалекта до сада уочена, сматрамо да би исказ: *Малопре те неко зове под прозором*, који наводи Ј. Вуковић, уколико би се преместио у систем говора који испитујемо, захтевао обавезни наставак који би потенцијално могао гласити: *...и ја изађем да видим, кад оно Петар / ...али ја нисам могла да изађем да видим ко је / ...али ти ниси био ту*, што би, дакле, подразумевало опис догађаја (комплекснијег или мање комплексног). С друге стране, на истом месту имперфекат је сасвим обичан јер, за разлику од презента, он има функцију реферисања на појединачан догађај, њиме се у сасвим обичним комуникативним околностима преносе саопштења о догађају као таквом (*Неко те зваше под прозором* – слушаоцу се само преноси информација да је говорно лице чуло да га неко зове, и то је све што о радњи зна и што има намеру да саопшти). Исто тако, могуће је у духу

овога говора рећи: *Мара седаше у двориште* и завршити саопштење које има вредност: „Мара је ту, малопре сам је видела да седи у дворишту, можда је и сада тамо, можда је отишла, ја то не знам”. Углавном, говорно лице жели само пренети информацију о томе да је именована особа била на назначеном месту и имперфекту је то довољно. Ако би се рекло: *Малопре / пре пет минута / пре пола сата Мара седи у двориште*, слушалац би обавезно очекивао наставак који би, претпоставимо, гласио *...и ја приђем / приђо(х) да је поздравим...*

Наводимо неке од примера са имперфектом који одговарају претходно наведеним:

ја некџ брџшно добџо па *истовџрџ(х)* (Жи); *рџдџше* дџл’е у продџвницу онџ му девоџка млџџџ (Жу); онџ жџна *продџвџше* сџр на пџџац; *бџхџ* тџмо, *тџрахџ* џвце (Го); *седџхџ* тџмо прет шкџлу кад прџџџсмо (Вр); нџ знџм џџ је, ко нџје џе изџшла. Мџлоприје *седџше* тџмо (Го); Вџдо *чџвџше* дџл’е говџда (Бал); *бехџ* у л’ивџду, зџр *плџстџхџ* сџјено (Бал);

У свим наведеним примерима имперфекат је употребљен у служби обавештавања о самој радњи и на комуникативном плану и говорном лицу и саговорнику важно је само истицање обавештења о томе да се она, као таква, вршила пред моментом говора. Замена имперфекта презентом не би била могућа чак ни уз увођење одредбе – онџ жџна дџнас *продџџе* сџр на пџџац – може се рећи али би у том случају уследио наставак типа: *...и јџ приђем да нџтџм нџшто је...*

На који начин презент функционише у саопштењима овога типа види се у примерима:

бџлџ сам јучџ код дџктора. ѐн *седџ* овакџ, а сџстра нешто *нџше*. Јџ *уђем* полџко: „Дџкторе, јџ сам нешто бџна” (Ли); јџтрџс онџј јџдан *тџрџ* с камијџном л’џп, јџ му мџхну да стџнџ, *уђем да џзмџм* пџре, кад *изџђем*, џн отишџ (Са); бџла сам код тџбе у продџвницу, онџ ти мџж *рџдџ*, јџ га *нџтџм* познџџе л’ ме да џзмџм нешто на вересџју, џн ми дџде (Д. Дуб).

Дакле, за разлику од имперфекта, где је комуникативно тежиште на самој информацији, презент не може бити употребљен у кратким саопштењима информативног типа јер захтева шири контекст у коме остварује корелацију са другим облицима.

Презент не може заменити имперфекат ни у контекстима попут:

овѣ *плѣстѣху* сад онѣ ливѣде дѡље (Гл); штѣ ѣмѣ на пѣѣѣц? Богами, сѣнѣ, сѣмо јѣнѣт *узѣмѣхѣ*, овѡ дрѣгѡ крѣт слѣбо (Жу); што *бѣше* лѣчнѣ кѣрта твѡѣ код мѣне ѡде у двѡрѣште? (Го); ѡви што *прѣчѣху* су ис Крагѣјѣвца. Сврѣтѣли овѣ дечѣрлѣѣѣ с мѡра; (Вр); ѡфце *бехѣ* по ливѣди (По);

и то због своје двојне службе – да означи радње које припадају правој садашњости и радње које припадају релативној садашњости. Имперфекат овде обележава ситуације које су примећене пред моментом говора и које се у моменту говора можда још увек врше (што је на комуникативном плану ирелевантно) али изван могућности опажаја говорног лица. Говорно лице стога не може ништа тврдити о њиховој актуелности у моменту говора. Увођењем презента таква компонента била би изгубљена и он би у том случају имао вредност индикатива.

Тако је и у ситуацијама када имперфекат означава радње које су прекинуте пред самим моментом говора: Мѣ га пробѣдѣсмо. Вѣлѣ *спѣвѣх*, ал' хѣѣте (Бо), где га презент такође не може заменити.

Ј. Вуковић посебно издваја употребу имперфекта када означава радње које се додирују са моментом садашњости, односно које је својим трајањем обухватају: *требаше ми дваес динара* (Вуковић 1967: 126–128). Овакву употребу имперфекта аутор назива презентском, и он је у тој служби презентом заменљив (*треба ми дваес динара*), а због присуства модалности могао би бити замењен и потенцијалом: *требало би ми дваес динара*.

Немогућност замене имперфекта презентом и разлику о којој је до сада било речи Ј. Вуковић истиче када говори о имперфекту за мало даљу и удаљенију прошлост. У оваквој служби, како наводи аутор, имперфекат употребљен у реченицама типа: *Јутрос у свануће удаху нечије овце про брвана*, не би лако могао бити замењен презентом. За такву трансформацију нужно је учинити припрему, и то не само ону која би се тицала увођења одредбе, већ би неопходно било да се читавом изразу да други тон, тон приповедања. Тек када би израз добио причалачки карактер, када би се интонирао тако да се заузме приповедни тон, могло би се рећи: *Јутрос у свануће седим на брду и видим: нечији косци косе у планини* (Вуковић 1967: 143–147). Ово се слаже са нашим претходним

констатацијама, с тим да и овде сматрамо да би реченица са предикатима у презенту захтевала нешто шири контекст, тачније наставак у виду неке радње.

Како функционише презент у наразији која се односи на овај тип прошлости у комбинацији са имперфектом и другим облицима види се из примера:

прије неки дан *спрѣмѣм* ја тѹ неки рѹчак кат неко кѹца на врата, ја *погл'ѣднѣм* кат Фата *вѣрѣ*. Реко: „Ђе си Фато?” Кажѣ: „Има л' ти кога, дѡшла сам да седѣмо?” Реко: „Ада нешто сам уфѣтна, ал' хѣј, уђи”. Уђе она, сѣде, ја и даљѣ за шпѡрет *стојѣм*, пѡчѣла тѣ рѹчак *бехѣ*. Она *причѣ*, долѣзио јој сѣн из Нѣмачкѣ пѣ се нешто са женѡм свѣђѡ, штѣ знам ја (Ков); да ти причѣм, ја сам бѣо онумѣт тѣмо у шѹму, у један зѣбран, ко знѣте ѣѣ Плакѡница, и с детѣтом *упѣл'ѣмо* трѣктор један дан и *отѣдѣмо* бѣш да *сечѣмо* мало тѣмо тѹ шѹму. Порет пѹта, ада кѣ до ѡута ѡде, пѹт ѡде а ѡна пот пѹт, нѣко осѣкѡ неки рѣс, гѡре онѣј дѣо, а тѣ крѣла остѣла једно мѣтар ѣ пѡ висѣнѣ, кад ја тѹ ис трѣктора *погл'ѣдѣм* ѣе она излѣзи. *Беше* л'ѣтно полѡмљено тѹ кѣ тѣ трѣмка ѡдовѹт, и *видѣм* ја она се узрујѣла. Реко: „Енѣ пѣчѣла”. „Ђѣ.” Реко: „Енѣ је”, овомѣ сѣну (В. Лок); јѣдан испод Рѣшкѣ дѡл'е ѡдо ја, *товѣрѣмо* с камиѡном, кат јѣдан и[з] сѣла озгѡр дѡђе дѡл'е код мѣне и ѡдмѣ ѡн пѡђѣ овѹ приђу сѣт што приђѣмо (Пож); стѣл'и тѹнеканѣ на капѣју: „Има л' бѹјрум?”. Јѣ *не познѣјѣм* лѹде: „Хѣјде, извѡлте.” Уђѡше тѹнеканѣ, *разговѣрѣмо* ал'и *не мѡремо да отвѡрѣмо* неки рѣзговѡр вѣл'икѣ, *не познѣјѣмо се*, они *не мѡру да помѣнѹ*, хѣјде, хѣјде, ѡпѣт понѣшто помѣни овакѡ кѣ овѡ с вѣма причу, овѣмо, онѣмо, одѣкл'ѣ су, ѣѣ су, они *причѣјѹ*, *рѣдѹ* у Нѣмачкѹ (Грн).

Када обележава далеку прошлост, имперфекат се обично користи за обележавање једног временског периода у који се постављају друге радње: *Чуваз ја овце по планини кад се Анђа довела у нашу куђу* (Вуковић 1967: 157). У овој служби имперфекат није заменљив ни једним другим обликом сем перфектом. Како Ј. Вуковић наводи, увођење презента битно би изменило временске моменте – *Чувам ја овце у планини, кад се сватови помолѣше преко Тодорова дола, воде Анђу* – презент специфицира прошлост у смислу релативне садашњости, и више се не мисли на прошлост као период него на одређене моменте у датој прошлости. Дакле, разлика између шире, у смислу периода, замишљене прошлости, и одређених момената у истој прошлости условљава и опсег кретања глаголских облика, и то у могућности да их једном и у другом смислу замишљене прошлости обележе, не само у односу према моментима садашњости, него и по њиховом временском простирању. Не би

се, такође, рекло: *Немамо једне године жита, није родило, те се ми покупи и села*; ум.: *Немадијасмо једне године жита, не бјеше родило, те се ми покупи и села* (...). Потребно је, дакле, да имперфекат одреди у општој субјективној прошлости радњу, па тек да се у односу на његову радњу (стање) може употребити презент, као облик за већ на неки начин специфицирану прошлост (Вуковић 1967: 156–158).

И у нашој грађи бележени су примери који потврђују дату претпоставку. Када има службу обележавања ширег периода, односно околности у оквиру којих се догађају релативнопрезентске радње, овај облик не може се заменити презентом:

ја ђстави један пѹт сѹр, *вѹчѣм* ономѣ твѡме мѹжу: „Мѡгу л’ оствѡвит овѡ сѹр докл’ѣн се вратѹм, д[а] ѹзмѣм л’ ѹчнѹ кѡрту?” Те ја га онѡмо оствѡви, ти нѣ бѣше тѹ (Го); више кѹћѣ једна штѡла, хѡј *пѡпнѣмо се* на овѹ штѡлу *да л’ ѣгнѣмо* мѡло, *пѡпнѣмо се* на онѹ штѡлу, имѡше слѡмѣ, сѹјена и онѡ, мѹ *пол’ ѹјегѡмо* онѡ (См); а ја кат *дѡћѣм* кат у крѣвет шевѡр, сѡл’ покрѹвено. Покрѹвен шевѡр, кад ја *погл’ ѣдѡм*. Јѣсте бѹо дѡбар мѡмак ал’ и богами сѹјено бѣше (Ле); ја сам је вѹдѡ у шкѡлу, *прѡћѣ*, и овакѡ по пѹтању а нѹјесам изговорѹо ни рѹјеч јѣдну нѹшта на дуњѡ, сѡмо тѡ *прѡћѣ* такѡ. И ја посл’ѣ ослѹжи тѹ вѡјску, дѡћо, по двије гѡдине се тѡ слѹжѡше (Пр); лѡнѹ бѣше, *вѹчѣ да нѹјѣмо* кѡхву, бѣше рамазѡн, а ја нѹкад не постѹм, кажѣ рамазѡн је па да попѹјѣмо кѡхву (Го); ја *не мѡгу*, ѡна бѣше мѡлѡ, ја *да ѹѹвѹм* онѡ дрѹгѡ *не мѡгу* (Го); ѣво Пазѡр па нѣмѡ водѣ, ѡни бѣхѹ тѹ скѡро свѣ жѹвѡ застѡвил’ и дѡл’ѣ, паркѹрѡл’ и се на пѹт, *нѣтѣ да се мѡкнѹ*; ѡтац му је бѹо сирѡмах, ал’ и пѡштен му је ѡтац бѹо ко кристѡл. Јѡ сам рѡдѹо са стѡкѡм па ѡн имѡше дѡста децѣ, па *нѣмѡ* крѡву, па *кѡжѣ* мѣне: „Хо л’ ми дѡт тѹ крѡву?” (Гл); е ѡдо, стѹгосмо јѣдну вѡду, ѹзвади ми дѣвѣр филѹѡн, па ис онѣ водѣ те ја трѹ пѹт прогѹну, тѡ такѡ, и ѹзо онѡ фил’ѹѡн, такѡ хи ѹзѹмѡхѹ, *напѡи те* и ѹзмѣ фил’ѹѡн (Пл); јѣдна бѣше тѹрила, ал’ и богме хѹтурѣ имѡше, овол’ ѹкѡ овијѡ хѹнѹхѡ, па овакѡ до хѡк дѡл’ѣ, једна Сѹљка, и дѡшла код мѡјѣ мѡјкѣ *седѹ*, ал’ и сѡмо нанѹзѡти, онѡ се пл’ѣл’ѣ и онѣ шѡпице кол’ко рѹкѡ, ал’ и ѡна сѡмо нѹзѡла и прѹжила (Ле); то е бѡжѡ ѹстина, ѡде тѣк сам бѹла дѡшла, јѣдна ис Мѹтровѣ, и ја *вѹдѹм*, бѣше бѡга ми овакѡ, прѹјѣ Сѡвѹндана је бѹло, поврѹшица (Св).

Замена имперфекта презентом довела би до промене карактера изречене активности / стања. У том случају, она би престала да означава шири период у смислу околности и означавала појединачно дејство. Исто важи и за обрнуту замену:

тѡ ми је дошѡ од мѡјкѣ мѡјѣ ѡтац и кажѣ: „Тѹ и тѹ хоћемо да те дѡмо”, а ја *чѹвѡм* јѡгњѡт у л’ивѡду, а ѡтац ми нѹје тѹ но ми је у шѹму отишѡ, у трупѹине онѡ нѣкат, и кажѣ тѡ ми дѣдо: „Јѡ сам дошѡ да те прѡсѹм и хоћу сѡ[д] д[а] идѣм да ти наћем ѡца гѡре и да те дѡмо”. „Немо”, вѣљу, „дѣдо,

мѣне да даѣте, ја нѣћу да идѣм, нисам ја сѣд за у свѣјет”. „Хѡћемо, хѡћемо, тѹ е дѡбро мѣсто, дѡбар дѣчко”, тѡпѹт се гл’ѣдѡло кѡ клѡњѡ, такѡ тѡ, тѡ порѡдица поштѣна. Јѡ шути, свѡј посѡ, ѹвечѣ кат ми је дошѡ ѡтац и[з] шѹмѣ, браћѡ ми мѡл’и бѣл’и, ал’и кат хим ја тѡ пѡчнѣм причат... (Бр);

Имперфекат *чуvѡх* уместо презентске форме означио би околности које су пратиле наведене радње у смислу сталне особине субјекта а не појединачну радњу као што је овде случај.

Дакле, имперфекат у приповедању најчешће има припремну улогу за употребу осталих облика – презентѡ и аористѡ пре свега. Њиме се дефинише шири временски одсек унутар кога је могуће слободније комбиновање радњи исказаних другим облицима. Наводимо још неке примере у којима се презент комбинује са осталим облицима при чему су у контексту присутне и имперфекатске форме које се не би могле заменити презентским без промене значења:

тѡмо *чиствѡ* некѡ оруже, на некѹ стражу беше, некѡ пѡбуна, дѡшл’и некѣ стѡрѣ војници у кѡсѡрну (Пр); е дрѹгѡ, ѡдмѡ по томѣ је бѣло, у тѹ кѡсѡрну пребѡцисмо се и они *гл’ѣдајѹ* нас штѡ кѡ ѣмѡ пѡрѡ, ја имѡх пѡрѡ пѡнајвишѣ от свѣјѡ (Пр); кат смо ми отѣшл’и, одѡсмо пѡсл’ѣ овогѡ врѣмена, Ђѡ и Гѡца. Одѡсмо ја и Гѡца прије двѣје недѣље, мѣни *се иде* на Промѹкл’ѣце, одѡсмо, овѡкѡ, јѡш је каснѣјѣ бѣло. Ми кад приђѡсмо, ѡне већ беху престѡл’е тѣ вѡде, нестѡдоше нам вѡде, онѡ јѣдна ка пѡчѣ помѡло, па јѡш вѣшѣ, јѡш вѣшѣ, већ дѡђе онѡ јѣдна, кад сѡмо, кад је тѡ пѡчѣло да пребацѹјѣ преко корѣта (Ост); ја нѣјесам кѡдар да га окренем, вѣл’ик тол’ѣкѡ беше, ја нисам кѡдра, а *не мѡгу да збѡрѣм*, не вѣлѡ (Пл); и *дѡђѣм* до тѹ са њѣме и посѣн *дѡђѣмо* нѡс двѡје до кѹћѣ овѡмо у Л’ескѡву. У Л’ескѡву стѣгосмо на сѹфур, беше рамзѡн (Ле); ја се сѣћѡм бѣо сам дечкѣћ кат смо кѡпѡл’и овѡј канѡл за вѡду и тѹ *наѣђѣмо* кѡ онѣ земљѡни чѡнѡци што се нѣкад мл’ѣјѣко разл’ѣвѡло, сѡмо преврѣнѹто овѡкѡ, штѡ је сѡт, ѡтац ми кѡжѣ: „Нѣ, не дѣрѡј”, и *ѡдѣ зѡвне* стѡрѡга јѣднѡга овѡкѡ, старѣ бѣо, нѡјстѡријѣ, нѣје му стрѣц рѡђѣнѣ, кѡжѣ помѣсл’ил’и злѡто, нека је ѡн тѹ нѡјстѡријѣ, и ја се сѣћѡм, они бѹдѡком полѡко, она пѹче, вѡлѡда дѡтрѡјѡ, дрѹгѣ испѡд њѣга, ѣстѡ преврѣнѹт, са двѡ беше, е дѡл’е имѡше гѡмѣла, са[д] ѣѣ ѡн дѡнѣјѣт, нѣђе ѡстѡвио тѡмо, тѡгѡ имѡше ја нѣ знѡм кол’ѣко, пѹна гѡмѣла, зѡ шта је ѡно слѹжѣјло, нѣ знѡм (Из); ми смо јѣдну плѡћу мѡкл’и пѡ смо гл’ѣдѡл’и, пѡ знѡш штѡ, мѡгу ти рѣј, три мѣтра стојѡше кѡстѹр, глѡва, кѡсти, кѡ да је јућѣр ѹкопѡн, а тѡ је грѡбље и прије Тѹрѡкѡ, је л’ Тѹрци су ѡде бѣл’и пѣстѡ пѣдесѣт гѡдѣнѡ, и тѡ седѡхѹ, и ја ѹзмѣм онѹ глѡву, тѡ је бѣло прије трѣс гѡдѣнѡ, и *стѡвѣм* је она мѣне ѡвде *пѡдѡ* кол’ѣки тѣ лѹди бѣхѹ. А онѣ кѡсти ѡвол’ѣкѣ, а жути стојѡху кѡ да је јучѣр ѹкопѡн. А кѡко тѹ седѡху, тѹ је сѹва зѣмља и сѡт онѡ је покрѣвена (Уг); Сѹлѡ Мѣтић пѡсл’ѣн четрѣс пѣтѣ дошѡ ѡђе, ѡн беше у Итѡл’ѣју, зарѡбљѣн, прѣтѣрѡт у Итѡл’ѣју, беше

рањен, зџдњица, да извџнџш, и џн *прџчџ*, и тџмо га л'џчџл'и у Итџл'ију и посл'џн га комџсија некџ пџштила, дошџ и прџчџ (Брђ).

У свим овим примерима замена имперфекта презентом онемогуђена је због тога што би се врменска перспектива променила: услед недостатка одредбе, прошле радње и стања могла би бити схвађена као актуелни у садашњости – као у примерима: и џн *џзмџ* та стџн један дрвџнџ, *вџкџхџ* џџе да кол'џбу нџкџ направџи и да заџзмџ тџ јџрт тџ (Ер); једно стџ џура *вџкџхџ* да јџс, *јџ нџ знџм*, нџсам хи куповџ додџшџ ал' тџ *чџџџм* от лџдџи. (В. Лок); – где би презент уместо имперфекта радњу представио као актуелну, односно био би могуђ само уз одредбу, нпр. *тџ скџдро* – односно употреба презента укинула би значење околности, ситуације која је пратила (из)вршене радње. С друге стране, наместо презентских форми *чџстџмо*, *гл'џдајџ*, *се идџ* из прва три примера могао би се употребити имперфекат без икакве промене у значењу, због тога што је посреди означавање прошлих радњи посматраних у процесу вршења.

У неким контекстима пак услед присуства одредбе којом се радња у прошлости врменски локализује могуђе је уместо имперфекта употребити презент:

џшл'и смо у Пџћ за жџто, за кукџрус, џшл'и смо у Мџтровицу и за кукџрус и за жџто. Јџ *јџдамџн* пџђе, џтац ми *бџше* бџн, *јџ дџчџк*. И мџј џтац кажџ хџјт. Пџт напџљџнџ тџпџт тџвар жџта кукуруџзна. И џн ми дџде тџпџт пџт напџљџнџ тијџ пџрџ, богами пџт напџљџнџ крџва. И дџде ми јџш мало л'џкџвџ, тџпџт сџтно л'џкови се звџл'и, албџнскџ тџ пџра бџла у тџ врџјеме, и сџт *јџ џдџм* и *ноћџмо* тџмо негде више Сџвинијџ вџдџ, уфџти не мрџк, и *јџ џзгуби*, џскочџ ми нџфчанџк. Ал' један Ђерџм, затџ сам га и запџнтио, нашџ ми нџфчанџк, изјџтра: „Хџјте фџтџте кџње д џмо”, да продужџјџмо за Пџћ. А *јџ вџдо нџмџ* ми пџрџ, нџфчанџка. Хџјт они *идџ*, *јџ ухадџљџо се*, *нџмџм* кџт, онџ: „Штџ ти је, дџјете? Штџ ти је, кџжџ ми?” *Вџљу*: „Изгубџо сам нџфчанџк”. „Хџј ти џзми кџусе, нџјђемо ми пџре до тџмо”, адџ, *јџ не смџјџм да помџрџм*. Да се вратџм не умџјџм, да продџжџм нџмџм кџт. Те џн џзвџдџ нџфчанџк: „Јџ л' овџ?” Те *јџ посл'џ* пџђџ (Ђер); Сџћџм се *јџ*, *ранџјџ* кат смо тџрџл'и дрџва за Кџсово са овџјџм сџном пџ дџл'џ вџјска пџ *трџжџ* ти докумџнта, папџре, мџј сџн нешто *нџ бџше пџнио*, *не дџјџ* да прџђџ. Ил' да нџђџш возџча па да прџђџш. И мџ *сџћџмо* у Јџшџницу, те џзџ једнџг другџра те му џн прџтера камџн преко пџнкта (В. Лок);

Замена је могућа и онда када се радње уводе перфектом, који такође има службу временске локализације:

баш Мирко дошô óде, Ра̀дица беше ту и ни́та га кáко је Сто́ја, *кажê*: „Дòбро је, сáд је баш дòбро”. Нè прòђе три дàна, Вла́ду ўмрла сèстра у Кочáрник, *зовê* ме Ра̀дица *кажê*: „Ўмрла је тетка Бóса”, кад Вла́де *се спрêмá да идê* тáмо ўвечê, кад *зовê* ме јòпêт òна, кад *кажê*: „Ўмрла Сто́ја”. „Којá Сто́ја?” *Кажê*: „Дрãговãнова” (Го); јá кат сам се ўдáла, да опрòстиш, вèш се шйло нà рўке, ни́је имáло да се кўпй тò нò свè да *шйеш* нà рўке. Оно нêмáше овогá готòвòга да се кўпй, кошўље *мòрáш да шйеш* (Со); дòл’е по Ср̀бији ймáш онè прáвè зел’èнè, јá сам гл’èдò, један бèше Радòслáв сазйдò кўћу, ал’и то у живòту јá ни́јесам вйдò, по мèтар јèдан *ймá*, јèдан ðошник; ми смо на пилòтину горèл’и кречáну, ал’и стáлáл’и шйне све унáкрс, па она *пáдá* жàр дòл’е, ал’и тò бèше дáнгўбно млòго (Св); јá бй једанпўт у Кра̀лево, једно ди́јете ми слáбо бй, и пйта ме једна дòкторица, двйје бèхў: „Кáко ти је йме?”, рèко: „Шкрй̀јель Хўка”. „Хá, хá”, каже, „Шиптáр”. Òдмá пòзнаде порй̀јекло, Шйптáр. Ђе гòд да сам отишáо у бòл’ницу, ðе гòд предáди књйжицу, ни́ђе ни́јесу мòгли онò *Шкрй̀јель* да ми погòдў прèзиме: „Шкрèль, Шкр̀ль”, кáжў. Не мòгахў да погòдў, нешто за йзговòр им тèшко (Бо);

То се најбоље очитује у контекстима где се оба облика употребљавају на блиском одстојању:

сáд сам бйла у Бòсну на једну свáдбу, код нйх имáху другачййй òбичáји. Òни *продáјў* невèсту. Тáмо се продáвáше невèста (На); у тá хотèл ðе смо бйл’и, нит се знáше кò је дирèктор, ни кò је шèф, то рáдахў, уòпште се *нè знá* кò је штá. *Рáдў*, имáху (Брђ); свè òна *знá* кò е подйгò кредит у Тутйн, свè знáвáше (Го).

Када означава прошле радње посматране у процесу нйховог вршења, презент је заменљив имперфектом, као у примерима:

òн дòђи, тáмо сòкови ми у хòдник, јá вйдйм нêмá ми у гáјбу сòкòвá, òн дòђи, отйди у купáтило, попй и вр̀ни онў флáшу. Јá вйчèм кòнобáрима штá л’и су ми прáзне, кад јá један пўт га уфáти, òн *ни́јè*. Рèко: „Па тй ми тражи, јá ðу ти дáт, јá на л’йјеп нáчин, јá умй̀јем са свáкйм л’йјепо, јá ðу ти дáт да попй̀јеш сòк, што узй̀мáш тáмо” (Го); јá тò нйшта знáла ни́јесам, тў спáвáла, свáкад би, бòк ме убйò, нешто сáнáла, кò да ме мр̀твй сан увáтй. Тèк *се зòра указў̀јè*, јá пўшти тел’евйзòр, кáко пўшти тел’евйзòр, јòј дèцо, дáлè бйло от свáкòга, òн се òбрете у кòл’има, снáа мòја с једнè стрáн *држê* га и онò *прй̀чáјў* му, а јá сáмо сáма тў. *Прй̀чáјў* штá се десйло (Коз); „Јá”, кажê, „мирни́јèг

ђака у оделёње нёмām од Радмил'е". „Како ти мирна Радмила? Ти ка[д] си био прoшл'и дан за Рожђе ја сам те замењивала и ја сам је нашла на таблу, она *избрисује* децу која су е записивала" (Го).

Имперфекат по својој природи не може исказати временски омеђену радњу (Вуковић 1967: 218). Презенту је, међутим, та особина доступна, осим у основној, и у секундарној служби, као у примерима:

седим ја ту петнeс дана без њега, он тамо ради то, ја ту без њега седим, кажy ми ови oкол'ина: „Па хe је, па кyд је?" Па, јесам л'и ја дошла oде за нешто ил'и овако yдата, зашта ово? Ја са женама разговарам, смијемо се (Бр); *цйо дан* јуче *мисл'им* како се зовe (До); *сву нoј* ја тако *размишљам* како да побeгнем ујутру (Го).

Ову службу презент је, према мишљењу Ј. Вуковића добио из својства да исказе временски омеђену радњу у апсолутном индикативу (Вуковић 1967: 222). За разлику од исте службе у индикативној функцији, међутим, овде су одређене и лева и десна граница на временској оси. У контекстима овога типа презент је заменљив аористом и перфектом.

Сви примери приповедачког презента који су до сада навођени садрже радње које се одликују присуством компоненте доживљености. Говорно лице помоћу презента оживљава радње у којима је лично учествовало, желећи да их актуализује и прикаже као такве, доживљене, у чему се користи и семантичким потенцијалом осталих облика који садрже компоненту доживљености (презент се најчешће комбинује са аористом и имперфектом). Ипак, наративни презент не мора нужно обележавати и доживљеност радње. Лице које приповеда може њиме означити и радње о којима зна посредно, из сведочанстава неког другог лица. У том случају, говорник се уживљава у прошле ситуације, мења своје временско стајалиште, представљајући радње као сопствене, доживљене, са циљем да омогући интензивнију рецепцију од стране слушаоца.

III.2.11. Наводимо примере у којима се облицима презента обележавају радње које су се вршиле у далекој прошлости, изван домашаја чулне спознаје од стране причаоца, односно оне које могу припадати било ком периоду у прошлости али се о њима зна „из друге руке”:

бигинисо ага дѡбру зѣмљу и ѡн сѡт наговѡри цандаре и *дѡђу* цандари ѱвечѣ и *измлату* онога гѡзду, *измлату* га, *убију* га (Ју); ѣ вѡдѡш једно интересѡтно, кат се нѡприје шкѡла оснѡвала, трѣбало да се ѡснујѣ у Лукаре шкѡла, ал' овѡ Јѣврем што сам га прије напоменѡо, ѡн *позѡвѣ* наше старѣ ис Крушева ис Лукара ис Комѡна, Гѡшево, *позѡвѣ* ѡн тѣ мусл'имѡне старѣ, *кажѣ* јѣдан: „Слѡшѡте ви, не трѣба шкѡла ѡде у Лукаре, немѡ да дѡте ѡде шкѡлу, немѡ да дѡте шкѡлу да ви се дѣца повлѡшѡ. Него”, *кажѣ*, „ми ћемо шкѡлу ставит у Грубетѡне гѡре”. „Е јѡш ко мѡре. Фѡла ти, чѡка Јевремѣ.” Ови бѡкнѡл'и, *не ѡјѡ* шкѡлу тѡ, тѡ је ѡстина, нѡје прича некадѡшња. И *отѣрају* шкѡлу у Грубетѡне и богами гѡре они ѡшл'и, Жѡњѣвиѣ тѡ сѣла српска, некол'ицѡна и мусл'имѡна гѡре бл'ѡжѣ Рѡбарѡна, и шкѡловѡл'и се (Ју); кад је бѡло двѡнѣстѣ гѡдинѣ, *објѡви* Рѡсија рѡт, *објѡви* Грѡка, *објѡви* Бѡгарска и *објѡви* Србија (Из); бѡл'и су ѡндѡ бѣгови и ѡге и јѣдан тѡ из Мѡра, ѡдмѡ дѡл'е, *прѡси* боговску кѡер и мѡго пѡта је *прѡси* а ѡн *ѡма* шесторѡцу брѡнѣ, овѡ што *прѡси* овѡ девојку, и ѡн *дѡђѣ* и *прѣсѣчѣ* га, ал'и *прѣсѣчѣ* га да не мѡре, и такѡ му *донѣсе* ѡхат и *кажѣ*: „Ил' прѡзор ил' опѡнке” (Ју); тѡ нѡстаријѡ што је бѡо жѣнен имѡ двѡје децѣ и жѣна му ѡстѡла ѡде и ѡстѡло тѡ двѡје децѣ а ѡн ѡтишѡ у вѡјску, и кад је бѡо у вѡјсци, *дѡбијѣ* тѡмор (Коз); ѡга кат су убѡл'и, пѡсл'ѣ јѣдан Србин је ѡстѡ бѡо да застѡпа Сѡнѡак, ис Ъванграда, и л' ѡјѣпо *пѡишѣ* у нѡвине: „Ако Сѡнѡак нѡје репѡбл'ѡка”, *кажѣ*, „ја нећу на тѡ сѣдницу дѡн”, и они ѡѣму *кажѡ*: „Сѡнѡак нѡје репѡбл'ѡка”, и ѡн *не идѣ* на сѣдницу и Сѡнѡак *ѡстѡѣ* јѣдан дѣо у Црнѡ Гору, јѣдан дѣо у Србију (Пож); овѡј Цѣфко, стѡгѡ са цѡпом, из Дѡл'ѡна возѡ рѡднике. *Кажѣ*: „Јѡ вѡдѡм плѡс, реко да изѡђем да снѡмим ѡнѡ, кад ѡмѡш шта вѡђѣт, чѡвек се дофѡтио за плѡс, и плѡс и чѡвѣка”. На Пѣштѣр да се нѣко удѡви. Нѡје смѡјѣшно нѡшта, лѡуди, ка[д] тѡ стѡгнѣ ѡдјѣдѡнпѡт, непредвѡдивѡ. И Цѣфко зѡђѡ ѡвакѡ дѡвдѣ, у вѡду дѡвдѣ и не смѣо дѡлѣ, овѡ мѡјстѡр, како вѡде да Цѣфко нѣ смѣде да идѣ, ѡн скѡчи ис кѡла, умѡо да плѡва. Тѣшко је пл'ѡват са ѡдѣћѡм по тѡм бѡјицама. Не могѡше да га ѡткѡчѣ ѡт плѡста. ѡн пришѡ до ѡга ал *не мѡже да га ѡткѡчи, не смѡјѣ да се пѡсти*. Јѣдва га извѡкѡ. *Не мѡже*, ѡга је стрѡх бѡо, и *не мѡже да га ѡткрѡти*. Свѣ за пѡла сѡта се тѡ дѣсило (Бу); сѡт ѡма јѣдна тѡ у сѡседнѡ сѣло девојка је ѡтишла у Пазѡр дѡл'е и сѡт кот свѡјтѡ са родѡтељѡм, ѡцом, ко[д] свѡјтѡ ѡтишл'и, прѡноћѡл'и и тѡ се замѡл'ѡл'и, тѣ свѡјте, да ѡставѡ тѡ цѡру нѣки дѡн кѡд ѡѡ да посѣди. ѡна ѡстѡла, ѡтац је ѡставѡ, него међувремѣно ѡн дошѡ, кад је дошѡ овѡмо, прѡшло је недељѡ дѡна, *чѡјѣ*, *кажѣ* нѣко причѡ, да му се ѡдѡла тѡ шѣрка у Позѡр и да је ѡзѣла Цѡганина. Е овѡ ти је ѡстина, нѡје да лѡжѣм него ѡстина. И сѡт *чѡјѡ* ѡни, нѡје хѡм пријѡтно, да ти кѡжѣм прѡво, *не дол'ѡкујѣ* да ѡна ѡзмѣ Цѡганина. И штѡ ѡе, *кажѣ* не верѡјѣм. Жѣна му, мѡјка те девојкѣ *кажѣ*, чѡвѣку рѣкла: „Ъди вѡди је л' тѡ ѡстина. ѡтиди до у Позѡр вѡди.” (Бо); пѡтаѡ: „Ъма л'и некѡ дѡјѣте да познѡје ту кѡћу да ме повѣдѣ до тѣ кѡћѣ?” И сѡд некѡ дѣчко пѡђѡ сѡш ѡѡме тѡмо ѡѣ се ѡна ѡдѡла и дѡђѡ у кѡћу, звѡни на звѡнце, овѡ ѡшо. Мѣне је причѡ ѡн: „Јѡ ѡђѡ у кѡћу, вѡдѡм”, сѡмо ѡгѡва ѡрка, нѡкѡ нѣма, пѡтѡ се сѡш ѡѡм: „Штѡ е, тѡ си се ѡдѡла, хѡ?” ѡна рѣкла: „Вѡла јѣсам.” „А ѡѣ ти је кѡ?” *Кажѣ*: „Чѡвек ми је ѡтишѡ у пѡјац нѣшто да

күпй.” „А дõбро, јā сам чӯо кõ је õн, јā сам чӯо да си ўзела Цйганина”. Она нйшта *не кажẽ*, ни тõ ни тõ. Не бйди ус прйчу, овā јõј чõвек на врата. Како е ул’ẽгõ, õн га и *не познāјẽ*, нити õн нẽга нити õн. Пйтõ тā што е ўзõ овӯ му шћёрку, рёкõ по ймену овõј нẽгõвõј шћёри: „Кõ је овā чõвек? Јā га не познāем”. „Тõ ми је õтац.” *Пйтā се*: „Је л’ ти овõ мӯш?” Кажё: „Јёс”. „Штā ймā, стāрй?” Пйтāл’и се тӯ. „Ймā л’ шта нõво?” „Нёмā валā.” Уз рāзговõр õн рёкõ: „Знāш штā е, јā сам дошõ, овā мõја шћёрка ўзела тёбе, је л’ тāко?” *Кажё* „Јёс”. „Јā сам чӯо да се õна ўдāла па мёне нйје тõ прйјāтно, мõја шћёрка да ўзмё тёбе.” *Кажё*: „Нйјесмо се ўзёл’и зõром, јā је нйјесам вӯкõ зõром.” (Бо); мõј родйтель, мõј õтац што је бйо, алахрахметёље, õн ми је прйчāо бāш, кажё дõшла жёна и *завежўјё* завёске и *бāцā* пот прāгове, *кажё*: „Јā се дйжём ис хāљйнā, гõла жёна долāзй”. Кажё, лāти мõтку па трчы да је бйјў (Бр); оде јёдна је побёгла једнõга Хўсё, тӯ му је кӯћа, õн је ўмрõ прйје двйје трй гõдине и она побёгла, тāпўт би трчāл’и ко би осёти да побёгнё, да не дāјў, а õна побёгла, а Хўса, дёца нẽгõва *кāжў*: „Бāбо, бāбо, пõбеже Нўска!”, Нўсрета јõј йме. *Кажё*: „Нйје, сйнко, нйје”. „Јёс, брё, јёс”, õни *мйслў не вёрўјё* им. „Нйје, нõ отйшла к нõјнõј кӯћи” (Ѓер); за пāре, у Пёћ на Кõсово. Мõгло е да се продāдё сйр, а да кўпйш овас. Овй су отйшл’и из Л’ескõвё у Пёћ и дõнијел’и мумўруз, крйјўћи. Пā су имāла двā хāна овде, Амир Хõђйћ и Хāмид Хõђйћ, тõ су бйл’и првõ брāтућеде, они су држāл’и хāнõве, пā су овй седёл’и кот Хāмйда, Хāмид је пõсл’ё дошõ, тӯ су сврнўл’и, а õни су ис Пёћи бйл’и, а мõрāл’и да дõђў из Сенйцё, овй што су бйл’и, а узймāл’и у Пёћ, и тӯ су у сāхат трй õд ноћи *долāзў* за мõк õца, кажё погйнул’и тройца, кāко погйнул’и, тåкõ и тåкõ и тåкõ, мõј õтац бйо кмёт тадāшнйй, нāјстарййй, и мõј õтац *се дйгнё*, те тāмо, нāкй трõјйца бйл’и мртви ради хāла. Овā посён је отйшõ и отсел’йо са фāмйл’йјõм, а Амир је остõ тӯ, нйје одсел’йо него је остõ тӯ, сāмо му е одсел’йо сйн (Ле); Ўјкан Ѓāмõвйћ је бйо ис Тўзйнā и õн је вёшало постāвйо у Сјенйцу. Мõј амйђа затвõрен и *долāзй да се вёшā*. Ѓтац ўзми āта, амйђа ми врāнца, тудйјер те тāмо. Постāљено да се вёшā тāмо, првõ брāтућед, мāјкё сйн, нāшл’и нẽга и скйнул’и га са вёшāлā и довёл’и (Ле).

Презент у оваквим примерима прошле радње приказује као очигледне, у току нйховог догађања, упућује на хронолошки редослед нйховог вршења, односно на постојање разлика које постоје на временском плану (ближа : даља прошлост).

Намера говорника који у свом исказу користи форме наративног презента јесте, дакле, да заинтересује слушаоца, да побуди интересовање за саму причу и догађаје у нõј, па их зато описује као актуелне. Није, стога, као последица управо те интенцијё, реткост да се у контексту уз презент нађу и посебни облици попут заменице *тй* или нёног енклитичког облика, односно израза *мõја тй*, којима се слушалац именује и тако „позива” да се активно

укључи у доживљавање радњи, да се у њих уживи као да се оно што ће се испричати тиче директно њега. Назначеним језичким средствима активира се пажња реципијента и истиче потреба његовог активног учешћа у пријему информација:

и тако, ти, Бојана, *узмем ја* дијете за рѹку и прѹво код њега (Ли); укрѹл'и бил'и, нѣ би дал'и родитељи овѹмо гѹре да идѣ. И тако ти ја *пошљем* сѣстру мѹју и једну синовѹцу, отидѹ дѹл'е, причајѹ са њѹм, те ѿће бит, те неће бит, онѹ дѹл'е рѹђѹци и ѿни помѹгѹл'и, и тако свѹдба, кѹњи, свѹтови с кѹњима одоздѹ. Свирѹч с ѹрмоником из тѹг ѐпова тѹмо, Мѹл'е нѣкѹ (Не); било тѹ пѹдѹвно, дѹшла ѿна, а ја ти овакѹ *седѹм* ѿде, и сѹмо *шѹтѹм* (По); ја ти *не сачѣкѹм* ни минуѹту, него *ѿдѣм* прѹво код управњѹка (Не); *дигнем ти се* ја, мѹја ти, оно се тѣк сванѹло (Ду).

III.2.12. Осим за обележавање прошлих радњи које се одликују једнократношћу у вршењу, какве су садржане у примерима које смо наводили – где је реч о појединачном догађају из прошлости – презент се користи и за исказивање дејстава која имају карактер вишекратности. Иако тутинско-новопазарско-сјенички говор има неколико синтаксичких јединица са специјализованом службом обележавања хабиѹалних радњи (потенцијал, императив, конструкција *би* + императив), презент је у контекстима овога типа високофреквентан.

Овај тип наративног презента у тутинско-новопазарско-сјеничким говорима бележимо онда када информатори причају о сезонским радовима, обичајним и уопште радњама које су се у прошлости понављале по извесном утврђеном редоследу. Описује се како су се вршили пољопривредни радови, кућни послови, спроводили поједини обреди, играле дечије игре и сл.:

штрѹгља, кѹрл'ѹца, *разл'ѹвѹ се* варениѹка, тѹ *фѹћѹ* кѹјмак, стѹп да *мѣтѣш* варениѹку да *грѹдѹш* мѹсло. ѐно је ѹско а дугѹћко, *ѹмѹ* онѹ што бѹје рукѹм, дѹнги, дѹнги, тѹ онѣ варениѹкѣ *се измѣтѣ* и мѹсла *исѹѹједѹш* у један сѹт и *кѹпѹш* кашѹјкѹм по овол'ѹкѹ мѣтѹницу мѹсла; *држѹш*, онѹ *ѿрђѣ* басѹке и онѹ зѣмљу *сећѣ*. Јѣдан *вѹдѹ* волѹве, јѣдан *држѹ* рѹло. Ѐсто кад *влѹћѹш* намѣшћѹ дрљѹћу, *посѹјеш*, рѹћно, фѹке, фѹке, *тѣрѹж* волѹве (Бо); сѹјѹла се конѹпла и тѹ је било на прѹвѹм рѣду, на прѹвѹм рѣду је конѹпла јер о[д] тѹгѹ се е нѹрот и обучѣвѹ, онѹ конѹпљу, тѹмо направљено ко базѣни овакѹ и повѣжи у снѹпове, онѹ конѹпљу па је тѹри тѹ па јѹ наврѹни вѹду, и за кѹл'ко дѹнѹ бѹга ми тѹ нѣ знѹм, тѹ се знѹло тѹ рѣт кат ѿна се е покѹсел'ила дѹбро, е тѹпѹт *изнѹсѹ* тѹ конѹпљу ис тогѹ мѹчѹла

и *осуши* па је посл'е *донесу* па је *трл'у* у трл'ице свакā кўћа је имала трл'ице свѣе и турā рѣдом по влакно и влакно, напўни шаку, па онѣм трл'ицѣм онѣ измлати бўпа и бўпа док *дѣћѣ* као рўно вўнѣ (В. Лок); тѣ су жѣне тѣ кйсел'ил'е тāмо нѣгде ђе ймајў мочвāре онѣ, тѣ *се напрāвѣ* рўпа јѣдна, јāзбина, пā *се тѣ покйсел'и* тў, пā *се* посѣ тѣ *осуши*, *вѣжў* *се* онѣ мāl'ѣ вѣзице, пā кат *се* тѣ *осуши*, ѓндā *се тўри*, имала је трл'ица се звāла, двйје дāске *састāвў* *се* а онā трѣћā ѓзгѣр да *пролāзи*. И посл'е *се напрāвѣ* онā конѣпла у јѣдне повѣсне кā вўна. Тā жѣна цйпцијелу нѣј *прѣдѣ*, нйшта *не рāдѣ* осим тѣ (Нет); ѓде сам јā врхѣ, овѣ *се острўжѣ* кѣсѣм свѣ до земљѣ, што *мѣжеш* нйжѣ дѣл'ѣ, и тѣ *се побѣдѣ* јѣдан кѣлац на средину, и *ўзмѣи* онѣ снопѣве и *турāи* око оногā кѣлца свўј рѣдом пѣдесѣт снопā, *бāции* по зѣмљи, *разгрнѣи* га, *увѣдѣи* кѣње и конѣпац *свѣжѣи* за онā кѣлац тāмо, стѣжер се звѣ, ѓндā конѣпац за онā стѣжер и кѣњима, двā кѣња, свѣзāни вѣзѣм око врāта и јѣдна кукāча *ймā* за онā конѣпац и закāчи кѣњима за врāт, за онў вѣзу, и *тѣрā* хи посѣн јѣдан дѣчко, *тѣрā* хи и они трчў нāоколо, *трчў*, *трчў*, а онā *се* конѣпац *савйја* око оногā стѣжера и ѓн *трчи* све док *дѣћѣ* до стѣжера, *дѣћў* до стѣжера овакѣ, савйл'и су конѣпац, е посл'е хи ѓн *окрѣнѣ* нāзāt, пā посл'ѣ *развйјажў* онā конѣпац, *идѣ* ѓпѣт на ѓбрāтно, и посл'ѣн *се* ѓн *развйјѣ* скрѣс до на крај тāмо, кат *се развйјѣ* до на крај, ѓпѣт *савйјā* око стѣжера, *дѣћѣ* до стѣжера, докл'ѣ такѣ *умѣљѣ* жйто, онѣ клāсове угāзи ногāма, зрнѣ *пāдā* ис клāса, *тўчў* га кѣњи са ногāма (Трн); рāнйјѣ нйјесу вйдел'и млāдў, него нѣко је пофāl'йѣ и ѓни *дѣћў* да је прѣсў, и они сāt *пйтајў* кāко *жйвў*, *кажў* дѣбро, *ймајў* дѣста стѣкѣ, гѣвѣдй, овāцā, кѣзā, тѣ је бйло богāство (В. Лок); свāдбе, л'йјѣпо бѣга ми, закѣљи вѣла ел'и крāву, ел'и јўнāдй дѣста, свѣ такѣ, *пѣћѣ* *се*, мѣсо *се кўхā*, слātкѣ тепсйје, пйте, свѣ тѣ *се кўвā* и *јѣдў* свāтови. Нѣвѣста богāми *дѣврй*, онў јѣдну ћаткйју на главу, рўке *држй* овāкѣ и *дѣврй*, зāва јѣдна покрај нѣ *седй* пѣсѣнке *дāрујѣ* пāрāма, како кѣ е *дāрујѣ*, дāдни пāрā, накўпи се дѣста. ѓна тѣ *дѣврй*, *седй* овāкѣ, *стојй* пред свāтове; свѣ тѣ однѣси тāмо па ѓна то урāди, извѣзи, изātки те ћил'йме. *Спрѣмā* *се*, знаћи пѣ-шѣс месѣцй би *се спрѣмāла* нѣвѣста, и пѣсѣн свāтови с кѣњима и отйди, ўзми је, довѣди (Бо); *испрѣсў* је, ѓна нѣ *знā* мѣмка. *Дѣћў*, тѣ су звāl'и прѣвѣжѣ, а сāt се тѣ дрўкшѣ зѣвѣ, сāt тѣ ни нѣмā, сāми *се догдѣворў*. *Испрѣсў* је, *угѣврў* свāдбу, ўвѣчѣр *дѣћў* канацијѣ, тѣ се такѣ звāло, *донѣсў* за млāдў пѣклѣн, злāто, кāтове, рѣбу, они су вйкāl'и рўхо. *Одѣдў* је; *одѣдў* је, свāдба *трāјѣ* трй дāна, у срйјѣду су жѣне, јѣло, *не мйјѣшајў* *се* лўди, сāмо жѣне, а у четврāт лўди, у пѣтак *дѣврй* нѣвѣста, у пѣтак *је* цўмбус, на едан крај су лўди, на едан жѣне, *нѣмā* да *йграјў* зѣдно кā сāt, пѣсѣбно *йграјў* лўди, пѣсѣбно жѣне. Пѣсл'ѣн, трй недѣљѣ *прѣћѣ* па *врāћажў* млāдў ў рѣт, у прѣвичѣ *идў*, тѣ се звāло прѣвичѣ, *идў* у прѣвичѣ с дāром, *остāвў* млāдў трй недѣљѣ да седй. Пѣсл'ѣн је *довѣдў* овй ис рѣда, йстѣ *долāзў* у прѣвичѣ и *остāвў* млāдў, тѣ ти је свāдба. Кошўљѣ, матерйјāl'е, злāто што *кўлў*, двѣл'йрке нāјвишѣ, лйра, петѣл'йрка, двѣл'йрка, прѣстѣн, мѣнћўше, кѣ шта *ймā*. Йстѣ такѣ, мй смо бйл'и прйјѣтелй, јā сам се знāла. *Идѣ* дѣвѣр, прѣстенскй дѣвѣр и нѣгѣва пѣрѣдица, свāтови, *не идѣ* млāдожѣнā, ѓн је *не вйдй* док *не уйћѣ* код нѣ, ни кад је *довѣдў*, *не смйјѣ* да је *вйдй*, сāмо ка[д] *трѣбā* д[а] [ид]ѣ да *спāвā*, кат *спāвā*, мѣгў да

довѣдѹ кога било. Било свѣга. Нйшта, она *останѣ*, кажѣ кад је преспавала, немā кѹт, тѹ нйје кā сād, удā се, развѣди се, нѹ *морā* да останѣ. Рйјѣдак слѹчāј. Рйјѣтко, немā, *бйјѣ* је, *матретйрā* је, тѹ нйко *не окрѣћѣ* пāжњу; бйѹ је ѹбичāј да ме *прстѣнуе* дѣвѣр кот кѹћѣ, и сāмо *улāзй* дѣвѣр и још двā са њйм, пѹмоћнй дѣверови, не умйјѣм ни јā да ти објāснйм тѹ, *прстѣнујѹ* млāдѹ, она хйм *дāдѣ* по пешкйр, кад је *прстѣнујѣ*, свйјѣм по пешкйр преко рāмена по ѹбичāју, *донѣсѣ* хйм шѣрбет, нйје имāло сѹк него шѣрбет, вѹда и шѣћер, и ѹни је *дāрујѹ* посл'ѣн на онѹ, вйкāло се тāбља, нйје послужѹнйк, *стāвѹ* на тāбљу пāре, кол'ко кѹ *мѹже*, нйје имāло послужѹвнйк него тāбља; *немā* глѣдāња, сāмо испре[д] сѣбе онѹ чаткйју ти стāвй и *не мйчѹ је*, марāмицу овакѹ онѹ, на ћѹше је напрāви, онѹ ћѹше овакѹ, *двѹрйш*, е кад *јзму* млāдѹ да *йгрā* са мѹмком, и она свѣ *гл'ѣдā* испре[д] себе, *немā* тāмо, овāмо. *Йгрā* ал' испрет сѣбе, такѹ ти је ранйјѣ бйла тā мѹка (Боб); бй долāзил'и такѹ прѹсци да трāжѹ девѹјку ко тйјā ѹчѣвā, пā ко се јѣдно дрѹгѹм *свйдй*. Пѹсл'ѣ *закāжѹ да дѹћѹ да испрѹсѣ, да промйјѣнѹ* прстѣн, ѹбил'еже. Тѹ *замѣнѹ* прстѣне, *дā* она прстѣн девѹјки, девѹјка њѣму, *вѣрѹ се* и такѹ тѹ. Имāло, *трāжѹ* злāта, *трāжѹ* некѣ ѹгрл'йце, некѣ докѹл'йце. Имāло је и тѹгā, *пресѣчѣ* млѹго пā овā *нѣће да прхвāтй*, *остāнѣ* брес спѹразѹма, брес дѹговѹра. Нйје кā сāt (В. Лок); тѹ у рѹт кат *се испрѹсй*, зѹвнѣ девѹјке и ѹне бāш кā овѹ што вй турāте лāк мй тāпѹт крнѹ, кѹпѹ се девѹјке, пѣвајѹ, невѣста *се обукѹјѣ* у хальйне, у дймйјѣ, свѣ тѹ промѣњѹј, сѹтра *дѹћѹ* свāтови *повѣдѹ* је, тāмо посл'ѣ свāдба, лѹди, жѣне, *цумбѹсй се, пѣвā се, йгрā се*, свѣ тѹ такѹ (С. Туп); ѹдавдѣ *понѣсѣш* рукавйце и у рукавйце *понѣсѣш* жйто и *понѣсѣш*, и сād *се зовѣ* тā косйр и првѹ што *јзмѣш* те *засѣчѣш*, да *осѣчѣш* овāј бāдњāк, онѹ лѹскицу *стāвйш* у жйто и пѹсл'ѣ *посйпаш* по бāдњāцима, из рѹкавйцā *посйпаш* по бāдњāцима, такѹ и ка[д] *дѹћѣш* ѹвде. *Стāвй се*, полāзак бāдњāка, *йћѣш* у сѹбу, пā у шпѹрет, по жāру (Бу); грѹшāли бй се, грѹшкāње, по пѣт кāмѣнā па бй онѹ рāдйли рукѹм, покѹпи па бāцā гѹре кāмен па покѹпи онѹ дѹле па уфāти онā кāмѣн, па такѹ е грѹшкāње бйло. Јѣдан кāмѣн а пѣ[т] шѣс дѹле и сāt *бāцйш* онā гѹре а онѹ *бāцйш* дѹле, ѹ рѹку ти је, и сāt кат *фāтāш*, онѹ *бāцйш* гѹре а *уфāтйш* дѹле, *покѹпйш* онѹ дѹле што сй бāцила, ѣто такѹ. Ако *не покѹпйш*, излйјѣчиш се (Вру).

Презент се сѣреће и у текстовима који су временски неутрални, тачнйје посреди су савети, упутства и сл. применљиви у сваком времену. Такви су нпр. текстови попут рецепата:

ревāнйја *се прāвй* овакѹ. *Јзмѣш* мāло зѣјтйна *тѹрйш* и мāло мāсла и *јзмѣш* коѣ јāје и онѹ свѣ *убѹтāш, убѹтāш* и *убѹтāш*, посѣн *јзмѣш* мало брāшна и кāкао и понѣгѣ мало *убркāш*, јок по цијѣлѹме, но по нѣће-нѣће, такѹ, посѣн *тѹрйш* на шпѹрет те *испѣћѣш*. Е вāлā нѹјзи *не трѣбā* млѹго шѣрбѣта, кā једна ћѣзва о[д] трй ћѣтйри фил'ћāна, и посѣн кад *испѣћѣш*, *јзмѣш* кашйкѹм л'йјѣпо те свѹд рѣдом *попркāш*. Сѹтрадāн *мѹш* свѣ да е *искоматāш* у колаће и да е *тѹрйш*; йстѹ и гурāбйје

такò, *умїјесїи*, *тўрїи растòпїи* м`асла и з`єїтна мало *тўрїи*, *тўрїи* м`ало па *растòпїи* онò кол'ко ти је там`ан, пос`ен *тўрїи* једно ј`аје двòе, па онò *лўп`аи* св`е, па *забрк`аи* т`е гур`абїје, *забрк`аи*, посл'`ен *вїдїи* да л' се л'їјепї за руке, ўзми раст`ањи овакò по тепсїји, исп`ећи хи. Ка кол`аћи онò (Де); обар`уша, *ст`авїи* вод`е, бра`шна, сòл'и и мало вод`е мл`ак`е, и *убїјеш* онò дòбро, *убїјеш* и *убїјеш* да ти *н`ем`а* онија гром`ул`а и тепсїју *подм`астїи* и пос`е *ст`авїи* м`ало онò што си б`ут`ала ст`авїш у н`у и онò *се потп`еч`е* л'їјепò, па òп`ет м`аслом *подм`астїи* одòзгòр, п`а òп`ет др`угї кат *ст`авїи*, п`а òп`ет пос`е кат *се исп`еч`е*, *подм`астїи*, па *тўрїи* кол'ко хòј к`атòв`а, з`авїсї кол'ко ти *тр`еб`а*, ако ти *тр`еб`а* за вїш`е ф`амил'їј`е, вїш`е ти *тр`еб`а* онија к`атòв`а, ако ти *не тр`еб`а* нò за м`ању ф`амил'їју, трї-четїри к`ата, п`ет н`ајвїш`е, ј`а сам такò ст`авл`ала, и тò *се* посл'`ен *издрòби*, ка *се исп`еч`е*, ўзм`еш те је л'їјепò на ком`ате *издрòбїи*, ов`амò м`асла *расквр`чїи*, *тўрїи* мало сòл'и и к`ајм`ака и *зал'їјеш* је одозгòр (Ков).

Овде је презент заменљив наративним императивом, а неретко се у текстовима ове врсте два облика комбинују, што упућује да је и у једном и другом присутна компонента директивности, спољашњег подстицаја, обавезе да се радња, односно цео процес изврши управо на наведени начин.

Устаљене прошле радње могу се обележавати облицима презента у различитим граматичким облицима:

їм`а и тò, на прїмер, ј`а *бегенїшїем* да *се пријат`елїм* с н`екїм, ка са З`ечевїћима, ка с В`ельовїћима и ј`а *òд`ем* и тў *ј`а мòгу* да *òд`ем* или *пош`аљ`ем* н`екòга, н`егòву свòјту ил н`ешто, тў и тў да ид`ете да прòсїте девòјку за сїна, за ун`ука, за кòга бїло, за синòвца, за бр`ата и ј`а *пр`атїм* (Вру); цїцвара, тò ти је бїло за прїјетел`е да се угòзбў ка[д] дòћ`е прїјетел`, цїцвара. *Ст`авїи* вод`е м`ало, м`асти, ал вїш`е м`асти, и посл`е кат прòврї [е]т[о] онò, *осòлїи* га м`ало, *тур`аи*, већїнòм прòјанò се тур`а цїцвара, *ст`авл`аи* бра`шно, *мїјеш`аи*, *мїјеш`аи*, *мїјеш`аи*, *мїјеш`аи* онò док не п`уштї м`асло (Вру); уј`утру *уст`ан`е* нев`еста и òни ул`азў, пр`вò св`екар, òна га *г`рл'и*, *л`уби* му р`уку и такò свїј`а р`едом, св`екрву и свїј`а. Тò ј`утро јòк, а др`угò ј`утро нев`еста и *мїјесї* и *мўз`е* и св`е *мòр`а* да *р`адї* (Боб); їшл'и смо ал'и м`ањ`е, òде у Мїтровицу смо їшл'и ал'и тò је бїло нек`ако к`а ўзгр`едно, т`ап`ут се спл`авови т`ер`ал'и и низ вòду, низ Ѐбар, спл`авове и на он`а спл`аф ми *отїд`емо* и *пон`ес`емо* по к`ацу, двїје, кòл'ко кò їм`а, мало сїра, к`ајм`ака, т`ап`ут се и в`уна прод`ав`ала, *пон`ес`емо* в`ун`е да *прод`амò*, *пон`ес`емо*, пон`еко е имò и пч`ел`а, *пон`ес`емо* м`еда, вòска и такò, н`ешто се м`учио чòвек (Бр); *пòћ`у*, *пон`ес`у* ракїј`е, м`езе, *ис`еч`у* б`адњакове п`а *с`едн`у* т`амò, п`а *се зајов`ан`е*, пòс`е *дòћ`у* òде, ун`ес`емо б`адњакове и из`утра полож`аонїк дол`азї. С`амò *с`едн`у* он`акò. Тò се зов`е бадњацїца и *пон`ес`у* гòре и гòре је *окр`ен`у*. *Прелòм`е*

тамо бадњаачицу (Коз); *печѣ се* тѣ, *мїјешѣ се*, *мїјешѣ се*, пѣслѣ ка[д] *се испѣчѣ* ил кајмака ил сїра, још лѣпшѣ дѣѣ, тї прѣбѣ ка[д] дѣѣш кот кѣѣ (Вру); ткѣла сам овѣ од вѣнѣ а тѣ нїјесам. *Разбїе се* вѣна, опрѣдѣш ко ѣј за оснѣву, тѣнко, двѣ струка, онѣ посл'ѣн на махѣлку, оснѣјѣш га на рѣзбој, кїркит ѣмѣ и ткѣш га, свѣ га рукама прѣбїрѣ, жїцу ѣздѣлѣ, жїцу ѣзгѣр и ѣмѣш мѣстру, по брѣју свѣ. Тил'ѣми, чѣрге, прѣње, кучинаѣке, свѣ се тѣ ткѣло, јастѣци, хавѣл'и, нехавѣл'и. Онѣ гѣре онѣ хѣф, *сечѣ се*, онѣ тѣфице *се вѣжѣ*, а кад нїје хавѣл'и сал' прѣтїњѣш рѣвно. Такѣ се ѣил'ѣми ткѣл'и, прѣстїрѣло се по кѣѣи (Ле).

Као што се из наведених примера читује, у предикатима у презенту подједнако су чести глаголи оба вида, с тим да када су посреди несвршени глаголи, радња се приказује у свом трајању, док облици перфективне форме указују превасходно на целину радње.

Ни у овој служби презент се не јавља самостално, већ своју семантику остварује у суодносу са другим глаголским облицима са претериталном службом. Имајући у виду да је реч о радњама хабитуалног карактера, саопштења су најчешће обликована тако да се у њима презент комбинује са облицима чија је основна служба обележавање поновљивости прошлих радњи – потенцијалом, императивом, конструкцијом *би* + императив. У поређењу са наведеним јединицама презент поседује знатно слабији потенцијал за исказивање хабитуалне семантике, те није уобичајено да у контекстима овога типа буде употребљен самостално. Модални глаголски облици попут императива и потенцијала именовану радњу недвосмислено маркирају као хабитуалну, припремајући језичке околности за синонимну употребу презента.

Како се сви ови облици здружују у ширим контекстима види се из примера:

зѣтови то штѣ нѣ би рѣдїли са тијем шурњајѣма, тѣ се ранїјѣ нїко нѣ би ни замѣрио, ни, и да је *повѣчѣ* позѣди кад ето онѣ идѣ са ѣвѣром и да је *пољѣбї*. А ѣвѣр *држї* мѣтку и кад осѣтї, ѣн и *бїјѣ*, *не дѣ* ка младѣј (Вру); кѣзѣње, знѣш и тї кѣзѣње, тѣри рукавицу ал чарѣпе, по дѣсет чѣрѣпѣ ал рѣкавицѣ, и сѣт онѣ *поткрївѣ*, *држї* прѣстѣн ѣ рѣку и пот свѣкѣ ето онѣ *завѣчѣ* рѣку, извѣчѣ и *остѣвї* нѣѣ онѣ прѣстѣн, онїјѣ дѣсет кѣзѣ сѣт тї *мѣраш да погѣдїш* ѣѣ је, ако *не погѣдїш*, *излїјѣчїла си се*. *Излїјѣчї се*, *не мѣже* вїшѣ *да трѣжї* кад нїје ето онѣ нѣшла, па би се тѣ мрчили, па ооо. Кат те *наткѣзѣ* ето онѣ, *ѣмѣ* пѣртїја, по двѣ трѣе на едну стрѣн, по двѣ трѣе на дрѣгѣ и којѣ пѣртїја

наткѡзѧ ѡна мрѣи ето онѣ што нису наткѡзѧли, рукама, очађавѣ рѣке и по образѹ и измрѣи. Нѣ мош вѣроват кѧко е тѡ занимљиво бѣло, овѡ сѧт ништа. Тѡ би се прѣвио један Миливоје ис Тутѣна, тѡ е бѣио зѧђавола тѧ чѡвек, ѡн би обрѣни, ѹзми вратило, тѣ нѣ знѧш штѧ е вратило тѡ од рѧзбѡја што би навијѧли, и у тѡ вратило побѡдѣ двѧ крака, ка ето онѡ ѹши и замотѧ некѡм крѣпѡм а овѧмо покрѣју га ћѣбетом и ѡн се не вѣидѣ, сѧмо што ѡн скѧчѣ по сѡби, и ѣмѧ ѣглу кот сѣбе и ћѣ се премѧкнѣ то врѣска стојѣ по сѡби, кѡ стрѧ не од мѣчкѣ, ал ѡн нѣне овѣ жѣнскѣ сѧл вѣшѣ ето овѣ мушкарѣце. И ѡн држѣ ѣглу и чѣм се примѧкни до мушкарѧцѧ, ѡн тек бѡцни га испод ћѣбета, они врѣску, побѣгни, е штѧ би се рѧдѣло, о бѡже, бѡже. Ѣн ка[д] тѡ изѣгрѧ се, изѣгрѧ се па посѣ скѣнѣ тѡ; па хеееј, кат посѣдѧ овакѡ нѧрот, и сѧт јѣдан оће да зовѣ на свѧдбу, и како би онѡ свѣзѧо онѧ безбѧтнѣ сѧч, свѣжи између нѡгѹ, и нѣкѧко чѣм ѡн овакѡ рашири нѡге, онѧ сѧч овѧкѡ одмѣри и сѧт ниѣтѧ овакѡ на примѣр тѣбе ил тѣбе: „Штѧ ћеш ми донѣјет на свѧдбу?“ Ѣни нѣтѣ да рѣкнѣ што лѣјепо, него грѡдѣ. И ѡн зафѧли, рашири онѣ нѡге, и онѧ сѧч овѧкѡ одмѣри и вѣчѣ: „Фѧла“, и, мѡје вѣ, ка[д] дѡћѣ, изрѣди такѡ а ѡн пѡслѣ зѧћѣ јѡпѣ, кѧиш ѹ рѣке: „Штѧ си ми тѣ дѡнио на свѧдбу?“ „Тѡ и тѡ.“ „А кѡ ће онѡ да јѣдѣ?“ Па да ти донѣсѣм жѧбу, па да ти донѣсѣм мрѣтва кѡња, свѣ тѡ нѧрот вѣчѣ. „А кѡ ће онѡ са[д] да јѣдѣ?“ Ѣн га изгѡри кѧишом, изгѡри кѧишом, доклѣ не рѣкнѣ јѧ, нѣне да престѧнѣ (Вру); јѧ сам ишѧо у Морѧвац гѡре, имѧло је по дѣсет, петнѧес, отѣди у Морѧвац, ћѧк, па од вртѧћѣ до вртѧћѣ је наћеш кѡпрѣвѧ бѣри, бѣри, напѣни онѧ ћѧк, ѹвѣћѣ дѡћѣ док ти дѹша дѡћѣ до, вѧздѧн нѧ ноге трѣћѣ; ћѧк тѧмо су ѣшл’и повише Ѣгла, свѣ пѣшкѣ. Умѣљи јѣхам, воденице су бѣл’е у Берекѧре нѧма, натовѧри клѹсе и отѣди омѣљи, донѣси. Имѧо је онѧ, имѧо је нѣкѣ, кѧко се зовѧхѹ, црепѹље, онѣ црепѹље и на онѹ црепѹљу замѣјеси л’ѣп и тѹри га, жѧра озгѡр, испѣћи, извѧди и она пѣћѣна, тѧ л’ѣп јѣдѣш; сѧт је госпѡдлук, вѣдиш, вѡда унѹтра, шпѡрет унѹтра, купѧтило унѹтра, жѣвѣш кѧ бѣк, ка у грѧт, а ѡндѧр тѡ није имѧло ништа, једна гасуљѣца тавал’ѣкѧ у хастѧл је тѹриш, запѧл’иш, горѣ, тѡ вѣдиш, крај тогѧ јѣдѣш, синѣју постѧви и тѡ ти свијѣтљѣ да те фѹти и хрѧни (Бо); сѣјѧл’и би свѣ врѣсте жѣта, и јѣчам, и пшеницу, крѹпнѣк, рѧш, ѡвас и такѡ тѡ, свѣ би га жнѣл’и рѹчно. Кад бѣдѣ свѣ готѡво, подѣнѣмо у стѡгове, и[з] стѡгѡвѧ ѡдмѧ на гѹвно, напрѧвѣмо гѹвно и онѡ снѡплѣ порѣдѣмо по гѹвну, па увѣди кѡње па врѣл’и тѧко и тѡ ти је такѡ тѧ. Ѣндѧ напрѧвѣмо мѣтл’е от брѣзѣ, вѣлѧма ускрѧјнѣмо слѧму и обрѣишѣмо гѹвно, цѣла фѧмил’ѣја се органѣзуе те покѹпѣмо онѡ жѣто на кѹп и кат ѣмѧ вѣтра, мѣ лопѧтѧма издѣжѣмо онѡ жѣто и вѣјѣмо и остѧјѣ чѣсто посѣн жѣто, ѡндѧ сѣпѧмо у врѣће, дѣжѣмо на тѧван, тѧпѹт нѣко ѣмѧ хѧмбѧр, нѣко јѡк, но по тѧвѧнѧ по кѡшѣвѧ и по сѧндѹкѧ онѡ жѣто; ѣгрѧ жмѹркѣ, ѣграјѹ се кл’ѣсѧ, тѡ се такѡ зовѣ, мачѹгу зѧбѡди пѧ једно мѧлѡ дрѡво стѧви на онѹ мачѹгу пѧ га дрѹгијѣм кѡ ће дѧлѣ, тѧ побѣћѹе, одбѧцѹјѣ. Фил’цѧнѧ би се на посѣтке, ѣграјѹ, стѧви прѣстѣн пот фил’цѧн, двојѣца крѣјѹ, а онѣ дрѹгѣ трѧжѹ, кѡ нѧћѣ, побѣдѣ. Тѡ се такѡ звѧло тѣ ѣгре; ѣди у дрѹгѧ сѣла двѡри невѣста, кѡјѧ је нѧјстријѧ свѣкрѡва, ѡна покѹпѣ свѣ и одвѣдѣ невѣсте тѧмо да двѡрѹ и ѡне се порѣдѹ, ѣмѧ и по двѧдес ѹ рѣт, да се тѧкмичѹ кѡјѧ је нѧјлѣпшѧ. Свѧко за свѡј ѹкѹс, свѣ кажѹјѹ, онѧ

вiчe она, она она, свaкo *ймa* пoсeбaн *укyс*; oд oвiјa oвaмo, кo je крaвa, oфцa, свe *тeчe* црвeнo мл'ијeкo, *прoмiјeнi* бoјy и oни *знajy* oдмa дa нeштo *јeс*, и *идy* кoт хoцe, *бoрy ce*, *пишy*, дa би ce тo мaклo, хoцa тo *мaкнe*, *пoмoгнe* хим хoцa; бил'eжи трaвe, прoбукyј дeцy, л'и хим стрaвy. *Узмy* билeгy oт дeтeтa, *ймajy* јeднe трaвe пoсeбнo и трi тe трaвe свeжи црвeнијeм кoнцoм и пoсл'eн хи пoчyпa и тyри y вoдy и кyпa дiјeтe; Рaзбajавaл'и би му жeнe, кoјa *знa*, тo су имaл'e тe старијe штo *знajy*, *разбaje* дeтeтy *дa нe плaчe*, дiјeтe *ймa* грчeвe, сo oкo глaвe и бaци y вoдy, *кaжe*: „Кaкo ce oвa сo рaстoпиo, тaкo плaч oтишo” (Бoб); Рaнијe кaкo би му oтaц и мaјкa рeкл'и, oтaц и мaјкa су му ce питaл'и, oтиди, види дeвoјкy, кaкa je, штa e, oт кoјијa je, oни дoђи oтyд дa видy *ђe ce удaje* дeвoјкa, *ймa* л'и штaгoћ y тa дoм *ђe ђe* дa живи, кaкo *je* стaњe, штa *je*, пa бoгaми нeкo и *пoкyди* пa *ce рaзвaл'и* тo, свaштa *je* бiлo; o Бoжигy, нajпpијe Бaдњи дaн ми oдe нaш *нe би пoмињaли* пaсyљ, *кaжe* *пaсyљajy ce* шљивe. Знaлo ce дa ce oсeчe бaдњaк, *пoнeсe ce* пoгaчa, флaшa рaкije, кyкyрус, oвaс, житa штa *ймaи* и првa лyскa дa *пaнe* дa гa сyнцe *гpијe* oнa бaдњaк. И првa лyскa *ce узимa* и *стaљa ce* y тoрбy a пoгaчa, бaдњaчигa, *ломi ce* пpeкo бaдњaкa y шyми гдe *ce oсeчe* бaдњaк; знaм ja, *ймa* јeднo тpи мeстa, и дaнaс сy живe тe жeнe. *Пoшaљи* брaт му oдe нaмeстo њeгa и oндa oнa *дoђe* и, кa[д] *дoђe*, *види* нeкo *укpкa* joј y сoбy, y ђeрдeк, и oнa *oстaнe*, штa *ђe*, кy[д] *ђe*. *Јeс* бiлo ал'и слaпшe, *oстaнy*; a бiлo *je* oтймaњa дeвoјaкa, тo e дoстa бiлo oтймaњa, ja знaм, ja пaнтим лyдe. *Бигинишe* дoбpy дeвoјкy, тo *je* бiлo oдмa пoсл'e рaтa, и рaнијe зa вpeмe тyрскoгa кaжy, *бигинишe* дeвoјкy, тaпyт *ce* тo aкрeбe кoјe сy jакe фaмил'ијaрнo, тo су рaдил'e, *бигинишe* дeвoјкy и *кaжe*: „Хajдe дa идeмo дa je oтмeмo”. Пoкyпи ce њи тpoјицa, упaни y кyћy, пyшкe, y Шкрijeљe гoрe и пoвeзaл'и, a oдe oдмa су *je* дoвeл'и, пoвeжy joј брaћy и oцa, Цpнишaнин кoмитa штo je биo, oн пoшo, дeвoјкy зa чyпe, oвијa пoвeжи y сoбy, и тaj дaн му *je* oстaлa (Јy); oн би ми oдниo пo пeдeсeт-шeсeт килa y кoфe, тy тaкcистa *дoђe*, *нaпyни* y гeпeк, тaмo тyри y aутoбyс, тaмo му je дpyг, *чeкa* гa c кoл'имa. Зa њeгa *ймa* и зa мeнe (Кa); фoрaл'и би ce, *нaпpавимo* лoптy oд кpпa пa *гaђaмo ce*, фyдбaл ниcмo имaл'и и нeгo нaпpави тo пa ce гaђa, кoгa *убијeш* нajпpијe oнa пoсл'e *гaђa* и тeрaл'и cмo гyцy, нaпpави пa сви oкoлo тeрa yнyтpа, тaкo тi игaрa. Пoсл'e кaснije oнo кaд *je* бiлo кyпил'и ce пo брдимa, нa свaкo брдo *ймaи* oмлaдинe пa *пeвajy*, *свipa* клaнeт, тy cмo ce упoзнaвaл'и и мoмци, дeвoјкe *пoђy* oтaл'e кa кyћи испрaти je; кpил'и би ce пo шyми, жмyркe, јeдaн *жмyри*, ми *ce кpијeмo* пo шyми, пa дoк пoсл'e *нaђe*; *кpeнeш* зa Ђyрђeвдaн y рeкy тaмo и *кyпaи ce*, пoсл'e *узмeмo* кoпpивe *пeљaмo* нaрoт, *пeцaмo* и кoпpивaм a oни *бeжy* a ми *сакpијeмo* oнy кoпpивy, ja сам бaш тo рaдиo, узми сакpи пoд блyзy и *пpиђeм* кpaj нeкoгa, кpaj жeнe, кpaj чoвeкa пa фйкe и фйкe пo нoгaмa ил'и пo рyкaмa, oн *бeжи*, *кyкa* нaглac (Кoз); свe тo y зajедницy, нoсилo ce нa oбрeмaчy вoдa тy дoл'e *ймa* јeднo двaeс-тpиeс мeтaрa, нa oнe oбрeмaчe. *Закaчии* oнe тeстije. *Имa* дрвo сa стрaнe oвaкo, пoдyгaчкo, oвoл'икa тa oбрeмaчa, и јeднo дрвo тy пpoбивeнo, oнa рyпa тy, јeднa тy, нa кpaвe и тeстije *нoсиш*, јeднa пoзaди, јeднa нaпpијeт. *Јeс*, мaлo сaвијeнa je. Бoгaми *жyљa*, ал' кo тe *питa*, *мoрaи дa нoсиш*. Нa глaвy, oнo *ймa* нeки кoтyр; и тaмo

дѡл'е, није имѡо ова пѹт, него низ рѣјеку тамодѡл'е, тѡ је сѡмо онѡкѡ путѡње бѣл'е, пѡ би товѡрил'и онѡ товѡре дѣвѡ на кѡње, пѡ зал'ѣди рѣјекѡ а кѡњ наѣћѣ на рѣјеку и пѹкнѣ онѡ л'ѣд и ѡн побѡдѣ глѡвѡм и свѣ и дѣвѡ и кѡњи и свѣ у вѡду обѡл'и. Пѡсл'ѣ она избѡијѣ, тѡмо-овѡмо, мѹчи се, и покупѣ пѡ ѡпѣт натовѡри и тѣрѡј за Пазѡр. Кѡњ устѡнѣ, није тол'икѡ дубѡка вѡда, сѡмо бѣо л'ѣт пѡ га превѡри и ѡн упѡо; имѡло је слѹчајѣвѡ да смо дѣвѡ продѡвѡл'и, јѡ сам продѡвѡ, стѡ педесѣт дѣнарѡ, дѡбро је, ѹзмѣи сѡл'и, гѡса, ѡндѡ није имѡло свѣтла него онѡ петрол'ѣјка и онѡ лѹч, имѡло лѹч од бѡрѡвѡ. ѹзмѣи пѡ запѡл'иш онѹ лѹску од лѹча и послѹжѣи се док ул'ѣжѣи дѣцу тѡмо; рѡзбој имѡ овакѡ двѣје статѣвѣ и имѡ дѡл'е овакѡ на средѣну јѣдна прѣчѡга. И гѡре имѡ вратѣло јѣдно и дѡл'е стѡвѣиш вратѣло и навѣјѡш тѡ што ћемо да ткѣмо, и дѡл'е стѡвѣиш јѡш некѹ дѡску и стѡвѣиш нѣкѡга камѣња да се онѡ рѡзбој не помѣра тѡмо и овѡмо, стѡвѣиш јѣдну дѡску тѡмо ће седѣиш да ткѣиш. Протѣиш ѡтуд, ѡдовѹт, дѡл'е имѡ онѣ пѡдношке, ногѡма. Имѡо бѣрѣило, чѹњѡк протѣиш онѣ жѣце. Имѡ и онѡ жѣца ће се протѣишѣ, нѣ чѹњѡк него бѣрѣило. У бѣрѣило стѡвѣиш бѣрѣо и пѡсл'ѣ у онѡ утѣиш; ѡни дарѣвајѹ пешкѣре и закѣтѣ пешкѣрѣма онѣ ѹзде на кѡњима, свѣжу, и ѣстѡ онѣ свѡтове којѣ су дѡшл'и на муштѹлук, преко рѡмена ил'и привѣжѹ шнѡлѡм онѡ пешкѣр. Тѡ ѣстѣ ѡбѣчѡји ал'и на рѡзнѣ нѡчѣне. Вратѣ се тѡмо пѡсл'ѣ и тѡмо ѡпѣт пѡсл'ѣ. Пѡ помѡло да се не идѣ с јѣднѣјѣм трѡгом да идѣиш и да се вратѣиш него да имѡ мѡјно да се заобѣћѣ. Јѡ нѣ знѡм због чѣга је тѡ бѣло, због напрѣтка; Ранѣјѣ су лѹди говорѣл'и Југослѡвијѡ је мѡлѡ Швѡјцарскѡ, такѡ је пѹна бѣла, и свѣ кавѡл'итѣтно и свѣ ѹдѡбно, ако идѣиш нѣгде, и обезбѣђѣна си, на срѣт пѹта л'ѣгни нику те пробѹдит нѣће ако нѣшто ниси направѣо (Не); посѣ тѹ конѡпљу она никнѣ, порѡстѣ, сазрѣнѣ, ѡндѡ се пѡжнѣ, повѣжѣ се у тѹцѡт и тѹри се у некѣ резервоѡр водѣ и оно би се тѹне кѣсел'ило, извѡди, имѡл'е су онѣ трѣл'ице и употреблѡвѡло се за кошѹље, дѡлѣњѣ вѣш, није имѡло штѡ дрѹгѡ. Жѣвѣло се о[д] тѡгѡ; имѡл'и су јѣдни ћѹмбѹси, ранѣјѣ ѡн се ожѣнѣ и дрѹгѡ вѣће, трѣћѣ вѣће довѡди мѹзику у кѹћу и тѹ нѣзвѡн идѣиш, свѣ омладѣнци мѡмци идѹ на тѡ ћѹмбус, нѣко од рѡћѡкѡ извѣдѣ мѹзику, јѡ му дѡм стѡ ѣурѡ и ѡн дѡћѣ тѡ вѣће и свѣрѡ тѹ и ѡндѡ су свѣ мѡмци тѹ ѣшл'и пѡ су се тѡкмићѣл'и, доказѣвѡл'и се а тѹ је имѡло и дѡвѡјѡкѡ, дѡвѡјѡкѡ у тѡ врѣме ѡне су по хѡднѣкѡ бѣл'е, на вратѡ вѣрѣл'е, а пѡсл'ѣ је пѡћѣло (Пож); ѡдѹ, испрѡсѹ и довѣдѹ, тѡ ни мѡмци ни дѡвѡјѡке нису прѡвил'и пѣтѡње, те не свѣћѡ ми се, те овѡ, тѡпѹт су се родѣтели слѹшѡл'и ако трѣбѡ такѡ тѡ да бѹдѣ, ѡндѡ нека бѹдѣ. Пошѡлѣ се пе[т]-шѣс лѹдѣ, имѡло су тѣ гарѡнцијѣ тѡ, звѡл'и су се ѡдѡбрѡнѣ лѹди којѣ нијѣсу лѡгѡл'и, бѡвил'и се свакојѡкијѣм послѡвѣма, лѹди су вѣровѡл'и јѣдан дрѹгѡме. Прѣчѡ онѡ за онѹ фѡмил'ију онакѡ је, онѣ овакѡ је за дѡвѡјѡку такѡ, за мѡмка такѡ, е кад би се свѣ тѡ утѡнѡчилѡ, ѡндѡр дѡвѡла би се такѡ дѡвѡјѡка; младѡжѣња ни слѹчѡјно, а ѡдрѣћѣвѡл'и би се нѣко кѡ је жѣвѣо бѡлѣ имѡ је некѹ пѡру да трошѣ за тѡ нѡрот, ѣшл'и су свѡтови, кѡ није имѡ, ѣстѡ кѡ онѡ кѡт се прѡсѣ, прѡводѡцијѣ, ѡтѣдѣ пе-шѣс лѹдѣ, ѹзмѣ је и довѣдѣ је. Двѣјѣ-трѣ жѣне, ако је мѡњѣ те је у пѣтѡњу овѣ сирѡтѣња, кѡ и сѡд. Кѡ је јѡчѣ ѡдѣ дѣсет жѣнѡ, двѡдес, би се прѣчѡло код нѣкѡга дѡмѡћѣна, кажѣ, стѡ свѡтѡвѡ ѡтѣшло с кѡњима; косѣдѡ кад би бѣла, би се клѡла

jãġãāt. Жѣне *спрѣмѹ*, богами тѣ како кѣ је имѣ, кѣ је имѣ вишѣ те је бѣо домãġин дѣбар, *спрѣмã* дѣбро, кѣ *нѣмã* него у сиротѣнѹ, мало слãпшѣ и такѣ тѣ (Рај); а мѣја генерãција, сѣне, тѣ је бѣло глѹпо. *Шãġѹ* на мѣр, ѣдмã сѹтрадãн *дѣġѹ* двã чѣвѣка, на прѣмер, јѣк ко тѣ фãмил'ијѣ него мãло од дрѹгѣ фãмил'ијѣ, *отѣдѹ* двã чѣвѣка, *трãжѹ*, мѣ кãжѣмо мѹхур, *кажѣ*: „Дãди ми мѹхур”. Понѣкѣ *кãжѹ*: „Ѣна је мѹхур пѣнијѣла кад је отѣшла”, и пѹшћѣ мѣр. Понѣкѣ богами јѣк нѣ двã мѣсеца, трѣ мѣсеца и пѣла године тѣ би се гãġãло како кѣ. *Нѣġе* дѣмек. Те пѣсл'ѣн се помири. Пã пѣсл'ѣнке довѣди тѹ девѣјку кот ѣца пã сѣди двãдес дãнã, дарѹј цѣјѣлу фãмил'ијѹ тѹ и амѣце, нѣко *гãġã* и дãице, нѣко јѣ сал' амѣце, тѹ фãмил'ијѹ брãтã, понешто дãра. Понѣси по јѣдан ġѣравѣ, по јѣдну блѹзу, шãмѣјѹ, штã дрѹгѣ да *се понѣсѣ* тãпѹт, нѣје имãло; по јѣдно тѣ котл'ичѣ ил'и по двѣје тѹри у тѹ лѹбицу. Е пѣсл'ѣн кад *вѣдѣи* гѣре те *нѣмã* водѣ на пѣпео, а бѣгоми и кат *ѣмã* водѣ на пѣпео, ѹзми пã, е бѣгме, сѣне, бѣк да помѣгнѣ овѣм нãрѣду, нѣје зãдовѣлãн нѣко, пã се отхѣри, избѣстри се на онã пѣпео на средѣну, овакѣ *се напрãвѣ*, тѣ *наспѣи* онѹ вѣду а онѣ се овакѣ напрãви, с извињѣњѣм, ѣто овакѣ. Вãлã јã нѣјесам, пã ти ѹзми сãфу онѣ водѣ, тѹри у лãвѣр, опѣри кошѹлѹ, шãмѣје. *Нѣмã* прãшка. Пã она сѣра, онã се шãмѣја опѣри пã у ѣчи те *удãрã* кѣл'ко *је* бѣјѣла. Пã однѣси пѣсл'ѣнке потѹрã у лãвѣр, у тепсѣјѹ, пã намѣсти котрлãч, пã нã глãву, у рѣјѣку дѣл'е. Испод Лãтѣвѣ кѹġѣ дѣл'е однѣси, пã опѣри онã вѣш перãлѣкѣм те га избѣ, пã га донѣси те га разгрѣни а ѣн сãл' *шкрѣпѣ* от пѣпѣла кѣл'ко тѣ нешто кѣ мãсан *долãзѣ* тã вѣш (Цѣ); изјѹтра *увѣдѹ* је, *опрѣмѹ* је л'ѣјѣпо, *обѹчѹ* је и сãд лѹди сѹ свѣ тãмо посијѣдãл'и, *увѣдѣ* је зãва те *двѣрѣ* испред лѹдѣи и лѹди тãпѹт тãблѹ, *даровãвãјѹ* невѣсту, ко сãт у хотѣл штѣ дãјѹ онѣ кѹфѣрте, а тãпѹт сѹ на тãблѹ бãцãл'и те пãре, докл'ѣн је дãрѹј, она тѹ *двѣрѣ*, кат се заврѣши, пѣсл'ѣн *постãлãјѹ да се дорѹчѹјѣ* ал' рѹчãк, невѣсту извѣди у жѣне, *увѣдѹ* је те *двѣрѣ* а у лѹде јѣк; нãјвишѣ *долãзѹ* овѣ дѣбрѣ лѹди и ис комшилѹка. На прѣмер *ѹзмѣи* тѣ некѣг дѣбрѣг чѣвѣка, кѣјѣ је дѣбар за тѣ сѣло, глãвнѣ, одбѣрнѣк ил'и нѣшто, ѣни *дѣġѹ* ту те тогã чѣвѣка *ѹзмѹ*, и дѣбрѣ тѣ лѹди сѹ ѣшл'и, нѣјѣсу ѣшл'и лѣшѣ лѹди него дѣбрѣ, и отѣди зãпрѣси је, ѣни ил'и рѣкни онãдãн пѣклѣни хим девѣјку; ако *донѣсѣи* водѣ, *мѣи да опѣрѣи* сѹдове, *мѣи да опѣрѣи* вѣш, да *очѣстѣи*, да кѹġѹ *одржãвãи*; пã би ми прѣчãлã, онѣ црепѹлѣ, тѣ црепѹлѣ пã кат сѹ јѣ бѣл'е нѣве, тѣ *је* злãтно, натрпã дрѣвã, натрпã, натрпã, па у онѣ црепѹлѣ вел'ѣкѣ овакѣ *дѣġѣ*, *зãгрѣјѣи* онѹ црепѹлѹ, *тѹрѣи* је на вãтру, пã *се* она дѣбро *угрѣјѣ*, пã је *тѹрѣи* нã землѹ, пã је *набѣјѣи* дѣл'е, пã *тѹрѣи* онã л'ѣп на њѹ, пã ѣзгѣр набãцã прѣвѣ пѣпѣла па посѣн жãра, па је утихã јѣдно пѣла сãхãтã па извãди онã л'ѣп, на л'ѣп пѣпео, на л'ѣп жãр. Тѣ је бѣо млѣго л'ѣјѣп тã л'ѣп, тѣ би се обрѣсãло, тѣ би бѣо кã сѹнце тã л'ѣп, јã сам јѣлã тã л'ѣп, пã пѣту напрãви, онѣ умѣјѣси је пã пот сãч, дѣл'е тѹри сãч, жãра, пã онѣ трѣје штѣ *навãлѹјѣи* сãч, пã посѣн тѹри пѣту па одѣзгѣр је пѣкрѣ, пã на онã сãч набãцã вãтрѣ, нѣ да би тã пѣтã бѣлã л'ѣјѣпã и обãрѹшã кат *се кãтѣ* (Кѣв).

Примећује се да је у наведеним примерима осим глаголских облика који исказују семантику поновљивости готово по правилу присутан и перфекат, као универзално прошло време. Његова основна служба јесте (као и када је реч о појединачним радњама) стварање оквира унутар кога се смештају радње хабитуалне семантике. Њиме се недвосмислено упућује на претериталност (на време, период вршења), те се дефинишу и опште околности (описују се стања, дају констатације уводног, општег типа) под којима се врше означена дејства.

Примери:

а ина́че фѣреца то́ је би́ло, ако би, ако ни́је имáла ону́ фѣрецу, онò црнò, ви́ то не пáнтите, òна да опрòстѣш ко би ја наишáо ил ко бѣо, тáмо овáмо, òна сáмо *окрѣнѣ* лѣђа и овакò да је *не видѣиш* у лице. Кад би гòј наишáо к Жýпи ил же бѣло, те би срѣо муслимáнку дево́јку, она сáмо *окрѣнѣ* лѣђа, *зabѣйѣ* главу тáмо у клѣку ил же, а ту́ *имá* шýма, *окрѣнѣ* да прòстѣш, јѣс то́ би́ло глúпо (Вру); имáло је слýчајѣвá и *нѣ знá се* мòмак и дево́јка, сáмо му је *довѣдѣ* и *кажѣ оженѣо се*, и *не познáју се*, имáло е и тогá; бајрактáр се бѣрò да чýвá зáставу, *не смѣйѣ да му се укрáдѣ* зáстава, за невѣсту кад òдѣ. Он *мòрá да плáти да откúпѣ* пòслѣ бáјрак, поверенѣку некòм *предòдѣ да му е чýвá* (Вру); имáл’и смо то́, тогá смо имáл’и дòста, йгрáл’и смо гýцѣ, йгрáл’и кл’исѣ, йгрáл’и бáкѣ, йгрáл’и дѣћáња и такò понѣшто. *Ўзмѣиш* пѣт камѣчкá и овакò дòл’е *ўзмѣиш* и *бáцѣиш* гòре и ко *уфáтѣиш* óде, па òпѣт *бáцѣиш* и *ујдгмѣиш* онá дòл’е, знáчѣ дòбро си ўспео, ко ни́јеси, но си се хýћио, ни́јеси ни́шта уфáтио, изл’ијечѣо си се; то́ си дòбро, то́ бес тогá ни́је прòшло за Петрòвдáн ни́кат, свѣ би трѣшње погýл’ил’и, мѣ прáви те л’ил’е па же нáјвишѣ брòдо *изáћѣмо* онò пòсл’е вечѣрѣ и то́ би запáл’ил’и па свѣ онò добрѣнскá дѣца би пáл’ила тáмо, дрáшкá, шпѣлáнскá, овáмо на овѣ главѣце овá биохáнскá, свѣ би пѣл’и се на брòда же же се нáјболѣ видет и кò же нáјвишѣ имáт те л’ил’е да покáжѣ. Па дòђи овѣ домаћѣце па провукýј се óнде а мѣ сѣнћем да хи изгорѣмо са онијем лѣлáма кáко да ни дáјý кáјмáка бòлѣ (Бр); имáло је то́. Ни́је на ѣдно мѣсто но на дòста мѣстá, дòђи мòмак, јѣдан брáт дòђи пòмлаћѣ, оно, *свѣдѣи* јој *се*, е кад бѣди да је ўзмѣ, нѣко́лко врѣмена, дòђи дрýгѣ, па *кажѣ*: „Јá ни́јесам за овòгá бѣла”, ни́шта, *вòдѣ* је òни, òни ти увѣди оногá којѣг ни́јеси видѣла нѣти кћѣла, остáни и хáјт, ни́је кћѣла да напýшћá но остáни кáко јѣс, бѣо стáр, òрáф, сáкат, нѣ знáш кáкаф дá је, она остáни; првá клáса што е л’ѣпшá онá конòплá *одвáјá* за ткáње вѣша ил’и бѣло штá овакò то́ су жѣне то́ рѣшил’е да изáткѣ, òндá то́ су òне рáдѣл’е, и то́ е првá клáса, па пòсл’ѣ дрýгá. Дрýгá клáса за поњáве, за прòстѣрку пот ћил’име, под јáмбул’ије, штá јá знáм, и трѣћá клáса, то́ мало онако ни́је се то́ трагáло, то́ е мало грúпшѣ, а овò што *ткѣ*, првá клáса, то́ ти је за вѣш òдл’ично, бòлѣ но йшта; држáвнò је бѣло, ал’и

плаћа́л'и смо по́пашу ре́дѡвно. *До́ђе*, *ѿма́* одре́ђен чо́век, да л' неки́ шўма́р задў́жен за то́, ил'и неки́ дру́ги овако́ са се́ла, задў́жен је да кў́пи по́пашу и ми́ смо ве́ћинѡм кћѣл'и ка́ мало и да ла́жѣмо, да укрийѣмо мало стѡ́кѣ ал'и то́ се ни́је да́ло, ни́је мо́гло, свѣ́ је има́ло не́ко са стра́не што *зна́* бро́ј на́ше стѡ́кѣ и он је при́је изве́стио онѡга́, ўвијек има́ло ти́ја; како́ же, мо́ј је би́о жи́вот л'и́јеп, ме́не су бра́ћа свў́гђе води́ла, а понѣ́ка ис кў́ће *не изла́зи*, ма́јка же је *пове́де* и то́ је, и то́ *мо́ра да ни́та* свѣ́, од амй́це најста́ријег до о́ца, свй́ *да* жо́ј *дозво́л'у* па́ *да иде́*. А ме́не су бра́ћа свй́ ста́рији од ме́не би́л'и, па́ ми је ба́ш би́ло л'и́јепо, свў́ђе су ме води́л'и. Дру́жил'и смо се, у Бо́бови́к је свѣ́ би́ло је́дно бра́ство, ни́је има́ло ту́ђинѣ и дру́жил'и смо се, а же *ѿма́* ту́ђинѣ *не да́ју*, *чу́вају* хи *да не побѣ́гну* да је не́ко *не прева́ри*. Ёво у Бо́бови́к ни́је се ни́ко узи́мо, *не мо́же*, то́ је бра́ство и *не узи́ма се*; ишло се за ја́во́р, дри́јен, он ра́но *бехра́*, копри́ва, ра́знија́ цви́јећа онѡ́ што ѿма́ и то́ *се ста́ви* у ча́шу са водо́м у со́бу. Е изў́тра при́ен сў́нца о[д] те́ воде́ свў́ де́цу *покви́ши*, демек да на́преду́ју, да ра́сту, и ра́но хи ди́жи и кў́па хи на́поље с ти́јем копри́вама, под мла́ду крў́шку, ја́буку, ру́жа ко́ же *ѿма́*, најви́ше ру́жа да бу́де руме́но; ни́је би́ло стру́јѣ, ка́сно стру́ја, на ла́мбу се, запáл'и ла́мбу, свй́ се покў́пи, ко́ *пл'етѣ*, ко́ *преде́*, ста́ви је ту́ и *рабо́та* на ла́мбу, покў́пи се ўвечѣ́р, посе́дак, же́на до́ста, то́ је би́ло пе́сма, весѣ́ље, ка́ на пре́ло (Боб); би́ла је коно́пља, си́јал'е су же́не коно́пљу, па́ има́ла је трл'и́ца, и онў́ ту́ри онў́ коно́пљу изме́ју онѣ́ и ѡ́на онѡ́ груме́ње *опа́да* а онѡ́ та́нко́ вла́кно *оста́је*, па́ посл'ѣн то́ же́не *тура́ју* у мо́чваре па́ *се* то́ *ушта́ви* па́ су жо́ш прера́ђева́л'е. Па́ овў́ вў́ну од ова́ца, најви́ше вў́ну, онѡ́ издр́нда онў́ вў́ну и на онў́, ова́ко, кудѣ́ља и ту́на има́ло, и онў́ вў́ну на онў́ кудѣ́љу и са́мо вў́чи онў́ вў́ну и пре́ди, онѡ́ вретѣ́но ова́мо, и то́ пре́ди и испл'ѣти це́мпер, испл'ѣти капу́т, чара́пе. А што се ти́чѣ обу́ће то́ су има́л'и ма́јстори да гра́дў от, кад би закла́л'и стѡ́ку, и онў́ ко́жу ушта́ви, нала́зило се те́ ко́же и опа́нке онѣ́ и посѣ́н има́ло су опу́те, то́ ма́јстори са опу́тама ка́ они́ што су ра́дил'и Србија́нци са они́јем ро́гом, па́ то́ на́пра́ви л'и́јепо, ко́ најбо́ље ци́пел'е данáс ко́ је носио те́ опа́нке. От ко́же от ха́јвана́; би́ло је ѡ́вде то́га́ до́ста, *до́ђе* бес пи́тања *побѣ́гне* родите́љима, прѣ́ходно *се ви́ди* са мо́мком, *завѡ́л'у се*, па́ посл'ѣн *хо́ће да је да́дў*, *неће да је да́дў*, и ѡ́на побѣ́гни и потре́фи се да жи́ви л'и́јепо, а потре́фи се посѣ́н па́ ѡ́пет код родите́ља. *ѿма́ неће* го́динама *да се помй́ри*, тобоже не́ки, ка́ко онѡ́ ка́жемо ми́, инáђи́је, лука́ство, һисто́ лука́ство, *неће да се помй́ри* го́динама. *Ша́љў се* љўди, па́ ѡ́ни вра́ти хи, она́ *ка́же*: „Ва́ла́ кад ми је вра́тио ове́ љўде, ко му ја́ поша́љѣм дру́гѣ, нек се пофа́л'и”, и она́ што је ўзо́ дево́јку ѡ́на се заина́ти па́ *неће* ни *да* му *ша́љѣ* љўде по́сл'ѣн, она́ по́сл'ѣн *до́ђе* па́ мо́л'и́. Кад *би́де* уну́ћат и *ужел'и се*, *ужел'и се* свѡ́је; онѡ́ зláто и онѡ́ што је по́нијето да се ви́ди ко[д] те́ дево́јкѣ што су по́нијел'и из до́ма овй́, мо́мче што је по́сла́ло и, не́јсе, при́јетель што је по́слао, онѡ́ *оста́је* дево́јки и ѡ́на то́ ўзме́ ѡ́туд и *донѣ́се* кат *до́ђе* у ту́ спрѣ́му њѣзину. Шо́рва́ни, по не́кол'ико шо́рва́на *тра́жи*, зláто, петол'и́рке. Ве́ћинѡм су свѣ́ Пе́штѣрке, бо́га ми понѣ́кѣ су долáзил'е по́сл'ѣн са́ме (Бот); *ѿма́ју* ѡ́ркестар та́ј ко́ји *сви́ра* у пи́сак и она́ј ко́ји го́ч *но́си*, ве́л'и́ки го́ч, овал'и́ки, па́ у онѣ́ шй́пке овакѣ, па *уда́ра* у она́ го́ч, дрвѣ́не онѣ́ ко́ кашй́ка, й́сто́ ко́ кашй́ка, па́ *би́је*

онā гōч, а и у Пазār ка[д] су се вѣсти дāvāl'е, нїје имāло нїшта тō да се објашњāvā, нїт је нōвїнā имāло, нїт је рāдиōнa имāло, јā знāм кат уōпште рāдиōнa нїје имāло. Тобошār, бїо је тобошār и ако *їмā* нѣшто нōво из влāдѣ озгōр, нѣшто *се наређујѣ*, он би у Позār на цѣнтар на Шедрвāн се звō, бāпа, бāпа, бāпа, са онијем гōхом: „Нārōде, ћујте, нārōде”, нѣкāко некијем ријећїма, заборāvїо сам кāко бѣше, „ћујте, нārōде, покўпите се”, òни се покўпи и òн хим *испрїћā*. Тō *се пренòсї* пòсл'ѣн, *прїћā се*. Дрўгō срѣство нїје имāло за тѣ вѣсти. Тобошār, он би (Бот); носїл'и се прїјеснї опāнци, от кожѣ говѣћѣ. Тō *се уштāvї* кōжа, òбично *се осўшї* пā *се исѣчѣ* на кајāсе како *мōже* опāнaк а опўта бїла от кōјзѣ кожѣ, тāнко *исѣчѣш* пā *се опўтѣ* опāнци, прїјечнāци, да извїнѣте, док *трāјѣ* онā длāка кōжѣ, опāнци *трāју*, ка[д] *се* онā кòстрет *мїкнѣ*, опāнци *се брзо цїјенāју*; їшли смо јā и брāt, просїл'и, нѣко *пошāљѣ* прòсце, нѣко јòк; е сāt девојка кат *òòћѣ*, невѣста првō јој *дāју* јāбуку *да бāцї* па сїто, и[з] сїта, јāбука је у сїто и жїто *да бāцї*, двā пўт прекò себе, двā пўт напрїјед, а сād бāцѣ и сїто на крōв, на кўћу а вишѣ тō нѣмā, сāt тō у кафāну, а додўшѣ и сāt постојї да *їмā* бāјрактār и стārї свāt и ћѣвѣр; вōла смо уводїл'и у кўћу, знāло се у сїто дā му жїта да појѣдѣ, колāч да му *стāvїмо* на рōгове, повѣсмо от кучїнѣ *се завїјѣ* вōлу око рōгōвā и тō повѣсмо би упрѣл'и, напрāвил'и вѣзу да повѣдў вōла тōгā, а знāло се дешнāк вō, ўвїјек дешнāка би уводїл'и, ѣ између Бōжїћā нїје се мијесїо л'ѣп уōпште, мијесїл'и би ил би прāвил'и пїте, нѣ би прāвил'и цїцвару, нѣ би прāвил'и качāмак, нѣ би ваљāло да се брчѣ, кажѣ рїју кртовї зѣмљу. Тō би се трагāло; нѣкад нїје бїло, тō *се свѣ сазїдā се* мѣтар висїнѣ пā *се удārѣ* грѣде, пōјасовї, *да држѣ*, тō *је* свѣ кōвāно, ковāчи кōвāl'и и укївāно; за врѣме Тўрскѣ дāvāла се четвртїна, [з]нā[ш] штā е тō, *нāћѣш*, *ўзнѣш* рецимо иљāду снōпā жїта, кāко *мōре* један чōвек *да подїгнѣ*, о[д] стō снōпā његōво *је* двāес пѣт; жѣна, рецимо, у л'ивāду *дѣнѣмо* навїлѣке, *дѣнѣш* четїри навїлѣка, трї тѣбе а четвртї āга *узїмā*, узїмō и од кукурўза, и од пшеницѣ и од л'ивāдѣ четвртї дѣо. Ка[д] *дѣнў* крстїне, он *бїрā*, *кāжѣ* овў, овў и овў су мōе, пā имāло је лўдї отїди по нōћи пā му и помлāти (Из); трї дāна свādба бїла, трї дāна, срїјѣда жѣне, четвртaк лўди, пā у пѣтак òпѣт лўди *се кўпў да дāрују* снāшу, трї дāна, пā трѣбā тō срѣтнут, пā жѣне да *спрѣмају* рўчкōве тол'їкѣ, *зōвнѣш* педесѣт-шѣсѣт кўћā, тō *òòћѣ*, пā *идѣш* по махāl'и пā *кўпїш* онѣ тепсїје, *кўпїш* тѣпсїјā, пā *їди* по махāl'и пā *кўпи* тѣпсїјā, пā *кўпи* кāшїкā пā *кўпи* сўдōвā пā за свādбу; *òòѣ* дōл'е нārот свāки кофѣрту, кат *излāзї*, *дāјѣ* ти кофѣрту с пārāма и тї си обāвїо, бōк ти дō, свādбу бадїхāва и остāло ти пārā, а онō јòк нō нїје се ни имāло; ранїјѣ нїје бїло такō, ранїјѣ нїкāко, јāди бїло. *Ѐмāм* прїјателѣ нѣкōга нѣјсе, и сāt їшло је по богāству, *жївї* дōбро, *їмā* жїта, жїто е бїтно бїло, жїто, *їмā* жїта, *жївї* дōбро, *їмā* стōкѣ, кажѣ да му дām јā кћѣр, нїкат нїт га вїдела нїт је вїдō, *òòћу* провоћāче и *испрòсў* је, пòсл'ѣ свāтови, *закāжѣ се* кад је свādба, пā посл'ѣ свāтови, *òдвѣдў* је, нит га вїдела нит он њў вїдō нїкат у вїјеку, такō јāдно бїло, пā богами је имāло свāшта, дāди дōбру девојку за лōша мōмка ал'и *їнтерѣс*, *їнтерѣс*, богāство, дōбру девојку дāди за рћāvїјем мōмком, грехōта, нїје тō тō (Ју); а кāко, пā онō свѣ старинскї, дїјѣте, кат сам се ўдāла, тō

је онō селѣчкѣ бѣло да свѣкрву *послушиши*, свѣкра, да ујутру *подраниши* да им обућу *нађеш*, да *истрљаши*, док се нису чѣљад подйзала да *обрйшеи* кѹћу, да *донесеи* вѣду, ђдмѣ ме свѣкрва тѹрила у мѣшак, да *умйјеси* л'ѣба, да, дѣца ситна бѣла, свѣ по три гѡдине йзмеђу; тѡ се нйје гл'ѣдало дѣ л' ѡеш тй ѡетѣту истѣрат ѡчи, нѡ дѣ л' ѡеш дѡгнат свѣ говѣда да се обадајѹ. Она се *обадѡјѹ*, а оно упрћено, пѣ *сагѹбѣм* дйјете, *тѹрѣм* га док *покупѣм* говѣда, посл'ѣ да *не мѡгу да натрѣвѣм* ѡе је дйјете, оно се забйло у шушкѡр око њѣга, докл'ѣ нађи дйјете, изйђи говѣда свѣ по жйту једнѡм чѡвѣку (Ка); јѣсте, бѣло је и тѡ ѡвде, уочи Ђѹрђевудне кол'ико *ймѣ* чѣљадй, тол'йкѡ *накршимо* врбѡвинѣ, дреѡвинѣ и *закйтимѡ* кѹћу и свѣ, штѣл'е *закйтимѡ*, изѹтра посл'ѣр Ђѹрђевдѣн, *ѹзмѣмо* кѡпрйвѣ, *пѣцамо* се, окѡчи око кѹћѣ како којѣ. Планйнке *се* тѣ дѣн *мѣњајѹ*. Тѡ је имѡвало, којѣ су знѣл'е тѡ да бајѹ понѡћи крйјѹћи *дѡђѹ* пѣ понѡћи *подбацѹјѹ*, изѹтра кад *устѣнѣ* ѡе гѡј *ймѣ* рѣскрѣница *ймѣ* брѣшна *ймѣ* нѣшто набацаѡо; мй смо имѣл'и зѡвѣтйнѣ, скѹпй се нѣрот, мол'йтѡ *ймѣ*, *читѣ се* и *покупѣ се* нѣрот ѹвечѣ посл'ѣн игрѣнка, вечѣра, згѡда; ѣто кѣко, кад *је* у апрйл, у мѣју мѣсѣцу *се посѣјѣ*, *скѹѣ се* јѣй пѣ *се тѹрѣ* у онѹ конѡпљу у онѡ сѣме и *ѡдѣи* на њйву и *насијѡваи* и онѣ јѣја *бацаи* а дѣца *кѹпѣ* онѣ јѣја, пѣ *ваѡа се да порѣсту* конѡпље, да *бйдѣ* крѹпно сѣме. И ѡндѣ кад *одрѣсту*, *бѣрѣ се* прѡвѡ јѣдна конѡпља, *зовѣ се* белѡјка, тѡ *се обѣрѣ*, у мочйло *се однѣсѣ*, *покйсел'и*, пѡсл'ѣ *се трѣл'и*, о[д] тѡгѣ *се прѣдѣ*, *ткѣ се* каснйјѣ; имѣл'и смо дѡл'е, знѣш ѡе црква у Мйтрову Рйјеку, свѣ дѡл'е и ѡе ни је бѣла бѣшта, покйсел'и га, три недѣље *ћѹтѣ*, пѡсл'ѣ *повѡдйи*, *опѣрѣи* мѣло под вѣду и сѣл' онѡкѡ онѹ ручйцу *исплѣчеш*. *Остѡвйи* је да *се сѹшй*, кат *се осѹшй*, покѹпи, нѡси кѹћи трѣл'и, пѡсл'ѣ гребенѣ. Ранйјѣ се свѣ носйло прѣтенѡ, сѹкно, од сѹкна се правйло; прйје нйје имѣло да се јѣдѣ кѣ сѣт. Ранйјѣ *ѡдѣ умѣси* у пѣкару кукуруѹзницу пѣ недѣљу дѣнѣ *јѣдѣи*; влѣдйна мѣјка, она је стѡрно бѣла некѣ жѣна чйста, јѣ сам дйјете бѣла, јѣ сам тѡ запѣмтила. и ѡна грѣднѣ умйјеси тѡ л'ѣба и скѹѣ им кукуруѹза и нѣс почѣсти ѡнде, мй чѡбѣнчѣт јѣдва *чѣкѣмо да ѡдѣмо да* ни нѣшто *дѣ*, а јѣ понѣси л'ѣба, мй смо ти бѣл'и као богѣти, пѣ јѣсмо бѣл'и богѣти кат смо јѣл'и свѣ пшеничан л'ѣп и јечмѣно. И јѣ *понѣсѣм* и *промйјенѣм* са Влѣдѡм, она мѣне *дѣ* тѡ, јѣ њѡј *дѣднѣм* онѣ (Коз); пѣ мѡже да је бѣло и преко пријѣтѣлѣства и преко познѣнѣства, а нѣјвишѣ кат *затрѣжй* мѡмак девѡјку, *чѹјѣ* ймѣ дѡбра девѡјка, дѣ л' је истѣрѣла стѣдо, дѣ л' је говѣда, *дѡђѣ* тѣмо крйјѹћи, *превѣрй* девѡјку и *зѡљѹбѹ се*, ѡндѣ, такѡ сам јѣ; пѣ кат сам дѡшла ѡвѣмо, пѡсл'ѣ три мѣсѣца петнѣс гѡдйнѣ напѹнила. Ё такѡ ти кѣжѣм, ка[д] те *уфѣтй* млѣдо, *превѣрй*, а ка[д] тй *зрѣнѣи*, посл'ѣ *мѡи да га превѣрйи*, а тѡ нйје л'йјѣпо; мйсл'йм, свѣ се онѡ рѣдйло вйшѣ, конѡпља се рѣдйла пѣ би тѡ зѡл'и за йспѡмѡћ да се онѡ трѣл'и, да се прѣдѣ. Пѣ ѡна *се сйјѣ*, јѣ кат сам бѣла девѡјка, јѣ сам тѡ рѣдйла, јѣ сам и ткѣла. Пѣ *се* тѡ *пѡжњѣ*, пѣ *се* тѡ *штѡвй* у мочйло пѣ *се* тѡ *сѹшй*, онѡ *се трѣл'и*, *прѣдѣи*, *ткѣи*, вѣди онѣ влѣкна (Леч); ѣ мѡје дйјете, тѣ мил'йнѣ нѣшѣ што е бѣло, *дѡђѣмо* с рѣдњѣ, плѣстйл'и ил'и жњѣл'и, тѡ *пѣвајѹ*, *сѡрајѹ*, тѡ рѣкѡ би нѣко свѣтѡви су, тол'йкѡ је весѣље, а сѣд нѣма, и бѡљѣ што нѣма; и тѡ чѹла јѣ, око кѹћѣ кѡм ѡе чйне да учйнй, *јѡшѣ* на вратйло, а гѡла да *се скйнѣ*, ѣ гѡла. А свѣшта је бѣло; и свѣтѡви богѣми, кад *стйгнѹ*

за девојку, она *нѡси* здравѡцу ѡтуд, а ова да *угрѡби* здравѡцу да *однѡсѡ* девојки да *понијѡ* пријен нѡ она *наша* здравѡца код свѡтѡвѡ, којѡ *ће* првѡ да *угрѡби*, нѡ нѡм, тѡ нѡкат тѡ *ѡбичѡји*, а сѡд *јѡк*; *јѡбуку* да *пѡцајѡ*, свѡзѡна *јѡбука*, *овол'икѡ* мѡтка на *јѡбуку*, свѡжи је, ада кѡменом *не мѡжеш* да је довѡтиш, а онѡ свѡтови *јѡћѡ* (Лу); *дѡћѡ* ти *јѡјаци*, *дѡћѡ* пријетѡли, по три нѡћи тѡ би бѡла пѡсма и слѡва и весѡље. *Врѡла се* слѡткѡ ракија, *догнѡјѡ* *наши* старѡи по стѡ кѡлѡ онѡ мѡкѡ ракијѡ и за тѡ три дѡна свѡ *се пѡтијѡ* (Врс); *нијѡ* мѡмак *долѡзио*, кѡко. Нѡ, нѡ, тадијер *нијѡ имѡло*. Свѡтови, на примѡр, кѡмшијѡ, брѡство, брѡћа, а мѡмак *не долѡзи*. Мѡмак *не долѡзи*, *отпријѡ* *нијѡ бѡло* мѡмка *да се долѡзи*. *Дѡћѡ*, *јѡнѡ се* тѡ *зовѡ* двѡје девојке ил' и невѡсте, на примѡр, *испросѡла се* ова мѡја унѡка, е тѡ *си дѡшла* у рѡсто *си*, и тѡ *си дѡшла* за нѡ, *да опрѡмиш* је, *да опрѡмиш* невѡсту. Дѡвер ѡстѡ такѡ, *прѡстенујѡ*, *дѡћѡ*, *знѡ се* дѡвѡр, *ул'ѡгнѡ* три чѡвѡка, *ул'ѡгнѡ* дѡверѡви, три, тройца на примѡр. Она невѡста *услѡжѡ* онѡ дѡверѡве, ѡна хи *услѡжѡ*, е посл'ѡ *јѡнѡ опрѡмајѡ* је, *ѡбѡчѡ* је, они *донѡсѡ* нѡхно рѡхо. Нека *имѡ* кол'ко хѡће тогѡ рѡха, ѡни нѡхно *донѡсѡ*, *хѡће* нѡхно *да ѡбѡчѡ*; *имѡ*, *имѡ* кѡнче кат *се довѡдѡ*, *изнѡсѡ* ти кѡнче, невѡста *донѡсѡ*, *дарѡјѡ* кошѡл'ицу, *срѡжѡ*, кѡнче ти *изнѡсѡ*, *изнѡсѡ* сѡто, пшеницу, на примѡр, *бѡциш*, онѡ *прѡскѡш*, бамбѡне кад *венчѡвајѡ*, *посѡтајѡ* бѡмбѡнѡма. Л'ебл'ебѡје *се* тѡ *звѡло*; *дѡвѡри*, *дѡвѡри* невѡста, *отпријѡ* би се порѡћѡл'е невѡсте, *дѡћѡ* она невѡста пѡ имѡ невѡста у сѡло и свѡ се порѡћѡ, *дѡвѡрѡ* зѡедно. Е цѡмбус, ѡгра, пѡсма на примѡр пѡсѡ свѡ тѡ такѡ *радѡ*. Музѡка *имѡла* ѡбавѡзно, и кат *дѡћѡ* свѡтови, *отпријѡ* *су* кѡњи *бѡл'и*, *нијѡ* кѡ кѡла сѡт, на кљѡсе невѡста на кљѡсе, невѡста *нијѡ* на кљѡсе, рѡба *се звѡла*. Кѡњи и свѡтови на онѡ кѡње *идѡ*. Рѡба. Тѡ *долѡзи*, *уфѡтѡ се* један кѡњ, двѡ кѡња и *зовѡ се* *ћѡза*, нѡко *ћѡза* нѡко раба, такѡ тѡ; *јѡсмо* конѡплѡ *сѡјѡл'и*, ада *јѡ сам* и *заборѡвила*, дѡвно *сам дѡшла*, *јѡсмо сѡјѡл'и* конѡплѡ пѡ онѡ конѡплѡ *звѡла се* од двѡје рѡке, пѡ онѡ јѡдну прѡву *пѡчупѡш*, пѡ онѡ на клѡду *пѡсѡчѡш* дѡл'е што онѡ врѡхѡве дѡл'е *пѡсѡчѡш*, пѡ тѡ конѡплѡ *се покѡсел'и* по мѡсец дѡнѡ у вѡду пѡ извѡди из водѡ пѡ је осѡши пѡ *имѡл'е су* онѡ трѡлице, овакѡ онѡ што је трѡлица *бѡла*, па грѡбене пѡ *грѡбенѡш* је пѡ је *прѡдѡш* пѡ *се ткѡ* од тогѡ *се* пријѡ *живѡло*; вратѡло је *имѡло* онѡ, вратѡло овакѡ. *Ткѡш* га и *завѡјѡш* га, а ѡтут *имѡло* ѡстѡ вратѡло и онѡ *се расурѡвѡ* ка[д] *ткѡш*. Пѡ кад би онѡ сновѡл'е, вѡшѡ, кад би навѡјѡл'е на тѡ вратѡло, тѡ *се навѡјѡло*, пѡ прѡћа, *навѡјѡш* је, по двѡје жѡне, по три, *мѡрѡл'е су да* онѡ *градѡ* да се не осурѡѡ, пѡ посѡ онѡ *пѡдвѡјѡ*, а кад би се уводѡло да се ткѡ у нѡти тѡ нѡти *се ткѡл'е* од вѡнѡ *се прѡвило*, по двѡје *су мѡрѡл'е*, а кат *се ткѡло* по јѡдно, по јѡдна *је ткѡла*, већ ако би шѡћѡла да те одмѡјѡни ако си се умѡриѡла (Дуј).

Наведени примери указују на богатство изражајних могућности које испитивани идиом поседује. При исказивању хабитуалности, као и код појединачних прошлих радњи, готово да и нема случајева да приповедање тече у само једном облику. Посматрано како на реченичном тако и на плану ширега текста глаголски облици увек се јављају здружено.

Посматрајући комбинације облика у контекстима са хабитуалним радњама увиђамо да употреба синонимних јединица у тексту омогућава детаљније сагледање временских односа унутар шире посматране прошлости. Сврха варирања израза јесте суптилније осликавање односа међу радњама – једна радња посматра се у току вршења, друга је смењује, уводи се нова слика / ситуација, једно стање трансформише се у друго, са једне слике се прелази на другу и сл., што све омогућава виши степен стилогености текста, те живописније и динамичније приповедање. Овде само наводимо примере којима је илустрована тврдња о томе да се тутинско-новопазарско-сјенички одликује разноврсним системом синтаксичких облика у свакој од наведених функција. Истичемо и то да би се детаљнијим испитивањем услова којима су регулисани моменти избора конкретне јединице у сваком од наведених контекста, као и проучавањем сложеног питања односа међу (најчешће) синонимним јединицама свакако дошло до важних резултата који би се тицали бољег разумевања комплексне проблематике синтаксичко-семантичких, прагматичких, стилистичких и других особености глаголских форми у претериталној служби.

III.2.13. Најзад, квалификативна употреба презента за означавање радњи, као сталних својстава вршених у прошлости од стране субјек(а)та бележена је у примерима:

тò су сихребаске, *знају* сйхрове. Òна *йм̄* некӯ трáвкy, вèл'икá трáвa, нè знáм штá, па *турá* на прíмер твòјој стòци тáмо, *џм̄* о[д] твòје стокè, а òна посèн *м̄зè* њòјна, а оно јој *долáзи* та варенíка и пòсенке *тíје* њòјно рòбље (Бо); којè је тò бíо виђен, млáт, крупан, ада вèрујеш л'и, òн би џò по двòје цáкчáдй ù рúке брáшна, по двáес пèт кýлá, изнèси хи гòре на спрáт, òн хи *не осèћá* (Боб); *јá* кад òдèм да пл'и́јевíм нèшто, *јá* свè овакò *сèднèм* (Брђ); да ви попрíчáм, смíјешно, ал'и да се насмијете, кат сам бíла млáда, òндá нíси мòгò да, нò кад би ишла, пренемáгају се жèне òнденáке, а *јá понèсèм* по један чокáњчић ракíјè, и што бíди овáмо код л'екáра и овáмо да се обучèш, *јá* сркни онò (Ка); мí на пòднè *понèсèмо* чобáнчáд да *јèдèмо*, и *јèдèмо*, понèсèмо сýра, *понèсèмо* сланинè, кá чобáни; Жикò је млòго дòбар бíо, òн је бíо кол'ико овá мòј мál'и, и *òдђè* код нáс на слáву, *не мòже да òдђè* кòмшискý и *сèднè* за остáл и свè што рáдè онй лúди, *рáдй* и òн, *прекрстí се, честítá* слáву. Пá *отíдè* пá се *ижлúбй*; òн би гíдан свè мèне звáо Л'èпшо, òвце ми онáмо а òн ме *зовè*. Намúчио се òн млòго; Нòвица код нáс бíо стáлно гòс, нáс је имáло двáес чèлáдй, òн нам је бíо кòмши́ја, свè би се рáдовáл'и кад òн дòђи, како òн тò *умíјè*, *знá* и *разумè*, да *преговòри* и са женáма и са лúдýма и са децáма. Нèмá сáд онáкòга нáрòда; вèрујеш л'и тй, мí тy, више њíнè кyћè лáс, и сáт, љвечè се свá

стòка тѹ сјурѣи и пàсѣ докл'ѣ онò увàтѣи тмѹша, тѣрãмо кѹћи, и онò свѣ онакò остàнѣ, кã стòка кад баљежã, яã се тò сѣћãм, и òна грднã, мѣ изѹтра тѣрã стòку гòре, òна ўзѣла мѣтлу и брѣшѣ по тòј, збрѣшѣ тò, пã нѣмã ў шта ни да однѣсѣ него се носѣло у онѣ чимãре ткãнò штò је, пã завѣ у онò па однѣси дòл'е ка кѹћи; свãкѣ дѣда вòл'ѣ унѹчãт, ал' кã òн што и је вол'ѣо, свѣ овудѣје *протѣрã* òвце и нòсѣи га у нãрѹче овãмо (Коз); ѣ о Божѣћу кад би бѣло, яã цѣо дãн, одјãви òвце на пòдину тãмо да *полãгãм* сѣјено овцãма, нѣшта *нѣћу да јѣдѣм*, нò яã *вòл'ѣм* онã купѹшњãк, тò знãте и вѣ, *вòл'ѣм* онã на зѣјтин купѹшњãк за ўвечѣ *да јѣдѣм*; некã лѹбомòра пѹстã у нãрот, а нãјприје јòк. Яã кад ѣмã нѣкã сãбор, яã двã дãна једнòј другарѣици *чѹвãм*, једна жѣна је чѹвãла òвце, òни су вѣл'ѣкѣ домаћѣни, òна чѹвãла òвце и яã са њòм, яã чѹвãла њòјзи кад оће да идѣ код некѣ свòјтѣ, а òна мѣне ка[д] су сãборѣ, яã јѣдва *чѣкãм да идѣм да тутњѣм* (Лу); нãма ãга бѣо један Бећѣр бег, кажѣ òн би натѣрò жѣне да му мѣјесѹ пѣту и да му је попѣрскајѹ мѣдом и кат *се нãјдѣдѣ, гãћã* пиштòльом у онѹ пѣту и *исцѣјјенã* ти тепсѣјѹ, тãд је сирòма тѣшко мòгò да кѹпѣи тепсѣјѹ бакãрнѹ, такã је сѣла бѣла от тијã ãгã (Нет); свѣ òне кат *òòћѹ*, кò да яã нѣшта *не рãдѣм*, а яã сам и научѣла да рãдѣм, сãмо *не мòгу да пожѹрѣм* кã òне. А òне кат *òòћѹ*, свѣ *претрѣсѹ*, свѣ, свѣ (Шав); ѣшла сам у Дѣжѣву чãк ћѣ Свилãново, тѹ сам у сãбор ѣшла пешãка, мòја је свѣкрва нѣје дòбро, *òдѣмо* òдавдѣ по двѣје три ћевòјке и понѣкã жѣна којã је млãда те пѣшкѣ свѣ уз онѣ шѹме, свѣ уз онѣ рѣјекѣ гòре, *стѣгнѣмо* (Гр); мãнијãк јѣдан, тò је да бòк сачѹвã, бѣо је и цинкãтòр. *Потѣрã* камѣн дрвã за Пазãр кажѣ *тѣрã* пакѣте, нѣ знãм, некѹ рòбу с Кòсова. Òн *зовѣ* пол'ѣцијѹ, пол'ѣцијã дòћѣ да вѣдѣи, ѣмãш штã на камѣн. И такò тѹ бѣло цинкãтòр (В. Лок).

Када је о употреби презента у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта реч, закључујемо да је ситуацијã на читавом терену у основи уједначена. Наиме, презент је у свим говорима глаголски облик са широким дијãпазоном функцијã и спада у ред високофреквентних јединица, превасходно зато што је једини облик за казивãње садашњих радњѣи, а доступне су му и слубе обележавања прошлих и будућних дејстава. Употребљен у индикативној, релативној и модалној служби, презент је бележен у староцрногорским говорима, говору Мрковићã, Бјелопавићã и Ибарског Колашина (Пешикан 1965: 198; Вујовић 1969: 320–321; Ћупић 1977: 161–162; Божовић 2002: 113–114).

III.3. Имперфекат

Заједно са перфектом, аористом и плусквамперфектом имперфекат сачињава четворочлани систем претерита чија је служба обележавање радњи, стања и збивања (из)вршених у прошлом времену. Насупрот ситуацији коју на синхронном плану учожавамо у стандардном језику и на већем делу штокавске територије, тутинско-новопазарско-сјеничка зона одликује се добром очуваношћу имперфекта у свим наслеђеним синтаксичко-семантичким доменима употребе. Имперфекат у овом ареалу спада у ред фреквентних јединица, а бројни контексти који указују на немогућност његове замене неким другим обликом наводе на закључак да процес његовог повлачења чак иако је отпочео, на овом терену засигурно није у већој мери одмакао.

У тутинско-новопазарско-сјеничком говору имперфекат је жива категорија са релативно високом фреквентношћу употребе, богатством форми и широким дијапазоном функција. У начелу, наведено важи и за остале говоре зетско-сјеничког дијалекта. Имперфекат се добро чува у источноцрногорским говорима, црмничком говору, староцрногорским говорима, говору Броћанца, мрковићком, говору Бјелопавлића и Васојевића (Стевановић 1933/34: 118; Милетић 1940: 450–451; Пешикан 1965: 176–178; Петровић 1967: 238; Вујовић 1969: 263–264; Ћупић 1977: 94; Стијовић 2007: 174–177). У говору Паштровића имперфекат је „у фази постепеног губљења” (Јовановић 2005: 390). У србијанским говорима зетско-сјеничког дијалекта стање је различито: новопазарско-сјеничку зону карактерише добро чување имперфекта (Барјактаревећ 1966: 102–103), што потврђује и наша грађа; у поибарским говорима косовско-ресавског типа имперфекат је у знатном повлачењу, док је далеко фреквентнији у онима са леве стране Ибра, који припадају зетско-сјеничком дијалекту (Божовић 2008: 83); ниска фреквентност овог глаголског времена одлика је студеничких говора, где је имперфекат у процесу одумирања (Драгин 2006: 447). У говорима косовско-ресавског дијалекта имперфекат је углавном у процесу нестајања (в. Јовић 1968: 144–146; Пецо и Милановић 1968: 352–353; Симић 1972: 395–397), исто важи и за смедеревско-вршачке говоре (Реметић 1985: 315; Бошњаковић 2012: 199). У шумадијско-војођанском дијалекту имперфекат више није жива категорија, сведен је на остатке. Углавном су то окамењени облици глагола *бити* и *звати* (Николић М. Б. 1969: 29; Ивић и др. 1997: 166–167). Говори херцеговачко-крајишког дијалекта различито чувају

имперфекат. У говорима у Црној Гори овај глаголски облик углавном је стабилан (Вуковић 1940: 87–89), док је у србијанском делу углавном у процесу нестајања (Николић 1972: 681; Николић 1991: 477). Најзад, говори призренско-тимочке зоне имперфекат добро чувају (Белић 1905: 546; Реметић 1996: 505–507), с тим да је нешто ређи у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 195–198). Говоре Косовске и Метохијске котлине карактерише већи обим продора перфекта несвршених глагола у сферу употребе имперфекта. Притом, у јужнокосовском делу имперфекат је фреквентнији, „док је – како се иде према северу – његова заступљеност слабија”. Даље, „и у јужној Метохији, како је и у Косовској котлини, имперфекат губи на снази како се иде од југа ка северу” (Младеновић 2013: 340–341). Говоре на југозападу Косова и Метохије карактерише богатство имперфекатских облика, што је условљено дијалекатском разуђеношћу овог простора и „природом ивичне језичке и дијалекатске области српског и македонског језика” (Младеновић 2004: 459).

У стандардном језику имперфекат се у данашње време употребљава готово једино у књижевно-уметничком регистру као стилско средство, најчешће у циљу архаизације текста (Вуковић 1967: 24; Станојчић и Поповић 2005: 393).

Високофреквентност имперфекта на делу српске етнојезичке територије који је предмет нашег посматрања у пуној мери очитује се у дијалекатским записима у којима информатори са, посматрано у светлу односа категорије доживљеност : недоживљеност, неутралног казивања (када се прича о општим темама, прошлим радњама које се понављају, или онима које су доживљаји неког другог лица) пређу на теме које спадају у домен личних доживљаја из ближе или даље прошлости. У таквим ситуацијама, када је реч о појединачном доживљају из прошлости чији је актер говорник био, имперфекат има потпуну предност у односу на друга прошла времена (пре свега мислимо на перфекат), односно облике којима се при временском транспоновању могу казивати прошле радње (приповедачки презент, приповедачки императив, проповедачки потенцијал). У назначеном структурно-семантичком типу дискурса, као равноправна јединица којом се остварују слични ефекти на наративном плану, по фреквентности уз имперфекат стоји и аорист свршених и несвршених глагола.

Имајући у виду наведено, сматрамо да је анализа синтаксичко-семантичких услова који омогућавају остварење имперфекатских форми на реченичном плану, а потом и

контекстуалних, стилистичких и прагматичких момената који условљавају избор ове јединице, као и ефеката који из тога произилазе, на разноликом материјалу испитиваног говора од значаја за утврђивање комплексног инвентара језичко-стилских карактеристика које имперфекат поседује.

О имперфекту се у србистичкој и сербокроатистичкој литератури доста писало (најчешће је предметом истраживања обухваћен и аорист и то у смислу поређења ова два облика), а поједини аспекти његове употребе били су и предмет спорења аутора, што ће се касније у раду детаљније разматрати. Међу најзначајније свакако се убрајају радови Александра Белића (Белић 1939: 179–188), Тома Маретића (Маретић 1963), Михаила Стевановића (Стевановић 1953/54: 39–80), Павла Ивића (Ивић 1953/54: 229–262), Милке Ивић (М. Ивић 1958: 139–152), Петра Сладојевића (Сладојевић 1953/54: 213–228; Сладојевић 1961), Аугуста Мусића (Мусић 1925/26: 27–41), Александра Стојићевића (Стојићевић 1921), и других.

Од највеће важности за наше истраживање, међутим, јесте студија Јована Вуковића *Синтакса глагола* (Вуковић 1967). У анализи глаголских облика у овој књизи највише пажње посвећено је управо имперфекту и аористу. Вредности имперфекта утврђују се на богатом материјалу који чине текстови савременог језика, те примери из Вуковог и Његошевог опуса. Узимајући у обзир чињеницу да је очуваност имперфекта одлика преваходно појединих народних говора, аутор пажњу већим делом посвећује и дијалекатској грађи, коју неретко допуњује и примерима који илуструју дијахроне путеве развика (стари текстови из домена историје српског језика). Осим тога, излаже се и синтетички преглед дотадашњих истраживања, тачније различитих становишта која су каткад резултовала опречним теоријама о системској вредности овог облика, односно појединим аспектима његове употребе. Неретко полемишући са постојећим тврдњама у литератури, Ј. Вуковић, знатно прецизније у односу на раније ауторе, разлаже и детаљно испитује различите типове имперфекатских ситуација, те даје синтезу закључака у виду целовитог теоријског приступа анализи поменутог претерита. Имперфекат се анализира с обзиром на употребу у четирима типовима прошлости (имперфекат за блиску прошлост, имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост, имперфекат за даљу и далеку прошлост и имперфекат за неодређену прошлост), као и онда када доспе у домен садашњости, чиме се омогућава потпуно сагледање семантике овог глаголског времена у различитим аспектима,

и то уз помоћ усаглашених и јасних критеријума. Имајући у виду често оспоравану разлику између имперфекта и аориста несвршених глагола, Ј. Вуковић компарирањем ових двају времена у свакој од поменутих могућности употребе, у истим или сличним језичким околностима, успева да покаже јасно постојање разлике у семантици.

Поделу сфере прошлости на четири периода одређена на основу хронолошког положаја у односу на моменат говора примењујемо у анализи наше грађе имајући у виду да се слажемо са становиштем да се услови употребе имперфекта и његов однос према другим облицима на различит начин отеловљују у свакој од њих. Осим тога, наша анализа се заснива и на теорији по којој се вредности овог глаголског времена утврђују на основу категорија индикатив : релатив, односно референцијалност : неререференцијалност, сходно приступу примењеном у *Синтакси савременога српског језика* (Танасић и др. 2005).

Сумирајући најважније карактеристике које се у литератури помињу, имперфекат можемо дефинисати као: глаголски облик којим се означавају прошле радње, по правилу из домена личних доживљаја говорног лица, приказане у свом трајању (дужем или краћем), и најчешће вршене напоредо са неком другом претериталном радњом или ситуацијом, при чему имперфектом означена дејства не подлежу могућности временског ограничавања.

Сви наведени моменти у анализи која следи разматрају се на дијалекатском материјалу из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне. Утврђују се, најпре, вредности имперфекта у чисто темпоралном смислу – издвајају се примери индикативних и релативних, те радњи референцијалног и неререференцијалног типа. Након тога, испитују се услови употребе имперфекта у означавању прошлих радњи које се међусобно разликују на плану временске блискости моменту говора. За утврђивање места имперфекта у систему претериталних форми од значаја је испитати и следеће елементе синтаксичко-семантичке структуре: категорија доживљености, трајање глаголом означене радње, напоредност са другом радњом, ограничљивост означених дејстава. Напоследку, узимајући у обзир да имперфекат свој семантички потенцијал ослобађа тек у садејству са осталим синтаксичким јединицама, ефекте које овај облик производи самостално, односно (много чешће) у комбинацији са осталим глаголским формама, посматрамо и на ширем текстуалном плану.

III.3.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору имперфекат се гради искључиво од имперфективних глагола, а употребљава се за саопштавање прошлих несвршених радњи

у њиховом трајању. Њиме се казују како референцијалне тако и неререференцијалне радње (с тим да у овој другој служби није уобичајен):

имāх ја тѣпѣт и сѣра и кајмака, свѣ сам прāвила (Не); *седāхѣ* прет кѣћу тāмо зѣдно (Ми); *узѣмāхѣ* тѣпѣт жѣто (Ке);

она нам тō *дондсāше* кад је долāзила из Нѣмачкѣ (С. Туп); свāкō јѣтро *ндсāхѣ* по пѣно нāрѣче дрвā (Го).

III.3.2. Тек у новије време утврђено је да имперфекат у српском језику осим искључиво релативних, може исказивати и индикативне радње, смештајући без било каквих других средстава радњу у прошлост у односу на моменат говора (Танасић и др. 2005: 432). У нашем материјалу има потврда за оба типа, с тим да је имперфекат у синтаксичком релативу знатно чешћи:

јучѣ кад сам ѣшла на пѣјац, она *продāвāше* сѣр дōље (На); посл'ѣ кат су се врāтѣл'и озгōр, *бехѣ* остāвил'и кѣло вѣнѣ; ја *разговарāх* с Мѣшком кад ъна дōђе (Нет);

онѣ пѣће им преко л'ѣца, салъ хѣм се ъћи *вѣдāхѣ* (Гло); *не мдгāхѣ* да погōдѣ кāко се зовѣ (Бо).

III.3.3. Двовидски глаголи у имперфекту имају значење несвршених: ја тāпѣт нѣмāдо нāочаре а *не вѣдā* дōбро (До); *не чѣјāше* она нѣшта; *не вѣдāше се* да ѣмā неко тāмо (Ту).

III.3.4. У анализи која следи испитујемо употребу имперфекта за обележавање радњи које су вршене у различитим сферама прошлости, диференцираним на основу удаљености од момента говора, као временског стајалишта са ког се одмерава време вршења имперфекатске радње.

Временска категорија блиске прошлости подразумева радње које су констатоване пред самим моментом говора. Имперфектом се у оваквим случајевима казује радња „коју говорно лице не прати даље од момента кад је њу као очевидац доживело, па да би се могло рећи да је радња прошла”. У примерима које Ј. Вуковић наводи (преузетима од П. Сладојевића (в. Сладојевић 1953/54: 216)) овај облик употребљава се онда када се жели констатовати нешто што је примећено пред моментом говора: *Ова ти књѣга бијаше на поду; Ено бијаше велика гужва пред Народним позориштем; Перо стајаше пред гимназијом* (Вуковић 1967: 108–109). Свуда имперфекат обележава прошлу радњу у процесу коју

говорно лице не прати даље од тренутка када ју је као очевидац доживело, па се може рећи да је радња прошла. Својим семантиком, међутим, ово глаголско време не искључује могућност наставка именоване радње – она се може и даље вршити, с тим да као таква остаје изван опажаја говорног лица. Дакле, како Ј. Вуковић наводи: „Ако кажем: мало прије к о ш а х у људи доље у пољу, не значи увек, то не мора да значи, да ти људи и сада не косе, они ту радњу (ако ја нисам нечим посебно то обележио) могу и сада вршити, и они је можда и врше, само ја то више не видим и не могу то са сигурношћу тврдити” (Вуковић 1967: 112).

Наведена констатација од изузетног значаја је за разумевање семантике имперфекта, који се у нашем говору за исказивање овог значењског подтипа веома често користи. Иако не располажемо великим бројем потврда⁵², тврдимо да је имперфекат најраспрострањенији управо у овом домену употребе и да је баш овде незаменљив било којим другим претериталним обликом.

Примери:

о̀на ж̀ена *прод̀ав̀аше* с̀ир на п̀ијац (Го); с̀ат једна ж̀ена *прод̀ав̀аше* с̀ир на п̀ијац; што б̀еше л̀ична к̀арта тво̀ја код м̀ене о̀де у дв̀орш̀ите? (Го); ов̀и *пл̀аст̀аху* сад он̀е л̀иваде д̀оље (Гл); шт̀а й̀ма на п̀ијац? Богами, с̀ин̀е, с̀амо ју̀нат *узй̀маху*, ов̀о др̀уго кр̀ет сла̀бо (Жу); б̀еху т̀амо, т̀ераху о̀вце (Го); О̀ви што *прй̀чаху* су ис Кра̀гујевца. Свр̀атй̀ли ов̀а дечу̀рлија с м̀ора; *Сед̀аху* т̀амо прет шк̀ољу кад пр̀ођо̀смо (Вр); О̀фце беху по лива̀ди (По). н̀е знам х̀е је, ко нй̀је х̀е иза̀шла. Ма̀лоприје *сед̀аше* т̀амо (Го); Видо *чу̀ваше* д̀ол’е говѐда (Бал); *беху* у л’ива̀ду, з̀ар *пл̀аст̀аху* сй̀јено (Бал); *рад̀аше* д̀ол’е у прод̀авницу он̀а му дев̀ојка м̀лађ̀а (Жу);

⁵² Мали број потврда последица је карактера текстова којим располажемо. Језичко окружење као што је наративни тип дискурса ипак не погодује оваквој употреби имперфекта. У означавању непосредно уочене прошлости потребне су посебне ванјезичке околности – говорници који се познају срећу се (некада изненада), ступају у разговор, размењују (краће) реченице информативног типа итд. Имајући у виду да рад са информаторима обично није као подлогу имао назначене услове, имперфекти којима илуструјемо овај семантички подтип углавном су извучени из контекста где говорници преносе туђи говор, или из делова дијалекатских записа где се врше неформални разговори испитивача и информатора, односно када информатори разговарају међусобно. Неки примери су забележени и накнадно на терену испитиваног говора у ситуацијама које нису подразумевале конкретно рад са информаторима.

Радње означене глаголима *сѣдет*, *плáстит*, *продáват* и др. уочене су пред самим моментом говора, а имперфекат сигнализира и то да оне не морају бити завршене у тренутку када говорно лице о њима реферише. Употребљен је у служби обавештавања о самој радњи, те на комуникативном плану и говорном лицу и саговорнику важно је само изрицање обавештења о томе да се она, као таква, вршила пред моментом говора. У овој служби имперфекат има потпуну предност над осталим претериталним облицима, имајући у виду да би свака замена довела или до промене значења, односно ако би се желела задржати иста семантика, била би потребна посебна организација језичког контекста.

Иако Ј. Вуковић наводи да се у овој служби, потпомогнут обавезном временском одредбом, може употребити и релативни презент (Вуковић 1967: 109), наша грађа ту претпоставку не потврђује. Замена имперфекта презентом не би била могућа чак ни уз увођење одредбе. Наиме, може се рећи: она́ жѣна *дàнас продàјѣ* сѣр на пѣјац, али би у том случају обавезно уследио наставак типа: *...и ја приђем да питам пошто је... / ... и ја узмем и купим два кила...* и сл. Као што је то у примеру: *јѹтрѣс онај јѣдан тѣрã* с камијоном л'ѣп, *јã* му мáхну да стãнѣ, *јђѣм да ѹзмѣм* пãре, кад *изãђѣм*, *ѣн* отишѣ (Са). Глаголом *тѣрат*, дакле, не жели се само обавестити о радњи вршеној од стране именованог субјекта, већ је намера говорника да њиме да оквир за догађај који ће уследити. С друге стране, имперфекат, код кога је комуникативно тежиште на самој информацији, могао би се употребити у кратком саопштењу типа: *јѹтрѣс онај јѣдан тѣрãше* с камијоном л'ѣп.⁵³

Незаменљивост имперфекта презентом условљена је и тиме што би се таквим поступком значење „радња блиске прошлости” променило у значење „садашња радња”:

овѣ *плáстãху* сад онѣ лѣвãде дѣље (Гл); штã ѣмã на пѣјац? Богами, сѣнѣ, сãмо јѹнãт *узѣмãхѹ*, овѣ дрѹгѣ крѣт слãбо (Жу); што *бѣше* лѣчнã кãрта твѣја код мѣне ѣде у двѣрѣште? (Го); ѣви што *причãху* су ис Крãгујѣвца. Сврãтѣли овã дечѹрлѣја с мѣра; (Вр); ѣфце *бѣхѹ* по лѣвãди (По);

Имперфекат овде обележава ситуације које су примећене пред моментом говора и које се у моменту говора можда још увек врше (што је на комуникативном плану ирелевантно), али је то изван могућности опажаја говорног лица. Стога се не може ништа

⁵³ Детаљније о односу презента и имперфекта у категорији ближе прошлости в. т. III.2.10. у одељку о презенту.

тврдити о њиховој актуелности са становишта тренутка говора. Увођењем презента таква компонента била би изгубљена и он би у том случају имао вредност индикатива.

Употребом аориста на месту имперфекта изгубила би се семантичка компонента о евентуалном наставку вршења именоване радње, односно њеном додиривању са садашњошћу, јер је аористна радња увек дата са неким моментом прекида у прошлости (Вуковић 1967: 112), што се види из примера: оне *седеше* ту чоре онѐ Ћунѐве и она Ћунѐвица, те ја онѐ слатко и онѐ *донѐси*, и она љзније пѐсле сѐдове (Го); *плѐстѝше* мало дѐнас (Жи).

Дакле, за разлику од имперфекта, када се претпоставља могућност наставка вршења глаголима означених радњи (они што *пластаху* у тренутку када је говорно лице то опазило, можда још увек пласте), у случају аориста, радње означене глаголима *сѐдет* и *плѐстит* у целини су схваћене као завршене и као такве се и приказују.

Исти случај је и са перфектом. Дејства означена овим обликом, ма ком тренутку у прошлости припадала, схваћена су само као прошла и као таква се приказују: *радѝл'и су* ту око кѝћѐ нешто (Бу); *седѝл'и су* ђде (Ме); *јучѐ су косѝл'и* л'ивѝде (Коз).

Имперфектом се, даље, могу обележити и радње такве непосредне прошлости чије је трајање прекинуто самим моментом говора, односно, како то дефинише Ј. Вуковић, „не више моментима започетог разговора”, као у претходним примерима, „него баш моментом изговорене фразе са имперфектом” (Вуковић 1967: 121). Дакле, према позицији на временској оси, ове радње су још ближе тренутку говора него претходнее, тачније, са њиме се непосредно додирују. Такав је имперфекат у примерима са радњама које су вршене до самог момента говора, када је уступио њихов прекид:

ја сѝд неко брѝшно добио па *истовѝрѝ*; *прѝчѝ* јој сѝд о тѝмѝ ка-ти дѝје (Жи); мѝ те пробѝдѝсмо. Вѝлѝ *спѝвѝх*, ал хѝјте (Бо); вѝлѝ ништа не рѝдѝм, *јѝдѝх* (Ме); ево, *брѝсѝ* ово мало ѝвлѝјѝ (Ли); *гљѝдѝ* тељевѝзѝр вѝлѝ (Ли); *кѝвѝ* рѝчак овѝјема из Београда (По).

Први исказ информатор изговара у тренутку када смо га затекли у дворишту како врши означену радњу. Субјекат у другом примеру спавао је у тренутку нашег уласка у просторију, када је наступило буђење и сл.

Уколико се на истом месту употреби аорист несвршених глагола, онда се не може говорити о додиривању радње са моментом садашњости, већ се, иако је радња непосредна,

подразумева извесна одмакнутост у прошлост: *Ће си био?* А *гљѣда* у ову кћу оде, празна је ту, да се није обеси́ла кра́ва (Жи); *спáва* ту једну туру (По).

Дакле, уколико се упореде примери: *гљѣда* тељевизѳр вáлá (Ли) (имперфекат); и: *Ће си био?* А *гљѣда* у ову кћу оде, празна је ту, да се није обеси́ла кра́ва (аорист); види се да је у првом радња гледања прекинута самим моментом говора, а у моменту питања је још трајала, док је у другом радња смештена мало даље у прошлост и као целина завршена нешто пре него што је уследило питање.

Услед карактера именоване радње и њене блискости са моментом говора, у оваквим примерима замена имперфекта презентом условила би и промену временске перспективе, те би се уместо прошле семантике реализовало значење садашњости. Презент место имперфекта у примеру типа: вáлá ништа не ра́дѳм, *јѣдáх* (Ме); био би чист индикатив.

III.3.5. Осим за блиску, имперфекат се у испитиваном говору користи и за исказивање даље и удаљеније прошлости. У овој функцији употребљава се и аорист несвршених глагола. Однос аориста несвршених глагола и имперфекта у оваквој служби био је предмет спора већег броја научника, на једној страни су А. Мусић (Мусић 1925/26: 27–41) и Т. Маретић (Маретић 1963), који сматрају да је значење ових двају облика при исказивања прошлих радњи у потпуности исто, док М. Стевановић (Стевановић 1986: 654; Стевановић 1927/28), М. Кравар (Кавар 1981) и Ј. Вуковић (Вуковић 1967: 293) налазе да у оваквим ситуацијама два претерита ипак показују разлике у значењу.

М. Стевановић, наиме, сматра да је основна разлика између аориста и имперфекта у томе што се аористом несвршених глагола означава вршење радње за једно одређено време у прошлости, на шта се указује одредбом или језичком ситуацијом. Имперфектом се именује радња која се у прошлости у одређеном времену вршила, али која је, што је од посебног значаја, у томе времену била у току – још текла у време када је што друго било. У истом том значењу врло су ретки случајеви употребе аориста (Стевановић 1927/28: 168). Слично, Ј. Вуковић тврди да диференцијална својства аориста и имперфекта јесу неограничљиво трајање на једној (имперфекат) и ограничљиво трајање на другој страни (аорист) (Вуковић 1967: 293). То значи да имперфекат не може никад обележити радњу временски уоквирену и моментом њенога почетка и њенога прекида, тачније не може дати јасно одређеног временског трајања, јер онда он не би био оно што јесте – не би показивао

радњу у њеном процесу него би давао одређену целину радње, а то му није у природи. Аорист је, напротив, врло обичан у тој улози у реченици (Вуковић 1967: 215). То потврђује и М. Кравар констатацијом да имперфекат тражи прилошку одредбу у смислу „у то и то време”, а аорист у смислу „толико и толико времена” (Кравар 1981: 130).

Према Ј. Вуковићу, у домен имперфекта за мало даљу и удаљенију прошлост улази свака радња уз коју не би могла стајати прилошка одредба *сад* и *малопре* (Вуковић 1967: 147). Одређивање прошлости као мало даље (дакле не као блиске с једне или сасвим далеке прошлости с друге стране) може се вршити на основу језичке ситуације, дакле, ширег контекста. Такви су случајеви када сабеседник пита говорно лице да му прича о догађајима и приликама које је недавно доживео, чији је очевидац био, или се може јавити временска одредница уз сам глагол. При томе, „прилошке одредбе се јављају у виду прилошких речи и синтагми прилошког карактера по значењу: јутрос, синоћ, јуче, прије неки дан, у недјељу, љетос, јесенас, лани, преклани, прије двије године и сл.” (Вуковић 1967: 143–144).

Разлика према претходном типу имперфекта (за блиску прошлост), како ће се видети из примера, садржана је у томе да је овде именована радња јасније одвојена од момента говора, односно моменат додиривања са садашњошћу искључује се, чега има у претходном типу. Осим што радње припадају прошлости, оне се саопштавају као процеси и свуда су напоредне са неком другом радњом или ситуацијом.

Мало даља и удаљенија прошлост често је спецификована временском одредбом:

јутрѝс сам била у Тутин за љѝкѝве, те узѝ љѝкѝвѝ, па хи ни нѝмѝ. Вала сам била и код Бѝска па нѝмѝше (Жи); имѝше љутурѝ снѝјѝга дѝнѝ (Се); то е прѝдѝ ѝ прољѝѝе јѝш, бѝше јѝш снѝјѝк онѝ, вѝлѝ зѝма јѝш нѝ бѝше изѝшла; мѝ у Тутин прѝвѝ дѝн, ѝн се пѝта, сѝде до нѝс и онѝ њѝгѝва жѝна ѝнде пѝта се са нѝма, и дѝјѝте пѝсѝн шѝтѝше, знѝш кѝко је љѝјѝпо, не вѝрујѝм да ѝмѝ љѝпшѝ дѝјѝте. У кољѝца и шѝтѝше онудѝ (Го); и тѝ пѝдѝвно је спѝсѝо јѝдан авиѝн, нѝ знѝм штѝ е бѝло, пољѝтѝо је некѝ авиѝн, јѝ сам, бѝш ме ѝнтересовѝло, бѝше Ћѝрѝвић некѝ спѝсѝо та авиѝн, тѝ пилѝт. Та авиѝн је трѝбѝ, нешто бѝо у квѝру, и ѝн бѝше спѝсѝо, нѝ бѝше нѝко погѝнуо, а што га бѝше спѝшѝио на пѝсту, испѝло му јѝдно крѝло бѝше. Алѝ ѝн ѝспео, нѝ бѝше нѝко погѝнуо. Те пофѝљѝвѝху га (Ле); дѝнас из Гусѝња прѝђѝше трѝ деѝѝака, трѝѝху, јѝдан бѝше постѝ, каже дѝљѝ не мѝре се. Из Гусѝња ка Плѝву алѝ нѝ знѝм како рѝче, то дѝљѝко. Отѝше за Љѝскѝву алѝ јѝдан мѝгѝо кѝснѝше, прѝтѝше хи бѝљнѝцкѝ кѝла. Овудѝјѝн прѝђѝше, за Љѝскѝву отѝшѝли. Пѝтѝше љѝ Љѝскѝва (На);

Или се препознаје на основу ширег контекста:

ја йдо ал *нѐмѝше* нйко (Го); она стѝрѝ л' *ѐжѝше* бѝна на постѝљу (Жи); кѝко л' йјѝпо *прѝчѝше* она чѝвек (Са); онѝ кѝ овѝ дѝнас сѝнце *грѝјѝше* (Туз); *тѝрѝше* некѝ ѝфце да продѝјѝ (Ли); *бѝше* некѝ кѝша пѝдѝла пѝ квѝсно *бѝше* (На); *пѝтахѝ* л шта за нѝ кад йде тѝмо? (Го).

Мало даља и удаљенија прошлост у овом говору може се саопштити и аористом, при чему се на значењском плану испољавају већ наведене разлике у значењу које су у науци утврђене: ймѝ, ѝрекѝрскѝ вѝдовѝт ймѝ, овѝ гѝдинѝ бѝш дѝбро ймѝ, *бѝше* кѝше й прољеће те дѝбро ймѝ (На); *бѝсмо* мѝ мѝлоприје, она на постѝљу лежѝ (Го); зѝт му *дѝлазѝ*; ја је вѝдо, *разговѝра*, аљи лѝжѝм, нѝ смијѝм да кѝжѝм (На).

Унутар категорије мало даље и удаљеније прошлости имперфекат није могуће несметано заменити ни презентом. Ј. Вуковић истиче да имперфекат употребљен у реченицама типа: *Јутрос у свануће идаѝу нечије овце про брвана*, не би лако могао бити замењен презентом. За такву трансформацију нужно је учинити припрему и то не само ону која би се тицала увођења одредбе, већ би неопходно било да се читавом изразу да други тон, тон приповедања. Тек када би израз добио причалачки карактер, када би се интонирао тако да се заузме приповедни тон, могло би се рећи: *Јутрос у свануће седим на брду и видим: нечији косци косе у планини* (Вуковић 1967: 143–147).

Имперфекат се у контекстима овога типа удружује са презентом али њиме није заменљив:

прије некѝ дѝн *спрѝмѝм* ја тѝ некѝ рѝчак кат неко кѝцѝ на врѝта, ја *погл'ѝднѝм* кат Фѝта *вѝрѝ*. Реко: „Бѝ си Фѝто?“ Кажѝ: „Ймѝ л' ти кога, дѝшла сам да седѝмо?“ Реко: „Ада нешто сам уфѝтна, ал' хѝј, уђѝ“. Уђе она, сѝде, ја и дѝлѝ за шпѝрет *стојѝм*, пѝчѝла тѝ рѝчак *бѝхѝ*. Она *прѝчѝ*, долѝзио јој сѝн из Нѝмачкѝ пѝ се нешто са женѝм свѝђѝ, штѝ знѝм ја (Ков); да ти *прѝчѝм*, ја сам бѝо онумѝт тѝмо у шѝму, у јѝдан зѝбран, ко знѝте ѝѝ Плакѝоница, и с детѝтом *упѝл'ѝмо* трѝктор јѝдан дѝн и *отѝдѝмо* бѝш *да сечѝмо* мало тѝмо тѝ шѝму. Порет пѝта, ада кѝ до ѝута ѝде, пѝт ѝде а ѝна пот пѝт, нѝко осѝкѝ некѝ рѝс, гѝре онѝј дѝо, а тѝ крѝља остѝла јѝдно мѝтар й пѝ висѝнѝ, кад ја тѝ ис трѝктора *погл'ѝдѝм* ѝе она излѝзѝ. Бѝше л' ѝтно полѝмљѝно тѝ кѝ тѝ трѝмка ѝдовѝт, и *вѝдѝм* ја она се узрујѝла. Реко: „Енѝ пѝчѝла“. „Бѝ.“ Реко: „Енѝ је“, овомѝ сѝну (В. Лок).

III.3.6. У ситуацијама када се имперфекат корист за обележавање даље и далеке прошлости има се у виду да она „за нормалну употребу имперфекта може бити толико

далека колико јој дошушта могућност непосредног доживљавања ситуација о којима се говори. Кад се имперфекат транспонује и на недоживљену прошлост, онда он може послужити, разуме се, и за најудаљенију прошлост” (Вуковић 1967: 154). У оваквим случајевима пред очима имамо прошлост као општу, општу субјективну. Она може бити само општа или се у њој могу јављати фазе, периоди мање или више уоквирени. Прошлост може бити период младости, девовања, пребивања у неком другом месту. У тој прошлости као специфичне временске одредбе долазе: *једног дана, једне године, једном у турско доба*, затим: *кад ја чувах овце, кад ја удах у школу*. Сам имперфекат у овом случају може служити као средство у зависној, или чак и у независној, реченици за одређивање временског оквира у који се постављају глаголске радње са њиховим ситуацијама (Вуковић 1967: 155).

Примери из наше грађе садрже имперфектом означене радње са неком од временских одредби у ближем синтаксичком окружењу:

ѐто тѹ поре-тѹгѹ прѹзѹра недељу по Сѹвѹндану, тѹ сам двѹрѐла, ѹндѹ нѐмѹше сликѹ, нијесѹм се сликѹла ка-сам двѹрѐла; јѹ онѐ у Лукѹвицу, Стѹку, јѹ сам и вољѐла, Стѹка ме изљѹби; знѹш ка-сте ви бѹље мѹлѐ па ѹна ве *мѹловѹше* (Го); свѹтови, кѹла кѹнскѹ, кочѹје, то ка чѐрга покрѹвена. Вала није бѹло окѹћено, тѹпѹт се не кѹтѹше; *бѐше јѐдну шесѐт трѐћѐ*, ћинѹ ми се такѹ (Дел); јѹ јѐдамѹ поћо, ѹтац ми *беше* бѹн, ја дећѹк (Ђер); трѐбѹли да ѹрѐмо и дѹћѹ јѐдни, ѹтац ми бѹо у Позѹр, *идѹхѹ тѹпѹт* у Позѹр на пѹјоц (Ле); такѹ га је ћѹвѹ изѐо и прѹво на инсѹна, ѹдарѹ га прсѹма. Те на јѐдну ћѐргу, тѹпѹт нѐмѹше кѹлѹ, мѹ га пренијесмо; идѐ јѐдан прѹјсѹк и јѹ ѹнде за кѹћу, а *нијѹх* јѹ тѹпѹт, и сѹт мѹја жѐна нешто пришла тѹнеканке нешто прићѹ. „Кѹко сте, шта рѹдите”, реко: „дѹбро”, ѹн *бѐше* ис Црнѐ Гѹрѐ, а крѹпан ћѹвек ка вѹ (Ме); ка-сам се ѹдѹла, пѐри сѹдове, пѐри фиљцѹне, мијесѹла, лѐп сам мијесѹла ѹдмѹ. Стѹра ми *бѐше* свѐкрва крѐт (Жи); Сѹја кад се родѹла кћѐл’и су да ме увѹдѹ у јѐдну мѹлѹ сѹбицу: „Хѹди да вѹдѹш бѐбу”, и Мѹна л’ежѹше, како на тѹ постѐл’у родѹла тѹ чѹру, и јѹ сѹл’ повѹре и побѐго на врѹта, бѹо сам мѹл’и (Би); у Љескѹву стѹгосмо на сѹфур, *беше* у Рамзѹн; па кад јѹ зарѐди, ѹмѹм тољѹкѹ децѐ, ѹмѹм ћетрѐс и дѐветоро унѹћѹдѹ, тѹпѹт имѹх ћетрнѐсторо пѹраунућѹдѹ, сѹт ѹмѹм осамнѐсторо; *имѹше* шћѐри ѹдѹте ка-сам јѹ дѹшла (Ле); ѹн *имѹше* јѐдну сѐстру нѐудѹту, тѹпѹт бѐше нѐудѹта, а мѹјка му *беше* ѹмрла од жѹчнѐ кѐсѐ (Жи);

Некада се тип прошлости препознаје из контекста:

јѹ *спѹвѹ*, она ѹзѐ копрѹве те ме ѹспѐлѹ, а јѹ стрѐкнѹ; ѹн дошѹ дѹље, вѹде ме. Јѹ *чѹвѹ* ѹвце, *бѐхѹ* малољѐтна, петнѐс гѹдѹнѹ вѹшѐ нијесам имѹла. *Чѹвѹ* офце, ѹн ме вѹдѹ, бигинѹсѹ; ѹна се нѹшла у тѹхме, ѹйћѐ: „Хоћете лѹ ми дѹт тѹ пљѹн да испѐчѐм ѹцу кѹхву?” И јѹ овѹкѹ како *љѐжѹх*, поглѐда

је, реко: „Сâјо, јеси л̄ т̄и б̄ѡга ти?”; а једна сестрица што *ра̄д̄а̄ше* с доктором, плава, зар јој *б̄е̄ше* њна свѡја, каже: „Сâљ да х̄ѡт̄е кáзат ђе су је зãкопãљи”; Он *имãше једну с̄естру* н̄еудату, *тãп̄ут̄ б̄е̄ше н̄еудãта*, а мајка му *беше* љмрла од ж̄ӯчн̄е к̄ес̄е (Жи); на утѡбуску *имãше* кафãна, н̄ико *н̄емãше*, двойца л̄љд̄и онãмо и т̄и к̄ѡнобãри, јã и ѡн с̄едосмо т̄у. „Ја ж̄ӯр̄им, в̄и с̄едите”. Скѡћ̄и да ид̄е, јã скѡћ̄и за њ̄им (Ле).

Имепрфекат у овој служби углавном означава радње посматране у процесу и више доживљене као стања, односно околности које се перципирају као оквир у који се смештају радње исказане осталим претериталним облицима.

Несвршени аорист у оваквим језичким околностима може заменити имперфекат, с тим да је у том случају радња временски ограничена, односно доживљава се као довршена, те би самим тиме претходно наведено семантичко обележје својствено имперфекту у случају употребе аориста изостало: *остãв̄или* су ни б̄или вѡду, но ов̄и муслимãни *зãт̄искãше* и затвор̄ише ни вѡду посв̄е. М̄и посл̄е гѡре имãли нек̄у стубл̄йну те доведосмо вѡду те т̄у; ѡн ме љпознаде дѡље у кãхву, *дѡлази* онѡ са с̄ела, љпознаде ме и уз̄есмо се т̄у, преко он̄е Хас̄им̄е. ѐна не нãјвиш̄е љпознаде; куповãли, па ми пѡсл̄е к̄уп̄ише црв̄ену марãму, па *нѡси* црв̄ену марãму; *звãше* не на свãдбу, от̄йдосмо (Го).

Однос имперфекта и презента у служби исказивања далеке прошлости комплекснији је, и о њему је детаљно било речи у одељку о презенту (в. т. III.2.10.). Овде наводимо само неке моменте битне за разумевање семантике имперфекта.

Када обележава далеку прошлост, имперфекат се обично користи за обележавање једног временског периода у који се постављају друге радње: *Чуваг̄ ја овце по планини кад се Анђа довела у нашу кућу* (Ј. Вуковић 1967: 157). Имајући у виду да му је основна намена да обележи прошлост као период у који се смештају друге оделите радње, имперфекат се често комбинује са наративним презентом. Њиме, међутим, није заменљив, и то зато што би употреба презента потиснула значење које је у овом случају примарно, и радњу приказала као појединачну. У овој служби имперфекат није заменљив ни једним другим обликом сем перфектом.

Примери који илуструју имперфекатску службу обележавања ширег периода или околности које прате остале прошле радње јесу:

ја остави један пѹт сѣр, вѣчѣм ономе твѣме мѹжу: „Мѹгу л’ оставит ова сѣр докл’ѣн се вратѣм, д[а] ѹзмѣм л’ичнѹ кѣрту?” Те ја га онамо остави, ти *нѣ беше* тѹ (Го); више кѹћѣ једна штѣла, хѣј пѹпнѣмо се на овѹ штѣлу да л’ѣгнѣмо ма̀ло, пѹпнѣмо се на онѹ штѣлу, *имаше* слѣмѣ, сѣјена и онѹ, мѣ пол’ѣгѣмо онѹ (См); а ја кат доћѣм кат у крѣвет шевѣр, сѣл’ покрѣвено. Покрѣвен шевѣр, кад ја погл’ѣдам. Јѣсте бѣо добар мѹмак ал’и богами сѣјено *бѣше* (Ле); ја сам је вѣдѹ у школу, прѹћѣ, и овакѹ по пѣтању а нѣјесам изговорѣо ни рѣјеч јѣдну нѣшта на дуња, сѣмо тѹ прѹћѣ такѹ. И ја посл’ѣ ослѹжи тѹ вѹјску, доћо, по двије гѹдине се тѹ *слѹжѣше* (Пр); лѣнѣ бѣше, вѣчѣ да пѣјѣмо кѣхву, *беше* рамазѣн, а ја нѣкад не постѣм, кажѣ рамазѣн је па да попѣјѣмо кѣхву (Го); ја не мѹгу, ѹна *беше* ма̀ла, ја да нѣвѣм онѹ дрѹгѹ не мѹгу (Го); ѣво Пазѣр па нѣма водѣ, ѹни *бѣхѹ* тѹ скѹро свѣ живѹ *застѣвил’и* дол’ѣ, паркѣрѣл’и се на пѹт, нѣтѣ да се ма̀кнѹ; ѹтац му је бѣо сирѹмах, ал’и пѹштен му је ѹтац бѣо ко кристал. Јѣ сам рѣдѣо са стѹкѹм па ѹн *имаше* до̀ста децѣ, па нѣма крѣву, па кѣжѣ мѣне: „Хо л’ ми да̀т тѹ крѣву?” (Гл); е ѹдо, стѣгосмо јѣдну вѹду, ѣзвади ми дѣвѣр филѣѣн, па ис онѣ водѣ те ја трѣ пѹт прогѹну, тѹ такѹ, и ѹзо онѣ фил’ѣѣн, такѹ хи *узѣмѣхѹ*, напоѣ те и ѹзмѣ фил’ѣѣн (Пл); јѣдна *беше* тѹрила, ал’и богме ѣѹтурѣ *имаше*, овал’ѣкѹ овиѣ ѣнѣѹха, па овакѹ до ѣѣк дол’ѣ, једна Сѹљка, и до̀шла код мѹјѣ ма̀јкѣ сѣдѣ, ал’и сѣмо нанѣзѣти, онѹ се пл’ѣл’ѣ и онѣ шѣпице кол’ко рѹка, ал’и ѹна сѣмо нѣзѣла и прѹжила (Ле); то е бѹжѣ ѣстина, ѹде тѣк сам бѣла до̀шла, јѣдна ис Мѣтровѣ, и ја вѣдѣм, *беше* бѹга ми овакѹ, прѣје Сѣвѣндана је бѣло, поврѣшица (Св).

Дакле, имперфекат у проповѣдању које се одвиѣа у оквѣрима далеке прошлости најчѣшѣ има припремну улогу за употребу осталих облика – презентѣ и аористѣ пре свега. Нѣме се дефинише шири временски одсек унутар кога је могуѣе слободније комбиновање раднѣи исказаних другим облицима. Наводимо јѹш неке примере у којима се презент комбинује са осталим облицима при чему су у контексту присутне и имперфекатске форме које се не би могле заменити презентским без промене значења:

та̀мо чѣстѣмо некѹ оруже, на некѹ стражу *беше*, некѣ пѹбуна, до̀шл’и некѣ старѣи војниѣи у кѣсарну (Пр); е дрѹгѹ, ѹдма по томѣ је бѣло, у тѹ кѣсарну пребаѣцѣсмо се и они гл’ѣдајѹ нас штѣ ко ѣма пѣра, ја *имах* пѣра пѹнајвише ѹт свѣја (Пр); кат смо мѣ отѣшл’и, ѹдѹсмо пѹсл’ѣ овога врѣмена, Аѣо и Гѹѣа. ѹдѹсмо ја и Гѹѣа прије двије недеље, мѣни се идѣ на Промѹкл’ѣѣце, ѹдѹсмо, овакѹ, јѹш је каснѣјѣ бѣло. Мѣ кад прѣћѹсмо, ѹне већ *бехѹ престѣл’ѣ* тѣ водѣ, нестѣдоше нам водѣ, онѣ јѣдна ка пѹчѣ помѣло, па јѹш више, јѹш више, већ доће онѣ јѣдна, кад сѣмо, кад је тѹ пѹчѣло да пребаѣѹјѣ преко корѣта (Ост); ја нѣјесам кѣдар да га окренем, вел’ик тол’ѣкѹ *бѣше*, ја нѣсам кѣдра, а не мѹгу да збѹрѣм, не веља (Пл); и доћѣм до тѹ са нѣме и посѣн доћѣмо нас двоје до кѹћѣ овамо у Л’ѣскѹву. У Л’ѣскѹву стѣгосмо на сѹфур, *беше* Рамзѣн (Ле); ја се сѣћѣм бѣо сам дѣчкиѣ кат смо кѹпѣл’и овај канѣл за вѹду и тѹ најѣмо кѹ онѣ земљани чанаѣи што се нѣкад мл’ѣјѣко разл’ѣва̀ло, сѣмо

преврнѹто овакѡ, штѧ је сѧт, ѡтац ми кѧжѧ: „Нѧ, не дѧрѧј”, и ѡдѧ зѡвнѧ стѧрѡга једнѡга овакѡ, старѧ бѧо, нѧјстаријѧ, нѧје му стрѧц рѡђенѧ, кѧжѧ помѧсл’ил’и злѧто, нека је ѡн тѹ нѧјстаријѧ, и јѧ се сѧћѧм, они бѹдѧком полѧко, она пѹче, ваљда дотрѧјѡ, дрѹгѧ испод њѧга, ѧстѡ преврнѹт, са двѧ бѧше, е дѡл’е *имѧше* гомѧла, са[д] ѧѧ ѡн донѧјет, нѧје ѡстѧвио тѧмо, тѡгѧ *имѧше* јѧ нѧ знѧм кол’ѧко, пѹна гомѧла, зѧ штѧ је ѡно слѹжѧло, нѧ знѧм (Из); мѧ смо једну плѡћу мѧкл’и пѧ смо гл’ѧдѧл’и, пѧ знѧш штѧ, мѡгу ти рѧј, трѧ мѧтра *стојѧше* кѡстѹр, глѧва, кѡсти, као да је јућѧр ѹкопѧн, а тѡ је грѡбље и прѧје Тѹрѧкѧ, је л’ Тѹрци су ѡде бѧл’и пѧстѡ педесѧт гѡдѧнѧ, и тѡ *седѧхѹ*, и јѧ ѹзмѧм онѹ глѧву, тѡ је бѧло прѧје трѧес гѡдѧнѧ, и стѧвѧм је она мѧне ѡвде пѧдѧ кол’ѧки тѧ љѹди бѧхѹ. А онѧ кѡсти овол’ѧкѧ, а жѹти *стојѧхѹ* кѡ да је јучѧр ѹкопѧн. А кѧко тѹ *седѧхѹ*, тѹ је сѹва зѧмља и сѧт онѧ је покрѧвена (Уг); Сѹльо Мѧтић пѡсл’ѧн четрѧс пѧтѧ дошѧо ѡђе, ѡн *беше* у Итѧл’ију, зарѡбљен, претѧрѧт у Итѧл’ију, *беше* рѧњен, зѧдњѧца, да извѧнѧш, и ѡн прѧчѧ, и тѧмо га л’ѧчѧл’и у Итѧл’ију и посл’ѧн га комѧсијѧ некѧ пѹштила, дошѡ и прѧчѡ (Брђ).

III.3.7. Имперфекат за неодређену прошлост употребљава се када је говорнику индиферентно да ближе временски одреди имперфекатско стање. Најчешће се користи онда када причалац наслања своје причање на доживљавање неког лица од кога је сазнао оно што ѧе испричати, саопштити, учинивши при том индиферентним време причања (Вуковић 1967: 161–162). Као такав често се среће у тутинско-новопазарско-сјеничком говору, а илуструју га примери:

то *прићѧхѹ* да е имѧло ранијѧ, то кѧжѹ кат ѹмрѧ некѧ ћѡвек, и ѡн се дѧгнѧ понѡћи и скѧћѧ тѹ око грѡба и ко га вѧдѧ, да шѧшнѧ, бежѧ (Бо); снѧха ми се аперѧсѧла, *вѧкѧше* штѧ јѡј је ѡн рѧкѡ, тѡ су јѡј и у Беѡграт рѧкљѧ (Ко); добѧјѧмо стрѹју, рѧдѧ ветрѧнѧѧа. Они *вѧкѧхѹ* ѡтѧ јѡш да прѧвѹ, па не прѧвише. Сѧмо овѧ једна, а *вѧкѧхѹ* да ѡтѧ (На); штѡ *вѧкѧше* Влѧде, јѧдамѧн ме ѹзѧ у кѡла и велѧ: „Јѧ не мѡгу нѧшта њѧму, ѡн дѡћѧ, пѹштѧ кѧрове па не мѡгу пѡсле да и нѧћѧм”; стрѧх ме овѧ чѡре да не пѧчи ѡс, оно *вѧкѧше* овѧ: „Опрѧћу ти, мѧјко, јѧ” (Го).

На исти начин овај имперфекат користи се када се прича о општим стварима, посматраним ван одређених временских граница, о радњама које се понављају и које су у односу на субјекат у извесном смислу квалификативног карактера:

Чуљѧје ѧмѧ тѧмо код Мѡјстира, ѧмѧ сѧло, бѧо сам у тѡ сѧло јѧ. Тѹ *прѧвѧхѹ* љѹди гѹслѧ, дѡбро *жѧвѧхѹ*; ѧмѧмо мѧ мѧпу, па бѧше на мѧпу, *писѧше Нѧмга*; л’ ѧјѧпо бѧше у Сѹвѧ Дѡ (Бо); јѧ не пѧјѧм тѧ, овѧ ми снѧха ѡна тѧ *пѧјѧше*; свѧ она знѧ кѡ е подѧгѡ кредѧт за стѧн у Тутѧн, свѧ *знѧвѧше* (Го); такѡ ти је овѧ држѧва сѧт, мѧне је жѡ штѡ се овѡ сѧт рѧспетљѧ. *Нѧ беше* им дѡбар Тѧто, Тѧто је бѧо

добар, од нїшта смо створїли нєшто; Зєчєвић један првоборац бєше, и *тєрāхӯ* Нємце; бїо сам трї и пō гōдине, пōслєн мāло сам бїо у Пљєвлє, *тєрāхӯ* Бōжа Бєлицу, убїсмо му трїнєс дрѹгōвā, убїше му овā вōјска; ћєтрєс је лѹдї отїшло за инострāнство, о̀ни дїгоше пāнику да нїјєсу дōбри партизāни па *бєжāхӯ* (Гл); у фїрму један *имāше* Лукāч; и он ўзмє та стāн један дрвєнї, *вїкāхӯ* о̀хе да кољїбу нєкӯ напрāвї и да заўзмє та јўрт тў (Ер); у мљєкār јој мāјка, а *бєше* пāмєтна (Жу); једна *бєше тўрила*, аљї богме ћўтурє *имāше* (Ле); за Ѓўрћєвдан то се *бєрāхӯ* оне јагљїке, оно цвїјєће, дрїјєн, дрєнови (Ме); кāсно је селонїт, мōжда смо нāјпријє мї имāли тў штāле двїјє о-чāтмє и селонїтом покривєне, кўпїли чāк у Скōплє, тō одє и *нємāше*, нєго чāк у Скōплє га кўпїли и дōнијєли тō покрїли и дōђе те гāђа грōм, без ни тє ни овє, те ми хи обадвїјє зāпāљї, хєј кāко има га ўждї, мāјко јаднā (Ли); а вїдїш, сād сам бїла у Бōсну на једну свādбу, код нїх *имāхӯ* другачїјї обичāји. О̀ни продāјў невєсту. Тāмо се *продāвāше* невєста; (На); он *рāдāше* у Нємачкӯ, па нє знāм кољїко хїлāдā мārāкā јој он дōнијє да јој дāдє. И он ўзмє те дāрујє мєне и мāјку мōју и хāјт онō, зāклє се и он, дāровā (Па); *зовāше* му се жєна Хāмїда. Кажє: „Хāмїда, нємō тє пāре да ўзмєш”; Тўри му мāло шећєра и цєм бōљї нєма но о-дрїјєна. Тō *рāдāше* Мāка, а јā нїјєсам (Ру); Слāvко *нōсāше* тō ў цєп, ја му испрїча, и он из новчанїка їзвадї (По).

Уколико би се овде употребио аорист, обично је да се уз њєга употреби и помоћно језичко средство у виду прилошке речи, израза: *једном, једне године, једног дана* и сл.: *јєдамā прїча* рахметл' и дєдо да је вїдō гōлу жєну да се обрћє око тōра (Кє); онō *нєкат* кат се *носїше* онє пєче ћаволє (Вру).

III.3.8. Ј. Вуковић посебно издваја употребу имперфекта када означава радње које се додирују са моментом садашњости, односно које је својим трајањем обуватају: *требаше ми дваес динара*, коју карактерише као модалну. Овакву службу имперфекта аутор назива презентском, и он је ту презентом заменљив (*требa ми дваес динара*), иако би због присуства модалности могао бити замењен и потенцијалом: *требало би ми дваес динара* (Ј. Вуковић 1967: 126–128).

Примери овакве употребе сасвим су обични на испитиваном терену:

нїјāше ми се кāхва па узє да скўхāм (Вру); *трєбāше* ми један л'єп (До); *мдгāсмо* посєдет још мāло; *мїшїлā* да се окўпāм (По); *имāх* нєшто пārā пā реко да кўпїм нєшто; *трєбāше* ми нєшто да кўпїм одє (Ту); Шефкїја: „Ада ћōј, снāхо?” Реко: „*Кћā да дōдєм до Рїбарїћā.*” (Па).

Осим већ поменутог презента и потенцијала, имперфекат у овој служби у тутинско-новопазарско-сјеничком говору често замењује и аорист: *двѝје крѝве ѝмѝм, имѝдо мљѝјека кѝселѝ. Да нѝј да попѝјѝш? (Го); имѝдо мало сѝра ако хѝј да ти тѝрѝм (По).*

Ј. Вуковић овај тип имперфекта одређује као модус (Ј. Вуковић 1967: 126–128). М. Стевановић не дели такво мишљење и сматра да је овде посредни временска употреба. Наиме, иако је у свим таквим примерима присутно модално значење (*требаше ми 20 динара* – исказује се лична потреба), „имперфектом се опет означава оно време што се целим предикатима казује, тј. време личног става. Временски се ти имперфекти свакако односе на говорникову садашњост, али су у њима његова жеља, намера, осећање потребе и могућности – зачети раније, дакле – у прошлости, па је та околност и условила употребу облика имперфекта, којим се овде износи лични став говорног лица према ономе што се целим предикатом износи” (Стевановић 1986: 661–662).

Наш материјал показује да је имперфекту у оваквим контекстима у највећем броју случајева конкурентан неки од наведених облика и они се могу замењивати без штете по значење. Ипак, поједини примери са имперфектом поседују и извесне значењске нијансе које су диференцијалне. У примеру: *мишљѝ* да се окупам (По); казује се намера говорника која важи у садашњем времену, али глаголска радња овде, осим садашњег, захвата и део прошлог времена, односно настала је као последица размишљања и намере чији се почети смештају у прошлост, па се онда као таква протеже и на моменте садашњости. То не би био случај ако би се у предикату употребио облик презента. Аорист би већ овде пре значео дезактуелизованост радње/намере у тренутку говора. Исто тако, глаголским обликом у примеру: *мѝгѝсмо* посѝдет још мѝло (По) казује се могућност која важи у времену говорења, али би се ова реченица изговорила, на пример, у тренутку када је та могућност као опција већ одбачена (док гости устају, нпр.), што ипак упућује да извесну дистанцираност од тренутка говора. Презент на овом месту могућност за извршење радње представио би као потпуно актуелну у моменту праве садашњости. Сходно томе, ипак сматрамо да је у свим овим примерима ипак израженије имперфекатско него ли модално значење. Оно свакако јесте присутно, али тек као пратећа семантичка компонента.

III.3.9. Имперфекат се у нашем говору посебно често користи у исказима типа: *како му бѝше ѝме?*; *како се звѝше он?* и сл. Са циљем подсећања на претходно знање имперфекатске

форме фреквентне су и у другим говорима. Чак и у онима у којима је имперфекат ишчезао, он се у окамењеној форми очувао у овој служби (о чему је било речи у уводном делу овога поглавља).

Примери овакве употребе често су бележени:

они су по давно оселили, она што је рађио у Заставу, не знам како се зва̀ху; имао је некѐ, како се зова̀ху – црепу̀ље; како га зова̀ху, вампир; би носилѝ одовут ако је испр̀си у ову̀ ку̀ћу, од овѐ ку̀ћѐ н̀си тамо у њ̀зѝн р̀т вуну, хѝнту, како се зова̀ху то ранѝјѐ, Ўка? (Бо); она планина, како се зва̀ше, Мокра̀ гора (Вр); они да трч'у да ка̀жу: „Ево хи св а̀тови”, не знам како се зова̀ху, не знам како се зова̀ше; ја не знам како се зова̀ше (Ле); ова трава што е, како се зова̀ше ова трава, дѐтел'ина (Бр); па онѐ хѐфту дана се уштаву̀ па одовут опл'ѐти онѐ, препл'ѐти озгор онѐ, како се зова̀ше они ђавол'и, опуте; ја не знам како се зова̀ше (Ме); она у Босну како се зва̀ше? (Го); како се зова̀ше она што је бойѝо? (Ко); како се зова̀ше она што је бойѝо, Мурат (Кон); а пијем ја и за крв овѐ љвечѐ, како се зва̀ху; и ја по пола пијем онѐ за срце, ја не знам како се м̀ји зва̀ху (Гр); е сад кѐ је имѐ вишу̀ собу имал'е су онѐ, како се зва̀ху онѐ, мусандаре, као раф, рафови ђе се остаљажу̀ фил'цани, овѐ шоље, чанаци, порције, кашѝке, тѐ се зва̀ло рафови, место кредѐнца (Трн); био је пријен некѝ нѝ један филм на̀ш, како се зва̀ше, па један продаѐ девојку за дѐбре п̀ре једноме трговцу богаташу за једно дијете десетину гѐдина, а ѐна која девојка силна (Рај); не знам како се зову̀ овѐ саде нема ни једнога да ми ка̀жѐ како се зовѐ они синови, Исмет и како се зва̀ше она дру̀ги (Ос); како је тамо онѐ мѐсто што су прика̀зал'и, како је онѐ, како се зва̀ше, Грабовица (Баг); како се зва̀ше она што не мога да се сѐтиш? (Бал); са воловима се ѐрало, није ни постојавало, ѐде није постојавѐ а̀то, и нешто мѐторно, једино је имао овај Миланѐвић а̀то, Миланѐвић, како се зва̀ше (Бот); не знам како зва̀ху овѐ Марковиѝе (Ми);

бѐше л скѐро је умрѐ? (Вр); једно вѐче ја га уфати, како му бѐше ѝме, ја га уфати, ишиба га мало, послѐ му и ѐцу прича; како бѐше ѝме онѝ дѐци Смајѝвој? (Ру); не знам кат бѐше ова̀ пут се пѐчео радит за Шпѝљани. (Бл); како му бѐше ѝме ономѐ Шпѝтару што је долазѝо код на̀с? Хаѝја; ја тѝвим тѐ, а да љ бѐше ѐна љзѐла Мица? (Ле); како му бѐше ѝме, ево на врх језѝка ми (Жи); м̀ја свѐкрва се дру̀жила са онѐм тамо, онога женѐм, како јој бѐше онѐ ѝме си́ну, Десѝмир, па се са њѐговѐм мајкѐм дру̀жила (Го); не знам како му бѐше онѐ ѝме дављенику, како му бѐше онѐ ѝме. Би́ло како, ко гѐд се удавио (Вру); чија бѐше Рукѝја? (Гл); бѐше тебе́ То́да своја? (Шав); ђе бѐше она жѝви?; ђѐ се онѐ бѐше пресел'ила, не знам (Ту); ѝма некѝ му̀љ, како бѝху рѐкл'и (Рач); „Шта ѝма?” „Такѐ и такѐ.” „Па”, ка̀жѐ, „кѐл'ко ѝма ва̀с тѝ?” „Па ѝма на̀с пѐ-шѐс”, кол'ко бѐше, не знам (Пр); по сѐдам недѐља да л' бѐше, за Ўскрс је вишѐ имало да се постѝ (Пе); како бѐше она пѐсма? (Че);

и то не само од глагола *би̑т* и *зв̑т се*, већ и од других:

пошто је Влада отишла, њн се посл'е оженїо, п̑а бїо сабор дѡл'е Свете Трѡце, н̑аша з̑авѣтина, и ја отишла на ск̑уп и њн дође код мѣне да ѡгра, нѣ зн̑ам кѡ *вѡд̑аше* кѡло, и њн мѣне л'ијепо ѡдведе, дође те ме ѡзѣ; од̑акл'е *дол̑азадиј̑у* њнї те *прїчадиј̑у* ѡде с̑упер сѣло? Не мѡгу да се сѣтїм. „Овѡ је”, вел'и, „гра̑т, нїје сѣло.” (Коз); њн неђе на Дѡховиће, ѡе *ст̑анов̑аше*? (Брћ); нѣ зн̑ам кѡ њнѡ *вїк̑аше*, до бѡга је, кажѣ, грѣшно, јѣдан, кажѣ, јѣдан прїч̑а педесѣт гѡдїн̑а, да р̑адї за некѡг младїћа о[д] дваес пѣт; да л *имадијо* ја њн̑амо још једну г̑ајбу?; (Бал); ѡни се, чинї ми се, *презївах̑у* Хамїдовићи (Тр); ја нѣ зн̑ам к̑ако *се* њнї *презївах̑у* (Ос); нѣ зн̑ам њнѡ којѣ гѡдинѣ *се ид̑аше*, к̑а нарѡт, кат рѣкнѣ да се идѣ, хѡће, хѡће, п̑а посѣн пишм̑ан што смо отишл'и ѡст̑авил'и ѡде (Со); којѣ пїјѣш пр̑ашке од арїтмијѣ. Мѣне јѡк но, к̑ако њнѡ *пїс̑ашѣ* нѣ зн̑ам, пр̑вѡ беше *а* па мѣ; којѣ пїј̑аше њна пр̑ашке? како *вїк̑ах̑у* њнѡ? Бѣрдѣк?; *зн̑ав̑аше* л ти њнѡ Вѣру? (= Зн̑аш ли?); кад би б̑аш мој ѡтац отишѡ, нѣ зн̑ам ѡе њнѡ *ид̑аше*, т̑амо да л отишѡ к Пѣћи, и отишѡ, тѣрѡ сїр на кѡња, тамо те прод̑ај (Ер); ѡ сн̑аѡ, кѡл'ко *им̑аше* до Сенїцѣ? (Гр); ѡна ѡѣрку једну *им̑аше*?; богами су в̑аш̑ари пѡчѣљи давнѡ, к̑ат њнѡ *сл̑ав̑ах̑у* нѣ зн̑ам т̑ачно с̑ад (Ле); нѣ зн̑ам к̑ад њнѡ *ид̑ах̑у* за девѡјку; Нѣ зн̑ам т̑ачно шта њнѡ *рад̑ах̑у* ка-дѡђе невѣста (Жи); т̑у трѣб̑а да је бїла, њно су пѡсѣ у з̑аднѣ вѣре ѡвї Пѡповићи бїл'и жївѣл'и, с̑аде ѡм̑а нек̑а сїјена нѣ зн̑ам од кѡл'ко гѡдїн̑а, ми се ѡинї с̑ад да *не ст̑анов̑аше* т̑у нїко, нѣ би трѣб̑ало (Рам);

У ѡвој служби, мада рѣје, као синониман имперфекту може бити употребљен и аорист: нѣ зн̑ам како му *бї* ѡме да ме убїјѣш; ја нѣ зн̑ам ѡвѣ године к̑ад *бї* в̑ашар, пошто ѡвѡ рам̑азан, па нѣ мѡг̑а да бїднѣ; к̑ад *бї* њно в̑ашар? (Дел); нѣ зн̑ам *ѡмаде* л̑ ст̑арїја ѡде. Х̑а Х̑азбо?; к̑ад њнѡ *бїше* ѡни код н̑ас, не мѡгу да се сѣтїм? (Бер).

Ј. Вуковић и ѡвај тип имперфекта сматра модалним (Вуковић 1967: 135). Михаило Стевановић наводи да се у ѡваквим случајевима не може говорити о његовој заменљивости презентом без штете по значење, и то зато што се мисли на једно одређено време у прошлости, на њно време када је ѡнај који пита знао одређену информацију у вези са којом поставља питање (Стевановић 1986: 660).

Објашњење ѡве појаве, анализиране на материјалу из стандардног језика, ѡдносно из домена супстандарда, са структурно-синтаксичког и семантичког становишта даје М. Ковачевић у раду *О деиктичкој употреби имперфекта* (Ковачевић 2008). Функцију ѡд стране аутора одређену као евокација прошлог знања у савременом супстандардном српском језику имају пре свега глаголи *бити* и *звати се*. Наводећи примере са обликом

глагола *звати се*, аутор констатује да „без обзира да ли је у предикату употријебљен имперфекат *зваше* или имперфекатски предикатски израз *беше име* – значење је у основи исто: говорник се пита или пак пита саговорника за име особе или предмета које је у прошлости знао, али га се у датом тренутку не може сјетити” (Ковачевић 2008: 151). Те тако, „управо због те компоненте „призивања имена у сјећању” датим имперфектима нису синонимни привидно конкурентни презентски предикати” (Ковачевић 2008: 151). Поређењем презента и имперфекта у оваквим синтаксичким условима долази се до закључка да су примери имперфекта ослужњени „модалним значењем „присјећања” и/или „несјећања” претходно познате информације. Друкчије речено, и примјери са презентом и примјери са имперфектом указују на говорничко незнање нечијег имена у садашњости, али се они битно разликују по томе што је у примјерима с имперфектом, за разлику од оних у презенту, увијек присутна значењска (модална) компонента „упућивање на знање имена у прошлости”” (Ковачевић 2008: 152). У српском језику ово значење исказује се и помоћу партикуле *оно* (*Где смо оно стали*), њеном комбинацијом са презентом *звати се* (*Како га ти оно зовеш*) и имперфектом глагола *бити* (*А како му оно беше име*), потом имперфекатско-имперфекатском конструкцијом типа *беше зваше* (*...него оном, како се беше зваше...*) (Ковачевић 2008: 153–155). Најзад, имперфекат глагола *бити*, који у супстандарду често има вредност деиктичке лексеме упућује на то „да је изгубљени осјећај за употребу имперфекта довео до тога да се глагол *бити* у супстандардном језику све чешће употребљава ван своје временске употребе, а у функцији деиктичке партикуле. Наиме, тај се облик употребљава у непромјењивој форми (у форми *беше*) за изражавање евокативног прошлог знања (слично деиктичкој партикули *оно*) не само уз презентске облике разних глагола (између којих је најфреквентнији глагол *звати се*) него и уз различите глаголе у префекту”, нпр. *Ти си беше писао неки чланак о Смартију* (Ковачевић 2008: 156). Оно што је још значајно јесте запажање да имперфекатске форме у свим овим облицима осим семантичке компоненте евокације прошлог знања имају, тачније задржавају и значење лично доживљене прошлости, својствено имперфекту (Ковачевић 2008: 154). Сви структурни типови наведени у раду М. Ковачевића остварљиви су и у систему говора који ми испитујемо.

III.3.10. Модални имперфекат налазимо и у примерима типа *ићаише* + инфинитив:

да га не спáси, *ићаише погѝнут* (Д. Дуб); *ићаише да се побѝјѣ* (Ђе); *ићаише умрѝјет* да је дѝктор нѣ спáси (Ту); *ића̂ пѝнут* на онā л'ѣт (По); *ића̂ се онесвѝјестит* (Ту); *ићаише погѝнут* за њѝме (Ме); *ићаише* је и *ѝбит* да и не раздвѝји (Го); *ѝн ме и удѝрит ићаише* (Ме); *ићаише свѣ овѝ растѝрит* да му дѝдосмо (Ту); *ићаише се пѝбит* (Ту).

III.3.11. Осим што, као што смо видели, примарно обележава прошлост у различитим видовима њене манифестације, имперфекат у свом семантичком потенцијалу носи још нека обележја која је важно дефинисати како би се боље спознала његова природа и, према принципима релационог идентитета, јасније одредило место у систему претериталних форми. Стога, у даљој анализи разматрамо категорије доживљености, динамичности, односно процесуалности глаголом означене радње, те напоредности имперфекатске радње са неком другом радњом или моментом у прошлости.

III.3.12. Имперфекат је особен облик у систему глаголских времена за обележавање прошлости. Као синтаксичка јединица својом семантиком у стању је да радње обележи као прошле, затим доживљене, те посматране у њиховом трајању. Таква комбинација семантичких елемената својствена је само овом облику (диференцијално ствојство према аористу, као семантички најближој форми, садржано је у компоненти која изражава трајање радње у прошлости, будући да аорист, као што је показано, увек приказује радње као целину, завршен процес). Стога, када говорно лице жели прошле радње приказати као доживљене, динамичне, посматране у процесу њиховог вршења и тако их предочити као актуелне, на располагању му стоји имперфекат као језичко средство које у потпуности одговара дефинисаној служби.

III.3.13. Истакнуто место међу наведеним обележјима свакако приписујемо категорији доживљености јер сматрамо да управо та семантичка компонента мотивише избор овог облика у конкретном говорном чину. Значењска компонента доживљеност радње активира се увек када се овај глаголски облик употреби у саопштењу, а то нужно остварује и посебне ефекте на стилистичком плану. Ипак, њену вредност не процењујемо само у смислу могућности стилске нијансираности исказа, већ као особину подједнако важну као и способност да дејства одреди као прошла (што је класификациона категорија

на основу које се имперфекат сврстава у систем претерита), и то због тога што је, као што је и речено, управо њоме мотивисан избор овог облика из система јединица са мање-више синонимним инвентаром синтаксичко-семантичких одлика.

Иако се о имперфекту у нашој науци доста полемисало, елементат доживљености узиман је увек као неоспорна особина овог глаголског облика. То је несумњив факат на основу ког се, уосталом, овај облик и диференцира према перфекту, као у том смислу немаркираној јединици.

Тако Ј. Вуковић компоненту доживљености истиче као суштинску одлику овог облика. Посматрајући његову употребу у контексту: *Причам како малоприје иђах улицом и видех да бијаше велика гужва пред позриштем*, аутор наводи да имперекат *иђах* „представља прошлу ситуацију не само као прошлу (у том случају, када би се ситуација представила само као претеритална, било би речено: кад сам ишао) него као претериталносадашњу (релативносадашњу) тако да се у њему осећа двојство значења: и претеритално и релативносадашње, да се у њему одражавају оба временска стајалишта за временско осећање оворног лица: стајалиште праве садашњости (оно указује на претериталност) и стајалиште момента ситуације (оно указује на релативну садашњост)” (Вуковић 1967: 244). Будући да њиме обележавамо радњу коју доживљавамо у њеном току, процесу, а не цео процес радње, он се може сматрати и једном врстом релативног презента (Вуковић 1967: 380). Слично становиште има и М. Ивић, која имперфекат такође пореди са презентом у индикативној служби, односно посматра га као својеврсни презент за прошлост. Применом структуралистичког метода анализе, ауторка издваја два важна елемента семантике имперфекта која обележава као D /+/- и T /+/. Први означава моменат динамичности, непосредне стварности радње, односно доживљавање радње као реалности, а други упућује на претериталност. Притом, моменат D /+/- активира се „кад је радња непосредно пред очима (садашњост) или кад је радња тек завршена па је сасвим још присутна у свести или, најзад, кад се говорно лице тако пренесе у доживљени догађај о коме прича да га саопштава у непосредном облику дочаране стварности ” (М. Ивић 1958: 143). Даље се наводи и да „свака садашњост представља живу динамику радње, процес у току. Оживљена садашњост у овом погледу узима све форме стварне садашњости. Ово се огледа у карактеристичном морфолошком моменту – у имперфекатском видском облику, који је за имперфекат обавезан, а, као што је познато, и за презент онда кад се овим обликом одређује

непосредна актуелност догађаја” (М. Ивић 1958: 144). Компоненту доживљености као нужну одлику имперфекта издвајају и неки други аутори (в. Ивић 1953/54: 259; Танасић и др. 2005: 430).

Не поричући постојање ове компоненте, М. Стевановић ипак наглашава да она не мора бити обавезна јер се имперфектом могу казивати и радње ван домашаја искуства говорног лица. Стога је не сматра најважнијом, налазећи да „суштину његова значења несумњиво чини истовременост у прошлости, управо одређеност времена у прошлости у коме се врши њим означена радња” (Стевановић 1986: 659). Ј. Вуковић се са наведеним ставом не слаже и то због тога што сматра да оно што М. Стевановић назива одређеношћу заправо ништа друго него доживљеност – говорном лицу радња је временски одређена самим тиме што ју је доживело или је као такву жели предочити. Да је овде посредни доживљеност схваћена као одређеност показује и то што, како наводи Ј. Вуковић, М. Стевановић појам одређености не помиње када говори о аористу, којме се такође обележавају доживљене радње (Вуковић 1967: 282–283). Осим М. Стевановића, и П. Сладојевић сматра да имперфекатске радње не морају нужно представљати дејства непосредно доживљена од стране говорног лица. То могу бити догађаји које је говорно лице доживело не непосредно већ унутрашњим преживљавањем (када говорно лице каже: *Тада још Немци бијаху под Стаљинградом*). Овде П. Сладојевић сврстава и употребу имперфекта у питањима и, најзад, у књижевно-уметничком стилу када уметник заузима став очевица⁵⁴ (Сладојевић 1953/54: 213 – 214).

Сви примери из наше грађе до сада навођени упућују на то да је у обичној употреби у приповедању доживљеност нужна пратећа компонента имперфектом означене радње. Примере имперфекта налазимо у свакодневном разговору, при исказивању информација о радњама које је говорно лице доживело. Други домен у коме се овај облик широко употребљава јесте у наративни режим казивања, када говорно лице догађаје из прошлости о којима приповеда оживљава у њиховој некадашњој актуелности, тачније евоцира, оживљава нешто што је представљало садашњост, и ту имперфекат осим чисто комуникативе има и стилску улогу.

⁵⁴ Сматрамо да би било потребно детаљније размотрити издвајање последњег наведеног домена употребе, односно питање (не)доживљености имперфекатских радњи у текстовима из домена књижевно-уметничког регистра.

Примери имперфекта којима се обележавају прошле радње уочене/доживљене од стране говорног лица употребљеног у обичној комуникацији садржани су у контекстима:

јуче сам је звала, недоступна *беше* (Ши); био сам у оне Промукл'ице, она чесма *беше* суха, ја чека оно ништа (Пр); помрло је то све и Марко *беше* слап (Гло); та ми је девојка у болницу у Тутин, слаба је, у болницу је, нешто прехладила. Баш данас сам мислила да идем па она *вела*ше можда ћу испанут па није испала, остала је ту (Уг); што *беше* лична карта твоја код мене оде у дворште?; *не беше*, рекни, ова стара оде и ми посен дођо смо; ја идо ал *немаше* нико; ја га онамо остави, ти *не беше* ту (Го);

где имперфекат служи да се подцрта информација да је говорно лице лично доживело именоване радње – помрло је то све и Марко *беше* слап (Гло); имплицира информацију „ја сам то видео”, „видео сам да је слаб кад сам га посетио” и сл.

У наративном дискурсу компонента доживљености има и стилску функцију и омогућава да се реципијент уживи у ситуације које се описују, као у примерима:

имале су једне бијелџе, онџ нешто прџвидно је бџло, а онџ једне марџме *бџху* жџћкастџ, некако су ми више личџле но бијелџе јел сам ја бџла бијџла у лице (Го); е овџ ми је мџш оде бџо, овџ сам ја, бџо љџеп, преварџх се, љџеп *бџше* и џн, а богами и ја сам бџла љџџепа, плаџфа, напрџдна, љџџепа, пуна, оде му џко; с извиџењџом, заџви онџ око прџста вџљкоџ она пунак, она постџљица паде, тури мало сијџена џнде, једну прџџаву на онџ сијџено, от конџплџе, љџго н-онџ, пељџне бџље спрџмљџне, пџви је, чџвек ми *бџше* на посџ, *не беше* ту, свџкрва ми ту (Жи).

Дакле, говорникова намера јесте да искаже глаголом означену радњу, а потом и да је означи као доживљену. Одабир имперфекта уместо презента разумљив је имајући у виду да имперфекат сам са собом носи ово значење, њиме се оно саопштава без додатних језичких средстава.

У претходним примерима присутност компоненте доживљености на језичком плану јасно је наглашена. Напомињемо, међутим, и то да при употреби имперфекатских форми у облицима првог лица јединине истицање тог значења на комуникативној равни није нужно, имајући у виду да се подразумева да је лице које је вршилац радње те исте радње и

доживљавало у прошлости. Стога сматрамо да је употреба имперфекта у оваквим ситуацијама мотивисана другим могућностима његовог семантичког потенцијала – потреба да се укаже на радњу у процесу или да се означи напоредност са другом радњом:

āj д[а] идѐм, *radāx* нешто дџл’е (На); ја сам лџтџ тџмо овџмо, трџжџо, рџкл’и стџрџ љџди, кажџ, вџлу онџ, што се плџстџ, „трџжџ око пџта, а девџјку око скџта”, и мџне тџ пџло нџ памџт и *neh* *ihā* дџљџ да трџжџм него тџ (Стр); е вџлџ те *chēkā* и *chēkā*, у Дџгџ Пољџну би мџгл’и да стџгнџмо докл’џн тџ кџфа стџшџ (Бољ); *imāx* јџ тџпџт и сџра и кџјмџка, свџ сам прџвила (Не).

Поједини аутори сматрају да компонента доживљености радње изостаје када је посреди употреба имперфекта у питањима јер се ту исказују радње које не спадају у домен личних доживљаја говорника (Сладојевић 1953/54: 213–214). Сматрамо да је и у таквим случајевима доживљеност истога типа као и у претходним, с тим да, будући да је посреди упитна форма, имамо само обрнуту перспективизацију. Наиме, говорно лице поставља питање у оној форми (имперфекатској) у којој жели да добије одговор. То значи да се не пита за било коју информацију већ за информацију о радњи/стању које је саговорник лично перципирао у прошлом времену. Овде говорник само мења временску перспективу, односно преузима временско стајалиште свога саговорника. Тако је у примерима:

а кога *imāshe* Рџља код нџга. Кџко бџше му сџн? (Че); кџко бџше Дџшан Шџпоња? (Че); како *zhivāxū* тџмо у Сџхџ Дџ? (Вру); кџко је Рџзо? *Imāshe* л’ шта жџво? (Бал).

И овде је као и у реченицама потврдног типа задржано значење доживљености, и на комуникативном плану подједнако је присутно, само сада говорник, употребивши имперфекат, жели да нагласи да осим што га занима дата информација (што би се могло исказати перфектом), жели и да је чује из „прве руке”, да је слушалац изложи онаквом какву ју је опазио. Тако сва наведена питања попут: а кога *imāshe* Рџља код нџга. Кџко бџше му сџн? (Че); увек имају и имплицирани садржај „кад си ти био код њих”.

Исказивање радњи у правом смислу недоживљених у овом говору сасвим је ретко: тџ џге *uzimāxu* од нџрџда млџго (Ђер); тџпџт кат тџ нџши пџрадедови, чукундџдови *bezhāxū* са тџјџ брџдџ (Бо). Компонента доживљености овде је присутна у том смислу што је говорник слушао о тим догађџјима, те они као такви спадају у домен његовог (посредног) искуства.

Већ је поменуто да имперфекат у деиктичкој служби такође задржава елеменат доживљености глаголом означене радње. Исти је случај и са глаголом *би̑т* употребљеним у саставу плусквамперфекта. Тако ако говорник каже: *Ма́ра бѣше оти̑шла* у Пазар подразумева се да је лично уочио именовано стање, док, када би се употребио префекат помоћног глагола: *Ма́ра је била оти̑шла* у Пазар, то не би било обавезно (о овоме више в. т. III.6.5.), што све упућује на то да је семантика доживљености неодвојиви пратилац имперфекта ма у којој служби он био употребљен.

III.3.14. Својство имперфекта да, градећи се искључиво од несвршених глагола, обележи прошлу радњу у току, у процесу њеног вршења, као што је показано, повезано је са семантиком доживљености. Та веза проистиче из чињенице да и индикативни презент, као облик који најнепосредније казује доживљену радњу, има исто ограничење. У анализи која следи детаљније ћемо размотрити ову семантичку компоненту.

Од самих почетака проучавања имперфекта у српској науци недвосмислено је истицана особина обележавања радње посматране у процесу вршења. И у том погледу ставови научника се слажу, а на то упућује и домаћи назив овог облика присутан у граматицама – прошло несвршено време. Оно око чега је било спорења тиче се, међутим, одређења самог карактера те радње на чије се трајање реферише. У најранијим радовима о овом облику истицало се да је ту посредни дуго трајање глаголом означене радње (о томе који аутори заступају такво мишљење види у: Вуковић 1967: 170. и даље), што од стране каснијих аутора углавном није узимано као релевантно обележје. Изложићемо неке од ставова који су од значаја за наше истраживање.

Јован Вуковић имперфекат одређује као облик којим се представља радња у процесу, трајању, при чему то трајање може али уопште не мора бити дуго (Вуковић 1967: 179). Дакле, имперфекат може означити дуго трајање (*ја чувах овце кад се моја стрина довела*), „али имперфектом ништа више није речено у смислу трајања радње него да је радња изречена перфектом (*ја сам чувао овце кад је моја стрина доведена*), или у ком другом случају да имперфект буде замењен аористом. Контекст је носилац истицања и наглашавања трајања у имперфекатској радњи, кад тога има и колико га има, а ни у ком случају то не припада перфекту” (Вуковић 1967: 180). Оно што је суштински важно јесте

само постојање трајања вршене радње и, осим тога, њене неограничљивости (Вуковић 1967: 180).

Термин *неограничљивост / неограниченост глаголске радње* Ј. Вуковић преузима од П. Сладојевића, који га је први пут и употребио, рекавши да је једна од важнијих одлика имперфекта заправо постојање компоненте *неограниченост трајања радње*, што, како каже аутор, „можда није сасвим адекватан израз, али мислим да је он ипак најбољи од свих који засад стоје на расположењу” (Сладојевић 1953/54: 218). Образлажући ову категорију, П. Сладојевић додаје: „Није довољно рећи да имперфект значи трајање прошле радње јер трајање значи и аорист имперфективних глагола а и перфект или, боље рећи, глаголска основа, него треба истаћи неограниченост радње и имперфекту; аорист имперфективних глагола значи ограничено трајање прошле радње, док је префект у томе слислу неутралан” (Сладојевић 1953/54: 219). Даље, „та неограниченост се састоји у томе што се имперфектом не износи радња као временска цјелина, него као трајање коме у нашој свијести нијесу присутне границе. Имперфектом се вријеме трајања радње не износи као исјечак из прошлости (као што је случај с аористом), него ко временска линија којој су крајеви у магли. Неограниченост радње у имперфекту најтачније ћемо окарактерисати ако кажемо да је то иста онаква неограниченост какву имамо у презенту трајних глагола. Ова особина имперфекта се задржава и у релативу, и у модусу. Она, у вези са значењем прошлости, чини доста у смислу ограничавања употребе имперфекта, нарочито у индикативу, и у говорима гдје се он добро чува. Имперфекат се, по правилу, не може употребити уз одредбе које показују границе радње. Не може се казати напр.: Ја рађах два сата. Ако се такве одредбе ипак јаве код људи који осјећају имперфекат, оне не значе границе аме радње, него или значе неки шири период који обухвата и вријеме радње, или се вршење радње протеже преко датих граница” (Сладојевић 1953/54: 218 – 219). Ј. Вуковић се у потпуности слаже са свим наведеним ставовима (детаљније их образлажући), јер сматра да је управо термин *неограниченост* био потребан како би се адекватно именовало оно што се наслућивало када су истраживачи говорили о дугом трајању (Вуковић 1967: 183).

На сличан начин о имперфекту пише и П. Ивић: „Што се тиче значења истицања дугог трајања радње, материјал показује да у овом говору тај моменат код имперфекта није обавезан”. Наиме, „има примера који значе само толико да је радња у једном тренутку била у току. *Шд се учѐр замѣћаше* значи само „Зашто посрташе онда кад сам те јуче видео””, а

сд друге стране „има и примера где је радња дуготрајнија (*Цѐ'ли да̄н стрѹжсѐву да̄сака*), али ту је значење дуготрајности изражено другим језичким средством (у конкретном случају прилошким изразом *цѐ'ли да̄н*), а на имперфекту лежи само значење трајања паралелног са датим временским отсеком” (Ивић 1953/54: 232). Радња имперфектом означена, дакле, не може бити ограничена ни са једне стране, иако некада контекст може одавати такав утисак. Такве случајеве П. Ивић тумачи на следећи начин: „Има примера у којима се имперфекат употребљава за неку радњу или стање чије је трајање прекинуто новом радњом: *Нѹколко гддѣна т ѐ " р а м о адет, пдсле га пордсимо* (=држасмо се обичаја, после га остависмо)”, али овде имперфекат „не означава прекид радње, чак ни трајање *пре* прекида. По томе се он разликује од аориста имперфективних глагола. Садм прекид обележен је обликом аориста у следећој реченици”. „У већини случајева имамо две временске ситуације: прву с којим је радња имперфекта паралелна и у којој она траје (*Нѹколко гддѣна тѐ"рдмо адет*) и другу у коју пада остварење радње изражено аористом (*пдсле га пордсимо*)” (Ивић 1953/54: 236).

Најзад, Милка Ивић такође као значајне истиче наведене моменте. Ауторка упућује на то да се на стварну радњу може се указивати као на процесуалност која је у току (= акција у реализацији) и или на обављени процес (= остварена акција). Особину првога типа има имперфекат, што га диференцира према аорсту, који увек подразумева моменат готовости радње, тачније код кога се „искључује могућност претстављања радње као процеса у току без одређеног краја, без граница” (М. Ивић 1958: 143).

Примери из наше грађе наведено потврђују. Имперфектом се увек обележава радња посматрана у процесу:

нешто је учинѐла, нѣсам нѣшта нѣшла, сѐмо један бокѐл ндсѐше, зѐр у бокѐл нешто имѐла (Св); једна ође кѐмшѣка се ѓна удѐвѣла, и зовѹ: „ѓ Рѹжо, Рѹжо, не да врѐмену”. Звѐл’и су тѓ. Бѓга ми онѓ *помѐгаше* (Рач); вѣћѐ онѐ јѐдна, онѣ лѹди тѐмо, тѹ *беше* тѐ мѐлница *се звѐше*, тѹ *се сѣјѐше* пирѣнач, то *беше*, сѣјѐ се онѐ духѐн, тѓ л’епѓта кѐка тѓ тѹ, ал’и тѓ *плѐћѐху* ѓни (Ме); јѐчам се јѐо, мумѹрус се јѐо, рѐш се јѐо, валѐ нѐ би мѓгла онѐ л’ѐб да прогѹнѐм, тѓ ми *зѐпѣрѐше* у грѣљен; (Кон); алѹ ѓн ѹспео, *нѐ беше* нѣко погѣнуо. Те *пофѐљѐвѐху* га (Ле); *кѓпѐсмо* тѐмо у Ѐсточнѣ Мѓјстѣр, једни Балѓте су бѣл’и, нѐ знѐм да л’ си имѐла тѣ кога у Ѐсточнѣ Мѓјстѣр да л’ си ѣшла, једна је кѹћа тѣјѐ мусл’имѐнѐ имѐла до рѣјеке овѐмо и мѣ *кѓпѐсмо* овѐ пѹт, нѣје имѐло пѹта, кат дође један Срѣбин из Мѓјстѣра (Ке); мѹчѣм се сѐма тѹ. Зѹбѐ овиѐјѐ нѐмѐм, намѐшѣи гѓрњѹ вѣл’ицу, валѐ градѣ ми је онѐ

Насер, ја то не мѡга да трпим, ја сам нѣрвѡзна; и ја овакѡ како л'ежа, погл'ѣда је, реко: „Сјао јеси л' ти бѡга ти?” (Жи); ђе гѡд да сам отишаѡ у бѡл'ницу, ђе гѡд предади књижницу, ниђе нијесу мѡгли онѡ Шкрѡјељ да ми погѡдѡ прѣземе: „Шкрѡљ, Шкрљ”, кажѡ. Не мѡгахѡ да погѡдѡ, нешто за ѡзговѡр им тѣшко. (Бо); тѡ су азиланти онѡ. Седѡхѡ јучѣр тройца, рѣко од онога нѣма кѡт црншѣ, Цѡгани су бѣлши; најбоља послѡстица. Кад ѡдѡ нѣђе, кажѣ пѡту јѣдѡхѡ, значѡ то је бѡло нѣшто (Тр).

III.3.15. Често се глаголима у имперфекту означава трајање радње, тачније стања у прошлости које је уочено, тј. било на снази када су вршене неке друге радње. Имперфекат ту служи својеврсна подлога или оквир унутар кога се постављају и посматрају друге радње, стога су чести случајеви његовог комбиновања са другим глаголским формама којима се обележавају појединачне или понављане акције из прошлости. Имперфектом се у оваквим случајевима дефинишу околности које су пратиле период/временски одсек током ког се дешавало вршење оделитих радњи, и он је у таквим контекстима незамењљив неким другим обликом (сем, наравно, перфектом):

једамѡ смо бѡл'и у шкѡлу, ја дошѡ на ѡсѡство, она бѣше у шкѡлу и такѡ некѡ кѡмшија пофѡл'ил'и, та је чѡра најбоља у наше мѣсто; и у вѡјску кад сам бѡо, бѡла некѡ плѡта се прѡмѡла, то прѡва плѡта бѣше, дѡвѡло се по двѡје онѣ црвѣнѣ; не пѡшѡм, не пѡјѣм, ја сѡмо шта мѡгнѣм да ѡзмѣм да појѣдѣм, а и то не мѡгу да ѡзмѣм, то бѣше лѡше; бѣше једна кѡла вѣл'ика а једни мѡл'ѡ прѡзорчиѡи, бѡш ка за пѡшке, от камена то; пѣшкѣ, бѡндара, бѡндара, те гѡре, кат гѡре, кат један гѡзда ѡзѡ свѣ тѣ, тѡ ѡмѡ трѡес лѡдѡи, кѡл'ко ѡмѡ, имѡше млѡго, двѡес (Пр); реко: „Немѡ ме ни гл'ѣдат”, нѡти да га гл'ѣдѡм, овакѡ затвѡрим ѡчи, ѡн бѣше виђен. Реко: „Немѡ ништа да ме гл'ѣдѡ, ѡн ме бегенѡсат нѣђе, ја га бегенѡшѣм, да га увѣдѣм у срѣце да ми је мѡо, нѣћу ни да га гл'ѣдѡм”; и ѡна хѡм побѣгла и стѡгоше Ковѡчѡни, стѡже ѡсман ѡдбѡвац бѣше, један ѡмер, и јѡш двѡјца дрѡгија (Пл); тол'ѡко нијесам ни имѡла крѡва, по јѣдну по двѡје, да те ништа не лѡжѣм, богами бѣше сирѡтиња (Ост); млѡго л'ѡјѣпо и обарѡшу прѡви нѡрод, ја нијесам јѣла, а пѡту јѣсам и богами бѣше ѡкѡсна. Мѡгу ти рѣћ л'ѡјѣпа бѣше (На); ѡгѡв прѡфѣсор, ја му се мол'ѡо да ми јѡви дѡ л' ѡе да дипломѡра, ѡн дипломѡрѡ и тел'ѣфѡн ѡдмѡ да ми јѡви, бѣсмо мѡи у стѡн дѡл'е у Тутѡн (Ми); бѣше ѡмрѡ ѡде један кѡмшија, ја спѡвѡла: „Хѡј да ми посѡирѡш ѡде на овѡ клѡпу”; ѡпѡнци се носѡл'и, то кѡ е имѡ ѡпѡнке пѡроѡнце, каке цѡпил'е то бѣше; акѡ бѣше у Маكدѡнију, бѡо сам дѡл'е подно Вѣл'еза. Вал'ѡ, да е крѡла бѡо, она га ѡзѣла, сѡмо да ѡмѡ мало пѡра; а у Македонѡју бѣше, тѡмо подно Тѡтѡва Вѣл'еза сам свѡрѡ; ѡтѡсмо пред вѡрата тѡмо, то бѣхѡ тѡрбѣши некѡ, нѣ знѡм ни која је вѣра, а тѡмо бѣхѡ некѣ мѡзге, нијесу магѡрѡт мѡла, него мѡзге а ѡши ка рѡке овакѡ и мѡи, бѣхѡ трѡ Цѡгѡнке, цѡкѡл'е онѣ дѣфѡве, то бѣше ѡбиѡј, то

нијесу Циганке нō л'епотице ис Вѣл'еза; а *бѣаху* и л'ијепе; тако ми здравља ка[д] сам бiо овāмо реко јā не мōгу да седим оде, а врућина *бѣше* кō под сāћ, није кā оде понѣшто пухā; они се *звāху* тōрбеши; она ћерку једну *имāше*; он *беше* ис Црнѣ Гōрѣ, а крупан ћовек, кā вō; онѣ Циганке дōшл'е с једнōм тōрбōм и један Циганин, а *бѣше* Шѣфика онā Рāмйзова мāјка (Ме); доћекаше ме свѣкрва и зāва, свѣкар ми *нѣ беше* тū, *бѣше* га *погодио* прйш у прс. Бōл'ѣс прйш, што се рѣкнѣ у, *прйш те погодио*. *Беше* га *погодио* прйш у прс, пā бiо код л'екāра, нѣ знāм ни ѣ бiо; мi смо ти отйшл'и вāн Ћāћка, *беше* тū у једну, кā шūма, ка некā жалōвина, нѣ знāм ни шта *бѣше*, углāвнō одвѣо нѣ *беше* бāш ко[д] Ћāћка тū; тѣк тi пūt, *беху* *изйшл'е*, сiне, овѣ браде, вāтра хи сагорѣла; на утōбуску *имāше* кафāна, нико *нѣмāше*, двойца лūдi онāмо и тi кōнобāри, јā и он сѣдосмо тū. Нијад ми се мāњā кāхва ућинѣла није.; „Хѣј блāгōш мāми за тѣбе”, а јā *бѣ* у садāшнѣ хальници, типūt смо звāл'и āнтарије, па ти оде ўбрā коприву, а јā ћōра нѣмāм гāћā, па ўбi, па ўбi, па ўбi (Ле); кат су пōчѣл'и овāмо да градū овū магистралу, јā бōга ми *бѣх* млāђи, рāдiо сам са инжињѣрiма (Ке); једна ми унūка бiла јучѣ на вāшар, нѣкi вiдел'и је и етѣ хи и оде, свiђела хим се, ѣто тал'иќи вāшар и они за њū, мōмак *бѣше*, рāдi тāмо у инострāнство, завршiо факултѣт (Ћер); е овō ми је мūш оде бiо, овō сам јā, бōгме л'ијеп, преварй се, л'ијеп *бѣше* и он, а богами и јā сам бiла л'ијѣпа, плāфка, напредна, л'ијѣпа, пūна, отйшло му око; побѣго, дōђо тū, имāше једну крāву, један шпōрет онā црнi циганскi у сōбу, једна чѣрга прōстрѣта увр сōбѣ, свѣкрва стāра; с извињѣњом, кажѣ, завi онō око прста вѣљкōг онā пūпак, онā постѣљица пāде, тури мало сiјѣна онде, једну прнāву на онō сiјѣно от конōплѣ, л'ѣго на онō, пел'ѣне бiл'е спрѣмљене, пōви је, чōвек ми *беше* на посō, *нѣ беше* тū, свѣкрва ми тū; он *имāше* једну сѣстру нѣудату Дѣјāн. Тāпūt *беше* нѣудāта, а мāјка му *беше* ўмрла од жўчнѣ кѣсѣ (Жи); ѣво дōл'е овi Аговйћи, па онā жѣна: „Хāјде код мѣне на кāфу”. Нешто ме бi срām, чōвек јој *бѣше* тū, мѣне што јој чōвек *беше* тū, мѣне бi срām, реко дрўгi пūt ћу (Го); он је отишō за Крāљѣво. Мѣне је свѣкрва водiла код њѣ, а она ка дāнас бiла код нās, сўтрадāн је затѣкл'и ўмрла тāмо у Гōдово. А овū мōју мālū мiловāше (Го); Бiл'и су йстō и овi Нѣмци зарōбљени овāмо, па рāзмена некā бiла, дōста је бiло и побијѣно нāшијā лūдi. Бāш *пiсāше* једна зādруга у Офенбах, тāмо *имāше* једна земљорāдничкā зādруга, тū *пiсāше* свѣ којi су бiл'и у рōпство, слўжйл'и су, гл'ѣдāл'и су стōку, крāве гāййл'и тāмо, па сл'иќе њiхове *имāху* (Гл); јā бi једанпūt у Крāљѣво, једно дијѣте ми слāбо бi, и пiта ме једна дōкторица, двiје *бѣху*: „Кāко ти је йме?”, рѣко: „Шкрйјѣљ Хўка”. „Хā, хā”, кажѣ, „Шиптār”. Одмā пōзнаде порйјѣкло, Шйптār; пiте богами йстō, тāњи, бiјѣлō брāшно, ал'и *нѣмāше* ни бiјѣлā брāшна ондā, кāсно је испāло пōсл'ѣн да ймā пiта од бiјѣлā брāшна (Бо); и јā сам иг одвѣо на тō грōбље, они *имадйјāу* некѣ скйце, још у онō врѣме *беше* свѣ ўцртāно. А они су отпрйл'иќѣ дōшл'и да трāжѣ пāре (Че); двā мѣсѣца јā и он у бōл'ницу у Нōвōм Пазāру, зāедно, мōјā дѣца штā донѣси мѣне и њѣму, он, *беше* му ўмрō отац, пот аперāцију, нѣ мога да идѣ на аперāцију, сѣстра му *беше* ўдāта у Рāшку ми се чини; и оно *седāше* онā рўпа ѣе је удāрио крај њѣга мѣтак и на брвна остāо тā мѣтак (Уг); ймāм двiје

шћёрке и сйна. У Краљёво су. Ймāм и парāунӯкā. Долāзио мй сād пā довёо га Мйко бёше у Краљёво. Јучё зовё. По цйо дāн трчй онудйјер и зовё: „Бўдо, кāве, Бўдо, кāве”. Вёл’й крāве, телāд *не вољедйјāше*, ал’и за крāве је бйо (Кн); још ондā имāло нāрёда вйшё, овё стāрице бйл’е, тё свё пёмрло, *имāше* ёде девёјāкā, момāкā дёста богоми; у Болāре *имāше* јёдан стё и двйје гёдине (Бу); нāјтежё бёше лўбицу нāј, нё мош да нāђёш шўпл’о дрўво окрўгло; рёко бёгме ћу јā да хи дāм, јā ћу прёдат бйло штā мёе, кўпйл’и ми бёхў неко лāнче, јā злāто не вёл’йм, продāћу овё лāнче, јā ћу и кўпит, нек идё овā жёна у Тутйн (Жи).

Да се имперфектом указује управо на трајање радње/стања у прошлости у смислу околности које важе за читав период током ког су вршене радње показују примери типа: мāmйла ме за њйм, сёстра му, бāш сёстра му нйје, от амйцё. и ёни ме *йскāхў* на дрўгё мёсто, и она ме нё даде, немё јā сам је пёчёла да је прёсйм, не дāм ви је (Пл). Заменом имперфекта аористом, на пример, таква компонента била би изгубљена и радња би се приказала као појединачна.

У нашој грађи нису забележени примери имперфекта у означавању радње ограниченог трајања, што потврђује претпоставку о немогућности временског ограничавања имперфекатских радњи. Овом својом особином имперфекат се разликује од аориста и наративног презента.

Наиме, уз аорист је сасвим обична употреба одредбе која упућује на границе глаголом означене радње:

јā нёжом неђе хёфту дāнā *стрўга, стрўга, стрўга*, ўжўте ка вёсак; У Сврāчиће, овā што *рāди* у шкёлу до скёро, тй га знāш (Бо); Ево двā-трй дāна је бйла бёна, *довёди* је тў на инфўзију те је прймāла (Ер);

Временски омеђену радњу може исказати и презент:

Седйм јā тў петнёс дāнā без нёга, он тāмо рāдй тё, јā тў без нёга седйм, кажў ми овй ёкол’ина: „Па ёё је, па кўд је?” Па, јесам л’и јā дёшла ёде за нёшто ил’и овāкё ўдāта, зāшта овё? Јā са женāма разговāрāм, смијёмо се. „Ада јёс, мёре, кажў ёне, дёј ёе он за петнāес дāнā”. „Е кўкў мёне”, реко. Дёђе он навр петнāес дāнā. И јā сāt, он са овйјем брāћём, улāзў, и јā пйтāм ёё је тā мёј штё је, ёни се шāлў, кажў овā, овā, нётё прāво да ми рёкнў. „Ё”, кāжё, „овā ти је”. „Дёбро.” Такё тё, остāла сам. Е посл’ё та свёкар изјўтра пйтā ме: „Сйнко, хоћу да те пйтāм, бигинйшёш л’и тй овогā дёчка што смо те мй довёл’и за њйме?” „Вāлā”, јā рёко: „Хā сам дёшла, бигинйшём, но штā но

бигинишѐм.” (Бр); цѝо дѝан јучѐ *мѝсл’ѝм* кѝако се зовѐ (До); сву нѝѝ јѝ такѝ *размѝшљѝм* кѝако да побѝгнѝм ујѝтру (Го).

III.3.16. Наведени примери комбинације са другим облицима у претериталној служби и особина имперфекта да казује радње посматране у њиховом трајању, током ког су се обично паралелно вршиле и нека друга дејства, односно његова могућност да означи стање које је обележило временски период унутар ког су се реализовале још неке акције, упућују на семантику напоредности, која се узима као још једна од суштинских својстава овог облика.

Као и претходно наведене, и ова одлика имперфекта била је предмет неслагања аутора. Већи број проучавалаца глаголских облика, наиме, сматра да је семантика напоредности нужна компонента која се, било експлицитно били имплицитно, јавља увек када се употреби имперфекат у временској служби. Тако М. Стевановић наводи да се имперфекат „никад углавном не појављује као облик с којим се напореда у истој служби не употребљава које друго претеритално време, или се бар нема на уму неко прошло време у коме је текао њим означени процес” (Стевановић 1986: 652). Имперфекат дефинише као облик искључиво релативног карактера, који „управо значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала, дакле, истовремено с неком другом радњом, означеном било којим претериталним временом, неком прилошком временском одредбом, или је пак то време одређено самом говорном ситуацијом” (Стевановић 1986: 656). П. Сладојевић, међутим, наводи следеће: „Скоро сви наши научници који су испитивали значење имперфекта нашли су да се он обично, или бар врло радо, употребљава за означавање напоредности вршења неке радње са неком другом радњом или ситуацијом (у прошлости). Неки сматрају да је та напоредност обавезан елеменат у значењу имперфекта” (Сладојевић 1953/54: 219). Он сматра да су научници до тог закључка дошли посматрајући примере у релативу, којих је свакако више. Ипак, примери индикативне употребе показују да „овај паралелизам није примаран ни обавезан у значењу имперфекта. Он проистиче из значења трајности и неограничености радње” (Сладојевић 1953/54: 219). П. Ивић мишљења је да је питање напоредности имперфекатске радње условљено сложеношћу проблематике која проистиче из могућности употребе имперфекта у синтаксичком индикативу. У свим радовима о овом облику, а таког је карактера и грађа из галипољског говора преовлађују примери релативне употребе, а за њих је, као што је познато карактеристичан „моменат

преношења у мислима у једну дату ситуацију у прошлости, везану обично за неку другу радњу” (Ивић 1953/54: 233). У таквим примерима „значење имперфекта не ограничава се на просту констатацију, већ обухвата и везивање те радње за одређено време на које се мисли. У неким примерима то је изричито наглашено, али и у другима може се осетити овај моменат. У примеру *Нїјѐ ти лѐ“п сїрак, трѐ“буїше јѐши мрї да га урѐ“дїиш* облик *трѐ“буїше* не везује се за коју било прошлост, већ управо за одређено време кад је дотични редио кукуруз (*сїрак* = кукуруз) на њиви. Исто тако у реченици *Шѓ се учѐр замѐћїаше?* не мисли се на неко посртање у којем било тренутку у току јучерашњег дана, него на посртање у тренутку кад је говорно лице наишло и видело саговорника. Употреба облика имперфекта вреди, дакле, као ближа одредба уз опште временско значење прошлости: у нашим реченицама она уноси нијансу „онда кад си редио кукуруз” одн. „онда кад сам те видео”” (Ивић 1953/54: 233). У наведеним примерима постоји паралелност са одређеним тренутком у прошлости, у једном је изражена и прилогом *учѐр*, или се разуме из околних делова реченице, али, како истиче П. Ивић, има и примера где имперфекат стоји слободан, без ослонца у самом контексту. Свакако, „ослањања на моменат ван садашњости везан за неку радњу има и ту, и то ослањање детерминише употребу имперфекта, што је све довољно да ситуација не буде чист индикатив, али с друге стране једино упућивање на тај моменат лежи у самој употреби облика имперфекта. Не може се рећи да је овакав облик потпуно лишен временског одређивања радње. Сама говорна ситуација не мора увек бити довољна да се одмах разуме да се ради о прошлости и то баш о одређеном моменту у прошлости. И једно и друго објашњава нам потпуно тек сам имперфекат” (Ивић 1953/54: 234). Најзад, Ј. Вуковић такође одбацује теорију о неопходности постојања елемента напоредности. Сумирајући расправе које су у литератури још од Вука Карацића (детаљније о томе види: Вуковић 1967: 178–190), Ј. Вуковић наводи да већина аутора напоредност схвата као обавезну и најважнију особину имперфекта. Такав став био је дуго времена доминантан, а „кад се увидело да се, по овом што имперфекат радо долази уз другу напоредну радњу, не може о таквој напоредности говорити као о нечем сасвим битном, онда се почело говорити, и говори се, о напоредности и са моментима у ситуацији о којој се говори” (Вуковић 1986: 185). У вези са овом констатацијом, аутор износи следећи закључак: „овде се одмах намеће питање да ли и таква напоредност значи много за одређивање вредности имперфекта, и да ли се исто тако, или приближно тако, не би могло говорити о свим другим временским

облицима од имперфективних глагола. Јер чим се одреди ситуација, онда се напоредност имперфективне радње неким моментима сама по себи јавља, а, на другој страни, видели смо да се и имперфекатска радња може поставити у временски непређену ситуацију, и без напоредности за каквом другом радњом” (Вуковић 1986: 186).

Примери из наше грађе потврђују наведена запажања о томе да имперфекат заиста најчешће долази у контекстима унутар којих се његова радња реализује ослањајући се на радњу исказану другим обликом, дакле, напоредно са неком другом радњом или ситуацијом:

крѣнѣмо овѣмо ка Гол’ији планини уз једну рѣјеку, *зовѣше се* Морѣвица (См); тѣмо ка стѣдибну *имѣше* на једно мѣсто, тѣ кат сам ишла са Сѣбрѣм (Ру); кат јѣ ђдо, она ми је ђкри, кат штѣ да откријѣ, кѣ бѣш кѣ да видѣш овѣ ѣшу, такѣ е тѣ пеѣйна, ништа дрѣгѣ *нѣмѣше*, и живѣла је још двѣ дѣна и ѣмрла е тѣ ѣрица; сѣјѣл’и су свѣђе љѣди, сѣмо тѣ некѣ кријѣћи, ђно посл’ѣн некѣ прѣјѣви, ми смо пѣћупѣл’и пѣсл’ѣн кат *шѣѣхѣ* да дѣђѣ, испѣкција. Тѣ *бѣше* вѣл’кѣ кѣзна. (Пру); јѣ кат сам бѣо, *нѣмѣше* ни кѣплѣ једнѣ, сѣха, би рѣкѣ ни кат није имѣло водѣ, сѣм сам бѣо, отѣдо, ѣѣ тѣ, у некѣ брѣда тѣмо (Пр); ѣто тѣ смо се бѣл’и крил’и, и ђн тѣ *бѣше* с овѣѣма, ђвце му се сакрил’е (Па); тѣ смо имѣл’и петнѣс хѣљѣдѣ ѣурѣ и ми мисл’ѣдосмо кѣћѣ мѣло да на прѣвѣмо ил’ нѣшто, ђн *ѣѣше* ђде на сѣло да прѣвѣ, ђде гѣре кот Лѣда, кат онѣ Лѣдѣв сѣн му рѣкѣ, што је дѣл’е у Крѣгујѣвац, јѣдан од ѣи: „Штѣ ѣе ти, Мѣнсѣре, двѣје кѣће на сѣло? (Го); сѣмо тѣ јѣдну је имѣла кѣѣрку, мѣло *бѣше*, мѣло, и: „Вѣлѣ, снѣо, да ми је зовѣш, *ѣѣврѣѣвѣјѣ*.” (Вру); ѣмѣ ђде рѣја код нѣс овѣмо у овѣ крѣше, јѣ сам носѣо једнѣј жѣни у Тутѣн, да л’ нѣшто *вѣљѣше* за накѣ прѣтѣсак, пѣјма нѣмѣм зѣ шта ђна тѣ, те би јѣ осѣчи по пѣн јѣдан цѣгер рѣјовинѣ те јѣј понѣси те је ђна нешто тѣ кѣхѣла и пѣла би тѣ чѣј (Бр); сѣнѣј кѣпѣла ми једна снѣха, кѣпѣла хѣљѣдѣвнѣ брѣшно и дѣније ми и пѣкла обарѣшу и дѣније ми, реко јѣ је бѣга ми не мѣгу, кол’ѣко *мирѣсѣше* ел’ хѣћмуљилѣ. (Се); ђн је долѣзио сад, вѣшѣ *познадѣјѣше* ђкол’ину него ијѣдан. Свѣ *познадѣјѣше* (Бѣл); четрѣс и пѣтѣ, чинѣ ми се, прѣшл’е су двѣје партизанке кѣ овѣ вѣс двѣје, млѣде, л’ ѣјѣпе, дѣбре, кѣ Црногѣрке, нѣмѣ тѣ штѣ да рѣкнѣм, свѣкѣ чѣс, држѣ овѣ аутомѣте, ал’и оне *бѣхѣ* бол’ничѣрке, дѣкторице (Цв); ми ђде кѣкѣмо на ѣѣтнѣке, а дѣл’е *кѣкѣхѣ* ѣстѣ на ѣѣтнѣке, кат сам бѣо у Гѣћу; (Рај); Дрѣгѣ свѣцкѣ рѣт кѣ да је јуѣ бѣло, бѣга ми би ти сѣт прѣћѣ бѣлѣ него што је јуѣ бѣло, такѣ сам тѣ запѣнтио свѣ, дѣјѣте от шѣс гѣдѣнѣ, Нѣмци, Нѣмци, Нѣмци, дѣн и нѣћ су ђде бѣл’и, и дѣн и нѣћ је тѣ вѣјска тѣ сѣла бѣла, ал’и *бѣхѣ* дѣбри, јѣ не вѣрујѣм на свѣјѣту на земѣљскѣ кѣглу да ѣмѣ нација такѣ васпѣтѣта, на свѣјѣту тѣ нѣмѣ; Тал’ијѣни у зѣднѣ врѣме су се појѣвил’и бѣл’и, лѣши *бѣхѣ*, Тал’ијѣни и Рѣси, лѣши; у Тѣрскѣ седѣмдѣсѣт и прѣвѣ гѣдинѣ, тѣ ми је

првѡ бѣло да ѡдѣм, *бѣху* у тѣшку ситуацију, *беше* нѣстабилно, систем *нѣ беше* у Турскѹ, *живѣху* од седмдесѣтѣ гѡдинѣ пѣ на овѣмо. Сѣт кат ѡдѣш у Турскѹ, кат сам јѡ отишѡ, сѣт кажѣ стѡ кѣлометѣрѣ овѣмо ка нѣма грѣт те срѣћѣ овѣмо, Стѣмбол, сѣт је Турскѣ тол'икѡ ѡјаћѣла да је тѡ ћудѡвѣшно за Европу, за свѣјет (Пож); јѣ *разговѣрѣх* с Мѣшком кад ѡна дѡђе (Нет); бѣш јѣдамѣ јѣднѣ прѣл'икѣ јѣдан мусл'имѣн ис Пазѣра ѹпозна се са јѣднѡм дѣвѡјкѡм тѹ нѣшѣга рѡћѣка, ѡн јѡј се престѣвио да је правослѣвнѣ, јѣ јѡј кѣза, ѡн посл'ѣ *ићѣше да се бѣје* сѣ мнѡм, нѣму крѣиво што га јѣ офѣра, ићѣче мил'иција га ѡтерѣ, такѡ бѣ (Из); мѣ смо бѣл'и у Гѹчево, тѡ на границу Бѡснѣ, тѣмо смо бѣл'и, пѣ тудѣје се пролѣзило, ал' стѣвѣрно *беше* дал'ѣко. И тѣмо *беше* стѣвѣрно, и *рѣдѣше се*; у тѣ хотѣл ѣе смо бѣл'и, нит *се знѣше* кѡ је дирѣктор, ни кѡ је шѣф, то *рѣдѣху*, ѡѡпште се нѣ знѣ кѡ је штѣ. Рѣдѹ, *имѣху* (Брћ); јѣ и ѡђе јѡш јѣдна жѣна ѡтерѣ ѡвце уочи Тѹрћевдѣна, ѡнѡ на пѣшу код њѣ л'ѣти, нѣђе зѡрѣ, нѣ знѣм кол'икѡ је бѣло, тѣмо пѹстише ѡнѣ јѣгњѣд, помѹзоше ѡнѣ ѡвце, штѣ су ѡнѡ рѣдѣл'и нѣ знѣм. Мѣ двѣје *нѣмѣсмо*, нешто су абѣвѣтѣле ѡко тѡра ѡко ѡвѣцѣ, а штѣ ићѣ, бѡга ми лѣжѹ, ѡнѡ нѣмѣ нѣшта. Нешто су чићѣл'е, кѡјѣ је знѣла нешто, а мѣ не мѡгосмо да вѣдимѡ, мѣ у крѣвет бѣл'е, у ѡнѣ постѣље, кѣки ти црнѣ крѣвет (Лу); ни јѣдан слѹћѣј имѣл'и нѣјесмо, у јѣдно врѣме смо напѹшћил'и кѹће бѣл'и, побѣгл'и смо у ѡнѣ кѹће гѡре, тол'икѣ је тѣ сѣла бѣла, изгл'ѣдѣ изгубѣше рѣт пѣ крѣнѹше да бежѹ, тол'икѡ тѣ вѡјска *беше* ћѣста (Пож); пѡла дѣсѣт нѣвѣћѣ, сѣмо је ѹшѡ ћѡвек на врѣта и *зѣше се* Јѹса, прѣставѣ се ѡн, кажѣ: „Јѣ сам Јѹса, не бѡј се”. Јѣ га вѣдѣм нѡрмѣлно, ал'и кад ѹћѣ, ѡн *беше* мѣл'и, кажѣ јѣ сам Јѹса; (Уг); те јѣ га ѡнѣмо ѡстѣви, ти *нѣ беше* тѹ; дѡђе тѹ, бѣш Мѣрко дошѡ ѡде, Рѣдица *беше* тѹ и пѣтѣ га кѣко је Стѡја, кажѣ: „Дѡбро је, сѣд је бѣш дѡбро”. Нѣ прѡђе трѣ дѣна, ѹмрије (Го); сѣт јѣдна жѣна ѡде дѡнѣћѣла кљѣке, кѹпѣла код јѣднога чѡвѣка у Тѣрекарѣ, кажѣ *имѣше* ѡсморо дѣцѣ мѣцкѣ, прѡдаде ми сѣнѡј кљѣке, е кажѣ јѹтрѡс му сел'ѣвѣте, ѹмрѡ, ѡд бѣдѣ и сирѡтићѣ (Жи); И *не мѡгѣ* да трпѣм, нагнѣх га те прѡдаде мѡтор (Пл); Ыбар *нѣ кћѣде* да плѣтѣ, посл'ѣн ѡпштићѣ пѡтерѣ тѡ па мѣло вѣшѣ ал'и ѡпштићѣ је ѹзѣла мало вѣшѣ ал'и ѡпѣт мало пѡбѡлѣ нѡ што *кћѣдѣјѹ* да ѹзмѹ, мало бѡлѣ су плѣтил'и; јѣ сам мѡгѡ да стѣвѣм зѣбран, јер тѣ мѡј брѣт нѣје имѡ дѣцѣ, а нѣс четѡро бѣло овѣмо, нѣгѡва жѣна пѣтѣ, сѣмо *беше* на пѣтѣ дѣо (Пе); јѣ кат сам се ѹдѣла, да ѡпрѡстѣш, вѣш се шѣло нѣ рѹке, нѣје имѣло да се кѹпѣ тѡ нѡ свѣ да шѣеш нѣ рѹке. Код нѣс дѡ бѡк имѣло дѣцѣ. Она мѡре да родѣ ал'и трѣбѣ ѡна пѡсл'ѣ да ићѣ вѡду да се кѣсел'и. Оно *нѣмѣше* ѡвогѣ гѡтѡвѡга да се кѹпѣ, кошѹље мѡрѣш да шѣеш (Со); долѣзила је бѣла, ѡвѣ је нѣши ѹзѣмѣл'и мѣло ѹ гости код нѣс пѣ грѣдна *беше* сѹха, нѣмѣ сѣл' кѣ перѹшка, ѡбол'ѣла, стѡ и нешто гѡдѣнѣ је жѣвѣла; тѣд је нѣјвишѣ нѣша бѡрба на њѣ бѣла, а ѡни су не попѣл'ил'и свѣ и да нѣје бѣло партизанѣ на Рѣшку, *ћѣдѣјѹ*, мѣ мѡгѣдосмо да зѹзмѣмо ѡндѣ Пазѣр. Ал'и ѡпѣт нѣ би знѣчѣло нѣшта, ѡпѣт Нѣмци се врѣтил'и и нѣшта; јѣ сам прошѡ тудѣнѣ тогѣ млѡго, запѣнтио сам крѣља. Ѳн је бѣо крѣнѹѡ дѡбро и свѣ тѡ ѹјѣдѣниѡ, е пѡсл'ѣн га убѣше, пѡсл'ѣн пѡчѣ ѡвѡ намсник је дошѡ, ѡн *ћѣше*, ал' пѡсл'ѣ Хѣтл'ер ѡкрѣну рѣт (Прћ); ићѣ изѣ цркѣ и сѣлу смо напрѣвил'и. *Нѣмѣше* ѡндѣ, из Пѣјсѣг Потѡка двѡје-трѡје дѣцѣ сѣмо (Из); пѣ нѣје скѹпо, јѣ

знām кат сам тō сѣдло кӯпй̄о за стō и тридес мārākā, а прије двй̄је гōдине сам бй̄о, *беше* двѣста ѓврā (Нет); ада, сāтрō ме један сйн, вй̄ло. Нестāло ми га е, тā ми је ўнук од њѓга, тā што је ожѓен. И тā и тā. Нй̄јесу ми га Срби убй̄л’и, мусл’имāнй̄ су ми га убй̄л’и и *не мōгāсмо* га нāј ни мртва ни жй̄ва (Врс).

Напоредност радњи је у примерима очигледна. Ипак, сматрамо да је њено постојање условљено самом семантиком имперфекта да казује радње у њиховом трајању, посматране у процесу вршења, те је стога сасвим очекивана њихова паралелност са неком другом радњом (због могућности преклапања времена вршења двеју акција). Такође, поменуто је и то да имперфекат захваљујући овој особини често има улогу да пружи временски оквир, дефинише временску линију на коју се смештају друге претериталне радње, што опет условљава напоредност дејстава. Ту особину свакако нема само имперфекат, може је имати и перфекат, а често се среће и код наративног презента несвршених глагола.

Ипак, нису ретки ни примери у којима ова одлика није присутна (или бар није од примарног значаја), такви да се имперфекатске радње у прошлост смештају без икаквог ослањања на неку другу ситуацију. Ослањање које је контекстуално детерминисано, односно имплицитно присутно као шире или уже детерминисана временска сфера (која би могла бити означена као: „у то време”, „за моје време, „за то време” и сл.) свакако постоји, али нити је у већој нити у мањој мери наглашено код употребе имперфекта него што је то случај са неким другим обликом у истој служби. Такви су примери индикативно употребљеног имперфекта:

тāмо вй̄шѓ мусл’имāнā *имāше* нō и Србā; знāш кол’й̄ка му *бѓше* глава (Уг); бй̄ла сам четй̄ри пѓт пӯтā, овакō л’й̄јепо, и свѓга, ал’ рādй̄ се млōго, од јўтра до сўтра, што *вй̄кāше* Злāта: „Ис пицāmѓ на посō, с пōсла у пицāму.”; она *познāвāше* нāш нāрот бōлѓ нѓго мй̄ по Тутй̄ну тў (Ши); *вй̄кāхў* да су пронāшл’и некāки бѓл’й̄ мѓдведови да су тў. Тō нѓкад бй̄ло, штā ти јā знām; тō *рādāше* Мāка, а јā нй̄јесам (Ру); онй̄ што *седāдй̄јў* дōле (Рач); они свй̄ *имāху* пѓкаре, тй̄ Бўгари тāмо у Македōнију. (Трн); кō једно стō ѓврā *вй̄кāхў* да јѓс, јā нѓ знām, нй̄сам хи куповō (В. Лок); што *вй̄кāше* оноmāt Жѓле, ўзми прадāса; овā *познāвāше* муслимāн дōле, са Вй̄том се дрўжй̄о; ѓх, кāко се жй̄вѓло, мўченичкй̄, мўченичкй̄ се жй̄вѓло, што *вй̄кāше* онā у Ѐзбице, помѓнўло се, не поврнўло се; Љубй̄нко *вй̄кāше*: „Оћу и јā”, кажѓ, „да идѓм одавѓ” (Бал); Цѓцй̄на свѓкрва вй̄чѓ харчал’й̄је, а мѓне *беше* тō чўдо, јā *не знāва* штā је тō (Боб); пā мй̄ смо кōмшй̄је, толй̄кō прй̄јāтан *бѓше* (Бал); онā жѓна *продāвāше* сй̄р на пй̄јац (Го); што *бѓше* лй̄чнā кārта твōја код мѓне оде у двōрй̄ште? (Го); овй̄

plástāxu сад онѐ ливѣде дѡље (Гл); ѡфце беху по ливѣди (По); *rādāше* дѡл'е у продѡвницу онѡ му девѡјка млѡђѡ (Жу).

III.3.17. Спроведена анализа показује да је на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора имперфекат жива категорија са очуваним наслеђеним синтаксичко-семантичким двојствима у различитим доменима употребе. Њиме се, као што је показано, обележавају прошле доживљене радње посматране у процесу вршења. Ова особина омогућава да се на наративном плану постигне ефекат динамичности радњи, те да се оне, уживљавањем учесника у комуникацији, перципирају као актуелне. Могућношћу да прошле радње оживи и учини да се као такве сагледају у самом току вршења, имперфекат се издваја од свих осталих претериталних облика. Стога, сасвим је оправдано то што га поједини аутори називају презентом за прошлост. Овоме додајемо и временску неограничљивост радње исказане имперфектом, што је, опет, особина која га приближава индикативном презенту. Најзад, анализа је показала да је напоредност имперфекатске са неком другом претериталном радњом важна, али не и особина од примарног значаја, односно за разлику од претходно наведених, ово својство не спада у ред неутуђивих карактеристика овог облика.

Очуваност имперфекта говор који је предмет анализе придружује групи идиома у којима он такође има стабилно место у систему, али који, уједно, заузимају мањи део штокавског ареала, имајући у виду да на већем делу овај облик више није члан система претериталних форми. Узроци губљења имперфекта различити су, а углавном се свде на тежњу ка растерећењу система елиминисањем маркираних и функционално мање оптерећених јединица. Ми наводимо тумачење М. Ивић, која узроке ове појаве изводи управо из закључака добијених анализом синтаксичко-семантичких својстава:

„Процес редукције система не захвата истовремено и имперфекат и аорист. Прво је на ударцу имперфекат, а затим аорист. Ово је свакако у директној вези са структуром њихове природе. Кад се узму у обзир сви моменти који играју улогу у функционисању система, постаје јасно да је аорист ипак ближи од имперфекта осталим временским облицима. Означавајући непосредну прошлост, и задржавајући се најдуже у тој функцији, аорист се схвата као претеритални облик код кога је основни моменат временског одмеравања (Т моменат), иако специфично комбинован (са D /+/-/ моментом), ипак од примарног значаја. Тиме се аорист директно ослања на сва остала времена са изразитом Т карактеристиком. То није случај са имперфектом. Моменат оживљавања радње – D

моменат – остаје увек примаран, најизразитији. Зато је имперфекат најспецифичнија категорија и зато први подлеже редукцији. Ишчезавање имперфекта, међутим, осуђује и аорист, пошто губитком свог непосредног опозиционог корелата аорист остаје усамљен у оквиру система у коме су све преостале Т форме иначе тако симетрично поређане.” (М. Ивић 1958: 149).

III.3.18. Најзад, дајемо кратак преглед употребе имперфекта у осталим говорима зетско-сјеничког и других дијалеката на штокавском терену.

Наши резултати изложени у претходној анализи у принципу одговарају стању описаном у студији Д. Барјактаревића о говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице (Барјактаревић 1966). Аутор наводи да имперфекат „показује радњу која је трајала у прошлости скоро увек напореда са другом радњом, а њено вршење, у овом говору, доследно је везано за оно што је приповедач видео, доживео или се узима да обележи доживљај саговорника, али само у питањима” (Барјактаревић 1966: 126). Употребљава се „за казивање жеље или намере, везан је за садашњост, а обележава неку врсту модалности, односно оптативне условности”. Наведени примери типа: *Мѣшља како да потѣрам оно дрѣва* одговарају онима којима ми илуструјемо употребу имперфекта у обухватању садашњости. Забележен је и модални имперфекат у конструкцији са глаголом *хтети* и инфинитивом (Барјактаревић 1966: 126–127). Слично је стање и у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта, с тим да аутори различито тумаче поједине елементе синтаксичко-семантичке структуре имперфекта (реч је о особинама које су иначе неједнако третиране у литератури, а о чему је било речи). У Бјелопавлићу се имперфекат добро чува, али је његова семантика сужена. У овом говору имперфекат је увек заменљив неким другим глаголским обликом без измене значења. Конкурентни су му перфекат, аорист или презент. Обележава прошле доживљене, али и радње о којима се саопштава на основу посредног сазнања. Обично казује напоредне радње, али онда „гдје се констатује да се нешто дешавало односно збивало” напоредност није обавезна (Ћупић 1977: 166–167). Имперфектом се у овом говору означавају и „потенцијалне радње, дакле условне, које имају модални карактер” типа: *Оћна нѣшто да ти напоменѣм* (Ћупић 1977: 168). У староцрногорским говорима „имперфекат се употребљава за казивање околности или радњи које су карактеристичне за цео одсек времена о коме се приповеда или бар за знатан део тога времена – ако је то још тада говорном лицу било познато”. Потом, употребљава се „и кад говорно лице даје слику

околности или ситуације у једном тренутку у прошлости” (Пешикан 1965: 198–199). Нашој тврдњи у вези са тиме да се имперфекат најчешће користи да означи пре свега стање, посматрано као својеврстан временски оквир, које је важило за време док су се одвијале неке друге прошле радње донекле одговара констатација коју поводом прилика у староцрногорским говорима наводи М. Пешикан: „Пада у очи извесна статичност имперфектом казане радње. Приповедање у целини представља у извесном смислу кретање по линији времена, „одвијање”, ток догађаја. А тога у имперфекту нема, он је увек статична слика, радња као карактеристика, извесна врта стања. У томе је у приповедању разлика између приповедачког презента или императива с једне и имперфекта с друге стране”. Тако се у примерима типа: *Їдѣмо ми, чдѣмо – а нѹђе кѹће или Чѣкѹј ми, чѣкѹј – а њѣга нѣмѹ нѣмѹ* осећа „ток, развијање догађаја и присутна је свест о количини радње у временском смислу, а код имперфекта тога нема” (Пешикан 1965: 199). Такође, један је само пример у којем је имперфекат употребљен уз одредбу којом се време трајања радње ограничава, и аутор наглашава да је необичан његовом језичком осећању. У мрковићком говору „имперфектом се казује доживљена прошла радња неограниченог трајања, која се може вршити у било ком временском распону од приповједачевих најдаљих доживљаја и сјећања до момента његове праве садашњости, тј. до тренутка саопштавања о њој” (Вујовић 1969: 330). Како наводи Л. Вујовић, овај облик казује и напоредне радње али то није нужна његова карактеристика. Њиме се обележавају и понављане радње, употребљава се у питањима и у квалификативној служби, те за исказивање радњи које важе у садашњем времену (Вујовић 1969: 331–332). Ни у овом говору имперфекат не долази у контекстима уз одредбу којом би се указивало на границе глаголске радње (Вујовић 1969: 336). У Ибарском Колашину имперфекат се употребљава за доживљену напоредну прошлу радњу. Аутор издваја следеће службе: исказивање жеље и намере: *Зѹдам кѹћу, па ми трѣбаше још грѹђе*; понављана прошла радња: *Причѹдѹју да му је дѹац бѹо дѹбар*; особина: *Знѹђѹше свѹког ѣѹвола за ѹбрет*; у питањима и одговорима: *Бѣ ѣеш? Шћѹдѹја у продѹвницу; Откѹле си? Из Брњѹка. А јѹ мишљѹдѹја из вѹроши; Шћѹше ме ѹбит да му не умѹко* (Божовић 2002: 110–111). Наведени домени употребе одговарају онима својственим и нашој зони. Последња наведена категорија, међутим, садржи семантички разнородне типове имперфекта, те би захтевала додатно разматрање. Иако у свим наведеним примерима јесу посреди питања, овде је ипак релевантно то што је (у првим двама примерима) у питању имперфекат у служби

исказивања радњи које важе у садашњем времену (заменљив презентом), док трећи пример садржи модално употребљену конструкцију са глаголом *хтети* и инфинитивом. Најзад, основна разлика између говора Ибарског Колашина и осталих идиома зетско-сјеничког типа јесте у томе што је на овом терену имперфекат сасвим обичан за исказивање радњи временски ограниченог трајања (Божовић 2002: 111).

Остали говори који познају имперфекат углавном се карактеришу и добром очуваношћу његових синтаксичко-семантичких одлика. Такав је галипољски говор, који се одликује веома широком употребом овог претерита, са очуваним синтаксичко-семантичким доменима употребе. Павле Ивић даје детаљан преглед свих синтаксичко-семантичких карактеристика у раду *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских срба*, а теоријска разматрања и закључци изнети поводом употребе овог облика кориштени су у нашој анализи (Ивић 1953/54: 229–272). У говору Пиве имепрфекат се, наводи Ј. Вуковић, „употребљава за прошлост приповедачеву или, уопште, прошлост онога који говори, а не и за сваку другу прошлост уопште, не би био обичан (а, чини ми се, не би био уопште могућ) овај облик „ограничене” прошлости у онаквим реченицама у каквим га сретамо у народним песмама и у народним приповеткама, где је обичан за имперфективну радњу која може припадати ма којој „општој” прошлости (да тако назовемо сваку прошлост која није директно везана за сопствене доживљаје приповедачеве, за разлику од „ограничене” прошлости приповедачевих доживљаја)” (Вуковић 1940: 87). Користи се и за исказивање садашњости у значењу „неке врсте презента у неком модалном значењу или у значењу жељног потенцијала”: *ић̄а̄к дан̄ас у Вочу* (Вуковић 1940: 88). У горанском говору имперфекат је жив облик, иако се потискује перфектом имперфективних глагола или релативним презентом. Задржава све релвантне особине – њиме се казују „прошле радње с одсуством свршености, ограничености”, а „напоредност глаголске радње обележена је каквим језичким знаком – другом глаголском радњом, јединицом прилошког значења, говорном ситуацијом”. Присутна је увек и компонента доживљености (Младеновић 2001: 494). У Алексиначком поморављу користи се за исказивање доживљених напоредних радњи, као и за исказивање „неизвршених прошлих радњи у перифрастичним конструкцијама иреалног кондиционала” типа: *Слободане, ја ћа да погине* (Богдановић 1987: 251).

Говори из којих је имперфекат ишчезао из система претерита чувају једино реликтне форме у деиктичкој служби. Тако је у банатским говорима од свих наслеђених категорија имперфекат сачувао још једино трагове особине доживљености и то код глагола *бити* и *звати се* у наведеној сфери употребе, док „значање доживљене радње и значење временске напоредности с неком другом радњом или ситуацијом очигледно више нису битни” (Ивић и др. 1997: 378). Исто важи и за говор централне Шумадије (Реметић 1985: 315–316).

Ш.4. Аорист

Говор тутинско-новопазарско-сјеничке зоне карактерише се добром очуваношћу аориста. Његова позиција у четворочланом систему претерита стабилна је – то је жив глаголски облик који се употребљава за обележавање прошлих доживљених радњи, (из)вршених пред моментом говора или пак у даљој па и далекој прошлости, а подједнако је обичан како у спонтаном разговору тако и у нарави. За разлику од стања у неким другим говорима, те у стандардном језику, на овом делу српског етнојезичког простора аорист несвршених глагола сасвим је обичан и једнако фреквентан као и од перфективних.

Висока фреквентност у употреби, широк дијапазон функција, те богатство форми одлике су својствене углавном свим говорима зетско-сјеничког дијалекта. Аорист се, наине, добро чува у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 171–174), у Бјелопавлићима (Ћупић 1977: 170), Врачанима (Петровић 1973: 214), поибарским говорима (Божовић 2008: 81–83), те у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 177), с тим да је у већини говора обичнији аорист перфективних глагола. Слабије је очуван у студеничким говорима (Драгин 2006: 449–454). Стање у осталим дијалектима српскога језика углавном се слаже – у односу на имперфекат, аорист има знатно стабилнији положај у систему прошлих времена. Даље, одликује се релативно живом употребом, с тим да се у већини говора облици овог глаголског времена граде готово редовно од перфективних глагола. Тако се, на пример, у горанском говору и говору села Гатња чува само аорист свршених глагола (Младеновић 2001: 420; Младеновић 2013: 333), док су глаголи несвршеног вида резервисани за грађење имперфекта. Иначе, видска диференцијација обележје је свих говора призренско-тимочке

зоне (Белић 1905: 356). У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта аорист је жив, али је инвентар његових облика редуциран (Ивић и др. 1997: 177); у колубарском говору аорист се слабије чува (Б. М. Николић 1969: 52). Говори централне и источне Шумадије добро чувају аорист (Реметић 1985: 316; Бошњаковић 2012: 200). У србијанским говорима херцеговачко-крајишког дијалекта аорист свршених глагола жива је категорија, док се аорист имперфективних глагола ретко може чути (Николић 1972: 680–681; Николић 1991: 476), док говоре истога дијалекта у Црној Гори одликује углавном подједнака фреквентност аориста од глагола оба вида (Вуковић 1940: 89). Најзад, у говорима косовско-ресавског дијалекта у употреби доминира аорист свршених глагола (Јовић 1968: 142; Симић 1972: 386; Букумирић 2003: 260).

Анализа аориста у овом раду подразумева посматрање могућности његове употребе у индикативној, релативној и модалној служби, потом и у функцији обележавања референцијално и неререференцијално конципованих радњи.

Као и око имперфекта, тако и поводом аориста у литератури су се у више наврата водиле полемике у вези са тумачењем појединих компонената његове семантичке структуре. Неслагања већег броја аутора тичала су се најпре временске сфере у коју се смештају аористом означене радње. Тако су једни сматрали да је то прошлост која на временској линији стоји близу тачке којом се обележава садашњост – непосредна прошлост – док су други мишљења да критеријум временске удаљености у односу на моменат говора уопште није релевантан, те аорист може казивати радње које су се (из)вршиле у прошлости на било којој тачки на временској оси – то може бити блиска, али и даља и далека прошлост говорног лица. Друго важно питање које се поводом аориста постављало тиче се његове употребе од несвршених глагола. Резултативност глаголске радње несумњива је онда када су посредни перфективни глаголи. Када је реч о глаголима имперфективног вида, полемисало се о томе да ли се и ту може говорити о моменту извршења, целовитости, резултативности радње, или се пак у том случају по синтаксичко-семантичкој вредности овај облик изједначава са имперфектом. Трећи моменат на којем ће се базирати наша анализа односи се на компоненту доживљености, која се сматра нужном одликом овог глаголског времена, те ће се испитати ефекти који се на наративном плану постижу употребом овога облика.

Аорист је особен члан система претерита, а тај статус задобија на основу управо поменутих карактеристика, свака од њих биће детаљно проверена на дијалекатском материјалу говора који се одликује богатством служби које су овом облику примарне, те у којима му (најчешће) нису конкурентне остале форме. Одлике на основу којима се аористу приписује вредност маркиране јединице углавном поседује и имперфекат (мисли се пре свега на компоненту доживљености), те ће се стога вредност аориста у систему углавном одређивати у светлу релација према поменутом, семантички и функционално најближем, корелату. Утврдиће се сличности и разлике аориста и имперфекта издвајањем момената који условљавају њихову (не)заменљивост у контексту. Однос аориста и других облика којима се обележавају прошле радње (пуни и крњи перфекат, презент), као и сложене релације који се остварују при њиховом комбиновању у ширим контекстима такође ће бити предмет разматрања.

III.4.1. У систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора аорист се јавља у свим наслеђеним синтаксичким функцијама, и то важи и за онај творен од имперфективних и за аорист од свршених глагола. Основна му је служба исказивање прошлих радњи, како оних које су се десиле непосредно пред тренутком говора:

а нѡсѣ се трѡхе, *рѣко* ти, на гувно и пѣице то пѡсл'ѣн појѣдѹ (По); *обрнѹх* ти хрѣбат (Ос); ја *заборѡви*; па онѡ магѡрѡт *поћѣ* ти прићат (Ме); ја мѡло сам бѣо чувѡо стѡку и сѡт *дѡћо* од овѡцѡ; сѡд се *сѣти*, *поглѣда*, оно ми нестѡло; ја јѡј *почѣ* причат како сам тѣглила мѹку (Го); *не испрѣчѡ* ви онѡ кад је ишѡо да га посѣтѣи; па ја *рѣко* грѣжали (Вр); нѣмѡ зрѣљијѡ, *пѡбра* хи свѣ сѡд; кѡхву ви *не тѹрих*, јѡ не вѣдѣм ништа; ништа не рѡдѣм на дуњѡ, сѡмо што сам дѡкѡна те тѡ *узѣ*; ја што сам дѡкѡна тѹ *сѣдо*; ја *вѣдох* ѡтут, па *прѡћо* овѡмо, *вѣдо* не пролѡзѣте (Жи); бѣо мѡло на Дѡјевѣиће пѡ *сврѡти* ѡде; ја мало *стѡви* шаргарѣпѣ и двѣје-трѣ папрѣке; ја овѡ *откѣдо* и овѡ, овѡ понѣси, голѣми су за тѹршијѹ (Бал); *ѣдо* мало код овогѡ кѡмшијѣ ѡдек (Ке); Ёлда, нѣка те кѣсѣ, глѣдѡ шта *ѹрѡди*, кѡко тѡ такѡ рѡдѣиш?; а што *нѣ скиде* тѡ чѣзѡмѡ? (Го); ја евѣ дѡвдѣ, а ти коѣчко *скѡчѣ*; *рѣче* ми тѡмо Бѣсера (По); тѣ што *нѣ убрѡ*? (Ос); па ко ве *прѡтѣи* ѡде?; овѡ *испрѣча љ* ви штѡ гѡре? (Ос); тѣ *прѣскѡчѣ* (Вр); е ѡде, *ћѣ пѡмѣну* тељевѣзѡр; *зѡписа л'* шта? *Ѓѡди л'* шта? (Ме); *зѡврѣши се* и *нѡмѣри се* (Пл); *пѡде* ти мачѹга (Го); имѡ је тѡмо јѣдан прѡфѣсор, ѡнде преко мѡјѣк пѹта кѹћа, нићѣ ми нѡ памѣт *нѣ паде*; *ћѣ* ћеш тѹ? Енѣ *ћѣ се пѡпѣ* (Ме); сѡт пријѣ Мѣрко тѹнѡ *бѣ*; *пѣчи* ме ѡс (Го); *пѡвѹче* прѡмаја ѡдовѹт (Бо); *ѡхлѡди* ти се тѡ, мѡгла си јѣс; *ѡста* гѡре отвѡрено (Бал); мѣ *помѣнѹсмо* онѣ жѣне што су крѡле млијѣко (Вр); мѣ ти *кѹцасмо*, *кѹцасмо*, тѣ не чѹјѣш (Жи); мѣ сѡт *дорѹчковасмо*. Имѡла некѣ ис Тѹрскѣ, док и *ѡвѣдѡсмо*, док и *испрѡтисмо* (Пл); *сврѡћасмо* дѡл'е у Пѡжегу (Рај); јѣдва *погодѣсмо* пѹт (Го);

срамѠта ме без нїшта *отѠсте* (Ос); ја вїдїм ви *изађѠсте* гѠре, алъ овѠмо ве нѠмѠ (Жи); *нађѠсте* ѡ Љуцу гѠре? (Ме); *стїгоше* ти овї (Жи); *поломїше се* онѠ чѠше (Бо); ѡво ти и, чїча, Ѡвце, валѠ се *крѣнїше* (Го); *дѠђѠше сѠт* унїђѠт с кѠљима те га *узѣше* (Ме); *рѣкоше* ми свѣ се жївѠ сѣђѠ (Ме); Ѡна крос прстѣн погл'ѡдѠла и *узѣше* је (По);

тако и оних које су се извршиле знатно пре тог момента:

јѡдан дѠн ја *Ѡдо* ко-те хѠљѡ, кат Ѡн тї: „ХѠ ѡ ме, дїшо, хѠћу те, гїшо”. *Рѣкох* се (Жи); пѠсѣн та дѡвѡр *се Ѡженї*, Ѡн *се Ѡдвої* (По); тѠ Рїфа *їзѣ* јѡднога дѡбрѠга чѡвѡка (Пл); јѡдна нѠјзаднѠ што е бїла у онѠ кошѠрицѡ, тѠмо имѠла онї нѠјмлађї, у онѠ їзбицѡ мѠлѠ тѠмо, кат *изнїјѡ* га одѠнїт (Пр); за њѠзинїм амїцѠм бїла мѠја прѡвѠ брѠтучеде и Ѡна, јѠ је гѠтѡво нїјесам ни знѠо, мѠло нѡшто, ал'и Ѡна ми је *їфѠл'и*, Ѡна ми је *їкл'ена* (См); пѠсѣн мѠђахе, имѠла сам јѡдну, о-тогѠ полїбрата мѠјка, што-е у Швѡцкї. Ѡна и Ѡна *напусти*, ја *остѠдо* да чївѠм ѡфце; брѠт му је јѡдан Ѡде, јѡдан *їмрије*; *їзѣ* јѡднога гѠре код БѡрѠнѠ, дѡбар чѡвек; трї сѡстре су јѠј се млађе *їдѠље* и Ѡна је седѡла такѠ: „Нѡћу Ѡде, нѡћу Ѡде”. Бї сїдбина, тѠ је *їспросї*, *Ѡде*, *Ѡдѡше* је и свѡ тѠ, па навр двїје гѠдине *рѠдї* трѠјке, трї сїна; Ѡна се *їдаде*, *Ѡде* за Швѡцкї; пѠсен свѠдба, *пѠзва* сѡло, свѠдба *бї* ѡїјѡпа. *Свѡдоше* ме; онѠ што му *їмрије* онѠ дїјете гѠре на мѠре, па мѠјка тогѠ сїна (Жи); *одвоїсмо се*, мї *наместїсмо* овѠ кїћницѡ Ѡде (Жи); тѡ гѠдинѡ *уносїсмо* слѠму уочи БожїђѠ, *седѡсмо тї*, *веселїсмо се* (По); жѡна ми и јѠ *се пензионїсасмо* (Ке); *отѠсмо* за девѠјку тѠмо и нїјесмо је *їзѣл'и*; Ѡне звѠте, без њї нѠмѠ свѠдбѡ, а нѠс дїже ѣѠво, *не шїђсмо* (Ме); *досѠдїсмо* овїјем младијем (Жи); овї пољѠпрївреднї пѣнзију ни *Ѡдѡше*, те двѠдес хїљѠдѠ ѠбѠдвоје мѡсечно прїмѠмо (Ке); овї *отѠше* за Ѐбарскї дол'їну тѠмо у Србїју (Пе); *донїјеше* ми вїнѡ, *донїјеше* ми метрѠжѡ, *донїјеше* ми свѠшта; пѠсѣн *порїчїше* нек дѠђѡ, ѡтац ми, и ја *Ѡдо* с чѡвѡком, *нођїсмо*, послѣн Ѡни доходїше и *помїрїсмо се* (Жи); ѡтац ми се ѠндѠ, пошто се јѠ *удѠдо*, Ѡн се Ѡпѡт *Ѡженї*; Ѡни га *рїхнуше* онѠ с врѠтї, демек ка младожѡњу, *рѣко*: „Тї гѠтѡво на крѠву *пѠгодї*”; те онѠмо у јѡдно ћѠше папраћѡ тїриљи, *љѡгосмо тї*, изїутра се *дїго*, хѠтѡ да врѣћу ѡуде да ме дѠрујї, тѠ свѠдба. *ОбїкѠше* ме, јѡљѡче, димїје, свиљѣница, *дѠтѡраше* ме. ОнѠ Мїрат што е бїо и-Жїрча, што е држѠ дѡље обїћу, па њѡгѡва жѡна, алахрахметѡљу, *їмрла* је, она ми је бїла тѡтка, Ѡна *дѠђе* те ме *намѡхї*, па *намѡхї*, па *дѠтерѠ*, па *їведе* ме у жѡне да двѡрїм, па стѠј, па стѠј, па стѠј, па ме нѠге *забѡљѡше*. Е то се послѣн *рѠстури*. Наврх гѠдинѡ *рѠдї* тї чѠру; у кошѠру од блѠта се нїје вїдела и *рѠдї* тѡ чѠре, пѡт, јѡдна јѠј *їмрије*, шѡс, и Ѡни штѠ тѡ, кѠко тѡ па је *напїдїше* и *надѡнуше* јѠј да нїје поштѡна; двѡ децѡ *Ѡставї* и *їзгуби се*, чїли сте. Ѐто *їзбї*, *нађѠше* је, врнїла се код децѡ; пошто *се* Ѡна *нађе*, прѠшло мало врѡмена, она врнїла се, ја *Ѡдо* код дѡктора. Те ми *прѡтиса* неке табљѡте за нервѠзу; па такѠ су урѠдїл'и јѡднѠј жѡни те *пѠлїде*, увѡл'и дрїгѠга. ТѠ бїо што е бїла за тїјем испрѠшена, бїо скрѠс хѠдѠл', и њї бїло срѠм да га увѡдї њѡга, него увѡди дрїгѠга, и Ѡна *пѠмахнїтѠ*, ѡно је сѠд у бѡбѡвїкѡ сад махнїта; *окрѡчи* онѠ, *Ѡпра* пѠтѡс, *дѠтѡра*; пѠсѣн

джені тогā брāга, *одвойсмо се*; *видо* да ймā мерак, ја се *наљути*: „Валā гōре нēј, тō гōре далёко, ја сйгурно рāзй нйјесам”. Она, чўјем, вйкāла: „Ко ме не дāдў, ја ћу о́стат нēудāта”. Ја човёку *рёко*: „Подā је, нек иде”; чōвек јој ўмрō, тек њōј бōк *пōмогā* јој те *ўмрије* са свōјижā нōгў (Жи); пōслё рāt *пōруши* млōго; и он *йздржā* једанёс и по гōдйнā и дōђе с рōбијё (Бл); дёца су ме водйла у Краљёво, првō у Тутйн, ис Тутйна у Позāр ис Позāра у Краљёво и *учйне* бōльё; *рёће*: „Што *ўбй* ћовёка?” „Што ми *ўбй* пйјетла.” *Оде* топћйја за пйјетла; и-Сврачића, овā дёчко што *ўмрије* по Нōвōј Гōдини, и факултёт имō, *пōтрефй* га онā бōльёс (Бо); ја сам чётворо кот кўћё родйла, сāмо за Срёћка *отёрāше* ме у бōлнйцу, цйјелу нōј тўнā *бй*, послен *отёрāше* ме у бōлнйцу тāмо, чōвек ми Станйслāв и сёстра; свё е тō бйло, дёца кльсāла се и йгрāли се кāмена, онō бāцāли, игрāло би се, сād, велйм, кад онё жўрке *обрāзовāше*, зāђавола ти жўрке; дōћём и спāкујём ствāри, *смрāчй се*, *вечёрāсмо*, јā чёкам кāко да изйћём, а не мōгу да изйћём; кад је Стōја дōшла, бāш сам Стōји зāвйдела. Вйчў: „Унёси је у сōбу”, кад она ти *фйкнў* прет Жёлька и *ўйће*; њōзи *дāде* бōк четйри једну зā другōм; онā пйјетāо крйльма тў, тў, тў – *зāпевā*; пōслё ка-су дōшли партизāни, *йзāће* овā лйјек; валā га јёдва *уфāтише*; *дōђе* грднā Станймйрка а он *ўфатй* да бежй; ја сам за Пёћ тёрō једну крāву једнё гōдинё, у Мйтровицу *не продāдосмо*, у Йстōк *не продāдосмо*, па за Пёћ; он *дōније* и тō, āда, рёко, јāко је, ја вōлйм свāкојё да ўзмё, халāлосум; *пōније* му он тō (Вр); па сам и у дрва саш њйм йшла, па он *оде* у вōјску а ја сам мōрāла у чārшйју и да продāм и кўпйм свё; *ћё* тй *нāће* овакō лйјепу девōјку те је *прёварй?*; она *дōђе*, он *пōчё* да прйчā, *пōчё* он да збōрй да фāлй. Шутйм јā, нйшта јā не прйчāм. Кад *бй*, мōја мāјка велй: „Јā хōћу да је дāм ако она хōће”; кад ме *спōдбй* један брāt о-тётке те ме *извёдё* код њй, и тō ме богами *ўдарй* једно двāпўт, ја нёћу да крёнём; *йзйће* Милёва грднā, јā је *пољўбй* ў рўку. А тё чōре испрёд мене *попўцāше* о-смйјеха: „Кāко ти *нё бй* грцко да пољўбйш Милёву ў рўку?”; тō је она што *ўбй* онў жёну; она га учйла и богами сāмо пёт гōдйнā, вйшё га *не осўдйше*. *Покўпйше* пāре, *дāдоше* адвокātu и *извўкдше* га; нек је жйв и здрāv, *остāше* на једно дйјете. Реко: „То једно дйјете држйте, *развўкдсте* га ка опўту”; нāс двōје, дёца *отйдоше*, по једно и једно, по једно и једно, свā *отйдоше*; прāво да ти кāжём, *о́стаде* сāма. Тёрка јој се ўдāла дōле у Арāнђеловац, за Мйљина братāнца, а сйн, имāли су сйна, он се *дженй*. *Прōпй се*, *дāде* им бōк једно дйјете, па пōслё другō, она грдна све трпй, хā бйће бōльё, бйће бōльё, он свё гōрй, свё гōрй, свё гōрй, она га *нāпустй* и *оде*. Тā ми зёт *ўмрије*, а тā ми сёстра *о́ста*. Он, *истёрāше* га с пōсла; свёкрва ми је у Тутйн, *испрātисмо* онў мālў у недёљу па она трёбā да се поврātй. За Нёмачкў ће да иде она, свё четйри тāмо *отйдōше*; хёј *нāбй* прйтйсак, злāто, двёста четрёс са стō двāдес, о́-стрāха; овā ми чōра *нāвадй се* и она да пўшй; штā ће грднйца, мёни је жō, *йзгубй* сйна; оне ме *завольёдоше*, а ја са свāкйм мōгу; Зёнифа *ўдаде се*, и кāко *се* он онō *йзигра* са њōм; *пōддйже* ми *се* од стрāха прйтйсак двёста четрёс са стō двāдес, о́-стрāха за аперāцију. *Дбй* ўпалу жўчнё кёсё, до о́дек ме бољёло, тō ми *се ўжāри* свё овудā; мёне овō дōље у Пазāр *рёкоше* да пйјём, нйсам нйкат пйла табљёте; ја свё вйчём *не повёдоше* јој рачўна ранйјё, трёбāла је да се

оперйшѣ ранйјѣ, *запустише* је у Пазър; како тѣ Радан вѣселй *дѣзволй* такѣ да се макнѣ с пѣсла?; кажѣ без ракйјѣ не мѣре и ѣто ти штѣ *уѣине* од сѣбе; јѣ сам бйла батѣлйла па сам хтѣла ѡпѣт да настѣвйм па нешто *нѣ настави*, нѣ знѣм; а она помѣла а јѣш јѣдна трѣба да двѣри саш њѣм, скѣро довѣдена, а ѡна мѣлѣ а ова вйшѣ, па овѣј *потурйше* трупйну да се убарабарѣ; имѣл'е гѣсти, па овѣ мѣлѣ *йстрошй* некѣ трошйце; онѣ му се дѣца *не оженйше*; а ѡна *зѣвољѣде* мѣне, па кад је дѣшла вѣјска па царинѣр Дѣјан, па *зѣвољѣде* ми овѣ девојчйцу па јѣј *дѣније* укѣснйцѣ, слаткйшѣ; јѣ са ћѣркѣма идѣм и ѡн на пѣнкѣт и ѡн хйм *дѣде* чѣколадно онѣ, како е дѣбар (Го); мѣне ми је за чѣдо што се *одвојйше* репѣблйке, бѣк хй убйѣ, бѣлѣ је бйло; Мѣрко је прѣсѣднйк Сѣвѣза бѣрацѣ алы нѣмѣ хй, сад јѣдни дрѣгй, *дѣћѣше* јѣдни ис Краљѣва *присѣтоваше*, бйлѣ је трйдес нѣс; *полѣдѣше* па *растурйше* Југослѣвйју, овѣ јѣш Србйјѣ, ми у Србйју дѣбро жйвймо, слобѣдѣ ймѣмо дѣбро; ѡндѣр они *рѣкоше*, овй Тутйнци, кажѣ: „Овѣ е сйрѣће, мѣјка му сѣмо ймѣ нѣга”, те ме *остѣвйше* у Позър, алѣ то се пѣдрѣче *рѣсформйра*, е пѣслѣн: „Вѣлйш лй да идѣш у Пријѣпѣље пѣдрѣче илѣ да бйдѣш у Пазър у нѣрѣднѣ ѣдбрану?”, те ме *остѣвйше* тѣ (Гл); тѣ је бйло до прйје нѣколйко, па хй *истѣраше*, ѡн *кѣпи* онѣ; онѣ пѣслѣн *пѣше* за Тѣрскѣ – ко је гѣј имѣо мало пѣрѣ ѡн је отйшѣ; нѣко завйћй: „Убййше Тѣтйћй Шабѣна!”; овѣ имѣ јѣш-ѣдан мѣтак у пыштѣлѣ, кажѣ: „Нѣ, дѣјѣ, нѣ, дѣјѣ, *убйх* те, брѣ, нѣ, *убйх* те!” Нйје бйло фѣјда, ѡн мѣрѣ да га убййјѣ; пѣслѣн *отѣше* лѣдй кѣњйма; *отѣше*, *узѣше* жѣну и дѣцу око Нѣвѣ Гѣдйнѣ. Јѣ и жѣна *остѣсмо* у кѣћу. Изјѣтра побѣгоше нй *не вйдѣсмо* хй, замйси тй (Дѣл); *пѣбежѣ* Нѣска; *нѣ прѣше* трй-чѣтйри дѣна, кад јѣдан испѣктор *дѣше*; *умрйје* му онѣ дйјѣте, онѣ Стѣјйн ѣтац и брѣт јѣј, *умрйјешѣ* јѣј; пѣслѣ *кѣпи* јѣдан мѣтор, те на мѣтор сам ишѣ; ѡн *се йћѣте*, ѣставй онѣ, нйт мй прйјѣва нйт нйшта, *зѣврйшѣ се* тѣ; пѣт напаљѣнѣ тѣпѣт тѣвар жйта, и ѡн мй *дѣде* пѣт напаљѣнѣ, тйјѣ пѣрѣ. Богомй пѣт напаљѣнѣ крѣва и *дѣде* мй јѣш мало лѣкѣвѣ, онѣ сйтнѣ, лѣковй се зѣвѣлы, албѣнскѣ та пѣра бйла у тѣ врйјѣме (Ћѣр); дѣбар мй је бйѣ, но мй *умрйје* те ме *ѣставй*; *увѣдоше* је ѣнй у сѣбу, она се завѣлйчйла ко овѣ сѣд. Реко: „Макнй тй тѣ шѣмйјѣ”, сѣстра јѣј *йватй* и *мѣше* онѣ шѣмйјѣ; у јѣдно врѣме *се дѣговорйсмо* да мй је дѣ; јѣдан Смѣйлѣ сѣдам дѣнѣ прйје смрѣтй, кажѣ: „Јѣсо, што нйје дѣшла снѣха?” И *зѣплакѣ се*; и пѣслѣн *спрѣмй се* јѣ и ѡн *дѣше*, *спрѣмйсмо*, *јѣдѣсмо* и свѣ; нешто *ѣболѣ* илѣ нѣко нѣшто *бѣцй*; мѣне *дѣше* лѣкшѣ. Кат *прѣше* јѣдан мѣдйћ, двѣс пѣ-шѣс гѣдйнѣ, сѣлѣ отвѣрѣ врѣта, аутѣбус *ѣде*, отвѣрѣ врѣта: „Извѣлѣте”. *Уйћѣсмо*, *пѣведе* не ѡн; *уйћѣсмо*, *уише* дѣктор; излйјѣћйла је лйшѣј, *прѣтйсѣше* мй двѣ мѣста; *погљѣда*, дйгнѣм глѣву ка бйвољйца, вйдйм вѣлѣкйјѣм слѣвймѣ пышѣ апѣтѣка свѣћѣ, *вйдо*. *Опљѣто*, двѣ су рѣда, двйје девѣјке рѣдѣ; јѣ *показѣ*; Богомй га *нѣмѣшй* за двѣдѣс мйнѣтѣ; *стйже* ѡн, *нѣмѣшй* мй ѡна ранйјѣ; адѣ, прѣше тѣ, вѣлѣ *остѣдѣсмо* му дѣжнй; па тй *ѣде*, *йбрѣ* копрйву па *йбй*, па *йбй*, па *йбй* (Јѣ); ѣто тѣ, и пѣсл'ѣ то *се зѣврйшй*, *отѣсмо* по свѣдбѣма, кѣ свѣ што девѣјке удѣјѣ се; и *пѣбѣго* за Ц'ѣфка, побѣгнѣм за Ц'ѣфка. И удѣм се за Ц'ѣвйда; пѣсѣ мѣ *правѣрйше* и *узѣ* Ц'ѣфка; кад мѣ *довѣдоше* у ове ћѣнгле, рѣко: „Бѣже, како је”; ѣнй се *исмйјѣше*; тѣпѣт сам бйѣ *йзѣ* тѣлѣвйзѣр од јѣднога ћѣвѣка, ѣде мй дѣша *пѣче* от нѣрѣда. Долѣзйлы да

га гљѣдајӯ. Ја ка сам пѡћѡ да свѣрѡм, пѡћѣ тѣк сѡхат нѡ рӯку. *Поћѣше* онѣ мѡлѣи рѡдиѡни; јѣдну хармонѣку е имѡ, *дѡдоше* ми је, послѣен је ја *дѡдо* баш томѣ сѣну његѡвѡм; *ѡтерѡ* ме ѣѡвѡ прѡво у онѣ шлѣйве, ја се *уфѡти* за онѣ рѡклѣеве, ѡна *ѡде*; е, и ја ти *нѣ побего*; ѡни *ѡѡи ѡше* л'ӯди да ме ўзмӯ, да ме трајжӯ, ја не смѣем да изѡц'ѣм от ѡца; а комѡрци су не додѡвѣлѣи. Да га ѣѡвѡ изѣјѣ, ми нѣјесмо то нӯћѣлѣи, тако ми здравлѡ ми *затѣкоше* нѡге ѡде. Ја не ѣјӯѣм кад ме пѣћи, па ѣѣши, па ѣѣши, ето овакѣ ми нѡге се *ућинѣше*. *Отѣкоше* ми, да извѣнѣте, нѡге (Ме); прѣсла дѣца и гѡтѡво тѡ, срѣднӯ шкѡлу *заврѣише* и *ѡѡше*; штѣта што *погѣнӯше*. Дѡбро онѡ девојка што *прѣтече* макар ѡна (На); ја ка-*дѡђо*, овѣ гѡре *испѡдоше* тӯ гѡре, ја *дѡђо* на тӯ кӯћу тѣ Бѣлѣ, ѡне *испѡдоше* да ме вѣдӯ; нѣје ми се бѡш свѣдео, но мѡј ѡтац ме *дѡде*, да те нѣшта не лѡжѣм. Њѣма се *ўчине* мѣран млѡго (Ос); ѣно онѡ из Јѣребѣцѡ пѣторо дѣцѣ *ѡстави*, *ўзѣ* синѡвца (Пл); *пѡише се* кѡ ѣѡвол'и на гӯвно; мѣне нѣма сѣта нѣје, неко ми га *ѡнесе*, ко ми га нѣје Бѡновѣца *ўзѣла* (По); и шѣл'и су кад се овѣ вѡде *ѡвѣдоше* на овѡ црѣвѡд, шѣлѣи су да ѡвѣдӯ у Себѣѣево дѡлѣ; ја, *пѡде* ми мѡлѡк нѣшто, не мѡгу да се помѣрѣм ни преко двѣје слѡмке, сал *дѡђо* до њѡјзѣнѣ продѡвницѣ и дѡлѣ не мѡгу. ѡна *пѡгна* ѡтуд, *нѡправи* ми шѣрбет и *тӯри* ми водѣ ми *дѡде*. Бѡга ми мѣне *прѡђе*. *Дѡде* ми шѣѣер. Боље ми *бѣ* (С До); ѡде *погл'ѣда* на овѡ прѡзор; дѡкл'ѣ ѡна *прѡђе* ѡде порѣд кӯћѣ, ја изѡћѣм тѡмо да јѡј ѡтвѡрѣм вѣрата да е срѣтнѣм, она и-штѡлѣ нѡшѣ *ўзѣше*; јѡш пѣт-шѣс мѣсѣцѣ бѣло како је водѣла, те е *прѡдѡдосмо*, и не *помӯзѡсмо* је више нѣкѡко да велѡ (Св); ѡни *пѡчѣше* да ме мѡмӯ, ѡн хи не хѡјѣ (Ко).

III.4.2. Новији приступ проучавању аориста у србистици подразумева управо напуштање традиционалног његовог одређења као облика којим се казују радње чије је (из)вршење искључиво везано за моменат који је непосредно претходио тренутку говора. Историјат расправе о овом питању не наводимо детаљно имајући у виду да је преглед читаве полемике дат у студији *Синтакса глагола* Ј. Вуковића (Вуковић 1967). Поменути аутор један је од првих истраживача који је уочио недоследност у поимању аориста као синтаксичке јединице којој је служба временске локализације радње изван непосредне прошлости недоступна. И сам Ј. Вуковић на почетку је тврдио да „аорист у основи свога значења има истицање непосредно блиске прошлости, зато је он најобичнији у јављању, саопштавању нових догађаја, у наглашавању изненадних, неочекиваних ситуација” (Вуковић 1967: 22) – што је становиште које је у каснијим радовима ревидирано. Ј. Вуковић, потврђујући закључке А. Стојићеве (Стојићеве 1951), који је међу првима изнео дефиницију по којој се аористу приписује знатно шири домен синтаксичко-семантичке употребе у односу на ранији приступ, те наводи да је поменути аутор био „сасвим у праву кад основно значење аориста није ограничио само на непосредну прошлост у односу на

моменат говора. И блиска, не само непосредна, и мало даља, и удаљенија, па чак и врло удаљена прошлост (биће нарочито ово последње за многа данас уобичајена гледишта неприхватљиво) временске су сфере у којима се сасвим лепо и сасвим обично може у нашем језику кретати аорист у својој основној временској употреби” (Вуковић 1967: 103). На исти начин аорист дефинише М. Ивић, која наводи да „аорист, иако врло често означава радњу тек непосредно завршену пре тренутка говора, ипак може да се употреби и за означавање даље прошлости (напр.: *Ми се још пролетос договорисмо да се нађемо, па ево до данас ништа*)” (М. Ивић 1958: 143). Имајући у виду да је испитивање стања како у стандардном језику тако и у дијалектима потврдило исправност наведених тврдњи, полемика у вези са овом семантичком компонентом аориста код каснијих истраживача није било (в. Стевановић 1986: 631; Танасић и др. 2005: 424).

Примери из грађе прикупљене са терена тутинско-новопазарско-сјеничког говора потврђују да при употреби аориста не постоје ограничења која би се тичала сужења домена употребе на плану прошлости. Означена радња може бити смештена у било којој тачки на временској оси са леве стране у односу на моменат говора. Задржаћемо се, међутим, на темпоралној употреби овог облика и то са циљем да испитамо како аорист функционише у различитим временским сферама, а које је Ј. Вуковић одредио као непосредна, мало даља и удаљенија, те удаљена прошлост (Вуковић 1967: 103). Наша намера последица је чињенице да је исти приступ у анализи имперфекта показао да кретање овог облика на линији прошлости, односно његово наступање у једној служби подразумева увек и понеку значењску компоненту која је диференцијална у односу на употребу у другој. Поређење имперфекта и аориста у свакој од наведених сфера омогућиће јасније сагледање односа двеју функционално и семантички блиских јединица глаголског система испитиваног говора.

III.4.3. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору аорист се често употребљава за исказивање значењског подтипа блиске прошлости. Као што се из напред наведених примера читује, њиме се тада казују радње извршене непосредно пред моментом говора. Осим временске локализације, аорист је и носилац информације о томе да су именоване радње доживљене од стране говорног лица. Исту семантичку компоненту поседује и имперфекат. Разлика, међутим, јесте у томе што аорист обележава радње које су, као што је наведено, у целини извршене пред моментом говора, док, употребљен у контексту истога

типа, имперфекат са собом носи информацију о томе да су именована дејства пред моментом говора уочена у току / процесу свог вршења, не сугеришући притом ништа о њиховом евентуалном наставку или пак престанку вршења. Дакле, уколико говорно лице за обележавање радње из непосредне прошлости употреби аорист, она се нужно предочава као завршена, искључује се могућност наставка њеног вршења. Исту информацију о (не)актуелности радње са становишта садашњости носи и перфекат, с тим да је основна разлика према аористу садржана у одсуству компоненте доживљености.

О имперфекту у овој служби било је речи и у претходном одељку (в. т. III.3.4), овде наводимо само неке моменте важне за прецизније истицање семантичких својстава аориста. Наиме, како наводи Ј. Вуковић, имперфекат употребљен за обележавање радње блиске прошлости подразумева и додир са садашњошћу, с друге стране „аорист је сасвим далеко од тога да би могао обележити радњу са оваквим временским односима, иако га са овако употребљеним имперфектом ближе веже обележавање непосредне доживљености” (Вуковић 1967: 113). Ову особину, диференцијалну према имперфекту, аорист дели са перфектом, будући да „свака радња перфекта и аориста када се односи на блиску прошлост [...] као целина припада сва прошлости, она је, као целина, прошла: не може својим трајањем обухватити и моменат садашњости. Кад кажемо: мало прије к о с и ш е људи доље у пољу, или мало прије р а з г о в а р а ш е наши људи о косидби, то значи да су к о с и л и људи, односно да су људи р а з г о в а р а л и, да с а м ј а видео људе да косе, односно да сам чуо наше људе да разговарају, а да људи (како ја ствар у датом моменту приказујем) сад, у овом моменту н е к о с е, односно да наши људи н е р а з г о в а р а ј у” (Вуковић 1967: 112).

Наводимо још потврда изложеног становишта:

свѣза је онамо за један багрѣн и она *зѣврије* у тарѣбе и готѣво и *пѣломѣ* и *ја мѣрѣдо* да је повѣдѣм овѣмо (Бал); *тѣ спѣсти*, *ја уздѣго*; *тѣ лѣб ми дѣде*; *тѣ рече* л’ѣб и винобрѣн (Бал); неки парѣдајс *ѣбра* (Бал); *пѣде* ти мачѣга (Го); *како дѣде* ѣзјаву овѣ у Рајчѣновиће?; *ѣстаде* она клин дѣле, кѣлац (Бал); *дѣ л ѣмѣ тѣмо* на шпорѣту, *не тѣурисмо* овѣмо да се грѣјѣ; дѣле *се задрѣжѣсмо* (Бал); *ја тѣ остѣдо* сѣм, нѣпоље тѣпло, реко хѣј да л’ѣгнѣм. Жѣна *отѣдѣ* тѣмо са овѣм снѣхѣм (В. Лок); ѣни ти је *отѣрѣше* ѣвде (Леч); мѣе ће да не појѣдѣ, што ни *нѣ донесе* онѣ муѣру да и бѣјѣмо? (Ос); она је бѣла од нѣшѣга рѣда, ѣдѣла се за тогѣ Рѣгл’иѣна Рѣда и такѣ је тѣ бѣло, затѣ *ја сѣти се* за Стѣну; сѣђо ѣђенѣ мѣло *дѣђо*, нѣс двојѣца мѣ смо бурѣзѣри (Прђ); дѣвѣјко, опрѣсти, *ја те не послѣжи* са цигѣрѣм, *ја овѣ завѣјѣм*, *тѣ овѣ нѣјверѣватнѣје* не мѣжеш; овѣј дѣвѣјки нѣшта *не помѣгосмо* (Рај); ада *бѣ* пѣ

срето овѹ жѣну, *пѣведе* ме те *узѣ* некѣ л'ијекѣве; тѣ си ми спѣсийла двѣста педесѣт дѣнарѣ, бѣк ти дѣ здравље, *ѡдведе* ме; *ѡјде*, *јѣ* те *замѡја* (Се); *јѣ* вѣл'им да ме нѣко не чѣкѣ кад пѣјѣм вѣду и затѣ *јѣ сѣдо* (Шав); *не затѣкосте* ми снаху да ве послужѣ нѣшто. *Имѣ* малѣ дѣјете. *Отѡше* у чѣршѣју нешто да кѣпѹ, с кѣл'има (Врс); а штѣ, *вѣдосте* дрљѣчу? (За); *ѡде* нам овѣ снахѣ у махѣлу; *јѣ познѡдо* сѣд кѣла, *сѣти се*; мѣ *вѣдосмо* кад *ѡѡсте* гѣре; што *нѣ тури* тѣ кѣфу?; *јѣ не узѣ*, тѣ је ис фрѣжидера (Тр); ѡн *ѡде* да га доведѣ пѣ се и ѡн *зѡдржа*; ѹзми попѣ кѣхву, *ѡхлѣди* ти *се* (Уг); мѣ га *прѣбѣдѣсмо* (Бо); ѡн сѣдек здравшѣ *ѡзѡђе* нѣ *јѣ*; ѡн *нѣ ѣше* (Бр); ада што *нѣ скувѣ* те кѣфе, *Нѣдо?* (Вру); онѣ је *Ѣнѣва* чѣра *нѣшиминкѣ*; *бѣсмо* мѣ, она на постѣљу л'ежѣ; *јѣ* сам бѣо брѣ мал'инѣ и *јѣгѣдѣ* и *ѡдоздѣ* *ѡзѡђе* (Де); *ѣ* ме *нѣје* бѣш сѣт. *Ѣе стѡдосмо?* (До); *прѣскѣчи* ти кокѣшка, *ѡде* (Дол); *не умѣдо* да ви испрѣчѣм нѣшто (Ѣер); и *јѣ* сам бѣла на сѣхрану, *бѣсмо* код овѣ нѣнѣ; *јѣсте* ме мѣма *прѣбѣдѣла*, а *јѣ стрѣкну*; *ѣво* овѣ што рѣди *јѣ се ѡзнѣји*; *рѣзумѣде* л' ме? (Жу); кѣхва *ѡста*, а што тѣбе *нѣ ставѣ*?; што ми овѣ кѣса *ѡсѣди*, *ѣво* мѣха ил' *ѡса* *ѣе се ѹдѣви* (Ли); дѣду *не доведѣше*, кѣји тѣвѣ нѣјвишѣ да *прѣѣнѣ* (Ме); *рѣкоше* ми свѣ се жѣвѣ сѣѣнѣ; вѣ сте дѣшл'е поразговѣрѣл' и смо *ѡде*, комшѣскѣ, *ѣтѣ* ка да смо се стѣ пѣт *вѣѣл'е*, вѣ *ѡморѣл'е* малѣ *ѡде*, *бѣсмо* у хлѣт (На); ѡни *јѣдѣше* сѣд, пѣ затѣ нѣтѣ ни кѣфу ни сѣк (Ос); а чѣре *нѣ виде* *ѣе?* (Па); *ѣво* сѣт је *ѡгѣси*, *јѣ* *прѣје испѣши* (Рам); *јѣ* ти *јѣдва* овѣ сѣстру *познѡдо*, кѣко се *прѣл'епшѣла* (Ру); ѡн *ѡзѡђе* нѣѣе, нѣ знѣм (См); нѣ! *Ѡ Рѣжо*, нѣ! Не трѣчи, *ѣј!* *Прѣвѣри* је! Кѣко је *јѣ не вѣдо*, *јѣ* је кѣсно *вѣдо!* (С. До).

У свим наведеним примерима непосредно прошла дејства означена свршеним глаголима јасно указују на резултативност радње.

Двовидски глаголи у контексту имају значење свршених:

чѣ да се *Слѣва* лѣтѣ (Го); *рѣзумѣде* л' ме? (Ко); а чѣре *нѣ виде* *ѣе?* (Пл); тѣ што *нѣ нѣтѣ* је л се ѡн *ѣе* помѣлѣо? (Го); рѣче ми сѣн, *јѣтрѣс рѣзговѣрѣ* сѣ мнѣм (Го); *ѡде* та ѡблѣк и онѣмо, ѡн кѣсѣ *јѣчам*, они вѣлѣ та *јѣчам* за стѣку, и *ѡде* онѣ ѡблѣк онѣмо, он *здѣнуо* *јѣчам*, и оно *ѡде* онѣ ѡблѣк и *гѣѣа* у онѣ *јѣчам*, срѣвнѣ свѣ тѣ, свѣ тѣ *ѡгоре* (Ер); те *вѣка* кѣхву, *ѣѣја*. Дѣније ми *јѣдна* жѣнскѣ (Ле); ѡн држѣ по бѣг знѣ кѣлѣко лѣдѣ у Рѣсију и свѣко му *вѣде* хѣир, поштѣно *плѣнѣ* (На); нѣ *прѣје* пѣ-шес дѣнѣ, *ѡко* ми вѣрујѣш, *јѣ* не вѣрујѣм *јѣш* ни да је *трѣдна*, хѣ, хѣ *хоѣе* да *пѣѡѣѣ*, те лѣтѣ мѣку што *вѣдосмо* са ѣѣм, те *готѣво* добѣла сѣпсу, те *јѣдва* спѣсийсмо жѣну (Ле).

Глаголе несвршенога вида у овој служби посматраѣмо ѡдвојено и то због тога што, према мишлѣњу Ј. Вуковиѣнѣ, када се ѣима казује непосредно прошла радња, аорист има своје специфичности. Наиме, он „захтева прилошку ѡдрѣбу кѣја видно ѡбележава ѡвакву непосредну вѣзу са моментом садашњости. *ѡко* је перфективан глагол, то ѡбележавање прилошко није му увек потребно (д о ѣ о ш е *наки* лѣуди), али *ѡко* је имперфективан,

потребно му је (њега не може дати контекст и читава ситуација, као што је то случај, видимо и овде, са имперфектом и перфектом)”. Притом, „најобичнија је употреба имперфективног аориста за најнепосреднију прошлост са прилошком ознаком *досад, до овог часа* и сл.: *ево до сад ко си (к) у ливади*”. Дакле, „оно што је контекст, у смислу везивања прошле радње са моментом садашњости, могао дати имперфекту (и перфекту) није могао дати и аористу” (Вуковић 1967: 116).

Наша грађа потврђује претпоставку да уз несвршени аорист неретко долази одредба овога типа (које по правилу уз имперфекат нема):

дò сат разговāрāсмо са овијем лљдљма (По); *дò сад бљ тљ*, нљ знам ђе се дљде (Ле); са ћљркòм *до прљје прљча* на тел’ефон, звāлā ме (Не); ѓво *до мāлоприје седљше*, сал’ што отòше; *до мāлоприје* тудљјер нешто *намљрљвāсмо* (Ту); *двā сāта седљсмо*, дòста, мòрāмо д[а] [ид]љмо (Жи); *мāло седљше* сāмо (Вру); *плāстљше мaло* дāнас (Жи).

Ипак, бројни су и примери који указују на то да присуство посебне одредбе није нужно:

бòга ми му ја *поручљва* да дòђљ да љзмљ (Бал); *јā га звā*; *јā му вљка* немò долāзит (Ли); *јā не дљза* овā крљвет, нљка га (Го); ѓво овò што *рāди* ја се ознòји; а *јā* богами *цљка* тò па љзљла нòчāре, а не вљдљм, сљне (Жи); *помāга* некā дрљва Сāфету оде (См); òна пāде, *јā* је *дљза*, не мòга сāма да је дљгнљм, она тљшка, посен ми пòмога једна жљна òде кòмшљка (Пл); *јā* му *цљка, цљка, цљка*, не чљјљ (Па); *јā* кол’ико знāдо *прљча* о конòплљи (Пе); пā *се* *јā шāл’и* са овијем Милутљном, рљко: „Тљ ми зāгрāди да не попāсљм òтаву” (Ост); што ми нљ *снљма* овљ штāлу? (Уг); шта бљ тò, брāте, шта бљ тò што се нāсмија, што *се смљјā* тāмо? (Пл); штā ми *прљча* овā Радљнко да се поврљдљо? (Пе); један чòвек *прљча*, посљн онā дрљгљ дòђе (Бал); òн *дòлзљ*, сād је бљо тљ (Го); *прљча* нам тò Пљтко (Вру); òн *кòсљ* тљ, реко: „Дāнас ни не вљлā”; òн *кòсљ* дòл’е (Ер); *звā* ме један на некò весљље (Ме); *бљдљсмо* га, òн спāвā (Бо); л’љјљпо ти валā *прљчāсмо* (Жу); *чљстљсмо* тāј пљт тљ, нāнијљла вòда (По); некљ тљршљју *стāвљасмо* (Ру); дòл’е саш њљма *прљчāсмо, замāјāвāсмо* хи (Бал); *прљчāсте* л’ вљ Жљвкљ за Добрòсāва да га познāјљте? (Ка); *звāше* ме у Рљбарљће (Ме); *смљјāше се* валā за тò (С. До); они *се смљјāше*, пā *се смљјāше*, пā попљцāше; оне *седљше* тљ чòре онљ Ћљнòве и онā Ћљновљца, те *јā* онò слāтко и онò *донòси*, и она љзније пòсле сљдове (Го); *прљчāше* тò дол’е (Ке).

Може се, наиме, тврдити да се резултативност глаголске радње у оваквим примерима препознаје и на основу ширег контекста. Ипак, када су посредни глаголи имперфективног вида улога контекстуалног окружења није од ништа већег значаја него када је реч о

свршеним. Мишљења смо да је неопходно нагласити ову чињеницу управо зато што сматрамо, а о чему ће касније бити речи, да аорист сам по себи, независно од тога ког вида је глагол у предикату, носи семантику завршености, прекида, резултативности глаголске радње, као и јасну представу о временској локализацији у односу на моменат садашњости (у овом случају јасно је да је реч о блиској прошлости). Ова основна разлика између имперфекта и аориста несвршених глагола, садржана је у њиховом семантичком потенцијалу посматраном самостално, без помоћи других језичких средстава.

У обележавању блиске прошлости имперфекат може означити радњу такву да се време њеног вршења додирује са моментом говора, односно радње саопштене у истом тренутку када је говорно лице прекинуто у њиховом вршењу. Таквог карактера су имперфекти у примеру: Чиме се то занимаш? – Ево *читах* нешто интересантно у новинама. – изговорено са новинама у руци; или: Шта то радиш? – Ево *кӯвāх* ручак – питање је више реторски постављено, јер питалац, у ствари, и зна шта му сабеседник ради (Вуковић 1967: 124–125). Замена имперфекта аористом, односно перфектом, у контекстима овога типа довела би до промене значења. Да је за именовање радње употребљен аорист „онда би прекид био наглашен и тиме би она добила смисао готовости или само прекида, тиме би се хтело да она буде дата као једна целина процеса” (Вуковић 1967: 124).

Стога, аористом за блиску прошлост, и свршеним и несвршеним, казују се радње које су се десиле пред моментом говора, али, ма колико тренутак њиховог свршетка на временској оси био близак тој тачки, увек је јасно да је радња завршена. Наш пример са аористом: *Прі́чах* с Мурāтом (Ту) субјекат изговара у тренутку када је разговор већ завршен, штавише, именовани саговорник (Мурат) у тренутку изговарања реченице и није присутан. Имперфекат би се, с друге стране, могао употребити само у тренутку док сабеседници још увек воде разговор, током кога су (изненада) прекинути од стране трећег лица коме би се саопштење упутило.

У домену блиске прошлости аорист не може заменити ни наративни презент и то из истих разлога из којих га не може замењивати ни имперфекат (в. т. III.3.4. у одељку о имперфекту). Аорист означава појединачну завршену радњу блиске прошлости: *Он ме нѡсла* да кӯпїм књїгу / *Он ме слā* да кӯпїм књїгу. У првом случају употреба презента у предикату захтевала би да се приповедање настави, јер презент захтева шире наративне

блокове (*Он ме (по)шаље да купим књигу, и ја одем...*). То би било нужно и у другом примеру, будући да би у неизмењеном саопштењу несвршени презент био чист индикатив.

III.4.4. Категорија мало даље и удаљеније прошлости обухвата дејства уз која не би могла стајати прилошка одредба *сад* или *малопре* (Вуковић 1967: 143). Употребљен у овој служби, аорист задржава све семантичке одлике које има и у претходној, с тим да се подразумева да је време вршења радње овде смештено у тачки која је нешто даље од момента говора. То значи да се овим обликом казују радње које су се у блиској прошлости (дуже или краће) вршиле и, што је још важније, извршиле. Њих говорно лице приказује као доживљене у њиховој целовитости. У истим контекстуалним условима сасвим је обичан и имперфекат, који, за разлику од претходне службе, овде нема могућност да радње обликује тако да се време њиховог вршења протеже до момента садашњости (због знатније одмакнутости у прошлост). Разлика према аористу, међутим, и сада постоји – имперфекат ни овде не упућује на целину/резултативност радње, већ је представља као процес у току, при чему је најчешће присутан и моменат напоредности са неком другом радњом или ситуацијом (в. Вуковић 1967: 142–145).

Време вршења аористних радњи мало даље и удаљеније прошлости представљених у њиховој целовитости неретко је спецификовано временском одредбом:

баш данас један *ни*та, дoвeдe мe oдe дo вратницe, кaжe: „Имаш ли барем дваес хилјадa пeнзијe?"; ја нe знам тy скoрo кo *при*ча, некака девојка, некакав из Дeтaнa је *узo* (Жи); сaт сам кћeлa д-eм тy скoрo, пa кaжy нe мoрe, трeбa лeкарскo уверeњe да си здрaвa скрoс пa да идeш, ја нe *покушaвa* да вaдим пaсoш ни ништа (Пл); данас *звoни* тeлeфoн, ја доклe *при*ђo тeлeфoну, a oнo мaлo ми нeштo пoмeрaлo, пa кут пoдигнeм слyшaлицy, oнo ми закврчи, ја спyшти oнy слyшaлицy, и вишe мe нe звa. Кaд мe *звa* oвa из Врњачкe Бaњe, рeкo: „Јеси л ти, Рaлe, звao пријeн пoлa сaтa?"; *би*смo ми мaлoприje, oнa нa пoстeљу лeжи (Го); *имa*, ћeрeкaрскi вoдoвoт *имa*, oвe гoдинe бaш дoбрo *имa*, *би*шe кишe y пролeћe тe дoбрo *имa* (На); синoћ смo *при*чaл'и oдe нa пoсeдaк, и јeдaн кoмшијa oдe стaри, *би*смo тo тaкo, oн *при*чa (Баг); синoј *намa*зa из oнe флaшe, у јeднo врeмe *сагорe*шe ми нoгe a у дрyгo *смрзo*шe ми, нe мoгa да сe згрижeм (Бал); рaђa и вoћe, ал' бaш oвe гoдинe нeкa нeсрeћa гa *пoт*рeфi, oнa снижeк y прoл'eћe *пa*дe, oнa мрaс, цвeтaлo је билo шлyивe, тo свe уништилa слaнa и мрaс (В. Лок); дoнијeл'и сy ми oнoмaт зeт и ћeркa, *дон*ијeшe ми флaшy рaкијe (Из); сaд oвa *умри*je приje двијe гoдинe oвa четвртi, *умрo* (Из); нeмa штa oвe гoдинe да сe кaжe да нe вaлa. Снижeг ни нe oсeтисмo (Лу); нe знaм кaкo бeшe кo је нe oбaл'и, бaш oћe нeмa пe-шeс гoдинa кaкo сe *удa*лa oдивa ни јeднa

овија Весел’иновина, три пут је један пуцџ и *не мога* да је обал’и (Лу); па није скупо, ја знам кат сам то сџдло купио за стџ и тридес марака, прије двије године сам био, *беше* двџста ѓвра (Нет); имам двије свиње онамо и некџ кокџшку, кокџшке ми некџ ђавџ *пџкраде* прошл’ѓ годинѓ, (Ос); мџје гџдиште је остџло сџд, овџ испрџд мене је свѓ отишло, овџ три-четири године, ка да хи *пџкупи*, свѓ *помрџијеше* (Пож); *џдвоји му се син прол’ѓтџс*, *џдвоји син млађи*, *џжени се* и *џдвоји се*, *џде* пот кирију, па дџл’е врџ овамо, врџ онамо, сџд гради му кџћу у Трнаву (Пож); валџ ономџд готџво нас вџда *џднесе*. Јџј како је падало; јџтрџс му тѓшко дџшло те га *џдведе* дџл’е у Карајџкиће; како *прџџџсте* прџви дан тџмо? (Бу); ада лџше, овѓ годинѓ овџ кџша освојила, не да ни, видиш *прџпаде* ни свѓ (Кн); А овѓ, свѓ је тџ било бехрџло па џби она стџт, нијѓдна.; Прџвио био, гол’ѓма кџћа сџла (Тр); ја прије *испапу џпра* нешто сџра, ада цијѓла сам квџсна (Уг); данас звџни тел’ѓфџн, ја докл’ѓ *приџџо* тел’ѓфџну, а онџ малџ ми нѓшто помѓрџло, па кут подиџнем слџшалицу, оно ми закврџи, ја *спџшти* онџ слџшалицу, и више ме *не звџ*; мѓне су двџ печџл’и, јѓдан прџви дан џде, јѓдан џде ме *пѓчи*; ја, ѓво, онџ Раду, како је вол’им, бџш јџчѓ јѓдан сџк јџј *спрѓми* по онијѓма; па онџ џстџ Рџлџву жѓну, прџви дан је *виџо* па је *изљџби* џџ, с Рџлом *се ниџа* (Го); ја не знам овѓ годинѓ каџ *би*, пошто овџ Рамазан, па *не мога да биџнѓ*; бџш данас јѓдан таксџста пита, *џдведе* ме џде до вратниѓѓ, кажѓ: „Имџш л’и бџрем двџѓ хџљџда пѓнзијѓ?“; ја не знам тџ скџро кџ *приџа*, некака ис Дџџбова, некакав из Дѓтџна је џзџ, свџдбу градиџ тџ у Тутџн, прѓнођџла, и изџтра је напџдиџо (Жу); данас ми је прџзник, и данас овџ Бџтржанин *не даде* ми нџ ме *џставџ* да радџм (Кѓ); родиџло прџшл’ѓ годинѓ а овѓ годинѓ га бџк окџменио, нешто *не шиѓ*, не знам штџ овџ *би* (Ли); крџву смо лџни држџл’и, овѓ годинѓ *не мџгосмо да држџмо*, нисмо ни џзѓл’и (Ми); ѓво бџш јѓдно унџче ми јџчѓр грџло га дофџтиџло те за Тутџн га *повѓџџсмо* џѓџри инѓкџије му прѓписџл’и и вџдџ га за Тутџн те прѓма инѓкџије (На); *нѓмаде* тѓ сџл’ѓ лџни да је тџриџмо (Пру); јџтрџс био је бџбо на кџфу дџл’ѓ, жѓне су им џде, *џџџџше* кот Фџтџмѓ; мџј тел’ѓвџзџр јџтрџс хџч неђе. *Звџ* ја онџг Сџфѓта, кажѓ данас мџгу у двџ, реко џћу д[а] [ид]ѓм у Смџлућу па ѓемо се догџворит; *џде* л’ тѓ сџној кот овѓ? (См).

Да је посреди мало даља и удаљѓнија прошлџст, међутим, некада се препџзнаје само на основу ширѓг контекста, па нису рѓтки ни примери у којѓма се уз глагол у предикату не јављају маркѓри попут прѓтходно наведѓних:

џџде ми она сплџзмѓс, *ни* тџ, нѓшто жџтџ сџтнџ ми *џџде* ка нишка кат се нијѓѓ. *Пиџ* богами, хџйра никака (Го); зѓт му *џџлази*; ја је виџо, *разговџра*, аљѓ лџжѓм, не смијѓм да кџжѓм (На); врџћу ракију па му *наби* па кџхџ, па кџхџ, па кџхџ, па готџво *џрѓче*, ни да трѓпи ни да скинѓ; пџво некџ, ја му *виѓа* попи, џн не умџје да попијѓ; *џџѓ* те џзѓ, ја бџла џбрџла и тџрила овџмо у згрџду; џна *џсприџа* за Ивџна, кажѓ имџ би дџнима за Ивџна *приџат* (Бал); тџ ранџјѓ су имџл’и војска дџл’ѓ ђѓ пџнкѓт, ранџјѓ у рџјеку, докл’ѓн граниѓа, тџ би бџла војска, пол’џѓѓѓа, па хи *џдније* бџјѓс, *макоше се* џтал’ѓ;

ја *вiка* да купимо кр̑аву п̑а ж̑ена каж̑е ако купимо кр̑аву, п̑осл'е м̑ор̑ам да сам обав̑езна (В. Лок); ја оног̑а бр̑ка *позн̑адо* (Из); кад *бi* пот к̑ућу, мi *искочисмо* г̑оре; он ме је оперис̑о Скенд̑ер̑и, она шт̑о *п̑дгибе* у Паз̑ар (Ка); и они посл'е *напр̑авише* к̑ућу д̑ол'е у Р̑ашку (Коз); Рајко је с̑ад обол'ео, *р̑екоше* да је био дол̑азно она д̑ечко т̑у и био у Фр̑анцуск̑у т̑амо, с̑ад *р̑ече* да је дош̑о (Леч); в̑ол'и и она ма̑чке, ј̑едно била д̑ала у комшилак кад ст̑игл'и ов̑и г̑аздарица јој от̑ишла и г̑азда за Алб̑анију, кат она *ст̑иже* ов̑амо; ж̑ена она му рад̑и у, ов̑амо, к̑ако ћу р̑ећ, у Оп̑штињу, на м̑есто његово је *узеше*, х̑е он сед̑ео, наместо њ̑ега; Мил'ис̑авка, *умрије* и она, ни ј̑една више н̑ема от сест̑ар̑а; он је ј̑адан издрж̑о и д̑обро је био и издрж̑о и св̑е т̑о, а ов̑а *н̑е мога* Ј̑агода она *се ск̑љока* сир̑ота одм̑а, она *н̑е мога да издржи* св̑е, што каж̑е, х̑ор̑ни бол'есник била; она рад̑ила т̑амо у, *почеше да отипушићау* т̑е рад̑н̑е снаге, била к̑о секрет̑арица, т̑амо шт̑а ја знам, *р̑екоше* да јој д̑ау она програм да се пензион̑ише п̑а и т̑о *пов̑к̑дше*, траж̑у и да рад̑у. З̑ет ми *уз̑е* програм, зат̑о је дош̑о т̑унаке л'ет̑ос код, у његово м̑есто о̑е; п̑а ов̑и св̑е *испом̑раше* да кр̑еч̑у, оно ов̑а мајст̑ор им се разбол'ео и т̑о св̑е пом̑ерено (Ос); п̑а једна св̑ојта ми *имаде* удес д̑ол'е кот Кру̑шевца, ј̑едва је прет̑екла, отпоз̑ади га удрио н̑еко, ј̑едва је прет̑ек̑о, ја *одо* д̑ол'е, кат ј̑авил'и ов̑ој девојци кат она до̑ђе, в̑ид̑им је ја да она *до̑ђе*, она гл'ед̑а, гл'ед̑а, ооо, јеси л' ти т̑о? (Пож); н̑ема с̑ат т̑о, раст̑урило се, н̑ема нико, још има Сл̑авом̑ир, от̑ишло, *пожен̑ише се, от̑дше*; ов̑а Евр̑опа ов̑о, т̑о је д̑обро што не см̑ије нико на никога да напад̑не, ево на К̑осово ов̑о што *напр̑авише, одузеше* (Прћ); има и с̑ат, сл̑або жив̑им, ч̑овек ми је умр̑о, д̑еца т̑амо ов̑амо, она један *умрије*; вал̑а т̑о *в̑идо* му хайра сах̑и; шл̑йве су родил'е ал' на̑а т̑оња *уби* ништа да хим се в̑ид̑и хайра не м̑оре (Се); *умрије* му т̑а ж̑ена, те му *ост̑аше* тр̑оје дец̑е, вал̑а м̑уку смо в̑идел'и да хи под̑ив̑имо, посенаке *ожен̑и се* (Со); ја *одо* у пензију п̑а *не м̑ого да се одм̑рим* ниђе п̑а на т̑а м̑андрак, т̑у љуљашку (Пож); мi смо д̑ол'е испод ц̑ад̑е, ма̑ло д̑ол'е п̑ониж̑е, п̑а ми је умр̑о и от̑ац и мајка и брат, д̑ол'е *напр̑авише* у Трнаву к̑ућу (Цв); *скоч̑ише* ж̑ене, гот̑ово га *убише* (Бољ); б̑ога ми Тут̑ин *се изгр̑ади* б̑аш он̑о пр̑ав̑о; З̑орица *н̑е хтеде да се уда*, онол'ик̑и м̑омци по Тут̑ину и *н̑е хтеде* (Бу); он био у мил'ицију, она била д̑ол'е, у шк̑олу ишло и нешто се саш̑ њ̑им, *хе се* ј̑аду *позн̑ади, по̑ћи* и ов̑а, *дов̑едоше* је, гр̑ешно д̑ијете, к̑укавица (Гр); *умрије* му ж̑ена млада, она неср̑ећа, она је б̑ол'ес *п̑отрефи*; *од̑уста*, не м̑огу у он̑у Сен̑ицу н̑е знам к̑ол'ко да ми д̑аш да жив̑им (Тр); ов̑о им је с̑естра и још ј̑една стар̑ија, и *даде* б̑к тр̑ојке. Ф̑ала б̑огу, *п̑диже* и, б̑к пом̑ог̑о, б̑к кат д̑ад̑е здрав̑ље и помаж̑е, лако и је п̑одић (Че); ов̑и мусл'имани *зат̑искаше* и *затвор̑ише* ни в̑оду посв̑е. Ми посл̑е г̑оре им̑ал'и нек̑у стубл'ину те *дов̑едосмо* в̑оду, те т̑у; в̑ал̑а, пр̑аво да ти каж̑ем, тол'ик̑о ми т̑у Ст̑оју *оста* ж̑ао, *не м̑ога, не ум̑едо да се пом̑рим* с тел'ефона, тол'ик̑о ми је *оста* нешто ж̑ао; м̑оја је с̑естра у Башчу уд̑ата. Пр̑аво да ти каж̑ем, *остаде* сама; оне ме *завољ̑едоше*, а ја са св̑ак̑им м̑огу; *д̑дби* упалу ж̑учн̑е к̑ес̑е, до одек ме бол'ело, т̑о ми *се уж̑ари* св̑е оуд̑а, ја *реко*: „В̑езира, ја сам нешто б̑ол'есна”; ја от̑ишла да пом̑з̑ем кр̑аве, кад дошла, ја *се угуши* д[о] одек; *н̑е ш̑е* ни *да рад̑и* у к̑ахву, боји се ја ћу га оставит, ја ћу запоставит; ја од Р̑амиз̑е *научи*, М̑ед̑ов̑е жен̑е; вал̑а је ф̑ина Кам̑елија, *н̑е удаде се*,

штѣта; Радан млѣго пїјѣ, *макоше* га ис шкѣл'ѣ, истѣрал'и га (Го); дѣца јѣш маля, јѣдно што је најстаријѣ *пра̀ти* га у Нѣмачкѣ, *узѣ* га амица тамо, брат његѣф. Па ѣн тамо *мѣл'и се* да га доведѣ овѣмо, није научио тамо; ѣн је радѣо у Далѣс овѣ ми сѣн, па посл'ѣн *макоше* тијѣ радниѣа млѣго, ѣни га *вра̀ћаше* ѣпет, ѣн *нѣ кѣе* (Жу); мѣни се осѣшило, имѣла сам ја, *узѣла* сам на врѣло Бѣснѣ, имѣла сам сѣстру у Сарѣво и *узѣла* овѣ дрво и *дсѣши* ми *се* ѣнамо (Ме); дѣбро *се удѣдѣ* (На); а изгрѣбла сам се бѣла, а кѣпила мѣт код јѣднѣг чѣвѣка, ис Пазѣра дѣнѣси, и *видѣ* ми рѣке изгрѣбљѣне; свѣкѣк понедѣлка ѣн је на пїјѣц са тијѣм мѣдом, ал'и ѣн некѣ богаташ па *нѣ кѣе*, *видѣ* да сам се млѣго напѣтила, изгрѣбла рѣке (Ру); ми *мисл'ѣдѣсмо* дрѣгѣ је, *ѣткри* му овѣ ис Пазѣра у ѣну лабаратѣрију, та чѣвѣк кажѣ потхѣтно за Бѣѣграт, ако нѣѣас ѣмѣте по нѣкѣм да пошѣљѣте, те по ѣним даѣциним сѣном *послѣсмо*, *не шѣѣше* да га *прѣмѣ*, да *нѣ бѣ* њѣ, ни даѣнас се оперѣсѣ нѣ би (Ши).

III.4.5. Када се говори о далеѣој прошлости, мисли се на прошлѣст као општу, општу субјѣктивну, разуме се, која ѣпет, може бити само општа или се у њѣј могу јављѣти фазе, периоди маѣе или више уѣквирѣни. Прошлѣст може бити период младѣсти, девоваѣа, пребиваѣа у неѣом другом месту. У тој прошлости као специфичне временске одредбе долазе: *јѣдног данѣ, јѣдне годинѣ, јѣдном у турско доба*, затим: *кад ја чувах овѣе, кад ја идах у школу* (Вуѣовиѣ 1967: 155). Аорист у служби обѣлежаваѣа радѣи из далеѣе прошлости задржава синтаксично-семантиѣке одлиѣе које има и у прѣходном типу.

Временско одреѣѣње радѣе носѣ најѣешѣе саме аористне форме (ѣбичне од глагола ѣба вида) удруженѣ са контекстуалним чиниѣцима (посреди су разговѣри о догаѣјајима који су се десили давно пре моменѣа говѣра):

ѣн ме *ѣпознаде* дѣље у кѣхву, *дѣлази* ѣнѣ са сѣла, *ѣпознаде* ме и *узѣсмо се* тѣ, преѣо ѣнѣ Хасѣмѣ. ѣна не највише *ѣпознаде*; купѣвали, па ми пѣслѣ *кѣпише* црѣну марѣму, па *нѣси* црѣну марѣму; *зѣше* не на свѣдбу, *ѣтѣдѣсмо* (Го); њѣзи мајѣа бѣла је сѣлна, из Дрѣгѣ, па ѣна *ра̀ѣа* чѣре, пѣт чѣра, и вѣла јѣј *надѣнѣше* да није поштѣна и *напѣдѣше* је; ѣн *мѣли се* да га доведѣ овѣмо, није научио тамо; ранѣјѣ сам мѣгла да ѣдѣм, но ми *ѣста* јѣдно дѣјѣте без мајѣѣ, *најѣри* ми та сѣн жѣну, те га *њѣви*, па *не мѣга да ѣтавѣм*; зубѣ ѣвија нѣмам, *намѣши* гѣрњѣ вѣљицу, вѣла *гра̀ди* ми је ѣна Нѣсер, ја то *не мѣга* да трѣим, ја сам нѣрѣвѣзна: нѣкат ѣ-ста, нѣкат у чѣшу, најзадѣѣ време кат *бѣ*, ја у шпѣрет (Жи); Хусѣн ѣнѣ како смо се доѣговорѣли *ѣсприѣа*. ѣн *ѣзвадѣ* Слѣжбѣни глѣсник ис ташиѣ, *ѣитѣа*, *ѣитѣа*, таѣара, таѣара (Ѣер); знѣчи *дѣвѣсмо* му девојѣку, аѣи *нѣ кѣе да је ѣзмѣ* (Жу); ѣдбѣше ѣвога Хѣјра, мѣк ѣца, послѣн ја му се *љѣти* (Ме); *ѣѣдѣсмо* у Крѣљѣво, такѣ су ми рѣкѣли да сврѣѣамо на стѣницу да прѣсѣјѣдамо, ѣн *нѣ улази* на стѣницу, *ѣѣѣдѣсмо* ис Крѣљѣва, *ѣѣѣдѣсмо* у Ђѣѣак, *ѣѣѣдѣсмо* ис Ђѣѣѣка, ни тѣ не стѣјѣ (Ле); бѣш ѣде би рѣкла мѣја свѣкрѣва, ѣна је имѣла дѣвѣторѣ деѣѣ, чѣдѣм се,

кажѣ како ми *се не подвѣише* оѣде у Ра̄шку (Баг); ја овѣг најмла̄ѣг сѣна *рѣди* да би бѣо чѣра, Цѣци да йм̄а, и нѣшта (Боб); им̄ао сам дѣветоро децѣ, сѣдам ћѣрки и дв̄а мушкарца, тѣ су ми ћѣрке пѣуд̄ате у Паз̄ар, а двѣје су оѣде код мѣне, јѣдна се уѣд̄ала п̄а се р̄азуд̄ала и *дѣведе* дѣјете код мѣне, т̄у је тѣ дѣјете и рѣѣно и пор̄асло и с̄ат се оженило и ѣно йм̄а дѣјете (Бот); у хотѣл *уиѣ* вѣда, овол'йкѣ онѣ бѣбе, п̄а кад уд̄ар̄и, чин̄и ти се црѣп оѣе да га слѣм̄и (Брђ); ѣн м̄исл'ио да мѣјѣк сѣна да убијѣ да му вѣд̄и см̄рт, а оно, вѣд̄иш, бѣк га нѣга к̄азн̄и; мѣгѣ сам да га убијемо т̄уне, и богами га *п̄устисмо*, м̄ало га онѣ *изуд̄арасмо* (В. Лок); *убише* Стамбѣл'ӣна, дѣбар чѣвек бѣо, квал'итѣт чѣвѣка, п̄а *убише* овог̄а премијѣра Ћинђӣна, п̄а *убише* овог̄а, п̄а *убише* онѣг̄а; п̄а ми хаааа, п̄а глас̄а га, п̄а Југосл̄авију *з̄ал'ивади*, п̄а *ӯпрон̄асти* Ср̄бију, *на̄прав̄и* држ̄аве, *ӯпрон̄асти* свѣ (Ју); ја сам бѣо у војски у Пул'и. На̄јпрвѣ бѣо у рѣгр̄утн̄и цѣнтар *Рӣјека* између Рӣјекѣ и За̄грѣба, т̄у сам бѣо шес месѣц̄и, п̄а ме посл'ѣ *преком̄андоваше* у Пулу; бѣо у бѣлн̄ици и ѣн отишѣ код нѣга и увечѣ ка[д] се врат̄и у ше[с] с̄ати, ѣни одвѣд̄у га и довед̄у га, и увечѣ ка[д] *дѣје*, ѣн ми се *ја̄ви*; ја тѣ нѣшта зн̄ала нѣјесам, т̄у сп̄ав̄ала, св̄акад би, бѣк ме убио, нешто с̄ан̄ала, кѣ да ме м̄ртв̄и сан ув̄ат̄и, тѣк се зѣра указ̄ујѣ, ја *п̄ушти* тел'евизѣр, како *п̄ушти* тел'евизѣр, јѣд̄ дѣцо, д̄альѣ бѣло от св̄акѣга, ѣн *се дѣрте* у кѣл'има, сн̄аа мѣја с једнѣ стр̄ан држѣ га и онѣ причај̄у му, а ја с̄амо с̄ама т̄у; кад ѣна *дѣде*, ја је вѣд̄им, прѣшло д̄ан-дв̄а, отишла на контрѣлу у Паз̄ар и сврат̄ила ј̄адна у чешл̄ару, и т̄у ме *на̄је* и *испр̄ича* ми како је бѣло; бр̄ат ми јѣдан бѣо воз̄ач код К̄абл̄ара, ов̄а јѣдан т̄у што је ост̄ао, бирѣв га уп̄т̄ио за Нѣмачк̄у, и ја ѣде *попр̄ича* жѣни и ѣцу, *не д̄адоше* ч̄ут; ѣн посл'ѣ *умрије*, ал' пѣсл'ѣ нѣ мош да се запѣсл'иш, дѣца по шкѣлам, обадвојца по Паз̄ару (Коз); м̄и ӯзѣл'и ов̄у њ̄у ис Црнѣ Гѣрѣ, ѣни су ѣје бѣл'и досел'ил'и п̄а т̄у м̄ало землѣ *к̄упише*, они *отѣше* за Кр̄альѣво и ѣна род̄ила дв̄а сѣна и ћѣрку, ћѣрка у Кр̄альѣво а сѣнови ѣје; м̄и двѣје *нѣм̄асмо*, нешто су абавѣт̄але око тѣра око ов̄ац̄а, а шт̄а йм̄а, бѣга ми л̄аж̄у, онѣ нѣм̄а нѣшта. Нешто су чинѣл'е, кој̄а је зн̄ала нѣшто, а м̄и *не мѣгосмо да вѣдимо*, м̄и у крѣвет бѣл'е, у онѣ постѣље, к̄аки ти црн̄и крѣвет; јѣдну кр̄аву т̄а ми свѣкар покѣјн̄и и волѣве, т̄амо нек̄и л̄уди т̄амо свѣ, тѣ се ч̄ув̄ало и посл'ѣн ов̄амо и *узѣсмо* (Лу); евѣ ф̄абрика об̄ућѣ, р̄ад̄ила ми је сн̄аа у ф̄абрику об̄ућѣ, и *зап̄ал'ише* је, *покуп̄ише* онѣ машинѣ, и свѣ тѣ *ћутѣло*; трѣбал'и смо да тѣ потѣрамо и м̄и д̄анас х̄а с̄утра, бѣл'есни, нѣм̄а кѣ тѣ да заст̄упа да тѣра. *Не умѣдосмо тѣ да се ориент̄ишѣмо и прѣгази* време; и такѣ, *ћѣ* мѣгло да се уз̄им̄а ѣни су уз̄им̄ал'и, *опл̄ачкаше* држ̄аву, ов̄и не *бомб̄ардоваше*. Још ов̄а гѣдина, и бѣк и ѣн униш̄ав̄а те пѣплаве, те зѣмл̄отрѣс, и како да тр̄аж̄и од на̄шѣ држ̄авѣ чѣвек. Путѣви *проп̄адоше*, п̄а мѣстови, п̄а дѣбро се борѣ (Не); Нѣмци су убиј̄ал'и за јѣднога Нѣмца сѣдам на̄шиј̄а л̄уд̄и, сѣдам и ѣде код Дѣховӣна т̄у некѣ *убише* Нѣмце, они *уф̄атише* сѣдам њ̄и те *убише*; да не д̄уж̄им, *дѣје* време, она отишла ӯ гости ов̄а мѣја жѣна и п̄ишѣ ми писмо да нѣѣе да се врат̄и ради тѣг̄а што ов̄а сѣстра др̄уг̄а нѣје ӯзѣла јѣд̄ бр̄ата; она нѣје бѣла лѣша, ал'и нешто *не идѣ*, и она *прѣмѣт̄и*, хѣфту д̄ан̄а *б̄и* кажѣ: „Вал̄а т̄и мѣне нешто не вѣл'иш”; жѣне м̄ладе, девѣјке м̄ладе, нѣмачк̄и војник по тр̄и мѣтра, нѣѣе да прићѣ бл'ижѣ, и понѣшто проговѣри, а м̄и кѣ дѣца ѣдм̄а *наућисмо* нек̄и гѣвѣр

са њима, само би изнио нешто и баџи да узмеш нешто од одеће; ни један слухај имал'и нијесмо, у једно време смо напушћил'и куће бил'и, побегл'и смо у онџ куће горе, тол'икџ та сйла била, изгл'џда *изгубише* рџт пџ *крџнџше* да бежџ, тол'икџ та војска беше џста; и јџ сам о[д] тога времена више ништа, звџл'и врџти се, нџ, нџ, нџ, за живџ мајку, док је џн тџ, јџ се не враћџм. Пџсл'џ времена Рџсим ме *зџв*, Рџсим и џн једно време џј бџже помџзи, пџсџн и џн *џзџ* пџтџве (Пож); џни су држџл'и онџ вијенце онџмо, а ми смо држџл'и овџмо, они не *пџпџл'ише*, ми смо се посл'џн брџнил'и, организовџл'и смо се сџми те се брџнил'и што смо мџгл'и и нијесмо џђе презимџл'и нџ смо побегл'и тџмо горе џе није спџљено, побегл'и у Прџенџву; није сџл' ми нџ сви ми одџвдџ кџ је џџ имџ горе се некџко џдбрџни од Дџжевџ, горе до Алџловићџ *пџпџл'ише*, а горе посл'џ *џдбрџнише се* Ковџчџво, горе овџ крај *се* некџко *џдбрџни*, а ми нисмо мџгл'и, са онога вйса су тџкл'и, ми смо нџн-стџп држџл'и полагај дџл'џ; Кџдо је од Нијкићџ, џн је тџ погйнуо пџсл'џ, јџ сам бйо у Бџсну, џн је погйнуо, те тџмо *џдбих* џзвештџј погйнуо је те тџ је и сахрањен; имџло је тијџ четникџ тџденџ бйло пџ је тџ горе у Дрџмиће *пџбише*, тџ је изгйнуло, чйстило се тџ тијџ четникџ, тџ бџнде партизџни су мицџл'и, унишћџвџл'и; пџсл'џн партизџнима *признадоше* Енгл'џзи џтуд, западњџци те њџма *признадоше* влџс а четнике *џдбџцише* (Прџ); Тйто тџ скйнуо пџсл'џн свџ, бџк му дџ што *мџче* тџ; имџло не дџсеторо, пџ чџвек ми *џде* у војску три гџдине, јџ свџ седџла кот дџверџвџ (С. Туп); јџдамџ бйла џмрла тџне једна жџна, ми бил'и на грџбље, на Дџјевиће, кад џн *пџџџе* са кџл'има и *стџде* џзџ мџне те *џдведе* ме дџвл'џ; Брџнци *џмрије* онџ мџж, бйо је дџбар. Кџко је бйо дџбар, тџ е чџдо бџжијџ. *Пџгоди* га некџ мџка (Шав); нијесу ми га Срџби убйл'и, мусл'имџни су ми га убйл'и и *не мџгасмо* га *нџј* ни мџтва ни жйва (Врс); џн *се зџпосл'и* у Беџграт, мџне је дџље у Беџграт рџт, и дџл'џ га *зџпосл'ише*; тџ ис Црнџ Горе што сам имџла зџво се Мйл'ић, и *џдаде* ми *се* тџ брџтучџда тџ горе к Црнџј Гџри, и дџџу свџтови и освџнџ и цџлу нџћ црнџгорскџ кџло (Гр); *џзгоре* кџћа, сйтна дџца бйла, мџлџ, пџ пџсл'џ овџ кџћу грџдйл'и; сџмо *свйтнџ* бџш кџ онџ жарџвнице кџ онџ апарџт кад удџри те онџ шџвџцџјџ, крџвет бйо гвџжџен крџвет, а дйјете ми л'џжџло нџјстаријџ што је џмрло у тџ крџвет, и *испџдоше* дџца мџлџ сйтна, тџ нџјстаријџ сйн кџже: „Мџма, мџне пџгоди врйјеме”, а није га погодйло, оно се учинџло крџф, а чџвек ми није бйо тџ и дрџги сйн, рџдйл'и горе у Гйљџву, рџдйл'и, жйто кџпил'и, кат *џџџџше* озгџр, сџло *нџвџл'и*, а прије слџма бйло, није кџ сџт, кџћа пот слџму покривџна, алџх *џџде* плџм, нџмџ сйл'џ да џдбрџни ниџко, дџца *испџдоше*, кџ онџ кад вџтра плџнџ више главџ. *џџџџше*, понџшто *пџбџцише*, *изнијџше* хаљйне понџшто такџ. Дџца сйтна *џстџше* (Дуј); пџ[Г]-шџс кџћџ је тџ њй имџло, тџ су имџл'џ е и некџ удовйце, штџ знам. џни тџ *пџрџџдоше*, *џтџше* дџл'џ, сџ[д] да вйдйш, дџџу са џутима (Ки); с дрџгом пџсл'џ ме *џжени* мајка, мџј је џтац није шџџо узџт да је цйо дуњџ бйо њџјзйн, мајка џџе сџмо њџ; Јџ је бйо џтерџ, џн је *џдведе*, кад џџца џко њџ; а овџ убйла, *нџ трага* џна џџцу нџ *џџџе* те *џби* жџну. А јџ је џстџвио збџг џџцџ, да бйдџ код џџцџ; *пџведе* ме, Вйлове се зџвџ сџло, бџгат бйо, имџо је двџста овџцџ, ймџ кџћу вџћџ од овџ, овџ је мџја кол'йба према њџјзи и штџл'џ, двџста овџцџ,

богат био Србин, кад ја *дођо* у сѐбу, сѐмо још један младѣћ и ова што ме довѐо и ђн, ја пѣпнѐм, рѣка му под пѣзухо изашла из рѣмена; кад *напуни се* пѣна сѐба, браћѐ му, сестѣра, питају ме: „Јеси ти дѣктор?“ „Нѐ, ја сам селѣк“. *Дође* ђн пѣтл'ѐ, *ниѣ се* сѣ мнѐм, и пита ме ђн: „Јеси л' дѣктор?“ „Јѣк, ја сам селѣк“; *наговорѣше* је тѣ комшије, она којѣга сам ја помѣгѣо и изнѣвѣо га, оженио, и дѣвѣо му, био сиротѣња, ђн је *наговѣри* и дошѣ јој да је помѣгнѣ; ђна *извади* педесѣт мѣрака онаја нѣмачкија да ми дѣа, а онѣ дѣјете сирѣче, ја кажем подѣа и томѣ ѣтетѣу тѣ пѣре. Ѣна онѣ пѣре у новчанѣк, пѣа педесѣт дѣнарѣ. *Одѣше*; и дѣн дѣнас ми је жаѣо што *не узѣ* онѣ пѣре да поцѣјепѣм нѣа очи ѣѣјне, да дѣм мојѣја педесѣт мѣрака ономе ѣтетѣу (Кл); тѣ су ђни сѣмо у прѣлазу бил'и. Њѣма је бѣло остѣло тѣ пѣ[т]-шес мѣзгѣ, нѣјесу и бил'и ни одвѣл'и кат су побѣгл'и, онѣ пѣсл'ѐ *остѣпѣше*, мѣ *навѣл'ѣсмо*, Рѣси ни *помѣгоше* (Кн); ја нѣјесам валѣ шѣѣла, мој ѣѣвек би ме тѣрѣ. Јѣ *нѣ шѣе*, ѣде ми л'ѣпшѣ, ѣде ѣмѣм вѣду, и у сѥбу и пред вѣрата а гѣре јѣк, мѣрам да нѣсѣм (Уг); пѣслѣн мѣне *дѣде* ова стрѣц у Жѣчу, тѣ сам, кобајаги ме *дѣде*, учѣо некѣу шкѣлу мѣло, нѣписмено дѣјете и чѣвѣ свиѣње, прѣво ти кажем, чѣбанѣн био, окопѣвѣо грѣжѣе, бостѣне, свѣ тѣ сѣм; па *обрѣзовѣсмо* ја и бурѣзер један дѣле у полицѣју штѣ е да се, да опрѣстѣш, чѣшѣмо и лѣјепѣо чѣши и брѣјем, јѣдан, двѣа, до стѣо, па *почѣсмо да се жѣгамо*, кажѣ: „Јѣ сам тѣбе вѣшѣ а ти мѣне мѣњѣ“, *позавѣћѣсмо се*; *наѣше* тѣ прѣшѣк за вѣшке (Вру); свѣкрва ми је бѣла тѣнаке ка-сам ово нѣјпрвѣо родѣла, ја *се дѣго*, тѣмо *осѣти* и *дѣго се*, ђна ѣдмѣ *скѣчи*: „Шта е, снаѣо?“ Јѣ јој *прѣча*, она спѣвѣла сас мужѣм. Ѣна: „Немѣо да чѣјѣ Мил'ѣвоје.“ Тѣ је бѣло срамѣта старѣи да чѣјѣу и да кажемѣш чѣвѣку ја ѣћу да се породѣм; да сам ја отѣшла, нѣ би ја ѣде бѣла да ми *дѣдоше* д[а] ѣдѣм, нѣ ѣто кажѣу тѣ сѣдбина. Сѣдбина шта нарѣт рѣшѣ; *дѣђѣше* Ѣни у пѣтак ѣвечѣ, ѣи је имѣло двѣдѣстѣо и чѣрѣа и мушкарѣнѣа шта су дѣшл'и за мѣне, пѣн дѣл'ѣ један пѣдрѣм вѣл'икѣ нарѣда имѣло ка[д] сам ја дѣшла; мајка мѣја нѣје мѣгла да ми дѣјѣ свѣдбу да ме испрѣти са свѣдбѣм, но кѣо да сам побѣгла, нѣјесу ми знѣла ни браћѣа, стрѣчѣви ни стрѣне ни нѣко нѣјесу знѣл'и, кад ме *спѣдѣи* један брѣт ѣ[д] тѣтке те ме *извѣдѣ* код ѣи, и тѣо ме богами *ѣдарѣ* једно двѣпѣт, ја нѣћу да крѣнѣм; богами сѣмо пѣт гѣдѣнѣа, вѣшѣ га *не осѣдѣше*. *Покѣпѣше* пѣре, *дѣдоше* адвѣкѣту и *извѣкѣше* га; ѣѣрка јој се ѣдѣла дѣле у Арѣнѣелѣовац, за Мѣљѣна братѣнца, а сѣн, имѣл'и су сѣна, ђн *се ѣженѣ*, жѣна му из Бѣшчѣ а жѣвѣ дѣл'ѣ у Крѣљѣво, на Берѣновац; Ѣна са Менсѣром, ми сѣдни за хастѣл тѣу, кѣ онѣ разговѣрѣл'и, тѣмо, овѣмо, рѣјеч по рѣјеч и такѣо ти *би*; ја *подѣго* некѣ дрѣва те ми *дѣде*, дрѣгѣ мѣсѣц, тѣо ми је бѣло мѣшко, да је бѣло жѣнско, остѣло би (Го); ја сам имѣ једнѣк сѣна и јѣдну кѣѣрку а пѣсл'ѣн тѣ сѣн ми *ѣма* двѣ сѣна, а сѣт овѣ ѣгѣви сѣнови ѣмајѣу децѣ и дѣбре снахе ѣмѣм, дѣбре; *убѣсмо* му трѣнѣс дрѣгѣвѣа, *убѣше* му овѣ вѣјска (Гло); евѣ е дѣл'ѣ шкѣла, ѣмѣ шкѣла ѣд ослобоѣѣња, она једна дѣтрѣјала, дѣ градѣ дрѣгѣу, па посл'ѣн некѣ озгѣр и[з] Срѣбијѣ *дѣђѣше* овѣ главнѣ (Дѣ); рѣтовѣ *бѣше*, бѣвшѣа Југослѣвија *прѣпаде*, е, пѣтѣња је бѣла вѣл'кѣ. Све се рѣдѣло за пѣрѣѣ ѣѣба; ја сам држѣо на сѣло по стѣо овѣцѣа и кѣзѣа, волѣве, по седѣм-ѣсам крѣвѣа, бѣвољѣцу, нѣкѣ нѣје жѣвѣо на сѣло ко што сам ја, док ми се ѣѣре *не разѣдѣше* и сѣн ми *пѣгѣнѣу*. Па посл'ѣн тѣ снаха *нѣ кѣе*

да ми седѝ посл'ѣн из Дѹбова тѹ, Кѡцѡнка, нѣ кѣ да седѝ, но дѡђѣ ѡде, јѡ дѡђо за н'ѡм, те кѹни оде
педесѣт мил'иѡнѡ овѡ; јѡ сам из Дѡбрѡга Дѹба, а браћѡ су ми тѡмо разбѝљи л'ѹде, не дѡдоше ми да
продѡм зѣмл'у. (Д. Дуб); ѡна посл'ѣ дѡе дѡље ко[д] тогѡ чѡвѣка; ѡн прѣбѡци дѣцу дѡље и ѡна сѡт дѡље
уживѡ (До); у Сѹвѝ Дѡ ѝмѡ некѝ Попѡвићи и једни Ђѹрѡвићи, мѡло је бѝло Вел'ѝчѡнѡ, ал' ѹмрије
ѡнѡ дѣчко, умријешѣ јѡј, и сѡт тѹ нѣмѡ нѝко; ѡн ѝзвѡдѝ нѡфчѡниѡк: „Је л' овѡ?” Те јѡ посл'ѣ нѡђо (Ђер);
кажѹ не мѡре, трѣбѡ л'ѣкарскѡ уверѣње да си здрѡва скрѡс па да идѣш, јѡ не покушѡва да вѡдѝм пѡсош
ни нѝшта; пѡсѣн порѹчѝше нек дѡђѣ ѡтац ми, и јѡ дѡо с чѡвѣком, нѡђѝсмо, посл'ѣн ѡни дѡходѝше и
пѡмѝрѝсмо се; чѡра ми ѝшла у шкѡлу четѝри гѡдине тѹ, валѡ је бѝла свѣ ѡдл'ична, ал' енѣ да идѣ
жѣнско у Тутѝн чѡк и [з] Жѝрча, не дѡдоше дѡљѣ, а учѝла је бѝла млѡго дѡбро, ал' тѡпѹт нѝсу дѡл'и
тѡ жѣнско да идѣ, срамѡта; ѡна ѡставѝ пѣт чѡрѡ. Јѣс, имѡл'и двѝје чѡре и сѝна. ѡна се ѹдаде у Позѡр,
Сѡја тѡ, и родѝла сѝна тѡ што се ѹдѡла; ѡн је сѡт у Нѣмачкѹ, ѡн је рѡдѝо четѝри-пѣт гѡдѝнѡ тѹ у шкѡлу
пѡ посл'ѣ бѝо у Позѡр у Гимнѡзијѹ, ѡнѡ рѡтнѡ врѣме нѡђѣ, ѡн фѡмил'ијѹ и дѡе; знѡчѝ дѡсмо му
девѡјку, ал'и нѣ кѣ да је ѹзмѣ (Жу); ѡн пѡтѣже те га прѡдаде, те га ѹзѣ један мусл'имѡн; ѡтѡше те
је дѡдоше, бѡга ми, преко нѣкѡга, преко кѡмшѝјѣ, преко одѝвѣ, преко тогѡ ѝшла тѡ вѣза; пѡсл'ѣ
испѡдоше ѡнѣ зѡлѡге су се звѡл'е ѡт камѝнѡ и ѝспаде лѡстик, гѹма, па некѣ ѡт лѡстѝка а некѣ ѡт
ѡнѝјѡ гѹмѡ, сѡт нѣ знѡш шта ѡј да ѡбѹјѣш (Ке); кѡт ѡн се нѡсмѝја кол'ико мѡре; ѹзѣла Ђѡма, јѡ јѡј се
мол'ѝла, кѡт ѹзѣла Ђѡма ѡд ѡногѡ и руменѝ Емѝну, кад јѡ вѝдо, јѡ мол'ѣдо да ми нарумѣнѝ дѝјете, а
ѡна свѡтила да сам јѡ мол'ѝла да се ѡне руменѹ, кад јѡ вѝдо па закѹка: „Шта рѡдѝш тѡ?” Јѡ се искѝда
жѝва (Ле); у Нѣмачкѹ тѡмо са чѡвѣком, посѣ дѡђе ѡтуд из Нѣмачкѣ; кѹпѝше некѝ стѡн гѡре у Бѹдву
те су у Бѹдву гѡре на мѡре (Ли); јѡ нѡјбѡлѝ ѹченѝк пѡстѡдо, а јѣс ме помѡгѡ један Мѝл'е; мѣни Бѡк
пѡмѡгѡ, јѡ се сѣти; Кѡко имѡдоше дѹшу такѡ бѡк хи убѝо. (Ми); стѡлно по бѡл'нѝцѡ и тѡмо и овѡмо
и нѝшта не мѡгоше да му учѝнѹ, и ѡн сѡм дѡктор и свѣ тѡ, ал'и а-а (На); јѡ сам и имѡ вѣл'икѝ трѡшѡк,
једна шѣрка ми је и ѹмрѡла, пѡ по Бѡгрѡду, пѡ тѡмо, пѡ овѡмо нѝшта, пѡ посѣ ми сѝн, ѡн се рѡзбол'е,
пѡ и њѣга у Бѡграт (Пе); мѡја сѝко крѡснѡ, дѡђѡше ѡвѡкѡ на свѡдбу, на свѡдбу ми дѡђѡше; једна га
сѣстра ми бегенѝсѡла а бѝла удѡвѡта, да ме тѹрѝ тѹ, дѡдоше му с мѡјкѡм мѡјѡм ѡбел'еже, кѡко јѡ
хѡђѹ, бегенѝсѡше га; дѡђѡше те ме тѡ испросѝше и свѣ крѝјѹћи, кад стѝгоше, један чѡвек бѝо са
њѝма, у Пѣћ ишѡ, и мѡј ѡтац пѝтѡ: „Вѡлѡ ми ѝштѹ чѡру у Пл'енѝбабе, нѣ знѡм кѡкаф је?”; дѡшл'и, јѡ
у Пл'енѝбабе, а ѡни у Позѡр дѡђѡше да ме ѝштѹ, дѡл'е смо седѣл'и, гѡре прѡдѡл'и, ѡтѝшл'и, свѣ
чѡре, сирѡтѝнѡ; ѡни дѡђѡше да ме прѡсѹ, и ѡбел'еже ѡтѝшл'е, кѡ да не прѡсѝ сѡт. И мѡј ѡтац ме нѣ
даде; не мѡгоше да је нѡђѹ, и ѡна се нѣ врѡти но се ѹдаде ѡпѣт у Детѡне; пѡбеже и ѡтал'ѣн, нѣ кѣ да
седѝ. Побѣгла и посл'ѣн пѡмрзне је нѡрод, нѝје је ни трагѡ пѡсл'ѣн; свѝдела ми се е тѡпѹт. Виђенѝјѡ
бѝла тѡ што сам је вѝдѡ, ал' јѡ послѹша бѡба (Пл); ѡни посл'ѣн ѡтѡше за Банѡт, дѣца и ѡна ѡтѡше,
тѡ земљѣ прѡдѡдоше; њѣму бѝ крѝво, њѣга тѡ пѡгодѝ; ѡтѡсмо пѣшкѣ, нѣко кљѹсе нѣко нѣ кљѹсе,
пѣшкѣ, бѡндѡра, бѡндѡра, те гѡре; прѡстѝрѡше мѡло те л'ѣгѡсмо бѡш кѡ у хѡн, и такѡ прѡђѡсмо (Пр);

знаш кака је она била напрѣдна, ал' и *рѣзбол'е се*; петнѣс гòдїнā бїл'и у браку и нешто *се развѣдоше*; ја га *уфати*, *ишїба* га мaло, послѣ му и òцу *прїча* (См); *изаћоше* онї транзїстори мал'и Ѐскрини и мї *кўпїсмо* тa транзїстор мало смо бїл'и отменїјї, *кўпїсмо* пā *донѣсосмо* тa транзїстор, пā би слўшaл'и тў пѣсму и тò, тў сам жївѣо, тў сам порāстò (Стр).

Некада се на време вршења радње упућује посебним језичким средствима прилошког типа (прилози, зависне реченице):

и ёто, излāзило се на крај, слāбо је нaрод рāдїо у предузећа пā се пòсл'ѣ једно време онò кад бї распад, *рāстури се* тò свѣ, бїло је дòста фїрмї отвòрено, бар у Пазār ту у òколину (Баг); такò је бїла пѣсма за време Тїта òдмā пòсл'ѣ ослобођења кат партизāни уїћòше, пā òвде смо бїл'и и òни одозгò једна чѣта партизāнā *нāїће* òвде гòре, нāше жѣне *отїдоше*, *покўпише се* да вїдў кò су тò партизāни, чувѣнò партизāни нòсў петокраке онѣ, вòјска, и отїшл'и гòре (Бот); сѣнāм се јā, ранїјѣ, кат смо тѣрāл'и др̄ва за Кòсово, са овїем сїном пā дòл'е вòјска пā трāжї ти докумѣнта, папїре, мòј сїн нешто нѣ беше пòнио, не дāјў да прòђѣ. Ил' да нāђѣш возāча па да прòђѣш. И мї сїћѣмо у Јòшāницу, те *ўзѣ* једнòг другāра те му òн *прòтера* камиòн преко пўнкта (В. Лок); кат се зарāгило, òна ш нòјнòм порòдицòм у Рогòзну код мòга òца. *Дòђòше*, нї је бїло трї брāта и трї хѣрке, шѣсторо, òтац и мāјка, òсморо, òни су свѣ код нāс бїл'и (Лу); ѣ пòсл'ѣ кат је Тїто формїрò овў држāву, чўјѣм да вїчў: „Ѐј фāла Тїту што ни òтвори òчи”, и *скїдоше* онò. Òн нарѣдїо да се тò отклòнї; тā девојчїца је свā срѣтња, она *удāде се* кад Мїко пòгину, овā Òлгица снāа, за некòга млāђѣга шѣс гòдїнā од нѣ, Македòнца (Ос); тò је бїло четрѣс пр̄вѣ нѣкāко пòчѣто од āвгуста мѣсѣца пā свѣ до Божїћа овāмо. Нѣмци *се врāтїше* пòново у Позār и пòсл'ѣ *се* мало *смїри*, рāдїл'и смо јòпет и подїзāл'и кўће и такò (Прћ); кад је бїла тā конòпља, мòгл'е би да прѣдѣш пā крв свѣ л'їпћѣ од онòг, òстро од пòздера, одѣри, пā јā не мòгу, *прòкрви се* јā, *почѣ* л'їјевòм и сāд сāмо л'їјевòм и нāопāко прѣдѣм, дѣснòм не умїјѣм (Гр); код мѣне дòшла једна твојїјā гòдїнā бāш седѣл'и смо прїје једно нѣкол'ке гòдине, из једнòга сѣла дòл'е из Дунїшїћā, пòдал'еко одāвл'ѣ їмā петнѣс кїлометārā, *сѣде*, довѣла је једна сирòта òндал'ѣ, једно дїјете са тòм сирòтòм и *сѣдоше* бāш тў овакò кò вї; јā сам пòчò тò да прāвїм кат сам бїо у партизāне у Сенїцу сам бїо у нāròднў òдбрану, пā једнòме што сам стāновò код нѣга, *слòми* му бїк нòгу òде, пр̄вў онў, јā му је *намѣсти*, посл'ѣ један Хїлмо *слòмї* кљўчнў кòс јā му *намѣсти*, и отāдā је пòтл'ѣ пòчѣло (Кл); тāпўтā је тò бїло, тел'евїзòр кажѣ, хāј богати, рāдїòн, пā посл'ѣ тел'евїзòр, пā *пòћѣ* једна кўћа, пā дрўгā, пā посѣн *поћѣше* тел'евїзòри, посл'ѣн свāкā кўћа їмā (Туз); е пòслѣ ка-су дòшли партизāни, *їзāће* овā лїјек, Америкāнци су овò изглѣ[д]ā прāтили; јā сам за Пѣћ тѣрò једну крāву једнѣ гòдинѣ, у Мїтровицу *не прòдāдосмо*, у Ѐстòк *не прòдāдосмо*, па за Пѣћ (Вру); јā *òстави* једанпўт сїр, вїчѣм ономѣ твòме мўжу: „Мòгу л' òстāвит овā сїр докл'ѣн се врāтїм, д[а] ўзмѣм л'їчнў кārту?”; òн *прòдаде* једно пāрче земљѣ, овā мòј чòвек, овāмо иза овѣ

шкòл'ē; òна се зàмерй òндā са њйма око онē пля̀чкē, *кра̀доше* хи, Ёцо је у̀крò; òндā га *опл̃я̀чкāше*, вєзāл'и су га за кр̀евет бй̀л'и; јā вй̀чēм кòнобāрима: „Штā л'и су ми прāзне?“, кад јā једанп̀ут га *уф̃а̀ти*, òн пй̀јē (Го); јā једамāн нòђе, òтац ми беше бòн, јā дечāк; òн ми *дāде тāп̀ут* пēt напāлòнā тй̀јā пāрā, богами пēt напāлòнā кр̀āвa. И *дāде* ми јòш мало л'ēкòвā, тāп̀ут сй̀тно л'ēкови се звāл'и, албāнскā тā пāрa бй̀ла у тò врй̀јеме, и сāt јā òдēм и ноћй̀мо тāмо негде више Сāвинијā вòдā, *уф̃а̀ти* не мрāк, и јā *й̀згуби*, *й̀скочй̀* ми нофчāнй̀к (Ђер); ē пòсл'ē ка-Тй̀то дòђе, тò *навāл'и* нāрот те мāче тò. *Скй̀де се* тā фер̀еца (Ке); Сēдмā црногòрскā òмлади́на кад је òде нал'ēгла и нāрот се уплāшио, тò је свē побегло дòл'е по тй̀јā рāвнòвā, *остāвише* к̀уће прāзне (Ме); пòсл'ē ка[д] Тй̀то дòђе, òн *нē даде* ни он да се слāвй̀ слāвa, комунй̀сти, òни нй̀су смēл'и да се ни крстē нити да слāву подй̀гн̀у (Ми); кот Звòнка сам нāјприје бй̀ла и òн је рēкò й̀мāм тē срчанē вене, òн и такò *нāзвā*, и тò те г̀ушй̀ (Ост); јā бòгме *насмй̀јах се* тāмо са тòм мојòм женòм кат су ме свēл'и (Пл); òни навāл'й̀л'и онй̀ Србијāнци, пс̀уј̀у ми мāјку и дй̀јете и в̀еру и бòга и свē жй̀вò, и један ми *òпсова*, штā и òпсова заборāвио сам, дāвно је бй̀ло из Београ̀да је бй̀о, кā да га гл'ēдāм сāt, вй̀ђен, црномāњāс, некй̀ бєлāј је бй̀о, и *òпсова* ми мāјку и онòм равњāчòм, *п̀у́че* онā равњāча преко хр̀бāта (Пр); пā ми *пòти* кр̀āвa једнē гòдинē мāсло те ми готòво л'й̀пса тā кр̀āвa, и пòсл'ēнке òде ћòвек те *й̀зе* некē табл'ēте те *òстаде* (Пру); јā кад једнē гòдинē дòђе онā Лāб̀уш што је бй̀о минй̀стар, и јā сам звāт бй̀о гòре и òн *гòвори*, *гòвори*, *гòвори*, посл'ēн: „Й̀мā л' кò штā нēшто да причā?“ А јā се тр̀ефио према њēму, јā: „Мòгу л' јā нешто пй̀тат“, òни *се насмй̀јаше* свй̀ (См).

III.4.6. Неодређена прошлост у приповедању о прошлим догађајима присутна је онда када „причалац наслања своје причање, своје саопштавање догађаја из прошлости, на доживљавање неког лица од кога је сазнао оно што ће испричати, саопштити. Дакле, посредним путем на сабеседника преноси догађаје, искуства“, у саопштењима типа: *Причаше* ми покојни ђед да је запамтио кад је у нашем селу било само дванаест кућа; или када се прича о општим стварима, посматраним ван одређених временских граница, о радњама које се понављају и које су у односу на субјекат у извесном смислу квалификативног карактера и сл. Говорнику је притом индиферентно да ближе временски одреди радње (Вуковић 1967: 161). У овој служби посебно често употребљава се имперфекат, и он је ту углавном незаменљив ни релативним презентом ни аористом без икакве ближе временске одредбе. Како наводи Ј. Вуковић, „за овакву употребу, наиме, и презент и аорист тражили би помоћно језичко средство, у виду прилошке речи, израза: једном, једне године, једног дана и сл. Рекло би се: п р и ч а м и ј е д н о м ђед да је у нашем селу некад запамтио само толико и толико кућа“ (Вуковић 1967: 161). Аорист је искључен

„баш зато што су радње временски неодређене, што ситуација о којој се говори није постављена у одређени временски оквир” (Вуковић 1967: 162), и то зато што аорист „нема ширину кретања у обележавању радњи у временској неодређености коју има имперфекат: – пре свега, аорист не може означавати хабитуелну неодређену радњу као што је била у примеру: мој стриц и м а ш е обичај рећи – и сл.” (Вуковић 1967: 167).

У нашој грађи примери употребе аориста у служби обележавања неодређене прошлости нису бројни, али уочавамо да је могуће да се јаве и уз одредбу којом се упућује на временску неодређеност:

јѐдамā прѝча рахметл’и дѐдо да је вѝдѐ гѐлу жѐну да се обр’ћѐ око тѐра (Ке); онѐ *нѐкат* кат се *носѝше* онѐ пѐче ђавољѐ (Вру);

али има и примера без таквих маркера:

јѐдан и[з] сѐла озгѐр *дѐђе* дѐл’е код мѐне и ѐдмā ѐн *пѐћѐ* овѝ прићу сāt што прићāмо (Пож); *прѝча* неко да је тѐ имāло, ал’ не мѐгу да се сѐтѝм (Ке); имāдо тијā момāкā кā кѝшѐ (Де).

III.4.7. Посматрајући употребу аориста у служби која му је основна – обележавање прошлости, више пута смо поменули да се при темпоралном одређењу прошле радње увек препознаје и друга његова важна одлика – резултативност, свршеност, односно ограниченост именоване радње. То својство диференцира га према имперфекту, којем та семантика није иманентна, имајући у виду да се њиме обележава процесуалност прошле радње посматране у току вршења.

Питање временске ограничености, или тачније ограничљивости аористне радње повезано је преваходно са питањем глаголског вида. Несумњиво је да аорист перфективних глагола на комуникативном плану прошла дејства приказује у њиховој целовитости и да се она несумњиво препознају као свршена. Када је посреди аорист несвршених глагола, који није тако чест у стандардном језику па ни у већини српских дијалеката, у литератури не постоји јединствено мишљење. Једни аутори сматрали су да се по својој семантичкој природи имперфективни разликује од аориста свршених глагола, односно да је, на основу значења глаголске радње, овај облик једнак имперфекту. У претходној анализи показали смо да материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне, који обилује примерима аориста од глагола оба вида, не указује на постојање било каквих

разлика које би биле условљене видским карактеристикама глагола у предикату. У даљем раду размотрићемо детаљније ово питање с обзиром на различите ставове које поводом овога облика налазимо у србистичкој литератури.

Наводимо најпре још неке примере употребе аориста од свршених и несвршених глагола:

дођо, уђо у кўћу (Жи); *налдожи* форўну, наврх гōдинē *рōди* тў чōру, кад јā један пўт га *уфāти*, јā се *сѣти* (Го); јā се *уфāти* за онē рāкљеве, јā се *дйго* (Ме); он *йздржа* једанēs и по гōдйнā; *дође* с рōбијē (Ба); сѣстра от тē ми стрйнē *прйђе* оде; кобајāги ме *дāде* (Го); пā ме *зāбол’е* рўка; *набāцā* је пўну; њѣму се онā сйн *рāздеде* (Ми); *дође* те гāђа грōм; онō *сāви* (Ер); он *се нāсмйја* кол’ико мōре; *прōђе* тō; он *кāза* (Ли); *дође* грднā Станймйрка; тā ми зѣт *ўмрије*; овā мālā *йстрошй* некē трошйце (Го); онā дрўгā *ўмрије*; *смрāчй се* (Вру); он ми се *свйде*; *дође* тў, она ти *ўзē* једне чарāпе (Го); *пōвўче* прōмаја одовўт; бōга ми мēне *прōђе*; тāмо *пōчē* да се градй; он *кўпй* онō (Бо); *одвойсмо се*; *договорйсмо* да ми је дā (Жи); *ноћйсмо*; и *помйрйсмо се*; *узѣсмо* се тў (УГ); *дāдоше* ме; навр хѣфту дāнā *дōђоше* (Ли); *узѣше* ме; *запўстише* је у Пазāр (Го); *дōђоше* они у пѣтак (Ке);

јā *кōси* л’ивāду (На); јā им јā један дāн *комйша*; тāј Пунйша што *прйча*; *нōси* црвѣну марāму (Го); *објашњāва*; јā јoј *прйча*; тā Ўља што ви јā *прйча* (Ле); она ме *пйта*; овй мусл’имāни *затйскāше*; *звāше* не на свāдбу; овā што оде *сѣде*; јўтрōс *рāзговāра* сā мнōм (Го); тў прет кўћу на кōња *пй*; овā што *рāди* у шкōлу (Вру); пā се нāрод *кўпй* у Дел’ймеђе (Де); овā чōра *ўсисāвā* (Го); *сйјā* се онā духāн (Ме); до дрўгē гōдинē *йде*; *нē иде* јoј нешто шкōла; он *дōлазй*; *дōлази* онō са сѣла; онā се дрўгй двапўт *жѣнй*; он *се пйта*; онā његова жѣна онде *пйта* се са нāма (Го); богами *жйве* деведесѣт и нешто гōдйнā (Го); један се *нē скйда* с кōња; *проводйсмо* рāзговōрē (Вру); мй је *не дйрāсмо*; *говорйсмо*; богами *носйсмо* пāре; *носйсмо*, *дāвāсмо* у Беōгат (На).

Уколико се наведени примери упореде, јасно се може приметити да у оба случаја, и када су посредни глаголи свршеног, и онда када су употребљени глаголи имперфективног вида, означене радње приказане су као у прошлости свршене. Моменат резултативности код глагола имперфективног вида носи са собом сам облик аориста или се пак довршеност радње препознаје из контекста. Управо због ове своје одлике, да радње приказује увек као завршене, аорист не може свуда замењивати имперфекат, што је у претходној анализи показано. Не могу се, на пример, замењивати при исказивању блиске прошлости будући да имперфекат подразумева и могућност наставка вршења означене радње, односно њеног додиривања са садашњим моментом, док је код аориста моменат прекида увек јасно

наглашен. Незаменљиви су и у обележавању неодређене прошлости управо због тога што ова сфера, која подразумева одсуство јасне временске локализованости, и у којој се радње приказују као процеси у току, готово искључиво погодује употреби имперфекта. Дакле, с једне стране имамо имперфекатске радње које се увек карактеришу процесуалношћу, без могућности одређивања временских граница њихових, и с друге стране аористне радње које се приказују или као тренутне (свршени глаголи) или као дејства која су се вршила и извршила у прошлости (несвршени глаголи), те код којих су границе глаголске радње увек јасно уочљиве.

Оно што се на основу анализираних грађа са нашег подручја показује као очигледно и несумњиво, у науци је, заправо, често било предмет полемика. Разилажење ставова неретко је било условљено недовољним бројем потврда за употребу аориста имперфективних глагола (из савременог језика или народних говора), па се коначно разрешење проблема среће тек код аутора који су детаљним поређењем примера уочили несумњиву разлику између двају претерита (Ј. Вуковић, Павле Ивић и други). Покушаћемо да укратко изложимо најважније ставове како бисмо их у анализи материјала којим располажемо детаљније проверили.

Тврдњу да је аорист несвршених глагола семантички једнак имперфекту налазимо код А. Стојићевића и Т. Маретића (Стојићевић 1951: 96; Маретић 1963: 529). Код А. Мусића, међутим, наилазимо на друкчије тумачење. Он сматра да аорист имперфективних глагола има особиту семантику, а то „долази од значења, што га има аорист онда, кад му је глагол перфективан. Онда аорист значи, да се радња п е р ф е к т и в н о г а глагола у прошлости извршила. Па то значење ваља да има аорист и онда, кад му је глагол имперфективан, само дакако с том разликом, да значи, да се радња и м п е р ф е к т и в н о г а глагола у прошлости извршила. А то код имперфективне радње значи, да се не само вршила, него и свршила, дакле да је прошла читава, од почетка до свршетка” (Мусић 1925/26: 27). Михаило Стевановић у својој *Граматици* износи неслагање са наведеним ставом, будући да сматра да радња у аористу имперфективних глагола већ по томе што су несвршени, не може значити извршење радње, мада се њим неки пут означава и радња која се цела извршила. Тако, сматра аутор: *Аргатовах три године дана* – не значи да је онај коме се аргатовање приписује ту радњу извршио до краја, него само да ју је вршио једно одређено

време, те да је овде означено и колико, али не самим глаголским обликом, већ временском одредбом *три године дана* (Стевановић 1986: 635). Дакле, према М. Стевановићу, несвршени глаголи у аористу не претпостављају никакво истицање прекида. Њиме се означава вршење радње за једно одређено време у прошлости. Даље, наводи аутор, ако се и има осећање о прекиду вршења аористом несвршеног глагола означене радње, тога осећања се постаје свесно посредно, преко означавања (али не самим обликом аориста већ посебном одредбом – нпр. временском одредбом *три године дана*, или језичком ситуацијом уопште) колико се, односно за које време се вршила дотична радња (Стевановић 1986: 636). М. Стевановић, иако одбацује чињеницу да се у семантици несвршеног аориста увек налази компонента која сигнализира прекид глаголске радње, ипак не изједначава овај облик са имперфектом. Разлика је садржана у томе да се и имперфектом означава радња која се у одређено време у прошлости вршила, али не за утврђени временски размак – „имперфекат, за разлику од имперфективног аориста, никад не означава радњу која се ограничава само на време о којем се мисли већ радњу која је била тада у току, што свакако превиђају граматичари који идентификују значење ова два глаголска времена” (Стевановић 1986: 636). Осврћући се на поменуто изједначавање двају претерита код А. Стојићевића (Стојићевић 1951) и Т. Маретића (Маретић 1963), Ј. Вуковић наводи да је неразликовање облика последица тога што аутори нису имали имперфекат и аорист несвршених глагола у свом говорном осећању, јер „само неосећање довољно и имперфекта и аориста од несвршених глагола могло је проузроковати и код Маретића и код Стојићевића да се дође до таквог закључка. И после Стојановићевих, Мусићевих и после Белићевих анализа и констатација у вези с аористом несвршених глагола и имперфектом не би смело бити у нашој науци дискусије о томе да се аорист и имперфекат свуда разликују по својим значењима, чак и у оним случајевима кад се они у понеким говорима и понегде у нашем писаном тексту могу један другим замењивати” (Вуковић 1967: 98). Ј. Вуковић показује да се у примерима типа: *Ено бијаше велика гужва пред Народним позориштем* и *Перо стајаше пред гимназијом* јасно очитује разлика између имперфекта с једне и аориста (и перфекта) с друге стране. Наиме, како наводи Ј. Вуковић „у случајевима перфекта и аориста у свести говорног лица није процес глаголске радње, него се саопштава само о имперфективној радњи (са разликом у обележавању, јасније или нејасније, о моменту прекида), у случајевима презента и имперфекта саопштава се о процесу радње, па и о самој радњи”

(Вуковић 1967: 110–111). Дакле, кад се употреби аорист, доминира компонента доживљености, али говорнику није стало до тога да радњу представи у процесу, току, већ као свршену. Исту семантичку вредност несвршеном аористу одређује и П. Ивић на основу материјала из галипољског говора, наводећи да се несвршени аорист употребљава „зато да покаже временски ограничену трајну радњу у прошлости. Истина је да овим није промењен вид трајних глагола који и ту остају трајни, али је с друге стране овде присутан још један елемент: радња се узима као свршена и то не у смислу „завршености” ни „потпуне извршености”, већ у смислу прекида, престанка вршења. Ово значење ограниченог, свршеног трајања може да послужи као школски пример за разлику између појмова трајног и несвршеног. Мада трајност није напуштена, овде се јавља и моменат свршености. Употреба облика аориста имперфективних глагола одмах изазива претставу о свршености, готовости радње, дакле исту претставу коју сугерирају облици свршених глагола у ма којем времену употребљени”. С друге стране, у имперфекту се „на радњу гледа као на процес који је у дато време био у току, без обзира на границе његовог трајања, овде се радња узима у читавој дужини оствареног трајања, уз наглашавање ограничености” (Ивић 1953/54: 245). М. Ивић наглашава да имперфективни аорист носи информацију о готовости радње, али да је за истицање тог релевантног момента у случају несвршеног аориста неопходно неко морфолошко средство (најчешће прилошка одредба). Објашњавајући са структуралистичког становишта функционисање глаголских категорија, ауторка истиче значај морфолошке репартиције вида – она је произвољна код оних временских облика који у својој функцији не носе D моменат (моменат динамичности радње), већ су типичне T категорије (имају основну службу казивања времена). Међутим, релевантност D момента у одређивању једне конкретне временске ситуације повлачи обавезно са собом и A дистинкцију: радња се схвата као процес у току / радња се не свата као процес у току. Ово има директних морфолошких реперкусија. Имперфекат је строго видски одређен (несвршени вид). Аорист се гради већином од перфективних глагола – уколико не, обавезно је присуство одредбе која ће тако ипак обележити неопходну релевантност A (-) момента (= радња није схваћена као процес у току) (М. Ивић 1958: 147).

Дакле, закључујемо да се на основу наше грађе потврђује схватање да основна разлика између аориста и имперфекта стоји у опозицији резултативност : процесуланост, односно сагледање радње у току њеног вршења : истицање информације о довршености

дејства. Иако већ навођени примери показују да ова дистинкција функционише у нашем говору, наводимо још неке потврде које оправдавају наше становиште.

Разлика у семантици двају претерита најбоље се уочава када се посматрају примери истог глагола употребљени у истом контексту. Супституција једног облика другим нужно доводи до измене семантичких ефеката. Тако у примеру: Мил'ѐна *кѹпова* нешто тãмо (Ту) – посреди је прошла радња чије је вршење са становишта говорног момента приказано као окончано те говорник износи само податак о њеном прошлом (из)вршењу. У истом примеру употребљен имперфекат: Мил'ѐна *куповáше* нешто тãмо (Ту); означио би радњу као процес, коју је говорно лице уочило у блиској прошлости (и која се можда још врши у тренутку говора); или, ако би уследио наставак типа: *...и ја уђо / уђем у продавницу да узем и ја нешто...* посреди би била радња посматрана у процесу вршења таква да је представљена као оквир за неке друге радње (у овом случају прошлост би била даља или далека). Исто тако у примеру: мѝ *бѝсмо* код њѐга у пѝсету (По) у предикату имамо завршену радњу. Имперфекат глагола *бѝт* (*бѝсмо / бѝхосмо*) у истом контексту подразумевао би реферисање на глаголом означену радњу посматрану у току вршења.

Разлике које истичемо можда се најбоље показују управо кроз поређење примера двају облика када су они употребљени од глагола *бѝт*. Када је посреди аорист, увек је реч о завршеним дејствима, док имперфекатске форме најчешће служе да се на наративном плану прикаже ситуација, радња сагледана у процесу, као својеврсни оквир у који се смештају остале прошле акције.

Примери са аористом:

ѐна са Менсѹром, ми сѐдни за хастãл тѹ, ка оно разговãрãљи, тãмо, овãмо, рѝјеч по рѝјеч и такѝ ти *бѝ*; мѝ *бѝсмо* да нам ѐна рѝчã о томѐ. Мѝ је не дѝрãсмо, отѝшла у кѝмшѝлук па да јѝј не смѐтãмо (Го); пѝтãм јã, каже: „Нѝје дошѝ јѝш, сã-ће дѝј, уљѐгните овãмо у дѝжѹрнѹ да ви нѝје зѝма”. *Нѐ бѝ* мãло, ѝн стѝже; реко: „Хѹсо, ѝн је ѹмрѝ”, њѐму *бѝ* жѝ (Ле); е пѝсл'ѐн *бѝ* свãдба; тѝ пѝсме, којѐ ѝгрãн'е, свãдба, пѝвãн'е, свãшта, и јã двѝрѝм, нãјбол'ã хим јã *бѝ* невѐста (Ме); поштени чѝвек од оногã Муниãра нѝје постојãвѝ. Јã нѐ знãм шта му *бѝ* ономе детѐту (Ли); ви сте дѝшље поразговãрãљи смо ѝде, комшѝскѝ, етѝ ка да смо се стѝ пѹт виђãље, ви одморѝље мãло ѝде, *бѝсмо* у хлãт (На); мãма вичѐ: „Вãлã се обрѹкãсмо, *бѝше* чѝтãво лѐто тѹ, не одѝсмо код њѝ” (Ос); и свѐ тѝ полãко, долãзѝ, долãзѝ, прилãзѝ, овã Дрѹгѝ свѐтскѝ рãт *бѝ*, тѹ је тãпѹт исцрпл'ено свѐ, посл'ен полãко дѝђѐ овã Вѝјводина дѝл'е и Банãт, тѝ рѝднѝ мѐсто; свѐкрва не смѝјѐ да ми кãжѐ да је ѐна родѝла ћѐрку, тољѝкѝ

мѣне *би* жао што се родила њојзи ћерка, а мѣни друго било и син ми *би* (Вр); ратови *бише*, бивша Југославија прѡпаде, е, пѡтња је била вѡл'ка (С До); *ђе би* Ахмо?; *би* грат овѣ годинѣ, овѣ рѡд ми се поновио, оно *би* грат; и ја сам била на сѡхрану, *бисмо* код овѣ нѡнѣ (Ђе).

Имперфекат:

а најтежѣ *бѣше* лѡбицу нај, нѣ мош да нађѣш шупл'о дрво окрѡгло; рѣко бѡгме ћу ја да хи дам, ја ћу прѡдат било шта мѡе, кѡпил'и ми *бѣху* неко лѡнче, ја злато не вѡл'им, прѡдѡћу овѡ лѡнче, ја ћу и кѡпит, нек иде овѡ жѣна у Тутин (Жи); имѡле су једне бѡјелѣ, онѡ нешто прѡвѡдно је било, а онѣ једне марѡме *бѣху* жѡћкастѣ, некѡко су ми вишѣ личѣле но бѡјелѣ јел сам ја била бѡјела у лице; те ја га онѡмо остѡви, ти *нѣ беше* тѡ; дѡђе тѡ, бѡш Мирко дошѡ ѡде, Рѡдица *беше* тѡ и питѡ га кѡко је Стоја, кажѣ: „Дѡбро је, сѡд је бѡш дѡбро”. Нѣ прѡђе три дѡна, ѡмрије (Го); дођѣкаше ме свѣкрва и зѡва, свѣкар ми *нѣ беше* тѡ, *бѣше* га погодѡ прѡш у прс (Је); е овѡ ми је мѡш ѡде бѡи, овѡ сам ја, бѡи лѡјѣп, преварѡх се, лѡјѣп *бѣше* и ѡн, а богами и ја сам била лѡјѣпа, плѡфка, напредна, лѡјѣпа, пѡна, ѡде му ѡко; с извињѣњом, зѡви онѡ око прѡста вѣл'ког она пѡпак, она постѣљица пѡде, тѡри мало сѡјена ѡнде, једну прѡѡву на онѡ сѡјено, от конѡплѣ, лѣго н-онѡ, пѣљѣне бѡлѣ спрѣмљене, пѡви је, чѡвек ми *бѣше* на посѡ, *нѣ беше* тѡ, свѣкрва ми тѡ (Ђер); тако ми здравља ка-сам бѡи овѡмо рѣко: „Ја не мѡгу да седим ѡде”, а врућина *бѣше* ко под сѡћ, није ка ѡде понешто пѡхѡ (Ме).

Разлика се још боље уочава онда када се аористни и имперфекатски облици комбинују на блиском одстојању:

ѣво дѡље овѡ Аговѡћи, па онѡ жѣна: „Хѡјде код мѣне на кѡхву”. Нешто ме *би* срѡм, чѡвек јѡј *бѣше* тѡ, мѣне што јѡј чѡвек *беше* тѡ, мѣне *би* срѡм (Го); ја *би* једанпѡт у Краљѣво, једно дијете ми слабо *би*, и пита ме једна дѡкторица, двѡје *бѣху*: „Кѡко ти је ѡме?”, рѣко: „Шкрѡјѣл Хѡка”. „Хѡ, хѡ”, кажѣ, „Шиптѡр”. Ѧдмѡ пѡзнаде порѡјекло, Шиптѡр (Ђо).

Исто се примећује и када се упореде примери глагола *имат* у аористу:

ја сам имѡ једнѡк сѡна и јѣдну кћерку а послѣн тѡ син ми *има* двѡ сѡна (Гл); ѡна ѡставѡ пѣт чѡрѡ. Он *имаде* пѡслѣ двѡје чѡре и сѡна (Жи); и ѡн бљѣсѡв, направи, *имаде* жѣну дѡбру, *имаде* дијете тѡмо, рѡзведе се, нѣ знам да лѣ се развѣо, бѡтѡлѡи, она тѡмо у Нѣмаћкѡ сѡд; ја са женѡм сам стѡновѡ ѡде у тѡ сѡбу. *Имаде* ѡдар, и вала нѣкѡко је не повѣдосмо није, до дѡктора тѡ, ѡн јѡј дѡо неке лѣкѡве те годину дѡнѡ живе (Ђер); свѡдбу нѡсмо прѡвил'и, *нѣмаде* ко (Ме); *имаде* ѡдес у мѡзак, ѡдар. Е посл'ѣн је дѡгосмо, одведѡсмо је у бѡл'ницу, упѡтише је за Позѡр (Пл); ѡна ѡије и ја, *нѣмадо* га ѡѣ, но зѡтну овакѡ за сѡкњу ѡде; ништа богами ѡн се ѡженѡ са овѡм ис Пљѣнибѡбѡ, *имаде* двѡје ћерке и тѡ ѡдаде се за некѡм Цѡганином (Пл); тѡ краву кол'ко кѡмѣн имѡдел' мл'ѡјека, ѡна *нѣмаде* (Св); Срђѡ

је добар, он дођи ту па онџ испред врати, долазно ми је био прџшљџга Бџјрама, сџт овога га *нџмаде* (Го);

и имперфекту:

побџго, дођо ту, *имџше* јџдну краву, јџдан шпџрет онџ црнџ цџганскџ у сџбу; сџт јџдна жџна џде дџниџела кљџке, кџпџла код јџднога чџвџка у Ђерекџре, каже *имџше* џсморо децџ мџцкџ, прџдаде ми сџнџј кљџке, е каже јџтрџс му сел'евџте, џмрџ, од бџдџ и сирџтџнџџ (Жи).

Глагол *хтџт/шџџт* у аористу има вредност довршеног дејства/стања:

што *нџ кџе* тџ нџшта да попџјеш?; нџти кџ *хтџде* да дођџџ, нџти да се јџвџ (Жи); тџ е био Сџвџндџн, коџ је дџн био сад нџ знџм да л је бџла недеља ил понедељак, џни ми зборџше, ја *нџ шџе* ту нџшта да рџкнџм, ни џћу ни нећу, нџшта им (Го); доље уфџтиљи, уфџтиљи и хоте мџне да џзмџ да вџдџм кџња, и џни *не шџџше* да ме џзмџ, но ме џставџше те дођџџсмо; ч'џвек дрџгџ хоч'е, био шч'џо, ја посл'е *нџ шч'џ*. џна ми е бџла мџло код нџга, ја *нџ шџе* да му је џзмџм џдмџ, посен џна рџазнаде и џџ'е код нџс (Ме); Мунџр онџ је рџдџо џде, бџже га бџк убџо шта му *шџџ* тџ да рџдџ; родџло прџшлџ гџдинџ а ове гџдинџ га бок џкаменио, нешто нџ шџе, нџ знџм штџ овџ бџ (Ли); јџдну жџну добџвџ џгут ис Бџјковџнџ, она *нџ кџе* да сџдџ џде, џн џде доље, џстави мџјку, џставише мџјку, чџвек ми џмрије (Ос); па посл'џн та снаха *нџ кџе* да ми сџдџ пџсл'џн из Дџбова ту, Кџцџнка, *нџ кџе* да сџдџ, но дођџ џде (С До); *нџ шџе* да рџкнџ нџ пџво попџ (Св); овџ *нџ шџе* да џзмџ, овџјем двџјма сам дџла по јџдно двџ мџтра памџком пџткџно а двџ мџтра од сџмо прџђа да вџзџ (Го);

имперфекатске форме одликује процесуалност:

не шџџхџ нџшта да плађајџ (По); ту смо имџљи петнџс џљадџ џурџ и мџ мџслџџдосмо кџћџ мџло да направџмо ил нџшто, џн *џџше* џде на сџло да правџ, џде гџре кот Лџда (Го).

Из чињенице да се имперфектом означавају радње посматране као процеси, док се аористом сигнализира џихова џствареност проистиче и то да је имперфекатским иманентна неограничљивост док се уз аористне радње могу употребити одредбе које указују на тачно време џиховог трајања, на временски оквир током ког се џихово вршење одвијало. Притом, овде се мџсли на аорист несвршених глагола, коџи подразумева не само пунктуалност већ указује на то да се именовано дејство у прошлости за извесно време (дуже или краће) вршило.

Иако је у науци било и супротних тумачења, Ј. Вуковић сматра да „аорист, употребљив и од свршених и од несвршених глагола, иако мање од несвршених него од

свршених, не мења ниуколико видско значење глагола. То је потребно нагласити зато што се у нашој науци дуго лутало да му се одреди права вредност и у видском смислу. И странцу и домаћем човеку ову особину аориста може јасно осветлити употреба несвршеног глагола са потпуним временским одређивањем трајања радње, како то могу очито показати примери: *Дворих* цара три године дана... – *Љубих* драгу три године дана, не виђех јој грла ни ђердана”. За разлику од аориста и перфекта, имперфекат означава радњу неограниченог трајања (Вуковић 1967: 22). Стога, диференцијална својства аориста и имперфекта јесу неограничљиво трајање на једној (имперфекат) и ограничљиво трајање на другој страни (аорист). То значи да „имперфекат не може никад обележити радњу временски уоквирену и моментом њенога почетка и њена прекида, не може дати радњу одређеног, јасно одређеног временског трајања, јер онда он не би био оно што јест, не би показивао радњу у њеном процесу него би давао одређену целину радње, а то му није у природи. Аорист је, на против, врло обичан у тој улози у реченици” (Вуковић 1967: 215). Исто становиште препознајемо у констатацији М. Кравара, који наводи да да имперфекат тражи прилошку одредбу у смислу „у то и то време”, а аорист у смислу „толико и толико времена” (Кравар 1981: 130). Исто тако, и М. Стевановић истиче да је основна разлика између аориста и имперфекта у томе што се аористом несвршених глагола означава вршење радње за једно одређено време у прошлости, на шта се указује одредбом или језичком ситуацијом. Имперфектом се означава радња која се у прошлости у одређеном времену вршила, али која је у томе времену била у току, још текла у време када је што друго било (Стевановић 1986: 168).

Бројни су примери у којима се уз облике аориста несвршених глагола јавља одредба којом се упућује јасно на дужину трајања глаголске радње у смислу квантитета протеклог времена, односно којом се дефинише тренутак до кога се радња чији почетак сеже даље у прошлост вршила:

ка-сам дѡшла, пољубѡила прѡк трѡпѡт, уљѡгла, они ме пѡслѡ стѡљи чепѡтат, мѡцат онѡ чаткѡје, забрѡдѡше ме, обѡкѡше ме, *стѡја мѡло* (Жи); овѡ мѡја чѡра осамнѡес гѡдѡнѡ, до дрѡгѡ гѡдинѡ *ѡде*, оно *нѡ иде* јѡј нешто шкѡла, каже: „Мѡјко, јѡ вишѡ не мѡгу да запѡнтѡм”, до дрѡгѡ гѡдинѡ *ѡде*. Рѡко: „Јѡ, сѡне, не мѡгу ти нѡшта”; трѡпѡт јѡј *вѡди* лѡкарскѡ уверѡње да полѡжѡ вѡзачкѡ, она пѡслѡн *пѡлѡгѡ*, и пѡложѡ; и ѡна остѡла за Блѡжа и богами *жѡве дѡведѡсѡт* и нѡшто гѡдѡнѡ (Го); нѡје хѡјѡ да рѡдѡ тѡ ми чѡвек. Јѡ се *сѡкира, сѡкира, сѡкира, док дѡби несвѡсу; мѡло бѡловѡ* и ѡмрије о-

шећера; одавно болујем, бољу ме нџе и глава и тџ такџ, прашкџве *ни, ни, док се отрџва* и ништа богами (Ос); џна је била забрађена онџ, он је џтац био прџтио у медрџсу и џн је прџварџ млџду, одозџ из медрџсџ и џна нџ заврши бџш, *иџде двџје гџдине* и џн је прџварџ, и она нџси шџмију, е сџд кад је напушћила нџга, брџт јџ мџче шџмију (Пл); џни *јџдно врџме се фџл ише* дџбар пџт, а сџд овџ кџше пџдџл'е, пџ не контактџрамо са џудџма (Не); сџн јџ иџтџ бџо упџсџ Права и напусти нџшто, нџ мога, *бџри се* и *бџри, бџри до трџћџ гџдинџ*, ис прџвџ *вџче* прџдмџте, нагџра, и напустио. У Мерџму у Крушевац заплсл'ио се и рџдџ (Ос); свџшта су рџдџл'и ал'и *млџго крџтко бџше* (Пож); оно бџ сџдбина, *нџкџ врџме тџје, тџје, тџје*, тел'ефџн шџјтан овџмо онџмо, нџђе дџбар нџђе лџш, бџ сџдбина, стварно не кџемо се (Трн); жџна иџмаде џдар и валџ нџкако је не повџдосмо ниђе до Дџјана дџктора, џн јџ дџва некџ л'џкџве те *гџдину дџнџ живе* (Ђер); она, била јџ хџла гџре, џна тога мџмка вџде, валџ зџт ми је дџбар, бигинџсџла га, џни је *искџше двџ-трџ пџт* и дџдосмо је (Жи); овџ џстаде те *живџше* тџ двџје жџне, валџ *докл'џ помрџјџше* (Ке); валџ се обрџкасмо, *бџше чџтџво лџто* тџ, не одџсмо код нџ (Ост); посл'џн џн ми, тџ чџвек и[з] Жџрча пџмога, те га *џкрећџ трџпџт*, јџ извџдџм кошџљу те му дџдо (Пл); нџмаде шансџ, *плџка недџљу дџнџ*, замџло пџче (Пру); и сџд ми џн зџбрџ, јџ *иџдо двџје гџдине-трџ сџш* нџм (Рач); јџсам валџ, јџ побџгла. *Не кџше да се помџру* што сам побџгла нџ *дугџчко се не помџрише* (С. Ћуп).

III.4.8. Јџш јџдна од значџјних сџставних компоненти семантичке структуре аориста јџсте и доживљеност. Радње означене овим обликом у највџћем броју случајева спадају у домен (посредног или непосредног) искуства говорног лица. Одабир аориста у приповедању открива намеру говорника да радње истакне као доживљене или да их пак таквима представи слушаџу. Сви проучаваџци овог глаголског облика слажу се са тиме да је ово јџдна од примарних функција аориста (Вуковић 1967; Танасић 2005; Ковачевић 2006; М. Ивић 1995; Радовановић 1990). Аорист увек исказује доживљену радњу и по тој својџ особини он се приближава имперфекту а диференцира од перфекта. Услед компоненте доживљености, глаголске радње означене овим двама облицима предџчавају се као емоционалне и/или експресивне, те су они, у односу на перфекат, стилистички маркирани (Ковачевић 2006: 81). Стога је карактеристично да се „аорист не јџвља у мирном, неутралном тексту објективних констџација, у информацијама које нису непосредан доживљај информџтора – јџдном рџчју у разним новинарским саопштењима, научним расправама, описима природе и сл. Све то говори да у џеговој природи D моменат игра отсудну улогу постављајући одређене границе џеговој употреби у претериталним ситуацијама” (М. Ивић 1958: 143–144).

Сви до сада навођени примери са аористом садрже радње које се одликују наведеном компонентом. Има, међутим, контекста у којима аористне радње иако на наративном плану врше функцију постизања експресивности и приказују се као доживљене, ипак не спадају у домен личних доживљаја казивача. То су или радње које припадају далекој прошлости која је изван искуства говорног лица, или су посредни уопште догађаји чији су актери била нека друга лица, а о којима говорник зна посредно. Овде аорист добија улогу стилски маркираног облика којим се постиже динамичност приповедања и путем кога се говорник уживљава у туђе радње представљајући их као део сопственог искуства, како би веродостојно препричао догађаје те тако заинтересовао саговорника.

Наводимо примере код којих се на основу контекста сазнаје да је реч о недоживљеној прошлости:

Рйстан му се звào òтац, дòшли ис Црнè Гòрè, нèму жèна бйла ўмрла, довèо тò двòје децè и тòг Ивàна и посèн Ивàна *довèдоше* тў. Кажè òн је вèликў зèмљу имào (Бал); онà се дйгни те òн топћйју тàт, убй, тà Шкрйјел што је óде насел'йò *рèше*: „Што ўбй òвèка?” „Што ми ўбй пйјетла; èво га топћйји јòш мрàмор му седй тў испот сèла. *Òде* топћйја за пйјетла (Бо); тà генерàција је запàнтила Дрўги свèцкй рàт, тò су лўтè мўке бйл'е, лўтè мўке, долàзак Нèмàцà на овà прòстор, *завèдише се* нàције, пà онà оногà, пà онà оногà, тò је једна вèл'икà ўжàс бйла, а тò је свè онò што су стàрй прије мèне говорйл'и, завàди пà влàдàј, тò је хàос бйò (Цв); кажè: „Јà вйдйм плàс, реко да изàђем да снймим онò, кад ймàш шта вйђет, чòвек се дофàтиò за плàс, и плàс и човèка”; И Цèфко зàђи овакò дòвдè, у вòду дòвдè и не смèò дàлè, овà мàјстòр, како *вйде* да Цèфко *нè смедè да идè*, òн *скòчй* ис кòлà, умйò да плйвà; Тèшко је пл'йват са одèћòм по тйм бўјицàма. *Не могàше* да га откàчè от плàста (Бу); а јèдан óдек, èто и тò да ти причàм, бйò један озгòр од Бўбàњà од више Бйјелòга Пòља с овцàма óде преко зймè, и рече имàла гòре једна врачарйца, вел'й: „Овò су таљйзи злàтнйя вòлòвà”, пà, кажè, *послàгàше* онè таљйге, пà једна *зàвйка*: „О Вукйћу, кàмèн ти мàјци ў дòм, нò те мàјка сачўвàла од ујàмка и од урèзникà” (С. До); *стйже* ти òн за Беòграт, нйјесу ни стйгл'и за Беòграт нò га у Крагујевац изрўчйл'и (Коз); пòсл'è јòј онў тèтку *пўитйше*, кад је *изнйјеше*, кад је òна закўкàла, нè знàм ко нам рèче тò (Го); èно онà кот Пазàра, *вòзи* камйјòн са прйкòлицòм и излèтèò неки несрèтник, претèкò жйв, изашò је да самоубйство да направй, млàт бйò дèчко, избèгл'ица òтут из Хрвàцкè и (На); овй мало старйјй, одабранйјй лўди отйди по једамà двà те је прòси, тры, по гòдинàма се просйла јèдна девòјка, па у једно врйјеме *опўчйше* те хи *отймàше* којà је врйједна и дòбра, вйђена (Ке); девòјка у тò врèме да јòј òўјè нèкò да се òна срèла са нèкйм мòмком, тò нйје смèло, пòсл'èн

каснијѣ тѣ је дѣста нагло йшло да се вѣдѣ девѣјка и мѣмак. Пѣсл'ѣ се тѣ развѣло брзо, *напрѣвише* пѣ се ѣни срѣтнѣ, што је тѣ свѣ йстѣ дѣбро (Пож).

У прва два наведена примера информатор прича догађаје из времена досељавања његових предака, у трећем примеру посреди је приповедање о рату о коме говорно лице зна само посредно, четврти пример представља препричавање догађаја чији очевидац информатор није био и сл. Дакле, свуда су посреди недоживљене радње.

Употребљен у питањима аорист такође означава радње које говорник није доживео, али, пошто оне спадају у домен искуства саговорника, подразумева се да је реч о уживљавању у ситуације, односно истицање компоненте доживљености лица којем се питање упућује: *тѣри* л' дрѣва тѣи?; *вѣде* л' краѣву ѣѣ? (Бал); пѣ што *нѣ прича* онѣ њѣјзѣн сѣпрук? (Цв); *јѣдѣсте* л' шта доле? (По). Посебно се радо употребљава у питањима која се одликују експресивношћу, односно имају функцију прекоревана саговорника због неизвршења именоване радње. Такав прагматички ефекат најупечатљивији је управо када се употреби аорист: ада што *нѣ скуѣѣ* тѣ кѣфе, Нѣдо? (Вру); што *нѣ скиде* тѣ чѣзѣмѣ? Нѣ мош да клапѣраш у њѣ. (Го) и сл.

За овакве примере употребе аориста М. Ивић наводи да „у овим случајевима функција аориста подразумева истицање момента обављености, остварености радње са евоцирањем живе динамике самог чина реализације.” У истом смислу требало би, сматра ауторка, „схватити и појаву аориста у ситуацијама где је доживљеност радње од стране говорног лица иреална – напр. у питању: *Ко ли подиже овако лијепу цркву?* Тежња ка истицању момента реализованости са посебним уживљавањем у динамички чин извршења оправдава појаву аориста” (М. Ивић 1958: 143).

III.4.9. Већина до сада навођених примера садрже облике аориста у синтаксичком индикативу, а обележене радње у највећем броју случајева референцијалног су типа. Аорист се, иначе, не среће често у служби исказивања релативних радњи, али има и таквих примера где се аористна радња одређује као прошла посредно, у односу на време које није моменат говора:

чѣо сам да се онѣ мѣл'ѣ Дрѣгѣн ѣжени (Вр); ѣтац ми ѣндѣ, пошто *се* јѣ *удѣдо*, ѣн се ѣпѣт ѣжени (Жи); *прѣђе* некѣ дѣн, ѣн дѣђе (По).

Аористом се могу обележити и неререференцијално конциповане радње, с тим да су у тој служби чешће бележени облици несвршених глагола:

кòл'ко пùт *дòђе* и *ја* се не сèти да му дàm (Бал); тà аждаха *у̀зимā* свàкū нòћ по једну девојку (Бо); свàкè гòдинè *дòлази* од Бајрàма, овè га нèмаде (Жи); она, била јој хàла гòре, òна тогà мòмка вйде, валà зèт ми је дòбар, бигинй̀сàла га, òни је *искàше* двà-трй̀ пùт и дàдосмо је (Жи); валà *носй̀смо* му свàкè гòдинè дòл'е (Не);

Често се, да би се указало на виšekратност радње употребљавају удвојене форме аориста:

говорй̀смо, говорй̀смо; богами *носй̀смо* пàре, *носй̀смо, дàвāсмо* у Беòграт (На); по четй̀ри пùт што ми *се наврāһаше, наврāһаше* и *однй̀јеше* и свè (Ос); сйн̀ јој й̀стò бй̀о упй̀сò Пràва и нàпусти нèшто, нè мoгā, *бòри се* и *бòри, бòри* до трèћè гòдинè, ис п̀рвè в̀уче п̀рèдмèте, нàг̀ура, и нàп̀устио. У Мерй̀му у Кру̀шевац запосл'й̀о се и рàдй̀ (Ос); оно бй̀ с̀удбина, нèкò в̀рèме *тáје, тáје, тáје*, тел'ефòн шéјтан овāмо онāмо, нèђе дòбар нèђе лòш, бй̀ с̀удбина, ствāрно не кàемо се (Трн).

Ова служба не погодује употреби имперфекта или приповедачког презента, а није својствена ни перфекату. Аористу је овде конкурентан наративни императив.

III.4.10. Осим у временској, аорист се јавља и у модалној употреби:

вруй̀йна, брè, *погорèсмо*; да ми *бй̀* да дòћè кò да би се родй̀ла (По); *оћорāвише* на мòбй̀лнè и на ц̀ртанè не мачй̀нў се уòпште (Рај); *òдо* *ја* да п̀штй̀м крāву, Влāдо, сāмо да е нàп̀дй̀м дòле; èво ти дàска и нòж, *ја òдо* да у̀змèм, тò *ја* пòкупи тèгле сй̀нòћ (Бал); овā др̀гā р̀ука, вèр̀уј ми да *поц̀ркаше* рàд̀ући; да не затвòрй̀ продāвницу, *ја òдо* у л̀уднй̀цу, не мòга вй̀шè (Леч); поглèдā кàко бубнй̀и овā п̀стй̀ шпòрет, д̀ушу ће ми *пòјес* (Бал); не мòгу вишè от кàшља, и л'èжāла сам у бòлнй̀цу. *Ц̀рко* вишè от кàшља. *Јā у̀мрије*. Овогā спорй̀ша к̀уха и у̀зèла сй̀руп и нй̀шта и нй̀шта. Не мòгу дàљè, крй̀вй̀м се, *ц̀рко* (С. Туп); један Мартй̀новић, òн се презй̀јèвā Мартй̀новић, кажè: „*Òграуса*, убио те бòк, не турā је нā глāву!” (Уг); *ја* би те чàстила за мушт̀улук, да ми *бй̀* да се то спàсй̀м (Го); кат òде òн навй̀ше, онā һòвек пàде ааааа, водè да га зал'й̀вāмо: „Ааааа *пòгину*, ааа погй̀ну” (Ме); вруй̀йна, свè жй̀вò *й̀згоре* (Го); што *се пòдбй̀* шèтāјући навй̀ше и нанй̀же (Бољ).

У наведеним примерима исказује се став услова, намере, жеље или уверености да ће се означене радње (из)вршити.

III.4.11. У одељку о имперфекту (в. т. III.3.8.) било је речи о томе да у одређеним језичким околностима он може доспети у сферу садашњости, и тада је његова употреба

модалног карактера. Такви примери обични су у нашем говору: *трѣбѣше* (= треба) ми један л'ѣб (По). Такав је и аорист у примерима: *двѣје краѣве ѣмѣм, имѣдо* (= имам) мљѣјека кѣселѣ. Да нѣј да попѣјѣш? (Го); *Имѣдо* мало сѣра ако хѣј да ти тѣрим (По) е кад би гѣре у Добрѣњу и отѣрал'и, е гѣре *не знѣдо* (= не знам) шта рѣдѣ, ѣни јѣш нешто вѣшѣ (Лу).

III.4.12. Осим имперфекта (*како беше, како се зваше, шта оно писаше?* и сл.) (о томе в. т. III.3.9.) у деиктичкој служби употребљава се и аорист, и ова два облика се у контекстима тога типа у тутинско-новопазарско-сјеничком говору могу замењивати без штете по значење (наравно, заменљивост је могућа само када су посредни глаголи несвршеног вида):

нѣ знѣм како му *би* ѣме да ме убѣјѣш; ја нѣ знѣм овѣ године кѣд *би* вѣшар, пошто овѣ рамѣзан, па нѣ могѣ да бѣднѣ. Кѣд *би* оно вѣшар? (Дел); нѣ знѣм *ѣмаде* л' стѣрија ѣде. Хѣ Хѣзбо?; кѣд онѣ *бише* ѣни код нѣс не мѣгу да се сѣтѣм? (Ђер); Пѣна *пѣзнѣва* л' (= познајеш ли); па онѣ Кѣрло, *знѣде* л' онога Кѣрла? (= знаш ли) Свѣко га знѣ (Го); вѣсок пол'ицѣјац. *Знѣде* л' тѣ како се зовѣ онѣ пол'ицѣјац? (Ка); како се онѣ *звѣ*, Свѣтло, онѣ што е бѣо са тѣбѣм, можда им е тѣ интересѣтно? (Коз); онѣ једна што је бѣла прѣфесорица дѣ л' *се* она *ѣдаде* за једнѣг пол'ицѣјац? (Леч); како ћу рѣћ, како ћете сѣћ дѣл'е што онѣ ѣмѣ овѣ мѣс пѣ дѣл'е трѣћѣ мѣс, онѣ е ѣкука дѣл'е, Дрѣшкова кафѣна *знѣдосте* л' ћѣ је? (Ос); *знѣде* л' тѣ онѣ ис Крѣшѣвца што је ѣдѣта бѣла за Хѣјра мѣлѣк?; (Рај); Мѣха Кѣцу *знѣде* л' тѣ? (Трн); *нѣ знаде* онѣ пѣсму? Знѣш онѣ Ѧљошову пѣсму, Ѧљош ѣткѣл'ѣ је, из Ѧрља. (Др); а *знѣде* л' у шѣљу да гл'ѣдѣш? (Ли).

III.4.13. Анализа је показала да је у временској служби аорист у говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне чест како у обичном разговору тако и у приповедању. Употребљен у разговору обично се налази у краћим саопштењима информативног типа, где обележава свршене радње из ближе или даље прошлости, под условима који су напред описани. Када се употребљава у наратици, аорист наступа као синтаксичка јединица која, захваљујући томе што поседује изражену компоненту доживљености радње, носилац стилогености исказа. Информатори, стога, често бирају аорист када желе да своје приповедање обликују као причу која ће заинтересовати слушаоца и помоћи му да се уживи у описиване догађаје. У ширим наративним текстовима аорист се користи паралелно са осталим формама, а њихов линеарни распоред условљен је поделом синтаксичко-семантичких функција које проистичу из различитости инвентара семантичких компоненти сваког од појединачних форми.

Имајући у виду да у семантичком потенцијалу аорист као доминантне поседује компоненту резултативности и доживљености, односно динамичности, често се у приповедању среће употребљен у низовима, када означава претериталне радње које су се, као последица неке друге радње, ситуације, стања, сукцесивно извршиле:

и *прати* њн мене у ко̀ло, ништа, ја ти то̀ ко̀ло *одигра*, *фата* се та̀ нарот позади, како ја он̀о ко̀ло *одигра*, и како *стаде*, кад њн *се добре* ова̀ што ми је мо̀мак био. Он каж̀е, па ти *завика*: „Је л'и, бо̀жѹ л'и ти ма̀јку, ко̀ ти е рѐко да до̀ђеш ти на са̀бор? Ко̀га си пѝтала?"; „Г'уби се”, ка̀ж̀е, њн, за̀р га бѝло и срам̀ота, *одмаче се*, *удари* ме шам̀аром (Гр); до̀л'е сѐло *пдал'еко*, те тѐ ж̀ене *уиђоше*, *сретоше* не, пу̀на со̀ба; кад ова̀ ми *ђевѐр најстариј* њн *узѐ* она̀ дин̀омит те *баци*, весѐље, а оно *пођоше* он̀и вол̀ви да тухт̀е, њн *приђе*, *рани се* ову̀дијер. *Рани се*. Свѐкрва *пче да вич̀е* ба̀сус невѐста, мене *дође* му̀ка (Гр); *идоше* по том̀е Бѐограду и та̀мо и ова̀мо, *не би* суд̀бина. Једам̀а *иде* на ов̀о пло̀дење, оно *не успе*, она *се отк̀ани* и а̀јт. Ја вѝћи, вѝћи, *не би* хай̀ра. (Шар); њно, бо̀жијег да̀вања, са̀мо *се дојше* један об̀лак ова̀ко, јѐс не м̀рдноу се, и ђе ова̀ко и *пче* кйша ма̀ло да *пада*, *загрме*, ко̀ што рѐкнѹ из вѐдра нѐба. *Свѣтнѹ* и *гаћа* му у један пл̀ас, рауууу, *затал'и* га, у дру̀ги; Рѐко: „Ко̀мшо, вѝдиш?"; *Опѐт загрме* (Ер); *искоћи*, ка̀ж̀е: „Ја жу̀рим, вѝ седите”. *Скоћи* да ид̀е, ја *скоћи* за њим: „Нѐћемо са̀ме да се́димо у каф̀ану” (Је); до̀л'е ме *искаше* у Рй̀барй̀ће, до̀л'е испод Рй̀барй̀ћа. И њн, *поручи* му, *стиже* из Бѐограда, и њн *стиже* и гл'ѐда ме крос про̀зор, *помога* један кол'ѐга. Е по̀сѐн *уђоше* на врата у со̀бу; е богами ме *одведоше* св̀атови, *сретоше* ме ђе, *донијеш̀е* ми мѐт у један фил'цан, па тѹ *умочи* пр̀сте, па ова̀ко по муста̀ћима (Пл); Артѐнију да *не одведосмо*, ништа *не мдогосмо* учйнет. Ми *отиддосмо* у тѹ вла̀ду, они *ул'егоше* та̀мо двојйца од овиј̀а на̀шија, њн ма̀ло и *пушићи* хи. „Ха̀јте й̀[ди]те вѝ ка кѹ̀ћи” (Пр); ја док ми *седе* девојка, ја *седе*, кад ми *се удаде* девојка, *ђе* љу са̀ма (Пру); *даде* му бо̀к сйна и *ћерку*, те *направи* кѹ̀ћу на Дѐжевскй̀ пу̀т та̀мо. Родй̀тели обадво̀је *отдоше* у крат̀ко вре́ме јѐдно за̀ другијем (Не); њн ти се *зал'ете*, па ме *пољуби*, а *загрл'и*: „Ти си мо̀ја ба̀бица” (Го);

У наведеним контекстима у којима је доминантан, аорист убрзава наративни ток и причање чини динамичним.

Као што је раније показано, наративни презент у саопштењима из обичног разговора чија је служба преношење информације о томе да се нека радња извршила (пре свега мислимо на оне из блиске прошлости) није конкурентан аористу зато што тражи шири наративни контекст. Такви контекстуални услови, будући да су овде задовољени, омогућавају замену ових двају облика без штете по значење. С напоменом да је би употреба

презента условила у извесној мери успоравање динамике наративног тока. Ова два облика често се комбинују:

ѐ онда ти аге прснѹ да тражѹ четвртѹну, ми нѹсмо дал' и четвртѹну, и они посл'ѐ оће да не нападајѹ, да не убијајѹ. Побрђе занал'ише сѣло, Брђани, и побѹше некѐ Србе, убише некѹг Вѣлка тѹ у Врболас, убише једнога у Вѹјниће и ми се поплашѹмо, пѹчнѣмо да бежѹмо, да одржавамо страже, да се борѹмо, да не дамо и у томѐ се тѹ окрѣнѹло (Прћ); они сложѹше се за мѣсо, посѣн да платѹ и за мѣсо те посл'ѐ ја пѹчнѣм и мѣсо купѹват у Позар; Сафко дѹнесе пасѹља, лѹка, ја ѹдем у продавницу кѹпѹм шѣћер, кѹпѹм сѹ, кѹпѹм сѹпу, чајевѹ бѹл'и, углавнѹм ја крѣну с кѹхињѹм (Трн); пѹведе ме ѹн и сврнѣмо у Бѹјел'ѐ Вѹде кот тѐ његовѐ шћѣри, доће јој тѐ женѐ шћѣр и сѹн и шћѣр овога и приће њѣјна шћѣр прѣда ме и кажѐ: „Амица, ако нѐ мош, тѹ те не гарантујѣш намѣстит да те не вѹдѹмо” (Кл); дѹдоше ме. Навр хѣфту дѹна дѹћѹше, узѣше ме, тѹпѹт на кѹње, јѹке кѹ овѹ сѹт кѹла, нѹгѣ кѹла нѣмѹ, кѹњи дѹћѹше, пѣ[т] шес кѹња, пѣ[т] шес лѹдѹи, узѣше ме, довѣдоше ме; нѐ прѹће трѹ дѹна, Влѹду ѹмрла сѣстра у Кочарник, зовѣ ме Рѹдица, кажѐ: „ймрла је тетка Бѹса”; они мѣне кѹменом те ето ѹде, те ја цѹјела у крв. Врѹтим се ја код учѹтеља, ѹн ми тѹ прѣви (Го); кад се ја разбол'ѹм, мајко мѹла, па доће Мѹлош те ме ѹзѐ па код л'ѣкара (Пе); видѹм ѹна ће ѹде. Дѹкл'ѐ ѹна прѹће ѹде поред кѹћѹ, ја изаћѣм тѹмо да јој отвѹрим врѹта да е срѣтнѣм, она и-штѹлѐ нѹшѐ ѹзиће (Св);

Наведени примери садрже аорист у комбинацији са наративним презентом свршених глагола. Ова два облика, имајући у виду да поседују исте синтаксичко-семантичке карактеристике, производе једнаке ефекте на стилском плану, те су међусобно заменљиви.

Друкчија је ситуација, међутим, при употреби презента од несвршених глагола. Имајући у виду да је његова служба да прошле радње представи у току њиховог вршења, као процесу или извесна стања која су важила за време када су се дешавале друге радње (у овом случају аористне), и да се оне, истовремено, дочарају као актуелне, заменљивост двају облика није могућа, што се види из примера:

цѹпцијело вѣче сам са њѹм ѹгрѹла, и ѹн нѣће да идѣ, ѹмѹ тѹмо на њѹви бѹнар, и одѹсмо да се проиѣтѹмо, нѹје сѹмо ја, имѹло јѹш нарѹда, и отѹсмо онѹмо (Коз); ја идѣм ус хѹдник, кат ѹн ме дѹватѹ за рѹме, ја се окрѣну кат дирѣктор, сѹмо прѹжѹ рѹку те се пѹтѹсмо и ѹн рѹзмѹну; онѹ дактилографкиња сѣла такѹ судѹја према њѣзи и диктѹрѹ, ѹна пѹшѣ. И сѹслуша онѹ девојчицу кѹко је бѹло, она свѐ плачѣ, не мѹже од плача да кажѣ, а тѹ је млѹдо некѹ дѹјете бѹло, дѹшло тѹ на прѹксу. И ѹј онда ѹна ѹзаће тѹмо и ѹн нѹс и не пѹтѹ судѹја нѹшта него сѹмо дѹктѹрѹ тѹмо и она пѹшѣ (Не); ѹћѹше тѹнекане, разговѹрамо ал' и не мѹремо да отвѹримѹ некѹ рѹзговѹр вѣл'икѹ, не познајѣмо се,

они не мору да помѣну; првѣ јутро затуши шпѣрет, долазу радниці, ја њима у онѣ порције и на шалтер, сипа чаја, доручкују људи, на ручак етѣ хи пасуљ, бѣга ми пуца кашика бѣлѣ; донѣ ја пиће, ја не пијѣм, ја пијѣм сок, донѣ ја пиће свијем. (Трн); она је убѣди, мѣја мајка јој даде та фистан, она ис тѣрбѣ извади макѣсе и како је овѣ црте, она мѣри овакѣ рукѣм и пѣва пѣсму, сечѣ за завѣје (Цв); а мѣне би мѣка, мѣка, једна ми тѣтка, ја видѣм она ми се нарѣт обневѣћа, обневѣћа, ја њѣзи: „Тѣто, извѣди ме” (Тр); поћеше дѣца пѣти рѣзрет, ајде, дај, кѣпѣсмо кѣћу у Сенѣцу, посл’ѣ дѣцу тѣмо шкѣловасмо у овѣ усмѣренѣ шкѣлу, дрѣгѣ нѣсу. Она ми старѣји сѣн јѣдан што ми је у Нѣмаћкѣ, ѣпица факултѣт у Кѣсово дѣл’е, и ѣде једно петнѣс дѣна онѣ се чуфѣри дѣл’е побѣл’и, не дајѣ кажѣ, гаћајѣ флашама, и ѣн стѣже. Плачѣ, кажѣ: „Нѣма идѣња сѣм да погѣнѣм”, кажѣ, „ја ћу ѣпѣт са њима у рѣзрет, нѣма на стѣ мѣста шкѣла”. ѣста. Посл’ѣ пѣбеже у Сарѣево једно двѣје ѣ пѣ гѣдине, посл’ѣн ѣѣ, нѣће да се жѣни, нѣће да се жѣни, ѣће пѣново за Нѣмачкѣ, нѣће пѣ нѣће, пѣ се нѣда, нѣћи му онѣ, пѣ онѣ, пѣ нѣће, пѣ нѣће. Свѣ налази маћане. Те даде бѣг посл’ѣн ѣпозна једну ис Пазѣра, ѣдведе га за Нѣмаћкѣ те сѣпер је (Шар); кад би дрѣга цѣра бѣл’есна, ѣн ѣпѣт етѣ га, браћа не дајѣ, ѣн им се мѣл’ѣ, мѣл’ѣ (Па); кад ѣни вѣдел’и, плачѣ. „Штѣ ви је брѣ?” Кажѣ: „Уишѣ Зѣлѣв, пѣ свѣ јаја, штѣ ћемо сѣд?” пѣ га свѣзѣше па убѣше, пѣ убѣше, а ѣн кѣка, лајѣ (Пе); ѣдведе ме нис једну нанѣжицу дѣл’е к Бѣтрагама, јѣдан ме држѣ ѣтуд, јѣдан ѣтуд, ја на нешто кѣња; ѣдѣдѣсмо до кѣћѣ, сѣћѣсмо, ѣумбѣсѣше, ѣумбѣсѣше и хѣт сѣт у нешто шѣпѣ, нѣти знѣм хоћу л’ се запѣл’ит, нѣти смѣјѣм да налѣжѣм; нѣко стѣже, под једну крѣшку она бѣла, а дѣл’е ѣграјѣ свѣтови, пѣвајѣ (Пл); а ѣдма по томѣ би, нешто се укрѣло тѣмо и ѣни прѣтѣ да се вѣдѣ кѣл’ко кѣ ѣма пѣра, ја показа, ѣмам пѣра нѣјвишѣ; мѣ онѣмо кат онѣ стѣгоше ту и са оружѣм л’ ѣжѣ, пот крѣвет оружѣ, и тѣ чѣка тѣмо нарећѣње да се, те богами ѣто тѣнаке, чѣстѣмо оружѣ; ѣна нешто да проговѣри, ѣна говѣри албѣнскѣ, ја не умѣјѣм ни јѣдну рѣјеч, бѣш кѣ ѣтѣрум, кат стѣже једна старѣ жѣна, прѣча ми (Пр); сѣтра пѣјац, понѣдѣлак, у Тутѣн, не дајѣ мѣји мѣне, осѣтил’и, не дајѣ ме жѣви, и ја не изѣћѣ; ја нѣсѣм вѣду, пѣчѣмо ракѣју са снахѣм мѣјѣм, тѣ младѣћ ѣѣ; кажѣ: „Кѣ да вѣдѣ кѣзан?” Реко: „Јѣ ћу”; онѣ стојѣ тѣмо ѣко плѣта, ја ти ѣчѣпа нешто ствѣри, пѣбѣго, нѣт се ѣбукева ни нѣшта (Рач); идѣ Сврѣчићем и нѣсѣ јѣдан бакѣл ѣ рѣке, и ја мѣсл’ѣм, ѣде погл’ѣда на овѣ прѣзор; хѣчи онѣ, не вѣдѣ се, тмѣша, хѣјде, хѣјде, ѣди гѣре, ѣћѣдѣсмо гѣре, вѣдѣ се свѣтла; овѣ двојѣца ѣмѣрни, што л’ѣгоше, ѣдма хрѣчу, а онѣ чѣвѣк изѣјтра рѣно ѣтвори вѣрата и дѣћѣ да вѣдѣ говѣда дѣл’е у штѣлу: „Хѣј, кѣ сте вѣ?” Реко: „Пѣтнѣци, мѣ с дѣљинѣ смо пѣ сѣдѣсмо мало”. „Хѣј, хѣјде, вѣ сте помрѣзл’и, хѣјде, наложѣо сам форѣну да се ѣгријѣте”, ја хи разбѣди (См).

Прѣзент овѣде служи да опише слику догаћѣја посматранѣ у току вршѣња других, напорѣдних раднѣи. Појава прѣзента успѣрава нарѣтивни ток, док аорѣстне форме уносе динамѣчност у приповѣдање.

Када се у наразији јави потреба да се глаголом означи слика стања, радње у процесу, будући да је таква служба аористу недоступна, често се у аористном окружењу срећу и имперфекатске форме, којима је таква функција иманентна. Њима се приказује активност посматрана као оквир у који се смештају појединачне напоредне радње исказане аористом:

ја овако седѐо, кѐрови тѐрају и ја *видо* преко једнога пута *ђе прође* зѐц пѐ оће на дѐлни пѹт, ја да се дигнѐм да се премѐстѐм, кад не мѐгу да се дигнѐм. Ја *видо*, готѐво, *пѐћѐ* да ми се обрѐћѐ овако шѹма, ал' беше бл'изу пѹта те ја *звѐ* тел'ефоном те *дође* овѐ њѐјзин син најстаријѐ те ме *ѹзѐ* (Нет); пѐла дѐсѐт навећѐ, сѐмо је ѹшѐ ђѐвек на врата и зваше се Јѹса, *прѐстави се* ђн, кажѐ ја сам Јѹса, не бѐј се. Ја га видѐм нѐрмѐлно, ал'и кад *ѹћѐ*, ђн беше мѐл'и, кажѐ ја сам Јѹса. И *прѹђе*, *пѐгл'едѐ* старѹ је л' зѐспѐла, кажѐ зѐспѐла је. Кат *се* ђн *ђбрете* вѐсок, вѐсок је, а ја га свѐ гл'ѐдѐм, не мѐгу да се мрѐднѐм, знаћѐи, некѐ сѐла ме укѐћѐла (Уг).

Иако аорист поседује могућност самосталног смештања радње на линију прошлости, неретко се низови аориста уводе облицима перфекта, који, као неутрални облик, има службу обележавања временске линије на којој се распоређују радње исказане осталим формама:

био ми тѹ један рѐђѐк у сѐло тѹне с кѐл'има, тѐмо нѐшто бѐшту рѐдѐо. Пред мрѐк тѐ било, у пѐт сѐти. Те га ђн *прѐбѐци* до Пазѐра те ис Пазѐра у Крагујевац, те двѐје оперѐције што је имѐо (Б. Лок); ђна кад је ћѐла да идѐ, она ме зѐвнѐ, *изѹћѐсмо* ђнде код мѐјѐ кѹћѐ *разговѐрѐсмо* и она вел'и: „Ада Л'ѐпшо, кѐка ти је бѐла та оперѐција? Ваљѐ л' ти?“ те *испрѐча* ја саш њѐм, *испрѐча* (Коз); било је четрѐс трѐћѐ да се вратѐи, као ослобођѐње, као овѐ што је на Кѐсово тѐмо да се вратѐмо, пѐ *се* ми *вратѐсмо* четрѐс трѐћѐ, нисмо бил'и ни мѐсец дѐнѐ, бѐжи нѐтраг, ђпѐт не *отѐрѐше* (Шав).

Обично низови аориста служе да се помери визура приповедања, тј. да се прикаже стање које је након онога констатованог перфектом наступило у виду преокрета. Аористне форме тада обележавају радње чије вршење мења околности о којима је реч. Тако је у примерима:

ишѐ ђгут ис Рѐшкѐ, постѐљѐ онѐ струмѐнте за свѐрање и ђгут кад је овѐмо полѐзио, овѐмо ђн звѐо сѐна, син му у Београду, тѐмо у шкѐл'и био, звѐо га, звѐо, кад изедамѐн, кажѐ, *прѐкину*, и овѐмо негѐје према Бѐтњѐку, штѐ ја знам, сѐл' нѐшто, срѐце довати га и у некѐ камиѐн и одједамѐ се запѐл'и (Ос); од стѐкѐ имѐло је кѐњѐ, волѐви, није мѐгла да живѐи порѐдица бес вѐлѐвѐ, кѐзе бил'е, ђфце бил'е, бѐвољѐце су кѐсно бил'е, није хи имѐло у прѐвѐ врѐме, кѐсно су бѐвољѐце ђде дѐшл'е, ишл'и су у Л'ѐскѐвац дѐл'е те су хи купѐвал'и, *показѐше се* дѐбро и *поћѐше да хи довѐдѹ* од

Л'ескѡвца; пол'итићкѡ ситуѡцијѡ је била тѣшка, такѡ је тѡ крѣтање било, *ѡслободѣ се* зѣмља, преузѣмѡ се влас и *ѡѡѡше* нѣкѣ љѡди онѡ како Нѣмци *отѣѡше* и пѡсѣн *пѡѡ* Дрѡгѣ свѣцкѣ рѡт, и пол'итићѡри (Пож); гѡре вишѣ није имѡло мѣста, пѡ ѡндѡ мѣ Јѡлѡвићѣ *рѣшисмо*, *откѡписмо* зѣмљу за грѡбље, *рѣшисмо*, и лѡкшѣ ни ѡденѡ сѡт, бл'ѣжѣ, лѡкшѣ, ѣмѡ вѡда, ѣмѡ свѣтло, пѡт ѣмѡ углавно и такѡ (Прћ); имѡл'и смо држѡву што је није имѡло у Еврѡпу и вѣдѣш штѡ јѡј љѡди *напрѡвише* (Рај); тапѡт је мѡрѡло од вѡнѣ, слѡбо је имѡло, бѣс би вѣкѡл'и, понѣшто би кѡпѣл'и, а није имѡло. Пѡсл'ѣ кад *ѣспаде* онѡ свѡшта сашѣвено да се купѡјѣ, тѡ је сјѡјно сѡт (Со); јѡ нијесам ни знѡла штѡ је шмѣнка ни кѡко је, пѡ кат сам дѡшла вѡѡе за свѡдбу кад ме *наглѡнцаше*, јѡ не познѡем сѣбе; кѡзе су трѡктори бил'и, пѡ пѡсл'ѣ *купѣше* трѡкторе, косачѣце, свѣ тѡ радѣ сѡд с тѣм (Кн); имѡла сам шѣс брѡтѡ. Она отѣшла цѡра, и од зѡвѣ ми јѡш двѣје и ѡна отѣшл'е. И тѡмо ѡне се запѡсл'ѣл'е, научѣл'е јѣзик, онѣ *се* двѣје *врѡтише* овѣ од зѡвѣ ми, ѡна жѣвѣ у Сарѡјеву а јѣдна у Нѣмачкѡ а ѡна *ѡста*, *ѡдаде се* тѡмо и *ѡста* (Гр); ѡде у сѣло није имѡ ни крѣвет ни бѡкоф ни дрѡвен, па онѣ ѡбѣчнѣ крѣпе турѡ у онѣ душѣке док мѡја стѡрѡ *нѣ извол'е* онѡ вѡну да турѡ (Гл); тѡ ѡе становѡла нѣкѣ чѡвек ѡбѡл'ѣо, и она тѡхѡла свѡј по Тутѣну не мѡгла да нѡѡѣ, превѡрил'и је док је *мѡкоше* у Добрѣњу (До); пѡл'ѣл'и су се л'ѣл'е рѡнијѣ и на прѡзникѣ и на Петрѡвдѡн, нѡрѡчитѡ на Петрѡвдѡн, па сѡт се тѡ *ѣзуби*, сад јѡк валѡ (Ке); Пѣко Дѡпчевѣћ пролѡзио овудѡр и ми пѡбѣгл'и дѡл'е у Коштѡнпѡље се зѡвѣ и дѡл'е јѣдан Кѡрто кѡхѡр, зѡклѡл'и ѡфцу, дѡл'е уфѡтил'и, уфѡтил'и и хотѣ мѣне да ѡзмѡ да вѡдѣм кѡња, и ѡни *не шѡѣше* да ме ѡзмѡ, но ме *ѡстѡвише* те *ѡѡѡсмо* (Ле); мѡј ѡтац такѡ, није ми дѡ у шкѡлу, јѡ сам пѡсѣн мѡрѡ да тражѣм пѡсѡ, брѡѡа *стѣгоше*, *ѡдијел'ѣше се*, мѣ *ѡстѡсмо* сѣромѡси (На); тѡ е мѡгѡ чѡвек и да напрѡви јѡз да зал'ѣвѡ, искѡпѡш јѡз гѡре висѡко и кукѡрус зал'ѣвѡш, тѡ је бѣла пшеница рѡѡѡла ниѡе као тѡ, и пѡсѣ *уфѡти* и *прѡдѡдѣ* (Пе); Мѡја сѣстра је пѡбѣгла. Изѡшла и пѡбѣгла. *Дѡѡѡше* да је тражѡ Ковѡчѡни, ѡна пѡбѣгла, а испрѡшена (Пл); ѡѣла сам да ѡзмѣм јѣдногѡ мѡмка пѡ ѡн ѡде за Тѡрскѡ, а ѡн *ѣзвѡдѣ* докѡмѣнта јѡш за брѡта ми, и ѡни *ѡсѣтише* те *не дѡѡше* ни мѣне ни брѡту *да иде* *зѡтарѡбише* тѡ (Пр) овѡ је бѣо код нѣ, испрѡтила га и ка[д] *стѣгоше*, кажѣ ѡмрѡла је Зѡл'ѣфа (Пру);

Некада се наместѡ перфекта или у комбинацији са њимѣ налази и плусквамепрефекат:

бѣо је на смрѣти и рѣшиѡ бѣо да ме ѡжѣнѣ и спрѣмѣ, јѡ бѣо петнѣс гѡдѣнѡ, у шѣснѣстѡ, кѡкѡ, плѡкѡ, ѡѣе да ѡмрѣ, ал' ѡни ме *не пѣтѡше*, *дѡвѣѡше* је (Кл); свѣ сам бѣо срѣдѣо докѡмѣнта и онѡ пѡсѣн кад се бѣло зарѡтило на Кѡсовѡ, мѡјка јѡј *рѣче*: „Бѡјѣм се јѡ”, *нѣ сме*, овѡ онѡ (Ер); дѡга је прѣча, бѣо ми брѡт настрѡѡѡ, бѣо у дрѡва и настрѡѡѡ на срѣд тѣтра пѡља, и ѡн с трѡктором бѣо и настрѡѡѡ, и јѡ *ѡѡѡо* кот кѡѡѣ и од сѡмѣ кукѡѡѡѡвѣ јѡ слѡмѣм рѡку, *пѡѡо* да пѡштѣм крѡве и *слѡми* рѡку (До); она е рѡѡена Зѣјна тѡ изѡ брѡда, па се бѣла ѡѡѡла ѡде у комшѣлѡк, па *нѣ мѡгѡ*, *рѡѡѣ* јѣдну дѡвѡјѡницу, Сѡбѡхка јѡј ѣме (Ме); дѣвет мѣсѣцѡ *ѡдрѣше* ми вѣзу за Нѣмачкѡ, јѡ онѡ бѣла пѡтѡрѡла

једном за визи, они ми *не дадоше* него изашо закон да мбрām овāмо визи да прāvīm (Па); у Драгу је једна била тако рѣкла се пā они отйшл’и да је ўзмў пā *се посл’е убйише*, па *убйише* пā нє знām кōл’ко крвōвā *пāде*, стō и нєшто гōдїнā *осўдйише се* њїх десетїну (Пр); јѣдан му бўбрек *нйе већ бйо рāдйо*, нō *се* цйо претворйо бйо у мўл’и и посл’єн ѓни тō *прегл’єдāше* га, кажє богами ти овā један бўбрек му нйје дōбро нйкāко, те ѓн *се мōл’и* те му ѓн *дāде* ўпут за Беѓграт, богами *се спāсй*. *Не мāкоше* му бўбрек но *се спāсе*, а у дрўгй му бйо кāmєн те ѓн обадвā бубрѣга *спāси*. (На).

Низови аористних радњи често се прекидају облицима који имају службу да успоре ток приповедања, како би се пажња зауставила на неким моментима које говорник жели да посебно прокоментарише (перфекат, плусквамперфекат, наративни презент):

ѓн обўкō некє јāде, сат да ме убйїєш нє знām, и нāтнуо чарāпу нā очи, кат ти *се* ѓн *пōмол’и*, *стāде* пйска жєнā, кад јѣдна дōнијела дйјете, тād је кол’йјевка била, онā кўкавица *набйише се* у једну сōбу, а онō дйјете у тў вєл’икў сōбу, ѓна *се пōл’ете* да ўзмє тō дйјете, ѓ гōсподе јѣдїнй, ѓна врйштй, *не смйїє да ўћє да ўзмє* дйјете, а *не смйїє да* га остāвй, докл’єн *прйпознаде* га њєгōвā жєна (Лу); ѓрāло се са рāl’има онијем дрвєнијем, пā ймā свє онō дрвєнō, сāмо онā лопār, да простйш онō, онō дрвєно се набйїє пā *се* посєн ѓрє, волōви, пā посєн *изāгдше* онє рāl’ице, гвожђєне, пōсл’єн тйјā рāl’йцā *изāгдше* плўгови, онй рāvнй плўгови, била дрвєна кōла, дрвєнй тоћкōви, свє дрвєно. Пōсл’єн каснйїє *изāгдше* онє гвожђєнāѣе, гвожђєнā. Пā пōсл’єн тйјā гвоздєнйјā *изāгдше* овй шпидитєри гумєни овй (Туз); Ада, нйшта. *Бй* мāло у прйтвор, тāмо бајāги кот л’екārā како *нйје нōрмāлан*, *йдосмо* на сўт, *довєдоше* онōк нєуропсйхолога, дємек ѓн нашō му да нйје у рєду, да је, штā знām, бōл’есан, *ѓложй* сўћєње судйјā, оно *нє прѓѣ* двā-трй мєсєца, ѓн *ўмрије*. Вйдел’и су да нємā од њєга нйшта (В. Лок); овā девојчйца сāl’ *ѓтрча* до овйјā, нємāу зємљу, они мōжў књйжице што нємāу зємљу, на мāјку *се* тō вōдй, на ѓца, ѓн нємā нйшта, и *ўзє* њєгōву књйжицу за бōл’нйцу, јѣдва га спāсйо; ѓн, четйри гōдине *је* овō сād бйло кā *ўмрије*, на прекōчац, дошō дōвдє до на овў равнйцу и сāl’ *се преврнўо*. Овй мāјстори изл’етєл’и овāмо пред њєга и ѓн *се* сāмо преврнўо (Ос); овй мусл’имāни нāши ѓдавл’єн *побєгōше* за Пазār мй *побєгōсмо* гōре, и ѓни *удрйше* те *попāl’йше* нās, мй посєн нāши, јā сам бйо дєчко, млāt, овй нāши стрйчєви, ѓчеви, тō *се организуйє*, брāнйл’и, по некў пўшку сāмо, а њйма Нємац дāо орўжјє и Нємац *се пōвўче* ис Пазāра и *прѓпусти* свў влās томє Āћйфу. Е посл’єн мй *дāдосмо* ѓтпор дōбар, трй мєсєца се водйла бōрба тўнāке, стāлно, ѓни онāмо мй смо бйл’и брѣдима овāмо, и посл’єн ѓн *дѓведе* Шйптāре ѓтут са Кѓсова, Албāнце, и *пѓпāl’и* бѓга ми свє гōре до Алўловйћā пā свє до Рāшкє. Мй *се борйсмо* и нāјзāt *потєрāсмо*, ал’и *попāl’йше* не. Тō је стајāло тако до Божйћā, о Божйћу се Нємци пōново врātє у Пазār, ка[д] *се врātйше*, тō *се* мало примйрйло. Е мй којй *нйсмо* имāл’и *ћє да се врātймо*, пошто *је попāљєно* ѓћє свє, мй смо кот тйјā нāшијā *ћє* кō мѓгō, код нєкōга, свѓјтй, да презймй, презймйл’и смо. Кѓ је имāо нєшто да јѣдє, кѓ *нйје*

он је и просио, дāvō нáрот кò је mōgō (Прћ); и тѹ ка[д] смо нáс тројица зайгрáл’и у сòбу, девојке су гл’эдáл’е на прòзор, тáмо мѝ йгрáмо, не вѝдѝмо девојке, мѝ тáмо помахнѝтáсмо у сòбу (Трн); зовѹ једнòг мусл’имáна, не може друкче, тако се здоговорили: „О Амдо, о Амдо”, јá посѣн изáђо и преко Рáшкѣ, имáл’и смо ћуприју, преко Рáшкѣ прòшла и цáдòм (Шав); знáм кад је, пáрa је хаљине дòл’е на овá пòток, кá дѝжете кòдрљò и удáри је један сѝн, а дòље је бѝла конòпља, он ме тражи да ме бѝјѣ, јá побѣго у онѹ конòпљу а óде дѣца вѝчѹ, чѹвáла су онѹ стòку, ёто тáмо, јá мѝсѝм кажѹјѹ па ођу да ѹмрѣм (Кл); с кòњима, ал’и за нѹ набáвил’и фијáкер, он јој је бѝо ђевѣр. Нáши кòњи, прòдал’и бѝл’и Дòрaтa и Кѹсáља Јáкѹпѹ Пáпићу, и овá тамáн је дòвдѣ дòгнò, те је нѣкáко скидоше (Че); један се нѣ скидá с кòња него тѹ прет кѹћу на кòња нѝ ракију, ка[д] дóђе за казáнскѹ, бѝло двáнáес кáзáнá, знáм, двáнáес ѝ пò, и он дòнио балòн дѣсет кѝлá, онá бардáк о[д] двá кѝла и полакѝлче за пòла кѝла, и ѹзѣ, а свѝ остáли мòжда такò од пòла кѝла од казáнскѣ (Вру); вѝшѣ пѹт сам сврáђáла код нѣ, продáјѣ дуáн, посл’ѣ штá знáм јá штá је òна рáдѝла, пòсл’ѣ чòвек дòђѣ у гòдинама, нѣ мога да је трпѝ, ѹмрије му тá бáба дòље ђѣ имáла тá стáн и пòведе је дòље ко[д] тогá òца, он бѝо жив а бѝо обол’ѣо и мáче је одáвдѣ. Мáче је òгл’ѣ, она сáт нѝко је не шишá сáт, и он посѣ прáтѝ тѹ чòру, и ѝстò једно дѝжете старѝјѣ бѝло дòл’е завршѝло осмогодѝшнѹ, чинѝ ми се сáд је прѣшло у Рáшку ка овò према вóјсци, а чòра остáла дòље (До); јá сам водѝла Дѣмча, нѣће да јѣдѣ кад је мáл’и бѝо па нѣће, па јѣдна у Рáкòво Пòље Фехрѝдѝна бијáђа, јá сам водѝла један пѹт те му дѝгла, богами прòјѣде те вишѣ нѝјесам му валá до тò један пѹт; посл’ѣн, ѹмрије јој дáица, онá Мáјо тáмо што је бѝо, ѹмрије јој дáица а òженѝ јој се амѝцѝн сѝн ѝстѝ дáн (Дол); òде та òблáк и онáмо, он кòсѝ јѣчам, они вòљѹ та јѣчам за стòку, и òде онá òблáк онáмо, он здѣнуо јѣчам, и оно òде онá òблáк и гáђа у онá јѣчам, срáвнѝ свѣ тò, свѣ тò ѝзгоре; она сѹшѝ тò туне и спáкѹјѣ тò туне и он зáѹзмѣ тѹ јѹртину, и кòмшије се ка бѹнѝл’и и тò што е зáѹзò тáмо тá јѹрт. И он дóђе и једно јѹтро зáгрме и гáђа у тá стáн, они изáшл’и и тáмо са стòкòм, оно кѝша нáвáл’и и гáђа у тá стáн грòм и свѣ изгорѝ и тò и сáндук, ада свѣ пòрáвни (Ер); посл’ѣ свáдба, пòзва сѣло, бѝ л’ѝјепо. Свѣдоше ме у један дòл’е, мѝ се ранијѣ свѣл’и, сáмо ёто, у ѝзбу тѹ, дѣмек кá свáдба, у једно ћòше крáва, у једно ћòше јá и он. Они га рѹхнуше онò с вратѝ, демек кá младожѣну, реко: „Тѝ готòво на крáву пòгоди”; онáмо у једно ћòше папрахѣ тѹрил’и, л’ѣгосмо тѹ, изѹтра се дѝго, хотѣ да врѣћѹ лѹде да ме дарѹјѹ, тò свáдба. Обѹкòше ме, јел’ѣче, димѝје, свил’еницу, дотѣрáше ме. Онá Мѹрат што е Хабибòвић бѝо и[з] Жѝрча, што е држò дòл’е обѹћу, пá Шѣмка, нѣгòва жѣна, алахрахметѣљу, ѹмрла је, она ми је бѝла тѣтка, òна дóђе те ме нáмехѝ, па нáмехѝ, пá ѹведе ме у жѣне, да двòрѝм; ò Хáмѝде, што сам дáнас вѝђела, нѝкат у мòј вѝјек нѝјесам вѝђела: једна грѹпа лѹдѝ, десетѝну петнáес, удрѝше Фѣкићи на Цѣмòву кѹћу у Карáце дòл’е, па му одвѹкòше ђевòјку, па је то кукнáва и врѝска бѝла свѣ у тѹгу је тѹрила (Ке); а òне л’епотѝце, у канáђáнке, ка[д] ти òне поћѣше да цѹкајѹ тѣ дѣфове, а у сòбу, пá како седѝмо овакò рѣдом, ракија крѹжѝ, а она йгрá онò шòте: тá, тá, тá, тá, пá се преврѝни овакò на л’ѣђа, а они сáл’ пáре нѝма. „Хáј”, реко, „лѹтѝ кѹкáвци, што не

одраше овѣ жѣне”. Кат пѣсл’ѣн мѣ *се напѣсмо* па хим *дѣдосмо* и онѣ нѣше. *Узѣше*. Јѣ на тѣ дѣл сам отишѣ, нешто мѣло сам дѣнијѣ; кат ѣн *дѣже* кот мојѣ кѣћѣ с тѣм кобилѣм на онѣ брѣдо, а тапѣт нѣје имѣло овѣјѣ жѣцѣ, ѣпѣт га мѣ скѣл’ѣмо да је разигрѣ (Ме); форѣна од бѣрѣга бѣла вел’ѣка и ѣн *дѣже*, *набѣцѣ* је пѣну, а мѣгло је да стѣнѣ пѣла мѣтра скѣро, ка[д] *се* тѣ *рѣзгоре*, свѣ тѣ *пѣбеже* пѣ пољу (Ми); јѣ тѣ нѣјесам мѣгла да вѣрујѣм, кат ѣн *дѣже* и *пѣчѣше* такѣ *да прѣчајѣ*, јѣ не мѣгу да слѣшѣм нешто ми тѣ глѣпо (Па); нешто тѣ ми *дѣније*, јѣдан чѣшелѣ, и тѣ да ме обѣл’ѣжѣ, а бѣгме сиромѣшни. И тѣ ми *дѣније*, *ѣспроси* ме, и свѣтови *дѣждѣше*, и *пѣчѣше* ме на јѣднога кѣња од кѣћѣ, мѣја кѣћа овѣкѣ ѣзгѣ, а јѣ се укрѣтилѣ, држѣм се, а ѣни хѣтѣ да пѣцајѣ, ѣдет код нѣс кат крѣнѣ свѣтови, да пѣцајѣ онѣ прѣви што ме вѣдѣ. Ѧни *вѣкнѣше* (Пл).

Када се обележавају радње хабиѣуалног карактера у окружењу са аористним налазимо и форме нарѣтивног имперѣтива или потенцијѣла:

мѣсл’ѣм, *дѣже* свѣдба, и јѣ гѣзда, и јѣ ослобѣдѣм нек ѣгрѣ *ђѣ* кѣ хѣће, оно посл’ѣн вѣди од мѣне, вѣди онѣ от онога, у јѣдно врѣме тѣ *се* посл’ѣн *ѣзмијѣша*; *ѣзѣгѣше* овѣ вѣшѣри, *ѣзѣгѣше*, *ѣзѣше*, код нѣс тѣ је бѣло да се забрѣдѣ онѣ, пѣбрѣди се да се не вѣдѣ л’ѣце (Гуз); вѣри тѣ, пѣ вѣри док убѣјѣл’ѣ, пѣ то посѣн пѣри, па јѣди, пѣ мотѣ, а богме се носѣла и цѣмадѣн и кошѣља и свѣ, пѣ посѣн *пѣчѣше* сѣмо овѣкѣ; тѣ бѣше црѣно, црѣно, црѣно, од некѣ стѣрѣ кѣћѣ турѣл’ѣ, прѣграђѣвал’ѣ, јѣ нѣжом неђе хѣфѣту дѣнѣ стрѣжи, стрѣжи, стрѣжи, *ѣжѣте* кѣ вѣсѣк (Кѣ); јѣдан *пѣгѣнѣ* у Рѣбарѣше у кафѣну, јѣдан *пѣгѣнѣ* у Дрѣгу, пѣсѣн тога, нѣђѣ се у кафѣну и тѣ се завѣди и пѣбѣ се (Пр); *прѣнѣ се*, *дѣде* им бѣк јѣдно дѣјѣте, па пѣслѣ дрѣгѣ, ѣна грѣдна све трѣпи, хѣ бѣше бѣлѣ, бѣше бѣлѣ, ѣн свѣ гѣрѣ, свѣ гѣрѣ, свѣ гѣрѣ, ѣна га *нѣпустѣ* и ѣде. Та ми зѣт *ѣмрије*, а тѣ ми сѣстра *ѣста*. Ѧн, *ѣстѣрѣше* га с пѣсла, нѣше вѣшѣ на посѣо нѣмѣ, тѣ сѣс тѣм мѣјкѣм, мојѣм сѣстрѣм (Го); пѣ стѣј, пѣ стѣј, пѣ стѣј, па ме нѣге *забол’ѣше*. Ъ тѣ *се* посл’ѣн *рѣстурѣ*, наврх гѣдинѣ *рѣди* тѣ чѣру (Бр); о слѣви дрѣгѣ нѣј тѣ би пѣна бѣла сѣба докл’ѣн и јѣдамѣ мѣј буразѣр *рѣстера* (Ме); богами *носѣсмо* пѣре, *носѣсмо*, *дѣвѣсмо* у Беѣграт. Трѣћа гѣдина, свѣ нѣси, дѣј, нѣси, дѣј, а помѣгл’ѣ су га (На).

III.4.14. Аорист глагола *рѣћ* / *рѣј* има функцију увођења туђѣг говора, при чѣму је некада наглашен а некада остаје без акцентѣ, што је свакако условљѣно темпом говора:

„Одакле си тѣ, Плѣвшићу?” *Реко*: „Из Бѣлетѣћа”; *рѣче* Влѣда, код Вѣса (Бал); *реко* снашѣ се; *реко* јѣ бѣга ми не мѣгу, јѣ кѣхам дорѣчѣк, рѣчѣк и вѣчѣру, плѣћајѣ ми прѣковрѣменѣ рѣт (Трн); пѣ тѣ је онѣ што овѣ *рѣче* је л’ бѣло пѣвишѣ рѣблѣ у јѣдно домаћѣнство (Цв); „Вѣлѣ нѣка је”, *рѣко*, „и ѣца и магѣрац”; мѣ *рѣкосмо* да нѣсмо имѣл’ѣ и прѣбл’ѣма дѣсл’ѣ сѣш ѣјма (Кн); *реко* изѣшѣћу на онѣ брѣдо онамо гѣре; *реко*: „Рѣкѣ некѣ сл’ѣкѣр да дѣђѣ да ме сл’ѣкѣ пѣ јѣ обѣкла дѣмѣје”; тѣ си и[з] сѣла Пѣпа, *рѣче*; „Пѣ нѣсам знѣла”, *реко*, „да сте овѣкѣ фѣни” (Тр); Дрѣговѣн сѣд је плѣтѣо па врѣћа тѣмо тѣ

кредит, подигнo кредит и сад враћa, још гoдину дaнa, рече Миpкo, и oн пoсл'е примa пуну пeнзију. А рeкo да л' ће је дoчeкaт; рече ми син, јутрoс рaзгoвaрa сa мнoм: „Мaмa, јeси пoвaдila лyк?“ Рeкo: „Јa чeкaм oвe с мoрa. Мaмa нe смijе дa сe сaгijе дa вaди лyк oд срцa“; кaд мe звa oвa из Врњачкe Бaњe, рeкo: „Јeси л' тi, Рaлe, звaо пријeн пoлa сaтa?“; јучe тy рaзгoвaрaмo, Влaдo oћe зa Тугин, нe знaм штa му oнo рeкo, a рeкo му: „Oстaви ми мaлo ситнијa пaрa зa четрeс дaнa“; oвa чoрa турa млoгo гyстe кaхвe, штo је јeдaн рeкo, oтрoвa нe, oнa тyрi дo пoлa шoљe гyстинe, рeкo: „Нeмo, синe, тi тyрaт, јa ћy, сa[д] ће дa прoврe“.

У aористу oвaј глагол мoжe имaти и знaчeњe „пoмислити“, a тaдa је нeакцeнтoвaн:

јa рeкo Мijмицa дoђе дa мe зoвe; јoк ништa вaлa, вaлa сeм oнo oкo кyћe зa Пeтрoвдaн, рeкo дa нaрoд ми сe нe смijе, јeдвa сaм и oнo пoкoсio (Boљ); Јe л' л'егo Жeки? Јa рeкo дa ми oнo избaл' ирa (Кн); јa нajстaријa нeштo, рeкo нeћy, нeштo ми је дa сe прoсijм вiшe жo, oвaкo кaт пoбeгнeм мaлo је мaњe, мaњe ми је (Го).

III.4.15. Преглeд oсoбинa aористa у тугинскo-нoвoпaзaрскoј зoни пoкaзује дa је пoсрeди oблик кoји сe oдликyје знaтнoм стaбилнoшћy у систeму и ширoким дијaпaзoнoм функцијa, oд кoјих сy нeкe сaмo њeму свoјствeнe, тe је у тoм смислу нeрeткo нeзaмeнљив oстaлим oблицимa. Сaглeдaњe oднoсa прeмa импeрфeкту, a рeч је o слoжeнoм сплeту рeлaцијa oкo кoјих је билo вишe нeслaгaњa у нaуци, пoкaзује дa oбa oбликa oпстajу у дoмeнимa свoјих нaслeђeних функцијa, нe мeшajући сe мeђусoбнo, штo oпeт свeдoчи o њихoвoм јaкoм систeмскoм пoлoжajу. Oвa двa oбликa, кoјe oсим тeмпoрaлнe слyжбe искaзивaњa прoшлe рaдњe пoвeзyје сeмaнтикa дoживљeнoсти, прeдстaвљajу, свaки у свoм дoмeну примeнe, примaрнo јeзичкo срeдствo зa oбeлeжaвaњe прoшлe рaдњe дoживљeних oд стрaнe гoвoрнoг лицa.

Чињeницa дa је српски стaндaрдни јeзик тoкoм свoг рaзвиткa биo зaхвaћeн тeжњoм кa eлиминaцији oвих форми рeзултирaлa је тимe дa сe нa синхрoнoм плaну импeрфeкaт и aорист рeткo упoтрeбљaвajу. И вeћинa нaрoдних гoвoрa нa исти нaчин рeдyкyје систeм. Нaвoдимo тумaчeњe oвe пoјaвe кoјe дaјe М. Ивић, a кoјe сe извoди упрaвo из сaмe сeмaнтичкe прирoдe двeју форми. Нaимe, изузeв aористa и импeрфeктa „сви oстaли члaнoви систeмa пoкaзујy у пoглeду oснoвних D и T oбeлeжјa кaрaктеристичнy пoдвoјeнoст: или је рeлeвaнтaн D мoмeнaт, a кoнкрeтнa фoрмa (прeзeнт) је у пoглeду T мoмeнтa нeутрaлнa, или је, нaпрoтив, бaш T мoмeнaт oд битнoг знaчaja a D нијe (oстaли oблици). Јeдинo сe aорист и импeрфeкaт издвajajу пo кaрaктеристичнoј и зa систeм нeтипичнoј D + T рeалeвaнци“ (М.

Ивић 1958: 148–149). Дакле, аорист и имепрфекат издвајају се „као усамљена опозиција преоптерећена двоструком D /+ и T /+ обележеношћу – радња се уједно оживљава, приказује као динамична и временски се одређује – која није типична за систем”, што, сложићемо се са ауторком, може бити подстицај који је условио поменути процес елиминације (М. Ивић 1958: 149).

III.4.16. У уводном делу поглавља дат је осврт на стање које се тиче очуваности овога претерита у дијасистему српског језика. Овде дајемо прегледа функција које он има у зетско-сјеничком дијалекту, где се релативно добро чува, како бисмо одредили положај тутинско-новопазарско-сјеничке зоне у ареалу структурно најсроднијих говора.

Наши подаци са терена слажу се са наводима Д. Барјактаревића, који је у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони бележио, као чест у употреби, аорист од глагола оба вида. У складу са ранијим дефиницијама, овај облик одређује се као средство којим се обележавају радње „која се свршила непосредно пред тренутком саопштавања или је трајала до тог тренутка”. Најчешћи је у наразији, где обележава како доживљене тако и недоживљене радње (Барјактаревић 1966: 128). У Ибарском Колашину аорист је веома жива граматичка категорија са великом фреквенцијом. Присутан је од глагола оба вида, мада је ређи од несвршених (Божовић 2002: 111). Овај облик се у мрковићком говору употребљава у приповедању и у обичном разговору, тј. у дијалогу, и то у синтаксичком индикативу и релативу. Њиме се казује „скоро искључиво доживљена радња. Ако се у приповиједању, тј. синтаксичком релативу, употрејеби кадгод и за недоживљену радњу, онда је приповједачево уживљавање у тај догађај сликовито и импресивно – да се стиче утисак као да је све то доживљено” (Вујовић 1969: 322). У Бјелопавлићу је аорист стабилан члан претериталног система у доста живој употреби и обичан је од глагола оба вида. Појављује се и у релативној и у индикативној служби, с тим да „у објема функцијама најчешће показује доживљене радње, али и радње које се само констатују као факти, без посебног уживљавања у моменат ситуације” (Ћупић 1977: 169). За староцрноговрске говоре М. Пешикан бележи да се овај облик употребљава за причање сопствених радњи, потом туђих радњи по сопственом запажању и у причању по чувењу. Притом, аорист „је у приповедању практично једини облик за казивање туђих свршених радњи ако се причају према сопственом запажању”. Употребљен од несвршених глагола обележава „радњу која се састоји из две

међусобно супротне фазе или уопште догађај при коме је уклоњен или изостао непосредни резултат радње која би се казала одговарајућим свршеним глаголом: *Їде ли на пјџу? - Їдок*” (Пешикан 1965: 199). У приповедању се аорист у Горњим Васојевићима често бележи, с тим да се гради углавном од несвршених глагола (Стијовић 2007: 177–178).

Прилике сличне онима у зетско-сјеничком дијалекту срећемо и у другим говорима који се одликују (релативно) добром очуваношћу овог облика. У србијанском Полимљу то је фреквентан облик, мада ређи од имперфективних глагола (Николић 1991: 474). У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта углавном се добро очувао. Од значаја за наше истраживање јесте то што се примећује сличност у његовој употреби у нарави како на плану семантичких и прагматичких ефеката које производи тако и по питању комбиновања са другим облицима. Наиме, аорист се овде „јавља на најживљим, најдраматичнијим местима у нарави. Обично се у истом контексту јавља и перфект, у многим случајевима и презент, с тим да се аористом најчешће исказују изненадне радње, нагли покрети, значајни узбудљиви обрти” (Ивић и др.: 1997: 373). Притом, као и у нашој зони, „причање најчешће не почиње аористом већ се експозиција теме најчешће даје у префекту” (Ивић и др. 1997: 377). Говор Горе одликује се знатном присутношћу овога претерита, с тим да је на овом терену дошло до развијања морфолошке диференцијације те се свршени глаголи углавном везују за аорист а несвршени за имперфекат (Младеновић 2001: 495). У временској употреби њиме се казује „чин свршености или ограничености глаголске радње”. Када се употреби имперфективни глагол, најчешће се уз њега јавља и одредба мере времена (Младеновић 2001: 495). У трстеничком говору аорист је жива категорија. Јавља се од глагола оба вида али је ређи од несвршених. У овом другом случају увек значи довршену радњу било да се завршеност експлицира одредбом, препознаје из контекста или на основу саме семантике овога облика. Не употребљава се никада изван сфере доживљености (Јовић 1968:196–198).

III.5. Перфекат

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони перфекат је синтаксичко средство којим се казују прошле радње. То је члан који се у систему претерита издваја најширим доменом употребе. За разлику од осталих облика, који увек, поред тога што им је основна служба обележавање прошлости, имају и неку додатну семантичку компоненту која их у конкретном чину реализације маркира као обележене, спецификоване за исказивање претериталних радњи особеног типа, перфекат је носилац универзалне семантике. Расположива грађа показује да је посреди јединица која се подједнако често употребљава у обичном разговору и у приповедању, и то најчешће онда када говорно лице информације саопштава са неутралног становишта, без присуства експресивности и емотивно неангажовано, приказујући их само као догађаје за које се констатује да су се (из)вршили у прошлости. Сам облик перфекта притом својом семантиком не упућује прецизније ни на време вршења (ближа или даља прошлост у односу на моменат говора), ни на дужину трајања радње, доживљеност/недоживљеност, ограниченост/неограниченост, евентуалну напоредност са неком другом радњом, хабитуалност и сл., иако службу обележавања свих типова наведених значења може вршити. Сви остали облици, с друге стране, специјализовани су за обележавање не прошлости као такве, универзалне, већ увек уже дефинисаног подтипа прошлих радњи, на основу чега се најчешће и међусобно конфронтирају и у употреби један другог искључују, што их чини синтаксички, семантички па и стилистички маркираним. С друге стране, перфекат као немаркирана јединица може означавати и прошлост као универзалну, али и различите типове прошлих радњи, и то углавном у комбинацији са помоћним језичким средствима у функцији детерминатора који указују на карактер означених дејстава, или пак у ширим контекстима удружен са осталим изофункционалним глаголским облицима.

Универзалност перфекта узима се као један од основних фактора који су током историјског развитка српског језика условили ширење овог облика у домен употребе осталих претерита. Процес је у стандардном језику и на већем делу штокавске територије знатно одмакао, што је резултирало губљењем, односно смањењем фреквентности

имперфекта, аориста и плусквамперфекта. Тутинско-новопазарско-сјенички говор припада идиомима који се одликују добром очуваношћу претериталних форми у њиховим наслеђеним доменима употребе, те стога и о перфекту, као и о осталим поменутиим јединицама, говоримо као о облику са равноправним статусом у систему. То значи да њихов одабир, распоред и фреквентност зависе готово искључиво од типа дискурса и конкретних комуникативних околности. Чувајући своје наслеђене функције, перфекат се употребљава увек када се јави потреба за обележавањем прошлих радњи са неутралне позиције, када је намера говорника да првенствено укаже на информативну страну исказа, те реферише о радњама са објективног становишта. То се најбоље очитује при посматрању ширих наративних целина, где перфекат у сегментима који одговарају поменутиим карактеристикама има примарно место. Свако напуштање неутралне наративне позиције у принципу условљава и промену језичких средстава (нпр. у приповедању неког догађаја након експозиције која се даје најчешће перфектом, даље причање о појединачним догађајима, збивањима, стањима обликује се тако што се укључују остали облици са претериталном службом, а инвентар, распоред и редослед форми зависи од синтаксичко-семантичких могућности сваке појединачне јединице), што свакако упућује на то да је домен употребе (делимично синонимних) јединица система у испитиваном говору јасно разграничен.

Универзалност перфекта очитује се и у томе да се овај облик гради од глагола оба вида и да, у принципу, не постоје значајнија ограничења која би била условљена видским својствима глагола. Њиме се могу обележавати радње синтаксичког индикатива и релатива, референцијално и неререференцијално конциповане. Чест је и у квалификативној и модалној употреби.

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, под напред наведеним околностима, перфектом се исказују радње које припадају синтаксичком индикативу, референцијално и неререференцијално конциповане.

III.5.1. Употребљен у свакодневној комуникацији и у наративном режиму казивања, перфекат је најобичнији у служби обележавања референцијално конципованих радњи у синтаксичком индикативу, где је подједнако обичан и од свршених и од несвршених глагола:

старачкї сам. *Примѣкла сам осамдесѣт; кукѹ како сам се упознала, ни упознала се нијесам, ни мисл'ила нијесам; љдѣла сам се са шеснаес гѣдїна; јѣ сам бїла сирѣће, остѣла сам сирѣће са ѣтїри гѣдине; ѣн је вїдѣ штѣ је имѣло, ѣн се уплѣшио да се јѣ не освїјестїм; нијакд нијесам л'ѣб замїјесїла, нијесам имѣла кѣме (Ле); мѣрѣл'и смо рѣди тел'ѣфѣна ѣде да дѣђѣмо (Мел); жѣна ми је гѣре отїшла компїре да вѣдї (Ке); јѣ сам у Ковѣче дѣл'е жївѣла; валѣ сам запѣмтила кѣ да їмѣм стѣ; јѣ и јѣ сам дѣста мѣкѣ вїдела, у сѣло сам одгѣїла четїри девѣјке, сѣт су ми трї у Нѣмачкѹ, јѣдна је тѹ љдѣта, їмѣ трѣ децѣ; јѣ сам чѣтворо децѣ подњївила, мѣје дїјете није ноћїло у бѣл'ницу, мѣје дїјете није прїмїло инѣкцију; оне су бїл'е у Нѣмачкѹ, имѣл'и смо мї овѣкѣ, јѣ вѣруѣм, нѣ знѣм, на пѣла пѣрѣ, бѣга ми је скѹпо бїло, чѣтрѣс сѣдам їљѣдѣ сам дѣла за стѣн, сѣдам їљѣдѣ ѣврѣ сам дѣла и вїшѣ за овѣ прикљѹчѣк шпорѣта, цїо стѣн грїјѣш, и їмѣш вѣду тѣмо на бѣл'ер (Ков); мї смо слѣвил'и слѣву свѣтѣг Тїрїла, слѣвїмо и дѣнас, двѣс сѣдмѣг фѣбруѣра; е валѣ вам бѣш фѣла што сте дѣшл'и (Че); и, бѣгме, с Нѣфѣм смо провѣљи гѣдине дѣбро; имѣ је јѣдно убїсто јѣднѣг албѣнскѣг жѣндѣра, а тѣ му је бїо амїцїн сїн, за чѣс га је убїо; осућївѣн је и на смрт и на вѣшање (Бл); имѣла сам четїри брѣта, двѣ бл'изнѣка, а сѣстѣрѣ нијесам имѣла. Од јѣднѣга мѣга ѣца јѣдїхнїка учїнѣло се сѣт порѣдица, штѣ ћу ти кѣзѣт, сѣло, чїтѣво овѣкѣ, свѣ то брѣћа ми, од брѣћѣ дѣца, снѣхе хим пѣсѣн децѣ, тѣ сїла бѣжѣ (Бр); Мїл'е јѣј је прїчѣ сїгѹрно свѣ; јѣ сам побѣгла їсто (Вру); овѣ врѣло смѣлѹћкѣ тѹ је имѣло сѣдамнѣс вѣденицѣ а сѣд не рѣдї ни јѣдна; њѣзїн ѣтац је прѣвио гвѣздѣнѣ кѣла. Нїе имѣло да није знѣ мѣј ѣтац (Гл); јѣ сам рѣдїо у Рѹднїцу вїше Тутїна (Трн); крїво ми што није дѣла онїјѣ пѣдесѣт мѣрѣкѣ онѣмѣ ѣетѣту (Кл); држѣло се вїшѣ стѣкѣ свѹј. Стѣкѣ се дѹпло вїшѣ држѣло негѣ сѣд (Кн); јѣ нијесам конѣплѹ запѣмтила, јѣ о тѣмѣ нѣ знѣм нїшта; мѣја мѣјка није сїјѣла а за бїку нѣ знѣм; дрѣва смо набѣљѣл'и у терїтѣрїју Црнѣ Гѣрѣ, по пѣтнѣс кїлометѣрѣ дѣљїнѣ смо їшл'и (Це); ѣн је имѣ сїнове, ѣни су шкѣловѣл'и су се свї, свї четѣрїца, двѣјїца су ѹмрл'и, двѣјїца су жїви јѣш; фїно је бїло, није се гл'ѣдѣло тѣ нацїонѣлнос, жївѣл'и су свї кѣ јѣдно; е шкѣла је, бѣш тѣчан дѣтум нѣ знѣм, ѣна је бїла овѣмо према Сѣпоћѣнїма, у јѣднѣј прївѣтнѣј кѹћи; тѣ је бїло бѣш гѣре, мї смо мѣло јѣдно трї четїри кїлометѣра дѣљѣ одѣвдѣ, їмѣмо гѣре јѣш нѣшто шѹмѣ, онѣ дрѹгѣ смо прѣдѣл'и; тѣ вѣжѣ са Сѣпоћѣнїма, онѣ је у брѣдо сѣмѣ а мнѣго је л'їјѣпо и тѹ су остѣл'и стѣрї сѣмо. Спѣсојевїћ јѣдан Нїкѣла, у Ўкрѣс је рѣдїо, сѣд је у Пѣзѣр, остѣвил'и су имѣње, л'ївѣде, њїве; ѣни су у Нѣмачкѹ трѣжїл'и да се жѣнѹ (Бѣг); трѣбѣло је матїку да дѣнѣсѣм, не мѣгу овѣкѣ; кѣјѣ је тѹ папрїка, пѣ сам мїслїла да мѣгу да је сѣчѹвѣм од мрѣза, ѣко стѣ стрѹкѣ їмѣм; јѣ сам носїла нѣж пѣ сам сѣцкѣла (Бѣл); нѣмѣ двїје-трї кѹће, тѹ је имѣло преко трїес кѹћѣ, сѣл' овї невѣљѣл'ї су остѣл'и (Бѣб); имѣло је и дрѣвѣнѣ, имѣло је и мѣтѣлно, плѹгови, онѣ рѣл'їце (В. Лѣк); јѣ сам њѹ свѣтїо дрѹкшѣ; їмѣ їза цркѣвѣ и сѣлу смо напрѣвил'и; ѣн је долѣзїо и пїтѣ ме (Из); дѣца їшла у шкѣлу пѣшкѣ, нїсу имѣла прѣвѣза; имѣл'и смо свѣја мѣчїла ѣвде; бїла је Влѣда бѣгами и крѹпна и згѣдна, јѣ сам бїла вѣзда сїтнїчѣста, мѣјку нїсам имѣла (Кѣз); сѣ[д], дѣл'ѣко бїло, їзгл'ѣдѣ да је онѣ*

бѡл'ѣс га нѡшла (Леч); е онѡ су ми родитељи онѡмо бѡл'у, ѣто онакѡ су изгл'ѣдѡл'у и онакѡ смо и сл'ѡкѡл'у; тѡ му је брѡт рѡдѡи у Нѣмачкѹ и ѡн му је тѹ помѡгѡ да образѹје тѹ фѡрму и да жѡвѡи о[д] тогѡ; ѡна је медецинскѹ уписѡла овѡ унѹка ми; нѡсмо вѡду увѣл'у ѡде, нѡсмо купѡтило напрѡвил'у, а вѡду дѡбру смо довѣл'у на двѡ кѡломѣтра ис планинѣ одѡзгѡ, мѡи и онѡ Весел'ѡнка што сте је срѣл'у; хтѣл'у су продѡвницу да ѹзмѣ Вѡјин Пѡповић да осигурѡјѹ, да препѡшемо овѹ нѡшу згрѡду, јѡ нѡсам дѡо; нѡје се оженио, ѡн је шѣсѣт трѣћѣ гѡдѡште (Не); стѡн да ти покажем сл'ѡку бѡтову, можда си га заборѡвила (Ос); отѡишл'у су по Селѡкѡвцу, по грѡду, ѡде нѡје ништа остѡло о[д] тијѡ Друштѡнѡцѡ (Пож); од Нѣмѡцѡ нѡсмо ми имѡл'у зулѹма нѡкака (Прћ).

Имајући у виду да је перфекат универзално време за обележавање прошлости и да у својој семантици не садржи компоненту која би ближе указивала на удаљеност тачке у коју се именована радња смешта у односу на моменат говора, уз њега, чешће него уз остале претериталне облике, налазимо језичка средства у служби детерминатора. Маркери којима се експлицира моменат референције могу бити прилошког типа, или се у тој позицији употребљавају именски детерминатори:

е сѡт су ми отѡишла двѡ сѡна и мѹш тѡ и дѡл'е су, ѣно хи (Мел); сѡт су оне бил'е код мѣне, свѣ су код мѣне бил'е (Го); јѹтрѡс смо прѡчѡл'у о тѡмѣ, о тргѡвини (Че); јѹтрѡс сам сѣдам кѣсѡ стѡвила баранијѣ, кѡ јѡгода, у замрзивѡч (Ка); нѡје дѡбро с пѡмћѣњом тѡ жѣна, кажѹ ономѡт се снемѡгла (Мел); скѡро су ѡни бил'у на тел'евѡзијѹ (Баг); а лѡни кол'ко гѡј да си имѡ, мѡгѡ си да продѡиш, овѣ гѡдинѣ не остѡви по једно двѡ-три дѡна (Кл); кѡсно се тѡ обрѣло да мѡгѹ жѣне да поѡиграјѹ с лѹдѡима (Ле); ранијѣ се свѣ носѡло прѣтенѡ, сѹкно, од сѹкна се прѡвило (Коз); ранијѣ мрѡшѡво се жѡвѣло, ал' је бѡо весел'ѡјѡ нѡрот нѡ сѡд, јѡ сам се оженио у једну кѹћу пот слѡму, јѣдна сѡба бѡла тѹ а бѡло нѡс пѣт сестѡрѡ и јѡ и брѡт, сѣдам, бѡбо и мѡјка, дѣвѣт (Тр); сѡнко, нѣмѡмо продѡвницѣ, нѣмѡ ѡде ранијѣ је имѡло, сѡд нѣмѡ нѡгѣ продѡвница овудијѣнаке, у Бѡтраге је имѡ јѣдан ал'и нешто нѣ мѡгѡ ни ѡн да држѡи (Ке); млѡго ранијѣ јѡш мѡјѣга ѡца дайѣ, ѹјѡци, ѡни су осел'ѡл'у за Тѹрскѹ (Пож); нѡчѣлнѡк нѣкад сѹпа је бѡо тѡ Нѡкѡла, ѡн је ѹмрѡ вѣћ (Баг); спрѡва тѡи вѡшѡрѡ нѡе ни имѡло, имѡло е тѣ свѡдбе тѡ (Ке); ѡндѡ, кѡко да ти кѡжем, тѹ су бил'у кѡмшѡје нѡма, мѡи смо Милѹнѡвићи бил'у (Коз); тѡпѹт нѡје имѡло, ал'и знѡм, виђѡла сам, нѡје ис прѡчѣ (Ке); тѡдѡ сам имѡ двѡдес и пѣт гѡдѡнѡ ка[т] сам напрѡвио вѡлу нѡгу и овѡмѣ кљѹчнѹ кѡс (Кл); јѡ сам дрѡжѡ тѡд око педесѣт-шѣсѣт овѡцѡ пѡ сам дрѡжѡ сѣдморо-ѡсморо кѡнѡ, пѡ сам крѡвѡ такѡђе мало мѡњѣ по пѣ[т]-шѣс крѡвѡ (Кн); прѡви дѡн му је жѣна звѡла (Леч); прѡвѹ нѡј смо свѡрѡл'у, онѡ се зѡвѣ Идеѡл онѡ подно аутѡбускѣ дѡл'е онѡ хотѣл, Тѣхно, у онѹ смо бил'у прѡвѹ нѡј (Мел); бѡш прѣ нѣки дѡн јѡј је брѡт отишѡ за Беѡграт, онѡ генерѡл што је (Ос); снѡа и ѹнук отѡишл'у су на мѡре у понѣдѡнѡк (Ос); за Нѡвѹ Гѡдинѹ сам трѣбѡла да идѣм за Нѣмачкѹ (Ков); јѡ сам побѣгла пѡсл'ѣ Петрѡвудне хѣфту (Тр); мѡи смо ѡл'у јѣдну крѡву, сѣћѡм се

добро, стáри мój *отѣрō* је у Пазáр, и с тел'ѣтом, у прōл'ѣће, л'й'ѣпа крáва, сá[д] та крáва мōжда хил'áду ѣурá нáјмањѣ мōже, а ѓндá *је дáо* за тōвар жйта, јѣчма (Бо); тō се дешáвáло, тy у Нáбōје, и тō у скōро врйјеме *се десйло* у Нáбōје (Ли); лáњскѣ гōдинѣ прѣко двѣста килá *сам* сйра *прōдáла* од једнѣ крáвѣ (Ка); сй'јáл' и су, *пōсијō* је јѣдан мáло нѣшто, бáш синōвац ми *је прōлáнскѣ гōдинѣ пōсијō* хѣл'ду (Из); овō *је напрáљено пōсл'ѣ рáта овогá на Кōсово, пōсл'ѣ бомбáрдовáња* (Из); чѣтрѣс трѣћѣ кад *је бйло*, тáмо неђе у кл' исyру *је погйнуо* у Црнy Гōру (Це); *јá сам се yдáла осамдесѣт првѣ гōдинѣ* (Го); *јá сам шѣсѣт и девѣтѣ дōшла* (Ков); дōље су напрáвил'и, бōга ми нѣ знáм, *јá мйсйм да је бйла девѣдесѣт ѓсмá* ил'и девѣтá гōдина кат *су прáвил'и* центрáлу на Ўвац. *Напрáвила се* центрáла на Ўвац и *запл'йишла* и овō *се посл'ѣ* јѣзеро (Кл); тō је двáнѣстѣ гōдинѣ, десѣтѣ, тудá *је тō бйло*, ал' у тō врѣме нйје *отйшло* млōго кá што *је отйшло* пѣдесѣт и шѣстѣ сѣдмѣ (Пож); нáше е порѣкло нѣгде из Албáниѣ, тá сеѓба кад *је бйла* мōжда прйје трйста-чѣтирстō гōдйнá. Тѣ су сеѓбе *бйл'е* ка и сáд што постојѣ (Рај); прйјен трйдес пѣт гōдйнá, чѣтрѣс, *имáло је сáмо ѓсам кyћá* у овá двá кйломѣтра овōм дол'йнōм, сáмо ѓсам кyћá *је имáло*, а сáт ймá стō пѣдесѣт ко нѣ вйшѣ, кáко се свѣ измѣнйло; ймáм тy некѣ браћѣ от стрйчѣвá, ѣно им кyћá онáмо, тō *је напyстило прйје двáес гōдйнá*, по Нѣмáчкōј тáмо (В. Лок).

Као што се из наведених примера очитује, перфектом се казују прошле радње из ближе, даље, далеке и неодређене прошлости. Тип претериталне ситуације препознаје се или на основу контекста, или је сигнализиран посебним језичким средством. Прилике у којима се перфекат употребљава уз прилошке или именичке детерминаторе јасно упућују на то да се овај облик универзалне семантике може јавити у синтаксичко-семантичким околностима у којима обично долази аорист (примери са глаголима оба вида и одредбама *сáд* и *јyтрōс* нпр.) или имперфекат (такви су, рецимо, примери са несвршеним глаголима и одредбама *спрѣва*, *ранйјѣ*, *тáд/тáпyт*).

Као детерминатор типа временске ситуације често се појављује и зависна реченица (најчешће временска), а између радњи исказаних перфектом у зависној и управној клаузи остварује се однос симултаности, антериорности или постериорности:

ка[д] *сам бйо кō* ћáк, онō посе бежанйјѣ, сиротйња бйла, *јá сам мол'йо* ѓца да ме дá у шкōлу да се шкōлујѣм ал'и нйје бйло yслōвá (Из); *бйла сам кат сам бйла мáлá* бѓл'есна пyно (Коз); док је Тйто бйо жйв, нйје *имáло* тйјá вáшáрá (Па); ка-се е нáјвишѣ стрѣљáло у Нѓвōм Пазáру, кад је нáјвишѣ стрѣљáње бйло, ѓн *је тáпyт бйо осућен* и рѣчено му је: „Девѣдесѣт и дѣвѣт глáвá да ймáш, ни јѣдна ти нѣ би остáла за живѓта” (Бл); тáпyт јá кат сам дōшла, у пѣтак нйје *имáло* нйгђе човѣка (С. Туп); *јá ка*

сам ћео да сел'им, код мене су ддошла два Србина из ових тамо селā, *мол'ил'и* ме да не сел'им да ми дају парā кол'ко ми гoј трѣба; *ја кат сам рāдйю*, бiло је око триста рāдникā (В. Лок); *ја сам тѣрo* сир за Митровицу *кад је рāдйла Трѣпча*. *Йшло се пѣшкѣ*, *тѣрo* кoње одāвдѣ за Титoв Вѣл'ес (Нет);

прије нo што је отишo, oн се *јāвйю* (По); *тo се*, *прије него што се ўдāла*, *урāдйло* (Ле);

тo је бiло oдмā *пoсл'ѣ рāта*, *кад је онo дошo на влāс*, *ја се сѣћāм* дoбро, нāрѣдба је такā бiла, свāкā жѣна код нāс носйла онў пѣчу, покрйвено л'йце, свāкā жѣна, нйје кот кўћѣ и у сѣло ал' кад је кћѣла нѣје да идѣ, мoрāла је да ймā онo компл'ѣтно онў пѣчу (Ју); *пошто сам се јā ўдāла*, пā пoбрзо се тo *отворйло* тo шарѣно кoло; *кат сам јā ддошла*, пā *ддошла* ми је једна јѣтрва; *шѣс нѣдѣљā пoсл'ѣ мене ддошла* једна јѣтрва ис Тузйња, и *довѣл'и су* музйке, онй свираћи дрнда, дрнда, дрнда, свйрају (Ле); *пошто сам се јā ўдāла*, тй вāшāри су *пoчѣл'и*, нйје бiло (Па); овā старйјā oна мйјесй, *o[д] чѣтвртoг рāзрѣда како је заврйшйла* овā нāјстаријā ми ћѣрка, *ја вишѣ нйјесам умйјесйла* ни слāтко ни пйту ни л'ѣп (Па); вѣрўј кo да ми је, кo мoје дйјете скoро да је, *кат сам онo чўo*, сўзе скoро сāмо што ми нйјесу *пoшл'е* (Ки); а *слāвил'и смо* слāву oде *ка[д] смо ддошл'и*; мй *смо прāвил'и* свāдбу *тo вѣче озгoр ка[д] су ме довѣл'и*; *пошто је Влāда отйшла*, oн се *пoсл'ѣ oжѣнйю* (Коз); *ја сам се дoста замѣрио* oмладины *кад је пoчело да се унишйћāвā* овo нāше бог'ство којѣ смо имāл'и (Ос).

III.5.2. При исказивању прошлих референцијалних радњи у синтаксичком индикативу, подједнако често употребљавају се и свршени и несвршени глаголи. У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони неререференцијално конциповане радње углавном се обележавају имперфективним глаголима, али су бележени (мада ређе) и примери са глаголима свршеног вида. У стандардном српском језику, међутим, семантика неререференцијалности може се обележити само глаголима с несвршеним видским својством (Танасић и др. 2005: 400).

Примери за неререференцијалне радње контекстуално детерминисане са перфектом несвршених глагола:

оселāвāл'и су педесѣт и пѣтѣ и шѣсѣт и пѣтѣ, са нāшѣга краја одāвдѣ (Ју); *типўт је мoрāла*, ако *е спāвāла* с мўжом, она *е мoрāла да се дйгнѣ да с[е] окупā* изјўтра, тo нйје смѣло да *прескoдйи* праг ако *се нйје окупāла* (Ле); *ја сам зараћѣвo* вйшѣ нѣго oде дoктори (Ос); нāјприје *се* и *пoстйло* до Божйћа првo, сād рйјетко кo; нйсу нешто пoсѣбно *се звāл'и*, изјўтра свāкoга *сл'ѣдујѣ* по колāч и кāјмак, кo *е имo* кāјмак, ко нйје, богами *турāл'и су* лўди и мāс (Ос); и мoј дѣдо штā *је рāдйю*, знām, oн *је шйāo* у рāт, бйo *је рањāвāн*, рўке обадвйје овакo *је држāo* (Ков); свѣ *сам* овo јā *куповāла*, свѣ *сам* ја *пāрйла* постелйне и тѣпихе и тамо у сoбу свѣ да ми је йстo (Ков); с кoњима *се йшло* у тѣ свāтове, тo тāпўт су бйл'и тй oбичāји (Бо); *распитйвāло се* од којѣ рoћѣ, кāка је порoдица, oтац,

мајка, браћа, то *се највише гледало*, от какē је рōђе тa девојка или мōмак, йстō *се* она *распитивала* и за мōмка, е такō *је* то *йшло* тaпyт; такō *се* то *опаиёвало*, свaкa жёна *је* то *носила*, и то је бōлe бiло, држи ти и стомaк и рaдйла си; ја *нисам* то никад ми *се* то *није привйђало* нити знам да л је йстина. *Прйчало се* да то, нe знам, јашy гoле на вратило, идy око тyђија тoрoвa, нешто врaчајy. Нит ме то *басйрало*, нит *сам* то *радйла* кaд; нйе то бiло забрaњено да се састaља мōмак и девојка, и на сабoре ймa, игрaнке *се састaљало* и *разговaрало* (Вру); *ишo сам* ја с мотoром у Рyдницу на посo гoре, ја сам држo кyхињу гoре за рaдникe и oде и у Сyхy Тyприју (Трн); кад *је бiла* просийдба, мōмак *није ишo* на просийдбу, без мōмка *се йшло* на просийдбу; *описавали су* му главу (Бољ); кaки су oде знaл 'и снeгови *да пaнy*, сaд је мањe, јo кад сам ја бiо мањй кол' йки су снeгови *пaдaл 'и*, кyкy (Кл); *сийала је* мoја мајка конoплy. Пa *се* пoсл' e онo *трл'ило*, пoсл' e *се прeло* (Кл); девојке *су се јaгмил' e да се удадy* у такe кyће домаћинскe да нe би отйшл' e у сиротйњу пoсл' e идe у нaдницу. И већйнoм *дaвало се* овакo ђе је мало богaтйјe и такo то (Прh); имaло дoбрйх машинa пa су то пoсл' e *продaвл' и*; бaш из Албaнијe *дoвoдил' и су* нeкe, ймa у Сoпoћани јeдан, yспeo тaмо преко мaнaстйра (Баг); како ђe, мoј је бiо жйвoт л' йјeп, мeнe су браћа свyгђe *водйла*, понeкa ис кyћe не излaзи, мајка ђе је повeдe и то је, и то мoрa да пйтa свe, од амйцe нaјстaријeг до oца, свй да јoј дoзвoл' y пa да идe. А мeнe су браћа свй старйјй од мeнe бил' и, пa ми је бaш бiло л' йјeпo, свyђе *су* ме *водйл' и*; eво у Бoбoвйк *није се* нйкo *узймo*, не мoже, то је брaство и не узймa *се*; *йшло се* за јaвoр, дрйјeн, oн рaно бeхрa, кoпривa, рaзнијa цвйјeћa онo штo ймa и то се стaвй у чaшу са водoм у сoбу; ймa oман, кoрeн *се корйстйло* йстo за то. Свaштa *су радйл' и* ранйјe, сaт фaлa бoгу нйштa нeмa o[д] тoгa; такo *се* ћил' йми *ткaл' и*, *прoстйрало се* по кyћи (Бoб); девојке и жeнe *су долaзил' e пa су прaл' e* код нaшe водeницe дoл' e, то је бiло йстo кa јeднa порoдичa ис Врбoлaзи и мй oде Црнoвршaни (Бoт); јeсмo бoгмe, *сийaл' и*, ја нйесам вaлa то никад, а знaм да *смо сийaл' и* и да *смо кйсел' ил' и* то, бaш је овoгa мoчйла нaшeг вoдa тy, с тогa мoчйла (Брђ); *йшли смо* ја и брaт, *прoсийл' и*, нeкo пoшaлe прoсцe, нeкo јoк (Из); тaд *се дaвo бeдeл*, мoрaл' и су да плaтe за свaкy мyшкy главу (Из); ранйјe *се распитeвало*, лyди *су распитeвал' и* ранйјe от кaкијa је лyдй, от кaкe фaмйл' ијe, јeл' дoбрa фaмйл' ијa ил' нйје, oткл' e јoј је мајка, oткл' e јoј је бијaћa, бaбa штo вй кaжeтe, тoл' йкo *се* то *распитeвало*; такo *се* *населaвo* тa нaрот, штo рeкнy бaбe, тa јaднй нaрот, тa грднй нaрот *бежo* кyт штa (Јy).

У ближeм синтaксичкoм oкpyжeњу уз пердикaтe у перфектy бeлeжeнe су и пoсeбнe oдрeдбe кoјe указујy нa итeрaтивнoст, oднoснo нa кaрaктeр пoнaвљaњa:

мoј чoвeк свaкaд *је* тy рaкйју *пeкo* дoбру и *имaли* *смо* (Гл); свaкaт би звaли рoство кoлйкo ймa нaс тyнaкe, свaкaт *смо спрeмaли* вeчeру и звaлй би *се* (Вру); гoрe *смо* рyдник *oтвaрaл' и* пa *смо* тy, бoгaми, јeднy гoдинy дaнa по Тyтйну *йшл' и* стaлно (Трн); стaлно *је* oнa *звaлa* да идeм кoд нe (He); тaд *су* дрвa *спрeмaл' и*, yвeк *су држaл' и* зaпpeгe, ил' и кoњe ил' и вoлoвe, кoјй нeмa то oндa *се*

сматрао вел'иким сиромахом (Гу); богами пѹчѣсто је долѣзио (Ту); на два нѣчина су се свѣдбе правил'е. Ишло се у просидбу, а ишло се и да се крадѣ. нѣкад, како родитељи кажѹ, било је и да се не нѣтѣ, на вашир (Кл); пѹријетко је долѣзила (По); ту и тѣмо долѣзило је понѣкијѣ мусл'имѣна на сабор ал'и нѣпримѣтно, да га не познѣ нѣко, нѣсу вол'ѣл'и (Из); нѣкако се нѣјесу срећѣл'и, нѣ су ме мѣне испросил'и у Пѹтреп а мѣмка нѣ знѣм уѹпште (Кон); јѣ сам вел'кѣ пѣре зараћѣвѹ, јѣ му нѣкад нѣјесам дѹ да пребрѹјим па да му дѣм него кол'ко се из цѣпа дофѣтило (Ос); л'ѣп нѣје мѹгѹ нѣкат да посѣчѣ нѹрмѣлно нѣ свѣ овакѹ (Ков); бѣжѣло се, нѣјпријен вѣћинѹм се бѣжѣло, ћѹравѣ девѹјке нѣјесу се испросѣвѣле (Вру); увѣчѣн на посѣтке тѣ се скѹпљѣло, игрѣло се филцѣнѣ, игрѣло се онѣ пѹткапѣ, онѹ рукавице ил'и чарѣпе, дѣсѣт кѹмѣтѣ, на едну стрѣн пѣт кѹмѣтѣ на дрѹгѹ пѣт, пѣ сакрѣ прѣстѣн и сѣт једна грѹпа овѣмо, дрѹгѣ овѣмо и пѣтајѹ онѹ пот којѣ је, посл'ѣ би се пѣвѣли (Па); ишло се, јѣ бѣш сѣћѣм се, дѣду не пѣмтѣм, ѹтац ми је бѣш носѣо тѣмо шљѣве, продѣвѹ у Сѹчѣницу гѹре кат су бил'и пијѣци недѣљѹм (В. Лок); у Бѹбовѣк имѣла зисто једна вѹда, тѹ сам прѣје ћѣла да ти кажѣм, звѣла се Прѹбрѣжѣње, тѹ су на Ћѹрћевдѣн водѣл'и дѣцу и кѹпѣл'и (Боб); дѣте док сам бѣо за врѣме Краљѣвинѣ, тѣжак, бѣдан жѣвот бѣо, ишло се и гѹло и бѹсо, свѣки трѣн сам л'ивѣднѣ мѹгѹ стрљѣт ногѹм, тѹл'кѹ се ишло бѹсо, од Ћѹрћевдѣна пѣ до Мѣтрѹвдѣна нѣ би знѣл'и нѣт би имѣл'и да обѹјѣмо опѣнке, носѣл'и се прѣјеснѣ опѣнци, от кожѣ говѣћѣ (Из).

У наведеним примерима посредѣ је углавном исказивѣње вишекратних прошлих раднѣи које се одликујѹ редовношћу у вршењу, односно које се обављѣју по устаљеној навици или редоследу онда када се стекну прилике за нѣхову реализацијѹ. Показатељ да је посредѣ нерѣференцијѣлна прошла раднѣа хабитуалног карактера осим контекста или одредбе неретко су и остали глаголски облици којѣ такође често врше функцијѹ обележавѣња вишекратности прошлих раднѣи. Стога перфекат најчѣшће налазимо у комбинацији са потенцијалом, императивом или временски транспонованим презентом. У примерима којѣ следе може се учити контекстуално условљѣна изофункционалност перфекта и поменутих облика у ситуацији када наступају у истој служби:

свѣ сам нѣ главу носѣла, код једнѣ воденицѣ, било једно врѣло па до кѹћѣ носѣла, пѣ би свѣ чѣкѣла да говѣда прѹћѹ да направѹ стѹка пѹт да би отѣшла да опѣрѣм пел'ѣне дѹл'е (Ков); јѣ сам имѹ родитеље, и ѹца и мѣјку, жѣви су ми бил'и, ка-су ѹни говорѣл'и да ме жѣнѹ, мѣне е тол'ѣкѹ било стѣд, нѣсам мѹгѹ да присуствујѣм да ѹни прѣчајѹ о мѹјѹј женидби него би изѣшѹ вѣни (Бо); ранѣје мѣјка ми, јѣ знѣм кад би пѣљѣла ме, обѣшѣло се више врѣтѣ понѣгѣ, повише врѣтѣ копрѣва, пѣ би дѹшла пѣ би ме испѣљѣла (Ју); прѣчѣли су да се тѹ појављѣвѣло, мѣне тѹ басѣрѣло нѣје, нѣ знѣм. Прѣчѣло се, нѣкѹм се тѹ превићѣло нѣшто, нѣрѹчитѹ поред грѹбљѣ кад би се пролѣзѣло и тѹ (Вру);

бiвѣло је свѣга, имѣвѣло је и тогѣ ал млѣго мѣнѣ. Имѣло је тогѣ дѣста. Имѣло је дѣста, крѣвови би лијегѣли (Вру); у Гурдiјѣлѣ *излѣзило се* на стѣнове, на бачијѣ, тѣкѣ се зовѣ, ђградѣ нигде у сѣло *постојѣвѣло није*, бѣште су сѣмо бiл'е ал' тѣ бѣште сѣмо трѣѣм *би се заштiтiл'е* и понѣкѣ дрвѣће и тѣ сѣмо (Гу); *носiл'и би* шлѣйве и јѣбуке, бѣш по Мiтровици носiл'и гѣре сiр. Бѣш се сѣнѣм јѣдан стрiц ми је тѣ *носiо* сiр тѣмо *продѣвѣ*. Богами и жѣна е мѣја *носiла* прiје пѣ[т]-шес гѣдiнѣ, дѣсѣт, кат *смо држѣл'и* крѣве и у Л'ѣпосавић и за Мiтровицу гѣре (В. Лок); нѣше мѣјке *су пѣкл'е* л'ѣп у црепѣље, у кѣтнѣи крѣј тѣмо *налѣжи* вѣтру и у онѣ црепѣље *су пѣкл'е* л'ѣп, није имѣло шпорѣта него тѣкѣ *се пѣкѣ* л'ѣп, ђндѣр пасѣљ *се кѣхѣ* у лѣнац землѣни (Трн); *чѣвѣл'и смо* стѣку онѣмо и сѣнѣи озгѣр и *навѣди се* на тѣ рiјѣку и *напi се* водѣ свѣкѣи дѣн, чiста бiла. *Пiл'и смо*, сѣд не смiјѣш бѣс да идѣш по Јѣшѣници, нѣчисто, прѣлѣво (Ју); *л'ѣжѣло се* на слѣмарице, *напѣни* слѣмѣ и л'ѣжи, *окрѣни* хи стрѣнѣм пѣ свѣ *се* дѣца *порѣди*, *покрi* хи по јѣднѣм прѣѣм и дѣбро је (Бѣб); *седѣло се, разговѣрѣло се* у каснiјѣ врѣме посл'ѣн *би се доносило* и пiће, нѣшто попi, помезѣти и тѣкѣ тѣ. Онѣ јѣш ранiјѣ о[д] тогѣ *нѣ би имѣло* пiћа, *би се спрѣмѣла* хрѣна, кѣ некѣ вѣчѣра, нѣшто, јѣбуке, слѣткѣ, вѣће, *скѣхѣ* компiре, *пѣчи*, сiра (Рај); а што се тiчѣ обѣћѣ, тѣ *су имѣл'и* мѣјстори да грѣдѣ от, кад *би заклѣл'и* стѣку, и онѣ кѣжу *уштѣви*, *налѣзило се* тѣ кѣже и опѣнке онѣ и посѣн *имѣло су* опѣте, тѣ мѣјстори са опѣтѣма кѣ онi што *су рѣдiл'и* Србијѣнци са онијѣм рѣгом, пѣ тѣ *напрѣви* л'ијѣпо, кѣ нѣјболѣ цiпѣл'е данѣс кѣ је носiо тѣ опѣнке; бiла је конѣпља, *сiјѣл'е су* жѣне конѣпљу, пѣ *имѣла је* трѣлица, и онѣ *тѣри* онѣ конѣпљу између онѣ и ѣна онѣ грѣмѣње *опѣдѣ* а онѣ тѣнкѣ влѣкно *остѣјѣ*, пѣ посл'ѣн тѣ жѣне *турѣјѣ* у мѣчваре пѣ *се* тѣ *уштѣви* пѣ *су јѣш прѣраћѣвѣл'е* (Бѣт).

У свим примерима перфекту су конкурентне наведене синонимне јединице. С друге стране, обрнута замена не би била могућа управо због тога што за разлику од потенцијала и императива значење хабитуалности перфекту није примарна семантичка компонента. Овај облик поменути семантику остварује тек у садејству са контекстуалним условима, односно уз помоћ одредби које упућују на итеративност, или онда када је у окружењу са формама императива или потенцијала, који семантику хабитуалности „пренесе” и на перфекат (изузимамо свакако примере од несвршених глагола какви су учестали, типа: *доносили су; долазили су*, који сами по себи носе значење поновљивости).

С. Танасић у *Синтакси савременог српског језика* (Танасић и др. 2005) констатује да је исказивање нереференцијалних прошлих радњи доступно само перфекту несвршених глагола: „перфекат у српском језику нема могућност да исказује нереференцијалне радње глаголима свршеног вида. Ипак, српски језик није лишен могућности исказивања нереференцијалних прошлих радњи глаголима свршеног вида. Ову функцију регуларно

обавља облик потенцијала” (Танасић и др. 2005: 401). Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони унеколико су другачије. Примећено је, наиме, да у одређеним контекстуалним условима прошле радње неререференцијалног типа, односно оне које се одликују особином хабитуалности, могу бити означене и свршеним глаголима.

То се види из примера у којима је посреди казивање неререференцијалних радњи које су се у прошлости понављале, где се уз облике свршеног перфекта неретко налазе и одредбе које упућују на неререференцијалност, при чему се перфекат комбинује са осталим синтаксичким јединицима којима се такође обележава хабитуалност:

ријетко, иако је побегла, њни неће да јој се помирѹ. Ријетко је тапѹт побегла, нѡ свѣ просил’и. И родитељи се питал’и, ранијѣ се девѡјке нијесу питал’е хѡће л’ ил’ неће (Кон); стално је она тѡ нама урадилла и дѡнијела, млѡго је дѡбра била (По); није имало овија тканина него се неки харшаф изаткѡ понѣкат (Пож); и ми смо ис Ђерекара Црногорци. Јонѹзага, можда си га пантила, она што је био пресѣдник у сѹт некат, е ѡн је свакат је нама рѣкѡ: „Ми смо рѡђаци” (Ђер); увијек смо за зиму ѹзел’и по једну свињу (Доб); црнојка има сѣме а белѡјка немѡ. Остаѡви за догодина да е посидемо. Пѡсл’ен смо почупал’и, очупал’и је па по неколико свежи у снопчиће ѡне. Е посѣн је понѣси у мочило па је покисел’и три недеље, па навр три недеље је извади, па је осуши, па е имала трл’ица те е трл’и, посѣн је грѣбене огребена, па је опрѣди (Кон); тапѹт је понѣка девѡјка побегла, понѣка се испрѡси и отиди свѡтови да је ѹзмѹ а већинѡм су бежал’е понѡћи (Мел); кѡ је имѡ вѣзу ѹзѡ је мало јефтинијѣ (Баг); па ми смо комшије, толикѡ пријатан бѣше, ѣ ме гѡј срѣѡ, у парк, у болницу, ѡн пита се (Бал); Турска кад је пропала, краљ је давѡ кѡ е живѣо педесѣт гѡдина тѹ зѣмљу, давѡ је тѹ зѣмљу, ѹзѡ је гѡзди и давѡ је њима, на поклѡн (Де); ми смо викал’и гѹца, имало је кѡ о[д] дрвета направљено једно округло и тамо смо ископал’и кѡ кѹћица, а ѡде је карван, једна рѹпа ископана и тѹ смо гѹцу трѣбал’и да угнамо тѹ, а ѡни једни бранѹ, и сѡт она мѡра докл’ѣ гѡј тѡ не оствари трчи тѹна, а ѡви чѣкајѹ; имало је девѡјка која уѡпште мѡмка ни видела није него је отишла за њим, ранијѣ (Дет); ѡде слаѡимо Никѡлѡдан. Некат се није спрѣмало ко сѡт, рѣба се некат није имала, ѡѡ дрѹгѡ јѣсте, пите, салате и тѡ, скувало се, сѡмо рѣбѣ није имало, најпријен за тѹ рѣбу се није ни знало нит је имало тѡ, није одекане (Ост); тудиден свѣ смо ми тешкѡће претрѣпѣљи, нијесмо рѣкѡи немѡм, свѣ смо имѡљи помѡло, ѡѹди ради а ми ѹзми, бѡк помѡжѣ; свѣ смо цијенил’и, нијесмо никад баѹил’и л’ѣп (Бо); сѡд је, дѣцо, глѹпшѣ, неѡ некат што е било глѹпо. Нити се загрѡлило мѡмак и девѡјка нит се пољѹбило према свидѣм, нити ништа (Вру); за свѡдбу како ѣѣ. Неѣје се испросило, неѣје се премѡмило (Кл); брашно се прѡво носило ѡт кѹћѣ, јѣчам, па се умл’ѣло у воденицу, па се дѡнијѣло кѡт кѹћѣ да се мидѣси (Ру); ка се ишло на воденице, отишло се и ранијѣ, дал’ѣко док отиди, докл’ен дѡћи ѡно уфѡти тмѹша

(Коч); ẽ п̄а ймају ̄обичаји, изведẽ же, која йм̄а бра̄ћẽ, два бра̄та, један ̄отуд, један ̄отуд је изведи и ̄обићај к̄о бајаги к̄о ће пуцаџ пр̄ви ил'и та што узй̄ма невѣсту ил'и та што дају невѣсту, а чувају демек и један и дрӯги, п̄а којй ујагми да пуцају, та ̄обичај такав бй̄о, а асл'и су бра̄ћа *изв̄ел'и*, к̄о није им̄ао бра̄та, от амй̄цẽ бра̄т (Це); ада богами смо пр̄авил'и и т̄о је бй̄ло ств̄арно л'й̄јепо, т̄урил'и би пом̄ало ј̄ечма и помало кл'̄ек̄а и знаш којй с̄ок би он̄о напр̄ави зг̄одно, й̄ма некй̄ д̄обар ук̄ус, и ј̄ечма *смо помијеш̄ал'и* пом̄ало, и знаш како е то бй̄ло зг̄одно, а с̄ат ов̄а н̄арот махан̄ција нешто (Бр); тра̄вама, ча̄евима, тра̄вама, ̄ето так̄о би се лијечй̄ли, ни код лек̄ара ни ж̄ене ни л̄уди, бй̄о здрав̄ н̄арод он̄да, није бй̄ло болешл̄йво ка с̄адек, рй̄једак сл̄учај ко[д] д̄октора ко *је отиш̄ао* (Гу); шта е носй̄ла? Шта се им̄ало. *Изатк̄ала је* ̄й̄л'им, *п̄онијела е*, *нек̄а е изатк̄ала* п̄ерв̄аз, *п̄онијела је*, овак̄о ов̄е р̄об̄е пон̄еси (Кон).

Исти тип радњи од свршених глагола остварује се и у зависнословеним реченицама типа:

кад *је* г̄ој она *отиш̄ла* не̄ђе, она би ост̄ала на к̄онак код м̄ене к̄ӯћи, с̄ад је учите̄љица не̄ђе (Из); тап̄ут није им̄ало тел'еф̄она, није им̄ало ништа, тап̄ут ко *си* девојку *завол'̄ео*, ил'и напиши мало писма, тап̄ут нијеси см̄ео од родит̄ел̄я да е тра̄жиш, него јој напиши нек̄у писму п̄а јој не̄ко пон̄еси т̄ој девојци, ако је уф̄ат̄у, она је погй̄нула (Мел); н̄емаштиња, с̄ол'и н̄ем̄аш, л'̄еба н̄ем̄аш, кромпй̄р ко *си наш̄о*, п̄а *си ск̄ӯо* п̄а се с т̄им издрж̄ав̄о и хр̄анй̄о, п̄а да си им̄о с̄ол'и да ум̄очй̄ш у она компй̄р к̄уанй̄, к̄а да би им̄о пй̄т̄е, што к̄ажу (Стр); ја нй̄сам им̄ала бра̄ћẽ, па сам бй̄ла и с̄ин и к̄ћ̄ерка, вй̄ш̄е сам т̄о радй̄ла, н̄о што сам радй̄ла ов̄о с̄ад по к̄ӯћи, да обрй̄ш̄еш, да умй̄̄есй̄ш, да пом̄уз̄еш. Ако *смо п̄дор̄ал'и*, *пој̄ел'и смо*, ако нӣесмо – нӣесмо им̄ал'и. (Ру); ако *се нам̄ерй̄ла* ж̄ена, ако се, т̄о се ранй̄је није й̄шло ко[д] д̄октор̄а, т̄о с̄амо кот х̄оца (Дол); ко *сам* не̄што усисив̄ачом *очиш̄тила* ил' пр̄ала, м̄бр̄ало је дй̄јете да ми се убй̄је ил' дрӯг̄е није им̄ало (Дол); ̄отприје ж̄ена кад би д̄ошл'е, оне нй̄су т̄о нешто траг̄ал'е, т̄о је св̄ак̄а м̄бр̄ала да сл̄уш̄а како јој старй̄й̄ р̄екн̄е, ов̄о с̄ад ј̄ок, с̄амо се спр̄емй̄и и ̄од̄е, ̄одо ја, ништа вй̄ш̄е, нй̄т вел'й̄ ̄о̄у л'и не̄ћу л'и ни м̄огу л'и, а ̄отприје мй̄ ј̄ок, св̄екар и св̄екрва ко ти *је р̄екла* те й̄м̄аш, *отиш̄ла си*, ако ти *није р̄екла*, не̄ мош ни у мах̄алу да иза̄ђеш; т̄о ти је бй̄ло пр̄ав̄о оно мусл'им̄анск̄о. На св̄адбу кад испр̄ос̄у, ц̄умбус, п̄а посл'̄ен ост̄ав̄у девојку ако *се није спр̄емй̄ла*, не̄кол'ко те се спр̄емй̄и, п̄а посл'̄ен д̄о̄ју те је уз̄м̄у и довед̄у је озд̄о, п̄а посл'̄ен ов̄амо прод̄уж̄у св̄адбу к̄ол'ко к̄о х̄оће (Кл).

Често се хабитуалне радње обликују глаголима свршенога вида и онда када их говорници наводе као пример извесног типа деловања, понашања, дакле, као опште правило које је важило у прошлом времену. Дискурс започиње најчешће конструкцијама типа:

Овако је то било..., Било је то овако, на пример... То се радило овако (на пример), а приповедање је неретко дато у 2. л. јд.:

овакѠ ти је тѠ бѣло и тѠ се узѣмало, на прѣмер: *видео си* девојку за офцама, и она ти *се свидела*, тѣ си *отишо* код Ѡца да кажеш да ћеш нѣу да жениш, *покупио си* лѣуде (Ћер); на Бѣжић свѣ *си спрѣмио*, *обрѣсѠ си* тѠрове, кѣћу, свѣ (Коч); рѣдѣ се овакѠ: ко ти је јѣко пл'ѣме, *испросио си* девојку код мѣне, па ти је јѣко пл'ѣме, кажеш: „Ил' ћеш главу, ил' ћеш ми девојку”, у тѠ дѠба тѣпѣт а сѣд јѠк. Ко ѣмамо девојку, стѣсалу девојку, товѣри. МѠрѣш да дѣдеш ил' ће те ѣбит (Жу); бѣло како бѣло: *кѣпио си* тѠ, пѣ си *дѠнио* код кѣћѣ, пѣ си свѣјема *дѠо* да подѣјелѣу (Вру); јѣс имало, имало је дѠста је бѣло – *побѣгнеш* тѣ, прѣмер дѣјѣм, од рѣјечи нѣмѣ ништа, и сѣд, овѣјѣм *се свидел'и* прѣјетелѣи и тѠ, и они дѣдѣ твоју сѣстру и тѠ је бѣло, за тѣјѣм; и тѣ пѣт се бежалѠ, ал'и тѣпѣтѣ кад се је бежалѠ: тѣ си дѠбра прѣјетелѣица са мојѠм ћѣркѠм, и тѣ си јѠј *испрѣчала*, дѠбро тѣ, овѣмо онѣмо, ранѣјѣ се тѠ вѣкало, мѣмѣ је и она отѣдѣ тѣмо, побѣгнѣ, па посѣ нѣтѣ да јѠј се помѣрѣу, шѣљи лѣуде, они нѣтѣ да јѠј се помѣрѣу (Дет); бѣло је тѠ ако се Ѡна рѣкла нѣкѠм, и сѣт, ја мѠја ћѣрка на прѣмер: мѣне *се свидѠо* прѣјетелѣ, ја не пѣтам ћѣрку него је дѣдѣм дрѣгѠм, а Ѡна отѣдѣ за онѠмѣ што је остѣви, е тѠ је бѣло; тѣмо су тѣ Ѡбѣчајѣи, на прѣмер, тѣ је невѣста *дѠшла* нѠћас, па *се е сѣгнула*, па онѣ прѣк лѣубѣила, и посл'ѣн дѣго врѣмена мѠји прѣјетелѣи тѠ долѣзи (Дет).

Да су свим наведеним примерима обележене управо радње хабитуалног карактера, показује могућност замене перфекта временски транспонованим потенцијалом, коме је основна служба исказивање претериталне поновљивости радње, и то без промене значења. На пример:

није имало овѣјѣ ткѣниѣ него *се* некѣ ћѣршаф *изаткѠ* (= *би се изаткѠ*) понѣкат (Пож); и мѣ смо ис Ћерекѣра ЦрногѠрци. Јонѣзага, можда си га пѣнтила, онѣ што је бѣо прѣсѣдник у сѣт нѣкат, е Ѡн је сѣкат је нѣма *рѣкѠ* (= *би рѣкѠ*): „Мѣ смо рѠћѣци” (Ћер); ѣвијѣк *смо* за зѣму *ѣзѣл'и* (= *би ѣзѣл'и*) по јѣдну свѣиѣу (Доб); црнојка ѣмѣ сѣме а белѠјка нѣмѣ. Остѣви за догѠдинѣ да е посѣјѣмо. ПѠсл'ѣн *смо почупѣл'и*, *очупѣл'и* је (= *би почупѣл'и*, *очупѣл'и*) ...(Кон);

нѣмѣштиѣа, сѠл'и нѣмѣш, л'ѣба нѣмѣш, кромпѣр ко *си нашѠ* (= *би нашѠ*) пѣ си *скѣѠ* (= *би скѣѠ*) пѣ се с тѣм издржѣвѠ и хрѣниѠ, пѣ да си имѠ сѠл'и да умѠчиш у онѣ компѣр кѣуѣни, кѣ да би имѠ пѣтѣ, што кажѣу (Стр);

бѣло како бѣло: *кѣпио си* (= *кѣпио би*) тѠ, пѣ си *дѠнио* (= *би дѠнио*) код кѣћѣ, пѣ си свѣјема *дѠо* (= *би дѠо*) да подѣјелѣу (Вру); јѣс имало, имало је дѠста је бѣло – *побѣгнеш* (*ако/кад би побѣгла*) тѣ, прѣмер дѣјѣм, од рѣјечи нѣмѣ ништа, и сѣд, овѣјѣм *се свидел'и* (*би се свидел'и*) прѣјетелѣи и тѠ, и они дѣдѣ твоју сѣстру и тѠ је бѣло, за тѣјѣм.

Видска разлика, међутим, релевантна је у ситуацијама када се несвршеним глаголима исказују „прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер се у међувремену десила друга радња која је поништила тај резултат”, нпр.: *Јелена се уписивала на факултет, али је већ у првој години напустила студије* (Танасић и др. 2005: 395). У предикату са глаголом имперфективног вида који самостално може исказивати семантику дезактуелизованости у моменту говора не може доћи свршени глагол а да се значење не промени. Такви с примери из наше грађе: *да л’ се она беше удавала за Мица?* (Ле); *једамâ се удавала* (По); *долâзил’у су òни* (Ту). Ипак, ову службу у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони у већини случајева врши плусквамперфекат.

III.5.3. Перфектом се обележавају и радње које припадају категорији синтаксичког релатива, мада се у тој служби ређе бележи:

òн је мисл’ео да *се нијесу покâјâl’у* (Го); причаò хим о старòм ва̀кту кат *су се досеља̀вал’у* на овè прòстòре (Ков); сâт тò чу̀јѐм да *су ра̀дйл’у* (Ле); чу̀ да *је неко галâмиò* та̀мо; прича̀ше да *је долâзиò* (По); сÿтра ћемо прича̀т штâ *смо ра̀дйл’у* (Кн); ко̀бòгдâ догòдинè ће бѝт гòдина како *су осел’ил’у* (Ту); тò *се ра̀дйлò* приѐ нò што ће да уѝђу у ђердек; ра̀дйл’и би како *су навѝкл’у* (Ос).

III.5.4. Примери који илуструју употребу перфекта у квалификативној служби:

На̀фа *је бѝла* домâћица што *није имâло* ра̀внè такè (Бл); Ра̀нко понèси пòвел’икѝ комâт. „Штâ ће ти тол’икâ сланѝна?” „Нѐћу ја̀ та̀мо кâ Бúдо, гâзда ми, осèкò ми сланѝнè кâ да ћу да га превѝјѐм на на̀бој.” Сâл’ *је знаò* да *извòдѝ*, а свѝ су дòбри (Коз); долâзѝ ми тèтак. Она̀кò *није изгл’èдâò* чу̀дан, ал’ *није хтèò* да *ра̀дѝ*, *лÿмповâло*, *пѝло* и *упропâстѝло* (Прћ); Рѝстан му се звâò òтац, дòшли ис Цр̀нè Гòрè, њèму жèна бѝла ùмрла, довèò тò двòје децè и тòг Ивâна и посèн Ивâна довèдоше тÿ, кажè òн је вèликÿ зèмљу имâò. Òн је свè то про̀гердâò, и у Во̀јнѝће су Ристâну бѝли дâли зèмљу и òн је и тò прòдò. Тò је чу̀до чòвек, *ниò је*, òна му је бѝò Рѝстан комѝта, они су од кр̀ви побèгли óде, учинèли кр̀в (Бот); планѝнка није, òна је сâмо планѝнка, сâмо око сѝра *ра̀дѝла*, око ма̀сла и око смòка, тò је њòзѝн бѝò задâтак (Тр); овâ би двâ ко̀ња по̀јâши за Сенѝцу, онè бисâге *турò*, пла̀ти Цѝганима те тè ко̀ње поткÿј, а ма̀ло *је вол’ѝò* да *нѝжè*, кад òдè у срѝједу, долâзѝ у четв̀ртак, но̀ћијевò би у кафâну, па на̀гна ка Ра̀ждагѝни òн натèрâ тè ко̀ње, пâ камèње ба̀ци пâ им слòми ца̀мове, прòзòре звâнè ца̀мове. Òпâсан бѝò (Цр).

III.5.5. Модално употребљен перфекат налазимо у следећим контекстима:

а) при изрицању благослова, добрих жеља или клетви и то у облику без помоћног глагола:

е такò, бòк ти *помòгò*, нйко ти нйшта *не мòгò* (Др); ò бòг ве *вйòò*; е, бòк те *вйђò* (Гр); она тò вòл'й да пйшè, хèј бòк је *вйòò* (Бр); е дабòгдà *жйвèла* стò гòдйнà, и вйшè (Ка); дòбро те *нàшло* (Бр); јòј дèцо, дàљè *бйло* от свàкòга (Коз); сà[д], дал'èко *бйло*, изгл'èдà да је она бòл'èс га нàшла (Леч); нйкад *не затрèбàло* ви, ал' кад би слўчàјно отйшл'è, сàмо трàжйте Бйорац Гордàну и кàжйте се (Коз); *помèнўло се, не врàтйло се* (Цв); фàлà ви, здрàво *бйл'и*, да сте здрàве, жйве (Др); дабòгдà стàда овàцà *нàсла* (Уг); е бòк ти *дò* здрàвље; бòк те *чўвò* (Пе); дабòгдà *се обогàтио* (Пе); свè ти на хàир *бйло* (На); дòбро те *срèло* (Де);

грòм те *згрўшйо*; рàк га *појèо* дабòгдà (По); бйјела дàна *не вйдео* (Бал); *не врàтйло се* мàјки, дабòгдà; ў сан ми се *не снйо* (Ту); дабòгдà пòбаучкè мйљèо (До); *сапрèла* га дабòгдà; вàтра те *сагорèла* (Бал); дабòгдà *се ўтрли* (Бал); грòм те *сагорèо* (Бал); злò те *нàшло*; бòг је *òђòрèо*, кàко тò ўчини такò (По); свè те *стйсло* (Ос); бйјес те *увàтио*; прйш те *погодйо* (Бал); дабòгдà *се распàла* (Ко);

б) за исказивање наредбе:

шўт, да *нйјеси нйснуо* (Па); да *се помèрио нйјеси* (Ке); немò да *си помйсл'ио* тò да учйнйш (Че); да *се мàкò* нйјеси (Уг); немò да *си се понàдò* тò да бйдè (Ке); да ти *нйје пàло* нà ом да се јàвйш (Ми);

в) у посебним конструкцијама допусног типа „имао немао, мора да даш” (= „и да/ако/кад имаш и да/ако/кад немаш...”):

тй *вèровò* ил' *не вèровò* (Бу); цркву мòрàш прàвит, пà се *тўрчио*, *ишàо* же òђеш (Кн); *рàдйо*, не *рàдйо*, йстò ти се фàтà (Ту); *имò, нèмò*, мòрà да се кўпй (Пе); *знò* нè *знò*, *ваљàло* не *ваљàло*, хàјде, бйвàло је тòгà (Бл); врèме је бйло, не пйтà те родйтељ же же да те дà: тй *бйла* малољèтна, *бйла* старйјà (Бр); *пўхàло*, *удàрàло*, кйша, снйјек, òна се не скйдà нити говòрй до кўћè (Це).

г) за изражавање претпоставке или става уверености:

ако се не бйдèмо брàнйл'и, *пропàл'и смо* тотàлно (Бу); ако се бйдў оселàвàл'и, сèло је *опўстèло* тотàл (Че); ако бйдè, *пропàл'и смо* (По).

III.5.6. У неколико случајева перфекат је бележен и у означавању радње/стања које важи за садашње време: мѐне сѝн онā прѝфесор Џѝбо, ко *си* га *знāла* (= ко га *знаш*) (Бр); онā чѝвек, Хусѝин се зовѝ, ис Ђерекāрā, можда *си* га *знāла* (= *знаш*) (Ђер); можда *си* га *пāнтила* (= *пантѝш*) тогā Осмāна (На).

III.5.7. Имајући у виду да је посреди претеритални облик са најопштијом семантиком, чињеница да се перфектом може обележити било која прошла радња, те да он може замењивати ма који други облик у претериталној служби неоспорна је. Иако се на значењском плану таквом трансформацијом не уноси никаква суштинска разлика у информацији која се преноси, извесни пратећи ефекти семантичке, прагматичке, односно стилске природе бивају измењени. То је због тога што сваки од облика у претериталној служби има бар по једну семантичку компоненту која је диференцијална и којом се предикатски садржаји додатно спецификују. У вези са перфектом, којим се обележава универзална прошлост, најчешће се у литератури полемисало о присуству, односно одсуству компоненте резултативности која се његовом употребом на семантичком и прагматичком плану реализује, а која је у вези са категоријом глаголског вида.

М. Стевановић сматра да се тумачење по коме се у значењу перфекта као битно истиче стање што је настало у резултату извршења радње не може сматрати исправним. Тако, коментаришући став Љ. Стојановића, М. Стевановић наводи да се становиште по коме се перфектом „констатује факат извршености радње [...] не може сматрати тачним. Оно што наводи на овакву дефиницију перфекта у функцији је категорије глаголског вида, а не глаголског времена” (Стевановић 1986: 606). Узима се као неоправдано и мишљење А. Мусића, који „истиче разлику у значењу перфекта свршених и несвршених глагола, констатујући, пре свега, да се само перфектом свршених глагола казује садашња готовост перфективне радње или садашње стање субјекта иза перфективне радње, без обзира на вријеме када се радња извршила” (Стевановић 1986: 606). Насупрот наведеном, М. Стевановић тврди следеће: „несумњиво је тачно да у значењу перфекта имамо две компоненте, од којих је прва, прва свакако па, за нас бар, по томе и основна – означавање радње која се вршила или извршила у прошлости, а друга резултат вршења, одн. извршења те радње, у ствари стање које је настало после извршења процеса радње. Време прве компоненте је најчешће неодређено, а време друге одређено. Њу говорно лице, скоро по правилу, доживљава, доживљава или се у њу уживљава – то је свеједно. У свакоме случају

оно мисли на одређено време за које то стање везује” (Стевановић 1986: 609). И Срето Танасић сматра да има оправдања за тврдњу да је при употреби свршеног перфекта компонента резултативности снажно изражена, али се ни у таквим случајевима „где је резултативност посебно изражена, облику свршеног перфекта не може приписивати функција другачија од функције коју он има кад су посреду несвршени глаголи. И овде је он облик који примарно исказује прошле свршене радње, а присутна компонента резултативности обавештава о стању које је настало по извршењу тих радњи.” (Танасић и др. 2005: 392).

У нашој грађи перфекат је подједнако заступљен од глагола оба вида. Слажемо се са ставом да је резултативност особина која је у облицима са перфективним глаголима на синтаксичком и прагматичком плану истакнутија, али сматрамо да она није комуникативно ништа мање присутна и значајна него означавање саме радње као активности која се у прошлости вршила и извршила, с тим да стање настало као резултат њеног извршења може, али не мора бити комуникативно маркирано.

То се очитује из примера где се глаголима у предикату првенствено упућује на радњу као дејство (из)вршено у прошлости, док је компонента резултативности на комуникативном нивоу секундарна:

ѐто е тѹ дѡл’е шкѡла, *прѡшл’и сте* покрај њѐ (Де); пѡсл’ѐ тѹ рѡло *се избѡцило*, *дѡшл’и су* плѹгови, плѹгови онѝ са двѡ тѡчка, тѡ су вѹкл’и волѡви ил’и кѡњи; овѡк вештѡчкѡг цѹбрѝва нѝје имѡло, и како *је настѡло* овѡ ђѹбре вештѡчкѡ, тѡ *је пѡчѐло* пшеница (За); *јѡ сам затѐкѡ*, мѡј стѡрац *је затѐкѡ* тѡ дрвѐнѡ рѡло и ѡрѡ сам мѡло *јѡ* с тијем рѡлом (Кл); бѝо један Никѡла персонѡлац, дрѡжѡ ме вѝшѐ нѡ да сам му бѝо брѡт. за кѡга *сам* га гѡд *замол’ѝо*, ѡн га *прѝмиѝо* (Кл); *јѡ* сам бѡн тѡ бѝо, на Дѐдиње пѡ *сам* одѡтл’ѐ ѹпут *добѝо* за Тѹрскѹ, тѡд је тѡ дѡговѡр Срѡбија имѡла са Тѹрскѡм те нѐколко тѹрѡ *је отѝшло* дѡл’е аперѝсѡно у Ѐстамбул, авиѡном се ѝшл’и и враћѡл’и се (Баг); тѡ је бѝо рѡт кат су бѝл’и Нѐмци и Партизѡни, и сѡт до тѹ *су дѡшл’и* Нѐмци и овѝ су чѐкѡл’и, овѝ ѡдовѹт нѡши, е тѹ *су изгѝнул’и* млѡго и овѝ и овѝ (Боб); тѝфус *сам пребол’ѐо* у Ѐжицѡма, пѡ пѡсл’ѐ сам бѝо на пѡправку у Вѡљево, један мѐсѐц ѝ пѡ дѡнѡ, пѡ пѡсл’ѐн ѡтал’ѐн *су* ме *отѐрѡл’и* пѡновѐ ме *врѡтил’и* у јединѝцу (Прѡ).

Исти је случај са глаголима несвршеног вида:

пролазил'и сте ви овуђије (Не); и тако *су проводиљи* живот крос цијело доба (Со); *тапӯт се жњело*, пā тек се поћело косит жито, *тапӯт се* жито *сијало* млого (Ли); хелда *йсто се сијала*, хелда *је мдгла да рдди* без ђубрета. Нeko *је јео* чйсту зоп, чйсту зоп, здравља ми јесте. Тo *је било* поштовање, *ја имала сам* кoмшије, *нису* ми никакав рoд *бил'и* ал' *ја сам* са њима *чввала* (Кл); *тӯ тe* њиве *раћал'е* су свe, тo је тол'икo богато мeсто, *ја вeрујем* у свијету нeма нигде роднијe (Баг).

Ипак, постоје и случајеви када је семантика резултативности при употреби свршених глагола наглашеније присутна, односно њихова употреба активира на семантичком и прагматичком плану ефекте који се тичу доживљаја самих стања која су настала у резултату датих радњи, а која се углавном читују и у времену говорења:

ми *живел'и* смо у Шкрйјеље, пā смо посл'ен онo, ка[д] се йшло, йшл'и за Турскӯ, пā *посен се врнул'и* па презиме тo *промијенл'и* (Со); *ја сам* eто тӯ *прије написo* пā да би ви бoљe објасниo (Ли); она је млађа од мeне двaes гoдинā ал' *је* млого *више обол'ела*; никат *нисам* ко[д] дoктора отйшла док овo *нисам побол'ела*; штā *вас је дoнијело* код мeне?; тo је, рецимо, сāмо један гигант, фāбрика Рашка, она је пeт хйладā лӯдй имала, мушкарци, жeне, текстилнā фāбрика. *Успел'и* су да *је растуpе*, тй пoгoнчићи мањй су бил'и прoдати (Боб).

III.5.8. Са циљем да потпуније сагледамо семантику овог глаголског времена, у даљој анализи извршићемо поређење са двама претериталним облицима по синтаксичко-семантичким одликама најсличнијим перфекту. Имајући у виду да се домени употребе аориста, имперфета, те перфекта, којима додајемо и наративни презент, у сфери прошлости неретко преклапају, покушаћемо да ближе утврдимо односе међу поменутиим јединицама. Посматрање перфекта у мрежи релација које остварује са осталим облицима омогућиће јасније сагледање његове семантике и одређивање прецизнијег положаја у систему претерита.

III.5.9. Системски положај перфекта у говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне упућује на то да овај облик највише сличности има са аористом – могу се градити од глагола имперфективног и перфективног вида; њима се радња обележава као акција која се (из)вршила у прошлости, а са становишта садашњег момента је неактуелна; доступно им је обележавање како ближе тако и даље и далеке прошлости; уз предикат у перфекту или аористу могу се употребити различити типови одредби којима се прецизира тачно време

вршења радње, потом верременски одсек током ког се радња вршила у смислу ограничавања њеног почетка и краја, тј. дужине трајања, као и одредбе које упућују на неререференцијалност, избројивост и сл. Наведена поклапања у семантици омогућавају релативну слободу избора између двеју јединица, односно њихову несметану замену у контексту. Аорист и перфекат, међутим, диференцирају се по питању једног битног својства, а то је компонента доживљености која је код аориста наглашена, и која га издваја као маркирану јединицу (њиме се увек казују радње које се желе представити као доживљене, било посредно било непосредно). Оваква разлика у семантици подразумева и неједнаку стилску вредност. Тако је аорист синтаксема изразитог стилског потенцијала док перфекат, као немаркирана форма, обично није носилац стилогености.

Дакле, примарна разлика између перфекта и аориста (а ово је уједно и разлика према имперфекту, са којим ћемо перфекат упоредити касније у раду) јесте у томе што означавање прошле радње перфектом на плану рецепције не даје никакву информацију о томе да ли она спада у домен доживљаја говорног лица. Говорник, употребивши перфекат, радњу обележава са неутралног становишта, наводећи је као факат, без интереса да је означи као (не)доживљену, а уједно и без намере да на стилском плану онеобичи своје приповедање приказујући радњу као динамичну, оживљену, актуелну. Све ово, међутим, не значи да у случају перфекта постоји ограничење на плану употребе – њиме се свакако могу означавати и доживљене и недоживљене радње, што се очитује из примера:

како сам напушићевала, нијесам се вишѐ удавала (Ли); мнѐго сам бѐо пѐштован, вол'ѐл'и су ме у тѐ предузеће ђе сам радио у фабрику вагона, Срби су ме вол'ѐл'и (Кл); тѐ је било, ја мѐсим, пријен триес-ћетрѐс гѐдина, тѐ је било неђе око шѐсѐтѐ, тѐ је било пријен педесѐт гѐдина. Било је тежак жѐвот тад фѐзићки. Фѐзићки је било тешко, ал'и видиш тапѐт је тѐ време било да је нарѐт бѐо здравши. Спавало се на онѐ дрвѐнѐ кревете, на гвозђѐнѐ, на сламарице, тѐ је било здравши нарѐт тапѐт; ја ка[д] сам се оженио, није тако било (Туз); посл'ѐн је пѐчѐло, по продавница је пѐчео бѐс, посл'ѐнке почѐше да избацѐју гаће и кошѐље о тога бѐза срѐжи кошѐљу пѐ посл'ѐн од пѐтискѐ богами пѐл'ијѐпо (Це); пѐно другѐчијѐ, звао се старѐ свѐт, звао се ђѐвѐр, звао се бајрактѐр, звао се старѐ свѐт, звао се младожењски мѐмак, да послуша и свѐ тѐ, ишло'и смо, ѐнда није било ни кѐла ни ѐута ни нијега него с кѐњима, кѐња кѐ је имѐ, осѐдлај, згѐду, понѐки пѐшкѐ (Из); ѐнда се ишло с кѐњима. И Светло, ѐнда смо радил'и пѐље, драл'и су, свѐ смо пластѐл'и, имѐло је, а нешто не умѐјѐм да ти обѐасним зашта тѐ трѐба да ти испрѐчам (Коз); сѐт мѐ смо се највишѐ срѐћал'и за стѐку, и тамо вѐрѐ ме, ја сам петнаѐс гѐдина имѐла, превѐрио ме. Пѐ кат сам дошла овамо, посл'ѐ три мѐсѐца

петнѣс гѣдїнѧ *напѹнила*; *јѧ сам* млѣго *рѧдїла* ѣндѧ, мѧло *су* и *бїл'у* сиромашнїјѧ, тѣк *смо* сѧт мало зѧднїјѧ гѣдїнѧ *изѧшл'у* да жївїмо како трѣбѧ (Леч); *имѧло је* и ѣндѧ сїромѧхѧ, ал'и кѣ *је* *ћѣо* овакѣ да *рѧдї* слѣбодан *је бїо* и мѣгѣ *је* да *рѧдї* (Прћ);

у Пѧлѣво *су* Грци *жївѣл'у*, пѧ ка[д] *су* ѣни *напѹстїл'у*, тѣ *се звѧло* грчкѣ сѣло, ѣ ѣни ка[д] *су* *напѹстїл'у*, а ѣно їмѧ јѣш грѣбѣвѧ тѧмо код нѧс нїховїјѧ, е ѣни *су запѧл'їл'у* тѣ мѣсто тѹ, е збок тѣгѧ Пѧлѣво. Један Пѧвл'е, ѣни *су* у Јѣл'їѣ *жївѣл'у*, Срѣби, и ѣн *је* їстѣ *жївѣо* ѣе *су* тї Грци, и тѣ *остѧло* такѣ Пѧлѣво (Па); *кад је бїо* нѣкї рѧт, штѧ *јѧ* знѧм, кѧжѹ Глухѧвїца *је оглѹхла* о[д] тѣгѧ рѧта, а Надѹмце *се надѹло* од некијѧ мѹкѧ, такѣ *су* *прїчѧл'у* стѧрї лѹди, а Покрвенїк гѣре *је* бѣјїште, тѣ се сл'їо бїо крѡв, такѣ *су* стѧрї лѹди *прїчѧл'у* тѣ (Гл); тѹ їмѧ мѣсто, лѧс један зѣвѣ се Лѧс Сїрћин, тѹ Сїрћи *је* *су жївѣлї* тї Грци, и ѣни *су* из Гурдїјѣлѧ *отїшлї* кат *су* у прѣл'ѣѣ *хтѣл'у* да ѣрѹ, снїјѣк *је пѧо* и *стѣгла* онѧ површїца, знѧш штѧ е површїца, и ѣни *су* *дїгл'у* рѹке о[д] тѣк крѧја, ѣни *су* тѹ зѧднї *бїл'у*, ѣни *су* *забѣл'у* орѧло у површїцу и *отїшл'у* *су* зѧувијѣк, нїјесу мѣгл'у, кад трїдѣстѣк апрїла *кад нїсу мѣгл'у* да *посѣјѹ* пшеницу, и ѣни *су* *дїгл'у* рѹке о[д] тѣк крѧја и *напѹстїл'у* га зѧувијѣк. (Гу); тѣ је пл'ѣме вел'їко, нѧшѧ *је* старїна *ѣдїшла* ис сѣвернѣ Албѧнїјѣ пѧ *је бїла* у Дѣлово више Тутїна, пѧ *су пѧл'у* у крѡф, пѧ *је* тѣ *растѹрено*; тѣ кат ми *је* тѧ пѧрадет *ѣошѣ*, *насѣљено* *је* тѣ за врѣме Тѹрскѣ, *шїрїло се*, *испѧло је* тѣ, *бїло је* тѹ јѣдна кѹѧа а сѧд їмѧ стѣ кѹѧѧ; *бїло је* цвїјѣѣе онѣ у мѧју мѣсѣцу, некї шипѹрак, штѧ знѧм *јѧ* *имѧло* тудїје тѣ цвїјѣѣе и по томѣ *надѣло* їме Цвїјѣтнѣ (Цв); мї смо рѣдом от Црнѣ Гѣрѣ ис Нїкшиѧ. Нѧши *су* пѣсѣн стѧрї тѧмо, вѧлѧ *су* нѣкї *намешїл'у* крѡв, *убїл'у се* тѧмо и *намешїл'у* *су* крѡв, и ѣни *су* тѹ *пѣбѣгл'у* и *отїшл'у* *су* ѣпѣт у Црнѹ Гѣру код Бїјѣлѣк Пѣлѧ, е ѣдатл'ѣ јѣдан стѧрї тѧј кѣї *је* бїо, разумїјѣш, *пѣјѧхѣ* *је* кѣнѧ и *трѧжїо је* *ћѣ* *ће* да доведѣ фѧмил'їју, и *нашѣ* *је* ѣѣе (За); ѣн *је* као бїо кѧтол'їк пѧ *је* пѣсл'ѣ *прїмїо* прѧвослѧвнѹ вѣру, *пѣкрстїо се* и ѣн *је* ѣсновѣ пол'їтїку и ѣсновѣ *је* држѧву и *прошїрїо*, пѧ од нѣѣга пѣсл'ѣ, ѣн *имѣо* трї сїна, Вукѧна, прѡвї, пѧ Стѣвѧн срѣднї, пѧ Рѧстко, Свѣтї Сѧва (Прћ); Нѣмѧнїѧи *су* ѣтут нѣкѧко ис Црнѣ Гѣрѣ, нї *је* *имѧло* вїшѣ брѧћѣ, онї Ђѹрђѣви стѹпови штѣ *је* *пѣдїжѣно* тѧмо у Ѐвангрѧд, *је* бѣше онѣ, брѧт Тїкомїр ѣн *пѣдїгѣ* тѧмо, нѣгѣв сїновѧц, а Стѣвѧн Нѣмѧнѧ ѣн *је* ѣѣе, ѣн *је* *пѣсновѣ* држѧву срѣпскѹ прѡвѹ. Прѡвѣ *је* ѣсновѣ некї Чѧслѧв, жупѧнїјѧ штѣ *је* бїла у Рѧшку, пѧ *је* посл'ѣ *настѹпїо* овѧ Стѣвѧн ѣн, глѧвнѣ *је* ѣн ѣсновѣ (Прћ); од Суводѣлскѣ бїткѣ, Кѧрѧђѣрђѣ штѣ *је* *водїо* бїтку у Сѹвѣм Дѣлу на Пѣштѣр. Тѹ *је* бїла бїтка вѣл'їкѧ, тѧмо *се* Вѧса Стѣјковїћ *зѧвѧдио* са Хѧјдѹк Вѣлѣком и *изгубїл'у* *су* бїтку. Сеѧмѣсѣт їлѧдѧ, нѣ стѣ четрѣс хїлѧдѧ *је* са пѣдрѹчѧ пѧшалѹка сѣнїчкѣг *отїшлѣ* с Кѧрѧђѣрђѣм кат *се* Кѧрѧђѣрђѣ *повѹкѣ* ѣѣѣѣ. Стѣ четрѣс хїлѧдѧ Срѣбѧ, такѣ да нїје *остѧло* на пѣдрѹчїју пѧшалѹка сѣнїчкѣг, сѧмо *су* *остѧл'е* Обѹћїне, јѣдна кѹѧа и зѧфѧлѹјѹѧи, тѣ *је* Лѣпојѣвїѣе и Бѹковїк, зѧфѧлѹјѹѧи томѣ Прѣдѧну штѣ *је* бїо кнѣз, тѧд *су* *имѧла* пѣдрѹчѧ кнѣзови, е тѧ *је* *остѧо* тѹ, и сѧмо *су* тї Обѹћїне *остѧл'у* тѹ. Сеѧмѣсѣт їлѧдѧ ѧрнѧтѧ *је* Тѹрскѧ, кат *се* Кѧрѧђѣрђѣ *повѹкѣ*, *ѣосѣл'їла* из Албѧнїјѣ на Пѣштѣр, ал'и *су* ѣни *бїл'у* римѣкѧтол'їци, ал' под

услѡвом: „Идите тамо на Пештер ал’ да прѣмѣте ислам”. И дан данас се познѣју тѣ лѣуди, л’ичу на арнауте (Че).

У првој групи су радње из домена личног искуства говорника, у другој су садржане радње које нису доживљене. Дакле, доживљене радње могу се обележавати облицима перфекта, с тим да при таквом обликовању информација о (не)доживљености не истиче се као комуникативно релевантна, она је присутна али је од секундарног значаја, њоме се не постижу ефекти на стилистичком, односно прагматичком плану као што је то случај код аориста и имперфекта. Стога, иако је перфекту доступно обележавање оба типа радњи, у највећем броју случајева када треба обележити радње које су доживљене, говорници ће употребити облике који у семантичком потенцијалу садрже такву компоненту, и која се њиховом употребом нужно активира. Стабилност свих јединица унутар система претерита у говору који испитујемо нуди слободу у могућности таквог одабира.

Приложени примери показују да и у једном и у другом случају употреба перфекта подразумева мирнији тон приповедања, без наглашене динамичности и са одсуством експресивности. Иако није чест случај да се јављају дужи наративни одсеци у којима приповедање тече готово искључиво у перфекту, бележени су и такви примери, и то у ситуацији када говорници заузму неутрални став при излагању прошлих догађаја:

имало је обићаја да се узме девојка која није уопште видела момка ни момак њу. Мене су са његовом мајком скоро сјлоом оженили. Она је била сасвим у младѣ године, није била за домаћицу праву. Ко дијете ка-сам је одвело ка кући тетка ми је, од мајке сестра, рекла: „Ђ-ој са овѣјем максумом тѣ, Хамдо, шта е тебе, јеси тѣ луд?” Четрнесту годину, није имала пунѣја четрнѣс. То ми један тетак, от очинѣ сестре човек, просио, и послѣ су отишли без мога питања да је прѣсу. Сахѣ нисам био задовољан, јѣл такѣ је била ситуација да нисам у моћи био да јој купим мараму на главу да ставѣ, а не шта другѣ. Тѣшка је ситуација била живота, а ја сам, богами, био службио војску, дваес прву годину. Није била лоша на очи, онако, средња, имало је и бољѣја и горија, а ѣна дијете је била (Бл); њѣга мѣтак није могло, ѣн је имѣ од времена зрно, и њѣга су струјом убил’и док је млого нарѣда побѣо, ка[д] су га уфатил’и, струју су му укључил’и и тапѣт су га посѣн са струјом убил’и, а ни пиштољом ни пушком ни ничим. Тако је та човек, није могло ништа да пријенѣ на њѣга, то зрно су му нашл’и посл’ѣн ка[д] су га већ турѣл’и на струју те да га убију, тапѣт то су видел’и шта је код њѣга. На крај краја, већ у један вакаат док је млого нарѣда потѣл’ио посл’ѣнке су га уфатил’и те су га са струјом бил’и тамо, тако је био та човек нѣ дај боже (Бр); тапѣт је био тежак доста живот, свѣ се радило са

зâпрегѡм, свѣ *се* рѹчно *рâдѣло*, *косѣло се* рѹчно, *плâстѣло се* рѹчно, ѡндâ *си* вѡду *носѣло* са ѣзвора свѣ (Др); *жѣвѣло се* свâкојâко, *ѡрâло се* са дрвѣнијем рâлом, *јâ сам ѡрѡ* са дрвѣним рâлом, сâмо мâло бѣло на врѣ оногâ рâла гвѡзденѡ, *звâло се* рѡнѣк. Са волѡвима *се ѡрâло*, нѣје ни постојâвâло, ѡде *нѣје постојâвѡ* а̀уто, и нешто мѡтѡрнѡ, једѣнѡ *је имâо* овâј Милâнѡвић а̀уто, Милâнѡвић, кâко се звâше. *Нѣје имâло* а̀ута ѡпште, једва је нѣко имâо бицѣкло, тѡ је слѹчâјно да *је имâо* нѣко, тѣк каснѣјѣ *изâшла су бицѣкла* ал' и бицѣкло *је кѡштâло* по дѡбру крâву. Кѡ *је имѡ* дѡбру крâву да дâ за једно бицѣкло. *Јâ сам се ѡженѣо* за врѣме Тѣта, *јâ нѣјесам* млѡго ни трѡшка ѡцу ни *прâвио*, мѣне *је* жѣна бѣла из Вâрева а *ѹмрла је* осамдесѣт и шѣстѣ гѡдинѣ, млâдâ *је ѹмрла*, *имâо сам* дѣветоро децѣ, сѣдам ћѣркѣ и двâ мушкарца, тѣ су ми ћѣрке пѡудâте у Пазâр, а двѣје су ѡде код мѣне, једна *се ѹдâла пâ се рâзудâла* и дѡведе дѣјете код мѣне, тѹ *је тѡ дѣјете и рѡђено* и *порâсло* и сâт *се ѡженѣло* и ѡно ѣмâ дѣјете (Бот).

Чешће се, међутим, перфекат среће у контекстуалном окружењу где се удружује са осталим претериталним формама. Неретко управо са аористом, са којим показује највише сличности на синтаксичко-семантичком плану. Забележени контексти комбинације перфекатских и аористних форми сугеришу и принципе њиховог распореда у дискурсу наративног типа.

Перфектом се најчешће обележавају радње које су општег типа, указују на (често универзалне и општеважеће) околности које су биле на снази у времену на које се мисли, док се аористом исказују појединачне радње, које се некада након перфекатских наводе како би се указало на преокрет који је наступио и довео до промене наведених околности. На приповедном плану аористне форме уносе динамичност у иначе мирни ток приповедања који се постиже перфектом, уз увек присутну компоненту доживљености:

и ѣто, *излâзило се* на крај, слâбо *је* нâрод *рâдѣо* у предузѣћа пâ *се* пѡсл'ѣ једно врѣме онѡ кад бѣ рâспад, *рâстури се* тѡ свѣ (Баг); *јâ сам ѣшла* онѡ ранѣјѣ, тѡ ми свѣ седѣ, овâ ми *се* мâл'ѣ пѡбол'и, пâ *јâ забѡрâви* (Брћ); тѹ ранѣјѣ *су имâл'и* вѡјска дѡл'е ћѣ пѹнкт, ранѣјѣ у рѣјеку, докл'ѣн граница, тѹ би бѣла вѡјска, пол'ѣиција, пâ хи ѡднѣје бѣјес, *мâкоше се* ѡтал'ѣ (В. Лок); ћѣркâ му је ѹдâта у Беѡграт тâмо дал'ѣко, и ѡна *је заврѣшѣла* вѣл'кѣ факултѣт, и дѣвнѡга мѹжа *ѹзѣла*, и што *се ѹдаде* ѡдмâ дѣјете и не мѡже, сâд не рâдѣ докл'ѣ дѣјете не подѣгнѣ (Ка); од стѡкѣ *имâло је* кѡнâ, волѡви, *нѣје мѡгла да жѣвѣ* порѡдица бес вѡлѡвâ, кѡзе бѣл'е, ѡфце бѣл'е, бѣволѣице *су* кâсно бѣл'е, *нѣје* хи *имâло* у првѡ врѣме, кâсно *су* бѣволѣице ѡде *ѡдшл'е*, *ѣшл'и су* у Л'ѣскѡвац дѡл'е те *су* хи *купѡвâл'и*, *показâше се* дѡбро и *поћѣше да* хи *довѡдѹ* од Л'ѣскѡвца; кѡ *је имѡ* имâње пѡвишѣ ѡн би ѹбрѡ пшеницѣ, мумурѹза, *држѡ* по трѡје-чѣтворо гѡвѣдѣ, некѹ ѡфцу, пѡсл'ѣн рâта кѡзе *забрâнѣше*, и кѡзе *се држâл'е* (Пож); *јâ нѣсам бѣо* у пâртѣји нѣкâко, ни у вѡјсци ни овâмо, ѡће кат *сам дошѡ*, *нѹдише* ми, *јâ не мѡго да се*

одрѣкнѣм да кршћѣвѣм дѣцу, оћу да пѣштујѣм слѣву, Бѣжић, ѿтац и мајка тѣ не дозвољавају, а *јѣсам бѣо* одборник, и у школскѣм ѿбору, двѣ пѣт по трѣ гѣдине. *Мѣрѣ си да слѣшѣш, да изврѣшѣш* наређења; ѣма осмогодишнѣ школа гѣре, ка[д] *сам* ја *дошѣ* из војскѣ *смо подѣзѣл* 'и, бѣла је школа имѣла и ранијѣ пѣ је спѣл 'ѣше мусл'имѣни; ѿни *су држѣл* 'и онѣ вѣјенце онѣмо, а мѣ *смо држѣл* 'и овѣмо, они не попѣл 'ѣше, мѣ *смо се* посл'ѣн *брѣнил* 'и, *организовѣл* 'и *смо се* сѣми те *се брѣнил* 'и што *смо мѣгл* 'и и *нијесмо* ѿђе *презѣмѣл* 'и нѣ *смо побѣгл* 'и тѣмо гѣре ѣе није спѣљено, *побѣгл* 'и у Прѣенѣву (Прћ); тѣ *е бѣла* једна Нѣда ис Чѣчка, а чѣвек јѣј *је бѣо* и[з] Сенѣцѣ, а *рѣдѣо* дѣл'е у пол'ѣцију, пѣ *су се* кѣ *нишл* 'и, ал'и кѣ да *су бѣл* 'и брѣт и сѣстра. *Пѣмрл* 'и *су* ѿбоје, ни *су* имѣл'и децѣ, ни *су* имѣл'и ни *кѣг*. Она му *ѣмрије* тѣ жѣна ѿн тѣ прѣдаде пѣсл'ѣ, ѿн *је бѣо* хрѣничнѣ алкохѣл'ичѣр, свѣ *је* тѣ *прѣдѣ* (Рѣј); мѣ *смо пѣшл* 'и да *идѣмо* за Трѣјѣбине и *врѣтил* 'и *смо се*. Врѣтѣсмо се, онѣ *ѣсѣ* кѣша и *ѣсѣ*, не мѣremo да пѣша *чѣмо* (Ки); нѣ знам кѣт бѣше овѣ пѣт се пѣчѣо рѣдит за Шпѣљѣни. Тѣ сезѣну *се рѣдѣо*, па пѣслѣ прекѣдоше пѣсѣ, у недостѣтак нѣфца, те *сам* пѣслѣ *отишѣ* у Крѣгујевац (Бл); тѣ *је бѣло* до прије нѣкол'ико, па хи истѣраше, ѿн кѣпи онѣ; пѣт пѣтѣ се премѣшѣм, у Шкрѣјѣје *сам живѣо*, тѣ е страна да се ѣвек скрѣхѣ кат идѣ пѣшкѣ, па онѣ посл'ѣн пѣће за Тѣрску, ко *је* гѣј *имѣо* мало пѣрѣ ѿн *је отишѣ*, тѣшко *је* ѿде *бѣло* живѣт, па сѣт фѣла бѣгу и овѣмѣ дрѣшту (Де); е пѣсл'ѣ *сам остѣвѣла*, ѣто ти двѣ пѣт *сам* бѣшѣку *оперисѣвѣла* вође, пѣ нѣ бѣ вѣјда, пѣгрешно ми *заврѣшил* 'и, па отѣдем у Крѣљѣво, у Крѣљѣво не смѣдоше да ме дѣрајѣ (Ка).

Перфектом се обележавају и радње које су се у прошлости вршиле напоредо са аористним:

сѣноћ *смо прѣчѣл* 'и ѿде на посѣдак, и један кѣмшија ѿде стѣри, бѣсмо тѣ такѣ, ѿн прѣчѣ (Баг); ја *сам* онумѣт *бѣо* гѣтѣво ме змѣја пѣчи (Брћ); мѣје гѣдиште *је остѣло* сѣд, овѣ испрѣд мене *је* свѣ *отишло*, овѣ трѣ-чѣтири гѣдине, кѣ да хи пѣкупи, свѣ помрѣјеше; тѣ генѣрѣција *је запѣнтѣла* Дрѣгѣ свѣцкѣ рѣт, тѣ *су* лѣтѣ мѣке *бѣл* 'е, лѣтѣ мѣке, долѣзак Нѣмѣнѣ на овѣ прѣстор, завѣдише се нѣције, пѣ онѣ оногѣ, пѣ онѣ оногѣ, тѣ *је* једна вѣл'икѣ *ѣжѣс бѣла*, а тѣ је свѣ онѣ што *су* стѣри прѣје мѣне говорѣл'и, завѣди пѣ влѣдѣј, тѣ *је* хѣос *бѣо*, ал' фѣла бѣгу некѣх вѣл'кѣх ѿде *није бѣло* ни *кат*, *није бѣло* ѿде што се тѣћѣ ѿде Пѣжегѣ ал'и на нѣвѣу Пѣзѣра јѣс вѣлѣ, ал'и кѣко *је мѣгло да бѣдѣ*; Нѣмци *су убијѣл* 'и за једнѣга Нѣмца сѣдам нѣшија лѣдѣи, сѣдам и ѿде код Дѣховѣнѣ тѣ некѣ убѣше Нѣмце, они уфѣтише сѣдам нѣ те убѣше; једна свѣјта ми *ѣмаде* ѣдес дѣл'е кот Крѣшѣвца, јѣдва *је прѣтѣкла*, отпѣзѣди га *удрѣо* нѣко, јѣдва *је прѣтѣкѣ*, ја ѿдо дѣл'е (Пѣж); Кѣдо је од Нѣкинѣ, ѿн *је* тѣ *погѣнуо*, ја *сам бѣо* у Бѣснѣ, ѿн *је погѣнуо*, те тѣмо дѣбѣх ѣзвѣштѣј *погѣнуо је* те тѣ *је* и *сахрѣѣен*; ѿндал'ѣ *сам* ја *свѣкѣ* некѣга Мѣку ис Тушѣмлѣ Вѣдојевић мѣсл'ѣм да се зѣвѣ, трѣбѣ да је Вѣдојевић, те пѣгибе ѿнѣнѣ на сѣмѣ чѣку, а онѣ град бѣдем ѣзѣдан, ѿко црѣквѣ ѿ кѣмена, и кад ѿн, ја и Рѣде Морѣчанин, кѣ младѣи онѣко без ѿрѣжија, мѣ дѣл'е мѣло *се склонѣл* 'и са нѣм, вѣдѣ се бѣрба, и онѣ Мѣка зѣвѣка

ономē Мил'йвоју са пушкомитраљезом: „Штѝти ме ти са пушкомитраљезом”, да бѝци он тѝблѝвкѝ некѝ бѝмбу набѝјѝ на пушку пѝ да гѝђѝ, е кад *је* ѝн *кл'ѝкнуо*, овѝ га *штѝтѝо*, озгѝр *је* мусл'имѝн *удрѝо* и пѝгодѝ га, и сѝл' *завѝкѝше* овѝ нѝши: „Пѝгибе Мѝка”, ја *испрѝви* главу, *сѝнѝла* му кѝпа гѝре увѝс она се врѝђѝ озгѝр, ѝн сѝмо *ѝзврну се* нѝзѝд дѝл'е, и пѝсл'ѝн га *дѝдоше* мѝне и Рѝду и свѝ низ овѝ вѝјѝнце *смо* га *свѝкл'и* дѝтл'ѝ. Сѝмо га *вѝкл'и*. Посл'ѝ *стѝже* јѝдан Мутѝвѝцѝћ Милѝтин ис Тушѝмлѝ те га ѝн *спѝдби* те га *довѝкѝсмо* до Црновѝршѝнѝ тѝ (Прђ); *ја сам пѝчѝ тѝ да прѝвѝм* кат *сам бѝо* у партизѝне у Сенѝцу *сам бѝо* у нѝрѝднѝ ѝдбрану, пѝ јѝдноме што *сам стѝновѝ* код нѝга, *слѝми* му бѝк нѝгу ѝде, прѝвѝ онѝ, ја му је *намѝсти*, посл'ѝ јѝдан Хѝлмо *слѝмѝ* кљѝчнѝ кѝс ја му *намѝсти*, и отѝдѝ *је* пѝтл'ѝ *пѝчѝло* (Кл); ја овѝ ѝе сам бѝна от дѝскоса, не дѝ ми да идѝм, рѝјѝтко кат ѝдѝм, *бѝла сам* сѝмо јѝднѝм л'ѝтѝс кат *су* ми дѝца *бѝла* тѝ, с ѝјѝма онѝ *бѝл'и* дѝл'е, роштѝл *прѝвил'и* пѝ мѝло хим *бѝ*, ја *ѝдо* с ѝјѝма (Ков); мѝј ѝтац *је имѝ* сѝстру у Тѝрскѝ и *прѝтио* ме тѝмо на виђѝње да вѝдѝ, а *имѝ* васѝку, ја *нѝјесам ѝѝо да идѝм*, а ѝни пѝсл'ѝ *не шѝѝше* без мѝне (Гл); мѝне *дѝде* овѝ стрѝц у Жѝчу, тѝ *сам*, кобајѝги ме *дѝде*, *учѝо* некѝ шкѝлу мѝло, нѝписмено дѝјѝте и *чѝвѝ* свѝње, прѝво ти кѝжѝм, чѝбѝнин *бѝо*, *окопѝвѝ* грѝжѝе, бѝстѝне, свѝ тѝ сѝм, *одржѝвѝли*, нѝс *имѝло* тѝ јѝдну четвѝрица, ко врѝт, *имѝли су* рѝбѝњѝк ѝстѝ, тѝ *се* веђѝнѝм *постѝло* (Вру); *отѝшла* на контролу у Пазѝр и *сврѝтѝла* јѝдна у чешљѝру, и тѝ ме *нѝђе* и *ѝспрѝча* ми кѝко је бѝло (Леч).

Веђ је поменуто да је карактеристика перфекта, што важи и за аорист, обележавање радњи као, са становишта момента говора, неактуелних. Радње означене перфектом вршиле су се и извршиле у прошлости, и као такве тој временској сфери у потпуности припадају. На завршеност радње може се упућивати контекстуално, што потврђују до сада навођени примери, или пак посебним одредбама. Сходно томе, сличност перфекта и аориста јесте и у томе да се уз глагол у предикату може употребити одредба која тачно упућује на временске грнице којима се време вршења радње ограничава, тачније, којима се јасно дефинише временски одсек током ког су дате активности биле на снази. Дакле, перфекат и аорист исказују радње које подлежу временској ограничљивости, док код имперфекта то није могуће.

Примери са одредбама овога типа доста су чести, као претходно наведени, са маркерима који упућују на неререференцијалност радњи, опет услед универзалне семантике својствене перфекту.

Одредбама се перфекатска радња може дефинисати у смислу дужине трајања, или се пак њоме маркира десна граница на временској оси, којом се означава моменат када је наступио прекид именоване радње:

ја сам био у Пазáру цијелу зиму па сам побегло овáмо (В. Лок); ми óде, Пóжега вел'ика, ми смо гòдинама гласал'и Сáвка, ништа ни није смётáло тó да ми гласáмо Сáфка из Бáл'етихá (Пож); *осуђен је био двáдес гòдйнá* бес пòсетè и прáва. За тó дóба издржò је једанèс и пò гòдйнá и пèт дáнá у Срёмскý Мйтровицу. И он издржа једанèс и по гòдйнá и дóђе с рòбијè, по-тијем ўсловима (Бл); *двáнèс-тринèс гòдйнá кá су се развèл'и* (Ос); пòслè смо мáло оживèљи, óтац јóј пòслèн дошò с рòбијè, једанèс и пò гòдйнá је издржò рòбијè за врème Тита. Као дóмобрáн је оглáшен и за тó е одговáрò тијá гòдйнá. И пòслè је стáвио, он је био комадáнт бáталòна у партизáne (Бл); тý је архелòгија, áрхелози из Београда, *рáдил'и су десетину гòдйнá* (Баг); мòја снáха ни јèдна *није имáла*, јèдна òсам гòдйнá, јèдна дèвет гòдйнá, *нису имáл'е* дèцу (Леч); свè под нáдницáма, у јèдно врème свè преко ових óде овá што су упућèвáл'и у Фрáнцускý, е тáмо *је рáдио дèвет гòдйнá*, е пòсл'è су отфркл'и, а бил'и су пòсиромашни (Леч); мáјка ми *је òетйри гòдине седèла* удовица, била ми је мáјка млòго мláда остáла. Такò да сам ја ко[д] тогá óђуха била, *живèла сам* код òèга òетйри гòдине, остáла сирòће и òетйри гòдине са мáјкòм, тó су òсам гòдйнá, òсам гòдйнá сам седèла кот óђуха (Ле); један *је остò сèдам гòдйнá* из Ђерекáра ис мòга сèла, хòца јèдан; сèдам гòдйнá се тá *није помйриò* òегòвòј шòерки што се ўдáла, и посл'è нèкáко (Ђер); гòре нам је кýћа била изидáл'и пòдрум и гòрњи крај, онò се зарáтило а мýж ми он у рòпство шèс гòдйнá био и брáт *је мòј био* тá старйй (Лу); он *је живео шèсèт и пèт гòдйнá* (Врс); *био сам три и пò гòдине* у партизáne (Гло); било је рáтно врйèме и пòсл'è, ја се сèхам, три гòдине пòсл'è рáта *ни'е рáђáло* жйто, свејèдно штò би сй'áл'и (Бо); рáт кад *је био, побèгл'и смо* за Рáшку па из Рáшкè у Беоце *смо живèли јèдну гòдину* (Из); Марина *је рáдила овý гòдину, рáдила је* у Штáвaл, *заменйвáла* јèдну (Че); шèз нèдèл'я сам седèла испрòшена (Кон); ја сам био портйр у ону згрáду у цèнтру. Óнде *сам рáдио дýго и дýго*, па сам рáдио гòре у Гòдово на шкòлу ону, био портйр йстò, òè нијесам ишò, у Рожáје, Йвангрáд, свут (Коз); *живèло се прил'ично дýго* (Не); ја циò дáн тáмо по врту тудијенáке *шòнтáла* (Бал); пòсл'è мòј мýш *је отишò* у Фрáнцускý, а вишè је био, дòста врèмена је прошò те по Београду, онò по Банáту, мумýрус онáј, кукýрус, како ви кáжèте, *комишò и рáдио*, тáмо-овáмо (Леч); ја сам био одбòрник дòста врèмена тýне гòре и знáм да сам *сazивò* сèло те *смо йшл'и* у пòтеру за тијем Гèмбèшом, *пропáл'и*, Гèмбèш *је дòста врèмена* пòсл'è *живèò* (Прћ); ја сам била дèсет дáнá са овйем мáл'им јèдва чèкáла сам да дòђèм (Брћ); ја сам *носйò* пртене пантòл'е кò знá кол'ико (Коз); ја сам *рáдио* и ја у Петол'èтку мáло, осамедесèт сèдмè (Коз);

òне су *живѐл'е до Дрѹгòг свѐцкòк рàтa* (Пож); *до скòро сам мисл'ио* да гòре водѐ нѐмà, да је пробл'ѐм за вòду, међутим, кàке йзворе ймају, кàке вòде, тò плућа отвàрã, и јàке вòде (Баг); пàнтим, *јã сам бãш и јã ðрò са волòвима до скòро*, пòсл'ѐн смо купил'и трактор да се тò мàло превазиђѐ (В. Лок); òн је *дòсад седѐо* óде и Òмер и овã ðòвек, Áмир се зовѐ, што свйрã у кланѐт, пã такò (Мел); *јã сам док ми овã ðѐрка се нйје ўдãла*, *јã сам држò* по двйје по трй крãве (Трн); *чўвãла* òфце, *док сам се гòй ўдãла чўвãла* òфце (Ли).

III.5.10. Као што је показано, перфектом (и аористом) обележене радње одликују се свршеношћу, њихово (из)вршење у потпуности припада прошлости, те тако својим трајањем никако не може обухватити и садашњост. То је једна од основних разлика према имперфекту и читује се, превасходно, у ситуацијама обележавања радњи из блиске прошлости. Тако Ј. Вуковић навди да се на питање: *Виђе ли ми ðе ðевојке?*, ако се за њих зна где су, може одговорити: *Ено иг на главици, мало прије седагу и смијагу се нечему*. Притом, „овим: *ето иг на главици* – јасно је обележена садашњост за место налажења субјеката о којима се говори, а то се, у ствари, иако то није директно речено, односи и на временски однос глагола *седети* у имперфекту (подразумева се да девојке и сад седе, а имперфекат се [...] употребљава да се веродостојније покаже како је лице које одговора на питање само видело да девојке седе)”. Даље, „имперфектом *смијаху се* означено је само да се радња вршила у моменту кад је говорно лице посматрало (слушало) субјекте радње, а сама се радња односи и директно и индиректно на прошлост иако није искључено, што само текст показује, да се она и сад врши, – у моменту кад говорно лице одговара на питање”. Међутим, „да је речено: *ено их на главици, малоприје су ту шиђеле и смијале се*, значило би у ствари: на томе су месту, – радње седења и смејања односиле би се само на прошлост, – ни индиректно се не би указивало на то да се оне и сада врше, то је у крајњој линији занемарено. Да је опет речено: *ето их на главици, мало прије су сиђеле и смијаху се*, имперфектом би се обележила само очевидност, и прошлост и све друго је занемарено” (Вуковић 1967: 113–114). Дакле, прво диференцијално својство перфекта према имперфекту јесте ограниченост радњи на прошли моменат (детаљније о имперфекту за блиску прошлост в. т. III.3.4. у одељку о овом глаголском облику).

Суштинска одлика имперфекта јесте исказивање прошле радње у процесу њенога вршења. Имперфекатске радње, дакле, предочавају се као процеси у трајању, а не као целовита дејства. Перфектом и аористом радње се приказују као целина, као нешто што је

било и што се као такво одликује готовошћу. Приказивање радње као процеса у току, трајању, свакако јесте могуће и употребом перфекта, имајући у виду да је он облик најопштије семантике. То је посебно својствено имперфективним глаголима, те тако утисак процесуалности, трајања радње проистиче из морфолошких својстава глагола, или је одређен контекстом. Ј. Вуковић у вези са тиме истиче да у примеру: *Кад ја грађах ову кућу, дође ми један мајстор из приморја да ми зида зидове*, имперфекат означава процес, ток радње. Али, с друге стране, и када се каже: *Кад сам ја градио ову кућу, дође ми један мајстор* „не мисли се ни на шта друго него на временски ток у који се поставља друга претеритална радња”. То значи да и када кажемо да перфекат „обележава радњу у њеној потпуности временског трајања – његова обична употреба, то не значи да се у његову значењу не може и то занемарити, и да не може исто као и имперфекат обележавати само процес радње. Сва разлика у овом нашем случају између: *кад ја грађах ову кућу* – и: *кад сам градио ову кућу* – своди се на то што се имперфектом даје непосредније уживљавање у ситуацију о којој је реч, а перфектом се са стајалишта говорних момената говорна лица уживљавају у прошлу ситуацију (са транспонованим ситуацијама у смислу релативске прошлости) на сасвим обичан начин”. Једина разлика је, како сматра аутор, у томе што је имперфекат за разлику од перфекта носилац компоненте доживљености, док је јасно да „између једног и другог израженог облика нема никакве разлике ни у смислу дужине трајања (то је у овом случају говорном лицу сасвим индиферентно), ни у смислу напоредности радњи према другим датим радњама (то овде постоји, зависна реченица даје то сама собом, али је за само схватање радње и то индиферентно)” (Вуковић 1967: 232–233).

Конечно, овде долазимо до још једне релевантне разлике – имперфекат је глаголски облик којим се јасно обележава непосредна чулна доживљеност радњи, што омогућава њихово приказивање као претериталносадашњих ситуација, оживљавање на плану садашњости те приказивање као динамичних акција посматраних у току вршења. Перфекат, као што је и речено поводом његовог односа са аористом, ту особину не поседује, тачније, она не спада у ред примарних компоненти у његовој семантичкој структури.

Перфекат, иако то није примарна одлика његовог семантизма, може обележи радњу у процесу вршења, или пак радњу дужег трајања. Стога се он у контекстима неретко среће у служби обележавања радњи које се представљају као оквир унутар којих се смештају

напоредне радње исказане осталим глаголским облицима, односно које својим трајањем обухватају друге радње, тако да се оне смештају и једна у односу на другу распоређују на, на тај начин дефинисаној, претериталној временској линији:

овај дѐо тãмо ка Црнõј Гõри, *живѣл'и* су и Срби и мусл'имани, ал' како којã година *била*, ко дõђѣ на влас, õн некѣ закõне постави; *било је* присилног исељавања, мѣђусõбно *се убийãл'и*, *бежãл'и* за Македõнију, за овѣ крајеве, промијени мѣсто, склõни се; *није имãло* стружѣ него онѣ лãмпе, гарабит некѣ што *је био*, õн *је горѣо* у тѣ гарабитнѣ лãмпе, некако свѣжѣ на чѣло и оно гори једно врѣме, и õн пõсл'ѣ дода онѣ прашинѣ и тõ би горѣло, осветљãвало (Баг); вружу ракију па му наби па кихã, па кихã, па кихã, па готõво црче, ни да трпи ни да скинѣ, а *тужио* фафарõнã у једну пасиквицу па и *окадио*; *био је* õбичãј да ме прстенуе дѣвѣр кот кужѣ, сãмо улази дѣвѣр и још двã са њим, пõмоћни дѣверови, не умижѣм ни јã да ти објãсним тõ, прстенују млãдý, õна хим дãдѣ по пешкир, кад је прстенујѣ, свижѣм по пешкир преко рãмена по õбичãју, донесѣ хим шѣрбет, *није имãло* сõк него шѣрбет, вõда и шѣћер, и õни *је дарују* посл'ен на ону, *викало се* тãбља, *није* послужõник, стãвý на тãбљу пãре, кол'ко кõ мõже, *није имãло* послужõвник него тãбља; *јес се рãдила*, сãмо јã, што се мѣне тичѣ *нијесам*, а *рãдила се* конõпља, почупã је пã је свѣжи на врх, пã је покисел'и у бãру, пã је извãди пã је сýши, пã пõсл'ѣ на ону трл'ицу, и пõсл'ен је прѣди (Боб); мõжда тѣ не разумѣш ме штã су бил'е сламãрице, тõ су *бил'е* испл'ѣтене као душѣци од некõг платна, и тý *се нахãкала* слãма, тý *се турãла* слãма и тõ жѣне, мајке децѣ, õне тõ умекшãју мãло ону слãму и прõстри дѣци, и тý да л' хѣбе, да л' мало хãршãфа и на тõ би л'ежãл'и; рãније како би му õтац и мајка рѣкл'и, õтац и мајка *су му се питãл'и*, отиди, види девојку, кãка је, штã е, от којѣја је, õни дõђи õгуд да видý хѣ се удãјѣ девојка, ймã л'и штãгоћ у тã дõм хѣ хѣ да живѣ, кãко је стање, штã је, пã богами нѣко и покуди пã се развãл'и тõ, свãшта *је било* (Бот); кад ймã, кúпи, кад нѣмã. Богами йсприје *није се* ни *имãло*, *нијесу* ти валã пãре *помãгãл'е*, ониã гõдїнã бãш ка[д] *сам дõшла* јã õде, *није имãло* (Брђ); из овѣјã гõдїнã пўне *бил'е* шљйве, овѣ стерл'ѣјке, свѣ *слõмїло* гране, не мõже да држи кõл'ко *је тõ родїло*; *знãло се* да се осѣчѣ бãдњãк, понесѣ се погãча, флãша ракијѣ, кукурус, óвас, жита шта ймãш и првã лъуска да пãнѣ да га сунце гријѣ онã бãдњãк. И првã лъуска се узимã и стãлã се у тõрбу а погãча, бãдњачица, ломѣ се преко бãдњãка у шуми где се осѣчѣ бãдњãк; јã се сѣхам *био сам* дечкић кат *смо кõпãл'и* овај канãл за вõду и тý найћѣмо кõ онѣ земљани чанãци што се нѣкад мл'ијекo разл'ивãло, сãмо преврнuto овакõ, штã је сãт, õтац ми кãжѣ: „Нѣ, не дїрãј” (Из); пã би јã пѣшкѣ одãвдѣ, пã преко Парãлова, преко Вãрева, по[д] Дõховиће сãђи пã опл'ѣти пѣшкѣ, отиди нõђи, дõђи, ништа ме *кõшитãло* *није*, ни бãнка, ни дїнãр (Ју); кãко *се сїјãло*, такõ *смо живѣл'и*, тõ *се сїјãло* и *брãло* и овã јѣдна тýра, пã другã, пã стãви у вõду у мочїло, тõ пõсл'ѣ мѣсѣц дãнã да се кисел'и, пã да га осýшиш, пã да га отрл'иш пã стõ јãдã; кãко *је* õна са снãшõм *живѣла*, õне се свѣ зõвни на брдо пã посѣдã, пã разговãрã (Коз); лõнце су

тѣрѣл'у одѣвл'ѣ из Јѣшѣницѣ, онѣ лѣнце од землѣ, *тѣрѣл'у* за Кѣсово за жито, грдно, посл'ѣ рѣта, по јѣдан ил'и двѣ лѣнца жита, и тѣмо раздѣјел'и по сѣл'има (Лу); тамо дѣл'е, *није имѣо* овѣ пѣт, него низ рѣјеку тамо дѣл'е, тѣ *је* сѣмо онѣко путѣње *бил'е*, пѣ би товѣрил'и онѣ товѣре дрѣва на кѣње, пѣ зал'ѣди рѣјекѣ а кѣњ найѣ на рѣјеку и пѣкнѣ онѣ л'ѣд и он побѣдѣ глѣвѣм и свѣ и дрѣва и кѣњи и свѣ у вѣду обѣл'и; кад *је бѣло* за врѣме Тѣта, *научѣо* нѣрот те дѣбре плѣте, те дѣбар пѣсо, те имѣјѣ свѣ запѣшлѣње, фѣбрика Рѣшка кат се бѣло тѣ напѣнило бѣло да рѣди, тѣ кат се пѣсти рѣднѣштво, тѣ нѣ мош да прѣѣш ѣл'ицѣма свѣ рѣднѣци ис фѣбрикѣ (Не); ѣвѣчѣ у тѣ стѣнове *покупио се* нѣрот кот тѣјѣ мрѣтвијѣ лѣдѣ, кѣ и код вѣс и код нѣс се чѣвѣ онѣ мрѣтвац кад је у кѣћу. И тѣд *није имѣло* стѣкло него *имѣл'у* папѣри на прѣзѣре, а тѣ овакѣ онѣ папѣр, оквѣсиш га, он се пробѣјѣ и тѣ видѣш тѣмо у тѣ простѣрију свѣ кѣ је, и слѣшѣш (Нет); *имѣл'у су* јѣдни ѣјѣмбѣси, рѣнијѣ он се ожѣни и дрѣгѣ вѣѣ, трѣѣ вѣѣ довѣди мѣзику у кѣћу и тѣ нѣзѣвѣн идѣш, свѣ омлѣдѣнци мѣмци идѣ на тѣ ѣјѣмбус, нѣко од рѣѣкѣ извѣдѣ мѣзику, јѣ му дѣм стѣ ѣурѣ и он дѣѣ тѣ вѣѣ и свѣрѣ тѣ и; кат *сам се женѣо*, *имѣ сам* дѣвѣјѣкѣ ѣде *поруѣвѣл'е су* ми да ми дѣћѣ кот кѣћѣ сѣмѣ, јѣ *нијесам* *прифѣтио* тѣ, са јѣднѣм дѣвѣјѣкѣм из Бѣјѣл'ијѣ Вѣдѣ ѣзгѣ се ожѣним (Пож); здрѣвице, прѣвѣ, дрѣгѣ и трѣћѣ за Свѣтѣ Трѣјѣци и ѣндѣ имѣш гѣсте, кѣмшијѣ, ѣбѣвѣзно *си гл'ѣдѣо* да *имѣш* кѣмшијѣ кѣјѣ је ѣбѣвѣзан из сѣла нѣкѣга, јѣднѣга, двѣ, трѣ, пѣт, како кѣ мѣгнѣ. Тѣ кѣмшијѣ дѣѣ уѣѣ слѣвѣ, на слѣву, ѣстѣ дѣжѣш слѣву, мѣ слѣвѣмо Свѣтѣга Нѣкѣлу, и дѣћѣ тѣ кѣмшијѣ, прѣјѣтељѣ дѣћѣ. Ѣбѣчно ѣзмѣш нѣкѣг из сѣла стѣлно да ти је, и ѣне тѣбе и тѣ нѣму, е посл'ѣ ѣни јѣш ко нѣко ѣмѣ, дрѣгѣ гѣсти долѣзѣ; пѣ *се носѣло* ѣнијѣм женѣма, ако имѣ у кѣћѣ вишѣ, нѣ знѣм по сапѣн, тѣ кѣмшијѣ. И ѣни прѣјѣтељѣ трѣћѣ нѣѣ изнѣси се тѣ мѣлѣс, трѣ дѣна *се слѣвила* слѣва, тѣ *се* такѣ рѣдѣло; рѣнијѣ *је бѣо* ѣспит, и ѣндѣ закѣжу кѣт ѣ свѣдѣба (Прѣ); нѣ би се ни виѣѣл'и мѣмак и дѣвѣјѣка, рѣцимо, јѣ тогѣ пѣмтѣм, ал' нѣ свѣ него *имѣло је* слѣчѣјѣвѣ прѣко рѣѣкѣ, прѣко прѣјѣтељѣ, прѣко нѣкѣга, пофѣл'и дѣбру дѣвѣјѣку, о[д] дѣбрѣ порѣдѣциѣ, такѣ тѣ и тѣ *су се* такѣ узѣмѣл'у (Рај); ѣнѣ, ѣднѣси сѣкѣру пѣ разбѣ л'ѣт ѣним гѣвѣжѣтетом пѣ кол'ко мѣре да се завѣчѣ ѣнѣ вѣш, такѣ ти тѣ бѣло (Со); ка[т] сам јѣ дѣврѣла нѣкѣк од чѣвѣка *имѣло није*, сѣмо жѣне. Стојѣ овакѣ, тѣрила рѣке и стојѣ, покрѣл'и је чѣткѣјѣм, нишѣта не смѣјѣ да се прѣчѣ; *живѣла сам* са дѣверѣвѣма и *држѣл'у су* ме свѣкат л'ѣјѣпо и испрѣти ѣ гости и довѣди. *Имѣло* не дѣсетѣро, пѣ чѣвѣк ми ѣде у вѣјѣску трѣ гѣдинѣ, јѣ свѣ седѣла кот дѣверѣвѣ. Ниѣкат *ѣишла* ѣ рѣт *нисам* шѣто *нисам* пѣтѣла дѣвѣра, ѣн ме спрѣми и дѣѣ те ме ѣзми. *Нијесмо смѣл'у да мрѣднѣмо* шѣто *нијесмо* пѣтѣл'у (С. Туп); тѣпѣт дѣвѣјѣке и жѣне *нијесу смѣл'е да уѣћѣ* у сѣбу *да гл'ѣдајѣ* кад мѣ ѣгрѣмо него *су вѣрѣл'е* на прѣзор, *није имѣло* стѣкло него папѣр, нѣвина, *бѣло је* мѣсто стѣкла, пѣ ѣнѣ прѣвѣл'и, оквѣси га, пѣ *су тѣ вѣрѣл'е*, дѣвѣјѣке и жѣне на врѣта, ѣтѣри врѣта пѣ *су* не вѣрѣл'е ка[д] *смо* ми ѣгрѣл'у; тѣ *је* такѣ бѣло рѣнијѣ, ѣдѣвл'ѣ поврѣшица, у Дѣжѣву кот Црнѣврѣшѣнѣ, ис Трнѣвѣ у Дѣжѣву пѣшкѣ на цѣмбус и тѣ ка[д] *смо* нѣс трѣјѣца зѣгрѣл'у у сѣбу, дѣвѣјѣке *су гл'ѣдѣл'е* на прѣзор, тѣмо мѣ ѣгрѣмо, не вѣдѣмо дѣвѣјѣке, мѣ тѣмо помахнѣтѣсмо у сѣбу; у шкѣлу кад би бѣло нѣјѣрије ѣнѣ жѣтѣ Мѣмировѣца, ѣнѣ *је*

азгйна *била* кад је играла, накокорâ кòсу овакò пã ка[д] *смо ѝгрãл'и* у шкòлу, удãри ногòм пã хо̀ће пãтос да слòмї док ту *смо ѝгрãл'и* (Грн); òн *је рãдїо* у јãму дòл'е и како *је рãдїо*, а *био* вїсок, крупан, и како *је рãдїо*, дал'еко бїло, озгòр се опўчи, пãво га *удãрило*, знãш, ў главу; *имãла сам* јã свè, и помãду, да се нарумèним, *нїје се имãло* кã овò сãт мòдèрно нò црвèнў ãртију што се кїтè свãтови, јã тò *чўвãла се* да не црнїм, ту кòсу распл'ети полãко пã плèти пã пòсл'è, пã завèжи тãмо овал'икї òбруч нã главу, кòса овол'икò онò *јèжãва*, ада не мòгу сãд да прїчãм кãко сам јã тò носїла, по мèсец дãнã би јã тò такò наређївãла се; јã *сам* гòре са учїтèлькòм *спãвãла* у шкòлу, брãт ми *био* курїр у шкòлу а учїтèлька *била* сãма, млãда *била*, *била* е оздòл и[з] Србїјè, и она мèне замòл'ї, да нè би бїла она сãма, да јã спãвãм код нè, и ствãрно ме мòји родїтељи дозвòл'è, у шкòлу *јã спãвãла* саш нòм, и *побèгла сам* и шкòл'è (Гр) *јã сам имò* Србã óде, пã би отишò кòд нї, тò нїје дал'еко одãвдè, тò су Кўшићи, пã овãмо Рãвнã Гòра, òн би ти прїнијо чїстї зобенї л'èп кої *се нїје* ни сїјò; прїје јã кат *сам био* дїјете, јã *нїјесам мòгò* у сòбу *да уїђем* док ме нèко не позòвè, истèрã те и[з] сòбè, а сãд првã òца за стòл нèго гòс; бòга ми *сам* јã мòју дèцу на кòња *носїла* òвдал'è за Сјенїцу кат *сам бїла* бòл'есна пã претр̀ни, да извїнèте, на онòг кòња седући, не мòгу вишè да издржїм; кат *сам био* дечãк, свè *сам ишò* у Пòжегу кўповò кукурус, самèљи, бајãги продã у Сенїцу, òтац *нїје рãдїо* пã *смо бїл'и* сиромãси, пòсл'è кат *сам* мãло *порãстò*, *јã сам се* мãло *обогãтио*; код мèне *дòшла* јèдна твојїјã гòдїнã бãш *седèл'и смо* прїје јèдно нèкол'ке гòдине, из јèднòга сèла дòл'е из Дунїшићã, пòдал'еко одãвл'è имã петнèс кїлометãрã сèде, *довèла* је јèдна сирòта òндал'è, јèдно дїјете са тòм сирòтòм и сèдоше бãш ту овакò кò вї (Кл); *јã нїсам мòгла*, кад сèднèм на рãзбој да ткèм, *нїсам мòгла да довãтїм* пòдношке, *нїсам* млòго ни *порãсла*, пã овãмо ми позãди òтац тўри по двїје трупїне пã ми овãмо помãкни и јã пòсл'è сèдни да ткèм; èто вїш кòл'ко *се вèровãло*, идè да се причèстї, најèдè се, напїјè се, òдè да се причèстї; знãш штã је тò, òцò, òндã *је бїло* онò пòсл'è рãта, *нїје имãло* ни сапуна ни прãшка, онã пèпео зãбркã, онò вèша да опèрè пèпелом (Кн); свè *се рўчно рãдїло* и свè би порãдїли и стїгни да идèмо и на сїјела и у махãлу и тò *се скўпљãо* нãрот, овò сãд јòк (Гр); *јã нїјесам* валã *ишèла*, мòј òвек би ме тèрò. Јã нè шче, óде ми л'èпшè (Бо); трãкторима *су вãдил'и* како *пãље* тè хомòре, трãкторима закãћи и натрèфи дол'е искòпãј, такò е зèмљã мèка, закãчи с трãктором и повући и извући òтãву хомòру (Бо); врèме *је бїло*, не пїтã те родїтељ òè òе да те дã (Бр); слãбо *су* је пїтãл'и, слãбо *су пїтãл'и*, јòк мòре, дãди је, *нїјесу слãбо пїтãл'и* девòјку, дãди је (Гло) брãта *сам женїо*, хãј јòш тò да ти испрїчãм, прãтїм јèднòга хòцу, тãмо тã провођãча (Жу).

Имперфекатска радња често подразумева напоредност са неком другом радњом или ситуацијом. Таква прошла, са имперфектом (било самостално употребљеним било у облику помоћног глагола у саставу плусквамперфекта) напоредна дејства могу се обележавати перфектом:

ја *сам* ишла за Вршац, нијесам, сaмo на једно мeстo *сам* видела да су шљиве *родил'е* и тo се
 бeшe до земљe савило, тy мaлo нeштo бeшe кa, кaкo да ти објaсним, кa у некy дол'ину, и тy ваљдa
 нијe закaчило, тy бeшe остaло; у тa хотeл ђe *смо бил'и*, нит се знaше кo је дирeктор, ни кo је шeф, тo
 рaдaхy, уoпштe сe нe знa кo је штa. Рaдy, имaхy (Брђ); сeћaм сe јa, рaнијe кaт *смо тeрaл'и* дрвa зa
 Кoсoвo сa oвијeм синoм пa дoл'e вoјскa пa трaђи ти докyмeнтa, пaпирe, мoј син нeштo нe бeшe
 пoниo, нe дaјy дa прoђe (В. Лoк); бaш јeдaмa јeднe прил'икe јeдaн мyсл'имaн ис Пaзaрa ўпoзнa сe сa
 јeднoм дeвoјкoм тy нaшeгa рoђaкa, oн јoј *сe прeстaвиo* дa је прaвoслaвни, јa јoј кaзa, oн посл'e шћaшe
 дa сe бийe сa мнoм, њeмy кривo штo гa јa офирa, инaчe мил'ициjа гa oтeрa, тaкo бий (Из); тoгa имaшe
 јa нe знaм кoл'икo, пyнa гoмилa, зa штa *je* oнo *слyжилo*, нe знaм (Из); кaт *сам* јa *oтишo* у Тyрскy
 сeдaмдeсeт и првe гoдинe, тo ми *je* првo *било* дa oдeм, бeхy у тeшкy ситyaцију, бeшe нeстaбилнo,
 систeм нe бeшe у Тyрскy, живaхy oд сeдaмдeсeтe гoдинe пa нa oвaмo (Пoж); oн *je* *долaзиo* сaд, вишe
 пoзнaдijшe oкoл'инy нeгo ијeдaн. Свe пoзнaдijшe (Бoљ); бaш дaнaс *сам мисл'илa* дa идeм пa oнa
 вeљaшe мoждa ћy испaнут пa нијe испaлa, *остaлa je* тy (Бo); мий *смо* јeднy плoћy мaкл'и пa *смо*
 гл'eдaл'и, пa знaш штa, мoгу ти рeј, трий мeтрa стojaшe кoстyр, глaвa, кoсти, кaо дa је јyћeр ўкoпaн;
 aдa јa кa[д] *сам* гл'eдo, тo нијe шaлa, крyпни *бил'и* тo лyди тaдa, прeкo двa мeтрa. Мeрaхy лyди,
 бeшe им зaнимљивo. Здрaви зyби. A знaш кaкo им сeдaхy здрaви зyби, a вeл'ики. *Гл'eдao je* oвa
 стaрй, тo нијe шaлa, тo је oзбиљнo (Уг); *биo* и у Крaљeвo трй-ћeтйри мeсeцa, тe дoђo, кaт oвaј Сyљo
сe бeшe, oвa ми ўнyк, рoдиo, Исмeтoв син, и бeшe дoшлa ми тa бившa сyпpyгa, мaјкa Ёсмeтoвa,
дoшлa кoд мaјкe дoљe и oвa Нaфй'a *je* *дoвeлa* дa *дoђe* кoд нaс oдe, *дoвeлa je* и бeшe дoшлa (Бл); Ёсмeт
 кaд *je* *кћeo* дa идe зa Нeмaчкy, јa *сам* гa зaкљeo свoм бoжoм зaдaткy дa oн штo пријe мoгнe дa дoђe
 дa ўзмe дeцy, oнo бeшe приспeo oвa рaт дa бидe oдe, дa ўзмe жeнy и дeцy и дa и пoвeдe у Нeмaчкy
 сaш њим (Бл) Чyл'ијe имa тaмo кoд Мoјстирa, имa сeлo, *биo сам* у тo сeлo јa. Тy прaвaхy лyди гyслe,
 дoбрo живaхy (Бo); имa oдe рyжa кoд нaс oвaмo у oвe кршe, јa *сам* *носиo* јeднoј жeни у Тyтйн, дa л'
 нeштo вeљaшe зa нaкй притйсaк (Бр); кaт *су* *пoчeл'и* oвaмo дa *грaдy* oвy мaгистрaлу, јa бoгa ми бeх
 млaђй, *рaдиo сам* сa инжинeрймa (Кe); oпaнци *сe* *носил'и*, тo кo *e имo* oпaнкe пирoћaнцe, кaкe
 цйпил'e тo бeшe; сaт из Кoвaчa кaд *смо* *ишл'и* тoгa имaшe сйлa гoрe (Мeл); нe знaм кo *вoдaшe* кoлo
 и oн мeнe л'ијeпo oдвeдe, дoђe тe мe ўзe, Мил'e, и цйпцијeлo вeчe *сам* сa њим *йгрaлa* (Кoз); *пoмрлo*
je тo свe и Мaркo бeшe слaп (Глo); тaкo бeшe у Мaкдoнију, *биo сам* дoл'e пoднo Вeл'eзa (Мeл);
трeбaл'и дa oрeмo и дoђy јeдни, oтaц ми бйo у Пoзaр, идaхy тй пyт у Пoзaр нa пйjoц (Лe).

III.5.11. Пeрфeкaт нa нaјoпштији нaчин oбeлeжaвa прoшлe рaдњe, тe сe стoгa oнe
 пeрципирaју кaо експoзицијa, oквир зa увoђeњe других прeтeритaлних дeјстaвa
 спeцификoвaнијe сeмaнтикe. Нaјчeшћe сe упoтpeбљaвa упрaвo зa увoђeњe, пoтoм
 кoмeнтaрисaњe или пoјaшњaвaњe (у смислу дaвaњa инфoрмaцијa o oпштим oкoлнoстимa

које су биле на снази током њиховог вршења) хабитуалних радњи, које се означавају облицима специјализованим за исказивање значења поновљивости – потенцијалом, императивом или релативним презентом (често се ови облици удружују и смењују у ширим контекстима). Перфекат овде има улогу да радње експлицитно означи као прошле, док их остали облици мармирају још и као понављане.

Перфекат у таквим контекстима најчешће означава радње, стања или збивања који се издвајају од хабитуалних својом једнократношћу, уз дуже или краће трајање:

йгра жмѹркѣ, йграјѹ се кл'йсѣ, тѣ се такѣ зовѣ, мачѹгу забѣди пѣ једно мѣло дрѣво стѣви на онѹ мачѹгу пѣ га дрѹгијем кѣ ће дѣлѣ, тѣ побеђѹе, одбацѹјѣ. Фил'цѣнѣ би се на посѣтке, йграјѹ, стѣви прѣстѣн пот фил'цѣн, двојица крѣјѹ, а они дрѹгѣ тражѹ, кѣ нађѣ, побѣдѣ. Тѣ *се* такѣ *зѣло* тѣ йгре; не велѣ нѣшта да тражѣ кад је трѹдна, ако јѣ не дѣдѹ, пѣсл'ѣ нѣје дѣбро тѣ дѣјете, не рѣдѣ се нѣрмѣлно, тѣ би вѣкѣл'и, ако тражѣ нѣшто да појѣдѣ и сѣд нѣко нешто нѣмѣ, *нѣје* јѣ *дѣ*, и кажѣ рѣдѣ се онѣ шарѣно по л'ицу дѣјете; *нѣје бѣло* стрѹјѣ, кѣсно стрѹја, на лѣмбу *се*, запѣл'и лѣмбу, свѣ се покѹпи, кѣ пл'егѣ, кѣ прѣдѣ, стѣви је тѹ и рабѣтѣ на лѣмбу, покѹпи се ѹвечѣр, посѣдак, жѣнѣ дѣста, тѣ *је бѣло* пѣсма, весѣље, кѣ на прѣло; разбајѣвѣл'и би му жѣне, којѣ знѣ, тѣ *су имѣл'е* тѣ старѣјѣ што знѣјѹ, разбѣјѣ детѣту да не плѣчѣ, дѣјете ймѣ грѣчеве, сѣ око глѣвѣ и бѣци ѹ воду (Бѣб); *јѣс*, овѣј код мѣнастѣра гѣре, тѣ је један у Срѣбији можда нѣјвѣћѣ вѣшар *бѣо*, сѣбор *се зѣо*, тѹ би се онѣ четрнаѣстѣг јѹла, половѣна Крагѹјѣвца, Рѣшкѣ би дѣшло одоздѣ. *Бѣл'е* су жѣне ранѣјѣ, калѹђѣрке, такѣ *се зѣл'е*, пѣ су *одрѣдил'и* да лѹди тѣ преѹзмѹ и сѣд ѣни тѣ држѹ (Баг); ранѣјѣ тѣ *нѣје смѣло* пошто сѹнце зѣђѣ да донѣсѣ водѣ у кѹћу, да избѣци смѣће пошто зѣђѣ сѹнце. Што би скѹвѣл'и недѣлѣм хрѣну, тѣ би онѣ дѣн што потрѣши, потрѣши, што не потрѣши, у кѣнту свѣнѣскѹ, недѣлѣнѹ вѣду ни омѣл'и се не би, тол'йкѣ *се* тѣ *чѣвѣло* (Из); ранѣјѣ стѣд *бѣо*, пѣ кат *су* мѣне *кѣл'и* да жѣнѹ, јѣ бѣжи нѣпоље. И девѣјку да удѣјѹ, она бѣжѣ нѣпоље, срѣм је, мѣне срѣм, тѣ тѣ дѣбро знѣш. Тѣ *е бѣло* стѣт, *бѣло је* срѣма, *бѣло је* свѣга, обрѣза *имѣло*, сѣд нѣмѣ нѣшта, сѣт се стѣ чѹдѣ прѣвѣ, стѣ чѹдѣ догѣђѣ, хѣлѣду чѹдѣ се догѣђѣ (Ју); *јѣ сам* дѣцу *подѣгла* у шѹму, дѣјете, напрѣти га овѣкѣ на л'ѣђѣ и свѣжи овѣмо прѣтѣачу, и понѣси йгл'е овѣкѣ, и понѣси ѣтетѹ, удрѣби у једно чѣнче овѣкѣ, *кѹпио ми* ѣтац, тѣ *се зѣло* самѹн, осѹши тѣ л'ѣп дѣбро, осѹши, прѣври вѣду, тѹри шѣћер на четѣри онѣ излѣми, покрѣи марѣмицѣм и тѣмо га нарѣни, тѣ дѣјете, у шѹму (Ка); тѣ *смо* за сѣбе тѹ *држѣл'и* стѣку, *имѣл'и* свѣнѣ лѣм ранѣјѣ, пѣ умѣлѣ онѣ за крѣве, за волѣве (Коз); у лѹбицу, *бѣла је* тѹ стѣрѣ кѹћѣ пѣ *сам* на огнѣште, пѣ *сам* у црепѹљу свѣ *мѣсѣла* л'ѣп. Пѣ би дѣђѣ кѣмшѣке, а јѣ, хѣтула *имѣла* јѣдна, прѣстрѣш на тѹ хѣтулу. Пѣ порѣди, по једанѣс двѣнѣстѣро имѣло фѣмил'ијѣ, тѣјѣ ис црепѹлѣ л'ѣбѣвѣ, пѣ једна кѣмшѣка дѣђѣ, пѣ: „Како хи овѣкѣ помѣјѣсѣш, пѣ кѣко хи печѣш?"; и *жѣлѣ*, пѣ трѣбу до зѹбѣ, да извѣнѣш, пѣ се сѣгни, пѣ кљѹчѣви нѣ нѣс и на ѹста. Цѣлу нѣћ *сам жѣлѣ* овѣкѣ кукѹрус по мѣсечѣни, овѣ не мѣже, овѣкѣ

врућине, са свѣтром, пā по цијелу нōћ. У сабах јā из њивѣ кот кӯћѣ. Тō те нѣко *нѣје нѣтō* мōш л'и ил' нѣ мош, је л' ти тѣшко ил' нѣје, него мōрāш него штā ћеш (Леч); јā *сам носѣо* од говѣћѣ кōжѣ, онō опӯти, пā су пријечāl'и, онō се поцѣпā, мājке дōђи пā ўзми да опријечā мāло некōм дрўгōм опӯтōм, пā опријечā онō, опријечā, и стāви некѣ обōјак у опāнак, и обӯ онѣ чарāпе дебѣл'ѣ, док отидѣш до тāмо до стōкѣ те чӯвāш тā дāн, оно се распāдни, ўвечѣ обрђи се око ногѣ, нѣмā нѣшта. А *носѣл'и смо* о[д] точкōвā опāнке, ковāници, код оногā ймā онā рāдња што је бѣо Цѣмко опанчār, испод Шўмскѣ ўправѣ, о[д] точкōвā опāнци *су нōшени*, онō òколо ње трѣбā да се зал'ѣпѣ опāнак, òни ексерѣйїма закӯцā онō, намѣсти, овāмо-онāмо, тврдо, нѣкат се не исцијепā ал' тѣшко за нōгу, подуспарāвā се, пā уштўља пā отвōри се рāна нā ногу, штўљā онō са стрāнѣ (Не); посѣ тў конōпљу она нѣкнѣ, порāстѣ, сазрѣнѣ, òндā се пōжњѣ, повѣжѣ се у тўцāt и тўри се у некѣ резервоār водѣ и оно би се тўне кѣсел'ило, извāди, *имāл'е су* онѣ трл'ице и *употребљāвāло се* за кошўље, дōљњѣ вѣш, *нѣје имāло* штā дрўгō. *Живѣло се* о[д] тōгā; òна је штѣтоћина шўмѣ, ђе би дофāтила, тō *су бѣл'е мāl'ѣ* шўме, рāгѣшта *су ућинѣла*, òде *се* ћѣсто рāтови *водѣл'и* и овō Хōђево што је òде, тō *је мālā* шўма *бѣла*, одāвдѣ *смо гл'ѣдāл'и* нāшу стōку гōре у тō брдо, и тијā *кōзā је бѣло* пўно, и тā *кōзā је рўшила* шўму, *јѣла је* бāш кā тестѣретом да је сећѣш (Пож); тō ти је сл'йчно свўј, и код вās и код нās, Бōжић сѣдмōг јāнуāра, православски *бѣо је* Бōжић, уочи Божѣћа *смо слāвил'и*, *постѣло се* свѣ за тијā шѣс нѣдѣлā, свѣ постѣш на Бāдњѣ дāн ўвечѣ; пā би пōсл'ѣн дōшл'и милојāбуку, кōмшијѣ изнōсѣ тў јāбуку и такō, *звāла се* кō јāбука, а òн донōси као пōклōн, кажѣ да однѣсѣм мѣлōс, не вел'и бāш пōклōн него јāбуку домаћѣну да однѣсѣм. Пријетел' и тѣ кōмшијѣ пѣјѣ до зорѣ, којѣ мōже да òдѣ, òн òдѣ, којѣ не мōже остāни те нōћи, сўтра òпѣт дōђѣ, сўтрадāн јōпѣт, пѣсма, згōда; јā *сам ишō* и *звō* по сѣлу онѣ кōмшијѣ. Е јā *сам ишāо* по трѣ четѣри *смо имāл'и* кōмшијѣ, јā зāђи. И òндā зāђѣм од кӯћѣ до кӯћѣ да сам звāо, понўдѣм им да здрāвѣ ракѣју и јāбуку о[д] домаћѣна и женāма по колāч и позōвѣмо вѣчѣрас; сāбор *је имō* нō га сād нѣмā нѣје, нѣмā òмладинѣ, *бѣло је*, *имō* гōре дōбар сāбор о Вāскрсу и вѣл'икѣ понедѣонѣк у Мѣтрову рѣјѣку, òђе у Петрōву цркви имāло је Светѣ Трōјице и Цвѣјѣти пред Вāскрс, на Ђўрђевѣ стўповѣ *имāло је* Ђўрђевдāн, е у Пазār *је имāла* црква дōл'е на вѣл'икѣ Тōрнѣк. У Сōпоћани *смо* вѣћѣнōм *йшл'и*. Пѣшкѣ идѣмо мѣ, нāрот, рўља. Тў стārѣ постāвѣ сōвре, тў *се бегенисāвāл'и* мōмци, девојке, òмладина, девојке шѣтајѣ тāмо до на йзвор Рāшкѣ. Тѣ òбичāји *бѣло* тō док *је имāло* òмладинѣ на сѣло сāt тō прсло, рāстури се, нѣмā; Бōжић мāсōвно *слāвио* нāрот, Срби, Вāскрс *је бѣо* мāсōван, *слāвило се* тō. Кō је Србин бѣо, òн *је гл'ѣдō да идѣ* кот цркви о Вāскрсу, са сōврōм, Петрōва црква *је* глāвнā *бѣла*. Свāк *имō* свōју сōвру, и идѣш у цркви, понѣсѣш јѣло, пōђѣ òмладина и старѣјѣ лўди и тāмо тō седѣ се, пѣјѣ се, пѣсма, мўзика, онō сеòскō, а сā[д] тō нѣмā (Прћ); гōре сōба а дōл'е говѣда пā баздѣ бāлѣге, кӯћа *бѣла* од л'ѣтвѣ, од бāскѣјā пā малтерѣсāто пā гōре спрāt мѣ а дōл'е стōка у пōдрум. Нѣмā ђѣ стōку нō у пōдрум. Којѣ нāмешћāј, нѣшта вāлā, прōстри душѣке и слāмарице пā л'ѣжи, верѣге, сāч, црепўља се мѣјесѣ, лōнац, тўри вārѣво пā га зāбѣ у

огњиште пā күхā пā једи. Прөстри душѣке дѣци пā л'ѣжи свѣ на пөт, којѣ намешћāј, кāсно, кāсно крѣдѣнци, *имāла сам* један фѣдѣрнѣ крѣвет, дрүгө нѣшта, свѣ прөстри овакө, бѣзбел'и ми је сөба бѣла прөстрґта, һѣрге, һил'ѣме, мѣ *смо ткāл'е* нāјприје, изāтки һил'ѣме пā прөстри сөбе; мѣ би обојил'и пөлувере, цѣмпѣре, свѣ *смо тө бојил'е* тапүт, скүхā онү кољуштѣну пā обөј, а тө нѣти пушћүјѣ, што је л'ѣјепо, нѣј ми вѣроват. И тө *су турāл'е* јөху, мрґчно, црно да обөјѣш, да пл'етѣш, да ткѣш, түрѣш карāбојѣ пā онү јөху огүљи, пā онө пөсл'ѣ күхāј; *кө је бѣо* пѣсмен пѣсмом *се допишѣвө*, кө нѣје он испрөсѣ, нѣје кā сāt тө, *носѣла се* тā крґмскā пѣча, ни да га вѣдѣш ни да те вѣдѣ (С. Туп); *јѣсте*, искāл'и би, тө *је бѣло* ранѣјѣ, *јā тө нѣјесам затѣкла*, пресѣчи, на прѣмер дөһѣш тѣ, прөсѣш и њөјзѣн өтац, брāt, напиши на папѣр шта трѣбā, те нѣ знāм көл'ко мѣтārā бѣза, те нѣ знāм көл'ко мѣтārā за хаљѣне, злāта көл'ко, свѣ *се тө трāжѣло* (За); *кө је имāо* стөкѣ и һүбре да өһүбрѣ, *мөгло је* да се подрѣ, кө *нѣје*, једѣнө зөп је да га не бацāш, *нѣје бѣло* ни вештāка, нѣшта *нѣје бѣло*, сāмо од гөвѣдѣ и од овāцā. Зөп, крүпнѣк и јѣчам, јѣчам би се сѣјө һѣ је, овāј, огнөјено, а зөп һѣ се нѣје (Кл); *имāло је*, ѣмā и сād, а нѣ өндā, и сād ѣмā да ти злө учѣнѣ сачүвā бөже. Öткуд знāм *јā*, што су глүпе те се грѣјешү. *Имāло је* богами тāмо, поцрвенѣ сѣр, једнөј мөјөј бāби тāмо црвен сѣр кө āл'ица ето овакāv је бѣо. И тө *уфātил'и су* жѣну којā је тө рāдѣла те *су је испљѣскāл'и* и посл'ѣ сѣр *бāцил'и*; док он дөһи с рүднѣка, кад он дөһи с рүднѣка, збрѣши и такө *смо тү гөдину врхл'и*, он *корѣстѣо* өдмор, *косѣл'и* л'ивāде, жѣто, өндār вишѣ му *нѣсу дāл'и*, и такө *смо мөрāл'и* рāдит (Кн); би жѣна, с извиѣњөм, скѣнула, угāси лāмбу пā скѣни се да л'ѣгнѣ, тө свѣ у јѣдну сөбу *бѣло*, *нѣје имāло да ѣмā* двѣје сөбе нө свѣ у јѣдну, дөл'е говѣда *бѣла* и свѣ чүјѣш тѣ кāко онө говѣче дөље баљѣжā, тѣ свѣ горе чүјѣш; свѣ закāжи нөһас код мѣне, дрүгү нөһ код дрүгөга, свѣ такө, напѣчи, накүхā компѣрā, онө һѣ *би седѣл'и тү би бѣло* вечѣра пөсл'ѣ, *јѣло се*, *нѣло се*, сүпер *је бѣло*, свѣ *се рүчно рāдѣло* ал'и л'ѣпшѣ *је бѣло*, сāде нѣмā ни да долāзѣ нѣко тол'ѣкө; рāвнā пѣта, мѣ *смо тө звāл'и* а вѣ зовѣте гибāница. *Прāвило се* мѣсо, печѣње је и тādā имāло, закөльѣ се јāгње, испѣчѣ се печѣње, закөльѣ се, на прѣмер, нѣко закөльѣ тѣл'е, нѣко өвце, пиријāне *звāл'и смо* онө, сл'ѣчно һүвеча, свѣ је тө прекривѣно мѣсом, мāло пѣрѣнча, свѣ мѣсо; јечмѣнө, вāлā *јā овсѣно јөо нѣсам* у вѣјѣку, *имāл'и смо* гол'ѣмо имāње пā би тө бāбо пөсѣјө јѣчма, а бөга ми *су лүди јѣл'и* овсѣно; е вāлā от көжѣ и тө *сам носѣо*, аи, кат се оквāсѣ, окрѣни се око ногѣ. Дрүгө *имө нѣјеси* пā кө смѣјѣ, смѣјѣ, кө не смѣјѣ түри пот пāзухо и идѣ и бөс (Тр); знāм да нāрот слāбо *је жѣвѣо*, пөсл'ѣн кāсно је мөја мāјка, мѣ *смо дөл'е бѣл'и* с күһөм, пā өна *је држāла* өфце, пā ѣзаткāла, што кāжѣ Шāха, на онѣ душѣке пā напүни вүнѣ пā на тө бөльѣ л'ѣжāње, топл'ѣјѣ, мѣкшѣ, а нѣко сāмо слāму, слāму до кāсно, тө је рѣјѣдак слүчāј (Гл); мѣ *смо* двө мөрāл'и и у дрґва и у воденѣцу, өндā *нѣе имāло* д[а] [ид]ѣш да күпѣш и сал' да сѣднѣш, *нѣе имāло*, нө *си мөрө* да нөсѣш у овѣ воденѣце поточāре, пā не мөже, тө е пүно овакө кад је сүшна гөдина, нѣмā водѣ, пā чѣкāш пā помāло нөсѣш кā күһи сāмо, помāло нөсѣш тогā брāшна кол'ко һѣ ти бѣт за двā дāна, пā пөсл'ѣ јөпѣт (Го); мөја овā геренāцијā што *е бѣла ѣшло* е у шкөлу. Пөсл'ѣ ослобођѣња, на дрүгѣ мāј,

такò нарѣдйше па се народ кўпи у Дел'ймеђе, у Тутїн, најприје у Тутїн *се пòдћело*, овї крајеви нїје *нїје имало*, сàмо у Тутїн. У Тутїн *имал'и су* понекї којї *су бїл'и* јачї лўди, понекє кòње седл'енїке *смо* хи *звål'и*, па тàмо образўї трке, па народ сàмо себет тија тркã, а оно посл'е се батãл'и тàмо пòчє да се градї, те бде у овò Дел'ймеђе дòл'е һє овã цãмїја, тў *је имало* тã пољãна, равница, згòда (Де).

Међутим, перфекат може у контексту бити и синониман са осталим облицима овога типа, означавајући радње које су несумњиво хабитуалне (поред тога што и овде, као примарне, задржава све претходно наведене одлике), или се као такве могу разумети будући да се перфекат може заменити потенцијалом или каквим другим обликом за исказивање семантике поновљивости а да се значење не промени:

ранїјє *нїјесу вїдел'и* млãдў, него нєко *је пофãл'ио* и òни дòћў да је прòсў, и они сãт пїтајў кãко жївў, кажў дòбро, їмајў дòста стòкє, гòвєдї, овãцã, кòзã, тò *је бїло* богãство; разбїе се вўна, опредєш ко òј за оснòву, тãнко, двã струка, онò посл'ен на махãльку, оснўјєш га на рãзбој, кїркит їмã и ткєш га, свє га рукãма пребїрã, жїцу òздòль, жїцу òзгòр и їмãш мўстру, по брòју свє. Фил'їми, чєрге, прње, кучинãфке, свє *се* тò *ткãло*, јастўци, хавãл'и, нехавãл'и (Боб); и фўдбала, кã дєца онò, стãлно понєшто наћє за иґрãње, нїје кã сãт кўпи му бицїкло. Онїх кл'икєрã, онò свãшта, кã дєца. Тò би скўпи се тў, нємã һє да се иґрã нò скўпи се тўне, адã, òни тў највишє *скупãла* и *иґрãла се* (В. Лок); и духãн, тò би сїјãл'и йстò кò парадãјс кат посїјє и посл'ен тò рєд, и кат бїдє òн онò те хоће да жўтї, òни ўзмў онò, онє л'йстове свє бєрў, бєрў, бєрў, е ўзми иґлу и кòнац, ўтни, и пòсл'ен ўзми те овãкò, свє рєћã, нїзòви, и овãкò око кўћã да се тò сўшї, и по цїјелу зїму, *нїје имало* дрўгих цигãрã, тò би узїмãл'и, пã се слòжї тò, наслòнї се кãмєн да се упєглã, да се посл'ен лãкшє рєжє и духãн тãј *пўшил'и*. *Нїсу имãл'и* нòвинє, јã се сєћãм, нòвинє *нїсу имãл'и*, нò *трãжїл'и* и онў дебєлў нòвину, *завїцãл'и*. Пòсл'ен *нїје шћєо* народ тò да рãдї; вòла *смо* *уводїл'и* у кўћу, *знãло се* у сїто дã му жїта да појєдє, колãч да му стãвїмо на рòгове, повєсмо от кучїнє се завїјє вòлу око рòгòвã и тò повєсмо би упрєл'и, напрãвил'и вєзу да повєдў вòла тòгã, а *знãло се* дешњãк вò, ўвијєк дешњãка би уводїл'и, є између Бòжїћã *нїје се мијесїо* л'єп уòпште, мијесїл'и би ил би правїл'и пїте, нє би правїл'и цїцвару, нє би правїл'и качãмак, нє би ваљãло да се брчє, кажє рїјў крòтови зємльу. Тò би се трагãло (Из); за врєме Тўрскє *дãвãла се* четвртїна, [з]нã[ш] штã е тò, наћєш, ўзнєш рецимо иљãду снòпã жїта, кãко мòре један чòвек да подїгнє, о[д] стò снòпã нєгòво је двãес пєт; тò ранїјє нє би дãл'и стãрї лòнац онã земљãнї да га тўрї на нãһве ил'и на астãл, *нїсу дãли*, бїјел'ї лўк да тўцајў, *нїсу дãл'и* на сòвру, нò да спўстїш на зємльу пã да утўцãш, кажє бїјє град, *чўвãло се* от грãда (Из); а *бїло је* отїмãња девојãкã, тò *е* дòста *бїло* отїмãња, јã знãм, јã пãнтїм лўде. Бигинїшє дòбру девојку, тò *је бїло* òдмã пòсл'е рãта, и ранїјє за врєме тўрскòга кãжў, бигинїшє девојку, тãпўт *се* тò акрєбе којє су јãке фãмил'ијãрно, тò *су рãдїл'е*, бигинїшє девојку и кажє хãјде да идємо да је

òтмемо (Ју); тò је сèдам-òсам кйлометарā у једнòм правцу. Пāни вòда, гр̄мй̄, пйтај̄у ме око пўта жèне по цāди: „Је л’ ти живо тò дйјете?” Јā нè знāм кāко сам и подйгла. Тò *се нйје гл’èдāло* дā л’ ћеш тй ћетету истерат òчи, нò дā л’ ћеш дòгнат свā говèда да се обадај̄у. Она *се обадај̄у*, а оно упрћено, пā сагўбйм дйјете, тўрйм га док покўпйм говèда, посл’è да *не мòгу да натрèвйм* ње је дйјете, оно *се забйло* у шушкòр око њèга, докл’è нāђи дйјете, изйђи говèда свè по жйту једнòм човèку (Ка); пòсл’è каснйјè онò кад *је бйло* кўтил’и *се* по бр̄дима, на свāкò бр̄до ймāш òмладинè пā пèвај̄у, свйрā кланèt, тў *смо се упознавāл’и*, мòмци, девојке пòђ̄у отāл’è ка кўћи испра̄ти је; тò *је имāвāло*, којè *су знāл’е* тò да бāју понòђи криј̄уђи дòђ̄у пā понòђи подбацўј̄у, изўтра кад устāнè ње гòј ймā рāскр̄сница ймā брашна ймā нèшто набāцāно. Тò *су рāдйл’е* којè су зломйсл’ице а свāкè *нйсу* тò *рāдйл’е*. *Имāло* е тò. *Не дā да се помўзè* крāва, пропāдā смòк (Коз); мйсл’йм, свè *се* онò *рāдйло* вйшè, конòпља *се рāдйла* пā би тò звāл’и за йспомòђ да се онò трл’й, да се прèдè. Пā òна *се сйјè*, јā кат *сам бйла* девојка, јā *сам* тò *рāдйла*, јā *сам* и *ткāла*. Пā *се* тò пòжњè, пā *се* тò штāвй у мочйло пā *се* тò сўшй онò *се* трл’й, прèдèш, ткèш, вāди онā влāкна (Леч); ср̄пом *се* онò *жњèло*, пā онò рāло *òрāло се*, пā *се* тò *сйјāло*, пā *се* тò *кòпāло*, пā нйт *је имāло* рāдила, ни трактора ни кòлā ни нйшта, пā кад пòжњи онò пā вèжи онò руковèжђе у онè снòпове пā онè крстйне здèни а понèко *дèнуо* у онè стòгове да би каснйјè да плāстй л’ивāде да кòсй, косòм *се* косйло, грабўльòм *се грāбйло*, èто такò ти *се* тò *жйвèло*, стòка вèл’икā *се држāла*, земљè за по трй порòдице ймā, нè за по јèдну (Лу); ранйјè *су узймāл’и* стòку, онò што нāђ̄у, отèрај̄у, к Пазāру, штā рāдè, кўд га тèрај̄у, нè знāм; е тè бāдњāке би йшл’и прйдвечè мй, по јèдан, òтац ил’и стрйц, йшл’и би у тè бāдњāке, осèчи тā двā бāдњāка и повèди нāс дèцу, онў погāчицу разлòми òнде, жйто мāло и ракйјè мāло да се прекр̄стйш, вèђйнòм *смо бйрāл’и* хрaстòво. И донèсèмо (Прћ); *имāло је* тйјā, и тò òдў тй родйтелей пā ти вйдў њè ти је мèсто пā те дāј̄у пā тй знāла нè знāла; отпрйје с кòњима, пā тўри је на кòња, ако *је* мālā невèста, ўзми кудèљицу, отпрйје онò би се вўну савйјāло овāкò, *нйсмо разбйјāл’и* него *савйјāл’и*, побòдў јој нā глāву озгòр и тўри јој пèчу да бўдè вйшā ако је мālā (Кл); *јèсам òрò* дрвèнйем рāл’има и дрвèнйем кòл’има, и са волòвима и са кòњима. Тò *је бйло* ранйје по трйес ћетрèс нāс би се згомилāло, пā на посèтке, пā скўхā компйрā пā осòл’и, пā тò *је бйло* мухāбет пā *се йгрāл’и* онијā фил’цāнā, пā ўзми једна грўпа се одвòј овāмо, једна тāмо у сòбе и јā ўзмèм онў тепсйју, *турāло се* тў по једно дèсет шòљй, дèвèт, и овакò скйни овā пр̄стèн и сāt јā отйди тāмо сакрй онā пр̄стèн, сāt тражў онā пр̄стèн, цырикā онā пр̄стèн по тепсйји, тражў, и тò ти *је бйло* тāпўтā, йгрāло се свāшта, сāt овò јòк, овò ти је крйза сāt; тāпўтā *смо тèрал’и*, сйне, зйми др̄ва на сòне. Снйјег пāни, напра̄ви сòне, прòстри волòве и по снйјегу фујā се и тèрā (Туз).

III.5.12. Пуне форме помоћног глагола јављају се уместо енклитичких у облицима перфекта када су посредни упитне реченице, односно одговори на питања или са циљем посебног истицања:

јесам ти *д̄ао* *п̄аре*? (Ки); *п̄ит̄о* ме *јесам* се чим *б̄авио* (Кл); *јеси* л' *зн̄ала* да је *Марина* ис *Чѣдова*? (Че); *јеси* *б̄ила* *д̄ол'*е у *Рйбариће*?; *јеси* *в̄идела* шта *р̄ад̄е* од оног̄а *јѣзера*?; *јеси* *в̄идела* шта *р̄ад̄е*? *п̄а* н̄е *зн̄ам* *јеси* л' *пр̄д̄шла* *оде* на ова *Пометенйк* (Др); *јеси* л' *т̄ур̄ила* *хајдучицу*? (Кл); *јеси* л' *в̄идела* *п̄р̄в̄у* *н̄ој* шта *каж̄е* она *т̄урскй* што је *добйо* *н̄в̄и* (Шав); *јесте* л' *пр̄д̄шли* *покр̄ај* *њѣга*? (Кл); *јесте* л' *се* *насп̄ав̄л'и*? (Ков);

б̄огами *јесам* *р̄ад̄ила*, *намир̄ев̄ала* *јесам*, *йшла* на л' *ив̄аду* (Ле); *тако* ми *б̄ога*, *им̄ала* га *јесам* (Бр); *јесам* *др̄о* *дрв̄енијем* *р̄ал'* *има* и *дрв̄енијем* *к̄ол'* *има* (Уг); *јѣс* *им̄ало*, *им̄ало* је *д̄оста* је *б̄ило* (Дет); *јѣс* *се* *р̄ад̄ила*, *само* *ј̄а*, што се *м̄ене* *тйч̄е* *нйјесам*, а *р̄ад̄ила* се *кон̄опља* (Прћ); *јѣсмо* *йшл'и* *вал̄а* и на *К̄осово* (Дет); *п̄а* *јѣсмо* *б̄ил'и* *бог̄ати* (Бр); *вал̄а* *јѣсмо*, *дйјете*, *св̄е* *т̄о* *чин̄ели* (Вру); *јѣсмо* *држ̄л'и* *ст̄оке* (Ле); *јѣсмо* *кон̄опљу* *сйј̄л'и*; *јѣсмо* *сйј̄л'и* *кон̄опљу* (За); *јѣсмо*, *б̄огме*, *сйј̄л'и*, а *б̄аш* је *ов̄ога* *мочйла* *наш̄ег* *в̄ода* *т̄у*, с *тог̄а* *мочйла* (Кл);

дод̄уш̄е, *јесам* *б̄ио* *одб̄орнйк* (Кл); *ја* *носйла* *нйјесам*, а *вйђела* *јесам* *т̄е* *в̄ешове* и *кош̄уље* (Це); *јесте* *б̄ила* *д̄обра*, ал *нйје* *м̄ог̄о* *виш̄е* *саш* *њ̄ом* (Пе).

III.5.13. Посебну пажњу у систему глаголских облика у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони захтева употреба перфекта без помоћног глагола, у литератури неретко именованог као „крњи перфекат”. Поводом овог облика у србистици су постојала неслагања у вези са тим да ли он служи обележавању искључиво релативно конципованих радњи или се пак њиме могу означити и радње које припадају синтаксичком индикативу.

Полазећи од осетног присуства експресивне компоненте која се активира при употреби овога облика, М. Стевановић је утврдио да је из ње проистекло уживљавање у оно што се глаголом износи навело раније граматичаре да констатују да нема праве временске употребе овога облика, већ да се он јавља само у релативу. Насупрот до тада преовлађујућем уверењу, М. Стевановић сматра да, осим што је код перфекта без помоћног глагола присутнија експресивна компонента, нема разлике у могућностима употребе ове и пуне форме. Дакле, он се може употребити индикативно „и у језику свакодневне комуникације, у обавештавањима о нечему, што је било пре тренутка саопштавања: *Дошли сватови*, нпр., *Ја покосио ливаду*, *Дошли неки из Одбора да те траже* итд., где се крњим перфектима: *дошли*, *покосио* и сл. износи готовост онога што с тим облицима казује у време када се то износи, констатује се, дакле, у садашњости да се крњим перфектом означена радња извршила у прошлости садашњег тренутка, онако исто као да је употребљен и пуни облик

перфекта *дошли су, покосио је*” (Стевановић 1986: 623). Стога, аутор наводи да се „не поставља питање, као за друге неке граматичаре, да ли у примерима типа: *Био један цар па имао три сина и једну шћер коју је у кавезу хранио и чувао као очи у глави* имамо реалтив или индикатив, односно секундарну или примарну употребу крњег перфекта. У време причања приповетке с овим почетком од њеног аутора, односно у време њеног првог стављања на хартију, ми ту имамо констатовање да је оно што се износи крњим перфектима *био* и *имао* било у прошлости и, синтаксички, ништа друго, па би место крњег ту могао доћи и пуни перфекат, с помоћним глаголом. А и у једном и у другом случају то је индикативно употребљен тај облик”. Између два облика једино има разлике у стилу, јер „крњи перфекат је с осетнијом експресивношћу; он изразито представља уживљеност аутора у ситуације које излаже облицима перфекта без *verbum-a finitum-a*. За облик с помоћним глаголом то се не може рећи. Још се јаче, по нашем нахођењу, међусобно разликују крњи перфекти у реченици: *Послао отац дијете у воденицу, па му казао да не меље нигдје у воденици гдје нађе Ћоса* од пуног тога облика, с помоћним глаголом, када би се он место крњег перфекта ту употребио. Али је и ту опет разлика само у експресији, док би синтаксички пуни перфекат и овде био еквивалентан крњем. А у вези с овим примером треба истаћи да ни у њему немамо релативну употребу, како су то налазили и врло значајни проучаваоци српскохрватског језика”. У сваком случају, „и за крњи перфекат, као и за пуни, утврђује да ли је индикативно или релативно употребљен искључиво према томе да ли се извршеност (или вршење) процеса у прошлости констатује у време саопштавања о томе, или је то било запажено у другом неком моменту” (Стевановић 1986: 621–622).

На исти начин на материјалу из говора Пиве, Ј. Вуковић утврђује да је употреба перфекта без помоћног глагола у индикативу сасвим обична „за означавање радње у непосредној прошлости: *крѣнала* нам крѣва; *објењила* се једна овца; *ддошли* свѣтови” (Вуковић 1940: 95). У својој *Синтакси* Ј. Вуковић овај став потврђује, показујући да је перфекат без помоћног глагола употребљив у разговорном језику у оним случајевима кад се његова радња не може друкчије одмеравати него према моменту садашњости: „*Дошли сватови* – јавља се о непосредном доласку сватова”, а то, „у ствари, значи да и овај посебни облик перфекатски може служити обема категоријама – и апсолутноиндикативној и релативској” (Вуковић 1967: 383–384). Разлику између пуног и перфекта без помоћног

глагола и Ј. Вуковић налази на стилском плану. Наиме, „кад се о нечему саопштава из најскорије прошлости, да ли ће се то саопштити обичним или краћим перфектом (сложеним или простим), увек одлучује однос експресивно : неекспресивно [...], радња сапштена простим обликом увек ће бити наглашена”. Стога, „експресивна вредност краћег перфекта чини да он највише остаје једини облик перфекта у мноштву модалних значења (клетве, жеље, допуштања и сл., изузетак чини заповест изражена пуним перфектом: Одмах да си дошао; и сл.), затим најфреквентнија употреба у пословицама на рачун осталих претериталних облика и сл.” (Вуковић 1967: 383–384).

Истраживања новијих аутора такође потврђују претходне ставове. Перфектом се у савременом српском језику „исказују прошле радње које су такве управо у односу на моменат говора”, као што је то случај и са пуним перфектом. Ипак, „употреба крњег перфекта уместо пунога облика свакако уноси одређене посебности у информацију која се реченицом са таквим обликом саопштава. Сви граматичари се у томе слажу и истичу да се крњи перфекат употребљава да би се истакла новина, неочекиваност догађаја о коме је реч. Та новина може да буде веома различита и да се креће до изненађења, па и чуђења. Отуда овако употребљен облик перфекта има већу експресивност у односу на пуни облик.” (Танасић и др. 2005: 397). Најзад, М. Радовановић наводи да се „крњи перфекат” јавља нарочито у функцији регистровања неког карактеристичног, изузетно импресивног податка о ситуацији: Ноћ је, а уз то земља подрхтава од грмљавине. На излазу из града застајем да га последњи пут видим. Облакодери *се зањихали*, повијају се и туку ниже и слабије грађевине (Радовановић 1990: 175).

Материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне показује да је облику перфекта без помоћног глагола доступно обележавање прошлих радњи како релативно тако и индикативно конципираних. Стога, разлику према пуном перфекту не посматрамо са морфосинтаксичког становишта, већ преваходно с обзиром на стилистичко-прагматичке ефекте који се одабиром ове форме постижу на наративном плану. Међу основним факторима који мотивишу одабир ове форме из система претериталних јединица свакако се налази постојање изразито експресивне компоненте, могућност да се, уз обележавање прошлог времена, односно исказивања радње као чињенице, семантичка структура исказа „обогати” присуством модалних компоненти као што су став изненађења (догађај је

наступио као новина), став неочекиваности (радња се предочава као извесни преокрет) и сл., те тежња ка језичкој економији.

Стога, наступајући у служби исказивања временског, удруженог са различитим типовима модалних значења, перфекат без помоћног глагола у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони јавља се у следећим категоријама:

а) Исказивање радњи које су се десиле непосредно пред моментом говора, а које говорник саопштава као новост, која најчешће има вредност изненађења:

ајде Лука, *ддшла* тётка (Бал); *ђè* си, *бáко*, *ддшил'и* овѝ да те ухàпсѹ (Тр); *јá* свè *намѝрѝла* по кўћи (Ле); *дднцијела* ни Зòрица дўдове, окрèн се овáмо (Бл); енè, вѝ *ддшил'е* (Ко); *дотèрò* Хѝвзо *ђўбре* (Бр); мáмо, *дднцијела* ти овò Рукѝја (Ту); све *покўтил'и* онò с њѝвè; *преглўишѝло* ме; *пáла* некá дáска испрет кўћè (Бал); *одвèзáла* се крáва; ѝх, они *отѝшил'и* мáлоприје (На); енè, *ўзèла* да пѝјè водè (По); „Кўкў”, реко, „она га *бáцила!*”; *ўбрáла* дòста тў (Пе); кажѹ у Сјеницу *пáла* кѝша (Це); рече *ддшла* Мѝка (Не); кажè Рáда *отѝшил'и* мáлоприје (Го).

Радње које се у оваквим околностима обележавају перфектом без помоћног глагола према блискости са моментом говора сличне су аористним у истим контекстуалним условима. Замена ових облика могућа је с тим да са собом увек повлачи и промену неке значењске нијансе. У примерима: *јá* свè *намѝрѝла* по кўћи (Ле); *дднцијела* ни Зòрица дўдове, окрèн се овáмо (Бл); нагласак је како на новини тако и на резултативности означене радње. Назначене компоненте биле би слабије изражене уколико би се употребио аорист. Поред тога, при употреби аориста било би истакнуто само вршење радње, закључно са њеним извршењем у прошлости, или пак само моменат извршења, док се код перфекта у први план износи стање које је наступило након претходно обављене акције. Компонента доживљености, такође, код перфекта може бити присутна, али није примарно обележје, имајући у виду да се њиме обликују и примери као што су три последња у групи, са радњама чији очевидац говорно лице није било, где се не би могао употребити аорист.

б) Обележавање радњи које припадају нешто даљој прошлости, а за које је говорно лице или тек сазнало (често нису очекиване), те као такве за њега представљају изненађење, или су то радње за које говорно лице сазнало у било ком прошлом тренутку, али их као новост предочава слушаоцу:

ради ал'и приватник га *прѐузео*; данас она емисија на сѐло *била* у Тријебине гòре. Баш она емисија *била*, са Дòбрицòм, овàмо ми кòмшија, гл'едàл'и смо онò, *бил'е* некè пѐсме (Баг); ја некū паприку *òбрàла* и *вìкàла* им да ўзмū, стра ме о[д] студи; он, ченī ми се, сàмо двīје *ћерке имàо*; свè ми Лўка, *jà искрãтиò* нèшто и свè он *преносиò* (Бал); ймã кўћã тў, бòгме. *Осељãвãл'и* пã се сãт врãћў; штã смо лãнī шљйвè имãл'и, и крãве *јèл'е* и стòка, и пекмèза *напèкл'и*, до л'ètòс ми је трãјãло у замрзивãч (Брћ); ранйè тò *рãдйла* Трèпчã, *jà* нè знãм сãт тò ни *ћè* извòзў, продãјў некòм Бўгарину (В. Лок); *чўло се* да се у Тўрскў дòбро жīvй, да ймã пòсла, да јèдно дйјете мòре да хрãнī пè[т]-шèс члãнòвã, óде лўди слãбо *живèл'и*, сиромãшно по тиã брãдã и хãј д[а] идемо. *Бўкнўло* свè да се иде (Ју); *нопãл'ил'и* трйес трèћè тò Тўрци свè (Ка); ал'и, прије òсам гòдйна, *преврнўо се* трãктор и, дãљè бйло, *преломйò* му нòгу више кòл'èнã. Нйје се преврнўо нò бйло некò смèће тў, он нал'èти на нèга, пã ме он *прегãзиò* и *сломйò* ми нòгу тў у бўт; нãшã дèца свè *отйшла* кут којè. Мèне овй обадвојйца жīvè у грãду, тй Мòма знãш мòжда, è он жīvй у грãду, у пол'ицãјскў згрãду добйò стãн испот стãницè óнде и тў жīvй, è овã старййй, овã што сãт тў дòћè, овã млãћй, он, *дãо* му стãрац гòре на Војнйчкè л'ивãде гòре кўћу, и гòре и он жīvй (Коз); ймãм *jà* мўжã нò нйсу тў, *отйшò* гòре у л'ивãду (Леч); он *пãо* с *јãбукè* лãнī, *брãо* *јãбуке* пã је пãо с *јãбукè* пã кйчму *поврèдиò* пã је бйò дèсет дãнã на Бãњицу у Беòграт а сãт иде, *бйò* и на вèцбе нèкол'ико пўт бòлнйчкè, а сãт некй прòкл'èтй срш, тò га е допрãвило, тèшко млòго *прошò*, сйнòћ је дошò; тã рòд мòј стãрй *пòмрл'и*, брãћã ми *пòмрлã*, братãнци, братанйца, сèстра, сãмо *jà* јèдна тол'йкè гòдине доживèла, од свйã сам нй старййã (Ју); дошò ни је сйн бйò и снãа и овй унўчићи те *срèдйл'и* л'ивãде, а оно кйша пã кйша, сèдам дãнã смо се борйл'и с једнòм л'ивãдòм, не мòремо да је òтмèмо од кйшè; *прãвил'и* кўћу сйну пã пòвèћў кўћу *пòчеò*, пўна двã спрãтã, призèмље и пòткрòвље, дòл'е кò онò подрўми, нйсу ни подрўми нò сòбе. Он кãжè *jà* ћу да прãвйм, пã пòсл'è кад је вйдео штã је, покãјò се, свã срèства тў отòше; такò *jà* пошãљем сèстру мòју и јèдну сйновйцу, отйдў дòл'е, прйчãјў са нòм, те òће бйт, те нèће бйт, онй дòл'е рòћãци и òни *помãгãл'и*, и такò свãдбã, кòњи, свãтови с кòњима одоздò; *jà* знãм тãмо јèдан је у Л'èчу дòниò некў лўбицу на л'èђã и он се ознојйò и тãмо *трãжйò*, кãко *бãциò* тў лўбицу кòт кўћè и *рèкò* дãјте ми мало водè и они му *дãл'и* чãшу водè ил'и флãшã, и он *попйò* мало вйшè водè и *навãтиò* тў бòл'èс. И пòсл'è *ўмрò*, и кãжè *кўкãлã* му је тã жèнã, кãжè: „Кад је трãжйò вòду, што му не дãдо *jà* ракйјè, да га прекйнèм у жèђ док се одмòрй мãло”; *уплãћйвãлã* пèнзйскò, нè знãм кòлко, и она тамãн кад је стйгла у тијем гòдинãмã, кад òни у ўправу прйхòдã, онã Јўго, *ўзèл'и* двãдес йљãдã, пèт йљãдã, òдè за Беòграт документãциã, дòћè решèње, кãжè вй сте преплãтйл'и пèт гòдйнã; *омогўћйлã* им глãвнã медецинскã сèстра да òне наплãћўјў и да предãјў тã нòвãц медецинскòј сèстри, онè сèстре млãћè којè су прйучене. А òнã тò нйје учинèлã òдмã, и Крãљèвã некã девòјчицã бйлã и *дãл'и* је сýду; из Вучулòквè *jà* сам некйм потписйвò *jà*, и комйсиã *проверãвãлã* да л' заслужўјè, и *прймãл'и* сòциãлнў пòмòћ (Не); тў ми *бил'е* двйје нòћи и *jà* што изйћй тў, оне посèдã по томè камèњу; пòсл'è двйје ми тў кòмшике

дадоше, двїје *остал'е* тѹ некѣ бїл'е, као шкарт тѣ *одбїцїл'и* и једнога петл'їѣа, и тѹ бїла ми једна кѡмшїка нал'ѣгла, пил'їѣе сам тѡвнѣ држала, кад *дѡшло* нѣшто те *дѡнијело*, црцавица бїла, и онѣ пил'їѣе и онѹ црцавицу (Ос); кѡ је имало нѣшто да јѣдѣ, кѡ нїје ѡн је и просїо, *дѡво* нарот кѡ је мѡгѡ (Прћ); трѣба рѣћ да сам дѡбро, бїо сам у шѹму гѡре, *сѣкѡ* ми јѣдан дрѡва пѡ *остал'и* онї овршци, пѡ не мѡре догѡдинѣ да се сечѣ, пѡ сам ѹзѡ да окрѣшѣм, да срѣдїм тѡ (Рај); пѡсѣн кат су партизѡни дѡшл'и, ферѣца је мѡчена, *мѡкл'и* пѣчу, *забрѡнил'и* да нѡсѹ чѡршав онѡ, тѡ су мѡкл'и, бїло дѡговор са хѡцама, са попѡвима, тѡ ферѣца нїје пѡтрѣбна, зѡкон такѡв бїо да се тѡ мѡкнѣ, и тѡпѹт *се мѡкл'е* ферѣце (Трн); *ѹмрѡ* ми је брѡт прије шѣс гѡдїнѡ, овѡ *остало* дїјете от пѣт гѡдїнѡ, пѡ седї ѡде код мѣне (Цв); *ћѣл'и да ѹзмѹ* старїјѹ од мѣне, она бїла крупна а јѡ сїтан, од четрнѣс гѡдїнѡ *хтѣли* да ме жѣнѹ. *Хтѣо* да побѣгнѣм од кѹћѣ. Од четрнѣс, она бїла старїјѡ двїје гѡдине, а крупна; двѡ брѡта *имѡла*, јѡ јѣдна бїла сѣстра; *знѡла* ѡна, јѡ *спрѣмїла* зѡвезак и свѣ што ми је трѣбало да ѹзмѣм и тѹ двїје девѡјке. Јѡ до њї тѣ зѡвеске *дѡнѣла* (Гр); код мѣне *долѡзил'и* ис Краљѣва, ис Крагујѣвца, кѡ тї девѡјка да ме пїтѡ за сѡнцачкѣ пѣсме и севдѡл'їнке, пѣсме сѡнцачкѣ; наѣе жѣна у мѡнтїл пѡсл'ѣ мѣсец дѡнѡ. „Штѡ су ти овѣ пѡре у мѡнтїл?” Реко: „Којѣ”. Кажѣ: „Ёво педесѣт ѡлѡдѡ”. Реко: „*Остѡвил'и* ми онї у Нѡвѹ Вѡрош” (Кл); овѡ мѡре да врше свѣ до четїри сѡата, јучѣ *врѡ* Мїшу, *пѡчѣл'и* да му вршу мѡкро. Јучѣ *почїњѡ* и *не мѡгѡ*; сїнѡј је Зѣко разгѡварѡ са њїм тѡмо, *отишѡ* Срђѡн за тѣ дѣлѡве да кѹпї и ѡн му је рѣкѡ тѡ да попраѡвїм дѡнас, ѣто ме (Кн); мѡј се бѡбо, ѹпраѡ јѣдан сїн трѣбѡ да за врѣме Партизанѡ четрѣс прѡвѣ и овѡ ѡн *просїо* за сїна тога жѣну, онѡ посл'е, ѹмрије наша мѡјка, ѡн је ѹзѣ за сѣбе; мѣне овї унѹчићи бїл'и из Сенїцѣ и *повѣо* и Мѣхо тѡмо и једна *дѡнијела* онѡ дрѡво у зѣле и у лѹк а јѣдно *дѡнијела* у компїре, кажѣ да и не јѣдѣ мїш; јѡ *перисѡвѡла* овѡ око, нїсам вїдела, пѡ мѣсец дѡнѡ је бїла вѡла, прије хѣфту сам дѡшла ѡтуд, у Краљѣво *оперисѡвѡла* и сѡд вїдїм фѡла бѡгу, ал' нїје ми се бѡш дѡбро ишчїстило; пѡ овѡ дѡктѡрка *їшла* гѡре у Црнѹ Гѡру (Тр); дѡнас *пѡла* кїша, овѣ гѡдинѣ *пѡла* кїша, овѡ л'ѣто је кишѡвїто бїло (Це); стѡрї *држѡл'и* вѣл'икѹ стѡку, по стѡ овѡцѡ, по двѡес гѡвѣдї; ћѣрка ми *родїла* тројѡнце, трї сїна. *Пѡшл'и* у шкѡлу лѡнї, прѡвї рѡзред, їстї, двојїца їстї а јѣдан мѡло дрѹкчї (Цр); *остѡла*, сѡт їмѡ трї шћѣрке и штѡ ћѣш (Бо); *ѹмрла* ми жѣна їмѡ сѣдам гѡдїнѡ (Гло); јѡ ѡтац, од педесѣт и трѣћѣ ми је ѡтац пресел'їо, јѡ седамнѡес гѡдїнѡ тї пѹтѡ нїјесам имѡо вїшѣ, *остѡло* ми нешто стѡкѣ, фѡлѡ му, нїјесам ишѡ у махѡлу, волѡве сам имѡ, кѡње сам имѡ, двїје крѡве сам имѡ, овѡцѡ (Де) ѡтац *трѣбѡ* да дѡћѣ ис ћѡршїјѣ, тїпѹт мѡрѡла је жѣна да искѡћї да срѣтнѣ гѡзду иш ћѡршїе; јѡ сѡл' четїри рѡзреда сам завршїла, сѡмо тѡл'їкѡ *имѡла* мѡгѹћнос; из овѡцѡ *се ѹдѡла*, побѣгла, јѡ *дѡгнѡла* ѡфце и свѡтови *дѡшл'и* те ме *ѹзѣл'и*; јѡ жївїм с мѡјкѡм у Вѣлѣ Пѡлѣ, она *набѡвила* четїри кокѡшке, ѣто тѡ јѡ; *родїло* прѡшл'ѣ гѡдинѣ а овѣ гѡдинѣ га бѡк окѡменио, нешто нѣ шћѣ, нѣ знѡм штѡ овѡ бї (Лї); наївїшѣ ѡде код нѡс *се кѹпїл'и* посѣчѡри (Ос).

в) Обележавање радњи из даље прошлости, где се крњи перфекат употребљава у ширим контекстима, када може означавати, као и у претходним случајевима, или радње које су наступиле изненада, неочекивано, или радње чије се (из)вршење очекивало дуже време па је сам моменат акције наступио као извесни прелом, односно прекид дотадашњег стања, некада и као преокрет у смислу супротности од очекиваног:

йм̄а два сйна и шчѣрку п̄а једнѣ гѣдинѣ бѣ тѹ рѣндан једнѣм ѣстѣ из Бѣбовѣка, и понѣћи *сл̄авил'и* код њѣга рѣндан и ѹзми динѣмит да зап̄алѹ, а ов̄а га *држѣ* мој братаниѣ ѹ рѹку, а ѣни *не видѣл'и* што горѣ уз онѹ таблу и ѣн му пѹкни и ѣднѣси му рѹку до тѹ, тѣ је ж̄алѣс (Бѣб); мој пар̄адет, ѣн је дошѣ ис Црнѣ Гѣрѣ, ис Црнѣга Врха, затѣ се мѣи и презѣв̄амо по тѣм Црнѣм Врху Црновр̄шани, тѣ је док̄азано да је наѣш пар̄адет из Црнѣг Врха дошѣ, аге тад̄ашњѣ што су бѣл'и за време тѹрскѣга в̄акта, бѣл'и су аге, посѣдов̄ал'и су сѣла, и ѣе дѣѣ неки дошл̄аѣк, ѣн му одрѣдѣ мѣсто, овѣ им̄ање, ов̄а шѹма и жѣвѣ тѹн̄а, и *одрѣдѣо* наѣшѣг пар̄адеда у врх Прѣнѣвѣ гѣре ѣе један Р̄авѣ жѣвѣо (Бѣт); бѣ м̄ало у прѣтвор, т̄амо бај̄аги кот л'ѣкар̄а како нѣје нѣрм̄алан, ѣдосмо на сѹт, довѣдоше онѣк нѣурѣпсѣолога, дѣмек ѣн *нашѣ* му да нѣје у рѣду; б̄аш ѣдек повише овѣ бандѣрѣ, тѹ су жѣвѣл'и, тѣ је држ̄ало стѣкѣ, тѹне ѣтац му, у пѣнзију је, ѹзѣ ѣчѣв пиштѣл и тѹ на мѣг сйна. Мѣи смо бѣл'и б̄аш ѣвде. ѣн *прѣишѣ* мѹчкѣи и с л'ѣѣа; ѣн је побѣгѣ низ њѣву, п̄а ов̄амо, дошѣ је ваљда гѣре п̄а је посѣн побѣгѣ за Берберѣшта т̄амо код једнѣга Бѣља те се т̄амо крѣо нѣкол'ѣко д̄ана, ѣни га посл'ѣн *отѣр̄ал'и* (В. Лок); ѣн је бѣо ѣстаѣ на зан̄ат м̄ало да учѣ зан̄ат, мѣне мајка *довѣла*, ов̄амо смо дѣшл'и; ѣн је вѣшѣ упроп̄астѣо мусл'им̄анскѣи н̄арѣд него што је српскѣи н̄арѣд бѣо упроп̄астѣо, а д̄анас му *дѣгл'и* и спѣменѣк (Из); и кажѣ један: „Слѹш̄ате вѣи, не трѣба шкѣла ѣде у Лук̄аре, немѣ да д̄ате ѣде шкѣлу, немѣ да д̄ате шкѣлу да ви се дѣца повл̄ашѹ. Него”, кажѣ, „мѣи ѣемо шкѣлу ст̄авит у Грѹбѣтиѣе гѣре”. „Е још ко мѣре. Ф̄ал̄а ти, чика Јеврѣме.” ѣвѣи *бѹкнѹл'и*, не д̄ајѹ шкѣлу тѹ, тѣ је ѣстина, нѣје прѣча некад̄ашњ̄а. И ѣтѣрајѹ шкѣлу у Грѹбѣтиѣе и богами гѣре ѣни *ѣшл'и*, Жѹњѣвиѣе та сѣла српск̄а, некол'ѣиѣна и мусл'им̄ан̄а гѣре бл'ѣжѣ Рѣбарѣѣа, и *шкѣлов̄ал'и се* (Ју); ѣѣе, мѣи смо з̄едно, ј̄а нѣсам им̄ала дѣцѣ а тол'ѣкѣ сам бѣла жел'ѣла, да је тад бѣло к̄а с̄ад ѣм̄а да се идѣ на тѹ плѣдњу, а таѣ тѣ нѣје им̄ало и мѣи *ѹзѣл'и* овѹ њѹ ис Црнѣ Гѣрѣ, ѣни су ѣѣе бѣл'и досел'ѣл'и и п̄а тѹ м̄ало землѣ кѹпѣше, ѣни ѣтѣше за Кр̄аљѣво и ѣна *родѣла* два сйна и ѣѣрку (Ју); ѣни су прѣм̄ал'и пѣнзију њѣгѣвѣг ѣца, ов̄а сйн што је на Дежѣвскѣи направѣо кѹѣу, а *прѣм̄ала* му мајка нѣгу, а шт̄а ѣе с̄ад, мајка му *ѹмрла*, ѣтац му *ѹмрѣ* (Не); дѣсат је тѹ бѣо ѣко мѣне п̄а вел'ѣи сйнѣи: „ѣѹ да идѣм да вѣдѣм да л' сам посвѣ ѣдр̄авѣо”, тѣ је након мѣсец д̄ан̄а, „само ѣво два пѣва да попѣјѣм”. Како и *понѣо*, кажѣ тѣ такѣ ѣде ѣрганѣзам, да нѣшта зн̄аѣ нѣсам; ов̄а ѣлѣица сн̄аа, за некѣга м̄лаѣѣга шѣс гѣдѣна ѣд њѣ, Македѣнца, а ѣн један, п̄а кад је ѣтѣшл'и св̄адбу да градѹ, п̄а *повѣла* њѹ ов̄а ми сн̄аа пѣситна, ов̄а је висѣка братаниѣца, кат су ѣтѣшл'и тѹ св̄адбу т̄амо да завршѹ, ѣни гѣтѣво *се побѣл'и* ѣ кол'ѣко им је бѣло ж̄аѣ

како та њин сѣн такѡ да се ожѣнѣ са женѡм са детѣтом; е у тѡ се она посл'ѣ рѣздвоји се саш њѣм. *Пѡчѣла да се л'ѣјечѣ*, нѣје имѣла дѣцу вѣшѣ и ѡн је отпѣстио; Нѣташица, тѣмо ѡна ствѣрно је прихвѣтила кѡ свѡје дѣте, прихвѣтио је и шкѡловѡ и посл'ѣ *уписѣла* факултѣт и свѣ тѡ; мајка је његѡва и њѡ и њѣга и свѣ бѣжи, куд знѣјѡ. Куд свѣ стѣгл'и нѣјесу и у Швѣцкѡ *се устѣвил'и*. Ё у Швѣцкѡ су тѣмо посѣ њѣма *дѣвѣл'и* по двѣје илѣде тијем избѣгл'ицама да се шкѡлујѡ, и ѡни су се дѡшколовѣл'и и дѣлѣ, у тѡ *се* и дѣца крос тѡ шкѡловѣње *родѣла*, мушкѣрац пѣ девѡјчица, и ѡндѣ тѣ *се* свѣкрва *врѣтила* кат *се смѣрѣло* овѣмо; сѣнови су, једнѡга је млѣђѣга лѣнѣ ожѣнила, гѡдина дѣнѣ је сѣд бѣло, ѡни су обадвѣ у Београдѡ, *заврѣшил'и* факултѣте, *запосл'ил'и се*, кѡпил'и су обадвѣ стѣнове (Ос); имѣло је тѡ, Хѡциѣи су једни бѣл'и пѣ повѣл'и дѣвера те *вѣђѣла* а кад *дѡшла* пѡсл'ѣ у ѣрдѣк да уѣђѣ, *тѡрил'и* тогѣ хѣдѣлѣ (С. Ћуп); обадвѣје у двѣ дѣна родѡ по сѣна, ал' овѡј што је л'ѣјѣпа бѣла ѡмрѣ и вѣшѣ нѣје имѣла, а од овѣ су дрѡге тѣ сѣнови. Овѣ што је бѣла л'ѣјѣпа *родѣла* и ѡмрѣ јѡј дѣјѣте; кат сам једнѡме Срѣбину иза Вѣроши, зовѣ се, заборѣвѣам кѣко се зовѣ сѣло, један тѡ што сам му јѣ прѣвио, ѡде му је кѡћа иза овѡг брѣда тѣмо, сѣстри нѡгу, бѣла је извѣл'ѣла, слѡмѣла бѣла ѡ кѡк, пѣ ја *намѣстио* и *оздрѣвила*; овѣ тѣмо што је иза Вѣроши, *извѣл'ѣо* рѡку из рѣмена, *бѣо* у Ђжице, *шѣл'и* да оперѣшѡ, ѡн нѣје смѣо а *чѡ* за мѣне и дѡђе му ѡнук, сѣн, штѣ му је бѣо, нѣ знѣм, с овѣјем што сам му јѣ сѣстри прѣвио нѡгу. Пѡведе ме, Вѣлове се зовѣ сѣло, бѡгат бѣо, имѣо је двѣста овѣцѣ, ѣмѣ кѡћу вѣћѣ од овѣ, овѣ је мѡја кол'ѣба према њѡјзи и штѣл'ѣ, двѣста овѣцѣ, бѡгат бѣо Срѣбин, кад јѣ дѡђѡ у сѡбу, сѣмо јѡш јѣдан млѣдѣћ и овѣ што ме довѣо и ѡн, јѣ пѣпнѣм, рѡкѣ му под пѣзухо *изѣшла* из рѣмена; тѡ је Мухѣмет побѣгѡ из Мѣћѣ у Медѣну. Нападѣл'и су га тѣмо а из Медѣнѣ су га мол'ѣл'и да прѣђѣ кѡд њѣ и он *прѣшѡ* пѡтлѣ тѣмо код њѣ и ѡтал'ѣ је пѡчѡ да шѣрѣ ислѣм (Кл); ѡн се ожѣнио, ѣмѣ двѣје шѣѣрке, ѡмрѣје му жѣна млѣда, онѣ несрѣћа, онѣ је бѡл'ѣс пѡтрефи. *Остѣла* јѣдна от четѣри гѡдинѣ, јѣдна од шѣс (Тр); ѣво кѣко бѣ, ѡн, ѡмрѣје један њѡјзѣн брѣтућѣд, и ѡн је бѣо пот ѣстрагѡм једно мѣсец у Пѣзѣр и *пѣстѣл'и* га да се брѣнѣ са слѡбѡдѣ. А тѣ судѣја из Ђгла је, мѡј свѡјга, а овѣ судѣја *дѡшѡ* на тѡ ѣнѣзу, мѣ кѣжѣмо ѣнѣзу а Срѣби кѣжѡ сѣхранѣ, и Вѡјин зовѣ, кѣжѣ мѡл'и се: „Јѣ сам осѡђѣн, Ѧмѣре што сам убѣо сѣна, замѡл'и се Ѧдѣлу да ме не осѡдѣ”; стѡ хѣктѣрѣ землѣ ѡн је имѡ у Сѡвѡм Дѡлу. Овѣмо по пѡлѣ јѣсу, ал' у сѣло нѣје. Вѣл'кѡ землѡ ѡн *имѡ* по сѣлу. *Отишѡ* да ѡзмѣ водѣ у једно врѣло у Сѡвѡм Дѡлу, његѡва је кѡћа на стѡ мѣтѣрѣ, и да ѡзмѣ вѡду од тогѣ врѣла и такѡ је пѣо и тѡ је ѡмрѡ на тѡ вѡду (Цѣ); кат је Тѡрскѣ влѣдѣла, зѡлум вѣл'икѣ *бѣо* и ѡндѣ овѣ нѣша порѡдица, *дѡшл'и* у Брѣницу; ѡн је пѡсл'ѣ рѣкѡ његѡвѡм брѣту: „Ѧни су дѡшл'и да нас побѣјѡ, сѣмо спрѣмѣте ил' кѡња ил' волѡве, свѣ што ѣмѣте”, да бѣжѡ овѣмо преко гранѣцѣ к Срѣбији, ѡни *укѡчѣл'и се*, нѣсу смѣл'и; имѣло је плѣмѣнѣ пѣ[т]-шѣс у Црѣвско, дѡђѣ те им укѣради тѣ волѡве, назѡвѣке *пообѡвѣл'и* да не знѣдѡ кут су отѣшл'и, пѣ и повѣди тѣмо канѣпѣма а овѣ двѡјѣца што су бѣл'и брѣћа, ѡни и *прѣтил'и* овѣмо, кад ѡни тѡ сѣјѣло, кат изѣђѣи да се растѡрајѡ, кад вѡлѡвѣ у ѣзбу нѣмѣ (Цр); нѣје имѣло хрѣнѣ и сѣт јѣдан *отишѡ* одѣвдѣ и *дѡгнѡ* тѡвар тогѣ жѣта и ѡн кад је дѡгнѡ тѡ брѣшно, и сѣд

di'eљio по кӯћама свїем фил'цан, шóља једна, по шóљу, кòл'ко кӯћа свè по шóљу, шóљу па *се врãћò* по дрўгї пўт па по трèћї пўт и òндã су ми'ешãл'и мл'ї'еко са тї'ем брãшном и зèље брãл'и овò по нївãма, ми кãжèмо онã спонãћ, грушїцу онў, и исèцã и тãкò би л'еп прãвїла и тãкò дèцу хрãнїла; сãт їмã једна тў у сўседнò сèло девòјка је отїшла у Пазãр дòл'е и сãт кот свòјтї са родїтелем, òцом, ко[д] свòјтї *отїшл'и*, *преноћїл'и* и тї *се замол'їл'и*, тè свòјте, да остãвў тў цўру нèкї дãн кòд нї да поседї. Òна *остãла*, òтац је остãвио, него међуврèмèно òн *дошò*, кад је *дошò* овãмо, прòшло је недèљу дãнã, чўјè, кãжè нèко *прїчò*, да му се ўдãла тã шћèрка у Позãр и да је ўзèла Цїганина (Бо); па смо їшли па чèкãли у Пòпе јèдну, цїјелу нòј до прè[д] зору, *осèтили је* па је *нè дãли да изїћè*, ми се врãтїмо без младè; òни су кўпїли овè одрãслè кої су бїли за ў вòјску и тèрãли и у некў албãнскў вòјску, један мòј òдавлè стрїц òн је отишò у тў, и[з] Жўпè један Мїлосãв и Веселїновїћа оногã Мїлорãдã йстò брãт и нè знãм нї отишло је онãпўт скòро десетòрица у тў вòјску, кої су регрўтовãни и *отїшли* тãмо и *одвèли*; Мїлорãдòв брãт и óде и[з] Жўпè, òни су изгїнули, овã Вòјо, *нашò* гã један кòмшїя, тã Ўља што ви прїча, у Пèћ, однèкут *побèгò*, и òн гã ўзò, нїје имãо трїес кїлã, и доведї гã óде, тã Ўља, што ти прїчãм да е бїо дòбар и остãо је óде; їмã двãдес гòдїнã и у Крãљèво је бїо отишò дòле, *кўпїо* имãње и дòле су жївèли (Вру); тò е бїо Сãвїндãн, кої је дãн бїо сад нè знãм да л' је бїла недèља ил понедèљак, òни ми зборїше, ја нè шће тў нїшта да рèкнèм, ни òћу ни нèћу, нїшта им. Кад òн тãмо *прãтио* тèтку, *прãтио* тогã тèтка, а мòјã мãјка *отїшла* код једнè мусл'имãнкè тãмо мãло да седї, и òн пїтã мèне: „Кãко бї на сãбор?“, искушãвã òн мèне л'їјепо. Реко: „Дòбро“. „Їмаде л' мòмãкã?“ Рèко: „Їмã мòмãкã“. „А имãше л' кої гòј по својòј вòљи?“ „Вãлã жòк“. Бãш ето овãкò. Мèне се òн нїје свїћò; òне је свèкрва водїла код нè, а òна ка дãнас бїла код нãс, сўтрадãн је *затèкл'и*, ўмрла тãмо у Гòдово; Рãдан млòго пїјè, мãкоше гã ис шкòл'è, *истèрãл'и* гã (Го); мòј тã тãс, мòјè женè òтац, ћèо да убїјè тогã секїрòм, а и дãјо му бїо тã што òће да гã убїјè секїрòм, а овã *имò* још едан мèтак у пиштòль, кãже: „Нè, дãјо, нè, дãјо, убїх те, брè, нè убїх те“, нїје бїло фãјда, òн *мòрò да гã убїјè*, једнїјем мèтком гã посрèд прсї погòди и òн пãни (Де); дўго нїјесу говорїл'и, ал' Ал'їјã нèкї што је бїо, па тã бїо *прїзнãт* код нèгã, нèкї дòктор, и òн *оперїсò* овогã и *отїшò* òн, е òн и је помїрїо и òн *рèкò*: „Оћу да је вòдїм“, и *отїшò*, *повèл'и* је, вãлã, кãжè: „Муларèшїте, јã сам довèо овў твòју сèстру, пã сãт ўдри и мèне и нў, евè је óде“, и òн се прећути и прїмї је, тãкò *се помїрїл'и*; тò је пробл'èм, тò је из Тèрекãрã један урадїо па су отїшл'и да је òтмў тў што је побèгла, из Нãбòјã је овã óде, и овã *рèкò* из Тèрекãрã, она *вїкãла*: „Немò те ме дãт“, а тãпўт се нїје пїтãла девòјка, òна је отпрїл'їкè да се рèкла бїла томè у Пòтреп дòл'е. Рèкла: „Немò те ме дãват, јã нèћу“, òни *не трагãл'и* нò је дãди, и кãт бїло врèме да је ўзмў, она побèгни; „òна рèкла: „Јã нèћу, ни јã ни мòји комãти, јã вòл'їм онòгã“, они се врãти, те посл'èн *ўзèл'и* дрўгї из нèнè тè порòдицè; нїје ми жїва жèна. Једна ми унўка бїла јучè на вãшар, нèкї *вїдел'и* је и етè хи и óде, свїћèла хим се (Тèр); једãнес сãтї, двãнèс, оно понèко дòђи, нїко не смèо да хи пўстї и оне цїо дãн,

два дана седи у те төрове тунáке, и *имала* два пса̑ и дõђу̑ два вӯка и удавӯ тã два пса̑, прокопãју̑ оздõль тарãбе, удавӯ тã два пса̑ и свйїã четрẽс, свè хи покõльӯ и изãђу̑. Кад посл'ен *дõшл'и* кõмшиїе тунáке, *видел'и, јãвил'и*, õн дõђе, јõш нèкè бйл'е пõживе, кõ је шћèо да ўзмè, оне *коприцãл'е се*, тõ за месо. (Ер); кад је онã стõка ул'èгла, првõ тã стõка *ул'èгла* у једно жйто, зрèло, *упãл'и* онй волõви, млõго вõлõвã, јã и некй ĥобãни *бйл'и*, јã као спрõвõдник нãјпрвй гõре, један пӯшку онӯ ловаћкӯ и онã црногõрскй пиштõль, а један ўзõ вилӯшку, упãни у зрèло жйто; мй смо рõдом ис Албãнијè, тãмо су погйнул'и двãдес и један око пашћèта и тӯ су бйл'и трй брãта, а овй су побèгл'и. *Убйо* ĥõвек пãшће, а онã доћèкã па убйи нèга, онã оногã, онã оногã, те двãдес и један око пашћèта, у Албãнију. И сãт õни *побèгл'и*, õни су се звãл'и Бãјрãктãрèвићи, овãмо *предèнул'и* йме Шкрйїељи, један *остõ* у Јãворову, један *дошõ* у Л'ескõву, један у Борõштицу, Шкрйїељи, *предèнул'и* прèзиме, да нè би уфãтил'и; нè прõђе пè[т]-шèс дãнã, ако ми вèрујèш, јã не вèрујèм јõш ни да је трудна, хã, хã хоће да побãци̑, те лӯтӯ мӯку што вйдосмо са нõм, те готõво *добйла* сèпсу, те једва спãсйсмо жèну; изãшл'и смо, сãт нè знãм ĥè да нãђèм јã да се пребãци̑м с ĥйм до Ѓãћка. Јã сам ти крèнӯла, пãрã дõста нõ *врциãла* тãмо овãмо до Крãльèва от Крãльèва, јã *остãла* јасйр (Ле); õн ме *просйо*, ал' нйїесу ме дãл'и, посл'ен јã му се рèкла, побèгла, посл'ен тãмо шãтор, йстõ кã код вãс, йстõ, нйшта друкшè нйїе; налӯтйл'и се док су се мõгл'и да се разлӯтӯ, кат су се разлӯтйл'и, дõшл'и те ми се помйрйл'и, јã пõсл'ен *йшла* и *долãзила* и дèцу *имала* са тйјем мӯжом и *живèла* двãдес гõдйнã (Ли); једна мõја тèтка, тãпӯт кã[д] су је довèл'и и она нйїе бйла вйдела човèка, и сãд зовè се онõ првӯ нõћ, кã[д] трèбã да уйћè са човèком у ĥèрдек, да се свèдӯ, õна кукнãву, оће да се убйїè, оће да полӯдй, кат онõ *прõшло* сãт свè, они је нèкãко *савйл'и*, бйла она тõ, и сãт ймã дèцу и тõ свè (Мел); јã сам носйо мãшњу, кат тãмо *свйрõ* у Црквйне у једно брõдо, јã како сам свйрõ, она бйла обèшена õде, кад вйдйм изўтра нèмã онè мãшнè одãндè, кад гл'èда крос прõзор, кат једна девõјка држй тèл'е са нõм, *уфãтила* (Мел).

г) У наративном режиму казивања крњи перфекат често заузима иницијалну, стилски маркирану позицију (и његова је употреба овде заправо мотивисана примарно разлозима стилске природе), и тада приповедање тече налик ономе које налазимо у народним приповеткама. Ирина Грицкат поводом овакве употребе краћег перфекта наводи да „на почетку приповедања има поред тога семантичке призвуче које налаимо и другде код тог облика. Он се употребљава за потенцирано казивање, са моментом новине, ненадовезаности на претходно знање [...] и тиме се изазива интерес слушаоца одн. читаоца. Њиме се истиче и субјекат и предикат [...], што је за експозицију исто тако врло погодан чинилац.” (Грицкат 1954: 36). Примери:

била три брата и *живѣл'и* тамо у то место, и откйни се пас и удави ис тог другог пл'емена и онда су они бил'и приморани, узел'и су децу, кренул'и су, најпрво су насел'ил'и Угѳ, па им се ту није свидело па у Бйоц, па из Бйоца се врати у Борѳштйцу, е из Борѳштйце крѣнул'и су по Македѳнији по Позару (Бо); *била* коферѣнција једамѳ оде, код Ахмѣта, и једнок Мурѳта *извѣл'и*, копље онѳ, то је била шѳла, л'ѣгнѣ чѳвек овакѳ, л'ѣгнѣ и уфѳтй кѳ да га дйгнѣ, и тѳ чѳвек с Пѣштери *бйо*, и Трнѳва цйјела *се покѳтила*, нйко не мѳре да дйгнѣ тогѳ, јѳ сам тогѳ чѳвѣка дйгѳ (Трн); *било* босотйња. Прѳви опѳнци што су изѳшл'и ковѳници од камиѳнѳ, гѳма, то ти је било кѳ цйпела. Јѳ сам рѳдио недељу дѳнѳ, *брѳо* шљйве кот чѳвѣка те сам кѳпйо опѳнке кат сам пошѳ у шкѳлу и тѳ ковѳници онй од камиѳнскѣ гѳмѣ. Сл'йчно цйпелѳма, сѳмо другачйјѣ *било*. Пироѳани опѳнци су бил'и јѳш, за време Краљѣвинѣ да си прѳдѳ дѳбру краѳу, нйси мѳгѳ кѳпит опѳнке (Из); онй двојйца *бил'и* у вѳјску, јѣдан *бйо* жѣѣн јѣдан није, тѳ најстаријй што је бйѳ жѣѣн имѳ двѳје децѣ и жѣна му *остѳла* оде и *остѳло* тѳ двѳје децѣ а ѳн *отишѳ* у вѳјску, и јѣдна мил'ицѳјскѳ жѣна *била* бѳна и свѳдѳ *йшла* по л'ѣкарѳ и није вѳјда било, и наврљй се тѳ, пѣтак и недеља, пѣтак и недеља, свѳког пѣтка и недељѣ *йшла* к цркви и ѳздрѳви (Коз); деда Рѳдовѳн *имѳо* четйри ѳѣрке, није, три, и вѳс двојйцу, а Вѣлко је имѳо изглѣдѳ три, четйри ѳѣрке (Бал); дрѳвенѳ кѳла *била* са пѳоцима онйјѣма. Тѳ су, ймѳ гѳре јѣдан такѳ кѳла, то су у вйду данѳшњѣг као фѣлме, то је држѳло, пѳоци пѳ онѣ гѳбѣл'ѣ *имѳло*, пѳ посл'ѣн ѳколо шйна, мѣтѳлнѳ шйна а овакѳ пѳоци онй рѣдом. Тѣк пѳсл'ѣн са гѳменйм точковйма, тѣк пѳсл'ѣн су намѣшћил'и лѳјди гѳменѣ точкѳве на кѳње, онѳ пѳчѣл'и су, то је прѳви бйѳ јѣдни ѳзгѳр ис Шѳрѳнѳ, Бѳдо јѣдан, ѳн је прѳви бйѳ којй је направйо то са гѳмѳма (Бот); *било* л'ѣпо време, здрѳв нѳрод *бйо*, да ймѳ тѳ несрѣтнѳ бѳл'ѣс, јѳ нйсам сѳмо једнѳг дѣчка вйдѳ сам за време рѳта да ймѳ тѳ бѳл'ѣс. Мѳјка је ноћйла код нѳс са тијѣм дѣчком, у нѳс му тѳ удѳрило било, и от тогѳ је тѳ било (Не); богѳта *била* кѳѳа, тѳ нѳша тѣтка *била* домаћйца, чѳк *имѳла* и злѳта, пѳ јѳј ѳн и злѳто *прѳнашѳ* те јѳј то *ѳзѳ* и то *прѳдѳ*, штѳ јѳ знѳм. И пчѣл'ѣ и ѳвце, бйла кѳње седл'ѣнйке тѳд држѳла, ѳна је бйла од нѳшѣга рѳда, *ѳдѳла се* за тогѳ Рѳгл'иѳа Рѳда и такѳ је тѳ било, затѳ јѳ сѣти се за Стѳну, ѳѳенѳ јѳј је рѳт и дѳљѣ, ал'и тй старй *ѳмрл'и*; *било* тѣшко, пѳсл'ѣ није било пѳ лѳше, а спрѳва краја *било* тѣшко. Опѳстѣла зѣмљѳ, што гѳј рѳдйш није имѳло да се платй, нѳ си мѳрѳ да идѣш да рѳдиш свѣ цабѣ, дѳ л' с кѳл'има са зѳпрегѳм, дѳ л' пѣшкѣ, дѳ л' ѳмладиѳа, тѳ свѣ *било*. Рѳднѣ ѳкцијѣ *назйвѳл'и*, а мй тѳ рачунѳмо кѳ кѳлук нѳ нйси смѣѳ ондѳ да кѳжѣш (Прѳ); Мил'ѣнтијѣ *бйо* најстаријй, ѳн ти је бѳш кѳ онѳ дирѣктор бйѳ у фйрму, прйвѳтно је тудѳ било и фйрмй прйје рѳта четрѣс прѳвѣ. Држѳ је по двѣста пѣдесѣт ѳвѳцѳ, по стѳ кѳзѳ, пѣдесѣт кѳнѳ. Ймѳ је најѳмнйке којй су рѳдйл'и код нѣга, и[з] сѣла тудйје, прйвѳтно, плаћѳѳо и је, нѣкѳм жйтом, нѣкѳм пѳрѳма. Богѳташ *бйо* у тѳ дѳба кад није имѳло није јѳргѳнѳ и тйјѳ мало бѳљйјѳ пѳстѣљѳ, бѳљйјѳ крѣвѣтѳ, ѳн је имѳо свѣ. (Врс); ѳвѳ сѣло, Клѳдница, *била* шѳма пѳ су бил'ѣ клѳде пѳ је оде дошѳ, ис Бйјѣлѳк Пѳља су дѳшла четйри Срѳбина у Вѳрош, у Бйјѣлѳ Пѳље, и дѳшл'и су у Бѳковйк, оде ймѳ сѣло до ѳвогѳ нѳшѣг сѣла и Сѳво је прймйѳ ислѳм од нй четвѳрицѣ,

Зоранић су се презива́ли, и њн се о́де насел'ио и све ђодовѹт од овѣјѧ кѹћѧ овѧмо до нѣкл'е пѧ гѡре до на вр брѡда ѡн је тѡ зѧузѡ и постѡ бѡгат. *Имѡ* сѣна једнѡк а брѧт му *остѡ* у дрѹгѡ једно о́де сѹсѣднѡ сѣло, а двѧ су брѧта осел'ѣла, јѣдан код Ивањѣице у Луке, јѣдан кот Чѧчка и Краљѣва тѧмо (Кл); једанпѹт ѡна *остѧла* да чѣстѣ усивѧчѡм, тѡрнѣк бѣо, а јѣтрѡва *извѣла* дѣцу у пѧрк у Мѣтровѣицу, и кѧко је на онѡ *се хѡпѧло* дѣјете, *пѧло* и расѣкло о́де бѣло вѣл'ицу, *водѣл'и* га хѣтно за Беѡграт ђодовѹт тѡ му *шѣл'и* овакѡ, знѧш кѧко е бѣло, тѡ е о[д] тѧпѹт она је тѡ увѣровѧла, она нѣје девѡјкѡм тѡ трагѧла (Дол); *довѣл'и*, сѣне, мѣне и кот кѹћѣ свѧдба и тѹ смо турѧл'и рѹчак, вѣчѣра, рѹчак, пѣте мијесѣл'и у тепсѣју, турѧл'и мѣса би имѧл'и, биријѧн (Пл).

д) Употребом краћег перфекта постижу се стилски ефекти на приповедном плану, будући да он неретко доводи до прелома линије приповедања, односно често значи прелазак са радњи на стања. Ову особину издваја Ирена Грицкат, наводећи примере: *Два вола, што су била ујармѣна најближе клади, остала су висећи ... Главе им се објесиле прѧма прсѧма, на запјењена уста исплазила језике ... а све чѣтири ноге пружиле се косо и састале под трбусѧма ...* у којима је значење краћег перфекта дато као „слика, готова, непокретна, која је настала по извршењу свих одговарајућих радњи. Диференцијација перфекта дошла је због тога што је у првом делу („остала су”) више информација, а у другом (краћи перфекти) више дескрипција” (Грицкат 1954: 43). Такви су и наши примери:

бѡл'есна је бѣла, ѣшл'и смо мѣ код њѣ, она седѧше прѣт кѹћу. *Сѣла, згѹрила се, ослабила, сѧл' шѹтѧше* (По); налазил'и смо ѡвце по кукурѹзу, *пѡбѣгл'е* нам, *ѹшл'е* у кукѹрус (Ке); тѧмо бѣо и тѧмо ѹмрѡ, кажѹ *ѹмѣрѡ* и *трѧжѣо* лѣба (Бал); да ти причѧм, јѧ сам бѣо онумѧт тѧмо у шѹму, у јѣдан зѧбран, ко знѧте ѣѣ Плакѡница, и с детѣтом упѧл'ѣмо трѧктор јѣдан дѧн и отѣдѣмо бѧш да сечѣмо мало тѧмо тѹ шѹму. Порѣт пѹта, ада кѧ до ѧута о́де, пѹт о́де а ѡна пот пѹт, нѣко *осѣкѡ* некѣ рѧс, гѡре онѧј дѣо, а тѧ крѣља *остѧла* једно мѣтар ѣ пѡ висѣнѣ, кад јѧ тѹ ис трѧктора погл'ѣдѧм ѣе она излѧзи. Беше л'ѣтно полѡмљено тѹ кѧ тѧ трѡмка ђодовѹт, и вѣдѣм јѧ она *се узрѹјѧла* (В. Лок); вѣрујѣш л'и тѣ, мѣ тѹ, више ѣнѣнѣ кѹћѣ лѧс, и сѧт, ѹвечѣ се свѧ стѡка тѹ сјѹрѣи и пѧсѣ докл'ѣ онѡ увѧтѣ тмѹша, тѣрѧмо кѹћи, и онѡ све онакѡ остѧнѣ, кѧ стѡка кад баљежѧ, јѧ се тѡ сѣћѧм, и ѡна грѡднѧ, мѣ изѹтра тѣрѧ стѡку гѡре, ѡна *ѹзѣла* мѣтлу и брѣшѣ по тѡј (Коз); зовѣ се једно сѣло Нѣш гѡре ко[д] Црнѡга врѧ, све мусл'имѧни, ал'и једнѡм дѡшла некѧ вѣл'икѧ рѹља Шѣптѧрѧ, пѧ онѡ ѣѡравѣ вѣдѣ пе-шѣс сѣлѧ, тѡ стѡкѣ *огрѣзло*, кол'ико овѣ полѧне, тѡ е све стѡка *увѧтила*, они вѣдѣ да тѹ ѣмѧ нѣчијѣ, а *имѡ* мѡј ѡтац једнѡга седл'ѣнѣка дѡбрѡг, оѣе да га ѹзмѹ (Лу); бѣл'и смо јѣдѧмпѹт у Пѡпе на једнѡј сѧхрани, код онѡг што је Албѧнкѡм ожѣњен, пѧ му мѧјка ѹмрѧла, оѣе жѣне да посѧтѣрѣ тѧмо, *дѡнѣл'е* цвѣће, ѡн не дѧ женѧма цвѣће онѡ плѧстѣчнѡ, кажѣ плѧстѣчнѡ цвѣће не мѡже, тѡ сѣла *дѡшла* онѡг цвѣћа, кѹт ѣе

онѠ сѧд (Болѧ); знѧм кад је, прѧлѧ је хѧљине дѠл'е на овѧ пѠток, кѧ дѧјете *кѠдрљѠ* и удѧрѧ је један сѧн, а дѠље је бѧлѧ конѠпљѧ, Ѡн ме трѧжи да ме бѧјѧ, јѧ *побѧгѠ* у онѧ конѠпљу (Кл); е Ѡн је тѠ ураѧдио. Е тѧпѧт је дошѠ, бѧо је код Бѧрѧ гѠре. *Сагорѧо* кућу и *сагорѧо* пѧше, осамнѧс пѧшѧ и сѧнѧ свѠга. *ДѠнио* злѧтѧ и шѧс гѠдѧнѧ порѠдицу *издржѧвѠ*, нѧје рѧдио с Тѧрцима нѧшта. ПѠсл'ѧ *кѧпѧо* овѧ зѧмљу и овѧ је зѧмљѧ у СкѠпље ѧшла те се превѧла, у СкѠпље тѧпѧје (Цр); кад стѧгни дѠл'е, дѠл'е ѧђди рѧдѧ, посиједѧл'и су да јѧдѧ. Кажѧ: „ѧј, бѧко, тѧ си ѠдмѠрна”. А јѧ *зѧнула*, јѧ *исплѧзила* јѧзик овал'ѧкѧ, кѧко ѠдмѠрна, ни дорѧћковѧла нѧјесам, нѧт ме ко понѧдио, нѧт сам имѧла кѧт. „ѠдмѠрна си, погрѧби тѧ трѧгѠве озгѠр.” (Ле); и отѧди тѧмо, она грднѧца *рѧшила* да побѧгнѧ, *ушмѧгѧла се*, *ушѧтѧла се*, не мрѧдѧ ни Ѡком, не сазѧвѧ се, гл'ѧдѧ сѧмо прѧвѧ прил'ѧку да угрѧбѧ (Ли).

ђ) У односу на пуни перфекат, облик без помоћног глагола екомичније је језичко средство. Стога своју примену налази најчешће у ситуацијама набрајања више прошлих радњи, између којих је најчешће успостављен однос сукцесвности, или у комбинацији са другим облицима, када, смеђујући их, приповедни ток помера унапред, при чему се приповедање убрзава. Све то у вези је и са чињеницом да се „краћи перфекат употребљава тамо где се мисао исказује не хладно, регистраторски, већ са уношењем експресије”, односно у примерима „у којима је присутно динамично излагање радње која одмиче даље”. Даље, ѧме се може остварити семантика „контраста према нечем другом, напоредо реченом или помишљеном” или се „реченица са краћим перфектом издиже рељефно, постаје истакнутија”. значења, присуство казивача који жели да прида свом казивању занимљивији, наративнији тон, - што се све примеђује тек онда кад се краћи перфекти замене пуним и тиме добије хладнији „интелектуалнији” стил” (Грицкат 1954: 45–49).

кад је бѧо у војсци, добѧјѧ тѧмор, а Ѡн се тѧмо разбол'ѧо и Ѡни га *довѧл'и* Ѡде, ада бѠга ми свѧ жѧл'ѧ да је до л'екѧрѧ, *водѧл'и* га к л'екѧру Ѡде, пѧ *бѧо* бѠлѧ пѧ га *врѧтил'и* у војску, пѧ Ѡтут јѠпѧт Ѡде *дошѧо* и Ѡде му *бѧла* жѧнѧ и тѧ ћѧрка, и повѧди га к л'екѧру за Рѧшку и Ѡн у пѧту ѧмрѠ (Коз); Мѧломѧр је ѧзѠ кот мѧне тѧ рѧсу, јѧ му *прѠдѠ* тѧл'е от двѧ мѧсѧца, пѧ му *се* оно *отѧл'ѧло*, пѧ *родѧло* жѧнско тѧл'е, пѧ *порѧсло*, пѧ Ѡпѧт кѧпѧм тѧ крѧву што је бѧлѧ отѧшла од двѧ мѧсѧца, кѧпѧм код ѧѧга, ѧѧму остѧнѧ дрѧгѧ рѧса гѠре (Трн); *досѧлѧли се* ис ЦрнѠг Врѧ и Ѡде *жѧвѧли*, Ѡн *имѧо* трѧ сѧнѧ, и *отишѠ* у заробљѧнѧштво и тѧмо ѧмрѠ Ѡд глѧди. *Отѧрѧли* и Швѧбе и тѧмо *бѧо* и ѧмрѠ. На Солѧнскѧ фрѠнт. И тѧмо је и ѧмрѠ (Бал); гѠре у једна брѧда отѧшѠ је да свѧрѧ тѧмо у једно сѧло Свилѧново, под Гол'ѧју, и *имѠ* некѧ армунѧкице мѧл'ѧ тѧј парѧдет нѧш, и *отишѠ* да свѧрѧ гѠре а отѧш'ли су некѧ девѠјке от Пѧповѧћѧ. И тѧ пѧповскѧ девѠјке *отѧшл'е* у тѠ Свилѧново на сѧбор, и Ѡн *отишѠ* да свѧрѧ и о[д] тијѧ Пѧповѧћѧ некѧ девѠјка, некѧко Ѡн се завѠл'и сѧш ѧѠм и ѧзѧл'и је, звѧла

се Сѧра, тѧ девојка, и Ѧна је прѧмѧла исљѧм и мѧј је дѧда о[д] тѧ Пѧповѧћѧ (Бот); богами, прѧво да ти кѧжѧм, онѧ рѧт кад је пѧкѧ, јѧ сам напѧстио одѧвдѧ и отишѧ сам за Пазѧр. Пѧсл'ѧ *се вратѧл'и* кат се онѧ смѧрѧло, тѧ понѧшто *долѧзил'и радѧл'и*, помѧло стѧкѧ *држѧл'и* (В. Лок); Ѧндѧ *имѧла* игранка свѧкѧ недѧљѧ у мѧснѧ канцелѧрију, тѧ *се кѧпило*, тѧ *се удѧвѧло* (Ка); нѧје ме просѧо, три-четѧри пѧт *дошѧо* код мѧне, вишѧ нѧје, Ѧн је пѧсл'ѧ пошто сам јѧ Ѧде дѧшла, *прѧшло* мѧсец дѧнѧ пѧ *отишѧо* у војску, *слѧжѧо* војску, јѧ сам Ѧде са ѧѧма бѧла, са дѧверима, јѧдан дѧвѧр ми тѧ *бѧо* и јѧтрва, штѧ да ти кѧжѧм; Ѧна је мѧне прѧчѧла кат смо мѧ сирѧчѧд остѧли, шестѧро нѧс *остѧло* без мѧјкѧ а нѧјстаријѧ ни сѧстра бѧла у двѧнѧестѧј гѧдини, Рѧда *бѧла* трѧдѧстѧ гѧдѧште а мѧјка *ѧмрла* четрѧс прѧвѧ а шѧсторо децѧ *остѧло*, ѧвечѧ дѧјете *родѧла*, Ѧна изѧтра *ѧмрла*; јѧдна Трнѧва под јѧдну шѧму, тѧ је мѧј стрѧц жѧвѧо, *ѧмрѧ* му стрѧц, *прѧписѧ* му бајѧги имѧње, Ѧн *отишѧо* тѧмо да жѧвѧи пѧ *одвѧо* нѧс три чѧре да му чѧвѧмо Ѧвце; *бѧо* сѧбор дѧл'ѧ Светѧ Трѧнице, нѧша зѧвѧѧина, и јѧ *отѧшла* на скѧп и Ѧн дѧђе код мѧне да ѧгрѧ (Коз); дошѧ је са јѧдно пѧ[т]-шес ѧѧдѧи, јѧ ѧе сам му рѧкла да изѧђѧм, *изѧшла* иза кѧћѧ тѧмо у јѧдну л'ивѧдицу, Ѧн ме *ѧзѧо*. Јѧ сѧмо што сам прѧскочѧла овѧмо у сѧло у Цвѧјетње преко тѧјѧ л'ѧдѧнѧ, мѧј ѧтац је из града изѧшѧ, и мѧ смо се умѧло срѧл'и, направио би карамбѧл. Ал'и размѧнѧл'и смо се тѧ, мѧ *удрѧл'и* дрѧгѧм путѧњѧм (Ос); за тѧ Стѧну *довѧл'и* тѧг ѧвана, Ѧн је бѧо Црногѧрац, *бѧо* му ѧтац комѧта онѧ стѧрѧ нѧкат пѧ овудѧјѧн кѧ хѧјдѧк и пѧсл'ѧн се прикљѧчио војсци двѧнѧстѧ гѧдинѧ тѧнѧ у војску и *имѧо* јѧдну двѧје децѧ, Милѧшу и ѧвана, довѧо и бѧо и гѧре смѧстио у Дрѧмиѧе те су тѧ бѧл'и, пѧсл'ѧ бѧо ѧзѧ тѧ некѧ жѧну удовѧцу, тѧ Рѧстан, Ивѧнѧв ѧтац и Ѧни тѧ пѧсл'ѧ по слѧству *бѧл'и*, *слѧжѧл'и* тѧ стѧку, тѧ Милѧшин ѧван, пѧсл'ѧ овѧ нѧши *пронѧшл'и* Ивѧна те га *довѧл'и* за тѧ Стѧну ѧденѧ; и такѧ ти је тѧ Рѧстан заврѧшио и ѧван је тѧ остѧо, Ѧн је пѧсл'ѧ одродѧо дѧцу са тѧм Стѧнѧм, ѧсам сѧнѧвѧ и шѧѧрку, дѧвет, ал'и нѧје шѧѧо да рѧдѧ, слѧбо је рѧдѧо, *трошѧо*, *упрѧпашићѧво* и *дѧшѧо* до Нѧл'ѧ, нѧјзѧт сѧнови *стѧгл'и*, Ѧн *испрѧдѧво* зѧмљу и тѧмо и ѧје и свѧ такѧ у расѧло *отѧшл'и*; кѧко да ти идѧ, ослобођѧње, Нѧмци се повлѧчѧ, остѧпајѧ, партизѧни, Рѧси ѧтут *потѧснул'и*, и рѧкоше јѧдамѧ Рѧси да су дѧшл'и до Крѧљѧва. Посѧ Рѧси се повѧкл'и, пѧсл'ѧ овѧмо *прѧузѧла* војска Гѧтѧва, *мобил'исѧвѧл'и* нас, *кѧпил'и*, мѧ *напѧдѧл'и*, јѧ сам бѧо ѧчеснѧк на Сѧрајѧву у бѧрби, кат се Сѧрајѧво ослободѧло, и такѧ тѧ рѧдом. Е пѧсл'ѧ су и партизѧни постѧљѧл'и рѧт, влѧс (Прћ); кѧжѧ Мѧрослѧв, јѧчѧн прѧчѧ Граде, прѧје нѧкѧ дѧн, кѧжѧ *ѧшиѧо* у онѧ тунѧл да се спѧси од кѧшѧ оно стѧгни ѧтуд и ѧтуд, мѧло *фѧл'ило* да га удѧви. Кѧжѧ *прокопѧло* дѧље ѧсвалт дѧбро; кад је Свѧтѧ Ђѧрђе убѧо аждѧху, пѧ је као рѧнио нѧгде, ѧѧ онѧ, у Бѧђѧво *се пробѧдила*, у Крѧњѧ Јѧлу *удѧрила* у јѧлу, а у Бѧћицу *се бѧцѧла* рѧпом пѧ је *прѧпознал'и* и такѧ тѧ стѧвѧри (Бу); Ѧн је имѧ јѧдну рѧдицу, Ѧна ме *мѧмѧла* за ѧѧме, јѧ га *вѧдела* и *ѧзѧла* га. *Укрѧл'и* ме, *дѧшл'и* те ме *укрѧл'и*, и ѧто такѧ. *Ждрѧкѧл'и* се, и тогѧ је имѧло, тѧ је нѧјпријѧн имѧло, за говѧда ѧди, сѧсѧднѧ сѧла кад су онѧ *ждрѧкѧло* се са тѧме, *дѧговѧрѧло* се (За); ѧѧму је дѧјете погѧнуло гѧре, кѧмшијѧ јѧдан Срѧбин, зѧр *тѧрѧл'и* дрѧга. Он *ѧшиѧо* у рѧкверц тѧ трѧктор и прикол'ица, дѧјете пѧни, згѧзи га и на мрѧтво. Бѧло је дѧвно

(Ки); ја сам онумат, прије месец и по дана, био у Тутин, нијесам никат прије. *Отишо* те *узб* код једнога шећера кат трѣбам да храним пчел'е; био је на смрти и рѣшио био да ме ожени и спремн, ја био петнѣс гѣдина, у шеснѣстѣ, *кѣкѣ*, *плѣкѣ*, оће да умрѣ, ал' њни ме не питаше, доведоше је; имѣ је тѣ један сирѣма, дѣл'е је остѣ, ја пантим тѣ кад би дошѣ те прѣлѣ код мѣјѣ мајкѣ, и ѣна би му дала двѣ л'ѣба. Сирѣма *био*; дваес девѣтѣ гѣдинѣ је тѣ било, ѣн *био* у кафѣну, ѣн ми је тѣ прѣчаѣ тѣј мѣј прѣјетѣл што ми је била сѣстра за мојѣм сѣном и долѣзи Србин, дѣбро фин, стар чѣовек: „Турци, мѣре л'и се сѣднут кѣд вѣс?” „Мѣре”. „Одѣкл'ѣ сте вѣи, Турци?” *Носил'и* онѣ фѣсове на главу, у Беѣграт у кафѣну. „Ми смо од Сјеницѣ.” „Јесте л' от Сеницѣ ил' из нѣкѣк сѣла?” „Ис Кладницѣ”. „Е ја сам ис Кладницѣ”. Тѣ је било двѣес девѣтѣ а ѣн имѣ стѣ шѣс гѣдинѣ и *причѣ* овѣ за овога Јуса што га убио Кѣпа. Тѣдѣ ѣн био шѣс гѣдинѣ кад је овѣ убио Кѣпу Харѣмбашу. ѣн *имѣ* тѣдѣ шѣс гѣдинѣ а овѣ је био двѣес девѣтѣ у Беѣграт. Знѣчи овѣј је цѣмѣји двѣста гѣдинѣ и за тѣ је пѣре намѣшѣена овѣ цѣмѣја. Тѣ Јусѣ *намѣстиѣ*. Јѣс, *осѣкѣ* му главу и *пѣслѣ* цѣру; дѣђѣше код мѣне, тѣ ми је сѣстриѣ тѣ што га је довѣо тога Хрвѣта. Био трајѣи за нѣкѣг дрѣгѣг пѣ *довѣо* нѣга, кажѣ ѣто није кѣм је речѣно, овѣ је Хрвѣт, ѣн је минѣстар пол'ицијѣ. Дѣсет је ѣн имѣ жѣна, ал'и није ѣн се жениѣ него *узѣмѣ* пѣ и *заѣтиѣѣвѣ*, није ѣн жѣвѣо сѣш ѣйма; Амѣна му је било ѣме мајци, родѣ га, и на сѣло су дѣвал'и тѣдѣ из Мѣћѣ те се одгѣји ѣѣца, и нѣга је *узѣла* јѣдна те га гѣјѣла и плаћѣ је амѣца му и ѣн пѣсл'ѣ порѣстѣ ал'и био сирѣма и ѣде код јѣднѣ удовѣцѣ, била је богѣта, Хѣтица, трѣговѣла је и ѣн је ишѣ с карѣвѣнима и дѣбро зараѣѣвала, и ѣна му се повѣри и *узмѣ* га, старѣјѣ је од нѣга била двѣес гѣдинѣ, сѣмо је била дѣбро пѣмѣтна. И ѣн пѣсл'ѣ *ишѣ* на брѣдо Хѣрѣ, *одѣјѣ се* шѣс месѣци, *размѣшѣлѣ*, штѣ је сѣнце, штѣ је месѣц, штѣ су лѣуди, штѣ је овѣ, штѣ је онѣ, *јѣвѣла* му *се*, рѣвнѣ глѣсови, и на брѣду Хѣрѣ јѣдно јѣтро и изѣтра *се спѣстиѣ* Цѣбрѣил мѣлећ, вѣ га зѣвѣте Гѣбриѣл, мѣ Цѣбрѣилѣ (Кл); бѣга ми прије, јѣк овѣ зѣма но прѣвѣ, тѣ је било, *чиѣстиѣ* ми чѣовек прѣтѣну од овѣ кѣѣе до дѣље, ја ѣдѣм они ме не вѣдѣ кол'ѣко је тѣ сѣла тѣпѣт пѣла; јѣш ми је трѣ зѣба упропѣстиѣ јѣдан дѣктор. *Врѣћѣло* и *врѣћѣло* док *изврѣћѣло* кѣ трупѣне от кѣтѣра. *Упрѣпѣстиѣ*, пѣсл'ѣ *тѣриѣ* онѣ блѣмбе, онѣ *се окрѣнил'ѣ* и ѣјт; ѣн није ни заврѣшиѣ, нѣму је овѣ пѣп Врѣнић стѣрац и преко лѣдѣи, није мѣгѣ ни да заврѣшѣ за пѣпа, *учѣо* и *учѣо* и ништа (Кн); кат смо ја и ѣѣзѣн мѣш, ѣѣзѣн мѣш, ѣн је прѣсел'ѣи, умрѣ је, рѣђѣни, мѣј прѣвѣ брѣтѣчет, и тѣмо Фѣјѣуље сѣло, тѣ је тѣмо с ѣтѣ стрѣн Вѣпѣ, и мѣ отѣшл'и за нѣ сѣмо ја и ѣѣзѣн мѣш, да му бѣк цѣнет дѣдѣ, вѣ кажѣте рѣј, а ја *рѣдиѣ* у прѣдузѣѣ Жѣр, и мѣ *отѣшл'и* да је чѣкѣмо и *чѣкал'и*, *чѣкал'и*, *чѣкал'и*, ја сѣтрадѣн трѣбѣ да на посѣо бѣдѣм, нѣмѣ о[д] тѣга ништа, нѣће да изѣћѣ и мѣ се пѣпнѣмо гѣре на брѣдо, ја *се смрѣзо*, био јѣл'и месѣц а тол'ѣкѣ било нешто лѣдно понѣћи; и ѣн ѣдѣ те кажѣ тѣмо Мѣду, и дѣђѣ на тѣ брѣдо и сѣднѣ. И ја на пѣднѣ *помѣзла* стѣку, ја се ѣбѣко. Кажѣ мајка штѣ си се тѣ обѣкла. Реко рѣкѣ некѣ сл'ѣкар да дѣћѣ да ме сл'ѣка пѣ ја *обѣкла* димѣје. Пѣсл'ѣ ѣтал'ѣ реко, ја посл'ѣ онѣ уѣћѣм у сѣбу, обѣчѣм јѣднѣ старѣ димѣје повише тѣјѣ и дѣљѣ да се не сѣтѣ мајка. Брѣћа ми била, ја ѣдѣм на тѣ брѣдо и *узмѣм* тѣ ѣстѣ мѣју другѣрицу, јѣдну брѣтѣчѣду, ал' тѣ је јѣдно брѣдо

вѣл'икѡ. Кад ѡни на Фијуљак огл'едѡлом свѣтнѹ мѣне. Понѣсѣм онѹ кѡфу и онѡ, и ја сѡл' овакѡ му *māxñyла* и ѡни про два другѡ брѡда потрчѹ, докл'ѣ сам ја изишла тогѡ бѹнарѡ, *био* нам тѡр овакѡ од овацѡ гѡре кѹћер мѡг ѡца, тѹ скинѣм онѣ димйје, тѹрѣм у онѡ бакрѡч онѣ старѣ онѣ вѣл'икѣ, онѡ двѡнѣс мѣтарѡ бѣло, ѡни двојѡца стйгоше, подйгоше ме, овакѡ ме узѣше, ада носйл'и су ме, алѡхѡ ми пѣшкѣ (Тр); пѡ пѡсл'ѣн *стигѡ* његѡф сйн пѡ *ћѣо* ѡн да му *преѹзмѣ*, долѡзй стрйна, тѹ не смйјѣ нйко да гарантујѣ; кад је стѡ да ме дѡвй, пѡ дѡви, да ме нйје овѡ спѡсйо, гѡтѡва сам бѣла, ја сам пѡћѣла, ућйм ја, поћѣ да ућйм ѡјѣте, ѡн ми не дѡ да ућйм него ми држй ўста, и не мѡгу да ўспѣм да проўћйм, йнѡће не би ми мѡгѡ нйшта. И овѡ је устѡ и удѡрѡ ме, ја сам пѡћѣла да врйштйм, а ѡн ми не дѡ да врйштйм да ме нѣко спѡсй, е овѡ ме *удѡрѡ* и *дофѡтио* ме за рамѣна, *испрѡвио* ме, знѡћй, ѡн ме *бѡцио* у кѡму нѣкѹ; знѡш кѡко су прйчѡл'и јѡш за једнѡг чѡвѣка, кат је ўмрѡ један ћѡвек, и тѡ сѡт не трѣбѡ да се прѣћѣ овакѡ нйко, и нѣко *прѣшѡ* овакѡ повише његѡвѣ глѡвѣ тѡмо, кажѣ ѡн свѡкй дѡн *се врѡћѡ* кот кѹћѣ, пошто су га ўкопѡл'и, вйдй га цйјѣла фѡмил'ија, и ѡни *йшл'и* кот хѡцѡ и кот пѡпѡвѡ, свѹћѣ, *рѣкл'и* нйје трѣбѡ нйко да прѣћѣ одозгѡр, а сѡт сѡмо да осѣл'ите от кѹћѣ. Ка[д] ћете вй осѣл'ит, ѡн се вйшѣ вратит нѣће, и кажѣ прѡдѡл'и су, осѣл'йл'и су от кѹћѣ. Не вѣлѡ, кѡжѹ, ѡн је бйо у сѡбу, не вѣлѡ да се прѣлѡзй повише њѣга, нѡ трѣбѡ овѡкѡ да заобйћѣш, а ѡни јѡк нѡ *прѣлѡзил'и*; вйдйш овѡгѡ, стрйц његѡф *вол'ѣо* једнѡг ћѡвѣка звѡо се Зѡхир, и такѡ га ѡн нешто вол'ѣо, и ѡн *отишѡ* у планину, сѡт кѹкѹ, кажѣ, ја ѡдо ћѣ косйо тѡ ћѡвек, кат ѡн кажѣ изѡћѣ, маћугу, Зѡхйре, трћи ја ѡтут трћи ја ѡдовѹт и ја ѡтад обѡл'ѣо (Уг); просйл'е се, мѡј ѡтац *отишѡ*, ѡна је о[д] четрнѡес гѡдйнѡ за мѣне дѡшла, млѡда, а ја сам имѡо двѡдѣс гѡдйнѡ, и ка[д] смо се ўзѣл'и, прѡвѡ ѡн је испросйо код ѡца и мѡјкѣ, родйтелѡ нѡјзйнија и брѡћѣ тѡмо. *Свйдел'и* му *се* тй прйћѣтели, вйшѣ су гл'ѣдал'и прйћѣтеље да нѡћѹ него жѣнскѹ. Кажѣ гл'ѣдѡ је тѡ кѡки су лѹди, кѡ су, штѡ су, кѡко су, јесу ли лѡше, ако су лѡше, да је не знѡм кѡка бѣла девојка, нйко нйје шћѣо да идѣ да му е прѡсй, е по тѡмѣ су и гл'ѣдал'и. Јѡ *испросйо*, нйшта нйсам говорйо, и сѡд *закѡзѡл'и* оно свѡтовима, *отйшл'и* свѡтови с кѡњима, ѡна је четрнѣс гѡдйнѡ, нйѣ имѡла вйшѣ. *Свѡдѡвѡл'и*, нѡрот *пѡзвѡл'и*, свѡјте, кѡга ймѡш, тѡ се свѡдѡ каѡ дѡнас и сѹтри дѡн, двѡ дѡна ти је трѡјѡло; ѡн *отишѡ*, кад је отишѡ по пйтѡњу ко[д] тйјѡ свѡјтй где је ѡстѡвио да прѣноћй ѡна, *отишѡ* тѡмо и звѡни на звѡнце, тѡмо изѡћй ѡни, *срѣл'и* га, ѡн *йшо* у кѹћу, и код њй, *пйтѡл'и се*; некй дѣчко пѡћй саш њйме тѡмо ћѣ се ѡна ўдѡла и дѡћй у кѹћу, звѡни на звѡнце, овѡ *йшо*. Мѣне је прйчѡ ѡн: „Јѡ ўђо у кѹћу, вйдйм”, сѡмо његѡва ћѣрка, нйкѡ нѣмѡ, *пйтѡ се* саш њѡм: „Штѡ е, тй си се ўдѡла, хѡ?” Ѣна *рѣкла*: „Вѡлѡ јѣсам.” „А ћѣ ти је кѡ?” Кажѣ: „Чѡвек ми је отйшѡ у пйјѡц нешто да кѹпй.” „А дѡбро, ја сам чѹо кѡ је ѡн, ја сам чѹо да си ўзѣла Цйганина”. Она нйшта не кажѣ, ни тѡ ни тѡ. Не бйди ус прйчу, овѡ јѡј чѡвек на врѡта. Како е ул'ѣгѡ, ѡн га и не познѡјѣ, нити ѡн њѣга нити ѡн. *Пйтѡ* тѡ што е ўзѡ овѹ му шћѣрку, *рѣкѡ* по ймену овѡј његѡвѡј шћѣри: „Кѡ је овѡ чѡвек? Јѡ га не познѡѣм”. „Тѡ ми је ѡтац.” Пйтѡ се: „Је л' ти овѡ мѹш?” Кажѣ: „Јѣс”. „Штѡ ймѡ, старй?” *Пйтѡл'и се* тѹ. „Ймѡ л' шта нѡво?” „Нѣмѡ валѡ.” Уз рѡзговѡр ѡн рѣкѡ: „Знѡш штѡ е, ја сам дошѡ, овѡ мѡја

шћёрка ўзэла тэбе, је л' тако?" Кажэ „Јэс". „Ја сам чўо да се она ўдала па мёне нїје тó прїјятно, мўја шћёрка да ўзмé тэбе." Кажэ: „Нїјесмо се ўзэл' и зóром, ја је нїјесам вўкó зóром." Она нїје ни знала, Цїгани, тї знаш, они су мало црни, виђени, гл'едни, *био* у Нёмачкў тá Цїганин и она се преварила, нїје знала, она нїје знала, он јој се нїје кáзó штá је и кó је (Бо); ја цїо дáн бїла за говёдима, о[д] деветнаес гóдїнá *се ўдáла*, цїо дáн *чўвáла* говёда по шўми и мїслїм кáко да изїђем дóвечé. Дóђем и спáкујем ствáри, смрáчї се, вечёрасмо, ја чёкам кáко да изїђем, а не мóгу да изїђем, не мóгу д[а] ўзмём у пóдрум ствáри и бржé, јóш се нїе остáл срéдїо от вечёрэ, и ја клїснём брзинóm, *спáковáла*, па *сакрїла* у пóдрум, изнёсём ствáри тáмо, па се поврáтїм јòпёт, кад она што су дóшли да ме крáдў, он нашó ствáри а мёне нёма јóш. И изáђем, óдо; па по Óстровици, ка[д] сам бїла тáмо девóјка у Мїтрову. Тáд ни телефóна ни нїшта, *бїло* преко брáтучеда њéзинóга свé *дáвáла* йзјаве овómé да овá пренóсї; некї стáрац Илїја кад је дошó ис Црнé Гóрé гóре, *пáо* у тé крўови штá ли, и *пошó* да бежї и *имó* једно клўусе, мї кáжёмó кобїла, и фамїлију цїјелу повёди да бежї овáмо и *ишáо*, *ишáо* од Црнé Горé, *носїо* йстó кокóшке некé и пїјетла и *рёкó*: „Вáлá овá пијетáо ђе запёвá, тў ће бїт дóбро и такó тó да недёнемо йме". *Ишáо*, *ишáо*, кад *изáшли* óде у Добрїњу, тї не пáнтїш некé јáворове, онó зáр зóра *бїло*, она пїјетáо крїлїма тў, тў, тў – зáпёвá: „Е вáлá óћемо óде да се настáнїмо, óде ће бїт дóбро". И о[д] тогá је остáло Добрїња; тó е мáлó мёсто, двїје трї кўће *бїле*, тў су населáвáли тé áге, óде су жївёли кажé некї Бáтржáни па су слáбї рáднїци бїли и áге су и растёрáли и населїли нáс из Добрїњé; бїли су некї насёлени, рёко из Бáтрга, е пóслé су нáс населїли, они су тá ўшўр узїмáли. Нáма су áге овї Хамзáгићи ис Тутїна, овó е њїно бїло, е пóслé нá[с] су населїли óде, овї су нáши стáрї бїли дóбри рáднїци, *имáли* кóрїсти и онї и онї, затó су и и населїли; мї смо кот некїјá Гвóздёнóвїћá, тó су чувёни гáзде, кáжў нáјбогáтїј лўди у Крáљёво, е код њї смо мї. Нит ми је трáжїо да му плáтїм, *рáдїли* код њёга, *дáвó*, *плáћó*, свé што е мóгó он не помáгó, млóго дóбро смо прóшли, гóдину дáнá скóро (Вру); она је из Гнїл'é рóдом, и она *отїшла*, тáмо јој тётка *бїла* ал' мáјка овогá, *бїла* тáмо, Драгїша *бїо нашáо* је тáмо, Драгїша *бїо* шўмáр, ђёвёр јој, *превáрио* је некáко да је ўзмé за њёга, за сёбе, и она *óбећáла*, ни йшла нїје у Гнїлу, нó из Лукáвицé: „К[o] óћеш вáлá сáд да те вóдїм". „Вáлá óћу и пот пáзуо што рёкнў", довёди је: „Ёво ти, Блáжо, жёна, довёо сам ти жёну". „Штá?" „Ёво ти жёна, довёо сам ти жёну." И Дарїнка *прїстáла* д[а] ўзмé Блáжа, а она је бїла згóдна, а Драгїша бїо згóдан, а Блáжо нїе бáш бїо згóдан од очї, кá ето овó Вёско. Вёско йстї Блáжо. И она *остáла* за Блáжа и богами жїве деведесёт и нёшто гóдїнá; кажé, она донёси по, а брáћа је пїтáла, ђе нáђи ёксер успўт ал' нёшто, она дóђи па испрáлá онá ёксер. „Штá рáдїш тó, Мїломїрка?" „Па да скўпїм ја и мёне мáло хўцера да намёштїм, да не досађўјём вишé вáма." Замїсл' и се тї. *Скўпљáла*, тá чóвек што јој је дáо тé пáре нїје дáвáла брáћи нó *скўпљáла*, пóсл'é *прїмáла* па *кўпїла* мало плáца, кўпи плáц, но трéбá кўћа да се грáдї, а она јáдна нáђи овогá Рáдичинóга óца, он се бїо удáвó за жёну, и тá му жёна *имáла* двїје шћёрке, шћёрке порáсл'е,

шкѡловѡ и, кѹћу им намештѡ, ѡни га истѣрѡ. Кад га ѡни *истѣрѡл'и*, ѡн грдан *отишѡ* у Нѣмачкѹ овѡ на црнѡ што идѹ, *бѡ* нѣкол'ко тѡмо, па посл'ѣн дѡђи, а сѣстра му *рѡдѡла* с овѡм Рѡдичинѡм мѡјкѡм (Го); посл'ѣн отѡше лѹди кѡњима, отѡди по два-три ѡвѣка те е запрѡси, па посл'ѣн да л' типѹт, ал' мѡло каснѡјѣ отѡди па рѣши ка[д] ѣе да је ѹзмѹ, па посл'ѣн свѡтови, моја мѡјка *грѡдѡла* свѡдбу, *звѡла* пријетеле, кѡмшије *звѡла*, ко е бѡ прѣћѡ мѡло. На дрвѣнѡ кѡла *довѣл'и* (Де); кад је дѡшло врѣме, јѡ сам бѡ млѡђѡ о[д] тѡгѡ брѡта, *ишѡ* код пријатеља, *пѡнио* вѹну, тѹ докѡл'ицу нѡјприје што је бѡла. И *отишѡ*, *порѡнио*, кат ѡна на стѡнове; побѣгла му е сѣстра, а ѡтац *бѡ* жѡф, *мол'ил'и*, *кѹмил'и*, нѣће да се помѡри и гѡтово и нѡје се нѡкат помѡрио и *дѡил'и* л'ѹди, *рѣкл'и* му (Жи); Дѹшан јѣдан, онѡ револѹција на Кѡсово, ѡн ми *прѡдѡ* грађу нѡкѹ и *рѣкѡ* јѡ недѣља: „У недѣљу ћу ти донѡјет пѡре”. Кат *дѡил'е* му кѡмшије тѹ: „Вѡлѡ, рѣкѡ ми је Хѡмит дѡнас да ми донѣсѣ пѡре, нѣмѡ га, бѡга ми овѡ ситуѡција овакѡ, тако ми бѡга, мѡре свѡшта да бѡдѣ”. Кат јѣдан му кѡмшија тѹ: „Је л' ти Хѡмит ѹзѡ тѡ?” „Вѡлѡ јѣс.” „Слѡбодно, хѡч, кѡ да ти хи сѡт дѡнијѡ, слѡбодно, хѡч нѣмѡј брѡгу.”; кат сам се нѡјпрвѡ пѹт женѡ, хѡла тѣ мојѣ женѣ, *дѡшла* те ѡдѣнѡк ми *поклонѡла* тѹ девѡјку, из Рѡбарѡћѡ је бѡла. Кат дѡђе врѣме да идѹ тѡмо да ѹзмѹ махрѡму, *поклонѡла* овѡ хѡла (Ке); они *дѡил'и* дѡл'е, *рѹчѡл'и*, *ѡгрѡл'и*, *ѹмбѹсѡл'и*, *натѡвѡрил'и* ме на кљѹсе и *довѣл'и* ме. Нѡје имѡло нѡшта дрѹгѡ, сѡмо на кљѹсе, јѡ сам ѡшла на кљѹсе, припѡћѡла хи, а којѡ нѡје нѡ ѣе да пѡнѣ па је дрѹжи зѡ рѹке, дрѹжи је за по едну рѹку. Тѡпѹт кат сам дѡшла јѡ, јѡк, каснѡјѣ е пѡчѣла тѡ кѡчија, пѡсѣн мѣне. Онѡ девѡјка је срѡмна. *Седѣла*, ѡни *ѹмбѹсѡл'и*, *скѡкѡл'и*, *ѡгрѡл'и*, *пѣвѡл'и*, јѡ *седѣла* гл'ѣдѡла. Ни да причѡм, да гл'ѣдѡмо смо смѣл'и, а пријен гѡдинѣ ни да запѣвѡ ни да зайгрѡ (Кон); једанпѹт *бѡла* једна јѡј снѡха нѡјстаријѡ, па *прѡла* тѡрнѡком, а *рѣкла* јѡј свѣкрѡ: „Нѣмѡ, снѡхо, прѡт, дѡнас тѡрнѡк”. Кажѣ: „Хѡјде бѡгати, дѡн је свѡкѡ јѣднѡк”. Она ѹзми те опѣри, онѡ Ѧлѡх дѡди ѡждаху, пѡ како ѡна *разгрнѹла* онѡ вѣш, и кѹћу и онѡ вѣш, тѡ је отѡшло по дрѹгијѡ сѣлѡ и *открѡла* ѡждаха кѹћу. У тѡ тѡрнѡк кат је прѡла тѡ снѡха нѡјстаријѡ (Ле); *дошѡ* јѣдан, пѡсмо мѡ, а јѡ л'ѣгѡ, а пѡсл'ѣ су бѡл'и некѡ душѣци, кѡ тѡ нѡјна кошѹља, такѡ су бѡл'и, карѡрѡни, пѡ *дошѡ*, а овѡ како је бѡло намѣшћено фѡбрићкѡ тѡ се искѡдѡло, пѡ онѡ *дѡшло* у једно ѡше (Мел); *чѹвѡла* стѡку и тѡмо и овѡмо, вѡлѡ док ме дѡм учинѣо (Ос); прѡво се тѡ нѡје гл'ѣдѡло да се сѡстѡвѹ мѡмак и девѡјка, него гѡзда *бегенѡсѡ* кѡ сѡд јѡ дѡшла, свѡћѡјѹ ми се Зѡрица и Мѡл'е, нѣмѡ вѣзѣ да л' сам те вѡдела ил' да л' те нѡсам и мѣне се свѡћѡјѹ кѡ пријетели ѡни и дѡћѣм, трајѡм, *чѹла* јѡ да ѡмѡ ѡн девѡјку и јѡ му е трајѡм (Па); дѡћѡше те ме тѡ испросѡше и свѣ кријѹћи, кад стѡгоше, један чѡвек *бѡ* са ѡјма, у Пѣћ *ишѡ*, и мѡј ѡтац *пѡтѡ*: „Вѡлѡ ми ѡштѹ чѡру у Пл'енѡбабе, нѣ знѡм кѡкаф је?” „Вѡлѡ ћу ти јѡ кѡзат: снѡјек је бѡјел, нѡ је снѡјек.” Он л'ѡјеп, јѣше ме кѡ снѡјек; „Хѡ”, кажѣ, „сѡт, ѡна ѣе ти пѡбеј”. Нек идѣ, јѡ је не дѡм. И *дѡил'и*, јѡ у Пл'енѡбабе, а ѡни у Позѡр дѡћѡше да ме ѡштѹ, дѡл'е смо седѣл'и; свѣ чѡре, сирѡтиња, *жнѣл'е*, *кѡпѡл'е* лѹк, нѣшто да не бѣдѹ, *дѡбил'и* нѣшто да ѡмѡмо (Пл).

е) Како наводи И. Грицкат, „у много случајева перфекат свршеног глагола може да значи – поред извршености радње у прошлости – и резултативност, у извесном смислу „стање” (чак ако је глагол и активан) у које субјекат доспева по извршеној радњи”. Ова особина „начелно није ништа ново у оквиру значења перфекта уопште, пуног перфекта. Али језик налази начина за врло танана нијансирања. У приповедању пуним перфектима (свршених глагола) занемарује се моменат резултативности, радња одмиче одмах даље, без заустављања на достигнутом резултату; док се у приповедању краћим перфектима не аперцепирају саме радње већ резултати и сваки настали резултат је слика, дата као нешто готово, статично.” (Грицкат 1954: 45). У оваквим случајевима примећује се да „моменат новине и експресивности казивања стоји понекад у психолошкој вези с чињеницом да се глаголско значење износи више као констатовање готовог факта а мање као чиста радња, као процес у прошлости.” (Грицкат 1954: 67). Ова одлика препознаје се у примерима:

у Сарајево довѐо један мѐј рѐђак једнѐг Хрвата, минјстар пол’ицијѐ бѐо, *распѐл’е му се рѐке свѐ* (Кл); ѐн мѐсл’ио да мѐјѐк сѐна да љбијѐ да му видѐ смрт, а оно, видѐш, бѐк га њѐга кѐзнѐ. *Обољѐло и љмрло* (В. Лок); кажѐ помѐсл’ил’и злато, нека је ѐн тљ најстаријѐ, и јѐ се сѐћѐм, они бљдаком полако, она пљче, ваљда *дотрѐјѐ* (Из); *Отсел’ио* нѐрот Сѐд нѐмѐ петнѐс кљћѐ; Знѐм кад не ѓтац, нѐс трѐе, одвѐо у шљму, те не сакрѐо, а падѐ кѐша кѐ овѐ дѐнас пѐ још мѐло вишѐ. Тљ не *сакрѐо* (Ју); овѐ апарѐт нѐсим, *слѐмио* нѐгу тљ прет кљћу (Коз); стѐже ти ѐн за Беѓграт, нѐјесу ни стѐгл’и за Беѓграт нѐ га у Крагујевац *изрљчил’и*; сѐћѐм се јѐ, *дѓшла* тѐтка и нешто мѓја мѐѐа, нѐсам мѐјку затљвила, оѐе нешто да навѐјѐ пѐ тѓ сѐмо Цѐл’е знѐ, а грднѐ снѐша она *дѓшла* и *довѐла* Мѐјку; нѐмѐ сѐд онѐкога нѐрѓда. *Постѐла* лукѐвштиња вѐл’икѐ (Коз); *очешѐла се јѐ*; *родѐло* дѓл’е ко[д] Чѐчка, грдно *родѐло* (Прћ); и тѐмо свѐ нѐрот *се растљрио*, *прѐко* нѐрот за тијем пѓслѐм, по Нѐмачкѓј, по Холѐндијѓ, по Швѐцкѓј, пѓсла нѐмѐ (Со); ѐмѐмо свѐга ал’и, ѐто, остѐрал’и смо, дѐца *отѐшла*, ѐмѐмо кљћу дѓл’е у Сенѐцу двѓспрѐтнљ, ѓде жѐвѐмо нѐс двѓје стѐрѓ, валѐ не мѓремо ни мѐ, дѓшл’и смо и мѐ ка крају, *остѐрал’и*, *обол’ѐл’и* (Ки); ада лѓше, овѐ гѓдинѐ овѐ кѐша *освојѐла*, не дѐ ни, видѐш прѓпаде ни свѐ; овѐ ѐмѐ шѐс-сѐдам, јѐ пѐт, испродѐвал’и смо. Нѐмѐ кѓ, ѓмладина *отѐшла*, мѐ бѓгѐљи (Кн); нѐмѐ кљт, нѐка је. *Ожеднѐла* зѐр пѐ ѐе д[а] [и]дѐ да пѐјѐ (Туз); седѐше онѐ рљпа ѐе је удѐрио крај њѐга мѐтак и на брвна *остѐо* тѐ мѐтак (Уг) мѐјка јѓј љмрла, ѓтац јѓј *погѐнуо*, *убѐл’и се* с тѐјем Тљтићима тљ (Де); гѓдине *навѐл’ѐл’е*, осамдесѐт и пѐт (Кон); *ѐскопѐла* вѓда, бѐл’е су кѐше онѐмѐт (Не).

Узимајући у обзир наведено, сви издвојени семантичко-стилистички ефекти које говорник уноси у исказ обликовањем предикације настају из намере да се радње управо

таквима представе. Уколико је радња од стране говорног лица у прошлости доживљена као новост, прелом, преокрет, и у њему изазвала изненађење, говорно лице такве ефекте слушаоцу жели дочарати и у моменту говора. У тој служби перфекат без помоћног глагола налази своју пуну примену. Поред тога, дата класификација не подразумева строго одвајање домена употребе перфекта без помоћног глагола. Примери су издвајани према критеријуму доминантног, на наративном нивоу најистакнутијег присуства једне од компоненти семантичке структуре овога облика, али се на плану реализације оне готово увек јављају здружено. Стога понекад није лако одредити који је од фактора био доминантан као подстицај одабира краћег перфекта у конкретном говорном чину.

Према синтаксичко-семантичким одликама крњи перфекат најсличнији је аористу. Значење новине, могућност исказивања радњи које су се догодиле непосредно пре момента говора, као и оних које су се (из)вршиле у даљој прошлости, одвојеност од момента говора, односно приказивање радњи као готових акција, уношење динамичности у приповедно ток, постизање бржег низања радњи, те наглашена експресивност и стилогеност уопште одлике су које су заједничке двама облицима. Оно што их раздваја јесте однос компоненти доживљеност : недоживљеност, будући да појава аориста у нарацији ову компоненту обавезно истиче у први план, док код перфекта без помоћног глагола то није случај. У извесним контекстуалним условима међусобна замена двају облика могућа је. Како наводи Ј. Вуковић, „крњи” перфекат врло је обичан и за означавање непосредне прошлости, и у говору и у писаној речи, и он се по значењу приближава аористу апсолутног индикатива кад је њим наглашена најближа прошлост, и аористом је једино могуће га и заменити без осетније промене у значењу. Такав би био перфекат у примерима: „У Пљевљи се подигнула раја, подиже је Симела Шолаја, – где је свеједно хоћемо ли рећи *подигнула (се)*, раја или подиже (се) раја. Или: Ој народе Лике и Кордуна, дошло вр’јеме да се диже буна (ево сад дође вријеме...)” (Вуковић 1967: 21–22). Међутим, када је неопходно истаћи однос доживљена : недоживљена прошлост диференцијалне ознаке свакако постоје, а „то се може очитовати на најобичнијим примерима. Кад некоме скрећемо пажњу: *Пало* ти дрво с кола! – или: *Паде* ти дрво с кола – разлика је у томе што говорно лице у првом случају не каже да је видело да је дрво пало (оно само види дрво на цести негде позади кола): или стварно није видело, или тим неће да каже и да је видело, – а у другом случају хоће да се каже не само

да је говорно лице видело дрво на цести него да је видело и кад је дрво пало” (Вуковић 1967: 383–384).

Тако на пример, у контекстима типа:

њни посл’е напра̀више ку̀ћу до̀л’е у Ра̀шку и њна *оженѝла* сѝна и до̀л’е жѝвѝ, ћѝрка и сѝн јо̀ј *напра̀вил’и* по по̀ла ку̀ћу и за њу *напра̀вил’и* со̀бу (Коз); о̀ва је пу̀т трѐћѝг рѐда, трѐба̀ло је да Репу̀бл’ика асвалтѝра, и нѝко нѝшта, *пришутѝо се* на̀рот и па̀ре за Шаро̀ње ото̀ше (Не); во̀л’и и њна ма̀чке, јѝдно бѝла да̀ла у комшѝлак кад стѝгл’и о̀вѝ га̀здачица јо̀ј отѝшла и га̀зда за Алба̀нију, кат њна стѝже о̀ва̀мо (Ос);

аорист и перфекат су заменљиви без штете по значење, имајући у виду да истицање компоненте доживљености на комуникативном плану није релевантно. Једина је разлика у томе што се облицима перфекта пажња скреће више на стање настало деловањем одређене радње, истакнутија је резултативност, док би аорист значио истицање саме радње као такве.

У примерима:

ту њдма̀, ал’и њн по̀гину сирѝма. *Ишѝ* њтут ис Ра̀шкѝ, *постѝљѝ* њнѝ струмѝнте за свѝра̀ње и њтут кад је о̀ва̀мо *пола̀зио*, о̀ва̀мо њн *зѝао* сѝна, сѝн му у Београ̀ду, та̀мо у шко̀л’и бѝо, *зѝао* га, *зѝао*, кад изедама̀н, кажѝ, прекину, и о̀ва̀мо негѝе према Бѝтњѝку, шта̀ ја̀ зна̀м, са̀л’ нѐшто, сѝрце до̀ва̀ти га и у некѝ камиѝн и одједама̀ се запѝл’и; њн, четѝри го̀дине је о̀вѝ са̀д бѝло ка̀ ѝмрије, на прекѝчац, *дошѝ* до̀вде до на о̀ву равницу и са̀л’ *се преврнѝо*. О̀вѝ ма̀јстори *изл’етѝл’и* о̀ва̀мо пред њѝга и њн *се са̀мо преврнѝо* (Ос); тѐк се зѝра указу̀јѝ, ја̀ пу̀шти тел’евѝзѝр, како пу̀шти тел’евѝзѝр, јѝј дѐцо, да̀ље бѝло от свѝко̀га, њн се њбрете у ко̀л’има, сна̀а мо̀ја с јѝдне стра̀н држѐ га и њнѝ прича̀ју му, а ја̀ са̀мо са̀ма ту̀. Прича̀ју шта̀ се десѝло. њн, како *отишѝ* за Пазѝр, *ушѝ* у јѝдну кафѝну код јѝдно̀га на̀шѝг њѝе, *отишѝ* код њѝга у кафѝну и *изѝшѝ* и да про̀ђе кроз Варошма̀лу, и кажѝ беше њнде некѝ гѝжва ис тѐ га гѝжвѝ некѝ *га̀ђао* и *удрѝо* га, пишто̀љом, *расцијѝло* му нѝгу (Коз);

заменљивост перфекта аористом није могућа имајући у виду да је посреди изношење информација о недоживљеним радњама. Јасна подела домена употребе читује се управо у томе што говорници у наведеним контекстима аорист употребљавају када обележавају доживљене, док у тренутку када се пређе на исказивање недоживљених радњи, приповедање се наставља у перфекту.

Замена облика није могућа ни у примерима који су типа: кат њни до̀ђѝше да ме про̀сѝ, и њбел’еже *отѝшл’е*, ко̀ да не про̀сѝ са̀т (Пл); до̀ђѝше у со̀бу, њна свѝ то̀ тудѝје *растѝрила*, нѐма̀ју

ћѐ да уйћу (Ке); где би замена перфекта аористом нарушила обележени редослед у вршењу радњи (перфекатска се десила пре аористне, а замена би редослед догађања обрнула).

О перфекту у модалној функцији већ је било речи, овде само додајемо да се у тој служби готово редовно употребљава у форми без помоћног глагола.

Овај облик често се среће употребљен од глагола говорења за увођење туђег говора:

жѐна му, мајка те девојкѐ кажѐ, човѐку *рѐкла*: „Иди види је л' тѐ истина. Отиди до у Позар види.” *рѐкѐ* ђн: „Ја сам дошѐ. Ђѐ ми је шћѐрка?”. Они му *рѐкл'и* удѐла се; и овѐ *рѐкѐ*: „Ако бѐдѐ мѐја шћѐрка, ја сам дошѐ по њѐ, ја ћу да свѐ опрѐстѐм, ђна е од незнања огријешѐла, ѓзѐла те, ђна ће пој сѐ мнѐм да је вѐдѐм кѐћи, ја ћу свѐ да опрѐстѐм овѐ што е рѐдѐла.” Она *рѐкла* њѐму, кажѐ: „Бѐбо, ја сам ѓзѐла њѐга драгѐ вѐљѐ.” Та Цѐганин *рѐкѐ* њѐму: „Зѐром је тѐ нѐ мош узѐт дѐнас вѐдит што нѐћемо јѐдан погѐнут ѓвде, ако ђће вѐљѐм, ѐво ти вѐди је, нек пѐћѐ.” (Бо); и она *рѐкѐ* трѐћѐ брѐт: „Кад га ја уфѐтѐм, највећѐ парче ће му бѐт ѓхо”, да га искомѐта цѐо у комѐте (Нет); ђна *рѐкла*: „Вѐла, брѐте, ѓмѐм јѐдну рѐдѐ тѐмо сѐ мнѐм, пушћѐница је, удавѐла се, ѓмѐ јѐдно дѐјете у тѐ прѐви дѐм, чѐвек јѐј ѓмрѐ, да је погл'ѐдѐш, ко ти се свѐдѐ да је ѓзмѐш, бѐљѐ да се ѓзмѐте и тѐ и ђна, да нѐјесте сѐми” (Го).

За разлику од наведених, који представљају примере крњег перфекта, бележени су и случајеви употребе перфекта без помоћног глагола онда када се јави у низовима, и то је појава сасвим друкчијег типа од претходне. Тада се из разлога језичке економије, како би се избегло понављање, енклитика употреби уз само један од облика:

дѐста врѐмена је *прошѐ*, те по Бѐограду, онѐ по Банѐту, мумѐрус онај, кукѐрус, како ви кѐжѐте, *комишѐ* и *рѐдѐо* (Леч); ѐто тѐ је Мухѐмет *побѐгѐ* из Мѐћѐ у Медѐну, *прѐшѐ* пѐтљѐ тѐмо код њѐ и ѓтал'ѐ је *пѐчѐ* да шѐрѐ ислам (Кл); пѐп је *бѐо* у Грѐбетиће, Миљѐјко, а главнѐ *бѐо*, да извѐнѐш, кат се рѐдѐ дѐјете (Цв); ђн је *бѐо* Црногѐрац, *бѐо* му ѓтац комѐта; слѐбо је *рѐдѐо*, *трошѐо*, *упропаишћѐо* (Прћ); кад је овѐмо *полѐзио*, овѐмо ђн *звѐо* сѐна (Ос); пѐ је *пѐо* с јѐбукѐ пѐ кѐчму *поврѐдѐо* (Лу); овѐ је *устѐ* и *удѐрѐ* ме (Уг); амѐђа је *отишѐ* те ѓзѐ (Бл); тѐ сам *учѐо* некѐ школѐ маѐо, нѐписмено дѐјете и чѐвѐ свѐнѐ, прѐво ти кѐжѐм, чѐбанѐн *бѐо*, *окопѐвѐ* грѐжѐ, бѐстанѐ, свѐ тѐ сѐм (Вру); ја сам тѐ писмо *добѐо*, *прѐчитѐ* (Ос); е пѐсл'ѐн кад је Срѐбија *прѐузѐла* овѐмо, *ослобѐдѐла* овѐ краѐве (Прћ); и њѐга је *ѓзѐла* јѐдна те га гѐјѐла; *трѐговѐла* је и и дѐбро *зараћѐвѐла* (Кл); *отѐшл'е* су некѐ девојке от Пѐпѐвићѐ, тѐ пѐпѐвскѐ девојке *отѐшл'е* у тѐ Свилѐново на сѐбор (Бот); авиѐном *су ѓшл'и* и *врѐћѐл'и* се (Баг); кажѐ они су од крѐви *побѐгли* ѓде, *учинѐли* крѐв (Бал); тѐ су на Ђурѐвдѐн

водѝл'и дѣцу и *кӯпал'и* (Боб); *Турци су удриѝл'и* и *Бугаре истѣрал'и* и *освоѝл'и* њни и да бӯдѣ турскѡ Јѣдрене (Из); њни *су* обадва у Београду *заврѝл'и* факултѣте, *запосл'ѝл'и се* (Ос); један мѣсѣц ѝ пѡ дѡна, пѡ пѡсл'ѣн ѡтал'ѣн *су* ме *отѣрал'и* пѡновѣ ме *врѡтил'и* у јединицу; за врѣме турскѡга *су пѡтил'и*, *потурчѡвал'и се*, *крѝл'и се* (Прћ); мѝ пѡ *смо* посл'ѣн *ѝл'и* за Турскӯ, пѡ посѣн *се врнӯл'и* па прѣзиме тѡ *промијѣнил'и* (Со); Хѡцићи *су* једни *бѝл'и* пѡ *повѣл'и* дѣвера (С. Ћуп); *бѝл'и* *су* Срѣби гѡре уз брдѡ, бѡга ми *се снаѝл'и* у ѡнѡ врѣме (Ки); тѡ *је бѝло* дваес девѣтѣ а ѡн *имѡ* стѡ шѣс гѡдѝнѡ и *причѡ* ѡвѡ за ѡвогѡ Јуса што га убѝо Кѣпа; ѡвѡ што *је бѝла* л'ѝјѣпа *родѝла* и *ѝмрло* јѡј дѝјѣте (Кл).

Међутим, то није редовно, па су бележени и примери типа:

Вѡјин *је имѡ* лӯде Срѣбе пѡ *је* нѡш *нѡрот снаѝѡвѡ*; такѡ *је пѡо* и *тӯ је ѝмрѡ* на тӯ вѡду (Уг); ѡтац јѡј *је* пѡслѣн *дошѡ* с рѡбијѣ, једанѡес ѝ пѡ гѡдѝнѡ *је издржѡ* рѡбијѣ за врѣме Тѝта (Бл); ѡн *је имѡ* Хатицу, ѡн *је бѝо* сирѡма, његѡв *ђѣд је имѡ* дѣсет сѝнѡвѡ, његѡв *је ѡтац бѝо* нѡјмлађѝ (Кл); Марѝна *је рѡдѝла* ѡвӯ гѡдину, *рѡдѝла је* у Штавалѣ (Че); жѣна му *је ѝмрла*, ѡтац му *је ѝмрѡ* прѡшл'ѣ гѡдинѣ (Уг); тѡ *је бѝло*, јѡ мѝсѝм, пријѣн трѝес-ћетрѣс гѡдѝнѡ, тѡ *је бѝло* нѣђе ѡко шѣсѣтѣ, тӯ *је бѝло* пријѣн пѣдесѣт гѡдѝнѡ (Туз); пѡсл'ѣн *је пѡчѣло*, по продавницѡ *је пѡчѣо* бѣс (Це); и њѣга *су* стрӯјѡм *убѝл'и*, ка[д] *су* га *уфѡтил'и*, стрӯју *су* му *укљӯчѝл'и* и тапӯт *су* га посѣн са стрӯјѡм *убѝл'и*, тѡ зрѣно *су* му *нѡл'и* пѡсл'ѣн ка[д] *су* га вѣћ *тӯрил'и* на стрӯју те да га убѝѝјӯ, тапӯт тѡ *су вѝдел'и* штѡ је код њѣга; пѡсл'ѣнке *су* га *уфѡтил'и* те *су* га са стрӯјѡм *бѝл'и* тѡмо (Бр); држѡвни слӯжбѣници *су* на тѡчкице *кӯповал'и* на пѡпус, а *имѡл'и* *су* ѡбавѣзне бѡнове за сѣлѡке (Че); *кажѣ прѡдѡл'и* *су*, *осел'ѝл'и* *су* ѡт кӯћѣ (Уг); сѡт *су* дѣца *ѡженѝла* јѡј *се*, на прѝмер, *ѡна су дѡл'е ѡженѝла се*, *запосл'ѝла су се* (Туз); тѡ *е бѝло* стѝт, *бѝло је* срѡма, *бѝло је* свѣга; рѡспѡлѡжан *је* нѡрот *бѝо*, здрѡф нѡрот *бѝо*, вѡља у нѡрот *бѝла* (Ју).

Поводом перфекта без помоћног глагола у србистици се постављало и питање његовог порекла. Како И. Грицкат наводи, „краћи перфекат постао је од пуног, од перфекта с помоћним глаголом – посматрано историјски. Он представља његову каснију обличку варијанту. Да је он по постанку млађи од пуног перфекта – то не треба посебно доказивати. Перфекат се првобитно градио као перифрастична конструкција, о чему нам сведочи најстарији забележени словенски језик, као и старије фазе других словенских језика, а исто тако и анализа његовог значења” (Грицкат 1954: 168). Треба, потом, истаћи и чињеницу да су у првобитно значење префекта ѡба члана унѣла своја значења: „садашње време помоћног глагола садашњѡст (тј. вѣза номѣна и партиципа којим се исказује радња ствара се у

садашњости), а облик на *-л* – претериталност (без њеног ближег одређивања). Перфекат је означавао садашњи резултат, добивен ранијим вршењем одн. извршењем радње” (Грицкат 1954: 169). Имајући ово у виду, „лишити перфекат помоћног глагола значи – у много случајева – допринети стварању резултативног значења. Изостављањем помоћног глагола доведени су у најнепосреднији додир подмет и радни придев који се у таквом додиру с напоменом у извесној мери приближује правом придеву; он донекле стиче резултативно значење”, о чему и јесте било речи. Притом је „резултативно значење најчешће комбиновано с другим значењима нашег облика, тако да је семантика краћег перфекта у већини случајева прилично сложена”. Ако се посматра пример: *Магла пала* – „таква реченица са краћим перфектом оставља утисак одсуства акције, статичног описа. Али се ту, уствари, преплићу два момента: прво – у примеру је истакнуто резултативно значење, садашњи резултат прошле радње, слика која је настала као последица прошле радње, друго – такво се изражавање и не среће у апсолутном индикативу” (Грицкат 1954: 169). Из овога се изводи закључак да „без помоћног глагола као моторног, „предикативизирајућег” члана реченице перфекат је лако могао стећи нијансу статичности, добити своје данас веома распрострањено резултативно значење”, а „семантика резултативности, уколико се јављала потреба за њом, налазила је погодан терен у перфекту без помоћног глагола и можда са своје стране потстицала феномен скраћивања”. Међутим, са резултативном је експресивна компонента „испреплетана у многим примерима напрг облика, пошто се налази у природној значењској вези. Кад се нешто приказује више као резултат него као процес, то је у многим случајевима уједно и израз појачане експресије казивања” (Грицкат 1954: 192–194). На сличан начин крњи перфекат тумачи и Ј. Вуковић у студији *Говор Пиве и Дробњака* (Вуковић 1940) на материјалу из поменутих говора. Наиме, аутор наводи да „Помоћни глагол у перфекту показује везу радње из прошлости са моментом праве садашњости, зато је потребан онда кад се радња из прошлости временски одмерава према тренутку кад се говори – у синтаксичком, дакле, индикативу, док је често непотреба, у синтаксичком „релативу”, где се радња одмерава не према моменту садашњости него према ком другом или је у каквој безвременској ситуацији, јер ту помоћни глагол не може имати оно своје основно значење у перфекту – везивање радње из прошлости са моментом садашњости. У јављању или саопштавању, у перфекту, где се самим јављањем или саопштавањем наглашава веза радње *непосредне прошлости* са садашњошћу, помоћни глагол, који је баш

ту због те улоге везивања радње са садашњошћу, постао је излишан. У другом облику јављања и саопштавања перфектом (*дошли су сватови*), пошто јављање само и његова важност није толико наглашено, тим самим што се јавља о нечем о чему интересовање није ново, помочни глагол је још имао места за показивање везе радње са садашњошћу” (Вуковић 1940: 95–96).

Када су недоживљене радње у питању крњи перфекат успешно замењује аорист, надомештајући компоненту доживљености у контекстима који блокирају употребу аориста. Све особине које има самостално употребљен задржава и онда када се употреби у облицима плусквамперфекта (в. т. III.6.6.).

III.5.13. Најзад, констатујемо и то да је крњи перфекат, као и пуни, у употреби у свим зетско-сјеничким говорима у синтаксичким околностима мање-више сличним овде наведенима. У Ибарском Колашину подједнако су фреквентне обе форме (Божовић 2002: 92). Пуни облик употребљава се како у индикативу тако и у релативу, а аутор наводи само информацију да се њиме обележава доживљена прошлост, док се примери за недоживљену не наводе. Крњи перфекат је фреквентан када се саопштава новост, у одговорима на питања, у клетвама (Божовић 2002: 112–113). Перфекат без помоћног глагола у Бјелопавлићу врло ретко се употребљава, а наместо њега, много је чешћи приповедачки императив или презент. Ван приповедања јавља се при саопштавању неке изненадне вести. (Ћупић 1977: 163). У Мрковићу је краћи перфекат „нешто рјеђи него у другим нашим дијалектима који имају дужу и потпунију еволуцију” (Вујовић 1969: 266), а „пуни перфекат има сужену употребу и мање је фреквенције у односу на околне говоре (какав је црмнички) јер су времена којима се казује доживљена прошлост добро очувана” (Вујовић 1969: 336). Пуни перфекат овде се среће и у синтаксичком индикативу и у релативу, док се крњи одређује као облик искључиво релативске природе (Вујовић 1969: 336, 337). За овај облик аутор наводи: „Приповједачки перфекат без помоћног глагола употребљава се обично на почетку приповиједања, као кратка експозиција, и још чешће на завршетку приповиједања, као закључак и завршна слика. Такав перфекат одликује се и стилском изражајношћу, коју појачавају најосјетљивија мјеста: почетак и крај приповјетке” (Вујовић 1969: 339). Разлика према аористу, према закључцима изведеним посматрањем материјала из мрковићког говора, јесте у томе што „аорист у приповиједању значи *доживљеност*, јер је то

приповедачу лично познато, а перфекат – оно што приповједач зна *по чувењу*” (Вујовић 1969: 339). У Васојевићима претежу пуне форме. Краћи перфекатски облици често се употребљавају и то у приповедању, те у благословима и клетвама (Стијовић 2007: 181). У говору Пиве обе форме познају и релативну и индикативну употребу. Истиче се да је краћи перфекат по значењу најближи аористу – то су конкурентни облици с разликама у смислу. На материјалу са овог ареала аутор детаљно анализира синтаксичко-семантичка својства краћег перфекта и бави се питањем порекла, о чему је било речи (Вуковић 1940: 91–96). У староцрногорским говорима краћи перфекат се употребљава у приповедању и то: на почетку приповедања; у причању по чувењу, према презенту трајних глагола; у причању по чувењу напореда са приповедачким императивом; кад се радња не уклапа у приповедање по самом вршењу него по резултату. Ван приповедања „краћи перфекат је обичан при саопштавању неке новости, обично са извесном неверицом или чуђењем, или са претензијом да се слушалац изненади” (Пешикан 1965: 200). Иако изложено без детаљније анализе примера, истраживање Д. Барјактаревића, и закључци поводом грађе прикупљене на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице слажу се у основи са овде изнетим запажањима. За однос пуног и крњег перфекта аутор наводи да „између њихове употребе нема граница. Који ће облик бити узет, зависи од ситуације у којој се налази говорно лице и од његова односа према чињеницама које се излажу. Како ови моменти нису свакад једнаки, то ни саопштење нема једнаку боју. Конкретно, ако је догађај такве природе да захтева извесну краткоћу израза и носи сам у себи неку необичност, нешто што се није очекивало, нити претпостављало, нешто што садржи не само необичност него извесно изненађење – онда ће говорно лице узети краћи облик. Перфекат тада има карактер узвика”. Као важна особина краће јединице истиче се то што се њиме постиже „већа импресивност, јер као краћи има екскламативност у себи. То га одваја од ситуације када се употребљава дужи облик, јер је овај мање више развучен, не садржи у себи никакву необичност; рекло би се да је и стереотипан. Његова примена заступљена је и у казивању свакидашњих догађаја, збивања; без брзине је, живости и екскламативности”. Дакле, „ако говорно лице жели да догађају да више свежине и живота било то у квалификативној, приповедачкој, модалној или пословичкој употреби перфекта среће те такозвани крњи перфекат” Аутор такође наводи да се краћи перфекат може јавити како у индикативу тако и у релативу (Барјактаревић 1966: 130). С друге стране, „приповедачки облик пуног перфекта овде је карактеристичан по томе

што се у њему јасно запажају компоненте: причање по чувењу и препричавање или саопштење у чему знатну улогу игра момент субјективног доживљавања. Ти моменти међусобно се преплићу и каткад их је тешко разлучити, али доминантну улогу има препричавање било туђих или својих доживљаја”. Категорије које Д. Барјактаревећ издваја су: приповедачки, квалификативни, модални и гномски (Барјактаревећ 1966: 130–134). Анализирајући материјал из трстеничког говора, Душан Јовић истиче да и поред разлика које постоје између дужег и перфекта без помоћног глагола, у синхронном стању не би се могло говорити о два потпуно посебним семантичким категоријама. Разлози за то су чињеница да им је већи број функција, и то оних главних, заједнички; употреба перфекта без споне реализује се често само због економичности исказа; краћи перфекат не обухвата сва лица подједнако, најчешћи је у 3. л. јд. и мн. (Јовић 1968: 186–187). Најважнија разлика је у томе што је краћи перфекат интензивнији облик од пуног (Јовић 1968: 192). У трстеничком говору, где функционише као слободан, необележен претеритални облик, „перфекат је у многим случајевима синонимичан с другим облицима за прошлост. Међутим, пошто је перфект слободан, а други облици за прошлост имају већи степен обележености, то их перфект поступно истискује из употребе. Томе свакако доприноси и чињеница што је перфект један од облика с највећом фреквенцијом” (Јовић 1968: 187). „Околност што је перфект видски невезан још је један фактор више који омогућава његову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно видски везаним”, стога их он успешно функционално замењује. (Јовић 1968: 187–188). Краћи перфекат употребљава се у причању, које је са овим обликом „сажетије, концизније, атрактивније”, и то и у индикативу и у релативу (Јовић 1968: 190–191). Запажено је, такође, да се у трстеничком говору краћи перфекат све чешће употребљава у аориским ситуацијама те постаје „функционално идентичан с аористом, и рекло би се, поступно сужава његове фреквенције”, а „замена се врши најчешће у исказима с јаче израженим интензитетом” (Јовић 1968: 191–192). У централној Шумадији облици крњег перфекта употребљавају се у клетвама и благословима, у нарацији и то нарочито на почетку приповедања, емфатичним саопштењима, те у дијалозима када саговорник очекује да му се понови, потврди оно што је управо чуо (*Нестало ти пѧра – је л?*) (Реметић 1985: 333). У горанском говору „у временској употреби није уочен крњи перфекат, пошто одсуство помоћног глагола у 3л. јд. и мн. перфекта актива није у опозицији с пуним облицима” (Младеновић 2001: 495). Пуним перфектом казују се

„како доживљене, тако и недоживљене радње. Доживљеност у прошлости чешће се саопштава аористом, имперфектом, плусквамперфектом, презентом, футуром”, а „перфекат за казивање доживљених радњи комбинован је са обележеним облицима за прошлост”, што одговара приликама и у нашој зони (Младеновић 2001: 496). Р. Младеновић истиче и да „у неким примерима с перфектом суштина није у претериталности, него у стању субјектову које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње”, што је информација коју подвлачимо имајући у виду претходно истицање семантике резултативности у појединим видовима употребе из наше грађе (Младеновић 2001: 496). Најзад, у Алексиначком Поморављу перфекат је у широкој употреби, у синтаксичком индикативу у релативу, а за њега се има „мало шта рећи што би га у говору АП синтаксички разликовало од употребе у стандардном језику” (Богдановић 1987: 251). Перфекат без помоћног глагола на овом терену врло је чест, али су сви забележени примери за 3. л. једнине и множине (Богдановић 1987: 252).

III.6. Плусквамперфекат

У претериталном систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора плусквамперфекат има стабилно место. То је облик релативно високе фреквенције, иако мање заступљен од перфекта, што је очекивано имајући у виду да му је семантика у односу на перфекат суженија а домен употребе спецификованији. Судаћи по новијим истраживањима, исто важи и за савремени српски језик, где је плусквамперфекат облик са знатном очуванашћу у употреби, иако се у ранијој стручној литератури (Стевановић 1986: 664) наводио податак да је готово ишчезао (о томе в. Танасић и др. 2005: 411).

У граматицама се плусквамперфекат дефинише као „глаголско време којим се означава радња (бивање или стање) која се извршила (а врло ретко вршила) у прошлости пре чега другог, што је означено неким такође претериталним временом, или се пак то подразумева из целе језичке ситуације” (Стевановић 1986: 665): Прецизније, „плусквамперфект исказује прошле радње, нешто што је постојало, што се извршило или

(врло ретко) вршило у прошлости пре неке друге, такође прошле радње. Тако је у примеру *Кад је успео да подигне шешир, све је било прошло* – све било прошло пре времена у коме је неко успео да подигне шешир” (Танасић и др. 2005: 411).

III.6.1. И у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора плусквамперфекат постоји као јединица којом се примарно обележавају радње чији је моменат вршења на временској оси прошлости позициониран испред тачке у којој се (из)вршила каква друга радња, односно којом је означен неки други временски маркер на основу ког се радња обележена плусквамперфектом временски одмерава. Дакле, посреди је облик са наглашеном семантиком антериорности. Прошла радња у односу на коју се плусквамперфекатска одређује као антериорна може бити обележена било којим обликом у претериталној служби (перфектом, аористом, имперфектом, релативним презентом, плусквамперфектом или комбинацијом више форми):

била ми она *дала* пѣт кокошакâ и пѣтла, пâ сам ја донѣла у кѹћу; *она је била заспала* кад смо ми сврâтил’и код њи (Бу); *они кат су се врâтил’и*, *оде се бил’и усел’ил’и* мусл’имâни у њину кѹћу, један што је бѣо слѹга код њи, он се усел’ио, јѣдва *су* га *избâцил’и* (Шав); мѣне један синѡвац *био* *уписо* у Беѡград факултѣт и напѹстио. Кажѣ: „Ни од шкѡл’ѣ нѣмâ ништа, вѣдѣм кѡл’ко лѹди завршѹ факултѣт и не рâдѹ ниђе, и штѡ да се мѹчѣм”, и напѹстио; *она се била поврнѹла* да нешто ѹзмѣ и овѣ *је премѣтил’и* (Бу); ја хâмбургер никат у живѡту нѣсам јѣла, јѣдамâн сам кѹпилâ, замâло сам дрѡп истѹрила. Јâ *сам* га *била* јѣдамâ ѹзѣла, појѣла половѣну и бâцила; *тѡ је била* код мѡг ѡца *стâновâла*, пријен нѡ што *је ѹзѣла*; кат сам јѣдноме Срѣбину иза Вâроши, зовѣ се, заборâвљâм кâко се зовѣ сѣло, један тѹ што сам му ја прâвио, *оде* му је кѹћа иза овѡг брѡда тâмо, сѣстри нѡгу, *била је извâл’ила*, *слѡмѣла била* у кѹк, пâ ја наместѣо и оздрâвила (Кл); *било* ми *дѡшло* тѣшко, ал’ ме тâ дѡктор ѡдмâ прѣмѣо (Не); *дѡста су се бил’и намѹчил’и*, ал’ пѡсл’ѣ пѡчѣло мало бѡлѣ (Ту); *учинѣла им је била* да нѣмајѹ децѣ, ал’и они код хѡцѣ развâл’ил’и (Ле); *најâвил’и су се бил’и* ал’ нѣсу дѡшл’и (Че); *оде су се настâнил’и бил’и* јѣдну гѡдину дâнâ, посл’ѣ су отѣшл’и за Пазâр (Бл); *Мѣко је био ѹмрѡ* већ кат смо ми *оде стѣгл’и* (Пе); *она, како је била извѣла* дѣцу на брѣк гѡре, пѡсл’ѣ се врâтила кѹћи нешто да ѹзмѣ; *бил’и погодѣл’и* кѡла, тѣрѣтнâ кѡла, и није мѡгѡ да опрâви мѡтор, нешто му није у рѣду и пѣшкѣ (Шав); богами *тѡ је завлâдâло било* онѡ комунѣзам, кâко тѡ вѣчѹ, нѣсу више дал’и да се тѡ нѡсѣ (Кл); *била сам нашла* кѹћу брвнâру и посл’ѣ прегрâдио пâ прâвио цѣглу, пâ ѡндâр штâлу, пâ сѣњâк, пâ кѹћу, пâ сâд, ѣто, âмбâр кѹпил’и, дал’и су хѣлѣду ѣ пѡ за овâ âмбâр (Кн); мâло *су бил’и пѡчѣл’и* онѡ прѣје нѣкол’ко врѣмена ал’и тѡ нешто није ѹспѣло и посл’ѣн се прекѣнуло (Цѣ); мѣне сѣнови заврѣшл’и шкѡлу, *заврѣшл’и бил’и* факултѣт у Приштињу, пѡсл’ѣ трѣ гѡдине ми *је бѣо* старѣјѣ у

Приштињу на факултѣт. Пѡсл'ѣ трѣ гѡдине бѹне некѣ, демостраѣије, ѡн напѹстио и отишѡ за Сѣрајево, упѣсѡ, настаѡвио (Бо); ѣво ѡде *сам бѣла иштетѣла* рѹку, дѡсад ми се тѡ познаѡвало (Ме); богами јѡј дѣца по двѣс гѡдѣнѡ, порѡсла, ѣвек јѡј *се бѣо вѣнчѡ* пѡ е повѣо (Ме); збок њѣ су Пѡпе запѡл'ил'и, она *се бѣла рѣкла* некѡм Турчѣну (Ми); смршѡла је, а *бѣла се* и угојѣла; мѡја мѡјка *се бѣла ѹдѡла* за мѡјѣг свѣкра, мѡја мѡјка се развѣла од мѡјѣг ѡца (На); ѡѡ се бѣо пѣћу те се упорѡпѡстио, трѣ пѹт су га враћѡл'и, вѣдѣш штѡ је учинѣо (Не); посл'ѣн *нал'ѣгла бѣла* тѡ рѣјека, млѡго јѡка тѡ рѣјека и ѡднијела је тѹнаке тѡ нѡрод, тѣ згрѡдице, тѡ је бѣло дрвѣнѡ, тѡ нѣје бѣло нешто каменѣто, и ѡднијело је и дѡл'е (Пр); *бѣла ми се родѣла* ѡвѡ кѣрѣка, и отишѡ ми дѣвѣр, уфѡтио волѡве и отишѡ у шѹму, пѡсл'ѣн мѡрта, и волѡви су га нагнѡл'и на шѣсти рѣт црѣпа от кѹћѣ те се пѡпѣл'и и свѣ поломѣл'и (Ру); дошѡ Иљѡз Кѹртовѣћ ка[д] су ѡни бѣл'и напрѡвил'и вѣшало да вѣшајѹ тѣ Срѣбе. Те ѡн срѹшио тѡ, вѣкѡ тѹ: „Лѡми тѡ” (С. До);

помѹчили су се бѣли мѡло, ал' јѡпѣт, бѣ фѡјда (Бу); *посѡдил'и су се бѣл'и* пѡ се помѣрише (Ту); *јѡ сам се бѣла спрѣмѣла*, ал' она нѣ дѡђе; *кѹпѣла сам јѡј бѣла* ѡдѣлце дѣтѣту, ал' њѡј се нешто кѡ нѣ свѣде (Ту); *ѡстаѡвил'и су ни бѣл'и* вѡду, нѡ ѡвѣ мусл'имѡни затѣскѡше и затѡрише ни вѡду посвѣ (Го); такѡ *су се бѣл'и сложѣл'и* сѣн ми и ѡна, и дѡбра бѣла ѡнакѡ и свѣ, ал'и сѹдбина бѣ; свѣ *је тѡ бѣло бѣхрѡло*, пѡ ѹби ѡнѡ стѹт, нијѣдна; стѹт ѹби, ѡвѡ *је бѣло свѣ бѣхрѡло* (Тр); ѡндѡ га оплѡчкаше, вѣзѡл'и су га за крѣвет бѣл'и (Го); дѡђе те ѹзѣ, *јѡ бѣла дѡбрѡла* и *тѹрила* ѡвѡмо у згрѡду (Бал); ѡвѣ гѡдинѣ нѣшта, тѡ *је бѣло бѣхрѡло* и *бѣхрѡло*, да је бѣло срѣћѣ, тѡ се нѣ би мѡгло ѡбрат. Кад бѣ нѡјвишѣ бѣхѡр, пѡде снѣјек и ѹби га (Брћ); ѡни *су ѡђе бѣл'и* досел'ил'и пѡ тѹ мѡло землѣ кѹпѣше (Лу); мѣ кад прићѡсмо, ѡне вѣћ *бѣху престѡл'е* тѣ вѡде, нестѡдоше нам вѡде, ѡнѡ јѣдна ка пѡчѣ помѡло, па јѡш вѣшѣ, јѡш вѣшѣ, вѣћ дѡђе ѡнѡ јѣдна (Ост); он *је ѡтац био прѡтио* у медрѣсу и ѡн је прѣварѣ мѡладу, ѡдоздѡ из медрѣсѣ и ѡна нѣ завршѣ бѡш, ѣде двѣје гѡдине и ѡн је прѣварѣ (Па); *ѡтишл'и смо мѣ бѣл'и* код њѣ, ѡна не дѡвѡше пет пѡрѡ што смо мѣ тѹ (Го);

најѡвил'и им се мѣ бѣл'и, и *јѡ ѡдѣм* ујѹтру да је нѡћѣм (Ос); у л'ѣђѡ јѣдно зрѣно, у прѣс, ѣстѡ *поврѣѡио бѣо* прѣсте, не мѡре да прѣвѣјѡ прѣс (В. Лок); ѡвѣ Црногѡрѣи, бѣл'и на катѹне *изѣшл'и* по Ђѹрђевудне, кажѣ: „Планѣнка, свѣ се жѡл'ѣ на тѣбе да си тѣ хѡјдѹк да крѡдѣш, да узѣмаш мл'ѣјѣко, ако што мѡш да урадѣш, да урадѣш мѡјѡј стѡци нѡћас, *јѡ ти ѡдобрѡвѡм*” (С. До); *ѡѡо му бѣо* прѣсѣднѣк плѡц да радѹ црѣкву, нѣ знѡм штѡ да радѹ, и ѡн потѣгнѣ пѡ тѣ плѡцеве прѡдѡ (Кн); *јѡ војнѣк*, и пѣсмо, шѡљѹ ми пѣсмо, *јѡ сам тѡ пѣсмо добѣо*, прѡчитѡ, кат тѡ *је бѣло прѡшло*, тражѹ ми сл'ѣку (Ми); *јѣдан бѣо запѡсл'ѣо се* у Сѡнѡктранс свѣ пот ѹгѡвѡри по трѣ мѣсѣца и по шѣс, и ѡн збрѣшѣ за Нѣмачкѹ, ѡжѣнѣ се тѡмо, ѣмѡ трѡе дѣцѣ (Ст);

ѡн је бѣо ѹзѡ Тѡцину сѣстру јѣдамѡ, пѡ *е напѹстио бѣо*, *ѹзѡ је бѣо* јѣдну ис Кѡчѡрнѣка од ѡвѣјѡ (Ер); прѡвѡ *су се бѣл'и дѡговорѣл'и*, пѡ пѡсл'ѣн нѣ знѡм штѡ, *посѡдил'и се бѣл'и* (Де); свѣ *сам бѣла позел'ѣнѣла* кат *сам тѡ бѣла заврѣшѣла* аперѡѡѡѣју у Нѣш (Ка);

свѣ *сам бїо срѣдїо* документа и онѣ посѣн кад *се бїло зарѣтило* на Кѣсово, мајка јој *рече*: „Бојим се *дође* један зѣт тамо иза Сенїцѣ, ја *бїо* у шѣму, ђн *нїје знѣо* што *сам* је ја *отпудїо*. Јѣ је *бїо отѣрѣ* (Кл); амїца ми *бїо кѣпїо* један сѣхат рѣчнї, кат *сам дѣшла* са тијем сѣхатом, *кажѣ*: „Амааан, овѣ Мѣтина жѣна, овѣ невѣста сѣхат нѣ рѣку!“ (Жи); у Драгу је једна *бїла* такѣ *рече се* пѣ они *отїшл’и* да је љзмѣ пѣ *се посл’ѣ убїше*, па *убїше* пѣ нѣ знѣм кѣл’ко кѣвѣвѣ *пѣде*, стѣ и нѣшто гѣдїнѣ *осудїше* се нїх десетїну (Пр); *бїо је* на смѣрти и *рѣшїо бїо* да ме ожѣнї и спрѣмї, ја *бїо* петнѣс гѣдїнѣ, у шеснѣстѣ, *кѣкѣ, пѣлѣкѣ, ође да љмрѣ*, ал’ они ме *не пїтѣше*, *довѣдоше* је (Кл); ја сам слѣшѣ, имѣ је вѣђе један *заврїшїо бїо* и за пѣпа и за владїку пѣ *нїје* посл’ѣ *мѣгѣ*, те *дошѣ* у овѣ нѣшу цѣрку *бїо*, једнї јѣднї чѣпавї, и ђн тѣ *пїрѣѣо* (Кн); ђн *нїје бїо* вѣјску *слѣжїо*, *отїшѣ* у вѣјску, она *затрѣднѣла бїла*, ђн *отїшѣ* у вѣјску, у вѣјску *се разбѣл’и* о[д] туберколѣзѣ и *врѣтї се* овѣмо (Го); ја *сам бїла батѣл’їла*, пѣ *сам хѣла* ђпѣт да настѣвїм пѣ нешто *нѣ настави*, нѣ знѣм (Го); Рїстан му се звѣо ѣтац, *дѣшли* ис Цѣнѣ Гѣрѣ, нѣму жѣна *бїла љмрла*, *довѣо* тѣ двѣје децѣ и тѣг Ивѣна и посѣн Ивѣна *довѣдоше* тѣ (Бал); бѣш овѣ гѣдїнѣ некѣ несрѣћа га *пѣтрефї*, онѣ снїјек у прѣл’ѣе *пѣде*, онѣ мрѣс, *цвѣтѣло је бїло* шлѣйве, тѣ све *унїштїла* слѣна и мрѣс (В. Лок); вѣл’и и ѣна мѣчке, јѣдно *бїла дѣла* у комшїлак кад *стїгл’и* овї гѣздарица јој *отїшла* и гѣзда за Албѣнїју, кат ѣна *стїже* овѣмо; ђн *је* јѣдан *їздржѣ* и дѣбро *је бїо* и *їздржѣ* и свѣ тѣ, а овѣ *нѣ мога* Јѣгода она *се скѣлока* сирѣта ѣдмѣ, она *нѣ мога да їздржї* свѣ, што кѣжѣ, ѣѣрнї бол’еснїк бїла; ѣна їмѣ сїна и ѣѣрку, сїн јој їстѣ *бїо унїсѣ* Права и *нѣпусти* нѣшто, *нѣ мога*, *бѣри се* и *бѣри*, *бѣри* до трѣћѣ гѣдїнѣ, ис прѣвѣ *вѣче* прѣдмѣте, *нѣгѣра*, и *нѣпѣстїо*. У Мерїму у Крушевац *запосл’їо се* и *рѣдї* (Ос).

На време вршења плусквамперфекатске радње може се указати и посебном одредбом:

лѣнскѣ гѣдїнѣ тѣ *се бїло савїло* до землѣ, нїје мѣгло да одржї, кѣко *је бїло родїло* јѣбуке (Тр); ја ођу да їдѣм по сѣбѣру, мѣлада, глѣupos прѣвила от сѣмѣ сѣбе, *тѣпѣт* сам јѣдва *бїла остѣла* жїва (Кн); ѣво Пазѣр пѣ нѣмѣ водѣ, они *бѣхѣ тѣ скѣро* свѣ жївѣ *застѣвил’и* дѣл’е, паркїрѣл’и и се на пѣт, нѣтѣ да се мѣкнѣ (Гл); *осамдесѣт* и *пѣтѣ сам* у Трудбѣнїк *бїо рѣдїо*; ја *сам бїо* прѣвѣ жѣну *љзѣ* у ѣсмї *рѣзред* (Ер); *јѣдно време је организовѣла бїла* држѣва те су тѣ сїјѣл’и (Баг); не сѣћѣм се љѣпште да *су бїл’и пѣчѣл’и* вѣшѣри кат сам ја бїла тѣ чѣра, *дѣвѣјчица* (Лѣч); *прѣтїла сам онумѣт бїла* Сабїхи и Сабрїји по јѣдну (Па); с мусл’имѣнїма мї смо жївѣл’и нїје имѣло грѣшкѣ, сѣмо што је Нѣмац *бїо ѣндѣ* *упрѣпѣстїо*, тѣ е дрѣгѣ (Пе); за мѣне *е бїло дѣшло* четрѣс и трї чѣвѣка, са ѣутом, е прѣвѣ ѣуто у нѣше сѣло је дѣшло *тѣт ка-сам се ја испросїла* (Ру); једна Зѣрка звѣла се и нѣшто *се ѣна бїла разбѣл’ѣла*, сѣћѣм се љгѣлѣвнѣ *јѣдампѣт бїла је остѣла* бес косѣ (Са).

Плусквамперфектом обележена радња, међутим, може бити и постериорна у односу на дејство означено другим глаголским обликом:

била се препала кад смо уйшл'и; богами *смо бѝл'и ноћил'и*, имал'и смо пријетелја једног у Рамошево па посл'е огишл'и тамо, па тамо *ноћил'и бѝл'и* у један Зминац бл'изу Бијелок Поља (Трн); да *нису бѝл'и дошл'и* партизани, ништа, заузео кћу: „Ово ваше није” (Бу); она радила нешто у сѡбу тамо, а ја *била ушла* код ње (На); ови дошл'и ту непозвати па *су се позваћал'и бѝл'и* (Ос); *био сам* ја то *направио* онѡ кат сам мало виши пораствѡ (Ле); чѹ народ да долазѹ четници па *су се бѝл'и поплашил'и* (Пож); само једна у ова крај што знам није пристала и бѡга ми *су* је *убил'и бѝл'и* ти Дражани (Ке); посл'е кат су се вратишл'и и озгор, *бехѹ оставил'и* кѝло вѹнѡ (Нет); у једно време смо рѡшил'и, *напушил'и* кће *бѝл'и*; њѡга кат су убил'и, посл'е један Србин *је остѡ био* да заступа Санђак, ис Иванграда (Пож); Кодо је погинуо док ја *нисам био дошѡ* из војскѡ, није само ѡн, погинуло је њѝ десетину дванаес; бѝл'и смо посл'ен једно време, кат се то ѡслободи, посл'ен *смо бѝл'и дјачал'и* (Прћ).

Сви наведени примери су у синтаксичком релативу. И у примерима првог и у онима другог типа плусквамперфекат је незаменљив перфектом управо због тога што му је једна од важних служби управо прецизирање временског следа обележених радњи. Њиме се јасно, без додатних језичких средстава, упућује на то да је означена радња претходила, или је пак уследила након радње означене другим претеритом. Употреба перфекта нарушила би тако успостављен временски однос између обележених дејстава.

Анализом датих примера, даље, може се закључити и то да код плусквамперфекта ипак није примарно исказивање семантике антериорности већ значење дезактуелизованости радње која се у прошлости (из)вршила. Дакле, овим обликом исказују се прошла дејства чији резултат у моменту говора није актуелан, односно резултати настали вршењем те радње у садашњости се не виде.

III.6.2. У стручној литератури плусквамперфекат се раније сматрао обликом искључиво релативног карактера, јер се њиме казују претпрошле радње чије се вршење одређује према другом (прошлом) моменту а не према садашњости. Тако нпр. М. Стевановић наводи да „иако плусквамперфекат означава радњу која и у време када се говори припада прошлости, у значењу овог облика није од значаја време говорења, него оно на које се мисли да је у њему радња у плусквамперфекту већ била завршена.

Плусквамперфектом се, дакле, радња одређује према томе времену у прошлости. А то ће рећи да он није време индикатива већ релатива. Време према коме се њим означена радња одређује означено је (најчешће) другом којом радњом у прошлости [...] каквом прилошком одредбом, или самом говорном ситуацијом” (Стевановић 1986: 670). М. Ивић такође наводи да плусквамперфекат нужно подразумева везаност за време вршења неке друге радње вршене у прошлости (М. Ивић 1958: 146).

Ипак, у новије време такво схватање је ревидирано јер се показало да се плусквамерфекат може употребити и у оквиру прости реченице да означи радњу чије се време вршења одмерава директно према садашњости (в. Танасић и др. 2005: 413).

Индикативна употреба на терену који је предмет нашег испитивања сасвим је обична и управо у примерима тога типа увиђа се да је основна компонента семантичке структуре управо значење дезактуелизованости радње:

направила сам колáче била, умијесила питу, свè (Бал); валá, прáво да ти кажèм, одморила сам се била (На); кад је онò биио глат уишò? Је л’ онò кад је Албáнија била уишла те влáдàла? (Пе); долáзила је она била код нáс (По); òни су, брè, бил’и нáсýл’и овá пýт ка Бýђеву, бил’и су га пòравњáл’и (Бу); пá кá и вáзди, свáкí рáт кад бидè, избèгл’ице постојý на свè стране. Óвде Бýђево, оно је било избèгло, нáпат је биио от Карајýкићá мусл’имáна (Врс); јá нè знáм да је тò йкат йгђе било, једамá је било кот овия Ђèрл’èкá. Гáлба такò су испросил’и бил’и једну Ђèрл’екýшу (С. Ћуп); мòја рáса, педесèт гòдìнá сам јá држáо рáсу крáвá и èво јòш седí код овòг Áрйфа, мòја рáса. Кат су нèкат бил’è дòшл’è пот Дòховиће ис Швáјцарскè, из Нèмачкè кат су дòшл’è тè бýшастè (Трн); јá сам у Постèње рòђена а óвде ўдáта. От Фил’иповићá, онáмо под онá крш што је. А òна можда нйје била ни дòшла у Постйење (Шав); нè, нè за нáс, за стòку, сáмо за нáшу стòку, за крáве. Нè, нè, бáш смо, èто, тò óде бил’и пòсијáл’и жйто (За); јá ймáм деведесèт гòдìнá, а òтац мòј нйје рáдйо нйшта, биио остáрò; трýдес и сèдам мил’ијáрдй се биио задýжйо Арáпима; нèга је биио спрèмио Стáљйн тáмо да организујè; имáло је у Ўрсуле Србá, и сáд ймá нèкол’ко тијá Зòрнийá што су остáл’и бил’и; она је побèгла била јел’ нè би ми је дáл’и кад је òна била тý. Она је била побèгла (Кл); дòбро бога ми, бил’и смо се нáоружáл’и дòбро; нйма је било остáло тý пè[т]-шèс мáзгй, нйјесу и бил’и ни одвèл’и; било је нáше сèло сагорèло компл’èт, било је òндá пáлèвинè; гòре побèгл’и бил’и према Србији, преко границè; кажý да је побèгло било свè, нйје имáло нйкòк óде за време рáта. Побèгл’и бил’и свй тáмо преко границè. Тò је било свè погорèло (Кн); они су се бил’и удружйл’и овй мусл’имáни са нйма; ал’ било је дòшло врйјеме, кат сам јá изáшò одáвдè и завршйо срдèнý шкòлу у Сенйцу (Тр); вйдйш онò брòдо, тò се зовè Крòјан, тý се, кажý, била укрñйла (Туз); гòре ймá трй сòбе, óде ймá двйје и тáмо смо нáдáл’и бил’и

купатило и шпәје; мй смо имәл'и ис Црнѣ Г'орѣ јѣдну, *у̀дәла је била шћерку* у П'оповиће (Уг); а д'обро, у продәвницу *јеси л' била научила* помәло да крәдѣш?; двә брәта *нису бил'и примил'и* исләм; *јѣсу га бил'и закитил'и* (Че); т'о *смо бил'и одлүчил'и* (Шар); о́де имәла једна ф'ирма ис Пољопр'омѣта, Та́һак, они *су бил'и* о́де һитәво п'олье ов'о *откүтил'и* (Бо); м'ене *су л'ично бил'е тражйл'е* нек'е ж'енск'е што су напүшћәл'е, пә м'ене ма́јка ўмрла, а женскад'ија та: „Е, б'ога ти, х'о л' ми та пр'стѣн д'ат?"; била сир'оче та ж'ена, и о́на, так'о *је истерәл'и бил'и* (Бр); Покрвен'ик г'оре һе је б'ојште, т'о *се сл'ио б'ио* кр'в, так'о су стәр'и лүди пр'ичәл'и т'о; о́н *је б'ио чүво* воден'ицу (Гл); *била сам д'дн'ијела* за нәк'онче, ја сам м'исл'ила имәће, кошүлицу за нәк'онче *сам била д'дн'ијела*; х'еј, нәби ти пр'ит'исак, зл'ато, двѣста четр'ес са ст'о двадес, о[д] стр'аха. Јә *добила* ўпалу б'ила, ўпалу добила жүчн'е к'есѣ; н'е знәм кәко се звәла, а Ф'ата јој *бил'и пред'ел'и*; они *су ми поклонил'и бил'и* (Го); м'ога о́ца т'етка она *се била у̀дәла* у с'ело Баһицу, о́на *се била у̀дәла, поб'егла* у Баһицу с'ело (Гу); нәма пр'ичәл'и стәр'и једни што *су бил'и изб'егл'и* из Црнѣ Г'орѣ (Доб); у шупл'йке се звәл'и, на „в'е” он'и прслүци мүшк'и, чет'ири ја *сам опл'ела била*; М'еховица *је Зйли била* св'е т'о *ишла*; Авд'ија *б'ио слом'ио* пр'сте, а ја н'ијесам н'икат у ж'ивот; *била му је исп'ала* овак'о један цр'вѣн и к'ила и посл'ен је она пр'ичәла т'о шта е б'ило, каж'е *исп'ала* му к'ила *била* (Дол); двој'ица *су пог'инул'и бил'и*, један ис Нәб'ојә од ов'ијә што им је дев'ојка била н'ихна, а један од ов'ијә што хим је от'ишла, двој'ица *су пог'инул'и*; ја *сам б'ио тәмо ж'ив'ео*, имәло је око седамдес'ет д'ом'овә ко н'е и в'иш'е ср'пск'ок ж'ивл'я (Ђер); п'осл'е *смо бил'и от'ишл'и* у Д'олово, у Д'олово *смо посл'ен бил'и ж'ив'ел'и* (Ер); т'о *су узимәл'и бил'и*, и овә з'емл'я е била, он'о што се в'ић'е враћә се з'емл'я; нег'оф је с'ин Р'ећеп један, о́н *је пог'ин'о б'ио* с к'ол'има (Ме); о́н с н'ом нешто и н'ије, сәмо *су бил'и п'ошл'и, испросил'и* је (На); *куповәл'и су тәмо бил'и* л'ивәде; нап'равил'и су о́де овү, ал' и о́на је стәра, она је тр'иес четв'рт'е, п'ет'е, знәм о́тац ми је пр'ич'о, док је ж'ив б'ио, да *је о́н тү у шк'олу б'ио иш'о* (Баг); н'ије, *забрәнил'и су били*, ево ја н'ијесам б'ио д'ецу крст'ио. (Бал); н'ије се имәло брәшна да се јед'е к'о сәд б'ијел'о брәшно нег'о мумурүзница била и јечм'ен'о, веч'һин'ом јечм'ен'о, ј'ечам *је рәһ'о б'ио* и јечм'ен'о смо ј'ел'и; о́на је посмр'че. Йван Морәчанин, о́н *је б'ио* на штәк'ље грдан *иш'о*, б'ио је д'обар, о́н је б'ио муштер'ија, ја знәм Лүба Шүбарића, св'е Мәр'иће г'оре (Бот); она́ му је ма́јка кәсно ўмрла, *била се пр'еудәла*, Ц'иц'ова ма́јка. О́н *био п'ио* м'л'ого (Коз); касн'иј'е п'осл'е су изәшл'и он'и тәнк'и к'о марәме он'е што су носил'и он'е чәлме и он'о, е так'о *су бил'и изәшл'и* ал' йст'о се т'о ткәло от х'инт'е (Леч); осамн'ес г'од'инә била о́на, м'л'ада. *Укрәл'и бил'и*, н'е би д'ал'и род'ител'и овәмо г'оре да ид'е; б'ило л'епо вр'еме, здрәв нәрод б'ио, да ймә та неср'етнә б'ол'ес, ја н'исам сәмо једн'ог д'ечка в'ид'о сам за вр'еме р'ата да ймә тү б'ол'ес. Ма́јка је ноһила код нәс са тијем д'ечком, у н'ос му т'о *удәрило б'ило*, и от тогә је т'о б'ило (Не); имәл'и су једни т'и чет'ници, м'л'ого је чет'никә б'ило о́денә, код нәс *су већина бил'и чет'ници завләдәл'и*; тү б'ио *ост'ао* тә Г'ембеш дүж'е вр'емена, пог'инул'и смо т'ерајүһи га; *б'ио је дал'еко прошир'ио*, гл'едәм онәмо Црнә Трава, пом'иңү т'о тәмо Н'емән'ићи кат *су бил'и*, штә б'ило, кәко б'ило, пом'иңү т'о. Цәр Дүшан је пост'иг'о в'ел'икү цәревину, бәш овә Йван Морәчанин о́н *се б'ио*

побрѣтимио са нѣкѣм, ја нѣ знѣм кѣ је бѣо; ја *сам бѣо потурио* грбѣчу и *радио сам* зѣмљу дѣво и њѣма, и нѣма имѣло (Прћ); чѣвѣла стѣку и тѣмо и овѣмо, вѣлѣ док ме дѣм учинѣо, *потѣрѣо* ме тѣ игбѣл *бѣо* (Ост); мѣ се сакрѣл'и под мѣс, сѣт овѣ мѣс кат идѣш к Црнѣј Гѣри што е, што е поштѣћен, ѣто тѣ *смо се бѣл'и крѣл'и* (Па); ѣна *се бѣла рѣкла* сѣма вѣљѣм, ѣн дѣбар младѣћ, вѣћен, врѣједан и свѣ тѣ, ал'и такѣ имѣло тѣјѣ; шипуракѣ ѣстѣ, шипурак савѣјѣм, шипурак не мѣре да се пѣпнѣ, сѣмо савѣјѣш га и бѣрѣш. А *изгрѣбла сам се бѣла* (Ру).

Уколико посматрамо изложене примере, можемо, дакле, закључити да плусквамперфекат у сваком од њих носи значење дезактуелизованости глаголом означене радње.

III.6.3. Службу обележавања прошле радње која није актуелна у моменту говора, као битну карактеристику плусквамперфекта у литератури су истакли П. Ч. Сладојевић (Сладојевић 1966: 58), К. Милошевић (Милошевић 1973: 432; Милошевић 1978: 135) и М. Ивић (М. Ивић 1980: 95). На ставове поменутих аутора надовезује се С. Танасић, који посебно истиче употребу плусквамперфекта за исказивање прошлих радњи чији је резултат дезактуелизован, јер се у међувремену, након извршења те радње, десила друга радња која је поништила резултат те радње, као у примеру: *Марија се била уписала на факултет, али се убрзо удала и напустила га* (Танасић и др. 2005: 413). Осим тога, сматра аутор, „појам дезактуелизованости везује се тако чврсто за оформљење реченичног предиката у виду плусквамперфекта да понекад чак није ни потребно да се експлицира оно што је проузроковало дезактуелизованост – у жижи пажње је само она као таква и то је у датом случају довољно. Нпр. *Био сам уловио једну рибу*” (Танасић и др. 2005: 414).

Све ово потврђује и наш материјал. Наиме, плусквамперфекат у првом примеру (*Направила сам колаче бѣла, умѣјесѣла* пѣту, свѣ (Бал)) означава радњу која је са становишта момента говора неактуелна, а дезактуелизован је и њен резултат. То се најбоље види ако се облик плусквамперфекта замени перфектом. Реченицу: *Направила сам колаче* може изговорити информатор у тренутку док готове колаче држи у рукама. Са плусквамперфектом је то искључено. Радња је дезактуелизована и њен резултат се у тренутку говорења не примећује. Дакле, за разлику од перфекта, чија је важна семантичка карактеристика резултативност радње, плусквамперфекат радњу и њене резултате обликује искључиво као неактуелне. Исти случај био би и да је употребљен глагол несвршеног вида:

Правила сам колаче (подразумева да колача још увек има) : *Правила сам била колаче* (њих више нема) – плусквамперфекат осим што је приказује као неактуелну, радњу обично смешта даље у прошлост у односу на перфекат (онолико колико је потребно да њени ефекти буду поништени). Тако је и у другом примеру из наше групе. Реченицу са перфектом: вала, право да ти кажем, *одморила сам се* – могао би изговорити и неко ко се тек пробудио, па је одморан; док: вала, право да ти кажем, *одморила сам се била* (На); значи „тад и тад” – у време на које се мисли, и ефекат одмарања потпуно припада прошлости. Тако је и у примеру: *изгрѣбла сам се била* (Ру) (подразумева се да је радња извршена у прошлости а њене последице (огреботине) више се не виде, што у случају перфекта не би било обавезно). Плусквамперфекат у примеру: *долазила* је она *била* код нас (По); означава прекид радње долажења, смештајући дату активност у потпуности у прошло време. Самостално употребљеним плусквамперфектом обично се обележавају радње које припадају даљој и далекој прошлости, као у примеру: *па ка и вазди, сваки рат кад биде, избегл’ице постоју на све стране. Овде Буђево, оно је било избегло, напат је био от Карајџкића мусл’имана* (Врс); где он својом семантиком додатно указује на њихову одсеченост од момента говора. Најзад, реченицу: *они су, брѣ, бил’и насул’и ова пут ка Буђеву, бил’и су га правњал’и* (Бу); изговара информатор док стоји на путу који је, након обилних киша, прокопала вода.

Иако је плусквамперфекат у наведеним примерима употребљен у ширем (изван)језичком контексту у коме најчешће налазимо информацију о томе шта је дезактуелизовало радњу, таква информација са комуникативног становишта није од пресудног значаја зато што овај облик семантику дезактуелизованости сам по себи носи.

На основу наведених момената увиђа се суштинска разлика између плусквамперфекта и перфекта. Плусквамперфекат има могућност самосталног обележавања семантике антериорности, односно постериорности у односу на време вршења друге прошле радње у својој релативној служби у зависносложеним реченицама. Осим тога, као што је показано, плусквамперфекат није глаголски облик чије се функције исцрпљују у вршењу темпоралне службе, у смислу позиционирања радње на временској оси – он са собом носи и важну компоненту, а то је исказивање дезактуелизованости (резултата) глаголске радње, чега нема код перфекта. Стога, ова два облика не стоје у односу апсолутне заменљивости и границе између њих у тутинско-новопазарско-сјеничком говору јасно су дефинисане. У свим наведеним примерима плусквамперфекат је незаменљив перфектом.

Одсуство апсолутне истоветности у семантичкој структури управо и јесте узрок стабилности плусквамперфекта у четворчланом систему претерита.

На незаменљивост двају облика упућује С. Танасић, који истиче да „у случају употребе плусквамперфекта непотпуна је дефиниција која се темељи само на његовом омјеравању према моменту говора, и уопште која узима само темпоралну компоненту; код плусквамперфекта је поред момента вршења радње и момента говора релевантан још један моменат – који се јавља између ова два: он често подразумијева то да је између извршења радње коју именује плусквамперфекат и момента говора дошло до вршења друге радње чиме је поништен резултат радње исказане обликом плусквамперфекта”. Отуда је за овај глаголски облик „битно то да он може давати и податак о томе да резултат радње њиме исказане није актуелан у моменту говора, што га и чини специфичним у односу на облик перфекта. Када се узме у обзир и ова компонента у значењу плусквамперфекта, онда се не може говорити да овај глаголски облик губи своје мјесто у систему глаголских облика српског језика, нити се он може сматрати за језичко средство које спада тек у стилске резерве” (Танасић 2005: 66).

Осим семантике дезактуелизованости радње, замену онемогућава и то што се плусквамперфектом, о чему је било речи, обележавају радње које се најчешће карактеришу значењем антериорности. Значење претхођења времену вршења неке друге прошле радње плусквамперекат може исказивати самостално, без помоћних језичких средстава, што перфекту, углавном није доступно. Стога, како наводи С. Танасић, замена плусквамперфекта перфектом у примерима типа: *Снијег још није био пао кад стриц дође из затвора; Кад стриц дође из Биора, отац већ бјеше промијенио мишљење; Сунце је било одскочило за три копља кад сам се кренуо од Марканова точка* и сл. није могућа без већих или мањих последица на плану временског значења. Она би довела до обртања следа вршења радњи у временској и управној клаузи. Стога, да би се у овим реченицама сачувао исти след радњи, оне би се морале преструктурирати тако да се помоћу везника *кад* управна клауза претвори у зависну, а зависна постане управна. То би довело, међутим, до промене на семантичком плану реченице (Танасић и др. 2005: 412). На овај тип релација између двају синтаксичких облика упућују и Т. Ашић и В. Станојевић, наводећи да би реченица: *Кад сам ушла у собу беба је већ била заспала* била далеко мање јасна и прецизна у српском језику

када би се уместо плусквамперфекта употребио перфекат (*Кад сам ушла у собу беба је већ заспала*), те да у примерима овог типа употреба плусквамперфекта је не само оправдана већ логична, а перфекат је овде мање пожељан (Ашић и Станојевић 2008: 179). Даље, како аутори наводе, у појединим примерима употреба перфекта уместо плусквамперфекта била би сасвим неприхватљива: *Биле су му се огадиле цигарете, али је поново пропушио : ? Огадиле су му се цигарете, али је поново пропушио* – исказ у другом примеру значио би да се лице о коме је реч и даље осећа гађење према цигаретама но ипак пуши, што не би одговарало семантици која се постиже употребом плусквамперфекта (Ашић и Станојевић 2008: 179).

Присуство значења дезактуелизованости радње, међутим, при употреби плусквамперфекта није увек обавезно, прецизније речено, та семантика у одређеним контекстима није примарна. Наиме, „облик плусквамперфекта употребљава се такође за исказивање неке радње која је претходила некој другој прошлој радњи, или другим прошлим радњама, без присуства семантичке компоненте дезактуелизованости њиме исказане радње. Он ту служи за специфично евоцирање ситуационог фона на коме су се дешавале потоње прошле радње” (Танасић и др. 2005: 415). С. Танасић тако наводи примере: *Госпођа Давил није тада још била стигла у Травник. Давил је упарађен, са Давном и кавазима, играо улогу љубазног домаћина и служио закуску и неко пенушава вино које је добио из Сплита. Одржао је и мали говор у славу свога суверена; Ватра је била догорела. Већина путника напољу. Отуд су допирали њихови повици око коња и товара. Укрућен и изломљен, младић се диже и поче да се спрема* и сл., који наведено потврђују (Танасић и др. 2005: 415).

У таквим контекстуалним условима налазимо плусквамперфекат и у нашој грађи:

јā кāжēm, тō ми је нāјтежā нōј у живōту бiла, тeжe ми је бiло нō што су ми родiтељи бiл'и ѓмрл'и, штā да рāдiм, оћу ћeцу да упропāстiм, четвōро децe, кāжēm, нeка је, јā ћу се ожeнит (Кл); овō сād нiје тō имāло нiкакiјā пробл'eмā, додūшe бiла је вoјска дdишла пā нiсмо смeл'и ни мi ни oни, кад вiдiш мачугу; јā пūшiшила бiла говeда те мāло чўвāла, кад један чoвек овакo идe преко тoгā брда, мi хоћемо да прiје проћeмо њeга, јā и мoја једна брāтучeда дрўгā (Тр); бiл'и су прāвил'и плāн да прāвiмо код грoбљa. Ићпак је неко бiо промiсл'ио да нeће ймат перспeктиву тā шкoла; eво је рiјека Вāпа а сeло је иза брда тāмо. И кат су дoшл'и тў, они су бiл'и пdиш'и за Србију, пā ка[д] су занoћил'и у хāн, знāш ћe тā хāн бiо, посл'e су га Аврāмoвићи насл'eдiл'и (Че); сāt сiн ми јeдан,

шѣсѣт хѣктѣрѣ землѣ тѹ кѹпѣю, тѣ је нашѣк сѣла бѣло, пѣ је предузѣће „Чѣчак Вѣћар“ *откѹпио бѣо* од нашѣјѣ ка[д] су оселѣвѣљи, и онѣ сѣт овѣ врѣмена, вѣдѣш, бѣш ми јѣдан овѣ ис Чѣчка, Аѣо му је бѣло ѣме, он је бѣо *откѹпио* овѣ нашѣ пѣље у тѣ врѣјеме, и сѣд рѣдѣљи су, скѣро ѣво трѣдес гѣдѣнѣ они су обрађѣвѣљи тѣ, свѣ, кромпѣр је родѣо дѣбро, јѣгѣда, мал'ѣна, свѣ је рѣћѣло; они су ранѣјѣ *бѣл'и кћѣл'и* за Тѹрскѹ да идѹ, *бѣл'и* тѣмо тѣ васѣке *ѹзѣл'и* и, сѣт је бѣло нѣглѣ оселѣвѣње за Тѹрскѹ, и ѣни су прѣдѣл'и зѣмљу и дѣшла фѣрма ис Ћѣћка, којѣ је кѹпила код њѣ зѣмљу и бѣш до прѣјѣн дѣсет гѣдѣнѣ је корѣстѣла (Бо); бѣш јѣдан тѹ Бѣјрам што је бѣо, мѣребит сте га чѹл'и, што је бѣо *имѣ* јѣдну из Гѣдова жѣну, она бѣла *побѣгла*, ѹзѣла га за вѣљу; јѣдан је на прѣјѣвару, бѣло сѣмо *се е чѹло* дѣбра кѹћа, дѣбар домѣћин, и испросѣл'и девѣјку (Бр); ѣно одѣкл'ѣ сам јѣ тѣрѣ крѣч за Пѣзѣр, вѣдѣш ѣѣ је Гѣљѣнова онѣ л'ивѣда под онѹ шѹму, е ѣндал'ѣн двѣје тѣне би јѣ тѹрио крѣча на волѣве, Андријѣ ми је бѣо *напрѣвио* тѣ кѣла, а *напрѣвио* о[д] дѣскѣ петѣце канѣте (Гл); она је из Гнѣл'ѣ рѣдом, и она отѣшла, тѣмо јѣј тѣтка бѣла ал' мѣјка овогѣ, бѣла тѣмо, Драгѣша бѣо *нашѣо* је тѣмо, Драгѣша бѣо шѹмѣр, ѣвѣр јѣј (Го); дайѣа нѣјзѣн, тѣмо тѣ преко тѣјѣ жѣна тѣ ѣшло тѣпѹт, јѣ сам отѣшѣ да е вѣдѣм јѣдамѣ, она ѣвѣла стѣку, ал' она тѣ прѣл'ѣкѣ нѣ бѣше тѹ, мѣјка ми бѣла *умѣрѣчила*, хѣј јѣ слѹшѣ мѣјку, вѣдѣ је нѣјесам док нѣје дѣшла; дѹга је прѣча, бѣо ми брѣт *настрѣдѣо*, бѣо у дрѣва и настрѣдѣо на срѣд тѣтра пѣља, и ѣн с трѣктором бѣо и настрѣдѣо (Доб); ѣгѣва је жѣна *изгорѣла бѣла* у Покрѣвѣнк кад је кѹћа изгорѣла, е тѣ је кѹћѣцѣ бѣло нашѣ, ѣна је изгорѣла, тѣ мѣћѣха ми; јѣдан ѣде Бѣјрам, ѹмрѣ је, они су у Холѣндијѹ *бѣл'и отѣшл'и*, ѣн је испросѣо девѣјку и отѣшѣ са лѹдѣма, четѣвриѣ лѹдѣ ил' петѣриѣ је отѣшло с кѣњѣма (Жи); бѣла *се рѣкла* мѣне јѣдна у тѣ сѣло и бѣла јѣдна Ћѣрекарка мѣне рѣћѣна, Омѣрова шѣѣр, тѣ е јѣш жѣва. Дѣда су је звѣл'и (Ле); тѣпѹт *сам бѣо ѹзѣ* тел'ѣвѣзѣр од јѣднѣга ѣвѣка (Ме); тѣмо смо жѣвѣл'и дѹго врѣмена, јѣ и мѣј јѣдан брѣт старѣјѣ, ѣн је ѹмрѣ вѣћ, ѣн је пѹно и старѣјѣ бѣо од мѣне, ѣн је остѣо и дѣлѣ а мѣјка дѣшла те не ѹзѣла и довѣла ме овѣмо кѹћѣ, а ѣн је *прѣдѹжѣо бѣо* да идѣ, ѣн је бѣо мало пѣстѣријѣ, ѣн је бѣо *зѣврѣшио* ѣснѣвнѹ шкѣлу, јѣ *нѣсам бѣо* ни ѣснѣвнѹ шкѣлу *зѣврѣшио*, тѣк прѣвѣ рѣзрѣт бѣо у Врѣчѣкѣј Бѣњи, ѣн је бѣо *остѣо* на занѣт мѣло да учѣ занѣт, мѣне мѣјка довѣла, овѣмо смо дѣшл'и, попѣљѣно тѣ је свѣ бѣло, мало кѹћѣцѣ напрѣвил'и, тѹ смо жѣвѣл'и, богами јѣко тѣшко се жѣвѣло. Бѣло пѣљѣвѣнѣ, дѣшл'и су Албѣнци, тѣ је бѣо рѣт; Аћѣф Ефѣндѣјѣ, подѣгл'и су му и спѣменѣк, а ѣн је вѣшѣ упрѣпѣстѣо мусл'имѣнскѣ нѣрод него што је срѣпскѣ нѣрод бѣо *упрѣпѣстѣо*, а дѣнас му дѣгл'и и спѣменѣк; и јѣ знѣм кѣпѣ сам ѣде каснѣјѣ, ѣстѣ сам налѣзио некѣ, ѣво га тѣ. Ѧн је *дѣо* нѣшто бѣо и у музѣј нѣкѣме (Из); *дошѣ* ни је сѣн бѣо и снѣа и овѣ унѹчићѣ те срѣдѣл'и л'ивѣде, а оно кѣша пѣ кѣша; сѣмо мѣгу да кѣжѣм да се мнѣго, мнѣго бѣлѣ жѣвѣ, а нѣрот кѹка сѣт. Кад је бѣло за врѣме Тѣта, научѣо нѣрот те дѣбре пѣте, те дѣбар пѣсо, те ѣмајѹ свѣ запѣшлѣње, фѣбрика Рѣшка кат *се бѣло* тѣ *напѹнило бѣло да рѣди*, тѣ кат се пѹстѣ рѣднѣштво, тѣ нѣ мош да прѣћѣш ѹл'ицѣма свѣ рѣднѣци ис фѣбрикѣ (Не); ѣн је бѣо Црнѣгѣрац, бѣо му ѣтац комѣта онѣ стѣрѣ нѣкат пѣ овудѣјѣн кѣ хѣјдѹк и пѣсл'ѣн се прикѣљѹчѣо вѣјсци двѣнѣстѣ

године тунѧ у војску и имѧо једну двоје деце, Милушу и Йвана, *довео* и *био* и горе *сместио* у Драмиће те су ту *бил*'и, *посл*'е био *узб* ту неку жѧну удовицу, та Рйстан, Ивѧнѡв ѡтац и ѡни ту *посл*'е по слѡству *бил*'и, *слѡжил*'и ту стѡку, та Милушин Йван, *посл*'е овй нѧши *пронѧшл*'и Ивѧна те га довёл'и за ту Стѧну ѡденѧ. А Милуша *се ѡдѧла* овѧмо *била* йстѡ ту у нѧше сѡло йстѡ за Мѧриѧа нѡкѡга, а та Рйстан штѧ му је бйло, дѧ л' је погйнуо ил' ѡмрѡ нѡ знѧм, *посл*'е су му *бил*'и *додѡл*'ил'и Ивѧну имѧње тѧмо у Вѡјниће, кѡ што је бйо војсковоѧа, прѡдводник, штѧ јѧ знѧм. И такѡ ти је та Рйстан завршио и Йван је ту остѧо; богѧта бйла кѡѧа, та нѧша тѡтка бйла домаћица, чѧк имѧла и злѧта пѧ јѡј ѡн и злѧто *пронѧшѡ* те јѡј то *узб* и то прѡдѡ, штѧ јѧ знѧм. И пчѡл'е и ѡвце, *била* кѡње седл'ѡнике тѧд *држѧла*, ѡна је бйла од нѧшега рѡда, ѡдѧла се за тога Рѡгл'иѧа Раѧа и такѡ је тѡ бйло, затѡ јѧ сѡти се за Стѧну, ѡѧенѧ јѡј је рѡт и дѧљѡ, ал'и тй стѧри ѡмрл'и (Прѧ); четрѡс и прѡвѡ годинѡ ту је бйла мѡѧа између мусл'имѧнѧ и чѡтничѧ, ѡдмѧ сѡседнѡ сѡло су *бил*'и чѡтници а Стрѡмце *су зѧузѡл*'и *бил*'и мусл'имѧни (Стр); имѧл'и смо једну воденицу, бѧш мѡј стрйц је имѡ, потѡчѧру, кад би ту мл'ѡл'и, ако би имѧл'и јѡчам, рѧж, тѡ онѡ ранйѡ жйто, нйје пшеница, пшеница је кѧсно дѡшла, итал'ијѧнка што *смо је нѧзвѧл*'и *бил*'и, е такѡ *преживљѧвѧл*'и, нйкѧко (Стр); ѡн ймѧ терѧпйју јѡш едну па да идѡ на контролу Те овѧ рече Рйзо ѡторак дѡђи, јѧ ћу ѡтйс до Пазѧра, кѧко *сам се бйла йсекирѧла* (Ши).

У наведеним примерима примарна улога плусквамперфекта није да локализује радњу позиционирајући је на временској оси прошлости нити да укаже на њену дезактуелизованост, већ да на извѡстан начин појѧча семантику давне прошлости, односно једног времена које је као такво одсечено од онога у коме се дешѧва само приповѡдање о обележеним радњама. Плусквамперфектом се овде превасходно означаѧју активности напоредне са другим прошлим дејствима.

III.6.4. У србистичкој литератури неретко се наглашава и то да је плусквамперфекат врло редак од несвршених глагола (Маретић 1963: 544; Радовановић 1975: 166; Стевановић 1986: 670; Танасић 2005: 70; Танасић и др. 2005: 414). Бавећи се испитеѧњем облика плусквамперфекта од глагола имперфективног вида, С. Танасић закључује да „у српском језику данас се обликом плусквамперфекта исказују и такве прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер је поништен неком другом радњом. Оѧакво значење исказује се искључиво плусквамперфектом перфективних глагола. Ту је плусквамперфекат незамјѡнљив перфективним перфектом. Када су, међутим, у питању имперфективни глаголи, такво је значење исказиво обликом перфекта. У овој ситуацији имперфективни перфекат је на комуникативном плану не само конкурентан облику имперфективног плусквамперфекта него га потпуно потискује као краће и економичније, згодније изражајно средство. Једном

ријечју – ту лежи објашњење чињеници карактеристичној за српски језик да се у њему не јавља облик плусквамперфекта имперфективних глагола”. Из тога проистиче закључак да: „1) у спрском језику два иначе различита временска глаголска облика исказују једно те исто значење, зависно од свог глаголског вида – плусквамперфекат перфективних глагола и перфекат имперфективних глагола; 2) за плусквамперфекат је карактеристично да он у својој данас најважнијој функцији нема очекивану симетрију имперфективног и перфективног вида, него је ограничен само на могућност перфективног видског отјелотворења” (Танасић 2005: 70–71).

Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, међутим, указују на то да је плусквамперфекат несвршених глагола сасвим обичан. Његова служба је, дакле, да обележи радње које су претходиле некој другој прошлој радњи, односно да се њиме оствари семантика дезактуелизованости, без обзира на то да ли је притом у питању вршење (имперфективни) или извршење (перфективни глаголи) дате радње у прошлости. Стога, примери типа: *Направила сам била колаче; Била је дошла* и сл. сасвим су равноправни примерима: *Правила сам била колаче; Била је долазила*. Разлика би била једино у томе што се у контекстима првога типа више наглашава дезактуелизованост, одсуство резултата који су настали вршењем означених дејстава (= колача више нема; она више није ту), док је у другом случају нагласак више на прекиду, неактуелности вршења означене активности као таквих (= радња прављења колача, односно долажења у садашњем времену више се не врши).

Примери са плусквамперфектом од глагола несвршеног вида:

живѐла је била тунѐ у наше сѐло јѐдна, пѐ је отишла (На); *осељава̀л’и су бил’и* за Турскѹ онѐ некат; *тѹ су се били окѹпља̀л’и* (Жи); *тѐ* је вѐл’ика истѐрија. *Јѐ сам се био женио* одавдѐн комшијком, пѐ је оставила једно дијете а ѓна се била удавала и нашѐ сам је на пијац (Цв); *ѓде је баш један Јаблан дошѐ* у наше сѐло, и *тѹ је био живѐо* и пѓчѐл’и нешто да брбајѹ (Др); *овѐ* је било маѓацин за време Тита, за прѓдаје, да прѓда прехрамбѐнѐ рѓба, *свѐ је било имѐло* свѐга ѓвде у овѓ згради (Ки); исул’ин примѐм. *Била* ме *сла̀ла* овѐ доктѐрка вође пѐ јѐ разбоље се, ѓтвори ми се рѐна на нѓгу и ѓндѐ нисам ишла (Кн); на станове *су бил’и изводѝл’и* стѓку (Уг); Муѐрем *био кѓцкѐ* се пѐ није ни дошѐ тѹ нѓћ (Че); тѐшка је ситуѓција била живѓта, а јѐ сам, богами, *био слѹжио* војску у дваес прѓвѹ годину; у Блаце *сам био живѐо* тапѹт и натѐрал’и су ме да је отѐрам да дрѹгѹ ѹзмѐм жѐну (Бл); јѐ мало *сам био чѹваѓ* стѓку и сѓт дођѓ од овѓца; тѹне имѐ кѹће некѐ прѓзне, ниѓко нѐмѐ, старѓ док *су бил’и живѐл’и*,

они умрли, остали е те куће, деца ето по Крагујевцу, има, што кажу, по Краљеви, широм Србије; он је машински инжењер. У Београд ради друг, млађи, а старији он је завршио школу у Сарајево и мало је отишао у Немачку. Био га позвао један друг Хрват, *бил'и дружил'и* ко школски другови, и он отишао тамо (Бо); то *прича* један човек *беше*, она цвијет, маслачак, па она корен, кол'ико дана да се пије онога чаја да се кува; она једна наћи овога Радичинога оца, он *се био удаво* за жену, и та му жена имала двије шћерке (Го); у осми разред била ка[д] сам *се ја женио био на* посен другу љубо, ја сам се пет пута женио; ја нијесам оно по старијем, ја *сам се био пе[т]-шес пута женио*, и оно љубо, оно ми је стварно жена побегла, једна ме и преварила тунাকে; осамдесет и пет *сам* у Трудбеник *био радио* (Ер); у сут ми *је био радио* амјца, они су ћел'и да дођу са пол'ицијом да ме узму и мој отац не до (Ле); ону коју упл'ети пл'етенице, па богами, како *је* која *била имала* мерак (Ле); они тамо нијесу могл'и, било је бл'изу, та један амјца, није намјерно шћео да убије, *био радио* на пут код Вуче (Ми); ође, ми смо заједно, ја нијесам имала деце а тол'ико *сам била жел'ела*, да је тад било ка сад има да се иде на ту плодњу (Лу); куће оне, ту *се беше заувјек* овудије прошло, отишло највише и тудије имадју перја од оне црцавице зел'ена, те и неки ћаво појео (Ос); девет месеца удрише ми визу за Немачку, ја он *била потурала* једном за визу, они ми не дадоше него изашо закон да морам овамо визу да правим (Па); па је л' ово ти је шћерка? Шта ми прича ова Раденко да се поврдио? *Био* тамо *био радио*, па на неке стубе, па га то окл'изнуло; ујутру, на подне, ја мало пријен тел'ета, тел'е доји. Кат престане тел'е, они те да љубу, узимљу сваку годину те закољу, из овјих година она се раније тел'ила, *била* би по годину *имала*. (Пе); једна чора ми исто завршила медресу у Пазар, четврта, ова друга само основна, а *учила су била* много добро, најбоља су била у цијелу школу деца мја; и у војску кад сам био, *била* нека плата *се примала*, то прва плата беше, давало се по двије оне црвене, сад не знам кол'ко је имало то вредности (Пр); они *су бил'и* танко *живел'и*, један Хазбо у Старчевиће (Ст); ја *сам био* једноме туну *чвао* овце, кол'ик сам био не знам, ко ова снаина девојка, мало повиши (С. До); *беше преписво* табл'ете. Он има терапију још едну па да иде на контролу (Ши); много сам *се била секирала* за ту ћерку (Ле); *убивал'и су* и *бил'и* овудијер, ње год хи наћи (Вру).

III.6.5. Осим са помоћним глаголом у перфекту, какав је највећи број до сада навођених примера, плусквамперфекат се у нашој зони употребљава и са имперфектом глагола *бит*:

ја једну *беха љубо* (Пр); кад отрча му син млађи, спремила ме мја мама да погасиш Вукану угљевље, ја *беа* овако ватру *наложила* (Кн); могамо вала овамо и у собу, ал ја ту *беха положила* (Бал); ја тек *беадија дошла* (Ос); ти се *беше* тек родила онипут (Бал); ја и он у бол'ницу у Новом Пазару заједно, мја деца шта донеси мене и њему, он, *беше* му *умро* отац, пот аперацију (Уг); доћекаше ме свекрва и зава, свекар ми не беше ту, *беше* га *погодио* приш у прс. Бол'ес приш. *Беше*

га *погодио* приш у прс, пā бйо код л'екара, нѣ знāм ни ђѣ бйо (Ле); *беше се побѣ* на тарāбе (Доб); мй смо ти отйшл'и вāн Таћка, беше тў у једну, кā шўма, кā некā јалѣвина, нѣ знāм ни штā бѣше, углавнѣ *одвѣо* не бѣше бāш ко[д] Таћка тў (Ле); бѣше овā пўт *се пѣчео* рāдит за Шпйльāни (Бл); *беше преписѣвѣо* табл'ѣте (Ши); тў пролазил'и нѣкй, штā знāм јā, камиѣнције, нѣко *је бѣше нашѣо* и *осѣкѣо* онā пāњ и *ўзео* (В. Лок); тў пѣдавнѣо је спāсиѣо један авиѣн, нѣ знāм штā е бйло, пол'етѣѣо је некй авиѣн, јā сам, бāш ме йнтересовāло, *беше* Ђйровйћ некй *спāсиѣо* тā авиѣн, тā пилѣт; тā авиѣн је трѣбѣ, нешто бйо у квāру, и ѣн *беше спāсиѣо*, нѣ *беше* нйко *погйнуѣо*, а што га *беше спўшиѣо* на пйсту, *испāло* му крйло једно бѣше. Аљ ѣн *ўспео*, нѣ *беше* нйко *погйнуѣо*. Те пофальѣвāху га (Ле); бѣше га дѣбро *угрўвѣо*; јā сам га зāкљеѣо по свѣм бѣжѣм задāтку да ѣн штѣ прйје мѣгнѣ да дѣђѣ да *ўзмѣ* дѣцу, оно бѣше *прйспео* овā рāт да бйдѣ ѣде; дѣбро *се бѣше наљўтйѣо* (Бл); бѣше *напāдѣо* снйјег; пѣслѣ отишѣо у Крāгујевац, бйо и у Крāљѣво трй-ћетйри мѣсѣца, те дѣђѣ, кат овāј Сўљѣ *се бѣше*, овā ми *ўнук*, *родйѣо*, Исметѣв сйн (Бл); јā сам гл'ѣдѣ, један бѣше Радѣслāв *сазйдѣо* кўћу, ал'и то у живѣту јā нйјесам вйдѣѣ, по мѣтар јѣдан ймā, јѣдан ћошнйк (Св); петнѣс гѣдйнā бйла тў за једнйм и нешто сўцкй се развѣдоше, нѣмā дѣцѣ, двā мѣсѣца бйла напўстила и сād *је врāтйѣо бѣше* (См); знāш тй штā сам јā чўла? Тѣ *прйчѣо* један чѣвек бѣше, онā цвйјет, маслāчак (Го); *сломиѣо* га бѣше; тѣ е прѣдѣо у прѣл'ѣѣе јѣш, бѣше јѣш снйјек онѣ, валā зйма јѣш нѣ *беше изāшла* (Го); једна бѣше *тўрила*, ал'и бѣгме ђўтурѣ имāше, овал'йкѣ овйјā ђйнђўхā, пā овакѣ до ћāк дѣл'е (Ле); на Чѣчево чѣшель, у Йсток бѣше мачўга *испāла* (Пр); Йсмет кад је кћѣо да идѣ за Нѣмачкў, јā сам га зāкљеѣо свѣм бѣжѣм задāтку да ѣн штѣ прйје мѣгнѣ да дѣђѣ да *ўзмѣ* дѣцу, оно бѣше *прйспео* овā рāт да бйдѣ ѣде, да *ўзмѣ* жѣну и дѣцу и да и повѣдѣ у Нѣмачкў саш њйм; *беше дѣшла* ми тā бйвшā сўпруга, мāјка Исметѣова, дѣшла код мāјкѣ дѣље и овā Нафй'а је довѣла да дѣђѣ код нāс ѣде, довѣла је и бѣше *дѣшла* (Бл); *беше* она *ўзѣла* Мйца (Ле); ѣна *се бѣше савйла* до земљѣ; *беше* млѣго *обѣл'ѣла* (По); *остāрāла* бѣше пот крѣт (Вру); тў *се беше завукйвало*, овудйје прѣшло, отйшло навйше и тудйје имāдйјў пѣрја од онѣ црцавицѣ зел'ѣна, те и некй ђāвѣ појѣѣо (Ос); јā сам йшла за Вршац, нйјесам, сāмо на јѣдно мѣсто сам вйдела да су шљйве родйл'е и тѣ *се беше* до земљѣ *савйло*, тў мāло нѣшто бѣше кā, кāко да ти објāснйм, кā у некў дол'йну, и тў валда нйје закāчило, тў *беше остāло* (Брђ); посл'ѣн кāжў да су ѣде на Мйљйну главу нѣ знāм шта бѣше *испāло* (Пр); долāзио да гл'ѣдā кāко жйвймо, мй га онѣ дѣчѣкāсмо, ѣн беше згѣдан. Пѣсл'ѣн ѣпѣт *прāтйл'и* нам *бѣхў* кāхву, негѣва жѣна и ѣпѣт дѣшл'и да вйдў штā чинймо (Пл); посл'ѣ кат су се врāтйл'и и озгѣр, *бѣхў остāвил'и* кйло вўнѣ (Нет); йма некй мўљ, кāко *бѣхў рѣкл'и*, мѣне бол'й тў, укѣчй ме нѣшто (См); кāзāла једна Српкйнā да сам и јā Србйн, а они *се бѣхў покўтил'и*, и они се врнўше двойца онијā вѣјнйкā са пўшкāма (С. До); овā хйм је бйла побѣгла једну недѣљу дāнā те јѣј *бѣхў вѣровāл'и* демек да је бйла бѣна; ѣн ймā терāпйју јѣш едну па да идѣ на контрѣлу, *бѣхў* га *пензйѣонйсāл'и* тāмо у Аустрйју (Ши); ево Пазāр пā нѣмā водѣ, они *бѣхў* тў скѣро свѣ жйвѣ *застāвил'и* дѣл'е, паркйрāл'и се на пўт, нѣтѣ да се мāкнў (Гл); одѣсмо, овāкѣ, јѣш је каснйјѣ бйло, мй кад

приђосмо, ђне вѣћ *беху престѡл'е* тѣ вѡде, нестѡдоше нам вѡде (Ост); тѣк типѡт *бѣхѡ изишл'е*, сѡне, овѣ браде, вѡтра хи сагорѣла, нѣ знѡш вишѣ ни на кѡга су, ни шта хѡј да погл'ѣдѡш, ни је л' хѡђа, ни је л' пѡп, ни је л' мѡмак (Ле); *бѣхѡ* три Цѡгѡнке *цѡкѡл'е* онѣ дѣфове, тѡ беше ѡбиђѡј, тѡ нѡјесу Цѡгѡнке нѡ л'епотѡце ис Вѣл'еза (Ме); сѡн ми намешћѡ кѡћу, посѡдѡ бѡшћу, шљѡве му *се бехѡ савѡл'е*, свѣ ѡмѡмо гѡре (Пру); *бехоше рѣкл'и* да нѣће (Пе); ѡни *бѣѡдијѡ* тѣк *кѡпѡл'и* овѡ (Коз).

Форме плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола употребљавају се искључиво када су посреди доживљене радње, док се други модел употребљава за обележавање како доживљених тако и недоживљених дејстава из прошлости. Доживљеност као семантичка компонента која се на комуникативном плану активира увек када се плусквамперфекат употреби са помоћним глаголом у имперфекту проистиче из самог карактера имперфекта као глаголског облика коме је ова семантика једна од примарних особина. Наиме, у ма којој служби да се јави, имперфекат задржава своју најважнију особину из примарне употребе – значење доживљености присутно је како у временској, тако и када се имперфекат употреби у функцији подсећања на претходно знање (о деичктичкој служби в. т. III.3.9. у одељку о имперфекту), те, на послетку, и онда када се јави у саставу неког другог облика, што је случај и овде са плусквамперфектом. То за собом, свакако, повлачи и разлику између двеју форми – плусквамперфекат са помоћним глаголом у перфекту функционише као немаркирана јединица, док форма са имперфектом глагола *бѡт* има вредност обележене, стилски маркиране јединице, иако је доживљеност свакако потенцијално присутна и у облицима првога типа. Такође, форме са имперфектом помоћног глагола доста чешће се употребљавају за обележавање прошлих дејстава посматраних неvezано у односу на неку другу прошлу радњу. Наиме, будући да значи доживљеност, плусквамперфекат се у ситуацијама када се на комуникативном плану жели нагласити управо та семантика употребљава чешће од перфекта да означи такве радње које су у прошлости уочене: сѡн ми намешћѡ кѡћу, посѡдѡ бѡшћу, шљѡве му *се бехѡ савѡл'е*, свѣ ѡмѡмо гѡре (Пру); *бехоше рѣкл'и* да нѣће (Пе); *кѡпѡла бѣше рѡзнијѡ* некијѡ пѡклѡнѡ (По); *беше остѡвила* пѡре да му понѣсѣм; *Рѡда беше остѡрѡла* (Ту); *око кѡћѣ беше срећѡвѡла* нѣшто (Бал). Могућност да искаже прошлу доживљену радњу, чији су резултати са становишта момента говора неучљиви (мада, када су посреди форме са имперфектом не мора значити и да су дезактуелизовани, што је разлика коју уноси овај облик сам по себи) има само плусквамперфекат, и он је овде незаменљив другим обликом без промене смисла. Уколико

би замена била нужна, примећено је да плусквамперфекту са несвршеним глаголом као семантички најближи конкурент одговара имперфекат (*беше срећивала* нешто = *срећиваше* нешто (... кад сам је ја видео)), употреба перфекта унела би промену у значење. Форме са свршеним глаголом, међутим, немају наспрам себе облике који би им били потпуно еквивалентни (због немогућности грађења имперфекта од глагола свршеног вида).

На ову особину упућује се и у стручној литератури. М. Стевановић констатује да у „примерима с обликом имперфекта у плусквамперфекту ми свугде осећамо доживљеност, која никако не мора бити искључена ни у случајевима с употребом облика перфекта у функцији помоћног глагола” (Стевановић 1986: 667). Ј. Вуковић такође наводи да „плусквамперфекатски облици *б и о с а м н а п и с а о* и *б е ј а х н а п и с а о* двоструко се међусобно разликују: 1. У смислу доживљености и недоживљености глаголска разлика је између једног и другог облика иста она коју налазимо између перфекта и имперфекта, Имперфекатски облик *б е ј а х* [...] чува своју изворну особину имперфекта везану за непосредну доживљеност радње. 2. Разлика је и у могућностима употребе једног и другог од двају облика. Кад нам неко саопштава скорашњу радњу прошлог времена, он може лепо рећи: *Б и ј а х у с е н а п и л и* људи у кафани. – *Б и ј а х у с е п о с в а ђ а л и* око некакве земље (саопштавам као очевидац догађај који сам могао пре неколико тренутака, минута и сл. запазити). Овде у ствари имамо самосталну употребу плусквамперфекта у вредности обичног сложеног перфекта. Потреба да се радње исказу плусквамперфектом, а не перфектом, била је само у томе што се хоће прошла радња да прикаже као непосредно доживљена, кад се хоће да се исказе перфективним глаголом, није се могла изрећи имперектом (аорист не долази у обзир из других разлога: говорно лице констатује само резултативни моменат а не и читаву радњу). Зато је најприродније дошао овај облик плусквамперфекта. За приказивање овакве ситуације у прошлости плусквамперфект у форми *б и л и с у с е н а п и л и* не би био употребљив, јер он би тражио и другу радњу којој је његова претходила, или која му је претходила” (Вуковић 1967: 385–386).

III.6.6. Иако се у литератури наводи да се плусквамперфекат ретко среће са обликом помоћног глагола у непотпуној форми (Танасић и др. 2005: 412), у нашој грађи такви примери сасвим су обични:

дође један зѣт та̀мо иза Сенѣцѣ, ја̀ бѣо у шѣму, њн нѣје знѣо што сам је ја̀ отпѣдѣо. Ја̀ је *бѣо отеро*; кат сам једно̀ме Ср̀бину иза Ва̀роши, зовѣ се, заборављѣм ка̀ко се зовѣ сѐло, један тѣ што *сам* му ја̀ *пра̀вио*, ѡде му је ку̀ћа иза овѡг бр̀да та̀мо, сѐстри но̀гу, *бѣла* је *изва̀л'ѣла*, *сломѝла бѣла* у ку̀к, па̀ ја̀ наместио и оздра̀вила (Кл); ѡни кат су се вра̀тѣл'и, ѡде *се бил'и усел'ил'и* мусл'имани у њину ку̀ћу, један што је био слуга код њи, он се усел'ио, једва *су* га *изба̀цил'и* (Шав); ѡн нѣје знѣо што сам је ја̀ отпѣдѣо, ја̀ је *бѣо отѣрѡ*; ја̀ је *бѣо отѣрѡ* (Кл); ја̀ *нѣушѣла бѣла* говѣда те ма̀ло чѣва̀ла, кад један чѡвек ова̀ко идѐ преко то̀га бр̀да (Тр); ја̀ онѡ *бѣла потѣрѣла* једно̀м за вѝзу, они ми не да̀доше него изашѡ за̀кон да мо̀рам ова̀мо вѝзу да пра̀вим (Па); *бѣо ра̀дио* на пу̀т (Ми); ѡн *био нѣо* мла̀го (Коз); ѡтац мо̀ј нѣје ра̀дио ништа, *бѣо остѣрѡ*, оженио се с мо̀јом ма̀јком, имѡ вѝше нѡ педесѣт и пѣт го̀дѣна (Кл); њѣјзин му̀ш ја̀вио да ме не во̀дѣ, *вра̀тио* ме *бѣо* (Кл); *поврѐдио бѣо* прѣсте, не мо̀ре да превѝја прѣс (В. Лок); тѣ *бѣо остѣо* та̀ Гѣмбеш ду̀жѣ врѐмена, погѣнул'и смо тѐрају̀ћи га (Прѣ); по̀сл'ѣ каснѝјѣ *бѣо мла̀го угњѣта̀вѡ* Ср̀бе, па̀ се бо̀јаде да га не осѣдѣ (Стр); мѐне један синѡвац *бѣо унѝсѡ* у Беѡград факултѣт и напу̀стио (Бу); бѣо је на смр̀ти, и *рѐшио бѣо* да ме ожѣни и спрѣми; имѡ вѐл'икѣ па̀ре, [...] па̀ *бѣо* ку̀кавац *сла̀гѡ* у једну ку̀тију од л'ѣма и нѐко узѣмо и миш уѣѣ и у ово̀йкѣ кома̀тиѣе изгрѝцка, имѣло је три кѣла па̀ра (Кл); ва̀ла ја̀ нѣјесам ни́кат ломѣла ру̀ку, нѐ знам, Авдѝја *бѣо сломѝо* прѣсте, а ја̀ нѣјесам ни́кат у жи́вот (Дол); амѣца ми *бѣо ку̀нио* један са̀хат ру̀чни (Жи); ду̀го нѣје имѣло ни л'ѣба ни с л'ѣба, бѣло ра̀т, Не́мац *ру̀шио бѣо*, нит се ра̀дило нит ништа (Пе); *бѣо* та̀мо *ра̀дио*, па̀ на нѐкѣ стѣбе, па̀ га то̀ окл'ѣзуло, па̀ га одвѐо Јел'ѣнко у Пазѣр да му ста̀вѣ гѣпс (Пе); *бѣо* тѣ нѐкѣ чо̀банин *чѣво* стѡку за па̀ре и у нѐкѣ ма̀чѣгу завр̀теѡ тѐ па̀ре и носѣо тѣ ма̀чѣгу (Пр); ѡна ѣма̀ сѣна и ѣ̀рку, сѣн жо̀ј ѣсто *бѣо унѝсѡ* Пра̀ва и на̀пусти нѐшто, нѐ мо̀га (Ос); *бѣо* ми бра̀т *настра̀даѡ*, бѣо у др̀ва и *настра̀даѡ* на срѐд ти́тра-по̀ља (Доб); *бѣо* га *по̀звѡ* један дру̀г Хрва̀т, бил'и дру̀жил'и ко̀шко̀лски дру̀гови, и ѡн отишѡ та̀мо (Бо); *да̀о* му *бѣо* прѣсѐдни́к пла̀ц да ра̀дѣ цр̀кву, нѐ знам шта̀ да ра̀дѣ и ѡн потѣгнѐ па̀ тѐ пла̀цеве про̀да; ја̀ сам слѣшѡ, имѡ је во̀ђе жѐдан, *завр̀шио бѣо* и за по̀па и за вла̀дику па̀ нѣје по̀сл'ѣ мо̀го, те *дошѡ* у овѣ на̀шу цр̀кву *бѣо*, једни жа̀ди чѣпавѣ (Кн); имѣо једну дво̀је децѣ, Милѣшу и Ы̀вана, *довѐо* и *бѣо* и го̀ре смѐстио у Дра̀миѣе (Прѣ); по̀сл'ѣн *нал'ѣгла бѣла* та̀ рѝјека (Пр); во̀л'и и ѡна ма̀чке, жѐдно *бѣла да̀ла* у ко̀мши́лак (Ос); до̀ђе те ѣзѐ, ја̀ *бѣла ѡбра̀ла* и *ту̀рила* ова̀мо у згра̀ду (Бал); Ри́стан му се зва̀о ѡтац, до̀шли ис Цр̀не Го̀ре, њѣму жѐна *бѣла ѣ̀мрла* (Бал); отишѡ у во̀јску, она *затру̀дњѐла бѣла*, ѡн отишѡ у во̀јску (Го); та̀ на̀ша тѐтка бѣла до̀маѣи́ца, [...] и пѣл'е и ѡвце, *бѣла* ко̀ње седл'ѣни́ке та̀д *држа̀ла* (Прѣ); она *бѣла побѣ̀гла*, ѣзѐла га за во̀љу, е по̀сл'ѣнкен нѣје нѐшто жо̀ј се свѝђало (Бр); *добѣла ѣ̀палу бѣла*, ѣ̀палу добѣла жу̀чнѐ кѣсѐ (Го); ма̀јка ми *бѣла умерѣ̀чила*, ха̀ј ја̀ слѣшѡ ма̀јку, вѝдо̀ је нѣјесам док нѣје до̀шла (Доб); ка̀же *бѣла* му је *испа̀ла* ова̀ко један цр̀вен и кѣла и по̀сл'ѣн је ѡна при́чала то̀ шта̀ е бѣло ка̀же *испа̀ла* му кѣла *бѣла* (Дол); жѐднога петл'ѣна, и тѣ *бѣла* ми жѐдна ко̀мши́ка *нал'ѣгла*, пил'ѣѣе сам то̀внѐ држа̀ла (Ос); два̀ мѐсе́ца *бѣла на̀пустила* и са̀д је вра̀тиѡ бѐше (См); у во̀јску кад сам бѣо, *бѣла* нѐка пла̀та *се при́мѣла*, то̀ прѣва̀ пла̀та

беше (Пр); *била* ми она *дала* пѣт кокошакѣ и пѣтла (Шав); пршутѣ имало доста, *било се заклало* (Го); да не да бѣк, какав доктор, још то да ме *било* нашло (Ост); то *се затарабунило* *било* посл'ен, овѣ су Шиптари узѣл'и дѣлгу и дан данас траѣ (Пе); мајка је ноћила код нас са тијем дѣчком, у нѣс му то *ударило* *било*, и от тога је то *било* (Не); посл'ѣ отишл'и и тамо па тамо *ноћил'и бил'и* у један Зминац бл'изу Бијелѣк Пѣља па изјутра отишл'и и тамо на пѣјоц, тамо нијесмо купил'и ништа, па смо се вратишл'и опѣт ноћил'и у Рамошево (Трн); овѣ Црногѣрци, *бил'и* на катуне *изишл'и* по Ђурђевудне (С. До); *сакрил'и бил'и* онѣ маце, ѣн баѣи ону мацу и погѣди га у главу на мѣсто (Ми); тако *је истѣрал'и бил'и* (Бр); јавил'и се, чѣкал'и је, и тако дѣлѣ, *бил'и погодил'и* кѣла, тѣрѣтна кѣла, и није мѣгѣ да опрѣви мѣгѣ, нешто му није у рѣду и пѣшкѣ (Шав); нѣ знам како се звала, а Фата јој *бил'и предѣл'и* (Го); ѣни кат су се вратишл'и, ѣде *се бил'и усел'ил'и* мусл'имани у њину кѣћу, један што је бѣо слѣга код њѣ, ѣн се усел'ио (Шав); мајка ме је ѣзнијела у кол'ѣјевку, гѣре *побѣгл'и бил'и* према Србији; *побѣгл'и бил'и* свѣ тамо преко границѣ, онѣ тамо нѣсу (Кн); мѣне сѣнови завршил'и школѣ, *завршил'и бил'и* факултѣт у Приштињу; они су ранијѣ *бил'и кћѣл'и* за Турскѣ да идѣ, *бил'и* тамо тѣ васѣке узѣл'и и, сѣт је *било* нагло осѣљавање за Турскѣ (Бо); осамнѣс гѣдина бѣла ѣна, млада, *украл'и бил'и*, нѣ би дал'и родѣтели овѣмо гѣре да идѣ (Не); мѣ смо имал'и, ал'и дѣл'ѣ код Ёбра *бил'и направил'и* кол'ѣбу за седѣње (Пе); двѣје *остал'ѣ* тѣ некѣ *бил'ѣ*, као шкарт тѣ ѣбѣцил'и (Ос);

Разлика плусквамперфекта са пуном формѣом помоћног глагола и облика са крњи перфектом свакако постоји а садржана је управо у семантичком и стилском разликовању пуног и крњег перфекта самостално употребљеног. Дакле, крњи перфекат у саставу плусквамперфекта доприноси експресивности исказа и чине га стилски маркираним у односу на форме са пуним облицима помоћног глагола.

III.6.7. Српске говоре углавном карактерише сужен домен употребе плусквамперфекта у свим његовим синтаксичким службама. У односу на прилике на нашем ареалу, број потврда и синтаксичко-семантичких типова реализације у осталим говорима знатно је упрошћенији. Највећи број говора зна за употребу плусквамперфекта искључиво у служби обележавања радњи које су претходиле некој другој претериталној ситуацији. Тако је у банатском говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, где у је свим забележеним примерима присутно једино значење антериорности, при чему радња на основу које се плусквамперфекатска временски одмерава нужно мора бити експлицирана (Ивић и др. 1997: 386). Галипољски говор зна за плусквамперфекат творен једино од перфективних глагола и то само са помоћним глаголом у имперфекту. Најчешће се употребљава за обележавање радње која је претходила некој другој, такође прошлој,

израженој имперфектом и аористом (нема примера за перфекат), али долази и у контекстима без непосредне везе са другом радњом у прошлости (Ивић 1957: 373). У горанском говору овај облик потискује се перфектом и ретко је у употреби. Од функција су му доступне исказивање прошле радње реализоване пре неке друге, такође прошле, ситуације или се њиме само казују прошле радње (Младеновић 2001: 497). У трстеничком говору плусквамперфекат се потискује перфектом као економичјим средством. Функционише искључиво као везани облик – обележава радњу која се реализовала у прошлости пре неке друге. Аутор не говори експлицитно о значењу дезактуелизованости плусквамперфектом обележене радње, али се такав закључак наслућује у тврдњи да се при употреби у дијалогу реализује у вредности: „Реализација неког глагола је претходила некој другој реализацији, само је у овој групи остварење некако удаљеније.” (Јовић 1968: 195). У односу на перфекат у овом говору плусквамерфекат има стилски диференцијалну вредност јер „уноси више интензивности у исказ” (Јовић 1968: 195). Нешто боља очуваност овог облика у говорима у Црној Гори омогућава ауторима да прецизније опишу семантичке карактеристике плусквамперфекта. Тако Ј. Вуковић на материјалу из Пиве уочава постојање разлике између форми са имперфектом и перфектом глагола *бити*. Неподударност је садржана у томе што се „облик са имперфектом помоћног глагола употребљава за радњу која је везана на неки начин за моменат или ситуацију у прошлости, а не мора претходити каквој радњи у прошлости, нити уопште бити видљиво везана с каквом другом радњом”, а „други се облик – са перфектом – употребљава скоро увек за радњу у прошлости која је претходила каквој ситуацији која би могла бити обележена само претериталним обликом”. (Вуковић 1940: 96). Поред тога, још једна разлика „проистиче из оне основне разлике имперфекта и перфекта везаних за моменте ближе и даље прошлости у приповедању. Први плусквамперфекат може бити употребљен само за сопствену прошлост приповедачау као и имперфекат” (Вуковић 1940: 96). Аутор, међутим, истиче и то да „у овом говору плусквамперфекат, пошто је могућ само од свршених глагола, мора означавати радњу која увек претходи неком моменту радње друге или некој ситуацији која је временски у центру причања” (Вуковић 1940: 97). И у говору Бјелопавлића плусквамперфекат означава искључиво радњу која се извршила у прошлости у одређеном времену пре неке друге радње (Ћупић 1977: 164). Тако је и у Мрковићу, с тим да је овде јасно „спроведена разлика између плусквамперфекта с имперфектом и перфектом помоћног глагола *бити*: првим обликом,

који је много чешћи, казује се *доживљена*, а другим – *недоживљена* радња” (Вујовић 1969: 341). Аутор наводи и то да су облици са крњим перфектом ретки (Вујовић 1969: 341). М. Пешикан за староцрногорске говоре констатује разлику у значењу форми са перфектом и имперфектом помоћног глагола, која је садржана у присуству, односно одсуству доживљености (Пешикан 1965: 201). Основна карактеристика овог облика је резултативност у прошлости, те он нужно изискује исказивање радње пре које се плусквамперфекатска вршила, или се то препознаје из контекста. Плусквамперфекат имперфективних глагола ретко се може чути (Пешикан 1965: 201). Најзад, за плусквамперфекат Д. Барјактаревећ наводи да у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице означава радњу која се догодила пре неке друге радње, као и то да је чешћи од свршених глагола и са имперфектом и са перфектом помоћног глагола (Барјактаревећ 1966: 135).

III.7. Футур I

Футур први у србистици се дефинише као „глаголски облик чија је примарна функција исказивање будућности, тј. радње која ће се вршити или извршити после момента говора” (Танасић и др. 2005: 434). Њиме се казује да ће се нешто „збити или ће неко (нешто) у овоме или ономе стању бити у будућности, после времена о ком се говори, или на које се мисли” (Стевановић 1986: 671).

Исказивање будућности подразумева специфичан однос према означеној глаголској радњи превасходно због тога што се, за разлику од прошлости или садашњости, када се обележавају радње које се посматрају као (из)вршене акције или се њихова реализација дешава у моменту говора, футуром исказују дејства чије је вршење тек планирано – са већом или мањом сигурношћу, тврди се да ће уследити. Стога аутори оправдано тврде да ова чињеница „свакоме футуру даје нијансу модалности”. Ипак, „зато што се узима да то као извесно припада будућности у односу на садашњост, на време говора, футур који само то значи, а уза њ нема неког посебног знака модалности – зовемо индикативним футуром” (Стевановић 1986: 671).

За разлику од већине других временских облика који се одликују разгранатим пољем употребе и широким дијапазоном функција како у својој основној тако и у секундарним службама, футур први у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони функционише као облик са релативно уским доменом употребе. Његова примена углавном је ограничена на основну службу исказивања будућих радњи, док се као временски транспонован ретко бележи. Нешто ширу примену има у модалној употреби.

III.7.1. Футур први се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони употребљава у синтаксичком индикативу за обележавање радњи референцијално и неререференцијално конципованих. Утврђено је да у српском језику за исказивање таквих дејстава овај облик најчешће не захтева додатна језичка средства у функцији детерминатора, а за препознавање индикативног карактера најчешће је довољна реченична информација, док шири контекст по правилу нема већу улогу (Танасић и др. 2005: 434), што одговара приликама у нашој зони. Наведену особину М. Ивић објашњава чињеницом да футур први у глаголском систему српског језика функционише као типична временска категорија (Т категорија), са одсуством компоненте доживљености, динамичности радње (обележје D-), а такве јединице одликује то што се њима „време дате радње одмерава једноставно, без обавезног повезивања са неким другим моментом вршења неке друге конкретно означене акције” (М. Ивић 1958: 146).

Референцијалне радње у синтаксичком индикативу могу се обележавати глаголима свршеног и несвршеног вида⁵⁵:

óде *ћу* ја да сѣднѣм, сѹпер ми је óде (Баг); *неће* да се одл’ѣди, не бóј се; кáфу *ћу* ја да донѣсѣм; шећер *ћу* ја *наћ*, нѣка шећѣра; шпòрет је врѹћ, лáко *ћемо* му тѹрит кáфу; ја *ћу* *отис* (Бал); свáдба, женидба, тó *ће* ти бѹт и смѹјешно; *неће* рò[д] да се помѹрѹ (Боб); свѣ *ће* ти óн испрѹћат од а до и, и вишка *ће* ти óн испрѹћат (Бот); јѣдно *ћу* ти поклòнит, ѣво пробѣри (Из); ѣ, шта те брѹга, тѹ тó *вићет* *нећеш*; *вићешеш* тѹ, мнòго ти трѣбá; а тѹ шта *ћеш* рáдит?; мѹ *ћемо* да идѣмо кѹћи, да одмáрáмо; ја *ћу* да спáвáм кот кѹћѣ, *нећу* да чѹвам; слáћѣ *ћете* спáват (Ка); нѣшто *ћеш* и од нѣга чѹт (Леч); ја

⁵⁵ Овде наводимо и примере са допуном у виду инфинитива и оне са везом *да* + презент, имајући у виду да се у обзир узимају само форме са футурским значењем. Анализа двају типова допуне (разлика волунтативно : футурско значење) у облицима футура првог дата је у одељку о инфинитиву. О односу према фреквентности било је речи и у оквиру морфолошке анализе футура првог.

ћу мѡју дѣцу *да крстѡм*, нек дѡђѣ да ми забрѡнѡ; *јѡ* ѡмѡм млѡго крмѡчѡ, *дѡћу* ви вѣпра (Лу); тѡ *ћу да* ви *објаснѡм* кѡко је постѡло тѡ прѣзиме; *јѡ* *ћу* ви тѡ *пѡмоћ*; код њѣга *ћеш дѡбит* да се ниђе не крпѡш, ѡн *ће зѡвнут* овѣ старѡјѣ лѣуде и *заврѡшѡћете*, да се не крпѡте по сѣлу; запиши и нѣко *ће* ти *казат* (Нет); свѣ *ће* ти тѡ *испрѡчат*; *трѡжѡћу* некѡг дрѣгѡг; а *појѣшѡ* и њѣ; дѡ л' *ћете се ви снаћ*? (Пож); *јѡ* *нѣћу* на тѣ сѣдницу *дѡћ* (Пож); дѡнас јѣдна пѡртија, сѣтра дрѣгѡ, бѡг знѡ кѡко *ће* овѡ *дѡ бѡдѣ* (Прћ); *вѡдећете* јѣдну кѣћу са л' ѡјевѣ стрѡнѣ (Ра); прѡјетѡ му тѡмо да *ће* му *пѡбит* порѡдицу (Рај); тѣстѡја *ће дѡстат* (Со); *тѣриће* ти (С. Ћуп); *јѡ* *ћу* ви *пѡмоћ*; *јѡ* *ћу* *прѡчат*, а ви пѡшѡте; кѡл' ко *ће да* не *кѡштѡ* дорѣчак? (Трн); пѡ *ћу* ви ја нешто *испрѡчат*; попричѡј тѡ нешто, пѡ *ћу* ти *јѡ попричѡт* за јѣдну дрѣгѣ ствѡр (Цв); нѡјболѣ *ће* им *прѡчат* Ѧгњен Јѣлић; ѡн је стари чѡвек, свѣ *ће* ви *испрѡчат*; *нѣће* ѡн нѡма *узѣт* крѡву испред овол' ѡкѣ дѣцѣ (Бѡл); нѣће, бѡк *ће пѡмоћ* (Бу); кѡко *ће* сирѡма *да га изѣдѣ*?; ѡн *ће* ти *прѡчат*; ѡн *ће* ти свѣ *опрѡчат* о томѣ српскѡм (Врс); ѡди Гѡно, *трѡжѡће* те; пѡ *јѡ превѡкнѣћу* *јѡ* тѡ; *отѡшћу* *јѡ* с вѡма да ви кѡжѣм; тѡ *нѣј да бѡдѣш* зѡвѡсна за тѡ; *нѣј дѡј* да вѡдѡш; нѣка, *рѡдѡће се, урѡдѡће се*; сѡмо се бѡгу замѡл' и, бѡк *ће да помѡгнѣ* свѣ; овѡ *ће* ви мало бѡлѣ *испрѡчат* о стѡријем; *нѣћу тѣ да улѡзим*; чија *ће* л' ѡла дѣжѣ *да гѡри*; кѡ свѡм дѣтѣту *ће* ти ѡн *рѣј* (Д. Пољ); ѡна *ће* ви нѡјболѣ *објаснит*; имѡ кѣћа мусл' имѡнскѡ испод пѣта, прѡвѡ *ће* ве *срѣтнут*, а јѣдна је више пѣта, вѡдећете ѡстѡ *срѣтнуће* ве; тѣ *ћете вѡдет*, јѣдна је мусл' имѡнскѡ кѣћа испод пѣта; е тѣ *ћете нѡј* сѡгѣрно; ѡна *ће* ви свѣ *објаснит*, мѡсѡм јѡш ѡмѡ тѡја Србѡ тѡмо, и ѡна *ће* ви *објаснит* (Дуј); мѡже преко Карајѡкићѡ пѡ за Гѡшево, нѣкѡк *ћете пѡтат*; *мѡћу* *ћеш* тѡ; Врѣсенице, *вѡдећеш*, с л' ѣвѣ стрѡнѣ ти дѡђѣ црква (За); *хоћу* л' *бѡит* преко тел' евѡзијѣ?; ѡмѡ јѣдан у Ыгѡ што *ће* ви *прѡћѡ* тѣ дѡгаћѡје; отѡди код Ѧмѡра Гѡрћевѡћа, свѣ *ће да* ти *испрѡћѡ* истѡрију; ако те штѡ занѡмѡ, *испрѡћѡће* ти овѡ *ћѡвек*; свѣ *ће да* ти *испрѡћѡ* истѡрију прѡвѣ (Ки); *дѡћу* *јѡ* нѡзи стол' ѡцу нек сѣднѣ; ѣто штѡ *ћеш* тѡ *да напишѡеш* от тѡгѡ *јѡ* нѣ знѡм; не гѡрѡнтујѣмо да *ће дѡћу* жѡва са стѡла; мѡрѡмо да оперѡшѣмо ал' и не гѡрѡнтујѣмо да *ће се дѡј* жѡва са стѡла; *намѣстѡћеш*; свѣ *ћу* лѣдѡма *да опрѡстѡм*; *појѡвѡће се* дерѡл; *јѡ* *ћу* *отѡс* код тѡја Зѡрнѡћѡ да и посѣтѡм; *нѡј* *ћу* кѡ Ејѣпа; *јѡ* *ћу се ожѣнит*; *јѡ* *ћу да седѡм*; *убѡћеш* нѣкѡг и *дѡбѡћеш* пѡре; ѣто ко имѡте ви нѣкѡг, слѡбѡдно зѡвите *јѡ* *ћу дѡт* ви; ѣто, тѡ мѡрѣш сѡма, *јѡ* *ћу* ти *казат*; и овѡ *ће прѡћу*; *остѡћеш* жѡва; сѣко, *нѣћу се* *јѡ* млѡго *мѣчит*; *јѡ* *ћу гл' ѣдат* у ѡме бѡга да ти тѡ дѡјѣте изл' ѡјѣчѡм (Кл); *јѡ* *ћу*, сѡне, *отѡс* да тѡ твѡје ѡсе очѡстѡм; свѣ *ћеш* тѡ тѡгѡ *да нѡћѡш*; и *јѡ* *ћу да кл' ѣкнѣм* мѡло; *јѡ* *ћу да идѣм* у ѣурѡмл' ѡје (Кн); *изѡшћу* на брѡдо; *изѡшћу* на ѡнѡ брѡдо ѡнамо гѡре; имѡ тѡмо ѡдмѡ од шкѡл' ѣ пѡ тѡмо, *кѡзѡћу* ви *ћѣ* су; тѡ гл' ѣдѡ у мѣне, *јѡ* *ћу гл' ѣдат* у тѣбе (Тр); нѣко *ће мѡрат да бѡдѣ* мѡјѡр; хѡће валѡ ѡн, ѡн *ће* ти *прѡчат* (Уг); Ѧдем је прѡдѡвац а ѡгѡвѡ жѣна *ће* вам *прѡчат* (Бл); ѡћу, свѣ *ћу* ти *прѡчат*; *јѡ* *ћу да* ви *прѡћѡм* шѡптарскѡ; валѡ *ће* ви тѡ *казат*, *јѡх*; кѡко *ћу* ви *казат* за Рѣљѡну кѣћу *ћѣ* је (Бо); кѡко *ћу* *јѡ* *д[а]* *идѣм* тѣнѡке?; тѡ томѣ дѣтѣту нѣ мош да вѡдѡш хѡир, но *ћеш да вѡдѡш* шѣр; штѡ *ће* ми *дѡћ* нѡ сан; ѡна *ће* га *бегѡнсат*; нѣмѡ прѡбл' ѣма, *дѡћемо* дѣвѡјку; слѣшѡ овѡмо, ѡмѡ пѣдѣсѣт лѣдѡ нѡорѡжѡто, кѣћу *тѣ* ти *дѡј*; да пѡћѣш ил' и *убѡитѣ* ти

свѣ што ймаш (Бр); вѣлѣ *ћу* ти *рѣј* за трудну жѣну; штѣ *ћеш* ми *донѣјет* на свѣдбу?; а кѣ *ће* онѣ *да јѣдѣ?*; мѣкни тѣ овѣ цибанлук, скрѣјни се дѣље јѣдну гѣдину дѣна, овѣ вѣшѣ *бѣт нѣће*; а *ћѣ* *ће* овѣ *да идѣ?* причѣ тѣ па *ћу* ти *јѣ додѣват* (Вру); *јѣ* *ћу нѣј* ѣво двѣста кѣлѣ пасѣља дѣл'е; ѣто *смијѣћете се* а тѣ нѣје за смѣх (Гл); хѣј *јѣ* *ћу* тѣбе *пѣмој*, помѣгни тѣ мѣне; ѣна *ће отѣс*; *нѣће дѣј* да му помѣгнѣ; нек је трѣћѣ дѣо Симѣнѣ, *јѣ* *ћу* је *узѣт*; *јѣ* *ћу* да је *дѣм* дѣлѣ у шкѣлу, јер ѣна имѣла е свѣ петѣце; нѣка га, *дѣјтѣ* ѣни; за Нѣмачкѣ *ће да идѣ* ѣна; невѣста *ће* пѣсл'ѣ *бѣт* ѣмѣрна за свѣдбу; *опрѣћу* ти, мѣјко, *јѣ*; мѣјко, *јѣ* *ћу* ти *ѣпрат*; *нѣће* нѣшта *фѣл'ит*; Менсѣр *ће* *д[а] [ид]ѣ* за Нѣмачкѣ; кѣ *ће* да ми *чѣвѣ* овѣ говѣда?; *јѣ* *ћу* да јѣ *слѣжѣм* онѣ грѣду сѣра; *кѣпѣћу* ти шта знѣш; тѣ ми трајѣи, *јѣ* *ћу* ти *дѣт*; *јѣ* *ћу* ти *дѣт* да попѣјѣш сѣк; *родѣћеш* сѣна по нѣме; како гѣј бѣдѣ, *јѣ* *ћу* тѣ такѣ *да рѣдѣм*; Мѣнсѣре, кѣ *ће* да *идѣ* да купѣјѣ нѣмѣрнице?; кѣко *ћеш* сѣма тѣ свѣ *да рѣдѣи*? (Го); пѣтѣте ме шта гѣј хѣј, *јѣ* *ћу* ви *испѣчат*; *јѣ* *ћу* ти сѣмо јѣдан слѣчѣј *испѣчат*; нѣко *нѣће* *ѣграт* онѣмо *ће* му мѣсто нѣје (Гу); *прѣчѣћу* ти *јѣ* тѣ (Дет); е ймѣ тѣ кѣјга, о нѣму *ћеш* пѣно нѣшто *вѣдет* и о крѣтѣњу и о свѣму; тѣ *ћеш*, у йме бѣга, *да се удѣи* и ѣдѣш у свѣју кѣћу; *јѣ* *ћу* *донѣјет* па да осѣчѣш онѣ купѣне; ил' *ћемо* ти мѣ тѣ *донѣјет* да осѣчѣш ил' и *дѣћемо* нѣму; хѣј ти ѣзми кѣјсе, *нѣћемо* ми пѣре до тѣмо; тѣ *ће* ви *испѣчат* (Тер); пѣтѣ ме, *јѣ* *ћу* ти *прѣчат*; нѣ знѣм штѣ *ће бѣт*; с тѣјем *ћеш умрѣјет*; (Жи); *дѣћу* ти марѣму (Жи); бѣга ми *ћу* ти *јѣ прѣчат* за мѣне (Ке); *јѣ* сам бѣла мѣла, л' ѣјѣпа дѣвѣјка, *пѣкѣзѣћу* ти сл' ѣку. (Ков); брѣжѣ *тѣ дѣј* (Кон); ѣн *ће* да *ноћѣ* код мѣне; ѣн *ће* те *пѣвес*; *нѣће* тѣ *бѣт* такѣ; *дѣјтѣ* Влѣхиње и Влѣси кѣлѣви и кѣлѣвѣ, а *јѣ* сѣмо пред Бѣга скѣдѣм а пред вѣс јѣк; пѣ *тѣ закѣкат*: Кѣкѣ Йлѣзе, шта тѣ бѣ са тѣбѣм?"; и *јѣ* *ћу* тѣ да *кѣпѣм*; тѣмо су у мѣгацѣн, нѣка, *јѣ* *ћу* *донѣјет*; *дѣјћу* да ви нѣћѣм утѣбус (Ле); *јѣ* зѣлагѣј л' ѣба *ћу нѣј*; вѣлѣ *нѣће* ни овѣ *ѣстат* (Ли); и овѣ *ће* ти овѣј Идрѣс *рѣј*, блѣго мѣне (Ми); тѣ дѣћѣте, *вѣдѣћете*. *Вѣдѣћете*, они најѣвлѣјѣ на рѣдиѣн на тел'евѣзѣр све најѣвлѣјѣ; *отѣићу* *јѣ*; овѣ *ће* ви *испѣчат* от стѣрѣга вѣкта (На); тѣ *ћу* ти свѣ *испѣчат* (Па); на кѣга *ћеш* тѣ овѣ *да прѣвѣдѣи*?; *јѣ* *ћу* вѣс да *ѣзмѣм*; јѣс да мусл'имѣни *тѣ* дѣста *прѣвит* нѣзгѣду, ал' и јѣко *тѣ* (Пе); вѣлѣ *ћу* ти *јѣ кѣзат* (Пл); *јѣ* тѣ нѣшта нѣ знѣм зѣ шта *ће* ми тѣ *вѣлат*, кѣко *ће* ми тѣ *вѣлат*; јѣс имѣла прѣча, и тѣ *ћу* ти *прѣчат* (Пр); *јѣ* *ћу* да ти *испѣчѣм*; тѣ пѣши, *јѣ* *ћу* ти *прѣчат* (Св); *јѣ* *ћу* тѣ свѣ *зѣврѣшит* (См); *јѣ* нешто сам зѣузѣт пѣсло, а би ве повѣо до гѣре ал' да ве повѣдѣм пѣ *ћу се вѣратит*; Мѣловѣн *ће* тѣ *знѣт*; *отѣићу* час пѣсла, хѣјте вѣ навѣше (Ст); сѣпѣ ми у шѣјкѣчу, *јѣ* *ћу* да је *пѣпѣјѣм* (Стр);

На будућу перспективу обележених дејстава, међутим, указује се некада и посебним, помоћним језичким средствима. Уз глагол у футуру првом најчешће је бележена одредба *сѣд*, којом се упућује на то да ће (из)вршење именоване радње уследити или непосредно након момента говора, или у времену које се, зависно од ситуације о којој је реч, перципира као (релативно) блиско:

са[д] *ће* ти *џна донїјет зéјтин*; са[д] *ћу* њџ и тѣбе чáј *тўрит*; *ѣво ймá, сáт* *ће* ти *сїпат* Зџрица; *ѣво сá[д] *ћу* *џ[a] [ид]ѣм* да је прїпнѣм (Бал); сáт *ћу* вам *прїчат* којї су прáзнїци, кџ је гдѣ; са[д] *ће* џн *донїјет* (Из) (Лу); сáт *ће* *мóрат* за *некў гџдину* да *трајжў* некў локацију (Нет); сáт *ћу* ви *јá кáзат*; тѣбе *ћу* *јá сáт* *пџвес* џде и *кáзáћу* ти (Ос); *један брáт* што ми је *ўмрџ* сá[д] *ће* му *бїт* гџдина (Прћ); сáт *ћу* ви *јá кáзат*; *ѣ сáт* *џде* *ћу* да те *превáрїм* (Цв); сáд за Сенїцу тáмо *се врáћат* *нѣћете* (Гр); сáт *ће* ми *џџ* мўж да му је *поклџнїм* (Кл); *áјте тáмо, сá[д] *ћу* *јá да склџнїм* овџ; сáт *ће* џне да *се разїћў* одáтл'ѣ вáльда; сáт *ће* да *наїћѣ* овáј дрўгї мџмак са бал'їркџм; са[д] *ћу* да га *оптўжїм* што сам држџ џца пá мáјку, пá свѣ тџ *ћу* да му *одўзмѣм* тáмо на деџбу (Уг); сá[д] *ће* *џ[a] идѣ* за Áмерику да се удáје (Вру); отїшла онáмо код Шабáновијá, сá[д] *ће* *џџ*; сá[д] *ћу* *јá* тѣбе сїра да *донѣсѣм*, тї хáјѣш сїра нѣслáнога; са[д] *ћу* *јá донїјет* баклáву и облáнду; сáд за нѣкол'ико *ће* да *идѣ* за Нѣмачкў да рáдї; са[д] *ћу* *јá дрўгў* виљўшку *донїјет*, нїјеси ми зїнáт дџшла; *јá* *ћу* *донїјет* сáд вџду (Го); сáт *ћу* ти *прїчат* нешто ўкратко (Дет); са[д] *ћемо* *продўжит*; *џџће* дáнас (Ке); са[д] *тѣ* да *мїсл'ѣ* да је мџја сѣстра (Кон); нїје дошџ јџш, сá[д] *ће* *џџ*; *кáзáћу* ти сўтра; сá[д] *ћу* ти *јá прїћат*; сá[д] *ћу* ти *рѣј*, првї дџктор што је тџ је бїо Адѣмовїћ (Ми); дáј некї стáрї л'їс, е овáкџ вїш, *ѣво* ти, са[д] *ћу* ти *јá нацўртат* (Па); са[д] *ћу* да ти *кáжѣм* штá е џна трајїла нѣму да јџ кўпї као невѣсти (На); она *ће сáд* мїћу *кáхву* да *тўрї* (Пру); *кáзáћу* ви бáш сáд; *кáт* *ћете* ни *џџ* *нѣћѣ*? (Д. Пољ);**

Некада се прилог *сáд* среће и у комбинацији са другим детерминатором временског типа: *јџш мáло, сáт* *ће* и џн да *џџѣ*; *сáт* *ће* свáдба *бїт* у недѣљу, *џде* *ће* *бїт* повише продáвницѣ гџре (Уг); џндá *јá* сам, двáдес и првџга септѣмбра са[т] *ће* *бїт*, отїшџ на сáбор, тў смо се вїћел'и (Лу); *кáзáћу* ти сáт *кат* изáћѣмо (Вру).

Од осталих одредби забележено је:

дáнас *ће* да *бўдѣ* гџрѣ нѣго првї дáн (Бу); тї *ћеш* дáнас *пáнут* у крф (Кл); *кџ* *ће* дáнас да му *крстї* дїјете? (Кн); тї *ћеш* сўтра да *рáдїш* овџ, тї овџ (Лу); сўтра *ћу* *прџ* крос Пљѣвље (Дет); *хоћете* л' нџнас за Тутїн? (С. Туп); џн нџнас *нѣће* мџј *џџ* на терáвїје (Нет); нџнас *ће* те *превáрит*, сўтра *ће* те *прекџрит* (Д. Пољ); *џџћемо* ўвечѣ (Жи); тї *ћеш* посл'ѣ онџ *мóрат* да *исцїједїш* (Кл); пџсѣ *ћемо* џпѣт да *бројїмо* пџново (Вру); *вїдећеш* пџсл'ѣ кáд џдѣш тáмо (Уг); *јá* *ћу* *наврáтит* у понедѣљак (Дет); у четвртак *тѣ* џдмá *џџ* овáмо, Андријá не мџже без бáбѣ ни мáло (Го); тї четїри дáна, пѣтї *ћеш* *џџ* (Нет); *џџће* џн за петнáес дáнá (Вру); *јá* *ћу* да *џдѣм* у новѣмбар (Го); о Божїћу *ће* да *напўнї* трї гџдине (До); *снáха* *ће* *мóрат* овѣ гџдинѣ ранијѣ да идѣ (На); такџ да *ћемо* тџ идўћѣ гџдинѣ да *прїпрѣмїмо* тѣ л'їл'е (Д. Пољ); џни *ће* да *идў* на дáн свáдбѣ да је ўзмў тáмо (Го); *посѣтићемо* се бáр нѣкат; дрўгї пўт кат дџћѣте, најáвї се и џндá *ћу* да *спрѣмїм* рўчак и да ве *чѣкáм* (Ка); џна *ће* џпѣт да га *зџвнѣ* дрўгџ вѣче; џн јѣсте валá пџштен и свѣ, ал'и жўт, плáв, ада нѣгћѣ *ћу* ти га *покáзат* (Па); па

ћу ја неће *наминут* да видѝм, да се промучѝм (Дет); ё *навратѝћу* сигурно неће, акобогда. *Навратѝћу* неће сигурно ко[д] тебе и мило ми је да свратѝм (Жи).

Забележене су и одредбе којима се упућује на дужину трајања футурске радње:

једно сат времена *ћете* га *саћекат* (Ле); три дана *ће да биде* у болници (Па); још шес дана *ћу да те чекам*, ако ти је нужда (Гл); док не оздравѝ, то ће да превѝја (Го); док си у војску, овд *ће* ти *ваљат* (Пр); док сам жива, то и ја и деца *ћемо то да пантѝмо* (Д. Пољ).

III.7.2. Нереференцијалне радње могу се исказивати само глаголима несвршенога вида:

сваќи *ће дан* *долазит* туњек; *свраћаће* кат мѝгнѝ (Го); ѝни *те* га *испраћат* кѝл'има (Ле); кат год чупаш траву рукама, *надаће* кѝша; *узѝмаћемо* ѝтсат код њѝга; мѝ *ћемо* му *плаћат* мѝсечно (По); сѝдек *ће се* туњек *окупљат* (Пе); пѝ *долѝзиће*, *долѝзиће* и сѝт кѝ и сваќѝ годинѝ, јѝко су се развѝл'и (Не); *узѝмаће* сѝр код мѝне (Уг); ако мѝгнѝ, ис Пазѝра *те* нам *догѝнит* (Жи); *налагѝћемо* кѝ и из овѝја годинѝ ѝвечѝн помѝло (Бо); *нећемо се срѝћат* чѝсто; *лагѝћу* га једно време (Ту).

III.7.3. Футур први може се употребљавати и за обележавање радњи које се као такве одређују не према моменту говора већ у односу на неку другу радњу, и тада је посреди релативна употреба (Стевановић 1986: 672; Танасић и др. 2005: 437).

У релативној служби футур први је најчешће бележен у случајевима обележавања радње која се као будућа одређује у односу на другу радњу исказану неким претериталним обликом:

замѝшљѝ је некад да *ће* то Немци *ѝстат* ѝйна влѝс, пѝ *ће* то да *претвѝри* аутоѝимију; ранѝјѝ је бѝо ѝспит, и ѝнда закѝжу кѝт *ће* свѝдба (Прћ); бѝрал' и су се пријетѝли *ћѝ* *ће да да* ѝевѝјку, *ћѝ* *ће да* *ѝзмѝ*; четѝри године нѝсмѝ се изѝл' и кад *оћемо да л'ѝгнѝмо* (Врс); рѝкѝ сам да л' *ћу доживѝт* сѝмо да се наспѝвѝм (Трн); ѝн ѝкат нѝје знаѝ ка[д] *ћу да се порѝѝм*; јѝ сам мѝсл'ила *имѝће* (Го); јѝ сам то се уплѝшила, мѝсл'ила сам штѝ *ће бѝт* сѝ мнѝм нѝвине *ће нѝсат* (Ме); јѝ му се мол'ѝо да ми јѝвѝ да л' *ће да дипломѝра* (Ми); ако ме пѝнѝ о ѝљу, нѝјесам учѝо, сигурно *ћу изгѝбит* годину (Ми); одређѝвѝ се стѝри свѝт, чѝуш којѝ *ће да предѝѝи*, којѝ *ће да распорѝћѝ* гѝсте, којѝ *ће мусѝфѝре* прѝвѝ да зѝвнѝ на сѝфру (Гу); ѝна се рѝкла томѝ Хѝѝићу, не дајѝ је, мѝне *те* је *даѝ*; ѝна се огојѝла, штѝ л'ѝпшѝ да не видѝш од њѝ, кад је најзадѝи пѝт *дѝшла*, јѝ сам мѝсл'ѝла она *неће дој* ни у Тутѝн, она *ће умрѝјѝт* (Па); што га нѝје пѝтѝла да л' *ће отѝс* за њѝга?; нѝје имѝло пѝкара привѝтнѝ да хл'ѝп продѝе се, сѝмо шта однѝсѝш то *ћеш ѝспѝћ* (Рај); Крајѝште се зѝвало овѝ овѝмо ка Тријѝбинама овѝ

сел'ѐнце мѧлѧ и јѧ је чѧкѧ ка[д] *ће* *ѡзбит* (Тр); *је* л' вам п_ричѧ што *ћемо да дѧћемо* (Уг); *осѧкѧ* ми сланѡнѧ кѧ да *ћу да га превѡјем* на нѧбој (Коз); *нѡје мѧгѧ да ѡдѧ* што *нѧће се ѡдрѧ* имѧња (Пож); с_утрадѧн дѡгла се, т_урила под јѧстук ал' под д_ушек пѧрѧ, кѧ *ће дѡзат* да нѧћѧ (Жи); ѧ вѧлѧ је имѧла лѧда овѧ гѧдинѧ, ко *нѡје имѧла* лѧда, нѡкат га *нѧће* ни *ѡмат* (Кн); тѧ *се нѡје гл'ѧдѧло* дѧ л' *ћеш тѡ* ћетѧту *истѧрат* ѡчи, нѧ дѧ л' *ћеш ѡдгнат* свѧ говѧда да се обѧдѧј_у; ѡн *се свѧ бојѧо нѧћѧ* некѧга бакс_уза пѧ *ће* му мѧјку *ученгѧлит* (Ка); жѧне *су знѧл'ѧ* штѧ *ће* да којѧ *рѧдѡ* (Коз); јѧ *нѡјесам бѡо* тѡјесно да л' *ће* ѡна мѧне *узѧт* и да л' *ћу се јѧ ѡј свѡдет* (Ст); дѧшла некѧ свѧјта јѧднѧј мојѧј стрѡни и онѧ п_ричај_у да *ћу јѧ да се жѧнѡм* (Вру); мисѧо бѧлѧ *ће жѡвет* (Ли); ѡн *нѡје* му кѧзѧ што *ће да* му *ѡштѧ* трѧћ_у (Ке); Љубѡнко вѡкѧше оћу и јѧ, кажѧ, да идѧм ѡдавѧ (Бал); она вѧлѧше мѧжда *ћу испѧнут*, пѧ нѡје испѧла, остѧла је т_у (Уг); п_ричѧше они да *ће да се сел'ѧ* (Ту); п_рѧпѡ се, дѧде им бѧк јѧдно дѡјете, па пѧслѧ др_угѧ, ѡна г_рдна све т_рпи, хѧ *бѡће* бѧлѧ, *бѡће* бѧлѧ; нѧ шѧ ни да рѧдѡ у кѧхву, бојѡ се јѧ *ћу га остѧвит*, јѧ *ћу запостѧвит* (Го); посл'ѧн отѧше л_уди кѧњима, отѡди по двѧ-трѡ ћѧвѧка те е зап_рѧси, па посл'ѧн да л' тип_ут, ал' мѧло каснѡјѧ отѡди па рѧши ка[д] *ће да* је *ѡзм_у* (Де); јѧ сам ѡшла на к_лѡсе, п_рипѡлѧ хи, а којѧ *нѡје* нѧ *ће да нѧнѧ* па је д_ржи зѧ р_уке, д_ржи је за по едну р_уку (Кон); з_уп сам вѧдила пѧ овѧ хлѧдно, реко мѧжда *ће* ме *бѧл'ѧт* јѧш вѡшѧ (Ли);

У појѧдиним примерима зависносложених рѧченица футурска рѧдња одрѧјује се на основу односа према рѧдњи исказаној презентом:

Тѧмо и Дрѧгољ_уп, којѧга гѧј нѧћѧш они *ће* ти *оп_ричат* (Врс); кат стѡгнѧш, *вѡдѧћеш* јѧдну ц_ркву с л' ѡјѧвѧ стрѧнѧ (Тр); ако нѧшто зап_уцѧ, јѧ *ћу да* ве *спѧсѡм* (Туз); ако б_удѧ мѧја шѧћѧрка, јѧ сам дошѧ по ѡ_у, јѧ *ћу да* свѧ *оп_рѧстѡм*, јѧ *ћу свѧ да оп_рѧстѡм* овѧ што е рѧдѡла; ако ти т_рѧбѧ, *нѧј ћемо нѧшто* (Бо); ако стѡгнѧ кѧмбѧј, лѧко *ћемо* (Кн); вѧлѧ овѧ пијѧтѧо *ће запѧвѧ*, т_у *ће бѡит* дѧбро (Вру); ѡн кажѧ *п_уштѡћу* те сѧмо кат рѧкнѧш да хѧј да *ѡзмѧш Х_усу* (Ле); ако т_рѧжѡ л'ѧба, јѧ ѡвијѧк донѧсѧм и вѡшѧ, *дѧћу* му (Пе); кад мѡ из_ум_рѧмо, *нѧће дѧћ* нѡко ни да вѡдѡ ѡде *ће* смо бѡл'и (Ст).

Презентске форме у свим примерима заменљиве су облицима футура другѧ или футура првог.

М. Стеванѡвић сматра да у случајѧвима када се футурска рѧдња временски одрѧјује према прѧходној, такође футурској рѧдњи, овѧј облик има више модални него временски карактер, те је у таквим примерима посреди синтаксѡчки рѧлатив (Стеванѡвић 1986: 672). С. Танасѡић, са чијим ставом се слажемо, је, с другѧ стране, мишљѧња да је у оваквим случајѧвима ипак тѧшко отиснути из првог плана однос тих будућних рѧдњи према моменту говѧра. Стога је „прихватљиво утврдити како се обликом футура првог, у оваквој

синтаксичкој констелацији, дата радња примарно поставља као индикативна на плану саопштавања, а секундарно као релативна будућа радња с обзиром на свој однос према будућој радњи исказаној обликом футура првог у главној реченици” (Танасић и др. 2005: 437–438).

Наведеном домену употребе одговарају наши примери:

рѣјћеш јој да *ћу да доћѣм* (Ме); *слагѣ* га да *ће му се јавит* (Пе); кат *ће се вѣдет посвѣдѣте се*; е бога ми ја тебе познѣјѣм и кат *ћу умѣрат*, *ћу те познѣват* (См); *рѣјћу ја* Добрѣсѣву, *дојће* он на трпѣзу пѣ *ћу му рѣј* (Ка); сат *ће* ми *дој* дѣца, свѣ *ћу* ве *казат* (Шав); на Тѣпчидер се штѣмпѣјѣ пѣре, однѣси гѣре, *измѣриће* на прѣцизнѣ терѣзије пѣ *ће* ти *дѣти* тол’йкѣ пѣрѣ кѣл’ко је тѣшко, нѣвијѣ, ал’ од онѣјѣ *ће* ти *узѣти* дѣсет пѣстѣ трѣшкѣвѣ; овѣ што *ћу* ти *дѣти* трѣ нѣћи опѣри рѣке и намѣжи, сѣтрадѣн нѣмѣ се умѣват и *нѣће* ти вѣшѣ *трѣбат* (Кл).

У функцији исказивања прошлих понављаних радњи футур први у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони јавља се обично када има обележити какве поступке који су се у прошлости понављали, и који могу бити актуелни и у садашњем времену, те су као такви уочени као типични (и то најчешће за одређену личност о којој је реч). Реч је, наиме, о квалификативном футуру, честом у савременом српском језику „приликом предочавања поступака типичних за личност која је тема разговора”, а познатом и бугарском језику. М. Ивић наводи примере оваквог футура у обама језицима: „*той е такѣв човек: сутрин ШТЕ СТАНЕ, ШТЕ ЗАКУСИ – то је такав човек: изјутра ЋЕ ДА УСТАНЕ, нешто ЋЕ ДА ПРЕЗАЛОГАЈИ...*” (М. Ивић 2008: 65)⁵⁶. У овој синтаксичко-семантичкој служби у

⁵⁶ За указивање на радњу која се понављала, како наводи М. Ивић, у македонском постоје две граматичке солуције. Прва подразумева информисање о времену посебном језичком јединицом одговарајућим обликом глагола *чини*, док је лексички податак о радњи исказан обликом императива одговарајућег глагола (уп. *тој чини: дојди, наполни ја торбата...* / *тој чинел: дојди, наполни ја торбата...* / *тој кѣ чини: дојди, наполни ја торбата...* и сл. у смислу „он има обичај да дође, да напуни торбу...” итд.). Друга се своди на употребу футурског облика, како за садашњост (обичан футур; уп. *тој кѣ дојде, кѣ ја наполни торбата...* и сл.) тако и за прошлост (тзв. „прошли футур”; уп. *тој кѣ дојдеше, кѣ ја наполнеше торбата* и сл.) што се будућности тиче, њу и у македонском, као и у већини других словенских језика, при казивању фактографског типа сигнализује футурски облик имперфективног глагола. Облик перфективног би се аутоматски интерпретирао у референцијалном смислу. Како ауторка истиче, и српски и бугарски имају такође овакво видско ограничење (М. Ивић 2008: 65–66).

употреби су глаголи свршенога вида, а према М. Ивић, футуру се овде приписује и прошла и садашња и будућа временска вредност (М. Ивић 2008: 65). Поводом последње наведене тврдње, С. Танасић истиче да „треба ипак говорити о посебном фокусирању чињенице да ће се, с обзиром на то да постоји као перманентно својство, то што је речено испољавати на плану будућности. Нечија садашња особина може се изнети „предочавањем поступака” које он чини, које би учинио, које ће учинити” (Танасић и др. 2005: 436 – 437).

III.7.4. Примери квалификативне употребе:

она *ће* до зорѣ *сѣдет*, она *се неће сѣтит* овѣ да ма̀кнѣ; код њѣ *ће* овѣ сатр̀унут све, ѣна *неће примѣтит* да је сатр̀уло (Бал); дѣбар је, љвијек *ће* те ѣн л' љјепо *срѣтнут*, *попрѣчат* (Го); да се зѣмља превр̀нѣ, она *се неће дѣј*; свѣ *ће* по кѹћи *да прѣтѹрѹ* и *неће* ти за бѣга мѣлѣга тѣ посл'ѣ *почѣстит* нијѣдно (Пе); по свѹ нѣј *ће* ѣде *ѣопрѣт* са фла̀шѣм у рука̀ма тѣ пѣшта (Вру); *биће се* и *биѣт* и *свѣѣат*, тѣ му така̀ рѣса нека̀ погѣна (Уг); она *ће живѣт* вѣздѣн глѣдна, она ти *неће зѣћ* ни у њѣву ни у штѣлу, бѣже сачѹвѣ; из Ъзбѣцѣ јѣдна гавранѹша, тѣ ти *неће*, дѣшла би ти докл'ѣ ти тра̀јѣ у регѣл и у витрѣни шѣлѣ, ѣна *ће* ти *пѣт* кѣфу и *турѣће* и на гомѣлу, и отѣдѣ, *неће* ни *да* и *опѣрѣ*; жѣна љпак *ће да се снѣћѣ*, да умѣјесѣ, да опѣрѣ и свѣ (Ка) да *ће* пѣбаучкѣ *ис*, ѣн *ће изѣј* да ме вѣдѣ, така̀в је (Леч); љмѣ пѣ[т]-шѣстѣро дѣцѣ, и тѹ дѣћѹ и љграѹ се, ѣво им је лѣпта и свѣ тѣ, ал'и тѣ свѣ нѣмѣ којѣ ме *неће стѣгнут* да ме послѹшѣ (Ос); и онѣ сѹдѣја је ис Лука̀вицѣ тѹ, ѣн љкад *неће прѣј* него ме поздрѣви (Мн); кѣ л' љчно мѣја дѣца да су, свѣка̀ чѣс, *неће* ти штѣ *рѣј*, л' љјепо се пѣтѣ, сѣднѹ попѣјѹ кѣву (Св).

III.7.5. Реће се футур среће онда када означава радње хабиѣуалног карактера (а тада је заменљив нарѣтивним потенцијалом):

ѹвечѣ кат *ћемо да идѣмо* у онѣ дѹбирѣге, згрѣда се зѣвала, љди мѣ прѣтѣнѣм бѣси бѣг ми дѹша, тѣмо о онѹ слѣму обрѣши нѣге и завѹчѣ се и л'ѣгни, ѣ бѣже слѣтко л'и је бѣло а сѣт; ако *ћемо да сѣјѣмо* пшѣнѣцу, мѣ би зѣвали мѣбу (Ле); конѣпла кат *ће да се кѣсел'ѣ*, турѣл'и би је у мѣчѣло (Ду); така̀ је бѣло, ѣбѣчно ако вѣшѣ нешто *ћеш да рѣдѣш*, позѣви мѣбу, оно дѣђи вѣшѣ ѣдѣи и брѣжѣ се завр̀шѣ (Коз); кат гѣд *ће* невѣста *да изѣћѣ*, она би љшла ѹназѣт, да не обр̀ћѣ л'ѣђа (Че).

III.7.6. Грамѣтике нас информѣшу о томе да је футур прѣи облик којѣ је подобан транспѣновањѹ у прошлѣст. При такој транспѣзицији он се најчѣшће комбинѹје са презентѣм, мада је знѣтно маѣе фреквѣнтан. Футурѣм се, наѣме, чѣсто исказѹје нека радња у приповѣдањѹ која *ће* се догодити послѣ радње о којѣј се говори обликѣм приповѣдачког презентѣа. Овај облик приповѣдачу служи да из причѣ у којѹ је увѣо слушаѣца или читаѣца обликѣм презентѣа упѣти поглед у „будућност”, да саопшти нешто што се догодило касније

од догађаја о коме саопштава приповедачким презентом. За овакву функцију, како наводи С. Танасић, футур први је погоднији од презента или претериталног облика (Танасић и др. 2005: 441).

У наративном режиму казивања, као временски транспонован, међутим, у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони футур први је знатно слабије заступљен од осталих облика, те примери овакве употребе нису бројни:

они се нијесу састајал'и никако. Упознају се преко некија пријатеља, рџдбинѐ, видѐ се родитељи, и ђнда *ће* ова што йште девојку *да пошљѐ* прџсце (На); она свѐ спрѐмй тџ рџхо њѐно, пџклџне за рџдбину, гардерџбу, и прије нџ што *ће да крѐнѐ* она свѐ тџ срѐдй, нарѐшмѧ (Д. Дуб); мѧло пријен нџ што *ће да се разбол'и*, зовѐ она мѐне да се видѧмо (Го); прије нџ што *ће дџ* овѧмо, џна је тџ рѧдйла, пџсл'енѧке није (Уг); није тџ ништа имѧло, нѐмѧ, поцйјепѧно се носйло, тѐк каснйјѐ *ће да изйђѐ* понѐшто да се кѧпй овџ по продѧвнйцѧ (Бр); дџцкан *ће да се појѧви* тџ да се срѐћу мџмци и девојке, йсприје тџ није имѧло (Бо). и јѧ га сѧтрадѧн, јѧ нџсим вџду, печѐмо ракйју са снѧхџм мџјџм, тѧ младйћ дџђе, они нџѧс улѧзѐ у кѧћу, *изйцѧтѐ*, мџј брѧт ѧнио секйру, за врѧта, не дѧјѧ ме жйву (Св).

У српском језику „футур први употребљѧва се ради најѧвљѧвања тога да *ће*, након јѧднога лица, сад наступити друго, како би и оно узело учешће у дијѧлогу. Може, такође, да најѧви долазак следеће слике која се представљѧ облицима презента. У оваквим позицијѧма ипак су чешћи од футура првог облици аориста и свршеног презента”, као у примерима: Јѧдном стане се цар разговарати са синовима: – Куд се то деѧ род с наше јѧбуке? – *На то ће рећи старији син.*; ... Јесмо, мајко. – *На то ће најмлађи.* (Танасић и др. 2005: 441).

У овој служби футур први нема широку примену у нашој зони. Забележен је мањи број примера овога типа али са испуштеним глаголом говорења: Дѐрѐ се џн: „Врн се овѧмо, брѐ!”; а џна *ће* ти њѐму: „Нећу!” (По); кат *ће* Мйра изједамѧ: „Кџ? Мѐне не пѧдѧ на пѧмѧт” (Го).

Д. Барјактаревић бележи и неколико примера са исказаним глаголом говорења (Барјактаревић 1966: 136).

III.7.7. Футур први је облик подложен модалном транспоновању. Употребљен уместо императива, и њиме заменљив, футур први носилац је семантике заповести, забране или жеље, као у примерима: *Донећеш ми свој рад, да га оцѧним; Нећеш више излазити без јакне; Навратићеш мало код мене* (Танасић и др. 2005: 442). Како примећује Д. Саведра,

„некад су наређења која се износе футуром грубља него она са императивом”, као у примеру: *Стаћеш кад ти кажем!*, што „проистиче из тога што се убеђеност говорника укључује у инваријантно значење футура, а тиме се истиче и то да се жеља или сагласност слушаоца потпуно игноришу” (Саведра 2004: 166–167).

У служби исказивања заповести, забране или жеље футур први присутан је и у нашој грађи:

спрѣмићеш ми тѣ да дѣћем да ўзнѣм кат се бѣдѣм врѣћѣ (Ле); *послѣћеш* ми по њѣму ѡбавѣзно (Ке); *тѣрићеш* јој ѡде мало компѣра нека понѣсѣ (Ка); *запѣсѣћеш* ми овѣј брѣј (По); *врѣтићеш* ми тѣ прѣјен Ђѣрћевдана ѡбавѣзно. Немѣ да си заборѣвила (По); *тѣ ћете* полѣко *ѣс* (Брћ); прѣво *ћете да дѣћете* дѣл’е у днѣ Вучулѣквѣ, свѣ пѣтом (Не); свѣ *ћете ѣс* овијем бѣјел’ѣм макадѣмом (Ра);

нѣћеш ми се вишѣ *тѣ врѣтет*, тврѣдѣ ти је бѣса; *нѣћеш* га њѣму прѣдат сѣгѣрно (Ту); њѣга *да тѣкнѣш нѣћеш*, јѣ не дѣм; *нѣћеш* ми тѣ ѡде валѣ вишѣ *дѣј* (Бал); ви богѣташи па дѣшл’и да пробѣрѣте, е *нѣћете* ни трѣћѣ ни четвѣртѣ ни сѣнку *виѣдет*, јѣ за богѣсто не живѣм, твѣе богѣство мѣне ништа не донѣси и тѣ се понѣси саш њѣм, а нѣј ни сѣнку јој *виѣдет нѣј* (Ке); *нѣћеш* га њѣму прѣдат, макар га бѣцио (Жи);

узѣћеш и мѣне јѣдан, тако ти бѣга (Тр); *нѣћеш заборѣвит* да ми ўзмѣш? (Ле); *јѣвићеш* ми штѣ је бѣло (Ос); *порѣчићеш* му да сам му ѡстѣвила сѣр (Ка).

Императивно значење футур први у српском језику има и у упитним реченицама са прилогом „докле”: *Докле ћете се бунити?*, где је заменљив примарном категоријом, императивом: *Немојте се више бунити*. Када је посреди футур, међутим, постоји додатна семантичка нијанса – да је радња вршена дуго времена и да је ово говорнику непријатно. Код варијанте са императивом ова се нијанса може приближно изразити помоћу прилога „више” (Саведра 2004: 166). Такви примери обични су и у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони: *дѣкл’ѣ ћу јѣ њѣму да тѣтрѣм*, брѣ, вишѣ?; *ѣво кѣлко гѣдѣнѣ тѣнек*, *дѣкл’ѣ ћу да се мѣчиѣм?* (Ту); *дѣкл’ѣ ће ѡн да се мајмунѣшѣ?* (Го).

Осим уместо императива, футур први може се употребљавати и у примерима типа: *Ти ћеш то боље знати од мене*, где замењује презент, уносећи додатну стилску нијансу убеђености; односно у примерима када говорник констатује неку већ извршену радњу неког другог субјекта, при чему изражава своје неодобравање те радње: *Ти ћеш мене да учиш: слепац један* (Саведра 2004: 169). Иако не располажемо већим бројем потврда овакве употребе, констатујемо да је и у овој служби футур први сасвим обичан на нашем терену:

знѝће он то да ти објаснѝ (Ка); бѝће да *ће* она знѝт бѝлѝ него јѝ (Не); он *ће* мѝне да забранѝјѝ дѝцу да вѝдѝм, крѝмак (Тр).

Најзад, футур први може замењивати и потенцијал у упитној реченици са упитном заменицом или прилогом: *И његово је дете? Него чије ће да буде?*, где наступа са додатном нијансом убеђености (Саведра 2004: 169). Забележили смо примере: јѝ валѝ. Кѝ *ће* дрѝгѝ да ми кѝтѝ? (Бл); Ёх, сѝма. Кѝ *ће* да ми помѝгнѝ, бѝга ти? Нѝмѝ нѝко (Жи). Заменљив је потенцијалом и у контекстима типа: не смѝјѝ мѝјка и ѝтац да гѝкнѝ от тогѝ сѝна, мѝрѝ му ѝбрес пѝре да *ће* зѝмљу грѝс, бѝјѝ хи, матретѝрѝ хи (Ст); да *ће* умрѝјет, она не смѝјѝ њѝму да се пожѝл'ѝ (Ост); не смѝјѝ то да учѝнѝ да *ће* се зѝмља преврѝнут (Бал).

У модалној употреби футур први користи се и за исказивање намере, става сигурности, претпоставке:

купѝјѝ онѝ рѝбу што *ће* да нѝсѝ тѝмо кат се удѝ (Ле); узѝмѝ свѝ онѝ што *ће* да корѝстѝ пѝсл'ѝн (Жи);

е валѝ *нѝће* се ѝдат кол'ко јѝ што ѝу се (По); богами, брѝ, угњѝвѝће га (Бал); мѝ *ћемо* свѝ ѝде *страдат* (Лу); мѝе *ће* да не појѝдѝ (Ос); *оћу* да црѝкнѝм; јѝ ѝмѝм некијѝ цѝмпѝрѝ *оће* свѝ да и изѝдѝ грѝња, нѝће то нѝко; штѝ да рѝдѝм, *оћу* ѝѝцу да упрѝпѝстѝм (Кл); дѝнас му га *ѝѝ* нѝће, сѝгѝрно, д (Кн); ако нѝмѝ карѝктера, да је његѝво, мѝку *ћеш* вѝдет (Тр); слѝшѝ Сѝмаѝл'е, немѝ д[а] идѝмо, ѝна је отѝшла, *изгѝнућемо* (Ђер); „Хѝ”, кажѝ, „сѝт, ѝна *ће* ти пѝбеј”; сѝ[д] *тѝ* се посвѝдит; Рѝљо, бѝга ти мѝк се, ѝграјѝ, свѝтови дѝшл'ѝ, четрѝс свѝтѝвѝ, ѝграјѝ, сѝт *ће* онѝ кѝћѝ пѝнут пѝ *ће* те удѝвит, нѝ изѝђѝ ис кѝћѝ; немѝ бѝжат, бѝк те убѝо, врѝтѝ се ка кѝћи, крѝф *ће* л'ѝј; нѝ, врѝћѝј се, крѝф *ће* л'ѝј, они хѝте девојку (Пл); ѝна мѝрѝ да ти врѝнѝ то прѝје Ђѝрѝѝвдана, ако ти остѝнѝ – *заврѝчѝће* ти; ѝна га шѝнѝ, пѝслѝ *ће* јѝј *порѝс* чѝр онѝј мѝјки што га бѝјѝ (По);

мѝжда *ће* се и помѝрит, кѝ знѝ (Пе). немѝте му пѝшѝат вѝл'ѝкѝ вѝду *оће* се угѝшит; (Из); кѝ знѝ дѝ л' *ћемо* се вишѝ вѝђет (Ка); *оће* вѝк *ѝћ* пѝ пѝклат му стѝку, ѝвце (Лу); тѝ бѝг знѝ дѝ л' *ће* бѝт да л' нѝће (Ос); ѝђѝте, *оћете* озѝнс (Трн); е, пѝсѝ бѝга ми бојѝм се сѝт овѝј нѝрот да *ће* да *настрѝдѝ* (Ки) сѝт мѝја једна унѝка, вѝрујѝм да *ће* ѝна бѝт учѝтељѝца; сѝт је заврѝшѝла факултѝт, те ѝна *ће* вѝрујѝм тѝ се прѝмит (Бр); нѝс двѝе стѝрѝ, омрѝкни, ал' да л' *ћеш* осѝмнут; да л' *ће* је дочѝкат (Го); нѝ знѝм да л' *ће* бѝт овѝ гѝдинѝ по пѝт ѝурѝ (Кон); нѝмѝ Јѝса, богами *тѝ* га уфѝтит Ђерекѝрци; рѝко: „Не вѝрујѝм да *ћеш* бѝт такаѝф, Гѝјко”; (Ле); хѝј што ѝу *ѝстат* за на пѝјац, дѝбога мѝне, да л' ѝмѝ двѝ сѝхата?; Зѝви га тел'ѝфѝном, грѝм те убѝо, бѝга ми *ће* се попишѝмѝнит (Ли); јѝк бѝга ми, не вѝлѝ тѝ стол'ѝца, јѝк валѝ, кл'ѝцѝ, *оћеш* пѝнут пѝ посл'ѝ да се убѝјѝеш (Ми); *удѝће* се кобѝгдѝ; . (На); е

бѡгами, Шѣфко, ко бїднѣ сїдбина, нѡма *ће отїс*; кїкї, пїна *ће се напїнит* гїйдѡ (Пру); јѡ реко она *ће* ве *їбит* са онијем кѡл'има (С. До).

Концесивни футур познају црмнички говор (Милетић 1940: 556) и говор Бјелопавлића (*Послѡћу* ти га – свї *ако ћемо поцїкат*; Ё, ѡћу вѡла, свї *да ћете поцїцат*). Такви примери забележени су и у нашој зони: *ѐ вѡлѡ, нѡј ћеш* га, пѡ свїјет да се преврнѣ (Ту); *валѡ ћете пѡнит* нѣшто пѡ да се ѡтрукїмо свї, нек идѣ у врѡга (Ли).

III.7.8. Исказивање будућих радњи с обзиром на категорији доживљеност : недоживљеност, како наводи Ј. Вуковић, неутрално је, јер, „неприродно би било и диференцирање будућих радњи на доживљене и недоживљене, па је разумљиво што за будућност немамо облика у независној (реченички независној) употреби паралелних футуру као што у таквој служби у нашем језику поред перфекта имамо аорист и имперфекат” (Вуковић 1967: 373).

III.7.9. У српском језику у одређеним лексичко-синтаксичким условима футур први може бити замењен перфективним презентом или футуром другим (Ковачевић 2008: 196). Употреба презента наместо футура првог, те могућност међусобног замењивања двају футура у контекстима одређеног типа позната је и говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Имајући у виду класификацију коју даје М. Ковачевић у раду *Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику* (Ковачевић 2008), нас занима однос перфективног презента и футура првог, те футура првог и футура другог.

Однос футура првог према презенту у српском језику подразумева конкурентност футурских форми са облицима имперфективног презента, док перфективни презент у простој и независносној реченици уместо футура првог може бити употребљен само уколико се употреби модални прилог *можда* (Ковачевић 2008: 198–199).

У нашој грађи релативно су чести примери са презентом глагола несвршеног вида уместо футурских форми:

не врѡћѡм се ни жїва ни мртва тїнек (Ли); *валѡ нек долѡзї* ко гѡј хѡће, *јѡ не устѡјѣм* (Ши); рїчак *не стѡвѡѡм* вишѣ нїкѡме, долѡзио ко долѡзио, пролѡзио ко пролѡзио (Бал); овѡ јѡ вишѣ *не пушїћѡм*, нека седї у штѡлу кат је бѡксус (Трн); кѡзе *не држїм* вишѣ за жїву глѡву (Пож); звѡл'и врѡтї се, нѣ, нѣ, нѣ, за жївї мѡјку, док је ѡн тї, *јѡ се не врѡћѡм* (Пож); сїнѡћ зовѣ, *не мѡгу да ѡћїм*,

ймām пòсла. Немò ни долàзит кад нè мош (Шав); *не мòже* ти òна тò *трнет* сйгурно (За); рèко мй јој се нйкат *одужит не мòжемо* (Ков); ај мòмци здравò, *вићамò се* (Вру); ај пā *се чужемо* (Ту); ймā три сандука, *не мòрете потèрат* (Бал); тåмо код Пòжегè, *не мòжете* ви тåмо *ис* (Бољ); код рйјекè *скрèћете* дèсно, немò д[а] идèш ўзбрдо нò дèсно (За); нèка сўдовā, тò *мòгу да пèрèм* јā и сўтра (Бал); сўтра *идљèм* тò свè за Крагујевац и за Арāнђеловац (Бољ); сўтра *се врāћам* ис Пазāра, немò да ме ћèкāш (Ђер); дāнас-сўтра *долāзи* òн óде (Ка); у недèљу *долāзи* (Ос); на Бòжић *крèћу* (Не); за двā дāна *долāзим* у Рāјетиће (Ра); нāјмањè за двйје-три гòдине сèло *остāјè* прāзно (Не); ви стārй за коју гòдину *умйрèте* (Рач); за недèљу дāнā *идèм* дол'е пā ћу вићет (Кн); такò йстò и Рāјетиће, нāјмањè за дèсет гòдинā *гасй се* Рогòзна, гòтово је (Ка); срећèвāл'и купāтило, срèдйò за мèне, кòнфòрно свè, и зймус *слāзим* са женòм дòл'е; óнде су нāше кўће, ту су ми бурāзèри и јā, ймāмо и апотèку, бурāзèрова апотèка и продāвница бурāзèрова и кўћа, свè кòнфòрно и зймус *идèмо* дòл'е (Трн); овè зймè *купљемо* вишè дрвā (Ли); на л'ето се *вићамò*, бòже здрављè (По).

Несвршеним презентским формама у свим примерима одговарају облици футура првог са глаголима перфективног вида.

У зависнословеним реченицама употребљава се и свршени презент, заменљив формама обају футура:

Тòмо и Дрāгољуп, којèга гòј *нāћèш* они ће ти опрйчат (Врс); кат *стйгнèш*, видећеш јèдну цркву с л'йјевè стрāнè (Тр); ако нèшто *зануца*, јā ћу да ве спāсйм (Туз); ако *будè* мòја шћèрка, јā сам дошò по њу, јā ћу да свè опрòстйм, јā ћу свè да опрòстйм овò што е рāдйла; ако ти *трèбā*, нāј ћемо нèшто (Бо); ако *стйгнè* кòмбāј, лāко ћемо (Кн); вāлā овā пијетāò *је запèвā*, ту ће бит дòбро (Вру); òн кажè пўштићу те сāмо кат *рèкнèш* да хòј да ўзмèш Хўсу (Ле); ако *тражй* л'èба, јā ўвијек донèсèм и вишè, дāћу му (Пе); кад мй *изумрèмо*, нèће дòћ нйко ни да видй óде *је смо бйл'и* (Ст).

У примерима са прилогом *мòжда / мòребит* којима располажемо, свршени презент замењује футур први, али би на том месту могао бити употребљен и футур други, без промене значења:

не смйјèм нйшта да гарāнтујèм, мòжда *се посвāдè*, пā *не дòћу* (Ле); тò кат се зòговòрy, не јāвљā се òдмā, морèбит *се предòмйсл'й*, пā посл'èн брyка (Жи); мòжда и јā нèкад *зарāдйм* некй дйнār да купйм и јā сèбе нèшто (Вру); мòжда *купй* нèшто и нāма ако се сèтй (Па); òни се мòжда *поврāтè* да покупè јòш òнò сйјèна што је остāло (Кн).

Исту функцију као и прилог *можда*, само доста чешће, врши и *дако*:

дако нас *не слажѣ*, рѣкѣ је да ймā (Бу); дако *се јāvи* до сўтра (По); па дако *се здоговѣрѣ* (Па); дако *бїдѣ* дѣбно, даће бѣг (Жи);

нек остāнѣ тā сїр тѣ, *нѣће се*, дако, *поквāрит* (Го); ја ћу да му кāжѣм, *нѣће се наљутит* дако (Ке); *нѣтѣ се*, дако, *посвāдит* ако и остāвїм сāме; бѣлѣ је сāдек, дако јој *се нѣће погѣришат* (Уг); дако *бїдѣ* и ѣн *дошāо* (Пе).

У свим наведеним примерима футур први, презент и футур други су синонимни.

Прилог *можда* од значаја је и за утврђивање односа двају футура. Наиме, како наводи М. Ковачевић, „општеприхваћено је мишљење у србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури да футур I и футур II никада не могу бити конкурентни у простој (независној) реченици, јер се футур II при означавању будућности искључиво употребљава у одређеним типовима зависних реченица” (Ковачевић 2008: 199). Међутим, како аутор показује, „футур II се, попут перфективног презента, може уз модални прилог *можда* употријебити у значењу футура I и самостално, тј. у простој реченици”, притом самостална употреба обухвата и облике од свршених и од глагола несвршеног вида (Ковачевић 2008: 199–200).

Потврда за наведену тврдњу има и у нашој грађи:

можда *се бїдѣ предомїсл’ио* пā се јāvи (На); рѣче Кїма мѣжда *се бїдѣ сакѣпљāл’е* пāре пā зāједно да кѣпїмо (Ту); можда *бїдѣ гарāнтовао* за њѣ па добїјѣ и ѣна пāсош да идѣ зāједно (Жи).

У зависносложеним реченицама футур први је бележен уместо футура другог:

кад *ћете доћ* дрѣгї пѣт, донѣсите ми (Ка); тї знāди твѣе ка[д] *ћеш дѣј* за казāнскѣ (Вру); ѣво гѣре сāt кат *ћеш отїћ* код Мїловāна, вїдећеш гѣре тѣ чатмāру; (Ст); бѣга ми ја тѣбе познāјѣм и кат *ћу умїрат* ћу те познāват; (См); ка[д] *ћете вї осѣл’ит*, ѣн се вишѣ вратит нѣће (Уг); и тāмо мѣже кат *ће да идѣ* код Рāдомїра (Шав).

III.7.10. Анализом употребе футура првог у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони показује се да је овај облик најфреквентнији у својој основној служби, као и у функцији исказивања наведени модалних значења. Као временски транспонован релативно ретко се јавља, имајући у виду да је број потврда за обележавање прошлих радњи (како појединачних тако и понављаних) футуром у наративном режиму казивања знатно мањи од примера где се прошла дејства исказују облицима којима је то примарна служба (перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат) или временски транспонованим формама (потенцијал, императив, наративни презент).

Прилике у већини других штокавских говора слажу се са овде уоченим стањем. На највећем делу штокавског терена футур први функционише као облик који ретко подлеже временском транспонувању, при чему су му семантички потенцијал и домен употребе сужени. Тако се у говору Мрковића футур први употребљава готово искључиво у синтаксичком индикативу. Редак је у релативној употреби, где се среће само у једној врсти типизираних временских реченица, у којој је заменљив аористом (Ќона отворила каџу. *Kě^a-he glě(ð)am*, ёо сйра; Ўзек да ёру. *Kě^a-ћу glě(ð)am*, рало-ми-је раса^oђено) (Вујовић 1969: 342). Потврда за овакву употребу нема у осталим говорима. У Ибарском Колашину овај је облик најобичнији у индикативној служби за исказивање будућих радњи, али се јавља и у приповедању, квалификативној и модалној употреби (Божовић 2002: 114). У говору Бјелопавлића има потврда за футур први у приповедању, где се износи нека радња која ће се десити, односно – која се десила послје радње у прошлости, потом у квалификативној служби. У модалној употреби посебно је чест императивни футур (Ћупић 1977: 164–165). За трстенички говор констатује се да употреба не одступа умногоме од стандардне, с тим да не постоји употреба футура првог за обележавање прошлости типа: *и он ће тада доћи...* (Јовић 1968: 207). Нешто чешће се у приповедању овај облик јавља се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, где су примери са глаголима говорења нарочито заступљени. Како се поводом ових говора наводи, „јасно је да [...] глагол у футуру помиче радњу унапред, полазећи од једне већ дате ситуације, и при том без напетости или драматике”, с тим да су „у оваквом футуру забележени само перфективни глаголи” (Ивић и др. 1997: 387).

Из главнине штокавских говора фреквентношћу употребе временски транспонованог футура издвајају се српски говори на југозападу Косова и Метохије. Наиме,

у целој овој области, осим у временској служби обележавања будућих радњи, бројним примерима потврђени су и наративни и итеративни футур, с тим да је футур итеративног значења фреквентнији (Младеновић 2000: 364). У горанском говору „футур за прошлост потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида” (Младеновић 2001: 498). У Гори се овај облик најчешће употребљава „за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају”, али и за „казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости”, а „у оба релативна значења футур је синониман са презентом”. Исто стање, како наводи Р. Младеновић, карактерише и све говоре на југозападу Косова и Метохије: чест је у сретечком говору, док се у сиринићком нешто ређе среће. Најзад, „у говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подрине, у коме се у овом значењу користи потенцијал” (Младеновић 2001: 498). Примери попут: Прѣт-саба *ће ил'ѣземе*. Шѣтаме. Вода *ће насѣпеме*. Па цвѣћина *ће бѣреме*, па *ће кѣтѣме* врате, па *ће бѣреме* зељенило за стока да има'е мљѣко... и сл. указују на закључак да је овакав „продор футура за прошлост омогућен испадањем инфинитива из система, па је футур са презентом којим се казује име радње и честицом *ће*, постао погодан за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на неки моменат у прошлости, и у ситуацијама када се радње понављају”. У овом говору „футур за прошлост је, заправо, преузео функцију и значење презента за прошлост”, а „преузимање почива на презентском облику у футуру и релативној употреби оба глаголска облика када казују прошлост” (Младеновић 2001: 498–499), што не одговара приликама у нашој зони и осталим штокавским говорима изван оваквог иновационог жаришта, где је наративни презент, односно потенцијал у овој служби стабилан у употреби. Наиме, фреквентност футура за прошлост у Гори је „у непосредној вези са западномакедонским говорима, у којима је његова употреба врло жива” (в. Младеновић 2000: 364 и тамо наведену литературу). С друге стране, „мали број потврда са транспонованим футуром у најсевернијем делу ПодрГ – у коме у овом значењу доминирају презент и потенцијал – наслањање је на стање у севернометохијским говорима, у којима футура за прошлост скоро да и нема” (аутор стање пореди са подацима у: Букумирић 2003: 306, 313, 325, 329, где се налазе само четири потврде за примере овога типа). (Младеновић 2000: 364). Најзад, у Гори је забележено мало потврда за модални футур императивног значења (Младеновић 2001: 499).

III.8. Футур II

У вези са статусом футура другог у систему српског језика доста се расправљало у науци. Неретко му је оспораван равноправан статус са осталим временским глаголским облицима, те га поједини лингвисти који су мишљења да је посреди само конструкција са модалним значењем у својим граматикама нису ни уврштавали у одељке у којима се даје опис глаголских форми. На овом месту није нам намера да дајемо детаљан преглед поменутих расправа, имајући у виду да су релевантна мишљења сумирана у *Синтакси српског језика* (Танасић и др. 2005: 444 и даље), те ћемо их овде само укратко изложити.

Узимајући у обзир различите теоријске позиције са чијег се становишта посматра футур други у систему глаголских облика српског језика, С. Танасић наводи да у српској науци до данас постоје опречна мишљења. Неусаглашени ставови тичу се тога да једни проучаваоци овај облик не сматрају посебном јединицом глаголског система у рангу са осталима, док му други тај статус на извештан начин додељују. Тако на пример С. Новаковић и Љ. Стојановић сматрају да је у питању конструкција са модалним значењем а не посебан временски глаголски облик. У новијим радовима (Милошевић 1970), међутим, футур први посматра се као временски глаголски облик којем може бити својствено и модално значење (в. Танасић и др. 2005: 443 и тамо наведену литературу). Иако га наводи у одељку са осталим временским облицима, и М. Стевановић (Стевановић 1986) сматра да је оправданије звати га модалним глаголским обликом. То оправдава чињеницом да футур други кад год да је употребљен, и у условним и у осталим типовима реченица, „никад, или скоро никад, не означава реализовану већ само хипотетичну (опет дакле условну) радњу, па и тамо има модални карактер, зато ми и кажемо да је футур II више модус него време” (Стевановић 1986: 680). С. Танасић сматра да „чињеница да се обликом футура другог исказују радње које ће се вршити у будућности, које у моменту говора нису реализоване, не може бити довољан разлог да се овај облик сврстава у модалне глаголске облике”. Аутор, стога, говори о футуру другом у временској употреби, раздвајајући је од и употребе у условним реченицама (Танасић и др. 2005: 444).

Према С. Танасићу, „футур други је глаголски облик којим се исказују радње које ће се вршити или извршити у будућности као истовремене, anteriорне или posteriорне у односу на другу будућу радњу, која је будућа било у односу на моменат говора, било у односу на неку тачку одмеравања у прошлости. Најчешће се будућа радња према којој се оријентише радња исказана обликом футура другог исказује футуром првим, али може и другим глаголским облицима уколико се, при њиховом исказивању, има у виду будућа временска перспектива у односу на тачку временског одмеравања (нпр. императивом, али и временским облицима под одређеним околностима)” (Танасић и др. 2005: 444).

III.8.1. У нашој грађи највише је забележених примера у којима се футуром другим исказује радња чије се време вршења одмерава према ономе исказаном обликом футура првог у главној реченици, при чему се између двеју радњи успоставља однос симултаности, anteriорности или posteriорности:

тамо док *бидеши седѐла* он ће найс ваљада (Бал); даћу ти кад *бидеши трѐба*ла да полaгаш испит (Доб); неће опѐт кат *бидем долaзила*, казаћу ти (Леч); свирнуће кад *буде пролазио* овудјер (Ту); кад *буду дoшл’и* заједно, видећемо (Ту); кад *будеши ћела да тураш* тo, пазићеш да не прoспеш (Ту); ко гoј *буде*, валa, *дошaо* да oде живј покајаће се (Ке); неће видет хайра ко гoј *буде* злo *учинeo*, тврда ти је бeса (Ка);

ваљада ће се јавит кат *буде стигo*; кат *буду порасл’и*, они ће маму да слyшају (Ле); како ми гoј *буде рекo*, ја ћу такo да урадим (Жи);

неће се вратит док се *не буде промeниo* (Па).

Футуром другим могу се исказивати и радње будуће у односу на модалну радњу са будућом временском перспективом исказану императивом:

врати јoј тo кад *буде долaзила*; јави се и ти њoј кат *се буде јавила* (Ту); рекла сам ти јoш јучe, ўзми ми кат *бидеши ишла* на пijaц (Па); ја јoј кажем не слyшај ништа шта *буде причaо* за тo (Го); јави кад *бидеши полaгала* (Доб); нек се јави кад *будне дошo* (Не); кад *се буде помол’иo*, мaхни му (Рач); кад *будете дoшл’и* ка једнoме мoсту, ите полакшијe, *имa рупa дoста* (Брђ).

III.8.2. О футуру другом у литератури најчешће се говори као о модалном облику зато што се он најчешће јавља у реченицама условног типа. Осврћући се на готово неподељено мишљење да овај облик у условним реченицама има модално значење, С. Танасић примећује да се и поред тога готово свуда говори о временским односима који се

успостављају између њиме исказане радње и радње у служби предиката управне клаузе. Стога је мишљења да ни у таквим реченицама футур други не мења своју функцију: он и даље има, као примарно, временско значење (Танасић и др. 2005: 449). Аутор наводи и став К. Милошевић, која истиче да „у зависним реченицама модалног карактера временски облици, углавном, чувају своје зависно временско значење”, односно „само учествују у ширем изражавању неког начинског значења”, а и у анализи трага за тим временским односима. Међутим, ауторка је само поглавље у коме разматра употребу футура другог у овим реченицама насловила „Модална употреба” (Милошевић 1970 цитирано према: Танасић и др. 2005: 449). Најзад, у поглављу о футуру другом С. Танасић употребу овог облика у условним реченицама, имајући у виду преовлађујуће мишљење у литератури, ипак издваја од других синтаксичко-семантичких околности његове реализације.

И у нашој грађи футур други најчешће је бележен у условним реченицама:

ако не *бӯдѣш мѡгѡ*, врати матријал; ёво ти три дана, л'ёжи и пѡсѣ ко биднѣш дѡбро, дѡђи (Ос); свѣ зависѣ да л' ѣш дѡбит, ако *бӯдѣш имала* срѣћѣ (Ост); свратићеш, ако *бӯдѣш пролазила* (Че); на пример хѡћемо, ако *бидѣ трѣбало* да га трајимо ми; ако ѡн *бидѣ захтѣво* да се врати код ѡца, рѣкѡ је да га дажу, ако ѡн *бидѣ захтѣво* да се врати код ѡца, рѣкѡ је да га дажу (Бл); ако *се бӯдѣ јавио*, рѣкни му (Рач); нѣкѡк ћете питат ако већ *бӯдѣте ишл'и* (За).

III.8.3. Материјал показује да футур други грађен од глагола *бит* и радног глаголског придева спада у ред нискофреквентних конструкција у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони. Уместо њега, знатно чешће су у употреби специјалне презентске форме глагола типа *мѡгнѣм*, *имѡд(н)ѣм*, *знѡд(н)ѣм*:

ако *знѡдѣм*, хѡћу (Се); ја имам и васику и гаранцију от сѣстрѣ да ме издржавѡ пѣт гѡдинѡ у Турску ако *не мѡгнѣм* да се запѡсл'им (Нет); тѡ е тол'йкѡ интересѡтно, имѡ исписѡто тѡ прича, ако *могѡднѣм* да је наћѣм; ко *сзнѡдѣм* ја тѡчно кѡ зна свѣ, рѣћ [h]у ти (Гу); ја ћу вас да ўзмѣм, ако *не мѡгнѣм* њѣга да спрѣчим да вишѣ вѡма не кѡжѣ да се иселѡвѡте са вѡшѣг огњишта (Пе); нећу да ти продѡм, што *имѡднѣм* дѡћу ти онакѡ (Бал); ја ви онѡ што *знѡдѣм*, ја ћу ви исприћат и пѡвес ве тѡ на тѡ вѡду (Рам); ѡјде да вѡдѣм штѡ ти тѡ трѣба ко што *знѡдѣм* да ти кѡжѣм (Боб); кат *ћѣнѣш* да хи шйшѡш, јѡвни ми онѡ пйлат да ўзмѣм (Кон); ка[д] дѡћѣш овѡмо те *мѡгнѣш*, јѡвни ми се пѡ ћемо се чѡт (Жу); кат се *удѡдѣш* акобѡгдѡ, пѡ ти дѡћѣш са мѡмком, теке жѡва ти је мајка, одбрѡнићѣ (Жу); отѡди наћи стѡтину децѣ у бѡл'ницу, ако *мѡгнѣш* одвѡит коѣ, ја да скинѣм главу (Ле); ако ви *трѣбѡдѣ*

каснијѣ, мѡгу ви набавит кол'ко ви трѣбā (Ми); ако *рāдāднѣ* продāvница; ако шта *валддѣ*, узѣћу и тѣбе; ако *се имддѣ* срѣћѣ; кад *хтѣднѣ* да дѡћѣ (Ту); ако нешто *фалдднѣ* мѡјѡј дѣци, фал'иће тѣбе; ѡн ће ти причат што *знддѣ* (Туз); ка[д] *ћенѣ* д[а] идѣ, дарујѣмо га (Ост); видећу код Вѣрѣ да ми замйјени овѣ табл'ѣте ко *ићддѣ*, да јѡј се замѡл'йм (Го); јā сам га зāклеѡ свѡм бѡжѡм задатку да ѡн штѡ прије *мдгнѣ* да дѡћѣ да ўзмѣ дѣцу; ако *могдѣнѣ*, нек донѣсѣ двѡје (Бл); у овѡ нāсѣље можда *имднѣ* јѡш нѣкā (Бо); придѡ тā докумѣнта за тў пѣнзију ко *имддѣ*, тѡ от тогā рāда (Се); ако *ћднѣ* причат (Цв); нāспи јѣдан ко *ћенѣ* (Гр); нāрочито кат јѡш *се имддѣ* евлāt, ка[д] се обрѡдй чѡвек, (Д. Пољ); ако *имддѣ* йл'ијек карāктера, да му помѣнѣш двā-три пўт, донйјеће, ако *нѣмддѣ*, остāнѣ. (Леч); ал'и ако нешто *фалдднѣ* мѡјѡј дѣци, фал'иће тѣбе (Туз); ада богами ѡн, мѡрāм да га тѣрāм да настāvй тў шкѡлу ко *ићддѣ*, нāјпречā му је шкѡла (Брћ); слāбо тѡ мѡш кѡме да продāш, ако слўчāјно неко *затрāждднѣ*, реко нек ймā (В. Лок); сйпāј тй тѣбе, ѡн ко *ћенѣ*, лāко му је (Бал); мѡре да се дѣсй да ѡпѣт *имддѣ* сиротйнѣ кѡ кат је бйло нѣкат ѡнѡ (Рај); брāте мйл'й, ал'и ако *сзнддѣ*, убйтѣ ме (Рај); пўт овā мāкадāм је, ал'и видйм мўчў се, ко *мдгнў* хѡтѣ да га градў да га асвалтйрајў (Ке).

Најчешће се јављају од несвршених глагола, док се свршени глаголи бележе тек спорадично (и не могу их имати сви свршени глаголи).

III.8.4. Облици типа *узрāдит*, *узмѡгнут* нису често бележени, а могући су само од имперфективних глагола:

ако *узрāдй*, даћу ти га (Лу); ѣто кад *се узйддѣ* гѡре, пā мѡш дрўгй дāн (Гр); ако *се усрйпйшиѣ* на родйтеле, нѣће вāљат (По); ако *узмѡгнў*, нек идў (Го).

III.8.5. Смањена фреквентност футура другог узрокована је и продором презентских форми у сферу употребе овога облика. Наиме, у синтаксичким позицијама где би се очекивала његова употреба доста често бележи се релативни презент, и то, у грађи којом располажемо, у временским и условним реченицама:

ал' нйсу јѡш завршйл'и тѣ скй стāзе, видећеш пѡсл'ѣ кад *ѡдѣш* тāмо; углāвнѡм, тѡ ти је Бāре, кат *стйгнѣш*, видећеш јѣдну цркву с л'йјевѣ стрāнѣ (Гр); кāд *идѣш* према Бārāма, ти плако с колима (Кл); док не *свāтйш* тѡ, мўку ћеш вићет (Гр); не мѡгу сād да свѣ ти изјāснйм, штā кѡ, ће овāкѡ, ѡнāкѡ, а мѡжда бй кад *найћѣш* неће ѡпѣт (Бл); пѡсл'ѣ ка[д] *се поврāтйш* (Бр); докл'ѣ ѡнā гѡс, кѡйй је мусāфир, докл'ѣ ѡн *не крѣнѣ* да идѣ, нйко не смйјѣ да напўштā (Гу); мй кат је *тўрймо*, тāмо *свѣдѣмо*,

знамо шта ћемо; *kāzāhu* ти сат кат *izāhēmo* (Бр); знаш шта, докл'е траје месо, нећемо, кат овџо *pojēdēmo*, прелазимо (Гу); могу ти рећ, кад ми *izūmrēmo*, неће доћ нико ни да вџди ђе смо бџл'и, нџти га занџмџ, ни снџху, ни сџна (Ст); кад неће *đđhēte*, ѓто ми и кол'џбе тџ, пџ да ми доћџете пџ мало да поседџмо; ал'и неће кат *đđhēte*, џзмите ми брџј, пџ да ни најџвите (Д. Пољ); на брџдо кад *izāhēte*, л'ѓвџ скрѓнете, на брџдо кад *izāhēte*, џмџ пџт, стџрџ пџт што смо ми слџжџл'и (Кл); јџвите ка[д] *stūgnēte* (Вру); ѓдовџт кад *naihēte* сџмо џћете мџло до рџмпѓ, прошѓтџте (Гуз); џмџм сѓдам кџлџ шећѓра покрџће на тѓ тџчкице, нџјесу стџгл'е јѓш, да ми дџш па кат *stūgnū* тџчкице, јџ ћу донџјет па да осѓчѓш онѓ купѓне (Ђер);

ко ви јџ *đđđēm* рѓд, вџлџ тѓшко ћете га уфџтит пѓсл'ѓ (Ле); ѓде сџд ако *idēsh* на Врѓсенице; (Кл); тџ неѓга ко *hēkāsh*, тџ сџмо са џџм не мѓжеш заврџшит рџзговѓр (Ме); ако *nāhēsh* некѓ злѓ, нџкат напрџјет не мош џс пџ бѓк, пџ бѓк; ако *stūgnē* кѓмбџј, прѓчџ је кѓмбџј да врше нѓ мѓји навџљци; ако *stūgnē* кѓмбџј, лџко ћемо (Кн); ако нешто *zapūcā*, ми ѓтѓсмо (Гуз); ко *ukradē* нешто, или *pojēdē* ако *se đūrnē* неће, излџзџ билѓзи по детѓту (Вру); ако ме *nānē* ѓ џљу, нџјесам учџо, сџгџрно ћу изгџбит гѓдину (Ми); ѓна мѓрџ да ти врне тѓ прџје Ђџрђѓвдана, ако ти *ostānē*, заврџчџће ти (По); колџч стџви вѓлу нџ рѓк, ко га *bācū*, кол'ко ће га бџцит, ко га бџци дал'ѓко, бџће берџћѓтна гѓдина, ко га *ne bācū*, неће бџџги бџт берџћѓтна гѓдина (Св); ако ме *ne đđđū* јџ ћу ѓстат неѓдџта (Жи).

У истим контекстима значење футура егзактног може имати и футур I:

донџјећу ти кат *hu đđj* јѓпѓт (Гу); е бѓга ми јџ тѓбе познџјѓм и кат *hu umīrat* ћу те познџват (См); ѓво гѓре сџт кат *heish omīh* код Мџловџна, вџдећеш гѓре тџ чатмџру (Ст); тџ знади твѓе ка[д] *heish đđj* за казџнскџ (Вру); шта ће ѓн да ти прџћџ кат он ништа не ћује шта *heish* му *reih* (На); којџ *he* *uzēt* да врџчџ, бѓк нек је убџјѓ (По), тѓ чџвџте до кат *hete đđj* до Тутџна (По); кад *hete đđh* дрџгџ пџт, донѓсите ми (Ка); ка[д] *hete* вџ *osēl'ut*, ѓн се вишѓ вратит неће (Уг); и тџмо мѓже кат *he* да *idū* код Рџдомџра (Шав); пѓћџи и тџ кад *tē* ѓни да *idū* (Гр); нек се причџвџ от кѓлџ кат *tē prolāzhit* овудџје (Гу). тџ је стѓ кџћџ бџло, ѓт продџвницѓ сџт кат *heish ūh*, ѓдџтл'ѓ пџ свѓ онѓ нџсѓље ѓвакѓ, стѓ кџћџ (Уг).

Детџљније ѓ односу футура првог, другог и презентџ било је речи у одељку ѓ футуру првом (в. т. III.7.9).

III.8.6. У нашој грађџи нѓсу забележене потврде временског транспоновања футура другог.

III.8.7. Сви до сада навођени примери илуструју употребу футура другог у релативној служби, када је у оквиру зависносложене реченице радња њиме исказана временски оријентисана према некој другој радњи исказаној другим обликом. Највећи број лингвиста мишљења је да су такви услови и једини у којима се овај глаголски облик и може реализовати (М. Ивић 1958: 146; Стевановић 1986: 693; Танасић и др. 2005: 444). М. Ивић тако наводи да се футур други одликује „нужном везаношћу за једну конкретну ситуацију вршења у оквиру основне временске релације којој припадају” (М. Ивић 1958: 146). С. Танасић такође истиче да се овај облик јавља „готово доследно у сложеној реченици, и то у зависној клаузи. И онда кад се остварује у формално простој реченици суштински је иста ситуација. Та реченица стоји у синтаксичко-семантичкој вези с неком реченицом у блиском окружењу или се ради о елиптичној реченици, или чему другом сличном” (Танасић и др. 2005: 444). Као једини тип реченица где се футур други може употребити самостално у граматикама се наводе реченице типа: *Да не буде куда утекао с оним новцем?*, са карактером дубитативности изразито модалне (Стевановић 1986: 693).

Истраживања која је спровео М. Ковачевић, међутим, показују да су могућности употребе футура другог у простој реченици нешто шире, и показују неодрживост дотадашњег схватања да се овај глаголски облик у српском језику може употребити искључиво у зависносложеној реченици, односно да се као једини вид самосталне употребе овог облика могу сматрати реченице типа: *да не буде куда утекао с оним новцима?*, у којима футур други обележава нежељену прошлу радњу. (в. Ковачевић 2009. и тамо наведену литературу). М. Ковачевић, најпре, сматра да се оваквим реченицама нужно одриче синтаксички статус „самосталности”. Како се у раду наводи, реченица: *Да не буде куда утекао с оним новцима?* заправо има значење: *Бојим се* да не буде куда утекао с оним новцима. А то, заправо, значи да су „модалне упитно-одричне *да*-реченице за нежељену прошлу радњу настале од зависнослужених допунских реченица с глаголима типа *verba timendi* у предикату основне клаузе, и то тако што су ти глаголи елиптирани будући да је њихово значење већ садржано у значењу *да*-клаузе, тако да је допунска *да*-клауза статусно преобликована у *да*-реченицу. Зато се наведене реченице и не могу сматрати правим простим, самосталним реченицама. Исправније их је, свакако, сматрати елиптираним, скраћеним зависнослуженим реченицама”. Такође, ове реченице не задовољавају ни критеријум да се све просте реченице, без обзира на комуникативни циљ, могу остварити и

у потврдној и у одричној форми (**Да буде куда утекао с оним новцима?*) (Ковачевић 2009: 69). С друге стране, први пут у србистици, аутор показује да могућност самосталне употребе футура другог у простој реченици у српском језику „пружа само реченица с модалним прилогом *можда* као нужним конституентом (тип: *Можда и он сутра буде дошао на утакмицу*)” (Ковачевић 2009: 65). Наиме, како утврђује М. Ковачевић футур II се у савременом српском језику „и од перфективних и од имперфективних глагола као конкурентан футуру I употребљава самостално, у простој реченици (или пак клаузи независноложене реченице), али само ако је у тој реченици наведен и модални прилог *можда*” (Ковачевић 2008: 201). Притом, у оваквим реченицама футур други од перфективних глагола конкурентан је перфективном презенту и футуру првом, док онда када се гради од имперфективних, синониман је футуру првом (Ковачевић 2009: 70). Најзад, „разлози остваривости овога типа просте реченице само с прилогом *можда* везани су за поријекло тог прилога (он је настао од реченице *може бити да*, уз коју се увијек може реализовати зависна допунска клауза са футуром другим у предикату), али и за његову семантику (овај прилог увијек, као и футур други, изражава неутралну позицију у погледу (не)истинитости пропозиције, тако да са футуром другим ствара модално хармоничну комбинацију). Из тога проистиче да се футур други увијек у значењу будуће епистемички модалне радње увијек може употријебити у синтаксички неспорно простим реченицама с модалним прилогом *можда* као нужним конституентом. Тако се модални прилог *можда* показује и нужним и довољним условом реализације простих реченица с футуром другим у предикату” (Ковачевић 2009: 73).

Примери за наведену употребу бележени су и у нашој грађи:

можда *се бѹдѣ предомѣсл’ио пѧ се јѧвѣ* (На); рѣче Кѣма мѹжда *се бѹдѹ сакѹпљѧл’е пѧре пѧ зѧједно да кѹпѣмо* (Ту); можда *бѹдѣ гарѧнтовао* за њѹ па добѣјѣ и ѹна пѧсош да идѹ зѧједно (Жи).

Уместо футура другог у наведеним контекстима без промене значења могао би бити употребљен и футур први и презент.

Знатно чешће него прилог *можда*, у истим синтаксичко-семантичким условима, на испитиваном терену употребљава се модални прилог *дако* и то у комбинацији са двама

футурским облицима и презентом. И овај прилог омогућава самосталну употребу футура другог у простој реченици:

дāко бидē и ђн дошāо (Пе); дāко се не бидӯ предомисл'ил'и (Ту); дāко се бӯдӯ јāvил'и (Ос);

а обичан је и у контекстима са друга два конкурентна облика:

дāко нас не слāжē, рēкō је да ймā (Бу); дāко се јāvи до сӯтра (По); па дāко се здоговд̄рӯ (Па);
дāко бидē дōбро, дāће бōг (Жи);

нек остāнē тā сйр тӯ, нēће се, дāко, поквāрит (Го); јā ћу да му кāжēm, нēће се наљутит дāко (Ке); нētē се, дāко, посвāдит ако и остāvим сāме; бōљē је сāдек, дāко јој се нēће погд̄ришат (УГ);

Прилог *дако*, међутим, за разлику од *можда*, који „увијек, као и футур други, изражава неутралну позицију у погледу (не)истинитости пропозиције, тако да са футуром другим ствара модално хармоничну комбинацију”, и то при исказивању епистемички модалне радње (Ковачевић 2009: 73), има унеколико друкчију семантику. Њиме се саопштава став несигурности у извршење глаголом означене радње али увек у спрези са компонентом жеље, наде, делимичне уверености да ће се именована радња остварити. Тако реченица: *Дако буде дошао* значи „ја се надам да ће доћи, желим да дође”.

III.8.8. Најзад, констатујемо да на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора процес замене футура екзактног различитим презентским или формама футура I у већ поодмаклој фази. Овакво стање карактерише и неке друге говоре зетско-сјеничког дијалекта. Тенденција ка елиминацији овог облика присутна је у говору Бјелопавлића, где се замењује презентским формама (Ћупић 1977: 165), у Зети га уопште нема (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у говору Мрковића, где се замењује футуром I, презентом или модалним аористом (Вујовић 1969: 344). Наиме, у овом говору футур I је „потпуно истиснуо футур егзактни, односно презент, из зависних реченица, нарочито временских, чија се радња врши у будућности”, за ово потискивање вероватно су биле „најутицајније оне временске реченице чија се радња темпорално поклапа с радњом главне реченица: Кē^а-ћемо мй сēст, тē^апу(т) ћете вй сēст” (Вујовић 1969: 344). Осим у временским (Кē^а-ћете нōћ у Стӯпицу, учињēћете алāj), овај тип футура је у мрковићком говору бележен и у допусним (Колйко-ћеш-му мйшит материјāла, не притēца му) и односним реченицама (Кō-ће нōћ, ўзеће срēлу;

Кöји-ће прåво причåт, òн-ће у ценёт пòћ) (Вујовић 1969: 344). Замена футура егзактног облицима модалног аориста (Кè^а ја дођòк, тè^апу(т) ћеш и тй дòћ) (Вујовић 1969: 344), коју познају и староцрногорски говори (ако *слåвйсмо*) (Пешикан 1965: 202) није бележена на нашем терену. У староцрногорским говорима се на његовом месту налази презент свршених глагола, облици типа *могнем* од несвршених глагола, односно глаголске форме са префиксом *уз-*, а неретко и аорист (Пешикан 1965: 202). С друге стране, футур егзактни обичан је у Ибарском Колашину (Божовић 2002: 115), потом у говору Васојевића, где има и примера замене презентом свршених глагола типа *знаднем*, док облици с префиксом *уз-* нису бележени (Стијовић 2007: 183). У Враки је такође присутан, а јављају се и глаголи са *уз-* (Петровић 1973: 216). Повлачење облика футура II пред презентским формама карактерише и остале штокавске говоре. Тако се у Пиви место њега редовно употребљава презент са префиксом *уз-* од несвршених глагола или презент свршених (Вуковић 1940: 75). У говорима србијанског Полимља се у служби овог облика употребљава презент типа *могнем*, а ређе типа *узмогнем* (Николић 1991: 490). Ретко се употребљава и у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 185), централној Шумадији (Реметић 1985: 324), трстеничком говору (Јовић 1968: 207), у призренском говору забележено је свега неколико потврда (Реметић 1996: 503), док у говору Горе (Младеновић 2001) и Гатња (Младеновић 2013) није присутан.

III.9. Потенцијал

У глаголском систему српскога језика потенцијал функционише као облик којим се казује широк круг модалних значења – жеље, намере, допуштања, погодбе, уверености и сл. (Стевановић 1986: 710; Станојчић и Поповић 2005: 396; Танасић и др. 2005: 457). Исказивање радњи чија се основна семантика одликује компонентом будуће временске перспективе основна је функција овог модалног глаголског облика. Као, у осталом, и други глаголски облици, потенцијал у српском језику има ширу употребу од оне која је условљена његовом примарном семантиком. Наиме, у србистичкој литератури одавно је примећено да потенцијал у одређеним контекстуалним условима може послужити као средство темпоралне детерминације предикације. Тако у својој временској употреби овај облик

означава радње које су се „у прошлости понављале, вршиле по неком утврђеном реду” (Стевановић 1986: 717), односно „радње реализоване у прошлости [...], које су се понављале пре времена говорења о њима” (Станојчић и Поповић 2005: 396). Потенцијал у поменутој служби, коме се одриче модално значење, означавао се као глаголски облик употребљен „темпорално у релативној квалификативној служби” (Стевановић 1986: 718), односно као облик „наративног и квалификативног карактера” (Станојчић и Поповић 2005: 397). У новијој литератури истиче се значај потенцијала за исказивање прошлих нереференцијалних радњи од глагола свршеног вида, мада му је иста функција временског означавања доступна и онда кад су посреди несвршене радње (Танасић и др. 2005: 461).

Регуларност употребе временски транспонованог потенцијала у српском језику не доводи се у питање. У овој служби потенцијал је конкурентан перфекту у његовој примарној служби, а потом и другим глаголским облицима који у одређеним ситуацијама могу исказивати прошле радње (императив, приповедачки презент). Питање које се у науци, међутим, често постављало јесте: Који су то семантички моменти узроковали да потенцијал развије ту своју службу и постане високофреквентан облик када је посреди означавање одређеног типа радњи које пропадају прошлости? Полазећи од чињенице да се у српском језику радње које су се у прошлости понављале (обично по навици или утврђеном редоследу) у највећем броју случајева казују управо потенцијалом, долази се до закључка да је реч о језичком средству специјализованом за исказивање хабитуалне семантике. Од важности је и то да поменуто значење, за разлику од других глаголских облика, потенцијал може исказивати без додатних језичких средстава; тачније, овај облик сам по себи носи семантику поновљивости.

Међутим, иако је још М. Стевановић актуелизовао питање на који начин је дошло до стварања семантике протеклог понављања, српска наука до данас није добила дефинитиван одговор. М. Ивић сматра да је могуће да је оваква употреба потенцијала условљена типом дискурса, тј. настала из потребе да се направи дистинкција између „фактографског” и „евокативног” саопштавања. Притом, први тип постиже се перфектом, а други, који подразумева извесну емотивну ангажованост, будући да се ради о евоцирању успомена, потенцијалом (Ивић 1995: 44). Осим стилских, наведени су и разлози морфолошке природе, будући да се презентом могу саопштити у прошлости понављане радње означене само несвршеним глаголима, док потенцијал нема тих ограничења. Стилски ефекти које

производи потенцијал, дакле, могу се сматрати примарним моментом који регулише његов избор у конкретном говорном чину. Новији аутори, уважавајући и морфолошке а и стилистичке моменте, попут ефекта носталгичности и емотивне ангажованости, које истиче М. Ивић, наглашавају и значај прагматичких фактора. Наиме, истиче се да се стилски ефекти које потенцијал производи могу сматрати прагматичком последицом његове процедурално-концептуалне структуре (Ашић и Додиг 2012: 417). Ефекат носталгичности заправо је „последница чињенице да је интервал у коме се понављао догађај уведен потенцијалом строго одвојен од момента говора”, док су и носталгичност и емотивност узроковани тиме да се потенцијалом „инсистира на свакој појединачној реализацији догађаја. Могуће је да је то зато што они имају неку посебну вредност и важност за субјекта, односно наратора. Наглашавањем сваке појединачне реализације неког догађаја се, без сумње, оживљавају успомене, чиме се постиже емотивност” (Ашић и Станојевић 2008: 182). И. Грицкат истиче значај елемената интенционалности, перспективе и претпостављене сукцесије, својствених потенцијалу. Ауторка сматра да је развој потенцијала ишао од условљене хабитуалности, односно од прошле омогућености ка прошлој реализованости, као семантике коју потенцијал има у савременом српском језику (Грицкат 1998: 36–37).

У вези са синтаксичко-семантичким карактеристикама временски употребљеног потенцијала истичемо да се при временској трансформацији у наративном режиму излагања њиме исказује неограничено мноштво у прошлости реализованих радњи које су се вршиле у низу интервала. То значи да моменат говора у случају овог облика не служи као референтна тачка. Тако се према критеријуму референцијалност : нереференцијалност потенцијал одређује као облик којим се казују нереференцијално конциповане радње. Према критеријуму који подразумева одређивање врсте временске детерминације с обзиром на то која се тачка у времену узима за одређивање радње, потенцијал којим се саопштавају прошле радње припада синтаксичком релативу.

Потенцијал којим се означавају прошле нереференцијалне радње има широку употребу у књижевно-уметничком регистру, као стилско средство, али је веома чест и у разговорном језику, односно народним говорима, где има сличну функцију.

У даљој анализи утврђујемо синтаксичко-семантичке вредности потенцијала употребљеног како у својој примарној служби тако и у функцији означавања прошлих понављаних радњи. Издвајају се најпре типове модалних значења која се у тутинско-

новопазарско-сјеничком говору исказују потенцијалом. У вези са употребом потенцијала за прошлост, циљ нам је да се дефинишу синтаксичко-семантичке карактеристике овог глаголског облика. Имајући у виду да су потенцијалу у овој служби конкурентни и други облици, настојаћемо да утврдимо факторе који у конкретним синтаксичко-семантичким, контекстуалним, односно прагматичким условима мотивишу његов одабир, чиме ћемо одредити његово место у систему глаголских облика за казивање претериталних радњи.

Тутинско-новопазарско-сјенички говор одликује се широком употребом потенцијала у свим наведеним службама. Контексти у којима је бележен на структурно-семантичком плану потпадају под исти наративни тип дискурса. Наиме, приповедање о прошлим радњама које су се понављале (обичаји, ритуалне радње, сезонски радови) погодује употреби овог глаголског облика, што омогућава да се његова семантика сагледа у широком дијапазону функција.

III.9.1. Потенцијалом се у српском језику исказује широк дијапазон модалних значења (могућност, жеља, спремност за вршење радње, намера, увереност и сл.). Имајући у виду да граница међу овим значењима није увек јасна, често се не може са сигурношћу утврдити о ком модалном значењу је реч. Најчешће се као основно узима оно значење које је претежније изражено. Такође, као критеријум разграничења неретко се узимају синтаксичке јединице које прате потенцијал (прилози или сам глагол употребљен у потенцијалу), односно шири контекст. Суштински, међутим, највећи број ових значења може се подвести под појам могућности, узет у најширем значењу (в. Танасић и др. 2005: 457–459).

Наведена модална значења у тутинско-новопазарско-сјеничком говору исказују се облицима потенцијала како у оквиру прости, тако и унутар сложене реченице.

III.9.2. Значење типа „жеља” бележено је најчешће у реченицама у којима су у потенцијалу употребљени глаголи типа *волет* и *желет*:

сăд би вол'ѐла овогă да ўзмѐм; ја би баш вол'ѐла да мѐгу да нăђѐм ђе неђе да се удăм; ја би вол'ѐла ал' не мѐгу да нăђѐм (Ли); вол'ѐо би да ймăм шћѐрку; ја бй се ўдăла богами кад би мѐгла да нăђѐм (Ли); ја би сăд вол'ѐла да ми онѐ замиришѐ тă чѐрба такѐ нѐ свѐ; да ми се пољўтй нѐ би вол'ѐла (Ков); ада бѐга ми би је сăд вол'ѐла уготѐвит; нит би вол'ѐо мѐј сйн да ўзмѐ твѐју вѐру, а нит би вол'ѐо ја овă твѐја кћѐрка (Жу); ја би жел'ѐо да тй пѐђѐш нѐћас; ја би прѐбăла тѐ; нѐ би нйкăко за овйјем

оста́ла, ба́ш ни́како (Го); *сна́ха вол'ѐла би* да иде́ та́мо ка Тути́ну, *вол'ѐла би* та́мо д[а] [ид]ѐ у гра́т (Бр); *ишла би* сва́кѝ да́н у Тутѝн да ђе неко да је во́дѝ (До);

Исто значење присутно је и у примерима у којима је облик радног глаголског придева изостављен. У том случају облици помоћног глагола обично су наглашени. Притом, глагол који је елидиран најчешће је експлициран у неком од исказа који претходи саопштењу са потенцијалом: *Је л' би?*; *ада ја би*, ал' нѐмѝм па́рѝ; *би* ђна, не бо́ј се, нѐ не смѝје; *би* л' ми *до* ову́ мачу́гу; *бога* ми је *би* си́гурно *узео*; или се пак смисао препознаје на основу именице која функционише као допуна: *и ја би* цѝцварѝ.

III.9.3. Значење могућности исказано је потенцијалом у следећим примерима из грађе:

ја нѐ би смѐо то запѐт кад би имѐ пу́н камиѐн па́рѝ; *смѐо би* да се закунѐм са́т да ни́сам бана́ну појѐо; пѝпнут је *нѐ би смѐо* ви́шѝ; *пра́тила би* си́на да иде́ да хи тра́жи да хи доведѐ; *ја нѐ би мо́гла* оти́ћ, бол'у́ ме нѐге; *пѐнијела би* ја што сам укрѝла слѝтко, нѐ не мо́гу ја да се устѝвѝм (Ле); *има́ла би* ва́зда да иде́мо, *нѐ би мо́гл'и* има́ње да опко́л'ѝмо кол'ѝко је (Ос); *ђна би* ти *исприча́ла*; на́ше е порѝкло ви́шѝ е ка́тол'ичко́ уназа́д кад *би се враћа́л'и* нѐго и срѝпско́ (Гу); *не би* те *смѐл'и* перѝсат, сла́бо ти је срѝце; *нѐ би би́ло* ло́ше, са́мо ђчи ми ни́су до́бро (Го); *сви́ би мо́гл'и* лу́ди да ура́дѝ (Жи);

III.9.4. Увереност да ће се радња вршити казује се потенцијалом у примерима:

нѐ би ова́мо до́шла да се уда́м, ша́нсѝ нѐма́ (На); *ја нѐ би смѐла* занѐжит са́ма кад би ми свѐ покло́ниѝ; *нѐ би смѐла* са́ма; да ко́штѝ педесѐт ѝура́, кат је за л'ѝјек, *ја би* то́ кунѝла (Го); *ја би* са́т *прића́ла* на њѐјне ђћи; зна́ћи *оста́ла би* то́та́л јесѝр у Та́ћак бес па́рѝ; *ја се нѐ би мрѐнула* са овога́ ме́ста ђдавл'ѐн (Ле); *нѐ би* ти *знаѝо* при́чат; ни да́нас се оперѝсѝ *нѐ би*; ви́дѝм ја, *нѐ би мо́гла* да се изгубѝм (Ле); *ја јѐш* ни́јесам оти́шла то́ да ви́дѝм, ни́т *би се мо́гла* напо́мѝл'ит ка то́ј ку́ћи; ме́не *би би́ло* срѝм саш њѐм да по́ђѝм; *ја са́д би роди́ла* да ѝма́м такѝ ма́ло ди́јете (Жи); *ја би се снемѐгла*; не смѝјѝм, ђн *би* ме до́виѝо ту́, на ме́сто *би* ме *оста́виѝо* (Ли); лу́та је, *би* те *прегрѝзла*; водени́ца *би се окрѐну́ла* ка́ка је то́ во́да; свѐ *би* ти на́на *прича́ла* да је ту́ (Го); то́ *би ре́ко* исѝн о́ће нѐко да и по́едѝ (Жи); *вала́ би* ви ђна бѐл'и *исприча́ла*; *она би би́ла мрѐтва*; ђн *би* је убиѝо; *Амир би* јој *прићѝо*, *Амир би* *знаѝо* (Ков);

III.9.5. Потенцијалом се обележава и спремност за вршење глаголом означене радње:

би да́ла то́ј же́ни (Бр); то́ да ре́кнѝш, то *нѐ би*; *нѐ би смѐла* да се закунѐм; *ја би* ти је да́ла она́ко, *нѐ би* ти је *прода́вала*; *ја би* те *ча́стила* за муштѝлук (Го); *ја би* му је *до*; *ја би* јој *напра́виѝо* ту́

кўћу, тў вўљу *би* јој *испўнио*, ал' ма̀ло да пречек̀а; с̀ад *би* *пл̀ак̀ала* (Бр); *ј̀а би* ти о̀дм̀а т̀о н̀апоље *пока̀зо*; *й̀ма* д̀оста г̀один̀а, т̀ачно г̀одине ти *н̀е би* *зн̀ала* ка̀зат; ми се чини́ ц̀ио он̀а д̀олап *би* *пој̀ела* ка̀хв̀е (Ков); в̀ал̀а *ј̀а* ти *н̀е би* *р̀екла* ов̀о више́ да д̀ај̀еш (Пе); *ћ̀ек̀о би* ве да ве вратим до Ћаћка; прије *би* *с[e]* *об̀есила* (Ли); с̀ат т̀и *би* *р̀екла* ов̀о је н̀емогуће (Ков); и она *би* *к̀һ̀ела* да га повед̀е от поро̀дице и остави д̀ијете (Ке);

III.9.6. Претпоставка да ће се нека радња (из)вршити садржана је у примерима:

ј̀а би, чини́ ми се, *у̀мрла*; *ј̀а* се *н̀е би* *на̀д̀ала* т̀о о[д] Та̀д̀е (До); *би* *р̀ек̀о* н̀икат н̀ије им̀ало вод̀е; т̀о *би* се *осев̀а̀нила* с̀а мн̀ом (Пр); црвѐни се, т̀о *би* *р̀ек̀о* си у̀зо ч̀етку па га искашедивинь̀о; он не м̀оре да на̀ћ̀е по̀сла б̀аш како *би* *тр̀еб̀ало* ј̀ош, *тр̀еб̀ало би* да се позна̀емо од н̀екут (Ми).

III.9.7. Блиско претходно наведеним јесте и значење намере, које се такође може исказивати потенцијалом:

ј̀а сам ѐто тў прије напис̀о п̀а да *би* ви б̀ољ̀е *об̀ј̀аснио* (Ле); в̀иди к̀ол'ко је с̀ахат да л' је време аут̀обусу д[а] ид̀ем *ј̀а* да *би* се *преб̀а̀цила* (Ли); по̀ж̀ељно је на пр̀ву в̀оду да пиј̀е вод̀е, зат̀о да *би* им̀ала да д̀ијете с̀ис̀а; направила он̀ој породил̀и ц̀ицвару да *би* он̀а *пој̀ела* он̀о н̀ајпрв̀о; ил'и з̀емљу ил'и п̀еп̀о ил'и б̀ило шт̀а ће ти б̀ацит да *би* т̀о д̀ијете посл'е *ј̀ело* (Ру); за У̀скрс је више́ им̀ало да се пост̀и, т̀о н̀ема с̀ил'е да *би* се *омр̀сило* (До); нем̀о га с̀ећ̀ оде, но га ов̀ак̀ окр̀енеш, да *би* т̀о *й̀шло* н̀орм̀ално; дев̀ојчице стр̀ого распл'етену к̀осу, о̀чешл'ане, да *би* хим к̀оса *расла*; држ̀им н̀оге у ону в̀оду да̀ко *би* ме *поп̀ушил'е*; да хи опр̀ска да *би* се она *поди́зала* (Ру).

У истим синтаксичко-семантичким околностима потенцијалу је конкурентан и презент. То, међутим, важи у случајевима када је посредни потврдни предикат. Према правилима која важе за стандардни српски језик, у условима када се јави одрични глагол у облику потенцијала, а иза помоћног глагола у потенцијалу долази речца *ли*, употреба презента је искључена. Предикат се у оваквим реченицама за своју управну клаузу везује без посредства везника. Брисање негације повлачи за собом обавезу да се зависна клауза за управну везује преко одговарајућих везника, било да је предикат остварен потенцијалом или презентом (в. Танасић и др. 2005: 459). Такве реченице јављају се, мада не често, и у тутинском говору:

траж̀им и по ш̀уми *н̀е би* л' коју *на̀шла* (Ост); в̀иди пит̀а је *й̀ма* л' т̀о да ми пош̀аљ̀е *н̀е би* л' ми шт̀а *помо̀гло* (Го); она је испиту́је *н̀е би* л' је шт̀а *й̀скушала* (Ме).

Знатно су чешће реченице у којима је негирани потенцијал заменљив одричним презентом:

пā ранѝјē се припрēмā да *нē би прехлāдѝла* тāмо, бајāги спрēмѝо се ђн да *нē би пāо* (Са); па да *нē би* млōго *јēла*; чўвā се да се *нē би дēсило* нēшто ўспутно; она се чўвā да јој се *нē би* шта *десѝло*; још мāло да прѝчāм ђде о тōј невѣсти да *нē би жўрѝл 'и* (Са); пѝтā мāјка: „Ђē ти нѡсē кокѡшке”, а мѝ кажўјēмо ђнде ђе ни одговāрā, да *нē би ѝшле* ко далēко (Би); да се *не би рāђāл 'е* девѡјке (Бл).

У тутинско-новопазарско-сјеничком говору бележене су и реченице које у формалном смислу представљају исти структурни тип као претходно наведене (предикат је негиран а зависна клауза се са управном повезује везником). Међутим, на семантичком плану оне се слажу не са њима већ са реченицама у којима се иза помоћног глагола јавља речца *ли*. Овде, дакле, појава негације не сигнализира намеру да се спречи, тј. негира оно што се глаголом казује, него управо супротно:

да нађем кака кѡла да *нē би се пребāцила* (Ли); дā јој тā чāј да попијē да јој *нē би бѝло* шта бѡљē; пѝтā је тѝ да *нē би* тēби ишта *испрѝчāла* (Ту); ѝди код нē да те *нē би* нешто *посāвѣтовāла*; ђн рēче трēбало би му пѝсат да *нē би* га *спāсио*; оставѝла сам дēцу, штā би ме помѡгла за тѡ да погл'ēдāм кроз тā прѝстēн тогā човēка мѡга да *не би* ме *врāтѝо* (Бр); нѝсу се мѡме ђцу држāла дēца мўшка, пā кажē којē ѝме, тѡ старинскѝ, нēмā у свѝјету да му нађēнēмо тѡ ѝме да *нē би остāо* (Ка); те *би* тѡ стārē жēне *пљўвāл 'е* по трѝ нѡћи *да не би се* тѡ *мāкло* (С. До); стāвѝмо конѡпац, и овакѡ састāвѝмо и унўтра тўрѝм жѝта, да *нē би* свē *носѝле* на јѣдно место (Стр); мѡрāм и тē л'ēкѡве кўпит да ми *нē би* штѡ *помѡгл 'и* (Жи).

Дакле, реченици: Да нађем кака кола да *не би се пребацѝла*, значењски би одговарала реченица: Да нађем кака кола *не би ли се пребацѝла*. У овим реченицама, стога, негирани потенцијал такође није заменљив одричним презентом.

III.9.8. Облик потенцијала употребљава се и у зависносложеним реченицама за исказивање услова од којег зависи извршење неке друге радње и то у реченицама у којима се исказује синтаксички тип потенцијалног услова, где се предикати и управне и зависне клаузе исказују потенцијалом:

па кад *би* ти *јā прѝђāла*, тѝ *би имāла* да пѝшēш ромāн цѝо (Ли); ако *би се састāвио* Албāнац с Кѡсова и овѝ наши, тѡ е ко кад *би прѝчāл 'и* овѝ из Бѡграда и мѝ ђвде ис Тутѝна (Бо); свēкрва ти *не би дāла* овѡ изнѝет ис кўћē кад *би* ти *бѝо* спāс (Ру); ако нēга *нē би бѝло*, дāко *би* ме тā дēца и ўзēла

(Ли); Бџјана, кад *би* ти мене *рѣкла*: „Фатима, мене је је дошло до тога да ми ти даш крви, оћу да умрем”, ја *би* ти *дала* моје крви (Ков); кад *би* сви *чуваљ* 'и Југославију ка ти, она до сутра *не би била* (Ђер).

III.9.9. Исто важи и за реченице којима се изражава потенцијално допусно значење:

и кат *би је звала*, она *не би дошла*; и кат *би умрла*, петнѣс дана убаздела *би се* ту ко *видѣо не би* (Жи); кат *би се* ти *отѣго* ту, он ти *не би кћео* добро да ти ућини, свако е на нега кукѣ (Ђер); ти и кад *би се* *удала* у то наше село, ти *то радила не би* (Ли).

Управна и зависна клауза у оваквим реченицама повезују се везницима *кад* и *ако*. Потенцијални услов може се изразити и реченицама са везником *да*. За савремени српски језик, међутим, важи правило да у таквим реченицама предикат зависне клаузе мора бити у перфективном презенту а основне у потенцијалу. Такве реченице бележене су и у говору Тутина:

ја је *не би до* да ми да човек сат пѣсто хилбада ѣври (Гу); *то би* те *спасило* да га купиш; да пожуриш, *стигла би* на вријеме; да изаткеш *то, трѣбало би* ти доста вунѣ; да га упознаш, *знала би* какаф је (Ков).

Примећено је, међутим, да се реченице са везником *да* могу остварити и када су оба предиката у потенцијалу, што указује на тенденцију ширења везника *да* са потенцијалом на рачун везника *ако* и *кад*, како у реченицама са потенцијалним условом, тако и у иреалним допусним реченицама (у којима употреба везника *да* у савременом српском језику искључује могућност појаве потенцијала у зависној клаузи):

лучѣве спйце за нѣкте да *би* ми *забијо* та човек, ја *не би* *то урадила* (Бр); да га никат тога мртваца *видела не би*, ја *би спавала* саш њим у грѣп (Па); *не би* ти она *то рѣкла да би умрла*; све *да би* овѣ маф *било* орудјен, он хи *не би макѣ* (Ост); *ви би* ме *одвел* 'и *да би* ја *пошла*, нѣ нећу (Го). истѣрѣ би га *да би* ми и брѣт *био* (Ми); и *да би* ми на главу *седѣла*, ја би је трпѣо (Ша); и *да би* ми стѣ ѣври *дао*, ја *то не би прѣдо* (Ту).

III.9.10. Потенцијал се употребљава и у управним клаузама зависносложених реченица са значењем иреалног услова. Предикат зависне клаузе притом је или у неком претериталном облику или у имперфективном презенту:

да сам кот кӯћѣ, *би* ти сѧт *показѧ* тѧ рѧонѧк (Дол); још тѧ да ме бѧло нѧшло, *јѧ нѣ би бѧла* жѧва (Ли); слѧшѧ, ѧмѧм сѣстру ал' је удовѧца, сѧд, да хѧће, *би* му је *повѣла* (Жу); да ѧмѧ пѧре, *трѣбѧ би* јој; да је мѧгла, дѧшу *би* му *појѣла* (Ке); а *јѧ* да сам га пѧтѧла нѧкад ме тѧ *дѧо нѣ би*; ѧна *би* *напѧјѧла* кол'ко ти дѧша хѧће да мѧре тѧ вѧда да се истѣрѧ нѣгѧе; Слѧва да чѧјѣ овѧ што пѧшѧм, она *би* ме мѧф *учинѣла* (Пе); да нѧје водѣ *не би се мѧгѧ* окрѣћат воденѧчкѧ кѧмѧн (По); да бѧцѧ невѣсту, нѣ дѧј бѧже, тѧ *би бѧла* трагѣдиѧ знѧш кѧка (Са); да нѣ бѧ тогѧ учѧтеља, нѧшта мѧј ѧтац *нѣ би мѧгѧ* да учѧнѧ (Го); да нѧје бѧло Тѧта, тѧ *би* свѣ бѧло убѧјено; да ме је закѧчила тѧ ситуѧциѧ да ме уфѧтѧ да ме тѣрајѧ да ме вѣжѧ, *мѧгло би* свѧшта бѧт, дрѧкшѣ нѣ (Ке); е сѧд да је нѧје вѧдѧ нѧко, тѧ *нѣ би вѧљѧло*; на пѣт мѣстѧ да нѧсам *јѧ* стѧгѧ, тѧ *би* мѣтвиѧ бѧло (Ле); да вѣљѧ, она му *нѣ би побѣгла*; *јѧ* да настѧви, мѣне се ни грѧп *познѧ нѣ би* (Ли); у тѧјем гѧдинѧма, да ти је л' ѧјевѧ бѧбрек ѧспрѧван, па *би прѧбѧл'и*, а овакѧ не смѧјѣмо те дѧрат кад *би* чѧвек *рѣкѧ* мил' ѧјѧрде да ми дѧ (Жи); да су се помијешѧл' и ранѧјѣ, *пѧклѧл'и би се* кѧ кѧсѧ кѣровѧ (Гло);

Исто важи и за иреалне допусне реченице:

свѣ од злѧта да је бѧла, и да ме је ћѣла, *нѣ би* је *погл'ѣдѧ* (Цр); и да ми је обадвѧ ѧка извѧдила, *јѧ би шѧтѣо*; свѣ и да ти звѣзда на чѣло сѧјѧј, *јѧ* те *нѣ би тѣпѣо* (Ду);

III.9.11. У грамѧтикама српског језика наводе се и примери сложеног потенцијѧла, односно потенцијѧла за прошлѧст (Стевановѧћ 1986: 719), коѧи неки аутори називајѧ и потенцијѧл II (Радовановѧћ 1978: 161), наглашавајѧћи да је он из српског језика ишчезаѧ. У тутинском говору забележено је свега неколико примера: *јѧ би сѧгѧрно бѧо ѧмрѧ* (Ту); она сѧмо да је шѧтѣла, *ѧн би бѧо* можда *остѧ жив* (С. До); ѧни *би* можда *бѧл'и кѧпѧл'и* да су имѧл' и пѧрѧ (Пе).

III.9.12. Анализа грађе показала је да потенцијѧл у временској служби има широку употребу у тутинско-новопазарско-сјеничком говору.

III.9.13. Њиме се означавајѧ прошле нереференцијѧлне радње исказане глаголима свршеног и несвршеног вида:

би се ѧбрѧла ћѣ е пронѧкл'е копрѧве; *ѧбрѧл'и би* оне врбѧвинѣ, и такѧ *би* тѧ *дѧнѧел'и* у кѧћу (Ко); онѣ водѣ што прскѧ са онѧгѧ кѧла *би* *напѧнул'е* у тѧј сѧт; па *би* о-тѣ водѣ испод воденѧцѣ, разумѧјеш, *би* *стѧвил'и* у тѧ вѧду са којѧм хотѣ да се кѧпѧ тѧ фамѧл'ѧ (Би); и тѧ *би* по дѧста тогѧ *ожѧл'ѧл'и*, па *би* овѧмо дворѧклѧсто дрво *осѣкл'и*, мѧчѧгу дворѧкл'астѧ, па *би* између онѧ двѧ рѧклѧ то *наслѧнѧл'и*; и ѧни *би* *изѧшл'и* према нѧшиѣм кѧћѧма на бѣда (Вр); тѧ је један у Србѧји можда нѧјвѣћѧ вѧшар бѧо, сѧбор се звѧо, тѧ *би* се, онѧ четрнѧестѧг јѧла, половѧна Крѧгујѣвца, Рѧшкѣ *би* *дѧшло* одоздѧ (Баг); имѧло је бѧш у Бѧбовѧк јѣдна, и ѧмѧ једна вѧда и ѧна *би* ко[т] тѣ водѣ *отѧшла* и

на вратило се окрѣће (Боб); ранијѣ како *би* му оѿтац и мајка *рѣкл'и*, оѿтац и мајка су му се питал'и, отиѿди, виѿди девојку, кака је, шта е, от којѿја је, они дођи оѿтуд да виѿду ђѣ се удајѣ девојка, йма л'и штагоћ у та дом ђе ће да живѿи, како је стање (Бот); а један син што ми је тамо у Прњавор, та узйма, он *би* ми *однио* по педесѣт-шѣсѣт килā у кѣфе, тѹ таксѿста дођѣ, напѹни у гѣпек, тамо тѹри у аутѣбус, тамо му је дрѹг, чѣка га с кѣл'има (Ка); ми смо ти освањаваљ'и, у ђѣше се згѹчи и тѹ *би* ти *осванѹл'и* понедѿонѿк вѣче и утѣрнѿк вѣче, кат се враћајѹ из града, нѣко прѣдо нѣко нѣ прѣдо, ѣто и пѹна сѣба (Лу);

па *би* онѣ копрѿве *стаљал'и* у јѣдан сѹт водѣ; и тѣ *би* *доносѿл'и*, за Петрѣвѣдāн, звал'и смо хи л'ил'е, *гѹл'ил'и* *би* брѣзе и црѣшњу (Би); *йшл'и* *би* брѣдима са тѿјем л'йлама (Вр); онѣм водѣм, *нрскāл'е* *би* жѣне, *би* *нрскāл'е* онѹ дѣцу и онѹ фамѿл'ију која се не дѿжѣ; *би* *поносѿл'е* сѹт (Би); ја знам Дул'ѣпчāт *би* *излāзила* по онѿја брѣдā гѣре и Пантел'йћи у Гнѿлу; и свѣ *би* *сјājѣла* онā брѣда от тѿја л'йла (Ду); они су је брал'и пā *би* онѣ *рāдѿл'и* нѣшто. И духāн, тѣ *би* *сѿјāl'и* йстѣ кѣ парадāјс кат посѿјѣ и посл'ѣн тѣ рѣд, и кат бѿидѣ он онѣ те хоће да жѹтѿи, они ѹзмѹ онѣ, онѣ л'йстове свѣ бѣрѹ, бѣрѹ, е ѹзми йглу и кѣнац, ѹтни, и посл'ѣн ѹзми те овакѣ, свѣ рѣђā, нѿзѣви, и овакѣ око кѹћā да се тѣ сѹшѿи, и по цѿјелу зѿму, нѿје имāло дрѹгѿх цигāра, тѣ *би* *узѿмāl'и*, пā се слѣжѿи тѣ, наслѣнѿи се кāmѣн да се упѣглā, да се посл'ѣн лāкшѣ рѣжѣ и духāн тāј пѹшил'и (Баг); тѣ *би* и[з] свѿјā сѣлā *довѣдѿл'и* дѣцу тѹ, и овѣ жѣне којѣ су мало бѣл'есне; јā *би* *йшла* да виѿдим а мајка оће да ме убѿјѣ (Боб); у сѣло тѹ шāтор *би* *прāвил'и*, свāдбе, испрāтнице, йспрāћāј за војску; *носѿл'и* *би* шлѿйве и јāбуке, бāш по Мѿтровици носѿл'и гѣре сѿр; ранијѣ *би* *сѿјāl'и* тѣ по сѣл'има, *би* *врхл'и* са вршāl'ицѣм, с једнѿм арāном тѹ *би* *покрѣћāl'и* вршāl'ицу, мѣтѣр што покрѣћѣ вршāl'ицу; ада, ранијѣ се слāбо и живѣло, тѣ нāрот нѿје знаѣ, слāбо је кѣ и рāдѿо ђѣ. Кѣ би рāдѿо *ишѣ* *би* дѣл'е по Срѣбији, Беѣграт, да би нѣко рāдѿо нѣђе; јā чѹјѣм да је стѣ ѣурā, ранијѣ *би* *дāвāl'и* кѣлко кѣштā ѣфца, тол'йкѣ пчѣла; сѿјāла се конѣпља, јā се сѣћāм бāш моја мајка је тѹ конѣпљу сѿјāла и онѣ *би* посѣн тамо *кѿсел'ила* у некѣ бāре, мѣчѿила, пā *би* посѣн *имāl'е* некѣ трл'ице, пā *би* посѣн тѣ *прāвила* некѣ за прѣње, за онѣ враѣове, прāвила онѣ кѣнце тамо, *прѣла* *би* от тѣ конѣпљѣ (В. Лок); *йшл'и* *би* на мѣбу да се жнѣ пā *би* јѣдва *чѣкāl'и* да се састāвѿмо ми млāдѿи, пā кад удāрѿмо кѣ ѣвце, пā мил'йна бѿило погл'ѣдат ѣмладицу кад жнѣ, кад се рāдѿи, тѣ је дѿвѣта бѿило; тѣ смо гл'ѣдāl'и за Бѣжић кад бѿиднѣ да нѿје нѿко дѹжан, тѣ *би* *гл'ѣдāl'и* да вратѿмо дѹгове (Из).

III.9.14. У даљѣј анализи разматрајѹ се три одлике својствене временски употребљеном потенцијалу којѣ уједно сматрамо и најважнијима, односно диференцијалним у односу на другѣ глаголске облике употребљене у истој функцији, а то су: семантика поновљивости, (вишекратности), одвојеност од момента говора, те ефекат

емоционалне ангажованости, односно доживљености који се постиже употребом овог глаголског облика.

III.9.15. Имајући у виду да потенцијал сам по себи носи семантику поновљивости, најчешће нису потребна додатна језичка средства која би је маркирала, што углавном није случај са другим глаголским облицима (перфектом или приповедачким презентом нпр.). Стога, највећи број примера потенцијала у временској служби у нашој грађи чине они у којима се хабитуалност препознаје на основу контекста. Структурни тип дискурса, притом, погодовао је управо употреби потенцијала, имајући у виду да су посреди били разговори о обичајима у вези са годишњим или животним циклусом, сезонским радовима, или су се пак њиме обележавале устаљене радње схваћене као навике, односно склоности лица о којима се приповеда. Све то одговара одређењу да се, када се употреби потенцијал, „смештању у одређене временске оквири подвргава не само радња, већ и обичај (правило и сл.) да (под извесним околностима) до ње дође” (М. Ивић 1982: 259).

О семантици поновљивости, као једној од фундаменталних одлика потенцијала било је доста речи у србистичкој литератури. Наглашава се, наиме, да је то глаголски облик који се у овој служби јавља искључиво у временском релативу (Стевановић 1986: 718; Танасић и др. 2005: 461), односно да се њиме казују неререференцијалне радње (Танасић и др. 2005: 461), које, дакле, одликује обухватна поновљивост (Грицкат 1998: 38), те да у том смислу алтернира са перфектом (Ашић и Станојевић 2008: 181).

Будући да највећи број примера чине они у којима се на синтаксичком плану уз потенцијал најчешће није употребљавао детерминатор који би указао на неререференцијалну природу поменутог облика, а који због семантичке природе потенцијала није ни нужан, временска детерминација потенцијалом означене радње утврђена је на основу ширег контекста. Притом, сматрали смо да је наративни режим казивања, односно причање о прошлим понављаним радњама као што су обичаји или сезонски радови, довољан доказ да су посреди неререференцијално конциповане радње.

Прошле неререференцијалне радње детерминисане контекстом:

Ѡн *би* ишѠ са тѠм тѠбљѠм рѠдом и Ѡни *би*, ко којѠ хѠће да дарѠе тѠ младѠ, *спѠишћѠл'и* на тѠ послужѠнѠк (Пру); исто и Ѡтуд младѠ *би стѠвила* томе бајрактѠру тѠј дѠр; пѠсѠн ко *би имѠ*, Ѡн *би кѠиѠ* от тѠ пѠтискѠ; *дошѠ би* по јѠдан чѠвек ил'и два јѠдан дѠн испред свѠтѠвѠ и *дѠнијел'и би* тѠ кѠну и бѠју се звѠло (Св); ако *би кћѠо* да јѠш вишѠ зѠдѠ гѠре више земљѠ, пл'Ѡо се плѠт; тѠ је бѠла

марамница виша и на свѣ четѣри ѣшкѣ *имѣла би* по јѣдну рѣжу, ко јѣдан цвѣјет, извѣзѣну (Вр); *би се обѣшѣло* по ѡградѣ, по конѡпѣцѣ на примѣр; Ђурђевдан је, *би рѣкл'и* довѡдак л'ѣта, довѡдак прѡл'ѣћа; брал'е се бѣхѣр са дрѣѣна, порѣд рѣѣкѣ *би ишл'и* ѣе е прол'истѣла вѣрба; ѡни *би тѡ дѡнијел'и* и *остѣвилѣи* тѣ и они *би се вѣратѣл'и* ка кући (Би); Кад *би спрѣћу погл'ѣдѣл'и*, да не бројѣ свѣтове, сѣмо *би погл'ѣдѣл'и* кол'ико ѣмѣ пред бѣрѣк л'ѣдѣ; *имѣло би*, *би ѡтуд стѣвил'и*, *би томѣ барѣктѣру* што је носѣо зѣставу *би му стѣвил'и* кошѣљѣу неку, пешкѣр, нѣшто (Ке); кад *би бѣл'и* бл'ѣзо кѣћѣ, по двѣ човѣка су ишла ѡд тѣх свѣтѡвѣ да кѣжѣ тѡј родбѣни тѣмо кол'ико идѣ свѣтѡвѣ; ѡни *би отѣишл'и* испред свѣтѡвѣ и *кѣзѣл'и*, тѣмо *би хи срѣла* тѣ родбѣна девѡјкѣ, *би хи почѣстила* сѡком ил'и кѡцкѡм и водѡм, они *би кѣзѣл'и* свѣтѡвѣ је тол'ѣко и тол'ѣко (Са); ѡни *би се повѣратѣл'и* те прѣчѣкѣл'и те свѣтове; *би јѡј дѣјѣте дѣл'и* ѣ рѣке тѡј невѣсти и ѡна *би га трѣ пѣт окрѣнѣла* према сѣнцу; *дѡнијел'и би* бирѣјан, *нѣ би вѣдил'и* нѣкѡм у танѣре, негѡ свѣкѣ *би узѣмѡ* испред сѣбе ѡнѡг бириѣјана (Бо).

Када су посреди овако дефинисане прошле понављане радње, из контекста се сазнаје да ли је њено вршење било на снази током читавог времена означеног као прошло у односу на моменат говора, или пак током неког одређеног периода (уколико је тема Ђурђевдан, Божић, свадба и сл., дакле, посреди је радња која се у виду обичаја вршла у тако контекстуално дефинисаном временском оквиру).

С друге стране, у грађи су забележени и примери у којима се на нерѣференцијалност прошле радње указѣје посебним синтаксичким средствима у која убрајѣмо прилошке или именичке детерминаторе.

При детерминацији времена вршења радње прилошким детерминаторима бележени су најчѣшће прилози *некад*, *тад*, *раније*, *прије*, *најприје*, *исприје* и сл., који време вршења радње диференцирајѣ од садашњег. Поменути маркѣри имплицитно су садржани и у контекстима са другим прилозима (*изјутра*, *навече* и сл.), којима се тренутак вршења радње ограничавањем на ужи временски ѡдсек додатно прецизира:

изјутра би бѣо зѣт да идѣм (Ле); *ѣвијек би* хим л'ѣјѣпо *урѣдѣла* чергѣце (Бр); *ранијѣ времена би се испросѣла* девѡјка, па се прѣсѣчи зѣто, па се прѣсѣчи вѣна да ткѣ ћил'ѣме (См); мѡја *би се снаха вѣселѣ дѣгла*, па *би свѣкат* прѡју *умѣјѣсѣла* (Стр); тѡ *се ранијѣ* нѣко *нѣ би* ни замѣрио; тѣ младѣ *би мѡрѣла ѣвечѣн* лѣмбу да запѣл'ѣ; ал она *никад нѣ би јѣла* мѣк л'ѣп и врѣћ (Го); те жѣне *рѣно би вѣрѣжѣл'е* тѡ (Ко); па *би тѡ зѣми смрзѣло*; *л'ѣти не би имѣло* ѡвѣ пѡток; *зѣишлѡ би сѣнце* кад *би најприѣен долѣзил'и* ѡно из Вѣдрѣњака (Св); *изјутра би ишл'и* ко ће да се кѣпа ладнѡм водѡм; *најприѣен не би се* ни чѣшѣл'и, *не би* нам *дѣла* стрѣна ѣ рѡт *нијѣко* (Коч); имѣло је *ранијѣ* па *нѣ би ишѣл'и* да се

поміру; најпријен ми *би отишл'у* да наложимо шпорет (Дол); раніјє *би дошл'у* оде ис вѡјнѡк ѡсека понѡко; йзутра *би тѡрил'у* тога бѣхара у вѡду; најпријен *би виѡл'у* ўзми сламѣ па *запал'у* тамо да изгорѣ бѡхе (Вру); тапѡт *би* по педесѣт ил'и шѣсѣт свѡгѡвѡ дошли у сѣло; тапѡт *кат би* тѣ свѡдбе *бѡл'е*, *кат су* тѣ скѡпови *бѡл'и*, *нѣ би дал'у* зѡедно да су у дрѡштво (Цр); *копрѡву би*, *ми би йшл'у* дѣца најпријен, *па би йшл'у* у воденѡцу *па би узѡмѡл'у* онѡ вѡду што фирикѡ, *па би йшл'у* *па би узѡмѡл'у* најпријен *тѡ* вѡду (Би); ондѡ *би сѡјѡл'у* кукѡрус; тѡт *тройца би бѡл'у* ўпорѣт, *па барѡктѡр за н'йма*; раніјє *би се испросѡл'е*; *кафу би дал'у* гѡдишнѣ *као пѡмѡћ сирѡтѡњи*, *шѣћер би добѡл'у*; понѡћи *би йшл'у* от кѡћѣ до кѡћѣ *и трѡжѡл'у* ко шта ймѡ (Ли); сѡтрадѡн *би пребројѡл'у* чијѣ је кол'йко; зѡми *нѣ знѡм ни ш чѡм би се кѡтѡли* (Стр).

У зависносложеним реченицама у функцији одредбе бележене су најчешће временске зависне реченице:

кат је грѡт пѡдѡ, *којѡ би се чѡвек удѡвѡо* ил'и обѣсио, *би га позѡвал'у* да вѡрнѣ ѡфце у планине (Вру); кад је дошло до мало стѡкѣ, *отишл'у би* гѡре *ћѣ тѡ* растѡвина; кат смо бѡл'и млѡди, *прѡтила би* не мајка д-ѣмо код рѡјекѣ да убѣрѣмо прѡвѡ вѡрбу (Са); чѣтврти рѡзрет ка[д] *сам бѡо*, *и[з] шкѡл'ѣ* *кад би се вѡдѡл'о*, *ѡтац би* ми на њѡву *ѡрѡ* са волѡвима, са тијем рѡлом; кад је прѡл'ѣће *те ѡрѡ лѡди*, *ми би свѣ трѡл'у* *кат хоће* да пѡчнѣ да ѡрѣ, прѡвѡ брѡзда, ѡна *открѡвѡ* тѣ рѡшке (Са); Мѡрт кад би бѡо, Блѡговѡјес, *тѡ би се пѡл'ѡ* *изѡтѡра рѡно* (До); кад је онѡ Прѡл'ѣтѡѡци, *тѡ би звѡл'у*; ў рѡт кат сам бѡла, *кѡкурѡјек би брѡл'у*; кат цвѡјет стѡгнѣ, *ми би отишл'у* по л'ѡвѡдѡ *па бѣри* (Коч); кат пѡднѣ снѡјек, *ѡндѡ би йшл'у* по дрѡвѡ у шѡму, кад би погодѡла мало лѣпшѣ мѣсто, *помѡрил'у би се*, *дѡћи л'ѡди*, *помѡрил'у би се*; *копрѡву би турѡл'у* у вѡду кад је Тѡурѡвдѡн (Кон); кат је копрѡва прѡнѡкла, *би отишл'у* *те брѡл'у*; кат је бѡо овѡ Дрѡгѡ свѣтскѡ рѡт, *понѣшто би нѡшл'у* тога жѡта; *и такѡ би се мѡчил'у* докл'ен то трѡе (Вр).

У именичке детерминаторе спадају: именица у слободном падежном облику, затим падежни облик са обавезним детерминатором и предлошко-падежна конструкција. При употреби именичког детерминатора, означена радња може се временски квантификовати. Применом оријентационог критеријума, именички детерминатор посматра се као тачка у времену која омогућава одређивање радње исказане потенцијалом као симултане, anteriorne или posteriorne у односу на време исказано одредбама.

Као примери са слободним падежним обликом забележени су само они са именицом која означава неки дан у недељи. Радња исказана глаголским обликом симултана је са временом исказаним одредбом:

пѣтком би йшл'и на цѣму (Ру); утѣрком нам нѣ би дала свѣкрва нѣшта да радѣмо; понедѣлком би пѣнијел'и сѣр на пѣјац (Ле).

У примерима са предлошко-падежном конструкцијом као детерминатором забележени су контексти у којима је радња исказана потенцијалом симултана, антериорна или постериорна у односу на време исказано одредбама.

Значење симултаности остварено је у конструкцијама са акузативом и предлозима *за, на, и у*, као и конструкцијом *о + локатив*:

пѣна сѣба *би било* за време онѣ Дрѣгѣг свѣцкѣг рата (Бо); за Петрѣвдѣн гѣл'ил'и би брѣзе и црѣшњу (Би); за Петрѣвдѣн би пѣл'ил'и вѣтру, оне л'ил'е, а за Ћѣрѣвдѣн нѣјесмо; *вѣшѣ би се понапѣјѣл'и* за даѣу свѣнскѣ нѣ на свѣдбу (Вру); *па би брѣл'и тѣ јаја* за Ћскрс; *мѣ кад би било* за Ћѣрѣвдѣн (Пе);

тѣ се пѣвѣло кад *би се йшло* на Јеремѣндѣн (Го); *тѣ би се износѣло* на Ћѣрѣвдѣн да се проветрѣ; на Петрѣвдѣн *би изѣшл'и* према нѣши'ем кѣѣма на брѣда (Би); на Ћѣрѣвдѣн *износѣл'и би* тѣмо штеѣвину дѣкѣцѣ (Би); на Ћѣрѣвдѣн *би ставѣл'и* јѣдну плѣчу; *кажѣ* на Ћѣрѣвдѣн *такѣ йшл'е би* у тѣр на некѣ вратѣло (Св); на Ћѣрѣвдѣн *би йшл'и* на сѣбор те *би игрѣл'и, пѣвѣли*; на Ћѣрѣвдѣн *би йшл'и* на сѣбор те *би игрѣл'и, пѣвѣл'и* (По); на Ћѣрѣвдѣн *бѣл'ѣ* су нѣјпри'ен оне штрѣгле; *па би пѣл'ил'и* на те Прѣл'ѣтѣке, запѣл'и рѣно слѣму, да се запѣл'ѣ бѣе (Св); *ѣни би нѣ јесѣн* долѣзили; на Вѣликѣ пѣтак *кѣвѣли би* (По);

у четвѣтак *невѣсту би доводѣл'и* (Бо); У пѣтак је двѣрѣла тѣ невѣста и *глѣдѣл'е би* је жѣне; *ѣна би у прѣл'ѣе* изѣшла и *кѣтила би* то (Ст); *тѣ кад би у двѣ сѣта* раднѣци *накрѣл'и* (Пе); *ѣна би у прѣл'ѣе* изѣшла и *кѣтила би* (Ке).

пѣ *би дѣшло* о Ћѣрѣвдану *јака вѣда тѣ* (Жи); о Ћѣрѣвдану *би јѣгѣ калѣл'и*; *тѣ би бѣла* вел'ѣка вѣда о Ћѣрѣвдану (Ме); о Ћѣрѣвдану *турѣл'и* ону копрѣву *ѣ воду* (Ми); о Бѣжѣу *мѣј би ѣтац порѣнио* (На).

Антериорни тип временске ситуације илуструју примери са генитивом и предлозима *пре, уочи и до*:

од кѣпрѣвѣ *би прѣвѣл'и* прѣ'ен Ћѣрѣвдана *зѣлѣнѣк* (Коч); прѣ'ен сѣнца *би тѣ брѣл'и*; *нѣштѣл'и би пѣшчѣд* уочи Ћѣрѣвдана (Пе); прѣ'ен зорѣ *би дѣшл'и*; *А пѣсѣл'и би кот хѣцѣ* прѣ'је Ћѣрѣвудне (Ле).

уочи Бѣжѣѣ *би сѣкл'и* бѣдѣке (По); уочи недѣлѣ *би се покѣтил'и* (Бо); ѣоч'и Ћѣрѣвдѣна *не би дѣла* свѣкрва; *кѣд нѣс имѣло би тѣ* уочи Петрѣвдана (Рач); *па би ѣзѣл'и* мравѣнѣк ѣочи Ћѣрѣвдѣнѣ (Коч);

уочи Ђурђевудне би сакриваљ 'и и чешљове и йгл'е (Го); очи Петрѡвдана жубљили би кѡре тãмо од бѣлорãста (Би); ѡне би уочи Ђурђевдãна йшил 'е око кўћѣ да врãчајў (До).
нѣ би се мѡгло да до јўтра да пронаћў (Ду); до Божйћа нѣ би се мрсиљо (Ост).

У односу на време исказано предлошко-падежним конструкцијама са предлозима *по* и *после* радња у предикату је постериорна у примерима:

по Лўчйндану би долãзио (Ту); пѡсѣн Ђурђевдана имãло би цвићѣћа дѡста (Би); јагл'йку би посен Ђурђевдана брãл 'и; пѡсѣ рãта онѡ кад би јã обўкѡ гѡрнй и дѡлнй вѣш о-тѡгã (Ко).

У конструкцијама са падежним обликом и обавезним детерминатором потврђено је једино значење симултаности:

јã би тў конѡплў у Вйдрењãк држãла по трй хѣфте (Бр); сўтрй дãн рўку би ўзѣла, љўбйла (На); хã зѡра ѡн би дошѡ; мѡј ѡтац би свãкѣ гѡдинѣ зãклѡ вѡла (Ту); свãкѣ гѡдинѣ би долãзио код нãс (Го); и тѡ би се брãло и кйселйло у вѡду, по двãес, по мѣсец дãнã (Ост); свãкѣ гѡдинѣ би ни се знãло; бйло тў клонѣти тў ãрмунике тў цѣлѡг дãна би јѣчãло (Ме); трй гѡдине нѣ би родйло; свѣ што би посйјãло нѣ би родйло за трй гѡдине (Гло); по трй нѣдеље би држãли у мочйло; рãнѡм зорѡм би отйшил 'и на Бãнѡвац за вѡду (Св); тй дãн би се свãкѡ дйјете мѡрãло окўпат; жѣне гѡл'е око четйри сãта обрћãл 'е би се око тућѣга тѡра (Коч); сву нѡј би вѣзл'е; свãкѡ јўтро што би погл'ѣдãл 'и пред њйну кўћу је пол'йција (Жи); мй на посѣтке би йшли по цйјелў зйму (Бо); хѣфту дãнã нѣ би дãл 'и стãрй; па би и остãвили по пѣ-шес месѣцй (На); пã тѡ по пѣ[т] шѣс пўтã би йшил 'и лўди за мйр (Ли).

У једном делу примера потврђена је и двострука временска детерминација, при чему једна одредба даје шири временски оквир у који се смешта целокупно мноштво радњи, а друга дефинише ужи интервал у који се смешта појединачна радња:

о слãви дрўгў нѡј тѡ би пўна бйла сѡба (Стр); свãкад би она ãлву напрãвила за прѣло; онѡ изўтра на Бѡжић дошѡ би полãзник (Го); ўвѣћѣ ў сријѣду би бйла кãна (Па); имãло би снйјѣга и о Ђурђевдану онѡ спрва (Вру); на Блãговйјес тѡ би се пãл'йло изјўтра рãно (До); йспрва би ўвечѣ йшил 'и по посѣдãкã (Па); на Ђурђевдан би рãно узймãл 'и вѡду с йзвора (Би); ўочи Ђурђевдана ўвечѣ би отйшил 'и на једну вѡду (Ме); у пѣтак изјўтра би довѣл 'и млãдў (Ру); у ч'етйри би се дйгл 'и йзјўтра; понѡћи би по едан пўт отйшил 'и да вйдймо воденйцу (Д. Дуб); пã би чвãрãл 'е пријен зорѣ понѡћи; такѡ би се састãвил 'е ўвечѣ девојке на посѣдак (С. До).

Напоменућемо још и то да хабитуалност коју својом семантиком подразумева потенцијал не значи и редовност, доследност у вршењу глаголом означене радње (иако је

то значење најчешће посреди). Тако обележене радње могу се одликовати и епизодичношћу, бити вршене с времена на време, односно када се стекну услови за њихово вршење. На то се најчешће упућује временским одредбама:

сва̀кѝ пѹт би ја *отѝшла* и мѝ би се *договорѝл'и* ђе трѣба да ме ђн чѣка (Го); ја би *ишѝдо рѣдѡвно*, кѹмови смо бѝл'и, па би *прѝчѡ* ђн мѣне сва̀кат (Пе); нѝкат рахметл'ѝ свѣкрва не би *употрѣбѝла* тѡ (Ру);

рѝјетко би *имѡло* хѡрмоника (Ме); понѣкад не би ни *стѝгѡ* (Вру); понѣкад на сѡч би бѝло (Са); нѣкат би *имѡло* нешто да пѡпијѹ (Жу).

Ову особину потенцијала примећује Т. Ашић, наводећи да она „није у нескладу са условљеном хабитуалношћу јер указује да се догађај није регуларно одвијао већ кад би се стекли неки посебни услови (који говорнику могу бити и непознати)” (Ашић 2007: 145).

III.9.16. Употреба потенцијала при приповедању прошлих радњи, осим што подразумева њихово понављање у прошлости, најчешће подразумева и семантику сукцесивности. Присуство прогресивности, односно постојање редоследа у вршењу глаголом означене рафње очитује се у сложеним реченицама са више предиката у потенцијалу:

ђн би тѹнѡ *одмѡрѡ*, прѝчѡл'и су ми стѡрѝ, *одмѡрѡ* би кѡња, *прѝтео* би га па би *одмѡрѡ*, пѣшкѣ нѝје мѡгѡ (Ли); кад би се *заврѝшило* тѡ, дѣвер би *прѣбројао* пѡре и *зафѡл'ѝо* се свѡтовима и свѡдбѡрима којѝ су дѡровѡл'и млѡдѹ и *изјавио* би кол'ѝко се нѡвца покѹпило (Ме); *отѝшл'и* би тѡ и у воденицу би *мл'ѣл'и*, и о-тога ѡвса она, ка чѡчкал'ица, ми зовѣмо бадрл'ица, па, каже, тѡ би *мл'ѣл'и*, и то би *доносѝл'и* и *јѣл'и* (Вр); тѡ би ми тѡмо по шѹми *виѡдел'и*, па која је бѹква шѹпл'а млѡго, па би тѹ бѹкву *обѡл'ѝл'и* и *секѝрѡм*, пѝлѡм, па би је *дѡни'ел'и* на волѡве, па један пѡла мѣтра-мѣтар, па би јѡш мѡло *искѡпѡл'и* тѡ унѹтра и тѡ би бѝла лѹбица, као кѡца и пѡсле би *рѣђѡл'и* от тѡгѡ цѝјеђа, у кѡзан онѡ цѝјеђ би *покѝсел'ил'и*, па *стѡвили* у тѡ вѣш (Вр).

У наведеним примерима сложених реченица углавном су сви предикати у потенцијалу. Најчешће се у синтаксичко-семантичким околностима овог типа, дакле, при казивању прошлих неререференцијалних радњи, потенцијал управо и јавља у низовима. Међутим, нису ретки ни случајеви његовог комбиновања са осталим глаголским облицима којима се такође могу обележавати прошле радње неререференцијалног типа (наративни императив, временски транспоновани презент, перфекат):

онѹ јѣдну крѣву *би остѣвил'у*, ко ймѣ двїје-трї кѣзе, јѣдну кѣзу *би остѣвил'у*, ко ймѣ вїшѣ овѣцѣ, двїје остѣви, онѣ дрѹгѣ, мора тѣ да дѣш (Би); кѹхѣло се бѣгами ко е шта имѣ, нѣкї вѣлѣ у комзѣрву онѹ, онѹ комзѣрву од пѹтера, мѣсо *би кѹхѣл'у*, пасѹл' с мѣсом, у огнїште (Вр); *Грѣшїли би се*, грѣшкѣње, по пѣт кѣмѣнѣ *па би онѣ рѣдїли* рукѣм, покѹпи па бѣцѣ гѣре кѣмен па покѹпи онѣ дѣле па уфѣти онѣ кѣмѣн, па такѣ е грѣшкѣње бїло (Вру).

III.9.17. Друга важна особина временски употребљеног потенцијала коју издвајамо јесте одвојеност глаголом означених радњи од садашњег времена, односно њихова ограниченост на време које је у односу на моменат говора означено као прошло. Вршење, или, тачније, понављање глаголом означених радњи дешавало се у прошлости, што значи да су, у тренутку говорења о њима, те радње из садашње перспективе дезактуализоване, те по својој суштини дисквалификоване као поновљиве.

Како се примећује на основу прикупљене грађе, одвојеност од момента говора може бити експлицитно или имплицитно исказана, присутна у ближем синтаксичком окружењу или у ширем контексту, може се препознати на прагматичком плану или на се на њу упућује посебним језичким средствима са прилошком службом (*раније, некад, у моје време* и сл.) или пак реченицом (*Сад то није тако, Сад тога нема*).

Да се потенцијалом означене понављане радње са становишта садашњости схвате као неактуелне, од примарног значаја јесте контекст у који се приповедање смешта, односно тип дискурса. Како показује грађа добијена истраживањем спроведеним на територији тутинско-новопазарско-сјеничког говора, разговори на задату тему попут причања о традиционалној свадби, прослави празника годишњег циклуса, некадашњем животу на селу, у заједници, те разговори о реалијама у вези са тим временом, тачније теме које се могу означити маркером *некада* у односу на оно што је *сада*, а што је настало услед промене начина живота, производе тип дискурса у коме ће у предикацији примарну улогу имати потенцијал.

Употреба потенцијала у претходно дефинисаним типовима дискурса сигнализира везивање радње за прошлост, што се најчешће препознаје из контекста. У примерима који следе, посреди је казивање информатора о углавном заборављеним временима, обичајима, предметима, што је на прагматичком плану маркер дезактуализованости:

баба би пресѣкла пѹпак, *баба свѣжи онѣ* пѹпак, *свѣ би тѣ* баба *рѣдїла*. *Јѣ* пѣсл'ѣн *тѣмо* л'ѣгни, *додѹшѣ онѣ* постѣљица *би* ми *ѣдмѣ пѣла*, *нијесам* с *ниједним* тѣгл'ила *мѹку* (Вру); *ѣн би*, *ако би* *некѣ*

стòка *похàрāла*, ил'и *ушла* у тѹ нѣкѹ л'ивāду, тā бекчйја *би* је *затворио*, òн гāзда чијē је говѣче ил'и òвца ил'и кòњ *ушло* у тѹ л'ивāду, *мòрāло би* да надокнāдй тòм гāзди *држāло би се* е стòкē дòста, држāло се е и кòзā и овацā и крāvā, *имāло би* лѹдй па и по двā пāра вòлòвā, рйјетка кѹћа да *нè би имò* по двā пāра вòлòвā (Са); е, гāзи имāло нй'е, овај, стрѹјē имāло нй'е. Гāзи, каже, овā гāс с петрол'ѣјом што је. Каже, тò *би* онē мāl'ē газул'йце, онē мāl'ē, па један фитйл' мāl'й из онē газул'йцē, на тò *би вечѣрāl'и*; и такò *би*, нйе имāло, па тогā гāзи нйе имāло, па *би мй одѣл'āl'и* от смрчѣвѣ дāскē брйтвòм, па би запāl'и онò шйбицòм онѹ л'ўску, па *би*, док *би вечѣрал'и*, тò *би држāл'и* да вйдймо тò. Па би пòсл'ѣн налòжи вāтру у форўну, и *сй'ала би сòба док би посѣтковал'и*, седѣл'и тунāке. Е тò *би* (Вр); тò знāм да *би турāl'и* у вòду лāдну онò мѣсо да се *нè би иштетйло*, нѣмā фрйждер, а осòл'и га òбавѣзно (Дол).

Осим контекстуално, дезактуализованост радње може се означити и посебним језичким средствима. Најчешће се у блиском синтаксичком окружењу употребљавају парови прилошких одредби са односом *некад / прије / у моје вријеме / у то доба : сад*; или детерминатори *раније, исприје*, употребљени самостално:

штā *би брāl'и* овијā чāјѣвā ранијē од л'йпē, бòгу фāла штā *би дòшло* о[д] Тутйна, от Кочārнйка, ис Пòпā, па по овијā нāшијā шѹмā *би брāl'и* л'йпā, чāјеве, а мй сāt ймāмо л'йпе кот кѹћē, тò су сйла л'йпе, мòре, ал'и јòш нйсмо ўбрāl'и ни један чāј; ймā òде рѹја код нāс овāмо у овē крше, јā сам носйò ранијē једнòј жѣни у Тутйн, да л' нѣшто вѣлāше за накй прйтйсак, и *пйла би* тā чāј, сāмо сāt скòро јòк (Бр); ранијē око кāзāнā *би имāло* лѹдй лòм жйвй, дòђи ўвечē, дòђи преко дāна, рāзговòр, пй, овò сāt нѣмā нйко да дòђē (Ми); ранијē су мòрāl'и одāвдē овй његòви да њòј кѹпē да òна тāмо се спрēmā (На); нèкад, којй су ймућни они *би кѹновāl'и* да *би се* òна *спрēmāла* тāмо, да *би ткāла* онē чѣрге; спрва по гòдина *би прòшла*, а сād јòк, мѣсец дāнā двā, пўстајѹ се вѣсти, фйлмови (Ков); *брал'ē би* цвѣће, да понѣсѣмо цвѣће да окйтймо кѹћу, тò *би нāшл'е* тē вйсибабе и *дòнй'ела би* ў рѹку дѣца. Тò ранијē (Коч); *Имāло би йсприје* нāròда, тò пѣсма, штā *би имāло*; тò је йшло овй стārй јòш прйје нāшѣк врѣмена, *отйшл'и би*, на л'ѣђа су дòнйјел'и по трйјес кйлā, педесѣт, како којй, па нāђи па свѣ на л'ѣђа донѣси овāмо, да поврнē дѹшу фамйл'йји (Д. дуб).

Такође, бележени су примери у којима се у ширем контексту најпре описују понављане радње које су важиле за одређено време, након чега следи исказ којим се експлицитно наглашава њихова одсеченост од садашњости:

ткāl'е би жѣне и шњāјдер бйò, òн *би рѣзò* тò одйјело сукњѣно. А сāt тò нѣмā (Ми); ада богами смо правйл'и и тò је бйло ствārно л'йјепò, *тѹрил'и би* помāло јѣчма и помало кл'ѣкā и знāш којй сòк *би онò напрāвили* згòдно, ймā некй дòбар ўкѹс, и знāш како е то бйло згòдно. А сāt овā нārот

маханција нешто (Ков); сад је свакѡм у свѡј тањир сипано, а ранѡјѣ нѡје бѡло него по јѣдну шѣрпу са кѡханаем би ставили на средѡну и свѡ би из онѣ шѣрпѣ срѡл’и (Вр); тѡ сат не смѡјѡ да радѣ, мѡ смо радѡле свѣ жѡвѡ, нѣ би ни, да извѡнѣте, ни прѡчале да смо трѡдне, нит је знѡ би ни свѣкар ни свѣкрва доклѣ се нѣ би вѡдело; трѡвама, чѡевима, трѡвама, ѣто такѡ би се лијечѡли, ни код лекѡра ни жѣне ни лѡуди, бѡ здрав нѡрод ѡндѡ. Нѡје бѡло болешљѡво ка сѡдек (Вру); чѡјеви, обзѡвка, мѣтвица ето онѡ, ето онѡ, имѡло је јѡш, штѡ знам јѡ којѣ, и шипѡрак и свѣ би се тѡ корѡстѡло, таблѣте нѡкад се нѡсу ни знѡле да се попѡјѡ. Сад се без таблѣта не мѡже, јѡ и пѡјем свѡкѡ чѡс, сат (Го); нѡјесмо имѡл’и вѡду ѡвде правѡ, него је бѡла ѡдавдѣ једно трѡјес мѡнѡтѡ, тѡмо смо узѡмѡл’и вѡду, ал’ нѡје се мѡгло, чѣкѡл’и, па би тѡ лопѡтама чѡстѡл’и пут док би. Сад мѡло је другѡчѡјѣ (Цр); прѡдѡвл’и би лѡуди пѡрче землѣ да би снаху довѣл’и кот кѡћѣ, нѡје се имѡло. Врѣме е такѡ бѡло (Дол); А сѡдек, нѡјприѣн свѣ у воденѡцу, то би и-Жѡпѣ ѡдонѡт дѡшл’и, тѡ шта би имѡло нѡрѡда, па би пѣвѡл’и, имѡло дѣцѣ дѡста. Пѣвѡла би дѣца шта ѡтѣ, пѣвѡла онѣ старѡнскѣ, онѣ пѣсме што се пѣвѡл’е, нѡје овѣ садѡнѣ, тѡ ранѡјѣ. Јѡ кат сам дѡшла одѣнѡ, јѡ би онѡкѡ йшла, а дѣца би дѡл’е врѡштѣла, састѡвила би се, а сѡдек не идѣмо, на йзвор тѡ бл’йзу. Нѣмѡ нѡкака воденѡца по Вѡдрѣњаку и не идѣ се, нѡко ти и не пѣвѡ, нѣма ни дѣцѣ (Коч); стѡнови ѡт прѡћа испл’ѣти, и покрѡ, нѣко би покрѡ. Ранѡјѣ нѡје имѡ црѣп (Ке); Сад је овѡјем сѡјѡно свѣ. Нѣ би ми се знѡло ни кѡд сам л’ѣгла, л’ѣгни по један сѡн одспѡвѡ, тѡ се већ самнѡло (Ли); тѡ бѡ дѡбрѡ чѡвек, тѡ би стѡрѡ прѡчѡл’и, а то сад нѡма не мѡре да се дѣсѡ, нит ймѡ дѡбријѡ нити постѡй (Ру).

Имајѡћи у виду да се радња ѡзначена потенцијалом не прѡстире и на моменат говѡра, ако се казујѡ устаљене радње (на пример обѡчајѡ) којѣ се и даље врше, потенцијал се по правилу замењѡје презентом, како би се указѡло на њену свевременѡст. Тако ће на пример, информѡтори рећи: За Бѡјрам спрѣмѡмо колѡче, За Бѡжић идѣмо у бѡдњаке. Када су, међутим, посреди напуштени обѡчајѡ, саговорницѡ бѡрајѡ потенцијал: За Бѡжић би се увѡдѡ вѡ у кѡћу; невѣста би се на кѡња водѡла. Рећи су случајѣви када се актуелне радње уѡбличавајѡ потенцијалом. Забележено је свега неколико примера у којѡма се посебним јѣзѡчѡким средствѡма указѡје на то да се онѣ врше и у садашњем времену:

јѣла би се правѡла кѡ и свѡкат, кѡ и сѡт, бѡријѡни, татл’йје онѣ слѡткѣ онѡ, мѣсо и такѡ, йстѡ, йстѡ, хрѡна је йстѡ, мл’йјека кѡселѡ онѡ ѡт стѡкѣ, ѣто тѡ (Ђер); имѡло би тѡјѡ прѡчѡ, тѡ би плѡшил’и дѣцу, и сѡт рѣкнѣм јѡ унѡчѡдѡма мојѡјем ймѡ калакѡнца (Коч); па се тѡ трл’й, ѡзмѣш, истрл’йш онѡ дугѡчко, савѡл’и би, тѡ би се звѡло повѣсмо, и сѡд се такѡ зѡвѣ; тѡ би турѡл’е ранѡјѣ планѡнке, и сѡт турѡјѡ (Ђер).

Претходно анализирани примери недвосмислено указују на то да је ограниченост радње на прошлост, осим семантике хабитуалности, још једна од важних одлика потенцијала. Ову одлику приметили су и аутори новијих радова о потенцијалу у области србистике (а има и радова заснованих на компаративном приступу). Т. Ашић и В. Станојевић, на пример, наводе да се потенцијал употребљава за обележавање процеса који се понављао у прошлости и да у том смислу алтернира са перфектом. Основна разлика према перфекту јесте управо у ономе о чему је у нашој анализи било речи. Наиме, како аутори наводе, „догађаји представљени потенцијалом за прошлост не могу бити актуелни у моменту говора, што не важи за перфекат” (Ашић и Станојевић 2008: 182). Односно, потенцијал не може обележити „повнављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим”, на шта указује пример: Тог лета три пута ме је / *би ме одвео на брдо (Ашић и Додиг 2014: 293).

III.9.18. У вези са претходно анализираним одликом јесте и семантичка компонента емотивне ангажованости (евокативности, носталгичности), коју, у односу на друге глаголске облике, у себи садржи временски транспоновани потенцијал. Ову повезаност истичемо имајући у виду да се слажемо са констатацијом да је код потенцијала „носталгичност последица чињенице да је интервал у коме се понављао догађај уведен потенцијалом строго одвојен од момента говора” (Ашић и Станојевић 2008: 181). Натојећи да дефинише диференцијалне синтаксичко-семантичке одлике потенцијала у систему глаголских облика за казивање прошлих радњи, ову одлику прва помиње Милка Ивић, уводећи однос фактографско (својствено перфекту) : емотивно/евокативно казивање (потенцијал), о чему је било речи у уводу нашег рада (М. Ивић 1995: 44). Надовезујући се на ставове М. Ивић, аутори новијих радова емоционалност као семантичку компоненту (осим поменутом одвојеношћу од садашњег тренутка) образлажу чињеницом да се употребом потенцијала „улази, уживљава у догађаје”, тако што се реферише на сваку појединачну реализацију, што на стилском плану производи ефекат носталгичности (Ашић и Додиг 2012: 416), о чему је такође било речи у уводу.

Разлог високе фреквентности потенцијала у грађи прикупљеној на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице може се образложити управо наведеном чињеницом. Теме за разговор са информаторима најчешће су подразумевале подсећање на давно заборављена времена, обичаје, људе и предмете, што само по себи подразумева поновно (пр)оживљавање

различитих ситуација, те, сходно томе, емотивну ангажованост. Евокативност казивања подразумева носталгичан тон приповедања, а ту потенцијал наступа као најпогодније средство обликовања исказа. Доживљеност, односно доживљаваност радњи подразумева се, будући да је реч о догађајима који су у непосредној вези са субјектом, односно наратором (било да их је наратор лично доживео или је сазнао о њима из приче). Управо због тога се често употребљавају изрази типа: *Сећам се..., Памтим и данас...* и сл, чиме се наглашава да наратор није неутрални преносилац информација, што даље доприноси експресивности исказа:

ја знам, *отац би прѣчѣ* да је пашче удавѣло нѣкѣм дѣјете (Бо); кад *би ми прѣшлѣ* кроз Лукѣвицу, сећам се, *блѣто, би ни остѣл'и* опѣнци, носѣл'и опѣнке ѓндѣ, нѣјесмо имѣл'и цѣпил'е него опѣнке, *блѣто би бѣло*, а ѓна је бѣла као гнѣла онѣ зѣмља (Са); ѣво ја сам л'ично ишѣ пѣшкѣ за Пѣћ, за Ёсток, за Мѣтровицу, пѣшкѣ би ѣшл'и, и кѣ *би имѣ* кѣга свѣга, у рѣду, ко *нѣ би*, у хѣнѣве *би ноћѣјевѣл'и* (Ђер); кѣко се тѣ жѣвѣло, бѣш *би ми прѣчѣла*, ја сам запѣнтио, нѣје имѣло ни онѣ, па *би конѣпљу* са пѣпелом *прѣл'и*, нѣје имѣло прѣшка, *прѣчѣла би* ни мѣјка, и тѣ *би свѣ* то *кѣсел'ил'и* ту конѣпљу (Вр); ја сам запѣнтио у Тутѣн, *дѣшло би* кад *би пѣјѣц имѣо* и Срѣби и мусл'имѣни (Д. Дуб); сећам се вѣзде кад *би ѓна тѣрила* качѣмак од хѣлѣдѣ, тогѣ се вѣзда сећам кѣл'ко ми остѣло слѣтко, од хѣлѣдѣ онѣ цѣнѣ (Вру); и онѣ бѣш пѣнтѣм онѣ *би носѣл'е* онѣ бѣјел'ѣ онѣ кѣ фѣстѣн онѣ, бѣш мѣјка је мѣја носѣла; пѣ, сећам се ја дѣбро ка сам онѣ мѣло порѣстѣ, мѣло онѣ, да кажем, дѣсет гѣдѣнѣ, двѣнѣс гѣдѣна, мѣј ѓтац *би отѣшѣ*, те *би*, у шѣму *би отѣшѣ*, па *би пѣжнѣѣ* тогѣ пѣпраѣја, па *би* у јѣдну вѣзу, па донѣси, па на крѣј тѣмо, у ѣѣшак, па би тѣ тѣри такѣ, и јѣдну пон'ѣву тѣри по онѣм пѣпраѣју, и дрѣгѣ пон'ѣву *би се покрѣл'и* (Би).

III.9.19. Најзад, наводимо примере који илуструју употребу потенцијала у квалификативној служби:

којѣ је тѣ бѣо вѣѣен, млѣт, крѣпан, ада вѣрујѣш л'и, ѣн *би ѣзѣ* по двѣје цѣкчѣдѣ ѣ рѣке брѣшна, по двѣес пѣт кѣлѣ, изнѣси хи гѣре на спрѣт, ѣн хи не осѣћѣ (Бѣб); ѣмрије му мѣјка на прекѣчац, ѣн бѣ тѣмо, остѣше му свѣње и кокѣшке, ѣн *би тѣ нарѣниѣ* и *дошѣ* овѣмо да вѣдѣ нѣс, и тѣмо се врѣти, сѣдни, помѣјно се порѣзговѣрѣ, јѣко је фѣнѣ бѣо, врѣдан. Свѣкѣга *би зѣвнѣѣ*: „Шта чинѣте?"; грѣднѣ Бѣћѣ *би ишѣ* гѣре стѣлно код Слѣвѣ (Ос); ѣн је бѣо стѣлѣр по занѣту, тѣ *би се занѣмѣ* мѣло, прѣвио прѣзѣре, врѣта, имѣ некѣ машинѣ стѣларскѣ (В. Лок); ѣне *би се двѣ закѣчил'е* понѣкад, мало *би се посвѣћѣл'е*, ја се сећам, и ѓна: „Сѣт ѣе ми дѣј дѣца, свѣ ѣу ве кѣзѣт”, дѣца, она *би звѣла* сѣнове. И што би се ѣни помѣл'ил'и од бѣнѣра одоздѣ, ѣна ѣтѣте, ѣво су дѣца. ѣна *би сакрѣла* ако је нѣкѣ нѣшто учињѣла (Шав); по мѣсец дѣнѣ сам ја пл'ѣла пл'етенице, имѣла сам кѣсу дѣгу, л'ѣпу, и поквѣсѣм,

пл'єти пл'етенїчице, тō шўтї пре[д] сáбор мѣсец дāнā нѣ би тō дїрāла, а òчи, тўри спўчу, марāму завї, сāмо кол'ко вїдїм нā очи да идѣм, такò би йшла, нѣ сāмо јā него свѣ, да не поцрнїмо да би бїл'е л'єпе за сáбор (Гр); његов òтац је бїо хòђа, и он би ноћїо, ал'и кад òни пòћнў да йграјў по тавāну, и он побѣгни у пòла нòћи, нò каснїјѣ ућїо, ућїо, ућїо, док је бїло, ал' он отишò и они дòђў òпѣт те скаћў по тавāну; мї смо имāл'и ис Црнѣ Горѣ јѣдну, ўдāла је бїла шћѣрку у Пòповиће, и òна би дòшла код нāс, ал'и нѣмаде кòм да кāжѣ (Уг).

III.9.20. Спроведена анализа показала је да је у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице потенцијал широко заступљен у обема својим службама – модалној, и временској. При употреби овог облика као модуса, саопштавају се значења могућности, жеље, намере и сл., са будућом временском перспективом. Даље, показало се да потенцијал у временској служби заузима значајно место у систему глаголских облика за казивање прошлих ситуација. Избор потенцијала у говорном чину је, међутим, регулисан неколиким синтаксичко-семантичким факторима. Имајући у виду да су му у испитиваном говору конкурентни перфекат, временски транспоновани презент и наративни императив, обликовање предикације потенцијалом захтева испуњење неколико синтаксичко-семантичких, односно прагматичких околности. Наиме, уколико је посреди намера говорника да означи радње које су се понављале у прошлости, и чије је вршење у садашњем моменту дезактуализовано, што подразумева да се на наративном плану у исказ уводи компонента емотивности и носталгичности, примарно средство за њихово саопштавање у говорном акту постаје потенцијал. Притом, маркери који упућују на постојање наведених семантичких компоненти на конкретној грађи препознају се или на основу контекста, или се пак на синтаксичком плану маркирају посебним језичким средствима.

III.9.21. Висока френвентност потенцијала у релативној употреби на подручју тутинско-новопазарско-сјеничког говора овај ареал издваја од осталих зетско-сјеничких говора. Тако у студији о Ибарском Колашину у одељку посвећеном синтакси нема поглавља о потенцијалу, што је вероватно условљено тиме да овој облик не ступа у временску службу обележавања прошлих радњи. У одељку о морфологији наводе се само примери модалне употребе и сложеног потенцијала у сложеним конструкцијама типа: *Мї би бїли утѣкљи, да смо знāљи*, односно: *Бїло пїти на чѣсму, па сад нѣ би штўцо*, али без улажења у анализу (Божовић 2002: 93). У Мрковићима је такође употреба потенцијала за прошлост врло уско

је ограничена, те се овај облик употребљава само у иреалном кондиционалу (Вујовић 1969: 347). У Бјелопавлићу се потенцијал употребљава само у модалном значењу за исказивање жеље, намере, претпоставке, уверености, сигурности, услова и сл. За разлику од императива који је у временској служби у овом говору фреквентан, потенцијал се у функцији исказивања прошлих радњи не употребљава (Ћупић 1977: 171–173). Слично стање карактерише и говор Трстеника, где су функције потенцијала сведене на основне, типичне вредности – обележавање модалности. Нема га у темпоралној, нити у функцији итеративности ни у квалификативној употреби. Аутор наводи да ни Глиша Елезовић ни Милош Ивковић не бележе употребу приповедачког потенцијала, те да се на основу тога да закључити да је таква ситуација у целом дијалекту (Јовић 1968: 209). У временској служби потенцијал није бележен ни у банатским говорима (Ивић и др. 1991: 390). Горански говор не познаје употребу потенцијала за прошлост, а тако је и у околним говорима, осим у говору Подрме и делу насеља Призренског Подгора (Младеновић 2001: 501).

Све наведено доводи до закључка да је изразито висока фреквентност наративног потенцијала у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони изненађујућа како у поређењу са стањем у осталим говорима тако и с обзиром на чињеницу да је у овом говору исто колико и потенцијал у овој служби чест и наративни императив, а среће се, мада нешто ређе, и конструкција *би* + императив. Поред тога, наши резултати донекле се разликују од закључака Д. Барјактаревића, чија истраживања, вршена на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице, показују да се овај облик употребљава модално и у темпоралној служби у виду пермисивног потенцијала: *Звѡћу те да би погѡнуо; Не мòгу ти тò учѡњет да би ми òко извѡдѡјо*, какав је потврђен и у нашој грађи. Аутор наводи да је пермисивни потенцијал у овом говору „врло жива категорија док се у другим говорима, према оном што је регистровано, не би могло рећи да представља ширу категорију” (Барјактаревић 1966: 138). Наративни потенцијал у хабитуалној служби се не наводи, што се разлика са стањем које је нашим истраживањем регистровано на истом терену.

III.10. Императив

У српском језику императив се дефинише као глаголски облик којим се, када је употребљен у основној служби, „исказује подстицај некоме на вршење какве радње. У нормалним условима комуникације императив у предикату захтева обавезно учешће два учесника који значе живо. Један је тај који износи подстицај, а други је тај коме се упућује подстицај”. Притом, „подстицај може бити упућен било на вршење радње било на њен прекид, односно забрану вршења”. Уобичајено је у нашим граматикама да се говори како се императивом исказују заповести, жеље и молбе. Међутим, како наводи С. Танасић, „могуће је саставити нешто већи списак модалних значења која се исказују овим глаголским обликом. У конституисању тих значења поред самог глаголског облика значајну улогу имају и семантика глагола од кога се гради императив, као и контекст у којем се реализује реченица са тим обликом” (Танасић и др. 2005: 453).

III.10.1. У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони императив је бележен у функцији обележавања више типова модалности, а најчешће у служби изрицања

а) заповести

тўри га на кревет (Баг); *тўри* одавдѣ вѣду за сўпу; *сѣди одмѣри*; *сѣди*, *сави се*, да тўрим чај да попијѣш; нѣ мош на праг да седѣш, на столицу пѣ *сѣдни*, озѣбла си; *сипѣј* ти тѣбе, ѓн ко ћенѣ, лѣко му је; *тўри* двѣје ситнијѣ; онѣ ѓскорўшѣ *понѣси*; *сѣдни* ти гѣре, јѣ ћу ѓде, на тѣ ймѣ вишѣ прѣстѣра; овѣ ти *бѣци* да покрѣјѣмо тѣ, овў крпу (Бал); пѣ *надѣните* му дрўгѣ йме, јѣк тѣбљѣ; *зѣви* ми Мурѣта да дѣћѣ, трѣбѣ ми (Боб); ѓтац ми кѣжѣ: „Нѣ, *не дѣрѣј*” (Из); ѣ, *прочѣтѣ* ти овѣ прѣјетѣље, ако ви се свићѣ на овѣ, *отвѣри* прѣзор и *нўцѣ*, испросил’и сте девѣјку, не свићѣ ви се на овѣ, опѣнци и ка кўћи, опѣнке и ка кўћи; овѣ порўчи, кѣжѣ: (Ју); *дѣ* јѣдну кѣсу да јѣј извѣдѣмо компѣрѣ да јѣј тўримѣ у кѣла; *врѣни*, дѣјѣте, пѣре, јѣ ћу ти дѣт пѣре ко си потрошилѣ; *опѣри* тѣ шѣље; ѣјде дѣда, *затвѣри* говѣда, а ти бѣко *кўвѣ* кѣву; ѣво ти кѣфа, сѣм *вѣди*, *одвѣји*; кѣжѣ: „*Крѣни* како знѣш, стѣра жѣна” (Ка); прѣвѣ *скўвѣј* ил’и кўпус ил’и пасўл ил’и чѣрбу, пѣ пѣсл’ѣ пѣтѣ; *стѣни*, Марине чарѣпе сам ўзѣ (Лу); ўзми му тѣ оружѣ и *увѣди* га; *дѣ* ми тѣ пиштѣл’ што ймѣш; кад је такѣ ћѣрда, *увѣди* га; *дѣ* кѣпу; хѣј *обрѣни* (Нет); *мићи* тѣг ѣѣвола; те овијем женѣма јѣ вѣљу *притврѣдите* како знѣте (Ос); *дѣј* кокѣшку да испѣћѣм (Рај); сѣл’ л’ијек ми *тўри* (Се); *стѣви* ми тѣ дрўги цѣк на л’ѣћа; *дѣћѣте* да ўзѣте брѣшно; *напрѣвѣте*

кӯхињу; ја ћу причат, а ви *пйишйте* кoл'ко трeбa јeдан рyчак да кoштa хaјде Рйзо, *замйјеси* л'eп мй
 ћемо ујyтру да радймо; хaјде Рйзо, *замешyј* тaмо са Мeљом (Грн); *нaђйте* нeкoгa дpyгoгa; *мaхни*
 према тpaви; *скyхa* му чoрбу; *зoвни* тy снaшу; *кажyјте* кo је узймo пaре ис кyфepa (Цв); *сeдни* л'eпо;
стaви им кaфу; *дa* тй тe чaше пa ће Зoрица сйпат; *пoпй*, штa нeћеш? (Шав); *мaкни*, дер, овo, снao,
 тaмо; (Бу); и тo *зaпйиши*; e *нaпйиши* тo, e тo тй је йстина (Врс); *намeсти* вoђе; *стaни*, бoк тe вйђeо, да
 тй помoгнeм; *йди* Гйно, тpaжйће тe, *йди*, *йди*, тй не дaш нй да се пpичa нйшта; *зyби* се (Гр); *бeжи*, тo
 је мaјмун, шeјтан, *бeжи* да не гл'eдaм; *згoмлa* и *налoжи* и *зaпaл'и* (Др); хaјде *дaј* пyт, штa би
 трeбaло да се пpичa; знaчй, Рйнгу нeкo дaјe дoјаву: „Рйнго *пyцaј*” (Д. Пољ); *пйиши* тй тo; *стaнте*,
 дeвoјкe, штa стe пoхитaл'e?; *остaви* тo (Гр); *ћyти*, нйће нeмo да рeкнeш тo; *завpишйте* тo, нeкa тй
 Авдулaхa; *пyшти* тй Авдулaхa (Гуз); Мaјo, *пйтa* је знa л' oнoг пpoфeсopa Бeогpaђaнина; Мaјo,
донeси тй нoзи рaкйју да пйјe рaкйју; *йдите* тaмо на Пeштер ал' да пpймйте ислам (Че); *очйсти* га
 мaло рaди слйкaњa; oдмa *пoзoвите* на дoгoвoр (Шар); *мaк се* са сeнкe; нe знa oнa штa је jарaм,
пoкaжи jој тй; тyне *бaци*; *стaн* дe, ймa чaшa, ћeвoјкo; *зaтвoри* водeнйцу, штo је пpaзник, и *дoђи*; *не*
пйлa, док сй тй жйвa и дeци да пpичaш, нeмo да пpoдaш (Шт); *зyми* aпapaт за yxo; (Bo); *пљyни*,
пљyни, *пљyни* oнaмo!; *дaјте* мй oнoгa штo сaм jа гл'eдaлa (Бр); *дa* пo eдaн coк; aдa *дa* им бap пo eдaн
 coк (Вру); *л'eжи* тy, нeмo да се дйжeш; *пoкaжи* oнy зeл'eнy, Зepйнa; *сeди*, Йлдa, *не мaжи* тудa; jа
 oћy овa сйр да тй стaвйм, *пoјeди* овo (Го); oнй сy рeкл'и: „*Пpеђи* у Гурдйјeлe” (Гу); *пocйјeдaтe* oдe;
 вpaњaјy лyдe: „Нeћy сaд да се пoмйрйм, нo *стaни* мaлo кaснйјe” (Дe); кaжe: „Ел'eзe, *пoдa* овoмe тo
 шeћepa, пa пpeкo нaс дoбйјa тaчкицe, ил' ћeмo тй мй тo дoнйјeт да oсeчeш ил'и дaћeмo нeмy”; кaжe:
 „Тй мй *jави*”; изyтpa: „Хaјтe *фaтaтe* кoњe д eмo”; хaј тй *зyми* кљyсe, нaјћeмo мй пaрe дo тaмo (Ђep);
 мeнe oтaц кaжe: „Нeмo дaнaс вйшe да радйтe, *йдите* на вaшep”: (Ер); „*Обpн се*”, кaжe, „нa овy дpyгy
 cтpaн”; *пoдa* је нeк идe; вaлa *изaђи* oтл'eн, oћy да жeнйм дйјeтe, *изaђи* (Жи); нe вeлa да гa држйш,
закoљи мй гa да гa пoјeдeм; дeцo, oтyт кoд oмoрa *пoвeдйтe* вoлoвe и тaмo, oн ће да нoћй кoд мeнe;
 нaпйco oнoмe зeтy: „Нeкa нoћй кo[д] тeбe, тй *йди* сa вoлoвймa, oн нeкa зyмe тoгa ћoгaтa и нeк дoћe
 зa вaмa нeк сe нaспaвa и нaхpaнй”; *увeдйтe* вй нy y coбy да сe мй вйдймo; *мaкни* тй тy шaмйју;
остaви кoнoпљy; *зaгpл'и* гa; *дa* тe мй тy пyшкy; нeмo да пpйћaтe, *дa* тe мй пyшкy, нeћy вй узeт,
 нeмaтe бpйгу; хaј тй *зyми* вoлoвe; *стaви* coк, да нaс нe рaзнeсy цpнйeм глaсoм; *изaђи* дoчeкa овo
 двoе; *пyшћи* кaзaћy тй сyтpa; *бeжи* изйo тe вpaг, *бeжи* да тe нe вйдy лyдй, штa сй нaднйјeлa нaт
 шпoрeт; вaс двe *сe спpeмйтe* да изaћeтe; Ћaмo, *дoђи*; aмa, *мaкни се* тй oд мeнe, пa *гл'eдaј* ћe xoј;
сeдйтe oдe док вй oнa овo нaмeшћй; jа жyрйм, вй *сeдйтe*; мeђyврeмeнo кaжe: „Зa тeбe вйди a jа зa
 Л'eјлy плaћaм кapтy” (Лe);

б) допуштања или подстицаја:

ајде *уђите* онамо на сунце да седнемо (Баг); тобошар, био је тобошар и ако има нешто ново из владе озгор, нешто се наређује, он би у Позар на центар на Шедрван се звџ, бапа, бапа, бапа, са онијем гоћом: „Нарџде, *уђите*, нарџде”, некако некијем ријећима, заборавио сам како беше, „*уђите*, нарџде, *покупите се*”, они се покупи и он хим испрића (Бот); *дођи*, сад знаш ђе је горе. *Дођи* код мене, да те дочекам мало (Ка); још тапџт, пријетели биљ’и: „Да те дамо?” „*Дајте*.” (Баб); *откџни*, шта ће ми. *Откџни*, Збро, сал ко ти се свиђа (Бал); само *седите* ви (Бот); ако ти трџба, једно ђу ти поклџнит, ѓво *прџбџри* (Из); слџбодно је *потрџжџите*, не трџбало ви, она радџ дџл’е ђе ова фџбрика била (Коз); има у зрџду, има у великџ сџбу, *узмите* ђе џћете (Бал); парадџса *понџси* пџвише пошто вџлџш д[а] [ј]џдџш; *узмите* шангарџпџ, пџршџна; ѓво ти *прџда* и (Бал); сџт нџмџ пшеницџ, *прџџџтџ* до на Рџбарџће дџл’е, ко нађџш јџдну пџсијџту, у шта хџћеш (Ју); дрџги пџт кат дџћџте, *најџви се* и џндџ ђу да спрџмџм рџчак и да ве чџкам (Ка); *помџсл’и* још мало (Коз); виќџла ми је: „*Дођи*, *дођи*”, ал’ ја стварно нџмам врџмена (Леч); *погл’џа* шта су нам урађџл’и от пџтџвџ, и нџко тџ неће главу да окрџнџ (Леч); не мџгу, ја смрџшџла, *погл’џдни* каќа сам, не мџгу (Лу); *седите* за астал, и клџпе, свџ имџш; ни о слави нџко се не озџвџ, ајде *седните*, *пџслџжџите се*, брџ (Не); „џј”, реко, „*уђи* сад џде у хлат” (Нет); Миђа јџј вићџ тџ мџж: „*Иди* на мџре, *иди опорџви се* мало” (Ос); и ја сам о[д] тога врџмена више нџшта, звал’и *врџти се*, нџ, нџ, нџ, за живџ мајку, док је џн тџ, ја се не врађам (Пож); е такџ тџ, девојќџна, шта те џнтересуџ, тџ *нитџ* (Рај); слџбодно *рџкните*, нешто сте дџшл’и некијем пџслов (Трн); ајте, *уђите* слџбодно; тџ је брџс, да ти покажџм, ако џј, и *сл’џкај*, ѓто ти, слџбодно; *понџси* водџ пџвише да попијџш; *попрџчџј* тџ нешто пџ ђу ти ја попрџчат за јџдну дрџгџ ствар (Цв); хџј *сџте попијте* кафу, брџ; ми тџк припрџмамо, само ви *седите*; *узми*, дџјете, сџк (Шав); *стџни* кафу да попијџмо, нарџчио сам (Бољ); *дођи* овамо, сџка џће да те виђџ; *сџте* на каџч (Бољ); *наспи* јџдан ко ђенџ; *нитџ*, шта јџш да ти причџм; ајде, снаџ, *причџ* нешто тџ. Ајде како си се тџ џдала; жел’им ви свџ најбољџ, пџ *наврџти* јџпџт (Гр); тџ, сџне, дџктор *бџди*; *пџчни* тџ џџзи от којџ годинџ отприл’џкџ; *намџсти се* тџ ђе вџл’џш; ал’и неђе кат дџћџте, *узмите* ми брџј, пџ да ни најџвите; хоће грађџни цџбџ вареникџ, л’џл’е мене мајко, *јџте*; дџбро ка[д] си тџ заврџшџла, сџљаќа *баџи* у бару, нек идџ (Др); ми тџ нџсмо, ми тџ нџсмо у нађџм крајевџма тџ нџје. *Пџчни* ми нешто дрџгџ (Д. Пољ); е хџјт *ул’џгните* у сџбу (Дуј); хџјде *уђите*, бџјрум, хџјде *уђите*. А џдакл’џ сте ви? Хџјде *уђите*, брџ (За); цркви мџраш да правџш па *ради* шта џћеш (Кн); хџјде Рахџме, *сџд* овамо; Реко: „Јџ, Мџдо, ја мџрам да идџм на посџ, тџ *ради* шта џј”; тџ *гл’џда* у мене, ја ђу гл’џдат у тебе (Тр); ја не мџгу да џдџм, *дорџћкџјте* ви (Туз); *сл’џкај*. Ёво је џџгова кџћа (Уг); џде сџне *џвџри* (Це); ада родџло се мџшко дџјете, *дођи* (Че); ѓво *помџните* ви тџ у Пџштџр; *узми* овога слџткџга, *избџира* којџ хџј (Шар); *узми послџжџите се*, да ве не хџбџмо ми; немџ да ве смџћџмо, *узмите послџжџите се* (Бо); џн кажџ:

„Дѧ, синѡвац, *изнѣси* један литар у ѿме мѡе”; а вельу му нѣки: „Тѿ *знѧди* твѡе ка[д] ћеш дѡј за казѧнскѡ.”; *сѣ[ди]те* брѣ да ноћимо; тѿ, снахо, *помѡдгни* понѣшто, јѧ сам заборѧвио, јѧ сам остѧрѡ, јѧ не прескачѣм ништа (Вру); ѣто ти хѧмбѧр, ѣто ти кѧнтѧр, *узѧмѧ* кол’ко хѡј (Гл); *наслѡн се, прѡжи* такѡ нѡге; *прѡбѧј* тѿ сѡр па са[д] ћу јѧ донѧјет баклѧву и облѧнду, ћути алѧхѧ ти; *сѣди*, мѧјкицо, немѡ, енѣ шта си умѧзѧла рукаве (Го); *нѧтѧте* ме шта гѡј хѡј, јѧ ћу ви исприћат; ѿмѧ вѧлѧ вѧширѧ на свѧкѡ мѣсто, сал’ *нѡићите* тел’евѧзѡр ѣво вѧширѧ гѡре по Пѣштеру стѧлно, свѧкѧ субѡта и недѣља је вѧшири (Де); кажѣ: „Муларѣшийте, јѧ сам довѣо овѡ твѡју сѣстру, пѧ сат ѡдри и мѣне и ѡу, евѣ је ѡде”, и ѡн се прећути и прѧмѧ је, такѡ се помѧрил’и; „Вѧлѧ”, рѣко, „*обрѣћи* ме кол’ко гѡј хѡј” (Жи); е бѡк ти дѧо, јѧко, *ниши* (Ке); зовѣ: „Бѡјрум сѡтра *дѡћите* на кѧфу”; ка[д] дѡћѣш овѧмо те мѡгнѣш, *јѧвни* ми *се* пѧ ћемо се чѡт; прѧчѧм ти, пошто ве ѧнтересујѣ прѡшлѡс, тѡ *ниши*, тѡ ти је такѡ; прѧјетелѡу, дрѡгѡ нѣмѧмо, бѡјрум ко ви се свѧћѧ, *чѣкѧте* ѣво ви је, ко ви се не свѧћѧ, нѣмѧ (Жу); свѣкрва ми је рѣкла овѧкѡ: „Тѿ *слѡишѧ* мѣне шта ћу ти јѧ рѣј. Ако ти нѣко рѣкнѣ штѡ си тѡ урадѧла, тѿ *рѣкни* рѣкла ми је”, звѧл’и смо је Љѧља, „*рѣкни* рѣкла ми је Љѧља, слѡбодно *рѣкни*”; кажѣ: „Није дошѡ јѡш, са[д] ће дѡј, *ул’ѣгните* овѧмо у дѣжѡрнѡ да ви није зѧма”; *ѡзми* је ко[д] тѣбе и код мѧмѣ тѧмо, па недѣљу дѧнѧ, *сѣдните*; такѡ е тѡ, алѧх је створиѡ свѣ. *Отѧди* нѧћѧ стѡтину децѣ у бѡл’ницу, ако мѡгнѣш одвѡит коѣ, којѣ је којѣ, јѧ да скинѣм глѧву; „*Сѣдни*”, шофѣр кажѣ; кажѣ: „*Сѣдите* ѡде иза мѣне да ве не заборѧвѧм”; кажѣ: „Слѧвице, *дѡћи* овѧмо, ако си ѧкат ѧшта шћѣла да снѧмѧш, *снѧмѧј* бѧбу”; *л’ѣгни* богами, јѧ не смѧјѣм да ѡбѧдвоје изгорѧмо (Пл).

б) жеље или молбе

дѧ јѡш једамѧ да те пољѡбим (Ос); дѣвѡјко, бѡга ти *однѣси* овѡ (Др); хѧј да ти јѧ дѧм дѡбар пѣшкир а тѿ хѧј тѧмо *рѣкни* нѣће ѡна; аааа, *не дѧјте, помѡдгните* ми да напѡним овѡ кѧцу (Бр); моѧли га: „*Вѡди* не, дѣда, да вѧдѧмо пећѧну, *вѡди* не, дѣда, да прѡћемо крос пећѧну”, па су носѧл’и фѣњер да прѡћѡ; па би онѡ рѣкл’и: „Хѧј ми *дѧди* сѣстру, кѡпѧћу ти шта знѧш”; ѡтац рѣкѡ Јѡки: „*Иди узѧмѧ* ми ћѣрку у Гѡдово да обѧлѧ вѡжњу, свѣ ти јѧ плаћѧм” (Го); она мѣне вѧчѣ: „Фѧтѧма, *донѣси* ми мѧло твѡѣга рѧсѡла и твѡјѧ крѡшѧкѧ да појѣдѣм”; ѡна свѣ мѣне: „*Тѡри* ми кѧхву, хоћу твѡју да попѧјѣм” (Ков); кат ћѣнѣш да хи шѧшѧш, *јѧвни* ми онѧ пѧлѧт да ѡзмѣм (Коч); Рѧљѡ, бѡга ти *мѧк се*, ѧграјѡ, свѧтови (Пл); *купи* ми, бога ти, ако имѧш пара (Не) грднѧ, онѧ крѣвет што си л’ѣжѧла *подѧгни* кѧуч, не мѡгу бол’ѣ ме рѡке од мѡжѣ; *укѡцѧ* ми твѡј брѡј, фѧкснѧ ил’ мѡбилнѧ, мѡгу да те чѡјѣм нѣће; грднѧ, *ѧди* у кошѧру *погл’ѣдѧ* онѧ тѣлѧт, *познѧдни* тѣлѧт, умрѧјећу пѧ тѣ ти кѡмшије ѡтѣрат, нѣћеш знѧт да ти и нѣма (Ка);

в) упутства, савета, односно поуке:

ређе га мало *забрчи*, боље је (По); ти ћеш бит на службу ко бѡг да, *чува се* од нѡрѡда, кол'ко мѡш, тѡ кол'ко мѡш, онѡ кол'ко те не кѡшћѡ пѡсла, *помѡгни* нѡрот, *помѡгни* свѡј нѡрот, пѡ и ко нѣ мош да помѡгнѣш, л'ијепо саш њѡм, *посѡвѣтѡј* га, бѡк ће те чуват (Ју); ако бѡднѣ тѡ, *сѣди* мѡло, и нѣшто ћеш и од нѣга чуѡт (Леч); оно ѡмѡ овакѡ јѣдан пѡт с дѣснѣ стрѡн, тѡјѣм пѡтом немѡ да идѣте нѡ прѡво *идите* свѣ, јѣдну кѡћу размѡнѣте на л'ѣдѡну, л'ивѡда је онде, ѣ пѡсѣн онде *стѡните*, *пѡтѡ*, мѡрѡ да нѣко бѡдѣ онде, *пѡтѡ* ѡѣ Јѡблѡн, он ће ви кѡзат (Баг); кад бѡдѣте ка јѣднѡме мѡсту, *ите* полакшѡјѣ, ѡмѡ рѡпѡ дѡста (Брћ); нѡкад не затрѣбѡло ви, ал' кад би слѡчуѡјно отѡшл'е, сѡмо *трѡжѡите* Бѡйорац Гордѡну и *кѡжѡите се*; сѡмо тѡ *рѣци* овѡј Влѡди, Стѡнкѡн дѣвѣр (Коз); лѡпужње пѡ Змѡнац, пѡ пѡсл'ѣ *прѡдѡжѡите* гѡре пѡ пол'ѡција гѡре (Не); ѣво нек ѡна прѡмѡ пѣнзију, а *изјѡвѡите* жѡлбу преко тѡг сѡда да ви се врѡтѣ пѡре; „*Не дѡ* им”, кажѣ, „не дѡ им тѡ прѡдѡвницу, нѡсу ѡни сѡми прѡвили, а вѡша је зѣмљѡ”; тѡмо ѡѣ та Вѡчуѡ Лѡква тѡ *идите* до краја онѡ сѣла; вѡдећете кад прѡћѣте тѡмо, канцѡлѡрија дѡл'е, као мѡнтѡжно, лампѣрија. *Зѡпиши* и нѣко ће ти кѡзат; и озгѡр *сврѡтите* да пѡјѣмо кѡхву (Нет); сѡл' *пѡтѡте* ѡнденѡке онѣ гарѡже што су; сѡмо *трѡжѡите* стѡрѡ жѣна; нѡзѡт се врѡћѡте, код Рѡшкѡве кафѡнѣ *сврѡтите*; сѡмо кот Дрѡшка онде *устѡвите* кѡла, *пѡтѡте* кѡга бѡло. *Сврѡтите* код Рѡгѡповѣ мѡјкѣ, *врѡтите се* нѡзѡт и кроз грѡбљѣ прѡлѡзѡите (Ос); дрѡгѡ пѡт кат ѡдѣш *кѡжи* од Бѡја на Кѡсову, дрѡгѡ пѡт кад ѡдѣш за васѡку и добѡћеш (Пож); да се врѡтите ѡдек покѡрај пол'ѡцијѣ пѡ овѡјѣм пѡтем нѡсѡтѡм, дѡбар је пѡт, па *пѡтѡте* тѡ (Ра); пѡ бѡга ти немѡј, свѡшта *купѡј* шта мѡре да се кѡпи. Свѡшта *кѡпи*, немѡ намирѣват (Со); и *сѡвѣтѡј* бѡба и мѡму, *рѣкни*: „Рѡзо такѡ и такѡ урѡдѡ, и вѡ такѡ *урѡдите*, *кѡпи* јѣдну лѡљѡшку и *батѡл'и* вишѣ тѡ трѡку”; *рѣкни* тѡ Вѡду и мѡми, поготѡво мѡми: „*Мѡчи* стѡку”, и *рѣкни*: „Кѡ Рѡзо лѡљѡшку *кѡпи* и хѡпѡ се” (Трн); нѡјболѣ *кѡжи* кѡко се нѡјпрѣ мѡчило, нѣ кѡко се ѡрѡло (Бѡљ); *идите* повише тѣ ѡградѣ, јѡ мѡсѡм да је тѡ; *отѡдите* кот Тѡма, ако не бѡднѣ Тѡмо, Дрѡгољѡп, и он знѡ прѡчат (Врс); немѡ, срѣце прѡзникѡм нѡшта, нѣка, *прекрѡсти се*, *ѡдмѡрѡ*; сѡмо *се* бѡгу *замѡл'и*, бѡк ће да помѡгнѣ свѣ (Гр); ѡјде нѡшта *се не озѡвѡте*; нѣка, *не донѡси*, фѡла (Дуј); рѣкѡ ми је: „Сѡне, *чува* л'ѣп, јѡш вѡ нѣ знѡте штѡ је л'ѣп” (Ки); тѡ нѡјболѣ *сврѡти* гѡре код кѡћѣ и са бѡбѡм попрѡчѡш; пѡ ѡјде, немѡ да сте ѡѣца, *вѣрѡј* тѡ у сѣбе и у бѡга, немѡ да укрѡдѣш и да слѡжѣш, а *рѡди* свѡкѡ дѡн нѡје ти сѡмѡта; *помѡгни* ако ѡмѡш кѡга те ти се нѣко загнѡ, *помѡгни*, е тѡ ти је вѣра; еи, тѡ свѣ здѡво бѡла, тѡ свѣ мѣне *пѡтѡј*; кажѣ: „Сѡне, јѡ не мѡгу тѣбе нѡшта да рѡдѡм, тѡвѡј је стомѡк тѡрт кѡ кѡмѣн, нѡ *иди* кѡћи пѡ *масѡрѡј се* рѡкијѡм и рѡкијѡну ѡблогу *стѡви* на стомѡк и *л'ѣгни* у тѡплу сѡбу кад л'ѣгнѣш да спѡвѡш (Кн); и овѡмо *се чувајте*, овѡмо полѡко; *гл'ѣдѡ* нѣје, *удѡ се*, *вѡди* л'ѡјѣпо *нѡћи*; прѡвѡ *нѡћи* карѡктер, ако ѡмѡ карѡктер, кад је чѡвѣк карѡктеран, тѡ је мѡлѡ дѡбро (Тр); ѡна је гл'ѣдѡла, кажѣ: „*Слѡшиѡ* кѡме, док ти јѡ нѡшта не рѣкнѣм, нѡшта *се не бѡј* тѡ” (Туз); он је ѡсѡћѣн што је убѡи сѡна, и немѡ да га сѡдѡш,

ослѡбоди га; ѡна би дѡшла код нѡс, ал'и нѣмаде кѡм да кѡжѣ: „Кѡмо, мојѡј мѡјки, *шкѡлѡј* дѣцу, *шкѡлѡј* дѣцу” (Уг); стрѡго *не повѡјѡј* нѡшта, држѡмо у нѡрѡѣ, борѡмѡ се, и нешто кѣњкѡво, код л'ѣкарѡ (Це); хаѡимѡкѡље су, да извѡнѣш, овал'ѡкѣ, уплѣскѡш мѡло овакѡ, ишѡрѡш, *тѡри* у тепсѡју, *поклѡти*, *гѡрни* у шпѡрет. Пѡсл'ѣ кат се испѣчѣ, *тѡри* онѡ шѣрбет, да би тѡ бѡло мало слѡѣ, пол'ѡјеш по онѡј тепсѡји, тѡриш мѡло тѡмо да стѡнѣ. Тѡ *ѡзми* шеѣѣра пѡ размѡтиш, размѡтиш шѣрбе и баклѡву пѡ посл'ѣн сѡпѡш по онијем чѡшѡма. Нагорѡш шеѣѣр, шеѣѣр нагорѡш и пѡсл'ѣ тѡриш вѡду. Нагорѡш шеѣѣр и намѣстиш онѣ кѡ медеѡѡке, знѡш кѡко су л'ѡјѣпи; вѡ *обѡвите* Дѡгѡ Пољѡну пѡ *продѡжѡите* у Дрѡжевиѣ, ѣ ако заврѡшите у Дрѡжевиѣ, *продѡжѡите* преко брѡда пѡ у Кѡмешницу (Шар); онѡ јѣдна те сѡдака спѡшѡвѡ, тѡ је ѡстина, сѡдаку дѡш нѣкѡм, бѡло кѡм, *прѡжи* нѣшто, *дѡди* нѣшто мѡло, нѣѣ ти бѡт нѡшта; ѡдо јѡ тѡ и тѡ, а тѡ овѡ стѡку *повѣди* ми ка родѡтељѡма дѡл'е а јѡ сам побѣгла тѡ и тѡ, *кѡжи* (Бр); Сѡво, доклѣ је на Ёљи глѡва, *не бѡјте се*, а чѡм Ёлѣ нестѡнѣ, *бѣжите* за Србију; јѡ би ти препорѡчѡ *мѡкни* тѡ овѡ цибанлук, *скрѡјни се* дѡље јѣдну гѡдину дѡнѡ (Вру); *отѡди* гѡре посѣн навѡше, стрѡначкѡ (Го); *заврѡши* прѡво шкѡлу, а пѡсл'ѣ немѡ да чѣкѡш да бѡрѡш; *гл'ѣдѡ* чѡвѣка кѡјѡ ѣ брѡжит тѣбе, да не брѡжиш тѡ њѣму. А ѡпѣт и тѡ *чѡвѡ* му ѡбрас (Жу); сѡмо *знѡди* да ѡмѡ бѡга и *знѡди* да ти је бѡк дѡ пѡмѣт и да дѡѣш до живѡта свѡга кѡко трѣбѡ (Ле).

III.10.2. Негирани императив од глагола имперфективног вида сасвим је обичан у испитиваној зони:

нѣѣ да се одл'ѣдѡ, *не бѡј се* (Баг); *не прѡви* колѡче сѡт; *не дѡрѡј*, нѡшта *не дѡрѡј* (Пож); *не дѡрѡј* (Ју); стрѡго *не повѡјѡј* нѡшта (Це); дѡјѣте, *не прѡчѡ* (Шав); тѡ ти је бѡло нѡшта га *не дѡрѡ*; ада тѡ е посѡ *не пѡтѡ* (Рај); *не дѡ* им; *не дѡ* им тѡ продѡвницу (Не); *не дѡрѡ* нѡшта (Ле); *не дѡрѡ* ме (Жи); *не одустѡји* нѡкад (Ке); штѡ нѣзгодно, *не дѡрѡ*, трѡце овѡл'кѣ (Тр); нѡшта се *не бѡј* тѡ (Туз); *не бѡди* ус прѡчу (Бо); сѣди, Ёлдѡ, *не мѡжи* тудѡ (Го); хѡч *нѣмѡј* брѡгу (Ке); нѣѣ да се одл'ѣдѡ, *не бѡј се*; *не прѡви* колѡче сѡт; *не прѡлѡ*, здравлѡ ти (Бал); *не прѡчѡ* тѡ такѡ; *не бандѡ* (Бал); *не секирѡј се* нѡшта; *не слѡшѡј* тѡ њѣга; *не узѡмѡј* тѡ (По).

Негирани облици модалног императива од глагола перфективног вида ретко су бележени, и то углавном у устаљеним конструкцијама:

не учѡни злѡ нѡкат (Ру); нѡкат злѡ *не учѡни* (По); онѡ *нѣ дѡј* ти бѡже да чѡвек јѣдѣ л'ѣба од оногѡ (Рај); на сѣло кѡко су жѡвел'и *нѣ дѡј* ти бѡже (Бу); мѣне је тѡ *нѣ дѡј* бѡже; тѡ *нѣ дѡј* бѡже, трѡдна

жѣна не смѣјѣ нѣшта да такнѣ украђено; ѣмā тијā зл'ѣјā дѣшā, нѣ дāј бѣже (Гл); сāt трпи цѣјо вѣјек глѣтна човѣка ил'и глѣтну жѣну, нѣ дāј бѣже (Трн); Ѡ Рѣжо, Рѣжо, не дā врѣмену (Лу)⁵⁷.

Функцију одрчног императива, превасходно од свршених глагола, преузима конструкција *немѠ(j) + инфинитив / да + презент*:

немѠ ме тѣрѣтит (Це); тѣ нѣшта *немѠ рѣћ* Везѣри; *немѠ прѣчат*; *немѠ ме грл'ит* (Го); *немѠ је ни дѣрат* (Жу); *немѠ, снāхо, прāt, дāнас тѠрнѣк* (Ле); *немѠ се, Л'ѣпшо, секѣрат* (Леч); *немѠ ми прѣчат* (Се); *немѠ намирѣват* (Со); *немѠ ни долāзит* кад нѣ мош; *немѠ затвāрат* (Шав); *немѠ хавѣтат* по сѣлу и (Жи); *немѠ спрѣмат* сād тѠ (Ке); *немѠ се удāват* (Ков); *немѠј се превāрит* (Ков); *немѠј учѣнет* злѠ (Мел);

немѠ слѣчāјно ѣзмеђу да закāчѣш (Тр); Андријā, *немѠ кѣче да фātāш* (Бу); *немѠ млѠго да чѣкāш* (Гр); *немѠ да украдѣш* и *да слāжѣш* (Кн); ћути, нѣје *немѠ да рѣкнѣш* тѠ (Туз); *немѠ да га сѣдѣш*; (Це); *немѠ да те е срām* да чѣвāш крāве; *немѠ да се окрѣћѣш* (Че); *немѠ да продāш* (Шт); *немѠ такѠ да вѣчѣш* (Вру); *немѠ да прѣчāш* (Го); *немѠ да заузѣмāш* тā јѣрт (Ер); *немѠ тѣ девојку да узѣмāш* (Ке); пѠсл'ѣ *немѠ да чѣкāш да бѣрāш* (Жу); *немѠ да га окрѣћѣш* ни л'ѣвѠ ни дѣснѠ; јā ти, остāљāм амāнет, *немѠ снāху да ротѣш*; пѣтком, утѠрнѣком, субѠтѠм *немѠ да пѣрѣш* (Ле); *немѠ да врћѣш* сāt тепсѣју (Бал); *немѠј да се удубљѣјѣш*, тѣ судѣја (Не); *немѠ да идѣш*, нѣ мош тāмо (Нет); *немѠ ни да кѠсѣ*; *немѠ да си лѣт* (Трн); *немѠ да си поврѣћена*; *немѠ да заборāвѣш* мāму (Цв); *немѠ да се дѣжѣш* (Гу); *немѠ ко да ти чѣјѣ* ту глупу рѣјеч (Го).

Конструкција *да + презент* се, мада знатно рѣје, такође употребљава у служби негираног императива: *да ми не дѣрāш* фамѣлију; (Бо); *да не мачѣњѣш* овѠ (Го); *да је не пѣстѣш*, валā (По); *да не дāш* (Ту).

III.10.3. Стање слично ономе у нашој зони карактерише српски језик у целини. Наиме, бавећи се појавом повлачења негираног императива свршених глагола из савременог српског језика, Милка Ивић у раду *Словенски императив уз негацију* (М. Ивић

⁵⁷ Оваквог ограничења нема када је употребљен у наративној служби, те негирани императив од свршених глагола није необичан: нѣкат кѣпи свāшта дѣци, нѣкад и *не кѣпи*, како се имāло кāt. (По); нѣкат се онā вѠда и *не одл'ѣди*, мѣ ѣди на рѣјеку да пѣрѣмо. (Не); пол'ѣјегā онакѠ обѣчѣни, нѣкат се и *не сазѣ*, пол'ѣјегā онакѠ. (Коч); тѠ би онѣ дāн што потрѠши, потрѠши, што *не потрѠши*, у кāнту свѣњскѣ (Из); ако га *не поплāсти*, оно пропāни свѣ (Кн); нѣкад и *не стѣгни* да трāжѣ (Пл).

1958a) даје одговор на два суштинска питања: 1) откуда то да имперфективни вид потискује перфективни у случајевима када се *не* јавља уз императивни облик, и: 2) шта значи појава перифрастичних конструкција место конструкције императива са *не*, и то углавном у оним језицима где је перфективни вид потпуно потиснут из оквира прохибитивне конструкције (М. Ивић 1958a: 24). На основу увида у стање у старословенском и савременим словенским језицима показало се да је потискивање перфективне категорије релативно млада иновација, те да ниједан од јужнословенских језика није доследно сачувао најстарију општесловенску и старословенску ситуацију (М. Ивић 1958a: 25). За разлику од ранијих истраживача који су, бавећи се изналагањем узрока овој појави, запостављали семантичко-синтаксичке критерије, М. Ивић у свом раду уважава поменуте моменте. У анализи се полази од тога да су у словенским језицима видска и временска категорија тесно повезане. Имперфективна категорија је „у стању да обележи и ситуацију када је вршење радње у току (презент) као и сва друга временска одмеравања кад вршење радње у ствари не постоји у датом говорном тренутку (тзв. временски релатив) док је употреба перфективне категорије ограничена искључиво на обележавање непрезентске ситуације”. Повезивање видске и временске категорије упућује на закључак да се свака забрана може, у ствари, „односити или на радњу чије је вршење у току или на радњу која тек има да се оствари”. Даље, „у свим словенским језицима за забрањивање радње која је у току употребљава се искључиво имперфективни вид. Ово је управо у складу са утврђеним односима вида и времена, тј. са свешћу о презентској ситуацији, о радњи која се управо догађа у говорном тренутку (када се нпр. употребом глаголских облика: *не пиши*, *не лупај*, *не сметај* прекидају акције *писати*, *лупати*, *сметати*, које у том тренутку неко врши)”. Овакве прохибитивне ситуације ауторка назива „императивним категоријама прекида радња” (М. Ивић 1958a: 33–34). Сходно томе, „паралелизам у употреби имперфективног и перфективног вида може настати само у случајевима кад не постоји вршење радње у тренутку изрицања забране” (М. Ивић 1958a: 34). Осим наведене, као категорију типа забране М. Ивић издваја и „начелну забрану”, када се забрањује свако остварење радње које се забраном помиње, и оно које постоји у говорном тренутку и оно које би се могло јавити у будућности (*не лажи*). Ако је у овом случају веза са садашњошћу наглашена, обавезан је имперфективни вид, док се, ако то није случај, може употребити и свршени облик (отуда типични примери начелне забране попут познатих изрека из Библије: *не убиј*, *не укради*). Трећа издвојена категорија

именована је као „зауостављање намере”, и у употреби је онда када се жели спречити да до остварња радње уопште дође (*не дирај, пече!*). У оваквим случајевима моменат извршења радње је ирелевантан, што само по себи даје предност имперфективној категорији, „која, одређујући остваривање радње без специфицирања било које од могућих фаза акције, има много неутралнији, неодређенији карактер у поређењу са перфективном категоријом” (М. Ивић 1958а: 33–35). Наведене чињенице упућују на основне синтаксичко-семантичке услове који су у словенским језицима погодовали морфолошком везивању императива за имперфективни глаголски вид и потискивање перфективних видских форми из наведених модалних служби (деталније о овом питању види: М. Ивић 1958а: 23–41).

III.10.4. Осим синтетичких форми у 2. л. јд. и 1. л. мн., као и у служби изрицања императивног значења у осталим лицима у овом говору у употреби су и конструкције *да* + презент, конструкције са *(x)āj(d)(e)*, *нека* и сл., о чему је било речи у одељку о морфологији (в. т. II.2.5.24.)

III.10.5. Неретко се у грађи срећу и удвојене форме императива:

йди ўзми онō тāмо; йди вйди говѣда (С. До); *йди уфѣти онӯ крāву* (Бал); *йди опорāви се мāло* (Ос); *йди донѣси пйво* (Трн); *йди вйди је л' тō йстина* (Бо); *вйди нађи тō* (Тр); *изйђи вйди тāмо што се спрѣмā за вечѣру* (Цр); *ўзми тўри ѓрāхā; зāђи кўни рукāма* (Де); *прйђи погл'ѣдā му онā прс; изāђи дочѣкā овō двѣ* (Ле); *сѣди одмѓри* (Бал); *отйди трāжи пōсла* (Ју).

Појаву удвајања форми императива, које се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони срећу у 2. л. јединине и множине, познају и говори призренско-тимочке зоне. Наиме, посредни је балканистичка конструкција која се у говору Гатња и горанском говору бележи у реченицама са глаголом *йди*, који има значење издавања наредбе: *Йди набѣри* класје, две-кйла пчѣница; *йди се нāјади* кōљко сākаш. (Младеновић 2001: 501); други императив има допунски карактер, на шта упућује његова синонимност са конструкцијом *да* + презент, (Младеновић 2013: 350). Дакле, у овим говорима „императив у допунској служби јавља се у двама реченицама које чине једну синтаксичку целину. У првој, управној, употребљен је императив глагола „ићи” у значењу гл. „желети”, у другој – зависној – императив глагола којим се казује садржај жеље: Зўбер, *йди л'ѣбецот* ми го прōдади; *йди пōљај* во Кāтастар”

(Младеновић 2001: 500). Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони потврђују наведено тумачење, с тим да се, као што приложена грађа показује, на првом месту у императивном пару могу наћи и други глаголи. Сви они, међутим, могли би се заменити глаголом *iћu*, што указује на поклапање њихових синтаксичко-семантичких функција.

III.10.6. Иако је примарно глаголски облик којим се казује шири спектар модалних значења попут заповести, захтева, молбе и сл. за извршење глаголом означених радњи, стања или збивања, императив при временском транспоновању постаје део система претериталних временских облика (Стевановић 1986: 708; Станојчић и Поповић 2005: 395; Танасић и др. 2005: 456). Четворочлани систем претерита српскога језика (перфекат, аорист, имперфекат и плусквамперфекат) усложњен је, дакле, постојањем других како временских (презент, футур I), а тако и облика са примарно модалном службом (императив и потенцијал), који у одређеним синтаксичким, односно комуникативним околностима могу казивати прошле радње.

Основно питање које се у вези са временски употребљеним императивом у српској науци постављало тиче се језичких околности које су узроковале развијање могућности темпоралне детерминације предикације овим глаголским обликом. Тако је још Александар Белић утврдио да је историјски развој императива у темпоралној служби ишао од првобитног оптатаива у 3. л. јд. преко унификације облика у свим лицима једине и множине, до развитка кондиционалног и концесивног значења (Белић 1985: 164–165). Полазећи од одређења Александра Белића, савремене граматике императив на синхронном плану одређују као облик којим се при временском транспоновању обележавају прошле појединачне или понављане радње, и који се као такав најчешће користи у приповедању, те отуда и назив „приповедачки” и „историјски” императив (Стевановић 1986: 708; Станојчић и Поповић 2005: 395). Синтаксичко-семантичке особености императива у временској служби упућују на то да се у домену употребе његове функције често преклапају са службама осталих облика којима се могу означавати прошле радње (перфекат, аорист, наративни презент, временски транспоновани потенцијал). Притом, када је посреди обележавања прошлих понављаних радњи које се одликују вишекратношћу, императив показује највише сличности са наративним потенцијалом и презентом. Када означава појединачну прошлу радњу, синтаксичко-семантички, односно стилски ефекти императива

најсличнији су онима које у истим језичким околностима производи аорист. Најзад, у граматикама се поводом приповедачког императива најчешће констатује и то да је експанзијом наративног потенцијала домен његове употребе у стандардном српском језику знатно сужен, изузев књижевно-уметничког регистра, где има вредност стилског средства. У народним говорима позиција императива у систему знатно је стабилнија, с тим да већу фреквентност и шири сектор синтаксичко-семантичких функција има у јужним и југозападним деловима српске етнојезичке територије⁵⁸.

Према дефиницији, временски транспоновани императив јесте облик којим се казују прошле појединачне или понављане радње. Стога се утврђују најпре језичке, тачније синтаксичко-семантичке, стилистичке и прагматичке околности које омогућавају развијање хабитуалне претериталне семантике, а потом издвајају и подтипови таквог временског значења. Даље, будући да су императиву у овој служби конкурентни и други облици, дефинишу се фактори који у конкретним синтаксичко-семантичким, контекстуалним, односно прагматичким условима мотивишу његов одабир, чиме се одређује место овог облика у систему глаголских форми за казивање претериталних радњи. Најзад, императив се у конкретном говорном чину обично јавља здружено како са изофункционалним тако и са глаголским облицима друкчијих синтаксичко-семантичких и стилиских карактеристика. Стога, биће анализирани и примери који илуструју језичке околности које условљавају (не)могућност комбиновања облика које повезује најмање једна заједничка семантичка компонента – обележавања радњи које припадају прошлости.

Тутинско-новопазарско-сјенички говор припада делу српске етнојезичке територије где императив у временској служби има стабилно место у систему, широк дијапазон функција и високу фреквентност у употреби. Све су то чиниоци који омогућавају детаљну анализу синтаксичко-семантичких особина овог облика. Дијалекатски текстови из којих су ексцерпирани примери структурно припадају типу дискурса који погодује употреби наративног императива. Теме за разговор са информаторима односиле су се на временску

⁵⁸ Т. Маретић, нпр. пише: „Хисторички императив је веома обичан у говору јужних крајева, али је то дијалектизам. Изван тих крајева не говори се и не пише... у зависним реченицама (н пр. кад ја тамо дођи...), а није ни мало обичан са негацијом” (Маретић 1963: 537). М. Пешикан наводи да је приповедачки императив најобичнији „у црногорским и суседним јерцеговачким говорима. Такође се радо употребљава у говорима јужне Србије” (Пешикан 1956: 164).

сферу која припада прошлости, при чему је било речи о радњама хабитуалног карактера (обичаји, ритуалне радње, сезонски радови), а потом и о појединачним радњама. Тако обликована саопштења погодовала су употреби овог глаголског облика, што омогућава да се његова семантика сагледа у широком дијапазону функција.

III.10.7. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору императив у временској служби употребљава се за означавање како појединачних тако и радњи које се одликују вишекратношћу, а које по времену вршења припадају прошлости:

у то сѐло ђе ми је била сѐстра некѝ мѝнгѝпи *дѝђи*, пѝ *извѝди* му волѝве ис тѝра, пѝ *прикѝчи* за онѝ, ѝстѝ кѝ саонѝце, пѝ *прикѝчи* онѝ кѝћер, пѝ *отѝрѝ* кѝ ѝдавл'ѝ дѝл'ѝ што зовѝмо до Бѝевицѝ, а јѝдан остѝ да чѝвѝ онѝ стѝку, оће вѝк дѝћ пѝ пѝклат му стѝку, ѝвце. И онѝ се чѝвек *разбѝди* изјѝтра, *изѝђи* пред онѝ кѝћер: „Кѝкѝ, ђѝ сам јѝ овѝ?” (Лу); овѝ уишѝ, овѝ му *напѝши* ѝзјаву, дѝ му тадѝшнѝ л' ѝћнѝ кѝрту (Нет); Двѝес кѝлометѝрѝ *отѝди* пѝшкѝ у чѝршију и *врѝти* се. Кѝпи шѝше за лѝмбу, нѝмѝ свѝтла, оно му *пѝни* те му *се слѝми*. (Со); седѝо за плѝс и онѝ ка[д] стѝгла тѝ сѝла и плѝс и нѝга поткѝчѝ и дѝл'ѝ до у Карајѝкиће га *однѝси* плѝста. И Цѝфко *зѝђи* овакѝ дѝвдѝ, у вѝду дѝвдѝ и не смѝо дѝлѝ (Бу); и мѝне ѝтац: „Јѝ ћу, сѝне, отѝс да тѝ твѝје ѝсе очѝстѝм”, и сѝ мнѝм *отѝди*; дѝћко бѝо дваес ѝсам гѝдѝнѝ, пѝстио стѝку тѝмо и онѝ бѝк изѝшо ис кол' ѝбѝ и ѝн бѝо седѝо, штѝ је рѝдѝо нѝ знѝм, нѝје га премѝтѝо, и ѝн, дал'ѝко бѝло вѝс, *приђи* удѝри га роговѝма ѝде, *удѝри* га, *пребѝци* га преко сѝбе, и бѝо га, и нѝко вѝдѝ нѝје, нѝко нѝје ни ћѝо, свѝ у комѝте га ућинѝо (Туз); а јѝдна оће да ѝгрѝ поред мѝне, јѝ вѝдѝм, а јѝ јѝш вѝшѝ уфурсѝтѝо, па *се посѝгни* онѝ (Вру); нѝје бѝло фѝјда, ѝн мѝрѝ да га убѝјѝ, јѝднѝјем мѝтком га посрѝд прсѝ *погѝди* и ѝн *пѝни* (Де); рѝјетко се е тѝ дешѝвѝло, чѝо сам јѝдан у Пѝпиће па јѝднѝга брѝтучѝда је имѝо и не мѝре да се ожѝнѝ, не мѝре, не мѝре, а овѝ бѝо зѝврѝга и вѝћен, *отѝди* те *превѝри* нѝку девѝјку за ѝим да је ѝзмѝ. Кад је *довѝди* овѝмо, *дѝди* је овомѝ брѝтучѝду (Ке);

л' ежѝло се на слѝмарице: *напѝни* слѝмѝ и л' ѝжи, *окрѝни* хи стрѝнѝм пѝ свѝ се дѝца *порѝди*, *покрѝ* хи по јѝднѝм прѝѝм и дѝбро је; тѝмо су рѝдѝл' и крѝч: *напрѝви* дѝл'ѝ рѝпу, пѝ *сазѝдѝ* камѝња ѝколо свѝт, ѝни знѝјѝ којѝ хим је тѝ кѝмѝн за тѝ, и гѝре га пѝсѝн ка сѝјѝно га *заврѝши* и по средѝни *стѝви* овѝ мѝл' и шѝдер, и дѝл'ѝ пѝсл'ѝ *налаѝа* у тѝ рѝпу и тѝ се испѝчѝ крѝч. Тѝ ти је бѝло. Продѝјѝ крѝч. *Стѝви* га у вѝду, онѝ се растѝпѝ крѝч и крѝчѝ, нѝје имѝло пол' иколѝра. И *крѝчи* (Боб); кѝће се нѝјѝсу грѝдѝл'ѝ от тврѝдѝк материјѝла кѝ сѝт што се рѝдѝ: *осѝћи* јѝхѝвинѝ, грѝдѝ, *тѝри* мало темѝља камѝња, *тѝри* онѝ грѝде по ономе камѝњу, мѝло дирѝка овакѝ, *окѝј* онѝ л' ѝтве, л' ѝтве *окѝј*, *нахѝкѝ* блѝто између камѝња, чѝтма, онѝ *ол' ѝјѝти* и *усѝл' ѝ се*, тѝ нѝје имѝло дрѝгѝ спрѝт, ил' ѝ штѝ знѝм јѝ, него *уѝђи*; пѝ овѝ вѝну од овѝцѝ, нѝјѝвишѝ вѝну, онѝ *издрѝндѝ* онѝ вѝну и на онѝ, овѝкѝ, кудѝља и тѝнѝ

имало, и ону вуну на ону кудѣљу и сáмо *вучи* ону вуну и *прѣди*, онѠ вретѣно овáмо, и тѠ *прѣди* и *испл'ѣти* цѣмпер, *испл'ѣти* капут, чарáпе. (Брђ); енѣ кáко, бѠга ми нйкáко: *наслѠжи* оногá вѣша, *наслѠжи*, *наслѠжи*, пá *прѠври* водѣ, пá пѣпела, пá *тўри*, пá пѠсл'ѣ некў старў тепсйју пá *натовáри* (Со); *кўпй* ти дѠбрѣ хаљйне, димйје, на свáдбу, *подвѣжи се*, нйје имáло гологлáво нйко нѠ *подвѣжи* шáмйју и *отйди* на свáдбу, и такѠ се *удáј*, *отйди* ў гости код рѠда, и свѣ. *Умйјеси* колáче Ѡдовўт, пйте, пá посѣн кат *се врњи* од рѠда, Ѡпѣт колáче *врњи* у дѠм. Ёто такѠ ти је тѠ остáло (С. Ћуп); дешáвáло би се *отѣрáј* стѠку, по двáес пѠстѠ хим *угйни* ўспўт. ВўкѠвá имáло, *напáдни* хи, тѠ *прсни* онá чѠпор понѠћи, они ўзми да пѠспў, мѠрá Ѡдмор да направй, нáјмањѣ јá мйсйм да је јѣдну стѠ и пѣдесѣт кйлометáрá удáљено. Па би се дешáвáло па им *удáри*, не мѠгў, нѠћ, по шўми, ѣе Ѡни *пѠспи*, *удáри* хим вўкови, *прсни* тá стѠка (Гу); жйвѣло се онакѠ, удáвáло се онакѠ, неко *побѣгни*, нѣко *се испрѠсй*, нѣко *прѣди*, нѣко *ткй*, нѣко *пл'ѣти*, такѠ (Де).

Као што се из наведених примера очитује, императив је у служби означавања прошлих понављаних радњи сасвим обичан од глагола оба вида, док се у ситуацијама када су посреди појединачне радње готово редовно јавља императив свршених глагола.

III.10.8. Познато је да ограничење употребе уз негацију карактерише модални императив, те су негиране форме овог облика твореног од свршених глагола сасвим ретке. Када је реч о императиву временског типа, ово ограничење важи за глаголе оба вида, па се примери са негираним императивом у предикату нешто ређе јављају⁵⁹:

нѣкат кўпи свáшта дѣци, нѣкад и *не кўпи*, како се имáло кáт (По); нѣкат се онá вѠда и *не одл'ѣди*, мй йди на рйјѣку да пѣрѣмо. (Не); Пол'йјегá онакѠ обўчѣни, нѣкат се и *не сазў*, пол'йјегá онакѠ (Коч); *не бйди* ус прйчу, овá јѠј чѠвек на врáта (Бо).

Да се у испитиваном говору императив уз негацију најчешће избегава, показују примери сложених реченица који следе. У њима су негирани предикати најчешће у презенту или потенцијалу, иако у ближем синтаксичком окружењу обично превладавају императивне форме:

⁵⁹ М. Пешикан сматра да је разлог чешће употребе потврдних облика то „што се приповедачки императив не употребљава за радње које су се догодиле било кад у прошлости, већ за радње које имају одређено „временско место” у оквиру низа догађаја о коме се приповеда” (Пешикан 1956: 156), што ће се потврдити и у нашој каснијој анализи.

помузи, сакри у ону штрѹгљу, кат не вїдї дрѹгā, *унєси* брзо у кѹћу (Шав); *посл'є прѹси*, ко дāјѹ, дāјѹ, ко не дāјѹ, *шѹти* и хāјт (Со); кѹд нāс мусл'имāнā єво кāко је бїло: *испрѹси* му девѹјку, и *довєди* је, не познāју се (Врс); пā *се тѹ полѹми* по шѹми пā не умїјемо да намєстимо, пā нємāмо сврѹло, нємāмо алāt, мѹке бїл'е (Шт); имāло је да се опєрє, раднїјє жєне *покїсели* вєш у ону кāцу, врућу вѹду и онѹ *понāри*, нїје дāо да се развїјā тā вāшка. А којє је бїло л'їјено, тѹ се развїјāло, нїје прāло, нїје чїстило и имāло вāшкє (Шт); посл'є кат пѹчє кѹса, пā онѹ не мѹре свє да се огрāбї, пā једне онє зāпреге старенскє, *ѹзми* онѹ *кѹти*, пā *ѹзми усѹчи* пā *однєси* у воденїцу, у воденїцу бїло у Шāре, пā *оденєси* пā *умєљи* пā посл'є нїма један тѹвар *умєљи* пā *дāди*, нємајѹ да поѹрѹ (Др); тāмо *пачѹчка* дєца пā *трчи*, и онѹ *їдє* мāца око тєбе, пā *спѹшти* онѹ што нѹсїш, а она не смїјѹ да се обрћѹ да глєдāјѹ. (Вру); *Увї*, пā штā є *увї*, да се нєшто не вїдї, пā є *свєжси* (Дол); јā би отїшла у Пазār, пā *закāжси*, *зѹви* у Бєоград ѹни, пā из Бєограда *зѹви*, хāјт у кабїну јєдан, у двā, *ѹћи*, пā они *добї* из Бєоградā Нємачкѹ, не мѹгу да се чѹјєм са чѹвєком него би чєкāла по пєт шєс сāхātā (Ков); єто такѹ је ранїјє бїло, пā пѹстѹ жїто *се жнї* пā свє по мєсечини не мѹремо у дāн врућїна прет жїто (Цр); жїто преврћѹ, онѹ што је утрїњено, дѹл'є клāс, пā га посл'є преврћѹ, скрѹс нāоколо *преврћї* док *дѹћи* до стѹжера, пā *увєди* ѹпє кѹње докл'є гѹт не утрїњѹ слāму и не избāцї ис клāса жїто, кад *избāци* ис клāса жїто свє, тѹ се вїдї, и онā слāма дѹћє сїтна, они га *утрїњи* ногāма, ѹн је пѹтковāн са гвѹжћадїма оздѹл (Трн); *умїјеси* од нāшє пшеницє, пā *ѹзми* пā *испєчи* пот сāч, мāјко мїлā пā кāка је тā пїта од тє пшеницє нāшє, нє би онѹ се бијел'єло, него онѹ мрко (Це).

Наведено се може сматрати првом диференцијалном цртом између императива с једне и потенцијала и презента с друге стране. Иначе, у истим синтаксичким околностима, уколико би се негација изоставила, избор између конкурентних облика био би потпуно слободан.

III.10.9. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице императив у временској служби најчешће се употребљава да се њиме обележи мноштво радњи које су се у прошлости понављале по извесном, најчешће утврђеном редоследу. Иста обележја поседује и приповедачки потенцијал. Осим семантике протеклог понављања, за потенцијал се у литератури као трећа најважнија особина наводи и могућност стилског уобличења исказа. Ефекат носталгичности, односно евокативности, настао услед емотивног ангажовања говорника при обликовању саопштења, исказ уобличен у потенцијалу диференцира од фактографског казивања у перфекту (М. Ивић 1983: 44). Грађа којом располажемо показује да исти тип стилогености поседује и императив. Стога, три особине које ћемо сматрати

најважнијима када је у питању временски употребљен императив овога типа, и које ће се у раду анализирати, јесу: а) семантика вишекратности; б) одвојеност од момента говора; те в) емотивна ангажованост.

III.10.10. Императив поседује могућност самосталног обележавања неререференцијално конципованих радњи. Ова особина заједничка му је са потенцијалом, те се оба облика квалификују као језичка средства са специјализованом функцијом обележавања семантике протеклог понављања. Стога, у нашој грађи јавља се велики број примера у којима овај облик без додатних језичких средстава глаголом означену радњу предочава као вишекратну, у прошлости понављану. У таквим случајевима неререференцијалне радње се као такве препознају и на основу ширег контекста, у који су смештена императивом обликована саопштења. Императивне форме, удружене са наративним режимом казивања који подразумева причање о прошлим радњама које се карактеришу цикличношћу (обичаји, ритуалне радње, сезонски послови и сл.) довољан су показатељ да су посредни радње хабитуалне семантике⁶⁰.

Стога, у грађи су се нашли бројни примери контекстуално детерминисаних прошлих понављаних радњи означених императивом:

бил'џи тра́ве, *пробукџ* дѣцу, *л'и* хим стра́ву. Ўзмѹ биљѣгу от детѣта, ймајѹ једне тра́ве пѳсѣбно, и три тѣ тра́ве *свѣжи* црвѣнијем кѳнцом и пѳсл'ѣн хи *почупѧ* и *тѹри* ѹ воду и *кѹпѧ* дѣјете (Боб); прелѳмѣ тѧмо бадњачѣцу, на огњѣште, пѧ се окрѣћѣмо ѳколо, пѧ пѳсл'ѣ *спѹсти* онѣ бадњѧке пѧ *тијѹчи* ѳколо; ѳни му *тѹри* стол'ѣцу, ѳн оће да сѣднѣ, они му *измѧкни*, ѳн бѹп; А кѧко је ѳна са снѧшѳм жѣвѣла, ѳне *се* свѣ *зѳвни* на брѳдо пѧ *посѣдѧ*, пѧ *разговѧрѧ* (Коз); ѳни би йшл'и пѧ гл'ѣдѧл'и кѧко је штѧ кѳм родѣло и по томѣ му *удѧри* (Нет); ѣѹо сам слѹђѧјѣвѧ ймѧ двѧ брѧта, пѧ ймѧ јѣдан л'ѣпшѣй јѣдан не мѳж да се ожѣнѣ, слѧпшѣй, они *повѣди* овогѧ л'ѣпшѣгѧ пѧ *се вѣди* са девѳјкѳм, пѧ је *испрѳси*, кѧт девѳјка *дѳђи*, кѧд нѣје онѧ мѳмак (Пож); имѧло је, дешѧвѧло би се те би се нођијѣвѧло, кот тијѧ прѣјетѣлѧ ѣѣ девѳјка тѹ, по ѣйхнѳм брѧству, *распорѣди* онѧмо пѣт лѹдѣ, онѧмо дѣсет лѹдѣ,

⁶⁰ Навешћемо само један пример као илустрацију тврдње у вези с тиме да императив радњу нужно квалификује као прошлу понављану: Ја дијете а она зрела девојка, ја *отиди*: „Ево, ја сам ви довела стоку, а та девојка је отишла у Балотиће.” (Бр). Говорник овде мисли на понављање догађаја истог типа, те је стога употребљена императивна форма. Уколико би се наместо ње употребио перфекат, семантика вишекратности не би била прозирна, док би се употребом аориста она потпуно изгубила. До промене значења не би дошло једино ако би се на овом месту употребио облик потенцијала.

кол'йко кò ймā мєста (Рај); богами *укради*, кријјўћи од рòда са мòмком *причā*, *испрòси* те, *дāди* те родйтелъи, єто такò бйло; којй нāмешћāј, нйшта вāлā, *прòстри* душєке и слāмарице пā *л'єжи*, верйге, сāч, црепўља се мйјесй, лòнац, *тўри* вāрйво пā га *зabи* у огњйште пā *кўхā* пā *јєди*; *прòстри* душєке дєци, пā *л'єжи* свє на пòт. Којй нāмешћāј, кāсно, кāсно крєдєнци, имāла сам један фєдєрнй крєвет, дрўгò нйшта, свє *прòстри* овакò, бєзбел'и ми је сòба бйла прòстрга, ћєрге, *изāтки* ћил'йме пā *прòстри* сòбе; мй од вўнє стāзице ткāне, *пл'єл'и* чарāпе, цємпєре, пòлувер. Онò на нòге овакò, имāл'и пòдношке, нйти, бр̀дила, пā тò *оснўј*, *навй* на вратйло, *јòдри* бр̀дил'има, чўњак ймā, *прòтни* чўњак кроз онò пā *ткй* пр̀ње, *ткй* ћєрге; ймајў онє пòдношке, тй овакò *навāл'и*, *отвòри се* нйти, тй *прòтни* чўњак и *ткй* (С. Ћуп); л'ескòвину, кā ова пр̀с, косйр и *сєчи* и *грєј се* с тйм; од др̀вета направљєно и тў се нāспє, сльично кāци и вòда се нāспє у њєга, *натовāри* на кòња на самāре и *ћєрā*, зовє се бўцāт (Бòль); пўстò, *йгрā*, *йгрā*, *йгрā*, па *изāђи*, оно дйм из тєбе бйјє, кò да си вāтру наложйла, кол'ко тò; јāди, мўчил'и се нис кр̀ш за вòду, *пòђи* мòја јєтрва, а тā ми ћєвєр рāдйò на рўднйк, а бòга ми нйјесу имāл'и, а ðна *умйјеси* некò колāче пā *тўри* мало бйјєлòга овò дрўгò јечмєно, пā *тўри* двā зр̀на шећєра, пā *завй* у њєдра пā мєне (Гр); мўка бйла цр̀нā, рāдйло се, дйјєте *дйгни* нā глāву, *отйди* у Гйљєву; рāдйло се, водє се нйје имāло, йшло се на рйјєке, прāло се ђє су бйл'є рйјєке, запарєвало се у лўбице, нйје имāло нò пєпео, пā *слòжи* вєш пā *зaпāри*, нйје кā сāt свє готòво; Жйвєло се пāтно, хāлòви. Цр̀нйло се, *дйгни* дйјєте нā глāву, у бєшик, нā глāву (Дуј); *отйди* у Пазāр те *кўти* тòвар кукурузa, *донєси*, *умєљи* пā *мйјеси*; Испод Лāтòвє кўћє дòл'є *однєси*, пā *опєри* онā вєш перāлькòм те га *избй*, пā га *донєси* те га *разгр̀ни*, а ðн сāл' шкрйпй от пєпєла кòл'ко тò нешто кò мāсан долāзй тā вєш (Цє); нйје ни имò крєвєтац па да га јā тўрйм у крєвєтац, но *повй* га у јєдну кол'йјєвку, єво је на штāлу тā кол'йјєвка, ðна ймā овāкò лўчац гòре да не пāнє дєгєту на ўста, да му не пāнє онā пел'єна што га покрйјєш, па га *увєжи*, *сапл'єти* пòвој, па га *увєжи*, шйпка òтут и òтут на онў кол'йјєвку, па га *увєжи*, *завй* га дòбро, нйти мр̀дā гр̀днйче рукāма ни ногāма (Го).

Наведени примери показују да, када је посреди императив, употреба посебног детерминатора у функцији обележавања неререференцијалне конципираности није нужна. Контекстуално окружење и семантичка природа овог облика недвосмислено упућују на присуство вишекратности у (из)вршењу означених прошлих радњи.

С друге стране, у грађи су забележени и примери где се на неререференцијалност прошле радње указује посебним синтаксичким средствима, у која убрајамо прилошке или именичке детерминаторе.

При одређењу карактера и момента вршења радње прилошким детерминаторима бележени су најчешће прилози *некад*, *тад*, *раније*, *прије*, *најприје*, *исприје* и сл., који време

вршења радње у оквиру ког се она понављала диференцирају од садашњег смештајући га у шири временски оквир. Додатно прецизирање, односно смештање тренутка вршења радње у ужи временски одсечак присутно је у контекстима са прилозима *изјутра*, *навече*, *зими*, *лети* и сл., с тим да су у њима маркери првог типа (*некад*, *раније*, *прије*) увек имплицитно присутни:

раније како би му отац и мајка рекл'и, отац и мајка су му се питал'и, *отиди*, *види* девојку, кака је, шта е, от којѝја је, они *доћи* отуд да виду хе се удаје девојка, йма л'и штагоћу у та дом хе ће да живи, како је стање, шта је, па богами неко и *покуди* па се развал'и то, свашта је било (Лу); то је било раније по триес ђетрѐс нас би се згомилало, па на посѐтке, па *скуха* компира па *осдл'и*, па то је био мухабет (Гуз); најпријен йшл'и смо тамо у Гилеѐву ту се имало помало буковинѐ и ту би се згомилал'и нас, село је било, имало омладинѐ педѐсет омладинаца, *скути се*, на пример, ова долњи дѐо по дѐсет-пѐтнаес омладинаца *отиди* те *сѐчи* горе, йстѐ такѐ и горе *се састани*, *понѐси* ракију, и горе весел'ил'и би се, пили, и такѐ то (Бу); онда се зѐмља куповала, па нѐма пара, *отиди* у Брњицу, Брњичани код нас, па то се такѐ крѐтало, а сад јѐк (Др); најприје није имало тел'ефѐна, он неће *наћи* за стѐком, *разговара* и *разговара*, она му се *рѐкни*, е посл'ѐ *промѝјени* ђбел'еже, тога и тога датума да изађѐш, и она *изаћи*, *отидни*, нити знаш куд је ни хе је; *закажи* те бабине, *погомилала се* ту у двѝје сѐфре три, дара донѐси, то најприје се носило дар, носило се дар, детѐту дар, неко парам, неко одѐлцетом, како кѐ йма, неко *умѝјеси* пѝту, неко *умѝјеси* дѝдове, и ми овамо йстѐ такѐ *спрѐми*, ко је бл'йжнѐ овакѐ, комшѝлук, неко *умѝјеси* то, неко то, слаткѐ *умѝјеси*, биријан (Де); најпријен није имало хаљинѐ, сат су испал'ѐ хаљине, најпријен су свѐ бил'ѐ катови. *Обући*, па те *дотѐра*, па те *нашмѝнкѐ*, па *отиди* на вашир, па се *уфати* па *йгра*, вала докл'ѐн те нѐге забољу (Де); тапута смо тѐрал'и, сине, зими дрѐва на сѐне. Снѝјег *пани*, *направи* сѐне, *прѐстри* волѐве и по снѝјегу *фуја се* и *тѐра* (Гуз); увече кат ћемо да идемо у онѐ дѝбирѐге, зграда се звала, *йди* ми пртѝном бѐси бѐг ми душа, тамо о онѝ сламу *обрѝши* нѐге и *завучи се* и л'ѐгни (Лу); а ова *се дѝгни* па ноћу па му то *обанда* свѐ, а раж опадѐ, жѝто опадѐ (Из); ако смо звати на свѐдбу онѐ ујутру пѐжњѐмо, *дѝгни се рано* па *жњи*, *жњи*, па *помузи* стѐку па *истѐра*, па *трчи* по планини, па *трчи* на свѐдбу ѐпѐт, па свѐ *стѝгни* и није ни мѝчно, нѐ знам како то такѐ бѐше (Со); ѐде у село није имѐ ни крѐвет ни бѝкоф ни дрѐвен, па онѐ ђбичнѐ крѐпе *тура* у онѐ душѐке, док мѝја старѐ нѐ извол'ѐ онѝ вѝну да тура, па свѐ л'ѐђа изјутра ка[д] *се дѝгни*, погл'ѐдѐ се на огл'ѐдало, од онѐ нѐлогѐ (Гл); она би усѝрила сѝр, *порѐни изјутра*, *усѝри* сѝр па мѐне онѐ тѝбошак *турѝ* у тањѝр, ја да јѐдѐм (Вру); она је свѐ ложѝла, изјутра се дѝгни, *пѝхни* снѝјег, испод хѝтѝла се звало то, стрѐха овакѐ уфујавѐ снѝјек на огнѝште. Па у то огнѝште, она *узми* мѐтлу па *избрѝши* онѐ, па *налѐжи* вѝтру, а ја сам, фѐла бѐгу у шпѐрет. Йзвечѐр

унѣси дрѣва (Це); тѹ зѣми снѣјек дѣтл'ѣ, и натовари на обремачу и да однѣсѣш кѹћи да кѹпаш дѣцу (Коз);

У зависнослуженим реченицама у функцији детерминатора чѣсте су и зависне реченице временског типа:

ка[д] дѣнѹ крстѣне, имало је лѹдѣи отѣди по нѣћи пѣ му и помлѣти (Из); на рѣјеку још кад ѣмѣ, секѣру понѣси пѣ разбѣ л'ѣт (Со); кад бѣдѣ свѣ готѣво, подѣнѣмо у стѣгове, и[з] стѣгѣвѣ ѣдмѣ на гѹвно, направѣмо гѹвно и онѣ снѣплѣ порѣдимо по гѹвну, па увѣди кѣње (Бр); ѣндѣ би, кат пѣднѣ снѣјек, ѣндѣ би ѣшл'и по дрѣва у шѹму, на сѣне, на сѣнке онѣ, сѣне се звѣл'е, би доносѣл'и свѣкѣ дрѹгѣ дѣн ил'и, за недѣлѹ дѣнѣ би донѣси помало дрѣвѣ и тѣ дрѣва би искрѣти хи онакѣ сирѣва, квѣсна, па хи ондѣ слѣжи око сул'ендѣра да се упѣрѹ исѹшѹ мѣло (Гу); онѣ пре[д] сѣбах, ка[д] се дѣн и нѣ дијел'ѣ, дѣгни се па окѹпѣ дѣцу (Де).

У именичке детерминаторе спадају: именица у слободном падежном облику, затим падежни облик са обавезним детерминатором и предлошко-падежна конструкција. При употреби именичког детерминатора, означена радња може се временски квантификовати. Применом оријентационог критеријума, именички детерминатор посматра се као тачка у времену која омогућава одређивање радње исказане императивом као симултане, anteriорне или posteriорне у односу на време исказано одредбама.

Као примери са слободним падежним обликом забележени су само они са именицом која означава неки дан у недељи. Радња исказана глаголским обликом симултана је са временом исказаним одредбом: бѣла сам вѣл'ика, пѣ посл'ѣ ка[д] ѣѣи л'ѣто, јѣсѣн, јѣо, игрѣнка бѣди недѣлѣом, кланѣт свѣрѣ, цѣо дѣн бѣјѣ кѣло (Лу); пѣтком свѣ отѣди на цѹму (Дол).

Радња исказана императивом може бити симултана, anteriорна или posteriорна у односу на време исказано предлошко-падежном конструкцијом као детерминатором.

Симултаност се исказује акузативом и предлозима *за*, *на*, и *у*, као и конструкцијом *о* + локатив:

за Спѣсѣвдѣн крстѣве стѣвлѣл'и на кѹћу, од л'ескѣвѣ грѣнѣ стѣви крѣс и донѣси у ѣйву у л'ивѣду у врт. (Шав); тѣ на Ѣѹрѣвдѣн би, ѹзми јѣдну флашу, пѣ донѣси на воденѣцу пѣ стѣви по јѣдну копрѣву у тѹ флашу, пѣ би тѣ дѣвѣл'и изѹтра крѣви омѣ вѣме (Шав); лѣптѣ се ѣграло од говѣѣ, чупѣ гѣвѣдѣ што се л'ѣѣајѹ, у прѣл'ѣѣе, пѣ вѣлѣ у блѣто, и тѣ би се ѣграл'и уместо овѣ лѣптѣ гѹменѣ (Врс); мѣј ѣтац је имѣ пѣрѣ свѣкат, ѣн би дрѣѣ по стѣ овѣцѣ, по трѣс двѣс гѣвѣдѣ, по двѣ пѣра вѣлѣвѣ, па онѣ вѣл'кѣ прѣдѣ ѹ јѣсѣн а онѣ мѣл'ѣ остѣви, а и дрѣѣ по дѣсет крѣвѣ, па тѣлѣт прѣдѣ, сѣр

продá (Гл); па некї сиромáси којї су бїл'и кòзе су држáл'и, нѐмá землѐ, сїјена нѐмá, него би йшл'и па би у јѐсѐн хрaстòве овѐ грáне *осѐчи* па *прáви* л'йснїк. (Гу); ѐ о Божїћу кад би бїло, јá цїо дáн, *одјáви* òвце на пòдину тáмо да полáгáм сїјено овцáма, нїшта нѐћу да јѐдѐм нò јá вòл'їм онá купушнãк; тò чáс је вѐл'икá бїла, о Божїћу се рáдујѐмо и мї да попїјѐмо кáфу, и пшеницу прѓжил'и, рáш *испрѓжи* на йме кáфѐ, пá онò смо јáдил'и кáфу и пїл'и (Лу).

Конструкцијáма са падежним обликом и обавезним детерминатором исказује се такође значење симултаности:

па òзгòр *набацá* прѓвò пѐпела па посѐн жáра, па је *утихá* једно пòла сáхата (Ков); у Дугу Пољáну рáдїла. Пá сам рáдїла и тáмо и овáмо, свѐ у фáбрику другá смѐна да би óде бїла до пòла двá, пá у пòла двá *унáл'и* áуто пá *трѓчи* тáмо (Д. Пољ); свáкѐ гòдинѐ би ни се знáло, *натовáри* мї прѐде из Мїтровѐ па *отїди* на мòбу, по цїјелу нòј *прѐди* конòплу пўсту, *дóђи* понѐкї мòмци па *обрѓи* онѐ *прѐде* па сѐдни порѐд нáс. *Прѐди* по сву нòј (Вру); и дòл'е *отїди* и *пѐри*, *пѐри*, *пѐри*, перáлку, пá на кáмѐн, пá *лунá*, ту врѐло тоћїло, па *лунá лунá*, па помáло *покљукá*, па *исплáћи* па *растурї* по шуми, ухáр ми да ми се мало сўхнѐ, лáкшѐ да се нòсї, па по цїо дáн остáни (Ле); е óде, тò би конòплу се посáдїло пá свѐ рукáма *ўзми* и *чунá* и *однѐси*, *искòпá* јаругу, мочїло се звáло, пá *се* тò *кїсел'и* по трї хѐфте, двїје, пá посл'ѐ *ўзми* трл'ице, трл'ице, овакò *побї* двá кóца пá *прокòпá*, па удáрá те овá (Др);

Генитивом и предлозима *пре* (*прије*(н)), (*у*)*очи* и *до*, односно *пред* + акузатив, исказује се антериорни тип временске ситуације:

пá ўвечѐ *кїти* кўћу, *кїти* штáлу, *кїти* пчѐл'е, свѐ што ймáш *кїти*, ко се квòчка испїл'їла, онò прије Ђурђевдана (Лу); пá посѐн *дóђи* те онò по двá-трї дáна је свáдба бїла, *дóђи* уочи пѐтка те је *ўзми* (Ков); очи Петрòвдана жўљїли би кòре тáмо од бѐлорáста дѐца, ймá мушкарáцá, нас имáло пòвишѐ, за стоком йшло, и жўљїли би тò и сўшїли, па ка[д] *дóђи* очи Петрòвдана, *осѐчи* рáклáсто дрво, дугáчко ко онò вїла, и сáд *покўти* тѐ корўбе и свѐ *наслáгá* у тò и гòре *свѐжи* жїцòм, и *зпáли*, и пѐсма и врїска, *изáђи* тáмо ђе чўвамо стòку. (Вру); Хáјде, јá *плáсти*, они *јѐди*, òни сїти, јá глáдна, до акшáма (Ле); йшл'и смо д[а] *ўзмѐмо* вòду да се онò окўпáмо пре[т] *сáбах* и кòпрївá, от дрїјена бѐхáр онá *слòми*, от врбѐ мáло, па *турї* дѐци мѐтлу и конòпац под нòге. (Де); Онò прѐд зору *устáни* и *налòжи* шпòрет (Ке).

Императивом исказане радње или ситуације постериорне су у односу на време исказано конструкцијáма са предлозима *по* и *после*: по свáдби *отїди* òна да посѐтї њòјне, отїдў

зједно (По); лѳнце су тѳрѳл'и одѳвл'ѳ из Јѳшѳницѳ, онѳ лѳнце од землѳ, тѳрѳл'и за Кѳсово за жѳто, грѳдно, пѳсл'ѳ рѳта, по јѳдан ил'и двѳ лѳнца жѳта, и тѳмо раздѳјел'и по сѳл'има (Лу).

У примерима са двоструком временском детерминацијом једном одредбом дат је шири временски оквир у који се смешта целокупно мноштво радњи, док друга омеђује ужи интервал у који се смешта појединачна радња:

Е изјутра пријен сунца о[д] тѳ водѳ свѳ дѳцу покрѳсѳш, демек да напрѳдујѳ, да рѳстѳ, и рано хи дѳји и кѳпѳ хи нѳпоље с тијем копрѳвѳма, под млѳду крѳшку, јѳбуку, рѳжа ко ѳѳ ѳмѳ, нѳјвишѳ рѳжа да бѳдѳ румѳно (Боб); У четврѳтак доведи невѳсту ѳвечѳр, обѳчи јој, кѳ овѳ сѳт што вѳзѳ онѳ онакѳ, звѳло се тѳпѳт фѳреца (Дол).

III.10.11. Иако се императивом недвосмислено указује на поновљивост протекле радње, овај облик сам по себи не носи информацију о карактеру таквог понављања. Наиме, таква радња, иако се одликује репетитивношћу, не мора нужно да поседује и семантичку компоненту редовности вршења. Обавештење о томе да ли се радње одликују регуларношћу у понављању (стално су се понављале када су се у прошлости стицали услови за то) или пак епизодичношћу (вршене су тек понекад) носе временске одредбе употребљене у ближем или даљем синтаксичком окружењу:

нешто сам вол'ѳла тѳ дѳцу са халѳлом да хи поднѳивѳм, да хим не вѳдѳм шѳр, вол'ѳла ѳвијек штѳ ми ко причѳ, јѳ за сѳбе задрѳжи (Бр); мѳја би се снѳха вѳселѳ дѳгла, па би свѳкат проју умијесѳла, па ни удрѳби проју у млијекѳ и јѳли би, пѳт нѳс кѳћѳ бѳло тѳд, ко[д] свѳјѳ пѳт кѳћѳ ми обигрѳ, послѳжѳ не (Вру); чѳвѳл'и смо стѳку онѳмо и сѳћи озгѳр и навѳди се на тѳ рѳјеку и натѳ се водѳ свѳки дѳн, чѳста бѳла (Ју); мѳ на посѳтке би ѳшли по цѳјелѳ зѳиму, покѳти се са свѳјѳ стрѳнѳ, закѳзѳн је нѳѳас посѳдак ѳто прѳтпоставка код мѳне ѳто и ис Тутѳна, ис Жѳпѳ, Кочѳрнѳка, покѳпи се ѳмладина, цѳјелу нѳј игрѳнка (Вру);

е богами кѳко упознѳл'и, ѳн дѳћи нѳка[д] тѳмо, јѳ нѳкат овѳмо и такѳ ти тѳ (Брћ); нѳкат, кат дѳћѳ кѳ овѳ вѳ сѳд, нѳмѳмо кѳшѳкѳ нѳ свѳ из једнѳ кашѳкѳ, јѳ зафѳти, пѳ дѳдни тѳбе, крѳжѳло (Шт).

III.10.12. Императивом се најчешће казује навиком или правилом утврђен процес или поступак по коме се нека радња обављала, те се радње обележене овим глаголским обликом најчешће одликују сукцесивношћу и временском прогресијом. У императивним низовима (са којима се неретко преплићу и други облици) најчешће су присутне радње које се одликују прогресивношћу, следе једна за другом или произилазе једна из друге. То показују примери типа:

кат бїдѣ ѓн онѡ духан те хоће да жўтї, ѓни ўзмў онѡ, онѣ л'йстове свѣ бѣри, бѣри, бѣри, е ўзми йглу и кѡнац, ўтни, и пѡсл'ѣн ўзми те овакѡ, свѣ рѣђа, нїзѡви, и овакѡ око кўћа да се тѡ сўшї (Баг); йшло се с кѡњима. По трїдес по четрѣс по педесѣт свѣтѡвѣ свѣ с кѡњима, невѣсту на кѡња стѣви, дувак би се стѣвио невѣсти, мї смо тѡ звѣл'и и дувак, црвѣнї, па чїтѣву је покрї црвѣнијем (Це); па отїдни да мѣљемо у Ђерекáре с кѡњима, натовѣри па у Ђерекáре, цїо дѣн, па обáљи онїм кѡњом снїјек, па дїгни, па растовѣри па јѡпѣт товѣри, па свѣ мўка на мўку е бїла (Бо); стѣвїмо онѣ конѡпце и посл'ѣн они јѣдно слѡжи онѡ и докл'ѣн свѣ тѣрѣ, тѣрѣ, докл'ѣн дѣни, па посл'ѣн пѡново размѡтáвѣ свѣ докл'ѣн га, свѣ ў крўк. Такѡ би изврхл'и, па мѣкни онў слáму, подѣни, мѣкни у онѣ цаковѣ и гѡре унѣси у онѣ стáрѣ кўће, дїжи гѡре (Ер).

III.10.13. На основу свих наведених типова примера закључујемо да временски транспоновани императив радњу означава као: а) прошлу и б) у протеклом времену понављану. Носилац семантике хабитуалности радње јесте сам императив, а испољавање ове особине потпомогнуто је или контекстом или посебним одредбама. Типом дискурса, притом, виšekратност је исказана имплицитно (подразумева се јер су теме у вези о устаљеним радњама које се врше по обичају или навици), док посебна језичка средства имају функцију да исту информацију додатно спецификују, експлицитно је изражавајући. Од значаја за утврђивање значењских особина императива јесте чињеница да се семантика прошлости и семантика поновљивости у домену употребе увек јављају здружено. Ми, међутим, сматрамо да у случају императива семантика поновљивости има примарну улогу, а да је значење прошлости само пратећи моменат који се појављује више захваљујући самом контексту, тачније ближем синтаксичком окружењу него ли самом императиву. Дакле, мишљења смо да је улога овог типа императива у обликовању саопштења у првом реду да именује радњу и значи је и понављану, тачније поновљиву, а тек онда као прошлу.

На ову претпоставку упућује нас неколико закључака до којих смо дошли на основу расположиве грађе: 1. Императив не може самостално обележити радњу као прошлу; 2. При временској транспозицији ограничавање понављане радње искључиво на моменат прошлости није нужно; 3. Императив може бити у потпуности ослобођен темпоралности свдећи се на функцију простог именовања радње. Наведене претпоставке у даљој анализи покушаћемо да потврдимо примерима.

III.10.14. Поводом прве тврдње, подсећамо да је поменуто да употреба императива у типу дискурса који је дефинисан одабраном темом (о цикличним радњама) на плану рецепције недвосмислено упућује на семантику поновљивости. Да би се она исказала, како

је показано, нису потребна друга средства, иако се могу јавити. Тип дискурса који погодује употреби императива, даље, обезбеђује такве контекстуалне услове који су у конкретном говорном чину имплицитно или експлицитно означени маркером *некада* у односу на време у коме тече приповедање информатора, а које доживљавамо као *сада*. Значај контекстуалних чинилаца очитује се, дакле, у томе да императив долази најчешће у саопштењима о обичајима који су заборављени, радњама у вези са пословима који се више не обављају, те је дистанцираност од садашњег тренутка сасвим јасна. Стога, сматрамо да је одвојеност од момента говора сигнализирана пре контекстом него ли самим императивним формама. Утврђено је и показано да контекст врши важну функцију и приликом исказивања хабитуалности. Међутим, основна разлика јесте у томе што за исказивање прошлости императив увек захтева још неко језичко средство и то у ближејем синтаксичком окружењу. Грађа којом располажемо, наиме, показује да готово и не могу постојати примери вишеструкосложених реченица у којима би сви предикати били у императиву. Тачније, примећено је да се императив у саопштење нужно уводи неким другим претериталним обликом чија је примарна функција да радње које се даље нижу смести у прошлост, а тек након њега могу доћи предикати у императиву, који даље само прецизирају информацију означавајући је, додатно, и као хабитуалну.

Наводимо примере који показују да се тачка на временској оси у коју се смешта радња маркира или перфектом, или наротивним презентом односно потенцијалом (а савакако и њиховом комбинацијом). Ове форме употребљавају наизменично са императивним, с тим да је иницијална позиција готово редовно резервисана за синтаксичку јединицу која је носилац претериталне семантике:

ја сам дѣцу подйгла у шѹму, дйјете, *нап̀рти* га ов̀акѡ на л'ѣја и *свѣжи* ов̀амо пр̀тњачу, и *понѣси* йгл'е ов̀акѡ, и *понѣси* ѳетѣту, *удрѡби* у једно ч̀анче ов̀акѡ, кѹпйѡ ми ѡтац, тѡ се зв̀ало самѹн, *осуши* т̀а л'ѣп дѡбро, *осуши*, *прѡври* вѡду, *тѹри* шѣѳер, на четйри онѡ *излѡми*, *покрй* мар̀аѡицѡм и т̀амо га *нар̀ани*, тѡ дйјете, у шѹму (Ка); свѣ је т̀а Љубйша крстиѡ понѡћи, *довѣди* пѡпа, *крсти*, чѡвек *отйди*, и нйје шѳѣѡ да и ост̀авй некр̀штене (Лу); седѣло се, разгов̀ар̀ало се, у каснйјѣ врѣме посл'ѣн би се доносйло и *пйѳе*, нѣшто *попй*, *помезѣти* и такѡ тѡ; за жйто се йшло пѣшкѣ од̀авдѣ у Пѣћ, *тѹри* мало сѡл'и, м̀ало жйта, *донѣси* ѡде; Кѡп̀ал'и су ѡде љѹди цйѡ д̀ан бѡжијй за дв̀а кйла кукуруз̀на бр̀ашна и тѡ бѹђавѡ онѡ бр̀ашно, кукурѹс он̀а п̀а се убѹђѡ, цйѡ д̀ан *кѡп̀а*, *тѣр̀а* матйку (Рај); йгр̀ал'и смо н̀ајвишѣ онѣ гѹђѣ, *нап̀р̀ави* некѡ др̀во *н̀ађи* п̀а се *лѡпт̀а*, *тѣр̀а* у некѹ рѹпу, п̀а тѣ гѹђѣ би се йгр̀ал'и

(Рај); ми смо ти освањава̀л'и, у ћоше *се згучи* и тѹ би ти освану̀л'и; ма̀мйло те, у̀зни те, сватови *испрѹси* те, *обу̀чи се* невѣста, кот кѹћѣ свадбе бил'е, музике, *зѹвни* порѹдицу од сриједѣ до пѣтка свѣ свадбе; нѣкат и кѹњи, долазил'и су кѹњи, на кѹња *натовари* те и *довѣди* те. Нѣкат невѣсту кат *испрѹси*, није имало кѹла нѹ фијакѣри и кѹла, *покрѹи* чѣргѹм озгѹ; тѹ би ти дал'и да пољубиш и *та̀кни* гѹре и *пољуби* пра̀к дѹл'е и пѹсл'ѣ ула̀зйш унутра; свѣ кот кѹћѣ, ја сам хи родила кот кѹћѣ, ѣто имала је бѹл'ница ал' кот кѹћѣ. *Дйгни се*, уза зѹт *се држѹи* и *пому̀зи* кра̀ву, и цѹпцио дан *жњѹи*, *однѣси* га те га *оста̀ви* под јабуку у бѣшик и *жњѹи*; Йг̀рало се фил'ца̀на, *превр̀ни*, нѣкат *вучѹи се* за прѣс, *пову̀чи*, пѹ *се вучи* кѹ је ја̀чѹи, ѹмладина (С. Туп); у шкѹлу кад би бйло најприје она жѹтѹ Мѹмировица, она је азѹна била кад је йг̀рала, *накокорѹ* кѹсу овакѹ, пѹ, ка[д] смо йг̀рал'и у шкѹлу, *уда̀ри* ногѹм пѹ хо̀ће па̀тос да слѹми док тѹ смо йг̀рал'и; на̀ше ма̀јке су пѣкл'е л'ѣп у црепѹље, у кѹтњѹ кра̀ј та̀мо *налѹжи* ва̀тру и у онѣ црепѹље су пѣкл'е л'ѣп, није имало шпорѣта него такѹ се пѣкѹ л'ѣп; носило се опѹнци от пријеснѣ кѹжѣ, од гѹвѣдѹи, *закѹљи* вѹла пѹ од онѣ кѹжѣ, од онѣ кѹжѣ *напрѹви* опѹнке (Грн); с кѹњима се вр̀хло, мѹј мѹж ра̀дйо на рѹдник и ја ћѣрку *намйри*, *оку̀па* је и свѣ и *однѣси* је гѹре на ста̀нове, *ста̀ви* је кот свѣкрвѣ а *у̀зми* кѹње те *довѣди*, пѹ онда *се пѹтни* на кошѣвину пѹ *оба̀ли* пѹ *расту̀ри* по тѹм гѹвну пѹ *уфа̀ти* кѹње пѹ *ћѣра*, *ћѣра*, пѹ *уста̀ви* пѹ *узды̀жи* свѣ овакѹ у кру̀к. Док ѹн *до̀ђи* с рѹдника, кад ѹн *до̀ђи* с рѹдника, *збрйши* и такѹ смо тѹ гѹдину вр̀хл'и, ѹн корйстио ѹдмор, косйл'и л'ивѹде, жйто, ѹндѹр вишѣ му нису дал'и, и такѹ смо мѹрал'и ра̀дит (Кн); *поку̀ти се* гостйѹ, о ма̀лѹ сла̀ви, на̀ма је Пѣткѹвдан и Пѣткѹвица, *поку̀ти се* гостйѹ по пѹна сѹба, кад *бйди* сла̀ву *да дйжѣмо*, није ни једнога, свѣ побѣгло по ба̀шти и док сла̀ву ми завр̀шймо (Ју).

Наведену тврдњу поткрепљују и примери у којима се исти глагол на блиском одстојању употребљава у двама глаголским формама. Једна од њих је глаголски облик у временској служби са функцијом маркирања радње као претериталне а друга је императив:

мѹка цр̀на се вѝђала, сѹт је свѹки рахѹтлук, штрѹгља се на гла̀ву носила, на гла̀ву *но̀си*, нѣма водѣ, нѹ идѣш дал'ѣко донѹсйш вѹду, није ка сѹт йзвор (Дуј); та̀т се мијесйло у пѣкару, йма напрѹвѹ се онѣ пѣкаре, та̀мо *напрѹви* пѣкаре, загрѹ онѹ пѣкару, по педесѣт шѣсѣт л'ѣбѹва уба̀ци одједамѹн у онѹ пѣкару; Вѣ̀зо ме за ногу пѹ ба̀дањ, и овол'йкѹ сам бйо, *свѣжи* ме за ногу пѹ низ ба̀дањ ме спѹшти, па̀рче л'йма избѹшено, та̀ка, та̀ка, да пйкујем изнутра, пѹ оно пйкуј (Шт); ѹде се увѹдйо и вѹ, и дан данѹс, ко йма. Дѹвдѣ га *увѣди* и врати га и ако прескѹчѹ дѣснѹм ногѹм (Бу); ка се йшло на воденице, отйшло се и ранијѣ, дал'ѣко, док *отйди*, докл'ен до̀ђи оно уфа̀ти тмѹша (Коч); и зашлѹ би сѹнце кад би најприѣн долазйл'и оно из Вйдрењака, *за̀ђи* сѹнце, а сад на йзвор тѹ бл'йжѣ, отйди ѹдма и врати се (Коч); пѹ би сврати́л'и ѹде на кѹња, дал'ѣко им дѹл'е до Сеницѣ, ѹни *сврати* ѹде, и стѹку ћѣрал'и и онакѹ се намирѣвал'и; Би жѣна, с извиѣњѹм, скйнула, угѹси ла̀мбу пѹ *скйни се* да л'ѣгнѣ (Гр).

Репетиција делимично синонимних јединица у контекстима овога типа, односно понављање истог глагола у двама различитим облицима, указује на непоклапање њихових семантичких садржаја. На основу наведених примера уочава се заправо да перфекат и потенцијал имају функцију смештања радње у прошлост, док императив ову информацију само даље спецификује. На синтаксичком плану овде долази до преласка од шире ка ужој семантици, прецизније, од значења 'прошла радња' ка значењу 'прошла понављана радња'. Из овога можемо закључити још и то да императив у временској служби поседује виши степен специјализованости за изражавање семантике вишекратности него потенцијал, имајући у виду да наративни потенцијал има способност и самосталног обележавања прошлости.

III.10.15. Друга тврдња односила се на то да при временској транспозицији ограничавање понављане радње искључиво на моменат прошлости није нужно⁶¹. Као и претходна, и ова претпоставка иде у прилог запажању да је семантика поновљивости фундаментална особина наративног императива.

У српској науци недвосмислено је утврђено да једна од основних особина потенцијала у временској служби јесте строга одвојеност глаголом означених радњи од садашњег времена, односно њихова ограниченост на време које је у односу на моменат говора означено као прошло. Вршење, или, тачније, понављање глаголом означених радњи дешавало се у прошлости, што значи да су, у тренутку говорења о њима, те радње из садашње перспективе дезактуализоване, те по својој суштини дисквалификоване као поновљиве. Тако, Т. Ашић и В. Станојевић, на пример, наводе да се потенцијал употребљава за обележавање процеса који се понављао у прошлости и да у том смислу алтернира са перфектом. Основна разлика према перфекту јесте то што „догађаји представљени потенцијалом за прошлост не могу бити актуелни у моменту говора, што не важи за перфекат” (Ашић и Станојевић 2008: 182). Односно, потенцијал не може обележити

⁶¹ Могућност временски употребљеног императива да трајањем обухвати садашњи моменат у граматицама се углавном не наводи. Ову особину у извесном смислу помиње Јован Вуковић (в. Вуковић 1967: 147–150).

„понављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим” (Ашић и Додиг 2014: 293).⁶²

Иако радње које се обележавају наративним императивом такође у највећем броју случајева припадају прошлости, то није увек нужна појава. Наиме, релативно су чести примери у којима радње означене императивом важе управо за садашње време:

ймā тō се у бојаџиницу дōл’е нōсй, ймā у Пазār бојаџиница, *опредй* прѣђу и *однѣси* тō у којѹ хōј, *завѣжи* бōју и посѣн ѹзмѣмо (Баг); нестабилно вријеме. Дāнас га *покōси*, ако га не покѹпйш, ујѹтру òдмā кйша (Брђ); спрѣмајѹ се, свѣ се тō спрѣмā, ћил’йми, јāнови, дārōви, бошчалѹци, *потѣрāј* од свѣкра пā до човѣка, од нāјстаријѣг до нāјмлађѣг. (Леч); гл’ѣдāм сāt, вѹну бāцајѹ, *пострйжи* на камиōн и *бāци* (Со); ѣво сāмо мй постймо онō, знāш, пā л’йјепо *спрѣми* онō за сѹфур, јуфтār, пā јѣдва чѣкāш да јѣдѣш (Ки); нѣмā вйшѣ, нѣмā ни дōктōрā нѣмā, свѣ мōрā да дāш, на свāкō мѣсто; *отйди* до курира, ако му не дāш, не дā ти уйћ у канцелāрију (Кн); от хѣлдѣ је и пйта, од хѣлдѣ *појѣди* кол’ко ти дрāго, не мѹчй те органйзам, а од бйјелōг кō да тѹрйш камѣње (Це); нāс двѣ стārō, *омркни*, ал’ да л’ ћеш осāмнут, хенѣ (Го); нервōза, сāма тѹ, *шѹти*, *шѹти*, *шѹти*, *испāни* ѹ поље, мāло испāнѣм тѹ више кѹћѣ ѹ хлāt сѣднѣм, нѣко прōђѣ, преговōрйм, што ступи āкшам, *затвōри* се óде, *шѹти*, не мōгу ни да спāвāм, кā самотйња (Жи); *нальōскај се*, и тō пйјѹ и с мил’йцијōм пā и мил’йција плāчкā; шкōлу овā ћѣца вѣселā завршѹ, *мѹчи*, *рāди*, пōсла нѣмā, дрогйрā се, идѣ, нѣмā, тѹ су свѣ јōпѣ родйтељи крйви (Кн); јā нѣ знāм, јōпѣт вйчем да сам дōбро, за срце пйјѣм, за прйтйсак пйјем, а нѣкад не мōгѹ да ми измѣрѹ, пāнѣ, *дāди* ми мāло водѣ слāнѣ, *осōл’и* ми мāло вōду ил’и такō слāно мāло да би тō (Го); они дāјѹ девōјке млāде, не дāјѹ хим да седѹ млōго, чйм, òни хи дāди млāде (Жи); јā стāви у јѣдно бѹре кѹпус у дрѹгō бѹре онѣ јерѣбазве крѹшке, ужѹтй хи, опѣри хи пā по јѣдну и јѣдну постāлā у онō бѹре и тō се зйми јѣдѣ (Ков); йскопāла вōда, овō пāдни кйше пā посл’ѣ камиōни пролāзѣ; Кажѣ тō што стйгни на пйјац, нѣмā пѣт мйнѹтā, стйгни муштерйје (В. Лок); тō òпштиња дозвол’йла да заѹзмѹ сāмовōљно овō без йкакѣ дōзвол’ѣ, сāмо онāкō су, штā овō држāвнō је, ѹзми и *корйсти*. (Боб); Дōђѹ на бāбине, штā кō ймā *донѣси*. Нѣко ти *донѣси* понекō ћасе, онѣ мālā онā ћасāt (Жи)⁶³.

⁶² Ова особина показала се релевантном у ранијој анализи потенцијала на примерима из наше грађе.

⁶³ Велики је број примера у којима се временски употребљени императив употребљава да означи хабитуалне радње које су од стране говорног лица уочене као понављане / поновљиве. Такве радње припадају прошлости, али их приповедач презентује као свевремене, актуелне из перспективе своје садашњости, предочавајући их не као актуелни догађај већ као доживљај. Овакве ситуације упућују на могућност да се императивом обележе радње које својим трајањем могу обухватити садашњост, тачније радње које се из перспективе говорникове садашњости приказују као актуелне. Имајући у виду комплексност питања које се

У примерима наведеног типа и даље је задржано значење виšekратности, али сада не као протекле понављаности, већ у садашњем времену примећене поновљивости појаве која се перципира и приказује као извесно правило, законитост, обичај, утврђени след радњи и сл. Да је дошло до промене у временској перспективи, показује и синтаксичко окружење, у коме сада, уместо времена у претериталној служби, доминирају презентске форме, које радњу смештају на линију садашњости, односно које су носиоци темпоралности. Међутим, иако премештен у сферу садашњости, императив ипак не може казати радњу чије вршење тече у тренутку говорења току попут презента (*Ја пишем*). Али, њиме се свакако могу означавати радње које су из перспективе говорникове садашњости свевремене, у садашњем тренутку актуелне, он их као такве уочава, примећује, посматра, на исти начин као што је то случај са онима које су у моменту говора неактуелне. То што не може попут презента исказати радњу као активност у току њеног вршења иде у прилог већ изнетој претпоставци о томе да императив има примарну функцију именовања радње, а не означавања њеног вршења као акције (ту функцију имају временски претеритални облици раније наведени, односно овде поменути презент).

У том смислу, као илустративне наводимо примере у којима се на блиском одстојању у контексту предочава опозиција *некад* : *сад*. И у једној и у другој сфери доминирају императивне форме, што показује да императив у означавању понављања радњи подједнако функционише и на плану прошлости и на садашњем плану, док ознаку конкретног времена и овде носе други глаголски облици:

аман и овѐ жѐне нису сѝд задовољне од љѝдѝ, нѝ *дођи*, ѝна га чѝкѝ кѝ мѝчка с рѝшѝтом. А мѝ вѝселнице нѝсмо имѝл'е кѝт, нѝ *трѝчи смѝри* дѝцу, *повѝ* га и *трѝчи* за рѝзбој (Цѝ); цѝпцијелу зѝму овѝкѝ *црвѝни се*, не зѝбѝ брѝ, ни нѝге ни рѝке. А јѝк сѝд *натѝнтѝ се* и *обѝчѝ се* и *обѝчѝ се* и јѝпѝ зѝбѝ, свѝ заѝтровѝно (Жи); *вѝди се* ил се *не вѝди*, мало траѝњѝ ѝ рѝке и ѝјд, такѝ смо мѝ бежѝл'и. А сѝт ѝуто до прѝт вѝрата, *тѝри бѝјрак*, ѝуто јѝдно, двѝе, трѝе, ако жељѝ вѝшѝ девојка, те е нарѝчѝла вѝшѝ ѝѝтѝ, нек ѝмѝ, нѝје нарѝчѝла, *смѝњи* (Бо); прѝл'и у лѝбицу, пѝ онѝ вѝду кљѝчѝнѝ *трѝхни* у тѝ лѝбицу у тѝ вѝш, а оно онѝ вѝда пролѝзѝ дѝл'е. А сѝт нѝти га пѝрѝ рѝчно, сѝмо што га изнѝсе кѝ јѝ од седамдесѝт гѝдѝнѝ кѝ ѝна од двѝдес, *изнѝси*, *покуѝти* (Цѝ); пѝ пѝсл'ѝнке *довѝди* тѝ девојку кот ѝца пѝ *сѝди* двѝдес

односи на то да ли је обележавања хабитуалности као актуелне из перспективе момента говора уопште могуће, ова проблематика биће предмет наших будућих истраживања.

дāнā, даруј цѝјелу фāмил'ију тѹ и амѝце, нѝко гāнā и дāице, неко јој сал' амѝце, тѹ фāмил'ију брāта, понешто дāра. Понѝси по један ћоравѝ, по једну блѹзу, шāмѝју, штā дрѹгō да се понѝсѝ тāпѹт, нѝје имāло. А дāнас јōк, дāнас понѝси панталōне и згōде и пōлувере (Цв)⁶⁴.

Да је императив при исказивању понављаних радњи ослобођен темпоралности показују и ситуације у којима се имепративни низови без промене смисла могу премештати из прошлог момента у садашње време. Тако у примеру: нѝкат су свѝкрве млōго лōше бѝле за снахе. Све јој угōди, намѝри по кѹћи, помѹзи стōку, усѝри, и јōпѝт јој нѝје дōбро (По); радње означене императивом перципирају се као прошле. Међутим, уколико би се одредба *некад* заменила са *сад* а перфекат презентом, радње означене императивом означавале би оно што важи у овом времену: сād су свѝкрве млōго лōше за снахе. Све јој угōди, намѝри по кѹћи, помѹзи стōку, усѝри, и јōпѝт јој нѝје дōбро (По); Исто то не би било могуће са потенцијалом, који би, премештањем у сферу садашњости, добио модални карактер, тачније њиме би се исказивала жеља, намера или неко од других модалних значења: *Сад су свекрве много лоше за снахе. Све би јој угодила, намирила по кући, помузла стоку, усирила, и јопет јој није (= не би било) добро.

Још једна разлика према потенцијалу, а која потврђује претпоставку о одсуству темпоралности, јесте немогућност употребе императива у питањима. Потенцијал у упитним реченицама сасвим је обичан, па су чести примери типа: Кāко би се онō ранијѝ невѝсте спрѝмāле за свāдбу? Кāко би онō спрѝва тѝрāли зѝми кукѹруз за Мѝтровицу? Штā би рāдѝли о Божѝћу кад дōђѝ полāзњѝк? и сл. У оваквим контекстима императив не може послужити као средство темпоралне детерминације предикације, имајући у виду да није могуће остварити замену типа: *Како се оно раније невесте *спремај* за свадбу? По колико гостију *долази* о слави? Како оно спрва *терај* зими кукуруз за Митровицу? итд. Ово се надовезује на раније наведену тврдњу о томе да примери реченица у којима би сви предикати били у императиву готово и не постоје у грађи.

Примери који следе илуструју употребу императива (иначе врло честу) у текстовима процедуралног типа. У њима информатори објашњавају поступак по коме се вршила нека

радња било да је реч о изрази одређених предмета, или обављању послова у кући, на њиви, припремању јела и сл.:

тò је имало мочило се звало а тò је било кà óвде сàд око овè, *одвр̀ни* рíјеку, рíјека ка[д] точí, и сàт *искòпà* мàло да се напунí, *искòпà* на прíмер тў, ил'и *искòпà* ил'и òе су онí кòловрãти се звàло òе идè рíјека на онè òкуке тàмо и тàмо пà у онò једно ўзми, *загрãди*, пà *забòди* кòље, пà *набãцã* тў конòплу и камèња и вòда је скрòс *прекрí*, нíђе нèмà да се вíдí, сàмо се вíдў кòли, а конòпла се нíђе не вíдí, пà се пòсл'è *извãдí* навр двãдес дãнã, пà је *осуши*, пà док се оцíједи, пà је *донèси* на хр̀бат код кўћè, свè на л'èђа, пà је *услòни* овакò ус стрèху, да је не квàсí кíша, те *сèди* те се дòбро *осуши*. Посл'èнке ўзми те га *огребенã*, *стãви* на грèбене, два грèбена гвожђèнã са зўпцима овакò овол'íкí кол'ко цíјело тò, а íстò од жíцè пà сàмо зашíљено, пà *стãви* на онў конòплу на онò, пà *убí*, пà *убí*, пà *огребенã*, као чешљàло се, ўдри јèдан у дрўгí грèбèн, пà пòсл'èнке ўзми те ишчелã ил'и *извãди* влãс, ако хòће влãс за òснову. Пà онò пòсèнке тўри на вретèно пà *прèди*, *засèдни* у сòбу пà *прèди*, *прèди*, па *оснў*, пà *изãтки*, са извињèњом, дòлнí вèш и кошўљу гòре. Пà га *пèри* у лўбицу. Лўбица тò ти је једна кãца а нèмã днò, нèмã днò, пà ўзми тў лўбицу пà дòље тўри слãмè ил'и сíјена, пà *набí* онò дòл'е, *набí*, *набí*, пà посл'èн се онã вèш *слòжí*, пà дòбро ўзми пà овакò *набí*, *набí*, овакò òколо. Тўри тã један пешкíр, òн би нãвишè прљãв бíо, тўри тã један пешкíр от конòплè на врх па посл'èн онã пепèо пà *понèси* вòду те *прòври* у котл'íче, на шпорèте ил'и тўри на огњíште пà *прòври*, пà онў вòду кљўчанў *трèхни* у тў лўбицу у тã вèш, а оно онã вòда пролãзí дòл'е (Це); *извãдíш* по едно лопãте двíје пèпела, вíшè пèпела ис шпорèта, тíпўт је бíло из огњíшта, па тўрíш на онã вèш, па посл'èн онў вòду, онã вòда врí кљўћã, онã цíјећ од оногã пèпела идè дòл'е, сл'íвã се, и да се опèрè тã вèш. Онò посл'è што је озгòр *извãди* те га *трèхни* да ти не отíдè тã пèпео цíо крос цíо вèш, но онò покўпíш те бãцíш, пà онò покўпíш па *натовãри* нã глãву, пà имàло је двã кíломèтра сахí у једну шўму òе сам носíла тò те прãла (Ле); свè је тò бíло мўка, конòпла се је тã нèкад звàла, пà тè јãде *кíсел'и*. *Убèри*, пà црнòјка и белòјка, пà *íди* тò чупãш, одвãјаш, пà завезўјеш тò, пà посл'èн *искòпãш* мочило у воду, *искòпã* мушкãрци, па завèжемо тò, свè завèжемо л'èпо на трí мèста, пà тò *покíсел'и* и кíсел'í се мèсец дãнã у тў вòду пà тò *извãди* тè, зовèмо ручíце, пà и л'èпо *осуши*, пà и *осуши*. Пà имàл'и трл'ицу којã се трл'ила, направè се овãмо двíје сòе, а тàмо *се направí* да се трл'í, пà *трл'и*, *трл'и*, *трл'и*, онò, опãнè тã пòздер се звò, а остãнè сàмо кò свíла онò, л'èпо. Пà посл'è онò, ўзмèш грèбени, грèбени знãш штã су, пà сèднèмо, тò би сèла овã мòја мãјка, пà *чешљã* онò, *чешљã*, пà онò *скíдã*, пà посл'è л'èпо стãнè онò повèсмо чíсто кò злãто. Òна онò завèжè, íмã један крај, пà завèжè на дрўгí крај и тò такò. А нèкад јòк, но пл'етè онò, свè у косíцу *савíјã*, *савíјã*, íстò кò онò петрòвци што се савíјãју, јã тò савíјãм òèци за Петрòвдãн. Тò такò пà *извèшиã*, е јãди, јãди, пà пòсл'è тè јãде да прèдèш на кудèљу (Гр); ткãла сам по стò рўчíцã, тò *посí* па онò *порãсти* па *чупã* једна

белђјка првѦ *сташи*, па *зарѣди*, *почупѦ* белђјку, па онѦ белђјка понѣси је у мочѦло па *сѣди* три хѣфте, онѦ *сташи* онѦ дрѸгѦ, црнђјка се звѦла са сѣменом, онѸ *зрѸни* да се сѸши, а онѸ црнђјку *чупѦ* па *посѣчи* семѣна и увѣжи је мѦ на ручѦце, по три рѸке пѦ то посѣн *понѣси* у вѡду док онѦ сѣдѦ у вѡду, мѦ овѦмо *отрл'и*, *тѸри* па га сѸши, пѦ га посѣн *тѸчи*, пѦ *ви*, па *углѦди* (Ке);

момѸрус смо комешѦл'и рѸчно свѦкат. ТѦ је код нѦс машѦнѦ нѦје имѦло. МумѸрус *пѡжњи*, *повѣжи* у снѡпове, пѡсл'ѣн *комишиѦ*, *бѦцѦ* у сѦлѦш шишѦрке, талѡвину су јѣла говѣда, слѦму су јѣла говѣда (Трн); и разумѣш тѦ, *ишчепрлѦ* тѦ имѦња нѣкѦко, *посѦ* га, *повлѦчѦ* га, е *дѡђи* врѣме да се кѡсѦ, да се жнѣ, жнѣло се, нѦје имѦло ни косе да кѡсѦмо жѦта, него се жнѣло, срп, па овѡм рукѡм жѦто *фѦтѦј* а овѡм *сѣчи* жѦто. Е такѦ се жѦвѣло. Па пѡсл'ѣ *сѣћи* прѸѣ по шѸмама, овѦ ѡтањѣ прѸѣ, па онѦ жѦто наслѦгѦно овакѦ свѣ јѣдно на дрѸгѦ наслѦгѦно, *турѦ* рукѦма, па посл'ѣн *зѦђи* па кѸпи рукѦма, па онѦ прѸт тѸри по зѣмљи, па *напѸни* онѦ па једнѡм рукѡм ѡтут, једнѡм ѡтут те онѦ *притѣгни*, ѣто такѦ се мѸчио нѦрот. Па *тѣрѦ*, *грѦди* на зѣмљу, *рашѦѦсти* мѦло трѦву, *обрѦши* онѸ зѣмљу пѦ *тѸри* по зѣмљи онѦ жѦто, па *уфѦти* по двѣ кѡњѦ по трѡе, кол'ко је кѡ имѦ, па *тѣрѦ*, *тѣрѦ* онѦ те га кѡњи *убѦ*, па посл'ѣн онѸ слѦму *трѣси*, *претрѣси* је по двѦ три пѸтѦ да пѦнѣ жѦто, е кѦт пѦнѣ жѦто, онѸ слѦму мѦцѦл'и би, па мѣтл'е брезѡве па *Ѹдри* кол'Ѧко е имѦло нѦрѡда, *Ѹдри* ѡтут, онѦ брѦшѣ, онѦ ѡтут, па на средѦну гѸвна, гѸвно се звѦло, тѸ је бѦо један кѡлац Ѧе су вѣзѦл'и кѡње па окрѣѦл'и, стѡжер. Па посл'ѣн *Ѹзми* лопѦту дрѡвену, па један бѦцѦ ѸвѦс да се одвѡѦ жѦто от оногѦ шлѦма, један бѦцѦ, ил' мушкѦрац ил' жѣна, бѦцѦ нѦ глаѡу нѣшто да му не идѣ у кѡсу, у глаѡу, те онѦ *чѦсти*, плѣва се звѦла, *одвѡи* жѦто на едну стрѦн на едну стрѦн плѣву, *унѣси* у кѸђу, на тавѦне, овѦмо кошѣви бѦл'и гѡре, *опл'ѣти* от прѸѦа па мѦло *ул'Ѹјени* бѦлѣгѦма, са извињѣњѡм, па *тѣрѦ* у воденицу (Де);

јѣсте, мачѸгѡм онѦ, е тѦдѦ смо ти мѦ бѦл'и, тѦ је бѦло Ѧгра стрѡлѦње, пѦ кл'Ѧсање. *Стаѡѡ* кѦмѣн мѦло, овакѦ кѦ пѣснѦца на један кѦмѣн, а дрѸгѦм кѦмѣњѡм *бѦ*, пѦ га *отѣрѦ* дал'ѣко, пѦ ѡн *донѣси* јѡпѣ пѦ ѡни *гѦђи* пѦ *погѡди*, такѦ намѸчѸ оногѦ штѡ је (Врс); онѦ је бѦло дѡбро, сѦт нѣмѦ тѦ. И такѦ смо мѦ. ФѡрѦл'и би се, направѦмо лѡпту од крпѦ пѦ гѦђамо се, фѸдбал нѦсмо имѦл'и него *напрѦви* тѦ пѦ се *гѦђѦ*, кѡга убѦјѣш нѦјприје онѦ пѡсл'ѣ гѦђѦ и тѣрал'и смо гѸцу, *напрѦви* пѦ свѦ ѡколо *тѣрѦ* унѸтра, такѦ тѦ игѦрѦ (Коз);

Јѣсмо, *однѣси* штрѸгљу нѦ воду те *опѣри* пѦ ѡндѦ црвѣно пл'ѣтѦво око штрѸгљѣ, тѦ је бѦло дрѡвено, пѦ ѡндѦр *закѸти* штрѸгљу цѡѡѦѣм, фрбѦма и такѦ и *нѦђѦ* Ѧе је мравѦњѦк мравѦ и *тѸри* у тѸ вѡду и *тѸри* Ѹ тѡр и *угнѦ* ѡвце. ПѦ тѦ такѦ су стѦвлѦл'е мѦјка и вѡђе свѣкрѡва, такѦ сам пѡсл'ѣ настѦвила и јѦ (Кн).

При исказивању прошлих понављаних радњи у текстовима овога типа императив такође има само функцију именовања радње као акције, као чина. Да су радње прошле и

овде се сазнаје само на основу контекста, изванјезичке стварности (на пример. конопља се више не сеје, веш се не пере на такав начин и сл.), односно других глаголских облика (презент, перфекат, потенцијал), којима се одређује време. Употребљен у овој функцији, императив се не разликује од употребе у модалној служби, када именује радње које су саставни део неког поступка, односно које су као такве, уобичајене, утврђене, те се могу понављати на исти начин више пута са истим резултатима⁶⁵.

Илустративни су у том смислу примери у коме информатори објашњавају поступке по којима врши спремање неког јела, а који су актуелни из перспективе садашњости:

баклаву сџт нџко е прџви кот кџћџ, а сџт џмџ овџјџ кџрџ да се кџпџ у Пазџр. Јџ прџвџм. Оклагџју па *растџњи*, па штџ, па посџн џзми тџри џрџхџ, *тџри* унџтра шта трџбџ, да хи рџндујџмо орахе, *тџри* шта трџбџ тџ, кџкс. Пџ тџ л' џјџпо заџнџнџш, нџко је мџјџсџ кџ пџту, а нџко јџк нџ кџ кџлпиту, пџ посл'џ сџл' сеџџш по мџло овакџ и рџђџш у тепсџју свџј нџоколо. Он дџго се пеџџ, не смџјџ да јџј дџднџш вџтру џдмџ, но тиху вџтру. Пот тиху вџтру се пеџџ већ готџво трџ сџхата, пошто не мџре да свџд да је уфџтџ џдмџ вџтра, нџе истџштџна ка што трџбџ, нџџе онџ слџдак шџрбет ни да уџћџ у џџ. Овакџ јџк но на тиху вџтру, *налџжџ*, нџко на струјју, па *угџди* му рџку, на струјју *укџџћи* онџ, па је *нџћи* (Де); џна се прџви валџ хџлва, тџрџш мало мџсла и зџјтџна, ал' не тџрџш да се укџрџи, нџшта тџ, но тџрџш џдмџ брџшно, пеџџш је на шпџрет, мџјџшџш кашџйкџм да нџгџе не изгорџ ал' нџшто, свџ је мџјџшџш кашџйкџм, е посџн џзмџш кат се испџџџ те порумџни, *прџбџ*, на кашџку *извџди*, да л' је порумџнџла, да не остџнџ плава, она порумџни. Кџ џмџ нџко турџ џра, *усџтни* па мџло *помџјџешџ* у онџ хџлву, е посџ онџмо шџрбет скџхџш, е посџн кат је кџхџна, испџчџна хџлва, изрџћџш, па изрџћџш мало шџрбџта, па ко џџш јџш, јџш јџј *дџдџ*, а мџјџшџш је јџш на шпџрет, јџш јџј *дџдџји*. Посџн мџло се *хлџдни*, кашџйкџм, џзми танире, с кашџйкџм па свџд рџдом овакџ *напџни* танире и тџрџмо такџ, спџрџмо ми јџдџмо, и јџпџт стџвџмо кад нџко дџћџ такџ за Бџјрам (Де); ко хџј мџснџ сџр, *помџзи* и *проџџјџеди* онџ врнџку и *тџри* мџју, *усџри*, тџ је мџснџ, а ко хџј тврџди сџр, *свџри* онџ врнџку, па е *остџви* док се уфџтџ дџбар кџјмак, пџ јџј *скџни* кџјмак, па посл'џн *тџри* јџш помџло онџ неварџнџ кат помџзџш па *усџри*, кажџ полумџснџ (Ру).

На исти начин, на пример, обликовано је и саопштење о поступку који у тренутку говора није актуелан:

⁶⁵ Можда се и овде може пронаћи подстицај за пребацивање императива из модалне у временску функцију.

најпријен се тō прāvило рчнo слāткō. Хацимāкӯлє, да извйнēш, овал'йкē, уплєскāш мāло овалкō, ишāрāш, тӯри у тепсйју, *поклдти*, *гӯрни* у шпōрет. Пōсл'ē кат се испєчē, *тӯри* онā шєрбет, да би тō бйло мало слāђē, пол'йјеш по онōј тепсйји, тӯрйш мāло тāмо да стāнē. Тō *ўзми* шећєра пā размўтйш, размўтйш шєрбе и баклāву пā посл'єн сйпāш по онијем чāшāма. Нагорйш шећєр, шећєр нагорйш и пōсл'ē тӯрйш вōду. Нагорйш шећєр и намєстйш онē кō медањāке, знāш кāко су л'йјєпи (Шар).

Или, из примера који следи, чињеницу да се поступак по коме се игра нека игра објашњава као део прошлости сазнајемо само на основу тога што се низ именованих радњи уводи обликом потенцијала, односно затвара перфектом:

єј штā би се йграл'и, йграл'и се свāшта онō кā ћобāни, *напрāви* овāкō, *забдди* овāкō једно дрво и један кл'йс, и сāдек овāкō онā кл'йс *ийни*, и онā отуд бāцā бāјāги да погōдй овō, ако погōдй, бāјāги јā идєм. Пā *йгрā* се, *свєжи* ðћи, *свєжи* ðћи, штā знām јā, и ðндār *напрāви* један крўк овāкō и сāt њй пе-шестйну овāкō у тā крўк, и јā *свєжи* ðћи и трајйм, ако те уфātйм, тй посл'ē вєжєш ðћи, ако онā уфātй оногā, он вєжє ðћи, тō се жмўркē звāло. (Гуз); *Грōшāли би се*, грōшкāње, по пєт кāmēнā, *покўпи* па *бāцā* гōре кāмен па *покўпи* онō дōле па *уфātи* онā кāmēн, па такō е грōшкāње бйло (Вру);

ако би се исте радње увеле презентом (*То се жумурке зове...; Грошање је...*), временска перспектива била би промењена.

Дакле, на основу спроведене анализе закључујемо да је семантика поновљивости фундаментална када је у питању временска употреба императива за означавање збира понављаних радњи. Императив, дакле, именује радње означавајући их као вишекратне, док на време вршења упућује превасходно контекст, односно глаголски облици попут потенцијала, перфекта, наративног презента. Овде ћемо додати још и то да се, када су у питању прошле радње, на њихову дезактуализованост из садашње перспективе често упућује и посебним језичким средствима употребљеним у блиском синтаксичком окружењу. У тој функцији наступају парови прилошких одредби са односом *некад / прије / у моје вријеме / у то доба : сад*; или детерминатори *раније, исприје*, употребљени самостално:

ранијѣ није имало ни замрзивања, а ниси имала шта да саћуваш, повише породице, месо нема ђе да га ставиш кад нема струје, на таван, а сат правимо онѣ пушнице па би рекѣ, сушаре овѣ, па би рекѣ ка на сунце да се суши. Некако закопаш у земљу, па пробийеш ону фору, па само на она жар се она суши, а исприје јѣк богами нѣ на таван на дим, осуши се, па е скини (Де); па се играл'и онија фил'цана, па узи једна група се одвој овамо, једна тамо у собе, и ја узмем ону тепсију, турало се ту по једно десет шѣли, дѣвет, и овако скини ова прстѣн и сат ја отиди тамо сакри она прстѣн, сат тражу она прстѣн, цирика она прстѣн по тепсији, тражу, и то ти је било тапѣта, играло се свашта, сат овѣ јѣк, овѣ ти је криза сат (Туз); то смо за себе ту држал'и стоку, имал'и свиња лѣм ранијѣ, па умѣли онѣ за краве, за волѣве. Ранијѣ смо имал'и волѣве, сад јѣк (Коз); кол'ко има кѣ дарујѣ ону невѣсту, неко донѣсе тепсију, нѣко донѣси питу, нѣко дѣдове, шта кѣ има, тапѣт није имало ка сат (Ке); тад армонике нијесу бил'е, и сватови, кѣни, па би онѣ којѣ дођи за девојку, ѣни спрѣми најбољѣга кѣна (Бот); имал'е дрвене карл'ице да купаш дѣјете, што су разл'ивал'и мл'ијѣко, тад није имало пл'ѣкано корито, у карл'ицу, донѣси пред кѣћу па га окупѣ (Ка).

Такође, бележени су примери у којима се у ширем контексту најпре описују понављане радње које су важиле за одређено време, након чега следи исказ којим се експлицитно наглашава њихова одсеченост од садашњости:

пијѣмо, весел'имѣ се, и на ручак, најпријѣ то онѣ повѣсмо свѣжи му за л'ѣћа и дар у ону кѣсу у торбу нешто стѣви му и онѣ повѣсмо виѣси низ л'ѣћа, а стѣви му у торбу и сланинѣ, мѣса, шта имаш о[д] дара. А сад повѣсмо ни нема, ни ти кѣ сијѣ конѣпљу (Лу); то било, дѣјете, давно и прѣшло. Како се сијало, тако смо живѣл'и, то се сијало и брало и ова једна тура, па дрѣга, па стѣви у воду у мочило, то посл'ѣ мѣсец дана да се кѣсел'и па да га осушиш, па да га отрл'иш па стѣ јадѣ, то има цијѣла историја (Ка); е то до дванѣс би прѣл'и, а посл'ѣ игрѣнка, пѣсма, докл'ѣ се сѣмни. А сат то ништа нема (Лу); па онѣ пл'ѣти чѣрапа, сат овѣ младѣ не умѣју ни да пл'ѣту (Со); оно невѣсти дођи дарови, ја хи дади свѣкру, немам ђе да и потрѣшим. Сат ти трѣба у свѣко вѣме (Со); водѣ није имало, донѣси по једну кѣфу водѣ, нѣко попи, нѣко се оми, оно водѣ нема. А сат јѣк, сат је рахѣтлук, купѣтило, воду у собу, и врѣћа и хладна; шта ја знам, ал'и свѣ то ништа, свѣ то ситниѣца, нѣ се није имало, по једно и по двоје па ндси, нѣси, нѣси, лѣпа. Сад јѣк (Ки); то је било мало ко нијесу хѣјал'и зѣтови да нађѣ некѣ зачкол'ицу да би то пријатѣлство развал'ил'и, па уфати, зѣт отишѣ, они га свѣжи лѣнчевѣма па пушију га низа страну па се сми. Е сат то више нема; има сѣстру, Пѣжега знаш ђе е, према Пѣжеги у Ситниѣче, па би ја пѣшкѣ одавѣ, па преко Парѣлова, преко Вѣрева, по[д] Дѣховиѣ сађи па опл'ѣти пѣшкѣ, отиди нѣди, дођи, ништа ме кѣштало није, ни банка, ни дѣнар. Сат кѣла сви имају, нѣће ни ко кот ни кога, нѣће кѣмшија кот кѣмшијѣ (Ју);

Маркерима истога типа може се указати и на актуелност радње из перспективе садашњости:

ул'ѐгнѐ, ўзмѐ онѐ чеп̀анице, што је онѐ искр̀аћено и онѐ присл̀оњено уза зид и ўзмѐ и гр̀ж̀а у шп̀орет: „Овол'йкѐ здрав̀ља, овол'йкѐ берић̀ета, овол'йкѐ ов̀ац̀а, овол'йкѐ кѐз̀а”, гр̀ж̀а, гр̀ж̀а, и *тўри* онѐ цѐпке у шп̀орет и по јѐдно припрѐмйло, ђнд̀а бйло онѐ тронђшке стол'йце, *препрѐми* му, ђн да сѐднѐ, она му *изм̀акни* онў стол'йцу ђн се *превр̀ни*. Ёто тѐ ти свѐ је такѐ бйло. *Ог̀рнй* га чѐргѐм, *сакрй* му јѐдну цйпелу, цйпелу дѐсну п̀а *сакрй* гѐре на т̀аван, да родй бђлѐ жйто, берић̀ет. И с̀ат тѐ р̀адимо бђга ми (Коч).

О могућности преласка императива из прошле у садашњу, или тачније свевремену временску переспективу, о којој је до сада било речи, сведоче и подаци из других говора. У опису банатских говора налазимо следећу констатацију: „Сродан са наративним императвом је онај у описима појединих ситуација, у причањима о прошлости или у констатацијама које нису временски везане: Ѐмам у поноћ слђбоно: *Јѐј, сп̀авај*, нѐма ту с тђбом нйко нйшта Ит. (Ивић и др. 1997: 389). У говорима на југозападу Косова и Метохије бележени су примери императива који обележава „ситуације зачете у прошлости актуелне и у садашњости” (Младеновић 2000: 369). Александар Богдановић, такође, наводи да у Алексиначком поморављу „императив, безличан или свеличан, преко случајева типа: цѐлу недѐљу *трчи* т̀амо, *трчи* ов̀амо ГК, с̀амо *сѐдни-ст̀ани*, нйкад да се опр̀авиш (на посао) ЦБ [...], који су, такође, у облику 2 јд, и у клишираним фразама, напушта и приповедачко, релативно значење и претеже се на свевременост” (Богдановић 1987: 252).

Занимљиво је, овом приликом, указати и на стање које карактерише македонски језик. Поредѐћи начине образовања хабитуалних радњи у српском и македонском језику, Милка Ивић износи закључке Б. Конеског, који наводи да се у македонском језику хабитуална радња која се казује императивом у временски оквир поставља употребом одговарајућег облика глагола *чини*: *Тој чини – дојди, најади се, наполни ја торбата леб и пак кинисај в овци* и сл. – за садашњост; и: *Тие чинеа – качи се на магаре и јавај цел ден, Тој чинел – најади се, облечи се, измазни се и ајде в град* и сл. – за прошлост (Конески 1967: 419; цит. према: М. Ивић 1982: 259). Овде изнети податак од значаја је за нашу тврдњу о томе да императив није фиксиран за једно одређено време, већ се, ако се језичко окружење промени, рецимо, изменом глаголске форме која га уводи, може премештати из прошлости у садашњост и обратно. Поводом улоге глагола *чини* у оваквим контекстима, Б. Конески наводи: „Со тоа

се одговара на неколку потреби: се подвлекува самата уобичаеност на дејството, се укажува на лицето, и што е уште поважно – на времето и на определеноста на дејството” (Конески 1967: 419; цит. према: М. Ивић 1982: 259). Дакле, и у македонском језику језичка јединица која је носилац информације о времену вршења није сам императив већ ту службу преузима неки други облик (глагол *чини* у овом сличају). Императив у служби обележавања хабитуалности која је на снази у садашњем времену показује експанзивност у македонском језику. Када је посреди исказивање хабитуалних садашњих радњи глаголима свршенога вида, у српском језику обично се употребљава презент, док су ту функцију у македонском преузели императив и футур⁶⁶: „Српскохрватски: *Он обично дође, једе, напуни торбу хлебом, па се опет врати код оваца.* Ваквата употреба на сегашно време од свршени глаголи кај нас е заменета било со времињата сложени со *ќе* било со императивот: *Тој ќе дојде, ќе јаде, ќе ја наполни торбата,* или: *Тој чини дојди, јади, наполни ја торбата* и сл.” (Конески 1967: 420; цит. према: М. Ивић 1982: 260).

III.10.17. Када се императивом обележавају радње које су се у прошлости вршиле по навици одређеног лица, тада овај облик има квалификативни карактер као у примерима:

свѐ је ђн овѐ створио и рѐдио, ис трѐћѐ смѐнѐ *дођи*, косило се рѐчно, није имѐло кѐ сѐт, *дођи* ис трѐћѐ смѐнѐ, *попи* шећер и вѐду, кѐфу, ракију, *поткуј* кѐсу и на л’ивѐду, *кѐси* до у тмѐшу. *Дођи*, двѐ сѐта оспѐвѐ, *дигни се, вечерѐ*, пѐ на рѐдник, пѐ такѐ ђпѐт (Кн); а мѐло је вол’ио да пијѐ, кад ђдѐ у срѐјѐду, долѐзи у четвѐтак, ноћијѐвѐ би у кафѐну, па *нагнѐ* ка Рѐждагињи, ђн *натѐрѐ* тѐ кѐње, пѐ камѐње *бѐци* пѐ им *слѐми* ѐѐмове, прѐзѐре звѐнѐ ѐѐмове. ђпѐсан бѐо (Цр); ђна би ѐзѐла вѐликѐ па с вѐр остѐла *пѐчни* па свѐ ѐ кѐп пила, такѐ је бѐла ђна вријѐдна; Како би онѐ свѐзѐо онѐ безбѐтнѐ сѐч, *свѐжи* између нѐгѐ, и нѐкако чѐим ђн овакѐ *рашири* нѐге, онѐ сѐч овакѐ *одмѐри* и сѐт пѐтѐ овакѐ на прѐмер тѐбе ил тѐбе: „Штѐ ћеш ми донѐјѐт на свѐдбу?” ђни нѐтѐ да рѐкнѐ што лијѐпо, него гѐрдѐ. И ђн *зафѐли*, *рашири* онѐ нѐге, и онѐ сѐч овакѐ одмѐри и вичѐ: „Фѐла” (Вру); ђна гѐрднѐ умѐјѐси тѐ л’ѐба и скѐѐ им кукуруѐза и нас *почѐсти* ђнде, ми чѐбѐнчѐт јѐдва чѐкамо да ђдѐмо да ни нѐшто дѐ; Кад ђн слѐжио гѐре у јѐдно сѐло тѐмо ка планини двѐје гѐдине, пѐ овамо кад је дошѐ, ми на пѐднѐ понѐсѐмо чѐбѐнчѐд да јѐдѐмо, и јѐдѐмо, понѐсѐмо сѐра, понѐсѐмо сланинѐ, кѐ чѐбѐни, а Рѐнко *понѐси*

⁶⁶ Да је ова функција императива новија, говори то што аутор наводи да је овај облик заменио презент у поменутој служби (Конески 1967: 420; цит. према: М. Ивић 1982: 260).

пòвел'икѝ комѝт; А снѝша би је свѝ зòвнѝла, пѝ *изнѝси* óнде и децѝма и њòзи (Коз); òн мѝло *пòпѝ*, у опѝнке спѝвѝ (Нет); Дѝциѝи тѝмо фѝрму ѝмајѝ и òни су свѝ њѝне повѝкл'и тѝмо, свѝ, такò су òни слòжни, они се завѝдѝ и свѝ тò, ал'и кад *бѝди* стѝни-пѝни, они су слòжни (Це); трѝжил'и би га пол'ѝција да га уфѝтѝ по Тутѝну, òн *се обрѝтни* у Пазѝр (Бр); пренемѝгајѝ се жѝне òнденѝке, а јѝ понѝсѝм по један чокѝњчиѝ ракијѝ, и што *бѝди* овѝмо код л'екѝра и овѝмо да се обѝчѝш, јѝ *сркни* онò. (Ка); Цѝо дѝн сам са нѝпрвѝм детѝтом ткѝла, кат се разбòл'и, јѝ *се дѝгни*, из рѝзбòја, кад ме *прòђи* бòл, јѝ *дòђи* за рѝзбој (Це); е пòсл'ѝ да мѝјесѝш мòрѝш. Ћѝ да мѝјесѝм у рѝт кат нѝјесам нѝкат ни прòсијѝла брѝшно, а нѝ замијесѝла, а на осамнѝс рòбѝ трѝбѝ да мѝјесѝм. Пѝ *сѝ, сѝ, сѝ* онò у кѝћу пѝ сѝ, а тò *зѝђи* ми зѝ нокте, па *грѝ* рѝке, *грѝ*, што дофѝти онò брѝшно студѝно, оно òпѝт (Ле).

III.10.18. Осим што радњу одређује у прошлости понављану императив поседује, ко што смо на почетку поменули, и могућност стилског уобличења исказа. Уколико се дискурс информатора посматра као текст који захтева извесне стилизацијске поступке, онда се и на том нивоу могу пронаћи моменти који мотивишу избор одређене синтаксичке јединице у конкретном говорном акту. О стилогености дијалекатског текста може се говорити преваходно због тога што функција језичких средстава у њему употребљених није строго комуникативна. Лице које говори описује прошле или садашње радње обликујући саопштење као приповедање, као причу – његова намера је да такве догађаје представи што сликовитије, а уживљавањем у њих омогућава се интензивнија рецепција од стране слушаоца. Стога, уколико не постоје синтаксичка или друга ограничења, говорник ће увек када је то могуће варирати свој израз, користећи слободу избора и максимум језичког потенцијала који му је на располагању. Обликујући приповедање, говорник бира императив у ситуацијама када жели евоцирати сећања, емотивно обојити исказ⁶⁷, указати на то да су радње о којима је реч (најчешће) доживљене или су као такве схваћене. Причање које омогућава прелаз из времена које је сада у оно које је прошло по правилу и захтева израз са израженом компонентом носталгичности. То је језичко окружење које погодује употреби како приповедачког императива, тако и наративног потенцијала, који је носилац истих стилских ефеката.

⁶⁷ Императив се употребљава онда када говорно лице жели оживети, сликовито представити неку прошлу ситуацију, а то „захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената” (Пешикан 1956: 153).

Радње означене императивом нису нужно и доживљене (мада најчешће јесу), то могу бити и оне о којима говорник зна посредно, према сведочанствима неког другог лица, али их током причања (пр)оживљава. Некада се се тај податак у самом саопштењу и посебно наглашава:

пā би ми причāла, онē црепўље, тē црепўље пā кат су јој бīл'е нōве, тō је злāтно, *натрпā* дрвā, *натрпā*, *натрпā*, па у онē црепўље вел'йкē овакō дōђē, загрїјјеш онў црепўљу, тўрїш је на вāтру, пā се она дōбро угрїјē, пā је тўрїш нā земљу, пā је набїјјеш дōл'е, па тўрїш онā л'ēп на њў, па ѓзгōр *набацā* првō пēпела па посēн жāра, па је *утихā* једно пōла сāхата па *извāди* онā л'ēп, на л'ēп пēпео, на л'ēп жāр (Ков);

јā пāнтїм кад је бīло пā е сиротїња брāла онē копрїве чўпāла, чўпāл'и онē оздōл' лōзе, нēмā гōре пōбрāто па *чупā* онē лōзе, *раскопāвā* те јēди, тō пāнтїм (Врс); јā пāнтїм, нїје имāло стāкла на прōзōре, нō кōжа пā обрї брїтвōм, бријāћом тў вўну дōбро и тō би бīло на прōзōрима, провїдї се слāбо, прōзōри мāl'ї, такō је тō бīло глўпо врїјеме, прōзōри мāl'ї да нē би ўшō нēко да украдē и такō, да је бїо већї прōзор, мāло би бōљē бīло, нō *напрāви* овол'йкō још кōжōм *заштўпи*, мўкотрпно је бīло, свē тō јā пāнтїм (Уг).

Приповедање у императиву динамичније је него оно у потенцијалу или перфекту, а овај облик је и са становишта језичке економије синтаксичка јединица погоднија од претходне две. Тако на стилском плану употреба императива уноси динамичност, радње се нижу једна за другом што доводи до бржег смењивања слика, чиме се остварује живост у приповедању⁶⁸:

јēло се л'ēп јечмен, ѓвсен, свāшта се јēло, онијā кōпрївā *надрōби*, *мїјешā* с брāшном, *свāри*, *јēди*; Посēн ѓженї тогā брāта, одвојсмо се, *рāди*, *хрkā*, *мўчи се*, *кōси*, *плāсти*, *компїр*, врт, овāмо, онāмо (Ке); тў конōплў *опсїјецā*, пā *трл'и*, пā *гребенāј*, пā *прēди* пā *ткї*, пā *бїјел'и* плāтно пā *шї* кошўље пā и гāће и кошўље, свē от плāтна. (Цр); Како кўји *порāсти* и онō *прїстїгнї* ил'и нēшто *заврши*, ил'и *мōгни* нēђе да ѓдē, ѓн *отїднї*, ўзми дēцу и жēну и *отїднї*, док *стабил'їзўј* се дōбро

⁶⁸ За банатске говоре се такође наводи да „употреба императива чини живљим описе појединих послова: Дāнас *врши* па нōћас *рēди* Бк, Цāк мēтеш на лēђа, па иж цāка *‘їтај* Бк” (Ивић и др. 1997: 389). М. Пешикан наводи да се „овим обликом казује динамично схваћена трајна радња, трајна радња као једна етапа у неком организованијем приповедању” (Пешикан 1956: 153).

(Ков); пā би се посл'єн просило, највишє *дoђи* на прошњу, па кат је *испрoси*, *уговoри* кaд да дoђу да је узмy, па тaмo јoј *напрaви* кaну, *накaни* је па сyтрадaн је посєн *повєди* (Ле).

С друге стране, будући да се увек јавља у комбинацији са осталим облицима, смењивање различитих форми омогућава прелаз од мирнијег темпа приповедања ка бржем, што подразумева дезаутоматизацију динамике наративног тока. Као илустрацију, наводимо неколико примера:

разбајавал'и би му жєне, која знa, тo су имaл'е тє старижє што знaјy, разбaјє детєту да не плaчє, дижєте ймa грчєве, сo око глaвє и бaци y воду (Боб); єто такo, прaвило се тo, кат *пobєгни*, рoт пoмирї ти се, свaдба се намєшћи, у сријєду невєста, кр̄на, пā посл'єн у четвртaк лyди, у пєтак двoрї, жєне долaзy. Кyпy се девојке, пєвајy, невєста се обукyјє у хаљине, у димїје, свє тo *промењyј*, сyтра дoђy свaтови повєдy је, тaмo посл'є свaдба, лyди, жєне, цумбyсї се, пєвa се, йгрa се, свє тo такo (С. Пуп); oни би нa јєсєн по двa трї дaна, oни би учєтвoрил'и, јєр нїјє имaло пyтєвa, тo су сєоскї пyтєви, па кa[д] тo *биди* к јєсени, сyво врєме, па би oни дoшл'и у Јарут и спрємїл'и би др̄ва са волoвима (Гу); жївєл'и су и Ср̄би и мусл'имaни, ал' како која гoдина бїла, ко дoђє на влaс, oн некє зaкoне пocтaвї, бїло је прїсїлнoг исєлaвaња, мєђусoбно се убїјaл'и, бєжaл'и за Македoнију, за овє крајєве, *промїјени* мєсто, *склoни се* (Баг); нїјє бїло стрyјє, кaсно стрyја, на лaмбу *се*, *зaпaл'и* лaмбу, свї *се покyти*, кo пл'єтє, кo прєдє, *стaви* је тy и *рaбoтa* на лaмбу, *покyти* се yвечєр, посєдак, жєнa дoста, тo је бїло пєсма, вєсєљє, кa на прєло (Боб).

III.10.19. О томе да се императив у реченици редовно комбинује са осталим глаголским облицима већ више пута је било речи. Показало се да ту комбинацију условљавају синтаксичко-семантички фактори, а затим и моменти стилске природе, као да се императивне форме најчешће јављају здружено са облицима наративног презента, потенцијала и префекта. Овде додајемо још и то да су у истим контекстима бележене и друге глаголске форме (аорист и имперфекат у служби обележавања појединачне прошле радње, на пример). Тако је у примерима:

само су се узимал'и *Угао*, *Дoл'иће*, *Борoштїца* и *Лєскoвa*, тy је тa, и *Бaћица*, тo је тa гoвoр албaнскї бїо, ал' пoсл'єнке, полaко, полaко, oни узїмaј нaше, мї њїне и јєзик се йзгуби (Уг); yмријє му мајка на прекoчац, oн бї тaмo, oстaше му свїње и кокoшке, oн би тo нарaниo и дошo овaмo да вїдї нaс, и тaмo се *врaти*, *сєдни* пoмајно *се поразговaрa*, јaко је фїнї бїо, врєдан (Ос); пoсл'є јa

пѡчнѣм и мѣсо купѡват у Позър, *купѹј* ја мѣсо, *купѹј* пѡ посѣн кѹпѣм ѡфцу неђе јефтинѣјѣ пѡ ми се ѹфатѣ мѣсо јефтинѣјѣ него дѡл'е у Пазър (Трн); *изѡгѡше* овѣ вѡшѣри, *изѡгѡше*, *ѣзѡђе*, код нѡс тѡ је бѣло да се забрѡдѣ онѡ, *подбрѡди се* да се не вѣдѣ л'ѣце (Туз); ѣе гѡд да сам отишѡ у бѡл'нѣцу, ѣе гѡд *предѡди* књѣжицу, нѣђе нѣјесу мѡгљѣ онѡ *Шкрѣјель* да ми погѡдѹ прѣзиме: „Шкрѣль, Шкрѣль”, кѡжѹ, *не мѡгѡхѹ* (Бо); ѣмѡ једно дрѡво рѹј се зовѣ и ја би осѣкѡ тогѡ рѹја, па *осѣчи* онѡ на помѡло па *намѣши* кѡ хамајл'ѣјице онѡ, *отѣши* оногѡ рѹја, свѣ те ѹ очи удѡрѡ кѡл'ко је рѹј, носѣо једнѡј жѣни у Тутѣн, да л' нѣшто *вѣљѡше* за накѣ прѣйтѣсак, пѡјма нѣмѡм зѡ шта ѡна тѡ, те би ја осѣчи по пѹн један цѣгер рѹјовинѣ те јѡј *понѣси* (Бр).

Уколико комбиновање облика није ограничено разлозима синтаксичко-семантичке природе, избор јединица је потпуно слободан. По правилу, говорно лице увек бира да оствари дату могућност комбиновања, прецизније нијансира и варира израз. Стога, нашу грађу углавном чине примери богате и разноврсне употребе различитих глаголских облика на блиском одстојању. Наравно, некада се у ширим текстуалним јединицама може јавити само један глаголски облик⁶⁹, али такве појаве су ретке.

III.10.20. На крају, поменућемо још и то да се код неких аутора као одлика наративног императива помиње и означавање дужег трајања глаголске радње њиме означене. Примери из наше грађе, међутим, потврђују став М. Стевановића, који сматра да то није особина коју овај облик иманентно поседује, трајање радње означене императивом није ништа дуже од оног означеног било којим другим обликом (Стевановић 1986: 709). Такав утисак стиче се пре свега због саме семантике глагола и њихових морфолошких

⁶⁹ Ретки су примери попут овог у коме је текст процедуралног типа обликован тако да су сви предикати у презенту: Јѡ ѹвечѣ, *порѡнѣм* ѣзјутра рѡно, прѣ, свѣ *спѡвѡ*, и *ѹзмѣм* плѡстичнѹ кѡфу једну и *завѣжем* један крај бѣлѡ, један крај црвѣнѡ пл'ѣтѣво, вунѣца, шта бѣло, *завѣжем* око тѣ кѡфѣ, *убѣрѣм* цвѣће ѣе *нѡђем*, *убѣрѣм* кѡпрѣвѡ, *убѣрѣм* фрбѣ, свѣ тѡ, па *искѣтѣм*, пѡ *нѣмамо* ѡђе дрѣнове, и тѡ *бѣѣм* у онѹ вѡду, *ѡдѣм* у штѡлу, *набѣрѣм* кѡпрѣвѡ и свѡкѡј крѡви, *испрѣскам*, *испрѣскам* је по чѣлу, по л'ѣђѣма, *ѹзмѣм* за вѣме копрѣвѣ да *испѣѣм* вимѣна крѡвѡма свѣјем рѣдом. *Држѣм* ја свѣ онѡ, сѡд ѣмѡмо дѣвѣт, пѡ јѣсте, тѡ је за стѡку. *ѹзмѣм* копрѣве, пѡ ѣѣца док *спѡвајѹ*, пѡ *не смѣјем* да ми онѡ плѡчѹ, пѡ *тѡкнѣм* по глѡвици, по кѡсици *полѡко* ил'и овѡкѡ на тѣјело, *не смѣјем* јел' плѡкал'и би. Такѡ свѣјѡ *испѣѣм*, мѣне ѣстѡ, *тѹрѣм* овѡкѡ у нѣдра, *тѹрѣм* нѡ глѡву, пот крпѹ, свѣ такѡ, да е здрѡво тѡ копрѣва. (Гр). Овде би се, без обзира да ли се радње смештају у прошлост или важе и у садашњем времену, очекивала комбинација презента и императива, како је у највећем броју случајева.

одлика. Потреба да се дуже трајање радње ипак на неки начин означи очитује се у честим примерима умножених форми истих глагола⁷⁰. Такви примери у нашој грађи су бројни:

пā имāл' и трл' ицу којā се трл' ила, направē се овāмо двйје сѡе, а тāмо се направи да се трл' ѝ, пā трл' 'и, трл' 'и, трл' 'и, онѡ, опāнē тā пѡздер се звѡ, а остāнē сāмо кѡ свїла онѡ, л'ēпо. Пā посл' ē онѡ, ўзмēш грѣбени, грѣбени знāш штā су, пā сѣднēмо, тѡ би сѣла овā мѡја мāјка, пā *чешлā* онѡ, *чешлā*, пā онѡ скїдā, пā посл' ē л'ēпо стāнē онѡ повѣсмо чїсто кѡ злāто (Гр); штā јā знāм, ал' и свѡ тѡ нйшта, свѡ тѡ ситнйца, нѡ се нйје имāло, по јѣдно и по двѡје пā нѡси, нѡси, нѡси, лўпā (Ки); пā *сї, сї, сї* онѡ у кўћу пā сї, а тѡ *зāђи* ми зā нокте, па *грї* рўке, *грї*, што дофāти онѡ брāшно студѣно, оно ѡпѣт (Ле); Бѣспара, такѡ се звāло пā се на јѣдно дрѡво натāкнē пā онѡ *избрїши, избрїши, избрїши* (Туз); ада ѡтут нйшта, ўзми по јѣдан л'ēп, па ујāши, с опрошћēњом, на клўсе, па појѣди онѡ сўхо, *тѣрā, тѣрā, тѣрā*, дѡђи овāмо око пѡла нѡђи, изјўтра (Де).

Редуплицирањем облика не указује се само на дужину трајања већ и на интензитет радње која је посреди:

наушлā се мй, вѡјска се *наушлā*, пā нѣмā штā, скїни онў кошўљу па тражи онѡ ѣе су мравйњāци, бāци на онā мравйњāк да мрāви покўпў онē вāшке (Ки); Од вртāћē до вртāћē ѣе нāђеш кѡпрївā *набѣри, набѣри, набѣри*, напўни онā ѣак (Бо).

III.10.21. Да би се утврдио ареал распрострањености императива у временској служби, коришћени су подаци из одељака о синтакси у дијалекатским описима српских говора. Аутори студија углавном истичу податак о фреквентности императива, наводећи најчешће примере који илуструју употребу императива како за обележавање прошлих појединачних тако и понављаних радњи, без детаљније анализе семантичких подтипова. Слика стања на ширем штокавском ареалу сведочи о томе да жива употреба наративног императива карактерише преваходно јужне и југоисточне делове територије (призренско-тимочка зона, херцеговачко-крајишки и зетско-сјенички дијалеката), док је у осталим говорима овај облик присутан, али са ослабљеном фреквенцијом. Такође, у појединим

⁷⁰ Механизам удвајања облика зарад истицања дужег трајања познају и говор Пиве (Вуковић 1940: 97), староцрногорски говори (Пешикан 1965: 198), говори на југозападу Косова и Метохије (Младеновић 2000: 367).

говорима, па и у онима где је у причању врло чест, императив на употребном плану показује извесна ограничења (употреба само за доживљене радње, присуство облика само од глагола једнога вида и сл.), што може указивати на присуство тенденције ка смањењу броја финкција, а шире гледано и на зачетак процеса његовог повлачења.

Добром очуваношћу императива у наративној служби тутинско-новопазарско-сјенички ареал уклапа се у опште стање које карактерише говоре зетско-сјеничког дијалекта. У староцрногорским говорима фреквентна су оба типа наративног императива. М. Пешикан, међутим, наводи податак да се наративни императив користи искључиво за доживљене радње (Пешикан 1965: 198), што не одговара стању у нашем ареалу, где таквог ограничења нема. За говор Бјелопавлића Д. Ћупић наводи: „Приповједачки императив је у овом говору врло жива категорија и замјењује често облике приповједачког презента, перфекта или аориста” (Ћупић 1977: 172). Врло ретка употреба императива несвршених глагола (Ћупић 1977: 172) не одговара приликама у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони. У говору Горњих Васојевића наративни императив је „врло жива категорија” (Стијовић 2007: 173). У говору Мрковића овај облик је чест, али знатно мање него у црмничком говору (Вујовић 1969: 345) Исто стање карактерише и говоре херцеговачко-крајишког дијалекта. Фреквентан је у говору Пиве (Вуковић 1940: 97), а тако и у говору србијанског Полимља (Николић 1991: 484). Поводом употребе овог облика у говору Полимља, М. Николић наводи да су „читаве кратке приче или делови прича казивани упораво тим обликом” (Николић 1991: 484). Примери се даље не анализирају, имајући у виду да се податак наводи у одељку о морфологији, а у грађи налазимо само потврде императива за обележавање прошлих понављаних радњи. Аутор наводи и то да „оваквих и сличних примера има и у говорима осталих западносанџачких села. Тиме се ови говори, још једном, уклапају међу остале јекавске говоре југоисточне гране” (Николић 1991: 484–485), што се наслања на тврдњу П. Ивића о томе да је у разним говорима источнохерцеговачког дијалекта запажена веома широка употреба приповедачког императива (Ивић 2001: 137). Нешто мању фреквентност наративни императив има у говорима косовско-ресавског дијалекта. Д. Јовић наводи примере за оба типа, констатујући да „трстенички говор има релативно честу употребу овог облика за обележавање прошлости” (Јовић 1968: 208). У централној Шумадији „није редак приповедачки императив, погодно средство за сликовито и експресивно излагање нечег доживљеног” (Реметић 1985: 327). У опису банатских говора дати су само примери

императива за понављане прошле радње. Како је наведено, овај облик није редак у живом причању, али „изгледа само онда када је реч о доживљеној прошлости.” (Ивић и др. 1997: 388), што опет сведочи о сужавању домена његове употребе у појединим говорима. И у означавању појединачних радњи као и за дејства која се понављају по навици, и то од глагола оба вида (мада чешће од перфективних), императив је обиљем примера потврђен у говору шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001: 499–500), с тим да се у горанском говору овај облик повлачи пред футуром за прошлост (Младеновић 2000: 367). Наративни императив у јужнометохијским говорима фреквентнији је него у шарпланинским (Младеновић 2000: 367). Оба типа императива врло су обична и у Алексиначком поморављу (Богдановић 1987: 252). Насупрот говорима у којима наративни императив и даље опстаје, у галипољском говору овај облик потпуно је изгубио могућност употребе у ситуацијама обележавања прошлости, те га у систему уопште нема (Ивић 1957: 385).

III.10.22. Осим за исказивање хабитуалности, временски транспоновани императив у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони употребљава се и за обележавање појединачних прошлих радњи.

Од значаја за анализу императива у овој служби јесте то да се користи готово редовно од глагола свршенога вида, те да радњу приказује као целину, предочавајући је у њеној заокружености, као процес (из)вршен у једном тренутку у прошлости. Поред тога, радње означене овим обликом могу спадати у домен доживљаја говорног лица, али компонента доживљености није обавезна. Такође, императив се у приповедању ретко употребљава да самостално темпорално одреди именовану акцију, углавном се бележи у ширим наративним дискурсима, када обележава радњу посматрану као једну етапу унутар приповедања неког догађаја комплекснијег типа. Имајући у виду то да казује целовиту радњу (насупротив, на пример, имперфекту којим се обележава трајна радња посматрана у току вршења) дату као елеменат шире обухваћене догађајности која се презентује у приповедању, те да уноси динамичност у приповедање доживљених и недоживљених радњи, као и то да се одликује експресивношћу, императив највише сличности показује са наративним презентом, код којег такође налазимо све наведене особине, с тим да у односу на презент, императив приповедању даје додатни моменат динамичности: приказане слике брже се смењују следећи једна за другом.

Наведене особине поткрепљујемо примерима:

у то село ће ми је била сестра некѝ мѝнгѝпи *дóђи*, пѝ *извѝди* му волòве ис тòра, пѝ *прикѝчи* за онò, ѝстò кѝ саонице, пѝ *прикѝчи* онѝ кѝћер, пѝ *отѝрѝ* кѝ òдавл'ѝ дòл'ѝ што зовѝмо до Бѝевицѝ, а јѝдан остò да чѝвѝ онѝ стòку, оће вѝк дòћ пѝ пòклат му стòку, òвце. И онѝ се чòвек *разбѝди* изјѝтра, *изѝђи* пред онѝ кѝћер: „Кѝкѝ, ѝѝ сам јѝ овò?” (Лу); седѝо за плѝс и онò ка[д] стѝгла тѝ сѝла и плѝс и ѝѝга поткѝчѝ и дòл'ѝ до у Карајѝкиће га *однѝси* плѝста. И Цѝфко *зѝђи* овакò дòвдѝ, у вòду дòвдѝ и не смѝо дѝлѝ (Бу); дѝћко бѝо дваес òсам гòдѝнѝ, пѝстио стòку тѝмо и онѝ бѝк изѝшо ис кол'ѝбѝ и òн бѝо седѝо, штѝ је рѝдѝо нѝ знѝм, ѝѝје га премѝтѝо, и òн, дал'ѝко бѝло вѝс, *приђи* удѝри га роговѝма óде, *удѝри* га, *пребѝци* га преко сѝбе, и бѝо га, и ѝѝко вѝдò ѝѝје, ѝѝко ѝѝје ни ѝѝо, свѝ у комѝте га уђинѝо (Туз); рѝјетко се е тò дешѝвѝло, чѝо сам јѝдан у Пòпиће па јѝднòга брѝтучѝда је имѝо и не мòре да се ожѝнѝ, не мòре, не мòре, а овѝ бѝо зѝврѝга и вѝђен, *отѝди* те *превѝри* нѝку девојку за ѝѝм да је ѝзмѝ. Кад је *довѝди* овѝмо, *дѝди* је овомѝ брѝтучѝду (Ке); у Дѝјке је такò прије двѝје гòдине, богами вел'ѝко дѝјете, *закѝчи се* за прикол'ѝцу, за онѝ камѝн *се успѝњи*, онò куд онò *трѝхни*, оно *пѝни* на ѝсвалт и мрѝтво (Ки); кад је Пѝтар Азѝнац комѝта, кад је комѝтовò, òпѝсан је тѝј чòвек бѝо, врѝједан, òпѝсан, пѝ су дòшл'ѝ тѝ Пѝтар Азѝнац, кад је дошѝо, *дóђи* у Црѝвско пѝ *дóђи* у Црѝвско и *јѝви се* овѝјем нѝшѝм Јѝл'ѝћима, а òни се двојѝца *придрѝжи* с ѝѝма да тѝјем Кѝртагићима укрѝдѝ волòве ис подрѝма (Цр); тѝчно се нѝ знѝ, неко каже да је бѝла три брѝта и жѝвѝл'ѝ тѝмо у тò мѝсто и *откѝни се* пѝс и *удѝви* ис тòг дрѝгòг пл'ѝмена; (Бо).

Често се употребом императива наглашава моменат изненадности, неочекиваности (слично као при употреби крѝег перфекта, који му је конкурентан и са којим се неретко комбинује):

он ишò у рѝкверц тѝ трактор и прикол'ѝца, дѝјете *пѝни*, *згѝзи* га и на мрѝтво; *дóђи* онѝ ѝѝхан прѝиш óде *се погòди* са овѝјем стѝријем óде Шкрѝјѝљом: „Да дòђѝм с вòјском смѝјем л'ѝ óдек да ноћѝмо?” „Сѝмо да ми дѝш бѝсу да ми не дирѝш фамѝљѝју и да ме ѝбијѝш и кòга да ми ѝбијѝш, дóђи.” Òн рѝкò: „Ево ти је бѝса.” „А и тѝ мѝне ако ти кòга ѝбијѝм, јѝ сам тѝ да ти дѝм бѝсу, сѝмо немò да урѝдѝ шта невелѝтно, да плѝћкајѝ, да ѝбијѝ дѝцу, хѝвѝне, да ми дѝш бѝсу да нѝће.” „Дòбро, хѝјде.” *Дóђи* на кòнак, овѝ *пѝшѝ* хи на кòнак, кат òни ѝвѝћѝ, јѝдан топђѝја ѝѝхан, имѝл'ѝ и тòп, *дѝгни се* те *убѝ* пѝјетла, кокòшку. Онѝ *се дѝгни* те òн топђѝју тѝт, *убѝ*; и сѝд некѝ дѝчко *пóђи* сѝш ѝѝме тѝмо ѝѝ се òна ѝдѝла и *дóђи* у кѝћу, *звòни* на звòнце, овѝ ѝшò; оно *се дѝгни* онѝ вòјска и *дóђи* то тѝ

баш на она крѣс тѹ, и да напѣну овѣ да хи ѹбију да хи истѣрајѹ. Ови *истѣрај* бѣрак и као *прѣдѣл'и се* (Бо); ова *уишѣ*, ова му *напиши* ѹзјаву, *дѣ* му тадашњѹ л'ѹићнѹ кѣрту (Нет); двѣес кѣлометѣрѣ *отиѣди* пѣшкѣ у чѣршију и *врѣти се*. Кѹпи шише за лѣмбу, нѣмѣ свѣтла, оно му *пѣни* те му *се слѣми*. (Со); није бѣло фѣјда, ђн *мѣрѣ* да га убѣјѣ, једнијем мѣтком га посрѣд прѣи *погѣди* и ђн *пѣни*. (Де); *догнѣ* један чѣвек ѹстѣ, са ѹим *мѣђио*, пѣ му *рѣкѣ*: „Штѣ си пѹштио у мѣју л'ивѣду?“, пѣ *се посвѣди*, а ђн *бѣо* мѣло при ракији, ѹзми кѣлац и *удѣри* га по глави и *убѣо* га на мѣсто (Коз); ђн *рѣдѣо* у јѣму дѣл'е и како је рѣдѣо, а бѣо вѣсок, крѹпан, и како је рѣдѣо, дал'ѣко бѣло, озгѣр *се онѹчи*, прѣво га удѣрило, знѣш, ѹ главу; ђн *бѣо* у мил'ѹицију, Ѣна *бѣла* дѣл'е, у шкѣлу *ѹшло* и нешто *се* саш ѹим, ѣе се јѣду *познѣди*, *пѣђи* и ова, доведѣше је, грѣшнѣ дѣјете, кѹкавица; *ѹзела* грабѹљу пѣ нешто *шѣѣла* онѣм грабѹљѣм, сѣдака је нагнѣла, оно јѣј *уфѣти* панталѣне кѹкавици, и *замотѣ* и нѣгу јѣј до кѹка *осѣчи*, скѣро, није дѣвно, е сѣт кад је бѣло (Гр).

У контекстима када се ѹиме обележавају доживљене радње, императив показује сличност и са аористом (неретко се два облика комбинују), те је у таквим језичком околностима међусобна замена ових облика могућа без померања у семантици:

ѹмѣ два сѣна и шчѣрку пѣ једнѣ гѣдинѣ *бѣ* тѹ рѣђендѣн једнѣм ѹстѣ из Бѣбовѣка, и понѣћи слѣвил'и код ѹѣга рѣђендѣн и ѹзми динѣмит да запѣлѹ, а ова га држѣ мој братѣнић ѹ рѹку, а Ѣни не вѣдел'и што горѣ уз онѹ тѣблѹ и ђн му *пѹкни* и *однѣси* му рѹку до тѹ (Боб); о *ѣде* ти Ѣна, те ти *ѹзѣ* једне чарѣпе да прѣти овѣмо обил'ѣже, Ѣна *повѹчи* за тѣ чарѣпе, јѣ *повѹчи* за тѣ чарѣпе, а није ко[д] тѣгѣ чѣвѣка нѣ тѣмо (Го); овѣ је мѣја кѹћа бѣла ѹстѣ кѣ и сѣт штѣ је, пѣ је Ѣни *запѣл'и*, Тѹрци је *запѣл'и*, пѣ је Ѣна изгорѣла, сѣмо цѣгла остѣла, а онѣ је дрѣво изгорѣло, посл'ѣ Нѣмци дѣђѹ пѣ свѣ онѹ цѣглу развѣл'ѣ и отѣрајѹ дѣл'е на Дѣјѣвиѣе, прѣвили онѣ бѹнкѣре, свѣ развѣл'ѣл'и и тѣрајѹ цѣглу, зѣдѣл'и тѣ бѹнкѣре дѣмек, те мѣ посл'ѣ пѣново прѣвил'и (Шав); прѣјен тѣгѣ, једна варакаѣла девѣјка из Рѣсна с једнијем, а тѹ бѣш кѣмшије из једнѣга пл'ѣмена. Пѣ варакаѣла, пѣ варакаѣла, пѣ нѣјзѣт нѣѣе, а ова покѹпио четрѣс лѹдѣи, пѣ *напѣни* на кѹћѹ, пѣ *одвѣл'и* вѣрата пѣ је ѹзми а брѣт јѣј бѣо кѣт тѣра дал'ѣко гѣре. Запомѣгѣла мѣјка му, Ѣн *стигнѣ*, млѣд бѣо дѣчко, шеснѣес седамнѣес гѣдѣнѣ, имѣ нѣш, пѣ кат *стигнѣ*, онѹ девѣјку пѣд рѹку, а онѣгѣ тѣх, пѣ онѣгѣ, пѣ онѣгѣ (Врс); мѣне ѣтац: „Јѣ ѣу, сѣне, отѣс да тѣ тѣвѣе ѣсе очѣстѣм“, и сѣ мнѣм *отиѣди* (Туз); а једна ѣѣе да ѣгрѣ поред мѣне, јѣ вѣдѣм, а јѣ јѣш вѣшѣ уфѣрсѣтиѣ, па *се посѣгнѣ* онѣ (Вру).

За разлику од аориста, императив у сфери прошлости има ширу дистрибуцију, те може обележавати и недоживљене радње. Наведено је свакако важан чинилац који

подржава његово постојање у систему, и то имајући у виду да је овај облик, као и аорист, стилски маркиран – носилац је експресивности и компоненте емотивне ангажованости – што га чини језичким средством које успешно замењује аорист у контекстима који блокирају његову употребу (недоживљене прошле радње):

Он одозгô из л'йвãдã *сúђи*, *остãви* тô мало кúђицë а óде њíхна кúђа свëга имãло, и прôстíрке и хаљíнке и брашна, он *довëди* пôрôдицу и овô имãње целокупно остãло њëму (Бот); *покути* се њí тројíца, *упãни* у кúђу, пúшке, у Шкрíјелë гôре и повëзãл'и, а óде ðдмã су је довëл'и, *повëжí* јој браћу и ðца, Црнíшãнин комíта што је бíо, он пошô, девојку за чúпе, овíјã *повëжи* у сôбу, и тãј дãn му је остãла (Ју); попãл'íл'и трíес трëћë тô Тúрци свë, пã *отíди* у шúму, да кúкãвац осëчë шúму да градí хëци кúђу, тãмо *слôми* нôгу, нíкад нíје добíо дíнар од нíкôга, нíкаку пôмôћ (Ка); бãш прије десетíну дãnã унук овô овудíје косíо око кúћë и тамã онíје кад је изãшô да покôси, он *завúчи* рúку у рукавицу, úвијек је носíо рукавицу и нôси чíзме и он óде овô косíо, кад је прëшô, у тô је стíгла некã ðсица, стршëль, којí хãвô, у онôј рукавици, он како је нãтнë, она *зãтни* ú рúку, она га сãмо овакô у вëну; пôчëла да се л'íјечí, нíје имãла дëцу вíшë и он је отпúстио. Е она *отíди* у Мостãр за овогã једнôга прôфесора, ðпëт, и *повëди* овô мãлô, Нãташу (Ос); партизãни *убí* једнôга Нëmца ил' двã, они *зãђи* пã хë *нãђи*, оно нãзãт у Крагујевац убíше хãке; „јã”, кажë, „*погл'édни* онôгã, *погл'édни* онôгã, *погл'édни* онôгã”, и нíје мôгô да úзмë ни једнôга, нô му и свã четвôро стрëљãл'и (Врс); кажë, један дãn *отíди* тãмо, *искôпã* зëmљу и сãм у зëmљу кажë: „Цãр Трôјан íмã трôе úхãдí” (Ки); билã је дôшла ис Ругôвë, они су убíл'и ховëка и побëгл'и су овãмо, насел'íл'и се у Борôштíцу, овí из Úгла и дрúгã сëла хи *тúжи* (Бо); сãт *праћã* лúде да се ðна врãтí, нëће, свëкар јој *отíди*, и у родбíну њôјну, нëјсе, пошто мãло *се* рôбље *растúри*, овã јој свëкар кажë: „Махијã”. Òна: „Хã?” „О л' тí да се врãтíш, д[а] [ид]éмо зãедно?” Кажë: „Јã жòк”; она је л'íјепо уплãшила се за родбину да јој не убíју родбíну ради њë и она *пôђи* саш њíм. Кат *бíди* преко некôга рãшћã: „Бãбо, а хë су тí лúди?” „Снãхо, јã сам те превãрио, нëmã нíко, сãмо јã”, и *повëди* је ка кúћи и вíшë нíје се ни мúчила да бежí, по[д] тíјем хãлом је жíвëла и остãла је за свã времëна (Бр); ðпëт пôсл'ë затрúдњëла, он бíо пе[т] шëс гôдíнã бôн и родíла једно дíјете, ðно *се* нëшто *разбôл'и*, ðна га *повëди* ко[д] дôктора са зãвôм па му дôктор му препíсô л'íјекôве, ðно им *умри* грëдом. Òна *донëси* тô дíјете па га нëђе зãкопãл'и. Свëкрва је нíје пôсл'ë вољëла, чôвек јој *умри*, тô дíјете докл'ë подњíвила тôг старíјëга, посл'ë хãј тí ðкут си дôшла. Òна пôсл'ë ку[д] хë, штã хë, *врãтí* *се* код браћë, бíла нëкол'ико код браћë, е пôсл'ëн некí дôктор и дôкторица нãшл'и је те им држãла дëцу, ðни рãдíл'и, ðна им пãзила дëцу, осигурãл'и је и свë, плãћãл'и јој и тã јој дôктор *нãђи* посô да чíстí у бôлнíцу; рëкла: „Нëmô те ме дãват, јã нëћу”, ðни не трагãл'и нô је *ðãди*, и кат бíло време да је úзмú, она *побëгни* (Го); Смãил рëкô: „Слúшãјте, побëгла ни је, отишô ни ðбрас, мí идëмо да је ðтмëмо”; „Нëmã”, кажë, „сãмо њú”. И ðни *отíди* дôл'е,

напани на кyћу, и тaмo oвa имo пyшку, те *уби* једнoгa, двојицу тројицу *рани*, оно му *нестани* мeткoвa ал'и *закyј* му пyшка, oви *навал'и*, *извал'и* врата од избe да је повeдy, oна рeкла: „Јa нeћу, ни ја ни мoји кoмати, ја вoл'им oнoгa”, они *се врати*, те посл'eн yзeл'и други из нeнe тe порoдицe; (Тер); oдe су живeл'и Грци, и за врeмe тoгa грчкoгa, тa Кeљo је имo дeвeт синoвa и пoжeниo тижa дeвeт синoвa, пa дoл'e oвe л'ивaдe штo су, тe л'ивaдe нeгoвe бил'e, и oтишл'и му ти синoви дoл'e да кoсy тo, да радy и снaxе, oн *отиди* на јeдан крш oдe, и дaнaс се зoвe, и вeчитo, дo кијaмeтa, Кeљoв крш, oтиди на тa крш, гл'eдa дoл'e, нeштo му се рaзoчaрa, *преврни се* и тaкo *се сатри*; пoбeглa је мoјa првo брaгучeдe, oчeви ни брaћa, испрoшeнa билa у Дрaгу и кoншијe *навал'и* и *превaри* је испрoшeнy, тe *побeгни* у сeлo, за другим *побeгни*; биo јeдан Пaнтoвић и јoш тижa мусл'ихyнa *дођи* кoт кyћe мoг oцa, дeвoјкy eл' глaвy, и тy ми oвaмo oнaмo, нeмaјy дeвoјкy (Жу); ми смo рoдoм ис Албaнијe, тaмo су пoгинул'и двaдeс и јeдан oкo пашћeтa и тy су бил'и трѝ брaтa, a oви су пoбeгл'и. Убиo ћoвeк пашћe, a oнa *доћeкa* пa убѝ нeгa, oнa oнoгa, oнa oнoгa, тe двaдeс и јeдан oкo пашћeтa, у Албaнијy (Јe).

III.11. Глаголски придеви

Трпни глаголски придев и радни глаголски придев у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора употребљавају се искључиво у саставу сложених глаголских облика, о чему је било речи у одељку о морфологији у одељцима о перфекту, плусквамперфекту, потенцијалу и перифрастичним глаголским облицима (в. т. III.5., III.6., III.9., III.8. и III.13.).

III.12. Глаголски прилози

III.12.1. Глаголски прилог прошли у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони није бележен у глаголској служби.

III.12.2. Глаголски прилог садашњи у испитиваном говору је присутан али му фреквентност није висока. Домен употребе такође је сужен па је овај облик бележен само у неколико служби попут:

а) узрочне:

вѣрѹј ми да поцр̀каше *р̄а̀дѹ̀ћи*; ум̀ори се свѣ *н̀дсѹ̀ћи* онѣ ца̀к̀ѡ̀ве ѹ̀збр̀до (Леч); п̄а претр̀ни, да изв̀йнѣте, на он̀г к̀ѡ̀ња *седѹ̀ћи*, не м̀ѡгу вишѣ да издр̀жим (Кл); вѣнѣ ми се ук̄аз̄ал'е свѣ *идѹ̀ћи* (Го); пог̀йну в̄азд̄ан н̄а ноге *тр̀ћѹ̀ћи* (Бо); ј̄а сам преп̀ѹкла јучѣ с њ̄има *тр̀чѹ̀ћи* (Го); ѡчи су ми исп̄ал'е онде *в̄арѹ̀ћи* прѣју (Ду); ѡчи ми исп̄адоше *глед̄ају̀ћи* а н̄ишта н̄исам зап̄амптио (Бл); ѣво ѡде сам б̄ила иштет̄ила р̀уку, д̀осад ми се т̀ѡ позн̄ав̄ало, *д̀и́жѹ̀ћи* овак̀ѡ по тепс̄ију вел'ѹку (Ле); кр̀евет, ма̀јко сл̄атк̄а, свѣ у ком̄ате ком̄атскѣ, удроб̄ил'и га изж̀утра, полом̄ил'и га *кофист̄а̀ју̀ћи* се (Ли); нѣм̄ам ѣд̄е д[а] уй̄ѣм, по п̀уно га сн̄и́јега нап̀уни *г̄а̀ћ̄а̀ју̀ћи* дѣца, на в̄рата и т̄амо се й̄гр̄ала (Пл); по свѹ з̄иму ѡчи ти исп̄ани *пр̄ѣдѹ̀ћи*, жѣлна с̄ана (Ст); ѡдр̄али су га *б̄и́ју̀ћи* га (По); цр̀ко *н̄и́ју̀ћи* в̀ѡду (Ту); цр̀ко *н̀дсѣ̀ћ* ов̀ѡ (Жи); он̀ѡ п̄ашче прѣпуче *л̄̄̄ју̀ћ* (Ос); свѣ п̄аре п̀ѡтроши *куп̀ѹ̀ју̀ћи* (Вр); прѡпаде г̀ѡдину д̄ан̄а *болов̄а̀ју̀ћи* (Бал); свѣ п̀ѡтроши *д̄ав̄а̀ју̀ћи* кр̄ав̄ама (По); обог̄атио се *прод̄ав̄а̀ју̀ћи* к̄а́јмак (Бал); цр̀коше *й̄штѹ̀ћи* је (По); пуко *в̄и́чу̀ћи*; да п̀укнѣш *в̄и́чу̀ћи* (Бр); ѡдра се *п̄и́шу̀ћи* (Ке); ѹ̀б̄и се *лаг̄а̀ју̀ћи* (Ту); одра гр̀ло *в̄ик̄а̀ју̀ћи* (По);

б) начинске:

ѡде свѣ *тр̀ћѹ̀ћи* (Бо); т̀ѡ да р̄ад̄иш м̀ѡш и *седѹ̀ћи* (Го); Слава је б̄ила д̀ѡбра, ма̀јку што је им̄ала, т̀ѡ н̄и́је да се *сѣдѹ̀ћи* помѣнѣ (Ст); саст̄анѹ се и свѣ *тр̀чѣ̀ћи* код њѣга (Бо); нѣмо *стојѣ̀ћи* п̄ит в̀ѡду (Че). нѣка̀ко *стојѣ̀ћи* и м̀ѡгу да р̄ад̄им, ал' кад с̄агнѣм се, не м̀ѡгу да се испр̄ав̄им (Брѣ); д̀ѡћ̄ѹ л̀ѹди *кр̄и́ју̀ћи* понѡћи, ѹ̀зм̄ѹ је у а̀кшам; п̀ух̄ил'и га и[з] з̄а̀тв̀ѡра, и ѡн дош̀ѡ код мѣне *кр̄и́ју̀ћи* од св̄и́ј̄а (Жи); педесѣт х̄и́л̄ад̄а ст̄ав̄и у мант̄ил *кр̄и́ју̀ћи* (Кл); *кр̄и́ју̀ћи* од р̀ѡда са м̀ѡмком пр̄и́ч̄а (С. Ћуп); знам да си в̄ик̄ала да си *кр̄и́ју̀ћи* ѹ̀зела п̄арче прш̀ѹтѣ кат си б̄ила тр̀удна; не ва́ла *кр̄и́ју̀ћи* да узме (Шав); тог̄а м̀ѡмка ил'и в̄иди ил'и не в̄ид̄и, не́ђе *кр̄и́ју̀ћи* кроз в̄рата, кроз нек̀ѡ р̀упче м̄ал̀ѡ; дес̄ило би се п̄а би се не́ђе *кр̄и́ју̀ћи* овак̀ѡ п̄исмом, к̀ѡ је п̄исмен б̄ио; Шаб̄анова ма̀јка је *кр̄и́ју̀ћи* д̄ала Сел'ѹму, Шаб̄анову сѣстру, те је *кр̄и́ју̀ћи* д̄ала те се т̀ѡ сп̄ас̄ило (Ли); ј̄а *кр̄и́ју̀ћи* п̀уш̄им (Пе); д̀ѡћ̄ѡше те ме т̀ѡ испрос̄ише и свѣ *кр̄и́ју̀ћи* (Пл); ако ти се уг̄ас̄ила в̄атра ѡде, т̄и не см̄и́јеш н̀ѡ ѣк̄аш ѣд̄е д̄им п̄а да от̄идѣш да ѹ̀змѣш не́што *кр̄и́ју̀ћи* в̄атрѣ (Ле); н̄а́јпри́је н̄и́јесу д̄ал'и ѡчеви да се в̄и́јајѹ к̄а с̄ат, него ако си м̀ѡг̀ѡ не́ђе *кр̄и́ју̀ћи* да се саст̄анѣш са т̄им м̀ѡмком, м̀ѡг̀ѡ си да се в̄ид̄иш; н̄и́је ш̄ѣѡ да се пом̄и́ри г̀ѡдину д̄ан̄а, бра̀ћа су ми дол̄аз̄ила *кр̄и́ју̀ћи* од њѣга; с̄и́јал'и су свѹ́ђе л̀ѹди, с̄амо т̀ѡ нек̀ѡ *кр̄и́ју̀ћи* (Пру); жѣна се опор̀ѡд̄и *кр̄и́ју̀ћи*, да н̄ико не ч̀ѹјѣ (Боб);

в) пропратнооколносне:

оста он тамо у ливаду *пластући* (Го), осташе *лежући* (Ту); опсова ми мајку, йшамара ме, ја свè *врйштући* кући (Стр); осташе *седéћи* (Ту); осамнул'и би људи *гл'èдајући* та тел'евизор, каснијè почйньу тй боксери, алахами до сабаха би хи гл'èдал'и (Ков); она је тó стáлно турала, прáви пилáв, да се одèрèш *јèдóући* (Кл); сáмо су остáл'е Обућине, јèдна кућа и *зафаљујући*, тó је Лèпојевйће и Буковйк, *зафаљујући* томè Прòдáну што је бйо кнèз (Че); дòл'е су йстó тéшко прихваћени, сиротйња без йшта отйћ, *нèзнајући* јèзик (Ту); она је мајки јáвйла да је побèгла и дèца остáла ту *спáвáјући* (Жи); осташе *пйјући* (Го); он ту стојй цйјелу нòј *бйјућ* у она гòч (Ме); оста тамо *стојèћ* (Бал); òде *псјујући* (Ту); òста *пáкујући* (По), òста *куповáјући* (По); *плáчући* отйшла је (Вр); òста *намирèвајући* (Ту). òста *брйшући* (Ту), òста *пйсáјући* (Ту); òде *плáкајући* (Ту).

Примери са временским и циљним значењем нису бележени.

III.13. Остали глаголски облици

У систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора као самосталне синтаксичке јединице у употреби су три перифрастичне конструкције са различитим синтаксичким службама и семантичким својствима, а које повезује преовлађујућа нијанса модалног значења.

III.13.1. Би + императив

При казивању прошлих радњи, могућности за избор језичких средстава усложњавају се у ситуацијама када се у говору начини прелаз са саопштавања о појединачним прошлим радњама које су се вршиле или извршиле, на казивање догађаја из прошлости који су се понављали по утврђеном редоследу. Када наративни дискурс поприми облик приповедања о радњама које подразумевају виšekратност, прошли догађаји могу се, осим глаголским

временима чија је то примарна функција, означавати и презентом транспонованим у прошлост (приповедачким презентом), те императивом и потенцијалом у временској служби. Казивање прошлих понављаних радњи приповедачким презентом и двама примарно модалним глаголским облицима особина је која карактерише како стандардни језик, тако и највећи део српских народних говора⁷¹.

Особеност која, међутим, тутинско-новопазарско-сјенички говор одликује од остатка српске језичке територије, а која је диференцијална и према стандардном језику, огледа се у постојању специфичне конструкције творене од аориста глагола *бити* и императива (у раду означене као *би* + императив), чија је основна служба исказивање семантике протеклог понављања. Пошто конструкција *би* + императив не наступа ни у једној другој функцији, а уједно показује сличност са потенцијалом, а потом и са императивом у временској служби, одређење њеног места у систему покушаћемо да утврдимо путем испитивања релација са поменутиим, временски употребљеним, модалним глаголским облицима. На тај начин настојаћемо да утврдимо како синтаксичко-семантичке карактеристике дате конструкције, тако и могуће разлоге њеног постојања у синтаксичком систему испитиваног говора.

Стога ћемо најпре дати кратак преглед синтаксичких и семантичких особености потенцијала у његовој временској служби, посматраних у суодносу са приповедачким императивом, а потом извршити поређење конструкције *би* + императив са наративним императивом и потенцијалом, будући да у употребној сфери постоје поклапања и са једним и са другим поменутиим обликом.

III.13.1.1. Конструкција која је предмет анализе употребљава се у наративном дискурсу који подразумева приповедање о прошлим радњама које су се понављале по извесном редоследу. Ови текстови обилују употребом глаголских облика транспонованих у прошлост (пре свега модалних), јер су се задате теме у разговору са информаторима тичале обичаја и ритуалних поступака у вези са неким од календарских празника, што подразумева (најчешће циклично) понављање глаголима означених радњи. Обухваћене су

⁷¹ Употреба императива и потенцијала у приповедању широко је присутна у говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори (уп. Ћупић 1977: 171–173; Пешикан 1965: 200–201, 203–204, 206–207; Вујовић 1969: 345–347).

и теме о сезонским пољским радовима, о некадашњем животу на селу, које производе сличан тип дискурса као и претходне.

У србистичкој литератури одавно је примећено да потенцијал, који је примарно модални глаголски облик, у одређеним контекстуалним условима може послужити као средство темпоралне детерминације предикације. У својој временској употреби овај облик означава радње које су се „у прошлости понављале, вршиле по неком утврђеном реду” (Стевановић 1986: 717), односно „радње реализоване у прошлости [...] које су се понављале пре времена говорења о њима” (Станојчи и Поповић 2005: 396). Потенцијал у поменутој служби, коме се одриче модално значење, означавао се као глаголски облик употребљен „темпорално у релативној квалификативној служби” (Стевановић 1986: 718), односно као облик „наративног и квалификативног карактера” (Станојчић и Поповић 2005: 396). У новијој литератури истиче се значај потенцијала за исказивање прошлих неререференцијалних радњи од глагола свршеног вида, мада му је иста функција временског означавања доступна и онда кад су посредни несвршене радње (Танасић и др. 2005: 461). Синониман приповедачком потенцијалу јесте и императив онда када је употребљен у квалификативној служби, када се њиме такође саопштавају у прошлости понављане радње, најчешће по утврђеном редоследу (Стевановић 1986: 709–710; Станојчић и Поповић 2005: 395; Танасић и др. 2005: 457).

Иако се семантика прошлог понављања у српском језику и његовим дијалектима осим двама поменути облицима може саопштити и перфектом и наративним презентом, одабир потенцијала и императива мотивисан је присутношћу компоненте евокативности, која је, када је реч о потенцијалу, према мишљењу Милке Ивић, у основи развитка семантике протеклог понављања. М. Ивић, наиме, сматра да је оваква употреба потенцијала условљена пре свега типом дискурса, тј. да је настала из потребе да се направи дистинкција између „фактографског” и „евокативног” саопштавања, при чему се први тип постиже перфектом, а други, који подразумева извесну емотивну ангажованост, будући да се ради о евоцирању успомена, потенцијалом (М. Ивић 1983: 44). Осим стилских, релевантни су и разлози морфолошке природе, будући да се презентом могу саопштити у прошлости понављане радње означене само несвршеним глаголима, такав је случај и са перфектом, док потенцијал и императив немају тих ограничења.

Прелаз са фактографског на евокативни тип саопштавања, како показује и наша грађа, узрокује и промену језичких средстава, и тада говорници на располагању имају како потенцијал и императив, тако и конструкцију *би* + императив. Избор је најчешће слободан, мада се у одређеним језичким околностима јавља и немогућност међусобне заменљивости ових облика.

Т. Ашић наводи још једну битну особину потенцијала транспонованог у прошлост: наиме, хабитуалност исказана овим глаголским обликом, према мишљењу ауторке, није проста, већ условљена хабитуалност. Дакле, при употреби потенцијала увек је присутна компонента условности исказана неком врстом одредбе за време или узрок (*на растанку, у најтежим тренуцима* и сл.), коју је могуће трансформисати у зависну реченицу (Ашић 2007: 143). Примери из наше грађе потврђују тврдњу о постојању елемента условности (имплицитно или експлицитно присутног) код сва три облика за исказивање прошлих понављаних радњи, с тим да су и примери које ауторка оцењује као неприхватљиве, попут **Увек би дошао на колаче* (Ашић 2007: 144), у овом говору потпуно обични, с напоменом да у њима доминира компонента квалификативности: *Ћвијек би се лијепо пѝтѝ с нѝма, поразговѝрѝ; Она би свѝкат кѝпѝла дѝци по чоколаду* и сл.

Према критеријумима за одређење карактера глаголске радње, саопштеним у одељку о синтакси глагола у књизи *Синтакси савременога српског језика: проста реченица* групе аутора (Танасић и др. 2005), а с обзиром на категорије индикатив : релатив, односно референцијалност : неререференцијалност, потенцијал карактерише следеће: а) према првом критеријуму који подразумева одређивање врсте временске детерминације с обзиром на то која се тачка у времену узима за одређивање радње, потенцијал којим се саопштавају прошле радње припада синтаксичком релативу (Танасић и др. 2005: 461); б) при временској трансформацији у наративном режиму излагања потенцијалом се, као што је поменуто, исказује неограничено мноштво у прошлости реализованих радњи које су се вршиле у низу интервала, што значи да моменат говора у случају овог облика не служи као референтна тачка. То значи да се према критеријуму референцијалност : неререференцијалност потенцијал одређује као облик којим се казују неререференцијално конциповане радње (Танасић и др. 2005: 461).

III.13.1.2. Тутинско-новопазарско-сјенички говор од осталих идиома на српском етнојезичком простору одликује присуством специфичне конструкције *би* + императив, у

синтаксичком систему специјализоване за исказивање семантике протеклог понављања. Творена од аориста глагола *бити* (сведеног, слично као у облицима потенцијала, на један облик – *би*) и другог лица једнине императива, јавља се у истој морфолошкој форми у свим лицима једнине и множине.

III.13.1.3. У српској науци нема много информација о овој конструкцији, а и када се у радовима помиње, њено постојање везује се увек за говоре изван српског етнојезиког простора. Будући да о споју *би* + императив у литератури нема помена у вези са српским народним говорима, једно од питања које ће у овом раду бити размотрено тиче се евентуалних разлога постојања, односно опстанка ове конструкције у тутинском говору.

У лингвистичким радовима за конструкцију *би* + императив усталио се назив *хабитуал* (в. Халиловић 1985: 51–55; Грицкат 1998: 38; Окука 2008: 77, 290; Брозовић 1958: 346 и др.), имајући у виду да се не употребљава у функцији модуса, већ само као средство казивања радњи које су се у прошлости више пута понављале.

Павле Ивић конструкцију *би* + императив помиње у *Дијалектологији српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*, наводећи је као особеност босанских говора херцеговачко-крајишког дијалекта. Не анализирајући синтаксичке особине поменуте конструкције, аутор саопштава да је приповедачки императив везан за *би* особина својствена говорима на простору између доњих токова Дрине и Босне. Притом, иако у овим говорима постоји дијалекатска диференцијација условљена односом хришћани : муслимани, *би* + императив представља општу особину целокупног становништва (Ивић 2001: 188).

У *Српским дијалектима* Милоша Окуке постојање ове конструкције везује се такође за говоре на територији Босне и Херцеговине. Тако се у источnobосанском поддијалекту херцеговачко-крајишког дијалекта употребљава „*хабитуал ми би рѣци*” (Окука 2008: 77). Иста конструкција у употреби је у приповедању у говорима западне Босне: „нпр. у средњој Рами *сѣнко, ђн би рѣци*, у Лашви *па би јој ја ђткѣј*” (Окука 2008: 290).

У опису особености говора у долини реке Фојнице, Далибор Брозовић наводи да у њима постоји „посебан сложени морфем за *хабитуал*, састављен од *би* + 2. л. синг. императива, непромјенљив за сва лица сингулара и плурала. Употребљава се паралелно с 2. л. синг. императива и са кондиционалом, само много чешће од њих” (Брозовић 1958: 346)

Постојање конструкције типа *покојни отац би јој реци* потврђено је и у говору Пакларева код Травника, који је описала Наила Ваљевац (Ваљевац 1990, цит. Према: Лучић 2008: 11).

Императив у комбинацији са *би* у служби исказивања хабитуалности присутан је и у књижевноуметничком регистру савременог босанског језика (Ибришимовић 2011: 35), највероватније као посебно маркирано стилско средство, будући да је, са становишта овог језика, реч о супстандардној форми (Халиловић 1985: 55)

Будући да представља маркантну особеност босанско-херцеговачких говора, у којима је широко присутна, конструкцију *би* + императив Сенахид Халиловић назива *бх. хабитуалом*. Синтетизујући податке о присуству хабитуала на босанскохерцеговачком терену, аутор закључује да је „ареа хабитуала прилично дифузна и протеже се на готово целокупну бх. територију, са потпуним изузећем једино терена источне Херцеговине. Жариште арее је у средњој и североисточној Босни, и то у зони која је смештена у четворокуту: Тузла – Сарајево – Горњи Вакуф – Теслић – Тузла. У западној Херцеговини овај је облик риједак, а у западној Босни је готово и непознат.” (Халиловић 1985: 53). Аутор даље наводи да хабитуал није национално маркиран али да је, како потврђује грађа за пројекат *Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс...*, најприсутнији у говору стариначког муслиманског становништва (од 225 укупно истражених пунктова хабитуал је посведочен у 65, од чега је 40 пунктова са муслиманским живљем, 14 их је са православним, а 11 је пунктова са католичким становништвом). Наведено, према мишљењу С. Халиловића, наводи на закључак да је реч о аутохтоној особини старије провинијенције (Халиловић 1985: 53).

Цитирајући С. Халиловића, хабитуал у раду *Потенцијал у служби исказивања хабитуалности* (Грицкат 1998: 38) помиње и Ирена Грицкат. Ауторка наводи да је то један од начина исказивања хабитуалности и наглашава да сличну функцију императив има и у македонском језику (види фусноту 5 у: Грицкат 1998: 38). М. Ивић, позивајући се на Б. Конеског, наводи да се у македонском језику императивом може исказати хабитуална радња онда када се временски оквири поставе избором одговарајућег облика глагола *чини* (*Тој чини – дојди, најади се, наполни ја торбата леб и пак кинисај в овци*) (М. Ивић 1982: 259).

У описима говора зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори нема помена о овој конструкцији. У неким од њих, међутим, сличну службу врши спој глагола *хтети* и

императива. Наиме, реч је о конструкцији *ħax* + приповедачки императив (Пешикан 1965: 206), односно *(u)ħaħe* + императив (Ћупић 1977: 172). У првом случају, реч је о староцрногорским средњекатунским и љешанским говорима, спојем *ħax* + императив казују се радње које су се понављале у прошлости, и то чешће оне од несвршених глагола, мада има примера и са перфективним глаголима: *ħāħe* *їди*, *ħāħe* *донџси*⁷² (Пешикан 1965: 206). У говору Бјелопавлића конструкција *(u)ħaħe* + императив бележена је у примерима типа: Мårко вårда кат *прїми* ивалїду *ħāħe* *ħџци* *донџси* бо^нбџнå и чоколåдџ; или Дџбар је тџ бїо офицїр – вårда *ħāħe* *нарџди* вџјски онџ што е њџ бџље (Ћупић 1977: 172). Оба аутора слажу се да на овај начин исказана понављана радња у прошлости добија особине квалитативности (Пешикан 1965: 206; Ћупић 1977: 172). Податке за мрковићки говор даје Лука Вујовић наводећи да је у овом терену врло ретка „приповједачко-модална конструкција која се састоји од имперфекта глагола *хтјети* и императива неког другог глагола” (Вујовић 1969: 273). Њоме се казује доживљена прошла радња која се више пута понављала, а бележена је у примерима типа: *ħā*^о*смо* *мїни* полџ^ако, срå^оже бџу рџком. Аутор саопштава и податак да је конструкција много чешћа у црмничком говору, иако је Б. Милетић у својој студији уопште не помиње (Вујовић 1969: 273). У говору никшићке зоне, како наводи С. Халиловић, присутна је конструкција *иħaħe* + 2. лице једнине императива (*иħaħe* он доħи)⁷³ (Халиловић 1985: 51).

У раду *Приповједачки императив у документима црногорског Сената*, С. Шубарић не помиње овакве конструкције. Иначе, језички материјал ових докумената (насталих у периоду од 1857. до 1879.), делом представља „само народни језик на папиру” (Шубарић 2004: 447).

⁷² За понављану радњу у прошлости у овом говору у употреби је и конструкција *ħax* + императив, али знатно ређе. Како наводи Митар Пешикан, ову појаву уочио је и Ј. Вуковић (према: Пешикан 1965: 2006) али само у споју са инфинитивом, не и са императивом (Пешикан 1965: 206).

⁷³ Аутор је назива *никшићким хабитуалом*, и, цитирајући Д. Брозивића, наводи да о овој појави нема напомена у литератури у вези са говорима никшићке зоне, те да је посредни конструкција потпуно једнака ијекавскошћакавском хабитуалу, с тим да је ређа у употреби и да је терен који обухвата неупоредиво мањи (Халиловић 1985: 51–52). Литература коју у овом раду наводимо, међутим, сведочи о томе да конструкција о којој је реч ипак заузима шири ареал.

Најзад, грађа којом располажемо сведочи о присутности ове конструкције на територији говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Спој *би* + императив има функцију да обележи протекле радње које су се понављале и да је у том смислу конкурент потенцијалу и императиву у временској служби. У морфолошком смислу, конструкција се јавља увек у остој форми – облици глагола бити сведени су на *би*, које добија функцију партикуле, а други део је увек у форми другог лица једнине императива⁷⁴. Употребљава паралелно са императивом и потенцијалом, само знатно ређе од њих. Када је реч о конфесионалној раслојености, ситуација се слаже са стањем у другим говорима на теренима са мешовитим становништвом (Ивић 2001: 188; Халиловић 1985: 53) – није конфесионално маркирана.

III.13.1.4. У вези са видском опозицијом употребљених глагола, примећено је да и у комбинацији са *би*, императив задржава исте особине које има и онда када је употребљен самостално у наративној служби, дакле, у највећем броју примера употребљени су облици свршених глагола (двовидски глаголи имају значење свршених):

ладно, зима, мр̄ас. *Би* ни замр̄зни н̄оге, р̄уке, св̄е от̄екни н̄оге, св̄е замр̄зни (Би); и так̄о би, н̄ије им̄ало, па тог̄а г̄ази н̄ије им̄ало, па би м̄и од̄ел’ал’и от смр̄ч̄ев̄е д̄аск̄е бр̄итв̄ом, па *би зап̄ал’и* он̄о ш̄ибиц̄ом он̄у л’ӯску, па би док би веч̄ерал’и то би држ̄ал’и да в̄ид̄имо т̄о (Би); би се п̄ит̄ало ђткал̄ен јој је ма̄јка, ка̄ка јој је ма̄јка, ка̄ка јој је пор̄одица, а др̄уг̄о не би ни в̄идељи, и испр̄оси је, так̄о *би* је љ̄зми (Би); па би йш̄љи у кољед̄аре, то *би* м̄и ђмладина *ск̄упи се* и пон̄ђи би йш̄љи от к̄ућ̄е до к̄ућ̄е и тр̄аж̄иљи ко шта й̄ма, ма̄сла, с̄ира, бр̄ашна, т̄о св̄е кад би ск̄упиљи на едно м̄есто нал̄ђжи в̄атру и т̄о *би спр̄еми* и *ј̄ђди т̄у* (Ми).

С друге стране, мање је примера са несвршеним глаголима:

н̄ит *би се св̄ађ̄ај*, н̄ишта т̄о (Вру); м̄и *би се с̄игр̄а, с̄игр̄а* док кр̄ен̄емо ка к̄ући (Ли); м̄и н̄исмо држ̄аљи б̄ивољ̄ицу, ђни н̄ису држ̄аљи св̄ињу и м̄и *би* код њ̄и *ј̄ђди, п̄и, пл̄асти, ж̄њи* (Ми); а д̄ђље у

⁷⁴ У неким говорима бележене су форме са пуним аористним облицима у множини типа: *дођи бише они* (Уворићи); или *кад бисмо отићи на село, они бише гуди* (Тухољ) (Халиловић 1985: 54). У књижевном регистру стандардног босанског језика, при употреби у стилске сврхе, бележени су примери са облицима глагола *бити* у првом лицу једнине аориста: Некада *бих* каква човјека *види* као ватру разноликих пламенова, некада *бих* каква човјека *слушај* као музику и сл. (Ибришимовић 2011: 38).

Гѡдово *би чѣкѧ* дрѹгѧ лѹди, намешћѧи онѡ да не пролѧзѹ; е пѡслѣн *би тѹ* конѡплѹ, дѡбро ка-се истрѣли, *одвѧѧ* на клѧсе (Го); *прескѧчи би* ону лѡзу дѣца, ѧгрѧ између двѧје вѧтре (Бр).

III.13.1.5. Будући да се среће у истој функцији као и потенцијал и императив, конструкција *би* + императив показује исте синтаксичке особености. Њоме се саопштавају прошле нереференцијалне радње које су се понављале, а временско одређење радње често се може извршити само на основу ширег контекста:

с кѡн' има *би отѧди* и *довѣди* је; тѡ нѧе бѧло пѡсебно да држѹ кѡње, него рѧди с ѧим и онѧко од вѡл'ѣ комшѧскѧ *би* и *састѧви* (Ђер); ѧшло се за Пѣћ, за Мѧтровицу, за жѧто, нѧе ѡде мѡгло да стѧгнѣ за гѡдину дѧнѧ онѡ што *би поси* (С. До); изѧтки тѡ вел'ѧко, а обѡј, свѧкија бѡја *би обѡј* (Д. Дуб); *би отѧди* свѧтови, бл'ѧжнѧ порѡдица кои е дѣвѣр, ѡн узѧмѧ млѧдѹ; онѡ *би уфѧти* кѡње и пѡслѣн *би* онѡ јѣчам *наслѧжи* на лѣдѧну (Па); и прѹжи рѹку: „Ѧколико?“ А овѧ *би кѧжи*: „Ѧљијехо“; кад *би* ѡн *дѡђи*: „Тѡ нѧје у рѣду, нѧје урађено како трѣбѧ“; Па та домѧћин *би распорѣди* нѧс (Ли); тѡ *би* некѧ сѹмпѡр *нѧђи*, па би онѧ канћѣла стѧви одозгѡр на кѧцу па налѡжи дѡље (Бр); Жѧвка *би отѧди*, *кѹпи би* ѡдѧ мѧјцу (Ми); ѡне *би опљѣти* чарѧпе, *опљѣти би* прѣслук, цѣмпер (Ми); ѡна *би свѹчѧ се* гѡла гѡлцихѧта (Би); овакѡ *би намѣши* па свѣ нѧ чеврѣт, и свѣ тѣ кѧрлице; ѡни *би побѧцѧ* у прѡљеће ка-дѡђѣ онѧ вѣлкѧ вѡда, побѧцѧ дрѡва, па у Гѡдово су тѧ дрѡва ѧшла (Го); на онѡ чѣстѡ сѧто *стѧви би* онѡ пшеничнѡ колѧче (Коч); код свѧјѧ гѧздѧ *би* лѹди, по дѣсѣт по двѧдес лѹдѧ, ѹзми рѣт ѡтлѣн па до на врѣх (Ру); имѧла сам девојчѧцу, па у онѧ бѣшик што се лѹлѧ свѣкрви *би* је *остѧви* (Ру); ѡн је бѧо, матретѧрѡ, ѡна *би побѣгни* (Бр); па *би стѧви* онѹ кѧхву, попијѹ кѧхву (Ру); пѹшнице онѣ, па *би ѹзми* жѣне налѡжи онѹ пѹшницу, па прѣвишѣ налѡжи па понѣкад запѧљѧ се и пѹшница и вѡће и свѣ погѡри (Бо); па *би се покѹпи* тѹ нѧрѡда и нѧрѡда, ѧнтересуѣ и штѧ е тѣлевѧзѡр (Бо).

Нису, међутим, ретки ни примери са употребљеним прилошким или именичким детерминатором (чешће прилошким):

ранѧјѣ би се испросѧље па *би* и *остѧви* по пе-шес мѣсѣцѧ (Би); ѡтуд натовѧри, тѧпут нѧје ни рѧђѧло, слѧба зѣмл'а овѧмо, па *би* ѡтуд *натовѧри* тога жѧта, натовѧри рѧзнѡ тѡ, донѣси (Вр); прѡвѡ су бѧл' и ѡбичѧѧи, нѧт *би вѧди* мѡмак девојку, нѧт девојка мѡмка, сѧмо отѧди испрѡси је; сѹтрадѧн тѣк *би крѣни* (Ђер); конѡплѧ се рѧдѧла, јѣс тѧ конѡплѧ нѣкат, лѧн, тѡ би имѧла некѧ трѣлица, такозвѧнѧ трѣлица, па би, кад *би осуши* онѡ, ѡни онѹ конѡплѹ побѣри па е тѹри у мочѧло; тѧпѹт се мѧњѣ сѧме удавѧље но свѣ просѧдбѡм и такѡ *би испрѡси* (На); тѧпѹт би по педесѣт илѧи шѣсѣт свѧтѡвѧ *дѡђи* у сѣло (На); тѧпѹт на кѡње, и ѡни *би дѡђи* на кѡнак (Го); девојка тѧт нѧје смѣла с мѡмком да стѧнѣ,

само *би* јој у кућу *дођи*, вџдџ се мџмак и девџјка и испрџси је (Ме); имџљи смо и стџнове љџети *би се прџти* на стџнове (Ру); По двџдес лџџбџвџ изџтра *би умџјеси* (Жи);

пџтком *би отџди* на цџму, да клџњџмо цџму (Ѓер); те *би* јџ недџљџм *осџчи* по пџн јџдан цџгер рџјовинџ те јџ понџси те је џна нешто тџ кућџла и пџла би тџ чџј (Бр).

III.13.1.6. Компонента условности присутна је и у конструкцији *би* + императив, о чему сведоче, поред осталих, и следећи примери:

Пунџша џстџ нас кад вџди, кџко *би се испџтџј*; џна *би дођи* гџре код мџне кат хођу да промџјенџм смџну (Го); каснџјџ су изџшл'и опџнци, џни су хи звџл'и заклопџши, онџ дебел'и, готово ка от онџјџ испол'џшн'џџ гџмџ, такџ су бџл'и дебџл'и, па бџга ми кад *би се тџ оквџси*, уби џ ноге, нџге ти одџри, нџ мош д-идџш (Са); па ка-смо мало вџћџ одрџсл'и, кад би бџл'и нџђе цџмбџси, како кажу кџд вџс весџл'е, па *би отџди* такџ, џвечџ на посџдак; ако *би испрџси*, па е тџмо тџ испрџшена бџла, звџљџ би се свџтови (Бо); кад се разбџљи ћџвек па сџне *би* за волџве *закџћи*, па вући за Пазџр; ако нџ би бџла девџјка, џни *би* је *стџви* на магџрца, нџопџко ту невџсту, па крос цџпцџјџло сџло *би отџди*, да знџ цџјџло сџло што нџје бџла девџјка (Бо); понџко *би одустџни* кад би по млџго злџта трџжџл'и (Ке).

III.13.1.7. Квалификативни карактер доминира у примерима када се конструкцијом *би* + императив казује радња коју неко лице вршило у прошлости по навици, па се она као таква поима као стална особина:

џна би џзџла мџше, и онџ жџшку овакџ и свџ *би припџљи* онџ цигџру (Је); тџ радџше Мџка, а јџ нџјесам, ја *би убџри*, па хи лџјџпо испџри, тџри у вџду (Ру); џне *би*, кџжџ, *дођи* којџ тџ знџ, она би дџшла да ти то учџнџ (С. До); кад *би крџни да бежџ* преко дољџнџ, џстџ ко онџ пџџла ка-се пџшћџ (С. До); тџ би се прџвио јџдан Милџвоје ис Тутџна, то е бџо зџђавола тџ чџвек, џн *би обрџни*, џзми вратџло и у тџ вратџло побџдџ двџ крака, ка ето оно џши (Вру); ранџјџ би дџшлџ џде ис вџјнџк џсека понџко, и би тџ бџрци што су бџљи у пџнзију *би дођи* (До).

III.13.1.8. При употреби уз негацију, конструкција *би* + императив показује више сличности са императивом него са потенцијалом, будући да су ретки примери са негираним глаголом у предикату (само два забележена), и то, као и у случају императива, само од свршених глагола:

ѡни се спрѡва нису мѡриљи, мѡжда и по пѡла гѡдинѣ прѡшло *нѣ би се помѡри* (Не); која би побѣгла дужѣ врѣмена *не би* јој *се помѡри* рѡт од ињата што нѣ са рѡзилуком рѡда она дѡта, но е сѡмовол'но отѡшла (Па).

III.13.1.9. Конструкција *би* + императив подједнако често се среће и у главној и у зависној клаузи:

би налѡжи вѡтру у форѡну, и сѡјала би сѡба док би посѣтковал'и (Бр); нѣко *би имѡди* књѡге, неко јѡк (Би); јѣдва *би дѡђи* до кѡмена ѡе су вѣћѡ сѡбѡри, не мѡже да те пѡнѣ да бѡциш (Ли); пѡсл'ѣ слѡмарице кад изѡђѡше бѡло е млѡго дѡбро, и *изѡтки би* мѡ тѡјѡ слѡмарѡца (Гу); е, тѡ *би се навѡи*, ка-се навѡи, стѡвиш рѡзбој; прѡвѡ с-опрѣло оснѡва, па *би* мотавѡло онѡ *намотѡ*, сѡхе имѡл'е, па се тѡ на сѡхе (Ду); на верѡге кѡзан *би закѡчи*, тѡ би кѡвѡљи хрѡну (Ђер); на сѡнке онѣ, сѡне се звѡље, би носѡљи свѡкѡи дрѡгѡи дѡн иљи за недѣљу дѡнѡ *би донѣси* помало дрѡвѡ и тѡ дрѡва *би искрѡти* хи онакѡ сирѡва, квѡсна (Ђер);

ѡн га је млѡго вољѣо и што *би* га ѡн *види*, ѡн би плѡкѡ, ѡе да препѡкнѣ; ѡзми, па онѡ кад *би се отрл'и*, ѡмајѡ грѣбени, па ѡзмѡш те изгрѣбенѡш (Го); онѡ кад *би се пѡжњи*, више нѣмѡ да се жњѣ, бѡца ѡвакѡ девојке срп преко рѡмена (Са); пѡнтѡм мѡју мѡјку и мѡју тѣтку кад *би крѣни* у Ђерекѡре из Дѡлова, па уз јѣдне кљисѡре пѣшкѣ се на кѡња (До); јѡ сам затѣкѡ кат *би* онѡ хљеп *умѡјеси* па у врнѡку, па удрѡби онѡ дробљѣње, најѣди се (Ми); мѡло је тѡ бѡло лѡше кад *би се оквѡси*, онѡ нѡга бежѡи по онѡмѣ (См); онѡ кад *би се распрѡви* онѡи ексѣри ѡвакѡ и кат хѡј да корѡћѡш, распрѡви се онѡи ексѣри па кат срѣтни нѡгу ѡз ногу, онѡјем ексѣрѡма, кат те удѡри, тѡ лѡипћѣ крѡв (Са).

III.13.1.10. У реченицама са више предиката конструкција *би* + императив најчешће се комбинује са потенцијалом и императивом, што уноси живост у приповедање. Притом, свим трима формама казују се прошле понављане радње:

мѡј ѡтац *би отишѡ*, те *би*, у шѡму *би отишѡ*, па *би пѡжњѡ* тога пѡпрађѡ, па би у јѣдну вѣзу, па *донѣси*, па на крај тѡмо, у ѡѡшак, па *би тѡ тѡри* такѡ, и јѣдну пон'ѡву *тѡри* по онѡм пѡпрађѡ, и дрѡгѡу пон'ѡву *би се покрѡл'и* (Ђер); јѡ *би свѣ ѡшла* са мојѡем дѣдом од двѡнѣс до јѣдан ѡд ноћи, мѡ *би* тѡ свѣ сѣло *покрѡти се* (Ђер); вѡлѡ *би* понѣкѡ и дѡјѣте *рѡди нѣ би се помѡриљи* (Тр); мѡја бијѡча *би*, вѣљкѡи кѡзан и вѣљкѡу стѡку *би имѡљи*, *скѡха* онѡу врнѡку и *мѡкни* онѡмо, е пѡслѣн тѡ разљивѡча, а кѡрљице имѡље, па онѡу врнѡку по онѡјѡ пѡљѡца у кљѣтове онѡм разљивѡчѡм *турѡј* и оно се пѡслѣн *закѡјмѡчи* онѡу врнѡка (Тр).

III.13.1.11. Попут потенцијала у временској употреби и конструкцијом *би* + императив може се саопштити једино семантика понављања у прошлости (за разлику од императива којим се може исказати и појединачна прошла радња).

III.13.1.12. Имајући у виду наведене особености употребе, закључујемо да у испитиваном говору конструкција *би* + императив не поседује ни једну службу која не би била доступна императиву и потенцијалу у временској функцији. У реченицама са више предиката најчешће је налазимо у комбинацији са друга два облика, чиме се остварује динамичност у проповедању.

Исказивање семантике протеклог понављања, присуство евокативности и компоненте условности као основне особине временски употребљеног потенцијала и императива, иманентне су и овој конструкцији, с том разликом да се функције конструкције *би* + императив тиме исцрпљују; дакле, модална употреба није јој доступна. Примећено је, такође, да у употребној сфери *би* + императив некада показује сличност са потенцијалом (њоме се казују искључиво радње које су се понављале, не и појединачне), а да је ограничена могућност употребе од несвршених глагола (уз негацију је бележена само са свршеним глаголима) приближава императиву. Као једна од диференцијалних црта свакако се може навести и мања фреквентност – императив и потенцијал у широкој су употреби код говорника на свим тачкама територије.

III.13.1.13. На основу наведеног, поставља се питање разлога постојања конструкције за исказивање значења која се иначе могу саопштити двама облицима који у систему већ постоје. Имајући у виду постојање идентичне конструкције која врши исту службу и у говорима на територији Босне и Херцеговине, те постојање сличног споја (са глаголом *хтети*) у говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори, можемо претпоставити да је њено постојање узроковано прагматичком потребом за стварањем језичког средства специјализованог за исказивање семантике протеклог понављања. Узимајући у обзир постојање конструкције *би* + императив у тутинском и говорима на босанскохерцеговачком терену, потом и појаву типолошки истог споја (с разликом у помоћном глаголу) у црногорским говорима, те паралелно егзистирање наративног императива и потенцијала у истој служби у свима њима, може се претпоставити да је на различитим тачкама штокавског терена у сфери употребе дошло до спајања двају изофункционалних облика са невеликим ограничењима у избору које је дало трећу могућност – *би* + императив, односно *хтети* +

императив са јасно дефинисаним семантичко-синтаксичким условима употребе. Треба истаћи да је поменута тенденција на појединим тачкама у поодмаклој фази (у босанскохерцеговачким говорима хабитуал има потпуну предност у односу на потенцијал и императив), док је у другима (какав је тутинско-новопазарско-сјенички говор) претпостављени развој на почетном ступњу, будући да њеним постојањем није покривена целокупна територија, а да по фреквентности заостаје за потенцијалом и императивом.

III.13.1.14. На основу анализираних дијалекатског материјала закључујемо да су у испитиваном говору при исказивању семантике протеклог понављања говорницима на располагању три конкурентна облика – потенцијал, императив и конструкција *би* + императив. Најмање ограничења у употреби има потенцијал, будући да се подједнако често среће и од имперфективних и о перфективних глагола. Императив и конструкција са *би* конкуришу потенцијалу када су посредни свршени глаголи, док у случају употребе несвршених најчешће уступају место потенцијалу (у негираним предикатима то је готово редовно).

Имајући у виду честу употребу потенцијала и императива у временској служби у случајевима када се у говору приповеда о прошлим догађајима који су се, најчешће по утврђеном редоследу, понављали, тутинско-новопазарско-сјенички говор уклапа се у шири ареал зетско-сјеничког дијалекта, а, даље, и у ситуацију која карактерише српски етнојезички простор у целини. Особеност која, како смо видели, диференцира овај идиом од осталих српских говора тиче се постојања конструкције *би* + императив, која, специјализована за исказивање семантике протеклог понављања, у систему паралелно егзистира са другим двама поменути облицима.

Анализом грађе и поређењем са стањем у говорима који поседују идентичну конструкцију, а изван су српског дијалекатског простора, као и са осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта у којима сличну функцију врши спој императива и глагола *хтети*, изведен је закључак да се могући разлози за њен настанак могу пронаћи уколико се посматра план језичке употребе. Наиме, конструкција *би* + императив (и поменута конструкција са глаголом *хтети*) највероватније је настала као резултат тежње за стварањем језичког средства специјализованог за казивање семантике протеклог понављања, односно као последица контаминације двају (у временској употреби) изофункционалних глаголских облика. Поменути процес на различитим тачкама

штокавског терена карактерише неједнак интензитет (у говорима у Босни и Херцеговини хабитуал је у великој мери потиснуо потенцијал и императив у овој служби, што није случај са тутинским говором, где су ова два облика знатно фреквентнија), потом неједнака ареална распрострањеност као и различитост у избору морфолошких средстава (у босанскохерцеговачким говорима и у нашем ареалу у употреби је помоћни глагол *бити*, а у црногорским говорима *хтети*).

III.13.2. *Било* + инфинитив

Ова конструкција сасвим је обична у испитиваном говору, иако није забележен велики број примера. Јавља се увек у истом морфолошком лику, са обликом *било* и инфинитивом. Чешћа је са негираном формом глагола:

јакò га је, *било мисл'ит* на врјеме (По); *било* размíшљат (Ту);

јáко те убиò, богами *нè било* га *ди́рат* (Бал); ка́зни га бòк, *нè било* узíмат туђе (Ке); нека пла́чè сáд, *нè било* махнítат (Бал); è, *нè било* се свађат (Ме).

Наведени перифрастични облик употребљава се за обележавање радњи чије се (из)вршење у прошлости није догодило, што из перспективе говорног лица намеће потребу да се, осим констатовања не(из)вршења саопшти и став личног неслагања са датом чињеницом, оличен у наглашеној нијанси прекора. Стога ова синтаксичка јединица поседује и компоненту модалности, односно осим информативне носилац је и експресивне вредности.

Љ. Стојановић је у србистици први анализирао синтаксичко-семантичка својства ове модалне конструкције, поводом које констатује следеће: „Инфинитив с партиципом претерита другим од глагола *бити* може се употребити место претерита одречно-упитних реченица, којима се више укорава или окривљује него што се пита” (Стојановић 1921: 205, цит. према Вуковић 1954: 263).

Са ставом Љ. Стојановића слаже се и Ј. Вуковић, који сматра да исказ типа: *Био раније доћи* „значи, стварно: што ниси раније дошао? – са јаким призвуком прекора, окривљавања”. Овом конструкцијом „прекорно се пита за не(из)вршену радњу у

прошлости, која није (из)вршена а требало је да буде (из)вршена (било би биље да је (из)вршена), или (у одричној реченици) за радњу која је (из)вршена а није требало да се (из)врши” (Вуковић 1954: 263). Аутор наводи и да се, осим као друкчије формулисане претодно наведене упитне реченице, ови примери могу схватити и као глаголске конструкције са модалним значењем „које је истоветно са глаг. конструкцијом перфекта од глагола *требати* и инфинитива са тим глаголом, где се осећа наглашено прекоревање за не(из)вршену радњу коју је било потребно (из)вршити и обрнуто. – *Био раније доћи* – значи: требало је раније доћи (да раније дођеш) – а ти ниси дошао”. Ово се истиче имајући у виду да „карактер питања израз добија као такав: радњу је требало (из)вршити, а то није (у)чињено, – и нијансирање израза у смислу питања долази само по себи као секундарна појава у језичком осећању, – и зато израз и не може добити смисао правог питања” (Вуковић 1954: 264). Није лако утврдити порекло конструкције, односно „одговорити на питање како је дошло до тога да глагол *бити* са својим облицима послужи у функцији помоћног глагола у оваквом сложеном облику модалног значења, да његов облик постане носилац модалног значења (јер, разумљиво је, инфинитив сам за себе овде се не може осетити као носилац модалности у значењу)”. Ј. Вуковић сматра да су се облици глагола *бити* могли у таквом значењу „јавити први пут и са каквом речцом модалног значења, а то је могла бити свезица *да*”. Такав би био пример: *Да бијаше доћи на вријеме, не би остао без ручка*. Аутор сматра да је управо ова форма а свезом *да* могла претходити „данас обичнијој форми без свезе *да*, и то у оваквим реченичним конструкцијама где је модалност читавог израза могла бити обележена и глаголским обликом у главној реченици (*не би остао*)”. Након тога, „када се већ створила форма израза без свезе *да* [...], и кад се у значењима наглашене дебитивности није више нимало осећала потреба за свезом *да*, онда се поред имперфекта могао у истој вредности, по функцији и значењу, јавити и перфекатски облик, и то облик „крњега” перфекта, који је иначе чест у употреби за разна модална значења и у слободној употреби (упореди: *убио га бог, радио или не радио, нема користи* – и сл.)” (Вуковић 1954: 268–269). Осим са прфектом, ова конструкција у српским говорима употребљава се и са имперфектом помоћног глагола (о ареалној распрострањености види: Вуковић 1954: 268–269).

III.13.3. *Шћâ(x), шћáше* + инфинитив

Конструкција са имперфектом глагола *хтѣт / шћѣт* користи се у тугинско-новопазарско-сјеничком говору да се њоме искаже радња која се у прошлости није (из)вршила, иако су за њено (из)вршење постојали реални услови. Неизвршење глаголом именоване радње углавном се на прагматиком плану истиче као позитивна, повољна околност (у смислу 'добро је што се то и то није догодило'). У контекстима је поред именовања радње таквог типа обично у зависној или напоредној реченици саопштена и радња која је довела до спречавања њене реализације:

шћâ пãнут на онã л'ѣт (По); *шћâ се онесвѣјестит* (Ту); *шћáше погѣнут* за њоме (Ме); *шћáше* је и *убит* да и не раздвѣји (Го); *бн ме и удãрит шћáше* (Ме); *шћáше свѣ овб растурит* да му дãдосмо (Ту); *шћáше се пббит*, нб хи раздвојисмо (Ту).

Као и конструкције са глаголом *бити*, и конструкције са *хтети* Ј. Вуковић одређује као самосталне пошто се „по свом значењу јављају у својству посебног сложеног глаголског облика, и које су перифрастични глаголски облици исто тако колико је то и који од опште познатих сложених глаголских облика” (Вуковић 1967: 29).

У *Синтакси глагола* дата је генеза настанка конструкције са имперфектом глагола *хтети* и инфинитивом као и преглед ставова у литератури који се односе на њено испитивање (в. детаљније у: Вуковић 1967: 46–82). Имајући у виду да је домен њене употребе и значењски опсег у нашем говору знатно ужи од оних својствених српском стандардном језику и његовим дијалектима, овде наводимо само запажања која су од значаја за нашу анализу. Наиме, истичемо пре свега да је посредни конструкција за исказивање различитих нијанси модалних значења, која у извесном смислу има „вредност која по значењу одговара кондиционалу (потенцијалу)”. Притом, овај облик може се посматрати и као „антипониран футуру I, као облик у неку руку претериталне будућности”. Такође, ова глаголска конструкција својом употребом није нужно везана за „реченични облик са погодбеном (иреалном) или адверзативном реченицом, него је она много слободнија; и не само то, него овај, у ствари, перифрастични модални облик у својој широкој употреби прелази далеко границе значења у којима се може јавит потенцијал”.

Ипак, како наводи аутор, „треба имати сигурност у језичком осећању да се ова глаголска конструкција разликује као таква од случајева кад исту конструкцију имамо са правим значењем глагола х т е т и (у имперфекту) са инфинитивом датога глагола” (Вуковић 1967: 48). Једно од модалних значења које дата конструкција може имати показано је на примеру: „Маните се, одговори Мирко и отреса рукама – лепо х о ћ а х с п а с т и с н о г у. Није шала обиграти сав квартал и сваку механу”. Она је овде „употребљена у једној модалној нијанси значења у којој може доћи и потенцијал (лепо б и х с п а о с н о г у = морао бих спасти с ногу – да се ствар није изменила); у ствари имамо посла са модалном радњом условног карактера где би условљеност могла да буде лепо изражена у условној реченици, а овде то није укључено него се условљеност подразумева као дата у контексту (да се ствар није преокренула на боље, лепо х о ћ а х с п а с т и с н о г у ...)” (Вуковић 1967: 55).

Управо у оваквој служби она наступа и у говору наше зоне. Дакле, форме овога типа казују оно значење које се може исказати потенцијалом (могло је бити, могло се десити и сл.). Напомињемо још и то да се, како је утврдио Ј. Вуковић, значењски врло често она удаљава од наведене семантике, али пошто то превазилази оквире употребе у нашем говору, нећемо детаљније разматрати.

IV. ЗАКЉУЧАК

IV.1. У раду извршена анализа потврдила је претпоставку о знатној стабилности глаголског система тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Испитивани идиом уклапа се у шири ареал који одликује богатство у конјугацији, знатна очуваност наслеђених глаголских категорија, те разноврсност њихових синтаксичких функција.

IV.2. Морфолошка анализа, која је за циљ имала утврђивање односа глаголских основа, инвентара морфолошких категорија и расподелу глаголских средстава, од којих је највише пажње посвећено наставцима појединих глаголских облика показала је да је инвентар глаголских јединица стабилан, с тим да постоји извесна варијантност како у вези са односом основа глагола појединих врста тако и у дистрибуцији наставака, те у одређеним случајевима и у појави преобликовања гласовног састава на спојевима основе и наставака.

IV.3. Прегледом инвентара глаголских основа показано је присуство укрштања глаголских врста. Издвојене су групе глагола код којих је примећена појава двојакних или пак тројакних парадигми, као могући показатељ присутне нестабилности у овом сегменту морфолошке структуре. Систем у целини одликује, у појединачним групама различитог интензитета, тежња ка аналошком уједначавању, базирана на тенденцији ка смањењу броја наслеђених образаца, а која настаје у резултату језичке економије, што је законитост својствена природним системима који се одликују саморегулативом. Појава варијантности бележена је у свим врстама, а најзаступљеније је укрштање са глаголима III врсте, што указује на експанзивност овог конјугационог обрасца. Тако, на пример, за глаголе I врсте као најзначајнији закључак истичемо управо присуство укрштања са III Белићевом врстом. Притом, код оних који се у инфинитиву завршавају на *-ћ / -j* тенденција ка укрштању са глаголима III врсте присутнија је него код глагола на *-с*. Такође, приметна је и чешћа појава дублетних форми у парадигмама различитих глаголских облика. Већи део глагола II врсте

чува наслеђени однос основа, али се код појединих примећује и колебање између ове и VI врсте. Трећа глаголска врста показује знатнију стабилност. Међутим, осим што продиру у облике других основа, и ови глаголи показују тежњу ка уједначавању са другим обрасцима, тако се неки од њих осим по наслеђеној, мењају и по I врсти. За разлику од стања у првом разделу IV врсте, који показује стабилност, код глагола друге групе варијантност у облицима нешто је израженија. Неуједначеност се пре свега тиче односа форманата *-ова-*, *-ива-*, *-ава-*, *-ева-*, односно различитог степена флукутирања у парадигмама појединих глаголских облика. Такође, неки од њих имају промену и по VI врсти. Промене којима су обухваћени глаголи V врсте тичу се презентских облика (презента, императива и глаголског прилога садашњег), који, осим наслеђених ликова са измењеним сугласником основе и наставком *-е-*, могу имати и новије облике по VI глаголској врсти – са основом једнаком инфинитивној и наставком *-а-*. Неки глаголи VI врсте укрштају се са глаголима VII, с тим да појава није већег обима. И овде има примера продора елемента *-не-* / *-ну-* из III обрасца. Највећи број глагола VII врсте чува наслеђени тип промене, уз присуство потврда укрштања са IV и VIII врстом. Мали је број потврда промене глагола VIII по VII врсти, остали задржавају старији тип промене. Најзад, у свим обрасцима бележена су фонетска варирања унутар основа, те паралелно егзистирање дужих и краћих форми (типа *остах* : *остадох*), што су појаве које су условљене како морфолошким, тако и семантичким факторима.

IV.4. Морфолошка анализа за циљ је имала и утврђивање инвентара морфолошких категорија (глаголски облици) и средстава која у њиховом грађењу учествују (глаголски наставци). Увид у инвентар глаголских облика омогућио је сагледање стања које се тиче (не)стабилности позиције сваког од њих у систему испитиваног говора (притом се преваходно мисли на облике који у појединим српским говорима изостају: аорист, имперфекат, инфинитив, глаголски прилог прошли). Увид у инвентар глаголских облика показује да тежња ка преобликовању глаголског система у смислу његовог растерећења, својствена неким дијалектима српског језика, на нашем терену није унапредовала. Све јединице у систему имају стабилно место, што је пре свега од значаја када је реч о претеритима, имајући у виду да је на већем делу српског етнојезичког простора систем упрошћен ишчезавањем углавном свих облика сем перфекта. Показало се да, како на плану глаголских облика у целини а тако и у категорији наставака, нема значајнијих

варирања која би упућивала на нестабилност неке јединице у систему. Варијантност у избору наставака нешто присутнија је у облицима имперфекта и аориста, што може упућивати на зачетак њиховог међусобног приближавања, а то значи и евентуалног будућег ишчезавања из система. На редистрибуцију аористних, а превасходно имперфекатских наставака, како се показало, утичу различити фактори – фонетско-фонолошки, семантички, те ареални, који се односе на део територије у суседству са зоном косовско-ресавског дијалекта (и с тим у вези примећено присуство форми типа *рададијо* у новопазарској зони, непознатих остатку говора). Даље, анализа грађе показала је да на читавом терену функционишу форме краћег инфинитива – у тутинском и новопазарском делу потпуно, док се у сјеничком јављају и дуже форме, са финалним *-и*, и то у два зонама (део територије у суседству са херцеговачко-крајишким дијалектом и сјенички пунктови који припадају том идиому; те у пограничној зони према ивањичком говору). У презенту су наслеђени наставци очувани у свим лицима, изузев 3. л. мн., где се уочава, скоро до краја довршена, тенденција ка уједначавању двају наставака у корист *-у*. Уочена варијантност у вези са наставцима императива углавном је фонетско-фонолошке или морфолошке природе, и није од посебног значаја за одређивање позиције овог облика у систему. Примећено је, међутим, да се синтетичке форме овог облика неретко замењују аналитичким конструкцијама (по угледу на лица за која не постоје посебни облици императива), и то посебно када је посреди употреба уз негацију. У глаголском прилогу садашњем код једног дела глагола, опет као резултат аналогije, долази до уједначавања облика свођењем двојства форманата – *-ећи* и *-ући* – на један. На сличан начин, у глаголском придеву трпном глаголи чија се инфинитивна основа завршава на *-а-* на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора показују колебање по питању репартиције наставака *-н(-)* и *-т(-)*, при чему се уочава тежња ка унифицирању облика и стабилизовању *-т(-)*. Од значаја је и то што је утврђено да у испитиваном говору футур први показује знатну стабилност, која се огледа у томе да се на читавом терену форме са инфинитивном допуном добро чувају, те да балканистичка тенденција замене инфинитива конструкцијом *да* + презент није знатније узапредовала. На морфолошком плану и футур други показује стабилност. Исто важи и за перфекат, с тим да се овај облик често употребљава без помоћног глагола. Испитивани говор познаје оба модела грађења плусквамперфекта – помоћу префекатских и имперфекатских облика глагола *би̇т* и радног глаголског придева. Нешто чешћи су ликови првога типа, што је,

показало се, стање узроковано семантичким и прагматичким факторима. Помоћни глагол у потенцијалу је и овде, као и на највећем делу српског дијалекатског подручја, облички унифициран – сведен на облик *би* у свим лицима. Напоследку, од посебних, перифрастичних облика, на терену су забележене три конструкције: *би* + императив, *било* + инфинитив и *шћаше* + инфинитив.

IV.5. Анализа је са синтаксичког аспекта подразумевала што потпунији опис употребне вредности сваког од појединачних глаголских облика. Циљ је био да се глаголски облици, који се у комуникативном чину увек јављају удружени, сагледају не само као појединачне јединице система, већ и у сложеној мрежи међусобних односа. Показало се да при комбиновању унутар реченице, али и у ширим контекстима синтаксичко-семантичке одлике сваког од њих регулишу како одабир тако и распоред јединица и њихово комбиновање, смењивање и тако и услове њихове међусобне заменљивости у контексту. Примећено је, такође, да од типа текста зависи како одабир облика, тако и то који ће се сегмент семантичког потенцијала показати као релевантан. Услед тога, вредности глаголских облика испитиване су с обзиром на њихову употребу у различитим типовима текстова/саопштења (наративи, неутрално казивање, евокативно саопштење, емотивни исказ, понављане прошле радње, приповедање личних доживљаја, приповедање 'из друге руке' и сл.). Сваки од глаголских облика описан је најпре с обзиром на синтаксичко-семантичке функције које су му примарне, а потом и у секундарним службама (временско транспоноване, модална употреба), када у говорној сфери најчешће долази до преклапања употребних домена. У анализи се подједнака важност придаје како синтаксичко-семантичким, тако и стилистичким и прагматичким факторима. То се има у виду будући да је сваки од облика у већој или мањој мери носилац и стилског потенцијала (посебно када наступа као временски транспонован, а то значи као маркирана јединица), који се показао као регулишући фактор одабира у конкретном говорном чину или типу текста.

Анализа употребне вредности облика показала је да сви они, осим што врше своје примарне синтаксичке функције, подлежу и временском транспоновану. Временска транспозиција узрокује појаву сложеног система односа међу глаголским облицима, који тада ступају у различите релације, међусобно се допуњујући или искључујући. Осветљавање фактора који њихову употребу регулишу уједно значи и дефинисање

положаја сваке од јединица у испитиваном систему. Имајући у виду да се транспозиција најчешће дешава онда када глаголски облици из своје примарне улазе у сферу прошлости и ступају у сложену мрежу суодноса са временима којима је обележавање прошлих дејстава примарна служба. Стога је највише пажње посвећено управо претериталним и облицима који у одређеним условима могу вршити ту функцију. Систем претериталних времена на овом терену знатно је сложен. У глаголске облике којима се у овим говорима саопштавају прошле радње, осим јединица којима је основна служба временска (перфекат, имперфекат, аорист, плусквамперфекат), увршћују се и временски транспоновани облици (презент, потенцијал, императив), те глаголске конструкције са специјализованом функцијом (*иђаше* + инфинитив, *било* + инфинитив, *би* + императив). Показало се у анализи да сви наведени облици с једне стране поседују сопствене синтаксичко-семантичке карактеристике, али се, с друге, у неким сегментима поље њихове употребе поклапа са неком од служби осталих облика, те да је избор једног од њих условљен различитим факторима. Уочено је да су имперфекат и аорист у употреби фреквентни посебно када се са неутралног казивања, када се прича о општим темама, прошлим радњама које се понављају, или онима које су доживљаји неког другог лица, у казивању информатора пређе на теме које спадају у домен појединачних личних доживљаја из ближе или даље прошлости говорног лица. Издвојени су бројни примери који показују да су ова два облика носиоци изразитог стилског потенцијала. Испоставило се да у таквим ситуацијама аорист и имперфекат (као облици са јасно израженом семантичком компонентом доживљености) имају потпуну предност у односу на друга прошла времена, односно времена којима се при временском транспоновању могу казивати прошле радње (приповедачки презент, приповедачки императив, проповедачки потенцијал). Пажња се посвећује и ставовима који поводом ових облика постоје у српској науци, при чему су посебно пажљиво разматрани они који су изазивали неслагања научника. Тако на пример, имајући у виду често оспоравану разлику између имперфекта и аориста несвршених глагола, компарирањем ових двају времена у различитим синтаксичко-семантичким реализацијама, односно у истим или сличним језичким околностима, указали смо на јасно постојање разлике у семантици. То је извршено анализом синтаксичко-семантичких разлика у употреби имперфекта и аориста за означавање четирију типова прошлости – имперфекат за блиску прошлост, имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост, имперфекат за даљу и далеку прошлост и имперфекат за

неодређену прошлост – а обухваћене се и ситуације када имперфекат доспе у домен садашњости. Овако утемељена анализа омогућила је јасно издвајање домена употребе и језичких услова у којима се облици реализују, те стилистичких и прагматичких ефеката који се на плану рецепције производе. Анализа плусквамперфекта показала је да је посредни облик на испитиваном терену добро очуван, те са јасно разграниченим доменом употребе и инвентаром синтаксичких, семантичких и стилских својстава. Извршено је његово поређење са перфектом, где је учињен осврт на дотадашње резултате у његовом проучавању, те показане јасне разлике између двају облика. Перфекат се анализира као облик у својој примарној служби, где има широк домен употребе имајући у виду да је стилски неутралан, да су му могућности синтаксичке употребе веће у односу на друге претерите а семантика универзална. Посебна пажња посвећује се условима комбиновања са осталим облицима у сфери прошлости, где се показало да је посредни синтаксичка јединица која своју примену налази у свим типовима текстова, а најчешћа му је служба обележавања прошлих радњи у дискурсу неутрално интонираном, ниског степена емотивне ангажованости приповедача. Такође, често је бележен и у контекстима где се јавља здружен са осталим формама, када најчешће њиме започиње приповедање, и његова улога је ту припремна – служи као оквир за увођење радњи означених другим формама, тј. има службу временске локализације. Презент се у раду анализира као централни облик временског система, према коме се темпорално одмеравају радње исказане свим осталим формама. Анализа је показала да је подједнако чест у употреби и у својој примарној служби обележавања садашњих радњи, и као временски транспонован у прошлост. Нешто ређе су потврде транспозиције у будућност. Поводом презента разматрана су два важна питања: поимање термина садашње време и моменат говора, где се показало да садашњост ипак треба схватити у границама ширим од оних које би одредио термин тренутак / моменат говора. Стога су дате потврде за употребу презента за најужу, ширу и универзалну садашњост. Показало се да широку примену презент има и у модалној служби. Као временски транспонован он показује сличности са осталим облицима којима се могу обележавати прошле радње, превасходно са аористом, али га од њих углавном издваја то што се његовој примени углавном погодују у шире наративне, комплекснији наративни блокови, будући да није посредни облик са информативном већ превасходно са стилском службом – реч је о јединици која је носилац високог степена стилогености. Анализа облика

којима се обележавају будуће радње показала је да футур први најчешће наступа у својој основној служби, те да ретко подлеже временском транспоновању у прошлост. Оба облика показују извесну нестабилност у систему о чему говори чињеница да је број потврда у којима се на њиховом месту употребљава временски транспоновани презент доста висок. Такође, бројни су и контексти где су сва три облика конкурентни и могу се замењивати без штете по значење. Анализа модалних глаголских облика – императива и потенцијала – показала је да се они осим у својој примарној широко употребљавају и у временској служби, када обележавају прошле радње које се одликују хабитуалношћу. У тој функцији придружује им се и посебна перифрастична конструкција – *би* + императив. Испоставило се да у ситуацијама када се јави потреба за обележавањем радњи које су се у прошлости понављале ови облици имају апсолутну предност над осталима, те су у употреби високофреквентни. Поред тога, све три форме изразито су стилогене. Детаљним прегледањем грађе показало се да се домени употребе трију јединица у највећој мери преклапају, али и да постоје разлике које, уосталом, и омогућавају њихово паралелно егзистирање у систему – имепратив има шири домен употребе од потенцијала јер може обележавати и појединачне прошле радње, перифрастична конструкција наступа само у служби исказивања хабитуалности и специјализовано је језичко средство и сл.

IV.6. Осим наведених, базичних тачака на којима се заснива наша анализа, а које се тичу утврђивања системске природе сваког од облика на морфолошком и синтаксичком плану, односно унутарјезичких фактора који регулишу развитак система, у раду су се у обзир узимали и ареални фактори, као такође битан чинилац који има утицаја на усмеравање путева језичког развитка. Примећено је, најпре, да на еволуцију језичког система утичу контакти са околним идиомима структурно различитог типа (присуство дужег инфинитива, различити облици имперфекта и сл.), који доводе до појаве микрораслојености унутар говора. Порекло становништва и конфесионална припадност важан је фактор којим се објашњава варијантност језичких категорија и средстава на различитим нивоима дијалекатског система. Најизраженији утицај свакако се очитује на фонетско-фонолошком плану. У морфолошком и синтаксичком домену, међутим, изванјезички утицаји овога типа немају већег значаја, те се разлике у глаголским облицима

и њиховој употреби код говорника муслимана и хришћана, потом и код муслимана различитог порекла, углавном нису бележиле у већем обиму.

IV.7. Најзад, у читавој анализи вршено је поређење стања затеченог у испитиваном идиому са ситуацијом која карактерише околне говоре. Поређење са говорима зетско-сјеничког типа у Црној Гори од значаја је јер највећи део становника наше зоне представљају досељеници са ови простора, који су свој идиом донели у нову постојбину, а који је временом еволуирао, те на синхронном плану на свим нивоима уочавамо појаву диференцијалних особина. Ипак, сличности међу њима знатно су израженије, што несумњиво упућује на структурну истородност ових говора, односно припадност истом дијалекатском систему. Извршено је и поређење са говорима зетско-сјеничког типа на територији Србије имајући у виду њихову припадност истом поддијалекту и заједничке еволутивне токове. Поређење са стањем у околним говорима херцеговачко-крајишког и косовско-ресавског типа имало је за циљ да се увиде међусобни утицаји говора једних на друге, при чему су такође уочене значајне потврде присуства интерференције у рубним подручјима. Упоредивање прилика на нашем ареалу са онима које карактеришу српске говоре на Косову и Метохији извршено је зато што су ови говори у историјском развоју имали доста сличне еволутивне тенденције, и да је посреди ареал у коме су контакти са несловенским језичким структурама били интензивнији него у главнини штокавских говора, што је све условило да им путеви развоја буду унеколико сродни и да резултирају појавом сличних односа унутар језичког система, што се показало и на синхронном плану откривањем значајних изоглоса које се протежу овим простром у целини.

V. ИЗВОДИ ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ТЕКСТОВА

Попе

На Богојављење кад бйдѣ рѧно изјўтра. Ўвечѣ спрѣмйш вѣду, тѣ сўтрадѧн се нѣсй вѣда, на Крстѣвдѧн. То донѣсѣ пѣп тў вѣду, тй тў вѣду спрѣмйш за ујўтру, а ўвечѣ се утѣчй за ујўтру. И ујўтру понѣсѣш, тѧмо стѧвйш секйру и обрнѣш онѧ оштрић на дѣснў, ѣе сўнце изгријѧвѧ. Ўзмѣш флашу водѣ и тѧмо двѣје децѣ чѣкѧ, а јѣдно се старйјѣ окрѣћѣ и на дѣснў стран првѣ пѣчнѣш. Трипўт се обрнѣш овакѣ док стйгнѣш до онѣ флашѣ, па се прекрстйш. Ћўткѣ се обрћѣш. И пѣслѣ кад се трипўт обрнѣш, скѣчйш мѣзгѣ, нѣге да не раздѧйаш. Скўпйш нѣге и скѣчйш с онѣ секйрѣ мѣзгѣ тѧмо кол'ико мѣш, ко мѣтар мѣш да скѣчйш. Гл'ѣдѧ се ко вйшѣ мѣре да скѣчй, та је ко дѣмек вреднй ко бајѧги. Кѧжѣ: „Ја евѣ дѣвдѣ, ти койчко скѣчй”, те такѣ то скѧчў. Тѧт се бѣк јѧвљѧ, изјўтра. Ко порѧнйш те погл'ѣдѧш, отвѣрѣ се небѣса, кад мѣш да потрѣфйш, и пожел'йш кат се отвѣрѣ небѣса, тй гл'ѣдѧш на прѣзор и гл'ѣдѧш: „Дѧди ми, бѣже, дѣбро здрављѣ, како јѧ гл'ѣдѧм овѣ да вйдйм отвѣрена небѣса”. Нѣкй погрѣши, па рѣкѣ: „Дѧди ми главу кол'ико бўчук”. Он шћѣо да рѣкнѣ: „Дѧј ми, бѣже, бўчук пѧрѧ”. Йштѣ се код бѣга, и здрављѣ се йштѣ крѣз прѣзор, и гл'ѣдѧ отвѣрена небѣса, и куд је ѣн погрѣшйо и рѣкѣ: „Дѧј ми, бѣже, главу кол'ико бўчук”. И бѣк му дѧди главу кол'ико бўчук, и нйје мѣгѣ да изѧћѣ на прѣзор док му нйсу распйл'йл'и прѣзор.

На Ћўрћевдѧн испод воденйцѣ се узймѧ вѣда, нѣшто је бѣљѣ ѣе се то окрѣћѣ кѧмѣн, окрѣћѣ се кѧмѣн, па тѣ нѣшто ко здравшѣ испѣт кѧмена. Ѡдѣш под воденйцу, па се окўпаш прйѣ сўнца у лѧдну вѣду, понѣси пешкйр и окўпѧ се у лѧдну вѣду и тў се обўчѣш и свѣ. И тў зовѣш нѣкѣга кад вйдйш од дрўгѣвѧ ил дрўгарйцѧ, по ймену, ѣна се озѣвнѣ, штѧ је, не вел'й мѣл'йм него штѧ је. „Е вйдйш л'и овѧ зѣл'ен дрйјен, предѧѣм ти мѣј дрйѣм, ѣд гѣд дѣ гѣд, до овѣ доба гѣдинѣ.” Е, предѧдо ти дрйѣм, пѣсл'ѣ тѧ девѣјка цйѣло л'ѣто дрйѣмѧ. Којў ти нйје жѧо да се дрйјемѧ сву л'ѣто, ѣна се млѣго не наљўтй тѣ. Бўква зовѣ се од воденйцѣ,

воденѣца ѿмѧ бѹкву коѧ идѣ вѹда крос ту бѹкву, и дѣрекно у кѧмѣн у воденѣцу. Да нѣе водѣ не би се мѹгѹ окрѣхат воденѣчкѣ кѧмѣн. Ако се не озѹвнѣ не мѹреш да јѹј предѧш, ако се озѹвнѣ, тѣ јѹј предѧдѣш та дрѣѣм, велѧ да се озѹвнѣ. Ўочи Тѹрѣвдана копрѣву бѣрѣш, дрѣѣн, фрбу, и донѣсѣш, на штѧлу стѧвѣш, на кѹћу више врѧтѣ, више штѧлѣ, гѹвѣдѧ врѧтѣ, више врѧтѣ ѹфчиѧ. Тѹ су свѣ животѣнѣ, кѹ чѹвек, кѹ, и ѹно дѣшѣ, што гѹј дѣшѣ стѧвлѧш. Испл'ѣтѣш вѣѣнац, онѧкѹ тѹрѣш више врѧтѣ, то л'ѣпо је та вѣѣнац. Сѧмо стѧвѣш вѣѣнац. Вѣѣнац се стѧвлѧ и уочи Петрѹвдана.

Овѹ се зѹвѣ брѹдо, овѹ је за пѹјасове, а овѹ је за плѧтно вел'икѹ. Овѹ је за пѹјас мѧлѹ, а вел'икѹ је за плѧтно, овѹ је хѧсл'и за плѧтно. Овѹ су зѹпци, у свѧкѣ зѹбац прѹтнѣш ѣглу плетѣћѹ, свѣ жѣце ѹде ѹтнѣш, ѿмѧ стѹ жѣцѧ, не смѣјеш да размѣнеш јѣдан, бѣѣ рѣѣтко плѧтно, него у свѧкѣ, цѣло брѹдо напѹнѣш, те оснѹвѣ од конѹплѣ. И пѹслѣ брѹдила се зѹвѹ коѧ се к сѣбе вѹчѹ, прѹтнѣш чѹњак тѧ, а цѣѣви, има цѣѣви, напѹнѣш цѣѣв те пѹткѣ, пѹтка, то е опрѣдено, зѹвѣ се пѹтка од конѹплѣ. Стѧвѣш у та цѣѣв јѣдно дрѹвце, и овѹ дрѹвце ѹвде стѧвѣш, удѧрѣш га ѹвде, и ѹвде је цѣѣв, и како вучѣш, онѧ се цѣѣв окрѣхѣ, и ти вѧдѣш жѣцу да би прѹтѣнѧла, и брѹдо овѧкѹ прѹтѣнѣ, и оно брѹдо ткѣ, ткѣ, и изѧткѣш дѧнас пѣт мѣтѧрѧ, а звѧлѹ се мѣтар, звѧо се ѧршин. Вѣшѣ је ѧршин него мѣтар, мало је пѹвишѣ ѧршин, такѹ се тѹ звѧло. Коѧ је жѣна врѣѣдна, пѣт изѧткѣ, а коѧ није врѣѣдна, ѹна трѣ изѧткѣ, а јѧ сам ѹвѣѣк по пѣт ткѧла, и мѹј свѣкар бѣше жѣв и сѧшѹ тѧмо на крѣљу, а јѧ ткѧла брзо, и живѹта ми мѹга, ѹн слѹшѹ, кѧжѣ: „Од мѣрѧка сам слѹшѹ како удѧрѧ са брѹдилима”, и пѣт ѧршѣнѧ јѧ на дѧн сам изѧткѧла тога плѧтна. О-тѹгѧ шѣјѹ лѹди, пѹслѣ код шѣѧјѣдера нѹсѣмо сѧшѣјѹ ти кошѹљу, цѣо ти дѹлнѣ вѣш, и свѣ ти тѹ исѧшѣвѧ о-тѹгѧ плѧтна, от конѹплѣ. И лѹди с прѣва су такѹ бијѣл'ѣл'и се, у л'ивѧду кад су косѣл'и, сѧмо у вѣш, нѣшта нѣѣсу обукѣвѧл'и, пѹјас опѧши, а онѧ кошѹља им бѣјѣла од конѹплѣ, рукѧви дугѧчки, ѹзми свѧкојѧкѣ бѹјѣ, па извѣзи. Ў прси оплѣхак се звѧо, опл'ѣхак у прси да убѧциш, шѧра тѧ, и тѹ шѧра, и тѹ вѣс. Нѣјѣсу свѣ ѣстѣ, ѿмѧ свѧкојѧкѣ ѹрнѣкѧ, почѣтак, мѣ смо звѧли почѣтак, сад вѣчѹ и ѹрнѣк и почѣтак, имѧло је рѧзниѧ. Ко је бѣо врѣѣдан, млѹго је лѣпо то извѣзо, свѧкојѧке бѹјѣ извѣзѣмо те оплѣхке, и то пѹслѣ на вѧшир идѹ, звѧо се сѧбор, идѹ на вѧшер, на глѧвнѣ те сѧбѹре, обукѹјѹ се, свѣ то

од платна су се људи обукѣвали, ништа ис продавницѣ, све жѣне од рѹкѹ се обукѣвале ђ-тогѧ платна.

(Драгица Вељовић, 79 година)

Бороштица

Ми смо по правилу Арнаути, Мал'исорци, Арнаути, ми смо Албанци. Наше е порекло више е катол'ичкѡ уназад кад би се враћал'и него и српскѡ. Директно из Албанијѣ наше порекло. Наше пл'еме кат је осел'ило, разлок чега је досел'ило – све ђу да ти кажем ради чега. Ово место било, посла није имало нико није радно, све што кажѹ ето овакѡ ако је некѡ стѡку држѡ. Ка[д] су досел'ил'и ис Албанијѣ, разлок чега је било... Ја знам, ђтац би причѡ да је пашче удавилѡ некѡм дијете, те тѹ посл'е су убивања била и овѣ су три брата напустил'и, ђни су најпрво бил'и у Тузи па из Тузи... Крф некѧ, свађа била и ђни напустил'и тамо тѡ место и досел'ил'и овамо, тѡ ти је разлок тогѧ. Они су послѣн тѹ мало, тѹ мало, ѡвде су остал'и. Наше е порекло негде из Албанијѣ, та сеѡба кад је била мѡжда прије триста-четирстѡ гѡдинѧ. Тѣ су сеѡбе бил'е ка и сад што постојѣ. Тачно се не зна, неко каже да је била три брата и живѣл'и тамо у тѡ место и откѣни се пас и удави ис тог другѡг пл'емѧ и ѡнда су ђни бил'и примѡрани, ѹзел'и су децу, кренул'и су, најпрво су насел'ил'и Угѡ, па им се тѹ није свидѣло па у Бѣоц, па из Бѣоца се врати у Бороштицу, е из Бороштицѣ кренул'и су по Македѡнији, по Позару. Не знам овѣ старѣји да л' шта разумѣју албански, ал' кад би се саставио Албанац с Кѡсова и овѣ наши, тѡ е ко кад би причал'и овѣ из Бѣограда и ми ѡвде ис Тутѣна. Изгѹби се, тѣ ѡбичѧји, немѧ.

Педесѣт и другѣ, пѣтѣ до шесѣт и пѣтѣ за Турскѹ је ишло. Ја сам чѹо от старѣја, путѣва није ни имало, сѧт овѣа вѡзилѧ, ја знам, није мѡгѡ чѡвек да вѣди трактор јѣдан, ни како вѡзило да је овамо изашло. Па кад је прѣви пут јѣдан комшија ми ѡде купѣно трактор, тѡ трчала би деца да вѣдѹ шта-е тѡ, чѹдо хѣм је било. Ни радиѡна, није тѡ ништа имало, а најглавнијѣ, више е народ због путѣва је осѣлаваѡ. Ђво сад се мало, да ти кажем, тѡ су старѣ кѹће бил'е, сирѡтиња, већ сѧт се пѡчѣло мало, ѣво ова пут, знаш кѡл'ко тѡ нарѡт и вѹчѣ. Да е имѡ чѡвек пѧра не знам кол'ико, кад немѧ пута не мѡже да купи ѧута. Путѣви лѡше, причѧм ти, снабдѣвал'и би с кѡњима ѡвѣ продавнице ѡвде.

(Реља Шкријѣљ, 74 године)

Тò е бiло тaмо у Ругòву, овi нaши стaрi штa су бiл'и, ту е Ругòва, ту и дaнас iмa пл'eмe. Ми смо óде Шкрiјeљи, iмa Шкрiјeљи ту. Òни су тaт кa[д] су дòшл'и óде досел'ил'и, они су кaтол'ици бiл'и и Турскa òндa влaдaлa и, штa знaм, нeшто су се око пiјетлa, ил'и нe знaм штa су се убил'и и òни су пòсeн мòрaл'и, да л' су убил'и турскòг војникa збок пiјетлa, нe знaм кaкò е тò бiло. Билa је дòшла ис Ругòвe, они су убил'и òвeкa и побeгл'и су овaмо, насел'ил'и се у Борòштiцу, овi из Угла и другa сeлa хи тужи: „Дòшла некa вóјскa, некi Влaси насел'ил'и се у Борòштiцу”. Оно се дигни онa вóјскa и дóђи то ту бaш на онa крc ту, и да нaпaну овe да хи убију да хи истeрaју. Ови истeрaј бaјрaк и кaо прeдaл'и се, и нису шћeл'и да се бiју, нiјесу смeл'и, и òни вiдeл'и: „Ай брe, тò је нeћи нaрот, вiдiш да се прeдaју да се не плaшу.” И дóђи онa њiхан првиш óде се пòдi са овiјeм стaријeм óде Шкрiјeљом: „Да дòђeм с вóјском смiјeм л'и óдeк да нòћимò?” „Сaмò да ми дaш бeсу да ми не дiрaш фaмiљију и да ме убијeш и кòгa да ми убијeш, дóђи.” Òн рeкò: „Ево ти је бeсa.” „А и ти мeнe aкò ти кòгa убијeм, jа сам ту да ти дaм бeсу, сaмò немò да урaду штa нeвeљaтно, да плaћкaју, да убију дeцу, хaјвaнe, да ми дaш бeсу да нeћe.” „Дòбрò, хaјдe.” Дóђи на кòнaк, овa пушћи хи на кòнaк, кaт òни увeћe, јeдaн тoпђијa њiхан, имaл'и тòп, дигни се те убi пiјетлa, кòкòшку. Онa се дигни те òн тoпђију тaт, убi тa Шкрiјeљ штò је óде насел'иò. Рeћe: „Штò убi òвeкa?” „Штò ми убi пiјетлa. Јeсмò л' се пòгòдил'и бeсу дaл'и јeдaн другòмe нит да ми ти штa убијeш ни jа тeбe?” „Е тaмaн си му гa ућинeò”, кaжe, „дaл'и смо бeсу јeдaн другòм, и ти мeнe и jа тeбe. Кaд је кћeò да плaћкa, тaмaн си му гa ућинeò.” Ево гa тoпђији jòш мрaмòр му сeди ту испòт сeлa. Òдe тoпђијa зa пiјетлa. Бeсa је бiлa тврдa, штa се рeклò бeсa, нiјeси смeò да тaкнeш кòгa, тaкò е бiло тврдо тò да се не смiје убит. Òни њи òстaвил'и, пòсeн жiву. „Тò е дòбaр нaрот”, кaжe, „пiтòм нaрот, нeкa хи нек жiву и òни.” Те ту су узeљи овò пòљe овудiјeр, пaло хи је. Тaмò у Угaò iмa грaницa сa Углом дòкл'eн је нaшe дòкл'eн је угљaнскò, тaмò Брaћaк, тaмò Грaдaц.

(Хукa Шкрiјeљ, 81 гòдинa)

Брeгòви

Врeмe друкчијe бiло нò сaт. Врeмe је бiло, не пiтa те рòдитeљ òдe да те дa: ти бiлa мaлòљeтнa, бiлa стaријa, òн кaжe: „Jа сам рeшиò ту да те дaм”. Jа кò нiјeсaм бiлa тунaкe у кућу нò сaм нeћe бiлa тaмò eл' тaмò, кaжe: „Jа сам те дaò”. „Ћe?” Кaжe ту и ту. „Пa, мeнe

тѠ не одговѧрѧ, јѧ нит сам видела, нити... Кѧко ћу јѧ д[а] идѧм тунѧке?" Кажѧ: „Нитшта, јѧ сам те дѧо.” И идѧш тѧ јел’ Ѡн стѧр јел’ млѧт, Ѡн те не пѧтѧ, сѧмо: „Дѧо сам те”, кажѧ, „хѧјт”. Реко: „Јѧ га нѧ знѧм”. „Нитшта, хѧјде тѧ такѠ, јѧ сам те дѠ и нѧмѧ друкѠ”. И јѧ сам такѠ пристѧла тѠ. Шеснѧс гѠдѧнѧ је бѧо старѧјѧ од мѧне мѠј мѠш, такѠ, и јѧ сам жѧвѧла саш ѧѧм млѠго л’ѧјепѠ, слѧгѧл’и смо се. И дѧнас, јѧко је Ѡн старѧјѧ бѧо од мѧне, јѧ млѧћѧ, Ѡн је здравшѧ нѠ јѧ. Ѡн сѧдек здравшѧ ѧзѧћѧ нѠ јѧ, ѧѧга нитшта га не бољѧ, мѧне кѧчма, нѠге, кѧно ти, рѧћѧла се дѧца, живѠвѧло се, слѧгѧло се, бѧо л’ѧпшѧ жѧвѠт, слѧћѧ да жѧвѧш нѠ дѧнас. Дѧнас врѧјѧме друкшѧ млѠго, дѧнас ѧмѧш кол’ко ѧмѧш и да нѧмѧш, тѠ ти је млѠго друкшѧ овѧ нѧрѧшћѧј, не мѧл’ѧ му се нитшта, но сѧмо му се чинѧ да му је у грѧт да ћѠсѧ, да жѧвѧ, јѧ тѠ нѧјѧсам мѧштѧла, јѧ сам вол’ѧла у сѧло от почѧтка, јѧко сам бѧла такѠ малољѧтна, јѧ сам вољѧла на сѧло да жѧвѧм ѧвијѧк. Шеснѧс гѠдѧнѧ ка[д] сам дѠшла имѧла сам. Нитшта знѧла нѧјѧсам, ни да умѧјѧсѧм. ЖѧвѠт ми је бѧо л’ѧјѧп, л’ѧјѧпо сам саш ѧѧм жѧвѧла, нѧјѧсмо се матретѧрѧл’и, пѧторо децѧ сам имѧла са ѧѧм, чѠре поудѧвѧла. Такѧф је жѧвѠт бѧо, дѧнаске ѧмѧ се, фѧла Алѧху, тѠ се добѧвѧ, јѧко се рѧкнѧ вѧлѧ, јѧ сам дѠшла у дѠста слабоштињу, нѧкат нѧјѧ се тѠ имѧло. Мѧћѧху сам имѧла, Ѡн имѠ мѧћѧху и јѧдва је чѧкѧла да се тѠ мѧкнѧ, кѧнѧти што је пѧсторак, и одвојѧо не пѠсл’ѧ тѧ свѧкар, мѧне и ѧѧга, борил’и, кѧћѧл’и, бѧло ни је гѠре мѧсто тѠ што ни је кѧћѧ бѧла, пѠсл’ѧн Ѡде смо пребѧцѧл’и, кѧпѧл’и кот јѧдног ѧмѧра, брѧтучѧда, Ѡн је у Жѧпу тѧ ѧмир. И такѠ то тѧ смо остѧл’и да жѧвѧмо, нѧјѧсмо отѧшл’и по граду, нѧмѧ пробл’ѧмѧ дѠсад, да бѧдѧ слѠбѠдѧ, да бѧдѧ л’ѧјѧпа живѠта, штѠ рѧкнѧ, тѠ жел’ѧмо нѧјѧвишѧ. ПѠсл’ѧн сам распитѧвѧла јѧтрѧе онѠ да ми кажѧјѧ кѧко да с[e] умѧјѧсѧ, онѠ на сѧбе пѠчѧла да мѧјѧсѧм, нѧ знѧм нитшта но сѧмо онѧкѠ замијѧсѧ га а нитшта ни квѧсац ни гѧрму, тѧпѧт нѧјѧ имѧло овѧ квѧсѠѠве, овѧ гѧрме, но тѧпѧт је бѧло онѧ квѧсац забрѧкѧ мало брѧшна и тѧри помало от тѧјѧста брѧшна, забрѧкѧш онѠ и Ѡно послѧн мало удѠћѧ, замијѧси л’ѧбѠве, послѧн онѠ мало удѠлѧзѧ. Здравшѧ је бѧло нѠ сѧт, здравшѧ је бѧо и тѧ квѧсац некадѧшњѧ но садѧшњѧ и свѧ је здравшѧ бѧло нѧкат нѠ сѧт, е сѧт ѧмѧш свѧга, ал’и свѧ је друкѠ но нѧкат. Нѧкат се јѧо л’ѧп мумурѧзан, јѧчмен, пшѧница сѧјѧта, а дѧнас овѧ бѧјѧљѧ л’ѧп, овѠ нѧмѧ нитшта, овѠ нѧмѧ ѧкѧса и нѧмѧ здрављѧ.

(Фатима Куч, 69 година)

Ада богами смо пр`авил'и и т`о је б`ило ств`арно л'`ијепо, т`урил'и би пом`ало ј`ечма и помало кл'`ек`а и зн`аш кој`и с`ок би он`о напр`ави зг`одно, йм`а нек`и д`обар `ук`ус, и ј`ечма смо помијеш`ал'и пом`ало, и зн`аш како е то б`ило зг`одно, а с`ат ов`а н`арот мах`анц`ија нешто. Кр`ушку, би н`ашл'и, нек`у кр`ушку д`обру, ако н`ем`а пит`омиј`а, йм`а д`ивл`иј`а, с`амо су ств`арно д`обре ко пит`ом`а, и т`ур`имо т`у кр`ушковачу те п`иј`емо т`о, мл`ого зг`одно. Н`ијесмо ј`абуке тур`ал'и, а тур`амо и р`ас`о, к`упус т`ури. С`ат ов`а н`араш`ћ`ај нешто н`ем`а мер`ак за т`о, ј`а в`ол'`им р`ас`о, в`ол'`им кр`ушковачу, ов`и да л'` поп`и ј`едам`а, н`ећу, каж`е, в`иш`е. Н`ем`а, т`ак т`ук пон`ег`ђе ов`амо у ов`у глав`ицу, в`ић`о сам пом`ало йм`а ал'и сл`або, йм`а в`рґањ, йм`а л'`ис`ич`арке, ов`о се исчеш`ћ`ало св`ут. Л'`ијеск`е йм`а, йм`а св`ашта. Шт`а би бр`ал'и овиј`а ч`ај`ев`а од л'`ип`е, б`огу ф`ала шт`а би д`ошло о[д] Тут`ина, от Коч`арн`ика, ис П`оп`а, па по овиј`а н`ашиј`а ш`ум`а би бр`ал'и л'`ип`а, ч`ајеве, м`и с`ат йм`амо л'`ипе кот к`ућ`е, т`о су с`ила л'`ипе, м`оре, ал'и ј`ош н`исмо `убр`ал'и ни ј`едан ч`ај. Йм`а ј`едно др`во р`уј се зов`е и ј`а би ос`ек`о тог`а р`уја, па ос`ечи он`о на пом`ало па нам`еш`ћи к`а хамајл'`ијице он`о, от`еши оног`а р`уја, св`е те `у очи уд`ар`а к`ол'ко је р`уј, р`ујно он`о др`во, па би дев`ојке, ж`ене, `уз`ел'и оног`а, св`ашта. Йм`а од`е р`уја код н`ас ов`амо у ов`е кр`ше, ј`а сам нос`ио ј`едн`ој ж`ени у Тут`ин, да л'` н`ешто вель`аше за нак`и пр`ит`исак, п`ојма н`ем`ам з`а шта он`а т`о, те би ј`а ос`ечи по п`ун ј`едан ц`егер р`ујовин`е те јој пон`еси те је он`а нешто т`о к`ух`ала и п`ила би т`а ч`ај.

(Шемо Куч, 80 година)

Врујца

Н`еко га крст`и Вр`ујце, н`еко Вр`ујца. Ј`а зн`ам и пор`екло збок ч`ега се зов`е Добр`иња. Т`о е дал`еко. Ёво к`ако. Нек`и ст`арац Ил`ија кад је дош`о ис Црн`е Г`ор`е г`оре, п`ао у т`е кр`вови шт`а ли, и пош`о да беж`и и им`о ј`едно кљ`усе, м`и каж`емо коб`ила, и фам`илију ц`ијелу пов`еди да беж`и ов`амо и иш`ао, иш`ао од Црн`е Г`ор`е, нос`ио йст`о кок`ошке нек`е и п`ијетла и р`ек`о: „В`ал`а ов`а пијет`ао ђе зап`ев`а, т`у ће б`ит д`обро и так`о т`о да нед`енемо йме”. Иш`ао, иш`ао, кад из`ашли од`е у Добр`ињу, т`и не п`ант`иш нек`е ј`аворове, он`о з`ар з`ора б`ило, он`а п`ијет`ао кр`иљ`има т`у, т`у, т`у – з`апев`а: „Е в`ал`а оћ`емо од`е да се наст`ан`имо, од`е ће б`ит д`обро”. И о[д] тог`а је ост`ало Добр`иња. Вр`ујце кроз вр`ело од`е, вр`ело зов`е се вр`ело, и зат`о се н`азв`ало Вр`ујца, ов`а в`ода йм`а од н`ешто е, йм`а дв`ије д`обре в`оде, он`е се зов`у вр`ело, т`о е т`ап`ут так`о, и зат`о се и н`азв`ало Вр`ујца. Ж`упа к`ао м`ало по пл`одности, а Вр`ујца за вр`ело. А Добр`иња је збок тог`а пост`ало

Добриња. Врујца је ко засеок, ми се не водимо у те књиге ко Врујца но ко Жупа. То е мало место, двйје три куће биле, ту су насељавали те аге, оде су живели кажѣ неки Батржани па су слаби радници били и аге су и растерали и населили нас из Добрињѣ, ми смо из Добрињѣ оде прѣшли, овѣ су добри радници, оде је било јагма ко да се насели, јер оде било близу вода. Ис Црнѣ Гѣрѣ у Добрињу, а ми смо из Добрињѣ йсто оде насѣлени. А нашѣ је порѣкло ко овѣ Савићи. Били су неки насѣлени, реко из Батрга, е послѣ су нас населили, они су та ушур узимали. Нама су аге овѣ Хамзѣгићи ис Тутина, овѣ е њино било, е послѣ на[с] су населили оде, овѣ су наши старѣ били добри радници, имали користи и онѣ и онѣ, затѣ су и населили.

(Миливоје Савић, 81 година)

Годово

Пѣсл'ѣ свѣдба била у недељу, двѣрѣла, бѣо ми је Драгољубѣв брат ђѣвѣр. Ёто ту поре[д] тога прѣзѣра, недељу по Сѣвѣндану, ту сам двѣрѣла, ѣнда нѣмѣше слика, нијесѣм се сл'йкала ка[д] сам двѣрѣла. Онѣ мѣраме рѣшѣаче до ето овудѣје, цѣтѣва, згѣдѣ, купи онѣ ћипурије ко[д] Цѣганѣ, ето онѣ купи и тури бајѣги овудѣје на капут. Јѣ сам носѣла стѣлно марѣму, и девѣјком сам носѣла, ѣнда је било срамѣта да идѣ гологлава. Пѣдѣсет ѣсмѣ, давно е било то. Имѣл'е су јѣдне бѣјѣл'ѣ, онѣ нешто прѣвѣдно је било, а онѣ јѣдне марѣме бѣху жѣћкастѣ, некако су ми вѣшѣ л'йчѣл'е но бѣјѣл'ѣ јѣл' сам јѣ бил'а бѣјѣла у л'йце. Купѣвал'и, па ми послѣ купише црѣвѣну марѣму, па нѣси црѣвѣну марѣму, па дѣца ис Пѣпѣ, дѣста и је имѣло што су йшла у шкѣлу, и ѣна су мѣрѣла да свѣрнѣ: „Оѣмо да свѣрнѣмо оде кот чика Мил'йвојѣвѣ кућѣ да вѣдѣмо снашу”.

(Радмила Стѣшевић, 77 година)

Дѣ да ти гл'ѣдѣм у шѣлу. Што си јака, на висѣну, ймѣш неки пиштѣлѣ, неки глѣс пѣвѣљан, неку жутљѣвину си бѣцила за л'ѣђа, мушкарѣц са неком ѣсобѣм овѣмо ка тѣбе мало пѣдалѣѣ, ймѣш неку гѣрану, нешто ѣе да разгѣнѣ, да се обрѣдујѣш нешто, нека ѣсоба овѣко с мушкарѣцом стојѣ јѣдно уз друго нешто према тѣбе овѣмо, тѣ нешто јака, нешто си хи надвѣсила, неки глѣс срѣтан ѣе ти бѣт, нешто си замѣшљѣна, нешто замѣшљѣш а свѣ ѣе да ти се овѣ оствѣри, дѣста си замѣшљѣна, а жутљѣвину си бѣцила за л'ѣђа, скрѣз забацѣјѣш за л'ѣђа, па ѣпѣт испл'ивѣвѣш на површѣну. Не трѣба вѣровѣт, нацѣрто ми се неки добѣтак, јѣ

вичѐм сáма у сѐбе, којѝ л'и је добѝтак, кад мѐне брãт дãде дõл'е пãрã. Кажу трѐбã гл'ѐдат а не трѐбã вѐроват, јã сам научила кат сам се запосл'ила у мõј локãл па имãла једна гõре повише мѐне па õна би дõшла код мѐне, па би ме грл'ила, рѐко: „Немõ ме грл'ит мисл'ѐтѐ некѝ мушкãрац ме грл'и. Тѝ си скрõс крãтко пошѝшãна, рѐјтѐ енѐ што је грл'и онã мушкãрац”, õна се смѝ, мѝ би шãл'ил'и, изводѝл'и, õна би дõђи гõре код мѐне кат хоћу да промѝјеним смѐну: „Хãј на кãхву”. Јã од Рãмизѐ наући, Мѐдõвѐ женѐ. Õна би код мѐне дõђи, јã научи од нѐ. Хãј штã ти је л'ијѐпа овã жѐља, ймãш кр̑с, у̀спех, наврх глãвѐ, па се нешто извѝсила, мушкãрац према тѐбе скрõз овãмо, кã некõ ср̑це. Што ти је л'ијѐпа овã жѐља, нешто ти се на двõје раздвãјã овã жѐља, нешто ћеш да запучиш, ка на двõје да ти се раздвãјã, не умѝјѐм ти кãзат, ймãш зãставу, нешто ћеш да побѐдиш, нешто ће да ти се оствãри, овãмо ймãш нѐшто кã брõт. Ймãм, мѝлõс нѐшто, рѝба брѝга, па õпѐт на висѝну некӯ глãс л'етѝ, кључ, нешто ћеш да закључиш.

(Сафета Даздаревић, 46 година)

Делимеђе

Бãјрам се слãви код нãс овãмо л'ијѐпо, долãзи ти, умѝјесѝш свѐ, свѐ умѝјесѝш штã трѐбã, и слãтко и слãно, биријãн и пѝта и сӯтл'ијаш и свѐ, хãлва се испѐћѐ уõћи бãјрãма, е пõсл'ѐн постãвиш, пõсл'ѐн пõчнѐ комшиљук такõ свѐ да долãзи, свѐ по [j]ѐдно испрãти, по [j]ѐдно срѐтни, на хастãл слãткõга, нãјпријен сãмо слãтко је бѝло, сãт ймã овијã сõкõвã и овогã свѐга, и овогã вõћа, принѐси валã пун хастãл. Кõ хоће д[a] ўзмѐ, нек ўзмѐ. Вѝшѐ се кӯћã, овõ нãше што е комшиљук и овõ брãство гõре, овудãр овõ обѝђу људи за дãн. Оди́ва којã је дал'ѐко не мõре тѝ дãн, а õде комшиљук, нѐко рãдѝ, ка[д] се потрѐфѝ нѐко те не рãдѝ, õн обѝђѐ овã комшиљук свѐ, кад је на посõ, дрӯгѝ дãн, трѐчи дãн дõђѐ, а одиву је нãјсевапнијѐ обѝћ. Прãви се тõрта, прãви се баклãва, прãви богами некã ћуфтãт, прãвӯ дӯдове, пѝте се мѝјесӯ. Дӯдови се прãвӯ, растõпѝш мãсла и мало зѐјтѝна и убӯтãш шѐћер и шѐћер тӯриш па убӯтãш онõ свѐ те се онã шѐћер растõпѝ, е пõсѐн тӯриш по едно јãје двõје у онõ свѐ, јõш пријен брãшна, посѐн тӯриш оногã брãшна, забр̑кãш, забр̑кãш кол'ко ти је тамãн, извãди прõбã овакõ да л' мõре да се растãњѝ онõ да се не л'ијѐпѝ зã рӯке. Е мõре, е сãт растãњѝш јѐдну, тӯриш у тепсију суд рѐдом овакõ, напунѝш тепсију, испѐћѝш. Прел'ијѐ се шѐрбѐтом. Овãмо се шѐрбет кӯхã пõранијѐ. Шѐрбет како кãт, нѐко тӯри којã је вѝшã тепсијã кѝло кõцкѐ, тõза, којã је мãњã бãш не трѐбã, но хоће млõго да се ујãптѝ па посл'ѐ нѐће да ўћѐ у дӯдове

онā шѣрбет. Прѡврѣ се па врѣ дѡста валā, један дāн цѣо дāн врѣ. А баклāву кад мѣјесѣш богами јѡке, готѡво двā дāна те онā шѣрбет на баклāву. Баклāву сāt нѣко е прāвѣ кот кѹћѣ, а сāt ѣмā овѣјā кѡрā да се кѹпѣ у Пазār. Нāјпријен смо сѹкāl'и на сѡфру, па оклагѣју па растāњи, па штā, па посѣн ѹзми тѹри ѡрāхā, тѹри унѹтра шта трѣбā, да хи рѣндужѣмо орāхе, тѹри шта трѣбā тѡ, кѣкс. Пā тѡ л'ѣјепо заћнѣш, нѣко је мѣјесѣ кā пѣту, а нѣко јѡк нѡ кā кѡлпиту, пā посл'ѣ сāl' сећѣш по мāло овакѡ и рѣћāш у тепсѣју свѣј нāоколо. ѐн дѹго се пећѣ, не смѣјѣ да јѡј дāднѣш вāтру ѡдмā, но тиху вāтру. Пот тѣху вāтру се пећѣ већ готѡво трѣ сāхата, пошто не мѡре да свѣд да је уфātѣ ѡдмā вāтра, нѣе истѣштѣна ка што трѣбā, нѣће онā слāдак шѣрбет ни да уѣћѣ у ѹѹ. Овакѡ јѡк но на тѣху вāтру, налѡжи, нѣко на струју, па угѡди му рѹку, на струју укљѹћѣ онѡ, па је пѣћи. Ревāнѣја се прāвѣ овакѡ. ѹзмѣш мāло зѣјтѣна тѹрѣш и мāло мāсла и ѹзмѣш коѣ јāје и онѡ свѣ убѹтāш, убѹтāш и убѹтāш, посѣн ѹзмѣш мало брāшна и кāкао и понѣгѣ мало убркāш, јок по цијелѡме, но по нѣће-нѣће, такѡ, посѣн тѹрѣш на шпѡрет те испѣћѣш. Е вālā нѡјзи не трѣбā млѡго шѣрбѣта, кā једна ћѣзва о[д] трѣ ћетѣри фил'ћāна, и посѣн кад испѣћѣш, ѹзмѣш кашѣкѡм л'ѣјепо те свѣд рѣдом попркāш. Сѹтрадāн мѡш свѣ да е искоматāш у колаће и да е тѹрѣш. ѐна се прāвѣ валā хāлва, тѹрѣш мало мāсла и зѣјтѣна, ал' не тѹрѣш да се укрћѣ, нѣшта тѡ, но тѹрѣш ѡдмā брāшно, пећѣш је на шпѡрет, мѣјешāш кашѣкѡм да нѣгѣ не изгорѣ ал' нѣшто, свѣ је мѣјешāш кашѣкѡм, е посѣн ѹзмѣш кат се испѣћѣ те порумѣнѣ, прѡбā, на кашѣку извāди, да л' је порумѣнѣла, да не остāнѣ плāва, она порумѣни. Кѡ ѣмā нѣко турā ѡра, усѣтнѣ па мāло помѣјешā у онѹ хāлву, е посѣ онāмо шѣрбет скѹхāш, е посѣн кат је кѹхāна, испѣченa хāлва, изрѹћѣш, па изрѹћѣш мало шѣрбѣта, па ко ћѣш јѡш, јѡш јѡј додā, а мѣјешāш је јѡш на шпѡрет, јѡш јѡј додāји. Посѣн мāло се хлāдни, кашѣкѡм, ѹзми танѣре, с кашѣкѡм па свѣд рѣдом овакѡ напѹни танѣре и тѹрѣмо такѡ, спāрѣмо ми јѣдѣмо, и јѡпѣт стāвѣмо кад нѣко дѡћѣ такѡ за Бāјрам.

(Ѓузида Цаковић, 74 године)

Долово

Богами знāш кāко, сāt некѣ прѣјетѣљи вѣди нѣће некѹ девојку, овѣ дѡбри, онѣ дѡбри, тāпѹт нѣсу се, ил' слѹчāјно нѣће се срѣтнѣ код некѣјā прѣјетѣлā и отѣди прѡси. Мѣне је ѡн просѣо двā-трѣ пѹт, вѣдѡ ме у Тутѣн, јā долāзѣла и мѡј свѣкар ме вѣдѡ и долāзил'и прѡсци просѣл'и, они ме дāл'и, нѣт сам вишѣ Авдѣју вѣћāла, ни прѣчāл'и ни излāске ни нѣшта. Они прѣчāјѹ, оно рѣћāјѹ онѣ брѡјнѣце: „Ако је Āлāх сѹдбѣну учѣнѣо да се опрѣјетѣлѣмо, мѣ смо

дòшл'и, бегенйшѐмо вас као за прйјетелѐ, а сàд ако вй бегенйшѐте нàс", а тò нит је излàзила девојка да вйдй тѐ прòсце и тò, хàј бòже сачува. Тàмо у дрүгү күһу јà знàм кат су долàзили мѐне да прòсү, јà не смйјем на воду д[а] изàһѐм да ме не вйдү прòсци. Такò е тò бйло тà òбичàј, тò на прймер отйди мй девојке на свàдбу, отйди тү, Гѐгиһи се звàл'и и отйди на свàдбу, двòрй тàдàн тà млàдà, двòрй, дòшла ўвечѐр, рйјетко се бежàло, дòшла углàвнò, двòрй невѐста. Обучүјү је, вòдү је зàве, онѐ кàтове, онѐ згòде, онѐ шүхрете, злàто, и мй отйди и сàт тàмо лүди седү пòдал'еко а мй жѐне овàмо и онà гàзда овакò шѐтà и прүт нòсй, и сàт понѐкй би хàјò да уйһѐ у кòло овàмо да йгрà, ал'и гàзда не дà, кажѐ јà сам óде, óде се покүпйл'е жѐне са свйјà крàјѐвà, јà òбрас не дàм да ми се мйјешà, звàлò се шарѐнò кòло а сà[д] тò нѐмà òбрас брес шарѐнòга кòла и брес свàдбѐ. Имàл'е су злàто, кà од пàрйцà неке белѐнзүке се звàло тү, а нешто наруквица и йстò хàлхàл'и су се звàл'и от црвѐнијà һйнһүхà, а онò нйје имàло тàпүт злàта, ада, до скòро, кат сам јà бйла девојка, йгрàла сам сас мојйм мàјкйнијем, тò на руку једне пàрице, нà глàву би се турàло и овудйјер на прси. Фѐс је дрүгò а тѐ су дрүгò, што су имàл'и нàкйти, ёја. А фѐс је бйо невѐстачкй, кат түрй ону шàмйју, подвѐжи је тү па онà фѐс настрàначкй, па тò су бйл'е ка сат двол'йрке што нòсү. Ко се оженио ви?

(Ђузида Џуцевић, 70 година)

Ђерекаре

Тò је бйло тàдà такò. Ако му се свйдй, нàһү зàједничкй јѐзик, испрòсү, òдү свàтови, доведү је, правү свàдбу, тàпүт нйје се зѐдничкй правила свàдба, сàмо онà што ўзмѐ девојку, тà правй свàдбу, овà што је дàò он испрàтй тѐ свàтове тàмо, мàло онò, рүчајү лүди, ил'и ако је пòдал'еко, нѐко на кòнак, растүрү лүде, тàпүт би по педесѐт ил'и шѐсѐт свàтòвà дòһи у сѐло, òни би на кòнак, ис Пѐтницѐ озгòр, из дал'ѐка, ис Сенйцѐ òгут, тàпүт на кòња и они би дòһи на кòнак и сàд јѐдан тү ис тогà сѐла, као òдгòворан нѐкй, кажѐ двàнàес лүдй, тàпүт се звàло сòфра двàнàес лүдй, двàнàес лүдй на кòнак кот Бешйра, двàнàес код Мурàта, двàнàес лүдй код овогà, растүрй на по пѐ[т] шес кòнàкà и òни пренòһи тàмо, музйка, на посѐдак па на цүмбус кот тогà, кот тогà. Изүтра сүтрадàн код овогà дòһи, код овѐ девојкѐ, ўзми девојку и одведи је. Ймà цумбүсү, йграјү, пѐвајү, тàпүт је имàло ў коло по двадесѐтак лүдй, у кòло па по двојйца и двојйца би пѐвàл'и. Тàпүт сàмо јѐнһѐ, по двйје трй јѐнһѐ, тò врло рйјетко, и тàпүт кат су тѐ свàдбе бйл'е, кат су тй скүпови бйл'и, нѐ би дàл'и зàедно да су у дрүштво, него пòсѐбно жѐне пòсѐбно мушкàрци. Кад је онà дàн свàдба и жѐне дòһү и лүди, ал'и жѐне

се не мијешају с људи́ма, није се да́ло. Са́т йма́, свѹд не пра́вѣ а понѣгде пра́вѣ. Та́мо кад је доведѹ, йма́ једно ди́јете, ко йма́ деце́ ма́л'ѣ, повѣдѹ онѡј невѣсти, то кажѹ на ко́нче, још није с ко́ња са́шла, да́дѹ јој онѡ ди́јете, она на ко́ња два́ три пу́т га окрѣне́. Обича́ј та́, мушко ди́јете, посл'ѣ са́ђе с ко́ња и одведѣ је та́мо ње тре́ба да се свѣде́. Та́мо ђде́ у ордина́цију, у ту́ со́бу, до́ђѹ та́мо же́не код њѣ да је да́рујѹ, прича́ по́сл'ѣ та́мо са жена́ма, ал' кад је на ко́ња те йма́ дѣве́р, ми каже́мо дѣве́р, йма́ дѣве́р те јој во́ди ко́ња и њна́ не́ма ко је та́мо по́шла на ко́ња ни́је да прегово́ри док не са́ђе. Йма́ њна́ ма́рамче и кат прѣ́ђе во́ду, ба́ци онѡ ма́рамче, ђбича́ј неки́, не зна́м којѡм руко́м тре́ба, зна́м да ба́ци кат прѣ́ђе прѣ́ву во́ду, ба́ци то ма́рамче, и сат неко потрчи́ да га ѹзмѣ́. Цумбу́си се и та́мо и та́мо, и ова́мо ње ѹзмѹ́ цумбу́си. По́сл'ѣ двѣ́је хѣ́фте, три хѣ́фте, дола́зѹ да ви́дѹ одѣ́ву, да́ривајѹ. Ђна́ посл'ѣ у сво́ју ку́ћу, то́ је са́т њѡјна ку́ћа, што ка́жѹ, њево́јка је ту́ђа ку́ћа, код на́с тако́ ка́жѹ, ти́ си кот свѡѣ ку́ће, ти́ си у ту́ђу ку́ћу. Ти́ њеш, у йме бо́га, да се уда́ш и ђде́ш у сво́ју ку́ћу. Ђде́ же́дна је побѣ́гла же́днога Хѹ́се, ту́ му је ку́ћа, ѡн је ѹмро́ при́је двѣ́је три го́дине и она побѣ́гла, та́пѹт би трча́л'и ко би осѣти да побѣ́гне, да не да́јѹ, а ѡна побѣ́гла, а Хѹ́са, де́ца њего́ва ка́жѹ: „Ба́бо, ба́бо, по́беже Ну́ска!”, Ну́срета јој йме. Кажѣ́: „Ни́је, си́нко, ни́је”. „Јѣс, бре́, же́с”, ѡни ми́слѹ не ве́рујѣ им. „Ни́је, но́ отѣ́шла к њѡјно́ј ку́ћи”. Ка[д] да́ ђбел'е́же, тре́ба да бе́жи, њѡјзи́ни не зна́јѹ, а кат је испро́сѹ, ѡни да́јѹ ма́раму, ма́раму ка́о, да́та је дево́јка, ѣво ви обѣ́л'е́же. А дево́јка проми́јени обѣ́л'е́же с мо́мком, они не́ зна́јѹ родѣ́тељи. Ил' прѣ́стен или ма́рамицу неку́, обѣ́л'е́же не́ко проме́њѣва́л'и. По́сл'ѣ ђду́ људи́, спре́ми она́ што је ѹзо́ ту́ дево́јку, спре́ми два́ чове́ка, да му поклѡ́ни, да се поми́ре, да су при́јетељи, да се посл'ѣ посѣ́те при́јетељски́ и поми́ру се.

(Елез Тахировић, 89 година)

Жирче

Ва́ла ја́ сам побѣ́гла. Ђ ва́ла ла́ко, мо́ј му́ш имѡ́ је же́дну ха́лу поред мо́је ку́ће, ја́ сам ис Покрвени́ка ро́дом, от Чѡ́крл'и́ја. Дошо́ до́л'е, ви́де ме, ја́ чу́ва ђвце, бе́х малол'ѣтна, петне́с го́ди́на ви́ше ни́јесам има́ла. Чу́ва ђфце, ѡн ме ви́до, бигини́сѡ, пи́то ту́ ха́лу: „Ка́ка е, шта́ е”, она ре́кла до́бра, ма́јка ме оста́вила от четре́с да́на, напу́хѣла мо́јега ђца, нешто са свѣ́крво́м ни́је мо́гла, ка́ко е би́ло, шта́ е би́ло ја́ то́ не́ зна́м, њивѣ́ла ме же́дна би́јача, ѡна посѣ́н ѹмри́је, же́дна ами́циница ме е њивѣ́ла. Посѣ́н ма́њахе, има́ла сам же́дну, о[д] тога́ полубрата ма́јка што е у Шве́цкѹ, она и ѡна на́пусти, ја́ оста́до да чу́вам ђфце да нами́руѣм,

ранијѣ врѣмена девојке су бил'е напредне, није се то чувало ка сад дијета, кажѣ ко није напредна, она је нешто бол'есљива. Ја га и ја вѣдо, а досадило ми валā хѣзмет краѣве, ђфце, по педесѣт оваца мѣзи, малол'ѣтно, мѣчи се. Та хала његова: „Валā добар је, йма сал' мајку и једнога брата”. Један дан ја ђдо ко[д] тѣ хал'ѣ, кат ђн тѣ. Хђ л' ме, дѣшо, хђћу те, гѣшо. Рѣкох се. „Ѣ, у кѣй дан ћемо дђј?” А бѣо понедѣонѣк. „Дђј ћемо ѣвечѣ.” Дђшл'и, ни седморѣца, ја дѣмове, ниѣ сам имала штā да донѣсѣм, ништа, један чѣшель, двоје тумāјл'йја, онђ се ранијѣ носѣло онѣ димѣје онђ, тумāјл'йја, блѣзе нѣкѣ. Амѣца ми бѣо кѣпѣо један сāхат рѣчнѣ, кат сам дђшла са тијем сāхатом, кажѣ: „Амааан, ова Мѣтина жѣна, ова невѣста сāхат нā рѣку!” Е овђ ми је мѣш ђде бѣо, овђ сам ја, бђгме л'йѣп, преварѣ се, л'йѣп бѣше и ђн, а богами и ја сам бѣла л'йѣпа, плафка, напредна, л'йѣпа, пѣна, отѣшло му ђко. Побѣго, дђћо тѣ, имаше једну краѣву, један шпђрет онā црнѣ цѣганскѣ у сђбу, једна чѣрга прђстрѣта увр сђбѣ, свѣкрѣва стāра. Јѣдна сђба, у јѣдну сђбу свѣ да л'ѣжѣмо. Чāтма пā окрѣчено сāмо, ја посл'ѣн оваја тā таван, ова је златан мђј таван, тђ бѣше црно, црно, црно, од некѣ стāрѣ кѣћѣ турал'и, преграћѣвал'и, ја нђжом нећѣ хѣфту данā стружи, стружи, стружи, ѣжѣте кā вђсак. Окрѣчи онђ, ђпра пāтос, дотѣра. Од Бајрама дѣца: „Сал' да повѣрѣмо у тѣ Мѣтѣницѣ сђбу кāко е”. Посл'ѣ свāдба, пђзва сѣло, бѣ л'йѣпо. Свѣдоше ме у један дђл'е, мѣ се ранијѣ свѣл'и, сāмо ѣто, у йзбу тѣ, дѣмек кā свāдба, у јѣдно ћђше краѣва, у јѣдно ћђше ја и ђн. Они га рѣхнуше онђ с вратѣ, демек кā младожѣњу, реко: „Тѣ готђво на краѣву пђгоди”. Алāх му дђ цѣнет. Те онāмо у једно ћђше папраћѣ тѣрил'и, л'ѣгосмо тѣ, изјѣтра се дѣго, хотѣ да врћѣ ѣѣде да ме дарѣјѣ, тђ свāдба. Обѣкђше ме, јел'ѣче, димѣје, свил'ѣнѣцу, дотѣраше ме. Онā Мѣрат што е Хабѣбђвић бѣо и[з] Жѣрча, што е држђ дђл'е обѣћу, пā Шѣмка, његова жѣна, алахрахметѣљу, ѣмрла је, она ми је бѣла тѣтка, ђна дђћѣ те ме нāмехћѣ, па нāмехћѣ, пā ѣведе ме у жѣне, да двђрѣм, пā стђј, пā стђј, пā стђј, па ме нђге забол'ѣше. Ѣ тђ се посл'ѣн рāстурѣ, наврх гђдинѣ рђди тѣ чђру.

(Ханкија Захитовић, 73 године)

Кѣлепоље

Тђ са врћ планинѣ гђре ко си чѣла ћѣ је бѣо аеродром на Мђкрѣ гђру, ѣ тѣ је бѣло једно јѣзеро, ја сам бѣо гђре, у ђчи те удāрā колко се тā вђда модрѣ, један крак излāзѣ у Йстђк, а један ђде у Йбар, ис крша, ада да тѣ вѣдѣш, тђ није мāло, ада кā Йбар, ништа за врѣјеме л'ѣта није вѣшѣ Йбар нђ што је тђ врѣло и на нѣкол'ико мѣста наниже јђш по

некол'ико излāзи те избѣјā. Мил'ѣја некѣ пā кажē се удāвѣо у тō језеро гōре ђе ти рēко на Мокрѹ гōру, и нāка девојка, Чечево, чешал' испō тē девојкē у Чечево дōл'е код Радѣчпоља, у Мѣлину главу глава тōг Мил'ѣјē, а у Ёсток нāкав штāп, у штāп бѣл'е пāре и нагрāђено је шупљо па забијено и пāре унѹтра, кат испāла тā мачѹга у Ёстōк, нāкаф нāђи тѹ мачѹгу, а овā чѹо за тѹ мачѹгу: „Хо л' ми прōдат тѹ мачѹгу? Вāлā ми се свѣђā, вāлā ми је продā.” Те га прѣвари, те му је кѹпи те му ѹзми тē пāре у мачѹгу. Нѣје знō што су у мачѹгу тē пāре. А овā Мил'ѣја, глава му је, кажѹ, тѹ испāла.

(Хамид Хајризовић, 83 године)

Коваче

Слāбо је бѣло вāшārā, нāјвишē би тō бѣло да нēко нēкōг завōл'ѣ преко, на прѣмер, другарѣцē. Нāјвишē се удāвāло по пл'емѣнима. Ако је дōбро пл'еме, нѣје нешто лōше, нѣјесу лопōви, нѣјесу ајдѹци, нѣјесу убѣце, љѹди би се нāјвишē такō упознāвāл'и, хођу тогā прѣјетелā, ако је лōш чōвек, нēће тē прѣјетелē, у такē љѹде не дāм дѣјете мōје да идē. Пā би се посл'ēн просѣло, нāјвишē дōђи на прōшњу, па кат је испрōси, уговōри кāд да дōђѹ да је ѹзмѹ, пā посēн дōђи те онō по двā-трѣ дāна је свāдба бѣла, дōђи уочи пѣтка те је ѹзми па тāмо јој напрāви кāну, накāни је па сѹтрадāн је посēн повѣди, па тāмо посēн двōри невѣста, пѣтак онō, онō од сриједē до пѣтка је свāдба бѣла. И тā нāрот и долāзница је бѣла, нѣје кō овō сāt пāре у кофѣрту него донēси пѣту, нēко донēси материјал за тумāјл'ѣје, нēко овō, нēко онō, ѹглāвнō прōсто, свē је бѣло прōсто. Нāјвишē долāзѹ овѣ дōбрий љѹди и ис комшилѹка. На прѣмер ѹзмѣш тѣ некōг дōбрōг човѣка, којѣ је дōбар за тō сѣло, глāвнѣ, одбōрнѣк ил'и нēшто, њни дōђѹ ту те тогā човѣка ѹзмѹ и дōбрий тѣ љѹди су ѣшл'и нѣјесу ѣшл'и лōшѣ љѹди него дōбрий, и отѣди запрōси је, њни ил'и рēкни онāдāн поклōни хим девојку, ил'и размѣси се ко је нēко нѣпознāt дошō, да вѣдѣмо да попрѣчāмо, да вѣдѣмо штā тē рѣћ за тē љѹде, нѣјесмо ѹпознāти са вāма и такō, кāзāћемо ви за хѣфту дāнā, ил' за двā дāна. А нāјвишē је бѣло састāљāње девōјкā кријѹћи. Тāпѹт тѣ нѣјеси мōгла да се шѣтāш кō овō сāt и да изāђѣш у кафѣћ, тō нѣје имāло, тāпѹт би мрѣтва девојка бѣла ако би је нēко вѣдō да је с нēкијем мōмком.

(Фатима Хамзић, 60 година)

Кочарник

За здравље, мрав је, вел'и, здрав, па попрскā онѡм водѡм с ѡзвора и мрави су здрави. И на Ђурђевдан, бил'е су најприен оне штрѹгље, нису бил'е кѡфе, сад у кѡфу свѣ мѹзѣмо, па би ставил'и једну плѡчу, онѣ што се кѡњи бил'и те се поткѡвал'и, ону плѡчу свѣжи за штрѹгљу, па тѹри кѡпривā око штрѹгљѣ, кѡти ону штрѹгљу. Тѡ плѡча да се свѣжѣ да се фāтā кāјмак да бѡдѣ дебѣо кā тā плѡча. Ка се кѡти штрѹгља вел'и: „Да бѡдѣ овāкѡ кāјмак”. Тѹ вѡду кад прскамо да имāјѹ краве мл'иѣка, тѡ прскаш, ада то бāбе сāмо причāл'е, ада нема о-тога нѡшта. И посл'е мѹзѣмо у штрѹгљу, ѡвце смо држāл'и најприен, сад краве, ѡвце нѣмā, рѡјетко ђе се држѣ. Е, тѣ гране седѹ и док попāдајѹ, забѡдено тѡ окѡтил'и, то дрѡјен и фрба најприен то прол'истā и тѡ се на Ђурђевдан ѹзмѣ и донѡси се, то уочи Ђурђевдана. А сāдек, најприен свѣ у воденицу, то би и-Жѹпѣ ѡдонѹт дѡшл'и, тѡ шта би имāло нāрѡда, па би пѣвāл'и, имāло дѣцѣ дѡста. Пѣвāла дѣца шта ѡтѣ, пѣвāла онѣ старинскѣ, онѣ пѣсме што се пѣвāл'е, нѡје овѣ садāнѣ, тѡ ранѡјѣ. Јā ка-сам дѡшла одѣнā, јā сам онāкѡ ѡшла, а дѣца би дѡл'е врѡштѣла, састāвила би се, а сāдек не идѣмо, на ѡзвор тѹ бл'ѡзу, нѣмā нѡкака воденица по Вѡдрѣнāку и не идѣ се, нѡко ти и не пѣвā, нѣма ни дѣцѣ. Нѣ знāм дѣца како су пѣвāла, о Јеремѡндану би пѣвāла, вел'и: „Бѣш те змѡје ѹ мѡре, свѣ су змѡје побѣгл'е, сāмо јѣдна остāла, и ѡна се распāла”, не побѣгла у вѡду и распāла се. О Јеремѡндану би то ка се цѹкā, пѡсл'ѣ Ђурђевдана.

(Илинка Сташевић, 77 година)

Лескова

Правѡила сам сѡр, мѹзла сам по седамдесѣт кѡзā. Правѡила сам по ђетрѣс кāцā сѡра. Продāвāла, гāјѡла дѣцу, мѹзла по трѡ пѹт нā дāн, по седамдесѣт кѡзā, ѡвāла, трѡла, дѣца ми посл'ѣ бѡла сѡтна. Отѡди тѣ кѡзе белāјнѣ прснѡ по шѹми. А вѡду носѡла сам нā глāву. Нā глāву, на тол'ѡкѹ фамѡл'ѡју. А погомѡлā, вѡкāл'и смо лѹбица, а под зāднѡј крај смо вѡкāл'и кāцу, а ранѡјѣ богами јѡк нѡ букѡво па прошѹпљѡ онѡ унѹтра, па у тѡ смо прāл'и. Оквāсѡш тā вѣш, мало га поквāсѡш, пā нагāзѡш, напѹнѡш онѹ лѹбицу, пā збѡјѣш крајеве кол'ко мѡш, што мѡш бѡљѣ да збѡјѣш, да ти не потоѡи онā вѡда брзо, пā кљѹѡш на верѡге, на шпѡрет, на шта хѡѡеш по едан кāзан водѣ, по трѡ-ђетѡри казāна, како ѡмāш кāт, како хѡј да ти се опѣрѣ, ако хѡтāш, двā казāна, ако не хѡтāш, како мѡреш, по могѹѡнѡсти, по врѣмену, пā тѹрѡш, извāдѡш по едно лопāте двѡјѣ пѣпѣла, вѡшѣ пѣпѣла ис шпѡрѣта, тѡпѹт је бѡло из

огњйшта, па тўрйш на онā вѣш, па посл'ѣн онў вѣду, онā вѣда врй кљућā, онā цйјећ од оногā пѣпела идѣ дѡл'е, сл'йвā се, и да се опѣрѣ тā вѣш. Онѡ посл'ѣ што је озгѡр извāди те га трѣхни да ти не отйдѣ тā пѣпео цйѡ крос цйѡ вѣш, но онѡ покўпйш те бāцйш, пā онѡ покўпйш па натовāри нā глāву, пā имāло је двā кйломѣтра сахй у јѣдну шўму ђе сам носйла тѡ те прāла. Ёво ѡде сам бйла иштетйла рўку, дѡсад ми се тѡ познāвāло, дйжўћи овакѡ по тепсйју вел'йку, стару, онѣ бйл'е су бāкāрнѣ. Дйжи нā глāву, и ѡде ми пўкла рўка и седѣло ми је, ѡде валā бāш, до сāt, ѣво сāt вйдйм да е тѡ нестāло. Сāt не рāдйм нйшта. И дѡл'е отйди и пѣри, пѣри, пѣри, перāлку, пā на кāмѣн, пā лўпā, тў врѣло тоћйло, па лўпā лўпā, па помāло покљуќā, па исплāћи па растўри по шўми, ухār ми да ми се мало сўхнѣ, лāкшѣ да се нѡсй, па по цйѡ дāн остāни. А понѣкат, под зādњй крāј, кат пѡћѣ прāшак, ўзми кѣсу прāшка, пā ўзми пā покўпи, пā по цйпцио тѡвар, дѣветоро децѣ, јѣдна ћѡра ми је ўмрла, па посл'ѣн бйше, ћѡвек ми се оженйѡ, па сам имāла пѡдругу, пā она ўмрије, пā остāдоше пѣторо децѣ, па кад би ти јā прйћāла, тй би имāла да пйшѣш ромāн цйѡ.

(Пемба Рашљанин, 74 године)

Ранйјѣ се рāдйло, ѡрāло се је, зѣмља, уфāтил'и двā вѡла, орāло се, напрйјет су бйл'и двā вѡла. Јā сам ѣто тў прйје напйсѡ пā да би ви бѡљѣ објāснйѡ. Овѡ је, на прймер, овѡ су ѡвде волѡви, а овā идѣ овѡм брāздѡм, а овā земљѡм, а ѡвде је тā рāоник, рāоник што е тўрен на дрўво, ѡвде је дрўво. Ђвде се пѡсѣнке вѣжѣ дрўво до ѡде, ѡде се држй рукѡм и овā идѣ гѡре овѡ, а овā идѣ дѡл'е. Кат се окрѣнѣ овāмо, ондā ѡбрāтно. Тѡ е такѡ йшло, а посѣн тогā, сѣтва кад би бйла, имāла је дрљāћа, гвожћѣнā нйѣ бйла него дрвѣнā, па упорѣди овѡ тў и и тў и тў, тў су бйл'и гвожћѣни кл'йнови. Ако су кћѣл'и да идў сāми, сāми би йшл'и, ако нѣ, нѣко би хи водйѡ, и окрѣћѡ на крāеве такѡ, такѡ да би хи уравнил'и. Јā на прймер би сйјѡ жйто, ѡвас, јѣћам и тѡ, хѣљду, овā дрљāћа пѡсл'ѣн тѡ равнāла, урадйла. Ако нѣ би имāло, рѡбље би изāшло, па би онѡ камѣње гомилāло и мйцāло и на крāј. Овā се фātā дѣснѡм ѡде, а овā л'йјевѡм, је л' ако би уфāтила ѡбадвā дѣснѡм, нѣтѣ да се упārў је л' ймā свāкй свѡј крāј.

(Јука Шкријѣљ, 82 године)

Липица

Ријетко је имало хармоника, био је гоч, био је Захир из махал'е, он је био у та гоч, свадба се позивала, ако би испреси, па е тамо та испрошена била, звал'и би се сватови: „Зовем те на свадбу и у сватове”. Е сáдек, она домáћин полази у сватове, типута се тражил'и у то врјеме седл'еници коњи за трку који су бил'и обел'ени, тија коња е мало имало. И то се спремало такó, покупи се ти сватова, пешкe, и ўзми кажe овако: „Звао сам ве на свадбу и у сватове”. Покупи се људи изутра, доручкј оде и крени и пешкe са коњима и у Пóпе, за девојку. Гоч, с коњима, игра, весeље, та е гоч био свe и свe, хармоника је касно испала. Тамо отиди сватови су се мијешал'и, људи, тамо се сретни, имал'е сретници, и сретни, жене и људи се нијесу мијешал'и. Жене су тамо одвојене и вирел'е же би могл'е кога видет. Богами није имало одела, него би зајмио ја код вас, ви би зајмил'и код мене, панталоне, сакó, цемпер, шта е ко имо, није то имало те гардаробе ко сат што има. И овај позајми, обучи, отиди па зайгра тамо, мој јадо божј, пред једним гочом, па се растопи ко метаница. Отут ўзми изведи, ка се девојка изводи, родбина незина, држу пиштољ у руке, а овамо сватови држу пиштољ у руке, и ко угроби први да пуца, то се, кажe, то дијете кат се роди л'ичи се на ове. Е сáдек она води ону преко прага и хоће, а овамо га ова уђерио па се чак они и посваде. Око тог пуцања се и посвади. Увијек је било чија је девојка, тога је и пушка, и мол'им л'ијепо. Од јела се спремало, то би се најпријен говорило *табљаил'е*, синија, *табљаил'е*, ту ти је постојаво биријан, пита, пасул и слатко, и мл'ијеко кисело. Просек је ишо килограм масла у питу, па е то замасти, па која би пита била, ал'и то су људи јел'и, то сад не би смео нико ни да погл'еда. Деведесетија година у тигањ удроби у масло и кажe: „Ху, ала се ја наједо, жебем му ја мајку и доктору да ми он мене кажe да ја не смијем јес слатко, слано и масно”. Вел'ика је здравња била, а вел'ика је мучка била. Бил'и смо јачи, бил'и смо здравши, свакако било другачије, више се дружио народ, весел'ији народ био.

(Сабит Климента, 62 године)

Мелаје

А у Македонију беше, тамо подно Титова Вел'еза сам свирó. Отосмо за девојку тамо и нијесмо је узел'и. Отосмо пред врата тамо, то беху торбеши неки, не знам ни која је вера, а тамо беху неке мазге, нијесу магарат мала, него мазге а ўши ка руке овако и ми, беху три Циганке, цукал'е оне дефове, то беше обихај, то нијесу Циганке но л'епотице ис Вел'еза.

Вељу оне мѣне: „Хо л’ да свѣрāмо у коперāцију” – да пāре кат зарађују и оне, да бāцāмо у јѣдну кутѣју. Јā овијем мōјием дрўговима, а оне звāте, без њѣ нѣмā свāдбѣ, а нāс дѣже ѣāво, не шћѣсмо. А оне л’епотѣце, у канāћāнке, ка[д] ти оне поћѣше да цўкају тѣ дѣфове, а у сѣбу, пā како седѣмо овакѣ рѣдом, ракѣја кружѣи, а она ѣгрā онѣ шѣте: тā, тā, тā, тā, пā се преврѣни овакѣ на л’ѣја, а они сāl’ пāре ѣйма. „Хāј”, реко, „љўтѣ кўкāвци, што не одрāше овѣ жѣне”. Кат пѣсл’ѣн мѣ се напѣсмо па хим дāдосмо и онѣ нāше. Узѣше, јā на тў дāљ сам отишѣ, нешто мāло сам дѣнијо. А бѣахў и л’ѣјепе. Вѣћѣ онā јѣдна, онѣ ѣўди тāмо, тў беше тā мѣлница се звāше, тў се сѣјāше пирѣнач, то беше, сѣјā се онā духāн, тѣ л’епѣта кāка тѣ тў, ал’и тѣ плаћāху ѣни. А комāрци су не додāвѣл’и. Да га ѣāвѣ изѣјѣ, мѣ ѣјѣсмо тѣ нўћѣл’и, тако ми здрāвља ми затѣкоше нѣге ѣде. Јā не ѣўјѣм кад ме пѣћѣи, пā ћѣши, пā ћѣши, ето овакѣ ми нѣге се ућѣнѣше. Отекѣше ми, да извѣнѣте, нѣге, тако ми здрāвља ка[д] сам бѣо овāмо реко јā не мѣгу да седѣм ѣде, а врућѣна бѣше кѣ под сāћ, ѣјѣ кā ѣде понѣшто пўхā. Пā онā магāрāт поћѣ ти прићат, а тѣ су мāзге. Мѣ смо свѣрāл’и док смо девѣјку ўзѣл’и. Они се звāху тѣрбѣши.

(Амир Бишевац, 77 година)

Митрова

Свāко уочи недѣлѣ би се покўпѣл’и пā би крāл’и компѣре, печѣнāке, шљѣве, крўшке, јāбуке, свѣ смо тѣ кўпѣл’и. Нāјвишѣ ѣде код нāс се кўпѣл’и посѣчāри. О слāви дрўгў нѣј тѣ би пўна бѣла сѣба докл’ѣн и јѣдамā мѣј буразѣр рāстера, дѣћў, не мѣгў гѣсти ни да попѣју ни да вечѣрају ни ѣшта, ѣн дѣћѣ налѣжѣ форўну, форўна од бўрета бѣла вел’ѣка и ѣн дѣћѣ, набāцā је пўну а мѣгло је да стāнѣ пѣла мѣтра скѣро, ка[д] се тѣ рāзгоре, свѣ тѣ пѣбеже пѣ пољу. Док се нѣ зарати смѣло се, пѣсл’ѣн за врѣме Албāнијѣ што је бѣло, ѣјѣ.

(Радојко Вукајловић, 82 године)

Овѣ се звāло нѣкат, јā вѣруѣм да си тѣ чўла, овѣ се звāла Гѣрнā Мѣтрова а Тутѣн Дѣнā Мѣтрова, а пāнтѣм јā овā Тутѣн четрнāес кўћā. Нѣкѣ најћѣи с некијем бўрāдима и тутнѣо и такѣ му тѣ остāло Тутѣн, а тѣ је бѣло на тел’ѣвѣзѣр. Мѣ смо досѣљени, мѣ смо Рожāјци, из Рѣжāјā, ѣно ѣна ѣмā гѣре свѣјтѣ кол’ко ѣћеш.

(Идриз Адемовић, 79 година)

Набоје

Валā не чѣкām нѣкōга нō ѓфце чўвām. Дѓбро, вѣ? Сѣдите мало у хлāt. Нѣ знām јā тō, не вѓл'ѣм тō јā да прићām, нѣћу тō да прићām, нѣ знām јā тō. Ис Нāбѓјā, ѣто ми је кўћа онāмо ђе су онѣ вѓћке тāмо ђе се онѓ бијел'ѣ. Ымām стѓ комāдā овāцā и јāгњāдѣ. А вѣ ѓкл'ѣн сте? Мѣ зѣми дѓл'е жѣвѣмо у Тутѣн ѓнде на Цѣкѣљѣвац. Л'ѣпшѣ ни је дѓл'е, бл'ѣжѣ л'ѣкар а дѣца идў у шкѓлу и такѓ. Овѓ је Пѣштѣр, ѓде су снијегѓви, запўхā, ѣво āсвалт је и свѣ то ал'и запўхā. А тѣ ђе рāдѣш? Слāбо ѣмā, овѣ су мāхом у Позāр овѣ нāши свѣ, а овā је један ѓн је у Тутѣн. Овѣ су у Позāр, по Нѣмачкѓј, тāмо овāмо, нѣјесу тў. Јā, дѓста нāрѓда тў прићѣ, да овѓ причā ни, јā не вѓл'ѣм. Ымā један ѓде на брѓдо, ѓн ѣмā, јā вѣруѣм, око деведесѣт гѓдѣнā. Где идѣш, пā посѣн застрāнѣш тў навѣше. Ёво ти до онāмо ђе се онѓ сѣјено вѣдѣ пā онāмо навѣше идѣш. Оно идѣ тў, пā посл'ѣн застрāнѣш уз л'ѣдѣну навѣшѣ, уз л'ѣдѣну гѓре. Дāнас из Гусѣња прѓђѓше трѣ дећāка, трћāху, а јѣдан беше постѓ, каже дāљѣ не мѓре се. Из Гусѣња ка Плāву ал' нѣ знām како рѣче, тѓ дал'ѣко. Отѓше за Лѣскѓву ал' један млѓго кāснāше, прāтāше хи бѓл'нѣцкā кѓла. Овудѣјен прѓђѓше, за Л'ѣскѓву отѣшл'и. Пѣтāше ђѣ Л'ѣскѓва је л' дал'ѣко.

(Бајрамка Хацић, 67 година)

Островица

Нāјприје се и постѣло до Божѣћа прѣвѓ, сāд рѣјетко кѓ, дрўгѓ, слāбо се тѓ спрѣмāло кā сāt, слаткѣши, згѓда, слāбо се тѓ, тѣ сāд јѣлке, згѓда, свѣ што ѣмā да се кўпѣ сāд се донѣсѣ, а богами нāјприје нѣје, нѓ уштѣпāкā попрѣи, пасўља, компѣрā. Нѣ знām за рѣбу от кād је пѓчѣла. Нѣко на вѓду, ко е имѓ зѣјтѣна, имāло је и тāпўт сиротѣњѣ и богатāшā. Нāјприје су жѣне измѣти мѣтāницу, пā и мāсла, посл'ѣ кат се омрси на Бѓжић. Уочи Божѣћа нѣје дрўгѓ имāло веј пасўљ ил' компѣр, кўпус, лўк и такѓ тѓ.

На Васѣљѣвдāн ѣстѓ колāчи се мѣсѣл'и па кāјмāка. Свāкѓм по колāч и расѣчѣш по колāч, пўнѣ ти планѣнка кāјмāка и јѣдѣш за дорўчак кāјмāка и колāча, свўт по трѓу л'ѣба на рѣзу о[д] штāl'ѣ од овāцā, од гѓвѣдѣ, од пчѣлā, и ђе су говѣда рѣчѣш, ђе су ѓвце бл'ѣјѣш. Рѣчѣ се и бўчѣ и бл'ѣјѣ, остāвљā се нāфака да бѓљā бўдѣ. Нѣсу нешто пѓсѣбно се звāl'и, изўтра свāкѓга сл'ѣдујѣ по колāч и кāјмак, кѓ е имѓ кāјмак, ко нѣје, богами турāl'и су лўди и мās. Шāрāl'и, шāрāљка ѣмā па се ишāрā о[д] шѣпўркѓва дрвѣта, извāди му срѣце оздѓл' и трѣ струка, осѣчѣ од млāдѓг шѣпўрка и повāди му онў мрѣзгу унўтра и свѣжѣ га кѓнцѣма

свакојакијем, шарени, црвени, зел'ени, увéжи. Нéко вичé Мал'и Бóжић, ви́кал'и су. Бадњачица, чéснийца, волу́јскй л'èп нà рòк вòлу йстò остàви овàкò, и извèдè вòла. Шàраш л'èп, јàрам и волòве нацртàш о[д] тйјеста, растàњиш га, пà посèн један кру́к овакò намèштйш, пà у тà кру́к посл'èн, рàло, тò е рàло бйло старинскò о[д] дрвèта, и намèштйш онò рàло, и тàмо јàрам и онй талйзи што се фàтају волòви, свè от тйјеста тò намèштйш. Пà посè йстò и дрљàчу ону́ што се дрљàло жйто, и ну́ йстò такò намèштйш, пà стòгови, посл'è стòгови, пшеница, óвас, рàж. По један чòвек за рàло. Правйм га стàлно.

Извèдү вòла изјүтра на Бóжић, колàч напрàви нèму, рòк како мòже нà рòк да се стàви и она вò се обрнè. Извèдè га прет ку́ћу са онйм л'èбом и òн се обрнè, к сунцу ако бàци, бйће берићèтна гòдина, ако бйдè од сунца, нйје дòбро. Изјүтра, прије полàзникà се увòди. Дешњàк којй се фàтà на дèснòј стрàни у јàрам. Овàмо дàднèш мàло л'èба, одлòмйш му л'èба те појèдè. Слàмè прòстрèмо и һèбе, на стол'йцу не мòре нйкò да сèдà уочи Божйћа. Не велà, онò нàјприје се износйл'и свè стол'йце нàпоље, док нйјесу дòшл'и бадњàци, свè изнèсèш и[з] сòбè стол'йце, мètлу, свè тò изнèсèш нàпоље, нйје ваљàло, не брйшè се трй дàна. Не велà да дàèш ис ку́ћè. Кà свàкат старинскè приче. С воловйма, стàвймо у тóрбу хл'èп и бадњачйцу, флаша ракйјè, жйто, првй бадњàк лйску засèчè на бадњàк, наòштрймо дòбро секйре, нйе имàла пйла мòтòрнà, и лйску засèчèмо гòре и штò дèблè лйска д[а] изàћè да е бòлè нàфака. Пà се посйпà свүј на онè пàњèве, трй бадњàка се осèчү, прекрсти се и сйпà и жйта помàло и л'èба помàло на онè пàњèве што смо осèкл'и. Кàжèмо: „Овò птйчици богомòльчици, којà птйца бòга мòл'й да ни жйто рòдй”. Пошто посèчèш бадњàке, тò кàжèш. Мàло тү стàнү, свй се покүпè и прекрстймо се, попйјèмо ракйјè, размèнймо чàшице, пà мало пòђи, пà òпèт такò устàви, прекрсти се, пүцà, весèл'и се, посèдà дèцу на тà волу́јскà кòла пà дèца пèвà. Кот ку́ћè срèтнү, изàћү дèца, и остàвймо тү кòла и она дòђү те се излйбè преко бадњàка свà. Идү у бадњàке. Узмèш жйта у сйто пà пòспèш. Гàздарица тàмо чèкà на улас, с рукавйцàма и сйпà жйто по нàма. Кàжè: „Да бүдү срèһни бадњàци, дуговèчни”. Кад оћеш да стàвйш у шпòрет, с рукавйцàма òбавезно. Изјүтра дòђè полàзник. Кò првй дòђè тà е полàзник и гржà ону́ вàтру: „Кòл'ко вàрнйцà, тòл'ко пàрйцà, тòл'ко овацà, тòл'ко жагàњàцà, овол'йкò мўшкйјà глèвà, овол'йкò жèнскйјà глèвà, кòњà, вòлòвà крèвà, да дà бòк свàкòга дòбра до мйлòга бòга”. И завршй и она бадњàк стàви у шпòрет. На бадњàке један дйнар, гвоздèно мòрàло је да се стàви, знàчи то домаћйну идè збо[г] кòњà: „Овò сàмо кол'ко да күпй кòњу да га пòткүè”. Чүвàò нèко, нèко потрòшй за нèшто за шта трèбà, тò е врèдно. Ка[д] һèнè д[а]

иде, дарујемо га. Говѣда, ко йма више оваца: „Добро јутро, нека буде ви срећан Божих, да сте здраво, весело”, и ајт. И ми смо правил’и ножице, а нијесмо шишал’и, а свакат на колач смо и стављал’и. Воће на Божих дан се полази, да родѣ болѣ шљиве, китѣ се на гранчице, кити се сламом и каже: „Хоћеш л’и родит?” А један горе више: „Осѣј ћу те, ако не родиш”. И секиром замахне ко да је сече. Озгор више други: „Немо сеј, родите, немо сеј, родите”. Обесиш је под стрѣу од куће, већеш у конач неки, кад биде грмљавина, изнесеш је тамо на поље. Зовеш: „О Спиро топљениче, враћај овце, овамо је много чуда било, родила жена копил’е, тѣра овце ус планину”. Исто онѣ божихне трѣхе свакад остави. Слатка пшеница, једеш и увече оставиш кашике у шерпу и изјутра ком су ањел’и шарал’и кашику, нечију јесу, нечију нису. Кад је бол’ес, кад не може крва да се растави, овца, ка[д] се јанге и тел’и. Право да ти кажем, остављам га стално ал’ не знам зашта га остављам. Чесница то е на Божих домаћница мијеси изјутра. Најприје старѣ нијесу мијесил’и колаче ил’ да купу колаче, но татл’ију умјеси, ко питу исече је на онѣ четвртастѣ и стварно је на зѣтин, ко је постио увече и омрсѣ је доста зѣтином ал’и и засладѣ, слаћа је но колачи којѣ оћеш. У чесницу ко наћѣ ону пѣру имаће парѣ. Ја слабо и ја правим. Што се дигне слава на Божих, кахва се ставља. Кажѣ се: „Најѣо сам се ка уочи Божиха”. Не велѣ ни да је гладна кокѣшка ни говѣче ни човек ни ништа. Ко те неко чврѣга ил’ дирѣ, кажеш му: „Чѣри мѣри, стѣ и четѣри, на годину по стѣтину”. То тога што је дирѣ ће да напанѣ. Бил’и су дѣцу.

(Бела Марковић, 76 година)

Како ко йма, такѣ е радѣо. Сѣт познају се пѣ се узму, тапѣт јѣк. Ја сам се испросѣла ѣде за овѣјем Чалаковићем. Имѣла сам ѣде једне Шкрѣјѣлке и ѣне ме пофѣл’ил’е и ѣн прѣтио те ме испросѣо, ѣсам лѣуди, валѣ више није ни било. С коњима, на коња ја, пѣ ѣтут ка Промѣкл’ицама, пѣ нис једно грање, пѣ хѣјде, пѣ хѣјде. Какаф ѣбичѣј? Обрѣће се колѣче једно и дѣјете једно, конач ми зовѣмо, то смо такѣ радѣл’и (ја сам сѣт бѣна пѣ свѣ заборѣвим. Одавно болѣјем, бол’у ме нѣге и глава и то такѣ, прѣшкѣве пѣ, пѣ, док се отрѣва и ништа бѣга ми. Неће дѣктор да ме примѣ ниѣкако, ја отѣдни: „Хѣј ти што хѣѣш да седѣш у бол’ницу”. Но, хѣем, дабѣгда ниѣко не седѣо тѣ. А не мѣгу сѣд ни да ѣдем, а не мѣгу ни да се вѣзим, не мѣгу ѣ кола ниѣкако. Идем са једнијем сѣном дѣл’е што је у један пѣток, ѣде дѣл’е. Јесте л’ са кѣл’има дѣшл’и? Па ко ве прѣти ѣде? Хоћете л’ навѣше д[а] идѣте?) Пѣсл’ѣнке

жѣне се покѹпѹ, гл'ѣдајѹ која је дѹшла, веља л' не веља л'. Прѹк пољѹбѹиш, зѹву ко ѣмѹш, пољѹбиш. Јѹ ка[д] дѹђо, овѣ гѹре испѹдоше тѹ гѹре, јѹ дѹђо на тѹ кѹђу тѣ Бѣл'ѣ, ѹне испѹдоше да ме вѣдѹ. Димѣје богами. Шѹмѣју и на клѹсе, знѹде л' тѣ штѹ е клѹсе?

(Рамка Чалаковић, 77 година)

Паљево

Не смѣјѣш нѣшта да трајѣиш, сѹд мисѣм смѣјѣм кѹ, ѣво познѹјем Зѹрицу, знѹм да ми она нѣће нѣшта, нѹ ѣмѹ дрѹгија жѣнѹ, старѣја жѣна што су бѣл'е поквѹрене и ѹне бѹци ил'и кѹмѣн ил'и земљѣ зѹ тобѹм ако им потрајѣиш нешто и бѹци зѹ тобѹм и онѹ дѣјете посл'ѣ јѣдѣ тѹ кѹмѣн ил'и зѣмљѹ ил'и пѣпѹ ил'и бѣло штѹ ће ти бѹцит да би тѹ дѣјете посл'ѣ јѣло, да јѹ не трајѣиш и збок тѹгѹ је забрѹњено. Не смѣјѣ да крадѣ, нѣшта тѹ не смѣјѣ. Њво овѹ Фѹта ѹде у Њбарскѹ, можда е знѹш, ѹна јѣдну кѣрку ѣмѹ сѹмо о[д] децѣ, вишѣ нѣмѹ и кажѣ: „Млѹго сам хѹјѹла кѹхву, онѹ зрнѹт кат попрѣји свѣкрва”, и она би јѹ трајѣила, она јѹ не би дѹла: „Ууу”, кажѣ, „тѹ да се раскуђѹѣ кѹђа”. „Њна попрѣжила, онѣ дѹлапови, знѹш онѹ што се је прѣжило и она испрѣжила онѹ кѹхву, а јѹ”, кажѣ, „ми се чинѣ, цѣо онѹ дѹлап би појѣла кѹхвѣ и јѹ приђѣм и ѹзмѣм двѹ трѣ зрнѹ из оногѹ дѹлапа. И”, кажѣ, „куд јѹ уѣђо, и ѹна ѹѣје и јѹ нѣмѹдо га ѣѣ, но зѹтну овакѹ за сѹкнѹ ѹде”. И овал'ѣкѹ јѹ је зрнѹ кѹхвѣ чѹри тѹнѹке, бѣл'ег. Мѣсо ко ѹзмѣш, тѹ изѹђѣ по л'ѣцу црвѣно и тѹ не мѹже да се мѹкнѣ, ни аперѹција, ни нѣшта тѹ не мѹже. Мѹш да рѣкнѣш, фѣкло ми је нѣмѹ тѹ нѣкѹг, а ѣмѹ трѹднѣцѹ, ѹдѣ јѹ такѹ ѹх за нѣшто, и мѹш да рѣкнѣш: „Опрѹсти ми, бѹже, мѹрѹла сам тѹ д[а] ѹзмѣм”, и без брѣгѣ.

(Нафија Булић, 60 година)

Пероше

Кад је дѹшло до мало стѹкѣ, имѹл'и смо волѹве, и отѣшл'и би гѹре, тѹ растѹвина, а кѹђа ни бѣла дѹл'е, пѹ би отѣшл'и осѣкл'и гѹре, пѹ довѹкл'и до према кѹђи, а не кот кѹђѣ но на онѹ брѹдо би остѹлѹл'и бѹднѹкове, и посѣн уносѣл'и ѹвечѣ у кѹђу и нѹш ѹбѣчѹ српскѣ бѣо, нѣје смѣло ни да се угѹсѣ огнѣште. йвечѣ унѹсѣмо бѹднѹкове тѹмо, мѣ домѹћин што се тѣчѣ ѹвечѣ, тѹ су вел'ѣки бѣл'и бѹднѹци, на јѣдну се стрѹну сѹмо сѣкло, извѹди онѹ лѹску, остѹви је тѹмо да сѣдѣ и сѹд постѹви се онѹ бѹднѹк овакѹ, стѹви се компѣри на онѹ и мѣ свѣ прилѹзи и ѹстѣма са оногѹ узѣмѹ те јѣди, компѣри су бѣл'и. Ујѹтру полѹзѣ се, ујѹтру мѣ

првѡ устѡнѣмо пѡ полѡзѣмо, па долѡзи и[з] сѣла дѡл'е, грѣжѡ: „Овол'икѡ мушкијѡ главѡ, овѡцѡ, крѣмѡкѡ, трѣмѡкѡ”. Прѣви кѡмшијѡ ми је бѣо Владѣмѣр и за бѡднѡк би јѡ ишѡ, изѡтра би бѣо звѡт да идѣм да тѣ, а ѡн је држѡ свиње и ѡн би, а мѣђѡ нѣмѡ дѣсет мѣтарѡ мѡја л'ивѡда и њѣва од његѡвѣ кѡћѣ, и јѡ би тѡ, и јѡ отѣди кѡ дѣјете и ѡн би учѣо ме, и јѡ цѡкни, онѡ скѡчѡ онѣ жѣшке онѣ жѡрке, и јѡ: „Кол'ико скѡчѣ жѣшкѣ, тол'икѡ мушкарѡцѡ, кол'ико скѡчѣ жѣшкѣ, тол'икѡ сѣјена, тол'икѡ крѡвѡ, тол'икѡ вѡлѡвѡ, тол'икѡ свињѡ”, а јѡ ѣе онѡ свиње рѣјѡ по л'ивѡди: „Јѡк брѣ, свињѡ, цѣјелу л'ивѡду тѣ ми прѣдиј”. Како Смѡјѡ дѡђе те ми бѣ бѡднѡк, вишѣ свиње јѡ не дрѣжа. Би се тѡ смијѡл'и, на слѡву би јѡ ишѡ тѡ, ѣе ѡн пѡмѣну тѡ. Ракѣја и жѣто и л'ѣп, прекрѣстѣ се фѣнѡ, пошто посѣчѣ, пѡспѣ онијем жѣтом по онијем бѡднѡцима, што посѣчѣ и трѣбѡ да знѡ онѡ нѡјпрѣви што је осѣкѡ и пѣјѣ се ракѣја тѡ по нѡс двѡ трѣ и[з] сѣла попѣјемо дѡбро, ондѡ виѣнѣмо озгѡр, аааа, пѣсма, јѡднѡ мѡјко напрема кѡћѣ, пѣсма. Полѡзнѣк кад би дошѡ, прѣвѡ ѡн тѡмо изѡтра грѣжѡ и да сѣднѣ ал'и тѡ је имѡло, огрѣни га озгѡр и понеко прѣвѡри онѡ стол'ѣцу му измѡкни. Ѧн је тѡ до мрѡка, пѣјѣ се, пѣвѡ се, спрѣмѡ се јѣло, ујѡтру тѡ мрснѡ а ѡвечѣ нѣје, пѡсти су мѡрѡл'и да се постѡ. Пѡсѣн тогѡ, ѡн ѡвечѣ ѡдѣ ка кѡћѣ, а дѡр му нѣјесмо носѣл'и, не би му дѡл'и тѡпѡт нѡ би му ѡднијѣл'и кот кѡћѣ дѡр, мѡло пѡрѣцѡ и чарѡпе, пѡлувер, жѣне нѣшто мѡрѡ да нѡсѡ. Мѣне би Рѡта по пѡлувер исплѣл'а. Унѣсѣмо прѣвѡ слѡму у кѡћѡ, дѣца пѣјѡчѡ, расѣпѡмо, прѡстрѣмо на онѡ слѡму, пѡ пѡсѣн тогѡ ѣмѡ некѡ чѣрга по онѡј слѡми, е тѡ слѡма се не дѣжѣ трѣћѣ дѡн, ѡбавѣзно мѣ смо мѡрѡл'и да нѡсѣмо по шлѣивѡ да затѣњѣмо онѡ слѡму, а у њѣву онѡ што се побрѣшѣ на озимѣцу, и стѡвѣмо овѡкѡ, рѡстрѣмо овѡкѡ кѡ крѣс. Нѣшта се не прѣчѡ, тѡ сѡмо за слѡву се прѣчѡ. За слѡву се прѣчѡ овѡ здрѡвље, пѡ јѡ нѣсам знѡ а Мѣлан ме научѣо, трѣбѡ у здрѡвље дѡмѡцѡ, у здрѡвље гостѣјѡ. „За у здрѡвље дѡмѡцѡ, прѣвѡ Владѣмировѣ главѣ и фѡл'е кѡћѣ и срѣћѣ дѡма дѡбра, за чѣм бѡга мѡл'ио, бѡк му дѡо и поклонѣо у здрѡвље пѡдрѣжѡ”, пѡ посл'ѣн свѣјѡ рѣдом кол'ко ѣмѡ у кѡћѡ, пѡ посл'ѣн Владѣмѣр за у здрѡвље гостѣјѡ, домѡћин, ѡн пѡчнѣ и ѡн.

(Милован Кељѣвић, 79 година)

Пленибабе

Довѣл'и, сѣне, мѣне и кот кѡћѣ свѡдба и тѡ смо турѡл'и рѡчѡк, вечѣра, рѡчѡк, пѣте мијесѣл'и у тепсѣју, турѡл'и мѣса би имѡл'и, биријѡн. Кад је дошѡ да ме прѡсѣ, нѣће тѡ ѡна. Ёво кѡко смо се вѣдел'и, сѣне. Ѧн је бѣо у Беѡград, овѡмо јѣдна, ѡмрла је, мѡмѣла ме за њѣм,

сестра му, баш сестра му није, от амйцѐ. И њни ме йскāхū на дрўгѡ мѐсто, и она ме нѐ даде, немѡ јā сам је пѡчѐла да је прѡсйм, не дāм ви је. Дѡл'е ме искāше у Рйбарйће, дѡл'е испод Рйбарйћā. И ѡн, пѡрўчи му, стйже из Бѐограда, и ѡн стйже и гл'ѐдā ме крос прѡзор, пѡмогā један кол'ѐга. Е пѡсѐн ућѡше на вратā у сѡбу. Реко: „Немѡ ме ни гл'ѐдат”, нити да га гл'ѐдāм, овāкѡ затвѡрйм ѡчи, ѡн беше вйћен. Реко: „Нѐмā нйшта да ме гл'ѐдā, ѡн ме бегенйсат нѐхе, јā га бегенйшѐм, да га увѐдѐм у срѐце да ми је мйѡ, нѐћу ни да га гл'ѐдāм”, и тўрйм рўке ето овāкѡ да ме не вйдй. Сѐднѐм на један прāк, јѡк на прāк него иза прāга, а ѡн нā прāк стѡ и гл'ѐдā ме, а јā ни тāмо ни овāмо. Да га погл'ѐдāм, ѡн пѡл'йјеп. Дйван ми је бйѡ чѡвек. Овāкѡ пѡгл'ѐдна сам бйла ал' пѡмāлā богами.

И, мѡја сйко крāснā, дѡћѡше овāкѡ на свāдбу, на свāдбу ми дѡћѡше. Мй смо свāдбу код кўћѐ грāдйл'и у једну брвњачу ѡнде старў, ѡн нйје имѡ ни кўћѐ ни нйшта, сирѡче бйло, йшло по нāдницй. Дѡбй да идѐ једна што га хāјāла и уперй ми лāмпу и кāжѐ: „Вāлā ти нйје ѡна према тѐбе”, дўшѐ ми мāјкинѐ, бѡга ми нѐ би лāгāла нйшта, ако не мѡгу да погѡдйм, нѐћу да лāжѐм. Уперйла ми лāмпу, јā стāла, двѡрйм, мўшкѐ цйпил'е, нешто тумāјл'йјā, сиротйња, кўћа је тўђа бйла у тогā амйцѐ ми чѡвѐкова. И јā богами нйшта, ѡн ми посѐн прйчā, јā нйшта нйјесам чўла, сāмо га она довѐла, јā сам гл'ѐдāла уперйла ми лāмпу. А гāхче запāл'йл'и у једно ћѡше, једно пāња, цйпил'е мўшкѐ, нешто тумāјл'йјйцā мйцкѡ и јā се побѡла двѡрйм, гл'ѐдāм тāмо и тāмо, ѡн вйћен. Е кāко ми је рѐкѡ, нйјесам јā рѐкла му, ѡн пѡсѐн ми ѡдекāне један амйцйн сйн рѐче: „Дйк се да се вйдйте, па хѡј ко нѐј”, и јā се подйгнѐм и ѡн рече: „Јā ћу”, кāжѐ, „нѡћас да идѐм”, а једна га сестра ми бегенйсāла а бйла удāвāта, да ме тўрй тў, дāдоше му с мāјкѡм мѡјѡм ѡбел'еже, како јā хѡћу, бегенйсāше га. Е мѡја мāјка нйје јѡј чѡвек тў: „Бѡга ти немѡ музйке нѡћас да вѡдйте, убйѡ би не ѡн што мй мимо нѐга, срамѡта од свйјета да мй тѐбе дāјѐмо а ѡтац ти жйв”. И дѡћѡше те ме тѡ испросйше и свѐ крйјўћи, кад стйгоше, један чѡвек бйѡ са нйма, у Пѐћ ишѡ, и мѡј ѡтац пйтѡ: „Вāлā ми йштў чѡру у Пл'енйбабе, нѐ знāм кāкаф је?” „Вāлā ћу ти јā кāзат: снйјек је бйјел, нѡ је снйјек.” Ѧн л'йјеп, јѐшће ме кā снйјек што. Е такѡ му рѐкѡ и ѡн дѡђе: „Хāјрўша”. „Хā”. „Тй хѡј чѡру да дāш, а такѡ и такѡ ми рѐче прйјетель, глāвнй прйјетель.” „Е бѡгами, Шѐфко, ко бйднѐ сўдбйна, нāма ће отйс.” Вāлā јā рѐко поб бўкву саш нйм, под бўкву. Свйдѡ ми се ѡн, дѡбар је бйѡ. „Хā”, кāжѐ, „сāт, ѡна ће ти пѡбеј”. Нек идѐ, јā је не дāм. И дѡшл'и, јā у Пл'енйбабе, а ѡни у Позār дѡћѡше да ме йштў, дѡл'е смо седѐл'и, гѡре прѡдāл'и, отйшл'и, свѐ чѡре, сиротйња, жнѐл'е, кѡпāл'е лўк, нѐшто да не бѐдў, добйл'и нѐшто да ймāмо. Кат

òни дòђòше да ме прòсy, и òбел'еже отйшл'е, кò да не прòсй сàт. И мòј òтац ме нè даде. А једна ми зàва дòл'е yдàта и трчй за тијем òцом мòјйјем: „Шèфко, подà чòру, она се рèкла и òбел'еже су отйшл'е, ђе је хòј сàт? Òна се рèкла, и под бyкву саш њим и свè тò”. Ада бòга ми ве не лàжèм ни овойцкò. И пòсл'èн они отйшл'и до пò пyта у Позàр, а Хасйба грднà трчàла, зàва ми, те хи врàтйла. „Хàјде, Шèфко”, òцу мòм, „за бòжй хàтар врàтй се, чòра је дàта”. „Јè л' брè?” „Вàлà јèс.” Пà ми кyпйл'и један, онà што мирйшè мйрйс, демек òн тò хоће да ме испрòсй а отйшл'е и òбел'еже. Нèшто тò ми дòније, јèдан чèшель, и тò да ме обел'èжй, а бòгме сиромàшни. И тò ми дòније, йспроси ме, и свàтови дòђòше, и попèше ме на једнòга кòња од кyћè, мòја кyћа овàкò òзгò, а јà се укрyтйла, држйм се, а òни хотè да пyцајy, àдет код нàс кат крèнy свàтови, да пyцајy онй првй што ме вòдy. Òни вйкнyше. „Кyкy”, рèко, сà[д] тè се посвàдит. А мòја кyћа стàра, мòј òтац: „Рàльо, бòга ти мàк се, йграјy, свàтови дòшл'и, четрèс свàтòвà, йграјy, сàт ће онò кyћè пàнут пà ће те удавит, нò изàђй ис кyћè”. А јà се згрчйла на гомйлу, они йграјy, пèвајy, Мòјстирани, Кељепòльци, а чòрà ймà тy дòста, они вйшè и збок чòрà, йграјy, скàчy. Е посèн кàд да изàђèм, извèдоше ме, йзведе ме Нàхот грднй, и хоће да, кажè: „Тyри нòгу у узèнгйју”. Јà да је тyрйм, òн ми је мàче, àдет тà такàв, јà тyри нòгу, òн је мàче, јà тyри нòгу, òн је мàче. Рèко: „Штà је тò?” Кажè: „Трèбà трй пyт да тyрйш нòгу у [у]зèнгйје у да ти се врàтy трйпyт”. Одвèдоше ме нис једну нанйжицу дòл'е к Бàтрагàма, јèдан ме држй òтуд, јèдан òтуд, јà на нешто кòња, дèвер ми је и[з] Жйрча, нешто кòнчета, држйм се кол'ко гòј мòгу за онò сèдло, тò је сèдло, можда нè знàте вй. Е òдо, стйгосмо једну вòду, йзвади ми дèвèр фил'цàн, па ис онè водè те јà трй пyт прогyну, тò такò, и yзо онà фил'цàн, такò хи узймàхy, напòй те и yзмè фил'цàн. Е богами ме одвèдоше свàтови, срèтоше ме óде, донйјешè ми мèт у један фил'цàн, па тy умòчи прсте, пà овакò по мустàййма. Е хàјде сàт да окрèнèш кòнче, такò мй смо звàл'и дйјете. Јà нйјесам кàдар, вèл'ик тол'йкò бèше, јà нисам кàдра, а не мòгу да збòрйм, не веьà. Посл'èн òн ми, тà чòвек и[з] Жйрча пòмогà, те га òкреһà трйпyт, јà извàдйм кошyљу те му дàдо. И отйдосмо до кyћè, сàђòсмо, цумбyсйше, цумбyсйше и хàјт сàт у нешто шyпè, нйти знàм хоћу л' се запàл'ит, нити смйјèм да налòжйм, енè га јòш седй тò чàрдàче тy. Хèј лyтà кyкавица, јà седйм, хоће да се запàл'й, нà прак, онà сул'ендàр горй и тйчè онàмо у тà стàн, и јà чyчнула фyтка, чòвек ми л'ежй: „Хàјде”. „Ђè?”, реко, „да се запàл'ймо”. „Е пà тй стòј тy, јà һу да л'èгнèм.” „Л'èгни богами, јà не смйјèм да òбàдвоје изгорймо.”

(Рахима Шемовић, 80 година)

Пресло

Йма на Мйлину главу оде кот Фул'йјѐ, тѹ ти је та вашар најбл'ижѹ пѧ посл'ѣнке йма оде у Жирче, йма њѐ она вѡда Промѹкл'йца, тѹ вашар се обѧлѧ. Бѹо сам у онѐ Промѹкл'йце, она чѐсма беше сѹха, јѧ чѐка оно нѹшта. Јѧ кат сам бѹо нѐмѧше ни кѧплѐ једнѐ, сѹха, би рѐкѡ нѹкат нѹје имѧло водѐ, сѧм сам бѹо, отѹдо, њѐ тѡ, у некѧ брѡда тѧмо. Јѐс имѧла прѹча и тѡ љу ти прѹчат. Тѹ је бѹло овѧмо гѡре йма једно јѐзеро овијем брѡдима тѧмо у Мѡкрѹ Гѡру, на врѡх брѡда, јѧ нѹјесам бѹо, жѐна ми је прѹчѧла кѡ љаци су йшл'и, нѹје оно млѡго вел'йко тѡ јѐзеро, тѡ је пот Мѡкрѹ Гѡру, и бѹо тѹ некѹ чобѧнин, чѹвѡ стѡку за пѧре и у некѹ мачѹгу заврѡтѐо тѐ пѧре и носѹо тѹ мачѹгу, чѹвѡ стѡку по тијѧ плѧнѹнѧ гѡре и дошѡ тѹнѧке крај тогѧ јѐзера, а бѹила некѧ Мйл'йца девојка јѡј йме бѹло и она ујѧгми онѹ мачѹгу пѧ му бѧци у јѐзеро, онѡ се обрѡни и нестѧни. И посл'ѐ су прѹчѧл'и и кат су дѡшл'и, ујѧгмио тѧ чобѧнин и бѧци њѹ и она отѹди у тѡ јѐзеро потѡни, е посл'ѣн кѧжѹ да су оде на Мйлину главу нѐ знѧм шта бѐше испѧло, на Чѐчево чѐшель, у Йсток беше мачѹга испѧла, и однѐкут ѡн изл'ѣгѡ на воденѹцу ймајѹ онѐ решѐтке онѡ што пролѧзи у бѹкву и ѡн је нашѡ и склонѹо је у тѹ воденѹцу, ова однѐкуд нал'ѣгѡ: „Бѹ л' ми дѡ овѹ мачѹгу, вѧлѧ ми однѐкут дѡнијѐла је вѡда”, ал' тѡ нѐмѧ вѡда нѹгѡје озгѡр да идѐ вѡда прѧвац. „Ѣво”, кажѐ, „за овѡ сам јѧ овол'йкѡ гѡдѹнѧ чѹвѡ стѡку, ѣво њѐ су ми пѧре”, и разбѹјѐ и тѹнѧ пѧре свѐ седѹ, а тѡ нѐ знѧм ти у Чѐчево испѡ чѐшель, на Мйлину главу глава, Мйльѧ бѹила, јѡш йма тијѧ надѹмѧкѧ су прѹчѧл'и и прѹје. Мйльѹна глава тѹ је глава изѧшла.

(Сејдо Демировић, 79 година)

Пружањ

Тѡ је једна дол'йна, тѹнѧке сѧмо смо тѹ жѹвѐл'и, тѹ нѐмѧ стѧнѡвѧ. Богами се држѧло стѡкѐ љѹтурѐ, свѐ се држѧло. Кѡзѧ биљем имѧло је по стѡ кѡзѧ да се држѹ, овѧцѧ, евѐ и дѧн дѧнас биљем држѹ љѹди по сѐдам ѡсам крѧвѧ а ѡвце слѧбо кѡ држѹ сѧд јер нѐмѧ ѡбѧнѧ, свѐ тѡ отѹшло. Ѣво йма мл'екѧра у Прѹжањ, нѐ мош тѹ нѧј л'ѣпшѹ офѡвѹину от Прѹжњѧ. Ѣво јѧ сам бѹила са ѡрѡм ко[д] тогѧ сѹна, ѡтѹри онѐ кѧнте смо ѹзѐл'и, л'ѣпшѐ нѐмѧ, мл'екѧра йма, и тѡ да вѹдѹш кѧка л'йјѐпа, л'йјѐпо и сѐло, нѡгу нѐмѧш тѹ њѐ да окѧлѧш. Йма мл'екѧра ѹ Прѹжањ, йма мл'екѧра дѡл'е у Позѧр, йма једно двѧ-трѹ. Ранѹјѐ се прѧвио сѹр, кѧјмак и мѧсло, мѧсло се мѧхом прѧвило. Тврѡдѹ сѹр, ѹзмѐш те разл'йјѐш онѐ кѧрл'йце, нѐмѧ вѹшѐ тогѧ, онѐ кѧрл'йце порѐђѧш на пол'йце, пѧ покѹпѹш изѹтра онѧ кѧјмак, ѹзнѐш онѹ врѹнку пѧ

усйрйш, тō е тврди сйр, и ўзнеш те измētеш мētаницу, по кйло би измела мētаницē. У стāп, ймā један дрвѣни стāп, ймā бркљаја, тō убй, убй, а хо л' да ми вѣрујеш да сам ја по стō кйлā мāsла кўпйла, пā ми пōпй крāва једнē гōдинē мāsло те ми готōво л'йпса тā крāва. И пōсл'ѣнке ђде ћōвек те ўзе некē табл'ѣте те ђстаде. Тō се рāдйло свѣ, сād нēмā тō нйшта. Тō ти је йстō. Мētаница се раскрāвй, тō зовемо мāsло, а мētаница онā што се измētē, по кйло мētаницē измētеш, сāt је маргарйн, овō нēмā вишē мāsла. Мētаницу ўзмеш са врўијем л'ѣбом, умйјесйш л'ѣп, онō ўзмеш јѣдеш, тō је млōго л'йјепо, пйте мйјесйш, свѣ мōжеш са мāsлом, тāпўт нйје имō зѣјтин, нити се знāло штā е зѣјтин, обарўшу тўрйш па од мил'йнā да је појѣдеш. Обарўша, ўзмеш убўтāш, убўтāш, убўтāш, бāш кā палачйнке, искāтиш је у кол'ко хōј тй кātōвā. Рѣдом овакō један пā дрўгй пā трѣћй пā док напўнйш тепсйју пўну, свāкй пōсѣбно, не вāдйш и тй нō мāстйш пā рѣћāш. Тō ти је мāsеница, вй зовѣте мāsеница, и мй смо звāл'и мāsеница. Од бйвољйцā бйљем нē мош да га појѣдеш, нāјбољй је кāјмак од бйвољйцē, нāјачй, од кōзē не мōре. За вōду сāмо магārāt, а јā нйјесам ћўла до скōро да се магарйце мўзў. Тō сам тў скōро ћўла на тел'евйзōр. Првō ждрѣбйца кат се ождрйјѣбй, првō ждрйјѣбе се родй, тō се жѣне јѣдва ћекāl'е да ўзмў онў врнйку, да хи помўзў збок кāшља дѣци.

(Еља Реџовић, 73 године)

Рамошево

С волōвима смо ђрāl'и, спрѣмāl'и за сѣтву, е пōсѣн бйо је онā срп рўћнй, онō руковѣжје док напўнйш овакō рўку и н[а] онō руковѣжје, пōсл'ѣн се звāл'и, онō се нйје звāло брѣме, снōп, и прāвил'и онē стōгове вѣл'кē, онō зрнo онō што је онй клāсови, унўтра би стāљāl'и, овāкō и онē стōгове би прāвйл'и, тō је бйо вѣл'ик стōг, с кōњима би врхл'и на л'ивāду, такō се рўћно кōсōм онў трāву пā поквāси нāвѣћē да би се онō утāбāло да се нē би прашйна дйзāла. Да се мйјешā онō зѣмља са жйтом. Сйјāl'и смо кōд нās у Рāмошево јѣћам, ђвас, рāш, пшеницу нйјесмо ранйјē сйјāl'и. Пōсл'ѣ би с кōњима јѣдан, звāо се стōжер, кōлац један на срѣт тогā гўвна се звāло, забōди лāнац и ухāми онијā кōњā кол'ко је имāло, по двōје, мāњē нйје, пā и по пѣ[т] шестōро и тѣрā онē кōње у крук, за онā стōжер завѣжи лāнац и у крук и тѣрā са прўтом, већйнōм дѣца би хи тѣрāла а онй старйјй би трѣсл'и онў слāму, преврћāl'и онō да би опāло жйто, пōсл'ѣ онē мѣтл'е брезѡве, би обрйсāl'и онō гўвно, згомилāl'и жйто, лопātу и јѣдан је са мѣтлōм брāнйо онā кўп да се одвōјй онā плѣва и онō

слапшѣ. Пѡсл'ѣ би тѡ стѣло мѣло док се дѡбро осуши, имѣло е решѣто, тѣпѣт су ѣрге звѣл'и, вѣкало се церѣде да би окройо онѡ жѣто, да се онѡ слапшѣ одвѡјѣ, на вѣтар, тѡ би са онијем решѣтом, и кат пѣхѣ вѣтар, ѡн одвѣјѣ онѡ лѣкшѣ што е то је слабѣјѣ, е онѡ гѡло зрѣно пѣдѣ на мѣсто, онѡ нѡсѣ вѣтар. Тѣрѣл'и би у воденѣцу те мл'ѣл'и. Мѡј ѡтац кажѣ да је ишѡ у Вѣхитрѣн те је узѣмѡ кукурѣс, тѡ кукурѣзнѡ брѣшно, те је догонѣо и сѣде кад би наишѡ за Македѡнију док ми је бѣо стрѣц жѣв, тѡ му је бурѣзер бѣо мѡј ѡтац, ѡн је рѣно ѣмрѡ, јѣ га нѣјесам ни затѣвио, кажѣ: „Твѡј ѡтац је долазио оде с кљусетом те узѣмо кукурѣс”, тѡ се корѣстѣло за јѣло, тѡ кукурѣзнѡ брѣшно, овѡ пшенѣчнѡ тѣпѣт је мѣло имѣло и тѡ је скуѣпо бѣло, јѣ сам затѣкѡ кат би онѣ хл'ѣп умѣјеси па у врѣнку, па удрѡби онѡ дроблѣѣње, најѣди се, бѡлѣ сѣт но, што кажѣ, пеѣѣње.

(Заим Фазлић, 64 године)

Рачиѣе

Е валѣ ѣмѣм и кѡшуљѣ вѣзѣнијѣ и сѣкѣње, старинскѣ нѡшѣѣ, дабѡгдѣ помѣнѣло се а не поврнѣло се. Посѣ је прѣвѡ, пѣ кат нѣкни, кад стѣши, улѣгнѣш у ѣѣву, ка[д] стѣши тѣ белѡјка, заѣѣш прѣвѡ те бѣрѣш тѣ белѡјку, она изрѣстѣ жуто нешто гѡре, а црнѡјка онѣ зелѣнѡ, ѣмѣ главу, сѣме ѣмѣ, и свѣ тѡ изабѣрѣш тѣ белѡјку па кад је обѣрѣш, осѣчѣш на крѣљу онѡ с врѣ и онѡ дѡле, пѣ повѣжѣш, па у мочѣло, вѡду, ѣмѣ рѣпа ѣскопанѣ, трѣ нѣдеље седѣ ѣ воду, кад је извѣдѣш навр трѣ нѣдеље, тѣ пѣши, јѣ ѣу ти прѣчат, навр трѣ нѣдеље је тѣрѣш око плѡта, растѣрѣш је, ка[д] се осуши, имѣле онѣ штѣрнѣ трѣлице, мѡзак да ти пробѣјѣ, двѣ дрѣвета побѡђена тѣмо и састѣљена трѣлица пѣ бѣјеш цѣо дѣн трѣлицѡм. Кад отрѣлиш тѡ, ѣзмѣш грѣбѣне, двѣ грѣбена имѣли овакѡ, вѣчѣш те грѣбенѣш те повѣсмо састѣвиш пѣ испл'ѣтѣш косѣцу тијѣ повѣсамѣ по овол'ѣкѡ, пѣ кад би обѣсила на јѣдну згрѣду по двѣнѣес седамнѣес тијѣ кѡсѣцѣ, кѣкѣ кад л'и ѣе се овѡ ѡпрес, пѣ док тѡ опрѣди, по свѣ зѣму ѡчи ти испѣни прѣдѣѣи, жѣљна сѣна. Пѣ док тѡ опрѣди, пѣ послѣн кад опрѣдѣш, трѣба да се вѣрѣ, пѣ провѣри свѣкѣ дѣн прѡврѣш петнѣс кѣзанѣ водѣ, пѣ нѡси на рѣјеку дѡл'е пѣ пѣри онѣ полѣтке. Пѣ док опѣри тѡ, богами лѣдно, отпѣдни ти нѡге ѣ воду. Е кат свѣ тѡ свѣрѣш, сѣне, ѣмѣ онѣ вѣтѡ, ка[д] се осуши свѣ тѡ, пѣ вѣтѡ тѣрѣш па мотѣш, двѣ дрѣвета пѡдугачка пѣ овакѡ, тѣмо тѣрѣш четѣри шѣљка, мотѣш тѡ. Ка[д] дѡђѣ време, хѣјде смотѣла си, ѣјде да снѣјѣмо, побѡдѣш тѣ кѡлац, тѣ кѡлац посѣн тѣ двѣ пѣ тѣ двѣ пѣ кад би стѣла прѣчат, пѣ док оснѣјѣш тѡ, трѣбѣ сѣдѡвѣ за онѣ клѣпчѣт да тѣрѣш двѣдес клѣпчѣдѣ. Пѣ ка[д] стѣнѣш да ткѣш, да навѣјѣш тѡ

првѡ на вратѣло, свѣ тѡ да навѣјѣш на вратѣло, онѡмо сам имѡла једне сѡхе, пѡ док тѡ навѣјѣш, двѣје трѣбе, пѡ ка[д] стѡнѣш да ткѣш, да ме чѣјѣш гѡре, вѣкѡ ми је свѣкар: „О снѡо, чѡк рѡзбој ти се чѣјѣ до Рѡнѣцѣ”. Четѣри нѣта, тѡ ти заборѡви, пѡ пѡдношци, кат трѣбѡ да увѡдиш плѡтно, тѣ трѣбѡ двѣје, пѡ брѣдила. Брѣдило што ткѣш, брѣдо што увѣдѣш онѣ жѣце. Бѣлѡ су дѡл’е у пѡдрум. Сѣкно, плѡтно, слѡмарице, гѣбери прѣтени, вѣњени губѣри, свѣ живѡ, и за сѣкнѣ и за пантѡлоне.

(Петкана Рачић, 80 година)

Саш

Жѣне опрѣмѣ млѡдѣ фѣно, ѣмѡ кѡњ се је трѡжиѡ, на прѣмер, искљѣчивѡ за невѣсте, искљѣчивѡ мѡрѡ је да је кѡњ бѣл’ѣ длѡкѣ, и тѡ кѡњ се је звѡ јѣдек. Мирнѣјѣ, тѡ нѣје смѣло кѡњ којѣ се плѡши, да бѡци невѣсту пѡ посѣн тѣ цѣркѣс би бѣо, ѣсто кѡ кѡла сат што се кѣтѣ, ѡн је окѣћен, чѣс, на њѣга нѣмѡ трѣнка јѣдна, сѣдло, тѡ е свѣ кнѡп и дѣвер, фѣно дѣвер, дѣвер мѡрѡ да је о срѡства младожѣњѣ, ѡн помѡгнѣ јѡј да се пѡпнѣ, мѡло њѣни кад је испрѡћѡјѣ, мѡло дѣвер задржи кѡњѡ да се нѣ би мало уплѡшиѡ ил’и нѣшто док се млѡдѡ пѡпнѣ на кѡњѡ. Пре тѡгѡ она се мѡло припрѣмѡ за пѣта, на прѣмер, кѡ мѡја што е бѣла изѣтра ѡна је путовѡла, тѡ се пугѣјѣ сѣдам сѡти, пѡ се бојѣ да се нѣ би дѣсило нѣшто ѣспутно, пѡ ранѣјѣ се припрѣмѡ да нѣ би прѣхлѡдѣла тѡмо па да нѣ би млѡго јѣла, ѣглѡвнѡ да је спрѣмна за јѣдан дѡн да мѡже да издржи. Умѡ жѣне нешто знѡјѣ, ѣмѡ тѡ нѣкѣ кѡ, како кажѣ, чѣни нѣкѣ, њѣховѣ тѡмо нѣкѣ, нѣкѣ ѣмѡ пѡ се слѣжѣ и с тѣјѣм, нѣшто ил’и да се тѡмо да се окрѣнѣ младожѣњѣ кад ѣћѣ у тѣ сѡбу код млѡдѣ пѡ ѡн кат се озѣјѣ тѡмо, на прѣмер, пѡ му окрѣнѣ цѣпѣл’е, ѣмѡ тѣ, дѣшмани тѡ рѡдѣ. Ил’и кат крѣнѣ на врѡта, ѡтвѡри врѡта д[а] ѣћѣ кот млѡдѣ, ѣмѡ жѣнѡ прићѣ и удѡри га мало по л’ѣћѣма и тѡ нѣје дѡбро. Тѡ му знѡчѣ нѣшто жел’ѣ ил’и да нѣмѡ децѣ ил’и да не бѣдѣ у слѡзи са млѡдѡм, да се тѡ брѡк не одржи.

(Авдулах Хот, 70 година)

Смолѣћа

От Карѡјѣкићѡ и от Лукѡрѡ ѡде је долѡзило, ѡде је седамнѣс вѡденицѡ нѣкат бѣло, ѡде је нѣкат бѣло кѡ у чѡршијѣ, јѣс бѡга ми. Вѣкѡл’и су лѣуди ранѣјѣ: „Кат је свѣт кѣјѡмет, у Смѡлѣћѣ је сѣлѡмет”, нѣмѡ водѣ свѣт засѣши у Смѡлѣћѣ ѣмѡ. Мл’ѣл’е жѣто. Тѡ се е узѣмѡло

ујам, пѣт кѣлѣ на стѣ кѣлѣ да ти умѣлѣ, мѣј ѿтац је имѣ воденицу ал'и ѓн је имѣ воденичѣра друкѣга, те му чѣвѣ воденицу и мл'ѣо тѣ. Рѣјека овѣ што је на њѣ сад центрѣла, сад воденичѣ нѣмѣ, Смалѣћкѣ рѣјека, тѣ рѣјека не кѣпѣ нѣкат, свѣкат ѣмѣ ѣстѣ. Ызвор је тѣ, тѣ ѣмѣ пѣћѣнѣ, кѣко нѣмѣ, ѣмѣ вѣл'икијѣ пѣћѣнѣ, једнѣ гѣдинѣ су долѣзил'и ѿни, дѣсе-дѣнѣ су бѣл'и са шѣторима гѣре испитѣвѣл'и тѣ пѣћѣне, тѣ штѣ ти јѣ знѣм, кѣпѣл'и, трѣжѣл'и нѣшто, штѣ јѣ знѣм. Вѣкѣхѣ да су пронѣшл'и некѣки бѣл'ѣ мѣдведѣви да су тѣ. Тѣ некѣд бѣло, штѣ ти јѣ знѣм.

(Ризван Чоловић, 85 година)

Старчевиће

Јѣ сам тѣ порѣстѣ, јѣ сам у Перѣше порѣстѣ, рѣђен сам тѣ, преко трѣста гѣдѣнѣ смо мѣ ѿде у Перѣше, ѿде ранѣјѣ жѣвѣло дѣвет кѣћѣ, ѿсам кѣћѣ је бѣло Срѣбѣ што је жѣвѣло тѣ и нѣша кѣћѣ мусл'имѣнскѣ, кѣ дѣца смо ѣшл'и у шкѣлу, вѣзѣти бѣл'и, и Бѣјрам би бѣо дѣђѣ тѣ дѣца од Бѣјрѣма и бѣла би слѣва, нѣкад ми слѣва прѣшла нѣје и по вѣјрѣ би ѣшл'и, дѣђѣ они ѣзни нѣ и тѣнаке би бѣла слѣва, и онѣ изѣђѣше онѣ транзѣстѣри мѣл'ѣ Ыскринѣ и мѣ кѣпѣсмо тѣ транзѣстор мало смо бѣл'и ѿменѣјѣ, кѣпѣсмо пѣ донѣсосмо тѣ транзѣстор пѣ би слѣшѣл'и тѣ пѣсму и тѣ, тѣ сам жѣвѣо, тѣ сам порѣстѣ, нѣкад нѣјесмо нѣшто имѣл'и, ал'и сѣт свѣ је тѣ ѿѣшло млѣдеш, пѣудѣло се, поженѣло се, осел'ѣло, тѣ нѣмѣ.

(Смајѣ Ризванѣвић, 65 година)

Струмце

У тѣ време нѣт си смѣо ку[д] да мѣрднѣш, нѣси мѣгѣ да га самѣлѣш, кѣѣл'и смо кукѣруз пѣ смо јѣл'и за преживлѣвѣѣње, и кромпѣр. Сѣћѣм се, јѣ сам мѣл'ѣ бѣо дѣчко, пѣ тѣ је бѣло четрѣспрѣвѣ, а јѣ сам триешѣстѣ, знѣчѣ пѣт гѣдѣнѣ сам бѣо, имѣл'и смо онѣ трѣпове за кромпѣре и мусл'имѣн јѣдан, онѣ са ѣрѣжѣом, кажѣ: „Ыјде дѣчко да ми пробѣрѣш компѣре, ѣћу да кѣѣм да јѣдѣм”, јѣ га утѣра у трѣп и ѓн с ѣногѣ прѣзѣрчѣта кажѣ: „Тѣј ми дѣј”, јѣ нѣ знѣм не мѣгу да погѣдѣм којѣ је. „Излѣзѣ, ѣѣравѣ ти стрѣна”, ѿпсѣва ми мѣјку, ѣшѣмара ме, јѣ свѣ врѣштѣћѣ кѣћѣ, у штѣлу тѣмо ѣе смо жѣвѣл'и. Убѣвѣл'и лѣѣде, чѣм га ѣсѣти да је нѣко мало пѣвреднѣјѣ, убѣвѣли. Мѣј ѿтац је бѣо зарѣблѣн, ѓн је бѣо кѣ војнѣк пѣ је у Скѣплѣ зарѣблѣн и ѿтѣрѣт у Нѣмѣчкѣ, пѣт гѣдѣнѣ је бѣо у Нѣмѣчкѣ, четрѣс пѣтѣ гѣдинѣ се врѣтѣо,

убийвен са штангѝм преко кичмѝ, и убийвен му бубрек и добио посл'ен туберколѝзу кошчану и кад дѝжѝ ѝвде код нас, умрије у болницу. Ја сам био најстариј о[д] деце, још четѝри сѝстре сам имѝ и мајку и бабу и дѝду. Тамо су свѝ Кѝљевићи и ми Радовићи, пѝ се тѝ сад растурѝло, нѝкѝ помрл'и, нѝкѝ отишл'и за послом, нѝкѝ су по Мѝтровици, нѝкѝ бил'и у Смѝдереву, помрл'и, нѝкѝ по Крагујѝвцу, углавнѝ тѝ корѝсти сад мусл'имѝн, дотѝрѝ стѝку, пашѝлук направѝо ѝнде у тѝ имање. Кѝ да те пѝта. Свѝ смо остѝл'и сѝмо са бабама, нѝко нѝмѝ ни бабу, нѝкѝ остѝла баба сѝма и тѝ ти је, тѝ је жѝвот такѝв.

(Радовић Миломир, 76 година)

Суви До

На Тројан тѝна за време тѝрскѝ одузѝмѝт вишак жѝта и наш дѝду одрѝдил'и да тѝрѝ тѝ жѝто за Пољѝну и кад бѝди по[д] тѝ Тројан, сломѝо кѝла, тѝ бѝла дрвенѝ, дрвењѝча тѝ кѝла. А био још наѝав Вѝкић, дѝ л' је био Вѝљовић се презѝваѝо нѝ знѝм тѝчно, кажѝ: „Ха, штѝ ћемо сад?“ Кажѝ: „Богоми да се врнѝмо у Браћѝк“, ко[д] Тројѝна је Браћѝк овѝмо сѝло, овѝмо к ѝма. Кажѝ: „Да се врнѝмо у Браћѝк да конѝчѝмо пѝ ћемо узѝт сечѝва тѝјѝ овѝ ујѝтру да направѝмо и продѝжѝћемо идѝмо, закѝчѝмо волѝве и да ѝдѝмо тѝмо“. Кажѝ: „Вѝлѝ ја ћу да остѝнѝм ѝде у кола“, у тѝ жѝто, снѝпле бѝло. „Немѝ, кѝко да остѝнѝш тѝ, ѝјде д[а] [ид]ѝмо, тѝрѝмо волѝве.“ Вѝлѝ ја ћу ѝде да остѝнѝм. Те остѝни тѝ, Вѝкић му бѝло ѝме, запѝнтио сам како ми ѝтац приѝчаѝ. Кѝт, кажѝ, у нѝкѝ дѝба, ѝн тѝ сѝм био пѝ га зѝр бѝло нешто сѝмѝва, у нѝкѝ дѝба чѝо се некѝ ѝагѝр. Штѝ тѝ мѝже бѝт, кажѝ, кѝт вѝл'е најшл'е. И како су ѝни попушћѝл'и волѝве, онѝ се зовѝ таљѝзи, таљѝзи онѝ што се фѝтајѝ, што се фѝтал'и волѝви тѝ се зѝал'и таљѝзи, они побаѝл'и онѝ таљѝге, нѝјесу и потурѝл'и у овѝ јармѝве, него побаѝл'и тѝна, а оно уѝзѝ јѝдна пѝ от пѝтка и субѝтѝ вѝлда, пѝтак знѝм а субѝта нѝ знѝм да л' је сѝгѝрно. Овѝ што се ткѝ на рѝзбој пѝ ѝмѝ тѝ брѝдо што се увѝдѝ, ѝно на приѝмер ѝсновѝно на јѝдно вратѝло ѝсновѝно тѝ што ће да ткѝ е сад ѝмѝ брѝдо што нѝје мѝгло свѝ да стѝнѝ него је претѝкло десѝтак тѝјѝ стрѝка, тѝ се зѝаѝ ујѝмак. А ка[д] се изѝткѝ, пѝ се пресѝчѝ те онѝ што остѝнѝ, тѝ су зѝал'и урѝзници. Онѝ последнѝ, дѝлѝ не мѝре да се ткѝ те га пресѝчѝш тѝ платно ил'и шта бѝло, е тѝ се зѝаѝ урѝзник. Кажѝ: „Сачѝвѝла те мајка од ујѝмка и од урѝзника“. Сачѝвѝла га мајка... Тѝ се нѝје мушкѝрѝма упл'ѝћѝло у рѝбу тѝ ујѝмак и тѝ урѝзник, тѝ се нѝје мушкѝрѝма ушѝвѝло у нешто да нешто пришѝјѝш тѝ ујѝмак нѝкѝко за

мўшкў страну и тã урèзник, от тогã сачўвãла га мãјка, нїје му ушивãла, те затõ причãла. Пã се дїгл'е свè те се прõпèл'е на тã Трõјан, такõ же õн причãо. Ако је лãгõ, о сèби му бїло. Пã кажè водїше кõло, играше, пã водїше кõло, пã пèваше, пã вел'и: „Којã мãјка не мõже да подїгнè сїна да убèрè цвїјет од õмана, од омãна и од суртомана да ушїјè сїну у пõјãс, такõ ће га мãјка поднївїт”, вїл'е тè причãл'е. Пõсл'енãк õне се отãл'è растурїл'е, овã што е бїо тунã у тã кõла ако је лãгõ о сèбе му га бїло, тõ остãло пõсл'енã прича у нãрод. Òтац ми нїје причãо, нїје знãо штã е тã цвїјет. Òман їмã, їмãмо цвїјет, їмãмо мї кот кўћè сãт. Òн је овакõ окрўгõ, вел'ико, їмã вèл'икї л'ис, їмã õндèнã под купатїло ђè цвїјеће. Ымã õкрўгл'и цвїјет, тõ же õман, ако їмãш вõљу да га вїдїш, жўт је, вèл'ик цвїјет, їмã нè јèдан, їмã нèкол'ко õндèнã, е тõ же õман, а суртомãн õтац ми нїје знãо штã е, èто по планїни је ишãо, ишõ же и по Црнõј Гõри и свўј по тїјã плãнїнã, а нїје знãо штã је тã суртомãн.

Прїкãз јèсте, èво да ти јõш нèшто прїчãм, ка[д] те їнтересујè, а немõ ме псõват, тèбе свãкã чãс, нèка си, срèтња и бїла. На тã брда тãмо дèснõ õдмã гõре, зовў се Брèзовице, тў су бїл'и стãнови и тõ е нãшèга дèда бїла сèстра, ўдãта у тў кўћу тãмо у тў дол'їну и сãд, овãј, јã се извињãвãм, овãј мўш ишãо је кõ[т] тора, тõ су гõре бїла стõка на тã брда и имãл'и бусãре, сãд вї тõ нè знãте, јã ћу ти објãснит. Тõ ўзмè се дрвã пõдугачкїјã по двã трї мèтра и састãљајў се овакõ са свїјã странã сãмо на јèдно мèсто се остãвè врата, пã се ўзмè пõсл'енãк те се õрè зèмљã пã се турã порет тїјã дрвãдї, а тã дрвã турè се чèсто, пã по тїјем дрвãдима турã се тã зèмљã и тў е лõжена вãтра да се нè би запãл'їло, е тõ се звãла бусãра. Òн, кажè, свãкў нõј идè у тў бусãру пõранијè, и ко[д] стõкè гõре, а жèне, опрõстите мõл'им ве, а жèне кã жèне, свãшта їмã код нãрõда, њў е їнтересовãло млõго штõ õн идè такõ рãно гõре кот тõра, пã полãко за њїм гõре привўчи се пã крос тў бусãру нèђе тã зèмљã се мãло разрїјèдїла, õна повїрèла кат кажè наложїо вãтру и тõ дõбра вãтра и кажè јèдна жèнскã сèла пред нèга, кõса јõј пãла свè по зèмљї поред вãтрè и нèшто се ўнијèла те му прїчã, овакõ бл'їзу прїчã нèшто, она сãмо да је шўтèла, õн би бїо мõжда остõ жїв, кажè бїо л'їјеп тã чõвек, такè л'епотè му нїје имãло на човèка, кажè: „Не дã, дрўго, їзгоре ти тã кõса”, она мãхни глãвõм овакõ, како õни тõ прїчајў, јã нїјесам гл'èдõ, èто сãд да свãтїш, мãхни глãвõм овакõ нã страну, онã јõј кõса отїди преко л'èђã: „È, вãлã, дрўго, нèћу ти вишè дõћ õде”. О[д] тè нõћи се тã чõвек разбол'їо, вїшè се нїје с тè постèльè дїгõ, дõбар чõвек бїо. Вїла бїла. Тõ ти је вїла бїла и õна му е зãдãла мўку и вишè се с тè постèльè нїје дїгõ. Нїко ми нїје тõ прїчãо, јã за тã двã слўчãјã знãм и тõ ти прїчãм тõ што су прїчãл'и а јõш сам бãш дõбро са свèшћом,

а сачува̄ бѡже нѣкад нѣ би мѡгѡ ни погѡдит, нѣјесам овиј̄а прѣк̄аз̄а нешто зап̄антио нѣкѡг да ми је прѣчѡ.

(Јаблан Ђуровић, 82 године)

Балетиће

Они су ис Цр̄нѡга вр̄ха досѣљени. Изглед̄а с Пла̄ва, такѡ сам ч̄ѡ, такѡ беше и Дра̄го. Та̄мо б̄ио и та̄мо ѡмрѡ, каж̄ѡ ум̄ирѡ и тра̄ж̄ио лѣба. Тѡ је б̄ило гл̄ад. Он̄ имѡ три сина. Досел̄или се ис Цр̄нѡг Вр̄а и ѡде ж̄ивѣли, ѡн̄ им̄ао три сина, и отишѡ у заробљеништво и та̄мо ѡмрѡ ѡд гл̄ади. Отѣр̄али и Шва̄бе и та̄мо б̄ио и ѡмрѡ. На Сол̄унски фр̄онт. И та̄мо је и ѡмрѡ. Деда Ра̄дов̄ан им̄ао чет̄ири ћерке, нѣје, три, и вас двој̄ицу, а Вељко је им̄ао изглед̄а три, чет̄ири ћерке. Мику, Тѡду, Ра̄ду, нек̄ѡ што е ѡмрла. Ёх, к̄ако се ж̄ивѣло, м̄ученичк̄и, м̄ученичк̄и се ж̄ивѣло, што вика̄ше она̄ у Џзбице, ја знам М̄урат је Ре̄брѡња најприје пѡчео да пр̄ави гӯменѣ оп̄анке от камиѡна̄, па смо ѣшли она̄мо те купова̄ли гуменѣ оп̄анке, а пирѡћанце тѡ нѣје б̄ило, хеее, к̄асно ова̄мо. Са клинцима са некѡм ж̄ицѡм зак̄ив̄али. Од говѣчета. Кѡ те пита̄ да л̄ мѡре. Зӣми кад нѣма̄ шта̄ другѡ. Вишѣ бѡси нѡ обувѣни. Конѡпљу с̄ија̄ли. Б̄ио сам чл̄ан Са̄вѣза кѡмун̄ист̄а, б̄ио сам секрет̄ар ѡде организ̄ације, б̄ио сам одбѡрник Цр̄венѡг кр̄ста, па прѣседник ѡмладинѣ, тѡ је у кѡтакт са сѣлом, шта̄ се ра̄ди, к̄ако се ра̄ди, да се сѣло унапрѣди. Б̄ио прѣседник ѡмладинѣ, св̄ѡј смо дав̄али пр̄ирѣдбу и у Шарѡње, и у Вр̄анѡвину и у Дежѣву и у Пѡпе, св̄ѡј. Нѣје, забран̄или су б̄или, ѣво ја нѣјесам био дѣцу кр̄стиѡ.

(Видосав Плавишић, 83 године)

Бобовик

К̄аку бѡлниц̄у, жѣна се опорѡди кр̄иј̄ѣни, да нѣко не ч̄ѡјѣ, срамѡта. Не веља да прескѡчи конѡпац, не веља ма̄чку да уд̄ари ногѡм, па̄шче не веља да уд̄ари ногѡм, кажѣ оће да б̄идѣ д̄ијете ч̄уп̄аво ка̄ ма̄чка и ка̄ па̄шче. Кажѣ обав̄ијѣ се пӯпак око врата па̄ не мѡже да се опорѡди. Не веља нѣшта да тра̄жи кад је трудна, ако јѡј не да̄д̄ѡ, пѡсл̄'ѣ нѣје дѡбро тѡ д̄ијете, не рѡди се нѡрм̄ално, тѡ би вика̄л'и, ако тра̄жи нешто да појѣдѣ и са̄д нѣко нешто нѣма̄, нѣје јѡј дѡ, и кажѣ роди се онѡ шарѣно по л'ицу д̄ијете. Мѣсо не см̄ијѣ, ѣстѡ, шарѣно д̄ијете се роди, и не см̄ијѣ кат се к̄ух̄а в̄ар̄иво онѡ, да га прѡба̄, кажѣ нѣјема дѣца, онѡ с кљӯча кад ври па̄ да прѡба̄, кажѣ нѣјема дѣца, не веља, м̄утај̄ѡ, нѣјема. Она̄ што га преф̄атӣ трѣба̄

да му кўпи кошўлицу. Кад му вїдї пр̄в̄а ж̄ена кој̄а му вїдї зўп, тр̄б̄а и њна н̄ешто да му кўпи збок тог̄а зўба. М̄бр̄а ј̄аје да му се д̄адн̄е, с̄ат д̄ад̄у п̄ар̄ама а йсприје н̄їјесу, с̄амо ј̄аје, стр̄оґо. Ж̄ена кат кључ̄а в̄ар̄иво да пр̄об̄а са оног̄а кључ̄а, каж̄у н̄їјема д̄еца, св̄е се т̄о траг̄ало. Ј̄есте, н̄е зн̄ам шт̄о, н̄емај̄у п̄осл'е н̄афак̄е к̄о, одуз̄им̄а хим се н̄афака.

(Селима Булић, 68 година)

Боторовина

Т̄о је једна д̄уґн̄ос св̄ак̄ом мусл'им̄ану кој̄и је ймућан да њд̄е на х̄аћ, је л' т̄о је једно благосл̄овљен̄о м̄есто, т̄у је сред̄йна ц̄їјел̄ог св̄їјета. Т̄о је ал̄ах ђелеш̄анум одр̄ед̄ио т̄о је м̄есто благосл̄овљено, т̄о не м̄оре ни да се опиш̄е к̄ако је кат се њде. Т̄у се окўпи око ђет̄ири мил'иона и[з] св̄їх др̄ж̄ав̄а на зем̄альск̄у кўглу. На Курб̄анск̄и Бајрам тр̄б̄а да се ид̄е, т̄амо се бор̄ав̄и петна̄ес д̄ан̄а, кл̄ањ̄а се у ђ̄ам̄ију б̄ѡж̄јек посланика, у Мед̄ину, а Таба је у М̄еку, т̄о је т̄ачно ц̄ентар св̄їјета. Т̄у беше, с̄ине, н̄ем̄а ни мин̄ут̄е д̄ан да је д̄уґи ни да се подуж̄ав̄а д̄ан ни да се крат̄и д̄ан, св̄е ј̄едн̄ако д̄ан. Каж̄е т̄амо топл̄ота в̄ел'ик̄а не м̄оже да се издрж̄и, ј̄ес топл̄ота, изл̄аз̄и температура четр̄есп̄ет и до педес̄ет, ал'и так̄о бл̄ага кл'има да м̄ожеш да издрж̄иш, так̄о је то благосл̄овљено м̄есто. Д̄уґн̄ос је св̄ак̄ог мусл'им̄ана да њд̄е к̄о је ймућан, без њб̄зира на зн̄ање с̄ат. Ид̄у и ж̄ене и мушкарци. Ал' т̄у ти се св̄е ос̄ећа к̄о бр̄ат и с̄естра. Т̄о н̄ем̄а н̄икак̄е х̄ил'е, отишла си ти девојка, њво он̄о. Обил̄аз̄и се Каба с̄едам п̄ут̄а, т̄о е в̄ел'ико пространство, т̄у је в̄ода, кат поп̄иј̄еш т̄у в̄оду, ј̄а н̄їјесам в̄ид̄о н̄а очи, ј̄а сам дв̄ије х̄иљадит̄е г̄один̄е б̄ио т̄амо, ј̄а н̄їјесам в̄ид̄о н̄а оћи, гот̄во сам оћор̄ео, отиш̄о сам, ом̄ио сам се т̄ом вод̄ом н̄екол'ко п̄ут̄а, в̄ер̄уј̄те кат сам дош̄о, ј̄а сам б̄ио др̄уґи ђ̄овек, так̄о е т̄о, так̄о ми је здравље д̄ошло. Ид̄е се с̄амо ради да се зак̄ун̄е ал̄аху ђелеш̄ану да н̄еће ч̄овек л̄агат и да н̄еће к̄оме ш̄ер уч̄инет, с̄амо д̄обро, с̄амо д̄обро м̄огу да ти уч̄ин̄им, а дал'еко б̄ило да помисл'им нек̄о х̄ил'е н̄ек̄оме. П̄осл'ен х̄аћа ко м̄ало гр̄еш̄и, те н̄ек̄ом тр̄н на п̄ут да му т̄ур̄и, њн је изгуб̄ио, н̄їје што је изгуб̄ио п̄аре тиј̄а дв̄ије х̄иљаде м̄арк̄и, ев̄ри, него буд̄ућнос је изгуб̄ио.

(Хусо Црновршанин, 85 година)

Вучја Локва

До на асвалт, посл'ен ид̄ете т̄амо. Р̄ашка, М̄итровица. Д̄аль̄е ти је т̄амо. М̄ало је б̄ѡљ̄и, асвалт је. Ђде, њдма испот р̄ијек̄е, асвалт је. Ђде йм̄а р̄удник у њна бр̄да, т̄у је б̄ио р̄удник.

Дал'еко богами, лѡш је и пѹт дѡста. Долазѣ, пролазѣ тудѣје, тѣрајѹ дрѡва, и тѡмо и одѡвдѣ за Пазѡр. Ѐскопѡла вѡда, овѡ пѡдни кѣше пѡ посл'ѣ камиѡни пролазѣ. Ада нѣси трѣбѡла нѣшта. Гѡре некѣ кѡмшѣје, у Пазѡру жѣвѣ. Л'ѣти помѡло дѡђѣмо, мѡло бѡштѣ, некѣ пил'ѣше сам кѹпѣю. Штѡ ћеш, тѹ, дѡкѡн, помѡло идѣмо по шѹми, по дрѡвѡ и дѣца. Валѡ нѣсам печѹрке. Прѡво да ти кѡжѣм, нѣ знѡм, мѡгѹће да је имѡло, тѡ некѡ цѣна нѣје. Ѐмѡ растѡвинѣ ѣво гѡре по ономѣ брѡду. Ѐмѡ рѹдник Црнац, ѡлова и цѣнка, обѡјенѣ метал'и. Тѹ сам јѡ рѡдѣю, тѹ сам стѣкѡ пѣнзѣју. Нѣје дал'еко, нѣмѡ једно пѣт кѣлометѡрѡ. Рѡдѣ, рѡдѣ. Бѡш тѹ ѣмѡ некѣ дѡшл'и и Бѹгари, ѣмѡ и овѣ нѡши од Рѡшкѣ оздѡл и[з] Зѹбѣйна Потѡка, гѡре ѣмајѹ барѡке некѣ, станѹјѹ. Одѡвно, јѡ се сѣћѡм, тѹ је бѣло сѡнда рѡдѣла некѣ ѣстражинѣ рѡдѡви бѣл'и ранѣјѣ док су установѣл'и да ѣмѡ тѹ рѹда квал'итѣтна, и пѡсл'ѣ су тѹ отворѣл'и кѡнкурс за прѣјем рѡдникѡ, одѡвно рѡдѣ тѡ. Јѡ кат сам рѡдѣю, бѣло је око трѣста рѡдникѡ. Нѣкѣ у пѣнзѣју, нѣкѣ. Ѐмѡ ѣстѡ дѡл'е ѣзвос рѹдѣ, дѡл'е им је ѹправа, дѡл'е излазѹ вагѡни са рѹдѡм. Мѡгла би да снѣмѡш тѡ. Рѹдник припѡдѡ Нѡвѡм Пазѡру, што се тѣчѣ глѡвнѣ рѹдник, а дѡл'е овѡ згрѡда ће излазѣ рѹда, тѡ припѡдѡ Кѡсову. Штѡ знѡм, они вѣкѡхѹ плѡћајѹ некѣ пѡрес што је на теритѡрији Нѡвѡк Пазѡра. Ранѣјѣ тѡ рѡдѣла Трѣпча, јѡ нѣ знѡм сѡт тѡ ни ћѣ извѡзѹ, продѡјѹ некѡм Бѹгарину.

(Фериз Рушовић, 62 године)

Избице

Долѡзио је овѡ новинѡр, можда га знѡте, ѡн је долѡзио и пѣтѡ ме. Знѡте кѡко, ѣмајѹ двѣје прѣче, јѣдни кѡжѹ овакѡ, јѣдни кѡжѹ онакѡ, вѣл'икѡ је тргѡвина нѣкад бѣла, ѣшло се од Рогѡзна, од Мѣтровицѣ до Дубрѡвникѡ и тѡ је бѣо прѡлас тудѣје пѹта, не мѡгу сат да вам покажѣм, бѣл'е су вѣл'икѣ грнѡарскѣ рѡдње, прѡвил'е се тестѣје, прѡвил'и се лѡнци и свѣ тѡ и бѣле су тѡ се звѡл'е кѹћице, ѣзбе, ѣзбе прѡвил'и и у тѣ ѣзбе прѡвил'и, бѣло је зѣмскѡ врѣме пѡ је мѡрѡло у тѡпло, у топлѡту да тѡ рѡдѣ, рѡдѣю и зѣми и тѡ ѣзбе бѣл'е јѣдна дѡ другѣ и по томѣ кѡжѹ да су добѣло сѣло Ѐзбице. А и бѣло нѣкад, дѡ л' је бѣло римскѡ дѡба, такѡ се прѡнѡсѣ да је бѣло рѹда и озгѡр ѣшла а ѡде се избѣвѡла, пѡ како се избѣвѡла тѡ рѹда добѣло сѣло ѣме Ѐзбице, избѣвѡло и Ѐзбице. Јѡ се сѣћѡм бѣо сам дечкић кат смо кѡпѡл'и овѡј канѡл за вѡду и тѹ најћѣмо кѡ онѣ земљанѣ чанѡци што се нѣкад мл'ѣјекѡ разл'ѣвѡло, сѡмо преврнѹто овакѡ, штѡ је сѡт, ѡтац ми кѡжѣ: „Нѣ, не дирѡј”, и ѡдѣ зѡвнѣ стѡрѡга једнѡга овакѡ, старѣ бѣо, нѡјстаријѣ, нѣје му стрѣц рѡђенѣ, кѡжѣ помѣсл'ил'и злѡто, нека је ѡн тѹ

најстарији, и ја се сѐћа́м, они бӯда́ком пола́ко, она пӯче, ва́лда дотра́јо, дру́ги испод њѐга, йсто́ превр̀нӯт, са два́ бѐше, е до́л'е има́ше гомйла, са[д] ће он донйјет, не́ђе оста́вио та́мо, то́га има́ше ја не́ зна́м кол'йко, пӯна гомйла, за́ шта је о́но слўжи́ло, не́ зна́м. И ја зна́м ко́по сам о́де касни́је, йсто́ сам нала́зио некѐ, ѐво га то́. Он је да́о не́што бйо и у музе́ј не́коме. Они претпоставља́ју подметач мо́жда на шпо́рет, ни́је ни има́о шпо́рет. Ја ка[д] сам до́шла са́мо су о́ни имал'и шпо́рет смедерева́ц ма́л'й, ово́ дру́го свѐ цйгани. Ово́ је најнови́ји до́кас да се тӯ ра́дйло, а нашо́ сам два́ чана́ка, бйла уну́тра нека́ гл'йна, ка[д] сам ра́скопо́ то́, би ре́ко да је јучѐ она́ гл'ѐђ поста́љен, то́ је бйло гле́ђо́сано. Са́д нека на́ђѐ не́ко така́в, то́ не́ма. Они ви́шѐ пӯта́ ставља́ју цѐзву на шпо́рету, ако ти тре́ба, јѐдно ћу ти поклони́т, ѐво пробѐри.

(Драгоје Јоловић, 81 година)

Јуковача

Не пита́ се ста́решина, мла́деш ўзо́ кро́з ру́ке свѐ. Ранйјѐ ни́је, бйо јѐдан га́зда, ти ћеш сӯтра да ра́дйш ово́, ти ово́, си́новима, же́не су зна́л'е шта́ ће да ко́ја ра́дй, са́т јо́к, са́т по́ган ва́кат. Ранйјѐ бе́дно се жи́вѐло, ти то́ зна́ш, не́маштиња бйла, по́сл'ѐ ра́та оно́, ова́мо, ал'и је бйло вре́ме дабо́гда сва́кат тако́ до́шло. Ра́споло́жан је на́рот бйо, здра́ф на́рот бйо, во́ља у на́рот бйла, во́ља, зна́ло се јѐдан за́ дру́го, йшло се јѐдно ко[д] дру́гога пѐшкѐ, тӯ је бйла мил'йна, пѐсме по овйја́ брда́, она́мо, то́ је свѐ ср́пско она́мо. Жўњѐвиће а о́де Зну́ша. То́ се пѐва́ло, йшло по тија́ мо́бй да се жње́ оно́ ру́чно, ср́пом, па́ пѐсма, па́ мил'йна, са́т свѐга йма, не́ма шта не́ма, и да се обӯчѐ, са́т кад би ве повѐо го́ре, па́ ви отвори́о рега́л'е и кат би подйго́ ка́уче, би ре́кла ства́рно ова́ чо́век не ла́жѐ, то́ е свѐ пӯно, свѐ пӯно, хо́ћеш л'и ве́роват? Не́кат ка[т] сам ће́о да иде́м, оно́ ка[д] се испро́си не́ко, водйло се цўмбус, музйка, то́ се л'йјек панто́ља́ како бйло, нек су окр́пљене на јѐдно ме́сто, два́, пѐт, са́мо нек се йма́. Са́т не́ зна́м ни ко́л'ко йма́м оде́ла. Не́ма, ўмрло свѐ на́ ноге. Са́д је на́рот ўмрѐ на́ ноге, без во́ље жи́вй, о л' ве́роват ништа́ са́д не́ма. Ўмрло на́ ноге свѐ, свѐга йма́ ал' оно́ што е гла́вно не́ма. Йма́м се́стру, По́жега зна́ш ђѐ е, према По́жеги у Ситни́че, па́ би ја́ пѐшкѐ ода́вде, па́ преко Парало́ва, преко Ва́рева, по[д] До́ховиће са́ђи па́ опл'ѐти пѐшкѐ, отйди но́ћи, до́ђи, ништа ме ко́шта́ло ни́је, ни ба́нка, ни дйна́р. Са́т ко́ла свй йма́ју, не́ђе ни́ко кот ни́кога, не́ђе ко́мшија́ кот ко́мшијѐ, ни Ср́би ни мусл'има́ни ни Цйгани, ни́ко кот ни́кога. Ни́је то́ на́рот крив, то́ је ва́кат неки́ така́ф наишо́, олу́ја не́ка, за́тровано́, да ни́ко ни́кога не ха́јѐ.

(Расим Дупљак, 75 година)

Кашаљ

Ќони су ве и упутил'и овaмо к нaмa. Овo је Дрaго, тaмо му живѝ сѝн гoре у Мaл'е Пчeл'ице у Крагуевац. Тo је овaј што је направѝо викендицу из Нoвoг Сада, ѝстo тy је рoђен. Нaјвишe имaло Аврaмoвѝнa. Кат сам jа дoшла, штa је тo живѝjа имaло, шeсeт дрyгe. Сад нeмa. Попрѝчaсте л' ви Живку за Добрoсaвa да га познaјeте? Пa сад је л' ѝдeте за Крагуевац? Ымa л' тy Србoвa тy у Тутѝн? Један је пол'ицaјaц ис Тутѝна долaзио те ўзео пe[т]-шeс кѝлa кaјмaкa код мeнe. Тa ми догнo говeдa и кyпѝо кaјмaк. Јa бoга ми не знaдо, пoвисок један, oн ѝмa родѝтeљe ал' они бeрy сѝр, не бeрy кaјмaк, не живe саш ѝм. Вѝсок пол'ицaјaц. Знaде л' тѝ кaкo се зoвe oнa пол'ицaјaц? Кад бѝ пот кyђу, мѝ искочѝсмо гoре. „Aјде дeдa, затвoри говeдa, а тѝ бaкo кyвa кaвy.“ Пoсл'e ўшл'и, те: „Ымaш л'и кaјмaк?“ Јa: „Eво ти кoфа, сaм вaди, одвoји.“ Србин, један вѝсок пол'ицaјaц, нe знaм кaкo се звo. Првo га сад виђeлa. Ис Тутѝна је рeкo да e.

(Вера Аврaмовѝ, 72)

Козарево

Пoђy, понeсy рaкѝјe, мeзe, исeчy бaдњaкoвe пa сeднy тaмо, пa се зајoвaнe, пoсe дoђy oдe, унeсeмо бaдњaкoвe и изyтра положaонѝк долaзѝ. Сaмо сeднy oнaкo. Тo се зoвe бaдњачѝца и понeсy гoре и гoре је окрeнy. Прeлoмe тaмо бaдњачѝцу. На огњѝште пa се окрeћeмо oкoло, пa пoсл'e спyсти oнe бaдњaкe пa пијyчи oкoло. А oнa ѝде напрѝјет и врeчѝ, бл'eјѝ. Ранѝјe се слaмa унoсѝ у кyђу пa љyди спaвaјy цѝјeлу нoћ на слaмy. Ќони му тyри стол'ѝцу, oн oћe да сeднe, они му измaкни, oн бyп. Ызмeш прстeн и крѝеш испод oнијa рyкaвѝцa и кo нaђe првѝ, наслађeш тy рyкaвѝце по стoлу ил'и кaпe, штa бѝло и крѝеш и прoнaлaзѝ нeкo. Ако нaђeш oдмa, знaчѝ добѝјaш. Онo је бѝло дoбрo, сaт нeмa тo. И тaкo смо мѝ. Фoрaл'и би се, направѝмо лoптy од крпa пa гaђaмо се, фyдбaл нѝсмо имaл'и нeгo направѝ тo пa се гaђa, кoга убѝјeш нaјпријe oнa пoсл'e гaђa и тeрaл'и смо гyцу, направѝ пa свѝ oкoло тeрa унyтра, тaкo тѝ игaрa. Пoсл'e кaснѝјe oнo кад је бѝло кyпил'и се по брѝдѝма, на свaкo брѝдо ѝмaш oмлaдинe пa пeвaјy, свѝрa клaнeт, тy смо се упoзнaвaл'и мoмци, дeвoјкe пoђy oтaл'e кa кyђи испрaти је. О Пeтрoвдaну ўвeчe. Oдe се зaдржaло дoстa. Ымa један, oн Л'eшeвић бeшe. Крѝл'и би се по шyми, жмyркe, један жмyрѝ, мѝ се крѝјeмо по шyми, пa док пoсл'e нaђe. Крeнeш за Ѓyрђeвдaн у рeкy тaмо и кyпaш се, пoсл'e ўзeмо кoпрѝвe

пѣламо нáрот, пѣцáмо и копривáм а они бежѹ а мѣ сакрѣјѣмо онѹ коприву, јá сам бáш тó рáдио, ўзми сакрѣ под блѹзу и приђѣм крај нѣкóга, крај женѣ, крај човѣка пá фѣке и фѣке по ногáма ил'и по рукáма, он бежѣ, кѹкá нáглáс.

(Лепша Биорац, 78)

Лече

Тѹ се рáдило, онó, покѹпи се пá прѣље би имáл'и, мѣ девóјке се покѹпи, кол'ко нас ѣмá, по петнѣс, по дѣсѣт, како којѣ сѣло ѣмá девојáкá, и овáј би прѣл'е, пл'ѣл'е, вѣзл'е, пá би се свѣ тáкмичил'е кó ће тó вѣшѣ да уради. Мѣсл'ѣм, свѣ се онó рáдило вѣшѣ, конóпља се рáдила пá би тó звáл'и за ѣспомóћ да се онó трл'ѣ, да се прѣдѣ. Пá она се сѣјѣ, јá кат сам бѣла девóјка, јá сам тó рáдила, јá сам и ткáла. Пá се тó пóжнѣ, пá се тó штáвѣ у мочѣло пá се тó сѹшѣ онó се трл'ѣ, прѣдѣш, ткѣш, вáди онá влáкна. Умáм дóста гóдѣнá, преко шѣсѣт, сат ћу шѣсѣт и пѣт, а дóста сам прóшла. Имáло је вѹнено, вѹнено се ткáло, и овáј, јастѹци, јáнови, чѣрге, имáл'и су онѣ рáзбóји. Хáвл'и онó, хавáл'и, тó нѣе глáтко, него тѹфе онѣ. Имáло је дѣблѣ, имáло је и тáњѣ. Лáненó плáтно је тáњѣ, конóпљанó плáтно су се рáдила одѣла и носѣла су се одѣла и пóјасови, стáрѣ тó су носѣл'и. Тó мóја бијáча што ми је бѣла она је тó знáла да рáди.

(Зулејха Нумановић, 65)

Лукаре

Ѓ о Божѣћу кад би бѣло, јá цѣо дáн, одјáви óвце на пóдину тáмо да полáгáм сѣјено овцáма, нѣшта нѣћу да јѣдѣм нó јá вóл'ѣм онá купѹшнáк, тó знáте и вѣ, вóл'ѣм онá на зѣјтин купѹшнáк за ўвечѣ да јѣдѣм и ўвечѣ крѣни тѣ óвце, брѣме на л'ѣђа за ујѹтру да полóжим и кот кѹћѣ посл'ѣн онó вечѣру, првó онó унѣси бáднáке пá онó око онóг огнѣшта мóја мáјка нóсѣ онѹ слáму и чинѣ: „Квó, квó, квó”, а мѣ за нóм пијѹчѹ пѣлáт, посл'ѣ постáви вечѣру, пá орáсе, пá јáбуке пá л'ѣшнѣке, свѣ тó, кáфу, дијѣл'и ракију лѹди и вечѣру. Изјѹтра јá грднá онѹ пртенѹ сѹкнѹ, снѣјег пѹшѣ, чинѣ фѹ, фѹ, онá сѹкнá, оквáсила се, мóкра. И óпѣт онѣ óвце на пóдину тáмо, полóжи им, цѣо дáн у котáру онѣ óвце полáгá, и ѣто ти кáки ти ми је жѣвот бѣо. А сáт натрóнта се, првó гáће, и пицáму не скидáм, пá трѣнѣрку óзгó, а јá јóк бóга ми нó ми лáкшѣ овó, сѹкнѣ бóг ми дѹша трѣ ѣмáм ни обѹкла и нѣјесам а онó већ што понóшкујѣм

кол'ико йма̄м. Не мѡгу, ја смр̄шала, погл'едни ка̄ка сам, не мѡгу, онѣ сук̄ње ми ширѡке п̄а свѣ нѡс̄им овѡ, л̄акшѣ ми и да сѣднѣм, а онѡ гр̄днѡ, гр̄чи се, оѣш да сѣднѣш. Ја сам нос̄ила онӯ завијачу што се зовѣ, п̄а за̄прегу онӯ, п̄а онѣ кошӯље ширѡкѣ, понѣко йма̄ ширѡке рукави а понѣко онѣ т̄асл'ице, тѡ ти је б̄ило т̄ат такѡ.

(Манасија Ристовић, 91 година)

Неготинац

Ја сам б̄ио сѣдам гѡд̄ин̄а испред мѣснѣ за̄едницѣ п̄а сам б̄ио порѡтник у Ѧпштинскѡм с̄уду, да би помѡгѡ н̄арѡду да не идѣ дѡл'е да оптерећӯјѣ, него да завр̄шимо мӣ посѡ т̄у. Т̄у је дѡбро да чѡвек йма̄ у сѣлу чѡвѣка кој̄и је правилан и кој̄и ће да помѡгнѣ. Једнѣ прил'икѣ сам имаѡ дѡл'е на с̄уђѣње једна медецинск̄а сѣстра, нѣ знам онѡ што су наплаћив̄ал'е некѣ прѣгл'ѣде, нѣ знаѡо ка̄ко је тѡ йшло, омогућ̄ила им главн̄а медецинск̄а сѣстра да ѡне наплаћӯјӯ и да пред̄ајӯ т̄а нѡвац медецинскѡј сѣстри, онѣ сѣстре млађѣ којѣ су приучене. А ѡна тѡ није учинѣла ѡдм̄а, и Краљѣва нек̄а девѡјчица б̄ила и дал'и је с̄уду. Ја и један мусл'им̄ан т̄у и мӣ идѣмо кѡ порѡтници дѡл'е на тѡ с̄уђѣње. И онакѡ, он̄а дактилогр̄афкиња сѣла такѡ суд̄ија према њѣзи и дикт̄ира, ѡна п̄ишѣ. И с̄аслуша онӯ девѡјчицу ка̄ко је б̄ило, она свѣ плачѣ, не мѡже од плача да ка̄жѣ, а тѡ је младо некѡ д̄ијете б̄ило, дѡшло т̄у на пр̄аксу. И ѡј ѡнда ѡна йзађе т̄амо и ѡн н̄ас и не п̄ит̄а суд̄ија ништа него с̄амо дект̄ира т̄амо и она п̄ишѣ: „Јѣсте, јѣсте, тѣла да украдѣ, тѡ су друштвенѣ п̄аре и мѡр̄а да се ка̄зни”. Реко сл̄уш̄а, ако сте мѡгл'и с̄ами да с̄уд̄ите, ни́сте мѡр̄ал'и н̄ас да зовѣте кѡ порѡтнике. „П̄а Тѡмо, рѣци шт̄а, ка̄ко, шт̄а мӣсл'йш.” „П̄а не мѡремо мӣ, брѣ, на дѣцу да ут̄ичѣмо так̄ијем н̄ач̄ином. Оно ако нѣће да се запѡсл'й у Паз̄ару, оно њѣму т̄амо ут̄ичѣ на дрӯгѡ мѣсто запошл̄ѣњу.” „П̄а шт̄а би т̄и ура̄дио?” „Ја би ка̄знио главн̄у медецинск̄у сѣстру кој̄а није на време упозор̄ав̄ала кѡ није прѣдѡ нѡвац, а она йма̄ т̄амо сп̄исак кѡ пред̄ајѣ а кѡ није јѡш прѣдѡ п̄а да упозор̄ава. И њӯ би ка̄знио. Условно, нек се д̄ијете поправ̄и, да в̄ид̄и да мѡже да одгов̄ар̄а, да йма̄ тѡ у в̄иду. Немѡј да се удубљӯјѣш, т̄и суд̄ија, мѣсец д̄ан̄а д̄ијете, нека ѡно тѡ осѣт̄и.” Ѧн посл'ѣ пѡцијѣпа онѡ што је уп̄ис̄ао. Пол̄ако с дец̄ама, оно није дѡшло ӯчѣвно кад је дѡшло на пр̄аксу него да уч̄и, да в̄ид̄и шт̄а је нѣмогӯће шт̄а је мѡгӯће, шт̄а је грѣшка шт̄а је йсправка.

(Томислав Вељковић, 71 година)

Нетврђе

Нѣтврђе је добило њме по некѡм Нѣтро бѡи пѧ је ѡн тѹ погѡнуо, убѡил'и су га Тѹрци. Пѧ би јѧ пѡтѡ једнѡга Мија, ѡн је хѧсл'и бѡи главнѡи у тѡ сѣло, овѡ што јѧ пѧнтѡм, от старѡијѧ ѡѹдѡи. Пѧ би ѡн прѡчѡ убѡил'и га Тѹрци кад је прѡшла вѡјска пѧ је ѡн побѣгѡ, и они вѡдел'и ѡе бежѡи, и тѡ нѡсу убѡил'и, тѡд нѡје имѡла пѹшка, него појѧхѡ некѡи војник кѡња и стѡгѡ га и сѧбљѡм му посѣкѡ главу. По њѣму се зовѣ Нѣтврђе.

(Салих Ћорхамзић, 76 година)

Осоје

Њмѧм двѡје свѡње онѧмо и некѹ кокѡшку, кокѡшке ми некѡи ѡѧвѡ пѡкраде прѡшл'ѣ гѡдинѣ, по четѡри пѹт што ми се наврѡћаше, наврѡћаше и однѡјеше и свѣ. Пѡсл'ѣ двѡје ми тѹ кѡмшѡике дѧдоше, двѡје остѧл'е тѹ некѣ бѡил'е, као шкарт тѣ одбѧцил'и и једнѡга петл'ѡића, и тѹ бѡила ми једна кѡмшѡика нал'ѣгла, пил'ѡиће сам тѡвнѣ држѧла, кад дѡшло нѣшто те ѡднијело, црцѧвица бѡила, и онѣ пил'ѡиће и онѹ црцѧвицу. Кѹне онѣ, тѹ се беше завукѡвало овудѡје прѡшло, отѡшло навѡше и тудѡје имѡдѡјѹ пѣрја од онѣ црцѧвицѣ зел'ѣна, те и некѡи ѡѧвѡ појѣо. Творци, двѧпѹт су долѧзил'и напѡдѧл'и мѧчѧд. Напѡдѧл'и пѧ мѧчка се тѹ ѹзуја пѧ којѧ дѧлга, мѡ изѡђѡи тѧмо штѧ е, вѡди мѧчка сѧмо гл'ѣдѧ навѡше. Кат посл'ѣ су се гѡре појѧвил'и пил'ѡићи повише овѡијѧ кѹћѧ. Те овѡјем женѧма јѧ вѣљу прѡтврѡдите како знѧте, мѣне сѧл' бѡи онѡ плѧтно како овакѡ затворѡла би онѡјем тѡвнѡјем пѡлѧдѡма. Оно би сѧт остѧло мѧло бѡило гѡре ѡтвор до црѣпа онѹ крпѹ како сам савѡла и ѡнденѧ нѡје бѡило затвѡрено и она дѡшла, ѡмѧ двѧ мѣтра висѡко се пѡпѣла и тѹ се провѹкла и тѹ и ѡднијела.

(Милица Марковић, 78)

Пожега

Жѡвѣло се о[д] тѡгѧ. Кѡ је имѡ имѧње пѡвишѣ ѡн би ѹбрѡ пшеницѣ, мумурѹза, држѡ по трѡје-четворѡ гѡвѣдѡи, некѹ ѡфцу, пѡсл'ѣн рѧта кѡзе забрѧнѡше, и кѡзе се држѧл'е. Ѣна је штѣтоћѡина шѹмѣ, ѡе би дофѧтила, тѡ су бѡил'е мѧл'ѣ шѹме, рѧтѡшта су ућинѣла, ѡде се ћѣсто рѧтови водѡил'и и овѡ Хѡђево што је ѡде, тѡ је мѧлѧ шѹма бѡила, одѧвдѣ смо гл'ѣдѧл'и нѧшу стѡку гѡре у тѡ брѡдо, и тијѧ кѡзѧ је бѡило пѹно, и тѧ кѡза је рѹшила шѹму, јѣла је бѧш кѧ

тестѣретом да је сећеш, и посл'е кат комунѣсти кат дѡђѡше, да би спасѣл'и и шѣму, и успѣл'и су. Нѣси мѡгѡ тѣ дрѡво да наћеш, сѡт тѣ ѣмѡ грѣде, сѡмо рѡди шѣмѣ забрѡнил'и и кѡзе и кѡл'ем, уѣђи у бѡшћу, сѡл' је л' уѣшла у бѡшћу, кѡл'ѣми отѡше. Дѡста дѣуго врѣмена, јѡ вѣрујѣм ћетрѣс и пѣтѡ пѡ прѣје седѡмдесѣтѣ гѡдинѣ су пѣшћил'и. Од стѡкѣ имѡло је кѡњѡ, волѡви, нѣје мѡгла да жѣвѣ порѡдица бес волѡвѡ, кѡзе бѣл'е, ѡфце бѣл'е, бѣволѣйце су кѡсно бѣл'е, нѣје хи имѡло у прѡво врѣме, кѡсно су бѣволѣйце ѡде дѡшл'е, ѣшл'и су у Л'ѣскѡвац дѡл'е те су хи купѡвѡл'и, покѡзѡше се дѡбро и поћеше да хи довѡдѣ од Л'ѣскѡвца.

(Реѣеп Цѡнковић, 79 година)

Прћеновѡ

Нѣмѡњићи су ѡтут нѣкѡко ис Црнѣ Горѣ, ѣѣ је имѡло вѣшѣ брѡћѣ, онѣ Ћѣрћевѣ стѣповѣ што је подѣжено тѡмо у Увангрѡд, ће бѣше онѡ, брѡт Тѣкомѣр ѡн подѣгѡ тѡмо, ѣгѡв синѡвац, а Стѣвѡн Нѣмѡњѡ ѡн је ѡће, ѡн је пѡсновѡ држѡву српскѣ прѡвѣ. Прѡво је ѡсновѡ нѣкѣ Чѡслѡв, жупѡнијѡ што је бѣла у Рѡшкѣ, пѡ је посл'ѣ настѣпѣо овѡ Стѣвѡн ѡн, глѡвнѡ је ѡн ѡсновѡ. Сѡт се зѡтрло тѡ. Ѣн је кѡо бѣо кѡтол'ѣк пѡ је пѡсл'ѣ прѣмѣо прѡвослѡвнѣ вѣру, покрстѣо се и ѡн је ѡсновѡ пол'ѣтѣку и ѡсновѡ је држѡву и прошѣрѣо, пѡ од ѣгѡ пѡсл'ѣ, ѡн имѡо трѣ сѣна, Вукѡнѡ, прѡвѣ, пѡ Стѣвѡн срѣднѣѣ, пѡ Рѡстко, Свѣтѣ Сѡвѡ. Ѣндѡ Рѡско, ѡн је рѡћен тѣ, у Дѣжѣву, ѣѣму је двѡр бѣо у Дѣжѣвѣ, у Сѣтскѡ сѣло ѣмѡ камѣње от тѣ црћкѣвѣ, сѡд вѣчѣ да обнѡвљѡјѣ јѡпѣт тѡ, нѣ знѡм јѡ. Сѣтскѡ сѣло што се зѡвѣ гѡре, кѡжѣ да му је бѣо тѣ сѣт, и по томѣ се прѡзвѡло Сѣтскѡ сѣло гѡре више шкѡл'ѣ, е ѡндѡ ѡн, тѡ Рѡско, се родѣо у пѣту, кѡд ѣшл'и, шѣтѡл'и, ѡн је подѣгѡ Ћѣрћевѣ стѣповѣ, пѡ су ѣшл'и лѣѣди те шѣтѡл'и сѡ женѡмѡ и тѡкѡ тѡ, кѡно ти влѡдѡри. У пѣту рѡћен, пѡ кѡд је ѡн пѣтѡ дѡ л' је жѣнско ил'и мѣшко, штѡ је, кѡјѣ је пѡл тѡ дѣјѣте, онѣ му рѣкл'и, мѣкчић је, знѡчѣ мѣш, и овѡ сѣло се зѡтѡ зѡвѣ Мѣкчићѣ, тѡ се прѣпрѣчѡвѡ сѡд да је тѡ сѣло ѡстѡло Мѣкчићѣ. Е пѡсл'ѣ Свѣтѣ Сѡвѡ, тѡ вѣ вѣћ бѡлѣ и знѡте, ѡн је посл'ѣ ѡдрѡстѡ и ѡтишѡ за Свѣтѣ Гѡру и тѡмо се покѡлѣћѣрио, зѡмонѡшѣо и прѣдѣо ѣме Сѡвѡ, и пѡсл'ѣ ишѡ да прѡсвѣћѣјѣ нѡрот, а Стѣвѡн је дѡо сѣновѣмѡ пѡсл'ѣ прѣстѡ и ѡн је ѡтишѡ у Свѣтѣ Гѡру, кѡт сѣна тѡмо, и прѣдѣо ѣме Сѣмѣон. Влѡдѡвѣну је дѡо томѣ срѣднѣѣм сѣну Стѣвѡну, а нешто мѡњѣ овѡмо дѡо Црнѡј Гѡри, штѡ јѡ знѡм, дѡо томѣ Вѣкѡну. Мѣђу ѣѣмѡ избѣо бѣо сѣкоб, зѡвѡћѡ, нѣје бѣло овѡмѣ сѣну старѣјѣм прѡво што је дѡо овѡмѣ глѡвнѣ влѡдѡвѣну пѡ су повѣл'и рѡт мѣђу сѡбѡм, кѡ и свѣј Срѣби. Кѡд је чѣо овѡ брѡт им, Сѡвѡ, тѡмо да ѡнѣ тѡ овѡ се зѡвѡдил'и да рѡгѣјѣ, ѡн је дошѡо и ѣзѡ је кѡсти овѡгѡ

оца Стёвана и донио и на Полумирје дол'е да се помирѹ те измирѹо браћу тунáке и ту проглáсил'и тó Пóлумирје. Посл'е тѣ кóсти Стёвана, звáни Симион, посл'е пренёсене су у Студеницу и дáн дáнас су тунá у Студеници, ту су му мóшти. А пòсл'е овáмо на Ђурђеве ступове йстó ймајѹ мóшти и тó су ти потóмци Нёмáњићá, од цáра Дўшана и прије овó што је бíло, Сòпоћáни и свè тó. Гòре ймá грòбница дá л' Драгўтина ил' Милўтина, нè знáм, њи двá брáта бíла, а један нйје имáо дèцу а један имáо. Ондá пòсл'ен под некйм ўговòром један дрўгòм дáл'и, остўпйо му тá прèстó, зáмена, и он подйгò у Мйтрову Рйјеку цркву кò некў зáхвáлницу што му је брáт поклонйо, он нйје имò дèцу. Ёво и дáнас му стојй грòбница на Ђурђеве ступове, чўвáл'и смо кòзе онудйен. Бйо је дал'eko проширйо, гл'едáм онáмо Црнá Трáва, помйњѹ тó тáмо Нёмáњићи кат су бíл'и, штá бíло, кáко бíло, помйњѹ тó. Цáр Дўшан је постйгò вèл'икў цáревину, он је достйгò нáјвèйи врхўнац, тáд је Србија постйгла цáревину. Имáо један Ўрош, пá дрўгй Ўрош, нèјáкй, пòсл'е се распáло цáрство, Мрњáвчèвићи, пá Деспòтòвићи развўкл'и кá и овó дáнас што се рáдй.

(Весо Јоловић, 92 године)

Себечево

Енè ђè ме нáфáка дòније да попйјем кот тèбе кáфу. Пријен сèдам сам се дйгла, пá док се спрèми, пá понèшто намири, пá хáкни пред утòбус. Трèбá пòла сáхата ко нè вйшè. Уз онò брдо и сáхат й пò остáвйм, не мòгу брзò да хòдйм. Бл'йзу је мèне, нйје млòго дал'eko, ал' ослабио је крèт, ймá сйна једнóга и двйје ћòре. Не мòре сèбе медèт учйнет а нè мèне, придò тá докумèнта за тў пèнзију ко имáдè, тó от тогá рáда. Свўт је он рáдйо, мáло је бйо у Нёмáчкў. Ти л'йјепо жйвйш. Јесте л' староседйоци? Док сам бíла јáчá, млáђá, држáла сам по двйје крáве, нèкат мало овáцá, бòга ми сáт не мòгу нйшта, трèбá јáрмè, трèбá. Нйшта не држйм, свè купўјем, свè òскупљáло. Штá ймá тијá стò ёврй, помáло понèшто искўпујем то идáрè, пá за дрўгò... Плáћá ми валá један ўнук струју, вòду не плáћáмо, а струју тў ўнук ми плáћá, он рáдй, те јá струју не плáћáм. Валá тó вйдо му хайра сáхй. Он је возáч, бòга ми ђè је тó нè знáм, тèра овá вèл'кá кòла. Стрўјè су ме ослободйл'и, а дрўгò богами свè нáште замешўјем.

(Медина Синановић 80 година)

Суха Туприја

Горе сѡба а дѡл'е говѣда пѡ баздѹ бѡљега, кѹћа бѡила од л'ѣтвѡ, од бѡскѡјѡ пѡ малтерѡсѡто пѡ горе спрѡт мѡ а дѡл'е стѡка у пѡдрум. Нѣмѡ ђѣ стѡку нѡ у пѡдрум. Којѡ нѡмешѡѡј, нѡшта вѡлѡ, прѡстри душѣке и слѡмарице пѡ л'ѣжи, верѡге, сѡч, црепѹља се мѡјесѡ, лѡнац, тѹри вѡрѡво пѡ га забѡ у огњѡште пѡ кѹхѡ пѡ јѣди. Прѡстри душѣке дѣци пѡ л'ѣжи свѣ на пѡт, којѡ нѡмешѡѡј, кѡсно, кѡсно крѣдѣнци, имѡла сам јѣдан фѣдѣрнѡ крѣвет, дрѹгѡ нѡшта, свѣ прѡстри овакѡ, бѣзбел'и ми је сѡба бѡила прѡстрѡта, ѡѣрге, ѡил'ѡме, мѡ смо ткѡл'е нѡјприје, изѡтки ѡил'ѡме пѡ прѡстри сѡбе. Мѡ од вѹнѣ стѡзице ткѡне, пл'ѣл'и чарѡпе, цѣмпѣре, пѡлувер, онѡ на нѡге овакѡ, имѡл'и пѡдношке, нѡти, брѡдила, пѡ тѡ оснѹј, навѡ на вратѡло, ѹдри брѡдил'има, чѹњак ѡмѡ, прѡтни чѹњак кроз онѡ пѡ ткѡ прѣње, ткѡ ѡѣрге, а ѡил'ѡме смо на рѡзбѡје онѣ на зѡд, онѡм кѡркѡтом што се бѡјѣ. На л'ѣжѣѡ сѡмо јѣдна а на онѡ висѡкѡ мѡре и четѡри-пѣт којѡ ѡѡе да ти помѡгнѣ, а на л'ѣжѣѡ сѡмо јѣдна, ѡмајѹ онѣ пѡдношке, тѡ овакѡ навѡл'и, отвѡри се нѡти, тѡ прѡтни чѹњак и ткѡ, ткѡло се тѡ, чѣрге, прѣње. Пѡсл'ѣ се каснѡјѣ јѡмбул'ѡје, ткѡло се свѣ на рѡзбѡје. Носѡл'и у бѡјѡциницу. Мѡ би обѡјѡл'и пѡлувере, цѣмпѣре, свѣ смо тѡ бѡјѡл'ѣ тѡпѹт, скѹхѡ онѹ кољѹштѡну пѡ обѡј, а тѡ нѡти пушѡѹјѣ, што је л'ѡјѣпо, нѣј ми вѣроват. И тѡ су турѡл'ѣ јѡху, мрѡчно, црѡно да обѡјѡш, да пл'ѣтѣш, да ткѣш, тѹрѡш карѡбѡјѣ пѡ онѹ јѡху огуљѡ, пѡ онѡ пѡсл'ѣ кѹхѡј.

(Аза Ницѣвић, 82 године)

Трнава

Момѹрус смо комешѡл'и рѹчно свѡкат. Тѡ је код нѡс машѡнѡ нѡје имѡло. Мумѹрус пѡжнѡ, повѣжи у снѡпове, пѡсл'ѣн комишѡ, бѡцѡ у сѡлѡш шишѡрке, тѡлѡвину су јѣла говѣда, слѡму су јѣла говѣда, пѡ су говѣда бѡила мрѡшѡва пѡ су се завѡљѣвѡла лѹдѡима говѣда от слѡмѣ и ѡтал'ѣ у прѡл'ѣѡе. Мѹрат јѣдан, зѡпѡнти л' га тѡ, тѡмо ђѣ бѡи Мѡхѡт код овѡјѡ мѡјѡјѡ Кѡл'ѡѡ, стѡлно би не звѡ: ааааа Рѡзо, аааа Хѡјро, дѡѡи, завѡл'ѡла ми се кобѡла, завѡл'ѡо ми се вѡ, не мѡре да се дѡгнѣ. Јѣдѣ слѡмѣ говѣче, јѣдѣ тѡл'ѣ, нѡје имѡло жѡта. Л'ѡснѡк се ѡндѡ сѣкѡ. Тѡлѡвина је онѡ од мумѹрѹза, мумѹрус кат се мѡкнѣ, остѡнѣ тѡла. Мрѡшѡва говѣда. Завѡљѣвѡло се, глѡдно, нѣмѡ жѡта да јѣдѣ, нѣмѡ нѡшта, и онѡ омрѡѡвѡ од онѣ слѡмѣ и од онѣ тѡл'ѣ, и у прѡл'ѣѡе понѣко охѡл'и пѡ не мѡре онѹ слѡму да јѣдѣ, цѡјѣло л'ѣто не мѡже да се ол'ѡнѡ, кѡчет, онѡ чѣпѹтка не мѡже да се ол'ѡнѡ, не мѡре, мрѡшѡво, не јѣдѣ жѡто. Имѡло би сѡјѣна, понѣко би имѡо сѡјѣно пѡ у прѡл'ѣѡе би мијѣшѡл'и слѡму и сѡјѣно, умѡјѣшѡ да мало

бòльє јѣдӯ волòви, умїјешā им сїјена и слāмє, бāш кā сāд да направїш пїту пā стāvш мало сїра. Пријесòлац они јѣдӯ, кā што би мї рєкл'и, хāлву. Нємā зā шта да се кўпї сòл'и, ни за фāмил'ију нїје имāло. Фāла бòгу што је овакò врєме дòшло, блāгòш, ал'и ранїјє је, мї којї смо запāнтил'и, дабòгдā се тò не врāтило

(Ризо Колић, 80 година)

Шавци

Нє, ствāрно сам тєжак посò имāла, дєца док су бїла у шкòлу пā и помāгāла сам и тӯ бл'їжє, пòсл'є одòше дāльє, а јā сāма остāла. Кат се помїсл'им штā сам мўкє вїдела, дòбро сам и жїва. Имāла сам свєкрву дòбру, бòльє него мāјка. Бїла ми је дòбра свєкрва. Òна би старїјє имāла двє јєтрве, òне су бїл'е из їстòг мєста, из Пòжегє, пā би се наљўтил'е понєкад. Òне би се двє закāчил'е понєкад, мало би се посвāђāл'е, јā се сєћāм, и òна: „сат ће ми дòј дєца, свє ћу ве кāзат”, дєца, она би звāла сїнове. И што би се òни помол'їл'и од бўнāра одоздò, òна: „Ћўтите, єво су дєца”. Òна би сакрїла ако је нєкā нєшто учињєла. Млòго ми је бїла дòбра свєкрва. Свєкра нїсмо ни имāл'е. Тāд бїла зāједница вєл'икā. Дєвет ћāкā излāзило одāвдє. Бāба водїла рачўна. Мнòго ни је дòбра бїла свєкрва грднā, їмā свєкрвā па направї ћўтек снаāма, òна јòк нò сакрївā. Нїје лāко бїт снаја, нїје лāко бїт свєкрва.

(Милосија Јоловић, 83 године)

Буђево

Гл'єдāмо с прòзòра како пāда кїша и такò тò. Валā ономāд готòво нас вòда òднесе. Јòј кāко је пāдало. Вї сте òде нā брдо, мї смо тāмо у дол'їну. Вāлā брāте, онò је катастрòфа бїло. Валā бївāло је кад копнї снїјег да бўдє онāкā вòда єто ако се потрєфї мāрт мнòго кїшан па найћє, ако свє стојї снїјег до мāрта, пā òндā грўнє одједнòм, ал' онакò кїша за пòла сāта, трїес мєтара је имāло преко дол'ине на нєкā мєста. Седамдесєт и двїје гòдине имāм, јā онò запāнтио нїјесам. Јєсам запāнтио да тò пāдā кїша, ал' онāкò да га изрўчї одједамā, јā онò вїдò нїјесам. Онò је бїло катастрòфа. Је л' ви направило штєтє? Нїје некє вєл'икє. Дòнијело му камєње по л'ивāди. Је л' ви довāтило бїло до кўћє? До овє стārє јєсте, некї пїјесак истєрāло, а вїшє нїје. Брзо їдє онудā, мнòго брзо òдє, нїје имāло, ал'и мєтар висїнє. Цєфко бїо у Дòл'иће овє рāднике да доведє и нїје мòгò да прєђе дòл'е. Тò је кажє

носило, ова га мајстѳр спасио. Они га спасил'и. Како он тако бл'есаво да уђе у воду? Мишио да је пл'итко? Седио за плас и онѳ ка[д] стигла та сила и плас и њега поткачи и дѳл'е до у Карајѳкиће га однѳси, он није смѳо да се пусти са пласта. И овај Цѳфко, стигѳ са ципом, из Дѳл'ића возио раднике. Кажѳ: „Ја виђим плас, реко да изађем да снимим онѳ, кад ймаш шта виђет, чѳвек се дофатио за плас, и плас и чѳвѳка”. На Пѳштѳр да се нѳко удави. Није смйјешно ништа, лѳуди, ка[д] тѳ стигнѳ одједанпут, непредвидиво. И Цѳфко зађи овако дѳвдѳ, у воду дѳвдѳ и не смѳо даљѳ, ова мајстѳр, како виде да Цѳфко нѳ смѳе да идѳ, он скѳчи ис кѳла, умйѳо да пливѳ. Тѳшко је пл'иват са одѳћѳм по тим бѳјицама. Не могѳше да га откачѳ от пласта. Он пришѳ до њега ал не мѳже да га откачи, не смйјѳ да се пусти. Јѳдва га извѳкѳ. Не мѳже, њега је страх биѳ, и не мѳже да га открпи. Свѳ за пѳла сага се тѳ дѳсило.

(Блажо Марковић, 63 године)

Врсенице

Од смрчѳвија лѳуски, грање раклѳасте, гѳре свѳже се жйцѳм, свѳ је тѳ тако биѳло. Гѳцање. Јѳсте, мачѳгѳм онѳ, е тада смо ти ми бил'и, тѳ је биѳло йгра стрѳљање, па кл'исање. Стави камѳн маѳло, овако ка пѳсница на јѳдан камѳн, а дрѳгим камѳњѳм би, па га отѳра дал'ѳко, па он донѳси јѳпѳ па ѳни гађи па погѳди, тако намѳчѳ онога. Онда, кл'исање, йстѳ дрѳво овако маѳло, па йстѳ дрѳветѳм овако се кл'исѳ. Лѳптѳ се йграло од говѳђѳ, чупѳ говѳди што се л'ињајѳ у прѳл'ѳѳе, па ваѳа у блѳто и тѳ би се йграл'и уместѳ ѳвѳ лѳптѳ гѳменѳ.

(Тѳмо Луковић, 76 година)

ѳрал'и смо, виѳло, дрѳвенѳ рѳло, саѳмо гвоздени рѳоник, и ѳрѳло се, два вѳла, јѳдан идѳ ѳ[д] тѳ стран браздѳ, јѳдан ѳ[д] тѳ стран, тако смо ѳрал'и. Е код нас је биѳло богѳто живѳл'и, имѳл'и по три рѳла би ѳрѳло свѳ јѳдно за другијѳм овако, а дрѳгѳ имѳло је дрѳљача што влачи, два вѳла а три рѳла ѳрѳ. Свѳ дрѳвѳно, и дрѳљача је дрѳвѳна, сал' маѳло гвозденија кл'иначѳ по ѳѳј. Није тапѳт ниѳко кѳње фѳтѳ кат сам ја ѳрѳ и мѳгѳ, нѳ свѳ волѳви, касно су кѳњи пѳчѳл'и, касно. Сйјѳл'и смо јѳчам, ѳвас, рѳш, пшеницу, крѳпник, свѳ та жйтарице упиши. Крѳпник је биѳ у виѳду пшеницѳ, сал' овако дѳпло два зрна су йшла, за стѳку. Рѳш, пшеница, јѳчам,

хельда за нáрот. Óвас и крупнѝк за стòку. Јá пáнтѝм кад је бѝло пá е сиротѝња брáла онѝ копрѝве чўпáла, чўпáл'и онѝ оздòл' лòзе, нѝмá гòре пòбрáто па чупá онѝ лòзе, раскопáвá те јѝди, тò пáнтѝм. Бѝл'е сўше, бѝла скупотѝња, четрѝс и пе[т] дѝнáрá бѝло кѝло шећѝра а нѝје мòгло јáгње нáјболѝе да кўпѝ кѝло шећѝра. Е сат хáј, кáко ће сирòма да га изѝдѝ? А кáхвѝ, кѝло кáхвѝ, ако дáш кáцу мáснòк сѝра, с четѝри òбруча, мòш узѝт кѝло кáхвѝ, а дрўкчѝ јòк, е кò је бѝо гáзда и мáло јáчѝ òн би кўпѝо, кò нѝје нѝмá. Пáнтѝм, отѝшл'и би кот понѝкòга, шáку сòл'и, разумѝјѝш, и мáло бибера, измѝјѝшá, тò ко[д] сѝромáхá, и тò умáче, јѝдѝ.

(Хасиб Никшић, 89 година)

Градац

Јá сам такò бѝла, мòжда и тѝ срѝћѝ, бѝла сам, нѝсам пўне трѝ гòдине у брáк, мўж ми погѝнѝ, млáђѝ ми сѝн остáо двѝ гòдине, дрўгѝ посмрчѝ ми се родѝо, четрѝс дáнá ка[д] смо ѝздáл'и, дрўгѝ ми се родѝо. Ал'и, фáла бòгу, мол'ѝла се бòгу да ми бòк чўвá и да ми порáстў. Имáла сам и зáове, трѝ зáове, јѝтрве, ћѝверѝ, свѝкрву, свѝкра, свѝ сам тò имáла, жѝвѝла гòре на брòдо пот шўму, ал'и свѝ полáко, полáко, мал'и. Јá л'ѝгни, а свѝкар отвòри врáта: „Што не л'ѝгнѝш?“ „Пá“, реко, „да гл'ѝдáм, тáта“, звáла га тáта, „кáко ми дѝшў“. И нѝ би нѝкад л'ѝгла док ми òни не пòспў да вѝдѝм кáко ми дѝшў. И, фáла бòгу, дáде ми бòк, полáко, полáко, полáко, сáт сѝдморо унўчáдѝ ѝмáм. От старѝјѝ снáѝ трѝ ћѝрке и сѝна, а од овòгá трѝ сѝна, ѝто. Млáђѝ ѝто га у сòбу. Штá сам јá свѝ претўрила и гл'ѝдáла кáко лўди са женáма, ал' нѝсам такá бѝла, јел' сáмо мол'ѝла сам бòга за дѝцу да ми òни рáстў и знáш, да ми тò, а дрўгò, ал' фáла бòгу, бòг ми сáчўва ћѝцу.

(Милијана Павловић, 70 година)

Дражевиће

Дáј бòже јòш бòлѝе да се жѝвѝ, а кáко сам се јá поднѝвѝо дабòгдá, четрѝс трѝћѝ сам гòдѝште, да се заплакáм, а вѝ сáдек свѝгá ѝмáте. Вѝ млáдеш. И òпѝ ви нѝје зáдовòљно. Дòста се измѝнѝо жѝвот, тѝ сáт нѝ мош да рáзл'ѝкујѝш грáцкў и сѝоскў кўћу. Ымá вòда, ѝмá нáмештáј, свѝ жѝвò, вѝш машинѝ, перáћѝ машинѝ за сўђе. А ранѝјѝ тò такò нѝје бѝло. Ёво вѝдѝш овò кутѝјицѝ сáдек, тò би рѝкò нáл'ет шѝјтан. Тел'евѝзòр нáјприје кат смо добáвил'и, пá би стáрѝ: „Бѝжи, тò је мáјмун, шѝјтан, бѝжи да не гл'ѝдáм“.

(Ибро Хамидовић, 72 године)

Дујке

Ја сам имала све нѠ ми изгорѠло једнѠ годинѠ кѸћа, дал'Ѡко бѠло, од врѠмена мѠ кажѠмо. Изгоре кѸћа, сѠтна дѠца бѠла, малѠ, пѠ посл'Ѡ ову кѸћу градѠл'и. БѠла ми свѠ дѠца, сѠмо мѸш ми нѠје бѠо и јѠдан сѠн нѠје бѠо, а овѠ дрѸгѠ дѠца су бѠла тѸ, сѠмо нѠјмлаћѠ сѠн посл'Ѡ се родѠо, а шѠсторо бѠло рѠђено децѠ. СвѠ у кѸћу бѠл'и, јѠ с једнѠ стран прѠла, а чѠре мѠл'Ѡ богме ткѠл'е, тѠ на хал'Ѡју, тѠ се звѠла хал'Ѡја прѠје сѠт рѠзбој, а дал'Ѡко бѠло, алах, њѠму шѸћѸр, дѠде бѠк једну тмѸшу једну кѠшу, сѠмо свѠтнѸ бѠш кѠ онѠ жарѠвнѠце кѠ онѠ апарѠт кад удѠрѠ те онѠ швѠјцујѠ, крѠвет бѠо гвѠжђен крѠвет, а дѠјете ми л'ежѠло нѠјстаријѠ што је Ѹмрло у тѠ крѠвет, и испѠдоше дѠца малѠ сѠтна, тѠ нѠјстаријѠ сѠн кажѠ: „Мама, мѠне пѠгоди врѠјеме”, а нѠје га погодѠло, оно се учинѠло крѠф, а чѠвек ми нѠје бѠо тѸ и дрѸгѠ сѠн, рѠдѠл'и гѠре у ГѠљѠву, рѠдѠл'и, жѠто кѸпил'и, кат дѠћѠше озгѠр, сѠло нѠвѠл'и, а прѠје слѠма бѠло, нѠје кѠ сѠт, кѸћа пот слѠму покривѠна, алах дѠде плѠм, нѠмѠ сѠл'Ѡ да одбрѠнѠ нѠко, дѠца испѠдоше, кѠ онѠ кад вѠтра плѠнѠ више главѠ. ДѠћѠше, понѠшто побѠцѠше, изнѠјеше хаљѠне понѠшто такѠ. ДѠца сѠтна остѠше. Тек овѠ синѠвац, Ѡн имѠ кѸћу, бѠл'и одѠјељени, те код њѠ зѠмѠл'и, те овѸ кѸћу кѸпил'и и градѠл'и. Е знѠш штѠ сам мѸкѠ вѠдела, тек алах, њѠму шѸћѸр, жѠвѠм јѠш, дѠо бѠк такѠ, и жѠлости претѸрила преко мѠјѠ главѠ, Ѡто. ШтѠ ћеш, мѠрѠ да се жѠвѠ. НѠје лѠко бѠло прѠје жѠвет, сѠмо некака сам дѸша тврѠа бѠла.

(Хамида Грац, 92 године)

Зајечиће

ПрѠчѠл'и су ми мѠјѠ стѠрѠ, за јѠдну крѠву, крѠву би дал'и за стѠ кѠлѠ брѠшна ил'и жѠта, јѠчма, ма јѠк, кѠко пшенично, јечмѠно, јечам, пѠ би се тѠ јечам пѠсѠ тѠрѠ у воденицу пѠ би се мљѠо, Ѡшл'и на КѠсово пѠ узѠмѠл'и. ПрѠчѠл'и су мѠјѠ стѠрѠ да су Ѡшл'и за сѠ, за сѠ у ПѠћ. И овѠ нѠши, тѠ су Ѡшл'и са кѠњѠма, пѠ натовѠри по тѠвар кукуруза пѠ догнѠ. ПрѠчѠл'и су ми стѠрѠ да су носѠл'и сѠ Ѡс ПећѠ оде. Не вѠруем, тѠпѸт нѠје имѠло сѠра и тѠпѸт се нѠје продѠвѠо сѠр, тѠпѸт се и тѠшко жѠвѠло. ЈѠ га затѠкѠ нѠсам, а у Кладницу трѠбѠ да се јѠо овсѠнѠ л'Ѡп, ће сте бѠл'и тѠмо у Кладницу. НѠће д[а] успѠвѠ оде кукурѸс. Оде је вел'икѠ висѠна. КѠсно пѠчнѠмо да ѠрѠмо, овѠ годинѠ двѠес пѠтѠг мѠја мѠжда зѠдњѠ је бѠло

òрање, тол'йк̄а је била кйша. Р̄ано слане п̄анӯ, не м̄оре кукурус. Код нас т̄о не м̄оре, нйт га к̄ò сйј̄е. З̄ашта се зов̄е П̄ештер. Хиљ̄аду и òсамт̄ò м̄ет̄ар̄а, чинй ми се.

(Садик Бихорац, 73 године)

Кијевце

Т̄ò је ст̄ар̄а рйјеч, з̄емља се з̄акл'ела да нйшта на з̄емљи не м̄оре òстат крив̄ено, и нйшта. И он̄а прйча ц̄ар Тр̄òјан, т̄а идеја старенск̄а. И ц̄ар Тр̄òјан, òн им̄ò тр̄òје ўх̄адй, и им̄ò св̄е св̄òје брйце и пйт̄ò св̄е: „Шта виде?“ Каж̄е: „Вид̄ò сам, в̄ал̄а, трй ўха“. И òн, к̄а с̄ат т̄а врем̄ена, пос̄ечи га, н̄ем̄а. И св̄е так̄ò. Кад ј̄едан, п̄ам̄етан бйò: „Шта вйде?“ „В̄ал̄а н̄е видо нйшта.“ Нйшта нйсам видо. Òн ост̄ави га да га брйј̄е. И к̄аж̄е тол'йк̄ò бйò преп̄ук̄ò што, т̄ешко бйло што нйје реко. И, каж̄е, ј̄едан д̄ан отйди т̄амо, иск̄оп̄а з̄емљу и с̄ам у з̄емљу к̄аж̄е: „Ц̄ар Тр̄òјан йм̄а тр̄òе ўх̄адй“. Кад у пр̄òл'еће нйкн̄е, д̄уд̄ал̄ке д̄еца п̄а нам̄ести пйсак, каж̄е оно пйсни, каж̄е: „Ц̄ар Тр̄òјан йм̄а трй ўха“. И так̄ò т̄а идеја ост̄ала, можда ј̄ес, н̄ем̄а нйшта сакрив̄ено. И п̄òсл'е òн је ост̄аò и жйв̄ео и нйшта. И не м̄оре да се сакрйј̄е сйг̄урно т̄ò, ёто м̄оре н̄еко б̄аш да се н̄е зн̄а, ал'и да нйко н̄е зн̄а, т̄ò не м̄оре, ма шт̄а бйло.

(Ризо Ватић, 74 године)

Кладница

Т̄ò је дрв̄ен̄ò р̄ало, т̄ò се р̄ало з̄вало, св̄е дрв̄ено, т̄ò је по стр̄ани, дв̄а в̄òла в̄уч̄у, и ёто. М̄òгло је и с кр̄ав̄ама йст̄ò, к̄ò нйје им̄аò вол̄ове м̄òг̄ò је и с кр̄ав̄ама, с к̄òњима т̄ад и нйје м̄òгло јер к̄òњи т̄ад и нйсу бйл'и у ф̄ўнкцији да би се òр̄ало. К̄ò је им̄аò ст̄òк̄е и һ̄убре да оһ̄убрй, м̄òгло је да се поòр̄е, к̄ò нйје, ј̄едйн̄ò з̄òп је да га не бац̄аш, нйје бйло ни вешт̄ака, нйшта нйје бйло, с̄амо од г̄òв̄едй и од ов̄ац̄а. З̄òп, кр̄упнйк и ј̄ечам, ј̄ечам би се сйј̄ò һ̄е је, ов̄ај, огн̄òјено, а з̄òп һ̄е се нйје. Х̄елда йст̄ò се сйј̄ала, х̄елда је м̄òгла да р̄òдй без һ̄убрета. Н̄еко је ј̄еò чйсту з̄òп, чйсту з̄òп, здр̄авља ми ј̄есте. Ј̄а сам им̄ò Ср̄б̄а òде, п̄а би отйш̄ò к̄òд нй, т̄ò нйје дал'еко од̄авд̄е, т̄ò су К̄ушићи, п̄а ов̄амо Р̄авн̄а Г̄òра, òн би ти прйнијò чйстй зобенй л'еп̄ којй се нйје ни сйј̄ò. Зн̄ачй са онйм̄ трйц̄ама по овал'йк̄е трйце а к̄ајм̄ака си м̄òг̄ò да ј̄ед̄еш, им̄ало је к̄ајм̄ака, ј̄ес, им̄ало је к̄ајм̄ака. Ст̄òка, ст̄òка, òвце, гов̄еда, м̄ало је бйло вйш̄е ов̄ац̄а, им̄ало је и г̄òв̄едй. За йсхрану вйш̄е је им̄ало сл̄ам̄е ов̄амо од ј̄ечма, од òвса. Прйје вйш̄е им̄ало ст̄òк̄е. С̄ело је отйшло м̄òго, на св̄е стр̄ане отйш̄ò нар̄от, за Т̄урск̄у, за

Македонију за Косово, у Сарајево, на сва места је отишло. Тешко се онда живело, тешко, знаш како кад само једеш зобенци и јечма. Није га ни имало јечма него помешаш ко има, ко је имао, помеша јечам и зоп па то самеле.

(Хајро Тарић, 77 година)

Кладница

Ја сам, реко ти, правео ноге и руке. Кат сам једноме Србину иза Вироши, зове се, заборављам како се зове село, један ту што сам му ја правео, оде му је кућа иза овог брда тамо, сестри ногу, била је извал'ила, сломила била у кук, па ја наместио и оздравила. Па ова тамо што је иза Вироши извал'ио руку из рамена, био у Ужице, шћел'и да оперишу, он није смео а чуо за мене и дође му унук, син, шта му је био, не знам, с овиме што сам му ја сестри правео ногу. Поведи ме, Вилове се зове село, богат био, имао је двеста оваца, има кућу већа од ове, ова је моја кол'иба према њојзи и шта'е, двеста оваца, богат био Србин, кад ја дођо у собу, само још један младих и ова што ме довео и он, ја пипнем, рука му под пазухо изашла из рамена. Кажем ја оној двојци младих: „Да те сламарицу и дигните га”, не море стар човек, не море на ноге кад извал'и руку из рамена, море млат, ал' ти не би могла на ноге, ако би извал'ила руку из рамена. То су највећи болови које море човек да има, тежи но пушчана рана. Ал' кат се намести, престаже ко кат испал'иш метак. Ја кажем: „Што ће он кука и плакат ви немо да се плашите ништа”, ја сам то изумео, подижем руку увис, сине. Видиш, рука седи у раме, ал' кад изиђе, она се подвуче овако, то не море да се извади, ја сам изумео па подижем горе, како сам ја подизо, он је јако, ја сам ишо полако. Кад је рука ул'етела, он како је јако, у онакој висини: „Жив био, Турчине”. Обуче сак и оде. Кад напуни се пуна соба, браће му, сестра, питају ме: „Јеси ти доктор?” „Не, ја сам сељак”. Дође он потл'е, пита се са мном и пита ме он јеси л' доктор, јок ја сам сељак. Каже: мол'им те ко бога да седиш да закољем петоро јагдади да зовем ове сељаке да се весел'им кат си ме куртал'исо ове мук. А ја треба шћерку да водим у Пазар учитељску да упише, реко: „Не могу, домаћине, ти коли јагда, ја морам ноћас кући стић. Идем за Пазар сутра”. „Кол'ко ти ово наплаћујеш?” Реко: „Нисам ником, нећу ни тебе”. Каже: „Хоћеш, спремио сам сто двадес хилјад да ти дам”, два вола ми дае. Ово ти је истина, тако ми мјога што ти веруем. Додуше, ја кад би сто и двадес хилјад, покаја се што не реко, шта ми даш. Ја мисл'ио да ми да дест

хйљада, ал' мёне не трёба, ја вёл'им да ми ала̀х упйшё у дёбра дёла да сам ја дёбро учињёо човёку. Нё знам да л' ме разумйјеш. Ал' кад бй стё двадес хйљада, ймам та два сйна и шћёрку, трёе у школу а два вёла су тада била стё дваес хйљада, Ал' ја реко: „Нёћу, нёћу, пода сиротйњи”, и педесёт хйљада ставй у мантил кријући, нађе жёна у мантил пёсл'ё мёсец дана. „Шта су ти овё пारे у мантил?” „Којё”. Кажё: „Ёво педесёт йљада”. „Оставил'и ми онй у Нёву Варош”. Бйо во педесёт хйљада. Дёст йљада бйло управнику задругё пла́та.

(Ејуп Зорнић, 94 године)

Кнежевац

Однёси штрёгљу на воду те опёри па онда црвёно пл'ётиво око штрёгљё, тё је бйло дрвено, па ондар закйти штрёгљу цвйјёнем, фрбама и такó и наћй же је мравйња́к мравá и турй у ту вёду и турй у тóр и угна овце. Па тó такó су стављал'е ма́јка и во́је свёкрва, такó сам пёсл'ё настáвила и ја. Док сам држала овце, сад са́мо кра́ве, и ёто ти. Имáло је, йма́ и сад, а нё онда, и сад йма́ да ти злò учйни́ сачува́ бёже. Откуд знам ја, што су глупе те се грйјешу. Имáло је богами та́мо, поцрвенй сйр, једној мо́јој ба́би та́мо црвен сйр ко́ ал'ица ёто овака́в је бйо. И тó уфáтил'и су жёну ко́ја је тó радйла те су је исплёскáл'и и посл'ё сйр ба́цил'и. Јёсу, бёгме, ја́хал'е на вратйло. Йх, шта́ нйје свё бйло, заборáвила сам ја, дйјете.

(Вукомирка Живаљёвић, 70 година)

Орбó сам рáлом, па каснйјё у́зёл'и рáл'ице. Гвóзденё, рáло дрвено. Та́д се нйје имáло ни нйшта, свё смо правил'и витйне, од пру́ћа, па правил'и стёге кад би товáрил'и дрва. Од брезóвог пру́ћа, вёзáл'и ко́ла, стёге за ступце правил'и да се не расцёпё дрва да се не прёспу́. Држáло се вйшё стóкё сву́ј. Јá сам држбó та́д око педесёт-шёсёт ова́ца па сам држбó сёдморо-ёсморо ко́ња, па сам кра́ва мало ма́њё по пё[т]-шёс кра́ва. Стóкё се дупло вйшё држáло него сад, је л' имáло ова́ца, да́нас нёма́ нйко жйв во́је једну о́фцу, йма́ један чóвек во́је у Штава́л стó ова́ца, тó јединй, дру́го нйко нёма́, нит йма́ ко́ња, нёма́ нйшта, свё укйну́то.

(Миливоје Живаљёвић, 74 године)

Тријёбине

Јá сам бйо као дечáк сёдам-ёсам гóдйна́ ка[д] су владал'е рáл'е, ако йнтересујё рáл'е, па пёсл'ё прёшло мóребит дёсет петнаёс гóдйна́, найшла је рáл'ица, тó млóго бйло згоднйјё

са рал'ицѡм и лѧкшѧ. Рѧло је бѧло скрѡз дрѡвено, дрѡвени имѧо тѧмо, ђе су, између вѡлѡвѧ имѡ је звѧни грѡдељ, имѧл'е су посл'ѧн овѧмо ручѧца којѧ се дрђѧла позѧди и јѡдна напријет. Тѡ са странѧ, овѡдѧ рѧло идѧ, тѧ идѧш кроз орање. Тѡ је се рѧдило са рѧлом, а рѧл'ица кад је найшла, ѡндѧ си мѡрѡ да идѧш, имѧл'е су двѧје ручѧце и дрђѧш и идѧш за брѧздѡм, волѡви вѡчѡ тѧмо и дѧљѧ, е ѡндѧр пѡсл'ѧ ка[д] смо сѧјѧл'и жѧто, имѧла се дрљѧча звѧнѧ, дрѡвено свѧ бѧло, сѧмо су имѧл'и гвѡзденѧ кл'инци. Тѡ укрђшѧено о дрѡвѧта, кѧко ти кѧжѧм, пе-шестѡро дрѡвѧтѧ имѧло и ѡндѧр пѡсл'ѧ тѡ кад идѧш на крај с волѡвѧма окрѧнѧш и тѡ му пѡсл'ѧ помѧгѧш онѧјѧм кѡ мѡре да те имѧло дѧјѧте да вѡдѧ пред волѡвѧма.

(Милан Бошковић, 75 година)

Л'ично јѧ знѧм мѡја мѧјка ѡвсен л'ѧп, јѧ сам тѡ дѡбро запѧнтио, ѡвсен л'ѧп смо јѧл'и. Пѧ пѡсл'ѧн мѧло кат смо се оврѧжѧл'и, пѡсл'ѧ јѧчмен, пѧ пѡсл'ѧ мѡжда у мѧсец дѧнѧ ил' у петнѧес онѡ бѧјѧло брѧшно би куповѧл'и те би понѧкад пѧту онѡ стѧвљѧл'и. Нѧјболѧ послѧстица. Кад ѡдѡ нѧђе, кѧжѧ пѧту јѧдѧхѡ, знѧчи тѡ је бѧло нѧшто, пѧ нѧмѧш тѧ дѧнас јѧло, дѧнас ѧмѧ мѧса, печѧња. Јѧдѧш мало л'ѧба и сѧра, пѧ се дѡбро најѧдѧш пѧ пѡсл'ѧ пѧтѧ јѧди. И сѡха л'ѧба оногѧ сомѡна, такѡ се звѧо сомѡн тѧ л'ѧп, окрѡгл'ѧ бѧјѧл'ѧ, и мѧрѧс и ѡкѡс. Пѧ се најѧди оногѧ сѡха л'ѧба пѧ штѧ, а сѧд нѧмѧ оногѧ мѧрѧса, ѡкѡса нѧмѧ кѡ онѡ нѧкат. Мѡја мѧјка је л'ично ѡвсен л'ѧп стѧвљѧла те сам јѧо. Мѧ докл'ѧ га донѧси са шпорѧта, ѡн се раскѡкѧ, а мѡја мѧјка је турѧла у онѧ пѧкаре, на онѡ лопѧтицу по трѧдес. Кѧко се онѡ звѧл'е, пѧкара. Онѡ је узѧдѧно бѧло у ђѡше кѡћѧ пѧ налѡжи. Тѡ се овакѡ направѧло ѡбод да је и вѧл'икѧ лопѧта ѧмѧ кол'ко одѧвдѧ до онијѧ кѡлѧ, дугѧчка дрђшка, и тѧмо и стављѧш онѧ л'ѧбове, натрпѧш по двѧес-трѧес комѧтѧ, л'ѧбове и тѡ се свѧ изјѧдамѧ испѧчѧ. Чстѡ налѡжиш пѧ пѡсл'ѧ затвѡрѧш врѧта тенѧћѡм да не излѧзи топлѡта. Бѧспара, такѡ се звѧло пѧ се на јѧдно дрѡво натѧкнѧ пѧ онѡ избрѧши, избрѧши, избрѧши. Бѧспара се звѧло на тѡ дрѡво дугѧчкѡ кат се насѧдѧ да дофѧтѧ тѧмо на крај, нѧ мош тѧ да завѡчѧш рѡку. Свѧ онѧ пѧпѡ онѡ што остѧнѧ свѧ се тѡ збрѧшѧ. И онѧ сѧч, пѧте, зѧљѧнѧк, сѧцѧк, црепѡља. Свѧ јѧдно дрђѧ онѡ лопѧтицу а јѧдно турѧ. И пѡсл'ѧ кат се тѧ л'ѧбовѧ попѧчѡ, имѧл'е су овакѡ јѧдне рѧфове ил' пол'ѧце, кѧко да кѧжѧм, сѧд пол'ѧце а ѧспријѧ рѧфовѧ звѧл'и, колко преко цијѧл'ѧ сѡбѧ с јѧднѧ странѧ, пол'ѧца направљѧна, јѧдна дѧска овол'ѧкѡ ширѡка и тѡ се порѧђѧ, свѧ се тѧ л'ѧбовѧ порѧђѧјѡ овакѡ јѧдан уз дрѡгѧ, по десѧтак по двѧес л'ѧбѡвѧ, до трѧдес, тѡ бѧла вѧл'кѧ зѧјѧдница, по

тридес дӯшâ би тō било у једну кӯћу, и тō би се такō до сӯтрадâн свѣ се поједѣ, пâ сӯтра јōпѣт. Јѣтрве тō су отпрїје бил'е, јѣдна мїјесї хѣфту ил'и петнâес дâнâ, пōсѣ дрӯгâ, пōсѣ трѣћâ, трѣбâло је тō нâпећ. Мōја би мâјка по двâдес л'ѣбōвâ и по дѣсет онїјâ кукурӯзâ испѣчи.

(Рахо Колашинац, 70 година)

Јѣс, јѣс, ймâ и Срѣбâ и мусл'имâнâ. У Тријебине трѣбâло би да ймâ једно стō педесѣт кӯћâ. Гол'ѣмо. Ймâ да идѣш дōста. Гол'ѣмо сѣло. Овō ймâ од прѣвѣ кӯћѣ до посл'ѣднѣ ймâ скōро сâхат да идѣш пѣшкѣ. Крајїновиће пōсл'ѣ ѳдмâ, Бâре пōсл'ѣ тâмо, Вїшњѣва, Бâре, Зâхумскō, Црѣвскō, Гōшево. Јâ ймâм тâмо пријѣтеља. Сâд не долâзӯ, прїје би нâрод долâзио, йшл'и би у чâршїју. Сâд нѣмâ, тō је йзумрло, сâд нѣмâ, млâдеш понекâ ме познâјӯ: „Кâко си, чика Мурâте”, јâ нит знâм чијѣ је нит којѣ је, млади лѣуди. Онō што сам јâ познâвō тō је йзумрло. Пâ би сврâтил'и ѳде на кōњâ дал'ѣко им дōл'е до Сенїцѣ, ѳни сврâти ѳде, и стōку ћѣрâл'и и онакō се намирѣвâл'и.

(Мурат Рахић, 76 година)

Тузиње

Ћј штâ се носїло, ѣво штâ би се носїло, сїне, би заклâл'и зїми пâстрму мї би звâл'и, закōљїш крâву, пâ осӯшїш онӯ кōжу пâ онӯ кōжу кат осӯшїш, острӯжѣш, јâ сам бâш прâвио тѣ опâнке, пâ окрӯжїш, пâ извâдїш онѣ опӯте и ѳндâ пōсл'ѣн направїш и онѣ препл'ѣтѣш овакō, и онō препл'ѣтѣш овакō, кō опâнци онї што йграјӯ онї Србијâнци, такō се прâвило. Тō било тâпӯтâ тї опâнци од кōжѣ од говѣћета. Пâ пōсл'ѣн изâшл'и овї ковâћи по Дӯгōј Пољâни пâ прâвил'и онѣ кованїке онѣ, пōсл'ѣн смо пōћѣл'и купōват, ѣј тâпӯт кажѣ кâ цїпил'е да си кӯпїю. Пōсл'ѣн изâгōше овї пироћâнци мї зовѣмо овӯ обӯћу. Ћј на свâдбу кō је имō овакѣ опâнке, хехеј, кажѣ, кâке ймâ опâнке. Посл'ѣн изâгōше цїпил'е пâ ћїзме пâ посл'ѣн мōда йзâђе, пōсл'ѣн било.

(Ујкан Ватић, 73 године)

Угао

Оде дoшл'и су из Београда, тел'евизија је дoшла, и ова ис Нoвoг Пазара дoшла је кажe: ајде да нам вoд'иш ч'ул'и смо да си т'и готово нaјстариј'и, да нам докaжeш ђe је црква oде. И jа сам је одвeо те је гл'eдaлa овe грoблe т'у, н'ијеси т'и гл'eдaлa, т'и нeмaш кaмeру, т'и кoнтра идeш, и одевeо сам и, oни су стaл'и т'у, и т'у ймaју хиљaду грoбoвa, црква. А свaк'и грoп, т'у ймa хиљaду грoбoвa, а свaк'и грoп, кол'кo тр'и овa хaстaлa дужинe, свaк'и грoп ймa плoћу, свaк'и. И сaт oни, e сaт тeбe ћу да п'итaм. У којeм п'рaвцу в'и Срб'и се кoпaтe. Oне су стaл'e пa су гл'eдaл'e пa су гл'eдaл'e кa штo кaжeш т'и, oне не признaју да су oде б'ил'и Гр'ци н'икaдa, кажe м'и идeмo мaлo прeмa измeђу зaпaдa и ј'угa а oни су кaт oкрeнeш дoстa овaкo, дa л'и су Ил'ири дa л'и су Гр'ци, нe знaм. И oвдe је црква б'илa у ов'у ш'уму. Oни су гл'eдaл'и тe oстaткe, да л'и су тo црква Нeмaњ'ићa ил'и је црква ћијa је којa. М'и смо јeдну плoћу мaкл'и пa смо гл'eдaл'и, пa знaш штa, мoгу ти рeј, тр'и мeтpa стoјaшe кoстур, глaвa, кoсти, кaо да је јућeр укoпaн, a тo је грoблe и п'ријe Турaкa, је л' Турци су oде б'ил'и пeстo пeдeсeт гoд'инa, и тo сeдaху, и jа узмeм oну глaву, тo је б'илo п'ријe тр'иeс гoд'инa, и стaв'им је oнa мeнe oвдe пaдa кол'йки т'и л'уди бeху. А oн'и кoсти oвoл'йки, a жути стoјaху кo да је јучeр укoпaн. Дугaћкa, пoкривeнo, a тo је тa црква нa oвoгa имaњe. Oн је рaнијe кoсиo, сaт нe см'ијe да је кoси, у њeгoву зeмљу тa црква. Oн с'умњa да ймa злaтa пa нe дaјe н'икoм да кoси. Стрaх мe, пoјaвљујe сe т'у свeгa и свaћeгa. Нe см'ијe да кoси, a oтaц му је кoсиo, ал' oтaц му је кoсиo a нoсиo је пoпoвимa тe је дaвo нeк'и дeо пaрa, jа сам рeкo йди п'утeм твoгa oцa, дaвo у Штaвaљ у јeдну цркву, свe је нoсиo, њeгoф oтaц је б'иo хoђa и плaћo је тaмo штo кoриcт'и т'унe п'рoлaс, a сaд да кoси нe см'ијe. Грoблa, oт мртв'их тpaвa рaстe, тo је истoриск'и докaзaнo и кo знa кaкe је oн бoл'eсти б'иo и сaт т'и тo пoкoсиш, тур'иш крaви, крaвa дaјe мл'йјeкo oт хрaнe и тo прeлaзи нa ћoвeкa и сaт oн нe см'ијe да кoси в'ишe. Знaш кој'и је тo п'рoстoр. И овa је тpaж'иo, oни м'исл'ил'и злaтo да ймa т'у. А кaкo т'у сeдaху, т'у је с'увa зeмљa и сaт oнa је пoкривeнa. Кaжy да су т'у ж'ивeл'и Гр'ци, и Гр'ци нaп'устил'и, oт'ишл'и. А јeси им в'идo зyбe, Ам'ирe? Адa jа кa[д] сам гл'eдo, тo н'ијe шaлa, крyпни б'ил'и тo л'уди тaдa, п'рeкo двa мeтpa. Мeрaху л'уди, бeшe им зaнимљ'ивo. Здрaви зyби. А знaш кaкo им сeдaху здрaви зyби, a вeл'йки. Гл'eдao је овa стaр'и, тo н'ијe шaлa, тo је oзб'илнo. Њeму сe п'рив'ијa. Знaш кол'йкa му бeшe глaвa. Jа узe oну глaву тур'и нa мoју. Jа ти п'рићaм кoјe сам jа гл'eдo. А јeдaн Мaрт'инов'ић, oн сe

презйјевā Мартйновић, кажē òграиса, убио те бѡк, не турā је нā главу. А зўби кѡ прѣсти вел'йки. Нйсу хи прāл'и, тѡ от хрāнē. Прирѡднў хрāну су јѣл'и зўби.

(Амир Горчевић, 70 година)

Чедово

Чѣдово се зовē, ѣво овакѡ, Вўјо, мѡжда знāш тй бѡљē, пā ћу јā слāгат. Што се зовē Чѣдово? Јѣдна је вѣрзија по детѣту чѣдо, за дѣте се кажē чѣдо. Чедомѡрство је једна удовйца учйњела пѡсл'ē Кѡсова. Нйкад нйје имāло, овѡ је бйо сенйчки пашāлук за време Тўрскē, свѣ до двāнѣстē, прйје се премешћйо у Пљѣвље. До Берл'йнскѡг кѡнгреса је бйло, пашāлук је бйо свѣ ѡде, пā је Берл'йнскйм кѡнгресом подѣљен Сāнцāк на два дѣла, црногѡрскй и српскй, е отāдā посл'ē почйњў да се мѣшајў тѣ ствāри. И нйкат се не пāнтй да је ѡде имāла порѡдица мусл'имāнскā да жйвй, јединѡ је имāо бѣг Чāвић чāрдāк, енē му га јѡш стојй, ѣто га стојй тў. И кад је Вāсојевйћ Стѣво покўпио вѡјску на Кѡсово, и знāш онѡ ис пѣсмē *из Сенйцѣ из сѣла Дубнйцѣ*, прѣстѡница је бйла првā српскā у сѣло Градац, у сѣло Врсенице. Првā српскā прѣстѡница Дестйника, е тў је бйла тā. Кад је Мўсић Стѣвāн, ѡн је Мўсић, ѡн је бйо Варошāр, е кат је покўпио вѡјску на Кѡсово, отишѡ је овāмо, са закашњѣњем. И ѡн је л'ѣпо, изгйнул'и су кāко, ћē, преко Албāнијē, штā јā знāм, с Пѣштера двāнāес ўдовйцā остāло у Чѣдово, ѣ, о тйјā је једна тā што је чедомѡрство учинѣла жѣна. Такѡ се преносйло, кѡл'ко је тѡ истинйто, мй нē знāмо. Мй смо Херцѣгѡвци. Жйвѣл'и смо у Шекулār, сѣло Мѣзгеле између Андријјевицѣ и Бѣрāнā. Мй смо бйл'и прйје у Плāв пā дѡшл'и у Мѣзгеле.

(Вўјо Шекуларац, 84 године)

Шаре

Прāво да ти кажѣм, за стѡку, нѣђе се срѣтнē, тāмо, овāмо, л'ѣвѡ-дѣснѡ, испрйчајў се, пйсмѡм, тāпўт нйје имāло тел'ѣфѡне да је зѡвнѣш ћѣ ће дѡј и штā ће, и такѡ преко нѣкѡг пйсмѡм, попйшѣш мāло, такѡ, овакѡ. И мй такѡ, чўвāл'и говѣда, ѡвце, нѣђе се срѣтни ѡнде, нѣђе ѡнде, нѣђе ѡнде.

(Елмаза Вејселовић, 70 година)

Штавалъ

Имало бӯа, татаба, пол'йјежи свй, у сѡбу унѣси сламѣ, дѡђѣ по дваес гостй, мѡј је ѡтац, ја нйјесам упантио, прйчаѡ ми је ѡтац, унѣсѣмо сламу у сѡбу и кат дѡђу гѡсти, кад вечѣрају, гѡсти изйђу напоље, мй брѣме сламѣ донѣсѣмо и прѡстрѣмо у сѡбу, чѣргу по онѡј слами прѡстрѣмо и понѣкѡ онѡ тканѡ, гѡбер она, пѡкријѣмо прйјетелье и свй јѣдан до дрѡгѣ, женскйње у јѣдан крај, мушкарци у јѣдан, ноћу тѡн, ујѡтру кат ће да се дйжѡ, прйјетельи изйђу напоље, домаћин кѡћѣ ѡзмѣ са пѡрѡдицѡм онѡ сламу изнѣсѡ, унѣсѡ побрйшѡ, и прйјетельи се повратѣ за стѡлове да јѣдѡ и да пйјѡ. Спавал'и смо у кол'йбе пѡ снйјек, а татаба, ол'йјепљена кол'йба са бѡљегѡм, са говѣћѡм бѡљегѡм и у онѡ бѡљегу татаба. Ђѣца бйла којй су бйл'и сиротйња нѣмѡла, имал'и вѡшкй, ѡдѣмо, вѡшке вйрѣ, йдѡ по одѣлу. Имал'е, нйје и ѡн довѣо код њѣга сѡмо, тѡ је имало кот свйјѡ, домаћини којй су бйл'и мало отменййй лѡуди, имало је да се опѣрѣ раднйјѣ жѣне, покйсели вѣш у онѡ кѡцу, врућу вѡду и онѡ попѡри, нйје дѡо да се развйјѡ тѡ вѡшка. А којѣ је бйло л'йјено, тѡ се развйјѡло, нйје прѡло, нйје чйстило и имало вѡшкѣ. Код нас нйје имало вѡшкѣ ал' како идѣ у шкѡлу од оногѡ прйђѣ. Тй пйшѣш, йшл'и смо на кол'йбе, лѣти, на кол'йбе мй гѡре, звѡнѡ бачйја, тѡ смо йшл'и гѡре кот стѡкѣ, гѡре пѡшњѡци бйл'и и гѡре смо држал'и стѡку а мй ноћйјевал'и у тѣ кол'йбе. Тѣ су кол'йбе од плѡта сапл'ѣтене, сламѡм покрйвене, тѡн смо л'ѣжал'и чобѡни и мй. ѐтал'ѣ, нйје имало гѡса, нйје имало стрѡјѣ свѣ брѡбѡњке, зечјѣ брѡбѡњке, да извйнѣш, покѡпймо онѣ брѡбѡњке, тѡрймо мало лѡја у некѡ чинйју и оно горй и код оногѡ вечѣрамо. Ймамо преко брѡда, ймамо овѡмо Брѣзу. А водѣ ни нѣмѡло, пресѡшй, нѣмѡло вѡдовѡда, нйје довѣден, пѡ нѡсѡ у рйјѣку Вѡпу да пѣрѡ жѣне кошѡље, и зйми и л'ѣти.

(Влајо Каличанин, 80 година)

VI. ЛИТЕРАТУРА

Андрејић 2001: Ж. Андрејић, *Престоно место Рас*, Рача: Центар за митолошке студије Србије, Центар за културу „Радоје Домановић”.

Ашић 2007: Т. Ашић, С оне стране потенцијала: нови приступ појашњењу употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости, *Научни састанак слависта у Букове дане*, 36/1, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 137–150.

Ашић и Додиг 2012: Тијана Ашић, Милана Додиг, О процесуалном и егзистенцијалном представљању радње у српском и француском језику, *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. 10. 2011), Књига 1, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 413–421.

Ашић и Додиг 2014: Тијана Ашић, Милана Додиг, Различита значења потенцијала (кондиционала) у романима Меше Селимовића *Тврђава* и *Дервиш и смрт* и њиховим преводним еквивалентима на француски језик, *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник са VIII међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. 10. 2013), Књига 1, *Вишезначност у језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 291–305.

Ашић и Станојевић 2008: Т. Ашић, В. Станојевић, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Ашић и Станојевић 2012: Т. Ашић, В. Станојевић, О модалним употребама кондиционала у француском језику и потенцијала у српском језику, *Српски језик*, XII, Београд: Филолошки факултет, 65–79.

Б. Николић 1964: Б. Николић, Сремски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 13–212.

Барјактаревећ 1966: Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XVI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–177.

- Барјактаревић 1966а: Д. Барјактаревић, Бихорски говор, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, Приштина: Филозофски факултет, 9–79.
- Белић 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*, I, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1–715.
- Белић 1939: А. Белић, Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XVII, 179–188.
- Белић 1965: А. Белић, *Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом*, књ. 2, св. 2, Београд: Научна књига.
- Белић 2000: А. Белић, *О дијалектима. Изабрана дела Александра Белића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, Београд: Српска академија наука и уметности, 7–302.
- Божовић 2002: М. Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет,
- Божовић 2008: М. Божовић, Инфинитив, аорист и имперфекат у поибарским говорима, *Зборник Института за српски језик САНУ I (посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 79–89.
- Бошњаковић и Радовановић 2011: Ж. Бошњаковић, Д. Радовановић, Синтетички поглед на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књига 54, свеска 1, Нови Сад: Матица српска, 181–204.
- Брозовић 1958: D. Brozović, Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni, u: Grga Novak (red.), *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1958*, knj. 65, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 334–351: <http://dizbi.hazu.hr/index.php?search=2&paging=1&query=ljetopis+jugoslavenske+akademije+knjiga+65>. 15.11.2013.
- Букумирић 2003: М. Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник*, L, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1–351.
- Букумирић 2007: М. Букумирић, Употреба презента у говорима северне Метохије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 20, Нови Сад: Матица српска, 95–104.
- Букумирић 2009: М. Букумирић, Употреба претериталних времена у говорима северне Метохије, *Годишњак за српски језик и књижевност*, 22/9, 55–68.

- Ваљевац 1990: N. Valjevac, *Govor Lašve*, Novi Sad, 1–603.
- Величковић 1990: В. Величковић, Фонетске особине говора Мјесне заједнице Карајукића Бунари, *Зборник Сјенице: наука, култура, уметност*, 5, 157–167.
- Величковић 1999: В. Величковић, Морфолошке и синтаксичке особине говора села Месне заједнице Карајукића Бунари, *Зборник Сјенице: наука, култура, уметност*, 6/7, 155–165.
- Вељовић 2012: Б. Вељовић, О неким особинама фонетизма говора Тутина и околине, *Савремена проучавања језика и књижевности*, Зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије, одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 33–43.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 73–401.
- Вуковић 1940: Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог*, XVII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–114.
- Вуковић 1954: Ј. Вуковић, Модални облици с имперфектом глагола *бити* + инфинитив главног глагола, *Јужнословенски филолог*, II, 125–271.
- Вуковић 1967: J. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Грицкат 1954: И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола*, Посебна издања, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Грицкат 1998: И. Грицкат, Потенцијал у служби хабитуалности (и неколико напомена поводом ове конструкције), *Јужнословенски филолог*, књ. 54, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 35–40.
- Грицкат 2004: И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дердемез 1984: Х. Дердемез, Веровања и обичаји везани за неке верске празнике у Барама и околини, *Новопазарски зборник*, 8, 191–199.
- Дердемез 2009: Х. Дердемез, Неке карактеристике санџачких говора у окружењу, са посебним освртом на мини-регију Баре, *Новопазарски зборник*, 32, 201–207.
- Драгин 2006: Г. Драгин, Имперфекат и аорист у говорима Студенице, *Српски језик*, 11/1–2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 447–456.
- Ђоковић 2003: Е. Ђоковић, Етничка и конфесионална структура становништва општине Тутин, *Гласник Српског етнографског друштва*, свеска LXXXIII, бр. 1, 72–78.

- Зекић 2004: Л. Зекић, Развој школства и културе, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 237–265.
- Ибришимовић 2011: Nihada Ibrišimović, Neke osobitosti upotrebe imperativa u romanu *Vječnik*, u: Miro Petrović (red.), *Motrišta*, glasilo Matice hrvatske Mostar, br. 59–60, Mostar: SHIFT kreativna agencija, 35–42.
- Ивић 1953/54: П. Ивић, Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба, *Јужнословенски филолог*, 1–4, Београд: САНУ, 229–262.
- Ивић 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–519.
- Ивић 2001. П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, увод и штокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, приредио Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–571.
- Ивић и Реметић 1981: П. Ивић, С. Реметић, Тријебине (ОЛА 78), *Фонолошки описи српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених опитесловенским лингвистичким атласом*, 559–565.
- Јовановић 2005: М. Јовановић, *Говор Паиштровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Јовић 1959: Д. Јовић, О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, *Зборник за филологију и лингвистику*, књига 26, свеска 2, Нови Сад: Матица српска.
- Јовић 1968: Д. Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–241.
- Јуришић 2009: М. Јуришић, Друго лице множине аориста у говору Горње Пчиње, *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. 22, број 9, Ниш: Филозофски факултет, 179–183.
- Ковачевић 2006: М. Ковачевић, Стилске доминанте у Божовићевој причи „Први пут у Новом Пазару”, *Језик и стил Григорија Божовића*, Зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара у Косовској Митровици и Зубином Потоку, 77–91.

- Ковачевић 2008: М. Ковачевић, Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, Нови Сад: Матица српска, 195–211.
- Ковачевић 2008а: М. Ковачевић, О деиктичкој употреби имперфекта, *Српски језик*, 13, Београд: Филолошки факултет, 149–161.
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, Употреба футура II у простој реченици, *Српски језик*, 14, Београд: Филолошки факултет, 65–76.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, О нормативности футурске употребе перфективног презента, *Српски језик и његове нормe*, 1, Београд: Филолошки факултет, 125–139.
- Ковачевић 2014: М. Ковачевић, Међуоднос футура првог и футуроида у савременом српском језику, *Радови Филозофског факултета*, 16, 1/1, Сарајево: Филозофски факултет, 9–38.
- Конески 1967: Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Скопје: Култура.
- Костић 1990: П. Костић, Годишњи обичаји, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 52-53, 73–123.
- Кравар 1981: М. Кравар, Имперфекат и аорист у хрватско-српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7, Београд, 123–137.
- Лутовац 1960: М. Лутовац, Рожаје и Штавица, *Српски етнографски зборник*, LXXV, 324–419.
- Лутовац 1973: М. Лутовац, Породичне задруге на Пештеру у Старој Рашкој, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XIX–XX, 1–11.
- Лутовац 1977: М. Лутовац, Сточарство и сточарски живот на Пештерско-сјеничкој висоравни, *Зборник радова географског института „Јован Цвијић”*, књ. 29, 157–170.
- Лутовац 1978: М. Лутовац, Етничке промене у области Старе Рашке, *Глас CCCVII Српске академије наука и уметности, Одељење друштвених наука*, књ. 20, 205–230.
- Лучић 2008: Janneke Kalsbeek, Radovan Lučić, Oblik kondicionala u funkciji ponavljane radnje u prošlosti, u: J. Lisac (red.), *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 4, no. 4, Zadar: Sveučilište u Zadru, 7–21: <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51899>. 14.11.2013.

- Љешевић и др. 2004: М. Љешевић, Д. Шабић, С. Ђурђић, Географски положај и физичкогеографска обележја, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 9–53.
- Љујић 2014: М. Љујић, Циклус годишњих обичаја Срба на Пештеру, *Милешевски записи*, 367–381.
- М. Ивић 1958: М. Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, *Годишњак филозофског факултета*, 3, 139–152.
- М. Ивић 1958а: М. Ивић, *Словенски императив уз негацију*, сепарат, Сарајево, 1–44.
- М. Ивић 1972: М. Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, *Зборник за филологију и лингвистику*, XV/2, Нови Сад: Матица српска, 115–138.
- М. Ивић 1980: М. Ивић, О значењу српскохрватског плусквамперфекта, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, Нови Сад: Матица српска, 93–100.
- М. Ивић 1981: М. Ивић, Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости, *Јужнословенски филолог*, 37, 13–24.
- М. Ивић 1982: Милка Ивић, Македонски глаголски облици за овремењавање хабитуалне ситуације у поређењу са српскохрватским, у: *Македонски јазик*, XXXII– XXXIII, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 259–261.
- М. Ивић 1983: М. Ivić, Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju, у: *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek, 37–56.
- М. Ивић 1995: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Маројевић 1977: Р. Маројевић, Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику, *Наш језик*, XXIII/1–2, 37–44.
- Милетић 1940: Б. Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, IX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 209–663.
- Милошевић 1970. К. Милошевић, *Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.

Милошевић 1973: К. Милошевић, Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкције *Сор* (praes. perf.) – part. pass. у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, 30, 423–437.

Милошевић 1978: К. Милошевић, *О проучавању временских глаголских облика у сербокроатистици*, Нови Сад: Матица српска.

Михајловић 1986: В. Михајловић, Неколики митолошки реликти у топонимији околине Сјенице, *Зборник Сјенице: наука, култура, уметност*, 2, 71–73.

Младеновић 2000: Р. Младеновић, Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метоије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 43, Нови Сад: Матица српска, 363–371.

Младеновић 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–606.

Младеновић 2004: Р. Младеновић, Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у Метохијској и Косовској котлини, *Јужнословенски филолог*, LXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 151–171.

Младеновић 2002: Р. Младеновић, Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, *Јужнословенски филолог*, LVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 41–63.

Младеновић 2004: Р. Младеновић, Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, Нови Сад: Матица српска, 445–474.

Младеновић 2012: Р. Младеновић, Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/2, Нови Сад: Матица српска, 153–167.

Младеновић 2013: Р. Младеновић, Линеаризација предикатско-франзних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије, *Јужнословенски филолог*, LXIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 401–415.

Младеновић 2013. Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Младеновић 2013а: Р. Младеновић, Преобликовање множине импфекта и аориста српских говора у српско-македонском подручју, *Језици и културе у времену и простору II, Тематски зборник*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 171–181.
- Московљевић 1936: М. Московљевић, Још о употреби свезице да с презентом место инфинитива, *Наш језик*, IV/4, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 107–113.
- Мусић 1925/26: А. Мусић, Аорист имперфективних глагола у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, V, 27–41.
- Мушовић 1978: Е. Мушовић, Санџачке миграције и имиграције у XIX веку, *Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића”*, 5, Пријепоље, 207–218.
- Мушовић 1979: Е. Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Посебна издања, књ. 19, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Мушовић 1985: Е. Мушовић, *Тутин и околина*, Посебна издања, књ. 1, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Мушовић 1986: Е. Мушовић, Становништво МЗ Суви До, *Новопазарски зборник*, 10, 203–216.
- Мушовић 1989: Е. Мушовић, *Становништво сјеничког и тутинског краја*, Етноантрополошки проблеми, Монографије, Београд: Одељење за етнологију Филозофског факултета у Београду.
- Недељковић 2006: М. Недељковић, Топонимијски слојеви у околини Сјенице, *Новопазарски зборник*, 29, 99–107.
- Николић 1969: Б. Николић, Колубарски говор, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–73.
- Николић 1972: М. Николић, Говор Горобиља, *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 619–746.
- Николић 1991: М. Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–549.
- Нови Пазар: <http://www.novipazar.com/turizam/stanovnistvo/>, преузето 20. 5. 2016.
- Окука 2008: М. Окука, *Srpski dijalekti*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”.
- Петровић 1973: Д. Петровић, Морфолошке особине у говору Врачана, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XVI/1*, Нови Сад: Филозофски факултет, 201–235.

- Петровић и Војновић 2004: В. Петровић, Ј. Војновић, Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/1, Београд: Филолошки факултет, 71–88.
- Пецо и Милановић 1968: А. Пецо, Б. Милановић, Ресавски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 241–367.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, Староцрногорски средњекатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–294.
- Пешикан 1979: М. Пешикан, Један општи поглед на црногорске говоре, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/1, Нови Сад, 149–169.
- Пешикан 1956: М. Пешикан, О неким специфичностима употребе приповедачког императива, у: *Наш језик*, св. 7–10. Београд: Лингвистичко друштво, 270–275.
- Пижурица 1981: М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Пилипенко 2015: Г. Пилипенко, Курбан-бајрам у тутинској општини, *Савремена српска фолклористика*, 2, 445–454.
- Попис 2011: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20priпадnost-Ethnicity.pdf>, преузето 25. 5. 2016.
- Поповић 1990: М. Поповић, Обичаји српског становништва у Сувом Долу I, *Новопазарски зборник*, 13, 183–191.
- Поповић 1990: М. Поповић, Обичаји српског становништва у Сувом Долу II, *Новопазарски зборник*, 14, 137–147.
- Поповић 2003: В. Поповић, *Пештерско-штавички вихори. Хроника*, Београд: Културно-просветна заједница Србије.
- Премовић Алексић 2000: D. Premović Aleksić, Tutinski kraj od prahistorije do ranog srednjeg vijeka, *Tutinski zbornik*, 1, 15–36.
- Радовановић 1978: Милорад Радовановић, Потенцијал II у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXI/1, Нови Сад: Матица Српска, 153–161.
- Радовановић 1990: М. Радовановић, *Списи из синтаксе и семантике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Добра вест, Нови Сад.

- Радовановић и Ђоковић 2004: Етничка и конфесионална структура, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 305–313.
- Радовановић 1975: М. Радовановић, Значења и функције плусквамперфекта у „Роману о Лондону” Милоша Црњанског, *Годишњак Филозофског факултета*, 18, 165–179.
- Рељић 1990: Љ. Рељић, Самртни обичаји и култ покојника, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 52-53, 125–148.
- Реметић 1985: С. Реметић, Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–555.
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 15–293.
- РМС 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Рудић 2004: С. Рудић, Историјски и демографски развој, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 139–157.
- Саверда 2004: Д. Саведра, Транспозиције презента и футура у савременом српском језику, *Српски језик*, 9, 161–171.
- Симић 1972: Р. Симић, Левачки говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–618.
- Симић 2008: Р. Симић, Нормативни и употребни статус футуроида *ћу/ћеш... + да* + презент, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд: Филолошки факултет, 51–57.
- Скок I (А–Ј) 1981: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига 1: А–Ј, *Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Globus.
- Скок II (К–poni) 1988: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига 3: К–poni, *Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Globus.
- Скок III (poni–Ž) 1988: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига 3: poni–Ž, *Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Globus.
- Сладојевић 1953/54: П. Сладојевић, О имперфекту у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, књига 1–4, Београд: САНУ, 213–228.
- Сладојевић 1961: П. Сладојевић, Прилог дискусији о значењу и употреби имперфекта у српскохрватском језику, *Радови*, XVIII, Сарајево.

- Сладојевић 1966: П. Сладојевић, О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику, Београд: Научна књига.
- Станојчић и Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1933-34. М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог*, XIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–128.
- Стевановић 1935: М. Стевановић, Инфинитив и свезица *да* са презентом, *Наш језик*, III/9–10, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 282–288.
- Стевановић 1953: М. Стевановић, Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом *да*, *Наш језик*, V/3–4, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 85–102.
- Стевановић 1953а. М. Стевановић, Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом *да* (наставак), *Наш језик*, V/5–6, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 165–185.
- Стевановић 1953/54: М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша, *Јужнословенски филолог*, XX, 1-4, 39–80.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1986. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Стијовић 2007: Р. Стијовић, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–323.
- Стијовић 2007а: Р. Стијовић, О једном типу редукованог инфинитива у неким зетско-сјеничким говорима с освртом на стање у бугарском и македонском језику, у: *Јужнословенски филолог*, књ. 63, Београд: Институт за српски језик САНУ, 199–206.
- Стијовић 2007б. Р. Стијовић, Прилог познавању употребе инфинитива у данашњем говору Васојевића, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 50, Нови Сад: Матица српска, 875–885.
- Стојановић 2011: Ј. Стојановић, Употреба инфинитива у „Бјелопољском јеванђељу”, *Српски језик*, XVI, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 5–21.

- Стојићевић 1951: А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, Љубљана: Словенска академија знаности и уметности.
- Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Танасић 2005: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
- Танасић и др. 2005: С. Танасић, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ:
- Тома 2009. П. Л. Тома, О неким развојним процесима и иновацијама у савременом српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/1, Београд: Филолошки факултет, 7–41.
- Тошовић 2007: Б. Тошовић, Неке тенденције у експресивној синтакси глагола, *Зборник матице српске за славистику*, 71/72, Нови Сад: Матица српска, 391–404.
- Тутин 2008: *Стратешки план одрживог развоја општине Тутин (2008–2012)*, Тутин: Канцеларија за локални економски развој.
- Ћирковић 1985: М. Ћирковић, Негација уз инфинитив и рјечцу *да* + презент, *Наш језик*, XXVI/4–5, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 261–263.
- Ћупић 1977: Д. Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–220.
- Ћупић 1977а: Д. Ћупић, Преглед главнијих особина говора Зете, *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 265–285.
- Халиловић 1985: С. Халиловић, Хабитуал у штокавском дијалекту, *Књижевност и језик*, Београд, 51–55.
- Цвијић 1987: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Чиргић 2007: А. Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana (sinhrona i dijahrona perspektiva)*, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”.
- Шимуновић 1986: Р. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split: Grafički zavod Hrvatske.
- Шубарић 2004: Соња Шубарић, Приповједачки императив у документима црногорског Сената, у: Божо Ћорић (ред.), *Српски језик*, књ. IX, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписана: Бојана Вељовић

Број уписа: 11д005

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Крагујевцу,

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Бојана Вељовић

Број уписа: 11д005

Студијски програм: Докторске академске студије, смер Наука о језику

Наслов рада: *Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба*

Ментор: Проф. др Радивоје Младеновић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Потписана: Бојана Вељовић

Изјављујем

да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу,

Потпис аутора

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба*, која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат на обрасцу број 4.).

У Крагујевцу,

Потпис аутора
